

del Collegio de la Comp. de S. de Granada.
R. 3905

COMMENTARIA IN PENTATEUCHVM MOSI HOC EST, IN QVINQVE PRIMOS BIBLIORVM LIBROS.

Quibus iuxta M. Sanctis Pagnini Lucensis, ordinis Prædicatorum, interpreta-
tionem, Hebraica veritas cum ad genuinum Literæ sensum, tum ad
mores informandos, ad vnguem enucleatur.

A. P. FRATER HIERONIMUS AN. O. EASTRO,
eiusdem Prædicatorij ordinis Sacræ Theologiæ Professore, & Hereticæ
prauitatis in vrbe celebri Olyssipone Inquisitore, in lucem edita.

Opus quidem per vtile & per necessarium, non tantum gnaris & industriis,
verum etiam iis qui sacra Scripturæ lectura oblectantur.

SECUNDA Operis editio, mendis omnibus, quibus antea scatebat, repurgata, & reformata iuxta indicem expur-
gatorium, mandato illustr. & R.
Cardinal. Archiep. Tolet. ac in regnis Hispan. Generalis Inquisitoris.

Accessit nuper cumulatissimus.

no tiene que
emendar

LVGDVN
APVD PETRVM LANDRY.

CID. IO. LXXXIX.

Cum Privilegio Regis.

21183125x

OPERIS ELENCHVS.

AD Serenissimum Cardinalem Henricum Portugalliae Infantem Legatum à latere, Authoris Epistola nuncupatoria.

Ad Lectorem eiusdem Authoris Epistola, quæ & Præfationis vicem tenet.

Canones xvi. eiusdem Authoris, ad Sacrarum scripturarum faciliorem intellectum.

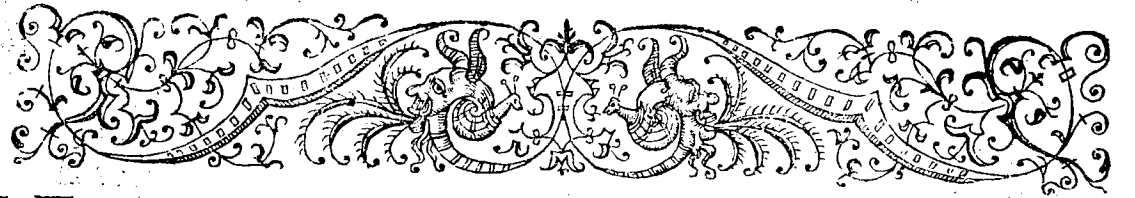
Hebraismi, seu Phrasæ Hebrææ linguæ peculiare, quæ passim Lectori negotium facerent: ab Authore alphabetico ordine digestæ.

De numero & ordine librorum, Authorum, & inscriptionum, seu titulorum Sacrorum voluminum Anacephalæosis.

Pentateuchi totius Contextus, iuxta Sanctis Pagnini recentem editionem, cum Authoris ad singula capita expositionibus, atque Ethicis exhortationibus, hoc est, in Genesim, Exodum, Leuiticum, Numeros, & Deuteronomion.

ΔΙΣΚΟΛΑΤΗ ΚΑΛΩ.

SERE

SERENISSIMO PRINCIPI.

AC PIENTISSIMO PATRI. D. HENRICO

TIT. SANCTORVM QVATVOR CORONATORVM

Presbytero Cardinali, & ad Serenissimum Iohannem Portugalliae Regem, Sanctissimi D. nostri Papæ à Latere Legato, Frater Hieronymus ab Oleastro Lusitanus, Ordinis Prædicatorum, Sacræ Theologiæ humilis professor, & in Olyssiponen. diocæsi Hereticæ prauitatis Inquisitor: vtramque fœlicitatem.

PRAEVALUIT hic mos (clarissime Princeps, ac Christianissime Præsul) vt qui alicuius momenti libros in lucem essent edituri, tutelarem aliquem Deum eligerent, qui recentem factum à mordentium, & detractorum linguæ (quas nunc non deesse credimus) sua auctoritate, & patrocinio tueretur. Quem ego satis laudabilem morem secutus, cum lucubrationes meas in Pentateuchum edere decreuissem, de eligendo ad hoc munus patrono, mecum feci iudicium. Cui multis de causis primus occurristi (Princeps Inclyte) & quod me à Concilio Tridentino (cui ex imperio potentissimi Iohannis Regis fratris tui interfueram) redeuntem, ad Inquisitionis consilium, cuius nunc supremam arcem tenes, ascuisti, vt aduersus Hereses, & Hereticos, qui nostris temporibus in immensum creuisse videntur, pro nostra virili decertarem. In qua functione iam vltra quinquennium laboro: vtinam feliciter. Itaque ad ministerium tuum vocatus, dignum duxi: vt omnes nostri labores ac vigilia tibi, velut iure domini, deseruirent. Necnon ob præclaras animi tui dotes, quæ ob raritatem, omnibus sunt admirationi, & omnium oculos in se meritò trahunt. Ob quas post adeptum Eborensis Archiepiscopatum, Paulus tertius Pont. Max. cum summo omnium Cardinalium applausu, te ad cardineum apicem sublimauit. Quanta autem prudentia integritate, & vitæ exemplo, tui muneris functionem administras, non tui subditi solum, sed ipse terrarum orbis testimonio est. Quis enim non miretur tuæ diocæsis reformationem? Cui eo candidior solito refulget facies, vt appareat denuò tua industria genita. Quàm honesti, vitæque purgati ministri? Quis altarium, Ecclesiarum, vasorum, omniumque vtenfilium ornatus? Quàm nitida, & tersa omnia? Quàmque suo loco, & ordine cuncta disposita? Vt secularis Ecclesia, quæ aut nihil, aut parum & ordinis, & ornatus retinebat, iam te sortita Præsulem, vel cum reformatissimorum Monachorum monasterijs, facile possit contendere. A qua licet aliquando à Serenissimo Rege fratre tuo, ad ardua regni negotia vocatus, abesse cogaris, non tamen ei diu deesse pateris. Sed vt prouidus in filios Pater, ad prolem, quam ex causa ad tempus reliqueras, sedulo recurris. Ita, vt qui corpore aliquando absens esse cogaris, animo tamen semper adsis. Quid tuam in pauperes largitatem commemorem, quibus spirituale pabulum abundè procuras, & temporale non negligis? Cum enim in tua diocæsi, Sacerdotes animarum curæ aptos deesse videres: Clericos pauperes vndecunque ad tuam Sedem, tuisque sumptibus accersisti. Quos ibidem ex arario suo sustentas, quibusque Præceptores egregios, qui literario ludo præcesserunt, præfecisti. Con-

EPISTOLA AD CARDINALEM.

cionatores etiam eximios ad ciuitates, & oppida, verbo & opere potentes destinasti. Quos omnes tuo abundanti sumptu pascis ita: vt Pater, Doctor, & leuamen populi praediceris. Neque omittam insigne illud Pedagogium, quod apud Eboram tuae diocesis metropolim reformatis Clericis sodalitati Saluatoris construxisti. Quo quidem ex tenera iuuentute, & Ecclesijs, vt in praesens, & in futurum Praedicatoribus abundarent consulisti. Ibi enim non tantum literas discunt, sed (quod longe melius est) & defecatissimos mores cum lacte carnis imbibunt. Praeclarum etiam illud, piisque opus commemorare libet, quod cum periurij vitium inter tuos, quemadmodum & apud omnes frequentissimum est, pullulare indies videres, praecleara illa nominis Dei societate, summis indulgentijs decorata, ita occurristi: vt non solum in vrbe, sed in tota diocesi nemo, aut rarus sit, qui iuret, ne dicam periuret, atque ex ingenti prius numero, rarissimi aleatores supersint. Quenam, obsecro, in toto Christiano orbe vrbs est, in qua tot hominum millia vtriusque sexus, exhomologesin suorum peccatorum, singulis faciant hebdomadis, & venerabile Eucharistiae sacramentum singulis festis sumant? Rediisse certe videntur pristina illa nascentis Ecclesiae tempora, quibus Christi fideles Dominicum corpus communicabant frequentius. Quae omnia tibi, qui hac summa diligentia fieri curas, deberi notum est. Praefatus igitur domus Dei reformationem, ad tuae domus laudabilia instituta transeo. Cum enim domus tuae fanulatus (qui tamen pro celsitudine, & sanguinis splendore non erat) excessiuus videretur, paucissimis, eisq; approbatissimis contentus, ceteros omnes, vt illorum tranquillitati, & Christi aerario, tibi commisso consuleres, non vt inuisos repulisti, sed solutis ad plenum stipendijs, in suos quemque penates remisisti Argentum, & aurum, si quod a tuo ministerio erat: in stanzum paupertatis mutasti. Vnum superest, quod non praeteribo, in quo & finem dicendi faciam, quod ita profecto Episcopatus implet munia: vt Monachorum contemplationem non abijcias. Quia ad Vallis viridis Cenobium, quod hac de causa (meo iudicio) construxisti, inter causarum, & secularium negotiorum vertigines, semel in hebdomade saltem, quasi ad asylum confugas: ac Babylonem cogas suis angarijs soluere Ierusalem, & nobis Basilium illum magnum Monachorum Patrem, Episcopumq; sanctissimum referas. Quae omnia, & cetera, quae consulto praetereo, ne Epistola transgrediar limites, Domini refero laudi: cuius te scimus audissimum, non tua gloria. Quam quidem aut repellis, aut certe non ambitiosè requiris. Perge igitur, religiosissime Princeps, & tuum munus absolue faeliciter: vt principio consonet exitus. Disceant Coepiscopi pectus nostri Praesulis, scholam esse virtutis. Quem Dominus in multorum exemplum nobis diu seruet incolumem. Vale.

EIVSDEM

EIVSDEM F. HIERONYMI

AB OLEASTRO LVSITANI, ORDINIS

PRAEDICATORVM, AD LECTOREM

PRÆFATIO.

*hic author scrip
it ante concilij Frider
ny, et idco in hys, qu
mny refer + vulgatis
dioni ante
gendy.*

PERAEPRETIVM arbitror (iucundissime Lector) tibi rationem reddere, quare post doctissimorum virorum ad sacras literas Commentarios, hos nostros quales quales in lucem ediderimus. Cum tibi, & omnibus noverit sit, multa adhuc in sacris literis adeo obscura, & inuoluta existere, vt multorum ingenia, etiam perspicacissima in eis explicandis summo labore indigeant. Liga (ait Dominus ad Isaiam) testimonium, signa legem in discipulis meis, & praestolabor Dominum, qui faciem suam abscondit a domo Iahacob. Et capite vigesimo nono. Erit

(inquit) vobis visio omnium Prophetarum, sicut verba signata epistolae, quam scienti literas dabunt, dicendo, lege nunc istam, & dicet, non possum, quia signata est. Et dabitur epistola ei, qui literas nesciuit, dicendo, lege nunc istam, & respondebit, non possum, quia signata est. Quod si haec in Iudaeos dicta esse obiectes, memento apud solos Dei discipulos, scripturarum scientiam delitescere, quos dignoscere difficile est. Non enim (meo iudicio) vsque hodie fuit aliquis Christianorum, aut Iudaeorum tam faelicis ingenij, qui ita omnia, quae in sacris literis inuoluta sunt, explicaret: vt non sequentibus amplum exercendi ingenij veluti campum reliquerit. Voluit enim summus ille omnium rerum distributor cunctorum desiderio pro suo modulo satisfacere, neque vni omnium locorum difficultum intellectum concedere, sed alij plura, alij vero pauciora intelligere donavit. Neque mortalium aliquem tam insolentem, aut arrogantem puto, qui se cuncta difficultia in scripturis sanctis, aut intellexisse, aut explicasse gloriatur, sed gaudeat potius aliorum ingenia in huiusmodi explicandis defudasse: vt aliorum laboribus, & vigiliis nanciscatur, quod suo Marte non erat, tam facile saltem, assecutus. Nam quemadmodum ego, aliorum laboribus, & industria profeci, multaque mihi prius obscura, intellexi: ita possibile est alios (absit verbo invidia) nostro labore proficere. Neque tamen me hac de causa ad scribendum, & euulgandum, quae scripseram, impulsam arbitreris, sed cum a iuvene sacris literis fuerim deditissimus, ne quod collegeram, deperisset, scriptis mandare curabam. Quae cum penes me delitescerent, & studiosis viris vsui esse possent, non meo, sed amicorum consilio persuasus, ea in vulgari permisi. Non, quod ea typis digna arbitrer, his praesertim temporibus, quibus & latinissima, & limatissima esse oportet, quae in lucem prodeunt, qualia nostra non esse video, & ingenuè fateor, sed quod arbitror viros doctos in scientiis, quae non praecipue de sermone tractant, non tam phalerata verba, quam verum sensum quaerere. Qui enim ornatur sermonem diligunt, Ciceronem quaerant, non Moysen, qui de laborum in circuncisione, & balbutienti lingua apud Deum conqueritur. Et Paulus se, etsi imperitum sermone, non tamen scientia profiteretur. Est etiam aliud, quod & te hic admonere volumus, quare omissa vulgata editione, Sanctis Pagnini Lucensis versionem exponere maluerimus. Cuius rei causam paucis accipe. Scito nostri instituti esse, non aliquem interpretum (qui an literae mentem in omnibus sint assecuti, nescio) sed contextum ipsum Hebraicum,

quantum mihi possibile fuerit, explicare. Et quoniam non omnes Hebraicè sciunt, & hæc Sanctis nostri editio cæteris omnibus (quas videre licuit) germanius Hebraicum fontem referre videtur, eam præ cæteris interpretandam delegimus, non tam illam, quam in ea Hebraicum contextum interpretantes. Neque me id deterruit, quòd multis rudis, & dura videatur, quoniam, vt antea præfati sumus, in sacris literis non tam verborum ornatum, quam literæ genuinum sensum quærimus. Hoc enim me male in multis interpretibus habet, quòd dum sacra verba, sua eloquentia nimis ornare volunt, à germano literæ sensu declinant. ~~Quid dum frequentissimè vulgatam editionem, in suis Commentariis castigare volunt, dicentes sic, aut aliter in Hebræo haberi, & lectorem remorantur, & illi perpetuo fastidio sunt. Qui, meo quidem iudicio, consultius facerent, quando vulgata non placet, aliquam ex vulgatis, quam exponerent, deligere, ne in corrigenda ceteri totam operam absumerent, & tempus ad meliora Lectori relinquere.~~ Omitto in vulgata editione multa non Interpretis, sed Typographorum oscitantium vitio, vitiata: sicut Proverbiorum 14. vbi seculum pro sacculo habetur. Et Psal. 26. & 41. fontem, pro forte mutarunt. Item Psal. 149. Exultationes, pro Exaltationes filia Sion, ~~pro Exultatione~~. Et apud Isaiam cap. 40. Malitia, ~~pro Malitia~~. Sicuti in Missa, Sanctus Dominus Deus sabaoth, pro Sebaoth, ~~pro Sebaoth~~. Et multis aliis in locis, quæ longum esset enumerare, quæ & Lyranus sapius in suis Commentariis notauit. Neque plus Diuo Hieronymo in sua editione (si tamè illius est) à nobis tribuendum puto, quàm sibi velit ipse tribui. Ipse verò vt potè vir sanctus, se aliquando hallucinatum ingenuè fatetur: suamq; versionem in aliquot locis emendasse: vt est videre in eius Commentariis super illud Isa. 19. Erit terra Iehudah Ægypto in pauorem. Vbi sic habet. Melius reor, dum viuo, etiam proprium errorem reprehendere: quàm dum erubescio imperitiam confiteri, in errore persistere. In eo, quod transtuli, in pauorem, in Hebraico legitur (lechoga) quod interpretari potest, in festiuitatem. Quæ non in eum finem adducimus, vt virum sanctum traducamus, sed vt sentiamus eum non prophetam, sed hominem. Multitudinem autem editionum damnare non audeo, cum semper Ecclesia multis vsa sit, alius alio melius literæ mætrem in multis locis assequitur. Hoc tamen in eis desiderarem, ne quod de suo suppleat, textui sacro infererent, quantumcunque illud virgulis, aut apicibus à textu distinguerent, cum facillè Typographorum incuria huiusmodi apices, & virgulæ omittantur, & Interpretum assumpta verba pro vero textu recipiantur: sed potius ad marginem, quæ eis addenda viderentur apponerent. Hæc ergo sunt, pie Lector, quæ nos, omiſsa vulgata editione multis modis commendabili, ad Hebraicam veritatem interpretandam impulere. Verùm in multis etiam locis à Sancte discedimus: aut vbi nobis aliter videbatur in Hebraica veritate haberi, aut verba in alia significatione interpretari posse. In explicandis autem locis obscuris, non plus nobis authoritatis tribui volumus, quàm aut ratio subiuncta, aut quæ ex aliis scripturæ locis adducimus, aut examinata nominis, aut verbi significatione, aut literæ contextus probauerint. Tuum ergo (pie Lector) erit, si quid bonum in Opere videris, acceptare, si quid verò insipidum refutare, aut boni consulere. Omnia verò hæc sanctæ matris Ecclesiæ iudicio submitto, libramq; & emendationem doctissimorum virorum non recusabo. Quoniam autem Hebraicum textum interpretari disposuimus, placuit etiam libros veteris Testamenti Hebræorum more citare, quem quidem modum post Canones tibi ostendemus.

CANONES AD SACRARVM
LITERARVM LECTIONEM, AC
LUCIDIOREM COGNITIONEM
PERVITILES.

AD Sacrarum literarum intelligentiam conquirendam, apprime necessaria est linguarum Hebraicæ videlicet, & Græcæ, quibus à suis autoribus primum editæ sunt, peritia, quod vnaquæque lingua sua habeat idiomatica, & loquendi phrasèis, quæ vix, aut improprie in alias linguas trãſferri possunt, aut ab eo, qui eas ignorat: intelligi. Neque te putes in iis perdiscendis tempus terere, aut totam vitam ad id opus esse. Paruo enim tempore, & minori labore ex eis discere potes, quoniam natium contextu (si Interpreti diffidas Latino) consulas. Cui rei tibi argumento sit, quãtum lucis ad sacras literas germane intelligendas attulit linguarum peritia, quãrum ignorantia in causa fuerat, quod multi ex antiquis Patribus, alioqui doctissimis, & ingeniosissimis, genuinum sacrae scripturæ sensum assecuti non sunt. Quamobrem, si meo vtaris consilio, his linguis discendis operam dabis. Quod si eas, aut earum aliquid perdiscere non vacat, aut non lubet, consulerem: vt eum inter Latinos Interpretes diligeres, qui melius, & magis proprie Hebraicos, & Græcos fontes in sua editione referat. Inter quos, venerandi patris fratris Sancti Pagnini interpretationem commendo, qui quoad potuit, elaborauit Hebraicæ, & Græcæ ad viuum trãſferre, ac nobis tradere. Nullo tamen pacto vulgatam editionem reiciendam censeo, cuius auctoritatem veritas ipsa commendat.

Secundus Canon.

Elaborandum secundo loco est, si hebraicè noveris: vt terminorum propriã (si tibi possibile sit) significationem scias, Hebraicam quidem, in veteri instrumeto, Græcam verò in nouo, quod magna difficultatis pars in sacris literis, ex eorum cognitione, aut ignorantia pendeat. Quoniam multa vocabula hebraica non solum nobis, sed etiam Hebræis ipsis ignota sunt, quos videbis quandoque ex sacrae literæ scripturæ connexionè, (quam contextum vocant) aliquando ex Chaldæis, & Harabibus linguis; nonnunquam verò ex aliis humanis coniecturis, eorũ significationes venari. Fatentur enim in primis se verorum nominum animalium, auium, arborum, ac lapidum pretiosorum, significationes ignorare. Leuit. enim 11. vbi de delectu ciborum sermo est, tanta in dignoscendis animalibus, quæ ibi scriptura interdicit, varietas est, vt vix duos, qui in eadem significatione cõcordent: reperias. Quod verò ab Harabibus significationes vocabulorum aliquando mendicent, ex verbis Rabbi David Chimi in suis radicibus cognoscere licebit: vbi de significatione verbi (hahab) sic dicit. Nesciebant magistri nostri quid esset (Ieabècha, sed audierunt mulierem Harabem dicentem viro suo (Sachol Iehabich) id est, libra onus tuum. Vnde didicerunt voca-

bulum illud, onus significare. Idem dicit Rabbi Achibach de vocabulo (Chesitah, quod nummum significare æstimat. Quod dum irer in Harabiam, audivit eos vocare nummum Chesirah. Multa etiã in sacris literis interpretatur iuxta significationes quas illis Chaldæus paraphrastes suppeditat. Quod verò significationes verorum nominum lapidum, & arborum ignorent, (Bedolach) tibi exemplo sit, quod Gene. 2. aliqui Iaspidem, alij Vnionem, alij Margaritum, nonnulli nomen Hebraicum (quia significationem ignorabant) sine interpretatione reliquerunt, quemadmodum Chaldæus Interpres. Sic (Thessum) arboris nomen quidam vlmum, alij buxum, nonnulli abietem, quarti arborem in communi significare putant, quoniam in his nihil certi habent. Omitto significationes (Thumim) & (Vrim) de quibus in radicibus suis dicit Rabbi David, non esse apud eos notum, quid illa significant, quod nullo pacto ignorarent, si linguam plenè scirent. Vnde ortam puto tantam in vocabulis Hebraicis significationum varietatem: vt vix nomen, aut verbum reperias, quod non in decem distrahatur significationes. Cùm enim propriam ignorent, coguntur varias cuique vocabulo tribuere pro ut literæ series exigere videtur. Quod in verbo (nassa) ad oculum videbis, quod omnia hæc significare dicunt, scilicet, portare, eleuare, parcere, vaticinari & cõburere. Sic etiam (Iad) id est, manus, manum, potestatem consilium, vim, medium robur, potestiam, locum, cardinem ostij, partem, plagam, prophetiam, terminum, & præceptum: Tu autem ad huiusmodi, æquiocationem vitandam, sequentem Canonem aduerte.

Tertius Canon.

Omnia ferè hebraica vocabula vnũ principa liter significant, & si qua alia, vt habent quandam allusionem, & conuenientiam ad principale, Quod in multis exemplis monstrabimus (bachar) enim inquirere significat, aut verius discernere. Inde (bocher) id est, mane, quod videlicet tunc res adinuicem discernantur, aut perditæ quarantur. Sic (paras) verbum diuidere (paras) verò nomen equitem quod videlicet dum equitat, diuisus sit, aut crura habeat diuisa. Vnde hebraismus equitem hac de causa diuisum vocat. Idem videre licebit in (Hain) quod oculos significat, & fontem, quoniam fons è terra egreditur ad modum oculi. Vnde nos Lusitani vsque hodie dicimus (hum oha daoa) id est, oculum aquæ. Est & alia allusio, quod videlicet oculus, dum lachrymatur, quidam fons esse videatur, à quo lachrymæ, velut ex fonte aquæ prodeunt. Idem de nomine (Iad) quod manũ principaliter significat, potestatem verò, & robur, quod manu ostendi solet. Auxilium autem, quod manus extensione fieri solet. Locum autem, non quemcum

quemcunque, sed qui à campo magno egreditur, vt vallis Mediterre: nea verò maria, quod ad modum manus ex magno Oceano egredientia, per terram extenditur. Quam ob causam nos etiam vocamus Brachia maris. Vnde Psal. 103. habes. Hoc mare magnum & paruum manibus. i. finibus, & brachiis. Et Deut. 23. (Veni ad) i. & manus erit tibi, seu diuerticula quaedam: dum in caltris fueris, ad alium purgandum. Sic Gen. 34. Et terra ecce lata est manibus, seu diuerticulis. Et in expendendis huiusmodi allusionibus negligentiores quàm par erat, inuenio Hebræos & nostros, quas si expendere, non sic significata vocabulorum multiplicarēt. Cum enim non ex natia lingua: vt diximus: sed coniecturis aliis, significata veniunt, neque curent huiusmodi analogias inquirere: coguntur significata multiplicare, facientes ex analogis, æquiuoca omnino cum potius elaborandum esset conuenientias querere, & non sic vocabula hebraica distrahere. Quia in re nos maximè laborauimus, expendentes, an propria verbi aut nominis significatio locis aliis, quibus Rabbinus eam mutabant: conueniret, an saltem allusionem vel conuenientiam ad eam haberet, quam in multis inueni, & in omnibus nostris: si laborarent, inuenirent. Hoc ergo tibi, qui Hebraicam calles linguam, curæ sicut videas, an meliores quam Hebræi, habeas coniecturas ad propria significata inuenienda, cum eos vides in huiusmodi coniecturis potius, quam linguæ peritia agi. Horror præterea, vt expendas, an annexa verbo vocabula, cum principali aliquam in significatione conuenientiam habeant. Ausim enim hoc asserere, quòd si Hebræi proprias hebraicorum vocabulorum significationes plenè scirent, & nobis traderent, non fore nobis tanti negotij, scripturas germane intelligere, neque inter interpretes tanta varietas esset. Quoniam autem ferè cæcos sequimur Duces: non mirum, si cum eis interdum cæcuriamus.

Quartus Canon.

Aduertendum quartò est, nihil melius contextu & serie in sacris literis, textum obscurum explicare. Quam ob rem cum primum locus subobscurus occurrerit, expende literæ contextum cõsiderans, quid præcedat, quidque sequatur, & coniunge sequentibus præcedentia & quod obscurum antea fuerat: lucidius fiet. Vt autem ad intelligentiam loquamur, deprehendes pristinos Concionatores illud Job 21. (Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad infernum, aut sepulchrum descendunt) in eum sensum citare: vt velit sanctus vir dicere, diuites (de quibus ibi est sermo) omne tempus huius vitæ in deliciis absumere, postmodum verò subito mori, & perpetuas pœnas dare: cum, vt ex contextu apparet, non solum non velit hoc dicere, sed oppositum, quod ex sententiarum connectione facile monstrabitur. Enumerat enim ibi vir sanctus qualiter cuncta in hac vita malis succedant. Cur (inquit) impij viuunt? Sennerunt, & roborati sunt substantia, semen eorum stabile fuit coram eis. Et quæ sequuntur. Quos non solum, dum hiæ agunt, felices prædicat: sed etiam in exitu vitæ fortunatissimos affirmat. Quippè qui non, vt boni, longa ægritudine discruciantur, & tabescunt: sed cum dies suos in deliciis absumpserint, in momento ad sepulchrum descendunt. Arbitrabantur enim antiqui ad felicitatem huius vitæ pertinere, non longo morbo hic teneri: sed statim mori, quem-

admodum apud Ieremiã Thren. 4. offendes: vbi dicit maiorè fuisse pœnã iniquitatis, Sanctæ ciuitatis, subuersione Sodomorum, quoniam illi in momento subuersi sunt cum vrbe sua, ciuitas verò sancta multis diebus, & ferreis machinamentis euerfa. Quod etiam Psal. 72. approbari videtur, cum de reprobis dicitur, non esse ligamenta in morte eorū. i. non longa eos infirmitate detineri. Sana est fortitudo eorum, scilicet, dum obeunt. Ac si dicat. Non ligantur longa infirmitate: sed viribus potentes, & quasi sani moriuntur. Huius simile inuenies Iere. 31. vbi textus habet. Creabit Dominus in terra nouum quod femina circuibit virum. (Sic Hebraicè est.) Quæ sancti Patres locū & pristini Concionatores piè de beata Virgine interpretantur, quòd Christum seruatore, à puero iam usum rationis habentem, in sua portauerit aluo. Quem sensum non nisi mysticè locus ille adumbrat, cum ex præcedentibus, & sequentibus constat, de synagoga, quæ antea Deum sequentem fugiebat, & in nouissimis anxie ipsum Deum queritura sit, esse intelligendum. Præcedunt enim verba hæc citatum locum. Reuertere virgo Israel, reuertere ad ciuitates tuas. Quousque vertes te huc & illuc filia vaga? Quoniam creabit Dominus in terra nouum, quod femina, id est, synagoga, quæ antea virum suum deum fugiebat, anxio amore, & labore circumueundo virum queret. Quem circuitum arbitrator Salomonem in Canticis ad viuum depingere. Quod multis aliis exemplis: nisi breuitati studeremus, ostenderemus tibi.

Quintus Canon.

Est etiam maximè aduertendum, morem esse scripturæ sanctæ, & quidem frequentissimum, statim explicare: si quid obscure dixit. Cuius rei tibi multa exempla ob oculos ponemus, & infinita ponere possemus. Nam Gen. 11. habetur. Erat autem Sarai sterilis, aut (vt hebraismus habet) eradicata. Quod quia vtcunque obscurum erat, statim explicuit dicens. Neque genuerat sibi liberos. Vocat enim hebraismus filios, parentum radices. Sic cap. 15. eiusdem libri dicit Abraham Deo, Ecce ego vado spoliatus, aut nudus, & filius gubernator domus meæ est Damascus Elihézer. Quod statim declarat, dicens. Ecce mihi non dedit semen, & filius domus meæ hæreditat me. Et iterum cap. 11. Erat autem terra labij vnus statimque sequitur. Et verborum eorundem. Idem cap. 24. de Rebeca. Virgo, & statim: Et vir non cognouit eam. Cap. etiam 25. Fuit Esau gnarus venandi, & sequitur. Vir agri. Sic Isaiæ 51. Aspiciate ad petram vnde excisi estis, & ad perforationem cisterne: vnde perforati estis. Quod statim exprimit, dicens. Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Sarah, quæ concepit vos: Et Iosuah 23. Iosuah senuit. Et statim. Et venit in dies. Et Deuteronomij 21. Cum qua, scilicet, vitula non est agricolatum, & postea. Quæ non traxit iugum. Cap. etiam. 7. eiusdem non connubia iunges cum eis, scilicet, Chænananis, & sequitur. Nò dabis filiam tuam filios eius, neque filiam eius accipias filio tuo. Sic Exodi 16. Maneat vir sub se. Et statim. Non egrediatur vir de loco suo. Sunt passim obuia huius Canonis exempla, idèd plura missa facimus.

Sextus Canon.

Quoniam locus alius, alium in scripturis explicare solet, cum locus obscurus in scripturis ostenderit: videndum est, an alibi res eadem tractetur, & magis explicetur. Quemadmodum Zach. 9. constat

constat: vbi tractatur pax vniuersalis, quæ forera erat tempore Messie: sed vtcunque obscure, dicitur enim. Succidere faciam quadrigas Ephraim, & equos de Ierusalem, & succidentur arcus belli. Per quod nihil aliud, quàm perpetuam pacem, Messie tempore, voluit significare. Quod Isa. ca. 2. explicatius posuit, dicens. Non leuabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur vltra ad prælium. Clarius tamen. cap. 11. Ephraim (inquit) non æmula bitur Iehuda, & Iehuda non angustabit Ephraim. Et Hosè. 2. Percuriam eis fœdus, in die illa cum bettiis agri, & volucris cœli, & reptilibus terræ, & arcum, & gladium, & bellum conteram, & dormire eos faciam confidenter. Est etiam Psal. 42 locus vtcunque obscurus ille, scilicet, Abyssus abyssum innocat ad sonitum fistularum tuarum, omnes inundationes tuæ super me transferunt. Cuius sensus est. Nondum euasi aliam tribulationem, cum me iam ad aliam de cœlo vocas, neque hoc solum ab hominibus patior, sed tu de cœlo tuas super me immittis cum magno fragore, & sonitu inundationes. Quod vtcunque explicatius Psal. 69. habetur, vbi sic dicitur. Veni in profundum aquarum, & flumen, scilicet, tribulationum à te descendens, operuit me. Et post pauca sequitur. Quoniam eum, quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulneratorum tuorum addiderunt. Huius simile offendes Exo. 3. Vbi Dominus dicit. Ero qui Ero, & Erit misit me ad vos, per quæ nihil aliud, quàm se esse perpetuò duraturum, quod nulli aliorum deorum, accidit: significare intendit, quod multis aliis scripturæ locis explicare nititur, sicut Isa. 48. vbi dicit. Ego primus, & ego nouissimus. Et 43. apertius, & 44. Ante me non est formatus Deus, & post me non erit. Est tertius locus Gen. 49. in quo tam nostri, quàm Hebræi sudant, scilicet, Non auferetur sceptrum de Iehuda, & scriba de inter pedes eius, donec veniat Siloh, & ei obediētia gentium, quod aliqui verunt, donec veniat cui illi. Quod vtcunque exponitur Ezech. 21. vbi de Iechoniã dicit: Propheta: Remoue cidarim, tolle coronam. s. à Iechonia hæc. s. corona nò est huic. i. nò debetur huic. Humilem. i. Messiam, subleua, & superbum, scilicet, Iechoniam humilia, subuersione ponam eam, scilicet, coronam. id est, deiciam eam. Etiam hoc non fuit ei. s. Iechoniæ ad coronam. i. ea priuabitur, donec veniat, cui est iudicium. i. Messias, qui regnatorus est in domo Iacob, & tradam eam. s. coronam illi. Quod multis aliis locis, quæ causa breuitatis omittimus, accidit.

Septimus Canon.

Quoniam vnaquæque linguas suas proprias phrasibus, adagia, idiotismos, & id genus figuras habet, quæ sæpius sensum occultant, idem sæpius habet Hebraica lingua. Quare enitendum est: vt hos peculiare loquendi modos (quos vocant Hebraismos) perdiscas, ne ob eorum ignorantiam, in loco etiam claro, te cæcutire contingat. Quos tibi inferius proponemus ob oculos, & explicabimus, quo facilius, cum eos offenderis, intelligere valeas. Alios verò hic omisos, suis in locis explicabimus.

Octauus Canon.

Multa in sacris literis iuxta Hebraicam veritatem desunt, complura redundant, quæ nisi addas aut suppleas, locum obscurum minimè intelliges. Quorum tibi exempla monstrabimus. Nam. 2. Reg. 16. dicitur. Et Dauidi nuntiavit: vbi nullus, qui nuntiaret, exprimitur, sed subaudiendus est,

nuntius. Sic primo Reg. 13. vbi sic habes. Et secundum tempus, quod Samuel, quo loco necesse est subintelligere prædixerat. Et capite 24. eiusdem libri. Et pepercit tibi. Vbi suppleendum est, anima mea. Et. 2. Reg. 6. de Ozah dicitur. Et misit ad arcam. Subaudi manum suam. Secundæ verò partis exempla, si placet, adducamus. Exod. 25. dicitur de vasis tabernaculi. Quibus libabitur in eis. Vbi (in eis) quod ad sensum attinet, redundat. Sic Genes. secundo. Quo in eo anima viuens, id est, in quo est anima viuens: vbi (in eo) superfluit. Inuenies etiam sæpè concisas orationes in hebraismo: vt Genesis 45. vbi dicit Parboh. Et tu iussus es. Postea sequitur, Hoc facite. Vbi locutio concissa, & diminuta esse videtur, quoniam priora verba videntur directæ ad Ioseph, sequentia verò ad fratres. ¶ Solet etiam scriptura in loco: vbi historiam primo narrat, aliquid omittere, quod postmodum repetendo enarrat, & supplet, vt Gen. 42. vbi inter verba, quæ Ioseph fratribus suis loquitur, non habetur, quod ponet ipse oculos suos super Biniamin cum eum in Aegyptum induxerint, quod postmodum capite quadagesimo quarto, dum Iehudah verba eius repetit, supplet.

Nonus Canon.

Est præterea aduertendum particulam orationis, non semper ligari cum proxima dictione, sed cum remota. Sicut Canticorum primo, vbi dicitur. Nigra sum, sed formosa, sicut tabernacula Chedar, sicut pelles Salomonis. Quo in loco, si cum priori sententia vtramque particulam coniungas, non bene cohærebunt verba. Erit enim sensus. Nigra sum, & formosa, sicut tabernacula Chedar. Quod ineptum est, cum tabernacula Chedar nigra, & fœda essent: vt pote æstu & imbribus, atque aeris inclementiæ exposita. Idem, si vtramque cum pellibus Salomonis coniungas, quæ pulcherrimæ erant. Vt erga proprium, ac genuinum reddas sensum, pulchritudinem, cum pellibus, nigredinem verò cum tabernaculis Chedar coniunges, & sensus erit. Nigra sum, sicut tabernacula Chedar, sed cum hoc formosa, sicut pelles Salomonis, quæ rubricatæ erant. Sic Ezech. 16. vbi dicitur. Opera tua sunt, ac si habitationes tuæ, & cognationes tuæ fuisset terra Chenanæorum, pater tuus fuisset Amorreus, & mater tua Chitæa. Vbi si coniungas cognationes cum de terra Chenanæorum, aut habitationes cum patre Amorreus: ineptam reddas orationem. Quare, vt sensum genuinum reddas, vertendum erit. Habitationes tuæ de terra Chenanæorum, & cognationes tuæ, ac si pater tuus fuisset Amorreus, & mater tua Chitæa. Et quemadmodum particula non semper adiungitur, & ligatur cum proxima, ita neque sententia cum sententia, sed multis interiectis, adiungitur quæ erat immediatè connectenda, vt Proverbiorum primo: vbi dicitur. Infidiamur sanguini, abscondamus nos contra innocentem gratis. Cui statim adiungendum erat. Frustra enim spargitur rete ante oculos omnis auis. Quæ reddit rationem prioris. Quare, scilicet cum iustis velis infidiose agere, quoniam frustra illis apertè infidiaretur, quemadmodum auceps, qui in oculis auium extendit rete, Et tamen inter illas duas multæ aliæ sententiæ inferuntur, quibus non videtur bene connecti illa, Frustra spargitur rete. Aliud huius rei exemplum ponitur lex furti, & post duas aut tres sententias aliud membrum illius legis.

Decimus Canon.

Ponitur nonnunquam in sacris literis vna negatio vice duarum, Psal. 9. videre licebit: vbi dicitur. Non in seculum erit in obliuionem pauper: patientia pauperum peribit in seculum. Vbi negatio vna ponitur vice duarum, & cum vulgata editione legendum erit. Patientia pauperum non peribit in seculum. Idem Psal. 49. vbi est, Non semper sacrificia tua arguam te, & holocausta tua coram me semper. Vbi illa prior negatio alterius omiffa vicem supplet, & sensus secundę sententię est. Neque, scilicet, arguam te, quod holocausta tua non fuerint coram me semper. Sic Leuit. 19. Non iurabis in nomine meo mendaciter, etiam pollues nomen Dei tui, pro neque, pollues nomen Dei tui. Neque aliter legendum puto, quod Deut. 33. dicitur. Viuat Reuben, & non moriatur, & sint viri eius numeri. i. pauci. Pro quo legendum arbitror, & viorum eius non sit numerus. Sic in multis aliis scripturę locis.

Vndecimus Canon.

Est etiam in hac lingua ab vna in aliam personam facilis transitus vt Gen. 49. vbi ad secundam personam loquens Iacob, dicit. A pręda ascendisti fili mi. Quam statim in tertiam vertit, dicens. Accubuit vt leo, incuruauit se. Idem Isaia. 22. expellam te de statione tua, & de statu tuo destruet. Vbi primam in tertiam vertit. Loquitur etiam nonnunquam persona: vt vna in singulari numero, & statim in plurali, vice plurimum, quod in Psalmis frequentissimum est, vt Psal. 55 vbi de vno inimico ecclesia conqueritur dicens. Quoniam non inimicus probris affecit me, quod sustinuissem. Et paucis interiectis, plures eos esse ostendit, cum dicit. Exiger debitum mors ab eis, descendit in infernum viuentes. Idem Psal. 108. Deus laudis meę ne taceas, quia os impij & os dolosi super me appuerunt se, & locuti sunt mecum lingua mendacij. Vbi de multis loquitur. Postea verò quasi ad vnũ, sermonem dirigit, dicens. Constatue super eum impium, & Satan stet ad dexteram eius. Iterum verò ad pluralem numerum redit, dicens. Sint coram Domino semper, & succidat e terra memoria eorum. Non coit etiam aliquando adiectiuum cum suo substantiuo in numero: vt patet Isaia. 19. vbi habetur. Tradam Aegyptum in manũ dominorum duri: pro durorum. Non concordat etiam sæpius cum suo verbo suppositum, in numero, vt Zacharia. secundo. Et pastores eorum non parceret eis, pro & pastor eorum.

Duodecimus Canon.

Sunt apud Hebręos verba diuersorum generũ, quemadmodum nomina, & coniunguntur sæpẽ sæpius verba masculina, nominibus fœminis, & econtra, vt 1. Reg. 23. Accipe (inquit Abigail Dauidi) benedictionem hanc, quam attulit ancilla tua. Vbi ancilla in Hebręo est generis fœminini, verbum autem (attulit) cui adiungitur, masculinum. Sic 2. Reg. 13. vbi dicitur. Et desiderauit Dauid. Vbi nomen Dauid ad mascululos pertinet, verbum verò ad fœminas. Capitur etiam sæpissimẽ pluralis numerus pro vno e pluribus: vt Psal. 1. Erit (inquit textus) quasi lignum, quod plantatum est secus riuulos aquarum, id est, secus vnum ex riuulis aquarum. Idem Iudic. 12. de Gedeone, de quo dicit textus: fuisse sepultum in vrbibus Gilah, id est, in vna ex vrbibus. Et Zach. 9. de Messia dicitur. Sedens super pullum filium asinarum, id est, vnus ex afinis. Ponitur etiam sæpẽ numerus deter-

minatus pro indeterminato. Prouerb. 24. vbi dicitur, iustum septies, id est, multoties in die cadere. Quod est etiam vnus sensus, alteri tribuitur: vt quod est visus, auditui. Gen. 27. Vide (ait Ischac) odorem filij mei, pro Olfac. Sic Exod. 5. Fœtere fecistis odorem nostrum in oculis, pro in naribus Parhoh. Item Exodi 20. Omnis populus videbat, pro audiebat voces. Vtitur etiam quandoque re-sensata pro sensu, volito, pro voluntate: vt patet Leuitici 13. vbi dicitur, Non mutauit plaga oculũ suum pro colorem suum. Idem Numeri 11. vbi de Manna dicit textus. Et oculus eius, id est, color sicut oculus, id est, sicut color aut aspectus Habbedolach. Et licet Interpretes in locis citatis vertant, vt exposuimus: in Hebręo tamen est, vt retulimus. Vtitur etiam obiectis pro actibus, & vice versa: vt Iob 7. vbi habetur. Sicut mercenarius expectat opus suum, pro mercedem operis sui. Et capite tertio. Timor quem timebam, euenit mihi pro malũ, quod formidabam accidit.

Tertiusdecimus Canon.

Accipitur frequentissimẽ in sacris literis peccatum pro peccati pœna, quod in multis locis lectoribus negotium facit. Nam Threno. 4. habes: Maior est iniquitas, id est, pœna iniquitatis populi mei peccato, id est, punitione Sodomorum, quę subuersa est repente, & non castrametata sunt contra eam castra. Quanto enim pœna minori tempore hominem vexabat, tanto se reputabat feliciorẽ, & quia Sodomę subuersio fuerat in momento, destructio verò Ierusalẽ multis durauit diebus, idẽ pœnam, siue punitionem Sodomorum fœliciorẽ reputauit Propheta. Iam enim alio Canone admonimus, antiquos non longa ægritudine teneri ante obitum, inter fœlicia reputasse. Sic 2. Samu. 12. Dicit Nathan ad Dauid. Dominus transtulit peccatum tuum, i. pœnam, aut punitionem tuam, in filium: qui tibi natus est. Non morieris tu, sed ille. Nõ enim peccata solent ex vno in aliud subiectum migrare: punitur tamen vnus pro aliquo frequenter. Idem Thre. 5. Patres nostri, peccauerunt, & non sunt, & nos eorum iniquitates. i. punitiones portauimus. Et Gen. 15. Nondum completas dicit dominus iniquitates Amorræotum, id est, tempus ad puniendum. Et Cap. 4. Maior est iniquitas mea, id est, punitio: quam vt feram, id est, eam ferre possim viuis. Sic apud Paulum. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, id est, pœnam, aut historiam pro peccato. Ponitur etiam frequẽter in libris legalibus peccatum pro immunditia legalis. f. sanguinis, aut seminis, aut contactus mortui: vt Leuit. 12. vbi fœmina patiens masculum aut fœminam, iubetur turtorem pro peccato suo offerre, quod nullum in ea videtur præcessisse. Non enim congressus viri cum propria vxore (prolis gratia) peccatum erat, aut parturitiõ, sed sola puerperij immunditia peccatum expiandum dicitur. Sic de leproso cui sine vlla culpa sua lepra acciderat, qui cap. 14. eiusdem libri passerem pro peccato. i. immunditia iubetur offerre.

Decimasquartus Canon.

Est etiam aduertendum iis, qui Hebraicẽ sciũt, laut ex Hebręo aliquid in aliam linguam interpretari volunt: idem verbum non solum multas, sed etiam contrarias aliquando habere significationes. Quod mihi aliquando magnum negotium fecit Verbi gratia. Chata, id est, peccare. Significat non solum peccare: sed a peccato expiari. Nam idem verbum Exod. 31. vbi dicitur peccauit populus iste, peccare

peccare significat. Leuitici verò 14 accipitur pro mundare: vbi dicitur. Vechitaa, id est, & mundabit domum. Nachar etiam significat claudere. 1. Sam. 23. vbi dicitur (Nichar othõ) id est clausit illũ Dominus in manu mea. Idem autem verbum Thre. 4. significat cognoscere: quod prius significabat abscondere, seu claudere. Ibi enim dicitur. Non (nicheru) id est, fuerunt agniti in plateis. Et Gen. 27. Non (hichitõ) id est, agnouit eum. Sic verbũ (Cadas) significat sanctificare, & ab immunditiis separare se. Nomen verò Cades, quod ab eo deriuatur: significat scortum masculũ, seu cynœdum, aut turpitudinem.

Decimus quintus Canon.

Non est semper Hebręis fidẽdum in interpretatione sacre scripturę, præsertim Rabbi Scelomoni, qui ne suam imperitiã prodãt, aut ignorantiam confiteatur, vbi locus difficilis, quem interpretari nesciunt, occurrat: ad mendacia statim confugiunt, & historias fingunt: e quibus hic aliquot citabimus, præsertim Rabbi Scelomonis. Nam Gen. 1. vbi textus habet masculũ & fœminam Deũ homines creasse, finxit deum prius mōstrum quoddam produxisse in quo mas & fœmina in dorfis colligabantur, postea verò alterum ab altero diuisisse: cum textus expresse dicat, Deum ex costa viri separatim ab eo produxisse fœminã. Contra quem ibi Lyranus abunde disputat. Exod. etiam 4. vbi textus dicit Moseh, dum in Aegyptum rediret, vxorem, & filios asino imposuisse: inquit ille Rabbini, qualiter vnus asinus tres simul potuisset deferre? Soluens autem quæstionem, dicit illum asinum fuisse eundem cum illo: in quo Abraham ligna ad concremandum Isaac portauit Genes. 22. in quo etiam Messiam venturum arbitratur: qui iuxta Zacharia. vaticinium, cap. 9. asino vehẽdus est. Itaque asinus ille a tempore Abrahę, vsque ad Messiam aduentum asseruandus esset: idẽque tantum oneris tunc portare potuisset. Exodi etiam 32. vbi textus dicit vidisse populum moram Moseh in monte, aliud mendacium confinxit. Dicit enim Moseh in discessu pollicitem se infra 40. naturales dies reuersurum, populum verò numerasse diem recessus eius: Satan verò aërem turbasse: feretrũque mortui Moseh Iudęis ostendisse: ac mortuum Moseh prædicasse ideoque populum ad Aharon cucurrisse vt sibi præcessores deos faceret. Cum textus infra expresse dicat, dixisse populum Aharoni, se nescire quid Moseh acciderit: quod minime dixissent, si eũ mortuum credidissent. Aliud asserit cap. 13. eiusdẽ libri de ossibus Ioseph. Vbi inquit qualiter Moseh in discessu ex Aegypto potuerit scire, vbi essent ossa Ioseph, præsertim cum Nilus fluuius illo tempore maximẽ inundaret? Et respondet, Moseh scripsisse nomen Domini ineffabile in aurea lamina eãque super aquas proiecisse, eãque natasse, & ad locum, vbi ossa Ioseph condita erant, peruenisse, & sic ossa indicasse. Alij verò non inferiores huius rei artifices dicunt, ouem quandam natasse, vocẽque humana locum indicasse ossium; ad quod

illud Psal. adducunt. Qui deducis velut ouẽ Ioseph. Offendes aliud Exod. 34. super illud, Præcide tibi duas tabulas, Vbi expendentes verbum (tibi) exponunt, ad vtilitatẽ tuam: quoniam ex reliquiis lapidis iaspidis, quem illi Dominus ad faciendas tabulas, ad montis Sinai radicem ostenderat, ditatũ Moseh valdẽ fuisse arbitrantur: idẽque Deum dixisse, præcide tibi. Cum phrasis sit linguę, vade tibi. Præcide tibi. Fac tibi. Recitabimus adhuc aliud: quod proponit Rabbi Elihezer in (midras) vbi exponit illud 2. Samue. 8. Tulit Dauid frenum aquarũ ductus. Cum (inquit) Abimelech venisset ad Isaac, ait illi. Nouimus Deum tecum esse, & tibi & semini tuo daturum terras has. Iura ergo mihi semẽ tuũ non possessurum terram Philistinorum: quod Isaac iurauit, & in signum, præcidit cubitum capistrũ asini sui, & tradidit Abimelech. Cum autem postea Dauid Philistęos voluisset debellare, ostenderunt illi partem cami, quam seruauerant in signũ iuramenti: quare Dauid eam ab eis vi auferens, debellauit eos. Idẽ textus dicit Dauidem tulisse a Philistęis frenum aquarũ ductus, seu cubiti. Quo quid fœdius, aut absurdus dici queat, ignoro. Vbi vides qualiter Rabbini cum sacra scriptura ludunt, & miseris Iudęis imponunt. Si plura videre cupis: quoniam pudet hæc recensere, vide Lyran. 4. Regum, de cerua Iechonię, & in multis aliis locis.

Decimus sextus Canon.

Sortitur etiam Messias in sacris literis multa, ac diuersa nomina. Nã Habacuc 3. vocatur vnctus in salutem cũ Christo, seu vncto tuo. Ezechiel 37. & Hoseh 3. vocatur Dauid. Zacharia 3. & 6. appellatur Germen. Isai. 9. multa sortitur nomina. f. Admirabilis, Consiliarius, Fortis Deus, Pater futuri sæculi, Princeps pacis. Psal. 44. Elohim. Isa. 7. Himanuel & 11. Flos. Isaia. 49. Israel. Sunt etiam quædam nomina, quę sæpius in scriptura inculcatur: quorum discrimẽ difficile est inuenire: quoadmodum Gen. 26. & Deute. 11. vbi dicitur. Quoniã custodiuit Abraham custodiam meam, præcepta mea, statuta, leges, iudicia, & testimonia. Quę visis radicibus in Hebręo, sic distincta esse videntur, vt leges Domini dicatur custodia: quoniam custodiendę sunt, aut quia a negatiuis seu prohibitiuis maximẽ cauendum nobis sit. Præcepta verò: quoniam ore tradebantur. Statuta: quatenus scribebantur, aut arctabant homines. Leges: quatenus in eis erat iugiter meditandum. Iudicia: quia inter homines dirigunt, & dirimunt lites. Testimonia: quoniã testificabantur pactum inter Deũ & Israelitas. Est etiam hic aliud obseruadum, Iudęos videlicet nostri temporis omnia vaticinia, quę mortem, ac passionem Christi prædicant: de populo Israelitico, nunc maximis angustiis afflictõ, exponere, vt est Psal. 22. & 69. Itidem cap. Isaia. 53. Quem populũ dicunt omnia illa perpeffum, & nunc pati: quę nos Christum passum fuisse prædicamus. Nunc autẽ Hebraismos seu phrasis linguę illi peculiare, explicabimus.

HEBRA

HEBRAISMI ORDINE LITERARVM DIGESTI.

A NIMAM in manibus ponere, seu habere, Est esse in vitæ discrimine, quòd videlicet ea, quæ manibus gestamus, omnibus periculis occurrētibus obuia sint. Omnibus enim periculis occurrentibus manus obiectamus Psalm. 118. Anima mea in manu mea semper. i. vita mea est in continuo discrimine: ac si eam manu gestarē, & periculis obierē. Primo Reg. 28. dicit Pythoniſſa Sauli, Posui animam meam in manibus meis. i. vitam meam in discrimine, propter te.

Ambulare cum aliquo, est facere voluntatē eius, aut facere quē ille imperat. Gē. 6. dicitur de Noach. Cum Deo ambulauit. i. fecit voluntatem Dei, aut quæ ille præcipit, quòd, qui simul incedunt, commu- niter conueniat inter eos.

Ambulare coram aliquo, est, illū cogitare præ- sentem, aut eum timere: quòd is, qui coram aliquo ambulat, maximè si vt seruus corā domino, timeat, & cautè agat, vt Gē. 17. dicit Abrahæ Deus. Ambula corā me. i. time me, aut cautè incede: ac si me semper præsentem haberes. Qui Hebraismus etiam, 3. Reg. 8. ca. ponitur aut melius. Ministra mihi: quòd ministri & serui soleant ante dominos suos incedere. Memēto (ait Ezechias) quomodo ambulauerim coram te. i. tibi seruierim perfecto corde.

Ambulare facere, pro detrahere, vsurpat Hebraismus, quod detrahens venire faciat mala eius: cui detrahit, ad eum, apud quē detrahit, vt 2. Sam. 19. Dauidi dicit Miphiboseh. Ambulare fecit seruum tuum ad Dominum meum, id est, mihi apud te detraxit, vel me tibi commisit.

Ambulare ad pedem alicuius, est, nō vrgere illum in ambulando, sed sese illi accommodare: quod ille, qui alium sequitur, soleat sese illi in ambulando accommodare, vt Gene. 33. dicit Iacob fratri. Ego me ducam ad pedem gregis. i. gregi me in incedendo accommodabo. Non vrgēbo.

Auertere faciem alicuius, est, postulata negare, quòd is, cui negantur quæ postulat, faciem confusus auertat. Et non auertere, est ea concedere. 3. Reg. 2. dicit Bersabe Salomoni. Ne auertas faciem meam. i. postulata non neges.

Abcondere oculos ab aliquo peccatore, est, nō punire illum, quòd is, qui non vult aliquem punire, oculos ab eo auertat, & simulet se non videre: vt Leuit. 20. Si abscondendo absconderit populus terra oculos suos à viro illo, qui de femine suo dederit idolo Molech. i. si dissimulauerit punire peccatū eius: fingens se non videre.

Aperire aurem, Hebræis est reuelare, aut indicare alicui aliquid. Isaiæ 50. Dominus Deus aperuit mihi aurem. i. reuelauit mihi, quod is, qui aliquid alicui reuelat, ad aurem ei loquatur. 1. Sam. 9. Dominus aperuerat aurem Sam. i. indicauerat, aut reuelauerat ei Saulis aduentum.

Accingere lumbos, est viriliter aut expeditè aliquid agere, aut se expedire ad ministrandum: quòd is, qui expeditè ministrare cupit, soleat se accingere, ne à vestibus in ministerio impediatur. 2. Reg. 4. Accinge lumbos tuos. i. sis expeditus ad opus, quod præcipio tibi. Iob etiam 40. Accinge nunc, vt

vir, lumbos tuos. i. esto expeditus, aut fortifica te, quòd viri, & non fœminæ, soleant lumbos cingere. Et Luc. 12. dicit, Christus. Præcinget se. i. expedit ad ministrandum, & faciet eos discumbere.

Animam facere, aut animas, est greges aut homines in possessionem acquirere, aut res animatas sibi nasci, quod ea, quæ acquirimus, industria nostra facere videamur. Gen. 21. Et animas, quas fecerant in Arām. i. acquirerant, aut viua, quæ sibi nata fuerant in Arām, stulerunt secum Abraham, & Loth.

Aspicere, pro otari, vsurpat nonnunquam Hebraismus: quod otiosi aspicere aliquid, aut se soleat. Quem loquendi modum nos Lusitani habemus, dicētes: cum aliquem otio torpere videmus. Quid aspicias? Sic Gen. 42. Cum Iahacob videret filios nō curare alimēta domibus suis: dicit illis. Quid aspicitis. i. Quamobrem otio torpetis? Quod noster optime vertit. Quare negligitis?

Ascendere in cor, est cogitare, & non ascendere, non cogitare. Quoniam cogitatio, actus est cordis: aut quia cogitationes soleant in cor ascendere. Vnde Luc. 24. Et cogitationes ascēdunt in corda vestra. i. apud vos cogitatis.

Aqua pedum, Hebræis est lotium. Et dicitur aqua: quoniam ex potu gignitur, aut quod utcumque aquam sapiat: licet ex potu vini procedat. Pedum verò, quòd ad pedes demitti soleat. Aut dicitur aqua pedum, quoniam ex vesica, veluti ex fonte aqua ad pedes descendat. Isaiæ 36. Vt bibatis aquam pedum. i. lotiū. Quod vulgatus vertit: vrinam vestram.

Aperire vuluam, Hebræis est, primogenitum nasci. Exodi decimotertio, & Lucæ 2.

B

Benedicere, cum est hominis ad hominē, est bona præcari: si verò hominis ad Deum est laudare. Dei verò ad hominem, est benefacere: cuius rei exempla per ordinem citabimus. Gen. 14. dicitur quod benedixit Melchisedec Abrahæ, id est, bona illi precatus est. Vnde sequitur. Benedictus Abraham Deo altissimo. Et clarius cap. 24. Benedixerūt Rebecca, id est, bona precicati sunt illi. Et sequitur Soror nostra es. Sis in milkibus. Secundi exemplum habes multis in Psal. Benedic anima mea Domino. i. lauda. Tertij verò Gene. 24. vbi seruus Abrahæ dicit. Et Dominus benedixit Domino meo. i. bene fecit. Idē multis aliis in locis.

Bonū esse in oculis alicuius est illi placere. Malum verò esse, est duplicere: vt habes Gen. 16. Fac ei quod bonum est in oculis tuis. i. quod tibi placuerit. Quod noster vertit, vtere ea, vt lubet.

Benedictionem accipere, pro accipere munus, & benedictionē, pro munere accipit Hebraismus, quòd videlicet soleat cum benedictionibus, aut boni imprecatione offerri. Primo Samue. 25. Cum Abigail Dauidi munus obtulisset, ait. Accipe benedictionem hanc: quam attulit ancilla tua. i. accipe munus ab ancilla oblatum. Aut dicitur benedictio: quia recipiens danti bona precatur.

Contē

HEBRAISMI.

C

Contegere pedes Hebræis est aluum purgare, quòd aluum purgans soleat pedes vestibus de fluentibus tegere, ne eius verenda videantur. Primo Samuelis. 24. Ingressus est Saul speluncam ad tegendos pedes. Vbi vulgatus vertit ad aluum purgandum.

Caput, aut in caput esse, est esse superiorem, esse verò in caudam, est esse inferiorem, aut despicabilem: quòd caput sit pars superior, & honorabilior in homine, cauda verò in animali sit humilior, & despicabilior. Deuter. 28. Ponet te Dominus in caput non in caudam. i. superiorem aliis populis, non inferiorem, aut honorabilem, non despectum. Isaiæ nono.

Cognoscere fœminam, est rem cum ea habere, & vocatur ille accessus cognitio: quòd tunc cognoscatur fœmina, esse fœmina, aut quia tunc familiariter tractatur: quasi res notissima. Gen. 24. de Rebeca. Vir non cognouerat eam. i. nō tractauerat eam familiariter, vt rem notam, aut non cognouerat esse fœminam. Sic Gen. 3. Cognouit Adam vxorem suam. i. ea vt re nota, vsus est.

Cognoscere quicquam cum aliquo, est illi non fidere, sed ab eo rationem exigere & non cognoscere quicquam cum aliquo, est illi cuncta tradere, & ab eo rationem non exigere. Aut melius, ex fiducia erga illum, nihil suorum curare. Vnde de hero Ioseph dicitur Gen. 39. quòd non cognoscebat cum eo quicquam. i. ex fiducia erga illum, ignorabat, aut non curabat scire quæ sua erant, aut non exigebat ab eo rationem rerum suarum.

Contestando aliquem contestari, est illum coram testibus admonere. Exod. 29. dicit Moſeh. Contestando, contestatus sum populum. Et Deuter. 31. Contestatus sum hodie contra vos cœlum, & terram, id est, simul mecum in testes contra vos vocavi.

Custodire custodiam, est seruare quæ præcepta sunt. Num. 18. vt custodiant sibi sacerdotium. i. præcepta sacerdotij, aut non sinant sibi surripi sacerdotium.

Cadere aliquid de sermonibus alicuius est, non impleri, sicut nō cadere est impleri, quòd ea, quæ nō implentur, cadere videantur, & quæ implentur, stare. 2. reg. 10. Nihil sermoni Dominis cecidit, id est, omnia, quæ prædixerat: sunt impleta.

Cingens cingulum Hebræis, est masculum esse: quod soli ipsi soleant cingulo cingi. 2. Reg. 3.

Claudum etiam vocat clausum, quod claudus non possit quo voluerit ire veluti clauus. 2. Reg. 14. clausum, & nouissimum.

D

Dare ceruicem, Hebræis, est fugere, quòd fugientes soleant ceruicem vertere persequentibus. Quemadmodum Latinis dare terga, est fugere, Exod. 23. Dabo omnium inimicorum ad te ceruicem, id est, faciam eos fugere te. Et Psalm. 7. Omnium inimicorum meorum dedisti mihi ceruicem, id est, fecisti eos fugere me. Aut dare ceruicem, est ponere in potestate alicuius ad iugulandum: vnde vltimus Hebraismus reddi potest. Posuisti iugulum omnium inimicorum in mea potestate.

Dare manum pro percutere, vsurpat Hebraismus. Exo. 7.

Dare fœminam in sinum alicuius, est eā illi dare in vxorem, quòd vxor in lecto soleat esse ad sinum viri. Gen. 16. dicit Sarah. Dedi ancillam meam in sinu tuo. i. quasi vxorem ad concubitum.

Dare animam pro anima. i. vitam pro vita; seu occidere occisorem. Exod. 21.

A diebus in dies aliquid seruare, est perpetuo seruare: quòd perpetuum constet ex multiplicatis in infinitum diebus. Exo. 22. ponitur Hebraismus.

Diei rem facere in die suo, est opus consuetum singulis diebus repetere. Exod. 5. dicunt præfecti operum populo. Perficite opera vestra, rem diei in die suo, id est, pensum solitum qualibet diē fieri, soluite.

Declinare iudicium, est illud peruertere: quòd declinantes soleant à recto deflectere. Exod. 23. Non declinabis iudicium mendici tui. i. non peruertes aut non iudicabis iniustè.

Dare faciem in aliquem, est ira aduersus eum moueri: quòd irati soleant se vertere ad eos, ex quibus vindictam expetunt. Leuit. 20. Dabo faciem meam contra eum: qui comederit sanguinem. i. irascar illi: seu puniam eum.

Deum esse cum aliquo, est eum iuuare in omnibus operibus suis. Gē. 21. Fuit Deus cum puero, & 39. Fuit Deus cum Ioseph. i. iuuat eum, & prosperrauit cuncta, que ille agebat.

Domo, pro intus, vertitur Hebraismus, & domi esse: pro intus esse, & loco intus & extra, dicit, è domo, & extra. Exod. 25. vbi nostri vertunt: deaurabis eam intus & extra, Hebraice est, è domo & extra.

E

Esse alicui in panem est ab eo, veluti panem deuorari, quòd panis scindatur dentibus, & deo retur. Num. 14. dicunt exploratores de Chenanzis. Sunt panis noster. i. ita eos deuorabimus, ac si essent panis.

Esse intra portas alicuius, est cum eo intra vrbs moenia habitare. Exodi 20.

Ecce ego, id est, adsum, quòd qui adsunt, soleant se ostendere. Qui Hebraismus in sacris literis frequentissimus est, vt Gen. 22. Quo nos Lusitani vtimur, dicētes, (Eisme aquy), id est, hic adsum. Esse alicui in oculos, est illum dirigere, quòd oculi soleant nos dirigere in via. Et ponitur hic Hebraismus Numeri 10.

Esse alicui impedes, est quod ille erat iturus: ire Iob. 29. oculus fui cæco, id est, direxi illum in via, & pes claudus. i. ibam quo ille ire non poterat. Num. etiam. 10. dicit Moſeh ad Chobab. Fuiſti nobis in oculos. i. nos per desertum direxisti.

Explorare post cor, est sequi cordis concupiscentias. Idem explorare post oculos, id est, desiderare visa, quod concupiscentia sequatur cognitionem. Numeri. 15. ponitur hic Hebraismus.

Aedificare domum, est dare prolem, & posteritatem. præsertim in copia, quòd quemadmodum in ædificio, domus domui additur, ita in familia persona personæ, aut filius patri, & sic successiuè. Vnde (banah) Hebræis est ædificare, & ben filius, quasi patris ædificium. Nam vsque hodie solemus dicere domus regia, id est, familia Domus Rechabitarum, id est, familia, sic domus Reuben pro familia. Isaiæ. 7. Audite domus Dauid, id est, familia. Et Exodi. 1. Quia timuerunt obstetrices dominum: ædificauit illis domos, id est, dedit posteritatem, qua domus carum,

earum, seu familia augetur. Et Sarah Gen. 16. & Rachel. 30. dicunt se ex partu ancillarum ædificandas Idem. 2. Samue. 7.

Extendere lineam, pro extendere punitionem vsurpat sæpius Hebraismus, quod quemadmodum cementarij lineam ad opus extendit: ita Deus punitionem, quæ fune solet fieri. 2. Reg. 19. Extēdam super eam lineam Samariæ. i. puniam, quemadmodum puniui Samariam. Opus in ea faciam, sicut feci in Samaria. Vocat autem Hebraismus punitionem opus. Isa. 28. Alienum est opus eius ab eo, id est, punitio, & videtur accipere lineam pro opere, quod linea mensuratur, & dirigitur.

Erigere pactum cum aliquo, est cum eo pacisci aut pactum tenere, quod pacifices solebant aliquid eleuare, cum pactum inibant, vt patet. Gen. 31. de Laban, & Iacob, & Gen. 20. quæ quidem lapidis, aut tumuli erectio significabat pacti stabilitatē.

Esse in gentem, est prolem in magna copia multiplicare. Idem esse in populum, id est, rātam habere progeniem, quod possit populū constituere. Gen. 17. & 48 & 12. faciam te in gentem magnam.

Egressum esse cor, est animo deficere, seu admirari: quod qui admiratur, aut spasimum, seu syncopin patitur: videatur cor non habere. Gen. 42. cum fratres Ioseph inuenissent pecuniam in ore saccorum: dixit textus cor eorum egressum esse, quod videlicet corde defecissent, aut timuissent. Nostrī dicunt (*Fiquy morto.*)

F

Facere aliquid in perfectione, vel integritate cordis est non facere malitiose, seu insidiosè, quod insidiosi malum bono mixtum in suo corde habeant.

Facere verò in munditia manus, est nihil mali habere in opere exteriori. Nam idem est munditia manus quod puritas in opere externo. Gen. 20. dicit Abimelech Domino. In perfectione cordis mei, id est, non habens malū aliquod in corde meo, & in munditia manuum. i. nihil mali in opere exteriori habens, feci hoc. Ac si dicat, Neque corde, neque externo opere peccauī in hac re.

Facere in manu eleuata, seu excelsa, est facere ex superbia, quod superbi soleant facillè punire alios, aut loqui eleuata manu, Num. 15. Anima quæ fecerit eleuata manu aut excelsa. i. superbè & contentiosè.

Facere manum, est facere punitionem, quod solet manu fieri percussio, & ponitur causa pro effectu. Exo. 14. Vidit Israel manum excelsam. i. plagam, quam fecit Dominus in Aegyptios.

Facere misericordiam, est facere bonum: ad quod non tenemur: Facere verò veritatem, est facere quod aliquod iure debitum est, seu reddere equale. Gen. 24. dicit seruus Abrahæ. Et nunc si facitis misericordiam & veritatē cum Domino meo. i. si misericordiam eius, & facitis quod iure consanguinitatis debetis illi.

Facere foetere aliquem alicui, est facere ei illum odibilem: cui gratus erat, quod foetor omnibus sit ingratus. Gē. 34. dicit Iacob filiis. Turbastis me vt foetere faceretis me habitatoribus terræ. i. vt abominabilem me illis redderetis. Et Exodi, 5. dicunt Israelitæ Moſeh, & Aharō Foetere fecistis odorem nostrum coram Parhoh, id est, nos illis fecistis abominabiles.

Quemadmodum esse alicui bonum odorem, est esse illi gratum. 2. ad Corint. 2. dicit Paulus. Chri-

sti bonus odor fumus. i. grati fumus illi.

Facere ire opprobrium, est diuulgare opprobriū aut malum nomen alicuius: sicut retrahere opprobrium, impedire malum nomen: ne amplius quis malè audiat: quod ea, quæ diuulgantur: ab vno in alium ire videantur. 2. Samue. 13. dicit Thamar ad Amon. Ego ire faciam opprobrium meum, id est, non potero tacere, sed diuulgato quod mihi iniurium feceris.

Facere mendacium in animam, est vitam decipere, aut polliceri sibi impunitatem, quam non habebit, & (vt vno verbo dicatur) est vitæ mentiri, quod is, cui mentitur vita: ea priuetur. 2. Samu. 18. dixit miles quidam Ioab. Si hoc fecissem. i. occiderem Absalon: facerem in animam meam mendacium. i. mentires vitæ meæ pollicendo illi impunitatem, quam non consequeretur apud regem.

Facere labium, est pilos superioris labij refecare. Sicut facere pedes, est vngues pedum secare. 2. Samuelis 19. de Miphiboseth dicit textus: quod nō fecerat sibi labium, neque pedes.

Facere stare faciem, est non turbari, aut nō permittere mutationem in facie: quod qui stat, non mutetur. 1. Reg. 8. de Elifco dicit textus, stare fecisse faciem suam. i. nō permisisse faciem mutari in tristitiam.

Facere, pro sacrificare, frequentissimè vsurpat Hebraismus: quod immolans ex hostia fumum faciat. Vnde facere bouem agnum, aut hircum, est illum Domino offerre. Qui loquendi modus in Leuitico frequentissimus est. Et Paulus prima ad Corint. 11. Hoc facite, id est, sacrificate in mei memoriam. Quæ phrasis, & Græcis, & Latinis peculiaris est.

Fieri alicui in Satan, est illi aduersari, quod Satan omnibus bonis aduersetur. 2. Samuelis 16. dicit Dauid Abisai. Nolite mihi fieri hodie in Satan. i. nolite aduersari mihi.

Fuit à fine dierum. i. accedit completis aliquot diebus, seu finitis certis diebus. 2. Reg. 8.

Furari cor alicuius, est eo inscio aliquid facere quod cor nonnunquā pro scientia accipiat Gen. 31. dicit Laban Iacob. Cur furatus est cor meū? i. quare me inscio abire voluisti?

Significatur etiam hoc Hebraismo amabilem se reddere: quod cor amantis apud eum, quem amat, esse videatur. 2. Samue. 15. de Absalone dicitur, quod furabatur corda filiorum Israel. i. ad amandū se prouocabat, & quasi compellebat. Nostrī vsque hodie dicunt. Rapuit cor meum. i. ad amandum cōpulis.

Famem, pro cibo vsurpat sæpius Hebraismus, vt patet Gene. 41. vbi Parhoh fratribus Ioseph dicit. Et famem domorum vestrarum accipite. i. cibū ad famem sedandam.

Filias vocat Hebraismus oppida, quæ alicui vrbi adiacent: quod illi, sicut matri, coniungantur & ab ea protegantur, & sustententur. Numeri 21. habetur. Habitauit Israel in Chesbon, & in omnibus filiabus eius. i. vicinis oppidis, & pagis.

Filius: pro proximo, aut simili accipit Hebraismus: sicut Isai. 5. Filius olei, pro vnctō, aut oleo abundanti. Zachariæ. 4. Hi sunt duo filij olei. i. vncti, aut oleati, seu vnctis similes.

Filius aræ. i. triticum, aut granum: quod in ea excutiatur à paleis, sicut puer à matre Isai. 21. Quæ ratione sagitta dicitur filia pharetræ. Thra. 3. Et gladius filius vaginæ. Filius domus. i. propinquior seu notior in domo Gen. 15. Filius Orietis, id est, proximus

proximus. Gen. 29. aut ibi natus. Filius auroræ. Isai. 14. i. similis illi. Filius exercitus, id est, miles quod sit intra exercitū, aut illi propinquus. Deut. 3. Filius arcus. Iob 41. i. sagitta, quia ei propinqua, aut quia ab eo egreditur, vt filius paruus à matre. Filius mortis. i. proximus seu propinquus illi, aut ea dignus: quemadmodum filius dignus est dignitate patris. Primo Samuelis. 20. Dicit Saul Michol. Tolle eum. f. Dauid ad me: quia filius mortis. i. dignus est morte.

Incipientes à G. non extant (quod meminerrim) Hebraismi.

H

Heri, & nudius tertius. i. tempore præcedenti Exo. 5. Non dabit paleas populo, sicut heri & nudius tertius. i. sicut præcedenti tempore aut sicut consueuistis.

Homo mensuræ. i. magnus. Numeri. 13. Homines numeri. i. pauci: quod pauci facillè numerentur Gen. 34. vbi dicit Iacob: Et mecū sunt viri numeri. i. pauci, & qui facillè possunt numerari.

Habitare in medio populi, est inter eos morari: qui facillè possunt subuenire. Aut ad manum habere omnia necessaria. 2. Reg. 4. dicit Sunamitis Elisæo offerenti operas apud regem. In medio populi mei habito. i. inter consanguineos, qui mihi in cunctis facillè subuenire possunt.

I

Interrogare os alicuius, est inquirere quid dicat, vel sentiat ille. Gen. 24. Habet textus. Interrogemus os puellæ, id est, audiamus quid dicat.

Ire per viam omnis terræ, est mori, aut est consuetudo: per quam omnes homines terræ incedunt. Et dicitur via: quia frequens est. Primo Regum 2. dicit Dauid Salomoni, ego vado per viam omnis terræ. i. morior, quemadmodum omnes alij homines terræ.

Sic etiam, egredior viam vniuersæ carnis, id est, morior. 3. Reg. 2. & apud Iosue cap. 23.

Ire ad dextram, aut sinistram, est à recto diuertere: quod declinantes in via ad dextram, vel sinistram diuertant. Deute. 5. Non declinabitis ad dextram, aut sinistram, id est, non peruertetis iudicium.

Ingredi ad sceminam, est rem cum ea habere: quod cōgressus intra domum in cubiculo fieri solet, aut in alio loco incluso, seu occulto Gen. 38. dicit Thamar ad Iehudah. Quid mihi dabis, vt ingrediaris ad me?

In medio liquorum enutrirī, est veluti vnum ex eis educari. 1. Reg. 11. dicit textus de Ierobohā, quod in medio filiorum Paraoh fuerit enutritus. i. sicut vnus ex filiis eius. Sic in medio maris. i. intra mare Iosue 3. Sic in corde maris.

Implere ab ore vsque ad os. Si ad ciuitatem referatur: est implere à porta vsque ad portā: quod porta sit in vrbe velut os per quod comedit, aut per quod impletur, sicut saccus. 2. Reg. 21. vbi de Menasseh dicitur, quod impleuerit Ierusalem sanguine innoxio, ab ore vsque ad os. Vbi aliqui vertunt à latere vsque ad latus, Idem cap. 24.

Incircuncisus labiis, est labia crassa habens, & balbutiens. Exodi 6. dicit Moſeh domino. Incircuncisus labiis ego sum, id est, superflua, aut crassiora

quàm decet labia habens, aut sum balbus, & labia mea circuncisione indigere videntur.

Iudicare alicui, est in fauorem eius ius dicere. 2. Samue. 18. Iudicauit te Dominus de inimicis tuis. i. ius dixit in tui fauorem.

Iudicet Dominus inter me, & te. i. ius in fauorem meum dicat contra te, aut ius dicat, culpabilem puniendo Gen. 16. & primo Samue. 24.

Integrum esse aliquem, est nihil illi deesse de suis. Quod nostri vertunt, pacificū esse. 2. Samuel. 18. inquit Dauid. An sit integritas puero Absalon? i. an illi aliquid desit: quod nostri vertunt. Est ne pax?

Inuenire iniquitatem alicuius, est eum punire propter iniquitatem. Genes. 44. dicunt bis fratres Ioseph, deū inuenisse iniquitatem eorum. i. voluisse eos punire.

Inuenire gratiam corā aliquo, aut in oculis alicuius, est illi placere: quod gratia, aut fauor maximè ostendatur in oculis. Gen. 6. de Noah & 18. & frequenter in sacris literis.

L

Loqui ad cor, est, consolari, aut blanda, & quæ cor desiderat, loqui: quod cor nonnunquam pro desiderio accipiat. Isa. 40. loquimini ad cor Ierusalem. i. blande, & quæ cor desiderat. Idem Gen. 34. Et Ruth. 2.

Lucere facere faciem suam, aut vultum super aliquem, est hilarem faciem illi ostendere: quod lucida soleant esse grata videntibus. Psal. 16. Illumina vultum tuum super nos. i. hilarem faciem nobis ostende.

Loqui in auribus alicuius, est loqui eo audiente Exo. 10. & Isa. 5. Loqui verò bonum super aliquem, est bona illi promittere aut seruare. Nume. 10. Dominus locutus est bona super Israel. i. promisit se daturum.

Loqui contra animam, est dicere aut facere aliquid cuius causa moriaris. 1. Reg. 2. Contra animam suam locutus est Adonias. i. verba: quorum ratione morietur.

Loqui non posse bonum, neque malum, pro nō posse mutare voluntatem Domini vsurpat Hebraismus Genes. 24. Non possumus loqui bonum, aut malum, id est, non possumus mutare sententiam Dei.

Leuare caput alicuius, aliquando est eū à malo liberare Gen. 39. & 2. Reg. 25. Aliquando est numerare, aut accipere summam: quod res per capita numerari soleant. Exo. 30. Leuare verò manum contra aliquem, est illum percutere, aut ei aduersari: quod percussio, eleuata manu, fiat. 1. Reg. 11. de Ieroboham dicitur: quod leuauerit manum contra regem Salomonem. i. eum percusserit, aut illi fuerit aduersus.

Lenare in excelsum oculos, est superbire, eo quod superbi soleant oculos eleuatos habere. 2. Reg. 19.

Leuare faciem alicuius, est eius ferre importunitatem, aut eum honorare. Gen. 19. dicit angelus Loth. Ecce leuauī faciem tuam, etiam in verbo isto. i. tuli tuam importunitatem, aut non repuli tuam petitionem.

Leuare manum, est aliquando iurare maximè si ad cælum leuetur. Gen. 14. dicit Abraham. Leuam manum meam ad Deum, id est, iuro per Deum. Et illa eleuatio manus probè testificabatur Deū esse

in caelo, & possidere caelum. Sic Deute. 32. dicit Dominus. Leuabo ad caelum manum meam, & dicam: viuo ego in aeternum, id est, eleuata ad caelum manu, iurabo per vitam meam. Exodi 6. Introducam vos in terram: pro qua leuauit manum meam vt darem eam Abraham, id est, pro qua illi iurauit, seu quam illi dare iurauit. Et in Psal. Qui non accepit in vanum animam meam. A quo (meo iudicio) inoleuit iurandi mos, per vitam Dei, eleuando manum.

M

Mouere caput super aliquem, est de malo eius dolere. Iob: cap. 16. Aliquando vero admirari Ierem. 18. Omnis qui praeterierit, obstupescet, & mouebit caput suum, id est, admirabitur, aut condolebit.

Mouere autem caput post aliquem, est illum capitis gestu deridere, quod deridentes aliquem cuius faciem uerentur: soleant gestibus, & nutibus post eum gestire. 2. Reg. 19. & Isa. 37. Caput post te mouit filia Ierusalem. i. gestibus capitis derisit.

Mittere manum in rem proximi, est furari, quod furta manibus fiant. Exod. 22. Iurabit, quod non misit manum in rem proximi sui. Est etiam percutere. Exo. 24. Ad principes Israel non misit manum.

Mundus manibus, est innocens a malis operibus Mundus corde, a malis cogitationibus Psal. 23. Innocens manibus, & mundus corde, id est, non habens mala opera, neque malas cogitationes.

Mingens ad parietem, est malculus: quod soli illi ad parietem meiere soleant. 2. Samu. 25. & 1. Reg. 14.

Manus Domini grauis, id est, punitio: quod manu fieri soleat. 1. Samu. 5. Fuit manus Domini grauis super Philistaeos. i. punitio. In manu esse, pro esse in potestate, vsurpat Hebraismus: quod manibus inimicos subiiciamus Gen. 16. Ancilla tua in manu tua est.

Per manum alicuius loqui, idem est, ac si dicas per eum, sed dicitur loqui per manum: quod homines manu gestiando loqui soleant. Hosea. 12. Haggai. 1.

Manum Domini esse super aliquem. i. quod virtutem eius esse super eum. 2. Reg. 3. Facta est manus Domini. i. vis prophetiae super Elisaeum.

Magnus nimis. i. maximus: quem Hebraismus aliquando scriptura effert per valde valde, vel maxime, sic enim illi superlatiuum gradum explicat.

Multiplicatio multiplicabo, phrasim est linguae, si cur Expectado, expectaui. Loquedo loquutus sum.

Multum vobis. i. sat est vobis. Deut. 3. Multum vobis. i. sat est, quod venistis vsque huc. Numeri. 16. bis ponitur haec phrasim.

N

Non ipse. i. non comparet ipse. Gen. 5. de Chano. Et non ipse. i. non comparuit. Et cap. 42. Minimus non ipse. i. non apparet, aut non est.

O

Os duplex, pro duplici portione vsurpat Hebraei: quod portiones iuxta comedentium ora soleant multiplicari. 2. Reg. 2. dicit Eliaz Elisaeus. Erit os duplex in me. Vbi non est sensus. Erit geminus spiritus prophetiae, ad tuum, in me, sed est mihi duplex prophetiae portio comparatione

ad alios Prophetas: ac si dicat. Ero tibi veluti primogenitus: cuius erat duplex portio ad alios filios in bonis paternis.

Os, pro praeepto saepissime accipit Hebraismus Vt Numeri 4. Ad os Domini. i. ad praeeptum Domini. Ad os Moysi. i. ad praeeptum eius. Accipitur etiam pro locutione. Gen. 43. Vbi dicit Ioseph. Interrogauit nos vir secundum os verborum istorum. i. secundum locutionem istam.

Iuxta os, quod attigerit manus vouentis, id est, sicut dixerit vouens manus suas posse, aut sicut respoderit manus vouentis. Leuit. vltimo. Et cap. 27. Erit aestimatio tua ad os seminis. i. quantum seminis dixerint agricolae agrum exigere, aut sicut petierit semine Nume. 7. iuxta os ministerij. i. prout ministerium exegerit. Secundum os annorum. i. sicut anni exegerint. Indicare iuxta os alicuius, est iuxta quaesita ab eo respondere.

Esse alicui in os, est pro eo loqui: quod ore loquamur. Exod. 4. Aharon frater tuus erit tibi in os, id est, loquetur pro te. Tu eris illi in Deum: quoniam miracula facies, quando ipse dixerit. Et 7. Erit propheta tuus, vt noster vertit, quod prophetae solent esse os Domini.

Os meum loquitur ad vos. i. loquor vobis patrio sermone, aut non per interpretem. Gen. 43.

Operire alicuius sanguinem, est mortem eius celare: quod sanguis sit Hebraeis mors, iuxta illud. Psal. Libera me de sanguinibus. i. de occisionibus. Gene. 37. dicunt fratres Ioseph. Quid proderit, si celauerimus sanguinem fratris nostri? Et 2. Samu. 16. Egredere vir sanguinum. i. homicida.

Onus Babylonis. i. punitio seu poena: qua debet Babylon portare. Isaia 23. quod dura mala ad modum oneris grauent.

P

Percutere foedus, id est, pactum inire, & dicitur percussio: quod dum fieret, victimae, ferirentur. Aut quia foederati manus mutuo iungebant. Gen. 15. & 21.

Percutere animam, est occidere, quod anima pro vita accipiatur Gen. 8. & 1. Samue. 24.

Ponere cor super aliquem, est illius curam gerere, aut illum considerare. Iob. 14. Quid apponis erga eum cor tuum? Sumitur etiam pro cogitare, & sentire. 2. Samu. 13. Ne ponas super cor. i. ne cogites super hac re, aut ne affligas te propter hoc.

Ponere oculos super aliquem, Hebraeis est diligere illum. Gen. 44. dicit de Benjamin Ioseph: se super illum oculos positurum.

Percutere in ore gladij, est ferire acie gladij. Vocatur autem acies gladij os: quod comedit homines veluti os, scilicet, sciendo. Iudicum 18. Percusserunt eos in ore gladij. i. gladij acumine.

Populus formicarum. i. multitudo ad modum populi. Prou. 30. Formicae populus non fortis.

Ponere manum super oculos alicuius, est eos illi morienti claudere. Ge. 45. dicit Dominus Iacob, quod Ioseph ponet manum suam super oculos eius. i. morienti astabit, & oculos claudet.

Patrem vocant Hebraei non solum, qui generat, sed primum alicuius rei inuentorem, aut praecipuum. Gen. 4. Fuit pater comprehendentis cytharam. i. inuentor illius instrumenti, aut praecipuus in ea arte. Serui etiam Nahaman, eum patrem vocant.

Non parcere, aliquando est, non misereri. Nonnunquam non omittere. Genes. 45. dicit Parah.

Non

Non parcat oculus vester vasis, id est, nullum vas ex vestra suppellectili omittatis, quin afferatis illud vobiscum. Ezechielis. 16. Non pepercit tibi oculus meus, id est, non omisi, quae tibi erant necessaria, dare. Et cap. 20. Pepercit oculus meus eis, id est, eorum misertus sum, aut dissimulaui cum eis. Et 9. Percutite: non parcat oculus vester. i. non misereamini, aut non omittatis praemiseritiam alicuius percutere.

Proicere aliquid post corpus, est illud vile aestimare: quod ea, quae post nos dimittimus, vilia aestimamus, nolentes ea respicere. Primo Reg. 12. dicit Dominus. Proiecasti me post corpus tuum, id est, corpore tuo, aut iis, quae post corpus reiciis: viliores aestimasti. Proiecasti post tergum omnia peccata mea. Isa. 38. id est, noluisse ea ad vindictam videre. Nam quae post terga proiecimus, videre nolumus.

Ponere faciem super aliquem, est illum veluti aliquid spectabile, videre. 1. Reg. 2. dicit Adonias. Super me posuerunt omnis Israel facies suas. i. me designarunt, veluti aliquid spectabile.

Petere animae, vt moriatur, est mortem desiderare. Primo. Reg. 19. Petiuit Elias animae suae, id est, vitae, vt moreretur. i. mortem optauit. Sub pedibus esse, pro subditum esse, vsurpat saepius Hebraismus, vt patet Exod. 11. Omnis populus: qui est sub pedibus tuis. i. tibi subditus.

Pondus, & pondus. i. diuersa pondera. Deutero. 25. Non habebis in sacco tuo pondus & pondus. i. diuersa, aut multa pondera. Solet etiam Hebraismus geminatione nominis multitudinem significare: vt Genes. 14. Vallis Siddim, putei putei. i. multitudo puteorum. Exod. 8. Collegerunt ranas, aceros aceros. i. in multos aceros, & freques est Hebraismus,

Pinguedo Hebraeis vocatur omne pretiosum, aut primum. Num. 18. pinguedinem vini, & olei, id est, praecipua, aut prima in his dedi tibi.

Percutere cor, est remorsum in conscientia habere. 2. Samuelis 24. Percussit cor Dauid eum, id est, conscientia momordit ipsum.

Panem praebere ad os paruuli est secundum numerum comedentium paruulorum panem ministrare, seu prout ora paruulorum exigebant, aut in copia. Genes. 47.

Ponere alicui reliquias, est dare ei posteritatem: quod posteritas relinquatur post patres. Genes. 45. dicit Ioseph, se missum ante fratres in Aegyptum, vt poneret illis reliquias.

Ponere manum, est iuuare: quod auxilium fiat apposita manu. Exod. 23. Ponere verbum in ore alicuius, est docere eum, quid loquatur. Exod. 4.

Q

Quid mihi, & vobis? duo Hebraeis significat. Alterum, quid quaestionis, est inter me & vos? Alterum, quid vobis, aut ad vos pertinet? 2. Sam. 16. dicit Dauid. Quid mihi & vobis filij Saruiz. i. quaestionis, vt velitis mihi aduersari: quemadmodum Satan? Aut quid mihi, & vobis. i. commune est. vt. i. velitis vlcisci iniuriam, quam ego volo dissimulare? Sic. 2. Reg. 26. dicit Iehu. Quid tibi, & paci? scilicet commune est: vt pro ea solliciteris? Aut quid tua interest de pace? Matth. 8. Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? id est, quid quaestionis est inter nos, & te, vt torqueas nos ante tempus? Ioannis. 2. Quid mihi, & tibi est mulier? id est, quid nostra in-

terest: an vinum deficiat, an non?

Quid tibi hic est Elia, scilicet, agendum aut. Quid agas hic?

R

Reuelare turpitudinem alicuius, est rem habere cum ea, quod congressus viri & foeminae fiat reuelatis pudendis eorum. Leuit. 18. ponitur saepius.

Remouere posteriora alicuius, est delere eius posteritatem: quod filij sint quasi posteriora patris. 1. Reg. 20. dicit Dominus ad Achab. Remouebo posteriora tua. i. delebo posteritatem tuam, seu filios, & nepotes.

Reddere in faciem alicuius malum eius, est eum punire, quod qui punit aliquem, venit illi ex aduerso Deut. 7. dicit Dominus se reddere in faciem odio habentibus se. i. quod sit veterus illis ex aduerso faciei, vt puniat. Sicut reddere in caput, est punire percutiendo caput, aut absolute punire.

Requirere sanguinem alicuius de manu alterius est homicidam punire, quod iudices soleant male acta a reis exigere ad puniendum Genes. 9. Sanguinem vestrum requiram de manu hominis.

Reddere aliquid in sinum alicuius, est reddere illi occulte. Iere. 33. Reddens iniquitatem patrum in sinum filiorum eorum. i. in occulto, vt nesciant se portare iniquitatem patrum suorum.

S

Suscipere faciem alicuius, est precibus illius acquiescere, aut benigne eum admittere. Est etiam ferre eius aspectum. Genes. 19. dicit Angelus ad Loth. Suscepi faciem tuam, id est, precibus tuis acquieui, aut honoravi faciem tuam, concedendo postulatam. Gen. 32. Forsitan suscipiet faciem meam. i. feret, aut honorabit. Sic, suscipere faciem in iudicio, est gratia praesentiae alicuius aliquid facere. Sic, accipere personam.

Secundum non habere, est non habere prolem, aut haeridem. Eccles. 4. Vnus est, id est, solus, & secundum non habet. i. legitimum haereditatem, aut posteros. Quod statim explicat. Non filium.

Sanctificare coetum, est eum immunditiis separare, & purgare. Sanctificare ieiunium, est homines etiam separare ab immunditiis: vt rite ieiunent, aut ieiunare propter Deum, qui sanctus est. Iohel 2.

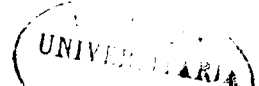
Secundum tempus vitae. i. si hoc tempore vixeris, aut vita comite. Gen. 18. vbi Angelus Abraham dicit. Veniam ad te secundum tempus vitae. i. dummodo vixeris.

Sanguis eius in eo, aut super eum. i. ipse fuit causa effusionis sanguinis sui, aut sibi imputetur effusio sanguinis sui Aliquando est se reos constituere sanguinis alicuius, vt Leuitic. 20. Sanguis eius super nos. i. rei erimus, & poenas dabimus effusionis sanguinis eius. Sic Matth. 26. dicunt Iudaei de Christo.

Suscitare verbum, seu stare facere, est promissum implere, quod deiecta videatur promissio: dum non impletur. 2. Sam. 7. dicit Dauid. Et nunc dominus suscita verbum tuum.

Satur dierum, seu plenus dierum, vt in vulgata editione, mortuus est. i. completis diebus suis, obiit: quibus. i. homines viuere solent. Aut nolens plus viuere. Genes. 25. Paralip. 24. vbi ad satur, additur, dierum.

Si sic, aut si ita, Pro si opus est, vsurpat saepius

Hebraismus, aut si sic opotet fieri. Gen. 4.3. & multis aliis in locis scripturæ.

T

Tradere gladium in manum alicuius, est dare illi causam sœuendi. Exod. 5. dicunt Iehudæi Moseh, & Aharon, quod tradiderint gladium in manu Paroah. i. quod fuerint causâ ipsi Paroah sœuendi in eos.

Transire facere peccatum, est transferre punitionem ab vno in alium. 2. Samuel. 12. Dominus transire fecit peccatum tuum. i. pœnam peccati tui in filium.

Transire facere vocem præconis, est proclamare Exod. 26.

V

Venditum esse aliquem, vt faciat malum, est esse alicui additum ad mala facienda, quem admodum de Achab dicit scriptura. 1. Reg. 21. Qui venditus est: vt faciat malum. i. vxori, vt seruus, additus.

Vocari ex nomine, est præ aliis eligi. Sicut nosse ex nomine, est cæteris familiarius aliquem nosse. Exodi. 3.2. de Moseh, & de Beseleel. 31.

Vmbra, pro protectione vsurpat Hebraismus Num. 14. quod sub umbra ab æstu homines protegantur: vbi dicunt exploratores. Recessit umbra. i. protectio eorum.

Vide verbo vtitur otiose sœpius Hebraismus, vt Gen. 27. Vide, Odor filij mei. Sic nos Lusitani (Olha, faze isto) i. considera.

Verbum esse à Domino egressum, est ita euenisse: vt optabatur. Gen. 24. quod verbum, quod à Domino egreditur: fiat, & impleatur, vt ipse vult.

Vir sanguinum. i. homicida. 2. Sam. 16. Egredere vir sanguinum.

Vir Belial, id est, sine obedientia, ibidem. Vir

pecoris. i. pastor, Gen. 4.2.

Vir agri. i. venator. Gen. 25. de Esau. Vir terræ. i. agricola. Gen. 9.

Vir verborum. i. eloquens. Exod. 4. Non vir verborum ego.

Venire cum corpore, pro venire solum, vtitur Hebraismus. Exod. 21. vbi de seruo dicitur. Si cum corpore suo venerit, cum corpore exibat.

Vado quo vado, id est, quo nescio: aut quo ire debeo. 2. Samuel. 15. dicit Dauid. Ego vado quo vado. i. quo nescio, aut quo ire debeo.

Venire in dies, est semen fieri. Genes. 24. & Iosue. 23.

Post verba ista, id est, post res. Nam sœpius verbum Hebræis rem significat atque alia multa.

Verbum mihi est ad te, id est. Volo tibi aliquid dicere. 1. Reg. 2.

Vertere se ad aliquid, est complacentiam in eo habere & non vertere, est habere displicentiam. Numeri 16. dicit Moseh Domino. Ne te vertas ad oblationem eorum, id est, non suscipias eorum munus: quod suscipientes aliquid soleant se vertere ad offerentes.

Via, pro consuetudine frequenter vtitur Hebraismus: quod per eam homines eant, quemadmodum viatores per viam. Via mulierum, id est, consuetudo seu menstruum. Genes. 18. Via terræ, id est, mors, seu consuetudo moriendi. 1. Reg. 2. Via etiam (quam interpretis vertit morem) Gen. 19.

Vbi de filiabus Loth agit: ponitur pro copula cum fœmina. Non est (inquiunt) qui ingrediat ad nos iuxta viam, seu morem omnis terræ. Genes. 6. dicitur omnem carnem viam corrupisse, id est, congressum masculi cum fœmina.

Sunt etiam multi alij Hebraismi quos omisitimus, & quia clari sunt, & ne lectorem his grauaremus amplius: & quia ex hisce reliquos facile quis coniecere potest. Si qui verò obscuri occurrerint: suis quæmque locis explicabimus:

DE

DE NUMERO LIBRORVM,
AVTHORVM ET INSCRIPTIONVM
SEV TITVLORVM SACRORVM CODICVM.

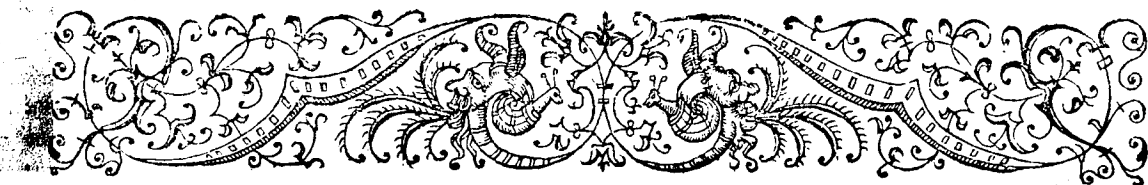

SPPVTANT Hebrai. 24. sacra scriptura libros: quos in quatuor ordines diuidunt. s. in legem, Prophetas priores, posteriores. & in Hagiographa. i. sancta scripta. In primo ordine collocant Beresith, id est, in principio, qui & Genesis, Velleh semoth, quem nos Exodum dicimus. Vaicra, qui & Leviticus. Vaidaber, quem vocamus Numerorum. Elleh hadebarim, qui à nostris dicitur Deuterono. In secundo vero locant Iehosuah. Iudicum. Samuelis duos priores. Melachim. i. Regum duos posteriores. quos nos tertium & quartum Regum appellamus. In tertio vero ordine, s. inter posteriores Prophetas, supputant Maiores & minores. Prophetas. s. Isaiam. Ieremiam. Ezechielem. Minores verò vocant Hoseam. Ioel. Himos. Hobadiam, quem nos Abdiam appellamus, Ionam. Habacuc. Michaam. Naum. Sophoniam. Haggau. Zachariam. Malachiam. In 4. vero, s. inter hagiographa enumerant 11. videlicet: Paralipomènon: quem vocant Verba dierum, Hebræice. Dibrehaiaimim: quem vnicum faciunt. Thebelim. i. Psalmorum, seu Laudum. Miste. i. Parabolæ. Iob. Ruth. Coheloth. i. Ecclesiasten. Echah. i. Threnorum. Sic Hæsi rim. i. canticum canticorum. Ester. Danielem & Ezram: quem nos Esdram vocamus. Et nephas erat, de eorum fide dubitare. Ex quibus constat eos triplicem modum habuisse inscribendi, seu tituladi libros. Primo ab inceptioe ipsius libri, seu à primis dictionibus: quo modo inscribunt quinque libros legum. s. Genesim, Beresith. i. in principio, qui a sic liber incipit in Hebræo, & idem de alijs: vt iam diximus. Sic Paralipomènon. Dibrehaiaimim. i. verba dierum. Miste. i. parabolæ Salomonis. Secundo ab authore ipsius libri: quo titulo inscribunt omnes Prophetas. Tertio à materia: de qua tractant, & hoc modo inscribunt Iosuah: quod de gestu ipsius præcipue tractet. Iudicum, eadem de causa. Melachim, seu Regum Paralipomènon, seu Verba dierum. Thebelim. i. laudum: quod in eo laudes Dei contineantur. Canticum canticorum. Ruth. Ester. & Iob. Non placet tamen multum hac Hebræorum diuisio: cum inter Prophetas priores, enumerent Iosuah, Iudicum, & Regum libros: in quibus parum, aut nihil prophetia continetur. Neque rectè possumus dicere, Iudices, & Reges fuisse prophetas. Tum quia ab hoc ordine reijciuntur libri Psalmorum Danielem. Canticum canticorum, qui meras prophetias continere videntur. Neque video, cur libri Regum inter priores prophetas numerentur: liber verò Paralipomènon inter hagiographa: cum omnino eadem, quæ libri Regum contineat. Similiter quare Ieremiam, posterioribus prophetis annumerent: Threnorum verò librum inter hagiographa collocent. Latini verò melius (meo iudicio) secerunt sacros veteris instrumenti libros: in Legales. historiales. Prophetales. Sapientiales. Legales: qui sunt quinque libri Mosi. Historiales, quos Iehosuah. Iudicum. Regum. Samuelis. Paralip. Ester. Iob. Ruth. Prophetales: inter quos supputant quatuor maiores prophetas. s. Isaiam, Ieremiam, cum Threnis suis Ezechielem, & Danielem, & duodecim minores: cum quibus liber Psalmorum, Canticum canticorum complectendi sunt: cum præcipue prophetiam contineant. Sapientiales, qui sunt Prouerb. & Ecclesiasta. Fuit autem quondam dubitatum, de libris Thobia. Iudith. Ecclesiasti. Sapientia, & Machabaorum, sed iam nunc non li. et in dubium reuocare, eos esse canonicos, quoniam antea concilium Carthaginense. 3. cap. 47. suorum decretorij, eos omnes cum cæteris canonicis, quoniam antea concilium Carthaginense. 3. cap. 47. suorum decretis in Epistola ad Exuperium Tholosanum Episcopum confirmauit. Vltimo verò concilium Tridentinum generale: cui intersumus, suis decretis dignatum est omnes approbare ita, vt iam de cætero nemini liceat illos ausu temerario reijcere.

Si verò de authore horum quinque legis librorum quæras, à quo videlicet scripti sunt, dicunt Hebrai, Mosem virum Dei, scripsisse quinque libros legis, præter 8. vltimos versus Deuteronomij, ab eo loco: in quo dicitur. Et mortuus est Moses, vsque ad finem libri, & librum & Iob. Iehosuah verò, scripsisse librum suum, & 8. versus legis. Samuelem verò edidisse duos: qui Samuelis inscribuntur: item librum Iudicum, & Ruth. Isaiam verò librum suum, Prouerb. Cantica canticorum, & librum Ecclesiasta. Ieremiam autem librum suum, item libros Regum, & Threni. Viros verò maioris synagoga librum Ezechielis, & librum 12. Prophetarum Danielis, & volumen Esther. Dauid verò, & 10. Prophetas librum Psal. Ezram autem Genealogia verborum dierum, vsque ad locum illum. Et fuerunt sibi fratres: filij Iosaphat. Numerum autem versus legis, supputant: quinque millia octingentos quadraginta quinque, Prophetarum verò nouem millia ducentos nonaginta quatuor. Inuenitur itaque summa omnium versus lectionis Bibliæ viginti trium millium ducentorum trium. Sed ex sacris literis non potest plenè probari: Mosem omnes quinque libros legis scripsisse. De lege constat Deut. 31. vbi dicitur. Et scripsit Moseh legem hanc, & dedit eam sacerdotibus filijs Leui, portantibus arcam, & Exod. 24. vbi habetur. Scripsit Moseh omnia verba Domini, & omnia iudicia. Crediderim etiam: Moseh scripsisse librum bellorum Domini cuius sacer textus meminit Num. 21. s. ab exitu de Aegypto, vsque ad mortem ipsius, in quo etiam scripsisse puto bellum Domini futurum contra Hamalech, vt. s. deleter eum: de quo Exod. 17. Vide de hac re August. in quest. libri Num. Sunt alij multi libri, quorum sacra meminit historia, aut temporum iniuria, aut hominum negligentia periire, quemadmodum est liber Iustorum, cuius scriptura meminit Iosue 10. & 2. Reg. 1. Similiter liber Verborum dierum Salomonis: de quo 3. Reg. 11. Eiusdem etiam Salomonis libri de arboribus, plantis, animalibus, & auiibus cantica quoque quinque millia: quorum selectiora duntaxat habemus. Tria millia parabolarum, quas omnes non habemus. Non extat item liber Reg. I. s. Ier. & Iehudah, de quo 1. Paral. 29. Caremus & libris Gad. Nathan. Haia Silonita, & Hado videntis. 2. Paral. 10. Item deest liber Semeha: de quo 2. Paral. 13. Nominatur & expositio libri Regum. Secundo Paral. 25. Historia Isaiæ Regum. Iehudah. Eodem lib. cap. 26. Item liber Chozia. Secundo Paralip. 5. Similiter liber historia post captiuitatem Nehem. 11. Liber quoque Memorabilium: Ester. 9. Citatur etiam in Machabaorum libris, historia de Sparthatis. Caremus libris Iesu filij Amoni, libris quoque Ieremia, & Ienoch, & Samuelis: alijsq. quamplurimis: quos amississe magna iactura fuit. Interim tamen euoluendi, atque amplexandi sunt, qui relicti sunt: in quibus merito (Christo teste) Iudæi se putabant vitam æternam habere.

MONIA M Genesis tertio capite ubi de serpentis calliditate, & femine deceptione textus agit, nouam sententiam tenere videmur serpentem videlicet à principio sua creationis, humana voce locutum, & in eo quãdam rationis vim qua verba dirigebat, fuisse: quã sententiam omnes ferè doctores exhibant, opere præteritum duxi illius ducti nostri, rationem reddere, quod tamen ibidem satis modificaui. Diximus enim cum hoc tamen nos credere diabolum in eum intrasse quemadmodum in arrepticis, & feminam decepisse. An vero in eo esset aliquis discursus non desinere, scire tamen in quibusdam animalibus esse vim quandam ad discurrendum, & asinam Bilhan, domino suo respondisse, & ab eo quaesisse, ac si in ea pro eo tempore, fuisset vis discursiua, siue hoc tunc illi Deus communicaret, siue angelus linguam moueret. Si quis tamen putaret, demonem mouisse serpentis linguam, & per eam verba formasse, non prohibere: ubi vides quam modeste nostram sententiam protulerimus. Cui rationem que animum nostrum mouit adiunximus. Quoniam femina non auderet cum serpente colloquium miscere, si tam insolitam rem in eo vidisset. Est ad hoc sententia seruatoris consulentis discipulos, ut sint prudentes sicut serpentes, quo in loco prudentiam quandam, natura serpentina tribuere videtur. Est etiam ad hoc venerabilis Pauli Burgensis Episcopi determinatio, qui tertia additione in caput 3. Geneseos dicit serpentem ante hominis deceptionem, altis pedibus veluti cetera animalia incesisse, licet non ut hominem, & in deceptionis penam postea reptasse ut textus habet. Dicit etiam Lyranus ibidem, tenuisse, aliquos serpentem faciem virginem habuisse, reprobat vero hoc, quod in scriptura nullum habeat fundamentum, neque unquam inueni Ecclesiam decreuisse serpentem, à principio non fuisse loquutum, neque ullam habuisse rationis vim. Quia tamen sanctos patres, aliosq; doctores, oppositum sentire video, licet opinio scripturae aut Ecclesiae decretis non aduersetur, satius corrigendam duxi, neque me ad hoc aduersariorum obiecta compulerunt, quibus facile satisfacere possum, sed sola patrum auctoritas: quibus semper obtemperandum duxi. Præcipuum enim obiectum eorum est, quod tunc Deus non creasset hominem ceteris animantibus digniorem, quod probatur, quoniam sola ratione cetera animantia præcellere videtur: si ergo Deus serpentem rationis capacem creauit, non esset homo omnibus alijs dignior. Ad quod dicimus, homini datam rationem ad omnia opera sua dirigenda, non solum ad loquendum: serpenti vero ad solam loquutionem quemadmodum quibusdam animalibus & auibus dedisse videtur Deus particularem quandam prudentiam, sicut hirundini ad nidificandum, formica ad congregandum in aestate. Multa etiam alia homini collata sunt ut Dominum in omnia, & quod sit imago Dei, quod serpenti nequaquam concessum est, neque alijs animalibus.

R E V E

R E V E R E N D I P A T R I S

F R A T R I S H I E R O N Y M I A B O L E A S T R O

L V S I T A N I , O R D I N I S P R A E D I C A T O R V M ,

S A C R A E T H E O L O G I A E P R O F E S S O R I S ,
& apud Olyssipponenses Inquisitoris.
Annotationes in Pentateuchum

RE D I D E R I M ego iam olim ab huius mundi exordio, apud homines, præsertim Hebræos, vulgatissimum & receptissimum fuisse, visibile hunc orbem initium habuisse, modum tamen, quo Deus res ipsas produxerit, eis ignotum extitisse. Cui rei argumento est, quod Deum hoc præcis illis Patribus reuelasse constat: quod etiam eos posteris suis indicasse credendum est. Inferius enim septimo capite. Deum Noach dixisse legimus. Adhuc dies septem, & ego pluo super terram quadraginta dies, & totidem noctes, & delebo omnem substantiam, quam feci, à superficie terre. Quod etiam Abrahæ indicatum fuisse, ipse postea his verbis fatetur. Leuo (inquit) manum meam ad Deum possessorem cæli & terræ. Quibus verbis Deum omnipotentem huius orbis authorē esse subindicare videtur. Nouerat etiã Laméché, ut infra quinto capite habetur, terram à Domino propter primi patris peccatum esse maledictam. Quamobrem Noach eos à labore manuum consolaturum, prophetabat de terra: cui Dominus maledixerat. Quia tamen huius rei cognitio successu temporis apud homines neglecta est, hominibus ad idololatriam, & alia vitia declinatibus, voluit Dominus Deus cum rerum productionem, rum etiam modum, quo ab eo producta fuerunt: scriptis mandari, ne, scilicet, populus eius Philosophorum, ac Poëtarum figmentis deceptus, mundum ab æterno fuisse crederet, aut eo modo, & ordine res productas, quibus eorum Poëta eas productas fabulabantur. Facile etiam in illorum eo sententiam, qui incorporeas substantias, quas Angelos appellamus: anteaquam corporeas, creatas asserunt cum quibusdam corporeis, veluti terram informem, aquam, ignem, ceterasq; quarum productionem scriptura præterire videtur. His vero sex diebus, ea, quæ cæli ambitu continentur: & produxisse, & digestsisse videtur. Sed iam ad ipsius literæ explicationem accedamus.

G E N E S I S

C A P V T P R I M V M .

IN principio creauit DEVS cælum & terram. Et terra erat desolata, & inanis: & tenebra erant in superficie vraginis: & Spiritus Dei sufflabat in superficie aquarum. Et dixit Deus. Sit lux. Et fuit lux. Et vidit Deus lucem, quod esset bona: & diuisit Deus lucem à tenebris. Et vocauit Deus lucem diem, & tenebras, vocauit noctem: Et fuit vespera: & fuit mane dies vnus. Et dixit Deus: Sit firmamentum in medio aquarum: & diuidat aquas ab aquis. Et fecit Deus firmamentum, & diuisit aquas: quæ erant sub firmamento, ab aquis: quæ erant super firmamentum. Et fuit ira. Et vocauit Deus firmamentum cælum. Et fuit vespera, & fuit mane dies secundus. Et dixit Deus, Congregentur aquæ: quæ sunt sub cælo:

in locum unum, & appareat arida. Et fuit ita. Et vocavit Deus aridam terram, & congregationem aquarum appellavit maria. Et vidit Deus, quod esset bonum. Et dixit Deus. Germinet terra germen, herbam seminificantem semen: arborem fructiferam facientem fructum in specie sua: in qua semine eius sit super terram. Et fuit ita. Et protulit terra germen, herbam seminificantem semen in specie sua, & arborem facientem fructum, in qua semen eius fuit in specie sua. Et vidit Deus, quod esset bonum. Et fuit vespera, & fuit mane dies tertius. Et dixit Deus. Sint luminaria in firmamento caeli: ut dividant diem à nocte, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos. Et sint in luminaria in firmamento caeli: ut illuminent terram. Et fuit ita. Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare maius ad dominum diem, & luminare minus, ad dominum noctem, & stellas. Et posuit eas Deus in firmamento caeli: ut illuminarent terram. Et ut praesentent diem, ac noctem: & dividerent lucem, à tenebris. Et vidit Deus quod esset bonum. Et fuit vespera, & fuit mane dies quartus. Et dixit Deus. Replete aquas reptile animae vivientis, volatilem super terram in superficie firmamenti caeli. Et creavit Deus cetos magnos, & omnem animam viventem reptentem quam reple fecerunt aqua in specie sua, & omne volatile alatum, secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum. Et benedixit eis, dicens, Crescite, & multiplicate vos: & replete aquas in maribus, & volatile multiplicet se in terra. Et fuit vespera, & fuit mane dies quintus. Et dixit Deus. Producat terra animam viventem secundum speciem suam, iumentum, & reptile, & bestias terrae secundum speciem suam. Et fuit ita. Et fecit Deus bestias terrae secundum speciem suam: & iumentum secundum speciem suam: & omne reptile terrae, secundum speciem suam. Et vidit Deus, quod esset bonum. Et dixit Deus. Faciamus hominem ad imaginem nostram, secundum similitudinem nostram: & praesit piscibus maris, & volatili caeli, & iumento, & omni terrae, & omni reptili reptanti super terram. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam. Ad imaginem Dei creavit illum: masculum, & feminam creavit eos. Et benedixit eis Deus: & dixit ad eos Deus. Crescite, & multiplicate vos: & replete terram: & subijcite eam, & dominemini piscibus maris, & volatili caeli, & omni bestia reptanti super terram. Et dixit Deus. Ecce dedi vobis omnem herbam seminificantem semen, quae est in superficie omnis terrae. Et omnis arbor: in qua est fructus arboris seminans semen: vobis erit in escam. Et omni bestia terrae, & omni volatili caeli, & omni reptanti super terram: in quo est anima vivens: omne olus herbae in escam. Et fuit ita. Et vidit Deus omne quod fecerat, & ecce bonum valde. Et fuit vespera, & fuit mane dies sextus.

IN CAP. I. ANNOTATIONES.

In Principio.] Antequam huius prioris sententiae sensum reddam, operae pretium duxi, vocabulorum Hebraicorum: quae in ea ponuntur: vim explicare. Quare advertendum, dictionem Hebraicam (Ros) à qua (resith) derivatur: non solum principium, sed caput, & principem, ac primum inter aliqua significare. Ieremias enim, 1. 4. pro capite ponitur, ubi dicitur. Operuerunt (Rosam) id est, caput suum agricolae. Iudicum vero, 1. 1. pro principe, seu duce. Eris (inquit) textus nobis (le Ros), i. in ducem, vel principem. Hic vero pro principio accipitur Beresith. Habent autem omnes secundae huiusmodi significationes, allusionem, & convenientiam (ut moris est vocabulorum Hebraicorum) ad principalem: quae (Ros) caput significat. Dux enim populi, caput ipsius esse videtur: quod populum sua prudentia veluti caput, caetera membra dirigat: & gubernet. Et initium vniuscuiusque rei, caput ipsius appellari solet, quemadmodum (Behemoth) apud Iob. cap. 40. appellatur caput. i. initium viarum Dei. Potest ergo hic dictio (Beresith) accipi, aut pro principio, seu initio mundi: aut ut signat primum. Potest ergo significare initium temporis, seu olim: & secundo initium operis Domini: ut prior modo sit sensus. In principio, id est, olim quando Deus mundum produxit: creavit caelum, & terram. Secundo vero modo sensus erit. In principio. i. in capite productionis mundi produxit Deus caelum, & terram. Ac si diceret. Prima, quae Deus in suo officio produxit: fuerunt caelum & terra. Posset etiam principium, seu initium importare initium mundi: ut sit sensus. In principio, scilicet, mundi creavit Deus caelum & terram: ac si apertius dixisset. Non putetis hunc semper fuisse mundum: quem vi detis: habuit enim initium: & cum Deus illum produxit: primum produxit caelum, & terram. Mihi autem primum sensus magis probatur, quia simplicior esse videtur: ut sit sensus. Ne decipiamini arbitrantes, hunc, quem oculis cernitis: orbem ab aeterno fuisse. Non sic res habet, sed Deus in principio, seu olim illum creavit: & creavit caelum, & terram. Non tamen se-

cundum sensum reiicio, scilicet, Prima, quae Deus creavit, fuerunt caelum, & terra, quia hic sensus: non solum explicat creationem, sed etiam producendi ordinem insinuat, & textus sequenti capite diuino loquitur officio: ac si vnicuique opus esset, quos his sex diebus absoluit. Complevit (inquit textus) Deus die septimo opus suum, quod fecerat. Sunt aliqui ex Hebraeis, qui dictionem, Resith, in regimine genitivi positam hic asserunt: ut sit sensus. In principio creandi Deum, id est, quo Deus creavit caelum, & terram, tunc terra erat inanis, & vacua. Ad quod probandum citant illud Hoseah. 1. Principium loquendi Dominum in Hoseah. Item illud Iere. 26. In principio regni Ioachim. Quorum interpretationi non subscribo, propter coniunctionem (Et) quae ante dictionem (terram) ponitur. Dicendum enim tunc erat: In principio quo Deus caelum & terram creavit: terra erat inanis. In textu vero habetur. Et terra erat inanis. Cum verum hic audis, olim producta caelum, & terram: advertite scripturam ostendere productionem caeli, & eorum, quae in caelo videntur, & idem de terra. Omittit verò multarum rerum, etiam corporalium productionem, quemadmodum ignis, ventus, aquarum, aëris, & id genus alia, aut quia invisibilia sunt, aut quia cum aliis producta esse intelliguntur. Omisit autem Mosech illorum productionem, quod non facile posset persuadere Iudaeis ea esse, aut esse producta, quae nullatenus illorum oculis quiret ostendere.

Creavit.] Miror cur, Theologi nostri verbum Hebraicum, bara, id est, creavit, in eam usurparint significationem, quae ex nihilo aliquid facere significat: cum apud Latinos creare frequentius significet producere, quam ex nihilo facere. Habet enim Cicero in libro de fini. 5. Etenim omnium rerum, quas creat natura, & tuetur. Impossibile autem est naturam aliquid creare, id est, ex nihilo producere. Idem primo de Tuscula. quae principium, (inquit) extinctum, neque ab alio renascitur, neque ex se aliud creabit. Vbi etiam creare, pro producere sumitur: non quod idem sit quod ex nihilo facere. In eadem significatione quoque videtur hoc nomine creator, quod à creare ducitur in oratione pro Cornelio B. princeps (inquit) ille creator

creator huius urbis Romulus. Vbi creatoris nomine non eum, qui ex nihilo aliquid producit, significare potest, cum urbes non ex nihilo, sed ex lapidibus, calce, & lignis fiant, sed productorem vel potius aedificatorem. Apud Hebraeos etiam verbum, Bara, ut diximus, non ex nihilo aliquid facere, sed qualitercunque producere significat: siue ex nihilo, siue ex aliquo. Nam & Rabbi David ponens in libro radicum discrimen inter Bara, id est, producere, & Iasar, quod est fingere, dicit quod, Iasar, proprie significat formare, aut fingere, quod communiter dicitur de re corporea, aut quae in corpore esse habet, vel susceptiva est sensibilibus potentiarum, aut de ipsis sensibilibus potentiis. Bara, verò dicitur de qualibet re, siue de innovatione cuiuslibet rei. Quod verò hic significet non solum ex nihilo facere, sed producere, constat: quia, ut inferius monstrabimus, caelum ex aquis productum est, licet primordia eius, id est, aqua ex nihilo facta sint. Praeterea non est credendum scripturam hoc capite æquivoce accipere verbum, bara, ut scilicet, hic accipiat, ut idem est, quod ex nihilo facere, & paulo inferius, ut significat, producere. Describens enim hominis productionem, dicit: masculum & feminam eos creasse. Constat autem non eos ex nihilo produxisse, sed hominem à pulvere terrae, & feminam verò ex viri costa fecisse. Neque etiam in sexus differentiam eos ex nihilo produxit: cum hæc ad corpus, quod non ex nihilo productum est, pertinere videantur. Omitto etiam quod scriptura indifferenter in rerum productione videtur verbo, bara, quod est producere, & hassah, quod est facere, & ialad, quod gignere significat: ac iassar, quod, ut diximus, fingere importat. Infra enim secundo capite habes. Consummavit Deus die septimo opus suum: quod hassah, id est, fecerat, ubi productum seu creatum opus, factum dicit. Et capite eodem. Posuit (inquit) ibi hominem quem, iassar, id est, finxerat, ubi etiam videtur nomine, Toldoth, à verbo ialad, quod est generare. Istæ sunt (inquies) Toldoth. i. generationes caeli, & terrae. Ex quibus constat scripturam hic uti verbis, & nominibus: quae non ex nihilo fieri: sed producere, gignere, aut fingere significat. Atque ex his nihil aliud elicere volumus, quam non esse arctandum hic verbum, bara, id est, creare, ut solum significet ex nihilo facere, in quam significationem Theologi illud hic accepisse videntur. Erit ergo huius loci sensus. In principio creavit, id est, produxit Deus caelum, & terram, complectendo sub verbo producere, ex nihilo facere, & similiter, ex aliquo præiacenti. In quem sensum interpretes verbi significatione utuntur. Advertite etiã hic verbum, bara, non solum producere, ut iam diximus sed etiã separare, & dividere significare: ut exemplis monstrabimus. Nam Iosue 17. habes, Vberetha, id est, succides eum, videlicet mortem, & erunt tibi exitus. Item Eze. 23. vbara, id est, & succident seu dividunt eas, scilicet, duas feminas gladiis suis, seu scindunt eas. Sic Nume. 16. Si separationem, Ibra, id est, separaverit Dominus. Vnde hic etiam verti posset. In principio separavit Deus caelum, & terram. Neque tibi hic sensus absurdus videatur, cum optimè convenire loco appareat. Nam licet hic (ut diximus) multarum rerum productionem Scriptura describat: nonnullarum tamen potius separationem, & divisionem, quam productionem ostendit. Describit enim qualiter aquae à terra sunt

separatae: ut terra aquis exsiccata vocetur arida, seu terra, aquae verò terram operientes, vocentur maria. Similiter qualiter caelum ab aquis extractum sit. Quod verò loco optimè quadret hic sensus, constat ex sequentibus. Pulchrè enim textus procedere videtur, si dicas. In principio separavit Deus caelum, & terram, scilicet, ab aquis. Terra verò, antequam esset ab aquis separata, erat vana, & vacua, & quae sequuntur. Quod si obieceris, Deum in principio creasse, postea verò digessisse, advertite: ut iam diximus, & infra probabimus, caelum non ex nihilo hic factum describit, sed potius ex aquis. Non enim prius Deus caelum cum terra informi seorsum fecit: sed, ut diximus, tunc primum factum est: cum à Deo fuit ex aquis productum. Quod Petrus Apostolus aperte asserit cap. 3. suae. 2. canonicae epistolae. Latet enim eos (inquit) hoc volentes, quod caeli erant prius, & terra de aqua, & per aquam consistentes Dei verbo: de aqua quidem quantum ad caelos: per aquam verò, id est, aquarum divisionem, quod ad terram attinet. Vnde sequenti capite habes: Istæ sunt generationes caeli, & terrae, quibus caelum, & terra genita sunt: ubi caelum genitum dicitur. Neque me propterea putes negare terrae, & caeli creationem: quod neque somniaui, sed puto terram non sub nomine terrae, quae potius mare quam terra vocatur: Scriptura testante, quae asserit Deum vocasse aridam terram, id est, exsiccata, sed sub aquis prius ex nihilo productam. Similiter & aqua: postea verò ex aqua quemadmodum Petrus dicit, caelum seu firmamentum fuisse productum, separando partem aquarum, & firmando illas: ut caelum seu firmamentum esset. Vnde & caeli color: quia aqueus esse apparet: attestari videtur, quod ex aquis productum sit. Et sicut hic non describitur creatio aquarum: quid mirum, si neque describatur creatio terrae illius, quae sub aquis erat? Et sicut tenemus aquam prius creatam: postea verò à terra in parte separatam: sic tenere possumus, terram illam informem, seu quae erat sub aquis, prius creatam: hic verò describi digessam, seu separatam. Hæc autem tibi ob oculos ponere volumus: non quod ita esse sentiamus: aut ut te ita fuisse credere cogamus: sed ut vi verbi, bara, bene inspecta: expenderes, aut sententia feliciter curreret, si pro creare, separare, seu dividere, verteres. Tuum ergo erit, hoc examinare, & quod diximus, boni consulere. Verbum ergo, bara, meo iudicio, significat proprie producere (ut diximus) secundo verò eligere, quod electio ex aliquibus fiat. Isa. 54. Ecce ego, bara, id est, produxi fabrum. Vbi non videtur quadrare, si creare, seu ex nihilo facere vertas. Faber enim ex homine fit, non creatur. Et 45. Ecce ego bore, id est, produco Ierusalem: ubi etiam non bene (creare) convenit: cum urbes (ut diximus) non creentur, sed ex materia fiant. Et hic inferius, Creavit Deus hominem. Quod si ad corpus referas, non est verum illud ex nihilo productum: cum sit factum ex pulvere. Quod si ad animam: ceti magni hic creati dicuntur: in quibus anima rationalis non est, & ex aqua producti sunt. Sed iam ad sequentia pergamus.

Deus.] Ponitur hic in Hebraeo nomine, Elohim, de quo inter Hebraeos duo in controversiam veniunt. Alterum, an singulare habeat: alterum verò, à qua sit radice, quidque proprie significet. Dicit autem Rabbi David eius singulare in scriptura contemptus gratia inveniri, scilicet, Haba. 1. Ista potentia, leloho, id est, Deo eius: ubi contemnendo dicit

huiusmodi verba. Et cap. 3. eiusdē, Eloha. i. Deus ab Austro veniet. Vbi, eloha, videtur singulare nominis Elohim. Iob etiam. 12. & 36. ponitur: vbi dicitur. Clamans, Ieloha. i. ad Deum. Quibus locis non contemptus gratia ponitur, meo iudicio. Cuius sententię Sanctes in suo lexico pagina. 81. subscribere videtur. Sed quia communiter in plurali inuenitur numero, tribuitur illi verbum singulare, & plurale. De significatione verò dicitur Hebræi significare Deum, quatenus iudicem. Sed si radix nominis, scilicet, alah, recte expendatur, constabit significare Deum, aut iudicem, quatenus ab eo mala alicui, aut nobis imprecatur. Nā alah, proprie significat iurare execratione, maxime & maledicere: vt patet Iudicum 16. Et tu, alith. i. adiurasti, seu execratus es. Vnde etiam deriuatur, alah. i. iuramentum execratorium, aut execratio, & maledictio, vt Psal. 59. vmealah. i. de execratione. Inde etiam, aliah. i. cauda, sic dicta ab execratione. Et, elah. i. arbor execrabilis maledicta. Leuit. 7. Et, haalih ah. i. & cauda, Et Eze. 6. & sub omni, elah. i. arbore execrata, maledicta: quales erant, quę apud idolorum lucos plantari solebant. Sunt aliqui ex Hebræis qui radicem nominis, elohim, arbitrantur esse, El. i. fortis: sed propter, he, quod in fine ponitur, rectius sentire videntur: qui, alah, putant esse radicem. Ex quibus colliges, non recte illos de nomine sentire: qui ex nomine, elohim, volunt rerum distributionem in mundi creatione deriuare, dicentes, idēdē hęc poni, elohim, vt explicetur Deum optimē res in creatione distribuisse. Non enim, vt probauimus, elohim, significat iudicem, quatenus distribuit, sed quatenus punit, aut ab eo punitionem fieri precatur. Voluerunt sancti patres nostri ex hac sententia mysterium Trinitatis eruere, dicentes: hac de causa hic dictum, elohim. i. dij: & verbum (creauit) in singulari: vt in plurali nomine designetur pluralitas personarum, in verbo verò singulari essentię vnitas. Quod vnam ex hoc loco, & ex aliis multis, quę ad hoc citant: euincerent. Hebræi autem dicunt, quod si Moseh hoc illis hęc vellet dicere: eos potius in errorem, quàm in mysterium induxisset: cum neque hic, neque alibi in Pentateucho hoc mysteriū aperuerit. Vnde dicunt, quod quemadmodum Latini vtuntur nominibus carētib; singulari: & nominibus singularibus significātibus multitudinē: sic scriptura hoc nomine, elohim. Sic. n. dicimus populus clamat, & populus clamant: & Gręci neutrā nomina pluralia verbo singulari copulāt. sic & Hebræi vtuntur hoc nomine, elohim. Quod ex multis locis Scripturę constat: quę breuitatis causa omittimus. Cū tu facile videre possis in Lexico Sancti Pagnini pagina 81. Adiungitur etiam huic nomini aliquādo adiectiuum pluralis numeri: nōnunquam verò singularis. Nam Iosue ylt. dicitur. Non poteritis seruire Deo, quia elohim. i. dij sancti ipse. Et secundo Regū. 7. propter quam, scilicet, gentem iuerunt, elohim. i. dij ad redimendum sibi populū. Vbi verbum plurale illi adiungitur. Idem Ierem. 13. Peruertistis verba, elohim. i. deorum viuētium, Domini exercituum, Dei nostri. Apud Hosęam etiam cap. 11. habes, Iudah adhuc erit dominans cum, elohim. i. sanctis fidelis. Vnde, meo iudicio, si Moseh hoc loco mysterium significare voluit Trinitatis, hoc non nisi velatē nimis fecisse videtur, fuit enim mysterium hoc velatissimum Iudæis seruatum, vt Meseiā tempore reuelaretur. Quare Christus apud Ioannem dicebat. Pater manifestauit nomē tuum hominibus. Nō

quo vocaris Deus (vt habet August.) quia notus in Iudæa Deus: sed quo vocaris pater meus. Vnde cū contendendum cum Iudæo fuerit: non est hoc telo, vt firmissimo, vtendum: ne putet nos nō habere aduersus eos solidiora. Quare autem Moseh statim à principio Deum sub nomine vindicantis attulit, putarem quod, vt Dei timorem, & prouidentiam, simul cum creatione inculcasset. Ac si diceret. Ille res has, quas videtis, in esse produxit, qui non solū omnium rerum author est, sed etiam omnium punitionum, qui potest malē gesta punire.

Cælum. Duo hic admonebo, Alterum, diētionē, Samaim. i. cælū, non inueniri in singulari in sacris literis, quare verti posset: In principio creauit Deus cælum Psal. enim 113. habetur. Cælum cæli, aut cælum cælum Domino. i. duo cæli: quia tamē hoc capite vnus cæli sub extēnsionis nomine mentio fit, potius hic cælum, quam cælum vertendum putarem. De significatione verò nominis, samaim, licet variē sentiant Hebræi: putant tamen qui rectius sentiunt, à, samam, deriuari potius, quàm à, sem, quod est nomē. Significat autem, samam, præter alia, admirari, obstupescere: vt patet Isaię 52. Quemadmodum, samemu. i. obstupuerūt super te multi, quod cælum sit corpus stupore & admiratione dignum. Et secundum hoc sensus esset. Creauit Deus cælum, i. corpora admiratione, & stupore digna. Si verò radix sit, sem. i. nomen, tunc cæli dicentur, samaim, quid sint corpora nominatissima, & famosissima. Vocat enim Hebraismus (vt cap. 6. inferius videbimus) viros celebres, viros nominis: seu nominatos. Hi sunt potentes à seculo viri nominis: quod noster vertit. Viri famosi. Alterum, quod te admonere vellē, est, quod nomini, samaim, in Hebræo adiungitur, he, litera notificatiua, quę cum nomini iungitur: significatū eius insigne reddit. Nam si dicas, Nabi. i. Propheta, vulgare significabis. Si verò præponas, he, dicendo, hanabi, iam insignem designabis. Nā sensus est. Propheta, ille. i. insignis. Si ergo hic, hoc discrimen obserues: iam interpretaberis. In principio creauit Deus cælum: illos insignes, ac celebratos, quę quidem litera, he, etiam addit sequenti diētionē. i. eres. i. terram: vt fit, haeres, vt vertere liceat. Et terram illam, i. insignē magnitudine, & pulchritudine. Est etiam aduertendum, nomen eres. i. terra: quod hic ponitur significare proprie apud Hebræos terram, tam habitabilem, quàm inhabitabilem, & in hoc differre à tebel. i. orbis: nam hoc orbem habitabile significat. Sunt tamen inter Hebræos, qui putāt literā aleph. in nomine, eres, esse adiectiuum, & non radicalem, & radicem nominis, eres esse, rus, quod est currere, vt, eres, significet terram siccā, seu fluidā, qualis est arena, quorum sententiam textus ipse iurare videtur, qui hoc eodem cap. dicit, appellasse Deum aridam. i. exsiccātam partem terrę, terram eam verò, quę sub aquis erat, vocasse maria. Puto tamen, eres, esse per se radicem. Est ergo sensus integer huius sententię. In principio. i. mundi, seu olim dum mundum fabricaret Deus, creauit, i. produxit (vt includamus ea, quę facta ex nihilo sunt, & quę ex præiacenti materia) Deus cælum istos stupendos, & terram hanc admirabilem, & pulchram.

Et terra fuit vana & vacua. Describit hic Moseh qualis fuerit terra, ante separationem: idem infra de cælo facturus. Vbi aduerte tam Hebræos, quam nostros varie de duobus nominibus, quę hic ponuntur, thohu. i. & bohu, sentire. Omisissis autem illorū opinionibus, nomē, thohu, alterū ē duobus significare

care videtur, videlicet desolationem, aut vanitatem. Iudicio tamen meo, potius vanitatem significat, quàm desolationem. Dicitur autem hic vana, vel vanitas, quod ad aliquem finem quem nō consequitur ordinatum est, sicut fundamentum sine parietibus, aut domo: labor sine præmio, & tale vana videtur nomen, thohu, significare, quod exēplis mōstrabimus. Isaię enim 49. habes. Laborauit, lathohu. i. in vana. Posui ex mea parte laborem, sed nihil illi respondit, nihil ex labore consequutus sum. Et 45. Non, thohu. i. in vana creauit illam. i. terram, ad habitandum formauit eam. Vnde terra habitabilis, & non habitata: dicitur vana: quia non consequitur finem suum. Idem apud Isaię cap. 34. vbi loquens de Bostrah ciuitate Iudæorum, ait. Extendet super eam. i. ciuitatem Dominus lineam, thohu. i. vana, quam. i. nulli sequetur lapides: loquitur enim de linea, seu lineis, quas extendunt cementarij, cum volunt ædificare. Et lapides, bohu. i. vacuitatis, seu vacuos, aut nullos, Sic primo Samue. 12. Non declinabitis, lathohu. i. post vanitatem: (Sic enim idola appellat) quia qui spem in eis habent, nihil pro cultu suo ab eisdem recipiunt. Aut dicuntur vana, quia videntur esse dij, cū re vera non sint. Et sequitur, quia, thohu, id est, vana, aut vanitas ipsa, scilicet idola, id est, quia non sunt, quod esse videntur, aut homines ex eis non consequuntur, quod ex eis sperant. Similiter Isaię 24. Contrita est ciuitas thohu, id est, vanitatis, seu vana, quę non est, quod esse videtur. Sunt tamen aliquot loca, in quibus hæc significatio non videtur congruere, sicut Iere. 4. vbi dicitur. Vidi terram, & ecce, thohu, vebohu, vbi si vanitatem veras, non videtur (vt isti dicunt) conuenire, sed si ritē expendas, nullibi melius. Cū enim terra tūc suis habitatoribus careret, qui erant in captiuitatē ituri, aut ierant, erat terra vana, quia cū facta fuisset ad eorum habitationem, hoc sine destituta, vana esse videbatur. Quare optimē veritas. Vidi terrā, & ecce erat vana, & vacua. Vana, quia facta ad hominum habitationem, qui tunc in ea non habitabant. Vacua, quia neque homines, neque animalia in ea erant. Vbi meo iudicio, non rectē veritas, solitudo, quia solitudo dicit solam absentiam, sed non connotat finem. Dicitur enim locus solitarius, non solū cum caret habitatoribus, sed etiā, si nunquam eos habuit. Sequens verò diētio. i. bohu, quasi idē significare videtur, sed ab ea, meo iudicio, differt, quia importat respectum ad locatum: cū vacuitatem significet, thohu verò respectum ad finem: quicunque ille sit: vt ex locis citatis constat. Sicut cum dicitur, in vana laborauit, id est finem, seu præmium laboris non sum consequutus. Rabbi verò Dauid de his diētionibus loquens, ait. Sapientes nostri dixerunt, quod thohu, est res informis, apta ad recipiendam omnem formam quam Gręci, hylen, vocant, id est, materiam, bohu, verò est forma, quę dat esse materię, & eorum coniunctione secundum Dei voluntatem fuit mundi creatio. Sed licet in explicatione prioris nominis ad veritatem accedat, in 2. tamen toto errat cælo, cum, bohu, vt diximus, non formam, sed potius vacuum significet. Est ergo huius sententię sensus. Et terra fuit. i. ante separationem ab aquis, vana, & vacua. Vana (inquam) quia nondum erat finem consequuta suum, habitatores. i. videbatur enim in vana facta, quādiu non habebat suos habitatores, & cultores. Erat verò vacua, quia suis locatis, aut potius locandis animalibus. i. erat destitu-

ta. Aliquando tamen, thohu, inuenitur desertum significare: vt Deut. 32. v. bethohu. i. & in solitudine seu vanitate (ielel). i. deserti. Potest autem dici solitudo vanitas: quia locus est habitabilis, & non habitatur. Omnis enim terra videtur facta ad hominum, aut animantium habitationem. De. 2. nominis significatione maius dubium est: quia videtur etiam nihil significare. Nam Hieron. loco Ieremię citato, pro, Erat vacua, vertit: Ecce vacua, & nihil, sed prior interpretatio germanior esse videtur, quia terra non erat nihil tunc, sed suis habitatoribus destituta: vt diximus. Paraphrastes Chaldaus secundo loco etiam vacuā vertit. Erat, inquit, desolata, & vacua. l. x. interpretes verterunt secundo loco incomposita. Quidam Rabbinus, qui dicitur Haggæon: putat nominis (Thohu) radicem esse (thethon). i. abyssus, seu profunditas, & hęc subesse sensum. Et terra fuit abyssus, seu profunditas aquarum. i. Quę quidem interpretatio optima esset: si probaret radicem nominis esse (thethon). Quod cū probare nequeat: prior interpretatio amplectenda est.

Et obscuritas erat super superficies voraginis. Non puto esse necessarium nomen singulare, chofech. i. obscuritas, vertere in plurali. i. tenebrę. Cū enim sermo Latinus habeat singulare, respondens Hebraico, non arbitror esse necessarium plurale vsurpare. Ponitur etiam hic diētio, penē. i. superficies in plurali, quia ex quacunque parte erat superficies aquarum, in ea erat obscuritas. Dicitur autem aqua habere multas superficies, quia si aqua operiens terram erat rotunda, alia videbatur inferius esse, & alia superius. Nomen verò, thethon. i. vorago significat proprie locum infimum profundarū, & nonnunquam profunditatē ipsam aquarū. Isaię enim. 51. habes. Nōne tu sicca fecisti mare aquas thethon, id est, abyssus, seu profunditatis magnę, seu multę? Capite etiam 63. Ambulare faciens, bathemoth. i. in profunditatibus aquarum, sicut in deserto. Idem Psal. 106. Erat ergo obscuritas superficies aquarum profundarum, ex omni parte. Nondum enim creata fuerat lux idēdē omnia erant in obscuritate.

Et spiritus Dei sufflabat super superficies aquarum. Licet multi ex Sanctis, & nonnulli ex Hebræis hic per diētionem, Ruach. i. Spiritum sanctum numen, seu Spiritum sanctum intellexerint, diētio tamen Hebraica in sacris literis etiam cum illo additamento, elohim, id est, dij elementarem ventum significare inuenitur, & loco huic magis conuenire videtur. Psal. enim. 147. dicitur. Flabit spiritus eius proculdubio Dei, & fluēt aquę. Præcesserat enim. Qui dat niuem, sicut lanam, nebulam, aut (vt Hebraicē habetur) pruinam, vt cinerē, spargit. Proicit glaciem suam, sicut buccellas, corā frigore eius qui stabit? Mittet verbum suum, & liquefaciet eas. id est, præcipiet, vt liquecant, flabit spiritus eius. i. Dei. Vbi ex contextu apparet spiritum sumi pro vento, quem pluuia sequitur. Sic Isaię. 30. In pyra eius ignis, & ligna multa erunt, flatus Domini sicut torrens sulphuris ardētis in ea. Vbi flatus Domini non videtur Spiritum sanctum significare. Et cap. quadragesimo eiusdem. Exsiccatum (inquit) est fœnum, quia spiritus Dei. i. ventus vrens à Deo immisus sufflauit in eo. Et 59. Cū venerit quasi violentus fluuus, quem spiritus Dei. i. ventus à Deo missus cogit. Quod verò sine additamento illo (Dei) etiam pro vento accipiatur, constat. Psal. 1. sicut gluma, quā propellit, Ruach. i. ventus. Nec

tamen inficias imus, Ruach, inueniri pro Spiritu sancto, cum legamus Itai. 11. Requiescet super eum. s. Messiam Spiritus Domini. Et capite sexagesimo primo, Spiritus Domini super me. Et 48. Dominus misit me, & Spiritus eius. In quibus locis constat non posse pro alio, quam pro Spiritu, sancto accipi. Vnde sancti patres putarunt Spiritum sanctum in mundi initio, tanquam productum ex eis, quæ producenda erant. super aquas volitasse, aut ad modum gallinæ oua sua foueris, ex quibus pullos est productura, super aquas incubuisse. Quia tamē aquæ erant statim exsicccandæ à terra, & in locum vnum cogendæ, videtur potius ventum ad hoc fuisse à Deo immisissum, vt coactis ad suū locū aquis, terra à vento exsicccaretur, vt siccū hominibus & animantibus præberet habitaculum. Cuius simile habes. Exodi 14. vbi: cum Dominus esset rubrum mare ad Iudæorum transitum exsicccaturus, ventū tota præcedenti nocte immisit, quod terram, quæ mare antea fuerat, exsiccauit. Sic enim textus habet. Fecit Dominus abire mare per ventum Orientalem fortissimum, tota illa nocte. & posuit mare in siccitatem, & diuiserunt se aquæ. Vbi audis Dominum vento vsium ad aquas exsicccandas quod & hic fecisse credo. Præterea, cum Deus esset terram ab aquis diluuij exsicccaturus, hoc ventum ministerio fecisse scriptura cap. 8. sequenti commemorat, dicens. Et transire fecit Deus ventū super terrā, & quicuerit aquæ. Itidē. Exo. 10. Cū locustas adduxit, & repulit. Aduertēdū etiā verbū, rachaph, à quo merachepeth, significare propriè moueri, aut mouere se, vt patet Iere. 23. Quia Rachaph, i. mota sunt, seu mouerunt se omnia ossa mea Idē Deut. 32. Sicut aquila suscitabit nidum suum i. pullos, super pullos suos, ierocheph i. mouebit se. Solent enim aues: cum pullos suos volare docēt, pronocare eos vt nidum exeant volantes. & mouentes se super illos, vt iuuent eos, si opus fuerit. Sunt qui propter hæc verba Deuter. putarunt verbū, merachepeth, significare, incubare, quemadmodum cubat auis super pullos, aut oua: sed autoritas ad hoc non ducit, sed ostendit motum illum, quo auis nidum suum suscitatur, super pullos volitando. Isti sanè videntur paraphrasen Chaldæum sequi, qui hic vertit, super filios suos tegmen facit, hoc est, pullos suos regit. Est ergo locus iste sic ad litteram reddendus: Et ventus, seu flatus Domini. i. à Domino immisissus, mouebat se super aquas aut super superficies aquarum, vt. scias cogeret ad locum vnum, & terram exsicccaret ad hominum, & animalium habitationem, & vt herbas, & plantas ex se emitteret, quas aqua impediētē, non producebat. Rabbi Salomon sic locum reddit. Soliū (inquit) gloriæ manebat in aère, & incubabat super faciem aquarum spiritu oris Domini, & eius sermone. i. iussu sicut columba incubat super nidū, incubabat, sed in hoc sequitur Thargum. i. Chaldæum. Aliqui etiam hic per ventum Dei, seu spiritum Dei, intelligunt ventum vehementē, quod scriptura solet vocare quæ vehementia magna, & eximia sunt, Dei, vt montes Dei. i. alti, cedri Dei. i. magni, Ninuech, ciuitas Dei. i. magna, & placet interpretatio.

Dixit Deus, Erit lux. Putarē Dominū Deū in orbis initio assumpsisse humanam effigiem, & ore suo sanctissimo hæc verba protulisse. Nā infra capite tertio habes, Deū venisse ad auram post meridiem, & vocasse Adam ad iudicium. quæ omnia humanā effigiem eum tunc assumpsisse ostendunt. Dicere enim, spiritualiter eum homines primos conuenisse

se, ac allocutum fuisse, videtur mihi nimis litteram torquere. Quo. i. si tunc fatendum est, eum humano ore locutum, cur non modo? Erit, licet in Hebræo indicatini sit futurum. i. chī, scilicet, erit optimè tamen à nostris per imperatium redditur. Sit lux, peculiare enim est Hebræis huiusmodi, & modi, & temporis commutatio. Si tamen futurum tenere vis, sensus est. Erit lux, scilicet statim post verbi Dei prolationem.

Et fuit lux. Incœpit autem à luce, quia illa in tenebris, in quibus tunc mundus erat, magis opportuna, & necessaria esse videbatur.

Et vidit Deus lucem, quod esset bona. & diuisit eam ab obscuritate. Complacuit artifici opus suum, postquam examinauit illud.

Et diuidere fecit (seu distinxit) eam à tenebris. Non quidem loco, sed successione. i. fecit, quod lux & obscuritas noctis sibi inuicem succederent ita, vt nulla esset commixtio inter obscuritatem & lucē, sed altera, alteram pelleret. Posset tamen dici, eum lucem à tenebris loco diuisisse; vt scilicet lux esset in vno, tenebræ verò in altero hemispherio.

Fuit vespera, & mane dies vnus, aut primus. Dicitio Hebraica. Herab, quæ hic ponitur, & vesperam significat. ab, Harab, quod est ligare, obligare, ortum habet. Inferius enim. 4. dicit Iudas Ioseph. Seruus tuus Harab. i. obligauit se, seu ligauit se pro puero. Sic Prouerb. 11. Quia harab. i. obligauit se pro extranea, vel extraneo. Inde, Herab, propriè significat colligationem, commixtionem: vt patet Exod. 12. Et etiam, Herab, id est, mixtio multa ascendit cum eis. Et Nehemiæ decimotertio, Diuiserunt omnem, Herab. i. mixtionem ab Israel. Inde etiam significat subtegmen, quod sit ligatum, & commixtū stamini. Leui. 13. Inde, herabon. i. pignus, quod liget, seu obliget datorem ad soluendū, quod promisit. Hac etiam ratione significat vesperam, quod, s. liget diem cum nocte. & videtur propriè significare illud tempus, quod Latini crepusculum vocant. Hic tamen quidam significare dicunt descensum solis, quia ex descensu solis, & mane, quod ascensum significare videtur, integratur dies artificialis. Vnde secundū hos, ex vespera & mane, factus est dies vnus artificialis. Tu autem aduerte: vt 12. cap. Exod. habetur, & cap. 16. duas esse vesperras in sacris literis, quarum altera est occasus solis, aut ab occasu solis vsque ad noctem, altera verò nox ipsa. Iubentur enim Iudæi Exod. 12. immolare agnum Paschalem inter vesperras. i. tempore illo, quod est inter solis occasum, & noctem. Vnde constat (vt iā diximus) duplicem esse vesperam, occubitum. s. solis, & noctem. Sic cap. 16. inter vesperras (inquit) comedetis carnem, & mane saturabimini pane. Et licet vespera (vt diximus) sit occasus solis, aut nox, sumitur tamen nonnunquā in sacris literis pro toto tempore illo quod est à solis occasu, vsque ad mane: vt videlicet includit crepusculū, & noctē ipsā, quemadmodum mane nonnunquam accipitur pro tempore, quod est ante ortum solis, aliquando verò pro luce diei, seu pro toto die sequenti, quomodo nos Lusitani vsque hodie vocamus crastinā lucem, mane, quo quidē modo hic accipi puto, cum dicitur. Fuit vespera, & mane, dies vnus, id est, fuit nox ab occasu solis, & mane. i. lux diei à mane incipiens, dies vnus, scilicet, naturalis. Voluit enim Dominus diem naturalem includere noctem ipsam, & diem artificialem. Denominat autem noctem ab initio sui, quod est vespera, diē etiam à mane, à quo ortū seu iuitū habet. Et hinc arbitror Hebræos, dies festos celebra

celebrare à vespera in vesperam. i. à crepusculo noctis præcedentis vsque ad crepusculum sequentis. Propriè tamen appellari vesperam puto crepusculum: quod est inter solis occasum, & noctem, quod tempus in sacris literis dicitur inter vesperras, quo immolare iubentur agnum Paschalem. Hinc etiam ortum arbitror vsq; hodie, noctem præcedentē cum die suo artificiali, vocari vnum diem. Est etiam aduertendum, verbum, bacar, à quo, boquer. i. mane, significare propriè, discernere: vt patet Ezech. 34. vbi dicitur, vbi cartim. i. & discernā eas. s. oues meas. Et Leui. 27. Non, iebaquer. i. non discernet. Sic infra cap. 29. Et fuit, boquer. i. mane & ecce Leath. i. discernit esse Leah. Vnde, boquer. i. mane dicitur, quod tunc res ab inuicem discernantur, licet Hebræi dicāt, quod, bacar, significat querere, & boquer, mane, quod tunc res querantur. Disputant etiā hic aliqui, an in mundi opificio fuerit dierum successio, an potius in momento cuncta creata sint. Et multi cum Augustino arbitrantur: cuncta momento vno creata: cum ob id, quod dicitur Ecclesiæ 18. Qui viuunt in æternum, creauit omnia simul, tū quia cap. 2. sequenti habetur. Istæ sunt generationes cœlorum, & terræ in die, quæ fecit Deus cœlum & terram, Quorum sententiæ non subscribo: quia Dominus Exod. 20. Præcipit sex diebus operari, die verò septimo quiescere: reddens pro causa, quod ipse sex diebus fecerit cœlum, & terram, die verò septimo quiescerit, ideòque voluisse eos sex diebus operari, septimo verò die cessare ab operibus. Describuntur etiam hic tam distinctè opera vniuscuiusque diei, vt non patiatur ordo, ac distinctio dierum confusionem: cum etiā inter hæc creati sint dies quos impossibile est esse simul. Potius itaque Chrysostrōmi, & aliorum, qui eius sequuntur sententiam mentem sequendam puto, quam Augustini. Ad illud autem, quod ex Ecclesiastico Augusti. citat: facile est respondere, quod. i. ea fieri simul dicuntur cum inter vnum & aliud non est operis interruptio: vt si quis inquirat ab eo, qui domum construit, multis cubiculis, & aliis partibus necessariis ornata: an simul fecerit omnia illa? Respondet, simul se omnia fecisse. Quæ enim sibi inuicem succedentia, sine interruptione fiunt: simul fieri dicuntur. Et hoc modo omnia simul à Deo facta esse dicit Ecclesiasticus, quod videlicet opus suum non interposuit, sed continuauit donec absoluit. Infra verò. 2. cap. dies pro tempore sumitur: quemadmodum Deut. 32. dicitur, Iuxta est dies perditionis. i. tempus. Idem Iob 21. In diem perditionis seruabitur. i. in tempus, & cap. 38. In diem pugnæ & belli. i. in tempus.

Erit firmamentum, aut extensio in medio aquarum, & erit diuisio inter aquas & aquas. Ordine suo aufert Dominus informitatem confusionis illius, quæ erat in mundo, aut rerum diuisionem. Prius abstulit obscuritatem, quæ totum replebat orbem, nunc ergo ad aquarum diuisionem procedit, & prius diuidit eas ab inuicē, postea in inferiores, à terra separaturus. Et videtur litera sentire, quod aquæ, antequam cœlum fieret, ascenderent supra locū, in quo nunc cœlum situm est, quam obrem voluit Dominus, vt pars media aquarum, seu mediū inter superficiē supremam aquarum, & profundum: quod terram tangebatur, pro sui parte fortificaretur, & firmaretur, vt posset tenere superiores, ne descenderent, & inferiores: ne possent sursum ascendere. Dicitio autē raquia, quæ hic ponitur pro firmamento: extensionē propriè significat, ad modum metalli extēsi. Nam verbum, racah, significat extendere, à quo, raquia, vt ex multis locis Scripturæ constat. Nā Isa. 42. Rocah. i.

extendens terrā. Et Psal. 136. Ierocah. i. extendenti cœlos super aquas, & expressius Ezech. 6. Percute manu tua, vrecah. i. tere pede tuo. Vbi vides verbum significare, pede terere aut pede extendere: quemadmodum malleo extenditur res. Et Iere. 10. Argentum, murecah. i. extensum malleis de Tharsis adducetur. Significat ergo hic, raquia, extensionem admodum laminæ malleis deductæ. Et quod sequitur. (In medio aquarum) non intelligas omnino medium: vt. s. tanta aqua sit super firmamentū, seu extensionem, quanta sub ea, sed idē est (In medio aquarum) quod inter aquas. Nā, thoch. i. mediū aliquādo pro vere medio nonnunquā pro (inter) in sacris literis accipitur. Et ex hoc loco colliges, quod superius diximus: & ex beato Petro probauimus. s. cœlū fuisse ex aquis productum. Nā hic habes, deū dixisse. Erit extēsiō in medio aquarū. Cum. n. aquæ essent fluidæ, & molles, nō poterat ex eis fieri cœlū nisi firmaretur, & extēderentur ad modū laminæ. In dicit hoc, vt diximus, cœli color: quod videtur aqueus, & colorē seruasse, & diaphaneitatem: vt vocant. Aduerte etiam nomen Hebraicū, maijm. i. aquæ nō inueniri in sacris literis numero singulari sed plurali, more nominū dualiū, quod vt Hebræi dicūt: ideò fit, vt ostēdatur duplicē esse aquam. s. super firmamentū & infra firmamentū, Controuertūt hic aliqui, an vere sint aquæ super firmamentū, seu extēsiōnē, & cū scriptura vbiq; clamet, eas ibidem esse: malūt multi Theologi cæcos philosophos sequi: quàm scripturæ autoritatem. In Psal. n. legimus. Aquæ, quæ super cœlos sunt & c. Infra etiā ca. 7. habetur, cum de diluuiō est sermo: quod die illa rupti sunt fontes voraginis magnæ, & fenestræ cœli apertæ sunt. Et Dan. 3. Benedicite aquæ, & c. Malim ergo cū scriptura errare si illa errare posset quam cum philosophis vera dicere. Quare autem sint aque, quæ ibi super extensione sunt: nolo definire. Puto tamē eas esse elementares, & eiusdem naturæ cum inferioribus. Nā antea (vt ex textu constat) cōtinuē cum inferioribus erant: factō verò firmamento, seu diuisione, nō videntur mutasse naturam. Præterea tempore diluuii descenderunt: vt citatum est, sicut alia aquæ.

Vocauit Deus extensionē. Nā antea cœlū erat aqua, sed firmata, & extēsa aqua vocatur cœlū: sicut antea erat obscuritas: sed quia illi nō succedebat dies, nō vocabatur nox, postea vocata est nox. Sic terra antea mare vocabatur, sed exsiccata, terra nuncupata est.

Congregentur aquæ, quæ sub cœlis sunt. Putāt Hebræi verbū (cauah) significare, expectare, & congregare: ideòq; vertunt hic nostri (congregentur.) Sed vidēdū est, an verius significationē vocabuli ostendant. Quod autē verbū (cauah) congregare significet, ex hoc loco coniectatur: quia non videtur eis alia significatio huic loco cōuenire. Si quis autem rectè expendat locos: videbit vnicā esse verbi significationē. s. extēdere, quæ ex duobus conuicio. Alterū est quod sperare, nihil aliud esse videtur, quam extendere animū: & expectatio, dilatio, & extēsiō. Alterū, quod (cau) i. linea: quæ ab hac radice deriuatur: lineam significat: eò quod extēsa sit. Isa. n. 44. habes Faber lignarius extendit (cau) i. lineam. Et 2. Regum. 21. Extendam super Ierusalem (cau) i. lineam: vnde, meo iudicio, locus iste sic reddendus est.

Extendantur aquæ sub cœlo. i. quæ sunt sub cœlo: ad locū vnum: & apparebit arida. Et fuit sic. i. aquæ quæ antea super totā terram extendebantur: nunc super locum vnum expandat se: seu ad locum vnum cogantur. Sunt qui putant verbum (cauah) significare, colligare: ligare & inde (cau) i. linea, sic al-

gatione dicta. quod videlicet liget: & quia expectantes videntur pendere. & suspensi esse à re: quam sperant: videtur significare sperare: & sic vertunt hic. Colligentur aquæ: quæ sub cælo sunt: in locum vnum. Neque mihi expositio displicet. Et quod dicitur (Appareat) passivè in Hebræo ponitur, & verti potest. Et videbitur arida. Vocatur autem terra sicca, seu arida à (iabas) quod est exciccare. Dicitur autem terra arida, seu sicca, non quod sit arena: quæ infructifera, & sterilis est: sed quia ab aquis exciccata fuit à Deo. *Congregationes vertendum est potius extensiones, aut colligationes aquarum.* Quia (Micheh) à (cauah) ortum habet: quod, vt diximus: aut extendere: aut colligare significat. Ex hoc loco Hebræi omnem aquarum collectionem: maria vocant seu mare.

Germinare faciet terram. Hebraicè est ad literam, herbificet. (si sic loqui Latini liceret) herbam. Ponunt autem Hebræi discrimen inter (dèie) & (hefeb) quod (dèse) significet herbam teneram, cum videlicet egreditur è terra: (héfeb) verò grandiusculâ herbam feminificantem. Volens enim Dominus esse rare à nouis creaturis condendis, voluit terram herbam cum suo semine producere: vt postea ex semine oriretur. Sic etiam lignum fructiferum terra cum suo semine produxit: vt ex se deinceps posset fructificare. Et hoc est, quod dicit.

Et lignum fructus. I. fructiferum faciens fructum secundum speciem suam. Colligunt ex hoc loco Hebræi mundum in Septembri: quando arbores fructu sunt plenz, esse productum: litera tamen nõ cogit ad hoc: quia tamen dicit. Cuius semen in eo fit, videtur quod semen tunc fuerit. in herba & arbore: quod nõ est: nisi post fructus maturitatem: quod clarius inferius ex litera deducemus. Inferius enim herbas & semina traduntur homini, & animantibus in cibum: ergo tunc tam arbores, quam herbæ habebant fructum: siquidem fructus in cibum traditur. Porro (min) quod nostri hic speciem vertunt: (meo iudicio) ortum habet à (mun) quod est similitudo, vnde verti potest. Secundum similitudinem suam, ac si dicat: faciens fructum sibi similem, id est, generans arborem similem feminificantem. Habes etiam exemplum illius regulæ, quod scriptura vt plurimum explicat quicquid obscure dixit. Dixerat enim lignum fructus: & statim explicat, faciens fructum.

Erunt luminaria: (pro luminaria erunt) in extensione cælorum: vt diuidant, (id est, distinguant) inter diem, & noctem. Hoc enim videtur esse luminarium munus, scilicet, distinguere diem à nocte: quia sol die illuminat luna verò, & stellæ noctu.

Erunt in signa & in tempora, & in dies, & annos. Variè locus iste tam à nostris quàm ab Hebræis intelligitur. Mihi verò hic videtur esse sentus. Erunt signa scilicet, hyemis. & ætatis, autumni, & veris, & in tempora, scilicet, sementis, & messis, & in dies, i. constituent dies ipsa luminaria, & constituent menses: similiter constituent annos. Sol enim ingressus certum signum est signum ætatis: aliud verò ingressus, hyemis. Sic de mense, & semete. Sol etiam constituit sua luce diem: luna, & stellæ noctem. Similiter luna suo circulo constituit mensem, sol verò sua reuolutione annum, & hoc est quod (meo iudicio) dixit Dominus ad Noe capite 8. huius libri. Adhuc (inquit) omnes dies terræ. i. tempora erunt distincta, sementis, & messis, & frigus, & æstus, & æstas, & hyems, & dies. & nox non cessabunt. Significat autem: vt dicunt Hebræi. (oth) i. signum qualecumque: mophéth, verò por-

tentum: quod discrimen serua, quia amplius non repetemus illud. Similiter aduerte, quod, mohéh, aut mohádím, ortum habet à iahad, quod significat congregare: maximè ad certum tempus: vnde, mohéd, videtur significare collectionem, siue hominum ad certum locum: siue dierum. Quare posset hic verti. Et erunt in signa, & collectiones, scilicet, certorum dierum, aut temporum, festorum, scilicet, & aliorum multorum. Exod. 9. Et posuit Dominus, mohéd. i. tempus statutum, & certum, aut certam collectionem dierum. Et Deuterono. 16. mohéd. i. tempore, scilicet, statuto: quo egressus es ex Aegypto. Sic. 2. Semuel. 2. 4. Et dedit Dominus pestem in Israel à mane usque ethmohéd. i. tempus statutum, seu limitatum, aut collectum, & sic in aliis multis locis & sunt in luminaria, scilicet, ad illuminandam terram: vt statim explicat: vt praeset, seu dominaretur diei. Non est certum quid propriè significet Hebræis verbum mafal quod hic nostri vertunt dominari: tribuunt autem verbo duas significaciones: quæ nullam videntur habere ad inuicem conuenientiam, quod raro contingit verbis Hebraicis, scilicet dominari, & parabolicè loqui. Putarem tamen verbum, mafal, significare adumbrare, & ex consequenti dominari: quod Dominus videatur adumbrare subditos suos: nõdum tamen significatio propria mihi omninò comperta est: idè nõdum rem definitio. Interim igitur vt significacione tradita ab Hebræis: vnde verti posset hic. Vt superemineat diei, veluti adumbrans: quod supereminet ei quod adumbrat.

Et stellæ. I. fecit aut fecit stellæ, etiam dominum noctis.

Et posuit eas in extensione cæli: vt illuminarent terram. I. nocte & die, licet earum lux non videatur propter solem.

Et vt praesent, (aut supereminerent) diei & nocti. Quia stellæ semper sunt in extensione cæli fixæ die ac nocte. Similiter diuidit lucem à tenebris: quoniã cum videntur, nox est: cum nõ videtur: dies. Melius tamen putarem, si legeremus. Dedit illa. s. stellæ, & alia luminaria in extensione cæli, &c.

Fuit vespera, & mane. I. fuit continuatio vesperæ & mane, dies quartus.

Repere faciant aqua reptile anima viuientis. Decorauerat summus Artifex cælum suis luminaribus. Nunc autem terram herbis, & plâtis decorat, aquas piscibus, & auibus aëre. Vbi aduerte, quod verbum Saras, quod hic ponitur, Hebræis est gignere in multitudine, quemadmodum gignuntur pilces, ranæ, & id genus alia. Exodi primo. Filij Israel creuerunt, Variis resu. i. & multiplicati, seu in multitudine geniti sunt. Sic Psal. 105. saras. i. genuit in multitudine terra eorū ranas, aut multiplicauit terra eorum ranas. Vnde, seres, aut multitudinem, aut animalia, seu reptilia, quæ in multitudinem gignuntur, significat. Vnde verti posset: gignere faciãt aquæ in multitudine, vel multitudinem, aut aquatica animalia in multitudine. Benè tamen redditus est textus per, repere faciant reptile. Significatio tamen non plenè nota est, quia neque propriè multiplicare significat, vt patet Exodi. 1. vbi postquam dixerat: Et filij Israel fructificauerunt, & multiplicauerunt se; seu creuerunt, additur verbum, Rabab, quod multiplicare significat. Et coniectura non parua est ex hoc Exodi loco, quod significet crescere in multitudine, sed in idem redit cum multiplicari. Et quod sequitur.

Anima viuientis. Aduerte quod, nephes, quod nostri

nostri animam vertunt, significat propriè halitum, seu rem, quæ halitum habet, quod anima sit flatus Dei, vt patet Exod. 23. vatinaphes. i. respirabit filius ancillæ tuæ. Nos dicimus Lusitanicè, Tomar folego, Job 41. naphso. i. halitus, aut flatus eius carbonis inflammabit. Et Psalmo 105. Ferrum ingressum est animam eius. i. vincula affligerunt spiritum eius. Et exinde significat vitam, quod in halitu consistat. Psal. 24. Qui non accepit in vanum, nephs. i. animam meam, seu vitam, ac si dicat. Qui non iurauit mendacium per vitam meam, & Ierem. 51. Iuravit Dominus exercituum, benaphso. i. per animam suam, seu vitam suam. Inde etiam significat omne quod est, aut fuit viuum, vt Num. 19. Cum fuerit immundus, lanephes. i. super animam, aut super cadaver, in quo fuit anima. Tenendum est ergo verbum naphas, significare, flatum emittere ad quiescendum, aut animo quiescere. Quod nos dicimus Lusitanè (resfolegar) nephes verò halitum, seu flatum, in quo vita consistit, & exinde omne quod est, aut fuit viuum. *Super faciem extensionis cæli* i. iuxta faciem cæli. Volant enim aues super faciem cæli. i. ante faciem cæli, in aëre scilicet.

Creauit Deus cetos magnos. Ex hoc loco constat, Bara, verbum, quod hic ponitur, nõ semper significare, ex nihilo facere, cum huiusmodi ceti ab aquis producti sint, & non ex nihilo facti. Est etiam aduertendum, quod dictio Hebraica tanninim, significat propriè dracones, aut serpentes magnos, vt patet Deuterono. 32. Venenum, tanninim. i. serpentum, vinum eorum. Neque solum marinos dracones, sed etiam terrestres significat, vt patet Malac. 1. Et hæreditatem eius, letanoth. i. serpentibus deserti. Sic Exodi septimo. Et fuit, scilicet, virga Moseh, letanim. i. in serpentem. Quod verò marinos etiam significet habes. Ezech. 26. Ecce ego ad te Paraoh Rex Aegypti, hatanim hagadol. i. draco magne qui cubas in medio fluminum eius. Quidã volunt Balenam significari. Est tamen coniectura vna, quæ hoc prohibere videtur, quod Balena habet guttur strictum valdè, Tanin, verò significat animal, quod hominem viuum deglutire potest, vt patet Ier. 51. Absorbuit me, charanin. i. sicut draco. Quare potius magnos dracones, quàm Balenam significare puto.

Animam viuientem, & reptilem. Aut melius, calcãtem, scilicet, aquas. Nam verbum, ramas, videtur significare, calcare, conculcare, vt patet. Isa. 16. Consumpta sunt, remes. i. calcantia de terra, seu ij tyranni, qui calcare homines solent. Vbi alij reptilia vertunt. Et clarius Isa. 63. Erremsem. i. calcabo eos in furore meo. Ezech. 26. vnguis equorum suorum, Iirmos. i. conculcabit omnes plateas meas, quam crescere seu multiplicare fecerant aqua. Alij repere fecerunt. Nam, vt diximus, significatio propria verbi, Saras, ignota est.

Et benedixit illis Deus dicendo, fructificate: & multiplicate vos. Significat. Barach. i. benedicere, varia apud Hebræos. Nam cum de Deo dicitur, significat benefacere, bona desiderare. Cum verò est verbum hominis ad hominem, est bona illi precari, aut desiderare. Et hominis ad Deum, nonnquam est laudare. Cum enim dicitur, Deus benedixit huic, sensus est, benefecit, auxit substantiam eius, vt Genes. 24. vbi seruus Abraham dicit Deum domino suo benedixisse, id est substantiam augmentasse. Cum autem de homine ad alium hominem dicitur, benedixit illi. i. bona illi imprecatus est à Domino: vt Luc. 2. benedixit illis Simeon. i. bona il-

lis imprecatus est. Cum verò dicitur benedixit homo Deum: sensus est, laudauit, quod in Psal. frequētissimè occurrit. Significatio tamen propria verbi, Borach, est bona precari, aut incuruari, hic autem significat benefacere. Vim multiplicandi se tribuit. Aduerte secundo, quod omnes interpretes hic verterunt crescere, & multiplicare vos, & (meo iudicio) non bene. Nam eis etiam autoribus verbum, parah, quod hic ponitur, & ipsi multiplicare, vertunt: significat propriè fructificare, & non multiplicare. Verbum autem sequens, scilicet, tabab, multiplicare. Et cum aliud sit fructificare, aliud multiplicare fructum, reddendus sic erat textus. Fructificate: neque solum hoc, sed etiam multiplicare prolem. i. in magna copia fructum producite: Et præterea fecerunt inutilem repetitionem eiusdem significacionis dicentes, Crescite, & multiplicare vos. Nam crescere nõ potest hic accipi pro crescere in magnitudinè, sed in multitudinem, & cum crescere in multitudinem sit idem, quod multiplicari: sequitur, eos fecisse repetitionem eiusdem significacionis. Et hac de causa, diximus maximè expendendas, verborum, & nomenclum significaciones.

Producat terra animam viuientem. i. animalia, & reptilia, & alia, quæ super, aut subter terram viuere solent.

Secundum similitudinem suam. Specificat modo quæ sint illa, quæ terra producere debet. Ponuntur hic duo nomina bestiam significantia. s. behemah, & chaiah, inter quæ Hebræi sic discriminant: vt, behemah, sit iumentum, seu domesticum animal, chaiah, verò sit bestia syluestris. Sed, quod hoc discrimen non semper obseruetur in sacris literis, constat. Miche. 5. habes, behemoth. i. in animalibus sylue. Et Deut. 32. Dentè behemoth. i. bestiarum mittam in eos. Vbi pro syluestri accipitur. Idem Isa. 18. Nechemiæ vero 2. & aliis multis in locis ponitur pro domestico, behemah. i. animal, in quo sedeo. Vnde melius dicitur esse generale nomen. Sequens verò nomen, scilicet, chaiah, à chaiah verbo: quod est, viuere, ortum habet, & significat omne viuens. Aliqui tamen dicunt, behemah, esse bestiam, quæ cruribus multum eleuatis incedit: vt bos, asinus, camelus, equus, & similia. Remes, verò quæ paruos pedes habet, & reptare videtur, Chaiah, verò esse generale nomen. Sed neque hoc discrimen mihi multum probatur, discrimen tamen esse puto inter hæc tria vocabula. s. behemah, chaiah, & remes, sed quod illud sit non facillè est cognoscere. Nam infra dicitur. Fecit Deus, chaiah. i. bestiam terræ secundum speciem, seu similitudinem suam. Et, habehemah. i. iumentum secundum speciem suam, & omne, remes. i. reptile secundum speciem suam: vbi videtur ea, quasi distincta, numerare, & iam dixi, chaiah, à vita ortum habere, remes, verò à conculcatione.

Et vidit Deus quod bonum. I. approbavit.

Faciamus hominem in imagine, nostra secundum similitudinem nostram. Aduerte hic, quod dictio, Adam, id est, homo, aliquando est proprium nomen primi hominis, scilicet, illius, quem Deus formauit: vt plurimum tamen est comune nomen hominem significans: & à terra: ex qua corpus eius factum est nomen accepit: quam rubram fuisse constat ex radiat, (Adam) enim propriè rubescere significat. Proverb. 23. Ne intuearis vinum: quando (titadam) id est, rubescit. Sic Canti. 5. dilectus meus candidus (veadom) id est, & rubicundus. Assumpsit autem Deus terram hanc rubram ad corpus hominis fingendum: quod aqua mixta melius conglutinetur, & con-

& coniungatur. Vnde figuli ex ea vasa sua communiter fingunt. Aduerte secundo, quod nomen (celem) quod nostri imaginem vertit: significat propriè similitudinem vmbaticam, seu qualis est vmbra, quod ex duobus conuicio. Primum ex Psalm. 38. vbi dicitur. Quia (belesed) id est, in vmbra transibit vir, id est, tam citò finitur, quam citò pertransibit vmbra. Quod enim ibi de velocitate, seu transitu breui dierum fit sermo, ex versu præcedenti constat, præcedit enim. Ecce vt mēsurā quatuor digitorum posuisti dies meos, & tempus meū tanquam nihil coram te. Veruntamen vniuersa vanitas, omnis homo stans, id est qui stare videtur. Et sequitur. Veruntamen (belesed) id est, in vmbra, aut veluti vmbra, id est, tam breuiter, quam breui vmbra transit, transibit vir. Vbi ad oculum vides, Selem, vmbra significare, aut similitudinem vmbaticam. Vnde Psalm. 101. Dies mei sicut vmbra transierunt. Et 108. Sicut vmbra, cum declinat, ablatus sum. Secundo idē probatur ex nomine, Salmon, quod ex eadem radice, & significat tenebras. Similiter, Sel, vmbra significat, & Salal, obumbrare. Neque mihi obiectes, aliam esse radicem, Salal, aliam, Selem, quia iam tibi ad oculum ostendi, Selem, significare vmbra, in Psalm. 38. & verè puto, selem, esse à, salal, & men, finale esse literam addititiā non radicalem. Illud etiam Psalm. 68. Albescent, besalnon, id est, in vmbra, aut tenebris. Cuius sensus, vt ex contextu patet: est, quod pennæ eorum, qui propter Deum cruciantur, tam albæ erunt, quod etiam in tenebris, seu vmbra lucebunt. Aliud verò nomen, quod hīc ponitur, scilicet, demuth, incertæ est significationis quemadmodum radix, à qua descendit. Dicunt enim Hebræi radicē esse, damah, cui omnia hæc tribuunt significata. s. assimilare, succidere, deficere, expectare, recogitare, & silere, & ideo tot ponunt, quia propriā ignorant. Hoc enim mihi certissimum argumentum est, eos propriam ignorare, cum multas, & varias verbo tribuunt, prout cōtextus exigere videtur. Sunt autem tria verba quasi eiusdem significationis. s. dum, Damam & Damath, quod plerumque verbis, & nominibus Hebræis accidit, vt quiescentia, hain, duplicantia vltimam radicē, & quiescentia, lamed he, sint eiusdem significationis, vt patet in, barar, bara, & barath, quæ omnia eligere significant, & in multis aliis facile probare possem: nisi breuitati studerem, Significat autem, damah, à quo, demuth, id est, similitudo: assimilare, aut assimilari, & quia similitudo citò transit, significat citò transire, seu deficere. Ezechia. 31. nō, damath, est, sicut ei similis, in pulchritudine eius. Et Psalm. 144. Homo vanitati, damah, id est, assimilatus. s. in transitu, id est, tam citò transit, sicut res vana, & in secunda significatione. Hosæ, 10. Nidmoh nidmah. i. transeundo transiit Rex Israel, sicut mane. Est ergo textus, hic, sic ad literam reddendus. Faciamus hominem in vmbra nostra, secundum similitudinem nostram. Et, meo iudicio, secundo, nomen, demuth, est explicatio præcedentis, quia obscurè dixerat; Faciamus hominem in vmbra nostra, explicat illud dicendo, secundum similitudinem nostram. Nam vt in Canonibus admonuimus: hæc est consuetudo scripturæ, vt statim explicet, quod obscurè dixit, vt ibi multis exemplis ostendimus. Vbi etiam aduerte, Deum simul voluisse ostendere hominem ad sui similitudinem factum, & secundo quantum hæc similitudo à suo archetypo distaret. Est enim vmbra similitudo il-

lius, cuius est vmbra, imperfecta tamen, & longè ab eo distans. Sic, licet homo factus sit ad similitudinem Dei, est tamen similitudo valde imperfectè Deum representans. Et puto Deum, cum hominem produxit, sicut & alia, formam humanam assumpsisse. Nam statim cap. 3. colloquium habuit cum primis parentibus, & serpente. Quare non mirum formam humanam præ se tulisse: cum hominem produxit, vt quod dicitur in vmbra nostra, referatur ad corpus assumptum, quod verò sequitur, secundum similitudinem nostram, ad animam: nisi sequens clausula sit præcedentis explicatio, aut, secundum similitudinem nostram, ad vtrumque corpus. s. & animam referatur. Nam infra cap. 5. habes Adam genuisse in similitudine sua, secundum vmbra suam: vbi similitudo ad vtrumque refertur, maxime ad corpus, cum anima rationalis non descendat per generationem in hominem. Cum ergo dicitur Adam genuisse secundum similitudinem suam: intelligendum est de eo, quod per generationem deducitur, ex consequenti verò de anima, quæ constituit indiuiduum in specie humana. Voluit ergo dominus hominem se referre, & quantum ad corpus assumptum, & quantum ad spiritum, vt corpore corpus assumptum, anima verò spiritum, qui Deus est monstraret. Quod etiam formatur ex eo, quod infra ca. 9. Dominus Deus dicit. Qui effuderit sanguinem hominis per hominem effundetur sanguis eius: quia ad imaginem Dei factus est homo: ac si dicat, occidendo hominem, imaginem Dei destruere videtur: & cum animam non occidat, sed totum compositum, videtur totum esse ad imaginem Dei. Neque me arbitris sentire Deum corporeum, legi enim quemadmodum tu. Deus spiritus est, sed cum hoc scio Deum sapissimè in humana effigie locutum Moseh, & aliis sanctis veteris Testamenti. Torquet autem locus iste Iudæos: cum audiunt Deum dixisse in plurali. *Faciamus*. Vbi multas personas ostendit, & statim subdere, *ad imaginem, seu similitudinem nostram*: vbi simul vnitatem essentia, & iterum personarum pluralitatem inculcauit. Ad quod ipsi variè respondent. Quidam enim eorum dicunt Deum angelis locutum: cōtūque illi puluere terræ, ad hominis figmentum administrasse: etiam si nihil in opere diuino facerent, & sermonem ad eos directum dicunt, sicut paterfamilias suis ministris dicere solet. Cras faciemus hoc, etiam si illi nihil operis sint facturi, sed solus ipse. Alij verò dicunt Deum more nobilium, qui in plurali numero loqui solent, locutum. Ad quod formandum alia loca Scripturæ citant, quemadmodum illud Isaia. 6. Quem mittam? & quis ibit nobis? Et illud 2. Semue. 7. Quæ gens sicut populus tuus Israel in terra, ad quam fuerunt dii ad redimendum sibi in populum, & ad ponendum sibi nomen, & ad faciendum vobis magnitudinem? Vbi David Deo dixit, vobis, in numero plurali honoris gratia, vt dicunt. Sic infra cap. 11. Eamus, & confundamus ibi labium. Sed (si vacat) vide, quam pulchrè eorum fundamenta Galatinus refellat. 2. lib. cap. 8. Mihi enim nunc non vacat aduersus eos disputare. Postea, si Deus cæptis aspirauerit: ex professo facturus, libro ad hoc edendo. Si verò quæras, in quo consistat huiusmodi similitudo animæ hominis ad Deum, ad Paulum te mitto, qui ad Ephe. 4. optimè hoc depinxit, dicens. Induite nouum hominem, qui secundum Deū. i. ad Dei similitudinem, creatus est. Explicans verò, qualis à Deo creatus sit, addit. In iustitia, & in sanctitate veritatis.

Et prafte

Et prafte pisci. i. piscibus maris, seu dominetur. Verbum Hebraicum, radah, videtur propriè significare, extendere, quemadmodum, radah, primo Regum 6. Vairde, id est, & extendere fecit super cherubim, & super palmas aurum. Vnde, redid, id est, velum, vel extensio: quo scēmina operitur, aut caput operit. Canti. 5. Tulerunt redidi, id est, velum meum, aut operimentum meum. Sic Isaia 3. Veharedidim, id est, & vela. Putarem pannum lineum, seu velum: quo scēminæ nobiles Italæ, & Orientales operiunt se: cum extra domum egrediuntur. Et exinde significat dominari, quod Domini potentia extendatur super subditos suos. Vnde verti posset. Et extendat se in pisces maris, &c.

Et volucris cæli. s. id est, aëris, aut dicuntur cæli: quia vt dictum est: ante faciem cæli volant. An verò tūc temporis aues ad nutum homini obedirent, vt scilicet cū vellet: ad eum venirent: nescio. Hoc relinquo iudicio Ecclesiæ, & rectius sententium definiendum. Hoc tamen ex hoc loco certum est, Deū videlicet illi dominium tradidisse: vt posset vt: si vellet: sed an sua astutia, vt modò fit, an potius ad libitum: mihi certum non est: neq; an hoc Ecclesia definierit, cuius non memini definitionis. Quod enim ad nutum illi non obtemperarent: quod consequenti dicitur, argumento esse potest. Habetur enim Deum cuncta animantia adduxisse ad Adam: quod opus non esset: si cuncta ad nutum illi obedirent.

Masculum, & feminam creauit. Id est, produxit, de quo iam diximus. Et quod dicitur scēminam, aduerte nomē Hebraicum (nequebah) propriè significare Hebræis perforare, aut, diuidere. 2. Regum 18. Ingrederietur manū eius, (vneabah) id est, & perforabit, aut diuidet eam, scilicet, manum. Dicitur ergo scēmina (nequebah). i. perforata, aut diuisa, propter sexum. Dicunt etiam significare exponere, & maledicere. sed vbi ipsi vertunt exponere, optimè quadrat diuidere, seu distinguere, vt Genes. 30. vbi dicit Laban Iacob (nochab) id est, expone mercedem tuam: optimè quadrat, distingue mercedē tuam. Et Leuit. 24. (venoqueb) id est, & maledicens nomen Domini, morte moriatur. Vbi Iudæi dicunt non esse blasphemum reum mortis: nisi prius nomē Domini exponeret, antequam blasphemaret. Quod ridiculum (meo iudicio) est: vbi melius veritas scindens, vel diuidē: nomen Domini. Vocat autem Hebraismus blasphemare, scindere, vel perforare, seu diuidere: quod blasphemans habeat se ad modum scindentis, seu percutientis Dominum: cum nomen eius benedictum blasphemaret. Vnde sensus illorum verborum legis est. Diuidens, seu scindens nomen Domini, id est, habens se ad modum scindentis, seu percutientis nomen Domini, moriatur. *Masculum, & feminam creauit*, seu, *produxit eos*. Omittit Scriptura multa, scilicet modum productionis masculi, & scēminæ: de quo capite sequenti: Similiter nominis impositionem: de qua capitulo 5.

Benedixit que illis Deus, & ait illis: Fructificate, & multiplicate vos: & implete terram. Sumitur hic, benedicere, pro eo, quod est, benefacere: dando virtutem, & licentiam multiplicandi se. Nam id, quod sequitur. Fructificate: & multiplicate vos: videtur explicatio diuinæ benedictionis. Vbi aduerte,

quod non imponitur hic homini præceptum coniugij, sed libera facultas ad illud. Nam eodem modo præcipitur hic hominibus fructificare, & multiplicare se: quo cæteris animantibus: cum eisdem verbis illis hoc dictum sit quibus & homini. Cum verò illis hoc nō sit præceptū, quod ex duobus probatur, altero: quia non sunt præcepti diuini capacia: altero: quod peccaret qui auem, vel quadrupedem tota vita includeret: & qui bouem, hircum, aut agnū castraret, cum esset causa, quod illa non implerent Dominicum præceptum: quod falsum est: ergo sequitur, quod neque homini. Illud etiam probatur, quia sicut homini dicitur, fructificate, & augere vos: ita ei dictum est: Dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli: sed hoc non est præceptum: aliàs peccaret, qui non daret operam, vt piscibus, & volatilibus dominetur: ergo neque prius præceptum est. Et si præceptum est multitudini: non cuiuslibet singulari præceptum est: vt Theologi dicunt. Nam vsque hodie Iudæi dicunt, quod si quis studio legis vacare cupiens, vellet à coniugio abstinere: licet posset. Sicubi tamen Ecclesia decreuit præceptum esse (quod vix credo) eius decreta amplector. Et si quis obiiciat omnes à coniugio abstinere posse, si velint, admitto sed nego hoc futurū aliquo tempore: cum concupiscentia vehemens multos non sinat sine vxore esse. Voluntatis tamen Dei esse puto: vt semper sint aliqui: qui coniugio vacent.

Et subiicit eam. Non dedit eam. i. terrā illi subiectam, sed subiiciendam tradidit: vnde nō paruum argumentum est, sic illi bestias dedisse, & aues: tradendo. s. potestatem subiiciendi eas. Nam ista terræ subiectio nihil aliud esse videtur: quam vindicatio terræ ab animantibus, & bestiis:

Omnem herbam seminantem semen. Videtur ex hoc loco homini fuisse datas omnes herbas in cibum: cum omnes seminant semen suum vnde sequitur nullam tunc fuisse venenosam: quod si hoc tibi absurdum videtur, dic per herbam seminantem hic legumina, seu herbas, ex quibus legumina leguntur: homini datas in cibum: & textus ab hoc non abhorret, neque dictio, zerach, quæ aliquando granum significat: nō herbam: Idem de fructu arboris. Et ex hoc loco constat herbas, & arbores cum suis fructibus productas: aliàs non esset homini de cibo prouisum à principio.

Omnis volati terra. Ex hoc loco constat per herbas seminantes: non esse intelligendas herbas ipsas solas, sed semina: quia aues vt plurimum, non solent herbas ipsas: sed herbarū semina comedere.

Omne olus herba in escam. Hebraicè ad literam est *Omnem viriditatem herbae*. Nam, iarac, significat propriè excreare, non qualitercunque, sed excreare viridem excreationem: vt patet Numeri 12. Et sit pater eius, iarec, iarac, id est, excreando excrearet virulentum sputum in faciem eius. Vnde, ierec, significat viriditatem. Et ex hoc loco videtur, quod cibus hominis fuerint semina herbarum cum herbis: & cibus aliorum viuientium viriditas, seu viride terræ, Aut melius. *Dedi vobis omnem herbam in escam*, id est, potestatem, & libertatem: vt possitis ex quibuscunque herbis, quas delegeritis: comedere. *Vidit Deus omne quod fecit: & ecce bonum valde.* Non solum in se, sed omnia simul suo ordine digesta, bona valde erant.

CAPITIS HVIVS PRIMI COLLECTANEA,
AD NOSTRAM ERVDITIONEM.

NE verò sacrorum Bibliorū lector, sacras literas, veluti Liuij, aut alterius Chronographi, (cui nihil spiritus inesse videtur) historiam legeret, singulis capitibus, quæ ad morum emendationem nobis accommoda videbantur, adiunximus, nihil ex nostro confingentes cerebro, neque quoquo modo literam vrgentes: aut repugnantem trahentes: sed quæ ipsa nobis sua sponte dare videbatur: accipientes, lectori minus perspicaci ostendimus. Non hæc in immensum extendentes: sed breuibus lectorem admonentes. Cuius partes erunt, si placuerit, trahere: & proposito suo accommodare. Nolimus autem literalem sensum simul cum spirituali tractare: ne lector alteri intentus, alteri deesset. Sed iam ad rem ipsam.

N principio creauit Deus cælum, & terram. Admonet nos hac priori sententiā largissimus ille orbis terrarū pater, non esse steriles: neque apud nos retinere quæ proximis nostris vsui esse possunt. Quādo ipse tā munificē in nos, quæ apud illū delitescebāt, effudit. Nihil enim illi magis displicere potest: quā si quis dona eius abscondat, Cui rei exemplo esse potest illud, quod apud Lucam 19. cap. legis: quā acriter seruum illum arguerit: qui pecuniam suam in sudario seruans, tradere nūmulariis neglexit: quā ipse cum vlturis exigendam fuerat conuictus. Et mirum valde est: quod cum Dominus sit tam largus ex propriis: seruus sit ex alienis (quæ detinere prohibetur) tam auarus. Et expēde (quæso) quæ sint illa: quæ tam abundē pius pater diffundit. Nunquid æs? argentum, aut aurum, aut pretiosi lapides? Absit: sed quæ? cælum: & terram: & quæ cæli terræque ambitu continentur. Quibus neque aurum, neque argentum, neque margaritæ comparari valent, Sed quibus? Nunquid amicis: aut domesticis? nunquid solis iustis? Minime gentium. Sed quibus? Iplum audi. Deut. 4. Caue (inquit) tibi, ne fortē eleues oculos tuos ad cælum, & videas solem, & lunam: & stellas, omnemque militiam cæli: & erres: & incurues te eis: & colas ea, quæ diuisit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus. Non inquit amicis, non sanctis: & iustis: sed cunctis gentibus: etiam idololatri: etiā peccatoribus, etiam iis: qui eo relicto: ea, quasi numina colunt, & adorant. Et aduerte insaniam: vt quem Dominus seruum nostrum fecit, eum nobis Dominum prætulimus: & quæ nobis ministra constituit: nos vice versa illis in seruos nos vendiderimus: atque illis tanquam vero Deo, cultum præbeamus. Pudeat ergo te seruum auarum, tam liberalis Domini exhibere.

Terra fuit vana, & vacua: & tenebræ erant. Sunt peccatores suis involuti peccatis, vani, inepti ad finē, ad quem creati sunt, vt nihil in eis appareat, quod gloriæ aptum esse videatur. Sunt etiam vacui omnium virtutum, & honorū: quorum sunt capaces. Sunt item tenebrosi, vt potius ætates eos tenebrarum, quā lucis filios esse. Sunt, inquam, terra informis, & quæ nullis vsibus apta esse videatur. Terra, inquam, qualis à principio fuit, vana, vacua, & tenebrosa: aquisque peccatorum operata. Sed est spiritus Dei: qui vbi voluerit, terram peccatis exsiccat, & ex informi, formosissimam reddit,

ex vana, vtilem, & ex vacua, virtutibus implet. Docemur etiam hic, qualia sunt opera nostra sine spiritu, & luce diuina. Opera (inquit) eorum, opera inutilia. Vacua, quem fructum, inquit, habuistis tunc in iis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis eorum mors est. Obscura, quæ in abscondito ab eis fiunt, turpe est etiam dicere.

Fiat lux, & fuit lux. Et vidit Deus lucem, quod esset bona. Animaduerte, & considera diligenter, quæso (Christiane lector) locum hunc, qualiter non sat fuerit Deo, lucem pulcherrimā creare: nisi & eam postquā condita, examinaret. Nunquid opus tuum Domine malum esse potest, aut in eo defectus aliquis contingere, vt examine opus sit? Et si alia opera tua examine indigerent, non tamen lux: quā purissimam, & speciosissimā facere dignatus es, & ad quam omnia alia opera examinantur. Quid quæso me docere vis in hoc examine? Puto te hoc mihi dicere velle, vt examinem, & discernam ego tenebras meas: siquidem tu tam studiose examinas lucem tuam. Quid enim sunt opera nostra, si ad examen diuini iudicii veniant: nisi tenebræ? Non iustificabitur (inquit puer Domini) in conspectu tuo omnis viuens. Nō quod cum Lutheranis sentiamus, iustum in omni opere suo peccare, sed operum nostrorum imperfectionem volumus indicare: si ad examen diuini iudicii cōferatur. Fuius (ait Isaias) immundi omnes nos, & quasi pannus menstruatæ, omnes iustitiæ nostræ. Quare quantumcunque opus tuum o homo, purum, & bonum tibi esse videatur: confer illud ad speculum diuinæ legis, vt emendes quæ in eo emendatione digna deprehenderis, præsentia diuinis obtutibus, & audi sententiam eius de opere tuo. Est & aliud hic aduertendum: pro quibus summus omnium parens lucem, & alia omnia opera sua sic expendat. Solent enim artifices valde attendere: cum opus alicui magno Domino fabricant. Si verò plebeis, aut pannosis, non curant quale sit opus, paruipendentes, an illis placeat an displiceat. Nostrum erat cū Dei opera facimus: sollicitos esse, vt talia essent quod illi merito possent præsentari, & cum facimus, semper super hoc sollicitari. O si opus hoc meum dignabitur Dominus Deus meus intueri: si refutabit, & ego oleum & operas perdam. Sic enim (vt magnus ait Basilus) solent sollicitari, qui magnis principibus operantur. Sed indignum prorsus esse videtur, quod tanta maiestas sic sollicitetur, sic expendat, sic examinet quod nostris vsibus operatur.

Expēde cælum, terram aduerte, lucem considera, astra cerne, herbas & fœnum, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur: vide, si quid illis desit, si quis defectus in eis contingat, Nihil non omnibus numeris absolutum: nihil deficiens, ita vt opus materiam superet. Quibus voluit nos docere, vt quoniam ipse, quæ nobis mune ra erat traditurus, tanta solitudine expendit, nos etiam, quæ eo iubente, aut volente, facimus: talia fabricemus, vt nullus in eis defectus inueniatur. Sed ad hæc quis tam idoneus? Quis tam sollicitus de Deo suo, vt hæc curet? Qualia (quæso) sunt nostra ieiunia? Quales elemosynæ, orationes, vigiliæ, cæteraque id genus bona opera? In operibus ipsius, artificium materiam, & substantiam superat: in nostris verò defectus, negligentia, omissiones operis substantiam excedunt, ita vt si aliquod opus, eius substantiam animaduertens acceptare vellet, ab hoc modo faciendi defectum abhorreret. Et nisi amore nimio: quem erga nos gerit, sese (vt ita dixerim) excæcare pateretur, nihil, quod nostrum erat, acceptaret. Conemur ergo, fratres mei, talia facere opera: tam probata, toties examinata, vt Deus noster læto corde, & lætiori oculo illa videat, & acceptet. Imitemur illū, qui omnia opera sua verebatur Deo displicere.

Diuisit lucem à tenebris. Nihil, meo iudicio, est: quod ita oculis diuinæ maiestatis offendat: quā confundere ea, quæ ipse voluit esse discreta. Hinc, (vt reor) prohibuit agrum diuerso semine seminari, animalia diuersarum specierum coire, vestem diuersis liciis textam gestare, ne aliquis auderet confundere, quæ ipse tanta solitudine curauerit discriminare. Arguit & beatus Apostolus valde confusionem in Corinthiis: quod variis linguis loquentes, sine ordine loquerentur. Hac de causa lucem à tenebris, aquas ab aquis, & à terra aquas segregauit Dominus.

Vocauit firmamentum cælum. Res in melius commutatæ, indignæ sunt, quæ prioribus nominibus appellentur. Hac de causa Abram, in Abraham mutatus est. Iacob in Israel: quo docemur, vt si quem ex peccatore iustum, ex malo bonum, aut in melius commutatam viderimus, nominis prioris ignominiosi obliuiscamur. Sic Dominus lucem vocauit diem.

Congregentur aqua, quæ sub calo sunt. Quid aliud præ se fert locus iste: quā, vt qui lata loca possident, eis cedant: & alios simul viuere sinant. Sunt enim aliqui, qui tam amplè viuere volunt, vt aliis non sit ad habitandū relictus locus, qui verba Domini apud Isaiam cap. 5. audiant, Veh, qui coniungitis domū domui, & agrum agro copulatis, adeo vt non sit locus aliis. Et nunc, inquit, habitabitis vos soli in medio terræ? Quibus statim cōminatur, dicens: Si non domus multæ in desolationem fuerint grandes, & pulchræ absque habitatore. Quia enim proximis locum dare noluerunt, perdidierunt sua. Audiant hoc diuites: qui magna palatia ædificare volentes, pauperes cogunt domus suas vendere, & ab aquis, & irrationabilibus discant ceteris locum dare. Cesserunt enim aquæ suo loco, vt terra posset fructificare, tibi verò non præcipitur tuum locum relinquere, sed alienum non occupare.

Germine terra germen, herbam seminificantem semen: arborem fructiferam facietem fructum. Sunt qui cum multa præstare possint, paucis exhibitis, contenti sunt, quos hæc sententia arguit. Non sat fuit terræ

producere ex se herbam, sed quicquid producere potuit, ad nostram produxit vtilitatē. Herbam paruam, & gradē, arbores, & ligna fructuosa & infructuosa. Sic & aquæ nō solum pisces, & repolia producere, sed vrgeri adeo videntur, vt quicquid intra se continere videbatur, effundant. Pisces animalia aquatica, aues, & multa id genus. Quid tu solus homo thesaurizas, ignorans cui cōgregabis ea? Et si plura præstare potes, cur contentus es, cum parua, aut nulla effundis? Istuc pertinet quod de luminaribus sequitur: quibus tot facere officia præcepit: quot poterant præstare. Diuidant, inquit, diem à nocte: & sint in signa, tempora, dies, & annos: & illuminent terram. Vbi vides quot, & quanta terræ luminaria præstent ministeria, nihil lucri ex ea sperantes, neque dedignantur: cum tam sublimia corpora sint: tam lucida, tamque pulchra: infimo elemento terræ scilicet, tot præstare ministeria. Quo exemplo docentur principes, nobiles, & sublimes inferioribus: cum opus sit: mittere. Quorum præcipuum munus est inferiores suo consilio dirigere, & illuminare. Sed pro dolor, non solum non dirigunt, sed deuorant pauperum bona, & cogunt pauperes vice versa, sibi ministrare: ex quorum sudoribus viuunt, & deliciantur.

Fructificate & multiplicate vos. Hoc hic aduerte: non sat fuit supremo Conditori, ea, quæ nobis necessaria erant, producere, sed plura superflua condidit: ne caufaretur homo sibi necessaria deesse. Hoc mare (inquit Propheta sanctus) magnum, & spatiosum manibus: illic reptilia: quorum non est numerus. Quæ Dominus fecit propter te: sine numero sunt: quæ autem tu propter eum, in paruo numero. Videbis enim hominē, cum quadraginta dies ieiunauerit: se excessisse putare, si tres dederit elemosinas, si ad certum numerum preculas decantauerit: se satis superque fecisse arbitrat, immemor, quot millia animalium, volucrum, piscium: & id genus alia Deus in ylum eius fecerit.

Faciamus hominem in imagine nostra, secundum similitudinem nostram. Arguit locus iste hominum superbiam: qui nolunt sibi similem, aut æqualem habere: qui si viderint vicinum crescere: nō solum inuidet: sed deturbant eleuatum: si possunt. Nunquid maior es Deo: qui sui similem non solum patitur: sed facit? Nec hoc solum, sed puluerem ita euehit: vt omnium creaturarum suarum dominium ei tribuat ita, vt ferè sibi æqualem fecisse arbitreris.

Subijcite eam. Non contentus Dominus domino, quod homini tribuerat: sed occasionem: qua nomen, & famam augere possit: præstare dignatur. Neque eum otari voluit: sed quod suum erat: ab animantibus vendicare concessit: vbi sua reperere cunctis licere docuit.

Ecce dedi vobis omnem herbam. Commonet locus iste eos, qui ministros habent. victum illis præstare. Quid, quæso, ministerij (bone Deus) ab iis, quos tam sumptuose alis: consequeris? Quid tibi aues, quid bruta, quid homines præstant? Tantum abest ne iniuriæ sint. Sed quia creaueras, providere dignatus es. Quot sunt homines, quot nobiles in mundo, qui cū multa ministeria à seruis recipiant, indignos eos pane sicco reputant. Discamus ergo, fratres, tam liberalem, tamque piū in suos, Dominum habere, illique totis viribus ministrare, qui etiam eos, qui propriis inseruiunt vtilitatibus, tam munificē, & largē alere dignatur. Cui gloria, & imperium per secula seculorum.

Et perfecti sunt caeli, & terra, & omnis exercitus eorum. Et perfecit Deus die septimo opus suum: quod fecerat, & requieuit in die septimo, ab omni opere suo: quod fecerat. Et benedixit Deus diei septimo, & sanctificauit illum: quia in illo requieuerat ab omni opere suo: quod creauerat Deus, ut faceret. *Ista sunt generationes caeli, & terrae: quando creati sunt, in die, qua fecit Dominus Deus caelum, & terram. Et omne virgultum agri, antequam esset in terra: & omnem herbam agri, antequam oriretur: quia non pluerat fecerat Dominus Deus super terram: & homo non erat, qui coleret terram. Et vapor ascendebat, & irrigabat vniuersam superficiem terrae. Et formauit Dominus Deus hominem de puluere terrae: & inspirauit in faciem eius spiraculum vitae. Et fuit homo in animam viuentem. Et plantauit Dominus Deus hortum in Heden ab Oriente, & posuit ibi hominem: quem formauerat. Et germinare fecit Dominus Deus de terra omnem arborem concupiscibilem visu, & bonam ad vescendum: & arborem vitae in medio horti, & arborem scientiae boni, & mali. Et fluuius egrediebatur ex Heden, ad irrigandum hortum, & inde diuiditur, & est in quatuor capita. Nomen vni Pison. Ipse circuit totam terram Chaulab: vbi est aurum. Et aurum terrae illius bonum. Ibi est bdellium, & lapis onychinus. Et nomen secundi fluuij Gichon. Ipse circuit omnem terram Aethiopiae. Et nomen fluuij tertij Chiddék. Ipse vadit ante Assur. Et flumen quartum est Perach. Et tulit Dominus Deus hominem, & posuit eum in horto Heden, ut coleret eum, & custodiret eum. Et praecipit Dominus Deus homini dicendo. Ex omni ligno horti, comedendo comedes. At de ligno scientiae boni, & mali, non comedes: quia in die, quo comederis ex eo, moriendo morieris. Et dixit Dominus Deus. Non est bonum esse hominem solum: faciam ei adiutorium, quod sit coram eo. Et formauit Dominus Deus de terra omnem bestiam agri, & omne volatile caeli, & adduxit ad Adam, ut videret, quod vocaret illud. Et omne: quod vocauit Adam anima viuentis: est nomen eius. Et vocauit Adam nomina omni iumento, & volatili caeli: & omni bestiae agri. Et Ada non inuenit adiutorium: quod esset coram eo. Et cadere fecit Dominus Deus soporem super Adam, & dormauit. Et tulit vnam de costis eius, & clausit carnem pro ea. Et edificauit Dominus Deus costam, quam tulerat ex Adam: in mulierem, & adduxit eam ad Adam. Et dixit Adam. Hac vice os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, & vocabitur virissa, quia ex viro sumpta est ista. Idcirco relinquet vnusquisque patrem suum, & matrem suam: & adhaerebit uxori suae, & erant caro vna: Et erunt ambo nudi, Adam & uxor eius, & non pudebat eos.*

IN CAP. II. ANNOTATIONES.

Non habet Hebraei capitulorum distinctiones, quemadmodum Latini, sed pauas, & interualla quaedam inter vnam, & alteram sententiam. Est autem aduertendum, quod verbum (chalah) quod hic ponitur, significat proprie implere, complere, & finire: vnde etiam verti posset. Et finiti sunt caeli, & terra. *Isaia 32. Cum (chalah). i. finita fuerit vindemia, & 20. (vechalah), id est, finietur omnis gloria (cedar) Et quia prohibitus, videtur finitus, & imitatus, ut non possit facere quod vult, ex consequenti significat prohibere, sicut (chala) cum aleph in fine. Psal. 39. Ego (chalithi). i. defeci. Dicuntur autem caeli, finiti, aut completi in se. Quod autem sequitur. Et omnis exercitus eorum. Notandum dictionem (saba) Hebraei significare exercitum, finem, & tempus determinatum. Sed re vera proprie exercitum, aut militiam significat, Et quia in Israel erat tempus certum ad militiam, sicut ad ministeria templi, ut patet Num. 8. quia ab anno 25. incipiebant Leuitae ministrare, & a 50. cessabant. Dicitur enim ibi a filio 25. annorum, & supra ingredientur ad militandum militiam in opere tabernaculi Ecclesiae, & a filio 50. annorum reuertentur a militia operis, & non operabitur ultra. Inde (saba) significat etiam certum tempus, & determinatum, quod exemplis monstrabimus. Nam Num. 1. habes. Omnem, qui egreditur, saba. i. exercitum, aut militiam. Et Psal. 68. Earum, quae euangelizant, saba rab. i. exercitus multus, vbi militiam significat. Quod vero significet tempus illud certum militiae, patet Iob. 7. vbi dicitur. Nonne, saba. i. militia, seu tempus certum ad militandum est homini super terram? Neque est sensus, quod vita hominis sit pugna, sed quod homini sit tempus vitae decretum, quemadmodum ad pugnandum erat. Vnde sequitur. Et sicut dies mercenarij. sunt dies eius. i. certi quemadmodum dies mercenarij. Capite etiam Isa. 40. habes. Loquimini ad cor Ierusalem: quoniam completa est militia. (non malitia, ut habent mendosi codices) ipsius. i. tempus: quo militandum, & laborandum ei erat.*

Vocantur autem astra hic, exercitus: propter copiosam multitudinem eorum: quae est veluti exercitus, ut in Deut. cap. 14. diximus. Dicuntur etiam exercitus: quoniam ordinate egrediuntur, quemadmodum exercitus, ad munia sibi a conditore destinata. Vnde videbis ea summo ordine, summaque concordia exire ad ministeria sua, ut vnum aliud non impediatur, aut retardetur, ita ut merito Boetius cum ordinem in terris desiderant. Tertio vocantur exercitus, quia eis. vti Reges suis copiis, Dominus hostes suos debellet, & destruat, ut patet Ezechielis. 38. Iudicabor cum eo scilicet Gog, & Magog. pette, & sanguine, & umbre inundante: & lapidibus grandinis. Et Iob. 2. Dominus dedit vocem suam coram exercitu suo: quia multa sunt valde castra eius: quia fortia facientia verbum eius. Iob etiam, 38. Nunquid ingressus es thesauros niuis, & thesauros grandinis vidisti: quos retinui ad tempus angustiae: ad diem belli, & praelij? idem Habacuc. 3. & Ezechie. 32. Hac etiam de causa reor Deum vocari in Scripturis, Deum exercituum, propter multitudines cum angelorum, tum etiam astrorum: quae eius imperio dimicant aduersus insensatos. Eadem de causa herbae, arbores, & alia: quae in terra nascuntur, appellantur exercitus, quia sunt in maxima copia, & ordine optimo disposita.

Et finiuit, seu compleuit Deus die septimo. Excludit hoc intelligendum est: nihil enim operis die septimo fecit. Tunc enim quis dicitur finire opus suum, aut complere, cum cessat ab opere, & quia Deus die septimo cessauit, ideo tunc finisse, aut perfecisse dicitur. Septuaginta hic verterunt (Die sexto) hac moti ratione, quia aliquis eis posset obiectare: quod in textu dicitur, sed sine vlla ratione mutarunt Hebraicum textum. Vnde clarius verti possit. Et cessauit Deus die septimo. Et quod sequitur.

Opus suum: quod fecit. Animaduertes hic, quod priori capite admonuimus: scripturam. i. vocare omnium rerum productionem, vnum opus: & quod summus artifex continuando vnum alteri, produxerit cuncta.

Et requieuit. Melius. Et cessauit die septimo ab omni opere suo: quod fecit. i. nihil operis fecit die septimo. Quod vero verbum Hebraicum, sabbath.

quo

quo, sabbeth, i. cessatio, significet cessare, constat Iosue. 5. vbi dicitur, vaishboth, i. & cessauit, man. Vbi non bene quadrat requiescere: licet sit quasi idem. Vbi etiam deprehendes, quod in Canonibus diximus, scripturam. s. statim explicare: si quid obscure dixerit. Dixerat enim, Deum die septimo, opus suum fuisse: ne autem putares eum tunc aliquid operis fecisse, addit. Et cessauit die septimo ab omni opere: quod fecit. Aduerte etiam dictionem, melachab, quam nostri hic opus vertunt: significare primo angelum, seu nuntium, ut Iob 1. vimalach. i. & nuntius venit ad Iob. Et Genes. 16. inuenit eam, malach. i. angelus, aut nuntius Domini. Secundo vero significat opus, ut Leuit. 11. Omne vas: in quo fit, melachah. i. opus. Et 16. Omne melachah. i. opus non facietis. Sed meo iudicio, haec sunt a radice, mala, quod est implere, & melachah, plenitudo. Et forte dictio significat proprie plenitudinem, seu multitudinem: & ex consequenti angelos, quod sint in maxima multitudine. Aut melius a, melachah, quod est opus, deriuatur, malach, i. angelus: quod Deus per eos opera sua facere soleat.

Benedixit diei septimo: & sanctificauit illum: quoniam in eo quieuerat Deus, aut cessauerat ab omni opere suo: quod creauerat Deus, ut faceret. Non est clarum, in quo constat huiusmodi benedictio diei septimi, sed ut superius priori capite diximus, Deum benedicere, est benefacere: benefecit autem Deus diei septimo, ut esset dedicatus cultui eius praeter ceteris diebus: similiter, ut omnes alij dies essent laboris: septimus vero quietis, & ut ab eo omnes alij denominarentur, scilicet prima sabbathi, secunda sabbathi, tertia sabbathi, & sic consequenter. Sic ut expectaretur a mercenariis & seruis, ut in eo quiescerent: & haec meo iudicio est benedictio diei septimi. Quod vero sequitur.

Et sanctificauit illum. Aduerte quod sanctificare: Hebraei proprie est separare, aut separari a pollutionibus, & applicari cultui diuino. Cum enim Dominus dicit. Sancti estote: quoniam sanctus sum, Dominus Deus vester: nihil aliud dici puto, quam estote mundi, & ab immunditijs separati: quoniam talis sum ego. Vnde die septimum sanctificare, nihil est aliud, quam ab alijs diebus, qui profani sunt, sibi separare, & suo cultui applicare. Neque solum hoc, sed separauit ipsum ab alijs diebus: ut alijs laborare liceat: non tamen die septimo quasi alij profani reputentur illius collatione. Causam vero huius sanctificationis subdit, quod in eo cessauit, aut quieuit Deus ab omni opere tuo, quod creauit, aut produxit Deus: ut faceret. i. quod produxit faciendo.

Ista sunt generationes caeli, & terrae: dum crearentur, aut producerentur ipsa. Cum textus hic vocet productiones caeli & terrae, generationes: non est improbabile, quod praecedenti capite diximus accipi posse, bara, ut significat producere, & similiter dici, caelos nunc non esse creatos, sed separatos, aut ex praeriacenti materia factos: cum hic dicantur geniti, similiter & terra. Est autem iste Hebraismus sequentis sententiae, quae utcumque obscura est. *Ista sunt generationes caelorum & terrae, dum producerentur ipsa, in die faciendi. i. quo fecit Dominus terram & caelos.* Et omne virgultum agri. i. & istae sunt generationes omnium virgulti agri, antequam esset in terra, & omnis herbae agri, antequam oriretur. Quia non pluerat fecerat Dominus Deus super terram, & homo non erat, qui coleret terram. Duplicem vult nobis scriptura insinuare rerum generationem alteram, ab ipso omnium productore; alteram naturae

beneficio, nempe pluuiae, & astrorum subseruiente, hominis colentis labore. Dicit ergo. *Istae: quae sunt praecedenti capite: sunt generationes caeli, & terrae. i. quibus caelum & terra ab omnium sunt conditore producta, non naturae opere. Similiter, quibus virgulta, & herbae, & omnia terrae nascencia sunt a Deo producta. Assignat autem rationem, quare istae sunt priores omnium rerum generationes: quia nondum erat ea, quorum beneficio postea orta sunt. scilicet caelorum pluuiae, & hominis agriculturae, & hoc est, quod sequitur. Quia non pluerat fecerat adhuc Dominus Deus super terram, neque homo erat, qui suo labore humum coleret. Sed ne ea, quae a Domino erant producta, exsiccarentur: inundatio ascendebat de terra, & rigabat omnem faciem terrae. Iste est sensus Hebraismi, sed reddenda est ratio significationis terminorum. Vbi aduertendum, quod nomen, Toldoth. i. generationes, a, lalad, quod est parere. & generare, ortum habet, vnde, Toldoth, res ad modum filiorum genitas significare videtur. Ruth. 4. *Istae sunt, Toldoth. i. generationes Phares.* Et infra 36. *Istae sunt, Toldoth. i. generationes, Esau,* id est, procedentes ex Esau.*

Caelorum & terrae. Sunt qui hic vertunt. *Istae sunt generationes caeli, & terrae. i. quibus caelum, & terra genuerunt alia terrae nascencia. Sed hunc sensum exhibat id, quod sequitur. Dum crearetur, ea, id est, quando creata sunt: dum enim ipsa crearentur alia non genuerunt, praesertim cum non esset pluuia. Quod vero passim fit hic infinitiuis reddendus, ea quae sequuntur subindicant, cum dicitur.*

In die quo fecit Deus caelum, & terram. Aduerte etiam quod hic primo ponitur illud ineffabile nomen, Iehouah, cuius Hebraei mirabilem virtutem esse tradunt, neque illud nominare sine certis ceremonijs audent: cuius loco, vtuntur nomine, adonai, quod Dominum significat, aut elohim, quod ortum habuit ex eo, quod Rabbi quidam sapiens (vt testatur liber) chedusim (id est, sanctificationum cap. 10.) dixit quod Exo. 3. vbi nunc legitur. Hoc est nomen meum in seculum: pro (Ieholam) quod est in seculum, scriptum erat (Iehalal): quod est clausum, ac si diceret. Hoc est nomen meum clausum. Et ibi scribitur Deum benedictum dixisse. Non legor, vt scribor. Scribor cum (iod, he, vau: & he.) Et legor cum (aleph da-leth: nun: & iod) quae constitutum (adonai.) Quare praeeperunt magistri, loco eius, debere legi (adonai.) Vnde in lib. (Samhedrim) cap. helet) dicitur. Dixit Abba Saul. Qui pronuntiat ipsum nomen literarum, vt literae eius sonant, non habebit partem in seculo venturo. Quare putant antiquitus solum legi, dum sacerdos in templo aliquem benediceret (vt testatur Rabbi Mofseh filius Maimonis) in. 61. cap. lib. more. Similiter dicunt, sacerdotem semel tantum in hebdomada illius vim discipulos docuisse. Ego autem omnia haec signimenta arbitror esse Iudaeorum, indigna, quae hic referantur. Quod si his delectaris, lege Petrum Galatinum. 2. lib. cap. 10. Quod autem hic expendendum esset, a qua redice nomen oriatur: quidue significet. Putant autem Hebraei ab (houah) quod est, esse. Ego video in radice (houah) duo esse scilicet, (houah) quod est, esse: & (houah) quod secundum Hebraeos est accidens, aut euentus malus, & cum (houah) maiorem similitudinem habeat cum (Iehouah) quam (houah) puto melius deriuari ab (houah) quam ab (houah.) Na Eze. 7. habes, houah hal houah. i. contritio super contritionem. Idem significat, (houah) Michae. 7. & in alijs multis Scripturae locis. Sed quae

liter inquires hæc significatio Deo potest conuenire? Aduerte, quod Exodi. 6. dicit Dominus Moſeh. Ego Dominus, & viſus ſum Abraham. Iſaac, & Iacob in fortem, ſufficientem, & in nomine meo. Iehouah: non ſum cognitus eis. Ac ſi dicat. Ego me patribus oſtendi ſub ratione ſufficientis, præbendo ſcilicet, illis neceſſaria, & terram promiſſionis, ſed non illis oſtendi me ſub nomine, iehouah, i. punientis ſeu conterentis: qualem me nunc vobis oſtendam, puniendo Pharaonem veſtri gratia. Vbi vides ſignificationem, iehouah, vt ſignificat conterentem: optimè loco conuenire. Non ergo ineptè dicitur, iehouah, ſignificare Deum ſub ratione conterentis, & deduci ab, houah, quod, vt diximus, eſt contritio: & euentus malus. Dicendum ergo eſt, quod nomen, iehouah, à duobus poteſt deriuari. ſ. ab, hauah, quod eſt eſſe: & ſic ſignificat Deum: quatenus eſt ſons, & principium, à quo ſunt omnia. 2. ab, houah, quod vt dictum eſt, ſignificat conterentem, & ſic ſignificabit Deum: quatenus eſt punitor, & conterit inimicos ſuos, ſed de his ſuſius Exodi. 6. Quod autem ſequitur.

Et omne virgultum: Jaduerte, quod, Sijach, incertæ ſignificationis eſt Hebræis. Putant tamen ſignificare, aut herbam, aut arbuſtum, aut arborem. Coniectura tamen eſt ex textu, quod ſignificet arborem tenuem, ſeu virgultum: non enim videtur herbam ſignificare: quia ſequitur.

Et omnem herbam agri. Quod autem tenuem, ſeu plantulam, ex eo conſtare videtur: quod tunc arbores nouæ erant. Secundo quia puto, ſiach, cum media iod: & ſuach, cum media vau eſſe eiufdem ſignificationis, & cum, ſuach, ſignificet ſecum loqui, ſeu muſſitare: quod eſt tenuiter loqui. arbitror, ſiach, ſignificare arborem tenuem. Illud verò quod ſequitur: *Et omnem herbam agri: antequam oriatur:* hunc habet ſenſum, id eſt, Et omnem herbam agri, antequam oriatur, ſcilicet virtute naturæ. Et aduerte, quod verbum, ſamach, videtur propriè ſignificare naſci, aut crefcere: vt patet Leuit. 13. Et pilus niger, ſamach, id eſt, natus fuerit, aut germinauerit in eo. Et 2. Samuelis 10. Manete in Iericho donec, Ieſamach, id eſt, crefcat barba veſtra. Hic autem accipitur pro naſci.

Antequam naſceretur, aut germinaret. Virtute naturæ ſcilicet.

Homo non erat: qui coleret. Verbum, habad, propriè ſignificat ſeruare, & miniſtrare. Cultus enim terræ miniſterium eſt: quod homo terræ impendit.

Et inundatio. Ignota eſt Hebræis ſignificatio nominis, ed, Vnde Chaldaus vertit nubem: Sanctes vaporem: qui poſtea in pluuiam reſoluebatur. Sed mirum valde eſt illos ponere pluuiam, antequam eſſet pluuia: cum enim textus dicat has eſſe cæli, & terræ generationes: antequam pluere faceret Deus: ponentes tunc fuiſſe vaporem, aut nubem: quæ in pluuiam reſoluta descenderent ſuper terram, eſt ponere pluuiam ante pluuiam. Neque ſatiffacit, ſi dicatur, nõ eſſe à Deo immiſſam tunc pluuiam: quoniam Deus non aliter ſolet pluuia demittere, quàm reſoluendo vapores in pluias. Loquitur ergo textus de ſtatu terræ naſcentium antequam eſſet pluuia de cælo demiffa: & ponit fuiſſe tunc illam inundationem: qua hæc inferiora, ne areſcerent: in viriditate ſeruabantur. Vulgatus interpres verius fontem arbitratur. Dicunt autem Hebræi, ed, ſignificare malum euentum, ſeu accidens malum. Alij fracturam, & contritionem. Nam cū propriam ignorent, varias inuenerunt. Qui vaporem,

aut nubem ſignificare putant, ex illo Iob 36. effundent pluuiam, leedon. i. propter vaporem ſuum (vt iſti vertunt) occaſionem ſumpſerunt. Sed meo iudicio, vnica eſt nominis ſignificatio, ſcilicet, inundatio: quæ conuenit omnibus locis: in quibus nomen ponitur. Iere. 48. Propinqua eſt, ed. i. inundatio Moab. Et cap. 49. ed. i. inundationem Eſau aduxi. Prou. 27. In die, edecha, id eſt, inundationis tuæ. Pſalm. 18. in die, ed, id eſt, inundationis meæ. Illud autem Iob citatum, ſic reddendum eſt. Effundent, ſcilicet nubes pluuiam, leedó, id eſt, ad inundationem eius, ſcilicet terræ, aut Dei, id eſt, qua Deus alluere facit terram. Vnde hic vertendum puto. Sed inundatio aſcendebat de terra: & rigare faciebat omnem faciem terræ. Neque intelligas vnicum fontem de terra aſcendiſſe, ſed Hebraico more inundationem, pro inundationes ponit. Impoſſibile enim erat vnicum fontem totam terram rigaſſe, & alluiſſe: niſi intelligas Deum loqui de ſola terra illa: in qua homo conditus eſt: quod non eſt veriſimile. Eſt ergo germanus huius literæ ſenſus iſte. Hæc ſunt generationes cælorum & terræ. i. quibus cælum, & terra genita, aut producta à Deo ſunt, dum crearentur, vel producerentur ipſa in die, qua Dominus Deus fecit cælos, & terram. Et iſtæ ſunt generationes omnis plantulæ agri, antequam eſſet in terra, ſcilicet virtute naturæ. Et omnis herbæ agri, antequam germinaret, aut naſceretur naturaliter. Quoniam non pluere fecerat Dominus Deus ſuper terram. Et homo non erat ad ſeruendum terræ. Et inundatio aſcendebat de terra: & potum dabat omni ſuperficie terræ.

Et finxit Dominus Deus hominem, puluerẽ de terra. Diximus ſuperiori capite, iaſſar, propriè ſignificare fingere Iſaiæ. 44. Quis, iaſſa, el. i. finxit Deum? Et quia id quod fingitur, comprimitur: ſignificat ex conſequenti comprimere, anguſtiari. Prouerb. 4. Cùm ambulaueris: non ieſar, id eſt, arẽtabitur, vel comprimetur grefſus tuus. Dictio verò, Haphar. i. puluis: licet nonnũquam terram ſignificet: propriè tamen puluerem tenuem ſignificare videtur: quod multa loca Scripturæ, quæ citabimus: oſtendunt. 2. Reg. 23. Et comminuit, lehaphar. i. in puluerem. Item infra 13. Si poterit quiſpiam numerare &, haphar. i. puluerem terræ? Et eodem cap. Ponam ſemen tuum, chahaphar. i. ſicut puluerem terræ. Neque ſolum puluerem terræ, ſed etiam auri, & cuiuſcuſque alterius rei, vt patet Numeri. 9. Proiecit, &, hapharò. i. puluerem eius, ſcilicet vituli auri in torrentem. Inde, hophéret. i. plumbum, quod fit coloris pulueris. Similiter, Hopher. i. hinnulus cerui: quod fit ſimilis pulueri in colore. Eſt ergo ſenſus, quod Dominus Deus finxerit de puluere terræ hominem. i. corpus hominis, ac ſi dicat. Fecit Dominus Deus fictum hominem de puluere.

Et exſuſſauit, aut inſpirauit in nares eius halitũ vitæ: & ſuit homo in animã viuam. Verbum, napach, propriè ſignificat inſpirare, flatum emittere, ſiue dum quis viuuit, ſiue, dum moritur. Iſaiæ 54. Nopheach, id eſt, ſufflantem in igne prunam. Et Ierem. 1. Ollã, napuach, id eſt, exſuſſatam ego video. Ierem. verò 15. ſignificat animam eſſare, napechah, id eſt, eſſata eſt anima mea, ac ſi dicat. ſermè expirauit, animã emiſi. Vnde, mapach, id eſt, eſſatio animæ. Iob 11. Expectatio eorum, mapach, id eſt, eſſatio animæ. Sequens verò dictio, ſcilicet, aph, meo iudicio, eſt, à radice, anaph, & ſignificat propriè irã, & ex conſequenti naſum: quod in eo ira oſtendi ſoleat, vt infra. 27. Donec auertatur, aph, id eſt, ira fratris tui.

Quod

Quod verò nares ſignificet, ex Pſalm. 115. conſtat: vbi dicitur, Aph, id eſt, naſus eis, & non odorabunt. Videtur etiam faciem in multis locis ſignificare, vt infra 19. Incuruauit ſe, apaim, id eſt, in faciem, ſed non ſignificat eam, niſi ratione narium: quæ in ea ſunt, neſſamah, verò halitum ſignificare videtur. Et hoc iudicio meo, intereſt inter, Ruach. i. ventum ſeu ſpiritum, & neſſamah. i. halitum, quod ſpiritus, ſeu ventus non videtur, neque eſt coloratus, halitus verò, ſeu fumus videtur ad modum nubis. Eſt ergo ſenſus, quòd Deus inſpirauit in nares hominis flatum, ſeu anhelum vitarum. i. quo corpus illud fictum, & exanime viuere fecit. Dicit autem (vitarum) propter duas nares, quarum vtraque ſpirat, & vitam oſtendit. Ex quo etiam cõſtat Deum humanã effigiem tunc præ ſe tuliffe: & flatum humano more in hominem immiſiſſe: quemadmodum Chriſtus in diſcipulos ſuos.

Et ſuit homo, hoc, ſcilicet factò in animã viuam. Id eſt, habuit deinceps animã viuam, ſeu facientem eum viuere: ac ſi dicat. ſuit deinceps viuus. Et hæc de cauſa anima hominis ſæpe appellatur flatum, aut halitus Dei. Inde etiam videmus, quòd emiſſo vltimo flatu, homo moritur. Neque ſis adeo rudis: vt putes animã rationalem, eſſe hunc flatum: cùm flatum hic corporeus ſit, & euaneſcens: anima verò rationalis incorporea, & immortalis, vt habes Eccleſiaſt. 12. Sed halitus hic ſignum eſt præſentis animæ: & cum deeſt: abſentis ipſius.

Plantauit Dominus Deus hortũ in Heden ab Oriente: & poſuit ibi hominem: quem finxerat. Parum, aut nihil difficultatis eſt in hac ſententia. Cum autem dicitur Deus hortum plantaſſe: per hortum intellige produxiſſe, aut plantaſſe arbores horti. Neque verbum, natah, arẽtes ad ſignificandam arborum plantationem: quia etiam de cælis dicitur Iſaiæ 51. (lintho) i. vt plantem cælos. Vbi plantare, videtur pro figere ſeu firmare poſitum. Vnde & hinc verti poſſet, firmauit Dominus hortum in Hedem, quia, vt diximus, hortus non plantatur, ſed arbores horti: vnde videtur eo modo hortum, quo & cælos plantaſſe, id eſt, produxiſſe, & firmari. Hortũ. Eſt meo iudicio (gã) i. hortus à radice (ganã) quod eſt protegere, abſcõdere, vnde ſignificat, non qualemcũque hortum, ſed in quo ſunt arbores protegentes, & obumbrantes. Quod ſit, cum in magna copia ſunt: & ab inuicem non diſtant, aut quia protegitur, & defenditur ab incurſu hominum, aut beſtiarum. Infra enim dicitur, Deus hominem in paradifo, collocaſſe, vt operaretur, & cuſtodiret illum. Vnde, magen. i. clypeus ſic à protectione dictus. Quod autem ſequitur in, Heden, Aduerte, quod Heden, eſt à radice, Hadan, quod Hebræis eſt delectari. Nehem. 9. vajthadenu) i. delectati ſunt in bono tuo Domine. Inde, hednah. i. delectatio infra cap. 18. Poſtquam ſenui: erit mihi (hednah. id eſt, delectatio. Vnde aliqui hic vertunt hortum delicia rum. Poteſt tamẽ eſſe nomen proprium loci: quod mihi verò ſimilius eſt, vt infra probabo. Nomen etiam, Heden, quod aliqui vertunt ab Oriente, alij à principio, incertæ ſignificationis Hebræis eſt. Mihi verò magis arridet: quod ſignificet Orientem vt, ſcilicet, hortus ille fuerit plantatus verſus plagam Orientalem loci: in quo homo conditus eſt. Eſt ergo ſenſus huius loci hic. Et plantaui Dominus Deus hortum in, Heden. i. in loco ſic appellato, ab Oriente, ſcilicet, illius loci vocati, Heden, aut in, Heden. i. in loco delicioſo, ſed primum melius.

Et poſuit ibi hominem: quem finxerat. Quærun tunc

aliqui, in quo loco fuerat paradifo in terreſtris: cuius hic ſcriptura meminit. Et an, Heden, ſit locus proprius. Et licet varij varia de eo ſentiant: puto tamen, Heden, nomen loci proprium eſſe, in quo paradifo fuit, neque longè à Chaldaea diſtare. Quod enim nomen loci ſit, conſtat ex ca. 27. Ezechie. vbi ſic habetur, Charan, & Channeh, & Heden, negotiatores ſebba, arabice, Aſſur. Chilmad, negotiator tuus. Iſaiæ etiam. 37. habes. Nunquid eruerunt eas ſcilicet, terras diſgentium: quas ſubuerterunt patres mei Gozan, & Charã & Reſeph, & filios Heden. Et Ezech. 28. dicitur de rege Tyri, quòd fuerit in Heden horro Domini. Ex quibus conſtare duo videntur. Alterũ, quod ſit proprii loci nomen coniuñctũ Charan, & Aſſur. Alterum, quod non longè ſit ab Aſſyriis. Sebba verò in Arabia eſt. Gen autem 12. locus: à quo Abraham egreſſus eſt, vocatur Charan. Quare locus paradyſi non videtur multum diſtare à Charan: vnde videtur Abraham. Iſta enim loca apud. Ezech. cap. citato ſimul coniunguntur, ſcilicet, Charan, & Channeh, & Heden: & Iſaiæ 37. etiam Charan coniungitur filiis Heden. Videntur autem arbores aquis diluuij fuiſſe deſtructæ. Eſt etiam coniectura, quod fuerit in Chaldaea, aut prope: quia Euphrates vnus de quatuor paradyſi fluminibus Chaldaeam decurrit.

Germinare fecit: aut naſci. Alterum enim horum, verbum, ſamach, vt iam diximus, ſignificat.

Omne lignum deſiderabile. Scilicet oculis: ac ſi dicat, pulchrum viſu.

Et bonum ad comedendum. Dupliciter poteſt hæc litera intelligi: vno modo, quòd germinare fecerit omne lignũ pulchrum aſpectu, & etiã lignum fructiferum, ac ſi diceret: quod non ſolum fecerit arbores viſu pulchras, licet infructuoſas, ſed etiam fructiferas. Alio verò, vt omnes fecerit viſu pulchras, & etiam fructiferas, & hunc ſecundum ſenſum videtur litera prætereſſe. Et ſequitur.

Et lignum vitarum in medio horti. Et cognitionis boni, & mali. Triplicia, aut quadruplicia ligna plantata in paradifo eſſe oſtendit. ſ. deſiderabilia aſpectu, & fructifera, arborem vitarum: & arborem ſciẽtiæ boni & mali. Lignum verò vitarum fuit in medio horti. Dicit autem arborem vitarum: quia in longum tempus, aut perpetuo vitam conſeruabat comedentium. Quod autem fructus illius arboris hanc haberet virtutem, ex ſequenti capite conſtat: vbi eiecto de paradyſo homine, conſtituit Dominus angelum, qui cuſtodiret viam illius ligni: ne forte Adam iterum extenderet ad illud manus, & viuere in ſeculum. Fuit autem hoc vitale lignum, tãquam nobilius, & maioris virtutis in medio paradyſi plantatum. Poſſet etiam dici (vitarum) quia multorum: omnium. ſ. comedentium vitam conſeruare poterat. Arbor verò ſciẽtiæ boni & mali dicebatur: quia eius guſtato fructu, homo experiebat mala huius vitæ. Et crediderim ego primũ hominẽ, & vxorem eius fuiſſe in ſimplicitate puerili creatos, vt quemadmodum duo pueri conuertantur ſine dolo, ſine fallacia: & licet ſint maſculus & femina, & in eodem lecto, nihil tamen mali cogitant, nihil mali operantur, & quanuis nudi incedant: non erubeſcunt: ſic & ipſi. Non quòd exiſtitem eos tunc non ratiocinari, quemadmodum pueri non plene ratiocinantur, ſed quales ſunt iuuenes, & etiam viri aliqui, qui non norunt malefacere, neque dolos texere, ſed in maxima ſimplicitate degunt: quales nos Paulus hodie deſiderat, dicẽs prima ad Cor. 14. Nolite pueri effici ſenſibus, ſed malitia

paruuli estote. Et gauisus sum beati Maximū tales primos parentes creatos existimasse: sunt etenim aliqui: qui non solū in pueritia, sed postea iuuenes: hanc retinent simplicitatem. Posuit autē Dominus meo iudicio, in fructu arboris hanc virtutem, vt eo degustato: cessaret huiusmodi sancta simplicitas. Possit tamen sustineri, non fuisse in fructu talem vim: sed sic dici, quod fuit materia huius cognitionis: sicut si iuueni in sua simplicitate quasi puerili manenti, & ignorantī, quid esset offensa Dei, aliquis malus peccatum facere suaderet: vt potē comedere vetitum, ille cibus interdictus diceretur illi fuisse scientia mali: non quod in eo fuerit ad hoc aliqua virtus, sed quia materia fractionis præcepti, ex qua malum experientia didicit. Ille verò, qui hoc sibi persuaderet, esset verè author illius scientiæ. Sic de primis parentibus dicere possemus. Sed quia textus vocat arborem scientiæ boni, & mali: videtur prior opinio probabilior.

Et fluius egrediens, seu egrediebatur de Heden ad irigandum hortum.] Significat, nahar, flumen à nahar, quod est currere: vnde à cursu dicitur, & verti posset. Et defluxus egrediebatur. Nearah, verò significat lucem, quod sit ad modum aquæ splendens, aut quod fluat seu currat ad modum aquæ. Nam lux diei currit, & homines quasi non sentiunt cursum eius: sicut neque fluminis. *Nomen vnius Pison.* Quem putant esse Gangem: cuius opinionis est Hero. in lib. Hebraicarum. q. Sonat, Pison, à, pas, sei, pus, crescere. Vnde ab aquarum incremento sic dicitur. Nam teste Plinio, 5. lib. naturalis hystoriae. 20. cap. naues in eo selexe onerare dicuntur.

Circuit omnem terram, Chus, Chus.] Ignoratur vbi sit hæc terra, chausilah, putant tamen docti Indiam esse, aut Indiæ partem aliquam: & rectè dicunt: si Pison est Ganges. Nam Gages magnam Indiæ partem circuit, Coniectura magna est, quod, chausilah, sit Aethiopia, ex 10. cap. huius l. vbi filij Chus dicuntur, Sebba, Chausilah, & fabtah. Constat autem, Chus, Aethiopia occupasse, illique nomen dedisse. Vnde in sacris literis semper Aethiopia vocatur, Chus, & est sermo de Orientali Aethiopia. Alia est, Chausilah, denominata à, Chausilah, filio Iectan, filij, Heber, quæ quidem, Chausilah, etiam Orientalis est, quia ibidem dicitur fuisse habitatio filiorum Heber à, melah, vsque ad sephar, montem Orientis: quæ etiam auro abundat: cum sit prope Ophir. Nam, Ophir, fuit frater, Haulah, vt ibidem dicitur. Ideo potest textus hic de hac secunda Aethiopia etiam exponi: quia sequitur in textu. *Quia ibi aurum.* i. In qua aurum. Constat autem ex multis sacre scripturæ locis in, Ophir, esse copiam auri. Vide. 3. Regum cap. 22. & 2. Paral. 8. Et cum dicitur. *In qua aurum:* intelligo in ea esse auri copiam. *Et aurum terra illius bonum.* Aurum: quod Regi nostro ex Aethiopia vehitur: melius est, quàm quod ab India, sed fat est, quod bonum sit, vt in litera dicitur: licet sapissimè Hebræis (bonum) sit idem, quod optimū. *Ibi, habedolach, & lapis, habesabam.*

Admonui in Canonibus, Hebræos ignorare quid propria nomina lapidum pretiosorum, animalium, fluminum, & auium, significant: ideo non esse illis fidendum in huiusmodi. Est tamen coniectura magna ex cap. 11. Numerorum, esse margaritum, siue magnam, siue paruum: quod nostri vocant. Perola, si sit magnum: grana verò parua vocant, Aliofar. Dicitur enim in loco citato, quod, man, erat sicut semen coriandri, & color eius sicut color, habedolach, Cum autem color, man, fuerit albus: sequi-

tur, habedolach, albi coloris esse. Vnde recta interpretatio huius nominis est, margaritū. Sequentem autem dictionem, scilicet, hafohā, aliqui vertunt onychinum, qui est lapis pretiosus, habens candorem humani vnguis, (vulgo Cornerina) cuius meminit scriptura. Exodi. 25. & 28. & 35. & Job. 28. ex quibus locis nullam potui habere coniecturam ad sciendum, quis lapis fuerit, & si esset à radice, saueh, significaret lapidem, vndique æqualem: quoniam, sauah, est æquare, ad æquare.

Nomen fluminis secundi, gichon. Ipsum circuit totam terram, chus.] Flumē, gichon, aliqui putant esse Nilum: & chus, Aethiopia, quæ est nunc sub ditione Pretiosi Ioannis: quæ aliqui corrupte vocant Presbyterum Ioannem. Vocant enim eum sui Ioannem, bellul, quod eis pretiosum sonat: si præclarissimo viro Damiano Goes conterraneo nostro credimus: qui libellum de illius gentis moribus conscripsit, in quo ea, quæ ab oratore illius Regis Matthæo ad Regem nostrum Ioannem tertium destinato hausit: literis mandauit. Et si per, chus, hanc: quam possidet Pretiosus Ioannes: terram intelligimus, proculdubio per, gichon, intelligendus est Nilus: quoniam ille circuit totam terram illam. Sed quia multum distat ab alijs, scilicet à Tigri, & Euphrate: arbitror non esse Nilum. Cum verò certum sit, quartum fluium esse Euphratem: intelligendi sunt alij non longè ab eo distare, & cum Tigri non longè ab eo fluat: & vadat ante Assyrios, aut ad Orientem terræ Assyriorum, sequitur esse illum, qui hic vocatur Chiddechel. De alijs duobus maius dubium est, scilicet de Gange, & Nilo, & magis de Nilo dubito: quàm de Gange, quia non tantum distat Gages ab Euphrate: sicut Nilus. Vnde putarem alios duos fluuios minores, & paradisi fuisse arbitror intra terminos Assyriorum, vt iam diximus. Tam abstrusæ enim sunt res huiusmodi, vt hoc solum, scilicet nos incertos esse, certi habeamus, Aliqui contendunt corruptè à nostris dici Euphratem, cum sint duæ dictiones, scilicet, hu, &, perath, id est, ipse, & phrathes. Vocatur autem Euphrates in scripturis semper, Perath, à quo duces Ephratæi, aut potius Parthi: quoniam Esther primo dicitur Assuerum fecisse conuiuium principibus suis Persarum, & Medorum haparthemim parthis. Et quia notus erat Iudæis: ideo dicit Moseh. Ipse est Euphrates, seu, perath.

Posuit eum in horto Heden.] Verbum Hebraicum Ianach, quod nostri hic vertunt, posuit, significat propriè relinquere Psal. 105. non Hiniach, id est, reliquit hominem nocere eis, seu opprimere eos. Et 1. Reg. 8. Non erant in arca, nisi duæ tabulæ lapideæ: quas, hiniach, id est, reliquit tibi Moseh.

Vt coleret, id est, seruiret illi: & custodiret illum.] Ecce primū hominis munus, scilicet agricultura. Voluit autem, vt coleret hortum, & ab eo bestias arceret. Vnde constat non habuisse muros.

Ex omni ligno horri comedendo comedes.] Non puto fuisse homini præceptum, vt de omni ligno comederet, sed liberum illi esse. Præceptum erat de non comedendo de fructu arboris scientiæ boni & mali. Neque arbitreris aliquid mysterij latere in illa geminatione (comedendo comedes): quoniam phralis est linguæ, vt infra frequentissimè videbis. Sic, cum dicit moriendo morieris: nihil aliud significare, voluit, quàm obnoxius mortieris. Nam comedendo de fructu ligni vitæ, poterat vitam perpetuo conseruare, si non peccaret. Dixit autem Domi-

Dominus homini, quod quacunquē die comederet de fructu arboris scientiæ boni & mali: esset mortuus: quia voluit eum deterrere, vt se putaret ilico moriturum, & non auderet comedere, sed pœna erat, quod esset statim morti obnoxius. Aut Dominus ex misericordia non voluit eum, cum peccauit, statim mori: licet eam statim pati mereretur.

Faciā illi adiutorium, sicut coram ipso.] Sēlus horum verborū est vt cunquē difficilis. Quare aduertendum, quod verbum, hazar, à quo, hezer, id est, auxilium significat opem ferre, auxiliari. 2. Par. 18. Et Dominus hazaro, id est, opem tulit illi, seu auxiliatus est ei. Et Psalm. 118. Dominus, hazarani, id est, adiuuat me. Néguet, verò significat ante, corā, à, nagad, quod est nuntiare, ostendere, vnde, naguid id est, dux, antesignanus. Est autem aduertendum, vt sensum percipias: duplicia esse instrumenta: quibus vtuntur artifices, atque etiam duplices esse nuntios principum, quidam, qui semper sunt coram eis, & qui, scilicet ad manum sunt, vt facile eis vtantur ad quod voluerint. Alij sunt separati: qui, scilicet non sunt coram eis, & voluit Dominus Deus scēminam esse viri sui instrumentum ad manum: quod eā semper coram se haberet, & mitteret ad quacunquē voluisset. Est ergo scēmina veluti nuntius: quem vir coram se habet, vt mittat quo voluerit: seruato decore tamen, aut veluti instrumentum quod ad manum habet. Est ergo sensus huius loci.

Non est bonum hominem esse solum.] Quia erit ei laboriosum: si omnia per seipsum debeat facere, neque habeat cui conuiuat, simile sibi. Faciam ergo illi adiutorium: quod sit veluti instrumentum coram ipso, id est, quod facile vti possit cum voluerit. Et si teneamus, nequē, etiam significare nuntium, sicut nagad, à quo descendit: nuntiare adhuc magis quadrat, vt sit sensus. Facimus illi adiutorium, sicut nuntium ipsius. i. qui sit ei ad manum veluti nuntius, vt mittat quo libuerit, & iste sensus est meo iudicio germanior.

Et finxit Dominus Deus de terra omnē bestiam agri.] Fortè quemadmodum corpus hominis. Dicit autē de terra, vt videas discrimen inter materiam corporis humani, & bestiarum, quod illud, scilicet nostrum ex puluere, bestiarum verò ex terra grossa, quod restantur carnes humanæ, quæ sunt tenuiores, quàm bestiarū. Aduerte etiā hic textū explicare quod capite primo non declarauerat. Dixerat enim, bestias, & aues, & cuncta animantia ex terra produisse: esse tamen à Deo facta. Producat (ait ibi Dominus Deus) terra animam viuentem secundū speciem suam. Iumentum, & reptile secundum speciem suam, & bestias terræ: vbi non explicuit modum, quo eas produxerat: hic autem videtur explicare, quod finxerit ea de terra, vnde & capite præcedenti dicitur. Et fecit Deus bestias terræ, sed hic ostendit ex qua materia, quod s. ex terra. Possit tamen teneri, quod (Iasar) hic significet producere, & quod sola materia hic explicetur. Sic de volatilibus, quæ primo cap. textus dicit ex aqua producta.

Et adduxit, seu venire fecit ad Adam.] Et hoc est coniectura non parua, non fuisse aues, & bestias productas in omnimoda subiectione ad hominem: aliàs non opus esset, quod Deus venire faceret eas ad Adam, sed eo vocante venirent.

Vt videret, quid vocaret illud.] Puto hac de causa adduxisse Deum bestias, & aues Adæ: vt illis nomē imponeret: vt impostis rebus nominibus, videret, an aliquid ex eis conueniret cum eo in nomi-

ne & natura, & quia non inuenit conforme naturæ suæ: non imposuit conforme naturæ nomen. Postmodum verò facta muliere: cum eam sibi vidisset in natura conformem, nomen imposuit, & in adiutorium acceptauit. Sunt qui dicunt eum, quia Dominus erat eorū constitutus, nomina indidisse illis. Oportet enim Dominum scire nomina eorum, quibus vti debet: sicut artificem instrumentorum suorum, & quia homo animantibus, tanquam instrumentis, vti debebat, veluti eorum Dominus: opus fuit, illis nomina indidisse. Vnde non imposuit stellis: quia pertinebant immediatè ad vsum Dei, neque angelis eadem ratione, vnde in Psalm. dicitur. Et omnibus eis nomina vocat: vbi de stellis loquitur. Aut quia debebat conuiuere eis, opus fuit nomina imponere, & scire.

Omne quod vocauit illi Adam animæ viuētis ipsum est nomen eius.] Voluerunt quidam Theologi ex hoc loco facere Adam sapientissimum Philosophum, quod. s. nomina rebus imposuerit, iuxta earum naturas, quod meo iudicio ex hoc loco non conuenitur. Non enim dicit textus Adam nomina rebus imposuisse iuxta earum naturas: sed quod nomen: quod ille illis imposuit, in eis permanfit, & sic deinceps vocata sunt: quam quidem nominum impositionem, durasse ad diluuium vsque: quo idiomatica confusa sunt, credibile est. Aliqui intelligunt hunc locum, quod Deus adduxerit animantia ad Adam, vt videret an ea eidem, quibus ipse Deus, nominibus vocaret, seu an approbaret nominum impositionem, quam fecerat ipse, sed sensus hic durus vt cunquē videtur. Et vsque hodie in hominibus manet scientia hæc: vt, scilicet sciant animalium, auium & piscium nomina.

Et vocauit Adam nomina. i. imposuit, omni iumento.] Aut germanius. Postquam nomina imposuerat, vocauit ad se, & non inuenit in vocatis animantibus, & auibus adiutorium, quod esset coram se, seu sicut nuntium suum, quia nullum erat sibi simile, neque aliquid loquebatur, serpente excepto: ideo nullum erat conueniens adiutorium homini.

Et cadere fecit Dominus soporem super Adam.] Dicitio, tardemah, id est, sopor: non solum significat naturalem soporem, sed etiam illum, qui metus causa fit: quem nostri spasinum vocant. Dan. 8. Illo loquente mecum, nirdamthi. i. consopitus sum, seu syncopin passus. Psalm. 76. Ab increpatione tua Deus Iacob, Nirdam, id est absorptus est currus, & equus, & talem arbitror soporem Adæ immisissum. Si enim esset naturalis sopor, impossibile erat eum non sensisse quod ab eo Deus auferebat nisi id miraculo fieret.

Tulit vnam de costis eius, & clausit carnē pro ea.] Dicitio Hebraica, selach, duo, aut tria Hebræis significat. s. latus, quæ significatio in multis locis scripturæ inuenitur: vt Exod. 26. Facies vestes è lignis, Sittim, quinque pro tabulis, selah. i. lateris vnius. Ierem. 20. Custodes, sal hi, id est, lateris mei. Idem. 2. Semue. 16. Et, Simehi, ambulabat, be-selah, id est, in latere montis. Secundo significat costam, quod videlicet sit pars lateris hominis, & animalis, & auis, ad quod citant locum hunc: vbi bis nomen ponitur. Significat etiam trabem, quod sit quasi costa, aut latus in domo, & putarem nō trabem magnam significare, sed gracilem: quas nostri (afinas) vocant, quia Ezech. 41. dicitur. Et trabes, trabs super trabem. 33. pedum, & ingredientiæ parietem, qui est domui (lafelthoth) id est, ad latera in circuitu. Claret enim trabes magnas nō po-

ni per circuitum ad latera. Aut si malueris dic significare ligna, seu trabes: quas nostri vocant (Frechaes) & sunt ligna tantæ longitudinis, quantæ est paries, & ponuntur fermè in parte superiori parietis, & sunt quatuor ad numerum parietum domus, quibus ligna: quas vocati (afinas) diximus, affiguntur, & super illas tectum domus innititur, & optimè vocantur latera domus: quia ad latera domus ponuntur, & altera alteri coniungitur in angulis domus. Significat etiam claudicationem, quod claudus ad latus declinet: cum incedit, ad quod citant illud Psal. 38. Quia ego ad (selah). i. claudicationem paratus sum. Quod autem dicunt thalamum significare, non rectè meo iudicio sentiunt, quia vbi ipsi apud Ezechiel. Thalamum vertunt: melius quadrat, si latus vertas, vt patet cap. 41. Et ostium (haselab) i. thalami (vt ipsi vertunt) melius quadrat, & ostium lateris, vt Hieronimus vertit, vbi dictio sapius repetitur, quibus omnibus in locis Hieronymus latus vertit. Ex quibus constat hoc nomè primum significare latus. An verò hic latus significet, vel costam, expendendum est. Si ergo latus vertas, dicendum est. Et tulit, seu accepit vnum. i. vnam costam è lateribus eius, & quia non poterat vnam ab vtroque latere accipere. intelligo, quod ab vtroque latere alteram accepit, ne etiam homo plures costas in vno, quàm in altero latere haberet: tum, quia experrectus à somno Adam vocat fœminam os ex ossibus suis, quod duo ossa, aut fortè plura ab eo ad formandam fœminam sint ablata. intelligo etiã, quod non nudas costas accepit, sed simul cum carne: quia etiam Adam dicit. Et caro de carne mea. Sunt qui intelligant alio modo. s. Tulit vnum è lateribus eius, id est totum latus: quibus non subscribo, quia prior sensus simplicior, & germanior est. Locus autem, à quo huiusmodi duæ costæ, aut plures cū carne ablatae sunt: videtur esse ille, qui prope aluum est, quem nostri vacuum, seu, vazio, vocant: vbi apparet locus sine costis. Claudit autem loca illa, à quibus costas tulerat: carne, ne truncus remaneret homo. Verbum (sagar). i. claudit: quod hic ponitur: dicunt Hebræi in (Piël) significare tradere: propter illud primo Semue. 26. (Sagar elohim). i. tradidit illum Dominus in manu mea: vt isti vertunt. Sed melius in propria significatione. s. Claudit illum Dominus in manu mea, ac si dicat, tam certo eum capiendum puto, ac si conclusus in manu mea esset: quia erat in certo loco: vbi arbitratur euadere non posse. Sic. 2. Semue. 18. vbi isti vertunt. Benedictus Dominus Deus tuus: qui, sigar, id est, tradidit viros: melius legas, qui conclusit viros: Sic. 1. Semue. 24. (Sigarni) id est, tradidit me Dominus in manu tua: melius legas, conclusit me in manu tua, id est, in tua potestate: ac si me in manu tua conclusum haberes. Admonere autem voluit hæc: ne cum Hebræis facilè multiplices vocabulorum significationes,

Et edificauit Dominus costam, id est, costas: quas tulerat ab Adam: in mulierem. Non constat qualiter edificauerit, sed intelligendum est, quod adiungendo necessaria alia: quemadmodum cementarius fundamento domus alia adiungit: ossa enim sunt in homine, quasi fundamenta in domo. Formata autè est ex latere viri: quia semper debet esse ad viri latus, tanquam socia, iuxta illud Psal. Assitit regina à dextris tuis.

Adduxit eam ad Adam. Quia enim adductis animantibus, nullum inuentum est simile ipsi Adæ, adducit modo ad eum fœminam: vt videat si placeat

sibi, & vt illi socia sit.

Hac vice. Significat verbum, paham, à quo, pahā id est, vice frequentatis ictibus calcare, aut pedibus conculcare: Psal. 77. (Niphanti) id est, cōculcatus est spiritus meus, aut contritus. Et infra. 41. Fuit mane, & tpeam, id est, conculcatus aut contritus est spiritus meus. Quod autem conteritur, iteratis percutionibus contunditur. Inde, paham, vicem vnam significat. Iosuah. 6. Circundando urbem, paham, id est, vice vna. Videtur hic, vice hac, idem esse, ac si diceret, nunc, & est phrasid lingua, quem admodum nos Lusitani dicimus (De iste ferro, desta feyra) per hoc significantes idem, quod hoc factum, seu nunc, aut hac vice. Posset etiam esse sensus. Hoc: quod nunc factum est, os ex ossibus meis est, non quod tota fœmina sit os, sed quod sic possit vocari, propter fundamentum, quod sunt ossa mea. Et hoc videtur diuina reuelatione cognouisse: quoniam dū hoc fiebat: fuerat soporem passus, neque nouerat quod eo absente, factum est.

Hoc vocabitur vir ista: quoniam de viro acceptum ipsum, aut accepta ipsa, propter quod. Quia, s. de viro sumpta est ipsa, & quasi idem cum eo.

Derelinquet vir patrem suum, & matrem suam, & adheret, aut coniungit se cum vxore sua, & erunt ad carnem vnam. Sensus est, & quia fœmina est os ex ossibus, & caro de carne. i. tam coniuncta viro, vt videatur eadem caro, & idem os: derelinquet homo patrem suum, & matrem suam, quantum ad cohabitationem, & associationem, seu societatem, quæcūque illa sit, & amorem, & coniungetur cum vxore sua, & ita erunt in amore coniuncti, ac si vna caro essent. Nam homo magis gaudet cohabitare vxori, confabulari cum ea, & illi sociari: quàm patri, & matri. quocunque genere societatis.

Et fuerunt ambo, aut, duo ipsi nudi, Adā, & vxor eius, & non pudebat eos. Verbum, haram, à quo (harumim). i. nudi. proprie significat inuolutum esse, & calidum: quod calidus fit inuolutus. 1. Samuel. 23. Dixit enim mihi, scilicet quispiam (Harom, Iarim) i. inuolendo inuoluetur ipse. i. abscondendo abscondetur aut calide agēdo calide aget ipse. Exod. 15. In spiritu furoris tui, Nehemu, id est inuolutæ sunt aquæ, seu reuolutæ. Psal. 83. Super populum tuum, Iarimu, inuoluerunt consilium. i. absconderunt. Inde (harum) nudus, quod soleat se inuoluere, vt abscondatur. Inde etiam (haremah) .i. aceruus, præcipuè multarum rerum, sic dictus ab inuolutione, quod in eo multa sint inuoluta. Hic verò nuditatem significat. Est ergo sensus quod Adā, & vxor eius erant ambo nudi, & non pudebat eos, sic esse, quemadmodum pueros: quia nihil curabant, quod nudi essent: propter summam illius status simplicitatem.

CAPITIS SECVNDI AD NOSTRAM ERVDITIONEM, annotata.

Dei sunt celi & terra, & omnis exercitus eorum. Non solet potentissimus artifex, & bonus, opera sua bona inchoare & non perficere cuius perfecta sunt opera. Admonet nos primum locus iste bona opera nostra, non solum inchoare, sed etiam ad perfectum perducere. Sed pro dolor, quod opera nostra mala absolui-

mus, ita vt nihil malo operi desit: bona verò infecta, aut imperfecta relinimus. Hoc videbis inter bonos & malos interesse. in bonis, & malis operibus perficiendis, quod boni omnia bona absoluunt, mala verò imperfecta relinquunt: cuius rei ex ipsa scriptura exempla accipe. Cœperat sanctus rex David cogitare, & cum Propheia tractare, quod ipse habitaret in domo cedrina: arca verò Dei sub pellibus esset, tentauit adducere in domum suam, sed videns, Hozah, pœnas dedisse, quod eam tetigisset: opus deposuit. Sed nusquam quieuit, quousque, quod cœperat, absoluit. Vnde & in Psal. de eo dicitur: votum Domino vouisse, quod non esset cubiculum ad requiem intraturus, neque in stratum lectum ascensurus, neque somnum oculis suis daturus: nisi inuenito loco tabernaculo Dei Iacob. Vides quid negotij fuerit sancto Regi in perficiendo bono opere. Quod verò raro, aut nunquam malum opus inchoatum perficiant, eius sancti Regis exemplo probabimus, cui cum rex Saul persequens in antro occurrisset, & milites sanguinis sitibundi, vindictam ex hoste consulerent, non solum non sumpsit, sed quod oram chlamydis regis præcidisset: vehementer doluit, ægrè ferens, quod sese vindicare cœpisset. Et quia Dominus nouit bonos raro, aut nunquam sua mala perficere, si quando velint sua infinita bonitate occurrere. Cum enim præfatus rex acceptam à Nabal iniuriam vindicandam iuraret: ita vt nec mingentem ad parietem se relicturum promitteret, & iam iam vindicta ad manus esset: occurrit illi prudens Abigail suadens, ne cuius postmodum pœniteret, efficeret. Sciens autem prudentissimus rex hoc Dei munus esse, in benedictionem prorupit. Benedicta (inquit) tu, quæ me iam in sanguinem euntem prohibuisti, & benedictus Dominus, qui hac de causate misit in occursum mihi. De malis verò quàm anxij sint de perficiendo malo opere, audi quid de illis Dominus infra. 11. cap. dicat. Cum enim famosam illam fabricassent turrim, qua sese ab aquis diluuij liberandos putabant: descendens Dominus, vt filiorum Adam opus insigne videret, ait. Ecce cœperunt facere, neque opus prohibebitur eis, aut (vt vulgata editio habet) neque desistent à cogitationibus suis. Nouerat quippe hominum factorem, hanc malorum conditionem esse, vt à malo incepto raro desistant, & ideo sua ineffabili misericordia opus destruxit, aut impediuit inceptum. Quod verò mala suis numeris absoluant, factis, cum se vindicant, constare potest, quàm graue eis sit, si quis vindictam, quam ab inimico cupiunt: prohibeat, aut impediatur, quod improbè cupiunt. Et occulto Dei iudicio accidere solet, vt nonnunquam solum mala incipere cupientes, perficiant. Quoties malus hominem solum percutere, & vulnerare disponens, iusto Dei iudicio occidit: vt pœnas homicidij det. Discamus ergo ex hoc loco ab omnium rerum conditore, bona opera non relinquere inchoata, sed ad suam vsque perfectionem perducere: quemadmodum ipse opus creationis, & redemptionis suis numeris absoluit: mala verò, aut non incipere, aut incepta non ad finem vsq; perducere.

Requieuit die septimo ab opere suo, quod fecerat. Arguit locus iste auaros: qui, etiam si suppetant necessaria, non quiescunt: quos etiam Salomon Ecclesiastæ. 5. vituperat dicens. Dulcis somnus operantis, siue parum, siue multum comedat. Sauritas autem diuitis non sinit eum dormire. Est tertio

quod hic auertas, non esse, scilicet quiescendum, nisi prius satis laboraueris: quemadmodum & creator tuus. Similiter pluribus diebus laborandum: paucis quiescendum. Operatus est enim rerum omnium artifex sex diebus, & vno solo quieuit, quo exemplo eos arguit: qui parum, aut nihil laborantes, quasi toto tempore vitæ suæ otiosi volunt. Priores Apostolus arguit præcipiens, non laborantem, neque manducare.

Benedixit Deus diei septimo. Quid aliud locus hic quàm gratitudinem docet? Vt postquam Deus ita gratificatur diei, in quo solum ab opere suo quieuerat: totumque illi bona contulerit, discamus & nos grati esse illis, qui in nobis beneficia collocarunt: maxime illi à quo bona cuncta procedunt.

Ista sunt generationes celi, & terra. Admonet locus hic distinguere inter beneficia Dei, & quæ ab eo opere, & ministerio naturæ consequimur: vt vnumquodque in suum referamus authorem.

Quia non pluerit fecerat Dominus Deus. Ne putares ea, quæ natura habes, bona, non esse Dei munera: ostendit omnia hæc egere pluuia ab eo demissa. Nihil enim hominis labor, nihil natura ipsa omnium parens promouere: si author naturæ pluuia suam & cœlorum influentias denegaret. Ad idem pertinet quod sequitur.

Inundationem egredi de terra ad faciem omnis terræ irrigandam. Vbi te litera docet omnium patrem naturæ defectus supplere. Cum enim cœlestis pluuia deesset: ipsi curæ fuit, fontem de terra facere scaturire: qui suis copiosissimis aquis terræ nascencia genita, perire siccitate non sineret.

Formauit Deus hominem. Disci quanti te o homo fecerit Deus: qui te post omnia creauit, tanquam Dominum omnium, quæ ipse produxerat. Similiter qualiter in te, & superbiam, & deiectionem temperauerit. Fecit enim te è puluere terræ, suique imaginem dedit: vt si quando Dei imago te inaniter extolleret. puluis reprimeret. Si autem tenuis puluis deiiceret, deiectionem, nobilis Dei imago subleuaret. Vbi simul aduerte: qualiter Dominus tuus ex intimo suo flatu vitam tibi communicauit. Potuit enim dicere: Fiat homo in animam viuentem, sed hoc non contentus, quasi ex suis præcordiis vitam eduxit. Cui non sat fuit vitibus spiritum suum communicare, sed noluit vllum hominem spiritus sui expertem: ideoque in faciem ipsius spiraculum vitæ protulit. Quod si Dei vita viuus: quid tibi cum brutis est: vt beluina ducere vitam velis? Neque solum humanam naturam à nobis accepit: sed etiã naturalem, & spiritualem cōtulit meliorem. Quod si intra præcordia tua, vitalis Dei flatus particeps es: quare ferinum spiritum iratus, vt fera, emittis?

Plantauit Dominus Deus hortum in Heden ab Oriente, & posuit ibi hominem: quem formauerat. Quid est homo, quod sic magnificas eum Domine: vt hortum tanto apparatu dispositum ad eum locandum plantare digneris? Hic considera Dei dignationem: cui non sufficit arborem: cuius fructus hominis palatum alliceret: in horto plantare, sed & concupiscibilem aspectu: quo visus eius oblectaretur, produxit. Et mirum valde est, quas homini à principio Dominus Deus parauerit delicias, vt oculos palceret: gustum oblectaret, & fœminam ad solatium conferret, & flumina.

Inde diuiditur in quatuor capita. Docet locus iste bonorum nostrorum diuisionem: vt non ea soli possidere velimus. Vbi & aliud considera, quod præ-

principales hostes suos prius irrigat. Nouimus quid populo eius fecerit Assur, & alij vicini terræ promissionis: ad quos paradysi flumen tam copiose mittit.

Posuit eum in horto, ut coleret, & custodiret.] Non vult Dominus hominem seruum otiosiari: nouerat enim quot mala docuit otiositas, neque tamen laboribus vrgere voluit, & posuit eum horti custodē, qui seipsum noluit custodire. In quo duo nobis esse necessaria docet. Alterum, ut hortos, qui nos ipsi sumus: excolamus: alterum, ut custodiamus quæ colimus. Quid enim prodest, si summo studio nutrias, & colas virtutem, si eam ab impetu furari volentium non custodias?

Ex omni ligno paradisi comede, de ligno verò scientia boni, & mali ne comedas.] Admonuit Paulus Cor. 1. cap. 1. omnem pecudum custodem suo iure de lacte earum manducare. Sic oportet cultorem horti, de fructu arborum comedere. Vbi simul aduerte omnem patrem familiam debere suis agricolis de victu prouidere, quemadmodum Deus Adæ. Expende etiam Domini liberalitatem, qui nihil sibi de fructibus reseruauit, sed vno excepto omnes alios ei concessit: ita ut potius hominem Dominum horti, quam cultorem instituisse putes. Nec solum comedere permittit, sed præcepisse videtur, quod Dominus docet, non solum necessaria suis prouidere, sed etiã, si opus sit, cogere ad percipiendum.

Ex ligno scientia boni, & mali ne comedas.] Multa locus iste suadet. Primum muneris Domini esse prohibere nocitura suis. Secundum seruos esse probandos, sintne fideles ueræ. Tertium multa esse: quæ melius est nescisse, quam scire. De qua re, vide Bernardum in canticis super illud. Si ignoras te.

In die, quo comederis ex eo, moriendo morieris.] Mirum valde videtur, quod tam leue (ut videtur) delictum tam grauis sequatur pœna: cum videamus Deum sapius grauissima delicta parua pœnitentia condonasse: quemadmodum in Dauid, in Magdalena adultera, Latrone, & multis aliis fecisse sacra docet historia. Quo nos voluit Dominus docere, vitandam esse cum præsumptione desperationem. In punitione graui Adæ, docuit nullum peccatum in eum commissum, esse leue: in condonatione verò grauium, nullo pacto esse desperandum: omnia etiam leuia grauissimè punit, & omnia etiam grauissima facillè condonat. Quis non timebit peccata, quæ fecit: cum videat leuissimum, (ut videtur) peccatum tanta seueritate puniri? Quis autem desperabit, videns tam grauiam, tanta celeritate condonari? Vbi simul aduerte mali conditionem: ut non solum factum,

sed cognitum noceat.

Non est bonum, hominem esse solum.] Etiam si aliquando noceat, bona est societas. Nam si bonus permaneat, & malorum sit: non nocebit: si verò bonorum, iuuat, quàm maximè.

Faciamus et adiutorium, quod sit coram eo, aut sicut nuntius ipsius.] Audiant hæc vxores, & discant non esse virorum dominas, sed ministras: libido tamen virorum ex ministris, dominas fecit. Nec solum ministra est mulier, sed etiam socia.

Adduxit ad Adam, ut videret, quid vocaret illud.] Arguuntur hoc loco domini, qui seruatorum suorum nomina scire dedignantur, & illorum curam negligunt. Tam peculiaris enim debet esse seruatorum apud dominum cura: ut non modò seruatorum, sed omnium etiam iumentorum nomina sciat. Quod si Dominus voluit Adam animalium, & pecorum nomina scire, quid facient pastores, qui hominum scire nomina negligunt, ouesque sibi commissas vix in vita semel viderunt?

Adæ verò non inuenit adiutorium.] Noluit inuenire ut daret ipse, & hominè sibi ex hoc beneficio deinceret. Inter conuenientes aliqua similitudo esse debet, quæ si non sit: deficiet citò.

Cadere fecit Deus extasim in Adam.] Quid hoc opus est Domine? Nunquid deest figulo lutum, aut non potes, eo vidente, illi facere adiutorium: ut opus sit soporem inducere? Absit: nouerat sapientissimus artifex amabile bonum vnicuique proprium: ideo ex propria carne adiutorium fecit, ut veluti quid suum diligeret. Ostendit etiam quàm difficile sit ab homine auferre, quod etiam in eius cedit utilitatem. Filij Adam genus auarum, non sinunt sibi auferri, etiam quod sibi vtile est: quamobrem opus est ab eo subripere, quod ipse concedere negligit.

Clausit carnem pro eo.] Restitutionem faciendam esse docet locus iste.

Adduxit ad Adam.] Colligo hoc ex loco matrimonia malè fieri per nuntios, aut inter absentes. Debet enim vir videre vxorem, an placeat, ex cuius defectu multa, ut videmus, oriuntur mala. Similiter suadet matrimonia debere esse libera, nõ coacta. Similiter debere inter pares fieri.

Os ex osibus meis.] Qualis inter virum, & vxorem amor esse debeat, admonemur hinc: ut quasi os, & carnem suam diligat eam, & propter eam omnem parentum societatem deserat, societate vxoris contentus vir.

Erant ambo nudi, & non pudebat eos.] Pœtum peccati constat esse verecundiam: vnde iusti non habent, quod verecundentur.

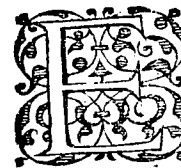
CAPVT TERTIVM.

ET serpens erat callidior omni bestia agri: quam fecerat Dominus Deus. Et dixit ad mulierem. Verè dixit Deus, non comedetis ex omni arbore horti. Et dixit mulier ad serpentem: De fructu arboris horti vescimur. At de fructu arboris, quæ est in medio horti, dixit Deus: Non comedetis ex ea, & non contingetis eam, ne forte moriamini. Et dixit Serpens ad mulierem. Non moriendo moriemini. Scit enim Deus, quod in die, quæ comedetis ex ea, aperientur oculi vestri, & eritis sicut Dij, scientes bonum, & malum. Et vidit mulior, quod bona esset arbor ad vescendum, & quod desiderabilis esset oculis, & concupiscibilis arbor ad intelligendum, & tulit de fructu ipsius & comedit, deditque etiam viro suo secum, & comedit. Et aperti sunt oculi amborum ipsorum, & cognouerunt, quod nudi essent, & consuerunt folia ficus, & fecerunt sibi cingulos. Audieruntque vocem Domini Dei ambulantis per hortum, ad auyam dei, & abscondit se Adam & vxor eius à facie Domini Dei, in medio arboris horti: vocauitque Dominus Deus Adam, & dixit ei. Vbi es tu? Et ait, Vocem tuam audiui in horto, & timui, quia nudus eram, & abscondi me. Et dixit: Quis indicauit tibi, quod nudus esses? Nõne ex arbore, quam præcepi tibi, ut non comederes, comedisti? Et ait Adam. Mulier quam dedisti, ut esset mecum, ipsa dedit mihi de arbore: & comedi. Dixitque Dominus Deus

Deus ad mulierem. Cur hoc fecisti? Et ait mulier: Serpens errare fecit me, & comedi. Et dixit Dominus ad serpentem. Quia fecisti hoc, maledictus eris præ omni animali, & præ omni bestia agri. Super ventrem tuum gradieris, & puluere comedes omnibus diebus vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te, & inter mulierem, & inter semen tuum, & inter semine eius: ipsum conteret tibi caput, & tu conteres ei calcaneum. Ad mulierem dixit: Multiplicando multiplicabo dolorem tuum, & conceptum tuum: cum dolore paries filios, & ad virum tuum, erit desiderium tuum: & ipse dominabitur tibi. Adæ verò ait. Quia paruisti voci vxoris tuæ, & comedisti ex arbore: de qua præcepi tibi, dicens, Non comedes ex ea: maledicta terra propter te. In labore comedes ex ea cum diebus vitæ tuæ. Et spinam, & tribulum germinabit tibi: & comedes herbam puluerem reuerteris. Et vocauit, Adam nomen vxoris suæ Chauuah: quia ipsa erat mater omnium viuentium. Fecitque Dominus Deus Adæ, & vxori eius, tunicas pelliceas, & induere fecit eos. Dixitque Dominus Deus. Ecce Adam fuit serpens vnus ex nobis, sciendo bonum, & malum. Et nunc, ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de arbore vitæ, & comedat, & viuat in seculum. Emisit eum Dominus de horto Hedem, ad colendum terram: ex qua sumptus fuerat. Et eiecit Adam, & collocauit ab Oriente horti Hedem Cherubim: & flammeum gladium, ver fatilem, ad custodiendum viam arboris vitæ.

CAP. III. ANNOTATIONES
AD LITERAM SVMMAM.

¶ Serpens seducit hominem. Maledicitur homo. Pro-mittitur semen: qui est Christus.

Serpens fuit callidior omni bestia agri, quæ fecerat Dominus Deus.] Verbum Hebraicum, nachas, à quo nachas, id est, serpens, proprie significat incantare, maximè tonitu, seu diuinare ex sono alicuius, siue sit verbum, siue cantus, siue hominis, siue auis: ut patet primo Regum 20. vbi serui Benadab audientes Regem Achab vocasse fratrem, Regem Syriæ, omen, aut augurium ex verbo sumentes, dixerunt, Frater tuus Benadab viuit: vbi textus habet. Et viri, Ienachatu, id est, augurati sunt, id est, omen accepere ex verbo regis. Inde serpens vocatur, nachas, quasi incantata, quod, scilicet, mullitando incantetur. Vnde etiam, nechofeth, id est, æs vel chalybs, à sonitu sic dictus. Posset tamen dici, quod verbum significet inuoluere, seu inuolui, & exinde serpentem ab inuolutione, & æs, quod facillè inuoluatur, & nechufis, compedem, quod sit inuolutus, &, nechuiath, viscera, eadem ratione. Non enim planè constat, quid proprie significet: alterum tamen horum significare videtur. Vnde illud Gen. 44. Et ipse, naches, ienacheth, i. augurando auguratur ex illo, aut in illo. Reddi potest. Et ipse circumueundo circuit in illo. Et fortè hoc diuinandi genus erat in figura circulari, ut in ore rotundi vasis, aut in baculo. Hoseah enim 4. habes. Populus meus lignum suum interrogabit, & baculus eius annuntiabit ei. Nondum tamen propriam significationem definitio, quia nondum mihi certa est. Quod verò sequitur.

Callidior omni bestia agri.] Iam capite præcedenti admonuimus, verbum (harum) significare proprie inuolutum esse, exinde esse callidum, quod callidus videatur inuolutus, ut ignores, quid lateat in eo. Talis hinc describitur serpens. Sunt qui putant non fuisse verum serpentem: quorum sententiã pœna serpenti inflicta exhibet. Videmus enim vsque hodie verum serpentem super suum pectus gradi, terram comedere, homini maximè inimicari, & illa omnia perferre, quæ illi Dominus in peccati pœnam inflixit. Quamobrem verum æstimo fuisse animal, sed non à principio suæ creationis locutum humana voce: putarem tamen eum erectis pedibus gradientem, quemadmodum quædam alia animalia: quod inde coniectio, quia in pœnam illi datum est super pectus suum gradi, non esset autem hoc illi pœna, si hæc illius natura fuisset, crediderim etiam eum non sua natura loquutum, quoniam locutio folis illis natura inest, quibus ratio, & vis discursiua inesse contingit, credibile verò est, soli homini inter corporeas substantias creatas hæc à Domino fuisse donata, licet quibusdam animantibus, quædam particularis, vis ad hoc inesse videatur. Quare credendum est dæmonem: serpentis intrasse & occupasse corpus, & ad loquendum humano more, linguam ipsius mouisse: fœminamque tunc ab eo deiertam blâdis, sermonibus decepsisse. Neque mirandum quod fœmina non miretur insolitam in serpente humanam loquelam: quoniam recentè creata, non nouerat, quas virtutes Deus aliis animantibus contulisset.

Verè dixit Deus, non comedetis ex omni ligno horti.] Variè locus iste redditur, & intelligitur, tam ab Hebræis quàm à nostris: quia significatio dictionis, aph, non, plenè nota est: dicitur enim significare adhuc, amplius, etiam quantò magis, verò. Denique interpretes tribuunt illi significationem, prout vident, loco congruere. Significat etiam frã: ut cap. 1. admonuimus: & meo iudicio hæc significatio magis huic loco congruit. Nam in Hebræo habetur, aph, chi & sensus, meo iudicio, est, quod serpens dixerit. Ira, quoniam dixit Deus: non comedetis de omni ligno horti. Ac si apertius dicat. Ira est Domino aduersum vos, aut iratus est vobis. Cuius rei indicium est, quia dixit: ut non comedetis de omni ligno horti: seu quod aliquod lignum vobis interdixerit: debuit enim omnem fructum concedere vobis, & nullum prohibere. Neque est sensus, quod serpens mentitus dixerit omne lignum prohibitum: quia manifestè constabat licuisse ex omni, vno excepto, comedere: de cuius prohibitione quærit serpens. Non tamen est absurdus alter sensus: quem responsio mulieris firmare videtur. Dicit enim. Ex omni fructu eos vesci. Rabi Dauid exponit, quantò magis, & dicit serpentem ante hoc dixisse mulieri alia verba, nempe hæc. Deus odio habet vos: quanquam sitis cunctis aliis creaturis nobiliores: quia non dedit vobis gradum talis, ac talis animalis. Nempe pulchritudinem Pauonum, fortitudinem Leonum, velocitatem Ceruorum, aut auium, quantò magis cum dixerit vobis: non comedetis. Ex quo agnoscere potestis, quod odio vos habeat. Neque additio hæc (inquit) debet dura videri: tum quia dictio, chi, semper aliquid addit super illud: quod dicitur, tum quia mos est diuinæ scripturæ, ex fine verborum facere principia eorum intelligere: ut de exploratoribus patet, qui dixerunt. Dedit Dominus in manu nostra omnem terram: & etiã, quia dissoluti sunt habitatores terræ à facie nostra. Ne-

que est rectum, vt hoc fuerit verborum initiū: quia dicitur, chi. i. quia, reddit rationem eorum, que prius dixerat. Hæc ille qui à nostra sententia non longè abest. Si verò quæras, quare serpens voluit fœminā seducere, & inducere ad transgrediendum diuinum mandatum? Dicunt Hebræi, quod quia vidit homines in superiori gradu conditos, quam esset ipse: & pluris quam se, à Deo fieri. Sed veritas est, opus hoc diaboli, potius quam serpentis fuisse, qui etiam ex inuidia humanæ dignitatis incitatus est ad eos decipiendos.

De fructu ligni horti comedimus. Id est, de omni fructu comedimus, sed non de fructu: qui est in medio horti. Responso hæc videtur probare, quod supra diximus dixisse, scilicet serpentem ad mulierem: quare Deus prohibuisset eis esum omnis fructus. Potest tamen stare primus sensus, & fortè serpens ambigüè loquutus est, & fœmina sicut intellexit, respondet.

Non tangetis in eo. Hoc ex suo addidit fœmina, ad exaggerandum prohibitionem. Aut potius pius pater præcepit non tangere, licet scriptum non sit: ne cõtingeret edere. Solet Dominus vias ad peccandum, seu initia præcludere: ne contingat peccare. Sic Exodi 21. mandat sepe ad montis radicè ponere, ne contingeret ascendere.

Ne forte moriamini. Putabat mulier, non esse Deum tam sæuum: & pro vnus pomi esu vellet eos perdere, ideo dixit: ne forte. Sunt tamen qui hoc non dubitatiuè dictum existiment, sed quod idè sit, ac si dixerit. Ne forte comedatis, & ne moriamini.

Quoniam scit, quoniam in die comedere vestri. i. quia comedetis ex eo: aperientur oculi vestri: & eritis sicut Deus, cognoscetis bonum & malum. Ideo, scilicet, prohibuit esum. Nisi enim hoc suppleatur: consciã videtur esse locutio. Ostendit serpens fœminæ Deum inuidium fuisse: & ex inuidia noluisse illis communicare scientiam boni & mali. Iam supra admonui primos parentes fuisse in summa simplicitate creatos: quales sunt pueri, & etiam iuuenes aliqui: qui nesciunt aliquem decipere, aut ei dolos texere, & arbitrata est mulier quid magnum esse huiusmodi scientiam: qua vtinam perpetuò caruisset, vt non essent tot deceptiones, tot fraudes, quot in mundo quotidie fiunt.

Vidit mulier, quod bonum esset lignum. i. fructus ipsius ad comedendum. Nondum gustauerat, sed ex aspectu indicauit gustum, ignorans quot fructus ex aspectu, boni ad cibum, & suaues apparent, & tamè sunt omninò insipidi.

Et quod desiderabilis esset, aut arbor, aut fructus oculis. i. pulchra ad videndum. Et concupiscibilis arbor ad faciendum intelligere. Hebraicè est. Et desiderata ad faciendum intelligere. i. etiam hanc habebat desiderandi rationem: aut quod desiderabilis esset. s. ad faciendum scire. Ex quo videtur, hanc vim faciendi scire fructui insuisse. Verbum, sachal, à quo lehaschil. i. ad sciendum, videtur significare cautè, & prudenter agere, seu scire ad operandum. Significat tamen cognoscere qualitercunque. Quod verò cautè, & prudenter agere significet, patet infra. 48. (Sichél) i. prudenter, seu cautè agere fecit manus suas, ponens, scilicet, dexteram super Ephraim: finistram verò super Menasséh: qui erat primogenitus. Idem primo Samuelis 18. Et fuit à tempore: quo egressi sunt Philistini, sachal, id est, cautè seu prudenter egit Dauid præ omnibus seruis Saulis. Et videtur, quod hoc voluerit Deus primis parentibus occultare: vt,

scilicet astutias, & cautelas ignorarent: & hoc est quod fœmina appetere videtur, & serpens: qui hæc nouerat, suadere, quod ex consilio quod ei dedit omnibus technis plenum: constare videtur. Quod verò etiam significet qualitercunque intelligere, patet Dan. 1. (vmaichilim). i. & intelligentes in omni sapientia.

Dedit viro suo secum, & comedit. Duplex est horum verborum sensus. Alter, quod dederit viro suo, qui secum erat. Alter quod dederit viro suo vt simul secum comederet, qui comedit cum ea, ex eo. Prior tamen simplicior videtur.

Cognouerunt, quoniam nudi ipsi. Nulla est melior similitudo, ad hoc intelligendum, illa: quam de pueris adduximus: qui & si nudi sint, & se nudos videant: non tamen curant, neque verentur. Sic primos parentes intellige. Neque putes eos antea fuisse cæcos, vt non viderent se nudos: cum fœmina fructum arboris pulchrum videret ad vescendum, sed non se nudos cognouerant, ad erubescendum: quemadmodum de pueris diximus, & hoc modo cognouerunt se esse nudos: quia cœperunt erubescere: quemadmodum iuuenis, cum venit ad usum rationis.

Consuerunt folium ficus. Hoc est, folia ficus. Aduerte quòd, tapar, Hebræis est fuere: sed meo iudicio, potius significat coniungere quocunque modo, quam fuere: tum quia illo in tempore nondum erat acus, neque ars aliqua fabrilis inuenta: nisi dicamus, vepribus consuisse. Tum quia vbicunque hoc verbum in sacra scriptura ponitur: tã bene quadrat coniungere: sicut fuere: vt Iob. 16. (Sachtaparti) id est, saccum consui, aut melius, coniunxi super cutem meam. Non enim saccus consuitur super cutem, sed consutus super cutem ponitur. Sic Ecclesiasti. 3. tempus scindendi, & tempus, litpor, id est, consuendi: melius, coniungendi, quod scissum est. Idem. Ezech. 13. Veh, lintaperoth, id est, fuentibus puluillos: vbi melius, coniungentibus: nõ enim solemus puluillos conuere sub cubitis, sed adunare, & coniungere, ideo melius interpretandum puto.

Coniunxerunt folia. Vel manu, aut ligando vnum alteri: aut vepribus suendo, & putarem ligasse folia: & fecisse sibi cinctoria: vt statim sequitur. Dicitio etiam, haleh, id est, folium ab, halah, ortum habet: quod significat ascendere, vnde, haleh, id est, folium, quod vento ascendat, dictum puto. Dicitio verò, thecnah, ficum significat, tam fructum, quam arborem. Arborè hic significat, & Numeri 20. ver. 5. & Iudi. 9. versu, 11. Fructum verò Ieremiæ. 8. Non sunt, thecnim, id est, fici, aut ficus. Et coniectura non parua est, fructum prohibitum, fuisse ficum: aut non longè ficum abesse: cuius folia coniunxerunt. Dicitio verò sequens, s. chagoroth, aut cingulos, aut indumenta significat. Nam, chagar, est Hebræis cingere, sunt tamen loca: in quibus videtur significare induere, aut operire, vt primo Samuelis. 2. Puer, chagar, id est, indutus. ephód lineo: vbi alij vertunt accinctus. Primo etiam Regum 20. Non iactet se, choger, id est, induens vt solutus, id est, non se iactet de victoria, qui arma induit, sicut qui discingit, aut deponit post victoriam. Sunt tamen aliquot loci: in quibus nullo modo conuenit induere: vt Psalm. 45. (chagor) id est, accinge gladium tuum, & primo Samue. 25. (chigru) id est, accingere vnusquisque gladium suum. Vnde illud primo Regum 20. secundum hanc significationem verti posset. Non se iactet,

cingens se; scilicet, armis, sicut discinctus, sed sensus est idem. Fecerunt ergo sibi cinctoria, vt pudenda tegerent.

Audierunt vocem Domini Dei ambulantis in horto ad ventum diei. Constat ex hoc loco, Deum in humana effigie apparuisse, & in horto ambulasse. Et quod sequitur.

Ad ventum diei. Loquitur scriptura de Deo ad modum magni Domini, qui in ætuo tempore solet hortum adire, cum iam ventus cœperit flare, ad refrigerium. Aduerte etiam hic, quod, Iom. i. dies aliquando significat diem, aliquando tempus. Exemplum primi habes capite primo huius. Vocauitque Deus lucem (Iom) id est, diem: vbi significat diem artificialem. Secundi verò exemplum est Nume. 3. (beiom) id est, in tempore: quo percussit omne primogenitum, sed ibi etiam potest diem significare. Sic Isaia 30. (beiom) id est, in tempore occisionis, aut in die. Dicit etiam significare, quotidie, cum geminatur, vt Genes. 39. Cum loqueretur ipsa ad Ioseph, Iom, Iom, id est, quotidie, aut per singulos dies. Exod. 16. super illud. Quod colligem, Iom, Iom. i. die & die, seu quotidie. Dicunt insuper plurale. s. Iamim, significare dies, & annos: vt infra cap. 24. Maneat puella nobiscum, iamim õ hasor, id est, per annum, vel decem menses. Sed sine vlla ratione hoc dicunt, vnde cum Hieronymo vertendum est. Diebus vel decem, aut aliquot diebus, vel ad minus decem. Hic pro die artificiali summitur, & hæc est propria significatio eius. Nã primo capite dictum est, vocasse Deum lucem diem, & tenebras noctem, vnde constat solùm tunc, cum lux est, vocari propriè diem.

Dixit illi, Vbi tu? Dicitio Hebraica, aiechah, videtur esse composita ex, ai, quod est heu, & éi, quod est tu, id est, heu tibi, aut heu vbi tu? In multis tamè scripturæ locis significat quomodo, vt Ier. 2. (eiach) i. quomodo dicis, non sum polluta? & Threnorum primo Echah. i. quomodo sedet?

Tmui: quoniam nudus ego. Id est, vertitus sum faciem tuam.

Mulier: quam dedisti mecum, id est, vt mecum esset: dedit mihi. Serpens seduxit me. Incerta est significatio verbi, nassa, vt plurimum tamen significat seducere, decipere, Isaia 19. (nissu) id est, seducti sunt principes Noph. Quæ autem desolare significant, non videntur ex hac radice, sed à (scaah.)

Maledictus tu. A primo auctore sibi ostenso cœpit vindicare peccatum, & pœnæ verò serpenti insidit: præ se ferunt verum fuisse serpentem. Et cum dicit:

Maledictus tu. Sensus est. Mala tibi homines imprecabuntur, aut abominabilis eris hominibus, præ cunctis bestiis, & feris agri. Non inquit à serpente, cur hoc fecerat: quia nouerat esse callidum, & malitiosum, ac si quod suum erat, fecisset, non tamen impunè.

Super pectus tuum ambulabis. Dicitio, gachon, incertæ est significationis, & sequentes Chaldaum paraphrasten, vertunt: super ventrem. Hieronymus verò, & qui eum sequuntur, pectus, & sententia Hieronymi videtur probabilior: quia, vt videtur, antea serpens super ventrem suum gradiebatur, sed non super pectus: quod eleuatum habebat: nõc verò super pectus ambulat, sed parū refert, siue veritas pectus, siue ventrem. Dicitio ponitur etiã Leuit. 11. vbi dicitur. Omne ambulans super (gachon). i. ventrem, aut pectus.

Et puluere comedet. Nam antea comedisse her-

bas videtur, quemadmodum alia animantia. Quatuor ponuntur hic mala inflicta serpenti, scilicet, esse maledictum præ omni bestia agri, gradi super ventrem, comedere perpetuò puluerem: quarto inimicari mulieri, & iemini eius: quod Dominus fecit, ne iterum deciperet: si colloquia cum homine misceret: & ita factum est, vt fœmina maximè serpenti inimicetur.

Et inter semen tuum. Scilicet serpentis & mulieris.

Hu, id est, ipsum, scilicet, semen mulieris, seu homo conteret tibi caput, aut percussit tibi caput, & tu illi calcaneum. Et ita re vera est, quod homo, quia nouit serpentem per medium scitulum viuere: non curat scindere corpus, sed conterit caput eius, si possit. Serpens verò: quia non potest corpus leuare: quantum in se est, calcaneo insidiatur, vt mordeat. Aduerte hic tamen, quod dicitio (haqueb) id est, calcaneus ab (hacab) deriuatur: cuius significatio non est plenè certa Hebræis. Dicunt autem significare seducere, supplantare, retardare, & denique illud vertunt, prout vident loco: in quo ponitur: congruere. Mihi verò videtur significare, insidiari, maximè à tergo, aut à tergo tenere. Hosæ 12. In ventre, hacah, id est, à tergo tenuit, seu supplantauit fratrem suum. Ierem. 9. Omnis frater, Hacab Iahcob, id est, supplantando supplantabit, aut insidiando insidiabitur. Idem infra 27. Verè vocauit nomen eius, Iahacob, &, vaiahquebèni, id est, supplantauit me, aut insidiatus est mihi. Iob 37. Tonabit voce maiestatis suæ, & non, Iehaquebem, id est, supplantabit, seu à tergo tenebit ea, scilicet, fulgur, & tonitru. Et nomen, hacheb. Ieremiæ 17. (hacheb) id est, insidiosum est cor hominis, præ omnibus. Isaia 40. Erit, hehacab, id est, insidiosum, peruersum, tortuosum, in rectitudine. Inde, haqueb, id est, merces: quod quasi à tergo sequatur opus, Hic autem videtur significare, insidiari à tergo. Sic enim serpens homini insidiatur, & serpenti homo.

Multiplicando multiplicabo angustiam tuam: & conceptum tuum. In angustia paries filios, & ad virum tuum decursus, aut appetitus tuus: & ipse dominabitur in te. Nõ est plenè certum quid significet, heseb, quod angustiam vertimus, expensis tamen locis, in quibus ponitur verbum, hasah, videtur significare comprimere, seu comprimere, & angustiari, quod angustia affectus, sit quasi compressus. Primo Regum 1. Et non, hasabo, id est, compressit, angustiavit eum, scilicet Hamon pater suus. Isaia 54. quia sicut mulierem derelictam, vahafubath, id est, compressam spiritu, vocauit te Domus. Et 63. (hsebu) id est, compresserunt spiritum sanctitatis eius. Et clariùs Iob 10. Manustua, hasebum, id est, compresserunt me: quemadmodum figulus lutum: ex quo facit vas. Ecclesiasti. 10. Qui transfert lapides, iehaseb, id est, comprimetur, aut angustiabitur ab eis. Hinc (hoseb) id est, idolum, sic dictum, quod sit compressum veluti vas figuli. Isa. 48. Ne forte dicat, hasebi, id est, idolum meum, compressio mea fecit hoc: & hac de causa, meo iudicio, dicitio hic significat angustiam, compressionem: ideoque vertimus, Multiplicabo angustias tuas, seu compressiones tuas, & conceptum tuum. Non intelligas, quod multiplicabit prole: quia hoc pro magno munere Dominus fœminis illo tempore concedebat, & hoc malū infligendū erat omnibus fœminis: nõ autem omnibus fœminis multiplicatur fœtus, sed sermo est de tempore cœceptus. De creuerat. n. Dominus, vt

foemina suscepto semine, & formato foetu, statim illum emitteret, & non gestaret in aluo ad nouem menses, cum maxima molestia. Ideo in penam peccati multiplicauit tempus, quod etiam nomen, haron, innuere videtur, quod non solum conceptum, sed grauidationem significat: sicut verbum, harah, etiam grauidare. Vnde verti posset, & grauidationem tuam, & ultra hoc voluit in angustia, seu compressione parere filios. Non solum igitur in gestatione angustiaberis, & comprimèris, sed etiam in partu, neque cum primum filium emiseris, sed omnes cum angustia emittes.

Et ad virum tuum appetitus, aut decursus tuus.] Nō est sensus, quod foemina in pœnam peccati habeat appetitum ad virum suum. i. appetet absentem, sed omnia desideria, & discursus eius erunt sub potestate viri, ac si dicat in potestate viri erit desiderium tuum: & discursus tuus, & statim explicat: ita, quod ipse dominabitur in te. Nam antea, multa poterat foemina desiderare cum effectu, absque consensu viri, similiter poterat huc & illuc discurrere, sed propter peccatum, huiusmodi libertas ei adempta est. Aduerte etiam, quod ideò hic vertimus, desiderium, aut defluxum, quia verbum, such, desiderare, & decurrere significat. Nam verbum propriè currere, & fluere significat: & ex consequenti desiderare, quod desiderium huc & illuc discurrat. Quod exemplis monstrabimus. Nam Psal. 65, habes. Visitasti terram, vatesucqueah, id est, decurrere fecisti eam, scilicet, aquis, aut fluere fecisti eam. Iohelis. 2. (vehesicu). i. decurrere faciet torcularia vinum. Hinc loci, id est, platea, sic à concursu hominum dicta. Inde etiam coxa, aut tibia, quod ea currat animal. Nahum etiam 2. (istaquescun, id est, current per plateas. Constat etiam hoc ex significatione verbi, facac, quod est eiusdem significationis cum, such, & significat discurrere, vt patet Ioelis 2. Per ciuitatem, iascu, id est, discurrent. Similiter, sacah, irrigare: quod est quasi idem quod facere aquas currere. Neque mireris, si in huiusmodi significationibus non sequamur Hebræos: quia cum ipsi ex coniecturis significationes venentur: si meliores inueniamus: non mirum, si suas, non acceptemus. Conamur tamē quoad possumus, vnam ex eis: quas ipsi verbo tribuunt: deligere, & non facile, vt ipsi faciunt, multiplicare. Quod autem, Thesucah, significet desiderium: probabitur infra 4. cap. vbi dicitur: Tibi erit Thesucatho. i. appetitus, seu desiderium eius. s. subdit: quod Hieronymus vertit: subter te erit appetitus tuus. Itē Cant. 7. Ego dilecto meo, & super me. Thesucatho. i. desiderium eius. Posset tamen verti. Et super me, seu propter me discursus eius.

Quoniam audisti. i. obedisti.] Vsurpat Hebraismus frequentissimè audire, pro obedire: quod præceptū audiatur, vt fiat.

Maledicta terra propter te.] In quo cōsistat ista maledictio, statim explicat. Nam, vt diximus, maledicere Dei, est, malefacere, seu punire, quemadmodum benedicere eius, est beneficere.

In angustia, seu compressione comedes eam omnibus, diebus vite tue.] Potest angustia hæc ad hominē: & ad terram referri. Et si ad hominem referas: sensus est, in angustia tua, id est, arctatus, & angustiat, scilicet, ex labore comedes terram. i. fructum eius. Si verò ad terram: (quod mihi magis aridet) referas: sensus est, Comprimendo, & angustiendo terram, comedes eam ac si dicat. Non te sua sponte pascet, & nutriet, sed compressa, & arctata à te, da-

bit tibi cibum. Videtur autem iste sensus germanior ex eo, quod maledictionem super terram erat comminatus.

Spinam, & tribulum germinabit tibi.] Dicitio Hebraica, cōs. i. spina, est à cus, quod Hebræis significat angustius affici, expergisci, seu euigilare, æstiuare, & alia: & hæc ideo, quia propriam ignorant. Ex coniecturis autem videtur verbum significare finire, deficere, quod qui deficit finiatur: & præcidere: quod est finem facere rei præcise. Ex tribus autem hanc significationem coniecto. Primò, ex, quēs, quod significat finem. Secundò, ex, easas, & casah, quæ videntur eiusdem significationis: quæ ambo significant deficere, & præcidere: quod vt diximus, est finem facere. Tertio, quia hæc significatione, aut altera earum quadrat omnibus locis: in quibus verbum ponitur: quod exemplis monstrandum est. Primo Iaiæ 7. Antequam puer sciat vocare patrem, & matrē: relinquetur terra: quam tu, cas. i. ob quam finis te, aut ob cuius metum deficiis, à facie duorum regum. Vbi vulgatus vertit. Quam tu detestaris. Item Genes. 27. casti. i. deficio, aut finio me: quod nos (ad hoc proprium verbum habentes) Instanè dicitur, Finio me, propter filias Cheth. Sic Num. 21. Anima nostra, calah, id est, deficit, finitur propter panem leuissimum: ac si dicant. Panis iste non implet ventrem nostrum, sed deficiamus cum eo. Leuit. 20. Omnia hæc fecerunt, vaucus, id est deficere feci eas, scilicet gentes, aut finiu illas. Idem Proverb. 3. & multis aliis in locis. Quia etiam ætas est finis anni, aut quia eo tempore homines propter æstium deficere videntur, significat æstiuare, & cais, estatem. De verbo patet Iaiæ decimo octauo (vecas) id est, æstiuabit super eam volucris, & omnis bestia terræ super eam hibernabit. In, piél, verò, vbi ipsi dicunt significare, expergisci, possumus etiam vertere finire, vt patet Ezechie. 7. Finis venit, venit finis, hequis, id est, euigilauit, vel experrectus est aduersum te. Potes vertere, finem fecit, aduersus te. Item 2. Reg. 4. Non, hequis, id est, experrectus est puer: vbi vertere potes, Non finiuit puer, scilicet, somnum mortis. Sic Iai. 29. (vehesquis) id est, expergiscetur, aut finiet somnum, & vacua erit anima eius. Significat ergo, eos, spinam, quod in ætate exsiccat, aut pungat: quia tunc durior est. Dicit autem Rabbi Abraham. eos, esse spinam maiorem, dardar, verò: quod hic statim sequitur, minorem, & nasci intra segetes putat: & merito, quia vt hic dicitur, terra loco segetum, emissura erat spinas. Sequens verò dicitio, scilicet, dardar, ignotæ significationis est apud Hebræos. Nam nominum priorum significationes omnes ferè ignorant. In libro Beresit, rabbah, exponitur carduus. Hieronymus tribulum vertit. Ponitur nomen Hose. 10. cap. vbi dicitur. Spina, vedardar, id est, & tribulus, vel carduus ascendit. Et quod sequitur.

Germinabit tibi: potest verti. Nasci faciet tibi. Come des herbam agri.] Videtur ex hoc loco, quod antea licuerit grana, & femina comedere: nunc verò arctatur ad comedendum herbas. Aut germanius. Antea comedebat ex fructibus delicatis horri, nunc verò iterum ad herbas comedendas mittitur. Nam antea capite præcedenti dictum est ei. Ex omni ligno, seu arbore horti comedes.

In sudore vultus tui, aut nasi tui, comedes panem tuum.] Ignorant Hebræi, quid propriè significet, zehath, Putant tamen radicem nominis esse, iazah, quod significat sudare. Vnde, iazah, id est, sudor.

Ezech.

Ezechie. 44. Non accingent se in, iazah, id est, sudore: verbi ignota est significatio. Neque est coniectura: quia folis his locis dicitio inuenitur in scriptura: & est sensus, quod in multo labore comedere debeat panem, cum sudor non nisi ex multo labore causetur: aliqui laborem vertunt. Si radix esset, zauah, significaret commotionem, & sensus esset: in commotione, scilicet, magna faciei tuæ, aut nasi tui comedes panem. Cum enim homo multum laborat: fit magna cōmotio interioris spiritus: qui per nares egreditur. Nam, zauab, est cōmoueri.

Vsq̄ reuerti tuum ad terram, quia ex ea acceptus es.] Quod statim explicat. Quia puluis es. Vbi nota, quod in canone admonuimus, scripturam, scilicet, statim explicare, quod obscure dixit. Aduerte etiam hic sex genera pœnarum homini propter peccatum inflicta. Primum, quod propter ipsum terra maledicitur. Secundum, comedere ex ea in angustia. Tertium quod spinas, & carduos sit illi germinatura. Quartum, comedere herbas agri. Quintum, in sudore comedere panem. Sextum, in suum puluerem redire.

Vocauit Adam nomen vxoris suæ Chauuah.] Quam nos corruptè vocamus Euam, Et aduerte, quod ponitur Chauuah pro Chaiiah. Nam ratio nominis est.

Quia ipsa erat futura mater omnium viuētū.] Chauuah autem non significat viuere, sed nuntiare: Chaiiah, verò viuere, & literæ, Eui sunt adinuicè permutabiles, vt ex grammatica constat.

Tunicas pellis.] Id est, ex pellibus, ad quas faciendas necesse fuit animalia occidere.

Fuit, vt vnus ex nobis. Verba hæc nisi honoris gratia dicantur, ad angelos diriguntur: mihi tamen apparet, ea honoris gratia dicta, quemadmodum illa cap. 11. Da confundamus labium.

Ad sciendum bonum, & malum.] Iam enim erat similis Deo in anima.

Et nunc, ne forte mittat manum suam, & accipiat etiā.] scilicet nunc, vt antea: de ligno vitarum. Voluit Dominus Adam luere pœnam impositam, scilicet mortem comminatum: ne de cetero putaret Deum non verè sibi comminari: Sunt qui dicunt Deum ex maxima misericordia noluisse Adam vitam perpetuam habere: ne miseram vitam continuaret: quia tamen sunt qui eam, quantumcunque miseram prolongare volunt: verius puto noluisse eam quomodocunque perpetuari. Aduerte hic quod dicitio holam, id est, seculum, significat vt plurimum perpetuum. Sed si radicem spectes: quæ significat latere: videtur significare tempus absconditum, ignotum: quale est perpetuum, aut longum.

Emisit cum Dominus Deus de horto Heden, ad seruendum terræ.] Id est, ad colendam terram, de qua sumptus fuerat.

Eiecit Adam, scilicet, de horto. Verbum garas significat eicere, & quæres eiectionem, & fructum: qui ex gemma eicitur. Deutero. 33. De pomo, quæres, id est, eiectionis lunarum, id est, quod luna eicere facit, seu producere,

Et collocavit ab Oriente horti aut à parte anteriori horti Heden Cherubin.] Verbum, sachan, significat propriè habitare: & sensus est quod fecit habitare, Cherubim ante hortum: vbi erat ingressus horti: vt statim subditur.

Cherubin.] Plurale est nomē: vnde videtur, quod non vnicum: sed multa collocauerit. Est etiam, aduertendū, vt dicit: Haben Hezra, quod cherub,

genus est, & vniuersale nomen ad omnem figuram, nisi quod ea, quæ sunt in lege: humanam habebant effigiem, quo pacto modo depinguntur, quæ verò sunt in Ezechiele quatuor animalium, ibi descriptorum: figuram habebant. Putarunt autem doctores Hebræorum, literam, caph, non esse radicalem in nomine, cherub, sed radicem putant Rabia, quod puerum sonat, & putabant huiusmodi, Cherubim, esse ad modum puerorum: quod non credo cum apud Ezechielem aliquot illorum non haberent hominis figuram, vt ibidem dicitur, sed vnum quodque quatuor habebat facies. Interpretatur autem Cherub, piētus, & Cherubim, piēti. Hiero. interpretatur multitudinem scientiæ, à nachar, quod est agnoscere, & rab, multitudo. Mihi melius videtur, quod dicantur (cherubin) Charabim, id est, quasi multi, id est, multitudo quod videlicet sint in maxima copia.

Et flammam gladij.] Aut vt Pagninus vertit, Flammam gladium.] Verbum, lahat, significat inflammare, vt patet Psalm. 104. Et ministros suos ignem, lohet. i. flammantem, aut ardentem. Vnde, lahat, id est, acies gladij: quod luceat quasi flamma. Quare Thargum hic vertit. Et aciem gladij. Quare illud Exod. 7. Fecerunt sic magi Aegypti, belatheem, id est, in incantationibus suis: vertendum puto inflammationibus, aut splendoribus suis. Faciebant enim huiusmodi incantationes in acie gladij: vt dicit Rabbi David.

Versatilis, id est, qui facile verti posset: aut melius, quæ acies erat versa ad vtramque partem, vel ex vtraque parte aciem habebat. Posset tamen litera hæc melius sic verti. Et acies gladij versa, seu vertens se ad custodiendam viam ligni vitarum. Vnde gladius videtur fuisse vnus acuminis: sed illud erat versus ad viam ligni vitæ. Disce etiam hinc quam toto cælo errent, qui dicunt hortum hunc, esse totum orbem: cum hic legas hominem ibi inclusum prius, postea eiectum. Constat etiam arborem vitæ non ilicò euulsam, neque destructam hortum, imò longo tempore durasse, nam si ibi homo permansisset: perpetuò de illa edere posset. Et mirandum valde, quod locus ille non sit amplius cognitus, aut inuentus. Et potuit fieri: vt aquis diluuij arbores illius sint euerstæ:

CAP. III. AD NOSTRAM

eruditionem adnotata. **S**erpens fuit callidior omni bestia agri.] Fuit à principio nō solum in homine, sed in brutis inuidiæ motus, & dolor: si quid aliud sibi prælatum videret. Audis etiam, quam antiquum sit inuidiæ peccatum, vt simul cum mundo incœperit. Vbi simul adnotare licebit, quæ nostra sponte peccata committimus. Non enim, vt ait Bernardus, serpens omni animali fortior: sed callidior, describitur: ne homo causetur, se potentia superatum, non astutia. Admonet etiam locus hic illos, non homines, sed serpentes esse dicendos: qui arte, & aliis miris modis proximos ad peccata trahere conantur. Similiter, quæ sint fugiendi: qui suadent ambire honores.

Quæ dixit ad mulierem.] Admonet locus iste foeminas, ne maritis inscisi, & absentibus, cum aliquo colloquium habere præsumant: præsertim cum astutis, & callidis: sed cognoscant se facile posse decipi, & ideo omne eiusmodi colloquium suspectum habeant. Quærit beatissimus Bernardus ex Virgine

de qua dicitur cogitasse, qualis esset illa saluatio: cur angeli colloquium haberet suspectum? Respondet autem. Vis (inquit) homo in periculo esse securus, time securitatem. Vis esse à dæmone liber, angelos de cælo time. Audisti enim Satanam se in angelum lucis transfuisse: ut hominem deciperet. Quis dicere queat, quot virgines, quot viduæ, & coniugatæ turpiter sunt deceptæ, & pollutæ, quia colloquia, & familiaritates etiam cum consanguineis, vetitæ non sunt. Consanguineus (inquit) est. Frater est. Quid insidiarum moliri potest? Multum certè & diuersimodè: Nõne audis innumerabiles hac sola fiducia seductas? Caue ergo, Virginis matris exemplo, talia quæ etiam bonorum angelorum non colloquia solum, sed etiam salutationem suspectam habuisse describitur.

Ira: quia dixit Deus nõ comedetis ex omni arbore horti. Si vulgatum legas textum, scilicet. Cur præcepit vobis Deus? mysterium latet. Ostendit enim rarum, aut nullum peccare cui non occurrat præceptum & recordetur malum: quod est facturus, esse prohibitum. Quam quidem memoriam Deus ipse, & dæmon diuerso tamen sine nobis inculcant. Deus tãquam benignus, ut à peccato retrahat, diabolus verò ne postmodum aut ignorantiam, aut obliuionem prætere possis, qua peccatum excuset. Si enim Eua, quando à Domino de peccato cõuicta est: dixisset, se tunc Domini iussione oblatam: statim ostenderet dæmon, se ante peccatum ad memoriam adduxisse præceptum. Si autem nostram legas versionem, adnotabis hoc malum ferè omnes subditos inuasisse, ut arbitrentur præcipientes, eos odio habere, quasi qui eorum libertatem restringant: se seque minus liberos arbitrentur, si superioris præcepto præpediatur. Nescientes nullam deteriorem esse seruitutem mala libertate, neque vllam maiorem libertatè bona seruitute. Seruire enim Deo, summa libertas est. Hoc est ergo illud: quod serpens fœminæ persuadere nititur: ut credat, Deum crudelem potius Dominum, qui libertatem auferat quàm pium patrem, qui mala velit filium vitare, & ex odio, aut ira Deum fecisse mentitur, quod ex eius summo amore profectum est.

Non comedetis ex omni arbore horti. Audis hinc nullo pacto eos esse audiendos, qui leges, & præcepta Prælatorum grauiora faciunt, quàm sint: lógè enim hæc suasio ab illa abest, qua sanctissimus Apostolus Ioannes docet, præcepta eius grauiora non esse: quin etiam ab illius sententia, qui iugum suum suauè esse afferit, & onus leue. Neque contentus est ille malignissimus insidiator, Deum crudelem, & inhumanam suadere, quinimo suadebat, & parcum, qui parcè potius, quàm copiose ministraret suis.

Non comedetis, neque contingetis eam. Expende amoris, & timoris discrimen. Amor ex multis præceptis, imò ex tota lege, vnum præceptum facit, & leuissimum, timor verò ex vno, multa. Videbantur (ait scriptura de Iacob loquens) ei septem anni, quibus pro vxore dilecta seruierat: pauci dies, quoniam diligebat eam. Et Dauid. Quomodo dilexi legem tuam Domine? Nunquid non sexcentis tredecim leges erant, quas seruare tenebaris bone rex? Cur ergo legem vocas 613. præcepta? Quoniam dilexi legem tuam Domine. Cur mulier mentiris dicens, Deum prohibuisse comedere, & tangere, cum Deus solum prohibuisset

esum? Quoniam non ex amore, sed timore mortis potius legem seruandam arbitraberis, quàm timor ex vna, duas fecisse visus est. Quamobrem Seruator noster Christus volens legem suam custodiri, ait. Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & qui non diligit: sermones meos non seruat. Ac si dixisset explicatius: Sermones, sunt & legis iis, qui non diligit me, qui verò diligit sermonem meum seruabit, id est, multos sermones, vnicum sermonem. & leuem reputabit.

Non moriendo morumini. Cognouit astutus serpens, fœminam, ex timore inductam ad custodiã legis: idè nititur, quantum valet, auferre timorem. Non illi dixit. Non præcepit Dominus ne fœmina peccatum, ut diximus, excusaret, sed nequaquam moriemini: quia nouerat ut plurimum timore potius, quàm amore nos seruare præcepta. Cum enim suadere nobis peccatum nititur, non illi obiciamus præceptoris amorem, sed potius vindictæ timorem. Quis mihi daret, ut cum quis peccatum suaderet, responderes. Diligo Deum meum super omnia: idè nolo illum vilo modo offendere, qualiter respõdisse nouimus sanctum Iosephi impudicæ fœminæ, adulteriũ suadenti. Quomodo hoc (inquit) facere potero, & peccare in Dominum meum: qui in me tot beneficia contulit? Quot fœminæ hodie in grauissima prolaberentur peccata: nisi infamiam) qua maximè deterrentur) timerent? Quam ob causam impudicissimi illi senes, quorum historia Danielis meminit: cum Sufannæ illi pudicitia speculo stuprum consulerent: dicebant. Ecce ostia pomerij clausa sunt, & nemo nos videt, & in concupiscentia tui sumus. Quod si nobis commiseri nolueris, contra te falsum dicemus testimoniũ. Sic & Satanæ: cum Saluatori suafisset apud Matthæum ex pinna templi deiectionem putans, quod fracturam timens, nollet consilium eius accipere: ait scriptum esse Deum angelis suis super eo præcepisse: ut manibus subueherent, ne ad lapidem pedes offenderet. Quicumque ergo homo te peccatum impunè facturum dixerit: etiã si ouina pelle, aut angelico splendore circumdatus sit, noli credere, noli assentiri: quando audis, eos esse graui pœna punitos, quibus promiserat se impunè peccaturos. Est enim Deus: qui pœnam peccatoribus comminatur: verax diabolus verò, qui impunitatem promittit: mendax, & mendacij pater.

Scit Deus quòd in die, qua comederitis: aperientur oculi vestri & eritis sicut Deus. Ostendere nititur vesipellis Deum inuidum, qui, scilicet nollet in scientia consortem. Sunt hodie tales in orbe, qui in deteriorem interpretantur partem: aut malo animo fecisse temerè iudicant, quæ superiores ex summa charitate præcepisse dignoscuntur. Quo docemur non esse nostrum superiorum præcepta discernere, sed obtemperare, modò non sit malum: quod præcipitur, Obediendum est, non discernendum. Quid si propter mortiferum venenum quod in pomo latitaret, illud prohibuisset? Nõne bonum erat obtemperasse, nec discernisse? Cogitauit sapius apud me, quare tantoperè suadere nitetur dæmon homini appetitum scientiæ boni & mali: aut astutiam & calliditatem. Ituc enim tendere videntur verba eius, ut, scilicet, simplicem, callidum faceret, & astutum. Nouerat quippè malignissimus insidiator, nulla esse deteriora peccata quàm quæ ex astutia, & malitia fiunt. Idè voluit homines de cætero ex malitia peccare,

vt mi-

ut minus digni venia essent, quàm si simplicitatem prætenderent, aut infirmitatem.

Vidit mulier, quod bona esset arbor ad vescendũ. Attende hic serpentis fragilitatem, cuius suasio non sufficit ad fœminam in peccatum deiiciendam. Sed pulchritudinem fructus, gustumque obiecit: ut quod non faceret consilium, pulchritudo perficeret pomi. Similiter docemur, non affici malis: quoniam, ut Aristoteles dixit, qualis vnusquisque est, talis finis videtur ei, & qualis apparet finis, talia omnia videntur, quæ ad illum consequendũ conducunt. Cum enim fœmina cœpit affici scientiæ desiderio, statim pomũ oculis apparuit desiderabile, & quod mirabilius est gustui suauè. Nunquam gustauerat, aut senserat: vnde ergo nouerat fructum bonum ad vescendum, nisi ex corrupto affectu, quo afficiebatur scientiæ boni, & mali?

Dedit viro suo. Hoc malum vsque hodie grassatur in orbe: vt omnis malus velit habere consortem, & quod deterius est, etiam amicos. Vtinam sic eos velimus habere ad bonum socios, quemadmodum ad malum. Hoc autem ex amore, quem erga nos gerimus accidere reor, ut amicos in malo velimus habere consortes, ne si contingat ex hoc malum aliquod, sine consortio, & solatio in supplicio simus. Nihil enim est peccatore timidius, sicut neque iusto audacius. Iustus (ait Sapiens) vt leo cõfidit, idè peccator multitudinem armat se. Audi Psalterem pulchrè rem depingentem. Super populum tuum (inquit) malignauerunt consilium, cogitauerunt aduersus sanctos, aut vt (habet Hebraica veritas) absconditos tuos. Dixerunt, venite disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel vltra. Vbi vides aduersus quos bellum est. Nempè contra absconditos. Sed qui sunt isti qui aduersus absconditos congregantur? Tabernacula (inquit) Idumæorum, & Ismaelitæ, Moah, Hagareni, Gebal, & Hammon alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Cum quibus etiam venit Assur, & filij Loth facti sunt illis in adiutorium. Contra vnicum Israël, & adhuc ex metu absconditum, totus serè orbis aduersus bonos coniurasse videtur, propter malorũ timiditatem.

Et comedit. Hoc primum in amicitia præceptum Cicero statuit: vt nullus amicus propter alterum peccaret, neque alter alteri: rem cui peccatum inesset: suaderet.

Aperiti sunt oculi amborum, & cognouerunt, quod nudi essent. Ecce quid pariat peccatum, claudit peccati affectus mali, quæ peccatum sequitur, quæ eius executio apertè ostendit. Quem fructum (ait Apostolus) habuistis in iis, in quibus nunc erubescitis?

Vocauit Deus Adam. Non sola nuditas, & verecundia, sed etiam iudicium Dei, & multa alia mala peccata sequuntur.

Vbi est tu? Hoc malum peccatum sequitur, quod faciat peccatorem, quasi à Domino ignorari, non quòd nesciat vbi, sit vt puniat: sed nescire dicitur, vt fauceat.

Vocem tuam audiu in horto, & timui. Audis hic, quam timidos faciat homines peccatum? Ad Rom. habet Paulus. Si malum egeris, time.

Abscondi me. Volunt peccatores abscondere se à Deo, sed quocũque ierint, eos diuina sequitur ira, & vltio. Est etiam hic aduertendum, qualiter peccatorum peccatores nudet, & bonis spoliât.

Quis indicauit tibi, quod nudus esses? Innumerabiles defectus culpa detegit, quæ iustitia occultabat.

Si iustus, qui quasi innumerabilia perpetravit peccata, nemo tamen considerat illius peccata, quin potius sunt illi ad gloriam. In peccatore verò etiam virtutes vertuntur in vitia. Nam, & si innumera sit opera virtutis operatus, nemo videt, nemo considerat.

Mulier, quam dedisti mihi. Pulchrè hinc locum expendit diuus Bernardus, qui arguit hominem malè amicitia erga coniugem, qui voluit propter eam peccare, & noluit propter eam pœnas subire. Boni amici est non peccare propter amicum: pœnas tamen libenter dare propter ipsum: Adam verò voluit propter vxorem, Deum offendere, non tamen propter eam voluit pœna affici. Tuum (inquit) erat à Adam Deo irato occurrere, & corpus obiecit vindictæ, & seueritati diuinæ, & dicere cum Dauide, Ego peccaui, ego iniquè egi, ista ouis est. Vertatur (obsecro) manus tua in me. Quot sunt homines hodie in mundo, qui non solum propter amicos, sed propter eos, qui solum eos ad malum inuitant, mille peccata committunt, qui tamen illis, propter quos tot peccata perpetrant, non darent vnum ducatum, ne obolum dicam. Vt etiam peccatum excuset in Deum, qui vxorem dederat: peccatum obiecit suum. Doceris etiam hic Prælatos esse à Deo conueniendos in iudicio, quod subditos non custodierint, similiter teneri viros, vxores in officio continere.

Serpens errare fecit me. Docemur hic, inuestigandam esse primam malorum causam, & quàm graue sit aliquem in peccatum impellere. Similiter docemur quàm parum valeat excusare peccata apud Dominum: cum post excusationes, tam homo, quàm vxor eius dent pœnas. Ad serpentem nihil dicitur, neque interrogatur: quoniam peccatũ, quod ex malitia procedit: nihil habet, quod illud possit excusare.

Dixit Dominus ad serpentem. Qui prior fuit causa peccati, prius det pœnas. Vbi simul considera, quàm verum sit prouerbiũ illud, Malum, scilicet, velle sibi duos oculos frangi: vt alteri frangatur alter oculorum. Exposuit se serpens tot malis, quot illi hic infixit Deus: vt videret homines sua dignitate priuatos.

Maledictus eris super omni bestia agri. Vides hic quanti faciat Deus, decipere seruos eius? Nouit quippè quàm facilè decipi possunt. Charitas (ait Paulus) omnia credit, omnia sperat, omnia suffert. Vbi pulchrè rationem reddit, quare charitas omnia credat, & est, quia omnia sperat: sperat autem, quia suffert. Homo enim, qui magna, & grauiora mala patitur: quidquid ei de sua liberatione dicitur: facilè sperat, quisquis autem sperat, facilè narranti credit, quod sperat.

Puluerem comedetis. Adnotauit Augustinus verbũ istud: afferens hominem in peccati pœnam, factum fuisse diaboli cibum. Quãdo enim serpenti dictum est. Terram comedes, dictum etiam homini est, Puluis es. Si ergo homo peccator puluis, & puluis serpentis cibus: ergo homo peccator serpentis est cibus. Vbi etiam simul vides, quot pœnas dat peccator, propter vnicum peccatum, aut potius peccati suasionem.

Super ventrem tuum gradieris. Ecce quid pariat excellentiæ appetitus, nempè deiectionem, & qui supra se sine Deo extollitur: infra se deiicitur. Serpens voluit esse vt homo, & effectus est omni bestia agri inferior. Sicuti & homo, cum vellet ad Deum ascendere, ad bestias descendit.

Inimicitias ponam inter te, & mulierem.] Docet locus iste, quanto odio prosequendus sit, qui nos ad peccatum inducit, sit pater, sit mater aut frater. Admonemur etiam hic, imponendum esse silentium illis, qui mala colloquia miscere solent, Vbi simul vides Deum discordiæ authorem: vt discas, non esse minoris virtutis malos amicos, seu illorum amicitiam dissoluere quàm bonam fouere, Non veni (ait Saluator Luc. 12.) pacem mittere, sed gladium.

Multiplabo dolorem: aut angustiam tuam: & conceptum tuum.] Graue (ait Bernardus) iugum super filias Héux: quoniam si pariunt, cruciantur: & si non pariunt, maledicuntur. Similiter aduerte Deum communiter peccatorem punire in iis, quæ magis diligit. Nam serpens: quoniam dilexit superioritatem ad homines: infra bestias deiicitur: mulier verò in fructu ventris, propter quem ipsa in pretio habetur. Similiter in desiderio, in quo vehementissima est.

Quia parvisti voci vxoris.] Discant hic viri, non esse feminis in iis, quæ appetunt: obtemperandum: sed potius feminæ viris obtemperent.

Maledicta terra propter te.] Ad serpentem dictum est. Maledictus tu: homo verò non maledicitur, sed terra propter eum. Nouerat omnipotens Deus, quod aliquando esset naturam humanam assumpturus, ideò noluit eam maledicere. Similiter aduerte hominem in cibo punitum: quia in cibo peccauerat: vt vera sit illa sententia. Per ea, quæ quis peccat, per hæc torquetur.

Vocauit Adam nomen vxoris suæ Chauuah.] Admonet locus iste, viros debere vxores consolari in tristitia, infirmiori vasculo misericordiam ostendentes: & solatur partus difficultatem, prolis numerositate.

Fecit illis Dominus tunicas pelliceas.] Docet locus iste Prælatos non solum castigare subditos suos ob peccata, sed etiam amoris signa castigatis ostendere, neque propter ea: illa quæ sibi necessaria sunt, auferre. Nam etsi peccator puniendus sit, homo tamen fouendus est, qui modus Domino peculiaris est: vt Isa. 40. videre licebit. Consolamini, consolamini populum meum ô Prophetæ (dicit Dominus vester) loquimini ad cor Ierusalem, & aduocate eam: quoniam completa est malitia illius: dimissa est iniquitas ipsius. Contemplatur hic D. Bernardus, quanto maiorem misericordiam Deus seruis, quàm filio ostenderit: vt istis fecerit pelliceas tunicas: virgo verò filium pannis in præsepio inuoluat ita: vt dicere liceat, illud Gregorij. Vt seruum indueres, filium exuisti.

Ecce Adam fermè vnus ex nobis.] Dignus est, qui rideatur peccator: quod non sit assecutus quod voluit. *Ne fortè mittat manum.*] Docet locus iste legislatores, & iudices debere imponere reis pœnas à legibus comminatas. Deridentur enim leges, cum comminatur, neq; tamen imponuntur. Ideò enim noluit de ligno vitæ comedere: vt mortem comminatum incurreret. Similiter hac de causa de paradyso eiecit: vt in sudore vultus cibum quæreret sibi. *Collocauit illi Cherubim.*] Ostendit locus iste legibus adiungendos esse ministros, qui cogant nolentes eas custodire. Et aduerte Deum post peccatum, hominem extra paradysum, & ante non longè collocasse: vt quoties ante se locum videret amœnissimum, & se eo priuatum: ingemisceret, & peccatum suum ante se poneret.

Collocauit illi Cherubim.] Ostendit locus iste legibus adiungendos esse ministros, qui cogant nolentes eas custodire. Et aduerte Deum post peccatum, hominem extra paradysum, & ante non longè collocasse: vt quoties ante se locum videret amœnissimum, & se eo priuatum: ingemisceret, & peccatum suum ante se poneret.

Collocauit illi Cherubim.] Ostendit locus iste legibus adiungendos esse ministros, qui cogant nolentes eas custodire. Et aduerte Deum post peccatum, hominem extra paradysum, & ante non longè collocasse: vt quoties ante se locum videret amœnissimum, & se eo priuatum: ingemisceret, & peccatum suum ante se poneret.

CAPVT QVARTVM.

ET Adám cognouit Chauah vxorem suam, & concepit, & peperit Cain, & dixit: Acquisiui virum à Domino. Et addidit, vt pareret fratrem eius Hébel. Et erat Hébel pastor pecudum, & Cain erat colēs terram. Et fuit, in fine dierum adduxit Cain de fructu terræ oblationem Domino. Et Hébel etiam ipse adduxit de primogenitis pecudum suarum, & de adipe earum. Et respexit Dominus ad Hébel, & ad oblationem eius. Et ad Cain, & ad oblationem eius non aspexit. Et iratus est Cain valde, & concidit vultus eius. Et dixit Dominus ad Cain: Vt quid est ira tibi? Et, vt quid concidit vultus tuus? Nonne si benefeceris: venia erit? Et si non benefeceris: in porta peccatum cubat? Et in te erit appetitus eius, & tu dominaberis ei. Et dixit Cain ad Hébel fratrem suum. Et fuit, cum essent in agro, surrexit Cain contra Hébel fratrem suum, & occidit eum. Et dixit Dominus ad Cain. Vbi est Hébel frater tuus? Et ait. Non noui. Nunquid castos fratris mei sum ego? Et dixit. Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me à terra. Et nunc maledictus eris super terram: quæ aperuit os suum, vt susciperet sanguinem fratris tui à manu tua. Quando coles terram: non addet, vt det fructum suum tibi. Vagus, & profugus eris in terra. Et dixit Cain ad Dominum: Maior est punitio mea, quàm vt serā. Ecce eiecisti me hodie à facie terræ, & à facie tuā abscondar, & ero vagus & profugus in terra. Et erit, Omnis, qui inuenerit me: occidet me. Et dixit ei Dominus. Propterea omnis, qui occiderit Cain, septemplex vindicabitur. Et posuit Dominus signum in Cain: vt non percuteret eum omnis, qui inuenisset eum. Et egressus est Cain à facie Domini, & habitauit in terra Nód, ad Orientem Héden. Et cognouit Cain vxorem suam, & concepit, & peperit Chanóch. Et edificauit ciuitatem, & vocauit nomen ciuitatis, nomine filij sui Chanóch. Et natus est ipsi Chanóch Hirád, & Hirád genuit Mechuaél. Et Mechuaél genuit Methusaél, & Methusaél genuit Lémech. Et accepit sibi Lémech duas vxores: nomen vnus Hadáh, & nomen secunda Silláh. Et genuit Hadáh Labál. Ipse fuit pater inhabitantis tentorium, & iumentum. Et nomen fratris eius Tubal. Ipse fuit pater omnis tenentis citharam, & organum. Et Silláh etiam ipsa peperit Tubal. cān malleatorem acuentem omne opificium areum, & ferreum, & soror Tubal. cān fuit Nahamáh. Et dixit Lémech vxoribus suis Adáh, & Silláh. Audite vocem meam vxores Lémech. Auscultate eloquium meum. Si virum occidero in vulnere meo, & puerum in liuo meo. Quia septemplex vindicabitur Cain, & Lémech, septuaginta & septem. Et cognouit Adám adhuc vxorem suam, & peperit filium, & vocauit nomen eius Seth. Quia posuit mihi Deus semē alterum: pro Hébel. Quia occidit eum Cain. Et ipsi Seth etiam natus est filius, & vocauit nomen eius Enós. Tunc conceptum est inuocari nomen Domini.

CAP

CAP. QVARTI ANNOTATA
ad literam.

ET Adám cognouit Chauah vxorem suam. Est aliquando, vt diximus, Adám nomen proprium illius viri: quem Deus in initio produxit, aliquando verò commune. Est autem regula Hebræorum, quod nominibus propriis non additur, He, notificatiuum: cum verò addatur nomini Adám sapius, vt hic, constat aliquando esse nomen commune: vt constat ex multis scripturæ locis: in quibus non potest esse proprium, quemadmodum Leuit. 13. vbi dicitur. Plaga lepræ cum fuerit in Adam, id est, in homine, vbi non potest esse nomen proprium. Idem cap. 23. eiusdem libri. Sic Prouerb. 23. Præuaricatores, de Adam. in homine. Si plura exempla videre lubet, vide Pagninum in Lexico pagina 21. Quod autem sequitur:

Cognouit vxorem suam.] Disquirendum est, cur Hebraismus concubitus, appellet cognitionem fœminæ. Et meo iudicio, hoc ideò est, quia in nullo alio cognoscitur fœmina, esse fœmina, quam in congressu. Nam in omnibus aliis, excepto sexu: fœmina viro similis est, sicut in corpore, & aliis membris omnibus. Vnde, vt diximus, Hebraismus vocat fœminam perforatam, aut diuisam, quod in hoc à viro discernatur. Secundo dicitur cognitio: quoniam illo actu tractatur fœmina, vt nota, familiariter valde. Solemus enim amicos, & familiares tractare amplexando, & osculando. Addit tertiam rationem Lyranus, quod, scilicet, semen: quod est principium generationis, ex cerebro descendere Philosophi dicunt. Sed prior ratio mihi conuenientior videtur. Similiter est hic aduertendum, quod honestis verbis scriptura nominat coitum: vt nos doceat similibus vti: inuenitur tamen sapius propriis vti, vt patet Isaia 36. Vt comedant sterus suum, & bibāt aquam pedum suorum. Maxime autem ad exaggerandam impudicitiam alicuius: vt patet Ezech. 16. & 23. vbi imprope rans fornicationem Iudæ ait. Adamauit seruos eorum, quorum membra, vt membra, afinorum sunt, & vt fluxus equorum, fluxus eorum. Et cap. 16. dicit. Pro eo, quod effusa est turpitudine tua.

Concepit, & peperit Cain.] Verbum, harah, significat concipere, & grauidam fieri. Hosai. 14. vehariothau, id est, grauidas eius scidit Caiin. Primū Iod, in nomine Caiin non debet esse vocale, sed consonās. Nam vnicum, quod in Hebræo est, mouetur, sicut in nomine Mária, quæ Hebraicè dicitur miriám: vbi, secundum (Iod) est consonās, non vocale. Est autem aduertendum Caiin fonare possessionem, aut emptionem. Nā, canah, à quo Caiin significat propriè emere, & quia emptores possidēt quæ emunt, significat etiam possidere: vt infra. 25. Agrum, quem, Canah, id est, emit Abraham à filiis Cheth. Item Leui. 25. reuertetur ad eum, à quod, canahu, id est, emit eum. Quod verò significet possidere, patet Psalm. 139. Quoniam tu, canitha, id est, possedisti renes meos, & 78. Montem hunc, quem, canthah, id est, acquisiuit dextera eius. Infra etiam. 14. Benedictus Abrahā, Deo excelso, coneh, id est, possidenti cœlum, & terram, Hinc est, micneh, id est, pecus, quod quondam omnis ferè possessio esset in pecoribus. Significat etiam, micneh, emptionem, & possessionem. Cum ergo Chauah peperit Cain, vocauit illum possessi-

tionem, dicens.

Possedi virum à Domino.] Ac si dicat. Dedit Dominus mihi possessionem, filium, scilicet, & fortè vocat filium, possessionem, quia quondam magna possessio erat multitudo filiorum. Aduerte tamen, quod in Hebræo nulla præpositio coniuncta est dictioni (Domino) sed videtur necessariò supplenda, & eam supplet Thargum. Rabbi tamen Selomoh supplet (cum) vt sit sensus. Possedi virum cum Domino Hieronymus (per Dominum.) Quia tamen tunc primum acquirerebat filium: potius quàm possideret: melius vertendum puto.

Acquisiui virum à Domino.] Neque abhorreo, si veritas. Emi virum à Domino, quia fortè Dominum pro filio deprecata est, & precibus emit. Neque improbo eos, qui vertunt (acquisiui seu possedi virum, & Dominum) quoniam iam videbatur Domino reconciliata, cuius signum fuit, dare prolem masculam illi.

Addidit, vt pareret fratrem eius Hébel.] Sonat autem Hébel vanitatem: non constat autem, quare cum vanitatem vocauerit, nisi dicamus, quod considerans vanitatem præsentis vitæ, vocauerit eum vanitatem. Solebāt autē matres quondam ex euentis nomina filiis imponere, vt patet infra. 30. de Lia, & Rachel.

Fuit à fine dierum.] Hebraismus sonat, accidit, finitis aliquot diebus, aut post finem aliquot dierum: vel in fine dierum, aliquot, & sumuntur hic dies pro annis, quia non poterat alter terram colere, & alter pascere oues, nisi in ætate iam prouecta.

Adduxit Cain de fructu terræ.] Non explicat textus: quem fructum adduxerit, quia tamen dictum est eum fuisse terræ cultorem: credendum est adduxisse de pomis arborum, nam tunc, meo iudicio, non erat inuentus modus ferendi frumentum: nisi dicamus alium tunc fuisse colēdi modum, aut terram illud sponte genuisse. Sed quia tunc herbæ datæ sunt homini in cibum: priorem interpretandi modum magis approbo, quod videlicet obtulerit poma arborū, quas suo labore colebat.

Munus Domino.] Significat, mincah, munus quodcunque, etiam si sit oratio: vt patet infra. 32. vbi dicitur. Misit Iacob, mincah, id est, munus ad Esau. Et eodem capite. Et transfuit, hamincah, id est, munus ante illum. Et ibidem iterum. Placabo (inquit) faciem eius, mincah, id est, munere. Sic. 2. Regum 8. Accipe in manu tua, mincah, id est, munus. Et primo Samuelis 10. Et non attulerunt ei, scilicet, Sauli, mincah, id est, munus. Aliquando verò accipitur vt est peculiare sacrificium, de quo affatim Leuit. 2. dicitur. Et dicunt Hebræi esse sacrificium ex simila, ex qua fiebant placentæ in fornace decoctæ. Aliquando verò frigebatur illa massa in patella, quandoque in craticula, aut in caldario profundo: vbi in pinguedine coquebatur, de quo fufius dicemus loco citato secundo. Sat sit modò scire, aliquando accipi pro munere placatiuo: quodcunque illud sit, aliquando pro peculiari, quod ex simila triticea fiebat, aut ex granis. Dicunt enim Hebræi tres fuisse huius sacrificij species. Prima, ex farina simplici, non mixta aqua. Secunda, ex panibus coctis, aut elibano, aut sartagine, aut craticula. Tertia, ex spicis, seu granulis primitiarum. Si ergo teneamus munus Cain fuisse ex spicis, aut granulis frumentis: tunc, mincah, accipitur pro peculiari sacrificio, si verò poma, tunc, mincah, significabit munus placatiuum quodcunque. Non constat etiam quo-

modo offerebant tunc homines munus Domino. Sed crediderim tunc eos cōstruxisse aliquem altaris modum, cui superponebant ignem, quo cremabant munera, quæ Deo offerebant. Et putarem Adam similiter Domino obtulisse, ex quo iuvenes didicerunt colēdi ritum, quod & Eusebius in Ecclesiastica testatur historia.

Adduxit de primogenitis ouium suarum, & de adipem earū.] Credibile est ex Dei instinctu, aut Dei verbo primos parentes obtulisse Deo primogenita, & adipem, quod postea lege sancitum est. Voluit enim Dominus eos suis legibus assuefacere: ne cum promulgaret, tanquam nouitias acciperent, quemadmodum ostendisse credendum est, quæ munda, & immunda ad sacrificium essent. Quod Noe quoque sciuisse constat inferius cap. 7. & 8. Vbi etiam aduerte, quantum excesserit sacrificium Hebel munus ipsius Cain. Nam Cain obtulit de fructu terræ: Hebel verò de ouibus. Cain non elegit meliores fructus ad offerendum. Hebel verò selegit meliora: nempe primogenita. Tertio, quod Cain non obtulit pinguedinem: sed bene Hebel: ex cuius munere credendum est postea descendisse pinguedinem Deo offerri iustam.

Respexit Dominus ad Hebel.] Varia, & multa significata tribuunt Hebræi verbo, sahad, id est, respicere, quod hic ponitur, scilicet, aspicere, sperare, fidere, terrere, desipere, & narrare. & hoc idē, vt læpius admonui, quia proprium ignorant. Sed omnibus significatis pensatis, & examinatis locis: vbi verbum ponitur, videtur propriè significare, definire, seu quiescere, quod patet 1. Iob. 14. seheh, id est, quiesce, seu define, ab illo, & Isaia. 22. seheu, id est, define, seu quiescite à me. Iob 7. quouque non, tishah, id est, quiescis à me, seu à percussione mei, & in aliis multis locis. Quare ostēdendum est, quod vbi ipsi vertunt respicere: tam bene quadret quiescere requiescere, quod probatur 1. Isa. 31. vbi ipsi vertūt illud. Et non, sehabu, id est, respexerunt ad sanctum Israel, sed ibi tā bene quadrat, & non requieuerunt in sancto Israel, sed alios deos quaesierunt. Psalm. verò. 119. vertunt, veeshah, id est, delectabor in præceptis tuis, vbi melius veritas, & requiescam in statutis tuis semper, non hinc inde vagabor. Item Isaia. 17. vbi vertunt, iisheh, id est, respiciet, homo ad factorem suum, tam bene veritas, & quiescet, seu requiescet homo in factore suo & non amplius mutabit deos. Vbi Hieronymus vertit, inclinabitur. Rabbi Dauid, respiciet, vel sperabit. Thargum, innitetur. Rabbi Abraham, sperabit, aut fideret. Rabbi verò Solomon respiciet. Exod. 5. vertunt ne, iishu, id est, respiciant in verba mendacij: vbi tam bene quadrat, ne quiescant, seu acquiescant, & sic in aliis locis. Quod verò etiam in hoc loco quadrat, si veritas, vaijshah, id est, & quieuit, seu requieuit Dominus in Abel, & in munere eius: constat, quia vt in Exod. & Leuitico, probabimus, sacrificia fiebant: vt textus dicit, in odorem quietis: vbi noster vertit, suauitatis: & est sermo metaphoricus sumptus ab homine irato, aut etiam non irato, cuius naribus si apponas odoriferum fumum, requiescit. Sic Domino Deo nostris peccatis irato, & accedenti, quasi ad punitionem peccatoris, occurrebat offerens fumo victimæ suæ, quo quasi odore Dominus delectatus, quiescebat ab ira furoris sui: neque ad punitionem sumendam descendebat, ita quod quies hæc erat quædam delectatio ex fumo oblationis: qua quiescebat. Dominus. Sic ergo hic intel-

legendū est, quod quieuit Dominus, seu requieuit in Hebel, & in muneribus eius delectatus, scilicet, in bona voluntate Hebel, & etiā in fumo sacrificij eius, & si illud pro peccato fiebat: intelligendum est Deum ab ira quieuisse: si autem ad laudem, aut pro integritate, & incolumitate, delectatus est Dominus in sacrificio eius. Non sic autem requieuit, seu delectatus est Dominus in sacrificio Cain, neque in ipso Cain, quod non meliora ad offerendum Deo elegerit. Si autem quæras, quomodo Cain cognouit Deum delectari in sacrificio Hebel: non autem in suo: textus non explicat. Crediderim tamen, quod in absumptione ignis de cælo missi, solebat enim Dominus hoc signo ostendere sibi placere sacrificium: vt patet Leuitici 9. de sacrificio primo Aharon, & Iudicum. 6. de immolatione Gedeonis, & Salomonis in templo. 2. Paralip. 7. & Helix 3. Reg. 18. similiter Iudicū 13. de sacrificio Manoach.

Et iratus est Cain valde.] Id est, iracillius fuit, quia verbum in actiua voce ponitur, scilicet, propter fanorem, quem Dominus fratri ostendit, & non sibi, acceptando sacrificium fratris, & ostendendo complacentiam in eo.

Et ceciderunt vultus eius: seu facies eius.] Nos huiusmodi homines vocamus (Carrancudos.) Solent enim homines irati, aut odientes aliquem, oculos, & vultum dimittere, cum eum vidēt, & etiam cum tristantur. Est autem hic vultum vel faciem cadere, dimittere caput, vt facies solito demissior terrā respiciat. Et idē fortē demisit vultū ne ad cælum: vbi erat Deus, respiceret, à quo læ læsum arbitrabatur.

Nōne si benefeceris: portare, seu leuare, & si non benefeceris ad ostium peccatum cubas, & ad te apertus vel decursus eius, & tu dominaberis in eo.] Obscurus est locus iste, & variè ab Interpretibus redditur, & à Doctores exponitur. Verbum, tob, significat bonum esse, in, hiphil, autem benefacere. Nume. 24. Quā, tobi, i. bona, aut pulchra tabernacula tua Iacob, & iudicio meo, hoc, secundo significat, tob, scilicet, pulchrum esse, & de priori significatione dedimus exemplum. De secunda verò illud exemplo erit, quod habetur Cant. 4. Quam, tobi, id est, pulchri sunt amatores tui. Exod. 2. Vidit illum quod, tob, id est, pulcher. Communiter tamen significat benefacere, aut bonum esse. Sequens verò verbum, scilicet, seeth, à, nassa, ortum habet, quod multa significat: propriè tamē videtur significare portare, leuare, & eleuare. Dicitio verò, chattath, peccatum significat, & pœnam pro peccato inflictam, sicut Zach. 14. Hoc erit, chattath, id est, pœna peccati Aegypti, vechattath, id est, pœna peccati, seu punitio omnium gentium. Significat etiam oblationem pro peccato frequenter in Exod. & Leuitico: vt Leuit. 4. Omnem adipem iuueni, hachattah, id est, peccati, seu oblationis pro peccato, quo capite ter, aut quater in eadē accipitur significatione. Sequens verò dicitio, scilicet, robes, quam vertimus cubans, significat iacere: cubare: vt patet infra. 49. Curauit se, rabas, id est, accubuit, seu iacuit: vt leo. Sic Iob. 11. verabaltha, id est, & accumbes, aut iacebis, & non erit exterrens, potest ergo hic, chattah, significare punitionem peccati, & peccatum ipsum, & si pœnam, aut punitionē significet: tunc sensus est,

Nōne si bene egeris: portare, i. portabis præmium. Si autē non bene egeris: ad ostium peccatum iacens, id est, propè te est punitio peccati.

Et ad

Et ad te desiderium eius, id est, cupit te tenere, pœna peccati tui: sed tu, si vis, dominaberis illius, id est, apud te situm erit declinare pœnam eius, seu punitionem.] Loquitur autem hic Dominus metaphoricè comparando peccatum, seu punitionem peccati, cani, qui ad ostium cubat cupiens ingredi, sed in potestate Domini est claudere ianuam, ne ingrediatur, aut aperire, vt intret. Nouerat enim cordium scrutator. Cain iniquè aduersus fratrem cogitare, idē illi dicit punitionem ad ostium iacere. Videtur enim quod quàm primum aliquis peccatum committit, pœna, seu punitio desideret eum tenere, & iste, meo iudicio, est sensus huius loci. Si autem peccatum pro peccato, & non pro punitione accipias: tunc sensus erit. Si bene egeris leuari, id est: erit leuatio peccati, seu condonatio, id est, si bene egeris, facilis erit condonatio peccati. Alij: Si bene egeris, erit leuatio animi, & vultus, qui concidit: ac si dicat, erit hilaritas. Si non bene egeris: peccatum ad ostium cubat, id est, desiderium occidendi fratrem prope te est, & cupit ad te ingredi, scilicet, ad exequendum homicidium, sed in potestate tua erit acceptare. Præfert autem priorem sensum secundo, contextus literæ. Præcedit enim. Nōne si bene egeris, portabis, scilicet, præmium? Vbi non de bono opere, sed de præmio illius est sermo. Cum ergo sequitur: si autem malè: ad ostium peccatum cubat: videtur etiam de pœna, seu punitione peccati esse sermo, ac si dicat. Si bene egeris: portabis præmiū, si verò malè, pœnam, quoniam punitio è vestigio peccatum sequitur. Secundo probatur iste sensus, quoniam peccatum iam inerat ipsi Cain: iam enim iratus in fratrem erat: punitio verò nondum, sed ad fores erat: quia statim perpetrato peccato, à Deo punitus est, vt statim sequitur.

Et dixit Cain ad Hebel fratrem suum.] Non explicat scriptura, quid ei dixerit: quare licuit interpretibus verba fingere, aut supplere. Vulgatus putat illi dixisse. Egrediamur foras propter id, quod sequitur.

Et fuit, cum esset in agro.] Et in hoc secutus est 70. & Paraphrastē Chaldæum, Hierosolymitanum. qui putat illi dixisse. Veni & egrediamur in agrum, Aut dixit illi verba Domini, qualiter, scilicet, eum obiurgauerit, vel dixit illi iniuria verba. Et ex hoc loco aduertes mala deesse in textu, necessario supplenda. Mihi tamen magis arridet id quod subaudit vulgatus interpres propter id quod sequitur.

Cum esset in agro, occidit eum.] Multi ex hoc loco, & ex eo quod inferius dicit Cain. Omnis qui me inuenerit, occidet me: putant genus humanum iam propagatum, similiter extitisse oppida, & pagos, quare Cain timens aliquos fratri opem laturos, aut prodituros facinus patratum in agrum egressus est, ibique fratricidium perpetravit: quorum sententiam non asperror, quia verò similis est. Quare credendum est Cain propè patris interitum, hoc facinus commisisse, quando, vt diximus, humanum genus erat satis multiplicatum. Non constat etiam, quo instrumento eum occiderit, & quia non videtur adhuc fuisse armorum vsus, arma ministravit furor: unde ligno aliquo, aut pertica crediderim eum occidisse.

Vbi est Hebel frater tuus?] Credibile est Cain occisum occultasse fratrem, putans Deum facinus suum posse latere.

Quid fecisti?] Emphasi omnia verba hæc plena sunt, & cum maxima indignatione à Deo dicuntur, ac si dicat. Quare tam graue facinus perpetrasti.

Vox sanguinum fratris tui clamat ad me de terra.] Dicit sanguines, propter sanguinis copiam, ac si dicat. Abundantia sanguinis, aut propter vulnorum multitudinē, aut vt Hebræi dicunt, ob copiam futuræ sololis cum fratre interfectæ. Prior tamen causa simplicior & verior est. Aduerte hic quod in Hebræo habetur clamantes, seu clamare facientes ad me de terra, quare possit verti. Voce sanguines fratris tui clamantes, seu clamare facientes ad me de terra. Aduerte etiam quod, vt superius hoc capite dictum est punitio è vestigio peccatum sequitur: quare sanguines effusi clamare videntur, & petere vltionem, quemadmodum infra cap. 18. dicit Dominus, Clamor Sodomorum, id est peccatorum eorum venit ad me. Et nota quod grauiora peccata clamare dicuntur in punitionem, leuia verò loqui: ita quod qualia sunt peccata: sic clamare aut loqui dicuntur. Aduerte etiam, quod verbum, sahad, à quo, soachim, id est, clamantes, significat clamare, & dicunt Hebræi significare etiam congregare, propter illud 1. Reg. 10. vaiashec, id est, congregauit Samuel populum, sed propriam significationem retinendo, melius veritas. Et proclamauit Samuel, populum, vocando, scilicet ad se. Sic Iudicum 7. vbi vertunt, vaiisæch, id est, congregatus est vir in Israel. tam bene quadrat. Et proclamatus est (vt sic dicitur) vir Israel.

Maledictus es tu, è terra, qua aperuit os suum, ad accipiendum sanguines fratris tui, de manu tua.] Sensus est, Maledicet tibi terra, seu execrabitur te, ac si dicat. Terra eodem ore, quo sanguinem fratris tui bibit de manu tua, eodem petit ex te vltionem à me. Vbi aduerte, quod terra videtur homicidam execrari, & ex se eijcere: in qua homicidium perpetratum est. Hinc ortum habuere meo iudicio ciuitates refugij, Tantum enim terra execratur homicidium, vt ex se eijcere videatur homicidā, & causa est, quia cum quis hominem occidit, perdit terra vnum habitatorem, & cultorem, & filium, quia homo puluis est, aut quia fœdatur occisi sanguine, aut idem dictum est. Maledictus tu de terra, ac si diceret eiectus, tanquam res execrabilis, quod statim explicat.

Cum colueris terram.] Non solum (inquit) ex se terra eiiciet, sed etiam cum eam colueris, non dabit vim suam tibi, id est, fructum, qui ex terrā nascitur, aut non dabit fructum, iuxta vires, id est, non tantum, quantum potest. Dicitio choach, id est, vis, significat etiam virorem, seu viriditatem. Psalm. 22. Aruit tanquam testa, cochi, id est, viror meus. Significat & fructum, eò quod ex fortitudine terræ producat: vt Iob 6. vmichochachem) id est, de fructu vestro donate mihi.

Vagus, & profugus eris in terra.] Prior dicitio, scilicet, nah, significat propriè commoueri in se, siue intus siue extra, ad modum ebrii, aut tremuli seu qualiter mouentur timidi. Isaia. 29. Moti sunt, seu titubarunt, & non sechar, id est, à sicera, & 7. vaianach, id est, & motum est cor eius, Psalm. 107. ianuhu. i. titubarūt, sicut ebrius. Est ergo moueri ad modū nutatis, seu tremebundi. Hinc menahanim. i. finistri, sic à tremore dicti. 2. Samue. 6. Sequens verò dicitio. snad, significat moueri, vagari hinc inde. Jeremias 50. nudu, id est, migrate è medio Babel. Et Psalm. 11. nudi. i. transmigra in montem, sicut auis. Significat

Significat etiam caput mouere super aliquem, quem admodum solebant facere, qui aliquem consolabantur: vt Psal. 69. Expectaui, lanud, id est, ad commouendum, seu qui commoueretur super me, consolando, mouendo, scilicet, caput suum. Vnde & Iob dicebat. Vtinam esset anima vestra, pro anima mea: cum laudem super vos sermones, & mouerem caput meum super vos. Sic Isa. 51. Quis, ianud, id est, mouebit tibi, scilicet, caput condolendo? Est ergo sensus. Eris tremulus, aut commotus, scilicet, intus. i. timidus, & etiam vagus, seu motus extra, quia hinc inde discurrens, sine vlla requie. Na terra sua eiecit eum: & similiter alia, & forsitan patiebatur re ipsa corporis tremorem.

ante lege non
solum de pena
sed etiam de culpa
loquitur Cain.

Ait Cain, Magna iniquitas mea ad portare. Gemunt hic sub mole gigantes. Sed, vt iam hoc eodem capite dixi, & in canonibus admonui, quemadmodum sapissime in sacris literis sumitur peccatum pro peccati punitione: ita & iniquitas pro pena iniquitatis. & dictio, hauon, significat proprie curuitatem, siue quis curuus sit. i. iniquus, siue ex pena incuruetur, quemadmodum verbum, hauah, a quo descendit, significat curuum esse, siue culpa. i. iniquum, siue pena incuruetur, quod exempla monstrabunt. Danielis 9. Peccauimus, vchauinu. i. iniquum seu curuè egimus, non conformantes nos legibus tuis. Similiter Heister 1. non contra regem tantum hautah. i. iniquè egit, Valthi. Quod verò pena incuruari significet, patet Isa. 21. nahauethi. i. incuruatus sum, cum audirem. Item Psal. 38. nahauethi. i. incuruauit me, humiliavi me. Quod verò, hauon, significet penam iniquitatis, seu incuruationem, primo patet. 2. Reg. 7. Inueniet nos. ha non. i. pena iniquitatis. Et 1. Paralip. 21. Transire fac quæso hauon. i. penam iniquitatis serui tui. Sic Proverb. 5. hauonothau. i. penam iniquitatis capient impium. Quod autem iniquitatem significet, illud Nu. 14. exemplo est. Parce quæso, lahauon. i. iniquitati populi huius, licet etiam ibi posset in priori significatione accipi: vt sic sensus, ne punias. Si ergo hic accipias, hauon, vt penam iniquitatis significet, clarissimus est textus: sic vertendo. Maior est punitio seu pena iniquitatis, quam vt portem. i. portare, seu ferre possim cum vita, & sic Pagninus textum optinè vertit. Quod verò ille sit sensus, què littera præterdit, contextus ipse manifestat, Sequitur enim. Ecce eiecit me hodie à superficie terra & à facie tua abscondar, & omnis qui me inuenit occidet me. Vbi vides eum putasse, non posse punitionem ferre, sine vitæ discrimine. Huic etià senium præcedentia probant: incoeperat enim Dominus punire Cain dicens: Maledictus tu è terra, Cain verò occisionem metuens, aut subiuncta verba. Maior est punitio mea à ferre. i. quam vt ferre eam possim viuus. Quem sensum etiam Rabbi David amplectitur. Caietanus autem, & multi alij accipientes, hauon, in alia significatione, prout. i. iniquitatem significat, vertunt. Maior est iniquitas mea, seu magna est iniquitas mea à leuari. i. quam vt leuari seu condonari possit. Ex quibus verbis antiqui Sancti arbitrati sunt, desperasse: quod littera non expressè dicit, sed videtur Cain sentire tam graue esse peccatum suum: vt cuiusque eum inueniret: occidet. Sed re vera, primus sensus est germanus literæ, & ex hoc loco discas, quid valeat linguarum peritia. Nam si hæc non esset perpetuò locus iste maneret occultus, sicut & præcedens.

Ecce eiecit me hodie à superficie terra. Non quidè omnis, sed natiuitatis meæ.

Et à facie tua abscondar, id est, à presentia, tanquam reus à iudice.

Et dicitur timidus & commotus, seu vagus, & quicumque inuenit me, occidet me. Aut quia me fratricidam agnoscent, aut tanquam vagum, ignorabunt me. Ex quo loco, vt iam diximus, colligitur: multiplicatum tum humanum genus: aliàs non timisset Cain occisionem ab inueniente. Et pena sequens, occisori Cain imposita, idem indicare videtur.

Propterea omnis occidit Cain septies vindicabitur, aut sumetur vltio de eo. Id est, vsque in septimam generationem punietur, aut septem penis afficietur: vel perfectè vindicabitur, sicut septima dies complet hebdomadam. Aduerte hic, quod licet verbum nacham, quod hic ponitur, significet vindicare, & punire, etiam significat iudicare.

Et posuit Dominus ipsi Cain signum, vt non percuteret illum omnis inueniens eum. Non solum, vt non occiderent eum, sed etiam ne percuteretur. Quod signum hoc fuerit, textus non explicat, neque est aliqua coniectura ad hoc sciendum, neque libenter in sacris literis historias fingo.

Egressus est Cain à facie Domini. Ostendit textus iste Deum humana effigie sæpius apparuisse, & familiariter cum primis parentibus conuersatum: idèò textus dicit, Cain à facie Domini egressum, id est, ab illa conuersatione, & familiaritate, qua antea cum eo ipse pater, & frater conuersabantur.

Habitauit in terra Nod, ante Heden. Aliqui arbitrantur nomen, Nod, esse proprii loci nomen, alij verò appellatiuum, quod mihi magis placet, propter sententiam Domini: licet enim in aliquo loco ad tempus habitasset, statim tamen inde migrabat ad alium locum: quia vltio Domini non sinebat eum quiescere. Et quod sequitur, ante Heden, sensus est, quod versus orientem horti deliciarum migrauerit. Vocauit ciuitatem iuxta nomen filij sui Chanoh. Huius ciuitatis Berosus meminit, eamque monti Libano proximam ex Chaldæorum relatu dixit. An verò Cain ante fratris cædem extruxerit eam, certum non est sequendo tamen seriem huius literæ videtur postea extruxisse.

Accepit sibi Lemech duas vxores. Vsq̄ue ad hoc tempus vnica vxore videbatur homines contenti: aliàs non narrasset hoc, tanquam peculiare, & rarum quid scriptura. Potuit tamen fieri, vt hoc enarret propter sequentia.

Ipsè fuit pater habitantis tabernaculum. Id est, pastorum præcipuus, aut primus qui docuit rem pecuaria curare, vel quod verius puto, docuit in tentoriis habitare pastores. Iam enim antea pastores erant, vt patet de Hebel, sed nondum erat vsus habitandi in tentoriis pastoribus, sed iste inuenit. Et etiam fuit pater pecudis. i. magnus artifex in re pecuaria. Aduerte etiam hic, ohel, significare proprie tentorium pastorum, licet aliquando omne habitaculum significet: quod annotauerim pro lib. Exodi, & Leuitici, vbi de tabernaculo Domini agendum est. Ipse, scilicet, Tubal fuit pater, id est, primus aut præcipuus.

Omnis comprehendens citharam, & organum. Verbum, tapas, quod hic vertimus, comprehendere, significat proprie complecti, & comprehendere. vt patet. 2. Regum 12. tapas, id est, comprehendit Ioas regem Israel. Idem Iosué 8. Et regem Hai, tapessu, id est, comprehendit. Duo autem nomina, quæ sequuntur, scilicet, chinor, & hugab, prius, scilicet, chinor dicitur citharam significare, sed significatio non est omninò certa. Hoc certum est quòd

est, quòd significat musicum instrumentum, quod pullans complectitur, & quod potest suspendi, quarum significationum prior coniectura ex hoc loco sumitur: quia dicitur fuisse pater comprehendens, seu amplexandis citharam. Secunda verò ex Psal. 137. vbi dicitur. Suspendimus, chinorothenu, id est, citharas, aut tibias nostras, vbi vulgaris vertit, organa. Sed quia organa non solent suspendi: videtur melius vertere, citharas nostras. Sequens verò dictio est ab, hagab, cuius significatio dubia est Hebræis. Dicunt tamen significare, amare, & loqui amatoriam: vt Ezechielis 23. Et in omnibus, vel cum omnibus, quos, hagebah. i. adamauit: vt Hieronymus vertit. In quos insanuit, & quasi vbique verbum in hac significatione vertit. Mihi verò verbum videtur significare suspirare, seu suspirium emittere. Moueor ad hoc, quia video, hugab, id est, organum, nullam allusionem habere ad significationem verbi, scilicet, amare. Secundò, quia Ieremiæ 33. habetur. Quia, hafabim, id est, flatus, seu sufflationes, ore suo ipsi faciunt, quod videtur idem esse, ac si quis ore oppedat aliquid ignominiosè: quod apud nos signum est sublationis magnæ, aut sibilis. Tertio, quia tunc hugab, id est, organum cum ex flatu sonum mittat: conuenientiam habet cum significatione verbi, & adhuc potius putarem tibiam, quæ etiam flatu sonat, quam organum: quia pullans organa, non complectitur illa, quemadmodum facit canes tibia, & textus dicit quòd fuit pater comprehendens, seu complectentis. Quarto, quia hæc significatio toleratur, imò quadrat omnibus locis, in quibus verbum ponitur. Nam locum Ezechielis citatum vertere potes. Et in omnibus: pro quibus suspirauit. Et eodem cap. vbi nostri vertunt. In manu filiorum Assur, quos adamauit: verti potest, quibus suspirauit. Solent enim amantes suspiria emittere in absentia amati. Et iterum eodem capite, vbi dicitur. Filios Assur adamauit: tu verte, & ad filios Assur suspirauit. Sic Ieremiæ quarto, maassu, id est, contempserunt te amatores tui: tam bene veritas, suspiratores tui, seu qui antea propter te suspirabant, amatores simulantes, aut amatorem agentes. Sic Ezech. 23. Suspirauit super suspiratores suos, pro adamauit amatores suos, & sic in aliis locis. Illud verò eiusdem cap. Ecce tu es illis, sicut canticum amatorum: potes vertere, sicut canticum organorum, & sic vertit Chaldæus, aut sicut canticum sufflantium ore, vel sibilantium: vt superius diximus. Nondum tamen rem definitio, quia coniecturis moueor.

Tubalcain acuentem omne opificium areum, & ferreum. Verbum, latas significat acueri, vt patet Psal. 52. Sicut nouacula, melutta, id est, acuta faciens dolosè, & Psal. 7. Gladium suum, liltos. i. acuet. Et quod sequitur. Omne opificium: aduerte, quòd verbum, charas, à quo, chores. i. opificium: significat multa Hebræis, quia proprium significatum ignorant. Significat enim silere, obsurdescere, tacitum cogitare, & arare. Sed si quis rectè locos, vbi verbum ponitur: expendat, deprehendet verbum significare proprie fabricare, & exinde arare. Nam nos Lusitani omne fabricare, præsertim alicuius metalli, vocamus arare. Nam si videmus aliquod auri, aut argenti vas optimè fabricatum, dicimus. (Quam bene laurabo esta este vaso.) Quam bene exaratum est hoc vas, & quia cogitans aliquid, intus fabricare videtur, significat etiam cogitare. Similiter tacere, aut melius surdescere,

quia fabri loquentibus sibi surdi videntur. Nam Psal. 129. habes. Super dorsum meum, charsu. i. arauerunt arantes, id est, ita sciderunt, ac si vomere profcinderent terram. Sic Iudi. 14. Nisi, charasthem, id est, arassetis in vitula, seu cum vitula mea. Proverb. 6. videtur significare, cogitare: vbi habetur, chores. i. cogitans malum. Sed ibi verti potest, arans, seu fabricans malum, videlicet corde. Sic eodem capite, cor, chores. i. cogitans cogitationes impietatis, vbi similiter posset verti, cor fabricans. Ratio autem, quare significat surdescere, est, quia fabri ob malleationem quasi surdescunt, non audientes: similiter cogitantes, non aduertunt ad ea, quæ sibi dicuntur: operi, aut cogitationi intenti. Vnde nostri in prouerbium habent, cum quis non vult audire, aut attendere. Agit (inquiunt) mercatorem. Psal. 28. Ne thecheras id est, ne taceas, aut ne surdum agas: vt artifex, vel ne cogites. falia, non curando mea. Et 35. Vidisti Domine, ne (techeras) id est, cogites, non curando me. Noster vertit, ne taceas Mich. 7. Aures eorum, techerasnah. i. obsurdescent, seu ad modum fabricantium se habeant, qui non audiunt, quæ dicuntur, propter malleorum ictus. Significat ergo hic, chores, artificium, aut potius artificium elaboratum.

Et ait Lamech vxoribus suis. Si virum. Veritas Hebraica sic habet.

Quia virum occidi in vulnere, seu attritione mea, & puerum ad liuorem, aut colligationem, seu conuulsionem meam, quia septies vindicabitur Cain, & Lemech septuaginta septem. Inter locos difficiles huius libri, iste est vnus, & difficultatem facit ignorantia huius viri, & pueri, de quo in textu est sermo, idèò licuit Hebræis fingere historiam Cain, & filij. Et dupliciter iste textus exponi potest. Primo modo tenendo, Lemech fuisse homicidam, & videtur quòd fuerit homicida viri, aut pueri: neque sum longè ab hoc, quòd putem Lemech occidisse puerum filium suum ex aliqua ex iis vxoribus, propter duo. Primò, quia verba ad vxores dirigit. Secundò, quia dicit, & puerum ad liuorem meum: vbi videtur loqui de puero, qui pertineret ad mulieres, aut ad alteram earum, quem castigando occiderit: percutiens enim puerum, occidit. Quæ de causa vxores obiurgabant eum, quòd, scilicet, ipse esset daturus penas homicidij. Quamobrem volens eas deterrere, dicit. Quia occidi virum in vulnere meo, quod, scilicet, illi infixi, & puerum ad liuorem meum. Id est, liuidum eum reddendo: non putetis me impunè occidendum, quoniam si Cain vindicabitur septies, qui fuit fratricida: multò magis Lemech, qui est simplex homicida, vindicabitur septuaginta septem. Tenendo ergo quòd Lemech virum, & puerum occiderit, quicumque illi sint, & vxores dixisse ei, quòd homicidiorum esset penas daturus: ipse dicit, quòd licet sit homicida, non tamen est impunè occidendus, quoniam si occisor Cain erat penas daturus vsque in septimam generationem, multò magis occisor eius. Potuit etià fieri, quòd vxores illi mortem intentarent, & ipse ad eas ab hoc deterendas dixerit verba hæc: sed prior sensus est germanior, si Lemech fuit homicida. Alter sensus est, quòd vxores ei mortem timerent, postquàm filius Tubalcain arma inuenit, quas ipse solatur, dicens: Non mihi timeatis: quoniam si virum occidisset in vulnere meo, & puerum ad liuorem meum, id est, etiam si occidisset hominem integræ ætatis, aut puerum innocentem, qui me occideret, non euaderet penas: quoniam si Cain

Cain vindicabitur septies: Lemech vindicabitur. 77. & hic sensus nullam supponit historiam, & hunc sensum Pagninus præterit, qui hic vertit.

Si virum occidero in vulnere meo. Omnes ferè nostri intelligunt hunc textum, quòd Lemech debeat puniri septuagies septies, & quòd Cain sit septies puniendus. Dicunt insuper Lemech occidisse Cain, cum vtrumque sit falsum, vt ex ipso textu ostendemus. Nam quòd Cain non sit septies daturus pœnas, constat: quia textus non dicit, quòd Cain sit septies puniendus, sed quòd vindicabitur scilicet, ipse de occidente se. Cum enim ipse punitioni Domini opponeret, quòd omnis qui eum inuenisset, occideret, Dominus volens eum securum reddere, dicit, non sic futurum esse, imò si quis eum occideret septies puniretur. Ex quo manifestè constat, quòd non Cain, sed occidens ipsum erat septies pœnas daturus. Vnde cum dicit Lemech, quòd *Septies vindicabitur Cain*: non debet esse sensus, quòd sit septies pœnas daturus, sed potius is, qui eum occidisset, quemadmodum Dominus fuerat pollicitus ipsi Cain. Quòd autem hic occasionem errandi dedit, fuit præpositio, de, quæ ponitur in vulgata editione. Dicit enim, *Quoniam septuplum vltio dabitur de Cain*. Quibus verbis ostendit pœnas daturum Cain, & etiam Lemech, cum, vt diximus textus oppositum dicat, & meo iudicio, etiam vulgata editio, sed fuit malè intellecta. Nam cum dicit, *Septuplum vltio dabitur de Cain*, sensus est de occidente Cain. Constat autè Cain quadruplices tantum dedisse fratricidij pœnas: Primò, quòd fuit à Deo maledictus. Secundò, quòd terra non erat datura colenti vim suam, seu fructus: quos dare poterat. Tertio, quòd esset commotus: Quartò, quòd esset profugus, & potest quintò addi, quòd eiiciendus à facie Domini. Neque constat postmodum alias dedisse. Quòd verò iste vir, quem occidit Lemech: si tamen eum occidit: non fuerit Cain, probatur, quia vir occidens Cain daturus erat pœnas in septuplum: vt textus dicit, sed Lemech non legimus tot pœnas dedisse. Constat ergo, quòd Lemech non occidit Cain. Secundò, quia si Cain esset à Lemech occisus: Deus non impleisset verbum suum ipsi Cain. Pollicitus enim illi fuerat, quòd non esset occidendus ab eo, qui eum inueniret. Vnde credendum est eum obiisse, non autem fuisse à quoquam occisum. Tertio, quia eodem modo, & in eadem significatione accipiendum est verbum, nacham, seu vindicabitur, cum dicit Dominus ad Cain, quòd omnis occidens Cain, septempliciter vindicabitur, & cum Lemech dicit septempliciter vindicabitur Cain. Sed in priori loco significat, quòd vltio sumenda est de occisore Cain: vt etiam ipsi fatentur: ergo, & in secundo loco. Nullo ergo modo est intelligendum, quòd Cain dederit septies pœnas, neque quòd Cain fuerit à Lemech occisus. Vbi vides quæ mala pariat vna dictio addita, vel ablata à textu, aut sententia malè intellecta. Est ergo sensus huius loci iterum repetitus.

Audite vocem meam vxores Lemech, Auscultate eloquium meum: licet enim virum occiderim in vulnere meo, & puerum in liuore meo, non tamen erit à pœna immunis, qui me occiderit. Quoniam si Cain vindicabitur, id est, vltio illi dabitur de occisore septies, iuxta verba Domini, qui quidem fuit fratricida. Lemech qui est simplex homicida vindicabitur

septuagesies septies. Aut si non fuit homicida: sensus erit. Si virum occidisset in vulnere meo, & puerum in liuore meo, adhuc daret pœnas, qui me occideret septuagesies septies. Et si hunc secundum amplectaris sensum: videtur, quòd Lemech puerum filium suum castigauerit: ob cuius verbera fuit ab vxoribus redargutus, quibus ipse dicit, quòd non solum non puniretur, si verberet, sed etiam si occidat virum, aut puerum, quinque eum propterea occiderit: graues dabit pœnas. Si verò meliorem habeas sensum huius loci, amplectar tecum.

Vocauit nomen eius Seth. Sonat, Seth, positionem, & causam subdit, quare sic eum vocauerit, quòd videlicet posuisset ei Dominus semen aliud pro Hebel occiso à fratre.

Vocauit nomen eius Enos. Sonat Enos hominem, aut potius hominem masculum. Sunt tamen qui dicunt, Enos, sonare dolorem, & exinde hominem, quòd omnibus diebus vitæ suæ doleat: significatio tamen nominis, neque nobis, neque Hebræis plenè nota est.

Tunc ceptum est vocari in nomine Iehouah. Verbum Hebraicum, chalal, cuius præteritum passiuum hic ponitur, scilicet, huchal, significat propriè pollueri, profanari, & quia cadauer tangentem polluebat, & sanguine occisi polluebatur, significat secundò, occidere, tertio, significat incipere, præsertim in tertia coniugatione, seu commune facere, quemadmodum fructus nouæ arboris: quarto anno incipiebat communis fieri, seu prophanari. Et prioris significationis vbique obuia sunt exempla. Et primo Leuitici decimonono vbi dicitur. Sanctificationem Domini, chilel, id est, polluit. Item Malachieli secundo. Quia, chilel, id est, polluit, iehudah, sanctificationem Domini. Quòd verò occidere significet, constat Deuteronomi. 21. De sanguine, chalal, id est, occisi, aut polluti. Sic Numeri trigessimoprimo. Omnis qui tetigerit, bechalal, id est, occisum, vel scædatum, Tertix verò significationis exempla habes infra, sexto capite, vbi dicitur cum, hechel, id est, cœpisset homo multiplicari super terram. Et capite decimo ipse, hechel, id est, cœpit esse potens in terra. Item Deuteronomi. tertio. Domine Deus, hachilotha, id est, cœpisti ostendere seruo tuo. Secundum ergo duas verbi significationes potest textus dupliciter reddi. Nam alia, scilicet, occidere, nullo modo conuenire videtur. Primo sic. Tunc, scilicet tempore Enos, ceptum est inuocari in nomine Domini. Secundò sic, Tunc prophanatum, aut pollutum est nomen Domini. Videtur autem prior interpretatio conuenientior, quòd scilicet tempore Enos, cœperit nomen Domini, Iehouah, inuocari, quando Seth, & Enos viri religiosi vixerunt. Vbi aduerte, quòd tempore quo vixit Cain, & Hebel, & Adam, nomen Domini inuocatum est, sed mortuo Hebel, cum Cain esset à Domino elógatus, & eum vt pote punitorem exasum haberet, non curabat inuocare eum: sic semen ipsius. Postea verò cum natus esset Seth vir bonus, & semen ipsius propagari inciperet: iterum ceptum est inuocari nomen veri Dei, quòd oblitteratum erat hominibus ad idololatriam declinantibus. Si verò secundo modo legas, scilicet, tunc prophanatum est nomen Domini: sensus erit, quòd generatio Cain; tunc, id est, tempore suo polluit nomen Domini, faciendo mala. Aliqui putant

putant tunc homines communiter inceperunt inuocare nomen Domini passim, videntes Deum curare res humanas, & punisse Cain. Sed prior sensus mihi apparet verior, & germanior. Neque dicit textus, quòd tunc cœperit agnosci, quia iam antea cognitum erat, sed vocari, aut inuocari: ac si dicat, tunc cœperunt Deum colere fundendo preces, faciendo sacrificia, & id genus alia. Vnde infra cap. 13. de Abraham dicitur, quòd venerit ad locum altaris, & vocauerit aut inuocauerit nomen Domini, scilicet, Iehouah.

CAPITIS IIII. ANNOTATA AD NOSTRAM ERVDITIONEM.

Dam cognouit vxorē suam. Credendum est eam, quandiu in paradyso fuit, non cognouisse: quoniam cum virgo tunc esset, & ambo in ætate ad generandum aptissima, & ad hoc à Deo ipso producti, genuissent: si inter eos esset ibi congressus. Quo factò docemur, quanta veneratione, & reuerentia à nobis habenda sint loca sacra: vt scilicet, ibidem nullam turpitudinem operemur, qua locus sacer scædari possit. Si enim domus Dei domum negotiationis facere prohibemur, multò magis domum turpitudinis. Vbi similiter in verbo cognouit, docemur, quanta vocabulorum honestate, in turpibus rebus nominandis, vti debeamus. Quare Paulus Ephesios admonens, ait: Fornicatio, & omnis immunditia, aut auaritia, neque nominetur in vobis, sicut decet sanctos: aut turpitudine, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet. Sanctorum enim est ab immunditiarum colluue esse exemptos, illorum verò, qui summè sunt sancti, non solum non facere, sed neque nominare talia.

Acquisiuit virum à Domino. Admonet nos locus iste, quanti facienda sint beneficia Dei, præsertim soboles: tanti enim Eua æstimauit hunc filium, ac si Dominus illi magnam dedisset possessionem. Non considerauit, filium secundum naturæ ordinem genuisse, aut beneficium esse naturæ, sed illud totum in Deum refert, ac si nullæ in beneficio essent naturæ partes. In quo nos vehementer arguit, qui non nisi miraculosa Deo damus, neque illi accepta ferimus beneficia naturæ. Quis enim nunc cum filium genuerit, aut fructum terræ in copia habuerit, gratias Deo agit? omitto interim alia immensa Domini beneficia. Vnde, vt Basilus ait, cogitur Deus à nobis sua beneficia auferre: vt ea cognoscamus: quòd ingratisimi animi est cognoscere, scilicet, beneficium: dum auferitur. Dedit mihi Dominus vitam, & salutem, & opes ad duos, & tres annos, & non solum non egi illi gratias, sed neque vnquam eius beneficia esse cognoui, & si ad vnam diem auferat salutem: aut ad annum opes, statim murmuro, blasphemio, & multa alia conuitia in eum obiecto. Est etiam quòd hic considerare queas, videlicet quàm patienter Eua, & Adam Domini punitiones sustinuerint, licet enim Deus homini tot mala infixisset, tacuit, acceptauit, neque cogitauit leuissimum fuisse peccatū, nempe vnus pomi interdicti esum: pro quo tot mala subibat. Non vocauit Deum iniustum, non crudelem. Neque cum Cain dixerunt, Maior est punitio nostra, quam vt ferre possimus. Neque saltem tacuerunt, sed vides hic muliere in gratias

mam Domino, filij munus in eum collocasse. Si enim mala inflicta considerasset, abhorreret à conceptu prolis, quam cum vitæ discrimine in partu eiiciebat, sed omnium malorum oblita, filium: quem tanta cum molestia in vtero ad nouem mensium tempus gestarat, eumque tanto cum dolore pepererat: in Deum, cum gratiarum actione referebat dicens. Acquisiui virum à Domino. Quo arguit eos, qui cum à suis Prælati arguantur: vultum demittunt, vertuntque alio, nolentes respicere arguentem, aut punientem, & si quid postea prælatus concedat, respuunt, & accipere cum indignatione recusant. Non sic Patres nostri, qui neque puniti à Deo diuertunt, sed munus cum gratiarum actione suscipiunt. Vnde sequutum est vt quasi gratis de beneficio concessio, Deus secundum addiderit, & melius sequitur enim.

Et addidit, vt pareret fratrem eius Hebel. Est etiã hic aduertenda Domini conditio, vt neminem affligat, quin statim sequatur consolatio, si peccator respiscat: quemadmodum hic videmus. Postquam enim scæminā tam grauibus legibus adstrinxit: statim, vt consoletur deiectam, sobolem tribuit.

Erat autem Hebel pastor ouium, & Cain agricola. Admonet nos hic iustus Hebel, illud munus esse subeundum, quo melius possis summo Deo ministrare, & quo securiori conscientia viuere possis, quale est munus pastoris. Crediderim enim Hebel ideò pastoris subiisse munus: vt ex ouibus agnos, & ex agnis adipem, quem Deo offerre posset, haberet.

Adduxit Cain de fructu terræ oblationem Domino. Admonet locus iste, quali oculo, & examine pœsanda sint, quæ à nobis Deo offeruntur: licet enim Cain prius obtulerit, quàm frater eius, quia tamen non tam exactè libauit munera, vt frater: reiectum est à Domino munus eius. Vbi etiam arguuntur Lutherani nostri temporis, qui nihil sine expresso verbo Dei, in eius cultum admitti volunt. Sed dicant nobis, quo verbo expresso, quo sermone, quòue præcepto Dominus præceperit Cain, aut Hebel munera hæc sibi offerre? Vnde etiam Noe, & multi alij sancti patres suis sacrificiis Deum sine expresso verbo coluerunt. Voluit, & sanctus Dauid templum Domino construere, sed vbi expressum ad hoc verbum? Solum, quia putauit Deo gratum. Cur ergo Ecclesiæ non licebit in cultum instituere Domini: si putauerit aliquid Deo gratū esse? Faciunt ipsi sine Dei verbo, imò contra Dei verbum sua schismata, & diuisiones, suæque ceremonias, & arctabitur Ecclesia: vt non faciat suas oblationes? sed hæc alibi fusius differemus.

Respexit Dominus ad Hebel, & ad oblationem eius. Docet nos litera hæc munera non esse grata, nisi ex animo. Abhorret enim Dominus à muneribus, quæ non exporrecta fronte illi offeruntur. Quomodo dicebat summus sacerdos Aharon Mosech potui Domino in ceremoniis placere mente lugubri? Est aliud, quòd hic aduertat; videlicet quàm oculatè Principes, & ij, qui seruos habent: debeant ostendere alicui suam dilectionem, & quàm occultè: ne scilicet alios ad inuidiam prouocent: quare videbis Deum infra capite 13. cum terram Chenahan esset Abraham promissurus, & ipse esset simul cū Loth: expectare, & differre hanc promissionem quousque ab eo separaretur Loth. Habet enim textus. Et Dominus dixit ad Abraham, postquam separauit se Loth ab eo. Leua nunc oculos tuos & vide à loco, vbi es: ad Aquilonem, & Merid-

diem: ad Orientem, & occidentem: quia omnem terram, quam tu vides: tibi dabo, & semini tuo usque in seculum. Sed habet Dominus hoc peculiare: vt defectum honoris sui inuidia puniat. Cum enim Heli filios plus æquo diligens, non vt par erat, argueret, quod primitias carnis ab offerentibus tollerent, antequam Domino consecrarentur: audiuit. Videbis (ait Dominus) æmulum tuum in templo in vniuersis prosperis Israel, & non erit senex in domo tua. Nos cum sæui, & crudeles simus, illato inimicis malo, ex eis vindictam sumimus Deus verò faciendo bonum illis, qui nobis inimicantur, aut vicinis nostris: quo vindictæ genere, licet nihil mali facere videatur: consumit tamē inuidi præcordia: cum ante eius oculos æmulum exaltat. Huiusmodi vindictæ genere, vsus est aliquando Paulus: cum Romanis dicit. Quandiu sum gentium Apostolus: ministerium meum honorificabo, si quomodo ad æmulationem prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex eis. Sic, & hic Dominus volens prouocare Cain, vt de cætero: cum illi vellet munus offerre, meliora seligeret: non illi nocuit, sed munus fratris acceptauit: vt eum ad fratris mentem reuocaret: ipse verò vice versa in deterius mutatus est, vnde debuit melior fieri. Arguit etiam locus iste eos, qui cum bona habeant, deteriora Deo offerunt, quos apertioribus verbis Deus ipse Malach. 1. denotauit. Maledictus (inquit) dolosus, in cuius grege est masculus, ipse verò votū vouens maculosum offert, quia Rex magnus sum, dicit Dominus.

Iratuſ est Cain valde, & occidit facies eius.] Ostenditur hic, quàm cæca passio, ira sit, quæ non solum in eos, vnde sibi mala veniunt, sed etiam in innocentes sæuit. Quid enim mali illi fecerat frater, Deo suo offerendo selectiora? aut quomodo poterat Dei fauores prohibere, qui an munus suum illi gratum foret, ignorabat. Aduerte etiam, qualiter animum deiicit negatus principis fauor. Sicut enim maximè euehit, & lætificat hilaris domini vultus feruum, ita omnino deiicit: si eum sentiat non affectum sibi ea, qua solitus erat, hilaritate.

Vt quid est ira tibi?] Docentur hic principes, seruos, quos viderint tristitia affectos, subleuare: vt vnde malum processit, inde prodeat medicina. Sunt multi prælati, qui siue subditi tristes sint, siue hilares, non curant, etiam si ipsi sint illis causa tristitiæ. Non sic Dominus Deus, sed licet viderit Cain sine vlla causa iratum erga fratrem, & tristem, causam tristitiæ inquirat, subleuat, verbisque solatur. Pollicetur bona, si mentem, & opera emendet.

Si non benefeceris ad ostium peccatum cubat.] Quæ admodum opus bonum, suum sequitur præmium: ita malum, euectigio punitio. Nullus ergo malè agens sibi promittat impunitatem, quoniam omne malum sua vindicta sequitur. Admonemur etiam libertatis nostræ aduersus eos, qui eam negant: in quorum potestate quemadmodum est peccare, aut non peccare: ita & pœnas dare, aut non puniri.

In te erit appetitus eius.] Statim peccator pœnas sui peccati daret, nisi Dominus prohiberet.

Fuit, cum essent in agro.] Vtinam qui bona agunt sic opportunum ad hoc tempus quærerent, quem admodum peccatores. Postquam enim perditus ille Iudas Saluatorem vendiderat: statim (vt ait Lucas) quærebat opportunitatem, quomodo illum opportunè traderet. Oculis adulteri (ait Iob) obseruat caliginem. Norunt ergo peccatores suam opportunitatem malis operibus quærere, quàm

boni vix ad bona opera curant. Obseruauit ergo nequam iste Cain tempus, quo fratrem solum inueniret in agro incautum: vbi qui prohiberet, non inueniretur, neque qui accusaret, adesset. Hanc Dominus ab iniquis expetit vltionem: vt eo loco, & tempore mala faciant, quibus non sit qui prohibeat.

Surrexit in Hebel fratrem suum, & occidit eum.] Audis, quantum malum sit inuidia, quæ neque fratribus parcat, sed occidit, & recole quid fecerint fratres Ioseph, quos inuidia compulit fratrem in Aegyptum vendere.

Vbi est Hebel frater tuus?] Vnicuique mandauit Deus de proximo suo, & in iudicio Dei, reddenda est ratio fratrum. Solet etiam Dominus occasionem petendi veniam peccatoribus dare, sed vltio non finit eos petere. Vbi simul vides, quàm annexum sit peccatori occultare peccata.

Quid fecisti?] Exigit Dominus ab eo peccati confessionem, ipse verò excusationem & ignorantiam præterdit. Pater Adam peccatum quidem in sociam reiecit, non tamen negauit, iste verò Deo peccatum suum occultum arbitratur.

Vox sanguinum fratris tui clamat ad me de terra.] Habent, vt diximus, vocem suã peccata, qua ad Dominum pro vindicta clamant: maximè homicidiū, quod expendere homicidas vellem, qui (vt Hebræi dicunt) tantam cum homine prolem occidunt, quãtam viuens poterat generare. Omitto interim vxorem, & quos genuerunt liberos, quibus qui patrem occidit: subuenire tenetur.

Maledictus eris super terram, que aperuit os suum.] Tanta est homicidij vis, vt terra nolit sustinere super se homicidam, sed ex se, quantum potest, eiciat: similiter inuita dat homicidæ cibum.

Vagus & profugus eris in terra: aut timidus & vagus.] Iudices nostros hic admonebo: quoniam video inter homicidia fieri, neque tamen video homicidas puniri. Sunt hodie mille modi excusandi homicidam, quorum vnus est, Ecclesiam appellare, clericum se dicere, & statim iudices, quos volunt, à Summo Pontifice impetrare, qui eos parua, aut nulla pœna imposita, absoluunt & sic homicidia multiplicantur. Alter est reddere contentos, vtrumque parentes occisi vt ius suum relinquunt, & cum iustitiæ de cætero litigent ministris: qui seueriores esse debent, quàm propinqui occisi. Sed pro dolor tam debiles hodie sunt qui partes iustitiæ agant: vt gaudeat homicida sibi cum iustitiæ ministris congregiendum esse. Tunosti (ait David Salomoni) quid fecerit mihi Iacob: qualiter duos viros occiderit meliores se: prius se offensum quæritur, quam mortuos, quia cum Regum sit homicida prohibere, & rempub. custodire, prius homicida iustitiã, quàm partem ledit. Seuerius ergo iustitiæ ministri agere cum homicidis debent, quàm parentes, seu consanguinei occisi, quia commune bonum priuato præstat. Vnde multa mala sæpius respublica patitur propter impunita homicidia. Sentiant igitur, & sciant occisorum sanguines à Deo vindictã expetere, & eos reos mortis esse, qui cum vindicare possint: non curant. Habes etiam hic quatuor mala, quæ communiter peccatum homicidij sequuntur. Esse, scilicet, maledictum super terram. Penuriam fructuum terræ pati. Agere in continuo timore, & esse vagum ita: vt nullibi requiescat.

Mator est punitio mea, quàm vt seram.] Quemadmodum boni penitentis cõditio est, cogitare peccata,

cata, punitioem excedere: ita mali, superare punitioem, mala quæ fecit. Depinxit hic scriptura in Cain, impœnitentem hominem, qui primò peccata excusat, se peccatorem negat. Secundò pœnam inflictam non sponte, sed inuitus sustinet. Tertio se plures dare pœnas, quàm mereatur, conqueritur. Quarto enumerat mala, quæ patitur oblitus, quot mala egerit.

Omnis qui inuenerit me, occidet me.] Docet locus iste, quàm sit cauendū, habere Deum iratū, & quàm iucundum, habere propitium. Sicut enim seruum quem Princeps toruē respicit: omnes persequitur, & vno Principe offensio, omnes serui se offēso esse ostendunt, & suo modo puniunt: ita vt ianitor eo viso, ianuam claudat: alius qui aridebat, iam non amplius rideat: ita, eum, qui Deum offendit, aut cui iratus est: omnes persequuntur, illique irascuntur, & si Dominus permitteret, omnes de eo vindictam sumerent. Sicut enim Deus habet oculos suos, & frontem hilarem, quàm iustis ostendit: ita & nasum suum, vultusque tuos, quibus malos deterreret: vnde, & David dicebat, oculos Domini super iustos, & lætos profectō, aurēque eius ad preces eorum aptas: ita vultus suos, super facientes mala: vt perdat de terra memoriam eorum. Hac de causa, vt reor, Sol ante iudicij diem obscurabitur, & Luna non dabit lumen suum, & stellæ de cælo cadent, & iram ostendant illis, quibus tunc Dominus irascetur. Summè ergo fratres cauendum est, ne Deum offensum habeamus, quoniam non solum eum, sed omnes creaturas eius habebimus aduersarias: terra non dabit fructum, mārta pisces, denique quæ sua sunt, nobis cuncta negabunt, etiam Sol, & Luna, & astra omnia quæ ad ministerium nostrum creata esse videntur, & nisi Dominus poneret signū, quod custodiret Cain quicumque illi occurreret, occideret, imò cuncta creata decertarent, quod eorum primū in eum manum mitteret.

Omnis qui occiderit Cain, septēpliciter vindicabitur.] Docemur hic nō addere afflictionem, neque esse molestādum, quem videmus à Deo punitum: aut ab alio: cōqueritur etiam Christus in Psal. de hoc dicens. Quoniam quem tu percussisti, per-

secuti sunt, & super dolorem vulneratorū tuorum addiderunt. Deleantur isti de libro viuientium & cum iustis non scribantur. Et in alio Psal. Persequutus est hominem inopem, & medicum, & compunctum corde mortificate.

Cognouit Cain vxorem suam.] Benedictus Dominus, qui etiã in media ira, misericordiæ recordatur. Nam quia punierat Cain, quodammodo ipsum consolatur, dando prolem, & permittendo ædificare ciuitatem.

Accepit sibi Lamech duas vxores.] Sunt peccata quædam quæ pœnam perpetranti imponunt. Quia iste non fuit vnica coniuge cõtentus: voluit Dominus, vt illæ sibi graues essent.

Audite vocem meam vxores Lamech.] Tenetur vir vxorem suam, cum insolens est: obiurgare.

Quia septēpliciter vindicabitur Cain.] Pulchrè ostendit locus iste, non esse omnium punire malefactores, sed Dei, & eius, qui eius fungitur officio in terris: non enim est alicuius priuata personæ, aut autoritatis. Quod hic duplici ostendit exemplo. Altero ipsius Cain, quem noluit Dominus ab aliquo occidi, vel puniri: altero ipsius Lamech, quem qui occidisset, puniendus erat. 77.

Quia posuit mihi Dominus semen aliud pro Hebel.] Nō permittit Dominus aliquod malū fieri, nisi ob aliquod bonū, neque priuat bonum aliquo bono, nisi loco eius, melius subroget. Perdidit enim Eua Hebel iustū, & sanctū, sed acquisiuit eius loco Seth, qui pater fuit populi sui: in quo diuisa est generatio electorum, à generatione reproborum.

Tunc captum est inuocari nomen Domini.] Quemadmodum filij Cain musica instrumenta, quibus deliciaerentur, & artē alēdorum gregum: qua opes auerent, & arma, quibus inter se dimicarent, inuenerunt: ita filij Seth modum inuocandi Deum. Nam sicut filiorū huius seculi studiū est inuenire modos, quibus ditescat, & delicientur: ita filiorum Dei est, inuenire modos, quibus Deum suum colant. Sed hoc interest inter huiusmodi malorum, & bonorum inuentores: quod bonorum pauci sunt, malorum verò in immensum creuerunt: imò vnus sufficit ad mille malorum artes inueniendū: multi verò boni vix sufficiunt ad inueniendū vnum bonum.

CAPVT QUINTVM.

Iste est liber generationum Adám, in die: qua creauit Deus hominem. Ad similitudinem Dei fecit illum. Masculum, & feminam creauit eos, & benedixit eis, & vocauit nomen eorum Adám in die, qua creati sunt. Et vixit Adám triginta & centum annos, & genuit filium ad similitudinē suam, ad imaginem suã, & vocauit nomen eius Seth. Et fuerunt dies Adám, postquam genuit Seth, octingenti anni, & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Adám, quibus vixit, nongenti anni, & triginta anni, & mortuus est. Et vixit Seth quinque annos, & ceterum annos, & genuit Enós. Et vixit Seth, postquam genuit Enós, septem annos, & octingentos annos, & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Seth duodecim anni, & nongenti anni, & mortuus est. Et vixit Enós nonaginta annos, & genuit Chenán. Et vixit Enós postquam genuit Chenán, quinquaginta annos, & octingentos annos, & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Enós quinque anni, & nongenti anni, & mortuus est. Et vixit Chenán septuaginta annos, & genuit Mahalalél. Et vixit Chenán postquam genuit Mahalalél, quadraginta annos, & octingentos annos, & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Chenán, decem anni, & nongenti anni, & mortuus est. Et vixit Mahalalél quinque annos, & sexaginta annos, & genuit Ieréd. Et vixit Mahalalél, postquam genuit, Ieréd, triginta annos, & octingentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Mahalalél quinque, & nonaginta anni, & octingenti anni, & mortuus est. Et vixit Ieréd duos, & sexaginta annos, & centum annos: & genuit Chanóch, Et vixit Ieréd postquam genuit Chanóch, octingentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Ieréd duo, & sexaginta anni, & nongenti anni: & mortuus est. Et vixit Chanóch quinque & sexaginta annos: & genuit Methusélach, Et ambulauit Chanóch, cum Deo, postquam genuit Methusélach trecentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Chanóch quinque & sexaginta anni, & trecenti anni. Et ambulauit Chanóch cum Deo, & nō fuit, quia tulit eum Deus. Et vixit Methusélach septē, & octoginta annos, & centum annos: & genuit Lamech. Et vixit Methusélach postquam genuit Lamech, duos & octoginta annos, & septingentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Methusélach nouē, & sexaginta anni, & nongenti anni: & mortuus est. Et vixit Lamech duos, & octingentos annos, & centum annos: & genuit filios, & mortuus est.

nomen eius Noach dicendo. Iste consolabitur nos ab opere nostro: & à dolore manuum nostrarum de terra: cui maledixit Dominus. Et vixit Lamech postquam genuit ipse Noach, quinque, & nonaginta annos, & quingentos annos: & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Lamech septem, & septuaginta anni, & septingenti anni: & mortuus est.

IN CAPVT QVINTVM ANNOTATIONES ad literam.

Ic est liber generationum Adam: in die quo creauit Deus Adam, Ad similitudinem Dei fecit illum. Masculum, & feminam creauit illos.] Omnes ferè tam nostri, quam Hebræi verterunt hic. Ille est

liber. Rabbi tamen Dauid addit aliam expositionem, scilicet, hæc est narratio generationum. Est autem aduertendum verbum (saphar) à quo, sopher, id est, liber significare propriè, numerare: vt patet 2. Samuelis 24. Postquam, saphar, id est, numerauit populum, Sic Leuitici 15. Cum munda datur fluens à fluxu suo, (vesaphar) .i. numerabit sibi septem dies. Idem 25. cap. eiusdem libri, vesapharta, id est, & numerabis tibi septem sabbatha. Et in multis aliis scripturæ locis. Et quia narrans aliquis, enumerat res, quæ acciderunt, vnum post aliam: significat exinde narrare: vt patet Psal. 44. Patres nostri (siperu) id est, narrauerunt nobis. Et Psal. 75. (siperu) id est, narrauerunt mirabilia tua, Iudic. 7. Ecce vir (melapher). i. narrabat amico suo somnium. Et multis aliis locis. Nos quoque Lusitani vsque hodie vtimur verbo numerare, in significatione, qua significat, narrare. Diximus enim (Contameisso) .i. computa, seu numera mihi hoc: pro narra mihi hoc. Inde mispar, id est, numerus, & sopher, id est, litera, seu liber. Et nota, quod Hebræi per literas numerare solent hoc modo, aleph. i. vnum, beth, duo, & sic consequenter: vt in Hebraicis institutionibus videre licebit. Quoniam ergo literæ sunt numerus Hebræis: per quas supputant: extèditur significatio verbi, saphar, quod est numerare ad literas: per quas numerant. Vnde, sopher, non tam propriè librum, quam literas significat: vt patet 2. Reg. 5. Et mittam, sopher. i. literas ad Regem Israel: aut numeros, intelligendo per numeros literas. Idem versu. 6. eiusdem ca. Attulit (hapher) .i. literas. Quia tamen liber continet literas: etiam librum significare inuenitur: vt patet Iosue 8. (besepher) .i. in libro legis. Posset tamen verti, in literis legis. Itè 2. Reg. 22. Super verba (hapher) .i. libri huius. Psal. etiam 69. Deleantur, milepher. i. de libro viuentium. Hinc etiam, sopher, id est, numerant, aut scriba. Potest ergo hic (sopher) librum significare, & numerum. Et magis loco quadrare videtur, si veritas.

Istæ est numerus generationum Adam.] Quam iste est liber, cum hoc caput non sit liber. Neque bene totus liber Genesis, dicitur liber generationum Adam. Sic infra. 36. dicitur. Istæ sunt generationes Esau: vbi nulla libri fit mentio. Aut vertenda est litera, vt diximus, cum Rabbi Dauid. Hæc est narratio generationum Adam. Numerantur ergo hic generationes ipsius Adæ. Et bene aduerte allusionem illã, qua à (saphar) quod est numerare: est (sopher) id est, litera: quod per literas Hebræi numerant: quia mihi res hæc negotium fecit. Cum enim vt plurimum nominum significata allusionem aliquam habeant ad verbi, à quo descendunt, significationem non videbam, quid conuenientia esset literarum, ad numeros, sed Dominus dedit tandem allusionem inuenisse. Est ergo sensus horum verborum. **I**stæ est numerus generationum.] Id est, hominū ge-

neratorum ab Adam. Et quod sequitur.

In die, quo creauit eū Deus.] Sumitur ibi dies, pro tempore. Non enim in die, quo creatus est, genuit: & dato, quod genuisset, non potuit illo die tot generare, quot hic describuntur, & numerantur. Est ergo sensus. In die, id est, in tempore, quo Deus illum produxit.

In similitudinem Dei fecit illum.] Diximus primo capite de dictione Hebraica (demuth, id est, similitudo, quæ videtur significare similitudinem citò transeuntem, non diu duratam: vt Psal. 144. Homo vanitati, damah. i. assimilatus est. Dixi etiã hominem ad similitudinem Dei, non solum quantum ad animam, sed etiam quantum ad corpus: si tunc Dominus in effigie humana apparuit. Ponitur autem hic: in similitudine, & non in vmbra: vt superior, quod est signum in primo capite, vnum nomen fuisse expressionem alterius, vt ibidem diximus. Quia autem dicit textus. Ad similitudinem Dei fecit, illum, & non illos: multi dixerunt, feminam non esse ad imaginem Dei: quod beatus Augustinus sæpius inculcat. Sed quantum ad animam, induit femina est imago Dei. Non dicitur autem Dei imago hic, quoniam ex vno formata est quantum ad corpus, sed potius dicitur imago vni, quæ Dei, quemadmodum fratrem me dicitur, Adam genuisse ad imaginem suam, & similitudine. Dicit autem Aug. femina non esse ad imaginem Dei, quantum ad p. a. d. e. n. t. i. a. m. o. m. n. i. u. m. r. e. u. n. i. t. q. u. e. m. admodum vir: cum fuerit in subiectione creata.

Vocauit nomen virorum Adam.] id est, homo. Deus nomē feminæ imposuit, quemadmodum viro, quoniam ex eadem massa erant. Homo verò etiã illi nomen imposuit: quatenus ex eo corpus illius fuerat desumptum. Quod autem dicitur.

Et benedixit illis.] id est, vim producendi filios contulit. Iam enim primo capite diximus benedicere Domini, nihil aliud esse, quam bene facere. Quid Adam sonet, iam priori capite diximus. Sonat autem rubeiscere, & causa ibi data est, quare nomenclaturam à rubedine sumiat.

Genuit in similitudinem suam: secundum imaginem seu vmbra suam.] Id est, genuit sibi simile, & quantum ad animam, & quantum ad corpus. Habes etiã hic verbum, bara, id est, creauit, non semper significare ex nihilo facere, sed producere: vt in hoc loco. Masculum & feminam produxit eos.

Fuerunt omnes dies Adam, quibus vixit: nongenti & triginta anni.] Dilquirunt hic multi, cur Patres illius sæculi tanto tempore vixerint: nostro autem seculo tam parum, & quidam hoc ad cibos referunt: quod illo essent tempore salubriores. Ego autem puto ad multiplicandū generationē hoc factum. Cum enim tunc propagandū esset genus humanū: opus erat primos Patres diutius viuere. Aut quia tunc natura, vt potest recens nata, robustior erat. Quando autem Adam cœperit generare, scriptura non explicat, & fortè cœpit anno quinquagesimo: si creatus est quadragenarius, aut quinquagenarius, & de Seth constat genuisse, post centum quinque annos. Numerantur autem hic, 10. generationes, scilicet, Adæ: qui vixit. 930. & Seth: qui 912. Enos. 905. Chenan. 910. Mahalalél. 895. Iered. 562. Chanoc. 365. Methusela. 969. Lamech. 777. Noach verò anno 500. genuit Sem, Cham, & Iaphet.

Ambula

Ambulauit Chanoch cum Deo, postquam genuit Methuselah.] Admonui in Hebraicis, idem esse ambulare cum aliquo, & conformare se illi, & velle quod ille vult. Et præ se fert textus iste, quod ante generationem Methuselah, non ambulauerit Chanoch cum Deo, forsitā malè vixit. Postquam verò filium habuit: ambulauit cum Deo trecentis annis.

Ambulauit Chanoch cum Deo, & non ipse: quia accepit eum Deus.] Sunt qui arbitrantur, eum per mortē ablatum: mihi verò probabilius videtur, eum à Domino Deo acceptum, quemadmodum Elias. Moeor ad hoc. Primò, quia de omnibus præcedentibus dicitur, & mortuus est, sicut de Adâ, & sequentibus. Quare si Chanoch obiisset, quemadmodum alij: de eo, sicut de aliis, scriptura diceret. Et mortuus est: quod non dicit, sed acceptus est à Deo. Secundò, quia de eo dicit textus. Cum Deo ambulauit, & vult insinuare causam, quare eum accepit Deus. Tertio, quia Scriptura dicit. Et non ipse quia accepit eum Deus, scilicet ad se. Sunt etiam ad hoc autoritates id probantes, quarum prior est. Eccles. 44. Chanoch placuit Deo & translatus est in paradysum: vt det gentibus sapientiam. Alia est Sapientia. 4. vbi habetur. Placens Deo factus est dilectus, & viuens inter peccatores, translatus est, raptus est, ne malitia immutare intellectū eius, aut ne fictio deciperet animam illius. Est etiã ad hoc sententia Pauli, ad Hebræos 11. Fide Chanoch translatus est: ne videret mortem, & non inueniebatur, quia translulit illum Deus. Est autem eius translatio, sicut & Eliæ, non paruum argumentum, quod sit alia vita apud Deum: in quam pij, ab hac misera transferuntur. Quod & Isã. 57. firmare videtur: vbi sic habet. Iustus perit, & non est qui ponat super cor, & viri misericordes congregantur, & non est qui intelligat. Quia propter malum mundo venturum congregatur iustus. Ingredietur in pacem, requiescent in cubilibus suis, qui ambulauerunt coram eo. De Ioseph quoque dicunt filij Iacob. Frater eius non ipse, id est, non comparent, aut mortuus est, infra: 42. ex quo loco priores suam expositionem accepere.

Vocauit nomen eius Noach, dicens. Iste consolabitur nos ab opere nostro, & à dolore manuum nostrarum de terra, cui maledixit Dominus.] Præ diximus antiquos Patres ab euctibus filios denominasse, sicut & hic Lamech: sonat enim Noach, requiem, seu quietem, à verbo (noach) quod est quiescere. Secundo Regum 2. (nachah) .i. requiescet spiritus Eliahu super Eliæum. Verbum autem (nacham) propriè significat consolari: vt 2. Sam. 13. Quia (nicham) .i. consolatus fuerat super Amon. Item Psal. 76. Renuit (hin-nachem) id est, consolari anima mea. Secundo verò significat pœnitere, siue culpæ, siue pœnæ, quod scilicet, flagellauerit, quod pœnitens videatur consolatus super malo facto: vt 1. Sam. 15. Dominum (nicham) id est, pœnituit, quod regnare fecisset Saulem. Nomen verò sequens, scilicet, (hisebon) ab (hasab) ortum habet, quod propriè significat premere, comprimere, angustiare: quod angustia affectus, sit quasi compressus. Vnde (heseb) id est, idolum, sic à compressione, qua comprimitur: dum fit ab artifice: dictum, primo Regum. 1. Non (hasabo) id est, compressit, seu repressit eum pater suus. Vnde nomen hisebon, videtur significare compressionem, potius quam dolorem, vnde vertendum puto.

Et à compressione manuum nostrarum de terra. Si ergo volumus verbum, nacham, in priori accipere significatione: sensus erit. Istum, scilicet, Noach panitebit nostri propter opus nostrum, & compressionem manuum nostrarum de terra, id est, qua comprimitur, colendo terram. Si verò in secunda, tunc sensus est. Iste consolabitur nos ab opere nostro, quo, scilicet, terram operamur, & à compressione manuum, qua terram colendo, comprimimur. Non video verò aliam meliorem causam, ob quam hoc dicat, quam communem, scilicet, quod inuenit artem, seu instrumenta, quibus terra minore labore coleretur, quam antea. Nam antea à lignis, & manibus, aut ligonibus colebatur. Ille forsitā inuenit aratrum: quo boues ad iugum tracti profcinderent terram, & sic cessauit manuum labor. Nam infra cap. 9. dicitur Noach fuisse cultor terræ. Sunt qui putant, eum consolaturum homines illius temporis, quod vinū inuenit, cuius gustu homines maxime à laboribus leuantur. Alij dicunt patrem Noach Dei spiritu didicisse, filio suo Noach esse esum carniū concedendum, quo concessio, non esset opus tanto labore terram colere. Sed inter has, prior videtur simplicior, & verior. Est & alius sensus, qui mihi modò occurrit, non contemnendus. Quod scilicet, idè pater hoc dixerit, quod tanquam Propheta nosset Deum terræ, cui propter Adæ peccatum maledixerat: propter Noach iustitiam benedicturum, & tunc eam minori negotio colendam, vt potest benedictam de cætero maiori copia fructum edituram, quam antea à Deo maledictam, non solum propter Adæ peccatum, sed propter Cain homicidium.

Fuit Noach filius quingentorum annorum.] Hebraismus est, id est, quingentos annos natus, vbi simul aduerte maximam ipsius Noach continentiam, qui aliis incipientibus generare ante centesimum annum, ipse ad hoc quingentesimum expectauerit.

IN CAPVT QVINTVM QVÆ ad mores aptari possunt.

Ic est numerus generationum Adam.] Licet Dominus voluerit aliquot Generationes Cain numerare: non tamen omnes, neque de eis librum fieri, quemadmodum de generatione iustorum. Vbi aduerte, quod à principio mundi, vsque ad Saluatoris aduentum, solus populus Israëliticus à Deo numerari iussus est, & frequenter: vt ostenderet, solum illos curare, ac si ad eum nō pertinerent aliæ nationes: id quod expressit Hamos c. 3. Vos (inquit) tantum cognoui ex omnibus cognationibus terræ. Quare veluti bonus pastor, voluit cognoscere oues suas. Vnde sæpius eas numerari præcepit. At vbi venit plenitudo temporis, in quo omnium misereri disposuerat: Cæsarem impulit Augustum, vt faceret totum orbem describi. Exiit enim (vt Lucæ 2. habetur) edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniversus orbis. Quamobrem per puerum suum Dauid dicebat. Memore faciam Aegyptum, & Babel scientibus me. Ecce Palestina, & Tyrus cū Aethiopia. iste natus est ibi. Dominus numerabit, quando scribet populos: iste natus est ibi. Ac si apertius diceret. Qui antea non recordabar Babel, nec Aegypti, quia ignorabāt me: iam nunc illorū memor ero: quia cognouerunt me.

effectus est, & hunc sensum sequitur Pagninus noster in sua editione Aramæos sequens: qui vocant corpus vaginam animæ: vt deducunt ex verbis Danielis 7. cap. vbi dicit. Territus, vel abbreviatus erat spiritus meus, ego Daniel in medio, in medio, in vagina. i. ita arctatus erat spiritus meus in corpore, sicut in vagina gladius. Alij verò putant verbi radicem esse (dun) quod est iudicare, litigare: cuius significationis sunt multa in scripturis exempla, scilicet, Genesis 15. Gentem: cui seruiet, dan. i. iudico ego, Et Ier. 22. (Dan). i. iudicauit iudicium pauperis. Et potius, meo iudicio, significat litigare, quam iudicare: vt patet. 2. Semuel. 19. Omnis populus nador. i. certabat, contendebat. Potest enim spiritus dupliciter accipi, vno modo pro spiritu, qui est ipsemet Deus: alio modo pro spiritu, qui est anima: quæ homini infudit. Si ergo accipiatur, iadon, vt significat litigare, vel iudicare, & spiritus pro spiritu: qui est ipse Deus: sensus erit. Non litigabit spiritus meus. i. ego qui sum spiritus cum homine: quoniam ipse effectus est caro, id est, carnalis. Ac si dicat. Non contendam iam amplius cum homine, arguendo ipsum: vt, scilicet non sequatur suas concupiscências, quoniam iam in carnalem conuersus est. Si verò accipiatur verbum vt significat litigare, & spiritus, vt significat animam: sensus est. Non litigabit spiritus meus. i. anima, quæ est pars spiritus mei, aut quæ spiritualis est, cum homine, id est, cum corpore humano. Arguit enim continuè spiritus carnem, cum eam videt sequi brutales concupiscências, iuxta illud Apostoli. Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Cum quo, scilicet homine ipse spiritus est caro, id est, videtur in carnem versus. Mihi verò magis arridet secundus sensus, sic explicatus. Non litigabit spiritus meus. i. ego cum homine. s. arguendo eum, ob peccata sua cum quo. s. homine etiam ipsam carnem. s. omnem delebo. Infra enim dicit Dominus ad Noach. Delebo hominem quem creauit à superficie terræ, ab homine, vsque ad iumenta, & vsque ad reptile, & vsque ad volatile. Potest etiam tadon, esse à nadah, quod est elongare, & si ab hac esset radice, ponitur enim læpius, nun, pro, he, nulla esset in loco difficultas, quoniam sensus esset. Non prolongabit. s. dies spiritus meus. i. anima quæ à meo spiritu orta est: in homine, quoniam ipse spiritus in carnem versus videtur, sed erunt dies eorum 120. anni, ac si apertius dicat. Non tandiu viuent cuncta, quemadmodum decreueram mundum durare, sed hinc ad. 120. annos dabunt pœnas, & destruentur. Hierony. vertit. Non permanebit. Sed non video alicubi verbum, iadon, significare permanere, vnde ipsemet Hieronymus in libro Hebraicarum quæstionum dicit: in Hebræo haberi. Non iudicabit spiritus meus homines istos in sempiternum, quia caro sunt, hoc est, quia fragilis est in homine condicio: non eos ad æternos seruabo cruciatus, sed hic illis restituam quod merentur.

Et Gigantes fuerunt super terram diebus illis.] Verbum, naphal, à quo nephilim, id est, Gigantes significat proprie cadere, & non plenè constat quam alusionem, vel conuenientiam habeat significatio nominis, cum verbo. Dicit tamen Rabbi Abraham hic, Gigantes dictos, nephilim, à cadendo, quod homines eos videntes, timore oppressi, caderent. Nume. 13. de eis dicunt exploratores. Ibi vidimus, & hanephilim. i. Gigantes filios hannah de Gigantibus, & fuimus in oculis nostris tanquam locustæ. Possunt etiam dici cadentes, quod in diluuiio ceci-

derint. Videtur enim propter eos diluuium immisum. Nam Iob 26. aliqui vertunt, Gigantes gemunt sub aquis. Sequitur autem in textu.

Et etiam postea sic.] Vbi aduerte quod litera hæc sic legenda est.

Gigantes fuerunt, in terra illis diebus, & etiam post sic.] i. postea, & statim ostendit, vnde sint orti ipsi, Quod, aut quoniam: sumitur enim non raro in Hebraismo (quod, pro quonia) vt patet 1. Semuel. 15. Tulerunt, caasser. i. quod, pro eo quo pepercit populus melioribus. Genes. etiam. 39. præter te, baasser, id est, quod pro eo, quod vxor eius sis: vbi bis ponitur in ea significatione.

Intrauerunt filij Dei.] i. magni homines, ad filias hominum. s. aliorum ad illas. s. quas ex omnibus elegerant proceriores, & pulchriores: vbi vides textum, quoniam Gigantum meminerat, ostendisse nobis eorum originem, quod videlicet descenderint à filiis Dei. i. hominibus proceræ staturæ, & à filiabus hominum magni corporis, seu electis ad hoc.

Et illa genuerunt eis. Isti sunt fortes: qui à seculo sunt viri nominis.] i. qui à principio mundi fuerunt famosi. Aduerte hic quod gabar, à quo, gibborim. i. fortes, significat proprie viribus præualere: vt patet Exod. 17. Quando leuabat Moyses manum suam (vegabar). i. præualebat Josuah: vnde, gibbor, significat fortem, qui viribus alijs præualet. Est etiam notandum nomen, holam. i. secundum esse à verbo, halam: quod est abscondere, tegere, vnde holam, proprie significat tempus absconditum, seu ignotum, cuius non est memoria. Quando ergo Moyses hæc scripsit: dicebantur Gigantes, potentes à seculo. i. à tempore, cuius initij non erat memoria: ac si dicat. Isti sunt, qui à principio mundi, seu à tempore, cuius non est memoria, fuerunt potentiores cæteris, & viri nominati, seu famosi.

Et vidit Deus, quod multa malitia hominis in terra.] Significat, rahah, malum culpæ. Iere. 4. laua (merahah). i. à malitia cor tuum, & frequentius malum pœnæ, vt patet Ezech. 7. (rahah). i. malum post malum ecce venit. i. punitio, post punitioem. Sic infra. 26. Si feceris nobiscum, rahah. i. malum pœnæ. Itē. Ier. 1. Ab Aquilone soluetur, harahah. i. malum pœnæ. Hic verò malum pœnæ etiã significare videtur, seu violentiam & contritionem, quam fortiores in alios faciunt.

Et omne figmentum cogitationum cordis eius. s. hominis. tantum malum omni die.] Non solum potentiores mala faciebant inferioribus, sed omne quod cogitabant, & fabricabant in corde suo, erat tamen malum. i. qualiter malefaceret vnus alteri, & hoc non alternatis saltem diebus, sed omni die. Si autem rahah, in priori accipias significatione prout, s. malitiam, & dolum significat, tunc sensus erit.

Et vidit Deus, quod multa malitia hominis.] i. quod decidisset homo ab illa simplicitate priorum hominum, & quod omne figmentum cogitationum cordis eius tantum malum.] De dictione, ieser, id est, figmentum, diximus Gen. 1. Significat enim, iasar, fingere, quemadmodum figulus vas. Significat, ieser, id quod intus fingimus, seu fabricamus in cogitatione, & etiam extra. Sequens verò dictio. s. (machseboth). i. cogitationes à chassab, ortum habet: quod est cogitare, & putare. Ier. 49. Audite cogitationes quas, chassab. i. cogitauit Dominus. Pœnituit eum. Non est Deus, vt homo, vt eum pœniteat, sed sensus est. Admodum pœnitentis se habuit, qui destruit quod fecisse pœnitet. Diximus, præcedenti capite qualiter verbum, nacham, significaret consolari,

solari, & ex consequenti pœnitere.

Et angustia affectus est ad cor suum.] Significat verbum, hafab, vt iam diximus. premere, comprimere, & angustiari. & sensus est, quod Deus habuit se ad modum hominis, cuius cor angustia afficitur, aut angustis premitur. Delebo hominem, quem creauit à superficie terræ. Significat verbum, machah, proprie eradere, & abstergere: ita vt nihil vestigij remaneat in re absterfa. Ita decreuerat Dominus terram diluuiio alluere, vt nihil vestigij hominum animantis, aut volatilis, in ea remaneret. Non caret scrupulo, quare Dominus cum hominibus voluerit omnem carnem disperdere. Quid enim malium iumenta, & aues, aliæque animantia terræ fecerant, vt simul cum hominibus perirent? Et dicendum quod quia propter hominem erant facta: eo deleto, perire debebant: aut, quod verius esse credo, quia simul cum homine corruerant viam suam, vt scilicet nefandis congressibus sese macularent, aut homines cum eis, & ad nihil aliud, nisi ad carnis operam vacabant: ad quæ nimis effrenatè operam dabant, aut quia sese mutuo interficiebant: voluisse Deum animantia cum homine perire. Infra enim textus dicit omnem carnem, non solum hominem, viam suam corrupisse.

Noach inuenit gratiam in oculis Domini.] Dicitio Hebraica, chen, non solum gratiam, sed misericordiam significat: quemadmodum, chanan, misereri. Et sensus est, quod omnibus alijs hominibus deletis, Dominus Noach miserus est: aut, si pro gratia accipitur. Hebraismus est, cuius sensum in Hebraicis explicuimus: ac si dicat, gratus Deo fuit: & quia gratia, siue fauor communiter in oculis ostenditur, cum quis scilicet, hilari vultu, & oculo aliquem respicit, idè dicitur in oculis Domini gratiam inuenisse. Prior tamen sensus mihi magis arridet.

Isti sunt generationes Noach. i. isti sunt quos genuit Noach vir iustus, integer fuit in generationibus suis. Dicitur autem homo iustus qui conformatur legibus Dei: quemadmodum enim res dicitur iuxta regulam, cum illi conformis est: ita & homo iustus, cum est conformis regulæ suæ, quæ est lex Dei. Sequens verò dictio. s. (tamim) quam integer vertimus, est à verbo, tamam, quod significat perficere, complere, seu finire. Est ergo, tamim, integer, perfectus, completus, omnibus suis numeris absolutus. Fuit ergo Noach vir per omnia conformis voluntati diuinæ: ita quod nihil perfectionis illi deerat. In generationibus suis. i. inter homines illius temporis, & ætas viri dicitur generatio, iuxta illud Eccles. 1. Generatio præterit, & generatio venit: terra autem, & infra. 18. generatio quarta reuertentur huc. i. quarta ætate hominum. Quod autem sequitur, scilicet, cum Deo ambulauit Noach. Possit legi: Deus ambulare fecit Noach, scilicet secum. Non enim est in Hebræo aliqua præpositio, sed suppletur. Si verò legas cum Deo, sensus est: conformauit voluntatem suam voluntati diuinæ: Hoc est enim cum Deo ambulare, aut cum aliquo: cum quis illum euestigio sequitur, aut pari cum eo passu incedit.

Corrupta est terra coram Domino, & impleta est violentia, aut subuersione.] Incerta est Hebræis, & nostris significatio verbi, chamas, à quo, chamas, nomen, quod violentiam vertimus. Dicunt autem significare rapere, remouere, transferre, cogitare, & contemnere. Idè autem illi tot tribuunt significationes, quia tot exigere putant locos, quibus

verbum inuenitur, quod euidens argumentum est, eos ex coniecturis agere, in venandis significationibus: vt in regulis admonuimus. Mihi verò videtur verbum proprie significare subuertere, succidere, aut frangere, quod hæc significatio ferè omnibus locis, quibus verbum ponitur, conuenire videatur. Nam Ezech. 22. vbi ipsi vertunt, Sacerdotes eius, chamesu, id est contempserunt leges: posses vertere, subuerterunt, aut fregerunt. Sic Sophon. 3. pro Sacerdotes eius polluerunt sanctitatem, chamesu. i. contempserunt legem: legendum puto, subuerterunt, vel succiderunt legem. Sic Prouerb. 8. Peccans contra me, chomes. i. rapit animam suam, vt isti vertunt. Tam bene veritas, subuertit, seu succidit animam suam. i. vitam: ac si dicat, destruit vitam suam, quia propter peccatum morietur. Sic etiam Iob 15. (iachmos). i. perdet, vel destruet, sicut vitam tuam acerbam eius. i. quemadmodum vitis destruitur, & succiditur, aut sicut destruitur vva acerba in vite. Idem Thren. 2. (vaiiachmos). i. & destruxit, sicut hortum, tentorium suum. Vbi aliqui vertunt, transtulit. Illud verò Iob 21. Et cogitationes, quas super me, thamosu, i. cogitatis. Melius veritas quas super me destruitis. i. super me destruendo cogitatis. Sic illud Ierem. 13. quod ipsi vertunt, nechmesu. i. discooperia: tunc planta tuæ: tu melius veritas, subuerfa vel destructa. i. terra super quam plantas ponis: subuerfa est, vt cadas: ne possis te super pedum plantas sustinere. Vnde, chamas, videtur significare destructionem, seu subuersionem: Similiter aduerte verbum (sachath) quod nostri corrumpere vertunt, non esse apud Hebræos certæ significationis: licet in infinitis ferè locis, in sacris literis inueniatur. Non desunt tamen coniecturæ, ex quibus videtur significare destruere, aut dissoluere. Nam Prou. 25. habes, Et vena, moschath. i. corrupta. Sic Ierem. 13. (nischath). i. corruptum erat cingulum. Nondum tamen propriam significationem definitio, quoniam nondum mihi plenè comperta est. Qua autem corruptione terra fuerit corrupta, textus non explicat. Duo tamen dicuntur: alterum quod impleta est subuersione, qua, scilicet, vnus alterum opprimebat: alterum, quod omnis caro corruerat viam suam. Quid autem hic per viam omnis carnis significetur, videndum est. Vocatur autem via in scripturis, consuetudo. Infra enim cap. 19. dicit altera filiarum Loth alteri: pater noster senex est, & vir non est in terra: vt ingrediatur ad nos, secundum viam omnis terræ. Sic Dauid 3. Regum 2. dicit Salomoni. Ego vado per viam omnis terræ. Sic etiam lex, via dicitur, quod videlicet homines debeant in ea ambulare, & in ea assuescere, quemadmodum in via. Vnde in Psalm. habes, Viam mandatorum tuorum cucurri. Deus etiam Moyses dicit Exod. 32. Viam suam corruit populus tuus. i. legem: quam illis dedi. Cum ergo dicitur, omnem carnem viam suam corrupisse, dupliciter intelligi potest. Aut quod leges sibi à Domino traditas naturales, maxime concubitus non obseruarent: quia videlicet hominum iumentis commiscebat se, & similiter faciebat animalia diuersarum specierum coire. Homines etiam non curabant an mater, an soror, an filia esset illa, cum qua congredebantur. Multiplicabant etiam sibi scæminas, potius ad delectandum se, quam ad multiplicandum humanum genus. Vnde Berofus lib. 1. de Gigantibus loquens, ait. Hi vastitate corporis, & robore confisi, inuen-

zis arnis, omnes opprimebant, libidinique inferuientes, inuenerunt papiliones, & instrumenta musica, & omnes delicias. Manducabant homines, & procurabant aborsus, in eduliumque præparabant, & commiscebantur matribus, & filiabus, fororibus, & masculis, brutis, & nihil erat sceleris, quod non admitterent contemptores religionis, & deorum. Aut quod homo opprimebat alium, contra naturæ leges, quia tamen textus dicit non homines solum, sed omnem carnem viam, seu modum suum naturalem corrupisse: ideo prior sensus germanior est. Sumitur ergo hic via, pro consuetudine, aut consuetudinibus: quæ ex naturali lege prodibant: ac si dicatur, quod omnis caro corruerit naturales consuetudines. Vnde colligimus tres vniuersalis diluuij causas: quarum prior est malitia hominum: qua quisque in malum alterius omni tempore machinabatur. Secunda, quia impleta erat terra subuersione, seu oppressione. Tertia, corruptio viæ vniuersæ carnis, seu naturalis modi in re carnis. Quod autem terra corrumperetur his promiscuis congressibus, constat Leuit. 18. vbi Dominus, postquam prohibuerat huiusmodi fœdas coniunctiones dicit. Ne polluamini in omnibus his. In his enim omnibus polluerunt se gentes, quas ego à facie vestra emitto, & polluit se terra, & visitabo iniquitatem eius super eam, & euomet terra habitatores suos. Et paulò inferius. Omnes abominationes istas fecerunt homines terræ, ante vos, & polluit se terra.

Corrupta est terra coram Deo. .i. eo inspiciente, & considerante. Sic infra dicitur. Repleta est terra iniquitate à facie eorum. i. eis videntibus & cognoscitibus.

Finis omnis carnis venit coram me. id est, iam ante me represento, qualiter finiam omnem carnem.

Perdo eum cum terra, aut perdo eos, & terram. Nā terra videtur perdita, cum non consequitur id, ad quod facta est: fuit autem facta, vt habitaculum hominum, bestiarum, & volucrum esset.

Fac tibi arcam à lignis (gopher) aut pini. Ignota est Hebræis significatio nominis (gopher), coniectura tamen est, quod significet, aut picem, aut pinum ex qua fit pix. Nam infra cap. 19. ponitur nomen (gopher) quod est eiusdem radicis, pro pice, vel sulphure: vbi dicitur. Et Dominus plueret super (Sedom) & super, hammorah, picem, aut sulphur, & ignem. Pro eodem ponitur Ezech. 39. & Isaiæ 38. vnde arbitror, aut pinum: ex qua fit pix, aut picem significare: & hunc subesse sensum.

Fac tibi arcam lignorum pini. i. ex lignis pineis, aut fac tibi arcam lignorum bituminis. i. bituminatorum: prior tamen sensus videtur verior, & germanior. Quod si obicias, ligna pinea inepta, aut nauigandū: quia facile corrumpuntur aqua, dicendum, interiora pini esse fortissima: quæ nostri vocant, (Cérne) quod est medulla ipsius pini. Aduerte etiam quod significatio dictionis (tebath) .i. arca, non est vsquequaque nota. Et quod sequitur.

Nidos facies arca. Hunc habet sensum, i. domunculas, aut re vera nidos ad aues in eis seruandas. Prius tamen videtur verius.

Bituminabis eam intus & extra. Non certo constat apud Hebræos, quid proprie significet (caphar) Ex hoc loco videtur significare, bituminare. Sunt autem multi alij loci: quibus dicunt significare expiare, vt Exod. 30. & Leui. 4. Sed meo iudicio, vnica est significatio verbi, scilicet operire, seu linire bitumine, & vbiuuque isti vertunt, expiare, tam bene quadrat linire: quasi tegendo. Nam quemadmodum res: quæ linitur, non amplius in se videtur, sed linitio, ita post linitionem, quæ sanguine fiebat, linitio quod erat expiandum, non videbatur amplius eius immunditia, aut peccatum. Nam Exod. 30. vbi nostri vertunt. Expiabit Aharon: melius veritas, & bituminabit, seu liniet, scilicet sanguine Aharon cornua ipsius. f. altaris, semel in anno. Sic Leuit. 4. liniet super eos, pro expiabit super eos. Sed de verbo fusius in libris legalibus disputabimus. Quia etiam expiatio aut delictio peccati, erat effectus huius linitionis, sumitur aliquando pro expiatione, & deletione peccati. Aduerte etiam in Hebræo hic haberi, bituminabis eam à domo, & extra. Nana (baitth) Hebræis est domus. Vocat autem Hebraismus, quæ intra sunt, seu intrinseca, domum, quod ea, quæ in domo sunt, intus sunt: vt Leui. 18. dicitur. Quæ nata est domi, vel extra, vbi extra, & domi esse, opponuntur. Vocat autem Hebraismus hanc arcam, domum, & dicit, bituminabis eam ex parte domus, i. intrinsecus, & extra: & memento Hebraismus seruare, pro libris legis, in quibus frequens est.

Hoc modo facies eam. Hebraicè est. Et hoc quod facies illi, aut hinc, scilicet modus: quo facies eam, sed sensus bene redditus est.

Trecentorum cubitorum longitudo arca. Maximè hic aduerte, quod dicitio (ammah,) quam hic alij cubitum, alij verò brachium vertunt, significat propriè aliquid, vnde multa oriuntur, aut quod continet in se multa, procedentia ex se, Hinc (em) significat matrem, quod ex ea multitudo filiorum oriatur, qui patre, aut matre minores reputantur, vt supra 3. Quod ipsa fit (em) .i. mater omnium viuentium, vbi de dictione hac diximus. Significat etiam (vmah) quod ab hac est radice familiam, aut melius principium familiæ, aut familiarum, vnde multi oriuntur: vt infra. 25. 12. principes (humotham) id est per familias, suas, aut per origines suas. Significat etiam (em) viam: à qua multæ semitæ oriuntur, nempe biuium, aut triuium: veluti filiæ à matre. Nam Ezech. 21. habes Regem Babel stetit ad (em haderech) id est, ad matrem, vel iuxta matrem viarum, quod Hieronymus vertit in biuium. Et iuxta hanc allusionem, significat mensuram magnam, in qua aliæ paruæ, veluti filiæ continentur, siue ex qua oriuntur: quemadmodum in cubito, est media pars cubiti, & 3. 4. 5. & 6. Dicitio hic non arctatur ad cubitum, licet possit ipsum significare, sed vt diximus, significat mensuram, à qua aliæ quasi filiæ oriuntur. Et quæ hic de hac dictione dicimus, obserua: quia non repetemus.

Fenestram arca facies: & ad cubitum finies eam, seu consumabis eam superne. Dicitio Hebraica (sohar) .i. fenestra, significat propriè lucem, præsertim meridianam, vt Psal. 55. vespere, & mane, (vesahorajm) .i. & meridie narrabo, aut meridiebus. Nam dicitio venit secundum formam dualium, vt dicit Rabbi David: eo quod dies diuiditur in duo, scilicet à mane vsque ad meridiem, & à meridie, vsque ad vespeream. Ex quo ad oculum colligitur, non propriè significare meridiem, sed omne tempus diei, præter mane, & vespere, & ex consequenti maiorem lucem diei. Vnde illud Psal. citatum vertedum potius esset. Vespere, & mane & aliis duobus temporibus lucis, seu residuo diei narrabo. Et si mane, & vespere formaliter sumpta, non sunt partes diei artificialis, sed termini: vt cap. 1. annota-

uimus: tunc (vesahoraim) significabit totam diem, præter mane, & vespeream: vt iam diximus. Quod autè vespere strictè sumpta, non pertineret ad diem artificialem, ex eo constat, quia tunc incipiebant Iudæi feriari. & festus dies tunc terminabatur. Etiam ibi diximus sensum horum verborum. Factum est vespere, & mane dies vnus. i. à vespere, vsque ad mane, & est sermo, de naturali. Cum autem meridies sit pars temporis significati per dictionem, saharajm, significatur aliquando per illam, quemadmodum infra. 43. vbi dicit Ioseph. Quia mecum comesturi sunt viri, basahorajm. i. meridie, aut in coniunctione duarum partium diei. quæ est mer. dies. Hinc etiam est, Iishar. i. oleum, eodè quod lucidum fit: vt patet. 2. Regum 18. Terram oliuæ, Iishar. i. & olei, seu oliuæ, olei. f. quæ oleum producit. Exinde significat fenestram, aut potius lucernam, quod per eam lux ingreditur domum. Quare aliqui hinc, & germanè (meo iudicio) lucernam vertunt. Quod autem sequitur.

Et in cubito consumabis eam. Aliqui ad arcam referunt, alij verò ad fenestram: quod videlicet esset vnus cubiti, neque vnica fenestra, sed plures, more Hebraico putant significari. Qui verò ad arcam; putant eam non fuisse æqualem, sed strictiorem in superiori parte, vnus videlicet cubiti, in inferiori verò latiore, & isti adhuc non conueniunt: quia aliqui putant mensuram hanc cubiti, diffusam per totam longitudinem superioris partis: alij verò non diffusam, sed ex omni latere consummari, ad cubiti mensuram in parte superiori. Et videtur contextus innuere, fenestram fuisse in superiori parte arcæ, & fortè arca erat in parte superiori vnus cubiti, & illa cubiti mensura in parte superiori fuit arcæ fenestra, vnde melius, meo iudicio, sentire videntur, qui ad fenestram referunt, cum dicitur.

Ad cubitum consumabis eam superne. Qui sensus etiam quadrat, si ad arcam referas, tunc enim sensus est. Et ad cubitum consumabis eam. f. arcam superne, quæ quidem cubiti mensura erat longitudo, & latitudo fenestræ, quæ erat in parte superiori. Est ergo sensus huius loci.

Lucernam in arca facies, & ad cubitum. .i. ad mensuram cubiti finies aut consumabis illam.

Ostium verò arca in latere eius ponet. Etiam iste locus arguit, quod relatiuum præcedens debeat ad fenestram referri, ac si dicat. Fenestram facies superne, ostium verò ad latus arcæ.

Inferiora, & secunda, & tertia facies. Debebat arca habere tres diuisiones in altitudine. Nam cum essent diuersa animantium genera, opus fuit esse huiusmodi diuisiones: præter quas, in longitudine erant nidi: vt dictum est. i. domunculæ ad locanda animalia, & aues, secundum species suas.

Et ego, ecce ego adduco diluuium super terram. Modus loquendi est, quem habent Hebræi. Et ego, ecce ego, & videtur sonare. Et ego, ecce ego. i. iam iam ego, aut verè ego. Nomen verò (mabbul) id est, diluuium à, nabal, quod est cadere, & turpari, ortum habet. Isaiæ. 40. Aruit herba, nabal, id est, cecidit flos. Et Ierem. 8. Et folium, nabal. i. cecidit: vnde verti posset.

Ecce ego adduco descensum aquarum super terram. Licet enim in diluuium rupti fuerint fontes abyssi: maior tamen pars aquarum fuit à cælo. Sunt tamen qui putant, mabbul, esse à radice, basah, aut, balal, quod est miscere, confundere, & sic diluuium dicitur, mabbul, quod omnia, confuderit, & miscuerit: præsertim aquas superiores, & inferiores.

Omne quod est in terra morietur. Significat verbū, gauah, leniter mori, quod non est in longa ægritudine, vt dicit Rabbi Dauid, & patet Num. 21. Et viderunt omnis congregatio, quod, gauah. i. obiisset Aharon.

Et erigam pactum meum tecum. Verius significat verbum, chum, stare firmiter, quam surgere: licet vtrumque significet. Cui rei argumento est, id quod 1. Reg. 14. dicitur. Quia, chamu. i. steterunt, seu rigerunt oculi eius. Solent enim oculi senum rigerere, neque bene moueri: vbi nullo modo quadrat surgere. Hic verò melius conuenire videtur. *Stare faciam pactum meum tecum, quam erigam,* & est sensus.

Ego firmabo, seu firmum faciam pactum tecum. f. de non delendis animantibus, & hominibus aquis diluuij: vt patet infra. 9. Nam pactum cum tenetur, stare dicitur: cum verò frangitur, cadere, quemadmodum res fracta. Si verò veritas erigam, seu stare faciam, sensus est. Inibo fœdus firmum tecum, & dicitur erigi, quia in pactis faciendis solebat paciscētes aliquid eleuare, siue statuam, siue lapidem, siue lapidum aceruum: vt patet infra. 28. & 31. Non est autem iste secundus sensus tam conueniēs sicut primus. quia non dicitur propriè erigi, nisi quod prius ceciderit. Nullum autem pactum inter Deum, & hominem præcesserat, quod cecidisset, & esset de nouo erigendum. Dicitio verò, berith. i. pactum à firmitate nomen fortitur: vnde, berith, nomē arboris firmæ, & fortis: vt patet Canti. 1. Laquearia nostra berithim. i. abiegna, aut firma. Videtur enim esse nomē alicuius ligni fortis, ex quo laquearia fieri solent, apud nos, vt plurimum sunt castanea.

Ex omni viuenti, ex omni carne, id est, ex omni carne: quæ viuunt, aut, vt alij vertunt. Ex omni bestia, & omni carne, aut ex bestia omnis carnis. Bina ex omnibus introduce in arcam: vt viuant tecum. .i. ex omnibus tam mundis, quàm inmundis. Infra tamen præcipit de mundis septem & septem. i. septem mares, & totidem fœminas. Pisces autem, quia in aqua viuunt, non iubet asseruari. Ponuntur hic tria nomina Hebraica, scilicet (hoph) id est voluere (behemah) .i. bestia & (remes) .i. reptile de quibus primo capite diximus.

Et fecit Noach secundum omnia, quæ præcepit illi Dominus. Importat verbum, sauah, præcipere præsertim verbo: de quo diximus in Canonibus.

CAPITIS SEXTI AD NOSTRAM ERVDITIONEM, annotata.

Vni capissent homines multiplicari super terram, viderunt. Commune ferè est, vt vitia multa, multitudinem sequantur: quoniam multi inueniuntur imperfecti in congregationibus magnis: tū quia magna multitudo vix potest in officio cōtineri: vnde vulgus promiscuū, quod cum Iudæis ex Aegypto ascendit: eos ad desiderium carniū prouocauit contra legē Dei, vt dicitur Numeri 11. Et vix potuit sanctus Moseh illam multitudinem bene gubernare, quare petiit sibi aliquem in auxilium dari. Hinc sancti viri scientes, quod vitia huiusmodi hominum copiam sequi soleant, loca deserta petebant. Et Dominus Osehæ 2. se ducturum Israel in solitudinem pollicetur, ibique ad cor eius locuturum. Quod sanctus propheta Isaias considerans dicebat. Multiplicasti

placasti gentem, non magnificasti lætitiā: quoniam gentis copiam vitia sunt lætuta.

Viderunt filij Dei filia hominum, quod pulchra ipsa.] Audiant hoc sancti. Audiant qui sibi ipsis fidentes, inter medios sceminarum choros se securos esse arbitrantur. Nunquid sanctior tu filius Dei: quos ex sceminarum pulchritudine offensos hic scriptura commemorat? Vnde & Salomon Prouerb. 6. Non concupiscat (inquit) cor tuum pulchritudinem eius, scilicet sceminæ, neque capiaris nutibus illius. Pretium enim scorti vix est vnius panis: mulier autem, viri pretiosam animam capit. Et Eccles. 9. hoc idem admonet. Virginem ne conspicias (ait) ne fortè scandalizeris in decore illius. Auerte autem faciam tuam à muliere compra, & ne circumpicias speciem alienam. Propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit.

Acceperunt sibi vxores.] Cum enim copiam sceminarum vidissent: statim sibi vxores elegerunt. Vbi duo aduerte. Alterum est, quàm difficile sit in copia rerum desiderabilium continere. Alterum, quàm mala sit vxorum multitudo: præsertim ad deliciandum. Sicut enim difficile est, inter multas & pretiosas vestes algere, interque multas epulas esurire, in copia diuitiarum cor liberum ab auaritia seruare: sic in copia sceminarum continentiam custodire. Quamobrem sancti viri malunt illis potius aliquid deesse, quàm superfluere. Melius inquit Augustinus est minus egere, quàm plus habere.

Acceperunt sibi vxores ex omnibus, quas elegerunt.] Videtur locus iste taxare eos: qui ob pulchritudine vxorem eligunt: eum conuincantur sceminam potius ad delicias, quàm ad prolem in vxorem deligere, ad quam, tantum fœdæ sicut pulchræ valere dignoscuntur. Cum enim Deus omnes sceminas ad hoc munus procreauerit: qui fœdas, aut non pulchras respuunt, Dei placitum inuerrere conantur. Omitto interim quàm difficile sit pulchram sceminam seruare. Nihil enim difficilius existimo, quàm seruare quod omnes cupiunt: quemadmodum retinere, à quo omnes abhorrent: quod non solum viro, sed etiam sceminæ ipsi quantumcunque pudicæ difficillimum est, cum, vt ait poëta, lis magna sit pudicitie cum forma.

Non litigabit spiritus meus cum homine perpetuo, in quo etiam ipse caro.] Audis quàm abhorreat Deus à carnis immunditia: vt spiritus eius semper litiget cum ea, & cupiat eam punire. Similiter docemur, non esse peccandum: ne huiusmodi rixam inter spiritum, & carnem patiamur. Discant etiam ex hoc loco iudices, quod, & si vitia ad tempus dissimulanda sunt, non tamen perpetuo, sed tandem in ea animaduertendum esse. Similiter discant peccatores, quàm vile eis sit à Domino de peccatis argui, ne postea diluuium, seu multitudinem malorum patiantur.

Erunt dies eius centum, & viginti anni.] Audis hic quod in multis scripturæ locis legis, Deum, scilicet peccatoribus, & eorum punitioni certum tempus statuere: vt quanto citius potueris: delicta emendes. Hinc illud. Nondum completæ sunt iniquitates Amorrhæorum, id est, tempus, quo eorum mala punire decreui. Hinc etiam illud Saluatoris, donec compleantur tempora nationum. Et illud. Vos implete mensuram patrum vestrorum. Quamobrem sanctus Dauid peccatores Psalm. 20. admonet, Apprehendere disciplinam: ne quando Dominus, ira-

scatur, & à via pereant. Voluit etiam Deus, sua infinita bonitate vitam illam belluinam minuere: ne quanto diutius agebant, læuius punirentur. Sicut enim vita sancta, & bona prolonganda est: vt merita augeas: ita mala breuianda, ne seuerius puniaris.

Gigantes tunc fuerunt super terram.] Nihil est, quod non humana malitia in malum vertat. Nam vires, quas dominus illis dederat ad excolendam terram, & ad iuandos homines: in hominum oppressionem conuerterunt. Nihil enim deterius esse potest in homine, cui Deus vires dedit ad bona facienda: quàm eas ad mala conuertere. Hoc vnum Christus obleruare voluit, vt potestatem, quam habebat: nunquam voluerit, aut ad mala, aut ad curiosa conuertere. Cum semel discipuli eius in Samaritas incensi, quod eos in ciuitate sua non receperint: iniuriam, ciuitatem exurendo, vindicare voluissent, acriter eos arguens, dixit: Nescitis (inquit) cuius spiritus estis. Filius enim hominis non venit animas perdere, sed saluare: neque potuerunt vnquam Pharisæi eum adducere, vt ignem de cælo sine vlla necessitate, sed sola curiositate deicendere faceret. Sanctus etiam Dauid à Domino edoctus, dixit. Fortitudinem meam ad te custodiam: Ac si apertius dicat. Et si potens, & viribus fortis sim, non tamen vires in opprimendo alios exeram, sed in te placando, & mutando seueritatis sententiam, vires meas exercebo, & neruos extendam. Cum enim te in me, aut in populum iratum videro, tunc vires meas ad te placandum ostendam. Vim enim, vt ait beatus Ambrosius, Deo facimus, non ligando: sed flendo, dum cogimus eum quotidie mutare sententiam.

Vidit Deus, quod multa malitia esset hominum in terra.] Iustificat Creator hominum Deus, semper causam suam: neque scuit, nisi nos eum malitia multa scuire cogamus. Nisi enim multam videret in terris malitiam, gladium suæ seueritatis non exercebat. Ex quo discant peccatores mala sua non multiplicare, si in se Deum prouocare nolunt.

Omne signum cogitationum cordis eorum tantum malum omni tempore.] Quemadmodum in fabris sunt artifices: qui continuè noua excogitent in operibus artis: ita sunt qui noua continuè cogitent in operibus impietatis: vnde noua & quasi inexcogitata vitia crescere in mundo videmus. Videre licebit hominem alteri iniuriam facturum, tempus seligere: vt scilicet, in media die in platea, aut foro: vbi maior fuerit hominum conuentus: arundine, aut ligno potius, quàm gladio percutere eum velit: ita vt sentias eum diu modum: quo iniurius alteri sit, aut illatam iniuriam propullandam censet excogitasse. Vnde aliquando non satis miror, cur tam imperfecta faciamus opera bona: vitiorum verò gesta, tam præclara, tam omnibus numeris absoluta faciamus, putarem certè hoc propterea contingere, quod opera mala faciamus nobis ipsis: bona verò Deo. Et cum potius nobis, quàm illi placere cupiamus, quæ illius sunt, imperfecta, quæ verò nostra, omnibus numeris absoluta esse volumus. Quis daret, vt sic homo iustus in suis operibus laboraret, vt placeat Domino: quam laborat impius, vt aut illi displiceat, aut sibi placeat? memini de quodam sancto sene legisse, quia cum videret publicam meretricem, varia, & peregrina veste: vt oculos hominum ad se conuerteret: indutam, per mediam plateam incedere in lachrymarum profluuium irrupisse, quod non sic

sic conarentur Deo suo: qua ista amantium oculis placere. Docemur etiam hic bonas cogitationes aliquando habere. Sed difficile valde est, vt conscientia malis assueta cogitationibus, bonas aliquando admittat.

Pœnituit Dominum homines fecisse.] Hinc discere Deum toties pœnitere fecisse te, quoniam te peccatorem intueretur. Similiter quantum malum peccatum sit, vt faciat Deum corde dolere. Est enim dolor cordis inter cæteros acutior: vnde & apud Isaiā conquerentem Deum legis. Laborare me fecisti (inquit) in peccatis tuis.

Delebo homines: quos creauit.] Habes hic quanto dolore Deus vasa sua delet, & confringat: nihilominus tamen perdit. Licet enim plures hominem faciat, quæ cætera: quæ condidit, tamen si peccator est: nihilominus perdit. Quemadmodum apud Ieremiam, de Iechonia dicebat, eum à digito suo, etiam si annulus esset: aulsurum: & proiecturum.

Ab homine vsque, ad iumentum.] Etiam hic discere peccatorum grauitatem: quod ob ea non solum peccatores ipsos: sed etiam iumenta, & aues perdat omnium Creator. Vbi etiam doceris, quàm malum sit, peccatoribus in peccatis commiseri.

Noach inuenit, gratiam in oculis Domini.] Et si in potestate Domini situm sit, hominem, nullis præuiis meritis, diligere: commune tamen est, vt iustos propter opera iustitiæ diligat: infra enim habes Deum ipsi Noach dixisse, eum solum in illis generationibus iustum inuenisse. Similiter discere iusti iustitiam non obscurari, aut delitescere: imò magis splendere, si in medio sit nationis prauæ. Vnde etiā cognoscimus non esse causandum, si in medio habitet scorpionum: cum audias Noach non solum iustum, sed perfectum eo tempore: quo omnes ad vitia declinauerant.

Cum Deo ambulauit.] Hinc nosse licebit, vnde oriatur hominis perfectio, nempe ex eo: quod cum Deo ambulat sequendo, scilicet, eius voluntatem. Vnde & Iob dicebat, pedes suos secutos vestigia Dei.

Corrupta est terra coram Deo.] Et si malum sit omni in loco peccare, pessimum tamen est in oculis Dei ante tantam munditiam immundum esse. Mundi (ait Propheta) sunt oculi tui, ne videant malum. Peccare, seu corrumpi in oculis Dei, nihil aliud esse puto, quàm memorem Dei, ipsum offendere. Omnia enim vident oculi eius, sed nos peccantes non semper illius memores sumus. Sperat autem ipse, quod nemo eius memor, possit peccare: cum enim meminerit psalmatoris benefici, & redemptoris munifici: quomodo non retinebitur, ne

eum offendat?

Ego disperdo eos cum terra.] Etiam ex hoc loco perpende, quantum malum sit peccatum: vt non solum hominē, per quem committitur: deturpet, & corrumpat, sed & locum, in quo fit, & qualiter ad eius detestationem non solum homo, sed & terra disperdatur.

Fac tibi arcam.] Docet Dominus iustos media, per quæ saluentur à malis: vbi docemur, non posse mala, quæ nobis imminēt, effugere, nisi ipse, qui ea immisurus est, doceat, quo pacto fugienda sint.

Statuam pactum meum tecum.] O immensa, & inenarrabilis pietas Dei, cui non sufficit iustum à diluuiio liberare, sed sciens homines peccaturos, & mille diluuiia, & subuersiones merituros, voluit se pacto astringere: vt postea non deleret. Vnde, cum videt mala nostra, & ad ea vindicanda commouetur, recordatur fœderis, quod nobiscum pepigit, & vindictam retinet. Voluit enim Dominus, vt optimè annotauit Paulus ad Rom. 4. quod bona promissa non immitterentur meritis, aut demeritis nostris, sed bonitati suæ. Si enim promissa Dei, nostris bonis operibus responderent: cum opera nostra, sint mala, quando pollicita redderet ipse? Ideo ex fide, & non ex operibus, vt firma sit promissio omni semini. Quamobrem, & si sæpissime conditione custodiendæ legis, apposuerit pollicitationibus suis: tãdem, vt ipse sit verax, omnis autem homo mendax, non extantibus conditionibus, sub quibus ipse promiserat, promissa reddidit, & se redditurum iurauit. Iurauit (ait Dauid) Dominus Dauidi veritatem, & non auertetur ab ea: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Sed statim conditionem promissioni addidit, dicens: Si custodierint filij tui pactum meum. Cum autem sciret Dauidis filios fracturos leges suas, neque pactum seruaturus Psalm. 88. sine vlla conditione iurauit. Si (inquit) dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicium meis non ambulauerint: visitabo virga prauaricationem eorum, & plagis iniquitatem eorum. Misericordiam autem meam non auferam ab eo, neque mentiri faciam veritatem meam. Semel iuravi per sanctitatem meam: si Dauidi mentiar. Sic & hic paciscitur & pollicetur se vltra non dissipaturum diluuiio terram, sine vlla conditione, ita quod etiam si vitia nostra in immensum crescant: iurat tamen se vltius non delaturum omnem carnem.

Ex omni viuenti, & ex omni carne.] Docet hic dominus esse sollicitos de famulis, bobus, & reliquis animalibus suis, vt, scilicet illis, & vitam, & vitæ necessaria prouideant.

CAPVT SEPTIMUM.

ET dixit Dominus ad Noach. Ingredere tu, & omnis domus tua arcam: quia te vidi iustum coram me in generatione ista. Ex omni iumento mundo capies tibi septena septena, virum & vxorem eius. Et ex iumentis quæ non munda sunt bina, virum & vxorem eius. Etiam ex volatili cæli septena, septena, masculum, & feminam, vt viuificent semē in superficie omnis terræ. Quia post dies adhuc septem ego pluo super terram quadraginta dies, & quadraginta noctes, & delebo omnem substantiam, quæ est, à superficie terræ. Et fecit Noach secundum omnia, quæ præcepit ei Dominus. Et Noach erat sexcentenarius, & diluuium fuit aquarum super terram. Et ingressus est Noach, & filij eius, & vxor eius, & vxores filiorum eius secum in arcam propter aquas diluuij. Ex iumento mundo, & ex iumento, quod non erat mundum, & ex volatili, & omni quod reptat super terram: bina, bina ingressa sunt, ad Noach, in arcam, masculus, & femina, quæ admodum præcepit Deus Noach. Et fuit post septem dies, aqua diluuij fuerunt super terram. In anno sexcentesimo annorum vitæ Noach in mense secundo, in septimadecima die mensis, in die hac, rupti sunt omnes fontes voraginis magna, & fenestra cæli aperta sunt. Et fuit pluuia super terram quadraginta dies, & quadraginta noctes. In ipsomet die ipse ingressus est Noach, & Sem, & Cham, & Iapheth filij Noach, & vxor Noach, & tres vxores filiorum eius secum in arcam. Ipsi, & omnis bestia secundum speciem suam, & omne iumentum secundum speciem suam, & omne reptile, quod reptat super terram, secundum speciem suam, & omne volatile secundum speciem suam, omnis avis, omne alatum, Ingressa sunt ad Noach

Noach, in arcā bina bina ex omni carne in qua erat spiritus vitæ. Et ingressi sunt masculus, & femina ex omni carni ingressa sunt: quemadmodū præcepit ei Deus. Et clausit Dominus super eū. Et fuit diluuiū quidraginta dies super terram, & multiplicata sunt aquæ, & eleuauerunt arcā, & eleuata est super terram. Et roborauerunt se aquæ, & multiplicata sunt valde super terram, & ambulauit arca super faciem aquarum. Et aquæ roborauerunt se valde super terram, & operiti sunt omnes montes excelsi, qui erant sub toto cælo. Quindecim cubitis superne roborauerunt se aquæ, & operiti sunt montes. Et mortua est omnis caro, que reptat super terram, tam de volatili, quàm de iumento, & bestia, & omni reptili: quod reptat super terram, & omni homine. Omnia in quorum facie erat anhelus spiritus vitæ, ex omnibus quæ erant in sicco, mortua sunt. Et delcuit omnem substantiam, que erat super faciem terræ, ab homine vsque ad iumentum, vsque ad reptile, & vsque ad volatile cæli, & deleta sunt à terra, & remansit tantum Noach: & qui cum eo erant in arca. Et roborauerunt se aquæ super terram quinquaginta, & centum dies.

IN CAPITE SEPTIMO
ANNOTATIO AD
literam.

V & omnis domus tua.] Hinc constat, Noach à congressu abstinuisse: vsque ad tempus, quod genuit istos: quoniam non plures habuisse filios describitur, quàm istos tres.

Te viuuntium coram.] Sunt qui in oculis aliorum iusti sunt, aut apparent, coram Deo verò iniusti. Illi verò coram Deo iusti dicuntur, quorum opera approbat Deus, & qui soli illi placere desiderant, & ut diximus, tunc dicitur aliquis iustus, quando opera eius sunt conformia legi Dei. Et quod sequitur.

In generatione hac:] Id est, inter homines huius ætatis, seu temporis. Et aduerte quòd huiusmodi generationes extendebantur secundum annos vitæ: ita quòd quando homines communiter vivebant sexcentis annis, vna generatio durabat ad sexcentos annos. Postquam verò ætas hominis breuiata est, & diminuta, ad centesimum vique annum, generatio extendebatur ad centum annos. Vnde cum infra 18. Dominus dicit Abrahæ. Generatione quarta reuertentur huc: sensus est, finitis quadringentis annis, quia tunc temporis vna generatio durabat ad centum annos quæ tunc communiter erat hominis ætas. Nā antea dixerat. Et subijcient eos quadringentis annis.

Ex omni animali mundo.] Vnde tunc nouerat Noach, quæ essent munda, quæ uero immunda, scilicet ad sacrificium, quia tunc nondum concessus erat esus carniū? Et iam admonui supra cap. 4. homines illius temporis à Deo didicisse, quæ erant munda, & quæ immunda ad sacrificia: neque sum longè, ut putem etiam illis ostendisse, quæ essent munda, vel immunda ad esum: quia non legimus esum carnis prohibitum ante diluuium. Neque ratio Caietani cogit, dicentis, quòd infra cap. 9. Omnia animantia in cibum conceduntur: imò si omnia tunc conceduntur, signum est aliqua prius fuisse prohibita, uerius est tamen hic de munditia, ad liandum esse sermonem, quàm ad esum. Ex quo conitit multa legalia fuisse ante scriptam legem seruata: ut de animalibus mundis, & immundis, ex hoc loco, & ex capite sequenti constat. De prohibitione esus sanguinis capit. 9. sequenti. De circuncisione cap. 17. De femine fratris suscitando. 38. Quòd verò etiam sabbathi obseruantia fuerit ante legem: constat. Exodi 16. ubi dicit Mosèch. Quòd cocturi estis, coquite, & comedite illud hodie quia sabbatum est hodie Domino, hodie non inuenietis illud in agro. Sex diebus colligetis illud, die autem septimo sabbatum est. Conitit autem nondum datam fuisse legem. Vnde sunt aliqui ex Rabbiniis, qui totam legem arbitrantur à piis obseruatam ante promulgationem; ex eo quòd infra

cap. 26. dicitur argumentū sumentes: ubi habetur, dixisse Dominum Isaac. Benedicent se in femine tuo omnes gētes, eo quòd obedierit Abrahæ voci meæ, & custodierit custodiā meam: præcepta mea, statuta mea, & leges meas. Quòd autem hō omnia sint ab eis seruata, ex eo constare videtur, quia Isaac duas sorores in uxores habuerit, quòd postea lege cautū est. Leu. 18. Sed ad hoc dicitur, non fuisse prohibitum duas uxores habere, sed ad lacescendum, hac. intentione, ut alteram in alterā prouocarent: quia textus habet. Vxorem cum sorore sua non accipies ad lacescendū. An verò aliqua animalia sint iure naturali, aut naturali instinctu immunda: quæ postea fuerunt in lege prohibita: dicendū est, quòd non propter illud Christi, Matt. 15. Omne quod intrat per os, non coinquinat hominem. Quòd & Apost. ad Rom. 14. approbat. Omne, quòd in macello venit, comedite, & nihil est immundum iis, qui cognouerunt ueritatem. Et infra 9. omne animalium genus in esum conceditur. Sed mirum valde est, quòd vsque hodie sint quædam animalium, & auium genera, quæ nullus comedere uult, quemadmodum asinus, equus, camelus, leo, & id genus multa. Similiter de aibus: nemo est qui comedat miluum, accipitrē, & ferē omne genus auium rapacium, graculum, picā, & multa alia quasi innumera: ad quorum esum quendā horrorē, ferē omnes habemus quasi à natura. Neque est dicendum, quia inflauia, idē in esum non emā: nā caro equina, & humana (ut aiūt) suauiores sunt multis aliis, quibus uescūt homines.

Ex omni iumento mundo accipies tibi septem, & septem, uirum & uxorem eius.] Id est, masculū, & femellam eius. Ex hoc loco videtur quòd præceptum fuerit Noach, ut ex mundis animalibus, & aibus tollerent septem paria, scilicet, masculū, & femellam eius. Nā textus dicit uirum, seu masculū, & uxorem eius quòd non diceret: si solum septem, ex qualibet specie essent accipienda: cum numerus septenarius sit impar. Secundo, quia textus dicit septem, & septem: ac si dicat, septem paria. Tertio, quia cum ex mundis animantibus faciendum esset sacrificium, & illa erant apta ad esum: opus erat magis multiplicari, quàm immunda, ex quibus neque sacrificium fiebat, neque erant ad esum apta: idēque uoluit Dominus in maiori numero seruari. Neque rationes Lyranus oppositum dicentis cogunt. Nam quòd primo obiecit, oportere, scilicet, ex eis arcam implere, ut, scilicet, non esset locus aliis, parum ualet. Nam aues non multum loci occupant, animalia verò, & si occuparent, non erat tam arcta arca, quin posset ex qualibet specie mundorum. 14. capere, scilicet, ex bobus, ouibus, & capris. Quòd verò secundo obiecit non esse opus, tot ad speciem conseruandā: diluitur dicendo, quòd non solum ad speciem conseruandā, sed ad sacrificium, & etiam, quia cum essent in esum concedenda, opus erat, ea in maiori numero multiplicari. Et si eius ratio esset efficax, in eū militaret. Nā ad speciem conseruandam,

iat

fat esset seruare unum par: ipse verò dicit tria paria fuisse seruata. Quòd verò ultimo adducit, eadem ratione debere dici, duo paria seruata ex im-mundis: quia textus dicit duo, & duo: parum probat. Quoniam textus Hebraicus non habet duo, & duo, sed semel duo, masculum, & feminam eius, licet Vulgatus Septuaginta secutus, duo, & duo habeat. Hebraica tamen ueritas, & Chaldaus Paraphraistes semel duo habent: ut iam diximus. Sed esse meritò disquirendum, cur de animalibus loquens, dicit uirum, & uxorem eius: de aibus verò masculū, & feminam eius, & crediderim hoc ideo esse, quòd membra coitus in animalibus sint similia genitalibus hominis: non sic autem in aibus. Vocat autem uolucres cæli, quòd iuxta superficiem cæli uolent, aut uocat aërem cælum, ut iam diximus primo cap. huius libri.

Quoniam diebus adhuc septem, id est, post septem dies delebo omnem substantiam.] Dixi de uerbo (machah) supra cap. 6. quòd, scilicet, significat radere, & delere: ita ut nullum appareat rei uestigium, & pro omni substantia posset legi.

Omne quod stat: quia (chum) proprie stare significat. **Noach fuit filius sexcentorum annorum:** id est, sexcentos annos natus.

Et diluuium fuit aquarum super terram.] Id est, cum compleisset, aut ut alij uolunt, cum incepisset sexcentimum annum: fuit diluuium.

Filij eius, & uxor eius.] Nominat Berofus uxorem Noach, scilicet, Titeam magnam, & uxores filiorum, scilicet, Pandoram, Noëlam, & Noëglam: asseritque Noach ex Gigantibus fuisse.

A facie aquarum diluuij. Id est, propter, aquarum præsentiam.

Dies, & duo uenerunt ad Noach.] Domini præcepto, & quilibet masculus ueniebat cum femina sua.

Fuit à septem diebus, id est, post 7. dies. scilicet, à colloquio diuino. **In anno 600. annorum uita Noach, in mense 2.** Constat ex hoc loco ad centum annos durasse arcæ fabricam, quo tempore Deus expectant hominum respicientiam, seu pœnitentiam. & Noach prædicauit futurum diluuium super terram. Verisimile enim est homines illius temporis, cum uiderent Noach tantæ molis arcam fabricare, interrogasse: ad quid molem illam fabricaret: & credibilis, eum non reticuisse, sed prædicasse illis futurum malum, quòd eos expectabat: similiter totum orbem tunc audiuisse futuri diluuij famam: neque tamen mores in melius mutasse. Et quòd sequitur, **in mense 2. 17. die mensis.** Dubium habet, quis, scilicet, tunc fuerit primus anni mensis, sed cap. 1. huius tanquam probabilis diximus, mundum in mense Septembri fuisse productum: & credibile est illum fuisse primum anni: quem Hebræi uocant, tisri, qui incipit à nouilunio propinquiori æquinoctio autumnali, & si hoc est uerum, diluuiū incepit 17. mensis, marefuam, qui pro parte respondet nostro Octobri: sicut, tisri, Septembri. & credendum est, huiusmodi anni inceptionem durasse, vsque ad exitum Israel de Aegypto: quando Dominus instituit mensē (nissan) fore eis primū in mensibus anni: qui, nissan, saltem pro sui parte respondet Martio nostro, & est uiciniior æquinoctio uernali. Cum enim Iudæi de Aegypto egredierentur: dixit Dominus Mosèch. Mensis iste uobis caput, seu initium mensum, primus erit in mensibus anni. Iudæi verò postea, ut seruarent utrumque mensum initium, instituerunt initium mensum in contractibus, & rebus profanis, à, Tisri,

quemadmodum fuerat ab initio mundi, in sacris uero, & solennitatibus à, nissan, quemadmodum Deus Exod. 12. præceperat, & sic uique hodie habent duplex anni initium. Alterum pro rebus prophanis: alterum ad celebrandas solennitates, ut diximus. Aduerte etiam hic, Lyranum putare; diluuium incepisse mense 2. anni sexcentisimæ uita Noach: inde occasionem sumens, quòd hic dicitur anno 600. annorum uita Noach, in mense 2. 17. die mensis, &c. Suprà uero dictum est Noach fuisse sexcentenarium, quando diluuium fuit super terram. Ad quòd respondet fuisse quidem sexcentorum annorum inchoatum, & opinio est ualde probabilis, quæ si teneatur, uideatur fatendum arcæ fabricam, ad mensē cum dimidio tantum durasse: quòd uix est credibile tam magnam, scilicet molem, posse tam paruo tempore fabricari. Similiter non tam mitem facit Deum, quòd uidelicet tam paruo tempore expectarit hominum pœnitentiam. Quòd uero hoc sequatur, manifestè ex textu colligitur. Quoniam quando ei facta est reuelatio de fabricanda arca, erat quingentorum annorum, & ut uidetur completorum: anno uero sequenti, quando sexcentenarius esse cepit mense 2. aquæ diluuij inundauerunt. Sed ad hæc facilis est responsio, tenendo reuelationem factam Noach anno 500. inchoante, aut ferè. Quam etiam opinionem, quòd repente diluuium eruperit Christi sententia apud Marth. 24. cap. iuuare uidetur dicentis, diem iudicij repente esse uenturum, quemadmodum diluuium in diebus Noach. Quare opinio mihi ualde probabilis uidetur. Quòd uero sequitur.

Rupti sunt fontes uoraginis multe.] Explicandum restat. Pro quo aduerte, thehom, ut diximus. 1. capit. huius libri significare aquam magnæ profunditatis, aut locum profundum, ubi fuit aqua profunda: ut ibi exemplis monstrauius. Vocat autem Hebraismus uoraginem multam, illam aquarum profunditatem, quæ est sub terra, quæ uidetur esse immensæ profunditatis, & rupta terra, in fontes erumpit, sed tempore diluuij maioribus hiatibus terram rupit, & terram alluit, & operuit. Non putat autem hic per abyssum, seu uoraginem, posse Oceanum intelligi: quoniam non esset opus, ut ipse terram operiret, sed eius aquas extendere, aut sinere, operire terram: unde uidetur diluuium ex aquis, quæ de cælo descendebant, & de terra ad modum fontium erumpebant: processisse, ita quòd quemadmodum firmamentum ruptum esse perhibetur: ut aquæ, quæ super illud erant, descenderent: ita terra, quæ firmamentum esse uidetur inter nos, & aquas, quæ sub ea sunt, rupta sit, ut aquæ inferiores ascenderent, ad terram submergendam. Et quòd dicitur, **fenestra cæli aperta sunt.** Non possum aliter, quàm ut litera habet intelligere: supponit enim ueras & elementares, aquas super firmamentum esse, ut tam Basilus quàm Chrylostomus sentiunt: nihil mirum, si Dominus fenestras in firmamento ruperit, ut aquæ illæ descenderent, neque hic locum esse metaphoris puto. Sanct. uero Thom. dicit fatendum omnino esse, ibidem aquas fore, sub dubio uero uerti, quales sint: an uidelicet elementares, an crassæ potius ad modum crytalli. Quare taxandi sunt, qui potius uolunt sacram scripturam philosophiæ regulis subdere, quàm, ut magis decet, philosophiam, tanquam ancillam, illi deseruire. Aduerte etiam hic uerbum arab, à quo, arubah. id est, fenestra, significare proprie insidiari, uidentur per foramina: ut patet Deuteron. 19. (uer-

carablo) id est, infidiatus fuerit illi. Sic Iob 31. Et super, aut iuxta ostiū amici mei, arabthi. i. infidiatus sum, scilicet per ostij foramē. Vnde, ereb, id est, foramen. Iob 37. Ingredietur bestia in areb, id est, foramen, vbi alij vertunt in infidiis, seu locum infidiarum, & 38. manebunt in latibulo ad areb, id est, ad foramē, aut ad infidias, vt alij vertūt. Sic, maarab, potius foramen, quā infidias significare puto, vt patet ex Plal. 10. Manebit, bemaarab, id est, in foraminibus atriorum: vbi alij vertūt, in infidiis atriorum, sed quia atria cancellos habere solent, quibus qui intus sunt inspicunt, videtur potius vertendum in foraminibus. Ex hac radice est oreb, quod nostri & Hebræi. Isaia 25. sine vlla ratione vertunt, infidias: vbi sic habetur. Extendet, scilicet, Moab manus suas in medio sui, quemadmodum natans ad natandum, & humiliabit altitudinem suam cum orbōch iadai. i. infidiis manuum. Quæ interpretatio nullo modo mihi conuenire videtur, sed melius cū digitis manuum eius. Vocatur autem digiti foramina, quod sint ad modū cancellorum, per quorum interstitia quasi per foramina cancellorum, videre solent homines. Possēt etiā verti cum cancellis manuum eius, intelligendo per cancellos digitos. Hinc etiam est, arabāh, id est, foramen. quod eo infidiemur. Significat ergo verbum infidiari, & nomina ab eo deducta, ea: per quæ infidiamur, quemadmodum sunt cancelli, foramina, & digiti cū aperta manus, ori, aut vului superponitur. Fecit ergo Dominus Deus foramina in firmamento, quibus aquæ superiores descenderent. Sunt qui putant corpus firmamēti porosum esse, Deūque illos poros dilatasse, ad aquas demittēdas, quam expositionem libenter admittimus.

Fuit pluuia super terram.] Sunt qui dicunt, gēssēm, significare pluuiam vehementem, quæ Latine dicitur imber, ex multis tamen locis conuincitur significare absolutē pluuiam, sicut ex Isa 44. Plantauit pinū, vegeffem. i. & pluuiā nutrit, Ezechiel. 34. guisime, id est, pluuiæ benedictionis erunt.

In robore diei huius. 2. f. 17. mensis ingressus est Noach.] Verbum, hasam, à quo hefem, id est robur, significat roborare, fortificare Dan. 8. (vehasam). i. roborabitur fortitudo eius, infra. 26. Quia, hasamtha, id est, fortior, aut robustiores nobis valde. Vocatur autem robur diei, quando dies est inter mane, & vespēram, & proximum meridiei, quia tūc lux fortior esse solet, sed hic accipitur pro die ipso, ac si dicat hac eadem die.

Omnia bestia secundum speciem suam.] Ponūtur hic tria nomina, quorū discrimen tractaui super caput 1. scilicet, chajah, behemāh, & remes, vide ibi.

Omne volatile secundum speciem suam, omnis avis, omne alatum.] Significat, oph, volatile ab. vph, quod est volare, (sippor) verò, aliquando est nomen proprium speciei, & significat passerem: aliquando verò commune est, significās omne quod habet penam, siue volet, siue non. (chanaph) verò alatum. Nam (chanaph) significat alam, siue quæ re vera est, siue quæ modum alæ habeat: vt est simbria vestis. Significatio rāmen verbi, sapor, nondum est plenē nota Hebræis.

Venerunt ad Noach, scilicet ex imperio Domini. Et clausit Dominus circa ipsum, vel in vsq; ad ipsum. Sensus est. Et clausit Dominus ostium arcæ super ipsum, vel expectando quousque ipse ingrederetur. Nam præpositio, had, aliquando significat super vt Ioelis 2. (vbehad) id est, super gladium proiicient se, & Iere. 11. Non audiam in tempore,

quo clamauerint ad me, behad, id est, super malo suo. Et clarius. 2. Regum 4. Claudes ostium, behadcha, in vsque te, id est, post te, & in vsque filios tuos, id est, post filios tuos, qui textus est omnino huic similis. Possēt etiam esse sensus, quod Deus non operuerit foramina firmamenti, & eruptiones terræ, vsquequo ipse Noach arcam ingressus esset.

Et fuit diluuium quadragesima dies super terram.] Hoc intellige, antequam arca eleuaretur. Nam, vt patet cap. sequenti, diluuium durauit. 150. dies accipiēdo diluuiū pro demissione, & eruptione aquarum. Fuit ergo diluuium. 40. dies & aquæ roboratæ sunt, & in fine istorum dierum cœpit arca natare, quare statim sequitur.

Et creuerunt aque, & portauerunt arcam, aut leuauerunt arcam, & eleuata est super terram.] Ponuntur hic duo verba, scilicet, nassā. & rum, quorum primū significat portare, leuando maximē. Secundum verò eleuare: primum tamen sepe etiam eleuare significat. Ezech. 18. Oculos suos non, nassā. id est, eleuauit ad idola domus Israel.

Et prauauerunt, seu fortificauerunt se aquæ & multiplicatae sunt valde.] Id est, fuerunt fortes, & multæ: ita vt terræ dominarentur.

Ambulauit arca, scilicet, hinc inde, super faciem aquarum. Et aquæ prauauerunt valde, id est, multum super terram. Operti sunt omnes montes excelsum: qui erant sub omni caelo.

Constat ex hoc loco fabulosum esse, quod aliqui dicunt, scilicet, in quodam alto monte homines relictos, aut montem Olympum non fuisse aquis opertum: cū textus dicat, omnes montes excelsum opertos aquis, qui sub omni caelo sunt.

Quindecim cubitis superne prauauerunt aquæ, & operti sunt montes.] Ista fuit mensura: qua aquæ montes excefferunt.

Obiit omnis caro calcans super terram.] Ex hoc loco constat verbum, ramas, non solum reptare, sed calcare, & concilcare pedibus terram, significare.

In omni reptili quod reptat super terram.] Primo capite huius libri admonui, ignotam esse significationem verbi (sarās): quod hic nostri reptare vertunt. Dixi autem significare crescere, aut multiplicare se: vnde hic verti posset.

Et in omni multiplici, quod multiplicat se super terram.] Significatio tamē nondū mihi plenē comperta est.

Omne, in quo erat halitus spiritus vitæ in naribus ipsius, ab omni quod erat in sicco, mortua sunt.] Sensus est. Omne, quod per nares stabat, seu emitebat spiritū vitæ. i. quod viuimus, & erat in sicco, vel in terra exsiccata, & euacuata aquis mortuum est. Uicit autē.

Omne quod erat in sicco: propter pisces, qui nō sunt mortui, quia non viuunt in sicco. Et aduerte, quod (charab) à quo (charabah) i. siccum significat desolare, & exinde exficcare, quod id, quod deficcatur aquis desoletur. Dicunt autem Hebræi significare exficcare, desolare, & gladio occidere. Nam, vt sapius admonuimus, quia proprias ignorant, significationes multiplicānt: prout loco, in quo verbum ponitur: conuenire arbitrantur. Mihi verò expensis locis, quibus verbum ponitur, & ex aliis coniecturis videtur verbum significare propriē desolare, & exinde, vt diximus, exficcare. quæ significationes videntur omnibus locis, quibus verbum ponitur, conuenire. Et 1. Genes. 8. vbi aliqui vertunt (charbu) id est, exsiccatae sunt aquæ: quo in loco etiā bene veritas desolatæ sunt aquæ. i. locus, in quibus erant. Et ibi iterum (charbu) i. siccatae erāt etiam verti posset desolatæ erant superficies terræ.

Item

Item Isaia 19. Attenuatae sunt (vecharbu, id est, exsiccabuntur flumina Aegypti. Et iterum. 44. qui dico profundo (chorabi). i. exficcare. Clarius Iob 14. Et fluuius (iecherab) id est, exficcabitur, & arefcet. Item Hamos. 7. Sanctuaria Israel (iecherabu.) id est, desolabūtur. Idem Ezechiel. 12. Et ciuitates, quæ habitantur: (thecherabnah). i. desolabuntur, scilicet, suis habitatoribus. Sic Sopho. 3. (hecherabthi). i. desolare feci plateas eorum. Quod verò occidere significet: constat Iere. 50. chirbu) id est, occidite vniuersos vitulos. Et 2. Regum 19. (necherbu) id est, occiderunt se Reges. Et possibile est quod significet sanguine aliquem euacuare: quod fit, cum quis occiditur. Inde (chereb) id est, gladius, quod loca suis habitatoribus desolare soleat homines occidendo, aut exsiccat sanguine. Et tamen (choreb) in multis Scripturæ locis significat siccitatem, & æstum: vt infra. 31. In die consumebar me (choreb) id est, siccitas, seu æstus. Vnde admittenda est illa significatio: qua arefcere, & exsiccare significat. Colligo ergo verbum significare desolare aut exsiccare, & exinde occidere: quod occisio, hominē exsiccat sanguine, aut occisio desolare soleat loca, in quibus fuerunt homines. Nondum tamen rem definire audeo, quia coniecturis ducor. Est ergo hic vertendum.

Ab omni, quod est in sicco.] Id est, ab animali: quod in sicco moratur, mortua sunt.

Deletūque est omne quod stabat, quod erat in superficie terra.] Est sermo de animalibus, & auibis nō de arboribus. Licet enim multæ delerentur, multæ tamen remanserunt: vt de oliua constat, cuius ramū columba in ore suo postea detulit.

Et prauauerunt aquæ super terram, (id est, terram) cœsum quinquaginta diebus.] Consulto hic omitimus Rabbiorum fabulam: quod videlicet aquæ diluuij fuerint calidæ, piscēsque occiderent. Nam vt textus expressē dicit.

Omnia in quibus erat anhelitus spiritus vitæ, quæ erant in sicco, mortua sunt.] Quod vt diximus, addidit: vt pisces exciperet. Et iam in canonibus præmonuimus, valde cauendum esse à Rabbiorum figmentis, & mendaciis. Neque putes, illa duo aduersari ad inuicem, quod, scilicet, fuerit diluuium 40. diebus, & quod aquæ prauauerunt terræ centum quinquaginta: quia pluuiā, & fontium eruptio durauit. 40. dies ante arcę eleuationem. vt diximus, terra verò fuit aquis operta. 150. diebus, quibus durauit diluuium.

IN CAPVT SEPTIMUM ANNOTATIO AD MORES.

Dixit Dominus ad Noach. Ingredere tu.] Admonet locus iste, qualiter bonus Dominus nouit pios, ab impiis in punctionibus segregare, quemadmodum & Loth à Sodomæ subuersione liberauit, & Ieremiam Prophetam, à Chaldæorum captiuitate, quando cæteri in Babylonem deducti sunt. Licet enim Deus nonnūquam iustos, cum iniustis suo occulto iudicio inuoluat. vt plurimū tamen eos liberat. Similiter aduerte qualiter propter iustum vnum, tota eius domus salua fiat, & quid valeat iustus adherere. Nam sicut terræ, domui, & familiæ nihil est malis perniciosius: ob quorum peccata Dominus in omnes coniunctos ire solet: ita nihil est bonis, & iustis vtilius,

quod propter eos sapius iniustis, & peccatoribus parcat Deus. Nam propter Noach iustitiam, saluos filios, & vxores fecit. Sic, quia diligebat Iesus Mariam, & Martham, fratrem Lazarum à mortuis suscitasse perhibetur. Iob 11. Nouimus quippe quot mala Israeliticus populus pertulerit propter malitiam Manasseh, Achab, Ieroboam, & aliorum impiorum Regum.

Te vidi iustum coram me.] Hinc perpende, quanta fuerit illius seculi malitia, quādo in toto orbe, vnica domus, quæ iustitiam coleret: inueniebatur: similiter, quā facile peruertantur homines. Quod autem sequitur.

Coram me] Admonet esse iustos in oculis vulgi: de quibus Christus dicit Matthæi 6. recepisse mercedē suam. Alios verò in oculis suis: qui miseri, & miserabiles, & cæci prædicantur: quare illi soli verē iusti dicendi sunt: qui in oculis Domini iusti inueniuntur. Quamobrē dicebat Paulus 1. Cor. 4. Mihi pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut vt ab humano die qui autē iudicat me, Dominus est. Ac si dixisset apertius. Parū mihi est, qualis à vobis, aut ab humano die, aut etiam à meipso iudicer: multum verò, si Deus, qui neque falli, neque fallere potest, me bonum decernat. Si enim mūdi, aut vestro iudicio, in illa tremenda die astandum esset meritò tunc curarem vulgi, aut vestra iudicia, sed cum solius Dei tribunali astandum sit: illius bonum iudicium querendum mihi est.

Ex omni iumento mundo capies tibi sepre, & septem.] Audis hic quantū Deo munditia placeat: vt non solum in hominibus, sed etiā in brutis bonis eam afficiat, & à perditione liberet. Vnde Prou. 22. dicit Salomon. Qui diligit cordis munditiam diligeretur à Rege, Et in Plal. eum in monte Domini habitaturum legimus qui fuerit manibus, & corde mundus. Similiter docemur, Deū velle iustos in infinitum multiplicari, malorum verò semen deleri. Perditie (inquit Dominus apud Isaia 14.) de Babylone germen, & reliquias. Sic cultus Dei nobis curæ esse deberet. Neque malos, seu immūdos omnes esse delendos, quod sæpe ex eis boni fiant. Vbi etiam simul aduertendum, non ita esse in hostes sæuiendū, vt omnia deleas, sed misericordia erga eos vtendum, vt aliquid seminis illis relinquant.

Delebo omne, quod stat, quod feci.] Etiā quantū peccata Deo displiceāt docet locus iste: vt ea quæ pulcherrima fecerat tam facile deleat. Et quid mirum si hæc destruat, qui tam sæuiit in templum suum: vt in eo non relinqueret lapidem super lapidē? Quod ideo fecisse puto, ne nos immunes à punctione putemus, si quid eius apud nos habeamus. Sunt enim multi peccatis onusti, qui se impunē peccare putāt, quod preces horarias nō omittūt: quod horas beatæ Virginis omni die deuotē legunt, si eleemosynas faciant, aut quid simile: quos apud Ierem. 7. admonet dicens. Nolite confidere in verbis mendacibus, dicentes, templum Domini, templum Domini, est apud nos. Nō permittet illud destrui, & propter illud parcat iniquitatibus nostris. Non sic erit, sed à sanctuario meo incipite. Nunquid spelunca latronum, domus mea est (dicit Dominus?)

Rupsi sunt fontes voraginis multæ, & foramina calii aperta sunt.] pugnant omnes creaturæ pro Deo suo cōtra insensatos, neque ardori libidinis conueniens pœna defuit: qua frigeret illa nequissima flamma, vt quos luxura incenderat, infrigidaret aqua.

In ipsomet die.] Ostendit locus iste, qualiter iusti curēt seruare præcepta: vt non solum seruandi illis

fit cura, sed certis, & decretis temporibus, quibus Deus illa præcipit, obseruare. Quemadmodum illi propriis diebus, parèt diuinis mādatis, ita & Deus certis, & statutis diebus, nititur illis sua promissa complere. Infra enim 17. Cap. legimus, ea die Abraham circumcisum cum omni domo sua, qua illi præcepta fuerat circumcisio, in robore diei huius (ait Scriptura) qua datum est de circumcisione præceptum, eadem Abraham, & Ismahel filius eius circumcisi sunt. Vnde postmodum Exod. 12. Dominus pollicitationes Abraham factas cōplens, ipsamet die, qua finiti sunt captiuitatis, & peregrinationis anni quadringenti: eos liberauit. Quare textus ibi habet. Et fuit in fine. 30. annorum, & quadringentorum annorum, in robore diei huius, egressi sunt omnes exercitus Domini è terra Aegypti. Qui ergo statutis diebus legem implent: statutis diebus promissa Domini recipiunt.

Vxor Noach, & tres vxores filiorum eius. Vides hic qualiter Sancti Patres, vnica erant vxore contenti: vt meritò apud Matthæ. Saluator dicat, à principio non sic fuisse. Non sic autem qui ex Cain origine ducebant, qui non solum multas, sed pulchrioris ad explendam libidinem suam acceperunt.

Omnis bestia secundum speciem suam. Hinc pendere licebit, quemadmodum multiplicat Dominus misericordiam suam: vt quemadmodum homines, & iumenta deleuit ex ira, ita homines, & iumenta ex sua misericordia saluauerit, quo exemplo nos docet ad ea reparanda, quæ corruunt, neque minoris esse virtutis facta conseruare, quam noua producere, neque Deum fuisse inuidum, qui quæ opere naturæ fieri possunt, noluit seipsum de nouo producere.

Claudit Dominus super eum. Nihil nostra diligentia prodest ad nos seruandos, nisi Dominus manum suam opponat, & claudat. Nisi enim Dominus ciuitatem custodierit: in vanum labores, si putes eam per te posse seruare.

Fuit diluuium quadraginta dies. Sex diebus cuncta creauerat, quæ quadraginta diebus delet: vt

ostendat, quàm difficile illi sit peccatores punire. *Multiplicata sunt aqua, & leuauerunt arcam.* Eisdem aquis impij suffocantur, ac demerguntur: quibus piorum nauis eleuatur, vt quod impius est in ruinam: bonis fit in subleuationem: quemadmodum (vt inquit Greg.) eodem igne palea fumant, & aurum rutilat.

Operi sunt omnes montes excelsi. Nullum est impiis latibulum: quo Dei iram effugere, aut vitare possint.

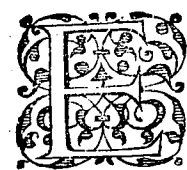
Ex omnibus, quæ erant in sicco, mortua sunt. Mirum valde est, quòd sauiet Dominus in homines, & cetera animantia, non autem in pisces. Quid enim plus mali fecerant oues, & boues, quàm pisces: vt illa delerentur, isti saluarentur? Crediderim ego animantia, vt dixi, fœdis sese congressibus poluisse, aut ad inuicem, aut etiam cum hominibus: in cuius detestationem Dominus tam homines, quàm cetera terrestria deleuit. Non sic autem pisces, qui alium habent modum multiplicandi se, neque tam faciles sunt ad huiusmodi nefandas commixtiones.

Remansit tantum Noach, & qui cum eo erant. Non possum satis mirari, qualiter sine lachrymis, & suspiriis vir iustus Noach potuerit videre omnium hominum cladem, iumentorum, & voluerum extinctionem: quare iræ diuinæ precibus non occurrerit. Quod ex timore fecisse non dabit. Licet enim Domini sententia pronuntiatus sit iustus, se tamen talem non arbitrabatur, vt fideret suis precibus diuinam iram posse reuocare: tum etiam quia videbat Deum omnino decreuisse: Vniuersum delere. Nam de Abraham: qui maximè charitatis esse probatur: legimus, non orasse Deum pro suo nepote Loth: cum videret angelos euntes ad vrbes subuertendas. Cum enim sibi ipsis timeat iusti, non mirum si pro aliis etiam consanguineis non deprecetur, & misericordior inuenitur Dominus in consanguineos iustorum, quàm ipsi, cum Dominus Abraham memor, liberauerit Loth, quem Abraham, quasi suorum immemor, non petierat liberari.

CAPVT OCTAVVM.

ET recordatus est Deus Noach, & omnis bestia, & omnis iumentum: quæ erant cum eo in arca: & transire fecit Deus ventum super terram, & quieuerunt aquæ. Et clausurunt se fontes abyssi, & fenestra cæli, & prohibita est pluuia de cælo. Et reuersa sunt aquæ, quæ erant super terram: cundo, & redeundo, & defecerunt aquæ in fine quinquaginta & centum dierum. Et requieuit arca in mense septimo, in septima decima die mensis super montem Ararat. Et aquæ ibant, & deficiebant vsque ad mensem decimum. In decimo, in vna mensis visa sunt cacumina montium. Et facti, in fine quadraginta dierum, aperuit Noach fenestram arce, quam fecerat. Et misit coruum: & egressus est, egrediendo, & redeundo, donec siccarentur aquæ: quæ erant super terram. Et misit columbam à se, vt videret, an alluuiata essent aquæ quæ erant super faciem terræ. Et non inuenit columba requiem plantæ pedis sui, & reuersa est ad eum in arcam, quia aquæ erant in superficie omnis terræ. Et misit manum suam: & accepit eam, & introduxit eam ad se in arcam. Et expectauit adhuc septem dies alios, & addidit, vt mitteret columbam ex arca. Et venit ad eum columba tempore vespertino, & ecce solium oliuæ raptum erat in ore eius. Et cognouit Noach, quòd alluuiata essent aquæ quæ erant super terram. Et expectauit adhuc septem dies alios, & misit columbam: & non addidit, vt reuocaretur ad eum amplius. Et sunt in vno & sexagesimo anno, in primo, in vna mensis, siccauerunt se aquæ quæ erant super terram: & remouit Noach operimentum arce. Et vidit, & ecce siccauerunt se facies terræ. Et in mense secundo in septima & vigesima die mensis, aruit terra. Et locutus est Deus ad Noach dicendo. Egredere ex arca tu, & vxor tua, & filij tui, & vxores filiorum tuorum tecum. Omnem bestiam, quæ est tecum: ex omni carne, tam de volatili, quàm de iumento, & omni reptili: quod reptat super terram, cum tecum: & repant in terram, & crescant, & multiplicentur super terram. Et egressus est Noach, & filij eius, & vxor eius, & vxores filiorum eius secum. Omnis bestia, omne reptile, & omne volatile, omne quod mouetur super terram secundum familias eorum, egressa sunt ex arca. Et edificauit Noach altare Domino, & tulit ex omni iumento mundo, & ex omni volatili mundo, & obtulit holocausta in altari. Et odoratus est Dominus odorem quietis. Et dixit Dominus in corde suo, Non addam, vt maledicam vltra à terra propter hominem: quia cogitatio cordis hominis mala est à pueritia sua: & non addam vltra, vt percutiam omne viuens, quemadmodum feci. Adhuc omnes dies terræ, sementis, & messis, & frigus, & aestus, & aestas, & hyems, & dies, & nox non cessabunt.

IN CAPVT OCTAVVM

ANNOTATIONES,
ad literam.

ET recordatus est Deus Noach. Nō quia antea fuisset oblitus, sed cum Deus alicuius de nouo miseretur, eius recordari dicitur: infra enim capit. 30. habes, quòd cum Rachel antea esset sterilis, & Dominus voluisset illi prolem dare: dicit textus, Deum Rachelis recordatum: eamque exaudisse, ac dedisse illi conceptum. Sic sequenti cap. se dicit recordatum fœderis sui: vt non aliat amplius terram. Idem Ezechie. 16. & multis aliis Scripturæ locis. Neque solum ad miserendum dicitur de nouo recordari: sed etiam ad puniendum: quod antea dissimulauerat: vt patet 1. Reg. 17. de vidua Eliæ: cuius cum Dominus filium occidisset, illa sic cum Elia exoptulat. Quid mihi, & tibi vir Dei? Venisti ad me, vt memorare faceres peccata mea?

Transire fecit Dominus ventum super terram. Constat ex hoc loco, quod primo huius libri capite admonuimus, Deum, scilicet vt vehemēti vento: cum vult aliquid exsiccare, & ideo illud: Spiritus Domini ferebatur super aquas. De vento elementari esse interpretandum auseruimus. Verbum autem, Habar, id est, transire, significat quocumque modo transire: sine corpore, siue mente. Nam cum quis pactum transgreditur, aut legem: etiam transire dicitur, vt patet Ierol. 7. Quia, Habar, id est, transiit pactum Domini, id est, transgressus est. Significat etiam dissimulare cum aliquo: quoniam qui dissimulat alicuius peccatum, videtur illud pertransire: ac si non videret: vt patet 2. Samuelis. 24. (Haaberna). i. transire fac (quæso) iniquitatem serui tui. i. dissimula punitionem, seu transire fac punitionem, quam eras nunc inueniturus, ne me tangat. Et cap. 12. eiusdem. Etiam Dominus, Hahebir. i. transire fecit, seu dissimulauit peccatum tuum. i. pœnam peccati tui.

Et quieuerunt aquæ, scilicet superiores, & inferiores à fluxu suo. Hoc autem fuit post. 150. diem quando iam pluuia, & fontium eruptio cessauerant. Vnde tenendum est, diluuium durasse istos 150. dies: ita vt nunquam pluuia desuper, nec fontium eruptio inferius cessauerint. Et quod cap. præcedenti dictum est fuisse diluuium quadraginta diebus, & noctibus intelligendum est, antequàm aquæ roborarentur ad arcam eleuandam. Nam ante illos quadraginta dies, licet esset pluuia, & inundatio: non tamē tanta fuit, vt arcam eleuaret. Vnde textus ibidem dicit fuisse diluuium quadraginta diebus super terram, aquasque multiplicatas, & arcam eleuatam. Et postea sequitur. Et roborauerunt se aquæ, & multiplicatae sunt valde super terram, & ambulauit arca super faciem aquarum. Vnde constat diluuium ad quinque menses durasse. Incœpit enim, vt capite præcedenti dictum est. 17. die mensis. 2. & 17. die mensis septimi quieuit arca. Computando autem 30. dies pro mense. 150. dies conficiunt. 5. menses. Bis enim. 60. conficiunt. 120. quibus si addas. 13. qui deerant ad finem secundi mensis, & 17. septimi mensis: qui conficiunt. 30. conficiunt. 150. dies, & per consequens. 5. menses.

Et clausurunt se fontes abyssi, seu voraginis. Intellige finitis istis. 150. diebus. Aduerte hic verbum, sachar, significare claudere vbique: vt patet Psalm. 63. Quia, sachar, id est, obstruatur, vel claudetur

os loquentium mendacium. Vnde, secher, id est, clausura Itaiæ 19. Omnes facientes, secher, id est, clausuram stagnorum animæ. i. facientes sepem in fluminibus, ad capiendam animam, scilicet piscium. Solent enim apud nos fluminum piscatores, flumē ferè totum claudere sape ex cannis, aut viminibus contexta, relinquentes tantum ostij, quantum est os nassa, aut retis, vt pisces ascendentes, aut descendentes, nassa capiant. Nostri vocant, caneiros, latine canales, & vt plurimum ex cannis fiunt. Et quòd dicitur.

Fontes abyssi, seu voraginis. Aduerte quod, Haiin, proprie significat oculum & ex consequenti fontē, quòd fons è terra egrediatur ad modum oculi: vnde & nos Lusitani vsque hodie vocamus fontem, oculum aquæ (hum olhodago) est præterea alia conuenientia inter fontem & oculum: quòd ab oculo, quasi à fonte, lachrymæ egrediantur: quam allusionem serua.

Prohibita est pluuia de cælo. Præ se fert iste locus non solum foramina aperta in firmamento ad pluuiam, seu aquam inde demittendam, sed fuisse, seu descendisse pluuia. n. ab aère naturali modo. Dicit enim textus, fontes abyssi fuisse obstruatos: similiter foramina cæli tertio prohibita pluuia de cælo. & cap. præcedenti dictum est. 17. die secundi mensis anni. 2. ruptos fontes voraginis multas, & fenestras, seu foramina cæli aperta. 3. fuisse pluuia super terram. 40. diebus. Quod si verum est: verissima quoque est opinio, quæ tenet in firmamento fuisse foramina à Deo facta ad demittendā aquam. Non enim per hoc potest intelligi pluuia naturalis, quæ tertio loco numeratur. Possent tamen intelligi id, quod dicitur: Et prohibita est pluuia de cælo, quòd illa, quæ à foraminibus firmamenti demittebatur: prohibita est. Verbum autem, chala, significat prohibere, & claudere: quòd clausa prohibeatur exire: vt patet Iere. 32. Quem, Chelau, id est, clauserat, aut prohibuerat. Et Aggèi primo. Propterea super hoc, chelau, id est, clausurunt se, prohibuerunt se cæli. Et ex hoc, chele. i. carcer, quòd prohibeat homines vinctos inde exire, aut quòd claudat homines. Hinc etiam, nichla. i. caula sic appellata, quòd claudat pecora, ne que finat exire. Ab hoc etiam verbo est duale, chilaim, id est mixtum: quod vnum sit in altero clausum, sicut vestis mixta ex lana, ex lino, & alia mixta, quòd sint inuicem inclusa.

Reuersa sunt aquæ desuper terra, id est, ne essent super terram ambulando, & redeundo, scilicet ad locum suum. Cum enim totum fuerit mare, aquæ maris redierunt ad locum suum, ambulando, & redeundo: Aut reuersæ sunt ad loca sua, scilicet flumina, fontes, stagna, & alia aquarum congregationes, quæ ad alluendam terram à suis locis eruperant: ad quæ reuersæ sunt.

Et defecerunt, aut diminuta sunt aquæ à fine centum quinquaginta dierum, id est, finitis. 150. diebus. Vbi aduerte verbum, chafar, Hebræis significare deficere, & indigere, quòd deficiens eget nis, quæ sibi deficient. Cum autem dicit textus aquas defecisse: intellige quod cœperunt deficere, non quòd tunc omnino defecerint.

Requieuit arca mense. 7. 17. die mensis. Cōstat hinc à mundi ipsius exordio fuisse menses, & annos, vt dictum est cap. primo, & cœpisse homines numerare annos, & menses: mentemque semper continuisse triginta dies, aut circiter.

Super montes (Ararat). i. super vnum è montibus, Ararat.

141.] Incertum est, quem montem significet dictio, ararat, aut in qua regione sit. Sed si Beroso fidem adhibeas: qui asserit arcam in Gordiæ montis vertice, qui mons est in maiori Armenia, Caspiis collibus adiacens: quieuisse: optimè dixit vulgatus interpretis: qui hic montes Armeniæ interpretatur. Cum igitur portio illa maioris Armeniæ, quæ Araxi fluuii vicina est, Aramæa lingua, Araxia nominetur: eandem ab Hebræis, Ararat, nominatam crediderim, in eaque arcam subsedisse: cuius arcæ partem ante sua tempora extitisse refert Berosus, qua homines ad expiationum utebantur. Chaldæus vertit hic super montes, Cardû, seu Carduorum: quos Quintus Curtius Cardæos appellat, Ptolemæus verò Gordæos montes in Armenia ponit. Sed dubiū est quod dicitur hic diluuium, scilicet durasse 150. dies: qui quidem dies 150. vt videtur fuit. 17. septimi mensis: in quo arca dicitur quieuisse. Videtur autem impossibile, quod, vna die quindecim cubitis aquæ descenderint, vt, scilicet arca posset super montes requiescere. Sed dicendum, textum non dicere arcam quieuisse in fine. 150. dierum, sed habere, aquas roborasse super terram. 150. diebus, & postea Deum ventum exsiccatem emisisse, fontesque, & aquas cœli prohibuisse: easque defecisse, id est, incœpisse deficere, finitis illis. 150. diebus. Postea sequitur, arcam mense. 7. 17. die mensis quieuisse super montes Ararat, vnde videtur diluuiū cessasse finitis 150. diebus, arcam verò 17. quieuisse. Tenendo tamen eadem die diluuium cessasse, & arcam quieuisse: dicendum est: ventum à Deo immis-
sum, & retractionem aquarum: talia fuisse, vt aquæ multum decreverent, non quidem ad quindecim cubitos: sed saltem ad 8. Tantæ enim molis erat arca, vt fundum acquireret etiam in profunda aqua. Nam de ea dicitur, non nisi post quadraginta diluuij dies nataste. Sicut ergo magna aqua opus fuit ad eam eleuandam propter pondus: ita in magna aqua potuit considerare super montes. Videmus etiam huiusmodi inundationes facile cessare: cum pluuia cessat, & multo plus, si flauerit ventus vehemens, qualem fuisse puto illum à Deo tunc immis-
sum: manere tamen adhuc videtur scrupulus vnus, quomodo, scilicet verum sit aquas diminutas ad 7. vel 8. cubitos vna die: cum postea opus fuerit duobus mensibus & 13. diebus ad diminutionem: quod apparerent cacumina montium. Sequitur enim in textu: prima die mensis. 10. cacumina, seu capita montium apparuisse. Sed dici potest, quod quamprimùm cœperunt aquæ minui, statim quieuit arca super montes, Ararat, qui forsitan cæteris erant alti-
ores. Postea verò illis duobus mensibus, & 13. diebus residuum aquarum, vsque ad cacumina montium defecisse. Si verò teneamus, mensem septimum fuisse post illos. 150. dies: tunc nulla erit difficultas: primus tamen dicendi modus mihi verior apparet: quem in fine capituli magis explicabimus.

In 10. scilicet mense in vna, id est, in prima die mensis.] Et patet ex hoc loco illud: quod admonuimus capite primo: vbi dictum est, fuisse vesperam & mane diem vnum, id est, primum. Vsurpant autè Hebræi vnum pro primo.

Et fuit à fine quadraginta dierum, id est, finitis quadraginta diebus.] s. post decimum mensem quando cacumina montium apparuerunt.

Aperuit Noach fenestram arca.] Ex quo videtur, quod non senserit, quando motum cacumina apparuerunt.

Aperuit Noach fenestram.] Dicitio, chalon, à, chala, ortum habere dicitur: quod, vt in fine 4. capituli diximus, significat propriè occidere, & polluere, siue sit homo, sicut cum occiditur, siue quæcunque alia res: vnde pro occidi accipitur. Et quia scisci, vel occisi polluit tangentem, aut polluentur suo sanguine, aut luto: in quem cadunt, extenditur ad significandum fœdari, profanari. Vide quæ ibi diximus. Vnde, chalon, non quamcunque fenestram significat, sed fissuram, seu rimulam, aut foramen: vt patet Proverb. 7. (bechalon). i. per rimulam, vel foramen domus meæ: vbi non tam bene quadrat fenestra: quoniam qui speculantur ex insidiis, non per fenestras, sed per rimulas insidiantur. Sic infra 26. dicitur. Respexit Abimelech rex Pelistim per, hachalon, id est, per rimulam, seu foramen: & hunc sensum textus sequens præterevidetur. Nam sequitur: quam fecit: quasi Noach fecerit de nouo fissuram, vel rimulam illam: per quam videret, an aquæ diluuij cessassent. Nam portam inferiorem: quam clauserat Dominus: non auius est aperire: ne aquæ intrarent: fenestra verò arcæ, erat in parte superiori arcæ, per quam non poterat videre, nisi cœlum versus, nisi ad eam conscenderet: quare videtur fecisse aliquod foramen in sua statione, seu mansione, qua videret, an aquæ cessassent. Possimus tamen tenere, eum aperuisse fenestram: quam fabricandam arcam fecerat.

Et emisit coruum.] Memento hic aduertere, dictionem Hebraicam (horeb) .i. coruus, derivari (ab harab) quod est miscere, coniungi: vnde (he- reb) id est, vespera, sic dicta à commixtione, quod. s. in ea miscetur parum lucis cum tenebris, & quia coruus est fuscus, & videntur in eo misceri lux cum nigredine: inde vocatur (horeb) quasi mixtus ex luce, & tenebris: de quo etiam diximus Capite 1. huius libri.

Et egressus est egrediendo, & reuertendo: vsque quo sicarentur aquæ super terram.] Vertit hic vulgatus interpretis: qui egrediebatur, & non reuertebatur, scilicet tandem, postquam enim exsiccatæ sunt omnino aquæ, non fuit amplius reuersus: quem sensum Hebraica subindicant, dum dicunt, quod egrediebatur, & reuertebatur, donec sicarentur aquæ super terram: quia, scilicet tunc non est amplius reuersus. Sed esset hic meritò disquirendum, qualiter fenestra quam fecerat: & cubito supernè consummauerat, lucem arcæ præbere potuerit. Nam si erat lignea: & clausa, non potuit lucem præstare: si verò aperta: aquæ diluuij in arcam intrassent: neque est verissimile fuisse vitream. Similiter dubitatur, qualiter illa lucerna potuerit illuminare secundam, & tertiam diuisionem, seu mediam, & inferiorem arcæ portionem. Et nescio aliter priorem soluere, nisi quod Dominus prohibuit, ne aquæ de cœlo descendentes intrarent per fenestram in arcam, aut quod parum, aut nihil aquæ per fenestram vnus cubiti intrauerit: Ad secundam verò dicitur, secundam & tertiam diuisiones fuisse obscuras, aut foramina fuisse in tabulatis, vt ad inferiora lux posset intrare. Melius tamen puto dicendum, eam obscuram toto tēpore diluuij, & Noach lucernis vsurum esse.

Et emisit columbam.] Postquam enim vidit coruū non rediisse, columbam, aut columbum misit.

Vt videret, an alleuiata essent aquæ, aut an alleuiarēt aquæ terram, seu terræ superficiē, scilicet totā.] Aduerte hic incertam esse Hebræis, & nostris significationem verbi (calal) dicunt verò significare cōtem-
nere,

nere leuem ac velocem esse, vilescere, & maledicere. Sed meo iudicio, verbum solū significat leuem esse, aut reputare, & vilipendere potius, quàm maledicere. Nam quæ leuia reputamus, contemnimus & vilipendimus. Iob 7. Dies mei (callu) .i. velociores, seu leuiiores in currendo fuerunt radio textoris. Et capit. 9. Dies mei (callu) .i. velociores fuerunt cursore. Habacuc 1. (Vescallu) .i. & velociores erunt pardis qui eius. Item 2. Semuelis 2. Et Hafahel. (cal) .i. leuis pedibus suis, vt vnus è capreis. Quod verò significet leuem reputare, seu contemnere: patet 1. Nachum 1. Quia (calotha) .i. leuis reputatus, seu contemptibilis fuisti. Sic Iob 39. Ecce (calothi) .i. leuis reputatus sum, aut contemptibilis. Quid respondebo tibi? Vbi verò ipsi in (piel) vertunt blasphemare, aut maledicere: tu verte despiciere, & contemnere: vt Leui. 20. Patrem suum, & matrem suam (quilél) .i. despexit, aut contempsit vbi alij vertunt blasphemauit. Sic secundo Semuel. 19. quia (quilél) id est, despexit leuem reputauit Christum Domini. Et quia quæ sicca sunt, leuiores fiunt, significat exsiccare: quod inde cōiector, quia (calah) quod videtur esse eiusdem significationis, hoc significat: vt patet Ier. 29. (calam) .i. siccauit eos Rex Babel igni. Et Leu. 2. spicam, calui .i. siccatam igni. Vnde hic potest verti, vt videret, an alleuiatæ essent, aut an exsiccatæ essent aquæ.

Et non inuenit columba requiem palma pedis sui.] Vocat palmam pedis, extensionem illam: qua auis pedis plantam extendit. Vbi aduerte Hebræos dicere, verbum, chaphaph, significare curuare (chaph) verò volam manus, sic à curuitate dictam. Sunt qui dicunt significare extendere: quod ex nomine, chaph, probant: quod si volam significat: cum vola non sit curua, sed extensa: sequitur (chaphaph) significare extendere. 2. quia hic de columba dicitur, quod non inuenit vbi quiesceret, planta pedis eius & constat plantam pedis auium non quiescere nisi dum extenditur. His tamen non obstantibus: tenenda est prior significatio: quoniam vola manus curuitatem quandam habet: & planta pedis auium curuatur, si in ramo quiescant: quæ quidem significatio etiam verbis Psalm. 57. probatur, vbi dicitur, chaphaph, id est, incuruauit se anima mea. Vbi alij vertunt expandit se ad modum palmæ, seu volæ manus anima mea: quo in loco anima, pro corpore ponitur. Sic Psalm. 146. Dominus erigit, chephuphim, id est, incuruatos, isti vertunt, extensos super terram ad modum palmæ manus. Maius enim, & melius esse dicunt extensos omnino super terram erigere: quam curuatos. Idem Psalm. 145. Erigit omnes extensos, sed melius omnes curuatos. Sic Miche. 6. pro incuruabo me Deo excelso, vertunt. Extendam me Deo excelso, aut palmas extendam Deo excelsi: sed germanius curuabo. Inde, chiphah .i. ramus, sic à curuitate dictus Isaiæ 9. Succidet, chiphah .i. ramum, & iuncum, id est, magnum & paruum. Nam ramus est curuus, iuncus verò rectus: ideo dicit se succisurum ramum: & iuncum, id est, curuum, & rectum. Sic infra. 32. tetigit, bechaph, id est, curuitatem fœmoris eius, vocat autem curuitatem fœmoris partem inferiorem fœmoris, seu curuitatem: quæ extenditur, cum homo incedit, quæ videtur esse vola fœmoris, ac si dicat: tetigit coxam eius in ea parte, quam homo extendere solet: dum ambulat. Significat etiam, chaph, cochlear: quia modum volæ habet in fine, & recuruatum est. Vnde illud

Thren. 3. Leuimus cor nostrum ad, chaphajm, .i. ad nubes ad Deū, vt nostri vertunt, melius vertendum puto, leuimus cor nostrum, & volas, seu manus ad Deum, aut cum manibus. Hinc etiam rami palmarum dicuntur, caphoth, quod scilicet modum habeant volæ manus, est ergo, vt diximus hic vertendum.

Et non inuenit columba requiem palma, seu vola pedis sui. Quoniam aqua erat super faciem omnis terræ.] Licet enim cacumina montium iam apparerent: nondum tamen erant exsiccatæ, ita: vt auis posset requiescere. Aut est sermo de terra proxima arcæ. Non enim columbæ solent longè volare.

Ecce folium oliuæ raptum erat in ore eius.] Melius hic vertas folium, quàm ramū: quia dictio, halech, id est, foliū ab, halah, quod propriè significat ascendere, ortum habet, & significat, halech, folium, quod vento ascendat in alium. Nam imbecillitati rostri columbæ multum videtur, ramum ex arbore discerpere: non sic autem folium. Quod verò folium significet, constat primo Isaiæ 34. Quemadmodum cadit, halech, id est, folium. Item Iob 13. (hehaleh) id est, nonne folium propullatum conteres: Sed de hoc nomine diximus supra cap. 3. Est etiam aduertendum: quod nomen, taraph, id est, raptum, derivatur à, taraph, quod est rapere, aut potius discerpere. Hof. 6. Quia ipse, taraph, id est, discerpit, & curabit nos. Est tamen locus Prouer. 30. vbi tam nostri, quàm Hebræi vertunt, hatriphéni, id est, ale me pane congruentiæ meæ. Putarunt enim hoc loco nullo modo conuenire propriam verbi significationem: ideo eam mutarunt, prout textus series exigere videbatur. Sed si quis expēdat: videbit propriam significationem optimè conuenire, si vertas. Discerpere fac me panem congruentiæ meæ, id est, qui conuenit mihi. Vocat autem comedere panem discerpere, quod ille qui panem mordet, ex eo morsus extrahat, ac si discerperet, & hoc obserua, ne temerè verborum Hebraicorum mutes significationes. Est etiam hic notandum, Hebræos errasse in assignanda radice nominis, heth, id est, tempus: quod hic ponitur. Ponunt enim nomen, ad radicem, hauath, dicuntque, hauath, significare peruertere: cum re vera, hauath, non peruertere significet, sed curuare, quemadmodum, hauah. Est enim, hauah, curuare, aut curuari, seu curuum esse, siue ex dolo, siue pœna aliqua quis incuruetur: vt patet Daniel. 9. peccauimus, vehauinu, id est, & curuati sumus, seu peruerse egimus. Item Hester 1. Non contra Regem tantum, hauehah, id est, iniquè, seu curuè egit. Vasti Regina. Sic Prouerb. 12. (venahauch) id est, curuus, seu peruerse corde, erit contemptui. Quod verò, hauath, idem significet, exemplis monstrandum est. Et patet primo Ecclesi. 7. Quis poterit dirigere, quem, huietho, id est, curuauerit ipse? Vbi nostri vertunt. Quem peruerterit ipse. Et primo cap. eiusdem libri, meuuath, id est, curuum non poterit dirigere, seu rectificari. Vbi nostri vertunt, Peruersum, pro curuo. Vnde in omnibus his, meo iudicio, ponitur, thau, pro, he, ab, heth, verò: quod est tempus, fit verbum, hauath quod propriè significat temporare, si sic loqui ad Latinas aures liceret, id est, tempore suo aliquid facere, aut dicere, quod quidem verbum ponitur Isaiæ 50. vbi dicitur. Dominus dedit mihi linguam eruditorum, vt sciam, lahuth, id est, temporare, seu tempore suo lasso dicere verbum, scilicet consolationis. Postquam ergo Noach columbam secundo emisit.

Rediit vesperi.] i. post solis occasum, ante noctem tamen ad eum in arcam.

Deferens foliū oliuæ raptum, aut discerptum ore suo.] Ex quo loco coniectari licebit non omnes arbores diluuii perisse. Consulto omittimus hic Iudæorū fabellas: qui putant montem Sion & oliuarum, non fuisse opertos aquis diluuii & ex monte oliuarum columbam folium oliuæ attulisse. Alij verò folium oliuæ ex terrestri paradiso eam attulisse nugantur: quos omnes merito Gerundenfis redarguit.

Et expectauit adhuc septem dies posteros.] Verbū, iachal, ponitur hic in passiuā coniugatione, & verti liceret. Et expectatum est adhuc.

Et fuit in vno & 600. anno, in primo. s. mense, in vna, i. prima mensis, sicauerunt se aque, quæ erant super terram. Et amouit, seu recedere fecit Noach operculū arcæ. In mense 2. 27. die mensis aruit terra.] Constat ex hoc loco Noach mansisse in arca vnum annum & decē dies. Nam intrauerat. 17. die 2. mensis anni 600. vitæ suæ. Egressus autem est anno. 600. primo vitæ suæ mense. 2. 27. die mensis: quare constat mansisse in arca vnum annum, & decem dies, vt iam diximus. Durauit autem aquarum inundatio. 150. diebus. s. 40. vsque ad eleuationem arcæ: centum verò & decē vsq; ad inceptiōem cessationis aquarum: quibus aquæ creuerunt. Et videtur, quod mense 6. fuerit ista cessatio, & inde ad 17. dies fuerit quies arcæ, & inde ad duos menses, & 13. dies apparuerūt cacumina montiū. s. mense 10. prima mensis. Exinde ad dies. 40. emisit coruum, post septē verò emisit columbam quæ reuersa est, post alios verò septem, iterum columbam emisit, quæ non est reuersa. Dies verò. 40. cum. 14. conficiunt. 54. qui cōficiunt duos menses ininus sex diebus.

Omnis bestia, aut omne viuens.] Videtur ex hoc loco, chaiah, esse nomen generale ad omnem bestiā, & etiam ad aues, vt potē significans omne viuum. Nam sequitur, quasi explicando.

Ex omni carne in volatili, & iumento, & in omni calcanti, quod calcat super terram, & repant in terra, Melius. Et calcabunt in terra, & fructificabunt, & multiplicabunt se super terram.] Memento hīc illius, quod 1. cap. admonuimus, quod verbum, parah, nō crescere, sed fructificare significat: sicut, Peri fructus, & est sensus. Non solum fructū faciunt, sed in magna copia multiplicando se.

Omne reptile, omne volatile: omne quod mouet se super terram.] Hebraicē vbi Pagninus vetit Omne q̄ mouet se: est verbum, ramās, q̄ (vt diximus) significat calcare & ponitur hīc nomen, rémes, quod nostri reptile vertunt. Vnde coniectari licet verbum ramās, significare calcare super terrā, nomen verò rémes, speciem aliquā calcantium super terram, sed quod illud sit ignoratur: vnde hic vertendum est.

Omne calcans, seu conterens terram, & omne volatile, & omne quod calcat super terram.] Vt prius sit nomen: secundum verò, scilicet, rémes, verbum.

Secundum familias eorum.] Vocat familias masculum, & fœminam. Cum pullis, siue sint homines, siue bestię. Vnde coniectari licet, animalia in arca multiplicasse se: nisi per familias solum masculum cum fœmina sua, velis intelligere: nos nostro idiomate vocamus (Cafas) Hum cafal de pombas, id est, masculum & fœminam. Dicitio, sapach, duo nomina ex se gignit. s. siphchah. i. ancilla, & (mispachah) i. familiam: sic dicitur, meo iudicio, quod famulatur, & seruiat patrifamilias domus, quasi famulatus domus. seu famulitium.

Et adificauit Noach altare Domino.] Significat, ba-

nah, & edificare: vnde, ben. i. filius: quod sit quasi patris ædificium, Mizbeach, verò. i. altare à radice zabach. quod est mactare, deriuatur: quod victimæ mactatæ, super illud offerantur,

Ex iumento mundo, & ex volatili mundo.] Iam diximus cap. 7. ex Dei reuelatione, vel instinctu cognouisse, & discriminasse Noach inter mundum, & immundum, in iumentis & auibus.

Et ascendere fecit holocaustum in altare.] Persuasum est ferè omnibus Theologis, holocaustum idem esse: quod totū incensum, cū verbi Hebraici, halach, & nominis, holoth, pro quo redditum est holocaustum, etymon non consentiat. Nā. halah, non incēdere, sed ascendere significat: vnde, holoth, non incensum, sed quod ascendit, vel leuatur super altare significat. Dicitur ergo, holoth. i. holocaustū, quasi ascendens, quod. s. totum in fumum ad Dominum ascenderet. Fecit ergo Noach non incendere, sed ascendere holocaustum, seu ascendens super altare. i. victimam: cuius odor per modum fumi incensū ad Dominum ascendit.

*Et olfecit Dominus odore quietis.] Verbum, reiach, significat odorari, seu olfacere: vt patet Exod. 30. Vir, qui fecerit simile. s. thymiama (lehariach) .i. ad olfaciendum illud. Sic Isaiæ 11. (vcharicho) .i. olfaciet ipse. s. Messias timorem Domini. i. paruo indicio cognosceret eum: qui est timoratus aut placebit illi timor Domini, quemadmodum bonus odor odoranti. Quod autem sequitur. *Odorem quietis:* Vulgatus vbiq; vertit Stauitatis. Sed (Noach) non suauē olere, sed quiescere significat. Et iam supra dixi mysterium huius rei. Dicebatur enim fumus adipum, seu odor, qui cum fumo ascendebat: odor quietis, quod faceret Dominum quiescere, seu quietum esse, & placatum offerenti. Peccata enim nostra, & immunditiæ nostræ malè Deo olent: ideo nobis aliquando iratus occurrit, vt puniat. Cuius furori, fumo illo, seu suauī odore occurrebatur: vt. s. à furore quiesceret. Sicut enim bonus odor delectat, & suo modo quiescere facit olfacientem: sic fumus iste boni odoris: Et huius interpretationis meminisse in sequētibus oportebit: vbi similia verba occurrerint: quia non oportet eadem vbiq; repetere.*

Et dixit Dominus ad cor suum.] Sic est in Hebræo, sed sensus bene redditur vertēdo, in corde suo: & sensus est, Decreuit apud se.

Non addam, vt maledicam.] Dixi de significatione verbi, calal, hoc eodem cap. quod non propriè maledicere, sed alleuiare, leuem reputare significet, & exinde despiciere, & contemnere: vt exemplis ibi monstrauius. Vnde hic vertendum potius puto.

Non addā, vt despiciā ampliūs terrā propter hominē.] Aut germaniūs, Non addam alleuiare terrā ampliūs.]

Scilicet hominibus, & iumentis. Vocat autē alleuiare terrā: ab ea homines, & animantia auferre, quod terra nūc videatur hominibus, & animantibus onerata. Isaiæ enim 9. habes, hecal. i. alleuiare fecit. s. tiglathpileser, terram Zebulum. i. hominibus in captiuitatem reductis, leuiorem reddidit.

Quoniam signentū cordis hominis malum à pueritia sua.] i. id quod homo cogitat, & fabricat intra se, est malum. Nam post peccatū, homines à pueritia sua machinantur mala: vt ad oculum videmus. Videbis enim pueros ad deceptionem pronos, & ad malefaciendum.

Adhuc omnes dies terra, id est, tempora distincta.] Quemadmodum fuerūt: vt dictum est cap. 1. quod explicat dicens.

Sementis

Sementis, & messis, frigus, & calor, æstas, & hyems, & dies, & nox non cessabunt.] Sonat (chais) ætatem, seu tempus ætatum, aut fructum, qui venit, seu maturēscit in ætate. Isaiæ 28. Sicut primitiuum eius, ante (chais) id est, ætatem. Significat etiam fructum qui in fine ætatis venit. Significatio autem sequētis dictionis. s. (choreph) non plenè nota est Hebræis, neque nostris. Videtur autem significare deturpari, dehonestari, aut deturpare. & inde (choreph) id est, hyems, sic dicta, quod turpis sit, & deturpet pedes propter lutum, & pluuiam illius temporis. Dicitio tamen non est plenè nota, vt diximus. Videtur ergo esse sensus: quod non cessabit tempus sementis. i. feminandi, & metendi. Similiter nō cessabit frigus. s. magnus, & calor. s. magnus: Itidem non cessabit æstas, & hyems, intelligendo per hyemem, tempus pluuiosum, seu quo solet pluere. Et significatio omnium dictionum nota est, præter (chais) i. æstas, & (choreph) .i. hyems. Tribuunt autem Hebræi, & nostri, verbo chus, varias significationes. s. angustiis affici, expurgari, æstiuare, finire: quod præsentissimum mihi signum est, quod eius propriam significationem ignorent. Quantum autem ex coniecturis conicere datur, videtur verbum significare finire, & deficere, nam (chisonach) quod ex hac est radice: significat, extremitatem seu finem alicuius rei. Exodi 26. Et sic facies in ora cortinæ (hachefonah) i. extremæ, tum quia harum significationum, altera videtur conuenire omnibus locis, quibus verbū ponitur: vt infra 27. (chasti) .i. finior, seu deficio propter filias Cheth. Sic Isaiæ 7. Derelinquetur terra: ob quam tu (chas) .i. deficis, seu finis te. Quem loquendi modum, nos Lusitani habemus, cum angustiis magnis afficimur: dicimus enim. Si hoc fiat (Finarme çy) .i. finiam me. Vnde etiam (chais) .i. æstas quod sit finalis, seu vltima pars anni, aut tēpus quo finiuntur fructus terræ. Mich. 7. dicit. Dominus veh mihi, quia fui sicut fructus (chais) .i. ætatis, seu extremus, qui à pauperibus colligitur. Sequens vero dicitio est à (charaph) quod Hebræi dicunt significare probis afficere, quia hæc significatio videtur omnibus ferè locis, vbi verbum ponitur, conuenire, sed quod non conueniat, constat Leui. 10. Et ipsa (necherepheth) .i. (vt nostri vertunt) desponsata viro. Sed hic locus, mihi non paruam coniecturam præstat, quod verbum significet deturpare, turpem, & vilem reputari, aut fieri: vnde vertendum locum sic puto. Et ipsa deturpata est à viro, aut vilificata. Nostri vocant, enxoualhān. Nam virgo postquam cognita est, videtur iam vilis, & turpis, Nondū tamen rem definitio, quia non sum de propria significatione plenè certus. Colligunt Hebræi ex hoc loco mundum perpetuò duraturum: quod etiā se habere putant ex eo, quod dicitur Iere. 33. vbi Deus dicit. Si irritare potestis pactum meum diei, & noctis, quod pepigi cum Noach: vt non sit dies, & nox in tempore suo. Ad quod dicimus, quod mundus nō peribit omnino, sed renouabitur.

CAPITIS OCTAVI AD MORES. ANNOTATA.

R*ecordatus est Dominus Noach.] Putat se iusti à Domino in mediis tribulationum vndis derelictos: Dominus tamē illis auxilio est, in tēpore opportuno, quare si te aliquādo ab eo putaueris derelictum, recole nondum esse tem-*

pus: quo opus habes auxilio eius, quod cum fuerit, non defuturum scito. Similiter recole, cum tibi Dominus de nouo benefecerit, aut te visitauerit, esse tui memorem, & cum Agatha gratias age Domino: qui tui memor est.

Et omnis bestia.] Nouit Dominus propter iustos bestia saluare: vbi mali dicant, quid eis valeant boni, qui tantum bestias produisse dignoscuntur: vt Dominus gratia eorum sit memor bestiarū. Dilcāmus etiam iumentorum nostrorum esse memores, quemadmodum de iusto scriptū est, quod nouerit iumentorum suorum animas, & quod diligenter agnoscat vultum pecoris tui. Vbi etiam discimus illos non verè dici pauperum, aut miserorum memores: qui eis manus non porrigunt adiutrices. Quid enim proderit, si miseras illorum noueris, & clauderis viscera tua, & manus ad eorum auxilium?

Transire fecit Deus ventum super terram.] Sūt multi domini, qui omnia per seiplos facere volunt, non sinentes suos ministros, ministeria deputata sibi operari: non sic autem Deus, qui suos ministros sua munia implere, non solum permittit, sed præcipit: qui tamen omnia per se melius facere potest. Sic ca. 1. terram herbas, arbores, cæteraq; id genus producere præcepit. Nobiliora namq; per seipsum produxit, cætera verò à suis naturalibus causis gigni permittit. Licet enim astra, cæli perfectiones esse dignoscantur: quia tamē nobilia valde sunt, non permisit à firmamento produci, quæadmodū herbas, & arbores à terra, aues, & cuncta aquatica ab aquis.

Clauserunt se fontes abyssi.] quasi ostēdentes, q̄ inuiti, & non sua sponte, homines affligerint à quibus ministri iudicū discant non sua sponte, sed quia parere opus est iudicis: sententiam exequi dānationis.

Aque ibant, & deficiebant vsque ad mensem decimum.] Cētum quinquaginta dies diluuium durauit: paucioribus autem diebus aquæ defecerunt, vt ostenderet Dominus quod prior sit ad miserendū, quàm ad flagellandum, & quod vix ferre possit continue punitionem. Hoc enim illi peculiare est: vt ad momentum affligat, & ad multos centenarios annorum cōsoletur, id quod de eo pulchrè S. Isaias asserit cap. 41. Prædicate annum placabilem Domino, & dies vltionis Deo nostro. Vbi vides vltionem die claudi, placationem verò ad annum vsque durare. Quod etiam cap. 54. confirmauit, dicēs: in momento indignationis abscondi faciem meam à te, & in misericordiis sempiternis congregabo te.

Misit coruum.] Docemur hīc non ingerere nos periculis, sed si possumus aliquem minoris, aut vilioris conditionis præmittere: qui pro nobis periculum faciat: demittamus. Hac etiā de causa prius coruum, quàm columbam emisit. Vbi etiam docetur subditi se libeter pro dominis suis periculis exponere, quemadmodum fecit coruus, & columba.

Egressus est egrediendo, & redeundo.] Præ se fert coruus iste illos: qui domum frequētant alicuius quādiu ea opus habent: cum verò quæ sibi sunt necessaria acquirunt, neminem nouerunt. Similiter admonet eos, qui suo labore viuere possunt, non expectare alterius prouisionem, vel eleemosynam ac prætereā familiares non facilè dimittere domū in qua pascuntur, neque sese extraneos illi exhibere, sed frequentare, cum opus sit.

Misit manum suam, & introduxit eam.] Pulchrè nos admonet locus iste, vt cum viderimus familiares nostros se perditum ire, inuitos etiam saluemos eos. Sunt enim aliqui tam asperi: vt vix sese etiam ad suā tractare sinant vtilitatem.

Attulit

Attulit folium oliuæ.] Docentur domestici bona dominis suis nunciare, quæ nouerint.

Egredere ex arca.] Admonemur hic non egredi claustrum: in qua nos Deus inclusit, nisi de mandato eius: unde de quodam recluso à beato Remigio legimus, quod ab angelo monitus, ut reclusorium exiret, responderit: Dominus meus Remigius me inclusit, & eo non iubente, minimè egrediar. Similiter docemur, etiam in manifestis, Dei præceptum expectare. Tertio suadet nos litera hæc otiosos, esse à nidis expellendos, & ad laborem mittendos.

Aedificauit Noach altare Domino.] Docet pulchrè litera hæc, ut cum primum beneficium aliquod acceperis, statim gratias agas.

Oblulit ex iumento mundo.] Mundiora, & pretiosiora, sunt Domino Deo offerenda: ut iam admonuimus supra capite 4. Quoties summe Deus mihi magna & præclara exhibuisti beneficia, neque tamè altare construxi, aut saltem gratias egi.

Odoratus est Dominus odorem quietis.] Arguuntur hic nobiles, & magnates: qui ministrorum, & seruatorum munera non libenter acceptant, neque muneribus, aut satisfactionibus quibusuis placantur: cum Dominus tam libenter fumum adipum acceptauerit.

Dixit Dominus in corde suo. Non addz, ut maledicam ultra terræ.] Audis hic, quod tantum, imò plus valeat opus bonum ad remissionem, quam culpa ad damnationem: commotus enim Dominus hominū peccatis dixerat. Delebo hominem: què formauim: modo vnus iusti sacrificio delectatus, statuit se am-

plius hominem non deleturum aquis. Habent hoc viri iusti: ut non solum Deum à malo reuocent, sed factæ punitionis eum faciāt pœnitere: quemadmodum sanctus Moyses Exod. 23. fecit Deum non solum populo parcere sed punitionis iam factæ pœnitere. Similiter docentur principes, non facere vindictam, cuius postea pœnitere oporteat. Similiter rarè sauiendum esse in multitudinem. Nam antea propter peccatum pœnituerat se fecisse, nunc iam eum pœnitent deleuisse, ubi vim peccati expende, & boni operis virtutem. Et simul aduertens, prælatos sibi debere leges ponere non sauiendi in subditos, si se aliquando excessisse deprehenderint: quemadmodum de Theodosio legimus, & de Deo hic. Mirum valde est Deum sibi leges non puniendi præfigere: hominem verò non apud se statuere, eum perpetuò non offendere.

Quoniam cogitatio, seu signum cordis hominis malum a pueritia sua.] Audiant hoc Prælati: ut discant querere parcendi causas, quemadmodum inueniunt puniendi: similiter malas inclinationes, quas quasi à natura habemus, esse supportandas: sæpe enim eas vix, aut superare, aut domare possumus: unde in Psal. legis, Deum timentium semiseruum, quod nostrū signum ipse cognouerit.

Ahuc omnes dies terræ.] Quæcunque mala peccatum intulit, Pœnitentia aufert. Vbi summo studio considera, quot bona faciat vnum iusti sacrificium, quod propter illud tot mala tollantur, & bona Dominus largiatur. Cui laus, & honor in sæcula. Amen.

CAPVT NONVM.

ET benedixit Deus Noach, & filiis eius, & dixit ad eos. Crescite, & multiplicamini, & replete terram. Et timor vester, & pauor vester erit super omnem bestiam terræ, & super omne volatile cæli. Omnia qua mouere faciet terra, & omnes pisces maris manus vestre tradita sunt. Omne reptile, quod est viuens, vobis erit in escam: sicut germen herba dedi vobis omnia. Veruntamen carnem cum anima eius, sanguinem eius, non comedetis. Et profectò sanguinem vestrum, animarum vestrarum requiram, de manu omnis bestie requiram illud, & de manu hominis, & de manu viri fratris eius, requiram animam hominis. Qui effuderit sanguinem hominis in homine, sanguis eius effundetur: quia ad imaginem Dei fecit hominem. Et vos crescite, & multiplicamini, generamini in terra, & multiplicamini, in ea. Et dixit Deus ad Noach, & ad filios eius secum, dicendo. Et ego, ecce ego statuo pactum meum vobiscum. Et cum semine vestro post vos, & cum omni anima viuente, quæ est vobiscum, tam de volatili, quam de iumento, & omni bestia terræ vobiscum ex omnibus egressis arca, & omni bestia terræ. Et statui pactum meum vobiscum: & non excidetur omnis caro ultra ab aquis diluuij: & non erit ultra diluuiū vt disperdat terram. Et dixit Deus. Hoc est signum fœderis: quod ego do inter me & inter vos, & inter omnem animam viuentem: quæ est vobiscum in generationes seculi. Arcum meum ponam in nube: & erit in signum fœderis inter me, & inter terram. Et erit: cum obnubilauero nubem super terram apparebit arcus in nube. Et recordabor fœderis mei: quod est inter me & inter vos, & inter omnem animam viuentem cum omni carne: & non erit ultra aqua ad diluuium, vt disperdat omnem carnem. Et erit arcus in nube: & videbo illum: vt recorder pacti perpetui inter Deum, & inter omnem animam viuentem cum omni carne, quæ est super terram. Et dixit Deus ad Noach: Hoc est signum fœderis: quod statui inter me, & inter omnem carnem, quæ est super terram. Et fuerunt filij Noach: qui egressi sunt de arca, Sem, Cham, & Iepeth. Et Cham est pater Chenahan. Tres isti filij Noach. Et ab istis sparsa est omnis terra. Et incepit Noach colere terram, & plantauit vineam. Et bibit de vino, & inebriatus est: & discooperuit se in medio tabernaculi sui. Et vidit Cham, pater Chenahan, turpitudinem patris sui: & nuntiavit duobus fratribus suis in platea. Et tulerunt Sem, & Iepeth vestimentum, & posuerunt super humerum suum: & euntes auersa facie, operuerunt turpitudinem patris sui. Et facies eorum erant auersæ, & turpitudinem patris sui non viderunt. Et expergesatus est Noach a vino, & cognouit, quod fecit sibi filius eius minor. Et dixit. Maledictus Chenahan, seruus seruatorum erit fratribus suis. Et dixit. Benedictus Dominus Deus Sem: & sit Chenahan seruus eius. Dilatet Deus Iepeth, & habitet in tabernaculis Sem: & sic Chenahan seruus eius. Et vixit Noach post diluuium trecentos annos, & quinquaginta annos. Et fuerunt omnes dies Noach nongenti anni, quinquaginta anni, & mortuus est.

CAPITIS

CAPITIS NONI AD LITERAM ANNOTATA.

Benedixit Deus Noach.] Admonui priori cap. huius libri, benedicere Dei nihil aliud esse, quam benefacere, & in quo consistat huiusmodi benedictio, textus subindicat: dixit enim illis.

Frustrificate, & multiplicare vos.] i. producite copia prole, & implete terram, quæ. sob diluuiū vacua est.

Timor vester, & terror vester in omni, quod calcatur terram, aut reptat.] Quemadmodū dixerat Adæ, Domini namini piscibus maris, & volatilibus cæli: ita nunc Noach, præficere videtur omnibus brutis. Aduerte hic, quod verbū (cathath) a quo (cathith) i. terror, significat propriè contere, siue cōfringere, siue quis frangatur animo, siue rem aliquis conterat, vel confringat: vt patet Iere. 50.) cath) i. fractus est. s. animo, & cap. 8. (chatu) i. fracti sunt animo. s. Quod verò significet rem aliam contere, constat cap. 5. (chatu) i. fracta sunt, vel contrita omnia idola eius. Sic Psal. 118. (Venichatah) i. & confringetur arcus æreus. Hic verò significat omnem animi conternationem.

Et in omni, quod calcatur terram.] Sic melius vertendum puto, quàm si veritas, quod reptat, aut quod ebullit in terram, vt alij vertunt.

In manu vestra, id est, potestate tradita sunt. Omne calcans, quod viuunt, vobis erit in escam.] Nullo modo assentiri possum, hic Noach omne viuens, ad esum concessum, aut omne, quot se mouet: vt. s. liceret ei serpentes, talpas, mures, & id genus alia comedere, & si significatio nominis (rèmes) esset nobis plenè nota: sciremus animalia sibi concessa. Et iam dixi aliquando esse peculiare nomen aliquorum animantium, nonnunquam verò significare, omne quod terram calcatur. Hic verò, iudicio meo, significat non, quod repit, sed quod pedibus terram fortiter conculcat. Nam verbum (ramas) fortiter conculcare, vt plurimum significat: vt patet Ezech. 26. vngulis equorum suorum (ijrmos) i. conculcabit omnes plateas tuas. Sic Dan. 8. proiecit eū in terra (Vairmefehu) i. & conculcauit eum. Idem Isa. 41. sicut figus (ijrmos) id est, calcatur lutum.

Quasi germen herbae, aut quasi olus herbae.] Verbum (Iarac) a quo (ierec) i. olus propriè significat excreta re, seu spuere, non quancunque excreationem, sed viridem & virtulentam, vt patet Num. 12. Si pater eius (iaroc iarac) i. excreando excreasset in faciem eius: inde nomen (iaroc) i. viride Iob 39. Omne (iaroc) i. viride quæret. i. omnem herbam viridem. Inde etiam (ieracon) i. rubigo, sic à viriditate dicta: quare hic vertendum putarem.

Quasi viridem herbam, aut quasi viriditatem herbae, dedi vobis omnia.] Neque hic putarem per (hefeb) omnem herbam significari, sed aptam ad humanum cibum: cum multæ sint venenosæ, ac mortiferæ. Possunt tamen omnes intelligi: quia primo capite conceditur viridis herba non solum homini, sed brutis, & patet multas herbas pecora comedere, à quibus homo abhorret. Aliqui volunt, ierac, significare omnem herbam fatiuam: quæ in vsu cibario est. Quare Rabbi Dauid in libro radicum dicit, significare herbam, quæ est cibus hominis. Mihi verò, vt dixi, melius videtur non significare herbam, sed herbæ, viriditatem. Si tamen velis hic omnem carnem concessam: non prohibeo. Est ergo sensus horum verborū. Sicut viriditatem herbæ, dedi vobis omnia i. cā mūda vobis erūt: quemadmodū herbas viridis.

Attamen carnem in anima, seu cum anima sua, sanguinem ipsius non comedetis.] Aduerte hic primo dictio- nem, ach, non solum attamen, veruntamen, sed etiam, tātūm significare: quare hic aliqui, tantum, vertunt, vnde isti hunc subesse sensum putant. Concedo vobis esum omnis carnis, nisi viuæ, aut cum sanguine, qui etiam infra vertunt. Tantum sanguinem vestrum requiram de manu omnis bestie. Sed melius videtur, si attamen, aut veruntamen, veritas. Textus verò iste dupliciter potest intelligi: vt fit hic duplex prohibitio. Altera, qua comedere prohibemur animal viuum, altera verò, qua esus sanguinis interdicitur. Primum, cum dicitur: veruntamen carnem cum anima eius. i. viuam nō comedetis. Secundum, cum dicitur. Sanguinem eius nō comedetis. Mihi verò germanius videtur, quod sit vnicum præceptum: quo esus sanguinis prohibetur, & quod secundum sit prioris explicatio, & appositiuè legatur: vt sit sentus. Attamen carnem cum anima sua. i. cum sanguine, qui est animalis anima, non comedetis, quod statim explicat, sanguinem eius non comedetis. Poterant enim dubitare, quæ nā esset carnis anima, idè addidit: sanguinè eius. Coniecto autem sic debere intelligi. Primo, quia in textu inter animā eius, & sanguinè, nulla ponitur coniunctio, sed habetur. Carnè cum anima eius. Sanguinè eius non comedetis. Secundò, quia pro eodē reputatur caro cū anima, & caro cum sanguine. Nā quādiu sanguis est in animali: viuunt animal, quo extra, & moritur. Leui. autem 17. dicitur. Anima carnis in sanguine est, aut sanguis eius est. Et Deut. 12. habetur. Quoniam sanguis ipse est aīa, & non comedetis animā. Tertio, quia sequitur.

Sanguinem vestrum, animas vestras requiram de manu hominis.] Vbi pro eodem accipere videtur sanguinem & animam. Est ergo sentus: quasi viriditatem herbæ dedi vobis omnia, tantum seu attamen carnem viuam, id est, sanguinem non comedetis: quoniam idem apud me est comedere sanguinè, quod occidere: cum anima animalis sit sanguis eius. Sequitur autem.

Veruntamen sanguinem vestrum animabus vestris, seu animas vestras requiram. De manu omnis bestie, requiram eum, & de manu hominis. De manu viri fratris sui requiram animam hominis.] Difficile intellectu videtur, qualiter Dominus sic sanguinè hominis requisiturus de manu bestie, & varia hic scribunt doctores, sed locum explicat illud, quod scribitur Exod. 21. Si cornu petierit bos virum, vel mulierē, & mortuus fuerit, lapidando lapidabitur bos, & non comedetur de carne eius. Et si bos cornupeta fuerit ab heri, & nudius tertius, & contestatio facta fuerit domino eius, & non custodierit eū, & occiderit virum vel mulierē: bos lapidabitur, & etiā Dominus eius morietur. Ex quibus locis manifestè constat, Deū requirere sanguinè, & punire bouem, qui hominem, vel mulierem occiderit, & hoc est quod meo iudicio hic dicere intendit, quod. s. requirit sanguinè hominis de manu bestie puniendo. s. eam modo prædicto, hac de causa. Quod verò sanguinè hominis, requisiturus sit de manu hominis, eodem Exo. c. constat: vbi dicitur. Qui percussit virum, & mortuus fuerit: moriendo morietur homicida. Sicut. n. requirit sanguinem hominis, de manu alterius hominis, puniendo eum pœnā à lege statuta: ita de manu bestie. Nam requirere sanguinem de manu alicuius, est punire illum, & est Hebraismus. Dicitur autē requiri de manu, quia manu homicidium fieri solet, aut idem est dicere de manu, quod

quod de potestate, aut melius, quia id quod requiritur ab aliquo, prius traditur in manu, aut potestate illius, ideò de manu eius requiri perhibetur quod illi traditum est. Nam infra 34. dicit Iudah patri suo. Trade mihi puerum, & de manu mea require illum, quod verò sequitur.

De manu viri fratris sui requiram animam hominis.] Sic intelligendum puto. Poterat enim accidere, vt fratrem frater occidisset, quemadmodum Cain Hebel, & consanguinei defuncti vellent illi condonare defuncti fratris cædem: vt non moreretur quemadmodum Dominus pepercit Cain. Quare voluit Dominus hoc prohibere: eumque omnino mori. Est ergo sensus horum verborum.

Attamen sanguinem vestrum, nempe animas vestras requiram modo prædicto, scilicet puniendo.

De manu hominis bestia requiram illum, & de manu hominis.] Id est, puniã bestiam & hominem, etiam fratrem, si cõtingat hominem occidere. Causa autem, quare Dominus tam seuerè esum sanguinis prohibuit, fuit vt homines ab homicidiis deterreret. Cum enim, vt diximus sanguis sit anima carnis, idem est sanguinem prohibere effundi, quod prohibere hominis occisionem. Cum autem dicitur, animam carnis, seu animalis in sanguine esse, aut esse sanguinem, sermo est de anima sensitua, non rationali: neque est intelligendum, quòd etiam sensitua sit formaliter sanguis, sed quòd cum sanguine effundatur, & sanguinis effusionem sequatur. Si autem hominibus liceret sanguinem edere, sitirent communiter sanguinem, & sic homicidia frequentarent. Similitet hic aduerte id: quod dicitur. *De manu bestia requiram illum, scilicet, sanguinem, & quod postea sequitur.*

De manu viri fratris sui requiram animam hominis, quod quasi idem reputat, sanguinem & animam: vt videas quàm bene dictum sit, legendum esse.

Attamen carnem cum anima sua, nempe sanguinẽ ipsius, seu quæ est sanguis eius, non comedetis.] Leuit. 17. aliam causam assignat Dominus, quare esum sanguinis prohibuerit, vbi facta hac prohibitione ait. Quoniã anima carnis, sanguis, aut in sanguine est. Ego autẽ dedi vobis eũ super altare ad expiandum animas vestras: quia sanguis ipse animam expiabit.

Effundens sanguinem hominis in homine, sanguis eius fundetur.] Id est, qui cõdauerit hominem sanguine suo, occidẽdo ipsum, sanguis eius effundetur. Aliter potest litera sic legi, & germanius, meo iudicio.

Qui effuderit sanguinem hominis, in homine, seu per hominem, fundetur sanguis illius.] Statuit enim lex, vt proximus sanguinis. i. occisi, effunderet sanguinem homicidæ: quasi iusti doloris vindictã sumpturus.

Quoniã ad similitudinem Dei fecit. f. Deus hominẽ.] Admonui 1. cap. (selem) significare imperfectam similitudinem, qualis est vmbra. Assignatur pro causa homicidij non perpetrandi, hominem esse Dei similitudinem, & quemadmodum Imperatori, aut Regi iniurius est, qui eius imaginem, destruit: ita & qui Dei imaginem occidendo hominem, perdit. Ex quo constat, hominem non solum in anima, sed etiam in corpore esse ad similitudinem corporis humani à Deo assumpti: alioqui hominem qui occideret, non diceretur Dei imaginem destrueri. Non enim destruit animam rationalem, quæ incorporea est, atque integra manet, homine occiso, sed totum compositum: vnde videtur quòd etiam totum compositum sit ad similitudinem Dei. De hac tamen re non mul-

tum disceptandum esse arbitror.

Vos autem fructificate, & multiplicate vos. Calcate in terra, & multiplicate vos in ea.] Aliqui pto calcate, videntur prolificare, sed quia iam dixerat fructificate, videtur melius vertendum calcate eam. Possenus tamen vertere ad modum reptilium, multiplicare vos. Iam enim sæpius admonuimus significationem verbi (ramas) esse ignotam.

Et ego, Ecce ego stare faciam.] Melius vertendum to: stare faciam, quam erigam: ac si dicat.

Firmabo pactum meum vobiscum.] Si enim fuisset pactum aliquod: quod esset fractum: optimè congrueret, Erigam, sed quia nullum de hac re præcesserat, melius quadrat, stare faciam, seu firmabo, id est, firmum faciam. Quod autem sequitur.

Et cum semine vestro post vos.] Non sic est in Hebræo, sed sine vlla coniunctione & præpositione: Vnde verti potest.

Et semen vestrum post vos.] stare faciam. Ac si aperitiùs diceret. Non solum pactum meum vobiscum stare faciam, sed etiam stare faciam semen vestrum post vos. Primum tamen mihi germanius videtur. Quod verò postea dicitur. *Cum omni anima,* etiã his duobus modis exponi potest.

Ex omnibus egressi ex arca, & omni viuenti terre.] Non puto bene verti. Et omni bestia, quia iam de bestia dixerat: sed ponitur nomen (chiah) vt est cõmune omni viuenti.

Et non succidam.] Verbum, charath, propriè significat, succidere, pangere verò, ratione succissionis, seu iugulationis victimæ, quæ in signum fœderis percussit, seu iniri fieri solebat. Et meo iudicio, huiusmodi succisio victimarum, fiebat, ad significandum, sic fore succidendum, qui pacto inito non staret.

Neque erit diluuium.] Duo hic pollicetur. Alterum, quod amplius nõ succidetur omnis caro aquis diluuij. Alterum, quod non erit amplius diluuium ad perdendam terram. Dicitur autem caro succidi, cum eliminatur. Et terra dicitur perdi, cum omnia, quæ sunt in ea, destruantur: quemadmodum in diluuiio accidit.

Hoc signum pacti.] Solebant quòdam fœdera aliquo signo firmari, quemadmodum pactum inter Deum & Abraham firmatum est signo circuncisionis: infra ca. 17. quod quidem signum communiter erat indelebile, aut perpetuum, in signum stabilitatis pacti. Nam circuncisionis signum, perpetuò manebat in circunciso, & arcus: qui hic fuit fœderis signum, inter Deum & Noach: perpetuò manet. Aliquando fiebat, sanguinis asperione, quod difficilè deletur sanguinis nota. Sonat autem, berith. i. pactum, firmitatem: vnde, beroth, quod aliqui putant abietem significare, citantes illud Cant. 1. laquearia nostra, berothim. i. abiegna, aut potius firma. Si autem lignum significat: illud erit solidum & firmum: qualia sunt illa: è quibus laquearia fiunt, seu trabes, quæ domus tectum sustentant.

Ad generationes seculi.] Dicitio (Dur) à qua (dor) id est, generatio: quando est verbum, Hebræis est peregrinari, habitare: iuxta illud Plal. 8. Elegi potius in limine esse in domo Dei mei (midur) id est, quàm habitare, aut peregrinari in tabernaculis impietatis. Mihi verò videtur verbum potius significare congregare, aut congregari, & (Dor) cõgregationem, seu generationem, potius quàm habitare. Nã vbi cunq; isti vertunt habitare, tam bene quadrat congregari, & generatio magis conuenit cum collectione, seu congregatione, quàm cum peregrinatione: licet bene conueniat cum habitatione. Nam citatum textum optimè sic vertas. Elegi potius in limine esse in domo Dei mei, quàm colligi, vel congregari in tabernaculis impietatis: quod clarius apparet Ezech. 24. Et Etiam (Dur) id est, congrega (struem ossium: vbi nostri vertunt, compone struem ossium. Sed mirum est, quam facile isti significationes sine vlla ratione mutant. Vnde, dor, potius significat congregatione, quàm generatione: potes tamẽ vertere generationem pro collectione: quia vna generatio nihil est aliud, quàm vna collectio hominũ, seu vna congregatio.

Arcum meum dedi, pro dare decreui in nube.] Dicitio, hanan, aut nubem, aut nebulam potius significare videtur.

Recordabor fœderis, scilicet, videndo arcum: qui illius signum est. Dicitur autem Iris arcus, quòd videlicet figuram arcus præ se ferat.

Cum obnubilauero, aut cum nebula operuero, seu nebulauero, si sic loqui liceret, nubem, seu nebulã super terram: inter omnem animam viuentem cum omni carne, id est, & cum omni carne, aut inter animam viuentem cum carne. Aut cum omni anima bestia: cum omni. i. & cum omni carne.

Cham ipse pater Chenaban.] Potest hic accipi (Chenahan,) pro nepote ipsius Noach: qui fuit filius Cham. & pro Chenanã: ac si diceret: ipse est pater Chenanã: qui. f. possederunt promissam terram ante Iudæorum ingressum.

Ab eis sparfa est omnis terra.] Dicunt Hebræi verbum (napas) significare dispergere, & quandoque cum fractione, seu contritione: quia vident quibusdam locis: in quibus verbum ponitur conuenire illam significationem, quemadmodum 1. Sam. 13. Vidi, inquit Saul, quòd, napas, i. dispergeret se populus. Et Isa. 33. napas, i. disperferunt se gentes. Sed si quis rectè expendat, deprehendet, vnicam esse verbi significationem. f. diuidere, & conterere: quia quod conteritur, in minutas partes diuiditur. Quod exemplis probabimus. Et 1. Iud. 7. dicitur. Claxerunt tubis, venapos, i. frangere pro confregerunt, seu contriuerunt 1. genasi. in paruas partes diuiserunt. Sic Plal. 137. Venipes, id est, cõteret, seu, diuidet paruulos tuos ad petram. Item Jerem. 13. Venipathim, i. diuidam eos, virum in fratrem suum. Quòd verò hæc significatio conueniat aliis locis, quibus, spargere, vertunt, pater. Nam in loco ex Isaia citato, optime vertas. Diuiserunt se gentes. Similiter illud ex libro Samuelis verti potest. Vidi, quòd diuideretur à me populus. Sic illud 1. Reg. 22. Vidi vniuersum Israel dispersum: æquè bene vertas, diuisum super montes. Et dispergere, quasi in idem redit cum diuidere. Nam quod spargitur, diuiditur, vnde, mapas, &, mapas, significant securim, quam alij malleum interpretantur, sic à contritione dictũ. Hic ergo vertendũ melius puto.

Ab istis diuisa est terra.] Aut quòd eam inuicem diuiserint, aut est sensus: isti diuisi sunt per terram. Non tamen prohibeo, si spargere vertas. Sat enim mihi est, tibi vim verbi indicare.

Capit Noach esse vir terra.] i. agricola. Diximus de significatione verbi, chalal, quod hic ponitur supra cap. 4. Et quod dicitur, vir terræ, Hebraismus est, sicut Vir belli. i. Miles, aut sequens bella.

Vidit Cham pater Chenaban nuditatem patris sui.] Varia significata tribuunt Hebræi verbo, harah, à quo, heruati, i. nuditas. Dicunt enim significare effundere, euacuare, nudare, adherere, & coniungere. Sed præcipua verbi significatio est, nudare,

discooperire, & fortè nihil aliud significat, quia omnibus ferè locis, quibus verbum ponitur: conuenit. Nam vbi Isa. 22. isti vertunt. Parieti adhæsit clypeus: tam bene quadrat. Et parietem nudauit clypeo, pro clypeis Helam seu Persa, de quo ibi est sermo. Solent enim scuta parieti affigi, & suspendi suo ordine, & cum inde tolluntur, nudatus videtur paries scutis, quæ sibi erant quasi tegumentum. Et hoc est quod doleo, Hebræos noluisse expendere, an propria significatio loco congrueret, antequam nouam ipsi cuderent. Sic Thren. 4. vbi nostri vertunt, inebriaberis, vethithari, id est, euacuaberis, melius vertas. Et nudaberis, seu discooperies te, quemadmodum ebrij facere solent: vt hic textus dicit de Noach. Et quòd dicitur *Patris sui.* Aduerte, quòd (Ab) id est, pater ab (abah) quòd est concupiscere, desiderare ortum habet, quod. f. pater semper concupiscat, seu desideret bona filiis suis, aut filios ipsos: iuxta illud Davidis 2. Semuelis 7. Hæc est lex Adam Domine Deus: vt. f. bona quis filiis cupiat. Et quòd dicitur Cham vidisse patris sui nuditatem, per nuditatem verenda intellige. Solet enim, vt supra diximus, Hebraismus pudicè de inhonestis loqui.

Indicauit fratribus suis extra. f. cubiculum: vbi pater iacebat discooperitus.] Et nota, quòd dicitio, Simlah. i. vestimentum, dicitur esse à radice, Samal. i. dextrare, liceat mihi gratia explicandi sic loqui, sed meo iudicio alia est radix, Semol. i. dextera, & alia, simlah. i. vestimentum. Nam, Semol, habet tertiam (aleph) quam non habet, simlah, & ultra hoc significationes sunt diuersæ.

Et posuerunt super humerum duorum ipsorum.] i. super humeros suos, ambo posuerunt operimentum: quo volebant patrem contegere super humeros suos: vt. f. versis faciebus, illum operirent. Vnde sequitur.

Et ambulauerunt retrorsum.] i. versis posterioribus partibus ad patrem. Dicitio, sechem. i. humerus, à, sacham, ortum habet, quod, vt Hebræi dicunt, est mane surgere, seu manicare: si sic licet loqui, quemadmodum vulgatus interpres Lucæ 21. locutus est, dicens, Omnem populum manicasse. Mihi tamen verbum videtur significare etiam eleuare, & (Sechem) humerum, sic ab eleuatione dictum, quod videlicet in homine sit pars eleuata. Moneor autè ad hoc & quia video hanc significationem, omnibus locis, quibus verbum ponitur, conuenire. Tũ, quia aliquando verbo coniungitur mane, & tunc non licet vertere, mane surgebat, sed surgebat aut leuabat se mane: vt patet Iob 1. (Vehischim babocher) .i. leuabat se in mane: vbi ineptè vertas mane surgebat mane. Sic Isa. 5. Veh, maschim. i. leuantibus se mane: & nõ, veh mane surgentibus mane. Idè Exod. 8. *Maledictus Chenahan.* Verbum (arar) à quo (arur) .i. maledictus, iudicio meo significat contrahere, aut contrahi: ad quod duobus moueor. Altero, quia hic sequitur, Dilatet Dominus, Iaphet, quod opponitur huic, quod est contrahere, potius quàm maledicere. Secundò, quod magis vrget: quoniam, arah, quod videtur esse eiusdem significationis cum, arar, significat colligere, & contrahere: vt patet Cant. 5. (Arithi) id est, collegi, seu cõtraxi myrrham meam. Vnde, vraiah. i. prælepe, sic dictum à collectione equorum: quod. f. sibi equi colligantur, & contrahantur. Et sicut est maximum bonum, dilatatio, & multiplicatio: ita maximum malum contractio, & collectio. Vnde, meerah. i. maledictio, potius contractionem, quàm maledictionem significare puto.

Seruus seruum erit fratribus.] i. minimus inter seruos fratrum suorum. Atque ita euenit: nam Aethiopes propter ingenij hebetudinem sunt minores inter omnes alios seruos, qui à Chenaam, orti sunt. Aliter possit exponi hæc sententia; quòd. i. Chenaan. i. posteri eius erunt serui seruum. Non erit seruus fratrum, sed seruum fratrum.

Benedictus Dominus Deus Sem.] Quoniam in isto māsit veri Dei cognitio, idè illum benedicit. Non tamen putarem longè à literæ mēte si interpretaremur, benedictus à Domino Deo sit Sem. Nam antea de Chenaan dixit: rat. Maledictus Chenaan.

Dilatet Dominus Iephet, & habitet in tabernaculis Sem.] Incerta est Hebræis, & nostris propria significatio verbi (pathah) i. dilatet. Dicunt enim significare primo inclinare: declinare cor ad ea, quæ sunt præter rationem, & veritatem. Secundò persuadere. Tertio dilatare. Neque desunt qui dicant, radicem esse, Iapah, non, pathah. Significat autem Iapah, pulchrescere, seu pulchrum esse.

Rectius tamen dicunt, qui, pathah, radicem putant. Omnis autem locis, quibus verbum ponitur: visis, videtur verbum significare extendere, dilatare, maximè desiderium. Et in tertia coniugatione. I. hiphil, in confesso est hoc significare. Secundò quia aliis locis congruit significatio: patet Iob. 5. vbi nostri vertunt. Quia stultum occidit ira (vpoth) i. & declinantem interficiet inuidia, aut zelus. Vbi melius veritas. Et extendentem se, aut desideria sua occidit inuidia. Cùm enim desiderium extendit se ad ea, quæ non habet, & alij habent: tabescit inuidia. Aut extendentem se ad opes aliorum, vidento & considerando eas: talis inuidia tabescet. Sic Prouerb. 20. vbi nostri vertunt (Vlipoth) i. & declinanti labiis suis, potes vertere & extendenti labia sua, ne misceas te. Idem Hophel 7. Fuit Ephraim sicut columba, pothah, id est, extendens, seu elógans se, absque corde, id est, absque consideratione: quod facillè cùm recesserit, capietur. Sic Iob 31. Si, ni pthah, id est, extendit se cor meum, super mulierem, id est, si desiderium meum se extendit ad mulierem alterius. Cor enim in sacris literis, pro desiderio accipitur frequenter. Rem tamen non certò assero, quia nondum veritatem plenè sum affecutus. Sed nunc sensum verborum explicemus. Cùm ergo dicitur.

Dilatet, aut extendat Dominus Iephet & habitet in tabernaculis Sem.] Sensus est. Tã dilatatus sit, in filiis Iephet, vt non capiant propria tabernacula prolem eius, sed opus sit accipere habitacula filiorum Sem, & simul cum eis habitare. Mihi tamen videtur senem prophetare, quemadmodum de filiis Cham, quòd essent futuri serui fratrum suorum, & quod præterdant dicere Gentiles, qui intelliguntur per Iephet: esse coniungendos Iudæis, qui processerunt à Sem, quemadmodum Isaias 11. cap. dicit. Habitat Lupus cum agno. Est tertius sensus. Dilatet Dominus Iephet, & habitet, id est, coniungatur ipsi Sem, in amicitia, & sic Chenaan eorum seruus. Potest & addi sensus quartus, scilicet, *Dilatet Dominus*, in tantum Iephet, vt expulsis, Iehudæis filiis Sem, habitet filij Iephet in domibus eorum, quod vsque hodie videmus, vt sedibus suis pulsus Iudæis, Gentiles incolat eorum tabernacula. Sunt etiam qui non ineptè interpretantur. Dilatet Dominus Iephet, sed ipse Deus habitet in tabernaculis Sem, quia Dominus apud Iudæos: qui à Sem ortum habent: tabernaculum, & habitationem elegit.

IN CAPVT NONVM

ANNOTATIONES

ad mores.

Benedixit Deus Noach.] Considera hic, quot bona acquirat iustus vno opere bono. Omnia enim hæc fecit holo cautum Noach. Primum fecit Deum promittere, quòd amplius non esset aquis homines, aut terram perditurus.

Secundò restituit tempora tam cõsula, & quodammodo in uersa. Tertio fecit Deum sibi benedicere, & filiis suis.

Frustrificate, & multiplicare vos.] Omnia bona, quæ peccata ab hominibus abstulerunt: Dominus propter iustos restituit. Apud Isai. 30. legis dabit Dominus vobis panem angustia. i. quæ in angustia abstulit, & aquas oppressionis. Et non elongabitur ultra pluuia tua. Et apud Iohalem. Restituam vobis annos, quos comedit locusta.

Timor vester erit super omnem bestiam terræ.] Ingratissimus es, si horum beneficiorum immemor sis: quòd videlicet animalia magnarum virium, ac ferocissima pauent, & tremant ante te. Vtinam talem te Deo subditum exhiberes, qualia tibi se exhibent bruta. Et mirum valde est, quòd leo, taurus, & quæcunque natura ferocissima pauent ante te, & ad vocem tuam verò non pauent ad vocem tremendam Dei.

Omne calcans, quod est viuens, erit vobis in escam.] Egit medicum nostrum Dominus à mundi initio. Cùm enim homines essent sani, & iusti, omnia concessit: cùm verò ægrotare cœperunt: multa nobis animalia interdixit. Videns autem Iudæos ipsa prohibitione, & ciborum abstinentia grauius infirmari, iterum laxauit omnia.

Carnem cum anima eius non comedetis.] Admonet nos locus iste, quantum Deus homicidium detestatur, & sanguinis effusionem. Docetur etiam Prælati leges mutare, & relaxare rigorem, secundum temporum vicissitudines.

Sanguinem vestrum de manu bestiarum requiram.] Audiant hoc homicidæ, & qui humanum sanguinem sitire videntur, quanti faciat Deus vitam hominis: vt non solum ab homine, sed etiam à bestia, sanguinem ipsius requirat. Quam cuperem iustitiæ ministros huius regni audire, vbi tot sunt quotidie cædes, tot sanguinis effusiones: vt pro re minima, homo hominem occidat, & impune euadat. Vbi aduerte tria esse, quæ nos à sanguinis effusione deberent arcere. Primum, quòd à Brutis exigit Deus sanguinem hominis. Secundum, quòd sanguis ad peccati expiationem, nobis datus est in sacrificio. Tertium, quòd id imaginem Dei factus sit homo: vt quasi idem sit, hominem occidere, ac si Deum ipsum occidisses.

Qui effuderit sanguinem hominis per hominem effundetur sanguis eius.] A principio mundi, occisione occisione homicidæ vindicatur. Similiter aduerte iusti iudicis æquitatem, vt illum voluerit vindictam de homicida sumere, qui propinquior esset ipsi occiso: vt iustum dolorem, hac vindicta placaret.

Ecce ego statuo pactum meum vobiscum.] Audis hic Dei immensam & ineffabilem clementiam, vt non illi sat sit, non punire crimina nostra, sed quodammodo obligat, & sacramento cõstringit se, ne possit punire. Et aduerte, quòd sicut propter homines animaduertit in bruta: ita propter eos pacificatur cum brutis.

Non erit ultra diluuium ad disperdendam terram.] Docentur hic Prælati, ne in totam cõmunitatem seuiant. Vnde & iure prohibetur cõmunitas ex-

comitum-

communicari. Et aduerte, quòd hoc in loco præclare docemur, qualiter humanis passionibus nostris præcipue iræ, medeamur. Et primum remedium est, firmiter statuerè apud nos, & si opus sit iurare, aut promittere, vt non ultra irascamur, aut iniurias vindicemus. Secundum est ligare filum coccineum in digito, vel signum aliud manui, vt cùm nos ira, aut aliqua humana passio petierit, videamus signum, & recordemur non esse vindicandam iniuriam. Sic de non iurando, de non fornicando. Neque dedigneris eo remedio vt, quo Deus ipse vtitur. Si enim ipse signum coram se ponit: ne te propter scelera tua delectat: nonne æquum est, vt tu similiter facias: ne eum offendas? Et considera an hoc tibi voluerit præcipere. Deut. 6. vbi de præceptorum suorum obseruantia loquens ait. Ligabis ea (proculdubio præcepta) in signum, in manu tua, & erunt specilla, seu ocularia inter oculos tuos. Et considera quàm pulchrè & rationabiliter voluerit te habere præcepta, veluti specilla super oculos. Qui enim per ocularia, seu specilla videt, quæcunque videt mediis ocularibus videt: & talia, qualis fuerit ocularium, seu vitri color. Sic statuit Dominus, vt nihil videres ad concupiscendum, nisi medio præceptorum eius, neque desideres, nisi quæ præcepta Domini te desiderare permittunt, & talia iudices, qualia tibi dixerint mandata eius. Illud demum iudices bonum ad appetendum: quod Dei præcepta tibi dixerint bonum esse, sic de malo. (Tunc ait Psal.) Non confundar, cùm perspexero in omnibus mandatis tuis, & consilium meum iustificationes tuas. Similiter iubet ea in manibus ligari: vt quodcunque feceris, aut volueris operari, scias te Dei legibus ligatum, & astrictum esse: vt nihil quod illæ prohibent, facias, neque quod præceperint, omittere velis. Neque solum ad hoc, quòd te non puniret, aut leuiter, sibi signum ante oculos statuit, sed vt semper beneficeret, in manibus descripsit, muròque tuos coram se posuit: vt scias eum semper de tua custodia cogitare. Aduerte etiam hic qualiter Dominus docuerit homicidia vitare, cogitando ea quæ te ab homicidio retrahere possunt. Si enim aliquando volūtas tibi, aut animus occidendi occurrerit, cogita hominem esse ad imaginem Creatoris tui, & quemadmodum non auderes in Deum malum illatum vindicare, aut in eum manum mittere: ita eam extendere timeas in eam imaginem, quæ ad viuum refert ipsum Deum. Secundò cogita eum à brutis sanguinem hominis exigere. Qui enim à bruto qui sine intellectu, & voluntate, sed nesciens quid agat, occisi hominis occisionem exigit: nonne petet ab eo, qui sciens & volens proximum interficit? Et si expendas, rarè videris bouem, bouem occidere, arietem alium. Solus homo in comparatione, & proximum scire solet.

Ab istis sparsa est omnis terra.] Bono semine seminavit Deus mundum: sed statim terræ mandatum, in zizania versum est, malo homine superfeminante. Vbi aduerte, quàm malus sit superfeminator iste, non enim voluit in purganda terra laborare, neque saltem arare: sed in laboribus boni agricolæ introiuit: vt terram, quam ille aptauerat; adulterino semine superfeminaret, & fere totum fructum colligeret: nisi cœlestis Pater mundaret messem suam. Dolendum valde est, quòd diabolus sine vilo sudore, & labore metat animas penè innumeras: in quarum creatione, & redemptione, solus laborauerit creator. Neque solum nunc Deus vo-

luit bono semine terram ferere, sed etiam cùm mundum creauit.

Cæpit Noach esse vir terra.] Quàm bene iusti illi priores voluerunt taxatam sibi pœnitentiam à Domino facere: vt in labore & sudore panem suum, quæ admodum Deus præceperat: comederent. Vnde qui otio torpent, aut laborare contemnunt, sed in aliorum sudores luxuriose volunt, impositum sibi onus reicere videntur.

Plantauit vineam.] Noluit eam Dominus à principio plātare: licet essent vites, & vix agrestes, quia nouerat futura ex vino mala, sed plantauit eam Noach, & iustam retributionem consequutus est ex huiusmodi plātatione. Sunt peccata, quæ mercedem suis authoribus retribuunt, quemadmodum curiositas. Nā multi sunt, qui dum curiosè aliorum peccata quærunt: in sua impingunt, quemadmodum Pharisæis sæpe cū Christo accidit. Dum. n. semel ab eo quærerent, quare discipuli eius transgrederebantur Seniorum traditiones, de lauandis ante cibum manibus: audierunt grauiora propria. Quare (inquit) vos transgredimini præcepta Dei, propter traditiones vestras? Similiter admonentur hic homines ne inueniant, quæ vt plurimum ad malos vsus esse possunt, aut facillè in eos cõuertant. Bonum est matrimonium: sed prohibuit Dominus suis: ne cū Chenaanis connubia iungerent, quòd facile eos in idolorum pessimam culturam essent inducturi.

Bibit de vino, & inebriatus est, & discooperuit se.] Ecce quæ mala ebrietatē sequuntur. Nihil occultum est: vbi regnat ebrietas. Docemur hic ebrietatem fugere: similiter quam indigni venia sint, qui sua spote inebriantur, cùm virtū iustū tāta sequatur infamia: qui vim inebriatiui potus ignoras, in ebrietatē lapsus sit. Multa sunt, quæ Deus nobis voluit occultare, sciens, quæ mala ex horum inuentione ventura nobis essent. Seditum est (vt ait Poeta) in viscera terræ: vt inde pretiosa pericula eruerebantur.

Vidit Cham, patris turpitudinem.] Docet locus iste occulta dedecora parentum, & proximorum esse omnino celandam, cùm sciamus, quàm seuerè vindicatum sit peccatum huius pueri, qui fratribus in loco publico se vidisse verenda patris reuelauit.

Maledictus Chenaan.] Admonet locus iste quantam diligentia parentes à peccatis cauere debent, non solum ne Deum offendant, aut ipsi meritas dent pœnas: sed ne in eorum filiis aut posteris peccata sua vindicentur. Solet. n. Dominus filios pro parentum peccatis punire in tertiâ & quartam progeniem. Cùm. n. semel Saluatoris discipuli hominem natura cæcū vidissent, quærere cœperunt, quisnam peccasset, ille, an parentes eius: non immeritò arbitantes, peccata parentum cæcum filium iussit. Non solum. n. videntes pœnam, de culpa cogitant: sed vbi filium oculis priuatum vident, de parentum peccatis magna sollicitudine inquirunt. Neque absque oculis transeas, vnde seruitus inter homines originem habuerit. Nullus enim (ait Augustinus) in natura, qua Deus hominem condidit: seruus est hominis, aut peccati. Neque ante peccatum, nomen seruitutis vnquã audiuius. Sed mirum est valde, quare peccantem filium non maledixerit: sed nepotem. Et sunt qui arbitrantur nepotem hunc, filium vocari scripturæ more: vt sit sensus. *Cognouit quod fecerat filius suus minor*, id est, nepos. Mihi verò videtur idè nepotem, aut filium in nepotem maledixisse: quòd homines soleant magis de posteris, quàm de se solliciti esse: aut quæ maledictio à nepote incipienda esset. Audis etiam hic quanti faciant

parentes filiorum vituperia sibi illata, vt non reputauerit filium, quem in seruitutis redegerit conditionem. Et si tantas pœnas dat puer, quod fratribus patris verèda indicauit: quid illis fiet, qui in faciem iniurij sunt, quiq; percutiunt, aut occidunt?
[Benedictus Dominus Deus Sem.] Non benedicit fi-

lium: sed filij Deum (vt discamus bona opera nostra potius Dei esse) qui ad ea facienda, & animum, & vires dedit.

[Habitet in tabernaculis Sem.] Ignorant homines quantum bonum sit bonis coniugi: quod tanquam magnum bonum hic Noach filio optat.

CAPVT DECIMVM.

ET ista sunt generationes filiorum Noach, Sem, Cham, & Ieptheth. Et nati sunt eis filij post diluuium. Filij Ieptheth Gbomer, & Maghög, & Madai, & Iauan, & Tubal, & Mesech, & Tiras. Et filij Gbomer, Aschenaz, & Riphath, & Togarmah. Et filij Iauan, Elisah, & Tarsis, Chitim, & Dodanim. Ab istis separatae sunt insulae gentium secundum terras suas, singula secundum linguam suam, secundum familias suas in gentibus suis. Et filij Cham, Chus, & Misraim, & Puth, & Chenahan. Et filij Chus, Seba, Chaulah, & Sabthah, & Rahamah, & Sabthechah. Et filij Rahamah, Seba, & Dedan. Et Chus genuit Nimrod. Ipse cepit esse potens in terra. Ipse fuit potens venator coram Domino. Idcirco dicitur. Sicut Nimrod potens venator coram Domino. Et fuit principium regni eius Babel, & Erach, & Achad, & Chalmeh, in terra Sinhar. Et terra ipsa egressus est Assur, & edificauit Ninueh, & Rechoboth, ciuitates, & Chalach. Et Resen inter Ninueh, & inter Chalach. Ipsa est ciuitas magna. Et Misraim genuit Ludim, & Hananim, & Behanim, & Naphthuchim, & Pathrusim, & Chastuchim. Vnde egressi sunt Pelistim, & Chaphthorim. Et Chenahan genuit Sidon primogenitum suum, & Cheth. Et Lebusi, & Emori, & Ghirghasi. Et Chiuui, & Harchi, & Sini. Et Aruadi, & Semari, & Chamathi. Et postea sparse sunt familia Chenahanei. Et fuit terminus Chenahanei ad Sidon ingrediēte te Gherar vsque ad Hazzaib, donec ingrediatis Sedom, & Hamorah, Admah, & Seboim vsque ad Lasah. Isti filij Cham per familias suas, per linguas suas, in suis in gentibus suis. Et ipsi Sem natus est. Etiam ipse est pater omnium filiorum Heber, frater Ieptheth maior. Filij Sem, Helam, & Assur, & Arphachsad, & Lud, & Aram. Et filij Aram, Hus, & Chul, & Ghecher, & Mas. Et Arphachsad genuit, Selach, & Selach genuit Heber. Et ipsi Heber nati sunt duo filij, nomen vnus Peleg. Quia in diebus eius diuisa est terra, & nomen fratris eius Iochthan. Et Iochthan genuit Almodad, & Selep, & Charsarmaueth, & Larach, Et Hadoram, & Val, & Dichlah, & Hobal, & Abimaël, & Seba. Et Ophir, & Chaulah, & Iobab. Omnes isti filij Iochthan. Et fuit habitatio eorum a Mesab, donec ingrediatis Sephar montem Orientis. Isti filij Sem per familias suas, per linguas suas, in terris suis, in gentibus suis. Ista familia filiorum Noach per generationes suas, in gentibus suis. Et ab istis diuise sunt gentes in terra post diluuium.

IN CAPVT DECIMVM AD LITERAM EXPOSITIO.

Ista sunt generationes filiorum Noach,] Licet caput hoc nihil aliud contineat, quam nomina filiorum, & posteritatis Noach, est tamē memorię cōmendandum, vt cum nomina harum gentium in Prophetis, & aliis libris offenderis: scias, vnde ortum habuerint, qui ibi nominantur, quemadmodum ad oculum videbis. Ezech. 27. vbi fit mentio, Assurim, de insulis, Chithim, Sidon, & Aruad, Gebal, Paras, Lud, & Puth, Tharsis, Iauan, Thubal, & Mesech, Togarmah, Dedan, Aran, Minuith, & Panthah, Dameies, Meuzal, Charan, & Canneh, & Heden: quorum ferè omnium primi Patres hic describuntur.

[Filij Ieptheth.] Hunc ego fuisse primogenitum arbitror: cuius progenies primum describitur. Sunt tamen qui arbitrantur Sem fuisse maiorem, quod hucusque primum fuerit: nominatus inter filios Noach. Nam capite sexto dictum est, Noach fuisse quingentenarium, cum genuit Sem, Cham, & Ieptheth. Idem capite septimo & nono. Secundò, quia infra dicitur. Et Sem natus est, scilicet, filius. Etiam ipse est pater omnium filiorum Heber, & frater Ieptheth maior. Multi tamen, qui priorem habent opinionem pro Maior, Maioris vertunt, & inde argumentum pro sua opinione sumunt. Quod verò Ieptheth generatio prius enumeretur, ex eo accidit, quod posteritas Sem hic præcipuè describere intendebat, à quo orti sunt Hebræi, & ideo vltimò recensetur. Tū quia soboles Ieptheth fuit numerosior inter omnes fratres. Sed de hac re non puto multum curandum. Arbitror tamen Ieptheth fuisse primogenitum, Sem verò secundo genitum, & Cham tertio. Et obiecta ad oppositum facile diluuntur. Nam si ordo sexti capitis tenen-

du est, sequitur Cham fuisse secundo genitum, cuius oppositum textus sexto capite asserere videtur, vocando eum filium minorem. Nam capite sexto dicitur genuisse Sem, Cham, & Ieptheth: vbi secundo loco ponitur Cham: secundum verò dilutum est.

[Filij Ieptheth Gomer.] Scribit Hieronymus libro quæst. Hebra filios Ieptheth, in Asia possedisse, ab Aniano & Tauro, montibus, vsque ad flumen Tanaim, in Europa verò, vsque ad Gadiram nomina sua locis, & gentibus relinquentes. Quorum quædam vsque hodie permanent: alia verò mutata sunt. Sem verò filios aliqui putant eam Syriam occupasse partem, quæ Orientem spectat, quorum opinionem textus ipse in fine huius capitis approbare videtur, dicens, habitationem filiorum Sem à Messa pergente te in Sephar montem Orientis. Ex filio enim eius Adam, Syri venerunt, ex Assur, Assyrij, ex Arpacfad, Chaldæi, ex Helam, verò Persæ. Cham verò eam regionē obtinuit, quæ ad meridiem tendit: vnde ex Chenahan Chenanæi, ex Misraim Aegyptij: Ex Chus Aethiopes: Ex Seba Arabes. Ieptheth verò ad Occasum & Septentrionem se contulit. Ex cuius primogenito, scilicet, Gomer, nati sunt Aschemen, Riphath, & Togarmah. Ab Aschenam aliqui dicunt Tuifcones descendere, qui sunt Germani. Qui verò à Riphath orti sunt, non constat: nisi quis dicat Riphæos. Ego autem arbitror aliquos populos Septentrionales. Sic etiam puto filios Togarmah Germanos, aut propè Germanos morari. Quod enim filij Togarmah sine Aquilonares, constat ex 38. cap. Ezech. vbi sic habetur describendo socios God venturos ad disperdendos Iudæos in nouissimis diebus. Paras, Chus, & Puth, cum eis omnes ipsi cum scutis & galeis Gomer & vniuersa agmina eius. Domus Togarmah incolens latera Aquilonis, & omnia

nia anima eius. Vbi vides Togarmah esse ad latera Aquilonis. Fit etiam mentio Togarmah, Ezech. 27. vbi habetur. De domo Togarmah equos, & equites, & mulos dederunt in foro tuo. Videntur etiam filij Gomer Germani, quia cap. 38. Ezech. coniunguntur domui Togarmah, quam diximus in Germania, aut partibus Aquilonaribus esse. Nā ibi dicitur Gomer, & vniuersa agmina eius, & statim sequitur domus Togarmah. Magog etiam arbitror esse Germanos, quorum scriptura meminit cap. 38. & 39. Ezech. Madai verò Persæ dicuntur à vulgato Interprete. cap. 27. Ezech. Iauan arbitrantur multi, & meo iudicio verè, Græcorum patrem & ex isto omnes Græcos originem ducere. Vnde Ionia vsque hodie Græcia vocatur. Quare aliqui putant hunc Iauan esse Iapetum, & Ianum à Poëtis celebratum. Coniunguntur autem Iauan Ezech. 27. semel Tubal & Mesech, qui ad Nundinas Tyri afferunt, animas hominum, & vasa ærea. Secundò verò iunguntur Dan & Meuzal, qui afferunt similiter ferrum & aromata. Sunt autem Tubal & Mesech populi Aquilonares, cuius caput dicitur Gog: vt patet Ezech. 39. vbi dicitur. Ascendere faciam te è lateribus Aquilonis, & venire faciam te super montes Israel, & secundum hoc tenendum esset Iauan esse populos versus Aquilonem: sed melius dicitur eum cum Tubal & Mesech, ad Nundinas venire, quemadmodū ex omnibus aliis partibus veniebant. Nisi dicamus Iauan, quod coniungitur Tubal & Mesech, esse populos Aquilonares: Iauan verò, cui coniungitur Dan, & Meuzal: esse Græciam. Ab Elisah putant Acolides ortos in Græcia. A Chitim Macedonas. Alij Scythas: quod verius puto: à Tharsis Cilices vnde Tharsim Cilicia: A Dodamin, Dodonæi populi in Græcia.

[Ab his, scilicet, filijs Iauan, diuise sunt insulae gentium.] Scilicet, maris mediterranei: vt est Cyprus, Rhodus, Samos, Lesbos, Chios, & alia. Tu tamen aduerte ex cap. 27. Ezechielis haberi, Elisah & Chitim esse insulares. Nam ibi dicitur. Tabulatum fecerunt eburneum, congregatio Assurim de insulis Chitim. Et paulò inferius. Et hyacintho & purpura de insulis Elisah fuit operimentum tuum. De Tharsis verò, non paruum argumentum est, fuisse insulam: illud Psal. Reges Tharsis, est insula. Illud etiam alterius Psal. In spiritu vehementi conteres naues Tharsis, & Isaiæ 23. Vlulant naues Tharsis, & paulò inferius. Transite in Tharsis vlulate habitatores insulae. Arbitror tamen ex scripturis colligi, duplicem fuisse Tharsis: alteram insulam, alteram verò non. Ex Iere. etiam 2. cap. constat Chitim esse insulares: vbi dicitur. Transite in insulas Chitim: Similiter Isa. 23. dicitur. Vlulate naues Tharsis, quia vastatus est, vt non sit domus introitus. De terra Chitim reuelatus est eis. Silete habitatores insulae. Videtur autem Tharsis, quæ est Cilicia, non multum distare à Sidone, quia eodem cap. dicitur. Filia Sidonis. Solet autem Hebraismus finitimas ciuitates, aut oppida alicui magnæ adhaerentes, vocare filias eius. Ex hoc loco etiam omnes isti filij Iauan videntur populi insulares, quia dicit textus, ab eis esse insulas diuisas. Est autem hic summè aduertendum, dictionem (ijc) quam hic nostri vertunt insulae, incertæ, aut ignotæ esse significationis apud Hebræos. Dicunt autem (Ei) à quo originem trahit, significare (vbi) vt supra quarto capite (Ei) id est, Vbi Heber frater tuus? Mihi verò potius videtur esse aduerbium vocan-

di, quemadmodum (heus) apud Latinos, quia aliquando coniungitur ei, zeh, quod est, vbi: vt 2. Samuelis 1. Ei Mizeh, id est, heu vbi es? Inde, I, quod dicitur insulam significare, aut prouinciam: vt Isa. 23. Vlulate habitatores, I, id est, insulae. Ego autem puto esse vt plurimum interiectionem dolentis, aut vocantis: vt diximus: vt patet Eccles. 10. (I) id est, vbi tibi terra. Et si locum significat, erit locus vt plurimum desertus: aut vbi vlulae cantant emittentes voces lugubres. Nam & vlulas significare inuenitur Isa. 13. Et respondebunt, iim, id est, vlulae in edibus eius. Quod verò insulam significet, sunt duo loca, quæ, hoc probare videntur. Ester 10. (Veijé) id est, & insulas maris: Et Isa. 11. (vineijé) id est, ab insulis maris. Sed etiam hic posset verti. Et à desertis maris. Quod autem ad rem nostram attinet, est ostendere, qualiter non solum insulam, sed prouinciam significet, quod patet Isa. 20. Et dicit habitator, hai, id est, insulae huius. Vbi nullo modo insulam potest significare: cum contextus loquatur de Ierusalem, quæ nullo modo est insula. Quamobrem Hebræi, & nostri dixerunt, non solum insulam, sed prouinciam significare. Vnde hic meo iudicio non est vertendum.

[Ab his diuise sunt insulae, sed prouinciae gentium.] Nō enim verisimile est omnes filios Iauan habitasse insulas, & non alias terras: licet, vt iam diximus, multi illorum insulas incoluerint. Quia tamen nominis significatio nondum plenè mihi nota est: admittam significationem, quam nobis Hebræi tribuunt. Est etiam aduertendum, de duplici Tharsis fieri in sacris literis mentionem. de ea, quæ aut est Cilicia: in qua est Tharsus ciuitas, & hæc non est insula, sed terra mari adiacens, ad quam confugit Ionas à facie Domini. Alia est apud Indos: ad quæ femel in tribus annis mittebat Salomon ad deuehendum inde aurum: cuius meminit scriptura 2. Paralip. 9. & primo Regum 10. Quod autem hæc Tharsis non fuerit illa: ad quam Ionas confugit, constat ex 20. cap. 2. Paralip. vbi dicitur Iosaphat, fabricasse naues in Hefion Gaber ad mittendum Tharsis. Est autem Hefion Gaber ad oram maris Rubri, ad quod nullo modo poterat Ionas navigare à Ioppe, quæ est portus maris mediterranei, propter interiacentem terram. Vnde constat Tharsis, ad quam Ionas fugit, non esse insulam, sed portum maris mediterranei: Tharsis, verò: ad quam misit Iosaphat, esse apud Indos: ad quos per Rubrum mare nauigatur: vbi etiam sunt diuitiæ, Gemmæ, & multa alia pretiosissima, quæ nunc inde ad nos deuehuntur. Quod verò (Hefion Gaber) sit ad oram maris Rubri, constat ex primo Regum, quem nos tertium vocamus, cap. 9.

[In terris suis vir secundum linguam suam.] Ex hoc loco colligi videtur, diuisionem linguarum fuisse ante turris ædificationem, de qua sequenti capite. Quia tamen ibi dicitur terram fuisse labij vnus: melius videtur dicere. Ab his esse terras diuisas secundum linguam suam, scilicet, postea.

[Filij Cham, Chus.] A quo Aethiopes, qui in Scriptura Chus vocantur. Iere 13. Non mutabit, Chusi. Aethiopes pellē suam, (Misraim) à quo Aegyptij, qui etiam frequenter dicuntur in Scriptura, Misraim, Phut, à quo Libes, qui prius Phutæ dicebantur, de quibus Ezech. 27. dicitur: Paras, id est, Persa, Et Phut. i. Libes fuerunt in exercitu tuo. Similiter à Chenahan Chenanæi.

[Filij Chus Seba.] A quo Sabbei, Arabes, Hauilah, à quo aliqui Getulos deducunt. Infra nominatur

tur alia Chaulah proprie Ophir, Sabta, à quo Sab-
bateni. Rama ignoti sunt, qui ab isto descendunt:
similiter: qui à Sabtecha. Videntur tamen esse Ae-
thiopes, quoniam illis coniunguntur. Dedan verò
apud Ezech. 27. nominatur pretiosos pannos ad curus
componendos, & omnes isti incolere videntur par-
tem Meridionalem terræ sanctæ, quemadmodum
Aegyptij.

Ipsè capit esse potens in terra.] Non plene constat,
quid proprie significet Guibbor. i. potens. Verbum
tamè Gabbar videtur proprie significare, fortifi-
care, præualere, vt patet Exo. 17. vbi dicitur. Quan-
do eleuabat Moïseh, manum suam, vegabbar. i. for-
tificabat se, aut præualebat Israel. Vnde, guibbor. i.
fortis aut præualens. Sequens verò dictio, said, id
est, venatio, etiã non plene nota est Hebræis. Dicunt
verò significare venationem, quia verbum, sud, seu,
(sadah) dicitur significare venari, aut insidiari. Nam
venatores insidiatur feris Thren. cap. 3. (Sod Sadu-
ni) id est, venando venati sunt me, aut insidiando
insidiati sunt mihi. Est ergo sensus huius loci. Ip-
se Nimrod cœpit esse potens, aut præualens, scilicet,
aliis in terra. Et qualiter aliis præualerit, expli-
cat dicens. Ipsè (inquit) fuit fortis, aut præualens ve-
natione, aut insidiis coram Domino. Et quod dicitur,
coram Domino, videtur esse phrasis linguæ,
sicut quod infra 27. dicitur. Benedicam tibi coram
Domino. Et supra sexto cap. inuenit gratiam coram
Domino. Si verò aliter explicare vis: dicite
eum fuisse fortem venatorem coram Domino, id
est, Domino inspiciente. Sed dubiū est, an iste, Nim-
rod, fuerit ferarum venator, & insidiator: an po-
tius hominum, vt, scilicet, eos oppresserit. Quod
enim verbum Sadah, non solum feras sed etiam ho-
mines venari significet, & illis insidiari, patet loco
Thren. citato, & Iere. 16. vbi dicitur. Mittam ad
eos multos, saiadim vesadam. i. venatores, & vena-
buntur eos. Planus tamen literæ contextus innuere
videtur, eum fuisse ferarum venatorem: licet con-
iectura nonnulla sit ex eo, quod infra dicitur eum
fuisse Regem, quem tempora illa ignorabāt, & fuisse
dominum, aut potius tyrannum, qui alios vi op-
primebat.

*Propter quod dicitur, quoniam, scilicet, fuit fortis, ve-
nator. Sicut Nimrod fortis venator coram Domino.*] Quæ
loquendi modum Latini habent. Cum enim ali-
quem à fortitudine commendare volunt: dicere
solent. Est vnus leo, aut vnus Hector. Cum de li-
beralitate: Est alter Alexander, Neque ineptè inter-
pretaretur, qui verteret. Ipsè cœpit esse Dominus
in terra. Nam fuit Dominus insidiosè alios oppri-
mendo: coram Domino. i. Domino vidente. Nam
à, Guibbor, est Gebbir, quod Dominum significat
infra 27. Esto Gebbir, Dominus fratrum tuorum.
Prior tamen expositio simplicior est.

Fuit autem principium Regni eius.] Verti etiam po-
test.

Et fuit caput regni eius Babel.] Licet dictio (resith)
vt plurimum principium significet: vt supra pri-
mo capite adnotauimus.

Erech, Achad, atque Calneh.] Nomina sunt vrbiū
80, Calneh, nominatur Isa. 10.

In terra Sinhar.] per quam Hebræi Babyloniam
intelligunt, & Chaldæam, quia sequitur.

De terra illa egressus est Assur.] id est, Assyrij, qui
tam insensu fuerunt Iudæis.

Aedificauit Ninueh.] Fuit hæc ciuitas Assyriorū
Metropolis à Nino denominata, & extructa, iuxta

fluuium Lycum in campis Aturix: vt Straboni pla-
cet. Cuius area 400. stadia habuisse dicitur: com-
plexa autem in orbem. 11500. turres, mœnia. verò
in altitudine 100. pedes, in latitudine tribus plau-
stris peruia.

Et Rechoboth ciuitatem.] Aliqui putant, Recho-
both, esse nomen appellatiuum, & vertunt hic, pla-
teas ciuitatis, scilicet, Ninueh. Mihi tamen prior le-
ctio magis placet.

Ipsa, scilicet, Ninueh ciuitas magna.] Quod firmat
priinum Ionæ caput.

Genuit Ludim.] A quo Lydij, Lud meminit scri-
ptura Isa. 66. dicens. Tharsis, Pul, & Lud trahentes
arcum: vnde constat fuisse in arte sagittandi præcla-
ros, quemadmodum sunt Persæ. Similiter Ezech. 27.
Paras, & Lud & Phut fuerunt in exercitibus tuis viri
bellatores. Ex quo etiam constat fuisse viros bella-
tores. Iehabim, à quo Libyi. Alij ignoti sunt. Pathu-
sim, de quibus Isa. 11. Chenahan, à quo Chenanzi.

Genuit Sidon, à quo Sidonij.

Veniente te in Guerar.] Est Guerar pars terræ san-
ctæ: cuius Rex fuit Abimelech, vt infra 20. cap. di-
citur, Hazah, verò ciuitas fuit Pelistinorum.

In gentibus suis, meliùs in peregrinationibus suis: quia
hoc verbum, gur, significat peregrinari.

Et ipsi Sem natus est, subauditur filius. Non fuit
sterilis inter fratres. Nam fuit pater filiorum, He-
ber. Debet autem litera sic legi.

Et ipsi Sem fratri Iepeth, maioris natus est filius.]
Posset etiam legi. *Et Sem natus est,* scilicet, filius. *Ipsè,*
scilicet, *fuit pater omnium filiorum Heber.*] Sed frater,
scilicet, eius Iepeth, fuit maior in copia filiorum,
& iste mihi videtur germanus literæ tenius. Aliqui
volunt ab hoc, Heber, Hebræos postea denomina-
tos. Rabbi Salomon dicit hic, Heber non esse pro-
prium nomen, sed præpositionem: quæ sonat, trans,
& à præpositione Hebræos dici arbitratur, quod
videlicet pater eorum, scilicet, Abraham habita-
uerit trans flumen Euphratem; sed prior sensus ve-
rior est, quod, scilicet, Heber, sic nomen proprium,
licet sit possibile Hebræos à præpositione (trans)
denominari.

Filij Sem Helam.] A quo Helamitæ, de quibus in
multis locis mentio in Scriptura fit: vt Isa. 11. &
Iere. 49. Lud, à quo Lydij. Aram, à quo Syrij. Huz, à
quo regio Traconitis: aut Idumea, de qua erat Iob,
quæ dicitur terra Huz. Thren. 4. Latere Edom, quæ
habitas in terra Huz. Hul, à quo Armenij. Gether, à
quo Getuli. Mas, à quo Meones. Sed est hic nonni-
hil scrupuli, quia videtur (Assur) numerari inter fi-
lios Chus, & inter filios Sem. Sed dicendum, alium
esse Assur, filium Sem, alium verò, qui egressus est à
Ninueh, & hæc confusio non paruam aliquando pa-
rit difficultatem in scripturis. Puto tamen Assur, seu
Assyrios illos, qui Iudæos infestauerunt, eos fuisse: qui
à Ninueh egressi sunt. Similiter arbitror non esse
idem Ludim, & Lud.

Peleg.] Sonat peleg diuisionem. Nam tempore
huius facta est diuisio. s. terrarum & linguarum, post
primam diuisionem, quæ fuit tempore Adæ.

Ophir & Chaulah.] Crediderim ego ab isto (O-
phir) fuisse denominatam terram illam auri co-
piosissimam in scripturis celebratã. De (chaulah)
verò iam diximus capite secundo, & aliqui putant
Ophir esse Zephalam Indiæ partem, neque imme-
ritò; quia ad Ophir per mare rubrum iter erat, vt
iam diximus.

In Sephar montem Orientis.] Quem Annus in
Thracia, Eugubinus in Arabia collocat, & proba-
tur

tur magis Eugubini sententia.

IN CAPVT DECIMVM AD-
notationes ad mores.

Ac sunt generationes.] Habes hic, quan-
ti faciat Deus iustos, & eorum pro-
geniem, quod, scilicet, tanquam pec-
culium eos numerari velit, & pro-
pter iustorum progeniem enumera-
ri voluit semen reproborum. Neque mirum, si fi-
lios enumerat, qui capillorum numerum optimè
nouit, neque vnus ex eis perire finit. Et gentibus
ad idololatriam declinantibus: omisissè videtur
Deus computum illarum. Vos tantum noui, ait
Dominus Iudæis, ex omnibus cognationibus ter-
ræ. Sed postquam etiam Iudæi ipsi deteriores no-
bis in hoc fuerunt, Dominus Deus Gentiles per
Cæsarem voluit numerare, qui edito, ad hoc edito,
mandauit tempore natiuitatis Christi mundum
totum describi. Et hoc est, quod meo iudicio Psal.
86. innuere vult, cum dicit. Memorare faciam Ba-
bel, & Aegyptum scientibus me. Dominus nume-
rabit, quando scribet populos: iste natus est ibi.
Quæ omnia quinto capite diffusius tractauimus.
Docet nos etiam hic curare progenies nostras, &
scire, vnde orti sumus: vt ex parentum imitatione
si boni fuerunt: ad bonum prouocemur: si verò
mali, ab eorum moribus deflectamus. Isa. 51. At-
tendite ad Abraham patrem vestrum. Tertio, fra-
ternitatis admonemur. Si enim omnes à tribus fra-
tribus orti sumus: cur non erit inter nos summa
fraternitas? Et vt magis vnitate commendaret,
nos omnes ab vno patre ortos ostendere prius vo-
luit.

Ipsè capit esse potens in terra.] Quemadmodum di-
uitiis superbia coniuncta est: ita fortitudini vio-
lencia, & oppressio aliorum. Quare inter dona Dei
computandæ sunt mediocres diuitiæ, & vires.
Quamobrem meritò petebat Salomon, non sibi
dari diuitias: ne fortè in superbiam elatus, pro-
rumperet in illam superbix vocem. Quis est Do-
minus? Et David Domino dicebat. Fortitudinem
meam ad te custodiam. Ac si apertius diceret: si vi-
ribus fortis sum, non in aliis opprimendis, vires
meas exeram: sed in mutandis decretis tuis, si quã-
do super me sententiam mortis tuleris. Colligimus
hinc, Dominum à principio noluisse reges institue-
re, quoniam optimè nouerat eos statim in tyrãnos
conuertendos, quemadmodum inter Iudæos factū
est. Similiter discimus, vnde orti sunt Reges: nem-
pè ex tyrannis.

De terra ita egressus est Assur.] Quid mihi eius pa-
triam dicis? vtinam & ipsum ignorare licuisset. Ma-
lè sæpius audit propter impios patria: quemadmo-
dum bene, propter bonos.

Aedificauit Ninueh.] Quemadmodum mali ædifi-
cant terrestrem ciuitatem: ita & boni cœlestem.
Sic de Cain audiuius, urbem extruxisse: quod
putauerit se hic manentem habere ciuitatem.

Chenahan autem genuit.] Audis quid mali faciat
soboli, parentes malos habere. Nam filij Cham
omnes ferè mali fuerunt patrizantes, idè cum
patre maledicuntur.

Nomen vnus Peleg.] Docet locus iste aliquo signo,
aut re, memoriæ tradere res memoria dignas, quas
antiqui suorum filiorum nominibus præferbant.
Discimus etiam in hoc capite quantum debeatur
Chronographis, qui res memoria dignas perire
non sinunt.

CAPVT VNDECIMVM,

Erat omnis terra labij vnus & verborum eorundem. Et fuit, cum proficiscerentur ipsi ab Oriente: inuenerunt
campum in terra Sinhar, & habitauerunt ibi. Et dixerunt singulus ad proximum suum. Asser, laterificemus late-
res, & comburamus ad combustionem. Et fuit eis later pro lapide, & lutum fuit eis pro cemento. Et dixerunt. Asser, æ-
dificemus nobis ciuitatem, & turrim, & caput eius in cœlum, & faciamus nobis nomen, ne forte dispergamur super fa-
ciem omnis terræ. Et descendit Dominus, vt videret ciuitatem, & turrim, quam aedificabant filij hominum. Et dixit Do-
minus. Ecce populus vnus, & labium vnus est omnibus ipsis. Et hoc est incipere eorum, vt faciūt. Et nunc non prohibebi-
tur ab eis, quod cogitauerunt vt facerent. Asser, descendamus, & confundamus ibi labium eorum: vt non audiant vnus-
quisque labium proximi sui. Et dispersit Dominus eos inde super faciem omnis terræ, & cessauerunt aedificare ciuitatem.
Propterea vocauit nomen eius Babel, quia ibi confudit Dominus labium omnis terræ, & inde dispersit eos super faciem
omnis terræ. Iste generationes Sem. Sem filius centum annorum genuit Arphachsad duobus annis post diluuium. Et vixit
Sem, postquam genuit Arphachsad, quingentos annos, & genuit filios, & filias. Et Arphachsad vixit quinque & triginta
annos, & genuit Sélach. Et vixit Arphachsad, postquam genuit Sélach, tres annos, & quadringentos annos, & genuit fi-
lios, & filias. Et Sélach vixit triginta annos, & genuit Héber. Et vixit Sélach postquam genuit Héber, tres annos, & qua-
dringentos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Héber quatuor, & triginta annos: & genuit Péleg, & vixit Héber
postquam genuit Péleg, triginta annos, & quadringentos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Péleg triginta an-
nos, & genuit Rehu. Et vixit Péleg, postquam genuit Rehu, nouem annos, & ducentos annos: & genuit filios, & filias. Et
vixit Rehu, duos, & triginta annos: & genuit Serugh. Et vixit Rehu, postquam genuit Serugh, septem annos, & ducentos
annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Serugh triginta annos, & genuit Nachor, & vixit Serugh postquam genuit Na-
chor ducentos annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Nachor, nouem & viginti annos, & genuit Térach, & vixit Na-
chor, postquam genuit ipse Térach, nouem, & decem annos: & genuit filios, & filias. Et vixit Térach septuaginta
annos: & genuit Abrám, Nachór, & Harán. Et ista sunt generationes Térach. Térach genuit Abrám, Nachór, & Harán.
Et Harán genuit Loth. Et mortuus est Harán coram Térach patre suo in terra natiuitatis sua, in Vr Chasdim. Et accepit
Abrám, & Nachór vxores. Nomen vxoris Abrám Sarái: & nomen vxoris Nachór Milcháb filia Harán patris Milcháb, &
patris Israhac. Et fuit Sarái sterilis. Non erat ei natus, Et tulit Térach Abrám filium suum, & Loth filium Harán, filium
filij sui: & Sarái nuntium suam, vxorem Abrám filij sui. Et egressi sunt cum eis de Vr Chasdim: vt pergerent in terram
Chenahan: & venerunt vsque ad Charán, & habitauerunt ibi. Et fuerunt dies Térach quinque anni, & ducenti anni:
& mortuus est Térach in Charán.

CAPITIS VNDECIMI ANNOTATIONES AD LITERAM.

Et fuit omnis terra labij vnus.] Solet Hebraismus nominare effectum ex causa: vt idioma, labium, siue lingua, quod ex labijs causetur sermo. Quē loquendi modum etiam Latini habent, vocantes scripturam manum. Aduerte etiam dictionem, saphah, non solum labium, sed omne, quod modum labij habet: significare: quemadmodum est ora fluminis, aut maris. Infra enim cap. 22. habetur. Et sicut arena, quæ est iuxta, sephath, id est, labium maris. Mare enim videtur os, quod, si voret quæ in eo proiciuntur: cuius labia sunt litora, quæ finiunt illud. Significat etiam cuiuscunque rei extremitate: vt Exod. 26. Et sic facies, biiphath, id est, in labio, aut extremitate cortinæ alterius. Cùm autem textus dicat totam terrā fuisse vnus linguæ, ante huiusmodi diuisionem, disquirendum est, quænam fuerit illa, & facillè crediderim fuisse Chaldaicam, aut Hebraicam, quas vnâ & eadem à principio fuisse puto: nam valde vicinæ sunt. Ad quod non desunt rationes. Prima, quoniam nomina primis parentibus imposita, vt, Adam, Chauah, à verbis Hebraicis originem habent. Sunt etiam aliquot nomina, quæ ab Hebræis aliâ linguâ mutuasce videntur, vt, Sac, id est, saccus, Babel & Tharfis nomen lapidis pretiosi. Secunda quia credibile est priorem linguam, seu communem ibi relictam: vbi fuit linguarum prima diuisio, quod constat fuisse in Chaldæa. Habet enim textus, fuisse in terra, Senhar. Tertia, quia Abraham, qui Chaldæus fuit: hanc linguam loquebatur, à quo eam Hebræi mutuarunt. Quarta, quia textus dicit eos ab Oriente venisse, qui vnus linguæ erant, & cum lingua Chaldaica, aut Harabica in Oriente manserit: videtur fuisse illa prima. Et quod sequitur. *Verborum eorumdem*, explicationem esse arbitror illius, quod dixerat, labij vnus. Iam enim in regulis admonui, moris esse scripturæ statim explicare, si quid obscure dixerit.

Et fuit cum proficiscerentur, seu abirent ab Oriente.] Non putes omnes, sed magnam multitudinem, quia terra non poterat omnes alere, aut capere, Manserunt enim multi in Oriente.

Inuenerunt vallem.] Non vertit campū, quoniam verbum, bacah, rumpere & scindere significat Hammos I. hal bichan, id est, eo quod sciderint ipsi, prægnantes. Inde, bichah, i. vallis scissio. Deut. 11. terra, montiū, vbcāhoth, i. vallium, quod vallis nihil aliud esse videtur, quàm diuisio inter montes.

Affer, laterificemus lateres, & comburamus combustionem.] Sunt qui hic pro, affer, vertunt, eia, vt, habah, sic exhortantis adverbium. Sed meliùs sentiunt, qui verbum putant à radice, Iahab, quod est dare, afferre: vt patet Pro. 30. vbi dicitur. Sanguisugæ duæ sunt filia dicentes, hab hab, i. affer, affer. Et infra 30. Habahli, i. da mihi liberos, quod etiam hic significare puto, sed qualiter quadret, attendendum est. Quo circa aduerte, nos Hispanos vsque hodie hunc habere loquendi modum. Cùm enim nobis aliquid velociter faciendum est: ad quod alterius auxilio indigemus, & materia: dicimus, affer, affer, Dacca, Dacca, Et sæpius hoc dicimus, etiam si nulla alia re opus sit. Potest ergo hic, affer, esse phrasis linguæ, quemadmodū apud Hispanos.] Dacca faciamus isto, Et infra hoc eodem capite habes. Affer, descendamus, & confun-

damus labium, & iste proculdubio est huius loci sensus: aut sensus est. Affer, scilicet, quæ necessaria sunt, aut adiutorium. Vnde illud Psal. 55. Proiice super Dominum, Iehabcha, i. curam tuam potius vertendum puto, adiutoriū tuum. Ac si diceret. Proiice super Dominum. Affer tuum, quod est adiutorium. Est etiam aduertendum, Hebræos confundere significationem lebenah, i. lateris. Nam verbum, Labam, propriè significat dealbare: vt patet Psal. 51. Et præmie, albin, i. albescam, albus fiam. Et Isa. 1. Sicut nix, ialbinu, i. albescent, seu, alba fient, vnde meo iudicio, lebenah, non quemcunque laterem significat, sed album, aut pallidi coloris, quem nos vocamus, adobe. Ad quod ex duabus coniecturis moueor. Altera, quia huiusmodi, lebenim, vt patet Exod. 5. sunt ex luto mixto paleis, cuiusmodi mixtura non est in massa laterum paruorum. Secundo quia 2. Samue. 12. Dicitur David fecisse quosdam rebelles: quos cooperat: transire, bamalben, i. per formam laterum, quod nullo modo fieri poterat per formam laterum paruorum, quæ hominem capere non potest transeuntem. Vbi alij, ad hoc inconueniens vitandum, vertunt, per fornacem laterum, quod nullo modo sustineri potest: cum fornax vnicum foramen habeat: per quod non propriè tales transirent, sed intrarent. Forma verò laterum aperta est, vt per eam, quasi per circulum, possit quis transire. Posset tamen dici omnem laterem significare, propriè tamen magnos, quos nostri vocant, tijolos. Paruos verò, ladrillos, id est, lateres, qui omnes antequam decoquantur: sunt albi, aut saltem pallidi.

Et bitum en fuit eis pro cemento.] Eadem est dictio, mutatis tamen puncti, quam nostri vertunt vno loco, bitumen, & alio, cementum. scilicet, chemer, quod bitumen, & chemer, quod cementum. Verbum chamar, à quo vtrumque nomen ortum habet: significat rubescere: vnde meo iudicio, chemar, lutum significat rubei coloris, quem nostri gredam aut cremam vocant: quo foramina vasorum liniuntur, ne liquor exeat. Aliud, verò nomen, scilicet, chomer, significat bitumen rubrum, aut potius est verbum, quod linire luto rubro significat. Quare vertendum est. Et fuit eis later pro lapide, & lutum rubrum ad liniendum, seu coniungendum lateres. Nostri Hispani significantiùs locutionem efferunt, dicentes, vsaram do barro para barrar, id est, vsi sunt illo genere luti, ad liniendum, aut coniungendum lateres. Vnde textus Hebraicus habet, Vehachemar, haiab, lahem, lachomer, id est, Et bitumen fuit eis pro cemento. Posset etiam, chemar, significare rubeum bitumen: quod nostri vocant, titim, & fit ex calce & puluere laterum, quod ex rubedine laterum est rubei coloris. Et tunc vertendum esset.

Et bitumen fuit eis ad bituminandum.] Puto enim eo tempore non fuisse calcis vsum, ideòque eos vsos fuisse luto, neque eo in loco fuisse lapides: ideò pro eis, lateribus vsos fuisse. Sed quia huiusmodi bitumine nõ solent vasa, quæ in aquam mittuntur, lini: sed potius illo luto rubro simplici: arbitrator priorem sensum secundo præferendum. Exo. enim 2. habes matrem Moseh arcam, qua puerum inclusit: bituminasse, aut potius linisse huiusmodi luto, vbi simul hoc nomen & verbum ponuntur.

Aedificabimus nobis ciuitatem & turrim.] Nomen, migdol, turrim significat, ab eleuatione. Est enim gadal, crescere, eleuari.

Faciemus nobis nomen, ne forte dispergamur super facie omnis

omnis terra.] Duplex potest esse horum verborum sensus. Primus, quod volentes ibi manere, neque inde dispergi, voluerint ciuitatem munitissimam extruere, cuius arx suo cacumine cælum tangeret: vt esset inexpugnabilis, neque etiam aquis diluuij posset obrui, propter cretæ seu bituminis linitionem. Neque solum ad hoc, sed etiam vt ex ædificio sibi famam compararent, quæ duo dicit textus eos mouisse, ad ædificij fabricationem. Secundo modo potest intelligi, quod scientes se dispergendos, & separandos, ex vanitate celebrandi nominis, voluerint ciuitatem, & turrim ædificare, sed contextus sequens, priorem sensum approbare videtur, quia dicit, Deum inde eos disperxisse in superficiem omnis terræ: quasi eos ibidem manere volentes, inuitos in totum orbem diuiserit: tum quia, si non illis esset ibi habitandi animus: non vrhem, sed solum turrim ædificassent. Ad quid enim vrhem statim relinquendam construerent?

Et descendit Dominus, meo iudicio assumpta humana forma.

Ecce populus vnus, id est, non diuisus in partes, sed vnus mentis.

Et nunc nõ prohibebitur ab eis, scilicet, opus.] Ad eò varias significationes Hebræi tribuunt verbo, basar, vt etiam cuiuslibet loco, quo in Scriptura inuenitur: aliam ab alia distinctam concedant. Significat enim (vt aiunt) vindemiare, munire, roborare, prohibere, & excidere: quod mihi (vt sæpius dixi) præsentissima coniectura est, eos vtopriam ignorare. Mihi verò, omnibus locis visis, & expensis, videtur propriè significare, includere, vel includi. Et quia ea, quæ includuntur: exire prohibentur: significat prohibere, & si munire significat: est, quoniam munita videntur esse muris inclusa. Ier. 6. Sicut, bofer, i. includens, f. vuas in canistris: vbi pro vindemiante, seu includente vuas, ponitur. Et 49. Si (boferim) i. includentes, seu vindemiantes venerint ad te non relinquent racemos. Hic ergo significat prohibere: vt vertunt ferè omnes.

Quod cogitauerunt facere. Affer: descendamus.] Aut est phrasis linguæ, vt diximus: aut ad angelos loquitur: quorum ministerio vtitur in multis.

Et misceamus, seu, confundamus ibi labiam, id est, idiomata: ac si dicat, faciamus ibi linguarum diuersitatem.

Quo non audiat, id est, intelligat vir labium, seu, idioma socij sui.

Vocatum est nomen eius Babel.] Sonat Babel in confusione (à Balal) quod est confundere, commiscere, & hic redditur vocabuli ætymologia, Ex quo constat hæc apud Babylonios contigisse: vbi erat terra Sinhar, vt dictum est capite præcedenti.

Quoniam ibi confundit, aut miscuit Dominus labium, id est, linguas.

Genuit Heber, à quo aliqui ex Hebræis putant nomen Hebræorum deriuatum, & non à Heber, de quo capite præcedenti, qui fuit filius Sem.

Genuit Abraham. Putarem omnes has generationes supputari, propter (Abram) cuius historiam in sequentibus texere intendit.

Mortuus est Haran super faciem Terach patris sui.] Obscura est vtrunque locutio hæc: cuius similem habes infra cap. 25. vbi de Ismaele habetur: coram facie omnium fratrum suorum corruisse. Est autem sensus, quod sit mortuus, patre vivente, & superstite adhuc. Sic de Ismaele dicendum est, eum f. mortuum, videntibus fratribus & viuentibus. Et forte Hebraismus per (obire coram facie alicuius)

intelligit, mori eo superstitite. Nostri vsque hodie dicunt, Faxit Dominus, vt non videam mortē tuā, id est, vt non me superstitite, moriaris. Et ex hoc capite videtur Sem mansisse in Chaldæa cum sua progenie.

Fuit Sarai sterilis.] Hebraicè eradicata. Filij enim videntur esse parentum radices, quibus sustentantur, quemadmodum in radicibus arbor: quod statim more suo explicat dicens.

Non illi filius.] Quod verò filij dicantur parentum radices habes Isa. 11. Erit radix Iesse, id est, filius Iesse qui surget regere gentes. Et 53. Ascendet sicut radix de terra siccanti. Item Apocalip. 5. Vicit Leo de tribu Iehudæ radix David.

Et Sarai nurrum suam.] Verbum, calal, à quo, calah, i. nurus, significat, complere, perficere. Vnde, vt Hebræi dicunt, nurus seu sponsa filij, dicitur, calah, i. perfecta, completa, quod tempore despositionis suæ conspiciatur omnis pulchritudo eius & omnia ornamenta. Vbi vides, quàm sollicitè Hebræi allusiones quærant, scientes omnia ferè nomina in sua significatione aliquam conuenientiam habere ad principalem significationem.

Vt irent in terram (Chenahan.)] Nõ constat ad quid illuc irent: forsitan propter famem, aut penuriam, aut quia reuelatio iam facta fuerat Abraham. Nam sequenti capite dicitur: dixisse Dominum Abraham. Egredere de terra tua, quæ videtur esse (Vr) Chaldæorum, quia tamen additur, & de domo patris: potest dici primam reuelationem sibi factam in Vr Chaldæorum: secundam verò in Charan, & hæc est proculdubio veritas.

Venerunt (Charan) Nomen ciuitatis esse dicitur (Charan) & A. 7. duplici rr scribitur Græcorum more, scilicet, Charran.

IN CAPVT VNDECIMVM ad mores adnotatio.

Et rat omnis terra labij vnus.] Magna, & graua mala superbia semper peperit. Quemadmodum enim Dominus voluit homines sine domino temporali gubernare, sciens, quàm facillè Reges in tyrannos vertantur: ita voluit vnâ & eandem esse linguam in orbe, qua omnes vterentur. Et quantum hoc attineat ad concordiam orbis, testatur discordia inter eos, qui sunt diuersarum linguarum. Effet enim maior vnitas inter homines: si vnusquisque linguâ alterius intelligeret.

Aedificemus ciuitatem.] Facillimè coniunguntur homines, ad ea, quæ sunt vanitatis, neque in rebus vanis curant dignitatem suam. Vbi simul considera hominis ingenium, & quàm facillè innenire scit modum, ad ea quæ desiderat. Nam isti inueniunt modum laterum, & cementi: cùm nondum eorum vsus esset: illo enim tempore domus antra fuisse videntur.

Caput eius in cælum.] Voluit semper Dominus nos diuellere à fiducia in rebus vanis, & ostendere nihil ciuitatē nostram, posse custodire, si nõ Dominus ipse custodiat eam. Nam quia isti mœniis, & turribus fidebant, dissolutum est opus eorum.

Faciamus nobis nomen.] Iam ab ipso orbis initio, dilexerunt homines vanitatem, & vani facti sunt.

Descendit Dominus, vt videret ciuitatem, & turrim.] Docet locus iste operarios esse vidēdos. Nã vt plurimum mercenarij ad oculum seruiunt. Vnde vulgatum illud Prouerbij: oculum domini, equum impinguare,

impinguare, effequē terræ sterus pedes domini sui. Sed mirum valde est, quod omnes seruiamus ad hominis oculum: paucissimi verò ad oculū Dei. hoc enim etiam apud Ecclesiasticos videas, vt si prælatus diuinis officiis interfit: omnes compareant, sin minus chorus vacuus est, & Ecclesia deserta. Nūquid fratres mei, minus perspicaces sunt oculi Dei, quàm hominis superintendentis, aut grauius quàm Deus in nos seuire possunt, quia cōuenimus ad hominis oculum, & non ad oculum Dei? Minimè gentium. Meminerimus (quæso) illius serui, qui in absentia domini tam sedulo cum pecunia sibi tradita negotiatus est, quem dominus rediens talibus encomiis euexit, dicens. Euge (inquit) serue bone, & fidelis. Similiter qualiter illum redarguerit, qui abeunte domino pecuniam eius suffodit, neque curauit augere. Vbi simul admonentur domini examinare luorum seruorum opera, qualia, scilicet, sunt: sintne bona, an mala, & quæ ad malum finem, aut vanitatem incepta esse deprehenderit: destruant, & cessare faciant, cuius simile infra 18. cap. habes, vbi descendit, vt videret, an clamores opere complessent. Ex quo loco discant domini, non facile credere, quæ de subditis audiunt, nisi prius oculis suis viderint. Aduerte etiā, quàm piè Dominus vanitates nostras castigat. Nō destruxit turrim, non euertit ciuitatē, sed labia confudit: vt nos doceat non sœuire.

Ecce populus vnus est, & labium vnum. Communis modus impediendi opera mala est, dissoluere malorum congregationes. Qui enim ad mala conueniunt, multa arte dissoluendi sunt, ne mala perficere possint, quemadmodum hic Dominus fecit.

Hoc est incipere eorum, neque prohibebitur eis. Disce hic, cuius muneris sit opus malum non perficere: malorum enim est, non relinquere mala incepta: Dei verò est prohibere, ne perficiamus. Sualor defuit, sed vt deesset, Dominus fecit. Et recole quæ superius diximus, qualiter videlicet homines bona inchoare soleant, sed non perficere: mala verò ad finem perducere.

Dispersit eos inde. Optimum est malos separare. Non enim norunt esse otiosi: cum sunt coniuncti. Hinc Iacob inferius cap. 49. Videns Simeonis, & Leui ad malum concordiam: diuidam (inquit) eos in Iacob.

Fuit Sarai sterilis. Vult Dominus ostendere opera sua esse miraculosa: ita vt nemo ea inficias ire possit. Ne postea quis, diceret Sarai naturaliter genuisse, ostendit hic eam fuisse sterilem.

IN CAPVT DVODECIMVM ad literam annotationes.

V*ade tibi.* Admonuimus supra inter regulas, qualiter Rabbi Salomon, huiusmodi locutiones, seu phrasas malè interpretetur: vt. si idem sit dicere (Vade tibi) quod vade ad tuā vtilitatem, & (præcide tibi) id est, ad profectum tuum, quod falsum esse constat. Infra enim cum Dominus præciperet Abraham filiū immolare, dicit. Vade tibi. Quod si contendas, eum ad vtilitatem suam voluisse filium immolare: lege eodem capite, quod Abraham seruis dicit. Manete (inquit) vobis hic. Quid enim vtilitatis (nisi fingere velis) eis accidere poterat ex eo, quod illic dominum suum expectarent? Sic Num. 10. vbi Dominus Moseh dicit. Fac tibi duas tubas argenteas. Vbi

quid vtilitatis habuerit, ex tubis Moseh: non facile apparet. Melius ergo est cum Gerundenſi dicere, esse linguæ phrasin, quam cum Rabbi Salomone fingere: sine necessitate.

De terra tua. Si in Vr facta fuit reuelatio hæc: nihil in loco est difficultatis: si verò in Charan, dicendum est, Hebraisimum vocare terram alicuius, illam, in qua habitat, maxime si eam diu incoluerit. Vocat autem domum patris familiam patris. Act. 7. Stephanus dicit, reuelationem sibi factam antequam moraretur in Charan, quod tenendum est, quia cap. præcedenti dictum est Terach exiisse de Vr, vt iret in terram Chanāan. Et iam diximus superiori cap. priorem fuisse in Vr, secundam verò in Charan. Et quod sequitur.

Et de cognatione tua. Idem est, ac si dicat à consanguineis & cognatis tuis.

Ad terram, quam videre faciam te. Aut ostendā tibi. Sed quomodo poterat Abraham scire terrā, quam Dominus illi erat monstraturus? Et dicendum Dominum sibi præcepisse ire in terram Chanāan, postea verò eam illi monstrasse, & promississe: vt patet cap. sequenti. Paulus tamen ad Hebr. 10. dicit eum nescisse, quò iret: quare dicendum est, recessum à patria in terram Chanāan fuisse præceptum, & Abraham versus terram promissam contendisse. Postquam autem ibi fuit. Dominus illi eam ostendit, ac promisit. Ne ergo Paulus cum Stephano contendere videatur: dicendum est: re vera reuelationem fuisse Abraham factam in Vr Chaldæorum, vt iret in terram Chanāan, & statim eos eam versus contendisse, non tamen tanquam in suam, aut sibi tunc promissam, & quantum ad hoc nesciebat quo iret. Nesciebat enim ire ad terram sibi dandam, & semini eius: vnde Paulus loco citato dicit. Fide vocatus Abraham, obediuit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit nesciens, quo iret. i. nesciens quod iret ad locum, quem erat in hæreditatem accepturus. Cum ergo hic dicit. Vade ad terram, quam videre faciam te, scilicet, oculis corporalibus ad dādam eam tibi tanquam tuam.

Faciam te in gentem magnam. Nō significatur hic meo iudicio, multitudo filiorum Abraham, sed excellentia, ac si diceret. Faciam te in gentem excelsum, seu cæteris excellentiorem. Nam infra dicit illi. Et multiplicabo te.

Et benedicam tibi. Id est, benefaciam: multa bona tribuam. Iam enim diximus benedicere Dei, nihil aliud esse, quàm benefacere.

Et exaltate nomen tuum. id est, faciam celebre: vt scilicet toto orbe nomineris, & cognoscaris,

Et eris benedictio, aut, Esto benedictio. Sæpius est. Eris benedictio, qua alij sese, & suos benedicent, dicentes. Ponat te Dominus, sicut Abraham Aut melius. Eris benedictio, qua posteri tui, filios suos benedicent. Nam infra 28. dixit Isaah, Iacob. Det tibi Dominus (birchah. i. benedictionem Abraham, & cap. 48. dicit Iacob, de filiis Ioseph. Vocetur in eis nomen meum, & nomē patrum meorum Abraham & Isaac. Nihil ergo aliud est. Sis benedictio: quàm qui sibi. aut suis benedixerint, dicent: faciat tibi Dominus quod fecit Abraham, aut talem, qualem fecit eum. Et aduerte quod à (barach) benedicere, est (berech) id est, genu, quod homo, qui benedicitur, soleat genua flectere benedicenti. Similiter (berechah) i. piscina, quod nihil aliud sit, quàm defluxus aquarum, quemadmodum benedictio est defluxus honorum à Deo.

Benedi

Benedicam benedicientibus tibi. Id est, benefaciam iis, qui tibi bona imprecari fuerint, aut fecerint. Iā enim primo huius libri cap. diximus, benedicere Dei, esse bona facere, benedicere verò hominis, ad hominem esse bona precari, aut facere: hominis vero ad Deum, laudare, aut etiam bona precari, vt f. sit cognitus, & laudatus ab omnibus.

Et maledicenti tibi maledicam. Duo verba ponuntur hic, scilicet (calal) & (arar) quibus Hebræi, & nostri eandem tribuunt significationem. Dixi tamen superius, & probaui (calal) significare despiciere, leuem reputare (arar) verò contrahere, aut contrahi. Vnde hic ad literam vertendum esset. Qui despexerit te, aut leuem reputauerit, contrahatur, id est, non extendatur in bonis, neque in prole, neque in aliis.

Et benedicentur in te. Id est, te pro sua benedictione accipient dicentes, vt diximus. Ponat te Deus sicut Abraham, aut benedictio Abraham fit super vos. Et dicit omnes familias, aut cognationes terræ, quia omnes venerantur patrem Abraham, tam Iudæi, quàm Sarraceni, & Christiani. Sed quia non legimus Abraham, sic generaliter ab omnibus benedici, dicendum est eum ratione Messie ab omnibus benedicendum.

Filius septuaginta quinque annorum. Id est, septuaginta quinque annos natus. Enumerat enim Hebraisimus hominis ætatem, ab eo tempore, quo filius esse cepit, quemadmodum Latini à natiuitate.

Omnem substantiam, quam acquisierant. Dubia est significatio verbi (rachas) Hebræis, & nostris. Videtur tamen ex coniecturis locorum, quibus tam nomen, quàm verbum ponitur, significare acquisitionem, seu acquirere, omne quæsitum, præter homines, opes. f. & substantiam. Quamobrem ad literam vertendum erat (si Latinus sermo hoc permitteret) Omnem substantiam, quam substantiauerant in (Charan). i. quam acquisierant, aut possederant. Hinc (reches) .i. mulus, aut animal onerarium, quod opes deferre soleat hinc inde, vt patet Hester 8.

Et animas, quas fecerāt in (Charan) Id est, homines, quos ibi genuerant. Et videtur esse Hebraisimus facere animas. i. homines procreare, aut gignere: vel seruos, quos acquisierant in (Charan). Et anima ponitur in singulari, quod pro plurali accipiendum est, Hebraico more. Infra cap. 14. dicit. Rex Sodomæ. Da mihi animam, substantiam tolle tibi.

Vsq̄ ad locum Sichem. Erat (Sichem) ciuitas, quam postea filij Iacob depopulati sunt propter fororis stuprum, & non dicitur vsque ad urbem Sichem, quia non intrauit Abraham urbem. Est autem ciuitas hæc propè montes Hebal, & Garizim, quorum meminit scriptura. Deuterono. 11. Venientibus autem ex Charan in terram Chanāan, per Sichem transeundum erat, quandoquidem, & Iacob redeundo à Mesopotamia illac præterisse legimus infra. 33. Et aduerte quod (habar) significat propriè transire, mente aut re, & secundo dissimulare, quod qui dissimulat, videtur trāsire, & præterire rem, quam non punit. Psal. 89. hic (habartha) i. trāsisti, aut dissimulasti cum Christo tuo. Et Prou. 20. (Mithabero) i. qui transit suo dissimulat eum eo: peccat contra animam suam.

Vsq̄ ad quercum (Moreh). Si radix (elon) sit (eial) quod est fortitudo: significabit (elon) arborem fortem, qualis est quercus. Si verò (alah) aliqui pinum interpretantur, sed puto vtrumque, significare arborem fortem, quæcunque illa sit. Et quod sequi-

tur (Moreh) nomen est viri, vt Iudæi dicunt: non tamen hoc certum est. Vocatur ergo quercus, Moreh, quod. f. plantata esset iuxta domum huius viri. *Semini tuo dabo terram istam.*] Ista est prima promissio terræ, facta Abraham.

Et eradicauit inde. Scilicet tabernaculum suum. Pastores enim, & pauperes figebant tentoria in campo, quæ eradicabant, cum inde migrandum erat. Et aduerte, quod nostri, & Hebræi, varias significationes tribuunt verbo (hathach. f. veterascere, crassefcere, remouere, trāsferre, & indurare, & hoc ideo quia nolunt considerare, an propria vbiq̄ conueniat. Ad oculum autem ostendam, omnibus locis conuenire, radicare, & eradicare. Et 1. Iob. 21. vbi vertunt. Cur impij viuunt, hathchu. i. veterauerunt. Melius veritas: radicaerunt, seu radices miserunt. Iam enim dixi superiori capite, Hebraisimum vocare filios, radices: vnde hominem, qui filiorum copiam habet: Hebraisimus radicum vocat, quemadmodum orbem, eradicatum: vt de Sarai dixi. Vnde Dan. 7. Senem radicum vocat, aut propter copiam filiorum, aut quod in capite multos habeat capillos canos, qui sunt veluti radices. Sic Psal. 6. (bathchah), id est, eradicatus, seu effossus est oculus meus, propter inimicos meos. Idem Prou. 25. Ista sunt parabole quas (ethicu) .i. eradicauerunt, eruerunt. f. ex sterquilinio, vel ex locis, abditissimis, viri (Chizchijah) seu Ezechie. De aliis verò locis in cōfessio est, significare radicare, & eradicari: vt Iob 18. (veieithhac) .i. eradicabitur saxum de loco suo. Idem cap. 32. Et Isaia. 28. Ablactatos à lacte (hathicè) .i. eradicatos, seu auulsos ab vberibus.

Bethel à mari. Id est, ab Occidente. Quoniam mare mediterraneum est ab Occidente terræ sanctæ: vocat Hebraisimus plagam occidentalē, mare. De his autem ciuitatibus. i. (Bethel) & (Hai) dicemus in libro (Iosuah). Est autem Bethel ciuitas in sorte Biniamin: vt patet Iosuah 18. Fuit etiam locus, in quo Iacob vidit scalam: vt infra. 28. Mons verò Bethel erat in sorte filiorum Ioseph: vt patet Iosuah. 16. (Hai) verò ciuitas erat ad latus Bethel. Iosuah. 8. & 12.

Vocauit in nomine (Iehouah) id est, inuocauit ipsum, dum sacrificaret, forte dicendo (Iehouah) accipe munus, seu sacrificium meum.

Vt bene sit mihi propter te, id est, bene me tractent, præbeantque necessaria mihi, tui gratia.

Viuat obsecro anima mea propter te. Dicitio Hebraica, galal, à qua hic, biglalecha, significat inuoluere & fortè, biglal, significat potius inuolutionem, quā (propter). Vnde melius hic vertendum puto. Et viuat anima mea inuolutione tua. i. secreto tuo, aut fitione tua: qua me fratrem vocabis. Si enim secretum tenueris, vt nō me maritum, sed fratrem dicas: viuat anima mea propter secretum tuum, non tamē prohibeo, si (propter) veritas, quoniam in aliis locis videtur significare propter.

Laudauerunt eam apud Parhoh. Verbo (halal) varias significationes tribuunt, tam Hebræi, quàm nostri. Dicunt enim significare, laudare, lætari insanire, & illuminare. Sed re vera significat propriè eleuare, aut eleuari. Et quia insanus videtur eleuatus, aut elatus: significat ex consequenti insanire, & præterea nihil. Vnde illud Psal. 78. Virgines eorum non (hilalu) .i. fuerunt lamentatæ, aut laudate. Melius veritas exaltatæ. f. canticis, & laudibus. Solent enim Virgines, cum desponsantur, laudari, & extolli. Illud etiā Iob 41. sternutationibus eius (thahelor) id est, accendetur ignis. Melius eleuabitur ignis

g

ignis

ignis, verendum puto: sicut eleuatur, cum sufflatur. Sic cap. 40. In angelis suis ponet (thaholah). i. eleuationem, seu insaniam, verendum est ergo hic. Et extulerunt, aut eleuauerunt apud Parhoh pulchritudinem eius, seu laudibus extulerunt.

Et Abraham benefecit, scilicet, Parhoh propter eam. Et percussit Dominus Parhoh.] Verbum (nagah) proprie tangere significat: infra 23. (nagah) tetigit neruum scemoris. Sumitur tamen pro percutere. Non explicat hic textus quales fuerint huiusmodi percussiones: ex capite tamen sequenti videtur fuisse impotentia ad congressum: clausura vuluarum, ne scilicet, concipere, aut parere possent vxores eius.

Super verbum Sarai. i. super rem, seu, causam Sarai.] Vocat enim Hebraismus omnem rem, verbum.

Præcepit super eum viris.] Ne scilicet, aliquis illi, aut vxori quid molestiæ inferret. Disquirunt hic nostri, an Abram peccauerit mortaliter, consulendo vxori, vt se sororem eius diceret. Et videtur non peccasse, quia tantum consuluit, quod verum erat, scilicet, se sororem, quod re vera erat: vt infra cap. 22. patet, neque docuit eam mentiri. Sed vbi periculum peccandi imminet, non licet veritatem occultare, sicut de beato Sebastiano legimus, quod quandiu non imminerat periculum, occultandi fidem, occultauit se Christianum: cum tamen vidit fidem in iuuenibus periclitari, prodidit se Christianum esse. Sic quandiu nemo vxorem Abraham sollicitabat ad concubium, licitum erat dicere eam sororem. Si tamen aliquis vrgeret ad hoc, putans eam sororem: ipsa teneretur confiteri se esse coniugatam. Si quis enim vellet contrahere cum coniugata, nesciens: ego sciens tenerer eum admonere sub pœna peccati mortalis. Ergo à fortiori ipsa contrahens, quia vnique mandauit Deus de proximo suo. Præcipit etiam Ecclesia cum vult celebrare inter aliquos matrimonium: vt si quis eos impedimentum aliquod habere nouerit reuelet. Vnde Abraham nisi hoc Dei instinctu fecerit, non excusatur à peccato, neque Sarai dicēs se sororem, in casu, quo imminerat periculum congressus cum alieno: nisi eam ignorantia excusaret: credere sibi licere, quod vir suadebat. Vnde non paruum argumentum est in iis quæ sunt fidei: nisi sint talia, quæ vxor teneatur scire, vxorem excusari, si vir aliter doceat, quàm fides teneat. Nuper enim apud nos erat quæstio an vxor edocta à viro quod non tenebatur sacerdotibus confiteri: sed Deo: esset de hæresi excusanda, si hoc crederet. Et contra eam iudicatum est. Quidam eos excusant, ex fiducia quâ vterque habebat in Deum, quod prouideret, antequam ad copulam vniretur.

IN CAP. XII. AD MORES ANNOTATIO.

Vade tibi à terra tua.] Quid impedimenti perfectioni afferat paterna domus, patria, & consanguinei ad viuū locus hic depingit. Vnde quos Dominus erudire vult segregat ab huiusmodi. Hofeæ enim 2. dicitur. Ecce ego seduco eam, & ire faciam eam in desertū, & loquar ad cor eius. Vbi expende verbum (seduco) & considera quæ etiam ad ea, quæ nobis maximè vtilia sunt: oportet Deum nos seducere. Et vide quàm bene Dominus cum Abraham commutat. Præcipit terram deferere: sed confert meliorem. Veni (inquit) in terram, quam monstrauero. Consanguineos relin-

quere suadet, sed se eum in gentem magnam facturum pollicetur: vt pro consanguineis rusticis, magnos habeat. Exire de domo patris suadet: sed eum patrem multarum gentium constituit: vt pro filio patrem faciat, & pro patris benedictione, consequatur benedictionem Dei. Expende hic, quid lucri sit, aut perdere, aut periculo aliquid propter Deum exponere. Nam, vt ait Bernardus. Quia virgo se exposuit propter Deum vouendo castitatem, illo tempore virio datam: vt ab omnibus mulieribus esset maledicta dedit illi, vt inter mulieres esset benedicta.

Benedixi benedicientibus tibi, & maledicam maledicentibus.] Audi quanti Deus faciat iustos: vt velit nos illis benedicere, & maledicam iis, qui maledicunt. Similiter quid piaculi sit, si iusto maledicas. Quomodo (ait Balaam Nume. 22.) maledicam cui Dominus benedixit? Et Psalm. Maledicent illi, & tu benedices.

Sis benedictio.] Non solum sibi profunt benedicti, sed etiam aliis sunt benedictio. Nō solum sunt falsi: sed etiam sal, quo alij saliantur. Neque solum illuminantur, sed alios illuminant. Non solum saluantur, sed & alios saluant. Vos (inquit Christus) Matth. 5. estis sal, vos lux mundi. Et Isa. 49. Dedi te in lucem gentium: vt sis salus mea, vsque ad extremum terræ. Et cap. 60. Ambulabunt gentes in lumine tuo.

Perrexit secum Loth.] Admonemur hic curare consanguineos, pupillos, & orphanos.

Filius 75. annorum erat, cum egredereetur.] Non est senili cautus: dum senex vagare præcipitur. Quo nos docet obedire Deo: etiam si nobis senibus pariter relinquenda sit.

Aedificauit ibi altare.] Gratiores erant, & sunt sancti promissis Dei, quàm nos simus beneficiorum exhibitioni. Norūt enim sancti: Dei promissiones, esse beneficiorum exhibitiones, quemadmodum hominum exhibitiones vix sunt promissiones. Et qui sic gratus est promissionibus, quid faciet exhibitionibus? Vbi simul considera, quod eadem parte, qua cœpit promittere, cœpit & præstare, & forte idē duxit semen Abraham ad Iericho, vt in principio subiiceret sibi Hai ciuitatem, quo in loco (vt hic dicitur) fecerat promissionem.

Descendit in Aegyptum.] Quàm bene nouerat vtrāque ferre fortunam iustus senex, & quàm æquo animo ferebat inopiam, considera.

Dic quod soror mea sis.] Docet veritatem occultare licere, non tamen mentiri. & quātum sancti Patres mendacium detestabantur.

Occident me, & te viuificabunt.] Mirum valde est, quod plures homines primi faciebant adulterium, quàm homicidium. Sic multi peccatores hodie plures faciunt minora peccata, quàm grauiora: cuius rei tibi exemplo sit Dauid 1. Samue. 12. qui inquit: an mulier, quam adulterio polluit: sanctificauerit se ab immunditia, & non curat, an sit coniugata: ac si plures esset faciendum coire cum immunda legis immunditia, quàm cum coniugata.

Noui, quod pulchra sis aspectu.] Non debet vxor cognoscere se pulchram, sed vir eius.

Bene sit mihi propter te.] Tales debent esse vxores, vt propter eas laudentur viri, & bene sit illis.

Laudauerunt eam apud Parhoh.] Audiant qui corā principibus, aut proximis aliquid laudant, quod princeps, aut proximis possit male cupere. Vnde & Paulus ad Ephe. ca. 5. Fornicatio, aut immunditia, neque nominetur in vobis: vt decet sanctos. Cum semel Legati Iudzorum ad Ioannem missi interrogarent

garent eum. Matth. 11. Tu quis es: mirabar? cur nō peterent, an ipse esset Messias deprehendi eos hoc idē fecisse, ne Ioanni præberent occasionem ambiendi nomē, ac munus Messie, si ipse nō esset, quofacto, vt dixi, nos docent, nō proponere proximis, quæ ipsi ambire, aut malè possint desiderare.

Ipsi Abraham benefecit propter eam.] Quàm bene Principes operas soluant illis, qui eis in suis cupiditatibus deseruiunt, & melius quàm iis, qui communitati in bello, aut in aliis, quæ sunt communitatis. Apud Lucam legis cap. 10. Martham sollicitam, vt Christo necessaria ministrarent, Mariam vero otiosam ad pedes Domini sedisse, & à Domino commendatam. Martham verò redargutam. Sed quare? Quoniam Martha seruebat Domino in iis quibus ipse non delectabatur, nempe in cibo, & potu. Maria verò in audiendis verbis illius, quod illi maximè cordi erat. Similiter docentur hic, qui aliqui iniurij sunt, iniurias compensare.

Percussit Parhoh percussit omnibus magnis.] Nolite (inquit) tangere Christos meos, & qui sic punit innocentes, quid faciet peccatoribus? Similiter expende, qualiter Dominus Deus vindicat iustorum iniurias, quas illi nolunt vindicare.

Vt, qui non iudicasti mihi, quod vxor tua esset?] His qui aliena detinet, sufficere debet ad restituendum, nosse se aliena detinere. Similiter ad peccatum, relinquendum sufficere nobis debet scire esse peccatum. Mirum valde est quàm ingenuè, quàm viriliter bonus princeps suis cupiditatibus restitit: vt cum audierit, eam esse alienam, noluerit tangere: & hoc quidem fecit ethnicus Rex, quod vtiā pius Dauid in facto suo considerasset.

Præcepit seruis suis.] Tenentur Principes pauperes reddere securos, præsertim cum timent, aliquos illis nocituros.

IN CAPVT XIII. AD LITERAM ANNOTATIO.

I ascendit Abram ex Aegypto.] Omnibus vicinis terminis altior est terra sancta: idē ad eam ex Aegypto ascendisse Abraham dicit hic scripturā. Nā capite superioris dictū est, Abram descendisse in Aegyptum, vt ostenderet Aegyptum humiliorem, terra Israel.

Et Loth cum eo.] Quia non dixerat Loth cum eo descendisse, vult nunc supplere, narrādo ascensum.

Ad Austrum. Non intelligas, quod ab Aegypto ascendendo, ad Austrum contenderit, cum Aegyptus sit ad Austrum terræ sanctæ, & ascendentes ex Aegypto ad terram sanctam, oportet contendere versus Aquilonem: sed ascendit ad Austrum, id est, ad locum, in quo antea fuerat qui erat ad Austrum terræ sanctæ. Nam infra dicitur, quod iuit ab Austro vsque Bethel per profectioes suas.

Abram erat diues valde.] Verbum (chabar) significat propriè grauare: vnde Hebraismus, vocat diuites graues aut grauatos, quod diuitijs, & bonis alijs onusti sint. Significat etiā munus offerre, quod qui offert, videtur illum onerare, & ditare, cui offert. Vnde Isa. 43. Victimis tuis non onerasti me.

In pecore. Significat chanah, à quo, michneh, possidere, & michneh, possessionem, & quia illo tempore ferè omnis possessio erat in pecoribus, vocantur pecora possessio.

Et vocauit ibi Abram in nomine Domini.] Id est, litauit ibi Domino, quemadmodum antea fecerat: inuocando ibi nomen Domini, cui. f. offerebat vi-

ctimas. Verbum, cara, significat clamare: idē intelligendum est, quod clamore Deum ibi inuocauerit. Et sic puto fuisse tempore Enos, quando, vt dicitur est. 4. cap. cœptum est clamare in nomine Domini.

Et tabernacula, id est, tentoria pastorum.

Non portabis eos terra, scilicet, super se, ac si dicat, Arcta erat terra ad pecora, tam multa.

Quoniam viri fratres nos.] Omnes consanguineos vocat Hebraismus fratres.

Separare quæso à me.] Hebraicè à super me, aut à iuxta me.

Si sinistram tenueris.] Hebraicè Si sinistraueris: dextrabo: si dextraueris, sinistra bo, si sic loqui Latini permittatur.

Vidit omnem planitiem.] Significatio, chichar, quod nostri planitiem vertunt, non est bene nota Iudzis. Dicunt enim significare partem planitiem, & talentum: propria tamē significatio videtur esse pars, frustum Prouer. 6. vsque, chichar, id est, frustum panis. Et quia paulo inferius dicit textus, Loth habitasse in ciuitatibus (hachichar) vbi nullo modo videtur quadrare partem: planitiem verterunt. Non enim illis conuenire videtur, si veritas: Et habitauit in ciuitatibus partis, seu portionis. Sed in hoc nihil incommodi video, si subaudias, illius: quod. f. habitauerit in ciuitatibus partis illius, seu Iarden: vbicunque autē ipsi talentum vertunt: optimè quadrat frustum, aut pars.

Sicut hortum Domini.] Id est, sicut paradyfus terræ, qui Gene. 3. vocatur hortus. Ex quo constat celebrem fuisse hortum illum, apud Priscos.

Sicut terra Aegypti.] In qua non pluit, sed tota terra à Nilo flumine irrigatur.

Intrante, seu ingrediente te Sohar.] Ostendit terrā Aegypti versus ciuitatem Sohar esse amœnissimā, Est autem ciuitas Sohar in terra sancta non longè à Sodoma, in qua saluatus est Loth: vt dicitur infra cap. 18. Aut veniente te in Sohar. f. à loco in quo erat Loth, vel à Sodoma veniēdo Sohar: terra erat amœnissima, & irrigua.

Abram habitauit in terra Chenahan.] Ne. f. relinqueret possessionem promissæ terræ. Vnde infra. 24. cap. præcepit seruo, ne filium suum à terra promissa abducat: si vxor nolit ad eum venire.

Et tendit tabernaculum.] Hebraicè est tabernaculauit (si sic liceat loqui) vsque (Sedom). i. multiplicatis mansionibus, peruenit ad (Sedom). Solent enim pastores mansiones multiplicare propter victum pecoris, vnde tabernaculare (si sic loqui Latine liceret) est tabernacula mutare.

Viri Sedo mali, & peccatores Domino valde. (Roach) à quo (Rahim). i. mali, videtur significare id, quod oculis videri nō potest quasi abominabile, vt patet Nume. 11. Et in oculis Mofech (Rah). i. malum apparuit, seu visum est. Sic Prou. 24. Ne fortè videat Dominus, verach. i. displiceat, aut malū illi videatur, (chatha) verò videtur importare transgressionē & rem dignam punitione: vnde (cheta) punitionem etiam significat. Et sensus est. Viri Sedom mali, & peccatores. i. abominabiles, & punitione digni, coram Domino valde.

Tibi dabo eam.] Hæc est secunda promissio terræ facta Abraham: vbi etiam promittitur illi proles, sicut pulvis terræ.

Surge ambula.] Hoc, meo iudicio, fecit Deus: vt ipse possessionem acciperet, & videret bonitatem terræ.

Et tabernaculum mouit.] Hebraicè tabernaculauit, vt iam diximus, & significatur eum sæpius mutasse

tabernaculum, vsque ad Chebron, & quod dicitur, in quercus Manre, de dictione Elon, iam diximus cap. superiori significare arborem fortem. Si radix sit, quam illi Hebræi assignant. Manre verò viri nomen est: vt sequenti capite dicitur. Ciuitas verò, Chebron, capta dicitur Iosue 10. Et fuit ciuitas tribus Iudæ: in qua regnauit Dauid antequam esset rex totius Israel.

IN CAP. XII. AD MORES

ANNOTATIO.

A Scēdit Abram ex Aegypto.] Docet nos hic sanctus pater non relinquere ea, quæ nobis à Deo donantur: nisi forte ad parum temporis, & cum omnino opus sit. Noluit enim Abram in Aegypto morari: sed statim ad promissam sibi terram rediit.

Abram erat diues valde.] Vide Sanctorū vicissitudines. Modò diuites, modò pauperes, & qualiter sciunt deficere, & abundare: considera etiam quomodo Deus voluerit vxoris medio maritum ditare, vt pax esset inter eos.

Ad locum altaris.] Sicut Deus beneficia sanctis multiplicat: ita ipsi gratiarum actiones.

Etiam ipsi Loth ambulanti cum Abram fuerunt pecudes.] Nouimus hic quid valeat, iustis cōiungi. Nam qui sociantur illis, cum illis simul ditantur à Deo. Quemadmodum enim qui malis coniunguntur, cū eis eluriant: ita ditantur, qui bonis adhærescunt, & manifestè hic ostendit Deus diuitias dedisse Loth, gratia ipsius Abræ.

Non ferebas eos terra.] Ecce quæ mala pariant diuitiæ. Nempe discordias, etiã inter consanguineos iustos. Vix enim potest ciuitas duos diuites ferre.

Dixit Abræ ad Loth.] Non possunt iusti lites, & contentiones ferre, & malum de sua substantia perdere, quàm contentionibus misceri. Senis debuerat esse electio, sed ne iterum super hæc re contenderent: optionem illi dedit, & cessit iuniori senex.

Vidit omnem planitiem Iarden.] Docet locus iste, quò terra fuerit vberior: eò frequentius homines ibi deteriores esse, & docet locus iste falli eos qui quod pulchrius & amœnius est, eligunt, & vt plurimū vbi terra deliciosior est, cultores vitiosi sunt.

Abram habitauit in terra Chenaban.] Ne, vt diximus relinqueret promissam sibi locum: patitur iustus senex inter idololatras habitare.

Viri Sedom peccatores & mali.] Latentur vult hic scriptura arguere Loth, quod cum malis & peccatoribus sibi habitaculum elegerit.

Dixit Dominus ad Abram, postquam separauerat se ad eo Loth.] Quid hoc est Domine Deus, quòd ad donandam terram Abræ, expectas recessum nepotis? Nunquid non poterat eo præsentem donare? Sicut pius inuidiam aut odium nepotis timuit ipsi Abræ: Admonui supra 4. cap. quã oculati esse debeant esse domini in distribuendis bonis, aut ostendendis fauoribus: ne scilicet ex hoc alios, ad inuidiam prouocent. Quia enim viderat Dominus Chaiin, ex inuidia fraternæ gratiæ fratrem occidisse: ad promittendam terram Abræ: expectauit consobrini separationem.

Leua nunc oculos tuos.] Pulchrè admodum admonet nos locus iste, quàm velit Deus nos dona eius speculari, & contemplari. Vnde 2. Samu. 7. quia viderat Dauidem non curasse beneficia sibi collata, ea commemorat, & enumerat. Ego, inquit te tuli è

tugurino euntem post oues, & cætera.

Et semini tuo vsque in seculum.] A seculo enim Dominus terram hanc Israelitis elegit, vt constat Deut. 32. Quando diuidere faciebat altissimus gētes, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel. Etiã hic locus admonet, quid consanguineis suis valeant iusti: & implet Dominus hic, quod postea dicit Exod. 20. Faciens misericordiam in millibus iis: qui diligunt me. Sicut enim impij filij portant iniquitates parentum impiorum: ita pij portare solent iustitiam piorum.

Sicut puluere terræ. Latentur hic Dominus ostendit Abræ, quales filij eius futuri erāt. Nempe terreni, & carnales: similiter, qualiter erant in orbem dispergendi, quemadmodum puluis: quem ventus propellit à facie terræ. Aliud tamen futurum erat semen eius sicut stellæ cœli: quorum conuersatio in cælis, quod nihil terrenum saperet: sed alios illuminaret, sicut astra de cælo terram. Et aduerte hic Deum nunquã voluisse omne semē Abræ numerari: quoniã promiserat innumerabile: id eò à 20. annis & infra non fuit numeratus: & tentauit Dauid hoc semel facere: sed peste ea de causa grafsante, perficere non potuit: vt habes 1. Paral. 27.

Ambula terram. Admonui supra. vt cū primum nobis aliquid à Deo donatur: statim illius possessionem accipiamus. Possunt enim huiusmodi promissiones multipliciter impediri. Et ex hoc loco iura illa processisse credo, quæ statuunt necessariã rei possessionem, ad hoc quod dominum rei donatæ aut emptæ transferatur.

IN CAPVT XIII. AD

LITERAM.

L Vit in diebus Amraphel Regis Sinhar.] Si hæc, Sinhar, sit illa cuius scriptura meminit supra 10. cap. cuius rex fuit Nimrod: constat hunc fuisse Babiloniæ regem: cum ibi Babel descripta fuerit in terra Sinhar. Similiter dubium est an (Elasar) & (Helam) sint nomina prouinciarum, vel potius ciuitatum. Et de (Sinhar) iam diximus esse nomen prouinciæ. Similiter Helam, nomen prouinciæ esse constat: cuius mentio fit Isaia 11. Jerem. 49. & Ezech. 32. & in loco Isaia citato connumeratur terræ Sinhar: apud Ezechielem verò coniungitur Assur. Ex quibus constare videtur, omnes istas prouincias esse coniunctas, neque longe distare à terra promissionis. Vnde Iosephus dicit omnes istos fuisse reges Syriæ, quæ vicina est terræ promissionis. Potuit tamē esse quòd sint nomina ciuitatum: à quibus prouincia denominata est. Nam vt constat ex libris Iosue quælibet ciuitas populosa suum habebat regem ab ea denominatū: sicut rex Iericho, rex Hai, rex Chebron, quem modū Arabes vsq; hodie in Aphrica obseruare dicuntur: Neque difficultate caret quare. Tidhal, dicitur hic rex gentium cū omnes hi fuerint gentiliū reges. Isa. 9. habes. Nō erit ei obscuratio, secundum angustiam quæ fuit in tempore primo, ab eo qui alleluare fecit terram Zebulum, & terrā Naphtalim. Et vltimò ab eo qui aggruari fecit viam maris trans Iardē Gellil Gentiu. Quare potuit fieri quòd esset nomen propriū gentis vicinæ terræ promissæ quæ Iudæi sentiunt. Posset etiã dici Scripturam hunc regem gentiu vocare: quòd præ cæteris abundaret gentibus: aut quòd eius terra magis distaret à terra Israelitarum. Lyra dicit eum sic vocatum, quòd in

regno suo haberet homines diuersarum nationum: nihil tamen certi huius rei inuentio, neque libenter diuino, aut mendacia fingo. Aduerte etiã Hebræos dicere hunc Amraphel fuisse Nimrothum: sed melius meo iudicio sentiunt, qui cum Berofo putant fuisse Ninum filium Semiramidis. Nam Nimrod diu præcesserat tempus Abrahæ.

Rex sedom. Constat hanc ciuitatem fuisse in scripturis notissimam, quæ tamen multa oppida subditiōe sua continebat.

Ipsa est (Sohar). Id est, quæ nunc dicitur Sohar. capite enim 9. legitur hoc nomine insignita: cum antea diceretur Vela.

In valle (Siddim) ipsa est mare salis.] Dicitio (hemec). i. vallis ab hamach ortum habet, quod est profundum esse: inde (hemec). i. vallis sic à profunditate dicta. Dicitio vero sequens. f. (Siddim) non plene nota est Hebræis. Nam quidam putant esse proprium nomē loci. Alij significare dicunt agros. Alij verò bitumen, aut calcem. Si quis tamen rectè radicem examinet, deprehendet duo hæc verba. f. (sadam) & (sūd) esse eiusdem significationis. Nam (Sadad) significat agrum colere, seu adæquare: quæ lis manere solet postquam lignea create (quam nostri grade vocant) ad æqualitatem reducturus est. Sic (sūd) incrustare seu calce linire, & ad modum agri culti parietem æquare. Vnde (sabad). i. ager cultus & æqualis. Si ergo, Siddim, nō sit proprium nomen loci, significat campos, seu agros modo prædicto loci, & vendendum est. In valle, seu profunditate agrorum. f. cultorum.

Ipsa mare.] Hebraicè est pronomen masculinum, Hu. i. ipse, sed nomen, Hemec. i. vallis, potest esse masculini generis apud Hebræos. Est ergo sensus quòd vallis illa sit mare salis. Neque putes antea nō fuisse, cū semper in illo lacu se Iordanis fluius exoneraret, sed non se extendebat ad Sodomā, sicut post subuersionem illarum ciuitatum.

Percusserunt Raphaim.] Id est, gigantes. Sic à sanitate, vel integritate dictos. Puto enim, raph, & rapha, esse eiusdem significationis, & raph, videtur significare integrare, & sanare, quoniam quod ex rupto integratur, videtur sanari. Vnde illud Iob 26. quod nostri vertunt columnæ cœli, Ierophaphu, i. contremiscunt: melius vertendum puto integranur, seu rigescunt, quemadmodum metuentes, rigescere solent. Et fortè gigantes sic dicti sunt, quòd sint rigidi, aut quòd homines ex eorum aspectu rigescant.

In Asteroth Charnaim, atque Zuzim.] Nomina sunt ciuitatum in quibus antea gigantes habitabant, & videntur ciuitates Philistinorum. Posset etiã legi. Percusserunt gigantes in Asteroth Charnaim atque Zuzim. i. & populos, qui vocantur (Charnaim & Zuzim) cum eis, f. gigantibus, percusserunt. Aut pro, cum eis, potest verti in, ham, vt, ham, sit nomen vrbs, qua percussi sunt isti populi. [Emim] etiam videntur populi.

In saueh chiriath thaim. Aliqui putant loci nomē: Alij interpretantur in planitie (chiriathaim) neque sine causa, quoniã verbū, sauah, vt diximus, significat equare, adæquare: vnde saueh. i. ager sic ab æqualitate dictus. Non tamen memini me legisse nomē in hac significatione in alio scripturæ loco.

Et Hachori.] Nomen est populi, qui ante filios Esau, incoluit montem Sehir.

In monte eorum Seir vsque ad Param.] Nomen est loci iuxta desertum, aut deserti, in quod ex Aegypto venerunt filij Israel, dum in terram promissam

contendere nt.

Venerunt ad Hen Mispac.] Nomen loci est. Posset tamen interpretari in oculum, aut fontem iudicij.

Ipsa est Cades.] In qua scilicet, postea Iudæi ex Aegypto venientes, castrametati sunt. Et ponit Mo seh, nomina antiqua locorum, atque etiam quibus suo tempore appellabantur.

Et percusserunt omnem agrum Amalechitæ.] Id est, qui postea fuit Amalechitarum. Nondū enim nati erāt Amalechitæ: vt infra dicitur. Et dicitur agrū percussisse, quoniã blada illius succiderūt, & memē to Hebraismum: non solum homines, & iumenta, sed etiam agros percussos dicere.

Habitantem in Chafason Thamar.] Nomē loci esse videtur quàm Amorrhæi incolebant.

Ordinauerunt cum eis bellum.] Non plene constat de propria significatione verbi, harach, quòd hic Sanctes, ordinare vertit: illa tamen est communior: licet sint aliquot loci, quibus non videtur conuenire: vt Psalmus 89. Quoniam quis in cælo, Iaharoch. i. æquabitur Domino? Posset tamen verti, ordinauit. f. prælium cum Domino? Sic Iob 36. haiah arocha, id est, nūquid æstimabis diuitias tuas? Aut nunquid ordinabit se ad clamorem tuum? Est etiam alia coniectura, quod significet ordinare, quoniam, maharachah, quod ex eo descendit, significat ordinem. Exo. 3. 9. aut aciem, sic dictam ab ordinatione, qua ordinata est, significatio tamen nondum mihi omnino certa est.

In valle Hasiddim.] Id est, sic appellata, aut agrorum, vt iam diximus.

Vallis Siddim putei, putei bituminis.] Non plene, nota est Hebræis significatio verbi, chamar, à quo, chemar. i. bitumen. Et Latini cretam vocant, & de verbo diximus diffusè supra cap. 11. Hic verò, chemar, significat lutum viscosum: quod nostri greda vocant: quo, vt diximus, vasorum foramina liniuntur. Vallis autem illa erat plena fossis, quibus hoc genus luti fodiebatur. Sunt tamen qui putant fuisse ibidem puteos quibus bitumen decoquitur, quos nostri vocant furnos picis. Dicit autem: Putei putei, quia (vt in Hebraismis explicuimus) solet Hebraismus multitudinem, eiusdem nominis geminatione ostendere.

Et ceciderunt ibi, scilicet, in fossis, aut puteis illis.

Nuntiauit Abram Hebræo.] Nominauit Hebræus, aut quia venerat à loco trans flumen, aut ab, heber, vt iam diximus 11. capite.

Fratris Eschol.] Constat ex hoc loco, Manre, esse viri nomen, cuius fratres hic duo describuntur.

Ipsi coniuncti fœdere cum Abram.] Verbum, bahal, à quo, bahale, significat superiorem esse, supergredi, aut coniungi, sicut superior inferiori: quod patet in Malachiæ secundo capite, vbahal, id est supergressus est, sicut maritus vxori, filiam Dei alieni: ac si dicat rem habuit: coniunctus est sicut vir vxori, cum filia Dei alieni. Sic Deut. 24. Cum acceperit vir vxorem: Vbehalah. i. supergressus fuerit ei scilicet, sicut vir vxori, aut superior illi fuerit, quemadmodum vir vxori. Quia verò isti erant superiores ad Abram, dicit textus, quòd supergressi sunt, seu vt superiores confœderari sunt Abram. Et aduerte, quod vult Scriptura significare, quod quanquam Abrahæ isti viri superiores essent: timebant tamen ipsum, & voluerunt cum eo fœderis inire. Vnde litera verti posset. Et ipsi superiores, fœderis, seu autores cum Abram.

Et expediuit. Verbum, raiach, significat propriè

euacuare, & ex conſequenti euaginare quòd euaginato fit euacuatio vagina, & ſenſus eſt: quòd abſtulit à ſuis ea quæ impedimento eſſe poterant ad committendum prælium. Et quod ſequitur.

Initiatos ſuos, natos domus ſuæ.] Eſt aduertendum (chanah) à quo (chanich) ſignificare incipere, vt aliqua re, aut erudire prima rudimenta, denique primum incipere aliquid, vt Deuter. 20. Quis vir qui ædificauit domum nouam, & non, chanacho. i. dedicauit eam, aut non inceperit ea vti. Et 2. Paralipom. 7. Vaiachnechu. i. & dedicauerunt domum Dei, aut de nouo eam conſecrarunt. Quare, chanichu, videtur ſignificare incipientem, id eſt, quos Abram dominus nutrierat, & docuerat, ſeu qui in domo eius creſcere cœperant, & erudiri. Vnde non ineptè veritas, incipientes ſuos, natos domus ſuæ: vt. ſ. (natos domus ſuæ) ſit more Hebraico, explicatio ſententiæ præcedentis.

Perſequutus eſt, ſcilicet, Reges: vſque Dan. Sunt qui putant locum Dan, eſſe vbi fontes Ior & Dan, qui Iardem flumen conſiciunt, coniunguntur: vbi eſt ciuitas Dan, ad Libani montis radices ſita 11. leucis, à Sidone diſtans, quæ poſtea Cæſarea Philippi dicta eſt, & Lais, quam Agrippa in Neronis gratiam, Neronam vocaſſe dicitur.

Et diuidere fecit ſuper eos nocte.] Id eſt, diuiſit ſuos in turmas, Et nota, quod verbum (chalac) licet propriè ſignificet diuidere, ex conſequenti tamè ſignificat lenire, eò quòd lenia, facilè diuidantur: vt patet Pſal. 5. Linguam ſuam, Iachalichum, id eſt, lenificabunt. Vnde chalach, id eſt, lenis infra 37.

Vſque (Chouah.)] Nomen loci eſt prope ciuitatem Damascũ, quæ hic dicitur Dameſech. Omnia hæc contigerunt, ad partem Aquilonarem terræ ſanctæ, in qua Damascus ſita eſt.

Et egreſſus eſt Rex (Sedon) in occurſum eius.] Non explicat Scriptura, vnde fuerit egreſſus, coniectura tamen eſt, quod ex vrbe ſua, quam intrauerat poſt exitum inimicorum ex ea.

Ipsa vallis regis.] Non indicat ſcriptura, quam ob cauſam dicatur hæc vallis regis. Sed commune eſt, loca à regib⁹ denominari: ob aliquam cauſam, quæ regi attineat. Sicut in patria mea eſt mons, qui vſque hodie dicitur Caput regis, & locus alter: in quo eſt puteus, qui vſque hodie dicitur Regis: ſed nunc ignoratur cauſa. Putarem autem, hanc vallem regis dici, quod rex ibi prædia ſua haberet, aut quia quæ pulchra ſolemus vocare regia, vel vt Hebræi, putant, quia erat locus, vbi reges, aut pueri eorum ludebant.

Et Malchiſedec rex Salem protulit panem & vinum. Et ipſe ſacerdos Deo altiſſimo.] Ignoratur, quis fuerit iſte Malchiſedec, licet Hebræi autumet fuiſſe Sem filium Noach. Egeſippus dicit fuiſſe Chenanæum. Similiter non plenè conſtat, an Salem, & Ieruſalè, idem ſint. Eſt tamen coniectura eſſe eandem: quòd Pſal. 76. Salem dicatur habitatio Dei: ſicut Syon, & Ieruſalem. Verius tamen mihi apparet hanc Salem, eſſe illam: cuius meminit Ioannes Euangelista 3. cap. quoniam hæc prope Iordanem erat: vt patet ex Dan ciuitate: ad quam, vſque Abram reges perſecutus eſt, à qua longè diſtat Ieruſalem. Erat enim ciuitas Dan extremitas altera terræ ſanctæ Aquilonem verſus: iuxta illud 1. Samue. 1. Cognouerunt omnes à Dan vſque Beſſabe. Sonat autem (Malchiſedec) Regem meum iuſtitia, de quo Pſal. 110. Et quòd dicitur eum protuliſſe panem & vinum, putant quidam hoc feciſſe ad pacendos viros, qui erant cum Abram, qui venerant ex bello laſſi. Vi-

dens enim eum cum ſuis laſſum, ex ſua ciuitate, protulit panem & vinum, quo bellatores vires reſumerent. Aduerte etiam, chochen. i. ſacerdos, non ſolum ſacerdotem, ſed principem in ſacris literis ſignificare: vt patet. 2. Samu. 20. vbi dicitur. Et etiã (hirah Iaritha) erat (cohen). i. princeps Dauidi. Et clarius, 2. Samu. 2. Et filij Dauid, chochauim. i. principes erant: vbi nullo modo conuenit ſacerdotes vertere: cum ſacerdotes non eſſent de tribu Iudah, vt Paulus ad Hebr. habet: ſed Leui. Idem 1. Paralip. 18. Frequētius tamen ſacerdotem ſignificat. Et hic pro ſacerdote accipiendum videtur, quoniam benedixit Abraham quod munus ſacerdotis erat, licet nõ ſolum, vt ex multis ſacræ Scripturæ locis conſtat: imò ſupra dictũ eſt, benedicere, eſſe bona precari, quod ſæpius eſt hominis ad hominẽ, & hominis ad Deum. Tum quia illi decimas, dedit Abram, quæ ſacerdotibus dari ſolebant. Quidam tamen modernus Hebræus, vertit, Et (Malchiſedec) rex Salem protulit panem & vinum. Et ipſe princeps Deo altiſſimo. Vocatur autem princeps Deo altiſſimo (inquit) eo ſchemate, quo filij (chet) vocat Abram infra principem Dei. Sed cum Paulo, potiùs ſentiendum eſt: quòd, ſiſte (Melchiſedech) quicumque ille ſit, fuerit Dei ſacerdos, & quòd panem & vinũ protulerit ad ſacrificium gratiarum actionis pro debellatis hoſtibus Abraham. Aduerte etiam, quòd licet 70. & vulgata editio vertant. Erat enim Dei ſacerdos, quaſi ſequens ſententia cauſam prioris reddiderit: in Hebræo tamen eſt, vt vertimus, ſcilicet. Et ipſe ſacerdos Deo altiſſimo. Dicitur autem aliquis princeps Dei: aut Deo, duplici de cauſa. Aut quia magnus eſt, quemadmodum ſupra cap. 6. diximus: filios Dei, dici homines magnæ ſaturæ, ſicut cedros Dei. Vel quòd tanta pietate, veritate, & iuſtitia quis præditus ſit: vt quaſi Deus ſit in medio populi, quemadmodum viri ſancti, viri Dei dicuntur, ac ſi dicatur, princeps loco Dei, aut Dei locum tenens.

Et benedixit ei, id eſt, precatus eſt illi à Deo bona. Benedicſus Abram Deo excelſo, id eſt, ab eo benedicatur, & augeatur in bonis.

Qui tradidit inimicos tuos in manu tua.] Non plenè conſtat de radice, miggen, quòd hic ponitur. Nam quidam deriuant à vagan, aut, ganan, quòd eſt protegere. Alij verò, Magan, radicem eſſe putant, quæ, ſignificat tradere: ad quòd citant illud Hoſe. 11. amagencha, id eſt, tradam te, ſeu dabo te Iſrael. Et Prouerb. 4. Coronam decòris, tema gencha, id eſt, tradet tibi. Si autem à ſcutò, ſeu protectione deriuẽs, tunc ſequenda eſſet vulgata æditio, & vertendum quo ſcutò, id eſt, quo protegente, ſed primum melius.

Et dedit illi.] Scilicet Abram Malchiſedec decimas ex omnibus, ſcilicet, quæ acquiſerat in bello. Et ex hoc ortũ puto in Iſrael, dare Domino donaria ex præda inimicorum: vt patet in Numer. libro, & Deuter. quòd non parua coniectura eſt fuiſſe Malchiſedec ſacerdotem, cui Abram decimas dedit. Neque quadrat Malchiſedec dedit e Abraham decimas, vt aliqui Hebræi opinati ſunt, vt myſterium hic adumbratum fugerent.

Da mihi animam, ſcilicet hominum, pro animas.

Leuavi manum meam ad Deum. Aut fortem, excelſum: poſſeſſorem cœlorum, & terræ.] Modus eſt iurandi, quem à Domino ſanctos Patres didiciſſe crediderim. Quòd enim, hic ſit modus iurandi Dei conſtat Deuteronom. 32. vbi ſic dicit Dominus, Leuabo ad cœlum manum meam, & dicam. Viuo

ego

ego in æternum: ſi aciuero aciem, &c. Solebat enim Dominus manum leuare, & iurare per vitam ſuã. Eſt ergo ſenſus locutionis Abraham: proteſtor leuãdo manum meam ad Deum. ſ. poſſeſſorem cœli & terræ. Vel leuatio manus ſignificabat firmitatem iuramenti. Vnde Angli (vt audio) vſque hodie eleuato digito iurant.

Si à ſilo, & vſque ad corrigiam.] Incerta eſt ſignificatio ſeroch, quòd noſtri hic corrigiã vertunt, quoniam verbum ſarach, aliud ſignificare videtur. Ier. 2. vbi dicitur. Dromedaria leuis, meſſarecheth. i. capiens, vel circuiens vias ſuas. Mihi verò videtur verbum ſignificare aſſueſcere, ſeu terrere, & ſeroch, detritum, aut detritionem, Vnde hic videtur ſignificare veterem calceum, & detritum. Et locus Ieremix reddendus eſt, quemadmodum vulgatus vertit. ſ. iterans, vel aſſueſcens viis ſuis. Hic vero vertendum eſt, quòd à ſilo, vſque ad detritionem calcei. i. ad calceum detritum, non erat accepturus de bonis ipſius. Neque mihi omnino certum eſt, (chut) ſi ſignificare filum, quoniam etiam vitam inuenitur ſignificare. Cant. 4. Sunt tamen aliquot loci, qui cõuincere videntur ſignificare filum: ex quo ſit chorda, non chordã ipſam: vt patet Ioſue 2. primo Reg. 7. & Eccl. 4. Vnde verti poſſet. Si à funiculo, vſque ad detritum calceum.

Et non dices. Ego dixi tui Abram. i. non iactabis te, quòd me diuitem feceris.

IN CAPVT XIII. ANNOTATIO, AD MORES.

Eccerunt bellum cum Berah.] Antiqua eſt Regum ambitio: qua, dum regna ſua dilatare cupiunt: tyrannicè alios reges finitimos opprimere, & ſuo imperio ſubiicere volunt.

Percuſſerunt omnem agrum Hamalechite.] Hoc eſt commodum, quòd terra, qua tranſeunt bellatores: ex eorum tranſitu conſequitur: neque Reges hoc reſtituere curant.

Vallis (Siddim) plena erat puteis.] Diſcãt ex hoc loco qui bellis vacant, qualis ſibi eligendus eſt locus ad congregiendum.

Ceperunt Loth.] Admonet locus iſte iſte, quàm ſit cauenda iuſtorum iniuria, quoniam propter vnicum iuſtum: iſti coacti ſunt omnia, quæ detulerant: reſtituere. Sicut enim boni: ſæpius propter vnum iniquũ omnia bona ſua perdunt: ita mali, propter vnum iuſtum perdita recuperant. Loth enim iuſtus, propter Sodomitas malos, ſubſtantiam ſuam amiſit: ipſi verò vice verſa, propter eius iuſtitiam, licet mali, quæ amiſerant receperunt, vnde textus quaſi reddẽs rationem captiuitatis Loth, & amiſſionis bonorum, dicit.

Et ipſe habitabat in Sedom.] Ac ſi dicat. Hac de cauſa amiſit bona, quoniam inter peſſimos Sodomitas morabatur.

Ipi erant ſederati cum Abram.] Vides hic quàm potentes ſint iuſti etiã peregrini, & aduenæ, quòd opus fuerit hunc Amorthæum cũ eo ſœdus inire etiam ſi eo potentior eſſet.

Audiuit Abram, quòd captus eſſet frater eius.] Docetur hic conſanguinei, qualiter pro conſanguineis vita exponenda eſt.

Expedit pueros domus.] Duo hoc loco notatu digna occurrunt, nimirum cũ quibus bellum gerendum: pro iis qui nos diligunt: tum quòd patresfamilias ſuos familiares debent inſtruire ad pacem,

& bellum: ſi opus ſit. Vbi ſimul aduerte, ſanctiſſimũ virum, optimum ducem, qui non ſolum ſuos expedit, ſed diuidere nouit, ad victoriam conſequendã, Sciunt enim ſancti ſuo tempore, bellari & pacem habere. Similiter licet pro vicinis, & amicis arma ſumere, ſi eos iniuſtè ab aliis vexari contingat.

Malchiſedec protulit panem, & vinum.] Occurrẽdũ eſt laſſis cum victu. Vnde Deuterom. 23. præcipit Dominus non admittere Hammonitas, & Moabitas in Eccleſiam Domini: etiam in decima generatione: eò quòd non occurrerunt Iſraelitis venientibus ex Aegypto cum aqua, & pane.

Et benedixit ei.] Docet locus iſte, quod Paulus Romanos admonet. ſ. congaudere gaudentibus. Omnes gaudere ſolent in ſucceſſu iuſtorum, quemadmodum gemunt: cùm malis benè ſuccedit.

Benedicſus Abram Deo. Et benedicſus Dominus.] Benedicendus eſt homo in ſuis benè geſtis, ſed magis Dominus qui dicit benè & præclare operari.

Da mihi animas.] Audiatur hoc Reges, pluris. ſ. eſſe faciendas animas ſubditorum, quàm ſubſtãtiam ſuam, quòd eos arguit, qui ad pecuniam, & bonorum inhiant, non curantes, an benè, an malè viuunt, neque ſi viuant: docemur prætereã aliena, etiã ſi iuſto bello acquiſita, reſtituere: licet non teneamur.

Vt non dicas. Ego dixi tui Abram.] Audis quanti animi ſint ſerui Dei: vt à nullo alio bona, imò neque mala, niſi à Deo ſuſcipere velint. Qui enim ditari non à Deo volunt, non ſunt ſerui Dei. Et de bonis hic exemplum habes: de malis verò, quòd non niſi à Deo acceptare ea velint, exempla ſcripturæ accipe. Cum 2. Sem. 16. Semel malediceret Dauid, noluit Abiſai Dauidem à ſeruo maledictionem accipere, eumque punire: quòd regem malediceret, & eum iam occidere conſtituerat. Ibo (inquit) & amputabo caput eius. Cui rex magni animi ſui non oblitus, reſpondit. Dimitte eũ, quia Dominus præcepit ei, vt maledicere Dauid. Arbitraris (ait) quòd de manu ſerui debeam maledictionem ferre? Non ſum tam puſilli animi, vt alium quam Deum mihi malefacere poſſe putem. Nihil mali ab alio, quàm à Deo, ſuſcipere noui. Quòd ſi aliud exemplũ huius rei velis, lege ſecundum caput Iob, vbi habes. Si bona ſuſcepimus de manu Domini, & malum non ſuſcipimus? Dominus dedit: Dominus abſtulit. Nihil enim aliud diabolus prætereã, quàm quòd putaret Iob, ſe poſſe ab eo lædi: vt eũ aut timeret, aut ex timore honoraret. Quòd vir ſanctus præuidens, non ſolum bona, ſed mala non ab illo, ſed à Domino recepiffe faeretur. Et hoc tibi documẽtum ſerua. Quoniam non ſolum in eo animi tui magnitudinem oſtendes: ſed liberaberis ab odio inimicorum tibi nocentium: ſi te ab eis in nihilo lædi poſſe exiſtimaueris. Addam adhuc de bonis alterum exemplum, ſcilicet Chriſti: cui famelico eſt quadragenario ieiunio, (vt Matthæi quarto ſcriptum eſt) cùm Diabolus cibum obtuliſſet, accipere noluit, & quia à Diabolo oblatum panem reſpuit, oſtendens bona nullo pacto eſſe à malis & inimicis acceptanda: ecce Angeli acceſſerunt, & famelico neceſſaria miniſtrarunt.

Prætereã, qua comederunt pueri.] Qui cõmodè negotium alterius tractat, iuſtè partem bonorum eius accipi. Vnde noſtri Doctores dicunt prædicatores qui vſurarios malè ablata reſtituere faciunt: iuſtè e-leemoſynas, & miniſterij ſui operas ab eis accipere.

Vit verbum Domini ad Abram in visione dicendo. Videtur, quod Dominus Abraham apparuerit aliqua sensibili forma, cum ei sequentia dixit: quomodo scilicet ei ostendit.

Ne timeas. Quoniam debellauerat Reges: forte timebat, ne illi congregato exercitu, eum delerent: ideo cum securum reddit Dominus.

Ego scutum tuum. i. protectio. Nam a (ganam) quod est abscondere, protegere, est (magen) i. scutum, sic dictum, quod gestum intem protegat. Vnum tamen hic admonebo. Malè. f. nostros Thren. 3. vertere (meginah) dolorem dicentes. Dabis eis (meginath) i. dolorem cordis: cum significatio hæc nullam habeat conuenientiam cum verbi significatione. Sed vertendum puto. Dabis eis operationem cordis. i. caritatem mentis, quod ideo admonui: quia maximè doleo Hebræos, & nostros non curare allusiones, & facile mutare significationes verborum, & nominum Hebraicorum.

Et merces tua multa valde. Per mercedem videtur intelligere copiam: cum filiorum, tum omnium rerum ultra beatitudinem. Et in his duobus omnia cõplecti videtur, quod. f. à malo liberabit, & bona faciet.

Domine Deus meus, quid dabis mihi? Verba videntur esse diffidentis verbis Domini, à quibus postea fidens & credens purgatur: cum illi fides ad iustitiam reputatur.

Ego vadens vnicus. Dicunt Hebræi, & nostri, hariri, significare vnicum hic, & Leuit. 20. Peccatum suum portabunt, haririm. i. vnici, seu absque liberis morientur. Quia tamen verba geminata, quiescentia secunda & tertia: sunt eiusdem significationis, vt plurimum, puto, harar, significare idem quod, harah, & vr. Cum verò illa duo significant nudare, spoliare: sequitur etiam, harar, idem significare, & hariri, nudum, seu spoliatum. Vnde vertendum arbitror Ego vadens. f. ad mortem hariri, i. spoliatus seu nudatus hærede.

Et filius gubernator domus meae ipse Damascus Elihezer. Dictio, messet, quam nostri vertunt, procuratorem: meo quidem iudicio, illum nõ significat, sed propriè discurrentem, siue sit procurator, siue filius. Quod coniecto ex eo, quod radix verbi, siue sit (massac) siue (sachac) siue (suc) significat propriè currere, discurre, fluere: vt patet consulenti lexicon Hebraicum. Vnde Sophonæ. 2. tam nostri, quàm Hebræi vertunt. Minisac charul. i. exitus vriticæ, vel cardui. Vnde vertendum est. Et filius exiens, aut discurrens domum meam, est ipse Damascus Elihezer. Solet enim filius domus, postquam pater senio confectus est, domum gubernare, intrare, & exire: & hincinde discurre. Et est sensus. Filius exiens, & discurrens domum meam, debebat esse filius meus, & tamen non est, sed est Damascus Elihezer. Quod statim more suo explicat, dicens. Ecce mihi non dediisti semen.

Filius domus, id est, procurator, seu gubernator.

Et stabiluit se in Domino, & reputauit illud illi iustitiam. Antequam sensum horum verborum reddamus, significationem duorum verborum. f. aman. i. stabiluit, & chassab. i. reputauit, explicanda est, & prius. f. aman, significat propriè stabilire, firmare, fidere, & credere: vt ex multis Scripturæ locis constat. Primo enim Reg. 8. dicit Dauid. Et nunc Deus

Israel (ieamen) i. stabiliantur, seu firmentur verba tua. Et 1. Paralipo. 17. habes. Verbum, quod locutus es super seruum tuum, & super domum eius, ieamen. i. stabiliantur, seu firmum sit. Aliud verò verbum, scilicet (chassab) significat propriè cogitare: vt patet Ieremiæ 49. vbi dicitur. Cogitationes, quas, chassab, id est, cogitauit. Et Isa. 33. Non, chassab, id est, cogitauit, seu reputauit hominem. Nihil enim aliud esse videtur reputare, & putare, quàm cogitare. Est etiam aduertendum pronomen, lo,

cum, vau, dupliciter posse interpretari: vno modo, vt idem sit, quod (illi) vt fit sensus. Et reputauit. f. Deus illi. f. Abraham hoc iustitiam. Secundo, vt idem sit, quod (sibi) & verbi suppositum sit Abraham: vt fit sensus. Et reputauit. f. Abram illud sibi iustitiam, fidere. f. verbis & promissionibus Dei. Et secundum quod suppositum verbi potest esse Dominus, aut Abram, & dictio, lo, interpretari (illi) aut (sibi) duplex potest esse sensus. Alter, quem omnes Christiani sequuntur, quem & diuus Paulus ad Romanos expressit, dicens. Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. i. firmavit, seu stabiluit se Abraham, seu credidit verbis, & promissionibus Dei, & hanc fiduciam. i. seu fidem: reputauit Dominus illi, pro iustitia: ac si dicat. Ex hac fide iustificatus est: in quo ferè tota illius epistolæ doctrina innititur, qua probare vult, Deum hominem ex fide, sine operibus legis, posse iustificare, quemadmodum iustificauit Abraham hic. Secundus sensus, quem multi ex Hebræis sequuntur: est. Quod stabiluit se. f. Abraham in Domino, & cogitauit hoc sibi esse iustitiam, aut iustum esse: quod potius in verbis & promissionibus Dei, quàm in sua dispositione fideret. Ac si apertius dicat. Cogitauit iustus sibi esse, vt potius in verbis, & promissionibus Dei fideret, quàm in sua cogitatione, vel opinione: qua dixerat. Ecce ego vado absque liberis. Sed prior expositio germana est, nõ solum ex Paulo, sed ex contextu.

In quo sciam. i. quod erit signum mihi, quod eam sim possessurus? Non dubitat de verbis Dei, sed signum ad rei firmitatem vult: aut ad sui consolationem, quemadmodum angelus Virgini dixit. Ecce Elisabeth cognata tua.

Accipe mihi. i. ad sacrificium meum, vitulam triplicatam. i. triplicem. Nostri verterunt hic triennè, sed in textu non habetur, triennem, sed potius triplicem, quia vacca filia 3. annorum vocatur parah, & non heglah, vt hic ponitur, vt dicit Chimin suis radicibus, & Rabbi Abraham in commentariis. At Rabbi Abraham exponit triennè. Sed prior expositio mihi magis arridet. Et capram triplicè. hez, id est, capra, ab hazaz. quod est fortificare: ortum habet: quod inter pecudes sit fortis & dura. (Heglah) vero. i. vitula, à rotunditate pedis aut à via, quæ vngula premit; nomen sortitur.

Et arietem trinum. Etiam dictio, aial, à fortitudine dicitur. Vnde dicunt Hebræi significare arietem, qui annum iam transierit.

Turturem. Conuenit dictio Hebraica, thor. i. turtur, cum nomine Latino turtur, & dicitur à thur, quod est cogitare, meditari: quod videatur turtur intus loqui, quemadmodum meditantem.

Et pullum columbae. Dictio Hebraica, gozal, ortum habet à, gazal, quod est rapere, & non video aliam allusionem, quàm quod pipio dicatur, gozal, quod cibum à rostro matris rapere videatur: vnde non quemcunque columbum significat, sed paruum, qui adhuc ex ore matris cibum rapit, aut cicurem: qui

ad ma-

ad manum domi nutritur.

Posuit singulam diuisionis eius partem, alteram contra alteram. Sensus redditus est, nam in Hebræo habetur, & dedit virum diuisionem eius, è regione fratris sui. Iudicio meo, postquam diuiderat: reliquit viam mediam inter partes illas, & posuit eas ordinatè, ex vna & altera parte: vnamquamque è regione comparis suæ. Aut melius. Dedit virum appositiuè diuisionem eius, id est partem alteram è regione comparis suæ. Et vocat diuisionem mediam partem animalis.

Auem pro aues, non diuisit. Est, si por aliquando commune nomen auis, vt hic: quandoque verò significat passerem, certam videlicet speciem auium, vt Leui 14. patet.

Et descendit auis super cadauera, pro & descenderunt aues. Aduerte tamen, quod dictionis, hait. i. auis significatio, non plenè nota est Hebræis. Nã radicem eius, haiath, significare dicunt, inuehi, propter illud 1. Samuelis 25. Vaiahatbahem. i. inuectus est in eos. Sed meo iudicio, aut auem, aut feram significat.

Abiebat eas Abram, ne scilicet, comederent sacrificij carnes. *Cum sol occubisset.* Nam à principio diei, quando offerri solebat matutinum holocaustum, sacrificare cõperat, & dominum vsque ad solis occasum expectauerat. Et omittitur hic quædam quæ postea suppletur. f. sopor, & horror, & verba Dei.

Terror tenebrosus, id est ex tenebris causatus malignus.

Affligent eos. Melius, & humiliabunt: quoniam verbum, hanah, hæc duo solum significat. f. respondere, & humiliari, & omnia alia ad hæc duo reducuntur.

Quadragesimo annis. Exod. 12. dicitur. Et habitatio filiorum Israel: qua habitauerunt in Aegypto: fuit per triginta annos, & quadriagentos annos. Sic enim ibi habet textus. Et habitatio filiorum Israel: qua habitauerunt in Aegypto: fuit per 430. annos. Et fuit in fine 430. annorum in corpore diei huius, egressi sunt omnes exercitus Domini de terra Aegypti. Chronographi verò Iudæorum constanter affirmant, eos ad 210. annos tantum, ibidem detentos: quibus & scriptura ipsa ad stipulari videtur. Nã constat ex 46. cap. Genesis, Chaath filium Leui in Aegyptum cum patre & auo intrasse, & ex 6. cap. Exod. constat vixisse 133. annis. Hamram verò filium eius 137. eodem capite Moysen verò constat: ex 7. eiusdem libri capite, fuisse 80. annos natum, cum ex Aegypto discessit, qui anni conficiunt 350. vnde constat eos non ad 400. annos ibidem mansisse. Voluerunt autem nostri hunc implicatissimum nodum variè dissoluere, incipientes huiusmodi peregrinationem à natiuitate Isaac, qui fuit semen Abraham, & fuit peregrinus in terra non sua, & ibidem afflictus à Philistæis. Mihi verò hæc solutio non multum arridet: quoniam homo non dicitur peregrinus in terra, qua natus est, & cum Isaac in terra Chenahan fuerit natus: sequitur non propriè ibi peregrinum dici, sed quia quæstio valde difficilis est, neque facile explicabilis, eam relinquendam duxi nunc, dissoluendam tamen Exod. 12. vbi tractatur mora, qua in Aegypto filij Israel morati sunt. Dicendum est ergo nunc, Iudæos in Aegypto affligendos 400. annis, id est quatuor generationibus, quæ vt plurimum continent 400. annos. Secundo dicitur, quod parum pro nihilo reputatur, sed hanc quæstionem fufius loco

Exodi citato tractabimus Deo dante.

Iudico ego. i. punio. Vt patet. n. Hebraism. sæpe iudicare pro punire, aut ius pro aliquo dicere: vt patet infra. 30. vbi dicitur, Danani. i. iudicauit mihi Dominus. i. pro me ius dixit.

Tu ibis ad patres tuos. i. ad mortuos patres. in integritate seu incolumitate potius, quàm in pace. Nã dictio, salom, potius incolumitatem, & integritatem, quàm pacem significat. Isaia 60. Vefalému, id est complebuntur dies luctus tui. Et sensus verborum est: tu descendes ad patres tuos sine vlla diminutione in corpore, aut bonis, sed integer in omnibus: quemadmodum de Moyses legimus, & de Augustino, quod integro aspectu, & auditu obierint. Et ire ad patres, est Hebraismus, significans mori.

In canitie, aut senectute bona. Vocatur senectus bona, cum complet senex dies suos, aut in senectute bona. i. diuturna, aut bona, quia integer.

Generatio quarta reuertentur huc. Vocatur vna generatio ætas vnus hominis, & homines eiusdem ætatis dicuntur vna generatio, iuxta illud Eccles. 1. Generatio præterit, & generatio venit. Et quia ætas hominis illius temporis erat centum annorum: ideo dicitur generatio quarta reuertentur huc. Baruch tamen 6. vocatur decennium vna ætas: vbi dicitur. Eritis ibi annis plurimis, & temporibus longis, vsque ad generationes septem. i. ad annos septuaginta, sed hic non sumitur: hoc modo generatio: quia tunc ad solos 40. annos fuissent in Aegypto. Septuaginta verterunt hic generatione quinta reuertentur huc: quod vt Lyra dicit, verum est, supputando generationes per lineam sacerdotale, computando pro priori Leui. pro secunda, Cahath, pro tertia Hamram, pro quarta Aharon, pro quinta Elehasar. Si verò suppetes per lineam regiam: tunc quarta generatione reuersi sunt, computando pro primam Iudam, pro secunda Phares, pro tertia Efron, pro quarta Caleph, qui fuit filius Efron, vt dicitur 1. Paralipom. 2.

Quoniam non completa est iniquitas Amorrhæi vsque adhuc. Capitur hic, hauon, pro pœna iniquitatis, & est sensus. Quoniam nondum completum est tempus punitionis Amorrhæi. i. quo Amorrhæos punire decreui. Multi hic per iniquitates intellexerunt peccata, dicentes Deum hominem expectare vsque ad certum peccatorum numerum, quo impleto, non amplius expectare, sed statim punire. Sic Luc. 21. cap. habes. Ierusalem calcabitur à gentibus, donec impleantur tempora nationum. In quem sensum referunt illud Christi apud Mathæum. Vos implete mensuram patrum vestrorum. Sed mihi prior expositio germanior videtur: quoniam sæpe Deus hominem non statim punit, etiam si non recipiat.

Et sol occubuit. Suppletur hic quæ omiffa fuerat superius.

Et caligo fuit. Et sax aut teda ignis. Nõ est hic vertendum lampas, quoniam dictio, lapid, facem potius, quàm lampadem significat. Iudic. 15. Et posuid lapid. i. facem vnam.

Transiens inter diuisiones illas. Putarem, ad consumendum sacrificium.

A flumio Aegypti. f. Ri uocorula qui à parte Australi est terminus terræ sanctæ Aegyptum versus.

Vsque ad flumen. Nêpe flumen magnum, perath. i. Euphraten quod est ei terminus ab Aquilone.

Chenaum, & Chenisum. Quædam sunt loca quas Dominus tradidit Israeli. Similiter Gigantes,

tes. i. terram Gigantum, quæ erat (Bassan:) vt patet Deuter. 3. Quæ promissio tempore Dauidis impleta est: vt patet. 2. Samuel. 8. & 1. Paralip. 18. Volunt aliqui ex nostris, aptare visionem Abraham captiuitati, qua Aegyptij detinuerunt semen Abraham: sed meo iudicio satis est ad literam intelligendâ, quod Dominus ei verbo ostenderit, quicquid semini suo venturum erat. Non tamen inficias eo: aliquid captiuitatis in visione fuisse adumbratum, & in sacrificio ostensum. Sacrificio enim semen eius figurabatur: quod aues. i. Aegyptij deuorare satagebant, sed merita Abraham prohibebant. Illa verò expectatio: quia Deum expectauit, adumbrare videtur moram Dei ad eorum liberationem. Vndecim animalia occisa in sacrificio præferebant vndecim tribus Aegyptum ingressas. Ioseph enim iam antea ibi erat. Dantur autem hic 10. gentes filiis Abraham,

IN CAP. XV. AD MORES
ANNOTATIONES.

Ego scutum tuum, & merces tua multa valde. Quid fides, seu fiducia in Deum nobis valeat, pulchrè ostendit locus iste. Nihil enim de Abram tam præclarum huc vsque legimus, quàm fidem: propter quam omnia consecutus est. Eodem modo aduerte etiam quàm difficile sit, iustum mala attingere: cuius scutum est Deus. Et simul discere mercedem à Deo non semper dari propter labores & sudores: licet bona opera soleat optimè remunerare, sed propter fidem, aut fiduciam: quam in Deo habemus, & propter obedientiam, qua in arduis, voci eius obedimus. Tum etiam quo pacto, propter vnicum ministerium, Dominus tantum beneficium confert.

Domine Deus quid dabis mihi? Commune malum hominum est, pluris facere ministeriū, quàm mercedē: præsertim cum Dominus laudauerit ministerium eorum. Commendauit semel Dominus operas Israelis. Isaia 49. dicens. Seruus meus es tu Israel: quia in te gloriabor, quod cum ille persensisset: statim æstimauit pluris suū ministerium, quàm Dei mercedem. Ait enim: in vacuum laboraui, inaniter, & vanè fortitudinem meam consumpsi, verè iudicium meum est cum Domino, & opus meum cum Deo meo. Et nunc dixit Dominus formans me ex utero seruum sibi. Vbi expende verba. Cum enim persensit Deum de eo, tanquam de bono ministro, se gloriaturum, statim dicit, se in vacuum laborasse. & quod deterius est, vult Dominum ad iudicium conuenire, quasi operas eius iniuste detineret: iudicium (inquit) meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo. Sic & hic sanctus senex: quoniā viderat Dominum dicere, se illius esse protectionem, & mercedem eius apud eum multam: statim ministeria sua euexit, & æstimauit: mercedē verò Domini nihili fecit, dicens. Domine Deus, quid (inquit) dabis mihi? quasi dicat: nihili, quæ mihi contulisti, ætimo. Sed quid propter Dominum huc usque fecisti bone senex? Nunquid substantiam dedisti, aut caput iugulo, ob eius gloriā obtulisti? Minime, sed solum patriam & patrem, mercede præuia, reliquisti. Nunquid tanti hoc facis, vt non pluris facias quæ à Domino accepisti? Nam propter te Parthoh Regem Aegypti plagis maximis flagellauit: vxorem tuam ab eo contingi prohibuit: tantum substantiam dedit: vt ad debellandos reges plusquàm trecentos expedi-

tos vernaculos habueris & armaueris. Nunquid parum tibi videtur polliceri tibi terrā decem gētium, & sobolem veluti stellas cæli innumerabilem? Sed omnia hæc pro nihilo æstimas, & dicis. Domine Deus, quid dabis mihi? Et vide nequitiam hominū. Quidquid Deus pro nobis facit, nihili pendimus: pluris verò si quid propter eum faciamus. Audi Dominum ad Dauid dicentem. 2. Samuel. 12. Ego vixi te: vt esses Rex super Israel: eruique te de manu Saul: dedi que tibi domum Domini tui, & vxores Domini tui in sinu tuo, & tradidi tibi domū Israel, & Iehudah. Et si parum est: adiciam tibi familia, & similia. Nos verò si quid parū pro eo facimus, statim ostendimus sudores: labores euehimus. Audi Israel labores extollentem in Psal. 43. Propter te (inquit) mortificamur tota die: æstimati sumus, vt oues occisionis. Quid dicis Israel? Nonne propter peccata tua pateris hæc? Priusquàm humiliarer, ego deliqui. Neque fuit illi satis propter Deum se pati dicere, quæ propter scelera sua patiebatur: neque dicit se propter illum diuexatum, aut percussum, sed mortificari, neque semel, aut bis, aut saltem ter, sed tota die. Nonne alibi dicis: Castigans castigauit me Dominus, & morti non tradidit me? Non opus est Domino: qui tam attentè ministeria nostra considerat, & tam abundanter remunerat: merita nostra iactare. Sed nostra pro nihilo reputare: vt ipse ea pluris faciat, quàm sint: vt facere consuevit. Et & aliud quod hic aduertat. homines scilicet nihili facere quæcunque illis contuleris: nisi quæ capiunt addideris. Multa & præclara munera Dominus sancto seni contulerat, sed quoniam cum eis nō dederat optatum semen, ea pro nihilo reputabat, & idē dixit.

Domine Deus, quid dabis mihi? Ecce ego liberis priuatus incedam. Mihi non dedisti semen. Audis hic quanti faciant homines prolem, sui que similem, hæredem domus relinquere.

Mihi non dedisti semen. Verba videntur anxierate plena: ac si dicat Brutis & sceleratis, & malis copiā feminis tribuis, mihi verò obedienti mandatis tuis, semen vnicum non dedisti.

Iste Damascus Eliezer. Videtur ex hoc loco haberi gubernatores domus, dominos in defectu sobolis hæreditasse. Similiter habetur, quod vbi est filius, non potest alienus hæres institui.

Adduxit eum foras. Vide hominis miseriam, & diffidentiam, cui tot adminiculis opus est vt credat verissimis verbis Dei. Et mirum valde est, quod verbis dæmonis sine signis, sine iuramento, sed simplici verbo credimus: Deo verò omnia hæc adhibenti, vix fidē habemus. Cum enim diabolus promissit primis parentibus immortalitatem. nunquid signa dedit eis, aut sacramentis se continxit, aut illi hæc ab eo exacta sunt? minime sed simplici eius verbo femina credidit.

Credidit Abram Deo. Habes hic quanti meriti sit fides, vt scilicet propter illam Dominus nos iustos reputet. Neque hic charitatem excludimus: quemadmodum Lutherani: inter quos, & nos, in hac re, hoc est discriminis, quod ipsi dicunt, nos sola fide apprehendere Christi iustitiam, per quam iusti sumus. Non enim putat nos iustos iustitia nobis inhærente, sed iustos de nominatione extrinseca denominari, iustitia. s. quæ in Christo est subiectiue: quam per solam fidem nos apprehendere, & nobis applicari, seu nostram facere contendunt. Ecclesia verò sentit nos iustitia, quæ nobis inest, iustificari, quæ tamē à iustitia Christi in nobis causatur,

satur, neque nos sola fide in Christum iustitiam apprehendere, sed etiam charitate: quoniam quantum cunque Deo fidamus, & credamus: nisi amici fuerimus, non iustificabimur. Sed de his alios vide disputantes pro Ecclesia.

Ego Dominus, qui tui te de Vr Chaldaorum. Tria hic aduerte. Primum, qualiter ille, qui vt cumque diffidere videtur, manu tenendus est, ne omninò corruat. Secundum ne beneficia, quæ nobis Deus confert: ab alio collata reputemus. Tertium quod illis, qui paruipendunt beneficia: extollenda, & inculcanda sunt: quemadmodum gratis, & beneficia magni facientibus, paruipendenda.

In quo cognoscere possunt? Non semper est peccatum signum petere, quando ad consolationem petitur, & ad maiorem firmitatem. Porro attendendū est, qualiter Deus fragilitati nostræ, veluti pius, cōdescendere soleat, & faciat nos videre quæ pollicetur.

Cum volatilia descendissent. Admonuit hic beatus Gregorius, quomodo importunæ cogitationes nos dum orationis sacrificium offerimus: turbant: quas sollicitè abigere debemus, ne purum sacrificium fœdare præsumant.

Scito sciens. Licet Dominus hic prædixerit Abraham futurā seminis captiuitatem, non tamen ei prædixit quo loco, neque à quibus detinendi essent, ne vir sanctus odio haberet eos: à quibus semen suum esset affigendum, & malus esset, antequàm mala ab hostibus pateretur. Quo nos pulchrè docuit, velle ignorare eos, qui malorum nobis authores sunt, operæpretium verò esse laborare, vt scias, vnde tibi veniant bona. vt gratus sis, sed malum scire, vt tibi mala procedant, ne aliquem odio habeas, & forte eum oderis, qui tibi nihil mali intulit. Duo in Euangelio Ioannis legis: alterum, Regulum: cuius filium Christus sanauerat: sollicitè quæsisse, qua hora filius melius habuisset, vt sciret, an filij salus à Christo, an naturæ beneficium accidisset, & intelliges à Christo, quasi illi gratus, credidit cum tota domo. Alterum, Christum, cum alapis à ministris Pilati cæderetur, voluisse sibi oculos vitta operiri, qui optimè nouerat percutientes velatus. Sed hoc nos voluit symbolo admonere, non esse multum laborandum: vt authorem percussionum ticiamus, authorem verò bonorum sollicitè inquiramus. Primum, ne quenquam odio habeamus ignorare optimum. Secundum verò, ne ingrati simus.

Peregrinum futurum est semen tuum. Occulta sunt iudicia Dei Non enim apparet, ob quæ peccata semen Abraham fuerit quadringentis annis afflictum: vt sciamus flagella, etiā sine culpa, à Deo irrogari, & viam esse ad promissam patriam. Similiter discimus, affligentes pœnas duros, etiam si mala, quæ nos Deus pati disposuit, inferant. Cuius rei aliud exemplū Isa 14 videbis: vbi de Assur Dominus dicit. Veh Assur virga furoris mei: ipse verò non sic arbitrabitur. Notabis etiā hic iustus raro mala improuisa euenire. Iob. 6. Quod verebar (inquit) accidit. Et hic Abraham mala seminis sui ostēdit, Deus: ita quod vtraque illis ante demonstrat, scilicet bona, & mala: bona, vt gaudeant; mala, vt caueant ab eis, aut certè æquo animo ferant.

Tu vades ad patres tuos integer. Nouit Dominus bonos auferre prius, cum mala est mūdo illaturus. Vnde Isaia 57. Iustus perit, & non est quisquā, qui ponat super cor, & viri misericordes congregatur ad populum suum, & non est, qui intelligat. Quia propter malum mūdo venturum congregatur

stus ad patres suos.

Quia nondum completa est punitio Antioriorū. Admonet locus iste, malos à malo tandē cessare, ne tēpus dilata punitio implant. Atque etiam aduerte Dei patientiam, quæ tam longo tempore peccatores ad pœnitentiam expectat.

In die illa percussit fœdus. Admonui aliās, quare fœdus inire, dicatur fœdus percutere: quod. s. dum iniretur: victimæ percuterentur, & iugularentur. Et est hic tertia promissio terræ signo firmata, vbi nō dicit, dabo, sed dedi.

IN CAP. XVI. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Decem enim clausit me, aut retinuit Dominus. Hoc enim verbum, hasar, significat. Vnde illud. 2. Paralipome. 14. Vbi nostri significationē verbi mutare volunt, interpretantes: Dominus Deus noiter es tu, non, Iahasor. i. dominabitur tecum homo. Sic verte, non prohibebit tecum. i. te homo, ne. s. nobis auxilio sis, aut te adiutore, non prohibebit homo.

Si forte filios suscipiam ex ea. Hebraicè habetur fortè ædificabor ex ea. Vocat Hebraismus filiū ben, à, banah, quod est ædificare: quod sit quasi patris ædificium filius. Quemadmodum enim domus ædificatur, & facta vna, aliæ illi coniunguntur, & quanto plures, tantò maior est domus: ita familia crescit, adiungendo filiis filios. Quare familia vocatur domus: quoniam ad modū domus ædificatur, & multiplicatur. Et nostri vsque hodie familiam, domum vocant, quam ob rem Hebraismus vocat domum ædificare, multiplicare sobolem: vt patet. 2. Samuel. 7. Vbi Natham dicit Dauidi. Et annuntiat tibi Dominus, quod domum faciet tibi. i. familiam multiplicabit. Et paulò inferius. Domus serui tui, erit stabilita coram te. Quare illud quod dicitur Exod. 4. de obfetricibus: quod, quia timuerunt Dominum, ædificauerit illis domos, intelligendum est, quod familias earum multiplicauerit: vt ibidem dicemus. Sic Rachel infra cap. 30. dicit eadem verba Iacob viro suo, quæ hic Sarai Abraham. Ingredere ad ancillam meam, & pariet super genua mea, & ædificabor etiam ego. s. sicuti soror ex alia. Quem Hebraismus in alios scripturæ locos serua: quoniam non repetemus, nisi locus exigat.

A sine decem annorum. Hebraismus est. i. finitis 10. annis à sua habitatione in terra Chenahan.

Sibi in vxorem. Nō quasi adulteram, sed in vxorem: iam enim licitum reputabatur, plures vxores habere.

Despecta est domina sua. Admonui supra verbum, calah, significare alleuiare, leuem reputare: despice-re. Et dictio, gebirah, nō tam dominam, quàm præualentem significat, seu superiorem. Et quod sequitur.

In oculis eius. Idem est, quod coram ea, nō enim reuerebatur eam, vt antea.

Oppressio seu subuersio mea, super te. Admonui supra cap. 6. ignotam esse propriam significationem nominis chamas. i. oppressio. Videtur tamē oppressionem, aut punitioem significare. Vnde hic sensus est: punitio mea, aut subuersio super te. i. tū dabis pœnas oppressionis, qua ab ancilla mea nūc opprimor: quoniā tui causa superbit. s. quia concepit ex te. Aut punitio mea. i. mei causa super te, seu mei gratia punicris.

Dedi ancillam meam in sinu tuo.] id est, ad latus tuum: ubi est hominis sinus, aut in sinu tuo. i. tibi eam coniunxi: quemadmodum res, quam in sinu habemus, seu intimè.

Iudicet Dominus inter me & inter te.] id est, ius dicat, culpabilem puniendo, aut ius pro me dicat contra te, & est Hebraismus.

Ecce ancilla tua in manu tua.] id est, in tua potestate, quod manu ostendatur potestas vindicandi, & puniendi.

Quod bonum est in oculis tuis.] i. quod placuerit tibi, aut quod tibi bonum videtur.

Et humiliavit eam Sarai.] Sic melius veritas, quam affligente eam Sarai.

Fugit a facie eius.] Verbum, barach, significat fugere, aut velociter transire. Inde, beriah. i. vectis sic à veloci transitu dictus aut à fugiendo, cum retrahitur, videtur enim fugere, & reuerti.

Intra fontes in via Sur.] Videtur Sur esse nomen deserti loci, inter Aegyptum & Harabiā: quod multi dicunt esse Echan.

Hagar ancilla Sarai.] Dicitio (Ei) videtur esse vocantis adverbium.

A quo venisti. (i. loco? Et humilia te.) Idè verbum, f. hanah, quod hic nostri vertunt humilia ponitur supra, ubi verterunt affligente eam Sarai, Sed cum hæc significatio ibi optimè quadret, ut iā diximus: non video quare mutetur.

Vocabis nomen eius Ismahel.] i. audiet Deus, quoniam Dominus vocem, seu afflictionem eius audierit, quod statim explicat more suo, & pro afflictione, tu lege humiliationem tuam.

Erit sylvestris homo.] Verbum, para, à quo (père) i. sylvestris, significat fructificare: ut patet Holec 13. Ipse inter fratres, Iaphri. i. fructificabit: tum etiam, quia, parah, videtur esse eiusdem significationis, idem significat. f. fructum (père) verò dicunt Hebræi significare asinum sylvestrem: & per translationem hominem sylvestrem ut Iob. 6. Nunquid rudet (père) i. asinus, seu onager? Si tamen allusio debet esse significationis nominis ad verbum: putarem potius significare animal secundum, aut crescens. Vnde (par) significat iuencum, quod eiusdem significationis esse videtur. Dupliciter ergo potest verti locus iste. Primò sic. Ipse erit sylvestris homo. Cui sensui concordant sequètia. f. manus eius in omnes, i. contra omnes, & manus omnis, pro omnium, in eum. Si verò significet fructificans animal: tunc sensus est. Ipse erit fructificans homo. Nam Hagareni maximè fructificant inter alias gentes propter vxorum multitudinem, quæ eis permittitur, & omnibus aliis bella indicere videntur: utpote quibus lex præcipit gladio legem defendere. Et quod sequitur hunc sensum habet.

Manus eius in omnes.] Nam propter filiorum copiam manus eius erit contra omnes & cætera. Possit etiam verti.

Ipse erit fortis homo.] quale est (père) id est, illud animal.

Iuxta faciem omnium fratrum suorum habitauit.] i. eis videntibus, neq; potentibus prohibere, aut prope fratres suos habitabit: ita ut possit ab eis videri. Vocat autem fratres eius filios Abrahæ alios: iuxta quos habitauit, infra enim dicitur, eum cum Isaac interfuisse exequiis Abrahæ, & supra cap. 11. habes similem locutionem: ubi de Haran dicitur fuisse mortuum super faciem patris sui, id est, eo superstitite, & vidente.

Et vocauit nomen Domini loquentis ad eam.] Alij, &

inuocauit nomen Domini loquentis ad eam.

Tu Domine videns me. i. humilitatem meam, aut videns me misericorditer.

Quoniam dixit: nonne etiā hic vidi posteriora videntis me? Videtur quod Angelus noluerit ei faciem ostendere, sed cum recederet, sibi posteriora ostendit: quemadmodum Dominus Moſech, & idè dicit se vidisse posteriora videntis se. Aduerte tamen, quod dicitio, halom, à qua halom, significat contundere, aut onerare: ut Iudicum. 5. tunc hamelu. i. contrita sunt vngulæ equorū. Et Isaia 28. (halè Iaijn) i. onerati, aut cōtriti vino, & si halom, esset hic huius significationis, sensus esset. Nonne etiam cōtritio. ferit mihi, quoniam vidi posteriora videntis me? Quicumque enim Dominum videbat: se moriturum arbitrabatur, ut infra dicitur. Quia tamè dicitio, halom, inuenitur in multis Scripturæ locis significare (hic) ut Exod. 5. ne appropinques, halom. i. huc. Si Iudicum. 18. Quis adduxit te, halom. i. huc, ideo arbitrator pro adverbio vertendum. Est ergo sensus. Et vocauit nomē Domini loquentis ad se. Tu Domine videns me. i. afflictionē meam quoniam dixit. Nonne etiam hic vidi posteriora videntis me. i. terga angeli, qui vidit me ad consolandum me, aut post videntem me. i. postquam ipse me vidit: vidi eū. Sed quare vocat Deum videntem se: cum visa esset ab eo: dicendum, quod vocat Deum videntem se, quod ab ea fit visus, & quia vidit eam.

Propter quod vocauit puteum.] Puteum viuientis. i. Dei, qui semper viuunt: videntis me. i. meam humilitatem. Duobus nomen imposuisse videtur. f. Domino, & loco: & Dominum vocauit, tu Domine videns me, locum vero puteum videntis me. Et vtriusque videtur rationem reddere in illis verbis: quoniam hic vidi posteriora videntis me: quia vidit, & visa est, vocauit locum à visione.

Ecce est. f. puteus inter Cadès & inter Bared.] Est autem, Bared, locus medius inter Chebron, & Cadès: ut aliqui dicunt, & infra. 21. capite habes descriptum locum, ubi habitauit Ismahel.

Vocauit Abram nomen filij sui Ismahel, aut quia ab Hagar didicerat ab angelo impositum, aut à Deo edoctus.

Filius. 86. annorum. id est, 86. annos natus.

IN CAP. XVI. AD MORES

ANNOTATIONES.

Abit ancilla Aegyptiam.] Ostēdit locus iste fuisse ab initio mundi seruitutem, & maledictionem Noach impletā in filiis Cham, quorū vnus fuit Misraim, à quo Aegyptij.

Prohibuit me Dominus, ne parerem.] Audis hic, quod superius annotauimus, viros videlicet sanctos omnia bona, & mala in Deum referre: etiam naturalia: ut quæ admodum prolem se à Deo habere gaudēt: ita & sterilitatē ab eo esse cognoscunt, & de prole exemplum habes infra. 30. ubi Leah dicit. Dotauit me Dominus dote bona.

Ingrederere ad ancillam meam.] Manifestè ex hoc loco colligimus, sanctas scēminas non zelasse viros suos quondam, quemadmodū nunc. Similiter ostēditur amor: quem ad eos habebant, à quibus semē, etiam per ancillas, habere volebant. Tertio, quā naturalis sit scēminæ pro amor. Vnde querela illa Rachelis infra capite. 30. Da mihi liberos: alioquin moriar.

Vs saltem ex ea adificer.] Hinc ardor ille constituendi

endi domum, & sollicitudo relinquendi post se hæredē, in quo domus permaneat, & prolis augendæ. Similiter considera, quam parum libidinis erat sanctis scēminis illius temporis. Et videtur ex hoc loco haberi tunc temporis non licuisse addere secundam vxorē priori, sine prioris cōsensu. Cum. n. corpus viri totum sit vxoris, & possit eo vti cum voluerit, videtur vir iniurius vxori esse, si sine eius consensu aliam vxorem accipiat: ideo sanctus senex noluit ad Hagar intrare, nisi conscia & rogante vxore.

Et audiuit Abram vocem Sarai.] Docētur hic etiam viri aliquando obedire voci vxoris: cum non cōtra diuina præcepta suadent: quemadmodū Eua Adæ.

Cum ingressus esset ad Hagar, concepit illa.] Commune est, ut iuuenula seni iuncta, prolem edat, & multiplicet.

Videns se gravidam, vilipensa est domina eius ab ea.] Admonetur hic qui seruos habent, non nimis delicatè eos nutrire, ne se, aut vxores despiciant. Hoc enim cōmune est, ut seruos in dignitate constitutus, dominū vilipendat. Propter tria (ait Salomon) mouebit se terra, scilicet, propter seruum, cum regnauerit, propter odiosam mulierem, cum fuerit in matrimonium assumpta, & propter ancillam, cum fuerit hæres dominæ suæ.

Oppressio mea super te.] Audiant verba hæc iudices, audiant Reges, & qui alios in officio continere tenentur, scilicet se daturos pœnas propter mala, quæ impotentibus fiunt. Similiter illos, cuius fauore freti mali, mala perpetrare non timent. Et hoc loco stabilire licebit, quod Theologi dicunt, eos ad restitutionem teneri, qui cum ob stare malis ex officio teneantur, non obstant sed dissimulant.

Iudicet Dominus inter me, & te.] Timendum valde est, cum eo contendere: qui causam suam prosequi nolens eam diuinæ iustitiæ derelinquit: quoniam horrendum est incidere in manum Dei viuientis. Hebr. 10. Et difficilior est cum Deo, quàm cum homine pugnare. Putant homines secum bene actum hic esse, cum pars nolens causam suam prosequi, iustitiæ relinquit: cum qua tamen difficilior agendum esset, quàm cum parte. Prosequitur enim iustitia humana alterius causam repidè valde, quasi non sit magis sua, quàm partis. Audiant isti Dauidē in morte legantem Salomoni. Tu (inquit) nosti, quid fecerit mihi Ioab, quomodo occiderit duos viros meliores se. Non dixit tu nosti, quid fecerit Ioab, Abnér, & Hamas, sed mihi: quoniam optimè nouerat sanctus Rex, homines hominibus iniurios magis iustitiæ iniurios esse, quàm parti. Cognoui (ait iustus) quia faciet Dominus iudicium in opis, & vindictam pauperum. Cum enim Aharón, & Miriam aduersum Moſeh murmurassent, tacuit ille, sed Dominus, Moſeh contra eos causam egit, & Miriam lepra impleuit. Num. 12. Sic Luc. 10. Cum Maria à sore accusetur: noluit respondere, sed causam suam iustitiæ diuinæ commisit. Sic Dominus eam excusauit cum accusaretur à Pharisæo, & discipulis. Vnde iterum Dauid ait. Fortitudinem eius. f. aduersarij mei, ad te custodiam, id est, tibi relinquam, quoniam impar illi viribus sum: tu verò superior, & fortior qui eum faciliè superare potes. Sic sapius Dauid Sauli dixit, Iudicet Dominus inter tue & te: ac si diceret, causam meā (tibi viribus impar) prosequi non valeo: ideo eam diuino iudicio committo: à quo faciliè te posse superare credo.

Ancilla tua in manu tua.] Vxoris munus est ancillas castigare, neque hoc debent viri prohibere, aut sese earum punitioni immiscere: quemadmodum

seruorum punitioni: viri, non vxoris est.

Cum humiliaret eam Sarai.] Castigandi sunt moderatè serui: ne eos, & eorum ministeria perdas: dum fugiunt. Docemur etiā, quam difficile sit, seruum, qui semel in honorem euectus est, humiliare.

Reuertere ad Dominam tuam.] Ecce quo pacto sancti curæ Deo sint: ut etiam fugitiuos eorum seruos ipse requirat, & restituere curet. Vbi simul docemur omnes, cum seruum, aut subditum de prælato suo conuerentem audimus, aut ab eo fugientem inuenimus, nō irritare, aut exacerbare aduersus dominum, sed potius delinire, & ut ad dominum reuertatur, & eum patienter ferat, admonere.

Et humilia te sub manibus eius.] Nihil melius est seruo, quàm se domino suo humiliare. Vnde & puer Domini dicebat. Psal. 114. Humiliatus sum, & liberauit me. Et 1. Pet. 5. Humiliamini sub potenti manu Dei: ut vos exaltet in die visitationis.

Multiplicando multiplicabo semen tuum.] Admonui superius 13. ca. quid muneris sit, sanctis & iustis adherere. Et nunc hic quid valeat illis seruire: quoniam propter Abram multiplicatur semen Hagar. Et soluit Dominus omnia ministeria, quæ iustis fiunt, Quo etiam docemur. Deum bona ministeria seruorum: etiam si sint debita, & hominibus fiant, persolvere, modò homini propter Deum seruias, aut Deo in homine. Vbi etiam docemur, Deum statim consolari eos: quos mundus conturbat & humiliat. Et etiam constat, quàm bonus consolator sit Deus.

Vocabis nomen eius Ismahel.] Ecce quàm velit Deus eius beneficia memoriæ nostræ commendari, & voluisse: ut ex nomine filij, recordaretur Hagar muneris sibi ab eo collati.

Manus eius in omnes.] Commune est, ut omnes aduersentur ei: qui omnium aduersarius est.

Vocauit nomen putei viuientis, & videntis.] Nō fuit immemor accepti beneficij, sed vt eius recordaretur: puteo nomen beneficij impositum, quod etiam superius admonuimus: omnia volunt iusti sibi beneficia Dei referre.

Vocauit Abram.] Expectatur semper in arduis sententia viri. Sic Lucæ 2. Voluerunt vocare Ioannem Zachariam, & licet mater dixerit, eum Ioannem vocandum, innuerunt tamen patri, quem vellet eum vocari, & quod ille scripsit nomen, puero inditum est.

IN CAPVT XVII. ANNOTATIO AD LITERAM.

Go Deus, aut, fortis omnipotens, ambulacoram me.] Multa ex cognitione significationis nominis, saddai, quod nostri omnipotentem vertunt: pendere videntur: ideo examinanda est significatio eius, quæ meo iudicio, vsque hodie nostris, & Iudæis ignota est. Sunt autè inter Hebræos, qui dictionē cōpositam esse putant, f. à (sin) litera, quæ est cui, & à, dai, quod est sufficientia: ut idem sit, saddai, quod cui sufficientia. Alij verò vnicam esse dictionem asserunt, sed de significatione disceptant, dū alij omnipotentē, alij fortē vastatorem interpretantur. Sed miror cur, omnipotentē significare dicāt, cum radix eius nihil, quod omnipotentæ conueniat, significet. Nā si radix sit (Sad) quod est māma, significabit Deū, quatenus ab eo bona fluunt, vel ut est dulcis: quale est lac. Si verò à, saddad, quod est suggere: vel prædari: nam qui prædat, bona eius, quem deprædatur suggere videtur. Significabit Deum, quatenus prædatorem, Mihi autè melius videtur significare Deū: quatenus benefactor

est, & quatenus ab eo cuncta bona procedunt: quemadmodum ab vberelac. Moueor autē primò ex nominis radice, quæ siue fit, sad, siue, saddad, significat vbertatem, aut cui sufficit: vt alij dicunt. Secundo quia infra 35. Dominus dicit Iacob. Ego sum (El saddai). i. fortis à quo bona procedunt, seu liberalis, & statim sequitur: Cresce, & multiplicate, Vbi videtur nominis rationem explicare: quare videlicet fit, el saddai, quoniam crescere facit, & multiplicat bona, cui vult. Idē cap. 28. sequēti vbi Isaac benedicens Iacob, dicit, El saddai, benedicat tibi, & crescere faciat te. Tertio quia Exod. 5. Dicit Dominus Moſeh. Viſus ſum Abraham, Isaac, & Iacob in el saddai, id est, in fortem beneficium, sed in nomine meo, iehouah, quod est destructor, seu punitor: vt aliās diximus, capite, scilicet, primo huius libri, & fusius decimus Exod. 6. Non sum notus eis Quod nomen tunc ostendere volebat in punitio- ne Paroh & Aegyptiorum, vt ibi dicitur. Est ergo locus iste sic reddendus. Ego fortis beneficium seu liberalis, plenus omnibus bonis, aut Ego fortis exuberans, & quoniā talis sum: ambula coram me, timendo me, ac si seruus coram Domino suo ambularet, & esto perfectus, vt. f. nihil omittas eorum quæ tibi præcepero, nihil tibi desit, vt. f. dignus sis bonis, quæ tibi facere decreui & pollicitus sum. Lucæ 2. Est similis locutio, vbi Zacharias dicit. In sanctitate & iustitia coram ipſo, omnibus diebus nostris. Et est Hebraismus: de quo suo loco diximus. Et videtur significare: time me, quemadmodum seruus coram Domino ambulans, aut ministra mihi: quemadmodum seruus Domino. Solent enim serui expediti coram dominis ambulare iuxta illud Ezech. Memento quomodo ambulauerim coram te, id est, seruierim tibi.

Multiplicabo te in valde valde. Id est, vehementissimè, cum in prole, tum in substantia, & opibus.

Eris in patrem multitudinis gentium. Non solum Iudæorum, sed etiam gentilium: vt Paulus interpretatur, & ex textu conuincitur, etiam secundum carnem fuisse patrem multarum gentium. Nam Hagarēni omnes ab eo sunt per Hagar. Alij verò per filios Cheturæ, Hebræi dicunt, quod non est sensus, quod erit pater gentilium, sed quod multā gentem generabit ex Irahelitis.

Non vocabitur amplius nomē tuum Abram: quod est pater excelsus, sed Abraham: quod est pater populorū. Et nomē est compositū ex Abram, & hamon, & dicendū erat (Abrā hamon) verūm ad cacophoniam tollendam, duæ literæ e medio subtrahuntur.

Multiplicabo te. Verbum, parah, potius fructificare, quā multiplicare, significat: vt primo capite huius libri annotauimus: quare vertendum est. Fructificare faciā te valde valde, id est, vehemētissimè.

Dabo te in gentes. Id est, faciam ex te multas gentes oriri, & reges ex te egredietur, scilicet reges Irahel & Gentium.

Inter me & inter te, & inter semen tuum. Sic factum est quod Dominus pepigit fœdus cum Abraham, vt in fine huius cap. patet, & cum semine eius. Exod. 24. Et statim ostenditur in quo pactum consistebat, scilicet quod Abraham esset eum habiturus in Deum, & Deus daturus illi terras illas.

Terram peregrinationis tuæ: & omnem terram Chanaan. Quia Abraham non totam terram lustrauerat peregrinando: ideo dicit totam terram Chanaan.

In possessionem perpetuam. Dicitio achuzath, id est, possessio, nō possessionem, sed comprehensionem:

proprie significat, quemadmodum, achaz, comprehendere, & apprehendere, & sumitur hic pro occupatione. Vocat autem se hic Dominus, elohim, vbi de pacto mentio fit: quia vt alias diximus, elohim, significat Deum, quatenus ab eo mala aliis imprecamur veluti à iudice: quasi se voluerit obligare, ad standum pacto, sub aliqua pena.

Hoc est pactum meum: quod custodieris. Id est, hoc est signum pacti, vt Paulus habet ad Roma. 4. Et inferius explicatur.

Vt circumcudatur in vobis omnis masculus. Verbum (mul) significat scindere, & ex consequenti circumcidere: quod circumcisio, scissio ut rotunda. Psal. 118. in nomine Domini quia, amilam, id est, scindere seu diuidere faciam eos.

Natus domi, & possessio pecunie. i. pecunia emptus. Filio alieni, qui non est de semine tuo. Scilicet si sit seruus tuus, & legendum est. Et emptus à filio alieni. Omnis ergo masculus siue esset filius eius, siue natus domi ex seruo, siue pecunia emptus circumcidendus erat, filius tamen alienigenæ, qui non erat seruus, non erat inuitus circumcidendus, sed si vellet. Vide simile Exod. 12. Succidetur anima eius de populo eius, vel suo. i. morietur. f. aut à Domino occidente, aut à magistratu imperante: quemadmodum fuit postquam Iudæi in regnum sunt euecti. Quidam hoc excidium esse putant, quando quis præmatura morte præuentus obiit, hoc est citra annum 51. Alij, cum quis sine liberis moritur. Videtur autem hic ratio reddi, quare in pactis victimæ iugulabantur, quod videlicet morte dignus esset, qui pacto non stabat: ideo hic Dominus præcipit pacti violatorem succidere. Si autem quæras, cur Deus signum pacti in tali membro expecterit: dicendum, quod quia pactum erat de semine multiplicando: voluit Dominus in membro generationis characterem poni. Sed quod talis esset à Domino occidendus ex duobus constat. Altero, quod Dominus Leuit. 17. pro succidetur anima eius de populo eius dicit. Excidā eam e medio populi sui. Altero, quod Exo. 4. Dominus voluit occidere Moſeh ob omittam filij circumcisionem: quare videtur huius legis transgressor à Domino occidendus.

Sarai uxorem tuam. Sonat Sarai principes mei. Sarah verò, seu, sar, princeps: per quod Dominus ostendere vult se vellet Sarah extollere, vt esset princeps multitudinis gentium: quemadmodum vir eius. Et in huiusmodi nominum immutationibus nihil aliud Dominus prætere videtur, quā admonere eos: quorum nomina mutat: debere de cætero alios se exhibere.

Eris in gentes. Hebraismus est, pro multiplicabit prolem.

Et risit. Non quidem diffidens, sed comparando senium filio, aut generationi.

Filio centum annorum nascetur: Subaudi filius? Viuat coram te. Videtur idiotismus linguæ esse, aut te vidente & conseruante eum.

Vere Sarah. (Abal) verbum significat lachrymari, sed nomen dicunt Hebræi significare verè, sicut & infra cap. 42. (Abal) id est, verè delinquimus contra fratrem nostrum. Et 2. Regum 4. (Abal) id est, verè filius non est ei.

Vocabis nomen eius Lischac. Id est, risus: quoniam riserat ad promissionem.

Et stare faciam. i. firmabo pactū meum cum eo. Pro Iſmahel exaudiui te. quia dixerat. Vtinam viuat Iſmahel coram te.

Benedixi ei, scilicet dando prolis copiam.

Et fru

Et fructificare faciam eum, & multiplicabo illum: ac si dicat dabo prolem, & in copia.

Et principes. Melius & germanius eleuatos. Nam à (nassā) quod est portare, eleuare, venit (nessim) id est, eleuati & principes, quod super alios eleuati sint.

Quem pariet tibi Sarah tempore isto. Radicem, mohéd, Hebræi ponunt (lahah) quod est constituere, conuenire, maximè ad tempus statutum. 2. Samu. 20. Et tardauit (mim mohéd) i. à constituto: quod constituerat ei. Videtur ergo significare tēpus certum, seu constitutum: vnde verti posset: quem pariet tibi Sarah ad constitutum hoc, scilicet, tempus. Et significatio nominis videtur explicari. 2. Samu. 24. Dedit Dominus pestem in Iſrael, à mane vsque ad tempus (mohéd) id est, statutum.

Iuxta Abraham. Quoniam fortè federat apud eum, aut à super Abraham, quoniam de cæto ei loquebatur.

In robore diei huius. Id est, in ipsomet die, aut dum adhuc ille dies duraret: vt aliās capitul. 7. huius libri prædiximus.

IN CAPVT XVII. ANNOTATIO AD MORES.

Ego sum Deus liberalis, aut, fortis beneficium. Non solum sum fortis ad mala puniendā, sed etiam ad largiendā bona amicis. Ne putaret homo se in vanū laborare in cultu veri Dei: ostendit se Dominus largum in muneribus seruis suis. Nouit. n. pius pater nos non aliter illi seruitoros, nisi ab eo bona speremus, & mala timeamus. Sic supra cap. 15. Ego scutum tuum, & merces tua magna nimis. Vbi simul docet, qualiter homines alliciendi sunt muneribus, & promissionibus ad fidem, non minis, & terroribus: & considera (quæso) hominum diffidentiam: quod nullo pacto sint Deo seruituri, nisi merces in manu eius præcedat. Nam ante ministerium præmium præcedit: ideo dicit. Ego sum Deus fortis beneficium: postea sequitur.

Ambula coram me. Docet nos hic Dominus viā totius perfectionis: vt, scilicet cogitemus Dominū Deum semper præsentē. Et expende hoc. Si enim Rex, aut magnus Dominus altaret operibus tuis, aut verbis, auderēsne facere, aut loqui aliquid turpe, aut inhonestum? Minimè: imò neque mustitare. Hoc ipsum de Deo tuo cogita, qui non solum factis & verbis, sed & intimis cogitationibus tuis præsens adest, & verere in oculis eius dicere, aut facere: quod homine præsentē facere: aut cogitare nō auderes. Audi Dauidem. Fiat (inquit) cor meum immaculatum: vt non confundar, cum, scilicet me Dominus viderit turpia cogitantem. Et alius quidam Sapiens. Beatus vir (inquit) qui in sapientia morabitur, & in iustitia meditabitur, & in sensu cogitabit circumspectionem Dei.

Esto integer seu perfectus. Ecce quales Deus vult amicos suos esse: vt, scilicet nihil illis desit ex iis, quæ ad perfectionem pertinent.

Dabo pactum meum inter me & te. Ad quid quæso Domine, cum seruo pacisceris, & tot ac tanta illi bona promittis? Nōne ipse, etiam si nihil promiseris: iure creationis, tibi cuncta, ac seipsum debet? Ostendit locus iste, quā malè debita Deo nostro soluamus. Nōne creditor debitorem illum malè soluturum crederet: cui ad soluenda debita plura oporteat donare quam essent debita? Verè ita

esset. Hoc Deum facere nobiscum videbis: qui vt illi obsequia debita præstemus, maioris momenti bona nobis promittit, & præstat: quā sunt ministeria nostra. Neque solum temporalia, sed æterna. Opus meum vix est vnus horæ, multisque debitum modis, & tamen præmium illius est: quod neque oculus vidit, neque audiuit auris, neque in cor hominis ascendit. Vbi simul expende, quot modos inuenit Deus tuus, ne te suis bonis propter peccata tua priuaret. Licet enim cuncta nobis sub conditione pollicitus sit: voluit tamen pactum addere: vt si aliquando deficeremus: ille sui pacti memor, defectus nostros perpetuè traderet obliuioni. Vnde, & sanctus Moſeh, vt populo peccati remissionem obtineret: pactum cum patribus factum Deo obiecit, dicens. Memineris (inquit) Abraham, Isaac, & Iacob: quibus iurasti te terram promissam daturum.

Cecidit Abraham in faciem suam. Docet nos sanctus senex, promissis gratos esse debere: qui vtinam beneficiis exhibitis non essemus ingrati. Est porro hic aduertendum, quomodo Deus continuò euehit, quem semel cœperit exaltare.

Non vocabitur ultra nomen tuum Abram. Consideratione dignū existimo, cur Deus eis: quos ad munus aliquod eligit: nomina mutare solitus sit: quemadmodum Abraham, Saræ, Iacob, & Petro fecisse legimus. Et hoc facere videtur: vt quotiescunque nominis sui memores fuerint: toties in gratiarum actionem prorumpant. Et meminerint mores in melius de cætero mutare.

Multiplicabo te in gentes, & Reges ex te oriētur. Nō fat fuit Domino semē Abraham multiplicare, sed semen excellens illi dedit: vt meminerint Reges muneris: quod à Deo acceperunt: siquidē progenitoribus suis pro magno munere datur, eos genuit.

Statuam pactum meum inter me & te, & inter semen tuū post te. Ex hoc loco colligimus patres se posse pro filiis etiā ad fidem obligare: imò & filios ipsos, & nisi Dominus statuisset, neminē ad fidem cogendum, esset hic nō paruum argumētum filios fidelium posse ad fidem cogi: si parēs pro se, & filiis pacifcerentur cum Deo de fide sua, & filiorum seruāda. Sed quia Deus nō vult coacta seruitia, pactū postea cum filiis renouauit Exo. 24. Similiter docemur hic, posse etiam de religione & cultu cum Deo pacifici. Vbi aduerte, vt iam diximus, pactū inter Deū, & Abraham fuisse, quod ipse, & semen eius ipsum haberent in Deum, & Dominus daret illi, & semini eius terrā promissionis, in possessionem æternam.

Terram Chanaan. Audis terram malis possessio- ribus iurē adimi: vt melioribus detur. Quibusuis etiam bonis infideles: si Deo vero iniurij sint, aut naturæ, posse à Domino spoliari. Quicquid sit de hominibus. Et hæc est causa: propter quam communiter habitatores à sua patria eiciuntur: cum, scilicet creatori, & naturæ iniurij sunt. Creatori quidem, eum non colendo, sed eius loco idōla. Naturæ verò: cum promiscuè coeunt, aut cum iumentis, aut homicidia priuata autoritate perpetrant. Qua de re fusius infra disputabo Leuitic. 18. vbi postquam incæstuosos concubitus Dominus prohibuit: dicit. Ne polluamini in omnibus his: in his enim omnibus polluerunt se gentes: quas ego emitto à facie vestra, & polluit se terra, & visitabo iniquitatem eius super eam, & euomet terra habitatores suos.

Circumcudatur in vobis omnis masculus. Admonet nos locus hic spiritualem omnium membrorum circumcisionem.

Natus domi. Sicut domini, & parentes, suis providere tenentur necessaria naturæ: ita, & quæ ad salutem necessaria sunt. Et ex hoc loco videtur, quod inuitus possit filius circumcidi.

Sarai uxorem tuam non vocabis Sarai. Ostendit textus iste, quantum debeat fœmina laborare, vt viro iusto coniungatur, & quid lucri sit fœminis, sanctis coniungi viris. Vbi etiam nota, qualiter Deus iustis bona sua accumulans.

Cecidit in faciem suam, & risit. Mirum est quanta Deus tolerat iustis, quæ forsitan aliis non toleraret.

Nunquid filio centum annorum nascetur filius? Solent viri iusti ad extollenda beneficia diuina: quasi impossibilia ostendere: quemadmodum Moyses Num. 11. dicit Deo pollicenti carnes ad mensam integrum populo. Nunquid pecudes, & boues iugulabuntur eis, & sufficient eis? Aut omnes pisces maris congregabuntur ad eos? Habent enim sancti mirabiles modos extollendi Deum, in beneficiis, quæ ab eo accipiunt.

Vtinam viuat Israhel coram te. Contentos se esse fatentur verè humiles paruis muneribus Dei, sed ipse non contentus est eis parua donare, aut data cõseruare, sed maiora, & quæ ipsi non suspicati sint, præstare solet. Similiter aduerte, sanctos parua munera Dei, magna reputare. Solent etiã parentes naturales filios curare: præsertim cum alios non habent.

Statuam pactum meum cum eo. Licet Israhel esset primogenitus, nõ tamen placuit Domino cum eo pacisci: quoniam filij ancillarum, matres referre solent, & mores matris potius, quàm patris sequuntur.

Et pro Israhel exaudiui te. Habes hic, quàm breues fuerint sanctorum orationes, & quàm facile à Deo exaudiantur, & plura, quàm petant, illis concedantur à Domino. Solùm dixerat sanctus senex. Vtinam viuat: Dominus autem non solùm vitam, sed seminis propagationem, & nobilitatem maximam pollicetur.

Quia semen Abrahæ. Non propter matris sanctitatem, vt discas, non tantum verba in oratione valere: quantum vitæ sanctimoniam.

Pariet tibi tempore. hoc: anno altero. Non differt Dominus Deus cõmuniter, quæ pollicetur sanctis, quin & certa signa tribuit ad consolationem eorum.

Talut Abraham Israhel. Admonui supra, quàm solliciti sint sancti seruare præcepta diuina, Nam: eodem die: quo Deus illi circumcisionem præcepit eodẽ omnes masculos domus suæ circumcidit. Quo exemplo nos arguit: qui præcepta Dei aut negligimus, aut in aliam diem differimus, & sic Deus curauit certa die eius semen ex Aegypto liberare. Nã expletis 430. annis eodem die egressi sunt inde, vt dicitur Exod. 12.

IN CAPVT XVIII. AD LITERAM ANNOTATIO.

N quercubus Manré. Admonui superius dictionem, elon, significare arborem fortem: quæ cūque illa sit. Nostri communiter quercum vertunt. Ex verbis tamen Isa. 2. cap. Videtur significare arbore eleuatã: vbi dicitur. Dies Domini super omnem superbium, & excelsum, & eleuatum, & humiliabit se, & super omnes cedros Lebanon sublimes, & eleuatas, & super, aut contra omnes, alonẽ. i. quercus, aut pinus bassan. Sunt qui planitiem vertunt, sed non tam germanè iudicio meo. Erat autem in loco: vbi Abraham morabatur;

quercum multitudo, aut pinuum. Et aduerte, quòd vallis hæc manré ab Hebron sex stadiis distat, in qua valle vsque ad Constantini tempora quercus ostendebatur: sub qua Abraham Dominum hospitio recepit.

Leuauit oculos suos. Videtur, quòd via publica esset super tabernaculum Abrahæ: nã ipse morabatur ad descensum collis, & quia domus erat ad latus collis, & via in summitate, aut in superiori parte, quã esset domus: leuasse oculos f. ad viã dicitur. Angeli. n. fingebant se velle præterire domum eius, per viam publicã: ideò cucurrit senex ad eos detinendos. & videtur cognouisse esse Angelos.

Stantes super eum. Forsitan è regione domus eius substiterunt.

Non transibis à iuxta seruo tuo, aut, à super seruo tuo. Sic in Hebræo est. i. per viã superiorẽ domo mea, aut postquã tam propinquè ad me venisti, nõ transibis à iuxta me ieiunus. Et loquitur vni: quia ille videbatur præcipuus, & honorabilior inter tres.

Innitimini sub arbore. i. sedete sub arbore innixi ei: seu appositis dorso arbori. Verbum, sãhã, propriè inniti, aut recumbere significat, & loco magis quadrare videtur recubere, quam inniti, vt fit senius & recumbite sub arbore, quoniã illo tẽpore homines comedebant recumbentes: vt ex multis scripturæ locis constat. Sic 2. Sam. 1. Saul, nissã. i. recubebat super lanceã suam. f. fessus, quasi super baculum innitens. Si tamen legas, innitimini, non erras.

Fulcite cor vestrum. Verbũ, sãhad, fulcire qualitercunq; significat, siue fulcias domũ columnis, aut fulcris, siue corpus tuum pane & vino. Prouerb. 20. (vesahad) i. & fulcietur in misericordia solium eius. Inde, mishad. i. fulcrum, cui domus aut aliquid innititur, & fulcire cor, est illud lassum refocillare.

Propterea transitis super seruum vestrum. id est, iuxta domũ serui vestri, vt. f. ab eo aliquod ministeriũ reciperetis. Aut super seruũ vestrũ. i. superiori via.

Festina. (& hic fit punctus.)

Tria sata farina simla misce. Dicitio, seah, genus certæ mensuræ significat, sed quod illud fit ignoratur: ex pretio tamen videtur non fuisse magna, quoniam siclo vendebatur, vt dicitur. 2. Reg. 7. Licet etiã ibidem sit cõiectura aliqua fuisse magnã: quoniam Elisæus tanquam miraculum prædicebat, sequenti die satum siclum valiturum: cum tunc temporis esset valida fames, & ipse abundantiam futuram prophetaret tantam, vt satum valeret (sechel.) Aliqui vertunt modium. Hieronymus aliquando staterem. Etiam ex hoc loco videtur fuisse mensura parua, quæ sufficeret ad prandium trium virorum (soleth) verò, florem farinæ significare dicitur: quã simlam Latini vocant. De qua Martialis. Nec poteris simila dotes numerare, neque vsus.

Consperge & fac subcinericios panes. Vnica est dicitio in Hebræo. f. hugoth, quã nostri vertunt, subcinericios panes: nos vocamus (bolos de soboralho. Potest etiã significare placentas: quas nos, Bolos, vocamus, sed coniectura est Hofæ. 7. significare subcinericios panes: vbi dicitur. Ephraim fuit (hugah) i. panis subcinericius, non reuerfatus.

Festinauit ad faciendum illum. id est, ad præparandum. *Secundum tempus vitæ.* i. modo vita duret, vsq; ad illud tẽpus, & est modus loquendi, quemadmodum Latini dicunt. Faciã hoc, Dẽo volente, aut vita comite, vsque ad illud tẽpus, & more hominum loquitur, licet immortalis sit. Aut secundum tempus vitæ, ad Abraham, & Sarah refertur, ac si dicat: Modo tu, & vxor, viuatis illo tempore.

Et ipsum,

Et ipsum, scilicet ostium, erat post ipsum. f. Angelum, qui loquebatur. Possset etiam verti. Et ipse, scilicet, Angelus erat post ipsum. f. ostium. i. inter Sarah & Angelum erat ostium inter medium, sed prior expositio est simplicior.

Senes venientes in dies. Explicat Scriptura more suo, quod obscurè dixerat, Senex.

Cessauit vt esset Sara via mulierum. Id est, consuetudo. Dicitio tamen, orach, viam significat: vt patet Psal. 16.

Post veterascere meum. Id est, postquam conueni. Verbum, balah, significat veterascere, aut detritum esse.

Quare hoc? scilicet dicitur meum. Risit Sarah. Sic est in Hebræo, & sensus est. Quare risit promissionem.

Num etiam vere pariat? Et ego senui. Dicitio vnam, quam nostri vertunt (vere,) videtur habere pronomen affixum meum, & quod litera sit vertenda hoc modo. Nunquid etiam verum eorum, scilicet angelorum dictum tantum, aut nunquid etiam veritas eorum, quæ iste mihi dixit, erit.

Nunquid absconderat à Domino, quidquam? Non sciunt Hebræi propriam significationem verbi (palã) ideo dicunt significare mirificare, difficile esse, absconditum esse, & separare. Si quis tamen bene consideret: videbit propriè significare separare, & ex consequenti, abscondere: quod id, quod est absconditum à nostra notitia: separatam sit, quæ significatio omnibus locis: quibus verbum ponitur, conuenire videtur: vt Exod. 33. (veniphlinu) id est, & separabimur ego & populus tuus, ab omni populo. Hic verò pro abscondere ponitur. Possset etiã verti. Nunquid Deo separabitur, id est, prohibebitur verbum, vt, scilicet, non posse illud facere? Et sumitur verbum pro re. Primo verò modo sensus est. Nunquid absconderat à Domino verbum, vt. f. illud non audiat: etiam si in occulto dicatur? Et respondet ad id, quod Sara dixit. Non risi.

Ad statutum, scilicet tempus: reuertar ad te. Negauit Sarah. Dicitio, chachas, significat propriè negare quod dixeris, aut pollicitus fueris, & quia mētens in promissis, videtur ea negare, significat ex consequenti mentiri.

Abraham ambulans cum eis, ad dimitendum eos. Ex hoc loco colligitur, quàm antiqua sit illa consuetudo: quia consueuimus nobiles deducere, & cum eis ad aliquod spatium ambulare eos comitando.

Propterea quod præcipiet filiis suis, & domui suæ post se, vt custodiant viam Domini. Assignat rationem, quare velit ei reuelare punitionem Sodomorum. Nam videns punitionem iniustorum, præcipiet filiis suis seruare iudicium, & iustitiam. Non plenè constat ex Hebræis discrimen inter, sedacah. id est, iustitiam, & mispat, id est, iudicium, nisi quod (mispat) videtur significare actum iustitiæ, seu iudicium actuale, quo tribuitur vnicuique quod suum est, & aliquando punitionem, sedacah, verò, id est, iustitia: importare videtur immunitatem & munditiam à peccato. Aliqui dicunt significare iustificationem. Et per viam Domini, voluntatem eius, & legem intelligit.

Clamor Sedom & Hamorah: quia multiplicatus est, & peccatum eorum, quoniam aggrauatum est valde, venit ad me. Contextus videtur indicare, quod sumitur hic clamor pro rumore, & loquitur Deus more principis: ad quem rumor peccatorum expectantium punitionem venit. Nam infra sequitur. Descendam nunc, & videbo, an secundum rumorem: qui venit ad me fecerunt. Aut clamor Se-

dom, & Hamorah. f. venit ad me, quoniam multiplicatus est. Vel tertio, clamor sanctorum Sedom, & Hamorah. Quemadmodum supra 4. c. de Abelis, sanguine dixit Chaiuo, sanguinem fratris eius ad eum clamare de terra, sed primus sensus videtur esse germanior.

Videbo, an secundum rumorem eius, qui venit ad me, fecerunt, consummatio. Id est, Si inuenero eos fecisse secundum rumorem, qui venit ad me: erit finis seu consumptio ciuitatum. Noster Sanctes vertit. Videbo, an secundum rumorem eius: qui venit ad me, fecerint consummationem, id est, consummauerint peccata sua, quemadmodum audiui: ac si dicat. Videbo, an peccata consummauerint.

Et si non. scilicet, fecerunt secundum rumorem, aut si non consummarunt. Videbo.

Verterunt se inde viri. scilicet, duo Angeli. Dominus verò, aut qui eum referebat, mansit cum Abraham: vnde sequitur.

Et Abraham adhuc ipse stabat coram Domino, scilicet post Angelorum recessum.

Nunquid etiam perdes iustum cum impio. Possset etiam verti. Nunquid ita disperdes iustum cum impio? Verbum, sapah, propriè significat deficere, cõsumere, & vertendum est. Nunquid etiam deficere, vel finire facies etiam iustum cum impio?

In medio ciuitatis. Id est, intra ciuitatem. Vnde constat, thoeh, nõ semper verè medium significare, Et non parces loco. Hebraicè est. Et non leuabis, scilicet punitionem à loco.

Absit tibi. Hebræi. & nostri dicunt, chalilah, significare prohibitionem, & secundum eos vertendum esset. Prohibitio tibi, vt facias rem hanc. Sed quia huius nominis significatio nullam ad verbum, chalal, quod polluere, & initiari significat: allusionem habet, videtur melius vertere. Pollutio, scilicet, erit tibi, si feceris hoc. i. blasphemabitur, & polluetur nomen tuum ab hominibus, quod videlicet sis iniustus. Sic Ezech. 36. habes. Ingressi ad gentes: ad quas venerunt, polluerunt nomen sanctum meum: dum diceretur eius, populus Domini sunt, & de terra eius egressi sunt.

Nunquid iudicans omnem terram, non faciet iudiciũ. Vult dicere. Iudices particulares, habet qui eorum sententias corrigant, scilicet superiores: tu autem non, qui iudicas omnem terram, & ideo non debes punire iustum cum impio, vt talis sit causa iusti, qualis & impij.

Parcam omni loco. Etiã hic ponitur (nassa) i. portare, & vertendum est. Leuabo. f. punitionem à loco.

Et respondit Abraham. Vixit par Hebraismus sapissimè respondere, pro dicere. Vnde etiam Matthæus cap. 2. dixit. Et responso accepto in somnis: vbi responsum pro oraculo posuit.

Eccenunc, volui loqui. Incerta est significatio propria verbi (Iaal) Communior tamen videtur esse velle: ideo sic vertimus, potius quàm incipere: vt 1. Samuel. 12. Quia (oil) id est, voluit Dominus facere nos sibi in populum. Alij vertunt, incipere. Sic infra pro, incipere verte, Ecce nunc volui.

Loquar adhuc vice. Videlicet vna. Et nota, quòd (paham) verbum à quo, paham, nomen significat frequentatis ictibus calcare aliquid, aut contundere. Vnde illud Iudic. 13. incipit spiritus Domini (lepaham) contere illum: melius veritas, frequentatis pullationibus mouere, seu pulsare illum. Quare (paham) id est, pes, sic dictus à frequentij pullatione, qua terram pullat, esse videtur.

It visus est ei Dominus in quercubus Mamré.] Quam utilis sit viris sanctis heremus, & solitudo, pulchrè ostendit locus iste, in quo Dominus tam frequenter videtur. Vbi simul expende, quam difficile Domino erat Abraham dilecto suo, diu abesse, vel longius.

Ipse sedebat in ostio tabernaculi, in aestu diei.] Vide, quantæ charitatis fuerit beatissimus senex. Ad hoc enim iuxta viam morabatur, vt frequentius hospites: quos reciperet, habere posset, & ne vllus hospitium sine refectione præteriret, ad ostium manebat in aestu diei. Nos autem quælibet aëris intemperies ab operibus charitatis impedit. Si enim pluuia solito durius exuberauerit: domum exire, & Ecclesiam intrare formidamus. Si pauperem videmus: abscondimus nos, & nostra: ne cogamur eleemosynam ei porrigere. De Christo legis Ioannis 9. quod cum pertransisset: vidit hominem natura cæcum. Ille prætereundo videt, nos videndo pauperes, præterimus, ne videamus.

Ecce tres viri stabant iuxta eum.] Sicut homini assueti peccatis, diabolus semper peccandi occasionem offert: quo nefanda desideria possit explere: ita volenti facere bonum Deus materiam obicit: qua bonam voluntatem possit perficere. Si quis enim ebrietati studet: in qualibet domo sibi vinum propinatur. Si lusor: vbique ludus illi paratus est. Si incontinentis, aut lubrici: vbique foemina, quas male concupiscat: se impudicè ingerunt. Sed si misericors, omni loco, omnique tempore videas ei pauperes occurrere. Cum enim sanctus, & pius David interrogaret seruos suos: an de domo Saulis aliquis esset relictus: cum quo misericordia Domini vteretur, statim audiuit. Est filius Ionathæ debilis pedibus. Et expède, quare vocet misericordiam Domini, quam erga domum Saulis volebat exercere. Nostra

in hoc à diuina distare videtur misericordia, quod nostra ad nostros tantum se extendit, diligentes solum eos: qui nos diligunt, amicos, non inimicos. Misericordia verò Domini, præcipue est ad inimicos, qui solem suum super bonos, & malos facit oriri, & pluit super iustos, & iniustos. Sic, & Christo: quoniã pius & misericors erat, vbique leprosi, mortui, hydrofici, & alij variis langoribus detenti occurrerant: sancto autè viro Abraham: quoniã summa erat charitate præditus, nõ solum homines, sed Angeli, imò Deus ipse sese illi in hospitem offerebat. Ex quo discere possumus, quantum Deo placeat hospitalitas. Sed hodie perisse videtur hoc opus misericordie, & ita à nobis abesse: vt nemo aliquem, nisi amicam, aut sanguine iunctum hospitio recipiat, & cum quondam omnium hominum domus, hospitalia fuerunt, nunc communes domus ad hoc deputatæ defuerunt. Neque mihi obiicias furem, sub paupere timere, aut lubricum, sub hospite. Nonne inter Christi discipulos Iudas fur erat, & latro, & forsitan lubricus? Sed nunquid Martha propterea eum cum Christo venientem, ab hospitio expulsi? Cum tamen ipsa & soror, pudicitie suæ iuste timere possent. Sed esto, pauper fur, aut lubricus est, vel vtrunque, & furetur argentum, aut vas. Expende quæso, vtrum daretur argentum, aut vas. Expende quæso, vtrum daretur argentum, aut vas. Expende quæso, vtrum daretur argentum, aut vas. Expende quæso, vtrum daretur argentum, aut vas.

Capiam buccellam panis.] Plura iusti semper exhibent ex bonis, quam promittant. Inuitant eos ad buccellam panis, & instruit solenne conuiuium. Non sic impij. Sed cum multa polliceantur, perpauca exhibent.

Sic facies.] Docentur hic nobiles, non spernere, quæ sibi à seruis hilari animo offeruntur.

Festinauit Abraham.] Quemadmodum iusti ad opera charitatis festinant, sic impij ad opera impietatis. Exurgens (inquit Lucas) Maria abiit in montana cum festinatione. Neque solus festinat Abraham, sed Saram, & puerum festinare cogit, ad opera charitatis. Sic mali non solum seipos, sed etiam vxores, filios, & omnes suos vrgent, ad opera impietatis. Audi Dominum apud Ierem. 7. cap. conquerentem. Nonne (inquit) vides, quid isti faciunt, in ciuitatibus Iehudah, & in plateis Ierusalè? Filij colligunt ligna, & patres accendunt ignem, & mulieres impastant pastam, vt faciant placentas reginæ cæli, & libent libamina diis alienis, vt me irasci faciant?

Tria sata farina similia.] Aduerte hic, qualiter se legit sanctus senex, quod pauperibus erogandum erat, & hospitibus. Nos verò viliores obolum, pecus morbidum, & id genus alia, Deo, & pauperibus tribuere solemus.

Vbi est Sarah vxor tua?] Docet hic Sarah foeminas honestas, vt non se impudicè, aut temerè oculis hospitem

est, amittere. Quid quæso Iudici, in die iudicij dicturus es: cum tibi dixerit. Hospes eram, & non collegisti me?

Si inueni gratiam in oculis tuis: ne transeas à seruo tuo.] Docet nos, non gratiam facere pauperi, eum hospitio recipiendo, sed maiorem recipere: si se ille recipi à nobis permittat. Arbitratur (ait Augustinus) diues magnum bonum, pauperem nactum, si illi diues obuius sit à quo eleemosynam recipiat, & non cogitat, sibi maiorem gratiam exhibitam, quod ei Dominus pauperem: cui eleemosynam præstet: obiectauerit. Pauper à te obolum recipit: tu verò à Deo centuplum, & vitam æternam. Propterea, ille ex tua parua eleemosyna non est effectus diues: tu verò, quia dedisti, factus es iustus, iuxta illud: Disperdit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Quia enim Dominus volebat viduam Sareptanam ditare, Eliam ad eam misit, quasi ab ea panis eleemosynam accepturus: cum re vera potius domum eius intrasset: vt copiam farinæ, & olei ei prouideret. Vbi etiam nos docet, non expectare, vt pauper eleemosynam, aut hospes hospitium deprecetur, sed potius illum ad hæc inuitare, & precibus quasi cogere, quemadmodum illi qui in Emaus ibant Dominum ad hospitium coegerunt, & quidam Pharisæus rogabat Lucæ 7. Quis mihi daret, vt sic homo se cogi, & rogari haberet ab operibus vitiorum, sicut se cogi sinit ab operibus virtutum. Nondum ira animam pulsât, & iam illi das manum, pedem, ensẽ, & alia bellica instrumenta. Ad primum luxuriæ motum foemina, cum qua libidinem explere possis: inquiris. Non remoraris gulam, sed quamprimum os aperis, cibum tribuis. Cur non sic finis vitia importuna se tibi exhibere, quemadmodum hospitem, aut pauperem remoraris? Non sic sanctus senex, sed hospites cogere videtur, ne sine charitatis officio domum eius prætereant.

Tolletur parum aqua.] Docet locus iste quanta ambitione quondam hospites reciperebantur, & quot humanitatis officia illis exhibebantur.

Capiam buccellam panis.] Plura iusti semper exhibent ex bonis, quam promittant. Inuitant eos ad buccellam panis, & instruit solenne conuiuium. Non sic impij. Sed cum multa polliceantur, perpauca exhibent.

Sic facies.] Docentur hic nobiles, non spernere, quæ sibi à seruis hilari animo offeruntur.

Festinauit Abraham.] Quemadmodum iusti ad opera charitatis festinant, sic impij ad opera impietatis. Exurgens (inquit Lucas) Maria abiit in montana cum festinatione. Neque solus festinat Abraham, sed Saram, & puerum festinare cogit, ad opera charitatis. Sic mali non solum seipos, sed etiam vxores, filios, & omnes suos vrgent, ad opera impietatis. Audi Dominum apud Ierem. 7. cap. conquerentem. Nonne (inquit) vides, quid isti faciunt, in ciuitatibus Iehudah, & in plateis Ierusalè? Filij colligunt ligna, & patres accendunt ignem, & mulieres impastant pastam, vt faciant placentas reginæ cæli, & libent libamina diis alienis, vt me irasci faciant?

Tria sata farina similia.] Aduerte hic, qualiter se legit sanctus senex, quod pauperibus erogandum erat, & hospitibus. Nos verò viliores obolum, pecus morbidum, & id genus alia, Deo, & pauperibus tribuere solemus.

Vbi est Sarah vxor tua?] Docet hic Sarah foeminas honestas, vt non se impudicè, aut temerè oculis hospitem

est, amittere. Quid quæso Iudici, in die iudicij dicturus es: cum tibi dixerit. Hospes eram, & non collegisti me?

Si inueni gratiam in oculis tuis: ne transeas à seruo tuo.] Docet nos, non gratiam facere pauperi, eum hospitio recipiendo, sed maiorem recipere: si se ille recipi à nobis permittat. Arbitratur (ait Augustinus) diues magnum bonum, pauperem nactum, si illi diues obuius sit à quo eleemosynam recipiat, & non cogitat, sibi maiorem gratiam exhibitam, quod ei Dominus pauperem: cui eleemosynam præstet: obiectauerit. Pauper à te obolum recipit: tu verò à Deo centuplum, & vitam æternam. Propterea, ille ex tua parua eleemosyna non est effectus diues: tu verò, quia dedisti, factus es iustus, iuxta illud: Disperdit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Quia enim Dominus volebat viduam Sareptanam ditare, Eliam ad eam misit, quasi ab ea panis eleemosynam accepturus: cum re vera potius domum eius intrasset: vt copiam farinæ, & olei ei prouideret. Vbi etiam nos docet, non expectare, vt pauper eleemosynam, aut hospes hospitium deprecetur, sed potius illum ad hæc inuitare, & precibus quasi cogere, quemadmodum illi qui in Emaus ibant Dominum ad hospitium coegerunt, & quidam Pharisæus rogabat Lucæ 7. Quis mihi daret, vt sic homo se cogi, & rogari haberet ab operibus vitiorum, sicut se cogi sinit ab operibus virtutum. Nondum ira animam pulsât, & iam illi das manum, pedem, ensẽ, & alia bellica instrumenta. Ad primum luxuriæ motum foemina, cum qua libidinem explere possis: inquiris. Non remoraris gulam, sed quamprimum os aperis, cibum tribuis. Cur non sic finis vitia importuna se tibi exhibere, quemadmodum hospitem, aut pauperem remoraris? Non sic sanctus senex, sed hospites cogere videtur, ne sine charitatis officio domum eius prætereant.

Tolletur parum aqua.] Docet locus iste quanta ambitione quondam hospites reciperebantur, & quot humanitatis officia illis exhibebantur.

Capiam buccellam panis.] Plura iusti semper exhibent ex bonis, quam promittant. Inuitant eos ad buccellam panis, & instruit solenne conuiuium. Non sic impij. Sed cum multa polliceantur, perpauca exhibent.

Sic facies.] Docentur hic nobiles, non spernere, quæ sibi à seruis hilari animo offeruntur.

Festinauit Abraham.] Quemadmodum iusti ad opera charitatis festinant, sic impij ad opera impietatis. Exurgens (inquit Lucas) Maria abiit in montana cum festinatione. Neque solus festinat Abraham, sed Saram, & puerum festinare cogit, ad opera charitatis. Sic mali non solum seipos, sed etiam vxores, filios, & omnes suos vrgent, ad opera impietatis. Audi Dominum apud Ierem. 7. cap. conquerentem. Nonne (inquit) vides, quid isti faciunt, in ciuitatibus Iehudah, & in plateis Ierusalè? Filij colligunt ligna, & patres accendunt ignem, & mulieres impastant pastam, vt faciant placentas reginæ cæli, & libent libamina diis alienis, vt me irasci faciant?

hospitum ingerant.

Reuertendo reuertar.] Admonet locus iste, hospites gratos esse iis: qui eos hospitio receperunt. Sic sanctus Eliasus hospitam inquit, an apud Regem negotium habeat, & filium illi suis precibus impetrat à Domino.

Sarah audiebat.] Antiquum vitiũ foeminarũ est, omnia velle audire: omnes velle videre, ex latebris.

Risit Sarah.] Etiam si promissa Dei impossibilia, aut difficilia videantur, non tamen ridenda sunt.

Postquam sanui: erit mihi voluptas.] Senes lubricos etiam cum vxoribus propriis, arguit locus iste.

Negauit Sarah.] Facile est foeminis mentiri, & veritatem negare: peccatumque excusare: aut in alium reicere, quemadmodum Eua. Vbi tu simul aduerte, quanti Deus faciat infidelitatem, & diffidentiam.

Abraham ibat cum eis.] Sancti viri non solum sancti sunt, sed etiam vrbanitatem norunt. Abhorret Dominus à sanctis inciuiilibus.

Nunquid celo ego?] Traçtanda sunt cum amicis consilia. Neque faciet Dominus verbum, nisi prius reuelauerit seruis suis Prophetis. Incerta, & occulta (inquit) sapietia tua manifesta sibi mihi. Et si in omnibus, quæ facturi sumus: consilium accipere debeamus, maximè tamẽ cum vindicta exercenda est, ne in ea excedamus. Solet enim ira ita hominem excæcare, vt rarò non excedat in verbis, aut factis. Si ergo Deus ad vindictam qui excedere nequit: consulit amicam, quis tu qui illum consulere dedigneris? Vbi simul docentur parentes, admonere filios custodire viam Domini, & prædicere eis vindictam eius. Occulte autem nos docet litera hæc misericordiam Domini. Vt quid enim reuelare voluit Dominus Sodomorum vindictam: nisi vt pro eis oraret sanctus Abraham, & quoad potuisset, prohiberet? Sic Moyses Exod 32. Reuelauit peccatum populi, vt ipse apud eum pro eo intercederet.

Vt faciat iudicium, & iustitiam: & venire faciat Dominus super Abraham: quod locutus est super eum.] Ecce qualiter iustitia, aut iniustitia nostra, impediatur, vel complere faciat promissa Dei. Quare optimè D. Petrus consulit, nostris orationibus facere certam nostram prædestinationem.

Clamor Sodom.] Cauendum nobis à peccatis, ne illa ad Deum aduersus nos clament: quorum multitudo maximè nobis vitanda est.

Descendam nunc, & videbo.] Graues esse debent prælati in criminibus credendis, & puniendis, vt non facile cuilibet personæ, aut variis rumoribus credat, sed ipsi oculis videant, quæ debent punire. Similiter notandum est, neminem ex sola infamia iudicandum.

Accesit, & stetit coram Domino.] Debent audacter viri sancti accedere ad Deum, aut iudicem, vt veniam aliis impetrent: maximè cum viderint iudiciũ peruertere, quod beatus Nicolaus sepe fecisse legimus, & Andream.

Nunquid perdes iustum cum impio?] Tãta erat Abraham iustitia, vt Deum ipsum docere videatur, quod iustum est. Similiter docet prælatos, quam patienter subditorum monitiones audire debeant.

Absti tibi facere rem hanc, vt perdas iustum cum impio.] Nihil terra grauius sustinet, quam videre causam iusti, ac si impius esset, iudicari. Similiter audis, quanti Deus faciat iustos, vt propter decem omnibus alijs parcat.

Nunquid iudex omnis terra non faciet iudicium?] Docentur hic Reges, & supremi iudices, quanta diligentia debeant examinare causas: postquam nouerunt, non esse in terris, qui eorum errata corrigat.

Sum puluis, & cinis.] Admonemur, quanta reuerentia erga superiores vt debeamus, & quam benignè, & patienter debeant nos audire. Sic Iere. 12. cap. Iustus quidem tu es Domine: veruntamẽ iusta loquar ad te. Similiter docemur, quam attentè verba coram Domino proferenda sunt. Et, vt vnico verbo rē absoluiam: ferendam docet locus iste subditorum nimiam importunitatem.

Et leuabit vos. f. mane, & ambulabit per viam vestram.] Dixi superius cap. 9. verbum, sacham, potius significare leuare se, quam mane surgere: quod ibi probauimus.

In platea manebimus.] Dicitur platea, rechob, à latitudine. Et coegit eos valde.] Meo iudicio, ignota est

hospitum ingerant.

Reuertendo reuertar.] Admonet locus iste, hospites gratos esse iis: qui eos hospitio receperunt. Sic sanctus Eliasus hospitam inquit, an apud Regem negotium habeat, & filium illi suis precibus impetrat à Domino.

Sarah audiebat.] Antiquum vitiũ foeminarũ est, omnia velle audire: omnes velle videre, ex latebris.

Risit Sarah.] Etiam si promissa Dei impossibilia, aut difficilia videantur, non tamen ridenda sunt.

Postquam sanui: erit mihi voluptas.] Senes lubricos etiam cum vxoribus propriis, arguit locus iste.

Negauit Sarah.] Facile est foeminis mentiri, & veritatem negare: peccatumque excusare: aut in alium reicere, quemadmodum Eua. Vbi tu simul aduerte, quanti Deus faciat infidelitatem, & diffidentiam.

Abraham ibat cum eis.] Sancti viri non solum sancti sunt, sed etiam vrbanitatem norunt. Abhorret Dominus à sanctis inciuiilibus.

Nunquid celo ego?] Traçtanda sunt cum amicis consilia. Neque faciet Dominus verbum, nisi prius reuelauerit seruis suis Prophetis. Incerta, & occulta (inquit) sapietia tua manifesta sibi mihi. Et si in omnibus, quæ facturi sumus: consilium accipere debeamus, maximè tamẽ cum vindicta exercenda est, ne in ea excedamus. Solet enim ira ita hominem excæcare, vt rarò non excedat in verbis, aut factis. Si ergo Deus ad vindictam qui excedere nequit: consulit amicam, quis tu qui illum consulere dedigneris? Vbi simul docentur parentes, admonere filios custodire viam Domini, & prædicere eis vindictam eius. Occulte autem nos docet litera hæc misericordiam Domini. Vt quid enim reuelare voluit Dominus Sodomorum vindictam: nisi vt pro eis oraret sanctus Abraham, & quoad potuisset, prohiberet? Sic Moyses Exod 32. Reuelauit peccatum populi, vt ipse apud eum pro eo intercederet.

Vt faciat iudicium, & iustitiam: & venire faciat Dominus super Abraham: quod locutus est super eum.] Ecce qualiter iustitia, aut iniustitia nostra, impediatur, vel complere faciat promissa Dei. Quare optimè D. Petrus consulit, nostris orationibus facere certam nostram prædestinationem.

Clamor Sodom.] Cauendum nobis à peccatis, ne illa ad Deum aduersus nos clament: quorum multitudo maximè nobis vitanda est.

Descendam nunc, & videbo.] Graues esse debent prælati in criminibus credendis, & puniendis, vt non facile cuilibet personæ, aut variis rumoribus credat, sed ipsi oculis videant, quæ debent punire. Similiter notandum est, neminem ex sola infamia iudicandum.

Accesit, & stetit coram Domino.] Debent audacter viri sancti accedere ad Deum, aut iudicem, vt veniam aliis impetrent: maximè cum viderint iudiciũ peruertere, quod beatus Nicolaus sepe fecisse legimus, & Andream.

Nunquid perdes iustum cum impio?] Tãta erat Abraham iustitia, vt Deum ipsum docere videatur, quod iustum est. Similiter docet prælatos, quam patienter subditorum monitiones audire debeant.

Absti tibi facere rem hanc, vt perdas iustum cum impio.] Nihil terra grauius sustinet, quam videre causam iusti, ac si impius esset, iudicari. Similiter audis, quanti Deus faciat iustos, vt propter decem omnibus alijs parcat.

Nunquid iudex omnis terra non faciet iudicium?] Docentur hic Reges, & supremi iudices, quanta diligentia debeant examinare causas: postquam nouerunt, non esse in terris, qui eorum errata corrigat.

Sum puluis, & cinis.] Admonemur, quanta reuerentia erga superiores vt debeamus, & quam benignè, & patienter debeant nos audire. Sic Iere. 12. cap. Iustus quidem tu es Domine: veruntamẽ iusta loquar ad te. Similiter docemur, quam attentè verba coram Domino proferenda sunt. Et, vt vnico verbo rē absoluiam: ferendam docet locus iste subditorum nimiam importunitatem.

Et leuabit vos. f. mane, & ambulabit per viam vestram.] Dixi superius cap. 9. verbum, sacham, potius significare leuare se, quam mane surgere: quod ibi probauimus.

In platea manebimus.] Dicitur platea, rechob, à latitudine. Et coegit eos valde.] Meo iudicio, ignota est

Hebræis propria significatio verbi, passivæ, licet ipsi dicant significare, cogere, sed quod hoc non significet, non parva coniectura est illud primi Semuel. 15. Quasi peccatum diuinationis rebellio, & iniquitas & teraphim (hæpessar) vbi nullo modo quadrat cogere, seu coactio, sed magis persistere, quod videtur verbum significare, & secundum, hoc vertendum esset. Et persistit cum eis valde, vt. s. manerent, significatio tamen nondum mihi plenè nota est, & potest communis significatio tolerari.

Fecit eis conuiuium.] Dicitio Hebraica (misteh) bibale potius, quàm conuiuium significat. Nam, sathah, est bibere, potare, & nos etiam vocamus, beberete, aut (si Latinus sermo permitteret) bibale.

Et azima coxit.] Placentulas illas infermètas: quas, vt dixi, nostri vocant (bolos) quæ possunt facile fieri & coqui. Et hoc faciebant antiqui, vt molles panes hospitibus apponerent.

Viri Sedom circuierunt domum.] Aut iuxta domum, Verbum (sabab) in passiva voce ponitur hic, sed in actiua legitur, vt apud Hebræos frequentissimè fit, & verbum significat propriè circuire, & ex consequenti, conuerti, quod conuertens, seu vertens se, videatur circuitum facere. Vnde illud primi Sem. 22. Ego, sabbothi, i. causa fui in omnem animam domus patris tui (vt nostri vertunt) vertendum puto. Ego me verti in omnem animam domus patris tui, s. occidendo eos: ac si dicat. Habui me, ac si me ad eam occidendam verterem. Dicit autem viri Sedo: quia dixerat, viri ciuitatis, neque explicuerat, cuius

ciuitatis. *Omnis populus ab extremitate. s. ciuitatis, seu à sine ciuitatis.* Furiosa valde libido hæc fuit, & quæ merito pœnas dedit.

Cognoscemus eos, Admonui supra 4. cap. cur Hebraismus vocet concubitu cognitionem.

Non facies verbum. i. rem. s. malam.

Quoniam propter sic. i. propter hoc, vt. s. tui essent venerunt, sub umbra tigni ueni.] Verbum, carah, significat propriè contignare, seu tignis tegere: quæ verò occurere significant, sunt à (chara) potius quàm à, carah, licet contignare sit occurere domui, ne. s. cadat, aut pluat in ea.

Vade ultra.] Verbum, nagas, appropinquare significat, sed sæpius pro ire accipitur. Dicitio autè (halah) dicunt Hebræi, significare ultra, trans, sed nõ est certa significatio. Posslemus etiam dicere significare, lögè: propter illud Num. 16. vbi dicitur. Et ignè disperge, halah. i. lögè: significatio tamen incerta est. Est ergo sensus appropinqua ultra. i. discede lögè. Appropinqua ad alium locum. s. ad viuendum, aut ad alium locum ab eo: in quo itas si vis prohibere no: quod statim explicat dicens. Vnus venit. i. solus, ad peregrinandum, & iudicabit iudicando. Ac si dicant. Solus venit, & ad peregrinandum, & vult nobis esse iudex & iudicare nos, prohibendo quod facere volumus malum.

Malè faciemus tibi. s. abutendo te magis quàm illis. Verbum tamen, Varah, in passiva voce ponitur.

Et vim fecerunt aut persteterunt in virum. i. contra eum. s. insistentes.

Amplius quis tibi hic est gener? Et filios tuos & filias tuas, & omne quod tibi est in ciuitate, educ de loco.] Germanicus sic vertendū puto. Et dixerunt viri ad Loth. Adhuc vel amplius, (& ibi sit punctus) tunc sequitur. Quid tibi hic est, generum & filios & filias, & omne quod tibi est, educ de loco. Aut dixerunt, amplius quid tibi hic est, s. præter te? Quid amplius hic præter te habes, generum, & filios, & filias, & omne

quod tibi est, educ de loco, & iste sensus videtur verior & simplicior.

Magnus clamor eorum coram Domino.] i. magnus rumor malorum eorum. Aut magnus clamor quo omnes ab eis iniuriam passi clamabant coram Domino. Fortè exteri ad urbem applicantem, iniuriam passi, ad Deum pro vindicta clamabunt.

Fuit sicut ludens in oculis eorum.] Verbum, sachah, significat ridere, irridere, ludere verbis, vel factis. Nos dicimus, zombar, fazer zombaria, & est sensus, quod vitus est eis non serio, sed ioco loqui.

Cum aurora ascendisset.] Dicit tam Hebræi, quàm nostri verbum, sachar, significare nigrescere nigrū esse, sed non bene stare videtur nigrum cum aurora. Ideo dicendum est verbum significare turbidum esse, seu mixtum ex claro & obscuro: qualis est aurora: nos vocamus, pardo, quod est medium (vt diximus) inter obscurū, & clarum Job 30. Cutis mea, sachar. i. subnigra est, seu fusca. Vnde, sichor. i. nilus fluuius sic dictus, quod quasi semper sit turbidus, si tamen Hebræorum significationem teneas, non prohibeo.

Et festinarunt Angeli.] i. vrgebant Loth. Verbi tamen (os) quod vertimus festinare, significatio, non plenè nota est: hæc tamen videtur esse communis, & omni loco quadrare: vt Ios. 10. Et non (as). i. festinauit. s. sol occumbere. Est tamen locus cap. 16. eiusdem libri, qui conuincere videtur verbum significare angustari, stringere: vbi sic habetur. Si (as). i. angustus est mons. s. ad habitandum. Vnde hic verti posset, Et angustabant eum, seu stringebant, vt. s. à loco exiret.

Quæ inueniuntur. i. præsentis sunt.

Ne fortè deficias in iniquitate ciuitatis.] Melius in punitione ciuitatis: quoniam, vt sæpius dixi, hauon, potius pœnam iniquitatis, quàm iniquitatem ipsam significat.

Et tardabat, & apprehenderunt viri manum eius.] Verbum, chazar significat rotorare, firmare, & in tertia coniugatione fortiter tenere, & sic posset verti hic. Et fortiter tenuerunt viri manum eius, aut fortificauerunt se viri in manu eius, & in manu vxoris suæ.

Et reliquerunt eum extra ciuitatem.] s. vt redirèt ad eam destruendam. Nec vertimus, & posuerunt: quod verbum nõ propriè significet ponere, sed relinquere, vt patet in omnibus locis, in quibus verbum ponitur, vt infra 39. Vathanach. i. dimisit vestimentum suum apud eam.

Libera te super animam tuam.] Sensus est: sis contentus liberare te, & euadere viuus. Non cures relicta in ciuitate, vnde sequitur. Ne respicias post te, sed quare nolunt eum post se respicere? Ne fortè, visa ciuitate, voluisset ad eam reuerti ex amore, & ne verteretur in statuam salis. quemadmodū vxor.

Ne steteris in omni parte. s. hac. Alij vertunt, in omni planitie.

Ne fortè deficias, aut finiaris.

Ne queso mihi Domine, loquitur ad vnum: quia vt Hebræi dicunt: alter ierat ad subuertendam ciuitatem.

Ne fortè adhareat mihi malū. s. ciuitatis, aut aliud.

Ecce leuati faciem tuam, etiam ad verbum hoc.] Hebraismus est: & est sensus. Ecce honorauit te in hoc, aut tuli tē, sunt enim ferendi senes: licet importuni sint.

Vocatum est nomen eius cohar. i. parua: quoniam Loth vocauerat eam illo nomine.

Et Dominus pluere fecit super Sedom, & super Hamorah,

rah, sulphur, & ignem à Domino de celo.] De dictione, gophrith, disputauimus abunde cap. 6. huius libri, quod aliqui putarent significare ligna certi generis. s. pinea: alij verò picem, alij sulphur: mihi verò probabilius videtur, quod significet picem, & si gopher significat lignum, aut arborem: putarem significare pinum, cuius resina decocta, fit pix: vt. s. gophri, significet arborem: à qua fit pix, gopher, verò picem ipsam, hinc pro sulphure, picem verte. Sensus autè loci est. Et Dominus. i. Angelus: qui subuersionis minister erat: pluere fecit super Sedom, & super Hamorah, picem, & ignem à Domino de celo. i. fecit quod Dominus de celo plueret picem & ignem super illas duas ciuitates: quia tamè Dominus in priori loco est, iehouah, videtur, quod pro vero Deo & summo sit accipiendum, & tunc sensus est. Et Dominus. i. Deus supremus pluere fecit ministerio aëris, aut Angelorū super Sedom, & Hamorah, picem & ignem, à Domino. i. quæ quidem pix & ignis à Domino de celo descenderunt. Aut à Domino de celo. s. descenderunt hæc. s. pix & ignis.

Et omnem partem illam. Aliqui vt iā diximus, planitiam vertunt.

Et respexit vxor post illum.] i. quæ erat post illū, aut post illum. s. versus urbem. Sed prius melius: quoniam in Hebræo habetur, à post illum. Hoc autem ideo factum est: quoniam prohibitum illis ab Angelo erat, ne post se respicerent.

Et leuauit se mane Abraham. Aliqui vertunt surrexit mane Super omnem faciem terra partis. s. illius, aut planitie: vt alij vertunt.

Sicut fumus fornacis.] Verbum, chabas, à quo chibsan. i. fornax, significat subicere, deicere, vt Hebræi dicunt, & pater Nehemæ 5. & 2. Paralip. 28. (lichbos). i. subicere in seruos. Vnde, chibsan, potius videtur significare locum profundum, aut subagitatū, à quo vapor exiit, quàm fornacem. Significatio tamen nondum mihi omnino certa est. Non tamen prohibeo, si fornacem vertas.

Recordatus est Abraham.] Ostendit, quod non propter merita Loth, sed Abrahæ, liberauit Dominus Loth ab illa subuersione.

Et ascendit Loth de Cohar.] Quoniam nõ se ibi securum esse arbitrabatur. Et mansit in spelunca. Ignota vtcunque est significatio, mecharah. i. spelunca: quoniam radix ignoratur & incertum est, an sit, mahar, an potius, arah, & si dicitio est ab arah, significat discooperturam potius, quàm speluncam. Aut dicitur spelunca, meharah. i. discooperta. quod videlicet ostia non habet: quibus claudatur. Quod enim speluncam significet, cõiectura est ex eo: quod dicitur infra cap. 23. Det mihi, meharath. i. speluncam duplicitatis.

Secundum viam omnis terræ.] i. secundum consuetudinem. Nam consuetudo videtur esse res detrita: quemadmodum via detrita est.

Viuisicabimus de patre nostro semen.] s. humanum. Ac si dicat. Reparabimus humanum semen, concipiendo ex patre nostro.

Quando iacuit. i. accubuit, & quando surrexit.] Erat enim totus vino sopitus. Et mirum valde est, quod potuerit cum ea congregari: neque aduertere. Sed posset dici, quod senserit congressum, & non senserit, quando accubuit, neque quando surrexit: quoniam illa timens sentiri, aut deprehendi à patre, clanculū accubuit, & clam surrexit. Neque dicit textus eum non cognouisse, cum concubuit, sed propter ebrietatem non discreuit, an esset vxor an filia.

Et fuit in crastino.] Hebræicè à crastino. Sed aduer-

te, machar, (vt mea fert sententia) non esse radicem sed à radice, chur, quod est lucidum, aut album esse. Vnde vertendū puto. Et fuit à luce. i. post lucem. s. illius diei: postquam primogenita surrexit.

Dormiui heri, seu iacui.] Dicitio, emes, meo iudicio nondum est plenè nota Hebræis & nostris: interim tamen transibimus cum significatione: quam nobis ipsi tribuunt.

Vocauit nomen eius (Moab) i. de patre.] Impudica fati apparuit primogenita: cui non sat fuit de patre prolem suscipere, sed peccatum suum prædicauit in impositione nominis.

Ipsè pater Moab. i. Moabitarum vsque hodie. Vocauit eum (ben Hammu) i. filium populi mei. i. ad propagandum populum meum.

IN CAPVT XIX. AD NOTAM ERUDITIONEM ADNOTATIO.

Orh sedebat in porta Sedom.] Mirum in modum (vt præcedenti capite admonui) antiqui colebant hospitalitatem: quam nos ita negligimus: vt vix vestigium aliquod illius antiquæ charitatis, apud nos remansisse videatur.

Ecce nunc Domini mei, declinate nunc ad domū serui vestri.] Expende cuncta humanitatis officia. Primo surrexit in occursum eorum. 2. incuruauit se super terram. 3. dicit. Declinate ad domum serui vestri. 4. pernoctate. 5. lauate pedes. 6. Vim illis intulit, vt intrarent domum. 7. Cõuiuium fecit. Nos verò miserè satis, pauperem hospitem tractare solemus. Quod faciamus, audi. Primo, si nouimus venturum pauperem hospitem: fugimus, aut abscondimus nos. Secundo dura verba damus, vt statim ille præsentiat. quali animo illum recipiamus. Tertio, ad commune hospitium mittimus, aut alterius domum: qui hæc facere solet: ostendimus. Quarto, si admittere contingat, statim de recessu eius inquirimus ab eo, qui iam vix intrauit. Pedes autem lauare, neque cogitamus. Simili modo disce, quid valeat à puero apud bonos nutriri. Vnde putas Loth didicit in porta hospites explorare, etique assurgere, currere in eorum occursum, & se super terram proicere: & eos ad hospitium cogere? nisi quia hæc in domo auunculi Abrahæ. s. didicerat, & ea frequenter viderat eum fecisse.

Nequaquam, sed in platea manebimus.] Admonetur hic hospites, non se ingerere, aut recipi facile permittere, nisi rogatos.

Viri Sedom circuierunt circa domum, à puero vsque ad senem.] Mirum valde est, ita omnem pudorē apud istos cecidisse, vt viderentur omnes in facinus cõiurasse. Similiter aduertit, mentium diuersitatem. Loth sanctus quærebat hospites, vt honoraret: isti verò, vt dehonestarent, & iniuria afficerēt. Vbi valde mirandum est in natione tam praua, tam pium & sanctum hominē inueniri: quo fiunt inexcusabiles, qui ex malorū societate, peccata sua excusant. Aduerte etiam, quàm culpabiles sunt senes: qui mala exempla pueris ostendunt. Sequebantur enim pueri in vitio senes, neque senes pudebat naturæ esse iniurios. Est etiam consideratione dignum, quomodo isti erant intenti, & speculabantur, quibus abuterentur. Quemadmodum enim iusti semper inquirunt virtutis exercitium: ita nephandi, materiam vitiorum.

Ne nunc fratres mei male faciatis.] Docet nos sanctus vir, peccatores, nostris verbis admonere, & eos: si

eos: si possumus, à peccatis reuocare, blandis sermonibus.

Ecce mihi sunt dua filia virgines.] Admonet locus iste, quanti faciebant antiqui hospitem honestatē, & vt nullus illis esset iniurius. Vnde illud vulgatum apud poetas. Iupiter, hospitem nam te dare iura loquuntur. Disquirunt hic multi, an peccauerit in hoc sanctus senex, & cum offerre materiam minoris mali, ad maius vitandum sine intentione facienda liceat, constat iustum virum à peccato immunem, 10 presertim cum non ad concubitum offerat, sed dicat, vt faciant eis quod bonum fuerit in oculis eorum. Arbitratus est iustus senex: quemadmodum sub reo suo protexerat eos: ita se teneri, eos suo patrociniuo iuare. Et ex hoc videtur, morem illum inoleuisse, vt homo defendat eos, qui ad eum confugiunt: modò sint boni.

Vade vltra.] Admonet locus iste, quàm malè recipiant furiosi, & libidinosi admonitiones iustorum, neque solum non recipiunt consilium, sed iniuriam 20 pro eo reddunt.

Dicentes. Vnus venit.] ac si dicat. Nihil attulit, neque consanguineos habet. Similiter aduerte, malos, quasi iudices torquētes: ferre bonos. Sic & ille Hebræus Moyfi dicit. Quis inquit te constituit iudicē super nos? Exod. 2. Hoc pessimū mali habēt: quòd non solum verbera recipere, sed & verba audire cōremnunt.

Nunc magis malefaciemus tibi quàm illis.] Ecce quòd lucri habēat, qui malos arguit, sed nunquid omittēda est propterea admonitio? abfit.

Miserunt viri manum suam, & introduxerunt Loth.] Ecce quid iusto profuit Angelos hospitio recepisse. Vbi docemur iuare eos, qui nostri gratia aliquid patiuntur.

Percusserunt viros cæcitate.] Qui libidine intus cæci erant, non mirum si extra cæcitate oculorum percuterentur.

Generum & filios & filias.] Ecce quid valeat, iustis coniungi, & qualiter mali propter bonos sapius bene habeant, & quàm periculosum sit, bonis inter malos viuere, aut possessionē habere. Expēde quēso horum cæcitate, vt etiam Angelis velint abuti, qui missi erant ad eos subuertēdos. Solent enim malialiquando in iudicem impingere.

Quia creuit clamor.] Disce peccator ex hoc loco, non augere peccata tua. Similiter quàm bonum sit iustitiæ ministros hospitio recipere. Tertio quòd vix ministri iustitiæ celare possunt hospitibus suis, quæ sint facturi.

Locutus est ad generos & fuit sicut ludens in oculis eorum.] Excæcare solet malitia oculos impiorū: ne audiant iustorum salutaria monita, deludunt etiam impij comminationes Dei.

Vim faciebant Angeli Loth.] Magna est summi Dei pietas erga iustos, vt eos etiam ignorantes, & nolētes, à malis liberet: quo in facto docemur, bona bonis etiam inuitis facere.

Erue te in anima tua.] Nō sunt curāda bona, inter malos posita: quoniā solent cū eis perire. Opes. n. 60 suas perire cupit, qui apud malos eas deponit.

Ecce inuenit seruus tuus gratiam.] Volebat petere vrbis liberationē, sed prius proponit collata beneficia quæ valde exaltat, vt nos doceat, cum volumus noua obtinere bona ab aliquo; accepta numerare, quod & David fecisse inuenies. 2. Seim. 8. Quis (inquit) ego sum, quæ domus mea, quia adduxisti me vsque adhuc? Et parum hoc fuit, nisi loquereris de domo serui tui in longinquum.

Et est parua.] Hoc (vt superius admonui) commune est, vt. s. qui postulat, parua faciat quæ postulat: quod ex arte esse constat, quoniam solent homines, quæ parua sunt, facilè donare: non sic autē magna: Sic Berfabe cum Adoniæ apud Salomonem. Sana mitem postulasset cum qua simul postulabat & regnum, petitionem tamen paruulam se petere dicebat. 1. Reg. Qui verò donant: magna facere solent donaria sua quemadmodum ibi Salomon. Vnde & filiorum Zebedæi mater aliquid se petere dixit: cum tamen Regni Christi assessores filios postulasset. Similiter docemur hic, eos: qui gratiam fecerunt, debere maiora exhibere: vt perficere quæ cœperūt, videantur. Videtur enim hic Loth obligare Angelos, postquam vitam concesserant: concedere ciuitatem: qua saluerur.

Non potero eruere me ad montem.] Audis hic hominem debere viuere, vbi viciniam habeat, qua possit quæ sibi desunt saltem mutuo accipere: nisi velit Deo vacare.

Non potero facere quicquam, donec ingrediari illuc.] Claudere, & ligare solēt sancti Deo & Angelis manus, ne possint illis, aut aliis nocere, nisi voluerint ipsi. Quod de sancto Mosè etiam legimus. Dimitte (ait illi Dominus) me, vt irascatur furor meus. Quis te Domine quæso ligauit, vt à seruo ad puniendum postules dimitti?

Pluit Dominus super Sedon pice & ignem.] Conueniens fuit pœna delicto, vt qui luxuriæ insolentia igne flagrabant, pice, & igne, de cœlo missis, comburentur.

Omnè planitiem & germen terra.] Ecce quàm mali sint impij terræ, & herbis, vt. s. propter eos terra & germen eius patiat: apud Iere. 12. legis, Vsq; quo lugebit terra, & herba omnis regionis siccatbit? Propter malitiam habitantium in ea, consumptum est animal & volucre.

Respexit vxor eius à post eum.] Difficile quis prohibet oculos fœminarum. Sed consuevit Dominus punire huiusmodi licentiosos aspectus: quemadmodum fecit in Eua. Et putarem eam non solum oculis, sed etiam animo Sodomam respexisse: ob quā ingratitudinem in salis cumulū versa narratur. Vbi simul docet mala, non solum non esse facienda, sed neque respicienda: quod ideò fieri puto, ne quis illorum punitionibus moueatur.

Surrexit Abraham mane.] Quàm securi iusti vidēt impiorum mala, propterea (inquit) non timebimus: dum turbabitur terra, transferentur montes in 50 cor maris.

Recordatus est Deus Abraham, & emisit Loth.] Misericordior est Deus in consanguineos iustorū: quàm ipsi sint in eos. Non legimus Abraham pro nepote orasse, & legimus Deum, eius gratia eum ab incendio liberasse. Similiter docemur, quod Dominus iustorum gratia facere soleat.

Habitauit in monte.] Mirum valde est, quod fuerit ab incendio liberatus, & non ab incendio. Admonet beatissimus Gregor. Nullum esse bonum: vbi iusti tuti esse possint, nisi in Deo. Quamobrè sanctus David dicit. Esto (inquit) mihi in Deū protectorē, & in domum refugij. Quia nouerat nullum à peccatis tutum esse locum: postulat Deum vt sese illi domum, & locum faciat: quo se à peccatis tutetur. Similiter docemur, quàm periculosa sit viris, etiam consanguineis & parentibus, fœminis cohabitare. Vnde Bernar. in sermone quodam super missus est. Vis (inquit) o homo in timoribus esse securus: time securitatem. Vis (inquit) o fœmina ab extra-

neis

neis esse libera: consanguineorum tuorum, & eorū cum quibus secura esse videris, time contuberniū. Legimus enim Virginem, Angelos timuisse, & cogitasse, qualis foret Angeli salutatio. Nullos enim securius viuere deprehendimus: quàm qui, quæ secura videntur: suspecta habent.

Pater noster senex est.] Quærunt semper fœminarationes: quibus vitia sua tegere possint. Vbi etiam aduerte, fœminæ ad malū subtilitatem, & nisi ignorantia eas excuset, nescirem excusare, quas incestus 10 nefandissimus accusat. Similiter docemur, quàm facilè fœminæ ad malum persuadentur.

Ecce dormiui heri cum patre nostro.] Commune est perditis, alios etiam coniunctos perdere velle, vt. s. vitiosos eos: quos diligunt delectentur habere, ne soli peccatores esse videantur. Sic Eua maritum ad peccatum persuasit faciendum. Vbi etiam aduerte, quàm sit ebrietas fugienda.

Vocauit nomen eius Moab.] Peccatū suum praedicauit, quasi Sodoma. Nō a quo animo Deus vnquam tulit, eos: qui peccata prædicant, aut iactant. Legimus. n. quàm ægrè tulerit David Ioab, sanguinem Abner in calceis ad iactantiam posuisse, & in cingulo: quod culpam vehementer auxisse videtur.

Fuit pater filiorum Hamon.] Solet Dominus ex peccatis bona elicere.

IN CAPUT XX. AD LI- teram annotata.

Roseus est inde Abraham ad terram australem.] Aegyptum versus quæ terræ 30 sanctæ est ad meridiem.

Et habitauit inter Cades, & Sur.] Videntur nomina locorum in deserto.

Et peregrinatus est in Gerar.] Dicit beatus Hieron. in Paralip. hunc locū etiam dici, Gabaal, qui olim fuit sedes regia Philistinorum. Distat autē à Ierofolyma itinere trium dierum. Infra eam autē est valis eiusdē nominis: in qua Abrahā peregrinatus est. Sunt etiam qui dicunt literę ordinem hīc inuersum: cum hīc Sarah raptus longè ante hoc acciderit. 40

Soror mea est ipsa.] Quemadmodum antea apud Aegyptios sororem vocauerat: ita & nunc. Neque tamen eam instruit: vt superius fecerat: quia iam instructam habebat.

Ecce tu mortuus.] i. statim morieris, aut mortuum te reputato.

Ipsa maritata est marito.] Dixi aliàs verbum, bahal, quod hic ponitur: significare superiorem esse, supergredi, coniungi, vt superius inferiori. Vnde verti posset. Et ipsa dominata domino, sed clarius, vt verum est.

Non intrauerat, aut, appropinquauerat ad eam, & secunda lectio magis quadrat.

In perfectione, aut integritate cordis mei.] i. nihil mali machinans. Vocat Hebraismus cor integrū illud, quod nihil mali, aut insidiarum machinatur.

Et in mandata volæ meæ, aut, in innocentia.] Hebraismus est, pro neque corde, neque opere, peccati in re hac: de quo loquendi modo in Hebraismis diximus.

Quoniam propheta ipse.] Si certa esset nobis radix verbi, naba, facilè cognosceremus, quare Abraham propheta diceretur, & si radix est, ban. i. intellexit, tunc, nabi, intelligenteu significaret. Si autem, nub, quod est loqui, significat loquentem. Sed prior significatio magis arridet, vt. s. Abraham dicatur propheta, quòd videlicet intelligeret visiones Domini. Potest etiam verè, & propriè propheta dici: cui Deus cap. 15. superiori captiuitatem sui seminis, &

redemptionem reuelauit, & Sodomorum subuersionem, & credibile est, eum posteris suis visionem, & captiuitatem prædixisse, quo animæ quiores facti, eam facilius tolerarent. Aut sicut eos vocauit in Psal. Christus dicens. Corripuit pro eis Reges. Nolite tangere Christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari: sic nunc Abraham. Sed credendum est Abraham verum fuisse Prophetam: vt hic Dominus dicit.

Orabit vsque ad te, & viues.] Sic in Hebræo est, & est sensus. Et extendet orationem vsque ad te, & viues. Aduerte hic, quod verbum (palal) quod nostri hic orare vertit duo significat. i. diuidere, discernere, & iudicare, vt 1. Sem. 2. Si peccauerit vir in virū, (vpilaló) i. discernet, aut diuidet, seu ius dicit illi Deus, sed si in Dominum: qui, i. i. diuidet illi, seu ius dicit: Secundo significat orare. s. in quarta coniugatione: quod si ab hac est radice: potest Dominum orare, dici, palal, quod orans seipsum iudicare videatur, sese culpabilem ostendēs. Aut (quod verius puto) sibi ius dici petat à Domino.

Opera, quæ non sunt facienda: fecisti.] In Hebræo est: facta, quæ non sunt facienda, seu quæ non fiēt. i. fieri debent fecisti.

Quia dixi profecto.] Variè interpretes reddūt dictionē (rac.) Aliquando profecto, verè, nonnunquā, tamen, quæ significatio multis locis quadrat.

Propter vxorem meam.] Hebraicè est, propter verbum vxoris meæ. i. si dixerò, eam meam esse vxorem, aut, vt verum est.

Et verè etiam soror mea est, filia patris mei.] Constat ex hoc loco, non fuisse tunc temporis cognitū, esse prohibitum, sororem ex altero tantum parente in vxorem duxisse: neque contra leges naturæ hoc esse. Ex vtroque tamen parente putarem post Adam, non fuisse in vtu.

Fuit, quando errare fecit me Deus.] Constat ex hoc loco Sarah antequam cum coniuge in terram promissam veniret: à viro edoctam, vt sororem eius se 40 vbique diceret.

In bono in oculis tuis habita.] i. in loco: qui magis oculis tuis placuerit: habita.

Et ad Sarah dixit.

Ecce dedi fratri tuo mille argenti pro argenteos. Ecce ipse tibi velamen oculorum ad omnes, qui tecū sum: & omnes, & increpata est.] Iste est Hebraismus. Inter huius libri difficiles sententias, hæc quæ hic scribitur: difficilima videtur: ita vt etiam Gigantes sub mole gemere videantur, & duo meo iudicio locum difficilem reddiderunt. Alterum est: quid, pronome Hebraicum (Hu) referat. Aliqui enim putant illud referre argentum, inter quos est vulgatus interpret, qui vertunt hoc. s. argentum, aut pannus ex eo emptus, erit tibi, in velamen oculorum. Alij verò: qui rectius sentire videntur: arbitrantur (Hu) referre fratrem, seu Abraham sub nomine fratris. Alterum verò, verbum, chachath. i. reprehensa est, quod qualiter cum præcedentibus cohæreat, difficile est cognoscere. Tenendo ergo, pronomen referre Abraham sub nomine fratris: dupliciter potest textus exponi. Vno modo sic. Ecce dedi mille argenteos fratri tuo. i. Abrahæ: quem falso fratrem appellas. Ipse. s. Abraham sub nomine fratris, erit tibi velamen oculorum. i. operimentum verecundia: si mala, & adultera esse volueris, ad eos qui tecum sunt, & ad omnes. Ac si dicat. Si cum domesticis, vel aliis volueris adulterari: adulterium tuum teges, dicendo, maritum esse fratrem, quibus verbis illa redarguta, seu reprehensa est. Sed hunc 60 sensum

senſum exhibilare videtur id: quod dicitur. Ad eos, qui tecum ſunt: quoniam non poterat Sarah domeſticis adulterium ſuum tegere nomine fratris: qui quidem domeſticis probè noſſent eum eſſe maritum. Sed quia ſenſus bonus eſt, poſſet dici, quod nõ omnes domeſtici noſſe poſſent, eum eſſe maritum, & ſi noſſent, poſſent ſaltem ſe excuſare dicentes, eam aſſeruiſſe, ſuum eſſe fratrem. Sed eſt ſecundus ſenſus, qui meo iudicio germanior eſt: iſte, ſ. Ecce dedi mille argenteos fratri tuo: ipſe, ſ. ſub nomine fratris, erit tibi velamen oculorum. i. operimentum verecundia, tum erga domeſticos, tum etiam erga omnes alios, qui tibi exhibere voluerint adulterium meum, & te iniuria aſſicere: poteris enim te excuſare, quod ipſe perſuaſerit tibi eum vocare fratrem; ac ſi apertius dicat, Si domeſtici tibi ſint iniurij, aut alij vocantes te adulteram: habes quo opprobrium; & verecundiam reiicias, dicendo, eum tibi perſuaſiſſe: vt fratrem, non maritum vocares. Sed etiã hic ſenſus ſuas anguſtias patitur: quod iuxta eũ his verbis non reprehenſa, ſed conſolata videtur. Sed ad hoc dicitur, quod prudentiſſimè Abimelech conſolationi, increpationem miſcuit. Dixit enim. Ecce dedi mille argenteos fratri tuo. i. marito: quem male fratrem appellas, & falſo, & in hoc redarguta. & increpata eſt: in eo verò, quod ſequitur, ipſe, ſ. erit tibi velamen oculorum. i. in hoc tamen conſolaberis verecundiam tuam, contra eos: qui te adulteram vocauerint: quod, ſi ipſe tibi hoc præceperit. Si verò teneas pronomen referre argentum: ſenſus erit. Hoc, ſ. argentum, quod fratri tuo dedi, tibi operimentum verecundia: quod, ſ. ea pecunia ſatiſfecerim illi peccatum, quod peccaui in eum, auferendo illi vxorẽ. Caietanus dicit verba eſſe monitoria, vt de cætero Sarah vocet Abraham maritum, non fratrem, vt apud ſe fecerat: quoniam hoc titulo, nomine videlicet mariti, velabit oculos omnium, ne eam concupiſcant. Ac ſi dicat, Ipſe, ſ. Abrahã ſub nomine mariti, erit tibi velamen oculorum. i. prohibitio concupiſcentia, iis: qui tecum ſunt, & alijs. Sed quia relationum, ipſe, videtur referre fratrem, qui præceſſerat, non multum placet ſenſus. Tum quia his verbis videtur reprehenſa,

Sanauit Abimelech, & vxores eius.] Conſtat ex hoc loco plagã, qua percuſſus fuerat Abimelech: fuiſſe impedimentum prolis, ne videlicet poſſet cum vxoribus congregari, aut eas non potuiſſe concipere, aut parere.

IN CAP. XX. AD MORES componendos annotatio.

R*egregrinatus eſt in Gerar.*] Mirabilis valde fuit æquitas, & patientia viri ſancti Abrahæ, qui ex ſummis diuitiis, ad ſummam paupertatem deiectus, nihil fuit propterea mutatus. Nuper armauerat. 300. Vernaculoſ domus ſue: quibus Reges Syriæ debellarat, & nunc, baculo in manu aſſumpto, ipſe & vxor eius cogitur ad Gerar deſcendere, ibique mendicare. Vbi ſunt illi, qui ablatiſ ſibi à Deo diuitiis, quas ab eo mutuo acciperat: murmurant, conqueruntur, blaſphemant, ac deſperant? Diſcant à ſene, qualiter vtramque fortunã tolerare debeant.

Dixit de Sarah, ſoror mea eſt.] Admonui ſupra quã parum carnales fuerint ſancti patres, qui tam facile ſibi permittebant vxores capi.

Miſit Abimelech Rex Gerar, & accepit Sarah.] Faci-

lè impingit homo lubricus, & cupidus, & quã mala potentia pariat, indicat locus iſte, Habens Reges ad manum quã volunt, ſiue bona ſiue mala ſint.

Venit Deus ad Abimelech.] Qualiter Deus curet res iuſtorum, textus iſte indicat: vt, ſ. nolit eos, etiam ſi ipſi velint: dehoneſtari. In quo docemur, ſolum curare legem Dei: quoniam ipſe curat honorẽ noſtrum, & omnem aliam noſtram vtilitatem. Similiter admonentur magni, non tangere res ſanctorum, ſi nolunt à Domino plagis caſtigari.

Ecce tu mortuus.] Arguit locus iſte, minã Dei quã ſint timendã, ac mala ipſa: quoniam non noſcit Dominus mentiri. Admonet etiam locus iſte, qualiter Dominus ſubueniat illis, qui ex ignorantia peccant, neque ſinat eos in peccata labi.

Abimelech non appropinquauerat ad eam.] Curat Dominus honorem iuſtorum, quãnto minus ipſi illum curare videntur,

Nunquid etiam gentem iuſtam occides?] Cõmunis animi conceptio eſt, Deum non punire iuſtũ, neq; impunitum peccatorem relinquere. Vbi etiam noſtram innocentia corã Domino allegare diſcimus.

Etiã ego noui, quod in perfectione cordis tui.] Si hæc Domine noſtri, cur regem innocentem de peccato arguis? Arguit Dominus opera, non peccamina cõtra iuſtos facta, vt nemo contra eos audeat re vera peccare. Qui, n. ita arguit quẽ peccata non ſunt, qua liter arguet, & puniet, quã ſunt re ipſa peccata?

Prohibui te ego, ne peccares mihi.] Quantum valet opera bona, & ſimplici corde facere: quoniã ſi contingat ex ignorantia in peccatum ire, Dominus occurrere ſolet. Admonui etiam ſupra, qualiter Dominus Deus non permittit eum peccata perficere, qui ſolitus erat ea ſolum inchoare.

Redde vxorem viro.] Docet locus iſte non valere illius deprecationes apud Deum, qui aliena retinet adhuc. Antequam ergo ores, redde vnicique quod ſuum eſt, poſtea offeres munus tuum.

Quoniam Propheta eſt, & orabit pro te.] Ecce Prophetarum munus, ſcilicet orare pro populo. Vbi ſimul diſcimus rogare eum, quem offendimus: iã à nobis placatum, vt oret pro nobis. Et hac de cauſa, orationes Chriſti fuerunt efficaciffimæ: quoniam à nobis iniuriam paſſus, pro nobis orauit.

Vocauit omnes ſeruos ſuos.] Tenentur Domini, & parentes, ſeruis & filiis narrare, vnde Deũ timeant, & lædere proximum non præſumant.

Quid feciſti nobis?] Arguendi meritũ ſunt, qui alijs præbent occasionem ruina.

Induxiſti ſuper me, & ſuper regnum meum peccatum graue.] Solet enim regnum ſæpius luere peccata regis: cum ſcilicet non punit iniurias, quã innocẽtibus fiunt.

Verè non eſt timor Dei in loco iſto.] Ecce quã necellariũ eſt regnis, Deum timere vltorem, Vbi ſimiliter docet, occultandam eſſe veritatem vbi eam dicere non ſolum non prodeſt, ſed valde nocet.

Occident me propter vxorem meam.] Iſti ſunt, qui pluris faciunt minora, quã maiora mala: qui ne adulterium committant, homicidium perpetrant, & minora mala, maioribus compenſant.

Et verè ſoror mea eſt.] Tenentur viri ſancti, de ſe rationem reddere: maximè, quod non ſunt mendaces.

Hæc eſt miſericordia quã facies mecum.] Tenentur vxores, viros iuuare, quoad poſſunt.

Capit Abimelech pecudes.] Non ſolum veras iniurias, ſed tales reputatas tenemur reſarcire, & iuxta poſſibilitatem recompenſare, vbi ſimul aduerte, poſſe

poſſe illatam iniuriam alijs rebus externis reſarciri.

Ipſe tibi velamen oculorum.] Auferenda ſunt fœminis, quã poſſunt illis ruina occasionem dare, & ea: quibus poſſunt peccata tegere.

Quia claudendo clauſerat.] Sicut nos in peccato procedimus, ita Deus in punitione: vt, ſcilicet, peccatum inceptum punire incipiat, conſummatum verò, aut prolongatum, conſummata punitione. Vbi ſimul diſcimus, quid proſit oratio iuſti.

CAPITIS XXI. ANNOTATA ad literam.

Iſtauit Dominus Sarah.] Dicitur Hebræi verbum, pacad, ſignificare viſitare, recordari, reſpicere, deficere, numerare, præcipere, & deponere, quoniam, vt ſæpius admonui nolunt aduerte an vnum ſignificatum quadret omnibus locis. Et ſi quis expendat: deprehendet, ſignificare, recordari, & ex conſequenti numerare: quod videatur eſſe quoddam recordari, quã duã ſignificationes videntur conuenire omnibus locis: quibus verbum pacad, ponitur, vt Exod. 4. Audierunt, quod, pacad, id eſt, viſitaſſet: vbi optimè veritas, recordatus eſſet Dominus filiorum Iſrael. Similiter hic optimè conuenit, ſi veritas.

Et recordatus eſt Dominus Sarah.] Neque ſolum recordari, ſed etiam numerare: vt ſi veritas. Et numerauit Dominus, ſcilicet, tempus Saræ, ſcilicet, promiſſum ſupra. 18. capite. Moueor autem, ſic eſſe vertendum, ex literã contextu: quia dicit ſequens iliter aduo, & quod peperit, & quod tempore quo prædixerat Deus. Ac ſi diceret. Numerauit tempus conditum, & fecit, quemadmodum pollicitus eſt. Si ergo hoc placet: Sic reddenda eſt litera. Et Dominus numerauit, ſcilicet, tempus concipiendi Saræ, id eſt, quo illi conceptum promiſerat: fecitque Dominus Saræ quemadmodum locutus eſt.

Et concepit, & peperit Sarah Abraham filium in ſenectute eius: ſecundum tempus, quo locutus illi fuerat Deus.

Si verò magis placeat prior ſignificatio, ſcilicet, recordatus eſt, non prohibeo.

Reſum fecit, vel ludum. Quis diceret Abraham?] Non eſt vſquequaque certa ſignificatio verbi, milel, id eſt, dicere: licet noſtri vbi que vertant, loqui: interim tamen accipiamus hæc ſignificationem ab eis. Sic etiam incerta eſt ſignificatio verbi, gamal. i. ablaſtare: quod Hebræi non ſolum ablaſtare, ſed retribuire, & maturare, ſignificare dicunt: à quo, gamal. i. camelus. Neque potui ex locis vbi ponitur coniectari propriam ſignificationem eius.

Et vidit Sarah filium Agar Aegyptia, quẽ peperit Abraham ludentẽ.] Iam ca. 18. tractauimus ſignificationẽ verbi (ſachac) quã videlicet ſignificaret propriè ludere, illudere, irridere, ſiue animo, ſiue exterioribus geſtibus: noſtri ſignificatiũ vocat (fazer zombaria) vt Exod. 32. Sedit populus manducare, & bibere, & surrexerunt, ſelachech. i. ad ludendum, ſeu iocandum, & infra cap. 39. Venit ad me ſeruus Hebræus: quem introduxiſti, ſelachech. i. vt illuderet mihi. Vidit ergo Sarah Iſmahelem, illudentem, Non explicat textus cui illuderet, ſed ſubiuncta verba ſubinducant, illuſiſſe Iſaac, & crediderim eum dixiſſe, ſe primogenitum, & hæredem totius ſubſtantia patris fui: ideo dicit Sarah, eum non debere eſſe hæredem cum filio ſuo (Iſchac) Caieta-

nus putat Iſmahelem feciſſe alios pueros illudere Iſchac, propter verbum quartæ coniugationis, ſcilicet illudere facientem, ſed non raro huiusmodi verba habent reciprocam ſignificationem. Conſultò omittimus hic expoſitionem Rabbi Salomonis, quod videantur mihi relatu indignæ.

Malum viſum eſt verbum valde, id eſt, valde diſplicuit, ſic filium eiicere. Et quod ſequitur.

Super cauſam filij ſui.] Dicitur, odoth, non eſt nobis, neque Hebræis plenè nota. Dicunt tamen ſignificare cauſam. Inuenitur tamen (vd) Hamos. 4. & Zach. 3. & Iſaia 7. ſignificare torrem ſeu titionem. Si autem radix nominis eſſet (Ed) cum Iod media radicali: tunc ſignificaret inundationem & afflictionem, & verti poſſet. Super aut propter afflictionem filij ſui. Sed (vt dixi) incerta eſt res hæc.

In Iſchac vocabitur tibi ſemen. i. ſoli ſcendentem ex te per Iſchac, vocabuntur ſemen tuum. Aut ſolus Iſchac, vocabitur ſemen tuum, ſed prior ſenſus germanior eſt.

In gentem ponam, id eſt, in multitudinem gẽtium. Et surrexit. Aut melius. Et leuauit ſe.

In deſerto Beerſabah.] Sonat, Beer, puteus, Sabah, verò ſeptem, fuit autem prius ſons, poſtnodum verò amplius vicus tribus Iudæ, & Simeonis, contiguus magno deſerto, & alter limes longitudinis promiſſæ terræ. 20. miliaribus in auſtrum diſtans à Chebron, iuxta viam, quã Sinai ducit. Ad eam enim (Elias) peruenit, fugiens iram Iezabel in montem Choreb, qui & Sinai.

Emiſit puerum ſub vna arborum.] Dixi de ſignificatione nominis, ſiach, Ge. 2. quod ſignificat arbuſtũ, ſeu arborem tenuem, & teneram. Nam cum ſub ea puerũ proiecerit, cõſtat non fuiſſe herbã, tum quia (vt ibidem diximus) herba ſæpe illi coniungitur.

Secundum iactus arcus.] In plurali ponitur iactus. Vnde videtur quod non ad iactum vnum, ſed plures, elongauerit ſe à puero.

Robora manum tuam cum eo, id eſt, robora eum manu tua, Da inquit illi manum tuam: vt fortificetur, & ſurgat.

Fuit iaculator ſagittarius.] Dicitur Hebraica (rabah) à qua robah, quod noſtri hic iaculatorem vertunt: ſignificat propriè multiplicare, augere, crefcere, ſicut rabbab, quã eſt eiũdẽ ſignificationis. Et nullibi (quod ſciã) ſignificat iaculati, niſi hic: quapropter ſuſpecta valde mihi eſt hæc ſignificatio: ideo conſultius putauit videre, an propria ſignificatio aliquo modo loco conueniat, quã temerè nouam inuenire. Eſt autem locus ſic reddendus, tenendo propriam ſignificationem.

Et fuit eleuans arcum.] Solèt enim Iaculatores ad iaciẽdum, vtcunq; arcum leuare. Sic Thr. 2. Et euaforem & ſuperſtitẽ: quos educaui (veribithi) id eſt, euexi, ſeu auxi. Aut germanius.

Et fuit multiplicans arcum, id eſt, frequentans, & hæc mihi adhuc videtur germanior interpretatio.

In deſerto Parã.] Eſt [Parã] heremus magna, ad ſolitudinẽ Sinai ſupra Alphaſtium lacũ, & vt colligitur ex. 33. cap. Deut. eſt mons prope montem Seir: ibi enim dicitur: ortum eſſe Deum è Seir eis, & illuſiſſe de monte (parã). Huius etiam montis meminit Abacuch 3. cap. vbi Deum à meridie veniſſe dicit, ſanctũque de monte, parã, Cuius mentio etiam facta eſt ſupra. 14. & Numeri 10.

Accepit illi vxorem de terra Aegypti.] Quoniam erat Aegyptia: inde voluit filio vxorem accipere.

Dominus tecũ eſt in omnibus qua tu facis.] Hebraiſmus eſt pro: Deus in omnibus tibi auxilio eſt.

Iuramihic hic per Dominum.] Diximus de dictione, hennah, supra. 15. capite, quod locum ostendat, id est, hic.

Si mentitus fueris mihi, & filio meo, & nepoti meo.] Incerta est Hebræis significatio propria dictionis, nin, quam hic nostri filium vertunt: quoniam propriam nominis radicem ignorant. Sunt tamen coniecturæ aliquot ad hanc significationem, sicut est illud Iob 18. Non, nin, i. filius ei, neque nepos in populo eius. Sic Isaia 14. Succidam ipsi Babel nomen, & residuum, & nin, id est filium. Vnde Burgensis illud Psal. 72. Ante solem, i. inon, id est, filiabitur (si sic loqui fas esset Latinis auribus) vertit: i. filius vocabitur. Si autem radix sit, Ianach, ut multi putant: cum, Ianach, significet aliorum substantiam accipere, veluti hæredem: tunc sensus erit. Quia non mentieris hæredi meo, & nepoti meo.

Super causam pueri.] Iam aliàs admonui, ignota significationis esse, odoth. i. causas, ut nostri vertunt *Septem agnas ouium.*] Dicunt Hebræi, chebes, id est, agnus significare agnum anniculum. Superiorem verò dici (Aijl.) Sed parum fido his differentiis: quoniam discrimen, requirit plenam notitiam eorum: inter quæ discrimina ponuntur.

Quid septem agnas istæ?] Omiserunt ferè omnes interpretes hic dictionem, hennah, id est, hic, quod parum interfit siue eam intererententur. siue non.

Quod fodit puteum istum.] Tribuunt Hebræi multas significationes verbo, chapar. f. fodere, scrutari & erubescere. Sed meo iudicio, illa duo solè signifi- 30 cat. f. proprie fodere, & alludere siue erubescere, quod erubescens, velit se abscondere, & defodere sub terra: si possit. Potes etiam tertiam admittere, scilicet, scrutari, quod nihil aliud sit effodere, quam scrutari viscera terræ: Iob 39. Inde, chapar. i. effodit. escam. i. videt, ut effodiat: vbi nostri vertunt. Inde contemplatur escam.

Propter quod vocavit locum illum (Beerfabah) id est, puteum septem.

Quoniam ibi iurarunt, & percusserunt ambo fœdus.] 40 Non putes nomen, Beerfabah, explicare iuramentum, aut percussum fœdus: quoniam (ut diximus) sonat puteum septem: propter septem agnas.

Plantavit arborem.] Putarem [esse] esse proprium arboris nomen. Sed, ut sæpius admonui, Hebræi ignorant significata nominum arborum, & lapidum, auium, & piscium. Quod tamen ex scripturis colligere potui, est, quod sit arbor magna: sub qua quis potest tabernaculum tendere: quoniam 1. Samuel. 22. de Saule dicitur, quod habitabat in Gabah, sub [haes]el. i. sub illa arbore. & cap. 31. dicitur, quod sepelirent eum sub, haes]el. i. sub illa certa arbore, aut sub arbore. Aliqui nemus vertunt, sed non placet. Plantavit ergo Abraham arborem, aut illud certum arboris genus, & ad quem finem, constat: quoniam ibi recipiebat hospites: ut de angelis patuit.

Vocavit ibi in nomine Domini fortem æternum, aut fortis æterni.] Hæc inuocatio subindicat ibidem obtulisse sacrificium inuocando Deum, sub nomine, Jehouah, fortem & æternum: quemadmodum fecisse legitur cap. 12. Et bene aduerte, quod inuocauerit Deum fortem, æternum: ut intelligas id: quod Dominus Exod. 3. dicit.

Ero qui ero, scilicet, semper. Nam in hoc se voluit ab aliis diis discriminare: quod illi noui recentel- que venerunt: quos non coluerunt patres eorum: ipse verò sit, Jehouah, [el holam] id est, Deus fortis perperuus.

CAP. XXI. AD MORVM CORRECTIONEM ANNOTATIO.

Recordatus est, Dominus Sarah quæ admodum dixit.] Inter cætera, quæ in Deo relucet: præcipuum est veritas, ut non solum quæ promiserit, cõpleat, sed eo, quo promiserit tempore. Et iniquè valde videtur, quod cõpleat Deus nobis pollicita, & nos non impleamus, quæ promissimus illi ministeria. Quemadmodum (ut aliàs dixi) iusti non solum præcepta Dei implent, sed suo tempore: ita & Deus præterite non solet promissum eius tempus. Vbi aduerte, quod non obitante risu Saræ & Abrahæ, Dominus quod promiserat, adimpleuit: ut in hoc suam ostenderet veracitatem. Quare Paulus ad Rom. ait. Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax.

Vocavit Abraham filium suum Isaac. i. risum.] Etiam hic considera, quàm velit Deus, nos suorum beneficiorum recordari. Nam quia miraculosè filiū dederat, quasi desperato: voluit, ut omnes cognoscerent, in nomine filij, esse miraculo acquisitum.

Circumcidit eum octavo die, ut illi præceperat Deus.] Docentur hic illi: quibus Deus aliquid pollicitus est: obseruare mandata Dei: quoniam hæc videtur esse via ad verificandas promissiones: vnde supra cap. 18. dixit Dominus de Abraham. Noui eum, quod præcipiet filiis tuis, & domui suæ post te, & custodient viam Domini: ut faciant iustitiam & iudicium: ut venire faciat Dominus super Abraham, quod locutus est super eum.

Risum fecit mihi Dominus.] Omnia tribuunt Deo iusti, scilicet risum & planctum. Omnis, qui audierit coram Deo.] Docemur hic, ridere, & gaudere, cū audimus bona proximorū: contra eos, qui inuidia torquentur: cum bona audiunt, & de malis lætantur.

Quis locutus est Abraham?] Hinc arbitror aliam cõsuetudinem ortam: ut cum natus fuerit alicui filius dicamus illi profiti filius, aut bene natus sit.

Fecit Abraham conuiuium in die: quo filiū ablacit.] Non sunt omninò damnanda conuiuia, quæ viro- rum iustorum autoritate comprobantur. Similiter docemur gaudere: cum ab iis, quæ puerorum sunt, ad maiora proficimus: ut non sinus semper paruuli fluctuantes.

Vidit filium Hagar ludentem.] Adolescens (ait Sapiens) iuxta viā suā cū senuerit, nō recedet ab ea: ideò parētibus elaborandū est, ut non sinant pueros suos cum malis versari. Vbi etiam aduerte, auaritiā nobis quasi connatam: cum audias Ismahelē à puero, iam de hæreditate cum fratre contendere.

Eijce ancillam, & filium eius.] Cauendæ sunt valde discordiæ domesticæ, & potius de substantia aliquid perdendum est, quàm discordias permittere. Non reputauit Sarah ancillam perdere, ne postmodum filium cum seruo litigantes audiret. Hic etiam fundari videtur lex, quod filij ancillarum non sint hæredes cum legitimis. Tertio discimus, ut plurimum filios ancillarum esse ad malum procliuos.

Displicuit res valde Abraham.] Quis est, qui & si sanctus sit: possit naturæ iura negare?

Ne sit displicentia in oculis tuis.] Ecce qualis mœstorum consolator sit Deus, qui in minimis etiam succurrit suis.

In omnibus, quæ dixerit tibi Sarah, audi vocem eius.] Audienda est aliquādo vxor: quando iuxta Dei voluntatem consulit. Sic beatus Zach. Io. pater audiuit Elizabeth, & ambo in nomine pueri concordarunt. In Isaac

In Isaac vocabitur tibi semen.] Constat ex hoc loco Deum sine meritis præligere homines.

Filium ancille in gentem ponam, quoniam semen tuum est.] Omnia quæ sunt iustis: Deo placent: omniaque exaltare solet, quemadmodum omnia opera iniquorum reprobant.

Errauit in deserto Beersebah.] Ecce in quas angustias permittit Dominus bonos venire: ut inde eruat eos.

Non videbo, quando morietur puer.] Non libenter vident, qui diligunt, mortem eorum, quos diligunt, imò neque audiunt.

Audiuit Deus vocem pueri.] Fleuit mater, & Dominus non quidem matris, sed pueri vocē audisse dicitur, ut discamus, quid valeant innocentum voces & orationes apud Deum: etiam si paruuli sint. Vnde solemus in necessitatibus & angustiis paruulorum innocentū lachrymas ad Deū mittere. Quamobrè rex ille Niniuitarū, etiam paruulos ieiunio afflixit, quemadmodum apud Ionam legimus. Est etiam hic aliud, quod aduertat, qualiter bonus amicus non rogatus: rebus amicorum suorum subueniat. Nam quia puer erat semen Abrahæ: periclitati subuenit Deus. In quo nos docet amicorum res in absentia curare, quemadmodum diximus de Loth. Vbi etiam discet, quod plus nobis ad misericordiam valent fletus nostri, quàm amicorum, & aliorum pro nobis.

Quid tibi est Agar.] Licet Dominus optimè nouerit mala, quæ patimur, ea tamen à nobis audire desiderat, ne postea dicamus, eum nobis sine necessitate subuenisse. Quæ fuit Christus à languido, quem apud probaticam piscinam sanauit, vellētne sanus fieri, ad quid quæso? Nōne Domine noueras eum velle? Noui (inquit) sed interrogauit, ne postea diceret me inuitum illum sanasse, & beneficium tanquam ingratum, præterisset.

Aperuit Deus oculos eius.] Iuxta nos sunt bona quæ consequimur, & mala, quæ vitamus, sed Dominus claudit, & aperit oculos nostros: ut illa videamus vel prætereamus.

Accipit ei mater vxorem.] Discant ex hoc loco filij non deligere sibi vxores, sed expectare eas à parentibus suis. Similiter vxorē ex patria esse deligendam, cuius mores prius noueris, saltem in cõmuni.

Deus tecum est. Nunc iura mihi.] Quantum homo debeat laborare, ut Deum secum habeat, admonet locus iste. Nam quia Abraham secum Deum habebat etiam Regibus timori erat. Simulque docemur pacem habere cum bonis & iustis, ne contrarium nobis Deum habeamus. Docemur tertio, quàm facile sit cognoscere hominē, qui apud se Deū habet. Cū enim videris iustum bonis etiam temporalibus abundare, cognosce eum Deū apud se habere.

Secundum misericordiam, quam feci tecū, facies mecum.] Non est cum fortuna insolecendum: sed eorum, à quibus bona recipimus: recordari debemus.

Ego iurabo.] Astringunt se iusti, quantum possunt, ad bona faciendā, & mala vitandā. Hoc enim interest inter bonos & malos, quod boni ita mala faciunt, aut facere proponunt, ut facile ab instituto recedant. Non enim vouent, neque iurant hæc facere, ne se astringant. Quod si aliquādo hæc iurare, aut vouere contingat, pro nihilo ducunt, vota, vel iuramenta rescindere. Ad bona verò faciendā, aut mala vitanda mille se votis aut sacramentis astringunt. Iurauit (inquit puer Domini) & statui, custodire iudicia iustitiæ tuæ. Et votum vouit Deo Iacob, quod non intraret lectum strati sui: nisi prius inueniret locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. Mali

verò, vice versa, bona ita faciunt, aut facere proponunt: ut facile ab eis desistant, quæ nullius momenti sunt facile eos impediunt. Ad mala verò, ita se cõstringunt, ita votis & iuramentis se alligant: ut nullo modo possint ab eis dimoueri. Sanctus ergo Senex, libens iurauit, se non nociturum Regi.

Et cum terra, in qua peregrinatus es.] Debitores sumus non solum hominibus beneficiis, sed terræ, quæ nos libenter suscepit. & in qua bene nobis fuit.

Increpauit eum, propter puteum, quem rapuerat serui eius.] Docentur hic domini cognoscere se culpabiles, in iis, quæ serui sui male faciunt, neque seruos ipsos esse increpandos, sed dominos, qui cū possint, & debeant prohibere nō curant. Sic Pharisei ad Christum. Quare (inquiunt) discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum. Secundo aduerte quanta patientia præditi sint iusti, qui licet se vindicare facile possint, nolunt tamen: volentes potius substantiā, quàm pacem, & quietem perdere. Tertio, quàm audaces sint canes aulici ad aliena rapienda. Dedit etiam iustus senex Regi quæ poscebat, neque tamen pepercit reprehensionem.

Non noui quis fecit.] Gerit iste eorum personam: cognoscunt se aliena detinere inuito Domino, neque tamen restitunt.

Accipit Abraham pecudes.] Quanti faciendā est pax, quæ debet multo emi, si opus est.

Septem agnas captes de manu mea: ut sint mihi in testimonium.] Multis cautelis cum mendacibus agendum est, ne postea veritatē negare possint. Et hoc est, quod nos præcipuè docet caput hoc, scilicet esse cum iis, qui pacem oderunt: pacificos.

CAPITIS XXII. ANNOTATIONES ad literam.

Entauit aut tentare fecit Deus Abraham.] Nō, ut quod antea ignorabat sciret: red ut ostenderet, quanta causa, & ratione hominem sic extulisse.

Ecc e ego. i. adfū. & est Hebraismus.

Filium tuum, vnicum tuum, quem diligis Ischab.] Ut fortior esset tentatio, apposuit omnia, quæ possent immolationē impedire. Nēpè quod esset filius, non filia: quod vnicus quoniam Ismael iam non erat domi: similiter vnicus ex vxore: tertio dilectus, non odio habitus: 4. Ischac. i. risus. i. ob quem risisti, seu tibi miraculosè donatus. Dicunt autem Hebræi, Abraham decies tentatum. 1. quando egressus est à patria, cuius dulcis amor est: vocatus in alienam terram supra. 12. capitulo 2. duplici fame, qua in Aegyptum, & in Gerar descendere compulsus est. 4. in ablatione vxoris. 5. in bello aduersus. 4. Reges. 6. in matrimonio Hagar: vbi videretur tentatus de desperanda prole. 7. in circuncisione in senili corpore. 8. in expulsiōe Hagar. 9. in ablegatione Ismahelis. 10. in immolatione Isaac. Sed ex his, 5. videntur fuisse tentationes, aliæ verò minimè. scilicet de relinquenda patria, quod ex summis diuitiis ad summam paupertatem deiectus est sæpè. Tertia circuncisio in tali ætate. Quarta expulsio ancillæ cum filio. Quinta immolatio vnici, & dilecti filij.

In terram Moriab.] nouerat Abraham terram, sed montem ignorabat, quem se illi ostensurum Dominus pollicetur, & ex scriptura constat, in eo Dauidem holocausta obtulisse pro peste sedanda, similiter in eodem fuisse constructum templum Domini postea: ut patet. 2. Paralipo. 3. Cæterum quod Hebræi addunt, ibidem obtulisse Chain & Abel, similiter

similiter Noach incertum mihi est, & valde timeo mendacia scripturis sanctis adiungere, quod non verentur Hebræorum multi. De étymo nominis moriiah dubitatur. Nam quidam deducunt à mār, aut, mar, quod est myrrha, & sic appellatum locum putant, quod myrrha & cinnamomo, & aloé abundaret, de quo in Cant. 4. cap. dicitur. Ibo mihi ad montem mirrhæ, Alij verò à (iara :) quod est timere, quod videlicet in illo monte Dominus deberet Postea coli, & timeri. Tertij à (iarach) quod est docere, descendere, quod ex eo monte descensura, & proditura esset doctrina, & lex, iuxta illud Isaiz 2. De Sion exibit lex, & lex, iuxta illud Isaiz 2. De Sion exibit lex. Mihi verò, si à (mar) deducitur, videtur vocari amarum, propter amaritudinem Abrahæ immolantis filium, aut filij immolati. Si verò à iara, quod est timere, aut à timore, quem ibi habuit Isaac: aut (quod verius puto) à timore præsentia diuinæ, futuræ ibidem in templo. Sunt etiam qui à (raah) quod est videre, deducunt (moriyah) quasi diceret. Ad terram visiones, id est, in qua tibi antea apparuit. Neque ista etymologia improbanda videtur.

Et offer eum ibi.] Hebraicè habetur. Et ascendere fac eum ibi in holocaustum. Et sensus est. Et combure eum ibi, ita, vt in fumum ascēdat ad Dominū, quem admodum holocaustum: quod, vt iam aliàs dixi, dicitur Holah, non quod esset totum incēsum, sed quod in fumum ascenderet ad Dominum, Halah enim ascendere non incendere significat.

Ignem, & gladiū.] Dicitio (maacheleth) ab (achal) quod est comedere, ortum habet. Dicitur autem gladius comedens, quod homines deuorare, aut comedere videatur, & nomen in hac significatione ponitur Iudic. 19. & Prouerb. 30.

Vbi pecus in holocaustum?] Dicunt Hebræi, dicitio nem, sech, id est, pecus, significare tam agnū, quam hædum: vt probant ex eo, quod habetur Exod. 12. (Seh tamim) id est, agnus, aut pecus erit vobis immaculatū, anniculum. De ouibus, vel de capris, accipietis eum. Idem Deut. 14.

Dominus videbit sibi, id est, prouidebit sibi pecus. *Aedificauit altare.*] Scilicet coniungendo lapides ad modum arz, ex quo postea puto Deum præcepisse Iudæis, ne sibi facerent ex lapidibus politis, seu dolatis altare.

Ordinauit ligna.] Non est omninò certa significatio (harach) licet enim communior significatio eius sit ordinare: inuenitur tamen Psal. 89. significare æquare: vbi dicitur. Quoniam quis in cælo, sàharoch, i. æquabitur Domino? Posset tamen hic tolerari prima significatio, si veritas. Quoniam quis in cælo ordinabit. s. exercitū Domino. i. cōtra Dominū? Aut. Quis in cælo ordinabit Domino. s. astra quæ admodū ordinati exercitus egrediuntur: iuxta illud Iob. Nunquid nosti ordinē cæli? Iob etiā 36. Videtur significare æstimare, & in multis alijs locis, aut numerare, quoniam quæ in numerum venire solent, æstimantur, quæ verò non æstimantur, neque numerantur. Hic verò ordinare, est vnum super aliud: aut sub alio ordinatè ponere, quemadmodum facit qui numerat.

Alligauit Isaac filium suum.] Infra cap. 3. dicitur de Isaac, quod posuit facies pecudum ad, achod. i. ad ligatum quod nostri interpretantur, ad maculosum, in loco vbi alligari solet. i. in pedibus. Sed meo iudicio non aduerterunt, quod Hebraismus vocat maculosum, ligatum, quoniam macula videtur pecus, in quo est: cingere, & cinctum, quod mascula per circuitum cingit. Vnde in vulgari nostro

dicimus, bacoro cilhado. i. porcus cinctus, quando macula ipsum cingit. Quoniam ergo macula videtur pecus cingere, aut totum, aut partem, vocant Hebræi pecus maculosum, cinctum. Quod seruare memento: vt scias, quæ in citato capite dicuntur.

Nunc cognoui.] Id est, ad modū de nouo cognoscentis me habuit: experientia noui, quod timeas Dominum, id est, timeas mandata eius præterire.

Et non prohibuisti filium tuum, vnicum tuum, à me.] id est, non retinuisti filium tuum, ne illum occideres propter me. Aut cum ego eum occidj voluissim: tu eum non retinuisti.

Ecce Aries post, scilicet, se. Dicunt Hebræi (ajj) significare arietem, qui iam annum transierit. Nam dicitio à fortitudine ortum habet, & significat fortē arietem.

Tentus, seu comprehesus in perplexitate cornibus suis, aut in densitate, scilicet, arborum, vel ramorum, aut spinarum. Dicitio, sabach, dicitur significare complecti, implicari, vt patet Iob 8. Iuxta fontes, radices eius (iesubacho) id est, complicabuntur. Illud verò Iere. 4. quod nostri vertunt. Ascendit leo de, subacho. i. de cubili, melius veritas, de perplexitate sua. i. de sylua: in qua perplexus esse videbatur.

Ascendere fecit illum, scilicet arietem, aut super altare, aut in fumum ad Deum, quia obtulit eum in holocaustum Domino.

Vocauit Abraham nomen loci illius, Dominus videbit quod, aut, qui dicitur hodie, in monte Dominus videbitur.] Iste est Hebraismus huius loci, cuius sensus est, qd Abraham vocauit nomē loci illius Dominus videbit. i. prouidebit. s. victimā. Nam antea cum interrogaret Isaac, vbi victima esset: Abraham respondisse fertur. Dominus videbit, id est, prouidebit sibi de victima, quam ob causam vocauit nomen loci Dominus videbit, qui quidem locus hodie dicitur pro dicitur. (Et videntur esse verba Scriptoris libri.) Dominus videbitur. i. qui locus hodie dicitur pro dicitur, mutato actiuo in passiuū, in monte Dominus videbitur. Cum enim quis inquit, dicit, seu vocat montem illum. In monte Dominus videbitur, sicut dicitur in monte Sinai: in monte (hebal). & iste sensus mihi simplicior, & planior esse videtur. Alius sensus est, quod Abraham vocauit nomen loci, Dominus videbit. s. hostiam, vt supra, aut meam afflictionem, qui quidem mōs hodie dicitur, in monte Dominus videbitur, quoniam ibi postea templum ædificatum est, in quo erat præsentia Domini, sed quia Dominus ibi non videbatur tempore templi: prior expositio præferenda videtur. Sunt qui in priori loco, vbi dicitur, quod vocauit locum Dominus videbit: dicunt actiuum verbum, pro passiuo poni, & quod debeat legi. Videbitur: sed non audeo literam mutare.

In me iurauit, dicit Dominus.] Hebraicè ad literam est. In me iuratum est, aut iuratus sum, dictum Domini. Sed sensus bene redditus est.

Non prohibuisti, aut retinuisti filium tuum, vnicum tuum, scilicet, me præcipiente immolari.

Hereditabit semen tuum portas inimicorum suorum.] Id est, vrbes quæ statim capiuntur, cum ceptæ fuerint portæ, per quas est ingressus, ac si dicat. Vincent inimicos suos filij tui.

Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, aut benedicent se in semine tuo.] Longè aliter Hebræi, præcipuè moderni, explicant locum hunc, quàm Christiani, à Paulo edocti: Iudæi enim dicunt in semine Abrahæ omnes gentes se benedicere, dicentes. Ponat Dominus semen meum, sicut semen Abrahæ,

Abrahæ, aut multiplicet Dominus semen tuum, sicut semen Abrahæ. Quod verò iste sit sensus, arguit ex eo, quod infra cap. 48. dicit Iacob filio suo Ioseph, in te (inquit) benedicet se Israel. i. in semine tuo, dicendo. Ponat te Deus, sicut Ephraim & Manasse: qui textus, vt dicunt, explicat similes locutiones. Tum quia antea dixerat, benedicendo benedicam tibi, & multiplicando multiplicabo semen tuum: vbi videtur benedictio nihil aliud esse, quàm seminis multiplicatio. Sed quia non videmus gentes omnes, sese benedicere in semine Abrahæ modo prædicto, sed potius in Christo, qui est verum Abrahæ semen: ideo cum Paulò melius dicitur in semine tuo. i. in Christo, qui est semen tuū, secundū carnē: benedicent se omnes gentes terræ.

Eò quod audisti vocem meam.] Dicitio (echeb) dicitur significare eo, propter, significat etiam mercedem: vnde quis posset vertere. Merces, scilicet, erit tibi, eò quod obedisti voci meæ. Quod verò, mercedem significet constat Psal. 119. & 40. & 119.

Patrem Aram, id est, Sirorū. Sic enim vocat Hebraismus Siriam. Est autem sermo de Aram soba, non de ea quæ inter Euphratem, & Tigrim.

Et concubina eius, & nomen eius (Reumah.)] Est concubina (teste Rabbi David) ancilla iuncta viro, absque scriptura, seu contractu sponsalium. Vocatur autem pellex, apud iurisprudentes illa, quæ cum eo qui vxor sit, corpus miscet. Concubina verò, quæ cum cælibe viro sine nuptiis, locum vxoris tenet, sed in sacris literis vera est vxor, vt patet de Cheturah, quæ vocatur infra vxor Abrahæ, cap. 25.

CAP. XXII. AD MORES COM-
ponendos annotationes.

T fuit post hæc, tentauit Deus Abraham, Quid est (ait Iob) homo quia magnificas eum, aut quid apponit erga eum cor tuum? Visitas eum diluculo, & subito probas illum. Licet enim omnibus hominibus timenda tentatio sit, illis tamen maxime: qui ab eo extolluntur, aut illi sunt familiares. Cum enim Christus in baptismo, præclara suæ laudis audiret à patre encomia: Hic (inquit) est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacuit: statim in desertum post hæc ductus est, vt à diabolo tentaretur. Similiter cum diabolus virtutes, & gesta præclara sancti Iob, à Domino audiret, quod illi similis in terra non esset: quod esset simplex, & rectus, statim à Domino impetrata licentia, eum in varias induxit tentationes. Sic sanctum virum Abraham Dominus, postquam tot præclara concesserat, grauissima eius animum pulsauit tentatione. Vbi tu aduerte, distributas à Domino tentationes, secundum eorum qui tentantur, vires. Dominus (ait Paulus) Benedicent, qui nō permittit vos tentari supra id, quod potestis. Quia enim nouerit neminem, nisi Christum victorem euasurum ex præsentata mundi monarchia: eum solū voluit illa tentari. Similiter de dignitate Messie, qua solū Ioannem pulsari voluit, quia solū nouerat eam refutaturum: sic etiam, quia nullum, aut rarum inueniret, qui tam constanti animo, ex filio holocaustum faceret, quemadmodum sanctus senex: ideo eum solum voluit hoc velut arie te pulsare.

Tolle (inquit) filium vnicum tuum, quem diligis.] Nō solum præcepit filium immolare, sed omnia quæ possent senis animum à parendo retrahere, simul cū

præcepto adiungere voluit: vt quanto in parendo difficiliora pertranscundo superaret, tātò eum præclarioribus muneribus & laudibus, corā omnibus extolleret. Putas non puluisse infidelitatē, senis animum, vt Deum reputaret mendacē, qui in Isaac vocaturum se semen ei promiserat, quem nunc ante prolem præcipiebat immolare? Nonne posset sanctus vir dicere in corde suo. Ad quid mihi seni filiū in senectute toties promittendo, pro magno munere dedisti, si eum tam citò mihi ablaturus eras? Nonne melius erat non dedisse, quàm datum in tali ætate auferre: præsertim meis manibus dilaniandum? Nonne hominum necem Noach, & patribus prohibuisti? Quid ergo me cogis innocentem puerum iugulare? An hæ sunt promissiones tuæ, vt des quæ non petimus, vt postquam dederis: tam facile auferas? Hæc & his similia senis animum pulsasse crediderim: sed ille omnibus superatis, sine lachrymis, sine singultu, aut gemitu, iussa cōplere, filiū, que immolare disposuit. Plenissimè (vt inquit Paulus) sciens, quod à mortuis resuscitare eum posset Deus. Vbi nos docet, quod quanto difficiliora bella aduersus nos suscitari viderimus: tanto maiori firmus animo, scientes quod qui tentat, dare vires solet ad tentationem superandam.

Offer eum ibi in holocaustum.] Quid hoc est Domine? Si enim me laniū filij facere vis: cur sepeliri nō permittis, & saltem sepulchri præsentia consolari? Nihil horum, sed in fumum carnes abibunt, & ossa vt nihil vestigij, quo consolari: relictum tibi sit.

Surrexit Abraham mane.] Parum esset ostēdere diligentia in delectabilibus, aut nō tam grauibus, sed iustus senex, grauissimum mandatum sine vlla dilatione perficit: ita vt postquam noctu mandatum de immolando filio acceperat: summo mane implere disposuerit, quasi ad epulas inuitatus.

Leuauit oculos procul, & vidit locum.] Omnia hæc pertinent ad tentationem: Toties enim quis mori videtur, quoties mortis amaræ recordatur.

Manete vobis hic.] Omnia relinquit, quæ ad immolationē filij possent impedimento esse. Si enim serui viderent patrē, puerū iugulare volentem, nōne eum senē delirum vocarēt, cūmq; ab hoc. quod facinus putarēt: prohiberent? Ideò sanctus senex neminē, qui præceptū opus impedire posset: secū habere voluit. Quo nos optime docet: cū aliquod bonum facere vouerimus: neminem habere nobiscum: qui possit bonum opus impedire. Si tibi quis dixerit maceranti corpus. Cur te is perditum? noli credere, noli talem habere operis inspectorem.

Reuertemur ad vos.] Intelligendum erit, si Deus disposuerit, & nesciens, prophetat.

Posuit ligna super Isaac.] Onus asini portat puer, neque indignatur: aut onus reiicit.

Vbi pecus in holocaustum.] Acerba valdè fuit tentatio hæc, quæ ad hoc inducta videtur: vt patet ab incepto opere reuocaretur: cū cogitaret filium se pro pecore immolaturum.

Deus videbit sibi.] Putat multi Deum aliquo egere, cū ipse optime nouerit sibi in omnibus prouidere.

Ligauit Isaac.] Vtrum horum magis mirer, ignoro: patrem ne ligantem ficcis oculis filium: an filiū se sine fletu, & metu ligari permittentem. Vbi optime nos docet obedientiam vterque: etiam si quæ mandantur, dura videantur, & aspera.

Clamauit ad eum angelus de cælo. Ecce fructus obedientiæ, non moritur filius, & ipse fructum occisionis portabit.

Non prohibuisti filium tuū, vnicum tuum à me.] Solēt

homines circumstantias operum bonorum suorum Deo obiectare, & ostendere: ac si ipse oculos ad hæc videnda non haberet. Ieiuno (ait Pharisæus Luca 18.) bis in sabbatho: decimas do omnium, quæ possideo: cum tamen ipse Deus nihil horum omittat, & per singula laudet. Non considerauit mulier, quæ erat in ciuitate peccatrix: sui operis substantiam, aut qualitatem, quæ tamen singula Christus Pharisæo enumerat, & quod similia non fecerit, arguit. Aquam, inquit, pedibus meis non dedisti. Hæc dedit lachrymas ad lauandum. Nec osculum ori imprefisti: hæc autē, postquam intravit, osculari non desinit pedes meos, & sic de alijs. Sic, & hic Dominus non solum opus commendat, sed tanti facit: vt nomen, quo laudet aut operi imponat, non inueniat. Non dicit, quoniam voluisti immolare filiū mei causa: sed, quia fecisti rem hanc. Quam quæso Domine? Non inuenio nomen operi dignum. Et nõ pepercisti vnico tuo, filio tuo. Quia ille ista pertransierat: ne impedirent: Deus recordatur: vt remuneret. Vbi etiam aduerte, quāti Deus faciat voluntatem bene operandi efficacem: vt pro opere reputet.

Obrulit in holocaustum pro filio.] Solet Dominus pro iustis, malos immolare: vt apud Isaiam habes, & in Ecclesiastico legis: iustum ab angustia liberatum, & pro eo impium tradendum. Multiplicando, multiplicabo te. Ecce quid sit pro Deo aliquid exponere. Exposuit vnicum, & eum non amisit: sed pro eo habuit sicut stellas cæli, & sicut arenā, quæ est in littore maris.

Nuntiatum fuit Abraham, Ecce peperit Mulcab.] Mirum valde, qualiter Dominus vnum opus bonum remunerat: & quot bona propter hoc opus dederit Abraham, & suis propter eum.

CAP. XXIII. ANNOTATIONES ad literam.

Mortua est Sarah in (Ciriath arbah.) Ciuitas est (Chebron) vt statim textus indicat: hæc quæ quidem (Chebrō) fuit in vmbilico fortis (Iehudach) sic dicta à filio Caleph, à Ierusalē distans miliaribus 22. in monticulo locata: quàm cum olim filij Israel in Ægyptū profecti, reliquissent: gigantum, & filiorum (Henach) facta est habitaculū. Antea vocabatur (Ciriath arbah) id est, ciuitas quatuor: (si arbah) nomen appellatiuum sit. Si verò proprium nomen sit: vt constat Iosué 14. Tunc ciuitas dicitur Arbach ab illo gigante sic nominato, qui prius ibi habitauit. Sic enim habetur loco (Iosuah) citato Nomen (chebrō) antea fuit, ciriath arbah, hoc est ciuitas arbah, homo magnus in (Enachim) ipse. Ex quo conitit fuisse gigantē sic nominatum, & ista est veritas. Qui autem, Arbach, quasi appellatiuum accipiunt, dicunt eam idē vocatam ciuitatem quatuor, quod quatuor coniuges in ea sepulti sint, scilicet, Adam cum vxore, Abraham cum Sarah, Isaach, & Ribcah, Iacob, & Leah. Sed quomodo poterat ante sepulturam Abraham, & sequentium, dici ciuitas quatuor, si nondum ibi erant quatuor sepulti, sed solus Adam cum vxore: si ibi sepulti sunt? quod dico, quia arbitror non fuisse ibidem sepultos Adam & Euam, sed propē terrestrem paradysum, quem potius iuxta Chaldam, quam Palæstinam fuisse superius diximus. Quod autem ansam huic sententiæ dedit, fuerunt verba vulgatæ editionis citata in libro Iosuah, quæ

sic habent. Nomen, Chebron, antea dicebatur (Ciriatharbe) Adā maximus ibi, inter Henachim, situs est quo loco in Hebræo habetur. Homo magnus in (henachim) ipse. Sed quia ibi pro homine ponitur Adam: vulgatus putauit nomen proprium.

Vt plangeret Sarah, & vt fletet eam.] Sapad, est, magno eiulatu, & vocibus flere, bachah, verò, proprie flere, seu lachrymari.

Surrexit Abraham à super facie mortui sui.] id est, à super mortuo suo. Solent enim qui mortuum plangunt iactare se super cadauer.

A filios, Cheth, Isti sunt qui cap. 15. supra dicti sunt Chithei, de stirpe Chenanæorum

Peregrinus, & aduena.] Nomen (tossab) significat eum, qui diu habitauit in aliquo loco, seu manentem. Vnde ad verbum vertendum esset. Peregrinus, & diu habitans fui apud vos. Et allegat mansionem: vt ostendat se iurē petere sepulchram inter eos. Siquidem diu fuerat moratus viuus inter eos: ac si diceret. Recipite inter vestros mortuum meum: quod viuus inter vos admittere dignati estis.

Date mihi hereditatem sepulchri.] Verbum, achaz, significat apprehendere, comprehendere. Et vertendum est. Date mihi comprehensionem, seu apprehensionem sepulchri. i. tantum terræ: quantum quasi brachijs comprehendere possum, aut aliquid quod quasi proprium apprehendam.

Sepeliam mortuum meum à facie mea.] id est, auferendo ipsum à facie mea: quem coram me habeo.

Princeps Dei tu in medio nostri.] Dicitio, neisi, ab eleuatione ortum habet, & principem significat: quod inter alios, eleuatus sit. Porro quod dicitur princeps Dei: idem est, quod magnus sicut montes Dei cædri Dei. Seu tam æquus, & iustus, sicut esset Deus si in medio nostri esset.

Non prohibebit vir.] Verbū, chalah, significat finire, limitare, & sensus est. Non limitabit quis sepulchrum suum à te. i. non claudet aliquo limite, vel vallo: quod bene redditum est, per non prohibebit. Opus tamen fuit, verbi vim indicare.

Incuruaui se populo terra, id est, humiliavi se.

Si est cum anima vestra, aut si est voluntas vestra.] Dicitio enim, nephes, vtrumque significat: licet communibus, animam.

Intercedite pro me apud Ephron.] Varias tribuunt Hebræi, & nostri significationes, verbo (pagà) scilicet, occurrere, incurrere, aggredi, rogare, precari: cum re vera solum significet intermediū esse, quod in lingua nostra significantius dicitur (ser medianeiro ou atrauersar se,) & per occurrere aliquando bene redditur, licet illud non proprie significet, sed occurrere, quasi intermedium se opponendo. Hamos. 5. dicitur. Quum fugerit quispiam facie leonis, vpe gao, id est, intermedium erit versus, *arrauersar selha bit vso,* quod nostri vertunt. Occurret illi versus. Isa. 47. vltionem capiam, & non (ephga). i. intermedium erit homo. i. non admittam intercessorem pro eis hominem. Sic, & hic, intercedite, aut medij estote mihi cum Ephron.

Dabit mihi speluncam duplicitatis.] Dictionem (maár) dicunt Hebræi esse per se radicem, & significare speluncam. Sed alij (quibus subscribendum arbitror) à radice (arah) quod est nudare, discooperire, deriuant, & dicitur spelunca, maar. i. discooperita. quod non habeat ostia clausa: vel quod non claudatur, quemadmodum domus clauditur. Quare autem spelunca illa dicatur duplicitatis, incertū est, & forte erat duplex, seu duæ. Nam Hebraismus

vtitur

CAPITIS XXIII. AD NOTAM STRAM ERVDITIONEM ANNOTATA.

vtitur hoc modo loquendi, spelūca duplicitatis pro duplici: sicut electione sepulchri, pro electo sepulchro. Aben Ezrah, putat sic dictum, quod fuerit altera intra alteram.

Cum argento plenitudinis, seu Pleno det eā mihi.] Vocat argentum plenū monetam non attonsam aut nõ diminutam in pondere. Et videtur, antiquos non fuisse vsos moneta aurea, & omnia nummismata tunc temporis fuisse ponderata, quemadmodū nūc multis regnis fit. Et quod sequitur.

In medio nostri.] Voluit Abraham contractū corā omnibus fieri, quoniam forte nouerat eorum mendacia: ne postea agrum, seu speluncam resumerent. Similiter quod dicitur, in possessionem sepulchri, potest verti in apprehensionem sepulchri.

Non Domine vi. f. sic vt vis: sed audi me.

Tantum si tu. f. vis, vtinam audias me.] Nō est plenē certa significatio partium indeclinabilium, cōiunctionum, & præpositionum apud Hebræos: idē variē ab interpretibus redduntur, prout locus exigere videtur, sicut (ach) quod aliquando tantū, nonnunquam profectō. Similiter (lu) .i. vtinam, quæ hic ponitur. Vnde bene versum est tantum. f. acquiesce, si tu. f. vis, vtinam audias me.

Terra quadringentorum siclorum argenti.] Scilicet est, valet. 400. siclos argenti, inter me, & te. Nostri dicunt, inter duos amicos, hæc res tātum valet. Aut hoc est pretium inter me, & te. Aut melius, terra quidem valet quadringentos siclos, sed hoc inter me, & te, quid est, vt. f. non dem eos tibi.

Argentum transeuntem ad mercatores.] Verbū (sachar) videtur significare circuire: vt patet Iere. 14. Tam propheta, quàm sacerdos (sacharu) .i. circueunt terram. Vnde (sorechab) .i. circuitum. f. rotundum, & ex consequenti negotiari, quod mercatores soleant hinc inde discurrere ad negotia peragenda. Et quia mercatores solent maximē examinare nummismata, idē dicit textus, transiens. f. argentum per mercatores. i. tam probatum, quod posset inter mercatores transire, aut commune, quale apud mercatores transibat. Nos dicimus monetę currentis. Aut tertio, quod iam per mercatorum libram transiuit. i. iusti ponderis: quoniam, vt diximus mercatores solebant nummismata ponderare.

Et surrexit ager Ephron, aut fletit Abrahæ.] .i. extincto dominio Ephronis: cœpit esse sub dominio Abraham. Videtur enim agri dominium extingui: cum venditur, & de nouo surgere, in dominium alterius: licet ager non moriatur in se.

Qui erat in, aut cum duplicitate, quæ erat ante Manræ. Ager inquam, & spelunca, quæ erat in eo.] Sic in Hebræo, est clausula, quam reddere volumus, quoniā interpretes multa addunt explicandi gratia, & est sensus, quod ager, qui erat cum spelunca duplici: simul cessit Abraham.

In oculis filiorū Cheth, cum omnibus ingredientibus.] Qui. f. non erant de filiis Cheth, sed exteri intrātes vrbem. Aut voluit Abraham omnes intrantes per portam, etiam si ciues essent, scire emptionem, ne postea posset venditor venditionem negare.

Ad speluncam agri duplicitatis.] Licet interponatur agri, inter speluncam, & duplicitatis, sensus tamen est ad speluncam duplicitatis agri.

Super faciem. i. è regione, aut in prospectu.

Manræ.] De quo supra dictum est, fuisse. f. virum, à quo locus denominatus est.

In possessionem.] Hebraicē, Ad apprehensionem, seu comprehensionem sepulchri.

Erit vita Sarah. 127. anni.] Non est argumentum sanctitatis vitæ longitudo: cum legamus sanctam sceminam non diu vixisse: implent tamen sancti dies suos. Neque similiter dolendum est: si extra patriam moriaris: cum videas sanctam Saram in aliena patria mortuam.

Veni Abraham ad plangendū Sarah, & ad lugendum eam.] Vt sentias non impium esse, neque alienum à fide, plangere, & lugere inter Christianos charos suos: audis hic sanctum Abraham luxisse mortuum suum. Similiter hinc viri coniugati discant, quantum debeant vxores diligere, & funera curare.

Peregrinus & aduena fuit. Ius quæsitum esse videtur, vt ij, qui inter nos viuunt: inter nos sepulchrum habeant: & hinc orta videtur consuetudo: vt homo curet habere locum proprium ad sepeliendum mortuos suos. Et ex hoc loco puto Iudeos, vsque hodie quærere sibi peculiarem sepulchræ locum.

Audi nos Domine.] Docet nos hic Chitēi qualiter tractare debeamus peregrinos, maximē quos inter nos piē viuere didicerimus: & etiam cōstat eos, qui piē & iustē inter extraneos viuunt, esse magis dilectos: quàm si ciues essent.

Princeps Dei tu in medio nostri.] Ecce qualiter debemus inter impios viuere, vt virtus diuina in nobis relucere videatur: inde Paulus Philippenses laudans, dicit. Inter quos lucetis: sicut luminaria.

In electis sepulchris.] Boni extranei, hæredes sunt in bonis ciuium. Vbi simul docemur, quales erga extraneos esse debeamus.

Incuruaui se populo terra.] Semper profuit humilitatem ostendere. Etiam hinc cognoscimus, quàm antiqua sit consuetudo: quemque habere sepulchrū pro sua prosapia.

Vt det mihi speluncam.] Non solum in vita, sed etiā in morte voluerunt iusti ab iniustis separari, quod non paruam nobis spem resurrectionis tribuit. Et seculo iure pontificio: nihil simoniæ interuenit: si agrum ad sepulchrum, aut sepulchrum ipsum emas. Arguit etiam locus iste: morem fuisse apud Iudeos cuiilibet cadaueri, suum consignare sepulchrum, & hac de causa emisse Abraham duplicem spelūcam. Plurimum etiam valet in terra, qua viuus, aliquid proprium possidere.

Dabo argentum. Quid agis bone senex, emendo quod tibi à Domino donatum est? Quanta patientia sancti expectant promissa Dei, docet sanctus Abraham. Qui etiam nos docet, nihil ab aliquo gratis accipere, quod possimus pecunia emere, maximē ab iis qui possunt exprobrare.

Terra: quadringentorum siclorum est, sed quid hoc est inter me & te? Sunt qui præ se ferūt facere quod petimus, sed tam difficile factu faciunt, vt & ipsa difficultate cognoscas eos nolle facere, & ab eis nihil gratis capiendum consulerem.

Transeuntes per mercatores. Optimē feceris, si ab iis: qui pactis stare nesciunt, omnem occasionē rescindendi pacta ademeris. Vbi simul docemur: quā iusti sint sancti, in emptionibus suis: vt non solum venditorum arbitrio pretiū rei venditæ relinquunt, sed probatissimam, & plenam monetam soluunt.

Omnis arbor, quæ erat in agro. Quicquid in agro meo nascitur, meum esse probatur. Et videntur

ex hoc loco arbores agri, cum eo non vendi, nisi exprimantur in contractu,

CAPITIS VIGESIMI QUARTI
ANNOTATIONES
ad literam.

Abraham senex venit in dies.] Frequētissimum est, quod admonuimus in regulis, scripturæ consuetudinē esse, statim, quod obscurius dixerit: explicare. Sat enim fuisset dicere, Abraham fuisse senem: sed quia obscurum erat, illud statim explicuit, dicens. Venit in dies.

Benedixerat Dominus Abraham in omnibus.] i. bene fecerat, substantiam auxerat.

Qui dominabatur omnibus quæ erant illi.] Duo significat verbum (massal) quod hinc ponitur. s. dominari, & parabolicè loqui, seu assimilari. Psalm. 49. (Nimfial). i. assimilatus est animalibus.

Sub femore meo. Tria significare dicunt Hebræi (iarach). s. femur, latus, & hastile, sed meo iudicio, propriè significat hastile, & per allusionem femur, quod modum hastilis habeat, sustentando corpus, quod superponitur illi. Significat etiam limitem, quod s. stipitibus soleant limites designari. Exod. 37. habes, Fecit candelabrum (ierechah). i. femur, vel hastile eius, quod est ad modum femoris. Et Genesis 49. [veiarachatho]. i. limes eius iuxta fidon, seu stipes: quoniam stipitibus [vt diximus] limitari solent terminari. Sed meritò disquirendum est, de huiusmodi ritu, quare. s. pacta & iuramenta: sic firmentur. Et quidam dicunt, hoc idè esse, quod inde. s. ex genitalibus. posteritas esset, ad quod citant illud Exod. 1. animas. s. egressas de femore Iacob, sed si hoc esset verum, potius sub genitalibus, quàm sub femore ponenda esset manus. Rabbi Salomon putat, hoc idè fieri, quod in membro virili esset præcipuum fœdus, à quo omnia alia firmitatem habebant: sed eadem ratione hæc interpretatio excluditur, quoniam non sub membro ponebatur manus, vt dictum est. Tertij verò sentiunt, hac ceremonia significari superioris potestatem, & promptum inferioris ad obediendum, animum. Mihi verò [saluo perspicaciori iudicio] videtur, suppositione manus sub femore pacta firmari, quod femur sit pars in homine firmior: in qua veluti domus in columnis [quarum figuram præ se ferunt femora] totum corpus sustentatur. Est ergo sensus. Pone nunc manum tuam sub femore meo, id est, ostende signum firmitatis iuramenti: ponendo manum tuam in firmiori loco meo. scilicet sub femore. Qui iurandi modus [vt Aben Ezra autor est] adhuc apud Indos obseruatur.

Ad terram meam, & ad cognationem meam ibi. Non quidem ad Vr Chaldæorum, sed ad Mesopotamiam Syriæ: inter Euphratem & Tigrim, in qua moratus fuerat post egressum, ex Vr Chaldæorum.

Caue tibi. Hebraicè est. *Sis custoditus tibi*, sed sensus redditus est.

Innocens eris à iuramento hoc.] i. non obligaberis, aut melius: non eris reus violati iuramenti.

De bonis domini sui in manu eius.] id est, pretiosa quæque, quæ erant in domo Domini sui, maximè quæ ad cultum muliebrem erant accommodata: sicut anuli: margarita, vestes, & id genus alia secum tulit.

Ad Syriam fluuiorum.] i. quæ erat inter duo flumina Euphratem, videlicet & Tigrim.

Ad ciuitatem Nachor. i. in qua [Nachor] frater Abraham habitabat.

Et accubare fecit camelos.] Verbum [barach] quod accubare vertimus, propriè benedicere significat, Secundò verò genu flectere: quod homines ad benedictionem accipiendam soleant genua flectere. Et de priori significatione, infinita sunt exempla in Scriptura. Secundam verò habes. 2. Paralipo. 6. [Vaijbrach]. i. genu flexit se, super genua sua. Item Psalm. 95. [Nibrechah]. i. genua flectamus coram Domino.

Ad tempus vespertinum, quod est inter occasum solis, & noctem.

Occurrere fac. Dicunt Hebræi, [Chaah] quod hinc ponitur: significare contignare, operire, occurrere & vsu venire. Sed meo iudicio, quæ significant occurrere, sunt à radice, chara, quod est occurrere, non (acharah) quod est contignare vel tegere: & mutatur (aleph) in (he): vt sæpissimè fit in Hebraismo. Et cum dicitur.

Fac occurrere. subaudiendum est, quod cupio.

Inclina nunc hydriam tuam, aut cantharum tuum.] Duo significat (chidod). s. scintillæ, vt patet Iob. 41. (chidode). i. scintillæ ignis egredietur. Secundo significat hydriam, aut potius cantharum: quia infra dicitur de (ribcah). (Vechadah) id est, & cantharus eius, super humerum eius. Nam hydria non solet super humerum deferri, sed super caput, neque ansam habet.

Illam preparasti seruo tuo Isaac, aut Iischaac.] Verbum (Iachach) aliàs significat increpare, arguere, aut potius expostulare cum aliquo: sed quia video significatione, qua preparare significat, rarò in scripturis inueniri: timeo non esse propriam, & potius putarem hinc significare iudicare, quàm preparare, quoniam alludit ad principale significatum, quod est (vt diximus) expostulare, disceptare: & sensus est, illa est quam iudicasti seruo tuo Isaac. Si tamen cõmunis lectio magis arrideat, permitto.

Bona aspectu. i. pulchra visu.

Virgo, & vir non cognouit eam.] Etiam hinc exemplum habes, quod scriptura statim explicat, quod obscurè dixit. Postquam enim dixit. Virgo: addidit. Et vir non cognouit eam.

Et ascendit. s. urbem versus.

Bibere fac nunc parvum aquæ.] Dubia est significatio propria verbi (gama). i. bibere: quoniam non bene quadrat omnibus locis, quibus verbum ponitur, sicut Iob. 39. In impetu suo, & ira (Iegame). i. biber, vel absorbebit terram: ac si dicat. Tanta est eius leuitas, & velocitas, quod terram videatur bibere dū currit: quod Sanctes ibi vertit. Effodiet terram. Sic Abacuc 1. (megamat). i. biben, vel sorbens facies eorum, ventus Orientalis. Et nomen, gome, quod iuncum vertunt: sic fortè dictum à bibendo, quod videlicet aquas, quibus nutritur: bibat. Significatio tamen mihi adhuc suspecta est. Et hinc perpendes qualiter Iudæi, quos duces in huiusmodi significationibus habemus, eas nouerint.

Effudit hydriam suam super canale, aut sulcum aquarum.] Etiam verbum, Arah, ignotæ significationis est Hebræis, cui rei argumento est, multitudo significationum, quas verbo tribuunt. Dicunt enim significare fundere, effundere, euacuare, nudare, adhærere, & coniungere. Non enim curant propriam loco aptare significationem, sed mutant, & alienant: prout sibi textus exigere videtur. Sed si quis aspiciat, videbit solum significare nudare, seu discooperire: & ex consequenti euacuare: quod res vacua

vacua nudari videatur: quod ostendemus congruere locis, quibus ipsi significatum proprium mutare deprehenduntur: vt Isaia 22. vbi vertunt. Et parietem nudauit clypeo. i. clypeis. s. ad bellū. Loquitur enim ibi textus de Elamitis viris bellatoribus, dicens. Helam sumpfit pharetram: in curru hominis, & equitum. Et parietem nudauit clypeis: qui scilicet erant suspensi in pariete, vt solet fieri: qui cum auferuntur, paries nudatus manet, qui eis operiebatur. Et ex hoc discis, quid valeat proprias significationes expendere: ad germanum sensum literæ obstrusum eruendum. Illud etiam Psalm. 37. Vidi impium fortem (vmitareth) (quod nostri vertunt) Et virescentem. Melius veritas. Et effundentem. s. ramos suos: qui in eo veluti in trunco delitescerāt. Vnde (heruach) (meo iudicio) potius nuditatem, quàm turpitudinem significat. Est ergo locus iste reddendus sic.

Et festinauit, & euacuauit, seu aqua nudauit hydriam suam, in canali, vel sulco. Et vir stupebat in ea.] Verbū (saah) significat propriè sonare: vt ex nomine (saō) i. sonitus constat Isaia 66. Vox (saon). i. sonitus, de ciuitate. Item Hoseæ. 10. Consurget (saon). i. sonitus. Et ex consequenti desertum, aut concauum locum: qui vocem reddere videtur, quàm echo vocat: & verbum desolare deserere, aut deferri. Vnde locus sic reddendus est. Et vir desertus est, scilicet viribus, aut spiritu destitutus est in ea: videns scilicet omnia, prout orauerat euenisse: & quod sequitur. Tacens melius veritas cogitans. s. intra se. Verbū (charas) (vt sæpè dixi) significat arare & fabricare, & ex consequenti cogitare, quod cogitans in corde fabricare videatur.

Virum secundaret.] Etiam varia est Hebræis significatio (salach) quæ significare dicunt prosperari, scindere, & transire. Sed meo iudicio: potius significat anteire præcedere, præire. Et ex consequenti prosperari. Nam qui ultra procedit, in bonis, prosperatur, qui verò retrocedit infelix reputatur. Sem. 10. (Ielalechu). i. præcesserunt, & transierunt Iardè, seu Iordanem. Et 1. cap. 10. (Vesalechach). i. præbit super te spiritus Domini aut præcedet te. Item Ierem. 12. Cur via impiorum (sachach) i. præbit, seu secundatur, ultra? procedit. Nam ante esse. Hebræis est prosperari: sicut retro deficere. Vnde hinc vertendum puto.

Vt videret, an præiret, seu præcederet.] Dominus viā eius. i. an Deum ductorem viæ suæ habuisset.

Accepit vir in aurem auream.] Est (nezem) ornamentum non solum auris, sed etiam nasi: vt in hoc eodem capite patebit: & est circulus gracilis, quem in foraminibus aurium, puellæ gestare solent, & viri etiam apud Indos: vt me vidisse memini in oratore Regis Hormuzij Indi, ad Ioannem tertium Regem nostrum destinatum, qui ad circulos illos aureos ligata habebat margarita pretiosissima, & magna. Quod verò sint ornamenta aurium, constat inferius cap. 33. Et Exod. 32.

Dimidijs sicli eius.] s. pondus. De siclis, sunt qui dicunt Moseh tempore, siclum vnum ponderasse centum sexaginta grana ordei: tempore verò secūdi templi, ad 384. grana (Iudæorum auaritia) ascendisse ferunt: & valebat circiter. 17. solidos.

Et duas armillas super manus illius.] Admonui in regulis, ignota esse nomina propria ornamentorū animalium, piscium, arborum, & lapidum, Hebræis. Videntur tamen fuisse manus, aut brachiorum ornamenta. Ezech. 16. habes. Et dedi (zemidim) i. ar-

millas super manus tuas. Mihi videtur, fuisse circulos magnos rotundos, quibus brachia ornantur: & super manus descendant: si brachia demittantur. Nostri vocant (manillas). Sunt & alia brachiorū ornamenta etiam rotunda, sed lata, quæ nostri vocāt (bracelletes): & communiter sunt duo, alterum ad vnum brachiorum, alterum ad aliud. Radiz (samad) coniungere significat.

Ad permanendum nobis.] Iam supra admonui, verbum [lon] non pernoctare, sed permanere potius significare: idè sic vbi que verte.

Etiam pabulum.] Ignorant Hebræi, an [mispo] significet communiter pabulum, aut [quod verius puto] certum pabuli genus. s. auenam, aut fœnum.

Inclinauit se vir, & adorauit Dominum.] Videtur [chadad] significare verticè inclinare, Vnde [chodchod] i. vertex.

Qui non dereliquit misericordiam suam.] i. nō omisit misericordiam: qua vt solet, cum Domino meo. De significatione autem verbi [hazab] Exod. 23. Deo dante disputabimus quoniam dubia est.

Et veritatem suam. s. pacti sui: quod cum Abraham pepigerat.

Ego in via, subaudi eram.

Duxit pro. Et duxit me Dominus, in domum fratrum Domini mei.] i. consanguineorum, qui omnes Hebræis dicuntur fratres.

Ego verti domum.] Nostri ferè omnes vertunt parauit, cum verbum potius vertere significet: vt patet Deut. 31. Quia [panah] i. vertit se ad deos alienos. Dicit autem Laban: fere domum vertisse. s. mundādo, & scopando eam. Nam domus mundata alia ab imunda videtur: & versa in aliam, & ad hoc vt mundetur, vertuntur, quæ in ea sunt.

Sed ad domum patris mei. i. vbi pater meus habitauit: aut ponitur domus pro cognatione. Hebraicè habetur.

Si non ad domum patris mei ibi.] i. reus iuramenti: si non ieris ad domum patris mei, & ita sensus ab interprete redditus est.

Dominus secundabit, aut, præbit, seu præcedet, vt iam diximus.

Mundus eris, seu innocens ab execratione mea.] Nostri vertunt. A maledictione mea: sed in idem redit: iam enim primo capite huius libri disputaui de significatione verbi [alah] ibi vide.

Si es tu nunc præcedens viam meam.] i. dirigens aut secundans, & tandem idem est sensus.

Puella egrediens ad hauriendum.] Ponitur hic nomē [Almah] à verbo [halam] quod est propriè abscondere: idè [almach] puellam absconditam & latentem significat, aut quod lateat, qualis sit futura, aut quia aspectibus hominum abscondita sit: sicut [Elem]. i. puer sic vocatus, quod ignotum sit nobis, qualis futurus erit. An verò corruptam fœminam significet: asserit Hieronymus: quod nō. Sed Caietanus in prouerbiis oppositum dicit, super illud. Et via viri in [almah]. i. fœmina: quoniam in virgine facilè cognoscitur via viri: non sic in corrupta. De quibus latius Isaia 7. Si Deus vitam dederit disputaturi sumus, & in Prouer. Sententia tamen Hieronymi magis pia est.

Quam preparauit, aut adiudicauit Dominus, vt supra.

In corde meo, aut iuxta cor meum. i. quæ desideraueram, aut quæ in corde habebam. Sed posterior sensus est simplicior.

Posui in aurem super nasum eius.] Arbitror: vt iam dixi, esse huiusmodi inares circulos: qui non solum

lūm ad aurium extremitates suspendi poterant sed in naso, ad modum ocularium, seu specillorum aptari.

Inclinavi. s. caput, & incurraui me Domino. Duxit me per viam veritatis, id est, non me permitit a vera via errare.

Filiam fratris. i. neptem, aut vocat Bathuelē fratrem, qui nepos eius erat.

Si facitis misericordiam, & veritatem.] Est facere cum aliquo veritatem, facere cum eo, quod aliquo iure debetur. Debent enim consanguinei, inuicem seruare veritatem, aut stabilitatem. s. amicitiam.

A Domino egressum est verbum.] Hebraismus est. i. non casu, sed Domini voluntate, hoc actum est.

Non poterimus loqui ad te malum vel bonū.] i. aliud quā quod à Deo decretum est.

Dedit (Ribcah) vt. s. animum eius ad coniugiū inclinaret.

Pretiosa dedit fratri eius.] Ignota meo iudicio est, propria significatio nominis (migdanoh): quam nostri vertunt pretiosa. Neque nactus sum bonam aliquam coniecturam: qua significatum eius venari possem. 2. Paralip. 32. videtur quid pretiosum significare: vbi habetur. Multi afferebant munus Domino in Ierusalem (Vmigdanoh). i. & pretiosa Ezechia regi Iehudah.

Et pernoctarunt. Melius. Et manserunt.

Dimittite me Domino meo. i. vt vadam ad Dominū meum.

Diebus vel decem.] Miror, quod tam facile nostri abeant in mendacia Chaldaeorum, & Hebræorum, quæ nullum in literis sacris fundamentum habent: vertentes hic.

Per dies, annum: & per decem, decem menses.] Quomodo enim seruus Abraham esset ad annum, aut decem menses expectaturus, qui festinabat ad Dominum suum ire: sed quia ille statim abire cupiebat, frater, & mater dicebant, vt saltem ad decem dies maneret puella: quoniam in hoc non essent multum remoraturi iter eius. Est ergo sensus. Maneat puella nobiscum, per dies. s. aliquot, vel ad minus decem. Lege numeri. 11. Vbi Dominus dicit. Non die vno comedetis, & non diebus, & non quinque: vbi si per dies decem, menses interpreteris: tu videris, quā bene conueniat. Oportebat istos aliquem in sacris literis locum citare: vbi per dies annus, & per decem, decem menses intelligerentur, & non istos sequi contra apertum scripturæ sensum.

Dominus secundauit: aut præcessit viam meam.

Interrogabimus os eius.] Hebraismus est, pro inquiremus, quid ipsa dicat.

Sis in millia millium.] Hebraicè. Sis in millia multitudinis: aut in mille multitudines.

Hæreditet semen tuum portam inimicorum suorum.] Ex hoc loco constat esse adagium, quod imprecando bonum, solebant homines iis, quibus bona imprecabantur: dicere, & sensus redditus est cap. 22. supra. Cupiunt enim homines maximè inimicorum vindictam, i. sis tuis inimicis superior: ita, vt vrbes eorum capias.

Ascenderunt super camelos, aut melius: sederunt, aut equitarunt.

Et Isaac venit à veniendo à puteo viuentis videntis me.] i. veniendo veniebat à puteo, qui fuerat ostensus (Hagar) qui vocabatur viuentis, & videntis me: ob causam iam illic dictam.

Habitabat in terra Australi. s. respectu terræ sanctæ. s. Aegyptum versus.

Egressus est Isaac ad meditandum in agro.] Significat

verbum (saach) ore, aut corde loqui: seu meditari. Sunt qui vertant. Ad orandum.

Dum verteret se vespere.] i. dum sol occumberet, aut dum ad vespere declinaret.

Accepit velum.] Significat (saiph) operimentū, sed quod illud sit, ignoratur. Aliqui velum arbitrantur: quo fœminæ solent se operire. Italæ operiunt se velo lineo, aut sericeo: nostræ verò, & Germanæ panno, totam fœminam operiente, nigri coloris: quod manto vocant.

Et narravit.] Verbum (sapar) propriè numerare significat, & ex consequenti narrare: quod qui narrat, quasi rem aliam post aliam numeret.

Fuit illi vxor.] Constat ex hoc loco, nullas fuisse matrimonij ceremonias apud præcos: sed ex hoc, quod vir introducebat fœminam in domum suam, & ad eam intrabat: fiebat ei vxor.

Pœnituerat Isaac post matrem suam.] id est, pœnituit eum trititiæ, quam post mortem matris suæ habuerat, ob lætitiā nouæ coniugis quoniam diligebat eam. Aliqui vertunt. Et consolatus est Isaac se hoc coniugio, post mortem matris suæ, aut post matrem suam: nullam maiorem habuit consolationem, quā istam cum vxore: sed prior sensus simplicior videtur.

CAPITIS XXI. III. ADNOTATA AD MORVM COMPOSITIONEM.

Abraham venerat in dies, & Dominus benedixerat illi in omnibus.] Solet Dominus sinere iustos, dies suos implere: & rarò infortunio propè mortem lædi permittit, ne trititiā affectu moriatur. Itaque enim. 65. Pollicetur Deus, quod non egredietur inde vltra ad sepulchrum infans dierum & senex qui non impleuerit dies suos. Quia puer centenarius morietur: & peccator centenarius maledicetur.

Vocauit seruum seniore domus suæ.] Docet ardua negotia non nisi senioribus, & præcipuis domus esse committenda: maximè ea, in quibus prudentia opus est: licet enim ad iter conficiendum aptiores iuvenes videantur, si tamen negotiū discretionē eger: eis dimissis, seniores mittendi sunt.

Adiurabo te per Deum cæli.] Vide prudentiam senis, quem suspectum magis in matrimonio filij habebat: eum adiurat, & matrimonij filij ministrū eligit. Poterat enim iste, dissimulare, & protrahere filij coniugium, vt hæres domus fieret: idè voluit eū adiurare, vt cogeretur ipse filio vxorem accipere. Sed quid bone senex times, filium Chenanzæ vxorem ducere? Nonne tu statim Cheturam, es accepturus? Laborant iusti, nihil agere quod Dei promissiones possit impedire. Similiter non dare iuueni occasionē, adorandi & colendi idola. Vbi docentur

parentes, qualiter laborare debeant, vt filiis coniugendis bonas vxores eligant, maximè quod nō sint alterius sectæ: quoniam facilè coniugis animū seducit fœmina: quam obrem Dominus postea Iudæis prohibuit accipere filiis suis Chenanzas vxores: & eas sibi cōiūgere. Similiter aduerte, quomodo pius senex, omnes seruos suos, ad vnus Dei cultum induxerit. Non enim seruum per Deum cæli, & terræ adiuraret, nisi nosset eum, Dei cæli esse cultorem: & quoniam non sibi (iam in Dei fide, & dilectione

ctione perfectò) timebat: idè vxorem alterius fidei, accipere non formidauit.

Perges ad terram & cognationem meam.] Vxorem eam esse deligendam admonet, quam si non facie nosti: maiorum tamen suorum mores, probè noveris. Vbi etiam aduerte licuisse tunc temporis, neptem in vxorem ducere: quod postmodum in lege licuisse notum est.

Caue ne reducas.] Tene [ait cuidam Episcopo in Apocalypsi Christus] quod habes: ne aliis accipiat coronam tuā: & mirum valdè, quā tenaciter sancti patres, promissæ terræ adhæserunt: vt nullo pacto amplius inde exire sine Dei mandato voluerint. Quo factò nos docent, nullo modo relinquere quæ nobis promissæ sunt, quousque possideamus: in quo etiam notare licebit, quā sit periculosum habitare inter eos, qui idola colunt. Quare sanctus Dauid dicebat. Maledicti sint illi, qui mælieta patria, exulare cogunt, dicentes. Vade, serui diis alienis: pro eodem reputans, agere in terra idolorum: & idola colere.

Dominus Deus cæli, qui me tulit de domo patris mei.] Admonui supra, iustorum esse morem, enumerare accepta beneficia, cum noua accipere cupiunt: similiter ex acceptis beneficiis, animum sumere accipiendi maiora.

Mundus eris iuramento meo.] Docet nos seruus iste cautos esse in iuramentis, & promissis.

De omni bono domini sui erat in manu eius.] Etia locus iste ostendit, serui huius prudentiam, qui fœminam ad coniugium allecturus, munera, quibus hoc facere posset, secum tulit.

Deus domini mei Abrahæ.] Nouerat seruus iste, res melius precatationibus, quam industria fieri: idè precatur Dominum. Vbi etiam nos docet, in orationibus nostris apud Deum, sanctorum suorum merita iactare, vt quod possibilitas nostra non obtinet, eorum nobis intercessione donetur.

Fac misericordiam cum Domino meo.] Industria optima est, negotia nostra, facere sanctorum: vt Dominus illorum gratia, ea facilius expediat.

Eccesto ad fontem aquæ.] Sine Dei tēratione, possumus expectare à Domino quæ ab eo poscimus, in veritate alicuius euentus.

Puella quæ dixerit bibe: & camelis tuis hauriā.] Non immeritò vir iste, hoc potius signo, quā alio vxorem domini sui cognoscere voluit: vt eam videlicet dominus Isaac eligere didicisset in qua charitas, & dilectio proximi reluceret, quæ, scilicet, libenter, & sibi & camelis suis hauriret: vt hos ad bona eligendos à Domino, scias, qui alacriori animo proximorum indigentis succurrere nouerint.

Antequam compleisset loqui.] Solet Dominus iis petitionibus adesse: & facile eas implere.

Puella erat aspectu pulchra.] Audis, quales Dominus vxores piis eligit, quæ non solum moribus, sed etiam membrorum pulchritudine sint adornatæ. Similiter quā esset curæ, puellis illius temporis pudicitiam, & integritatem seruare, quod nostræ valdè negligunt.

Hauisti camelis.] Memento hic aduerte, illius tēporis charitatem.

Tulit vir in aurem auream.] Docet nos esse gratos, omnibus ministeriis, quantumcūque minimis.

Filia cuius es?] Non fuit seruus iste contentus, sic vt orauerat, accidisse: sed vt sciret, an dominus iter eius præcessisset, voluit scire, an esset ex cognatione domini sui. Et nos admonet, non cui-

cunque signo fidere, etiam in iis, quæ à Deo euenire putamus.

Palea, etiam pabulum est apud nos.] Solent viri impij docere filios & filias, negare vicinis, quæ apud eos sunt: ne illi ab eis ea, quibus indigent, petant. Non sic viri probi, sed omnes qui domi sunt, indicare quæ aliis vsui esse possunt: docent. Vbi etiam nos docet: libenter quæ habemus, hospitibus offerre.

Domine Deus Domini mei Abraham.] Nihil, viri iusti sibi, aut meritis suis tribuunt, sed sanctorum orationibus; quorū ope se omnia nactos arbitrantur. Docetur etiam: homines, omnia à Deo petere.

Nuntiaui domui matris suæ.] Cum tunc temporis homines plures haberent vxores, quælibet cum filiis suis seorsum habitabat. Viro verò licebat cum qua maluisset, manere.

Cucurrit Laban ad virum seruas.] Parat munera hospitium, exhilarant recipientis faciem, & animum.

Vt quid manes foris?] Cap. 19. Admonui, quantum deceat hospites verecundia intrandi gratuitum hospitium: & receptores eos ad hoc cogere.

Venit vir domum, & soluit camelos.] Nouerat iste seruus piè iumenta tractare, qui prius eorum pabulum, & solutionem, quā cibum suum curauit.

Dixit. Non comedam.] Vides, quales famulos Dominus concedat iustis, qui ita negotia curant dominorum, vt prius ea expedire velint, quā comedat, aut bibant.

Dominus benedixit Domino meo.] Non possum satis mirari, huius serui prudentiam, qualiter exaltat dominum suum, & eum ditissimum à Domino prædicat: quoniam nouerat diuitias à coniugibus præcipuè quæri. Ac si diceret. Si diuitias quæras, ditissimus est in omni diuitiarum genere. Et quod maius est: Deum amicum habet, à quo omnia hæc procedunt. Vbi latenter Dominum commendat, qui suos ditare nouit.

Dedit omnia, quæ sunt ei.] Ne putaret bona inter filios diuidenda. Et hinc habes ortum maioricatus: & quod in potestate patris fuerit, ante legem, omnia sua vni, quem maluisset: ex filiis dare.

Si facitis misericordiam & veritatem cum Domino meo.] Debet esse inter consanguineos adiuicem misericordia, & veritas. Et licet in re illa maximè puella lucraretur, & parentes: eos tamen cū domino suo misericordia vsuros prædicat.

A Domino egressa est res.] Non possumus quæ à Deo ordinata sunt, mutare: neque debemus. Contra eos qui diuinæ prouidentie obuiam ire præsumunt.

Protulit vasa argentea, & aurea, & dedit, Ribcah.] Etiam hic relucet prudentia serui, Nam [Ribcah] dedit vasa aurea, & argentea, & vestes: matri verò & fratribus dedit donaria: quoniam illa erat principalis in negotio: ex cuius consensu præcipue pendebat res. Secundò quia quæcūque pretiosa illi dedit, illa erat secum in domum mariti allatura: & sic nihil in re illa perderet Abraham.

Dimittite me ad Dominum meum.] Admonet locus iste, festinanter agenda esse negotia: quæ possunt impediri: qualia sunt matrimonia.

Maneat puella nobiscum, vel ad decem dies.] Oportet eum, qui ex domo aliqua recessit: amorem erga domesticos ostendere, ante recessum, ne putent eum libenter abire.

Ne tardetis, Dominus secundauit viam meam.] Vtendum est bonæ fortuna, & Dei beneplacito: ne mutari contingat.

Vocemus puellam.] Non debet sine vtriusque consensu

sensu, coniugium fieri.

Dixit ibo.] Audis, quàm verum sit illud. Propter hanc dimittet homo patrem, & matrem: & faciliè hæc oblita parentum est: vt iret ad virum suum.

Dimiserunt eam, & nutricem.] Grati debemus esse nutricibus: similiter, puellas, non esse dimittendas, nisi cum honesta societate, docet locus iste. Debet enim puella semper senioreni fœminam ad la-tus habere, quæ mores eius componat.

Benedixerunt, Ribcah, Constat ex hoc loco, nihil aliud esse benedicere: quàm bona precari: vt primo capite diximus. Sequitur enim hic.

Et dixerunt. Sis in millia millium. Ad meditandũ: aut orandum in agro.] Ecce qualiter iuuenes edocentur à iustis parentibus, vt qualibet die, locũ solitariũ ad orandum, vel meditandum de Deo quærant.

Et leuauit oculos suos.] Hoc dicit textus de puella, & iuuenes, vt ostendat quàm pudici fuerint, & honesti, pueri & puellæ illius temporis.

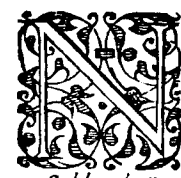
Leuauit se de camelo.] Debent fœminæ viros re- uereri.

Accepit operimentum, & operuit se.] Etiam erga viros suos, honestas pulchra est, in fœminis. Ad hæc tempora apud Thurchas mulier aspectibus virorũ non apparet nuda facie, sed operta.

Introduxit in tabernaculum matris.] Vt nouo vxoris gaudio, compesceret tristitiam: quam ex matris pia functione acceperat, tum vt vxor memor probitatis socris suæ, mores illius disceret.

Consolatus est post matrem.] Nullus est qui magis, & melius possit virum solari, quàm vxor.

CAPITIS XXV. AD LITERAM annotationes.

Nomen eius, Chethurah, Credendum est etiam ex Chenançis fuisse: licet hoc in litera non explicetur.

Midian. Constat ex hoc loco Midianitas, ortum habuisse ab Abraham. *Sebba, & Dedan.* Ex iis, orti sunt populi Orientales, quorum scriptura meminit Ezech. 26. vbi dicitur. Filij Dedan negotiatores tui, insulæ multæ, negotiatio manus tuæ. Et paulò inferius. Dedan institores tui: in pannis pretiosis pro curribus. Ex quibus verbis arbitror duo Dedan esse. Eodẽ etiam capite habetur. Negotiatores Sebba, & Rahamah, ipsi negotiatores tui: præcipua inter omnia aromata, & omnem lapidem pretiosum, & aurum dederunt in negotiationibus tuis. Fuisse autem populos Orientales, ex hoc capite constat: vbi dicitur. Abraham hos ab Isaac ablegasse, ad Orientem. Ephah verò meminit Isaias cap. 60. vbi Midianitis coniungitur: vbi etiam meminit Sebba, & auri eius.

Dedit Abraham omnia, quæ erant illi, Isaac.] Constat ex hoc loco, apud Patres esse sitũ: dare omnia sua cui maluissent filio: vt iam diximus. Sunt tamen qui putant, hoc de filiis principalium vxorum non fuisse licitum sed vbi simul erant filij concubinarum, quos licebat alienos ab hereditate facere, & legitimo omnia dare, & hoc videntur præ se ferre verba (Sarah) dicentis, non futurum hæredem filium ancillæ, cum filio eius: & de filiis ancillarum dubium non est, secus de vxoribus aliis.

Filij concubinarum.] Præ se fert textus iste Abraham non solum Chethurã, sed & alias concubinas accepisse: quod valdè mirandum est, hominẽ tam senem voluisse in tali ætate, generationi indulgere, quare multi putant, eum in vita Saræ, has sibi

coniunxisse, & quod hic dicitur, eum filiis concubinarum munera dedisse, intelligendum de Chethura, & Hagar: quod videlicet filiis Chethure, & Ismaheli filio Hagar, munera contulerit. Sed cum Abraham talis esset: non mirum, si Deus voluerit per ipsum mundum bono semine replere.

Filij concubinarum.] Constat ex hoc loco minus principales vxores concubinas dici. Et de nomine (pelæges) id est, concubina, iam diximus supra.

Dedit munera, aut dona.] Non plenè constat, quid propriè significet (mathanthoh:) quod nostri hic vertunt, dona, vel munera.

Dimisit eos à super, vel à iuxta Isaac.] Ne, scilicet, esset inter eos super hæreditate contentio.

Ad Orientem.] Quod explicans addit. Ad terram Orientalem. Quidam tamen hic (Chedem) putant nomen proprium terræ: & putarem istos Arabiam Sebba coluisse, quoniam Sebba: & Dedan: videtur Arabes fuisse, iuxta illud Psalm. Reges Arabum, & Sebba.

Obijt & mortuus est.] Dicit Rabbi Dauid. Verbũ (gauah) significare obire, seu leuiter mori: & non longa egritudine tabescere. Mihi verò videtur, propter adiunctum verbum (moch) quod mori significat (ne inutiliter reperat textus) (gauah) significare deficere: quod coniecto ex Psalm. 88. vbi dicitur. Pauper ego (ve goueah). i. & deficiens ab adolescentia: vbi septuaginta vertunt. Et in laboribus. Hieronymus verò. Et ærumnosus. Sic ergo reddendus est locus iste. Defecit, & mortuus est.

In senectute, aut, in canicie bona, id est, in senectute longæua, ac si dicat: senio confectus obiit, aut per senectutem bonam intelligit eam, quæ nõ multum viribus deficit, quemadmodum legimus de Moïse, Deut. 34. quod cum obiit, non caligauerit oculus eius, neque defecerit viror eius. Et de B. August. q. integro auditu, & aspectu vita functus est: prior tamen sensus simplicior videtur.

Senex, & satur.] Potest hoc esse explicatio præcedentis sententiæ, vt scilicet idem sit bona canities, quòd senex, & satur, ac si dicat. Mortuus est in canicie bona, id est, senex valdè, & satur vitæ, seu annorũ duorum potest esse per se sententia, & potest dupliciter exponi. Vno modo, quòd obierit senex, id est, longæuæ ætatis, & satur, scilicet dierum, ita quòd nõ desiderarit amplius viuere, aut senex, & satur, id est, implens dies suos, seu mensuram annorum suorum, quomodò de (Lehoiadah) pontifice legimus. 2. Paralipom. 24. quòd senuerit, & saturauerit se diebus. Secundo modo potest intelligi, quòd obierit senex & satur, scilicet, temporalibus bonis, & diuitiis plenus. Nos enim Lusitani, vsque hodie vocamus diuites, saturatos. Dicimus enim. [*He hum homen farto, & abastado,* id est, Est vnus homo satur, & abundans. Prior tamen expositio germanior esse videtur.

Et additus est ad populos suos, id est, ad statum mortuorum, quemadmodum maiores sui. Sunt qui idẽ dici putant, addi ad patres suos, quòd mori in fide parentum suorum: quod de Abraham falsissimum esse constat: cum populus eius fuerit idololatra. Caietanus ex hoc loco statuere vult animæ immortalitatem: quod vtinam faciat. Dicit autem appositum ad populos suos, idem esse, quod animam eius esse in limbo, coniunctam omnibus iustis, ex quacunque natione, vel gente: sed hoc oportebat probare iustos, scilicet, cuiuscunque nationis dici populum Abraham, aut cuiuscunque alterius iusti: quòd, meo iudicio, non faciliè probabitur.

Idem

Idem de Ismahèle hic dicitur: quòd, scilicet, fuerit additus populis suis, De Aharon etiam legimus simile. Nu. 20. vbi Dominus dicit Moïse, congregabitur Aaron ad populos suos & paulò inferius. Expoliare fac Aharõ vestes iuas, & induere fac eas Elhazar filiũ eius, & Aharon congregabitur, & morietur. Vbi, per morietur, videtur explicare hoc, quod dixerat congregabitur: quasi congregari, sit periphrasis mori, quod Hebræi etiam asserunt, dicentes. Qui moritur, ambulat per viã, per quam ambulauerunt Patres eius, & quasi colligatur ad eos, & videtur esse idem cum dormire cum Patribus suis: quod de Regibus frequenter dicitur in libris Regum. Et videtur quòd sit idẽ, quod mori, quemadmodũ Patres mortui sunt. Si quis animæ immortalitatem statuere clarius velit, legat. 1. 2. caput libri Ecclesiastes, & ibi ad oculum videbit Salomonẽ asserere, spiritũ hominis morte redire ad Deum, qui dedit illum, vt obturet ora loquentium iniqua.

Primogenitus Nebaioth.] Ab isto dicta est Harabia Nabathæa: quàm Geographi duplicem assignant. Alteram circa oppidum (Chesbon) Alteram circa fœlicem Harabiam.

Et Cedar.] Ab isto descenderunt Harabes. Nam Ezechie. 26. habes. (Harab). i. Harabia, & vniuersi principes Chedar ipsi negotiatores manus tuæ: cũ agnis, & arietibus, & hircis, negotiatores tui. Sunt enim omnes ferè Harabes pecudum, & armentorũ pastores qui vt plurimũ, morantur in campis subtentoriis: iuxta illud Cant. 1. Nigra sum, sed formosa: sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis.

Et Dumah. Isaiæ. 2. 1. habes. Onus Dumah, ad me clamat è Seir: vnde constat istos propè Edomã, vbi est mons Seir habitasse: nisi sit alia Dumah. Vnde videtur, quòd Edomæi, postea horũ terram incoluerint. Nam hic etiã ponitur Theman à quo Themanites Edomæi.

Per vilnias suas, & per palatia sua.] Dictio (chafir) quam Sanctes, hic villam vertit, atrium significare Hebræis dicitur, & meo iudicio significat atrium sub diuo: in quo sunt herbæ. Nostri vocant (refio), & quandoque est circumdatum vallo, aut muro. Moueor autem, quia (chafir) herbam significat. 1. Reg. 18. Si fortè inueniatur (chafir). i. herba, aut pratum virens: & Isaiæ 15. Aruit (chafir). i. herba, aut pratum. Vnde hic melius veritas: per atria, aut prata sua: quàm per villas suas. Cũ enim (vt diximus) omnes isti sint Harabes, morantur per prata, seu campos: vbi herbam in copia inueniunt. Si tamen atria veritas admittam, quoniam 1. Reg. 6. atrium significare videtur: vbi dicitur. Et ædificauit (hachafir). i. atrium. Solent enim Harabes circumdare, vallo campum vbi morantur, & ibi, super gramina, extendere tentoria sua. Sequens verò dictio. (tirath). Nullo modo potest palatium significare, cum Harabes nõ soleat in palatiis morari. Sed si radix est (tur) quod ordinem significat, significabit ordinem. Videtur etiam (tirath) significare pinas, quas super muros & mœnia ciuitatis collocare solent. Nostri vocant (Ameas) aut ordines. Et de pinis exemplum habes Cant. 8. vbi dicitur. Si murus est, ædificemus super eum (tirath). i. ordinem argenti. i. pinnarum argentearum: hic verò, meo iudicio, ordinem significat: & vertendum est.

Per ordines suos.] Solent enim Arabes in campis tentoria sua ordinatè disponere, quemadmodum domus in ciuitate ordinatæ sunt.

Et obijt, melius: Et defecit. Ab Haulach.] Non videtur hæc haulaha eadem, cum ea, de qua mentio facta est superius cap. 1.

Et Sur. Nomen deserti esse videtur, & quod sequitur.

Veniente te in Sur. Sensus est, versus Assyrios.

Quæ est super faciem Aegypti, id est, quæ è regione, Aegyptum respicit, Et meo iudicio, isti habitauerunt in terra, quæ postea vocata est Edon.

Super faciem omnium fratrum suorum cecidit.] Nostri ferè omnes intelligunt, quòd Ismahel sit mortuus, fratribus suis vidensibus, aut superstitibus. Neque prohibeo. Sed meo iudicio, hic nõ est sermo de casu per mortem. Iam enim mortem eius prædixerat, quòd. i. defecerat, & mortuus fuerat, & additus ad populum suum. Sed videtur esse sermo de forte terræ: vt sit sensus, quòd fors. i. terræ ceciderit illi super faciem fratrum suorum. i. è regione terræ Israelitarum. Cũ enim terra eius fuerit inter Aegyptum, & Palæstinam, ex vna parte. i. versus meridiem respiciebat Aegyptum, versus Aquilonem verò, respiciebat terram Israel. Quòd autem (napal) non solum significet cadere per mortem, seu mori: sed etiam ad sortem referatur, constat ex cap. 11. Nechemiæ: vbi dicitur hipalu. i. cadere fecerunt fortes, & cap. 10. eiusdem idem dicitur. Moueor autem, quia sermo præcedens tractat situm terræ: quam filij Ismahel incolebant. Nam dicitur. Et fuit habitatio eorum ab Heuilah, vsque ad Sur: quæ est iuxta terminum Aegypti, veniente te in Assur. Et sequitur.

Super faciem. id est, aspectum fratrum suorum cecidit, scilicet, illi fors, aut habitatio. Si verò communem expositionem sequi velis, non prohibeo.

De Padan Aram, id est, Syriæ. Et aduerte, quòd Aram, seu Syria est duplex: quædam quæ dicitur Aram. i. Syria (neharim). i. fluuiorũ: quæ sita est inter duo flumina. i. Euphratem, & Tigrim. Altera vocatur Syria (padan), id est, cõiuncta, quæ, scilicet, erat coniuncta priori. Sonat enim [padan] Syris copulam, vel partem. Aliqui vertunt: Syriam agrorum, quod ager, vel regio in lingua Hismaelitica vocetur [padan.]

Et multiplicauit Isaac Domino contra vxorem suam: quoniam eradicata ipsa.] Variè hunc locum exponit Hebræi, & nostri. Nam aliqui vertunt. Et orauit pro vxore: alij è regione vxoris. Alij cõtra vxorem. Tu verò aduerte, quòd verbum, hatar, quod nostri orare vertunt, etiam significat multiplicare, siue verba, siue preces, siue quodcumque aliud: & quia hæc significatio quadrat ferè omnibus locis. quibus verbum ponitur: non autem orare: idè videtur magis significare multiplicare, seu iterare, quàm orare. Quòd autem multiplicare conueniat locis, quibus nostri orare vertunt, constat primo Iob 33. vbi dicitur, Iethar, id est, multiplicabit, scilicet, preces ad Dominum & placabit eum: vbi nostri vertunt. Orabit ad Dominum. Sic Iudicum 13. [Vaiethar], id est, & orauit [Manoach] vbi tam bene veritas. Et multiplicauit, scilicet, preces, Manoach, & sic in multis locis, quæ caula breuitatis omittimus, quæ si placet vide in Lexico Sanctis pagina 1857. Quòd verò orare non conueniat omnibus, patet Ezech. 35. vbi dicitur. [Vehartim], id est, [vt nostri vertunt,] locuti estis, vbi si orare veritas, nullo modo congruit, sed vertendum est. Et multiplicastis super me, aut contra me, verba vestra. i. iniuria. Vnde nomen [atar], id est, multiplicatio. Hic ergo etiam videtur significare multiplicare.

k Sequens

Sequens verò dictio. f. (nochah) in multis scripturæ locis significat contra è regione : vt Exodi 40. (Nochah) i. contra, vel è regione mensæ, seu rectè ad mensam. Est ergo hic vertendum. Et multiplicauit Isaac. f. preces, aut iterauit orationem, contra vxorè suam, id est, contra sterilitatem vxoris suæ : quod statim explicat, quoniam sterilis erat. Vertimus autem, eradicata, quia sic est in Hebræo: quia filij sunt parentum radices. Si quis tamen communem interpretationem sustinere voluerit, poterit: præfertim, quia verbum (atar) significat, (vt diximus) etiam orare: & hic inferius, vbi dicitur. (Vaichatér lô) i. exoratus est illi: videtur magis quadrare exoratus, quàm multiplicatus est illi, scilicet, Deus: licet illa possit sustineri, si intelligas, quòd fuit multipliciter petitus ab eo.

Et collidebant se. Verbum (rasas) significat frangere, confringere non omninò, aut conculcare, & interest hoc, inter (scabar) & rasas quòd scabar est confringere, omninò frangere: sed rasas frangere qualitercunque: & propriè nõ omnino: quod discrimen clarè constat ex verbis Isaie cap. 42. vbi de Messia loquens dicit. Calamum (rasis) id est, fractum (lô Iischór) id est, nõ conteret, vbi vtrumque verbum ponitur. Videbantur ergo pueri in vtero confringere se collidentes se inuicem.

Si sic, quare hoc ego? scilicet, desiderauit, aut voluit. Ac si dicat. Si sic pueri debent postmodum corrixari ad inuicem, sicut modo in vtero meo, quare ego volui concipere, aut desiderauit prolem? Aliqui vertunt. Si sic, vt quid ego? Sed in Hebræo habetur [lamahézh] id est, quare hoc? Ideò prior sensus amplectendus est. Possit etiam exponi. Quare hoc? quare sic pueri corrixantur? Communis verò sensus est. Vt quid ego, scilicet, viuo, aut concepi?

Iuit ad quarendum Dominum. Putarem iuisse ad sacrificium offerendum Domino, & ibidem à Domino responsum habuisse, quemadmodum Abraham. Neque sollicitus sis de sacerdote, quoniam sine sacerdote tunc, quilibet Domino hostias offerbat: vt legimus de Abraham supra cap. 15. & de Jacob infra 33. Non enim audeo dicere eam iuisse ad Melchisedech, quia nullum huius rei vestigium in scriptura inuenio. Fortè etiam aliquis propheta erat Domini: à quo sciscitari potuit: sed quis ille fuerit ignoratur.

Maiores seruiet minori. In Hebræo est. Amplior, aut multus seruiet pauciori. Ac si diceret. Populus Edomæorum, qui amplior erit: aut maior, seruiet Israelitico: qui paucior erit, & sic fuit tempore Dauidis.

Sicut vestis pellis seu plosa. Verbum [adar] à quo, adereth, id est, vestis, significat propriè extendere, potius, quàm magnificare, aut roborare, quòd Hebræi significare dicunt. Psal. 8. Domine Dominus noster, quàm [adir] id est, extensum est nomen tuum in vniuersa terra. Sic Exo. 15. In aquis adirim, i. ex: f. vbi nostri vertant, vehementibus. Nomen verò, aderet, Ezech. 17. extensionem significat, vbi dicitur. Vt sit in vitem aderet. i. extensam. Significat autem pallium Iosue 7 & Ion. 3. quòd videlicet sic extensum. Sic etiam hic. Vocat, autem pallium pilosum: quòd fiebat ex pilis camelorum, aut aliorum animalium: talis inquam egressus est Esau ex vtero. Possit etiam verti sicut extensio pili, sed sensus idè est. Sonat Esau factus, aut factura eius, sed qualiter alludat ad rem, ignoratur: nisi dicamus eum sic vocari, quòd quasi factus homo, sit ex vte-

ro egressus: ferens secum pilos, qui in aliis pueris successu temporis nascuntur, & crescunt.

Manus eius comprehendens calcaneum Esau. Hac de causa vocatus est Iacob: à verbo (achab) quòd Hebræi supplantare significare dicunt, sed melius dicerent se propriam ignorare significationem. Dicunt enim significare seducere, supplantare, fraudare, astute agere, & retardare: cum re vera significet propriè, aut tortuosum esse, aut post tergare (liceat mihi sic Latinis loqui) à tergo sequi, siue sequendo, siue vt seducas, aut quacunq; alia ex causa: vt tenendo, aut detinendo: vt exempla monstrabunt. Hosè. 12. in ventre Achab, id est, postergauit fratrem suum. i. tenendo calcaneum pedis eius. Iob 36. Tonabit voce maiestatis suæ, & non Iacobem, id est, postergabit, seu retardabit à tergo tenendo ea. f. fulgura, aut pluuias. Et quia communiter insidiosè agentes, à tergo, seu retro insidiantur: idè significat insidiosè agere, aut tortuosum esse: vt Ierem. 17. Achob, id est, insidiosum est cor hominis. Sic Hosè 6. Gilhad ciuitas operantium iniquitatem: (achubah) i. insidiatrix sanguinum: vbi nostri vertunt, fœdata sanguine. Sic Isaia 40. Erit (heachob), id est, insidiosum, aut tortum in rectitudinem. Neque ægreferas prudens lector, quòd aliquando in ostendendis propriis dictionum significationibus immoremur, quoniam hinc pendet genuinus literæ sensus, vt in regulis admonuimus.

Vir sciens venationem. id est, gnarus venandi: quòd more suo explicans addit. Vir agri: Iacob verò vir perfectus. Hoc enim significat tam, à verbo [tam] quòd est perficere, finire, complere.

Quoniam venatio in ore eius. id est, quoniam comedit de venationibus Esau.

Coxit Iacob coctionem. Qualis fuerit infra declaratur, quòd fuerit lentium.

Ipsè lassus. Confuderunt hic Hebræi & nostri duas aut tres radices. f. Iaaph, quòd significat lassare, & [vph] quòd est volare, & Iapha, quòd est splendere, & omnia hæc citat in radice [vph] quòd est volare. Est ergo nomen [aieph] citandum in [Iaaph] & non in [vph] Erat ergo Esau lassus à venatione, quæ solet homines fatigare.

Ciba me nunc de raso edulio hoc. Non est certum verbum [laac] id est, cibare, hoc significare, neque est coniectura præter contextum aliqua, ad venandam propriam significationem, cum verbum solum hic inueniatur, & ex contextura textus videtur significare cibare. Idè quia, f. sic appetit de raso edulio comedere, vocatum est nomen eius [edom], id est, rufus. Sonat enim Adam rubescere.

Vende, sicut hodie, primogenituram tuam mihi. Aliqui vertunt: iuxta hunc diem, id est, præsentem tempore, absque vlla dilatione, & videtur esse germanus literæ sensus, aut sicut eam hodie habes, seu possides, ita eam mihi vende. Est autem hic meritò disquirendum ius primogenituræ: quid, scilicet, prærogatiuæ primogenitus inter fratres habebat. Et ex lacris literis constat eum successisse, in patris dignitate. Nam Rubenitæ Dan, scilicet, & Abiron, & On: vt Num. 16. habetur, surrexerunt aduersum Moysen quasi illis, vtpote primogenitis, auferret principatum illis debitum, iure patris Ruben. Vnde infra cap. 49. dicit Iacob Reuben primogenito suo. Tu viror meus, & principium fortitudinis meæ. Residuum honoris, seu eleuationis meæ, id est, cui relinquendus esset honor meus. Similiter debebatur primogenito locus primus inter fratres,

fratres, sicut infra capitul. 43. Vbi de fratribus dicitur, quòd sederint ante eum primogenitus secundum primogenituram suam, & paruus iuxta paruitatem suam. Et admirati sunt viri vnusquisque ad proximum suum. 3. debebatur ei duplex portio. Nam Ioseph, qui pro Rubè nactus est primogenituram: vt dicitur primo Paralipo. 5. duplicem portionem habuit in terra sancta: cuius duo filij, scilicet, Ephraim & Menasse pro patre duas habuerunt sortes. Regnum tamen non est datum Ioseph, aut filiis eius, tum quia statuendum erat Deuteronom. 17. dandum ei, quem Dominus designaret, tum quia à Domino dandum fuerat Iehudah: infra capit. 49. cuius causa assignatur loco citato libri Paralipom. quòd, scilicet, fuerit Iehudah fortis viribus. Et fortè quia primogenitura etiam data fuerat Ioseph, rediit regnum ad tribum Ephraim tempore Hieroboam. Sacerdotium tamen putarem non fuisse ante legem debitum primogenito, Post legem tamen primogeniti illud requirebant, quasi sibi iure debitum: vt patet de Chorach & sequacibus, Patet etiam de Elhazar, & Ithamar quorum primus patri successit: qui erat primogenitus: & videtur hoc firmari ex verbis Domini Exo. 29. vbi Dominus dicit vestes summi sacerdotis pertinere ad filios eius: & ex ca. Num. 20. vbi præcipit post mortè Aharon, induere Elhazar filiū eius primogenitū vestes patris sui. Ante legè verò, licet multi hoc asserant, non tamen mihi perspicuum est, in populo Dei: quicquid fuerit apud Gentiles, cum videam Abel, quemadmodum Cain hostias Domino immolasse. Neque filij Reuben vsquam (quòd sciam) de sacerdotio contenderunt: sed post sacerdotij institutionem, cum filius esset hæres in patris dignitate: credibile est primogenitum sacerdotium hæreditasse. Petit ergo Iacob sibi omnia hæc iura vendi. f. quòd sit dignior fratre, hæreditando patris honorem & locum. Secundò quòd in bonis duplicior illo sit: vt de facto contigit.

Quid hoc mihi primogenitura? Aut quid hæc mihi primogenitura, subaudi, valebit post mortem? qua si dicat, nihil.

Iura mihi, sicut hodie. Expone, vt supra hoc eodem capite, id est, iuxta diem hanc, seu in hac die.

Dedit Esau panem, & coctionem lentium. Id est, lentis decoctas. Vbi tamen aduerte, non esse omninò perspicuum, quid significet dictio (hadalsim) quam nostri lentes vertunt. Ponitur autem dictio 2. Samuelis 17. & 23. & Ezechie. 4. Coniectura tamen est ex citatis locis, lentes significare.

Contempsit Esau primogenituram, id est, non æstimauit, quid mali sibi foret, eam vendidisse.

CAPITIS XXV. AD MORES.

Dedit Abraham, & accepit vxorè. Elaborat sancti vt filios, qui Deum in defesse colant, multiplicet. Gaudet etiam Deus iustorum semen inultipliare: simulque docemur, nõ esse malum senes, si non possunt continere, vxores accipere. Tertio admonemur, non esse peccatum, alterius sectæ vxores accipere, si talis sis: qui eam facile ad fidem reducere possis.

Peperit ei Zimram, & Iocsam. Non magnificat Deus filios carnis, idè nihil curat horum progeniem enumerare: quemadmodum fecit de generatione Ismahel & Isaac.

Dedit omnia, que erant sibi, Isaac. Constat ex hoc nullum esse peccatū, si homines primogenitis suis plusquam aliis filiis, de bonis suis conferant: maxime cum fuerint cæteris meliores. Alij tamen filij non sunt exheredandi: sed illis elargiendum est, quòd possint viuere.

Ablegavit eos ab Isaac: se viuente. Duo hinc colligo Alterum, parentes debere disponere ante mortem bona sua, vt non sit iurgium inter filios postea. Alterum, diuisionem bonorum inter hæredes consultò in vita fieri, quòd si parentes facerent, non ita filij post illorum obitum litigarent. Docentur tertio filij esse contenti distributione parentum suorum, quemadmodum isti filij Cheturah.

Isti sunt dies annorum vitæ Abraham. Solet Dominus Deus, iustis vitam prolongare: vt semper iustiores fiant. Hinc promissio illa legalis apud Ezechielem. Quæ faciens homo, viuet in eis. Istuc pertinent quæ sequuntur, vt, scilicet, moriatur. In bona senectute, & satur dierum. Debent enim senes vitam saturari, neque velle in æternum viuere. Pro maximo Dei munere (vt aliàs diximus) veteres habebant: si non longa ægritudine, aut multum deficientes obirent.

Sepelierunt eum Isaac, & Ismahel. Docentur filij curare funus parentum suorum. Fuit etiam illis cura sepeliri cum suis: abominabile enim reputabant, aut non sepeliri, aut non cum suis. Vnde Dominus apud Ieremiam de Iechonia dicit capit. 22. Sepultura asini, sepultura eius. Et Numer. 14. Dominus dixit Iudæis, in deserto cadauera eorum calura. Similiter aduerte, Ismahel in iuriæ sibi illatæ à patre immemorem: cum opus fuisset eum sepelire: licet nosset se cum matre ab eo abiectum, & maiorem natu, hæreditate pulsum.

Ibi sepultus est Abraham, & Sarah vxor eius. Laudabilis profectò cõsuetudo: vt quos vna domus viuos collegit: eos mortuos eadem recipiat sepultura. Similiter ostenditur hic, nullum malum esse, locum curare sepulchro: non tamen nimis curiosum, aut elaboratū querere. Arguit enim Dominus Belsam apud Isaiam capite 22. quòd sepulchrum exciderit. Vide Ezechie. 32.

Postquam mortuus est Abraham, benedixit Dominus Isaac. Admirabilis est Dei bonitas erga iustos: vt non solum illorum, dum viuunt, curam gerere videatur, sed filiorum & nepotum: vt verificet illud. Et faciens misericordiam in millibus his, qui diligunt me. Vnde, vt aliàs admonui, docentur parentes, colere iustitiam, non solum, vt illis bene in vita sit: sed & filiis eorū post mortem suam. Nam bona, & mala parentum filios, & posteros tenere solent.

Habitauit Isaac ad puteum viuentis, & videntis. Multum vitæ confert, si eum ad viuendum locum deligas, vbi noueris Dei præsentiam peculiariter adesse.

Istæ generationes Ismahel. Mirum valdè est, quanti faciat Deus suas promissiones, & illarum veritatem. Nam quia pollicitus fuerat, se illum in gentem magnam facturum, duodecimque duces generaturum, se hæc exhibuisse ostendit.

Ancilla Sarah. Sicut serui, præcipuè dominos potius, quàm dominas suas colunt: & illis ministrant: sic ancillarum est dominas reuereri, oculòsq; suos in earum manibus habere: idè hæc dicitur ancilla Sarah, potius quàm Abraham.

Istæ sunt generationes. Vide quid ad hæc verba annotauimus supra capite. 10. & 5.

Erat quadragenarius, quando accepit Richah. Non

possum non taxare nostri temporis homines, qui filios suos vix. 20. annorum vxoribus coniungunt, qui non solum domum suam regere nesciunt, sed neque seiplos: propter hoc filios immaturos gignunt, & ante maturum tempus senescunt.

Oravit Isaac pro vxore sua.] Admonentur coniuges, à Domino expectare prolem, & pro se inuicè Dominum precari. Similiter opus esse eum te diligere, qui est pro te precaturus: quoniam ardentiores pro te preces coram Domino fundet. Similiter aduerte, plus tibi prodesse alienas preces, quã tuas, vnde mos exoleuit, vt iustos pro nobis orare precemur.

Collidebant se in vtero filij.] Non est malum, aliquando futura ex presentibus prælagire, modò absit superstitio, & Deus, & non dæmon consolatur.

Maior seruiet minori. Commendat valde gratiã locus iste, docetque homines non ex meritis, sed ex vocante eligi. Dominus ab vtero vocauit me: ait Israel Isa. 49.

Egressus est prior ruffus totus ipse, vt pallium pilosum. Stupenda valde sunt iudicia Dei. Vt Israel esset magis gratus Deo, noluit eum primogenitum facere, sed eum extollere ad primogenituram. Non solet Dominus alta eleuare, sed infima. Nouit enim nos pluris facere si propter nos, aliis, præsertim inimicis mala fiant, quã si nobis bona faciat Deus. Nò gaudet Dominus facta facere, sed infecta. Esau ex vtero factus exiit: idè nihil amplius voluit Dominus in eo facere. Non sic frater eius: idè à Domino factus est magnus.

Tenebat calcaneum fratris.] Non mirum si tanta pro primogenitura sit inter fratres disceptatio, post quã videmus, quã pueri faciant propter hoc. Similiter expèndendum est, qualiter Dominus Deus, signis quibusdam quã velit, ostendat. Nam quia secundogenitum, primogenitum facere voluit, eum iam ab vtero fratris primogenituram impedire disposuit.

Fuit Esau vir venationis: Isaac verò vir perfectus.] Solet Dominus ostendere te meritò elegisse, quos eligit, aut potius facere tales. Et verè rarò huiusmodi homines venatores, & agricolas deuotos videas, aut pietatis cultores.

Dilexit Isaac Esau: quia venatio in ore eius. Mirum valde est, quòd etiam inter parentes, & filios inuicem amore gignant, & augmentent: inde vulgatum illud proverbium. Matrem & filiam mutuis donariis amicas fieri.

Fac me comedere de rufo hoc. Arguit locus iste gulam: ob quam iste perdidit quod præcipuum habebat. Secundò docet licere mediis bonis quod nostrum est vendicare ab eis: qui illud iniuste detinent.

Vende mihi hodie primogenituram tuam. Non est perdenda bona occasio alicuius negotij, maximè si multis possit modis impediri. Disputant, & corripuntur hic multi: an peccauerit Iacob emendo primogenituram: & si illa annexum non habebat sacerdotium, nullum fuit peccatum: maximè, si mater sibi responsum Domini explicauit: si etiam sacerdotium illi fuisset adiunctum, intelligendum est suam iniustam oppressionem redemisse. Vbi simul aduerte iustitiam Domini. Licet enim iuste primogenituram posset ab Esau auferre, & dare illam Iacob: ne postea de eo posset Esau conqueri, voluit eum, eam sua sponte fratri vendere: vt sibi imputaret, quod eam à se abiecerit.

Ecce vado vt moriar. Vitam honori esse præpo-

nendam admonet locus iste. Similiter aduerte tu qui quæstionibus vacas: nos non teneri gratis pascere fame morientem, quandiu ille aliquid habet quod possit vendere. Nam hic licet Esau se fame mori ostenderet: non tamen frater voluit illum gratis pascere.

Iura mihi.] Tam facile homines, etiam fratribus, pacta frangunt, vt consultò faciant, qui eos iurare compellunt. Similiter taxantur hic, qui pro cibo honorem proprium facile commutant.

Contempsit primogenituram.] Non est honor parvipendendus, sed est expendendum, quid à te abicias, ne postea abieciisse pœniteat.

CAP. XXVI. ANNOTATIO ad literam.

N *Descendas in Ægyptum.*] Nolebat Dominus patres relinquere promissa, ne mendacij eum arguerent, & videlicet promissis non steterit. Noluit autem eum in Ægyptum descendere, ne locus placeret, & amplius non reuenteretur.

Benedicam tibi, id est, dabo bona in copia.

Stare faciam, aut, *suggerere faciam iuramentum,* id est, complebo, quã patri tuo iuravi.

Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Vide horum verborum expositionem supra cap. 22.

Ed quod. Dictio, hequeb, inuenitur etiam significare mercedem, & posset verti.

Merces videlicet hæc erit tibi quod obedierit, vel *audierit Abraham vocem meam,* id est, obtemperauerit his quã ad eum locutus sum.

Et custodierit custodiam meam.] In regulis post Hebræos, explicui discrimen inter nomina hæc: ibi vide, Et aduerte, quod ex hoc loco voluerunt multi ex Iudæis colligere omnia legalia, à patribus antè datam legem fuisse seruata: sed mihi videtur multa eos nò seruasse, licet vtraque opinionum probabilis sit, vt iam alias diximus. Et apparet hinc haberi, fuisse præcepta aliquot scripta ante datam legem: quoniã, choch, videtur significare præceptum scriptum: sed quia etiã limitationem significat, aut præceptum quatenus limitat, & coerct hominem, non omninò vrget litera, vt hoc credamus.

Soror mea ipsa.] Didicerat hoc à patre. Noluit tamen vxorem ad mendaciam instruere: quia nouerat matrem ob hoc redargutam à Rege Abimelech.

Bona aspectu, id est, pulchra ipsa.

Per fenestram,] Hebraicè est, in vsque ad fenestrã, sed sensus redditus est. Et aduerte quòd (chel) non propriè fenestram significat, sed aut fissuram, aut foramen: à (chalal) quod est scindere, aut perforare, quod nostri occidere vertunt.

Ludentem cum Ribcab.] Diximus abundè de significatione huius verbi (sachah) id est, ludere supra capite. 21. quod scilicet, significet ludere, illudere, & deridere.

Verè ecce vxor tua est.] Incerta est (vt diximus) significatione aduerbij (ach) idè aliquando interpretes vertunt, verè nonnunquam tantum, quandoque profecto.

Quid hoc fecisti nobis?] scilicet malum. Reputabãt antiqui maximum malum adulterium, quod Christiani, pro nihilo ducunt.

Sicut parum, aut quasi parum, coisuit vnus populi, cum vxore tua, id est, parum absuit, aut pro paruo reputasset vnus de populo, cum vxore tua coiret audiens

audiens eam sororem.

Induxisses super nos delictum.] Non plenè constat quid propriè significet (assam) quod nostri, & Hebræi delinquere vertunt. Quantum autem ex coniecturis, nosse datur, videtur significare ignoranter peccare, aut solitariè, vel occultè: quod coniector ex eo, quod dicitur Psal. 69. vbi dicitur. (Veassmothai.) i. delicta mea à te non sunt abscondita: ac si dicat. Non solum peccata mea, quã sciens, & volens operor, cognouisti, sed etiam, quã peccata esse ignoro, aut solitarius feci nota sunt tibi. Et locus iste hoc probare videtur.

Et induxisses super nos delictum.] Id est, graue peccatum, ex ignoratiã tamè commissum. Quia etiam (assam) non solum delictum, sed & delicti pœnam significat: posset hic verti. Induxisses super nos delictum, id est, pœnam delicti, & videtur germanior sensus. Coniectura verò quòd significet occultè, aut solitariè peccare, est quod verbum Hosã. 6. & 10. & Isai. 24. & Eze. 6. & multis aliis locis significare videtur desolare. Et iuxta hanc significationem vertendum esset hic. Et induxisses super nos desolationem, id est, fuisses causa, quòd terra desolaretur propter hoc peccatum.

Centum modios.] Dixi de significatione verbi (scaat,) & nominis ab eo deriuati (scaar) supra capitul. 22. super illud possidebit semen tuum portam inimicorum suorum. Et dictio ignotè significationis est, & videtur à porta originem trahere: fortè mensura erat aperta, ad modum portæ, vel formam portæ habens.

Clauserunt eos Piliistin, & impleuerunt puluere.] Explicat secunda sententia priorem: secundum morem scripturæ.

Et fixit, scilicet, tentoria sua in torrente Gerar.] Licet nostri ferè omnes verterint hic. Et mansit, verbum tamen propriè figere tentorium significat: siue ad habitandum, siue, castrametando: dum quis vrbe obsidet. Quod autem figere tentoria propriè significet, duæ sunt coniecturæ. Altera, quia nomen (chanit) lanceam significat, sic à figendo dictam. Altera, quòd hæc significatio omnibus ferè locis, quibus verbum ponitur, quadrat: vt patet Isaiã 29. vbi dicitur. (Veariel) ciuitas in qua fixit Dauid. i. ad quam expugnandã Dauid fixit tentoria. Et hanc interpretationem serua, vt locum Isaiã germanè intelligas. Sic illud Zach. 9. (Vechaniti) i. Et figam domui meæ ab exercitu. i. castrametabor, seu tentoria figam, quemadmodum oppugnans urbem: domui meæ, ab exercitu. Ac si dicat. Defendam domum meam ab exercitu inimicorum figendo tentoria: sicut castrametantur ad urbem expugnandam. Eodem modo illud Isaiã. 29. (Vechaniti) i. figam, s. tentoria sicut pilam. i. rotunde super te. i. tentoria bellatorum figam rotundè, seu in circuitu super te.

Foderunt in torrente. Tunc enim siccus erat.

Puteum aquarum viuientium.] Vocant hic Hebræi aquas viuas, quã fluunt, seu egrediuntur. quoniam se mouent, quod est signum rei viuæ. Aquas verò quã se non mouent, neque scaturiunt: vt quã sunt in lacunis, & aliis congregationibus, mortuas vocant.

Vocauit occupationem, vel, detentionem: quoniam occuparunt eum, aut detinuerunt eum.] Incerta valde est significatio verbi (hassach) quod occupare, vel detinere vertimus. Ponit autem Rabbi David in libro radicum discrimen inter, hassach &, gazal, quoniam, hassach, est nolle reddere, aut restituere rem proximi sui, quã peruenit ad manus cuiuspiam

per depositum, mutuum, vel obligationem, vt est merces mercenarij, quam quis tenetur illi reddere. Sed gazal, est rapere, vi auferre. Rabbi verò Abraham in commentar. Leuit. 6. dicit, gazal, esse vi auferre, seu rapere, hassach, verò occultè accipere. Hieronymus communiter vertit calumniari. Mihi verò magis probatur sententia Rabbi Dauidis, & meo iudicio, aut detinere, aut opprimere significat: ad quod id Isaiã 52. coniectura est, vbi dicit. Et Assur pro nihilo, hassacho, id est, detinuit eum, videlicet populum, seu occupauit: rem tamen nondum diffinio, quoniam nondum plenè compertam habeo.

Vocauit nomen eius, sitnah, id est, inimicitiam.] Dicunt tam nostri, quã Hebræi, sitnah, significare odio habere. Sed vt ex locis quibus ponitur apparet, potius videtur significare diuertere: vt ex Psal. 109. colligitur, vbi dicitur. Hoc opus, sco tenai, id est, diuertentis me à Domino, seu declinare facientis me à Domino. Secundo videtur hoc significare, quia, satah, & sut, quã videtur esse eiusdem significationis, significant (Hebræis authoribus) declinare: vnde vertendum puto. Et vocauit nomen eius, sitnah. i. declinationem, aut diuerticulum: quia diuertebant puteum à Domino suo, ad se. Si autem aduersarium significet, tunc vertendū est. Vocauit illum aduersionem, quoniam illi aduersati sunt propter illum.

Transiit se inde.] Etiam verbi, hatach. i. transtulit, significatio propria ignota est: tribuunt enim illi omnes istas significationes Hebræi. s. senescere, veterascere, crassefcere, remouere, eradicare, & transferre. Sed re vera propriè significat, aut elongare, aut extendere: & hoc significare hic videtur, vnde locus sic reddendus est. Extendit se, aut elongauit inde. s. tabernacula sua: vt dissensiones fugeret. Dixi de hoc verbo supra cap. 12. nondum tamen significatio propria mihi cognita plenè est: nisi quod mihi, vt dixi, videtur significare eradicare, & extendere. Neque deest coniectura ad hoc, illud. scilicet, Dan. 7. Veatich, id est, & longus, seu extensus dierum sedit. Illud etiam Iob 21. ad hoc esse videtur, vbi dicitur. Cur impij viuunt, atechu, i. elongauerunt, seu extenderunt. s. annos vitæ, aut seiplos multa prole. Neque obest illud Psal. 8. vatechal, (quod nostri vertunt veteraui inter omnes inimicos meos) quod melius vertendum puto. Extendit se, aut elongauit se, s. oculi. Nam propter nimium fletum distenduntur oculi. Illud etiam Prouerb. 25. quod nostri vertunt. Istæ sunt parabolæ, quas, hecihu, id est, transtulerunt viri, chid chiuahu, seu Ezechia. Melius veritas, quas extenderunt viri Ezechie, aut scribendo, aut diuulgando. Quod enim euulgatur, extenditur in vulgus, vnde verti posset, quas euulgarunt viri Ezechie. Verte ergo hic, Et elongauit se inde.

Vocauit eum Rechebob.] Id est, dilatationes. seu latitudines: fortè propter abundantiam aquarum: aut quod latius viueret ibi: vt statim explicat. Dilatauerat enim Dominus substantiam eius.

Et fructificauimus in terra.] Sic potius verte, quam & creuimus. Nam plantæ cum dilatantur, & extenduntur, fructificant.

In (beer) seba.] id est, puteo septem, aut iuramenti, de quo dictum est supra 21.

Vocauit in nomine Domini. id est, inuocauit nomen Domini, dum, scilicet, offerret, quemadmodum patrem fecisse viderat.

Erit nunc iuramentum. Melius execratio inter

nos inter nos inquam, & inter te, scilicet, frangenti iuramentum.

Emisimus te in pace.] Melius in integritate: non dedito, i. te in aliquo, quia dictio (salom) integritatem potius, quam pacem significat.

Fecit eis conuiuium. Hebraicè, bibale, (si liceat mihi nunc sic explicandi gratia latinis loqui.

Et leuantes se mane.] Verbum (facam) Hebræis est mane surgere. Sed quia additur illi (bocher), id est, mane, videtur potius significare leuare se, aut surgere.

Super causam putei.] Dixi superius ignotam omnino esse Hebræis propriam significationem, odod, quæ vertimus causam, neque est coniectura, quæ sciam, ad eam inueniendam, interim vtar communi.

Vocauit illum sibbah.] Id est, iuramentum propter iurandum, quod ibi fuerat inter eos. Verbum enim saba, iurare significat in niphath. Sebba, verò, septem, propter quod ciuitas vocata est puteus iuramenti, vsque in diem hanc. s. à puteo.

Fuerunt amaritudo spiritus Isaac, & Ribcah, id est, amarum fecerunt spiritum eorum.

CAP. XXVI. ANNOTATIO

AD M O R E S.

Vit fames in terra, præter famem: qua fuerat diebus Abrahæ. Non est ergo mirandum si terram, vbi iusti morantur, Deus fame premat, & aliis flagellis: postquam eam in qua sanctus Abraham, & iustus Isaac agebant, sic afflixit. Vbi etiam illud valde notandum est, non murmurasse Isaac, sicut neque Abraham quod non essent sancti, & iusti cogentur extra propriam terram mendicare.

Perrexit Isaac ad Regem. Docentur hic Reges auxilio esse peregrinis, & extraneis, vbi etiam considera, quæ æquo animo iusti Dei flagella sustineant. Non est Isaac Deum suum precatus pro se: Ilen-da fame, sed regnum hominis idolatræ, quo pasce-
retur intravit.

Ne descendas in Ægyptum. Timet Deus suis loca amena, & abundantiam, quoniam nouit homines, etiam iustos, facile amœnitate loci delectari. Erat enim terra Ægypti fertilis, & quæ sua abundantia & copia facile posset allicere Isaac: idèd noluit eum illuc descendere: Est etiam huius rei alia ratio. quoniam nolebat eum perdere possessionem concessæ sibi terræ.

Ero tecum, & benedicam tibi.] Vnde homini sit copia, & rerum abundantia, pulchrè docet locus iste, quod scilicet ex præsentia Dei. Deuterono. 31. habes. Irascetur furor meus contra eum in die ipsa, & derelinquam eum, & abscondam faciem meam ab eis & erit in consumptionem, & inuenient enim multa mala, & angustia, & dicent in die illa. Nonne, quia non est Deus meus in medio mei, inuenerunt me mala hæc? Nam quemadmodum mala nobis occurrunt ex absentia Dei: ita bona ex eius præsentia eueniunt.

Scire faciam iuramentum.] Quandiu in nobis manet iustitia, permanet Dominus in pacto & iuramento: & tam misericors est, vt etiam fide fragis pacta teneat.

Ed quod obediuerit Abraham voci meæ.] Ecce quid valeat filiis patrum iustitia. Et quod sequitur.

Custodierit custodiam meam.] Ostedit iustum non solum in certis obedire Deo. sed in omnibus, quoniam qui in vno offenderit: factus est omnium reus.

Interrogauerunt de vxore sua.] Vtinam tanti Christianis esset adulterium, quanti Ethnicis. In hoc tamen errabant, quod plus detestabantur illud, quam homicidium. Similiter expendenda est continentia sanctorum patrum: ~~quæ non debent esse in uoluntate, sed in necessitate.~~

Aspexit Abimelech per fenestram, & vidit eum ludentem cum Ribcah.] Debent reges explorare gesta suorum maxime cum suspicantur eos metu, veritatem tacere. Sic Salomonem Proverb. 7. fuisse legimus, qui de fenestra vidit iuuenem corde deficientem. Docentur etiam coniugati honestè, & in abscondito vxores suas tractare.

Quid hoc fecisti nobis.] Arguendi merito sunt, qui aliis præbent occasionem peccandi.

Ventre secisses super nos delictum.] Nouerat iste Deum castigare grauia peccata: maxime quæ aduersus peregrinos committuntur. Similiter docemur prohibere peccata, & abstinere ab iis etiam, quæ ignorantia committuntur.

Præcepit Abimelech populo suo.] Tenentur Reges prohibere iniurias omnium, maxime peregrinorum. Neque quacunq; pœna, sed maxima.

Inuenit centum modios.] Quid proficit æquo animo inopiam ferre, ostendit locus iste, quia enim Isaac tam libèter paupertatem tulit, benedixit illi Deus, & multiplicauit illum.

Crenit pergendo, & crescendo.] Optimū consilium fuerit, non subito crescere, sed paulatim, ne alios vicinos, ad inuidiam prouocare videaris, quemadmodum Deum ipsum seruare hic vides. Si enim istum, qui successu temporis auctus est, rex terræ ferre nequirit, quomodo eum tulisset: si se subito ab eo vidisset in bonis superatum?

Abi à nobis.] Vides hic, quæ mala pariat inuidia, & qualiter inuidus ferre nequit alium meliorem, aut ditiozem. Hoc enim malum inter cætera inuidia habet: vt omnes, quos occupat, minimos inter cæteros æst mare se faciat. Quare Iob dicebat, inuidiam paruulum occidisse. Iob 5. Erat Rex, iste Abimelech & tamen tã pusilli animi fuit: vt seruo inuideret, & à se expulerit. Similiter docentur Rectores expellere potentes: maxime si timent eos rebellaturos, aut rempublicam simultatibus turbaturos.

Vocauit puteos nominibus, quibus pater vocauerat.] Vix filium inuenias qui permittat, quæ pater instituit permanere: omnia volunt mutare, vt se patribus sapientiores esse ostendant. Similiter aduerte, in quam minimis rebus inuidus vindictam exerceat, in obturandis, scilicet, puteis, & qualiter Dominus meliora semper tribuit eis, qui iuribus suis cedunt, vt pacem foueant. Nam quia obturarunt puteos mortuæ aquæ, concessit Deus puteum aquæ viuæ.

Elongauit se inde.] Fugiendæ sunt contentiones, quoniam laus est homini, qui se separat à contentionibus.

Dilatate fecit Dominus nos. Omnem bonum successum, iusti in Deum reducere solent: malum verò in peccata sua, aut suorum.

Propter Abraham seruum meum.] Omnia illi tribuit Abrahæ intuitu, vt videas quid valeat apud eum iustum esse, & quid valeat iustus suis.

Aedificauit ibi altare.] Quoties te Deus beneficio visitat, toties redire illud in eum facias, gratiarum actione.

Abimelech perrexit ad eum.] Coguntur inimici, iustos timere, & eis reconciliari.

Videndo vidimus, Deum esse tecum.] Qui Deum secum habet, neminè timet: & ab omnibus timetur.

Fecit

Fecit eis conuiuium.] Hoc proprium sanctorum est. s. pro malis bona reddere: quod statim Dominus illi soluisse videtur, dando nouam aquam.

Amaritudo fuerunt.] Rarè durus cum focru cõuenit, maxime si sint diuersorum morum. Tales etiam filij debent vxores accipere, quæ matribus non sint amaritudini.

IN CAP. XXVII. ADNOTATIONES IUXTA LITERAM.

T caligassent oculi eius.] Verbum (cahah) quod nostri hic caligare vertunt, videtur potius significare restringere, quæ verbo Hebræi tribuunt, quod dicunt significare rugare, restringere debilitare, remittere, seu remissum esse Deut. 34. dicit textus de Moseh, quod non [chahatab]. i. restrinxit se oculus eius, quemadmodum in senibus restringi solet. Sic 1. Sem. 3. dicit textus de Heli sacerdote. Et nõ [chah] i. restrinxit, vel prohibuit eos. s. filios. Illud autem Isaiæ 42. quod nostri vertunt. Et lignum [cheah] i. fumigans non extinguet. Melius vertas. Et lignum restrictum. i. in quo restrictus est ignis, ne. s. totum combureret, aut prohibitum non extinguet, quod alij exponunt ferè extinctum. Propria tamen significatio nondum mihi plenè nota est.

Pharetram & arcum.] Verbum [talah] significat suspendere: inde (theli). i. pharetra à suspensione sic dicta: nam ad collum suspendunt eam sagittarij. Paraphrastra Chaldaus gladium vertit.

Fac mihi cibos.] Verbum [taham] significat gustare, sapidum esse, neque solum ad cibos, sed ad verba hominum refertur. Nos vsque hodie vocamus sapidos homines, qui in sermone sunt suaves, dulces, & grati. 1. Sam. 14. Et non [tahã] i. gustauit omnis populus panem. Inde [taham]. i. gustus & ex consequenti cibus, non quicumque, sed qui gustui sit suavis: similiter sapor. Numeri 11. Et erat [thamo]. i. sapor, aut gustus eius. s. mane. Quod etiam verba grata, & ex sapientia prolata vocentur gustus. seu sapor, constat Iob 12. vbi dicitur. [Vetaham]. i. sapor, vel gustum senum tollet, & per gustum, seu saporem senum, intelligit sermonem sapientia, seu in sapientia prolatum: qualis est sermo seniorum.

Benedicam coram Domino, vel ante Dominum, id est, Domino præsentem, & approbante benedictionem meam.

Secundum quod præcipio tibi. i. sicut præcipio, vt in nullo declines à mandato meo.

Vt benedicat tibi. In Hebræo est propter quod benedicat tibi: sed sensus idem est.

Ero in oculis eius sicut errare, aut declinare faciens. s. eum, vt cum velit fratrem benedicere, faciam eum errore benedicere mihi: aut ero in oculis eius veluti decipiens: arbitrabitur me deceptorem suum.

Inducet super me maledictionem. Aut despectionem, qua eum volui despiciere, aut contemptum: quo volui eum cõtemnere, super caput meum inducet, vel contemnet me, seu contemptibilem faciet loco benedictionis, vel mala pro bonis imprecabitur mihi, & videtur sensus simplicior.

Super me maledictio tua, aut despectio tua. i. pœna contemptus tui fili mi. s. fit.

Pelles hædorum.] Est dictio (oroth). i. pelles ab [vr] quod est nudare: quod videlicet denudetur animal,

vt illa extrahatur, quæ est veslis eius.

Super molliciem colli eius.] Dicitio [iauar]. i. collum à sur, quod est stringere: ortum habet, quod sit strictum comparatione capitis & corporis.

Quid hoc, subaudi est? sequitur. Festinastr ad inueniendum fili mi. Ac si diceret. Mirum valde est, quod sic festinaueris ad inueniendum, aut quid sic festinastr ad inueniendum?

An tu sis. Hebraicè. An tu iste, aut tu ipse. s. filius meus Esau.

An non, vel si nõ? Vox vox Isaac subaudi est, & manus manus Esau. Et non cognouit eum.] Verbum [nachar] non est plenè notum Hebræis: cui assignant varias, & contrarias significationes. s. agnoscere, alienare se ostendere, dissimulare, præ se ferre, claudere, & tradere: ita quod prout textus exigit, nouam inueniunt significationem. Rectè autem consideranti apparet, solum significare claudere, occultare, & cognoscere. Videtur. n. esse de numero verborum, quæ contrarias habent significationes. Omnes autem aliæ facillè reducuntur ad istas. Vnde illud 1. Semu. 23. quod nostri vertunt. Et dixit Saul [Nuchar]. i. tradidit eum Dominus in manu mea: melius vertas, clausit illum Dominus in manu mea vt. s. nõ possit fugere, quemadmodum res manu clausa. Similiter Iob 34. Nõ [nuchar]. i. occultus est aut clausus diues ante pauperem: ac si dicat, notus est. Hic videtur significare cognoscere, & bene vertitur, non cognouit eum.

Tu ipse filius meus Esau? subaudi es.

Appropinquare fac mihi. s. cibos, & comedam. Appropinquanunc, & osculare me.] Verbum, nassac, duo dicitur significare Hebræis. s. osculari, & armare, & ad secundam significationem pro exemplis citat illud Psal. 78. Filij Ephraim, nosseche. i. armati iacentes arcu. Sed meo iudicio vnica est verbi significatio. s. coniungere se, aut coniunctum esse, & citata loca sic reddenda existimo. Filij Ephraim coniuncti, iacentes arcu, aut cõiungentes. s. sagittas in fasciculis & iacentes arcum. Sic illud 1. Par. 12. [Nosseche]. i. coniungentes arcu. s. sagittam. Est ad hanc significationem probandum illud Ezech. 3. Sonitus alarū animalium, massichoth. i. pertingentium, aut osculantium mulierem sororem suam: sed rem non certò diffinio, quoniam coniecturis, agor.

Vide odorem filij mei.] Phrasis linguæ est, ac si dicat. Considera odorem filij mei, & ponitur, vide, pro olfac. Est enim, vt diximus in regulis, phrasis linguæ, quod est vnus sensus, alteri tribuere. Et quod sequitur.

Cui benedixit Dominus. i. quem fructificare fecit in copia.

De rore cæli, aut pruina.] Nam verbum, talal, à quo [tal] id est, ros, significat tegere, & quia ros cum descendit, terram tegit: idèd rorem significare videtur, & si, tal, rorem significat, verbum, thala, significabit qualitercunq; operire. Vnde, talal, significat punctatum, seu punctis roris respersum: quod nos, nostro idiomate dicimus Camarinhado.

Et pinguedines terræ.] A [scemen] quod est oleum deriuatur, misman, id est pinguedo. Et sicut oleum videtur esse pinguedo terræ, ita & ros pinguedo cæli. Et est sensus. Det tibi Deus de cælo ea, quæ pinguedinem: causant sicut est ros, pluuia, & cætera: & similiter solum pingue, aut fructus terræ pingues. Dicit autem de rore potius, quam de pluuia, quia ros minus nocet terræ nascentibus, & magis nutrit ea.

Multitudinem frumenti, & musti.] Est explicatio illius, quod dixerat, de pinguedinibus terræ quæ sunt frumentum, & mustum.

Seruiant tibi populi, & incuruent se tibi populi, aut familia.] Arbitror enim (laam) non esse radicem, sed radicem esse (amam) aut (em). i. mater. & (lamed) esse literam additivam, sed de hac re non disceptabo.

Esse Dominus, aut, præualens fratribus tuis.] Verbum enim, gabar, potius præualere, quam dominari significat. Hoc impletum est tempore Dauidis: quando Edomæa illi seruire compulsa est.

Maledicens tibi, sit maledictus.] Dicitio (arat) videtur potius significare contrahere, quam maledicere, ut diximus. Nam, arah, quod apparet esse eiuſdem significationis, significat contrahere, colligi. Sicut enim Hebræi vocant benedictum eum: qui bonis abundat: ita maledictum eum: qui in bonis est contractus, neque crescit.

Et fuit, tantum egressus est. i. tantum fuit spatium egrediendi ipsi Iacob, cum intrauit Esau.

Expauit Iisac.] Verbum (charad) potius commoueri, & sollicitari significat, quam expauescere. Nā Hossch. 11. habetur. (Iecherdu). i. mouebunt se sicut auis ex Aegypto. Vnde hic verti posset. Et commotus est (Iisac) commotione magna valde.

Quis: Vbi ille? i. quis est? & vbi est ille, qui venatus est venationem? Aut, quis etiam. Ille qui, scilicet, venatus est? Etiam benedictus erit? Non enim licebat huiusmodi benedictiones retractare, quia coram Domino, & ab eo fiebat, aut quia sibi reuelatum à Domino fuerat, non esse retractandam.

Benedic me. Etiam ego, subaudi, filius tuus sum. Aut, Etiam ego sto coram te, aut etiam ego feci, quæ præcepisti mihi.

Venit frater tuus dolose, seu in dolo.] Nō plenè constat de significatione verbi, ramah, à quo, mirmah, i. fraus, dolus. Et si omnia hæc sunt à radice, (rum) quod est eleuare, significabunt etiam leuare, aut eleuare, ut proicias. Vnde Hebræi dicunt significare proicere, sed non est certa significatio, nec ex aliqua coniectura potui significationem propriam venerari.

Num, aut, nōne quia vocauit nomen eius Iacob? scilicet, fecit hoc. Ac si dicat. Nōne hoc idem fecit, quia imponens illi nomen, vocauit, scilicet, eum Iacob?

Et supplantauit me iste duabus vicibus, aut dolose mecum egit.

Nunquid non reseruasti mihi?] Verbum videtur potius significare separare, quam reseruare: licet quæ eadem sit vtraque significatio. Num. 11. (Vaiaiel). i. separauit de spiritu, qui erat in Moseh.

Ecce præualidum, posuit illum tibi, id est, fortiorè, robustiorem.

Et omnes fratres eius dedi illi in seruos. Per fratres videtur consanguineos intelligere, & præcipuè Edomæos.

Frumento, & musto sustentauit eum, aut stabilui eum.] Sensus est. Dedi ei frumentum, & vinum, in copia, ut sustentarem eum. Et aduerte varias significationes Hebræos, & nostros tribuere verbo (lamach) s. inniti, iungere, imponere, appropinquare, circuire, circumdare, stabilire, fulcire, confirmare. Cum, re vera solum significet sustentare, quod patet ex locis: vbi illi vertunt coniungere, & secundum alia significata, quibus melius quadrat sustentare: ut patet Deuteron. 34. Iosuah repletus est spiritu sapientiæ, quoniam (lamach). i. sustentauit Moseh manus suas super eum. i. imposuit manus super caput eius,

quo videntur sustentatæ. Sic Ezech. 24. (Samach) i. fulciuit Rex Babel. i. exercitum suum ad Ierusalē. i. contra Ierusalē. Exodi etiam. 29. (Vefamechu) i. sustentabunt Aharon, & filij eius manus suas super caput arietis, modo prædicto: vbi nostri vertunt, coniungent.

Et tibi nunc quid faciam?] Dicitio (epho) quæ antea verterunt interpretes vbi nunc vertunt nunc. Quoniam ut sæpius admonui, incerta est propria significatio harum partium. Posset tamē verti. Et tibi etiā quid faciam fili mi?

Benedic mihi. Etiam ego pater mi, scilicet, filius tuus sum.

Etiam pinguedines terræ. i. terra pinguis erit habitatio tua.

Et de rore cæli desuper, scilicet erit tibi copia fructuum.

Super gladium tuum viues. i. eris vir bellicosus, aut terram gladio acquires, ut viuas.

Erit, quando extendes te.] Dicit tam nostri, quam Hebræi verbum (rud) significare dominari, conquiri, plangere, & migrare: cum meo iudicio significet solum extendere se: sicut radad, & radah, quæ videntur esse eiusdem significationis, ut sæpius admonuimus. Sed tu aduerte, quod significat extendere se, siue dominando, siue quocunque alio modo. Vnde illud Hosæ. 12. interpretandum est. Et Iehudah, adhuc, rad. i. dominatur cum Deo suo. i. sub eius domino est. Et Iere. 2. Cur dixerunt populus meus, radenu. i. dominamur. Non nos tractas ut filios, sed ut seruos. Vnde locus iste sic venit reddendus. Et erit quæ extenderis. s. te, id est, multiplicatus fueris, aut cum extenderis dominium tuum.

Et franges iugum eius.] Etiam significatio verbi (parac) varia est Hebræis. s. frangere, diuidere, & seruare: sed ut videtur, significat excutere, aut frangere, seu discerpere, quæ significatio congruit omnibus locis: maximè huic, & Psalm. 7. Ne fortè rapiat ut leo animam meam, percutiat, & non sit qui eripiat, Sic Threno. 5. Serui dominati sunt nobis, porec, id est, excutiens, non est de manu eorum. Non tamen prohibeo, si veritas franges, aut discerpes. Videtur enim verbum significare accipere, seu rapere confringendo illud, quod rapitur. Et nomen, hol. i. iugum, est ab, halal, quod est facere inclinare, seu curuare, quod. s. iugum faciat curuare, quod sub se premit.

Consolatur se de te. Hebraicè cōsolatur se tibi: sed sensus redditus est.

Et fuge, aut. Et transi tibi (charauah). i. in Syriam.

Diebus vnus.] i. ad aliquot dies. Hanc nos loquēdi phrasim habemus, (Estas labuns dias). i. ad aliquot dies ibi manebis.

Quousque reuertatur, aut calor fratris tui.] Et videtur melius calorem, quam iram vertere: tum quia, chamath, videtur à iacham, deriuari, quod est caleſcere, seu caluit: tum quia infra sequitur, & auertatur, aph. i. ira fratris tui.

Quare priuabor duobus vobis die vna?] Quia forsitan mutuo occidetis vos, aut licetor, occidentem occidet.

Defeci aut finiui me in vita mea: à facie filiarū Cheth, id est viuens morior. Vbi aduerte varias significationes Hebræos, & nostros signare verbo (chafas) sed meo iudicio, verbum à fine ortum habet, vnde (chafeh) id est, finis extremitas. Hebræi dicunt significare succidere, quod non prohibeo: quoniam quod succiditur finiri videtur, & præci-

fio finem facit rei præcisæ. Vnde dicendum, verbum propriè significare præcidere, & ex consequenti finire, seu finem facere: quia quod præciditur, ut diximus, finitur. Verte ergo. Succisa sum in vita mea. Et dicit propter filias Cheth. i. nurus, quæ erant ex filiabus Cheth Chenanæorum.

Sicut iste, quæ scilicet sunt vxores Esau: ad quid vltra mihi?

CAPITIS XXVII. AD mores, componendos.

V non videret. Ut quid quæſo Domine seruum tuum excæcare voluisti? Quia senex ægrè ferret minorè maiori præferri: voluit eum prius excæcare. Miris modis disponit Deus res suas & nostras, quoniam disposuerat Iacob furari benedictionem Esau, ne pater hoc deprehenderet, voluit eum prius excæcare. Neque Deus illos semper præfert, quos præfert homo.

Vocauit Esau filium suum.] Habent parentes idola sua quæ colant, nempe filios, & ut plurimum, quos pater diligit, mater odit, & vice versa: sicut & hic vides: quorum amicitia sæpe in vtilitate fundata est, non in virtute. Audis etiam hic qualiter parentes magis sollicitantur pro filiis ditandis, quam ipsi filij.

Vides, quod seniu, & mortis diem ignorem.] Ecce de quibus sollicitantur parentes in hora mortis. Nā qui deberent aliena restituere, propria pauperibus largiri, solum de ditandis filiis, cogitant. Non sic Christus, sed sciens horam suam venisse, ut ex hoc mūdō transiret ad patrem, iter mortis dilectione suorū præuenit, & cum, quod relinqueret eis melius non haberet, reliquit mutuum dilectionem.

Fac, mihi cibos, quemadmodum dilexi.] Admonui supra amorem etiam inter parentes & filios, muneribus conseruari. Similiter instruuntur filij, parentes huiusmodi cibis nutrire, si ab eis præ aliis cupiunt hæreditari. Noluit tamen Dominus, gulam viam esse ad promissiones suas.

Et Ribcah audiebat.] Docentur coniugati secreta sua etiam ab ea, quæ in sinu suo dormit, occultare: quoniam inimici hominis domestici eius. Neque timet mater maritum offendere: propter filium quæ immodicè diligit. Vbi etiam nos instruit sancta femina, magis Deo obtemperandum esse, quam hominibus: etiam si mariti sint, & pro nihilo reputare, maritum offendere, ut Deo obedias.

Et nunc, fili mi, obedi voci meæ.] Admonentur optimè hic filij, obedire superioribus, non solum cum quæ præcipiunt dura sunt sed etiam cum prima fronte peccata esse videtur: præsertim cum superiores suos, viros timoratos nouerunt.

Quemadmodum dilexit.] Non esse malum ostēdit locus iste, si vxor sciat cibos, quos diligit vir suus, & si ut vult, illi parare curet.

Frater meus est vir pilosus.] Non debent ægrè ferre prælati, cum præcipiunt quæ aduersari Dei legibus & superiorum mandatis videntur: si subditi illis obiectent, quod eis videtur, sed debent eos instruere, ut sciant non ita esse, ut existimant.

Venire faciam super me maledictionem.] Timenda valde est parentum indignatio, & maledictio: sed cum sine causa ira afficiuntur: non est curandum.

Super me sit maledictio tua.] Potissimum signū dilectionis est, pro amico mala graua perpeti. Amicos inuenies qui tibi bona conferant, sed paucissi-

mos, qui tui gratia mala graua ferant. Vbi similiter docemur, quam tenax propositi sit femina: ut nihil mali vereatur, modò faciat quod concupiscit.

Accepit vestes Esau, & pelliculas.] Mirabilis artifex simulationum femina: neque solum verbo, sed factō nouit optimè mendacia componere.

Festinaſti ut inuencres.] Instruit locus iste subditos quanta diligentia prælatorum debeant curare commissa sibi negotia. Similiter laudandos esse de diligentia in negotio ministros, ut diligentiores fiant.

Occurrere fecit mihi Dominus Deus tuus.] Hoc bonum iusti habent, ut nihil sibi, aut meritis suis, sed superiorum tribuant: quemadmodum seruus Abraham superius fecit: qui omnem bonum successum suū in Deum, & merita Domini sui iactare curabat.

Appropinqua, & palpabo te.] Adhibenda diligentia est, ne decipiaris: quoniam voluntaria ignorantia peccatorem non excusat, à peccato.

Vox, vox Iacob.] Ostendit locus iste tactum facilius decipi, quam auditum.

Odoratus est odorem vestimentorum eius. Sumebant propheta ex quibuscunque rebus, prophetandi occasionem: sicut Achias Silonites ex vestimento nouo Ieroboam Helisæus ex oleo. Helias in hydria farina, & lechito olei.

Sicut odorem, agri: cui benedixit Deus. Solent sancti non solum magna, sed etiam parua in Deum referre. Non exulit agri fructum, sed odorem.

Det tibi Deus de rore cæli.] Non solum spiritualia dona à Domino speranda sunt, sed etiam copia temporalium.

Esse Dominus fratribus tuis. Non debent fratres ægrè ferre seruire illi, etiā si minimus sit: quem Deus illis præfecit: quemadmodū in fratribus Ioseph nouimus. Vbi etiam aduerte, omnia seruire seruis Dei, præcipuè 3. s. terræ nascentia, homines, & consanguineos: quod maximum est, cum videantur æquales.

Maledicentes tibi maledicti erunt. Caue, ne vnquam velis maledicere iustū, aut eum, quem noueris Deū benedixisse: quoniam qui iusto maledicunt à Deo maledicuntur. Quomodo (ait Bilhan) maledicā cui benedixit Dominus.

Surgat pater meus, & comedat, ut benedicat mihi anima tua. Audis hic, quanti faciebant quondam filij, parentum benedictionem, similiter benedictionem non nisi certis modis, & gestibus dari consueuisse. Sic, & de Iacob legimus super lectum sedisse, cum filiis benedicere voluisset: ut capit. 49.

Benedixit ei, & erit benedictus. Non sunt reuocanda, quæ Dei ordinatione fieri dignoscuntur, sed firmanda. Nouerat siquidem Isaac, non esse tanto animo Iacob, ut sine numine instructus, voluisset eum decipere, & fratris benedictionem vsurpare: ideo rem penitiùs considerans, confirmauit benedictionem.

Amaritudine affectus est.] Etsi Deum, ut nobis reconcilietur, facillè lachrymis mutare possumus, non tamen lachrymis nostris cōsuetæ æternas dispositiones dissipare, aut inuertere.

Supplantauit me duabus vicibus. Solēt nomina rebus nonnunquam conuenire, sed elaborandum est, ut non sis malus, licet malum nomen habere contingat. Similiter docet locus iste, non esse iteranda peccata: quoniam nouis, vetera in memoriā reducantur. Similiter licet ex antè actis suspicari fequentia.

Tibi nunc quid faciam? Docentur hic parentes, & superiores non prodigere bona, quæ in multis diuidenda

uidenda essent, sed aliis distribuenda reponere. Soland os etiam esse tristes compassione vicis suæ.

Eleuauit vocem, & fleuit. Ecce quid valeat lachrimæ & importunæ preces, vt nouam benedictionem prodire ex dura voluntate faciant.

Gladio tuo viues, & fratri seruias. Laboriosa res est, gladio viuere, sed valde durior, & laboriosior fratribus tuis, quibus æqualis eras, seruire.

Odiu habuit fratrem, & sese illum occisurum, post patris obitum dixit. Duo hic aduerte. Alterum, quantum interest filios patrem habere superstitem, vt Esau patrem senem, & cum, & mancum, metuerit, neque audeat eo viuere, fratrem occidere. Alterum quæ mala sequantur odium. Nam prius odiuit fratrem, postea ad homicidium armabat se: quare protinus odium separandum à corde est, ne ad mala deteriora inducat.

Consolatur se de te, vt occidat te. Maximū malum, est malis, & peccatis consolari. Sunt namq; multi, qui non peccatis ipsis, sed illorum memoria, & determinatione pascuntur. Videbis lubricos sua imaginatione representantes obscenos luxuriæ modos: quibus, ita vt rebus ipsis delectantur. Sic gulosum, & auarum: quod maximè cauendum est. Commune tamen est, iratum vindicta delectari. Vnde apud Isaiam legis. Heu vindicabor de hostibus meis, & consolabor de inimicis meis.

Donec quiescat furor fratris. Optimum est, vt qui dat consilium ad malum, det etiā remedium ad illud vitandum. Sunt multi qui mala cõsilia aliis præbent, sed cum te viderint malis affectum, rident, & fugiunt. Docemur etiam hic optimum odij remedium esse, conspectum odientis vitare, quantum possis.

Si acceperit Iacob uxorem de filiabus Cheth. Admonui supra. 24. qualiter parentibus elaborandum est, vt bene filios coniungant.

CAP. VIGESIMA OCTAVA AD LITERAM.

Benedixit ei. Nouerat iam voluntatis diuinæ esse quod maior fieret minor: ideo quod ante nesciēs fecerat, voluntarius approbat.

In padan Aram. Dixi cap. 25. quare vocatur altera pars Syriæ Padan Aram: ibi vide.

Deus omnipotens. Dixi superius cap. 17. de nomine, scadaï, quod non tri vertunt omnipotens: quod non omnipotentem, sed sufficientem, vberemq; significet.

Frustrificare faciat te, & multiplicet te. Nō vertas crescere faciat te: quoniam verbum (parah) frustrificare significat, & sequens verbum (rabah) significat crescere, seu multiplicare. & est sensus. Det tibi fructum & in copia.

Det tibi benedictionem Abraham. Quæ descripta est cap. 22. & 15.

Vidit Esau quod mala essent filia Chenaham. i. quod displicerent patri, & matri.

Occurrit in locum, aut obitum habuit. Dixi superius cap. 23. verbum (paga) significare inter mediū esse, & occurrere, & pro pernoctauit, verte, & mansit ibi.

Et somniauit. Sunt aliquot in Scriptura loci, vbi verbum non somnare, sed quiescere, aut pinguescere, vt alij vertunt significare videretur, vt Iob 39. (Ia-

clemu). i. pinguescent filij earum, aut dormient. seu quiescent. Sic Psal. 126. Fuimus, checholemin. i. sicut somniantes, aut dormiētes, vbi septuaginta vertunt consolatio. Non tamen mihi plenè nota est significatio, quia video varia significare.

Domus stabat iuxta eam, aut super eam. i. in parte superiori eius.

Multiplicabis te. Sparges te ad occidentem. Aliqui ex nostris vertunt. Multiplicaberis, & bene, alij propagaberis. Dicuntque verbum significare diuidere, rumpere, diruere, cogere, multiplicare, & transire. Sed si expendas: videbis verbum vbique significare diuidere, & multiplicare. Quod autem istos coëgit mutare significationem verbi, fuerunt loci aliquot, quibus non videtur illa significatio quadrare: veluti illud Iob. 1. Possessio eius (paras). i. creuit. Illud etiā Psal. 3. Vt quid (parastha). i. (vt nostri vertunt) diruisti macerias eius? Vbi vertendum est. Vt quid macerias eius? Nam cum maceria, aut murus destruitur, lapides diuiduntur, & illa ex quibus murus conficitur. Ideò Hebraismus destructionem rei, vocat diuisionem, quoniam cum res destruitur: fragmenta ex quibus facta est, diuiduntur: vt patet 2. Paralip. 20. cum Dominus dissiparet naues Iosaphat, dicit textus. (Paras). i. diuisit Dominus opera tua. i. maceriem operum tuorum diuisisti. Sic ergo hic vertendum est: diuides te seu multiplicabis te ad occidentem, & cætera.

Benedicentur in te, & in semine tuo. Hoc capite 22. expositum est satis: ibi vide.

Quam terribilis, aut, timendus est locus iste? Aut *Quam timendus est locus iste?* Aut quare timendus est locus iste? Et respondet.

Quia non hoc aliud, nisi domus Dei, & porta cæli. Ac si dicat. Ideo timendus est locus, quia hic est porta cæli, & domus Dei. i. adest hic præiens Deus. Neque est verum quod quidam hic scribit fuisse. f. hic postea templum ædificatum: cum locus iste multis milliaribus distet a Ierusalem.

Et leuauit se Iacob mane. Sic melius vertas, quam manicauit.

Posuit illum statuam, aut, eleuationē. Nam verbum (nasa) eleuare significat. Neque intelligas idolū ex eo fecisse, aut sculptile, sed nudum, & simplicem lapidem eleuauit, qui fortè erat oblongus, ita vt figi potuisset in terra. Voluit autem ibi signum ponere, propter Dei promissionem ibi factam sibi.

Vocauit nomen loci illius (Bethel). i. domus Dei: quoniam dixerat, non est aliud hoc nisi domus Dei. Vocauit autem eam domum Dei: quia domus alicuius dicitur, vbi est ostiū domus eius, & quia viderat ostium in cælo apertum, & famulos Dei. f. angelos ascendentes, & descendentes: dixit ibidè esse domum Dei.

Lapis iste, quem posuit, erit domus Dei. Non intelligas hic postea ædificatum templum, sed fuit locus domus Dei Iacob: quia ibi rediens à Mesopotamia, Domino litauit, & postea sapius.

Decimando, decimabo illud tibi. Si quæras, cui tradebat decimas, sunt qui putent Melchisedech, cui eas antea dederat Abraham. Alij dicunt, & verius videtur, quod eas Domino in sacrificio offerebat, & partem comedebat secundum morem sacrificantiū hostias pacificas, seu integritatis Domino, posset etiam dici, eum decimas vouisse dandas tempore legis sacerdotibus.

CAP.

CAP. XXVIII AD MORVM compositionem annotata.

Vocauit Isaac Iacob, & benedixit ei. Reuocadū docet senex, si quid, Dei voluntatè ignorans, decreuisti postquam sciueris.

Et madauit, vt non acciperet uxorem de filiabus Chenanorū. Omnia hæc superius annotauimus, qualiter debeamus voluntatè, & appetitum nostrum diuinæ voluntati subiicere, & benedicere, cui ille benedixit. Similiter, quàm solliciti esse debeant parentes, de coniunctione filiorum, vt, scilicet, bonis feminis eos copulent: quod olim fecerat sanctus Abraham.

Cape uxorem de filiabus Laban. Docentur parentes, eas uxores [vt diximus] filiis accipere, quarum mores antea nouerint: Nouerat enim Isaac mores Ribchah, & tales existimauit nepotes futuras.

Det tibi benedictionem Abraham. Solent parentes filij non solum suas obtare benedictiones, sed maiorum suorum, vnde & Christus, non dixit iustis. Venite benedicti mei, sed patris mei: de quo me iam dixisse memini. Et ex hoc loco videtur benedictionem Abraham, fuisse donationem terræ peregrinationum suarum.

Abijt Esau ad Ismahel. Fecit Esau quantum potuit: vt patri, & matri non displiceret, sed nihil illi profuit quoniam à Domino fuerat reprobatus. Vbi nos docet aliis spiritualia inuidere, non quòd doleamus fratres ea habere, sed vt nos similia acquiramus.

Somniauit. Discimus hic quàm accommodus sit solitudinis locus, & lecti asperitas ad diuinas locutiones, & visiones.

Angeli Dei ascendebant, & descendebant. Vigilat super nos indefessus ille diuinæ prouidentiae oculus, mittens & remittens administratorios illos spiritus, qui nos custodiant in omnibus viis nostris. Et cauedum est nobis à malis factis, aut verbis: cum sciamus Deū ad nos incessanter angelos destinare: quia omnia nostra bona, & mala illi renuntient. Et considera, qua auiditate nostras res audiat, qui ad ostiū accedit ad nuntios suscipiendos.

Et Dominus stabat super scalam, vt ostenderet neminem ad eum ire posse, nisi ille tenuerit viam eius scalamque sustentauerit. Vbi simul disce, quàm sit periculosa via & accliuus ascensus.

Ego Dominus Deus Abraham patris tui. Nouit Dominus hominum instabilitatem, etiam in fide: ideo cum omnibus posteris Abraham pactum renouare vult, quòd videlicet colant eum solum, & pollicetur se terram peregrinationis daturum. Vbi simul disce Deum velle homines iure hæreditatio, inter alia paterna bona, ipsum in hæreditatem habere: ideo dicit.

Ego Deus Abraham, & Isaac. Quare etiam tuus esse debeo. Admonet etiam locus iste, homines ad fidem, & cultum vnus Dei, fore promissis alliciendos.

Verè Dominus est in loco isto. Veneranda & metuèda valdè sunt loca diuino cultui applicata. Docet etiam locus, quàm cautè vbique nobis agendum sit: cum præsentem sciamus vbique, quod cum sciuerimus, metuendum est.

Tulit lapidem, & posuit in statuam. Docet nos hic sanctus Iacob testes vocare ad promissiones Dei, qui ad memoriam pollicita deferant, neque hoc ipsi Deo displicere.

Fudit oleum. Putarem consuetum fuisse illo in tempore oleum sacrificiis: miscere quemadmodum postea sub lege.

Vocauit nome loci Bethel. Optimū est loca quibus nobis Dei beneficia contingere annotare, vt nobis diuinorum beneficiorum temper admoneat.

Vouit Iacob votum. Ostendit locus, Deo vota nostra placere, etiam si illorum sint: ad quæ natura tenemur. Vbi simul disce, quid optet sanctus vir, vt, scilicet, Deus cum eo sit, & custodiat eum in via.

Erit mihi Deus in Deum. Tenebatur Iacob, quia filius Abraham, Deum verum pro Deo habere: nihilominus hoc vouet, vt nos doceat ad eandem rem posse pluribus vinculis alligari, & quod vota possunt ad temporalia ordinari.

Lapis erit mihi domus Dei. Id est, signum, quod hic sit domus Dei. Debet iustus locum peculiarem habere ad orandum, & sacrificandum.

Decimando decimabo illud tibi. Antiqua valde est solutio decimarum: de quibus supra 14. capite.

IN CAP. XXIX. AD LITERAM annotationes.

Ieuauit Iacob pedes suos. Hebraismus est. i. post quietem ambulauit: quòd homines ambulare volentes, pedes leuare soleant. Aut surrexit. Nā animal cū surgit: pedes leuare solet. Aut

tertio, Maturauit iter seu festinauit. *In terram filiorum Orientis.* Vocat Syriam terram Orientis: quoniam vterque erat versus Orientem euntibus: à Palestina, & Orientales dicuntur filij Orientis, id est, nati in Oriente, aut quia coniuncti Orienti, sicut filius auroræ, id est, propinquus auroræ: Ita. 14. quomodo cecidisti de cælo Lucifer fili auroræ. i. propinq; auroræ seu lucide, scilicet, admodum auroræ.

Ecce ibi tres greges ouium. Dicunt Hebræi, & nostri verbum, hadar, à quo, heder, i. grex, significare deesse priuare, fodere disponere, & ordinare, sed meo iudicio solum ordinare, & ab ordine deficere, seu deordinari significat: quoniam loca, in quibus ipsi vertunt deesse, & priuare, optimè exponuntur in hac significatione, vt est illud primi Samuel. 30. Non, nedar, id est, deordinatus est eis à paruo, vique ad magnum. i. non defuit ab ordine, seu acie. Idem Isaiæ 4. & 2. Samuel. 17. Illud etiam Isaiæ 5. quod nostri vertunt. Non purabitur, & non, iehader, i. fodietur. Melius retenta significatione vertas ordinabitur. Solent enim fodientes vineas terram in monticulis ordinare, seu disponere. Hinc, heder, i. grex, sic ab ordinatione dicitur. Vnde verti posset. Et ecce ibi tres ordines ouium. Posset etiam dici significare monticulos, seu paruos aceros facere: quemadmodum in vinea fiunt, dum foditur, &, heder, congregationem pecudum, quòd fit admodum horum acruorum, sed primum germanius.

Nunquid integritas illi? Aliqui, salom, pacem vertunt, sed melius integritatem. Vocant autem Hebræi hominem: integrū qui nihil infortunij passus est, aut cui nihil ex accidenti infortunio deest.

Ecce adhuc dies magna, Id est, multum diei adhuc superest.

Cum audisset auditum Iacob, Id est, rumorem. Vsurpat enim Hebraismus sapius pro obiecto potentiam, vt auditum, pro re audita.

Et narrauit Laban omnia verba ista. Hebraice est. Et

Et numeravit, sed sensus redditus est. Et per verba intelligit omnia, quæ sibi acciderant: & causam: ob quam venerat.

Mansit cum eo per mensem dierum, id est, per dies vnus mensis.

Oculi Leah molles: Nam verbum Achach mollire significat, id est, lippa oculis erat: vnde Psal. 5. dicitur (Rachu) id est, mollita sunt verba eius.

Rachel verò pulchra forma, aut figura, & pulchra aspectu. Significat verbū, tbar, describere. Iosuah. 15. Vn de nomen Thoar, significat deliniationem corporis.

Sicut dies aliquot, Hebraicè vni, sed sensus redditus.

Et fuit mane, & ecce ipsa Leah.] Admonui supra primo cap. nomen bocher. i. mane, à, hachar, quod est discernere, ortum habere, quod tunc res discernantur: vt ex hoc loco conuincitur, vbi dicitur, quod facto mane fuit (Leah). i. discreuit esse Leah.

Quare decepisti me? Melius veritas, quare despexisti me, aut proiecisti me. Verbum ramah, significat propriè proicere, & ex consequenti despiciere, quod despecta proici solent. Quod autem proicere fit Hebræis idē, quod despiciere, patet. 1. Reg. 14. vbi Dominus dicit Ieroboam. Proiecisti me post corpus tuū. i. despexisti me. Quod verò propria significatio fit proicere, constat ex multis Scripturæ locis. Exo. 15. vbi dicitur Equum & currum eius, ramah. i. proiecit in mare. Idem Ieremię. 4. & Psal. 78. Si tamen despexisti veritas, non damno.

Rachel sterilis.] Verbum (Achar) significat eradicare: vnde [echar] radix, & acharah, id est, eradicata: de quo iam cap. 11. diximus. Vocat enim Hebraismus filios, parentum radices.

Vocauit nomen eius Reuben.] Sonat reubē videte, vel viderunt filium, & ratio nominis subditur. Et pro. *Vidit Dominus afflictionem meam*, verte humilitatem meam: quia verbum [hanah] vt sæpe admonuimus significat solum respondere, & humiliare. Et vocat Hebraismus contemptum, humiliationem.

Vocauit nomen eius Simbon.] Id est, auditus, vel obedientia: à [amah] quod est audire.

Vice hac copulabitur vir meus mihi.] In Hebræo non habetur hac, sed tantū vice, & verbum [lanah] dicitur tam nostri, quam Hebræi significare mutare, & adherere, sed re vera solum mutare significat: quoniam quadrat vbi ipsi vertunt adherere, vt patet Psalmo 83. Etiam Assur, niluah, id est, mutuauit se illis. Vbi nostri vertunt, sociatus est illis Sed prior interpretatio melior videtur, & est sēlus, quod illis associatus est Assur hac lege vt cum opus fuisset, etiam illi se illi accommodarent. Aut mutuauit se pro mercede: quoniam mutuauit se aliquid datur. Idem Itaię 14. vbi dicitur [veniluah]: id est, adheret illi peregrinus: vbi melius veritas mutuabit se illi, scilicet, pro mercede, vt diximus. Sic & hic optime veritas. Vice hac mutuabit se mihi maritus meus. Non enim poterat virum habere, nisi cum soror mutuabat illum illi, aut mutuabit se mihi, quasi pro filiorum mercede. Vnde [Leui]: id est, quod mutuatus, aut mutuò acceptus. Et ex hoc videbis, quantum referat expendere propria dictionum significata.

Vice hac confitebor.] Melius eleuabo Dominum. Nam, Iadah, est eleuare, hinc & multis alijs scripturæ locis: vnde, Iehudah, potius eleuationem, quam confessionem significat: licet laus vocalis nihil aliud esse videatur, quam eleuatio illius quem laudas.

Stetit à pariendo, id est, cessauit parere.

CAP. XXIX. AD MORES

Mansit Iacob pedes suos.] Ecce quam securum, auxilium diuini hominem reddit, & qualiter eum festina re fecit.

Et vidit, & ecce puteus erat in agro.] Optimum est in rebus, iudicium expectare peregrinorum. Sunt enim aliqui tantum suis moribus & consuetudinibus addicti, vt etiam de errore conuicti, nolint illum emendare. Iiti enim pastores, pecora longa expectatione vexabant: cum tamen facile, seorsum possent adquare. Venit Iacob, & docere voluit eos: ipsi verò noluerunt, sed non sic S. Moses, qui cum à focero audiret. Exo. 18. Saulo labore cōlumeris, emēdauit, q̄ peregrinus admonuit.

Fratres mei vnde estis?] Docet nos optima ad extraneos habere verba: non superpire.

Rachel venit cum pecudibus.] Hoc muneris, nō solum sancti patres, sed & matres Israel habuerunt, quæ tamen Deo fuerunt gratissimæ. Nunc verò abominabile est nobis, fœminas oues pascere.

Quando vidit Iacob Rachel, & pecudes Laban.] Docemur hic curare ea, quæ sunt consanguineorum, quæ admodum nostra, neque solum homines, sed etiam alias eorum res.

Osculatus est Iacob Rachel.] Ecce quæ simplicitas fuit in hominibus illius temporis. Nunc verò omnia libidinibus ita ardent, vt vix inuenias qui fœminam sincero animo osculetur.

Cucurrit in occursum eius.] Modo, fratrum gratia rara est.

Habitauit cum eo mensem dierum.] Docet nos hic Laban famulos experiri, saltem ad mensem antequam eos mercede conducamus.

Nunquid quia frater es: seruius mihi gratis?] Nos non solum fratres, sed extraneos volumus nobis gratis seruire. Similiter docemur, de mercede ante obsequium pacisci ad vitandas lites.

Seruiam tibi septem annos pro Rachel.] Solebant illo tempore viri vxores pretio acquirere, quod & Saraceni hodie faciunt, & putarem hoc ideo factum, quoniam licebat reuere, si displiceret fœmina. Nunc verò, cum dote maxima accipere recusant: quoniam rescindi matrimonium non potest, & cogitur eam retinere, etiam si serpens sit.

Melius est, vt dem cam tibi.] Admonentur parētes, vt sapius dixi, illi viro filias tradere: cuius nō oēs, & genus nouerint.

Fuerūt in oculis eius sicut pauci dies: quia diligebat eā.] Omnia graua facit facilia amor. Vnde & Christus Ioan. 14. Si quis, inquit, diligit me, sermonē meum seruabit, ac si dicat, qui me dilexerit: lex mea non lex illi videbitur, sed sermo: neque multæ leges, sed vnus sermo. Timor verò ex vnica lege multas facit: quæ admodū supra. 3. cap. admonuimus: vbi Eua serpenti ait. De fructu sciētiae boni, & mali præcepit, ne comederemus, neque tangeremus illum. Non enim Dominus contingere prohibuerat, sed quia timore agebatur fœmina, ex vnica duas leges fecit.

Da vxorem meam mihi.] Hoc malum domini habent, quod obliuiscuntur mercedis: neque computant tempus, sicut mercenarij. Sed si hoc homines faciunt, non tamen Deus, qui ad memoriam seruorum suorum reducit, quæ ipsi obliuioni tradiderunt obsequia. Math. enim. 24. legimus, iustos in die iudicij Christo dicturos. Domine quando te vidimus famelicum, & pauperum, & potauimus, quasi suorum bonorum operum oblitus? Sed Christus. Quod [inquit] vni ex minimis fecistis,

GENES. XXX.

Neque solum bonis, sed etiam malis seruis soluere cura, quæ ipsi non petunt. Ezech. 16. habes Deum prophetæ dicere. Fili hominis Nabucodonosor seruire fecit exercitū suum, seruitute dura aduersus Tyrum, & merces non est data ei. Dabo illi Aegyptum. Vbi tu simul aduerte, quod merces ministris iustitiæ debetur, cum peccatores ex Dei mandato puniunt.

Congregauit viros loci.] Non sunt damnanda conuiuia, cum iusta causa fiunt. Et docemur vicinos participes facere lætitiæ nostræ.

Accepit Leah filiam suam, & venire fecit ad eam.] Ars est, mala bonis miscere: vt cum bonis transeant. Vbi vides, quid sint boni malis, quod propter eos tolerantur. Similiter vides ab initio fuisse fraudes, etiam inter cognatos, & fortè hac fraude, voluit Dominus punire illam: quam fecerat ipse Esau.

Non sit ita in loco nostro.] Optimū est loci laudabiles seruire consuetudines, & videtur prius curandus filius, qui prius natus est. Vbi etiam disce, aduenas debere locorum, ad quæ veniunt, seruire consueta placita.

Dedit illi ancillam.] Non est malum, honorabilem fœminam, famulam, ad ministerium habere, vt de Sarah legimus.

Vidit Dominus, quod exosam haberet Leah.] Mirabilis valde est Domini prouidentia, & cuncta summa ratione distribuit, vnde colligimus, omnes qui aliis videntur inferiores, & deteriores, aliquid habere, in quo alij præstant, & hoc in fœminis commune est: vt quæ pulchræ facie non sunt, optimis adornatæ sint moribus, & summa prudentia præsent.

Quia vidit Dominus.] Optimum est in minimis Deum interpellare, & rogare: vt nostra minima, pro sua benignitate curet. Et omnia beneficia etiā naturalia in Deum referat sancta fœmina. Putarem Deum Optimum Maximum nos vehementer aucturum, si hæc minima in eum referremus.

CAPITIS XXX. IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

In non, mortua ego, id est, hac de causa moriar. Tanta tristitia afficiat propter hoc, vt moriar. Aduerte dictionem, aijn. i. non, etiam esse aduerbiū loci. i. vbi: vt capite præcedenti dictū est: vbi quærens Iacob dixit. Fratres mei (me aijn) id est, vnde estis?

Qui prohibuit à te fructum ventris, id est, prohibuit ventrem tuum ne fructificaret, seu à fructu.

Aedificabor etiam ego. i. sicut soror, ex ea. Admonui supra cap. 16. filium vocari apud Hebræos ædificium. & causa ibi data est: quoniam filius filio additus est, sicut domus domui addita. Et ædificari, est domum, seu familiam facere.

Litigauit mihi Dominus.] Id est, causam meā egit, aut iudicauit me, seu ius dixit pro me. Vide quæ de verbo scriptum supra cap. 6. Videbatur Dominus causam fororis meæ fouisse, & pro ea ius dixisse, sed nunc etiam pro me ius dicere voluit (dan) est idem quod iudicare, aut iudicauit.

Calliditatibus Dei, callidè egi, cum sorore mea. Etiam praualui.] Difficile reddidit locum istum, ignoratia significacionis verbi (patal) quod Hebræi, & nostri, peruertere, luctari, & conari significare dicunt. Cum re vera, solum significet inuolutū esse, quod ex his coniecturis constare videtur. Primò, quia vbiq; congruit hæc significatio. Secundò, quia nomina à verbo deriuata inuolucrum significant: vt patet de patil, quod significat fructum panni, quo os vasis

inuoluitur, ne deturpetur quod intus est, & etiam pannum, quo caput inuoluitur. Et filum inuolutum, & tortum, in quo sunt duo fila torta simul: vt exemplis monstrabimus. Et 1. Deut. 32. vbi dicitur. Generatio praua (Vpetalol) i. & inuoluta, seu inuersa & callida. Item Num. 19. Et omne vas apertum, super quo non est coniunctum, seu cōiunctio, patil. i. inuolucrum. Infra etiam. 38 vbi dicit (Thamar) Iehudah (anulum tuum (Vpetilecha) i. inuolucrum tuum seu pannum, quo caput inuoluis, dabis mihi. Exodi quoque 24. Pones eam (hal petil) i. in filo torto hyacinthino, aut super inuolucrum hyacinthinū. Quod verò hæc significatio quadret, vbi verbum ponitur, ex multis locis vnum, aut alterū citabimus. 2. Sam. 22. Cum peruerso, titapal. i. inuolutus eris, seu calidus. Prou. 8. Non est in eis. i. sermonebus Domini, niptal. i. inuolutū, seu peruersum. Est ergo locus iste sic reddendus ad litteram.

Et dixit Rachel Naptule, id est, inuolutionibus Dei, id est, magnis, aut à Deo concessis inuoluta sum cum sorore mea, & potui, seu praualui.] Videbatur. n. Racheli, se magnis calliditatibus sorori absconditis, & sibi à Deo detectis cum sorore callidè egisse, & superasse. Et modus fuit egregius, & noua inuentio.

Vocauit nomen eius Neptali, quod vt dixi sonat inuolutum.

Et ait, Leah. Cum fortuna.] Nostri moti ex eo quod dicitur Isa. 65. Qui paratis (lagad) i. fortunæ mensam, verterunt hic, bagad. i. cum fortuna. Nolunt enim significata verborum, & nominum expendere: ideo in multis non plenè assequuntur literæ mentem. Tu autem aduerte verbum, gadad, à quo nomen, gad etiam eis autoribus significare exercitum congregare, seu exercitare (si sic liceret Latinis loqui.) Vnde, gedud. i. exercitus. Hinc etiam, gad. i. coriandrum, quod grana eius sint ordinata admodum exercitus, aut multiplicata. Numc. 11. Et man, sicut semen, gad. i. coriandri: qui ad modum exercitus in multitudine congregat grana sua. Vnde illud quod ex Isaia citauimus vertendum melius est. Qui paratis exercitui cœli mensam. Et illud quod hic dicitur sic.

Et ait Leah.] In exercitum, id est, tantam filiorum copiam habeo, quod possent exercitum constituere. Et re vera iste est germanus literæ sensus. Vnde etiam intelliges illud Psal. 65. Sulcos eius inebria, descendere fac, gedudeah, id est, exercitū, seu multitudinem eius, scilicet, guttarum pluuiæ, aut roris. Illud etiam Ieremiæ 43. Super omnes manus, gedudoth, id est, notæ, seu puncta, Solebant enim homines pungere se puncturis, tristitię causa: vt constat de seruis Baal. 3. Regum 8. Et Dominus Leuitici 19. prohibet huiusmodi notas, & puncturas in carne fieri.

Vocauit nomen eius Gaad.] Id est, exercitum: quoniam adiunctus aliis, videbatur exercitum constituere.

In beatitudine mea, seu, cum beatitudine mea.] Tam varias tribuunt Hebræi, & nostri significaciones verbo (assar) & nomini (asser) vt homo nesciat, quo se vertat. Nam, assér, vt dicunt est relatiuum qui, quæ: (Asserah) verò lucus, Asre, beatus, Assur, via, pes, assur, buxus arbor. Sed tu aduerte duas esse radices, scilicet, iassar, quod est rectum esse, rectificare: à quo (asserah) quod nostri lucrum vertunt, & videtur significare arbores rectas: quales in lucis plantare solebant Gentiles. Hinc etiam, assur, id est, rectitudo, aut recta via: iuxta illud Iob 23. Si declinauit (assuri) id est,

id est, rectitudo mea: vbi nostri vertunt, pes meus. Et (teassur) arborem rectam significare arbitror. Ezech. 27. aut potius Assyrios, forte sic dictos, quod recta statura essent, vt patet Ezech. 23. versic. 11. & 21. Altera radix (Si tamen altera dicenda est) est (Asser seu asré) quæ vt plurimum in numero plurali inuenitur, & beatum nostri interpretantur. Si tamen ipsi permitterent me quod sentio scribere: dicerem vnicam esse radicem, & asre, non beatum, sed potius rectum significare. Cui rei argumento est illud primi Psalmi: vbi nostri vertunt. Beatus vir: qui non ambulauit in consilium impiorum. Vbi magis quadrare videtur. Rectus. s. est ille vir: qui non ambulauit, seu deflexit in consilium impiorum. Nam rectus dicitur ille vir, qui non declinauit ad malum, & in aliis locis, vbi verbum ponitur, verterem etiam rectus. Et licet, asser, radix per se esset (vt multis videtur) dicendum esset, esse eiusdem significationis cum, Iassar, Et tenendo hoc, locus iste sic reddendus esset. Ait Leah. In rectitudine mea: quoniam rectificabunt me filia. i. rectam esse dicent: quia dedi ancillam meam viro meo: quod non nisi recte feminae facere solent. Parce prudens lector si quod intelligo, expressi: quoniam non prohibeo communem interpretationem. Confer quæ dicimus, & si probaueris, tene fin minus reice. Dominus ipse nouit quid laboris pertulerimus. in erudis veris dictionum significationibus.

Vocauit nomen eius Asser, id est, rectitudo, aut eleuatio, seu beatitudo: si communem teneas interpretationem.

Abijs Reuben in diebus messis triticeæ: & inuenit mandragoras. Significat dictio, chafir, messes, à, chafar, quod est stringere: quod illo tempore manipuli à messoribus stringantur: & fascies fiant. Altera verò dictio, scilicet (dudaim) magis ignota est, & verè nescio vnde Hebræi, & nostri inuenerunt mandragoras significare. Nam in significationibus nominum, ad radices recurrendum arbitror, potius, quam ad proprium, aut alienum cerebrum. Inuenio autem nomen (dad) significare mammam. Ezech. 23. Ibi confregerunt (dadé) id est, vbera virginitatis earum. Et Prouer. 5. (Dadeah) id est, vbera eius inebrient te. (Dud) verò patrum, i. patris fratrem. 1. Samuel. 10. & multis aliis locis, forte quod patre defuncto teneatur filium eius nutrire, & quasi lactare, cum ei loco patris succedat. Dicunt etiam significare amorem in Canticis cap. 5. & 6. sed quod ibi potius collactaneum significet, quam amorem: probatur ex cap. 8. eiusdem libri, vbi dicit sponsa.

Quis de te, vti fratrem meum, suggestentem vbera matris meæ: vbi videtur explicare, eum quem diligit, esse veluti fratrem, & suggere vbera matris eius: quod est, esse collactaneum. Vnde in Canticis pro dilecto, vel amore vertendum puto, collactaneum. (Dud) etiam testibus Hebræis significat ahenum, aut cacabum: quod modum mamme habeat, aut canistrum eadem ratione: vbi vides omnia hæc, aut mammam, aut, quod modum mamme habeat, significare. Sunt etiam in Scripturæ duæ coniecturæ, ad venandam propriam nominis significationem. Altera est Cantic. 7. vbi dicitur. (Dudaim) odorem dedisse. Ex quo constat, rem esse odoriferam. Altera hic, quod, scilicet, reperiatur tempore messis triticeæ. Significabit ergo, Dudaim, rem in qua hæc tria simul concurrant, scilicet, forma mamme, odor suauis, & quod tempore messis triticeæ reperiatur. Inuenio autem genus quoddam albi lilij: quod nostri vocant (cepam çaçem) in quo omnia

ista tria simul concurrunt. Nam radix est (cepe) quæ omnino assimilatur mamme, flos verò albus, optimum odorem habens. Neque reperitur, nisi ad finem Aprilis, aut in Maio. & in agro facillè inuenitur illo tempore: quare arbitror esse hoc genus lilij albi: quem diximus. Nostri secant hastilia, & in vase aqua pleno mittunt, & ibi sicut in terra, seruantur, non tamen ad longum tempus, & in mensa, aut super altare collocant: vt odore pascantur. Si autem mandragoris delectaris, quod non prohibemus, scito, (teste Dioscoride) in eis tria esse. s. mala inter folia sita. Sunt, & folia ipsa, radices quoque binæ, vel ternæ, cuiuscunque caulis, eaq; mutuis complexibus cõiunguntur, non puero dissimiles, proditum est à Medicis hanc herbam menstrua ciere, vltimamque muliebrem ad conceptum mirificè accommodare. Aben ezrah tamen miratur, quomodo istam virtutem habeat, cum sit frigidæ qualitatis. Rabbi verò Dauid dicit esse genus herbæ, quæ est instar masculi: cuius duo sunt genera. Candidus, qui mas, & niger, qui femina existimatur. Ferunt mala auellanarum nucum magnitudine. Vis eius, in poculo, somniferam est, ac etiam olfactu, sed non video qualiter textui hæc herba possit accommodari.

Quoniam mercando, mercata sum te, aut, mercede conducendo mercede conduxit te. Hoc enim significat, facha, scilicet mercari, mercede conducere.

Dedit Dominus mercedem meam. id est, dedit mihi pro mercede huius, quæ dederim ancillam meam viro meo, filium: id est, vocauit eum (Issachar) i. merces, aut virum mercedis, id est, in mercedem datum.

Dotauit me. Non plenè constat quid significet hæc duo verba. (zabad) id est, dotauit, & (zabal) id est, cohabitauit: quoniam dictiones raræ in Scripturis sunt: neque est aliqua coniectura ad venandam propriam significationem.

(Zebulum) id est, cohabitatio.

Abstulit Deus. Verbum (asaph) propriè significat colligere, ac si dicat. Opprobriū meum ibat, id est, diuulgatum vbiq; erat, sed Dominus collegit illud, seu retraxit.

Vocauit nomen eius Ioseph, id est, additio.

Expertus sum, & benedixit me Dominus ad pedē tuū, id est, ad introitum. De verbo autem, nachas. i. expertus sum, dixi Gen. 3. & 4. Aliqui vertunt. Auguratus sum. Significatio verbi incerta est. Videtur autem significare augurium sumere, super vas alicuius metalli, propter illud quod infra habetur cap. 44. Ipse (naches ienaches) id est, augurando, auguratur in eo.

Explica mercedem tuam. Verbum, nachab, significat perforare propriè: vt patet 2. Reg. 18. Ingredietur manum eius, vnechabah. i. perforabit eam: inde femina dicitur (nechabah. i. perforata. Ex cõsequenti verò significat explicare: quoniam id quod perforatur peruiū luci fit, & clarius. Addit adhuc tertiam significationē. s. maledicere, quæ superflua esse videtur: qui vbi ipsi vertūt maledicere, potest melius verti perforare. i. ad modum perforantis se habere. Nā qui blasphematur, videtur pungere Deum, & suo modo perforare: vt Leuit. 24 (Venocheb). i. pungēs nomen Domini, seu blasphemans: qui (vt dixi) pungere videtur illum quem blasphematur: morte moriatur. Inde, machabet. i. malleus, sic appellatus, quod sit instrumentum perforandi. Iud. 4. Et posuit (hamachebet) id est, malleum in manu sua.

Et quæ fuit substantia tua mecum, id est, quàm aucta fuerit.

Quoniam parum, quod tibi fuit ante me: extendit se, seu

seu sparsit se, hoc enim verbum, paras significat. s. spargere, dispergere, & extendere.

Quando faciā ego, pro domo mea? aut domui meæ. Ac si dicat. Hucusque pro domo tua augenda feci, & laboraui, sed nunc quando faciā pro domo mea: quam iam curare oportet, propter sobolem?

Redibo, seu reuertar, oues tuas custodiam. Remouebo inde omne pecus maculosum, & punctatum. Dicit tam Hebræi, quàm nostri, nachod, significare punctatum, & maculis paruis respersum. (Talu) verò maculosum magnis maculis. Sed si radices spectes, deprehendes oppositum esse: quod videlicet, nachod, significet maculosum, siue paruis siue magnis maculis: (tal) verò punctatum, seu paruis punctis respersum, quod ex radicibus probabimus. Nam Cantico. 1. habes, Margaritas aureas faciemus tibi: cum (nechudim) i. maculis argenti. i. argenteis, aut varietatibus argenteis. Sic Iosue 9. Omnis panis cibi eorum siccus erat, nechudim, id est, maculæ, seu varietates. i. cum diuersis coloribus: qualis est panis mucidus, quæ nos vocamus, Borolento. Item 1. Reg. 14. dicit. Rex Ieroboam vxori, cum eam ad Prophetam destinauit, sciscitaturam de morte filij. Capies in manu tua decem panes, venichudim, id est, varietatē. i. varios. Volebat. n. vt panes diuersos viro Dei afferret, aut legumina varia, seu fercula ex diuersis leguminibus, vt Thargum interpretatur. Ex nostris quidam crustulas vertunt, quod neque radici quadrat neque contextui: cum iam de panibus fecisset mentionem. Quod autem sequens dictio, scilicet (tal) significet punctatum, patet: quia, tal, quod videtur esse eiusdem radicis, significat guttas roris, quæ sunt veluti puncta. Et Iosue 9 dicitur de Gabbaonitis. Et calciamenta vetera, Vmetulath, i. & punctata, seu variis commissuris corij reparata: erant in pedibus eorum. Nos dicimus, (Remendados.) Est ergo vertendus sic textus. Remouebo inde. s. ex omni grege, omne pecus maculosum, seu varium, & punctatum. Aut si, nachod, cinctum, seu cingulo maculæ ligatum, significat, verte cinctum, & punctatum.

Et omne pecus nigrum. Dictio, chum, à calore ortum habet: qui nigredinem causat. Erat autem conuentio inter Iacob, & Laban, quod omne pecus varium, & punctatum in capris, & nigrum, seu inustum in ouibus esset merces Iacob candidum, & varium in ouibus, & nigrum, & album in capris erat Laban.

Respondet in me iustitia mea die crastina. Id est, ostendit futuro tempore, iustitia mea quod meum est. Aut dabit mihi aperte quod meum est, sine vlla dubitatione.

Quoniam veniet, scilicet iustitia mea, super mercedem meam coram te, id est, ostendet quæ sit merces mea in oculis tuis.

Virgam populi viridem. A (laban) quod est album est (libneh) quod est populus arbor, sic dicta propter corticis, & foliorum albedinem.

Amigdalinam, & castaneam. Dixi in regulis nomina propria arborum, ignota esse Iudæis: ideo hic aliqui (amigdalinam) alij corillum vertunt. Verbi radix. (luz) videtur significare declinare, recedere: vt patet Prou. 3. Fili mi, (ne ialuzu) i. recedant ab oculis tuis, & lux, videtur significare arborem: à qua cortex facillè recedit. Sic dictio sequens, harmon, ab, aram, quod est nudare descendit, & similiter significat arborem quæ facillè nudatur.

Posuit virgas: quas decorticauit in trabibus, in canalibus inuenerunt. Non puto: Iacob totam pellent, seu

corticem à virgis abstraxisse, sed corrigias quasdam, & fortè cingentes in rotundum: vt sic oues cinctos fœtus ederent. Dictio, rehatim. i. trabes ignotæ significationis est Hebræis: Cantic. tamen primo videtur trabes significare, vbi dicitur. (Rehatim). i. laquearia nostra (berotim) i. abiegnia. Solent autè canales ex trabibus fieri: ideo videtur hic dictio, Rehatim, huiusmodi trabes significare. Posset etiā verti. In canalibus potationum aquarum.

Conceperunt oues ad virgas, id est, ad aspectum virgarum.

Pepererunt oues, alligatos. Vocat alligatos eos qui habebant maculas cingentes eos. Neque cum Saucte vertendum puto maculis resperfos, vbi ligari solēt. Et aduerte tria macularum genera hic poni, scilicet cingentia, magna, & punctata.

Et agnos separare fecit Iacob, & dedit facies ouium, ad variū, & omne, id est, & ad omne nigrum in ouibus Laban. Alij vertunt: Et pecudes diuidere fecit Iacob & posuit facies pecudum ad variū, & omne rufum in pecudibus, erat Laban. Sed prior lectio germanior est: quoniam in pacto superius posito, omne nigrum in ouibus debebat cedere Iacob.

In omne coire ouium colligatarū. Modo prædicto, i. quando maculis cinctæ coibant: ponebat virgas. Verbum. n. chassar, significat ligare, & nihil aliud: ideo nullo modo vertendum est: robustiorum.

In attenuatione, seu tenuitate ouium. Id est, quādo oues erant tenues: non posuit. i. virgas. Ignorāt Hebræi propriam significationem verbi (ataph) ideo significare dicunt tegere, angustiis afficere, serotinum esse: cum re vera significet solum attenuari, & stringi: vt patet Thren. 2. vbi nostri vertunt. Pro anima paruulorum tuorum (hatuphim). i. qui afflicti erant fame: vbi melius veritas qui attenuati erant fame. Sic Psalm. 73. (Iaataph) id est, stringet se, seu attenuabit se, vt tollat prædam sibi. Hic ergo vertendum est: in tenuitate ouium. i. quādo tenues erant, non ponebat virgas, & fuerunt attenuatæ Laban, & cinctæ, seu ligatæ Iacob.

Et sparsit se vir valde, seu extendit se, scilicet, in peculio, & substantia.

CAPITIS XXX. AD MORVM compositionem annotata.

Idit Rachel quod non pareret Iacob. Nihil debet esse animæ Christianæ infœlicius sterilitate, id est, si Christo non fructificet, & fructificet morti: quod est deterius. Tolerabilius enim est sterilem esse, quàm morti fructificare.

Inuidit sorori suæ. Periculosum valde est habere apud te: cui possis inuidere. Neque sancta femina sorori inuidebat, quod haberet filios, sed dolebat, quod non haberet ipsa similiter, sicut soror. Vbi simul discimus, quid sancti patres, & matres à coniugio expectabant. Non enim, vt libidini insatiabili inferirent, sed prolis procreationi operam dabant.

Da mihi filios. Quam irrationabilia sint sæpius fœminarum placita, ostendit aperte locus iste: nisi dicamus eam voluisse, virum precibus sibi prolem impetrare: quemadmodum fecerat pater eius vxori sterili. Quæ nos docet patronos querere, qui pro nobis petant ea, quæ nos non possumus nostris precibus impetrare.

Arasus est furor Iacob in Rachel. Debent viri immoderata vxorum desideria arguere, & temperare.

Qui prohibuit te fructu.] Nouit sanctus vir à Domino esse prolem, & sterilitatem, neque se posse diuinam mutare voluntatem.

Ecce ancilla mea ingredere ad eam.] Mirabilis erat quondam in foeminis proles amor, quæ ex ancillis liberos suscipere volebant, quando ex se non poterant. Vbi pulchrè docentur steriles coniuges, aliorum filios, etiam ancillarum suos facere, eoque veluti proprios, enutrire. Quo etiam dominæ docentur: filios ancillarum non negligere, sed quasi suos curare.

Iudicauit mihi Deus.] Etiam ad minima, iudicia diuina extendi credendum est.

Calliditatibus magnis callidè egi cum sorore mea.] Excitare solet ingenium cupiditas vehemens, & etiam miseria: inuenerat enim sancta foemina subtilem valde modum ædificandi domum suã, neque parũ de inuentione gaudet. Multi sunt, qui cum substantiam ex proprio labore augere nesciunt, augentur alieno. Vbi admonemur, non gloriari in malitia, aut fraude: quemadmodum ille cui in Psal. dicitur. Quid gloriaris in malitia, qui potens es iniquitate? In quibus verbis expende, qui potens es: vt videas potentissimos esse fraudulentos, & dolosos in iniquitatibus: quorum mala tantò plus nocent, quanto minus sunt præuisa.

Accepit Leah Zilpah.] Artibus nostris nonnunquam inimicos instruimus, & nonnunquam dolosus capitur arte, qua alium capere voluit.

Veni exercitus.] Nò solùm ad pacem, sed ad tuendam patriam, & patrios mores: nutriendi sunt filii.

Beatam me dicent filia.] Honore afficiendæ sunt foeminae, quæ genus humanum multiplicare student proles multiplicatione: quo docemur eos exaltare, qui communitati viles esse student.

Reperit Reuben mandragoras, & attulit matri suæ.] Admonet locus iste filios, patri, & matri suæ acquirere, & inuenire.

Da mihi de mandragoris filij tui.] Inuida res valde foemina, quæ etiam minimis inuidet.

Nunquid parũ est, quòd acceperis maritum meum?] Quicquid pauperes habent, volunt sibi diuites habere.

Dormiat tecum nocte pro mandragoris.] Coguntur pauperes pretio sua propria emere, quæ eis inuitis diuites detinent: de quo conquirebatur sanctus Ierem. Thren. vlt. Aquam nosstram pecunia bibimus: ligna nostra pretio comparamus.

Exaudiuit Deus Leah.] Exaudit Dominus Deus afflictos potius, quàm hilares, & quos mūdus abiicit, recipit Deus: vt de cæco nato narrat Ioan. ca. 9.

Dedit Deus mercedem meam, quia dedi ancillam meam viro meo.] Mirũ valde est videre, qualia opera Deus mercede remunerat, etiam infima, & pro qualibus operibus homines mercedem à Deo expectant: ita vt nihil grati faciant propter Deum. Similiter ostendit Leah maximam mercedem à Deo dari iis, qui se contemni æquanimiter ferunt.

Habitauit mecum vir meus, quia peperit ei sex filios.] Tenentur viri grati esse foeminis, quæ domum augent, & prolem multiplicant.

Recordatus est Deus Rachel.] Hinc habetur, eum quem Dominus castigat, postmodum consolari: modo non ægrè flagella ferat. Et quod sequitur.

Et exaudiuit eam.] Admonet filios nò solùm congressu viri, & vxoris, sed potissimum precibus impetrandos. Similiter Deum exaudire iusta desideria veluti preces.

Abstulit Deus opprobrium meum.] Probro dabatur illo in tempore, esse sterilem foeminam. Vnde apud

Isaiam legis foeminas propter virorum paucitatem dicturas, inuocetur nomen tuum super nos: colligè opprobrium nostrum. Vbi simul discè, curæ Deo esse iniusta opprobria auferre.

Addat Dominus mihi filium alterum.] Parat gratitudine viam, ad maiora percipienda beneficia, & modesta valde est in prece: quoniam vnicum sibi addi postulat filium.

Da vxores.] Admonui superius: rarò Dominos recordari ministerij famulorũ, an finiat, aut quando, neque sic mercedis, sicut operis meminisse.

Tu nosti seruitutem meam.] Quia nò aduerterat ipse Laban, opus fuit: vt Isaac obtenderet operas suas.

Expertus sum: quòd benedixit mihi Dominus propter te.] Audis hinc quid valeat iustum domi apud te habere.

Quando faciam ego domum meam.] Curanda est propria domus: neque semper aliorum commodis inseruiendum est.

Testificabitur mihi iustitia mea.] Volunt iusti ita iustitiam suam ostendere: vt nullus possit eos iniustos arbitrari. Vbi summè expendè iustitiam, vt plurimum, iustis respondere, & præstare illis etiam, in hac vita: mercedem suam.

Vtinam sit secundum verbum tuum.] Tam æquas condiciones, & placita iusti iniquis offerunt: qualia ipsi nunquam cogitent.

Tulit Isaac virgam populeam.] Nullũ peccatũ interuenit, si tua industria vtaris: vt diceris: modo abfit dolus, & fraus. Si autem quæras, an naturale sit: vt tales conciperent foetus, quales dum concipiunt imagines habent. Puto q̄ sic, modo imaginatio sit vehemens. Nò tamen est causa omnino necessaria.

Quando serotina non ponebat.] Colligitur hinc, neminem teneri sua industria alium ditare, cum se ad hoc non obligauerit.

CAP. XXXI. ANNOTATIONES ad literam.

Ecit omnem gloriam istam.] Verbum (chabad) significat grauare, onerare, & vocat Hebraismus diuites graues, seu grauatos. s. substantia sua. Vnde verti posset. Fecit omnes opes istas.

Ero tecum, scilicet defendendo personam, & augendo substantiam.

Deus patris mei fuit mecum. Aut augendo substantiam, aut præcipiendo redditum in patriam.

In omni fortitudine mea. Dicitio (choach) significat fortitudinem, & virorem qui indicat arboris fortitudinem. Psal. 22. Aruit tanquam testa, choci, id est, viror meus.

Pater vester irrisit me, aut, fessellit me. Et transire fecit, seu mutare fecit mercedem meam decem vicibus.] Sed verbũ (chalaph) propriè transire significat: Chabachub primo. Tunc, chalaph. i. transiuit spiritus, & quia id quod transiuit mutatur, significat etiã mutare.

Si dixit, Maculosi erunt merces tua, pepererunt oues maculosos. Si verò sic dixit. Ligati erunt merces tua, pepererunt oues ligatos.] Iam capite præcedenti dixi, per ligatos intelligi debere cinctos macula, seu habentes maculam cingentem totam pellem: licet dicitio (achad) nondum mihi plenè nota sit: videtur tamen aut ligare, aut extendere significare. Quod enim ligare significet, illud quod capite 22. huius libri dicitur, argumento est, vbi dicitur. (Vaiahacod). i. ligauit Iiscach filium suum, sed etiam ibi bene quædrat extendere fecit.

Et spoliavit Deus, aut exiit substantia patris vestri.]

Hoc

Hoc enim verbum, nafal, significat, scilicet spoliare & exuere. Aut spoliavit Deus peculium patris vestri, & dedit mihi.

Fuit in tempore incalescendi oues, id est, quoad compiciendum incalescere solent.

Ecce hirci ascendebant super capras.] Dicitio, Athudim, quàm nostri vertunt hircos (vt aliàs diximus) significat duces gregis: siue sint hirci, siue arietes. Nam, athad, à quo, Athudim, significat ordinare: vnde, Athudim, ordinatores gregis significat. Quod verò non tam bene veritas hircos, patet ex contextu, vbi dicitur. *Vidi hircos ascendentes super oues,* quod insolitum est, scilicet hircos super oues ascendere. Et dicitio, son, ouem propriè significat, nò capram: vt hic Sanctes vertit. Si velis tibi probari dictionem, hatudim, significare duces, & ordinatores: lege illud Isaiæ 14. Omnes, hatude. i. duces terræ, seu ordinatores. Et Iob 15. Sicut Rex, hatir, id est, ordinatus ad prælium. Vertendum est ergo hic.

Et vidi duces gregis ascendentes super oues, aut super pecudes cinctos, maculosos, scilicet magnis maculis, & grandinatos, id est, maculis paruis, ad modum grandinis resperfos.] Nam (barad) est grandio. Vbi tu aduerte, quàm bene dictũ sit capite præcedenti, quod (tal) significaret paruis maculis respersum: cuius loco nunc ponitur, barad, quod est grandinatum.

Nunquid adhuc nobis pars, aut diuisio in domo patris nostri?] Quoniam, chalah, propriè significat diuidere, chelech partem, aut diuisionem, necesse est significare.

Comedit, comedendo argentum nostrum, id est, pretium nostrum.] Videbatur enim illis, quòd pater eas vendidisset Isaac pro ministerio suo: quo illi seruerat annis 14. & comedisset illud, quod tenebatur soluere illi. Dicitio, chasaph, à qua, cheseph, id est, argentum: significat diligere, amare, & cheseph, argentum: quòd sit omnibus amabile, & desiderabile.

Minauit omne pecus suum.] Alij vertunt. Duxit, sed verbũ potius minare significat: vt patet Isa. 11. Puer paruus, noheg. i. minabit eos, aut si maus ducer.

Furata est Rachel idola, quæ erant patri suo.] Non conuenit inter Hebræorũ doctores, quid significet dicitio, teraphim, quam idola vertimus. Hoc certi de hac dictione habemus, quòd videlicet significet imagines hominum, & quod loquerentur. Nam primo Samu. 19. dicitur. Et tulit Michol, teraphim, & posuit in lecto. s. pro Dauid: vt putarent aparitores Saulis, imaginem esse Dauidis decumbentis. Ezechie verò 21. dicitur. Consuluit. s. Rex Babel, bate-raphim. i. idola. Ex quo constat esse imagines, quæ consulentibus respondebant. Idem Zach. 10. vbi dicitur. Quia, teraphim, locuta sunt mendacium.

Furata est Isaac cor Laban.] Hebraismus est, pro eo inscio, discessit.

Non indicauit illi, quod fugeret.] Verbum, barach, non solim fugere, sed & transire significat, & posset verti. Et nunciatum est illi, quòd transiret ipse, id est, transitum fluminis disponderet.

Posuit faciem suam ad montem Gilhad.] Sunt autem Gilhad montes trans Iordanem siti, qui à Libano initium fumentes, per duo regna, scilicet, Amorræi, & Bassan, quondam portendebantur, pascuosi, & odoriferi, & videntur esse illi, quos Strabo thracinos appellat.

Persecutus est eum via septem dierum.] Nam filij Laban oues pascebant via trium dierum à domo Laban. Isaac verò etiã via trium dierum à domo Laban distabat versus aliam partem, & vt textus dicit:

Laban tondebat tunc temporis oues, & cum filiis erat: idè septem diebus peruenit ad Isaac.

Affectus est eum in monte Gilhad.] Verbum, dabach, significat propriè coniungi, & adhærere: idè posset verti. Et coniunctus est illi in monte Gilhad.

Caue tibi. Hebraicè, sis custoditus tibi.

A bono, vsque ad malum.] Idiotismus linguæ est. i. non loquaris cum eo aliquid, quod illi displiceat. quo loquendi modo nos vtimur. Nolo tecum bonum, aut malum. i. nolo tecum contendere.

Et affectus est Laban Isaac. Melius. Et attigit. Quid fecisti, scilicet fugiendo, & furatus es cor meum, aut, Quid fecisti, vt furareris cor meum, & minare, seu ducere fecisti filias meas, quasi captiuas gladio.] Dixi hoc eodem capite de significatione verbi, nahag, quòd hic ponitur, quod significet minare, aut ducere: præsertim cum velocitate.

Furatus es me, id est, me inscio, recessisti.

In tympano, & cithara.] Omnes hic tympanũ vertunt, & citharam, sed, chinor, constat esse instrumentum, quod suspendi potest: vt patet Psal. 137.

Est Deus patris vestri.] Id est, tui, & patrũ tuorum, aut tuus, & eorũ, qui sunt tecum: qui edocti à Isaac verum Deum colebant.

Nocte præterita dixit ad me.] Non plene constat de significatione propria (emes.) Dicunt tamen Rabini significare noctem præteritam: quam nunc acceptabimus significationem vique quod detur propriam inuenire.

Et nunc ambulando ambulasti, aut abeundo abiisti, quoniam desiderado desiderasti domum patris tui, id est, dato quòd paternæ domus desiderio motus, à me discessisti.

Quare furatus es Deos meos?] Antea vocauit, teraphim, quod modò Deos vocat: vnde constat fuisse idololatram. Quod autè Chatharinus Rachelè idololatram non fuisse contendit, nullo modo damno. Puto. n. eã potius argenti, aut auri desiderio, ex quo idola erant conflata, ea abstulisse: quàm colèdi gratia. Licet. n. in domo Isaac idola postea fuissent, non puto ea apud suos fuisse ad cultum. Res tamen incerta est: idè non facilè potest diffiniri. Non est enim mirum, quòd illi, qui fuerant de domo Laban assueti idololatriæ, secum talia detulissent fur- tim, & Isaac inscio, etiam coluissent.

Agnosce tibi, quid mecum, scilicet est de tuo.

In clivella Cameli.] Nò cõstat quid propriè significet (chac) cõmuniter tamen Hebræi dicunt significare clivellã, aut fellã. Dicitio rara est in scripturis. Si tamè radix esset (charah) quod est fodere significaret foueã, sed quæ sit fouea Cameli, ignoratur.

Quia via mulierum mihi. i. cõsuetudo, quæ est mentrum: mihi scilicet accidit, & est Hebraismus.

Et inuestigauit, & non inuenit.] Dicunt Hebræi, & nostri verbũ (chapas) significare scrutari, & mutare, sed meo iudicio, vnica est verbi significatio. s. reuoluere, hoc est. s. cum scrutando, res quas scrutaris, reuoluis, seu voluis. Inde mutare se, quod nihil sit aliud, quàm inuoluere se, aut alium se ostendere.

Qua iniquitas mea?] Rabbi David putat verbum (passa) significare rebellare, & à voluntate Domini exire, aut à præcepto ex superbia. Mihi verò videtur, quod aut hoc, aut infideliter agere significet: incerta tamen est verbi significatio, & etiã nominis (pessè) posset etiam verti. rebellio.

Quia persecutus es me.] Incerta est significatio verbi (dalach) cui Hebræi duas significaciones tribuunt. s. accendere, & persequi, & prioris illud Thren. 4. exemplo sit. Super montes (delachunu) id est, per-

secuti sunt nos: secundi verò illud Ezech. 24 (had-laches) i. accende ignem. Posset tamen dici, verbum propriè significare persequi & ex consequenti ardere, aut accendi: quod persequentes aliquem incallescere soleant. Significatio tamen non est plenè nota. Hieronymus vertit. Quia sic exarsisti post me & litera consentit.

Incipient inter duos, id est, diiudicent, & reum increpent.

Hic viginti annis fui tecum.] In Hebræo dictio (Zeh) quam vertimus his, ponitur in singulari, sed pro plurali accipienda est.

Ego pœnas dabam.] Hebræicè ad literam est. Ego peccabam, sed frequentissimè peccare accipitur apud Hebræos pro peccati pœnas dare.

Fui, scilicet in ea dispositione, aut statu, quòd in die cõsumebat me ætus, & gelu in nocte. Aut fui, scilicet, in campo. Dicitur autem gelu (cherach) à (charach) quòd est decaluarè, quòd similitudinem caluitij præ se ferat.

Et recedebat somnus ab oculis meis.] Melius: elongabat se somnus meus: quia verbum (nadad) propriè elongare significat.

Hoc mihi, scilicet accidit tecum.] Hæc fuit vita mea apud te, pro quo aliqui vertunt. Iam (Aliihen) sed in Hebræo est, Zeh lib, id est, hoc mihi. Aut ultra præcedentia hoc mihi fuit: quòd 20. annis seruiui tibi in domo tua.

Mutasti mercedem meam decem vicibus.] Verbum, (chalaph) propriè significat transire, & ex consequenti transigere (vt diximus) quòd in transfossione, ferrum transeat ab vna in alteram partem. Psal. 90. Mane florebit, (vechalaph) id est, & transibit, & Iudi. 5. (vechaleph) id est, transfodit, seu transfixit tempus eius, aut transire fecit. Significat etiam mutare, quòd qui se, aut aliquid mutat, transire faciat vnum in alteru: vt 2. Samuel. 12. (vaichaleph) id est, mutauit vestes suas, seu transire fecit vestes suas, mutando quas gestabat in alias. Sic, & hic. Transire fecit mercedem meam, scilicet vnam in alteram mutando.

Et pauor Isaac.] Vocant Hebræi aliquando Deum pauorem: quòd maximè sit timendus: quòd forsitan à Chaldæis mutuarunt, qui frequentissimè, Deum pauorem vocant: cuius rationem quidam Hebræorum assignant, quòd Isaac adhuc in vita extiterit, ideòque adhuc peccare potuisset: vnde illi necesse fuisset: vt in timore, & tremore Dei vitam suam traderet. Forsitan etiam vocat timorem Isaac illum quem habuit cum pater eum voluisset iugulare.

Et afflictionem meam.] Melius humilitatem: quoniam (vt sæpius admonui) verbum (anah) propriè significat respondere, & humiliare.

Incipuit, scilicet te nocte præterita. Dicitur Hebræi (emes) significare præteritam noctem: vt iam supra diximus, quòd ex eo quòd dictum est supra cap. 19. habere se putant: vbi altera filiarum Loth, alteri dicit. Ecce dormiui (emes) id est nocte præterita cum patre meo, sed meo iudicio, dictio- nis significatio nondum plenè nota est eis.

Filia, scilicet ista, filia mea, subaudi sunt.

Quid faciam eis, scilicet mali.

Leuauit illum, scilicet lapidem, in statuam, id est, statuit illum eleuatum, & erectum.

Fecerunt cumulum, aut melius inuolutionem scilicet lapidum: quia verbum (galal) inuoluere significat.

Vocauit illum, scilicet cumulum Laban, legar sabadu-

ta, id est, tumulum testificantem. Sunt enim verba Syriaca non Hebræica: loquebatur enim Laban linguam Syriacam, non ignarus Hebræicam. Iacob verò appellauit illum, galeed, id est, cumulum testificantem. Verba Iacob sunt Hebræica: licet etiam Syriacam calleret linguam. Et licet verba sint diuersa: significant tamen idem.

Et misit id est, specula, quia dixit, scilicet, Laban, *speculetur Dominus inter me, & inter te.*] Duplex nomen sortitus fuit aceruus ille lapidum. Nam vocatus est (galeed) id est, aceruus testimonij, & (mispah) id est, specula: cuius ratio in litera ponitur.

Si afflueris filias meas.] Admonui non semel verbum (hanah) potius humiliare, quàm affligere significare: ideo vertendum est. Si humiliaueris filias meas, faciendo, scilicet ex vxoribus ancillas. Et si acceperis vxores super filias meas. Constat ex hoc loco non fuisse tunc temporis apud omnes consuetudinem multiplicandi vxores: nisi velis dicere Laban voluisse Iacob non accipere alias vxores quas præ filiabus diligeret, aut eis præferret.

Non vir nobiscum, id est, testis inter nos, nullus erit tunc qui pro me testimonium ferat. Aut dicat apud te.

Non est vir nobiscum.] ideo faciam quòd lubet, sed prior interpretatio germanior est, ideo sequitur.

Videat Dominus, qui est testis inter me, & te. Ecce statua, quam ieci inter me & te.] Coniecerat enim lapidum multitudinem ad constituendum aceruum, quem statuam vocat: vt. f. esset testis inter ambos.

Testis est aceruus iste, & statua ista: quæ non erat aliud ab aceruo. Potest tamen teneri fuisse distinctam ab aceruo lapidem, scilicet aliquem erectum, & volebant huiusmodi aceruo aut statua erecta significare pacti firmitatem & stabilitatem: vt quando statua duraret & staret: duraret & staret pactum initum.

In malum.] Poterat tamen vterque transire præfixum terminum: ad se mutuo inuicendum, sed non ad malefaciendum.

Iurauit Iacob in pauore patris sui Isaac, id est, per Deum quem timebat Isaac pater suus.

Mactauit Iacob victimam in monte.] id est, obtulit pacifica: ideò vocauit fratres ad comedendum: per quos intellige fororios, seu fratres vxorum.

Pernoctauit in monte.] Admonui non raro verbum (lun) non pernoctare, sed potius manere significare: ideo verte. Et mansit in monte.

Et surrexit Laban mane.] Differui alias de significatione verbi, sacham: quòd potius videtur significare leuare se, quàm surgere mane: cum ei adiungatur, Mane hic.

CAP. XXXI. AD MORES componendos

Vidit Iacob verba filiorum Laban.] Dicitur locus iste quatum homo debeat fugere, habere substantiam alterius hominis, etiãsi eã iusto titulo possideat, quoniam prouocat in se dominos illarum rerum. Isti enim non curarunt, quo titulo Iacob habuerat substantiam patris sui, sed solum se spoliatos considerarunt. Et quòd maximè cauendum est ostendere te diuitem, aut pompam coram eo: cuius prius fuerunt res, quas possides. Nò enim sunt diuitiæ ostentandæ, ne alios ad inuidiam prouocare videaris.

Vidit

Vidit Iacob faciem Laban.] Nihil melius vultu, amore enim aut odium ostendere solet. Similiter raro inter generum, & focerum bonam amicitiam fuisse deprehendimus. Et qui generum, & filiam coniugatam domi habet, furem se secum habere existimet: quia quicquid è domo parentum habere possunt, suffurantur.

Reuertere ad terram patrum tuorum.] Nihil viris sanctis sine numine agendum est: Iacob enim, licet reditum summè desiderasset: Non tamen redire sine Dei imperio ausus est. Vbi tu similiter perdisce, quàm sint curæ iusti Deo: qui eos ducere, & reducere curat.

Vocauit Rachel, & Leah.] Audiendum est consiliu vxoris, non tamè in eo sistendum. Et perdisce prudentiam Iacob: Nouerat enim ex arbitrio vxorum pendere maximè rudium in patriam: quoniam eis nolentibus ire cum eo, non erat ipse abiturus propter amoris vinculum: ideò voluit eas consulere, iustificareque causam suam apud eas.

Non permisit eum Deus malefacere mihi.] Ecce qualiter Deus curet iustos, vt non permittat aliquè nocere illis: iuxta illud Psalm. Non reliquit hominem nocere eis, & corripuit pro eis reges. Nam quæ admodum nemo potest Deum decipere, ita neq; iustum, cuius curam gerit Deus. Vbi simul aduerte iustum figuram gerere sphericam: vt quocunq; eum veritas, sedem propriam habeat. Mutationes: quas fecit Laban, in vtilitatem cesserunt ipsi Iacob. Hoc enim interest, inter impium, & pium: quoniam si impium veritas, non est amplius. Si autem pium, quocunq; se vertat, suam sedem acquirit: quia Dominus supponit manum suam. Vos (inquit Ioseph fratribus) cogitastis mihi malum, sed Deus vertit illud in bonum. Nam quòd vt malum impij iustus inferunt, cernunt sibi in bonum cedere, & quòd impij eligunt vt bonum, illud illis in malum vertit Deus.

Abstulit Deus gregem patris vestri, & dedit mihi.] Mirum valde est, quòd furatur Deus impijs, vt tribuat iustis: neque solum spiritualia illis largitur bona, sed & temporalia.

Leuauit oculos meos in summo, & vidi: & ecce hirca ascendebant. Perdisce hinc, quàm Deus velit nos cognoscere beneficia quæ nobis largitur.

Ego Deus Bethel: vbi vnixisti statuam.] Quemadmodum Deus memor est, vt nobis beneficiat, sic memores esse debemus, vt pollicita reddamus illi.

Nunquid adhuc est nobis pars, in hereditate patris nostri? Ecce qualiter filij, & filia, propter hereditatem patrem diligunt, illique seruiunt, & quàm verum illud sit, quòd propter virum, vxor patrem relinquat, & matrem.

Nunquid non extraneæ reputatæ sumus?] Comune malum murmurantium est: vt non inueniant, qui impediunt, sed qui iuuent. Detraxerat Iacob Laban, mentitumque asseruit, mercedemque suam decem vicibus mutasse, & filia, quæ debuerant patrem excusare apud virum, accusant, & maiora mala, quàm audierint detegunt, & aduersus patrem causam viri, veluti suam, tuentur. Vide quæ crimina patri obiciant: quòd, scilicet eas extraneas reputauerit, quòd eas venderit, illorumque pecuniã consumpserit. Hinc est quòd filia coniugata, quasi alienæ reputatur: quòd in virorum partem omninò transierint.

Furata est Rachel idola patris sui.] Admonui superius eum qui filiam coniugatam domi habeat, furem, ac latronem potius, quàm filiam habere: quòd

si religionis gratia idola patri abstulit, docemur proximis quæ illis sunt nocitura, auferre. Dicunt enim Hebræi Rachelem tribus ex causis patris idola surripuisse: prima ob ablatam mariti mercedem à patre: secunda, ne pater illorum monitis per quòd iter abiissent, cognosceret. Tertia (vt diximus) vt ita patrem ab idololatria auocasset.

Veni Deus ad Laban nocte.] Non est quòd hic admoneam, qualem Deus suorum curam habeat, vt non solum prohibeat nocere, sed etiam durè alloqui.

Dimissem te cum letitia.] Impij nunquam meminerunt bona facere, nisi cum non est tempus faciendi.

Fortitudo in manu mea, ad faciendum vobiscum malum.] Hoc interest inter bonos, & malos, in bonis & malis faciendis, quòd bonis satis est posse nocere, non nocent tamen. Boni verò in bonis posse bene agere satis esse non putant, nisi facultatem bene faciendi opere impleant. Impij verò contra: bona posse facere volunt, sed non faciunt, mala verò exequuntur, neque potentia contenti sunt. De bono enim diuite scriptum habes, quòd potuit transgredi, & non est transgressus: facere malum, & non fecit.

Sed Deus patris vestri.] Audis hic quàm bonus amicus sit Deus: qui non iactat bona, quæ pro amicis facit: capitque eos potius ab alio, quàm à se audire, quæ propter eos bona fecerit.

Ne sit ira in oculis Domini mei: quia non possum tibi assurgere.] Promptæ sunt valde sceminæ, ad mendacia: quibus mala opera excusent.

Et ira fuit ipsi Iacob.] Ostendit locus iste qualiter culpæ timor, timidum faciat hominem: iustitia verò audacem: quando enim timuit: ne fortè focer esset idola inuenturus tacuit: postquam verò inuenit, audax factus est. Permittit etiã Dominus iustorum tabernacula inuestigari, vt illorum iustitiam ostendat.

Viginti annis fui tecum.] Cõsidera hic quàm fideliter sancti dominis inseruiant, neque vtantur iuribus suis. Quis pascit gregem, & de lacte eius non manducat? Arguuntur hic infideles serui, suæ infidelitatis erga dominos suos: cum videamus quali cura, & sollicitudine Iacob seruabat pecora Laban.

Nisi fuisset Deus patris mei.] Omnia bona in Deum sancti referunt, & potius in merita parentum, quàm sua illa coniciunt. Nemo ergo iustum iusta mercede fraudet, cum sciat eum Deum habere vltorem.

Vacuum remisisses me.] Commune malū valde est, dominos malè soluere, sibi impenfa ministeria: vt opus fuerit Deum mercedem ab inuitis auferre, & suis dare, sic fecit etiam Aegyptiis.

Filia, filia mea sunt.] Sæpe enim aliqui putantes in alios seruire, in seipos seruiunt, & est optima consideratio: eum qui seruire in aliquem vult, considerare an sibi quicquam mali faciat. Vnde August. sermone 16. de verbis Domini, dicit neminè posse in inimicum seruire, qui sibi maius malum non inferat, quàm illi. Non potest (inquit) fieri, vt qui odit alterum, non sibi prius noceat, illum enim lædere conatur extrinsecus, se vastat intrinsecus, quanto autem animus noster corpore maior est, tanto ipsi prospicere debemus, ne ipse lædatur. Lædit autem animum suum, qui alterum odit. Et quid facturus est ei quem odit? Tollit pecuniam. Nunquid fidem? lædit famam. Nunquid conscientiam? Quicquid nocet, forinsecus nocet. Sibi attendat

redat quid noceat intus. Sibi ipsi inimicus est, qui odit alterum, sed quia non sentit, quid sibi mali faciat, in alterum sequitur eò periculosius viuens. Quod non sentit quid sibi mali agat, quia seuiendo sensum perdidit. Te sciens ille nudatus est, tu verò iniquus factus es. Multum interest inter nudum, & iniquum esse. Ille perdidit pecuniam, tu innocentiam. Quare quis grauius damnum perpeffus est. Ille perdidit rem perituram: tu factus es periturus. Cogitauit ergo Laba sibi illaturum omne malum, quod Iacob intulisset: id eò facere noluit. Vbi similiter aduerte: quòd qui non potest multum nocere, si odit, nocet eò modo quo potest. Nam quia Laban à Deo prohibitus, non potuit quicquam mali inferre Iacob, Iubens dicit omnia illius sua fore.

Veni percutiamus fœdus. Iusti sunt timori iniqui: ideo cum eis fœdus inire cupiunt. Et aduerte, quòd lapidum collectio, significabat duos prius animos, in vnum coire: quemadmodum duri lapides in aceruum.

Speculetur Dominus, quia latemus alter alteri. Admonentur hic fidigraphi, nò rescindere pacta, quòd non est qui fractam fidem exigat: quoniam Dominus, qui testis pacti fuit, exigit.

Si acceperis uxores super illas. Diuisus amor nò ita ardet, sicut coniunctus: id eò optimè coniugibus còsultum est, vt vna vni coniungatur. Docentur etiam homines uxores non multiplicare.

Deus Abraham & Deus Nachor. Admonet locus iste per illum Deum iurandum esse, quem nouimus vtrumque iurantium colere: modo sit verus Deus. Vnde quando iurandum est inter homines, diuersos deos colentes, optimum est, si per eum qui verè Deus est, quicumque ille sit, iurent.

Iurauit Iacob, per pauorem patris sui. Quàm timèdus à nobis sit Deus, docet locus iste: qui Deum timorem vocat.

Vocauit fratres suos, vt comederent panem. Immemor murmuris: quo aduersum se murmurauerant: eos modo ad hostiã pacificam inuitat. Mordet hoc in loco, Catharinus noster Caietanum bis, quòd videlicet dicat Rachelem fuisse idololatram, & quia putat cultus disparitatem matrimonium non impedire ex naturali iure, sed quid intersit inter Caietani, & Catharini peritiam etiam cæci norunt. Est autem prior Caietani sententia diui Chryostomi Homil. 67. in Gen. fuisseque idola in domo Iacob, textus ipse indicat inferius cap. 35. vbi Iacob dicit admonendo domum suam. Remouete deos alienos: qui sunt in medio vestri, & mundate vos, & mutate vestimenta vestra. Et dederunt ipsi Iacob omnes deos alienos, qui erant in manu sua, & in aures, quæ erant in auribus suis, & abscondit eas subter quercum, quæ erat apud Sechem. Neque est credibile fœminas, & seruos, aliòsque comites Iacob, idolis assuetos, tam facillè omnia reliquisse cultumque deorum suorum sic oblitos, vt non secum idololatriæ aliquod vestigium deferret. Præsertim si theraphim futura prædicebant: quæ sciendi omnes auidissimi sumus. Quòd autem coniugium inter cultu dispares iuri naturæ non aduersetur, sanctus David: qui Macham filiam regis Gessur in coniugem accepit, argumento est. Similiter sanctissima Hester, quæ idololatræ marito iuncta est: vt interim Saloinonem omitteremus, qui filiam Pharaonis, dum adhuc iustus esset, accepit. Est etiam quidam Minorita, qui nuper in Caietanum inuehitur, non ea modestia, quæ Minoritam decet, qui dum Caietanum in humanis esset, neque mutire quidem in eum ausus est, sicut neq; in

Erasmum. Postquam verò eos vidit esse vita functos, gladiū linguæ in eos exeruit: neque passus est illorum vmbas quiescere. Tuum bone pater, erat eos fraternè admonere, dum viuerent: si quid tibi in eis admonitione dignum videbatur: vmbas autem illorum cedere, non strenui, sed debilis militis est. Sed sunt qui putant se gloriosos milites ostendere, etiam si debiles sint, si cum gigantibus sese certasse ostendant, sed sat sit te pater admonuisse, vt in posterum talia non audeas, sciens. D. Caietanum patrono non indigere: neque defuturum, si egeat. Audiuius non semel te in concilio differentem, neq; ignoramus cuius peritiæ sis, quare consuleremus, vt tua prodas, & aliena non laceres.

CAPITIS XXXII. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Currerunt ei Angeli Dei. Miserat Deus Angelorū acies in auxilium ipsi Iacob aduersus fratrem: quem timebat, & isti sunt Angeli, qui ei occurrisse dicuntur hic. Verbum autem (pagaa) significat occurrere intermediando: vt supra cap. 23. Probauimus. Vnde Angelorum castra, manserunt inter Iacob, & Esau fratrem suum, vel forte alterum castrorum erat ante Iacob, alterū à tergo, vel ad latera, ita tamen, quòd antea erant milites inter ambos fratres.

Ad agrum Edom. Significatur, quòd Iacob miserat nuntios ad terram Sehir in agrum. i. ad campestriam Edom: vbi fortè morabatur frater: aut vbi tunc erat cum 400. viris.

Cum Laban peregrinatus sum, & postea, vsque nunc. Sic Hebraismus habet, & sensus est. Cum Laba peregrinatus sum à discessu meo à te, & postea vsque nunc. Aut peregrinans accessi domum Laba, & postea vsque nunc, apud eum mansi.

Misi ad annuntiandum. s. aduentum meum Domino meo: vt inuenirem gratiam in oculis tuis. i. vt tua gratia liceret transire, aut vt tibi gratus essem qui antea fueram ingratus.

Timuit Iacob valde, & coarctatus est. Aliqui hic vertunt angustia affectus est. Sed re vera verbum (Sur) significat propriè stringere, arctare: vt patet Deuteronom. 14. (Ve facta) id est, stringes argentum, seu pecuniam in manu tua. Idem cap. 20. (Ve facta) id est, arctabis illam, seu stringes. s. ciuitatem. Vnde illud Psalm. 39. quod nostri vertunt. Ante, & retro (sartani) id est, formasti aut figurasti me, vertendum est, arctasti, compressisti: quemadmodum figulus lutum, dum vas formare cupit. Vnde sequitur. Posuisti super me manum tuam, ac si dicatur. Non solum ante, & retro compressisti, sed manum tuã posuisti super me: quemadmodum figulus super lutum. Posset etiam hic verti. Et angustia affectus est, ab angustando, seu stringendo. Non enim videbat Iacob mundum quo posset euadere fratris iram. Hebraicè adicitur in se, seu angustia affectus est sibi. i. in se.

Si venerit Esau ad turmam vnã, & percusserit eam: turma residua eruetur. Arbitrabatur enim, quòd dū Esau percuteret alteram turmarum, altera posset interim fugere, & transire terminos Edomæorum. Aut quod satiatus vnus turmæ percussione, nollet amplius in aliam seuire.

Minor sum omnibus misericordiis tuis, & omnibus veritatibus tuis: quas fecisti seruo tuo. i. excedunt miseratio-

ferationes tuæ, merita mea, & veritates tuæ similiter excedunt merita mea: per quas intelligit promissorum impletiones: quas cum patribus, tum etiam ipsi fecerat, quòd statim explicat. Promiserat enim Dominus multa illi, præsertim quòd liberaret eum cap. 28. Dicit enim se in baculo suo, id est, sine vlla suppellectili, sine diuitiis, sine armentis, & pecudibus, sine seruis, sed solo baculi comitatu transisse Iordanem. Et aduerte, quòd dicit se minorem miseracionibus Dei: propter substantiam quam illi, sine meritis dederat. Dicit autem se minorem cunctis veritatibus, ratione promissionum impletarum.

Percutiat matrem super filios. i. post filios.

Et pernoctauit ibi. Melius. Et mansit ibi.

Et accepit de eo quod veniebat ad manum suam, munus Esau. Non diligebat, sed quòd manui occurrisset, separabat pro munere, quòd id eò fecisse credo, quia non habebat tempus diligendi: sed mirum valde est eum non delegisse quæ mittenda erant. Audierat enim fratrem iam venire ei obuiam. Similem loquendi modum habes 1. Sem. 25. vbi pueri Dauidis dicunt Nabal. Da, quòd inuenerit manus tua seruis tuis. i. non deligas dona.

Gregem & gregem seorsum ipse. i. tradidit seruis turmam vaccarum seorsum, & camelorum, & omnium aliorum, & ipse sequebatur eos.

Interstitium ponetis inter gregem, & gregem. Hebraicè est. Respiratio sit inter gregem, & gregem. Vocat enim Hebraismus spatium quòd est inter duas partes, spirationem. i. intermedium: quo posset status transire ab vna in aliam partem.

Cuius es tu? Hebraicè ad literam habetur. Ad quæ tu. s. pertines: sic infra.

Et ad quem ista ante te? i. ad quem pertinent ista, quæ sunt ante te, sed sensus redditus est.

Etiã ipse post nos. Prudenter valde se habuit Iacob, quia fratris animum ignorabat, noluit esse primus, ne primus periret, si frater malo animo illi occurreret.

Placabo faciem eius munere. Non plenè constat, quid propriè significet verbum (chapar:) quòd nostri hic placare vertunt: de cuius significatione Gene. 6. disputauimus, & videtur propriè significare linire, & ex consequenti placare, quòd placatus videatur linitus: vt non appareat eius ira. Noltri in libris Legis, ferè semper expiare vertunt.

Si fortè leuet faciem meam. Nam offendentes coram offensis deiicere faciem solent, & cum offensus parcat, facit eos leuare faciem suam, & hoc est quòd hic dicit Iacob. Cum enim illi offenderim faciam coram ipso deprimam, sed ipse si mihi fuerit propitius, faciem meam leuabit. Aut si fortè parcat: quòd erit causa, quòd ego leuem faciem meam coram eo. Similem locutionem habes 2. Sem. 2. vbi Abner dicit Hafaeli fratri Ioab. Si percussero te, quomodo leuabo faciem meam ad Ioab fratrem tuum? Sic supra 4. Si bene egeris, leuabis, seu erit leuare faciem. Alio modo posset exponi. Si fortè portet, seu ferat faciem meã. Solent enim homines non ferre inimicorum aspectum.

Ipse mansit, potius, quàm *pernoctauit in nocte illa in castris. Transitum Iacob.* Erat Iacob torrens regionis petral, ad ortum Iordanis: distans à Gerassa 4. milliariibus, fuitque quondã Hammonitarum terminus, quem aliqui sic nominatum à Iacobo putant.

Et luctabatur vir cum eo. Variè tã Hebræi, quàm nostri sentiunt, de significatione verbi (abach) quòd hic vertunt luctari. Dicunt enim Abach nomen, si

gnificare puluerem, vt patet Deut. 18. Dabit Dominus pluuiam terræ tuæ. Abach. i. puluerem, & multis aliis scripturæ locis. Et quia luctantes puluerem pedibus ciere solent, inde verbum Abach, luctari significare dicunt. Sed si quis rectè expèdat, videbit, nomen potius significare exhalationem, seu nebulam tenuem, quàm puluerem, & verbum exhalare, seu statum emittere potius, quàm luctari, & etiam luctari, quòd luctantes soleant propter laborem, statum frequenter mittere. Quòd autem (abach) potius nebulam significet, quàm puluerem constat Deuteronom. 28. in loco citato: vbi textus habet. Dabit Dominus pluuiam terræ tuæ (abach). i. puluerem, vt isti vertunt. (Ve apha). i. & puluerem, vbi vides inutilem omnino repetitionem fieri: si dictio abach puluerem significet: cum post eam sequatur apha, quòd propriè puluerem significat. Quòd autem quosdam ad hanc significationem còpulsit, fuit illud, quòd habetur Cant. 3. Præ omnia abach. i. puluere aromatarij) vtili intelligunt. Nò videntes melius quadrare, si veritas. Præ omni fumo, seu nebula aromatarij. Vertè dum est ergo. Ecce vir luctabatur, sed ratio significationis huius non est à puluere, sed ab anhelitu (vt diximus) quem luctantes crebrè emittere solent. Vnde illud Nachum. 1. Nubes puluis pedum eius: melius veritas. Nubes nebulæ, seu nebulosa pedum eius. i. quam excitabant pedes eius, aut quam pedibus suis excitabat.

Tetigit neruum. Melius curuitatè, aut curuū femoris eius, & est locus, vbi genu curuatur ad modum volæ manus.

Extendit se curuitas femoris Iacob. Seu recessit à loco suo, & est sensus, aut quòd plus solito extendit se, aut, quòd nerui sustinentes curuitatem illam, à suo loco recesserint. Verbum enim (Iachah) significat propriè extendere se, & recedere à loco suo: vt patet Ezech. 23. (Vathecha). i. recessit, extendit se, anima mea ab ea. Significat etiam suspèdere: quòd suspensi extendantur penduli: vt habes 2. Sem. 21. & Num. 25.

Dimitte me, quia ascendit aurora. Querendū esset, cur Angelus, ante aurorã discedere volebat, & causa meo iudicio est, quia nolebat cognosci quantū ad effigiem. Nolunt enim superni ciues, sese tam palã ostendere: ne familiarius cognoscantur. Nam inferior cum Iacob nomen eius inquireret: noluit indicare: vnde constat quòd nolebat cognosci.

Quoniam principatum habuisti, seu *princeps fuisti, cum Deo, & cum hominibus poteris,* seu *præualebis.* Sensus est. Quoniam si conflixisti cum Deo, aut si cum Deo æquis viribus contendiisti, poteris cum homine contendere, & præualere. Sunt qui interpretantur: si præualuisti cum Deo: ita vt eum coegeris rogare te, vt cum dimitteres: præualebis etiam mortalibus. Sed quia Angelus videtur: præualuisse tangendo curuitatem femoris eius, prior sensus germanior est. Secundum tamen sensum verba Hoseæ cap. 1. 2. probare videntur: vbi dicitur. In vtero supplantauit fratrem suum, & fortitudine sua præualuit Angelo, & præualuit, fleuit, & rogauit eum, quæ verba, si ad Angelum referantur, videtur quòd Angelus fleuerit, rogans Iacob, vt eum dimitteret, & sic, principem fuisse, seu esse cum Deo, seu in Deū nihil aliud est, quàm Deo dominari, & ei præualere. In Hebræo tamen habetur. Quoniam princeps fuisti cum Deo, vel in Deum, & cum hominibus, aut in homines, scilicet princeps eris, & potuisti scilicet in Deum & in homines, id est, & si potuisti in Deū: poteris in homines. Quia tamen cõiunctio

(Et) frequentissime ponitur otiosè: arridet mihi magis prior interpretatio. Constat autem ex hoc loco non bene illos etymò nominis Israel explicare: qui dicunt significare hominem Deum videntem.

Vocavit Peniel. J. i. facies Dei, & ratio subditur. Videre Deum facie ad faciem Hebraismus est significans videre Deum familiariter. Quod enim non sit vera faciem videre, constat Deut. 5. vbi de populo dicitur vidisse Deum facie ad faciem.

Salua facta est anima mea. Comune fuit Hebrais, neminem, qui Deum vidisset, postea viuere posse: vnde Exod. 33. Deus Moyfi dicit. Non videbit me homo, & viuere.

Ipse claudicans, super femur suum. i. claudicabat, dū se sustentaret super femur suum. Hebraicè ad litteram est. Et ipse laterizans. i. ad latus pēdebat, super femur suum.

Non comederūt filij Israel neruum contractionis. Incerta est significatio nominis (Nasseh) quod nostri contractionē vertunt: sicut & verbi (Naslah) à quo descendit: quod meo iudicio, significat obligare, & contrahere: quoniam obligatus, contractus esse videtur. Est ergo sensus. Quia neruus curuitatis femoris extensus est, nō comedunt filij Israel neruos contrahentes crura, aut quia dimotus est.

In neruo contractionis. Expone vt supra. f. extensionis. Permittitur tamen contractionis lectio.

CAPVT XXXII. AD MORES annotationes.

Misit Isaac nuntios ad Esau. Docet nos hīc sanctus patriarcha Iacob, qualiter debemus iis, quos offendimus, reconciliari.

Sic dicitis Domino meo Esau. Nouerat optimè sanctus vir, nihil magis offensi animū placare, quàm si te illi subiectum, & humilē ostendas: idē vocat eum Dominum. Vbi simul aduerte, qualiter nuntij, quos mittimus: instruendi sunt, vt decenter loqui sciant: maximè cum ad magnos mittuntur.

Sunt mihi boues, & asini. Si quæras ad quid hæc fratri recenset, putarem, q̄ ne frater æstimaret eum pauperem, velle ab eo sustentari, & similiter habere, vnde eum posset iuuare, si opus esset, similiter ne putaret tantum recessum sine fructu fecisse.

Timuit Iacob valde, & diuisit populum. Fuerat Iacob certior factus, quod Deus foret cum eo, & q̄ fratre futurus esset superior. Nouerat Deum arguisse propter eum Laban, nihil tamen industriæ humanæ prætermittit, vt nos doceat facere, quæ in nobis sunt, etiam si certi simus Deū nos adiuturū. Quod autem populum diuisit in turmas, industriæ ducis opus est.

Deus patris mei Abraham. Expende orationis argumenta. Postquam enim quod suum erat fecerat, ad diuinū recurrit auxiliū, & primum Deū Abraham nominat: quia nouerat, quàm gratus illi fuerat Abraham. Secundo loco promissa proponit, quod suo imperio iter arripisset.

Minor sum cunctis misericordiis tuis. Commemorat præterita beneficia, vt præsentibus dignus sit: quo nos optimè sanctus vir docet, de præteritis gratias agere, cum volumus impetrare noua à Deo munera.

Tulit ex iis: quæ manus occurrebant: munera Esau. Lenire (vt diximus) solent munera faciem irati, & ex irata in hilarem mutare.

Interstitium ponetis inter gregem, & gregem. Nouit sanctus vir munus suum decorare: vt maius appareret.

Placabo faciem eius munere. Ac si dicat. Videat ipse prius munus, quàm ego faciem eius: vt munus faciem leniat ad aspectū meum, ne in me malū, quod sibi intuli, videat: seu videat oculis muneris me, non suis: qui enim munera accipiunt, vident per munera, non oculis suis.

Remansit Iacob tantum. Requirit oratio locum secretum, & qui orat, debet secretiora loca, vbi nemo possit eum impedire, quærere.

Luctatus est vir cum eo. Solet Dominus suos reddere certiores bonorum suorum, vt bis lætentur: semel in spe, & iterum in re.

Non dimittā te, nisi benedixeris mihi. Nō est Deus dimittendus, neque ab oratione cessandum, nisi obtinueris quæ postulas. Vnde & sponsa in Canticis dicebat Cant. 3. Tenui eum, neque dimittā, donec inducam eum in domum genitricis meæ. Multa enim videntur facere sancti, coacti: quæ antea facere nolēbāt, vt patet de Elisæo, & Sunamite, quæ illius vestigia apprehēdit, neque dimisit, donec ad resuscitandum filium compulit.

Princeps fuisti coram Deo. Ecce quāta sit orationis potestas, vt Angelum descendere fecerit ad luctam, & Iacob Deum ipsum superasse videtur, ac benedictionem ab eo obrinuisse.

Quid interrogas de nomine meo? Debēt sancti viri, nomina celare, quantum possunt, neque nisi inuiti, prodi.

Vocavit nomen loci Peniel. Ostēditur ex hoc loco sanctorum gratitudo, quod etiam locis, vbi bona à Deo suscipiunt, noua nomina imponunt.

Euasit anima mea. Quàm terribilis sit diuinus aspectus, docet locus iste: vt nemo citra mortem cum videre possit.

Idcirco non comedunt filij Israel Neruum. Debēt filij sentire mala parentum, & flagella quibus Deus parentes suos castigauit, sua reputare.

CAPITIS XXXIII. AD LITERAM annotationes.

Diuisit filios super Leah. i. adiunxit vniciue vxori liberos suos: vt quæque pro suis intercederet: si contingeret fratrem scire.

Posuit ancillas, & filios earum in principio. vt. s. iram fratris minus dilectē acciperent prius: quo docet minus dilectā pro conseruatione eorum quæ magis diligimus esse periculis obiectanda.

Quid isti tibi? subaudi attinent. Aliqui verunt. Qui sunt isti? sed Hebraice priori modo habetur.

Quos donauit Dominus seruo tuo. Nō constat quid propriè significet verbū (chanan) videtur tamen significare donare, cōdonare, & parcere gratis, quod parcere nihil aliud sit, quàm gratis condonare, sed nondum animus in hac significatione quiescit.

Quid tibi, id est, quid ad te pertinet, omnis turma illa cui occurrit? aut melius. Quid tibi, s. præterdis, in turma cui occurrit?

Est mihi multum, & tibi sit punctus. Postea sequitur.

Frater mi, sit tuum tibi, aut erit tibi quod tuum est. Quoniam propterea vidi faciem tuam, sicut si viderē faciem Dei, & complacuisti in me. Sicut. n. qui volebant Dei faciem videre, non debebant apparere vacui coram

coram eo, sic Iacob dicit ideo se voluisse munus offerre, quod faciem eius ad placationem suam viderit, ac si vidisset faciem Dei. Vnde sensus est. Ideo munus tibi offerre volui, quia vidi faciē tuam ad placationem: sicut quis videt faciem Dei: vt sibi sit placabilis: quàm sine munere videre non audeat. Et condonasti, seu pepercisti mihi.

Accipe benedictionem meam, id est, munus, quod vocatur benedictio, quod cum benedictione offerri solet.

Quoniam donauit mihi Deus, scilicet, substantiam. Sunt qui vertant. Quoniā misertus est mihi Deus, sed prior interpretatio germanior est. Vnde sequitur.

Et quoniam est mihi omne, quod, scilicet do tibi, nō emo, non mutuo accipio, sed ex eo quod abundo, dono.

Et vim fecit in eum, & accepit. Duplicem tam Hebrai, quàm nostri significationem tribuunt verbo (pafar) scilicet cogere supra 19. & Iudi. 19. & iterum 2. Reg. 2. Et transgredi. 1. Samuel. 15. vbi dicitur. Et (teraphim, est haplar) id est, transgredi: vbi melius vertas. Vim facere, seu resistere. Et sensus est, perinde est Deo resistere, ac habere (teraphim) seu colere idōla. Quare hic vertendum reor. Et vim illi intulit, aut restitit ei, & accepit.

Ambulabo ante te, ne, scilicet possit quis tibi nocere.

Et boues suta sunt mihi. Verbum, alah, significat propriè ascendere, & reuoluere. Hebrai etiam, quos & Santes, & Munsterus sequuntur, fœtas vertunt: capi que Munsterus Steuchum, quod verterit ascendentes. Sed cum tam bene textui quadret ascendentes, non video cur verbum à sua natua significatione distrahamus, & iam sæpius admonui Hebrais in huiusmodi parum fidendum esse: quod ex coniecturis, quemadmodum & nos, significationes venentur, & prout eis videtur, mutant, & alienant verborum significata. Vnde licet Eugubius in hac sententia solus sit, cum pro se habeat verbi propriam significationem, malo ei soli adherere, quàm multis Hebrais cæcutientibus, & pro libito suo mutantibus verborum significata. Quare cum Steucho vertendum puto. Et boues ascendentes sunt iuxta me. Est enim terra sancta cæteris vicinis altior, & cum boues læto ascendant gradu oportebat Iacob etiam lento gradu ascendere, si cum eis ascendere disposuisset.

Si pulsauero eas vna die. Verbum, dapach, videtur significare crebris ictibus puliare: vt patet Iudic. 19 [Mithachim] i. pulsantes crebro ad ostium, & Cantic. 5. Vox dilecti mei, Dopech, id est, crebro pulsantis ostium.

Ducam ad quietem, seu quietē ad pedem substantiæ. Aduerte quod dictio, iti, seu, at, à nostris, & Hebrais dicitur significare pedetentim, quietē: vt patet 2. Samuel. 18. [leat li] id est, quiete mihi, seu, propter me puero Absalon. Si tamen radix est, natak, quod est inclinare, tunc sensus est. Ducam me submissè seu demissè ad pedem substantiæ, id est, quemadmodū substantia mea potuerit: per quam intelligit vxores, & paruulos, oues, & boues, cæteraque id genus.

Inueniam gratiam in oculis tuis, hanc, scilicet, vt ne minem mecum relinquo, aut hoc solo contentus sum, vt gratiam coram te inueniam, seu tibi gratus sim. Timebat enim, ne aliquid insidiarum moliretur frater contra eum.

Iacob profectus est in Succoth. Non sic tunc appel-

labatur, sed illa de causa sic postea appellatus est locus, quod ibi Iacob tuguria gregibus suis ædificauerit. Erat autem hæc Succoth propinqua torrenti Iabboch, in tribu Gad. Est & altera, quæ fuit prima mansio Iudæis de Aegypto egredientibus, multum ab hac distās. Alia duo ponit Hieronymus in forte (iehudæ.) Est autem Succoth tecta à, sachah, quod est tegere.

Veni Iacob integer, ciuitatem Sechem. Sensus est, quod venit sine alicuius rei defectu, cum omnibus quæ illi erant. Admonui aliàs, salam, non significare pacificum esse: vt multi, tam ex nostris, quàm ex Hebrais arbitrati sunt, sed potius integrum esse, nihil illi deesse: quare cum nostri interpretantur, Est ne pax? tu verte. Est ne integritas? Et sic alias similes locutiones: ad quod probandum, optimus est locus iste, vbi [salem] non significat pacem, sed integritatem. Aliqui voluerunt, salem, esse nomen proprium loci: cuius meminit scriptura supra cap. 14. quorum sententiam non probo. Et quod sequitur.

Ciuitatem Sechem. Describitur vir, cuius erat illa ciuitas: vt statim textus explicat. Quilibet enim ciuitas tunc temporis suum regem habebat.

Mansit ante vrhem. Verbum [chanah] non manere, sed potius figere: tentorium significat, aut castrametari: vt patet Isaia 29. vbi dicitur. [Vechanithi] id est, figam tentoria, sicut pillam super te, id est, cingam te castris in rotundum, seu per circuitum. Et eodem cap. Ve Ariel, Ariel ciuitas [chanah] id est, in qua fixit tentoria David, seu quam circumdedit. Est ergo hic vertendum. Et fixit tentoria ante ciuitatem. Disponebat enim mansionem suam, ad modum castrorum circumdās, scilicet, eam vallo per circuitum.

Centum nummus. Alij vertunt. Centum agnis: quia ignota est propria significatio nominis [cheshiah.] Probat autem Rabbi achibah significare nūmum: quoniam audiuit Arabes (vt ipse testatur) vocare nūmum (cheshiah.) Ex quo disces qualiter Iudæi significata nominum mendicent ab Arabibus. Mihi verò magis probatur significare agnam, aut pecudem. Nam Iob 42. vbi dictio ponitur, & habetur. Et dederunt ei, scilicet, Iob vnusquisque, scilicet consanguineorum, & amicorum (cheshiah) vnā: melius quadrat pecudem vnā: quoniam statim sequitur, quod Dominus benedixerit nouissimo Iob magis, quàm principio, fuerunt ei quatuordecim millia ouium, quasi oues illæ paucæ, quas amici dederant, Dei benedictione in tantam creuerint multitudinem. Secundò, quia tunc temporis rarus erat nummorum vsus. Est etiam Ionatas Chaldæus paraphrastes, cum vulgato interpreti, in hac sententia.

Vocauit illud, scilicet altare fortis Deus Israel. Probauerat enim Iacob Dei fortitudinem in tua liberatione, & incolumitate: quoniam à Laban, & à fratre liberauerat eum, & sanum, & incolumem cum multa substantia in patriam reduxerat. Et quod dicitur eum altare vocasse, fortem Deum, Israel, non est sensus, quod crederet altare Deum, sed Dei fortis Israel. Vocauit altare Dei fortis Israel. Similem loquendi modum nos Lusitani frequentissimum habemus, dicentes. Eamus ad sanctū Andream, id est, ad domum sancti Andree, vocantes domum dedicatam sancto, nomine sancti. Sic, & altare Dei, Deus hīc appellatur, quod in eo Iacob liauerit Deo Israel.

CAPITIS XXXIII. AD MORES.
annotata.

Vidit, & ecce Esau veniebat.] Ostendere solet Dominus pericula tua sanctis: vt cognoscant, à quibus eos liberauerit, & grati sint illi. Si enim mala sibi imminetia non cernerent, ne scirent Dominum eos ab huiusmodi liberasse.

Diuisit liberos. Commune & naturale est, vt quæ minus diligimus prius periculis obuiis apponamus: sicut hic Iacob ancillas cum liberis præmisit.

Et adiunxit liberos matribus suis.] Quia melius eos custodirent, & pro eis fratrem deprecarentur.

Incurrauit se super terram decem vicibus.] Admonui supra nihil magis flectere irati hominis animum, quam subiectione illi ostendere, & reuerentiam. Et hoc peculiare habent Hebræi, vt cum timent, aut aliquid à te obtinere volunt calceum præferant: cum verò tu illorum ope egueris pileum, vt nostri dicunt, id est, superbiam maximam ostendunt.

Cucurrit Esau in occursum eius.] Admonet locus iste non debere nos perpetuo esse memores iniuriarum, & quod multum profit fugere eum, quem offenderis: quoniam successu temporis, animus irati placatur.

Quos donauit Deus seruo suo.] Omnia bona sua, dona Dei esse: iusti arbitrantur.

Appropinquauit Ioseph, & Rachel, & incurrauerunt se. Debent viri docere familiam morigeram esse, & qualiter magnos debeant reuerentiis tractare, & honorare.

Est mihi multum frater mi.] Docentur diuites non acceptare munera: quibus non egent.

Ne queso, sed, si inueni gratiam.] Optime nouerat sanctus vir munera hominem ligare, ne possit, aut audeat ei, qui dedit nocere: ideo fratrem ad accipiendum cogit. Vbi simul aduerte quam probe nouerit placare verbis fratrem Duo sunt quæ maximè solent hominem flectere. s. munera, & laudes quibus nunc sanctus Iacob vitur in fratrem. Discant ex hoc loco iudices, qui alios punire habent, nihil à reis accipere: cum sciant munera non solum excipere, sed ligare hominem, ne iniuriam vindicet.

Ambulabo ante te.] Admonet locus iste, eum quem semel offenderis, semper habere suspectum, & non libenter acceptare eius ministeria.

Si pulsauero vna die.] Docentur hic fortes, & robusti ad aliquod munus, non exigere à debilibus ea, quæ ipsi faciunt, sed se potius illorum imbecillitatibus accommodare, quod Prælati aduertant, ne que ab omnibus subditis exigant quod soli robusti facere possunt.

Ad quid hoc? Nihil voluit Iacob à fratre accipere, & coegit eum ad sua munera capienda: quia nouerat potentes, & diuites: non libenter dare, & libentissimè accipere.

Emit partem agri.] Docet nos emere nostra: vt pacem habeamus, iuxta illud Thren. vlt. Ligna nostra pretio comparamus.

Statuit sibi altare. Admonemur hic cum incolumes de via redimus, gratias Deo agere, & munera offerre.

CAPITIS XXXIII. AD LITERAM
ram annotationes.

Vfluxit eam. Sepissimè admonui verbum, anah, nō significare affligere, sed respondere, & humiliare. Vnde hic vertendum est. Et humiliavit eam. Vnde Gerundensis hic dicit omnem violentum coitum vocari oppressionem, seu hu-

miliationem.

Adhæsit, seu coniuncta est anima illius cum Dinah: id est, affectus illius coniunctus est puellæ: quod statim suo more explicat, dicens.

Et dilexit puellam. Locutus est ad cor puellæ, id est, consolatus est eam, & est Hebraismus frequens in scripturis: de quo abudè in Hebraïsmis diximus. Est enim ad cor loqui, dicere ea quæ cor desiderat Sic Isaia 40. Loquimini ad cor Ierusalem: vbi præcelsus: consolamini, consolamini populum meum, scilicet vos Prophetæ, loquimini ad cor Ierusalem, id est, blanda, & ea quæ cor triste desiderat.

Quoniam polluisset Dinah filiam suam.] Vocant Hebræi coitum pollutionem, quod eo corpora cōgredientium polluantur semine.

Siluit Iacob.] Varias significationes Hebræi tribuunt verbo (charas.) Propria tamen videtur esse arare, & exinde fabricare, præsertim sculpendo: quod sculptores stillo metalla aperiant, quemadmodum aratores terram. Similiter cogitare aliquid, quod sis facturus: quod cogitatio sit quasi aras: & locutio, vel opera sint quasi fructus arationis. Significat vltimò surdum se exhibere, seu surdescere: vt patet Michea 7. Aures eorum (techerasnah) i. surdescent: quod fabricatores ob strepitum maleorum surdescant, aut operi suo intenti, non aduertant quæ dicuntur. Hic verò significat surdescere. Exhibuit enim Iacob se surdum, quasi non audiret filiam stuprum: cuius simile habes 1. Samue. 10. de Saule de quo dicitur quod fuerit (chemacharis) i. sicut surdescens. Fecit autem hoc Iacob ne filios ad vindicandum stuprum prouocaret.

Cum audissent ipsi, aut ea angustiatii sunt, seu angustia sunt affecti.] Verbum (hasab) videtur propriè significare premere, comprimere, angustiarum: quod angustia affectus sit, quasi compressus. 1. Reg. 1. Et nō (hasabo) i. compressit eum pater suus, seu non repressit. Et clarius Iob 10. Manus tuæ, hisebuni, id est, compresserunt me. De quo verbo iam diximus. Genes. 6.

Et succensit sunt, seu irati illi, scilicet Chemor, & Sechem valde. Aut, **Et irati sunt ipsi valde.** Quoniam fuditatem fecerunt in Israel.] Verbum (nabal) propriè significat cadere, & quia res quæ cadit deturpatur, & fœdatur, significat exinde fœdare, turpate. Inde, nebelah, id est, fœditas, aut turpitudine. Erat enim fœdum apud Israelitas, puellam opprimere, aut vi cognoscere.

Et sic non fiet. i. nō solet fieri. s. apud Israelitas. **Connubia iungite.** Aliqui vertunt. **Facite affinitatem.** Sed idem est: verbum tamen (chatan) significat connubia iungere Iosue 23. & 1. Samuel. 18.

Habitare, & negociamini eam, scilicet terram.] Nondum plene constat, quæ sit significatio propria verbi (sachar) videtur autè significare discurre hinc inde negotiationis gratia. Iere. 14. Quia tam propheta quam sacerdos sacharu el eres. i. discurrerunt ad terram, seu hinc inde. Vnde verbum sequens. s. comprehendite in ea, videtur præcedens explicare. Possent etiam verti. **Habitare, & discurrete eam, & comprehendite in ea,** scilicet possessionem, seu partem in qua habitetis, & quam colatis.

Multiplicate valde dotem, & donum.] Differui de significatione verbi, mahar, supra cap. 18. Et vt idè diximus, verbum propriè significat festinare, accelerare: vt supra 27. Quo modo, miharta, id est, accelerasti, seu festinasti, ad inueniendum, & in multis aliis scripturæ locis. Vnde nomen (meher) festinus. Et, maherah, id est, citò. Et in (nipal) significat præcipi

præcipitem esse in agendis. Est tamen locus Exod. 22. ex quo tam nostri, quam Hebræi occasionem sumpserunt alterius significationis qua significant dotare, vbi dicitur. Si seduxerit quis virginem, quæ non est desponsata, & rem habuerit cum illa (mahor, ijmharenah) i. dotando dotabit eam, & eodem cap. ponitur nomen, aut participium, mohar, vbi dicitur chemoar, id est, secundum dotem virginis. Sed cum in locis citatis propria significatio quadret nō video quamobrem mutemus eam, & novam fingamus: locus enim citatus in Exodo sic optime reddi potest. Festinando festinabit eam vxorem, id est, in vxorem accipere. Et sequitur. Si renuerit pater eius dare eam illi, argentum appendet, iuxta dotem, aut iuxta accelerationem virginis, id est, tam cito, quam cito argentum solet dari aliis virginibus: quibus statim, cum nubunt datur. Aut tam cito, quam cito virgines festinant ad nuptias, ac si dicat. Tam cito dabit, quam cito virgo fuerit nubilis. Possent etiam dici, sustinendo communem opinionem, dotem virginum vocari festinationem: quod citò, & festinè soleat virginibus coniugatis tradi. Dupliciter ergo potest locus iste reddi. Altero modo sic. **Multiplicate dotem, & donum.** Secundo. **Multiplicate super me valde festinanter, aut festinando donum,** id est, multiplicare donum, & iungite quod festinè illud soluam.

Responderunt filij Iacob Sechem, & Chemor patri eius in dolo.] Nutant Hebræi in significatione verbi (ramah) quod dicunt significare prolicere, fraudare, & dolose agere. Et verbum videtur significare propriè prolicere, & ex cōsequenti dolose agere, quod dolosus soleat demittere se, & inclinari, vt dolose agat: iuxta illud. Est qui nequiter se humiliat. Vnde illud Prouerb. 10. Pauperem facit manus, remitah) i. fraudulenta (vt nostri vertunt) melius vertas. Manus deiecta, aut proiecta, id est, non eleuata ad laborandum, aut proiciens, scilicet, prodigendo bona sua.

Et locuti sunt, scilicet secum, seu mutuo, quod polluisset Dynam sororem eorum.] Cœperunt (inquit) tractare filij Iacob inter se opprobrium suum, ob sororis stuprum. Vnde puto non statim dedisse illis responsum, sed paululū inter se fratres deliberaisse, & tractasse rem, & opprobriū sibi factum. Aut melius.

Et locuti sunt, scilicet ad duos quod polluisset filius sororem eorum, ac si dicat. Obiurgarunt eos verbo, ob sororis stuprum prius, postea dixerunt verba sequentia.

Quoniam opprobrium, aut turpitudine.

Reputant enim Hebræi immundos omnes præputiatos.

Et placuerunt verba eorum. Hebraicè. Et bona fuerunt.

Ipsæ honorabilior præ omni domo patris sui.] Id est, plusquam omnes, qui erant in domo patris. Possent etiā verti. Et ipse ditior quia (chabat) grauare significat, & vocat Hebraismus diuites graues, seu onustos, scilicet, diuitiis, sed prior expositio germanior est.

Pacifici nobiscum. Melius integri. Nihil doli meditantur. **Discurrunt illam aut circuibunt.** Et terra eccelata est manibus. i. locis, Vocat (vt aliàs in Hebraïsmis diximus) Hebraismus manus, omne id: quod à magna latitudine egreditur, quæ admodū ab Oceano sinus, quos nos etiā in vulgari, & Latini brachia maris vocamus. Similiter valles, qui à cæpo magno egrediuntur: de quo affatim in loco citato.

Nonne nobis ipsa? scilicet erunt, ac si dicat. Non-

ne habebimus eorum substantiam, & bona?

Dum essent ipsi dolentes.] Non plene constat, quid propriè significet verbum [chaab] quod nostri dolere vertunt. Nam illud 2. Regum 3. vbi dicitur. Et omnem agrum bonum [tachibu] non bene reddidit, si veritas: dolore afficientes lapidibus, quoniam ager non est doloris capax: quare puto potius significare percutere, aut plagis afficere, quam dolere: quoniam hæc significatio omnibus locis, quibus verbum ponitur, congruit: vt Psal. 69. Et ego pauper [vechoeb] id est, percussus, aut plagatus. Sic Iob 14. Caro eius super seipsam [ijchab] id est, percutiet se. Sic, & hic. Et factum est die tertia à percussione sua, seu à circumcissione, id est, dum essent ipsi percussi circumcissione, quæ erat quædam percussio.

Filij Iacob, scilicet, residui venerunt super occisos.] Vocatur occisi Hebraicè [chalalim] à [chal] id est, quod est polluere: eo quod sint suo sanguine polluti, aut quia tangentes eorum cadauera polluantur.

Raperunt vrbem. id est, prædati sunt eam.

Et omnem substantiam eorum.

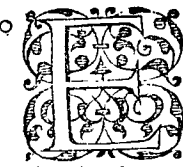
Dictio [chel] propriè significat robur, & exinde substantiam, quod sit quasi robur hominis.

Turbastis me.] Alij vertunt. Corruptis me. Neque verbi [hachar] significatio certa est. Secunda tamen significatio magis conuenit cum sequenti verbo, scilicet: vt putreficere, seu fœtere faceretis me. Quod enim corrumpitur, statim fœtere incipit.

Et ego viri numeri, i. habeo paucos viros, & qui facile possunt numerari. Est et Hebraismus, aut. Et nos viri numeri, id est, pauci ad pugnam.

Consumar, seu siniar ego, & domus mea. Hoc enim verbum [icamad] propriè significat.

Nunquid sicut meretricem, faciet sororem nostram? vt scilicet, non vt coniuge ea vtatur, sed vt, pellice.

CAP. XXXIII. AD MORVM
EMENDATIONEM.

Gressu est Dinah filia Leah.] Colligimus hinc, quam periculosa, & perniciosa sit fœminis euagatio, quod Paulus 1. ad Tim. 5. prohibet, de vitiis loquens. Otiolæ, inquit, discunt circuire domos, neque solum otiolæ, sed & verbosæ, & curiosæ, loquentes quæ non oportet.

Vidit eam Sechem.] Hoc malum principes habent quod facile possunt, quæ malè cupiunt, habere. Et ignorant pauperes & debiles, quam bene cum eis agat Deus, quod etiam si velint, non possunt multa vitia, quæ improbè consequi volunt, opere cōplere. Non cogitant in quæ mala labi possunt: si diuites fierent, sed multa bona se facturos somniant.

Adhæsit anima eius Dinah.] Commune est, vt homines magis afficiantur extraneis, quam suis, vt de Samone constat.

Surdus Iacob.] Oportet prudentem hominem multa nolle audire, ne cogatur cum discrimine vite suæ honorem tueri. Sic fecit Saul, cum in regem vinctus esset. Quæ enim honorem tangunt, melius dissimulantur, quam dicuntur. Qui enim de his conqueritur, opprobrium suum diuulgat.

Egressus est Chamor pater Sechem.] Docet locus iste parentes, non facile debere cōdescendere filiorum malis desideriis: ex quorum impletione multa mala orta fuisse didicimus.

Dixit Sechem ad patrem eius. Cōmune est, vt ille, cuius negotium proprium est, diligentius, & ardentius curet illud. Vbi simul aduerte hominis aliquid vehementer

vehementer cupientis animum : vt nihil neget, nihil differat: vt consequatur quod aliquando improbe capit.

Responderunt in dolo. Non fidere illi: cui fuisti iniurius, admonet locus iste: quoniam dolos, vt plurimum meditantur.

Non possimus dare sororem nostram viro incircumciso. Constat ex hoc loco, licere fidem, & religionem, temporalibus promissis dilatare, bonisque ad eam talibus allicere. Similiter quod raro coeunt in eadē Republica homines diuersarū religionum, & diuersae fidei.

Tollemus sororem nostram. Cauendum valde est ne inimicus tuus sciat, quid multum desideres.

Non tardauit puer facere. Non solum sua bona, & religionem facillē relinquit quis: vt quod auidē desiderat, habeat.

Viri isti pacifici, seu integri sunt nobiscū. Hoc summe extranei obseruare debent, cum apud ignotos commorantur: vt, scilicet pacifici sint, quia vir pacificus vbique gentium acceptatur.

Greges eorum, & substantia eorum nostra erunt. Saepē accidit: vt suis bonis priuetur, qui aliena requirit.

Obedierunt Chamor. Quam facillē propter mandatum principis, subditi religionem mutant, nouamque amplectantur, optimē docet locus iste, vt iam nō firmus Christi, aut Dei: Christiani, sed principum: quod Anglia, & Germania nostris temporibus ostenderunt: quae statim regem apostatantē secutae sunt.

Acceperunt Simon, & Leui gladios suos. Quos magis laedit opprobrium, audaciores fiunt ad iniuriam vindicandam.

Filij Iacob venerūt ad occisos. Extremum malum est, esse malorum exemplar, quod alij videntes sequantur. Vbi simul disce, quot mala ex vno impunito orientu r.

Turbasti me. Extremum malum est, patrem habere procaces filios.

CAPITIS XXXV. AD LITERAE EXPLICATIONEM annotata.

Virge, ascende Bethel. Voluit Dominus, vt ipse declinaret aspectum Chananzorum: ne videntes eum, iniuriarū memores in eum sauirēt, & etiam vt liberius sibi vacare posset.

Et ad omnes, qui erant secum. Forsitan aliqui de populo terrae cum eo erant, aut simul venerāt cum eo de Padan Aran.

Remouete deos alienos. Id est, quos alieni à nobis. i. gentes colunt. Vocant enim Hebraei omnes deos gentium, deos alienos. i. quos alieni ab Israel adorāt. Et constat ex hoc loco, non solum Rachelem idola patris habuisse, sed etiam multos alios, qui erant in societate Iacob, & isto modo crediderim iuisse apud Aegyptios, dum Israel de Aegypto egredereetur. Similiter tempore Samuelis. Nunquam enim, aut raro gens haec fuit ab idolis munda.

Mundate vos, scilicet, ab huiusmodi diis. Et mutate vestimenta vestra. Verbum (chalaph) significat proprie trāsire: vt patet Psal. 90. Mane florebit [vechalahaph]. i. transibit. Et exinde significat penetrare, quod sit transire ab vna, in alterā partē: vt patet Iudic. 5. [Vechalephah]. i. & penetravit, seu trāsuit ferro tepus eius: vbi aliqui malē vertūt. Abscidit. Sic Isa. 2. Idola penitus [iachaloph]. i. penetrabit, perforabit gladio transfiget. Significat 3. mutare, quod nihil aliud sit, quam transire facere alterā rem, in

alteram: vt 2. Sam. 12. [Vaichaleph]. i. mutauit seu transire fecit vestes. f. quas habebat, in alias. Vnde hic vertendum est. Et transire facite, seu remouete vestes vestras, scilicet, quas habetis, & alias induite. Et hoc etiā solebat fieri, ad cultum Dei: quem ad modum habes Exodi 19. Vnde [macalaph]. i. culter, sic à penetrando dictus, aut potius veru, sic à perforado dictus. Et colligunt ex hoc loco Iudaei, quod accessuri ad orationem, debēt corpus, & vestimenta, & alia munda habere, nec malē, licet magis curanda sit interior munditia, quae Deo magis placeat dignoscitur: vt constat Isaia 1. vbi Dominus dicit. Lauamini, mundi estote. Ne autem putaret exteriorē sufficere munditiā, addidit. Auferte malū cogitationum vestrarum.

Qui exaudivit me. Aut respōdit mihi. Hoc enim verbum [hanah] significat.

Dederunt Iacob omnes Deos alienos: qui erant in manu eorū, & in aures, quae erant in auribus eorum. Dicunt Hebraei [nezem] significare inaurē, quod ex hoc loco probant. & Exod. 32. sed, vt iam admonuimus supra. 24. Nō solum erat ornamentum aurium, sed etiam nasi: vt patet Prouerb. 11. [nezem] i. inauris aurea in naso suis. Idē supra 24. Similiter Isa. 3. Et crediderim ego foeminas illius terrae fecisse foramina in extremitate nasi: quemadmodum in auribus: ad quae suspēdebant huiusmodi in aures, quae sunt circuli aurei, aut argentei: quibus solent margaritae ligari, & suspendi.

Sub quercu. Admonui in regulis Hebraeos ignorare significata nominum significantium determinatas arbores. Vnde aliqui putant [elah] quod hic ponitur, significare quercum alij therebinthū: alij castaneam. Si tamen radix nominis, quae est, alah, (quod significat execrari, malum imprecari) inspicitur: dicendum esset significare arborem execrabilem funestam, quales communiter apud idolorum delubra plantari solebant, & fortē hac de causa Iacob sub ea, execrabilia idola recondidit.

Fuit terror Domini super ciuitates. Verbum (chata) à quo (chitat). i. terror, significat proprie frangere, quod non solum ad corporalia, sed etiam ad animum refertur. Solent autem timentes animo frangi, dicitur autem terror Domini. i. à Domino immissus. sicut 1. Samuel 26. vbi dicitur, soporem Domini irruisse super eos, qui erant in castris Saul. Alij vertunt, terror Domini. i. magnus, sic, & sopor Domini. i. vehemens, sed primū melius.

Omnis populus, qui erat cū eo. Ex quo constat fuisse magnam hominum multitudinem cum Iacob. Vocauit locum fortem Bethel, aut, Denam Bethel. Quemadmodum capite praecedenti diximus: domum alicuius sancti fortiri sancti ipsius nomen, sic & locus: vbi colitur.

Mortua est tibi Deborah nutrix Rebecca. Omnes nostri hic nutrice vertūt, quod nō prohibeo, sed dictio potest tā collactaneam, quam nutrice significare. Et verbi significatio consentit: quod proprie sugere significat: licet in [hiphil] significet lactare: ad quod, cōiectura magna est illud Cant. 8. [ioned] id est, sugentē vbera matris meae. Est tamen locus Reg. 11. qui cogere videtur dictionem significare nutrice, vbi dicitur, quod (iehofebad) filius Regis Ioram tulit Ioas, & nutrice eius vbera eius quadrat nutrix, quam collactanea. Idē significatio amplectanda est. Si autē quae dicitur erat nutrix Rebecca cum Iacob: dicitur tamen Rebecca eam misisse: vt nuntiatum est in parte eius, & patris reditum, quemadmodum in

promiserat, quod postea mitteret pro eo, cum dimitteret eum: vt patuit supra cap. 27. Posset etiam dici, eam domui Iacob habuisse post reditum ex Mesopotamia, Non enim textus dicit, eam illuc descendisse.

Sepulta est sub Bethel, id est, ad radicem montis: in quo erat ciuitas illa Bethel. Et quod sequitur.

Sub quercu. Aliud est nomen: quod hic ponitur, scilicet (alon) aliud quod supra positū est, sub quo posuit Iacob idola, quae familiares obtulerant: sed tā ignota est significatio huius, sicut illius. Ex verbis tamen Eze. 27. videtur significare arborem: ex qua remi nauium fiunt, quae apud nos non est quercus: licet videatur genus illius. (Nostri vocant bordū) ex quibus etiā mali nauium fiunt. Hōseh etiā quarto, constat fuisse arborem, sub qua idola colebant idololatrae. Et si radix est (alal) quod est leue, aut vanum, significabit arborem leuem: qualis est pinus. Constat etiam esse arborem excellam Isaia 2. Et super omnes quercus Basan, aut pinus. Res incerta est. Mihi tamen videtur, aut bordum, quem diximus, esse quercus speciem, aut pinum significare. Vocauit autem quercum fletus, quod ibi domestici eius fleuerint anum illam, quae forsitan omnino enutruerat.

Et visus est Deus à Iacob adhuc. Dubiū mihi est, an haec noua sit apparitio, vel potius referatur illa, qua antea Deus illi apparuerat, quando cum eo in arenā descendit. Non enim videtur necessaria noua impositio nominis, quae antea imposita à Deo ipso fuerat: nisi dicamus, Deum confirmasse nominis impositionem factam ab Angelo.

Ego Deus omnipotens. Disputauimus abundē super capitul. 17. de significatione nominis (sada) quod nostri hic vertunt omnipotens, quod potius significaret vberem, & abundantem à (sad) quod est mamma.

Fructifica, & multiplica te. Non solum fructum feras, sed in magna copia, quae locutio non rectē à nostris, meo iudicio, explicata est, vt sup. cap. 1. huius libri ostendimus. Vide ibi.

Reges de lumbis tuis egredientur. Dicunt tam nostri, quam Hebraei (chalafaim) lumbos significare. Cum re vera non significet nisi (renes): quod ex significatione radice coniecto. Nam verbum (challas) (eis etiam authoribus) significat proprie diuidere se & recedere: vt patet Hosea 5. Ibunt ad quarendum Dominum, & non inuenient (challas). i. diuisit se, seu separatus est ab eis. Item Thren. 4. Etiam serpentes (chalesu). i. diuiserunt, seu separauerunt mammam, f. singulis catulis suam tribuent, lactauerunt catulos suos. Cum ergo (chalafaim) sit ex hac radice, videtur significare separatos duos. Et quia lumbi non sunt separati, sicut renes, qui sunt quasi separati, à reliqua carne, videtur dictionem (chalafaim) potius significare renes: quam lumbos: rem tamen non omnino definitio, quoniam non demonstrationibus, sed coniecturis agor.

Statuit Iacob statuam. Non intelligas idolum, sed in formem lapidem eleuatam.

Extendit super illum, extensione. Alij effudit effusionem & cuiusmodi fuerit effusio, statim explicat. Ponuntur hic duo verba: quasi eiusdem significationis scilicet, nafach) & (Iafach.) Prius tamen videtur proprie extendere significare. Secundum verò fundere.

Et fuit miliare terra. Variē tam nostri, quam Hebraei hunc locum reddiderunt: & ex Hebraeis

quidam arbitrantur (chibrath) esse à radice. [chabrath] & [caph] esse aduerbium similitudinis, quod vertunt. Et fuit adhuc sicut miliare terra. Rabi verò David dicit in libro radicum, esse menturam ambulantis terram, à mane, vsque ad tempus conuersionis. Ita enim viatores, metiri solent vias. Alij interpretantur. Cum dat cibum terra, aut cum gignit cibum terra, id est in Vere, & isthuc respicit vulgatus Interpres: qui vertit. Erat autem verum tempus: & isti putant [chibrath] esse mator, seu infinitiuum. Sed non mirum, quod isti in tales incidant expositiones, quia nolunt significationem radice attendere. Constat autem [chabar] esse per se radicem, & significare multum esse: vt patet Iob 8. Et spiritus [chabir] i. multus eloquia oris tui. i. eloquia oris tui sunt ventus multus, seu ventosa. Idem capit. 15. Etiam canus, etiam decrepitus inter nos est: [chabir]. i. multiplicior, scilicet in annis quam Patres tui. Idem capitul. 31. & 34. & Isa. 16. Cum ergo constet radicem hoc significare, expendendum erat, an loco haec significatio quadraret, & re vera optimē conuenit. Nam textus intendit reddere rationem, quare Rachel sit sepulta in via: & ostendit hoc factum fuisse, quoniam adhuc erat multum terrae, ad veniendum in [Ephrathah] id est, multum itineris, ac si dicat. Hac de causa non est sepulta in [Ephrathah] sed in via: quia multum viae supererat adhuc ad veniendū in [Ephrathah] Verendum est ergo hic. Et profectus est à Bethel: & fuit adhuc multum terrae, id est, multum itineris, seu multum iter, ad veniendum in [Ephrathah]. Et mirum est, quod isti miliare vertant, cum neque [barah] neque [chebir] quae radices nominis ab eis ponuntur, hoc significare alicubi inueniantur: & si aduerterent radices & expenderent: an nomen cum suo verbo in significatione posset conuenire, non tam facillē huiusmodi facerent mutationes. Dicunt etiam [chebarah] significare cribrum, quod multitudinem foraminum habeat, aut aceruum tritici. Vnde illud Hamos 9. Quemadmodum mouebitur, seu concutitur [bachebarah] id est, in cribro triticum. Posset etiam verti in aceruo, sic à multitudine granorum dictus, dum scilicet, pala mundatur in area, quia tamen Exod. 27. videtur cribrum significare: admittenda est haec significatio, sed sic dicitur à multitudine aut foraminum, aut filorum in ordine dispositorum, aut quod verius credo, non significat quocunque cribrum, sed quod ex multis setis fieri solet caprarum, quod nostri [peneiravara] vocant. Castellani cadaqa, quod ex setis fiat. Moueor ad hoc, quia 2. Reg. 8. videtur hoc significare: vbi dicitur. Et tulit. f. [Asahel hamachber]. i. pannum. f. ex huiusmodi setis factū, aut pellem, & intinxit in aquam, & expandit super faciem eius, f. regis Syriae. Sic 1. Samu. 19. ve & chebir. i. pannum ex pilis caprarum, aut pellem caprarum posuit ad caput eius: vt. f. appareret caput pilosum David: aut vt corpus eius videretur, quod forte pilosum erat.

Et difficultatem passa est dum pareret. Verbum [chassah] significat durum, aut graue esse vt patet 1. Sam. 5. quia chasserah. i. grauius est manus eius super nos. Vnde hic melius vertas. Et grauius dum pareret, id est, grauem partum passa est, aut difficultatem passa est. Nam verbum etiam significat difficile esse: vt patet, Exodi decimo octauo vbi dicitur. Rem, diachasseh, id est, difficilē afferent ad Mosses. Dicunt autem Hebraei, & nostri nomen [michsad] quod est ex hac radice, significare aequale, aut planum

ad quod citant illud Exodi 25. (michlah). i. dicitur facies illud. scilicet candelabrum, sed retenta propria significatione, melius veritas durum, aut graue, ac si dicitur. Non erit intus vacuum candelabrum: quia sic esset leue; & facile moueri posset: sed facies illud sit stipitem; & hastile eius graue, seu intus plenu. Illud etiam Isaiæ 3. Et pro opere (michlah) id est, æquali caluitium; seu pro æquali dispositione; caluitium. Melius veritas, & pro opere graui. scilicet capillorum caluitium. Et videtur vocare opus graue, dispositionem grauem capillorum; seu capillos grauentes. Nam de capillis Abalon legimus, virum grauisse; vt eos ferre nequirit.

Dum egredietur anima eius. quod statim explicat dicens.

Dum moreretur vocauit nomen eius Ben on. Id est, filium doloris; Pater vocauit eum Biniamin, id est, filium dextræ. Dicitio (on) significare videtur fortitudinem & laborem: quod in labore ostendatur fortitudo hominis. Psal. 105. Principium omnis (onam) id est, laboris, aut fortitudinis eorum. Vnde posset verti. Vocauit nomen eius filium laboris; id est, in cuius partu laborasset mater. Aut fortitudinis, id est, fuit matre fortior, vt. f. viueret mortua matre. Quare autem pater vocauerit eum filium dextræ, duplex potest causa assignari. Altera, quod in eo ostenderetur virtutem apud eum adhuc esse ad generandum filios, solet enim robur dextra signari: vnde cum dicitur: Vocauit eum filium dextræ, sensus est. Vocauit eum filium fortitudinis suæ. Secunda, quia pueri vltimo nati solent semper esse ad dexteram patris sui: vocauit eum filium dextræ.

Erexit statua seu erectionem super sepulchrum eius: per quam intelligo pyramidem aliquam, aut lapidem eleuatam.

Hæc est statua seu titulus sepulture Rachel. Solebant enim illo tempore pyramides super sepulchra insignium personarum eleuari, sicut vsq; hodie ostenditur super sepulchrum Iob.

Trans turrin gregis. Quare autem hæc turris dicitur turris gregis, ex scriptura non constat: dicunt tamen Hebræi esse locum, vbi postea templum fuit constructum, citantes ad hoc illud Michæ. 4. Ad te autem turris gregis, turris filia Sion, vsque ad te venient: dominium primum regnum filie Ierusalæ. Dicunt autem vocari turrin, quod templum in turris modum fuerit constructum: gregis vero, quod illic greges ad immolandum adducerentur. Sed hoc non mihi multum probatur, de quo in Michæa fusius dicemus. Posset etiam verti. Ad eleuationem gregis, id est, ad collem.

Fuerunt filij Israel. 12. Putarem residuum huius capitis locandum post finem capitis sequentis: vbi est sermo de filiis Iacob.

CAP. XXXV. AD NOSTRAM eruditionem annotata.

S Virge ascende Bethel. Frequentissime nos admonet gratitudinis supremus pater, quod nouerit nos ad ingratitude promptissimos: & vbi beneficia contulit, aut promisit, illic nos gratos esse cupit. Neque fuit satis, quod Iacob iam illi, pro gratiarum actionibus victimas obtulisset, altareque construxerit: vt videas, non sat esse semel Deo pro magnis beneficiis gratias agere, & hostias obtulisse.

Remouete deos alienos de medio vestri. Qui Deo

summis est iuratus; oportet eum mundam iuram & extra: maxime à cultura alterius Dei vsque hinc. Hebræi docent eum sancto patri Iacob, non solum iuratum, sed & extra mundare, dū ad orationem, aut alium quemuis Dei cultu accedimus. Et sicet, totis vestibus, & manibus, accedamus: quem alio modo celebrari facimus: modo obsequium superstitio.

Qui exaudivit me, & fuit mecum in via. Tamen si pro omnibus summi Dei beneficiis, gratia reponenda est: maxime tamen pro eo, quod te in diebus gratia liberauerit: & tibi comitem exhibuit.

Dederunt ei omnes deos alienos. Docentur hic subdit, ea Prælati suis tradere libenter, etiam si talia forent, quæ intentissime diliguntur, aut in summo pretio habentur.

Abcondit ea Iacob sub quercu. Audiant hoc cōmunitatem rectores: & discant à subditis auferre, quæ illis sunt nocitura. Sic factus Moyses vitulum comibussit, & contriuit, atque idololatriæ potum dedit: ne postea patatent aliquid illius relictum, quod colere non vererentur.

Fuit terror Dei super vrbes. Solet Deus sese aduersus iustorum inimicos opponere.

Mortua est Deborah. Commonet nos locus iste, officiorum, quæ erga pios exhibere debemus, & quantum nutribus debeamus. Similiter debere filios eos qui de parentibus suis bene meriti sunt, enutrire senes & anus: quod multi, obligationis huius immemores, negligunt.

Cæcus gentium erit ex te, & Reges à renibus tuis egredientur. Parum est multitudinē generare, nisi nobiles, & probos, ex te producas. Similiter discere, qualiter Deus iustos multiplicare solet.

Terras quas dedi Abraham, tibi dabo. Non solum ob ipsam virtutem boni esse debemus, sed etiam, vt Patrum promissa hæreditare possimus: sæpe enim mala soboles parentum hæreditatem sua culpa amittit.

Statuit Iacob vitulum, seu statuum in loco: in quo ei locutus est Dominus. Sicut Dominus ex nobis testes exigit, qui mentita promissa, aduersum nos testificantur: ita & sancti, præsertim veteris instrumenti, testes inuocabant statuas, diuinorum promissorum: licet iis opus non haberent. Et patitur hoc pius pater, videns nos ad diffidentiam pronos. Cogitavi aliquando apud me, vnde nobis esset tanta promissorum diuinorum diffidentia, vt non solum de hominibus nobis similibus, & qui nobis sæpe mentiti sunt, sed de Deo ipso diffidamus sæpius. Et arbitror hoc ex malitia nostra ortum habere: vt quemadmodum, nos fallaces sumus, & tales nos cognoscimus, tales cæteros arbitramur. Nā quia ego sæpius Deo & hominibus sum in promissis mentitus, arbitrator neminem mihi promissa redditurum.

Erat adhuc multum terra. Admonetur hic viri, curare vxorum funera, & similiter non multum sollicitari, vt funus longè deferas: licet hoc de Patriarcha ipso legamus.

Ne timeas. Debent medici non desperationem adducere infirmos, sed consolari: etiam si eos videant morti esse propinquos: quia sæpius solus timor hominem, plusquam languor diuexat.

Vocauit eum filium laboris mei. Sic omnes filij appellandi essent, pro quibus parentes in continuo labore, & solitudine sunt.

Abijt Reuben, & concubuit cum Bilhal vxore patris sui. Mirum est, quod iā ab olim fuerit in hominibus tam cæca cupido, vt patris vxorem violaret quis

quis: Sed non impunè hoc fecit Reuben: cum propter hoc non creuerit: vt infra cap. 49. dicitur: & perdidit ius primogenituræ, quæ data est Ioseph: vt dicitur primo Paralipo. 5. Ipse, scilicet Reuben (ait textus) fuit primogenitus: & cum violasset ipse thorum patris sui: data est primogenitura eius filiis Ioseph, filij Israel.

Venit Iacob ad Isaac patrem suum. Crediderim ego eum, hac de causa ad patrem senem venisse, vt eius posset nutrire senectam: quo facto nos admonet pietatis erga parentes senio confectos.

Senex, & satur dierum. Saturantur vita sancti: iniqui vero nunquam ab hac vita egredi vellent.

Sepelierunt eum Esau, Et Iacob. Debent filij parentum curare funus. Non meminit scriptura mortis Rebecæ, quod fortè ante reditu Iacob de Mesopotamia obierit, & hac de causa nutrix eius Deborah, ad domum Iacob se contulit.

IN CAP. XXXVI. AD LITERÆ explanationem annotata.

Ipsa est Edom, id est, qui alio nomine dicitur Edom: & causa dicta est cap. 25. supra à rubedine, scilicet, iuris lenticulari: cuius auiditate deperit. Sororem Nebaioth. Crediderim hunc Nebaioth virum insignem: à quo soror describitur.

Eliphaz. à quo puto vnum ex amicis Iob vocatū Eliphaz Themanitem. Constat enim ex scripturis Iob fuisse Edomæum: vt suo dicemus loco.

Animas domus suæ. Ex hoc loco habetur nomine animarum, venire personas cuiuscunque conditionis: ex quo etiam intelliges illud, quod supra cap. 12. dictum est de Abraham, & Loth: quod tulerunt secum animas, quas fecerant in Aram. i. personas genitas illo in loco.

Omnem possessionem, quam acquiserat in terra Chenanah. Capitur hic possessio, pro re possessa, & de verbo (rachas). i. acquisiuit. diximus 14. cap. huius libri, cuius significatio non plenè nota est.

Abijt ad terram, scilicet, Seir, quæ est Seir.

A facie Iacob fratris sui. Quomam fuit substantia eorum multa. Maxime in pecoribus. Pascua forsan non sufficiebant pecoribus vtriusque alēdis, quemadmodum hac de causa diuisus est Loth, ab Abraham. Et potissimum, quia volebat Dominus solos Iudæos in terra Chenanah habitare, quam illorum Patribus promiserat.

Habitauit Esau in monte Seir. Qui quidem mons est quasi terminus terræ sanctæ ad australe plagam.

Pater Edom, id est, Edomæorum, in monte Seir. Id est, quos genuit in monte Seir, præter filios quos genuerat in terra Chananæorum, aut melius in monte Seir, id est, qui habitauerunt in monte Seir.

Teman, à quo illa regio Orientalis nomen sortita est.

Isti sunt Principes, seu Duces. Radix nominis (aluph) est, eleph, quod mille significat, & videtur, aluph, significare ducenti mille virorum. Vnde etiā, eleph, quod nostri interpretantur bouem. potius ducentem gregis (iuxta radicis ethymon) significare videretur.

Isti sunt Principes Elepham, id est, ex Elepham.

Isti sunt filij Seir, id est, qui incoluerunt montem Seir: aut qui nati sunt in monte Seir.

Horrai, id est, qui dicti sunt Horrai, sed qua de causa, non constat.

Ipsa est Hanah, qui inuenit mulos, dum pasceret ipse asinos Sibeon patri suo. Dux Hamalech: à quo arbitror Hamalechitas ortum habuisse. Impingunt hic omnes in vulgatum Interpretem, quod pro hemim legerit, maïm, id est, aquas, & ex suo, calidas addiderit. Hieronymus in libro Hebraica. quæstio. de hac re sic dicit ad verbum. Multa, & varia apud Hebræos de hoc capite disputantur. Nam apud Græcos, & nostros super hoc silentium est. Alij putant (Iemim) maria appellata: iisdem enim literis scribitur maria, quibus & nūc hic sermo descriptus est: & volunt illum, dum pasceret asinos patris sui in deserto, aquarum congregatione reperisse, quæ iuxta idioma linguæ Hebraicæ, maria nuncupantur, quod scilicet stagnum reperit, cuius rei inuentio in eremo difficilis est. Nonnulli putat aquas calidas, iuxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebrææ conterminis est, hoc vocabulo signari. Sunt qui arbitrentur onagros ad hoc admissos ad asinas, & ipsum per istiusmodi inuenisse concubitus, vt velocissimi ex iis asini nascerentur, qui vocantur (Iemim.) Plerique putant, quod equarum greges, ab asinis in deserto ipse fecerit prius ascendi, vt mulorum inde, noua contra naturam animalia nascerentur. Vt autem ego etiam quid de hac re sentio, dicā. Arbitror hic (Iemim) non mulos, vt Moderni dicunt, sed maria significare. Moueor ad hoc primum, quod radix Iemim sit (iam) quod in confesso est mare significare. Neque obstat, quod nostri obijciunt scilicet scribi, iamim, dum maria significat, non, Iemim. Ad quod dico, variam punctaturam in nominibus eiusdem radicis, non semper variare significationem: vt patet in nomine, Ieled, id est, puer, Eccles. 4. vbi dicitur. Melior est Ieled. i. puer pauper, vbi puerum significat, & mutato puncto idem significat. Gene. 17. vbi dicitur. Et omnes, Ielide, id est, natos, seu pueros domus suæ: & mutato, Hirich, in, Hoïem, non amittit propriam significationem, vt patet Exod. 1. vbi dicitur. Omnem filium, Haijlod. i. natum, in flumen proiicite. Vbi vides punctorum variationem, nominis significationem non variare: quod in aliis multis ostenderem, si non breuitati studerem. Ad hoc est citata sententia Hieronymi, dicentis: eisdem literis scribi maria, quibus etiam hic sermo. Est autem aduertendum, scripturam hic factam, seu inuentionem huius viri, quasi rarum aliquid enarrare. Non est autem rarum stagna in solitudine inuenire: idè reicimus illorum sententiam, qui dicunt eum stagna, aut aquas inuenisse in solitudine. Non audeo autem mulos vertere: quia nusquam in scripturis vocabulum hoc, significare mulos reperi: & propter paucos Hebræos qui (vt sæpe testatus sum) coniecturis potius, quam linguæ peritia aguntur: non puto nomen à suæ radicis significatione alienandum. Quam ob rem æstimo hunc, Anah, idè hoc rarum solitudine inuenisse dici, quod venam aquæ salis, quam hic mare Scriptura vocat, reperit. Nam hoc rarissimum est: aliquando tamen inuenitur: vt apud conuentum nostrum de victoria: in quo indurus sum, videre datur: vbi vena aquæ salissimæ in loco, qui vltra quatuor Hispanica miliaria à mari distat: reperitur. Quare sic locum vertendum puto.

Iste est Anah, qui inuenit maria in deserto. Id est, venas aquæ salis: quod forsitan vsque ad tempus illud, non erat visum, vel auditum: & idè illud veluti rem admirabile, & raram, Scriptura describit. Omitto quod si mens Scripturæ esset, mulorum

generationem scribere, non diceret eum mulos, sed mulorum generationē inuenisse. Potuit etiam fieri, vt eos aliunde genitos in deserto inuenisset. Neque erat mirum, speciem illam potius in deserto, quàm alibi inueniri: cum vbique posset fieri huiusmodi congressus: scriptura autem commemorat rem in deserto inuentam, quàm mirum sit ibidem inuenire. Prætereò etiam, quod multi arbitrantur puncta ab Esdra inuenta: ne putemus scriptum ab initio fuisse, Iemim, potius, quàm, Iamim, si tamen mulos legere velis, non prohibeo. Neq; putes, rem recentem esse, cum videas interpretationem hanc Hieronymi tempora præcessisse: isti autem nouam ex veteri fecerunt.

Vz ve Aram, id est, Vz & Aram. Ab isto Vz denominata est Edomæa terra Vz, vel saltem pars aliqua illius: & fortè ab hoc Aram Mesopotamia dicta est Aram.

Hi principes Achori, id est, Choræorum, qui quales fuerint, ignoratur. Vide tamen quæ de his dicuntur Deut. 2.

Isti sunt Duces Choræorū in ducibus suis, germanius in millibus suis, quoniam dictio hoc significat.

Bofrah.] Constat, Bofrah, fuisse Edomæorum ciuitatem, quod etiam ex Isaia verbis colligitur, dicentis: Quis est iste qui venit de Edom, tinētis vestibus de Bofrah.

De terra Hatemani, Constat etiā, Theman, fuisse terram Edomæorū: ex qua fuit vnus ex amicis Iob.

Regnauit pro eo, Qui percussit Midian.] Erant Midianitæ filij Iobab. Omnes ferè antiqui sancti arbitrari sunt hunc Iobab fuisse Iob: quem Regem, vt hic dicitur putant. Sed non sic esse ostenditur ex discrimine nominis. Nam hic Iobab scribitur cum prima litera Iod. Iob verò prima est (aleph) primus etiam punctus, seu vocalis Iobab est. Halem, prior verò Iob, est in Hebraico (hirich gadol.) Constat tamen eum fuisse Edomæum ex scripturis. Nam in Threnis cap. 4, habes. Gaude Edom, quæ habitas in terra Vz: ex quo constat Vz fuisse in terra Edom, quæ nomen sortita est ab Vz filio Dissam. Constat autem ex libro Iob eum fuisse Vzitam. Nam in libri initio dicitur. Vir erat in terra Vz. Ex quibus clarè colligitur eum fuisse Edomæum.

CAP. XXXVI. AD MORES

ANNOTATA.

Oportissimum ex hoc capite colligitur qualiter, scilicet Deus vltra promissa dedit sanctis patribus: Licet enim Iacob elegerit, & Esau odio habuerit: non tamen multiplicare eius semen desit, quasi in immensum, quod semen sanctum esset: vt in hoc capite vides.

Acceptit vxores de filiabus Chenahan.] Cum primum Deus hominem deserit, statim, ad noxia perducitur. Reliquit Dominus Esau, qui statim idololatrias vxores sibi ascituit.

Acceptit omnia sua, & iuit ad aliam terram.] Audis hic qualiter Deus remouet à suis omnia illa, quæ eorum quietem impedire possunt.

Nequirent pariter habitare.] Vix conuenit inter duos diuites, quam ob rem honesta paupertas eligenda esset.

Isti sunt duces. Non sat est Deo filiis sanctorum prolem copiosam dare, nisi etiam nobilem dederit.

Sta sunt generationes Iacob.] Quæ scilicet dictæ sunt in fine præcedentis capitis, vel huc vsque.

Pascebat cum fratribus suis gregem, aut oues. Posset etiam verti: pascebat, scilicet ipse, & fratres eius gregè: sed sensus idem est.

Et ipse erat cū filiis Bilhab. Varias causas Doctores assignant, quare Ioseph esset cū filiis ancillarū, & videtur quia semper fuerat lis inter Rachel, & Leā super viro, etiā inter filios earū inimicitia perseuerarit, quare cōiungebat se filiis ancillæ matris suæ: cū quibus fuerat nutritus: & alterius ancillæ qui eū non tanto odio prosequerentur quanto filij Leach.

Et adduxit famam, seu oblocutionem eorum malam ad patrem eorum.] Difficilis vt cunq; est locus iste, cuius difficultas præcipuè pendet, ex ignorantia significationis vocabuli quod hic ponitur. (dibbah) quod aliqui infamiam seu famā malam, alij oblocutionem, siue bonā, siue malam significare dicunt. Hoc certū est, quod scilicet, sit rumor seu res quæ auditur: quod constat ex Psal. 31. vbi dicitur. Quoniam audiui (dibbah) .i. vituperationem, vel oblocutionem multorum. Idem Ier. 10. Sic Num. 13. de exploratoribus dicitur quod eduxerunt (dibbah) id est, oblocutionem, vel infamiam terræ, seu ea quæ ad infamiam terræ erāt. Clarius Ezechie. 36. vbi sic habetur. Pro eo quod ascendistis in labia linguæ (loquitur ad montes Israel) & oblocutionem populi. Ex quibus omnibus apparet, quod propriè significet oblocutionem, siue malam, quæ est infamia, siue bonam. Verbum (dabbah) ponitur Cantico. 7. vbi dicitur. Palatum tuum, sicut vinum optimum propter bonitatem (dobbed) id est, faciens loqui labia veterū, aut dormientium. Sed quænam fuerit ista oblocutio, quam detulit Ioseph patri suo, non facilè constat. Aliqui dicunt eum retulisse patri, qualiter eum odio haberent, & de eo loquerentur. Mihi verò (salua prudentiorum sententia) videtur ex sequentibus, quod fratres loquebantur de eo, & patre qualiter, scilicet plus æquo ab eo diligeretur, sine vlla ratione. Nā statim paucis interpositis habetur: vidisse fratres eum plus cæteris à patre diligi: quare non poterant ei pacificè loqui. Est ergo sensus.

Et deduxit Ioseph oblocutionem eorum malam patri, id est, murmura quibus de patre propter se, seu eius specialem amorem erga se murmurabant.

Quia filius senectutis, (aut, vt Hebraicè habetur) senectutum ipse ei.] Sunt qui hic per filium senectutis intelligant sapientem: ac si dixisset: Quia filius sapiens erat ipse illi. Mihi verò communis expositio magis arridet, eum. scilicet præ cæteris dilectum, quod ab eo in senectute fuerit genitus. Solent enim senes puerulis affici, & eorum verbis, ludis, & iocis maxime delectari: tum quia eos semper ad manum habent, vt huc & illuc mittant.

Fecit ei tunicam polimitam, seu diuersorum litiorum, aut colorum.] Dictio Hebraica (pas, seu passas) videtur propriè significare partem, seu particulam: vt patet Psal. 72. Erit (pisat bar) id est, particula frumenti, in terra. Vnde videtur quod tunica fuerit, non ex diuersis filiis diuersorum, scilicet, colorum, sed quod fuerit ex particulis, quæ quidem particularæ erant diuersorum colorum. Quare vertendum arbitror: Et fecit ei tunicam partium, seu particularum, scilicet, diuersarum: & diuersorum colorum. Idem nomen habetur. 2. Samuel. 13. vbi dicitur de

Thamar

Thamar, quod erat induta talari tunica, & quod sciderit tunicam (passim) .i. partium diuersarum.

Non poruerunt ei loqui pacificè.] Melius integrè. .i. integro animo, seu ad integritatem: vt scilicet illi integritatem verbis imprecarentur: vt fieri solebat cum sese aliqui amicè salutabant: & sese mutuo videbant.

Ecce nos ligabamus manipulos in medio agri.] Varias significationes Iudæi tribuunt verbo Alam, scilicet manipulare (si sic loqui liceret.) Obmutescere, sed si quis rectè expendat, videbit significare propriè ligare, & se obmutescere, ideò est quod mutus appareat lingua ligatus. Inde (almanah) .i. vidua, quod videatur habere ligatum os: vt nō audeat loqui. Vnde illud Isaia 53. Sicut agnus coram tondente se, (ne elamah) .i. obmutescet, aut obmutuit. Posset etiam verti. Coram tondente se ligatus est. Solet enim agnus coram tondente se, balare, cum os obligatū non habeat, & voces quæ rulas emittere, ac si dicat. Fuit ille coram tondente se ligatus, velut agnus: vt non posset pedem aut manum mouere ad percutiendum. Vnde, & Psal. de eo dicit. Placebit Deo super vitulum nouellum cornua extendens, & vngulas, vt s. ligarentur.

Narrauit eis.] Dixi aliàs verbū (sapar) significare propriè numerare: & exinde narrare, quod narrans vnus post aliud narret veluti numerans.

Num ego, & mater tua, & fratres veniendo veniemus, vt incuruemus nos tibi? Ex hoc videtur Rachel tūc vixisse, & authorem libri non seruare ordinem rei gestæ, quod & alio argumento fundatur, quia si tunc mortua fuisset Rachel, non fuisset Ioseph filius senectutis, sed Biniamin. 3. quia Ioseph in Aegypto vocat Biniamin filium dicens: Deus misereatur tui fili mi. Ideò multum placet eorum sententia, qui dicunt adhuc vixisse Rachel cum hæc acciderunt. Sed alius insurgit nodus difficilioris solutionis qualiter, scilicet, verum sit, quod pater & mater adorauerint eum, cum pater non adorauerit eū, mater verò scilicet, Rachel fuerit mortua & in Aegypto non descenderit, vt eum adorare posset. Hebræorum aliqui hic dicunt, quod licet pater, & mater nō adorauerint eum: in personis propriis voluisse tamè Dominum (vt verificaret somnium) postea ipsum Solem, & Lunam, non ipsum Ioseph, sed Iosue qui fuit de tribu eius, vt habetur Iosue. 10. adorasse. Sed quia ibi non legitur Solem & Lunam adorasse Iosue, sed voci eius obedisse, non multum huic solutioni tribuo. Alij dicunt hic per matrem non debere intelligi Rachel, sed vxorem Iacob, præsertim ancillam Rachel, quæ eum nutrierat veluti filium. Sed neque ista solutio plene soluit: cum illa nō adorauerit. De patre autem quod adorauerit nō in persona propria, sed per filios constat infra cap. 43. vbi dicitur eū munera misisse viro, qui in Aegypto dominabatur, quod saltem fuit signum subiectionis, & reuerentiæ, quare diceret, aut quod in patre adorauit simul mater: quæ reputatur in subiectione idè cum viro: Aut quod non sit opus omnia, quæ in somnio ostendebantur, postea verificari, sed sat esse, si maior pars eorum quæ somniauerat vera fuerint præsertim cum primum somniū nihil habeat quod ad patrem, vel matrem pertineat, quod tantū manipulos adorantes figurabat. Posset etiam dici eum vidisse quidem, Solem, & Lunam, & stellas vndecim, sed non omnia se adorare, sed solum stellas vndecim.

Pater obseruabat verbum, an. s. verificaretur nece: quia enim videbat iuuenis simplicitatem, putauit hoc aliquid nutupinis esse: ideò exitum rei obseruabat, aut disquirebat intra se, an esset veritas, vel vanitas quæ in somniis esse solet.

Ecce ego.] Hebraismus est, pro ecce adsum, aut præsto sum, quem loquendi modum nos Lusitani hodie obseruamus sic enim loquimur. (Eys me eu aqui,) .i. ecce hic adsum.

Vide patrem fratrum tuorum, & integritatē gregū.] Melius. Vide integritatem fratrum. & integritatem gregis, an omnia sint integra, an desit aliquid fratribus, aut gregibus: aut, an acciderit eis aliquid.

Ex valle Chebron.] Dictio (Emech) significat profunditatem, & vallem à profunditate.

Machinati sunt contra eum.] Ignota videtur esse propria significatio verbi [nachal] .i. machinati sunt: Dicunt tamen Hebræi, significare malū corde cogitare. Hieronymus vertit, dolosè agere. Malachi. 1. habes. Maledictus [nochel] .i. cogitans malum: vbi vulgatus habet. Maledictus dolosus. Mihi verò videtur verbum significare plusquam cogitare malū. s. tractare faciendum. Significatio, vt dixi, incerta est. Septuaginta vertunt. Dolus facere. Chaldaus verò, cogitare.

Ecce Dominus seu dominus somniorum. Dixi alias nomen [Baal] significare superiorè, perfectum à [ba] quod est in, & [al] .i. super, quasi in super, seu supra. Aliqui per Dominum somniorum, somniatorem intelligunt. .i. qui consuevit somniare. Alij magistrū: sed meo iudicio, sensus est. Ecce qui se Dominum somniat, aut qui in somniis Dominus est, qui non quidem re, sed somnio se Dominum nostrum futurum arbitratur. Aut, ecce Dominus somniorū ille, .i. qui somnia ad manum habet, & in sua potestate est somniare quod vult, neque ab initio superiores expositiones. Nos enim vsque hodie inferiori dicimus [Eys ho senhor Rey] Ecce Dominus Rex.

Videbimus, quid erunt somnia eius, quod. s. nihil eueniet eorum, quæ ipse somniauit.

Audiuit Reuben, & liberauit eū de manu eorum: persuadendo fratribus, ne eum interficerent; vt statim sequeretur.

Non percutiamus animam. .i. non occidamus. Et ponitur anima pro vita.

Exuerunt eum tunicam particularum.] scilicet diuersarum: de qua iam hoc cap. diximus, & videtur quod fuerit vestis superior. Non enim crediderim eos eū nudum in puteum proiecisse. Verbum [passat] Hebræis, significat exuere, expoliare, excoriare, irrumpere, & irrumpere. Sed expensis locis, quibus ponitur: solum exuere significat, siue quod exuitur sit vestis, siue corium, siue arboris cortex. Nachum 3. habes, [bruchus passat] id est, decorticauit, seu cortice exuit, & auolauit. Et quod illi Iudic. 6. vertunt, irrues super ciuitatem, tu verte: expoliabis ciuitatem. Sic illud. 1. Semue. 27. [Al passat tem] id est ad quem irruistis hodie tu verte, quem exuistis, seu spoliastis hodie: Viuebant enim socij Dauid ex raptio.

Ecce turba.] Verbum [arach] significat iter facere, inde [orach] .i. via, & turba, seu sodalitiū viatorū vocatur [ore chah.]

Portantes aromata.] Non puto hic bene verti aromata, sed potius pretiosa quæque, quod ex eo coniectur, quod Isaia 39. significat pretiosa quæque. Nam Hebræi dicunt esse à radice [nachat] quod ex 2. Regum. 2. videtur significare esse desiderabilem, quia ibi dicitur de Ezechia. Et ostendit eis, scilicet

cet oratoribus Regis Babylonis, omnem domum (nechoto).i. pretiosorum tuorum, argentum & aurum, & aromata, vbi frustra adderet aromata, si (nechor) aromata significaret. Significata horum nominum Hebræis, & nostris ignota sunt, vt in regulis admonuimus, ideò tam variè hic sunt interpretationes, quare ad radices recurrendum puto. Sequens verò dictio. f. (seri) à (salar) quod est stringere, & ligare deducitur: vnde significat aut refinam, vt communiter nostri vertunt, quæ quoddam ligamen esse videtur, aut aliquod aroma, quod ligat fractionem: certum est significare rem medicinalem, quoniam Hier. 5. habetur Capite (seri).i. refinam ad dolorem eius: si fortè sanetur. Tertia verò dictio, scilicet (lot) à (lut) ortum habet: quod est inuoluere, operire, & videtur significare aliquid inuolutum. Aliqui hac de causa castaneam vertunt, aut glandem, quod sint inuolutæ cortice, vt Chaldaeus. Alij statim esse dicunt, quod est mirrhæ gutta. Nomen Arabicum, balot, castaneam, aut glandem significat. Nos etiam glandes, bolletas vocamus.

Vt descendere facerent. Hac aromata in Aegyptum.] Erat enim terra à qua ibant Aegyptio altior: ideò dicitur: vt descenderent.

Que vtilitas, quoniam occidemus fratrem nostrum.] Dictio Hebraica, bafa, Non vtilitatem, sed impletionem, seu satietatem significat, vt patet. Exodi 18 vbi dicitur. Odio habentes, bafa. i. impletionem seu satietatem. i. qui odio habeant implere se diuitiis. Sic Iere. 22. Quia non sunt oculi tui nisi super, bifecha. i. impletione tua: solum respicis implere te. Vnde hic verèdum est. Quæ impletio, seu satietas, f. voluntatis erit occidere fratrem nostrum? ac si dicat. Non est bonum consilium implere, seu satiare voluntatem cum iactura nostra: & hoc postea explicat dicens.

Frater noster, & caro nostra est. Celauerimus sanguinem. i. occultauerimus mortem eius. Transferunt viri Midianita.] Erat alia turba ab Hismahelitis. Aliqui tamen putant eosdem Midianitas & Hismahelitas dici: inde argumentum sumentes, quòd tã Hismahelitas, quàm Midianitas fuerunt filij Abraham: alter. f. Hismahel ex Agar, alter ex Cheturah, vt patet supra capite 25. & hoc verius videtur. Tertio posset dici simul iuisse Hismahelitas, cū Midianitis, quæ lectio nodis, & scrupulis caret: & res fieri solet.

Extraxerunt, & leuauerunt, seu ascendere fecerunt eum.] Verbum (massah) significat trahere: Nam siue traxerunt Ioseph de cisterna, seu puteo: Vnde illud Psal. 126. eundo ibit & flebit: portans (messech). i. pretiosum semen melius vertas impullum, seu propulsatum, aut tractum semen. f. à terra sua. Similiter illud Psal. 120. Heu mihi, quia inhabitauit [messech] id est propulsatus, & eiectus, aut tractus, scilicet à terra mea: posset etiam esse nomen proprium terræ.

Reuersus est ad fratres suos.] Ex hoc textu colligitur non affuisse Reuben, cum Ioseph à fratribus fuit venditus.

Ego quo iui. f. vt non viderem, quid de puero factū sit: ac si dicat. Quòd abij ego vt me absente aliquid de puero fieret. Hebraicè habetur.

Et puer non ipse, & ego nunc. Ego veniens. j. puer nō comparat, & ego nunc venter ad eum quærendum, quando ipse non apparet. Aut puer non comparat, & ego nunc quid faciam. Ego inquit veniens. i. nūc venio: quando eum inuenire non possum. Tertio,

Ego quò iens, id est, quò ibo, vt vulgatus vertit.

Cognosce nunc.] Est verbum (nachar) de illis, quæ contrarias habent significationes. Significat enim claudere, seu occultare, & cognoscere. Exemplum prioris habes 1. Sam. 23. Dixitque Saul (nichar). i. clausit, seu occultauit eum Dominus in manu mea. Secundi vero exemplum habes hic.

Discerpendo discerptus est Ioseph.] Hoc enim verbū taraph, significat.

Et luxit super filium suum.] Verbum, abal, significat aut lachrymari, aut fluere: Hebræi addunt perire, desolari, perdere: propter illud Isaia 24. Abal. i. periit vinum nouum: vbi melius vertas luxit. Videtur enim arbor lugere, cum perditur fructus eius: sicut apud Ieremiam legis. Luxit ante murale, vbi idem ponitur.

Vt consolarentur eum.] Verbum, nacham, propriè significat pœnitere: vnde verti posset. Vt pœnitere facerent ipsum. f. tanti doloris, quod tanto tempore filium luxerit.

Renuit consolationem accipere: aut pœnitere, scilicet doloris.

Lugens sepulchrum. i. vsque ad sepulchrum: & est sensus. Lugendo filium meum, descendam, ad sepulchrum, seu vsquequo sepeliar, iugebo filium meum.

Et fleuit illum pater eius: non obstante filiorū consolatione.

Vendiderunt illum Putiphari eunucho Pathob.] Vertunt hic tam nostri, quàm Hebræi dictionem (saris) eunuchum: sed statim insurgit quæstio ab omnibus, vtinam tam benè soluta, quàm mota qualiter hic fuerit eunuchus, cum vxorem in Ioseph deereuntem, ex textu habuisse constet: Quam quæstionem Rabbi David in libro radicum soluit dicens, eum virilem quidem habuisse neruum, amputatis testiculis: quod eunuchorum genus, & si seminare nequeat, concumbere tamen non prohibetur. Alij dicunt dictionem non solum eunuchum, sed principem significare. Sed illud 2. Regum 24. obstare videtur, vbi habetur. Et principes eius, & (sarisau). i. eunuchos eius: vbi si secundo loco principem vertas inutilem facies repetitionem. Mihi vero videtur, dictionem significare custodem domus, aut personam. Potuit tamen fieri: vt tales eunuchi essent & dictionem vtrumque significare. Res nondum mihi plenè certa est quæ cum fuerit: indicabo, interim vtamur cōmuni expositione.

Princeps Laniorum.] Ex nostris aliqui putant: fuisse militiæ Principem. Alij vero Præfectū Coquorū. Alij autem Laniorum: per quem eum intelligit, qui plectendorum damnatorum curam habet. Verbum hebraicum (tabach) significat mactare aut potius rem mortuam, aut morituram scindere. 1. Sem. 25. Victimam meam, quam (tabachi). i. iugulaui tonioribus meis. Constat ergo verbum significare laniare, aut iugulare: sed an (tebach) significet eum, qui animalia iugulat, seu laniat, vel potius qui homines, certum nō est. Nā 1. Sem. 9. habes, quod dixerit Samuel, Iatabach. i. lanio, seu coquo, qui carnes decoquēdas iugulat seu laniat: vt partem meliorem carnium seruaret Sauli: vbi coquum videtur significare. Qui autē per, tebach, intelligunt militiæ principem, inde argumentum sumunt quod, Iere. 39. dicitur de Nebuzardam, quòd fuerit princeps, Tabachim, quem constat fuisse militiæ principem: vt ibidē dicitur. Mihi vero videtur, quod iste Putiphar fuerit princeps Laniorum, non quidem Coquorum, sed eorum qui homines plectebant, & iugulabant: & cum hoc po-

tuit

tuit esse princeps militiæ, quia de Banaiah legimus. 2. Reg. 2. quòd fuerit princeps militiæ Salomonis: & cum hoc missus ad occidendum, vel iugulandum Ioab, quare crederem tunc temporis munus laniam di reos demandatum principibus militiæ fuisse: Mude, & Chalkia vertit principem interfectorum. Indubiè ergo tenendum est hunc fuisse principem Laniorum modo prædicto.

Descendam ad filium meum lugens in sepulchrum.] id est, iugebo filium meum vsquequo sepeliar. Dicitur autem sepulchrum Hebræis, scieol, à, chaal, quod est petere, quòd videlicet semper perat, & nūquam satietur, quemadmodum dicit Salomō Pro. 30. Triā sunt quæ non saturantur, inter quæ sepulchrum enumerat. Et capite 27. dicit. Infernum, & perditionem non saturari. Sed lubet paucis hic cum quodam Theologo agere, qui longo sermone (parum Catholice) asserit Christum, seruatorem nostrum ad inferna non descendisse: contra illud quòd aperte Ecclesia in symbolo Apostolorum (vt vocant) docet, & affirmat: vbi habet Crucifixus, mortuus, & sepultus, & sequitur. Descendit ad inferos, quod ipse interpretatur fuisse sepultum. Sic enim habet. Non ergo (sceol) hoc in loco, locum pœnarum, & damnatorum significat. Ad hunc enim non descendit Iacob. Sed potius communem illum statum omnium defunctorum, tam piorum quàm impiorum hominum. Id quod ex multis sacre Scripturæ locis manifestum est. Ex quo facile (inquit) est articulum fidei nostræ intelligere, in symbolo Apostolico: vbi de Christo dicitur. Descendit ad inferos, quo sine dubio significatur, Christi mortem nō fuisse fictitiam, sed veram, re vera illum mortuum fuisse ac sepultum, communemque illum defunctorum statum, pro nobis peccatoribus degustasse. Dicit vterius Christum ex tribus constitisse, corpore, scilicet anima, & spiritu: quibus verus homo constat, & iam moriturum, spiritum, hoc est animam illam immortalem, in manus patris cœlestis commendasse dicendo: Pater in manus tuas. Is ergo spiritus non descendit ad inferos illos. Corpus emortuum, sepultum fuit & anima descendit ad inferos: hoc est, ad triduum vita illa naturali, & sensitua: quæ Hebræis, nephech, dicitur priuatus fuit. Locum verò illum Psal. 15. quem alij ei obiciunt. Quoniam nō derelinques animam meam in inferno: de vita illa naturali, & sensitua, quæ est præsentis seculi, qua Christus ad tres dies fuit destitutus: intelligit. Hæc ille. Sed miror virum alioqui doctum, in re tam clara hallucinatum. Postquam enim in Apostolorum symbolo dicitur. Crucifixus, mortuus & sepultus: Ad quid quæso adderetur iterum mortuus, & sepultus, si idem apud istum est dicere: descendit ad inferos, quòd est mortuus, & sepultus. Postquam enim dicitur mortuum, & sepultum fuisse inuoluitur reiteret eum mortuum, & sepultum, si per hoc nihil aliud voluit significare. Voluit ergo asserere, & confiteri eum postquam fuerat mortuus, & sepultus, ad inferos descendisse, quòd Augustinus longo sermone profertur secundo sermone in die sancto Paschæ, qui intitulatur de descensu Christi ad inferos: vbi inter cætera, sic habet. Carnem in sepulchro posuit, & comitante secum anima, ad inferna descendit, & post pauca. Omnia enim traxit, qui de electis suis apud inferos nullum reliquit: ad quod citat illud Hoseæ 13. Ero mors tua, o mors. Vide ibi. Omitto multa ex sacris literis citare: quoniam non ex professo cum homino contendere. Quod enim hoc stare nequeat, patet. Cum enim per te, Christus constat

illis tribus spiritu, corpore, & anima, vel illa anima descendit ad inferos, vel non: si descendit, habemus quod volumus, si non: ergo Christus non est mortuus, cum per te descendere ad inferos sit vita priuata. Secundo peto, ex te: quid sit esse mortuum, & cum non sit aliud, quàm vita priuata, seu anima, sequitur quòd cum dicitur in symbolo Christum fuisse mortuum: explicatur re vera eum fuisse vitam priuatum, non ergo opus est addere eum descendisse ad inferos, postquam apud te hoc nihil sit aliud, quàm esse priuatum, vita, seu anima sensitua, illud verò Psal. 15. quoniam non derelinques animam meam in inferno: quòd aptud eum idem dicere est quòd nō derelinques animam meam, id est, vitam sensitua in sepulchro perperam eum explicare constat, quoniam vita Christi sensitua non descendit in sepulchrum. Si enim descendisset, viuis Christus in sepulchrum descendisset. Anima ergo quæ non erat in inferno relinquenda, apud inferos fuit: cuius opus positum constat de vita sensitua: vt diximus, licet locus ille possit de morte intelligi. Quod etiā dicit Christum ex tribus constare, corpore, i. anima, & spiritu, si per spiritum aliquid realiter ab anima distinctum intelligit, falsum dicit, quoniam spiritus ab anima rationali non distinguitur, sed ratione. Omitto interim Petrum. 3. capite suæ prioris Epistolæ sic dicentem. In quo etiam spiritibus qui erant in carcere, profectus prædicauit, qui inobedientes fuerant quondam. Et homini Christiano sat esse debuerat Ecclesiam hoc asserere. Ad hæc etiam est beatissimi Petri interpretatio in gestis Apostolorum. 2. cap. quæ sic habet. Quem scilicet Christum Deus suscitauit à mortuis solutis doloribus inferni: iuxta quòd impossibile erat teneri illum ab eo: vbi (vt verum sensum sequamur) si per dolores inferni, intelligas dolores sepulchri: falsò intelligas: cum in sepulchro nulli sint dolores. Sed quia, vt prædiximus, non suscepimus modò discipandi cum hereticis prouinciam: sat fuerit ostendisse, quàm ineptè vir iste locum Symboli Apostolorum tractauerit. Neque in hominem: quem in Christi visceribus diligimus: hæc iactamus, sed in dogma.

CAPITIS XXXVII. AD MO- rum compositionem annotata.

Ioseph pascebat cū fratribus suis pecudes.] Sinit Dominus dilectos suos ad infima deiici: vt postea ab illa vtilitate eos ad suprema extollendogloriosior appareat: quare Psal. 80. habes. Testimonium in Ioseph posuit illud, linguam quam non nouerat audiuit. Diuertit ab oneribus dorsum eius, manus eius in cophino seruiuerunt, id est, in canistro, quo lateres ad opus deferuntur. Hic vero eum cum filiis ancillarum posuit: vt postea faceret inter principes sapientiam loqui. Vbi simul docet, quid periculi sit, inter eos qui nos odio prosequuntur.

Retulit samau eorum malam.] Habes hic nihil mali esse: si omissa correctione fraterna (quando non ex te libenter acceptabitur) pergas denunciare mala, quæ nostri Prælati, veluti patri: quod Augustinus in regula docet. Commune etiam est pueris referre parentibus, quæcunque audierint: vbi similiter aduerte, non esse mala quæ vides, vicinis, aut amicis denuncianda, sed iis, qui possunt ea emendare

dare

dare. Sunt enim multi, qui mala, quæ de proximis sciunt: prius per totam viciniam diuulgant, quam dicant patri aut domino illius, qui male operatur.

Viderunt quod pater præ cunctis filiis eum diligeret. Admonuit supra 4. capite, quam oculati deberent esse principes, & superiores in ostendenda dilectione (quod etiam nunc de parentibus dico.) Ne ceteros, in eorum quos præ cæteris diligunt, inuidiam prouocent: quemadmodum Cainum in fratrem legimus, & nunc fratres Ioseph in eum. Mallet enim homo sapiens non diligi, quam alterum illi in amore præferri. Vbi simul aduerte inuidiæ malum: quæ neque fratribus parca: sicut legimus de Haron, & Maria aduersum Moseh.

Non poterant eum alloqui pacifice. Difficile est inuidiam, aut odium vultu, aut verbis non proderet: quemadmodum supradiximus de Laban, & filiis erga Iacob.

Somniauit Ioseph somnium, & addiderunt amplius ei odire. Solet Dominus inuidos torquere, augendo bona eis, quibus inuident. Non fat fuit Deo Ioseph facere ampliori dilectione dignum, sed ostendit fratribus eum fore eis præponendum in Regno: duplici somnio. Vbi similiter aduerte non deesse, qui inuidis bona eorum quibus inuident, narret, quemadmodum de Pharisæis apud Ioannem legimus, quibus tanquam inuidis voluit Dominus Lazari resurrectionem narrari: qui statim commoti, consilium inierunt: ut eum morti traderent. Quare elaborandum maxime tibi est, ne sis inuidus, quoniam non solum bona, sed mala aliorum tibi in bona vertentur: ut illis inuideas, & torqueraris.

Nanquid regnando, regnabis super nos? Omnia interpretatur inuidia in malum suum. Vbi simul docentur, homines, tacere præclara sua coram inuidis. Egreduntur etiam fratres, regnum fratris sui.

Increpauit eum pater. Tenentur parentes increpare in filiis ea, quæ ad eorum vanitatem pertinent, quando tamen vident ea, quæ dicunt non ex vanitate, sed potius ex simplicitate procedere: trutinanda, & expendenda sunt.

Vide pacem, aut integritatem fratrum. Tenentur parentes explorare filiorum gesta, quemadmodum, & superiores subditorum opera recta ne sint, an peruersa: ut male gesta possint in eis arguere præcipue pacem, sine qua corpus Reipublicæ non potest consistere.

Videntes eum fratres, machinati sunt occidere eum. Debet odiosus homo maxime cauere aspectum eorum quibus est odiosus: ne videlicet illis, aut illorum obrutibus se exhibens eos in se prouocet.

Venite occidamus eum. Timida res malitia est: & mali trepidi: è contra verò audax virtus: & boni audacissimi. Nusquam enim videbis malos, malum aliquid, aut facinus committere: nisi sint in magna multitudine: quod Psalm. 82. optimè depingit, vbi mali sese ad malum cohortantur: & sic habetur. Super populum tuum malignauerunt consilium: cogitauerunt aduersus absconditos tuos: dixerunt. Venite disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel ultra. Sed qui conuenerunt? Tabernacula Idumæorum, & Ismahelitarum, Moab, Agareni, Gebal, & Amon, & Amalech, alienigenæ cum habitantibus Tyrum. Etenim Assur venit cum illis: facti sunt in adiutorium filiis Loth. Audis hic innumerabiles malos aduersus paucos bonos conuenisse, neque fortes, sed absconditos persequi. Sic Prouer. 1. 1. 1. è inuicem vocant ad malum, quia soli non au-

dent. Vides etiam hic viros robustissimos, sese hortari ad pueri occisionem. Nonne duo, aut tres ex vobis, ad hoc facinus sufficiunt? Quid omnes ad hoc conuenitis? Timet etiam malus solus plebui, idèd socios quærit. Malum etiam in se formidabile est, idèd non nisi multi simul audent illud perpetrare. Sic apud Matthæum. 23. Pharisæi audientes, quod Iesus silentium Saducæis imposuisset, in vnum conuenerunt: ut scilicet multitudine vincerent: quem ratione superare non poterant.

Dicimus, bestia mala. Multa peccata secum affert, vnum peccatum. Nam hic homicidium peperit mædaciū, & patris mæsticiam, cui non peperit inuidia.

Videbimus, quid erunt somnia. Ea, qua volunt malitia Dei consilia impedire, ea illa perficiunt: ut beatus Gregorius in Moralibus multis probat exemplis.

Audiuit Reuben, & voluit liberare eum. Sed cur potius Reuben, quam omnes alij? Putarem, quoniam maior natu erat: cuius muneris est, minores fratres in absentia parentum arguere, & castigare, aut quia magis curabat patris consolationem cum esset primogenitus.

Non effundamus sanguinem. Mira valde est peccatorum cæcitas. Timebant valde sanguinem fundere, seu gladio occidere: & non timebant fame cruciari fratrem, & facere perire. Talis est peccatorum conditio, qui timent. pro proprio gladio, non alieno percutere: ut patet de Dauide. 1. Sem. 11. Et habes, hic duo exempla quibus probatur licere, parato facere maiora mala, suadere minora, quemadmodum hic Reuben: ut eos ab homicidio deterreat, suadet proiectionem in puteum: & infra Iudas suadet venditionem, ne fratrem occidant. Vbi docemur, quam difficile sit, homines determinatos ad malum detinere: quos, cum non omnino auertere possumus, saltem persuadere illis debemus: ut minus peccent.

Qua utilitas, si occiderimus, seu quæ vindicta? Expendere debet, qui alteri vult nocere, an sibi etiam noceat, & magis. Nam Iudas hac consideratione fratres ab homicidio deterruit, quibus suadebat non solum puero, sed sibi malum facere, cum puer esset caro eorum, & frater, quod supra ex Augustino extendimus.

Sederunt: ut comederent. Magna est malorum lætitia cum mala, quæ cœperunt, expleuerint, sed sæpè accidit: ut in medijs gaudijs ad pœnam vocentur: ut patet de Rege Achab qui dum descenderet ad possidendam vineam Naboth, audiuit quæ ventura erant mala super se.

Reuersus est Reuben. Homo paratus malum aliquid facere, non est relinquendus. Si enim Reuben non abcessisset, forsitan fratres, non tam graue facinus perpetrassent.

Deferre fecerunt tunicam ad patrem. Neque parentibus parcat malitia, licet enim isti vidissent patris senectam, & canitiem, non pepercerunt tamen: ad eum falsum & triste nuntium mittere, & ita pertinetes in malo fuerunt: ut postea patris mæsticiam videntes, venditionem non reuelarent.

Scidit vestimenta sua. Hinc ortum habuisse credo morem scindendi ob lutum vestes apud Iudæos. Vbi docet sanctus senex quam deplorandus sit obitus sanctorum.

Surrexerunt filij: ut consolarentur eum. Debent cognati consolari suos: in eorum aduersus rebus.

Et noluit eos audire. Quia forsitan suspecta habebat eorum consolationem: & putabat ab eis pro-

duisse

diuisse malum illud Vbi docemur, eos qui causa mali fuerint, non esse bonos consolatores.

CAPITIS XXXVIII. AD LITERAM annotationes.

Declinauit ad virum Hadulamitam.] Erat Hadulam vicus in forte Iudæ, in confinibus Dan situs: decem miliaribus ab Eutropoli ciuitate distans, versus ortum Solis. Erat autem vir iste Gentilis: ut hinc discas gentem sanctam: non omnino abhorreere gentilium conuicia.

Nomen eius, scilicet, femina Suah. Ingressus est ad eam. Vocat Hebraismus congressum maris & femina, ingressum, quia intra cubiculum fieri solet.

Et erat in Chezib, cum peperit ipsa eum. Multi putant Chezib, esse hic loci nomen, quemadmodum esse videtur Michæ 1. vbi habetur. Et domus (Achzib) .i. talis loci, erunt (leachzab) .i. in mendacium: ut Sanctus verit. Probatur etiam esse nomen loci, Iosua 15. Et (Cheilah) & (Achzib) Dicunt etiam Hebræi (Chazab) significare mendacium: ad quod citant illud Psalm. 4. Quæretis (Chazab) .i. mendacium. Sed Hieronymus dicit, Isaia 54. Verbum (chazab) significare deficere: vbi interpretatur, cuius non [techazebu] .i. deficient aquæ, ex consequenti verò mentiri, quod nihil aliud sit, quam à veritate deficere: & nomen [chezib] defectum, & mendacium significare videtur. Vnde illud Psalm. 116. Ego dixi in festinare meo: omnis homo [chozeb] .i. deficiens, seu deficit, & tandem moritur, ac si dicat. Dum dies meos festinare considerarem, dixi omnem hominem tandem per mortem deficere: & proculdubio iste est germanus illius literæ sensus. Illud etiam, quod Numeri 23. habetur. Non est vir Deus: ut mentiat. Melius veritas: ut deficiat: & filius hominis: ut mutetur, seu ut pœniteat eum. Hic verò non arbitror loci esse nomen, sed significare defectum: & sensus est. Et fuit defectus, id est, defecit à pariendo, dum pareret illa illum. [Selah] Neque obstat quod verbum, fuit, cum sit generis masculini, non potest ad vxorem referri: quoniam hoc sæpè fit: ut scilicet verba feminina ponantur pro masculinis, & contra, sed hic non est opus, cum verbū possit esse impersonale. Non verto, quin communem teneas lectionem.

Fuit Her primogenitus Iudæ, malus in oculis Domini. Non constat quo malitiæ genere malus fuerit. Dicunt tamen Hebræorum aliqui, eum prohibuisse vxoris grauidationem, ob nimium amorem, quo eam prosequeretur: crediderim enim eum in actu coniugij deliquisse, postquam Dominus eum occidit, dum esset in coniugio fratris.

Ingrederet ad vxorem fratris tui. Constat ex hoc loco, hoc legale: fuisse ante legem seruatum, de semine fratri suscitando: sicut & multa alia. Et quod sequitur.

Affinitatem contrahere cum ea, aut accipere eam in vxore. Significatio propria verbi [iabam] non plenè nota est. Videtur tamen significare cognatam accipere, aut cognationem facere. Vnde [iabam] .i. cognatus Deut. 21. Renuit [iebam] .i. cognatus meus suscitare fratri suo nomē. Possit etiam verti.

Sororiam eam effice. Quoniam Ruth primo habetur. [Ecce reuerfa est [iechimtech] id est, soror tua, vbi non tam bene quadrare videtur cognata. Non tamen prohibeo cognatam vertere. Indulsi autem Dominus in hoc, desiderio hominum: quia

vidit propensos: ut post mortem suam, similem sibi relinquerent: qui eorum gereret personam: & cum mortuus re vera esset, mortuus non reputaretur, sed viuus.

Surge, fac semen fratri tuo. Id est, quod pro fratre tuo stare videatur: & accipitur semen pro prole: ac si dicat. Stare fac filium eius pro patre, qui licet tuus sit, reputabitur tamen: cum natus sit in fundo eius, nempe in vxore.

Quoniam non sibi erit semen, id est, non reputabitur filius eius, sed fratris.

Cum ingrederetur ad vxorem fratris sui, id est, cum eam carnaliter cognosceret. Corruptere faciebat terram. Sic est in Hebræo: & locus est utcumque difficilis qualiter, scilicet, ite terram destrueret, vel corrumperet. Verbum [sachar] ignotum utcumque est Hebræis, ex locis tamen, quibus verbum ponitur, videtur significare destruere, & dissoluere: de cuius significatione abundè diximus Gene. 6. Variæ sunt hic expositiones. Quidam vertunt eum corruptisse terram: quoniam impediēbat generationem, qua deficiente, terra corrumpitur. Sed sensus iste, non multum aridet: & idèd communis amplectendus est: quòd videlicet ite, ut Iudæi dicunt, dum ingrederetur ad vxorem fratris sui, in vase coibat: sed cum semen erat emittendum, fundebat illud foras, scilicet, super terram, & vocat hoc destruere terram, id est, polluere, & scædare, quod quædam corruptio terræ sit. Aut causa est, quòd destruat à Domino. Nam supra 6. cap. dicitur, Deum vidisse terram esse corruptam, aut destructam, & tibi diximus, corrupta erat foedissimis commixtionibus. Possemus etiam dicere eum corruptisse terram, aut se in terra, quòd ante ingressum ad vxorem fratris, deiciebat se super terram, quasi concumbens, & super terram fundebat semen: ut postea in vase vxoris non posset seminare: & sic scædabat terram, quem sensum cæteris arbitror præponendum: & sic vertendum puto.

Et cum ingrederetur ad vxorem fratris sui corruptere faciebat, aut corrumpebat, id est, scædabat suo semine terram, ne daret semen fratri suo, id est, potius semen terræ dabat, quam fratri suo.

Et consolatus est Iehudah. Verbum [nacham] ut iam diximus, pœnitere significat: vnde verti posset, & pœnituit, scilicet, Iehudam luctus, & doloris.

In (Timhatub). Fuit olim [Tinnar] ciuitas maxima in monte Ephraim sita contra Septentrionalē plagam Iehudah, cuius ager, etiā Tinnat dictus est, in quo erat Iath saltus, in quo Samson Leonem occidit.

Operuit se velamine. Putarem esse velamen lineum, aut sericeum, quo vtuntur feminae Orientales, & etiam Italæ, quando domum egrediuntur, quod caput, & medium corpus tegit, quo super omnes alias vestes vtuntur, Nostræ pallia nigra, quæ totum corpus tegunt, portant, cum exeunt. Aliqui peplum vertunt [quod authore Suida] est ætium vestimentum. De dictione [iaiph] iam supra 24. cap. diximus.

Et muouit se. Non libenter hic verto inuoluit se, quia iam dixerat operuit se velo, tum quia inuenio verbum [alaph] in tribus scripturæ locis significare arefcere, aut incallescere. Primum Ionæ 4. vbi dicitur percussit Sol super caput Ionæ [vatithalaph] id est, & aruit, seu siccabatur. 2. Hamos 8. cap. quo loco habetur. In die illa, tichalaphnah, id est, arefcient virgines pulchræ, & iuvenes siccæ, tertio Ezech. 31. quid de rege Assur, aut Aegypti loquens dicit.

Prohi-

Prohibuit flumina eius, & prohibita sunt aquae multae, & tenebescere feci super eum Lebanon, & omnia ligna agri, vlp. i. aruerunt, seu exsiccata sunt. Ex quibus coniectura magna est, verbum significare arefcere, exsiccari. Sed sunt alij tres loci in scriptura, in quibus haec significatio non videtur quadrare, scilicet, Isaia 41. vbi habetur. Filij tui defecerunt, dormierunt in capite omnium platearum: sicut bos syluestris in reti: vbi ponitur hoc verbum in loco, quo nostri aliquando vertunt, defecerunt: nonnunquam lassati sunt. Sed si quis recte aspiciat, videbit, quod prior significatio etiam hic conueniat, si veritas. Filij tui, vlp. i. aruerunt, aut astituerunt, iacuerunt in capite omnium platearum, scilicet, expositi ardoribus Solis. Illud etiam Cantic. 5. vbi dicitur. Venter eius: vt candidum [ebur] obductum saphyris: in quo loco ponitur participium huius radicis. [meulephet] posset verti. Ardens saphyris, aut inflamatus saphyris: quod dicitur propter splendorem saphyris: ac si dicat. Splendens saphyris. Quod autem huiusmodi splendores dicantur inflammationes, constat ex significatione [vrim] quod flammam significat: & ponitur pro splendore lapidum preciosorum: vt suo loco dicemus. Hic autem verti potest. Operuit se velamine, aut cum veamine, & strinxit se. illo velamine. Apud nos enim cum foemina vult non cognoscere, stringit oportorium, quod super caput habet circa os, aut super faciem, & sic occultat se. Secundò, posset verti. Et incalcauit. scilicet, & sedit in ostio, seu apertura fontium pro fontis. Na quia astituat, sedit iuxta fontem: & per ostium, seu apertionem fontis, intelligo canale, seu aquae ductum ipsius fontis. Et si, hanaiim, hic fontem significat, indubiè verendum est, & caluit, seu siccata est. f. Solis ardore. & idè iuxta canalem fontis sedebat. Res tamen adhuc mihi dubia est, cum autem nactus fuero coniecturas certiores propriae significationis, indicabo tibi.

Et sedit in ostio [henaiim] quod est super viam [tinna- 40 rab.] Difficilis utique intellectu est locus iste: & tribus modis à nostris redditur. Sanctes in sua priori editione, arbitratu nomen proprium loci, sed quia additur in ostio, non videtur multum expositio conuenire: nisi sit sensus. Sedit in ostio, id est, ingressu illius loci, henaiim, & dicendum est locum fuisse clausum. Alij putant, ibi, henaiim, significare oculos: vertentes. Sedit in apertione oculorum, id est, in publico loco, qui omnium aspectibus peruius erat, aut melius. Sedit in ostio 50 oculorum. i. in loco, à quo magna pars illius terrae videri poterat: vbi oculi aperiuntur versus omnem partem, ac si dicat. Sedit in apertione oculorum, id est, in loco in quo oculi versus omnem partem poterant aperiri. Neque ista expositio reiicienda est. Si [henaiim] hic oculos: [vt iam diximus] significat. Si autem dictio henaiim, significet fontem, tunc sensus est. Sedit in apertione fontium. i. in riuulo, seu canali ipsius fontis, aut in principio aquae ductus, per quem fontis aqua decurrebat aut melius. Sedit in ostio fontium. i. in porta, qua erat ingressus ad fontem. Solent enim fontes esse clausi ne immunditia turbentur, aut bestiae bibant, & habere ostium per quod est ingressus ad eos. Et vt iam admonuimus, iste est sensus literae, si verbum [halaph] significat incallescere, seu astituari. Arbitror tamen posteriorem sensum esse literae germanum. Rationem in regulis reddimus, quare [hen] & fontem, & oculum significat, quod fons cum

egreditur: formam oculi habeat, aut quod oculus, quidam sit fons, à quo lachrymae quasi aquae fontem egrediuntur.

Putat meretricem, quomans operucrat facie suam.

Dum Venetiis agerem, meminisse me vidisse meretrices incedere per urbem: operata facie, nigro velo, & forsitan tunc temporis mos erat sic meretrices faciem operire, & tunc quod dictum est Thamar operuisse se velo, intelligendum esset de huiusmodi velo quo meretrices faciem occultare solebant.

Da quaeso, aut nunc ingrediar ad te, id est, concede, praebere assensum. Diximus de significatione verbi [habah] id est, dare, supra capite 11. vide ibi si placet.

Si dederis arabonem vsquequo mittas, aut [vt Hebraicè habetur] vsque ad mittere tuum.] Verbum, harab, vt primo huius libri cap. diximus, significat proprie ligare, obligare, coniungere: vt patet infra 44. vbi dicit. Iehudah seruus tuus, harab, id est, obligauit se pro puero: aut fide iussit. Nos vocamus [Fiar] .i. fidem pro aliquo dare. Inde, arabon, id est, pignus, quod quasi fide iubeat pro domino suo, aut obliget eum, & fortè ab Arrabon Latini verbum subarrare deriuarunt: hoc nomen quemadmodum multa alia ab Hebraeis mutuantes.

Anulum tuum, amictum tuum, & baculum tuum, quod est in manu tua. Dictio Hebraica [chotam] quae anulum vertimus, est à chatam, quod est claudere, & sigillare, quod sigillo claudantur literae. Deut. 32. Nonne haec recondita sunt apud me: & chatam. i. clausa, aut sigillata in thesauris meis? Et Iob. 14. chatam. i. clausa est, aut sigillata, ligamine fortis praeruaricatio mea. Inde est, chotam, id est, anulus sigillum: à claudendo, vel sigillando. Est enim anulus clausus, & claudit digitum, & literas. Sequens verò dictio, scilicet, patil. i. tegumentum. non plene constat, quid significet, ex coniecturis tamen: vt iam superius cap. 30. diximus, videtur significare inuolucrum, aut inuolutum quid: sicut patil inuolutum, & tortuosum esse: vt ibi multis exemplis monstrauius. Videtur ergo, patil, significare inuolutum, quo aliquid inuoluitur, & meo iudicio, significat pannum quo caput inuoluitur. Non tamen sum longè ab hoc, quod putem significare ligamen quo aliquid ligatur: vt diximus, dictio significat inuolutum quid. Secundò, quia infra hoc eodem capite ponitur in plurali numero: cum dicit Thamar. Agnosce quare cuius sit anulus, ve, apertilim. i. & inuolucra, seu capitergia sic dicta, quia ex duobus, aut multis tortis filis fiunt. Si ergo significat pannum, seu inuolucrum capitis, dicitur, petilim, propter duas extremitates, quibus ligatur caput. Dictio enim, patil, Numeri 19. videtur operculum significare. Nam ibi dicitur. Omne vas apertum, super quo non est coniunctum, aut coniunctio, patil. i. inuolucrum aut ligaminis super eo, immundum erit. Vbi etiam verti posset, coniunctio panni. Dicitur enim panus tortum quid, quod ex multis tortis filis fiat. Exod. verò 28. tortum filum significat, & Iudic. 16. vbi de Samfone dicitur quod funes quibus erat ligatus ruperit, quemadmodum rumpitur [petil] id est, filum stupae. Ex quibus omnibus colligo dictionem significare filum tortum, aut pannum ex huiusmodi filis contextum, vel quid inuolutum. Quare meo iudicio, hic significat, aut pannum quo caput inuoluitur, vt diximus, aut ligamen ex tortis filis conflatum fortè cingulum. Vtuntur enim homines aliquando cingulo

Escendit Iehudab à fratribus suis, & declinauit.] Homini multum prodesse no- uimus, esse infidelium consortio. Nam licet fratres isti iniusti essent, non tamen defuerunt inter eos, qui alios à tanto facinore, scilicet, fraticidio retraherent: & Iudas, qui nuper alios à peccato auerterat homicidij, hic à fratribus recedens, alienigenam coniungit sibi. Sic de Samfone legimus.

Accipit Iehudab uxorem filio suo.] Discant hic filij expectare parentes [qui melius mores foeminarum norunt] deligere sibi uxores: non ipsi ignari accipiant, quod supra de Abrahamo annotauimus, qui Isaac filio suo uxorem delegit.

Erat Herprimogenitus Iuda malus, in oculis Domini.] Audiant haec qui foedis congressibus, & commixtionibus sese polluunt, maxime qui uxores habent: quibus non bene vtuntur. Et quam seuerè castiget Dominus, quos viderit iniurios esse naturae.

Suscita fratri semen.] Docemur hic curare quae sunt fratrum nostrorum, praesertim defunctorum, qui obliuioni traditi esse videntur, & qualiter pius pater, postquam hominem mortis sententia damnarat, voluit alia via diuturnum, aut perpetuum facere. Hinc natura docente, homines nomina sua filiis imponere consueuerunt: vt qui in se viuere nequeunt, in filiis viuere: vt hac pia fraude, aliorum oculos deciperent, hinc Ecclesiasticus habet. Mortuus est pater, & quasi non sit mortuus. Inde etiam cognati beati Ioannis, eum nomine patris sui Zachariam vocabant. Sed non permittit Dominus: vt homines nomina rebus, quibus ipse ad suum ministerium vtitur: imponant.

Cognouit Onam non ei fore semen.] Omnia turbat priuatus amor. Sed qui non curat aliena, perdit propria. Nam, quia iste noluit fratri filium gignere, propriis destitutus est. Vbi similiter expende, quae mala sibi homines faciant, ne aliis bona facere contingat. Quoties contingit, rem propriam apud eum qui eam noluit accommodare, perire. Et aduerte etiam quam graue crimen apud Deum sit, molli- riei foeditas.

Mane vidua.] Non sunt omittenda diuina praecpta, ad damna temporalia vitanda, quoniam qui haec faciunt, maiora incurrunt. Audis etiam, quam vindictina sit foemina, & qualiter nihil horreat, vt suam expleat voluptatem.

In domo patris tui.] Nullibi vidua securior est, quam in domo patris, & putarem illius temporis consuetudinem fuisse, iuniores viduas, post viro- rum obitum, in domum patrum remitti. Nunc vero liberè viuere volunt: & sinuntur.

Ipsa, & Chirach amicus eius.] Nihil melius in tristitiis, amicorum societate, sed hoc malum in magnis amicis inuenitur, quod non solum bona consulunt, sed & mala permittunt: vt patet de Ionadah, & Annon filio Dauid secundo Samuelis.

Operuit se velamine.] Nihil est, quod non aufit foemina libidine tacta.

Viderat, quod creuisset Selah.] Cuius suum negatur, necesse est, vt sibi ipsi ius dicat si potest.

Declinauit ad eam.] Ecce quid mali faciat occasio peccandi, & qualiter consulendum est viduis: qui continere nequeunt, uxores accipere, aut maritos, ne foedo concubitu polluantur.

Da quaeso, ingrediar ad te.] Ostendit locus iste, neque meretricibus

gulo ex tortis filis contextis, & forsitan hac de causa ponitur in plurali: & ex hoc discas quam bene Hebraei norunt significationes nominum, & verborum Hebraicorum. In loco enim quem ex numeris citauimus, quidam eorum vertunt fructum panni, vt diximus. Alij pallium: vt habet Thargum. Hieronymus hic armillam vertit.

Remouit velum suum, scilicet, meretricium, vt iam diximus, quod operiebat faciem eius.

Vbi est meretrix illa?] Dicitur tam nostri, quam Hebraei verbum [chadas] tria significare, scilicet, sanctificare, praeparare, & immundum esse. Sed re vera verbum proprie separare significat: sanctificare autem, quod quae sanctificabantur, separarentur ab usibus prophanis, & cultui Dei manciparentur. Significat verò immundum esse, quod etià immunda separari solebant: vt patet de leprosis semini- fluis, & aliis immunda tangentibus. Vnde meretrix dicitur hic [chedessah] .i. separata: quod separaretur à ciuitatibus, & maneret in loco semoto. Vbi etiam ipsi vertunt praeparare: vt Mich. 3. [Vchidessu] .i. & praeparabunt aduersus illum praerium, tu melius veritas. Et separabunt. f. homines aduersus illum in praerium. Sic illud Ioel. 1. [chedessu] .i. praeparate ieiunium [quod vulgatus vertit] sanctificate. Optimè veritas. Separate ieiunium. i. homines ab immunditiis: vt rectè possint ieiunare. Diximus de hoc verbo capite primo huius libri. Posset ergo hic verti. Vbi separata illa? id est meretrix.

In fontibus super viam, id est, quae erat in ostio fontium, aut in oculis, seu in loco, quo multa loca videri possunt?

Producite eam, & comburatur.] Ex hoc loco videtur, quod habuerit Iudas gubernationem loci illius: vt posset praecipere comburere hominem, & saluare. Ex quo loco coniecturari licebit: Iehudae prudentiam, qui etiam inter gentes ius dicebat.

Cognosce quaeso, cuius sit anulus.] Melius, Ad quae, scilicet, pertineat anulus: & inuoluciones, aut cinguli, aut panni: vt diximus.

Fuit cum pareret, dedit manum, scilicet, alter eorum. Ligauit super manum eius cocinnum.] Meo iudicio, [sani] non est à [sen] quod est dens, & [ebur] sed à [sanah] quod est duplicare, iterare, & significat aut duplicatum colorem, aut duplicatum filum: & per duplicatum colorem intelligo, intensum valde, magis tamen mihi aridet secunda significatio: vt, scilicet duplicatum filum significet, quae significatio constat ex eo, quod dicitur Prouerb. 31. Omnis domus eius induta [sanim] .i. duplicibus, f. vestibus. Sic illud 2. Samuel. 1. qui induere faciebat nos duplicatis. f. vestibus potius, quam coccinæis. Vnde verti posset. Et ligauit super manum eius, duplicatum, scilicet, filum, & mihi videtur germanior lectio.

Quid diuifisti super te diuisionem.] Nostri exponit. Quare rupisti secundinam. i. pelliculam, qua foetus in vtero matris inuoluitur: vt. f. prior egredereris. Verbum [paras] significat proprie diuidere, & multiplicare, quod ea quae diuiduntur, multiplicentur: vt 2. Sam. 5. [paras] id est, diuifit Dominus inimicos meos. Aliqui legunt: neque malè. Quare diuifisti? Super te, subaudi, erit diuifio, sed prior lectio simplicior est. f. quare diuifisti diuisionem, quae erat super te? Sonat [zerah] ortum: & puto nominis rationem esse, quod prius fuerit ortus, vel quod ortu saltem manus, fratrem praecesserit.

meretricibus esse inferendam vim ad concubitum.

Non nouerat, quod nurus esset.] Excusar Scriptura quoad potest peccata sanctorum.

Quid dabis mihi?] Iustam esse corporis mercedem, quæ datur meretricibus, locus iste ostendit.

Dabis harabonem.] Docet hominem securum se reddere pignore, cum de veritate promittentis diffidit.

Misce hadum.] Omnibus personis fides seruanda est.

Capiat sibi: ne simus contemptui.] Admonemur hic, non debere multam inquisitionem facere, vbi honor, & fama periclitantur: maximè in rebus carnis: & potius multa temporalia perdenda sunt, quam vt homo veniat in opprobrium, quod multi Prælati religiosorum parum curant, qui dum exactè quærere volunt quædam semiocculata, pluribus faciunt manifesta.

Fornicata est Thamar nurus tua.] Mirū valde, quod pœna mortis tam horrendæ: vidua fornicata ple-
tetur illo tempore. Putarem tamen hanc reputari coniugatam, cuius vir, ad eam quodammodo erat obligatus.

Agnosce, cuius sit sigillum.] Putant multi sua peccata occulta esse, quæ tamen suo tempore auctorem subindicant. Vbi tu simul aduerte, qualiter qui in alios sæuiunt peccatores: cum sese reos intelligunt, mitius iudicant, quemadmodum de Dauid legimus, qui tam seuerè voluit diuitem pauperis ouis occisorem punire, ignorans aduersum se tulisse
sententiam mortis.

Iustior me tu.] Considera hic veritatem sanctorū Patrum. Poterat ille negare pignora esse sua, & noluit: & ultra hoc fatetur ingenuè iniustitiam suam. Vbi discant parentes non deuinere nuptias filiis, & filiabus nubilibus, ne in fœdiores concubitus prolabantur.

Non addidit cognoscere eam.] Cauenda est valde peccatum iteratio. Hinc etiam illa lex postmodum sancita, ne focer cognosceret nurus suam.

Iste egredietur prior.] Vult Dominus ostendere, nō pendere ex arbitrio nostro, quis sit primogenitus, sed ex voluntate eius.

CAPITIS XXXIX. AD LITERAM, ANNOTATIONES.

L*it vir proficere faciens.*] Significatio verbi (salach) non est plenè nota Hebræis, & nostris: ex coniecturis tamè apparet, quod significet proficere, ultra ire, & transire, vt 2. Samuel. 10. (Vesalechu) & transferunt Iarden. & 1. Sam. 10. (Vesalechah). i. transibit super te spiritus Domini, seu præibit te spiritus Domini. Diximus de significatione huius verbi supra 24 & 22. nondum tamè intellectus meus omnino in hac significatione, quic scit. Sic infra. Omne quod ipse faciebat Dominus proficere faciebat, in manu eius. Nos cum hominè proficere, & prosperari videmus, dicimus (tudo lha vai a diante).

Et præposuit eum super domum suam.] Verbum (pachad) vt aliàs diximus, significat propriè numerare, & recordari: quod ille qui recordatur videatur multa numerare, vt recorderet alicuius, aut quia numerare, sit quodam reminisci. Sunt tamen aliquot loci in Scriptura, in quibus magis quadrat præficere, præponere, quàm recordari, aut numerare: sicut hic, & Iob 34. vbi dicitur. Quæ (pachad) id est, præfecit super se, super terram? Posset tamen recentia propria significatione hic verti. Qui recor-

dari fecit eum super domum suam. i. fecit quod ipse esset memor omnium quæ erant in domo sua: & omnibus numeratis tradidit ei cuncta. Sic quod infra dicitur. Et fuit ex tunc quo recordari fecit eum domus suæ. i. quo curam domus illi commisit, Aut ex tunc quo illum domui suæ præfecit.

Benedixit domui Aegyptij, propter Ioseph, Aut in reuolutione Ioseph.] id est, dum Ioseph reuolueret, quæ erant in domo eius: aut ad circuitum, Ioseph. Nam Galal voluere, & reuoluere significat. In multis tamen locis videtur [galal] significare propter, vt Deut. 18. supra 12. & 30. Per benedictionem autem intelligit beneficentiam: qua Dominus illi benefecit.

Et non cognouit cum eo quicquam, sed aut nisi panem, quem ipse comedeat.] Variè tam nostris, quàm Hebræi, hunc locum reddunt: cum eo iudicio sensus non sit obscurus. Aben Ezra sic vertit. Non discernebat cum eo quicquam, nisi panem. i. omnia illis, communia erant, nisi quod Dominus in cibo non communicabat cum eo, quoniam non licebat Aegyptiis comedere cum Iudæis: vt infra dicitur. Alij ad Ioseph verbum referentes, vertunt. Non cognouit, scilicet, Ioseph cum domino suo, nisi panem, id est, nihil præter siccum panem: in domo Aegyptij comedeat. Expositio indigna relatu est. Quidam, quod non haberet cum eo quicquam rationis. Sed simplex, & germanus literæ sensus est, quod Dominus Ioseph, de rebus suis nihil cognoscebat, nisi panem quem comedeat: ac si dicat. Ioseph cuncta curante: Dominus non curabat nisi comedere, & bibere, aut nihil eorum, quæ possidebat nouerat, nisi solum panem. i. cibum, seu comedere, & bibere. Nam hoc solum quærebat. An cibus ad comedendum esset paratus necne: & hunc sensum, contextus approbat. Nam antea dictum est: quod dominus constituerat eum super domum suam, & omnia quæ habebat tradiderat in manu eius, vt scilicet, ipse de cætero ea curaret, & dominus ipse vacaret ab huiusmodi curis. Infra etiam dicit heræ suæ Ioseph. Ecce dominus meus, non cognouit mecum, quid, scilicet, sit in domo, & omne quod est illi, dedit in manu mea. Vbi præcedens textus locum explicare videtur.

Fuit pulcher forma, id est, lineamētis.] Nam (taar) est formare, describere, signare: & putarem hic significare colorem, seu colores aptos: vt, scilicet, rubens esset suo loco, & candidus suis, vnde resultabat quod esset visu pulcher.

Non est maior me, in domo ista, aut eleuatiore loquitur de conseruis. Quomodo faciam malum magnum hoc, scilicet, aduersus herum, & peccabo in Deum. Duos timebat offendere, scilicet, herum, & Deum.

Cum loqueretur ipsa ad Ioseph dietim.] Hebraicè est (Die) & (die) id est, singulis diebus.

Vt iaceret apud eam: vt esset cum ea.] Duo dicit textus, quod, scilicet, Ioseph noluit cum ea accumbere: & quod noluit cum ea esse. Vitabat enim quantum poterat, esse in loco, in quo illa erat: vt illi auferret peccandi occasionem. Aut noluit acquiescere vt iaceret iuxta eam, neque vt esset cum ea, aut in lecto, aut in eadem domo.

Et fuit secundum diem hanc, id est, sicut omni die solebat, vt. s. Ioseph intraret ad faciendum opus suum. Aut fuit secundum diem hanc, qua ipsa eum sollicitare solebat: & per opus intellige opus quod illi erat faciendum, aut quod facere solebat.

Vocauit viros, aut, clamaui ad viros domus sue.] Nā infra

infra dicit. Et clamaui voce magna.

Vt illuderet in nos, seu nobis.] Diximus abundè, de significatione verbi (sachach) supra 21. ibi vide.

In domum carceris.] Dicitio (sahar) rotundum significat: vnde videtur, quod domus carcerum illo tempore essent rotundæ, & hoc manifestè habetur ex capite sequenti vbi puteus vocatur. Cantico 7. Venter tuus crater (halahar) id est, rotundus. Et quod sequitur.

Et dedit eum in domum carceris: in qua incarcerati, regis tenentur.] Coniecturam nonnullam præbet textus, quod iste esset princeps Laniorum, seu ple-tendorum: qui, quos volebat incarcerabat. Et per victos Regis intellige eos, quos rex includi præcipiebat.

Inclinauit ad eum misericordiam, scilicet, Deus Dedit gratiam suam Deus in oculis principis domus carceris: vt, scilicet, bono aspectu aspiceret Ioseph.

Omnia quæ faciebant ipsi, scilicet, vincti ipse. s. Ioseph faciebat, ipse omnia quæ vincti faciebant: fiebant ex imperio Ioseph. Aut omnia quæ ipsi erant facturi, id est, necessaria illis faciebat Ioseph.

Neque princeps domus carceris videbat quicquam, ex his quæ erant in manu eius.] Hebraicè sic habetur. Nō princeps domus carceris videbat omnia, quicquam in manu eius: & posset negatio præcedens subintelligi, scilicet, neque quicquam, scilicet, erat in manu eius. s. principis: ac si dicat. Nihil videbat, neque habebat quicquam in sua potestate, cunctis Ioseph traditis: & ratio subditur.

Quia Deus erat cum Ioseph. Nam quod ipse, scilicet, Ioseph faciebat, Dominus proficere faciebat, seu ultra transire faciebat, quod est proficere.

CAP. XXXIX. AD MORES ANNOTATIO.

E*mit eum Potiphar princeps, aut custos Parboh.*] Cum Dominus parat iustis tationes: statim parat quæ leuiter eos excipiant, quemadmodū parauit Ionæ belluam marinam, quæ eū deglutiret, sed non deuoraret. De iustis in Psal. scriptum est: quod dedit Dominus eos, in misericordias, in conspectu omnium qui ceperant eos.

Fuit Dominus cum Ioseph.] Quocumque pergat iustus, Dominus eum concomitatur. Si (inquit Sanctus) ambulauero in medio umbræ mortis non timebo mala, quoniam tu mecum es. Qui venditum iustum non dereliquit, sed cum eo descendit in foueam, donec afferret illi sceptrum regni.

Vidit dominus eius, quod Deus esset cum eo.] Facile cognoscitur homo, in quo est Deus. Nihil est in iusto, quod Deū adesse non ostendat. Ostendunt oculi, os, manus, pedes, & cætera membra, quemadmodū in impio: absentia Dei cuncta proclamant. Ex confusione enim (vt dicit Apostolus) Deum abesse malis ostenditur, quemadmodum ex ordine præsentia Dei in bonis.

Omnia quæ faciebat dominus prosperabat.] Non solum iustis, sed etiam rebus eorū Deus adest, & cuncta eorum, secundat.

Præposuit eum domui sue.] Audis ad quid dominus suos, seruos esse permittat: vt ex seruis dominos faciat. Similiter quid valeat bonus seruus.

Omnia sua dedit in manu eius.] Idem enim est, tua iusto tradere, ac si Deo ipse tradidisses.

Ex quo eum præposuit domui sue, benedixit Deus omnibus quæ erant ei.] Non crescunt vel augentur opes in manu impiorum: quare si ditari cupias: iustis eas

tradas necesse est. Vbi simul expende, quid utilitatis sit iustū domi habere. Sic ad ingressum Iacob, Laban faretur se à Domino benedictum. Sunt manus iusti manus Dei, vt sicut quæ Deus manibus tangit, augentur, ita & quæ iusti tractant.

In domo & in agro: vt scias quàm latè diffunditur benedictio iusti.

Reliquit omnia sua in manu Ioseph.] Docentur hic domini fidere bonis seruis.

Leuauit vxor domini oculos suos in Ioseph.] Audis quid valeat honestas in fœmina. Nam quandiu hæc oculos habuit demissos, non peccauit: cum verò leuauit scandalum passa est. Et simul aduerte, quantum profit ad honestatem, oculos deicere.

Dormi mecum.] Mirum valde est, quod sic apud fœminas ceciderit omnis pudor, vt non expectaret ista rogari, sed inuitet.

Ecce dominus non cognouit mecum.] Docet iuuenis iste pudicitia speculum, qualiter nos cum inuitantibus ad vitia habere debeamus. Nullo enim modo suadenti assentiendum est: sed è contra, persuadendus sua for bonis verbis & rationibus, vt desistat: qui si vim inferre voluerit, palliū potius in manu eius relinquendum est, & cuncta mala ferenda, quàm in vitia prolabendum. Similiter proposuit beneficia Domini in se collocata. Vbi tu aduerte, non esse malum pro bono reddendum.

Quomodo faciam malum grande.] Hoc malum peccatores, dum peccare volunt habent, quod cum peccare cupiunt peccatum attenuat, iusti verò omnes eius neruos extēdunt: & tam graue & magnum faciunt: vt vires eorū omnino excedat: & sic dimittant, nec se posse, aut scire facere fatentur. Excedit enim iustorum vires peccatum. Mirum valde est considerare quantum potest iustus in bonis, quàm parum in malis Peccatores verò potētissimi ad mala sunt, debiles verò ad bona. Similiter licet iusti optime sciant bona facere, mala verò facere se nescire fatentur. Neque obicit ei, Timeo videri, aut peccatum meum sciri: sed quod sit contra Deum obiecat, vt nos doceat, non dimittere peccata, timore pœne alicuius: sed Dei.

Cum loqueretur ad eum dietim.] Importuna res mulier in desideriis suis, vt quæ hominè non sinat quiescere nisi concedat quæ poscit. Exemplo tibi sit Dalilah quæ precibus suis importunis, Samsonem deiecit, sed non quandiu cum eo fuit Deus: Cū quo simul aduerte iuuenis constantiam, quam importuna mulier vincere nequiuit.

Non erat quisquam ex viris domus domi.] Quis mihi daret, vt sic iusti scirent tempus captare ad opera virtutis, quemadmodū vitiosi & peccatores ad peccata sua. De Iuda traditore legimus, quæsisse oportunitatem, quomodo Christum opportunè traderet. Sancti vix sciunt tempus opportunum ad bona opera quærere.

Reliquit vestimentum.] Ne relinqueret pudicitiam, adduxit nobis virum Hebraum.] Mirabilis malitiæ artifex fœmina. Quæ vim intulit, & iniuria fuit: conqueritur, qui autem damna patitur, tacet, Neque peccatum saltem semel excusat. Solent qui nimium innocentes sunt, tacere, & malunt se reos æstimari, quàm causam suam defendere. Sic fecit illa pudicissima Susanna fœmina. Sperant enim suam causam à Deo defendi, qui cum innocentes sint, tacent.

Retinuit vestimentum apud se.] Si pudica esset, absconderet opprobrium suum: sed quia diuulgat, se ipsam reā constituit. Docemur hic nō esse peccandū

cuiuscunque metu. Puto eam sapius iuueni periculum mortis, si non acquiesceret, comminatum, sed ille magis periculum diuinæ offensionis curauit, quam vitæ.

Secundum hæc fecit mihi seruus tuus. Peccatum serui, in maritum, qui emerat, impingit: quemadmodum Adam vxoris peccatum in Deum, qui dederat vxorem, retulit.

Iratus est furor eius. Voluit Dominus, huius impudicæ fœminæ technas ostendere: vt de cetero sint cauti viri, & sciant non in omnibus vxori fidem esse adhibendam.

Posuit eum in domo carceris. Audis iusti patiētiā, & qualiter ream non prodir, sed mauult talia sustinere, quam peccatum eius detegere: vt sciamus, quam curanda sit proximi fama. Sic sancta fœmina Susanna apud Daniele 13.

Fuit Dominus cum Ioseph. Quemadmodum fuerat cum eo, in venditione: ita & in vinculis nunc. Et si Dominus iustum nusquā deserat, maximè tamen in malis illi adest: ne manus suas propter mala, quæ patitur, ad malum extēdat. Et hic collige quid fidelitas valeat, vt quemadmodum prius herus omnia sua illi tradiderat, ita & nunc princeps carceris. Vnde merito sapiens consulit, fidelem seruum, esse diligendum sicut animam.

CAP. XL. AD LITERAM, ANNOTATIONES.

P*istor.* Verbum (aphah) significat coquere: siue sint carnes, siue panes. Hic videtur (opheh) significare coquum, aut pistorem. Supra 19. Et azima (aphah) id est, coxit azima. Sed ita tim explicatur, quod isti fuerunt principes pincerarum & pistorum.

Iratus est Parhoh. Verbum (chafaph) significat ferbere ira, non qualitercunque irasci.

Contra duos eunuchos. Melius custodes, vt iam diximus.

Dedit illos in custodiam domus principis Laniorum. Multos fuisse Laniorum principes. Similiter custodem carceris fuisse vnum ex eis: sequentia probant.

Et proposuit princeps Laniorum Ioseph, illis: aut numerauit eos Ioseph, scilicet vinētos. Solent enim numerari, quæ alterius custodiæ traduntur. Non enim bene cohærent, vt præposuerit eum illis, & quod ministraret eis: vt, scilicet, esset præpositus, & minister, sed dicitur quod præposuit eum eis, vt custodiret, sed quia iuuenis vt ministraret.

Vnusquisque, aut vir secundum interpretationē somnij sui. i. conformem interpretationi suæ, qua postea Ioseph interpretatus est: Aut secundū interpretationem suam. i. secundū veritatem interpretationis sue.

Erant turbati. Dicunt Hebræi verbum (Zaaph) significare irasci, turbati, dolore affici, & macie: sed turbare, videtur congruere omnibus locis quibus verbum ponitur, aut commoueri & mutari. Vnde (azeph). i. turbatio Ionē 1. Et stetit mare (mirapho) i. à turbatione sua. Sic & hic, Ecce ipsi turbati, aut cōmoti Dan. 1. Et si viderit vultus vestros, zoaphim, i. magis mutatos, quam aliorum puerorū. Vnde indubiè dicendum est: verbum significare commoueri, mutari, & turbati, siue huiusmodi commotio, seu mutatio sit in animo, vt in iratis apparet, siue in vultu, mutando vultus colorem. Isti autem erant turbati vultu, seu colore vultus, in alium.

Quare facies vestra mala hodie, id est, ipsæ præ se fe-

runt morbum. Erant enim (vt diximus) mutata in pallorem: ac si infirmi essent. Vt; hodie Castellani vocant infirmos, malos (Estia malo). i. infirmatur.

Nunquid non Dei interpretatio est, id est, ex diuina reuelatione pendent, aut ex Deo est veritas somnij, quod scilicet, verificetur vel non.

Narrate mihi. Hic (sapar) significat narrare: inuenitur etiā significare numerare, vt aliās diximus.

Me somniantē, Hebraicè, *Erant in somnio meo,* & ecce vitis antem. Sumitur autē hic vitis, non pro palmitē, sed pro matre, à qua palmites prodeunt: quia sequitur in qua, scilicet, vite, erant tres rami, id est, palmites. verbum (saraq) propriè significat complecti, circumdare, Thren. 1. (sitorgum) id est, circumdabant se super collum meum: & Job 4. Nerui testicularum eius (Iessoragu) id est, perplexi sunt. Hinc, faris, id est, palmes, sic à complectendo, seu à complexando, seu circumdando dictus. Sunt enim palmites complexu, & eis caput coronamus: factis ex eis circulis.

Et ipsa, scilicet vitis: sicut pullulans, aut germinans, Hæc enim duo verbum, parach, significare videtur. Quidam addunt florere, sed non placet.

Ascendit flos eius. Et maturefcere fecerunt, seu decoqui, botri eius vnas. Verbum, bassal, quod maturefcere vertimus, significat propriè coquere, decoquere: & exinde maturefcere, quod matura videantur à sole decocta: aut quia apta ad comedendum, vt cibus decoctus. Dictio, Elchol, id est, botrus, afachal, quod est priuari, aut separare ortum habet: & vocatur sic botrus, quod sit separatus à vite sua, aut quasi separatus, vel quia vitis, eo priuatur, dum scinditur botrus. Significatio tamen verbi propria: non plenè nota est. Videtur tamen significare priuari filiis, maximè ab vberibus pendentibus: quemadmodum à palmitē botri sui: & (vt vno verbo dicatur) significat diuidere filios à matre, à quo veluti botri à palmitē pendent. Vnde Hieron. cap. 42. vertit. Absque liberis me esse fecistis.

Et calix Parhoh. Non propriè meo iudicio (cos) calicè significat, sed vas habens rostrum ad modum falconis aut auis rapacis. Cui rei argumentum est, quod dictio, cos, falconē etiam significat aut aliam auem rapacem, vt patet, P. sal. 102. fui, chechos. i. sicut falco aut nicticorax, in domicilio: nostri vas illud, quod ad modum auis, rostrum habet tortum vocant gomil.

Tres rami, Clarius tres palmites.

Redire faciet te super sedem tuam. Dictio, chanah, significat basim, vel sedem, achum, quod est firmare: inde chanah. i. basis sic à firmitate dicta.

Secundum consuetudinem, aut morem primum. Hebraicè secundum iudicium primum. i. distributionem: & vocat officium distributionem, quod soleant distribui à principibus ministeria in seruos.

Sed recordatus eris mei secundum quod bene tibi fuerit, Hebraicè est.

Quoniam si recordatus fuisti mei tecum, quemadmodū tibi bene fuerit: & facies quaso mecum misericordiam: vt facias mei memoriam apud Parhoh. Et sensus est. Quoniam si memor fuisti mei tecum. i. dum essem tecum, scilicet, hic in carcere. Secundum quod bene tibi fuerit, id est, quando tibi bene fuerit. i. recorderis mei. Ac si dicat, Sicut memor fuisti mei, dum in malo fuisti. i. in carcere, vbi me continuò videbas, ita precor sis mei memor, dum tibi bene fuerit. Et facies mecum misericordiam, qui sensus mihi magis arridet, quoniam vt diximus verbum, Sum, in præterito ponitur, aut quoniam si recordatus

datus fueris mei tecum, id est, apud te, cum tibi bene fuerit: & feceris mecum misericordiam, scio quod facies memoriam mei apud (Parhoh.) Vel aliter. Si recordatus ita fueris mei quemadmodum tibi bene erit: scio quod facies misericordiam mecum memorando me apud Parhoh.

Quoniam posuerunt me in puteo. Constat ex hoc loco carceres fuisse rotundos ad modū puteorum, vt iam diximus.

Ecce tria canistra alba super caput meum. Dictio (sale) id est, canistra ortum habet à (salal) quod est calcare, conculcare, terere, & assuescere. Neque assentior Hebræis dicentibus significare etiam exaltare: quoniam vbi ipsi exaltare vertunt, melius quadrare videtur terere: vt Prouerb. 15. Semita rectorum (selulah) id est trita: vbi nostri vertunt eleuata. Sed magis trita conuenit, vt sit sensus quod via rectorum est trita, in qua. s. nemo errare potest: aut nullus in ea error sit: aut in qua nemo lædatur. Sic Jerem. 18. Via non (selulah) id est, trita assucta: & sic ibi Hieronymus vertit. Idem Isaiæ 57. Et dicit. s. preco (Solu Solu) id est, eleuate eleuate. Melius, terite terite, seu facite tritam viam: in qua viator non lædatur, neque erret. Quod autem terere significet, constat Iere. 50. vbi dicitur (salauah) id est, terite eam, sicut acruos, scilicet, manipulorū. Vnde (sale) significat canistra, quod dum fiunt terantur: vt æqualia sint. Dictio verò sequens. s. (chori) quam Sanctes noster alba vertit, frequentius significat foramen. Vnde quidam vertunt foraminum. i. perforata: & melius meo iudicio. Quod autem dictio etiam albedinem significet constat Danielis 7. vbi dicitur, Vestimenta eius sicut nix (chouar) id est, candida: aut splendida: & candorem canistrorum, aliqui ad vimina decorticata ex quibus fiunt: alij verò ad panes albos, quos in canistris deferebat referunt. Melius tamen ad canistra referendum puto.

Fecit conuiuium. Admonui aliās (mitteh) potius bibale (vt ita dixerim) quam conuiuium significare: (afatah) quod est potare, propinare.

Et leuauit caput principis Pincerarum, id est, leuando seu eleuando summam seruorum suorum, in medio eorum leuauit capita istorum duorum, aut leuauit à carcere, vt in aliis locis multis Scripturæ.

CAP. XL. AD MORVM compositionem.

R*atus Pharao contra principem Pincerarum & Pistorum.* Hoc communiter seruis principū euenire solet, vt propter facilem causam in carcerem detrudantur: & vna hora perdant, quod tota vita sua meruerunt. Varia & iniusta res principis animus: & qui pro re minima hominem lumini euehat & pro nihilo deprimat.

Posuit eos in custodia in qua erat Ioseph. Mirabiles vias Dominus quærit ad liberandos suos à malis, & ad exaltandos eos. Etiam hic nota qualiter in malis & in carcere, voluit honorare seruum suum Dominus, vt ibi esset vinētus Ioseph, vbi Principes vinciri solebāt, vt tolerabilior sit illis probatio. Sic martyres suos voluit pro maiori parte decollari: quæ mors nobilium esse solet, sic Petrum Apostolum sua cruce euexit.

Fuerunt per annum in carcere. Miror cur nostri, cæcos sequantur hic Iudæos: vt pro, per aliquot dies, vt textus habet, vertant per annum: quod iam supra 24. annotauimus, Aduerte hic quam facile

obliuioni tradantur palatini cates, à suis, conferuis, & à principibus: vt tandiu rex reliquerit istos in carcere, neque fuerit qui preces Regi pro eis suaderet.

Somniauerunt somnium. Licet somnia vt plurimū vana sint, nonnunquam tamen aliquid veritatis continent. Cum enim somniaueris, in peccato existens, quod daturus sis pœnas propter illud, nihil periculi est, si fidem somnio adhibeas.

Cur facies vestra commoræ? Cū n videmus aliquid mutationis in amicis, quærenda est causa, & solandi à nobis sunt.

Dei sunt interpretationes. Ideò vani sunt, qui sine Dei reuelatione, somnia interpretari præsumunt.

Hæc est interpretatio. Querunt amages, qui sua prudentia interpretari volunt somnia. Non sic qui à Deo didicerunt: sed statim explicant: vt apud Daniele videbis.

Sicut memor fuisti mei tecum. Hoc malum homines habent, vt solum in præsentia suorum amicorum memorentur: neque solum amicorum, sed & beneficiorum acceptorum. Voluit autem Dominus, quod iste amplius non memoraretur interpretationis: vt sciret, non esse in homine, sed in se fidendum.

Quia furto auferendo furto ablati sunt de terra Hebræorum. Scilicet à fratribus & Ismahelitis, qui optime nouerant eum ablatum. Audis, ni fallor iusti prudentiam, & charitatem: vt neminem velit damnari, neque nominat autores malorum suorum, sed solius innocentia suæ memor est.

Vidit princeps Pistorum, bonum est in alieno capite periculum facere.

Fecit conuiuium omnibus seruis suis. Admonentur hic principes seruos suos nonnunquam inuitare, vt fideles habeant: & numerum eorum habere, eosque sapius numerare, quemadmodum Dominus: Apud Hester legimus Assuerum, eorum præclara gesta legisse: Pharaonem verò hic numerasse.

Redire fecit principem Pincerarum ad pocillationem suam. Non debet principes diu iram aduersus suos tenere, sed facile condonare, & reuocare, si quid iræ impetu malè gesserunt.

CAPITIS XLI. AD LITERAM annotationes.

I*uit post duos annos dierum.* Id est, cōstitutes ex integris diebus. Annus autem perfectus, qui conficitur ex reuolutione Solis ad eundem punctum, nō constat ex integris diebus, sed restant aliquid horæ, quæ quotannis collectæ diem intercalarem pro Sole cōstitunt: & epactas pro Luna. Sed an hæc vera sint, nescio. Lego apud Hebræos fuisse, hebdomadam dierum & hebdomadam annorum, vt patet Leu. 25. & fortè vocabatur annus Iubileus, annus annorum, id est, ex multis annis cōstitans: communis verò annus vocabatur dierum, quoniam ex diebus constabat. Et Hebraicè habetur.

Et fuit à sine duorum annorum dierum. Id est, finitis duobus annis, aut post finem duorum annorum.

Ecce stabat iuxta flumen. significat [Ieor] propriè riuum, vt patet Isaiæ 33. vbi dicitur locus fluuio-rum [Ieorim] id est, riuorum. Et Exod. 8. Super flumina super [Hæiorim] id est, super riuos. Aliquando tamen ponitur pro flumine absolute: vt patet Exo. 7. Hic verò potest pro flumine absolute, & pro riuo accipi: & est sermo de Nilo.

Et pingues carne. Verbum (bara) à quo (bari) significat separare, & etiam creare secundum Hebræos: (bari) verò videtur significare separatū, electum, aut pingue: quod animalia & aues separari soleant, vt impinguentur.

Pascebant in prato. Ab (achot) id est, soror, venit (achu) quod est gramen, seu herba virens: & vocatur (achu). i. soror: propter similitudinem inter herbas eiusdem prati, quæ videntur esse sorores.

Male aspectu. id est, deformes & tenues carne.

Super littus fluuij. Hebraicè super labium fluuij. Vocat Hebraismus labium, littus maris, aut fluminis ripam, quod fit veluti labium.

Ecce septem spica ascendebant in culmo vno. Dictione (Siboleth) id est, spica, varia significat Hebræis. i. alueum, spicam, & (sebil) viam, semitam, & (sobel) pedem, crus, coxam, & allusionem habent omnia hæc adinuicem. Nam dictione propriè significat alueum, à quo multi riui deducuntur, vt patet Psalm. 69. Ne inundet me (siboleth) id est, alueus aquarum. Significat spicam, quod ab ea multitudo aristarum veluti setæ pullulent. (Sechil) verò viam, ex qua multæ semitæ oriuntur, [Sobel] autem pudenda, quod inde multi pili exoriuntur: vt patet Isaia 47. Discooperi, sobel, id est, pudendum tuum. Et quod culmum vertimus, verti potest in canna vna. Vocat enim Hebraismus (culmum) cannam, quod modum cannæ habeat.

Arefacta Orientali. id est, vento Euro, qui segetes exurere videtur. Hamos 4. habes percussit vos (basidaphon) id est, ariditate.

Euigilauit Parhoh. Arbitror (iachats & chuts) eiusdem esse significationis, & significare finire, & euigilare, & potius vtrumque finire, quàm euigilare: cum euigilare nihil sit aliud, quàm somnium finire: vnde hic verti potest. Et finiuit (Parhoh) scilicet somnium, seu euigilauit: & ecce erat somnium: non erat [inquit] vera res, sed somnium.

Contusus est spiritus eius. Verbum [paam] significat contundere, præsertim multiplicatis ictibus, seu vicibus. Inde, paam. i. pes, sic dictus, à contundendo multis vicibus terram, & paanom, tintinnabulum, ab ictibus frequentibus quibus sonat.

Vocauit omnes Magos. Incertum est, quid propriè significet [charton]. Ex hoc loco videtur significare coniectorem somniorum, & sic Hieron. vertit. Alij tamen [genethiacos] significari putant. i. qui ex die natali, fortunam hominis suc cessumque pronuntiant, sequens verò dictione, scilicet [chacham] sapientem significat, quacunque sapientia.

Peccatum meum ego recordari facio hodie. id est, cogor recordari peccati mei: non enim sponte eius recordabatur, aut peccatum meum ad memoriam reduco.

Parhoh iratus est, aut efferbuit. Vir secundum interpretationem suam somniauimus, id est, secundum euentum ab interprete coniectatum.

Me redire fecit, id est, redire prænuuntiauit super sedem meam, aut me redire fecit [Parhoh] super sedem meam, & illum suspendit. i. suspendi iussit, aut suspendendum prædixi.

Currere fecerunt eum de puteo, id est, de carcere, qui [vt diximus] rotundus erat ad modum putei.

Et rasi, scilicet rator, caput eius, scilicet ad munditiam.

Et mutauit, scilicet nuntius, vestes eius, scilicet Ioseph: aut mutari fecit. Verbum, chalaph, vt diximus supra 31. significat propriè transire: & hic in, piel, transire fecit, s. nuntius, aut, Parhoh, vestes

eius, s. Ioseph: quod bene vertitur per mutauit.

Dominus respondit pacem aut integritatem, id est, ea quæ sunt ad integritatem, Parhoh, ac si dicat interpretatio somnij, aut res quam indicat somnium: non afferet detrimentum, Parhoh, sed potius boni indicium est.

Turpes forma, Hebraicè malas forma, id est, effigie valde. Et quod sequitur. *In turpitudine.* Hebraicè habetur: *in malo: seu ad malum.* Cuius sensus est. Non vidi vnquam in Ægypto tam malas.

Venerunt ad interiora, aut ad internum earum, id est, intrauerunt vaccæ pingues, interiora vaccarum turpium & macilentarum: ac si dicat. Non solum comederunt eas, sed vsque ad intima sua perduxerunt, quod statim explicat.

Et non est cognitum quod venerunt ad intimū earum. Id est, nihil creuit pinguedo vaccarum macilentarum: post esum vaccarum pinguium. Sic fuerunt, postea: ac si nihil esset, quod comederant, seu nihil vestigij vaccarū pinguium remansit in corpore vaccarum macilentarum, quod erat signum, quod in annis famis, nulla esset memoria annorum fertilitatis: vt infra explicatur: & quod latenter anni famis sequuturi essent annos fertilitatis.

Et aspectus earum malus, quemadmodum in principio, scilicet videram.

Et euigilauit. Possset etiam verti. Et finiuit, scilicet somnium: vt iam diximus de verbo (Iachats.)

Et vidi, scilicet secundò, in somnio meo. Septem spica parua & tenues. Non constat, quid propriè significet [tenumah]: quod Sanctes paruum vertit. Rabbi David paruas exponit. Rabbi Selomoh absque humore, quoniam [tenumah] in lingua Aramæa est petra. Thargum inanes, non habentes nisi flores. Alij tenues, quod in lingua Ismahelitica tenues dicantur [telamim].

Arefacta, aut arida Orientali. Significatio dictionis [iaduphon] vt diximus: ignota est.

Deus facit, id est, facere decreuit: *nuntiauit Parhoh.* Hoc est verbum, id est, interpretatio verbi, aut res significata per verbum [parhoh].

Quod Deus facit, id est, facere decreuit: *videre fecit Parhoh. Septem abundantia in omni terra Ægypti,* Hebraicè est. *Septem eleuatus vel crescens.* id est, quibus blada eleuabuntur, aut crescent, aut septem laudati anni ab omnibus, seu quos omnes prædicabunt. Nam de sequentibus annis dicitur, quod obliuiscetur omnis saturitas.

Consumet fames terram. i. homines terræ, & memento Hebraismus, vocare homines terræ, terram, aut consumet fames terram, ita vt arari non possit.

Nunc videat Parhoh virum, id est, eligat, aut prouideat *intelligentem aut sapientem.* Vix potest sciri discrimen, inter significata horum duorum nominum in Hebræo, scilicet, inter [baiam] id est, intelligentem, & [chacham] id est, sapientem: nisi quod [bin] videtur significare prudentem, discriminantem seu discernentem: vnde [ben] id est, inter [chacham] vt plurimum ad artificialia pertinet confunduntur tamen sapius huiusmodi discrimina. Aliqui putant [chacham] ad astutiam pertinere.

Et constituat eum super terram. Hebraicè. Et ponere faciat eum: ac si dicat. Faciat [Parhoh] præfectum communem vnum. *Præficiat præfectos super terram.* Et isti debebant esse multi: vt in singulis locis curarent triticum seruare.

Et quintam partem accipiant. Hebraicè: quintare faciant [si Latine fas esset dicere.]

Coaceruabit, id est, in acervos ponet, *frumentum.*

Dictione

Dictione (bar) videtur potius puerum significare, quàm frumentum, sed etiam ad frumentum purum significandum extenditur: & est sensus. Congregetur frumentum à palea purgatum: & custodiatur.

Erit cibus ad depositum terræ, aut ad numerum terræ. i. secundum multitudinem locorum terræ.

Non succidetur terra fame. i. homines terræ.

Tu eris super domum meam. i. gubernabis eam.

Et iuxta os tuum armabitur populus meus. Variè locus iste ab interpretibus redditur: propter ignorantiam propriæ significationis verbi (nassach) quod dicunt significare osculari, armare. Et de priori significatione sunt multa exempla in sacris literis: de secunda non item. Ideò mihi suspecta est, & videtur potius post osculari, sed significare coniungere, aut coniungi, quod osculari, nihil sit aliud, quàm os ad os coniungere. Ne autem putes me absque ratione loqui: lege 3. cap. Ezechielis, & probabis quod dico: tibi enim habetur. Sonitus alarum animalium (massichoth) id est, coniungentium, seu pertingentium se, mulier ad sororem suam. i. altera ad alteram. Quare meo iudicio vertendum hic est. Et ad os tuum. i. imperium congregabit se omnis populus meus, seu coniungetur: siue ad bellum, siue ad consilia. Rabbi David retenta priori significatione vertit, ad imperium tuum osculabitur omnis populus meus, vt. f. ostendat te esse Dominum. Possset aliter in hac significatione verti sic. Ad imperium tuum, osculabitur, scilicet, manum, aut pedem tuum: omnis populus meus: in signum subiectionis. Solum enim osculo manus, subiectio designari, vt Psalm. 2. patet vbi dicitur. Osculamini filium. i. signa subiectionis ostendite: & placet iste sensus. Ac si diceret: cum præceperis, omnes tibi signa subiectionis ostendent.

Vestire fecit eum vestibus bisii. i. bisinis. Est bisius genus lini candidissimi.

Posuit torquem aureum super collum eius. Nò plenè nota est significatio nominis (rabid) i. torquis. Nam hic torquem significare videtur, cum sit ornamentum colli. Prou. verò 6. nostri verbū (rabad) ornare interpretantur. 70. autem funibus tendere. Mihi autem videtur verbum significare ad modum catenæ coniungi, seu ligari ad modum annulorū catenæ. Neque (rabid) significare torquem, sed catenulam, quæ est ornamentum colli. Et illud Prouer. 31. citatum: sic vertendum puto. Ligaminibus ligavi lectulum meum aut ornamento ad modum catenarum, complexa sum lectum meum, seu funibus ligavi lectum meum. Possset etiam dici verbū (rabad) significare ligare (rabid) verò catenam, aut torquem, quod collo ligetur.

Equitare fecit eum super currum secundum, qui erat sibi. Aut curru vehi fecit eum, quoniam (rachab) significat curru vehi.

Clamauerunt coram eo, genu flectite. Dictione Hebraicam (abrech) aliqui compositam arbitrantur: ex (ab) quod est pater, & [rech] quod est tener, quasi vocarent eum patrem tenerum: & patrem propter sapientiam: tenerum verò propter iuuentutem: ac si vocarent patrem, seu senem iuuenem, aut sapientem iuuenem, & infra dicit Ioseph, se positum à Deo, quasi patrem [Parhoh]. Alij verò simplicem putant esse dictionem, & futurum verbi, barach, quod est benedicere, & hunc subesse sensum. Benedicam, id est, benedicite. Thargum vertit: hic est pater regis. Et quia, barach, significat etiam genuflectere: idè priores sic vertit. Ego verò illis subscri-

bendum puto, qui vnicam dicunt esse dictionem: & sensum esse. Et clamauerunt ante eum, genuflectam. Omnes enim videntes, eum, dicebant: genuflectam. Si tamen veritas, benedicam: non prohibeo. Vltimo verti posset. Eleuatio tua, ab, abar, quod est eleuare: & quod sequitur arridet huic expositioni. Nam sequitur.

Et dedit illum super omnem terram Ægypti. Absq; te non leuabit vir manum suam, aut pedem suum in tota terra Ægypti. Sensus est. Nihil fiet arduum, sine tuo imperio: & est loquendi modus, aut quia per manum opus designari solet: sensus est. Nihil operis sine tuo imperio fiet. Et quod dicitur.

Ego sum Parhoh. Videtur esse promissionis confirmatio, ac si dixisset, per me [Parhoh]: promitto tibi, quod nihil sine te fiet in Ægypto: aut ego sum [Parhoh] cuius imperium nemo audebit præterire, aut immutare.

Et vocauit nomē eius Saphnat, Pahneach. Sic de hiis nominibus Hiero. dicit, in lib. Hebraicarum quæst. licet Hebraicè, hæc nomina sonent absconditorum reuelatorem: tamen quia ab Ægyptio ponitur, ipsius linguæ debent habere rationem: interpretatur autem huiusmodi sermo, in lingua Ægyptia, Saluator mundi: eò quod orbem terræ, ab imminente famis excidio liberauerit. Rabbi autem Abraham in Commentariis dicit. Si sit dictione Ægyptia, nescimus eius significationem. Thargum vertit. Vocauit eum, virum cui abscondita sunt reuelata. Rabbi Salomon. Expositorem absconditorum. Et si dictiones sint Hebraicæ, vt mihi videtur: nullum est dubium, quin prior. s. saphnath, significet occultum, à, saphan, quod est abscondere, occultare, vt patet Prou. 27. vbi dicitur, Sophene ach. i. abscondentes eam, abscondunt ventum. De significatione verò secundæ magis dubitatur, quia solum hic reperitur. Rabbini tamen, & omnes alij putant significare reuelatorem: vt sit sensus, quod eum vocauerit absconditorum reuelatorem. Et postquam nulla est alia coniectura, ad venandam propriam significationem secundi nominis: acceptanda est communis sententia.

Dedit illi Asnath filiam Pothiferah. Nò credo huc [pothiferah] fuisse Potiphar, qui eum emit ab Ismahelitis, quia ille princeps Laniorum, iste sacerdos dicitur. Aduerte tamen, vt iam supra cap. 14. admonuimus, nomen [Cohen] non solum sacerdotem, sed & principem significare. Nam 2. Samuel. 8. dicitur. Et filij David [Cohen] id est principes erant. Non enim possumus dicere fuisse sacerdotes, cum sola tribus Leui sacerdotes produceret. Et aduerte, quod hac significatione eludunt Iudæi sacerdotij Christi æternitatem: cum enim aduersus eos citamus illum Psalm. 110. Tu es sacerdos in æternum, secundum rem, seu dispositionem Melchisedec: dicunt vertendum esse. Tu es princeps in æternum. Sed saltem hoc fateri coguntur regnum. s. Messia æternum futurum, quod ipsi negant: cum purum hominem arbitrentur. Sunt ad hoc duo Psalm. scilicet secundus: vbi dicitur de rege Messia. Vitam petiit à te, dedisti ei longitudinem dierum, in seculum & in seculum. Et 60. vbi habetur dies super dies Regis adiciet: anni eius sicut generatio & generatio. Ad quæ respondent, regem Messiam diu victurum, & permanfurum in æternum, non in se, sed in posteritate sua: iuxta illud Psalm. 131. Si custodierint filij tui pactum meum, & testimonium meum quod docebo: etiam filij eorum vsque in seculum, sedebunt super solium tuum.

Sed illos in sua cæcitate relinquamus. Sequentem autem dictionem. f. (on) aliqui vertunt, Heliopoles. f. Hieronymus & Thargum, quæ est ciuitas Aegypti nobilissima. Sonat autem, on, fortitudinē & laborem.

Pertransiuit omnem terram Aegypti, vt. f. præponeret viros, qui frumenta colligerent in annis fertilitatis, & vt se terræ præpositum ostenderet.

Et fecit terra in septē annis fertilitatis ad acruos, seu acruos.] Sic est in Hebræo. i. protulit frumenti magnos acruos: Incertum est quid proprie significet dictio, chemasim, quod aliqui pugillos, alij mēsuras vertunt. Tertij horrea. Verbum verò, chamats, à quo deriuatur, significare dicitur capere pugillū cuiuslibet rei. Nam Leui. 2. dicitur. Ve chamats. i. pugillabit (si sic loqui Latinis auribus licet) seu pugilli mensuram accipiet, seu colliget in die plenitudinem pugilli sui. Sed huic significationi aduersari videtur, quod dicitur Leui. 6. Tollet ab ea pugillo suo de simila oblationis: & de oleo eius, & totum thus. Non solet autem oleum pugillo colligi, vnde aliqui propter hoc, collectionem vel mensuram significare dicunt. Sed posset sic intelligi locus Leuiti. Tollet ab ea pugillo suo, de simila oblationis: & tollet etiam de oleo eius, non quidem pugillo, sed alia mensura. Si ergo teneamus dictionem pugillū (vt videtur significare) tunc sensus est.

Et fecit terra illis septem annis, pugillos.] i. in magna copia fructum. Quem loquendi modum, nostri vsque hodie habent: dicentes. (Tem dinheiro a pūhados) id est habet pecuniam ad pugillos, neque pugillum vocamus, quod vnus manus vola colligi potest: sed quantum vtraque manu aperta quis potest capere: quod si illa significatio non placet, possumus vertere ad mēsuras, vel ad collectiones, & mihi placet magis quod significat collectionum, aut mensuram quam pugillum.

Posuit cibum in vrribus, Cibum agri ciuitatis.] Qui scilicet ager erat per circuitum: dedit in vrbe eius. f. agri. Sensus est quod cibum, seu frumentum agrorū cuiuslibet ciuitatis: recondebat in medio ipsius ciuitatis.

Antequam veniret annus. f. primus famis, aut ante annos famis.

Vocauit primogenitum Menasseh: quod obliuionē sonat, Ephraim verò sonat fructificationem.

In terra afflictionis meæ. Melius humilitatis meæ. i. in qua antea humilis fui.

Fuit famis in omnibus terris. f. finitimis.

Aperuit Ioseph omne quod in eis.] i. omne frumentum quod in vrribus erat. Concisa est locutio, vt in multis aliis locis scripturæ. 1. Semue. 13. Secundum tempus quod Semuel, subaudi prædixerat.

Et vendidit Aegyptiis. Confusa valdè est significatio verbi (scabar) & Hebræi dicunt significare cōtere, vèdere, emere, exponere: & sciber, escā cibum, & alia multa, quod mo iudicio accidit, quia propria significatio ignota est. Et si quis rectè consideret, deprehendet, verbum significare diuidere, scindere, & aperire. Nam explicatio, quædam apertio est, & fractio apertio esse videtur. Et loci quibus ipsi emere, aut vendere vertunt, possunt bene verti per frangere: & videtur Hebraismus vocare escam, fractionem: eò quod famē frangat. Vnde illud quod infra cap. 47. dicitur. Collegit Ioseph omnem pecuniam, quæ inuenta est in terra Aegypti, & in terra Chenahan, pro alimento, quod ipsi emebant: posset melius verti pro fractione, qua ipsi frangebant. f. famem: vocando (vt prædiximus) cibum fractionem

famis: & hic verti posset. Et diuisit Aegyptiis. f. escā ad frangendum famem, aut distribuit Aegyptiis. Sic infra vbi dicitur. Et venerunt omnes in Aegyptū, vt emerent a Ioseph, vendere potes. Et venerunt ad Aegyptum ad Ioseph, vt frangerent. f. famem suam. Sed quia aliqui sunt loci quibus non bene videtur quadrare propria significatio. f. frangere admittendæ sunt aliæ. i. vendere, & emere.

CAPITIS XLI. AD MORUM COMPOSITIONEM ANNOTATA.

R*arhob somniauit.]* Mirādum valde est quod tanto tēpore antequam veniret famis Deus regi eam reuelarit, & quod solus ipse de ea somnaret & prouiderit. Ostēdit enim Dominus futurā famem, regi potius quam aliis, quoniam eorum est prouidere quæ suis necessaria sunt. vt etiā doceat principes præuidere necessitates, antequam sint, & prouidere, & succurrere eis. Debent enim sic publicis rebus inuigilare: vt ex curis multis quas in die habent: nocte somnient quæ curanda sunt in republica. Non enim solent homines somnare: nisi quæ animo sæpius reuoluunt. Vnde signum evidens est (Parhoh) frequentissimè de prouidendis necessitatibus suorum cogitasse in vigilia, quod de eis noctu somniant. Vbi tamē similiter aduerte patris pietatem, qui cum vellent Aegyptum fame discruciat: prius hoc ostendit: vt succurrere possent, quod sæpius facere solet: vt homines fugiant à facie arcus. Tertio adnotare licebit post bona tempora expectare mala, præparare animum ad tentationē. Quarto nulli Deum dare aliquod infortunium, nisi prius dederit, quæ sufficiant ad illud, e quo animo ferendū, quemadmodum hic prius dedit abundantiam, qua ferre possent penuriam.

Comederunt vacca mala aspectu, pingues.] Commune est: vt magis mala sentiamus quam bona.

Ecce septem spica.] Nonnulla licentia hic dari videtur nobis, vt attendamus somnia cum multiplicata fuerint, & certa.

Non erat qui interpretaretur.] Cum Dominus vult aliquem ex suis exaltare, alios excæcat etiam sapientes: vt accidit tempore Nabuchodonosor.

Peccati mei ego recordor hodie.] Arguit locus iste, quanta difficultate, homines peccatorum suorum memorentur, quod idè fieri puto: ne pœnarum quæ peccata comitari solent: recordentur. Et recordatus est peccati sui: non tamen interpretis sui, in quo etiam tu aduerte, quàm facile principes inueniant qui eos consolentur: & qui à consiliis sint. Et simul perdisce aliorum malis, ea remedia adhibere, quibus tua curasti, simulque medicum commendare.

Currere fecerunt eum de carcere.] Talia solent esse ministeria regis. Omnes currunt, & quantocius faciunt quæ imperat rex.

Totundit se.] Docetur qui apparere debet in conspectu principū, parare se: & multò magis qui Dei obtutibus sunt præsentandi.

Præter me Deus respondebit quæ ad integritatem sunt Parhoh.] Omnes solent regibus bona prophetare: quemadmodum constat de Prophetis Achab.

Non fuit qui indicaret.] Mirū valde est: quod viderit (Parhoh) somniū, neq; sciuerit quid significaret quod viderat, sed interprete opus fuit: vt reges discant

CAPITIS XLII. AD LITERARUM EXPOSITIONEM ANNOTATA.

Et vidit, id est, audivit Iacob quod est frumentum in Aegypto.] Vsu venit Hebræis, vt in regulis admonuimus, vt quod est vnus sensus, alteri tribuatur: vt supra 27. Vide odorem filij mei pro

(olfac.) Et Exod. 5. ferere fecistis odorem nostrū in oculis, pro in naribus (Parhoh.) Posset etiam verti: quod esset fractio. i. cibus ad frangendam famem: vt cap. præcedenti diximus.

Quare aspicitis. i. quare otio vacatis?] Vsq; hodie nos Lusitani hoc vtimur Hebraismo, quo significamus aliquem esse otiosum, neque curare quod sibi curandum est. Cum enim Dominus viderit famulum: quem ad negotium aliquot mittit, aspiciere aliquid quod occurrit, & in eo aspiciendo detineri, neque curare quæ iussa sunt: dicit illi. Quid aspicias? id est, quid aspiciendo quod ad rem non pertinet, occupas te? Est ergo idè dicere. Quid aspicitis, quod quare non curatis, aut quare negligitis, vt vulgatus vertit. Solent etiam homines pigri se inuicem respicere: cum aliquid faciendum est, & vnus alium sperare facturum. Sic erant filij Iacob, quod quisque illorum sperabat alium in Aegyptum iturum, qui pro se & aliis emeret, & ille videtur sensus literæ germanus.

Et Ioseph ipse præses: super omnem terram.] Nō plenè sciunt Hebræi, propriam significationē verbi (scalat) quod aliqui vertunt dominarialij præesse, aut potestatem habere. Vnde (scalit), i. potestas vel dominium. Nomen tamen (scelatim) scuta significare dicitur, quod est ab hac radice.

Et quod sequitur. Ipse vendebat omni populo terra, posset verti, ipse distribuere, aut diuidebat. Cognouit eos: & alienum se ostendit eis.] Admonui superius, verbum (nachar) contrarias habere significationes. f. agnoscere, & occultare, seu alienum ostēdere: quod aliquot verbis Hebraicis accidit, vt in regulis admonuimus.

Locutus est res duras. f. verba.

Exploratores vos: subaudi estis.] A verbo (ragal) quod est ambulare, detrahere, descendit (regel). i. pes, & explorator: quod hincinde discurrat. Vbi aduerte Hebraismus per ambulare, facere intelligere, detrahere. Nam qui detrahunt, videntur deferre mala eorum de quibus detrahunt, ad eos: quibus detrahunt, vt habes. 2. Sem. 19. (Vai ragel). i. ambulare fecit seruum tuum, ad Dominum meum. i. detraxit mihi Domine apud te, & statim hic textus seipsum more suo explicat dicens: *Ad videndam nuditatem terræ venisti. i. quàm vacua sit terra munitioibus.* Possemus etiam per terræ nuditatem intelligere secretiora terræ, & sensus tunc erit: ad vidēda secretiora terræ venisti. Iudæi & nostri, varias verbo (arah) tribuunt significationes. f. effundere, euacuare, nudare, adhærere. Sed re vera verbū solum significat nudare, euacuare, & illud Isai. 22. Pariete, herah. i. adhæsit clypeus: tu melius vertas. Et paries nudatus est clypeis. Præcedit enim ibi Helam sumpsit pharetram, in curru hominis & equitum, & parietem nudauit clypeo pro clypeis. Solent enim scuta ad parietem suspendi, qui tegitur illis, & cum inde tolluntur: videtur paries qui eis erat opertus, nudari.

Veraces sumus, aut certi sumus.] Non vagi, quales exploratores esse solent: ac si dicant. Ex certa loco sumus,

scant se egere consiliis sapientum, & peritorum.

Prouideat Parhoh.] Adagium apud nos est, vt qui consilium præstat, præster remedium. Sed considerat quod rex vidit fertilitatem & penuriam, sed non vidit remediū: Deus verò omnia vidit, & prouidit, vt discas non esse in nostra prudentia, cognoscere ea quibus indigemus. Et sequitur.

Virum prudentem & sapientem.] Quia horum esse debet gubernatio.

Et quantum soluere iubeat.] Constat ex hoc loco principem, suis posse tributa imponere, sed quæ potestea in eorum vtilitatem expendat.

Erut cibus pro septem annis famis.] Prudentum gubernatorum est, tempore abundantia: seruare in tempus penuriae, & egestatis.

Nunquid inueniemus talem virum?] Quos Deus euehit, exaltet princeps. Multi enim sunt, quib⁹ deus optimas dotes dedit: quos principes non curant, & inhabiles loco eorum subrogant.

Tu eris super domum meam.] Meliora regni, principes accipere solent, sed non semper meliores homines. Vide 1. Semuel. 8.

Remouit annulum suum.] In potestate regis est nobiles facere, sed non sapientes: idè Maximilianus Cæsar: sapientes nobilibus præferre solebat. Docetur etiam hic principes, qualiter honorare debeant sapientes.

Præter te non leuabit vir manum suam.] Admonetur hic populi: nihil facere sine consilio sapientū. Ne putares regem, bonum priuatum curasse, præponendo Ioseph domui suæ, toti regno eum præponit.

Egressus est Ioseph super terram Aegypti.] Debent gubernatores visitare & videre suis oculis, quæ sibi commissa sunt.

Cibum agri ciuitatis.] Solent aliquando ciuitates aliæ, aliarum cibum comedere, & aliæ abundant, & quæ protulit fame perit, quare consultum esset vt vnaquæque vrbs, quæ sua sunt comederet, & de superfluo alias aleret.

Quia obliuisci fecit me Deus.] Solent homines postquam filios habent, non curare parentes neque patriam. Quandiu domum non habent, patriæ domus memores esse solēt. Vbi simul aduerte, qualiter Ioseph omnia regia beneficia, non in regem, sed in Deum refert, quia sancti à nullo ditari volunt, nisi à Deo.

Fuit famis in omnibus terris, & in Aegyptopanis.] Licet in Aegypto rara sit famis, & magna frumenti copia: audistamen hic famem ad septennium passam, quia nisi Dominus suam dederit agris benedictionem, nihil valet humana industria.

Clamauit ad regem pro pane.] Mirū valde est, quod ad regem, vt panem præberet, irent: vt hinc Reges discant non esse tam domini, quàm parentes omnium suorum, & curēt temporalia etiam suis administrare, & vereantur Christiani Reges hæc negligere, videntes hæc gentile curasse. Vnde apud Isaiā cap. 3. legis. Indumentum tibi est, princeps eris nobis. Et iurabit in die illa. Non ero Dominus, & in manu mea non est panis. Noluit ille esse princeps, quia non habebat ad dandum, vt eos ostendat non debere reges esse: qui nihil dant.

Ire ad Ioseph.] Optimè sibi consulit princeps, cum distribuere nescit: constituere qui hoc facere sciat, & ei negotia committere: qui facere ea scit. Et hinc discet, qualiter principes labores, & negotia regni in alios reiciunt, & ipsi quasi statua luxui vacant.

sumus, & ex certo patre, & iste sensus videtur sequētibz probari.

Et vnus non ipse, i. non comparat.

Hoc est quod dixi ad vos dicens: exploratores estis, id est, hoc est iudicium, habere. s. vos adhuc alium fratrem, quod dicit exploratores. Si quæras, qualiter ex hoc eos iudicet exploratores, crediderim, quod ex fratrum multitudine. Dixerant enim se esse. 12. fratres, filios eiusdem viri, & iterum se adhuc fratrem alium habere, aut melius. Quia dixerant minorem fratrem non comparere: quasi ille occultus exploraret.

In hoc probabimini, ibi est punctus in Hebræo. Postea sequitur.

Vidit Parhoh, i. per vitam (Parhoh) si exhibitus hinc donec veniat frater vester minor iste.] Erat modus iurandi tunc per vitam principum: sicut per vitā Dei. Et vt admonui supra. 14. cap. à Deo mos iste iurandi ortum habuit: vt patet Deutero. cap. 32. vbi Deus dicit. Leuabo ad cælum manum meam, & dicam viuo ego in æternum, & in Psalm. habes. Qui non accepit in vanum animam meam. i. qui non iurauit vanè, sine impletione eius, quod iurauit, per animam seu vitam meam.

Per vitam Parhoh: quod exploratores vos, scilicet estis, si non permittitis vnum è vobis mitti, ad fratrem minimum adducendum. Si quæras an Ioseph mendacium iuret, aduerte, quod ipse non iurat, eos esse exploratores, sed quod erit iudicium eos fore exploratores, si conuincantur mendacij, vt pote, non habere fratrem minorem, quem se habuisse dixerunt: ac si dicat. Si non est ita, vt dicitis, per salutem (Parhoh) quod est coniectura vos esse exploratores.

Hoc facite: & viuatis. Deum ego timeo. i. Nolo vos occidere omnes, quia Deum timeo: qui prohibuit occidere sine probatione sufficienti.

Si veraces estis. Possit etiam verti.

Si firmi estis, seu stabiles. Alimentum ad expellendam famem.] Hebraicè est fractio nem famis, & est cõiectura magna, quod dictio (scebar) significet fractionem, potius quàm escam.

Verè delinquentes nos, super fratrem nostrum.] Melius veritas: verè desolati nos, quoniam verbum (asam) etiam desolare significat, vt patet Hoseh. 14. & multis alijs locis, & est sensus. Verè & in meritò non habemus hinc aliquè, qui pro nobis loquatur: quoniam non curauimus fratris desolationem, dum ipse precaretur nos, aut germanus. Dum frater miserum se exhiberet ad nos. Verbum enim (chanor) significat misereri, & miserum se exhibere. Aduerte etiam quod dictio (abal) id est, verè, videtur à radice (abal) deriuari, quod significat lugere, lachrymari, decurrere. Nec constat quam allusionem habeat (Abal) nomen, ad verbū in significatione, quia tamen Gene. 17. videtur significare verè vel profectò, vbi dicitur (Abal) id est, verè vel profectò (Sarah) vxor tua, pariet tibi filium, & 2. Regum 4. ideo admittenda est significatio hæc. Est ergo sententia sic reddenda.

Merito, aut profectò desolati nos propter fratrem nostrum. i. propter malum quod illi intulimus, qui vidimus angustiam animam eius, id est, vitæ eius, dum miserum se nobis exhiberet, & non audiuiimus, id est, acquieuiimus, vt eius misereremur; propter quod venit super nos angustia ista. Et etiam: ecce sanguis eius, id est, vitio sanguinis eius, quaritur, scilicet à Deo. Hoc enim quasi à Domino sancitum credebant, vt qui humanum effudisset sanguinem, pœnas daret, vt

supra cap. 9. dictum est ad (Noach.)

Audiret. i. intelligeret Ioseph. Quoniam interpret inter eos.] Verbum, luts, videtur propriè significare loquacem esse, & inde, melits. i. interpret, sic à loquendo dictus. Significat etiam rhetorem ea de causa, Iob. 33. Si fuerit pro eo Angelus, melits. i. eloquens seu loquax. Si tamen, malats, esset per se radix, tunc, melix, significaret dulcem in sermone esse, & blandum. Nam, malats, est dulceicere.

Accipit ab eis Simonem.] Fortè iste fuit inter ceteros culpabilior in casu eius, vt Hebræi sentiunt.

Vt daret pabulum a sino suo.] Videtur (sapa) esse eiusdem significationis cum (sapa) quod significat finire, deficere, consumere, & (sapa), scenum, & citò deficiat: iuxta illud Matth. 6. Hodie est, & cras in clibanum mittitur, & quod sequitur.

In hospitio, verti potest in matione à, lun, quod est manere, potius quàm pernoctare.

Ecce ipsam. s. pecuniam, in ore sacci, aut extensionis. Et vocatur saccus extensio, vel expansio, quod extendatur, cum impletur.

Egressum est cor eorum.] Hebraismus est, ac si dicat: corde defecerunt: quem loquendi modum nos vsque hodie habemus, quod statim suo more explicat, dicens.

Et expauerunt vir ad fratrem suum.] Aut commoti sunt, & videtur esse admiratio alicuius rei, cuius causam ignoramus, quod nos pauorem vocamus, & admirationem.

Dedit nos, quasi exploratores terræ. i. iudicauit nos tales esse.

Fratrem vestrum vnū dimittite mecum.] Hebraicè, requiescere facite mecum, ac si dicat, non eum grauabo. Et quod sequitur.

Fruentum ad expellendam famem accipite.] Hebraicè est. Famè domorum vestrarum accipite, sed sensus redditus est.

Et terram negotiabitur. i. in terra, aut terram circuibitis. s. liberè, non prohibebo, neque retinebo, quasi exploratores. Dixi de significatione huius verbi supra 34.

Ecce ligatura pecunie.] Portant enim ligatā pecuniam, seu inuolutam panno, vt fieri solet. Et dictio (seror) est à (sara) quod est stringere, ligare.

Et timuerunt. Ne fortè propter illam pecuniam: malum aliquod illis accideret. Aut timuerunt. i. admirati sunt, ignorantes, vt supra.

Me orbasti. Admonui supra 27. & 40. verbum (sachal) significare præcidere à patre filios, quemadmodum botros à palmite. Videntur enim filij præsertim paruuli, à patre & matre pendere, quemadmodum à palmite botri, & sic succidi, cum auelluntur. Pendet enim paruulus ab vberè matris, sicut à palmite botrus, & ad hoc alludit significatio huius verbi: vnde vulgatus hinc vertit. Absq; liberis me esse fecistis.

Super me fuerunt omnia. s. mala hæc, ac si dicat. Ego omnia damna hæc luo.

Duos filios meos occide.] Inspiciens consilium fuit istud. Perinde enim est filios, ac nepotes perdere.

Descendere facietis canitiem meam, cum tristitia, aut in tristitia ad sepulchrum.] Nomen [Iagon]. i. tristitia, quod nostri hic dolorem vertunt, tristitiam significare potius videtur: vt patet Hester 9. vbi ex opposito ad lætitiā, ponitur: nam ibi dicitur [mijagon]. i. à tristitia in lætitiā. Ierem. 31. Et lætificabo eos [migonam]. i. à tristitia eorum: aliqui vertunt, descendere facietis canitiem meam præ tristitia ad sepulchrum, sed prior lectio germanior est. Et memento

memento hinc aduerte (scolah) non significare salutem vbique damnatorum locum: quod quidam heremitanus, ex huiusmodi locis euincere voluit: vt inā felicitate. Vide quæ cap. 37. scripsimus.

CAP. XLII. AD MORVM

COMPOSITIONEM,

annotatio.

Vidit Iacob, quod alimentum esset in Aegypto.] Qualis sit cura parentum erga filios, etiam iam prouectos: locus iste pulchrè ostendit: vbi similiter docetur gubernatores reipublicæ, quales debeant oculos, habere, vt. instantem miseriam, ante alios videat, & prouideat. Non curant filij Iacob, alimenta quærere, neque sibi deesse sentiunt, sed pater omnia hæc vidit, & procurauit obuiam ire. Sic seruatore Christum fecisse inuenies Ioannis 6. quem cum maxima multitudo sequeretur, antequam ipsa sibi cibum deesse sentiret: iam ille procurabat afferre. Cum enim vidisset multitudinem, dixit ad Philippum. Vnde ememus panes, vt manducent hi? Vbi etiam tu aduerte, sapientum esse, cognoscere indigentiam, & consilium præstare, qualiter subueniendum sit. Iuuenem verò, exequi quæ senes, & prudentes consuluerunt. Et sicut vitio daretur seni, non prospicere, ita iuueni datur, si otio torpeat. Quare isti à patre moniti, descenderunt, vt sibi prouiderent, & patri, sicut enim senes, nō solū tibi, sed iuuenibus vident: ita iuuenes non solū sibi, sed senibus debent prouidere.

Beniamin fratrem Ioseph non misit.] Non faciliè quæ diligimus, periculis exponimus.

Ne forte accidat ei mors.] Quando ego non timui, grauiora pericula veris: res est solliciti plena timoris amor, vt Poëta dixit.

Venerunt filij Iacob in medio venientium.] Docet nos hinc patriarchæ, quærere comitiā, cum longum & periculosum iter faciendum est. Sit tibi Thobias sanctus exemplum.

Ipse vendere faciebat omni populo terræ.] Optimus gubernandi modus. Non quisque pro libito suo vendebat, sed princeps statuendo, scilicet pretium & mensuram vendere faciebat.

Incurruerunt se ei facie tenus super terram.] Hoc malum habet, eos, qui nolunt humiliari, & subiici, cum Deus eos vult esse subiectos: vt postea magis subdantur & humiliantur. Quoniam isti noluerunt vt cuncte subesse, coacti sunt nunc, demissa in terra facie fratrem Dominū adorare. Quamobrè 1. Pet. 5. dicebat Petrus: Humiliamini sub potenti manu Dei: vt vos exaltet in die visitationis. Econuerso qui humiliatur, dum Deus eum vult humilem esse, nunquam tantum deiicitur, quantum erat deiiciendus: si non humiliaret se. Humiliatus sum (inquit) & liberauit me.

Recordatus est Ioseph somniorum.] Non dicit eum memorem venditionis, aut mortis sibi intentatæ, sed somniorum: vt nos doceat, non esse memores, sed obliuioni tradere iniurias fratrum nostrorum. Cum ergo eū: qui te grauius læsit: ante te deiectū videris, non recorderis malorum, quæ ipse tibi fecit, sed beneficij diuini: quo eū coram te humiliavit.

Exploratores estis.] Bonum est aliquando fingere, vt veritatem scias, sed nunquam mentiri.

Omnes filij eiusdem viri sumus.] Non debent homines plusquam oporteat, aperire se, maximè cum examinantur. Sat enim istis erat respondere se non esse exploratores.

Per vitam Parhoh.] Ex hoc loco arbitror ortū, iu-

randi modū, per vitā & salutē Regū & magnatum.

Dixit ad eos due t. r. u. u.] Non sunt amor amantem diu cruciari, quem amat, sed neque fingere.

Deum ego timeo.] Videtur eos iis verbis arguere malorum in se gestorum. Ego timeo, vos (forsitan innocentes) punire: vos non timuitis vendere, quæ innocentem noueratis. Vbi nos admonet, non solum fugere mala innocentibus facere, sed neque fictè aliquid aduersus eos moliri, & Deum vindicare non tantum quæ malo animo in eos fiunt, sed etiam quæ simulatè, aut ioco.

Frater vester vnus ligetur.] Vis fieri alicui potest, ad bonum eius: quemadmodū phreneticos ligamus, vt sani fiant.

Merito desolati sumus propter fratrem nostrum.] Optima consideratio, cum sentieris pœnam, culpæ meminisse. Cum. n. Christi discipuli (vt Io. 9. scribitur) cæcum natiuitate hominem vidissent, statim culparum memores, Christo dixerunt. Quis peccauit, hic aut parentes eius, vt cæcus nateretur? Licet enim aliquādo pœna sine culpa homini eueniat, nihil tamè mali est, si se propter culpam castigatū putet, vt aliquid in se emendandum corrigat. Vt. n. quidam ex amicis Iob dicit, Pœna: quidā loquendi modus Dei est: quo culpam nobis ostendit.

Dum deprecaretur nos.] Audis hic Scripturam supplere: quæ suo in loco subicitur. Nō n. legimus Ioseph fratres deprecatum fuisse, quando in puteū coniectus est: quod tamen hic suppletur. Similiter docentur hic, qui alios puniunt, preces eorū audire: vt postea ipsi audiantur: cū clamauerint. Tertiò nullū malum fore impunitum. Nemo fit qui secreto malè agens, se arbitretur impunè facturum: quoniam dabit pœnas, quando munus sperat.

Nōne dixi vobis: nolite peccare in eum.] Audiendi sunt qui nos prohibent, & arguunt, dum mala facimus. Et commune est dum aliquis peccat, habere qui arguat interius vel exterius: ne postea possit peccatū excusare dicens: non adfuisse qui admoneret, & etiā pius pater hoc permittit, vt gratia illius qui arguit, cæteris peccatoribus parcat. Si peccauit Israel, non delinquit saltem Iudah: vt propter Iudam innocentem parceret Israeli peccanti.

Ecce sanguis eius requiritur.] Audiant hæc qui sanguini infidiatur, quoniam & si non sit homo requirens: requireret tamen Deus.

Vertit se ab eis: & fleuit.] Quoniam nullo modo poterat ferre peccatum fratrum, in fratres vindicari: vt nos eadem faciamus.

Accipit ab eis Simon.] Audis hic multum esse, non esse in malis primum.

Impleuerunt vasa eorum frumento.] Non dicit saccos, sed vasa: vt intelligas, non solum saccos, sed alios pannos impleuisse eis. Et bonum pro malo reddere disce.

Quid hoc fecit Deus nobis?] Norunt iusti, omnem euentum bonum, vel malum, in Deum referre: à quo cuncta procedere sciunt.

Et viderunt pecuniam ipsi, & pater eorum.] Hoc hic miror, quàm obediens fuerint isti patri: vt non ausi sint saccos suos, nisi eo vidente aperire: vt ipse prius acciperet, quod vellet.

Dixit Reuben.] Videtur iste cæteris mitior: qui, & erga Ioseph antea, & nunc erga Simonem pietatis vitæ ostendit, sed callidè cum patre agere vult. Obicit enim filios à patre interficiendos: quia nouerat senem nepotes suos non esse interfectorum, aut potius ex simplicitate, & solent simplices misericordiores cæteris esse.

Descende

Descendere facietis canitiem meam cum tristitia ad se pulchrum] Magnū malum antiquis erat, tristitia affectum mori. 1. Reg. 2. præcipit David Salomoni, ne permittat canitiem Ioab, pacificè ad sepulchrum descendere. Boni læti debent mori, mali verò tristitia affecti.

CAP. XLIII. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Interrogando interrogavit vir ille de nobis.] Melius veritas, nos. Licet ponatur coniunctio, in sequenti dictione. Nos Lusitani diximus (*Por mym per qumto*) pro me petiit.

Et de generatione, id est, progenie nostra.

Indicavimus illi secundum verba ista.] Hebraicè est. Secundum os, seu iuxta os, verborum istorum: ubi ponitur os pro locutione, aut interrogatione. i. interrogavit nos secundum locutiones verborum istorum.

Ego fideiubeo, aut melius. Ego obligo me pro eo, quoniam (vt aliàs dixi) verbum (harab) videtur significare ligare, obligare, & etiam fideiubere:

Pene obnoxius ero tibi omnibus diebus.] Hebraicè est. Peccaui tibi, omnibus diebus, & posset alter esse sensus, f. Omnibus diebus ero peccator tibi, i. me peccatorè in te appellabis, & est Hebraismus.

Accipite, de laudabili terra, id est, de laudabilibus terris.] Verbum, *zamar*, à quo, *zimirath*, id est, laudabile: significat psallere, canere, laudare cum clamore, & strepitu, seu fragore. Secundò, significat putare, scilicet, vineam. Posset etiam dici, quod verbum significat præcidere, frangere, præsertim vocem, & ex frequenti putare, quod est palmitem scindere: significatio tamen mihi adhuc suspecta est. Hic verò, vt diximus, *zimirath*, significat laudabile, & quæ sint ista laudabilia, statim explicat, scilicet, *parum resinae*. Dixi de hac dictione supra cap. 37. & vt ibi diximus, est res medicinalis: vt patet Jerem. 52. & si radix sit (sur) aut (sur) & (sarah) sint eiusdem significationis: est res, quæ stringit: idè meritò hic quidam resinam verterunt. Alij rē consolidantem, & stringentem.

Aromata.] Ignorata est significatio vocabuli [nechoth] Noltri communiter vertunt hic, & supra 37. aromata, sed quod non significet aromata, colligi videtur ex eo, quod dicitur. 2. Reg. 20. & Isa. 9. ubi dicitur. Ostendit eis, scilicet, Ezechias, oratoribus Regis Babel, omnem domum, nechoto. i. desiderabilium suorum, argentum, & aurum, & aromata, & unguentum optimum, & domum vasorum suorum, ubi si priori loco, ubi ponitur (nechoto) veritas aromatum, frustra, secundo loco adderetur, & aromata. Nisi dicamus, quod per domum aromatum, intelligit domum pretiosorum, in qua erat aurum, argentum, & aromata. Et si radix est (nachal) quod est percutere: tunc (nechot) significaret aut balsamum quod ab arbore scissa, & percussa decurrit, aut domum in qua erant arma, sic à percutiendo dicta. Sed mihi magis aridet prior interpretatio, quod, scilicet sit res pretiosa, aut desiderabilis. Dictionis tamen significatio, nondum plenè nota est.

Stacten.] Verbum (lut) à quo (loth), id est, stacten, significat inuoluere: idè significare videtur fructum inuolutum, aut rem inuolutam, sed quæ sit ignoratur. Chaldeus castaneam vertit, sed cum illa pretio non habeatur, timeo sic exponere: ubi ad oculum vides, quam bene Hebraei norunt significata terminorum Hebraicorum.

Amygdala.] Dicitur, botrin, id est, amygdala à [be

ten] quod est venter seu uterus ortum habet, & cum amygdala modum uteri habeant, videntur per dictionem significari, aut nucea ea de causa. Sequens verò dicitio, scilicet, sechedim, à [sachad] quod est vigilare ortum habet: qua de causa multi putant per [sechedim] amygdalam significari: quod vigilent ad maturitatem, aut arbor acceleret eas, & si hoc verum est, per præcedentem, vt diximus, intelligendæ sunt nucea, & tunc non mirum, quod per [loth] intelligantur castaneæ: sed de iis nihil certi est. Reddenda est ergo litera sic:

Desertæ viro munus: parum resinae, & parum mellis, aromata, castaneas, nuceas, & amygdalas. Et Deus omnipotens, aut melius liberalis abundans: det vobis misericordias coram viro.] Dicitio [racham] vt sæpius dixi, significat intus commoueri, quod bene per misereri redditur.

Et ego quemadmodum orbatus sum, orbatus sum.] Difficilis est sensus huius loci. Quidam reddunt. Sicut prius orbatus sum Simone, ita nunc orbabor Benjamin. Aben Ezra verò sic: In morte Ioseph, puto me omnibus orbatum. sed non placet iste sensus. Mihi hic videtur esse sensus. Et ego siue mittam hunc Benjamin, siue non, orbatus sum, scilicet Simone. Nos dicimus. [Eu as]i como as]i samo priuado dos filhos. Nam si non mitto, perpetuo orbabor Simone, si autè mittam: timeo orbari Benjamin. Sed melius est Benjamin cum periculo mittere: vt duos recuperem, quam altero perpetuo priuari. Neque, meo iudicio, hic est sermo de Ioseph, quem amissum putabat pater: vnde antea pro duobus viuis Deum orat. Secundo modo posset sic locus reddi. Ego etiam si nō mittam, orbatus duobus iam sum, scilicet Ioseph, & Simone, parum est si etiam isto Benjamin priuer.

Macta victimam, aut mactationem. Mecum comesturi sunt in meridie.] [Zachar] à quo [zacharim] id est, merides, propriè significat lucidum esse, & [zaharim] medium duarum lucium, scilicet eius quæ est ante meridiem, & quæ est post. A qua radice etiam [ijzhar] id est, oleum sic dictum à luce, seu quod sit lucidum, & prioris nominis exemplum habes Psal. 91. Vespere, & mane, vezahorim, id est, meridiem meditabor. Secundi verò 2. Reg. 18. Terram oliuæ, ijzhar, id est, olei & mellis.

Vt voluat se super nos, & cadere faciat se super nos, & accipiat nos in seruos.] Verbum [galal] significat propriè voluere, reuoluere, vt patet Iosue 5. ubi dicitur. Hodie [galothi] id est, reuolui opprobrium Aegyptide super nos. Et supra 29 [vegalalu] id est, & reuoluant lapidem ab ore putei. Vtitur autem hic textus metaphora quadam sumpta ab eo, qui molarem lapidem, super aliquem iactat, quo eum opprimit. Sic enim putabant fratres Ioseph, eum velle voluere se, & iactare se super eos, occasione sumpta ab ablata pecunia, & opprimere eos seruitute. Et quod sequitur.

Vt cadere faciat se super nos, videtur explicatio præcedentis sententiæ.

In ostio domus, id est, antequam domum Ioseph ingrederetur.

Quæ sumus Domine mi.] Dicitio [bi] incertæ est significationis. Gerundensis tamen, quem hic Sanctes sequitur: vertit, quæ sumus. Dicunt autem Hebraei esse vocem deprecationis, & semper inueniri adiunctam Adonai, id est, domino, Posset etiam verti. Mi Domine, aut in me Dominus: vt sit litera seruilis cum affixo primæ personæ.

Pecuniam nostram secundum pondus suum.] Dicit hoc,

hoc, quia illo tempore solebant pecuniam librare. *Pecuniam alteram descendere fecimus.*] Hoc dicit quia venientes de terra Chenaham descendere oportet, cum ad Aegyptum veniunt. Est enim terra Aegypti terra Chenahan humilior.

Pax vobis, seu integritas sit vobis. Nihil periculi est super hac re, seu nihil à vobis minuetur hac de causa.

Dedit vobis thesaurum in saccis vestris.] Verbum (taman) abscondere significat: vnde (marmon) id est, thesaurus, quod abscondi solet.

Lauerunt pedes suos. Erat consuetudo illius temporis, præbere aquam hospitibus, ad lauandos pedes: quam primum domum intrabāt: vt patet de Abraham supra 18. de cuius defectu Christus arguit Pharisæum Lucæ 7. dicens. Aquam pedibus meis non dedisti, cum in domum tuā intraui. Et quod sequitur.

Dedit pabulum, verti potest, fœnum. De pace, melius de integritate. Sic quod sequitur.

Nūquid integritas est patri vestro seni, de quo dixistis? Et vbiunque isti vertunt pacē, tu integritatem verte: quia hoc significat verbum (salam) aut Salom.

Proci derunt, & adorauerunt, melius: Incuruauerunt se, & adorauerunt. (Nanchidah) est cassia, sic à curuitate dicta: quod est signum verbū (chadad) à quo descendit, significare curuare.

Festinauit Ioseph, scilicet exire inde, quoniam incaluerunt miserationes eius.] Ignorata est propria significatio verbi (Chamar) Hebræis, & nostris: ideo varias illi tribuunt. f. reuoluere, resonare, incallescere, & denigrare. Sed (saluo iure doctoris) videtur potius significare solum incallescere, aut exuri, seu exciccari. Nam Thren. 5. habes. Pelles nostræ, sicut clibanus, nichmar. i. incaluerunt, seu exultæ sunt. Hinc, chamar. i. sacerdos idolorum, qui erat niger, aut exustus. Inde etiā (nichmar) i. rete, sic dictum à siccitate, aut à calore sub rufo, res tamen nodum est plenè certa. Vnde hic vertendum puto.

Festinauit Ioseph, quoniam incaluerunt viscera eius, id est, commota sunt.

Quæsiuit flere, id est, prope fuit: vt fleret. Parum abfuit quin fleret, scilicet, coram omnibus.

Et ingressus est cubiculum.] Dicitio, cheder, significat cubiculum, ubi quis dormit: vt patet. 2. Reg. 6. Nam cum esset cum eis, quæsiuit flere, & ne ipsi eum flentem viderent, cubiculum intrauit.

Fortificauit se.] Ferè omnes nostri hic vertunt cōtinuit se, sed verbum, apach, videtur potius significare roborare se, & fortificare se, vt patet 1. Sam. 13. 3. (Vaethapach). i. Et roborauit seu, fortificauit me & obtulit sacrificiū. Vnde (apich) id est, fortis, vehementes, licet bene hic explicetur verbū per cōtinere se.

Quoniam abominatio hoc est Aegyptius comedere cum Hebræis.] Propter immunditiam puto. Nam: vt cap. 46. seq. patet: Aegyptij abominabatur omnes pastores ouium, & cum tales essent Hebræi, arbitrabantur eos Aegyptij immundos: sicut re vera inculati, & immundi sunt ferè omnes.

Primogenitus secundum primogenituram suam, id est, in loco priori: qui illi iure primogenituræ debebatur.

Leuauit eleuationes, id est, fercula à facie sua, Vocantur autem eleuationes, quod eleuatè ad mensam deferri soleant.

Et multiplicata est eleuatio, seu portio Biniamin praeleuationibus omnium eorum quinque partibus.] Hebraicè est quinq; manibus, & meo iudicio est Hebraismus, quo nos Lusitani vtimur dicentes. Ille homo est maior alio (hū a mano traueffa) id est, vna

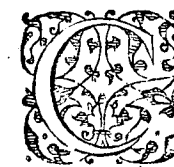
manu trāuersa. Vocamus autem trāuersam manum, quantitatem manus ab vna extremitate ad aliam, secundum latitudinem. Vnde 2. Samuel 19. habes. Decem (iadoch) id est, manus sunt mihi in Rege, sed dicitio bene per partes vertitur: modo vim dictionis non ignores.

Inebriati sunt cum eo, aut vino saturati, seu opulenter comederunt.

CAP. XLIII. AD MORVM

HONESTATEM

annotata.

Vm fuissent edere alimentum dixit pater.] Mira est patris prouidentia, & filiorum mirabilior neglectus. Sed vt iā præcedenti cap. admonuimus, munus tenū est futura præuidere: iu uenum verò, quæ illi facienda imperauerint, perficere. Vbi etiam aduerte mirabilem amoris vim: vt potius amans permitat se mori, quam ab amato diuelli.

Vt quid male fecistis mihi?] Sæpius accidit: vt sine nostro placito proximos, & consanguineos lædamus, & memento hic aduerte, quàm cæcus sit amor, vt culpet eos, qui omninò inculpabiles sunt.

Mitte puerum mecum.] Commendatur in multis Scripturæ locis prudentia Iudæ. Quia enim amor impediabat senem, ne malū, quod sibi immunebat, attenderet: opus fuit de eo admoneri. Erat enim moriturus senex, si non irēt, & sic perditurus amatum, quod ille cognoscens annuit.

Ego fideiubeo pro eo.] Idem dixisse Reuben patri capite præcedenti didicimus, neque acquieuit pater: vt discamus non omnium verbis, & fideiussionibus esse fidendum. Similiter quid operentur importunè preces.

Nisi tardauissemus.] Negotiorum inimica morositas est, quæ quoniam aliquando in bonum morosis cessit, prudentiam arbitratur, morositatem. Vbi tu expende prudentiam Iehudæ, & rationes vrgentissimas, quibus patrem coegit: quarum altera fuit vitæ propriæ discrimen. Altera dispendium ex morositate.

Si ita nunc.] Acquiescendum est rationi, neque persistendum in re: quæ totius rationis expers est.

Tollite de laudabilibus terris.] Mira est huius senis prudentia. Nam quia nouerat quàm bene negotium cum fratre cesserit, ob munera præmissa: docuit filios, sic modo, rē suam apud Aegypti principem expedire. Multi enim ex auaritia muneribus parcunt: qui postmodum innumerabilia, sine fructu expendunt. Vbi etiam docet pretiosiora esse principibus offerenda.

Et pecuniam duplicem.] Scrupuli omnes tollendi sunt, cum apud scrupulosum agendum est. Et simul disce senis iustitiam: qui suum unicuique restitui cupit, & mandat.

Deus omnipotens det vobis misericordias.] Vbi que docet faciendum esse quod in nobis est: postea ad preces recurrendum. Sic cum fratre egit supra.

Ego quemadmodum orbatus sum, orbatus sum.] Commune est ei, qui aliquid amittit, querere rationes, ne sentiat amissionem. Sic & Iob cum cuncta perdidisset, rationes solandi se quæsiuit dicens: Si bona suscepimus de manu Domini: Dominus dedit Dominus abstulit. Et facile rationes ad ea, quæ volumus, inuenimus, & mutamus.

Mecum comedent viri meridie.] Audis hic, quanta fuerit in principibus illius temporis parsimonia: vt merito

merito sapiens conquestus dicat. Veh terræ cuius Rex est iuuenis, & cuius principes mane comedunt: beata verò, quæ sapientem gubernatorem sortita est, & cuius principes suo tempore comedunt. Hinc Dominus apud Isaiâ cap. 5. Veh (inquit) qui confurgitis mane ab bibendum vinum.

Timuerit viri.] Sequitur semper peccatores pœnæ meritæ pro peccatis timor, qui sufficiens causa esse deberet, ad deterrèdum eos, à peccato. Iusti verò pacifici, & securi ubiq; agunt. Sed vtinam mali hoc timerent antequâ inciperet puniri. Neque meminerunt satisfacere, nisi postquam cœperunt opprimere: vt discas, quam difficile sit, aliena restituere.

Pax vobis.] Non durè neq; asperè recipiendi sunt, qui peccata cognoscunt, & satisfacere volunt. Sunt tamen aliqui, qui tam acerbè satisfaciunt recipiunt: vt pœniteat eos satisfecisse.

Deus vester, & Deus patri vestri.] Sicut iniquus omnes ministros impios habet: sic iustus omnes iustitia præditos, & vt plurimum cuius fidei est dominus, eiusdem est seruus, & quali vultu dominus aliquem recipit, tali, & ministri eius. Vbi simul aduerte, qualiter iusti non solum munera Dei Deo reddunt, sed etiam quæ sua industria acquirere: iniqui vice versa. Sibi tribuunt, non solum quæ sua industria acquirunt, sed quæ Dei munere cōsequuntur.

Dedit aquam pedibus eorum, & fœnum asinis.] Non solum hospes amicè tractandus est, sed & iumentum eius: quoniâ sapius pluris facit, quod eius iumento sit, quàm quod sibi. Sic supra Rebecca, cum seruo Abraham potum ex hydia dedisset, camelis suis etiam se datum potum obtulit.

Parauerunt munus.] Aptanda esse munera quæ offeruntur: locus admonet iste: quoniam sæpe accidit: vt pluris aptatio, quàm munus ipsum fiat.

Sanitas est patri vestro? Adhuc viuit?] Interrogatis statim respondere iam didicerant, qui antea liberaliores in verbis, plusquam oportuit fuerant.

Et procliderunt, & incuruauerunt se.] Hic videtur somnium Ioseph etiâ in patre impletum, quoniam isti patris vice: secundo videntur incuruari, & adorare fratrem.

Deus misereatur tui fili mi.] Optima imprecatio pueris, & omnibus dicenda. Cū enim illi sint imbecilles: precanda est super eos miseria Domini, Apud Psal. legis. Non sit illi (viro videlicet impio) adiutor: neque sit qui misereatur pupillarum eius.

Incaluerant viscera eius.] Nō potest negare natura quod suum est. Non est commotus super alios fratres, & super hunc commotus est.

Quæsiuit flere, & ingressus est cubiculum.] Non est seruis ostendenda animi debilitas: ne te talem putent postea, qualem te viderint: faciendaque est lachrymis vis: vt passionum tuarum dominari discas. Viri enim fortes, non solum alios, sed seipfos potissimum vincere satagunt.

Posuerunt eis seorsum.] Antiqua consuetudo principum, & magnatum est, seorsum comedere: neque hoc est vitio dandum.

Non poterant Aegyptij comedere cum Hebrais.] Vides quales elegerit Deus, quos, scilicet, omnes fastidiunt & à quibus abhorrent. Quo enim mundus reicit Deus admittit.

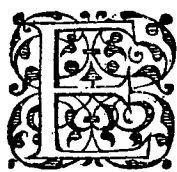
Primogenitus iuxta primogenituram suam.] Amabilis res est ordo: vt vnaquæque res suo loco consistat, & à principio mundi primus locus primogenito debitus est. Neque est quod magis homines mirentur, quàm ordinem: vt ex Paulo didicimus. I. ad Corint. 14. qui ex ordine Deum adesse, vel

non adesse conuentibus demonstrat.

Multiplicauit partem Biniamin.] In inuidia fratres alios induxisset forsitan: nisi timerent, & putarent illi licere: quod facere voluisset.

Inebriati sunt cum eo.] Docet locus iste non debere conuiuia esse defectuosa. Melius est enim nō inuitare: quàm in conuiuio penuriam, aut defectum alicuius rei ostendere.

10 CAPITIS XLIII. ANNOTATA ad litteram.

B *Cyphum meum, cyphum argenteum.*] Verbum (gaba) à quo (geba) id est, cyphus eleuare significat, geba, verò eleuatione, & exinde colli: quod sit eleuatus. Vnde, migbaot, quod nostri thiaras, seu mitras vertunt sic dictas puto: quod eleuata essent ad modum collis. Hinc etiâ, gaba. i. cyphus, non qualiscunq; sed qui formam collis habeat, & meo iudicio habebant huiusmodi cyphi formam dimidia amygdalæ, aut Indiani coci.

Apprehende eos.] Verbum (nassag) proprie significat attingere: vt patet Leuiti 26. (Vehissig) id est, attinget tritura vindemiam,

Ipsè augurando auguratur in eo, vel pro eo.] Tam variè Hebræi & nostri hunc locum reddunt, vt homo nesciat quis sit germanus literæ sensus: quod ex ignorantia propriæ significationis verbi nachas; accidisse arbitror, de qua, supra capit. 3. & 4. & 30. abundè diximus. Aliqui vertunt ipse. I. Ioseph augurando auguratur in eo. i. auguria sua in eo facit.

Alij pro eo Augures consulit, vt. s. eum inueniat. Tertij malum omen ex hoc fumit: quod, scilicet, sit ablatus cyphus in quo ipse bibit. Vt autem quod sentio proferam: arbitror verbum, alterum è duobus significare. i. incantare musitando aut circuire, & primum potius quàm secundum. Moueor autem quia ex hac radice est Nachas, id est, serpens, sic vt videtur ab incantatione, aut sibilatione dictus: inde etiâ (Nechoffet) id est, es, sic à tinnitu dictum vt reor. Similiter (nechofsti) id est, cōpes etiam à tinnitu sic dictus, & podex à crepando leu sono quem ex se mittit. Solebant autem huiusmodi incantationes cum stridore aut cātu, seu sibilo fieri: vt patet Isaiâ 8. vbi dicitur. Qui strident in incantationibus suis. Inde Virgiliū, dixisse legimus. Frigidum in pratis cantando anguem dirumpi. Et fortè tinnitu vasis, solebant facere incantationes. Si ergo

verbum significet tinnire, & incantari: tunc septus est. Et ipse, scilicet, Dominus meus (Nachas Ienachis) id est, incantando incantat, seu auguria sua facit: in eo. Et hunc sensum probare videntur verba Ioseph sequentia, in hoc cap.

Nunquid non cognouistis quod incantando, aut augurando augurabitur homo: qui est sicut ego? ac si dicerent Nōne nostis professionem meam, quæ est augurari, incantare, somnia interpretari? Quod verò significet circuire, & exinde augurari: quod augures hinc inde discurrant, ex eisdem coniecturis apparet. Nam (nachas) ideo fortè serpentem significat: quod circulum cauda faciat. Compedes verò (nechoffet) dicitur, quod sint circuli ænei, & podicem à rotunditate, & iuxta hanc significationem posset locus verti. Ipse circumeundo circuit pro eo, id est, hinc inde discurrit: Prior tamen sensus mihi magis arridet: vt. s. sit ex sono alicuius rei, siue animata, siue inanimata, aliquid diuinare, secundo Regum, capite 11. (Veniches) id est, augurabatur,

seu

seu omem sumebat: & supra 30. dixit Laban. Si quæso inueni gratiam in oculis tuis [vichasti] id est, auguratus fui, & benedixit mihi Dominus ad introitum tuum. Item Deuter. 18. Non inuenietur in te, vmenachens, id est, & augurās, vel ex somnio aliquid cognoscens.

Et apprehendit eos. Melius attingit: vt iam diximus.

Absit a seruis tuis, facere secundum verba ista.] Dicitio chalilah, à, chalal, quod est polluere, prophanare, ortum habet, & significat pollutionem, turpitudinem, & reddenda est litera sic. Turpitudine esset seruis tuis: facere rem hanc. Sanctes dicit, significare prohibitionem, sed non bene: quoniam reclamationis [chalal] significatio.

Vos eritis innocentes.] Melius mundi, scilicet, à peccato hoc.

Et scrutatus est.] Verbum (chapas) proprie significat scrutari, & ex consequenti reuoluere, & mutare: quod is qui aliqua scrutatur, reuoluat ea, & mutet.

Quod augurando auguratur vir, qui est sicut ego?] Non nihil videtur locus iste fauere illis, qui interpretati sunt. Augurando auguratur. i. augurium fumit: vt inueniat. Eligat prudens lector quam maluerit.

Deus inuenit iniquitatem seruorum tuorum.] i. inuenit peccatum in seruis tuis, ob quod voluit nos punire, aut Deus punire voluit iniquitatem seruorum tuorum, & est Hebraismus.

Et dixit. Absit mihi. Potius: Turpe mihi est facere hoc. Dixit obsecro mi Domine, aut in me Domine mi, scilicet respice, vel aduerte.

Quoniâ sicut tu. Sic Paroh, id est, idem est loqui ad te, sicut ad Paroh, aut tanti te facio quanti Paroh.

Et puer senecturum.] Id est, quem genuit in senectute. Vnde iste locus videtur explicare, quod dictum est cap. 37. vbi dictum est. Diligebat Iacob Ioseph: quoniam filius senectutis ipse, & hic sequitur paruus: quasi reddens rationem quare vocauerit filium senectutis. Dicit autem in plurali senectutum, quoniam erat filius patris senis, & matris vetulæ, seu anus, aut multæ senectutis.

Relictus est ipse solus matri suæ.] Ex hoc loco videtur adhuc vixisse Rachelem, cum Ioseph fuit in Aegyptum venditus, & ideo dixisse Iacob. Nunquid ego, & mater tua, & cætera.

Ponam oculos meos super eum.] Hebraismus est, id est, videam eum, aut acceptus erit mihi, & gratus.

Et si delevit querit. Hebraicè est. Dereliquit, morietur pater eius, sed sensus redditus est.

Et dixi. Discerpando discerptus est. Verbum (amar) in prima persona ponitur, sed videtur alia lectio. Et dixistis. Potest tamen prior tolerari, & sensus est. Quamprimum à me egressus est: statim dixi discerptus est. i. præfagiuit animus eum discerpendum.

In malo, vel cum malo: in sepulchrum, id est, malam senectutem præbebitis mihi, aut (vt dictum est) cum tristitia, & vocat tristitiam malum absolutè, quod magnum malum sit: præsertim cum hominem usque ad sepulchrum sequitur:

Anima eius colligata est cum anima ipsius.] Capitur hic anima pro vita, ac si dicat. Vita patris à vita filij pender: cuius similem habes 1. Sam. 18. Anima Ionathæ colligata fuisse cum anima Dauid. Dicunt tam nostri, quàm Hebræi [chassar] significare ligare, & coniurare, sed melius veritas, vbi ipsi vertunt coniurationem, colligationem. Solent enim mali ligare se ad malum, siue iuramento aliquo, siue sacramento: vt patet 1. Regum 6. & Hamos 7.

Quoniam seruis tuis siduisset, aut melius obligauit,

seu ligauit se pro puero.

Ne forte videam malum.] Hebraicè est. Ne forte videam cum malo.

Quod inueniet patrem meum, & sensus est. Ne forte videam patrem meum cum malo, quod inueniet eum. Sunt enim huiusmodi transpositiones apud Hebræos frequentes.

10 CAPITIS XLIII. AD MORVM compositionem annotata.

M *ple saccos eorum, quantum poterint ferre.*] Hæc est mensura: quam facere solet amor: cuius simile habes in libro Ruth.

Cyphum meum argenteum pone in ore sacci iunioris.] Licitum est amorem alicuius erga nos vel alium, experiri. Distingunt hic aliqui, an peccauerit Ioseph in hoc facto, cum fecerit fratres, saltem ad horam suspicari Biniamin furem, & etiam iuuenè commoueri, & fratres, & puto in priori saltem, venialiter peccasse peccato imprudentiæ, quod scilicet non attenderit, neque cauerit suspensionem, quæ apud fratres de puero oriri posset. In secundo verò non.

Ipsum est, in quo bibit dominus meus.] Tantò furtum aliquod grauius est, quantò id: quod furto auferitur, aut pretiosus, aut magis necessarium est. Neq; hinc licere putes, sortibus, aut aliis fortilegiis, aut superstitionibus perdita, aut ablata quærere: quoniâ omnia hæc fictè dicuntur.

Vt quid loquitur Dominus meus?] Cauendum valde est, ne verbis malis, iustum crimineris. Similiter discimus, quàm pacièter iniuria verba toleranda sunt.

Turpitude est seruis tuis, hoc facere.] Tam graue esse debet facinus iusto, quàm graue illi esset turpe aliquid manu tangere.

Pecuniam retulimus.] Discimus quàm difficile iudicium ferendum sit de peccato alicuius iusti. Nam qui bona fecit, & iustum se esse ostendit: quando ad hoc non tenetur: credibile est, eum iustitiam seruaturum in re, ad quam tenetur. Et qui suum restituit: incredibile est aliena furari.

Is cum quo fuerit inuentus: moriatur, & nos serui tui erimus.] Facile innocentes sese pœnis obligant, neque præsumendum male est de eo, quem probè nosti. Vbi etiam discimus, non esse verba prodigenda, neque facile promittendum, quod nescis, an possis præstare. Possumus enim testari facile propriam innocentiam: alienam verò non tam facile.

Sciderunt vestimenta sua. Dolendum valde est, de malis proximorum: maximè consanguineorum.

Nonne nostis, quod augurando auguratur vir similis mei?] Non est malum aliquod faciendum ei, qui facile, & autorem cognoscere potest, & suum recuperare: vnde cauendum valde est, ne sapientibus, aut diuitibus noceas.

Quid dicemus, & quomodo iustificabimus nos?] Obstruit peccatum, aut peccati conuictio os peccatoris: vt neque loqui, neque excusare possit illud. Vbi etiam aduerte, quantò melius sit peccatum fateri: quàm excusare.

Deus inuenit iniquitatem seruorum suorum.] Docet nos locus iste, vt quamprimum peccauerimus, peccatum precibus diluamus: ne Deus illud in nobis inueniens puniat.

Etiam serui sumus Domini mei.] Nobis consulimus, si nos peccatores pœnæ offeramus. Nihil enim melius peccatorem à pœna debita excusat: quàm si

fese illi offerat ipse,

Turpe esset mihi.] Etiam si innocens sese pro peccatore offerat puniendum, non tamen puniri debet: imò hac de causa facilius peccatori dimittendum peccatum est.

Accessit ad eum Iehudah.] Quantumcunque aliquis magnus sit: reddere licet illi rationem eorum, quæ agimus, debita reuerentia. Et considera orationis Iehudæ vim, qui nititur probare, Ioseph fuisse in causam illius furti: qui tã obnixè eos astrinxerit: vt puerum deferrent ad eum, & simul reddere rationem, quare non audeat patrem sine puero videre.

Descendere facient serui tui canitiæ patris cum tristitia ad sepulchrum.] Pulchrè locus iste docet, quàm sit cauendum filiis patrem tristitia afficere maximè senem.

Seruus tuus fideiussit pro puero.] Audis, quot argumenta quæsiuit prudens vir, ad liberandum puerum. Primum, quod ipse fuerit in causa, vt diximus. Secundo, ex parte patris ilicò morituri. Tertio, ex parte obligationis paternæ: qua filij tenentur non esse patri causa mœstitiæ. Quarto ex parte sui qui pro eo fideiussit.

CAP. XLV. AD LITERAM ANNOTATIONES.

T non potuit Ioseph fortificare se, vt scilicet amplius vim faceret sibi, ne sese ostenderet fratribus. Hebraicè sic est.

Et non potuit Ioseph: vt fortificaret se, omnibus, qui stabant iuxta eum.] Id est,

non potuit sibi vim facere: vt omnibus, qui erant iuxta eum lachrymas suas absconderet, aut non poterat se tantum continere, quin omnes, qui in domo eius erant, eum lachrymantem viderent: si eos à se non eiiceret, & ideò præcepit omnes eiici.

Dedit vocem suam cum fletu, id est, fleuit, vocem altam emittendo.

Audierunt Aegyptij.] Fortè domus eius erat prope domum regiam.

Quoniam territi sunt à facie eius, id est, videndo eum talia loqui.] Verbū (bahal) significat propriè terre, & quia territi fugere, & currere solent, ex consequenti significat fugere, seu currere, & festinare.

Ne angustieminini.] Aliqui vertunt. Ne dolore afficiamini, sed verbum (hafab) significat propriè premere, comprimere: quemadmodum figulus lutum: vt patet Iob 10. Manus tuæ (izebuni) i. compresse-runt me, aut finxerunt comprimendo: quemadmodum figulus. Vnde (efeb) id est, figmentum.

Quoniam propter vitam, id est, vt vos viueretis, *misit me Dominus ante vos. Ereptione magna, aut euasione,* id est, à magno malo, aut in magna copia, quia vos, & domus vestras eruat in malo famis.

Posuit me in patrem Parhoh, id est, in gubernatorem, & directorem: quia nihil sine meo consilio facit.

Ne steteris.] Vocant Hebræi tardare, stare quemadmodum nos Lusitani. (*Estiue laa dez annos.*) id est, mansi sibi, aut tardauit.

Alam te ibi.] Verbum (chul) seu (chilchal) incertæ significationis est apud Hebræos. Dicunt enim significare, mēsurare, apprehendere, continere, ferre. Sed ex locis, quibus ponitur, constat significare mēsurare, & alere, in mensura, aut ad mensuram capere aliquid, Isaia 40. (Vechal) id est, & mēsus est, in mensura puluerem terræ. Hic verò sumitur pro alere ad mensuram, id est, tribuendo mensu-

ram annonæ, secundum ora comedentium.

Ne forte depaupereris, aut pauper sis.] Verbum (iarras) videtur significare hereditare, & exhæredari. Vnde hic verti posset. Non fortè exhærederis, id est hærede priueris, tu & domus tua.

Omnem gloriam meam, aut, opulentiam meam, diuitias, scilicet & gloriam.

Cecidit super collum Benjamin.] Hebraicè super colla, & dictio (sauer) quam nostri collum vertunt: est à (sur) quod est propriè stringere, & collum dicitur (sauer) à stringendo, aut quod strictum in se sit magis quàm reliquum corpus, aut (quod verius puto) quod brachiis amicorum stringi solet, & quia ex vtraque parte brachiis amplexantibus circumdatur: ponitur in plurali numero colla.

Et bonum fuit in oculis Parhoh, id est, placuit ei, quod ipse Ioseph nosset fratres suos, aut quod ad eum venissent.

Onerare iumenta vestra.] Verbum (taan) ignotæ significationis est Hebræis, licet dicant significare onerare: & configere gladio. Nam Isaia 14. habetur. Vt vestimentum occisorum (metaane) id est, qui confossi sunt gladio. Rabbi Ioseph chimi hic vertit. Pungite iumenta vestra. s. vt citius gradiantur, & optimè iudicio meo & tunc vnica est verbi significationis. s. pungeri, quam quidem significationem verbo tribuit, non quia sciant eam propriam esse verbo, sed quia locis, quibus verbum ponitur: congruere potest. Sequens verò dictio. (beir) iumentum significat, sic dictum à depacendo: quod herbam depalcatur, aut deuoret: ac si combureret. Nam [baar] videtur significare comedere, & ex cōsequenti comburere: quod ignis comburens comedere videatur ea quæ comburit.

Et domo vestras, id est, supellectilia domus, & omnia quæ ad domum pertinent.

Et tu iussus es. Hoc facite.] Difficilis est sensus huius loci. Quidam sic vertunt. Tu præceptus es. i. potes omnia præcipere. Alij, Tu iussus es, scilicet dicere fratribus tuis. Hoc facite, id est, vt hoc faciāt. Tertij. Tu iussus es: vt loquaris fratribus tuis meo nomine, in hunc modum. Hoc facite. Tollite & cetera, & eis hunc subesse sensum videtur. Et tu iussus es. s. facere quod bonum fuerit in oculis tuis, aut quæ prædixi, sequentia verò verba. s. hoc facite, videtur esse verba Ioseph ad fratres, aut: Et tu iussus es, dicere fratribus. Hoc facite, id est, vt hæc quæ prædixi faciant. Dixerat enim Parhoh supra. Dic fratribus tuis. Hoc facite. Vnde sic legenda est litera. Et tu iussus es à me. s. dicere fratribus tuis. Hoc facite, id est, vt hoc faciant. Accipite vobis de terra Aegypti plaustra, ac si dicat. Ego præcepi tibi dicere fratribus tuis: vt accipiant plaustra de terra Aegypti, & quæ sequuntur.

Accipite vobis de terra Aegypti plaustra pro paruulis vestris.] Dictio [agalab] id est, plaustrum, non plenè nota est Hebræis. Nam [agol] quod est eiusdem radicis, dicunt significare rotundum [Agil] verò in aurem. [Maagal] locum castrorum, & semitam, aut viam. [Egel] verò vitulum, à galath, autem plaustrum, & mirum valde est: vnam radicem in tot distrahi significationes. Mihi verò libris omnibus, videtur significare clausuram maceriarum, seu quod maceria, aut maceris, aut vallo clausum est, siue sit rotundum: siue oblongum, quæ admodum via inter duas macerias: vt exempla monstrabunt. Nam 1. Reg. 7. habes quod fecit Solomon mare fufum. 10. cubitorum à labro, vsque ad labrum, [agol] id est, clausum, scilicet, maceria in circuitu,

CAP. XLV. AD NOSTRAM ERUDITIONEM ANNOTATA.

Ducite omnem virum à me.] Solent homines, infirma sua paucis amicis ostendere, grandia verò, amicis & inimicis, & inimicis potius quàm amicis. Cùm enim mortuus esset Saul, & Ionathas,

& tristis nuntius ad David peruenisset. Nolite [inquit] annuntiare hæc in Gethene fortè lætentur filij incircuncisorum. Christus autem noster, nō sic, sed diuitias suas paucis discipulis, in monte quo transfiguratus est, ostendit: quos vltra hoc contestatus est, vt nemini visionem, ante eius resurrectionē dicerent. Passionem verò suam, celebratissimā, & vulgatissimam esse voluit: quàm acerbissimam coram inimicis passus est: vt nos doceret, infirma nostra diulgare, suprema verò & gloriosa abscondere. Sed illi, & illis: quos ille docuit: seruata est res hæc. Aduertant etiam hęc prælati, qualiter arguere debeant alios subditos: vt scilicet prius eiiciant eos, qui scandalizari, aut malam opinionem de eis: quos corrigere volunt, habere possunt. Debebant enim Ioseph ostendere se fratribus: quod non poterat facere: nisi ad memoriam reuocaret illis peccatum quod in ipsum commiserat, & ne eorum peccatum apud externos diulgaretur: omnem extraneum à se eiecit. Sic cùm Dominus voluit arguere Iob, solum eum conuenit: quem cùm arguisset seorsum: in publico apud amicos commendauit. Non estis [inquit] locuti coram me rectè: sicut seruus meus Iob: vt fateretur se stultè locutum, & apud amicos commendat eius locutionem rectitudinis. Sic etiã cùm arguere voluisset Aharon, & Mariam murmuris in Mose: eos ad cœderis tabernaculum seorsum ire præcepit cum fratre.

Territi erant à facie eius.] Et si malos: vt prædiximus: timor comitetur, maximè tamen, cùm eos, qui bus fuerunt iniuriæ vident.

Ne dolore afficiamini.] Nō vindicat peccatum, neque saltem exprobat, sed ex peccato, opus bonū efficere nititur: imò opus Dei, Sicut enim impij ex operibus iustitiæ, peccata faciunt: ita & iusti ex peccatis opera iustitiæ, & Dei. Nullū est enim opus tam iustum, aut sanctū: in quo iniquus nō inuenit circumstantiam aliquam, qua illud damnet. Calumniabantur sæpe Iudæi Saluatoris piissima opera curationū & sanitatū, quòd ea Christus in die sabbathi fecisset.

Sic filij, Ammon, quorū Regem, cùm ob patris interitum David consolari niteretur ex pietate suspicati: sunt principes, illū terræ illorū insidiari, & ex misericordiæ opere, opus fecerunt impietatis. Didicerunt à diabolo patre, qui cùm in nobis opus bonū dānare non possit: damnat intentionē. Cōmendaue-rat enim Dominus opera sancti Iob, ipse verò eius mentē apud Deū damnare satagebat dicens. Nunquid frustra Iob timet Deū? Boni verò vice versa, cū opus malū aliter excusare nō possunt: saltē intentionem, quā non norunt: excusant, & bonā, quoad possunt, faciūt. Quod enim opus in rerū natura deterius lapidatione innocētis? & tamen Beatus Stephanus eam, ignorantia lapidantiū excusat: dicēs. Domine ne statuas illis hoc peccatū: quia nesciūt quid faciunt. Didicerat à magistro, qui opus pessimū crucifigentium, patri quasi non malū offert, dicēs. Pater ignosce illis, quia nesciūt quid faciūt. Sic nūc iustus nefandissimū venditionis opus Dei opus & maximè clemētiæ Dei fuisse cōtēdit, & grauè facinorū in eorum

rum utilitatē cōvertere nititur. Hoc enim, peculiare opus Dei esse ostendit: vt mala opera nostra, in nostrum vertat commodum: à quo hoc sancti facere didicerunt. Omnia enim iis qui sancti vocati sunt in bonum cooperantur.

Misit me Deus ante vos.] Mira valde, & stupenda est cura, qua Deus electos in hac vita custodit, & quàm sollicitus est: de seruandis eorū reliquiis. Nisi enim ipse (vt inquit sanctus Isaias ca. 1.) nobis sanctum semen reliquisset, quasi Sodoma fuisset, & Gomoræ similes.

Non vos me hic misistis, sed Deus.] Quod in operibus malis malum est, nostrum esse dignoscitur, sed si quid boni habet, Dei munus est, & vbique nititur opus eorum malum excusare.

Posuit me patrem Parhob.] Debent Reges habere sapientes, loco parentum.

Posuit me Deus in Dominum.] Non gratia iactandi se, sed consolandi senem patrem: hæc verba protulit Ioseph. Vbi discat filij, qualiter tractare, & alere debeant parentes, senio confectos. Et considera sollicitudinem, quam gerit erga patris domum: vt non tam filius quàm pater paternæ domus videatur.

Osculatus est fratres suos.] Ecce qualiter soluunt sancti mala sibi à fratribus illata. Vide, si placet Bernar. in sermone Magdalenæ, & intellige qualiter peccata fratrum, deflet iustus.

Placuit in oculis Parhob.] Licet ex vilibus parentibus esset Ioseph, gaudet tamen Rex & sui: quod cognouit eos. Doleo aulicorum huius temporis conditionem: qui cum aliquem sublimatum videt, ex inuidia progeniem inquirunt, & obiectant, si quid in ea vile inuenerint.

Dic fratribus tuis onerate iumenta vestra.] Debent principes: non solum in bene meritis, liberales esse, sed in suos, & quod seruus non audeat petere, princeps imperat. Quo loco considera Ioseph modestiã, qui sine Rege non audeat aliquid patri mittere.

Capite carrus de terra Egypti pro paruulis.] Quoniã Ioseph sollicitus erat pro bono Reipublicæ Egypti: fuit etiam Rex sollicitus patris, & domus illius. Qua in re admonentur principes, curare eos, qui rebus suis neglectis, pro communi bono incessanter inuigilant.

Beniamin dedit 30. argenteos.] Nullum crimen est, si in beneficiis, fratres distinguas: vbi ordo charitatis commendatur.

Escam patri suo pro itinere.] Ostendit hic locus prudentiã singularem ipsius Ioseph: qui omnia curauit. Quod etiam ostenditur in eo quod addidit.

Ne irascamini in via.] Nouerat enim vir prudens eos in via disquisituros, quisiã eorum fuerit in eius causa culpabilior: idèò pacis eos admonuit ante.

Qui est cor eius.] Difficilius credimus bona nuntia, quàm mala. Vnde nostri dicunt. (Tanto me he de ben, que ho nam creo) id est, tantum bonum in hoc est, vt non credam. Reputamus enim difficiliora nobis bona quàm mala: quoniam communiora, & frequentiora.

CAP. XLVI. AD LITERAM ANNOTATA.

Misit me Deum ante vos.] Quoniã venerat ad locū, vbi pater habitauerat, & Deū coluerat: voluit ibi victimas offerre: vt scilicet, Deus esset memor suarū promissionum, quas patribus suis fecerat. Secundo, vt

Deus sibi reuelaret: an in ægyptū descendēdū esset.

In gentem magnam ponam te ibi, id est, multiplicabo tuos, vt sint gens magna.

Ego ascendere faciam te inde.] Aliqui vertunt. i. dā dauer tuū, sed melius in semine tuo, cuius causa vocauit eum Israel: quemadmodum dixit superius. Multiplicabo te, non in persona, sed in semine.

Ioseph ponet manum suam super oculos, id est, claudet oculos morienti; aut: astabit tibi dum obieris, & ex hoc loco videtur fuisse consuetudinē illius temporis: vt qui morituro, gratior in vita fuisset: eius clauderet oculos in morte.

Filia eius, scilicet Iacob. Vocat nurus filias. Nō enim legimus eum habuisse nisi Dinam, aut ponitur plurale pro singulari, & forte alias habuit, quæ non sunt nominatæ, aut notæ.

Ista sunt nomina filiorum Israel intrantium ægyptū, Quod cum iis sit pater annumerandus, sequens textus subindicat dicēs. Iacob, & filij eius, & per hoc soluitur nodus, qui hic quibusdam perplexus videtur, qualiter, scilicet, textus dicat. Omnes animas filiorum, & filiarum eius. 33. cum in textu sine patre solum. 32. numerentur. Vnde locus fingendi datus est Iudæis de Iocabeth matre Moſe, & Aharon; quàm in vtero matris in Aegyptum intrasse perhibent. Vbi etiam fingunt Chenanitidem, cuius hic textus meminit, fuisse Dinam filiam Leah: quò quid absurdius dici possit, ignoro. Annuerandus est ergo pater Iacob cum filiis, & sic numerus integratur.

Et cum dicitur omnes animas filiorum, & filiarū eius. 33. intelligendum est cum patre Iacob, quem etiã inferius in numero 70. supputādum sentio. Et Saul dicitur filius Chenanitidis: quòd esset filius mulieris Chenanæ.

Omnes anime egressæ de femore Iacob.] Cum audis animas, intellige personas. Solem enim nos vsq; hodie vocare personas animas: cum dicimus, tot animas captiuas duxerunt Sarraceni. Neque credas propterea animas ex traduce oriri.

Egressæ de femore Iacob, id est, ex fortitudine ipsius quæ in femore, quod est fortior pars in homine designatur: vt superius in iuramento serui Abraham annotauimus, aut pudenda honestè nominat. Nam (ierch) significat etiam id, super quo aliquid sustentatur: vt patet Leuit. 1. iuxta (ierch) id est, pedem, aut (basim) altaris.

Vt doceret, seu ad docendum ante eum (gossenach) id est, vt doceret eum, vbi esset terra Gossen. Verbum etiam significat iacere, proicere, & secundum hanc significationem vertendum est, vt iaceret, seu mitteret se Ioseph ante eum in terram Gossen: vnde sequitur quod Ioseph currum iunxit, & ascendit in occursum Israel patris sui in Gossen.

Fleuit super collum eius adhuc.] Id est, non solum ruit super collum eius, sed etiam fleuit. Secūdo sic, Et fleuit amplius quàm antea: cum super colla eius rueret. Dicit autem colla, aut quia ex vtraque parte circumdatur collum, dum amplexantur, se mutuo homines, aut quia collum vnus ruit super collum alterius.

Moriar hac vice: postquam vidi faciem tuam, quoniam adhuc tu viuus, id est, parum mihi est iam mori: postquam hac vice vidi faciem tuam, & quoniam tu viuus.] Videtur esse secunda sententia, explicatio prioris, ac si dicas. Non curo mortem: postquã vidi nunc faciem tuam: quod explicans ait parum mihi est mori: postquàm te viuum, & superstitem relinquo. Putabam te me in morte præcessisse, sed nunc

lætus moriar: quòd te præcedam in morte.

Omnes anime domus Iacob adductæ in Aegyptū, septuaginta.] Filij Ioseph hic supputantur: qui tamen non sunt Aegyptum ingressi. Erant tamen pars domus Iacob ductæ in Aegyptum, idèò inter ingressos numerantur.

Viri pecudum fuerunt. i. pastores sicut vir terræ. i. agricola: de qua phrasi supra. 9.

Quod est opus vestrum? i. opificium. Quid muneris habetis?

Vt habitare possitis in terra Gossen.] Est Gossen magna pars terræ Aegypti, cuius portio est Remesses: vbi filij Israel manserunt. Dicitur autem Gossen esse in agro vrbs Heliopolis: ad quam ferunt parêtes Christi, eum infantem detulisse.

CAP. XLVI. AD MORVM compositionem.

Veni in Beersebah.] Vbi scilicet Abraham & Abimelech foedus iniere: vt patet supra cap. 21. & etiam Isaac & Abimelech supra vigesimo sexto vbi tã Abraham, quàm Isaac Deo cœli immolarunt: quo in loco etiam Iacob victimas offerre voluit: antequàm in Aegyptum descenderet. Qua in re colligimus nihil sine Dei consilio viris iustis esse faciendum. Cogitabat enim prudens senex sibi promissam terram, & timebat eam relinquere, ignorans, an Deus propter demerita filiorū eam negaret: quòd si eum ad manum non habes, legem eius consule, quemadmodum Dauid. Consiliū (inquit) meum: iustificationes tuæ. Hoc est inter pios, & impios, quod pij antequàm quicquam operentur, Dei consulunt voluntatem in lege: impij vero post opus, de Dei lege inquirunt. Si mercaturam vis facere, aut contractum aliquē: quare non consulles leges Dei, aut in legis peritos, an ibi sit vsura, aut fraus aliqua necne? Sed prius te finis peccato illaqueari: postmodum verò quæris, an iustū opus fuerit, vel non. Non sic hic sanctus Iacob neque Iosaphat: qui sine cōsultatione Dei noluit cū [Achab] in bellum descendere in Ramod.

Ne timeas in Aegyptum descendere.] De duobus erat sanctus Iacob sollicitus: timebat enim semē suum cum gentibus in Aegyptum misceri. Secundo perdere promissam hæreditatem: idèò Dominus eū de vtroque securum reddere curat.

Ponam (inquit) te ibi, in gentem magnam: & ascendere faciam te inde. Ego descendam tecum.] Admonui sepius hoc bonū habere sanctos, q̄ secum Deum deferūt quocunq; vadunt: idèò nihil eis nocere potest Isaiæ 43. habes. Cum transferis per aquas tecum ero, & flumina non operiēt te: cum ambulaueris per ignem, non cōbureris, & flamma non ardebit in te.

Ioseph ponet manum suam super oculos tuos.] Curat Dominus facere etiam in minimis, quæ sancti desiderāt. Vtinã sic nos maxima, quæ ex nobis ipse postulat faceremus: qui non solum quæ ipse vult negligimus, sed etiam quæ magno studio præcipit: quæ admodum de Salomone legimus, cui Deus non solum quæ postulauit dedit, sed etiam quæ poterat ipse desiderare. Sic cum Abraham egit: vt non solum Ismahelem viuere faceret, quod senex postulabat: sed in gentem magnam, & robustam multiplicauit, quod nouerat senem desiderare.

Leuauerunt filij Israel patrem.] Vide quali affectu,

& diligentia isti patri suo inseruiant: cum tamē ferè omnes essent coniugati. Nunc verò filij maxime vxoribus addicti, patrem & matrem negligūt: solum curantes quæ sua sunt, non quæ parentum.

Iehudah misit ante se ad Ioseph.] Vbi que strenuè gerit negotia Iudas: vt hinc dicas eum meritò à Deo electum ad regnum.

Ascendit in occursum patris.] Princeps erat Ioseph, & Aegypti Dominus, sed non dedignatur patri occurrere: contra filios qui cum se in dignitate cōstitutos vident: non amplius parentes, neque seipfos agnoscunt.

Moriar hac vice.] Qui verè amat, seipsum quàm amatum mauult mori.

Ascendam, & nuntiabo Parhob.] Postquam patrem vidit, statim negotia curat: vt nos doceat non negligere curanda, in mediis gaudiis.

Dicetis. Vri pastores sunt serui tui.] Nō curauit fratres exaltare, sed potius humiliare ad eorum utilitatē: vt hinc dicas, & humiliari, & exaltare, cum opus sit. Vbi simul discite, cum fueris odio habitus, non te miscere iis qui oderunt te.

CAPVT XLVII. AD LITERAM.

De extremitate fratrum suorum accepit quinque viros.] Timuit Ioseph, ne Rex si homines robustos, & strenuos vidisset: eos in negotiis Reipublicæ occuparet, aut ad bella mitteret: & quia volebat eos in quiete agere, extremos Regi proposuit: vt eos ad sua remitteret, & greges suos alerent, & etiam ne se moribus gentium miscerent, & idola colerent.

Statuit eos coram Parhob, aut posuit. Significatio verbi [talah] non plenè nota est, sed ponere, aut stare significare videtur supra. 43. Nisi [vehisagti] i. statuero eum videlicet puerum, coram te. Dubiam autem reddit significationem hanc id quod dicitur Exo. 10. Tantum pecus vestrum, & bos vester [iustag. i. statutum est. i. statuetur, aut locabitur in loco suo: vt exposuit Rabbi Salomon: vbi hæc significatio: vt cunq; dura videtur.

In optima terra habitare fac.] Hebraicè est in benefacientia terra & est sensus. In terra quæ bonum facit fructum.

Et si cognouisti, & sunt in eū viri fortitudinis. i. robusti, seu fortes.] Dicitio [chail] significat fortē, & exercitum, sic à fortitudine dictum. Habebat autē Parhob pecora sua, ad quorum custodiam fortitudine erat opus.

Benedixit Iacob Parhob.] Admonui Gen. 2. verbū [barach] cum dicitur de homine erga alium hominem, aut respectu Dei: esse idem quod bonum precari: cum verò dicitur de Deo in ordine ad homines esse benefacere eis, quod multis exemplis probauimus. Est ergo sensus quod Iacob bona fuerit regi imprecatus.

Quot sunt dies annorum vitæ tuæ.] Hoc est, quod communitè à senibus petimus, ætatem videlicet suam: Hebraicè est. Secundum quod sunt dies annorum vitæ tuæ?

Dies annorum peregrinationis meæ.] Hoc dicit, quia in terra Chenahã tam ipse, quàm patres eius quasi peregrini vixerūt: & etiam quia vitam suam in peregrinatione apud Laban quasi absumpserat. Et quod sequitur.

Parui, & mali, statim explicat. Fuerunt parui

quoniam non tot fuerunt, quot fuerunt dies parentum: malos verò vocat, quia quasi ab vtero in laboribus fuerat. Coactus est enim ad viginti annos exulare. Postea uxorem dilectam amiserat. Tertio filium quem tenerrimè diligebat. Quarto famem passus fuerat, & deniq; in senectute coactus est patriam relinquere, & in Aegyptum descendere. Pauper (ait Israel) sum ego, & in laboribus à iuuentute mea.

Et benedixit Regi.] Expone vt supra. i. illi bona imprecatus est. Aliqui exponūt benedixit. i. valedixit, sed non placet expositio.

Dedit eis possessionem.] Nomen à (chuzah) significat propriè comprehensionem: vnde melius veritas, partem.

In optima terra.] Hebraicè in benefaciente: quod expone vt supra, referendo ad fructum, & quod sequitur.

In terra ramasses.] Erat Ramasses, vt diximus, pars vtilior terræ Gossen, & fertilior.

Panem ad os paruuli.] i. præbendo panem fratribus, & domui: ac si essent paruuli, aut quemadmodū dari solet paruulis ad os. i. cum petunt, ac si dicat. Saturauit eos. Solent enim paruuli frequenter comedere: vt opus sit parentes quasi semper ad manū panem habere: ad porrigendum illis. Vel dādo mēsuram panis, secundum numerum comedentium. Dedit pro vnoquoque mensuram tam magnam: quod ex ea poterant frequenter comedere, quemadmodum paruuli. Posset, & quarta addi. i. secundum numerum paruulorum. Non solum dedit patri & fratribus, sed mensuram panis dedit, secundum numerum paruulorum domus. Nullus fuit paruulus, cui non signaret suam portionem. Neque mihi aliena à litera videtur hæc expositio.

Et laborauit terra Aegypti.] Ignota est propria significatio verbi (lahah) quod nostri vertunt laborauit. Aliqui vertunt insanuit: sicut Rabbi Dauid, Thargum què hic sequuti sumus, laborauit. Dicitio geminata ponitur Prou. 6. sed tam obscura est eius significatio ibi, sicut hic. Nam ibi dicitur (chemite-lahleah). i. sicut abscondit se, qui iacit scintillas. Alij qui festinat, & quia dicitio in scripturis rarissima est, non facile ex coniecturis possumus significationem venari.

Et sustentauit eos cum pane, pro omnibus pecoribus. i. pro omni genere pecudum.] Verbum (nahal) quod sustentare vertimus, aliqui dicunt significare ducere, & sic vertunt hic ferè omnes Hebræi: sed re vera germanius sustentauit, aut portauit, quoniam verbum hoc propriè significat: & vbi cumque isti vertūt duxit, tam bene quadrat sustentauit: vt Exod. 15. (Nehalta). i. duxisti in fortitudine, tam bene veritas. Sustentasti in virtute tua. ad habitaculum. i. vsque ad habitaculum. Sic Isaiæ 51. vbi ipsi vertunt. Nō est (menahel). i. ducens eam, tam bene veritas, sustentans eam. Quod non tam propriè significet ducere, patet Psal. 31. vbi dicitur. Propter nomen tuum ducet me (vtenahalen). i. & sustentabis me: vbi si repetas ducere inuuliter fit. & significat sustentare qualitercunque, siue pane cibando, siue quocunque alio fulcimentō, aut portādo: vt Isaiæ 40. vbi dicitur. Fœtas, aut ascendentes (ienachel) id est, sustentabit.

Venerunt ad eum anno secundo. s. famis seu à famis initio: quoniam iste videtur secundus annus à famis principio. Nam primo sustentauit eos pro pecunia, qua deficiente, sustentauit eos secundo anno pro pecoribus.

Non celamus à Domino meo.] Tā nostri, quàm Hebræi asserunt verbum (chachad). i. celare: significare non solum celare, sed succidere, & remouere: propter illud Iob 4. Et vbi rethi, nichad. i. succisi. sunt, vt nostri, & Hebræi vertunt. Sed etiam hic melius veritas occultati sunt. s. sub terra: quasi submersi. Sic cap. 22. eiusdem libri, vbi nostri vertunt. An nō (nichad) i. succissa est, erectio nostra: tu melius lege. Subuersa est. Ac si dicat, dū volumus erigi: subuersi sumus, & terra quasi occultati, & idēd arbitror verbum solum significare occultare. Illud etiam Iob. 15. Habibit ciuitates succissas: tu lege subuersas, seu obrutas, ita vt non amplius viderentur.

Nisi corpora nostra.] Cōfundunt (meo iudicio) hic Hebræi duas radices, scilicet, [gauah] à quo [geuah] i. corpus: cum [gaah] quod est eleuare, seu eleuari, aut superbire, & quæ significant corpus sunt à, gauah, cum verò, geuah, significat superbiam, est à gaah, quod est superbire. Posset etiam dici, gaah, & nauah, eandem esse radicem: & significare eleuationem, aut eleuare, & corpus, quoniam eleuatum est. Nam literæ [cui] permutabiles sunt: vt ex grammatica constat.

Quare morimur etiam nos, etiam terra nostra?] Dicitur terra mori, seu mortua: cum non producit ex se fructum. Nam signum vitæ in nobis est operatio, & similiter in terra productio fructuū, & quia tūc non poterat feri, ideo mortuam dicūt, & est sensus. Quare moriemur nos: vt. s. amplius nō operemur, & terra, non dans fructum suum? ac si dicant. Da nobis panem ne moriamur, & semen ad ferendum, ne moriatur terra non fructificando.

Terra non desoletur.] Scilicet cultoribus, vel fructu suo, aut non in solitudinem redigatur. Desolata est enim terra: cum caret fructu suo. Verbū, samān, significat desolare, & stupescere, quod stupens videatur desolatus spiritu.

Et populum transire fecit ad ciuitates, aut ex agro ad ciuitates, aut ab vna ciuitate in aliam: vt nemode cætero putaret esse suum: quod pro frumento vendiderat.

Quoniam statutum. i. statuta mensura, erat sacerdotibus à Parhoh, vt comederent.] A [chachach] quod est scribere, & terminare: venit [coch]. i. statutū scriptum, aut determinatum, seu limitatum.

Quatuor partes erunt vobis.] Hebraicè est, & quatuor manus. Vocatur manus pars, quia manibus solet fieri partium diuisio.

Possessiones fecerunt in ea.] Verbum [achan] significat comprehendere, partem accipere, & ponitur in passiuā voce. Vnde verti posset, & comprehendit eā. i. partem in ea accepit, & ponitur actiuum pro passiuo, vt sæpissimè accidit.

Creuerunt, & multiplicati sunt valde.] Genes. 1. ad oculum ostenditur, verbū, parah, nō significare crescere, sed fructificare: vnde, peri. i. fructus, & vertendum est. Et fructificauerunt, & multiplicati sunt: ac si dicat, fructum fecerunt, & in magna copia.

Pone manum tuam sub femore meo.] Admonui supra capite. 24. consueuisse p̄ficos, hoc modo iurare, ad ostendendam firmitatem iuramēti: quod fiebat posita manu in parte fortiori ipsius hominis, quæ quasi columna corpus totum sustentat, scilicet, in coxa.

Misericordiam, & veritatem, aut stabilitatem.] Misericordiam, quidem faciendo quod volo, licet nō sit debitum: veritatem implendo omninō.

Adorauit Israel super caput lectuli. Crediderim senem incuruasse se super seruical, quod erat ad caput

put lectuli & gratias Domino egisse, quod nactus esset quod cupiebat: nempe vt in terra & sepulcro patrum, sepeliretur. Et dicitio [mitah] est à [natah] quod est extendere, & significat lectum, aut quod in eo homo, aut lectisternia extendantur.

CAP. XLVII. AD MORVM compositionem annotata.

B *Cœ sunt in terra Gossen.*] Nō abs res voluit Ioseph patrem, & fratres venire in terram Gossen, antequā venirent ad Parhoh: vt. s. viderentur iā ibi sedes habere, ne Parhoh in aliū locum eos mitteret. Et mira prudentia cum gentili egit, vt. s. mitteret fratrum suorum ineptiores ad regem, ne Rex in aliis ministeriis, eis vteretur. Timuit etiam vir prudens, ne fratres Aegyptiis commixti, illorum mores & ceremonias discerent, aut cum essent pastores, illis inuisi essent.

Dixit Parhoh ad fratres.] Debent Reges audire nō solum nobiles, sed viles ac pannosos.

Vt peregrinarentur in terra tua venimus.] Videntur protestari se peregrinos, ne rex postea, captiuos, & seruos arbitraretur.

In optima terra habitare eos fac.] Cōsuetum, & antiquum malum est, eos qui regibus grati sunt: comedere medullam terræ.

Constituere eos principes.] Nihil gratis dant principes, sed semper aliquid emolumentum ab eis volunt, aut ministerij, quibus aliquid boni fecerunt. Vbi etiam aduerte: robustos debere principes constitui, qui labores pro republica sustinere queant.

Benedixit Iacob ipsum Parhoh.] Non parui faciendæ sunt senum benedictiones: quibus nobis bonum impetrantur.

Dies peregrinationum.] Quàm laboriosa sit vita præfens, ostendit locus iste, & quæ potius peregrinatio dicenda sit, quàm vita.

Parui, & mali.] Hoc est, quod Iob aliis verbis dicit. Brevi viuens tempore, repletus multis miseris. Et quemadmodum merita filiorum, non attigerunt merita patrum, ita neque anni vitæ.

Benedixit Iacob Regi.] Hinc perpendere licebit, quàm antiqua sit consuetudo, amicis in discessu valedicere: quemadmodum in ingressu benedicere. Similiter omnes debere à senibus, expectare benedictionem.

Quemadmodum praecepit Parhoh.] Nihil sine Pharaonis imperio facere ausus est Ioseph: quantum eū que illi fuerit acceptus, qui autem nunc principibus sunt grati, quæ volunt faciunt.

Abluit Ioseph patrem, & fratres, præbendo panem ad os paruuli.] Senes parentes, alendos docet litera, ac si paruuli essent, & quemadmodum multa paruulis ferimus: ita & à parentibus senio confectis multa ferenda sunt. Vbi mirabilem amorem docemur: vt. s. non curantes proximorum, & fratrum iniurias: naturam nostram tantum in eis consideremus.

Intulit pecuniam in domum Parhoh.] Non possum satis mirari, videre eos qui grati regibus sunt, discescere: Regem verò ipsum, in dies pauperiorem fieri. Neque aliud iudicare possum, quàm quod ipsi non ad Regis ærarium, sed ad suum, pecunias venantur à populo. Sed non minus mirum est, sanctū virum, sic voluisse ditare regem, vt nō curaret aliquid gratis dare: præsertim cum videret populum in arctam esse positum necessitatem: ne dicam extremā. Ex quibus etiam colligi videtur, neminem teneri

gratis alium alere: quoad quod vendere possit habet: etiam si opus sit seipsum vendere.

Da (emen).] Mirabilis amor quem habet artifex ad artificium suum, vt ferè tam solliciti sint isti de colenda terra, quàm de propria vita, & hinc discas, quid valeat hominem esse artificem, non mercenarium. Nam licet homo malus sit, sæpe tamē munus suum bene administrat, ob amorem quod ad munus suum gerit, quod vicarius non facit. Vnde consultū optimè reipublicæ esset: vt quisque artifex, per se munus suum administraret non per alium. Nā ideo mercenarius fugit, quia mercenarius est, qui si pastor esset animam pro ouibus poneret.

Populum transire fecit ad urbem.] Optimum est nihil in hac vita tanquam proprium possidere: ne postea, dum reliqueris doleas: vbi etiam Iuris periti discere possunt, non sufficere ad dominij translationē: venditionis & emptionis pactum, sed dimittendam esse possessionem. Et è contrario ad dominium: nō sufficere emptionem, sed necessariam esse rei emptæ possessionem.

Pars sacerdotibus erat à Parhoh.] Clamat locus iste publicos ministros Dei à populis alendos esse præsertim à rege. Et etiam quantum æditui regibus curæ esse debeant: etiam si aliunde habeant vnde se sustentant, quia nemo suis stipendiis militare debet.

Ecce vobis semen.] Optima lex: vt Domini det agricolis semen, & ab eis non expectent omnem terræ prouentum, sed eis vxoribus, & paruulis: vnde sustententur, relinquunt: Infœlicia tempora nostra quibus & omnia domini sibi volunt, & agricolæ, quicquid possunt Domino suffurantur: Vbi etiam aduerte licebit, quàm sit antiquum, regē quintam partem à suis colonis expetere.

Pone quas manus.] Parum curāt filij quicquid parentes iniunxerint. Nouerātque hoc prudens senex, ideo filium iurare cogit, implere quæ vult. Esset mihi hic amplius locus arguendi filios, qui nihil minus curant, quàm quæ parentes defuncti præceperunt. Aequoque iudicio Dei hoc parentibus euenit: vt qui propter filios euehendos, aliena surripere non cessarunt: nihil emolumentum ab eis post mortē recipiant.

Ne sepelias me in Aegypto.] Dulcis patriæ amor est, vt non solum viui eam desideremus dum absumus, sed nō nisi in ea mortui nos requiescere putemus. Et si altius rem repetere vis: collige hinc, quod solatij sit, animam iustorum habere societatem postquam eis mortuis coniungere corpus, sic à piis desideratur. Neque solum in vita, sed etiam in morte fugienda esse malorum consortia. Sunt qui dicant eum ad hoc voluisse in terram Chenahan deferri: vt tēpore resurrectionis Christi: cum patribus resurgeret.

Incuruauit se Israel ad caput lectuli. Non filio, sed Deo gratias egit, quod ad vota sibi cum filio successisset.

CAP. XLVIII. AD LI- teram annotata.

E *Tis post verba ista, id est, post res istas Dixit,* (scilicet aliquis Ioseph. Sunt in Hebraismo frequenter concisæ orationes vt in Hebraicis admonuimus.

Ecce pater tuus agros. Verbum (chalach) significat languere, debilitari. Et nuntiauit. s. aliquis, Iacob, & dixit. Et fortificauit se.

Nos dicimus (esforconse.) Fortis beneficis vel abundans vt sæpius admonuimus significare (El scadai) alij

quoniam non tot fuerunt, quot fuerunt dies parentum: malos verò vocat, quia quasi ab vtero in laboribus fuerat. Coactus est enim ad viginti annos exulare. Postea uxorem dilectam amisit. Tertio filium quem tenerrimè diligebat. Quarto famem passus fuerat, & deniq; in senectute coactus est patriam relinquere, & in Aegyptum descendere. Pauper (ait Israel) sum ego, & in laboribus à iuuentute mea.

Et benedixit Regi.] Expone vt supra. i. illi bona imprecatus est. Aliqui exponunt benedixit. i. valedixit, sed non placet expositio.

Dedit eam possessionem.] Nomen à (chuzah) significat propriè comprehensionem: vnde melius vertas, partem.

In optima terra.] Hebraicè in beneficiente: quod expone vt supra, referendo ad fructum, & quod sequitur.

In terra Ramasses.] Erat Ramasses, vt diximus, pars vtilior terræ Gossen, & fertilior.

Panem ad os paruuli.] i. præbendo panem fratribus, & domui: ac si essent paruuli, aut quemadmodum dari solet paruulis ad os. i. cum petunt, ac si dicat. Saturauit eos. Solent enim paruuli frequenter comedere: vt opus sit parentes quasi semper ad manum panem habere: ad porrigendum illis. Vel dādo mēsuram panis, & secundum numerum comedentium. Dedit pro vnoquoque mensuram tam magnam: quod ex ea poterant frequenter comedere, quemadmodum paruuli: Posset, & quarta addi. i. secundum numerum paruulorum. Non solum dedit patri & fratribus, sed mensuram panis dedit, secundum numerum paruulorum domus. Nullus fuit paruulus, cui non signaret suam portionem. Neque mihi aliena à litera videtur hæc expositio.

Et laborauit terra Aegypti.] Ignota est propria significatio verbi (lahah) quod nostri vertunt laborauit. Aliqui vertunt insanuic: sicut Rabbi David, Thargum què hic sequuti sumus, laborauit. Dicitio geminata ponitur Prou. 6. sed tam obscura est eius significatio ibi, sicut hic. Nam ibi dicitur (chemirelahleah) i. sicut abscondit se, qui iacit scintillas. Alij qui festinat, & quia dicitio in scripturis rarissima est, non facile ex coniecturis possumus significationem venari.

Et sustentauit eos cum pane, pro omnibus pecoribus. i. pro omni genere pecudum.] Verbum (nahal) quod sustentare vertimus, aliqui dicunt significare ducere, & sic vertunt hic ferè omnes Hebræi: sed re vera germanius sustentauit, aut portauit, quoniam verbum hoc propriè significat: & vbi cumque isti vertunt duxit, tam bene quadrat sustentauit: vt Exod. 15. (Nehalta) i. duxisti in fortitudine, tam bene vertas. Sustentasti in virtute tua ad habitaculum. i. vsque ad habitaculum. Sic Isaia 51. vbi ipsi vertunt. Nō est (menahel) i. ducens eam, tam bene vertas, sustentans eam. Quod non tam propriè significet ducere, patet Psal. 31. vbi dicitur. Propter nomen tuum ducet me (vtenahalen) i. & sustentabis me: vbi si repetas ducere inutiliter fit. & significat sustentare qualitercunque, siue pane cibando, siue quocunque alio fulcimento, aut portando: vt Isaia 40. vbi dicitur. Fœtas, aut ascendentes (ienachel) id est, sustentabit.

Venerunt ad eum anno secundo. s. famis seu à famis initio: quoniam iste videtur secundus annus à famis principio. Nam primo sustentauit eos pro pecunia, qua deficiente, sustentauit eos secundo anno pro pecoribus.

Non celamus à Domino meo.] Tā nostri, quam Hebræi asserunt verbum (chachad) i. celare: significare non solum celare, sed succidere, & remouere: propter illud Iob 4. Et vbi recti, nichad. i. succisi. sunt, vt nostri, & Hebræi vertunt. Sed etiam hic melius veritas occultari sunt. s. sub terra: quasi submersi. Sic cap. 22. eiusdem libri, vbi nostri vertunt. An nō (nichad) i. succissa est, erectio nostra: tu melius lege. Subuersa est. Ac si dicat, dū volumus erigi: subuersi sumus, & terra quasi occultati, & ideò arbitror verbum solum significare occultare. Illud etiam Iob. 15. Habibit ciuitates succissas: tu lege subuersas, seu obritas, ita vt non amplius viderentur.

Nisi corpora nostra.] Cōfundunt (meo iudicio) hic Hebræi duas radices, scilicet, [gauah] à quo [geuah] i. corpus: cum [gaah] quod est eleuare, seu eleuari, aut superbire, & quæ significant corpus sunt à, gauah, cum verò, geuah, significat superbiam, est à, gaah, quod est superbire. Posset etiam dici, gaah, & nauah, eandem esse radicem: & significare eleuationem, aut eleuare, & corpus, quoniam eleuatum est. Nam literæ [cui] permutabiles sunt: vt ex grammatica constat.

Quare morimur etiam nos, etiam terra nostra?] Dicitur terra mori, seu mortua: cum non producit ex se fructum. Nam signum vitæ in nobis est operatio, & similiter in terra productio fructuum, & quia tūc non poterat feri, ideo mortuam dicit, & est sensus. Quare moriemur nos: vt. s. amplius nō operemur, & terra, non dans fructum suum? ac si dicant. Da nobis panem ne moriamur, & semen ad ferendum, ne moriatur terra non fructificando.

Terra non desoletur.] Scilicet cultoribus, vel fructu suo, aut non in solitudinem redigatur. Desolata est enim terra: cum caret fructu suo. Verbū, saman, significat desolare, & stupefcere, quod stupens videatur desolatus spiritu.

Et populum transire fecit ad ciuitates, aut ex agro ad ciuitates, aut ab vna ciuitate in aliam: vt nemo de cetero putaret esse suum: quod pro frumento vendiderat.

Quoniam statutum. i. statuta mensura, erat sacerdotibus à Parhob, vt comederent.] A [chachach] quod est scribere, & terminare: venit [coch] i. statutū scriptum, aut determinatum, seu limitatum.

Quatuor partes erunt vobis.] Hebraicè est, & quatuor manus. Vocatur manus pars, quia manibus solet fieri partium diuisio.

Possessiones fecerunt in ea.] Verbum [achan] significat comprehendere, partem accipere, & ponitur in passiuua voce. Vnde verti posset, & comprehendite eā. i. partem in ea accepit, & ponitur actiuum pro passiuo, vt sæpissimè accidit.

Creuerunt, & multiplicati sunt valde.] Genes. 1. ad oculum ostenditur, verbū parah, nō significare crescere, sed fructificare: vnde, peri. i. fructus, & vertendum est. Et fructificauerunt, & multiplicati sunt: ac si dicat, fructum fecerunt, & in magna copia.

Pone manum tuam sub femore meo.] Admonui supra capite. 24. consueuiffe priscos, hoc modo iurare, ad ostendendam firmitatem iuramentī: quod fiebat posita manu in parte fortiori ipsius hominis, quæ quasi columna corpus totum sustentat, scilicet, in coxa.

Misericordiam, & veritatem, aut stabilitatem.] Misericordiam, quidem faciendo quod volo, licet nō sit debitum: veritatem implendo omnino.

Adorauit Israel super caput lectuli. Crediderim senem incuruasse se super feruical, quod erat ad caput

put lectuli & gratias Domino egisse, quod nactus esset quod cupiebat: nempe vt in terra & sepulcro patrum, sepeliretur. Et dicitio [mitah] est à [natah] quod est extendere, & significat lectum, aut quod in eo homo, aut lectisternia extendantur.

CAP. XLVII. AD MORVM compositionem annotata.

Ecce sunt in terra Gossen.] Nō abs res voluit Ioseph patrem, & fratres venire in terram Gossen, antequā venirent ad Parhob: vt. s. viderentur iā ibi sedes habere, ne Parhob in aliū locum eos mitteret. Et mira prudentia cum gentili egit, vt. s. mitteret fratrum suorum ineptiores ad regem, ne Rex in aliis ministeriis, eis vteretur. Timuit etiam vir prudens, ne fratres Aegypti commixti, illorum mores & ceremonias discerent, aut cum essent pastores, illis inuisi essent.

Dixit Parhob ad fratres.] Debent Reges audire nō solum nobiles, sed viles ac pannosos.

Vt peregrinarentur in terra tua venimus.] Videntur protestari se peregrinos, ne rex postea, captiuos, & seruos arbitraretur.

In optima terra habitare eos fac.] Cōsuetum, & antiquum malum est, eos qui regibus grati sunt: comedere medullam terræ.

Constituere eos principes.] Nihil gratis dant principes, sed semper aliquid emolumentum ab eis volunt, aut ministerij, quibus aliquid boni fecerunt. Vbi etiam aduerte: robustos debere principes constitui, qui labores pro republica sustinere queant.

Benedixit Iacob ipsum Parhob.] Non parui faciendæ sunt senum benedictiones: quibus nobis bonum imprecantur.

Dies peregrinationum.] Quam laboriosa sit vita præfens, ostendit locus iste, & quæ potius peregrinatio dicenda sit, quam vita.

Parui, & mali.] Hoc est, quod Iob aliis verbis dicit. Breui viuens tempore, repletus multis miseriis. Et quemadmodum merita filiorum, non attigerunt merita patrum, ita neque anni vitæ.

Benedixit Iacob Regi.] Hinc perpendere licebit, quam antiqua sit consuetudo, amicis in discessu valedicere: quemadmodum in ingressu benedicere. Similiter omnes debere à senibus, expectare benedictionem.

Quemadmodum præcepit Parhob.] Nihil sine Pharaonis imperio facere ausus est Ioseph: quantumcūque illi fuerit acceptus, qui autem nunc principibus sunt grati, quæ volunt faciunt.

Abluit Ioseph patrem, & fratres, præbendo panem ad os paruuli.] Senes parentes, alendos docet litera, ac si paruuli essent, & quemadmodum multa paruulis ferimus: ita & à parentibus senio confectis multa ferenda sunt. Vbi mirabilem amorem docemur: vt. s. non curantes proximorum, & fratrum iniurias: naturam nostram tantum in eis consideremus.

Intulit pecuniam in domum Parhob.] Non possum satis mirari, videre eos qui grati regibus sunt, dicescere: Regem verò ipsum, in dies pauperiorem fieri. Neque aliud iudicare possum, quam quod ipsi non ad Regis ærarium, sed ad suum, pecunias venantur à populo. Sed non minus mirum est, sanctū virum, sic voluisse ditare regem, vt nō curaret aliquid gratis dare: præfertim cum videret populum in arctam esse positum necessitatem: ne dicam extremā. Ex quibus etiam colligi videtur, neminem teneri

gratis alium alere: quandiu quod vendere possit haberet: etiam si opus sit seipsum vendere.

Da semen.] Mirabilis amor quem habet artifex ad artificium suum, vt ferè tam solliciti sint isti de colenda terra, quam de propria vita, & hinc discas, quid valeat hominem esse artificem, non mercenarium. Nam licet homo malus sit, sæpe tamē munus suum bene administrat, ob amorem quod ad munus suum gerit, quod vicarius non facit. Vnde consultū optimè reipublicæ esset: vt quisque artifex, per se munus suum administraret non per alium. Nā ideò mercenarius fugit, quia mercenarius est, qui si pastor esset animam pro ouibus poneret.

Populum transire fecit ad urbem.] Optimum est nihil in hac vita tanquam proprium possidere: ne postea, dum reliqueris doleas: vbi etiam Iurisperiti discere possunt, non sufficere ad dominij translatione: venditionis & emptionis pactum, sed dimittendam esse possessionem. Et è contrario ad dominium: nō sufficere emptionem, sed necessariam esse rei emptæ possessionem.

Pars sacerdotibus erat à Parhob.] Clamat locus iste publicos ministros Dei à populis alendos esse præsertim à rege. Et etiam quantum æditui regibus curæ esse debeant: etiam si aliunde habeant vnde se sustentant, quia nemo suis stipendiis militare debet.

Ecce vobis semen.] Optima lex: vt Domini det agricolis semen, & ab eis non expectent omnem terræ prouentum, sed eis vxoribus, & paruulis: vnde sustententur, relinquunt: Infelicia tempora nostra quibus & omnia domini sibi volunt, & agricolæ, quicquid possunt Domino suffurantur: Vbi etiam aduerte licebit, quam sit antiquum, regē quintam partem à suis colonis expetere.

Pone quasi manum.] Parum curat filij quicquid parentes iniunxerint. Noueratque hoc prudens senex, ideò filium iurare cogit, implere quæ vult. Esset mihi hic amplius locus arguendi filios, qui nihil minus curant, quam quæ parentes defuncti præceperunt. Aequoque iudicio Dei hoc parentibus euenit: vt qui propter filios euehentos, aliena surripere non cessarunt: nihil emolumentum ab eis post mortem recipiant.

Nesepelias me in Aegypto.] Dulcis patriæ amor est, vt non solum viui eam desideremus dum absumus, sed nō nisi in ea mortui nos requiescere putem. Et si altius rem repetere vis: collige hinc, quid solatiij sit, animam iustorum habere societatem postquam eis mortuis coniungere corpus, sic à pijs desideratur. Neque solum in vita, sed etiam in morte fugienda esse malorum consortia. Sunt qui dicant eum ad hoc voluisse in terram Chenahan deferri: vt tēpore resurrectionis Christi: cum patribus resurgeret.

Incuruauit se Israel ad caput lectuli. Non filio, sed Deo gratias egit, quod ad vota sibi cum filio successisset.

CAP. XLVIII. AD LITERAM annotata.

Et post verba ista, id est, post res istas Dixit, scilicet aliquis Ioseph. Sunt in Hebraismo frequenter concisæ orationes vt in Hebraismo admonuimus.

Ecce pater tuus agrotat. Verbum (chalach) significat languere, debilitari. Et nuntiauit. s. aliquis, Iacob, & dixit. Et fortificauit se.

Nos dicimus (esforconse.) Fortis beneficus vel abundans vt sæpius admonuimus significare (El scadai) alij

alij, vertunt Deus omnipotens.

Benedixit mihi. i. bona promisit certò danda.

Et fructificare facio te. Hoc enim verbū (parach) potius significat: quàm crescere.

Et multiplicari facio te. Nò solum faciam te fructificare, sed in copia.

In apprehensionem, vel comprehensionem seculi. Significat verbum Acham, propriè comprehendere. Exod. 4. (Ve echoz) i. comprehendè caudam eius. s. serpentis, & quod sequitur.

Seculi. Verbum (halam) à quo (holam) i. seculi, significat propriè abscondere occultare latere. Vnde (olam) significat tempus occultum, longum, & quasi cuius initij non est memoria.

Sicut Reuben & Simon. Instituire videtur senex filios Ioseph primogenitos loco Reuben.

Ego dum venirem de Padan, id est, Siria. Excusat se apud Iosephi, quare matrem eius non sepelierit in sepulchro patrum suorum, neque, in ciuitate, sed in via.

In via, qua adhuc multum terra erat, ad veniendum Ephratah. Exposuimus hæc supra cap. 35. Hæc autè (Ephratah) eadem est quæ Betlechem, & vult dicere Iacob se ideò non sepelisse Rachel in Betlechem, neque in sepulchro patrum, sed in via, quod distaret adhuc multum ab vrbe Ephratah, & dispendiosum illi esset, illuc cadauer adducere.

Duc eos ad me, Hebraicè est, Accipe eos ad me, sed sensus redditus est: ac si dicat tu tolle eos, & adduc ad me.

Oculi Israel graues i. non poterat eos facillè mouere & aperire, propter senium.

Videre faciem tuam non iudicauit. Dicunt Hebræi verbum (palal) i. iudicare, quod hic ponitur, significare iudicare, & orare. quòd. s. orans videatur ius à Deo petere vt plurimum. Significat etiã diuidere, quod iudicans diuidat, & dirimat, inter litigãtes 1. Sem. 2. Si peccauerit vir in viru, (vpilalo) i. ius diceret illi Deus. s. de aduersario. Sed si in Deum quis [ijspale] i. ius dicit illi. s. contra Deum: quasi dicat nemo. Vide de hac re, ca. 9. Job, vbi habet. Si iustificauero me: os meum condemnabit me. Si perfectus fuero, peruersum iudicabit me: quia non est Deus sicut ego vir, vt possem respondere ei: vt intremus simul iudicium. Non est inter nos qui increpet, qui ponat manum suam super ambos nos.

Eduxit eos Ioseph de genibus patris. Ne. s. senè grauent, & incuruauit se facie tenus in terra, aut Deū adorando pro exhibendis beneficiis, quæ pater prædixerat, aut patri reuerentiam faciendo.

Cognoscere, seu intelligere faciens manus suas. i. ita eis vsus est, in impositione: ac si in eis esset intellectus. Aliqui Hebræi vertunt, intelligere fecit manus suas. s. quod Ephraim esset primogenitus potius, quàm Manasses. Posset etiam verti, discernere faciès manus suas. s. Ephraim à Manassech, aut prudenter dirigens manus suas. s. ponès dexterã super Ephraim, & sinistram super Manassech: quoniam nisi prudenter manus poneret, ponenda erat dextra super Manassech, qui erat primogenitus: sinistra verò super Ephraim, & hic mihi videtur planus literæ sensus. Et ex hoc loco Iudæi modum benedicendi colligunt: imponendo, s. manum dextram super caput benedicendi, aut vtramque.

Qui pascit me à tempore præcedeti vsque ad diē hanc. Hebraicè est. Ab adhuc me. i. postquam fui, seu esse habui.

Vocetur eis nomen meum. i. vocentur Israelitæ, & de genere Abraham, Isaac & Iacob cuius simile

habes Isaac & panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur: tatum modo inuocetur nomen tuum super nos. i. vocemur vxores tuæ. Aut vocetur in eis nomen meū. i. cum benedicendi fuerint, benedicantur in nomine meo, & patrum meorum, dicendo, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, benedicat tibi. Et aduerte, quòd benedictio erat in nomine Domini, sed simul cum nomine Domini, miscebantur nomina patrum, dicendo. Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob.

Et instr. piscium multiplicentur. Vnicum verbum est in Hebræo. s. [ijjdgis] cui nullum verbum in sermone Latino respondet.

Et sustentauit melius apprehendit: quoniam verbum [tamach], potius apprehendere: quàm sustentare, significare videtur: non tamen prohibeo si, sustentare veritas.

Non sic pater mi. s. fieri debet: vt. s. maiori præponatur minor.

Erit in populum. Ponuntur hic duo Hebraismi. s. esse in populo, & esse in multitudinem gentiū: quod plus est, quàm esse in populum.

Benedixit eos. Aut scilicet pueros, aut tam patrem quàm pueros in te. s. Ioseph, & femine tuo benedicet se Israel.

Dicendo: Benedicat tibi. i. iste erit modus, quo se alij benedicent in eis.

Ponet te Dominus. i. faciat te, aut multiplicet te, vt Ephraim & Manassech. Et hoc est quod dicitur: in te benedicentur gentes.

Dedit tibi partem vnam. Dicitio [sechem] videtur significare leuationem, sicut [tacham] leuare, eleuare. Vocatur autem pars leuatio: quod à toto auferatur: eleuando eam.

Quam accepi de manu Amorrhæi. Videtur quòd non sit hic sermo de bello aduersus Sichimitas, à filiis Iacob gestum: quoniam [Sichimite] nò fuerunt Amorrhæi, sed [Hiuei]. Non constat autem de bello cuius hic meminit Iacob: vnde coniectari licebit, multa præclara à Patriarchis gesta, esse omiſsa in suis locis: vt in regulis admonuimus.

CAP. XLVIII. AD MORVM compositionem, annotata.

Ecce pater tuus, languet. Duo hic expèdere licebit. Alterum pietatem, quam parentibus debemus. Alterum, quantum antiqui facerent parentum benedictionem & maledictionem: tam sibi quàm filiis.

Qui roborauit se, & sedit super lectum. Tanta est amoris vis, vt senio grauat, nouas conferat vires.

Deus omnipotens visus est mihi. Debent etiam patres honorare filios maximè beneficos. Sunt prædicanda filiis & nepotibus munera Dei: vt sciant Deum timere, & amare, & digni fiant: quibus conferantur, res promissæ.

Duo filij, mei sunt. Habes ex hoc loco, in potestate patris esse: ex nepote facere hæredem, & filium. Sed dignum consideratione esset: cur illi: qui ante aduentum Israel in Aegyptum nati sunt, adoptantur: non autem sequentes. Ad quod dicitur: quod illi iam erant nati, neque erant alij tunc præter illos ipsi Ioseph. Etiam aduerte licebit, quid proficit patri obsequi. Adoptauit enim Iacob filios Ioseph non qualitercunque, sed veluti primogenitum, & secundo genitum, aut quòd omnes sunt adoptati in iis duobus.

Cum

CAP. XLIX. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Occurrit Iacob filios suos. Tam obstrusa & obscura sunt, quæ in hoc capite à Iacob dicuntur: vt putem vsque hodie, nos & Iudæos, in multis: genuinum sensum non attigisse. Multa tamen sunt, quæ antè obscurissima erant, quæ nunc interpretum diligentia, & linguæ peritia, perspicua sunt reddita: quoniam vt video, successu temporis, multa in scripturis antè ignota, prodita sunt: ideò animum non despondimus, quod nos etiam, numinis diuini gratia, aliquid explicemus, ad quod suppetias ex tribus potissimum petiuimus. Primum ex cap. 29. & 30. huius libri, in quibus Leach & Rachel, nomina filijs imponentes nominibus rebus alludent: quod, & hic Iacob facere in benedictione Iehudæ constat. Dicit enim Iehudah tu: subaudi es, & statim nomini alludens, adiungit laudabunt te fratres tui. Secundò ex cap. 33. Deut. vbi sanctus Moseh tribubus benedicens, nonnulla quæ hic obscure dicuntur explicare videtur: sicut est illud benedictionis Afer. De Afer pinguis est panis eius, & ipse dabit pinguedines, aut irrigationes regis, seu regias: vbi explicatur quænam sit hæc pinguedo huius tribus. Explicat autem eam Moseh: loco citato: dicens. Benedictus præ filiis Afer: si placens fratribus suis, & tingens in oleo pedem suum: vbi explicare videtur in sorte terræ Afer: futuram copiam olei tantam, vt pedes in eo lauare possit, & hac de causa videtur Iacob hic, panem eius pinguem prædicere, propter olei, scilicet mixturam, & copiam. Tertio ex 2. cap. Iudicum vbi sancta illa foemina Deborah: etiam in benedictione tribuum prorumpit Dan inquires, vt quid habitabit in nauibus. Vbi situm huius tribus: maritimum prædicat. Elaborabimus ergo, huius capitulum germanum sensum: ex hiis quæ prædiximus, & ex significatione propria vocabulorum, quoad fieri poterit, obstrusum sensum eruere, quòd si non vbi que fecerimus, scias tamen nos labori non pepercisse. Sed iam ad literam. Aduerte autem hic cum dicitur.

Indicabo vobis, quod vobis occurret. Verbum, charah, significat propriè clamare, altèque voce legere, & ex consequenti occurrere: quòd occurrence tam mala quàm bona, videantur nos ad se vocare. Vnde & hic verti posset.

Et indicabo vobis, quæ vos vocant. Et quod sequitur. In extremis seu nouissimis diebus. Posset verti, in posteris diebus: quia multa quæ hic sanctus Iacob vaticinatur: iam diu præcesserunt: vt infra ostendemus, quemadmodum de regno Biniamin: quod, scilicet, futurus esset lupo rapax. Describit enim hic textus, quæ successu temporis, ventura erant populo Israel, à die seu tempore prophetiæ, vsque ad extrema tempora. Omittò quòd dicitio (achar), quæ hic ponitur propriè significat postea: vt, ex multis scripturæ locis constat, scilicet supra. 18. & Iudic. 7.

Tu virtus seu viror meus, & principium roboris mei: residuum eleuatum, & residuum forte. Significat dicitio Hebraica, choc. i. virtus propriè, vim & fortitudinè: vt patet Num. 14. Magnificetur quæso, choach. i. fortitudo, seu potentia Domini. Et Deut. 8. Ipse est qui dat tibi, choach. i. robur ad faciendum. Ex consequenti significat virorem, quòd in eo virtus arboris & terræ demonstratur: vnde Psal. 22. Aruit tanquã testa (chochi. i. viror meus, significat etiam pomum

Cum venire ex Mesopotamia, mortua est Rachel. Debent viri, pij esse in vxores suas, & parces non indignetur apud filios excusare, quæ mali speciem habere videntur. Neque conuenire, in via aliquem sepelire: nisi necessitas urgeat.

Filij mei, quos dedit mihi. Dominus. Quæcunque sunt iustorum bona munera Dei sunt. Et iam aliàs admonui iustos, ex naturalibus facere dona Dei, impios verò ex donis Dei bona naturæ.

Adduc eos ad me, vt benedicam eis. Non sat est seni filium benedicere: sed quasi cogit filium proles adducere, vt benedicat: vt hinc dicas parentes honorare, & eis morem gerere.

Me videre faciem tuam, non iudicauit. Oportet humilia sentire de se: qui altiora consequuturus est. Similiter cum Paulo aduerte, Deum iustis plusquam cogitant donare. Et quod dicitur.

Ostendit mihi Dominus semen tuum, id est, multitudinem & copiam feminis tui.

Accipit Menasseh ad dexteram suam. Naturalis amor parentum est erga primogenitos, etiam si inepti sint.

Extendens dexterã, posuit super caput Ephraim. Gaudet Deus summè ex minoribus maiores, & viceversa facere, vt si cupias maior fieri, te in oculis tuis minorem facias. Sic fecit filis Abraham, Isaac, & Ismaheli. Sic Iacob & Esau, sic & nunc Ephraim: præ Menasse extollit.

Prudenter dirigens manus suas. Oculata sunt omnia iustorum: oculus, manus, pes: ita vt nullum horum sine consideratione moueant, neque manus alicui sine intellectu ponant.

In cuius conspectu ambulauerunt patres mei. Arbitror idem esse ambulare in conspectu Dei, quod eum timere: Aut eidem placere: quemadmodum principes eos quos diligunt, semper coram se habere volunt. Seruus enim maximè timet: cum in conspectu Domini sui ambulat.

Angelus qui redemit me. Non incongruè ex hoc loco haberi posset: quemque hominum suum angelum habere custodem, qui eum à malo eruat, & ad bonum prouocet. Et habes hic quid gratiæ Deus patribus contulit: vt simul nominarentur cum eodum quis esset benedicendus. Neque contentus est Iacob sua benedictione, sed patrū merita etiã inuocauit: vt hoc loco discas, cur Christus electis dicat: Venite benedicti patris mei. Non benedicti mei. Solènt enim benedictiones nostræ: benedictionibus patrum adiunctæ esse fortiores. Notare etiam licebit benedictiones patrum, vt plurimum in feminis multiplicatione consistere.

Displicuit in oculis Ioseph: quod pater dexteram posuisset super Ephraim. Docentur hic iuuenes non præponere iudicia, & consilia sua consiliis & iudiciis senum: quoniam melius sciunt quæ faciūt, quàm iuuenes. Voluit Ioseph emendare patris placitum, sed tandem acquieuit prudentiori. Neque est voluntati Dei obuiam eundum: cum aliquem alteri præponere vult.

Ponat te Deus sicut Ephraim. Explicatur hic quòd supra cap. 22. dictum est Abraham à Domino. In te benedicentur omnes cognationes terræ: neque me immemorem putes, verborum Pauli: cuius. s. causa Abraham posteris fuerit benedictio.

Dedi tibi partem vnam. Discant hic Iurisperiti, licere patri, de bonis suis: plus vni filiorum quàm alteri conferre: maximè de bonis castrensibus. Discant etiam parentes: gratos esse filiis, qui in eos maiora beneficia collocarunt.

pomum seu fructum viridem Job 6. (Vmichochachem) .i. de fructu seu virore vestro : (per quem abundantiam, seu prosperitatē intelligi) donate mihi: Et ca. 13. Si, chochah, id est, fructum eius. f. terra: comedi absq; argento. Idem Gen. 4. Inuenitur etiā significare lacertum, ratione viriditatis. Leu. 11. Dicitio autem, On. i. robur, licet sit, utcumq; occultata, ex locis tamen quibus inuenitur, videtur significare fortitudinem, & laborem, quod ex fortitudine procedat, Psalm. 75. Primitias vel principium, onim. i. fortitudinem eorum. Et Psalm. 105. Primitias vel principium omnis onam, id est, fortitudinis eorum. Item Job 40. (Veono), id est, virtus, seu fortitudo eius, in umbilico eius, vbi nullo modo videtur quadrare labor. Et Hose 12. (Veono) id est, in fortitudine sua directus est cum angelo. Colligitur ergo dictionem hęc duo significare. f. fortitudinē, & laborem: vt diximus. & vt inferius ostendam, videtur huic loco magis quadrare fortitudo, quam labor. Sed si laborem veras, sensus est.

Tu labor meus.] Id est, cuius gratia laboravi in acquirenda substantia. Solent enim parentes laborare: postquam filios habet: ad eorum sustentationē: vt illis relinquat quo viuant. Si autem fortitudinem veras, aut virorem, sensus est. Tu fortitudo mea. i. es id in quo virtus & fortitudo mea, ostensa sunt. Latet enim in homine virtus generatiua, quæ in generatione prodire videtur. Aut tu fortitudo mea, id est eras, qui me defendere senio confectum debueras. Sed primum melius. Vnde quasi explicans more suo addit, Principium roboris mei. i. es id, quo primum robur meum apparuit. Explicatur locus Deut. 21. vbi dicitur. Sed primogenitum filium ex osse agnosceret, vt det ei partes duas: ex eo quod inuentum fuerit ei. Ipse enim est principium fortitudinis eius. Dicitio verò sequens, scilicet, (ieter) proprie significat residuum, vt patet Iosue 13. (ieter) id est, residuum regni Sichon. Et Iudicum 7. Omne, ieter. i. residuum populi, incurruauit se. Nam verbum, iatar, à quo, ieter, significat proprie residuum esse: vt patet Exo. 10. Et omnem fructum arboris, quē, hotir, id est, reliquit grando, aut qui residuus fuit grandini. Idem Isaia 1. Nisi Dominus exercituum hotir, id est, reliquisset nobis superstitem. Loci autem: quos nostri citant, ad probandum dictionem significare excellentiam: multo melius exponuntur, si residuum interpretaris: veluti illud. Prou. 12. vbi vertunt, iater, id est, excellentior proximo suo erit iustus. Melius veras, permanentior, sed diuturnior: quoniam plures filios relinquit, quam impius. Sic etiam Ecclesiastē 7. Melior est sapientia cum hæreditate, & dignior. Melius & germanius veras. Et diuturnior, videntibus solem. Sequens verò dicitio, sceet, id est, eleuatio dicit Rabbi Ionath esse per se radicem, sed verius puto, esse à radice, nasci, quod est leuare, eleuare. Vnde (sceet) eleuationem significare arbitror, & excellentiam & loco apertissime quadrare videtur: vt dicat Iacob Reuben: debuisses esse residuum eleuationis meæ, id est, ille in quo mea dignitas, & eleuatio seu, excellentia deberet remanere. Solent enim primogeniti esse hæredes honoris, & dignitatis paternæ. Vltima verò clausulæ dicitio. f. (am) .i. fortitudo, significat robur, & fortitudinem: vt patet Iud. 14. Quid, am, id est fortius leone? Est ergo huius clausulæ sensus integer iste: Reuben primogenitus meus. Tu fortitudo mea, id est, es id quod fortitudo mea generatiua manifestatur, & principium roboris mei: id est, in quo primum robur meum ostensum est. Residuum

seu permanentia eleuationis, id est, honoris mei, seu in quo honor meus, dignitas mea remanere debuit, & residuum roboris mei, seu fortitudinis meæ, id est, in quo progenies mea & posteritas, quæ robur domus paternæ dicitur: relinquenda erat. Possit etiam verti: quoniam dicitio (ieter) non videtur esse in regimine: Residuum, id est, tu deberes esse residuum mei, id est, in quo ego debeam permanere. Et tu eleuatio, id est, deberes esse dignitas mea, que in te erat relinquenda. aut eleuatio, id est, qui me à laboribus leuare debueras. Deberes etiam esse residuum, fortè ad defendendum me, aut in quo mea fortitudo relinquenda erat.

Festinus, aut leuis, sicut aqua.] Verbum (pachaz) significat proprie festinum esse, & ex consequenti leuem: quod leues sint festini, dum incedunt. Vnde Sophoniz 3. prophetæ eius (pochazim) id est, festinantes, scilicet ad prophetandum: iuxta illud Ierem. 13. Non mittebam eos, & ipsi currebant. Et Iudicum 9. quoniam mercede conduxit ex eis. Abimelech, viros vacuos: (vpochazim) id est, & leues, id est, non grauatos pecunia. Solet enim Hebraismus vocare diuites graues, seu grauatos. Pauperes verò leues. Et Ierem. 23. Errare fecerunt populum meum mendaciis suis (vbepachazutam) .i. & leuitatibus, aut festinatione sua. f. in prophetando. Si ergo hic festinū veras: sensus est. Eris festinus, id est, citò perdes dignitatem primogenituræ, quemadmodum aquæ cum festinatione transeunt. Nam primo Paral. 5. habes de Reuben. Ipse (inquit) fuit primogenitus, & cum violasset thorum patris sui: data est primogenitura eius filiis Ioseph filij Israel: transiuit ergo citò eius primogenitura, in aliam tribum, f. Ioseph, qui in duobus filiis. f. Ephraim, & Manasse, duplicem portionem substantiæ paternæ hæreditauit. Et idem sensus est, si leuem legas. Aut festinus, vt aqua, id est, non considerans maius, quod volebas perpetrare, quantum esset.

Non residuus, subaudi eris in honore. f. patris. Non ages personam meam. Relinquitur enim primogenitus loco patris, aut non permanebis modo prædicto, scilicet hæres dignitatis & roboris, & causa subditur.

Quoniam ascendisti cubile patris tui.] Alij vertunt. Non erit tibi residuum. i. pluiquam aliis fratribus tuis: cum tamen debuisset esse iure primogenituræ: neque est mala interpretatio.

Tunc polluisti, stratum meum ascendit.] Verbum (hallal) significat polluere, fœdare, & possit esse sensus. Tunc polluisti. f. te, aut stratum meum.

Stratum meum ascendit.] Dicitio (Iesua) Hebræis significat stratum, ex ligno, seu tabulis: quod est sub culcitra, & aliis lectisterniis. Verbum (iasa) ponitur Isaia 14. vbi dicitur. Subter te (iulia) id est sterne tur vermis, aut stratus fuit vermis. Et dupliciter potest litera ista legi. Primo sic: Tunc polluisti, scilicet, te, aut me, & ibi punctus: postea sequitur, stratum meum ascendit: quasi admirando quod auis fuerit stratum eius ascenderet, & est sermo ad alios fratres. Alio sic. Tunc polluit stratum meum, & ibi sit quies. Postea. Ascendit, scilicet, stratum meum, aut ascendit ipsum. Non est (inquit) veritus, ipsum ascendere. Res gesta scripta est supra cap. 35.

Simon & Leui fratres: Vasa destructionis, seu succissionis: in habitaculis eorum.] Non est sensus quod Simon & Leui sint fratres germani. Hoc enim manifestum est, sed sensus est, eos esse socios in malo, seu similes (vasa) id est, instrumenta, ad succidendum, seu subuertendum: sunt in habitationibus eorum.

eorum. De dictione (chamas) .i. succisio, diximus supra cap. 6. cuius significatio propria, nō est plenè nota. Sequens verò. f. (mecherah) .i. habitaculum, etiam ignota est. Nam radix eius ponitur (machar) quod est vendere cum quo nullam habet in significatione cōuenientiam. Si radix nominis Mecherah esset [chur] quod est fornax: sensus esset [vasa] succissionis in fornacibus suis, id est, sunt veluti arma succissionis dum sunt in fornacibus suis: ac si dicat. Sūt arma succissionis ardentia & inflammata: in quibus perdurat ardor diu. Ideò maledictus furor eorum, &c. Alij purant esse nomen instrumēti seu gladij, quod Græcis dicitur [macherah] & hūc sensum subesse putant. Macheræ eorum sunt arma succissionis. i. ad succidendum: Locum difficilem reddit ignorantia significationis vocabuli. Qui putāt nomen significare habitationē: citant illud Ezechielis 16. [mecurotaich] .i. habitationes tuæ. Mihi tamen hæc expositio non multum arridet, & sic esset aliquis locus in scriptura, vbi dicitio [mecheram] significaret: nulla lectio magis quadraret textui, & sequentibus, vt sensus esset Simon & Leui socij. f. in crimine. Macheræ eorum sunt arma succissionis, i. ordinata ad perendum. Sed quia dicitio nullibi [quod sciam] in scripturis, macheram, significare inuenitur, ideò reiicienda est hæc interpretatio, & quia dixerat eos esse socios ad malum: ideò desiderat quod in consilio, seu secreto eorum nō veniat anima, i. vita eius, & in congregatione eorum, non veniat gloria eius: ac si dicat. Quoniam Simō & Leui sunt fratres. id est, socij ad faciendum malum: cupio quod non tractent in consilio suo de vita mea, neque in congregatione sua de gloria mea, aut de subitāria mea: quoniam quemadmodum tractarūt de vita, & substantia, aut gloria Sichimorū perdendis, & perdidērunt: sic facerent vitæ meæ, & gloriæ meæ. Secūdo modo potest textus exponi. In secreto eorum non veniat anima mea. i. Non sim cum eis in consilio, neque gloria mea vniatur congregationi eorū, aut grauitas mea, & loquitur de grauitate & gloria senum, seu consiliariorū. Possunt ergo anima & gloria, hic accipi, aut prout pertinent ad personam venientem ad consilium & congregationem, aut pro rebus, seu materia consilij, & secundo modo sensus est in consilio eorum, non veniat anima mea. i. vita mea, tanquam res super qua est consilium, neque gloria mea, & honor, eadem ratione veniat, in congregatione eorum. Primò modo est sensus in consilio eorum, non veniat anima mea. i. persona neq; gloria mea. i. autoritas mea, non vniatur cœtui eorum, & causam assignat. Et videtur loqui de impetu, quem fecerunt in Sichimitas, supra 34. & per virum intelligo, aut Sechem, aut omnes viros ciuitatis, more Hebraico: aut melius: Quoniam in furore suo occiderunt virum, scilicet Emor & in voluntate sua, eradicauerunt taurum. i. Sechem qui erat iuuenis. Et aduerte quod verbum [achar] significat proprie eradicare, & etiam subnuare, seu succidere hominem: quod crura in homine sint quasi radices, quibus corpus quasi arboris truncus sustentatur. Sunt hīc qui [sor] interpretantur murum vertentes eradicauerunt, seu subuertent murum, & licet [sur] significet murum, infra hoc eodem cap. in benedictione Ioseph, vbi dicitur: Filia incedebant super [sur] id est, murum. [Sor] tamen, non inuenio alicubi aliud quàm bouem significare: bouē autē in multis scripturæ locis significat: vt supra 31. Fuit mihi [sor], i. bos, & asinus. Idem Leuit. 9. & Deut. 22.

Maledictus furor eorū, quia fortis & transitus, aut im-

pesus illorum, quia durus.] Verbum (arar) maledicere significat, & etiam contrahere, aut contrahi: quoniam id quod maledicatur, videtur cōtrahi ne se extendat, aut crescat. Dicitur autē furor eorum fortis, & impetus durus: quia nihil potuit eos diuertere à malo: quod facere cogitarant.

Diuidam eos in Iacob. ne scilicet aduersus alias tribus vniantur.

Et dispergam eos. i. longè à se inuicem esse faciam.

Erit ergo perfectus huius sententiæ sensus iste.

Simon & Leui & fratres. i. socij ad malum.

Arma iniquitatis, aut succissionis, scilicet, sunt: in tabernaculis eorum. i. arma ad succidendum, sunt in tabernaculis eorum, inclusa.

In consilio eorum non veniat anima mea: tanquæ res: de qua perdenda cōsiliantur: & in cōgregatione eorū: non vniatur gloria mea: eodem modo ac si dicat. Non consulant de perdenda vita mea: neque vniantur ad perdendam gloriam, aut substantiam meam. Porrugallicè (*Garde Deos de seus conselhos & aiūt mentos, a pessa, e a fazenda.*)

Quoniam in furore suo occiderunt virum, scilicet, (Emor) & in voluntate, seu, appetitu suo subnuauerunt, aut eradicauerunt taurum, scilicet, Sechem.

Maledictus furor eorum, quia fortis. f. ad destruendū: & impetus eorum, seu transitus: quia durus ad retinendū: ideò ne similia faciant fratribus suis.

Diuidam eos in Iacob. i. faciam, quod non habitent simul, & dispergam eos, scilicet longè lateq; in Israel, ne coniungi ad malū possint. Possit etiam illa clausula, Arma succissionis in tabernaculis eorum, iuxta alium sensum verti. Arma succissionis in fornacibus suis. i. sunt veluti arma ad succidendum, dum sunt ignita: à quibus tardè calor ille aufertur. Vnde sequitur: *Maledictus furor eorū.*] Et quia hic patet ferè maledixerat Leui: Moseh Deu. 33. quasi cōsolando eum: miris encomiis eum commendat: quemadmodum Reuben: cui dicit ibidem. Viuat Reuben, & non moriatur: fortè quia hic dixerat ei Iacob: Non cresces.

Iehudah tu, laudabunt te fratres tui, manus tuae in ceruice inimicorum tuorū, incurruat se tibi: filij patris tui.] Alludit senex ad nomē, Iehudah, quod est laus, exaltatio vocis in laudem alicuius. Verbum, iadah, à quo, Iehudah, duo significat. f. proicere, deicere, & laudare, seu laudibus attollere. Exemplum prioris significationis habet Zacha. 1. vbi dicitur, leia doth. i. & deiciant cornua gentium. Et Ierem. 50. (Iedu) .i. proiicite in eam, aut deicite eā. Et Isa. 11. Ablactatus manū suā, hadah. i. proiiciet, seu descendere faciet. Licet in his locis possit bene tolerari secunda significatio. f. vt leuent cornua gentium à loco suo. Ablactatus manum suam leuabit. Similiter illud Ieremias verti posset: leuate in eam, aut contra eam. f. sagittas, aut arma. Secundæ verò sunt infinita ferè exēpla, in scripturis. Et videtur verbum quasi cōtraria significare. f. deicere, & exaltare, & potest esse allusio alterius ad alterā, si significet proicere, quod etiam significet laudibus attollere: quod ille qui alterū laudibus extollit, videatur in eum laudes proicere, & sic nō sunt cōtraria significata omninō. Est ergo sensus. Meritò vocaris, Iehudah. i. laus, quoniam laudibus attollent te fratres tui. Solebant enim Iehudæi Regem suū, præsertim nouiter institutū, laudibus extollere, dicentes: Viuat Rex, viuat Rex: vt patet 1. Reg. 1. Possit etiā verti: Deiciet se tibi fratres tui: iuxta aliam verbi significationem, sed quia statim sequitur: Incuruabunt se tibi filij patris: videtur prior sensus germanior & magis al-

Iudit ad nomen Iehudah prior significatio.

Manus tua in ceruice, aut *collo inimicorum tuorum*, scilicet ad deiiciendum eos. Solent enim qui alios deiicere volunt: si fortes sunt, ponere manum suam super collum eorum quos prostertere volunt. Et dictio (oreph) secundum Hebræos, significat posteriorem partem colli, qua manus ad deiiciendum iniiciuntur, & in hoc prædicat robur, & fortitudinē huius tribus aduersus inimicos, & ex decursu scripturæ verum esse constat.

Incuruabunt se tibi filij patris tui, id est, fratres tui, regiam reuerentiam exhibebunt. Et aduerte: quā cautē loquatur senex, de regno Iehudæ. Non dicit ei apertē. Eris Rex, ne fratres ad inuidiam prouocaret, quemadmodum amor in Ioseph, sed velatē in iis omnibus loquitur.

Catulus leonis Iehudah. Putant Hebræi nomen (Gur). i. catulus, esse à radice (gur) quod est peregrinari, sed meo iudicio confundunt duas radices. I. gur, quod est, peregrinari, & (iagar) quod est pauere. Vnde, gur. i. catulus leonis, non est à, gur, sed à, iagar, & significat aut pauores, aut leonem ratione pauoris, quem hominibus incutit. Possimus ergo vertere catulus leonis, & melius. Pauor leonis Iehudah, id est, tam pauendus vt leo: vnde infra dicitur. Quis suscitabit eum?

A præda ascendisti fili mi. Dicitio, tereph, significat propriè partem discerpam ab animali, & sensus est. A discernitione, id est, accepta parte animalis, veluti leo, ascendisti. Et per partem discernit, seu raptā, intelligit regnū, aut regni partem quam tribus Iehudah, vt quasi abstulit à domo seu tribu Benjamin tempore Saulis, & sensus metaphoræ est, quod quemadmodum leo, quoniam pauor est omnibus animalibus, intrat gregem, & partem ab animali sibi decerpit, & cum ea ascendit ad locum suum: sic tribus Iehudah in David Israel (tempore Saulis) inuasit regnum, & abstulit, aut rapuit, à filio eius. Et prius partem. I. tribum Iehudah: postea verò totum Israel.

Curuauit se, iacuit sicut leo, quis suscitabit eum. Aduerte hic nomen labi meo iudicio non significare leonem, licet Hebræi dicant (arieh) significare leonem minorem, labi verò maiorem, sed potius aliud animal ferocissimum: quia Nahum 2. & Numer. 23. Lebi coniungitur (arieh) id est, leo leoni. Potest tamen sustineri opinio Hebræorum. Sensus est. Quemadmodum leonem postquam prædā rapuit, & ascendit, & incuruauit se & iacet comedēdo prædā, nemo audet suscitare: ita neque tribum Iehudah postquam regnum rapuit à Saulis domo. Postquam enim semel regnum accepit nunquam ex toto amisit postea: licet bene partem.

Non recedet virga de Iehudah, & scribere facies, de inter pedes eius: vsque quo veniet, sicut, & illi obedientia populorum. Sic est sententia in Hebræo. Duo significat dictio, sicut, scilicet, virgam, & familiam, seu progeniem: quod homines ex vno producuntur, sicut ex virga folia, aut rami Isaia 10. (Vch Assur, sicut) i. virga furoris mei. Idem Prou. 10. Quod autē virgā regni significet, habes Psal. 45. (sicut) i. virga rectitudinis, sicut. i. virga regni tui. Quod verò familiam, constat Psal. 78. Vbi dicitur, sicut. i. tribum aut familiam, Ephraim non elegit, & multis aliis locis. Sequens autem participium. I. cohech, à (chachah) significat propriè limitare, scribere, decreta facere, maxime prohibitiua terminare, præsertim linea, vel radio. Ezech. 4. Fili hominis, accipe tibi laterem, & pone illum coram

te, Vechachota, id est, describes, delineabis super illum ciuitatem Ierusalem. Vnde, mechoche, id est scribere faciens, aut statuere faciens, seu statuta faciens. Sed participium, vt plurimum significat legislatorem, seu decreta facientem: siue scribendo, siue condendo. Psal. 108. habes (Iehudah mechochechi) id est, legiser meus. Idem Isaia 33. Dominus iudex noster. Dominus, mechochenu, id est, legiser noster. Et Deut. 33. Et vidit principium sibi. I. terræ sanctæ esse bonum. I. pro alendis pecoribus: quod ibi esset pars. (Mechochech) i. legislatoris tecti, id est, Mosē ibi absconditi. Hic verò accipiendum videtur, aut pro scriba, scribente decreta quæ rex dictauerit, aut promulgante decreta à rege edita, seu facta. Qui quidem scriba, aut promulgator decretorū, solet sedere inter pedes principis, sedentis in solio suo. Dicitio verò sequens, sicut, oculi significationis est: ita vt neque Hebræi, neque nostri, sciant quid significet: ignorantibus cuius sit radicis. Potest autem esse à radice, scilicet, quod secundum Hebræos est filius, sed cum dictio, scilicet, nullibi in scripturis reperitur, inspecta mihi est hæc significatio, & videtur ficta, potius quàm vera: quare ea reiecta, arbitror potius radicem esse, scilicet, quod est quietum & securum esse: vt patet 2. Reg. 4. Nonne dixi tibi non (talleh) id est, noli me securam reddere, scilicet de filio habendo? Iob etiam 3. Non (salauthi) i. fui quietus, aut pacificus. Et Ierem. 12. (talu) i. quiescunt, seu pacifici sunt omnes, qui præuaricantur, & sic puto, scilicet, significare quietum & pacificum. Aliqui putant dictionem, scilicet, ortum habere à, scilicet, quod est secundina seu pellicula illa, qua partus obuolutus, vt prodit, citantes illud Deutero. 28. (Vbosilatah) id est, & in secundinas, quæ egrediuntur è loco, qui est inter pedes eius, sed mihi non arridet hæc significatio. Est ergo sensus. Non recedet virga. I. regia, aut sceptrum: de Iehudah, & scribere faciens. I. decreta, aut decreta proferens, de inter pedes eius: donec veniat quietus, per quem Messias intelligit, & ei obedientia populorum. I. erit. Et per scribentem, aut decreta facientem, intelligit scribam, qui solet esse inter pedes eius, scilicet regis, aut eum qui regis nomine decreta promulgat. Et si, mechocheh, significaret decretum ipsum, clarior esset sensus: quod. I. neque virga iudicis, seu potestas iudiciaria recessura sit, à Iehudah, nec decretum. I. liber decretorum, de inter pedes eius: donec veniat quietus, sed quia participiū, potius quàm nomen videtur esse, mechochech, prior expositio & cōmunis amplectenda est. Quod verò Messias debeat esse quietus, & pacificus: ex multis locis scripturæ constat: præsertim ex 9. Zac. cap. vbi de eo dicitur, quod sit venturus mansuetus. Et post pauca. Et succidere faciam quadrigas Ephraim & equos de Ierusalem: & succidentur arcus bellici: & loquetur pacem gentibus. Sed aduerte hic qualiter Iudæi moderni hunc locum de Christo apertē loquentem peruertunt. Dicunt enim, Non esse sensum, quod quamprimum cessauerit regnum Iehudah: statim Messias sit venturus. Quæ sensum litera prima fronte prætereunda videtur: sed quod non dabitur alteri tribui, donec Messias venerit: itaque secundum eos, sensus est. Non recedet virga. I. iudicis, aut regia potestas: de tribu Iehudah: vt scilicet alteri detur, quantumcunque cessent reges Iehudah, vsquequo veniat quietus, id est, Messias, quod ex præcedentibus confirmat. Præcedit enim Iehudā accepto regno accubuisse, neque

neque aliquem ausum ab eo auferre illud quem vt leo quietus defendit. Sed hunc sensum esse extortum, & alienum à litera: lippis, & ronsoribus notum est. Sunt aliqui, qui dictionem, scilicet, in scin seruile, quod est, qui quæ; quod: &, lo, quod est ei, illi, vt sit sensus: Donec veniat cui illi, id est, donec veniat ille, cui debetur corona regni, & si posset dictio diuidi, optimus esset sensus ille, quæ locus apud Ezech. 21. illustrare videtur, vbi dicit propheta iuxta veritatem Hebraicam, ad Iechoniam, qui tunc temporis regnabat, aut ad Regem, qui tunc temporis erat. Remoue, cidarium, & tolle coronam, hæc non est hæc, humilem subleua, & superbum humilia, subuersionem, subuersionem, subuersionem ponā eam: etiam hoc non fuit ei ad coronam: donec veniret cui est iudicium, & tradam illi eam. Vbi Propheta Regi Iehudah iubet remouere mitram, quæ sub corona ponebatur. Hæc corona non erit amplius corona, id est, cessabit regnū. Superbum, scilicet Regem, qui nunc regnat humilia, & humilem, scilicet, Messiam subleua. Ego Dominus ponam eam, scilicet coronam subuersionem, id est, sapius eam subuertā, & deiiciam, & corona hæc non erit Regi corona, id est, non reputabitur amplius Rex: vsquequo veniat, cui datum est iudicium. Ioannis 5. Potestatem dedit ei iudiciū facere, & tradam eam ei. Qui sensus valde placeret, si dictionem sentirem posse diuidi. Chaldaus, & Septuaginta, non longè sunt ab vltima interpretatione, quorum primus vertit. Donec veniat Messias. Alij verò. Donec veniant repōita ei.

Ligans ad vitem pullum suum, & ad perplexam. I. vitem filium asinæ suæ. Lauabit, seu lauare faciet in vino vestimentum suum, & in sanguine vuarum operimentum suum. Commendat nunc fortem tribus Iehudah, à copia vini. Et postquam laudauit homines, laudat sortem terræ eius. Aduerte hic nomen, ir, significare propriè ciuitatem, sed ex verbis Zach. 9. conuincitur etiam pullum significare: vbi dicitur. Super asinum & super. (air) pullum filii asinarum. Sed quia hic ponitur (air), sed (troh): puto potius nomen esse ab (arah), quod est nudare, euacuare, quàm ab (ir), quod est ciuitas, & significare potius (iroh) vacuum, quàm pullū. Neque libenter admitto quod ponatur ibi (he), loco (vau): quia licet hoc frequens in Hebraismo sit: hic tamen nulla est necessitas huius mutationis. Dicitio autem sequens. I. terechah, incertæ est significationis. Quidam vitem optimam interpretantur: cuius vix non habent acinos. Ex coniecturis autem, videtur significare vnam diuersi coloris, quam nos vocamus (bastardam), quæ non est plenè rubra, sed subrufa. Moneor ad hoc, quoniam Zach. 1. legimus. Et post illum, equi rufi (seruchim) i. coloris illius vix, aut diuersi coloris. Et Isa. 19. Et pudore suffundentur, operantes (lina sericot) i. subrufa, qualia esse solent piscatorum, Ierem. 2. Plantaui te, forech. i. vitem subrufam: seu bastardam. Solent apud nos vix huiusmodi vitis, in pretio esse. Est ergo sensus verborum iste. Ligans ad vitem pullum (si pullum legas), scilicet, ad onerandum illum. Tanta (inquit) erit racemorum copia, vt in vite vna: possit pullus onerari. Si autem vacuum, per illud canistrum intelligi, & sensus est: ligans, id est, suspendens ad vitē vacuum. I. canistrum, & ad optimam vitem, seu bastardam (liceat mihi sic explicandi gratia loqui) filium asinæ suæ, eadem ratione, scilicet, propter copiam, quod statim suo more explicat, dicens,

Tanta erit copia vini, quod *Lauabit in vino vestimentum suum*: id est, ac si aqua esset, tanta erit eius copia, & in sanguine vuarum, id est, in vino rubro operimentum. Non plenè constat, sur, significare operimentum, neque est vlla coniectura, ad venandam propriam significationem: cum non alibi quàm hic, in scriptura reperitur. Sed si, setau, esset radix nominis, quod est hyems: tunc significaret vestem hyemalem pilosam, quæ dum madescit, multam aquam, aut vinum attrahit. Et per vinum album intelligit, qui speciem aquæ habere videtur, id est dicit, lauabit vestimentum: per sanguinem verò vix, rubrum: iuxta illud, Deut. 32. Sanguinem vix biberent meracissimum.

Rubens oculis à vino, & albus dentibus à lacte. Commendat, Iehudæ, sortem à copia vini, & lactis. Solent autem qui egregiè potant, oculos rubicundos habere, & similiter dentes albos, qui lacte vescuntur. Quod autem dictio, chachlah, significet rubescere, constat ex 23. Prouerb. vbi dicitur. Cui vech, cui rixæ, cui loquacitas, cui vulnera frustra, cui rubor oculorum? vbi ponitur, chachlilu, loco ruboris. Est ergo integer huius loci sensus iste: Ligans ad vitem, racemis, scilicet, onustam vacuum. I. canistrum, aut pullum ad onerandum in eadem vite, & ad vitam pretiosam, seu bastardam filium asinæ suæ: eadem ratione. Et præ copia vini, lauare faciet in vino. I. albo ad modum aquæ vestimentum suum, & in sanguine vix, id est, rubeo vino: operimentum. I. hyemale suum. I. tanta erit in terra eius vini copia, vt in albo vino, veluti in aqua possit vestimenta lauare: & operimentum tingere in vino rubeo, aut lauare. Et præterea hac de causa consequetur oculorum rubedinem, & præ copia lactis, albescent dentes eius.

Zabulum ad sinum marii habitabit, & ipse ad sinu nauium, terminus eius super Sydon. Verterunt hic omnes ferè nostri portum, sed dictio choph, quæ videtur potius signum significare, aut locum, quo naues à ventis teguntur, quàm portum absolute. Nam, capah, radix nominis, significat tegere, seu abscondere: vt patet Deute. 33. Chaph. i. tegens eum tota die. Vnde, cupaph. i. thalamus, sic dictus, quod ibi abscondatur sponsa cum sponso: vt habes Psal. 19. Quasi sponsus, egrediens mecupatho. I. è thalamo suo. Ex quo manifestè apparet, choph, significare sinum, seu locum, quo naues teguntur, & proteguntur à ventis. Ad hoc est res ipsa, Nam terra Zabulum, vt in charta ostenditur, sinus maris est, iuxta Carmeli montis promontorium: si descriptioni fides adhibenda est. Dicit autem marii, quia in sinu videntur duo maria. I. quod sinu concluditur, & quod est extra sinum. Vnde statim explicat quod dixerat & ipse ad sinum nauium, scilicet, morabitur.

Et stipes eius, id est, limes. Solebant enim quondam stipitibus lapideis quemadmodum nunc termini terrarum designari. Vnde ad literam vertendum erat. Et stipes eius iuxta Sydon: in qua. I. ciuitate erat terminus illius tribus. Vertimus autem stipitem, quia (iarech) propriè significat stipitē, & exinde hantile, & femur, quod modum stipitis habeant. Memento hic etiam (onijah). i. nauis, esse ab (anzah) quod est currere. sic dicta à cursu: & licet pater nihil boni hic (Zebuloni) imprecari, aut prædicere videatur: Mosē tamen Deuteroni. 33. consolatur eum, dicens: Latere (Zebulon) quando egredieris, scilicet, terram tuam ad nauigandum. Et Isachar in tabernaculis tuis, populos ad motem

vocabunt, ibi sacrificabunt sacrificia iustitiæ, quia affluentiam marium sugent, & tectos thesauros arenæ. Ex quibus constat, non parum Iacob hic tribui Zebulum prædixisse: dum eum ad sinum marium locat. Solent enim vrbes maritimæ ditissimæ, & opulentissimæ esse.

¶ *Isachar asinus dorsi, aut deorsus: cubans inter duos ordines.*] Modò ponit quæ ventura sint (Isachar) & prius ponit metaphoram, & postea explicat eam. Non vertimus asinum fortem, sed dorsi, quoniam (gerem) propriè significat spinam dorsi, seu dorsum ipsum: vt patet 2. Regum 9. vbi de constituentibus (Iehu) in Regem dicitur textus. Accepit vnusquisque vestimentum suum, & posuit subter eum [El gerem], id est, in dorsum graduum. Fecerunt enim ei gradum ad modum graduum tribunalis: super quod Rex federe solet, quod tu valde nota: quoniam in eo loco omnes Rabini hallucinati sunt dum quidam verterunt, super gradus ipsos. Ac si (gerem) nullius esset significantiæ. Chaldæus verò super gradus horarum. Hieronymus rem propius attigisse videtur, qui vertit in similitudinem tribunalis. Sanctes verò, super fastigium gradus. Nomen etiam (misperetajm) quod ordines hic ferè omnes vertunt: ignotæ significantiæ est. Nam Ezechie. 40. nostri vertunt vncinos, quibus carnes suspendi solent. Psal. verò 68. (chitropodes.) Si dormiatis inter (sephataim) id est, (chitropodes) vbi aliqui fortes vertunt. Hic verò terminos, aut ordines. Alij acies: ex quo constat ignoram esse propriam nominis significantiæ. Si autem verbum (saphat) significet ordinare, disponere, sicut Hebræi colligunt, ex eo quod habetur 2. Reg. 4. vt dicitur [sephoth] i. dispone, seu ordina ollas: & idem Ezechie. 24. & si (sephataim) significet ordines: sensus est [Isachar] asinus dorsi. i. fortè dorsum habens: iacuit inter duos ordines. i. inter duas sarcinas ordinatas. Et vult dicere quod permisit se tributis onerari: vt quiesceret. Non curauit tributa multa sibi imposta soluere: modò quiescere posset. Vnde sequitur.

Et vidit requiem.] Posset etiam dici, verbum significare ordinare: & nom[en] [Sephataim] cacabos, aut ollas, sic dictas: quòd ordinari soleant in culina: propter illud Psal. 68. Si dormiatis inter, Sephataim, id est, cacabos vel ollas. Similiter Ezechiel 40. [Vehasephataim] i. i. & cacabi, aut ollæ mensuræ vnus: & tunc sensus esset [Isachar] asinus dorsi vt supra iacuit inter cacabos, id est, permisit se in loco vili esse: propter requiem: sed prior expositio magis arridet. Neutra tamen intellectum meum adhuc satiat: quia non quiescit in significantiæ termini. Vnde Moseh, significans huius tribus quietè: dicit Deuterono. 33. Lætare [Isachar] in tabernaculis tuis.

Et vidit requiem quoniam bona, id est, esse bonum requiescere, & terram, quia dulcis. Hoc enim significat [nacimah] i. dulce: à Naam quod est dulcescere vt patet Prouerb. 9. Panis absconsionum, i. absconditus [ijnam] i. dulcescet.

Inclinasti humerum suum ad portandum, & fuit tributum seruies, id est, passus est tributum onerari, ne quietem & requiem relinqueret.] Dicitio [mas] quam tributum vertimus, est, amafas, quod est dissolui, seu [amassa] separari, & exinde significat pecuniam tributi, quod à [massa] dissoluatur in unum: aut quod hominis substantiam dissoluat, si multiplicetur. Est ergo perfectus huius benedictionis sensus [Isachar], est veluti asinus, forte dorsum ad por-

tandum habens, iacens, id est, quiescens inter duos ordines, seu sarcinas: quod explicat. Vidit requiem esse bonam, & terram fortis iuxta dulcè, quia dulcis erat fructibus, & amœna, & idè inclinasti humerum suum ad opera, scilicet, tributorum portanda: & fuit tributum seruies. Regibus, scilicet, & principibus.

Dan iudicabit populum suum, sicut vna tribus Israel.] Quemadmodum Leah Dan nomen filio imposuit, quod Dominus ius pro ea dixerit: ita nunc pater, à iudicando populo: eum nomen sortitum asserere videtur. Significat autem Dan iudicare, litigare, contendere. Iudicauit autem hæc tribus populum in Samone, vt habetur Iudicum 13.

Erit Dan serpens super viam, id est, similis serpenti in via quem, scilicet, nemo aduertit. Nullus viator considerat.

Cerasites super semitam.] Significatio nominis, sephiphon, ignota est radix eius, si tamen ea est, scilicet, scaphat, significat mordere, contundere: vnde coniectari licebit, sephiphon, significare rem quæ mordet, & comminuit, fortè viperam. Aliqui cerastem vertunt, quæ est serpentis genus, & auctor Plinio, quadrigemina cornua præfert: similima arietum. Vide Plinium si placet ca. 33. lib. octauo.

Mordens calcaneos equi: cadere faciens currum eius retrorsum.] Significatur hac metaphora tribus Dan futuram callidam: cuius nemo impunè dominetur. Quando autem hac v[er]ba sic calliditate tribus Dan, non constat. Qui autem Antichristum futurum dicunt de tribu Dan: nihil dignum autoritate, aut fide afferunt: idè malo ignorantiam fateri quàm fabulosa recitare. Calliditatem hanc Dan: firmare videtur id, quod de ea dicit Moseh Deuter. 33. Dicens Dan, vt catulus leonis, fluat ex Balan: quasi ex insidiis profiliens.

Salutare tuum expectabo Domine.] Duo hic dubia sunt. Alterum significatio verbi, chauah, quod nostri hic expectare vertunt, & Iudæi dicunt significare expectare, & congregare, sed meo iudicio tam ipsi, quam nostri, propriam ignorant significantiæ. Dixi de ea Gen. 1. & si rem expendas: videbis quod significat extendere, & ex consequenti expectare: quòd expectanti extendatur res sperata, aut tempus ad id quod sperat. Moueor autem, quoniam chau, quod est huius radice, significat lineam, & ratione vt reor extensionis, quod, si, extensa sit. Si autem congregare significat, non video qualem allusionem habeat hæc significatio cum sperare, & cū linea: nisi dicamus lineam significare, quod facillè colligatur & congregetur. Res autem mihi adhuc dubia est. Alterum est, ad quid hæc sententia hic ponatur. s. salutis tuæ, aut salutem tuam expectavi Domine, & de verbi significantiæ diximus. Hoc tamen constare videtur quod in piel, significet expectare: vt patet Iob 70. Sicut mercenarius, Iechauah. id est, expectauit opus suum, id est, mercedem operis sui. Item Isa. 5. Expectavi: vt faceret vvas: vbi idem verbum ponitur. Si autem significaret, ligare, tunc omnia conuenire viderentur: quoniam congregari est colligari in unum, & linea diceretur, chau, à ligatione. Secundum verò adhuc videtur difficilior, & è duobus alterum mihi videtur. Aut quod quemadmodum solent senes, & ægroti, inter verba suspiria sua emittere: sicut inter comedendum: sic faciat hic Iacob, qui defessus inter [tot] verba: vocem illam ad Deum emisit. Salutem tuam expecto Domine, id est, spero quod sanabis me. Aut sana me Domine, quo

quoniam salutem tuam spero. Si verò sententiam cum præcedentibus coniungere vis, tunc sensus erit. Quoniam hanc tribum Dani serpentina astutia præditam video: spero Domine, vt me salues ab ea, quemadmodum de Simon & Leui dixerat. In consilio eorum non veniat anima mea, & in cœtu eorum, non sit gloria mea. Prior tamen expositio mihi magis germana literè videtur. Est & tertia, Salutem tuam expecto Domine, vt. s. impleantur hæc omnia per Messiam salutem tuam.

¶ *Gad exercitus exercitabit eum, & ipse exercitabitur in sine seu, postea, aut à tergo.*] Sic est in Hebræo. Obscurus valde est locus iste: cū propter verbi (gadad) significantiæ ignotam, tum propter sensum, quem ex verbis eruere difficile est. Vertimus autem, exercitabit. Non quidem, Latine, sed vt verbum, verbo Hebraico redderemus. Sicut enim (Gad) exercitum, & multitudinem significat. Sic, Gadad, exercitum facere: quod vt verbum verbo redderemus, vertimus exercitare. Et sensus est, quòd, Gad, quod exercitum sonat. Alludit enim senex in iis nominibus communiter ad nomina filiorum: vt paruit de Iehudah, & Dan exercitus congregabit eum, id est, se aduersus eum: sed ipse. s. exercitus: tandem castrametabitur ab eo, scilicet, Gad. Ac si apertius dicat. Hæc est prophetia Gad, quòd exercitus congregabit se contra eum, sed ipse exercitus postea deuinceret, seu superabitur ab ipso Gad, aut & ipse, scilicet, Gad congregabitur postea contra eum. Sed quando hoc acciderit, non constat. Aliqui hic vertunt (gad) exercitus succidet eum. Et verbum Gadad, etiam significat succidere: vt patet 1. Reg. 18. vbi de sacerdotibus Baal dicitur, quòd (ijthgodedu) id est, succidebant se, seu incidebant se more more suo cultris. Licet autem de significantiæ huius verbi dixerimus supra cap. 30. hic etiam repetemus. Verbum, Gadad, vt diximus significat exercitum facere, aut congregare: vt patet Psal. 94. vbi dicitur, iahodu, id est, congregabunt exercitum, contra animam iusti, aut multiplicabunt se. Sic Habacuc 3. Quando ascendet ad populum, vt iegudenu, id est, exercitum congreget contra eum seu multiplicet se contra eum. Significat etiam in (hit pael) punctatū esse multis puncturis, ordinatis ad modum exercitus: vt patet Ierem. 41. vbi dicitur. Et venerunt scissis vestibus, vmitgodedim, id est, & punctati, seu punctis scissis. Solebant enim Gentiles iustitiæ causa, se huiusmodi puncturis incidere, vt patet Ierem. 48. Super omnes manus gedudoth. id est, puncturæ, quod nostri vertunt incisiones. Quæ ritum Dominus suis prohibet Deut. 14. Inde, gedud. i. exercitus multitudo, & gedudah. i. punctura, incisio, in multitudine tamè: inde etiam gad. i. coriandrum, quod eius grana multa sint, & ordinata ad modum exercitus. Et quod aliqui Psal. 65. vertunt, lineas: vbi dicitur, Sulcos eius inebria, descendere fac, gedudeah. i. in lineas eius, vt nostri vertunt. Melius vertas. Descendere fac grana eius, per quæ grandinem, seu grana grandinis intelligit, quæ multiplicantur ad modum exercitus, sicut de coriandro diximus. Et hinc arbitror, hedi, hædum significare, aut quia dux gregis, seu exercitus pecudum, aut quia ad modum exercitus in multitudine congregentur hædi. Sunt qui hunc locum sic vertunt, Gad congregando congregabit eum, s. exercitum Domini, quando terram promissam erant ingressuri filij Israel, & ipse extremam partem, scilicet, castrorum Domini congregabit: Pollicetur enim tribus Gag Numerorū 32. se præcessurā filios

Israel ad eos custodiendos. Sed nescio, an hic sit verus literæ sensus. Fateor hunc sensum mihi hunc locum legenti occurrisse, quem postea inueni in quodam ex nostris annotatum.

De aser pinguis panis eius, aut oleo litus, id est, pinguis est panis Aser.] Explicat hunc locum Moseh cap. 33. Deut. vbi commendans terram tribus Aser dicit. Tingens in oleo pedem suum, quo ostendit solum, seu sortem tribus Aser, oleo ita abundare: vt in eo pedes posset quis lauare, quemadmodum Iob butyro & lacte. Est ergo sensus. Panis Aser est pinguis, id est, erit multo oleo mixtus.

Et ipse dabit voluntates Regis.] id est, regias, aut Regibus, id est, dabit oleum, ad facienda vnguenta, quibus Reges vtuntur, & in deliciis suis inunguntur. Solebant enim Reges, & nobiles, in signum lætitiæ, & ad delicias suas, vti oleo: iuxta illud Psal. mi. Oleum peccatoris non impinguet caput meum. Et illud Matth. 6. Tu autem cū ieiunas, vnge caput tuum. Erat ergo Aser præstaturus regibus oleum quo in suis deliciis vtentur. Dicitio, madan, significat delicias, delectationem, aut potius rem, quæ causa illius est. Vtuntur enim Hebræi actibus pro obiectis, & contra.

Naphali cerua missa, dans eloquia pulchritudinis.] Aduerte hic dictionem Hebraicā (aialach) quam hic turbam doctorum sequentes, vertimus, ceruam, meo iudicio non significare eam, sed potius aliquod aliud animal fortis naturæ, emittens magnā vocem, quasi tuba. Moueor, quòd dicitio (ai) quæ est radix eius significat fortitudinem. Similiter, aialuth. Hinc etiam El i. Deus, sic à fortitudine appellatus. Et, vl, Inde, elach, id est, quercus quod fortè lignum sit. Etiam aijl, id est, aries. Non quicumque sed fortis, & qui iam annum transferit, vt Rabini dicunt. Similiter postis eadem ratione. Quamobrem arbitror, aielah, significare, vt dixi, animal forte, & velox, propter id quod dicitur Psal. 18. Posuit pedes meos, chaaiath. i. sicut illius animalis, & ex hoc loco propter velocitatem, aliqui putarunt significare ceruam. Neque inficias eo, posse significare, ceruam, modò sit cerua grandis & fortis. Psal. 42. habes, chahaial. i. sicut cerua desiderabit ad fontem aquarum. Aduerte secundò dictionem, scapher, quàm hic omnes pulchritudinem vertunt, potius significare sonorum, & famosum, quàm pulchrum, quod ex eo constare videtur, quia, sopher, quod est eiusdem radice, tubam, præsertim cornæ significat, vt patet Exodi 19. Et sonitum, sopher, id est, buccinæ. Iosue 6. Sapient. 7. sopherioth, id est, tubas, arietum. Et vbicumque nostri vertunt hanc dictionem pulchritudinem, tam benè quadrat famosum, laudatum, & nominatum, vt Psal. 16. Etiā hæreditas, sapherah, id est, pulchra, tam bene vertas laudata. Et Iob 26. Spiritu suo cælos ornauit, non ineptè vertas cælos tonare fecit. Sunt tamen qui putant, sopherath, non esse à radice, sopher, sed esse nomè quatuor literarum. Dupliciter ergo potest locus iste reddi. Primò sic Naphali cerua missa, id est, tam pulcher sicut cerua, quæ in munus alicui mittitur, dans eloquia pulchritudinis, id est, comptè & ornate loquens: vt commendat hanc tribum à pulchritudine, & à venustate verborum, seu ornatu. Si verò proprietatem nominum sequaris, sic redde. Naphali animal forte dimissum. s. à iugo: dans eloquia sonora, id est, emittens tubales voces, quod se liberū à iugo videat, quemadmodum sunt quadam animalia ita laborem ferentia, quòd cū à iugo soluuntur, calcitrant, voces emittunt,

In quo cōmendare vult hanc tribum, quod maxime libertate gaudeat. De cuius libertate (inquit) Moſeh. Deut. 3. Napthali ſaturitas voluntatis.

Filius fructificans Ioseph. filius fructificans super fontē. id est, tam fructuosus erit filius meus Ioseph, quem admodum arbor iuxta, aut super ipsum fontem plantata. Non vertimus crescens, quoniam, vt ſæpius admonuimus, verbum, parah, non crescere, sed fructificare ſignificat: vnde, peri, id est, fructus.

Filii diſcurrerunt per murum, ſcilicet, ad videndam pulchritudinem eius. Confundunt, meo iudicio, Rabbini duas radices, ſcilicet, iassar, quod est aſpicere, vnde ſur, id est, murus ſic dictus, quod inde homines quæ procul ſunt aſpicere ſoleant, & ſur, quod est canere, ad quod nullam habet (ſur) alluſionem.

Amaritudine affecerunt eum, & multiplicauerunt, aut ſe, aut ſagittas contra eum. Odio habuerunt eum Domini ſagittarum.] Lege Pſal. 77. & intelliges locum hunc, vbi ſic habes. Filij Ephraim armati, iacientes arcu, id est, peritiſſimi in arte ſagittandi, verterunt ſe in die belli. Commēdat ergo hic pater filiū, aut tribū, à peritiā ſagittandi, quæ tanta futura erat, vt magiſtri in ea arte illi inuiderent, & ex inuidia eum odio habuerint, & multiplicauerint ſe in bello aduerſum eum, aut ſagittas in eum. Sed non potuerunt, ſ. hoſtes eius eum debellare, quoniam. *Sedit in duro, ſeu fortis arcus eius,* id est, in Deo, qui est fortis, & durus: & roborauerunt ſe brachia manus eius, ſ. ad iaciendum, & defendendum ſe arcu. Aduerte hic verbum (pazam) quod hic ponitur, & roborarunt, vertimus non eſſe certæ ſignificationis, Rabbini dicunt ſignificare roborare, & fortificare: ad quod citant hunc locū, & illud 2. Sam. 6. Et vidit, ſcilicet, Michol Regem David (mepazem) i. roborantem ſe coram Domino, & deſpexit illum in corde ſuo. Hinc dicunt, paz, ſignificare aurum optimum, & purificatum, ſic à fortitudine dictum. Sed coniectura eſt non parua ad appoſitum illud quod dicitur 1. Regum. 10. Fecit Rex ſolium eburneum grande, & texit illud auro (mupaz). (Vbi ſi (mupaz) aurum veritas, inutiliter repetas aurum, niſi veritas: auro roborato, aut depurato. Et Dan. 10. Et lumbi eius accincti auro (mupaz). i. puro, vt iſti vertunt. Idem Iere. 10. Mihi videtur quod potius ſignificat extendere, & (paz) extenſum. Et ſic ſenſus erit. (Vaiapozu). i. & exteſa ſunt brachia manuum eius, quemadmodum extendunt ſagittantes. Et illud Regum citatum: ſic reddendum. Vidit Regem David eleuantem ſe, ſeu extendentem.

De manu potentis, aut eleuati, ſeu velocis Iacob.] Licet enim Rabbini dicant (abar) ſignificare roborare (eber) tamen, id eſt, penna, ſeu ala, nonnullam coniecturam præbet, quod ſignificet eleuare, quem admodum auis, aut leuem, & velocem eſſe, eadem cauſa. Eſt ergo ſenſus, quod arcus tribus Ioseph ſedit in forti, & roborauerunt, ſeu extenderunt ſe brachia manus eius. ſ. ad tendendum arcum de manu eleuati aut fortis Iacob, id eſt, adiutorio Dei, qui eſt fortitudo Iacob.

Inde, id eſt, ex hac tribu paſtor, lapis Iſrael, id eſt, ex hac tribu eſt Ioseph: qui fuit paſtor Iſrael cibando ipſum & lapis, id eſt, fortitudo Iſrael defendēdo eū quandiu vixit. Si verò ad paſtores referas, ſenſus eſt inde, id eſt, ex hac tribu erit paſtor, id eſt, Ieroboam: qui fuit rex, & paſtor gubernans Iſrael, & inde lapis, id eſt, deſenſor Iſrael. Iuxta illud Pſalm. 59. Ephraim fortitudo capitis mei Nam tribus Ephraim robuſtiſſima erat ad populum defenden-

dum. Poſſet tertio continuari hæc ſententia cum ſequenti. Inde paſtor, & inde lapis, id eſt, fortitudo Iſrael.

A Deo patris tui, & cetera.] Si verò alia ſit ſententia, quæ ſequitur, ſenſus eſt. A Deo patris tui, ſubaudi, erunt tibi bona, quæ ſequuntur.

Et benedicet te, id eſt, & beneficus, ſeu abundans benedicet tibi, benedictionibus cœlorum de ſuper, quæ ſunt pluuiæ, & ros, & quæ de cœlo descendunt ad terram irrigandam.

Et benedictionibus abyſſi, ſeu profunda aqua cubantis deorſum, ad irrigandam terram. Et terræ naſcentia. Fontes enim, & flumina ab aqua profunda, quæ ſub terra eſt, prodeunt. Et per hæc ſignificat tribum Ioseph in ſorte ſua habituram copiam omnium fructuum, quæ cœli clementia, & irrigatione deorſum nutriuntur, & multiplicantur. Et quod ſequitur.

Benedictionibus vberum, & vularum.] Copiam filiorum & prolis futuram ſignificat. Nam filij in vtero geſtantur, & vberibus nutriuntur. Ex hoc loco non parua coniectura eſt, quod (ſadai) vt ſæpius diximus, non omnipotentem, ſed beneficum ſignificet: cum hic ponatur tot benedictionibus afluere.

Benedictiones patris tui, id eſt, non putes paruas meas benedictiones, aut infirmas, non venturas ſuper te, quoniam, *Robuſtiores fuerunt, ſeu fortiores, benedictionibus progenitorum meorum.*] Fuerunt enim multo plures, & ad meliora ſe extenderunt, quàm benedictiones Abraham, & Iſaac. Illi enim vnicoſ benedixerunt, iſte verò. 12. Illi paucos habuerunt, iſti multos, quos particularibus benedictionibus benedixit, quod patres non fecerant abundanter. Non loquimur hic de benedictione Abraham, quæ Meſſiam reſpicit, ſed de temporalibus.

Vſque ad deſiderium collium ſeculi, erit, pro, erunt capituli Ioseph, & vertici Nazaræ fratrum ſuorum, id eſt, inter fratres ſuos.] Si radix (taauath). i. deſiderium, eſt (taah) clarus eſt huius clauſulæ ſenſus, nempe iſte. Durabunt huiusmodi bona prædicta tribui Ioseph vſque dum terminentur, & finiantur colles æterni. i. ſemper durabunt, quemadmodum colles. Sed ſi radix eſt (auah) quod eſt deſiderare, obſcurus valdè eſt locus. Sed poteſt eſſe ſenſus, quod benedictiones Ioseph erunt ſuper caput eius, vſque quo veniat deſiderium. i. ille quem æterni colles deſiderant, qui eſt Meſſias: iuxta illud Pſalm. Gaudebunt campi, & omnia quæ in eis ſunt. Tunc exultabunt omnia ligna ſyluarum à facie Domini, quoniam venit iudicare terram. Poſſet etiam eſſe ſenſus benedictiones patris tui fortiores fuerunt, id eſt, durabiliores quàm progenitorum meorum, magis quàm deſiderium collium, id eſt, præ collibus, qui deſiderant perpetuò eſſe. Nondum tamen intellectus huic acquieſcit expoſitioni. Quod autem dicitur, Nazaræ inter fratres ſuos, aduerte quod (nazar) eſt ſeparare: inde (nezir). i. ſeparatus. Dicebatur autem Nazaræus ſeparatus, quoniam tempore ſui Nazaræus ſeparabatur à multis rebus, quæ in aliis hominibus licebant: vt patet. Numer. 5.

Biniamin lupus diſcerpet, in mane comedet adhuc, & veſpere diuidet ſpolium.] Dictio (ad) interpretata adhuc, poteſt etiam verti præda, aut ſpolium à radice (auad) Et eſt ſenſus, quod Biniamin erit veluti lupus, & diſcerpet, ſcilicet, animal, accipiēdo ſibi partem.

Mane comedet adhuc, id eſt, mane adhuc comedet ſ. vſque ad veſperam, aut non ſolum diſcerpet, ſed amplius

Ongregate vos, & annuntiabo vobis.] Et ſi parentes ſemper debeant filios ſuos admonere, maxime cum eis ab hac vita migrandū eſt: quod Dauid feciſſe legimus. i. Reg. 2. Et Ioseph ſequenti cap. & admonendi ſunt de bonis, & malis.

Tu fortitudo mea.] Sapienter valdè primogenitum arguit. Nam primum proponit illi bona, & quæ ad dignitatē pertinent, poſtea arguit eū leuitatis ſuæ. Vbi tu ſimul aduerte: quid homo propter vnicum peccatū amittat. Similiter nota, quàm graue malū ſit parētes offendere: qua de cauſa abiectus eſt Eſau.

Arma ſucceſſionis.] Maximum malum eſt ſocietas ad malum. Quare merito beatus ille vir, qui in conſilium impiorum non abiit.

Maledictus furor eorum, quia pertinax.] Humanum eſt paſſionibus excitari, ſed in eis pertinacem eſſe extremum malum.

Diuidam eos in Iacob.] Coſultum eſt reipublicæ: vt qui in ea facile ad malum ſociantur, diuidantur.

Incuruabunt ſe tibi, filij patris tui.] Ex hoc loco colligimus, etiam fratres Regis, debere eidem reuerentiam exhibere.

Qui ſuſcitabit eum?] Docet locus iſte, non eſſe eos prouocandos, qui ſunt alicui rei nimium affecti, veluti leones ad prædam: vnde Iob 6. habes. Maledicant illi qui parati ſunt ſuſcitare (Leuiathan). i. qui ita tedioſam vitam habent: vt audeant Leuiathā prouocare, vt eos occidat. Sunt enim aliqui vitā ex triſtitiā odio habentes, qui mortem prouocant. Nā tales videntur ebrii.

Non recedet virga.] Maximū bonū eſt cum Deus alicui non ſolum bonum facit, ſed gratiā non amittendi vnquam præſtat. Et etiam aduerte hæc duo ſemper in rege, & iudice debere ſociari. ſ. virgā directionis, & percutionis, & librum legis. Nam iudex neminem debet corrigere, aut punire niſi iuxta leges. Tertio memento iudicem nihil ſine ſcriba debere facere.

Ligans ad vitem.] Aſtimāda eſt copia temporarium, quoniam Dei donum eſt.

Zebulum in portu marium habitabit.] Optimum eſt ei, qui negotiationibus vacat iuxta littus maris habitare.

Vidit requiem quod eſſet bona.] Quæcunque dura, & moleſta ferenda ſunt ob quietem. Et quanti æſtimanda ſit pax: admonet Iſaſchar, qui ſe onerare duplici ſarcina permittit, potius quàm ſuam quietē amittere.

Erit Dan vt ſerpens.] Cauenda eſt in homine aſtutia ſerpentina.

Aſer pinguis panis eius.] Hoc malum habet eos, qui aliquid pulchrum & delicioſum habent, quod non tam ſibi, quàm Regibus, & Magnatibus habere videntur, vide ius regium. i. Samuel 8. filios veſtros

tollet. *Odio habuerunt eum ſagittarij.*] Hinc illud antiquū dictum. Homo tui muneris, tibi inimicus eſt, & qui in arte aliqua excellunt, inuidiæ aliorum ſubiiciuntur.

Benedictiones patris tui.] Videtur ex hoc loco ſequi, tanto benedictiones fore robuſtiores, quanto fuerint proximiores.

Biniamin lupus rapiet.] Commune eſt vt raptores breui tempore poſſideant quæ rapuerint.

Quam emit Abraham.] Debent parentes admonere filios de titulis, & instrumentis possessionum, ad vitandas lites.

Ipsę sepelierunt Abraham.] Hinc orum puto consuetudinem illam, quod omnes qui sunt ex eadem familia, eodem condantur sepulchro.

Collegit pedes suos, ad lectum.] Optimū est hominē moriturum, omnia sua membra colligere, vt honestē moriatur, & memēto quę de Iulio Cęsare, cum occideretur historiographi tradunt.

CAPITIS L. AD LITERAM ANNOTATA.

Ræcepit seruis suis Medicis.] Significat verbū (rapha) à quo (ropheim) i. medici, sanare, & curare: & (rophenim) medicos, quod sanare, aut curare soleant homines.

Vt aromatibus condirent patrem suum.] Ignota est Hebræis, propria significatio verbi (chanat.) Tribuunt autem Hebræi (binam) s. proferre, producere, & aromatibus condire. Et priore ex illo, quod dicitur Cant. 2. Ficus (chanetah) i. protulit grossos suos, eliciunt. Secundam verò ex hoc loco. Neque coniecturam firmam ad propriam significationem inuenire potui, quoniam rara est dictio in scripturis, Sed re vera puto potius verbum significare implere, & inflare, quàm proferre, quę significatio vtriq; locorum conuenire videtur. Neque me putes pro meo arbitrio mutare significationes. Cum enim Hebræi: vt sæpius testati sumus, ex coniecturis agāt ad significationes veniās, arbitramur id nobis nō esse prohibitum. Vnde quod sequitur verti potest.

Et impleuerunt medici Israel.] i. cadaver Israel, sic implebuntur. i. impleri solent dies impletorum, aut aromatibus conditorum.

Loquimini in auribus Parhob.] Putabat enim Ioseph, Regem non facillē permitturum eius recessum.

Etiam equites.] Admonui superius, à (pares) quod est diuidere, deriuari, (parafim) i. equites, quod dū equitant, diuidantur eorum crura.

Venerunt vsque ad arcam Atad.] Aliqui arbitrantur, hic Atad esse nomen proprium loci, alij appellatiuum, vertens vsque ad arcam spinæ, i. quam spinosa arbor circumdat. Inuenitur hoc nomen Psalm. 50. vbi dicitur. Priusquam intelligerent spinæ vestræ, aut ollæ vestræ (arad) i. carduum vel spinam, quod septuaginta verterunt raphanum.

Qua est in transitu.] i. iuxta transitum.

Iardem, Planxerunt ibi planctu magno.] Melius eleuatio. i. eleuando vocem: (gadol) enim nō tam magnum, quàm eleuatum significat. Et quod sequitur.

Grauem valde.] Vocatur planctus grauis, quando est multorum.

Fecit patri suo luctum.] Dicitio (ebel) videtur significare magis propriè lachrymationem, quàm luctū, sicut (abal) lachrymari: potes tamen luctum verte-re. Et quod dicitur septem dierum. Illa fuit consuetudo apud antiquos ad septem dies mortuos suos lugere, nisi esset insignis persona, iuxta illud Ecclesiast. 23. luctus mortui septem dies: fatui verò, omnes dies vitæ eius.

Ob quod vocauit, scilicet, Chenanaus locum, luctum Aegyptiorum. Super facie Mamre. i. in prospectu. For-tè aduersabitur nobis Ioseph. Hoc significare videtur verbum (satan) id est, aduersari: non tamen significatio propria plenè nota est. Iude (satan) id est, aduersarius,

Reddendo, reddet nobis malum quod retribuimus ei.] Tam varias tribuunt Hebræi verbo (gamal) i. retribuere, significationes, vt arbitrer eos propriā ignorare. Dicunt enim significare retribuere, ablatere & maturare, nomen verò gamal, camelum, & harum illam illi tribuunt, quam contextus exigere videtur. Neque est aliqua bona coniectura ad venandā propriam. ideo cum communi transeundum est.

Et præceperunt ad Ioseph, dicendo, id est, præcepta patris indicarunt, aut præceperunt nuncio ire ad Ioseph.

Obsecro parce nunc. Hebraicè est: *leua nunc.* Vocāt Hebræi leuare peccatum ab aliquo, non punire illud, quemadmodum onus eleuatur ab aliquo, quod illud onerabat.

Et tu leua peccatum seruorum Dei patris tui, id est, age nobiscum, quemadmodum Deus cum seruis: vt s. leues à nobis peccatum. i. peccati pœnam, sicut ipse leuat à seruis, aut à nobis qui sumus serui Dei patris tui.

Ne timeatis, quoniam num pro Deo ego, scilicet sum? Sensus est. Ne timeatis me velle malum, quod mihi intulistis, vindicare in vos, quoniam ego nō sum Deus: vt possim impedire quæ ille disposuit. Quod etiam 45. ca. dixerat. Et nunc non vos misistis me huc. sed Deus.

Vos putastis super me malum, id est, cogitastis mihi malum facere vendendo me, sed Deus cogitauit illud bonum, id est, facere bonum tam mihi quam vobis.

Locutus est ad cor eorum. i. quæ illis erant cordi, nēpe blanda.

Deus visitando visitabit. Melius recordando recordabitur vetrici.

Posuerunt in arca. Putarem faxeam.

CAPITIS L. AD MORES ANNOTATA.

Actauit se Ioseph super patrem.] Pietatis erga parentes nos admonet, & eā docet hic Sanctus Ioseph.

Vt aromatibus condirent. Antiqua valde est consuetudo condiendi corpora defunctorum, quæ seruari volumus.

Fleuerunt eum Aegypti septem diebus. Varia est consuetudo gentium in lugendis mortuis. Nam isti luxerunt 7. Iudæi Moseh. & Aharon 30. Alios vulgares 7. vt iam annotauimus.

Et fleuit Aegyptus patrem; Neque legimus fleuisse filiū, vt discamus, qualiter aulici ei in omnibus obsequuntur, quem viderint regi esse acceptum & gratum, & quàm facillē quicquid pro communi bono feceris, obliuioni traditur.

Si queso inueni gratiam in oculis vestris.] Consueuerunt qui grati sunt regibus, non pro se, neque per se quicquam petere, sed rogare alium, qui pro se postulet, quoniam non tam effrenatè quis pro se petit, quàm amicus eius pro eo. Vbi simul discimus, quàm difficillē debet esse regibus, separare à se prudentes.

Ascende, quemadmodum iurare fecit.] Debemus quantum possumus, iuare eos, qui iuramentis, aut votis constricti sunt, vt vota, & iuramenta sua reddant. Neque debent superiores iuramenta licita & honesta, subditorum sine causa irritare, licet possint.

Ascenderunt cum eo omnes serui Parhob.] Etiam hic ostenditur, qualiter omnes seruiunt eis, qui principibus grati sunt.

Planxe-

Planxerunt ibi planctu magno.] Nullum est malum, mortuos plangere, modò eos non lugeas, quemadmodum ij, qui nullam resurrectionis spem habent.

Fecerunt filij, quemadmodum præceperat eis.] Discāt hinc filij, implere, quæ parentes in suis testamentis mandarunt. quod tamen rarò fit.

Viderunt fratres Ioseph, quod mortuus esset pater.] Ecce quid fratribus faciat præsentia patris. Arbitrati sunt isti Ioseph esse de numero illorū, qui ob aliquem, mala sibi illata dissimulant, & postea vindicant. Vbi simul aduerte, qualiter mala consciētia semper sibi timeat.

Pater tuus præcepit. Docemur hic, cū merita propria defunt, ad veniam obtinendā, interponere merita eorum, qui grati sunt. Ex quibus discant Lutherani, Sanctorum merita media esse inter nos, & deū, Iniquitatem suam in patrem coniciunt, quemadmodum Deus in Christo iniquitates omnium nostrum. Sic Ribcah, in me, inquit, sit maledictio. Facile enim qui amant, iniquitates amatorum se ponunt, ac si dicant. Et si patri non parcis: parce

Deo, cuius serui sumus. Norunt isti iniquitates suas in Deum suum reicere. Hinc discant parentes, filiorum iniquitates portare, & Domini seruorum suorum.

Lactauerunt se coram eo.] Nullum lapidem nō mouent, ad veniam impetrandum, quoniam videbāt se illius ope indigere, in quo nos docent signa humilitatis ostendere ei, à quo veniam postulamus.

Nunquid loco Dei sunt?] Admonui supra cap. 43. Munus esse bonorum, ex malis bona facere, quemadmodum Deus: malorum verò consuetudo est, ex bonis mala: vbi maximè Dei benignitas commendatur.

Ego alam vos.] Non auferenda sunt beneficia ingratis.

Vidit Ioseph filios Ephraim.] Solet Deus iustos, etiā temporalibus bonis iucundos facere.

Ascendere facite ossa mea hinc.] Audis hic, quàm mala sit coniunctio malorum, vt non solum viui, sed etiam defuncti nolini iusti cum eis commorari.

LAVS DEO.

QUONIAM IN OPERIS PROCESSU,

ALIQVOT HEBRAISMI OCCVRRERVNT

nobis, dignum duximus, eos ad Operis calcem annotare:

ne quid pio Lectori, deesset, quod nostra illi posset

industria præstare, quos quemadmodum

priores, alphabetico ordine

digestimus.

A

Ambulare in cogitatione cordis, est Hebræis facere quod lubet, quem Hebraismus habes Deuter. 29.

C

Cognoscere faciem in iudicio: est alicuius gratia iudiciū pervertere, & per oppositum. Non cognoscere faciem, est illud non pervertere alicuius personæ intuitu. Deut. 1. & Prouerbiorum 24.

Cudodire custodiam, est seruare præcepta officij, aut muneris sui. Est etiam custodire rē suæ fidei creditam, qui Hebraismus frequens est. Num. 18.

D

Deum loqui bonum super aliquem, est bona illi promittere. Num. 10. habes, dixisse Moseh Chobab, veni nobiscū, quia Dominus bona locutus est super Israel. i. bona illi promisit.

Dare aliquid coram aliquo, est tradere illud in potestate eius. Deuter. 2. Incepti dare coram te Sichon. i. illum cepi tradere in tua potestate. Item Genes. 20. Terra coram vobis est. i. in vestra potestate.

Dare faciem in aliquem, est illi irasci, quod facie ira maximè ostendatur. Leui. 17. Dabo faciem meā in animam comedentem sanguinem. Et Ierem. 21. Dedi faciem meam cōtra ciuitatem hanc in malū.

E

Esse sub pedibus alicuius, est esse illi subditum, quod subdita soleant esse ad pedes nostros. Ponitur Hebraismus Exod. 11. Psalm. 8. & Deuter. 11.

F

Facere aliquid coram sole, est facere illud pu-

blicè, & manifestè, quod lux, & Sol soleant omnia ostendere, & manifestare. Nume. 25. & 2. Samuelis 12.

I

Ire ad patres, pro moti vsurpat sæpius Hebraismus: vt Gen. 15. Tu ibis ad patres tuos. i. morieris, seu congregaberis ad statum defunctorum.

Implere post aliquem, est eum plenè vel in omnibus sequi. Ponitur Hebraismus Num. 32. bis.

Iudicium mortis alicui esse, est eum esse dignum morte, aut qui morti adiudicetur: & è contra. Nō esse alicui mortis iudicium, est, eum non esse morte dignum. Habes Hebraismus Deut. 16.

L

Ligare ligamen super animam, est Hebræis vouere quod vouens obliget animam. i. vitam punitiōni: si votum non soluat. Nume. 30. habes Hebraismus.

M

Mittere cum aliquo manum, est eū iuare, quod auxilium soleat manu exhiberi. Ponitur Hebraismus. Exodi 23.

Manum Domini esse, vel fuisse super aliquem, est, punire, aut puniuisse eum. Deute. 2. Etiam manus Domini fuit in eos.

N

Nomen Dei esse in aliquo, seu Deum ponere alicubi nomen suum, est illud sortiri diuinum nomē, vel à Domino denominari, sicut angelus, qui præcedebat Israel: aliquando dicitur Dominus, & templum Domini à Domino denominatur. Vide Hebraismus. Exodi 23. & Deuter. 12.

Præ-

P

Præputiare præputium, est immundum reputari. *Leuit. 19.* quod præputiati apud Israelitas immundi reputarentur.

Polluere verba, Hebræis est mentiri: quod mentiens videatur conspurcare veritatem verborum mendacio suo. Ponitur Hebraismus. *Num. 30.*

Ponere sanguinem super domum, est domum violationi obligare, seu facere sanguini obnoxiam. *Deut. 22.* Non pones sanguinem in domo tua.

R

Reuelate nuditatē, aut turpitudinem, pro coire, frequenter vitur Hebraismus, & ponitur Hebraismus sapius *Leuitici. 18.*

Remittere manum, est Hebræis debita condonare, aut parcere. Habes loquendi modum *Deut. 15.*

S

Si, pro non, sæpè vtuntur Hebræi: vt *Num. 32.* Si videbunt terram, quam promisisti, non videbunt eam. Semeli iuravi in sancto meo: si Dauidi mentiar, id quod non mentiar Dauidi. *Psal. 88.*

Seminari semine, pro concipere, dicunt sapius Hebræi: vt patet *Num. 3.* vbi Dominus feminam innocenti pollicetur, quod seminabitur semine.

Sanguinem alicui reputari est illum ob patratum crimen, esse occisione dignum. *Leuit. 17.* habes phrasim linguam.

Sanguinem alicui esse, est sanguinem eius vindicari, & non illi sanguinem, est non esse vlciscendum sanguinem ipsius. Hebraismus ponitur *Exodi 22.*

10 Surgere pro Patribus, est eis succedere. *Numeri 30.*

Stare coram aliquo, est illi ministrare, quod ministri soleant coram dominis suis stare, parati ad ministeria. Ponitur Hebraismus *Deute. 1.*

Secundum diem hanc, idem est Hebræis: quod prout in præfenti cernitur. *Deutero. 2.*

V

20 Videre aliquem in malum: pro videre sinistro, aut toruo oculo, aut ad puniendum vitur Hebraismus, *Exodi 5.* vbi dicitur præfectos Iudæorum vidisse eos in malum.

QUORVNDAM LOCORVM EXPLICATIO, IN QUIBUS PIVS LECTOR HÆRERE potest, in nostris scholiis in Genesin.

ANTE QUAM mentem nostram in locis ex quibus aliquis offendi potest, explicemus: hanc regulam tibi ob oculos ponere volumus. Nullam videlicet expositionem, esse quasi hæresim damnandam, quæ sacris literis, aut Ecclesiæ diffinitionibus non aduersatur, ne cum tibi aliena à tuo antiquo codice occurrerint: statim hæresim inclames aut opus damnes, quo præmissio ad rem veniam.

Quoniam in nostris commentariis, præsertim in Genesin, sunt nonnulla, quæ pij Lectoris animum mouere possunt: operepretium duxi, amice Lector, horum tibi hæc rationem reddere, & omnem scrupulum qui animum tuum turbare potest, quod me attinet, expungere: tuum ergo erit, & quæ prius diximus boni consulere, & hanc nostram exculationem beneuolè acceptare.

Primum in epistola ad Henricum Cardinalem, nobis vicio datur, quod hominē nimium palpantes, vocauerimus tutelarem Deum, quod neque somniauimus, sed diximus: quod quemadmodum hi qui alicuius momenti libros in lucem edere decreuissent: Deum sibi tutelarem eligere solebant: ita ego de patrono, libro eligendo, penes me iudicium fecerim quod non est eum Deum appellare, sed patronum. Quod verò Gentiles id consuetudinis haberent, præsertim Poëtæ, omnibus perspicuum est, quemadmodum Vergilius Caliopen, Ouidius omnes deos, in operis patronos vocant, neque solum Ethnicos, sed etiam Christianos vates, id facere deprehendens, siue Latine, siue vulgari, poemata edat. Quare qui id taxauit, taxare potius debuit se: quod non intellexerit arguisse, & si etiam hominē, deum vocasset tutelarem, non id sine authore fecissem. Nā Paulus Fagius Germanus, in epistola quā dedit ad Fridericū Palatinum, cui scholia in Pentateuchū dicauit, eum deū appellat tutelare, in hæc verba. Sic istud ipsum, & ego secutus, huic meo libro, iam pri-

num in lucem emergenti: tutelarem aliquē Deum, fidelēque patronum quæram.

Taxauit etiam quidam Doctor, qui nobis rē non ingrati faceret, si de eo quod principis auribus instillauit, & in angulis protulit, nobis pio animo prius admoneret. Is inquā vicio nobis dedit, quod omnia vulgata editione, Sanctis Biblia interpretaremur, cum in concilio Tridentino id cautum fuerit, vt nemo aliam quàm vulgatam interpretaretur editionē.

10 Cuperē hominem vidisse prius verba Synodi, quàm taxaret. Sunt enim hæc. Insuper eadem sacrosancta Synodus considerans non parum vtilitatis accedere posse Ecclesiæ Dei: si ex omnibus Latinis editionibus, sacrorum Bibliorum, quæ circunferuntur, quænam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit & declarat: vt hæc ipsa vetus & vulgata editio, quæ longo tot seculorum vsu, in ipsa Ecclesia probata est in publicis lectionibus, disputationibus, prædicationibus, & expositionibus, pro authentica habeatur: & quod nemo illam reicere, quouis prætextu audeat, vel præsumat. Vbi vides sacram synodum, non prohibere alias interpretari, sed præcipit eam pro authentica haberi in publicis lectionibus, & quod nemo illam reiciat, nos vero licet aliam interpretemur, eam pro authentica habemus, neque alicubi eam reicimus, imò multis locis probamus, vt canone priori, & in præfatione ad lectorem, & etiam explicamus. Ad hæc in eadem præfatione dicimus, nos non tam Sanctis, quam Hebraicam veritatem in ea exponere: quod verò Hebraicam veritatem interpretari liceat: constat ex illa clementina de magistris, edita in concilio Viennensi, vbi præcipitur, quod in publicis gymnasiis, sint magistri, qui linguam Chaldæam, Hebraicam, & Arabicam, doceant, quos necesse est eas linguas in Latinum aut alium sermonem interpretari, vbi etiam dicitur, huiusmodi peritos debere Hebræos, Chaldaicos, & Arabicos libros, in Latinum interpretari. Cur etiam non licebit nobis, quod multis licuit? Noster

Noster Cardinalis Caietanus in tota sacra scriptura, noui ac veteris instrumenti, Hebraicam, Græcamque exponit veritatem: non vulgatam. Hieronymus etiam, in libris Salomonis, eam explicat in multis locis: Item Erasmus, Campensis, Vataber, & alij quamplurimi. Editio etiam Sanctis, non sine Pontificum beneplacito & licentia edita est. Extant ad operis initium, duo diplomata, alterum Clementis 7. alterum verò Adriani 6. quibus eum adhortantur, ad edendum, & facultatem concedunt, quare non debet alicui displicere, si id facimus quod nulli facere veritum est, & quod tam graues viri fecerunt ante nos. Mouit etiam animum huius boni viri, quod tam crebrò Rabbinos citemus, & adducamus ad probanda ea quæ dicimus. Cum (Christo teste) ab eis ablata sit scientia scripturarum. Quibus etiam Christus dixit. Erratis nescientes scripturas. Sinite eos quia cæci sunt & duces cæcorum. Peto ex te bone vir. Si de significatione Græcæ dictionis, controuersia verteretur, à quibus nisi à Græcis, vera significatio petenda est? Idem de Gallica, Italæ, vel Hispana linguis, cito autem eos, vbi de dictionum Hebraicarum significationibus res in dubium vertitur, quanquam sciam eos, vt in quodam canone admonuimus, multas ignorare. Quod si de explicatione alicuius loci dubij loquatur, non mirum illorum etiam interpretationes interdum citare, & acceptare, quoniam licet in mysteriis Christi cæci & excæcati sint, non tamen in aliis: vbi sensus ex significationibus pendet. Expendendum etiam esset, quibus Seruator dicit. Erratis, quod, scilicet, Saducæis, qui mortuorum negabant resurrectionem. Licet enim non inficias eam, eos in mysteriis Saluatoris & salutis hallucinari, errorem tamen puto dicere, eos nullam scripturæ sententiam rectè intelligere & explicare, cum Christus dicat eos clauem scientiæ habere. Hieronymus etiam dic mihi, quos iudices in controuersis appelles? Nonne Hebræos, Audi eum in prologo prioris libri Paralipomenon. Cum à me nuper flagitassetis literis, vt vobis Paralipomenon, Latino sermone transferrem: de Tiberiade, quandam Legis doctorem, qui apud Hebræos admirationi habebatur, assumpsi, & contuli cum eo, à vertice, vt aiunt, vsque ad extremum vnguem, & sic confirmatus, ausus sum facere, quæ iubebatis. Et post pauca subdit. Si quis in hac interpretatione voluerit aliquid reprehendere, interroget Hebræos. In prologo etiam Galeato, audi quid dicat. Si inquit incredulus es, lege Græcos codices, & confer cum his opusculis, & vbi cunq; discrepare inter se videris: interroga quemlibet Hebræorum, cui magis accommodare debeas fidem, & si nostra firmauerit, puto quod non me æstimes coniectorem, vt in eodem loco, mecum similiter diuinarit. Item in præmio Esdræ, vide quid dicat. Quid interpretem laniant? Interrogent Hebræos, & ipsis authoribus, translationi meæ vel arrogent, vel derogent fidem. Similiter in præfatione in Iob, audi quid dicat. Memini me, ob huius voluminis intelligentiam, Lydeum quandam præceptorem, qui apud Hebræos primus habebatur: non paruis redemisse numis. Et in prologo Thobiz dicit, se loquacem quandam Hebræum reperiisse peritissimum, & vnus diei labore arrepto: quicquid ille Hebraicè expressit, se accito notario, sermonibus Latinis exposuisse, & multis aliis locis, hæc eadem apud eum offentes, quæ nos causa breuitatis omitimus: Mirum ergo videtur, quod diuus Hierony-

mus, nihil audeat interpretari, inconsultis Hebræis, & eorum suppetias totiens expetierit, nobis verò non liceat eos saltem citare. Lyranus etiam, non contentus eos suis nominibus citare, placita & expositiones afferre, hanc regulam in sui operis vestibulo ponit.

In hoc inquit Opere, non solum Catholicorum doctorum dicta adducam, sed Hebræorum, præsertim Rabbi Salomonis, qui inter Hebræos rationabilius locutus est, quem in omnibus ferè capitibus citat, & sententiam eius in multis sequitur & approbat. Ad hæc. Nemo tam acerrimè in Rabbinos inuehit, quàm ego, quorum multa mendacia detego canone 15, quos etiam cæcos duces ibidem appello.

In prologo ad Lectorem sentio emendandam vulgatam editionem. Non deberet mihi vitio dari, si id peto quod sacra Tridentina synodus fieri præcepit, quod, scilicet vulgata editio, de cætero, quàm emendatissimè imprimatur, ad quod munus, vtinam doctos viros deligeret, quibus tam pium opus demandaret. Locos verò aliquot in epistola ad Lectorem, Typographorum incuria deprauatos notauimus, & plures annotare possem si vellem.

In priori canone id offendere potest, quod dicimus multos ex antiquis Patribus alioqui doctissimos, quod peritia linguarum essent destituti, scripturæ genuinum sensum non fuisse consequutos, cum illi abundantior nobis spiritum adhæc haberent. Dico me loqui de his sensibus, qui ex linguarum peritia pendent, non de reuelationibus. Si enim sententiæ cognitio, ex modo loquendi pedit, quomodo eam cognoscere potest, qui illius scientiæ peritia destitutus est? Non loquor de Hieronymo qui omnibus his præditus fuit, non de Augustino, qui Græcas literas optimè nouit, neque de diuo Ambrosio quem non latebant, sed de aliis qui nihil earum nouerunt: præsertim cum ex Hieronymo deduxerimus eum in multis non sibi fidisse, sed doctorem consuluisse Hebræum.

Quarto etiam canon e: illud *Ieremiz. 31.* Creabit Dominus in terra nouum: femina circuibit virum, quod multi sancti, de diua Virgine interpretantur, de synagoga intelligo, pium lectorem mouere potest. Sed nihil officiet, si mens nostra intelligatur. Dico enim ibidem, literæ genuinum sensum, ex contextu venandum cum verò verba quæ præcedunt, nullo pacto debeant Virgini accommodari, cum non sit filia vaga, aut rebellis, qualis ibi dicitur synagoga: non puto locum ad literam de ea loqui. Si vero lubeat non sequi literæ seriem, sed truncata verba, aut prophetiam diuidere, placet mihi valde, de intemerata Virgine locum interpretari, & idem dico de alio loco Iob. Ducunt in bonis dies suos, quem si contextum à principio videas, videbis de diuitibus, & de eorum successibus loqui.

Canone etiam 6. illud *Psal. 68.* Super dolorem vulnerum meorum addiderunt, quod ad literam de Christo loquitur, interpretor. Super dolorem vulnerum meorum addiderunt, quod vt cunq; ostendit, Psalmum, non de vno Christo, sed de aliis loqui. Ad quod dicimus, loca quæ de Christi benedicta loquuntur passione, non solum enarrare quæ ille semel in sua persona pertulit, sed quæ etiam sui aut simul cum eo, aut post eum passi sunt: vt eodem Psalmo in fine videre licebit, vbi sic habetur Quoniam exaudiuit pauperes Dominus, & victos suos non

non desepxit. Videant pauperes & lætentur, quare Deum & viuet anima vestra. Quos enim antea vulneratos dixerat, pauperes nũc vocat, quales fuerunt discipuli Christi, & alia mēbra eius. Quod verò in textu Hebræo sic habeatur videat, qui etiam mediocriter Hebraicam cognouit linguam. Et idē respondemus ad id quod canone 11. de multis dictum putamus Psalm. 109. quem sanctus Petrus in Actibus Apostolorum de vno Iuda proditore interpretatur, ad quod etiam dicimus Psalmum de eo, & etiā de sui similibus loqui, quoniam iuxta Hebraicā veritatem, statim in Psalmi initio dicitur: Deus laudis meæ, ne taceas, quia os impij & dolosi, super me aperuerunt se, & locuti sunt mecum lingua mendacij, vbi vides textum non solum de vno, sed de multis loqui.

Canone etiam 13. illud Gen. 4. Maior est iniquitas mea, interpretor. Maior est pœna iniquitatis quod multi Sãcti de peccato desperationis Chaiim intelligunt, fateor, sed sic ante me Sanctes interpretatus est, neque propterea eius editio reiecta est, & significatio dictionis aon, consentit, quæ & iniquitatem, & iniquitatis punitionem significat, & contextui magis quadrat, & nos capite 4. vtroque modo exponimus. Licet enim aliqui ex Patribus aliter exposuerint, non tamen sequentibus facultatē aliter exponendi abstulerunt: si fide salua expositio tolerari possit, ipsi enim Patres sapius diuerse valde, ne dicam contrariē, eundem locum interpretantur, & variē, salua fide, sentiunt de multis sacræ scripturæ locis.

Dico etiam eodem canone immunditiam puerperæ, leprosi, & seminisflui, vocari peccatum in sacris literis: fateor (quod à textu & Paulo Burgenfi, Leuiti. 12. accepi: quoniam, vt ibidem diximus: non video quod peccatum sit, cum propria vxore nõ libidinis, sed filiorum gratia congruēdi: lepram incurere, aut seminisfluum esse. Si quis verò in his, culpā aliquam deprehenderit: nos faciliē sententiam reuocabimus & eius sequemur.

Ad calcem 16. Canonis dicimus: yaticinia quæ nos de Christo intelligimus, Hebræos de populo Israëlitico multis modis afflictio, interpretari. Hoc facimus, vt si contingat cum eis disputare, noscas quibus armis ipsi ytantur, & tu aduersus eos vti debeas.

Capite priori Genesis, super illud Creauit, miror cur Theologi, verbum creare, in eam significacionem qua ex nihilo aliquid facere significat, vsurparint. Cũ sententiarum Magister, priori distinctione secundi dicat eum creatorem dici propriē, qui ex nihilo aliquid facit. Lege quæso eum paulò inferiorius, & inuenies eum dicere: in scriptura sapius accipi creatorem, pro factore, & creare pro facere. Secundo illi Augustinum opponam: qui libro contra legis & prophetarum aduersarium sic habet. Face-re, est quod omnino non erat: creare verò, est ex eo quod iam erat: educendo aliquid constituere. Sanctus etiam Thomas licet parte. 1. quæst. 45. articulo primo dicat, creare esse ex nihilo aliquid facere, exponit hoc esse: cùm totum esse rei creatur: non autē cùm creatur esse huius vel illius rei, hoc etiam tam apertis autoritatibus monstrauimus: vt nõ sit opus hoc magis explicare.

Ponò ibidem aliam interpretationem scilicet separauit pro creauit, vbi de creatione, aliter sentire videor. Absit hoc à me, sed vim verbi bara explicuimus, quod etiam Hebræis separare significat: vt ibidem exemplis monstrauimus, & statim subiunxi-

mus nos non ita sentire, sed verbi virtutem, explicare.

Ibidem etiam teneo, cœlum ex aquis productū potius quàm creatum: cùm ferè omnes illud ex nihilo productum credant. Ad quod dico me de firmamento loqui, non de cœlo empireo, quod vt sanctus Thomas parte 1. quæst. 68. ar. 1. dicit, multi ex elementis factum esse crediderunt, vt Empedocles: nos verò illud ex sola aqua factum fuisse dicimus, quod ex verbis beati Petri in sua canonica deduximus. Neque obstat illud esse incorruptibile secundum naturam: quoniam ex elementis potest rerum omnium artifex, facere aliquid incorruptibile, quemadmodum corpora beatorum, quæ licet ex elementis composita sint, erunt tamen post iudicium incorruptibilia munere Dei.

Dico ibidem ex nomine Elohim, non conuinci aduersus Iudæos mysterium trinitatis, quod inde veteres Sancti & multi ex modernis eruere voluerunt. Fateor me in eo loco Caietani nostri sententiam sequutum, qui ibidem dicit, falsò personas diuinas vocari iudices, quemadmodum falso dicerentur dii: ne ergo cogeret te Iudæus ponere multos deos, arbitrati sumus, sacrum mysterium, nõ plenè ex eo loco firmari: si tamen illud inde habere velis, placet mihi valde quod dicitis.

Eodem etiam loco dicimus trinitatis mysterium nimis velatum Iudæis, & asseruatum, vt Messia tempore reuelaretur: ex quibus verbis quidam collegit nos velle dicere, nemini ante Messiam reuelatum, quod non dicimus neq; somniauimus, sed indefinitè loquuti sumus, & intelligimus non passim, sed paucis proditum, tempore verò Christi omnibus creditum & manifestatum, iuxta illud Christi. Pater manifestauit nomen tuum hominibus, non quo vocaris Deus sed Pater meus, vt Augustinus interpretatur.

Illud etiam eiusdem capituli, quod dicitur, Spiritus Domini ferebatur super aquas, quod omnes ferè sancti de Spiritu sancto intelligunt, ego interpretor de vento elementari. Fateor, sed ante me multi sic interpretati sunt. Nam Onchellus de elementari exponit, Lyranus voluntatem Dei, Caietanus spiritum angelicum. Alij sapientiam dei, Eugubius elementarem aërem, vbi vides, non omnes eandem in ea re sententiam tenuisse, nos verò vtramque expositionem tenemus & approbamus.

Ibidem etiam contra Augustinum tenemus, Deum cuncta non momento vno creasse, sed sex dierum successione, verum, sed sequuti diuū Chrysostomum, qui eandem sententiam tenet, & in rebus nondum ab Ecclesia definitis, licet opinari quod volumus, modò ad id non sine ratione moueamur.

Pro crescite & multiplicamini, verti, fructificate & multiplicare vos. De ea re Lectorem ad verborum significacionem, & rationē ibi adductum remitto, vt iudicet quid magis quadret loco.

Dico etiam illud crescite & multiplicamini, non esse præceptum, quod sanctus Thomas præceptum esse affirmat. Non iurauimus in verba Magistri, & sequuti sumus Ioannem Cocleum, vt eo mucrone Lutheranos configeremus, & subiuncta ratio, id apertè probare videtur.

Super illud, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: dico Deum in formationē hominis humanam effigiem assumpsisse, & ratione corporis hominem dici ad vmbra Dei: ratione verò animæ ad eius imaginem, quod nullus hucus-

que dixit: & sequitur ex hoc, quod dimisso illo phantastico corpore: homo non diceretur amplius ad imaginem Dei. Fateor me illud dixisse, quoniam textus ibi habet, Deum spiritum vitæ, in hominis nares sufflasse, & etiam quòd descenderit ad hortū ad auram post meridiem, ibidemque, Adam conuenerit, & de transgressione conuicerit, quæ omnia humanam effigiem eum tunc habuisse: præ se ferunt. Postmodum etiam eum legimus Abrahæ, Moyfi, & aliis patribus, in humana forma apparuisse. Tantum enim Deus ab initio mundi, humanam formam quam assumpturus erat postea dilexit, vt eam antea sapius licet statim depositurus acciperet, quousque eam assumeret in vnitatem personæ: quasi iam vellet experiri, quàm bene sibi habitus ille noster conueniret, vnde de eo homine in Psalmo legimus. Specie tua, & pulchritudine tua: intendē prospere, procede & regna. Quod verò obiicitur sequi, hominem non dici ad imaginem Dei: si Deus phantasticam illam formam deponeret, inficiās eo hoc consequeretur, quoniam homo, non ratione corporis assumpti, sed spiritus: dicitur ad eius imaginem. Quòd si vtgeas saltem nõ tam perfectè dici ad eius similitudinem. Fateor licet adhuc posset dici ad eius similitudinem, quemadmodum si quis tabulam ad Regis similitudinem, dum in throno sedet depingeret, eo è sede leuato, & purpurā deposita, adhuc illa diceretur Regis imago. Ad hæc, nos non solum illam expositionē posuisse, sed aliam: vt ex Commentariis constat, quoniam secunda clausula, potest esse prioris expositiua: vt in Hebraismo frequenter accidit.

Ibidem assero, imaginem Dei in homine, consistere in iustitia & sanctitate veritatis: vnde sequi videtur hominem peccatorem non posse dici ad imaginem Dei: quod falsum esse videtur, cùm esse ad imaginem Dei, ad essentiam animæ pertinere videatur. Ad quod dicimus imaginem Dei essentialiter quidem, ad animæ essentiam pertinere, & hanc hominem nõquam amittere, etiam si in multa crimina labatur, accidentaliter verò pertinere ad iustitiam & sanctitatem quam nullum inconueniēs est amittere per peccatum. Sententia verò non nostra est, sed diuī Augustini. 3. super Genesim ad literam, vbi sic habet. Non corporis lineamentis, sed quadam forma intelligibili mentis illuminatæ: Dei similitudo in homine consistit, iuxta illud Apostoli. Renouamini spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui renouatur in agnitione Dei, secundum imaginem eius, qui creauit eum. Eodem etiam libro cap. 20. dicit hominem ratione dominij dici ad imaginem Dei.

Eodem loco non inueho in Iudæos, negantes Trinitatis mysterium: quod eo loco apertè describitur. Ibidem rationem qua id fecimus afferimus: quoniam, scilicet, multi rem illam ex professo tractant, qui disputationibus vacant, & me rem tractaturum polliceor peculiari libro, indignum reputans sacram scripturam, rixosis disputationibus implere.

Super illud. Dominamini piscibus maris, dubito an animatia, primo homini tunc ad nutum obedirent: cùm sanctus Thomas & multi alij, hoc asserere videantur. Fateor, quoniam video Deum animantia adduxisse ad Adam, quo non esset opus, si illi ad beneplacitum obtemperarent: non tamen prohibeo, vnumquemque suam sententiam tenere, neque puto Ecclesiam rem illam vnquam hucusque diffiniisse.

In caput secundum annotata.

Illud 7. capitis Iob. Militia est vita hominis super terram, expono, id est, certum & limitatum est tempus militandi seu viuendi homini, cùm omnes ferè expositores de vita hominis exponant, quòd sic quasi militia super terram. Sic illud Isaia: completa est militia, pro malitia. Ad quod dico nulli, qui sacras literas (saltem à limine salutari) dubium fuisse apud Hebræos. Saba significare exercitum, vel militiam, vnde Dominus vocatur Deus sebaot, id est, exercituum, & quia homines ad certum tempus militabant, & seruibant in templo nempe vsque ad annum 50. vt patet Num. 4. exinde significat certum tempus militandi, seu militare ad tempus certum. Vnde loco Iob citato postquam dixerat. Nonne militia homini super terram? sequitur, & sicut dies mercenarij dies eius, id est, numerati sunt dies vitæ eius, quemadmodum dies mercenarij, quare planus literæ sensus esse videtur. Nunquid non dies certi, quales sunt dies militiæ, sunt dies hominis super terram, & sicut dies mercenarij dies eius? vt secunda clausula sit prioris explicatio. Secundo etiam loco, militiam vertimus, quoniam sic in omnibus Bibliis Hebraicis (quas videre datum est) habetur, & sic omnes moderni interpretantur, & Sanctes dicit sic haberi in Bibliis emendatis, & loco optimè conuenit. Non tamen inficias eo, posse malitiam legi, eligat prudens Lector quod imagis placuerit.

Super illud. Omne quod vocauit Adam, hoc est nomen eius: teneo Adam non fuisse sapientissimum, cùm S. Tho. p. 1. oppositum teneat cum multis aliis Theologis, quorum ratio est, quia nomen rebus indidit, iuxta naturam suam, quare oportuit eum omnium animantium naturas nosse. Iam diximus, nos in verba non iurasse diuī Thomæ. Secundo dicimus textum non dicere, nomina quæ animantibus Adam imposuit, esse nomina naturæ eorum: sed esse nomina eorum: quare non est necesse dicere eum omnium animalium nouisse naturas, sed quod nomen illis imposuerit quasi instrumentis, quibus illi vtendum erat, quemadmodum artifex omnibus instrumentis suæ artis, nomina imponit, neque puto Ecclesiam huius sententiæ oppositum diffiniisse, liberum ergo erit cum diuo Thoma & aliis sentire, si nostra sententia displicerit.

Item super illud: Tulit vnam è costis eius, dico plures, aut duas tulisse, cùm textus vnã dicat. Dixi ibidem Hebraicam dictionem quæ ibi ponitur, scilicet, selach, significare Hebræis non solum costam sed latus, & coniectura quam ad hoc habui, sumpta est ex eo quod Adam ostensa sibi fœmina dixerit. Hac vice, os ex ossibus meis, vbi fœminam vocare videtur os ex ossibus suis, fateor tamen locum reddi posse. Hac vice hoc os, ex quo mulier producta est, vnum ex ossibus meis est. Fuit etiam nobis altera cõiectura, quoniam plures ex vno latere quàm ex alio costæ, in homine relinquerentur, & videtur conuenientius, eum æqualem ex vtroque latere remansisse, quàm truncum.

In Caput tertium.

Expono illud. Cur præcepit vobis Deus. Ita est vobis, quoniam quidam Rabbinus sic interpretatur. Si vulgatam editionem interpretarer, nihil mihi mutandum esset: sed quia Hebraicum interpretatur textum, opus est dictionem Hebraicarum vim examinare & explicare. Dictione verò, aph, vt ibidem diximus, licet multa significet, inuenitur frequenter iram significare, & literæ optimè quadrat,

quadrat, neque damno alias interpretationes. Potest enim salua fide, scriptura in multis locis varias ferre expositiones, eligat verò prudens lector, quæ sibi germanior videtur.

Explicans illud. Sub viri potestate eris, dico scemina desiderium viro subditum: cum actus interior, homini non subiiciatur. Nollem nodosam illam intrare quæstionem, an motus interior præceptis subdat humanis, & noui Caietanum nostrum dicere, cum subiici, vt exterioris ratio est, & eo modo scemina desiderium arbitror viro subiectum, vt si scemina vellet hinc inde discurrere, virum posse eam domi retinere.

Verba illa. Fuit sicut vnus ex nobis, dico ad Angelos dicta: nisi gratia honoris à Domino dicantur, quo loco alij Trinitatis mysterium indicari putant. Ad quod dico me verba statim restrinxisse addens, nisi mysterium subfit.

In caput quartum.

Quod dicitur in vulgata editione: Maior est iniquitas mea, verito: Maior est poena iniquitatis, verum quia sic Sanctes vertit, & expositio bona est, neque reicio imò vtramque explico, & iam de hac re superius diximus. Hoc solum ex lectore cuperè, vt rationes quibus nostra fultio expendat, & sic damner aut probet, quoniam vidi aliquem, quæ reuera non intellexit taxasse, qui asseruit me in canone, illud. Non auferetur sceptrum, nõ de Messia exponere, cum ad locum illustrandum, explicuerim Ezechielis verba. Legant prius & intelligant, vt Hieronymus dicit: postea si liberit damnent, ne veluti cæci de coloribus quos non viderunt vnquam, iudicare videantur aut potius cæcutire.

In caput quintum.

Verbum Psal. 86. Ecce alienigenæ Tyrus populus Aethiopum, de Ierusalem intelligo, cum de Ecclesia veniat intelligendum. Dico nullum inconueniens esse, eandem literam varios habere sensus etiam literales, vt omnes dicunt.

In Caput sextum.

Videntes filij Dei, hominum filias, quod essent pulchræ: muto, in videntes, homines proceræ staturæ, filias hominum, quod magno corpore essent. Fateor, & sic multi alij ante me: & significatio nominis Hebraici consentit: & aliorum interpretationes non reiciimus.

Ibidem vbi noster vertit, non permanebit: ergo,

non litigabit. Sic diuus Hieronymus ad locum varias adducit interpretationes: sequuti sumus eam quæ nobis verior & germanior visa est.

Voco ibidem animam portionem spiritus Dei: fateor, sed portionem pro effectu, seu participatione accipio.

In caput septimum.

Teneo, in cælo diluuij tempore foramina à Domino facta, ad aquas inde demittendas: cum cælum incorruptibile sit, & oppositum omnes ferè Theologi & Philosophi sentiunt. Dico scripturam hoc aperte dicere, etsi super cælum sunt aquæ præsertim elementares, vt multi ex Sanctis putarunt, nullum inconueniens video, quoniam quæ natura incorruptibilia sunt, à Deo non solum corrumpi, sed ad nihilum redigi possunt.

In Caput octauum.

Theologos arguo, quod vocem Hebraicam, holam, incensum verterint: cum illa interpretatio sit multorum sanctorum, verum sed vocis propriam significationem sequor, quæ non accendere seu incendere, sed potius ascendere significat: vt omnes qui Hebraica norunt, cognoscunt.

Odorem etiam suauitatis, in odorem muto quietis: Fateor, sed naturam nominis & verbi Hebraicorum sequor quæ hoc significant.

In caput nonum.

Qui hominem occidit, dico destruere imaginem Dei. Verum in quatum pertinet ad corpus aut totum compositum: si totum illud sit ad imaginem Dei, quoniam Deus ad prohibendum homicidium, & deterrendum homines ab eo, pro ratione adducit hominem esse ad imaginem Dei, vt quasi illi iniurius sit, qui hominem vita priuat.

Ibidem ad mores dico eos, qui laborare contemnant, aut in aliorum laboribus luxuriantur, taxatam sibi poenitentiam reicere, vbi nobilium otium damnare videor. Dico nobiles suo modo debere laborare, quos excusare nescirem, si omnino otiantur, & aliorum labores comedunt, quos etiã Paulus taxat, neque manducare finit.

Hæc sunt pie Lector, quæ nobis in scholiis nostris super Genesin explicatione digna visa sunt: tu multo plura quæ nostros oculos effugere, deprehendere poteris, de quibus si nos Christiano pectore admoneas, rem nobis gratissimam valde feceris, quæ omnia boni consule quæso. Et vale.

F I N I S.

C O M M E N

COMMENTARIA IN EXODVM.

HIERONYMVS OSORIVS,

F. Hieronymo ab Oleastro.

S. P. D.

BX Commentariis tuis, quos in libros diuinæ legis edidisti, pauca quædam summa tamen cum voluptate degustavi. Ex illis enim intellexi, quantum certaret prudentia tua cum diligentia. Nihil enim prætermittis, quod quidem ad diuinarum rerum explicationem facere videatur. Nam & verborum Hebræorum sententias ponderas, & minutissima quæque persequeris, & omnes Hebræorum latebras excutis, & abstrusa & abdita pericrutaris, vt ex illis etiam aliquid arripias, quod ad vsum sacrosancti illius tabernaculi transferas, quod vt est apud Isaiam, neque moueri à loco in locum, neque conuelli, neque rumpi, neque vetustate vlla consumi potest. Nosti enim quæ ratione sint Aegyptij, hoc est homines in Deum rebelles & contumaces spoliandi, vt illis opibus quibus ad impietatem, & luorum pestem & exitium abutuntur, Dei templum ornare, multorumque hominum utilitati consulere valeamus. Non igitur is es, qui Iudæorum more, & consuetudine in vmbis tantum & imaginibus rerum cœlestium spectandis insistas: sed diuinorum hominum sensa rimaris, & mysteria legis ipsius integumentis inuoluta sapientes explicas, eorumque nobis intelligentiam tradis. Illam itaque rationem quam sequeris, in sanctis literis explanandis, valde probo. Nam neque scripta tua allegorijs infinitis nullum exitum habentibus infercis, quod à multis fieri solet, qui quoties in locum aliquem difficilem incidunt: allegoriarum sibi perugia comparant: neque rursus quod quidam nimis imperitè, ne dicam Iudaicè faciunt, scriptum tantum legis, studiosè confectaris, diuinum verò sensum qui sub legis inuolucro latet, abdicas & reicis. Imò cum scias legem ipsam rerum diuinarum imagines continere, totamque illius sententiam & mentem ad ipsam vim diuinam, & sanctissimum Christi numen esse referendam, tota mente, atque omni studio in diuino legis sensu peruectigando & eruendo versaris, ita tamen, vt minimè ab ipsorum verborum significatione discedas. Rectè nanque statuis ineptum esse, cum litera legis, spiritum legis ipsius adumbret, viamque monstret, quæ veritatis ipsius inuolutæ intelligentiam assequamur, hac via neglecta, aliam inire. Quid enim minus conuenit, quàm cum lex idèdè literis ad memoriam sempiternam consignata fuerit, vt indicaret nobis viam, quæ possemus ad diuinum sensum peruenire: literarum sanctarum ductu neglecto, alias sibi vias quemque aperire, præcipitèque eò ferri, quò se commodè expedire non possit? Quod necesse est eueniat plerumque omnibus, qui verborum vim, quibus ipsa sententia continetur, negligendam existimant. Dum enim de via deflectunt, quam literæ sanctæ monstrant, aliisque viis ingressi, ea quæ latent in ipsis sacris literis temerè scrutantur, in sententias ineptas incidunt, multaque frigide & insulse cõminiscuntur. Te igitur satis laudare non possum, cum sic regiam viam ingrediaris, vt in alterutram partem tibi minimè declinandum existimes. In quo verò cuncta ad modum disciplinam, ad religionis sanctitatem, ad pietatis & charitatis studiũ conferenda censes, ipsius legis quæ explicas, finem prudenter attingis. Finis siquidem legis est, charitas, ex corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Quod si beati sunt, qui scrutantur præcepta Domini, & in studio legis diuinæ noctes & dies consumunt, & si qui multos erudiunt ad iusticiam, quasi Sol æterno splendore colucebunt, vtrumque tibi de diuina gratia & bonitate polliceri potes, quando non solum tota mente in legis ipsius studio versaris, verum etiam quàm plurimos his tuis Commentariis ad iusticiam instruis, omnibus sanctarum literarum studiosis fructum tuæ eruditionis impertis. Plura tecum de tuis scriptis communicabo, cum primum per otium mihi omnia legere, & pertractare licuerit. Te tamen interim adhortari non desistam, vt alias sacrarum literarum partes explanandas suscipias, vt laboris, & industriæ tuæ præmium actum, & amplificatum à Deo consequare.

Vale.

M. HIERONYMVS
A BRITOLVSITANVS
VIR THEOLOGVS, PIO
LECTORI S.

Non tantum mihi assumo (Lector optime) vt existimem posse me facile de ingenijs, & eruditione, doctorum hominum iudicare. Verum enimvero vel huius Operis dignitas, vel meum erga illius Auctorem studium facit, vt aliquid de illius utilitate, ac praestantia dicam, praesertim cum multi admonendi sint, ne ita antiquitatem admirentur, vt si quid commode a recentioribus explicatum sit, id ne legendum quidem putent. Vt enim plerique existenterunt, quibus quo aliqua recentiora, eò iucundiora videntur, quibus nouitatis studio omnia probarunt, sic alij sunt, qui antiquarum rerum studijs ita delectantur, vt quae viri huius temperstatis eruditi literis mandarunt, vituperent ac derideant, atque adeo vt iam optima cuique virorum studiosorum exercitationi velint inuidiose detrabere. Quod esse in causa non dubito, vt viri bonis artibus exculti, & sacrarum literarum studiosi, quae pro disciplinis illustrandis, in lucem adere voluissent, eorum perterriti iudicio, iam efficere recusant. Vtrique iure reprehendendi: illorum profecto arrogantia, nam quae ipsi fortasse ignorant, ob idq; ad multitudinis opinionem temerarie reprehendunt, latere maluissent. Istorum extrema demissio, à magnitudine animi non porro aliena, qui quae doctis & pijs probatis intelligunt, eorum iudicia ita formidarunt, vt ea in vulgus adere dubitarent. Itaque hominum deprauata vituperandi libido, quae in aliorum opera effrenatè saepe, multorum ingenia, ac praesertim Lusitanorum, à maximarum rerum studijs retardauit: vt licet bonis artibus, & ingenio pollerent: raro tamen in lucem ausi sint prodire. Quo maiore laude dignus est Hieronymus ab Oleastro, vir singulari doctrina ac virtute praeditus, instituti Praedicatorum decus, quando nec timore hoc est impeditus, quò minus cogitationes suas literis mandaret, atque pro viribus ecclesiae utilitati confuleret. Hunc igitur aliorum arrogantia non modo non deterruit, vt à pijs sacrisq; studijs animum auocaret: verum etiam quae maximis vigilijs, ac laboribus literis mandauit, sine vlla detractorum formidine. A Christianae pietati incremento amicis utilitate, caterisq; emolumento esse possent, typis curauit committenda. Neque enim puerilia, vel quae sensui populari essent accommodata (vt saepe vsu venit) nobis adidit: sed Platonem imitatus, qui viros graues à Comedijs, hoc est, à rebus frivolis & quae parum habeant momenti, docuit abstinendum: quae Biblijs sacris interpretandis, ingenio non mediocri, multis diebus elaborauit, summa cum moderatione ac modestia omnibus offerret. Atque docta illa, pijsq; Commentaria in libros Moyses quos Pentateuchum vocant, quae singulari doctrina industriaq; composuerat, ad communem utilitatem, & in gratiam literarum nunc demum in publicum emisit. Qua in re quantum eruditionis ac doctrinae ostenderit, aliorum sit iudicio: mihi verò in hoc Opere id praclarum videtur, quod non modo scripturae sensus explanat: verum illam ad mores & instituta vitae sapientissimè transfert, atque iuriscè cum litera explicatione, spiritum coniungit. Multi enim ita scripto additi sunt, vt diuinum ipsius scripti sensum repudient: & dum plus nimio litera adherent, spiritum negligunt. In quo non modo ab Chrysostomo (cuius Auctor videtur vestigia fuisse secutus) Hilario, Cyrillo, Hieronymo, Augustino, Bernardo, & alijs viris sanctissimis longè disident: verum etiam à Paulo totius Theologiae splendore, dissentiunt. Is enim ad Galatas quarto, loquens de filijs Abrahae, ex sacris eloquijs spiritum & doctrinam depromens, nulla per allegoriam dicta, retulit: multisq; alijs locis, ad Corinthios, ad Hebraeos, & alibi (quae quia breuitati studij silentio praetero) in quibus spiritum ex scripturis accipiens, significat ex sacris literis, quae ad nostram doctrinam, non solum ad historiam referendam scripta sunt, eruditionem & spiritualem intelligentiam etiam esse petendam. Hoc enim interpretandi genere, mens illustratur, totus animus rerum diuinarum studio concalcescit, atque ad caelum magnis conatibus aspirat, qui igitur hanc diuinam explicandi rationem, ex diuinis literis repellendam putant, magnopieratis fructu studiosis priuant. Hinc iam poterit intelligi, quantum huius Auctori debeatur, qui omne suum tempus in fide amplificanda, nostrisq; animis moderandis transigendum putauit. Et eum animum quo erga Deum Optimum Maximum flagrabat singulari charitate in proximos, sacris concionibus declamatorum more, quibus maxime floruit, semper ostenderit. A quibus cum propter tot ardua negotia pro fidei amplitudine ab eo suscepta: dum fidei ac religionis tractandarum rerum muneri à Cardinali ampliss. Henrico, Portugaliae Infanti praesiceretur: esset praepeditus perpetuis istis monumentis, scripturae claritatem, & morum instructionem posteris summa cum laude reliquerit: ex quo maximam gloriam & summa splendorem est consecuturus. Precor te igitur (Lector humanissime) vt hoc tibi collatum beneficium Christiano affectu traditum, ea animi alacritate & candore suscipias, quo scis esse oblatum aliorum fruere laboribus, quos tibi non minimam credo utilitatem allaturos. Bene vale. Olysi. 5. Kalend. Februarij. 1556.

REVEREN

REVERENDI PATRIS
F. HIERONYMI
AB OLEASTRO,
ANNOTATIONES

IN EXODVM.

CAPITIS PRIM I,
AD LITERAM.

IBRÒ praecedenti ad omni qualiter Hebraei libros legis à prioribus initij dictionibus inscribant. Vocat enim hunc librum, Veeleh, semot, id est, Haec sunt nomina: quòd eo modo in Hebraeo incipiat. Graeci verò eum Exodos vocant, quòd Latine exitus interpretatur, quòd in eo exitus filiorum Israel ex Aegypto describitur. Numerantur autem hic 70. ingressi: quoniam nittur Dominus ostendere, qualiter Abrahæ promissionem de multiplicando semine, sicut arenam maris, adimpleuerit. Voluit enim sciri, quàm pauci intrauerint, & quàm multi egressi sint inde. Enumerant enim sexcèta millia cap. 1. 2. sequenti, quae ex 70. creuerunt.

Fuerunt omnes animae egressae de femore Iacob 70.] Cum hic audis animas de femore Iacob egressas, non intelligas rationalem animam ex traduce esse, sed vocantur animae, personae ipsae iuxta illud Regis Sedom. Gene. 14. Da mihi animas, caetera tolle tibi. Significat autem, nephes, proprie halitum, & exinde animam: quòd nihil aliud esse videatur quàm halitus, aut status Dei. Dicitur autem eas de femore Iacob egressas, ac si diceret, de trunco. Nam, ierech, significat hastile, & femur, quòd modum hastilis habeat. Nam sicut ex hastili, aut trunco, ramus egrediuntur: sic ex femore filij. Aut dicuntur ex femore orti, quòd genitalia membra vnde filij exoriuntur, femori sint propinqua.

Et omnis generatio illa.] Non intelligas omne genus Hebraeorum mortuum, sed vocat generationem homines illius aetatis, quae tunc temporis erant ceterum anni. Constat autem Eccl. 1. vnam generationem vocari homines eiusdem temporis seu aetatis. Ibi enim dicitur generatio vadit, & generatio venit: terra autem in aeternum stat. i. homines vnius aetatis veniunt, & alij alterius per mortem decedunt: terra verò, in quam veniunt, & à qua decedunt in aeternum stat, id est, immobilis manet: nec vadit, & venit, quemadmodum homines. Idem Gene. 6. vbi de Noach dicitur, Noach vir iustus, perfectus fuit in generationibus suis, id est, inter homines illius aetatis seu generationis.

Et filij Israel fructificauerunt, & creuerunt, & multiplicati sunt, & roborati, valde valde, seu veementissimè. Ponuntur hic quatuor verba in Hebraeo inter quae discrimina ponere difficile est. Et licet nostri, & Hebraei prius. s. parah crescere vertant, iam tamen Gen. 1. ostendimus, proprie significare fructificare: & de hac significatione nihil haesito. Sequentis verò, scilicet, taras, non ita nota est significatio: vt Gen. 1. & 7. ostendimus. Videtur tamen significare, ad modum reptilium crescere. Aut primo reptare, ex consequenti verò ad morem reptilium crescere. Nam Leui. 11. habes Hoc vobis in mundum: baerets haforets. i. in reptili quòd reptat super terram. De 3. verò, scilicet, Rabab, non est dubium significare multiplicari, licet Hester 1. & Isa. 9. videatur eleuatum, & magnum esse significare. In confesso autem est quartum, scilicet, azam, significare fortificare, & roborare, maxime in multitudine, vt patet Daniel 8. Ve azam, id est, roborabitur fortitudo eius, scilicet, in multitudine exercitus. Significat ex consequenti multiplicare, quòd multitudo foris esse soleat, vt habes Iere. 15. Azemu. lib. id est, multiplicatae sunt mihi viduae eius praere arena marium. Vnde Ezem, id est, os, sic à robore dictum. Est ergo sensus horum verborum, quòd filij Israel fructificauerunt, & ad modum reptilium creuerunt, seu producti sunt, & multiplicati sunt, & ex multitudine roborati. Dicit autem Rabbi Salomon. Sex vno ventre genitos tunc. Scribunt autem Medici, vsque ad 7. posse vno ventre gigni. Quòd autem dicit Aben Ezrah, singules mulieres viuos genuisse, medicum apparet: ex eo quòd mater Moyses vnicum tantum genuit. Non enim legimus Moyses aliam quàm Miriam sororem habuisse, aut alterum quàm Aharon fratrem, vt patet cap. 6. prioris Paral. Non fuisse autem Miriam gemellam cum Moyses, sed maiorem natu: cap. 2. sequenti probatur.

Surrexit Rex nouus super Aegyptum, qui non cognouit Ioseph.] Solent enim praecleara gesta praecedentium, latere sequentes, praesertim Reges. Nam Rex Assuerus obliuioni tradiderat praeclearum facinus Mardochaei, qui eum à morte liberauerat: vt dicitur Hester 6. Putat Iosephus hunc Regem ex alia progenie fuisse, quàm essent Aegypti, praecedentes Reges. Caietanus verò Rabbinos sequutus, putat fuisse Assyrium, propter id quòd Isa. 52. dicitur in Aegyptum

q 3 ptum

ptum descendit populus meus in principio, ut peregrinus esset ibi: & Assur, pro nihilo oppressit eum. Sed meo iudicio deceptus est. Nam apud Isaiam conqueritur Dominus de oppressoribus populi sui duplici captiuitate, quarum prior fuerat apud Aegyptios. Secunda vero in terra Assyriorum: quae temporibus Ezechiae accidit, sub quo ultimo Isaias prophetauit: ut habetur Isa. 1. & 4. Reg. 18. Tunc enim Salmanasar Rex Assyriorum Samariam cepit, & decem tribus in Assyrios transtulit. Vnde Dominus terram suam Israel, quasi omnino vacuum videns, inquit apud Isaiam, Et nunc quid mihi hic, scilicet residuum est dicit Dominus, quonia ablatus est populus meus gratis. Est ergo huius sententiae sensus, quod surrexerit rex nouus. i. non linea recta natus super Aegyptum: qui non cognouit. i. noluit cognoscere aut obliuioni tradidit praecleara gesta Ioseph.

Da sapienter, aut callide agamus illi. Id est, sapientes simus cum illo, seu sapientia cum eo utamur, ut scilicet eum in scium minuamus. Diximus de significatione verbi (habah) i. da quod hic ponitur Gen. 11. vbi multis autoritatibus probauimus significare dare, & est phrasid linguae. Da faciamus hoc. i. da auxilium, quo loquendi modo nos Portugalli vsque hodie vtuntur dicentes, Da caa sugamos isto, etiam si nihil ab alio administrandum sit. Aliqui vertunt, Da, sapientioribus illo simus, sed prior lectio mihi magis probatur.

Et erit cum occurrerit bellum. Possent etiam legi. Cum proclamatum fuerit bellum, quoniam (chara) vtrumque significat.

Posuerunt super eos Principes tributorum. A masas, quod est liquefcere, dissolui est mas, quod est tributum, sic dictum, quod soluatur dominis aut manus ad illud reddendum: manus enim argentum, aut nummulum habens clauditur: cum autem datur quod manu clausum est, soluitur manus. Aut quia metallum ex quo nummismata fiunt dissoluatur, & liquefiat. Neque intelligas illis constitutos principes tributorum, vt. s. tributa soluerent numismatum, sed laterum. Vnde sequitur.

Vt affligerent eum oneribus. Possent etiam verti. Et posuerunt super eos principes dissolutionum. i. qui eos cogent terram liquefcere ad conficiendos lateres: ac si dicat: Constituerunt super eos Principes laterum. Sed prior sensus magis arridet. Et pro affligere, tu verte: vt humiliarent eos.

Et edificauit, scilicet, populus, aut ponitur pro plurali edificauerunt.

Verbes thesaurorum, (Piton & Rahamses.) Nomen Hebraicum (mischenot) i. thesaurorum, quod hic ponitur, est a (sachan) quod significat claudere, & includere, & etiam occultare. Vnde (sochen) i. inclusor seu thesaurarius & custos, Isa. 22. Ingredere ad sochen. i. ad custodem, seu thesaurarium hunc Sic 1. Reg. de Sumnamite dicitur. Et fit ei, scilicet, Dauidi sochenet. i. includens, seu custodiens, cuius sensus est. Custodiat quae in domo Regis sunt includendo, & seruando. Quare illud Iob 15. male a nostris, & Hebraeis redditur. Num sapientis est disputare in verbo non iiscon, id est, quod non proderit, cum potius vertendum sit, quod non occultabitur. i. in verbo non occulto, seu clauso, quasi dicat non est sapientis disputare in re, in qua nulla est difficultas. Sic Psa. 139. vbi nostri vertunt. Et omnes vias meas proficere fecisti. Tu verte. Inclusisti, seu clausisti: vt amplius non valeam incedere. Est ergo sensus huius loci, quod Iudaei edificauerunt Aegyptiis

verbes ad includendum, siue thesaurum, siue arma, siue quiduis aliud. Possent etiam salua propria significatione esse sensus. Et edificauerunt verbes inclusio-num. i. muris inclusas, seu muratas.

Quemadmodum humiliauerunt eum. Sic melius veritas, quam quemadmodum affligebant eum.

Sic multiplicabatur, & diuidebatur, seu extendebatur. Ponitur hic verbum parats, quod est augere, licet non plene constet propria significatio, ex locis tamen quibus ponitur, videtur significare diuidere, & multiplicare, quod, id quod diuiditur, multiplicetur. Diximus de verbi significatione. Genes. 28.

Et angustijs afflicti sunt, scilicet, Aegyptij a facie filiorum Israel. Ignota est propria significatio verbi, chuts, cui Hebraei duas tribuunt, scilicet angustiis affici, seu affligi, & euigilare, seu expurgisci, sed confundunt hic duas radices, scilicet, iachats, quod est euigilare, seu expurgisci, & chus, quod est (meo iudicio) finire, seu vsque ad finem venire. Arbitror autem, chus, significare, finire: quia, chisonah, quod est ex hac radice, extremitatem, seu finem significat, vt patet infra 26. Et sic facies in ora cortinae, hachisonah, id est, extremitas, seu vltima. Est etiam coniectura, quod significet pungere, quia, chots, id est, spina ex hac radice, nihil tamen certi huius rei diffinire audeo. Videtur tamen mihi verbum significare ex puncturis, aut tristitiis, quasi ad finem vsque peruenire, siue quis ab spinis, siue aestu, siue molestiis alijs pungatur: quod exemplis ostendam. Isa. 7. habes, Derelinquetur terra, quae te pungit a facie duorum Regum. Vbi nostri vertunt. Quam tu detestaris, vel ob quam angustiis afficeris. Capite vero 18. significat aestiuare, quod illo in tempore homines ab aestu pungantur, & quasi deficiant, vbi dicitur. Ve chats, id est, aestiuabit ibi volucris & omne animal terrae super eum hyemabit. Potest ergo locus iste sic reddi. Et spinis puncti sunt, scilicet, Aegyptij, a facie filiorum Israel, id est, tanto eos odio prosequerantur, vt cum eos viderent quasi aculeis pungebantur, aut aestuarunt a facie filiorum Israel. Colligo ergo, verbum hoc duo significare, scilicet, aestiuare, vel aestuari: quasi vsque ad vitam discrimen, & spinis pungi nostro sermone vernaculo, agastar multo. Rem tamen non plene diffinio, quoniam coniecturis moueor. Possent etiam sententia referri ad filios Israel, vt sit sensus. Et aestuarunt, aut puncti sunt, a facie, scilicet, Aegyptiorum filij Israel: sed quia a facie ponitur in regimine, prima lectio germana est.

Et seruire faciebant Aegyptij filios Israel cum duritia. Dicitio, pereh, quam hic (Chaldaem secuti) duritiam vertimus, non est plene nota, & in scriptura significat duritiam, vt hic: & parochet, quod est ex eadem radice, infra 26. est velum. Idem 32. sed meo iudicio, significatio propria ignota est, vt diximus, & iuxta vtramque significationem, possemus vertere: quod faciebant eos Aegyptij seruire cum supercilio: vt velo respondeat supercilium. Videtur enim supercilium velum quoddam ori pendens.

Et amaritudine affecerunt vitam eorum, id est, fecerunt quod vita, quae omnibus dulcis esse solet: esset illis amara.

In seruitute, aut eum seruitute dura, in luto & lateribus. Dicitio, chomer, quam lutum interpretati sumus, non significat quodcumque lutum, sed rubrum: ex quo communiter lateres fiunt Nam radix, chomer, scilicet, chamar, rubescere significat. Disputauimus Genes. 11. de significatione vocabuli. Et explicat

textus

textus hoc more suo, qualiter Aegyptij filios Israel amaritudine affecerunt. s. seruitute dura, & in quo fuerit huiusmodi duritia, etiam declarat, quae erat luti. i. disponere lutum: & facere lateres.

In omni seruitute rurali. Non inquit, ministrabat eis in operibus mundis, aut parui laboris, sed in vilibus ministeriis, qualia sunt lateritia, & ruralia. Neque hoc contenti erant, sed omnis seruitus, qua eis vtebantur erat cum supercilio, ac si dicat. Nunquam eorum ministerio contenti erant.

Et dixit Rex Aegypti: obstetricibus Hebraeorum. Aliqui vertunt ad obstetrices Hebraeas, sed non est verisimile quod fideret in re hac obstetricibus Hebraeis. Tum quia infra dicunt obstetrices regi, Hebraeas parere, antequam veniat ad eas obstetrix.

Et videritis super fellas. Varij sunt Hebraei, in significatione, obnaim, id est, fellas. Radix (si tamen ea est) scilicet, eben, lapide indubiè significat. Sed, obnaim quidam putant significare rotas, super quas figuli faciunt opus suum: & quia formam habent duarum molarum in aliquibus locis, ideò nomen venit more dualium, quod firmare videtur illud Iere. 18. Ecce faciebat opus super, haobnaim. i. rotas. Alij vero fellam, super quam sedet figulus, interpretantur. Mihi vero (saluo doctoris iudicio) videtur, euen, non esse per se radicem, sed radicem nominis esse, banah, quod est edificare: vnde, ebè. i. lapis, quod ex lapidibus aedificium fiat, Obnaim, vero significare aedificia, seu illud in quo figulus aedificat vasa sua, quae ad modum aedificij rotas, & illud Ieremiae citatum vertendum est. Et ecce faciebat opus super aedificium suum, aut super aedificia, propter binas rotas: hic vero puto significare duos cardines ventris, qui sunt ad modum ostij in aedificio, & vocantur, obnaim, a, ben, quod est filius quod per illa ostia, seu cardines filij egrediantur. Et si obicias, quomodo possent obstetrices intra cardines videre an esset masculus, an foemina. Hoc facile cognosci potest, quoniam facies in masculino est inferne, in foemina vero, supernè. Et Rabbi Ioseph est huius sententiae, quod. s. aleph in obnaim: non sit litera radicalis, sed seruilis: & quod nominis radix sit banah. i. aedificare vt diximus, neque mirum, quod foeminea genitalia per quae filij egrediuntur, dicantur aedificia, postquam filius sic vocatur. Est ergo sic locus reddendus. Cum obstetricabitur Hebraeas, & videritis super cardines. s. ventris, si filius ipse, interfaciet: si foemina, seu filia viuat.

Quoniam viuaces ipsa. Sic in Hebraeo est, & non vt Sanctes vertit, quoniam obstetrices ipsae nisi vocentur obstetrices viuificatrices, quod pueros, & puellas viuere facerent. Vocantur autem Hebraeae viuaces, quoniam agiles sunt ad pariendum, quemadmodum aliqua ex nostris, quas mirum est videre quam facile pariant.

Et fortificatus est valde, scilicet in numero & multitudine.

Et fuit, quia timuerunt obstetrices Dominum: cuius, scilicet, timore non occiderunt mares, iuxta Regis imperium.

Fecit eis domos. Difficilis intellectu est locus iste, & variè, tam a nostris, quam ab Hebraeis explicatur. Quidam ad populum Israeliticum hoc referunt: quasi ipsi filij Israel, suis obstetricibus domos munitas extruxerint, in quibus ab incurfibus Aegyptiorum tutae esse possent. Sed non video qualiter, a potentissimo Rege, sese tueri possent duae mulierculae: quantumcumque fortes haberent domos: ideò omittis aliorum opinionibus, aduertendum,

Hebraismum vocare dare posteritatem, domum aedificare: vt in Hebraismis, & Genes. 30. diximus: ita quod idem dictu est fecit, aut aedificauit illis domos, & dedit posteritatem, seu progeniem, seu filiorum multitudinem: eò quod Hebraismus a, banah, quod est aedificare, deducit, ben, quod est filius: quasi aedificium patris. Ex quo sequitur quod dare filios, est aedificare. Lege cap. 16. Gen. & inuenies Sarah, Abrahæ dixisse. Ingredere ad ancillam meam, si forte aedificet ex ea. Simile offendes dixisse Rachel Iacob. Genes. 30. 2. etiam Sam. 7. dicit Nathan Propheta Dauid: Annunciat tibi Dominus, quod domum aedificabit tibi. Et eod. cap. dicit Dauid. Tu Domine reuelasti aurem serui tui, dicendo domum aedificabo tibi. Et quod de progenie loquatur, textus ipse subindicat. Postquam enim dixerat Nathan Dauidi, Deu illi domum constructurum, statim addit. Cum completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, statuum semen tuum post te. Vnum tamen est quod hanc expositionem excludere videtur, quoniam pronomem lahem, id est, illis, est masculini generis in Hebraeo, & non videtur posse ad obstetrices referri, quamobrem quidam ad Hebraeos ipsos non indoctè referunt, vt sit sensus. Quia timuerunt obstetrices Dominum, non occidendo mares; aedificauit Dominus Hebraeis domos. i. numerosam sobolem dedit, quo domus aedificatur, vt diximus. Vnde praecessit, quod populus creuerit. Sed ad hoc potest dici, quod apud Hebraeos saepissime vsuuenit, vt pronomina masculina pro foemininis ponantur & contra: Nam Ruth 1. dicitur de duabus sororibus. Vehemah. i. & illaz, scilicet, sorores venerunt: vbi pronomem, vehemah, est masculini generis, & ponitur loco foeminini, 2. vero Reg. 5. foemininum pro masculino ponitur: vbi dicitur. Vehennah. i. & illi venerunt, vbi pronomem Vehennah est foemininum, & masculos refert: Quod Alphonfus Zamorensis in sua Grammatica, cap. 6. de pronomibus, annotauit. Aliqui exponunt. Fecit eis domos. i. rem familiarem dedit, & auxit, iuxta illud Gen. 30. Vbi Iacob dicit, Et nunc quando faciam ego domum meam, id est, quando rebus meis prospiciam? Consultò omittimus hic Hebraeorum mendacia dicentium, alteram harum fuisse Iocabet, & alteram Mariam, Deumque alteri domum regiam, alteri vero sacerdotalem aedificasse, quoniam arbitramur has non fuisse Hebraeas, sed Aegyptias.

Omnem filium natum, id est, post natiuitatem suam, seu mox natum, in riuum proicietis, aut in flumen: & omnem filiam viuificate. Disputat hic noster Caietanus, an hoc praecceptum fuerit commune ad omnes infantes, tam Hebraeorum, quam Aegyptiorum, vel potius ad solos Hebraeos pertinuerit: Dicit autem secundum formam fuisse commune, nec fuisse ita crudele, vt vulgata editio sonat: quod videlicet Hebraeorum infantes essent in flumen proiciendi, quoniam Hebraicus textus non dicit in flumen, sed in riuum proiciete: vbi non submergebantur. Et licet praecceptum commune fuerit, credit tamen ministros a rege instructos, in solos Hebraeos sequisse. Sed salua tanti patris reuerentia, oppositum vtriusque videtur esse verum, scilicet, quod praecceptum ad solos infantes Hebraeorum pertineret, & de submergendis eis datum sit. Suauis enim literae cursus praese fert, quod postquam Rex vidit industriam suam de obstetricibus non profuisse, vt callidè masculos in egressu vultu occiderent, conuerterit se ad apertam sauitiam, vt, scilicet, quisque

de populo suo occideret, infantes masculos submergendo, seu proiciendo eos in flumen. Nam textus habet. Omnem filium natum in riuum proicite, & omnem filiam viuificate. Si enim filia erat viuificanda, ergo masculus occidendus: tum quia hoc intendebat rex, scilicet, minuere populum masculum: quod non nisi per mortem fieri poterat: ne inimicos adderetur populus. In coniectura nominis, icorah, etiam deceptus est, quoniam non solum riuum, sed flumen significat: ut patet infra cap. 7. vbi dicitur, omnes aquas quæ erant, baior, id est, in flumine in sanguinem fuisse versas. Si enim solui uerfi essent in sanguinem, non fuissent afflicti Aegyptij, cum flumina ab bibendum haberent. Itē Hamos 8. chiior. i. sicut fluuius Aegypti. Et Ezec. 29. Mihi ieor, id est, meus est fluuius 3. quia Pharaonis filia cum arculam vidit in flumine, agnouit puerum esse de infantibus Hebræorum, quod non esset, si præceptum esset omnibus commune. Neque erat licitum ponere in arca puerum, à submersione tutum, sed hoc fecit mater Moseh furtim ut filium posset casu viuificare: Non enim edictum erat de exponendis in riuo pueris, sed de proiciendis, ut in textu dicitur. Et si Aegyptiorum intentio erat populum Hebræorum minuere, ad quid quæso volebant eos exponi, ut ad militiam nutrirerentur, ut Caietanus dicit. Quod verò ultimo affert inexcusabiles Iudæos si obedirent huic præcepto, & innocentes puellas occiderent. Non constat hoc præceptum Iudæis datum, quoniam textus dicit, Regem populo suo præcepisse, & per populum suum videtur Gentiles Aegyptios intelligere, quoniam non crederet Iudæos ita crudeles futuros in filios suos, ut hoc exequerentur. Quemadmodum enim prius per obstetrices Aegyptias, non per Hebræas voluit pueros occidere: ita nunc per suos, non per Hebræos. Et sic indubiè tenendū est præceptum de solis Hebræis submergendis, non in cōmuni datum, quoniam Aegyptij nullo pacto illi obtemperarent, si eis præciperet filios exponere periculo submersionis. Sed mirū valde est inter Hebræas non fuisse obstetrices de populo Dei. Sed huic admirationi dicitur Hebræas, cum seruituti essent addictæ, non didicisse huiusmodi munus, & fortè à Rege cautum erat, ut solæ illæ Aegyptiæ, hanc rem curarent: ut quod volebat expleret, occidere. f. omnes masculos, arte sua.

CAPITIS PRIORIS EXODI, ad mores annotata.

Hæc sunt nomina filiorum Israel. Quam memor promissionum suarum Dominus sit, aduertere hinc licebit. Quia enim promiserat Abraham, semen tuū ad instar stellarum, & pulueris multiplicaturum, voluit eos nunc enumerari, ut postea constaret quā breui annorum spatio: in tot centenaria, aut millia creuerint, ut iam diximus. Quod etiam Iacob, dum in Aegyptum descendebat pollicitus est dicēs. Ne timeas in Aegyptum descendere: quia in gentem magnam ponam te ibi. Cuius promissi nō immemor Deut. 10. Iudæis dicit. Quoniam in 70. animabus descendunt patres tui in Aegyptum, & nunc te posuit Dominus sicut stellas cœli in multitudine. Qua in re admonemur implere vota nostra, & quæ Deo promittimus, quemadmodum Deus facit vobis. Similiter opera bona multiplicare, quemadmodū Deus multiplicat nos.

Mortuus est Ioseph, & filij Israel creuerunt. Nō conuenit Deus opem suam suis auferre, & si vnum adiutorium deest, aliud affert. Cū enim Ioseph, qui suis auxilio, & robori erat, ab hac luce sublatus esset, ita multiplicauit & roborauit eos Deus, ut nemo eos posset omninō delere.

Surrexit Rex nouus in Aegypto, qui ignorabat Ioseph. Parum erat gesta præclara ignorare, nisi & personam notissimam ignorasset. Hoc est munus quod ex laboribus & sudoribus suis acquirunt, qui communatibus inseruiunt, ut faciliè tam ipsi, quàm præclara eorum gesta perpetuè obliuioni tradantur. Quamobrem debent principes obniti, quæ eorum tēpore bene gesta sunt, remunerare, ne postea cōtingat ea ignorari. Et si Assuerus, quæ in eū gesserat Mardocheus tam faciliè obliuioni tradidit, qualiter quæ pro cōmuni bono gesta sunt, in memoria erunt?

Ecce populus Israel multus, & fortior nobis est. Hæc est inuidorum pœna, ut aliàs annotauimus, alios plures, & fortiores se semper existimare, ut non nisi paruulos & pusilli animi inuidia occidat. Vbi simul aduerte, qualiter Reges indies, in Tyrannos conuertantur. Rarò enim quæ principes Christiani iure, aut iniuria occuparunt: restitunt: ut videmus in vrbibus, regnis, dominiis, quæ semel rapuerunt, quæ postea sibi vsurpant & inuitis dominis retinent. Et quod magis dolendum est, non deesse iurisprudentes, ac Theologos, qui regum tyrannidē, humanis, ac diuinis legibus defendant.

Affer sapientes sumus in eum. Vocant astuti malitiam suam maximam sapientiam, ut eos nunc mundus sapientiores arbitretur, qui astutiores & malitiosiores fuerint. Ista sunt astutorum consilia impia, cum Dominus doceat non esse mala propter bona faciendā, & dum publicum bonum augere volunt, ipsum minuunt. Et aduerte hinc qualiter iste tyrannus, ut malis cogitatis medeatur, mala presentia perpetrat. Vbi similiter disce, non esse malo, malo alio, præsertim maiori, occurrēdū: quemadmodū diximus de Dauide: qui homicidio, adulteriū voluit operire, illique occurrere: quemadmodū etiam diximus de Adam.

Sic cum venerit bellum. Considera quæso quibus armis, quibus mœniis, quibus militibus, futuro bello occurrere voluerit iste nempe occasione innocentū, & qui arma polire debuit, ciuitates mœniis cingere, milites & globos parare, in vnum facinus, de necandis pueris coniurat.

Ascendat de terra. Hoc malum peccatores sequitur, ut non solum peccata perpetrent, sed laborent quoad possunt, ne ab eis desistant. Et hinc discant homines, quod malum sit, alienum præsertim sibi vtile, detinere: quoniam postmodum, cum maxima difficultate restitunt: imò ne restituant neruos tendunt.

Posuerunt super eos principes tributorū, sed quatenus eos affligebant, eatenus multiplicabatur. Tales sunt tribulationes, & passiones sanctorū, ut per eas in imensum crescant. Tribus modis conatus est Parhoh, Iudæos affligere. 1. famulatu duro, in operibus vilibus luti, scilicet, & lateris: 2. marium suffocatione, per obstetrices: 3. aperta iactatione in flumen. In quibus disce, quod quemadmodum sancti, semper in bono proficiunt, ita impij continuo deteriores fiunt. 2. ad Timoth. 3. habet Paulus: malos, & seductores in peius proficere, errantes, & in errorem mittentes. Et malitiam eorum qui Dominum oderunt, semper proficere, habet Psalm. Postquam

Postquam enim isti viderunt sibi non prodesse, ex insidiis agere: in aperta mala prolapsi sunt.

Dixit Rex Aegypti obstetricibus Hebræarū. Voluit (ut sapius admonui) impij, mala alienis manibus facere, sed quid iis proficit, ostendit factum Dauid, qui cū Vriam gladio filiorum Hamon occidisset: se innocentem arbitrabatur, sed non fuit.

Timuerunt obstetrices Deum. Quid his fœminis fortius mundus tunc temporis habuit: quæ animositatem regis non timentes, masculos contra eius imperiū seruauerunt? A quibus discant aulici omnes timendum magis esse Deum: quam regem: qui ut voluntatibus regum obtemperet, Dei mandata non curant, & principes pro diis colunt.

Non sicut mulieres Aegyptiæ, Hebrææ sunt. Debent fœminæ robustæ esse, & sese roborare ad ardua peragenda. Similiter docet nos, beneficia quæ aliis facimus tegere, & aliis tribuere, potius quàm nobis, quemadmodū de Christo, legimus, qui beneficia salutis quæ ipse præstabat, in fidem collocabat sanatorum. Et disce non vocare aliquem in adiutorium, ad rem quam per te ipsum possis facere.

Benefecit Deus obstetricibus. Bis soluitur, qui sanctis administrat, semel à Deo, & iterum à sanctis. Vbi etiā disce, qualiter Deus fit creditor eorum bonorum, quæ sanctis fiunt, & simul aduerte, non solum bona in te collata, sed etiam sanctis exhibita persoluere, quemadmodum Deus. Similiter cogita, Deū soluere ea opera, ad quæ aliàs tenemur. Tenebantur enim naturæ lege, obstetrices mares non perdere, sed etiam hoc soluit eis Deus.

Præcepit populo. Mirum valde est, quod fœminæ in malo regi obtemperare noluerint, viri verò faciliè, ut isti submergerent, quos illæ seruauerant.

CAPITIS II. AD LITERAM ANNOTATA.

Aijt vir de domo Leui. Id est, de familia Leui. Sed, quis iste vir fuerit, textus nō explicat hic, sed infra 6. c. dicit Hanrrā accepisse, Ioechet amitam suam in vxorē, & illam illi peperisse Moseh, & Aharon. Ex quibus colligitur, hunc virum de domo Leui, fuisse Hanrram: matrem verò Moseh, vxorem eius Ioechet.

Vidit illum quoniam pulcher ipse. Dicitio tob, bonū propriè significat, sed vocat Hebraismus, pulchrū, bonum, nondum enim tantæ erat ætatis, ut bonos mores, quis in eo cernere posset.

Abscondit eum tribus mensibus, aut lunationibus, quoniam Hebræi, per lunationes menses suos supputāt. Nam Iareach Hebræis est Luna.

Accepit illi arcam iunci, id est, iunceam. Tam nobis quàm Hebræis ignota est propria significatio verbi gama, à quo gome. i. iuncus, Dicunt autem significare bibere, quod si verum est, iuncus dicitur gome, à bibendo, quod cū circa aquam crescat. aquam bibere videtur. Fundant autem hanc significationem, in eo quod Gen. 24. dicit seruus Abraham Rebecæ. Hagnieni. i. propina seu bibere fac me, parum aquæ de hydria tua. Sed sunt quidam alij scripturæ loci, quibus hæc significatio non bene quadrare videtur, ut Iob. 39. vbi dicitur. In impetu, & ira iegame. i. bibet terram: Item Habachuc 1. Megame. i. bibens facies eorum, ventus Orientalis. Posset etiam dici verbum gama, significare currere, transire velociter. Nam loco Iob citato magis conuenire videtur, si veritas currere. Cū enim ibi loquatur de animositate & velocitate equi, cū

est in prælio, dicit in impetu, & ira curret, vel transibit velociter terram. Vnde Sanctes, qui in lexico vertit, bibet terram, in loco Iob citato vertit. Effodiet terram. Et si placet illa significatio. f. currere, aut velociter transire, illud Gen. citatum vertendum erit. Currere fac quæso nunc mihi parū aquæ, de hydria tua. Et gome. i. iuncus sic dicitur quod faciliè transeat, & penetret sua cuspidē, aut quod ex eo fiant huiusmodi naues velocissimi cursus. Quod autem ex huiusmodi iuncis fiant cimbæ ad nauigandum, constat Isa. 18. vbi habetur. Quæ mittit per mare legatos, & in vasis gome. i. iunci, seu iunceis, super faciem aquarū. Accepit ergo mater Moseh arculam iunceam: in qua infantem inclusit.

Bituminauit eam, bitumine, & pice. Dixi de significatione verbi chamor quod hic bituminare vertimus, cap. præcedenti, & Gen. 11. quod, scilicet, cha. maar significet linire luto rubro, quod creta vocatur. Nos dicimus barrar con barro. Non intelligas ergo, quod bituminauerit eā alio bitumine, quàm rubro luto, aut creta, & super hoc lutum leuit pice.

Posuit in iunceto, super labium, seu ripam fluminis. Varia Hebræis significat verbum suph, à quo suph nomen, quod iuncetū vertimus. Dicunt enim verbum significare finire, & deficere. Nomen verò soph, finem. Suph autem iuncum, vel iuncetum, algam & mare rubrum, seu algosum, suphah turbinem. Quod autem verbum significet finire, & deficere, ex multis scripturæ locis constat. Nam Psal. 73. habes. Saphu. i. defecerunt, consumpti sunt. Item Hamos 3. Ve saphu. i. deficient domus multæ. Sic Hest. 9. & Isa. 66. Item Ierē. 8. Quod autem soph, significet finē, constat Eccle. 3. A principio, ve ad 1. & vsque soph. i. finem. Et cap. 7. In quo est soph. i. finis, seu terminus omnis viuentis. Quod verò iuncum significet, notū est ex Isa. cap. 19. vbi dicitur. Calamus va suph. i. & iuncus excidentur. Et meo iudicio significat iuncum, aut iuncetū à terminando, seu finiendo, quod, scilicet sit terminus inter aquā, & terrā. Solet enim nasci, in extremitatibus, terræ iuxta aquas: Turbinem verò, quod cito deficiat, aut quia est terminus, inter pluuiam, & serenitatem: aut quia hominis finire & occidere solet. Dupliciter autē possumus hūc locum vertere, iuxta duplicem nominis suph, significationem. Si enim iuncetū significet, sensus est. Et posuit. f. arcam in iunceto, super labium, aut iuxta labium fluminis. i. in iunceto, quod erat iuxta ripam ipsius fluminis. Si autem extremitatem, & finem significet, sensus est. Et posuit, scilicet, arcam in extremitate, super, aut iuxta labium, seu ripam fluminis. Et vult meo iudicio, dicere, eam posuisse arcam in iunceto, in quo erat aqua, sed non profunda, cū iunci ibi essent. Et erat arca prope ripam fluminis, id est, prope terram. Vocat autem Hebraismus extremitatem terræ, iuxta aquas labium: quod modum labij habeat. Nam quæ ibi ponuntur, faciliè aqua absorbet, sicut os ea quæ sunt in labiis. Illud autem Ioan. 2. sic vertendum puto. Abyssus operiet me: suph. i. iuncus seu alga, alligata est capiti meo. Vnde mare quod nostri rubrum vocant, appellat Hebraismus mare Suph cap. 10. sequenti, aut quia finitum est ripis, nec extenditur mare Oceani, aut quia algosum, & iuncosum est.

Et puella eius ambulabat iuxta locum fluminis. Hebraicè est iuxta, aut super manum fluminis. Admonui in explicatione Hebraismorum, Hebraismum vocare, manus diuerticula, quæ aut à magno Oceano erga

no egrediuntur, quæ nos vocamus brachia maris, & valles, quæ à magno campo ortum habent. Vnde hic per manum fluminis, meo iudicio, intelligit riuum aliquem fluminis, iuxta quem puellæ incedebant. Gradiebantur enim per ripam fluminis, iuxta riuum à flumine magno egredientē. Quod autem sequitur.

Et vidit arcam in medio iunceti, explicatum est præcedenti annotatione.

Et aperuit, & vidit eum, & puer, scilicet, erat masculus, & ecce puer flebat. Scelus est, quod postquam aperuit, cognouit esse puerum, scilicet, masculum. Et ecce puer flebat. Quem literæ sensum multi ex nostris non aduerterunt.

Et misera est super eum. Verbum chamal, primū significat parcere, & ex cōsequenti misereri, quod fit causa veniæ. Posset etiam verti, & pepercit ei. Noluit, vt submergeretur, quemadmodum alij submergebantur.

Nominauit nomen eius Moseh, & dixit. Quoniam ex aquis traxi, vel eduxi illum. Non est omnino certum Malah significare extrahere, ex hoc tamen loco, & ex 2. Samuel. 2. vbi dicitur Iamsseni, id est, eduxit me, de aquis multis, & ex Psal. 18. videtur hoc significare. Sonat ergo Moseh eductum vel extractū, & ratio nominis in litera subditur: Aben Ezra dicit eum lingua Aegyptia vocatum monios, quod Hebraicè sonat Moteh.

Egressus est ad fratres suos, scilicet, ex aula regia, & putarem fratres, opus suum in agro facere: ad quos extra mœnia egressus est.

Vidit onera eorum, id est, quæ onera subibant, aut subire cogebantur, quæ grauiora erant.

Et respexit huc, atque illuc. Aut vertit se huc, atque illuc, quia verbum panah, propriè significat vertere se, & ex cōsequenti respicere: quod respiciens vertat se ad locum quem respicit.

Ecce duo viri Hebraei rixabantur, Verbum nafah, significat propriè eleuare se, aut volare: vt patet Hierem. 48. Date alam Moab, quia naso te. i. eleuando eleuabit se, aut volando volabit. Inde nafah. i. pluma, sic dicta, quod autem eleuet, aut à vento facilè leuetur. Quod autem Hebraei addunt in hiphil, & niphil, significare rixari & litigare, omni penitus ratione caret: cum ibi proprium significatum conueniat: vt patet 2. Reg. 19. vbi ipsi vertunt. Et erit ad desolandum in acervos nism. i. desolatos: vbi melius quadrat in acervos eleuatos, seu eleuationum. Vnde hic vertendum melius puto. Ecce duo viri Hebraei: eleuabantur, scilicet, alter in alterum. Non enim (vt sapius admonui) libenter ferro huiusmodi æquiuocationes, cum propria significatio potest tolerari.

Dixit impio. Ignota est (meo iudicio) propria significatio verbi rassa: cui Hebraei omnes istas significaciones tribuunt, scilicet impium esse, impiè agere, condemnare pauere, inquietum esse, quod mihi signum præsentissimum est (vt sapius testatus sum) eos propriam ignorare. Videtur autem magis propriè significare, impiè agere, quam quiduis aliud. Vnde rassa nomen, impium significare puto: res tamen nondum mihi plenè certa est. Vocat autem hic impium: qui culpabilior erat inter duos rixantes.

Nunquid occidere me tu dicis? Sic in Hebræo est, sed sumitur dicere pro decernere: ac si dicat. Nunquid occidere me tu decreuisti.

Certe nota, seu scita est res. Arbitrabatur enim esse absconditam. Et aduerte Hebræos ponere

achen, per se radicem, sed puto esse potius, à radice chum, quod est firmare, & certificare: vnde achen, id est, certè.

Sacerdoti Midian erant septem filia. Admonui Gen. 14. dictionem cohen, significare non solum sacerdotem, sed principem: quod ex scriptura firmari: ibi, si placet vide.

Et hausierunt. Verbum dalah, videtur propriè significare leuare, eleuare: vt patet Prou. 26. Daleiu. i. eleuata sunt tibi claudi. Ex cōsequenti verò haurire, maximè cum fitula: quod nihil aliud fit, quàm eleuare.

Et impleuerunt canales. Significat Rahit, propriè trabem, & quia canales, ex trabibus fieri solent, vocantur canales. Rehatim, id est, trabes. Cantic. 1. habes. Rahitenu. i. trabes nostræ, seu laquearia nostra abiegna.

Voluit Moseh habitare viro, id est, cum viro, Varias significaciones assignat Hebraei verbo Iaal, quod voluit vertimus, scilicet velle, acquirere, incipere, & iurare: cum re vera solū significet velle.

Vocauit nomen eius Gersom. Dixit peregrinus sui in terra aliena. Non putes totum nomen Gersom, interpretari peregrinus, sed solum ger: totum autem nomen sonat peregrinus ibi.

Audiuit Deus clamorem eorum. Significat zaach clamare, sed addunt sine vlla ratione Hebraei aliam in hiphil, & niphil. f. congregare, quoniam vbiunque ipsi vertunt congregare, optimè quadrat pro clamare, vt patet Iud. 18. Quid cibi, quia nizochta, id est, congregatus es. Vbi tam bene veritas, quia clamas, ponendo passiuum pro actiuo, vt sapius Hebræis accidit.

Et vidit Deus filios Israel. Et cognouit Deus. s. mala quæ eis fiebant, aut vidit eos, & cognouit esse filios sanctorum patrum: cum quibus fœdus pepigerat.

CAPITIS II. AD NOSTRAM

ERVDITIONEM
annotata.

Bijt vir, de domo Leui, & accepit filiã Leui. Constat ex hoc loco, cōsuetudinis fuisse, ante legem, accipere in vxorē, mulierē stirpis suæ: quod & Abraham seruauit. Gen. 24. & Isaac Gene. 28. Neque vituperandam puto, hanc consuetudinem, citra tamen Ecclesiæ prohibitionem. Nam mores hominum, & mulierum eiusdem familiæ, magis noti sunt, & pax magis conseruatur, & iuuatur familia.

Vidit eum, quod pulcher esset, & abscondit tribus mē-sibus. Vbiq; pulchritudo in pretio est, & cunctis amabilis: neque immeritò. Non enim mirum est, vt nobis, amabiliores illi sint, quos Deus selegit, & fecit cæteris, aut doctiores, aut pulchriores, aut meliores.

Accepit sibi arcam, ex iuncis. Mirabilis artifex omnium rerum amor, qui matrem arcam facere, qua puerum poneret, docuit: quam pice, & cera bituminauit. Neque culpanda est, mulier hæc, quasi occidere voluerit infantem, sed timuit satellitem submersorem, & posuit puerum prope ripam in iunceto, inspectante sorore, vt facilè illi posset aliquis succurrere. Videtur enim, tempus opportunum selegisse ad hoc opus: quando filia Parhoh, erat descensura ad flumen. Vbi tu similiter disce, qualiter Dominus ad opera sua, cuncta opportunè disponere solet.

Descendit vt se lauaret. Amabilis semper fuit, puellis mūditiā. Memento etiā verecūdiæ femineæ. Cūm

Cūm enim filia Parhoh, voluit lauare se, puellæ eius abiire, & gradiebantur iuxta ripam fluminis. Aduerte etiam honestatem. Nam filia regum inter puellas, & in societate, enutriti debent, neque vnquam sine ea domum exire.

Misera eius ait, de pueris Hebræorum est iste. Innata est fœminis misericordia, etiam si aduersus patris edictum facere videretur, masculū Hebræum seruans, maluit tamen patrem, quàm misericordiam offendere. Docet etiā filios, nō debere odio profsequi, quos parètes, sine vlla causa odio profsequuntur.

Vadam, & vocabo tibi mulierem lactantem. Qui domino, rem quam faciunt, commendant, ab eo consequuntur, vt quemadmodum volunt, eueniat, sicut de seruo Abraham legimus. Putarem ego, matrem, & filiã, ante hoc de re pueri tractasse & ad optatum illis euenisse. Vbi simul discimus, dubios aut oblitos bonorum operum, quæ ad manum habet, admonere: vt faciant bona, quæ tunc tēporis facere possunt: quoniã dum animus in dubio est, paulò momento huc, vel illuc impellitur (vt ait comicus.) Cuius simile habes. Samu. 2. cap. 9. Vbi cūm serui David, vidissent eum, ad misericordiam in domum Saulis pronum, & inquirentem, an aliquis de domo eius superfuisset: cū quo vteretur misericordia Domini, dixerunt superesse nepotem, filium Ionathē: in quem optimè bona opera collocare posset: quod & fecit.

Dabo tibi mercedem tuam. Misera regum est, facilè à suis decipi. Nam famula matrem suam pretium habere voluit, pro eo, quod iure naturæ tenebatur facere. Neque tamen tenebatur illa reuelare rem, quoniã maius malum imminebat, si proderet, quàm quod filia Parhoh, pro nutriendo pueri, pretium exolueret.

Fuit ei in filium. Considera viscera pietatis, & disce. Non sat illi fuerat, pepercisse, & enutrire fecisse, nisi & in filium adoptasset. Quo docetur fœminæ nobiles, quæ prole carēt, pauperum filios enutrire, & adoptare. Solent enim beneficia exhibita, semper ad maiora prouocare.

Egressus est ad fratres suos. Non est oblitus generis sui infimi & laboribus afflicti, iuuenis in aula regia nutritus, & à filia Parhoh, in filium adoptatus. Quod docet aulicos, ex infimis eleuatos, non obliuisci debere suorum. In quo etiam discant, qui in sublimioribus constituti sunt, labores, & dolores miserorum maximè, suorum considerare.

Percussit Aegyptium. Non factum, sed zelum maximum erga suos, in Moseh considerandum puto. Vbi etiam considera, quàm caute, malum operatus sit, vt prius huc, atque illuc respexerit, quàm occideret. Et si qui occisus fuit, exactor erat, vt multi putant, causam communem nos agere docet, & communem iniuriam vindicare.

Dixit impio. Vt quid percussit fratrem tuum? Docet nos hic sanctus Moseh, pacificos esse, & inter fratres componere pacem, ac culpabiliores arguere, argumentum à fraternitate sumens: quæ nos maximè deterrere debet, à nocentis in proximum.

Quis posuit te virum principem, & iudicem? Solis principibus, & iudicibus, ex officio competit vindicare, & punire mala. In quo simul ostenditur, impios nolle principem, aut iudicem super se habere, malæque sua impunita fore desiderare. Et quem mitem fratrem noluit audire, postmodum principē & iudicem pertulit. Et quia cognouerat Dominus Moseh, zelū habere ad bonū commune, & ad pacificandum inter fratres: fortè idèd præfecit eum.

Nūquid occidere me tu cogitas? Hoc est munus quod referunt, qui inter discordes componunt, dura verba, obiectionem occulti criminis, & nonnunquam ab vtroque discordantium percutiuntur, quemadmodum Christo Domino accidit, qui cū inter nos & patrem cœlestem, componere pacem voluisset, ab eo, & nobis percussus est. Habet enim Isaias ca. 53. Propter scelus populi mei: percussi illum. Et apud Zach. 3. His plagus sum in medio illorum, qui diligebant me.

Vere scita est res. Nō arbitrentur, qui malè agūt, sese, & vitia sua ignorari: cū nihil sit absconditū, quod non sciat.

Audiuit Parhoh, & quasi occidere. Nullum debet esse malum, ignotum regi, aut impunitū: quoniam omnium male gestorum, ab eo exigenda est ratio. Similiter ab initio, homicidium homicidæ morte expiatum est. De quo affatim diximus Gen. 1.

Fuit Moseh. Quando non morte homicida pleatur, saltem perpetuo exilio plectendus est.

Surrexit Moseh, & seruauit eas. Mirabilis est huius viri æquitas, in defendendis imbellibus. Prius Hebræum ab Aegypcio defenderat, nunc verò puellas à pastoribus: quo nos docet, imbecillibus præsertim fœminis opem ferre.

Vir Aegyptius eruit nos. Enarranda sunt beneficia, in nos collata, cum benefactore, ei qui potest, & debet remunerare. Quod Rehuel statim fecit. Debentq; parètes opera bona in filios suos collocata, retribuere. Et tales cogendi sunt. Vnde sequitur.

Cur dimisisti illum? Debent enim benefici, etiam inuiti remunerari.

Dedit illi Sipporah. Astutia magna est, vt quem detinere velis, vxore liges. Quoniam non sunt compedes, qui ita hominem detineant, quemadmodum vxor cum liberis. Sic fecit Laban Isaac.

Peregrinus fui in terra aliena. Consuetudo apud Iudæos erat, vocare ab euentibus filios, quemadmodum fecerat Ioseph Gen. 41.

Suspirarūt, aut clamarūt filij Israel propter opus. Et si Deus pia, & iusta desideria audiat, & orationes, promptior tamen est, ad clamores audiendos. Vbi simul disce, non quoscunque eum exaudire clamores, iniustos enim non audit, sed eorum, qui iniustæ ab aliquo grauantur. Ipsi iustè propter durū opus clamarunt, & ille, hac de causa exaudiuit.

Recordatus est pacti sui cum Abraham. Cū alicui subueniendū est, omnes causæ quæ prouocare misericordiam possunt, sunt in memoriam reuocanda: sicut fecit hic Deus: qui & propter clamores, & propter pactum cum patribus, subuenire voluit filiis Israel. Nam quemadmodum qui alicui malè facere volunt, omnes sæuendi causas, in memoriam reducant, sic & benefici omnes benefaciendi.

Vidit Deus filios Israel, & cognouit Deus. Ostendit locus iste, quàm exactè, & oculate Deus aduertat mala, quæ in suos fiunt, vt considerent qui faciunt, quales sint pœnas daturi. Audi apud eum Iere. 2. cap. Sanctitas inquit, Domino Israel, primitiæ frugum eius. Omnes deuorantes eum: delinquent, malum veniet super eos. Nam quemadmodum, qui sancta Dei, ac primitias eius comedit, grauissimas daturus est pœnas, quales dedisse legimus filios Heli. 1. Samuel. 2. ita, & qui populum Dei deuorant, & in pios sæuiunt, daturi sunt. Vnde & illud alterius Prophetæ. Qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei. Cauendum ergo valde est, ne quempiam sanctorum lædas, cū scias eos seuerissimum vindicem habere.

Moseh. pascebat oves Iithro soceri sui, sacerdotis, aut principis Midian. Qui ante dictus est Rehuel. 2. cap. nunc dicitur Iithro, quoniam re vera binomius fuit. Disputat hic Hebraei, an iste Iithro, sit idem cum Rehuele. Et multi ex eis, & nostris tenent Rehuel fuisse patrem Iithro, Chobab verò, & Iithro, eundem fuisse, ad quod ex his mouentur. Primum, quoniam Numeri. 10. dicit Moseh, ad Chobab. Ne quæso derelinquas nos: quia idcirco nostri, quod dum maneremus in deserto, fuiti nobis pro oculis. Constat autem ex cap. 18. huius libri, Iithro fuisse cum eis in deserto, ergo Iithro, & Chobab sunt idem. Sed ad hoc dicitur, quod tã Iithro, qui & Rehuel, quã Chobab filius eius, fuerunt cum Moseh, in deserto. f. pater, & filius. Sed pater, qui & Iithro, reuersus est in terram suam, Chobab verò mansit cum sorore, & Moseh, in deserto, & postea in terra sancta habitauit inter Iudæos: vt patet Iudi. 4. vbi dicitur. Et Cheber Chenæus, diuisus est à Cain, de filiis Chobab, choten. i. cognati, seu affinis Moseh. Non veritas hic foceri, quoniam testibus etiam Hebræis Choten, non solum focerum, sed cognatum, seu affinem, ratione matrimonij significat. Hoc enim decept tenentes hoc: quia Iudi. 4. pro cognato verterunt focerum: quod etiam fecerunt Numeri 10. vbi dicitur. Et dixit Moseh, ad Chobab, filium Rehuel Midianitis Choten. i. cognatum, si ad Chobab referas, aut focerum, si ad Rehuel. Ex quo loco constat Chobab, fuisse filium Rehuel. Nam verbum chatan, significat connubia iungere, affinitatem ratione connubij contrahere. Vnde choten. i. focer, cum quo ratione connubij, affinitatem contrahit gener. Similiter cognatum, seu sororium, quod ratione sororis, genero, seu cognato, affinis fit. Chitan verò est gener, & sponus. Moueor autem ad sentiendum, quod Rehuel fuisse focerum Moseh: quoniam dicit textus præcedenti capite, puellas venisse ad Rehuel patrem suum, infra verò 18. dicitur Iithro focerum Moseh, adduxisse illi uxorem, filiam suam. Vnde constat eundem fuisse Rehuel, & Iithro: quod etiã diuus Hieronymus sentit, & rabbi Ionah. Et hanc annotationem seruare memento, pro citatis locis. Vnde hic dicitur, Moseh pascisse oves Iithro soceri sui. Si ergo Iithro est focer, vt hic dicitur, & Rehuel pater vxoris, quod est idem quod focer, sequitur eundem fuisse Rehuel, & Iithro.

Duxit oves post desertum, quod, scilicet, etat prope eum, aut post desertum, id est, vltra desertum Paran. Est enim mons Choreb, post seu vltra desertum Paran. Et aduerte, quod Sinai, est nomen deserti, in quo multi sunt montes: mons verò, in quo Dominus apparuit Moseh, vocatur Choreb, aut Chorebah, vt hic vocatus est. Sic etiam admonitus, verbum nahag, quod hic (turbam doctorum sequenti,) vertimus ducere, significare etiam stimulare, vt Hiero aliquando vertit, scilicet. 1. Sam. 30. Vocatur autem mons Choreb, mons Dei: quia ibi Deus sæpe fuit visus, & crediderim, antehac non sic vocatum.

De medio rubi.] Hebraicè de corde rubi. Vocat enim Hebraismus medium cor: quoniam cor est in medio humani corporis, Et nescio an seneh, propriè rubum significet: quoniam dictio rara est in scripturis. Ponitur iterum Deut. 33. Neque desunt

qui desertum vertant, sed non bene. Dicit autem de corde, seu medio ignis, & de medio rubi: quia ignis erat in medio rubi, & in medio ignis Angelus, qui loquebatur.

Rubus non comedebatur, id est, non comburebatur.] Dicit enim Hebraismus, non solum homines comedere, sed ignem, & gladium. Psalm. iuuenes eorum comedit ignis.

Recedam nunc, & videbo.] Sensus est. Recedam à loco in quo sum, & accedam, & videbo. Ex nostris aliqui vertunt. Diuertam nunc. Alij declinabo, Verbum tamen sur, significat recedere,

Videbo visionem istam magnam. Etiam verti posset, eluatum, excelsum.

Quoniam recessit ad videndum, scilicet, à loco in quo erat, Ne appropinques huc. Radix nominis. f. halam, significat conterere. Vnde verti posset.

Ne appropinques: & ibi punctus. Postea sequitur. Contritio, scilicet erit tibi, si appropinquaueris.] Quia tamen multis in locis, videtur significare huc, aut hic, vt Gen. 16. & Iudi. 18. videtur prior lectio germanior.

Solue. Verbum salal, significat propriè dimittere, & spoliare, & posset verti. Dimitte, seu spolia calceos, de pedibus tuis, aut, vt Hebraismus habet, de super pedes tuos.

Videndo vidi afflictionem populi mei. Melius humiliationem, quoniam, vt (sæpius admonui) anan, duo significat, scilicet respondere, & humiliare, & est sermo de humiliatione, & subiectione, qua ab Aegyptiis deprimebantur.

Quoniam cognoui dolores eius.] Verbum caab, à quo macob, significare, dicitur dolere, & dolore afficere. Sed est locus 2. Reg. 3. quo hæc significatio non bene quadrare videtur: vbi dicitur. Et omnè agrum tachibu, id est, dolore afficietis lapidibus, id est, obrueris: vnde magis videtur significare percutere, quàm dolere, sed quia dolere pluribus locis conuenit, admittamus hanc significationem.

Ascendere faciam eum.] Hoc dicit, quia terra promissionis, altior Aegypto est.

Etiam vidi coarctationem: qua Aegyptij coarctant, aut arctant eos.] Licet Hebraei, varias significationes tribuant verbo, lachats, scilicet opprimere, vim inferre, & coarctare, vltima tamen sufficere videtur omnibus locis, quibus verbum ponitur, quæ videtur propria: vt patet Numeri 22. idit aña Angelum Domini, varilachets, id est, & coarctauit se ad parietem. Arctabantur enim filij Israel in Aegypto, vt non possent inde exire, & etiam ad onera dura.

Hoc tibi signum, quoniam ego misit te, id est, in hoc cognosces, quod ego te misit.

Postquam eduxeris populum meum, coletis, aut seruietis Domino, in monte isto.] Et videtur esse sermo de seruitute cultus, ac si dicat, cum videris populum liberatum ab Aegypto, & colere me, in hoc monte, cognosces, te à me missum. Aut videbitis, vos iam non seruire Aegyptiis, sed mihi.

Ero qui ero. Sic dices filijs Israel, Erit, misit me ad vos. Verterunt hic ferè omnes nostri. Sum, qui sum. Vnde ortæ sunt tot quæstiones apud Theologos, de nomine Dei: sum, qui sum, sed si aduertissent quid Dominus hoc velit significare, non tam facile mutassent literam Hebraicam. Ad cuius notitiã aduertendum, hoc inter verum Deum, & idola interesse, quod illa, sicut tempore inceperunt, ita quoque tempore desinent esse, iuxta illud Deuter. 32. Noui, recentisque venerunt: quos non coluerunt patres. Deus autem verus, sicut nunquam incepit,

cepit, ita nunquam esse desinet: vt constat ex multis Scripturæ locis. Et 1. Isa. 43. vbi ipse dicit. Ante me non est formatus Deus, & post me non erit, & 48. Ego primus, ego etiam nouissimus. Item Ier. 44. & 23. Ego sum Deus de lögè, & non de propè. Et Gen. 21. habes Abraham vocasse, dum offerret, nomen Domini fortis, perpetui. Hoc est ergo illi peculiare, quod inter deos sit primus, & nouissimus, Quod verò omnes alij, deficere debeant, constat ex Ierem. 10. cap. vbi dicit. Vanitas sunt sculptilia, opus irratione dignum, tempore visitationis peribunt. Item Isaia 2. Humiliabit se altitudo hominum, & eleuabitur Dominus solus in die illa, & idola pœnitus concidit. Idem Hofæ. 38. Isaia 17. & 30. act. 31. & Ezechiel. 37. Vult ergo Dominus significare Moseh, & Hebræis, se perpetuum Deum seu Deum qui semper erit, ac si dicat ero, qui semper ero, & sic dices filijs Israel. Erit misit me ad vos, id est, qui semper erit misit me ad vos. Aut ero qui ero. f. erga vos, ac si dicat: ero qui fui erga vos, in promissionibus implendis, non mutabor, licet visus sim hucusque dissimulare: iuxta illud Malach. 3. Ego Deus, & non mutor. & vos filij Israel nõ estis consumpti. Sed prima lectio videtur germanior. Vnde & rabbi Salom. super hunc locum sic habet Cum Dominus Moseh dicit. Ero, qui ero, sensus est. Ero cum eis in præsentis tribulatione, qui ero cum eis, in afflictione reliquorum regnorum. Mihi tamen prior sensus magis arduus: què beatus Ioan. 1. cap. Apocalyp. probare videtur cum dicit. Pax vobis ab eo, qui erat, qui est, & qui venturus est. Per hoc summam Dei æternitatem describere volens. Accedit ad hanc sententiam, quidam non contemnendus author Hebræus, qui vocatur Rabbi Hizchuni, qui locum explicat, vt primum ero, sit nomen Dei, secundum verò. f. qui ero, sit eius expositio, quasi dicat. Moseh, nomen meum est ero, ratio, quia ero in secula seculorum absque fine.

Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham.] Dixerat nomen quo ab omnibus diis distinguebatur, & quasi peculiare sibi, sed quia Israelitæ illud non nouerant, ostendit nomen, quo ab eis facile cognosci poterat: quod. f. esset Deus qui patribus eorum pollicitus fuerat redemptionem, terram Chenaham.

Hoc nomen meum in seculum, & hæc memoria mei, aut memoriale meum in generatione, & generationem.] Alij putant relatiuum hoc, referre nomen ero, qui ero. Alij autem secundum nomen. f. Deus Abraham. Deus Isaac, & Deus Iacob, sed vt mea fert opinio, priorum sententiã verior est. Et ratio est: quia prius est magis proprium nomen Dei, distinguens illum à falsis, per illud cognoscitur ab omnibus nationibus, & non per secundum, quod. f. sit Deus Abraham, Isaac, & Iacob, ostendit tamen Christus seruator noster Matth. 22. secundo nomine, Deum non solum apud eos, qui hic viuunt, sed etiam apud beatos notum esse, dum dicit: Deum Abraham, Deum esse videntium hic. & eorum qui apud Deum viuunt. Est ergo sensus. Hoc, scilicet nomen ero, qui ero, seu æternus, est nomen meum in perpetuum, id est, quo me perpetuò nominabo. Et hoc memoriale meum, i. & hoc nomen est per quod omnes recordabuntur mei: cum ex me aliquid voluerint, aut cum aliquis dixerit de me quicquam. Nam per hoc, quod est semper esse, ab omnibus nationibus, cognoscitur & colitur, Aliqui Rabbinum hic legunt. Hoc nomen meum occultum, seu ad occultandum: quoniã halam, occultare significat: quasi innuatur hoc no-

mine tot mysteria contineri, vt non nisi probò viro, cabalæque perito, vt Hebræi dicunt, sint reuelanda. Et dicunt Deum de priori nomine, scilicet, Ero, loqui. Et hæc est ratio, quare multa Iudæi de hoc nomine fabulantur, quæ si videre delectat, lege Galatinum. 2. lib. cap. 14. Recordando, recordatus sum vestri, & quod factum est vobis in Aegypto. f. recordatus sum.] Admonuit sæpius verbu pachad, propriè significare recordari, ex con- sequenti verò, numerare, & visitare, & videtur hæc significatio melius loco congruere. Nam obliuioni eos tradidisse videbatur: qui ad 40. annos, aut vt alij dicunt. 210. eos permiserit ab Aegyptiis affligi: ideo instituens liberare eos, se eorum recordatum afferit.

Et dixi, id est, decreuit. Ab afflictione Aegyptiorum.] Melius ab humilitate, qua vos humiliant Aegyptij.

Ad terram fluentem lacte & melle, id est, ad humum pinguem, & dulcem, id est, cuius fructus dulcissimi sunt: veluti mel, & est Hebraismus.

Dominus Deus Hebræorum occurrit nobis.] Hebraicè, obuius factus est nobis. Et debet intelligi quod occurrerit eis quasi iratus: quod. f. eum non colerent ex patrum suorum obligatione. Vnde sequitur.

Ibimus viam trium dierum in deserto, & sacrificabimus Domino Deo nostro.] Posset etiam legi: (quoniam verbum charah videtur esse eiuidem significationis cum chara, quod vocare significat) Deus Hebræorum inuocatus est super nos, id est, est nosster Deus, quem inuocamus, & cui sacrificamus, & quia sumus tui, ibimus nunc viam trium dierum in deserto, & sacrificabimus Domino Deo nostro. Exod. 3.

Deus Hebræorum vocauit vos, ibimus nunc. &c. Videntur enim vocari à Deo suo, ad sacrificia in deserto, & ad hoc cogi. Neque mentiuntur, quoniã dominus dixerat Moseh, hoc eodem cap. quod post exitum, essent illi sacrificaturi in monte Choreb. Vnde Moseh videtur nuntius Dei, vocantis populum ab sacrificia sua in deserto.

Ego noui quod non dabit vobis Rex Aegypti, subaudi, facultatem egrediendi.] Aut melius, vt Hebraicè habetur. Non dabit vos Rex Aegypti, cum vos habeat, seruos suos. Aliqui ex nostris verbum natan, quod dare significat, hic vertunt. Non concedet. Sanctes permittet. Sed cum verbum in sua significatione tolerari possit, non est opus illam mutare.

Et non in manu forti.] Sic in Hebræo est. Aliqui vertunt. Neque in manu valida, id est, etiam si sæpius Aegyptus percutiat. Alij nisi in manu valida, vt vulgatus vertit, & hæc interpretatio, germanior est. Alij, quorum interpretatio non est contemnenda, interpretantur. Non dimittet vos rex Aegypti, & non in manu forti, id est, non quia manus eius sit fortior, aut robustior mea, sed me sic permittete ad malum eius. Sequens tamen textus secundam magis probare videtur. Vbi vides Hebraismus, per manum validam, intelligere punitionem grauem quod manu percussio fieri soleat.

Et mittam manum meam, id est, percussorem. In omnibus mirabilibus meis: aut separatis, quoniam pala, propriè separare significat.] Vocat autem punitiones, & miracula separata: quoniam nemo nisi ille potest illa facere, aut quia talia non sunt visa.

Et postea: Hebraicè. Et post sic, id est, postquam punitionem in eis fecero.

Et postulat mulier à vicina sua, & à cohabitatrice sua, id est, ab ea: cuius domum habitat. Nam magna pars

patris Hebræarum ancillabantur apud Aegyptios, & pauci ex Hebræis domos proprias habebant seorsum: quemadmodum apud nos Aethiopes, & Sarceni seruituti addicti. Dicit autem, huiusmodi ancillas Hebræas petiuras à suis dominabus: in quarum domibus morabantur vasa, quoniam solent dominæ, cum festum celebrant serui, aut ancillæ ornare, & induere eos arbitantes se in ornatu ancillarum, ostendere diuitias, & ornamenta sua: vt apud nos fieri solet, in festo diuæ virginis de Rosario: quando omnes Aethiopes sericis induuntur, & torquibus, & aliis iocalibus ornantur à dominis suis. Dicit ergo. *A vicina sua*, propter Hebræas habentes proprias domos. *Et à cohabitatrice sua*, propter illas quæ veluti seruæ, in domibus alienis habitabant. Aduerte tamen, quod Hebraicè habetur. Ab habitatrice sua, & à peregrina domus suæ, & est sensus quod postulabit ab ea, apud cuius domum habitat, vt dictum est. *à vicina*, & à peregrina. i. ab ea in cuius domo peregrinatur. i. veluti peregrina manet, non habens propriam domum.

Poneris super filios vestros, scilicet, induendo, & ornando eos alienis vestibus, & ornamentis: aut ponatis sarcinas suas super filios, & filias vestras. Sed prior sensus germanior est.

CAPITIS III. AD MORES ANNOTATA.

Moseh pascebat pecora Iithro.] Audis hic quibus hominibus, & quibus in locis, Deus sua secreta reuelat nempe pastoribus, & deserta loca incolentibus. Pastoribus enim vigilantibus, & custodièntibus vigiliis noctis: angelus apparens, Saluatoris ortum, nuntiavit. Et Dominus Hosæ 2. se Synagogam in desertum ducturum prædicit: ibidemque ad cor eius locuturum, id est, blanda, & quibus eam consoletur, dicturum.

In flamma ignis.] Solet Dominus imaginibus ipsius, & figuris ostendere, bona & mala suis seruis ventura, & præsentia: igne enim qui in medio rubi ardere videbatur: neque tamen ipsum comburebat, adumbrabat populum suum, quasi in fornace ferrea Aegypti detineri: non tamen posse ab igne ardenti comburi. Vnde & apud Isaiam habes. Nunc si dicit Dominus, seruans te Iacob, & formans te Israel. Ne timeas, quia redemi te: vocaui nomen tuum: meus es tu. Cum transieris per aquas, tecum ero: & flumina non operient te. Cum ambulaueris per ignem, non combureris, & flamma non ardebit in te. Vbi etiam aduerte quare Israel Dei, id est, ecclesia rubo significetur, vt. l. ostendat omnes qui retigerint eam, à spinis eius pungendos. Nullus enim cuiuscunque potentia, aut conditionis, Ecclesiam vnquam læsit, qui non maximas, & grauissimas penas daret. Hoc interest inter bonos & malos, quod boni sunt viride lignum: quod non facillè comburitur, aut inflammatur: mali verò sicca sunt ligna, quæ ignis tribulationis, in momento deuorat. Quod enim sancti: viridi ligno affimilantur, Saluator ipse restatur qui apud Lucam conuersus ad scæmas, post se in die suæ gloriose passionis plangentes, ait: Filia Hierusalem, stete super vos, non super me: quoniam si in ligno viridi hoc faciunt, in arido quid fiet? id est, si in me, quid viride lignum sum, sic passionum ignis ardet, in vos qui estis aridum, quid fiet? Ardet in sanctis flamma, & nonnunquam grauis: ipsi tamen non solum non consumuntur ab igne, sed

sua semper seruant viriditatem, & insuper pungunt. Quamobrem cum dies iudicij appropinquauerit, Deum impios aridos inuenturum, Lucas ipse commemorat. Arescentibus (inquit) hominibus, præ timore. Sic & apud Matth. vocatur impij paleæ, igni inextinguibili comburendæ.

Videbo visionem hanc magnam.] Non prohibet Dominus mysteria sua viris sanctis, sed vult vt reuerenter ea tractent: ideo præcipit Moseh calciamenta soluere. Et admonet locus iste, quanta reuerentia calcanda sunt loca sancta, cuius rei pulchrum audi exemplum. Cum enim Philistæi captam arcam Domini ponerent in templo Dagon dei sui, & mane truncum eum inuenirent super pauimentum: in reuerentiam eius, de cætero non calcabant loca, quæ caput idoli tetigerat, limen, scilicet. Si ergo idololatræ, tanti faciunt loca, quæ membra idoli tetigerat: quanti à Christianis facienda sunt sacra? Similiter docemur venerari loca, quibus Dominus, aut apparuit, aut miraculum aliquod ostendit.

Ego Deus patris.] Hoc est quod inferius dicit. Hoc nomen meum, & hoc memoriale meum.

Abcondit Moseh faciem suam.] Communis animi cõceptio fuit apud Israelitas, vt qui Deum vidisset, non amplius viueret: vt patet de Iacob, Gen. 32. & infra. 24. Ad principes Israel non misit manum, & 33. Non videbit me, homo, & viuet. Item de Ma-noach Iudic. 13.

Videndo vidi afflictionem populi mei.] Putant iusti Deum non considerare mala, quæ ipsi patiuntur, ipse verò dolores, & labores eorū considerat, & cogitat liberare eos, & suis oculis videt. Quod tã ipsi, quàm tyranni considerare deberent. Ipsi quidem, vt consolationem caperent, tyranni verò, vt timerent, & cessarent. Dicit autem se vidisse afflictionem, & audisse clamorē, & clamoris causam, quoniã omnia mala, quæ eis fiunt, diligenter considerat.

Descendi vt liberatē, & vt ascendere facerem.] Nonne de cælo, & de sede tua Domine, eos poteris liberare ab omni malo? Nonne Angelum ad illorum liberationem mittere? Quid opus est vt descendas? Gaudet Dominus, vt leuiora faciat quæ sancti patiuntur mala, sese illis immiscere. Iudicum 10. dicit textus, quod cū Dominus vidisset affli-ctos filios Israel, angustia affecta est anima eius propter laborē Israel. Et Isaiæ 63. In omni angustia eorum ei fuit angustia, & angelus faciei eius saluos fecit eos.

Ad terram bonam, & latam.] Stringi videntur sancti in hac vita & compediti quasi captiui, quemadmodum colligitur ex verbis Saluatoris Luc. 21. vbi dicit, Respicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra, sed post hanc vitam soluuntur. Pro summis malis summa bona mutare Deus solet.

Et nunc ecce clamor.] Quoties repetit se audire clamores filiorum Israel, ne se derelictos putarent: & ostenderet se illorum clamores curare.

Nunc veni mittam te ad Paroh.] Ecce quos elegit Deus ad negotia sua: nempe qui inhabiles videtur, vt habiles faciat, & sciãt homines, opera Dei ad quæ assumuntur, nõ esse sua, sed Dei. Quis enim non miratur, videns Deum, hominem balbum, oratorem ad regem destinare, & pastorem pecudum, ducem populi constituere? Cogitavi sapius, quare Dominus pastores in reges, & duces commutauerit, & Christus piscatorē, præsulē Ecclesiæ fecisset, pondera quælo omne artificū genus, & deprehēdes omnes pastores, & nautas in maximo vitæ discrimine versari: nullumque artificium, his laboriosius. Pastor

Pastor enim non dormit, sed ferè continuo vigilat: vix vestit, malèque vescitur. Sic & piscatores, nudi, in vigiliis, ac laboribus semper sunt. Vt ergo tam reges, quàm pontifices scirent se non ad quietem, non ad diuitias aut delicias assumptos, sed ad labores, sudores & vigiliis, hos inter cæteros deligere curauit.

Quia ero tecum.] Nullus est inhabilis cum quo Deus est, ad quodcunque munus, etiã si aliàs talis videatur. Nullus habilis ad quicquam sine Deo.

Hoc tibi signum.] Vbi que illusio dæmonis timenda est, & signum missionis expectandū. Vnde quantumcunque se quis dicat nuntium Dei, nisi hoc aliquo docuerit signo: illi fidendum non est.

Qui sum ego.] Quãto Deus nos ad maiora eligit, tãto magis cõsiderare debemus infirmiora nostra.

Dicent mihi, quod nomen eius?] Vt dicas Deū non semper omninò ineptos ad sua munia eligere, considera hic prudentiam Moseh, qualiter voluit mitentem ex nomine cognoscere.

Ero qui ero.] Discas hic, semper esse, esse nomen proprium Dei.

Hoc nomen meum in saculum.] Mira valde est dilectio, qua Deus iustos diligit, vt summè delectetur vocari Deus illorum, & malit esse Deus paucorum bonorum, quàm omnium malorum.

Congrega senes.] Non omnibus mysteria Dei inculcanda sunt, sed maioribus natu, vt per eos ad iuniores descendant.

Dominus Deus Hebræorum occurrit nobis.] Qui verum Deum pro Deo colunt, tenentur sacrificia illi offerre: cum ipse postulauerit, etiam inuitis dominis, si captiui sint.

Ibimus viam trium dierum.] Mirum valde est Deū nullo pacto velle in Aegypto sacrificia suscipere, sed longè ab ea. A malis elongati valde esse debent, qui Deo sacrificare volunt.

Ego noui, quod non permittet vos rex.] Solet Dominus dicere seruis suis, quæ passuri sunt propter opera virtutis, & quod tandè superabunt aduersarios suos. Sic Ioan. 16. & 17. Christus cum suos in mundum mitteret, quæ à mundo passuri erant, prædixit eis. In mundo, inquit pressuram habebitis, sed confidite: ego vici mundum.

Et non in manu forti.] Nemo Deo resistere valet, robustiori manu, sed quia ipse permittit malos ad malum suum sibi resistere, in quem sensum aliqui accipiunt quod ipse inferius dicit.

In hoc ipso stare feci te, id est, permisi te mihi resistere. Non statim occidi: vt in te ostenderem fortitudinem meam. Quod si legas.

Nisi in manu forti: docemur impios nunquam Deo cedere, nisi dissectos iuxta illud Psal. Dissipati sunt: neque tamen compuncti, boni autem, non solum flagellis, sed minis Deo cedunt.

Non exhibitus vacui.] Sunt iusti maximè curæ Deo: vt non solum eos curet, sed etiam mercedem laborum restituere faciat.

Postulabit mulier à vicina sua.] Docet locus iste licere mutuo petere quod debitum est, ab eo qui debet: neque amplius restituere.

CAPITIS IIII. AD LITERAM ANNOTATA.

Non credent mihi: & non audient vocem meam.] Sensus est. Licet dixeris mihi quod audient me: & signa in futurum dederis: semper relinquetur eis dubitandi locus, & reculandi me,

quoniã signa quæ dedisti, sunt verificanda post exitū de Aegypto: nempe quod simus te culturi in monte Choreb: nullum est autem signum ad probandam meam legationem, & tuam apparitionē. Istuc enim tendere videntur verba Moseh. Vnde dicit.

Et dicent, non est visus à te Dominus.] Controuertit hic quidam, an peccauerit Moseh dicendo, nõ credēt mihi: cum Dominus asseruisset quod essent illi credituri. Soluit quidam ex nostris quod Moseh loquitur de populo, quod non sit illi crediturus: Deus verò de senibus: & licet solutio sit bona, posset tamen dici, Moseh abstrahit eos non sibi sine signo præuio credituros, & hoc est quod Domino dicit.

Non credent mihi, scilicet sine præuio signo, quod tu mihi apparueris, & ideo Dominus ad hoc præbet illi signum virgæ, in serpentem versæ.

Et misit manum suam, & apprehendit eum.] Verbum chazach significat propriè fortificare, & roborare se: ideo melius veritas. Et roborate in eum. i. serpentem: ac si dicat, fortior illo sis, & subiice eum. Quod verò verbum significet roborare, constat Gen. 41. Quia chazach. i. roborauerat se fames in terra. Idē Iudicum 1. & multis aliis locis.

Vt credant.] Posset etiam verti. Propterea credēt, id est, propter signum.

Induc nunc manum tuam, in sinu tuo.] Dicitio chech, duo significare dicitur. i. signum, & medium, & ad probandam secundam significationem, citant Hebræi illud. 1. Reg. 22. effusus est sanguis plagæ ad chech. i. ad medium currus. Dicunt autem chech significare medium: quia sinus est corporis medium, sed meo iudicio non sciunt allusionē. Videtur enim dicitio significare propriè sinum, & quia sinus est ad latus hominis, ex consequenti significat latus. Vnde illud, quod ex libro Regum citatum est vertendum puto. Effusus est sanguis plagæ ad latus currus, potius quàm ad medium currus.

Leprosa quasi nix, id est, alba à lepra, veluti nix. *Si non audierint ad vocem signi,* id est, ad loquelam quam probabis priori signo.

Obsecro Domine.] Non est in Hebræo verbum obsecro, sed litera beth cum pronomine primæ personæ, scilicet bi, id est, in me, vnde verti posset. In me Domine, aut mi domine.

Non vir verborum ego, id est, non abundo verbis, aut vt vulgatus vertit. Non sum eloquens, & est Hebraismus, de quo iam diximus in Hebraismorum explicatione.

Etiã heri, etiã nudius tertius, etiã ad loqui tuum, cum seruo tuo, aut ad seruum tuum.] Sensus est. Non abundo verbis à tempore præcedenti. i. non solum nunc sum tardus, & rarus in verbis, sed à tempore præcedenti vsque ad loqui tuum, ad seruum tuum, id est, vsque quod nunc locutus es ad me, seruum tuum. Posset etiam hæc vltima clausula sic reddi, Non solum à tempore præcedenti, non abundo verbis, sed etiam à tempore, quo locutus es ad seruum tuum: ita quod allocutio tua ad me, etiam me reddidit minus expeditum in verbis. Quem sensum habet vulgatus interpres: vt statim more suo explicat.

Quoniam grauis ore, & grauis lingua ego.] Dicitur homo grauis ore, habens labia grossa, quæ non sunt expedita ad loquendum. Sic grauis lingua, id est, habens eam grossam, & quæ cum difficultate moueri potest.

Quis posuit mutum?] Verbum alam significat ligare: à quo, ilem. i. mutus: quod sit ligatus ore, vt

non possit loqui. Et per os hominis, loquelam intellige ac si dicat. Quis posuit, id est, dedit homini loquelam.

Et quis fecit mutum? videntem? vel cœcum? Significat pachach propriè aperire, & inde est picheach, id est, videns, quòd oculos apertos habeat.

Vel cœcum? Radix iuer, id est, cœcus, quæ est vr, significat manifestare, & ex consequenti exuere, & nudare: quod exutus, & nudus, sunt manifesti cum non habeant tegmen: iuer verò cœcum: quod fit nudatus, & exutus visu.

Docebo te quod loqueris. Possit etiam verti, & descendere faciam tibi, seu in te, quid loquaris.

Mi Domine, mitte nunc, aut queso, in manu mittes. Sic est in Hebræo. Et sensus est. In manu alterius quem volueris mittere: quoniam ego non sum eloquens, neque aptus ad hanc legationem. Et mittere in manu, aut per manum, est mittere per aliquem quasi per instrumentum ad opus, & est Hebraismus, quia manus est instrumentum ad omne opus, seu organum, (vt Philosophi dicunt.)

Loquendo loquitur, id est, quod fit eloquens, & est Hebraismus, aut quod verbis abundet, aut quod loquendo loquetur ipse pro te.

Pones verba in ore eius, id est, dabis ei verba quæ loquatur. Et ponere verba in ore alicuius, est docere eum quid loquatur.

Ipsè erit tibi os, Id est loquetur pro te, & tu eris illi in Deum, scilicet dans illi verba quæ loquatur: sicut Deus prophetis. Qui sensus infra. 7. capite videtur explicari: dum Dominus dicit Moseh, Dedi te Deum Paroh, & Aharon frater tuus erit Propheta tuus, aut.

Eris illi in Deum, vt facias mirabilia quæ ipse facienda prædixerit. Simplex tamen sensus est. Tu dices illi verba prophetica, veluti propheta Deus, & ipse ea loquetur vt Propheta tuus.

Facies in ea, scilicet virga signa, id est, ministerio eius. Nam eam Moseh leuabat, & ea percutiebat aquas, & mirabilia faciebat.

Reuersus est ad Iether. Hoc est tertium nomen saceri Moseh. Nam vocatur Rehuel, Iithro, & Iether, aut pro eodem accipit Iithro & Iether.

Vade in pace, Melius, *ad integritatem,* id est, & sis integer, aut integer reuertaris. Nihil tibi accidat mali.

Mortui sunt viri quærentes animam tuam, id est, Ministri iustitiæ, aut consanguinei occisi: qui te vita priuare volebant.

Equitare fecit eos, aut sedere. *Omnia prodigia quæ posui in manu tua.* Discrimen ponunt gramatici Hebræi inter ot, & mopher: quod (ot) significet absolute quodcunque signum, mopheth verò portentum, sed hoc discrimen in sacris literis confunditur vt hic. Nam quæ hucusque vocauit (ot), id est, signa modo vocat mopherim, id est, portenta.

Quæ posui in manu tua, id est, in potestate tua: aut vt ea manu tua faceres, & virga.

Egoroborabo cor eius. Aut fortificabo, id est, manu tenebo duritiem eius, non mollificando, aut faciam vt non attendat, seu videat vnde mollificetur. Similem locutionem habes Lucæ. 24. de eunibus in Emmaus, de quibus dicitur, quòd oculi eorum tenebantur, ne eum agnoscerent. Solet enim Dominus corpore fortificare aut manu tenere eos cum quibus est pugnaturus, vt possint stare. Cederet enim plasma creatori, nisi ipse fortificaret aut manu teneret eam. Deditur enim Dominus cū debilibus certare. Vnde Ioel. 3. habes: Clamate

hoc in gentibus: præparate bellum, suscite robustos, accedant, ascendant omnes viri bellatores. Cœcidite bidentes in gladios, & falces vestras in lanceas: debilis dicat fortis sum.

Filius meus primogenitus Israel. Dicitur Israel filius Dei quia à Deo veluti filius educatus est, vt habes Ezech. 16. aut quia hæres, quoniã hæreditauit terram Dei, id est, quam sibi peculiariter Deus elegerat. Vos (inquit) ingressi contaminastis terram meam. Cui etiam ab initio mundi parauit hæreditatem, iuxta illud Deut. 32. Quando diuidebat altissimus gentes: & hæreditabat filios hominis. Constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel. Et dicitur primogenitus, quia ante omnes alios electus est à Domino, iuxta illud Deut. 32. Pars autem Domini populus eius: Iacob funiculus hæreditatis eius. Vel dicitur filius primogenitus propter maximã dilectionem, qua eum diligebat. Vnde infra. 19. dicit ei Dominus. Eritis mihi thesaurus dilectus, præ omnibus populis.

Et fuit in via in hospicio, aut mansione, & occurrit illi Dominus, & quasiuit occidere eum. Et accepit Sipporah petram, & præcidit præputium filij sui, & tangere fecit pedes eius, & ait. Quia sponsus sanguinum tu mihi. Et recessit ab eo. Tunc dixit sponsus sanguinum propter circumcissionem. Ille est Hebraismus. Locus ille difficilis est, & variè ab Hebræis, & nostris exponitur. Vt ergo sensum intelligas: aduerte Deum voluisse in hospicio, Moseh occidere, quoniam neglexerat circumcidere filiũ iuxta ritum legis 8. die: quòd cum cognosceret Sipporah, tulit petram, & præcidit præputiũ filij sui, & eo tetigit pedes Moseh: & irata dixit, Sponsus sanguinum tu mihi. i. maritus causa effusionis sanguinis filij. Quod cum illa fecisset angelus Domini dimisit Moseh, seu ab eo recessit. Et postquam ab eo recessit angelus, iterauit Sipporah. Spõsus sanguinum tu mihi. Aut tunc Spõsus, &c. Quod locum obscurum reddit, est ad quem referatur verbum recessit, seu dimisit, & quis sit iste qui recessit, & à quo. Aliqui retulerunt ad Sipporah, quod videlicet illa maritum dimiserit. Quod stare nequit cum verbum Iirepho sit masculini generis. Quare necessariò referendum est ad Angelum qui volebat occidere Moseh. Applicãdo ergo sensum literæ sic expone. Et fuit. i. accidit in via qua. s. cum vxore, & filiis ibat in Aegyptum, in hospicio, aut mäsione occurrit illi. s. Moseh: Dominus. i. Angelus Domini, & quasiuit eum occidere. Et crediderim causam indicasse, quare eũ voluisset occidere. Et hinc argumentum non paruū habes q̃ illud Gen. 15. Anima cuius præputij caro circumcisã non fuerit, peribit de populo suo, debeat intelligi per mortem corporalem. Nam ob omisam hanc legem, Dominus volebat occidere Moseh. Et tangere fecit præputium filij pedes eius. s. Moseh, & indignata quòd ob legem viri, cogebatur filium tam grauiter vulnerare, proiecit præputium ad pedes mariti dicens. Quia sponsus sanguinum tu mihi. i. tui gratia, sanguinem filij mei fundere cogor. Et tunc angelus recessit ab eo. s. Moseh, & non occidit, quoniã iam filius erat circumcisus. Et crediderim de vtroque filio intelligendum. Aduerte etiam, quod sor (quod hic petram vertimus) significat propriè aliquid strictum seu acutum: sicut verbum sur à quo descendit, stringere significat.

Occurrit illi in monte Dei. Erat enim mons Choreb, inter terram Midian, & Aegyptum, distans ab Aegypti terminis via. 3. dierum quam filij Israel non ante tres menses ob itineris flexus, confecerunt.

Ad

Ad hunc ergo egressus est Aharon.

Congregauerunt omnes senes, id est, maiores natu. Quia enim dixerat Moseh Domino cap. 3. Quis sum vt vadam ad Paroh, ideo voluit Dominus eum secum ducere senes, ne sibi tantum timeret à facie regis.

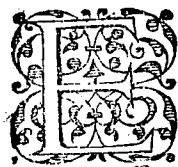
Audierunt quòd visitasset. Melius quòd recordatus esset Dominus, id est, crediderunt quod Dominus illorum esset recordatus & acquieuerunt liberationi qua eos volebat liberare.

Et quoniam vidit afflictionem eorum, aut humilitatem eorum.

Inclinauerunt, aut curuauerunt, verticem: & adorauerunt. Verbum chadad significat propriè verticem, id est, superiorem capitis partem curuare. Inde chodchod, id est, vertex suprema capitis pars. Deut. 28. A planta pedis tui, vsque ad chodchadecha, id est, ad verticem tuum. Inde etiam chidah. i. cassia sic dicta, quòd in capite, seu parte superiori curua fit, aut curuitatem habeat.

CAPITIS IIII. AD MORES

ANNOTATA.

Ece non credent mihi. Magna est hominis peccatoris erga Deũ diffidẽtia. Cũ enim Deus facilè fidat homini, & illi omnia sua credat, homo tamen præsertim iniquus cum maxima difficultate Deo fidit: Cogitauit non semel penes me, vnde hominis tanta diffidentia ad Deum suum, & cognouit ex eo esse, quod quales nos sumus erga Deum, talem eum arbitramur erga nos. Quia enim nos frequentissimè Deo promissa mentimur: arbitramur Deum nobis etiam non seruaturũ promissa. Ethinc etiam est fiducia iustorum erga Deũ. Cum enim ipsi promissa Deo seruent, & faciant voluntatem Dei, talem erga se Deum arbitrantur. q̃. seruabit illis promissa. Vnde Paulus ad Rom. 4. de fiducia Abraham loquens, dicit. Et nõ infirmatus est fide, neque considerauit corpus suum emortuum, cum iam ferè centũ esset annorum, & emortuam vuluam Saræ. In promissione verò Dei non hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissimè sciens, quod quæcunque promiserit Deus, potens est & facere. Vnde etiam Salomon, iustum vt leonem confidere asseruit. Secutum reddiderat Dominus Moseh de populi credulitate, & obedientia: ipse tamen adhuc diffidebat: Vbi tu etiam aduerte eius prudentiam, qui nũc omnia impedimenta legationis suæ Deo opponit, ne postmodum ad eum redire cogereetur. Si enim non haberet suæ missionis signum, & Iudæi ab eo illud expecterent, ad Deum qui miserat, redire cogebatur: quod ne fieret exponit Deo nõ tam suam, quàm populi futuram incredulitatem. Similiter aduerte qualiter Dominus non vult nos facilè credere: quæ nobis suo nomine dicuntur, sed quod probentur quæ dicuntur, prius signis & mirabilibus.

Quid est quod tenes in manu tua? Virga. Voluit Dominus Moseh virgam secũ ferre in manu: quoniam facturus erat iudicia in Aegyptios. Cuius quidem iustitiæ virgæ cum Moseh caput apprehenderet, serpens erit: cum verò caudam, in virgam vertebatur. Hoc enim habet iustitia, vt si quis principium aspiciat, mordere videatur reum, sed si finem inspicies, virga est, æquans inæqualia. Si quæras quare iudices virga recta vtantur, aduerte eos hac virgæ rectitudine, rectitudinem animi iudicis designare,

aut quia virga metiri solemus, ostenditur iudices vniciueque debere seruare mensuram. Est enim, vt Iaias bene dicit opus iustitiæ pax. Est etiam hic aliud quod aduertat. Virgam. s. in terram proiecitam, in serpente verti: quoniam iudex terrena cupiens, omnia veluti serpens deuoret, sed si iudex eam amplectetur, & finem consideret, virga mitis erit. Iustitia in consideratione terreni hominis, videtur serpens. Timent enim iniusti facere opera iustitiæ, ac si serpens esset: ea verò in manu, seu in opere, virga lenis, & mitis est. Nolite (ait beatissimus Antonius suis) nomen virtutis tãquam impossibile pauere. Si etiam iustitiam despicias, senties eam erga te serpente: si autem caudam accipiens demulceas, lenem deprehendes. Deus enim proiciens te se, mordet: demulcentibus verò, iustus apparet.

Eris si non crediderunt. Mirum in modũ Deus nobis morem gerit, ferens equo animo nostram incredulitatem. Dedit autem Dominus Moseh 3. signa, quoniam & si in omnibus voluerit suos esse prudẽtes & cautos, maximè tamen in credendis: quoniam nouit, quàm facile nos inimicus decipiat.

Non vir verborum ego. Docet nos hic sanctus Moseh humilitatem: vt non de nobis alta, sed humilia sentiamus. Prius enim opposuit Deo impedimenta ex parte populi, quòd non facilè illi crederet, nunc verò ex parte sui, quòd etiam iam præcedenti capite fecerat, dicens.

Quis sum vt vadam ad Paroh? Vbi tu etiam expende, non sat fuisse Domino, ineptum casu eligere, sed natura: vt ostendat se, ex ineptis natura, apertissimos ad omnia quæ voluerit facere. Sic ad docendum, euangelium per orbem, idiotas elegit: vt sermo eorum non esset in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in virtute Dei.

Mitte per manum illius quem mittes. Licet paululũ excusare, quæ Deus præcipit, non tamen contentiosum omninò esse: ne Deum prouocemus in nos.

Nonne Aharon fratrem tuum noui, quod loquendo loquitur? Non acquieuit sanctus vir Deo, quousque ei socium in legatione daret. Qui principibus ministrant, societatem abhorrent, nolentes consortem habere, & si detur ægrè ferunt. Non sic autem ministri Dei. Sed quia reputat, se ministerio Dei impares, socios non solum ferunt, sed postulant. Audi quid ancilla Domini Martha apud Lucam 10. dicat. Cum enim imparem ministerio Christi, se sentiret, conqueritur apud Dominum: Domine inquit non est tibi cura, quòd soror, me solum ministrare reliquit? Iube illi, vt me adiuet. Serui principum, quoniam non tam bonum principis ministerium, quàm propriam utilitatem quærunt, nolunt consortium. Serui verò Dei, quia non quod suum est, sed quod Dei cupiunt, socios ad ministerium desiderant, & petunt. Considera, quod sanctus Moseh, Domino dicat Numeri 11. Non possunt inquit solus ferre, populum hunc vnuersum, quia supra vires meas est. Docet etiã locus iste, principes & prælatos, humiles cogere ad grandia, eosque maximè dignos arbitrentur, qui hæc maximè recusant & à se reiciunt. Meminisse etiam oportet eos, dare socios, suis officialibus, & ministris, quando alter ad ministerium non sufficit.

Tu eris ei pro Deo. Quàm largus est Deus in seruos suos, vt eos deos faciat. Nam quæ præcipua & admiranda in eo sunt, facilè hominibus tradidit. s. peccata remittere, & miracula facere. Similiter quãti faciendus sit sanctus Moseh, quem Dominus Deum constituit, & cui prophetam dedit Aharon.

r 3 Vadam

Vadam nunc, & reuertar.] Sunt maximè celanda secreta Domini. Non locero, non vxori, neque alicui, nisi quibus Deus praeceperat, munus Dei, sibi commissum reuelauit. Sic Saul verbum regni, neque patri, neque patruo, voluit indicare.

Mortuis sunt omnes, qui querebant animam tuam.] Omnia impedimenta dominus tollit, quæ suam poterant impedire legationem, fortè nouerat Moseh adhuc trepidare reuerti in Aegyptum, ob patratum homicidium.

Tulit vxorem suam.] Sciebat se amplius non reuersurum in Midiam, ideo tulit secum vxorem, & filios vt nos doceat parui facere patriam, & locum habitationis nostræ, cum à domino alio vocamur, sicut fecit Abraham.

Tulit virgam Dei in manu sua.] Vocatur hæc virga Dei, quia deputata erat ad cultum Dei, in qua, scilicet facienda erant miracula, & signa Dei, aut quia à Deo ei peculiariter fuerat data, ad facienda signa, seu melius, in qua erat potestas Dei, ad miracula facienda.

Vide, vt omnia portenta.] Solemus in discessu, ad memoriam reducere nuntii, commissæ negotia.

Ego indurabo cor eius.] Cauenda docet, locus iste grauius peccata, ob quæ, solet Dominus corda peccatorum indurare.

Filius meus primogenitus, Israel.] Si beatus populus cuius Dominus Deus eius, beatissimus ille dicendus est, cuius Dominus pater eius, & qui filius primogenitus est Dei.

Dimitte filium meum, vt seruiat mihi.] Tenetur filij seruire parentibus: neque potest quis filium detinere, ne seruiat patri suo.

Ecce ego occido filium tuum primogenitum.] Quia prius me meo, priuabo te tuo. Vbi disce, quid piaculi sit filios Dei detinere, incarcerare, aut male tractare, & quales pœnas dabunt, qui hoc facere præsumpserint. Vnum hic est, quod maximè miror, qualiter, scilicet Dominus, nominem cogit, cum sit potentissimus. Nonne Domine poterat I'aroh occidere, & populum tuum redimere, absque hoc, quod nuntium ad eum destinare: qui rogare sepius regem, populum dimittere? Sic, cum transeundum Iudæis esset, per terram Edon, nuntios ad regem præmisit, qui dicerent: Liceat mihi transire per terram tuam. Quo nolente, quasi impotens, aliò diuertit. Hoc fecisse crediderim: ne potentes seculi, ab eo discerent, vim alicui inferre. Si enim videntes Deum humilem, superbiunt, quid facerent, si cernerent violentum? Disce etiam ex hoc loco qualiter Deus omnia mala, quæ alicui facturus est, minatur prius: vt scilicet, qui facturus est, non faciat, & ipse flagellis parcat. Icre. 17. habes Repentè loquar aduersus gentem.

Quæsiuit occidere eum.] Nonne Domine, seruus tuus est Moseh, ad regem, & populum destinatus à te? Cur non dissimulas peccatum eius, saltem nunc? Consueuerunt principes, & ministri iustitiæ, cum opera alicuius egent, omnia eius peccata dissimulare. Non sic autem Deus, sed tunc maximè quærit, cum maximè indigere videtur. Cuius rei aliud egregium, ex scripturis exemplum accipe. Cum Christus seruatur Christiani populi, missurus esset discipulos suos ad prædicandum gentibus, eum exprobrasse discipulorum incredulitatem, & cordis duritiam, refert Marcus cap. vlt. ne putarent eum velle indulgere peccato incredulitatis, quia eorum ministeriis indigens videbatur, cum scilicet eum Deum erant per orbem prædicaturi. Sic & nunc

facit dominus Moseh: cuius peccatum non solum arguere, sed etiam punire vult, licet nuntium ad Pharaonem mitteret. Nemo ergo iustorum se decipiat, putas Deum dissimulaturum peccatum eius: cum eius ministerio utitur. Sicut enim iratus, misericordiarum suarum recordatur, ita propitius, vinctæ memor est peccatorum.

Tulit Sipporach, petram.] Debet vxor sese opponere vindictæ diuinæ, pro viro suo. Cognosce tamen hic, quàm licentiosa sit sapius vxor in virum, vt ausit dicere.

Sponsus sanguinum tu mihi.] Est etiam, quod aduertere debeas, qualiter vir, non debeat cum vxore rixari, coram extraneis, maximè nobilibus: aut vxor cum viro. Dicit enim textus. Et recessit, scilicet, angelus ab eo, videlicet Moseh, & post recessum eius tunc dixit: *Sponsus sanguinum tu mihi.* Non enim ausa est dicere verba illa dura, angelo præsentem. Tertio aduerte quàm malè coeant vir, & vxor diuersorum rituum, & diuersæ fidei.

Vade in occursum Moseh.] Ecce quid præstent iusti fratribus, & consanguineis. Crediderim enim, dominum propter Moseh, apparuisse Aharon, & eum sic postea extulisse.

Nuntiauit Moseh Aharon.] Debet inter prædicatores conuenire, aliter non proficiunt. Legimus enim Paulum cum Petro, Iacobo, & Ioâne, Euangelium contulisse, ne in vanum curreret, ad Galatas. 1.

Congregauerunt senes.] Non sunt secreta Dei, statim omnibus reuelanda, sed maioribus natu, vt per eos, ad iuniores res deueniat.

Fecit signa.] Probarunt missionem suam. Vbi docemur, quàm cauti in huiusmodi esse debeamus.

Credidit populus.] Quemadmodum leuis corde est, qui citò credit, ita durus, qui apertis miraculis non credit, esse tamen opus auxilio Dei ad hoc, ex cap. præcedenti constat, vbi Dominus hoc prædixit.

Incurruerunt se.] Gratitude docet locus iste.

CAP. V. AD LITERAM

ANNOTATIONES.

D*imitte populum meum, vt festa celebret mihi in deserto.*] Non plenè constat, quid proprie significet verbum, chagag, quod nostri festum celebrare, vertunt. Vnde, chag, nomen, quod significare dicunt solennitatem, & oblationem. Quantum autem ex aliis scripturæ locis cognosci datur, videtur proprie significare saltare seu tripudiare. Significat autem, chah, solennitatem, quod illa die puellæ Hebrææ, solerent tripudiare, & festos choros ducere. Possemus etiam dicere, significare festinare, si sic dicere fas est. Non qualitercunque, sed cum tripudij. Psalmus 107. videtur significare saltare, subilire vbi dicitur. Iachogu, id est, saltabunt, mouebunt se sicut ebrius, Chag verò (vt diximus) significabit solennitatem, ratione saltationis, quæ illis diebus fiebat, pecus verò immolaticium, aut quia saltare solet, aut quia in die saltationis, & tripudij, id est, solenni immolabatur. Dubius etiam, videtur Hieronymus de significatione huius nominis. Dicit enim I'saiæ 19. super illud. Erit terra Iehudah Aegypto lechoga, id est, in pauorem. Melius reor etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubescio imperitiam confiteri, in errore persistere. In eo quod transuli in pauorem, in Hebraico legitur. lechoga, quod interpretari potest, in festiuitatem, & timorem: quod Aquila significantius transulit, In

In trepidationem, cum aliquis pauidus, & tremens circumfessit oculos, & venientem formidat. Hic verò vertere possumus. Vt festum agat mihi in deserto, aut vt tripudiet, diem festum agendo. Sed prior interpretatio mihi magis aridet.

Quis est Dominus, vt audiam vocem eius, ad dimittendum Israel.] i. vt in hoc obediã ei. f. dimittendo Israel. Nostri ex vna clausula duas fecerunt, legentes: Quis est Dominus, vt audiam vocem eius, & dimittam Israel?

Dominus Hebræorum inuocatus est super nos.] Ex hoc loco apertè colligo, verum esse, quod capit. 3. (vbi hæc sententia ponitur) annotaui: Non, scilicet esse vertendum. Deus Hebræorum occurrit nobis, vt tam ibi, quàm hic, omnes nostri vertunt, sed inuocatus est super nos, vt sit sensus. Nos inuocamus, & colimus, vt verum Deum nostrum, Deum Hebræorum: idè ibimus viam, 3. dierum ad immolandum ei, seu colendum illum in deserto. Et si actiue verbum chara legas. f. Deus Hebræorum vocauit nos, videtur melius quadrare, quod sequitur, vt sit sensus, Deus Hebræorum vocauit nos veluti seruos suos, vt. f. ei soluiamus debitam seruitutem, immolandum illi in deserto, ac si dicant. Non nostra spē recedimus à te, sed à Deo nostro, cuius præcepta præterire non licet, vocati. Moueor sic interpretari, quia licet verbum charah, videatur proprie significare occurrere, quod positum est capite 3. chara tamè, quod hic ponitur, potiùs vocare significat, quàm occurrere. Si tamen occurrere legas, sensus est, (vt capite 3. diximus.) Deus Hebræorū occurrit nobis, scilicet iratus aduersum nos, quod illi non seruiamus seruitute cultus: idè ibimus viam trium dierum, ad soluendum illi debitum cultum. Est etiam coniectura ad priorem sensum, quia in litera, non dicitur nobis, id est, occurrit nobis, sed alenu, id est, super nos: cui magis quadret inuocatus est.

Ne forte occurrat nobis in peste, vel in gladio.] Verbum Hebraicum paga, significat occurrere, qualitercunque, aut vt hostis, aut ad intercedendum, seu vt amicus, ad quæ duo dabimus exempla. Nam 1. Semuel 10. habes. Vpaga. i. occurre cuneo prophetarum. Gen. 23. Vpigu, id est, occurrere mihi. Ephron. i. pro me, apud Ephron intercedite, quod intercessores prius, quàm iniuriæ, occurrat offensis. Sic I'saiæ 47. Vtionem capiam, & non Ephga. i. occurrentem hominem. f. suscipiam. i. non suscipiam intercedentem hominem. Quod verò significet occurrere, vt hostis, ex multis locis constat. Et 1. Hamos 5. Cum fugerit quispiam à facie leonis, vpego, id est, occurret ei versus. Item 1. Semuelis 22. Noluerunt serui regis mittere manum suam liphgoa. i. vt occurrerent. i. velut hostes, sacerdotibus Domini occidendo eos. Vertendum est ergo hic. Ne forte occurrat nobis. i. vt hostis in peste, seu cū peste, vel cum gladio occidendo. f. nos. Dictionis etiam debet (quam pestem omnes vertunt) significatio propria, non plenè nota est. Radix. f. Dabar significat loqui, ad quod debet. i. peltis, nullam videtur habere allusionem, nisi dicamus significare desolationem, sicut midbar, desertum, quod est ab eadem radice. Putarem tamen Midbar significare desertum, quod vocem reddat loquentis, quàm Latini. Echo vocant. De qua Ouidius. Hic coëamus ait, Coëamus dixerat Echo. Quod si verum est possemus hic vertere. Ne forte occurrat nobis desolatione, aut gladio.

Quare Moseh, & Aharon, cessare facitis populum ab operibus suis.] Tam multas, & varias significationes Hebræi tribuunt verbo para, vt in hoc ipso cognoscas, eos propriam ignorent. Dicunt enim significare, deficere, rebellare, elongare, cessare, denudare, vlcisci, occultare, retrocedere, quo quid confusus esse potest? Constat enim ex hoc loco, quod in regulis admonuimus, eos. f. significationem verbis, & nominibus tribuere, prout eis apparet contextum exigere. Expenfis tamen locis, quibus verbum ponitur, videtur proprie significare nudare, priuare, aut priuari, spoliari, discoopere, quæ omnia idem significare videntur. Quod verò significet nudare, constat. 1. Num. 5. vbi dicitur. Vparah. i. & denudabit sacerdos caput mulieris. i. capillos eius. Sic Leuiti. 13. Et caput eius erit parua. i. denudatum. Idem capite 21. eiusdem. Caput suum non liphra. i. denudabit. Et cap. 10. Capita vestra, netiphran. i. discoopariatis. Posset ergo hic verti. Quare Moseh, & Aharon denudatis. i. priuatis, seu spoliatis populum, ab operibus suis, aut denudare facitis, aut priuare facitis. Ac si dicat. Quare aufertis à populo opera sua? De huius verbi significatione, dicemus infra capite 3. vbi est locus difficilis, in quo hoc verbum ponitur.

Cessare facitis eos à laboribus suis.] Verba hæc exactoribus, & præfectis dicuntur, vt statim sequitur.

Præcepit exactoribus populi, & præfectis eius.] Verbū nagas, significare exigere, ex multis scripturæ locis constat, & nos, exactorem, & hos fuisse Aegyptios credo: quoniam non fideret rex Aegypti exactoribus Hebræis, & isti virgas suas habebant, ad puniendum eos, qui pensum laterum non æquarēt. Vnde I'saiæ 9. habes. Virgam exactoris eius superasti. Quo loco, idem nomen ponitur. Soter verò præfectum significare videtur, qui populum dirigebat, & minora iudicabat. Deut. 15. legis iudices vesterim. i. præfectos pones tibi: in omnibus portis tuis. Et Prouerb. 6. de formicis, aut locustis loquens, dicit. Non est ei princeps, neque præfectus. Vbi ponitur nomen sother. Hic verò videtur præfectos etiam significare, quos reor ex filiis Israel fuisse, quoniam infra leguntur cæsi, quod rex Aegypti, suis nō fecisset, sed de his in sequentibus, & posset etiã dici fuisse ex filiis Israel.

Non adicietis dare paleam populo.] Duplex est apud nos genus laterum: Aliqui sunt parui, quos vocant ladrillos. i. lateres. Itali verò quadrellqs, quod quadri lateri sint. Alij verò magni qui vocantur adobes, & hoc interest inter eos, quod parui non habent commixtam paleam, & in furno decoquantur: Magni vero commixtas habent, & exsiccantur ad solē. Et ex 2. non fiunt ædificia alicuius momenti, sed benè ex prioribus: idè credendum est illo in tempore, omnibus paleam admisceri: quoniam ex huiusmodi lateribus dicuntur vrbs mænia ædificata ca. 1. huius libri.

Quoniam otiosi sunt. Nō conuenit inter Hebræos, de propria significatione raphah, id est, otiosum esse, vt plurimum significat remissum esse, debilitari, vt patet Ier. 38. Ecce ipse merapphe, id est, debilitans, seu debilitare faciens, manus, virorum belli. Aut vt nostri dicunt afflozar. Faciant in ea. f. seruitute, aut faciant eam, id est, exercent se in opere seruili.

Et non confidant in verbis mendacij.] Verbo saah, tã Hebræi, quàm nostri, varias tribuunt significationes vt solent, scilicet aspiciere, sperare, seu fidere, tenere, formidare, & desinere: cum verbum solum significet desinere, & quiescere. Iob. 14. Seeh, id est,

est, desine ab illo, & Isaac 22. Seu, id est, desinite à me, quæ quidem significatio congruit omnibus aliis locis; quibus verbum ponitur. Vt Gen. 4. vbi nostri vertunt. Ad Cain, & ad munus eius non saah, i. respexit. Tu melius veritas: in Cain, & munere eius non quieuit, seu requieuit. Sic Isaac 31. vbi vertunt. Non sa. i. respexerunt, ad sanctum Israel, tu posses vertere. Non quieuerunt in sancto Israelis. Sic Psal. 119. vbi mutantes significationem interpretantur. Veeffah. i. delectabor in statutis eius semper: interpretari potest. Et requiescam in mandatis tuis, seu acquiescam. Sic in aliis infinitis locis.

Vbi inueneritis.] Hebraicè à quo inueneritis. s. dono, aut mutuo.

Ad colligendum stipulã, pro palea.] Dicitio chas, quæ omnes hic stipulã vertit, est à verbo, chassas, quod est colligere: vnde verti potest. Ad colligendũ collectionem pro palea, Et per collectionem intellige congeriem stipularum: quas ventus colligere solet.

Et exactores vrgebant. Varias, ac etiam contrarias significationes, tribuunt Hebræi verbo vts. s. festinare, differre, angustiis afficere, & elongare: quoniã propriam ignorant, & ferè vbique congruit festinare, nisi Iosuah 17. vbi habetur. Si ats. i. angustus est tibi mons Ephraim. Vbi si veritas festinus, non quadrat. Ieremiæ etiam 17. vertit Sanctes. Ego non elongaui meipsum, vt essem pastor post te. Et in lexico vertit. Et ego non festinaui. Neque potui certam coniecturam inuenire: ad sciendum propriam significationem.

Rem dici in die suo.] Hebraismus est: pro pensum solitum facere, vnoquoque die.

Et percussit sunt præfecti filiorum Israel.] Admonui supra, hos præfectos esse de numero filiorum Israel, non autem exactores.

Sicut heri, & nudius tertius, etiam heri, etiam hodie. Transposita videntur verba, & legendum est.

Quare non percussit statum vestrum, ad consiciendos lateres heri, & hodie, sicut heri, & nudius tertius. i. sicut tempore præcedenti? Sic inferius statim.

Et lateres dicunt nobis facite, pro. Et dicunt nobis, facite lateres. Gaudet enim Hebraismus huiusmodi mutationibus.

Et peccatum. s. est in populum tuum. i. culpa plagæ nostræ, est in populum tuum: qui nos immeritos cecidit.] Sumitur aliquando chatat, pro peccato, & nõnunquam pro peccati pœna. Vnde Sanctes noster, infecunda significatione nomen accipiens, vertit. Et punitur populus tuus. In priori etiam significatione, sic posset verti. Et peccatum. s. committit populus tuus: cædens nos, aut & peccatur in populum tuum. i. in nos, qui sumus populus tuus, & iste sensus mihi simplicior videtur.

Et ait. s. Parhoh. Laxati estis, seu remissiones facti, quod alij vertunt. Vacatis otio.

Et viderunt præfecti Israel eos in malum, isti videtur fuisse alij præfecti Aegyptij. Aliqui tamen putant, tã præfectos, quàm exactores fuisse Aegyptios. Res incerta est. Et per videre in malum, intellige videre toruè, aut ad puniendum.

Fœtere fecistis odorem nostrum. i. abominabiles nos fecistis in oculis Parhoh. Dixi in explicatione Hebraismorum: de sensu huius Hebraismi.

Quare male fecistis, id est, causa afflictionis fuisti populo tuo?

Quoniam in manu forti. i. in potestate mea forti, quam exercebo contra eum: dimittet vos, & coget vos exire.

Dimitte populum meum, vt festa celebret mihi in deserto.] Non libenter Dominus accipit ministeria tristia, sed hilarè ministrum diligit: hac de causa noluit populum suum, sibi festa in Aegypto celebrare: quoniam cum esset captiuus, non posset in hilaritate seruire. Habes etiam hic Deum non vocare semper suos ad sudores & labores, sed ad festa celebranda: talia enim sunt ministeria Dei. s. festos agere dies ita, vt ministri Dei otio vacare dicantur. Debet tamen populus, etiam in captiuitate: Deum suum laudare.

Quis est Dominus, quod audiam vocem eius, ad dimittendum Israel.] Orabat sapiētissimus Salomõ Prou. 30. Dominum. Diuitias (inquit) ne dederis mihi. Sed quare bone Rex sic à diuitiis abhorres? Ne fortè, inquit, satier, & negem, & dicã. Quis est Dominus? Raro qui potentes sunt, Deum cognoscunt. Sed quare hoc? Cum enim hominum conditio sit, Deum & hominem cognoscere propter indigentiam, & vtilitatem: qui rarò indigent, Deum non cognoscunt, neque precantur. In labore hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabunt: idè tenuit eos superbia. Dixerunt quomodo scit Deus, & si est scientia in excelsis? Et mirũ valde est, quod Deus maximè reges & principes curet: ipsi verò ipsum negligant, & parui faciant.

Non cognoui Dominum, & Israel non dimittam.] Docemur vnde obediētia, & inobediētia ad Deũ procedant. Nempe ex hoc, quod quilibet cognoscere, vel non cognoscere vult Deũ. Vnde qui Deo maximè obsequi voluerit, nitatur Deum, & multa de eo cognoscere.

Deus Hebræorum occurrit nobis.] Ostendit locus iste, qualiter qui Deum verum cognoscit, debeat eum colere, neque obliuioni tradere sacrificia eius, ne Deus suus sibi occurrat iratus. Admonui etiam superius, non esse immolandum Deo in quocunque loco, maximè, in medio nationis prauæ. Neque sat est ei, qui Deo vult sacrificare, à malis recedere, nisi ab eis se curet elongare via 3. dierum. Discite etiam hic qualiter Deo tuo obedias. Non dicunt: Deus Hebræorum nobis hoc præcepit, sed tantum occurrit nobis, & statim quasi diuinantes voluntatem eius, volunt ire viam. 3. dierum. Gens, ait Psal. quam non cognoui, in auditu auris obediuit mihi.

Quare Moyses, & Aharon abstrahitis populum?] Seruis non est de libertate loquendum, ne à suis operibus impediatur, & arguendi sunt, qui opera seruorum impediunt. Quemadmodum sunt multiloquaces, qui non solum tempus suum terunt gnauiter, sed alios impedire non cessant. Aegrè ferunt etiam tyranni, esse aliquos qui libertatem suis suadeant, maximè diabolus, qui mirum in modum conatur, ne quis peccatori prædicet libertatem seruorum Dei. Qui enim de libertate non audiuit, seruitutem pro libertate amplectimur. Nõ causantur viæ longitudinem, neque deserti squalorem, sed omnes senes, & paruuli ire volunt viam trium dierum in desertum.

Non adjicietis dare paleam populo.] Quid hoc quæso est Domine, vt prædices libertatem, & augeas seruitutem, & laborem pro requie, dare tuis videaris? Docet nos in beneficiis paratos esse ad tentationes. Cum enim spem alicui dat, statim desperatione tentat, & videtur spẽ quam dedit, velle auferre, aut

aut incertam ostendere. Cum enim Abrahæ polliceretur semen sicut arenam maris, non multò post ad occidendum filium impulit, vt eum cui pollicebatur sobolem innumeram, orbitate tentaret. Sic & hic, cum populo promitteret libertatem, auxit seruitutem. Vrget sæpius grauius bonos, dum tyrannidem diaboli, & peccati exuere volunt, metus priuationis adiutorij, quod à malis habent, & ita sæpius eos stringere videtur, vt sine eo viuere se posse desperent: quare malunt ei perpetuo subesse quàm eius auxilio priuari. Quoties fœmina cupit concubinatum deserere, sed cogitans apud se, fame se cruciandam, aut necessaria sibi defutura, non audet iugum peccati reicere, qui tunc illud magis stringit, cum videt miserum peccatorem fugam moliri. Sed cogitare debet peccator, omnia auxilia peccati paleas esse, quæ aliquid esse videntur, cum nihil sint: & putare nihil sibi defuturum, si paleas diaboli abiiciat. Sunt qui mysticè per opera luti, & lateris, opera minima intelligunt: per paleas verò, peccatorum occasionones, quas dæmon subministrat peccatoribus, quando recessum non adornant, aut non plenè subiectos habet, cum verò habuerit, cogit quærere occasionones, quas ille antea subministrabat. Quoties sine vlla tentatione, & cum longè abest peccandi occasio, peccator eam maxima sollicitudine quærir, & paleas quibus malum opus alteri coniungat sollicitè inquirir.

Otia vacant.] Otia videntur malis opera piorũ, etiam si maximè laborent in operibus Dei, neq; decipiuntur: quoniam omnia ministeria Dei, si ad opera peccatorum conferantur, otia sunt.

Non do vobis paleas.] Audis hic certè ex quàm leui re, occasionem sæuiendi in pios, mali sumant & ab eis quod impossibile est, præstare exigant. Similiter quanti faciant principes, etiam si quæ minima suis dederint. Dat ille paleas, & quanti faciat munus vides negando illas.

Exactores vrgebant eos dicentes.] Nullus ex his ministris ausus est dicere regi, cur ita facis? aut piorum causam agere apud regem, vt omnia Deo deberent.

Otia torpetis.] Quid sperandum est, cum ille qui aliorum errores corrigere debet, iniustitiæ author est? Deus summus interpellandus est. Audis hic (ni fallor) qualibus præpediantur, qui Deo seruire volunt, sed omnia sunt ferenda, & superanda.

Intuiti sunt eos ad malum.] Commune hoc est, vt toruè aspiciant serui eos, quos viderint à Dominis suis odio haberi. Vide quæ de hac re annotauimus. Gen. 4. Nam odio habent, quos domini oderunt, etiam si cognoscant dominos irrationabiliter odisse. Transferunt enim in affectum eorum, vt eos solos diligant, aut odio habeant: quos oderunt, vel amant domini eorum.

Peccatur in populum tuum.] Non vult Dominus, malos ignorantiam in malis posse prætere, sed esse, qui peccata illis obiciant.

Occurrerunt Moyses, & Aharon.] Periculosum valdè est, irato etiam si iustus sit, occurrere. Vbi similiter disce, quanta pati oporteat seruos Dei, etiam à suis quorum causam agunt.

Videat Dominus super vos, & iudicet.] omnes querelas suas iusti referunt ad iudicium Dei quoniam norunt quàm iustus in iudiciis sit. Cognoui ait Psal. quia faciet Dominus iudicium in opus, & vindictam pauperum.

Qui fœtere fecistis odorem nostrum.] Non vult Dominus suos, malis in operibus suis, placere velle, sed solum sibi, & hac de causa odorem in fetorem

vertit. Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem (ait Paulus.) Sed nõne Iudæi, nuntium acceptastis? & Deo pro redemptione, gratias egistis? Quid ergo nunc vociferamini? Non finit passio afflictos rectum iudicium habere.

Quare male fecisti populo huic?] Solent iusti, Deum facere authorem suorum malorũ, vt ab eo, aut vindicentur, aut coronentur propter mala, quæ eius gratia tolerant. Et cum quali verbis suis non stare arguunt: quod promiserit liberare eos, neque tamen liberauerit.

Nunc videbis quæ facturus sum Parhoh.] Sinit Dominus suo occulto iudicio impios in impietate crescere, vt durius puniat. Audis etiam hic, impios admonitionibus fieri deteriores.

CAPITIS VI. AD LITERAM annotationes.

Iesus sum ab Abraham, Isaac, Iacob, in Deũ omnipotentem, & nomine meo Iehouah non innotui eis, aut non sum cognitus eis.] Difficilis valde est locus iste, qualiter. s. Deus patribus fuerit visus in Deũ om-

nipotentem, neque tamen eis innotuerit sub nomine Iehouah. Cum Gen. 4. dicatur, tempore Inosceptam inuocationem huius nominis. Nisi dicamus. Nomen quidem tunc temporis notũ, vim verò nominis non, sed nunc notificandũ Israelitis. Quod autem locum difficilem reddit, est ignorantia significationis horum nominum. s. Sadai, & Iehouah. Et quidam non curantes horum nominum significationem, dicunt Deum nunquam ea familiaritate cũ patribus vium fuisse, vt eis diceret. Hoc est nomen meum. s. Iehouah, licet ipsi eum, sub illo nomine inuocauerint, innotuisse tamen eis, sub nomine Dei omnipotentis: ostendendo illis signa, & magnalia sua, vt sit sensus. Visus sum patribus, Deus omnipotens. s. ostendendo illis mirabilia mea, sed non eis visus sum familiaritate illa, vt indicare eis Iehouah esse nomen meum, quod nunc vobis ostendam. Sed hæc expositio non multum arridet, quare ea ommissa, examinanda est significatio vtriusque nominis. s. Sadai, & Iehouah: nam El, notum est, à fortitudine sumptum esse. Quidam autem voluerunt nomẽ Sadai, esse compositum ex (scin) litera seruili, & dai quod est copia, i. sufficientia: vt idè sit Sadai, quod cui sufficit, aut cui sufficientia, & tunc sensus est. Ego sum Iehouah, Et visus sum patribus, in Deũ cui sufficit, seu in Deum sufficientem, quia. s. nullo indiget: conferendo illis bona, sed non indicaui illis nomen meum Iehouah, aut in se, aut secundum suam vim. Sed neque ista interpretatio multum placet, licet possit tolerari. Si verò nomen Sadai sit simplex nomen, quærenda est eius radix, & significatio examinanda. Significat autem Sadad, à quo Sadai, surgere, & prædari, quod nihil aliud esse videatur prædari, quàm aliorũ opes fugere. Vnde Sad. i. mamma, vber, sic dictum: quia fugitur. Thren. 4. Sed & serpentes sadaiim. i. vbera, etiã nomen Sod, quod idè significat. s. mamam Isaac 60. Vesod. i. & mamillam regũ fuges. Potest ergo nomen Sadai deriuari à sad, quod mamam significat, & à sadad, quod significat prædari, expilare, & si à sad, significabit Deum quatenus præbet vbertatem, seu bona sua in nos effundit: quemadmodum ab vbera, lac diffunditur. Si verò à sadad, quod est prædari, seu expilare: significat Deum

Deum quatenus est fortis prædator. Secundò aduertendum est, nomen Iehouah (vt videtur) deriuari à radice hauah, quæ significat esse, sed non solum. Nam ab eadem radice est houah, quod secundum Hebræos significat contritionem, accidens malum siue malum euentum: vt patet Ezech. 7. vbi dicitur houah al houah. i. contritio super contritionē veniet. Sic Isā. 47. Cadet super te houah. i. cōtritio, aut malus euentus. Videtur autem nomē Iehouah, potius deriuari ab houah quàm ab hauah, quod est esse: Cū maiorē conuenientiam habeat ab houah, quàm ab hauah. Vnde videtur Deum significare, quatenus conterit, & vastat aut ab eo est malus euentus. Si ergo accipiamus sadai quatenus significat Deum, vt se diffundit in nos abundē, & Iehouah vt significat Deum, sub ratione conterentis, sensus erit. Ego sum Iehouah, id est, Deus conterens, & visus sum patribus in Deum diffundentem se, seu in fortem diffundentem se, sed in nomine meo Iehouah, id est, sub ratione conterentis, nō innotui eis, sicut modo faciam. Ac si dicat. Ego quidem sum Deus conterens, sed sub hac ratione, non fui notus patribus, quoniam magis curauit ostendere me illis beneficium, quàm conterere inimicos eorum. Vnde Gen. 35. postquam Dominus dixerat Iacob. Ego sum el sadai, statim addidit. Cresce, & multiplicate, quasi ostendens vim nominis sadai, quod fit facere crescere, & multiplicare. Idem capite 28. vbi Isaac benedicens Iacob dicit. Et el Sadai benedicat tibi & crescere faciat te. Cū ergo benedicere Dei, fit benefacere, & ad benedicendum inuocetur Deus sub nomine sadai, videtur sadai importare Deum vt beneficium. Quem sensum textus infra cap. 15. approbare videtur: vbi suffocatis hostibus dicunt Israelitæ, se cognouisse nomen Domini esse Iehouah. Sic enim textus dicit. Iehouah vir prelij. Iehouah nomen eius: ac si dicant. Nesciebamus Iehouah esse virum bellatorem. Nesciebamus nomen eius esse Iehouah, id est, bellatorem, & destructorem, sed nunc experimento hoc didicimus. Si verò accipiatur sadai, vt significat fugentem, seu prædantem aliena bona: tunc sensus erit. Ego sum Iehouah, id est, conterens, & debellans, & visus sum patribus in fortē expilatorem accipiendū bona ab aliis, & tradendo eis quemadmodū ex bonis Laban ditauit Iacob, vnde & vxores dicunt ipsi Iacob Gen. 3. tulit Dominus opes patris nostri, & dedit nobis, & ex bonis Philistinorum Isaac, sed in nomine meo Iehouah. i. sub conterentis ratione. non innotui eis: quoniam nolui propter eos populos, & gentes conterere, ostēdendo me virum bellatorem: vt modo faciam. Colligendo ergo quæ diximus, habes huius loci tres expositiones: Prima non curat nominum interpretationem, & reddit hunc sensum. Ego sum Iehouah. i. vocor Iehouah, & ostēdi me patribus omnipotentem, tribuendo illis bona, sed in nomine meo Iehouah, non sum cognitus eis. i. nemini eorum indicauit, me vocari Iehouah, quemadmodum modò me ostendo. Vnde infra dicitur. Ego Iehouah. Secunda expositio, nomina interpretantur. s. Sadai, & Iehouah, modis supradictis. s. Sadai Deum vberem, seu qui vbertatem præbet: & Iehouah conterentem. Et sensus est. Ego quidem sum Iehouah, id est, conterens, sed sub hoc nomine, non apparui patribus, sed sub nomine conferentis vbertatem. Sed nunc ostendam me esse Iehouah, id est, conterentem. Vnde sequitur. Idcirco dic filiis Israel. Ego Iehouah, & educam vos ex oneribus Aegypti,

& eruam vos à seruitute eorum, & redimā vos brachio exerto, & iudiciis magnis, quo in loco videtur non ineleganter explicare magnum nomen Iehouah. Tertia etiam, nomina interpretatur, & per nomen Sadai intelligit Deum sub ratione prædatoris, & Iehouah putat significare Deum quatenus conterit, quemadmodum secunda, & sensus est. Ego conterens, Et visus sum Abraham, Isaac, & Iacob, in fortem prædatorem, auferendo bona Chenanæorum, & dando illis, præferim terram quā illis promisi, sed non sum visus eis, sub nomine conterentis regna, & nationes propter eos, vt modò faciam propter vos. Et inter has. 3. 2. mihi germanior apparet. Hæc etiam tertia non longè est à litera. Videtur enim sequens litera. eam explicare. Dicit enim Deus se pactum statuisse cum patribus de dāda terra, vbi videtur explicare quid sit dictum, in fortem prædatorem: qui scilicet prædatus sim Chenanæis terram, & vobis tradiderim. Postea verò videtur explicare, quare dixerit se non innotuisse eis sub nomine conterentis, sed modò hoc fit facturus, cum sequitur.

Et audiui clamorem filiorum Israel, & educam ex oneribus Aegypti in brachio exerto. Vnde ante hæc vltima verba dicit. Idcirco dic filiis Israel. Ego Iehouah. Quod si aliqua harum expositionum non satiat appetitum tuum, quære aliam meliorem, nos quod nobis videbatur diximus. Quod autem omnes ferè interpretantur Sadai, omnipotentē, non video quomodo quadrare possit, cū non conueniat vllō pacto significationi radicis, quæcunque illa sit vt iam diximus, & crediderim ego, quæ in radice hauah, significant esse, non pertinere ad hauah, sed ad haiah. quod est esse. Houah verò. i. contritio, pertinere ad radicem hanc. Diximus autem multa de hoc nomine Gen. 1. vbi quædam de religione, & veneratione eius apud Iudæos, ex aliis recitauimus, si tamen communem expositionem sequi velis, scilicet quod patribus confusè innotuerit, & indicauerit nomen Iehouah, non tamen vim ipsius distinxit, aut vt Caietanus sentit, non indicauit eis, quod nomen eius Iehouah importat. Ero qui ero, quemadmodum tibi & Israelitis modò, quæ expositio quadrat, si nomen Iehouah, ab esse ortum habeat, non prohibeo.

Accipiam vos mihi in populum. Postquam ab Aegyptiis redemero, accipiam mihi. Modò estis alterius sed ego liberatos, ad me assumam.

Qui eduxi vos de oneribus Aegypti. Hebraicè significantius habetur. De sub oneribus Aegypti, quasi scilicet oppressos.

Ad terram pro qua leuauit manum meam, vt dārem eam Abraham. Admonuimus in Hebraisimorum explicatione, leuare manum esse iurare, quod modus iurandi illius temporis fuerit: leuando manum ad cælum, qui quidem iurandi modus à Deo ortum habuisse videtur: nam Deut. 32. habes. Leuabo ad cælum manum meam, & dicam viuo, ego in æternum.

Ego Dominus. Verba sunt confirmatiua promissionum, & comminationum: frequentia in libris legalibus.

Propter angustiam spiritus. Significat chasor proptiè stringere, arctare, angustiare, vnde choser. i. stringitio, angustia. Stringebatur, & breuiabatur illis spiritus, propter onera aut propter angustiam, & propter durā seruitutem. In vtroque enim affligebatur. s. in spiritu, qui angustabatur, & in corpore, quod dura seruitute premebatur.

Ego incircuncisus labiis. i. grossiora quàm decet labia habeo, quæ circuncisionem egere videntur.

Mandauit eos ad filios Israel: vt. s. iterum consolarentur eos, & pollicerentur libertatem.

Ista sunt capita domus patrum eorum. Non constat ad quid modo supputentur huiusmodi generationes. Sed textus in fine ostendit: ad quid recensuerit huiusmodi progeniem, quod. s. propter duces, vt sciremus, quid sint isti duces Moseh, & Aharō: quibus Deus commisit negotium redemptionis Israel. Et per capita intelligit præcipuos, seu priores in domibus. Vnde non recensentur filij Iacob, nisi vsq; ad Leui, vt sciamus supputationem factam propter tribum Leui.

Accepit Amram Ichebet, amitam, sibi in vxorem. Arbitratus est Paulus Burgensis hanc Ichebet fuisse auiam Amram, non sororem, Chaat patris Amram. Sed quod soror germana fuerit Chaat, constat Numeri 26. Constat etiam ex hoc loco legi naturæ nō aduersari, coniugium cum amita, id est, sorore patris, quoniam ante legem eo, populus Dei, vt licito utebatur.

Et fuit in die. s. illa. Locutus est Dominus ad Moseh. Aut. Et fuit in die quo locutus est Dominus ad Moseh, in terra Aegypti. Et locutus est. s. quæ sequuntur. Vel. Et fuit in die. s. sequenti, post præcedentes allocutiones.

CAP. VI. AD NOSTRAM
eruditionem, annotata.

Conspicuum sum Abraham, Isaac, & Iacob in Deo vberi, seu vbertatem præbenti. Quod diuersis nominibus Deum, nunc quidem patrem, nunc magistrū, vocemus, (ait Beatus Bernardus) non illius simplicissime, & omnino inuariabilis naturæ, diuersitas vlla in causa est, sed affectionū nostrarum multiplex variatio, secundum diuersos profectus animæ, vel defectus. Videntur enim quædam animæ sub patre familias agere, quædam sub Domino, quædam sub magistro, quædam quoque sub patre, & nonnullæ sub sponso, vt cum proficiētibus proficere, cum mutatis mutari videatur, & ipse: qui (iuxta prophetam) mutat quidem creaturas, & mutabuntur, licet ipse idem sit, & anni eius nō deficiāt. Cum sancto (inquit) sanctus eris, & cum viro innocente, innocens eris: cum electo electus eris, atque (vt magis miremur) & cū peruerio peruerteris. Sunt enim quidam, quibus Deus summa illa bonitas se vberem, ac beneficium exhibet, qualem se patribus prius exhibuit: quibus multa bona pollicitus est, & exhibuit: quos per maximas probauit tentationes in personis propriis. Alios verò probauit per ignē, & aquas: quos ex fornace ferrea eripuit, vt se nobis talē exhibeat, quales sunt erga ipsum affectiones nostræ. Aliis se vindicē ostendit, dum ipsis tacentibus pro eis aduersus aduersarios dimicat. Vbi simul docet quamdiu abscondit iram, neque exerit gladiū, nisi cū quis eum animaduertere in se cogit.

Sermone
de diuersis
affectibus
animæ.

Audiui clamorē eorum, & recordatus sum pacti mei. O amice hominum dulcis, & stabilis, qui tunc recordaris tuorum, quando sunt in maximis angustis & pressuris. Nos cū sælices amicos videmus, eorū recordamur, in aduersis verò, obliuiscimur. Deus autem non sic, sed in nostra felicitàte, nostri oblitus videtur, in aduersitate recordatur. Neque solum patrum recordatur: quos quasi prima poma in si-

culnea vidit, sed filiorum, inter quos mulierant qui eum suis malis operibus quotidie prouocabāt. Sed quærendum esset cur Dominus eos, quos ad se volebat recipere, ex tantis euipuerit malis, vt ex seruis liberos fecerit, ex a filiētis consolari voluerit? Et meo iudicio, voluit ostendere, quàm deuinctos nos sibi habere volebat. Filius enim, quoniam sui iuris est, faciliè patrem deserit, quemadmodum prodigus ille (cuius Lucas meminit) qui portionem suam ex patre voluit: à quo statim in longinquam regionem discessit. Seruus verò, quia seruus est, & si ipse discedere velit, aut post fugam redire voluerit, quia nostrum argentum est retinemus, aut quærimus inuicium. Quantumcunque enim Israel se ire perditū voluerit, iure tamen dominij, à Domino requisitus est. Secundo, vt beneficiorum memor, ab eo nunquam discederet, & mandata eius seruaret.

Redimam vos in brachio exerto, & in iudiciis magnis. Singularia, & inassecta sunt, quæ Deus sanctis suis facit. Non est contentus redimere eos, nisi magna inimicorū clade, id fecerit. Et si eis parcere debet, aut eorum misereri, exultat se ad hoc, & vires extēdere videtur. Habes enim Isaiæ 30. Expectat Dominus, vt misereatur vestri: & exaltabitur parcens vobis. Sic & apud Lucam. Et audierunt vicini, & cognati Zachariæ, quod magnificasset Dominus misericordiam suam, cum illa. Potuit enim potentissimus Deus paruo negotio suos redimere, sed brachium extendere voluit, & magna iudicia in hostes exercere: vt magis obnoxios sibi faceret.

Accipiam vos in populum. Attende quæso quales nos accipit Deus, & quales reddat. Nempe seruituti obnoxios, oneribus deditos, miseros, & miserabiles. Qualem ipse Synagogam elegit, pulchrè depingit apud Ezech. cap. 16. Proiecta (inquit) eras super faciem agri, in abiectione animæ tuæ, in die quæ nata es, & quæ sequuntur.

Pro qua leuauit manum meam. Admonui in Genesi Deum velle suos spe, & re ipsa lætari. Lætatus (inquit) sum in his, quæ dicta sunt mihi, in domū Domini ibimus.

Scietis quia ego Dominus, qui educo vos de oneribus Aegypti. Vult Dominus nos scire beneficia eius, & hæc pœna, punire solet ingratos. s. ignorātia beneficiorum suorū. Solet enim Dominus, (vt ait Moseh) nonnunquam dare alicui beneficia sua, sed negare oculos quibus ea cognoscat. Illuminet (ait puer Domini) Dominus vultum suum super nos, & misereatur nostri. Vt cognoscamus in terra viā tuā, in omnibus gentibus salutare tuum.

Non audierunt Moseh. Admonet locus iste, surdo canere, qui animo tristitia occupato, loquitur. Docentur etiam verbi Dei concionatores, non despōdere animū, si non acceptent homines, quæ de Deo ipsi loquuntur, sed ad Deum recurrant: vt det audientibus aures ad audiendum.

Ecce filij Israel non audiunt me: quomodo audiet me Parhob? Cōmune est, vt verbum Dei apud populares, magis fructificet, quàm apud reges, & magnates: & audius audiatur. Audi Ieremiam cap. 5. Fortitan pauperes sunt, stulti facti sunt: ibo ad maiores, alloquar eos: ipsi enim cognouerunt viam Domini, sed ipsi simul confregerunt iugum, ruperunt vincula.

Et ego incircuncisus labiis. Aduerte hic summam optimi concionatoris humilitatem. Nam licet eos incusauerit, quod eum non audiant; culpam tamen huius rei, in caput suum reicit, dicens se ex defectu suo non audiri, quod videlicet incircuncisus

sus labiis sit. Recensetur hic progenies Leuitarum propter Moseh, & Aharon, vt sciant iustorum consanguinei, qua de causa notabiles & noti fiant. Similiter quam humiles Deus ad negotia sua eligere consuevit.

Accepit Aharon Elisaba. Nisi sit pax inter Reges & sacerdotes, omnia corrumpunt: ideo solebant sacerdotes de tribu regia sibi vxores deligere. Voluit etiam Deus sacerdotes exaltare.

Hic est Aharon. Prius futurum nominat sacerdotem quam ducem; vt sciant duces se sacerdotibus esse subiectos.

CAPITIS VII. AD LITERAM ANNOTATA.

Dedi te Deum Parhoh: & Aharon frater tuus erit Propheta tuus. Ii. in tua potestate futurum erit facere omnia que Deus illi facere possit. esse iratum & flagellare. Similiter esse propitium auferendo plagas. Aharon vero dicitur Propheta eius, quoniam predicabat: que ventura erant populo a Moseh. Aut explicatur statim quid sit dictum.

Erit Aharon propheta tuus. Quonia tu loqueris, scilicet Aharon omnia que precepi tibi: ipse vero loquetur illa ad Parhoh: quemadmodum Deus loquebatur Prophetis, & Prophetæ populo. Ponitur autem hic nomen elohim, quod Deum sub ratione iudicis, aut punientis significat. Et verti possit. Dedit te iudicem Parhoh. Sed quod sequitur, priorem sensum probare videtur: quia sequitur. Et Aharon erit Propheta tuus. Non enim dicebatur quis Propheta nisi veri, aut falsi Dei.

Ego indurabo cor Parhoh. Explicuimus superius, sensum horum verborum capite 4. i. facia quod non cognoscat signa esse mea, vt sciat me potentiorum se: vnde sequitur duritia cordis eius. Dupliciter enim Deus potest cor alicuius indurare. Vno modo ponendo ei aliquid in corde, quod sit causa duritie eius. Alio modo, occultando in se aliquid, quod est occasio, quod res non cedat tangenti, vt patet in illis qui ibant in castellum Emaus: de quibus dicit Lucas, quod oculi eorum tenebantur ne eum agnoscerent. Non quod Christus aliquid imponeret in oculis eorum, sed quia in se occultabat id, quo eum agnoscerent. Sic Deus non immittebat duritiam in cor Parhoh, sed occultabat signa, ne in eis agnosceret eum superiorem se, cum. s. videret magos suos familia facere. Et hic sensus infra probari videtur, vbi Dominus dicit.

Vice hac, ego mitto omnes plagas meas in cor tuum, & in seruos tuos, & in populum tuum, vt scias quod non sit similis mei in omni terra. Et sequitur. Propter hoc stare feci te. i. non statim occidi, & cetera. Aut ego fortificabo cor eius. i. dabo vires cordi eius, vt mihi resistere possit. Non enim posset, si ei vtcunque vires non administrarem ad hoc. Sic Pilato dicit Christus. Non haberes in me vim potestatem nisi datum tibi desuper esset. Ac si dicat. Mihi cederes, nisi tibi Dominus vires positiue administrasset. Neque hoc est cooperari ad peccatum alicuius, vt sic, sed ad id, quod positiuum est in eo, aut alia ratione qua non est peccatum, sed bonum. Nam damnatio Christi ad mortem, in quantum per eam voluit Pilatus populo satisfacere, flagitiosa erat, sed non vt Deus eam ordinabat ad nostram salutem, & vt sic, Deus volebat

eam, & voluit omnino fieri. Sic voluntas Parhoh, vt erat ad detinendum populum erat mala, vt vero ordinabatur ad hoc, quod Deus ostenderet in eo gloriam suam, quemadmodum textus dicit, bona, & vt sic, Deus eam roborare dicitur.

Dabo manum meam in Aegyptum, id est, punitionem meam. Sumitur enim sapius manus, pro punitione.

Fuit Moseh, 80. annorum. Constat ex hoc loco Aharon maiorem natu Moich, & excessisse tribus annis.

Date vobis portenta, i. ad probandam vestram missionem, & potestatem aliquod signum. Solet enim potestas in signis, & portentis designari. Nota tamen ex hoc loco haberi, mopher, non semper significare portentum quod futurum respicit, sed etiam presentis signum, sicut hic.

Erit in Draconem. Superius. 4. cum Moseh, eam proiceret, dicitur versa in serpentem: hic vero in draconem, quoniam voluit Dominus magis deterere Aegyptios, quam Moseh.

Sapientes & maleficos. Non sunt plene nota horum nominum significata, Chacham, videtur significare sapientem, quacunque sapientia, chassaph vero (vt Hebraei dicunt) significat eum qui aliquid naturale mutat ad aspectum oculi. Ex hoc capite videtur significare maleficum, aut prestigiatorum. Michax 5. habes. Excidam chassaphim. i. prestigia de manu tua. Chartumim, vero quod inferius ponitur, constat ex cap. 41. Gen. significare eum, qui coniectatur fomina: quoniam ad hoc vocantur capite citato a Pharaone, sed nomen communius esse videtur, quoniam hic ponitur pro malefico vel prestigiatore, & quos vocauit mechalephim, modo vocat chartumim.

Incantationibus suis. Dicitio hahat, inflammare significat. Vnde lahat. i. flamma, & videntur isti aciebus gladiatorum, aut ignis flamma vti, ad suas incantationes.

Non audisti adhuc hoc. s. quod mihi dicere tibi, seu non obtemperasti.

Fœtebit flumen. Verbum baas, significat fœtere, & beos fœtorē. Ex consequenti vero putrescere, quod fœtere soleant putrida, infra. 16. Et non hibis. i. putruit, aut fœtuit. Aqua enim in sanguinem versa putruit, & fœtuit.

Et laborauerunt Aegyptij. Incerta est significatio propria verbi laah, quod laborare vertimus, eam tamen acceptamus, quoniam communiore est. Tribuit autem ei Hebraei alteram, scilicet agrē ferre moleste accipere, vt patet Iob 4. vbi dicitur. Nonne si tentauerit quispiam loqui ad te, tileh. i. agrē ferres, aut moleste accipies? De significatione huius verbi, non nihil diximus Gen. 19. Ponitur etiam hic in passiva voce, vnde ad literam vertendum esset. Et labor fuit Aegyptiis bibere aquas fluminis, seu de flumine.

Super flumina eorum. Super riuos eorum, & super paludes eorum. Colligunt Hebraei ex hoc loco, naharot, significare flumina magna, Iehor, vero riuum, agmon autem stagnum, aut paludem, sed vt aliis diximus, inuenitur sapius Iehor significare flumen, & agmon, cum inueniatur Iob 41. significare rotundū, vbi dicitur. Num pones agmon. i. circulum in naso eius? crediderim potius significare puteos, & fontes muro circumdatos quam paludes, aut stagna: quia sequitur.

Et super omnem congregationem aquarum. Quia sententia comprehendere videtur stagna, lacus, paludes

paludes, & id genus alia. Sed tu aduerte Hebræos, ignorare propriam significationem verbi chauuah: à quo michueh quod cōgregationē vertimus. Et de significatione verbi affatim disputauimus Gen. 1. vbi diximus, verbum in niphali significare congregare, aut extendere. Sed quia chau. i. linea, est ex hac radice, videtur chau, significare cursum, exitum aquarum, seu decursum ad modum lineæ. Est enim aquæ ductus longus ad modum lineæ. Et inuenio, quod in multis locis chau, significat cursum, seu filium aquæ, aut alterius rei, vt Psalm. 19. In omnem terram exiuit chauam. i. linea, seu cursus eorum ad modum lineæ. Et verbum Iere. 3. Ve nichui. congregabuntur ad eam omnes gentes, verti possit. Et current lineatim ad eam omnes gentes. Et illud Gen. 1. Dixit Deus Iichauu. i. congregentur aquæ quæ sub cælo sunt, verti possit: current lineatim aquæ quæ sub cælo sunt: ad locum vnum. Et verè puto verbum chauuah, significare expectare, & lineatim currere. Rem tamen nodum diffinitio. Vnde posset hic verti. Et super omnem cursum aquarum eorum, aut super exitum aquarum eorum.

Et erunt, scilicet, omnes aquæ sanguis. Vocatur exitus aquarum linea, quod ad modum filii, aquæ nascantur, & egrediantur è fonte.

In lignis & lapidibus. Quidam hoc intelligunt, de vasis ligneis, & lapideis, in quibus, scilicet, erat aqua. Posset etiam verti. In canalibus ligneis, & lapideis. Aut interpretado literam, vt sonat. Sanguis erat, non solum in aquis, sed etiam in lignis, & lapidibus, quæ omnia tineta sanguine erant. Nam infra dicitur, fuisse sanguinem in tota terra Aegypti. Sed quærendum est, quas aquas malefici in sanguinem verterint, postquam iam omnes erant vertæ à Moseh. Et dicendum simul maleficos cum Moseh: vertisse aquas in sanguinem. Sunt tamen qui dicunt eos eas vertisse, quas Aegyptij ad bibendum foderat.

Non posuit cor suum etiam ad hoc. Hebraismus est, pro noluit aduerte ad hoc, sumitur enim in sacris literis, sapius cor pro intellectu, seu cogitatione, secundum illud Psalm. Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. i. intellectum, seu cogitationem.

Foderunt omnes Aegyptij per circuitum. Verbū chaphar, videtur proprie significare fodere, & ex consequenti erubescere, quod erubescens, ex verecundia velit se infodere, seu sub terra abscondere. Psalm. 17. Quia chaperu. i. erubuerunt quærentes animam meam, aut infodere voluerunt se sub terra.

CAPITIS VII. AD MORVM CORRECTIONEM

Ide, dedi te pro Deo, ipsi Parhoh. Expē de quælo, quanta sit dignitas sancti Moiseh: quæ Deus sic euexit, vt deū Parhoh cōstitueret. Et similiter quanta sit prudētia eius, & misericordia, vt non eum statim occiderit, sed patientia quasi Dei, tulerit, & admouerit. Quis enim hominum habens Dei potestatem in inimicum suum, tam seuum, ad momentum illum ferret? Sed Dominus simul cum potestate, dedit sancto viro longanimitatem: qua regem æquo animo ferret. Neque contentus, est, hanc potestatem hominibus communicare, sed ferē omnia peculiaria sua, tradidit dilectis suis. Duo enim Deus, quasi propria habet. s. condonare peccata, & miracula facere: quæ tam abunde Apostolis, & sanctis viris cōmunicare dignatus est, vbi etiam expendendum est verbum. Vide, vt cogno-

scamus quæ à Deo donata sunt vobis, vt non quasi cæci, dona Dei accipiamus.

Aharō frater tuus erit Propheta tuus. Nunquid, non est Deus sine Propheta? Non solet Dominus aliquem punire, nisi prius per Prophetam, punitionis admoneat, & deterreat. Sic Prælati neminem ferire debent, nisi prius per se, & prædicatores suos admouerint.

Ego indurabo cor Parhoh, id est, signa fieri permittam per maleficos suos, vnde ipse sumat occasionē indurandi cor suum. Vbi simul disce, quam sint opera Dei examinanda, vt ex eis cognoscas eum, neque indures te.

Scient Aegyptij, quod ego sum Dominus. Habes hic, ad quid nobis dantur à Domino flagella: nempe vt Deum cognoscamus iratum, quæ nolumus cognoscere propitium.

Moseh erat octogenarius. Ad quid nos Domine, eius ætatem scire vis? Vt nos doceas quales mittendi sint nuntij, ad ardua negotia, nempe senes, & qui multa experientia didicerint quæ agenda sunt.

Si locutus fuerit ad vos Parhoh, dando, date portentū. Non debent sancti Dei, temerè signa facere, etiam si possint, sed rogati, aut iuitati: neque debent velle se ostentare: considera Christū seruatorē nostrum: quem nunquam inuenies ex curiositate, sed semper necessitate compulsus fecisse, miracula.

Vertetur in draconem. Ad draconem incepit, vt regem deterret magis, & non esset opus alia signa adiungere.

Vocauit Parhoh sapientes, & maleficos, & fecerunt sic, & induratum est cor Parhoh. Nihil magis impios detinet in peccatis suis quam facere quædam opera similia sanctis. Nam si sancti ieiunant, idem hypocritæ faciunt. Idem de oratione, elemosyna, & aliis bonis operibus. Et quia talia faciunt, & iis peccata sua operiunt, à peccatis suis non retrahuntur. Hoc est etiam iniquorum munus, obscurare opera sanctorū. Nihilq; magis nocet sanctis operibus, quam opera hypocritarum. Multi enim iniqui strictius ieiunant quam sancti, & prolixius orant, & id genus multa faciunt, non vt faciant, sed vt obscurant sanctorum opera, sed finis quem in suis operibus, iniuri prætendunt, inter illos diuidit.

Sed deuorauit. Manent, & perseuerant opera sanctorum, hypocritarum vero veluti paleæ comburantur, vt dicit Paulus.

Vade ad Parhoh mane. Ecce egredietur ad aquas. Admonentur hic prædicatores, & viri spirituales, non semel admonere peccatorem obduratum, sed sapius. Vbi similiter discant reges, ad regni negotia mane surgere.

Vertentur in sanguinem. Solet Dominus impiorū compedes aggrauare. Prius enim leuiora proponit postmodum grauiora.

In oculis Parhoh. Mirum valde est, quod dedit Dominus impiis oculos, & in oculis eorum signa faciat, neque tamen sinat eos videre, vnde à malo retrahuntur.

Non posuit cor suū, etiā ad hoc. Licet monita multiplices impiis, non curant, neque considerant. Dedit enim magnum munus est, cognoscere flagella eius. Hoc interest inter pios, & impios, quod pij mala, etiam quæ natura proueniunt, flagella Dei esse credunt: impij vero, flagella a pertissima Dei, mala à natura venientia arbitrantur.

Fecerunt magi Aegyptij sic, incantationibus suis. Posunt mali iuuare mala sua, neque tamen auferre, aut illis mederi.

Foderūt Aegyptij per circuitum fluminis, aquas.] Duo hic aduerte. Alterum Dei clementiam, qua peccatores castigando, non exterminat, sed viam relinquit, qua sibi mederi possint. Alterum, quantum valeat humana industria, quæ sibi inopinata remedia quaerit, contra flagella Dei, & quod est diuinæ misericordiae, tribuit industriae suæ. Aduerte etiam quomodo per ea quæ quis peccat, torquetur. Peccauerant Aegyptij, aquis fluminis suffocando, & submergendo filios piorum, & ideò voluit Dominus, quòd ab aquis punirentur, bibendo sanguinem pro aqua. Et similiter inde. Ex aquis, ranæ egresæ sunt, quibus percussi sunt. Quia enim aquis, piis nocere voluerint, ab eis maxima nocumenta passi sunt.

CAPITIS VIII. AD LITERAM annotationes.

Mnem terminum tuum ranis. i. omnem terram, quæ sub terminis tuis concluditur.

Erumpere faciet in multitudine fluuius ranas.] Non est certa, (vt cap. I. huius libri diximus, & Gen. I. (propria significatio verbi faras, Rabbi David dicit, significare producere in multitudine. Sed de significato abunde dictum est, locis citatis.

In cubiculo lecti tui, aut in cubiculo accubitus tui. In reliquis tuis.] Per reliquias, intelligo reliquias ciborum. Aliqui per reliquias, seu residua, fermētum intelligunt, quod ex massa relinquitur. Neque explodo, quoniam solet asseruari, & vult litera dicere, quod quantumcunque asseruatum sit huiusmodi residuum, tamen ad ipsum ingredientur ranæ. Alij verò conspersiones. Nonnulli panaria. Mihi prima expositio magis probatur: quoniam Deut. 28. habetur. Benedictum canistrum tuum, vniuersa techa. i. & residuum tuum: quoniam solent reliquias panis, canistro asseruari.

Et super paludes aut super puteos.] Quoniam (vt alijs dixi) agmon, à rotunditate dicitur, ideò puteum significare videtur hac ratione.

Fecerunt sic magi susurrationibus suis.] Quidam hic vertunt, incantationibus suis, sed quia, laa, significat tegere, & operire, arbitror melius vertere susurrationibus suis, seu occultis sermonibus suis.

Orate Dominum, vt auferat ranas à me.] Dissertimus multa de significatione verbi atar, Genes. 25. quod potius significet multiplicare, quam orare, nisi multiplicando preces. Vnde atar, nomen, est densitas, vel multiplicatio. Ezech. 8. Vaatar. i. & densitas nubis suffimenti, ascēdebat Quare posset verti. Multiplicate ad Deum. f. preces.

Gloriare super me, quando multiplicatio tibi, & seruis tuis.] Non vsquequaque cōtat, quid propriè significet verbum, paar. Visis tamen locis, in quibus ponitur, videtur significare, decorare, siue quis decoretur corona, auro, vestibus, aut ramis, & etiam de decorare, vt exempla monstrabunt. Isaiæ enim 60. habes. Gloria Lebanon ad te veniet, abies, & buxus, & pinus, simul Lepaher. i. ad glorificandū locū sanctuarij mei. Vbi melius veritas. Ad decorandū. Nam lignis huiusmodi pretiosis, decoratur locus: licet non omnino respuam, si veritas ad glorificandū. Vnde peer, id est, thiata sic dicta, quòd ornet, & decoret eum, qui eā gestat. Ezech. 24. & Isai. 51. significat decorem. Vt darem eis, peer. i. decorem pro cinere, aut coronam, vt Hieronymus vertit:

Quòd verò etiam dedecorare significet, videtur haberi ex eo, quod Deut. 24. habetur, vbi dicitur. Cum excusseris oliuam tuam. Non te paer. i. non dedecorabis post te, aut non deramificabis post te. Solēt enim bacca decorare arborem, quemadmodum fructus. Sed nondum animus meus in hac significatione quiescit. Locus ergo præfens sic potest explicari. Gloriaberis super me, arbitrando te superiorem me, cum videris me totiens multiplicare preces, seu orare pro te, & pro seruis tuis, & pro populo tuo. Alio modo sic. Gloriare super me, & dic, quādo deprecet pro te, & pro seruis tuis, & pro populo tuo. Sed fateor nondum mentem meam, in aliqua istarum expositionū quiescere, propter ignorantiam propriæ significationis verbi paar: secūsus tamen sensus videtur simplicior, quē responsio Parhoh probare videtur.

Super causam ranarū.] Hebraice est. Super verbo ranarum. Sed verbum pro re, & causa, ab Hebræis accipitur frequenter.

De domibus, ex atrijs, & ex agris.] Aliqui pro atrijs villas intelligunt, & interpretantur, in villis. Sed dictio chafes, videtur significare atrium, aut introitum, siue domus, siue ciuitatis, siue villæ: & est terra inculta, quæ in editu ciuitatis, relinquitur, ad alenda iumenta, quod nostri vocant resso. Differt autem ab agro, quoniam ager est cultus, & non est exitus ciuitatis propriè, & cōmuniter habet herbam. Vnde chafir, quod est ab eadem radice, significat viride, seu herbam viridem. Primo Reg. 18. Si fortè inueniantur chafir. i. herba, aut viride. Et Isaiæ 15. Aruit chafir. i. herba. Est ergo sensus, quòd mortuæ sunt ranæ, de domibus, & de atrijs, aut domorum, aut vrbium, & oppidorum, & villarum, & de agris, scilicet cultis.

Congregauerūt eos acervos.] Acervos, id est in multos acervos. Solet enim Hebraismus, germinatione eiusdem nobis, multitudinē significare: vt in Hebraïsmis admonuimus, Posset etiam verti.

Mensuras, mensuras: quoniam dictio chomer, certum mensuræ genus. f. chomer significat: quod continet 30. sata, vel modios. Chabachu, tamen 3. sceruum significare videtur: vbi dicitur: Chomer. i. in acervos, vel cumulo aquarum multarum.

Quod esset respiratio, scilicet à malo ranarum. *Est in periculos.*] Alicui ciniphes vertunt, Sed ex materia de qua facti sunt. f. de puluere terræ, quæ est eiusdem coloris cum pediculis, videtur melius pediculos vertere, & dictio chinim. i. pediculi, non inuenitur singulare in scripturis, sed bene apud Hebræos doctores, inuenitur, chinah.

Digitus Dei iste, id est, potestas, quæ impedit ne pediculos possimus facere, aut manifesta est hic potentia Dei: Nam quæ digito solent ostendi, manifestissima sunt Luc. 11. dicit Christus. Si in digito Dei. i. manifesta Dei potentia, eiicio dæmonia aut potestate. Nam licet dæmon, ex naturali sua virtute hoc possit, fuit tamen à Domino impeditus: vt Parhoh cognosceret Dei potentiam, & sentiret plagam.

Induratum est cor Parhoh.] Forsitan arbitrabatur paruam plagam, cui possent sui occurrere.

Mixtionem.] Verbum Hebraicū arab, licet uò sit plenè notum Hebræis, & nostris, & varia illi significata tribuant, ex locis tamen quibus ponitur, videtur significare miscere, aut coniungere, seu ligare, obligare: de cuius significatione dissertuimus. Gen. 44. vbi videre licebit. Vnde arab, hic significat multitudinem, seu coniunctionē diuersarū bestiarum, aut

aut certam speciem commixtam ex diuersis coloribus. Nam Psal. 78. habes. Exaltate equitantem baarabor. i. mixtos, vbi videntur esse animalia, aut aues in quæ quis equitare potest. Inde oreb. i. coruus, sic dictus, & quod ex nigredine, & fuscitudine videatur mixtus in colore. Sed iam admonui, Hebræos, non cognoscere significata nominum, significantium certum genus animalium.

Et separabo in die illa.] Id est, separatum faciā, aut rem insolitam, quam nullus, nisi ego, facere potest. Verbum enim pala, separare, & mirificare significat Prouerb. 30. Tria sunt quæ niphcu. i. separata sunt à me, aut mirabilia mihi.

Quoniam ego sum Deus in medio terræ, id est, totius terræ. Nam sicut Rex regni vnius, dicitur in medio regni sui esse, ita Deus Rex totius terræ, in medio est totius terræ.

Ponam redemptionem, id est, redimam populum meum ab hac plaga: quod non faciam Aegyptiis.

Corrupta est terra, à facie mixtionis.] Non est certū, an ideò fuerit corrupta, quia mortua est huiusmodi mixtio, an quia corrupta ipsa terram comedendo omnia, & deaustando, prius videtur verius.

Sacrificate Domino Deo vestro, in terra subaudi, hac.

Non est rectum facere sic.] Posset etiam verti. Non est securum sic facere, quoniam poneremus nos in vitæ discrimine immolādo Domino, ea quæ Aegyptij abominantur: Nam quemadmodum abominabantur ouium pastores (vt dictum est Gen. 46.) ita & oues ipsas ad esum. Vel dicuntur abominatio, non quòd eas abominarentur, sed quia abominabantur earum occisionem, etiam ad sacrificium. Aliqui ex Hebræis dicunt Moseh, vocare hic pecudes, quas Aegyptij colebant abominationem: quia erant dij eorum, & Deus idola vocat abominationem. Neque displicet sensus. Est & 4. f. quoniam abominatio est Aegyptiis sacrificium domini Dei nostri, ac si dicat. Non æquo animo ferent Aegyptij, nos alteri Deo sacrificare in terra eorum, maxime in oculis ipsorum.

Et sacrificabimus abominationem Aegyptiorū in oculis eorum. Et non lapidabunt nos.] Quasi dicat: sic. *Orate pro me,* Aut multiplicare. f. preces, vsque ad me: ac si dicat. Extendite preces vestras, vsque ad me, neque solum oretis pro vobis, & vestris.

CAPITIS VIII. AD MORVM informationem.

Ingrede ad Parhoh.] Mirabilis valde est, Domine, patientia tua. Quis enim, ex potentatibus huius seculi, tanta toleraret regulo, quem flatu debellare posset, totiesque admone ret, & rogaret, neque iam læuiret? Arguit patientia Dei, impatientiam nostram.

Percutio omnem terminum tuum ranis.] Capite superiori admonui, Aegyptios plagis ex aquis prodeuntibus afflictos, quoniam aquis affligerunt populum Dei.

Orate ad Dominum.] Præ se fert Parhoh iste, omne peccatorum genus, qui cum puniuntur, emendationem promittunt: ablata verò punitione, omnia quæ polliciti sunt, Deo mentiuntur.

Gloriare super me.] Debemus gloriari super iustos, & sanctos, in quorū manu situm est, auferre à nobis mala, quæ infestant nos. Quod contra Lutheranos, attende, dicentes, sanctos non orare pro nobis.

Clamauit Moseh, ad Dominū.] Docemur quam fer-

uida debeat esse oratio nostra, etiam pro inimicis.

Vidit quòd esset, respiratio, & aggrauauit cor suum.] Cum enim mali timore, & plagis, potius quā amore conuertantur, cum primum mala cessauerint, ad mala sua redeunt.

Percute puluerem terræ.] Prebebant Aegyptij Iudæos, in operibus luti, & lateris: & ideò puluere in pediculos verso puniti sunt, vt his quibus torquebant alios, torquerentur. Sunt autem puniti, paruis bestiolis, quæ tamen infensissimæ, & molestissimæ sunt.

Fecerunt magi, vt educerent.] Admonui præcedēti capite, malos aggrauare posse mala sua, sed non auferre.

Mitto in te, & seruos tuos mixtionem.] Quemadmodum rebelliones impiorum crescunt contra Deum: ita crescere solent cruciatus Dei.

Separabo illa die terram Gossim.] Licet enim boni, sæpius cum malis flagellentur, nouit tamen Dominus, suos à malis impiorum eripere. Quia non relinquet Dominus virgam peccatorum, super sortem iustorum: vt non extēdant iusti ad iniquitatem manus suas. Psal. 124.

Vt scias, quòd ego sum Dominus, in medio terræ.] Metaphora sumpta est à Regibus, & Principibus, qui sedes suas ferè habent, in medijs prouincijs, vt melius, & facilius illis prospicere, easque regere, gubernare, tueri, & defendere, cum opus fuerit, possint, ad similitudinem humani cordis: quod in medio corporis humani constitutum esse videtur: vt ex eo, veluti ex fronte, spiritus vitalis, quo totum viuificatur corpus commodius, in omnia membra, diffundi possit. Hac de causa (inquiunt Hebræi) Deum, sedem suam habere Hierosolymis, voluisse quæ in meditullio terræ Iudææ sita est: vt equè, omnibus ad istum locum, vbi cultus Dei erat, & vbi Dominus illis propitijs, precēsque eorum exaudire decreuerat, aditus pateret. Qua locutione, etiam Christus in Euangelio vsus est, dicens: Vbi fuerint duo, aut tres congregati in nomine meo, in medio illorum sum: tanquam, scilicet Dominus, magister, & princeps, vt adsum eis, iuuemq; eos, & defendam. Ex quibus reges, & principes dicant, quid piculi sit, ad angulos regni, pro sua propria commoditate confugere: relinquentes loca, vbi commodius suis prospicere possent.

Veni omne ferarum genus, seu omnis mixtio, in domum Parhoh, Quemadmodum Parhoh fuit primus in culpa aduertus filios Israel, ita erat prior in pœna, vt domus eius, prius impleteret insectis.

Sacrificate Deo vestro, in terra hac. Non est rectum facere sic. Non sunt audienda malorum consilia, etiam si prima fronte, bona esse videantur. Omnia etiam quæ in Domini sacrificio concurrunt, munda esse debent, & terra, & pecus, offerens, & sacerdos, & omnia alia.

Ite sacrificate Domino, in terra hac. Sinit Diabolus homines facere bona opera, imò ad ea instigat, sed cum aliqua conditione, quæ bonum opus, malum faciat. Sinebat Parhoh Iudæos colere Deum suum, sed in terra Aegypti, quæ ob cultum idolorum, ei abominabilis erat. Volunt etiam impij pios docere benè operari, qui melius se sinerent à pijs doceri, Sed iusti non norunt sic Deum colere, neque facere bona opera, quæ docent impij.

Num abominationem Aegypti, sacrificabimus? Quæ mundus abominatur, eligit Deus ad sacrificium suum, quæ verò diligit, abominatur ipse, vt sciamus, quàm verè Paulus dixerit. Quæ stulta sunt mundi,

mundi eligit Deus.

Nonne lapidabunt nos?] Prudentiam docet locus iste, etiam in cultu Dei, ut discas, non sacrificare, tum fratris scandalo.

Non elongando elongabitur nos. Et si aliquando inimicus, sinat hominem peccatorem à se utcumque discedere: non tamen elongari.

Ego egredior à populo tuo, & orabo pro te.] Facillimè placatur iusti, cum primum Parhoh rogauit Mo-
se, statim acquieuit, & pro eo orauit. Vbi tu con-
sidera orationis iustorum vim, quæ tam facillè iram
Dei, in mansuetudinem vertit.

Cras. Nouerat vir Dei impios, opera Domini, beneficio dare naturæ, idè tempus constituit, ut scirentur, quæ promiserat esse opera Dei.

Ne addat Parhoh, ut mentiatur.] Audiant hoc pec-
catores, qui quotidie suam cõuersionem mentiuntur, quantum hoc Deo displiceat.

Aggrauauit cor vice hac.] Fiunt communiter homi-
nes, Dei patientia deteriores, & idè ab eo du-
rius puniuntur, quòd, scilicet abutantur paciẽtia eius.

CAP. IX. AD LITERAM

ANNOTATA.

Dhuc tu retines eos? Magis prop-
riè veritas, adhuc roboras te in
eos, aut cū eis, vt. s. nō dimittas eos,
quoniam verbū hazach, roborare,
& fortificare, propriè significat.

In pecudibus tuis. Duo sunt hic dubia, Alterum,
ad quid Aegyptij pecudes habebant, si non sinebāt
eas mactare, aut sacrificare. Ad quod Hebræi di-
cunt, quòd ad lac & lanam, & ministeria alia. Se-
cundum, qualiter habebant oues & pecudes, si pa-
stores earū abominabātur, (vt dictū est Gene. 46.)
non enim poterant oues habere, sine pastoribus.
Et dicendum, quòd non ita abominabantur, vt nul-
lo modo habere vellent: sed vt non penes se, aut
(quod verius credo) Aulici, & ciues, abominaban-
tur pastores, non vt nollent habere, sed quia non
apud se habere volebant, quemadmodum & nostri
etiam hodie, non libenter pastores vident, aut mi-
scantur huic hominum generi.

Pestis grauis valde.] Admonui sapius, ignotam ef-
se propriam significationem nominis, debet, quod
nostri pestem interpretantur: radix eius dabar sig-
nificat loqui.

Et separabit Dominus, id est, separatam, & mirabi-
lem rem facit.

Posuit Dominus tempus Moed.] Non quodcumque
tempus significat, sed certum, & constitutum. Vnde
potius constitutum, & certū significat, quàm tem-
pus: vt constat. 2. Samuel. 24. vbi dicitur. Et dedit
Dominus pestem in Israel, à mane, vsque ad. Et,
moed. i. ad tempus constitutum, vbi si per moed,
etiam tempus veritas, inutilem repetitionem facies.

Cras faciet Dominus verbum hoc, aut rem hanc.] Hoc
idè dicit, ne putarēt Aegyptij pestē calu euenisse.

Et mortuum est omne pecus Aegyptiorum.] Id est, pro
maiori parte mortua sunt. Sed quòd non omnia
simpliciter, ex dicendis constat. Nam infra præci-
pit Dominus Parhoh, vt congreget omne pecus
suum, propter grandinem. Similiter primogenita,
vltimò mortua iuat. Solemus enim dicere, cum
maior pars hominum vnus vrbis occiditur, omnes
esse occisos, aut omnes segetes vastatas, si maior
pars earum perierit.

Tollite vobis plenitudinem volarum vestrarum fauilla

formacis.] Quemadmodum significatio verbi, puah,
propria ignota est: ita & nominis piah, quod fauil-
lam vertimus. Hebræi dicunt, significare. flare, spi-
rare, & illaqueare, ad quod probandum, citant illud
Cantic. 2. donec seiaphuah. i. aspiet dies. Et Isa. 42.
Hapeah. i. illaqueare, in foraminibus. Videtur ta-
men magis propriè significare, flare, flatu pellere,
quàm illaqueare. Vnde piah, id est, fauilla, quod
flatu seu vento pellatur, è fornace, aut quod flatu
eleuetur.

Erit in nebulam super omnem terram Aegypti.] No-
stri hīc omnes, puluerem vertunt. Sed mirum est,
valde, quod cinis, cum sit puluis, in puluerem ver-
tatur. Putarunt nostri, dictionem, abach, puluerem
significare: propter id quod dicitur Cant. 3. Præ
omni abach. i. puluere vnguentarij, vbi non pul-
uerem, sed fumum, aut exhalationem significat.
Quod autem abach, significet potius nebulam, aut
fumum, quàm puluerem: ex multis Scripturæ locis
probat. 1. Deut. 28. vbi dicitur. Dabit Dominus
pluuiam terræ tuæ. Abach. i. nebulam, quam nostri
mangram vocant, quæ segetes vrere solet, & pul-
uerem. Vbi si abach, significet puluerem (vt isti di-
cunt) inutilis fiet eiusdem repetitio. Nam ibi habe-
tur. Dabit Dominus pluuiā terræ tuæ abach ve a-
phar, vbi aphar puluerem significat, sicut vbique.
Vnde ibi quidam arenam, & puluerem vertunt, ad
vitandum inutilem eiusdem significationis repeti-
tionem. Alij verò puluerem & terram. Diximus sa-
tis, de significatione huius nominis, Gene. 32. vbi
radix ponitur. Et quod nostri Isa. 5. vertunt. Et ger-
men eorum, sicut puluis ascendet, tu melius ver-
te: sicut nebula, aut nubes ascendet, seu vt fumus.
Sic 29. Et erit sicut nubes tenuis, aut vt nebula te-
nuis, potius quàm vt puluis tenuis. Verte ergo hic.
Et erit, vt nebula tenuis, seu vt fumus, in omni terra
Aegyptiorum.

Erit in vlcus, germinans inflationes.] Ponuntur hic
in Hebræo 3. nomina, scilicet, sechin, id est, vlcus,
Poreach. i. germinans, & Parach. i. inflatio, obscuræ
significationis, & prius, scilicet, sechin, apud He-
bræos, significat vlcus, ex caliditate proueniens.
Poreach, verò significat pullulans, germinans. Nos
vocamus *brotar*, gemmas producere, seu tumens.
Vnde ephreach. i. pullus, sic dictus, quod pullulet,
& crescat. 3. verò, scilicet aba abou, significat bul-
las, seu ampullas, quas aqua ebulliens eleuare solet.
Radix nominis (si tamen ea est,) scilicet baah, duo
Hebræis significat, scilicet, inquirere, & bullire. seu
feruere. Et ad priorem significationem probandam
citant illud Isaia 21. Si tibi au, id est, queretis, que-
rite. Ad secundam verò, aliud Isaia 64. Aquas ti-
beh, id est, ebullire faciet ignis: sed vt dixi, signi-
ficatio ignota est. In hoc morbo, seu plaga erat vl-
cus, ex calore procedens, ab illa nebula eleuata pro-
ductum, quod statim germinabat, & pullulabat in
bullas, seu ampullas, quales aqua bulliens, emitte-
re solet. Fuerunt enim vesicæ magnæ, tam in homi-
nibus, quàm in iumentis.

Vice hac, ego mitto omnes plagas meas ad cor tuum, & in seruos tuos, & in populum tuum.] Sensus est. Hucus-
que, occidi plagis meis pecudes, & iumenta tua, sed
iam, nūc dirigam plagas meas futuras. ad cor tuum,
id est, tractabo de perdendo te, plagis meis, & ser-
uos tuos, & populum tuum.

Vt cognoscias, quòd non est sicut ego, in omni terra.]
Quia nemo te poterit liberare, à plagis meis, aut si-
miles mittere.

Quoniam nunc, misi manum meam, & percussi te, & populum

populum tuum cum peste, & succisus es de terra.

Est quidam Germanus, qui omnes interpretes,
putat, hoc loco hallucinatos: quòd verba hæc, per
futurum, hoc sensu reddunt, quasi Deus nouam
plagam, sit immisurus, qua & Regem, & populum
esset deleturus. Ita enim transtulit vulgatus inter-
pres, quem ferè omnes commentatores sequun-
tur. Nunc enim extendens manum, percutiam te
& populum tuum peste: peribitisque de terra, &
cetera. Sed vbi quæso, inquit, Rex Parhoh, & popu-
lus eius, peste deletus est, cum omnes in mari fue-
rint suffocati? Satis audacter ergo vir ille, ex recen-
tioribus Scriptoribus gloriatur, se diligentissimè
hoc caput, in veteri translatione, ad veritatem He-
braicam examinasse, & nihil emendatione dignum
repperisse: cum certè iste locus, ex veritate He-
braica, ita debeat intelligi, Non quòd Deus hic
comminetur pestem, qua Parhoh, & populum eius
perdere, ac de terra delere velit, sicut nostri inter-
pres intellexerunt: sed indicat non sibi defuisse
potentiam delendi ipsum, cum vniuerso populo
suo, si voluisset, peste videlicet illa, qua illorum
pecora peremerat: sed eum referuasse, maioribus
rebus, vnde futurum sit, vt magis vniuerso orbi,
potentia, ac virtus sua innotescat: quod factum est,
quando cum omni exercitu suo, in mari suffocatus
est, quare textum hunc, iuxta Hebraicam veritatem
sic legendum putat.

Quoniam nunc extenderam manum meam, vt percuterem te. Aut si nunc extendissem manum meam, & percussissem te, & populum tuum peste illa, deletus esses de terra.] Quasi dicat, facillimè potuissem, te peste il-
la perdere, qua perdidisti animantia: & iam actum
esset de te, & de populo tuo, sed reseruauit te, &
cetera. Hæc ille cuiusmodi expositionem, apud
Rabbi Salomonem, paucioribus verbis inuenies:
qui sic habet. Quoniam si voluisset, quando erat
manus mea in pecore tuo, percutiendo ea cum pe-
ste, misissem quoque eam, & percussissem te, & po-
pulum tuum, vnà cum iumentis: & iam deletus
esses. Neque displicet expositio. Alij hunc sentium
subesse credunt. Quia nunc, misi manum meam, id
est, possem quidem, hoc ipso momento, extende-
re manum meam, & læuam pestem, in te, & tuos
mittere, vt statim omnes, de terra periretis: sed
idè seruauit te hucusque incolumem, vt ostendam
in te fortitudinem meam, vt signa multiplicem,
per quæ nomen meum, in terra celebre fiat. Ter-
tio, sensus est: Hucusque castigauit te, in pecori-
bus, peste, & aliis plagis, sine occisione tua, & tuo-
rum: sed vice hac, id est, de cetero mitto, pro mit-
tam, omnes plagas meas, id est, à me decretas: in
cor tuum, id est, ad perdendum te: & loquitur mo-
re sagittarij, qui sagittas ad cor mittit, cum homi-
nem occidere intendit, seu in medio tui & in ser-
uos tuos & in populum tuum: vt scias, quòd non
sit sicut ego, in omni terra. Quia nunc misi manum
meam. i. mittere decreueram, aut mittere cœpi, &
percussi te. i. percutere decreueram te, & populum
tuum peste, aut mortalitate: & succisus es. i. esses è
terra: sed nolui, & profectò.

*Propter hoc stare feci te, id est, nō deleui, vt videre faci-
ciam te potentiam meam: & enarrare faciā nomen meum
in vniuersa terra.*] Similem loquendi modum habes
Gen. 20. vbi Dominus dicit ad regem Abimelech.
Ecce tu mortuus. i. statim, aut iam iam moriturus
seu mortuum te reputa, propter mulierem, quam
acceperisti. Nondum erat mortuus, sed dignus mor-
te. Sic nunc ad Parhoh dicitur. Et succisus es de

terra. i. decretus succidi. Aduerte tamen, quòd si-
gnificatio verbi, chachad, quod Sanctes succidere
vertit, non est plenè nota Hebræis, qui dicunt si-
gnificare, occultare, succidere, & remouere. Ex-
pensis tamen locis, quibus verbum ponitur: viden-
tur significare propriè occultare, & ex coniequenti
submergi, aut curuari, quod abscondentes se, so-
leat se curuare, & de priori significatione, sunt mul-
ta exempla. f. Hoseh 5. vbi dicitur. Et Israel, non
nichehad. i. absconditus est à me. De 2. verò Job 22.
An non nichehad. i. curuata est, erectio nostra, aut
abscondita, vt. s. nemo eam cernat? Vbi nostri ver-
tuat, succisa est. Et capit. 4. eiusdem. Et vbi recti
nichehadu. i. curuati sunt, aut succisi. Posset etiam
verti submergi, quòd submersus occultetur, & huic
loco, magis quadrare videtur. Aut, & occultatus
es de terra, seu absconditus. i. amplius non esses in
terra visus.

*Verè propter hoc stare feci te, id est, non succidi, aut de-
leui, per mortem: vt ostenderem tibi, aut in te, fortitudinē,
& vt narrare faciā nomen meum, in vniuersa terra.*]
Sensus est. Iam pridem te occidisset, cum primum
exercui manum meam contra te, sed nolui: & stare
fecite, vt ostenderem tibi, fortitudinem meam in
plagis, quas à te nemo auferre poterit, aut te ab eis
liberare, & vt notum facerem nomen meum, in
omni terra. Nam apud omnes, manifestum est, me
te plagis magnis affecisse.

Adhuc tu eleuas te, in populū meū, vt nō dimittas eos?]
Dicunt tam nostri, quàm Hebræi, verbum, salal, si-
gnificare leuare, exaltare, quibus nullo pacto sub-
scribam, quia video verbum, significare conculca-
re, conterere, affluere, in via maximè, vt exem-
plis, ad oculum monstrabo. Nam Ierem. 50. ha-
betur Sallahuah chemo aremim. i. Calcate eam, si-
cut acervos manipulorum. Sic Prouerb. 15. Semita
rectorum. selulah. i. trita, affueta, vt scilicet, nullus
in ea possit errare, vbi ipsi vertunt, eleuata. Idem
Iere. 18. Et Isaia 18. Via non selulah. i. trita, vt Hie-
ronymus etiam vertit. Alij eleuata. Et Isa. 57. Et di-
ceat. i. pre. o. solu. i. terite, terite. f. viam. Alij ele-
uate, eleuate. Et Prou. 4. Salteah. i. affuece ei, &
exaltabit te. Idem in aliis multis locis. Vnde hic ver-
tendu puto. Adhuc tu teris, seu conteris populum
meum: aut cõculcare facis populum meum? Et so-
lelah, non balittam, sed vallum, aut aggerem signi-
ficat, quod sit terra pedibus conculcata: cui signi-
ficationi Thargum, altipulatur. Vnde illud Iere. 6.
quod nostri vertunt. Succidite lignum, & effundite
contra Ierusalem aggerem. Solent enim pugnatō-
res, cum vrbem expugnare volunt, asferre ligna, &
in fossam, quæ in cœnia cingit, mittere, & super illa
ligna terram, vt obstruant fossam, ne eis impedi-
mento sit ad capiendam vrbem, & aggeres terræ
ducere ante se, ad excipiendos globos, quos aduer-
sarij ex cœniis mittere solent.

A die qua fundata est, aut firmata.] Psal. 2. Et prin-
cipes, nosedu. i. firmati sunt pariter, scilicet in con-
siliis suis aduersus Dominum.

Dominus dedit voces.] Vocat Hebraismus toni-
trua voces Domini, iuxta illud Psal. Intonuit de ce-
lo Dominus, & altissimus dedit vocem suam, gran-
dinem, & carbones ignis. i. tonitrua, grandinem, &
fulgura. Et quod dicitur.

*Et ambulauit ignis, per ignem discurrentem intel-
ligit fulgura.*

*Fuit grando, & ignis receptus in medio grandinis,
id est, fuerunt fulgura inter grandinem, vt so-
let fieri.*

Multum fuerunt, tonitrua Domini, & grando, id est, diu durarunt, aut multa fuerunt tonitrua, & grando. Non addetis ut steteris, id est, non amplius manebitis.

Vt cognoscas, quoniam Domini est terra, ut scilicet, faciat in ea, quod voluerit.

Quoniam nondum timeatis, à facie Domini Dei, Hebraicè habetur. Quoniam antequam timeatis à facie domini Dei, scilicet, sient multa signa, & est cõcisa locutio: ad quam addendum est.

Peribitis.] Ac si dicat. Ego noui te, & populum tuum, quod antequam timeatis Dominum, peribitis.

Linum & hordeum.] Vocatur hordeum Hebraicè scheorah, à scaar, quod est horripilare, quod hordeum habeat quasi pilum, in fine seu extremitate grani.

Quia hordeum spica erat.] Aliqui vertunt. Viride erat. Sed abib, potius spicam, quàm viriditatem significat: ut patet Leuit. 2. vbi dicitur. Abib chalui, id est, spicam tostam. Sic Exodi 13. In mense abib, id est, spicæ. Quæ Sanctes malè Iulium vertit, quem potius Martium, aut Aprilem puto.

Et linum calamus, id est, in calamo, seu culmo. Dictionis tamen gibol, non est plenè nota.

Triticum, & zea non sunt percussa.] Dictionis chesmet significatio, non est bene nota Hebræis. Aliqui zeam vertunt, Alij speltam, frumenti genus. Radix significat tondere. Vnde videtur significare genus frumenti, quod est quasi attonsum, fortè quod nostri vocant, trigo mocho.

Quia serotina erant. Agrè ferò interpretes, mutare sine necessitate vocabulorū significationes. Nā dicitio aphel, nullo pacto significat serotinum, sed caliginosum, obscurum: idèò vertendum est, quia obscura aut caliginosa ipsa, id est, quia adhuc delitescabant, seu nondum prodixerant spicam, aut sub terra adhuc grana occultabantur.

CAP. IX. AD MORVM COMPOSITIONEM.

Ecce manus Domini est, in pecudib' eius. Procedit Dominus in flagellis à mitioribus, quoniam non libenter graua infligit: & prius pecudes quàm homines tetigit: ut videat si velit homo attendere, & disciplinam accipiat, in capite alieno. Multa huius capituli sunt superiori capite annotata.

De pecoribus filiorum Israel, non est mortuum, neque vnum.] Non solum curat Deus ipsos, sed & eorū pecora, & res alias. Custodit Dominus omnia ossa eorum: vnum ex eis non conteretur.

Misit Parhob & ecce non erat mortuum.] Vult Dominus impios cognoscere bona piorum, ut inde magis inuidia torqueantur, & contabescant, & ut dupliciter gaudeant pij, semel de beneficiis collatis, & iterum de admiratione & inuidia impiorum.

Aggrauauit se cor Parhob.] Non solum malis fiunt impij deteriores, sed bonis piorum, quibus inuident.

Tollite plenas volas, ex fauilla fornacis.] Laborare fecerunt Aegyptij filios Israel, in decoquendis lateribus, in fornace: Nunc verò fauilla fornacis discruciantur.

Non potuerunt magis stare coram Moseh.] Solet Deus eos maximè punire, qui causa sunt, quod alij in peccatis permaneant.

Vice hac, ego mitto omnes plagas meas, in cor tuum.] Solet Dominus manum suam aggrauare, & multiplicare punitiones his qui sãpius flagellati, non respiscunt, & qui prius prætendebat corrigere, iam nunc plagas suas ad cor dirigit ut perdat.

Vt scias, quod non est sicut ego.] Ostendit Dominus potentiam suam bonis, conferendo illis beneficia magna, malis verò, magnis punitionibus.

Propter hoc stare, feci te.] Omnia bona quæ Deus malis confert, ut plurimum sunt ad maius malum eorum. Neque flagellat à principio grauibus, ut seruet eos ad grauiora.

Et narrare faciam nomen meum.] Ecce ad quid mali in mundo, ut. s. in eorum flagellis nomen Dei innotescat. Volens enim Deus ostendere iram, & notam facere potentiam suam: sustinuit in multa patientia vasa iræ, ut Paulus dicit, ad Rom. 9.

Nunc mitte, congrega pecus tuum.] O admiranda Dei pietas, antequam sciat, monet inimicos flagella sua vitare, & in media ira, misericordiam memor est.

Qui timuit verbum Domini.] Admonet locus iste non cõtemnere domini comminationes, quoniam verissimæ sunt. Neque tota die arabit arans, sed etiam seminabit. Neque semper minabitur Deus, sed sequetur pœna comminationes eius.

Extende manum tuam ad caelum.] Voluit Dominus hoc indicare, quid valeat eleuatio manus ad caelum in oratione, quæ tam facile flagella impetrat, & reuocat. Vbi etiam cõsidera, quàm antiqua sit consuetudo orandi, manibus leuatis ad caelum. Psalm. In nomine tuo leuabo manus meas. Etiam solebant quondam vtrunque genu orando flectere quemadmodum de Salomone cõstat. 3. Regum 8. Voluit etiam dominus Moseh in huiusmodi mirabilibus virgã in manu habere Dei, quoniam iudicia eius in Aegyptios exercebat, vnde virga Dei vocata est.

Dominus dedit voces.] Admonemur hinc, ut cum tonitrua audierimus, sciamus Deum nos voce sua terribili velle admonere, & loqui ut à malo recedamus.

Dominus iustus est, ego & populus meus impij.] Hæc est peccatorum pœnitentia, ut ore se peccatores fateantur, corde verò nunquam à peccatis recedant, neque eos pœniteat vitæ malè actæ, nisi cum flagella imminet, sed in hoc maximè flagellantur, ut cognoscant Deum iustum, & se impios, neque tamen impietatem deserant.

Orate Dominum, ut non sint tonitrua, & dimittã vos.] Fingunt impij se idèò velle à malis liberari, ut benè agant, & cum fuerint liberati, in suis impietatibus manent. Multa etiam pollicentur mali, dum flagellantur, sed si flagellum auferas, omnia mentiantur.

Cum egressus fuero ex vrbe, extendam volas meas.] Discant hic viri sancti: qualiter debeant pro peccatoribus orare, etiam si sciant eos à peccato non cessaturos. Similiter audis, quàm facile sanctus vir Moseh, pro scelesto rege Deum exorabat, à quo tot conuicia passus fuerat. Similiter expende Dei nostri clementiam, & quàm æquo animo sustineat simulatam regis pœnitentiam, ad tollenda flagella. Qualiter enim conuertetur ad veram pœnitentiam; si ob falsam & simulatam, tam facile plagas suas reuocat?

Vt scias quod Domini est terra.] Nitebatur sanctus vir, impius, & idololatram ad fidem vnus Dei conuertere, sed laterem, ut dicitur lauabat.

Triticum, & zea, non sunt percussa.] Cum iratus fueris

fueris Domine, misericordie recordaberis. Semper post se, relinquere solet pius Dominus misericordiam, ne Aegyptij perirent, reliqui triticum, & quod minus nobile erat destruxit.

Nō dimisit filios Israel, sicut locutus fuerat Dominus.] Ad quid quæso Dominus prædicebat duritiam Regis, & suorum Moyse? Apud Isaiam 28. legis. Annūtiavi tibi ex eo tempore, antequam veniret, audire feci te: ne fortè diceres Idolum meum fecit ea: & constabile meum præcepit ea. Nunc creata sunt, & non ex eo tempore: & ante diem hunc, non audisti ea. Ne fortè diceres, Ecce cognoui ea.

CAPITULI X. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Quam signa ista in medio eius. i. in medio terræ eius, aut populi eius.] Tradunt nonnulli, omnes has plagas: in Memphi ciuitate accidisse, eò quod illo in tempore ea esset, in qua Aegypti reges, communiter residebant: quæ ciuitas à terra Gossen in qua morabantur filij Israel, sex miliaribus (interiecto Nilo) distabat.

Qua feci in Aegypto.] Multas, & varias significationes Hebræi, & nostri tribuunt verbo alal, quod hic in Hebræo ponitur. s. facere, vindemiare, inuoluere, spernere, & alia: ad quæ omnia, exempla citat sua. Sed si quis rectè expendat, videtur verbum significare racemos extremos, seu derelictos à vindemiatoribus colligere, seu racemare (si sic liceret Latinis auribus loqui) & ex consequenti spernere, quod huiusmodi derelicta in vindemia, videantur spreta. Effertur nonnunquam per reuoluere, quod racemantes, soleant vites reuoluere ad racemos inueniendos. Moueor autem ad hæc significata solum acceptanda, quia video ea, omnibus locis, quibus verbum ponitur conuenire. Nam quod nostri vertunt Thren. 1. Sicut dolor meus, qui olei. i. factus est mihi. Posset verti, qui racemauit me. Neque certū est, dictionem machob, quæ ibi pro dolore ponitur, dolorem significare: quin potius videtur significare percussione, & vertedum. Sicut percussio mea, quæ racemauit me. Sic eodem capite nostri vertit. Fac eis quemadmodum fecisti mihi. Tam benè veras, Racema eos, quemadmodum racemasti me. Illud verò Iob 16. Ve ollati. i. reuolui puluere cornu meum, sic melius veritas: quoniam (vt dixi) racemare nihil aliud esse videtur quàm vitem reuoluere, ad sciendum si quid vuarum in ea relictum sit, aut spreui in puluere cornu. i. gloriam meam, quæ per cornu significatur. Posset etiam verti. Deturpauit, quod verò significet racemare, constat Leuit. 19. Vineam tuam non theollei. i. racemabis. Nos dicimus rabisca, seu rebusca. i. iterum quærere. Idem Deut. 24. Et explicatus Iere. 6. Ollele. i. racemando, racemabit, sicut vitem, residuum Israel. Vnde meollei. i. racemans, quod nostri vertunt, expolians, Isaiæ 3. Populum meum exactores eius meollei. i. racemant, seu vsque ad minuta expilant, sed si spoliant veritas nō errasti. Quod verò significet spernere, aut id quod ex vindemia relinquitur: seu quod nos dicimus, rabisco, aut rebusco: constat Num. 22. vbi asina suæ dicit Bilhã. Quia hitalalt. i. spreuisti me, seu vt derelictum quid, reputasti. Idem 1. Semu. 31. de Saule. Est ergo locus præsens sic reddendus.

Vt narres in auribus filij tui, & filij filij tui, seu nepo-

tis, quod racemauerim Aegyptios, scilicet in terræ nascitibus, iumentis & pecudibus, & vsque ad nouissima destruxi, aut collegi quemadmodum racemans.

Induco cras locustam in terminos tuos.] Multi arbitrantur Aleph in nomine arbeh. i. locusta esse radicale. Ego verò puto esse potius seruile, & radicè nominis esse rabah, quod multiplicare significat: vnde arbeh. i. locusta, sic à multitudine nominata.

Operiet superficiem terræ.] Hebraicè est. Oculum terræ. Sed in regulis admonui, Hebraismum vsurpare sæpius potentiam pro obiecto potentia, vt oculum, pro re oculo visa.

Comedet residuum, quod euasit, aut relictum est vobis, à grandine.] Sic in Hebræo est. Aut comedet residuum euasione eius, quod relictum est vobis à grandine. Comedet omne lignum germinans, aut crescens. i. nouas plantas agri. Et videtur zomeach, potius crescere, quàm germinare, significare.

Vsque quo erit iste nobis in laqueum? vt. s. in eum impingamus, nolentes ei assentiri? Nam ab eo aliquando patimur hanc, aliquando aliam plagam.

Nūc adhuc ignoras quod perijt Aegyptus.] Hebraicè ad verbum est. Nūquid, antequam cognosces quoniam periit Aegyptus? Et sensus est. Nunquid antequam cognoscas quoniam periit Aegyptus, peribit s. ipsa Aegyptus: ac si dicant. Prius peribit Aegyptus, quàm tu aduertas eius perditionem, dimittendo viros abire: & iste mihi videtur planus literæ sensus, aut tu nondum aduertis, & Aegyptus iam periit, aut si malueristene sensum vulgatæ editionis qui bonus est.

Cum quibus ituri estis? Hebraicè. Qui, & qui, aut quis, & quis euntes, vt prima quæstio pertineat ad homines, secunda ad alia, quæ secum erant ducturi, ac si dicat. Qui, & cum quibus? aut fortè decreuerat certos ire, & nō omnes, idèò inquit qui, & qui ituri sunt?

Quoniam solennitas Domini nobis. s. omnibus & dixi de nomine chag. i. solennitas, quod etiam tripudium, aut saltationem significet.

Erit sic Dominus vobiscum, quemadmodum dimittam vos, & paruulos vestros.] Sic est in Hebræo clausula. Duplex potest esse horum verborum sensus: prior affirmatiuus, iste scilicet. Sic sit Dominus vobiscum, quemadmodum dimittam vos, & paruulos vestros, i. ita habeatis, seu tam facile, Deum propitium vobis habeatis ad iter, quàm facile vos, & paruulos vestros dimittam.

Sed considerate hoc esse vobis malum. i. quod ante oculos habetis malum, per quod intelligit pericula itineris, quæ possent paruulis accidere, ac si dicat. Per me facile licebit cum paruulis abire. Sic vos habeatis deū propitium vobis: sed aduertite malū hoc vobis esse: si scilicet paruulos vestros vobiscum ducatis propter mala quæ vobis imminet in via. Secundus qui, scilicet sententiam negatiuè interpretatus est. Ita sit Dominus vobiscum, quemadmodum dimittam vos, & paruulos vestros. i. neque Dominus erit vobiscum, neque relinquam vos. Quem loquendi modum nos etiam habemus dicentes: A si tu viuas como tu farei isso. Sic tu viuas, vt aut, quomodo faciã hoc. Non intendentes facere quod à nobis petitur, ac si dicamus. Non faciam hoc, neque viuas tu. Sed secundus sensus est amplectendus. Omitto quòd alter affirmatiuus in negatiuas mutat locutiones.

Videte quoniam malum est ante conspectum vestrum, id est, considerate quod malum cogiteris. Quem

fenfum habet hic vulgatus interpres: qui vertit, Cui dubium est, quod pelsimè cogitatis? Sed iste non videtur germanus sensus literæ: quoniam tunc Parhoh non debuisset dicere. Videte quod malum est ante conspectum vestrum, sed quod malum in vobis lateat: quoniam cogitabat eos malitiosè loqui: secundum hunc sensum, & technas texere. Alter sensus est. Videte quod imminet vobis malum ex hoc.

Ite nunc viri. Hebraicè est.

Ite nunc fortes, tam viri, quam femina: sed imbelles paruulos relinquit. Non enim ponitur hic dictio quæ viros solum significet, sed quæ robustiores: unde videtur, quod permiserit ire eos tam viros quam feminas qui robustæ ætatis erant: sed suadebat paruulos relinquit: quia nouerat eos certo reuerfuros, si paruulos suos reliquissent ibi.

Extende manum tuam. i. cum virga, (vt sequentia explicant.)

Dominus currere fecit ventum Oriëntalem. Nō plenè constat quid propriè significet verbum nahar, cui Hebræi duas tribuunt significaciones. i. currere, & illuminare. Vnde Nahar. i. fluuius sic à cursu, seu fluxu dictus. Possimus etiam dicere, quod significat vnguentis affluere, seu lætari. Nam huiusmodi vnguentis delibutum est, nonnunquam in scripturis lætari significat. Vnde illud Isaiæ 60. Tunc videbis, venahart. i. illuminaberis (vt aliqui vertunt) verti posset, & vnguentis flues, seu irrigaberis, quod vulgatus vertit, & afflues. i. eris lætus, ac si aquæ fluerent per te, quemadmodum per hortum irriguum, seu rigareris. Rem tamen non diffinio, quoniam coniecturis adducor.

Operuit faciem terra, Hebraicè, oculum terræ. Sed sensus, reddendus est. i. id quod de terra videbatur.

Leua quaeso, aut nunc peccatum meum. i. æquo animo feras, non puniendo amplius. Aut leua peccatū. i. non punias, sed auferas punitiōnem.

Et elongauit eam, ad mare termini. Dicunt Hebræi verbum Iacha, significare suspendere in ligno, seu crucifigere, secūdo recedere. Disputauimus de verbi significacione abundè Gen. 32. & videtur quod significet extendere, elongare. Et vbi ipsi exponunt suspendere, etiam quadrat extendere. Nā qui suspenduntur, extenduntur in ligno, aut ex ligno. Quod autem sequitur. Ad mare termini. Multi vertunt ad mare rubrum: Alij ad mare Caricofum: sed, vt iam supra probauimus, non videtur benè verti ad mare rubrum: quoniam dictio Iaph, nunquam inuenitur significare rubrum, sed finem, & iunctum quod sit finis, aut terminus fluminis, vel maris, aut terræ, a quæ adiacentis. Et magis propriè vertendum puto mare termini, quàm iunctosum vel algosum: quoniā videtur textus facere discrimen, inter Mediterraneum mare, seu Amphitrite, & Oceanum, quoniam Oceanus, non videtur habere terminum, quemadmodum Amphitrite, præfertim hoc, de quo hic est sermo: quod valdè strictum est, & terminos ex omni parte habet non longè à se inuicem distantes. Similiter non benè vertunt, qui interpretantur mare Cannæ: quoniam dictio non benè consentit, nisi per cannam intelligas marinam, seu quæ ad fluminum ripas nasci solet. Sed magis propriè iuncum, quàm cannam significat vt diximus, aut potius id quod aquas terminat, siue sint cannæ marinæ, siue iunci.

Erit obscuritas super terram Aegypti: quæ palpari possit. Licet obscuritas vt est pura priuatio, palpari

nequeat; putarem tamen huiusmodi obscuritatem fuisse spissam, admodum fumi tornacis laterum, quæ vtrunque palpari potest: quemadmodum fumus spissus, licet non propriè. Potest tamen includi.

Fuit obscuritas, & caligo. i. caliginosa.

Non surrexit vir de sub se. i. de sede, quæ sub eo erat: seu super quam sedebat. Aliqui hoc intelligunt, quod nullus se mouerit lumine lucis cœlestis, bene tamen luce lucernarum. Sed quomodo misit Parhoh vocare Moſeh, si nullus surrexit, seu mouit se de loco suo, dicendum quod beneficio tædarum & lucernarum.

Pecudes vestra, & armenta vestra manebunt. Hebraicè est. Ouis vestra, & bos vester statutum est, vel locatum est. i. statutum. s. in loco suo. Hieronymus verbum, iafag, semper interpretatur ponere: de cuius significacione diximus Gen. 43. Hoc dicebat Parhoh, quoniam videbat non posse homines detinere, & volebat saltem detinere pecudes, & armenta.

Et faciemus Domino Deo nostro. Accipit frequentissimè Hebraismus facere, pro offerre, vel sacrificare.

Non relinquetur vngula. Verbū paras, à quo parſah. i. vngula significat propriè scindere, seu findere, & inde vngulam à fisione: inuenitur tamen nomen parſah. vngulam significare. Isaiæ. 5. Parſot. i. vngulæ equorum eius, & Zacha. 11.

Quibus seruituri sumus. Sumitur hic seruire, pro colere, seu sacrificare.

CAPITIS X. AD MORVM compositionem annotata.

Go indurare feci cor eius, vt ponam signa mea hac in medio eius. Vtitur Deus peccatis nostris in gloriam suam, & nonnunquam in bonum nostrum, cum nos iustificat ab eis, sed quandoque ad malum, sicut vsus est hac induratione Parhoh, propter quam, ipse damnatus est: & Deus glorificatus. Similiter in bonum aliorum, scilicet Iudæorum, filiorum, & nepotum eorum, vt ex eis eum esse Deū verum cognoscerent, & diligerent, vt statim subindicat.

Vt tu narres in auribus filij tui. Audis hic qualiter parentes teneantur, docere filios suos, ea quæ ad gloriam Dei pertinent: & ad fidem. Nam ex huius cognitione, homines in fide firmantur: & Deū beneficium diligunt.

Adduco cras locustam. Immittit Dominus in impios plagas, parua quidem quantitatis, si corporis molem spectes, sed insensissimas valdè, quemadmodum sunt ranæ, pediculi, locustæ, & id genus alia. Aufert etiam cibos, & alia necessaria: & tandè enecat, quoniam equum est: vt victus subtrahatur malis seruis, & rebellibus.

Comedet residuum, quod euasit. Cauendum valde est, ne plaga altera comedat, quod alteri superfuit, ita vt nihil in homine sit residuum. Quis (ait Ioel cap. 1.) scit si ignoscet Deus & relinquat post se benedictionem? Et Isaiæ 6. Quemadmodum inuenitur mustum in botro, & dicit ne dissipes illud, quoniam benedictio est in illo: sic faciam propter seruos meos. Similiter aduerte Deum nihil impiis relinquere, nisi vt iterum subtrahat: iustis verò relinquit ad benedictionem. Sic apud Ioel legi: Residuum

EXODI XI.

Residuum erucæ comedit locusta, & residuum locustæ, comedit bruchus, & residuum bruchi, comedit casil, alterum locustæ genus.

Dixerunt serui Parhoh ad eum. Vsq̄quo erit iste nobis in laqueum? Difficile est, Reges à sua pertinacia amouere, neque aliquorum consilio persuadentur, sed etiam cum maximo regni dispendio, volunt obtemperare suis affectibus: quemadmodum constat in factō Dauidis, cum populum (reclamante Ioab) voluit numerare. Aduerte etiam iustos & sanctos, esse impiis laqueos, & scandalum, ad quæ impingunt. Sed tandem iste persuasus, recessum concessit, suis tamen conditionibus.

Cum senibus nostris. Non sunt fenes relinquendi, licet laborare nequeant, sed curandi: quoniam consilio iuuare possunt: licet vires non habeant ad laborem.

Quia solennitas Domini est nobis. Docet locus iste, omnia nostra debere, Deū suo modo colere: senes, paruulos, rationalia, & irrationalia.

Sit ita Dominus vobiscum, sicut dimittam vos, & paruulos vestros. Fingunt impij, se compassionem piorum habere, cum omnia consilia sua, in suam vertant utilitatem.

Festinauit Parhoh. Non festinant mali, nisi cum iam ferè nulla est spes salutis: tunc ad pœnitentiam, & ad Sacramenta currunt, quemadmodum virgines fatuæ ad oleum, postquā clauia erat ianua. Mat. 24. & cum actū flagellantur, & grauius: vt Psal. habet. Multiplicatæ sunt infirmitates eorum: postea accelerauerunt.

Peccaui Domino Deo vestro & vobis. Cōstat ex hoc loco peccatum non solum Deum, sed & proximum offendere. Similiter quàm fictè multi peccatores pœniteant. Solo enim verbo, non corde compunguntur: nam cum flagellum recusserit, ad peccata reuertuntur.

Egressus à Parhoh, orauit Dominum. Mirabilis est sanctorum patientia: quam à Domino didicerunt: vt quoties prouocantur, toties indulgeat, & pro inimicis orant, & nihil iniuriarum meminerunt.

Non remansit locusta vna, in terra Aegypti. Efficaces valde sunt Sanctorum orationes.

Erunt tenebra. Hoc est quasi vltimum impiorum supplicium, cum obscuratur inspiens cor eorū. Vbi aduerte (quod etiam beatus Chryostomus annotauit) qualiter impiis dies vertatur in noctem, pijs verò, contra, nox in diem.

Tantum pecudes vestra, & Loues vestri manebunt. Cum impij non possunt omnia bona iustorū rapere, laborant tamen, vt aliquid saltem apud se detineant. Nam quemadmodum charitas, & pietas, sinō possunt omnia elargiri, largiuntur quod possunt. Si enim non possunt pallium, & tunicam: saltem pallium dant proximo indigenti: ita & impietas: si non potest vtrumque tollere, saltem altero spoliat. Iob 24. Nudos dimittunt homines vestimenta tollentes, quibus non est alia vestis, in hyeme. Vide Chryostomum, & Bern. hom. 22. in cap. 6. Matth. ser. 31. in Cant.

Etiā tu dabis holocausta. Hoc malum impios sequitur, quoniam nolunt dare parua, coguntur præstare magna.

Non remanebit vngula. Adumbrat locus iste, qualiter qui à peccato recedere vult, nihil apud peccatum, relinquere debet. Neque se solum, sed omnia sua, ab eius potestate debet auferre. Si enim manus, oculos, os, pedes, & cætera membra, pro armis peccato tradidisti, vt omnibus his te superares, cum ab

AD LITERAM. 213

eo recedis, omnia tua tecum porta: ita vt neque vngulam apud eum relinquant. Volunt enim peccata, vt semper apud ea pignus relinquant, cuius semper recorderis. Sunt veluti vsurarij, qui quod pretiosum, & charum homini est apud se retinet, vt sic, qui soluendo est, ligatum habeant suo pignore. Nonne aliquando vidisti adulteram post adulteri recessum, apud se monile eius detinere, vt recedentem possit ad se reuocare?

Ex eo accipiemus ad seruiendum Domino. Cōsidera quæso, quibus homo seruit. & colit Deum suum: & quibus nobis seruiat ipse. Tu seruis ei pecudibus: ille vero tibi, Cælo, Sole, Luna, Stellis, Terra, & omnibus quæ in eis sunt.

Nos nescimus quibus seruituri sumus Domino. Non debemus seruire Domine, quo volumus nos, sed quibus voluerit ipse. Habemus nos cum Deo nostro, quemadmodum Dominus cum filio ancillæ, quem non contentatur, his quibus ipse contentari vult, sed quibus voluerit ipse Dominus. Si enim album panem petat, nigrum portigit: quia illum non diligit. Filium verò suum plorantem, non sic. Non enim quæ ille respuit, aut quæ volumus nos, offerimus illi, sed quæ desiderauerit ipse: & hoc quia amore illum prosequimur. Sic qui Deum suum diligunt, illa illi offerunt, quæ desiderat ipse, aut dari sibi præcipit. Impij verò, non quæ ipse concupiscit, sed quæ illi volunt ei administrant.

Recede à me. Ecce præmium admonentis peccatorem. Recede à nobis: scientiam viarum tuarum nolumus.

Rectum locutus es. Non videbo amplius faciē tuam. Solent nonnunquam mali, mala sua prophetare.

CAPITIS XI AD LITERAM annotata.

Vm dimiserit ipse perfectè. i. perfecta dimissione: vt scilicet nihil vestrum ibi remaneat.

Expellendo expellet vos. i. coget vos exire, propter malum imminens.

A focio suo, id est, amico. Sic de focia, & per vasa argenti & auri; intelligit omnia utensilia ex auro, & argento.

Etiā vir eleuatus Moſeh. Ab omnibus enim cōmendabatur, & exaltabatur. Et ponitur hoc iuxta gratiam populi, quoniam ex Dei gratia fuit hæc eleuatio Moſeh. Et erat eleuatus, & magnus valde. tum propter signa quæ faciebat, tum propter pietatem, quam eis ostendebat, orando pro eis. Nō tamen in oculis Parhoh: quoniam oderat eum, & ideò nihil magnum in eo considerabat.

Secundum medietates noctis: ego egrediar in medio Aegyptiorum. i. inter duas noctis medietates, quod nos dicimus, mediam noctem.

Ego egrediar. s. de loco meo, & intrabo medium Aegyptiorum. Loquitur Dominus de se humano more, quasi nobilis, qui se dicit è domo sua exiturum, & aliquo iturum. Aut egrediar à filiis Israel, cū quibus sum, & intrabo Aegyptum, ad primogenita occidenda.

Quæ est post molas. Arbitrantur Hebræi & nostri, Ruach, & raiah, esse duas radices: Ego vero puto vnam esse, aut si duæ sint, esse tamen eiusdem significacionis. Dicuntur autem molæ rechaim, id est respirantes, arnach, quod est spirare, quod farinam ex se spirare videantur, quemadmodum nares fumum, aut exhalationem. Quam allusionem seruari

pare memento.

Neque futurus est.] Hebraicè est. Et sicut ipsum, non adiicietur. s. vt sit.

Et omnibus filiis Israel non mouebit canis linguam suam viro, & vsque in iumento.] Difficilem reddit clausulam hanc, ignorantia propriæ significationis verbi charas, quod nostri hic vertunt, mouere. Hebræi verò dicunt, significare mouere, excidere, decernere, statuere, determinare, & iudicare: Sed expensis locis, quibus verbum ponitur, videtur propriè significare diuidere. Nam 1. Reg. 20. habes sic. Iudicium tuum, subaudi erit. Tu charasta, i. diuisisti litem, Sic Isaia 10. Quia consumptionem, ve necherasah. i. & diuisionem Dominus Deus exercituum facit, Inde charus, i. tribula, sic diuidendo dicta, seu discernendo. Et locus iste sic reddendus est. Et in omnes filios Israel, seu inter filios Israel, non diuidet canis linguam suam, i. non latrabit, neque aperiet os. Solent enim canes latrando os diuidere, & aperire. Et sumitur lingua pro ore: vt sapius accidit. Et quod dicitur viro, dupliciter potest intelligi. Altero modo sic, ac si diceret, non latrabit viro. Sed melius altero modo, i. neque vir, neque iumentum, seu à viro vsque ad iumentum, non diuidet, i. aperiet os suum.

Omnis populus, qui est sub pedibus tuis.] Hebraismus est, esse sub pedibus, pro esse subditum: iuxta illud Psalm. Omnia subiecisti sub pedibus eius. Quod subditi soleant sedere sub pedibus Domini, aut quia subdita pedibus calcantur. Aliqui sub pedibus tuis vertunt qui expectat pedis tui motionem ad recessum,

Exiit à Parhob in ira furoris.] Huc vsque non legimus iratum Moseh, sed merito nunc iratus est, propter eiectionem, & comminationem Regis.

CAPITIS XI. AD MORUM compositionem,

Um dimiserit ipse: per seclè expellendo, expellet vos. Comune est hoc ppter uis, & duris, vt tandem rogent eos, à quibus antea rogabantur, & faciant inuiti, quod noluerit facere spote.

Loquere in auribus populi.] Docet Dominus pios, qualiter impios decipiant. Hinc etiam perpende, Sanctorum prudentiam, qui à Domino edocti sunt.

Dabit Dominus gratiam.] Etiam infima Sanctorum curat Dominus, & nouit soluere suos, quemadmodum soluit Iacob, cum esset apud Laban, auferens quæ erant Laban, & dans ipsi Iacob. Vbi tu simul aduerte, quàm necessaria sit gratia Dei, etiam ad minima hæc, nempè vt tibi mutuo aliquid detur.

Etiam Moseh vir magnus.] Solet Dominus seruos suos eleuare apud omnes populos, præsertim apud inimicos, vt ipsi etiam eos reuerentur, vt donum Dei esse sciant, suam eleuationem. Vbi simul aduerte, Moseh magnum describi apud aulicos, & populum, non tamen apud Regem: quia Reges neminem magnum arbitrantur, nisi seipos.

Morietur omne primogenitum.] Gradatim ascendent, & procedunt vltiones Dei. Hucusque plagis infectatus est homines, non tamen occidit, sed solum iumenta: nunc primogenita, & tandem parentes ipsos submersit, in medio maris. Et prædixit dominus hoc malum, antequam eueniret: si fortè metu eius, Aegyptij & impius Rex respicerent, &

Deum orarent. Similiter aduerte, quid piaculi sit, detinere primogenita Dei, quoniam propterea occidit primogenita Aegyptij: sicut superius dixerat. Quare valde cauendum est. Ne quæ Dei sunt tangas, maxime primitiua, (quemadmodum aliàs admonui ex Ieremia, 2. cap.) Sactitas Domino Israel, primitiæ frugum eius. Omnes qui comedunt eum, delinquent. Non occiderant isti primogenita Dei, sed solum detinebant: & tamen perdidit Dominus primogenita eorum, vt scias quàm benè Dominus nouit vindicare iniurias suas.

Erit clamor magnus.] Considera iustum Dei iudicium, Clamauerant prius filij Israel, propter onera Aegyptiorum: sed nunc clamant Aegyptij, propter mortem primogenitorum.

Et in filiis Israel, non diuidet canis linguam suam.] Nouit Dominus non solum saluare pios à pœnis impiorum, sed eorum iumenta, ne sentiant malum: vt videas ad fœlicitatem pertinere, esse iumentum iustorum, ne pereas.

Incuruabunt se mihi.] Solet sic Dominus vertere vices iustorum, vt eos adorent, ij, quibus se se antea incuruabant ipsi.

Egressus est à Parhob, in ira furoris.] Nullum peccatum est, si merito irascaris, quemadmodum viri Sancti aliquando facere solent, sine peccato tamen.

Non audiet vos Parhob: licet multiplicè porteta mea.] Qui à Domino excæcantur, luce ipsa magis cæci fiunt, & deterioris animi.

CAPITIS XII. AD LITERAM, annotata.

Ensis iste vobis caput mensium. Primus erit in mensibus anni.] Potest secunda clauisula, esse explicatio prioris, vt cõmuniter fit, cum aliquid subobscure dicitur, vt esse primum in mensibus anni: explicet esse caput mensium. Potest etiã esse sensus. Iste mensis. s. nissan, erit vobis caput mensium. i. præcipuus inter alios menses, & etiam erit primus inter anni menses. Est autem hic mensis, qui postea Chaldaico vocabulo dictus est nissam, & respondet plerunque Martio nostro, non tamè semper quoniam aliquando præcedit, aliquando sequitur æquinoctium vernale: & intrat Aprilem. Supputant autem Iudæi menses suos, per lunationes, & prima lunatio, incipit à prima oppositione Lunæ ad Solem, signum Arietis ingressum: ita quod prima oppositio Lunæ ad Solem in Ariete, est prima lunatio & prima dies primi mensis, apud Iudæos. Vnde Lyranus dicit, quod regulariter primus mēsis Hebræorū, semper incipit à principio propinquois lunationis æquinoctio vernali, siue principium prædictæ lunationis. fit ante æquinoctiū, siue post, siue in ipso. Est autem prædictum æquinoctiū, propinquois principio Martij, quàm fini: & est 12. die Martij secundum veritatem, licet aliter signetur in Calendariis nostris. Ex hoc autè textu videtur, quod hucusque aliud habuerint Iudæi anni principium: & sunt qui dicunt eos, more gentiliū, habuisse Ianuarium, quemadmodum erat apud Aegyptios: inter quos uuebant. Alij verò, quibus potius subscribam, arbitrantur, antea apud Iudæos, & multos gentiliū, Septembrem fuisse primum, quod eo mense, mundum creatum putarent, quorum sententiam Gen. 1. probauimus: cum arbores & herbas cum semine & fru-

& fructu productas credamus. Vnde Iudæi, vsque hodie, duplex anni initium habent. In rebus enim prophanis, vt sunt contractus ciuiles & alia huiusmodi, annum inchoant, à propinquois nouilunio, æquinoctio autumnali, pro sacris verò, auspicantur annum, ab incensione: quæ vicinior est æquinoctio vernali. Sunt autem nomina mensium hæc, Chaldaica, non Hebræa. Si à Septembri incipias. Thifri, qui est September, Marchesuan, i. October. Chislu, id est, Nouember, Thebet qui Decēber, Schebat, qui Ianuarius, Adar, id est, Februarius, Nissan, id est, Martius, Iar, qui Aprilis, Siuan, id est, Maius, Tamuz, id est, Iunius, Ab, qui Iulius, Elub, id est, Augustus. Est ergo sensus. Mensis iste. s. Nissan (qui vt diximus, pro maiori parte respōdet Martio nostro) erit vobis caput. i. præcipuus inter menses, & erit primus in mensibus anni, qui. s. antea non fuerat primus, ob beneficium liberationis.

In decimo huius mensis. s. à nouilunio, in quo erat mensis initium.

Accipiet vobis vir, pecus ad domum patrum, pecus ad domum.] Dicitio Hebraica Seh, non significare solum agnum, sed etiam hœdum ex capite 14. Deut. conuincitur. Vbi dicitur. Seh. i. pecus ouium, seu agnus, & seh caprarum. i. hœdus caprarum. Et per domum patrum, non intelligas progeniem, seu cognationem, pro qua sæpius apud Hebræos accipitur, sed pro patre domus, vt infra explicatur, seu pro domo, in qua erat paterfamilias, vt fit sensus. Pecus ad domum patrum. i. ad domum in qua est paterfamilias, quod statim suo more explicat, dicens. Pecus ad domum.

Si minuerit domum ab esse, ab agno, id est, si domus fuerit minor, ad vescendum, quàm sit agnus. i. non sufficiat ad illum comedendum.

Accipiet habitatore suum, propinquois domui suæ. i. vicinum propinquois.

Secundum numerum animarum, id est, tot ex vicinis accipiet, quot suffecerint ad edendum agnum.

Vir secundum os comedere sui, supputabit super pecus.] Id est, vnusquisque secundum quod potuerit comedere, aut prout habuerit ora comedentia, sic supputabit super agnum. Aut vnusquisque sicut habuerit ora comedentium, sic supputabit, aut diuidetis super agnum. Vel tertio. Numerabit viros super pecus, sicut fuerint ora comedentium.

Pecus perfectum erit, id est, cui nihil desit, ad integritatem.] Neque prohibebantur à sacrificiis maculosi velleris: sed debebat esse integer. i. cui nullum membrum deesset, aut diminutum, vel superabundans esset. Neque debebat esse debile, aut infirmum denique cui nihil deesset de his quæ pertinebant ad eius integritatem.

Masculum, filium anni. i. vnus anni.

De agnis, vel de capris accipietur.] Ex hoc loco constat, quod superius diximus. s. Seh significare pecus, siue sit agnus, siue hœdus.

Erit vobis in custodia vsque ad 14. diem.] Voluit Dominus eos de victima, ante festum diem prouidere sibi, ne in die festo causerentur se non potuisse inuenire, & vt exploraretur, an in eo esset aliqua macula.

Iugulabit illum omnis multitudo congregationis Israel inter vespere, aut cõiunctiones, seu duas mixtiones.] Variè Hebræi, intelligunt huiusmodi vespere. Kimhi putat primam vespere incipere hora sexta diei, quando Sol incipit declinare versus Occidentem: secundam verò, incipere post occasum Solis. Aben ezrah primam vocat tempus illud, quod

mox sequitur occasum Solis: alteram verò, tempus illud, quo radij solares amplius non videntur. Sed isti non considerant vim nominis arabium, & verbi arab, quod (vt sæpius diximus) significat miscere, & arabium mixturas duas. Vnde tempus illud, quo dies nocti miscetur, quod est inter Solis occasum & noctem, quod Latine dicitur crepusculum, vocatur hic inter duas vespere, aut inter duas mixturas. s. diei & noctis, quod hic expressè Gerundensis dicit. Duplex ergo est apud Iudæos vespere: quædam occasus ipse Solis, cum. s. sol non amplius in nostro hemispherio ceruitur. Altera verò nox ipsa, de qua Genesis 1. dicitur: factum esse vespere & mane diem vnam. i. ex nocte & die artificiali, diem vnam. s. naturalem: & tempus quod est inter Solis occasum & noctem, vocatur hic inter vespere: quo mactari iubetur agnus vel pecus paschale, vt hic dicitur. Erat ergo pecus immolandum inter duas mixturas. s. diei, & noctis. i. inter Solis occasum, & noctem: & ab isto tempore incipiebant Iudæi sabbatha sua, licet modo vna hora præcedant, hoc tempus, ne errare contingat.

Super duos postes.] Licet non plenè constet, de significatione mezuzah, communiter tamen dicitur postem significare, Chaldæus, limen aliquando vertit, vt 1. Sam. 1.

Et insuper liminari.] Sachaph, vnde mascoph, id est, superliminare, significat aspiceret, quare quidam dicunt significare paruum fenestram, quæ est in superiori parte ostij, à qua qui intus est aspicit, cum non vult totum ostium aperire. Mihi verò videtur, significare duo illa ligna extrema, quibus ostium clauditur: quæ nostri vocant barentes, quod percutiant ostij medium, per quorum medium qui intus est videt, cum non plenè claudit ostia. Legendum est ergo. Super duos postes, & super limē, aut super ligna illa, quæ claudunt ostium, vel super fenestellas illas. Sed quia vnicum, & singulare in textu ponitur nomen, forsitan est lignum transuersum, quod super ostium ponitur: quod nostri virgam vocant, & dicitur mascoph, quod visui peruium sit, seu quod primum, ingredienti sese offerat: & putarem mezimot, non postes, qui sunt iuxta parietem, sed qui simul coniunguntur, dum ostium clauditur significare, quoniam in eis melius posset sanguis videri, in medio, scilicet, ostij clausi, & in virga superiori.

Et infermentata, super amaritudines comedent eum.] Sensus est. Et infermentata. s. comedetis super amaritudinem. i. simul cum herbis amaris, aut super amaritudines. s. cordis, seu animo amaro. Ac si dicat. Postquam amaro animo fueritis, tunc comedetis illum, scilicet, agnum. Vnde textus videtur innuere, quod deberent prius amaro animo esse: quo adumbrabant seruitutis amaritudinem, postmodum verò comedere infermentata, & agnum. Azymis significabant festinationem, qua Aegyptij vrgebant eos exire, agno verò, finem exitus, quod. s. erat ad immolandum Domino. Aut, quod verius credo, Agno significabatur populus ipse. Et sicut comedebatur in eadem domo cum amaritudinibus: & os ex eo non frangebatur, & prius occidebatur: sic populus Dei amaritudine plenus erit prius, & tamen ossa eius non sunt contrita: & sicut agnus clausus prius erat, sic & populus captiuus, & tandem iugulandus cum primogenitis Aegyptiorum, nisi mors eius in victimam transferret Dominus. Vnde viso sanguine, quasi iam ibi esset mortuus, angelus transibat, & ille populus qui iam videbatur occisus:

occisus: quasi reuiuiscens abiit in terram suam. Neque me præterire putes, quid hic agnus, ad viuum & perfectum, ostendebat. Sed non inconuenit eadem figura, & umbra, multa adumbrari. Iob 9. habes, Saturauit me mamemotim. i. amaritudinibus, aut si maui, amaris herbis.

Non comedetis ex eo crudum.] Dicitio na, significat quæso, aut nunc, & nusquam in Scriptura, inuenitur significare crudum, nisi hic, idè semper mihi suspecta fuit significatio hæc. Et puto radicem nominis esse naua, quod est frangere, dissecare: ut sit sensus. Non comedetis ex eo fractum, seu dissectum, ita quod non erat in frustra diuidendus, ad coquendum in aqua, sed erat integer assandus, & sic comedendus. Iam enim Iudæi nouerant, non esse comedendam carnem crudam.

Caput eius super cura eius, & super intestinum eius. f. affabitur.] Debebat enim caput in medio cū pedibus, & intestinis affarita quod omnia hæc, simul assanda erant in ventre: aut ventri cōiuncta ipsius. Aut caput eius super crura eius. i. post comestione crurium, & intestinorum caput comedetis.

Lumbi vestri accincti. Omnia hæc significabant ce lerem recessum, & meo iudicio, ut diximus, agnus præ se ferebat populum, qui cum Aegyptiis erat pænas daturus, sed loco eius. Dominus agnum occidi volebat: vnde sanguis eius in postibus, erat signum, quod iam in ea domo esset occisus agnus loco primogeniti, & idè angelus saltabat ad aliam domum. Voluit in qualibet domo mactari, ut in qualibet domo esset aliquis occisus, & non amplius occideret primogenitus.

Pesach ipsum Domino.] Significat pasch propriè saltare, potius quàm trāsire, & pesach saltum, quod ea nocte Dominus saltaret domus Israelitarū. Cū enim domus Iudæorum, essent sitæ inter domos Aegyptiorū, opus erat saltare ab vna domo Aegyptiorum, ad aliam, relinquendo in medio domos Iudæorum. Vnde pasch. i. claudus, sic dictus, quod quasi saltando incedat. Et sensus est. Victimam hæc seu sanguis eius, est pesach, id est, signum saltus Domini. Nam cū Dominus videret sanguinem, statim in aliam domum saltabat. Vnde infra statim dicitur.

Erit sanguis ille vobis in signum, in domibus, & videns sanguinem, saltabo vos. In omnibus diebus Aegyptiorū faciā iudicia.] Si per elohe, intelligas idola, crediderim Dominum, ea nocte idola deiecisse, & truncasse quemadmodum fecit postea Dagon, deo Philistinorum. Posset tamen per deos, nobiles intelligi, quorū primogenita occidit. Sed prior sensus simplicior est. Voluit autem Dominus idola diiudicare, ut cerneret Iudæi, non esse Deos, illiq; maximè displicere idololatriam.

Die primo cessare facietis fermentū, è domibus vestris.] Dicunt Iudæi quod à septima hora diei 14. primi mensis, qui dicitur nissan, cessare debet fermentum, in domibus eorum, neque solum eius fermenti, sed & retentionem eius prohibitam esse dicunt. Et si grauum tritici repertum fuerit in gallina cocta, gallina non debet tunc comedi, sed differri vsque post pascha: quoniam triticū, facillimè in aqua fermentatur. Dicunt etiam Rabbinī, quod propter fermentum nemo reus fit, ut eliminetur, nisi qui illud comederit, secus si quis in mixtura quadam, comedit, vel bibit fermentum, ut est potus Medorum, talis enim solum vapulat.

Succidetur anima illa de Israel.] Nō intelligas, quod non vocabitur amplius talis Israelita, seu quod nō

amplius pertinebit ad cætum Israel, sed quod talis erat occidendus. Sed an à Domino, vel potius à magistratu non facilè dixerim. Quidā Hebræorum putant hanc exterminationem fieri cū quis præmatura morte hoc est ante 52. annum moritur. Alij verò, cū quis moritur sine liberis: quem Hebræi omnino mortuum reputant, quem admodum mortuum cum liberis dicunt viuum. Sunt autem duo præcepta affirmatiua, quibus hæc pœna adiūcta est. f. circūcisio & pascha. Quod verò huiusmodi leges sint intelligendæ de morte reali, constat de lege simili circūcisionis, quam qui negligeret, erat occidendus à Domino, cū Dominus voluerit hac de causa occidere Moſeh in diuersorio, q̄ non circūcidisset filium suum, ut antea admonuimus cap. 4.

In die prima vocatio sanctitatis.] Id est, proclamatio ad sanctitatem, seu ad locum sanctum. Et quia tunc erat conuocatio ad locum sanctum, ad audiendam legem, vacandum erat ab operibus seruilibus. Vnde Leuit 23. dicitur. Die septima sabbatū requiei Michrachodes. i. conuocatio ad sanctitatem. Num. etiam 10. de tubis dicitur. Et erunt lemicrah. i. ad conuocationem congregationis. Aliqui vertunt, vocabitur sancta. Sed prior interpretio præferenda est huic.

Custodietis azima, id est, obseruabitis hoc, quod est comedere azima, quoniam in robore diei huius, id est, hac me die, aut dum adhuc dies hæc robur habet: eduxit vos Dominus de Aegypto; cuius signum erat azima. In primo. i. mense.

Decimo quarto die mensis in vespera, tunc enim, scilicet post Solis occasum incipiebat festum, & azima comedenda erant.

Non inuentur in domibus vestris.] Nam ut diximus, non solum eius fermentati, sed habere fermentum domi Iudæis erat interdictum. Et similiter aduerte, quod à vespera, in vesperam durabat solennitas apud Iudæos.

Et indigena, seu orto terra, id est, in terra nato. Nā dicitio Zarah, oriri significat.

Trahite, & accipite vobis ouem.] Verbi massah significatio propria, & si non sit plenè nota Hebræis, ex multis tamen scripturæ locis constat significare trahere, ut Deut. 21. Quæ nō mastechah. i. traxit iugum. Vnde trahite, hic refertur ad tractionem agni à grege: à quo non sponte separabatur, sed traheretur ad sacrificium.

Accipiet salsaculum Hyssopi.] Putarem, agūdā, esse à radice gad, quod multitudinem, præsertim ordinatam, significat. Vnde gad. i. exercitus, de quo abundè Gene. 49. diximus. Nomen verò Ezob, aspersorium, videtur significare. iuxta illud Psal. 51. Purificabis me: beezob. i. cū Hyssopo, seu aspersorio, aut herba illa, Rabbi Dauid, origanum esse putat. Puto autem ezob esse à z ub, quod est fluere, & significare fusorium, seu aspersorium, & posset verti. Accipietis colligationem fusorij, aut ad faciendum aspersorium.

Quod est in vase.] Dicunt Hebræi saph, significare omne vas domesticum. siue sit magnum, siue parū & etiam limen. Ego arbitror propriam eos ignorare significationem, & dictionem significare limetorium. i. anteriorem partem portæ, tam superiorem, quàm inferiorem. i. limen, & superliminare, & brachia, quæ nos humeros, seu ombreiras vocamus. Vnde illud Zacha. 12. quod nostri vertunt. Ecce pono Hierusalem Saph raal. i. vas soporis, vertendum puto, limen, seu superliminare tremoris, omnibus populis. Solet enim ostium, quando est mag

est magnum tremere, & sonitum magnum ciere, cū aperitur, vel clauditur, & pollicetur ibi Dominus se positurum Hierusalem, ut sit omnibus vicinis, & populis timori, quemadmodum sonitus reuolutionis hostij deterrere solet. Hic verò significat vas, in quod erat sanguis fundendus. Sunt tamen aliqui, qui dicunt significare vas propriè, & ex consequenti foramen, quod lignum, seu postis ingreditur, quod modum vasis habeat, aut locum ostiorum, quod sit quasi vas ostiorum. Res mihi adhuc incerta est.

Custodietis seruitutem hanc. i. cultum hunc. Vsurpat enim Hebraismus sæpissimè seruire, pro colere, & seruitutem pro cultu, & sacrificio.

Quid seruitus ista vobis? i. quid cultus iste vobis adumbrat? Qui saltauit, aut transfiliuit, super domos filiorum Israel, nolens eos disperdere.

Incurrauit se populus, & adorauerunt.] Nā chadat, significat propriè verticem curuare: sechah verò, totum corpus inclinare, aut prosternere se.

Qui sedebat in domo putei, seu carceris.] Dicitio bor, puteum significat: & tunc temporis carceres erant rotundi, ad modum putei, ut in Genesi probauimus.

Et benedicite mihi. i. bona imprece mihi super me, in discessu vestro.

Et roborauit se Aegyptus. i. fortiter egerunt ad ferinandum populum exire.

Tulit seu leuauit populus consersionem suam, id est, farinam aqua mixtā, apposituè cōspersiones suas. Aut reliquias suas, scilicet, quæ superfuerant de consersione. Confecerant enim azimos panes ex pasta, ad cœnam agni, & reliquum pastæ ligarunt, & posuerunt super humeros filiorum suorum. Possent etiam per reliquias, intelligi reliquias panum, qui superfuerunt vescentibus: sed primum germanius esse videtur. Est ergo locus sic reddendus. Et leuauit populus consersionem suam, id est, pastam antequam fermentaretur. Nempè residua sua, aut reliquias suas, id est, reliquias pastæ quam cōmiscuerat, vel reliquias panis quæ à cœna superfuerant in vestimentis suis, ligata super humeros suos. Nā ex pasta infermentata fecerant panes pro cœna agni, & residuum infermentatæ pastæ, ligarunt in vestimentis, & posuerunt super humeros filiorum.

Commodauerunt eis.] Verbum Hebraicum, scaal, petere significat, potius quàm accommodare, idè melius veritas: Et postulerunt. f. filij Israel eos. f. Aegyptios, aut ea. f. vasa, & exuerunt Aegyptum. f. pretiosis suis.

Profestique sunt filij Israel de Ramesse.] Sunt qui putant Ramesse, esse vnam ex vrbibus, quas filij Israel ædificauerunt Pathoh, filioſque Israel in ea mansisse inclusos, saltem pro magna sui parte. Aliquos verò ex eis moratos inter Aegyptios, quod ex textu constat. Verum videtur Ramesse esse regionem, non longè ab vrbe Heliopoleos, in qua (ut author est Augustinus,) vitulus pro Deo colebatur: cuius simulachrum Heliopolitæ iuxta sepulchrum Ioseph collocarunt.

In Succoth.] Nomen est alterius loci, quem Caietanus, extra Aegyptum esse putat, inde argumētum fumens, quod infra dicitur, eadè die Israel de Aegypto egressum, intrasse Succoth.

Sexcenta millia pedum fortium.] In Hebræo non est virorum, sed gebarim, quod robustos significat, & possemus per robustos, non solum homines, sed etiam foeminas intelligere, quia hic per fortes videtur Scriptura intelligere, proiectos, & robustæ ætatis. Neq; textus excipit nisi pueros: ex-

cepisset autem foeminas, si eas cum viris non inclusisset. Potest tamen teneri, per fortes solos viros excipere: quia inferius sæpè numerantur, sexcenta millia pugnatorum, quod ad foeminas non pertinet.

Et mistio multa ascendit cum eis, scilicet ex aliis nationibus, aut qui habitabant simul cum filiis Israel, vel eis noti erant: & forsitan multi Aegyptij, ad fidem vnius Dei conuersi.

Placentulas infermentatas.] Dicitio vgh, subcineritium panem significat, sub cineribus coctū. Verbum verò vg, significat sub cineribus coquere, & nonnunquam absolūtè coquere.

Quoniam non potuerunt tardare, scilicet propter Aegyptios impellentis.

Et etiam cibum non fecerunt sibi.] Videtur verbum fauad, propriè significare venari: vnde, aiid. i. venatio. Sedah verò, extenditur ad significandam omnem escam, ut patet Genes. 42. Ut daret eis sedah, id est, escam pro itinere: vbi videtur significare omnem escam, præter panem quod nos conduto vocamus.

Et fuit mansio filiorum Israel, qua manserunt in Aegypto triginta anni, & quadringenti anni.] Difficilis valde est locus iste, qualiter, scilicet verum sit, filios Israel mansisse in Aegypto 430. annis. Quod enim non manserint 430. constat ex multis. Primum, quia Genes. 15. Vbi Dominus Abrahamæ prædicat hanc captiuitatem, & peregrinationem seminis sui, solum numerat 400. Dicit enim textus sic. Cognoscendo cognosces, quod peregrinum erit sementuum: in terra non sua, & seruire facient eos, & affligent eos quadringentis annis. Et post pauca. Generatione quarta reuertentur huc: quasi vnam generationem reputer, vnum annorum centenarium. Idem dicit beatus Stephanus, Act. 7. Male tractabunt eos annis 400. licet Latini codices habeant 430. Est etiam ad hoc, supputatio scripturæ aperta: ex qua constat Chaath intrasse Aegyptum, cum Leui patre suo, ut patet Genes. 46. Vixit autem Caath 133. & Hanram filius eius. 137. Exod. 6. Moyses verò filius Hanram erat 80. quando primum stetit ante Pharaonem. Qui anni simul computati, ascendunt ad 350. Neque vales dicere, Moſeh, cū primum sese Pharaoni obiecit, fuisse 80. annorum: sed postea diu in Aegypto mansisse, quoniam signa non diu durarunt in Aegypto. Et adhuc à prædicto numero 350. annorum: excipiendi sunt anni, quibus vixit, Chaath, antequam in Aegyptum descenderet, & anni quibus vixit postquam genuit Hanram, & quibus vixit Hanram postquam genuit Moſeh. Ex quibus constat, eos non mansisse in Aegypto, ad numerum annorū hic descriptorū. Sunt tertio ad hoc, duo Chronographi magnæ fidei apud Hebræos. f. Rabbi Abraham Leuitus qui in libro Chabale scripsit, Iudæos ad annos 210. mansisse duntaxat in Aegypto. Et autor libri Sedar olam, qui ad idem tempus eos ibi moratos duntaxat, constanter affirmat. Ex quibus videtur, hoc quod hic habetur, nullo modo posse stare. Soluunt autem omnes nostri, nodos istos, hoc modo. f. Sanctus Thomas super 3. cap. epistolæ ad Galat. Lyræ hic, & Genes. 15. Caietanus ibidem. Dicunt enim coniungendam esse simul peregrinationem, & afflictionem seminis Abrahamæ, quod videlicet, neque peregrinatio per se, neque afflictio seorsum, durauerint ad 400. annos: sed vtrūque simul. Neque solum in terra Aegypti hæc duo essent intelligenda, sed tam in Aegypto quàm in terra Chenahan, in qua sancti Patres, etiam veluti peregrini manserunt. Videtur enim textus loco Genes. citato tria de semine Abrahamæ prædicere. Primum quod

quod semen futurum sit peregrinum in terra non sua. 2. quod seruiturum sit. 3. quod affligendum annis 400. Dicunt enim Isaac qui fuit semen verum Abrahæ, mansisse vt peregrinū in terra Chenahan, ad sexaginta annos, antequam genuisset Iacob. Sexagenarius enim erat: cum eum genuit, vt cōstat Gen. 25. Iacob verò cum Aegyptū ingressus est, erat 130. annos natus, vt patet Genes. 47. qui simul efficiunt 190. Cū ergo scriptura dicit Gen. 15. eos mansuros in terra non sua, ad 400. annos, ad quos vltra istos 190. exiguntur 210. Sequitur Iudæos ad 210. in Aegypto mansisse. Sanctus autem Thomas ad Gala. 3. Extendit supputationem suam, & dicit Ioseph fuisse 30. annorum, quādo adductus est coram Parhoh, Genes. 41. Postea transferunt 7. annis fertilitatis, & duo famis, vsque ad ingressum Iacob in Aegyptum. Gen. 45. Vixit autem Ioseph 110. Genes. vlt. A quibus si subtrahantur 39. Ioseph & 9. fertilitatis, & famis: manent 71. Fluxerunt ergo à natiuitate Isaac, vsque ad mortem Ioseph 261. Māserūt autē filij Israel (vt Rabbanus dicit Act. 7.) post mortē Ioseph in Aegypto 144. annos. Ex quibus sequitur, quod à natiuitate Isaac vsque ad exitum de Aegypto fluxere 405. anni. Scriptura autē, non curat illos 5. annos. Aut potest dici, quod quinto anno Isaac, expulsus fuit Imael. Et videtur quod hæc solutio explicet, qualiter vera sint, quæ de 400. annis dicta sunt. Genes. 15. Non autem quæ hic de 430. dicitur. Ad quam dissoluendam dicunt, quod cum dicitur, mansionem Israel in Aegypto fuisse ad 430. annos: debet intelligi, cum ea qua manserunt Patres in terra Chenahan. Mansit autem Abraham in terra Chenahan, ad annos 25. Nam Abraham quando egressus est de Aran, & facta est illi prima terræ promissio, erat 75. annos natus Gen. 12. Fuit autem centenarius, quando natus est ei Isaac. Gen. 21. Vnde sequitur, quod à prima terræ promissione vsque ad natiuitatem Isaac, fluxere anni 25. Quare etiam huic supputationi desunt quinque anni, quos Lyra supplere vult ex inchoatis, quos scriptura non numerat. Est etiam ad hoc autoritas 70. qui hic dicunt, & legunt habitationem filiorum Israel, qua habitauerunt ipsi & Patres eorum in terra Aegypti, & in terra Chenahan fuisse 430. annos. Sed quod huiusmodi solutiones non plenè nodos dissoluant: & quod illa supputatio 400. annorum à natiuitate Isaac non sit vera, probatur sic: Quoniam Genes. 15. dicitur semen Abrahæ peregrinaturum in terra non sua, annis 400. & reuersurum in terram Chenahan, post illum numerum annorum, quasi in patriam, ergo reputat illam, scilicet terram Chenahan patriam, à qua peregrinari debebant, & non debent inter annos peregrinationis supputari, anni quibus ibi fuit Isaac. Vnde planus literæ sensus esse videtur. Sciendo scies, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, id est, extra istam terram 400. annis, & generatione quarta iterum reuersurum huc, tanquam in patriam. Si enim de alia patria esset sermo, diceret eum reuersurum in patriam, & non reuersurum huc, id est, in terram Chenahan.

Confirmatur hoc, quoniam illa dicitur esse hominis patria, in qua ipse natus est. Cū ergo Isaac natus fuerit in terra Chenahan, sequitur eam fore eius patriam. & per consequens non debere dici, in ea propriè peregrinus. Quod addo propter Paulū, qui ad Hebræos 11. omnes Patres vocat peregrinos. Tum quia signanda est patria Isaac, & non Hur Chaldæorum neque Charan, in quibus non est na-

tus, neque vixit in eis: ergo terra Chenahan. Vel saltem non est maior, imò minor est ratio, dare illi aliam patriam, quàm terram Chenahan. Sequitur ergo, extra eam debere supputari, annos peregrinationis seminis Abrahæ. Secundo, quia Genes. 15. dicitur semen Abrahæ quarta generatione reuersurum in terrā Chenahan, sed supputando Isaac primam generationē, nō sunt illuc quarta generatione reuersi: ergo nō est ab eo supputandus numerus 400. annorum. Probatur minor, quoniam maior ex scripturis cōstat. Nam isto modo prima generatio est Isaac, secunda Iacob, tertia si per lineam regalem supputes, Iudas, quarta Phares: in cuius tempore non sunt terram Aegypti egressi, sed potius ingressi: Hezron, & Chamul: vt habetur Genes. 46. qui fuerunt filij Phares. Ex Aegypto autē exiit tribus regia tempore Naafon, vt patet Numeri 1. vbi supputatur dux tribus Iehudah. Fuit autē iste Naafon filius Hamminadab. Hamminadab verò filius Ram, iste verò Ram fuit filius Chefron: vt habetur 1. Paralip. 2. Qui Chefron Aegyptum ingressus est. Vnde supputando per regiam lineam non quarta generatione, sed potius 8. egressum est semen Abrahæ ex Aegypto. Nam Abraham genuit Isaac, ille Iacob, Iacob Iudam, Iudas Phares, Phares Chefron, ille Ram, Ram Hamminadab, iste Naafon principem tribus Iehudah, qui de Aegypto egressus est. Et licet Lyranus dicat has generationes, nō esse incipiendas ab Isaac: oportuit eum dicere, quare non ab Isaac, postquam isti. 400. anni ab eo initium sumunt. Nam textus ibidem, pro eodem reputare videtur, affligi 400. annis, & quatuor generationibus. Neque etiam sinumeres per sacerdotalem, quoniam ab Isaac inclusiue, vsque ad exitum de Aegypto: enumeratur sex, scilicet, Isaac, Iacob, Leui, Chaath, Hāram, & Aharon siue Moseh. Et etiam si demas Isaac adhuc manent 5. Neque valet quod Lyra dicit, quod secundum editionem 70. enumerentur 5. generationes. Vbi enim veritas Hebraica Gen. 15. habet generatione quarta reuertentur huc: habent septuaginta interpretes generatione quinta. Sed nos veritatis Hebraicæ expositionem quærimus, non 70. interpretum: qui fortè ad hoc vitandum, quintam ex suo addiderunt.

Quod verò solutio Doctorum nostrorum non p̄senè soluat alterum nodum de 430. annis, ex eo constare videtur, quod textus hic dicit, mansionem qua filij Israel in Aegypto māserunt, fuisse ad 430. annos. Ista verò solutio dicit eos mansisse pro magna parte istorum annorum, scilicet, ad 190. annos in terra Chenahan, in qua, vt iam diximus, non fuerunt propriè peregrini, saltem Isaac, & Iacob. Tum quia textus hic videtur ostendere, Deum implese promissum Abrahæ, quod post 400. annos esset liberaturus semen eius de seruitute, qua seruituri erant, licet addat annos 30. Ideò alius soluendi nodus excogitandus est: licet iste possit benè tolerari. Est ergo præmittendum, vt dicitur Genes. decimoquinto, semen Abrahæ, futurum peregrinum in terra non sua, & seruituti subiiciendum 400. annis, intelligendo per terram non suam, terram Aegypti, vel aliam à terra Chenahan, in qua semen ipsum, vt iam diximus, non erat peregrinum: cū inde esset oriundum, & similiter illud reuersurum ad terram promissionis, quarta generatione. Vnde, vt superius deduximus, idem est, semen Abrahæ reuersurum ad terram promissionis, expletis quadringentis annis seruitutis

uitutis, & reuersurum, quarta generatione. Sed videndum est, quid per quartam generationem, seu per generationem, Scriptura intelligat. Et vt ex diuersis locis eius colligitur, intelligit filium, nepotem, & sic cōsequenter: vt vna generatio, sit idem quous visus: vt patet Exod. 20. vbi Dominus dicit, se visiturum iniquitatem patrum in filios, in tertiam, & quartam generationem: licet Hebraicè habeatur, in tertios & quartos: vbi per tertiam generationem intelligit tertium genitum. Significat etiam generatio homines eiusdem ætatis, seu temporis, vt patet Gen. 6. vbi dicitur de Noach, fuisse virum iustum, in generationibus suis. i. inter homines ætatis seu temporis sui. Sic Eccles. 1. vbi dicitur. Generatio præterit, & generatio venit: terra autem in æternum stat. i. ætas vna hominum recedit è terra per mortem, & alia venit, sine terræ cessatione. Qui duo modi: in idem redeunt. Nam homines mei temporis, sunt vna ætas, hi verò qui tempore filij mei, alia, & similiter, alia generatio, quo modo qui tempore nepotis, & sic consequenter. Cū ergo scriptura dicit Iudæos quarta generatione reuersuros in patriā, seu in terram Chenahan: idem est, ac si diceret quarta ætate, seu abnepotis tempore. Nam filius est prima generatio, nepos secunda, pronepos tertia, abnepos quarta. Sed discutiendum est, vnde seu à quo, debeant hæ generationes incipere. Et (vt supra differuimus) cū textus Gen. 15. dicat, semen futurum peregrinum, & seruiturum, & affligendum 400. annis, & nō fuerit peregrinus, neque seruiert aut afflctum fuerit in terra Chenahan: sequitur huiusmodi peregrinationem, seruitutem, & afflctionem, esse intelligendam, extra terrā Chenahan, & in Aegypto, quia sequitur. Et gentem cui sunt seruituri, iudico, id est, punito ego, quod Aegyptiis fecisse cōstat. Est ergo hæc prima generatio incipienda, post ingressum in Aegyptum. Vnde cū dicitur generatione quarta reuertentur huc: intelligendum est, ab ingressu, seu post ingressum in Aegyptum. Et si quæras, quænam sit prima generatio eorū qui in Aegyptum ingressi sunt: dico non esse Iacob, cū ætas ipsius esset iam in fine. Erat enim iam 130. annos natus: vt habetur Gen. 47. Vnde incipienda est per lineam sacerdotalem à Leui, & in regia per Iudam, qui ingressus est cum patre. Quare prima ætas, seu generatio, fuit filiorum Iacob. Nam vt deduximus, vna generatio, est vna hominum ætas, seu homines eiusdem temporis, & ætatis. Sic ergo supputando Leui pro prima Gaath, pro secunda Hanrram, pro tertia Aharon, & Moseh pro quarta verificatur eos quarta ætate, seu generatione reuersos ad terram promissionis. Sed nunc verificandum est, & explicandum, qualiter istæ generationes, peregrinæ fuerunt in Aegypto 400. annis, vt dicitur Gen. 15. aut 430. vt hic dicitur. Et arbitror huiusmodi generationes, nō esse seorsum intelligendas, sed ita accipiendas, vt anni vnus, pro aliqua sui parte intrent, & interfecerint ætatem alterius. Volo dicere, quod centenarius annorum vitæ Leui, non debet excludere annos, quibus eos superstiti, vixit Caath filius eius: ita quod supputandi sunt omnes anni Leui, quotquot fuerint per se, & anni Caath, licet aliquot anni Caath simul currant cum annis Leui, & sic de annis, Hanrram, & Moseh. Sunt ergo anni omnium istarum generationum supputandi integrè, & per se: licet alij alios intercesserint. Ne autem me putes hoc sine ratione dicere, & autoritate: expende verba Scripturæ Gen. 15. Ibi enim dicitur, semen

Abrahæ quarta generatione reuersurum, in terram promissionis: vbi si per generationem, filios & nepotes intelligas, impossibile est, generationem vnā, non includere aliquot annos alterius. Nam filius, vt plurimum, ad aliquot annos vitæ patris viuere consuevit: vnde vt plurimum, anni vnus generationis, includunt annos alterius. Homines etiā qui sunt ætatis filij mei, viuunt viuentibus hominibus: ætatis meæ: vnde vna ætas, vel generatio, partem alterius, vt plurimum includit. Sed iam veniamus ad computum, vt videamus an quatuor istæ generationes in Aegypto ascenderint ad 400. aut 430. annos. Supputando autem pro prima generatione filios Iacob, per sacerdotalem lineam, legimus Leui vixisse annos. 137. Exod. 6. Chaath verò. 133. vt ibidem dicitur. Hanrram autem. 137. vt eodem capite scribitur: Moseh verò octogenarius describitur, cū apud Parhoh legatione pro Deo functus est. Exod. 7. Qui omnes simul computati, cōficiunt 487. A quibus si excipias annos quibus natus erat Leui, cū ingressus est Aegyptum, quid fortè erant 57. (in media enim ætate, videtur Aegyptū ingressus, cū iam genuisset Chaath) manent 430. quibus hic dicitur Iudæos in Aegypto mansisse: & sic omnia consonare videntur. Quod autem dicitur Gen. 15. eos ad 400. annos seruituros, & affligendos, verum est. Manserunt enim filij Israel ad 30. annos in principio, quādiu durauit ætas filiorum Iacob, sine afflctione, vt habetur supra 1. cap. Nam mortuo Ioseph, & cunctis fratribus eius, creuit populus, & afflctus est. Quadringentis verò fuerunt afflcti, & seruiert. Vt ergo quæ diffusè diximus, ad epilogum reducamus: Dicimus filios Israel ad 30. annos sine afflctione in Aegypto mansisse, afflctos verò fuisse annis 400. tempusque mansionis incipiendum, ab ingressu in Aegyptum, primamque generationem supputandā fore Leui, & fratres eius, secundam Chaath tertiam Hāram, quartam Moseh. Quæ quatuor generationes ad 430. annos consurgunt si computetur tempus quo non fuerunt afflcti: ad 400. verò, supputando solos annos afflctionis: modò accipiantur ætates seorsum, non curando interfecationes. Sed secundum hoc, non habetur certum tempus, quo Iudæi manserunt re vera in Aegypto, quoniam non constat, quantum tempus Chaath vixit, viuente Leui patre suo, & similiter quanto vixit Hanrram, viuente Chaath: & sic de Moyse. Vnde posset teneri opinio Hebræorum: quod videlicet ad annos 210. manserint: scriptura autem dicit eos mansisse 430. supputando ætates, non curando, an alia, aliam ingrederetur. Coacti verò fuimus sic exponere ad saluandam literam Genes. & hanc: quod videlicet populus Dei, ad annos quadringentos in Aegypto manserit, supputando eos per generationes, quemadmodū Scriptura supputat loco Genes. citato. Parce prudens Lector, si tibi nondum scopum artigisse videamur: quoniam in re tam obscura, difficile est meram veritatem attingere: si quid autem melius habueris in tuam facillè ibo sententiam. Sed iam ad sequentia.

Nox obseruabilis Domino.] Id est, quā obseruare debet, ex mādato Domini, filij Israel: vt. f. singulis annis eā celebrēt, quā. f. à Domino fuerit ex Aegypto redempti Hebraicè ad verbū est. Nox custodiarum est Domino. i. multis annis custodienda, aut multa custodia & diligentia obseruanda. Aliqui explicant. Nox custodiarum. i. qua Deus filios Israel custodit: sed non placet expositio, vt statim sequitur.

Hoc statutum p[er] asch.] Id est, agni paschalis, seu hoc est statutum eorum qui debent p[er] asch comedere.

Omnis filius alienigena non comedit ex eo.] Loquitur de eo, qui non est ex femine Israel, sed de nouo uenit habitare inter Israelitas. Dicitio Hebraica nachar, significat ignotum: cuius, scilicet patria, aut Patres ignorantur.

Omnis seruus uiri pecunia possessus, aut ut Hebraicè habetur: possessio pecuniæ.

Circuncides illum, & comedit ex eo.] Ex hoc loco intelligi potest: Iudæum posse seruum suum pecunia emptum, ad circuncisionem cogere, quem admodum diximus de successoribus Abraham Gen. 17. Et quidam hic dicit hoc posse fieri, ut circuncisio erat signum distinguens Israelitas ab aliis: quem admodum poterat inuitum, cute signari, in quacunque uellet corporis parte. Non tamen poterat inuitum circuncidere: ut circuncisio erat professio fidei. Hæc solutio est Caietani: & aduersus eam est quod iste uidebatur circuncidi, quasi ad profitendum fidem Iudæorum, quoniam ad ritum & ceremoniam legis, quæ erat fidei professio, fiebat. Profitentur enim Iudæi hac ceremonia, se seruos Dei, ab eoque redemptos, & de cætero obseruatos Dei mandata, quemadmodum serui, mandata, Domini sui. Vnde nullum inconueniens arbitror dicere, in lege veteri posse homines cogi ad fidem suorum parentum. Patresque se posse pro filiis ad fidem unius Dei obligare, quemadmodum Abraham pro se & femine suo, se alitrixit Deo. Quod teneo tanquam probabile: paratus in contrariam sententiam, si Ecclesia contrarium diffinierit. Si quis tamen cõtrariam sententiam amplectatur, non prohibeo: quoniam idem fortè Dominus cum filiis Abraham pactum renouauit 24. cap. huius libri quoniam poterant filij excipere patrem non potuisse eos in rebus fidei obligare, neque pro eis respondere.

Aduer. & mercenarius.] Significat, tossab, illum, qui diu habitauit in aliquo loco, quasi iam ibi sedem habens. Nam tassab, à quo tassab, significat propriè sedere, & manere.

Omnis cæcus filiorum Israel faciet eum, scilicet, per quamlibet domum: ut dictum est. Non quod omnis multitudo, unum agnum immolaret.

Fuit in robore diei huius, id est, durante adhuc die, aut habente adhuc die robur suum, quod est dictum, antequam dies omnino ad noctem declinaret.

Supra exercitus eorum, id est, per exercitus: aut incumbens desuper super exercitus egredientium.

CAPITIS XII. AD MORVM COMPOSITIONEM.

M*ensis iste uobis caput mensium.*] Fere totum caput hoc, cõmendat nobis memoriam diuinorum beneficiorum: ut scilicet, nõ solum beneficia ipsa in se consideremus, sed tempus, & omnes alias eorum circũstantias. Arguitur hic etiã nostra ingratitude: quæ tanta est: ut Deo opus sit, testes ad hæc vocare. Ad quid quæso, huiusmodi annualis obseruantia, nisi, quia timuit pius pater, Iudæos huius tanti beneficij futuros immemores. Legimus enim Dominum Deum, postquam filios Israel cœlesti pane in deserto pauerat, Mosè præcepisse, vnam manna in arca testamenti asseruare.

Joan. 6. Similiter Christu duodecim cophinos, qui super fuerant his qui manducauerant, discipulos suos custodire iussisse. Sed ad quid quæso, nisi ut benefi-

gium, cuius homines immemores essent, ad longum tempus restarentur, & ad memoriam reuocarent præsentissima beneficia summi Dei?

In decima die, accipient agnum.] Possumus dicere hunc agnum, populum Aegyptium adumbrare, quæ Deus quasi occidit, ad Iudæorum libertatem. Sed est aliud, quod magis ad uinum locus iste docet: quanta, uidelicet diligentia, examinanda sunt, quæ Deo sumus oblaturi. Ad hoc enim omnium iudicio, agnus iste 14. Luna, domum inferebatur: ut impinguaretur, & nutrireretur, & examinaretur, si quid haberet maculæ: quod illum à diuino conspectu arceret: ut nos hac doceremur ceremonia, quanta diligentia, & quandiu, oblationes nostras, expendere debeamus, antequam illas Deo præsentemus. Cuius rei aliud exemplum iam Gen. 1. posuimus, quo nos ibidem Dominus docuit: qualiter quæ ei offerimus examinanda essent postquam ipse quæ ad nostram condidit utilitatem, sic expendere dignatur.

Agnum per familiam.] Non fat est, communitatẽ totam commune referre beneficium: sed opus est, vnamquamque familiam pro eo gratias agere. Nã quemadmodum vnamquamque domũ, à sede primogeniti seruauerat, sic uoluit vnamquamque beneficium agni occisione referre.

Si minor fuerit familia.] Quid aliud, quæso, docet locus iste, quàm quæ supersunt nobis proximis impartiri? Similiter docet charitatis ordinem: ut proximioribus prius subuenias.

Agnus integer.] Dicitur hic qualia esse debent, quæ Deo tuo offerre debeas: ut semper potiora Deo offeras.

Inter duas uesperas.] Ut scilicet eadem hora, beneficium referas: qua & accepisti.

Tollent de sanguine.] Expende hic: quantum ualeat te ipsam peccato occidere, ne te occidat Deus. Non enim Deus, illos unquam punit: qui se ipsos punierint.

Comeditis nocte.] Quoniam eo tempore liberati sunt, & uoluit Dominus, ut omnes circũstantias beneficij, ceremonia adumbrarent: ut scilicet nocte comederent: quoniam tunc primogenitos Aegyptiorum, eorum gratia interfecerat.

Cum amaritudinibus.] Ut suam referrent ab Aegyptiis, amaritudinem.

Assum, cum baculis, & accincti.] Ut festinationem, qua ab Aegyptiis vrgebatur: festinatione ostenderet.

Caput cum intestinis.] Ut ostenderent nihil inferiorum Israel in Aegypto relictum: neque maiores, neque infimos, neque paruulos, neque aliquid substantiæ suæ. Voluit enim Dominus, eos hac ceremonia, omnia adumbrare, quæ in eorum redemptione acciderat.

In cunctis diebus Aegypti, faciam iudicia.] Et si omnes iudicandi, & puniendi sint mali, maxime tamen hi, qui alios seducunt. Destruit sapius Deus, quæ maxime diligimus, & colimus, ut nos reuocet ab amore creaturarum ad suum.

In die primo uocatio sancta.] Audis hic, ad quid dies sanctificentur: nempe ad conueniendum, & audiendum sacra, maxime legem Dei.

Veruntamen quod comeditur.] Non violabatur sacri dies ciborum præparatione: sabbatho excepto.

Exterminabatur anima illa de cœtu Israel.] Timendum ualde est præcepta Dei præterire, quæ sub pœna mortis proponuntur nobis. Audis hic quæ malum sit ingratitude, quæ mortis pœna mulcatur.

Tam peregrini, quam indigena.] Debent peregrini, seruire leges patriæ, qua agunt: ne indigenis scandalo sint.

EXODI XIII.

AD LITERAM.

Vos non egrediemini.] Periculosum ualde est, malis se immiscere, eo tempore quo Deus eorum delicta castigat.

Erit cum dixerint uobis filij.] Tenentur parentes, filiis referre beneficia Dei: ut fidem, & dilectionem benefactoris habeant.

Fuit in media nocte.] Ut hostes incautos inueniret: & magis deterreret.

Vsq[ue] ad primogenitum iumentorum.] Quid meritis oues, quid vacca: ut primogenita uestra, simul cum primogenitis hominum perirent? Solet Dominus impios, in se & suis castigare, quemadmodum propter bonos, eorum filiis benefacere, & benedicere solet.

Omnis sumus mortui. Si impius es, time penes te pios habere, quoniam mala tunc magis coram Deo apparent. Exi à me, (ait Christo Petrus,) quia homo peccator sum. Et uidua Heliz dicit. Ingressus es ad me: ut rememorentur peccata mea.

Etiã multa mixtio, ascendit cum eis.] Malum est tecum habere, qui tibi scandalo esse possint, & male coeunt homines diuerse fidei.

Esiam non fecerant sibi ipsis. Tã celeriter Deo obediendum est, ut omnium immemor sis, & Deo fidas quod omnia necessaria suppeditabit tibi.

In corpore diei huius.] In Gen. cap. 17. admonui, quod quemadmodum Abraham, ea die qua iustus est, circumcidit se, & suos: ita & Dominus, eadem die qua pollicitus est, eos à seruitute redemit.

Omnis filius alienigena, non comedit ex eo.] Non sunt sacra mysteria infidelibus tradenda: ne ea irrideant, quemadmodum Christus margaritas porcis dare prohibuit.

Omnem seruum argento emptum circuncides.] Ecce qualis cura dominis esse debet, ut seruos suos ad fidem, & cultum unius Dei, adducat: ut eos negligentes admittantur ad fidem perducere.

Lex una erit.] Debet lex esse communis: ut non magis extraneum, quàm indigenam grauet.

CAP. XIII. AD LITERAM ANNOTATIONES.

S*anctificamibi omne primogenitum.*] Significat propriè uerbum chadas, separare: & ex consequenti immundum esse, quod immunda soleant esse separata. Iubebat enim Dominus, homines separari ab immunditiis: & hic præcipiebat primogenita separari ad cultum, seu partem Dei. Nihil enim aliud erat huiusmodi primogeniti sanctificatio, quàm separatio eius à prophanis uisibus: & applicatio ad usum Dei. Vnde pater, nullum in primogenito ius habebat nisi eum redimeret, iuxta legis dispositionem, Num. 8. & Leuitici 12. Est autem sermo, de primogenito matris. Nam licet pater, alium primogenitum, ex alia uxore haberet, tenebatur nihilominus primogenitum secundè Deo offerre, sicut & prioris: quia dicitur. Apertura omnis uulua, ita quod, quodcunque primum uulua matris aperuisset, Domini erat.

De domo seruorum, id est, seruitutis, in qua. s. seruibatis. Aut de domo, in qua eratis, cum aliis seruis,

Immense spica uiridis.] Vertit hic Sanctes, in prior editione. In mense Iulij: quod eo mense frumenta sint spicata: sed meritò à Munstero. taxatur, & ipse postmodum correxit. Cum enim mensis iste, apud Hebræos sit Nisan, qui Martio nostro, & aliquando pro parte Aprili respondet: impossibile

est Iulium uertere. Vnde Rabbi Dauid dicit: abib significare spicam, cum culmo, id est, calamo, à radice usque ad spicam. Erat autem tempus, quo blada spicam habere incipiebant. Et aduerte, quàm opportuno tempore eos eduxerit, quando uidelicet fructum terra emittere incipit: neque uiget æstus, neque frigus: quando tempus magis opportunum est ad iter faciendum. Quod etiam abib, spicam significet, constat sup. capitul. 9. ubi dictum est. Quia hordeum abib, id est, spica. Et Leuiti. 2. Abib. i. spicam totam igni. Et meo iudicio abab, est eiusdem significationis cum abah. i. desiderare: quare abib, spicam quod sit desiderata significat. Communiter enim desideramus nouos fructus. Vnde eb, & ibe, uidentur significare fructum arboris, præsertim primum, seu primitium. Can. 5. Ad hortum nucis descendendi, ut uiderem, beibe, id est, poma. s. prima seu primos fructus conuallium: aut desiderata conuallium.

Seruius seruitutem istam, id est, celebrabis cultum, istum, celebrando diem festum, in isto mense.

In die 7. festum Domino, id est, ultimo septem dierum.

Non uidebitur tibi fermentatum, & non uidebitur tibi fermentum.] Vtrumque prohibitum erat. s. fermentatus panis, & ipsum fermentum.

Propter hoc facit Dominus mihi, id est, præcepit mihi hoc, scilicet, obseruantiam hæc, cum exirem de terra Aegypti.

Erit tibi, scilicet dies hæc, aut festum hoc, sicut signum in manu tua: quod semper uideatur, siue sit annulus, siue filum, siue macula, quod statim explicat.

Et ad memoriale, inier oculos tuos, id est, ac si esset memoriale, quod ante oculos haberes.

Vt sit lex Domini, in ore tuo, scilicet ad docendum filios & posteros tuos, aut ut semper de ea loquaris & tractes.

Custodies decretum hoc, ad statutum suum, id est, ad tempus suum, certum, & statutum à me. Iam enim aliàs dicit nomen moed, significare statutum, siue sit tempus, siue locus. Et quod sequitur.

A diebus in dies: Hebraicè est. i. omnibus diebus: seu perpetuò, ab his diebus, usque ad futuros.

Transire facies, scilicet à te.

Omne quod primum aperit uulua Domino, id est, separabis à te, dando illud Domino.

Et omnis apertio, vel emissio animalis quod erit tibi masculum, erit Domino, id est, quicquid primo aperit uulua, & emittit animal, in masculis: erit Domino. Dicunt autem Hebræi, dictionem seger, quàm vertimus emissionem, esse extraneam, & meo iudicio, propriam eius significationem ignorant. Deut. 7. habes. Segar alaphecha. i. primitium bouum tuorum, vel emissum primo. Aliqui per emissum intelligunt immaturum foetum, quod etiam dandũ Domino putant. Posset etiam significare ventrem: sed res incerta & ignota est. Neque est coniectura locus: quoniam dicitio rara est. Et aduerte quod prima apertio, seu diuisio uulua, refertur ad homines, Secunda uerò ad iumenta.

Primogenitum, seu, apertionem asini, redimes pecude, quam, scilicet, immolare liceat. Et si nõ redemeris, decerucabis illud. Duo significat uerbum arach, s. decerucare, siue ceruicem frangere, & fluere seu facere descendere: quod ceruix fracta decidat. Deuteron. 21. Ve arephu, id est, decerucabunt ibi uirulam, seu ceruicem frangent. Deuteron. uerò, 32. significat fluere, decidere, Iaroph. i. fluat seu descendat ut pluuia, de strina mea. Abhorrebat autem

Dominus ab asino, quod vile animal sit, & omnibus despectum.

Cum durum se redderet Parhoh.] Significat chassah, durum esse: aut graue. Vnde illud inferius 25. Michasseh, quod nostri ductile vertunt, posset etiam verti, graue fiet candelabrum, ac si dicat. Hastile candelabri non erit intus vacuum: sed erit graue. Leue enim esset, si esset vacuum: prior tamen expositio communior est.

Omne aperiens vuluam masculorum.] Id est, in masculis: quoniam si femina vuluam primum aperuisset, non erat Domini. Vnde duo ad legem necessaria erant. Alterum quod esset masculus, alterum, quod vuluam aperiret. Et quod dicitur.

Omne primogenitum filiorum meorum redimo: nõ est intelligendum de Leuitis, qui non redimebantur.

Et ad monumentum inter oculos tuos.] Dicitur Hebræi, nomen, totaph, quod monumentum hinc vertunt significare frontale, siue laminam, quæ in fronte ligabatur: quod Hebræi vocant tephilim, de quibus miranda dicunt. Sed si quis rectè expendat, deprehendet nomen significare ocularia, seu specilla, quæ solemus ponere super nasum inter oculos. Et volebat Dominus Iudæos, hoc beneficium semper habere præ oculis, seu è regione oculorum: ac si essent huiusmodi specilla, quæ super oculos ponuntur, si vitra spectes. Inter oculos verò, quantum ad ligamen, siue sit corium, siue cornu, argentum, vel aurum vel quodcumque aliud: quo colligantur ad iniuicem. Occasionem ex hoc loco sumpserunt

miseri Iudæi, fingendi sua tephilim, de quibus miranda dicunt: & nos non nihil dicemus, vt tibi ob oculos ponamus, quæ illi, super fundamento nihil statuerunt. Duplicita enim illi dicunt, esse huiusmodi tephilim seu signa, ad memoriam reuocantia præcepta Dei. Quædam capitis, alia verò manus, aut sinistri brachij. Ea parantur ex membranula, quæ de pelle animalis mundi sumitur. In illa scribuntur quatuor scripturæ tractatus, quos ipsi sua lingua parochiot nominant, quæ postea diligentissimè corio includuntur. In lege vocantur totaphot, apud Rabbinos tephilim. Magna autè superstitione, illa omnia, & parantur, & scribuntur. Cum enim Iudæus, vitulum, vnde membranam, pro conficiendis tephilim, accipere statuit, vult mactare, dicere tenetur. Hunc vitulum propterea mactato, quod ex eius pelle, membranam pro paradisi tephilim mihi desumere volo. Coriario cum eam parandam præber, similiter dicit. Hanc pelliculam mihi parato. Nã ex ea mihi tephilim fieri volo. Membranam scriptori, cum suppeditat, identidem dicit. Hanc membranam, idè tibi do, vt mihi in ea, tephilim describas. Quod si illarum rerum aliquid intermittitur, credit stulta gēs Iudæica, hæc signa postea vsurpata, eò minus valere. Debet autem lamina hæc circumire ab aure in aurem. Scribunt autem in huiusmodi tephilim, hanc lectionem ex Deuter. 6. Audi Israel. Dominus Deus noster, Dominus vnus est. Quod si illis non permittatur, vsus tephilim, vtendum tunc esse, si lo coccineo, ad brachium: in memoriam sanguinis fœderis. Receptaculum corij, quo recipiuntur huiusmodi tephilim, necesse est etiam esse de iumento mundo. Necesse itè est, vt dextera sua scribat, etiã si vtraq; vti posset. Quod si sinister est, sinistra manus eius loco dextræ est. Et qui non nouit rectas facere lineas, absque lineamento, bonum est vt lineas faciat: vt posset rectam facere scripturam. Sit quoque membrana integra, nullum habens foramen: vt non perfluat atramentum. Quod si deest

aliquid in literis, ita tamen, vt puer non omninò sapiens, neque etiam fatuus ipsum legere possit, sufficiens est, & non vitiosa scriptura. Necesse est etiã, in superiori parte spatium relinquere, ad rectum literè lamed. Pars verò inferior, spatium habere debet, iuxta mensuram longitudinis caph, & nun. Non debent etiam scribi tephilim: nisi in ea parte, vbi caro fuit. Debent quoque quatuor lineæ, duci in margine tephilim per circuitum. Non tamen hoc necesse est, inter lineam, & lineam, tephilim capitis, scribi debent in pelle membranæ, qua parte candida est. Quatuor præterea capita, scribi debent, quatuor sectionibus, ita, vt linearum non sit alia longa, alia breuis: sed æquales. Non ambulet qui capitis tephilim, in capite habet, in loco sepulturæ nisi absit spatium quatuor cubitorum. Prohibitum est præterea, vt re veneræ, in domo, in qua sunt tephilim, aut liber legis, donec ea extrahat, aut ponat sub vase aliquod: ita vt vas vase alio, recondat. Licet tamen ponere ea sub capite, in stramentis cervicalis. Quæ hic aducere placuit, non vt Iudæicas nenias, & stultitias, alicui obtrudere velim: sed tantum, vt appareat cæcitas miseræ gentis Iudæicæ, quàm anxie superstitioni sint, in rebus minutulis, & quæ nullius sunt momenti, omittentes quæ grauiora sunt legis. Sacræ verò lectiones, quas in tephilim inclusas habent, sunt hæc. Audi Israel, & cætera. Deuter. sexto, vsque ad locum illum. Scribes ea super postes domus tuæ, & in portis tuis. Hucusque prima. Secunda habetur hoc capite 13. incipiens. Locutus est Dominus ad Moïsem dicens. Sanctifica mihi omne primogenitum: vsque ad locum vbi dicitur. Custodies igitur statutum istud, tempore suo, à diebus in dies. Tertia ibidem consequenter habetur. Et futurum est, quod introducet te Dominus, vsque ad illum locum, vbi dicitur. Erit itaque in signum super manum tuam: vsque ad finem versus. Quarta incipit. Erit itaque, si audiendo audieritis præcepta mea: quæ desumpta est ex 11. cap. Deut. vsque ad illum locum vbi dicitur. Scribes quoque ea super postes: vsque ad finem huius versus. Audis certè, quæ comminiscuntur Iudæi, & quæ fabricarunt, super vocabulum, cuius significationem propriam ignorat. Cum Dominus hinc nihil aliud voluerit, quàm memoriam beneficii commendare, quemadmodum res quæ semper est ante oculos.

Quoniam propinqua ipsa, scilicet Aegypto, aut terræ promissionis: à qua solum distat ad 10. dietas sed primum germanius. Ne scilicet, videntes bellum, & se prope Aegyptum esse, redirent in Aegyptum.

Circumire fecit populum, viam deserti maris termini, potius quàm rubri: & sic vbique verte. Nam locus Remesses, vnde Iudæi recedebat ad leuam habet terram Philistiim: ad dextram mare suph, seu termini: & via versus leuam, ducit ad mare mediterraneum, & ad terram Philistiim, & est plana quacunque declines: recta verò, tendit ad desertum magnum.

Armati ascenderunt filij Israel.] Verbum chamas, significat propriè quintam partè accipere, seu quintare si (Latinus sermo permittet) & meo iudicio: vtendum hic erat. Et quini ascenderunt filij Israel, i. quinque & quinque. Nam textus, in fine præcedentis capitis dixit, filios Israel à Domino euctos de Aegypto, per exercitus suos: ex quo constat eos exiisse ordinatos, saltem viros, per modum exercitus. Solent autem homines, in exercitu incedere, quinque & quinque: aut quatuor, & postea alij quatuor, & isto modo, Iudæos exiisse arbitror. Neque via

via permittit plures incedere, aliàs agros calcarèt & vineas. Neque video, vnde Iudæi possent habere arma, ad sexcenta millia hominum cum essent serui, neque illos permittet Aegyptij arma habere, qui eorum solam multitudinem formidabant. Neque Aegyptij sua illis arma mutassent, cum postea armati sequuti sint eos. Septuaginta autem verterunt hic quinta generatione filij Israel ascenderunt de terra Aegypti, illud autem 2. Semu. 2. quod nostri vertunt. Percussit cum Abner, cuspide lanceæ, super achomes. i. quintam costam, posset etiam verti super quinques, vel ad quinques.

Visitando visitabit, aut melius: Recordando recordabitur. Profecti de Sucot, manserunt in Ethan in fine deserti. Est Sucot, secunda mansio post Remesses, vltra fluuium Traianum. Ethan verò, tertia mansio: in fine deserti Sur, iuxta terminum maris rubri.

Ad ambulandum die ac nocte. Poterant enim, non solum in die, sed etiam nocte incedere propter columnam ignis. Dicitur autem ignis columna, quod speciem columnæ haberet flamma illa.

CAPITIS XIII AD MORVM compositionem annotata.

Sanctifica mihi omne primogenitum.] Omnia quæ in hoc capite continètur, gratitudinem clamant. Similiter ea Domino offerenda prædicant, quæ meliora & amabilia esse cognoueris. Nos verò quæ turpiora, quæ ve infirmiora sunt deo damus. Vt enim aliàs admonui, si filius gibbosus, lippus, & herniosus, claudus, & mancus est, hunc ad monasterium, ad Dei obsequium destinamus. Si quis verò aspectu pulcher, aut robustus est: hunc mundo, & nuptiis, ac eorum ministerio seruamus. Quis enim hodie hominum, filium primogenitum Dei obsequiis, ac ministerio seruat? Itidem de iumentis: vt cogatur Dominus apud Malachiam dicere. Maledictus dolosus qui cum in grege suo masculum & robustum habuerit, debile Domino, & claudum affert. Præsentia illud duci tuo: & videbis, an suscipiat faciem tuam.

Memento diei huius, quo egressi estis ex Aegypto, è domo seruorum.] Celebris valde nobis esse debet dies, qua ex seruis diaboli, in Dei seruos asciscimur. Vnde antiqui solebant diem circuncisionis celebrare, quoniam eo à peccato originis, mundus puer, militia diuinæ, & populo Dei aggregabatur. Sic & angeli in caelo, celebrare solent nostram conuersionem: vt gaudium in caelo sit, super vno peccatore penitentiam agente.

Non comedetur fermentatum.] Quid quæso tibi Domine & fermento? Si ergo isti tanta ambitione celebrant libertatem à seruitute tyranni, quato magis homo debet celebrare libertatem à laqueis diaboli: Omnia ossa meæ dicent, Domine quis similis tui. Eripiens inopem de manu fortiorum eius. Abhorruit semper Dominus, à mixturis. Præcepit enim, non arandum in asino & boue, non serendam terram, diuerso semine, non gestandam vestem, ex lana & lino texta. Voluit nos simplices esse: & simpliciter apud proximos conuersari.

Infermentata comedent.] Quemadmodum Dominus omnes circumstantias ministerij, aut oblatis sibi muneris oculatè conspiciat, vt de sacrificio Abrahe manifestauimus ibi, ita voluit nos, curiosè eius beneficia circumspicere. Istuc enim tendunt verba sequentia.

Erit tibi in signum super manum tuam.] Aufer quæso Domine socordiam nostram, ad munera tua.

Omne primogenitum asini pectus redimes.] Arguit locus iste, esse quædam, quæ Dominus reicit, neque libenter accipit, alioqui natura sua bona. Quid hoc est Domine, quod sic asinum reicis. Nonne creasti illum quemadmodum omnia alia? Et quidem: sed vult nos docere, vt quæ vilia reputamus, non offeramus illi.

Omne primogenitum hominis in filiis tuis redimes.] Non vult Dominus perdere aliquid sui iuris: quod aduertant, qui Deo debita suffurantur.

Cum interrogauerit te filius tuus.] Vult Dominus nos querere rationem ceremoniarum, & eorū quæ ipse fieri præcepit, & maiores, horum rationem reddere minoribus, vt sciamus, quali religione instituta sunt.

Erit in signum in manu tua: & specilla inter oculos.] Vult Dominus munera sua, nõ solum esse ante oculos, vt videas ea: sed etiam in manibus, vt opere reddas, aut eleuatis manibus saltem gratias agas.

Non duxit eos Deus, per viam terra Philistiim.] Cõsidera hic Dei bonitatem: vt quasi cogathomines ad beneficia sua. Ne colatū munus Iudæi reicerent reuertendo in Aegyptum, aliò duxit eos. Nõ enim libet reuocata beneficia sua. Vt ait Dominus artibus, & astutiis suis: vt doceat non esse malum, si artibus ad bonum vtaris. Ostendit etiam hic, quantum curet, ne nos, eius beneficia amittamus: & quàm facile nos ea amitteremus, si ipse non prohiberet.

Circūdūxit populum per desertum.] Voluit prius filios instituere, quàm daret eis hæreditatem, contra parentes, qui filiis patrimonium parant, & non doctrinam.

Quinque, & quinque ascenderunt.] Ordinata vult Dominus omnia sua esse, & maximè confusionem reprobatur.

Tulit Moïseh ossa Ioseph.] Nõ æquo animo ferebant Sãcti, inter impios requiescere, neque corpora, neque cadauera sua permittebant inter impios habere. Similiter docetur posteri, quàm benè seruare debeant iuramenta, & promissiones maiorum suorum.

Vt ambularent die ac nocte. Festinat Dominus deus dare nobis promissa: sed nos peccatis nostris obstitimus, & impedimenta obicimus illi.

Non recedebat columna nubis.] Magna est dignatio tua Domine erga tuos: vt quasi puer, te das accensas ante eos deferas, & iter doceas. Quis audiuit vnquã talia, vt Dominus accensa facula, quasi minister suos præcederet: sed iam non mireris cum eum dicentè audias. Præcinget se, & faciet eos discubere, & transiens ministrabit illis.

CAPITIS XIII AD LITERAM annotata.

R *Euertantur & castrametentur ante Pihachiro, inter Migdol, & inter mare, ante Baal sephon, contra ipsum castrametabimini, iuxta mare.*] Erant Iudæi in deserto Ethan, & in extremitate maris rubri, à quo loco versus Aegyptum, est desertum, quod vocatur Ethan. Iubet autem nunc Dominus eos reuerti versus Aegyptum, ad locum deserti Ethan, & præcipit castramentari ante Pihachiro, & erat in fine deserti Ethan, versus Aegyptum: & vult eos gyrare desertum Ethan, vt venirent ad mare, vbi mare vtrunque latius erat, quàm in fine vnde recesserant: vt scilicet Parhoh videns eos, ex altera parte conclusos deserto Ethan, & ex alia mari, vires resumeret ad eos persequendos. Secundo quia

volebat eos in desertum ducere, & difficile erat, illud transire, ex illa parte, qua mare finitur: in fine. s. deserti Sin: idē voluit, eos circumire desertum Ethan: vt traiecto mare, intrarent desertum Sin: ea parte, qua facilius erat transitus. Baal sephon verò locus est iuxta mare: quo castrametati sunt filij Israel, antequam mare traicerent. Sunt autem qui putant, eos non transisse ab alio, in aliud litus maris, sed ab eadem in eandem partem, versus finem maris: vt egrederentur mare eo loco, vbi nunc est Suetium, quod nostri vocant Suez ciuitas Aegypti, quæ nunc est sub ditione imperatoris Turcarum. Verbum verò chanah, quod hic, & vbi que nostri castrametati vertunt, significat propriè figere tentoria. Isaia 29. Ve ariel, ariel ciuitas chanah, id est, in cuius circuitu, tentoria fixit Dauid. Aduerte etiam quod in Hebræo, distinctè ponitur pi, & Hachiro, in nomine pi Hachiro, vnde verti posset, in os Hachiro, & fortè sic vocatur locus: quia sunt ibi duo deserta, scilicet, Ethan, & aliud ad dextram, euntibus ex Aegypto ad mare: & forsitan ingressus iste inter duo deserta, vocatur hic os Hachiro: quia est ingressus ad mare, quod est inter illa duo deserta. De Migdol nihil certi habemus, idē nihil dicimus. Textus videtur præ se ferre, quod os Hachiro, seu Pihachiro, erat inter Migdol & mare, & non in fine deserti Ethan, vt ex quodam Geographo didicimus. Vnde sequitur in textu. Rectè ad ipsum, aut è regione ipsius castrametabuntur, seu figent tentoria super mare.

Confusi sunt, clausit super eos desertum. Ignorant, meo iudicio, tam nostri quàm Hebræi, propriam significationem verbi buch, à quo nebuchim. i. confusi sunt. Dicunt tamen, significare confundi. Hieronymus vertit: coarctati sunt. Verbum ponitur Ioel 1. vbi dicitur: Nabocu. i. confusi sunt greges, aut melius suspensi sunt. Expenfis tamen aliis locis quibus verbum ponitur, videtur significare, corpore aut animo concludi, cum quis nescit quo se vertat. Hester 3. dicitur. Et ciuitas Susân nabochah, i. suspensa est, seu conclusa animo. Sic Isaia 22. ponitur nomen mebuchah, id est suspensio. Quia dies à mebuchah, id est, suspensionis, aut conclusionis. Idem Michæ 7. Nunc erit mebuchatam. i. suspensio, aut conclusio eorum. Vnde hic vertendum puto. Conclusi ipsi in terra, & quasi explicans quod dixerat, sequitur: clausit eos desertum. Nam cum vidit eos à recta via, quæ erat versus Philisteam, diuertisse, & versus mare contendere, & claudi inter duo deserta, si Geographis credimus, inter quæ erat Pihachiro, arbitratus est eos conclusos. Habebant enim desertum Ethan, aut partem eius, ex altero latere, alterum verò desertum, ex altero latere mare è regione, Aegyptum à tergo: idē arbitratus est eos esse conclusos, neque posse euadere, aut fugere. Posset etiam esse sensus. Conclusi sunt ipsi in terra, id est, non est amplius ante eos terra versus quam contendant, sed mare, clausit eos desertum, ex latere vtroque: & mihi videtur sensus hic germanior priori.

Cognoscent Aegyptij, quoniam ego Dominus. Nam in ista subuersione euidenter cognouerunt, Deum Israelitarum defendere eos contra se, vnde dixerunt. Fugiamus Israel: Dominus enim pugnat pro eis contra nos. Et quod dicitur.

Glorabor in Parhoh, hunc habent sensum, Nominabor, & laudabor, & cognoscar quod sim tam fortis & potens, quod eum deleuerim & populū eius, aut ex hoc omnes me glorificabunt; quod eum cum

populo suo contriuerim, vt meos liberarem. Et loquitur humano more, ac si esset miles strenuus, qui ex præclarè gestis, famam sibi acquireret, & gloriosum nomen apud omnes.

Quoniam fugisset populus. Quoniam viderunt eum, à via deserti, versus quod contendebant, deflectere arbitrati sunt eos fugam meditari, sed dubitari merito potest, qualiter Rex Aegypti, poterat cogitare eos fugam adornare, si videbat eos vnde quaque conclusos. Ad hoc duplex est solutio. Altera quod verbum barach, quod hic fugere omnes vertunt, significat magis propriè transire: vt patet infra 36. vbi dicitur. Fecit vèctem medium, libroach, id est, vt transfret per medium tabularum. Hinc beriach, id est, vèctis, sic à transeundo dictus. Et secundum hoc vertendum hic esset. Et nuntiatum est Parhoh, quod transfret populus. Solent enim homines, in narrandis rumoribus, multa adiicere, iuxta illud Virgilianum. Aliquid nouus adiicit author. Prius enim putabat eos à parte anteriori mari concludi: postmodum verò audiuit eos velle mare traicere, factis forte ad hoc instrumentis, ad transfretandum. Cum enim viderent eos reuerti, & non in Aegyptum, sed contendere versus mare: putauerunt velle transire, & facere cimbas ad hoc, & isto modo, licet putarent eos conclusos, cogitarunt tamen velle fabricatis nauibus transire. Altera solutio est: quod licet videret eos vnde quaque conclusos, putauit tamen eos ibi tempus opportunum expectare: & tunc iterum iter arrepturos, & idē decreuit eos persequi.

Et versum est cor Parhoh ad populum, id est, ad subiiciendum iterum populum, quem iam abiicisse videbatur.

Et duces super omnes ipsos. Dicitio Hebraica falsis à falsos quod est tres ortum habet. Inuenitur tamē ducē significare 2. Reg. 7. Et respondit basalis. i. dux super cuius manum innitebatur Rex. Putarē tamen non quemcunque ducem significare, sed trianum, quem aliquem arbitrantur à Rege 3. sed melius videtur eum esse cui curabat tertiam partem populi, seu exercitus. Caietanus vertit. Et terni super omnē eum. s. currum, quasi quisque currum, portaret tres, aut & duces super omnem ipsum, qui. s. gubernarēt currum: & videtur simplicior sensus.

In manu excelsa, ad quam nullus posset attingere. Metaphora esse videtur, sumpta ab eo qui aliquid manu eleuata portat, ad quam nemo potest attingere, vt ab ea quod tenet auferat, quemadmodum in Psal. legis. Quoniam tu es domine spes mea: altissimum posuisti refugium tuum. Et quia altissimum posuisti: non accedet ad te malum, Aut in manu excelsa, id est, eleuata ad percutiendum aduersarios. Sed primus sensus germanior esse videtur. Vnde infra 19. dicit eis. Vos vidistis, qualiter vos portauerim, super alas aquilarum: quod hic dicit in manu excelsa.

Super pi Hachiro ante Baal sephon, aut super os Hachiro. Vnde videtur, quod prius esset Baal sephon, postea os Hachiro. i. ingressus ad Hachiro.

Nunquid, non erant sepulchra in Aegypto? In Hebræo ponuntur duæ negationes. Nunquid à non. Non erant sepulchra in Aegypto: Sed sensus redditus est. Posset etiam esse sensus. Nunquid à non. i. ex defectu sepulchrorum, & quia non erant in Aegypto sepulchra, eduxisti. s. nos, vt in deserto occideremur, & sepeliremur.

Cessa à nobis. s. sollicitandis.

Dominus pugnavit pro vobis. Significat verbum lachan

tham comedere: & ex consequenti pugnare, quod pugna homines comedere soleat. Vnde acies gladij, dicitur os gladij, quod quasi ea deuoret gladius & comedat homines sciindendo eos veluti dentes panem. Et verti posset, Dominus deuorabit vobis, i. pro vobis.

Quid clamas ad me? Cum enim vir sanctus, vidit hostes ex altera parte, ex altera verò Israelē arguentem se, multiplicauit preces ad Dominum.

Et glorificabor, scilicet ratione victoriæ, in Parhoh. Et proficiscens Angelus Domini, qui aliquando dicitur Dominus, ambulauit post eos, vt metum Israelitis auferret, prohibendo accessum Parhoh ad populum.

Stetit post eos. Ex hoc loco videtur, vnicam fuisse columnam, quæ erat nubes in die & flamma ignis in nocte, sed melius dicitur fuisse duas.

Et fuit nubes, & obscuritas, & illuminabit noctem. i. illa nubes quæ antea erat nubes obscura, in flammâ ignis versa, illuminauit noctem. Aut columna illa fuit nubes, & tenebræ Aegyptiis, filiis verò Israel, noctem illuminauit. Vel, fuit nubes & obscuritas, sed nubes illuminauit obscuritatem noctis.

Et non appropinquauit iste. s. Aegyptius, ad illum. s. Hebræum, aut exercitum Hebræorum. Diuidebat enim nubes inter vtrumque exercitum.

In vento orientali forti. Licet Deus, (vt diximus Gen. 1.) possit aquas suo imperio exsiccare, vtitur tamen sæpius, naturali medio: vt fecit in diluuiio, & in mundi creatione. Et hic apparet, per spiritum Gen. 1. qui flabat super aquas, ventum elementarem esse intelligendum: quo Dominus vtitur quoties aquas exsiccare vult. Et aduerte quod hic per mediū maris, intelligitur, non vere & realiter medium, sed idē est, quod intra mare, quemadmodum Ouidius dixit. Mediis sitiemus in vndis. i. existentes intra aquas, sitiemus. Et quod dicitur eos mare ingressos, intellige loca vbi prius mare fuerat.

In vigilia matutina, Erant vigiles in vtroque exercitu. Vocatur autem vigilia matutina, quæ mane finit excubias suas: incipiens à gallicantu, iuxta illud Psal. A custodia matutina, vsque ad noctem. i. à mane vsque ad noctem. Vnde sensus est. Et fuit in tempore, quo vigilia, seu custodia matutina vigilat, vel custodit. Ambulauerat enim vterque exercitus tota nocte, licet non appropinquasset alter alteri, quia Dominus voluit Aegyptios intra mare ad longum spatium procedere, vt omnes in aquis suffocaret.

De columna ignis, & nubis. Explicare videtur hic locus, quod supra dictum est. Et fuit nubes & obscuritas: quod videlicet sit intelligendum quod fuerit nubes. i. columna nubis igneæ illuminans Hebræos, obscuritas verò obscurans Aegyptios. Similiter, quod fuerit vnica columna, ignis, & nubis, aut quia coniuncta erat altera alteri.

Et contriuit castra Aegyptiorum. Non plenè constat significatio verbi hamam, & hamah. Primum Hebræi, & nostri vertunt, conterere, & frangere. Isa. 28. vertunt vexare, & Exod. 23. occidam. Secundum verò verbum significare dicunt, sonare, resonare. Michi verò videtur hæc duo verba, eiudem significationis, & quod significant cōterere cum sonitu, seu per strepere conterendo. Vnde hic vertendum puto. Et sonando contriuit castra Aegyptiorum. Frangebatur enim rotas curuum: quod cum strepitu & sonitu fieri solet. Vnde sequitur.

Et recedere fecit rotam pro rotas curuum. Posset etiam verti. Et tu multum fecit, in castris Aegyptiorum. Et videtur quod Dominus remouerit rotas

ab axibus, & currus deiecit: cum eis qui super eos vehebantur.

Et duxit eum cum grauitate. Aut currū, aut Aegyptium. Et aduerte significationem, verbi, nahag, nō esse bene notam Hebræis. Hier. aliquando vertit minari. Est ergo sensus. Et duxit eum. s. currum, aut Aegyptium, cum grauitate, seu impetu. i. eo modo quo graua duci solent, in profundum. Alij vertunt. In grauitate. i. in locum grauium. Sed prior sensus germanior est. Et aduerte quod prius Dominus Aegyptios deiecit, remouendo rotas ab axibus in via, in qua tunc non erant aquæ. Ne fortè aquis superuenientibus, currus lignei nature possent & saluari: aquæ verò super deiectos venerunt, & suffocauerunt eos. Et tunc dixerunt.

Fugiamus à facie Israel. Si enim iam aquæ ad eos accederent, non dixissent. Fugiamus à facie Israel.

Reuertentur aquæ super Aegyptios. Insinuat litera hæc, aquas incepisse redire, à ripa versus Aegyptum ad aliam ripam, ad quam contendebant filij Israel. Dicit enim Dominus. Et reuertantur aquæ super Aegyptios. Vnde prius aquæ prioris ripæ venerunt versus Aegyptios, quàm illæ quæ erant Iudæis promouo deiecerentur super eos.

Cum respiceres mane. i. cum appareret mane, aut lucem præberet oculis, quibus videre possent.

Reuersum est mare, ad fortitudinem suam. Dicitur tam Hebræi quàm nostri, Ethan quod hic ponitur, significare forte, durum, asperum, ad quod probandum, citant illud Num. 24. Ethan. i. robustū est habitaculum tuum. Deut. verò. 21. vertunt. Ad vallem Ethan. i. asperam. Sed meo iudicio Ethan, non est per se radix, sed est à radice atah, quod est currere, & velociter venire. Vnde mea sententia, Ethan, significat cursum, transitumque velocem. Hamos 5. Iustitia sicut torrens Ethan. i. fortis aut velociter currens, seu impetuofus. Illud etiam Ier. 5. Gēs Ethan. i. robusta est posset verti: gens velox est. Prouer. 13. etiam habes. Via contentorica Ethan. i. dura videtur: melius verte lubrica, & fluens, seu fluxa. Item Psal. 74. Tu siccasti fluuios Ethan. i. fortitudinis, aut si maui veloces, seu fluentes cum impetu. Quod verò ex numeris citatum est, verti posset. Mobile, seu velox est habitaculum tuum, etiam si posueris in petra nidum tuum. Et quod ex Deut. citatum est, posset verti. Ad vallem fluentem. i. decliuē, aut per quam aqua fluat. Rem tamen nondum diffinio, quia coniecturis agor, admittens significationem communem. Diximus de ea Gen. 49. Super illud. Sedit in forti arcus eius: quod verti potest. In veloci. Et hic verti posset, ad cursum suum.

Et Aegyptij fugientes in occursum eius. Ex hoc videtur quod mare veniebat currens à ripa Aegypti, versus ripam in qua erant Iudæi.

Excussit Dominus Aegyptios, scilicet à curribus: si qui erant super eos. Significatio verbi naar, nondū est plenè nota. Nam quod Nehemias 5. nostri vertunt excutere. Ieremias 15. vertunt rugire. Sed magis propriè, videtur significare excutere. Vnde Neoret. i. stupa sit dicta, quod sit à lino excussa, & naar puer, non quicumque, sed à lacte excussus, aut à matris sinu. Excussit ergo Dominus Aegyptios aut à sinu curuum, vt diximus, aut ab equis, in profundū maris. Et videtur ex hac litera, simul Deū currus deiecit subuertendo rotas, & mare venisse contra eos.

Super ripam maris. Hebraicè, super labium maris, sed vocat Hebraismus extremitatem cuiuscunque

que rei labium ipsius. Disputant hinc aliqui, an Israel traiecerit mare, ab vno in aliud littus, vel potius ad idem littus redierit, quam quidem quæstionem iã utcunque tetigimus. Qui putant eum ad idem reuertisse littus, ad superiorem. s. partem versus finem maris, mouentur his rationibus. Primo, quia mare proiecit mortuos Aegyptios, ad littus propinquius, cum autem littus propinquius esset quo Aegyptij ingressi sunt mare. s. versus Aegyptũ, ergo ad illud littus eieci sunt. Et cum textus dicat hic, Israel vidisse cadauera Aegyptiorum, proiecitorum à mari, & non poterat ea videre, in alio littore: sequitur eos redisse ad illud littus. Ad quod dicitur, quod cõmuniter verum est, mare cadauera eiicere ad propinquius littus, nisi aliud impediatur: dicit autem textus, mare in fortitudine venisse à littore quo Aegyptij sunt ingressi, vnde videtur quod suo impetu cadauera impulerit ad aliud littus contrarium. Secundum quod magis vrgere videtur est: quia textus. Num. 33. dicit Iudæos tertia mansione mansisse in Ethã, in fine. s. illius deserti. Postea verum cum traiecessent, venisse eos dicit iterum via trium dierum per desertum Ethan vsque marah. Vnde sequitur eos venisse ad eundẽ locum, seu littus. s. deserti Ethã. Ad quod dicitur desertum Ethan protensum valde esse, cuius finis, aut initium euntibus ab Aegypto, est in extremitate, seu fine maris rubri. Nam vbi finit desertum Sur. s. in extremitate maris rubri, ibi incipit desertũ Ethan, & extenditur ad extensionem maris rubri: non quidẽ ad littus Aegypti, sed alterius partis oppositã: ita quod à fine maris, vbi etiam incipit desertum Ethan, potest quis venire versus littus maris rubri, ex parte Aegypti, vbi erat pi Hachiroth, & ire versus oppositum littus per desertum Ethan, & sic omnia consonant. Sunt qui putant desertum Ethan, facere semicrucem cum maris rubri fine: ex parte Aegypti. Ex alio verò littore portendi, ad lógum littoris maris.

Vidit Israel manum excelsam. i. punitioe magnã: & est Hebraismus. Solet enim manus tantò grauius percutere, quantò magis eleuatur.

CAPITIS XIII. AD NOSTRAM eruditionem annotata.

Multa & varia sunt offendicula, & muscipule, quæ deus ponit impiis: vt irretiantur, & cadant: vt verissimum sit, illud quod in Ps. de eo scriptũ est: quod cum peruersis perueratur. Sic Parhoh exigentibus demeritis, Deus permisit Iudæos redire, & quasi deserto & mari concludi: vt animus impij Regis excitaretur, ad eos persequendos, & corruperet, tã ipse quàm populus. Vbi simul erudimur, non posse pios, vnquam cõcludi, licet malis hoc videatur: sed semper eis adiutũ quo mala exire possint, patere. Iustus (ait Sapiẽs) de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.

Glorificabor in Parhoh. Ad duo nobis mala, Deus infligit. s. ad emendationem, & ad gloriam suam. Quos enim pœnitent malorum, eos illa emendant qui verò eis non emendantur, instrumenta fiunt diuinæ gloriæ. Neque hic peccauit, neque parentes eius (ait Christus) sed vt manifestentur opera Dei in illo. Et de Lazaro Ioan. 11. Infirmitas hæc (inquit) non est ad mortẽ, sed pro gloria Dei: vt glorificetur filius Dei per illam.

Sciẽt que Aegyptij, quod ego sum Dominus. Nõ so-

lum ad gloriam suam, Deus ordinat mala nostra, sed ad bonum nostrum: vt per ea, eum cognoscamus.

Reuersum est cor Regis, ad populum. Cauendũ valde est, mala desideria, aut opera refricare, aut aliena quæ restituiti, repetere. Vbi simul aduerte, grauiora esse peccata repetita, grauiusque puniendã. Cauenda etiam valde est, memoria, indigentia rei alienæ, quam possidebas.

Tunxit currum suum, & populum tulit secum. Sequitur populus Regem, non solum in bonis, sed etiam in peccatis.

Quid hoc facimus. Maximum malum est, pœnitere boni quod feceris.

Egredebantur in manu excelsa. Nemo potest attingere iustos & pios, quos Deus manu sua tenet, quæ omnibus excelsior est, & fortior.

Timuerunt valde filij Israel. Mirũ valde est, quod sexcẽta hominum millia, sic aduersarios timerent, neque auderent eis resistere, & responderet Abẽ Ezzrah, eos non fuisse assuetos rebus bellicis, & præterea fuisse à iuuentute tyrãide oppressos, ac sub metu regis enutritos, quæ illis omnem virilem animũ ademerant. Ego autem potius credo Deum, eos tales elegisse, vt non sibiipsis, sed ei soli fiderent: quales vult omnes seruos suos, qui nihil sui animi habeant, sed Dei.

Nunquid non erant sepulchra in Aegypto? Nulli inuito faciendã sunt bona: quoniã facillẽ ea reprobat, aut gratias non persoluit. Vbi simul discẽ, qualiter ingrati, beneficia in maleficia conuertant. Cum Dominus, eos eduxisset ad libertatem, ipsi arbitrantur eduxisse ad mortẽ. Malum est malis assuescere, quoniã post modum, bona arbitrantur mala, qui in malis enutritus est. Similiter docemur hic, qualiter qui Deo seruire volunt, statim ab eo tententur malis.

Melius est nobis seruire Aegyptiũ. Hæc est prima tentatio, quæ sequi solet conuersos ad Deum, arbitrari, se abundare sub vitiis, & indigere sub virtute. Audi quosdam apud Malachiam 3. dicentes. Vanũ est colere Deum, & quid emolumentum, quod custodierimus custodiam eius, & quod ambulauerimus humiliter, à facie Domini exercituum? Et nunc beatificamus superbos, etiam ædificati sunt, facientes impietatem, etiam probauerunt Deum & euaserunt.

State & videte salutem Domini. Solet Deus, suos præbere spectatores otiosos virtutum: quas propter eorum salutem, operatur. Non finit eos præliari, quoniã nouit eorum imbecillitatem, sed admirari, eorum, quæ ipse propter eos operatur.

Loquere ad filios Israel, vt proficiantur. Hoc solum curæ esse debet piis, vt proficiantur, & properent ad virtutes, & non curent prælia, quæ aduersus eos excitat sathanas, mundus, aut caro, quoniã habent, qui pro eis hostes conterat, & debellare studeat.

Sciẽt Aegyptij, quod ego Dominus. Hoc interest inter bonos & malos, quod mali cognoscunt Deum in malis, boni in bonis & malis. Illi, cum illis malefacit: isti cum sibi benefacit. Deus in domibus eius cognoscetur (ait Psalm. 47.) cum susceperit eam. s. Sion. De reprobis verò Psalm. 82. Erubescant & conturbentur in seculum seculi, & confundantur & pereant. Et cognoscant, quia nomen tibi Dominus: tu solus altissimus in omni terra.

Et profectus est Angelus, qui ibat ante castra Israel. Perirent iusti, nisi Dominus se medium inter eos & hostes suos poneret. Vbi expende qualiter Deus, iustos diligit, quod sese primum: propter eos ho-

stibus obiicit: quapropter Abrahæ dicebat. Ego scutum tuum, & merces tua magna nimis.

Abire fecit Dominus mare, venio orientali forti. De bent principes, finire suos ministros, munia sua perficere, neque omnia facere per seipfos: licet possint vt iam admonuimus Gen. 1.

Aqua eis erant murus. Hoc bonum habent, qui Deo ministrant, quod ab inimicis ministerium sumunt, & quæ eos impugnare solebant, defendunt eos. Non satis æstimat Dominus, vt pacificos eis hostes reddat, nisi etiam ministros faciat, & subiciat. Percutiam (ait Dominus) Hose. 2. cum ei fœdus in die illa, cum bestiis agri, & cum volucris coeli, & reptilibus terræ. Et Psalm. 110. Donce ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum.

Sequuti sunt Aegyptij eos, vsque in mediũ maris. Nõ debent inimici Domini, credere bonis successibus, neque sequi suas concupiscentias: quoniã sapius ad malum suum trahuntur, vt seuerius puniantur.

Remouit rotas curruum. Mirũ est valde, quod eos non deiiciat, nisi prius rotas curruum subuerterit, Solet Dominus, sic à principio inimicos suos punire, subtrahendo illis ea, quibus innituntur, sed taliter, vt arbitrentur sibi naturali modo subtrahi, ne conuertantur, & sanet eos.

Fugiamus Israel. Dum mali, aliud periculum fugere volunt, in aliud grauius incidunt, & ob hoc euadunt minora, vt maiora incurrant.

Filij Israel ambulauerunt per siccum. Vbi mali suffocantur, ibi serui Dei securi sunt.

Vidit Israel, manum magnam. Ostendere solet Dominus Deus beneficia sua suis, & mala à quibus eos liberauit, vt cognoscant ea, & grati sint. Hac etiam de causa, eis ostendit mortuos Aegyptios, vt viderent, à quibus eos liberauerit periculis. Solent matres, cum puellis suis metum incutere volunt: latuas ostendere, quos si viderint plus iusto timere phantasma esse ostendunt facta sua, & ea coram illis laniant. Sic Dominus Deus mala aspectu terribilia offert, sed postquam viderit timore percussos mortua esse ostendit, neque mala esse, sed malorum figuras.

Timuerunt Dominum. Qui gaudere debuissent de suffocatis hostibus, timere dicuntur, & qui propter nos inimicos destruit, nos etiã suffocabit, si ex amicis inimici fiamus.

CAPITIS XV. ANNOTATA ad literam.

Vnc cecinit Moseh. Dicunt Hebræi, verbum Sur, quod hic ponitur significare cantare, & aspicere. Sed quæ aspicere significant, videntur potius à radice iassar. Et crediderim Moseh & mares omnes, canticum incepisse, fœminas verò respõdissent: ita quod Moseh, aut solus, aut simul cum maribus, canticum prosequeretur: fœminæ verò respõdebant, seu repetebant. Cantemus Domino. Quod constat ex fine cantici, vbi initium cantici, à Miriam repetitur. Quod solebat in aliis canticis fieri: vt patet Psalm. 135. vbi vnus aut duo dicebant. Confitemini Domino, quoniã bonus: quoniã in æternum misericordia eius. Postea illi duo. Confitemini Deo deorum. Cœtus verò repetebat. Quoniã in seculum misericordia eius. Et sic consequenter. Quod etiam deprehendes. 1. Samu. 18. Solebant enim prophetæ, choros ducere, dum laudes Domini ce-

lebrarent. Et cum hic dicitur. Cantabo Domino, sensus est, in laudem domini, aut laudes domini.

Quoniã eleuando eleuauit se. Significat gaah, eleuare se aut eleuari, quocũq; modo id fiat, siue super perbiẽdo, siue ad bonũ aliquid. Ezech. 47. Quoniã gau. i. eleuauerunt se, seu intumuerunt aquæ. Et Job 8. Nunquid geeh. i. eleuabit se iuncus, absque luto? Item Isa. 2. Dies domini, super omnẽ geeh. i. eleuatũ, aut superbũ. Quod verò hic dicitur. Quoniã eleuãdo eleuauit se, metaphoricus est sermõ, quasi Deus ad deiicendos aduersarios, se super eos leuauerit humano more: vt esset eis superior. Aut quoniã eleuãdo eleuauit se. i. eleuando se, misericordiam tribuit, ac si dicat: Rem præclaram gessit, quæ causa fuit, quod eleuando eleuaretur à nobis. Sed prior sensus germanior est.

Equum & cessore: seu equitem proiecit in mare. Dicunt Hebræi, verbũ ramah, significare proicere, & fraudare. Psalm. 78. Filij Ephraim, armati, romæ. i. proicientes arcu. Et Psalm. 52. Sicut nouacula acuta, faciens remiiah. i. dolum, aut dolosẽ. Significationes tamen non sunt vsquequaq; certæ: licet verbum sit frequens in scripturis. Posset tamen dici verbum significare dolosẽ, quid agere. s. mittẽdo sagittas, aut deiiciẽdo dolore tamẽ. Et dicitur Dominus hic dolosẽ deiicisse: quoniã latenter abstulit rotas curruũ: quasi dolosẽ faceret Aegyptios cadere: accipiendo dolum, non vt malũ sonat, sed vt sic idem quod latenter agere, aut arte. Nam vt in iure habetur, etiam est dulus bonus sicut dulus malus: est enim dicitio amphibologica, quemadmodũ astutia, & cautela, scientia, & conscientia, ars bona, & ars mala.

Fortitudo mea, & laus Dominus. Sensus est. Ego in prælio aduersus Aegyptios, nihil fortitudinis meæ ostendi, aut ego ex me nullam præter Deum fortitudinẽ habeo. Et ista est causa, quare populus iste, licet fuerit numerosus, fuit tamen imbellis, & ineptus ad arma, quia Dominus voluit esse fortitudo eius. Et quod sequitur. Et laus mea. Verbum zamã, à quo zimrat. i. laus, significat Hebræis psallere & putare, & de secunda significatione exemplum est Leuit. 25. Sex annis tizmor, id est, putabis vineam tuam. Sed meo iudicio, potius significat cum fragore vocis psallere, vel cantare. Vnde zomirat inuenitur significare sonitum, qui cum fragore fit. Hamos 5. Zimrat. i. cantum seu sonitum nablorum tuorum non audiam. Constat autem sonitum nablorum, cum fragore fieri, & ex consequenti scindere, & putare: vt à cantare scissa voce deriuetur secunda significatio, scilicet, scindere: Aut vice versa proprie significabit frangere, & putare, seu scindere, & ex cõsequenti cantare scissa voce. Hinc zemorah, quod Ezech. 8. significat crepitum ventris, vbi dicitur. Ecce ipsi mittunt hazemorah. i. crepitum ventris, seu pedorem ad nasum suum. Res nõ est plene certa. Quod verò sequitur. Dominus Põnitur hic. Primum nomen Dei Iah, quod esse dicit Iehouah abbreviatum. Afferit enim Petrus Galatinus 2. lib. cap. 18. veteres Hebræorum, ex nomine Dei ineffabili Iehouah: tria constasse nomina, scilicet Iah, Hu. Vehu, quorum primum ex prima & secunda litera, constat nominis Iehouah, secundum verò, ex secunda & tertia. Tertium verò, ex tertia, & quarta. Et si verum est, esse partẽ nominis ineffabilis, idem cum eo significabit, pro parte saltem. Et quod sequitur.

Fuit mihi in salutem. idem est quod saltauit me, scilicet ab inimicis. **Iste Deus meus, tabernaculum faciam ei.**

Verbum nauah, id est, tabernaculum faciam: incertæ significationis est, apud Hebræos: unde aliqui hic vertunt, Dedecorabo eum. Ex cōiecturis tamen videtur significare tabernaculare (si sic permitteret Latinus sermo loqui) aut tabernaculum facere, nō quodcunque, sed quale est pastorum, seu tugurium. Vnde nauah. i. tuguriū pastorum Ezech. 34. Ibi cubabunt benaueh. i. in tugurio bono aut in caula: significat etiā caulā ouīū, vel pecudū, & meo iudicio vult dicere populus, se facturū Domino tabernaculū, quo protegatur ad modum tugurij pastorum: quemadmodū postea fecit. Videbat enim populus, dominū habitare in colūna illa nubis & ignis, & indignū sibi videbatur, ei, qui illi tot beneficia fecerat, nō facere aliquod habitaculū quemadmodū postea Dauidi indignū videbatur, se habitare in domo cedrina: arcam verò Dei sui, sub pellibus. Et magis ad literam veritas, tugurium faciam ei, quod est tabernaculum conueniens ei, quid per desertum incedit, neque habet stabilem mansionem.

Deus patris mei. Cognoscit, nō solum esse Deum suum, sed etiam patrum suorum: vt ostendat eū implese, quæ patribus promiserat.

Exaltabo eum. i. laudibus extollendo.

Dominus vir belli, Dominus nomē eius. Admonui supra ca. 6. nomē Dei ineffabile Iehouah, Deum non indicasse patribus, quātū ad rem significatam, significare verò conterentē, ab houah, quod est cōtritio: licet enim priūci patres, Deum cognoscerent beneficium, & sufficientem, non tamen præliatorem, seu conterentem inimicos, veluti vir belli, quemadmodum nunc. Vnde dicunt, Dominus est vir belli ac si dicerent. Ignorabamus Deum esse virum bellatorem, seu per se pugnare, cum tamen ipse talis sit. Similiter ignorabamus eum meritō vocari Iehouah. i. conterentē: quod tamen modō scimus. Quare meo iudicio, locus iste, explicat obscuritatem alterius, qui. 6. cap. habetur: & hoc est nomen, quod se indicaturum Iudæis pollicetur, quod patribus non indicauit. Idem ergo esse videtur, cognoscere Deū virum prælij, & cognoscere Iehouah esse nomen eius.

Electi principes eius, submersi sunt in mari termini. Verbum taba, significat propriè mergere, & etiam figere, non quod re vera semper significet mergere, sed facere descēdere rem aliquam, quasi ad ima, licet nō demergatur. Similiter suph, vt sæpius admonui significat finem, aut terminum, & iunctum quod sit terminus terræ, iuxta aquas. Et hic vertendum est in mari termini, seu finito. Dicitur autem mare rubrum finitum, quoniam non ita portenditur, vt Oceanus.

Abissi operuerunt eos. Diximus Gen. 1. de significatione nominis, rehom, quod aquam significet profundam, aut locum vbi aqua profunda fuit.

Descenderunt in profunda, quasi lapis. Aut in obscura, seu vmbrosa. Arbitror enim sul, & salal, esse eiusdē significationis. Solet enim aqua, in profundo esse obscura, & quasi vmbrosa, quoniā non penetrant illuc radij solares.

Dextera tua Domine roborata est in fortitudine, id est, roborauit se, Verbum adar: quod hic ponitur videtur propriè significare roborare: licet Hebræi addant etiam significare magnificare, sed sine causa: quoniam vbi ipsi vertunt magnificare, tam bene quadrat roborare. Hinc est Adir. i. robustus, & edder, id est, pallium pilosum, sic à fortitudine dictū, aut pallium fortè robustum. Diximus de significatione huius verbi Gen. 25. Dicit autem dexteram

Domini, roboratam in fortitudine, quia fortissimam sese ostendit, in tam ingenti clade inimicorū.

Confregit inimicum. Verbum raas, non est vsquequaque notum, quoniā rarum est in scripturis, hic. f. & Iud. 10. ideo transeundum est cum significatione, quam nobis Hebræi subministrant.

In multitudine eleuationis tuæ, id est, in multa eleuatione tua, destrues insurgentes in te, id est, eleuando te multum: vt sis inimicis tuis superior, destruxisti eos qui insurgabant in te.

Mittes iram tuam, veluti, scilicet, ignem & comedet. i. ira tua eos, sicut stipulam, id est, sicut ignis stipulam.

In spiritu furoris tui: inuoluta sunt aque. Solet enim ventus vehemens, aquas, reuoluere in mari. Hebræi sine vlla causa, tribuunt varias significationes verbo aram. i. callidum esse, seu astutum, coaceruare, & nudare, cum re vera, significet inuoluere, seu inuolutum esse, & ex cōsequenti callidum esse, quod callidus videatur inuolutus, vt nemo possit, cor eius cognoscere. Et eadem ratione Erom significat nudum, quod soleat se inuoluere, ne nudus appareat. Vnde etiā aremah. i. acruus, sic dictus, quod inuoluta sint, quæ in eo congregantur.

Steterunt, sicut commotio fluuenta. Alij vertunt. Sicut acruus, & si radix est naad, media aleph, quod est vter, optimè vertunt, qui reddunt, sicut acruus quoniam naad vterem, & ned, acruum significat, quoniam vter modum habet acruui, & magis quadrat hic sicut acruus, quoniam dixerat: Steterunt, quæ autem mouentur, non stant. Si verò radix sit nud, quod significat commoueri & moueri, vertendum est. Steterunt sicut commotio fluuenta. i. fuerunt cōmota. Sed primū germanius mihi videtur.

Condensate sunt voragine, in corde maris, id est, in interiori parte seu medio maris. Verbum chapa, dicitur significare, coagulare, condensare: vt patet Iob. 10. Sicut caseum, tachpieni, id est, coagulasti me. Sophon. 1. Visitabo super viros hachophiim, i. congelatos in fecibus suis.

Partiar spoliū, pro spolia. Aduerte quod verbum salal, à quo salal nomen, id est, spoliū, significare videtur contraria. i. spoliare & spoliū dimittere, seu spoliari, & vocat Hebraismus spoliū, dimissionem, quod dimittatur, vel relinquatur ab hostibus. Et de priori significatione: sunt multa exēpla. f. Ezech. 29. Salal selalah. i. spoliabit spoliū. Et 39. Ve salelu & solelehem. i. spoliabunt, spoliatores suos. De 2. significatione habes exemplum. Ruth. 2. Et etiam tassolulah, id est, dimittendo dimitteris ei de manipulis, aut dimittetis spolia de manipulis.

Implebitur eo. i. in eo aut spolio eius, anima mea. i. satiabitur appetitus meus, eorum occisione aut eorum bonis.

Hereditate accipiet eos manus mea. Alij vertunt. Possidebit eos, sed verbum Iaras, videtur significare hæreditare, & exhæredare, siue hæreditate pelere, aut priuare: Sperabant enim Aegyptij, se futuros hæredes tam ipsius populi, quàm bonorū eius: ideo dicebāt. Hæreditate accipiet eos, manus mea.

Sufflasti spiritu tuo, id est, vento tuo seu à te emisso: & nessesph, est nebula seu flatus nebulosus, & obscurus, Isaia 40. Et etiā nassaph. i. sufflauit eos, & aruerunt.

Absorpti sunt, sicut plumbum, in aquis fortibus. Verbū salal, significat propriè obumbrare, vnde silsal, id est, inumbrans, & verti posset hic. Adumbrare fecisti eos, aut obscurari, sicut plumbum in aquis fortibus

fortibus. Est enim plumbum obscurū, & dum mergitur: obscuratur si absconditur sub aquis. Non audeo cum cæteris vertere absorpti sunt, aut demersi, quoniam nusquam in sacris literis inuenio verbum, in hac significatione, & licet magis conuenire videatur, non tamen propterea mutanda est propria verbi significatio. Et illud Habac. 3. Ad vocem salalu, id est tinnierunt labia mea, vt nostri vertunt, vertendum puto adumbrata sunt labia mea, pro ter rita sunt. Nos dicimus. *Dauos, foron meus beicos asombrados,* & vt imur obumbrare pro terrere, eò quod vmbra soleat homines terrere. Et si quis verteret, operiti sunt quasi plumbum, quoniam allusionem aliquam habet operire ad obumbrare, quoniam vmbra operire nos solet, non ineptè verteret. Inuenio tamen sul significare profundum esse, quod si verum est, bene vertitur. Profundi facti sunt, quasi plumbum, quod videlicet ima quærit. Et etiam si opheret cœnum profundum significaret, ab apha, quod significat puluerem: tunc optimè verteretur. Obumbrati sunt quasi cœnum in aquis vehementibus, seu fortibus. Sunt enim tam variæ significationes vocabulorum Hebræorum, vt homo nesciat quò se vertat.

Quis sicut tu in dijs aut fortibus Domine quis sicut tu: roboratus in sanctitate. Dicitur Deus roboratus in sanctitate, quoniam robur eius separatum est ab alijs dijs, seu à robore eorum. Aut magnificus seu eleuatus sanctitate. i. cuius sanctitas eleuata est, ab alijs dijs, illis sanctior existens, sed prior expositio germanior est, vel cuius fortitudo sancta est. Alioquin enim robur, vt plurimum est ad mala perpetranda, sed robur Domini est: sanctum. i. separatum ab iniuria & oppressione aliorum, & hunc sensum clausula præcedens explicare videtur.

Terribilis laudibus faciens separata. Explicant hūc locum nostri. Terribilis etiam dum laudaris: cum te nemo possit satis laudare. Posset etiam verti. Timendus eleuatione, id est, dum eleuaris, seu, dum eleuas te.

Faciens separata. i. quæ ab alijs dijs fieri nequeūt. *Absorbuit eos terra.* Explicat hic textus, quod antea non explicauerat, fuisse videlicet Aegyptios, à terra absorptos.

Duxisti in fortitudine tua. Verbum nahal, videtur propriè significare sustentare: vnde vertendum puto. Sustentaisti eos, ne, scilicet caderent in fortitudine tua, vsque ad habitaculum sanctitatis tuæ: licet possit bene tolerari altera significatio. Sunt tamen aliquot loci, vbi magis quadrat sustentare: vt Gen. 47. Vaiahaleh, id est, & sustentauit eos, pro pane: vbi non tam bene veritas, duxit, ac si dicat: ipsi quidem imbecilles erant ex se, sed à fortitudine tua sustentati sunt: vsque ad habitaculum sanctum tuum: Similiter Psal. 31. Propter nomen tuum duces me, vtena chalem. i. & sustentabis me, aut & enutries. Dubitatur hic de quo tabernaculo dicatur hic sustentasti eos, vsque ad habitaculum sanctitatis tuæ, sed re vera videtur de templo loqui. i. ad locū, in quo sanctitatem tuam habitare disposuisti.

Audierunt populi, commoti sunt. Significat ragam, commouere, præsertim cum sonitu. Aliqui vertunt tremuerunt, & est sermo, de his qui incolebant terram promissam.

Tunc territi sunt principes Edom. Verbum bahal, etiam festinare significat, & si verbum actiue accipiat, quadraret significatio, vertendo. Tunc festinarunt principes Edom. i. fugerunt, sed primū germanius.

Cadet super eos terror & pauor. Non bene constat quid intersit, inter ematah. i. terror, & pacad. i. tremor, seu pauor.

In magnitudine, id est, propter magnitudinē, aut eleuationem qua brachium ad percutiendum fortiter eleuas: brachij tui. i. audientes punitionem, quæ castigasti Aegyptios, inuadat eos timor, quo te timeant, in tranitu, aut ingressu nostro.

Quem possedisti. Non est in Hebræo quem. Sed tantum. Possedisti. i. terram aut nos, *Et plantabis,* vt non faciliè euellatur.

In monte hereditatis tuæ. i. in monte Moriiah qui situs est in terra hæreditatis tuæ, aut in terra montuosa, qualis est promissionis quam tuam hæreditatem esse voluisti. Elegerat Dominus terram illam, quasi portionem suæ hæreditatis.

Loco habitationis tuæ. i. in loco, in quo tibi habitaculum delegisti.

Operatus es Domine. i. habitaculum illud peculiari ter, ad cultum tuum.

Dominus regnauit in seculum, & vsque. i. in perpetuum, & vsque. i. in seculū, videlicet in terra promissionis, vbi habitaculum elegit.

Assumpsit Miriam prophetissa. Vocatur prophetissa, quoniam Dominus illam allocutus est, vt constat ex verbis eius Num. 12. & videtur quod antea habuerit reuelationes Dei, aut dicitur prophetissa à canendis diuinis laudibus quales erant filij prophetarum, in lege veteri, & lectores in nouo, vt Paulus habet primè ad Corint. 14. Soror verò Aharon, potius quàm Moseh, dicitur, quia prius fuit soror eius, quàm Moseh, aut quia illi magis familiaris, vt ex murmure vtriusque aduersum Moseh constat loco citato.

In tympanis, & choris. Significat mecholab, chorum, seu multitudinem ordinatam ad modum exercitus: quam nostri chachota vocant.

Et respondit eis. i. viris Miriā. Ex quo constat, quod in principio capitis diximus: quod videlicet vnus prosequatur canticum, & alij respondebant. Nam Miriam hic viris respondisse perhibetur: i. cum fœminis.

Cantemus Domino. Ecce qualiter fœminæ reprobant initiū cantici, quod Moseh inceperat. Potuit etiā Miriā respondisse fœminis, & poni lachē masculini generis pro lachen fœminini. Sed primum germanius est: quod. i. fœminæ cum Miriam responderent viris, prosequentibus canticum.

Ad desertum Sur. Aliqui putant idem esse desertum Sur, & desertum Etham. Sed si descriptioni chartæ credimus: desertum Sur incipit à fine maris rubri, versus Philisteam, & mare mediterraneū: desertum verò Etham duas partes habet, quarum altera portenditur, à fine maris rubri, versus ripam eius, ad quam venerunt Iudæi traiecto mare, pars altera etiam in fine maris incipit, & portenditur versus Aegyptum. Venerunt ergo filij Israel, ad desertum Sur. i. ad finem deserti Sur, vbi etiam incipit desertum Etham, versus alteram contrariā partem maris rubri.

Venerunt in marah. Est marah locus in deserto Etham: non longè distans à mari terminato, seu rubro. Et locus nō sic antea vocabatur, sed ab euentu: quoniam ibi filij Israel aquas amaras inuenerūt. Marah enim, & marar, Hebræis amarum est: quod textus expressè dicit.

Et murmurauit populus, contra Moseh. Parui refert, quod in Hebræo habetur. Murmurauerunt populus. Et verbum lon, significat propriè manere,

& meo iudicio persistere, potius quam murmurare, & quadrat significatio, locis ubi vertunt Hebræi murmurare, & maiorem conuenientia cum propria significatione habet persistere, quam murmurare, & est idem quod ex aduerso stare, vnde possit verti.

Et persistenter contra Moseh. Docuit eum Dominus lignum.] Aut ostendendo, aut reuelando, sed quod illud sit ignoratur. Verbum Iarah, etiam descendere significat, sicut docere, quod doctrina, à magistro, in discipulum descendat.

Ibi posuit. s. Dominus illi, videlicet populo.

Statutum & iudicium, & ibi tentauit eum, scilicet, Deus populum, vt statim explicatur. Dubitant nostri, quod præceptum, seu statutum, & quod iudicium hic posuerit eis Deus: & aliqui putant, tunc explicatâ sabbati obligationem, quoniâ sequenti capite admonentur obseruantia eius, & iudicialia aliquot, quibus populus in Aegypto gubernabatur, & colligitur ex hoc loco Iudæos habuisse præcepta Dei, tam ceremonialia quam iudicialia apud se: de quibus Dominus hic loquitur, ante legis promulgationem. Possit etiam dici præceptum (quod hic posuisse perhibetur) esse id quod sequitur de audiendo Domino, & de obedientia, ad statuta eius, scilicet, futura, aut de non murmurando aduersus eum. Postquam enim dixerat ibi, posuit illi statutum, & iudicium, sequitur, & dixit.

Si audiendo audieris.] Vnde videtur statutum iudicium esse, de eo audiendo. Quod autem sequitur,

Et ibi tentauit eum.] Potest ad Deum, & ad populum referri. Nam Deus ibi tentauit populû aquæ penuria, vt exploraret eius in eum fiduciam. Ipse etiam populus Deum tentauit, vtrum potens esset: illi præstare aquam ab bibendum. Prior tamen sensus germanior esse videtur.

CAPITIS XV. AD MORES COMPONENDOS ANNOTATA.

Vnc cecinerunt Moseh, & filij Israel, canticum Domino.] Solebat olim sancti, & populus Domini, quotiescunque Deus, sibi beneficium aliquod præstitisset, dicere sibi nouum canticum, quo non solum beneficij substantiam, sed circumstantias omnes complectebantur, & decantabant. Neque solum cum magna, sed etiam cum parua præstabat: quemadmodum sanctissima illa Anna, mater Samuelis, pro imperata à Domino prole, præclarum illud canticum edidit, quod ibidem ponitur. Domine Deus quot nobis & populo nostro, beneficia præclara contulisti, & nõ solum tibi noua cantica non edidimus, sed neque vetera decantauimus? A quot malis nos quotidie liberat, & fo-cordes, ad agendas gratias tibi reperimur? Cecinit Deborah, ob partam ab inimicis victoriam. Cantauit Zacharias, quoniam filius Ioannes in Prophetam electus est. Et David quot Psalmos edidit pro paruis beneficiis, ita vt vix munus acceperat, & iam Psal. ad decantandum Domino parabat. Nonne multò plura vobis quotidie Deus noster cõfert, & maiora, neque cantamus laudes ei? Discamus ergo fratres à patribus Israel, ad noua & insperata beneficia, nouas laudes, & cãtica reddere.

Equum & ascensorem deiecit in mare.] Audis hic quàm minutè, & ad numerum, circumstantias beneficij referant.

Fortitudo mea Dominus.] Non præsumunt de se sancti, aut de sua fortitudine, licet fortes sint, sed

se nihil posse arbitrantur, omnia verò per Deum. Audi Dauidem. Quoniam in te eripiar à tentatione, & in Deo meo, transgrediar murum.

Laus mea Dominus.] Quemadmodum ipse est fortitudo nostra, ita ipse esse debet, quem solum laudare debemus. Quid ergo mortales, & terrenos laudas, qui laudibus statim veluti fumus euanescent. Sic ergo ipse laus tua, vt neminem præter eum laudes.

Iste Deus meus: tugurium ei faciam.] Non fat est laudibus Deum extollere, nisi etiam templum facias, aut ornes. Volo dicere, nisi etiam externis ei seruias. Ornanda sunt altaria, templum cõstruendum, & omnia quæ ad eius cultum pertinent multiplicanda, & decoranda: quæ si præstare nequeas, bonus Deus, tuum animum faciendi libenter acceptat. Vis de hac re mirabile exemplum, ex scripturis audire? Cogitabat semel rex Dauid de cõstruendo templo Deo suo, tractans cum Nathan Propheta, quàm indignum esset se in domo cedrina habitare, arcam verò Dei sui, sub pellibus esse: voluitque ei domum cõstruere, quem Dominus per Nathan Prophetam admonuit, dicens. Non ædificabis mihi domum. Laudauit Dominus serui sui Dauidis animum, quo ædificare ei domum disposuisset (vt filius Salomon de eo refert.) Fuit (inquit) in corde patris mei Dauid, ædificare domum nomini Dei Israel, sed dixit Dominus ad eum. Pro eo quod fuit in corde tuo ædificare domum nomini meo, benefecisti, quia fuit in corde tuo. Vbi vides, quanti faciat Dominus voluntatem ædificandi domum in Dauide, pro qua domum illi ædificauit stabilem. s. regni Israel.

Deus patris mei & exaltabo eum.] Quemadmodum homo, sequitur in moribus parentes suos, & eos referre conatur: ita & in religione, & cultu vnus Dei. Vnde Dominus de Iudæis conqueritur in Deut. quod eos sequuti sunt Deos, quos non coluerunt patres eorum.

Dominus vir belli.] Mira sunt quæ Deus pro suis facit, & quæ propter eos nomina sortitur, vt fiat vir bellator, ad eos tuendos.

Currus Parhob.] Omnia hæc pertinent ad gratitudinem, qua docente, enumerant, omnia peculiaria, in beneficio præstita. Vbi simul expende, qualiter beneficij Domini admirantur, quod etiam ad gratitudinem pertinet.

Dixit inimicus persequar.] Multa sibi promittunt mali, aduersus bonos, quæ non succedunt ad notas quin potius in malum eorum vertuntur.

Terribilis laudibus.] Expendant hoc iusti, & sancti, & sciãt se non satis Deum laudare, etiam si multum laudauerint, & quod maior omni sit laude: neque laudare sufficiamus.

Audierunt populi, irati sunt dolores obtinuerunt habitatores Philistim.] Audis, quales Deus reddat inimicos iustorum. Similiter discite, nihil iustis esse malis terribilius.

Introduces & plantabis.] Parum est si te Deus ducat ad bona, nisi te in eis plantauerit, vt non facile euellaris.

Redire fecit Dominus super eos aquas maris, & filij Israel ambulauerunt per siccum.] Vbi mali suffocantur, ibi saluantur boni.

Tulit Miriam tympanum.] Ab omnibus vult laudari, & omnibus instrumentis. A viris, à sceminis, in tympano & choro, in chordis, & organo.

Perrexerunt tribus diebus per desertum.] Ostendit locus iste, vt quàm primû à Dño donum, aut beneficiû aliquod acceperis, pares animam tuam ad tentationem.

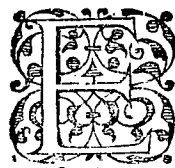
Murmu-

Murmurauerunt.] Detestanda est murmuratio, maximè aduersus Deum, & seruos eius. Et expende malitiam. Cupiebant aduersus Dominum murmurare, sed non audebant: idèò murmura, in seruum conuertunt.

Docuit ei lignum.] Licet Deus murmurantibus nonnunquam concedat quæ volunt, seruat tamen flagella eis.

Ibi posuit eis statutum.] Mirum valde est: quod inobedientia sit causa, quare statuta & iudicia nobis imponantur, & multiplicentur: iuxta illud Pauli. iustis non est lex posita. Vbi etiam aduerte peccata esse causam infirmitatum, quæ patimur.

CAP. XVI. AD LITERAM ANNOTATA.

Et venerunt in Elim.] Hebraicè, Elimah. Nomè est loci: ubi fuit 6. mansio Iudæorum, egradiantiû ex Aegypto. Et 70. palmæ. Vocat Hebraismus palmas, temarim: quo nomine, nos fructum nostro idiomate appellamus. Vocamus enim palmarum fructus, tamaras: quos alij dactylos appellant. Manserunt autem hic ad quindecim dies, vt Hebræi dicunt. Qui etiam dicunt, fontes ibi fuisse dulces: quod videlicet palmæ, non nisi iuxta dulces aquas, crescere soleant.

Ad desertum Sin.] Est sin (si credimus cosmographis) omnis illa solitudo, à mari Erithreo, ad Sinai desertum. Est etiam aliud Sin, quo Miriam soror Ahaaron occubuit: de quo in suo dicemus loco, Et aduerte hic, Sinai esse nomen deserti, potius quam montis. Nam mons, in quo Dominus Moseh loquebatur, vocatur Choreb: licet aliquando dicatur Sinai, quoniam erat mons huius deserti: & mense integro cum dimidio, illud iter, ab Aegypto vsque ad Sinai, confecerunt. Et per secundum mensem intellige Iar, qui immediatè sequitur Nisan, qui est primus.

Et murmurauerunt omnis coetus filiorum Israel.] Verbum Ion. Hebræis duo significat, scilicet pernoctare, & murmurare, seu conqueri. Sed (vt aliàs probauimus) potius significat permanere, persistere, præsertim pertinaciter, quam alia duo Gen. 32. Et ipse scilicet, Iacob lan. i. mansit, nocte ipsa in castris. Nu. 14. Quid halinotem. i. persistitis, aduersum me? Vbi alij vertunt. Murmurastis. Possit ergo hic verti. Et persisterunt, omnis coetus filiorum Israel, cõtra Moseh, & Aharon: opponetes. s. se eis: & causa oppositionis fuit: quoniam tunc cessauerat pasta, & farina, quam ex Aegypto detulerant, videntes se in deserto, sine pane, & sine alio cibo.

Quando sedebamus super, aut iuxta ollam carnis.] Dicunt Hebræi, nomen sir, significare ollam, siue ahænum, & secundo spinam. Sed aduerte, quod non solum spinam significat, sed etiam ligna, aut ferra, quibus carnes suspenduntur, quod modum spinarum habeant, & fortè hac ratione significat ollam, quod ollæ soleant suspendi in huiusmodi lignis, seu ferris: vt constat apud rusticos, qui pinum, aut arborem aliam multis acutis cuspidibus, ad modum spinarum, fixum in terra habent, quo ollas, cacabos, & id genus alia, suspendunt, 2. Reg. 4. habes. Et concidit el sir. i. super ollam coctionis. Hic verò melius videtur quadrare olla, quàm spina, licet verti possit. Quando sedebamus iuxta vncinos, seu spinam carnis, id est, iuxta lignum, quo carnes suspendi solent, aut iuxta verua carnis. Ha-

bet enim veru, spinæ modum: sed primus sensus, melior videtur.

Pluere faciet vobis panem de celo.] Dicitur manna panis, Hebraico more, qui omnem cibum panem vocat. Dicitur verò de celo, quoniam ex nubibus descendebat.

Rem diei in die suo. Hebraismus est. i. mensurâ diei in suo die, seu vnoquoque die, ac si dicat. Singulo quoque die colligent, quod sufficiet ad illam diem.

Vt tentem eum.] Voluit Dominus, eorum obedientiam, ad dandam legem, probare, in præcepto manæ.

Parabunt quod afferent.] Quoniam non licebat, sabbato parare cibum, idèò præcipit, die sexto parare. Erit duplum, ad quod colligunt die, & die, id est, singulo quoque die.

Vespere cognoscetis. Melius. Vespera erit & cognoscetis, quoniam Dominus duxit vos de terra Aegypti. Obiectabant Hebræi in Moseh, & Aharon, suam educationem ex Aegypto. Moseh verò, non eos, sed Deum eduxisse eos ostendit: in miraculo quod ipsi facere nequibant, ac si dicant in miraculo fiendo à Domino: cognoscetis Deum vos ex Aegypto eduxisse, quoniâ educti estis in magnis miraculis, quæ nos non possumus nostra potestate facere. Admonui iam Gen. 1. & supra cap. 13. quid propriè significet. Ereb. i. vespera, & bocher. i. mane. Erant autem cognituri in miraculo carnis, quam vespere erat daturus, & panis, què mane præstare eis disposuerat, eum esse Deum suum, qui eos eduxerat, què admodum pater potens, & diligens filios, quos cibis nutrit delicatissimis. Et quod dicitur.

Videbitis gloriam eius.] Per gloriam intelligitur, illa maiestas nubis, seu fulgor, qui erat indicium præsentie Domini. Verbum chabab, significat onerare, & diuitem esse, & ex consequenti glorificari, seu honorari, quod diuites, & onusti bonis, soleant esse gloriosi.

Et nos quid, scilicet sumus? Cùm non auderent cõtra Dominum murmurare, timentes punitionem; in seruos Dei, murmura conuertunt, libentius aduersus Dominum, linguas extensuri, si auderent.

Appropinquare coram Domino.] Voluit Moseh eis ostendere, quod non contra eos, sed contra Deum; murmurassent.

Respexerunt ad desertum.] Melius verterunt se, ad desertum, vnde gloria Domini veniebat.

Et ecce gloria Domini, visa est in nube.] Per gloriam Domini, vt diximus, intelligit claritatem, & lucem quæ Dei venientis præsentiam indicabat, & est sermo de nube qua Dominus ante Iudæos occultabatur: dirigens iter eorum.

Inter vespertas, id est, inter occasum solis & noctem. Nam duplex (vt cap. 12. diximus) est vespera apud Hebræos, altera ab occasu solis vsque ad noctem, aut occasus ipse solis, altera est nox ipsa. Spatiû ergo, quod erat inter occasum solis, & noctem: dicitur hic inter vespertas. Dicitio verò ereb, vt aliàs dixi, coniunctionem, seu mixturem significat.

Ascendit coturnix.] Crediderim, tunc castra Hebræorum, esse in loco aliquo eminenti: ad quem coturnices ascenderunt, aut ascendit, id est, venit.

Iacuit ros, per circuitum castrorum.] Coturnices manserunt super castra, vt libere possent, eas capere Iudæi. Man verò, per circuitum castrorû. Dicunt autè Hebræi, talal significare tegere, & tal rorem, quod tegat terram, & putarem tal, non significare qualemcunque rorem, sed qui rotundæ figuræ, super herbarum folia, cadere solet. Nam tala,

cum aleph, in fine, significat punctatum, unde tal significat rorem, quasi minuta grana cadentem. **Tota hæc clausula, sic est in Hebræo.** Et mane fuit iacencia toris per circuitum castrorum, & ascendit iacencia toris, & ecce in superficie deserti, tenue rotundum, tenue, sicut pruina super terram. Sensus est quod mane factò, descendebat ros de cælo, per circuitum castrorum, & sole veniente liquefiebat ros, & in nebulam ascendebat sursum, & manebant grana, quæ cum rore descenderant: quæ quidem grana, erant tenuia sicut pruina. Vide Num. 11. Sed aduerte dictionem chulpas, quam rotundum vertimus, sequentes Hebræos: ignotæ significationis esse: neque alibi quàm hic, in sacris literis inuenitur. Chaldæus vertit, decorticatum. Hierony. quasi pilo contusum. Infra hoc eodem capite dicitur fuisse quasi semen coriandri albi coloris. Postet etiam verti. Tenue multiplicatum super terram, aut extensum sicut pruina. Non quod esset extensum, ad modum pruinz, sed sic multiplicatū. Volo dicere, quod non erat sicut lamina extensa, qualis pruina videtur, sed rotundum, multiplicatum sicut pruina. Et nota quòd dictio chepor, quam omnes pruinam vertunt, est à chapar: quod est linire, operire: expiare, significat autem chepor, pruinam, à tegendo, seu operiendo, quod, scilicet terram operiat. Iob 38. V chepor, id est, & pruinam cæli, quis genuit? Psal. etiam 147. chepor, id est, pruinam sicut cinerem sparget.

Man hu, id est, man ipsum? quoniam non cognouerunt quid ipsum.] Non conueniet inter Rabbinos, à qua radice sit dictio man: neque quid significet. Videtur tamen manah esse radix, nominis man. Significat autem manah, numerare & parare, inde maneh id est, mina, seu mna, vel libra, genus ponderis, & manah. i. pars, domū portio. Et man, quod manah vocamus. Et hinc est, quod aliqui dicunt significare paratum: quod paratum, ad comedendum, de cælo descenderet. Potuit enim, crudum comedi, sine alia præparatione. Alij verò dicunt, significare domum, quod scilicet, dono Dei, daretur populo. Sed retinendo propriam verbi significationem videtur propriè significare numerosum quid: quoniam descendebant grana, in magno numero, super rorem. Videntes autem Iudæi, illud in magna copia descendisse, & ignorantes quid in specie esset: vocarunt Man hu. i. numerosum ipsum, quoniam nesciebant quid in specie esset. Neque video quomodo verti possit. Quid est hoc? quoniam non dicitur in textu, mah. i. quid, sed man hu, id est, man ipsum, & crediderim vulgatum interpretem pro man legisse mah. i. quid, aut (quod verisimilius est) quia sequitur: Ignorabant quid hoc esset, putauit id quod præcesserat, esse interrogationē qua quærebant. Quid est hoc. Quære enim solemus de aliquo quid sit: cum illud ignoramus. Neque multum probo quod hîc Iudæi dicunt, habuisse. f. man, rorem infra se, & supra, cum textus hoc non dicat, sed solum habuit supra se, qui calefcente sole, in nebulam abibat. Sapor verò eius, (vt Num. 11. dicitur) erat sicut sapor pastæ oleatæ: licet textus dicat, sicut sapor recentis olei. Aben Ezra, de manna loquens dicit, man esse nomen Arabicum: asseritq; se vidisse, in regno Arabiæ quandā speciem rei conformē mannæ: sed quæ solum in mense Nisan, & Iar, descēdit, & soli exposita non defluit, neque per noctē referuata putrefcit, neque est tam dura, vt in mortario cōteratur, & super linguā posita, liquefcit: cuius vsus, magis est ad medicinā, quàm esum.

Vir ad os comedere sui.] Hebraismus est, id est, vnusquisque, sicut potuerit comedere.

Homer, iuxta summam numeri, animarū vestrarum.] Hebraicè est Homer iuxta caput, numeri animarū vestrarum. i. secundum numerum capitum. Erat autem Homer decima pars ephah, id est, modij.

Vir secundum quod est tabernaculum suum accipietis.] Explicatio est præcedentis sententiæ: quod vnusquisque sicut habuerit domi personas comedentes, sic colligat.

Qui multum, & qui parum, id est, quidam multum, quidam parum. Collegerant enim, secundum familiam.

Et nō superabundauit qui multiplicauit, & qui minoraui non defecit. Vir iuxta comedere suū collegit.] Sensus est, quod licet quidam, plusquam opus esset colligerent, quidam minus, nihilominus quilibet inuenit tot mensuras, quot erant personæ in domo eius. Sed si quisque collegit Homer, pro quolibet capite domus suæ, quid mirum si tantundem domi inuenit? Ob hoc putarem eos, nō ad mensuram collegisse in agro, sed sicut illis videbatur, & cum domi mensurarent, cum Homer, quisque tot mensuras, quot personas habebat domi, inuenit.

Et scaturit vermibus.] Verbum Raman, à quo Rimah. i. vermis significat eleuare, exaltare, & videtur quod rimah, vermem significet ab eleuatione, seu qui facilè, aut multum eleuetur Hierony. aliquando vertit tineam, vt Isa. 14. nonnunquam, vt Iob 7. putredinem. Induta est caro mea putredine.

Collegerunt illud, scilicet man, mane & mane, id est, singulo mane, vir secundum os comedere sui, id est, quisque, prout comedere poterat, aut vt comestores domi habebat.

Duo homer singulis.] Parui refert, quod Hebraicè habetur, Duo homer vni.

Requies sabbathi sancti Domino cras.] Cōstat ex hoc loco, ante datam legem fuisse apud Iudæos, sabbati obseruantiam, quare videtur à principio mundi fuisse traditum.

Quod assandum est, assate: quod coquendum est, coquite.] Hæc duo verba, scilicet apah, & bassal: idē significare videtur. f. coquere. Hoc tamen interest, quod apah, significat coquere sub cineribus: bassal verò absolute coquere. Est ergo sensus: quod coquendū est. f. sub cineribus coquite, & quod alias coquere volueritis, coquite.

Non scaturit vermibus, & vermis non fuit in eo.] Ex hoc loco coniectura nonnulla sumitur, quod baas, non significet vermiculare seu vermibus scaterere, sed putrescere.

Dominus dedit vobis sabbatum.] Non cōstat quādo dedit, putarem, statim à mundi exordio, vt iam dixi.

Non egrediatur vir de loco suo, in die septimo, scilicet ad colligendum.

Vocauerunt domus Israel, nomen eius man, id est, numerosum, vt diximus, aut vt alij dicunt, donum, vel partem.

Ipsum sicut semen coriandri album.] Figura erat coriandri, sed color, albus erat sicut calor abedolach: quod est coloris humani vnguis. Vide Numer. 11. Et aduerte, quod gad, id est, coriandrum, deriuatur à gadad, quod est exercitum facere, quod grana coriandri, nascantur in magna copia, & sic ordinata, vt homines in exercitu. Vide quæ de hoc scriptum Gen. 30.

Sicut laganum cum melle. Significat sapichit Hebræis, laganum, fruxum cum oleo & melle. Itali vocant *frarella mellata*, nos *filhoos, oubeiloos*.

Tolle

Tolle phialam vnam.] Nomen Hebraicum finenet, quod omnes ferè vertunt phialam, & putant esse per se radicem, mihi videtur, quod sit à radice sanan, quod vmbellam, seu scutum significat, & fortè erat vas, modum vmbellæ habens, quod nos vocamus scutellam.

Ante testimonium.] Id est, arcam testimonij, seu in qua postea fuit lex, quæ erat testis pacti, inter Deū & Israelitas, unde videtur quòd arca aliqua iam erat facta, aut quia nondum erat lex data: iubetur poni in arca postmodum fabricanda, in qua tabulæ repōndæ erant.

Ad finem terræ Chenahan.] Id est, ad confines. Et per confines terræ Chenahan, intelligit cōfines vltra Iordanem: quoniam terra quæ erat citra illum, non dicebatur Chenahan. Quod dico, quia Iosuah 5. legitur, eos comedisse man, etiam transito Iordane.

Homer. 10. ephah est.] Rabbi Salomoh, ita computat. Ephah continet. 3. sata: satum autem sex cabos, cabus. 4. sextarios, sextarius sex oua: Vnde 10. pars ephah continet 43. oua.

CAP. XVI. ANNOTATIONES ad morum compositionem.

Murmurauerunt omnis congregatio.] Mira valde est hominis impatiētia, neque ferre ad horā potest rerū temporalium defectum. Si enim nō fuerint saturati murmurabunt, libētius contra Deum murmuraturi, si non timerent punitionem: quā quia metuebant, ad seruos conuertuntur. Solēt enim irati, & male affecti homines, mala sua, referre, etiam in eos, qui nihil culpæ habent.

Vtinam mortui essemus, per manum Domini, quādo sedebamus super ollam carniū.] Grauiissimum est homini, fame discrucari, & maximè cupit impletus mori. Quare Ieremias Thren. 4. præferbat gladio occisos, fame interfectis. Melius (inquit) fuit occisus gladio, quam interfectis fame. Ingrati animi etiā est, beneficio gratias non reddere, nisi cuncta quæ desiderat, concesso. Neque contentantur his, quibus viuere possint, nisi fatientur. Neque libertatem noctam æstimant, imò plures ea faciunt, saturitatem.

Egrediatur populus, & colliget de die in diem.] Dignū inquisitione est, cur Domine, nō dedisti eis panem ad mensum, aut quem ad hebdomadam saltem, seruare possent, sed ad singulos dies? Vult Dominus, nos semper ab eius prouidentia pendere: quoniam nouit, nos non adituros eum, nisi indigeamus. Qua in re, melior est pauperum, quàm diuitum conditio. Sunt enim singulis diebus pauperum oculi ad Deum, vt eorum misereatur, & necessaria saltem ad illum tribuat diem. Vt etiam nullus transeat dies quo Dei circa se non sentiant beneficia: & ob id saltem, sunt semper memores Dei. Et voluit (meo iudicio) nos docere, vt etiam si frumentum, & alia ad vitam necessaria ad penes nos recondita habeamus, ita tamen grati simus, ac si singulis diebus, ea ab eo recepissimus. Qua de causa, Hebræi arbitrantur, Deum voluisse terram, septimo quoque anno quiescere: vt illam anxietatem, quolibet septennio diuites paterentur, quæ pauperes, singulis diebus, & annis patiuntur. In quem sensum arbitror Christum in Dominica oratione docuisse. Mat. 6. Panem nostrum quotidianum, da nobis hodie. Ac si diceret. Panem, quem quotidie à te expectamus,

Leuit. 25.

Matth. 6.

da nobis hodie illum.

Vt tentem eum, vtrum ambulet in lege mea.] Solet Dominus, in minoribus probare nos, ad maiora: quoniam qui minima non seruat, quomodo maiora seruabit? Et hinc discamus, quanto studio, minima etiam præcepta Dei, seruanda nobis sint.

Vesperi scietis, quod Dominus eduxerit vos de terra Aegypti.] Technas impiorum, detegere Dominus vult: vt cognoscant se non contra seruos, sed contra eum murmurare.

In die 6. parabunt.] Audis hîc, quanti fecerit Dominus sabbati obseruantiam: vt noluerit Iudæos ea die cibum quærere, neque parare. Vbi simul disce, non tibi defuturum cibum, ob festorum obseruantiam: quoniam nouit Dominus dare duplum, ad dies festos, si modo ea eius imperio colas.

Nos quid sumus?] Qui (inquit) vos audit, me audit: & qui vos spernit me spernit, & qui in seruos peccat, in dominum peccare conuincitur.

Locutus est Dominus ad Moſeh dicendo.] Seruat Dominus grauitatem suam: vt populo, locuturus non ad eum, sed ad Moſeh sermonem dirigat.

Inter vesperas comedetis carnes. Et scietis quod sim Dominus Deus vester.] Munus Domini est, suis necessaria prouidere. Considera quæso in quo se Dominū suū ostendat: nō in bonis auferendis, sed in donis exhibendis. In exigendo ministerio, sed in donis exhibendis.

Ascenderunt coturnices, & operuerunt castra.] Non est parcus Dominus, in suos, sed abundè prouidet illis, panes & carnes. Vbi simul expendè, quàm pretiosa sunt dona Dei, vt noluerit pane terrestri suos satiare, sed cœlestem, in tanta copia tribuerit.

Ignorabant quid esset. Sed Moſeh dixit.

Iste est panis.] Hoc interest inter pios, & impios: quod impij ignorant dona Dei sibi concessa, pij verò optimè norunt, quæ à Deo donata sunt, non solum sibi, sed alijs.

Colligite ex eo singuli, quantum ad vescendum sufficit.] Non vult Dominus, vt dona eius prodigas, sed sumere solum, quod tibi necesse est. Quid facitis, qui necessaria, aut potius superflua, in immensum multiplicatis? Sumite ad mensuram necessitatis vestræ, dona & munera altissimi. Vbi etiam docemur, quàm mala sit superfluitas. Non est parcus Dominus, sed quia nouit quæ mala abundantia pariat, voluit nos ad mensuram suis vti bonis. Neque tamen ad mensuram, panem de cælo descendere fecit, sed in maxima copia: voluit tamen, ex copia non solum quæ necessaria sunt sumere, vt discamus etiam in rerum affluentia, seruare modestiam, & parcitatem.

Non plus habuit qui plus collegit. Non est ex nobis, nostra satietas, vel penuria, sed ex Deo, qui dat vnicuique, prout ei opus est. Est enim, (vt ait Salomon) pauper sibi sufficiens, & est diues, qui non potest vnquam satiari.

Reliquerunt ex eo vsque mane, & vermiculauit.] Maxima est hominis erga Deum diffidētia, vt semper putet necessaria sibi defutura, & ideo asseruare vult, quod sibi putat defuturum. Fide, quod qui hodie dedit, dabit & cras.

Incaluit sol, & liquefactum est.] Munus boni rectoris est, occasiones malorum, suis auferre. Vbi simul disce, quid valeat obedientia, & quantum inobedientia obfit.

Die septimo egressi sunt.] Magna est hominis contumacia, & quæ sine vlla causa, & necessitate, Deū tentat, & offendit.

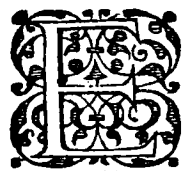
Non egrediatur quisquā de loco suo. Sicut subiectio, &

obedientia, solet esse subiectis causa libertatis, sic rebellio, & inobediētia, causa maioris subiectionis.

Imple homer ex eo, ad custodiam, vt videant cibum, quem comedere feci vos.] Mira est hominis ingratitude, vt iam superius admonuimus, vt opus Deo sit, testes suorum beneficiorum adhibere. Quoniam sciebat, eos statim beneficij fore immemores, phialam seruata, hoc attestari voluit, In hunc finem arbitror Christum 12. cophinos panis asseruare præcepisse, cum turbas pauit in deserto, ne postea ingrati, beneficij immemores, miraculū inficias irēt. Vbi simul disce, quā conuenienter cibo, quasi paruulos aluerit Dominus. Hæc enim, vt patet Ezech. 16. reputatur infantia populi Dei: quando, scilicet, ex Aegypto egressi sunt.

Filij Israel comederunt man quadraginta annis.] Ostendit locus iste, non esse quærendam à Domino prouisionem, cum nobis possumus prouidere: quæ admodum Deus Iudæis non prouidit, postquam terram habitabilem sunt ingressi.

CAP. XVII. AD LITERAM
ANNOTATA.

T profectus est omnis cæcus filiorum Israel.] Significat Verbū nasa, proficisci, trāsire, ab vno in aliū locum Gen. 33. Et Iacob nasa. i. profectus est in Succoth, Isaie 38. Generatio mea, vel habitatio mea, nasa. i. recessit, seu abiit. Itē Eccle. 10. Masia, id est, qui transire facit lapides. s. hinc inde, dolore afficietur ab eis.

Per profectioes suas. Dicit per profectioes suas, quoniam non statim venerunt ex deserto Sin, in Rephidim, sed vt dicitur Nume. 33. ex Sin venerunt in Daphkah, inde in Elusch, & ex Elusch in Rephidim. Est autem Rephidim 11. mansio, iuxta montē Dei Choreb, ad occasum.

Iuxta os Domini, id est, præceptum, siue illud fuerit columnæ motio, siue ore prolutum.

Et castrametati sunt in Rephidim.] Significat verbū chanah, quod nostri castrametari vertunt, tentorium, aut castra figere per circuitum vrbis, ad eam capiendam. Isa. 29. Veh ariel, ariel, ciuitas chanah, id est, circa quam castra fixit Dauid, seu castrametatus est. Et 1. Samuel. 26. Venit ad locum, in quo chanah. i. castra fixerat Saul, seu castrametatus erat. Aliqui dicunt significare manere, sed prior significatio germanior esse videtur, iuxta illud Psal. 34. Choneh, id est, castrametatur, seu castra figit, Angelus Domini, in circuitu timentium eum.

Et non erant aqua, vt biberet populus.] Ex Hebræis, aliqui putant, temeritate potius quadam, quā labore fitis, aquas desiderasse: quod videlicet man, simul escam, & potū suppleret. Descendebat enim, ad modum pluuię, vnde non potuit esse, sine magno humore. Mihi tamen, magis placet aliorum sententia, quod videlicet populus, simul & iumenta, quæ non edebant man, siti laborauerint. Licet enim mā, humidum esset, non tamen tantæ erat humiditatis, vt sitim posset omnino extinguere.

Cur litigatis mecum & tentatis Dominum? Id est, cur experiri vultis Deum, an possit vel non possit vobis aquam præstare, quod est eum tentare? Sic in Psal. 77. habes. Percussit petra, & fluxerunt aquæ. Nunquid & panem poterit dare, aut parare carnem populo suo? Verbum enim nasa, significat propriè experiri, & periculum facere: vt patet 1. Sam. 17. Quia nō nasa, id est, periculum fecerat, seu exper-

tus fuerat, cum armis incedere. Inferius, hoc eodem capite explicatur ista tentatio: quod videlicet dixerint. Est ne Deus, in nobis, seu in medio nostri, scilicet, potens, ad dandum aquas, & præbendum necessaria vitæ?

Et murmurauit populus.] Posset etiam verti. Et restitit: quoniam verbum vtrumque significat.

Quare ascendere fecisti nos?] Hebraicè est. Quare hoc? quod alij vertunt. Quare sic. Sed litera potest legi, vt habet, scilicet, sic. Quare hoc? scilicet fecisti? Postea sequitur.

Ascendere fecisti nos, ex Aegypto, vt occideres me, & filios meos, & pecora mea siti? Adhuc parum & lapidabit me, id est, post parum, seu parum absunt, à lapidando me.

Transi ante populum, aut coram populo.] Dupliciter potest locus iste intelligi. Vno modo sic. Ne timeas populum volentem te lapidare, sed securus, transi coram eo, me protegente, 2. quoniam Moseh erat in posteriori parte castrorū, iubetur ea antecedere, cum senioribus, vt irent ad petram, quæ datura erat aquas: qui sensus mihi videtur simplicior. Iubetur autem senes secum ducere: tum quia isti sunt magis idonei testes, faciendo miracula, 2. quia de cætero, possent compescere murmura vulgi, vt potē maioris authoritatis.

Ecce ego sto ante te ibi, id est, priusquam tu illuc accedas. Aut melius. Ecce ego stans coram te ibi. i. assistam tibi iuxta petram, aut supra petram. Est autē sur, id est, petra, à verbo sur, quod significat stringere, & arctare: vt patet Deut. 14. vbi dicitur. Vefarta acheleph. i. stringes, seu arctabis argentum in manu tua, aut ligabis. Vnde sur significat lapidē, quoniam strictus est, aut quia ligatus: vt non possit se mouere. Hinc fir. i. legatus, seu cursor, sic dictus, & soleat vestes stringere dum incedit, aut quia ligat eas: ne sibi in via impedimento esse possint. Prou. 26. Sicut scutum niuis, in die messis: sic fir. i. cursor fidelis: his qui mittunt illum.

Venit Hamalech, & pugnavit cum Israel.] Fuit Hamalech nepos Esau, vt patet Gen. 36. A quo Hamalechitæ originem traxerunt. Admonui etiam sapius, verbum lacham significare propriè comedere, & ex consequenti præliari: quod prælium soleat homines deuorare ore gladij, quemadmodum homo panem. Si quæras huius belli causam, nescirem aliam assignare, quā timorem occupandæ terræ. Timebant enim, quod Israel vellet, eis debellatis, eorum sedes occupare.

Super verticem, aut caput collis. Significat, geba, eleuationem, & exinde collem, quod sit eleuatus. Hinc migbaot, id est, mitræ seu thiaræ: sic dictæ, & sicut eleuatæ. Inde etiam gabia, id est, cyphus, non qualiscunque, sed eleuatus.

Cum leuaret Moseh manum suam: præualuit Israel.] Crediderim Moseh eleuasse vtramque manum, tenens virgam Domini inter eas, licet textus vnus manus meminerit: quoniam infra explicat eum, vtramque manum habuisse eleuatam. Et licet gabar significet fortificare, & vincere: magis propriè tamen videtur significare præualere.

Quando quiescere faciebat manum suam, pro manus suas, id est, cum eas demittebat, superabat Amalech. Constat autem ex hoc loco, antiquos solitos orare, stando potius quā sedendo, vt ex Euangelio Lucæ constat qui 18. capite Pharisæum stantem orasse commemorat. Voluit autem Dominus Moseh, dum miracula faceret, virgam suam, manu habere ne putaret se propria potestate miracula, & tam stupenda

stupenda signa facere.

Abaron verò, & Chur, sustentauerunt manus eius.] Fuit iste Chur, si Iosepho fidem adhibeas, maritus Miriam sororis Moseh. Verbum autem Hebraicum tamach. significat potius apprehendere, quā sustentare, vt patet Prouer. 31. vbi dicitur: Digni eius tamechu. i. apprehenderunt colum. Sic Hamos 1. Vethomech. i. apprehendent sceptrum de A scalon. Quare hic vertendum puto. Apprehenderunt manus eius, vt. sc. eas manibus suis sustentarent.

Fuit manus eius firma, seu stabilis.] Aliqui fidelem vertunt, sed verbum aman, significat propriè stabilire, & firmare, ex consequenti verò fidelem esse, & veracem, quòd tales in verbis, & factis, stabiles sint. Posset etiam verti. Et fuit in manibus eius stabilitas, seu firmitas: non fuit amplius remissa.

Contriuit Iehosuah Hamalech.] Verbum chalas, dubiæ est significationis. Quidā putāt significare infirmare, aut infirmari. Alij significat fortem proicere: collatis tamē Scripturę locis, quibus verbū ponitur: videtur significare succidere aliquid, ne pullulet, aut crescat: vt Iob cap. 14. vbi dicitur. Vir morietur, vaiechelas. i. & succidetur, quantum ad radices & ramos. Et mortuus est homo, & vbi est. Et præcedunt verba hæc. Est arbori spes. Si præcisā fuerit, adhuc pullulabit, & tener ramus eius non definet, quasi dicat. Arbor succisa, & quasi mortua, spem habet pullulandi, & permanendi: non autem homo, postquam semel mortuus est? Isaie etiam 14. habes. Proiectus es in terram, qui choles. i. succidebas gentes. s. è terra. Quare hic verti potest. Et succidit Iehosuah Hamalech, significatio tamen, nondū omninò est certa. Iohel. 3. ponitur nomen chalas: vbi dicitur. Chalas. i. debilis dicat, fortis sum. Ex quo loco quidam argumentum sumunt, quòd significet debilitare, sed ibi verti posset. Succisus membris, aut mancus, dicat fortis sum. Non tamen prohibeo, si veritas debilis, & hic. Et debilitauit Iehosuah Hamalech.

Scribe hoc memoriale. i. pro memoria, vt. s. Iehosuah, & posteri, memorentur vindictæ sumendæ de Hamalech. i. scribe hoc in libro, ad memoriam, & pone in auribus Iehosuah. i. inculca hoc auribus eius, ne. s. obliuione deleri queat. Et tacite designat hic, eum futurum ducem: vbi duo præcipere videtur. s. quòd scribat hoc in libro, & quod inculcet, aut scriptura, aut verbis, in auribus Iehosuah vindictam futuram Hamalechitarum: quam postea fecit Saul: vt habetur 1. Reg. 15.

Quoniam delendo delebo. Significat machach, eradere, tergere, & delere. Addunt etiam Hebræi perdere, & disperdere, sed est locus Num. 24. vbi nulla harum significationem conuenire videtur: quo loco dicitur. Vmachah alcheteph. i. & perueniet, ad latus maris chinneret. Quare videtur significare, tergere fortiter, faciendo lineas, seu virgulas, vt fieri solet, cum vasa defricantur ad munditię, siue stagnę, siue æneę: vnde ex consequenti, videtur significare, lineam, seu limitem facere, qualis fieri solet, ad terminandum aliquid, quare posset locus Numerorum citatus verti. Et terminabit, ad latus maris chinneret. Dicunt etiam Hebræi, & nostri, adhuc significare plaudere manu, propter illud Ezech. 25. Machacha Iad. i. propter plaudere tuum, manu. Sed re vera, ibi etiam tergere, seu fricare manus, significat: sicut faciunt, qui plaudunt manibus. De huius verbi significatione abundè diximus Gen. 6.

Vocauit nomen eius Dominus eleuatio mea.] Propter incertitudinem radicis nominis, nes, incerta est eius

significatio. Nostri & Hebræi dicunt significare vexillum. Quod verò eleuationem significet, ex hoc loco constat, & ex 21. cap. Numerorum vbi dicitur. Fecit Moseh serpentem æneum, & posuit super hanes. i. eleuationem, seu perticam eleuatam, aut locum eleuatam: vbi non tam bene vexillum vertas. Vnde verbum nasa, à quo nes, ortum habere videtur, significat Isa. 59. eleuari: vbi dicitur. Spiritus Domini, nasa sah bo. i. eleuauit me. Vnde illud Isa. 10. Erit chimfos nosses. i. sicut cum dissoluit vexillifer (vt nostri vertunt) vertendum puto, sicut cum dissoluitur eleuatio. s. fumi, aut nebulæ. Nam ante hæc verba habetur. Erit lux Israel in igne, & sanctus eius in flamma, & ardebit, & deuorabit spinam eius, & veprem eius, in die vna: & gloriam syluæ eius, & Charmeli eius: ab anima vsque ad carnem consumet, & erit sicut cum dissoluitur eleuatio, scilicet, nebulæ, aut fumi, vt dictum est, ac si dicat. Et erit, sicut eleuatio alicuius rei dissolutæ. Potest tamen significare vexillum, ratione eleuationis: & si veritas vexillum, optimè quadrat. Nam sensus est. Dominus dux meus in præliis, quemadmodum solet esse vexillifer, eis qui illum sequuntur. Si autem eleuationem veritas, erit sensus. Dominus est, qui me eleuat super inimicos meos: faciendo me eis superiorem.

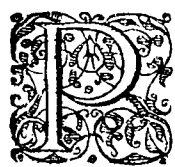
Et ait. s. Moseh, Et supplenda est litera.

Ideo delendo delebitur Hamalech de sub celo. Quoniam manus, scilicet Domini super solium Dei. i. quia Dominus iurauit, per solium suum, ponendo, scilicet manus super illud, *Quod prælium Domini cum Hamalech à generatione in generationem.* i. perpetuo: vsquequo, s. deleat illum.] Si causam plenam quæras, huius tam seueræ vltionis, habes eam Deutero. 25. vbi Moseh dicit. Memento quæ fecerit tibi Hamalech in via, quando egrediebaris ex Aegypto: qui occurrit tibi in via, & caudam abscondit in te omnium debilium, qui erant post te, & eras lassus, & fatigatus, & non timuit Deum Hamos 8. Iurat Dominus per celsitudinem suam, notam in Iacob. Iurat autē per solium suum, ob firmitatem. Habet Dominus, vt ex sacris literis constat, & nos iam Gen. 14. indicauimus, multiplicem iurandi modum. Aliquando enim iurat per seipsum: vt Gen. 22. Per memetipsū iurauit, dicit Dominus. Aliquando per thronū suum, vt hic. Nonnunquam per celsitudinem suam: vt Hamos 8. Quarto per vitam suam: vt Ezechielis 18. Viuo ego, dicit Dominus. Nolo mortem peccatoris. Iurandi verò modus eius est: leuando manum suam ad cælum, iuxta illud Deuterono. 32. Leuabo manum meam ad cælum, & dicā: viuo ego in æternum. i. & iurabo per æternam vitam meam. Ex quo exoleuit, modus ille iurandi sanctorum, & Iudæorum. Viuit Dominus, id est, per vitam Dei. Aduerte etiam hic, aquam hanc, de qua hic est sermo, non esse illam, cuius scriptura meminit Nume. 20. quæ contradictionis vocatur, in qua duces Moseh, scilicet & Aharon, Domino peccauerunt. Quoniam hæc fuit in Rephidim. 11. mansione, illa verò in

Chades, mansione 33. in deserto Sim: Ista antequam populus perueniret ad montem Sinai, illa post perfectum tabernaculum, vt constat ex

Num. citato capite.

Potes tamen dicere eandem.

Rofecti sunt ad sermonem Domini: & non erant aqua.]Sunt multi iusti, & sancti, ambulantes in viis Domini, qui scandalum patiuntur, cum aliquid finistri, eis acciderit, arbitantes cuncta sibi ad vota ventura postquam precepta Domini sequi ceperint: quod non semper ita accidere, locus iste demonstrat: cum isti, ad sermonem Domini, profecti sint, & nihilo fecerunt aduersa multa, in via passi sunt. Sic in lib. Iudicum ostenditur 11. tribus, ex imperio domini, aduersus Biniaminitas bellum suscepisse, eoque bis aut ter hostibus succubuisse: ut cum Domino famulari ceperis, pares animam tuam ad tentationem.

Lurgatus est populus contra Moseh.]Ecce quid lucri, sancti habeant, qui indomitam plebem gubernant, causasque illorum apud Deum promouent: qui cum in Dominum lauire non possint, neque audeant, quoniam ultorem timent: in duces conuertuntur.

Vt quid ascendere fecisti me ex Aegypto?]Ingrati animi est, si non cuncta quae postulauerit concedas, in maleficia vertere, accepta beneficia. Nam libertatem, quam pluri facere deberent, in authorē, quasi magnum dispendium obiectant.

Aduerte hec.

Clamauit Moseh ad Dominum.]Prodest nonnumquam, sanctos vrgere, & quasi cogere, quoniam tunc feruentius orant, & facilius impetrant. Memento quam pie, Sunamitis illa, cuius historiae liber 4. Regum meminit cap. sanctum Helisum, ad filij suscitationem arctauerit, neque demiserit quoulsq; mortuum filium, Prophetæ precibus recuperauerit. Sic & Sanctus Iacob, Gen. 12. Angelum ad se benedicendum astrinxit, neque dimisit, ante benedictionem. Et sponsa in Cant. 3. se dilectum non dimissuram profiteretur, nisi prius in cubiculum genitricis eū includat. Et quemadmodum sancti à nobis vrgetur, sic & ipsi quasi vrgere Dominum videntur: ut eum non dimittant, nisi prius postulata concedat. Neque putes minus religiosum, si pie Domino, aut sanctis eius, vim facias. Non enim de irreligiositate taxatur Chananza illa, quæ filia salutem à Domino extorsisse videtur, aut Emorroissa, quæ salutem à profluuo sanguinis suffuratur: imò te tantò religiosiorem crede, quanto maiorem ei vim feceris, non quidem impie, sed plorando. Neque puto sanctum Moseh, tanti suam propter se lapidationem fecisse, sed eam Domino obiectasse: ut quod postulabat, facilius impetraret: ut si visa populi iniquitate negaret, considerato periculo, quod sibi à populo immineret, concederet. Proni etiam erant ad lapides Iudæi: quoniam lapidei cordis erant, de quibus Berntractans eorum in Christum scruitiam dicit: O Iudæi! lapides estis, sed lapidem percutitis molliorem, qui pro vindicta, misericordiam vobis postulat. Isti in Moseh lapides parant, ille verò, ut mitis, & mansuetus, preces pro eis fundit ad Deum. Isti lapidibus eum impetere volunt, ille orationibus precatur Deum, ut eis indulgeat. Sic & Christus dum illi clamarent, Tolle crucifige, clamabat, Pater ignosce.

4. Reg. 4.

Gen. 12.

Cant. 3.

Transi coram populo.]Debent Domini, ministros iustitiæ suæ, securos ab impiorum manibus reddere: ut audeant, munera sua administrare. Vbi etiam discimus, malos quantumcunque ad malum paratos: non posse bonos lædere, nisi sibi à Domino potestas tradatur. Non haberes (ait Pilato Christus) potestatem, aduersum me vllam, nisi tibi datum

Ioan. 19.

desuper fuisset. Parati isti erant, ad duces lapidandos: nemo tamen ex eis audent, facinus inchoare, quoniam non permittebat Deus: Obiectatque eum illis Dominus, neque audent, in eum lapides mittere.

Tolle tecum è senioribus Israel.]Admonui frequenter, Deum ob nostram summam ingratitude, & obliuionem beneficiorum in nos collatorum: suorum munerum, testes adhibuisse. Hinc etiam arbitrator Prophetas nonnunquam cælos, & terram, in testimonium vocare: ut si ingrati: admonitiones negarent, hæc inanimata sibi facta attestarentur: quæ etsi muta nobis perpetuò sint, Deo tamen: aduersus nos expedite loquuntur, cum examinantur. Audi quid Iosue 24. scriptum est. Ecce inquit, lapis iste, erit nobis in testimonium: quia ipse audiuit omnia eloquia Domini: qui locutus est vobiscum, & erit contra vos in testimonium: ne forte negetis.

Ecce ego sto coram te ibi.]Ne seruus sibi miraculum adscriberet, adest Dominus. Est enim mirabilis hominis vanitas: qui facile sibi ascribit, quod Dei virtute operatur.

Vocauit nomen loci tentationem, & litem.]Oportet nos locorum, in quibus Deum offendimus meminisse: ut quoties nobis locus ille occurrerit, toties ingemiscamus. Quemadmodum enim sancti, loca quibus à Deo beneficia acceperunt, notare solent, ut quoties viderint ea, in gratiarum actiones prorumpant: ita & peccatores locorum quibus Deum offenderunt meminisse oportet, ut toties eos perpetrati mali poeniteat. Hac de causa sanctus Iacob, locum quo Deum scalæ innixum viderat, & Angelos ascendentes & descendentes, vocauit Bethel. i. domum Dei: & locum quo Deum auxiliatorē aduersus fratrem fuerat expertus, vocauit Mechanaim. i. castra: ut quoties huiusmodi loca vidisset, beneficiorum ibidem receptorum memor, gratias ageret, non solum ipse, sed posteris, quibus res innotuisset.

Num est Deus in medio nostri?]Damnat locus iste illos, qui cum beneficia desunt dubitant de præsentia collatoris: ut scias Deum adesse, non solum cum bona largitur, sed etiam cum subtrahit: imò aliquando, euidentiùs signum præsentia eius est, beneficiorum subtractio: quàm exhibitio.

Et venit Hamalech.]Cauendum valde est, ne dubites de præsentia, & protectione Dei: quoniã statim hostis adest ei, qui se præsentia Dei arbitratu destitutum. Similiter aduerte, qualiter sequitur poena peccatum. Quamprimum enim populus peccauit, hostis affluit, peccati ultor.

Pugna cum Hamalech. Ego stabo in vertice collis.]Ecce quid vires sine Deo valeant. Clamant milites. Quid inquirunt, religiosi in claustris faciunt? Cur nobiscum ad bellum non veniunt? Nescientes, quod plus vno momento militat oratio iusti: quàm vna die, imò multis infinitis exercitus. Nisi enim multum faceret ad hoc, iultorum oratio, non prohiberet Dominus Ieremiam, ne oraret pro populo. Discimus etiam, bella non solis orationibus, sed etiam viribus agenda. Quod nostrum est, faciendum est, sed magis precibus quàm viribus fidendum est: quemadmodum sanctus Iacob, postquam acies suas disposuerat, munera miserat, nuntios, humilibus verbis intruxerat, ad orationis confugium, se tota illa nocte dedit: ut quod prudentia humane deesset, oratio suppleret. Sic nunc sanctus Moseh, prius de bello agēdo ducē instruit, bellatores deligit, ipse verò montē, Deum precaturus conscendit.

Discimus etiam, bella non solis orationibus, sed etiam viribus agenda. Quod nostrum est, faciendum est, sed magis precibus quàm viribus fidendum est: quemadmodum sanctus Iacob, postquam acies suas disposuerat, munera miserat, nuntios, humilibus verbis intruxerat, ad orationis confugium, se tota illa nocte dedit: ut quod prudentia humane deesset, oratio suppleret. Sic nunc sanctus Moseh, prius de bello agēdo ducē instruit, bellatores deligit, ipse verò montē, Deum precaturus conscendit.

Discimus etiam, bella non solis orationibus, sed etiam viribus agenda. Quod nostrum est, faciendum est, sed magis precibus quàm viribus fidendum est: quemadmodum sanctus Iacob, postquam acies suas disposuerat, munera miserat, nuntios, humilibus verbis intruxerat, ad orationis confugium, se tota illa nocte dedit: ut quod prudentia humane deesset, oratio suppleret. Sic nunc sanctus Moseh, prius de bello agēdo ducē instruit, bellatores deligit, ipse verò montē, Deum precaturus conscendit.

Ier. 7.

Gen. 32.

Cym

Cras stabo super verticem montis.]Fuerunt semper altiora loca, precibus & sacrificiis aptiora, quod videlicet, cælo, quo sedere Deum arbitramur, proximiora sint. Vbi simul considera: ab antiquis nos patribus didicisse: eleuatis ad cælum manibus, orare: quemadmodum Dauidem fecisse legimus: qui in Psalmis ait. In nomine tuo, leuabo manus meas. Quòd si inquiras, quid præ se ferat huiusmodi manuum eleuatio: putarem, nos malis immerfos: manus Deo extendere, ut ipse suas porrigat auxiliatrices. Quemadmodum homo, cæno aq̄ue, immerfus: manus auxiliatori extendit: ut ab eo auxilium accipiat. Aut ponentes nos in manibus nostris, Deo nos offerimus.

Omnis hæc notata digna sum.

Moseh eleuante manum: praualebat Israel.]Audis quid valeat oratio iusti assidua. Aharon, & Hur, sustinebant manibus suis, manus Moseh.]Adumbrat pulchrè locus iste, viros spirituales sustentandos esse à secularibus & à plebe: ne cogantur preces dimittere, & ab oratione cessare. Secundo dicere non esse statim ab oratione recedendum, sed cum opus est, continuandæ sunt preces: quare cum oras, non statim recedas, si manus, vel pes doleat, sed persiste, quoniam etiam dolor, orationem iuuare solet: modo æquo animo feras illum. Tertio collige sedendum esse, si stare nequeas in oratione, quoniam qui orat de nullo alio quàm de Deo quem orat, & pro quo orat, debet esse sollicitus. Vnde sic orandum est, ne cogaris membra indisposita, aut dolentia curare.

Scribe hoc memoriale in libro.]Expende hic, qualiter pius pater, se præ se ferat in nostra punitione obliuiosum: ut libro, & scriptura sit opus ad memorandum, ut nobis ostendat quàm inuitus puniat, & quàm lento gradu: ita tamen aliquando castigat, ut progeniem omninò deleat. Timendum etiã se præbet: qui licet ad multum tempus vindictam dissimulet, tandem punit & delet.

Aedificauit Moseh altare.]Docet nos sanctus vir: gratos esse diuinis beneficiis, neque tardare in gratiarum actionibus referendis. Istuc pertinet, altaris nomen, quod vocauit Dominus eleuatio mea: ut enim iugis esset beneficij accepti memoria, locum à beneficio nominauit.

Manus super thronum Domini.]Ad quid enim Domine, iuramentum ut punias? Tuum est, iuramentum pollicitationibus bonorum adhibere: quemadmodum Abraham iurasti, per temetipsum, quod possideret semen eius portas inimicorum suorum. Sic Dauidi iurauit, neque mentietur, quod de fructu ventris eius poneret super sedem eius. Omnia hæc pietatem & misericordiam sonant. Nam (ut iam admonui) tam non sua sponte punit, ut non sumat vindictam nisi iuret, facileque sententiam punitionis mutet, & parcat: cogit tamen eum impiorum nimia improbitas iurare, quod non mutabit vindictæ decretum.

CAPITIS XVIII. AD LITERAM.

A diuiti Iithro sacerdos Midia.]Differuimus Gen. 14. & 41. de significatione nominis cohē, quod non solum sacerdotē, sed & principem significaret: & hic magis quadrare videtur princeps: quàm sacerdos. Sequēs verò dictio. i. choten, quàm nostri locerum interpretantur, videtur potius significare, coniunctum, seu affinem: quemadmodum charau, coniungi, affinitatem

contrahere significat, ut patet Iehosuah. 23. Velut chatanten bahem. i. affinitatem contrahite, aut coniunctionem facite, nobiscum. Idem 1. Semuel. 18. Ponitur autem aliquando pro genero, ut Gen. 19. vbi dicitur. Adhuc est aliquis tibi hic chatan. i. gener? Nonnunquam verò, ut hic, pro socero. Disputant etiam hic, tam Iehudæi, quàm nostri, an sit idē Rehuel, qui & Iithro, & Chobah. Et quidam arbitrantur, eundem fuisse Iithro & Chobah, quem putant patrem Sephoræ, & socerum Moseh. Rehuel verò dicunt, patrem huius Iithro, qui & Cobah, auumque ipsius Sephoræ, vocarique patrē Sephoræ, supra cap. 2. huius libri, Hebraico more, quo aui & proau, patres dicuntur nepotum, & pronepotū. Probant autem hoc, ex verbis scripturæ Num. 10. vbi dicitur. Dixit autem Moseh ad Chobah filium Rehuel Midianitem socerum Moseh. Sed isti decipiuntur, putantes choten, ut diximus solum significare socerum: cum (ut admonuimus) generū & coniunctum significet: vnde sic vertendus est textus ille: Dixit autem Moseh ad Chobah filium Rehuelis cognatum Moseh. Aut germanius, si socerum vertas. Ad Chobah filium Rehuelis, soceri Moseh. Secundo hoc probant ex 14. cap. lib. Iudicum, vbi dicitur Cheber Cheneum, diuisum esse è Chaim, de filiis Chobah, soceri Moseh, sed tu pro soceri, lege cognati Moseh, & omnia dissoluuntur obiecta. Quod verò idem sit Rehuel & Iithro, constat Exo. 2. vbi dicitur, quòd venerunt puellæ ad Rehuel patrem suum: ex quo constat, fuisse Rehuel patrē Sephoræ, & ex consequenti socerum Moseh. Quòd verò sit idem, quod Iithro patet ibidem cap. 3. quò dicitur, quod pascebat Moseh pecora Iithro soceri sui, principis Midian. Vnde videtur eundem fuisse, Rehuel & Iithro. Quod verò Chobah sit filius Rehuel, scriptura Num. 10. expressè testatur, & verba citata sunt supra. Probatur etiam eundem fuisse Rehuel, & Iithro: quia eadem epithera coniunguntur vtrique, in scriptura. i. princeps, aut sacerdos Midian, ut patet hic. Num. 10. & supra 2. & 3. cap. Videtur etiam hoc probari, ex magna reuerentia, quam illi fecit Moseh, & quàm facile eius consiliis paruerit, & propter senium reueri voluit ad suos, dimisso apud Iehudæos Chobah filio suo, fratres Sephoræ. Et credibile est, filium. i. Chobah, cum patre venisse, & cum sorore, & cognato, mansisse. Et cum textus dicat hic expressè Iithro reuersum in terram suam, Chobah verò, cum Iudæis mansisse constat Num. 10. manifestè conuincitur, aliū fuisse Iithro, & aliū Chobah.

Postquam dimiserat eam.]Ex hoc loco constat Moseh, vxorem remisisse, cum in Aegyptum iret: eamque in domum patris reuersam, & nunc illi restitutam, quod ibi 4. ca. textus non expresserat. Nā quod ibi dicitur in vulgata editione. Et dimisit eam, Hebraicè habetur, & dimisit. i. Angelus, eum, videlicet Moseh, quem volebat occidere, cum verbum sit masculini generis, ut ibidem explicuimus.

Peregrinus sui in terra aliena.]Dicitur Hebræi, verbum gur, à quo ger. i. peregrinus, significat peregrinari, & timere, sed meo iudicio, quæ timere significant, sunt à radice iagar, & non à gur. Similiter aduerte, nomen nochritah. i. aliena, dubiæ esse radicis, & significationis. Si enim sit à nachar, quod est occultare, & claudere, significabit alienū, quòd videlicet sit ignotus, si verò à chur quod est peregrinatio, occultatio, ut patet Ezech. 39. Super terram mechuratam. i. peregrinationis eorum: tunc significabit peregrinam. Vocat autem Hebraismus peregrini-

60

peregrinum, occultum, propter causam datā, quod videlicet, eius progenies ignoretur. Sonat autem gerffon, peregrinum, ibi, Elinezer verò Deū meum adiutorem, aut Dei mei adiutorium, vel Dei auxiliium.

Et eruit me, de gladio Parhob.] Significat verbum Hebraicum, nazal, spoliare & spoliari, & etiam eripere. Ierem. 7. Et dixistis nissalnu. i. spoliati sumus, seu exuti. Supra 3. cap. Venissaltem. i. spoliabitis, seu exuetis Aegyptum.

Ad montem Dei.] i. quo Deus apparuerat Moseh; per quem intelligit Choreb, aut Sinai, sed meo iudicio desertum vocabatur Sinai, mons verò Choreb, licet nonnunquam etiam mons dicatur Sinai.

Et egressus est Moseh, in occursum soceri sui.] Antiqua valde consuetudo est, ire obuiam nobilibus, cum ad nos veniunt: quam etiam Abraham seruasse legimus, cum Angeli ad eum venissent: quemadmodum exire cum eis paululum, cum à nobis recedunt: quod & ipse Abraham Angelis describitur fecisse Gen. 18.

Et oscularus est eum.] Significatio verbi nassah, nõ vnica est. Significat enim osculari, aut verius coniungi, & se tangere, & ex consequenti osculari, quod nihil sit aliud, quàm coniungi, & se tangere. Addunt autem Hebræi armare, citantes illud Psal. 78. Filij Ephraim noseche. i. armati, iacentes arcu, sed ibi melius veritas, coniungentes se, iacentes arcu. Disputauit de verbi significatione abūdē. Gen. 41. vide ibi.

Interrogauit vir fratrem suum de integritate. i. an cuncta integra essent, ita vt nihil deesset. Consulto non vertimus de pace: quoniam fallam significat potius, integrum, quàm pacificum esse, & fallon integritatem, potius quàm pacem.

Propter Israel.] Dicunt tam Hebræi quàm nostri, has duas dictiones. i. sal & odor, significare propter, & de priori dictione. f. al non est dubiū, sed alterius significatio, dubia est: quoniam ignoratur, cuius radicis sit. Vd enim quod videtur radix eius, significat torrem. Hamos 4. & Zach. 3. & plurale. f. vdim, ponitur Isa. 7. Videtur tamē odot alterius radicis, quoniam plurale odah est odot, plurale verò vd, vdim. Vide quæ de ea scripsimus Gen. 21. Possset tamen dici significare causam: & tunc vertendum esset. Quod fecit Aegyptiis, propter causam, aut super causam Israelis. Nam quemadmodum nos Lusitani otiosè vtimur sæpius amoris nomine, ita & Hebræi nomine odot. Dicimus. n. Per amor de ti me feriram à mim, ac si diceret. propter amorē tui: percussus sum ego, vbi nomen a: noris otiosè ponitur.

Et lætatus est iuthro, super omne bonū quod fecit Dominus.] Dubia est significatio verbi chadah. i. lætari, & dicunt Hebræi significare acucere, & lætari, sed dicerem potius significare lucere, aut lucidū esse, politum, & tersum, & ex consequenti lætari, quod lætus, videatur lucidam, & tersam habere faciem, præsertim Hebræi: qui in die lætitiæ suæ, solebāt vnguētis, nitidam & lucidā reddere faciem. iuxta illud Psal. Lucere fac faciem tuam super nos. i. hilarē ostende.

Vnde illud Chabachu. i. Iechadu. i. acutiores erunt lupis vespertinis, vertendum melius puto. Lucidiores erunt, lupis. i. lucidioris, & perspicacioris visus. Sic Ezech. 21. Gladius, gladius, huchadah. i. clarius politus: vbi alij vertunt acutus: quod non prohibeo. Job 41. Sub eo. f. animali feroci, aut equo, chadude chares. i. terfiones artificis. i. spicula aut arma terfa & polita, sicut cum domū egrediuntur artificis. Sic Prouer. 27. Ferrum ferro iachad, i. polietur, & vir

terget. i. exhilarabit, faciem amici sui: vbi apparet idem esse tergere, quod exhilarare.

Nunc cognoui quod magnus Dominus, aut melius quod excelsior præ omnibus diis. i. quod omnibus diis gentium, sit superior, & excelsior.

Et quod superbè egerunt contra eos.] In Hebræo sic habetur. Nunc cognoui quod excelsus Dominus, præ omnibus diis: quoniam in verbo quo superbè egerunt, contra eos, aut super eos. Et videtur hic esse sensus. In hoc cognoui Deum Israel, esse omnibus diis superiorem: quoniam non sustinuit rem, quam Aegyptij, superbè contra eos. f. Israelitas, egerunt.

Obtulit holocaustum & sacrificia Deo.] Hebraicè habetur. Et accepit holocaustum, f. ad immolandū. Et aduerte quod nomen holah. i. holocaustum non sonat totum incensum vt ferè omnes antiqui putarunt, sed sonat ascendens. i. sacrificium quod totum in fumum ascendit ad Deum. Nam alah, à quo olah. i. holocaustum, significat ascendere, non incendere. Et quod sequitur.

Et sacrificia.] Putarem per sacrificia, intelligenda pacifica, seu integritatis. i. quæ pro domus integritate, & incolumitate solebat afferri: quoniam infra dicitur, Moseh & Aharon, & seniores Israel, inuitatos ad hoc sacrificium. Non licebat autem secularibus, de alio quàm de pacifico sacrificio edere. Si autem quæras, per quem sacerdotem, obtulit, cum nondum esset constitutus sacerdos. Caietanus dicit, Iuthro per seipsum obtulisse: quia textus habet eum accepisse holocaustum, sed non puto Deum permisisse gentilem idololatram, ei obtulisse, sed per Moseh hoc factum fuisse, aut quod verius credo, eum post sacerdotum institutionem venisse, licet res antè referatur. Nam in fine ca. 19. dicit Dominus Moseh. Ascende tu & Aharon tecum, & sacerdotes: nisi dicat sacerdotes pro principibus poni, quoniam dictio chohen, vt sæpe admonui, non solum sacerdotem, sed & principē significat. Et quod sequitur.

Coram Deo.] Arguit tabernaculum iam constitutum: aut si mauis, coram Deo. i. coram columna nubis & ignis, in qua erat Deus.

Stabat populus super Moseh.] Notat hinc textus, populi importunitatem, qui quasi aues, stabant super eum, postulantes iudiciū. Qua in re aduerte, quātō plura vident in rebus, qui eas ab extra contēplantur, quàm qui administrant.

Ad querendum Deum. i. ad consulendum per me. *Ostendit statuta Dei & eius leges.*] Ad duo videtur populus conuenisse ad Moseh: alterū ad iudiciū, alterum ad legis explicationem, & promulgationem. Aut dicit, se eis ostendere statuta Dei in iudiciis, discernendo inter eos.

Cadendo cades. i. deficies. *Grauior præ te res.* i. grauior quàm vt eam solus possis sustinere, & quæ te facile opprimat, vt statim explicat.

Consulam tibi & erit Dominus tecum. f. si meo acquiescas consilio.

Esto tu populo coram Deo.] Non plene cōstat quid significet nomen mul. Verbum mul, significat circuncidere, scindere, seu diuidere: quoniam scindens, dinidit in quo scindit: vt Psal. 118. In nomine Domini, quia amilim. i. diuidam, aut scindam, in ei seu eos. Vnde locus iste, possset sic reddi. Esto tu populo. diuiso ad Deum: ac si dicat. Sis intermedius inter populum & Deum, aut, vt diximus. Sis diuisio inter Deum & populum. Si tamen veritas coram, non prohibeo: quoniam infra 26. 28. 34. & 23.

& 23. ponitur pro eregione, coram. Et si (mul) esset à radice milal, quod est loqui, optimè quadraret, sed cum non consentiant Hebræi Grammatici, tenenda est sententia præcedens. Possset non malè sensus sic reddi. Esto tu populo, præcisè ad Deum. Sed meo iudicio, sensus literæ germanus est. Esto tu diuisio populi ad eum. i. sis medius inter populū & Deum: quem sensum sequentia probant.

Et venire facies, verba vel causam eorum ad Deum, Monebis eos statuta & leges.] Significatio hæc verbi zachar, scilicet, monere, videtur vbiq; congruere, verbum tamen, potius videtur significare annuntiare, maxime explicando, & declarare: vt patet Dan. 12. Qui intelligere fecerint alios, iazhiru. i. splendescant, sicut splendor firmamenti, aut clarifcent. Vnde nomen zohar splendorem significat. Potest ergo esse sensus.

Et annuntiabis populo statuta, & leges, aut declarabis. *Et docebis eos viam, qua ambulent,* aut. Et docebis eos, & ambulabunt in ea.

Tu videbis ex omni populo, viros fortitudinis.] Significat verbum chazah, videre, vt patet Isa. 1. Visio Isaiæ, quam chazah. i. vidit, super Iehudah & Ierusalem, sed turbat hanc significationem, id quod dicitur Job 8. vbi nostri vertunt. Iuxta domum lapidum techezch. i. complicabitur. Sed, vt sæpius admonui, nolunt expendere, an propria significatio conueniat, ideo eam tam facile mutant. Inuenies verò nusquam melius, quàm hic conuenire, si veritas: Domus lapidum videbitur. Quod autem sic interpretandum sit, ex verborum connexionem constat: Nam ante hæc verba, dicit Bildad. Iuxta fontes radices eius complicabuntur & sequitur. Domus lapidea videbitur. Loquitur autem ibi, de impio: qui spectantibus, videtur firma radice teneri, sed statim eradicatur. Dicit ergo: Iuxta fontes, radices eius complicabuntur, ne, scilicet, facile eradicetur: & tamen firmius videtur, his qui eum considerant, vt videatur domus lapidum, id est, lapidea, quæ non facile euerti potest, & iste proculdubio, est illius literæ germanus sensus.

Viros fortitudinis.] Significat chaail, proprie exercitum, & ex consequenti fortem, quod tales soleant ad exercitum venire, & per viros exercitus, possumus non solum fortes, sed ordinatos, seu qui optimè ordinare sciunt, quales sunt viri exercitus, intelligere. Isti enim optimè norunt, alios gubernare. Si tamen fortes interpreteteris, non malè veritas: qui. f. sint fortes, tam corpore ad laborem sustinendum, quàm ad repellendum eos qui alios perturbant: quam animo qui. f. non timeant, alios neque facile flectantur in alteram partem: qui licet non debeant homines timere vt eorum timore à recto declinent, debent tamen Deum metuere superiorem, qui eorum gesta iudicaturus est: iuxta illud Psal. Deus sterit in Synagoga deorum: in medio autem Deos. i. iudices diiudicat.

Viros veritatis, id est, qui veritatem loquantur, & faciant. Aut viros stabiles: quoniam aman, à quo emet, id est, veritas non solum verificare, sed stabilire significat: ac si dicat. Non solum sint fortes, vt neminem timeant mortaliū, sed stabiles in sententiis suis, non mutabiles, non varij: quod maxime in iudice expetendum est.

Odiens avaritiam.] Verbum bafa, varia Hebræis significat. f. concupiscere, calumniari, vel opprimere, vim facere, perficere, in frustra concidere. Sed si quis penitus, loca quibus verbum ponitur, expendat, videbit, solum significare complere, & fa-

tiari. Chabachu. 2. Veh bosca besa. i. implenti se, impletione. i. qui vult implere se, diuitiis male partis: quod Hieronymus vertit. Veh qui congregat avaritiam malam Ioel. 2. Super gladios deicient se, non Ibsau. i. non complebunt. f. se, seu non finient dies suos, aut nõ implebunt occasionem suā, ac si dicat: licet se vulnerent, non tamen occident, seu complebunt se. Quod verò complere, seu implere significet, constat Thren. 2. bifa. i. compleuit Dominus sermonem suum: Et. Ita. 10. Et erit cum Iebaza. i. compleuerit Dominus, omne opus suum. Item Job. 6. Soluat manum suam, & bafa se eni, id est, compleat me, seu finiat me. Et clarius Zach. 4. Manus Zerubabel fundauerunt domum hanc, & manus eius tebasanah. i. complebunt, seu perficient. Vnde nomē besa, quod hic ponitur, significat propriè completionem, seu impletionem, aut satiatarem, & locus sic vertendus est. Odientes impletionem. i. qui nolint, sese diuitiis, & bonis impleri, sed contenti sint necessariis. Nam qui impleri polunt, nunquam satiantur: Quod idem est, quod non esse auarum: quoniam auarus nunquam satiat. Significantius tamen dixit. Odientes impletionem. Vbi aduerte sex conditiones, quas prudens senex, in iudice requirit. f. quod sint præuisi ex populo, id est, electi consideratione præuia. Secunda viri, non fœminæ: quoniam ineptæ sunt fœmine ad iudicandum. Tertia fortes: vt, scilicet, nullum hominum timeant, iuxta illud Eccl. 7. Noli velle fieri iudex, nisi virtute valeas irrumperè in iniquitates. Quarta timentes Dominum, scientes se illi rationem reddituros, de administratione iustitiæ. Quinta viri veritatis, quoniam qui mendaces castigare debet, longè esse debet à mendacio. Sexta odientes impletionem. i. qui sint necessariis contenti, aliàs nihil rectè iudicabunt. Quod si in 5. interpreteteris stabiles, qui. f. non variant huc illuc iudicium, optimè intelliges. Ex quibus tres præcipuæ sunt, scilicet quod sint fortes, neminem nisi Deum timentes, quæ est secunda. Quod sint stabiles, & quod impletionem odiant.

Pones super eos tribunos, centuriones, quinquagenarios, & decanos.] Parui refert quod Hebraicè habetur, principes millium, principes centum, principes 50. & principes 10.

Si verbum hoc feceris, & præcipiet tibi Dominus, & poterit stare.] Obscurè ponitur hæc clausula in Hebræo, & tripliciter potest intelligi. Primo sic. Si feceris rem hanc, poteris audire præcepta Dei, seu, vacabit, vt audias quæ præceperit Dominus, & poteris stare. Nam duo dixerat illi. f. quod cadendo, caderet, & quod esset populo coram Deo: vt. f. venire faceret causas eius ad Deum, & annuntiaret illis statuta, & leges Dei & hæc duo replicat modo, præpostero ordine. Si feceris quod consulo, poteris audire quæ Dominus præcipiet tibi. i. præcepta quæ dederit tibi ad populum, & non cadendo cades. i. poteris stare, & laborè ferre: ac si dicat: Modò ob multitudinem causarum, vix potes audire præcepta, & leges Dei, ac docere eas populo, & simul stare, sed si mihi credas, vt. f. onus iudicandi distribuas, vt maiora tantum iudices habebis tempus, ad audienda, & explicanda, seu annuncianda præcepta eius populo, & non cadendo cades. Et iste, meo iudicio, est sensus germanus huius loci. Secundus est. Si rem hanc, quam consulo feceris, facies quæ præcepit Deus, & poteris stare. Et iste est sensus vulgatæ editionis: Tertius est, si hoc feceris, præcipiet tibi Deus, id est, gratum habebit. Sed neuter

Sed neuter istorum placet.

Verbum graue adduxerunt ad Moseh.] Id est, alicuius momenti rem, seu causam adduxerunt ad Moseh. Diximus Gen. 3.5. de significatione verbi chassali. i. graue, aut durum esse: sibi vide.

CAPITIS XVIII. AD MORVM
ELEGANTIAM.

Vltit Iithro Sipporah, vxorem Moseh.] Ostendit locus iste, quam molestum sit patri, filiam coniugatam penes se habere, maximè cum filiis, vt cogatur senex, eam viro restituere. Vbi simul docemur, non esse permittendam vxorem sine viro suo esse: sicut neque virum sine vxore sua, Tertio longè esse debere à concubitu, etiam vxorum: qui Deo, & spiritualibus vacant. Nusquam enim legimus Moseh, vxorem aut filios quæsiuisse, sed neque illorum meminisse, quod fortius est. Didicerunt enim viri Dei, propter Deum, vxorem, filios, patrem, & matrè, ac fratres dimittere: quemadmodum carnales propter filios, vxorem, patrem, & matrè, Deum ipsum relinquere solent.

Post dimissionem. Quàm onerosum matrimonium sit: hic ostenditur: quoniam sanctus Moseh postquam vxorem semel à se ablegauerat, repetere nõ curauit.

Quia dixit peregrinus sum in terra aliena.] Solebant sancti patres, nominibus filiorum suorum, statù vitæ suæ referre: & diuinorum beneficiorum meminisse.

Alterum elhezer, id est, Deus patris mei adiutor meus.] Laudabilis valde consuetudo, filios, à beneficiis Dei nominare, vt quoties eos videris, Dei beneficiorum memores: quam consuetudinem, vtinam nunc omnes haberent.

Egressus est Moseh in occursum eius: & adorauit, osculatusque est eum.] Præter gratitudinem, & humilitatè, docet sanctus Moseh eos, qui ex humili progenie, ad magna euehunt officia, suos humiles non spernere, sed summè honorare, & taxat eos, qui cum in sublimi loco sunt, humilitatis suæ & suorum, non ampliùs recordantur, imò neque parentes, fratres, aut alios consanguineos: in sua sublimitate cognoscunt. Præpositus erat à Domino, sanctus vir, innumerabili multitudini, & nihilominus, focerum Athiopè honorat, audit, & quod summè est humilitatis, adorat. Vt hinc discas, seruorum Dei hanc esse consuetudinem, vt tantò sint humiliores, quanto Deo propinquiores, & quanto magis à Deo euehantur. Quoniam ipse humilitatem, disciplinam, & scientiam, suos continuè docet.

Narravit Moseh focero, omnia qua fecerat Dominus Pathoh.] Narranda & prædicanda omnibus sunt, beneficia Domini. nõ solum quæ in nos, sed etiam quæ in proximos collocavit: præsertim præclara gesta, quæ pertinent ad eius gloriam, & honorem. Sic & labores populi narrat, & qualiter dominus eos, ab eis eripuerit. Tam mala, quàm bona, ad gloriam Dei narranda sunt. Amicis, bona, & mala, naranda sunt, & potius mala, quàm bona, vt condoleant, inimicis verò potius bona, vt inuidia torqueantur. Mala verò minimè, ne eis lætentur. Nolite (inquit Dauid cum certum nuntium de morte Saulis audisset) annunciare hæc, in Ger (quæ vrbs erat Philistinorum) ne forte lætentur, filiz incircuncisorum.

Lætatus est Iithro.] Non solum de bonis aliorum lætatus est, sed in gratiarum actiones prorupit, di-

cens. Benedictus Dominus, qui eruit vos, de manu Aegyptiorum. Bonus proximus, qui nõ solum cum populo gaudet de bono eorum, sed pro eis, & eorum, beneficiis gratias agit Deo. Vtinam fratres mei, de beneficiis nobis exhibitis, grati essemus: tantum abest, vt de aliorum beneficiis Deo gratias reddamus. Nos nõstra vix cognoscimus, iste, aliena in Deum refert, & gratias rependit.

Eo quod superbe egerunt contra eos.] Dignus est, seruum amittere, qui eius superbè dominatur, qui natura, par Domino suo est. Quam ob rem Dominus postmodum Iudæis præcipit, ne seruis suis superbè dominantur.

Obrulit halocaustum & sacrificia.] Non satis fuit, bene senex, lætari de bonis proximi, aut pro eis, Domino gratias agere, sed (quod omnium summum esse videtur) sacrificia offert, pro illorum libertate. Quibus omnibus, quid aliud agit, quàm nostram ingratitude taxare?

Venit Aharon, & omnes seniores Israel, ad comedendum panem coram Domino cum Iithro.] Honorandi sunt hospites extranei nobiles, à nobilibus, etiam si apud alios, recipiantur hospitio. Vbi simul Dei dignationem mirare, qui suos libenter videt coram se comedentes & bibentes, quasi bonus & pius Dominus, qui summa auiditate, videt suos epulari, & bibere quo taxat avaros dominos, qui velint suos continuè ieiunare, & vix dant eis, quæ sibi necessaria sunt: vt discas, quid valeat Domino seruire.

Stetit populus iuxta Moseh, à mane vsque ad vespèrã.] Audiant hæc deliciofi iudices nostri, qui vix ad horam, ferunt litigantium importunitatem. Omitto principes, quibus maximum piaculũ est, causas audire: cum hoc eorum præcipuum munus sit. Vbi simul expende, quod dicitur, eos stetisse, iuxta, aut super Moseh: nostros verò, nemo audeat tangere. Aduersus quos Dominus apud Isaiam 1. Principes (inquit) tui, infideles, focij furum, pupillo non iudicant, & causæ viduæ, non ingrediuntur ad eos.

Et vidit focer Moseh.] Docet senex iste, & si barbarus natione, nos cum aliorum regna, & terras ingredimur, mores tam bonos, quàm malos explorare, & si possumus, malos corrigere. Et conuincit locus iste, eos qui sese curiosos spectatores exhibent, oculatus, cuncta rimari & videre quàm videant ipsi, qui munus administrant. Quare nõ ægreferant artifices, si ab alijs taxentur in operibus suis. Considerauit enim, & deprehendit senex iste, in officio ducis, & iudicis, emendanda, quæ ipse Moseh cum esset à Domino edoctus, vix considerabat. Similiter onera ducis esse distribuenda, ad alleuiandum eum: vt possit sese melioribus exercere: tum etiam, vt populus, facilius à negotiis expediatur. Ex quo loco discant principes, qui omnia scire, & per se tractare volunt, cum vix ad pauca sufficiant, causas per alios: idoneos tamen administrare. Nam si per se cuncta expedire velint, & cadet ipsi, & populus, in suis operibus, maximum patietur dispendium. Annotauit B. Greg. in 2. cap. 9. Pasto. in gestis huius gentilis, qualiter infirmi in fide, aut qui scientes videri volunt, à viris spiritualibus tractandi sunt, vt, scilicet, quamuis eis sapientiores sint, fingant se tamen, eorum consilijs indigere: vt saltè sic, eos Domino lucrentur. Sic & Paulus, cum Romanos videret, de sua potestate & scientia præsumere, & diceret: Cupio venire ad vos, vt aliquid impartiar vobis, spiritualis gratiæ, statim: eorum arrogantia non immemor, sententiã corrigere videtur dicens. i. simul consolari in vobis. Nam quia cogitauerat eos, cum legissent dicturos. Quis tu, vt doceas nos? doctrinam in consolationem vertit.

EXODI XIX.

Iudico inter vtrumque, & notifico statuta Dei.] Hæc duo, sunt principum munera. s. leges explicare: & ius suum, cuique tribuere, seu ius dicere.

Audi vocem meam, & consulam tibi.] Tenemur, etiam non petentibus, consilia præstare, cum nobis egere videntur.

Considera ex omni populo viros fortes.] Præcipuum opus principum est, ad examen hominum ad iudicandum, oculos super omnem populum habere, vt ex eo rectores deligant. Ad viuum etiam depingit prudens senex, & gentilis, quales debeant esse iudices: cuius gnomon, vtinam nostri principes, manu tenerent, cum iudices in republica constituunt. Et mirum valde est, quod inter iudicis conditiones, scientiæ non meminerit, quod scilicet essent viri scientes: vt doceret, quod non tam exigitur in iudice scientia: quàm fortitudo, & stabilitas, & vt auaritiæ sit expers. Magis enim in iudice, expetendus est rectus affectus, quàm perspicax intellectus. Notauit etiam hic quidã, à iudice, non solum exigi, vt expers auaritiæ sit, sed quod maius est, odio eam habeat: vt discat, quàm longè ab ea, esse debeat. Nulla enim passio humana, ita insectari iudices videtur sicut auaritia: ideo, eam maximè fugere docet.

Pone super eos tribunos.] Considera, quàm examinatas voluerit senex prudens, iustitiæ causas, vt prius decanorum iudicium subirent, postea quinquagenorum: tertio centurionum, & vltimo tribunorum. Vbi simul aduerte, qualiter secundum causarum difficultatem & multitudinem, iudices multiplicauerit, vt ad supremas mille, ad inferiores cecum, ad alias infimas quinquagenarios & decanos: vt nos doceat, pluribus oculis opus esse, ad difficiliore, quàm ad alias causas.

Iudicabunt populum omni tempore.] Admonetur hic iudices, paratos semper esse ad iudicandum: ne populus remoretur in expectando iudice, aut iudicio.

Paruit Moseh voci foceris sui.] Mirabilis humilitas sancti Moyfi: qui cum esset sapientissimus: patitur se à gentili doceri, & omnia quæ consulit, facit: quæ in re docentur sapientes, aliorum audire consilia, & si visum fuerit, acceptare, & se pati, in aliquibus quæ non considerant: ab alijs edoceri.

CAP. XIX. IUXTA LITERAM
ANNOTATIONES.

N die ipsa, qua scilicet, cõpleti sunt tres menses ab egressu de Aegypto. Venerunt in desertum Sinai. Et videtur ex hoc loco, desertum vocari Sinai, potius quàm montem: licet aliquando sic vocetur mons: vt hoc eodem capite monstratur: qui à sinu Arabico 600. ferè miliaribus Italicis distare dicitur.

Et Moseh ascendit ad Deum.] Crediderim, ex Domini præcepto conscendisse.

Sic dices domui Iacob: & annuntia bis filiis Israel.] Nõ immeritò quæras, cur Iehudæi, dicatur domus Iacob, & filij Israel, potius quàm domus Abraham, & Isaac, ac eorũ filij. Et putarem hoc ideo fieri, quod neque Abraham, neque Isaac, habuerint tot proles quæ meritò domum constituerent: cum tam Abraham, quàm Isaac, binam duntaxat habuerint prolem, aut si maus vnicam: quoniam altera non reputabatur in semen: Iacob verò 12. habuit filios, qui

AD LITERAM.

omnes, ad sanctum semen pertinebant. Vocat autè (vt sæpius diximus) Hebraismus domum, posteritatem & prolem, præsertim copiosam. Vocatur autem filij Israel, quoniam diuinus erat populus per tribus: quarum capita fuerunt filij Israel.

Vos vidistis, quæ fecit Aegyptijs.] id est, quæ illis mala ob vestram liberationem intuli.

Et portauit vos, super alas aquilarum.] Significat nasa, propriè portare, præsertim supra se, & eleuare vt supra 10. cap. annotauimus. Et quod dicitur super alas, dictio chanaph, significat propriè alam, & ex cõsequenti fimbriam, quod modum alæ habeat, & sic extendatur, & colligatur. Nefer verò aquilam significare dicitur, licet non plenè constet, eam significare: quoniam, (vt iam in regulis admonuimus ignorant Iudæi, significationes nominum, significantium certum auium, ac iumentorum genus. Quod ex sacris literis colligitur, est significare auè, velociter volantem, vt patet 2. Samu. 1. vbi dicitur Minesarim. i. aquilis velociore, aut aibus illis. Idè Threno. 4. Est autem sensus. Vos vidistis mala, quæ vestri causa Aegyptijs intuli. Et portauit, vel leuauit vos, super alas aquilarum. i. tam securè, ac si super alas aquilarum portaremini. Volat enim aquila, altè valde: quàm aliquis non potest, iaculo aut missili petere. In quem sensum arbitror, Dauidem dixisse, Tu es Domine, spes mea, altissimum posuisti refugium tuum, quod. s. nemo attingere potest. Vnde sequitur. Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Possiet etiã esse sensus. Vos vidistis quæ Aegyptijs propter vos fecerim, & quàm velociter vos liberauerim, & huc vsque perduxerim: ac si super aquilarum alas portaremini. Prior tamè sensus, mihi magis aridet. Dicunt autem Hebræi: aquilam, præter morem aliarum auium: quæ inter pedes, pullos suos portant, filios super alas leuare, ne à sagittantibus, peti possint: sed timeo hoc esse fictitium. Occurrit & alius sensus non contemendus: iste, scilicet. Vos vidistis, quæ Aegyptijs fecerim, amore vestri, & portauit vos super alas aquilarum. i. tali, ac tanto amore sicut aquila, cum mutat nidum suum, aut pullos: ab vno, in alium locum. Erant enim Iudæi in Aegypto quasi pulli, sed afflicti, occisi, malè tractati: Dominus verò, quasi aquila, quæ ex malo loco, pullos suos, in bonum transfert, ab Aegypto, vbi tam malè vexabantur, transtulit in terram bonam, & opulentam, vbi neminem timerent. In quem sensum puto, Dauidem dixisse. Vineam de Aegypto transtulisti: eiecisti gentes & plantasti eam. Quod enim

Dauid vineam vocat, hic nidum aquilarum, dici puto. Et quod sequitur, scilicet, & adduxi vos ad me huic sensui cõcordare videtur. Et tunc congruit, id quod de aquila Hebræi dicunt: quod videlicet, super alas nidum portet, cum illum mutat. Confirmatur hic sensus, ex eo, quod Deut. 32. habetur: vbi sic dicit Moseh. Custodiuit eum. s. Israel, vt pupillam oculi sui. Vt aquila, quæ excitauit nidum suum super pullos suos, cubauit. Expandit alas suas, accepit eum: portauit eum super alam suam, vbi pulchrè describit, quomodo Dominus populum quem aquilæ nidum vocat: ex Aegypto, in terram sanctam portauerit, sub similitudine aquilæ quæ cum nidum suum, seu pullos ex vno in alium locum transferre vult, duo in itinere facit. Nam aliquando alis suis, pullos tegit, cubans super eos ne multum eleuentur, quandoque cum eos fessos viderit, alas extendit sub eis: vt sic eos teneat, ne decidere contingat. Prius ergo excitat nidum

violentem egredi, postmodum in via quamdiu vires ad volandum habet regit: quos si fessos viderit, alis extensis sustentat.

Eritis mihi thesaurus dilectus.] Vnica est in Hebræo dictio, scilicet, segulah, cuius significatio non plene nota est Hebræis: videtur tamen significare pretiosum, aut charum, seu peculiare quid Eccle. 2. dicitur. Coaceruauit mihi argentum, & aurum, ve segulah. i. & pretiosum, aut peculiare. Psal. etiam 135. habes Quoniã Iacob elegit sibi Dominus: Israelis gulato. i. in pretiosum, aut peculiare sibi. Malach. 3. Erunt mihi, dicit Dominus, in die, qua facio segulah. i. singulare. aut separatum. Sic 1. Paral. 20. dicit David. Et adhuc propter voluntatem meam, in domo Dei mei, est mihi segulah. i. peculiare, aut pretiosum, aurum & argentum. Hic videtur etiam pretiosum, seu peculiare significare quia sequitur.

Pro omnibus populis.] Vnde inter hæc significata, pretiosum videtur magis conuenire.

Vos eritis mihi regnum sacerdotum, & gens sancta, id est, eritis mihi regnum tam mundum, tamque impollutum, ac si omnes essetis sacerdotes: quos mundissimos esse volo. Quem sensum sequens clausula explicare videtur, vt mos est sacræ scripturæ, vt patet infra cum dicit. Sanctifica mihi populum, hodie & cras: & in quo huiusmodi sanctificatio consistat, statim explicat. Et lauet inquit, vestimenta sua, Nam sequitur.

Et gens sancta.] Id est, separata à pollutionibus. Hebræis enim, idem est sanctum, quod ab immunditiis separatum. Alio modo potest sic locus explicari. Eritis mihi regnū sacerdotum. i. per sacerdotes administratum, non per prophanum regem. Voluit enim Dominus, vt constat ex 1. lib. Samu. regnum Israel, per sacerdotes vicarios suos administrare, & arguit eos Samuel, quod præter Deum, & summum sacerdotem, alium regem voluerint sibi designari. Potest & tertia interpretatio addi, hæc scilicet, Eritis mihi regnum sacerdotale. i. cultu diuino applicatum, sed prior sensus aliis præferendus videtur: quod si chohanim principes interpretaris, sensus erit. Vos eritis mihi regnū principum, ita quod omnes eritis quasi principes, nemini nisi mihi subiectos sicut contigit cum non erat Rex in Israel, & vnusquisque, quod volebat faciebat. Iudicum 18.

Venio ad te in densitate nubis.] Aut in multa nebula. Nolebat enim Dominus videri à Moseh: neque à populo, ideo in nube multa, seu densa, se venturum prædicit. s. ad loquendum cum eo.

Et credat tibi in saculum.] Cum enim viderint, me tecum loqui de nube: cognoscent, te vera sibi ex parte mea loqui.

Sanctifica eos hodie & cras.] Id est, præcipe ab immunditiis separari: vt. s. non tangant rem pollutam, & lauent corpora & vestes: vbi explicat, quid sit sanctificare. s. mundare se, & vestes.

Sint parati in diem tertium.] Verbum chum, significat etiã firmare: vnde verti posset: sint certi & firmi in diem tertium: vt. s. non extendant, aut minuât dies, sed prior interpretatio verior est.

Iaculando iaculabitur.] Aut iaciendo iacietur, id est iaculis confodietur. Aut si deiiciendo deiicietur legas, sensus erit, quod ab alto loco præcipitabitur: sed prior interpretatio magis placet: quoniam videtur velle Dominus, eū iaculis peti loco lapidum: qui ad montem accederet.

Cum protraxerit buccina.] Verbum iabal, Hebræis significat ducere, sed verius videtur significare ex-

tendere, protrahere. Inde fructus arboris, dicitur iebul, ab extensione, seu suspensione, qua ab arbore suspenditur, maximè botrus seu racemus, iuxta illud Chabbacuh 3. Et non erit iebul. i. racemus, seu suspensum, in vineis: vbi alij fructum vertunt. Inde etiam est Iobel. i. iubilus, & ex consequenti buccina ex cornu, maximè arietino, quod ea, anno iubilei, fieret sonitus. Clangebatur enim buccina, in principio anni Iobel: vt omnes, se liberos esse scirent. Et videtur quod buccina dicatur Iobel, iuxta verbi, à quo deducitur significationem, ab extensione seu productione. Et forte annus iubileus, sic dictus est, quod extenderetur à 50. in 50. annos, & videretur productus valde, præsertim his, qui in seruitute erant. Et est sensus, quod cum buccina sonū protraheret, liceret ascendere in montem.

Sanctificauit populum.] Non aliam sanctificationē hic intelligo, quàm separationem ab immunditiis, vt. s. non esset inter eos aliquis, qui aliquod retigisset immundum, aut sanguine, vel semine, esset foedatus, qui corpus non lauaret & vestes. Et ad vitandam seminis immunditiam, præcepit eos non appropinquare vxoribus suis: ita vt tam corpora, quàm vestes mundas haberent.

Fuerunt tonitrua.] Hebraicè est. Fuerunt voces. Vocat enim Hebraismus tonitrua, voces Dei, iuxta illud Psal. Altissimus dedit vocem suam, grandinem & carbones ignis.

Nubes grauis.] Id est, densa & spissa valde.

Commotus est omnis populus.] Hebræi, & nostri, vertunt. Expauit omnis populus, sed verbum charad, videtur potius significare moueri, commoueri, & si terreri aut timere, ideo est, quia timentes & territi, corde commoti sunt, & nonnunquam corpore, trementes quandoque ex metu.

Egredi fecit Moseh populū in occursum Domini.] Dominus enim veniebat ad eos, vt eis videbatur: quoniam voces, & fulgura, & nubes densa, in qua erat Dominus, indes ad eos appropinquabat.

Steterunt in inferiori parte montis.] Hebraicè. Sub monte, id est, ad radices montis, citra terminos præfixos.

Et mons Sinai fumabat, torus ipse à facie.] Scilicet Domini. i. ante Dominū, quod. s. descendisset Dominus super ipsum, in igne. i. intra speciem ignis, quæ apparebat.

Et tremuit omnis populus valde.] Hic vt superius, verti posset. Et commotus est.

Et fuit vox buccina iens, id est, protensa seu crebra & fortis valde. Neque intelligendum est, extensiuè vocem buccinæ creuisse: quoniam vt dictū est, hoc erat signum recessus Domini, à monte, sed intensiuè: nisi dicamus eam extendi, quoniam appropinquabat ad populum.

Respondebat ei, voce, scilicet humana. Ne forte destruant, scilicet terminos præfixos.

Ad Dominum vt videant illum, scilicet curiositate quadam ducti.

Et etiam sacerdotes, appropinquantes ad Dominum: sanctificabunt se, scilicet separando se ab immunditiis.] Sed cum nondum essent sacerdotes instituti à Domino, dubium est qui sint isti sacerdotes. Et Hebræi dicunt fuisse primogenitos filiorum Israel, qui tunc sacerdotioungebantur. Dictio Hebraica cohen, non solum sacerdotem significat: sed etiam principem, vt sæpius admonuimus, & posset verti, & principes, sed quia additur, qui appropinquant Domino, videtur quod de sacerdotibus sit sermo. Legimus autem cap. 24. sequenti, pueros princi-

principum filiorum Israel, obtulisse Domino holocausta, & sacrificia pacifica. Vnde videtur acceptandum, filios primogenitos principum, antè sacerdotio functos: licet hoc mihi non plene satisfaciat, ideo crediderim sacerdotes iam institutos, licet scriptura hoc postmodū narret. Manifestè enim conuincitur, scripturam sæpius, non seruare ordinè rerum gestarum, vt cap. 24. sequenti manifestauimus. Admonet autem sacerdotes peculiariter: quoniam fortè videretur sibi licere, ad Dominum accedere, propter munus sacerdotij, ob quod in sacrificiis accedebant ad Dominum.

Ne forte diuisionem faciat in eū Dominus.] Multas & varias significationes, Hebræi tribuunt verbo parah. s. diuidere, diruere, cogere, multiplicare, transire terminum. Sed si quis rectè loca quibus ponitur, expendat, deprehendet solum significare diuidere, seu scindere, & multiplicare, quod id quod diuiditur, multiplicetur in partes, & de priori significatione exemplum habes. 2. Sam. 5. vbi dicitur. Paras, i. diuisit seu extēdit Dominus inimicos meos, sicut diuiduntur, seu extenduntur aquæ Deuter. 2. verò Gen. 28. Vparaista. i. extends te, seu cresces ad occidentem: quo in loco, abūdè de significatione verbi, differuimus. Vnde locus iste posset sic reddi. Ne fortè scindat eos, seu diuidat eos comminuendo.

Termina montem, id est, pone terminos, quos non liceat populum præterire.

Et sanctifica eum, scilicet, montem. i. sanctum declarata, vt nemo audeat eum tãgere, quemadmodum non licebat tangere rem sanctam, seu cultui diuino applicatam.

Sacerdotes & populus non destruant, scilicet, terminos præfixos.] Inuitat locus iste, acceptare quod supra diximus: dictionem. s. cohen, non significare hic sacerdotes, sed principes: vnde verti posset. Principes & populus non destruant terminos. Et quod diximus sacerdotes accessisse ad Dominum, etiam potest de Principibus verificari, qui etiam appropinquabant ad Deum: vt constat cap. 24. sequenti: & multis aliis locis. Sed si sacerdotes veritas, non damno.

CAPITIS XIX. AD MORVM ELEGANTIAM.

Asstrametati sunt in deserto, è regione montis.] Exigit doctrina, secessum, & à mundanis curis expeditum hominem, ideo Dominus, Iudæos in desertum locum induxit: vbi expeditiores ab omnibus facti, cœlestis doctrinæ essent capaciores. Apud Hofæa legis 2. c. Ecce duco eam in solitudinē: & loquar ad cor eius. Et quod additur.

È regione montis.] Insinuat Deum apertissimum ad docendum, se legisse locum, vt veluti Doctor, ex eminentiori loco, monte. s. posset diuinam, ac cœlestem doctrinam, in suos effundere.

Vos vidistis quæ feci Aegyptijs.] Non tam gratū est homini, vt eius gratia, amicos illius diligas, aut eis beneficias, quàm vt inimicos eius odias, & malefacias eis: & quoniam Dominus nouerat, hoc summè placere Iudæis, hoc illis primum, inter collata beneficia præponit. Sic & Malach. 1. eis dicit. Dilexi vos, & quærunt in quo? id est, Quæ sunt signa dilectionis, quæ ostendisti nobis? Nonne (inquit) frater erat Esau Iacob, & Iacob dilexi, Esau verò odio prosequutus sum, & posui montes eius, in solitudinem, & hæreditatem eius, in dracones deser-

ti? Conquerebatur etiam sæpius Saul, quod nemo esset, qui eius gratia odiret Dauid. Audite (inquit) filij gemini. Etiam omnibus vobis, dabit filius Isai agros, & vineas: omnes vos ponet tribunos, & centuriones, quia coniurastis aduersum me, & non est qui ex vobis, aperiat aurem meã, cum foedus iniierit filius meus cum filio Isai, & non est, qui doleat super me.

Tuli vos super alas aquilarum.] Securi valde sunt serui Dei, vt alas aquilæ, oporteat eum prius percutere, qui eos lædere nititur. Qui vos (inquit) tangit: lædit pupillam oculi mei. Non dicit, qui vos persequitur, aut occidit, neque qui nos vulnerat, sed qui lædit. Neque dicit, tãgit corpus meum, pedem, aut brachium, vel saltem oculum: sed pupillam oculi: cuius dolor intensissimus est, & acutus valde. Et Jerem. 2. Sanctitas Domino Israel, primitiæ frugum eius: omnes deuorantes eum delinquent: malum veniet super eos. Isthuc pertinet quod sequitur.

Eritis mihi peculiare aut pretiosum quid.] Quemadmodum Deus, te vt rem pretiosam protegit, custodit, & recondit: ita vult te eum habere vt quid pretiosum, & desiderabile, quemadmodum Dauid habebat, qui in Psal ait, iuxta veritatem Hebraicam, Dixi Domino, Deus meus es tu, bonum meum nõ est supra te. i. aliud à te, aut quod plus diligã. Nam quemadmodum auarus plus in pecunia, quàm in corpore, cor suum habere videtur, ita Deus apud eos quos peculiariter diligit. Quem amorem erga se petebat in Cant. sponsa dicens. Pone (inquit) me sicut signaculum super cor tuum.

Eritis mihi regnum sacerdotale.] Beatus populus, cuius dominus rex eius. Audis hic, quales esse oporteat eos, qui regnum Dei esse debent, nempe mundos & ab omni labe separatos, quales sunt sacerdotes Dei: vt in eorum munditia, & puritate appareat, cuius sint serui. Si enim Reges mortales, caro & fœnum, tales petunt seruos, vt dicat Dauid, cum sibi administraturum, qui ambularet in via immaculata, cur non potius Deus?

Vocauit seniores populi. Constat ex hoc loco, seniores & priores in populo, ipsius populi vices gerere. Mittitur enim Moseh ad domum Iacob, & respondentibus senioribus, totus populus respondisse perhibetur. Vbi simul aduerte, apud seniores situm fuisse, vt pro toto populo diligenter sibi Deū. Beatus ille populus, in quo senes eligunt, quæ toti populo conueniunt, non iuuenes, qui potius appetitū quàm rationem sequuntur.

Omne quod locutus est Dominus, faciemus.] Facile est legem, & præceptorum ac votorum obseruantiam polliceri, sed difficile præstare. Mirum valde est, quàm facile homines, innumerabilia, etiam difficillima promittimus, & quàm difficile implemus. Et isti ignari, an lex foret facilis, an difficilis, quia non intendebant implere, cuncta facile pollicentur. Debebant prius scire legem, vires metiri, numerare præcepta: sed clausis ferè oculis, cuncta promittunt, aut potius mentiuntur. Docent tamē nos, hanc mētem erga Deum habere: vt putemus eum, non impossibilia nobis præcepturum, ideo facile promittere possumus, quæ ipse præceperit.

Ecce venio ad te in densitate nubis, vt audiat populus me loquentem tecum: & credat tibi.] Docet pulchrè locus iste, qualiter principes, debeant ministros suos maximè publicos honorare: ne quis de populo audeat eos paruipendere. Si enim populus viderit ministros, minoris fieri apud Dominos,

non curat eos, neque eorum verba. Sic fecisse Parhoh legimus, cum Ioseph Aegypto præfecisset. Ego (inquit) sum Parhoh. Absque imperio tuo, nõ mouebit se quisquam, in Aegypto.

Sanctifica eos, hodie & cras.] Vides quali munditia opus sit, ad colloquium cum Deo miscendum: & adhuc maiori, ad eum familiarius tractandum.

Pones terminum, per circuitum montis.] Expende quæso locum istum. Sunt multi nostris temporibus Prælati, qui cuncta tuta esse arbitrantur, cum leges posuerint, præcepta, & anathemata multiplicauerint, quo facto, securi in vtramq; dormiunt aurem, nihil laboris aut vigiliarum apponentes ad gregis sui custodiam. Non sic autem Dominus, sed postquam, semel atque iterum populum contestatur: sepe apponit, admonet sæpius, non transgredi.

Cauete, ne ascendatis, neque tangatis.] Etia hic, pulchram habent admonitionem Prælati: vt cum velint præcepta sua à subditis seruari, prohibeant initia transgressionum. Ob hanc causam, fortè Dominus Eux prohibuit (ea teste) arboris interdictæ contactum, ne contingeret eam venire ad esum. Sic & Christus Mat. 5. & 6. peccatorum initia tam seuerè interdicat, ne contingat in grauiora ruere. Quare & hic Dominus, non solum prohibet motus alcèsum, sed contactum. Ideo enim prohibet tangi, ne contingeret ascendere. Optimum est, si quid præcepto prohibes, sepe aut murum addere: quoniam, vt apud Prouerbum est, in arca aperta, etiam iustus peccat. Vbi simul discit, quàm sit cauendum, peccati terminos accedere, si vis non peccare.

Non tanget eum manus.] Execrabilis valde res peccator, præsertim sacrilegus: vt manibus atrectari prohibeatur.

Tam animal, quàm vir.] Voluit Dominus, suis legibus, in bruta etiam animaduerrere: vt homines à peccatis deterreret: & scirent se propter peccata meritas pœnas daturus: postquam viderent, animalibus brutis, & sine ratione, non parci.

Ne appropinquetis vxoribus.] Sunt multi his temporibus, (vtinam non solum nomine) sancti coniugati: qui raro, aut nunquam, ab vxorum amplexibus, & thoro abstinent: & nihilominus frequentissimè communicant, frequèntius colloquia cum Deo miscere præsumunt, nihil coniugalem congressum, sanctitati obesse credentes: quibus frequenter, locus iste obiiiciendus esset, vt sanctissima reuerentius tractare discerent, scirentque etiam corporalè immunditiam, puritati diuinæ officere: cognoscerentque, non solum cor, sed corpus, & vestes, & cuncta mundanda esse, cum ad Deum accedendum sit. Ex quo loco ortum puto, apud Iudæos, quemadmodum 24. cap. Gene. diximus, manus & vestes lauare, cum ad orationem accedendum esset. Nullus enim Iudæorum, orare præsumit: nisi prius manus quas Deo debet extendere, lauerit. Et licet Dominus in noua lege magis interiorem quàm externà munditiam diligat: non tamè corporalè omnino negligat.

Fuerunt voces, & fulgura: ac terra motus.] Ad quid hæc domine Deus? Arbitratus est Dominus, quòd quoties lex eius, homini fragenda occurreret, tonitrua, ac micætia fulgura, quæ in eius promulgatione contigerant, ad memoriam reuocata, eum à peccato faciendo, deterreret, & ad memoriam reuocaret Deum, cuius leges frangit, horum Dominum tonitruo aut fulgure interficere, imò comminuerè posse, sed humana malitia, diuinæ formidinis expers Deum offendere: eiusque leges quotidie infringere non veretur.

Eduxit Moseh populum, in occursum Dei.] Docentur pastores, diuini gregis: populum mūdum: Deo quæ acceptabilem ei offerre.

Comnotus est mons valde.] Ostendere voluit Dominus peccatoribus ac legum suarum violatoribus, quàm terribilem & potentem crimum suorum vindicem haberent: qui mouere terram potest, ac terræ hiatibus homines deglutire.

Contestare populum.] Audis quanta sit diuina clementia, quæ toties admonet, ne transgressores punire contingat. Similiter quàm dura ceruix humana, vt non solum duplici admonitione, sed sepe ac vallo, opus sit, ad eam retinendam.

Ascendat ad Dominum, vt videat.] Effrenis valde est humana curiositas, & quæ vix compesci potest, ne videat, quæ Dominus voluit eam ignorare. Non Deum scrutari, sed amare oportet.

Etiam sacerdotes qui accedunt ad Dominum, sanctificent se.] Illi maximè admonendi sunt, vt aliquid faciant, qui se putant admonitione non indigere, aut sibiipsis fidunt, quemadmodum; admonendi sunt de munditia, apud Deum, qui se mūdus, in conspectu eius esse præsumunt. Illi de iustitia, qui suæ iustitiæ fidunt. Illi de fœditate, qui suam iactant pulchritudinem. Admonentur etiam Prælati, eos admonere, quos viderint negligentiores, in his quæ sibi necessaria sunt.

Non poterit populus ascendere.] Non debet Prælati, facillè subditis fidere, sed ad custodiam, semper debet eos habere suspectos, & terminos, ac contestationes, & admonitiones multiplicare. Moseh enim tanquàm nouitius Prælati, facillè subditis fidit, ac vnica admonitione, videtur esse contentus: Dominus autem, qui nouit quid in homine mali lateat, admonitiones multiplicari, terminosque præfigere præcipit.

CAP. XX. IVXTA LITERAM
ANNOTATIONES.

Ego Dominus, Deus tuus.] Id est, quem teneris ex pacto patrum, vt Deum tuum colere: sed vltra hoc, teneris me Deum tuum habere, quoniam seruus meus es, quem eduxi de terra Aegypti, & de domo seruorum. i. in qua eras seruus: ac si dicat. Duplici iure mihi deuinctus es. i. pacti & libertatis. Quoniam leges debent subditis tradit: ostendit prius, eos esse subditos suos, & seruos: vt sciant se astrictos ad leges suas. Addit autem de domo seruorū, ne Iudæi causarentur, se eductos ex bona terra, in qua erant domini, aut saltem liberi. Malunt enim homines, in mala terra esse liberi & dominari, quàm in bona seruituti addictos esse. Et est sensus.

De domo seruorū.] Id est, in qua eras seruus, & tractabaris veluti seruus: aut de domo seruorum. i. de domo, in qua cum seruis, non cum liberis manebas. Solent enim homines nobiles, in domibus suis, mansiones habere diuersas, quasdā sibi, aut liberis, qui apud eos manent, alias verò viliores, ac deteriores veluti carceres, ad seruos, ex quibus, Dominus dicit se eduxisse illos: ac si dicat. Ex vilissimis domibus, in quibus manere solent serui, vos eduxi.

Exire feci te.] Non dicit. Vi compulsi te, vt exires: sed feci, vt tu ipse exires, & quòd nemò te prohiberet, sed potius te terram suam exire Aegyptij cogerent. Sic Ioannis 1. habes. Dedit eis potestatem filios Dei fieri. Nõ dixit. Fecit filios Dei, licet verum

verum sit, sed dedit eis potestatem, vt ipsi facerent se, si vellent, filios Dei.

Non erunt tibi dij alij, super faciem meam.] Sic in Hebræo est, quod alij vertunt, ante me, aut coram me. Dicitio Hebræica acher, significat alterum, alium, & alienum, vt patet Iob 31. vbi dicitur. Molat leacher, i. alij vxor mea, & super eam incuruentur acharim, i. alij. Idem Iere. 6. & Dan. 11. Si ergo legas alium, sensus erit. Non erit, pro non erunt tibi, dij alij, super faciem meam. i. nullum præter me Deum habebis, in præsentia mea, seu mecum. Et quia ipse, vbique erat præsens, nullibi licebat Iudæo, idolum habere. Si verò placeat alienum legere, sensus est. Non erunt tibi dij alieni. i. quos alieni, à te, quales sunt omnes gentiles habent, vel colunt: in præsentia mea, vel me vidente. Chaldæus vertit, præter me, quem sensum, litera, infra hoc eodem capite, explicare videtur, dicens. Nõ facietis mecum, deos argenti, vel auri. Et aduerte, quòd significantius dixit, coram me, aut super faciem, meam, quàm præter me. Nam dicendo. Non erunt tibi dij alij, sufficienter alios præter se exclusit, sed dicendo coram me, ostendit eis, se vbique præsertim, ne putarent in abscondito, idola habere posse. Possent etiam in singulari verti. Non erit tibi Deus alius coram me, vel iuxta faciem meam. i. mecum, seu in templo meo. Sunt etiam qui putant, primum præceptum decalogi esse. Ego sum Dominus Deus tuus. Secundum verò. Non erit tibi alius Deus, præter me. Mihi verò videtur hoc, secundum esse primum præceptum, in quo illa duo includuntur, scilicet non habere aliū Deum, & habere me pro Deo.

Non facies tibi sculptile.] Significat verbum Pafal, dolare, à quo pesel, id est, dolatum vel sculptum, siue sit lapis, lignum, siue cuprum, siue æs, aut quodcunque aliud, & est sermo de dolato, quod non est alicuius rei similitudo. Solebāt enim gentiles, nonnunquam dolatos lapides, aut ligna, etiam si nullius rei imagines essent, pro diis venerari. Potest etiam hoc præcepto prohiberi sculptile quod sit alicuius rei imago, & quod sequitur, scilicet. Et omnem similitudinem esse explicationem huius. Ac tertio possent exponi. Nõ facias tibi sculptile. i. imaginem alicuius rei, neque omnem similitudinem, qualiscunque illa sit, siue imago, siue similitudo imperfecta. Et aliqui dicunt hoc esse secundum decalogi præceptum.

Et omnem similitudinem.] Hoc enim significat nomen temunah, & authoribus Hebræis, dicitur tam de rebus corporalibus, quàm spiritualibus, tam de his quæ sensu percipiuntur, quàm de illis, quæ per imaginationem fabricantur, quibus non subscribo, quia puto hic de rebus corporeis textū loqui Deut. 4. dicitur. Quia non vidistis omnem themunah. i. similitudinem. Idem cap. 5. eiusdem.

Eorum que in cælis desuper, scilicet sunt: vt Solis Lunæ, aut Stellarum, aut cuiuscunque rei celestis.

Et quæ, scilicet, sunt in terra deorsum: vt talparum, lumbicorum, & id genus similia.

Et quæ in aquis de sub terra, id est, quæ sunt sub terra, aut in aquis, quæ aquæ sunt sub terra.

Non incuruabis te eis, & non seruias eis.] Non videtur hoc nouum præceptum, sed ad secundum pertinet: vt. s. non fiat sculptile, aut imago, seu similitudo. s. ad cultum. Nam Dominus præcepit fieri Cherubim, super propitiatorium. Et per incuruationem, intelligit cultū, qui corpore, aut membris

corporis fieri solet: per seruitutē verò omnem cultum, quem seruus domino præstare solet. Nā prius verbum. s. sachah, quod vertimus incuruare, significat propriè humiliari, secundum verò. s. abad, significat seruire: à quo ebed. i. seruus.

Quoniam ego Dominus Deus tuus, sum Deus amulato.] Aut sum fortis æmulator seu zelotes: habens scilicet zelum qui non patitur confortium. Et si forte legas, sensus est. Sum fortis æmulator: quia. s. potens sum, iniuriam illatam propulsare, & punire eum qui iniurius mihi fuerit.

Visitans iniquitatem Patrum, super filios super tertios & super quartos, odientibus me.] Verbum pachad (vt sæpius admonuimus) non solum visitare, sed potius recordari, & memorari significat: & similiter sequens dicitio aon, frequentissimè in sacris literis, accipitur pro pœna iniquitatis, vt abundè in regulis monstrauius: & 4. cap. huius libri: & 1. Sam. 15. ostenditur, vbi textus habet. Pachadti. i. recordatus sum, eorū quæ fecit Hamalech Israeli: vbi nullo modo quadrat, Visitauit. Quamobrem, hic optimè vertas. Recordans punitionem Patrum, in filios. id est, memor punire filios ob Patrum iniquitates: in tertios & quartos, id est, in tertiam & quartam progeniem. Videtur enim Dominus obliuiosus, cum iniquum peccantem non statim punit in se: ipse tamen, vt hic explicatur, punitionem eius aliquando seruat in 3. & 4. progeniem: modo perseueret in eis odium Dei. Dicit autem hoc Dominus ne eum, quis iniustum putet, cum non punit peccatorem, in propria persona: sed sciāt eum, sibi pœnam in tertios & quartos seruaturum. Per id autem quod dicitur. Odientibus me, soluitur obiectum, quod est apud Ezech. cap. 18. vbi Dominus dicit. Filium, non portaturum iniquitatem, id est, pœnam iniquitatis patris: & vterque textus seipsum explicat. Nam hic non dicitur, memoras pœnam patris, in tertios & quartos absolutè, sed additur. Odientibus me. i. in tertios & quartos perseuerantes in odio mei. Textus etiam apud Ezech. citatus, habet. Si genuerit vir filium, & viderit omnia peccata patris, quæ fecit, & timuerit, & non fecerit similia, ipse non morietur propter iniquitatem patris sui: ita quod non erit hæres pœnæ patris, nisi fuerit hæres culpæ.

Diligentibus me, & custodiētibus præcepta mea.] Hoc additū est, ne quis seducēs se, dicat. Diligo Deum, & non custodiat mandata eius, qui mendax à beato Ioanne iudicatur. Et videtur explicare, quis sit ille qui eum diligit, nempe qui mandata eius custodit. Sic & Christus Ioan. 14. Si quis (inquit) diligit me, sermonem meum seruabit.

Non sumes nomen Domini Dei tui, in vanum.] Verbū nassa, quod hic ponitur, significat propriè portare, eleuare, leuare. Vnde ad literam vertendum erat. Non leuabis nomē Dei tui in vanum. Dicit autem non leuabis, quoniam iuramentum fieri solebat, apud Iudæos: leuando manum ad cælum, vt patet Gen. 14. Leuo (inquit Abraham) manum meam ad Deum, &c. Variè hoc præceptum, à nostris, & Hebræis explicatur: sed inter omnes explicationes huius præcepti: istæ videntur celebriores, quarum prior est. Non assumes nomen Domini Dei tui, in vanum. i. pro re nihili, seu nullius momenti. Iniurius enim Deo est, qui nomenclus, pro re futili sumit, iurando scilicet, per eum. Altera quæ mihi germanior esse videtur, est. Non leuabis. i. non iurabis, per nomen Domini, in vanum, id est, rem, quam non intendis impleri: iuxta quem modum,

Pfal. 98. Dominus in Psalm. dicit. *Quæ procedunt de labiis meis, non faciam irrita: ac si dicat: iurando non mentiar. Semel iuravi in sancto meo, si Dauidi mentiar.* Et ad literam vertendum erat. Non assumes nomen Dei tui mendaciter, seu ad mendacium, aut mentiendo quæ dixeris, quoniam dictio, faue, proprie mendacium ac fictionem significat, vt patet infra 23. Non assumes auditionem faue, id est, mendacij. Et sic Thargum vertit. Idem Deuter. 5. Non iustificaberis contra socium, testimonium faueh, id est, mendacij, seu mendax. Alij (teste Sancte) vertunt. Non assumes, nomen Dei tui gratis, seu frustra. i. non iures, in eius nomine, nisi ob necessitatē, quoniam veritas nō est iuranda, nisi ob necessitatem: sed secunda expositio, cæteris præferenda est. Subditur causa præcepti.

Quoniam non innocentem reputabit Dominus eum, qui leuauerit, seu portauerit, nomen suum, ad mendacium: ac si dicat: Puniet eum, hac de causa.

Recordare diei Sabbati, ad sanctificandū illum. Hoc est quartum præceptum. Dicit autem recordare, quoniam homo, sex diebus, suis ministeriis impeditur, vix seruabit diem Sabbati, nisi eius, ante recorderetur. Aut quia homo lucri cupidus, vix curabit seruare Sabbatum: ideo præcipit eius recordari, vt sanctificet, id est, separet ab aliis diebus, aut cultui diuino applicet. Duo enim (vt Gene. 1. cap. admonuimus) importat chadas, quod est sanctificare. s. cultui diuino applicari & separari, à rebus prophanis, aut immundis. Idem ergo est dictū. Sanctificabis diem Sabbati, quod separabis illum, ab aliis prophanis diebus, aut te in eo, ab operibus seruilibus. Vel secundum alteram significationem. Memento, vt illum cultui diuino applies. Et subiuncta ratio, videtur approbare priorem expositionem: vt fit sensus. Memento, vt diem Sabbati sanctifices, id est, separet illum, ab aliis diebus, abstinendo in eo, ab operibus seruilibus, quoniam sic fecit Dominus. Nam sex diebus cuncta creauit, septimo die ab operibus abstinit.

Sex diebus operaberis, & facies omne opus tuum. Hebraicè est. Sed diebus seruiet, & significantius, vt comprehendat seruos & liberos. Et prima sententia, s. sex diebus seruiet, videtur ad seruos pertinere, quibus præcepit, vt sex diebus seruiat dominis suis. Ad liberos verò pertinet, quod sequitur, scilicet, facies omne opus tuum, quoniam hoc interest, inter dominum, & seruum, qd dominus facit opus suum, seruus verò non suum, sed domini sui, & ab utroque die sabbati vacare præcipit. Sonat autem sabba septem. Et idem est, requiesces die sabbati, quod requiesces septima die.

Et peregrinus tuus, qui est intra portas tuas. Loquitur hic Dominus de peregrino, nō conuerso ad Iudaismum, qui quando moraretur inter Iudæos, tenebatur sabbato requiescere, quemadmodū Iudæus. Et esse intra portas, est Hebraismus, pro morari in ciuitate, aut inter aliquos. Et aduerte quod Hebraicè non dicitur. Qui est intra portas, sed in portis, & significantius: quoniam peregrini, vt plurimum, habitant potius in portis, & suburbiis ciuitatum, quàm intra urbem.

Idcirco benedixit Dominus diei Sabbati. Admonui Gene. 1. cap. benedicere Dei, esse benefacere aut bona precari. Benedixit ergo Deus, diei sabbati. i. benefecit ei, quoniam, voluit illum esse ab aliis diebus separatum, ad cultum suum: & vt aliis operemur, non autem in eo, & vt laborans præstola-

retur illum, non autem alios, & multa alia, quæ loco citato enumerauimus bona, quæ Deus contulit diei. 7.

Et sanctificauit illum, separando eum, vt diximus, ab aliis diebus, & applicando illum cultui suo.

Honora patrem tuum, & matrem tuam. Verbum chabad, proprie significat onerare, & grauari: & ex consequenti honorare: & significantius interpretaberis onera patrem, quam honora, quoniam prius verbum, non solum ostendit honorandum: sed onerandum donis & muneribus: vt sciat filius, non solum se teneri ad honorem præstandum patri: sed etiam omnia alia necessaria. Potest tamen communis interpretatio tolerari, quoniam eos quos volumus honorare: muneribus oneramus, & bonis, vt patet Num. 22. vbi Balach narratur, misisse nuntios ad Bilham, qui dicerent. Honorando, honorabo te, valde. Et Bilham intelligens, quisnam esset hic honor, quod videlicet esset conferre sibi munera, respondit. Si daret mihi Balach domum suam plenam argento, & auro, non possum transgredi sermonem Domini.

Vt prolongent se dies tui. Aliqui legunt. Vt prolongent, scilicet parentes, suis orationibus & precibus dies tuos. Neque litera ab hac abhorret expositione. Aben Ezra legit, vt prolōgent, scilicet, præcepta Dei, dies tuos. Sunt qui hanc promissionem, referat in obseruatores legis totius, iuxta illud Leuitici 18. Quæ faciēs homo viuet in eis. Sed melius ad parentum honoratores referas, quoniam parentes, pro talibus orant, illis benedicunt frequenter quæ causa sunt longioris vitæ. Sanctus Thomas aliam affert causam. Nā quia munus vitæ, post Deū à parentibus habemus, dignum est, vt ei qui gratus est, beneficio vitæ, quod à parentibus accepit: conseruetur vita. Quemadmodum enim ingratis, beneficium aufertur: ita & gratis continuatur.

Non adulterabis. Sunt qui hic vertunt. Non fornicaberis, authorem interpretationis habentes Christum, qui Matth. 6. præceptum hoc interpretatur, vt idem sit adulterari, quod fornicari. Audistis. (inquit) quod dictum est antiquis. Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, qui viderit mulierem, ad concupiscendum eam: ac si dicat. Ego explico, omnem concupiscentem fœminam, mœchū esse. Hoc idem dicit hic expressè Aben Ezra, qui asserit omnem concubitum, qui non est viri cum vxore sua, hic esse interdictum. Et videtur ex lege probari. Nam lex prohibet meretricem, & scortatorem de filiabus & filiis Israel, ergo prohibet omnē vagum congressum, & per consequens simplicem fornicationem. Sed his non obstantibus, potest dici textum solum adulterium hic prohibere: quoniam verbum naaph, proprie significat adulterari, vt patet Prou. 6. Noeph. i. adulterans, cum muliere deficit corde. Et Ezech. 16. Mulier hamenaphet. i. adulterans sub viro suo. Item Iere. 29. Ienaaphu. i. adulterium commiserunt, cum vxoribus amicorum suorum. Et ad Christi interpretationem dico Christum non fecisse ex simplici fornicatione adulterium, quæ ab eo longè distat, sed addidisse concupiscentiam fœminæ coniugatæ, esse adulterium: quod illi fortè ignorabant. Aut adulterium pro fornicatione accipit, & fornicationem prohibet, nos verò hic disputamus an hiis verbis fuerit Iudæis prohibita, qd enim sit prohibita Christianis, manifestum est ex verbis Pauli 1. ad Cor. 10. 1. ad Cor. 5. & ad Ephes. 5. ad Hebræos 12. & Apocal. 21. An verò alibi in lege

lege veteri sit prohibita simplex fornicatio in vniuersum: crediderim, quòd sic, & de filia sacerdotis constat Deuter. 22. quæ præcipitur Vulcano tradi, si fornicaretur. Num. etiam 25. taxatur populus, qui fornicatus est cum filiabus Moab. Et Hoseh. 4. Non visitabo super filias vestras: cum fuerint fornicatæ. Videtur etiam quòd fuerit lege naturali prohibita, quoniam Iudas damnabat nurū suam Thamar ad mortem ob fornicationem. Ad Aben Ezra, & ad aliud, quod ex lege obicitur, dicimus verum esse, omnem vagum concubitum lege naturali prohiberi. Non tamen sequitur omnem simplicem fornicationem, fuisse Iudæis prohibitam, quoniam ad solutam, quæ virum non haberet, posset quis accedere, modò non esset alteri, aut omnibus exposita. Neque sequitur. Fornicatio simplex non prohibetur hic, ergo non est peccatum: quia Sanctus Thomas, & multi alij efficaciter probant fornicationem simplicem, naturæ legibus aduersari, ideo indubiè tenendum est, eam esse mortale peccatum legique naturæ aduersari. Et dolendum valde est, quàm facile Christiani hoc præceptum transgrediantur: quod tam Iudæi quàm Gentiles, tanta ambitione obseruant.

Non respōdebis in socium tuum testimonium mœdax. Verbum anah, duo Hebræis significare dicitur. s. respondere, & humiliare: sed cum secunda significatio, non videatur conuenire, acceptanda est prior. Et videtur esse sensus. Si in fratris negotio, fueris interrogatus à iudice, de veritate, non respondebis in eum falsum testimonium. Alio modo posset exponi. Quantumcunque fueris odio habitus à fratre, non respondebis odio illius, falso testimonio in eū. Sed primus sensus est germanior. Quia etiam Hebræis respondere, est audire, vt patet. 1. Reg. 18. Aneni. i. exaudi me Domine, exaudi me. Et Psal. 143. Velociter aneni. i. exaudi me, vbi idem verbum ponitur: posset addi tertius sensus. Non audies in socium tuum. i. contra socium tuum: falsum testimonium. Aut non loqueris, vt ponatur respondere, pro loqui.

Non desiderabis vxorem. Non est distinctum præceptum hoc, à sequentibus, vt. s. desiderium vxoris proximi, constituat vnum præceptum, & desiderare eius bouem, vel asinum, aliud: sed omnia hæc ad idē præceptum pertinent: & videtur: eo omne malum desiderium aut auaritiam prohibere, scilicet desiderare vxorem, & alia bona eius. Et aliqui ex Iudæis, hoc intelligunt cum effectu: vt scilicet velis ab eo vxorem, bouem, vel asinum habere: neque prohiberi hic, simplicem concupiscentiam: sed rectius & sanius intelligunt, qui hic concupiscentiam, etiam nudam, prohiberi autumant. Est ergo præceptum non malè concupiscere rem aliquam proximi, quæcunque illa sit.

Omnis populus videntes, id est, audientes voces, id est, tonitrua, quæ vt in capitis initio dixi, vocantur voces Dei.

Et lampades, melius faces, vt patet Iud. 15. Et posuit lapid. i. facem vnam, hic verò fulgura significat, quæ simul cum tonitruis videbantur.

Quoniam vt tentaret vos venit Dominus. i. vt experiretur, an timeretis ipsum.

Et non peccaretis. Ac si dicat. Ad hoc venit Dominus, tam terribilis, legem suam dare, vt postea, cum peccatum contra legem faciendum occurreret, memores essetis illius terroris, quæ habuistis, cum lex primum daretur.

Maculis super illud holocausta tua. i. sacrificia: quorū

carnes omnino cremabantur: & in fumum ad Deum ascendebant.

Et pacifica tua. Melius integra tua. Quoniam huiusmodi sacrificia fiebant pro domus & rerum integritate, & verbum salam, integrum, & perfectum esse, significat, vt sæpius admonuimus.

In omni loco quo memoriam faciam nominis mei. i. in omni loco, denominato à nomine meo, seu qui vocatus fuerit domus Dei. Dicitur autem domus Dei, memoria nominis Dei, quia in ea homines Dei recordantur: & ibi inuocant nomine suo eum. Aut in quo faciā homines, recordari nominis mei: qui locus erat à Domino decretus: vt fuit Silo, & postea templum.

Veniam ad te, & benedicam tibi, id est, veniam ad benedicendum tibi. Aut visitabo te, vt benefaciam tibi.

Non adificabis, id est, dolabis, scilicet, lapides attonfione. i. non facies eos excisos vt solet fieri. Solebant enim idolorum altaria, fieri ex politis lapidibus.

Si cultrum leuaueris super illud, pollues illud. Multas & varias significationes, tribuunt Hebræi, verbo nuph, quod hic vertimus leuare. s. effundere, stillare, aspergere, suffire, leuare, cribrare, & concutere, sed re vera, verbum solum significat leuare, eleuare, & suffire, quòd sit quædam fumi eleuatio, quoniam hæc significationes, vbique congruunt. Est autem huius loci sensus. Si ad immolandam victimā, cultrum leuaueris super illud, s. altare, pollues illud. s. sanguine iugulatæ victimæ, quoniam altate ex politis lapidibus cum sit mundum facile scædatur, & maculas sanguinis victimæ immolatæ contrahit, ideo voluit altare esse terreum, aut ex impolitis lapidibus in quibus maculæ sanguinis non apparerent.

Non ascendes per gradus ad altare meum, ne nudetur turpitudine tua, seu reueletur, scilicet, his qui inferius sunt. Aut ne te cadere contingat, & sic nuditas tua reueletur. Sed lubet hic paululum fusius, de præceptorum horum distinctione, ac numero, disputare. Et aduerte, quod ex cap. 34. huius libri, & ex cap. Deuter. 4. constat, hæc præcepta esse decem: sed qualiter enumeranda & distinguenda sint, non ita. Nostri communiter diuidunt præceptum, non concupiscendi, in duo quod. s. non sit concupiscenda vxor proximi, quod ad adulterium pertinet, & de non concupiscendis aliis rebus, quod ad auaritiam conuenire videtur. Sed si hæc diuisio vera est, tunc

bis poneretur præceptum, de non adulterando. s. dicendo. Non adulterabis, & non concupisces vxorem. Nam ad idem genus moris pertinet actus interior, & exterior, in eadem materia: sicut fur est, non solum qui rem alienam occultè aufert, sed etiam qui eam, Domino inuito cupit auferre. Alij verò pro horum dictione afferunt, quòd alia sit ratio appetendi res mobiles, & alia immobiles: & quòd vbi est specialis ratio appetendi, sit aliud speciale præceptum. Sed cum in qualibet re, possit fingi, & esse specialis ratio appetendi, tot deberent multiplicari præcepta, quot sunt appetibilia specialia: tum quia plus differt, in ratione appetibilis, vxor ab equo, vel asino: quàm mobile ab immobili, quia illa ad concubitum, equus ad ministeriū: & sic potius distinguenda esset, cōcupiscentia alienæ vxoris, à concupiscentia equi vel bouis, quàm rei mobilis ab immobili. Vnde meo iudicio, nō est diuidendum præceptum, de concupiscentia in duo: cum vnicum sit. s. non concupisces res alienas, quæ-

cunq̄ue sint, siue vxor, siue bos, siue asinus: sed in primo præcepto, quærenda & explicanda est diuisio hæc. Et vt diximus, quidam sentiunt primum præceptum esse quod ipse sit Deus. 2. vt quod non sit alius Deus præter ipsum. 3. non facies tibi sculptrile, & non incuruabis te ei, & non seruias. 4. sanctificatio Sabbati. 5. honorare parentes. 6. nõ occidere. 7. non moechari. 8. non furari. 9. non loqui aduersus proximum falsum testimonium. 10. nõ concupiscere rem alienam. Mihi verò melius videtur, vt etiam iam admonui illud. Ego sum Dominus Deus tuus, præambulum esse ad præcepta, vt intelligerent se subditos, quibus posset ipse præcipere. Primum verò præceptum esse, non erit tibi alius Deus, coram me. i. mecum, seu in præsentia mea, & ided non faciendum esse sculptrile postquam non debet tibi esse alius Deus, secundum verò. Nõ adorabis ea. Aliã verò numerationem sequentem acceptamus, modo pro tertio acceptes. Non adorabis ea.

CAPITIS XX. IVXTA MORES
ANNOTATA.

I Go Dominus Deus tuus, qui eduxi te, de terra Aegypti. Quorum hæc Domine Deus? Vide legislatoris prudentiam. Solent collata beneficia, hominem retinere, ne benefactorem offendat, & libertas ad memoriã reuocata, seruum quasi cogere ad obediẽtiam: ided Dominus hæc duo præmittit, ante legem: vt Iudæos inuitaret, ad suarum legũ obseruantiam.

Non erit tibi Deus alius, coram me, seu mecum. Nonuit prudens legislator, seruorum malorum technas, & subterfugas: ided omnia, quæ facere etiam latenter poterant, hoc præcepto prohibet: & primum aliquem colere Deum sine vlla imagine, aut similitudine: qualiter se coli præcipiebat. 2. quodcunque sculptrum. 3. imaginem, & similitudinem, cuiuscunque rei. 4. cultum, in quo etiam pulchrè sapiẽtia diuina refulcet.

Visitans iniquitatem patrum in filios: super tertios & quartos. Vt non miraretur homo, cum se sine propria culpa punitum videret, admonuit, vt quã primũ reputaret se innocentem & flagellatũ à Deo, iniquitatem patrum suorum recordaretur. Cum semel Christi discipuli (vt Ioan. 9. habetur) viderent hominem, à natiuitate cæcum: inquirunt à Christo, quisnam peccauerit, ipse, an parentes eius. Optima consideratio, vt quã primũ videris pœnam, culpæ reminiscaris. Quoniam licet non semper, culpa sit pœnæ causa: optimum tamen est, te cogitare pro culpis propriis, aut progenitorum flagellari à Deo, vt aliquid in te emendes. Est & aliud, quod hic parentes aduertere debeant: quantum videlicet, abstinere à peccatis debeant: non solum, ne propterea ea, puniantur ipsi, sed ne peccatorum suorum flagella, in filios transfundant. Audi quid sanctus Isaias dicat, de stirpe Regis Assyriorum. Præparate (inquit) filios eius occisioni, propter iniquitatem patrũ eorum. Et confurgam cõtra eos (ait Dominus) & perdam Babel nomen, propinquum, filium, & nepotẽ, dicit Dominus. Annotauit etiam hic quidam, in eo quod dicitur in tertios & quartos, & faciens misericordiam in millibus, quã prior sit Dominus ad miserendum, quã ad vindictam sumẽdam, vt iniquitatem visitet in tertios & quartos, misericordiã

verò extendat, ad mille. Vbi nos docet, irã non recordari, aut vindictã in æternum: dilectionis verò in perpetuo memorari. Additur.

Diligentibus me, & custodientibus mandata mea. Quibus verbis docet, qui sint, qui custodiant mandata eius: nempe eos qui diligunt eum. Sic & Christus apud Ioan. 14. Si quis (inquit) diligit me, sermonem meum seruat: & qui non diligit me sermones meos non seruat. Aduerte etiam hic quantum noceat iniquitas, & quid valeat dilectio: vt iniquitas non solum noceat facienti, & dilectio non solum proficit ipsi diligenti.

Non assumes nomen Dei tui, in vanum. Expende hic, quanti faciendum sit nomen Domini, vt nihil, eo interposito pollicearis, quod non intendas implere. Si enim filium aut nepotem, aut rem aliquam pretiosam, verborum tuorum obsidem dedisses, nõne laborares implere, vt obsidem redimeres? Omnino. Si ergo nomen ineffabile Dei, cur quod promissisti non implet? Sed proh dolor. Quis nunc quod iurauit, aut vouit, implere vult? Vbi que periuria, vbi que irrita vota, vbi que etiam mentita fides.

Memento vt diem sabbati sanctifices. Quæ enim implere cupimus, eorum ante recordamur. Sic voluit Dominus Deus, nos sanctæ diei memorari, ne eam diebus aliis similem reputaremus, & sine debito honore, præteriremus. Et bene nota, Deum non dicere, quod eius recorderis, vt in eo gaudeas, tripu dies, aut tibi vaces, sed vt sanctifices. Multi enim sunt, qui dierum festorum memorantur antequam veniant non vt sanctificent, aut Deo vacent, sed vt ludant, comedant, & bibant, cæteris diebus licentiosius: quod deterius est, tunc vitii indulgeant, ita vt peccata ac flagitia seruasse, in diem sanctum videamur: ac si bona opera essent: cum Dominus nos, eius ad hoc memores esse voluerit: vt tunc maximè eum colamus, & beneficiorum, creationis videlicet cunctarum rerum ei gratias agamus.

Tu & filius tuus, & seruus tuus, & bos. Considera hic quæso beneuolentiam, & charitatem, summi Dei, vt secum voluerit omnia quiescere, neque tamen secum iubeat omnia laborare. Solus ipse creat cuncta, & si fas est dicere, sex diebus laborat nobis, septimo verò die, omnia secum ad quietem inuitat. Sic solus Christus passus est, & torcular calcauit solus ipse, ita vt de gentibus non sit cum eo vir: in die tamen resurrectionis, omnes sua beata præsentia lætificat. Omnes enim vult secũ resurgere, sed nõ omnes secum pati. Vbi etiam nos gratitudinem docet, postquam ipse tam gratus est, totque bona contulit diei septimæ à quo nihil ministerij, in condendis rebus accepit.

Honora patrem tuum & matrem, vt prolongent dies tuos: aut vt prolongentur super terram. Vides hic, qualiter bona alicui collata, eum ad precandum inuident: similiter quid valeant, parentum benedictiones, & preces, quæ tibi longam possent vitam, à Domino impetrare: similiter quanto pluri faciat Deus, parentum honorem, quã suum, vt quasi voluerit, te potius parentes, quã se honorare, quemadmodum eos alere potius, quã sibi sacrificia offerre. Et annotauit hic quidam Rabbini. Rabbi Simeõ, scripturam pluris fecisse, patrem honorem, quã Dei, vt voluerit nos Deum honorare, ex substantia nostra, iuxta illud Salomonis. Honora Deum de tua substantia, parentes verò voluit filios subuenire, ex labore manuum suarum:

rum: & si non habeant, teneantur in pristino laborare, vt parentibus victum quærant. Similiter honorantes se, voluerit honorare, iuxta illud 1. Semu. 1. Quicumque honorificauerit me, honorabo eum, longuam verò vitam concesserit eis, qui honorauerint parentes. Constat autem, pluris vitam fieri, quã honorem.

Loque tu nobis, Docet locus iste, doctorem talem esse debere, ad quem facilis populi sit accessus, neque debet esse nimium formidabilis.

Vos vidistis, quod de celo loquutus sum vobis. Etiam verba hæc ad timorem pertinent, ac si dicat: Considerate, me vobis loco superiorem esse, vnde vos si rebelles sitis, faciliè punire possum, ided timete.

Non ascendet per gradus, ad altare meum. Summam in sacris honestatem cõmendare videtur locus iste, quam discere debent, qui altari ministrant, maximè in ascensu & descensu altaris.

CAP. XXI. ANNOTATA
IVXTA LITERAM.

Aec sunt iudicia, id est, leges, quibus, seu per quas ius dicitur inter Israelitas.

Si emeris seruiunt Hebraum, sex annis seruiet tibi. Significat chanah propriè, possidere, & emere, vt patet Gene. 25. Agro, quem chanah. i. emit, Abraham. Et Prouerb. 8. Dominus chanani. i. possedit me, aut emit, initium viarum suarum. Inde michne, pecus minutũ: quod omnis possessio antiquis, in pecudibus esset. Dicit autem seruum Hebræum, quoniam seruos aliarum nationũ, licebat in perpetuum habere.

In septimo egredietur liber. Significat nomẽ Hebraicum chopsi, non solum liberum: sed solitarium, vt patet 2. Reg. 15. vbi dicitur. Et mansit in domo hachophit. i. solitaria seu sola. Et aduertere allusionẽ. Quia enim liberi, solent manere in domo seorsum, & per se, serui verò non, sed in domibus dominorũ, vocatur domus in qua quis solus manet, domus libera, domus verò, in qua cum aliis moratur, vocatur non libera. Hebræi dicunt, domum liberam dici, cum non coniugitur aliis domibus: sed prior alius videtur verior, vt. f. dicatur quis, manere in domo libera. i. quæ liberorum esse solet, in qua liber solus manet. Additur autem.

Et gratis. Quoniam non oportebat seruum, anno septimo aliquid pro sua libertate donare, sed sine villo alio pretio, aut re: liber egrediebatur.

Si cum corpore suo venerit, cum corpore suo egredietur. Hebraismus est, quem sequens sententia suo more explicat. i. si solus venerit, ad Dominũ suum, sine vxore & liberis, & sine substantia, Quare ve-

nire in corpore suo, Hebræis est venire solum: vnde sequitur.

Si Dominus dederit ei vxorem. Dicitur autem in corpore suo venire, cum non secum, alia corpora adduxit. s. vxoris aut filiorum.

Si maritus vxoris ipse. Significat baal (quod maritum sumus interpretati) supergredi, superiorem esse, quemadmodum vir vxori præest. Et videtur verbum compositum, ex ba quod est in, & al super, quasi insuper seu superius. Aduerte etiam nomen Hebraicum gaph, communiter corpus significare. Est tamen locus Prouer. 6. qui hanc suspectam reddit significationem, vbi dicitur. Misit puellas suas, clamauit al gape, id est, super summitatem ciuitatis: vbi significare videtur summitatem. Posset tamen verti, Clamauit super corpus ciuitatis, id est, super totam ciuitatem, quã vnum corpus esse videtur.

Vxor & filij eius, erunt domini sui. Hinc ortum habuit lex illa, quod partus sequatur ventrem, vt cuius fuerit venter, eius sit & partus. Est etiam hic notandum, in lege veteri, non ita fuisse indissolubile matrimonij vinculum, quemadmodum in noua: quia hic matrimonium dissoluebatur expleto septennio, & vxor manebat cum liberis, in domo domini sui: vir autem abibat quo vellet.

Adducet illum Dominus, ad Iudices. Hebraicè ad elohim, quod est dij. Vocantur autem iudices dij, quod debet esse ita constantes, & inflexibiles in ius dicendo sicut est Deus, quibus præcipit, pauperum in iudicio non misereri.

Applicabit illum, ad ostium, vel ad postem. Dictionẽ delet, certum est, ostium ligneum, quod mouetur, significare, sed mezuzah, aliqui postem, Chaldæus limen, significare dicit. Ex scriptura, videtur significare potius postes, quã limen, quoniam significat ligna aut lapides, quibus posset scribi lex illa. Audi Israel Dominus Deus noster, Deus vnus est. Dicitur enim Deut. 6. Scribes eam, super mezuzot, id est, postes domus tuæ. Diximus de significatione nominis, supra cap. 12. Et sunt ligna recta, ad latera ostij, quibus lignum superius transuerse positũ, sustentatur.

Perforabit Dominus aurem eius, subula. A rafa quod est perforare, est arsea, id est, subula sic à perforado dicta.

Et erit ei seruus, aut seruiet ei in seculum. Id est, perpetuo: quod aliqui interpretantur, vsque ad annum Iobel: quando omnes ad libertatem asciscerentur. Sed iam sæpius admonui, verbum alam significare abscondere, latere, occultare. Quod enim occultare significet, seu latere: sunt multa in scriptura exempla. f. 1. Reg. 10. vbi dicitur. Non fuit verbum neelã. i. absconditum ab Rege. Et Eccle. 12. super omne elam. i. occulto. Sic Leuit. 4. veneclam. i. & cælatum erit verbum. Et Nume. 5. veneclam. i. occultum fuerit ab oculis viri sui, & meo iudicio, olam significat tempus absconditum, cuius non est memoria. Jerem. 2. Meollam. i. à seculo, confregi iugum tuum, id est, à multo tempore: cuius non est memoria. Disputauimus abundè de significatione nominis, Gen. 24. Dicit autem Rabbi Abraham, significare tempus præcisum, & determinatum: sed melius vt diximus occultum. Fiebat autem huiusmodi fixio, vt seruus sciret, se additum illi domui in seculum. Vnde aurem alicui defigere Hebræis, est esse additũ perpetuè seruituti. Quare in Psalm. 39. dicitur. Sacrificium & oblationem nolui, aurem autem perfodisti aut perforasti mihi. i. me tibi in seruum

in seruum perpetuum addixisti, & sunt verba Christi iuxta Pauli ad Hebræos interpretationem.

Cum vendiderit vir, filiam suam in ancillam: non egredietur, sicut egredietur serui. Nam serui egrediebantur cum corpore suo. i. soli, si soli egressi essent: non sic autem ancilla Hebræa, quoniam non solū ad ministerium, sed ad matrimonium, saltem secundariū, quale erat ancillarum, tradebatur. Et loquitur de ancilla Hebræa, cognita à domino suo, quæ vel non desponsatur domino, aut filio eius: sed post coitum displicebat domino, neque desponsauit eam sibi, vel filio suo.

Si displicet in oculis domini sui, post cognitionem & ante desponsationem, redimere faciet eam. i. facultatem illi faciat redimendi se, subtrahendo à pretio, annos quibus seruiuit sibi. Sed quia nulla specialis gratia ei fiebat, præter alios seruos, qui omnes, isto modo poterant se redimere: videtur potius lex mādare, vt dominus eam redimat, dimittendo liberā, ac si redimeret. Non tamen improbo priorem sensum, quoniam sequitur. Non poterit eam populo alieno vendere, quasi possit suo.

Populo alieno facultatem, seu dominium non habebit vendendi eam. Per populum alienum, aliqui intelligunt populum alterius loci, in Israel: sed meo iudicio, quia populus alterius vr̄bis, nō videtur alius populus ab Israel: ideo melius intelligitur, per populum alienum, populum gentium.

Quoniam spreuit eam, seu dum spreuit eam, scilicet coeundo cum ea. Verbum bagat, quod hic spernere vertimus, Hebræis significat præuaricari, transgredi, fallere, fraudare, decipere, fraudibus aut dolo vri. Et verè dolose, talis egit cum ancilla, quoniam vir cogrediens cum fœmina, præ se fert maritum. Cùm autem iste nollet esse maritus, videtur ancillam decepisse. Sed meo iudicio, verbum bagat, significat aperte, seu dolose agere, aut tege-re. Vnde beged. i. vestis, quod ea, quis tegatur & operiatur. Verti ergo posset hic. Quoniam operuit eam. i. quasi maritum egit. Solebat enim vir alicuius fœminæ, in Israel, quàm primum vellet eam ducere, extendere pallium suum, & operire eam: vt patet Ruth 3.

Si autem filio suo desponsauerit eam, secundum iudicium filiarum faciet ei, id est, dotabit eam, quod est ius filiarum, vt scilicet à patre dotentur. Aduerte verbum iaad, quod hic vertimus desponsare, significare multa Hebræis. Omnia, scilicet hæc: conuenire, congregare, tempus constituere, parare, & desponsare, sed meo iudicio, solū significat congregare, maximè ad certum tempus, & tempus certum constituere, & quia desponsationes fiebant in iuuenibus & puellis, iuxta certum tempus, inde etiam significat desponsare. Vnde verti posset. Si filio suo constituerit eam, id est, tempus desponsandi certum dederit, faciet illi, secundum iudiciū puellarum.

Si alteram sibi, aut illi, acceperit, scilicet, simul cum ea: residuum eius, operimentum eius, habitaculum eius, non diminuet. Miror cur nostri, hic verterunt pro residuo, victum, cùm dictio, non victum, sed residuum, seu reliquum significet: vt patet 1. Sam. 16. Adhuc scaar. i. residuus est, seu remansit minor: sed quia communiter, concubinis dabatur, quod residuum erat, à principalibus vxoribus quemadmodum filiis earum, quod residuum erat à principalioribus filiis, vt patet Gen. 25. de Abraham, qui dedit omnia quæ possidebat Isaac, filiis aut concubinarum munera, seu quod residuum erat: ideo dicitur

hic virum nō debere negare ancillam in vxorem ductam: residuum, id est, id quod à principali vxore relictum erat: siue esset cibus, siue tempus congressus. Nam quemadmodum residuum cibi, dabatur, concubinis, ita tempore quod relinquebatur à principalibus vxoribus, viri vacabant congressibus ancillarum, aut concubinarum: vt patet de Agar, & aliis ancillis, ad quas maritus, de licentia principalis vxoris, ingrediebatur: videtur tamen hic, pro residuo victus poni, quia sequitur, tegumentum eius, ac si dicat. Non negabit victum residuum principali vxori, neque vestitum, seu tegumentum. De tertia etiam dictione, scilicet, onah, quam tempus determinatum, seu statutum vertunt, dubiū est, quoniam nusquam, in hac significatione, in tota scriptura inuenitur: sed maon, quod ex hac est radice, significat habitaculum, vt ex infinitis scripturæ constat locis, quæ causa breuitatis omittimus. Psal. 26. Domine dilexi meon, id est, habitaculū domus tuæ. Hinc etiam dicitur, esse onen. i. præstigiatorum, seu qui oculos tenet, vel claudit, ne res videatur est in se: & si iuxta hanc significantiam, locum redamus, vertendum esset. Et habitaculum non diminuet, id est, locum ad habitandum dabit, aut non diminuet cohabitationem, id est, tenebitur cum ea, ad aliquod tempus habitare, ad concubitum. Est ergo integer, huius legis sensus, iste. Si quis vir, vendiderit alteri filiam suam, in ancillam, (& est sermo de Hebræis) vel ille coiuit cum eo, aut non: si coiuit cum ea, aut displicet postea illi, aut placet, si displicet, tenetur eam redimere, id est, dimittere, ac si redemisset eam: in pretium ablata pudicitia: aut permittere, quod redimatur, ablati à pretio redemptionis ministerij annis. Si verò placet, aut accepit sibi, aut filio suo in vxorem. Si filio, tenetur eam dotare: si sibi, faciat illi, vt vxori. Si alteram sibi acceperit, non diminuet victum, vestitum, & cohabitationem: & si hæc tria non fecisset, tenebatur eam gratis dimittere, sine argēto. Et ex hac vltima clausula videtur, quod cùm dicit textus supra. Redimere faciet eam, debeat intelligi, vt diximus, id est, dimittat eam gratis, ac si redemisset eam. Sed quid iuris, si eam non cognosceret? Tunc poterat eam habere in ministerium, vsque ad annum Iobel: & poterat permittere, vt sese redimeret. Communiter tamen, in Israel, homines vendebant filias in ancillas, vt ab eis, quibus vendebantur, in vxores, aut saltem concubinas, acceperantur. Et concubina erat, quæ ad concubitum asciscabatur solum, nō ad hæreditatem: & erāt, aut ancillæ, aut minus principales vxores.

Percutiens virum, & mortuus fuerit, moriēdo morietur. Ponitur lex in communi, vt omnis percutiens siue intendat occidere, siue non: & percussus fuerit mortuus: talis morte erat plectendus: sed statim ponuntur exceptiones, ab hac lege.

Et qui non est illi insidiatus, sed Deus occurrere fecit, scilicet eum, ad manum eius. Videtur hæc lex loqui, de occidente, cui occurrens, antea fortè fuerat iniurius, & Dominus occulto iudicio, aut potius, vt illatæ iniuriæ pœnas daret, tradidit eū, in manus eius, cui iniuriam intulerat: tali inquam occisori, non infligebatur mortis pœna, sed fugiebat, ad aliquā ciuitatem refugij.

Et cùm superbe egerit vir, contra proximum suum, vt occidat eum in dolo, ab altari meo accipies eum, ad mortem seu ad moriendum. Verbum zud, quod vertimus superbe agere, non est Hebræis plenè notum: videtur tamen, significare intumescere, aut eleuari, vt

ex Psal. 124. colligi videtur, vbi dicitur: Aquæ azedonim. i. intumescentes aut superba. Sequens verò dictio, scilicet, ormah, ab arum, quod est inuolutum esse, ortum habet: & significat astutiam, malitiam, seu calliditatem, maximè ad malum. Attribuuntur autem, huiusmodi occurfus Deo, quoniam nihil potest, subterfugere eius prouidentiam. Dicitur autem tradere aliquem, in manus alterius ad occidendum, quoniam eius est, omnibus ius dicere, & vindictam dare, quam non dant Iudices, aut quia nolunt, aut quia occulta eis sunt.

Furans virum, & vendens ipsum, & inuētus est in manu eius: moriendo morietur. Sed si vendidit alteri, quomodo potest, in manu eius inueniri? Dupliciter potest hæc lex intelligi. Altero modo, vt furans virum, & vendens ipsum, id est, vt ipsum vendat, & inuenitur adhuc, in manu eius quia nondum eum tradidit ei, cui vendiderat: morietur. Alter verò qui (meo iudicio) est germanior literæ, est. Furans virum, & vendens ipsum, & inuenitur in manu eius, scilicet, emptoris, morte morietur. Sed quid iuris, si non esset iam inuentus, in manibus illius, sed alteri traditus? Crediderim tunc maximè occidendum venditorem: quoniam magis elongatur à restitutione, & legem sic intelligendam puto. Furans hominem, & vendens, morte morietur: etiam si homo, furto ablatus, inueniatur in manu eius, aut emptoris.

Qui maledixerit patri suo, aut matri suæ, moriendo morietur. Verbum chalal, non propriè significat maledicere, sed alleuiare, leuem reputare, & volentem esse: vt Gene. 8. multis authoritatibus, probauimus: hic verò videtur significare despiciere, quod est leuem reputare. Quod si legas maledicere sensus est. Mala imprecans patri suo, aut matri suæ, morietur.

Cum lapide, vel cum pugno. Non est certa significatio egroph, quod pugnum vertimus, quoniam inuenitur significare glebam. Nam verbum garaph, à quo egroph, significat reuoluere, vt patet Iud. 5. vbi dicitur. Torrens chifon, geraphan. i. reuoluit, seu deuoluit eos. Inde megrephah. i. gleba sic dicta, vt puto, quod in aratione reuoluatur. Vnde etiam hic verti posset. Percutiens socium suum, lapide vel gleba. Non tamen damno, si pugno veritas, licet mihi nullus occurrat, in scriptura locus, vbi dictio egroph, significet pugnum: posset tamen illum significare, ob reuolutionem, quoniam facile digiti reuoluuntur, ad faciendum pugnum: aut quia nihil aliud est pugnus, quàm digitorum reuolutio.

Tantum requiem, seu cessationem. i. dies, in quibus cessauit, seu lucri defectum, soluet, & medēdo medebitur. i. soluet medicinas & Medicum: aut suis impensis, sanabit percussum. Vbi aduerte, Deum voluisse, hominem socio suo, iniuriam gratis condonare, modo exolueret, quod vocando amiserat, & quod medendo sibi exposuerat.

Vindicando, vindicabitur. Scilicet, seruus vel ancilla occisi, de domino suo. i. secundum Iudicis arbitrium. Vnde verbum nachan, non solū vindicare, sed & iudicare significat, quoniam Iudicium erat, mala illata vindicare. Sed si per diem aut dies steterit. i. non moreretur statim: nullas dabat dominus pœnas, & rationem lex subdit. Quoniam pecunia eius est. Et fuit hæc lex tam mitis, quoniā rarò, quis seruum suum, sponte occidit.

Cùm eleuari fuerint viri. s. in inuicem. Discessimus hic ab omnibus Interpretibus, qui hic vertunt.

Cùm rixati fuerint viri. Quoniam verbum nafah, potius eleuari aut eleuare se, significat, quàm rixari: & in chal. Hebræi concedunt, significare volare, aut eleuari, vt constat Thren. 4. vbi dicitur. Quia nassu. i. eleuauerunt se. Et Ierem. 48. Date (inquit) alas Moab, quoniam nasso nese. i. eleuando eleuauit se. Inde nassah. i. ala sic dicta, quod eleuet aues, aut ea, volare soleant. Hinc etiam nes. i. accipiter: sic ab eleuatione dictus. In omnibus autem locis, vbi Hebræi vertunt, etiam in niphali rixari, tam bene quadrat, si eleuare veritas: quemadmodum 2. cap. huius libri diximus: vbi habetur. Ecce duo viri Hebræi, nisi. i. insurgentes. s. in se inuicē, potius quàm rixantes. Et non distrahes verbum, à sua propria significatione.

Et non fuerit mors. s. mulieris, condemnando condemnabitur, sicut posuerit super illos, maritus mulieris, & dabit, vt statuerint iudices. Quoniam visus fuerat constituitur patrem iudicem, maritum videlicet mulieris, addidit quod sequitur: quod. s. solus ipse non arbitrabitur quod soluendum est, pro abortiuo: sed cū iudicibus. Aliqui intelligunt, quod viri isti, essent soluturi pecuniam, pro arbitrio mariti, sed pœna, corpori infligenda, manebat in arbitrio iudicum: sed prior sensus, mihi magis placet. Sed si moreretur mulier, occidendi erant ipsi. Caietanus noster, hanc legem, etiam ad pueros extendit: quod. s. si illi effusi morerentur, etiam percutiētes matrem, essent morti obnoxij, sed mihi eius sententia non probatur, quoniam non videtur æquum, vt tanta pœna imponatur ei, qui embrionem occidit, sicut illi, qui perfectum iam virum. Nam supra, de seruo occiso à domino, noluit lex, eum puniri pœna mortis, quoniam pecunia eius esset. Et licet talis sit verus homicida, si fœtus animatus erat, non tamen, pœnam summam homicidæ subibat.

Dabis animam, pro anima. Hebraismus est, pro dabis vitam, pro vita ablata.

Oculum. s. sanum, vel auferentis eum: pro oculo. s. ablato.

Vulnus, pro vulnere, seu percussione pro percussione. Dicunt Hebræi, verbum pafa, significare percutere, vsque ad sanguinis effusionē: suspectam tamen reddit, hanc significationem, id quod dicitur Deut. 23. vbi dicitur. Non ingredietur pefua. i. attritus attritione, aut fractus: quare aliqui dicunt, verbum significare frangere, potius quàm vulnerare. Et posset hic verti, fractionem pro fractione, liuorem pro liuore. Verbum chabar, à quo chaburah. i. liuor, significat coniungere, sociare, colligere. Vnde chaburah. i. liuor, quod in eo sanguis coniungatur.

Si cornu petierit bos. Explicat lex hæc, obscurum locum, qui ponitur Gen. 9. vbi Dominus dicit, se requisitum hominis sanguinem, de manu omnis bestia, neque tamen posuerat requirendi modum, què hic manifestat. Requirit enim Dominus. i. punit hic bestiam, bouem cornupetam. s. & puniendo, requirit hominis sanguinē, de manu eius, cùm mandat bouem lapidari, & prohibet, carnes eius in cibum sumere.

Si expiatio imposta fuerit super eum, & dederit redemptionem animæ suæ, secundum omne, quod impositum fuerit super eum, subaudi, liberabitur à morte. Aduerte hic verbum chapar. i. redimere, ignotæ significationis esse, apud Hebræos. Dicunt enim, significare bituminare, expiare, placare, parcere, remouere, & redimere: sed (meo iudicio) verbum significat, linire, & operire: & quia postquam peccatum oper-

tum est, non videtur ad punitionem, significat parere, & expiare, seu non punire: propria tamen significatio, vsque hodie ignota est. Disputauimus abunde, de ea Gen. 6. vbi dicitur. Vechaparta. i. & picabis, seu pice linies, eam, videlicet arcam.

Si filium cornu petierit, aut filiam, secundum iudicium hoc, fiet ei. Id est, si contingat, bouem cornupetam, filium, aut filiam. s. domini illius bouis, cornupetere: si non erat ab heri & nudius tertius cornupeta, lapidabitur bos, sed dominus, erit innocens: sed si erat, scilicet, cornupeta, dominus interficietur. Posset etiam esse sermo, de filio aut filia, cuiuscunque hominis, non solum de filiis aut filiabus domini bouis cornupetæ: & hunc sensum, sequens sententia probat, dicens.

Quid si cornu petierit seruum, videlicet alicuius hominis, vel ancillam, dabit domino illius serui, argenti 30. siclos, & bos lapidabitur.

Cum aperuit vir puteum, vel foueam. Rabbi David dicit, in libro radicum, hoc interesse, inter bor. i. cisternam, & heer. i. puteum, quod bor. i. cisterna, non est sine edificio, sed bene beer. Dicit tamen bor, esse cisternam, cuius aqua colliguntur, sed non scaturiunt: sed (meo iudicio) bor significat foueam, siue fit puteus, siue cisterna, siue carcer, aut etiam sepulchrum. Et potest esse, huius legis duplex sensus. Prior, vt loquatur prima pars, de puteo iam facto, cum quis. s. os eius aperit, & secundus sensus est, vt loquatur, de puteo & de cisterna, vt bor, vno loco puteum, altero verò cisternam significet. Est ergo sensus. Cum quis aperuerit puteum, aut cisternam. s. iam facta, sed clausam, & aperuerit os eius, aut cum foderit eam. s. de nouo. Et iste (meo iudicio) est literæ sensus: & decretum est clarum.

Dominus cisternæ, reddet argentum. Hebraicè ad verbum est: integrabit argentum, & restituet domino eius. s. bouis, vel asini. Et quod dicitur integrabit argentum, debet intelligi, quod integrum, ad bouis valorem, restituet: seu æquabit argentum boui, & restituet domino: sed hæc lex, vt ex sequenti constat, intelligitur, quando Dominus, ignorat bouem esse cornupetam, ab heri & nudius tertius, quoniam si sciret, locum habet lex sequens, quod. s. redditurus esset bouem viuum, pro occiso à cornupeta suo, & cadauer erat illius. Aduerte etiam hic, verbum chafaph, à quo cheseph. i. argentum, significare amare, & cheseph, argētum seu pecunia, quod ab omnibus ferè diligatur, & ametur. Similiter, vbi omnes hic in fine vertunt: Reddet bouem, pro boue, potest reddi, integrabit, bouem pro boue.

CAPITIS XXI. AD MORVM compositionem annotata.

Imeris seruum Hebraum, sex annis seruet tibi.] Admonet lex hæc, alio affectu, prosequendos esse seruos, ex gente tua, atque alio extraneos: vt tuos non finas perpetuo seruire, licet possis extraneos, ad hoc cogere. Et in priori capituli sententia, aduerte: principem, non solum leges debere condere, quæ ad cultum pertineant, & ad se, sed etiam quæ ad pacificum pertineant reipublicæ conuictum: vnde dicit, hæc sunt iudicia, quæ pones coram eis. Et simul aduerte, quali affectu, diem septimum prosequatur Deus: vt non solum voluerit, in eo cuncta quiescere, sed etiam ab eo

expectare libertatem, & propter 7. diem, sanctificasse 7. annum, & etiam 50. Et simul discite, qualiter voluerit, te seruum tuum tractare, quem septimo anno, nosti fore liberum. Constat etiam ex hoc loco, hominem fidelem, posse in seruum, homini fidei vendi.

Si maritus mulieris erat. Noui Dominus, mariti erga coniugem, affectum, ideò noluit, facile separari. Vbi similiter docet, non detinere alicui, eo inuito, quod maximè diligit.

Dilexi vxorem meam. Quas angustias, vir subeat ob coniugis, & filiorum amorem: pulchrè subindicat locus iste: vt. s. seruituti perpetuæ, carceri, & multis aliis malis, se adici patiatur, propter eos. Mauult enim homo, propter eos, perpetuò seruisse, quàm ad horam sine illis libertate frui.

Sed si Dominus dederit ei vxorem. Quid illi faciunt, qui non sinunt seruos suos, vt libertate coniugij? Deberes seruo tuo vxorem dare, si non habeat, & tu prohibes eum, habere volentem, vnde serui, in vagos concubitus, & peccaminosos, frequentissimè ruunt, quorum, tu causam esse dignosceris, qui coniugium prohibes.

Vxor & filij, erunt Domini. Quoniam, omne quod nascitur in fundo meo, meum est. Similiter discite, eum operas & oleum perdere, qui in alieno operatur.

Perforabit aurem eius subula. Quanti facienda sit libertas: optimè docet locus iste: & quas pœnas subire debeat, qui ea non vitur, cum possit. Similiter admonet, non tanti faciendum esse coniugis & liberorum amorem, vt maxima & extrema mala, propter eos subire velis. Docet etiam, eos puniendos, qui dedecus seruitutis non sentiunt, neque curant, vt sentiant.

Si vendiderit vir filiam suam. Potest pater angustia aut paupertate pressus, filiam vendere, aut filium: & pulchrè docet locus iste, non dehonestare, conciuum nostrorum filias: sed ex ancillis coniuges facere. Similiter, docet dotem: pudicitie puellarum pretium esse. Similiter puellam cociuis tui, vt filiam esse tractandam.

Populo alieno non poterit eam vendere. Periculo idololatriæ, obuiam ire voluit Dominus, quoniam nouerat, quàm facile, scemina sequatur mores, imò & fidem coniugum, & populi apud quem moratur. Maledicti illi (ait David ad Saul) qui me, hæreditate Domini pellunt, dicentes: Vade, serui diis alienis. Quod verò dicitur: *Si displicuerit in oculis Domini, ostendit, quàm magnum malum sit, displicentia viri, erga vxorem, vt maluerit, inter eos facere diortium: quàm in perpetua inimicitia viuere.*

Secundum morem filiarum faciet ei. Qualiter tractandæ sint nurus, ostendit locus iste: vt licet vili conditione, vt pote ancillæ sint, si tamen contingat filio coniungi, tractandas esse, vt filias. Subiit etiam vxor, licet vilis, viri conditionem & nobilitatem.

Alimentum eius, vestimentum eius, & cohabitatione eius non diminuet. Hæc tria sunt, quæ vir debet vxori suæ: victum, scilicet, vestitum, & cohabitationem: saltem ad tempus. Non est enim propter inanem viri appetitum, vxori auferendum, quod sibi iure debetur.

Egredietur gratis, absque argento. Pluris faciendæ est libertas, quàm omnia hæc: vbi etiam discite, Deum omninò voluisse, puellam aliquam suæ pudicitie habere recompensationem, vt si contingat eam iniuste auferre, scias te ad eam teneri.

Si ei non fuerit insidiatus. Displicuit semper, & summè

summè Deo, malitia, & studiosa vindicta, & parcat illi, qui iusto dolore prouocatus, inimicum occurrentem occidit. Quo in loco, simul expende, nulum malum, homini casu euenire, sed iusto Dei iudicio, licet nobis occulto, vnumquemque, suorum peccatorum pœnas dare, & aliquando cum maximè securus esse videtur.

Si voluntate, ab altari meo, euelles eum. Audis hic profectò, qualiter Dominus, voluerit hominis voluntariam, punire eedem, vt nihil ei immunitatis: facer præstaret locus. Nunc verò sacra loca, homicidarum, & id genus peccatorum, speluncæ factæ sunt. Quid enim nunc utilitatis, ecclesiæ minores ordines afferunt? Dico tibi, quis lectorum acolythorum, ianitorum, exorcistarum, suum implet munus? Ad id venit res, vt nunc sacri ordines in priuilegia facinorosum hominum, versi sint. Quare (meo iudicio) Ecclesiæ consultum esset, quoniam hac de causâ cædes in immensum multiplicari videmus, si minores ordines, non nisi simul cum sacris traderentur.

Qui maledixerit patrem aut matrem, moriendo moriatur. Vt scires quanti faciendæ sit patris, aut matris percussio, hæc lex sancita est, quæ non solum occisorem aut percussorem eorum occidi mandat, sed maledicentem. Et si qui solum mala parentibus precatur, tales dat pœnas, quales dabit qui percussit, vel occiderit.

Si percusserit quis proximum suum, & non fuerit mortuus. Non præcipit lex hæc ob iniuriã, aliquid soluere, quoniam hæc gratis condonanda esset: sed operarum cessationem, & in medicos expensas. Quæ ob rem non sint præcipientes confessores, vt præter hæc semper iniuriam exolui iubeant, licet possint, sed quoad possunt, suadeant læsum: gratis iniuriam condonare. Vbi etiam aduerte, solum illum legem hanc damnare ac mortem, qui mortis sufficientem causam præbuit.

Si quis percusserit seruum, vel ancillam. Vilis est seruorum conditio, vt non sit reus mortis, qui seruum suum occiderit. Vbi simul aduerte, vt plurimum, non esse magnam pœnam infligendam his vitiis, ad quæ homines proni non sunt. Nam quia rari sunt, qui seruos suos occidant: tam mitis fuit in dominos, seruos occidentes lex.

Argentum eius est. Ex hoc loco collige hominem posse pretio æstimari, & tanti fieri, quanti contigit.

Et egressi fuerint nati eius. Non tanti fieri debet abortus, seu occisio puerorum, in matris vtero existentium, quanti aliorum puerorum & hominum: qui aut iam nati, vel iam prouectæ ætatis sunt. Similiter quàm sit cauendæ percussio pregnantis.

Dabit, sicut imposuerit ei maritus mulieris. Non esse relinquendam peccati pœnam, in partis arbitrio, demonstrat lex hæc, quoniam cæcus est homo, in æstimatione causæ suæ. Et posset lex hæc intelligi, vt corporis pœna, esset in arbitrio iudicis, taxatio verò pecuniæ, in æstimatione mariti.

Oculum pro oculo. Æquissima lex, quæ pœnas culpæ æquat.

Liberum dimittet eum, pro oculo eius. Magna auaro multa est, seruum perdere, si membrum aliquod mutilaret, aut perderet, serui sui: & vt abstinerent ab huiusmodi percussionibus: voluit seruos perdere, qui membra abscinderent.

Lapidando lapidabitur bos cornupeta. Ex hoc loco habes, eum teneri restituere, qui causam dano dare contigerit. Similiter quàm sit custodienda res tua,

quæ proximis nocimento esse potest.

Lapidando lapidabitur bos. Audis hic (quemadmodum aliis scripturæ locis) quanti Deus homicidium facit, quod etiam in brutis vindicat, & quàm parui homines illud faciunt, qui pro re nihili, hominem occidunt.

Contestatio facta fuerit Domino. Cum proximus: se aut rebus suis proximis nocet, admonendus est, qui si non custodiat, reus damni est, eosque ad restitutionem teneri, qui aliquid tenentur custodire & non custodiunt.

Si redemptio imposta fuerit ei. Habent hic leges prudentes, mortem quam quis non omnino meretur, posse pecunia æstimari ac redimi, quemadmodum mors serui occisi à domino suo, & puerorum, in matris vtero existentium, quæ compensari pecunia possunt. Aestimatur autem hic à lege: 30. siclis serui mors.

Si quis aperuerit cisternam. Cautos docet esse homines, in huiusmodi, & 2. teneri ad restitutionem, qui damni causam alicui dat.

Si percusserit bos alicuius, bouem alterius. Æquissimæ hæc leges sunt, à quibus sapientes gentium, mutasse videntur suas.

CAPITIS XXII. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Si furatus fuerit vir bouem vel pecus.] Præcedenti capite egit lex de furto hominis, hic statuit de furtis bouum, aut pecorum aliorum: & mandat vt qui furatum bouem mactauerit, vel vèdiderit, restituat quinque pro vno boue, & quatuor pecudes pro vna pecude: & ratio legis est, quoniam tales elongant se, à restitutione. Si enim non vendidisset, neque mactasset, sat erat duplum restituere, vt inferius dicitur. Et aduerte quæ dictio seh, quam pecus vertimus, significat pecus in communi, & extenditur ad agnum, & hœdum, vt patet Deu. 14. vbi dicitur seh. i. agnus ouium, & seh, id est, hœdus caprarum, seu pecus ouium, & pecus caprarum. Idem supra cap. 12. Tollent sibi vnusquisque seh, id est, pecus: postea sequitur. De ouibus, & de capris, accipietis. Si autem quæras, cur pro boue quinque restituere præcipiat, quatuor verò oves seu pecudes, pro vna. Dicunt Hebræi quintum addi bouem, pro ministerio bouis, quo interim priuatur dominus: non sic autem homo vitur oue, aut pecude.

Si cum percussorio aut in percussione, inuentus fuerit fur, & percussus fuerit, & mortuus fuerit, non illi sanguines. Si ortus fuerit Sol super ipsum, sanguines illi, restituendo restituet: si non illi, vendetur pro furto suo.] Iste est Hebraismus: cuius sensus, vt cunq; obsecutus est. Potest autem esse duplex, secundum quod verba illa, sanguines ei, possunt ad percussorem referri, & ad furem percussum. Et si ad percussorem referantur, sensus est. Si in effusione. s. domus, inuentus fuerit fur. s. de nocte, & fuerit percussus. s. à Domino domus, & fuerit mortuus ex percussione: non illi s. percussori sanguines. s. furis percussus vel occisus: imputabuntur, id est, non proinde morietur. Si verò orto Sole super furem: Dominus percuteret eum, sanguines illi, scilicet, domino imputabuntur furis. Sed fur tenebitur furtum reddere, & si non haberet vnde, vendendus erat pro furto. Qui sensus probari videtur, ex his, quæ de occidente eum qui urbem refugij egressus, à redemptore sanguinis occisi, occideretur, de quo textus Numer. 35. dicit.

Si inuenerit propinquus sanguinis homicidam, extra terminum urbis evasione sua, & occiderit, non illi sanguines, scilicet, imputabuntur. Si autem quas qualiter fur poterat restituere, aut pro furto vendi, si fuisset occisus. Dicendum, legem loqui, de fure percusso non mortuo. Si vero ad furem referas, sensus erit. Si in perfossione, noctu, scilicet, inuentus fuerit fur, & percussus fuerit, & mortuus, non illi, scilicet, furi sanguines, scilicet, occidentis dabuntur, aut non vindicabitur eius sanguis, sed si orto Sole, percussus vel occisus fuerit: illi sanguines vindicabuntur, id est, ultio ab occidente, aut à percussore sumetur: ipse tamen fur, reddendo reddet, scilicet, furtum, aut si non habuerit vendetur pro furto. Ex his duobus eligit quem maluerit lector. Aduerte hic perfossoriam, à quo mactaret, id est, perfossio, aut perfossorium, significare fodere, ut ex multis locis scripturæ constat Iob 24. chatar, id est, perfodit in tenebris domos. Et Ezech. 12. chatarti, id est, perfodi mihi in pariete. Est tamen locus Ionah. 1. qui hanc turbare significationem videtur, ubi dicitur, **Vaiach teru. i.** Et proiecerunt anchoras viri, ut reducerent. s. nauem ad aridam: sed tu melius seruata propria significatione, vertas. Et foderunt. s. remis, aut remigarunt. Nam remiges, remis fodere videntur aqua crebris percussionibus. Ex quo loco disce, non facile propriam verbi significationem esse mutandam, sed convenientiam inueniendam, ut sæpius admonuimus.

Si inueniendo inuenietur in manu eius furtum, ab oue usque ad asinum, & usque ad pecus, viuētia duo restituet.] Hæc lex exceptio est legis positæ, in initio capituli, ibi enim statutum est, furem, qui furto ablatum bouem vendidisset, aut pecas, vel mactasset, quinque boues, & quatuor pecudes, pro vna debere restituere: sed si suffuratus esset, & non mactasset, aut vendidisset, non erat statutum qua esset pœna mulctandus, quæ hic explicatur. Et aduerte ex hoc loco, in sacris literis sæpissimè sententias non semper suo ordine annecti, sed quodcumque alienam inferi inter duas, quæ connectendæ ad inuicem essent, quemadmodum in regulis admonuimus ex Prou. 1. ubi dicitur. Si dixerint tibi impij, Invidiamur sanguini abscondamus nos contra innocentem gratis: cui sententiæ statim adiungenda esset illa, quæ reddit rationem quare velit occultè insidiari sanguini innocenti, & non palam illi nocere, quæ sequitur. s. Frustra enim spargitur rete, ante oculos omnis auis. Ac si apertius dicat: Ideò admono, insidiari occultè iusto sanguini, quoniam frustra, apertè aduersus eum ageremus, quemadmodum frustra spargitur rete, ante auium oculos: sed agendum est insidiosè cum eo, & tamen inter has duas sententias, quæ connexæ omninò sunt, aliæ multæ inferuntur. s. Deglutiamus eum. Omnem substantiam pretiosam reperiemus. Sortem proice in medio nostri. Fili mi ne ambules cum eis. Pedes enim eorum ad malum currunt, & tandem sequitur. Frustra spargitur rete, quæ locanda immediate erat post illam, cuius causam reddit. Et expendere hic quanta pro temporum & locorum differentia, sit legum varietas, ut apud Iudæos fur non esset reus mortis, pro simplici furto, nisi esset hominis. Nunc verò propter furum copiam, ferè vbique damnatur ad mortem, seu suspendium. Videtur tamen, quòd hominis pretiosa & sua vita, non deberet pro bonorum temporalium expilatione tam facile tradi, sed quia fures in immensum creuerunt, non mirum si leges in homines seuerius aduertant.

Cum pasci fecerit quisquam agrum vel vineam.] Et explicans qualiter hoc fiat, addit.

Et miserit iumentum suum, ut depascatur agrum alterius, de bono agri sui, & de bono vineæ suæ, restituet, aut integrabit.] Loquitur lex hæc de eo, qui sua sponte iumentum suum mittit, ut pascatur agrum, vel vineam, alterius, non de eo cuius iumentum, eo inscio & inuito, agrum vel vineam alterius comedit. Et statuit talem, damnum alteri integrare, de optimo agri sui, vel vineæ suæ: atque sentit meo iudicio, quòd licet fœnum, aut bladum depasti agri, aut fructus vineæ depastæ, non sint tam bona, sicut frumentum, aut fructus domini mittentis pecus in agrum, vel vineam alterius, teneatur tamen, de optimis frugibus suis damnum restituere, quoniam malitiosè iumentum suum misit in alterius agrum, vel vineam. Grammatici hic dicunt, mem in dictione metab, non esse præpositionem, sed literam hæmanticam, & sensum esse. Bonum agri sui & vineæ suæ restituet: sed parui refert, siue de bono, siue bonum legas. Aliqui legunt bonum agri eius & vineæ eius. s. qui læus est: restituet, id est, qui iumentum miserit in agrum, vel vineam alterius, ad ea depascenda, restituet bonum agri eius & vineæ eius scilicet, qui læus est. Prior tamen sensus mihi magis arridet. Est & tertius sensus. s. bonum agri sui. i. bonum agrum suum, & bonam vineam suam, restituet: ita quòd non solum fructus pro depastis fructibus, restituere teneretur, sed agrum ipsum, sed non placet sensus. Verbum baar, significat propriè pascere, ut patet. 1. Reg. 16. Ecce ego mabir. i. depascam, posteriora bahafa. Etià significat comburere, quòd ignis comburès, videatur depascere & comedere ea quæ comburit, quemadmodum iumentum herbas. Iohel primo, habes. Deuorauit ignis speciosa deserti. Et abaar, quòd (ut diximus) est pascere, oritur beir, quòd est iumentum, sic dictum, quòd herbas depascat.

Cum egressus fuerit ignis, & inuenit spinas, & comestus fuerit aceruus, vel seges, vel ager, restituendo restituet comburens combustionem.] Non distinguit lex hæc, inter eum, qui sponte ignem misit, & qui non sua sponte: crediderim tamen legem loqui, etiam de eo, qui non aduertit, & debuit aduertere & impedire. Et huius legis, potest esse duplex sensus, quorum alter est. Si contingat egressum ignem ab eo, qui ad aliquid illum succendit, inuenit spinas. s. ficcas, quibus incipiat enutriti, & post spinas comedit aceruum. s. manipulorum, vel fasciculorum, id est, segetem demessam, aut stantem, aut agrum. i. agri fœnum, aut fructum, comburens. i. ignem succendens, qui combulsit hæc restituet, seu integrabit damnum, à se factum. Alter verò sensus est. Si egressus fuerit ignis, & inuenit spinas, quibus aceruus manipulorum circundari solet. Solent enim agricolarum, falces manipulorum iuxta aream congregatorum, sepe spinarum circundare, ne à iumentis depascantur, similiter & agros in quibus sunt fructus. Et post consumptionem harum spinarum, comestus fuerit aceruus, vel seges, vel ager, qui ignem succendit, integrare damnum factum tenebitur. Quia tamen textus dicit.

Si egressus ignis inuenit spinas, videtur prior sensus amplectendus.] Et tamen non parua coniectura est, quòd secundus sensus verus sit, quoniam chos, id est, spina, quòd hic ponitur: non qualemcumque spinam significat, sed quæ circundat & suffocat, sicut verbum chus, à quo descendit, quòd significat æstuari & præ æstu quasi suffocari. Et per spinas videtur

videretur eas significare, quas nostri sylvas vocant, quæ spiculis quibusdam plenæ sunt, quibus agri, apud nos custodiuntur. Et aduerte quòd verbum baar, quòd in præcedenti lege, ponebatur pro pasci, hic in secunda ponitur significatione, scilicet, pro comburere.

Si quis dederit, seu cum dederit vir, socio suo.] Loquitur lex hæc, de deposita pecunia, aut vasis apud alium: & lex clara est. Et nomen cheli, id est, vas, achalah, quòd est implere deriuatur: vnde cheli, id est, vas sic dictum, quòd impleatur aliqua re, aut quia completum & perfectum est. Sensus legis est, quòd cum vir, dederit, id est, deposuerit: apud socium suum, argentum. s. in numismate, aut vasa, ad custodiam, & fuerint furto ablata: si fur fuerit inuentus, reddet duplum, sin minus, facient appropinquare dominum domus, ad Iudices (qui hic vocantur heloim) si non miserit manum suam, ad substantiam proximi sui, id est, examinabunt eum, vtrum manum miserit in substantiam proximi sui. Quòd autem dicitur. Ad substantiam socii sui, aduerte, malachah, quòd hic substantiam vertimus, significare propriè opus, ut patet Leuitici 11. Omne vas, in quo fit melachah, id est, opus. Et cap. 16. eiusdem. Omne melachah, id est, opus non facietis. Ex consequenti verò significat omne acquisitum. Vocant autem Hebræi acquisitum, factum, iuxta illud Gen. 14. cap. Et animas, quas fecerant in aram. i. & substantiam quam acquisierant. Inde etiam meo iudicio, angelus seu nuntius, vocatur malah. i. operator, quòd per ipsum Dominus, operetur opera sua.

Super omnem rem præuaricationis, seu infidelitatis scilicet: super bouem, super asinum, super pecus, super vestimentum, & super omne perditum, quòd dixerit, quoniam ipse hoc, scilicet, amisit, ad Iudices veniet causa amborum, quem impium fecerint Iudices, seu præuaricatorem, restituet duplum proximo suo.] Tractat lex hæc de præuaricationibus, factis in rebus, quæ alicui in custodiam traduntur, & statuit, quòd cum contenderint depositarius, & is apud quem rem quamcumque deposuit, & conqueritur dominus rei, de præuaricatione, seu infidelitate depositarij, causa ad Iudices adducetur, & quem præuaricatorem iudicauerint, reddet socio suo duplum. Et aduerte Hebræos dicere, verbum passa, quòd hic vertimus præuaricari, significare rebellare, deficere, & præuaricari, & ut dicit Chimmi, est exire à voluntate domini, seu præcepto, ex superbia. Et passa, nomen, rebellionem & præuaricationem. Sed meo iudicio, verbum significat infideliter agere, & passa infidelitatem: quòd ad oculum ostendam. Nam Threno. 3. dicitur. Nos passanu, id est, præuaricati sumus, & rebellauimus. Vbi si passa significaret rebellare, non adderetur. Et rebellauimus. Quòd verò significet infideliter agere, patet Isaiæ 48. Vpussea. i. & infidelis, seu infideliter agens ab vtero vocaris tu. Vbi loquitur de Iacob, qui in vtero matris, in fratrem præuaricatus est, & infideliter egit cum eo: vnde posset hic verti. Super omnem rem infidelitatis. i. qua quis infideliter agit, contra proximum suum, & inferius etiam vertendum est. Quem infidelem, seu infideliter agere iudicauerint Iudices, restituet duplum proximo suo. Si etiam veritas præuaricari, non damno interpretationem.

Cum dederit vir socio suo asinum, vel bouem, aut pecus & omne iumentum in custodiam, & mortuum fuerit, vel contractum, vel captum, scilicet, ab inimicis irruentibus & non fuerit videns, scilicet, alius à custode qui

possit testificari, quòd viderit eum qui occiderit, aut fregerit, aut ceperit, iuramentum Domini, erit inter duos, si non misit, aut quòd non miserit manum suam, in substantiam proximi sui, & accipiet Dominus ipsius, scilicet, bouis, asini, pecudis, aut cuiuscunque iumentum, cadauer iumentum mortui, aut iumentum contractum, & non restituet. scilicet, custos. Aut suscipiet dominus ipse iumentum, iuramentum, eo scilicet, iuramento contentus.

Si autem furando furatum fuerit ab eo, restituet domino ipsius. Et ratio est, quia tenebatur illud custodire. *Si discernendo discerpit fuerit, scilicet, à bestia, adducet ipse, scilicet, custos restem, & discerpit non restituet.* Cum petierit vir à socio suo, scilicet, mutuo, & contractum fuerit vel mortuum, & dominus ipse non est cum eo, id est, cum re mutuo tradita, aut cum mutuuario, restituendo restituet, scilicet, qui rem mutuo accepit, qui ad suam, & non domini utilitatem acceperat mutuum, Secus in depositato, aut custode, qui ad utilitatem domini, rem eius periculo domini custodit. Dicitur si dominus eius non fuerit cum eo, quoniam domino præsentem, constat, casu fuisse mortuum vel contractum, non dolo aut culpa mutuuararij. Reddit lex rationem, quare sic statuerit.

Cum mercenarium sit, & venerit pro mercede sua.] Hæc dixerim, sequendo communem expositionem. Mihi tamen videtur, propter additam causam, legem loqui de rebus conductis: non de mutuo traditis, & sensus est. Cum postulerit vir à socio suo, scilicet conductitiè, seu conducendo, scilicet, iumentum & contractum fuerit, vel mortuum: domino eius non existente cum eo, id est, conducente non existente cum re sua, restituendo restituet. s. conductor: si verò fuerit præsentem, non restituet, quoniam mercenarium est, scilicet, iumentum, & venit pro mercede sua. Explicatio est præcedentis sententiæ. Præsumit autem lex conducentem, non posse malè animali vti, domino præsentem: ideò præcipit non restitui, cum dominus adest.

Si declinare fecerit quis virginem, quæ non est desponsata, & coerit cum ea: dotam dabit eam, sibi in vxorè.] Ponitur in hac sententia duo verba, obscuræ significationis apud Hebræos. s. patah, quòd declinare vertimus, & mahar, quòd dotare: & prius dicunt Hebræi, significare inclinare, declinare cor, ad ea quæ sunt præter rationem, & veritatem, irasci, persuadere: denique variat eius significationem, prout vident, loco quo verbum ponitur, congruere: quòd ideò est, quia propriam ignorant significationem. Expenis tamen locis, quibus verbum in scriptura reperitur, videtur propriè significare, declinare à recto, aut ab aliqua parte inclinando se ad alteram: vnde significatio eius videtur varia, quia significat, simul ab vno declinare, & ad alterum inclinari, ac si contraria significaret. Hose. 7. Fuit Ephraim, sicut columba, potah. i. declinans, cui non est cor. s. ad se dirigendum. Item Deutero. 11. Cauete vobis ne forte lipteh. i. declinet cor vestrum. Illud verò Iudic 14. de Sinfone, vertendum sic puto. Pati, id est, declinare fac virum tuum, scilicet, à sua durtia, aut inclinare fac. Quòd alij vertunt. Persuade: qui etiam hic, persuaserit vertunt. Mihi verò magis probatur, altera interpretatio, scilicet: Si declinare fecerit vir virginem, scilicet, à proposito suo. Aliud verò verbum, scilicet, mahar, dicunt significare accelerare, dotare, insanire, & stultum esse. Significatio tamen, qua festinare significat, mihi propria videtur, & quæ ferè omnibus locis, quibus verbum ponitur, quadrare possit, ut 1. Samuelis

4. Et vir mihar, id est, festinauit. Isaia 51. Mihar, id est, festinauit vincitus: vt solueretur. Vnde hic (meo iudicio) vertendum est, pro dotando dotabit, festinando festinabit, sibi eam in vxorem, scilicet, accipere. Et aduertet quod non loquitur textus de sola seductione quæ per mendacia fit, quoniam vt diximus, verbū significat facere declinare, quocumque modo id fiat, quo quis virginem à proposito seruadæ castitatis, declinare facit, siue blanditiis, siue mendaciis hoc faciat, tenetur festinando, eam in vxorem accipere, aut saltem pretium pudicitia restituere. Si de blanditiis dubites, lege Caietanum. 2. scilicet, t. qui obnoxiam restitutioni, meretricem asserit, quæ blanditiis pecunias ab aliquo extorsit. Et hoc expendant Theologi qui dicunt virum ad nihil teneri, si virginem declinare faciat à proposito castigatis blanditiis, modo nuptias non promittat. Si enim meretrix tenetur restituere id quod blanditiis, fictisque verbis ab aliquo ultra cōsuetam mercedem extorsit, cur non erit restitutioni obnoxius, qui pudicitiam virginis, blanditiis & fictis verbis, ab ea abstulit?

Si nolendo noluerit pater eius, dare eam illi. Constat ex hoc loco, non semper suffecisse in veteri lege, cōsensum vtriusque partis ad matrimonium contrahendum, imò aliquando requiri, vt hic, cōsensum patris, sine quo non poterat esse inter istos coniugium. Quod non paruum argumentum est, ad credendum libertatem hanc, non esse naturalis iuris, cuius oppositum Theologi multi dicunt. Si enim libertas ad coniugium naturalis esset iuris, nō posset pater filia coniugium impedire, cuius oppositum hic statuitur.

Pecuniam, seu vt Hebraicè habetur, argentum appendet, secundum dotem virginū. Ponitur hic mohar, & videtur dotem significare, ex quo constare videtur, mahar, significare etiam dotare. Posset tamen verti, sustinendo propriam verbi significationem, argentum appender secundum festinationem virginum, id est, tam festinanter, quàm festinae virgines solent ad coniugium peruenire.

Maleficam non viuificabis, id est, occides. Dicunt doctores legem hanc statim insertam, post legem de non seducenda virgine, quoniam vt plurimum, ista maleficæ, solent virgines decipere, & ad concubitum trahere. Dicit autem maleficam, non maleficum, quod huiusmodi artes & superstitiones à fœminis, potius quàm à viris soleant exerceri. Est etiam aduertendum verbum chassaph, à quo mechassaph, id est, malefica, & mechassaph. i. maleficus, significare (authoribus Hebræis) oculos tenere, & præstigiari: Mechassaph verò, eū, qui leues manus habet, quos nos vocamus treccitadores, & eos, qui tenent oculos. Itali vocant bagatellarios. Disputaui satis, de significatione huius dictionis, supra cap. 7. quem locum consulere licebit: Rabbi Abraham, in comentariis loci citati, dicit significare, mutuantem aliquid naturale ad aspectum oculi: significatio tamen dictionis non plenè nota est.

Coiens cum iumento. Hebraicè est. Iacens cum iumento. Vocat autem Hebraismus congressum, iacentiam, quod iacentibus mare & fœmina, fieri solet.

Immolans dijs succidatur, præterquam domino soli ipsi. Verbi charam, quod succidere vertimus, significatio non plenè nota est. Hebræi dicunt significare occidere, & cornupetere, cherem verò sagenam, charum simum, nasum: inter quæ, & verbi significationem, nulla est conuenientia: idè significatio

mihī adhuc suspecta est: coniectura mihī tamē non parua est, ex locis aliis, quibus verbū ponitur: significare succidere: seu scindere, aut diuidere, quod ex verbis Isaia 11. coniecto: vbi dicitur. Veheherim, id est, præcideret aut præcideret faciet dominus linguam maris Aegypti, id est, extremam partem maris Rubri, quod in fine, acutiem, ad modum linguæ habet, sed Leuit. 27. fufius de verbi significatione differemus.

Peregrinum non opprimes. Diuinando dicunt Hebræi, verbum ianah significare opprimere, cum propriam ignorent significationem, neque ego ex scripturæ locis, quibus verbum ponitur, potui propriam significationem inuenire. Dicunt autem significare aliorum substantiam capere, ignoranter aut scienter, vi ac violentia, siue emendo: siue vendendo, rapiendo, populandoque, vim inferre, & opprimere, quod euidentissimum signum est, eos ignorare verbi proprium significatum postquam sic ea multiplicat. Nullum tamen ex his videtur esse communius, quàm (vt diximus) opprimere, idè vertendum puto.

Peregrinum non opprimes, Et non coarctabis eū. Etia significatio verbi lachas, dubia est, quod Hebræi vertunt opprimere, vim inferre, & coarctare: sed hæc vltima, magis verbo conuenire videtur, vt patet 2. Regum. 6. Claudite ostium. Vlechastem, id est, & opprimite seu comprimite eum. f. inter ostia. Sic Nume. 22. Vatilchas. i. & arctauit asina, pedem Bilham, ad parietem. Vnde nomen lachas, id est, arctus 1. Regum 22. Comedere faciet eum panem lachas. i. arctationis, seu arctum. i. qualē qui arctari sunt, comedere solent. Et Isa. 30. Dabit vobis Dominus panem arctum, & aquam breuem. Aut melius. Restituet vobis Dominus panem, quem arctati comeditis. Idè melius hic vertendum puto. Non arctabis, quàm non opprimes, aut non expilabis, vt vertit Munsterus.

Omnem viduam & pupillam non humiliabis. Significat latom, pupillum vel orphanum, vt patet Thren. 5. vbi dicitur. Iethomim. i. orphani fuimus ac si non esset nobis pater. Et hic sequitur.

Et filij vestri, iethomim, id est, pupilli seu orphani erūt. Verbo anah quod humiliare vertimus, Hebræi multas & varias tribuunt significationes, cum verbum solum significet respondere, & humiliare, vt patet Psal. 88. Omnes fluctus tuos inita. i. humiliasti. Et Deute. 21. Eo quod inatah. i. humiliasti eam. Vocat enim Hebraismus congressum humiliationem, eò quod fœminam humiliando, & deiiciendo, fieri soleat. Quod verò significet respondere, ex multis scripturæ locis notum est, scilicet, Ierem. 23. Quid anah. i. respondit Dominus? Item Isaia 3. Ve anah. id est, & respondebunt vlulū in ædibus eius: vbi alij vertunt. Et cantabunt. Vsurpant etiam frequentissimè Hebræi, respondere, pro exaudire, vt Psal. 143. velociter aneni, id est, respōde mihī, pro exaudi me, vt vulgatus interpretatur.

Viduam & pupillum non humiliabis. Scilicet, opprimendo eos. Alij vertunt non affligetis: sed prior interpretatio melior est. Verbum alam, à quo almanah, id est, vidua, significat propriè ligare, vt patet Genes. 37. vbi dixit Ioseph. Ecce nos leanim, id est, ligantes seu manipulantes (si sic loquendum esset Latinis auribus) manipulos in agro. Vnde alumah. i. manipulus sic à ligando dicitur: & elem. i. colligatio hominum impiorum ad malum: vt Psal. 58. Nun verè elem. i. colligatio iustitiæ loquimini? significat etiam in niphāl obmurescere, eò

eò quod mutus, sit quasi ligatus, vt loqui nequeat. Ita. 53. Sicut ovis coram tondente se, ne elamah, id est, obmutescet, aut ligabitur. Inde etiam vidua dicitur almanah, id est, ligata seu muta, quod nihil facere aut loqui audeat.

Si humiliando humiliaueris eam, clamando clamabit ad me. Consulto non verti. Si affligendo afflixeris, quoniam vt prædiximus, verbum anah potius humiliare, quàm affligere significat.

Si argentum, aut, pecuniam (Hebraicè tamen argentum ponitur) mutuaueris populo meo humili, aut pauperi, qui est tecum, non eris sicut vsurarius, non ponetis super eum, vsuram. Verbum lauah, quod mutua-re interpretati sumus, significat mutuo dare, non solum pecuniam, sed omnem rem, etiam seipsum. Addunt etiam Hebræi aliam significationem. f. adhærere, sed in omnibus ferè locis, quibus adhærere vertunt, videtur quadrare prior significatio, sicut Eccl. 8. vbi ait Salomon. Et hoc liluenu, id est, adhærere sibi, de labore suo (vt nostri vertunt) vbi tam bene vertas. Et hoc mutuo habebit de labore suo. Nam diuitiæ, & alia bona temporalia, pro quibus tam anxie laboramus, nobis non quidem dari, sed mutuari à Deo videntur. Hoc ergo homo, de bonis in quibus laborauit: mutuo accipiet, vt, scilicet lætetur in eis. Psalm. etiam 83. vbi nostri vertunt. Assur niluach. i. sociatus est eis, tam bene vertas mutuaui se eis. f. pro mercede sua, aut pacto iuuandi eum, cum opus esset. Solent enim Reges, alios vicinos hoc pacto in bellis iuuare: quod eis, cum opus fuerit, auxilio sint. Idem Isa. 14. Niluah, id est, coniungitur aduena ad eos (vt vulgatus vertit) vbi tam bene interpreteris. Mutuo tradet se eis, id est, locabit se illis. Vnde sequitur. Et possidebunt eos, in seruos, & ancillas. Non alio modo Genes. 29. dicitur Ilaueh, id est, copulabitur mihī maritus meus, vt omnes ferè vertunt: vbi vertere licebit, mutuabit se mihī, quasi pro mercede. Nam Rachel, habebat maritum Leah, quasi propriū, Leah, verò mutuatam, quemadmodum ipsa dicit cap. 30. Ingrediendo ingredieris ad me, quia mercando mercata sum te, pro mandragoris filij mei. Potest tamen 2. significare cōiungere, quod inter mutuantem, & mutuo accipientem, fit quædam societas, & coniunctio contractus. Posset etiam dici, verbū propriè significare, coniungere, & coniungi, & ex consequenti mutua-re seu contrahere, quod sit quædam societas. Vnde Leuiatham, id est, serpens marinus, sic dictus, eò quod multis inuolutionibus coniungatur quasi coniunctus.

Non eris illi, sicut exactor. Non plenè constat, quid propriè significet verbum nassa, id est, exigere neque sunt certæ coniecturæ, ad venandam eius propriam & genuinam significationem. Nam 2. Paralip. 6. videtur significare exigere. Thren. verò 3. obliuisci, nonnunquam deficere, vt Iere. 51. Cōmuniior tamen significatio est contrahere, & fœnerari. Et quod sequitur.

Non pones super eum vsuram. Verbum nassah, à quo neschch, id est, vsura, significat propriè mordere, & neschch morsum. Nam Numer. 21. habes. Nassach, anachas, id est, mordeat serpens virum. Tandiu enim vsura, bona mutuo accipientis mordet: quouisque consumat. Et sententia statim explicatur in textu, secundum morem scripturæ. Postquam enim dixerat. Si pecuniam mutuo tradideris populo meo pauperi, aut humili, qui est tecum: non eris illi sicut fœnerator: statim explicando addit. Non pones super eum vsuram, seu morsum.

Si obligando obligaueris, aut si pignus accipiendo, in pignus acceperis, vestimentum socij tui, intellige nō habentis aliud quo se operat: vsque ad occasum Solis, restitues illud illi. Quoniam hoc operimentum eius, solum ipsum, ipsum vestimentum eius: nuditati eius, in quo iacebit. Tot actam varias, tribuunt Hebræi significationes, verbo chabal, quod in pignus accipere vertimus, vt vix propriam possit homo significationē inuenire. Significat enim eis pignora-re, mutua-re, corrumpere, gubernare nauem, & dissipare. Mihī verò, ex aliquot coniecturis apparet, significare ligare, disligare, & obligare, quod homo obligando se liger. Quarum coniecturarum prior est, quia nomen chebel, quod ab eo deriuatur, significat funem, ligamen, & laqueum, vt patet Iouah 2. Ascendere fecit eos bachebel, id est, per funem. Idem Iob 40. Vbechebel, id est, & fune ligabis linguam eius? Quo nomine, vocatur etiam, collectio Prophetarum 1. Samue. 10. vbi Sauli dicit Samuel: Occurres chebel, id est, collectioni Prophetarum. Vocat autem collectionem Prophetarum, quoniam cum hymnos Deo canebant, erant adinuicem manibus colligati in choreis, quemadmodum qui chorizant, seu choros ducunt, facere solent. Secunda, quia hæc significationes, omnibus ferè locis, quibus verbum ponitur, conueniunt: vt Ezechia. 18. vbi dicitur. Chabol, lochabal, id est, pignus non pignora-uerit (vt nostri vertunt) vbi tam bene vertas. Obligando non obligauerit. Sic Deut. 24. Quia animam suam ipse chobal, id est, pignorat. Tam bene vertas obligat seu ligat. Vnde illud Ionæ 1. Accessit ad eum rabhachobel, id est, magister nauis (vt nostri vertunt) vertendum puto. Accessit ad eum multitudo colligantium seu obligantium: per quos intelligit mercatores, qui homines suis contractibus ligare solent. Est ad hanc significationem tertia coniectura, quæ & eam omnino conuincit, & quendam scripturæ locum, luculenter explicat. Nam Zacharia 11. nostri malè vertunt. Alteram vocaui chobelim, id est, corrumpentes: vbi interpretandum est, colligationes. Nam sequitur. Et præcidi virgam meam chobelim, id est, colligationes, vt disligarem fraternitatem inter Iehudah & Israel. Quo in loco vides, quàm melius quadret, colligationes quàm dissipantes, vt nostri vertunt. Vnde Rabbi David, veritate contextus coactus, vertit funiculos. Voluit enim Dominus, colligationem inter Iehudah & Israel dissipare, quoniam ad malum tunc temporis ligati erant. Est ergo textus hic reddendus, sicuti diximus, & non aliter. Sed derisissimum valde videtur, quod Dominus permitteret pauperem, in die nudum incidere, nisi dicamus hoc permisisse, ne esset oblitus solutionis debiti: præcepit verò restitui, ante Solis occasum, vt pauper haberet quo operiretur in frigore noctis. Sed melius dici puto, legem non præcipere, vt creditor omni die posset vestem pauperis auferre, & omni sero restituere, quem sensum ferè omnes sequuntur: sed statuere, quod si contingat creditorem vestem quam solum pauper habet ab eo semel auferre, restituat eam illi ante Solis occasum, nunquam eam amplius accepturus, quoniam ea pauper pro indumento & lecto vitur. Nam crudele aliàs videtur vestem interdū pauperi auferre, qui vnicam habet: cum etiam in die frigus pauperem pre-mat nudum; sicut in nocte, Rabbi Selomoh aliter hunc textum legit, scilicet, sic.

Cum abstuleris vestimentum proximi tui in pignus, restitues illud ipsi vsque ad occasum Solis, vt scilicet, possit

possit interdiu indutus eo apparere, præsertim cum aliud non habeat, quo interdiu cutem tegat, serò verò licebat vsque mane auferre, si nocte illa opus non habuerit, si verò nocte quoque loco tegumenti vtatur, nunquam licebit auferre. Sed quia in fine textus sequitur. Tantum illud est pelli suæ, in quo iaceat seu dormiat: prior sensus videtur textui propinquior.

Iudices non contemnes.] Omnes hic vertunt. Non *maledices iudicibus.* Sed iam Genes. 8. multis exemplis ostendimus, verbum chahal significare velocè & leuè esse, & ex consequenti contemnere, quòd quæ leuia reputamus, contemnere simus soliti, significat etiam maledicere, quòd qui maledicit, contemnere videtur eum qui maledicit. Sic enim Paulus in Actis hunc locum intellexisse videtur, cum illum Iudæi arguerent, quòd summo sacerdoti maledixisset, ignorare se respondit summum fuisse sacerdotem, probèque nosse, non esse maledicendum.

Es principem in populo tuo non maledices.] Aliud est verbum quòd hic vertimus maledicere, & aliud cum dictum est in præcedenti sententia, Iudicibus non maledices, quoniam prius est chahal, hoc verò arar: & ideo meo iudicio, alia est significatio præcedentis. s. despiciere & contemnere, alia huius. s. maledicere, idè vertendum puto.

Iudices non contemnes, & Principem seu eleuatam in populo non maledices.] Parui tamè refert vt rouis modo legas. Poterat enim aliquis Iudices contemnere, quoniam nonnunquam sunt ex infimo populo, aut media de plebe, idè præcipit non contemnere eos. Quòd si maledicere legas, ratio legis seu prohibitionis est, idè non esse maledicendos quoniam rei solent Iudicibus male precari cum viderint se ab eis damnari suppliciis.

Plenitudinem tuam, & lachrymam tuam, non tardabis.] Non satis constat, quid hic textus per plenitudinem intelligat. Quidam primitias dici putant, sed quare plenitudo dicantur ignorant. Noster verò Sanctes longa paraphrasi vsus est, & vertit.

Primitias sementis tuæ, cum fuerint mature, & primitias vini tui, instar lachrymæ condescendentis è torculari non tardabis. Sed Hebraicè est vt nos vertimus. Et de significatione nominum, non est dubium, primum, scilicet miliet significare plenitudinem. 2. verò scilicet, dimah, constat significare lachrymam.

Iere. 13. vbi dicitur. Descendere faciet oculus meus dimah. i. lachrymam. Et meo iudicio sensus est. Plenitudinem tuam, id est, decimas & primitias aridorum, quæ in magna copia colliguntur, & nascuntur, & lachrymam tuam, id est, decimas & primitias fluidorum, quæ veluti lachrymæ fluunt, non tardabis. s. offerre. Hebræi longè aliter interpretantur, sic videlicet: Primitias multi tui, & primitias olei tui, primo quoque tempore offeres. Mustum enim Hebraicè meleah. i. plenitudinem dici sentiunt, quòd magna copia è torcularibus fluere soleat, olei verò lachrymam, quòd guttatim defluat, cum sit in lacu. Rabbi David in suis radicibus, sic locum interpretatur. Cum impletæ fuerint fruges tuæ, siue cum ad maturitatem peruenerint, dabis primitias. Et deinde cum collectæ fuerint intra domum, dabis quoque lachrymam, hoc est, vinum & oleum in vindemia, quæ messem sequitur. Vnde secundum ipsum, plenitudo siue primitiæ, ad fruges spectant, lachryma verò ad liquamina, vinum scilicet & oleum 70. verterunt. Primitias aræ tuæ & torcularis tui.

Si in perfossione inuentus fuerit vir.] Ostendit lex hæc grauiori pœna mulctandum, qui in delicto deprehenditur, quàm qui de eo conuincitur. Docet insuper licere vnumquemque sua tueri, etiam occidendo inuaforem.

Vendetur propter furtum.] Licere putat lex hæc, libertatem, licèt superioris ordinis bonum sit, bonis temporalibus compensari. Cur non etiam fama, & omnia alia? Constat enim ex hoc loco substantiam, libertate compensari, quàm si principes instituerent legem, non essent homines tam faciles ad furtum. Pluris enim multi faciunt libertatem, quàm vitam.

Si pasci fecerit quispiam agrum vel vineam.] Abhorret Dominus ab his, qui sponte mala operantur, & nocent proximis suis: secus qui casu iniuri sunt. Et considera hic summam Dei æquitatè. Voluit enim vt plurimum, vnumquemque in ea re puniri, in qua proximum læsit: vt qui in agro læserit, bonum agri sui reddat, qui in oculo, oculum, & qui in dente, dentem dare cogatur.

Septem diebus erit cum matre sua.] Constat ex hoc loco, quoto die esset tam homo quàm animal, redimendum aut offerendum Domino, si essent primogenita. Est tamen non parua coniectura, quòd fieret filij primogeniti redemptio, in die purificationis, ex verbis Lucæ 2. vbi dicitur Christum in die purificationis esse oblatum. Postquam enim impleti sunt dies purgationis eius, tulerunt illum in Ierusalem, vt sisterent eum Domino, & darent hostiæ pro eo. Potuit tamen esse, vt primogenitum animalis offerretur octauo die à sua natiuitate, homo verò 40. in die, scilicet purificationis matris: licèt hoc mihi non multum probetur.

Viri sancti eritis mihi, id est, ab immunditiis separati, & statim explicat qualiter, vt scilicet non comedant aliquid immundum, qualis est caro animalis in agro à fera discepti.

CAPITIS XXII. AD NOSTRAM ERVDITIONEM.

Si furatus fuerit quispiam bouem.] Æquissima lex, vt qui in substantia peccat proximi: in substantia puniatur. Nisi enim frequēs apud aliquos furtum sit, vt cunq; immittè videtur, vt vita quis compenset proximi substantiam. Sed quemadmodum lex statuit, adulterium quoniam frequentissimum apud Iudæos erat, morte plecti, ita nunc apud multos furtum, furis vita compensatur.

Quinque boues pro vno boue.] Discant ex hoc loco, qui confessiones audiunt, tantò aliquem, qui rem alterius contrectauit eo inuito, ad plura teneri, quantò res quàm abstulit Domino suo vtilior est, Nam quia bos ad plura utilis est quàm ouis aut aliud pecus, pro boue restituendi sunt quinque, pro pecude quatuor. Bos enim, præter hoc quòd carnes nobis ad alimentum, corium ad calcamenta, cornua in varios præstat vsus, terram arat, vehiculum trahit, sterco ad terræ fecunditatem, & multa alia bona præstat, quæ pecora alia præstare nequeunt. Est & aliud quod hic aduertat. Aliter. s. puniri, qui bouem aut pecus iugulauerit, vel vendiderit, & aliter qui hæc adhuc apud se retinere deprehensus fuerit, vt scias quod malum sit, abiicere à te facultatem restituendi.

Si in perfossione inuentus fuerit vir.] Ostendit lex hæc grauiori pœna mulctandum, qui in delicto deprehenditur, quàm qui de eo conuincitur. Docet insuper licere vnumquemque sua tueri, etiam occidendo inuaforem.

Vendetur propter furtum.] Licere putat lex hæc, libertatem, licèt superioris ordinis bonum sit, bonis temporalibus compensari. Cur non etiam fama, & omnia alia? Constat enim ex hoc loco substantiam, libertate compensari, quàm si principes instituerent legem, non essent homines tam faciles ad furtum. Pluris enim multi faciunt libertatem, quàm vitam.

Si pasci fecerit quispiam agrum vel vineam.] Abhorret Dominus ab his, qui sponte mala operantur, & nocent proximis suis: secus qui casu iniuri sunt. Et considera hic summam Dei æquitatè. Voluit enim vt plurimum, vnumquemque in ea re puniri, in qua proximum læsit: vt qui in agro læserit, bonum agri sui reddat, qui in oculo, oculum, & qui in dente, dentem dare cogatur.

Si egressus fuerit ignis.] Clamat lex hæc, vt qui causam

sam damni dat, damnum reddat. Vnde ortu habuit practica Theologorum, qui eum obnoxium restitutioni dicunt, qui causa est iniustæ acceptionis, etiã si inde nihil habeat lucri & emolumentum.

Si dederit quispiam argentum. Exigit lex hæc, in depositariis fidelitatem, in dominis verò non malè præsumere de custodibus, & quia custos, ad domini vtilitatem negotium gessit: voluit causam ad eius iuramentum remittere. Ex quo loco iuris prudentiæ Doctores, suas leges mutuati sunt.

Si furto fuerit ablatu redder.] Suo periculo custos tenetur rem sibi creditam custodire, ne furto auferatur. Secus si casu sibi esset ablata, aut moretur.

Domino eius non existente secum.] Constat ex hoc loco, Iudicem sæpius debere præsumptionibus moueri, modò verisimiles habeat coniecturas ad veritatem cognoscendam.

Si seduxerit quis virginem.] Colligo ex hoc loco, persuasiones, causam malis dare, eosque malorum actores esse, qui sola persuasione egerunt ad damnum proximorum, vbi similiter dilce, pudicitiam pecunia æstimari posse.

Si renuendo renuerit pater eius.] Considera quanti faciendi sint parentes, sine quorum consensu noluit Dominus, firmum in hoc casu fore matrimonium. Estque hic non paruū argumentum ad probandū, libertatem ad coniugium, non omnino naturæ lege filio conuenire, sicut neque ad religionis ingressum: hominemque non semper esse sui iuris ad matrimonium contrahendum. Lege tamen pôtificia, post legitimam, & lege statutam ætatem, hoc liberū esse constat.

Argentum appendat iuxta dotem virginum.] Cõstat ex hoc loco, dotem iuxta virginis conditionem, æquum esse pudicitæ pretium.

Maleficam non sinas viuere.] Non dicit textus maleficam: sed maleficam, quoniam huiusmodi maleficia, potius scemina quam viri exercere solent, cuius causa est earū impotentia & vehemens affectus. Cum enim natura sint imbecilli, carminibus se iuuare posse arbitrantur. Cõiunxit autem, vt diximus, maleficarum legem virginum seductioni, quoniam ab his puellæ maximè seducuntur.

Coicens cum animali moriatur.] Indignus vita merito reputatur, qui naturæ iniurius est.

Immolans dijs occidetur.] Cauendum summè est, ne eodem honore, digna arbitreris idola, quo & Deum. Similiter dilce, dæmones diuinis laudibus maximè delectari.

Peregrino non inferes vim.] Omnes istæ leges pietatem docent.

Quoniam peregrini fuistis.] Optima pietatis magistra, experta indigentia: vnde cum te ad misericordiam prouocare volueris, cogita an simile aliquãdo malum sis passus, aut te passurum timeas.

Si clamando clamauerint ad me.] Pluris faciendi sunt viduarum & pauperum clamores, quorum se vindicem, Dominus exhibiturum prædicat.

Si pecuniam mutuaueris populo meo pauperi.] Non dicit tuo sed meo, vt consideres cum ab eo vsuram exegeris, te potius à Deo eam exigere, quàm à paupere: & considera Deum tibi cuncta bona sua sine vsura dedisse. Quid enim ex te petit, pro vsu Solis & Lunæ? Quid pro stellarum splendore? Quid pro cunctis aliis bonis? Pudeat ergo te ab eo vsuram expetere, qui tibi cuncta gratis & sine vsura largitur.

Si in pinguis acceperis vestimentu à proximo tuo, cum

Sol occubuerit id restitues illi.] Mirabilis prudentia legislatoris qui neque voluit debitorem negligètem esse in soluendis debitis, neque creditorem immittè. Vbi simul dilce, non esse ea in pignus accipiendâ, sine quibus proximus tuus viuere nequit.

Si clamauerint ad me.] Timendi sunt valde, pauperum clamores, ad quos Deus se tam apertas aures habere prædicat.

Iudicibus & Principi non maledices.] Quoniam Iudicum & principum munera talia sunt, vt multi de eis conquerantur omnes, scilicet, illi aduersus quos ius dicit, prouidit pius legislator huiusmodi maledictionibus.

Primitias non tardabis.] Admonui superius Dominum initiis peccatorum occurrere voluisse, ne peccare grauius cõtingeret. Ne ergo populus, in sua necessitate primitias deo debitas ederet, voluit statim offerri. Idem de primogenitis statuit tã hominum quàm animalium, quo discimus apud nos non derinere, quæ sumus Deo daturi, ne fortè illis ita afficiamur, vt nobis Deo inuito retineamus.

CAP. XXIII. IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Non feres auditionem falsitatis, neque pones manum tuam cum impio, vt sis testis conculcationis, aut falsitatis.] Variè locus iste ab interpretibus redditur, propter varias significationes terminorum. Nam priori verbo. s. nassa, Hebræi 14. tribuunt significationes. s. ferre, sustinere, portare, leuare, eleuare, exaltare, attollere, accipere, auferre, parcere, dimittere, donare, vaticinari, & comburere, cum re vera significet propriè leuare, & portare maximè leuando, cætera verò, vt quandam ad hæc conuenientiam & allusionem habet, vt iam in regulis adimonuimus. Hoc enim significat supra cap. 10. Ventus orientalis nassa. i. leuauit seu eleuauit locustam. Et 2. Sam. 20. Nassa iado. i. leuauit, seu eleuauit manum suam contra Regem. Sic in aliis mille scripturæ locis, quos breuiatè studentes, citare nolumus, quæ quidem significatio etiam hic conuenire videtur, & sensus est.

Non feres seu sustinebis auditionem mendacij, id est, non sustinebis audire eum, qui ad te mendacium contra proximum adfert.

Neque pones manum tuam, id est, auxilium præstabis impio, vt scilicet cum eo sis testis conculcationis proximi. s. Et meo iudicio, duo hic prohibentur. Alterum: ne feras alium mēdācem testem, audiendo eum contra proximum. Alterum, ne tu sis falsus testis aduersus proximum, ad nocendum illi: non solum inquam solus non sis testis falsitatis, sed neque ad hoc impium iueas. Posses secundo esse sensus. Non eleuabis. s. extollendo & laudando mendacium alicuius, neque tu eris testis mendax, in proximum. Tertio posses sic locum reddi. Non portabis hinc inde mendacij auditionem, i. mēdācium quod audieris, ac si dicat. Non multiplicabis auditum mendacium, narrando. s. illud aliis, neque adiuuabis impium ad falsum testimonium. Et iste posterior sensus aliis præferendus est. De significatione nominis chamas. i. conculcatio, aut destructio, abundè Gen. 6. disputauimus. Chaldæus vertit. Nō accipias famam falsam, aut ne falsum rumorem admiseris, & memento Hebraismum esse, mittere manum cum aliquo. i. iuuare illum. Sumitur enim

Manum
eum alio
mittere
quid.

scopus manus pro adiutore, quod ea auxilium præstare oppresso soleamus. Neque minus peccare Hebræi dicunt eum, qui falso aliquē defert, quā qui auscultat delatorem, asseruntque omnem qui malignè aliquem traducit, & qui delatorem recipit, omnemque qui falsum testimonium contra proximum dicit, dignum esse qui canibus proiciatur. Sunt qui dicunt hinc iudices tantum instrui, ne temerè alicui credant.

Non eris post multos ad mala, & non respondebis in causa, ut declines post multos, ad declinandum.] Iste est Hebraismus. Potest textus iste Iudices tantum instruere, & potest omnes admonere, & si ad Iudices referatur, sensus est. Si contingat te Iudicem cū aliis esse, & videris alios ad mala conuenire, non sequeris eos: aut non eris post eos ad mala. f. facienda. Similiter si fueris Iudex, aut consiliarius cum aliis, in iudicio alicuius rei: & fueris interrogatus: quid sentias de ea re, non respondebis in causa declinando post multos. i. sequendo multos declinantes, seu quos videris declinare, ut declinent, id est, quos studiose videris declinare. Secus cum declinant, ignorant se declinare. Posset etiam esse sensus. Non eris post multos, id est, non sequeris multos, ad mala facienda: neque etiam sequeris eos, ad malè iudicandum respondendo iuxta illorum responsionē: & idem ferè est sensus, si instruat multitudinē. Posset etiam prior pars legis omnes instruere: & secunda Iudices tantum.

Pauperem non honorabis in lite sua.] Significat nomen dal, attenuatum potius quā pauperem, siue quis sit pecunia, siue carne, siue quacunque alia te attenuatus, quemadmodum verbum dalal, attenuari: ut patet Isa. 19. Dalalu. i. attenuati, seu exsiccati sunt riu. Hinc ægroti, quia tenuis carne sunt, vocantur delim. i. attenuati. 2. Samuelis 13. Cur tu sic dal. i. attenuatus, seu macilentus, fili Regis? Significatio verbi hadar, quod honorare vertimus, dubia est & incerta Hebræis: ex locis tamē quibus in scriptura ponitur, videtur significare decorare, honorare: & hadar nomen honorem, aut decorem, ut patet Leui. 23. Capietis vobis die prima, fructum arboris, hadar. i. decoræ seu pulchræ, aut honorabilis. Quod enim pulchrum & decorum est, honorare solemus. Et Leui. 19. Non thedar. i. honorabis faciem magni. Est ergo sensus, quod Iudex nō honoret pauperem in lite sua, ut à iusto diuertat: ob illius paupertatem. Aut non ornabis. f. phaleratis verbis, pauperem in lite sua: ut fieri solet. Cū enim quis pauperi palmam in iudicio vult tribuere, ornat causam eius, dicens: Pauper est, & miserabilis: & cui ob miseriam succurrendum est.

Cum videris asinum odientis te iacentem sub onere suo, defines? derelinques illi: relinquendo relinques cum eo?] Sic Hebraismus habet. Obscurū reddit sensum huius loci ignorantia significationis propriæ verborum, chadal & azab, quæ videntur esse eiusdem significationis: communis tamen significationis azab, est relinquere, chadal verò, definire & cessare significat. Et de chadal exemplum habes Gene. 18. Chadal. i. cessauit aut quieuit, Saræ fieri consuetudo. Et 41. Chadal. i. cessauit numerare. Secundi verò verbi significationis exempla, in scripturis passim sunt obuia, quorū tibi aliquot citabimus. Nam Ezech. 8. habes, Azab. i. dereliquit Dominus terrā. Et Isa. 52. Et iudicium Dei sui non azab. i. dereliquit. Est tamen locus Nechem. 3. qui hanc cōmunem significationem turbare videtur, vbi dicitur. Iuxta foram eius instrauit Chananiah filius Ha-

rachachim: & Iazabu. i. & exerunt aut instrauerunt Ierusalem, vsque ad murum latum. Sed etiam hic conuenire potest: communis significationis, si veritas. Et reliquerunt aut perfecerunt Ierusalem vsque ad murum latum: instrauerunt. f. vsque ad illum locum, muri scilicet lati, quo opus intermiserunt. Si ergo teneas vtriusque verbi vnicam & propriam significationem, sensus est. Cum videris asinum odientis te, iacentem sub onere suo: defines. f. auxilio illi esse, relinquendo illi. f. proximo, onus subleuandi? Et quasi explicans sequitur interrogatiuè. Relinquendo relinques. f. eum solum, cum eo. f. asino? Ac si dicat. Relinquendo relinques ei, onus subleuandi? Aut relinquendo relinques. f. proximum? Minime: sed cum eo. f. subleuabis. Et licet multoties literam hanc reuoluerim, nullus mihi sensus isto germanior occurrit, non distrahendo verba à suis significationibus, & secundum magis probare videtur scriptura Deuter. 22. vbi ferè eandem sententiam ponit, dicens: Non videbis asinum fratris tui vel bouem cadentes in via, & abscondes te ab eis. Erigendo eriges cum eo. Qui verò varias verbi azab acceptant significationes. f. relinquere & auxiliari, hunc sensum subesse credunt. Si videris asinum odientis te, iacentem sub onere suo, defines auxiliari ei? Auxiliando auxiliaberis secum. Etiam non nihil difficultatis loco attulit, quod Hebræi carent apicibus & virgulis indicantibus interrogationes, quod non solum hic, sed in multis aliis locis negotium nobis fecit.

Non declinare facies iudiciū mendici tui: in lite eius.] Præceperat nō esse honorandum pauperem in lite sua: nunc per oppositum præcipit: non esse peruertendum iudicium contra eum. Nam quemadmodum ob eius paupertatem non est pro eo ius dicendum: ita neque ob eandem est iusta iustitia priuandus. Et aduerte quod ab abah, quod est velle & concupiscere, est ebion, id est, mendicus, qui cū omnibus careat, omnia concupiscit. A quo verbo (meo iudicio) est ab, id est, pater, sic dictus, aut quod filios ut plurimum desideret, aut bona temporalia illius.

A verbo mendaciū elongabis te.] Sic ad Iudices fit sermo sensus est, quod non credant verbis mendicibus: quoniam hoc Iudicibus summè nocere solet. Posset etiā hoc ad priuatos referri, ut scilicet à mendaciis dicendis fugiant.

Quoniam non iustifico impium.] i. quoniam quemadmodum non iustifico impium: proferendo scilicet eum innocentem in iudicio, ita nec occido innocentem.

Quoniam munus excacabit videntes.] Verbum Hebraicum ut propriè significat suscitare, & eruere. Nam qui aliquid eruit, vel eruerit, videtur illud eleuare & suscitare à loco à quo ipsum eruit: vnde non tam propriè excacare: quā eruere significat, & hic significantius veritas. Quoniam munus, euerit, seu eruit. f. oculos videntis. Ac si apertius dicat. Necdum excacat videntes, sed etiam oculos illi eruit. Quod autem verbum significet eruere, patet Ierem. 52. Sed & oculos Sidchijahu seu Sedechiæ Iuer. i. eruit, ut Hieronymus vertit. Posset etiam tolerari propria significationis. f. euigilare, & sic verti. Quoniam munus euigilare facit sapientes. f. ad causam, ob quam munus accipiunt, quærentes mille vias ad eam euincendam. Aut eleuat sapientes, ut. f. non considerent merita causæ, sed munus tantum. Sunt duo verba, scilicet arah, & arar, quasi eiusdem significationis. Significatio tamen propria, nōdum mihi

mihī plenè nota est. Aduerte etiam in eo quod sequitur. f. videntes, quod verbum pachah, à quo picheah. i. videntis, significat aperire: ut patet Iob 27. Oculos suos pachah. i. aperuit. Et cap. 14. Pachahat. i. aperuisti oculos tuos. Vocat autem Hebraismus videntes apertos, eò quod apertos oculos habere videantur: similiter videre, aperire vocat: ut patet Psal. 146. Dominus pocheah. i. aperies cæcos, seu videre faciens eos.

Et peruertet verba iustorum.] Solènt iusti recta verba dicere, pronuntiantes iustum, qui verè iustus est, & impium qui reuera impius est: sed postquam muneribus corrupti sunt: iam videbis eos alia habere verba. f. iustificantia impium, & damnantia pium: ita ut quis facillè diiudicet, corruptum muneribus Iudicem. Verbum etiam salaph, quod hic peruertere vertimus: posset etiam significare diuertere, & aliò vertere. Nam vbi Prou. 21. nostri vertunt. Mesalaph, id est, peruertit. f. Dominus impios, ad malum ipsorum, Thargum interpretatur demigrare facit. Hieronymus hic vertit. Et mutat verba iustorum. Aliqui non verba, sed res & causas interpretantur. Quoniam munus iniquum peruertit causas rectas.

Peregrinum non coarctabis, ut scilicet non possit vivere apud te. Aliqui vertunt. Non angustiis afficies. Munsterus, Non molestabis. Significatio tamen prior germana esse videtur, ut abundè probauimus supra capite 3. & patet. 2. Reg. 6. vbi dicitur. Claudite ostium vlechastem. i. comprimatis, seu arctabitis illum. Sic Num. 22. Et vidit asina angelū Domini, Vetilaches, id est, arctauit seu coarctauit se ad parietem. Hinc est nomen lachas, quod compressionem significat. 1. Reg. 22. Vesci facite eū panem lachas. i. strictionis vel cōpressionis. i. in mensura stricta: quali vesci solent, qui arctati sunt, aut obsessi.

Vos enim nouistis animam peregrini, quā sit arcta & compressa. Nō enim audet loqui, aut quicquam facere.

Et colliges prouentum eius.] Significat verbum asaph, colligere, & congregare, sicut hic. Vitur tamen Hebraismus eo pro retrahere: quoniam id quod colligitur aut congregatur, videtur contrahi & retrahi, ne possit vagare hinc inde. Nam Gene. 30. dicit Rachel. Asaph. i. collegit Deus, seu contraxit opprobrium meum, ne scilicet ultra cresceret, aut iret. Et Isaia 4. Etoph. i. collige opprobrium nostrum, pro cōtrahe, resiste opprobrio nostro, ne ultra procedat. Dictio etiam tebutah. i. prouentus, ortum habet à ba, quod est venire, & propriè significat id quod ex agro venit, aut quod illo anno à Domino venit.

In septimo dimittes eam, & liberam relinques.] Prius verbum. f. scamat significat dimittere, & demittere, seu à se proicere: ut patet Ierem. 17. Vescamatah. i. Et dimitteretur, seu remissio erit in te, ab hæreditate tua. Quod verò demittere significet, constat. 2. Sem. 6. Quoniam sanatu. i. demittebant eam. f. arcā boues. i. deorsum proiciebant, aut inclinare faciebant. Sic 2. Regum. 9. Et dixit. f. Iehu. Sim tuau. i. dimitte eam, seu deorsum eam proiicite. Secundum autem verbum. f. natas, significat relinquere, derelinquere, ut patet 1. Sam. 10. vbi dicitur. Natas. i. dereliquit pater tuus res asinarum.

Die septimo cessabis. f. ab opere. Non vertimus requiesces, quoniam verbum sabbat, significat potius cessare, quā quiescere, ut probauimus Gen. 2.

In omnibus quæ dixi ad vos, custoditi eritis. i. omnia

quæ vobis dixi, custodietis. Aut cauebitis: ne omitatis quæ vobis præcepti.

Nomen aliorum deorum, scilicet à me non recordabimini. f. ad vocandum illos: ut statim explicat dicens.

Non audietur super os tuum, aut per os tuum.] Posset etiam intelligi non audietur per os tuum. f. iurando per eos.

Tribus vicibus festum ages mihi in anno.] Præcipit hic tria festa præcipua. f. Pascha quam vocant festū fermentatorum. Messum primitiuorum, quando data est lex. Et solennitatem collectionis, per quam intelligit festum tabernaculorū, quod venit in mense Septembri vel circa: quando fructus colligi solènt, ideò vocatur festum collectionis. Vocatur autem Pascha, ut textus indicat, festum fermentatorum: quod tunc sola fermentata comedenda erant. Secundum verò vocatur festum messis primitiuorum: quia tunc primitiæ messis, Domino offerebantur: vel quia tunc messes incipiebant colligi. Aduerte autem hinc, quod dictio regalum, quam omnes hinc vertunt vicibus, significat propriè pedes: neque vices significare inuenitur nisi hic, & Numeri. 22. vbi eadem omnino sententia ponitur: quare mihi vtrūque suspecta est significatio, & putarem potius hic significare ambulationem quā vices: ut sit sensus, Tribus ambulationibus festum ages mihi in anno. Nam ut statim explicat, loquitur de festis quibus ascendendum erat ad templum Domini: ideò dicit. Tribus ambulationibus festum ages, ac si dicat: ter mouendo pedes festum mihi celebrabis. Verbum etiam chagag, quod festum agere vertimus, incertè est significationis. Dicunt autem Hebræi, significare saltare, tripudiare, diem festum agere. Inde chag. i. solennitas, festus dies quod in eo lætitiæ gratia ludæi saltarent. Mihi verò videtur significare saltare, moueri, seu commoueri, siue lætitiæ, siue timoris gratia, aut quacunque ex causa, ut patet Psal. 107. vbi sic habetur. Iachogu. i. saltabunt, & mouebunt se sicut ebrius. Et Isa. 19. videtur nomen chag, significare commotionem animi & corporis: vbi dicitur. Et erit terra Ichudah, Aegypto lechoga. i. in timorē seu commotionem ob timorem: vbi Hieron. etiam vertit. In pauorē. Nam sequitur. Omnis qui recordatus fuerit illius, sibi timebit à facie consilij Domini. Quo in loco Hieron. sic habet. Melius reor etiam proprium errorem reprehendere, quā dum erubescio imperitiam consiteri, in errorem persistere, in eo quod transtuli, in pauorem, in Hebraico legitur lacoga, quod interpretari potest, infestiuatatem, & in pauorem: quod Aquila significantius transtulit, in trepidationem, cum aliquis pavidus & tremens, circumfert oculos, & aduentem formidat. Quæ verba Hieronymi in eum finem retulimus: ut videas Hieronymum in interpretatione scripturæ hominem non prophetam egisse: & errare potuisse. Posset etiam verti. Tribus ambulationibus mouebitis aut saltabitis mihi in anno, recedendo à domibus vestris, & veniendo ad domum meam.

Quemadmodum præcepit tibi in tempore messis spica.] Transtulit hic Sanctes noster, in sua priori editione. In mense Iulij, sed malè, cum dictio abib, significet propriè spicam in culmo existentem, & adhuc viridem, ac si dicat: in mense quo blada spicas facere incipiunt, quod non est in mense Iulij, sed potius in fine Martij, aut initio Aprilis. Nam hic idem reputatur mensis spicæ, & mensis quo egressi sunt ex Aegypto, ut textus habet. Cū ergo Iudæi non in Iulio,

in Julio, sed in 15. Luna mensis Nisan qui vt prædiximus Martio aut Aprili nostro respondet, egressi sunt de Aegypto: sequitur hic nullo pacto posse Iulium verti. Quare Sanctes ipse, sententiam aliis editionibus posterioribus correxit.

Et solemnitatem mensis primitiuorum operum tuorum, scilicet celebrabis.] Per hanc (vt iam diximus) intelligit festum Penthecostes, quando lex lata est & celebrabatur 50. die post Pascha, seu post festum infermentatorum. Vocat autem illud festum mensis primitiuorum, quia tunc primum, priores messes incipiebant meti, & primitiæ earum Domino offerebantur. Additur operum tuorum, quia illi erant primi fructus, quos homines ex suo labore legebant. Prius enim blada quam alij fructus maturescunt: vnde sequitur.

Quæ seminaueris in agro.] Verbum chasar, à quo chasir. i. messis, significat propriè arctare & stringere, & ex consequenti metere, quod nihil aliud videatur esse, quam messem stringere, aut quod tunc messes à messoribus stringantur: vnde messis dicitur chasir à stringendo, quod videlicet à messoribus stringantur manipuli. Vocat autem Hebraismus messem, non solum blada quæ metuntur, sed etiam palmites, quos vitis emittere solet: vt patet Psalmi 80. vbi dicitur. Mittet chesireah, id est, messem, seu palmitem vsque ad mare, quod. s. more messis palmitem scindantur & colligantur, & in fasciculos redigantur.

Et solemnitatem collectionis, in reuersione anni.] Hoc fuit, vt iam diximus, festum tabernaculorum, quod in septimo mense. s. Thifri, qui pro maiori parte respodet Septembri nostro, & vocatur hoc festum collectionis, quia tunc omnes ferè fructus colliguntur. Sequitur autem.

In reuersione anni.] Quoniam tunc annus redibat ad principium. Ex quo loco manifestè cõstat, quod Hebraei duplex anni initium habuerunt, quorum alterum incipiebat in Martio, seu Nisan. Aliud verò in Thifri seu Septembri. Et vt exod. 12. annotauimus, ante egressum Israel de Aegypto, à mundi initio, annus in Septembri, quando mundus productus creditur, auspiciabatur: qui modus auspiciandi postea mansit. Post egressum verò ex Aegypto, in mense Nisan, ex Domini mandato, annus cõpẽt, & Hebraei vsque hodie, ad festa celebranda, à Nisan annum auspiciantur: in contractibus verò à Thifri. Caietanus interpretatur, in exitu anni quo ad fructus, non quod tunc annus finiretur, aut exiret in se, sed quoad fructus illius anni, quorum collectio tunc finiebatur.

Non mactabis super fermentatum, sanguinem victimæ.] Ferè omnes sequentes hic Chaldæum paraphrasem, intelligunt hoc, de paschali victima, & putant Dominum præcipere, omne fermentum abiiciendum, cum paschalis victima esset immolanda. Ego autem arbitror Deum de omni victima loqui, quod scilicet non iuguletur simul cum pane fermentato. Solebant enim sacerdotes, ex præcepto Domini simul cum victima, panem, vinum, & sal Domino offerre: quoniam sacrificia veteris legis, nihil aliud esse videbantur, quam prandia & cœnæ Domini: quod ex tribus coniector. Primum quod Dominus vocat sacrificia panem suum & cibum suum. Secundo quia omnia quæ ad mēsam necessaria sunt, ibi concurrebant. s. panis, carnes, vinum, & sal. Tertio quia bis in die fiebant, quemadmodum prædium & cœna. Nolebat autem Dominus panem sibi offerri fermentatum, sed azimum: ideo præcipit victi-

nam suam non immolari simul cum pane fermentato. Propter ea tamen quæ sequuntur, videtur textus de victima paschali interpretandus secundum communem interpretationem.

Non pernoctabit adeps victimæ meæ.] Verbum Ion; vt sæpius admonuimus, & probauimus: non pernoctare, sed manere & permanere significat: vnde vertendum est. Non permanebit adeps. Debebat enim illa nocte comburi, qua offerebatur, quoniam carnes cum in alteram seruantur diem coctæ vel assæ, insipidæ sunt & despectæ, neque tanti fiunt, quanti cum primum decoquantur vel assantur. Similiter ne sacerdotes, quæ ignis consumere debebat, seruent sibi in alteram diem, & comederent quod Dei erat.

Principium primitiarum terra tuæ adduces in domum Domini Dei tui.] Per principium primitiarum intelligit primos terræ fructus qui Domino offerendi erant.

Non coques hædum in lacte matris suæ.] Variè tam nostri, quam Hebraei hunc locum interpretantur. Aliqui sic. Non coques hædum dum à matre lactatur, simul cū matre sua, ac si dicat. Non coquas hædum dum lactatur à matre, simul cum matre. Nam hoc ad crudelitatem pertinere videtur, quemadmodum pullos auium simul cum matre acciperet. Sed interpretatio hæc dura vtcunque videtur, quoniam lac in simul vertit, vt idem dictu sit, non coques in lacte, ac non coques simul cū matre sua. Alij quod non sit hædus coquendus, id est, immolandus Deo, quandiu lacte matris vititur, sed hunc sensum exhibat illud quod habetur. 1. Sem. 7. Accepit Semuel agnum lactis, seu lac sugentem, & obtulit illum holocaustum totum Domino. Vnde est tertius sensus simplicior & germanior cæteris. Ne scilicet reuera coquatur agnus in lacte matris, ne videlicet illud hædo aut agno ad supplicium sit, quod erat ad delicias & delectationem: lac scilicet. Crudele enim videtur, vt lac quo nutriebatur & delectabatur, illi vertatur in supplicium.

Ecce ego mitto angelum coram te, vt custodiat te in via.] Intelligit Caietanus noster per hunc angelum ipsum Moseh, sed meo iudicio irrationabiliter primo, quia de hoc angelo textus dicit, quod non parceret iniquitatibus eorum, & quod cauerent à facie eius. Non cauebant autem à facie Moseh, & constat Moseh sæpius iniquitatibus eorum pepercisse, ac pro eis Dominum orasse postmodum: vt patet cap. 32. & 33. Secundo quia angelus iste, erat populum introducturus in terram promissionis: quod non fecit Moseh, licet Caietanus dicat, Moseh peccatum hoc impedisse. Tertio quia Dominus dicit nomen suum esse in medio angeli, id est, angelum Deum nominari. Non constat autem in toto itinere residuo Moseh Deum vocari. Vnde sequitur.

Si audieris vocem eius, & feceris quæ loquor, quasi per os angeli loqueretur. Tum quia Moseh nõ custodiebat Israelitas, sed angelus, quod in textu de angelo dicitur.

Quoniam non parceret, melius non feret, non portabit iniquitates vestras.] Hebraicè ad literam est. Non leuabit.

Inimicus ero inimicis tuis, & stringentes te, seu angustis afficiam stringentes aut angustia afficientes te.] Nam verbum Hebraicū sur, significat propriè stringere, coarctare, angustari.

Et succidat eum.] Verbum chachad: duo Hebraeis significat, scilicet occultare & succidere, addunt etiam

etiã remouere, & prior significatio propria est, aliæ verò mihi suspectæ sunt: nisi dicamus significare ita succidere, vt nihil illius rei quæ succiditur appareat, & sic quasi obruere, seu subuertere, iuxta illud Job 22. An non nichad. i. subuersa est erectio nostra, aut ita succisa, vt amplius non appareat. Sic ergo pollicetur Dominus, se ita deleturum gentes illas: vt nullum earum vestigiū amplius appareret. Vnde Hieronymus. Job 22. delere vertit, & significatio allusionem ad propriam verbi significationem habet. Quod enim deletur, absconditur, vt amplius non videatur, & hic vertere potes. Et delebo illum. Et licet Chenei ad aliquod tempus superferunt, tandem tamē deleri sunt.

Non incuruabis te dijs eorum: & non seruias eis.] Hoc meo iudicio, interest inter sachah, & abad, quod sachah significat humiliari, incuruari, abad verò seruire, seruitute vt plurimum corporali: vnde hic duo prohibet idolis fieri. s. incuruationes, seu humiliationes corporum, aut membrorum. Secundo alia corporis ministeria sicut sacrificia offerre, & donaria, & alia quæcunque.

Non facies secundum opera eorum.] Non solum ad idololatriam hoc pertinet, sed ad alia opera, naturæ aduerfantia quæ illi faciebant, qualia erant masculorum cum masculis concubitus, & cum iumentis, cum consanguineis & aliis. Aut per opera intelligit altaria, imagines, & alia quæ gentes faciebant ad idolorum cultum: quoniam sequitur. Diruendo dirues eos, & confringendo confringes: statuas eorum. Possit etiam verti. Euertendo euertes. Et est sensus. Euertendo euertes. s. à fundamentis, eorum statuas, & postea confringendo confringes, ne. s. integra maneant postquam fuerint euersa.

Benedicet pani tuo & aquis tuis.] Per panem omnè cibum intelligit, per aquas omne potabile, & per benedicere multiplicare.

Remouebo languorem, seu debilitatem.] Verbū chalah significat languere, debilitari, & machalah languorem, debilitatem.

Non erit abortiens, & sterilis in terra tua.] Verbum sachal, significat potius orbare seu orbari, & priuari, quam abortiri, vt probauimus Gen. 43. vbi dicitur. Et ego quemadmodum sacholti sachalti, id est, orbatus sum orbatus sum. Et 27. dicit Ribcah. Vt quid es cal. i. orbabor, seu priuabor ambobus? Et quia abortus orbat parentes, vt. s. priuentur filiis, significat secundo abortiri: vt patet Hosæ 9. vbi dicit propheta. Da eis vuluam masculinam, id est, abortum facientem, qua parentes orbentur, aut orbare facientem. Secundo autem verbum. sachar, significat eradicare, vt patet Ecclesia. 2. vbi dicitur. Tempus plantandi, & tempus laachor. i. euellendi, quod plantatum est. Et magis ad literam verti possit. Non erit orbare faciens, neque eradicata, seu sterilis in terra tua. Vbi duo dicit, Alterum, quod non erit qui filios conceptos & natos perdat, secundo, quod nõ erit steriles quæ non gignere possit filios. Vocat enim Hebraismus (vt in Genesi annotauimus) sterilis eradicatos, quoniam filij videtur parentum radices. Nam quemadmodum succisa arbore, radices manent quæ iterum gignunt, in quibus arbor manere videtur, ita quamdiu manent filij, videntur parentes manere. Et per orbare facientem intelligit omne, quod filios seu proles necare potest, siue sit vulua abortiuum faciens, siue hostis, siue pestis, siue quodcunque aliud. Magis autem loco quadra, & significatiuus est orbare quam abortiri, quo-

niam abortiri, vnicum modum priuandi liberis significat: neque tantum pollicetur qui promittit tibi quod non priuaberis filiis per abortum vxoris: sicut qui pollicetur quod nullo modo priuaberis prole, seu orbaberis.

Numerum dierum tuorum implebo, id est, faciã peruenias ad annos & ætatem, ad quam senes tui temporis attingunt, aut ad annos quibus viuere solent. Sic Isaia 65. iustis pollicetur Dominus, quod non egredietur inde, scilicet ex terra Israel aut ex vrbe Hierusalem ad sepulchrum infans dierum, & senex qui non impleuerit dies suos. Quia puer centenarius morietur, & peccator centenarius maledicetur.

Terrorem meum mittam ante te, & perdam omnem populum ad quem ingredieris.] i. faciã vt populi omnes, audientes aduentum vestrum, terreatur, non quidem propter vos, sed propter me, scientes. s. metuendum & terribilem vobiscum esse. Et quod sequitur.

Perdam omnem populum ad quem ingredieris.] Sunt qui vertant tumultuari faciã, sed verbum hamam quod hic ponitur, significat propriè frangere, præsertim cum sonitu: vt patet Isaia 28. vbi dicitur. Quoniam non in seculum trituro triturobitur. Vehamam galgal. i. & franget rotam plaustrum eius. Sic Ieremæ 51. Ahama manu. i. confregit me Nebuchadrefar rex Babel. Possit ergo hic verti confringam omnem populum, ad quem ingredieris. i. faciã vt fracto animo non audeat vobis resistere. Tunc enim conturbati sunt principes Edon, robustos Moab obtinuit tremor, & obriguerunt habitatores Philistim. Munsterus autem vertit. Tumultuari faciã, quoniam hamah & hamam videntur eiusdem significantiæ, & cum hamah significet tumultuari, videtur quod etiam hamam possit secundum eandem significationem verti. Et possemus dicere. hamam significare sonare, quemadmodum hamah, & quia sonitus aut fragor deterere solet, ex consequenti significare deterere, sed prior sententiã mihi verior apparet.

Dabo omnium inimicorum ad te ceruicem.] Hebraismus est, cuius est sensus. Faciam omnes inimicos tuos, fugere te. Solent enim hi qui aliquē fugiunt, vertere illi ceruicem. Sic & Latini pro fugit, dicunt: dedit terga, quoniam fugientes, terga vertere solent ad eos quos fugiunt. Verbum araph, à quo oreph. i. ceruix propriè significat ceruicem frangere deceruicare, (liceat mihi exprimendi gratia sic Latinis loqui) & quia ceruix fracta, decidere solet, ex consequenti significat decidere, & prioris significantiæ exempla habes Deut. 21. Ve arpho. i. deceruicabit ibi vitulam, in torrente. Idem supra 13. Si non redemeris naarapho. i. deceruicabis illud. Secundæ verò Deut. 32. Iaraph. i. descendat vt pluuia doctrina mea. Vbi alij vertunt, fluat vt pluuia doctrina mea. Neque reicio hanc significationem, quoniam allusionem habet ad nomen, ceruicem. s. Nam quia à ceruice sanguis fluere solet, cum animal aut auis iugulatur, potest ex consequenti significare fluere. Quod malueris elige.

Mittam crabronem.] A verbo Hebraico sara, quod leprosum esse significat, deriuatur, sara, id est, leprosus, & fireah quod nostri, alij crabronem, alij vespam interpretantur, & Hebraico more aliqua conuenientia debet musca hic significata habere ad lepram, aut in colore, aut in sctore, vel quod sit leprosis infesta. Sunt autem quadam muscæ magnæ, longi corporis, deserta colentes, quæ varios colores

Dare ceruicem quid Hebraei significat.

colores habent similes leprosis, & varietatibus leproforum assimilantur, & iumentis sunt maximè insecta, nostri *moscardos* vocant, quas hic credo, per nomen asireah significari. Misisse autem dominum huiusmodi muscas, seu crabrones, ante filios Israel: constat Iosue 24. vbi textus habet. Et misit ante vos crabronem, & expulit eos à facie vestra. Deutero. 7. iterum pollicetur Dominus, se crabronem ante eos missurum. Rabbi Dauid dicit, nomen significare reptile alatum oculos percutiens, & venenum infundens & occidens: Thargum vesperam interpretatur. Dicunt autem Hebræi huiusmodi crabrones pugnantis Chananæis occurrere, ac oculos eorū ne pugnare possent percussisse, & sic venientibus Hebræis succubuisse. Gereundensis arbitratur, reptile api haud dissimile.

Ne forte sit terra desolatio, seu desertum.] Verbum scamam, significat desolari, desertum esse, & ex consequenti stupefcere, quod stupidus videatur viribus desertum.

Vsquequo fructificas, & possideas terram.] Consulto nō vertimus crescas, quoniā vt Gen. 1. probauimus, verbū parah non crescere, sed fructificare significat, & per fructificare intelligit prolem producere, bene tamen hic per multiplicare & crescere effertur.

Ponam terminum tuum mare Suph.] Est mare Suph, rubrū mare, & supra cap. 2. diximus quare vocetur Suph. i. terminatum, ad discriminandum illud ab Oceano, qui videtur quasi in immensum extendi, neque terminari. Nam verbum suph, à quo nomen suph ortum habet, significat propriè terminare, finire. Significat etiam suph, iuncetum, aut iuncum: qui sic dicitur, quia terminare solet flumina. Est enim medium inter aquam & terram, quare posset dici mare rubrum, caricofum seu iucosum propter iuncera quibus terminatur ad modum fluminis. Per mare verò Philistiim intelligit mare mediterraneū, quod à parte occidentali terminat seu finit Palestina. Et isti termini finiunt terram promissionis à parte orientali, vsque ad occidentalem. Non tamè mare Suph, seu terminatum est plenè ad orientem terræ sanctæ, sed vt cunq̄ue versus meridiem: portenditur tamen versus orientem ex parte qua finitur.

Et à deserto vsque ad flumen.] Per desertū intelligunt nostri desertum Aegypti, quod à parte australi terminus est terræ promissæ, per flumē verò, intelligunt Euphratem, qui ab aquilone terræ sanctæ finem imponit. Sæpius in scripturis præfiguratur termini terræ promissæ, & vt cunq̄ue varijs, sed tandē in idem redeunt, nisi quod aliquando magis aut minus extenduntur. Nam Gene. 15. pollicetur Dominus Abrahamæ terram, à flumine Aegypti, vsque ad flumē magnum Perath, quod nostri dicunt esse Euphratē, & videtur quod ibi non mare rubrum, seu finitum, vocet flumen, sed loquatur de fluuio, quem nostri riucorulam vocant, qui finem imponit terræ promissæ, à parte australi. Iosue verò 1. alios videtur terminos præfigurare, vbi dicit. A deserto & Libano isto, vsque ad flumen magnum, flumen Perath, vsque ad mare magnum ab occasu solis, erit terminus vester.

Quo loco videtur ponere Euphratem terminum à parte orientali, sicut re vera est: portenditur tamen vt cunq̄ue versus Aquilonē. Eze. 47. alij limites describuntur terræ, vbi dicitur. Hic autem est terminus terræ, ad plagam Aquilonarem, à mari magno via chetlon, ad veniendum in sedad Chamath, vbi videtur terminus Aquilonaris portendi à mari mediterraneo, iuxta quod erat Libanus mons vsque ad chamath. Plaga verò Orientalis erat à Chauran & Da-

mesech, & per Iordanem portendebatur vsque ad mare Orientale: quod re vera videtur esse mortuū. Plaga verò meridiana à Thamar per aquas contradictionis Cades vsque ad mare magnum, s. mediterraneum: quod vocatur magnum, respectiue ad rubrum & mortuum. Terminus verò occidentalis erat à mari magno, quod erat è regione Cades, vsque ad mare quod erat è regione Chamath. Terminos verò hic præfixos, non possederunt Iudæi, vsque ad tempora Salomonis.

Non percuties eis, & dijs eorum fœdus.] Significat verbum, charat, propriè percutere, & ex consequenti fœdus inire: quod. s. victimas ferirent, cum fœdus inibant quondam: vt patet de Abraham Genes. 15. cui Dominus præcepit victimas iugulare, antequam cum eo fœdus iniret, vt iam in Hebraïsmis explicuimus. Quod autem verbum charat significet præcidere, & percutere, patet 2. Reg. 18. vbi dicitur. Charat, id est, & præcidit lucum. Et Isaiæ 18. Vecharat, id est, & præcedit lucum. Pactum autem quod cum hominibus pangebatur, erat de pace, & concordia seruanda, quod verò cum idolis: erat fidelitatis: quod scilicet, nō haberet alios Deos, & illis cultum, & diuinos honores exhiberent, quale fuit pactum Abrahamæ cum Deo Gen. 17. quod videlicet ille nullum alium Deum haberet, illi obediret, eumque honore diuino coleret: ipse verò pollicebatur se ei & semini eius terram Chananæorum daturum.

Ne forte peccare faciam te mihi.] Habet verbum chata (vt admonuimus in regulis) contrarias significationes. In prima enim coniugatione, significat peccare, vt patet infra 32. chataah. i. peccauit populus iste, in secunda verò mudare, aut mundari à peccato, vt patet Leuit. 14. vbi dicitur. Vechite, id est, & mundabit domum.

Erit tibi in offendiculum.] Significat iachas, à quo mochos. i. laqueus, irretiri, illaqueari, aut laqueos, seu rete extendere. Videtur enim non propriè laqueum significare, quoniam aliquādo, dictioni additur laqueus, vt patet Hoseh 9. vbi dicitur Prophetam esse laqueum iachos. i. ruina (vt Hieronymus vertit) super omnes vias eius. Posset tamen tenendo priorem significationem interpretari laqueum illaqueantem, super omnes vias eius.

CAPITIS XXIII. AD NOSTRAM ERVDITIONEM.

Non suscipias auditionem mendacē.] Nihil in iudicijs mendacijs perniciosius. Ideo maximè cauendum ab eis. Locet, dum iudices instruit. Sed hoc tempore nihil mendacioso licentiosius. Expende quæso, temporum nostrorum malitiam, quando tam auide mendacia audiuntur, & veritas cunctis tam exosa est, & omnibus fastidio, maximè magnatibus. Sæpe sæpius consideravi, cur sancti prophetæ parabolis vterentur, & similitudinibus, præsertim cum regibus & principibus loquebantur. Cur Christus tam frequenter turbis in parabolis loqueretur, quod ferè (vt ait Matth. 13.) nihil sine eis turbis prædicaret, cuius hæc meo iudicio causa est. Considerabant sancti quàm ægrè ferrēt homines veritatem audire, quàm torto vultu, & hirsuto naso, eam aspicerent, & quàm hilari facie mendacia amplexarentur, & considerantes quàm necessarium hominibus foret veritatem audire, veritatem parabolis & similitudinibus inuoluebant, & vela-

& velabant, vt qui veritatem nudam fastidiebant, & ad mendacia arrectas habebant aures, veritatem saltem fictis vestibus tectam audirent. Sic prudentissimus ille Propheta Nathan, cum sciret regem Dauidem apertam veritatem dicenti non auditurum, ois similitudine rem velauit, & eum proprio mucrone confodit. Docet ergo hic Dominus non ferendos esse mendaces, quoniam nouerat quàm libenter audirentur ab omnibus.

Neque ponas manum tuam cum impio, vt sis testis mendax.] Et si mendacium vbique malum sit, pessimum tamen est in iudicijs. Et qui alicuius causam suo falso testimonio inuat, eò perniciosior esse deprehenditur, quoniam illi magis quàm parti, in iudicio fidit iudex. Vnde restitutioni magis obnoxius est.

Non eris post multos ad mala.] Admiranda legislatoris prudentia. Arbitrantur multi iudices & consiliarij se à peccato immunes esse, cum viderint alios sese in malo præcessisse, dicentes: Postquam res conclusa est, vota priora sunt sufficientia, quid in ea odium quæro? Quod extremæ dementiæ est. Quid scis, an alij postquam te audierint, sententiam in melius mutabunt. Quam si non mutent, tuo suffragio mendacium & iniustitia roborantur. Cuius rei si practica cernere cupis, Pilatum considera, qui clamoribus turbarum & principum permotus reliquit (vt Leo inquit) iudicium proprium, & in crimen transiit alienum, vt non auderet iudex absolute, quem omnes cupiebant damnare.

Pauperem non decorabis in causa sua. Grauiissima & perniciosissima iunt mala, quæ prætextu pietatis fiunt, & qui ex suo pauperi obulum non darent, facile iniquam ferendo sententiam tribuunt alienum, & cuius non miseretur, vt eleemosynam porrigat, eius miseretur in iniqua sententia.

Si occurreris boui inimicantis tibi, reducendo reduces.] Modici animi conditio est, tunc maximè inimicitia memorari, cum proximum viderit suo auxilio indigere. Expende quam belle te Dominus docuit, vindictam ab inimico accipere. Prouerb. 25. Si esurierit (inquit) inimicus tuus, ciba illum, si sitit, potum da illi: quoniam si hoc feceris, viuis eum carbonibus incendes. Nihil enim inimicus iniquiori animo ferre solet, quàm cum se viderit tuo auxilio indigere. Ad hæc. Quid tibi quæso gloriæ aut triumphi est, si inermem viceris? Cum enim tuo eget auxilio te inferior est. Quid ergo tibi honoris accreuit, si inferiorem te viceris?

Non declinabis iudicium mendaci tui.] Vbique sanctus legislator, latentibus ac secretis malis, obuiam ire cupit. Putant enim iudices omnem illum iniquam fouere causam, qui premitur aduersa fortuna. Et quia non potest iniquam vindicare sententiam aduersum se latam, neque recompenfare: neque habet opes quibus iustam tueatur causam: liberè aduersus eum iniquam proferunt sententiam. Quam ob rem iudex iustam eius causam facilè inuertet, nisi oculos in hanc coniecerit æquissimam Dei legem.

Munus non accipies, quia munus excæcat videntes.] Solent qui munera accipiunt, non suis, sed munerum oculis respicere, & prius munera offerentis videre, quàm causam, & muneris affectu excæcati, ad iudicandum pergunt: vnde non possunt rectè merita causæ speculari, cum specillis mali affectus causam intueantur. Et expendendum valde est, quod non dixit æquissimus legislator. Munus non accipies, ad iniquè iudicandum: sed munerum acceptionem in vniuersum prohibuit: quoniam no-

uerat nullum esse munus, quod saltem accipientis animum non inclinet aut debilitet, licet non omnem inuertat.

Peruertit verba iustorum.] Habent iusti, & iniusti, sua pecularia verba. Iustorum verba quoniam veritati subnectuntur, semper eadem sunt: iniustorum autem varia & inconstantia videbis: cum verò munus verba iustorum respersit, ita immutat, vt ex veris falsa, ex constantibus varia & inconstantia reddat: ita vt non difficile sit, sed omnino facilè, iudicis corrupti animum deprehendere. Nam qui antea æqua verba neque declinantia ad alteram partem proferebat, munere corruptus: alterius partis causam iam ornare incipit: & alijs iudicibus iustam esse persuadere, ne solus videatur excæcatus. Nemo ergo vestrum, fratres, sibi fidat, & perspicacis visus se esse præsumat. Nullus dicat, constantis animi sum, non mutabor munere: quoniam teste Deo, munus excæcat oculos videntium, & peruertit verba iustorum. Quare voluit Dominus Deutero. 17. ostendere eos causarum ineptos iudices, causamque ad superiores deferri, qui verba in causis cœperint variare. Si inquit, latuerit te aliquid in iudicio, inter sanguinem & sanguinem, causam & causam, plagam & plagam, & intra portas tuas, videris verba iudicium variari, (vt vulgatus vertit) ascendes ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus.

Peregrinum non angustijs afficies. Vos nostis animam peregrini.] Consulit vulgus non petere ab eo, qui aliquando mendicauit, non seruire ei, qui antè seruauit, & proverbium vulgare apud nos est. *Non peccas à quem pedio, nem seruas à que seruo:* quoniam qui aliquando eguit, non facilè donat, & qui aliquando seruauit, rarò alterius ministerio contentatur. Dominus verò docet, liberalem debere esse in pauperem, qui aliquando paupertate pressus fuit, & ex malis quæ quis passus fuit, discere alienis succurrere. Hoc est quod apud poetam regina dicit, se mali non ignaram miseris succurrere didicisse. Hoc est quod sancti patres tam crebrò consulunt: vt, scilicet, cum videris pauperem, te pauperem fuisse, aut esse posse memoreris. Sic de peregrino & infirmo sentiunt.

Septimo anno relinques eam.] Iustis pauperū quærelis, voluit pius pater occurrere, quibus incessanter conqueruntur. Cur inquit, isti abundant panibus, ego autem hic fame pereor? Non est me iustior, neque sanctior, & tamen melius cum eo quàm mecum agitur. Ideo cuncta quoque septimo anno communia esse voluit, vt illo anno dicere posset pauper. Mea sunt omnia diuitū bona. Et vt (quem admodum alias annoraui) diuites septimo anno in ea essent anxietate, qua omni tempore pauperes sunt, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus? Et quoniam bestia agri, opus etiam eius est, cumque suo modo laudat, illius curam pius pater gerit. Sicut enim homines, & iumenta saluat: sic homines & iumenta curat & nutrit. Qui inquit, dat escam omni carni.

Vt requiescat bos tuus.] Considera quæso legislatoris summam pietatem. Solet homo cum laborat, quasi inuidus: cuncta sua secum ad laborem vocare, & omnibus veluti instrumentis vti: ideò voluit eum septimo die quiescere, ne laborando ministros cogeret secum laborare. Quando enim homo pateretur sua se laborante quiescere? Non debet (inquit) seruus esse maior, aut otiosior domino suo. Disce, o homo auare, à Deo tuo, vt quemad-

modum eo quiescente voluit cuncta quiescere, quæ tamen noluit secum laborare, velis tu tecum quiescere: quæ tecum cogis laborare. Si enim te laborante laborant, cur te quiescente non requiescent?

1. Cor. 15. *Nomen aliorum deorum non memorabimini.*] Corruptum, nec dum bonos mores, sed fidem colloquia praua. Fornicatio (ait Apostolus) aut immunditia, neque nominetur in vobis, sicut decet sanctos. Nam quemadmodum diuina colloquia colloquentes inflammant, ita & mundana mundanum, & diabolica diabolicum reddunt hominem. Audi quid illi dicebant, qui cum Christo colloquia apud Emmaus miscebant, Nonne (inquiunt) cor nostrum ardens erat in nobis dum loqueretur nobis in via & aperiret nobis scripturas? Et sponsa. Anima (inquit) mea liquefacta est, ut dilectus loquutus est. Et Prophetas, Quam dulcis faucibus meis eloquia tua. Vbi similiter disce, à te abiicere, omnem peccatorum occasionem. Voluit Dominus idolum non nominari, ne contingeret colere.

Non conspiciemini coram me vacui.] Iniustus esse videris: si Dominus Deus tuus te suis donis & muneribus impleat, tu verò coram eo vacuus & ingratus appareas. Sed qui tibi & muneribus nostris, Domine Deus, qui bonis nostris non egesset: Non ut comedat ipse: vult te vacuum non apparere, sed vt te comedentem coram se videat, & gaudeat. Non sic principes seculi suos ministros tractare solent. Vidisti aliquando dominum quantumcunque piuum in suos, qui eos coram se velit comedere, aut eos comedentes videre gaudeat de bonis suis? Nullum. Ille verò suos non solum conspiciere, sed comedere coram se summa auiditate videt. In Euangelio legis, intrasse regem, vt videret discumbentes. Sed quales quæso? Exi cito (inquit piissimus rex) in plateas & vicos ciuitatis, & debiles & claudos cõpelle intrare, vt impleatur domus mea. Tales sunt quos rex iste ad aulam inuitat, ad tauros altitia, & pretiosa fercula compellit. Non purpurati, non diuites, non nobiles. Tales vult coram se comedere, tales coram se libenter videt. Neque semel in anno eos, coram se videre cõtentatur, sed ter. Vtinam domini temporales, in vita semel videre velint suos. Talis inter eos reperitur, qui omnibus diebus vitæ suæ, seruum suis oculis non dignatur intueri.

Solennitatem mensis primitiarum.] Gracitudinem ex nobis quærit Deus noster, vt quàm primum cœperis beneficium obtinere, incipias ei gratias agere, & similiter in fine cum beneficium fuerit consummatum. Putant homines se satis Deo gratos esse, si post acceptum beneficium gratias egerint, sed non sic docentur à Deo suo hic, imò gratitudinem ostendere cum primum cœperint spicæ ad maturitatem pertingere, & cum omnes fructus domi inuclerint.

Non coques hœdum in lacte matris.] Quid aliud quæ pietatem, prædicat lex ista? Non solum in homines, sed in pecudes & volucres, te piuum esse voluit Deus tuus. Sed qualiter in bruta pius esse potest, qui sic in homines læuit? Videbis enim quosdam in proximos, omnibus feris crudeliores esse: qui ita sanguinem humanum sitire videntur, vt omnibus lupis sint sauiiores.

Ecce ego mitto angelum meum ante te vt custodiat te. & introducat in locum quem parauit.] Duo in nos angelorum ministeria docet textus iste. Alterum vt nos custodiât in via. Alterum vt perducant in patriam. Et expende quòd non dicit, ad locum quem tibi parauit angelus ductor, sed quem ipse parauit tibi.

Tantæ enim nobilitatis est locus qui tibi à Domino promissus est, vt ab alio quàm ab eo parari nequeat. Oculus (ait Isaias) non vidit, quæ præparauit Deus diligentibus se. Est enim ciuitas illa, cuius (vt ait Paulus) artifex & conditor Deus.

Cauc à facie eius: & audi vocem eius.] Admonemur hic, quales erga rectores: nos exhibere debeamus. Nempe vt eos reueremur & timeamus, & etiam præceptis eorum pareamus. Hoc est quod Paulus ad Hebræos 13. admonet. Obedite (inquit) præpositis vestris.

Quia non parcat prauaricationi vestri.] Melior (inquiunt sancti) est Deus iratus, quàm homo propitiatus. Ego autem adderem, quàm etiam angelus. Tu autem Domine Deus meus, cum iratus fueris misericordiæ recordaberis. Non sic autem angelus, qui nomen tuum habet, qui potestatem habet vt puniat, non autem vt parcat. Ideò meritò sanctus Moseh, sic suspectum habet angelorum ducatum: vt dicat Domino:

Nisi tu ipse præcesseris, non educas nos de loco isto, quia nomen meum in medio eius.] Considera hic, quàm largus sit iste Dominus in seruos, vt non solum dona sua illis communicet, sed & nomen: vt Dij etiã vocentur. Neque solum angelis hoc communicare dignatur, sed hominibus, quemadmodum fecit Moyse, quem Deum Pharaonis constituit, & omnibus hominibus, quos Deos dicere nõ dedignatur. Ego dixi Dij estis. Non sic principes huius mundi facere solent. Quis enim regum seruis suis quantumcunque dilectis, regium nomen communicare dignatur? Ego (inquit Pharaon ipsi Ioseph) quem Aegypti dominum constituebat, solio te præcedam.

Odio habeo odientes te.] Reddidi aliàs rationem, cur Dominus Iudæis polliceretur se inimicum futurum eorum, qui eis inimicarentur, quoniam nouit nos pluris facere si amicus propter nos nostros odiat, quàm si nostros amicos propter nos diligat. Malumus enim amicos nostros propter nos peccare, quàm bona facere.

Non incuruabis te dijs eorum.] Maximum malum est, mala habere exemplaria operum, & vix potest quis terram aliquam incolere, quin mores eius sequatur, siue sint boni, siue mali. Ideò quæ ad malum te possunt incitare, destruenda sunt, ita vt nihil vestigi eorum remaneat, & quoniam nihil prodest non colere falsos deos, nisi verum honores, consequenter præcipit, se adorandum.

Benedicet pani tuo, & aquis tuis.] Multa sunt, quæ obseruatoribus diuinarum legum promittuntur, sed cuncta temporalia & corporalia esse videntur: quales illi erant quibus promittebatur, & maxime quæ homines appetere solent, qualia sunt necessaria vitæ: vt cibus, potus, copia filiorum, & longitudo dierum sine lægore. Ex quibus didicimus, peccata in leges Dei: causam fore penuriæ omnium istarum rerum.

Mittam crabronem ante te.] Vide & expende quibus copiis, quo militum apparatu, quam inermi exercitu, Dominus militet aduersus insensatos, & inimicos fortissimos. Nempe muscis & crabronibus. Nunquid ingressus es thesauros niuis, ait Dominus Iob 38. & thesauros grandinis vidisti? Quos recinui ad tempus angustiarum, ad tempus belli & prælij? Solet Dominus, quæ infirmiora esse videntur eligere vt fortia destruat.

Non eijciam à facie tua vno anno.] Arbitrantur iusti sibi beneficia negari, cum differuntur, aut paulatim conferuntur: quod non ita esse ostendit locus iste, sed propter bonum nostrum: non nobis integra statim

statim conferuntur. Et ob duas causas solet Dominus, nobis inimicos relinquere. Altera vt in eis nos exerceat, altera, ne fortiores & deteriores patiamur. Reliquit enim Iudæis Chenaneos, ne beluas & feras paterentur infestiores. Quo in loco disce acceptare, quæ tibi pius pater mala immittit, ne maiora & deteriora patiaris. Audi huius rei ex ipsius scripturæ fonte, exemplum mirabile. Cum enim Achaz rex Iudæ, ægrè ferret duos reges, qui aduersus se dimicabant Rafin. s. regem Sirie, & filium Romeliæ: audiuit à domino, per Isaiã. Pro eo quod abiicit populus hic aquas Siloach, quæ vadunt quietè, quòd statim explicat: gaudium, scilicet, Rafin & filij Romeliæ ascendere faciet Dominus super eos, aquas fluminis fortes & multas, regem videlicet Assur, & omnem gloriam eius, & ascendet super omnes torrètes eius, & ibi super omnes ripas eius. Et transibit Iehudah & inundabit, vsque ad collum pertingit, & erit extensio alarum eius plenitudo terræ tuæ ò Imanuel, & vult dicere. Quoniam abiicitis malum præsens, quod cum gaudio sustinere debuissetis, maius eueniet vobis. Et aduerte quòd vocat minora mala gaudium, scilicet, respectu maiorum.

Ponam terminum tuum à mare Saph, vsque ad mare Philistinum.] Non dilatat multum Dominus terminos suorum, sed arctos & quasi conclusos eos habere vult. Impinguatus est Israel, & calcitrauit: impinguatus, & dilatarus. Et dereliquit Deum factorem suum,

Non percuties cum eis fœdus, & cum dijs eorum.] Non solum non debemus amicitiam cum malis & peccatis habere, sed neque fœdus inire: quoniam semper malum machinatur aduersus nos. Ad hoc enim inimici solent ad inuicem fœdus inire: vt sint ad bella futura fortiores, reparando vires tempore fœderis. Sic & peccata, vt fortiora in nos insurgant, nobiscum aliquando dissimulant.

Non habitabunt in terra tua.] Non minus malum est inter impios habitare: quàm eos tecum habitare permittere: ideò vtrumque fugiendum est. De qua re, sæpe sæpius admonet nos scriptura sacra.

Erunt tibi in laqueum.] Solent esse peccata, reia punitionum & pœnarum, ita vt qui cupit pœnam fugere & mortem, peccata fugiat necesse est.

CAP. XXIII. AD LITERAM ANNOTATIONES.

S*Eptuaginta ex senioribus Israel.*] Sunt qui dicunt præceptum quo Dominus Moseh præcepit ascendere in montem cum senioribus, ante datas leges fuisse. Cum enim Dominus leges promulgaret, populus erat inferius prope montem, seniores in monte, sed procul à Domino. Moseh verò in caligine. Quia sequitur immediatè post hæc verba.

Et venit Moseh, & narrauit populo omnia verba Domini. Et reuera credo hæc verba, scilicet, & venit Moseh, debere immediatè sequi finem præcedentis capituli, & ponenda in principio huius. Quoniam (vt in regulis admonuimus) frequentissimum est in sacris literis, sententias transponi, & rei gestæ ordinem negligi. Nam post datas leges descendit Moseh de monte, vbi cum Domino fuerat, legitur coram populo leges ipsas, petiitque populi consensum, quo dato, immolauit iuuenos, legem & populum sanguine respergit: quæ omnia non in monte facta fuisse, constat ex textu. Dicit enim

textus, Deum præcepisse, populum non conscendere, sed solum seniores septuaginta cum Moseh & Aharon, Nadad, & Abiu. Similiter constat, populum ex sanguine respergitum: neque est credibile quòd ex sanguine vitulorum in monte immolatorum, populus respergeretur, qui tunc erat in planitie, & senes in monte: cum textus dicat altare sub monte nõ supra montem constructum. Est etiam alia ad hoc coniectura, quia textus dicit, statim post initum fœdus inter Deum & populum: seniores cum Moseh conscendisse. Postquam enim Moseh populo dixerat. Ecce sanguis fœderis, sequitur. Et ascendit Moseh & Aharon, & ita proculdubio tenendum est: Moseh. s. post colloquium cum Deo, quod in monte habuerat descendisse ad populum, legesque diuinas populo proposuisse, cõsensumque expetiisse: quo oblato, fœdus cum populo iniisse, ad cuius firmitatem vitulos iugulauit, & eorum sanguine librum legis, & populum aspergit: tandem ex mandato domini cum fratre, nepotibus, & senioribus montem conscendit. Ex quibus disces, non esse semper sequendum ordinem, quem litera prima fronte ostendit. Causa quare in pactis victimæ iugulabantur & offerebantur Deo, fuit (vt alias diximus) quòd paciscentes Deum precarentur, vt nonstantes pacto iugularet, ad modum victimarum immolatarum. Aut dignum esse qui immolaretur & iugularetur, qui pactum initum frangeret. Vel tertio vt ostenderent pecorum occisione, pactum tandiu duraturum quandiu mors illorum, & quemadmodum perpetua erat mors victimarum, ita & fœdus initum. Sanguis autem quo & liber & populus aspergebatur, adumbrabat pœnas sanguinis daturum, qui fœdus initum violaret. Immolabantur ergo victimæ Deo, quoniam testis pacti erat, à quo sperabant vindictam & punitionem infligendam illis qui pactum infringent: & adumbrabant, vt diximus, sanguine & iugulatione pœnas quas daturus erat qui pacto non staret. Voluit autem Dominus senes montem conscendere: quoniam rectores populi erant, & populum ad seruandam legem inducere debebant.

Narrauit populo omnia verba Domini.] Verbum Hebraicum saphar, significat proprie numerare, & quia narrans, vnum post aliud dicit ac si numerasset, extenditur ad significandum narrare, quo scemate nos Lusitani & omnes Hispani utimur, qui pro narra mihi hoc, dicimus, contra me ipso, id est, enumeram mihi hæc.

Scrpsit Moseh omnia verba Domini.] Mirum valde fuit, quòd Moseh omnia verba Domini mente retineret, & postea in libro scriberet, quemadmodum dicitur hic.

Et surrexit mane.] Opinio Hebræorum est, verbum sachâ significare mane surgere, seu manicare, quo verbo vltus est Hieronymus Lucæ 21. vbi vertit. Omnem populum ad Ioannem in deserto manicasse. Quod verò mane surgere, non sit eius propria significatio, constat: quia verbo sæpius adiungitur nomẽ bocher. i. mane, quod nõ fieret, si verbum significaret mane surgere. Quod verò hoc ei addatur, constat Ila. 5. vbi dicitur. Vemachime babocher. i. ve surgentibus in mane. Idẽ supra c. 8. & hic quo dicitur. Vaia schẽ babocher. i. surrexit mane. Vnde videtur verbum potius significare muturare ad surgendum, quàm mane surgere. Non enim significat surgere, eadẽ ratione, quoniam Psal. 127. ei additur surgere, & dicitur. Vnum est vobis machime chum, id est, muturantibus surgere (vt Sanctes noster vertit.)

Est tamen non parua coniectura quod significet leuare se, quoniam ab hac radice est sechem. i. humerus, sic ab eleuatione dictus: quare posset sic textus esse. Et leuauit se Moyses mane.

Aedificauit altare sub monte.] Ex hoc loco constat, sacrificium & foedus Dei cum populo non fuisse in monte, sed in planitie, vt diximus, & post foedus Moyses descendisse cum senioribus montem.

Et duodecim statuas.] Non putes fuisse idola, aut hominum effigies, sed erant duodecim lapides erecti. Nam iassab significat proprie erigere, seu stare facere. Si quæras quare Dominus voluerit huiusmodi adesse statuas, cum populus astaret: dico quod ad ostendendam pacti perpetuitatem, quam lapides ad multum tempus duraturi ostendebant: & quod non solum cum presentibus foedus iniret, sed etiam cum posteris in perpetuum.

Iuxta duodecim tribus Israel.] Hebraice habetur. Iuxta duodecim virgas Israel. Vocat Hebraicus virgas filios, quod veluti virgæ seu rami à trunco progrediantur filij.

Et misit pueros filiorum Israel.] Quidam ex hoc loco euincere voluerunt, primogenitos olim fuisse sacerdotes, sed nisi hoc aliunde probent, non video qualiter ex hoc loco, hoc habere possint. Nō enim textus dicit, Moyses misisse primogenitos, sed pueros filiorum Israel: per quos possumus tam famulos filiorum Israel, quam filios eorum intelligere, & per eos, meo iudicio, intelligit iuuenes expeditos, qui ei liberis ministrare, in sacrificio possent. Et licet dicatur hic quod ascendere fecerunt holocausta & mactauerunt victimas, quod munus sacerdotum erat, potest hoc non solum ad eos referri, sed etiam ad Moysen: vt. s. simul cum eo obtulerint. Non enim solus Moyses hoc facere poterat: sed ministris opus habebat ad hoc. Et aduerte verbum naar, à quo naar, id est, puer, significare proprie excutere, præsertim cum sonitu: vt fieri solet, quotiescunque res aliqua excutitur: vt patet Isaiæ 33. vbi dicitur. Noer, id est, excutiens manus suas ab omni munere. Sic Iudic. 16. Veinacher, id est, & excutiam me, dicit Sinson, scilicet, à vinculis. Addunt Hebræi significare etiam rugire, & discernere, propter illud Ierem. 51. vbi dicitur. Naaru, id est, rugierunt sicut catuli leonum, & I. Sam. 1. Vehar aar naar, id est, & puer discernerebat. Quod Sanctes noster vertit. Et puer erat nimium puer. Sed meo iudicio, idem significat in his locis, quod in omnibus aliis. s. excutere. Et illud quod ex Iere. citatum est, vertendum puto. Excusserunt se, sicut catuli leonum. Solent enim feræ, cum primum ex antris egrediuntur, aut ex somno euigilant, excutere se, vt. s. pellem mudent à puluere, super quo iacuerunt. Aut excusserunt, s. prædam veluti catuli leonum. Quod verò ex libro Sam. adductum est, verti potest. Et puer excussus erat. s. à lacte. Nam ante verba hæc dicit textus. Et ascendere fecit. s. Ana, eum, scilicet, Samuelem secum, cum ab lactaret eum, seu postquam ab lactaret eum. Hinc est neoret. i. stupra: sic dicta quod à lino excussa sit, seu separata. Vnde naar significat puerum, nō qualemcunque sed separatum à lacte, auulsum ab uberibus. Quod autem dicitur.

Et ascendere fecerunt holocausta, intelligendum est super altare.

Sacrificia pacificorum.] Admonui sepiissime, verbū salam, non significare proprie pacificum esse, sed integrum, & incolumem esse, tam in corpore quam in substantia, & hæc sacrificia offerebantur pro integritate & incolumitate domus, & rerū omnium,

& vertendum est: sacrificia integritatem, id est, quæ pro domus integritate immolabantur.

Posuit in crateribus. Significat dictio Hebraica agan, vas magnum speciem ventris habens, & vt cunctis rotundum, vt patet Cant. 7. vbi dicitur. Umbilicus aut venter tuus agan. i. crater tornatibilis: id est, rotundus Noltri Isaiæ 22. vertunt phialas.

Acceptit librum pacti. i. in quo pactum scriptum erat. Aut super quo pacificebatur, & hoc videtur verius.

Et legit in auribus populi.] Verbum chara non significat proprie legere, sed vocare, & clamare, & hic significat, alitè seu magna voce legere: neque potuit aliter esse, quoniam oportebat populum totum, aut saltem partem magnam illius audire. Nō enim sine miraculo poterat simul à toto populo audiri, sed crediderim eum sæpius in diuersis locis, aut eadem diuersis auditoribus legisse.

Ecce sanguis pacti, quod percussit Dominus vobiscum.] Vocatur sanguis animalium immolatorum sanguis pacti, quia eo pactum inter eos & Dominum firmabatur.

Et ascendit Moyses in montem, scilicet post sacrificium & firmatum foedus.

Et viderunt Deum Israel, id est, quandam eius similitudinem.] Neque crediderim eos totam illam effigiem humanam qua sese Deus illis ostendebat vidisse, quam noluit Dominus Moyses, qui sibi gratissimus & familiaris valde fuit ostendere, sed vidisse solum pedes, & ea quæ sub pedibus eius erant. Nam sequitur.

Et sub pedibus eius quasi opus lateris saphirini, & quasi robur cæli in munditia.] Significatur quod sub pedibus Dei erat, non quidem lapis, sed later: aut lapis formam lateris habens, saphirini coloris. Est autem lapis saphirus, vt dicitur, coloris cælici, aut cærulei, & aureis punctis collucere solet. Dicunt autem Hebræi, Deum laterem eis sub pedibus ostendisse: vt scirent quod ex populo seruilis, populus diuinus & liber facti essent. Ita vt lutum illud in quo in Aegypto operati fuerant, in pretiosissimum lapidem mutatum esset. Quod autem vertimus. Quasi robur cæli verti, potest. Quasi corpus cæli in munditia, id est, cum mundum sine vlla nube apparet. Aut quasi robur cæli, id est, cælum robustum & forte, cum mundum est.

Et ad separatos filiorum Israel non misit manum.] Significat verbum asal, à quo asil separare, vt patet Genes. 27. Nonne asalta. i. separasti seu reseruasti mihi benedictionem? Sic Num. 11. Ve asalti, id est, separabo, de spiritu qui est super te. Asil verò separatum proprie significat, & quia magni & nobiles, ab aliis separati sunt: significat quoque magnum & nobilem. Posset etiam nomen asil, deduci ab esel, quod est apud, iuxta: vt patet Nehem. 2. vbi dicitur. Et coniunx seu regina sedebat eslo, id est, apud eum. Et Genes. 41. Et steterunt esel. i. iuxta vaccas, & sic asil significaret propinquum, seu proximum, qui videtur esse iuxta, & sic sensus esset. Et ad propinquos filiorum Israel nō misit manum: ac si dicat. Et ad eos qui erant iuxta illum, licet illi appropinquarent, non misit manum. Est autem Hebraicum schema, mittere manum, pro percutere: quod percussio soleat extensâ manu fieri: vt in Hebraicis diximus. Dicit autem hoc, quoniam solebat Dominus non se alicui ostendere, citra vitæ discrimen: Sic miratur Iacob Gen. 32. quod viderit Deum facie ad faciem citra vitæ ablationem. Et quantum ex hoc loco colligi datur, id quod infra capit. 33. dicit Dominus. Non videbit me homo & viuet, intelligendum est facie ad faciem licebat

licebat enim citra periculum vitæ partem aliquam Dei videre: quemadmodum isti pedes viderunt, & Moyses posteriora. Neque mihi obiciatis illud Gen. citatum. Vidi Dominum facie ad faciem: & quod etiam infra dicitur Numer. 11. Facie ad faciem loquor ei. Quoniam (vt iam aliàs admonui) stat quod aliquis loquatur alicui, facie ad faciem, & tamen non videat faciem eius: vt patet de duobus loquentibus simul in loco obscuro quo se mutuo nō vident: & tamen loquuntur facie ad faciem, & isto modo loquutus est Dominus Moyses, cum quo amictus nube aut nebula loquebatur, & sic etiam iustabatur cum Iacob noctu: licet de Iacob non sit opus hoc dicere, quia textus expressè dicit fuisse angelum, licet idem iudiciū esset apud Hebræos de visione Dei & angeli, vt patet Iudic. 13. de Manoach, qui postquam angelum Domini nouit, eum qui ei & uxori loquebatur, ait. Moriendo moriemur: quia vidimus Dominum. Probat autem textus, non fuisse mortuos seniores Israel, quoniam post illam visionem, comederunt & biberunt.

Dabo tibi tabulas & legem.] Potest nomen torah, id est, lex deduci à tarah, quod est docere, & descendere, quod videlicet doctrina à doctore in audientem, descendat, iuxta illud Deutero. 31. Descendat vt pluuia doctrina mea: fluat vt ros eloquium meum. Deriuari etiam potest à thur, quod est explorare, & scrutari: quod iugiter sit exploranda, & meditanda, quemadmodum Dauid de viro iusto dicit, quod in lege Domini meditatur die ac nocte: quod magis probat. Vnde illud 2. Samuel. 7. quod nostri vertunt. Hæc est lex Adam Domine Deus, posset verti. Hæc est meditatio seu cogitatio hominis, Domine Deus: ac si dicat. Hoc est quod ego possem cogitare, & desiderare pro vtilitate domus meæ, quod mihi tu tua sponte polliceris. Vnde sequitur. Quid addet ultra Dauid, vt loquatur ad te, cum tu omnia quæ ego desiderare poteram prædixisti? Quod verò sequitur. Dabo tibi tabulas lapideas, & legem, & præcepta, quæ scripsi. Dubium est an Deus solum præscripserit præcepta, quæ erant in tabulis, an omnia quæ Moyses ab ore eius hausit & credidit, solum decem in tabulis scripserit verba. Quia tamen dicitur. Legem & præcepta quæ scripsi, vt doceas, potest teneri Deum cuncta scripserit: vt filij Israel habentes scripturam Dei pactum de ea seruanda inirent.

Ascende in montem Dei, id est, in quo Deus, aut quo loquebatur Deus cum eo, id est, in Choreb, qui dicitur mons Dei, quoniam in eo loquebatur Moyses.

Manete hic] Hebraicè est, Manete nobis hic, & est sensus. Expectate nos hic. i. me & famulum, s. Iosuah. Est etiam phrasis linguæ. Manete nobis, Neque est sensus. Ad vtilitatem nostram: quemadmodum Rabbi Selomoh exponit infra illud quod Dominus Moyse dicit. Præcide tibi duas alias tabulas, quod Rabbinus ille interpretatur. Præcide ad tuam vtilitatem. Sic Gen. 22. Vade tibi. Et in Canticis. Iob mihi.

Et Chur vobiscum.] Dicunt Hebræi, hunc fuisse maritum Mariæ seu Miriam sororis Moyses, sed textus hoc non explicat.

Quisquis habuerit causas.] Hebraicè est. Quis Dominus verborum, seu quis superior verborum, & sensus est. Qui fuerit in lite actor, qui videtur esse superior ad rem, seu ad eum aduersus quem litigat, veniat ad istos quos iudices ad lites dirimendas constituo.

Habitauit gloria Domini in monte Sinai, & operuit

eum nebula sex diebus.] Admonui supra: nihil aliud per gloriam Domini esse intelligendum quam nebulam illam, in qua erat Dominus: & dicitur gloria Domini, quia illum quasi gloriosum vestimentum tegebat. Quemadmodum de lumine dicitur Psal. 103. Qui operit se lumine sicut vestimento. Etiam annotaui sæpius dictionem anan, significare non solum nubem, sed nebulam, & magis proprie, & videtur textus explicare, quid per gloriam Domini intelligat, cum sequitur. Et operuit eum nebula, ac si idem dictum sit, gloriam Domini montem operuisse, & nebula tegi. Dicitur autem ibidem habitasse, quia diu ibi permanit, scilicet ad quadraginta dies.

Clamauit ad Moysen die septima de medio nebulae.] Voluit Dominus ostendere grauitatem suam, vt non loqueretur Moyses statim, sed fecerit eum expectare ad septimum diem.

Visa est gloria Domini, sicut ignis comedens seu ardens, in capite montis.] Ecce hic iterum ostenditur, qualis fuerit gloria Domini, quod scilicet sicut ignis ardens in cacumine montis. Est ergo gloria Domini id quo regitur ipse, siue sit nebula aut nubes, siue ignis in quo ipse est, quæ præ se ferebant præsentiam Dei.

Ingressus est Moyses medium nebulae.] Vocat Hebraicus esse intra aliquid, esse in medio eius, vt in Euangelio habes. Erat nauis in medio maris, id est, intra mare, & in Psal. Media nocte surgebam ad confitendum tibi. i. intra noctem seu nocte durante. Sic Iosuah 3. dicitur, quod cum sacerdotes venissent vsque ad Iarden, & pedes portantium arcam intincti essent in extremo aquarum inundantium, steterunt aquæ. Postea sequitur. Stabant autem sacerdotes portantes arcam foederis Domini, in sicco, in medio Iarden. i. intra Iarden, cum solos pedes intinctos haberent. Cum ergo textus dicit Moyses medium nubis, aut nebulae ingressum: sensus est, eum ingressum intra nubem. Non enim credibile est, eum ingressum reuera medium, quoniam ibi erat Deus: vt textus dicit.

CAPITIS XXIII. AD MORES ANNOTATA.

Venerit Moyses, & narrauit populo omnia verba Domini.] Non fuit Dominus contentus, pacisci cum Abraham & Iacob, qui poterant se, & posteros suos obligare & obligari, Gen. 15. 17. & 28. sed etiam cum filiis, foedus inire voluit. Et videtur Deum hoc dixisse Abraham supra Gen. 17. Statuam, inquit, pactum meum inter me & te, & inter semen tuum, post te: in generationes eorum, in pactum perpetuum, vt sim tibi in Deum, & semini tuo post te. Et dabo tibi, & semini tuo post te, terram peregrinationum tuarum: terram Chanaan in possessionem perpetuam. Qua in re docet nostram instabilitatem, & inobedientiam, & quam raro filij stare soleant, contractibus parentum suorum. Vbi simul discit Dei dignationem, vt velit nobiscum pacisci super his quæ facere tenemur inuiti. Nonne tu Domine Deus es, qui nos creasti, & cōpegisti? Manus Domini (ait Iob) fecerunt me & plantauerunt me totum in circuitu. Ipse (inquit Dauid) fecit nos, & non ipsi nos. s. fecimus. Ad quid ergo nobiscum pactum, & promissio tam larga, si pacto steterimus tuo? Tua dignatio, & nostra rebellio, te ad hoc quodammodo cogunt. Expēde hic quæso, quam mali solutores debitorum simus. Solēt creditores aliquid ex suo dare debitori, aut ex debito relinquere,

vt quæ eis debentur recuperent. Dominus autē cōsiderā rebellione & fœcordiā nostrā in soluēdis his quæ illi debemus, non solum infinita dimittit nobis debita, sed plura & potiora bona, quàm sint debita pollicetur, vt pauca soluamus. Quot scelera & peccata quotidie relaxat, & gratis nobis dimittit, neq; hoc contentus cœlestia & æterna bona promittit, & confert, si pauca quæ iubet & ad quæ nos sine huiusmodi pollicitationibus teneamur, faciamus.

Omnia verba quæ locutus est Dominus, faciemus. Quia 10 faciles sunt homines in pollicendo, & quàm difficile præstant quæ pollicentur, pulchrè locus hic edocet, cum tota scriptura.

Scripturæ Mose omnia verba Domini. Quid præ se ferat huiusmodi scriptura, nosti o homo, si oculos non amissisti. Seruatur enim, vt per eam, in die examinis extremi interrogaris. Audi quid de ea re, sanctus David dicat, Psal. 49. Congregate (inquit Dominus) mihi sanctos meos, qui pepigerunt pactum mecum super sacrificia. Facto enim vitulorum sacrificio, 20 pactum initum est inter Deū & sanctos. Et sequitur Psal. Nuntiauerunt cœli iustitiā meam, quoniā Deus iudex est. Audi populus mi, & loquar Israel, & testificari faciā contra te. Deus Deus tuus ego sum. Et si apertius rem hanc scire desideras, audi Ezech. 20. Educam vos de populis, & adducam vos in desertum populorum, & iudicabo me vobiscum ibi facie ad faciem: sicut iudicavi me cum patribus vestris in deserto terræ Ægypti. Et transire faciam vos sub virga, & adducam vos in vinculum fœderis, id 30 est, conferam vos legi & fœderi, quod mecum pepigistis. Et eligam ex vobis rebelles, & præuaricantes in me: e terra incolatus eorum educam eos, & ad terram Israel non venient, & scietis, quod ego sum Dominus.

Exiit in auribus populi. Colligo ex hoc loco, hominem paciscentem, debere cognoscere ea ad quæ se obligat, & pacta esse legenda, antequam firmentur. Et considera quod non sufficit Domino, narrasse Moseh verbo, omnia verba sua, sed voluit postea legi in auribus populi, vt nemo illorum postea 40 causaretur, se ignorare ea, ad quæ se obligabat. Est autem sanguis, testis fœderis: quoniam non facile deleri potest. Sed quid prodest Domine, corpora sanguine respergi, ac librum, nisi simul cordibus legem tuam inscribas, quemadmodum apud Ieremiam polliceris?

Cap. 32. Ascendit Moseh, & Aharon, & seniores Israel: & viderunt Deum. Si eos qui solum legem se facturos promittunt, sic Dominus Deus exaltat: vt dignos sua 50 faciat visione, quid eum facturum puras eis, qui quæ promiserunt opere compleuerunt? Et disce ex hoc loco prudens lector, non vanam esse bonorum faciendorum promissionem, quæ tanto præmio digna est.

Sub pedibus eius sicut opus lateris saphiri. Premebatur (inquit scriptura) serui Dei, filij scilicet Israel in Ægypto, operibus duris, luti, & lateris. Nunc verò laterem quo anxie premebantur pretiosum vident splendore sub pedibus Dei, vt discas quid valeant labores, sudores, & quæcunque mala, propter Deū perpeffa, lutosā & lateritia, ac immunda tibi videbuntur, & his qui terrena sapiunt, sed apud Deum pretiosi lapides sunt, quibus sedes eius decoratur. 60 Expende ergo quanti Deus faciat hæc. Visi sunt oculis insipientium mori, & insensati, vitam eorum æstimant insaniam, sed illi in pace sunt, & lutum laboris illorum, in saphirum verum est, & margaritā. Cuncta opera humilitatis, & abiectionis, vilia &

inutilia, & penè nullius momenti esse videntur, sed nihil apud Deū estimabilius & pretiosius. Excelsus Dominus (ait rex humilissimus) sed humilia respicit, eaque miratur, alta verò aut negligit, aut à longè cognoscit.

Et sicut corpus cœli in munditia. Quid quæso luto immundius & latere, quid verò mundius aut pulchrius cœlo? Non fat fuit Domino, lateres terrenos, in cœlestem saphirum mutasse: nisi etiam in cœlum lutum mutet. Neque in qualecunque cœlum, sed immundissimum. O beata vilitas, humilitatis se propter Deum, quæ in cœlestem munditiam tam facile commutatur.

Ad principes Israel non misit manum. Propitius est Deus his qui faciunt voluntatem eius, ita vt etiam impune eum videant, qui autem curiosus scrutator est maiestatis, à gloria Domini opprimi solet. In arenam descendit Iacob cum Domino, sed quia humiliter premebat eum, & vrgebat: licet Deum 20 facie ad faciem viderit: salua tamen facta est anima eius.

Dabo tibi tabulas lapideas & legem. Ne suspectam legem postea haberent manibus delatam Moseh prædicat: Dominus se eam illi daturum.

Ecce Aharon, & Chur vobiscum. Docentur hic reges & gubernatores, non relinquere suos sine duce, & iudice: ne feditio in populo oriri possit. Similiter duces tales relinquendos esse, qui auctoritatem iam habeant in populo: & quibus populus facile 30 obediatur.

Ascendit Moseh in montem, & operuit nubes montem. Sapienter valde noluit Dominus, populum cognoscere, quid familiaritatis seruus apud se haberet, ne alios inuidia permotos in eū prouocaret. Et vide qualiter prudentissimus artifex, cuncta temperauerit. Noluit populum videre, quam familiaris illi seruus esset, ne inuidia torqueretur, & voluit seruum, ad septem dies eum in monte expectare: ne ex familiaritate superbiret. Vbi simul disce, Domini maiestatem & grauitatem qui seruum tandiu expectare permisit, etiam si illi dilectus valde esset, Ne temerè te aut in Deum, aut in ea quæ Dei sunt iniicias. Sic & Abraham dilectissimo suo fecit, ad quem, & si aliquando descendere dignatus est, nunquam tamen domum eius ingredi voluit. Solet enim homo etiam iustus, ex diuinis fauoribus insollescere: ideò ad mensuram sibi cuncta ostendenda sunt & præstantia.

50 IN CAP. XXV. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Et locutus est Dominus ad Moseh, dicens. Præcipit hic Dominus, colligere ea, quæ ad tabernaculum faciendū erāt necessaria: quoniam disponebat cū eis familiariter conuersari, & volebat domum apud eos habere, mobilem tamen: quoniam castra eorum sæpissimè mouenda erant: quo in loco eum ad omnia quæ inquirere vellēt, ad manum haberent, & ex quo cuncta, tanquam gubernator eorum dirigeret.

Accipiant mihi oblationem. Sunt in hoc capite vocabula multa Hebraica, quorum significationes ignorant Hebræi: vt infra constabit. Dicitio autem terumah, quam vertimus oblationem, est à radice, rum, quod leuare, eleuare, & propriè eleuationem significat ex consequenti oblationem & donum, aut quia cum Domino offerebatur eleuabatur sursum,

sum, aut quod magis probo, quia ab aliis offerentis bonis leuabatur, & separabatur, & ex 48. cap. Ezechielis videtur significare, quod eleuabatur ex bonis tanquam primitiæ. Dicitur enim ibidem. Et erit sacerdotibus terumitah mituramat, id est, oblatio, seu eleuatio de eleuatione, seu oblatione terræ: sanctitas sanctitatum, iuxta terminum Leuitarū. Quorum verborum sensus est, quod portio quæ in diuisione terræ dabitur sacerdotibus, erit sicut eleuatio primitiarum, ita quod non poterunt eā vendere, aut commutare, vel transferre, quoniam primitiæ sunt terræ, vt statim ibidem explicatur. Dicit autem: Accipient mihi, quoniam ipsi apud se, debebāt separare, & eleuare ab aliis bonis suis, quæ Deo offerenda erant, & nullus ab eis debebat ea exigere.

Ab omni viro, cuius sponte offeret cor eius. Vnicū est in Hebræo verbum, scilicet libebenu, quod significat sponte aliquid elargiri, aut donare: vt patet infra 35. Omnis vir & mulier, quorum nadab, id est, sponte obtulit, cor eorum ea.

Hyacinthum purpuram, coccum, bisinctum & byssum, & pilos caprarum. Nihil certi habent de his rebus Hebræi. Vnde constat, quàm parum in huiusmodi eis fidendum sit. Dicunt enim hyacinthum lanam esse blauam aut blauci coloris, nos vocamus cardo, seu ceruleum. Si thechelet, id est, hyacinthum sit integra dicitio, vt scilicet tau sit radicalis litera, ignota est significatio eius, videtur tamen ex coniecturis significare lanam aut fila serica aut lanea 30 subtilia valde, ex quibus velum fieri potest: quoniam ex huiusmodi techelet, dicitur velum tabernaculi factum sequenti capite. Ex capite. 35. sequenti videntur significare tam hyacinthum quàm purpura, lanam & sericum potius quàm fila: quoniam ibi dicitur mulieres atulisse netum thechelet, & argaman, id est, hyacinthum & purpuram. Erant ergo hæc res quæ filari, seu neri poterant à fœminis: ex quo constat fuisse lanam aut sericum, vt iam diximus, & etiam fila quæ ex huiusmodi lana aut serico filabant fœminæ. Si verò techelet nō sit à tachal, sed à chalah vel achalah, quod est perficere, & finire seu complere, tunc significaret fila, ex quibus fiunt extremitates pannorū, quas nos vocamus ourelas. Res incerta est: & considera quàm oculatos duces habeamus in sacris literis, qui omnium istorum nominum proprias significationes ignorant, & necessarii est eis fidere, aut potius cum eis cœcutire. Sequens verò dicitio, scilicet argaman, tam obscura est significationis, sicut præcedens. Rabbi David in libro radicum dicit significare rubeum colorem, qui vocatur charmen, id est, carmesinus. Sed Rabbi Saahadiah dicit sequentes duas dictiones, scilicet tholaat, sani, significare carmesinum: quod si verum est, tunc argaman significabit alium colorem, quem Rabbi David dicit vocari lacha, qui in Arabico vocatur argauā. Si radix nominis sit ragam à quo regem, quod Hebræi dicunt principem significare, tunc per argaman significaretur purpura, quod scilicet regum & principum indumentum sit. Si verò à rag, quod est fufus, tunc significabit fila quæ fuso inuoluuntur. Vnde probabile valde est, quod significet aut purpuram ipsam, aut (quod verius credo) fila ex quibus fit: quoniā Deus nolebat factos pannos, sed potius ea ex quibus texerētur & ferent, quoniam facti aut non conuenirent, aut viles essent: vt pote humanis vsibus contrectati. Tertia dicitio, scilicet, tholaat, significat vermen Isa. 14. Et operimenta tua tholaat, id est,

vermis. Et Psal. 22. Et ego tholaat, id est, vermis, & non vir. Quod verò significet vermen rubri coloris, ex verbis Isa. 1. cap. constat: vbi dicitur. Si fuerint rubra, scilicet peccata tua chatalas, id est, tanquam vermiculus: velut lana alba erunt. Item Threno. 4. Qui alebantur super thola, id est, vermiculo: amplexati sunt stercora. Ex quibus constat pannum, aut fila potius rubei coloris per tholeah significari. Et quod sequitur. Scammi, si sit à radice, scanah quod est duplicare, iterare significabit duplicitatem: vt sit sensus. Et accipies vermiculum, id est, fila rubra duplicitatis, seu duplicata. Sicut enim huiusmodi fila aliquando simplicia, nonnunquam duplicata, Quartum nomen scilicet sches, byssum, quod est linum candidissimum, significare dicitur, vt patet Gen. 41. vbi dicitur, Pharaonem induere fecisse Iosephum vestibus sches, id est, byssi, seu byssinis. Idem prouerb. 31. Sches, id est, byssus, & David indumentum eius.

Et pilos caprarum. Nulla in Hebræis pilorum fit mentio, sed dicitur byssum & capras, sed optimè subaudiuntur pili, ex quibus factum est, vnum è tegumentis tabernaculi. Fuit autem ex caprarum filiis panni pretiosi qui apud nos, simbalot vel camalotes dicuntur.

Et pelles arietum. Deriuatur nomen orat, id est, pelles ab arah, quod est nudare: quod scilicet ab animali extrahantur, dum denudatur. Apud nos nō est vsus harum pellium rubricarum. Dum superioribus annis agerem in Flandria eas vidi, & pulcherrimæ sunt, & videntur carmesi: de quibus in canticis habes. Sicut pelles Salomonis. Et quod sequitur.

Arietum. Dicitio elim, abaial, quod est fortitudo deriuatur, & forte non arietem, sed aliud animal forte, significat, & si arietem, non qualemcunque, sed qui iam annum transierit significabit, vt Hebræi etiā dicunt.

Pelles thechafsim. Incertum est quæ sint animalia quæ hic vocantur thechafsim. Hebræi dicunt esse animalia munda, varij coloris, sed meo iudicio diuinant. Nam quid propriè nomen significet ignorant, sicut & nos. Idem sentit Chaldæus paraphrastes. Duo de huiusmodi pellibus ex scripturis venatus sum. Alterum est esse grossas ac duras, & quæ vim imbrum facile propulsare possunt. Alterum verò esse tales, ex quibus calcei fieri possunt. Et primum constat ex 39. capite sequenti huius libri, vbi dicitur. Facies operimentum pellium hathecasim, id est, taxorum, & loquitur de supremo operimento tabernaculi, quod imbrum & aliarum aëris intemperierum iniuriam propulsabat. Secundum verò constat ex cap. 16 Ezech. vbi Dominus enumerans delicias quibus Israel à sua infantia enutriuit, dicit se eum calciasse thachas, id est, tasso, seu pelle taxorum: nisi dicamus eum per tasso, nō pellem ipsam, sed varios ipsius colores significare voluisse: vt idem dictu sit, calciaui te taxo: ac si diceret calciaui te discoloribus, vt multi locum interpretantur. Sunt apud nos in desertis locis animalia quædam, quæ vulgo dicuntur taxagos: quæ fortè per nomen Hebraicum significantur, sed eorum pelles licet durissimæ sint, nullus tamen est, qui eis ad aliquid vtatur, & nomen congruere videtur. Hieronymus Num. 4. hyacinthinas interpretatur pelles, & ferè in omnibus scripturæ locis idem sentit. Rabbi Selemoh dicit, animal norum illis diebus significari, vt videas quàm probè Iehudæi nouerunt hæc. Quod mihi de hac re certius vide-

tur esse, esse pelles quorundam animalium quæ nostris amas vocant: ex quibus fiunt apud nos magna scuta coreacea, quæ nostri *adargas* appellant: quibus in congressu cum Saracenis vtuntur, quoniam leuiora sunt aliis scutis ligneis, & ferè totum hominè tegunt, & sunt alba ex quibus etiam calcei albi fieri possunt.

Et ligna sittim. Non minus varij sunt Hebræi in huiusmodi lignis sittim cognoscendis, quàm fuerint in cognoscendis significationibus præcedentiū vocabulorum. Si radix nominis est lut, quod est circuire aut potius extendere, significantur ligna exrensia: neque crediderim cedros, aut pinus: quoniam Isaia 33. Et Ezechielis 27. video laut, & massot, remum nauis significare. Vnde videtur significare ligna ex quibus remi fieri solent in nauibus: quæ sunt ligna fortia, & quæ non facile sub aquis computrescunt: cedrus autem & pinus parum sub aquis durant: ideo crediderim esse ligna quædam, quæ nostri vocant *bordos*, aut *sayas*: ex quibus asses librorum fieri solent. Huiusmodi enim ligna pulchra sunt & fortissima: ex quibus tecta domorum nobilium tegere solent, & in pretio apud nos sunt: quibus abundat Germania & inde ad nos deuehuntur in maxima copia. Quod si verum est, non mirum si prope Sinai sylua huiusmodi lignorum esset. Inquit hic Rabbi Selemoh. Vnde erant eis in deserto, ligna sittim. Respondet fuisse sententiam Rabbi Tanchuma. Iacob patrem eorum cognouisse per spiritum, scilicet quod filij Israel essent in deserto, tabernaculum Dei constructuri, quare attulit in Aegyptum cedros ac plantauit: iussitque filiis suis ut ea secum deferrent, quando ex Aegypto essent egressuri, in quibus Rabbinus delirare videtur. Quid enim hoc mendosius dici potest? Rabbi verò Abraham in eandem sententiam declinat. Sunt, inquit, ex antiquis nostris dicentes, Iacob patrem nostrum plantasse illas cedros: & Israel eduxisse illas imperio Moseh ex Aegypto: ad quod probandum citat illud quod Exod. 35. dicitur. Omnis cum quo inuenta sunt ligna sittim. Et si ita (inquit) dicamus, mirum est, cur huiusmodi adduxerint ligna, cum non opus haberent. Sed ommissis Hebræorum mendacijs, alterum è duobus puto. Aut quod prope Sinai fuerit huiusmodi lignorum sylua: aut quod Iudæi ad tabernacula propria componenda ea secum adduxerint ex Aegypto. Et verba citata, ex cap. 35. huius libri, præ se ferunt, Iudæos secum huiusmodi ligna detulisse. Quod autem Rabbinus ille quærit, quid scilicet responderent Aegyptiis quærentibus Iudæi ad quid sibi vellent huiusmodi ligna: facilis est responso, quod ad tabernacula construenda. Radix tamen nominis, non videtur esse lut, sed citat ex geminatis.

Et pro suffimento aromatum. Dicunt Hebræi nomen sam, significare aroma in communi: quod probant ex eo quod capite trigesimo sequenti dicitur. Cape tibi samim, id est, aromata. Et statim explicat qualia. Nam sequitur. Stracem, & onicham. Possent tamen dici, esse propriam speciem aromaticam, ex qua fiebat suffitus ad suffendum coram Domino. Vnde verti possent. Et suffitum asamim, id est, illius speciei aromaticæ videlicet accipe. Aut pro suffitu asamim, id est, illius speciei aromaticæ accipe oleum, vt videlicet cum illo misceas. Et sic esset accipiendum oleum ad tria, scilicet ad lucendum in luminarijs, ad oleum vñctionis quo vñgebantur sacerdotes, tabernaculum, & omnia vñsilia eius, & ad suffitum. Meo tamen iudicio, significatio nominis sam

aut samam ignota est Hebræis & nobis.

Lapis sobam. Dicunt tam Hebræi quam nostri sobam, significare lapidem onichem, qui colorè vnguis humani habet, res tamen incerta est.

Lapides plenitudinis. Vocari possunt lapides plenitudinis, aut quia integri erant non cauari, aut (quod verius credo) quia implebant sacerdotis pectorale: vnde statim sequitur.

Ad ephod & ad pectorale. Si radix ephod, est aphad, quod est stringere aut cingere, tunc ephod significabit cingulum, aut ornamentum, quo quis cingitur. Sumitur etiam pro veste stricta, qua minister accingebatur, & stringebatur secundum expedire aliquid facere volebat, & possemus rectius dicere verbum aphad, significare stringere, & ex consequenti cingere, quod cingens stringat se & similiter ephod strictam vestem qua quis stringebatur, seu quodcumque aliud, & ex consequenti cingulum, quod eo soleamus nos stringere. Nam 1. Sem. 2. habes de Samuele. Puer accinctus ephod, id est, stricta tunica linea. De Dauide etiam primo Sam. 6. David inquit accinctus ephod, id est, stricto lino, aut accinctus stricta tunica linea. Quod autem sequitur. Et ad pectorale, etiam dictio chossen incertæ significationis est apud Hebræos: neque est coniectura ad cognoscendam eius propriam significationem. Dictio ponitur ter, infra capite vigesimo octauo, vbi est sermo de pectorali iudicij. Quare autem dicitur pectorale iudicij, ibidem dicemus. Erat autem ornamentum pectoris, quod scilicet super pectus quibusdam cathenis suspendebatur: quod plerumque erat lapidibus pretiosis.

Facies mihi sanctuarium. id est, locum sanctum, seu separatum vtcunque à vobis. Et quod sequitur.

Habitabo in medio vestri. idem dictu est, quod habitabo inter vos.

Secundum quod ego videre facio te adificium. Consulto non vertimus secundum similitudinem, quemadmodum omnes nostri verterunt: dicentes tabnit significare similitudinem, cum re vera significet fabricationem, & ædificium. Nam vbi cumque isti dictionem tabnit, similitudinem vertunt, tã bene veritas ædificium, seu fabricam: vt Deutero. 4. vbi nostri cum Hebræis vertunt. Similitudinem masculi, & femina, tam bene veritas: ædificium seu fabricam masculi & femina. Sic Psalm. 100. Mutauerunt gloriã suam betabnit, id est, in similitudinem bouis, tam bene veritas, in ædificium bouis. Omitte quod banah quod est radix betabnit, non assimilari, sed edificare significat: vt ipsimet dicunt. Et Rabbi David ab ipsa veritate coactus, Ezechielis 40. capite mibneh, quod est huius radices, ædificium vertit quo loco habetur. Super secundum ædificium ciuitatis: vbi nostri interpretantur: secundum similitudinem ciuitatis. Et licet illud quod in monte monstrabatur, esset similitudo eorum, quæ à Moseh erant facienda, erat nihilominus id quod videbatur fabrica, seu ædificium: aut saltem fabrica videbatur. Potest etiam alia ratione exemplar dici ædificium, quod ad eius imitationem ædificium fiat: quemadmodum similitudines, eorum quorum sunt similitudines, nomina sortiuntur.

Facies arcam lignorum sittim. Nomen aron, significat arcam, à quo etiam oren, quod arborem significat Isaia 44. Et meo iudicio, non quamcumque, sed ex qua arcæ communiter fiebant: vt aliqua allusio sit inter nomina: vt mos est nominum Hebræorum. Vnde Rabbi David dicit oren significare

ficare arborem ad opus bonum: cuius meminere doctores dicentes. Et nomen arborum cedri araniam. Est & proprium viri nomen, vt habes. 1. Paralip. 2.

Duo cubiti & dimidij erit longitudo eius. Ponitur hic nomen amathiim, quod Hebræi ab em quod est mater deriuant, non intelligentes pulchram allusionem nominis, ad suam radicem. Nam ab em, quod est mater, deriuatur à methaiim, quod est duo cubiti, seu duæ mensuræ parue: quæ ab aliqua veluti matre filiarum deriuantur. Continet enim mensura magna, alias paruas, veluti mater filias, quemadmodum via biuium aut triuium, & quatriuium, vocat Hebraismus matrem viarum: à qua scilicet multæ semitæ oriuntur, vt habes Ezech. 21. vbi sic dicitur. Stetit rex Babel in em, id est, mater viarum. Quod Hieron. vertit, in biuium, id est, in via, à qua vt matre aliarum veluti filiarum oriuntur. Ciuitatem etiam, quæ sub se multa oppida aut villas habet, matrem Hebraismus appellat: vt patet. 2. Sem. 20. capite, quo in loco habetur. Ve em, id est, & matrem in Israel, scilicet tu delere vis: vbi urbem matrem vocat, ea de causa, quod scilicet parua oppida aut villas (vt diximus) veluti mater sub se contineat. Aduerte etiam dictionem orech, quam longitudinem sumus interpretati, Hebræis etiam significare sanitatem, mutato, holem in vau, scilicet aruchah: ad quod persudandum citant illud Ieremias 39. Curabo aruchah, id est, sanitatem tibi. Sed in hoc meo iudicio, non bene dicunt, cum vnica sit nominis significatio. Et aruchah significat non sanitatem sed percussione oblongam, seu scissionem, quæ solet esse oblonga: & dicitur de re tam animata quàm inanimata, vt exempla monstrabunt. Nam capite 33. ipsius Ieremias habes. Ecce ego curo ei aruchah, id est, scissuram, seu percussione oblongam. Et capite 8. Cur non est curata aruchah, id est, fissura, seu scissio tua, aut vulnus oblongum, filiarum populi mei? De re inanimata exemplum habes Nechemias 4. vbi habetur, Cum audissent, quod curata esset aruchah, id est, fissura, seu rima in muro Ierusalem. Dicit enim Hebraismus murum curatum cum reparatur in eo rimæ & fissuræ. Neque te terreat illud Isaia 58. Sanitas tua cito germinabit (vt nostri vertunt) vbi non videtur quadrare scissura, quæ nõ erat germinatura, sed sananda, quoniam verbum samah, quod noster Sanctes germinare vertit, significat proprie (eo etiam autore) crescere, & sensus est. Et fissura, seu partes vulneris oblongi tui cito crescent, id est, cito ad inuicem coniungentur, vt scilicet sanentur. Imò tenendo priorem significationem optimè veritas: Percussio tua cito germinabit, id est, coniungent se partes eius, veluti rami germinantes, & extendent se vt sanetur vulnus. Omitto quod ex contextu constat: sententiam illam Ierem. priori loco citatam, non posse interpretari eo modo, quo ipsi interpretantur: quoniam sanitas non curatur, sed infirmitas, seu plaga. Vnde improprie veritas. Curabo sanitatem tibi, sed rectè curabo plagam tuam, aut vulnus. Et hinc aduertes quàm parum solliciti sint Iudæi in quærendis & inuestigandis, proprijs vocabulorum significationibus.

Et reges eam auro. Significat verbum sapah, proprie tegere & operire, & ex consequenti speculari, quod specularantes, soleant se tegere & operire ne videatur. Inde Ioseph. i. speculator eadem ratione: quæ allusionem seruare memento.

Intra & extra. Hebraicè ad literam est. Ex do-

mo seu à domo: & extra, seu ab extra, sed est Hebraismus: bene per præcedentia verba explicatus. Vsurpat enim Hebraismus esse in domo pro esse intra: quod ea quæ domi sunt, intra esse videantur. Et idem Hebræis est, esse domi & extra, quod esse intus & extra. Quem Hebraismus seruabis cum sua explicatione, quoniam frequens est in sacris literis. Vnde hoc eodem capite habes. Erunt annuli, lebatim leuadim. i. intra vestes: Hebraicè, in domibus vestium. Vocat autem annulos domos vestium, quod vestes intra illos essent, veluti in domibus suis: quemadmodum nidos appellat domos auium. Psalm. 84. Passer (inquit) inuenit sibi bait. i. domum: quod ibi veluti in domibus includantur, & quiescant. Quo etiam schemate nos Lusitani frequentissimè vtimur. Inquirentes enim an aliquis sit domi vel foris dicimus *Estaa em casa ou fora*, ac si esse domi, sit esse intus.

Facies super eam coronam auream in circuitu. Verbum Hebraicum zarah, à quo zer, id est, corona, significat proprie ventilare. Sed cum nullam ad suum verbum habeat allusionem, arbitror zer esse potius à radice nazar, quod est separare aut elongare, aut à zur (quod idè significat) quàm à zarah: quod est ventilare, vnde anazar, quod vt diximus, est elongare, oritur, nezer, id est, corona: & meo iudicio, zer quod idem significat, coronam scilicet eam significat, aut quod à capite separari queat, aut quia lamina coronæ oblonga sit, & in circulum redigatur. Erat autem hæc corona parua lamina aurea: quæ circuibat, seu ambiebat totam arcam per circuitum.

Fundes illi quatuor annulos aureos. Radix tabaat, id est, annulus est taba, quod proprie est figere, vel figi, seu submergi, vt patet Psalmo 69. vbi habetur. Thabati. i. fixus sum, seu infixi mei: in limo profundum. Inde thabaat, id est, annulus, sic dictus: quod intra eum digitus figatur, vt non possit ab eo exire nisi remoueatur, quemadmodum homo aut res in luto defixa.

Dabit super quatuor angulis eius. Omnes nostri hic angulos vertunt, quemadmodum 1. Reg. 7. Sed dictio paan videtur pedem potius significare, sicut paan cum chamets: & meo iudicio, arca inferius habebat quatuor pedes quibus sustentabatur, & quibus annuli vestium infigebantur. Verbum paam, significat proprie frequentatis ictibus conculcare, aut malleare. Inde paam, id est, pes, quod frequentatis percussionebus terram conculcet, aut eam malleare videatur. Ex quo etiam paamen, id est, tintinabulum, quod multiplicatis percussionebus collidatur, seu malleetur. Vnde illud Iudicum 13. quod de Samfone scriptura loquitur. Cæpit spiritus Domini contere eum, vertendum est. Cæpit spiritus domini, lepaamo, id est, frequentare eum, seu crebro super eum venire, aut malleare, & contere eum, vt nostri vertunt, sed prior expositio est melior.

In latere eius vno. Duo significat nomen sela, scilicet costam, & latus, & prius latus: costam verò quod ad latus sit animalis, significat etiam trabem quæ domus rectum sustinere videtur: & quandoque eas quas nos asinas vocamus, quæ sunt in domo veluti costæ in humano corpore. Addunt Hebræi, significare etiam claudicationem, vertentes illud Psalm. 38. Ego in flagella paratus sum. Ego lesala, id est, ad claudicationem paratus sum. Sed male sic interpretantur, & optimè vulgatus interpres, retenta enim propria significatione, qua

qua latus aut costam significat, optimè vertendum est. Et ego ad costam, seu ad costas aut latus paratus sum. Solent enim homines qui ad verbera parantur, costas, seu latera nudare, ut verberentur. Vnde idè dictum est. Ego ad costas, seu latera paratus sum, ac si dicatur. Ego ad flagella paratus sum: ut optimè vertit vulgatus interpretes.

Facies vestes.] Nescio quid de nomine bat. i. vestis dicam, cum videam tã Hebræos quàm nostros, nihil certi dicere de significatione eius. Offendens enim apud Sanctem omnia hæc significare, scilicet linum, mendacem, fortem, filium, vestem, ramum, membra & diuinum, seu magum, quo quid incertius esse possit, ignoro, cum nihil conuenientia aut allusionis sit inter hæc omnia. Ignoratur etiam, an bad sit per se radix vel potius deriuetur ab adad. Sed significatio vtriusque nominis tam varia est, & tam diuersa altera ab altera, ut non videatur ad eandem radicem pertinere. Videtur tamen bad, significare subtile, gracile, & ex consequenti linum à subtilitate, similiter propaginem, gracilem & subtilem intelligentiam hominem. Diuinum verò, quoniam induti erant vestibus lineis. Res mihi tamen nondum plenè certa est, neque ex coniecturis potui propria significationem inuenire. Eadem ratione potest significare vestem, aut quia subtilis est, aut quia longus, seu extensus.

Dabis in arca testimonium.] Vocat Dominus legè testimonium, quia testificabatur pactum, inter se & populum. Erat enim veluti publica scriptura, vel publicum instrumentum: quam volebat Dominus sibi asseruari, ne postmodum Iudæi pactum mentirentur.

Facies propitiatorium.] Secundum diuersas significationes verbi chappar, diuersa est interpretatio nominis chaporet. i. propitiatorium. Quia enim verbum significat propitiari: inde nomen propitiatorium significat. Sed si quis loca, quibus verbum ponitur, expendat, deprehendet, significare finire, operire, tegere: ut patet Gen. 6. Charpat. i. hituminabis, aut picabis, seu pice lines eam, videlicet arcam. Ex consequenti significat expiari, seu condonare peccata: quod huiusmodi expiatio seu condonatio nihil aliud esse videatur, quam testio vel iunctio, iuxta illud Psalm. Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Inde chaporet potius tegmen quàm propitiatorium significare puto. Vocatur autem tegmen, quoniam tegebat arcam, vel quia tegebatur alis cherubim, quemadmodum is, qui sedebat super illud. Diximus abundè de significatione verbi, Genesis 32. Erat autem hoc tegmen, tabula quædam sustentata super manus cherubimorum; eiusdem mensuræ cum arca, ab ea tamen distincta, & eleuata, & erat veluti sedes sedentis, qui habebat super arcam pedes: quæ quidem arca erat velut scabellum pedum Dei.

Facies duo Cherubim.] Cherub (inquit Aben Ezra) genus est, & vniuersale nomen ad omnem figuram: nisi quod ea quæ sunt in lege, humanam habebant effigiem, quo pacto modo depinguntur: quæ verò sunt in Ezechiele, quatuor animalium ibidem descriptorum figuram habebant. Putarunt etiam Rabbini (teste Rabbi David) chaph in nomine cherubim esse feruile non radicale, & radicem esse rabiah, quod puerum significat: ac si dicatur. Sicut pueri, quod puerorum haberent effigiem. Si tamen radix esset rabbab quod est multiplicare: tunc cherubim significaret pueros, seu angelos: quod in ma-

gna sint copia, & idem esset cherubim quod sicut multi, seu sicut multitudo. Dicitio tamen mihi intergra videtur, & significationem eius à rabbinis & nostris ignorari. Neque longè sum ut putem huiusmodi cherubinos figuram animalium apud Ezech. descriptorum potius habuisse, quàm puerorum. Quoniam nusquam inuenitur, eos faciem seu figuram puerorum habuisse, quemadmodum apud Ezech. legimus, habuisse diuersorum animalium. Est ad hoc alia coniectura. Nam si hominum facies & membra humana haberent, non possent rectè alas extendere ad partem anteriorem, impediens utrumque brachii. Si verò alia essent animalia: melius alas extendere possent ad tegendum sedem super propitiatorium. Est & tertia, quod ut habetur apud Ezech. Iem 10. capite facies cherub conuiduitur faciei hominis. Dicitur enim ibidem. Facies vnus, facies ha-cherob: & facies secunda facies hominis. Caietanus tamen noster oppositum sentit, & putat facies fuisse humanas: quia infra dicitur. Et facies eorum viri ad fratrem suum. Sed eius argumentum parum vrget, quia infra de cortinis dicitur. Mulieris ad sororem suam, & de brutis ingressis in arcam dicitur. Vir & vxor eius, Gen. 6. Non deest tamen coniectura alia ad probandum, quod haberent hominis faciem, ex verbis 3. capitis Gene. Vbi scribitur Deum posuisse cherubim & flammeum gladium, ad custodiendam viam signi vitarum. vbi videntur fuisse horti custodes. Sed locus non multum vrget. Posset enim dici Deum huiusmodi animalia ibidem statuisse ad huiusmodi custodiam & præterea flammeum gladium.

Duro aut graui facies illa.] Sensus est graui auro facies illa, scilicet duo cherubim. Omnes nostri verterunt. Ductili auro. Sed dicitio Hebraica michsah significat durum & graue esse: hic verò significat aurum non vacuum intus, sed plenum. Nos significantius vocamus *moçico*, quod nihil vacuitatis intus habet. Potest tamen ductili tolerari: quoniam dicitio ex consequenti ductile & extensum significat.

A tegmine facietis cherubim, super duas extremitates eius. Possent etiam verti.

De propitiatorio, id est, ex materia tecti, aut propitiatorij facietis cherubim. Aut de tegmine, seu propitiatorio facietis cherubim, id est, ut procedant à propitiatorio. Et prior interpretatio videtur melior. Quod autem dicitur. Super duas extremitates eius. Melius vertas. Iuxta duas extremitates eius.

Cherubim extendent alas suas, superne, regentes alis suis propitiatorium.] Dubium & incertum est, an huiusmodi cherubim essent locata supra propitiatorium secundum totum corpus vel potius à medietate: ita quod à cinctura, & infra essent sub propitiatorio tenentes propitiatorium super manus suas: à medio verò corpore & supra super tegmen ipsum & mihi magis placet, quod medietas corporis esset supra propitiatoriū. Altera verò sub eo & super arcam: quoniam statim subditur.

Loquar tibi de medio cherubim, qui sunt super arcam testimonij.] Quia tamen locus utcumque difficilis est, ponam totum textum, ut in Hebræo est, postmodum quid sentio dicam. Est autem iste Hebraismus.

Facies duos cherubim aureos, graui aut ductili facies illos à duabus extremitatibus tegminis seu propitiatorij. Cherubim vnum facies ab extremitate hinc seu ista, & cherub alterum, ab extremitate altera. De propitiatorio facies

facies cherubim supra vel iuxta duas extremitates eius. Et erunt cherubim expadentes alas suas superne, regentes alis suis propitiatorium. Et facies eorum erit, alterius ad alterum. Ad propitiatorium erunt facies cherubim. Sunt autem hic certa hæc scilicet quod materia cherubinorum debebat esse aurum. Non quidem vacuum sed plenum intus, quod nos (ut iam dixi) vocamus *moçico*, aut extensum seu ductile. Pro comperto etiam habeo, non fuisse humanæ figuræ, ut ex capit. 10. Ezechiel, citato conuincitur, vbi ut diximus facies cherub contra faciem hominis diuiditur, sed cuius essent speciei huiusmodi cherubim, me ignorare fateor: constat tamen ex eodem Ezech. capite non esse leonis, neque aquilæ, quæ etiam illi conuiduntur quemadmodum facies hominis: certum etiam est, alterum ex his cherubinis esse à dextris, alterum verò à sinistris propitiatorij. Non est etiam ignotum quod versis vultibus sese respicerent, & versi essent ad propitiatorium. Dubia verò sunt hæc, videlicet an huiusmodi figuræ sustentarent super capita sua propitiatorium, vel potius saltem pro sui medietate, excederent illud. Puto enim quod quemadmodum in prophetis, & aliis scripturæ locis scribitur, Deum sedere super huiusmodi cherubinos, ita eos à principio fuisse dispositos. Legimus autem Ezech. 10. huiusmodi imagines, seu animalia super capita sua, sustentasse sedem Dei. Ibi enim dicitur. Et vidi, & ecce super firmamentum quod erat super caput cherubim, tanquam lapis saphiri. Est ad hoc, quod multis scripturæ locis dicitur, Deus sedens super cherubim. Præbet etiam litera hic non paruam coniecturam ad hoc, dicens cherubinos debere alas suas eleuare ad tegendum propitiatorium, quod non tegerent, si super ipsum pro medietate existentes alas suas superne eleuarent. Si verò super capita propitiatorium sustentarent, possent superne alas eleuare, ad ipsum tegendum. Arbitror enim cherubimorum alas propitiatorium clausisse: ut nullo modo videretur sedens super illud, neque hoc ex meo fingo cerebro, sed ex verbis scripturæ apertis habeo. Vbi enim noster vertit 1. Semuelis 4. & 2. cap. 6. Sedens super cherubim, Hebraica veritas habet habitans cherubim, quod videlicet (ut diximus) cherubini alis suis propitiatorium claudentes, Deo domunculam constituerent. Est & aliud dubium videlicet, id quod in textu dicitur.

A propitiatorio, vel de propitiatorio facietis cherubim, à duabus extremitatibus eius.] Et potest esse sensus. A propitiatorio. i. ab initio propitiatorij. seu in initio ipsius ex vtraque parte facietis cherubim. Quem sensum more suo statim explicat, dicens: A duabus extremitatibus eius. Volo autem per hæc omnia sentire cherubinos constitutos in extremitatibus propitiatorij: ita quod super illorum capita tegmen sustentaretur: ex quo loco superne extendebant alas suas, quibus propitiatorium tegebant, respicientes sese, & propitiatorium quod erat in medio, veluti sedes Dei. Et sic verificatur, Deum sedere super cherubim, seu super capita eorum, ut ex Ezech. citatum est. Si tamen sequendo communem opinionem arbitreris, cherubinos pueros gestire, & propitiatorium suis manibus sustentasse: alasque ad propitiatorium tegendum superne expandisse, non prohibeo, præsertim si manibus eleuatis tegmen sustentarint. Possemus tertio imaginari, cherubinos ad latera fuisse propitiatorij superiores eo, imaginantes propitiatorium esse locatum immediate super arcam, non eleuatum super eam, & sic etiam cuncta

consonant: quoniam tunc cherubini inuicem se respiciunt, & versus propitiatoriū, quod isto modo sub faciebus suis haberent, respicerent. Et secundū hanc imaginationem non erat sub pedibus Dei, sed prior interpretatio omnino vera est & amplexanda.

Conueniam tecum ibi.] Significat multa Hebræis verbum iaad, id est, conuenire: ideo varie ab interpretibus redditur. Aliqui vertunt testificabor tibi inde: noster tamen Sanctes rectius conueniam interpretatur. Nam verbū potius significat conuenire ad tempus constitutum & certum, quàm quæcunque alia. Possent etiam bene verti, constituam tibi ibi, & loquar tecum, & per constituere intelligo constitutiones edere, sed prior expositio germanior est. Significatio verbi non plenè nota est.

Facies mensam de lignis sitim.] Describit nunc textus fabricam mensæ propositionis, in qua panis, omnino sabbatho ponebatur. Vocatur Hebraicè sulchan, à salach quod proprie mittere, & ex consequenti extendere, quod mensa extendatur, seu extensa sit: vel quia super eam mantilia extendantur.

Facies ei clausuram parua mensura, seu mensa.] Ignota est propria significatio verbi tapach, à quo topach, quod vertimus mensuram. Dicit autem Rabbi David in libro radicum, significare mensuram quatuor digitorum ad inuicem iunctorum: quæ parua est. Verbum & nomen multis locis scripturæ ponuntur, sed vix sciri potest ex coniectura loci propria significatio. Isaia 48. habes. Dextera mea tipchah. i. mensurauit paruus. s. mensurauit cælum, aut mensa est. Et cap. 40. Et cælus palmo mensus est, inde tepach, id est, mensura parua, de qua Psalm. 79. Ecce tepachoch. i. mensuratos posuisti dies meos. Sic Thren. 2. Paruulos quos, tipah. i. mensurauit, iomicus meus consumpsit. Dicit autem mensurauit: quoniam solent feminae matres, paruulos suos dum crescunt, frequenter mensurare, saltem palmo. Idem capi. eodem vbi dicitur. Num comedent mulieres fructum suum, paruulos tipuchim, id est, mensurarum, seu quos frequenter metiri solent, aut paruulos parua mensura? Ruth verò. 3. Mitpachac videtur significare linteum strictum, quo feminae Itala, & orientales, ut solent super alias vestes, & idem significat Isa. 3. Est ergo sensus. Facies, scilicet, mensæ clausuram, mensuræ. s. parua, fortè quatuor digitorum, ut Hebræi dicunt. Et mensa hæc habebat coronam in extremitate per circuitum, & præter coronam quæ eam per circuitum ambiebat, erat huiusmodi clausura quatuor digitorum pro labio, seu extremitate ipsius mensæ intra priorem coronam, quæ quidem clausura etiam coronabat eam in superiore parte. Vocatur autem clausura, quoniam claudebat arcam mensæ, ne quod in ea erat posset decidere.

Contra clausuram erunt annuli.] Omnes nostri hic vertunt. Contra vel è regione, sed meo iudicio, non rectè. Nam radix, leumat, quod hic vertunt contra vel è regione: est à mit, quod dicunt significare socium: citantes ad hoc illud Leui. 6. Vel oppresserit & amitto, id est, socium suum. Et eodem capite. Et negauerit baamito. i. socio suo. Vnde leumat, putarem potius significare societatem. Nam vbi que isti è regione vel contra vertunt, tam bene quadrat societas vel conuinctio, ut patet Ecclesi. 5. vbi nostri vertunt. Quemadmodum venit, sic ibit, melius vertas. Omnis societas, scilicet hominum, quæ venit. s. in mundum, ibit. s. à mundo recedendo per mortem. Similiter illud 2. Sem. 16. quod nostri

interpretantur. Et Simmhi ambulabat in latere montis, leumato. i. contra ipsum: tam bene veritas ad conjunctionem ipsius, seu iuxta ipsum. s. montem. Sic & hic pro contra clausuram erunt annuli, vertendū puto, iuxta clausuram, aut coniuñcti ad clausuram. Est autem sensus, quod annuli vectium debebant esse fixi in grossitie mensæ iuxta clausuram, quam crediderim pro sui parte fuisse à parte inferiori ipsius mensæ: quo modo annuli in grossitie fixi erant iuxta eam, aut è regione ipsius, si communè teneas interpretationem. Nam ex ipsa litera, hoc loco videtur conuinci, clausuram illam ligneam vel auream, non totam fuisse supra mensam, sed pro sui parte sub ea, vt solet fieri, ne videantur pedes mensæ in parte superiori. Si verò clausuram teneas superiori mensæ parti solum fuisse affixam, tunc dicendum erit annulos fuisse infra tabulam affixos, è regione clausuræ quæ erat in superiori parte.

Facies scutellas eius, & cochlearia eius, & medios calamos, & cyathos eius ex auro.] Dubia & incerta est significatio nominis chearah: quam Hebræi, & ex nostris aliqui, scutulam vel scutellam vertunt: Hieronymus accetabulum, quod heminam dicunt. Neque est coniectura certa, ad inueniendam propriam significationem. Quod autem sequitur. Et cochlearia. Dicitio capaph significat propriè curuare: inde chippah, id est, ramus sic à curuitate dictus. Et caph, id est, vola manus aut planta pedis, eadem ratione. Sic & cochlear, quod curuum fit ad modum volæ manus, vnde & cappot, id est, palma, quod modum manus seu volæ habeat. Nomen etiam sequens, scilicet chessor, id est, medij calami, ignotæ significationis est apud Hebræos: licet Rabbi Selomoh scribat hic, esse medios calamos scissos per longitudinem, in quorum similitudinem fiebant aurei, qui manebant super dorsum panum, & diuidebant inter panem & panem, vt inter illos aër ingrederetur, ne mucidi fierent. Dicunt etiam Hebræi sic vocari in Arabico, sed reuera significationem propriam omninò ignorant. Hieronymus, aliquando vertit crateras, nonnunquam thuribula, sed videtur quòd citius panis mucidus fieret ex contactu metalli, auri scilicet, quàm si calami essent arundinei. Quod additur.

Et cyathos eius.] Verbum nachach, à quo menachii, quod nostri vertunt cyathos, significat mundare: vnde menachiiot, propriè mundatoria significat, quæcunque illa sint Hebræi varij sunt. Quidam furculas esse dixerunt instar pallorum aureas, quæ stabant in terra & supra mensam eleuabatur, ad sustentandum calamos, ne pondere panum frangerentur. Alijs videtur chessorau fuisse prædictas furculas, Menachiiot verò calamos, sic vocatos, quòd panem mundarent, ne mucidus fieret. Et quia sequitur.

Quibus tegetur, scilicet panis.] Videtur fuisse instrumentum, quo panis tegebatur. Neque erant mantilia, quoniam præcipit Dominus ex auro puro fieri. Possent etiam esse diuisoria quædam, aut quæ inter panes diuiderent, vt de calamis diximus, aut cultri ad panes scindendos: quoniam verbum sachah tegere, & diuidere significat. Sanctes vertit cyathos, quibus libabatur. Mihi nihil verò similius videtur, quàm esse mançilia quædam, quibus panis, & alia vasa operiebantur. Et quod sequitur. Ex auro mundo facies, refertur ad alia vasa, non ad mantilia.

Dabis super mensam panem facierum coram me semper.] Non constat, quare iste panis, dicatur panis facierum, sed quia sequitur. Ad facies meas iugiter, vi-

detur dici facierum, quòd coram Domino, seu ante eius faciem semper esset, vnde 70. Interpretes venterunt. Panes præsentis, & expositos. Nonnulli Hebræorum dixerunt, panem facierum appellatum, quod quatuor angulis esset expressus, ac si esset later, quos illi facies vocant.

Facies candelabrum ex auro mundo.] Anir quod est lucerna, deriuatur menorah, id est, candelabrum, seu locus quo lucerna ponitur, & secundum Hebræos, nir, non solum lucernam, sed arationem significat: quod ex 13. cap. Prouerb. colligi putant: vbi dicitur. Multus cibus, nir, id est, in aratione magnatum, seu principum. Et si verbum nur, significat arare, vt videtur haberi, Ierem. 4. & Hosæ 10. non mirum quòd nir, significet arationem, sed locus ex Prouerbiis citatus, posset verti. Multus cibus in lucerna magnatum. i. multum olei, quod est cibus lucernæ.

Graue aut ductile fiet candelabrum.] Consultò non vertimus cum aliis ductile, quoniam vt iam hoc eodem capite admonuimus, verbum chassah significat durum & graue esse, & significatur, quòd non sit intrus vacuum, sed plenum, quod nostri (vt diximus) *mogico* appellant, vt. s. solidius & fortius esset, diximus tamen posse etiam ductile verti.

Hastile eius & calamus eius, & cyphi eius & spherula eius, & flores eius.] Multa significat Hebræis dicitio iarech. s. fæmur, latus, pedem, hastile, & stipitè. Sed si quis rectè expendat, deprehendet propriè significare stipitem, & ex consequenti omnia illa quæ formam stipitis habent, sicut fæmur, hastile, limes, quæ nostri vulgo *marco* vocant. Gene. 24. habes. Pone manum tuam sub ierech. i. fæmore meo. Et. 49. Viarchato. i. limes seu terminus eius iuxta Sidon: vbi nostri vertunt. Plaga eius. Hic verò hastile, seu stipitem significat, quod erat veluti truncus arboris, à quo rami egrediuntur. Sequens verò dicitio. s. channah. i. calamus, significat calamum, siue sit mensorius, siue non, & dicitio consonat significatæ rei: hic verò significat ramos illos, quoniam egrediebantur à stipite veluti à corpore brachia, & cannæ speciem habebant, hoc excepto, quod intus plena erant. Dicitio Hebraica quæ sequitur, scilicet gabiah, à gaba deriuatur: vnde geba, id est, collis eleuatio, & meo iudicio, significat cyphos, ad modum collis, seu amigdalorum factos. Vnde gabia, id est, cyphus non qualiscunque, sed qui modum collis, vel amigdalæ habet: vt patet Gen. 44. Inuentus est hagabiah, id est, cyphus in sacco Biniamin: quare hic vertendum est, cyphi eius modo prædicto. Quod verò talis fuerint figuræ, constat ex his quæ infra dicuntur: vbi vocantur cyphi amigdalorum. i. modum amigdalorum præ se ferentes. Dicitio quarto loco posita, scilicet chapetoreah. i. spherulæ eius Iudæis significat pomum, aut vas ad speciem pomi: ideo nostri hic spherulam sunt interpretati, sed posset verti. Poma eius. Dicunt etiam Hebræi dictionem significare superliminare. Hamos 9. Et Capedociam, Hamos. 1. & Gen. 10. Quinta verò dicitio. s. perach, quam omnes hic flores vertunt, ortum habet à verbo parah, quod significat germinare, pullulare, & florere: inde perach. i. flos, aut gemma. Et huiusmodi flores aut gemmæ erant in extremitate brachiorum candelabri, & fortè intus erant lucernæ. Et hæc quinque debebant esse ex substantia candelabri, nõ inserta.

Et in candelabro, erunt quatuor cyphi.] i. in truncato, seu stipite medio erunt quatuor cyphi, ad modum prædictum: quemadmodum scilicet in brachiis

chiis seu cannis lateralibus. Habebat autem quilibet canna tres cyphos, spherulam, & florem: stipites verò quatuor, quia vnus cyphus erat inter cannas seu brachia & pedem cum sua spherula & flore. Alij verò tres cyphi, intret tres ramos seu brachia, quæ à stipite egrediebantur, locati erant cum suis spherulis & floribus. Et est ex hoc loco coniectura huiusmodi flores, non fuisse in extremitatibus calamorum, sed propè: quia dicitur. Et flores eius, quod videlicet stipites haberet flores, qui in fine non essent plures sed vnicus: licet de calamis sustineri posset, fuisse vnicum florem in fine cuiuslibet.

Spherula sub duobus calamis: ex ipso.] Erat vt dictum est quatuor spherulæ, scilicet, tres sub sex calamis. Nam ex eadem spherula procedebant duo calami, alter ad vnâ partem, alter ad alteram, & quartus vt diximus, erat sub omnibus calamis, inter radicem & ramos: quæ quidem spherulæ erant ex ipso stipite, illi videlicet continuæ.

Omne ipsum vnum aurum mundum.] Significatur, non fuisse in candelabro diuersas partes, sed totum vnum quod nostri efferunt. Non aua deser de pecas.

Facies lucernas eius septem.] Ex his verbis constat, lucernas fuisse distinctas à candelabro, & videntur fuisse lampades aureæ: quæ super extremitates brachiorum & hastilis ponebantur.

Et ascendere facies lucernas eius & lucere contra faciem eius.] Sensus est. Fac vt lucernæ eleuentur. super extremitates candelabri. Et quod sequitur. Et lucere fac contra aut super faciem eius: posset verti. Super transitum faciei eius. Videntur lucernæ rostra habuisse, quæ hic vocat facies: quæ rostra versa erant ad medium locum: per quem erat transitus in sancta sanctorum. Nam ex altero latere erat candelabrum: ex altero mensa, in qua erant panes: in medio verò, erat transitus eregione arcæ in qua erat sedes domini, & fortè in medio transitus sacerdotum orabant ante propitiatorium. Quod enim nomen eber, quod hic ponitur, significet transitum, constat ex 4. cap. Deutero. vbi dicitur. Et omnem solitudinem eber. i. transitus Iordanis, seu trans Iarden. Si tamen eregione veritas, non damno.

Forcipes ipsius.] Significat verbum lachah à quo melchachaim, id est, forcipes, accipere: vnde verti posset, acceptabula, sed quia etiam forcipibus carbones & alia accipiuntur, significat forcipes. Hic verò emunctoria, quibus emungebatur lichenum lucernarum. Quod autem forcipes, significet, constat Isa. 6. vbi dicitur. Et volauit ad me vnus de seraphim, & in manu eius carbo, quem bemelchachaim, id est, forcipibus tulerat de altari: & dicitio est pluralis numeri propter duo brachia seu fauces forcipis.

Et receptacula eius.] Dicitio machtah Hebræis significat vas, quo prunæ ex camino accipiuntur, & secundò omne vas quo aliquid ignitum accipitur, quemadmodum superfluitates lucernarum. Aliqui thuribulum aut acerram, non tam bene venterunt: quoniam dicitio non propriè eam significat, sed vt diximus, instrumentum quo prunæ à loco extrahuntur. Leui. tamen 10. pro thuribulo poui videtur.

Ex talento auri mudi faciet illud, & omnia vasa eius.] Nullam video rationem quare hic talentum vertamus, cum dicitio chichar, partem seu portionem aut frustum significet: vt patet Prouerb. 6. vbi dicitur. vsque ad chichar. i. frustum panis mendicabit homo propter mulierem meretricem. Et Ieremias

37. habes. Dedit illi chichar lechem, id est, frustum panis. Diximus abundè de significatione nominis Gen. 13. Hic etiam optimè quadrat portio seu frustum: vt sit sensus. Ex frusto seu portione auri mundi facies illud, scilicet candelabrum: subaudi artifex. *Vide, & fac: secundum similitudinem.*] Hebraicè ad verbum est. Secundum ædificationem eorum.

CAPITIS XXV. AD MORVM
COMPOSITIONEM.
annotata.

Moquere ad filios Israel accipiet mihi eleuationem.] Expendant ex hoc loco principes, tam ecclesiæ quam seculi, quales exactores esse debeant, in populos sibi commissos. Nūquid quod à populo vos exigitis, vos deditis ei, quemadmodum Dominus qui ius concessit expoliare Aegyptum? Non mittit ministrum, qui domos subditorum ingrediatur, & tollat quod sibi placuerit, sed vult vnumquemque apud se deligere, quid Dominus sit oblaturus.

Ab omni viro, cuius cor sponte offert.] Hilarem datorem diligit Deus (ait Apostolus) & licet sacerdotibus cogere possint populum ad ea quæ pertinent ad cultum Dei: melius tamen est, hæc in eorum arbitrio relinquere: quoniam vt ex hoc loco constat, plus offert populus Deo sponte, quam exactus. Similiter considera, qualiter omnia quæ Deus à nobis exigit, in nostram conuertit vtilitatem. Omnia enim hæc postulat: vt ei domus qua inter eos habitare posset, contruatur. Vnde sequitur.

Facient mihi sanctuarium, & habitabo in medio eorum.] Sæpissimè aduersus Iudæos ira permotus sum, qui Deum volentem nobiscum habitare, è terra suis facinoribus expulerunt. Quid enim hominibus vtilius esse poterat, quàm Deum secum morantem habere, quem in suis necessitatibus interpellarent? Et mirum valde est, quòd nullus hominum, quamdiu in terris egit, ipsum pro suis peccatis delendis accessit, sed terè omnes temporalia & caduca ab eo exigebant. Quis nunc mihi daret, Domine Deus meus, te sic ad manum & interrogantem & respondentem habere, vt libertatem quam mihi ad mala dediti, tibi restituerem, & peterem voluntatem in bono confirmari, aut continuum adiutorium quo possem te non offendere: quod si quandoque contingeret: veniam precarer: neq; à te discederem nisi prius audirem quod peccatrix illa audiuit. Dimituntur tibi peccata.

Secundum omnia quæ ego videre facio te.] Quàm eleuata sunt à nostris, opera tua, Domine: vt nihil in terris inueniatur, ad cuius imitationem fiant quæ pertinent ad cultum tuum, sed opus sit exemplari cœlesti, cui quæ ad tuum ministerium pertinent, assimilentur. Et hinc perpendes, quid nostra quantumcunque pulchra ac subtilia videantur, valeant ad eius obsequium, nisi sua infinita bonitate vellent ea acceptare.

Facies arcam.] Nouit Dominus mendacia nostra, & quàm facillè pacta rescindimus: ideo voluit arcam fieri, qua pactum quod cum Iudæis pepigerat, asseruaretur. Et considera quàm bene nouit, quæ ad domum necessaria sunt, requirere, quæ sunt quinque, scilicet domus ipsa arca, mensa, candelabrum & sedes: sine quibus domus constare nequit. Similiter expende, quàm bene domum suam in tres partes diuiserit, scilicet in atrium, vbi serui

manent in domum vbi alij serui magis familiares & cubiculum quo Dominus manet & requiescit: tertio quàm bene domui prouiserit, vt in ea panis semper sit ad alendam familiam. Audi quid de hac re dicat apud Malachiam. Afferte omnem decimam in domum thesauri, & sit quod rapitis in domo mea.

In annulis arca erunt vectes.] Præferre nouit Dominus utilitatem pulchritudini, veluti prudens: vt licet indecens videretur, huiusmodi vectes affixos esse arcæ: ne tamen contingeret tempore opportuno deesse, voluit non separari.

Pones in arca testimonium quod dabo tibi.] Audis hic quàm curiosè seruentur scripturæ & testimonia, quæ aduersus nos sunt: ne putes aliquo tempore, corrumpi aut vitari posse.

Facies propitiatorum.] Nusquam legimus Deum instituisse in hoc mundo domum iustitiæ, qua reos puniret, aut saltem iudicaret: sed cum sit clemens domum qua peccatis nostris propitiaretur, instituit, non vnicam, sed pene infinitas. Quot enim sint ecclesiæ, tot sunt domus propitiationis, sed non ideò putes te impunè peccaturum: quoniam tantò scruuorem in alio mundo construxit, quantò in hac vita constituit benigniorem. Rarò etiam in hac vita domum illam damnatorum, qua dæmones & peccatores discruciantur, ostendit, rarò saltem aliquem damnatorum quemadmodum ostendit gloriâ beatorum in sua gloriosa transfiguratione, ne nos cogeret ad virtutem, & inuiti faceremus, quæ nos voluit nostra sponte peragere.

Facies duos cherubim.] Sunt cherubini (vt ex scripturis constat) animalia velocissima, cursum ad omnem plagam paratum habentia, super quibus Dominus sedere dicitur: vt adumbret nobis quàm velox veniat in adiutorium nostrum. Equitauit (ait puer Domini) super cherubim, & volauit, volauit super pennas ventorum. Sed ad quid Domine, tam præceps volas? Eruet (inquit) me de inimico forti: ab odio habentibus me, quoniam fuerunt robustiores me.

Cherubim extendent alas suas, tegentes propitiatoriū.] Considera quæso, quid te hic admoneat Deus. Sumus benefactor est, & nihilominus tectus: vt te doceat benefacere & nolle videri.

Facies eorum altera ad alteram, ad propitiatorium.] Docent nos suis aspectibus sancti angeli qualiter semper inrenti esse debeamus ad voluntatem Dei, & ad Deum ipsum. Defecerunt (ait quidam) oculi mei, suspicientes in excelsum.

Pones propitiatorium super arcam.] Optima rerum coniunctio est hæc: arcæ seu legis quæ in ea delitebat cum propitiatorio: vt si contingeret in lege peccare, ad manum esset propitiatorium. Quod si te seueritas legis deterreat, consoletur propitiatorium: quod ad legis rigorem flectendum factum est.

Pones super mensam panem facierum.] Quid tibi & panibus Domine? Nunquid manducabis carnes taurorum, aut panibus facierum vesceris? Considera qualiter ministros suos cibat Dominus. Voluit etiam semper coram se panem habere: vt continuè nostræ indigentia memor esset, quemadmodum pia mater panis frustra ante se ponit, vt paruulis frequenter egentibus subueniat. Sed ad quid Domine, in domo tua, vis candelabrum, cum lucernis septem habere? Ne putares homo in domo eius posse male cõuersari, & occultari. Siue enim in die, siue noctu impiè egeris, ab eo videris. Dixi (ait homo secundum cor Dei) forsitan tenebræ concul-

cabunt me, & nox illuminatio mea in deliciis meis. Quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur: sicut tenebræ eius, ita & lumen eius.

IN CAP. XXVI. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Facies habitaculum.] Locum in quo Dominus erat respõsa daturus, & moraturus, habitaculum vocat, quòd ibidem quasi homo in domo esset habitaturus.

Decem cortinarum, aut ex decem cortinis.] Nomen ieriah. i. cortina putant Hebræi & nostri, esse à radice iara, quod est malum esse aut frangere. Sed cum nihil allusionis sit inter huiusmodi significaciones, videlicet cortinæ ad malum esse, videtur potius à iara vt significat frangere: ob sonitum quem cortinæ faciunt dum colliguntur, qui fractiõni assimilatur: aut à scissione, qua altera ab altera diuisa est, deriuari. Vnde Prouerb. 22. dicitur. Ne titra, id est, vocifereris cum homine irato. Aut ne coniungas, seu societatem habeas cum homine irato.

E bysso retorta.] Putant Hebræi Ses, id est, bislus esse per se radicem: ego verò arbitror esse à radice safah, quod est sextam partem accipere, aut sextare (liceat mihi sic Latinis loqui) & putarem significare pannum ex sex filis contextum, aut sex fila: vnde sequitur retorta. i. duplicata, quasi illa sex fila essent duplicata. i. tria simul in tortura vna & tria in altera, aut quòd essent diuisa in tres partes, & in qualibet coniungerentur duo. Hebræi dicunt ses, significare linum candidissimum, fortè quod nostri ollandilham vocat. Dicitio verò moszar, quod tortum vertimus, Hebræis est duplex, aut duplicatum. Et possemus hic vertere. E sex filis tortis, aut duplicatis. Debebant enim cortinæ esse fortes, ideò fiebant ex huiusmodi duplicatis filis seu tortis.

Hyacintho, & purpura, vermiculo cocco.] De significacione harum quatuor dictionũ, capite præcedenti disseruimus, & incertæ apud Hebræos significacionis esse ostendimus: vbi videre licebit.

Cherubim opere excogitato facies illas, aut in eis.] Dicitio choleb, quod nostri vertunt excogitatum, est à radice chasab, quod significat putare, computare, & cogitare, & per opus cogitatum intelligit illud quod artifex cogitando & fantasiando (liceat mihi sic nunc explicandi gratia loqui) facit. Itali vocant *rechamado*, nos *broslado*, seu acu pictam, quod ex multa cogitatione fieri solet. De cherubim iam diximus præcedenti capite. Potest autem huius loci esse duplex sensus. Alter est. Facies illas cortinas, ad modum cherubinorum, id est, tegentes domum, quemadmodum cherubini alis suis propitiatorium tegunt. Alter qui simplicior esse videtur, est Cherubim, id est, figuras cherubinorum opere excogitato, id est, multa cogitatione elaborato facies in eis videlicet cortinis. Sunt qui interpretantur. Opere putato, id est, reputato seu magnæ reputationis & momenti. Aut excogitato opere, id est, quod ex sola cogitatione, & sine exemplari fit.

Octo & viginti cubitorum.] Dicitio scamoneh, quam nostri octo vertunt, si est à radice scemen, quod est oleum vel vnguentum, nullam ad significatum radicis conuenientiam habere videtur. De amah, quod est cubitus, præcedenti capite diximus.

Altera ad alteram.] Hebraice est, mulier ad fororem suam, sed optimè vertitur, per altera ad alteram. Erant enim quinque cortinæ cõiunctæ ex vno latere, & quinque ex altero.

Facies laqueolos hyacinthinos super oram cortina vnus ab extremo in coniunctione.] Non plenè constat quid propriè significet nomen lulaot, quod nostri laqueolos vertunt: constat tamen esse veluti sceminas, quibus alia veluti masculi coniungebantur. Rabbini dicunt nomen lul à quo lulaot, significare chocleas seu scalam circularem, per quam est ascensus ad superiora loca: nos vocamus *caracol*. Vnde 1. Regum 6. dicitur. Vbelulim. i. vt per chocleas ascendent ad medium. Quod si verum est significabit lulaot anas seu sceminas rotundas, aut vt alij dicunt laqueolos, qui sunt in extremitatibus cortinarum, vt inuicem coniungantur. Fiebant autem ex hyacintho. i. filis laneis aut sericis blauæ coloris, vt Hebræi dicunt. Et verti posset. Facies anas. Est autem sensus integer huius clausulæ iste. Facies laqueolos seu anas (vt iam diximus) ex hyacintho. i. filis blauæ coloris: super oram. Aut vt Hebraicè habetur, super labium. Vocat enim Hebraismus extremitatem cuiuscunque rei labium. Cortinæ vnus ab extremo, id est, in extremitate eius, in coniunctione, id est, in eo loco quo coniungi debet. Aut ad coniungendum, seu vt coniungantur ad inuicem cortinæ.

Quinquaginta laqueolos seu anas facies in cortina vna, & quinquaginta laqueolos facies in extremo cortina que est in coniunctione secunda. Oppositi erunt laqueoli alter ad alterum.] Obscura vtunque est litera hæc: quoniam præ se fert prima fronte huiusmodi laqueolos esse coniunctos ad inuicem, vt masculus cum scemina sua: quod non videtur verum, cum statim ponat vncinos qui erant veluti masculi in coniunctione. Est ergo sensus. Quinquaginta anas facies in cortina vna, id est, in extremitate eius, & quinquaginta anas in extremitate cortinæ, quæ est in coniunctione secundæ, id est, quæ secundæ debet coniungi. Et quod sequitur. Oppositi erunt laqueoli alter ad alterum, melius vertas. Recipientes erunt mulier & soror sua, quoniam dicitio chabal, à qua machbilot, id est, oppositi, vt nostri vertunt, Hester 4. significat recipere: vbi dicitur. Et non chebel, id est, recepit Mardocheus, scilicet, vestem. Et vt diximus, istæ anas non recipiebant se mutuo, cum omnes meo iudicio essent sceminæ, sed mulier & soror eius recipiebant vncinos, de quibus statim fit mentio. Potuit etiam esse, & melius meo iudicio, vt huiusmodi cortinæ coniunctæ, quinque & quinque coniungerentur, quinque ex vna parte, & quinque ex altera, & vncinus ingrederetur anas duas, vnam ex altera parte, alteram ex alia, & istæ cortinæ coniungerentur in medio tecti tabernaculi, aut si tectum erat, ex aliis cortinis in medio sancti sanctorum, & tunc bene quadrat quod dicitur. Oppositi erunt laqueoli. seu anas altera ad alteram: quoniam tunc anas erat eregiõne alterius anas, & vncinus aureus medius capiebat ambas anas, & coniungebat cortinas.

Facies quinque vncinos auri.] Hebraicè est. Facies quinque curuos aut curuatos aureos. Nam verbum charas, incuruare aut iacere significat.

Facies cortinas à pilis caprarum.] Hebraicè est ex capris, sed sensus redditus est. Neque putes vile hoc fuisse operimentum: quoniam pretiosus pannus fit ex huiusmodi pilis: quem nostri vocant *simbalotum*, vulgo *chamalote*: quo nobiles in ætate vnu-

tur ob frigiditatem.

Tabernaculo super habitaculum.] Aliqui vertunt. Ad tegendum super habitaculum. Posset etiam verti. Ad tabernaculum super habitaculum, id est, ad faciendum tabernaculum super habitaculum. Vocat enim inferius tabernaculum habitaculum, superius verò tabernaculum. Nam ohel, licet aliquando pro habitaculo ponatur: vt plurimum tamen significat tabernaculum, quale est pastorum: & videtur, quòd vtunque haberent huiusmodi cortinæ tugurij seu tabernaculi figuram: quoniam sic aptiores erant ad imbrium iniuriam propulsandam. Differunt autem huiusmodi cortinæ à prioribus in multis. Primo in numero: quia alix decem, istæ verò vndecim. Secundò in materia, quia istæ ex pilis caprarum, priores ex bysso, hyacintho, purpura, & vermiculo, cocco. Tertio quia priores erant viginti octo cubitorum, istæ triginta. Quarto quia priores iungebantur vncinis aureis, istæ verò æneis. Quinto istæ segregatæ seu diuisæ in quinque & sex, alix verò in quinque & quinque. Sexto quia priores omnes, erant omninò extensæ, istæ verò non, sed vna illarum ex parte ingressus tabernaculi, erat reflexa in seipsam in dimidio sui, vt magis obstaret contrariis: in anteriori parte tabernaculi. Et hoc est quod in textu dicitur. Duplicabis cortinam sextam contra faciem tabernaculi, id est, ante introitum tabernaculi. Nam vt inferius dicitur, sexta cortina pro sui medietate cubitis. f. duobus pendebat à parte anteriori, & aliis duobus à posteriori. Erant enim quatuor cubitorum latitudinis, quemadmodum & alix. Dicitur autem à parte anteriori duplicari, quia pro sui medietate eleuabatur super tectum, vt per ostium lux ingrederetur. Superabat etiam corpus huius cortinæ alteram, in longitudine duobus cubitis, vt in litera dicitur: vt versus terram excederet ex vtroque latere priorem. Nam prior non descendebat vsque ad terram ex parte laterum, sed deerat cubitus, ex parte vnus & alterius lateris. Superior verò vsque ad terram descendebat, omnia operiens, quoniam extensior erat priori, duobus cubitis.

Vndecim cortinas facies.] Significat verbum asar, à quo alte. i. vnus propriè nitescere, ad quod vnus nullam videtur allusionem habere, sed quia etiam significat cogitare: dicunt Hebræi nomen sic appellari, ob cogitationem finis & principij illius, quod post decem cogitamus numerare. Nam esse. i. decem, finis est numeri: dicuntque aste. i. vnum, allusionem habere ad estonah, quod est cogitatio, vt patet Psal. 146. In die illa peribunt omnes estonatau, id est, cogitationes eius. Sed meo iudicio, ignorant allusionem.

Facies quinquaginta laqueolos.] Omnia hæc, sunt iam hoc eodem capite exposita. Et aduerte attende, quod supra diximus de huiusmodi laqueolis seu anas, quòd videlicet erant ex vna & altera parte, & vncini eas ex vtraque parte ingredebantur: quoniam hoc mihi negotium fecit. Emendare oportet etiam Sanctis versionem, qui hic sapius pro tabernaculo vertit tectum, quod mihi textum intelligibilem reddidit.

Facies operimentum tabernaculi è pellibus arietum rubricatis.] Hoc fuit tertium operimentum tabernaculi. Et inferius, sub quo erat Dominus, vocatur habitaculum: quoniam sub eo immediatè habitabat Dominus. Secundum verò vocabatur ohel, id est, tabernaculum: quod operiebat habitaculum. Tertio loco erat tegmè ex pellibus arietum rubricatis.

catis, & hoc tegebat tabernaculum. Vidi ut iam alias dixi, huiusmodi pelles rubricatas in Flandria, quæ pulcherrimæ sunt. Quarto verò loco erat tegmen pellium taxorum, de quibus iam diximus capite præcedenti. Iam etiam diximus de dictione elim, quod significet animalia fortia, & si arietem, non nisi qui iam annum trāserit, testibus Hebræis. Constat autē ex hoc loco, ut præcedenti capite admonuimus, huiusmodi taxorum pelles durissimas fuisse, quoniam erāt vltimum tabernaculi tegmen, quod omnibus aëris iniuriis expositum erat.

Facies tabulas tabernaculo lignorum siccim.] Ait nūc de tabulis seu asseribus, quibus sustentabantur cortinæ, quæ tabernaculum constituebant. Et de dictione siccim, diximus præcedenti capite: ut autem sub breuius dicamus, quæ de tabulis in textu dicuntur, aduerte eas fuisse quadraginta octo, de lignis siccim, viginti ad latus meridianum, & viginti ad aquilonare, octo verò retro versus occidentem. Quilibet autem tabula erat longitudinis decem cubitorum, & vnus, & semissem, latitudinis: habebat autem quælibet duas manus, quibus alteram tabulam ingrediebatur: bases verò erant argenteæ duæ pro qualibet tabula: & sic erant 96. bases. Difficultas est in duabus tabulis angulorum, qualiter videlicet essent dispositæ. Nam si illæ duæ tabulæ tenerent alias angulares, ut angulus esset fortior, deberent esse quatuor, & non duæ, ut scilicet, altera teneret vltimam tabulam lateris occidentalis, altera verò vltimam lateris Aquilonaris, & sic ex alia parte: in textu verò ponuntur tantum duæ, quare putarem illas duas diuisas in quatuor medietates, & quamlibet medietatem operire medietatem vltimæ tabulæ angularis. Potuit etiam fieri ut huiusmodi binæ tabulæ, locarentur post illas sex lateris occidentalis: ne scilicet, tabulæ aliorum duorum laterum quæ spissæ erant, multum occuparent de tabulis lateris occidentalis: ideo voluit hoc latus duabus tabulis augeri. Res tamen nondum mihi perspicua est.

Difficilis locus.

Dua manus tabula vni coniuncta, muliere ad sororem suam.] Habebat vnæquæque harum tabularum duas manus, id est, duo frustra, quibus altera alteram ingrediebatur ab vtraque parte. Verbum autem salab, cuius participium mesulabot. i. coniuncta, hic ponitur, ignoratæ significationis est apud Hebræos: vnde quidam hic vertunt. Duæ incastratæ erunt tabulæ vni dispositæ ut gradus scalæ altera ad alteram, aut mulier ad sororem suam, ut in textu habetur. Hieronymus vertit. Quibus tabula alteri tabulæ connectatur. Nomen selabim huius radice ponitur 1. Reg. 7. quod Hieronymus vertit iuncturas. Rabbi verò Selomoh gradus, res incerta est. Sunt qui arbitrantur huiusmodi manus ingredi bases: sed quia dicitur mulier ad sororem suam, verius intelligitur, quod ingrediebantur altera alteram, illis manibus.

Ad latus meridianum. Ad Austrum.] Quod additur ad Austrum: explicatio est præcedentium verborum Hebraico more, ut in regulis admonuimus.

Quadraginta bases earum argenteæ.] Ab adon, quod est dominus, dicitur edem. i. basis, ratione grauitatis, aut dominij, vel sustentationis. Nā sicut Domino populus innititur & sustentatur, sic domus basibus aut quia sicut dominus sedere solet in folio, sic basis in terra seu fundamento domus. Et sub qualibet tabula erant duæ bases, quibus iungebantur manus inferiores tabularum basibus suis: vnde quælibet tabula habebat quatuor manus, scilicet

duas ad latus quibus alteri coniungebantur, & duas inferius quibus coniunctæ erant basibus.

Duas tabulas facies in angulis tabernaculi, in lateribus.] Locum hunc difficilem reddit ignorantia propriæ significationis verbi chassa, à quo michsoa, id est, angulus. Dicunt autem Hebræi verbum significare abradere seu decorticare, corticem, vel lituram remouere, propter illud Leuiti. 14. Et domum iachsa, id est, abradere faciet. Est tamen nonnulla coniectura quod significet angulari (liceat mihi sic explicandi gratia loqui) seu per angulos circuire ad quod ex duobus moueor. Altero quod michsea significare angulum dicitur, & chesiah casiam, quæ curua est iuxta caput & angulum facere videtur. Altero quod michsuot significat (meo iudicio) instrumentum fabrorum, quod ad modum anguli dispositum est, & eo ferreo vtuntur ad regulandum, & habet duo brachia, cuius scriptura meminit Isa. 44. vbi dicitur. Faber lignarius extendit lineam, formabit illud filo pheniceo, faciet illud bamachsuot. i. regulis suis, scilicet ad modum anguli. Quod autem ex Leuitico citatum est, verti potest. Et domum angulabit, id est, per angulos discurrer, & mundabit illam. Potest autem esse sensus huius loci. Duas tabulas facies in angulis tabernaculi, in lateribus, id est, ut latera sint fortiora. Volebat enim tabulas angulares duplicari ut angulus esset fortior, aut ut coniungant, & angulos constituent: & videtur huiusmodi tabulæ à parte interiori ad constituendum angulos positæ: ita quod dimidij cubiti angulum constituerent, & alterius semicubiti ex alio latere: residuum verò tegebat vltimas duas tabulas duorum laterum, aut partes illarum. Moueor ad hoc quia latus occidentale videtur habuisse decem cubitos longitudinis, sex autem tabulæ constitutebant parietem nouem cubitorum, quoniam quælibet habebat cubitum & dimidium latitudinis, & videtur vnus solus cubitus deesse quem duæ tabulæ angulares constituisse videntur. Residuum verò, id est, cubitus ex vtraque parte operiebat, ut diximus, tabularum vtriusque lateris partes medium cubitum ab vno latere, & medium ab alio.

Et erunt geminata inferna, & pariter ipse erunt geminata super caput eius ad annulum vnum.] Difficilis intellectu est litera, ut iam diximus, & duplicem verborum sensum expressimus. Est & alius, quod videlicet iste angulares tabulæ supra & infra haberent partes alterius tabulæ assutas, ut huiusmodi frustra essent quasi capita & bases angulorum, ideo dicitur in litera. Et erunt geminata infernè & super caput. Et quod sequitur. Ad annulum vnum, significat fructum superius locandum immediatè sub veste summo, & fructum inferius locandum immediatè super vestem infimum. Quidam intel. *Caie. annu.* ligit duas istas tabulas esse in ordine aliarum sex, quæ erant in latere occidentali, quod constitutum erat ex octo tabulis, sed duas extremas quæ erant in angulis fuisse geminatas supernè & infernè ratione assutarum, neque sensus à litera alienus est. Alij putant eas fuisse geminas ad annulum vnum, quia infra basibus sustentabantur, & superius vno angulo ligabantur vestibus. Posset vltimo intelligi. Et duas tabulas facies in angulis. i. in quolibet angulo tabernaculi, quod statim explicans dicit, quæ tabulæ erunt geminæ, non solum infernè, sed supernæ. i. totæ erunt duplicatæ. Quæ quidem tabulæ erant alijs assutæ, ita quod non habebant inferius bases, sed alijs quibus coniunctæ erant, innitebatur. Si autem quæras quare huiusmodi tabulæ additæ sunt alijs

alijs angularibus, dico quod ut anguli essent crassiores & obstruiores, ne quis per eos cernere quicquā posset, & coniungebantur istæ duæ tabulæ in quolibet latere ad annulum vnum, quoniam annulus vnus vranque transibat, ut vno veste cum alijs ligarentur. Fortè etiam anguli non erant acuti omnino, sed tabulæ hæc cōstituebāt angulos ex vtraque parte non omnino acutos, & hoc est quod in textu dicitur.

In lateribus, id est, ad latera constituenda. Erant geminata inferius & superius, propter assutas partes, ut dictum est, aut quia erant spissiores inferius & superius quàm in medio, ut anguli essent fortiores. Et ad annulum vnum, quoniam ut diximus vnicō annulo coniungebantur asseres cum suis assutis. Eligat prudens lector quàm maluerit ex his interpretationibus. Et fortè veste medius ligabat istas angulares tabulas, sursum & deorsum.

Facies vestes.] Ortum habet beriach, id est, vestis à barach quod est fugere & transire, quod veste videatur dum ostium aperitur fugere, & dum clauditur accedere, aut melius à transeundo. Quod autem barach fugere significet: constat Gen. 31. vbi dicitur. Nuntiatum fuisse Laban die tertio quod barach, id est, fugisset Iaacob. Quod verò transire, cōstat ex his quæ statim hic sequuntur. Nam de veste medio dicitur. Maberiach, id est, transiens ab extremo ad extremum.

Facies velum.] Fuit hoc velum, quasi medius paries, diuidens sanctum à sancto sanctorum: & erat ex eadem materia qua priores cortinæ, quæ in textu dicuntur habitaculum: & eadem dictiones ponuntur hic, quæ ibidem, scilicet thechelet. i. hyacinthus, argaman. i. purpura, tholaat quod vermiculum significat, sani. i. coccus, & sches quod byssus, moscar, id est, duplicatum seu tortum, de quibus diximus præcedenti capite, ibi videre licebit. De dictione verò parochet, quæ velum significare dicitur, aduerte, quod parach à quo parochet. Hebræis significat duritiā aut superbiam, ut patet Exod. 1. vbi habetur Aegyptios seruire fecisse filios Israel beparech, id est, in duritia, aut superbia. Idem Leuitici 25. & Ezech. 34. Vnde parochet videtur velum non quodcunque significare, sed durum & forte: erat ex panno quem nos vocamus Damascum, aut cetinum, seu velutum. Vel dicitur cheporet, ab eleuatione, sed primum germanus. Erat autem huiusmodi velum ex spisso serico, ne quæ in Sancta Sanctorum erant, videri possent. Et quod sequitur.

Opere excogitato.] Iam expositum est præcedenti capite. Vocat autem opus excogitatum, quod magna cogitatione eget ut fiat, quod Itali vocant *rechamato*, nos *broflado*.

Dabit illud super quatuor columnas.] Dicuntur columnæ Hebraicè amude, ab amad, quod est stare, quod scilicet sint stantes & erectæ.

Vncini earum aurei.] Ponitur hic in Hebræo dicitio yauim, quam quidam ex nostris capita vertunt. Alij verò vncinos. Et meo iudicio, ignorant propriam significationem. Dicitio est rara in scripturis, ponitur tamen hic & sequenti capite, neque est mihi coniectura bona, ad venandam propriam significationem. Est tamen aliqua, quod non significet capita, sed potius vncinos, ex verbis sequentis capitis, quibus dicitur. Columnas eius quinque vauehem, id est, & vncinos earum.

Et textit capita earum.] scilicet columnarū, quo in loco ponitur raschem proprium nomen capitis, vbi si vauehem capita significaret, vertendum erat.

Columnas eius quinque, capita earum; & textit capita earum: & esset eiusdem inutilis repetitio. Est etiam eadem pro alia parte coniectura quæ magis vrgere videtur, quoniam hic ponitur dicitio charas, quæ propriè videtur, vncinum significare à curuitate, & sequenti capite magis quadrat si capita vertas: quàm si vncinos.

Dabis velum sub vncinis.] Erant huiusmodi vncini in capitibus columnarum, à quibus velum suspendebatur.

Introduces illuc intra velum.] Parui refert, quo pro intra velum, Hebraicè habetur, de domo veli, seu in domum veli, quoniam ut sæpius admonui, vtuntur Hebræi domo pro intra.

Diuidet velum vobis, inter sanctitatem & sanctitatem sanctitatum.] Vocatur locus extra velum sanctitas, intra verò, sanctitas sanctitatum, id est, locus sanctior alio exteriori, intra velum verò erat arca, & ibi Dominus manebat & loquebatur, in sancta verò quotidie sacerdos ingrediebatur ad componendas lucernas, & ad alia ministeria incensæ.

Dabis propitiatorium super arcam.] Ex hoc loco colligi potest, huiusmodi propitiatorium seu regmen fuisse tabulam ab arcæ opertorio distinctam, & eo superiorem quasi sedem sedentis.

Gandelabrum contra mensam, aut è regione mēsa. *Facies auleum, id est, operimentum, quoniam sachach, à quo masach. i. auleum seu tegmē, significat propriè tegere & operire: ut patet Threno. 3. Sachata, id est, operuisti nube, ne transeat oratio.*

Opere acu pictoris.] Dictionis racham propria significatio non plenè nota est Hebræis: nostri cum eis dicunt significare intexere, varia seu diuersorum colorum fila, quod Itali vocant *rechamar*, nos verò *broflaar*. Et quia, teste Plinio, ars hæc in Phrygia inuenta est: vocauerunt huiusmodi vestes acupictas, phrygionicas. Hieronymus plumario opere vestit, seu acupictum aliquando opus polimitarium appellauit. i. diuersorum filorum seu litiorum. Ponitur dicitio Iud. 5. vbi fœminæ seu anus marri Sifara dicunt Spolium discolorium Sifara, spolum discolorium ricmah, id est, discolor aut acu pictum. Ricmathaim, id est, duo acu picta, mihi verò videtur esse pannum sericum diuersorum colorum, ex quo velum nauis festiuum fieri potest, ut patet Ezech. 27. vbi dicitur. Ebisso bericmach, id est, in varietate colorum texta, seu ex Aegypto fuit cortina seu velum tuum. Et quod sequitur.

Fundes illis quinque bases anear: potest verti. Exten des, quoniam talach fundere & extendere significat, sed prior expositio melior est.

CAPITIS XXVI. AD MORVM

COMPOSITIONEM
annotata.

Agies tabernaculū.] Nouit Dominus hominum curiositatem, & quàm facile in contemptum veniant, quæ nobis sunt familiaria, ideo licet delicias duxerit, esse cum filiis hominum, voluit tamen ab eis multis operculis occultari.

Cherubim opere phrygionico facies.] Videtur Dominus Cherubim figuris, quæ sunt maximæ velocitatis delectari, ut ostendat nobis quantum delectetur in his, qui summa diligentia faciunt verbum eius. Vbi simul expende, Deum pannos & metalla pretiosa non aspernari, imò voluisse homines talibus ei seruire. Et similiter aduerte, quàm

ordinata & quam benè disposita sint, quæ Deus ad ministerium suum fieri præcipit, vt nihil inordinatum aut indecens in eis appareat.

Facies vestes. Noluit Dominus onera tabernaculi, bobus aut iumentis portari, sed humeris sacerdotum & Leuitarum: vt nobis ostendat, neminem se ante eum debere alicuius momenti aut dignitatis reputare: sed maiores & digniores inter homines, viliora munia ante eum exercere debere,

2. Sam. 6. quemadmodum Rex Dauid fecit, qui ante arcam Domini: vilibus indutus saltauit.

1. Para. 1. Fundes eis quinque bases areas.] Mirum valde est, quod Dominus iubeat omnes tabularum bases argenteas fieri: bases verò portæ seu ingressus in sancta, area. Separata sunt à nostris opera tua Domine. Consueuerunt filij Adæ, quicquid pretiosum aut pulchrum habent, in ingressu domus suæ locare, vt qui personam ignorant, cognoscant eius vanitatem. Non sic autem Deus tuus, sed pretiosa ponit in occulto, vilia in ingressu. Disce ergo à Deo tuo, pretiosa tua abscondere, & viliora ostendere.

CAP. XXVII. AD LITERAM ANNOTATA.

R *Asies altare lignorum sitim.*] Postquam docuit fabricam ipsius domus, nunc docet qualia esse debeant, quæ extra domum in atrio, s. locanda erant, & primum de altari holocaustorum quod erat in atrio sub diuo agit. Aduerte autem quod à zabach quod est sacrificare & mactare, deriuatur mizbeach. i. altare, q. scilicet in 20 victimæ Domino mactarentur, & sacrificaretur. Significat etiam offerre, vt ex Psal. 50. conuincitur, vbi habetur Zebach. i. offer Deo sacrificium laudis. Quo in loco nō tam benè quadrat, macta Deo. Et aduerte aliquos putare, hoc altare fuisse intus pleni terra vsque ad summum, aut fere, circumdatum lignis sitim operis ære, & habuisse rete æneum, quod circumdabat altare à parte exteriori, à medio vsque ad inum: ne scilicet terra appareret, & hic dicendi modus firmatur ex 1. cap. Leuitic. vbi præcipit Dominus ignem strui super altare, vbi etiam sanguis spargi mandatur super altare Mihi verò hæc sententia probabilissima apparet, licet alium dicendi modum sequar.

Quadratum erit altare.] Significat rabba quatuor seu quadratum, vt etiam patet Ezechie. 45. vbi dicitur. Merruba. i. quadratum in circuitu. Extendunt etiam verbum ad coire, ad quod probandum aliquot loca ex sacris literis citant, & primum illud Leuit. 20. Mulierē quæ accesserit ad quodlibet animal leribat, id est, vt coëat cum eo, occides & capite 18. eiusdem. Mulier non stabit ante animal leribat, id est, vt coëat cum illo. Et eod. lib. c. 18. Animal tuum non tarbita, id est, coire facias cum alio genere, seu animali alterius generis. Sed meo iudicio, sine vlla causa mutarunt verbi significationem. Debuisse saltem allusionem pulchram ostendere. Vocat enim Hebraismus congressum fæminæ cum bruto quadrare, quod ad huiusmodi congressum, fæmina se disponat veluti quadrupes, aut quadrupedem agat. Vnde citata loca sic vertenda puto. Nam illud Leuiti. 2. sic redde. Occides mulierem quæ accesserit ad quodlibet animal, vt quadret se illi, id est, vt quadrupedem agat ad illud. Illud verò cap. 18. sic. Mulier non stabit ante animal, vt qua-

dret se illi, id est, ad modum quadrupedis se illis exponat. Et eodem modo, quod ex 19. citatum est.

Facies quatuor cornua super quatuor angulos eius.] Erant meo iudicio, huiusmodi cornua in quatuor angulis altaris posita ad sustinendum rete seu cribrum æneum, quod erat in vacuo altaris intrinsecus: super quod ponebantur cremandæ carnes. Vnde Dominus præcepit, reti annulos fieri, quibus videlicet ad huiusmodi cornua suspendi posset.

Ex ipso erunt cornua eius.] Non debebant huiusmodi cornua esse affuta altari, seu partes adiunctæ sed illi continua, ac simul fusa.

Operies illud ære.] Non est sensus, quod mensa altaris sit ære operienda, quoniam altare intus vacuum erat, cum super rete quod in medio eius erat, cremandæ carnes ponerentur: sed est sermo de parietibus eius per circuitum, qui ære esse debebant. Et miraculo dandum est, quod ligna sitim quæ intra æs erant, non comburerentur ab igne, qui sacrificia cremabat.

Facies lebetes eius ad decinerandum illud seu ad cineres remouendos, & scopas eius, & crateras eius, & fuscinulas eius, & receptacula eius.] Sunt significata dictionū quæ hic ponuntur vt cunque obscura: & prior, scilicet fir, significat cacabum vel ollam, maximè æneam. Secundo verò significat spinam, hic vero significat vas quo cineres colliguntur, & extrahuntur: sequens vero dictio, scilicet, desfen, proprie significat pinguedinem, & ex consequenti cinerem, non quemcunque, sed vt plurimum pinguedine respersum, qualis erat qui ab altari holocaustorum remouebatur, licet nonnunquam etiam communem significet. Inde fit verbum in piel, scilicet, disfen, quod est cinerem remouere seu decinerare (si sic loqui Latini permitterent) vt patet hic. Possemus etiam dicere verbum disfen, proprie significare cinerem remouere, à quo desfen, id est, cinis, & ex consequenti pinguedinem, quod super cineres aspergatur.

Scopas eius.] Dictio taau, quæ Sanctes vertit scopas eius, incertæ est significationis. Hebræi dicunt radicem eius, scilicet iaah, significare remouere, ad quod probandum citant illud Ia. 28. Veiaah. i. remouebit grando spem mendacij, quam ob rem hic aliqui vertunt palas. i. instrumenta ad remouendos cineres. Hieronymus forcipes, noster Sanctes scopas. In hoc omnes conueniunt, quod significat instrumentum quo cineres remouebantur. Sunt qui dicunt significare fuscinulas, quibus carnes ab olla vel cacabo extrahuntur. Sed quia infra ponitur dictio significans fuscinulas, arbitror non acceptandam hanc significationem. Sequens verò dictio. i. mizrechotau, quam Sanctes vertit crateram: est à radice zarach, quod significat spargere, fundere: vnde nomē mizrach, id est, asperforium, quare duo potest hic significare, scilicet asperforium, quo spargebatur sanguis victimarum: aut vas quo sanguis aspergendus includebatur. Et ideo Sanctes hic crateras vertit. i. vaia quibus sanguis fundendus continebatur, quod Munsterus pelæes vertit.

Fuscinulas eius aut tridentes eius. Nomen zalag, significat instrumentum quo carnes ex olla extrahuntur: vt patet 1. Sam. 2. vbi dicitur: Puerum sacerdotis venisse, & accepisse quicquid faciebat ascendere hamamleg. i. fuscinula, aut tridenti: nos vocamus gandahos siue vngues.

Receptacula eius.] Rex nominis machtah, id est, receptaculum est chatah, quod est capere, & accipere. Ia. 30. Iachtot, id est, ad capiendum ignem de incendio.

incendio. Et Prouerb. 6. Haiachteh. i. Num capiet vir ignem in sinu suo, & vestes eius non comburentur. Significat ergo, machtah, instrumentum quo prunæ ex igne capiuntur, quod aliqui thuribulum, aliqui acerram interpretantur. Aliqui quibus potius subscribendum puto, pateras vertunt.

Facies illi, s. altari cribrum opus reti ænei.] Verbum Hebraicum chabbar, à quo michbbar. i. cribrum, significat proprie multiplicare, seu multum esse, à quo chabbir, id est, multum, vt patet Iob 8. vbi dicitur. Spiritus seu ventus chabbir. i. multus, eloquia oris tui. Item cap. 15. eiusdem dicitur. Etiam canus, etiam decrepitis, inter nos est chabbir. i. multiplicior, diebus quàm patres tui, id est, senior patribus tuis. Inde, michbbar. i. cribrum sic à multitudine foraminum, aut iuncorum, vel pilorum ex quibus fit, dictum. Vnde Hamos 9. dicitur. Quemadmodum mouebitur bachebbarah. i. in cribro, subaudi triticum, aut grana quæ in cribro mundantur. Sic 1. Sam. 19. Ve & chebbir haizim. i. cribrum (aut verius) pellis caprarum, sic à multitudine, seu extentione pilorum dicta. Idem 2. Reg. 8. Tulit hamachbber. i. pannum ex multis fetis, seu pilis aut pelle ipsam, & intinxit in aqua, & expandit super faciem eius: vbi est sermo de Afaele & Benadab rege Syriæ. Disputauimus abundè de nomine significatione. Gen. 35. super illud. Adhuc chibrat, id est, multum terræ, quod alij miliare vertunt. Et quod sequitur.

Opus retis.] Aliqui vertunt opere reticulato, id est ad modum retis factum. Erat autem huiusmodi cribrum ad modum retis factum, extensum intra vacuum altaris, quatuor annulis suspensum, ad cornua altaris super quod ponebantur comburenda sub quo erat ignis, qui reti supraposita comburebat. Arbitror autem annulos retis, cornibus altaris innixos, hoc cribrum seu rete, sustentasse, licet aliqui dicant suspensum fuisse clauis intra altare affixis.

Dabis illud, scilicet rete subter circuitum altaris.] Dictio charchab quæ circuitum vertimus, aut ambitum, non plenè nota est Hebræis, quia tamen, Chaldaeus paraphrastes circuitum vertit, omnes ferè Hebræi, eum sequuntur. Vnde Rabbi Selomoh in commentariis dicit. Omne quod circuit quippiã in girum in rotundum, vocatur charchob: & secundum doctores Hebræos, (vt inquit Rabbi Selomoh in commentariis, & Rabbi Dauid in libro radicū) erat duplex circuitus. Prior qui ambiebat altare, & alter quo ambulabant sacerdotes ministrantes, ne illorum pedes nutarent. Ex quo constat Hebræos putare, huiusmodi rete æneum fuisse positum ad custodiam altaris, quasi sepes seu limes, ne cuiquam esset accessus ad altare, nisi solis ministris. Mihi tamen propter annulos, & quia textus dicit, dabis illud sub circuitu, seu ambitu altaris, verius videtur, fuisse intra altare ad munus prædictum. Hieronymus arulam vertit.

Et erit vsque ad medium altaris.] Descendet à partibus superioribus altaris, vsque ad medium: quoniam, vt diximus, à cornibus suspendebatur, & descendebat intus vsque ad medium, & manebat cubitus & dimidium carnibus superponendis, à parte superiori, & tantumdem ad ignem supponendum à parte inferiori, si verò teneas rete fuisse extra altare, dicitur rete ascendisse, seu eleuatum esse vsque ad medium altaris. Erat enim altare trium cubitorum altitudinis.

Cum vacuo inter tabulas facies illud.] Sensus est,

quod inter parietes altaris, debebat esse spatium vacuum à parte interiori, quoniam vt diximus, ibi ponebantur carnes superius, & ignis inferius. Posset etiam esse sensus quod non haberet tabulas quasi parietes, sed solum transuersa ligna superiora cum pedibus. Tu tamen aduerte Hebræos. Ignorare radicem dictionis nebul, quam hic vacuum vertunt, quidam deducunt ab ib, cuius propriam significationem ignorant, putant tamen vacuum significare propter illud Iob 11. Et vira nub. i. vacuus, excors erit, aut possidebit cor. Et Ierem. 52. Et grossitudo eius quatuor digitorum nabub. i. vacua.

Facies atrium tabernaculi.] Erat huiusmodi atrium spatium ambiens tabernaculum cortinarum, quasi campus sub diuo cum herbis, & erat longitudinis centum cubitorum, latitudinis verò tam ad Orientem quàm ad Occidentem quinquaginta. In litera non explicatur, quantum distabant parietes atrij, seu colunæ à tabernaculo ipso. Portendebatur autè ab Oriente in Occidentem secundum longitudinè, & ab Aquilone ad Meridiem, secundum latitudinem. Et aduerte, quod dictio casar, quam vertimus atrium, significat proprie capum viridem, seu pratum, vnde casir, quod aut pratum, aut viride significat, vt patet Isa. 34. Erit vmbraculum serpentum, casir. i. pratum seu viride filiabus structionis. Et 35. Casir, id est, pratu calamo & iunco, aut pratum calami & iunci. Item 1. Reg. 18. dicitur. Si forte inueniatur cassir. i. pratum: vbi alij vertunt herba. Et clarius Isa. 15. Aruit casir. i. herba viridis aut pratum.

Ad angulum australem ad meridiem.] Secunda dictio. s. ad meridiem est explicatiua prioris. s. ad angulum australem, more Hebraico.

Cortina erunt atrio è bisso retorta.] Difficile valdè est cognoscere allusionem chelaiim. i. cortinæ ad proprium significatum verbi chala, quod est funda iacere, à quo chelaiim, quod hic cortinas vertimus, vnde quidam Hebræorum dicunt cortinas sic vocatas, quod fundarum imagines depictas haberent. Quod enim verbum chala significet funda proicere, ex multis scripturæ locis constat. Primo Iudicū 20. vbi dicitur. Omnes isti cholea. i. funda iacentes lapidem ad capillum, & non peccare facient. i. non errabunt. Sic Ier. 10. Ecce ego cholea. i. funda proiicio omnes habitatores terræ. Item 1. Sam. 17. Tulit inde lapidem, vaiechala. i. funda iecit illum. Idè cap. 25. eiusdem, & 2. Reg. 23. Possemus etiam dicere cortinas factas ad modum fundæ nō pictas eius imaginibus: vt scilicet manerent in eis foramina quædam, quibus qui erant extra atrium, possent videre quod intus erat & fiebat, præsertim fæminæ, quibus non licebat ingredi atria. Quem sensum valde iuuat vox chaldaica, sarada, id est, rete quasi huiusmodi cortinæ: formam retis haberent. Addunt etiam Hebræi verbum significare sculpere: propter illud quod 1. Regum habetur. Vechala. i. & sculpet Cherubim.

Vncini columnarum, & fila eas cingentia, argentea.] Ponitur hic dictio illa, vaue, de qua superiori capite disputauimus, & ex hoc loco videtur, potius capita columnarum significare quàm vncinos. Tubentur ergo hic fieri huiusmodi capita columnarum argentea. Et quod sequitur. Fila eas cingentia, in Hebræo vnica est dictio, scilicet chafuch dubiæ significationis, quæ quantam ex coniecturis cognosci permittitur, significat circulum columnam cingentem, qualibus vinaria dolia, cingi apud nos solent.

lent. Verbum chafach quod est radix nominis chafuch, videtur proprie significare completi, vt patet Deuter. 7. vbi dicit Mofeh: chafach, id est, coniunxit se Dominus vobis, aut complexus est vos. Vnde circulus dicitur chafuch, à complectendo, dictionis tamen propria significatio non plene nota est.

Latitudo atrij ad latus orientale, ad orientem, quinquaginta cubitorum.] De cortinis atrij est sermo, potius quam de spatio atrij, & sensus est, quod cortina ad latus Orientale, erunt quinquaginta cubitorum secundum latitudinem: quemadmodum dixit de cortinis plagæ Occidentalis versus præcedenti.

Et quindecim cubitorum erunt cortina lateri vni.] Omnes nostri vertunt hic lateri vni, sed dictio che-reph non solum latus sed etiam humerum significare constat Isaia 1. vbi dicitur. Et volabunt bechath-reph, id est, in humerum Philistinum, aut in latus, rectè tamen interpretes latus vertunt, quod huiusmodi postes, latera videantur ostiorum, & meo iudicio est sermo de ostio atrij ad latus aquilonare & ad meridiam: in quolibet enim latere, erat ostium quindecim cubitorum. Ostium verò ad orientem vt statim sequitur, erat viginti, ita quod ex viginti columnis quæ erant ad latus aquilonare, tres erant ante ostiũ, & totidem ex viginti quæ erant ad latus meridiana, & quatuor ex his quæ erant ad orientem ad ostium orientale.

Et porta atrij erit auleum viginti cubitorum.] A verbo sachach quod est tegere & operire, est masach quod est tegmen, seu aulæum. Est autem aulæum velum picturarum, aut pânus picturatus: vulgò *pânus de raso*. Hieronymus in his locis omnibus vertit tentorium.

Latitudo quinquaginta in quinquaginta.] Replicat quod iam dixerat, spatium, s. atrij secundum longitudinem, fuisse centum cubitorum. Et quod sequitur, latitudo quinquaginta in quinquaginta, significat latitudinem tam in parte occidentali quàm orientali fuisse quinquaginta cubitorum, sicut antea de cortinis dixerat.

Ad ascendere faciendum lucernam semper.] Nonnulla coniectura ex hoc loco est, huiusmodi lucernas deponi, & postea sacerdotum ministerio eleuari: quia non dicitur in textu ad accendendum lucernas, sed ad ascendere faciendum, nisi dicamus lumẽ ascendere dum lucerna accenditur. Aut ad sursum ferendum lucernas iugiter. Quod verò sequitur iugiter, quidam ex hoc loco acceperunt lucernas die & nocte fuisse accensas, sed textus sequens explicat solum noctu, sicut & in Leuitico explicatur cap. 24.

In tabernaculo testimonij extra velum, quod est supra testimonium, ordinabit eam, scilicet, lucernam Aharon.] Aliqui vertunt hic. In tabernaculo Ecclesiæ, sed si intelligatur ad quod conueniebat Ecclesia, vt scilicet in eo ingrederetur, falsum est, nisi dicamus ecclesiam ad illud conuenisse, id est, ad atria quæ erant iuxta illud. Si verò testimonium vertas, sensus est. Ad tabernaculum aut in tabernaculo testimonij, id est, in quo erat testimonium, seu testificatio inter Deum & populum, quod erat lex ipsa. Vocabatur autem totum tabernaculum testimonium, à principali contento: pacto, scilicet, inter Deum & Israel. Non tamen reiicio alteram expositionem, scilicet, in tabernaculo Ecclesiæ vel cõuentus, quo-

niam dictio moed est a iad, quod magis significat conuenire ad certum tempus quam testificari, licet etiam hoc significet. Et quod sequitur. Quod est supra testimonium, explicandum est, quod est iuxta testimonium, iuxta arcam in qua est testimonium, aut supra illud, quoniam pendeat ante arcam testimonij. Vel ponitur supra pro ante. Et quod dicitur. Ordinabit eam Aharon, verbum arach significat ordinare, & æquare, & Hebraicè non habetur: ordinabit illam, s. lucernam, sed illud videlicet candelabrum.

Statutum sempiternum generationibus eorum à filiis Israel. i. dare oleum pro lucernis, & ordinare lucernas, erit statutum perpetuum in generationibus eorum, inter filios Israel, includendo inter eos sacerdotes & sæculares. Oleum enim administrare, erat opus sæcularium & populi, lucernas verò accendere & emungere, munus fuit sacerdotum. Aut statutum perpetuum erit Aharon & filiis eius, ordinare & accendere lucernas in generationibus eorum, à filiis Israel, i. inter filios Israel. Aut quod statutum seruare facient filij Israel.

CAP. XXVII. AD MORES
ANNOTATA.

Facies altare.] Magna Dei dignatio fuit, vel le vt victimis & holocaustis posset gens illa apud eum carnis immunditias delere, & mortem quam commeruerat, pecorum occisione compenlare.

Facies atrium tabernaculi.] Nihil in ecclesia confusum esse debet, sed cuncta iuo ordine disposita, in qua statuendus est locus pro sacerdotibus, sæcularibus, & fœminis, quemadmodum in templo erat sanctum à sancto sanctorum diuisum. Nunc cuncta in ecclesia confusa sunt, viri inter religiosos, fœminæ quoque passim inter viros. Aduerte etiam atrium habuisse tres portas, vt facilis esset omnibus ingressus & egressus: ne homines timentes comprimi in ingressu ab ecclesia recederent, aut abstinerent. Vbi similiter disce, sancta vallis multis & sepibus esse custodienda, ne homines passim, & sine vlla reuerentia se diuinis & sacris ingerant.

Afferent ad te oleum oliuæ purum.] Omnia quibus Deo sumus ministraturi, pura & selectiora esse oportet, aduersus eos qui vilia Deo offerunt, neque curant. Et aduerte quod præcipit ad sacerdotem deferri, antequam offeratur Domino: vt sacerdos illud examinaret & videret an dignum esset quod offerretur Domino. Similiter aduerte inter cætera oleum oliuæ præstare, nõ solum ad esum, sed etiam ad lucernas.

Disponet eam Aharon.] Munus sacerdotum erat, lucernas emungere & componere: vt discamus maiores, quæ viliora esse videntur in domo Dei administrare debere, iuxta illud Psal. Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum. Nunc verò etiam inferiores supremæ ecclesiæ munia abiicere non verentur. Neque solum lucernas emungere, munus est sacerdotũ, sed etiam altare à cineribus mundare, & victimas occidere & excoriare, quem in eum finem adnotauerim, ne nouæ legis sacerdotes, vereantur quæ vilia sunt in ecclesia ministeria efficere,

CAPITIS

Tu appropinquare fac ad te Aharon.] Postquam domum sanctã instituerat, de ministris, & ministrorũ vestibus agit. Verbum autem hebraicum charab, significat proprie appropinquare, & nonnunquam rem cum fœmina habere: vt patet Gene. 20. vbi dicitur. Abimelech nõ charab. i. appropinquauerat ad eam.

Facies vestes sanctitatis.] i. quibus sacerdos in loco sancto ministraret Domino, aut applicatas cultui diuino, vel separatas ab aliis prophanis indumentis. Admonui enim sapius chadas, à quo chodes, i. sanctitas, significare separare à prophanis, & cultui diuino applicari.

Ad gloriam & decorem.] De his duabus dictionibus, s. chobed, id est, gloria, & tipheret, i. decor sapius differui, quarum prior significat grauitatem, sicut chabad grauare, onerare, diuitem esse quod diuites sint onusti & grauati diuitiis. Hic autem videtur nomen chebod significare grauitatem quandam & maiestatem, secunda verò dictio decorem & pulchritudinem significat. Et vestium gloria seu maiestas maiestatem & gloriam ostendebant Dei, quæ admodum earum pulchritudo pulchritudinem ipsius Dei.

Loqueris ad omnes sapientes corde.] Licet dictio chacham, omnem sapientem communiter significet, præcipue tamẽ significat prudentem in agibilibus. Dicit autem eos spiritum sapientiæ implese, quoniam sapientes videntur intra se spiritum habere: à quo ea quæ exterius agunt procedunt, qui si à Deo fit, dicuntur impleti spiritu Dei. Vocat autem eos sapientes corde, quia sunt quidam qui tantum ore sapientes sunt, aut potius dicuntur, corde verò sapientes, quia eorum sapientia non videtur, cum intus eam habeant, nec eam operibus sapientiæ prodant. Dubium tamen hic est: an isti sapientes corde, haberent antea aliquid artis, humano more adeptæ, & Deus eos impleuerit, vt sapientiores essent, & vt scirent facere quæ Dominus disposuerat, vel potius eis à primis principiis artem totam infuderit. Et licet litera coniecturam nobis aliquam præbeat, eos videlicet habuisse aliquid artis humano more adeptæ, quia dicit loquere ad sapientes corde, mihi tamen verius videtur, Deum eis plenè artes multas infudisse fabriles, quia in textu sequitur, quos impleui spiritu sapientiæ, quasi antea repleti non fuerint: cū hoc tamen arbitror, eos in adiutorium alios artifices habuisse: vt cap. 31. sequenti dicitur.

Ad sanctificandum ipsum. i. ad applicandum ad sanctitatem, seu cultum Dei.

Hæ sunt vestes quas facient. Pectorale, & superhumera-rale, & pallium, & tunicam opere phrygionico oculis cõtextam, cidarium, & baltheum.] Ponuntur hic sex ornamenta Pontificis, & in fine capitis adduntur adhuc tria. s. lamina aurea, in qua scriptum erat, sanctitas Domino, mitra byssina ad tegendum caput, & tertium fœmoralia linea. Quid autem significant nomina Hebraica, quæ huiusmodi vestium genera significant, tam nostri quàm Hebræi ignorant. Nos autem vocabulorũ radicibus inspectis, conabimur proprias eorum venari significaciones, licet non ad plenum assequi eas speremus, quoniam aliquot sunt, ad quæ cognoscenda nulla est coniectura, aut leuis valde. Et prior, s. choschen, i. pectorale, incertè ad

significationis. Quale autem fuerit huiusmodi pectorale, textus infra explicabit. Prius enim describit superhumerales, quàm pectorale, quoniam pectorale ponebatur super superhumerali.

Facies superhumerales ex auro.] Vocatur superhumerales Hebraicè ephod, quod deriuatur ab aphad, quod est cingere: vt patet cap. sequenti, vbi dicitur. Ve aphadta, i. cinges illum balteo ephod. Erat autem indumentum ad modum thoracis, & super humeros habebat duos magnos lapides pretiosos, in quibus sculpta erant nomina filiorum Israel, cuius materia erat aurum, hyacinthum, purpura, coccum bis tinctũ, & byssus retorta: opere excogitato. Coniungebantur autem duæ partes huius superhumeralis, altera quæ erat ante, & altera quæ retrò, in duobus humeris, vt textus dicit. Duæ inquit oræ iunctæ erunt ei, ad duas extremitates eius, & coniunctæ erunt, s. in humeris.

Excogitatum balthei eius, quod est super illud, sicut opus ipsius. Ex eo erit.] De cingulo quo cingebatur huiusmodi superhumerales sermo est, quod erat ex eadem materia qua & illud: & erat stricta fascia, quæ cingebat superhumerales. Et quod dicitur.

Ex ipso erit.] Hunc habet sensum, quod huiusmodi cingulum erat ex materia ipsius superhumeralis, quod statim explicat dicens.

Ex auro & hyacintho.] Dicitur autem huiusmodi superhumerales ephod, id est, cingulum aut indumentum strictũ, quia cingebat hominem. Posset etiam dici ephod duo significare, s. strictam vestem ad modum camisia, & cingulũ quo huiusmodi vestis stringebatur. Dicit autem Rabbi David loquens de ephod, quod erat vestis linea, qua accingebantur colentes Dominum, aut seruientes ei, qui differebant ab aliis hominibus, & tam Sacerdos quàm Leuita, quàm Israel accingebant se illo, sicut de sacerdote scriptum est primo Sam. 2. 2. Et mortui sunt illa die 85. viri portantes ephod lini. Et de Samuele qui erat Leuita, dicitur 1. Sam. 2. Puer accinctus ephod lini. De Dauide verò 2. Samue. 6. Et David accinctus ephod lini, seu lineo. Et meo iudicio, hoc superhumerales non descendebat ad terram, sed parum post cincturam finiebatur.

Accipies duos lapides onychinos.] Hebraicè habetur. Duos lapides soham. Disputauimus abundè de hoc genere lapidis, Gen. 2. & supra 25. Et dicunt Hebræi, esse coloris vnguis humani: ideo onychinum vocant: sed re vera ignorant qualis sit. Neque est aliqua bona coniectura ad venandam nominis propriam significationem.

Et sculpes super eos nomina filiorum Israel.] Hebraicè est. Et aperies super eos, quod sculptrura nihil aliud fit quàm apertura eius in quo fit, siue fit lapis siue metallum. Et quod sequitur.

Secundum generationes eorum, sensum hunc habet, i. secundum ordinem natiuitatis eorum: vt scilicet prius sculperetur nomen illius qui prius genitus fuerat.

Opere fabricatoris aperturis sigilli, aperies ambos lapides.] Iubentur literæ sculpi, quemadmodum in sigillis aperiuntur.

Circundatos inclusorij auri: facies eos. Noster Sanctes vertit, circundatos palis aureis. Munsterus, Curabis vt circundentur atque includantur auro. Alij vertunt, circundatos oculis aureis. Verbum sabats, vt Hebræi dicunt, significat proprie facere aliquid oculatè, seu opere phrygionico, vulgò Italico *rechamare à ochi*, sicut cū vestis est plena oculis intextis: & secundum rabbi Sahadiah, si latinè dici fas

fas eſet, oculare aut ocellare, ſeu oculare, oculis circundare Inuenitur enim apud Latinos ocellatus, id eſt, qui habet ocellos, & oculus, id eſt, qui habet oculos. Suetonius in Augusto ocellatas nuceſ dixit, pro multis foraminibus diſtinctas. Plautus in Aulularia. Quos ſi Argus ſeruet, qui totus oculus fuit, id eſt, plenus oculis. Inuenitur & oculo, aſ. i. oculus fieri puto, apud Tertulianum in Apologetico. In agnitionem veritatis ocularet. Rabbi vero Selomoh deducit verbum à miſbefot, id eſt, à palis annuli. Pala enim eſt pars annuli plana & latior, in qua gemma inferitur, etiam ſine lapide, ſic dicta quòd ſit palam. Cicero libro 3. offi. Ibi cum palam, eius annuli, ad palmam conuerterat, à nullo videbatur. Rabbi Selomoh appellat huiusmodi palas, ſedes annuli. Alij capſellas. Sed ſi quis verbum & nomina ab eo deriuata expendat, deprehendet ſignificare includere, ſeu ſtringere, præſertim ad modum palæ quæ gemmam includit: moueor primum ex Chaldo paraphraſte, qui hoc eodem capite vertit. Et

ordo quartus tharſis meſubbaſim, i. incluſi auro, erunt in plenitudinibus ſuis. Sic etiam Hieronymus. Secundo, quia nomen ſabats ſignificat anguſtiam incluſionem, vt patet 2. Sam. 1. vbi dicit Saul. Sta quaſo ſuper me, & interſice me: quia tenuit me haſabbas, i. anguſtia aut incluſio, ſeu coarctatio. Ideò melius vertendum puto, circumdatos incluſoriis auri, vt diximus, aut palis: intelligendo per palas huiusmodi incluſoria.

Super humeros aut latera ephod.] i. ſuper extremitates laterum ephod aut ſuper extremitates quæ humeros tegunt.

Lapides memoria.] Vocantur lapides memoriae, quoniam ad memoriam ſacerdotis reducebant tribus Iſrael, vt pro eis oraret, quando ingrediebatur ad miniſtrandum Domino.

Facies palas, aut melius, incluſoria aurea.] Sermo eſt de illis palis, ſeu incluſoriis, quibus illi duo lapides humerales includendi erant.

Et duas catenas auri mundi, terminos facies illas opere plectili, & dabis catenas plectiles ſuper incluſoria.] Nò plene conſtat, an dictio ſarſar, ſignificet catenâ, hoc certum eſt ſignificare id, quod ad extremitatē operis poni ſolet, ad decorem. Quod ex duobus locis capituli tertij, libri 2. Paralip. colligi poteſt: in quorum prior dicitur. Aſcendere fecit ſuper eam (domum videlicet Dei) palmas & catenas, aut flores, vel aliquid ſimile. Idem inferius eodem capite vbi habetur. Fecit catenas in oraculo, & poſuit ſuper caput columnarum. Ex quibus conſtat, fuiſſe limbū pulchrum aut aliquod pulchrum artificioſum, quod in extremitate operis poni ſolet: & quia ſæpiſſimè in huiusmodi extremitatibus, catenæ poni ſolent, non ineptè noſtri vertunt catenas, quas Hebræi dicunt dictionē ſignificare, præſertim quia ſequitur. Opere plectili, vbi complexionem catenarum explicare voluit, ſeu catenas, quæ non erant ad ſuspendendum pectorale, ſed potius ad ſuperhumeralis decorē, & hoc eſt quod in textu dicitur, terminos facies illas. Erant enim iuſta incluſoria aurea, in quibus erant gemmæ quaſi termini extremitatis ſuperhumeralis.

Pectorale quare dicitur in dicitur. Facies pectorale iudicij, opere excogitato.] Incerta eſt ſignificatio nominis, choſchen, ſi per ſe radix ſit, coniectura tamen ex hoc loco eſt, quod ſignificet ornamentum pectoris. Quare autem dicatur iudicij, adhuc incertius eſt. Rabbi David putat ideò vocari iudicij quod ſuper illud eſſent vrim & thumim, quæ indicabant iudicium hominum per illa

interrogantium: ſed mihi non multum probatur hæc ratio, quoniam iſte cum aliis Hebræis putatiſſimum, vidiffè ſummum ſacerdotem iudicia Dei, quod falſum eſſe infra, vrim & thumim explicantes oſtendemus. Alij putant ideò iudicij pectorale vocari, quòd ſacerdos, nunquam ius eſſet in re graui dicturus, niſi cum hoc pectorale ſupra ſuum pectus habebat. Tertij quòd contineret iudicium Dei. Ad quod citant illud Num. 27. Stabit ante Elhazar ſacerdotem, qui conſulet pro eo iudicium vrim coram Domino. Ex quo videtur ſacerdotem in vrim vidiffè iudicium Dei de re quam à Deo quærebat, & pro qua eum conſulebat. Sed litera inferius videtur nodum hunc explicare. Infra enim hoc eodem capite dicitur. Et portabit Aharon iudicium filiorum Iſrael ſuper cor ſuum coram Domino ſemper. Vbi videtur reddere rationem, quare voluerit eum portare pectorale illud iudicij, cum thumim & vrim, vt ſcilicet portaret ſuper cor ſuum iudicium filiorum Iſrael coram Domino ſemper, vbi per iudicium nihil aliud quàm memoriam filiorum Iſrael intelligere videtur: ac ſi diceret. Et portabit Aharon iudicium, id eſt, memoriam filiorum Iſrael ſuper cor ſuum coram Domino ſemper. Neque putes vocem Hebraicam miſpat, ſolum ſignificare iudicium, vt importat virtutis iuſtitia actum, quoniam ſignificat etiam regulam, morem, conſuetudinem, diſpoſitionem, meſuram, & formam ac punitionem. Sed quia hæc expoſitio vtunque vrget nominis iudicij ſignificationem, quod non videtur alicubi memoriam ſignificare, ideò dicitur, pectorale vocari iudicij, quòd opus erat illud ſacerdotem aſſumere quoties conſulebat Dominum ſuper iudiciis filiorum Iſrael. Expende omnes expoſitiones & nullam offendes hac germaniorem. Poſſet etiam exponi. Portabit Aharon iudicium, id eſt, iudicia filiorum Iſrael, ſeu cauſas eorum ſuper cor ſuum, id eſt, tanquam rem quæ ſibi maxime cordi eſt, iugiter coram Domino. Portabat enim ſummus ſacerdos populi cauſas coram Domino, à quo expectabat reſponſum & ſententiam: ſed prior expoſitio magis arridet. Vocatur autem pectorale, quia ornamentum pectoris erat, eiufdem longitudinis & latitudinis, videlicet palmi. Erat autem eiufdem panni, ſeu materiæ qua erat ſuperhumeralis, ſeu ephod, erat tamen duplicati panni. Aduerte tamen, quod dicitur fuiſſe palmaris longitudinis & latitudinis, quoniam Hebræis authoribus dictio zeret, non ſolum palmarum meſuram ſed ſemicubitum ſignificat, & ex hoc textu conuinci videtur, quoniam meſura vnus palmi non poterat operire cor & pectus, ſaltem totum.

Implebis in eo impletionem lapidis, id eſt, implebis illud. ſ. pectorale lapidibus, aut implebis incluſoria lapidibus.

Ordo ſardius, topazius, ſmaragdus, ordo vnus ſeu primus.] Admonui in regulis, Hebræos ignorare ſignificationes nominum lapidum, animalium, & auium, imò periſſe dicunt apud eos, ideò nihil ſidendum ſignificationibus quas nobis tribuunt. Ex radicibus tamen ſignificationibus videbimus, an aliquid veritatis eruere poſſimus.

Sardius.] Dictio Hebræa, odem, quæ hic ponitur, eſt ab adam quod eſt rubefcere, quare ſignificat lapidem rubei coloris, quicumque ille ſit, dicunt tamē fore ſardium, quoniam rubei coloris eſt. Ponitur dictio hic, & infra 39. Et Ezech. 28.

Topazius.] Hebraicè Pitdah. Aliqui Hebræorum ſmaragdum

ſmaragdum arbitrantur, quòd in lingua arabica vocetur zamerad, i. ſmaragdus, aſſeruntque eſſe coloris viridis.

Smaragdus.] Dictio Hebræa barechet à barach quod eſt fulgurare, ſeu fulgorem emittere ortum habet, & mea ſententia, ſignificat lapidem fulgurantem, ſeu radios ad modum fulguris emittentem, quem Sanctes in lexico dicit eſſe criſolitum, qui colorem habet aureum, & ardentes inſtar fulguris ſcintillas emittit. Quòd verò barach ſignificet fulgurare, còſtat primū Pſa. 144. vbi dicitur. Beroch barach, id eſt, fulgura fulgur. Et Ezech. 1. de igne egrediebatur barach, id eſt, fulgur, ſeu ſplendor. Accipitur nonnunquam pro ſplendore, ſeu acie ſplendida, politi & terſi ferri: vt Deuterono. 32. vbi dicitur. Si acuro berach, id eſt, aciem gladij mei, ſeu ſplendorem aut fulgur gladij mei. Et quod dicitur. Ordo vnus, idem eſt quod ordo primus, ſicut vna ſabbati, id eſt, prima.

Carbunculus.] Hebraica dictio nopech, ignotè eſt ſignificationis apud Hebræos, plures ex eis in carbunculo conſentiunt. Sanctes tamen ſequens Rabbi David in lib. radicum dicit in lexico, eſſe lapidē nigri coloris. Dictio ponitur infra cap. 39. & Ezech. 27. & 28. Thargum ſmaragdum vertit hic. Et iſte eſt primus ſecundi ordinis. Erant enim in quolibet ordine tres.

Saphyrus.] De hoc non eſt dubium, quoniam hebraicè dicitur ſappir: noſtri caphiram vulgo vocant. Radix. ſ. ſappar numerare ſignificat, & fortè à copia ſic dicitur, quòd ſint in magna abundantia. Ego magis arbitror eſſe Iaspidem, qui multitudinem diuerſorum lapidum & diuerſorum colorum in ſe continet: & per ſequentem, intelligerem potius adamantem, quàm Iaspidem.

Et adamas.] Noſtri hic còmuniter Iaspidem vertunt. Si radix nominis Hebræi tahalò quod hic ponitur, eſt halam, vt Hebræi ſentiunt, quod eſt frangere, còterere, vt patet Iudi. 5. Tunc hallenu, id eſt, contrita ſunt vngulæ equorum: tunc tahalon ſignificabit lapidem duriffimum qui alios fragit, & cum talis ſit adamas, & ſit pretioſiffimus, fortè ſignificabitur hic dictio Hebræa. Quam ſententiam (teſte Rabbi Abraham) ſequitur quidā magnus Rabbinus Hiſpanus.

Et ordo tertius ligurius.] Dicitur iſte lapis pretioſus Hebraicè leſem, quem diuus Hieronymus ligurium vocat ſequens Iosephum, quem Plinius lib. 37. ca. 4. non liguriū ſed lingurium appellat, dicitque eſſe gemmam è lincis, vrina coactam, de qua Sanctes dicit, ſe hic copioſè ſcripſiſſe, cuius ſcriptura nondum ad nos peruenit. Significatio nominis meo iudicio ignota eſt, neque eſt coniectura, ad venandam propriam ſignificationem, quoniam rara eſt in ſcriptura dictio.

Achates.] Hebraicè appellatur lapis iſte ſebo, & ſi radix nominis eſt ſabah quod eſt captiuum ducere, inde petenda eſt ſignificatio aut ſaltem alluſio, & fortè à ſtriſtione ſic dicitur, Septuaginta etiam achates vertunt. Thargum tharcheia, valdè ignota eſt ſignificatio. Rabbi David ſcribit eius colorem declinare ad hyacinthum, id eſt, aëreū ſue cereuleum.

Ametiſtus.] Dictio Hebræa achlamah, à chalam quod eſt ſomniare ortum habere videtur: vnde dicunt Hebræi ſignificare lapidem, quem qui in digito geſtat: ſemper videbit ſomnia: ſed timeo hoc eſſe Hebræorum fictionem: Arabicè appellatur alchalmah, vel ahalamah. Sequentes Chaldeum, di-

cunt eſſe lapidem, qui oculi vitulini ſimilitudinem præ ſe ferat. Certum eſt, incertam eſſe nominis ſignificationem.

Ordo quartus Tharſis, Onychinus, & Berillus.] De Tharſis nulla eſt ambiguitas, quoniã nomen in Hebræo ponitur. Quidam pro Tharſis vertunt chryſolitū ſequentes Septuaginta interpretes. Rabbi David Chimmi dicit eſſe cereulei coloris: & videtur à mari: vnde prouenit, nomen ſuum eſſe ſortitū. Sanctes in lexico dicit, eius colorem declinare ad colorem hyacinthi, ad quod citat Rabbi David pag. 24. 29. Hierony. & Aquila, chryſolitum, Symmacus hiacinthum, ſeptuaginta Eze. 10. nomē tharſis, carbunculum vertunt. Radix nominis. ſ. rafas, aut rus ſignificat pauperare, depauperare Danielis 10. habes. Et corpus eius ſicut corpus tharſis, Et Eze. 10. Aſpectus rotarum ſicut color lapidis tharſis. Dictio etiam ſoham, quam omnes hic ferè onychinum vertunt, ignotæ ſignificationis eſt, vt ſæpius diximus, communiter tamen dicitur eſſe coloris vnguis humani. Tertius. ſ. Iaspis notus lapis eſt, & communis, & in Hebræo dictio ponitur. ſ. Ioseph. Septuaginta berillum vertunt.

Incluſi auro erunt, in plenitudinibus ſuis.] Vocat plenitudines lapidum, loca ſeu palas quibus includebantur, quæ incluſoria erant aurea: ſi dicat. In ſuis incluſoriis aureis incluſi erunt lapides, aut in plenitudinibus ſuis, id eſt, in locis quæ implere debent.

Lapides erunt iuxta nomina filiorum Iſrael. i. tot erunt lapides, quot ſunt nomina filiorum Iſrael, quoniam in quolibet lapide erat ſuum nomen.

Apertionibus ſigilli erit, vir iuxta nomen ſuum, duodecim tribus, id eſt, cuiuſlibet viri nomen erit ſculptum in lapide, ſculptura ſigilli, ſicut ſint duodecim tribus.

Facies in pectorali catenas termini, opere perplexo.] Admonui hoc eodē capite, huiusmodi catenas fuiſſe veluti lymbū pectoralis, quæ terminabant ipſum, quemadmodum in extremitatibus operis, ſeu artificioſi ſolēt poni, aut flores aut aliquid ſimile, quod noſtri vocant cercadura, quod per circuitum artificioſi ponatur. Et quod ſequitur.

Opere perplexo, ſignificat catenas huiusmodi fuiſſe inuicem ligatas, & perplexas.

Facies in pectorali duos annulos aureos.] Debat pectorale, in angulis ſuperioribus habere duos annulos aureos, quibus ſuſpēdebatur ad alios, annulos, qui erant in Ephod. Et in his duobus annulis, ponendi erant duo funiculi aurei, quibus ligabatur pectorale, cum ſuperhumerali ſeu ephod. Et in extremitatibus ſuperhumeralis, id eſt, ſuper humeros eius: ponendæ erant duæ funium extremitates, quæ extremitates ligandæ erant cum funiculis pectoralis, & ſimiliter ad incluſoria lapidum, quæ erant ſuper humeros ephod. Et quod dicitur, contra faciem eius, ſcilicet ſuperhumeralis, ſignificat huiusmodi funiculorum extremitates ponendas à parte ſuperiori ipſius ſuperhumeralis: non ab inferiori. Poſſet etiam intelligi huiusmodi extremitates funiculorum qui erant in pectorali, non eſſe diuiſas ad inuicem, ſed ſermonem hic eſſe de extremitatibus funiculorum, qui erant ſuper annulos pectoralis, quæ extremitates erant ligandæ ad incluſoria ſuperhumeralis. Et per incluſoria poſſemus intelligere palas lapidum onychinorum, qui erant ſuper humeros ephod: & poſſet eſſe iſte verborum ſenſus. Duas extremitates, duorum funiculorum, ſcilicet pectoralis, ſeu qui

qui ligati sunt ad annulos pectoralis, pones in duobus in clusoria superhumeralis, contra faciem eius scilicet superhumeralis.

Difficilis
locus.

Et facies duos annulos aureos, & pones eos, in duabus extremitatibus pectoralis, in labio ipsius (seu in ore ipsius) in latere superhumeralis intrinsecus. Loquitur modo de aliis duobus annulis, in angulis inferioribus pectoralis, aut in lateribus sub brachiis existentes, qui annuli cum suis funiculis ligabantur ad annulos ephod. In latere. i. versus latus superhumeralis. Et quod sequitur, intrinsecus idem est quod à parte inferiori ipsius superhumeralis, aut in latere superhumeralis intrinsecus, id est interioris. Erat enim duplex ephod, scilicet superius & inferius. Habebat enim pectorale quatuor annulos in quatuor angulis, seu lateribus suis cum suis funiculis, quorum duo ligabantur in parte superiori superhumeralis, alij verò duo ad latera ipsius superhumeralis seu ephod. Quod mihi hac in re scrupulum ingerit, est, an isti annuli essent in angulis pectoralis inferioribus, vel potius inter angulos, prope eos tamen, quoniam textus nihil de angulis loquitur, sed de extremitatibus.

Facies duos annulos aureos, & pones eos in duobus lateribus superhumeralis infernè, è regione faciei eius contra coniunctionem eius super excogitatum superhumeralis. De duobus annulis superhumeralis nunc loquitur, ad quos funes, seu vittæ, quæ erant in annulis lateris pectoralis ligandæ erant, & quia huiusmodi annuli erant in latere superhumeralis, infra humeros, ad quos ligabatur pectorale à parte superiori, idè in litera dicitur infernè. Placet tamen hic exprimere totum Hebraicum textum, ut iacet in Hebræo: vt ex eo eruere possit prudens lector, genuinè eius sensum. Est autem hic Hebraicum.

Facies super pectorale duos circulos auri, & dabis duos circulos super duas extremitates pectoralis. Et dabis duos funes auri, super duos annulos ad extremitates pectoralis. Et duas extremitates duorum funiculorum, dabis super in clusoria, & dabis super humeros aut latera ephod, seu superhumeralis, ad e regionem seu præcisionem faciei eius. Et dabis duos annulos, scilicet alios auri, & pones illos super duas extremitates pectoralis super labia ipsius, quæ sunt ad transitum, aut è regione ephod intrinsecè, seu ab intrinsecò. Et dabis duos annulos auri, & dabis illos super duos humeros aut latera ephod inferius è regione faciei eius ad coniunctionem ipsius desuper ad ingeniosum ephod, & stringent pectorale ab annulis eius, ad annulos ephod vicia hyacinthina, vt sit supra excogitatum ephod, & nõ separetur pectorale à super humerali seu ab ephod. Et sensus meo iudicio, germanior est, quod facturus esset duos annulos ponendos super duas extremitates pectoralis, videlicet super angulos, & super extremitates lateris superiores, in quibus annulis funiculi aurei ligati erant, quorum funiculorum extremitates ligabantur ad in clusoria, seu palas, scilicet, lapidum superhumeralis ad latera ephod, seu superhumeralis è regione faciei eius, quàm, scilicet, respiciebat pectorale. Erant alij duo annuli super alias duas extremitates. scilicet pectoralis è regione ephod. scilicet ad cingulum. Erant & alij duo annuli in superhumerali super latera ephod inferius, ad quos ligabatur pectorale ad cingulū, seu ad latera ephod. Duo sunt quæ locum difficilem reddunt. Alterum quia dicitur in textu, ad duas extremitates, per quas duos angulos aliqui interpretantur, & fortè nõ significatur anguli. Secundum quia dictio cheteph, quæ humerum tumus interpretati, dubiæ significationis est apud Hebræos, dicentes significare humerum,

latus, & angulum: & quod horum propriè significet ignorant, numerus tamen hic magis conuenire videtur. Et quod dicitur.

Ingenit pectorale. Aduerte verbum Hebraicum rachas non esse plene notum Hebræis, & licet communiter dicant significare iungere. inuenitur tamen significare eleuare, quam significationem etiam noster Sanctes illi tribuit in lexico, & nomen rucas quod ab eo deriuatur, superbiam, seu eleuationem significat. Psalm. 31. vbi habetur. Abscondes eos in abscondito faciei tuæ: meruchse. i. à superbiis viri. Sic Isaia 40. Et erant torta in rectitudinem, & harechafim. i. excelsa in planitiem. Vnde verti hic posset. Et eleuabunt pectorale, ex annulis ipsius ad annulos superhumeralis.

Filo hyacinthino. Variant valde Hebræi, de significatione verbi patal, à quo petil, quod filū hic Sanctes vertit. De cuius significatione, abundè disputauimus Genesis trigesimo, & vt ibi probauimus, significat verbum, tortum esse, & inuolutum, & similiter nomen, tortum & inuolutum, & exinde filum tortum vnde benè vertitur. Filo hyacinthino, & verti posset, torto hyacinthino.

Dabis in pectorali iudicij: haurim & hatbunim. Ignorant omnino tam nostri quàm Hebræi, quid istæ dictiones, scilicet vr̄im & thumim significet, de quibus sic dicit Chimi in libro radicum. Non est (inquit) manifestum apud nos, quid ista significet. Videntur enim aliud esse, quàm lapides pectoralis: Rabbi Selomoh dicit, fuisse scripturam nominis expositi, id est, lehouah, quam ponebant inter plicas pectoralis, per quam lucere faciebat & perficiebat verba sua Deus. Sed veritatem (inquit) ignoramus. Hieronymus vbique vertit doctrinam & veritatem, qua in re Septuaginta interpretes sequitur, qui interpretantur, declarationem & veritatem. Alij verò dicunt fuisse opus, non artificum, sed Dei & Moseh, in quo summus sacerdos percipiebat, qui Dominus super vnāquamque tribum iudicaret. Ad quod citant quod habetur Num. 27. Et stabit ante Elhazar sacerdotem, qui consulit pro eo iudicium vr̄im coram Domino. Fingunt etiam hic Hebræi modum & dispositionem, cum sacerdotis, tum etiam hominis per eum inquirentis. Si huiusmodi rebus delectaris lege Iosephum lib. 3. antiq. ca. 12. & Sydam. Dicam & ego quid sentiam, præmittendo duorum nominum significationes, ex radicibus suis. Et primum scilicet vr̄im, est plurale, vr̄, quod ignem significat aut flammam, seu lucem: vt patet Isaia 31. vbi dicit. Dixit Dominus, cui vr̄. i. flamma, seu lux aut ignis est in Sion. Et cap. 50. eiusdem. Venite beur, id est, in flama aut luce ignis vestri. Item Gen. 15. Ego Dominus, qui eduxi te de vr̄, id est, igne, aut flamma Chaldæorum. Vnde meurah. i. fenestra, seu foramen per quod lux domum ingreditur, Isa. 11. Et super meurah. i. foramē reguli. Et verbum or, à quo omnia hæc nomina oriuntur, significat lucere, & in secunda & tertia coniugationibus, illuminare, vt patet 1. Samuel. 14. vbi dicit Ionatas. Quod oru, id est, illuminati sunt oculi mei. Et Isa. 6. Surge ori. i. illuminare Ierusalem. Significat ergo vr̄im, si non est dictio quadrata, sed plurale vr̄, lucem vel flammam, seu illuminationes. Erit ergo hic verendum. Dabis in pectorali iudicij, id est, memoriæ vr̄im. i. lucem seu splendores, per quos nihil aliud intelligo quàm pretiosos lapides fulgentes & rutilantes, qui erant super pectorale. Sequens verò dictio s. thumim, à thamam, quod est perficere & complere, ortum habet, vnde thumim perfectiones & com-

& completiones significat. Quod verò thamam significet perficere, patet Gen. 47. Si tam, id est, perfectum aut completum est animal, id est, si amplius animalia non habetis. Sic Thren. 4. Tam, id est, perfecta est iniquitas tua. Nomen verò thumim quod hic ponitur, inuenitur Esdra 2. vbi dicitur. Donec stet sacerdos leurim vlethumim. i. habens splendores & perfectiones. s. lapidum. Sic Nechem. septimo & Deut. 33. quo in loco dicitur. Ad Leui dixit. Tu mecha tuerecha, id est, perfectiones tuæ, & splendores tui. Per thumim ergo nihil aliud intelligo quàm completum lapidum numerum, seu loca impleta lapidibus, & est sensus clausulæ, Dabis ad pectorale iudicij seu admonitionis haurim. i. splendores seu lucentes aut flammantes. s. lapides: perfectiones seu completiones. s. lapidum, aut completos & perfectos lapides: & iste (meo iudicio) est planus & suauis literæ sensus. Est ad hoc, quod cap. 25. huius libri, huiusmodi lapides vocantur lapides plenitudinum seu completionis, quod scilicet, complerent & implerent totum pectorale. Omitto quod alij afferunt, nullam videlicet fieri mentionem de fabrica vr̄im & thumim, sicut de aliis etiam minutissimis, quod non fieret si res tanti momenti esset, & ab aliis distincta. Ad id verò quod ex Numeris citatum est, vbi videtur innui fuisse rem per quam sacerdos iudicabat, dicendum quod cum dicitur, consulit pro eo in iudicio haurim sensus est, cum pectorali iudicij in quo sunt splendores. s. lapidum, seu cum splendoribus qui sunt in pectorale iudicij. Sic quod hic inferius dicitur. Et portabit Aaron, iudicium filiorum Israël; id est, pectorale iudicij, aut memoriale. Fingunt hic Hebræi mirabilia mendacia, qualiter lapides eleuarentur secundum diuersitatem iudiciorū, quæ si vacat, & huiusmodi delectaris, vide Fagium super hunc locum.

Facies pullium totum hyacinthini. Dictio Hebraica meil, dicitur ab Hebræis deriuari à maal, quod est præuaricari, mētiri pactum, iuramentum aut promissum. Iehosuah. 22. Nōne Hachan filius Zerach maal maal, id est, præuaricatus est præuaricationem. i. non sterit decreto meo de anathemate? Sed meil, nihil ad hanc significationem habet communicationis, & fortè est potius ab alah, quod est ascendere, quàm à maal. Dicunt autem Hebræi, nomen meil significare pallium ornatum, aut gloriosum, sed (vt mea fert sententia) potius significat tunicam vt cunque strictam, clausam totam, cui significationi argumento est quod dicitur 1. Sam. 2. vbi habetur. Vmeil chaton. i. tunicam paruum faciebat ei mater eius. Pallia enim non erant tam apta ministris, quàm tunicæ vt cunque strictæ. Videtur autem fuisse clausa, ob id quod dicitur Iob. 1. Et scidit & meilo. i. tunicam suam, quæ si à parte anteriori scissa esset, non scinderetur. Et erat vestis, qua non solum sacerdotes, sed etiam seculares utebantur: vt patet Iob 1. & 1. Sam. 15. de Saule, & 2. cap. 13. de filiabus regis. Hic significat tunicam, quæ erat sub ephod seu superhumerali. Si tamen pallium vertas, non reicio interpretationem, præsertim quia statim textus tunicæ meminit. Quod autem sequitur, totum hyacinthinum, dictio chelil significat integrum perfectum & impletum, vt patet Thren. 2. Hæc est ciuitas, de qua dicent chelelat, id est, perfecta decore. Inde chalach, id est, sponsa, quod in die desponsationis suæ sit perfecta, & impleta, ita vt nihil illi deesse videatur.

Erit os capitij ipsius in medio eius. Vocatur os capitij huius tunicæ foramē, per quod caput ingrediebatur, dum sacerdos eam indueret. Et quod sequitur.

Labiū erit ad os eius, id est, limbus erit circūdās os ipsius, ne, scilicet, faciliè ruperetur, vt textus indicat. Opere texentis. Non debeat huiusmodi limbus, seu labium oris, ex assutis fieri pannis, sed opere ipsius textētis: vt fortius esset. Vbi aduerte Hebræos dicere dictionē, ereg, significare radium textentis, propter illud Iob. 7. Dies mei, velociores fuerunt, mini areg, id est, præ radio textoris, sed meo iudicio, significat omne id quo aliquid inuoluitur, sicut est fufus, & lignum quo texens inuoluit textū pannum. Nam de Samfone habes Iudic. 16. Profectus est cū clauo areg. i. inuolutorij. i. quo crines erant inuoluti.

Sicut os lorica. Dicunt Hebræi tachara significare lorica, sed meo iudicio propriam significationem ignorant, neque est certa coniectura ad eam inueniendam.

Facies super fimbrijs eius mala punica. Dubiū est, an huiusmodi mala punica fuerint acupicta in huiusmodi tunica, vel potius separata, quemadmodum tintinnabula, & ad eam suspēsa, & textus innuit fuisse potius acupicta, & est sermo de inferioribus fimbrijs. Quod autem sequitur. Et mala punica. Dictio rimon significat propriè malum punicum, quod nos Lusitani vsque hodie etiam vocamus, romam, ab Hebræis fortè mutuatū nomen.

Tintinnabulū aureum, & malum punicum. Dictio paamon, id est, tintinnabulum, à paam, quod est frequentatis ictibus aliquid cōtundere, ortum habet, vnde paamon. id est, tintinnabulum, quod frequentatis ictibus pulsatur.

Super fimbrijs vestis per circuitum. Quia textus dicit huiusmodi malogranata, & tintinnabula fuisse super fimbrijs vestis, dubium est an essent tintinnabula assuta, vel potius suspēsa, neque magna intelligas, sed parua. Si quæras quare Dominus volebat sacerdotem ante ingressum audiri. Dico hoc ad Dei grauitatem pertinere. Nam quemadmodum nemo audet intrare domum alicuius magni domini furtiue, sed ante ingressum pulsat, sic volebat Dominus quempiam eius domum intrare, nisi pulsaret & audiretur primum.

Facies laminam auri mundi. Tam varias tribuunt Hebræi significationes verbo, laias, à quo sis, id est, lamina: vt hoc indicio se propriam vocem ignorare ostendant. Dicunt enim significare florere, aspicere, ostendere, splendere. seu scintillare. Nomen verò sis, significare putant florem, laminam, alam, sicut verò fimbriam vestimenti, cincinnum capitis, & ita varia est nominis significatio, vt nescias quæ tibi sit in hoc loco deligenda. Pensatis tamen locis quibus nomen ponitur, videtur significare id quod in panno de textura remanet, villos inquam, quos nos vocamus. [cadillos:] cum extremitatibus à quibus pendunt, & secundo huiusmodi extremitates, & ex consequenti pēnas alæ, aut alam ipsam, quasi ex multis subtilibus pēnis contextam, & (vt vnico verbo dicā) significat aliquid subtile veluti subtēgimen, in quo sunt multa fila veluti capilli, nõ tamē texta, sed in marginibus alligata. Hinc etiā sicut. i. cincinnati, seu capilli capitis, qui sunt veluti subtēgimen vt patet Ezech. 8. Accepit me, besifit. i. in cincino capitis mei. Videtur etiā laminam significare, quia erat quasi extremitas seu limbus mitræ sacerdotalis. Significat autē florē, quoniam flores solēt poni in extremitatibus & marginibus pannorū quæ (vt diximus,) dictio sis, significat propriè limbum marginem, seu terminum cuiuscunque rei, & ex

consequenti illa quæ in terminis seu marginibus poni solent, vt flores, Isa. 40. habes. Concidit ses. i. flos, de significatione verbi magis dubito, videtur tamen significare egredi vt flos, prominere, & extendere se, quemadmodum se extendit aut prominet virga, cum ab arboris trunco egreditur, aut folia cum extendunt se. Nam Ezech. 7. habes. Sas. i. extendit se virga. sicut ad percipiendum, vbi nostri vertunt: Floruit virga. Prior tamen expositio contextui magis quadrare videtur. Præcedit enim, Ecce dies. s. punitio, ecce venit, egressa est sententia, extendit se virga: germinauit superbia aut eleuatio, punitio surrexit in virgam percipientem impietatem. Item Cantico 2. En ipse stans post parietatē nostrum prospiciēs ē fenestris. mēsis. i. prominens ē cancellis, aut ex inuolucris. Significatio tamen propria non omnino mihi certa est, quam cum certiores coniecturas nactus fuero, indicabo. Potes ergo hic laminam vertese, aut si malueris, florē. Infra vocatur, nezer, quod hic dicitur lamina seu sis, significat autem nazar separare. Erat autē huiusmodi lamina filo hyacinthino aut fune suspēsa à superiori (vt reor) parte mitræ, seu cidaris sacerdotis, pēdebātque super frontem ipsius, in qua sculptū erat literis sigilli: SANCTITAS DOMINO. Et quod dicitur.

Eregione mitræ erit.] Hunc habet sensum, quod huiusmodi lamina locanda esset, super exteriorem partem thiaræ, quæ facies eius dicitur. Scriptura verò laminæ hunc sensum habere videtur.

Sanctitas Domino.] d est, sit dominus sanctus seu mundus, & separatus ab omni immunditia. Aut munditia triuatur Domino qui solus mundus est. Aut tertio lamina hæc sit Domino applicata: sed prior expositio germanior videtur. Vel quarto, meminert sacerdos vt sit Domino sanctus. i. separatus ad omni immunditia, & hunc sensum sequēs clausula probat, qua dicitur. Erit super frontem Aharon, vt portet iniquitatem. i. pœnam iniquitatis quæ cōmittitur in sanctificationibus filiorū Israel, ac si dicat. Erit summus sacerdos sanctus Domino, quoniam si talis non fuerit, portabit pœnam iniquitatis.

Erit supra mitram.] Dicitio, misnephet. i. mitra aut cidaris, significat ornamentum quod capiti inuoluebatur: sed cuiusmodi fuerit, ignoratur. Quod verò capiti inuolueretur, cōstat ex eo quod Num. 16. dicitur. Vbenismephet. i. Et cidari linea inuoluet se, neque eius vsus erat solummodo sacerdotū, sed etiam sceminarum, vt dicitur Isa. 3. Et syndones ve haseniphod. i. & cidares: vbi de muliebri cultu sermo est.

Erit super frontem Aharon.] Nomē Hebraicum mesach, Hebræis significat frontē. & ocreā æream. Et prioris significationis sunt multa exempla Iere. 3. Vmesach. i. frons mulieris meretricis fuit tibi. Secundæ verò illud quod Samue. 17. Vniscat, id est, & ocrea æris in pedibus eius scilicet gigantis.

Erit supra frontem Aharon, vt portet (seu leuet) iniquitatem sanctificationum suarum, quas sanctificabunt filij Israel in omnibus donis sanctificationum eorum.] Difficilis vtrūque est sensus horum verborum, videtur tamen esse iste. Cum Dominus debeat esse sanctus seipollutus, & nihil immundum debeat illi offerri, quidquid immunditiæ fuerit in sacrificijs vel oblationibus Domini, vitio Aharoni dabitur, cuius muneris est hæc dispicere, qui pro ea re dabit pœnas. Et videtur accipi in textu, iniquitas, pro pœna iniquitatis, ita quod portare iniquitatem sanctifi-

cationum, est portare pœnam immunditiæ vel defectus, si quis esset in rebus Domino sanctificatis. Non enim in rebus Domino sanctificatis, saltē in animatis, poterat esse immunditia culpæ, idē melius pœnam vertas.

Erit supra frontem eius iugiter, ad beneplacitū eorum coram Domino, id est, vt ipse aut munera ipsa, benē Domino placeant. Non enim munera peccatorum placent, neque Aharonis placebant, nisi esset sanctus Domino, quod præ se ferebat lamina illa, quam super frontem gestabat.

Stringes tunicam bysinam & facies mitræ bysinam.] Verbum, sabats quod stringere vertit Sanctes: significat (vt hoc capite iam diximus) includere maximē stringendo, quemadmodum pretiosi lapides in annulis includuntur. Multi ex Hebræis vertunt, ocelabis, i. ad modum oculorum includes. Includuntur autem lapides in auro, veluti oculi in foraminibus suis. Et tunica hæc descendebat ad talos, & erat sub ephod summi sacerdotis.

Et cingulum facies, opere acupictū] Significat dicitio abner cingulū quod cingit seu stringit femoralia, hic verò significat vittam acupictam qua cingebatur tunica.

Cingulos & pileos facies eis, scilicet, filijs Aharon. Non est eadem dicitio, quæ significat mitras, & huiusmodi pileos. Nam, migbaot. i. pilei, ab eleuādo ortum habēt. Est enim geba collis, & ita significat aliquid eleuatum. Non sic misnephet quod significat inuolucrum capitis, vt diximus. Vnde misnephet videtur significare capitergium non eleuatū: migbaot verò pileos seu mitras eleuatas.

Ad gloriam & decorem.] Diximus hoc eodem cap. de significatione duarum dictionum hic positarū, & vertimus. Ad grauitatem & pulchritudinem.

Implebis manus eorum.] Nihil aliud erat huiusmodi manuū impletio sacerdotū, quam implere manū eorum sacrificijs Domini. Cum enim sacerdotes initiabantur, oportebat eos manibus suis portare Domino munera, qui eos ab omni alio populo segregatos sibi ministros delegerat. Sunt qui putant huiusmodi manuū impletionem, vnctionem qua manus eorum vngebantur fuisse. Sed quia vnctio præcedit, non videtur per impletionem manus, intelligenda vnctio. Dixit enim textus. Et vnget eos, & implebis manus eorum: nisi intelligas implebis manus eorum. s. vnguento. Sanctes noster vertit. Et consecrabis manus eorum.

Fac eis feminalia linea.] Dicitio canas, colligere significat, vnde mehene sagim. i. feminalia quasi collecta, quod colligantur dū stringuntur. Aut quia duæ eorum alæ ad inuicem congregentur, vt dicit Rabbi Selomoh.

Ad operiendam carnem turpitudinis suæ.] Hebraicè: nuditatis eius. Vocant enim Hebræi pudenda, nuditatem. Leuit. 18. Non reuelabis nuditatem patris tui, id est, pudenda vxoris eius, seu matris tuæ.

Et non serent iniquitatem, id est, pœnam iniquitatis, esse vnde. quod statim explicat, dicens: Et morientur. Quasi pro eodem reputet ferre iniquitatem & mori.

Statutum perpetuum ipsi. s. induere se prædicto modo, & facere cuncta quæ illi præcipiuntur hic.

CAP. XXVIII. AD MORES

COMPOSITIONEM.

Appropinquare fac ad te Aharon fratrem tuum.] Ad quid Dñe Deus, ducis fratrem sacerdotē constituis? Turbari solet ecclesia maximē & respublica Christiana, cum inter principes

pes & sacerdotes nō cōuenit. Et vice versa, videmus concordiam in populo summam, cum inter Reges & sacerdotes fuerit pax: qua de causa voluit Dominus ex Germanis, alterum Ducem, alterum verò summum facere Sacerdotum. Omni enim tempore quo rex Ioas sequutus est consilia ioiadæ summi sacerdotis optimè præfuit, cum verò ab eo recessit defecit, & regnum eius maximē turbatum est. Vbi simul dilce, quondam principem instituisse sacerdotes, sed ex imperio Domini, neque putarem Moseh veluti principem fratrem & nepotes constituisse sacerdotes: sed vt sacerdotem, de quo in Psalmos habes. Moseh & Aharon in sacerdotibus eius.

E medio filiorum Israel.] Duo hic aduertere licebit. Alterum non fuisse quondam sacerdotes intrusos, neque eos qui se ad hoc munus ingerebant, admissos: sed à Deo electos, & vocatos ex nomine. Magnam enim in Ecclesiæ gloria maculam dedit, sine delectu sacerdotesmittere. Alterum non fuisse admissos ex aliena gente seu populo. Debet enim qui pro aliquo orare debet, eum diligere, vt feruentius oret. Nosti quāter Sunamitis illa Helisæū sanctum pro filij salute & vita interpellauerit, quot clamores etiam euangelica illa Chananæa pro liberanda à Domino filia apud Christum emisit, neque nisi obtenta filia sanitate ab eo recessit. Tertio aduerteres, quid sancti consanguineis valeant. Videns enim Iesus (vt Iohannes narrat) flentem

Martham & Mariam sororem eius, manum ad Lazarum fratris suscitationem admouit. Non ingredietur (ait Dominus de Rege Assyriorum) huc, scilicet in Ierusalem, neque iaciet in illam sagittam, sed protegam eam, propter me & propter Dauid seruum meum. Sic & propter eum, dedit Dominus tribui Iehudah lucernam in Ierusalem. Apud Isaiā etiam habes orantem Prophetam. Ecce inquit iratus es postquam peccauimus, propter ipsos iustos, in seculum salui fuimus. Quemadmodum enim nihil est consanguineis & patriæ perniciosius iniquis: ita nihil eis est iustis vtilius. Audi quid sanctus Isaias de iniquis dicat, sub typo regis Assur. Non vnies (inquit) te cum eis: videlicet Patribus tuis in sepultura. Sed quare? Quia terram tuam perdidisti. populum tuum occidisti, non vocabitur in æternum semen pessimorum. Præparate (inquit) filios eius occisioni, propter iniquitatem Patrum eorum. Et (vt vnico verbo duo hæc concludam) aduertere qualiter Dominus pollicitus sit. Sic & hic se visitaturum mala parentum in tertiam & quartam progeniem, & misericordiam se facturum in mille generationes, eorum qui diligunt eum. Sic & hic credendum, sanctum Domini Aharon, in sacerdotem ob fratris sanctitatem electum.

Facies vestes sanctas Aharon.] Non vult Dominus nos videre, neque sacerdotes suos, vestimentis propriis, sed sanctis indutos, neque cōtentatur videre, sacerdotē vnica veste, sed pluribus tectū. Immūda & prophana sunt omnia nostra corā Domino: idē si illi placere volumus, eius indumentis vestiri, necesse est. Audi quid Paulus dicat ad Gal. 3. Quicūque in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, nō inquam masculus aut scemina. Tolle Christo vestē, & iam Iudæos à Gētibus discriminatos prospicies: sed si eos consideres Christum indutos, iam non erit quo Barbarum à Iudæo seu Græco distinguas. Induit Rebecca Iacob filium suum vestibus bonis Esau, & patrem cæcutientem

vestibus fratris indutus, decepit Iacob. Si ergo hominibus vti debet Deus, eos primum inunctos oleo suo esse oportet, vt non odorem nostrum, sed suum Dominus in eis odoretur. Est & aliud quod aduertere debeas, nō solum patrem, sed filios in sacerdotes adiungi, vt doceat à pueris in sacerdotes institui debere. Mirum valdē est, quod sartorem, calcificē, & alias mechanicas artes à puero discas, sacerdotem autem & Episcopum vir & nonnullam senio confectus agere non verearis.

Loqueris ad omnes sapientes corde.] Sapientia nostra ait Paulus, stultitia est apud Deum: idē opus est, vt ipse sapientes faciat, quos diuina operari disposuit. Sed quemadmodum (vt diximus) tabernaculi exemplar è cœle est, ita & sapientes qui instrumenta ministrorum, sunt facturi, è cœlo edoctos esse oportet.

Facies vestes Aharon ad sanctificandum eum.] Solet homo vestes sanctificare, si sanctus sit, hic verò vice versa, vestes sacerdotes sanctificat, & admonentur hic sacerdotes, vt cum se sanctis vestibus indutos viderint, remintantur se ad Dei potius quam hominum familiarum pertinere.

Accipies duos lapides onychinos, & sculpes in eis nomina filiorum Israel.] Quid sibi, bone Deus, volunt omnia hæc? Ad quid filiorum Israel nomina in pretiosis lapidibus sculpta, & deportata in humeris sacerdotis tui? Audiant hoc pontifices, audiant sacerdotes, quali animo ferre oues suas debeant, & super humeros suos infirmas portare. Audiant quid pastor ille euangelicus, perditæ ex grege fecerit ouis. Super humeros (inquit) suos imposuit gaudēs, amicos & vicinos conuocauit ad gaudium inuentæ pecudis. Sic & idem apud Isaiā habes. Sicut (inquit propheta) pastor gregem suum pascet, brachio tuo congregabit agnos, & in sinu suo leuabit, fœtas ipse portabit. Sed quid nunc dicam, de sacerdotum & pastorum scuitia. Pro eo (ait Dominus) quod in latus & in humerum impulistis, & cornibus veltris cornupetebatis omnes infirmas, donec dispergeretis eas foras, seruabo pecudes meas. Expēde quælo pastorem & pastores. Ille super humeros portat, isti humeros eas impellūt, ille sinu suo fouet, isti latere suo excutunt, ille fœtas ducit, isti cornibus ventillant: ille congregat, isti dispergūt. Et aduertere sacerdotem veteris legis solum nomina super humeros & pectus portasse: nouæ verò legis pastor, re ipsa nostram ouem super humeros portat, vt scias vmbram præcessisse veritatem. Vbi etiam aduertere, non atramento, sed stilo ferreo nomina filiorū Israel super lapides inscribi, vt nouerit diuinus sacerdos, nullam obliuionem debere delere memoriam ouium suarum apud Deum. Sed quia fortē ad latera nomina earum habens, dissimularet: voluit ea etiam super pectus habere, vt quocunq; se verteret, semper ea ob oculos haberet. Vbi sunt qui rixosis, & contentiosis disputationibus antistitem à suis ouibus auferre conantur, & ouibus suis perpetuo abesse posse affirmant? Aduertere etiam sacerdotem in summa, nomina earum super humeros portasse, in pectore verò seorsum: vt discat sacerdos non sufficere summam pro omnibus ouibus preces effundere, sed quasi pro vnaquaque nominatim orare debere. In lapidibus, autem pretiosis adumbratum cerne, quam pretiosa debeant esse nomina ouium: apud antistitem. In ordine verò nominum, ordinatas debere esse pontificis preces deprehendes.

Accipiet Aharon iudicium filiorum Israel coram Domino.

mino.] Causas populi coram Domino agere debet sacerdos, & illorum iudicium super se portare, vt cognoscat se pœnas daturum pro delictis populi.

Facies tintinnabula aurea in simbryis.] Ad quid Domine, vis sacerdotē tintinnabulorū itreptu intrare & exire domum tuam? Vt audiret populus eius ingressum & egressum & pro eo oraret, aut vt Dominus eius recordaretur in ingressu & egressu, & non occideret eum quasi furem latenter ingredientem aut egredientem.

Facies laminam in qua scriptum sit. Sanctitas domino.] Talis debet esse sacerdos Domini, vt videntes eum in eius fronte sanctum Domini esse cognoscant, vt ipse se sanctum Dei cognoscat, id est impollutum & ab immunditiis segregaret se.

Fat eis sœminalia linea. Quam honesti debeant esse ministri Dei, locus iste ostendit, vt nihil turpitudinis eorum appareat, sed omnia tecta sint, maxime coram Domino.

CAP. XXIX. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Hoc est verbum quod facies, id est hoc est pœceptum quod opere adimplebis. Aut hæc est res quâ facies. Incipit hîc Dominus tractare sacrificia, quibus initiandi sacerdotes erant.

Accipe iuuenem filium bouis.] Putat Rabbi David nomen par. i. iuuenus, non solum iuuenem, sed etiam senem bouem significare, cuius sentimentum locus iste probare videtur, quoniam addidit filium bouis, ad designandum iuuenem bouem seu iuuenem. Alij arbitrantur phrasim esse Hebraicæ linguæ, sicut hircus caprarum. i. filius caprarum, seu vnus ex capris. Hieronymus vertit, tolle vitulum de armento, seu filium armenti aut bouem, id est, vnus ex bobus armēti, quemadmodum diceretur. Tolle agnum de grege. Mihi verò illorum sententia magis probatur, qui linguæ idiotismum esse putat, quemadmodum Num. 7. sapius repetitur, filius caprarum, & alio in loco filius columbæ. Non tamen illorum reiicio sententiam, qui putant discriminis causa additum esse filium bouis, quoniam paruum bouem seu vitulum, Hebræi vocant egel.

Et arietes duos.] Admonui non semel, d'ctionem Hebræam elim, non qualescunque arietes, sed solum fortes significare, seu (vt dicit Rabbi David) qui iam annum transierint, quoniam dictio el, à qua elim, significat propriè fortitudinem, seu fortē. Quod autem sequitur.

Immaculatos.] Dictio Hebraica temimim, significat propriè completum & perfectum, quare melius vertas, perfectos seu completos, quibus. s. nihil desit. Non sint manci, neq; debiles, aut infirmi, neque reputabatur macula velleris.

Placentas infermetatas mixtas oleo.] Significat chalog propriè, id quod primum ex pasta desumitur, quod alij libum vocant, iuxta illud Pauli. Quod sit delibatio sancta, & massa. Videntur autem huiusmodi placentæ oleo mixtæ fuisse, quas vocamus vulgariter *bolos d'azeite*, non qualescunque, sed qui ante fermentationem ex pasta fieri solent.

Lagana infermentata vncta oleo.] A verbo, rachab, quod est attenuare, aut tenue esse, deriuatur nomen, rachich, quod significat, quid tenue vel subtile. Vnde Genes. 41. Rachot bassar. i. tenues carne. Inde etiam, roch. i. execratio vel sputum, sic à tenuitate dictum, & putarem crustulas, quoniam

textus non dicit mixta, sed vncta oleo, Aut potius panes frigos, quos Itali fritellas vocant, nos verò filhoos, quorum pasta antequam in fritorio decoquatur, oleo peruungitur. & subtilissima est.

Ex similia triticea facies ea.] Significat nomē Hebraicum solet, Hebræis farinæ purgatissimæ florem, de qua apud Martialem. Nec poteris simila dotes numerare nec vsus. Et Genes. 18. dicit Saræ Abraham. Accelera tria sata, farinæ solet. i. simila, seu purgatissimæ. Omnia enim quæ Deo erant offerenda, oportebat esse mundissima.

Dabis illa super sportam aut canistrum vnum. & appropinquare facies ea in sporta, & inuicem, & duos arietes.] Verbum, salal, à quo nomen, sal. i. sporta, significat propriè terere &, tritum esse, quemadmodum via per quam multi incedunt & frequens, detrita esse solet. Hebræi dicunt, sed non rectè (meo iudicio) significare eleuare. Nam vbicunque ipsi eleuare vertunt, multò melius quadrat conculcare, seu calcare, affluere, quòd multis exēplis probauimus. Nam Prou. 15. habes Semita rectorum, selulah, id est, assueta detrita, in qua nullus errare potest, quod Hieronymus vertit absque offendiculo. Et clarius Ierem. 18. Impingerē fecerunt eos Prophetæ eorum: vt relinquunt semitas longi temporis: vt ambulent per semitas viæ non selulah, id est, calcatæ seu assuetæ, quo in loco Hieronymus vertit, itinere non trito. Vnde illud Isaiæ 57. Solum solum, quod nostri vertunt.

Eleuate eleuate: germanius vertas: Terite terite, viam, scilicet, seu assuetam facite aut calcate vt, scilicet, in ea nemo errare possit. Hieronymus, Viam facite, præbete, iter. Idem capite 62. vbi habetur. Solum solum hamefilah. Quod nostri interpretantur. Eleuate eleuate semitam. Melius vertendum arbitror: Calcate, calcate semitam, seu facite assuetam. Rabbi David. Tollite lapides, & offendicula de via. Prouer. 4. etiam Hebræi & nostri vertunt Salieleach, id est, lauda eam, & exaltabit te. Vbi tu germanius vertas. Assuesce ei, scilicet sapientiæ, & exaltabit te. Citabo adhuc locum vnum apud Ieremiam 50. quo rem omninò concludam, Salauach chemo aremim, quod nostri ab ipsa veritate coacti vertunt. Calcate eam sicut acruos, quemadmodum triturantes, acruos conculcare solent manipulorum. Disputauimus satis de verbi huius significatione cap. 9. huius libri, tractantes illud. Adhuc tu mistolel, id est, conculcas aut teris populum meum? dicitur autem canistrum sal, à conculcatione, quòd cum fit, conculcetur ab artifice. Solent enim canistrorum artifices, dum ea conficiunt, vimina calcare pedibus suis. Aut ab assuetudine, quòd s. soleat manibus contrectari, maxime si sit sporta, qua panes includuntur. Et quod dicitur. Appropinquare facies, intellige ad Deum aut ad altare vt. s. Deo offerrentur huiusmodi panes simul cum vitulis & duobus arietibus.

Accipies vestes, & induere facies Aharon tunicam.] De his vestibus omnibus, præcedenti capite diximus quod nobis videbatur. Constat autem ex hoc loco, septem fuisse pontificis ornamenta præter femoralia linea. s. tunicam inferiorem lineam, pallium quod eam tegebat, ephod quod erat ad modum thoracis, pectorale, baltheum, seu cingulum latum, mitram quæ erat capitis ornamentum, & diadema sanctitatis in qua scriptum erat nomen Domini ineffabile.

Pones diadema sanctitatis super mitram.] Poniatur hîc dictio nezer. i. diadema à verbo nazar, cuius propria

propria significatio non bene nota est Hebræis. In multis locis vertunt diuidere & separare, & meo iudicio, aut separare, aut elongare significat: vt patet Zach. 7. Nunquid flebo & hinazer, id est, separabo aut elongabo me. s. à cibis? Inde nazir, id est Nazaræus, sic dictus à longa cesarie, quam gestabat, aut à separatione qua erat separatus à multis ciborum generibus. Et nezer. i. cesaries longa, seu longi capilli. Ex quo etiam nezer, i. corona quæ ad modum cesariei caput circundat. Et mezarot, id est, longi extensi. Nahum. 3. Minezaratic. i. longi vel extensi aut maiores tui sicut locustia. De hoc diademate iam præcedenti diximus capite.

Cinges eos baltheo.] Non erat hic baltheus ephod, sed videtur fuisse cingulum lineum, quo fœminalia ligabantur. Nam Leui. 16. dicitur. Et fœminalia linea erunt super carnem eius: vbeabnet. i. cum baltheo seu cingulo lineo cinctæ. Potest tamen omne cingulum significari.

Et ligabis eis mitras.] Ex quo constat huiusmodi mitras fuisse ornamenta quæ capiti alligabantur.

Implebis manum Aharon.] Sunt qui hîc pro implebis, vertunt consecrabis, sed verbum (male) implere significat, & per impletionem, manuum donaria & sacrificia, quæ manibus eorum imponebantur ad offerendum Domino, veniunt intelligenda. 1. Reg. 13. habes, quòd tempore Iarobham, qui volebat, implebat manum suam donis & muneribus Regi aut diis offerendis, & fiebat sacerdos excellentiorum.

Coram tabernaculo Ecclesie.] Admonui sapius nomen moed. i. Ecclesia, à duobus verbis posse deriuari. s. à iaad, quod significat congregari, maxime ad certum tempus, seu locum, secundo ab auad, quod est testificari, & sic significat testimonium, vnde aliqui vertunt. Coram tabernaculo adunationis seu Ecclesie. Alij verò coram tabernaculo testimonij. Dicebatur autem tabernaculum Ecclesie seu adunationis, quoniam ibi conueniebat Israël ad orandum, & legem audiendam, testimonij verò, quòd in eo asseruaretur lex, quæ pactum testificabatur, inter Deum & Israël.

Coniugent manus suas super caput vituli.] Varias significationes tribuunt Hebræi verbo, samach. s. iungere, imponere, appropinquare, circuire, stabilire, & confirmare. Sed (mea sententia) solum significat coniungere & sustentare, quòd ille qui se alicui coniugit, eum sustentare videatur. De verbi significatione disseruimus Genes. 27. vbi videre licebit. Ratio autem quare immolans coniungebat manum suam, victimæ suæ (vt alijs admonui) est vt protestaretur se dignum qui immolaretur cum hostia sua, & Dei clementia se seruatum. Aut quod se simul cum victima sua offerret.

Dabis super cornua altaris.] Ex victimæ sanguine tingenda erant cornua altaris holocaustorum.

Omni sanguinem fundes ad fundamentum altaris.] Aduerte Hebræos dicere verbum Iasad, à quo Iesod. i. fundamentum, significare non solum fundare, sed & consiliari, citantes ad hoc illud 2. Psalm. Principes nosedu iachad. i. consiliari sunt: pariter: quod germanius vertas iuxta priorem significationem, fundati sunt pariter seu mutuis auxiliis, quoniam alius alium fulciebat consilio & adiutorio. Quare statim sequitur: Disrumpamus vincula eorum, & proiciamus à nobis iugum ipsorum. Conabantur enim mutuis copiis legem Dei infringere. Et per fundamentum altaris, intellige

inferiorem partem parietum ipsius, seu parietem radices à parte interiori, vt sanguis ab igne consumeretur: indecens enim videbatur quod sanguis esset ad radices parietum altaris à parte anteriori, quoniam tanta sanguinis copia, sacerdotum ministeria impediret & horrorem videntibus faceret, nisi ibi esset fossa aliqua quæ illum reciperet circumcirca.

Fibras, scilicet capies cum epare.] Prius dictio. s. ioteret, quod fibras vertimus, à iatar, quod est residuum esse seu remanere, ortum habet. Altera verò. s. chabed, grauitatem significat: vnde locus sic reddendus est. Accipies residuum quod est super graue, per quod graue meo iudicio, intelligit aut epar aut illa quæ animal grauari solent. Et per residuum intelligit, aut residuum adipis, aut epar, splen, & alia quæ videntur vt cunque separata ab animali, quemadmodum viscera. Est ergo sensus. Accipies omnem adipem operientem intestinum, seu intrinsecum. s. ipsius animalis, quod nostri fressuram vocant & residuum, scilicet adipis quod est super epar.

Et duos renes.] A chalach quod est implere, descendit chelaiot. i. renes, sic dicti quòd sint impleti. Hebræi tamen quia putant, chalach, significare desiderare, arbitrantur chelaiot significare renes quod in eis sit coitus appetitus, seu desiderium, sed primum melius.

Suffire facies in altari.] Si quæras quid sibi velit huiusmodi adipum fumus, paucis hoc accipe. Fœtent valde vitia nostra Deo nostro, quare quamprimum nares huiusmodi fœtor tangebatur, excitabatur furor eius ad delendos nos, quemadmodum nobilis si fœtorem domi olfaciat, clamat, conqueritur, cui bonis & odoriferis suffitibus occurritur, & ab ira quiescit. Sic Domino peccatorum nostrorum malo odore concitato, huiusmodi suffumigationibus occurrebatur, ne in peccatorem sæuiret: vnde sapius huiusmodi suffitus, vocatur odor quietis, quod humano more Deum ab ira quiescere faceret: quem odorem non tam rectè vulgatus interpret vertit odorem suauitatis.

Et simum eius combures igni extra castra.] Ortum habet nomen peres. i. simus à paras, quod est diuidere, separare Leuit. 24. Posuerunt eum in carcere. s. colligentem in sabbato ligna, libros. i. vt diuideret seu discerneret eis. s. Moseh iuxta os Domini, aut vt explicaret. Et Ezech. 34. Cum fuerit ipse in medio ouium suarum, niproffot, id est, diuisarum, seu disperfarum. Dicitur ergo simus, peres, quòd separari soleat à ciuitatibus & in locum immundum proiici, aut quia ab animali soleat separari cum paratur ad cibum.

Peccatum ipsum.] Id est hostia pro peccato, ideò debet comburi extra castra, cuius rei misterium tibi ostendemus, cum moralia huius capitis tractauerimus. Dicit autem rationem combustionis assignans. Peccatum ipsum, ac si diceret. Ideò hoc illi facere præcipio, quia peccatum adumbrat, quod vsque ad feces consumi desidero.

Holocaustum ipsum Domino.] Diximus alias, olah, id est holocaustum non sic dictum, quia totum incendebatur Domino, sed quia totum in fumum, sursum ad Dominum ascendebat. Non enim olah, à quo olah, id est, holocaustum significat incendere, sed ascendere,

Flatus quietis.] Diximus paulò superius, quare huiusmodi fumus odoriferus, vocaretur quietis, quod videlicet Deum ab ira furoris sui humano

more loquendo quiescere faciebat, & etiam quia eo delectabatur, nō propter se, sed propter offerentium deuotam mentem. Neque veritas tam significantis suauitatis, quā quietis, vt diximus: quoniam, noach, à quo nichoach, id est, quies, quiescere significat, potius quā suauitate esse.

Adipem & caudam.] Dubium est, an dictio aliah, i. cauda, sit ab, aiah, quod est execrari, quasi sit pars execrabilis propter podicem quem operit, quia tamen Deo offerebatur, non autem hanc probare interpretationem: idē putarem potius ab el, quod est fortitudo ortum habere, quōd sit pars fortis, propter spinam, cuius ossa sunt perplexa. Quod autem sequitur.

Adipem operimenti, id est, quod operit intestina, interpretare vt supra hoc eodem capite.

Et armum dextrum.] Nō plenē constat, quid propriē significat verbum such, à quo soch. i. armus. Hebræi dicunt significare concupiscere, desiderare. Sed si quis rectē expendat locos quibus verbum in scriptura ponitur, deprehendet significare potius fluere aut currere, & ex consequenti desiderare, quōd hominum desiderium hinc inde discurrat. Moueor ad hoc, quoniam Naum 2. dicitur. Iisrach sechun. i. current per plateas. Et Iohel. 2. Vehesichu. i. currere facient torcularia vinum. Dicunt autem Hebræi, soch. non solum armum significare, sed plateam, propter illud i. Rou. 7. Transiens bisloch. i. per plateam. Et Can. 3. Et circuibo ciuitatem basteuachim. i. per plateas. Sed in his locis videtur potius significare vias, aut decursus, & si plateas, non nisi quōd ibi sit hominum maximus concursus. Armum verō meo iudicio, non significat, sed crus, à cursu, quare hic potius vertendum putarem. Et crus dextrum. Sic Iudic. 15. Percussit eos sochal iarech. i. crure super coxam. Ex quo constat non significare coxam, quoniam inutiliter repeteretur, coxa super coxam. Secundō ducor, quia sachach quod videtur esse eiusdem significantiæ, significat eis authoribus iugiter ambulare & discurrere, rem tamen non plenē diffinio, quoniam coniecturis ducor.

Quoniam aries impletionum ipse.] id est, quo sacerdotū manus implētur. Aut vt nostri vertunt Quoniā aries consecrationis ipse, vel aries sacrificij consecrationis, sacerdotum ipse. Sed quia infra statim dicitur. Et pones omnia super volas Aharon, videtur per impletionem intelligere impletionem qua illorum manus huiusmodi sacrificij implebātur. Pro torta verō panis fructum verte, licet quasi idem sit. Iam etiam explicauimus quid significet placenta & laganum, hoc eodem capite. Nam primum significat libum, seu illud quod ex pasta ante fermentationem aufertur & decoquitur: secundum verō subtiles panes oleo litos & fritos. Diximus iam hic de dictione, sal. i. canistrum, & videtur quod semper fuerit coram Domino cum panibus, quoniam volebat Dominus, vt dicitur Malach. i. panem semper fore in domo sua.

Pones omnia hac super manus Aharon.] Ecce quare huiusmodi sacrificia impletiones vocantur, vt diximus. *Eleuabis ea eleuationem coram Domino.*] Fiebat huiusmodi eleuatio ad præsentandum huiusmodi sacrificia & oblationes Domino, qui in cœlo est, quemadmodum solent homines qui munus alicui domino deferunt, ea eleuare, & exaltare, vt quid magnum videatur, verbum autem nuph, non plenē notum est Hebræis, à quo tenuphah. i. eleuatio,

dicunt tamen significare, effundere, stillare, aspergere, suffire, eleuare, orbare, & concutere. Distrahunt autem verbum in tot significationes, quia propriam (vt in regulis admonuimus) ignorant & vertunt quemadmodum vident contestum exigere, sed si rectē consideres, inuenies verbum solum significare leuare, & suffire, quod sufficit nihil aliud sit quā eleuatio fumi, seu fumus eleuatus. Prouerb. 7. dicitur Naphti. i. suffitui cubile meum mirra, quod vulgatus vertit, aspersi. Infra 35. Omnis vir qui, heniph, i. eleuauit eleuationem auri Domino.

Et suffire facies altare super holocaustum.] id est post holocaustum, facies suffire intellina, & alia minuta s. pedes, manus, &c. Aut suffire facies omnia hæc super altare, in holocaustum. Ordo autem seu dispositio holocaustorum erat, quod prius concidebatur animal in frusta, & huiusmodi portiones ordinabantur, super quas ponebantur crura, caput, & intestinum cum adipibus suis.

Oblatio hoc Domino, aut oblatio est Domino. Ad literam vertendum est. Ignitum hoc Domino, seu oblatio ignita, hoc est, Domino. Nam, isseh, non qualemcunque significat oblationem, sed ignitam, quoniam radix, isseh, est es, quod ignem significat.

Accipies pectus eleuationis] id est, quod eleuatum est sursum, ad præsentandum Domino, vt diximus, aut quod separatum est ab animali, vt Domino offeratur. Verbum chazach, à quo chazeh, Hebræis significat videre. Videtur autem pectus dici, chazeh, à videndo, quod Aruspices in eo viderent diuinationes suas. Aut quod sit id quod primum in animali, cum nobis occurrit, videmus.

De ariete plenitudinis] id est quo manus Aharon & filiorum eius impleti. Aut de ariete consecrationis. i. qui oblati sunt in consecratione eorum.

Erit tu in parte.] Erat pectus animalis sacerdotis offerentis portio, & quia Mosel sacerdotem tunc agebat, præcipitur accipere sacerdotis partem. Et aduerte, q̄ manah, à quo manach, nomen. i. pars, significat numerare, & manach partē numeri, seu multorum. Vnde man sic dicebatur à numerositate, quod in magno numero huiusmodi grana de cœlo caderent.

Et sanctificabis pectusculum, id est separabis illud Domino, vt scilicet sit sacerdotis iure perpetuo.

Quia eleuatio est, & eleuatio est à filiis Israël.] Subindicat hic textus, huiusmodi eleuationem, esse separationem, qua quæ Domino offerebantur, ab animali aut à Domino victimæ separabantur. Cum enim dicitur. Quia eleuatio est à filiis Israël, videtur esse sensus. Quia separatio est, qua filij Israël separare debent huiusmodi partes animalium oblatorum a se, & dare illas sacerdotibus. Si tamen eleuationem priori modo intelligas, & propriē, dicitur. Quia eleuatio est, quam eleuare, seu eleuando præterire debent filij Israel Domino per sacerdotes. Dicunt autem Hebræi, quod duplex erat in sacrificijs eleuatio. Altera qua sursum & deorsum mouebatur, quæ Hebræicè dicebatur, thru-mah, ab exaltando. Altera antrorsum & retrosum, dextrorsum & sinistrorsum, hoc est, ab oriente in Occidentem, deinde ab Aquilone in Meridiem agitabatur, & mouebatur: qua agitatione, Deum totius terræ esse Dominum significabant, quæ Hebræicè dicitur, tenuphah, id est, mouenda, & de hac hic agitur. Autumant etiam hac agitatione in quatuor partes significari, vt quibus homines, ex quibusuis climatibus mundi Hierosolymam venient saluos

Diffinitio eorum que Domino offeruntur.

Duplex in sacrificijs eleuatio.

saluos & incolumes eos futuros, optimaq; aura (quæ ibi temperatissima est) fructuros: ad quod probandum citant illud Isa. 33. Non dicet habitator ægrotaui, sed populus qui habitat in ea, dimissus est ab iniquitate. Item illud Psal. 48. Pulcher locus & gaudium vniuersæ terræ, est mons Siō: latera aquilonis, ciuitas Regis magni.

Ad vnguentum cum eis, & implendum cum eis manus eorum.] Sensus est, filius sacerdotis debebat esse hæres vestium sacerdotum patris, quibus indutus debebat vngi & offerre sacrificia, de quibus manus implere debebat in die consecrationis suæ, quando primò initiabatur.

Septem diebus induet eas sacerdos loco ipsius de filiis eius.] Debebat sacerdos cum initiabatur, induere huiusmodi vestes septem diebus, & eis indutus inungi. Et quod dicitur. Ad implendum cum eis manus eorum, aliqui vertunt. Ad consecrandum, sed si priori modo veritas sensus est. Ad implendū, id est quando sacrificijs Domini, manus eius impleta fuerint in sua consecratione seu institutione.

Comedent ea, scilicet sacrificia quibus propitiatus est eis, ad consecrandum manus eorum, ad sanctificandum eos.] Verbum caphar, quod propitiari vertimus, significat propriē linire, operire, & ex consequenti propitiari, vt diximus Gene. 6. quoniam tunc Dominus erat peccatori propitius, cum peccata eius nolebat videre ad punitionem, iuxta illud Psal. Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum recta sunt peccata. Et quod sequitur.

Ad consecrandum manus eorum.] Hebræicè est ad implendum manus eorum. s. huiusmodi sacrificijs, vel vnguento. Ad sanctificandum eos. i. ad applicandum diuino ministerio, aut ad separandum eos, vt Domino præ cæteris ministrant.

Alienigena non comedit, quia sanctificatio sunt.] Significat zur, aut nazar, à quo zar. i. alienigena, elongare, & separare, & inde zar, id est elongatus, scilicet, à patria sua, aut separatus ab ea. Sumitur autem hic pro alieno seu elongato aut separato à genere sacerdotali, qui non poterat huiusmodi sanctificata comedere.

Non comedetur, quia sanctitas est, id est, quia separata Domino sunt hæc, aut quia diuino cultui applicata.

Et iuuenctum pro peccato facies, id est, pro peccati expiatione.

In die, id est singulis diebus septenarij.

Super propitiationibus, aut limitationibus: quia verbum vt iam diximus linire significat.

Mundabis altare.] Verbum chata & peccare, & à peccato mundare significat, vt sæpius admonuimus.

In propitiatione tua super ipsum, id est quando reconciliaueris illud Domino, aut quando linieris ad applicandum illud Domino.

Septem diebus expiabis altare, & sanctificabis illud, & erit altare sanctitas sanctitatum, id est septē diebus mundabis altare, & separabis illud diuino cultui, & erit altare sanctitas sanctitatum. i. sanctissimus. Aut erit sanctitas sanctitatum. i. non solum erit sanctum ipsum, sed virtutem sanctificandi habebit. Quem sensum sequentia probant. s. Omnis qui tetigerit illud, sanctificabitur. i. sanctus reputabitur, vt oporteat eum Domino satisfacere, aut à sanctificatione mundabitur, vt scilicet reconciliatione indigeat.

Hoc est quod facies super altare, id est, hoc est sacrificium quod offeres singulis diebus super altare, & etiam his septem diebus, ad applicandum altare

cultui meo, aut ad separandum illud à prophantate.

Agnos agniculos duos in die.] Hebræicè est, agnos filios anni. i. vnius anni, & est Hebraismus. Et quod dicitur. In die, idem est q̄ singulis diebus. Loquitur textus hic de sacrificio iugi, quod exigebat duos agnos singulo quoque die, alterum mane, & alterum vesperi, vt habetur Nume. 28.

Inter vespere.] Genesis. i. disputauit abunde, de hoc nomine vespera, & admonui duplicem esse vesperam Hebræis. Alteram, quæ est ab occasu Solis vsque ad noctem, quæ propriē dicitur vespera, & Hebræicè vocatur ereb. i. mixtio, quia mixta est ex luce & obscuritate. Alteram verò, quæ est ex luce & obscuritate. Alteram verò, quæ est ex nocte seu obscuritate & luce diurna dies vna, quam naturalem vocant. Erat ergo secundus agnus offerendus inter vespere. i. inter occasum Solis & noctem, & hoc memoria commenda, quia reuera mihi negotium fecit.

Secundum libamen eius facies ei.] Admonui supra, sacrificia Domini, esse quasi conuiuia eius, quemadmodum prandium & cœna, quæ sacerdotes Domino parabant, & idē omnia quæ in prandio & cœna homines habere solent, sacerdotes Domino ministrabant. s. panem, carnes, vinum, oleum & sal. Et sensus verborum est. Offeres huiusmodi agnos seu iuge sacrificium, cum libaminibus suis. i. cum sua mensura olei, & vini. Mensura autem panis erat decimum simila, olei quarta pars Hin, & eadem erat mensura vini offerendi. Est autem Hin Hebræis mensura liquidorum, quemadmodum Ephah aridorum. Dicunt autem Hebræi Hin continere duodecim Login, Log verò sex continere oua. Sic enim Hebræi pro more suo mensuræ genera per oua explicant, vt constat ex Rabbi Dauid in suis radicibus. Homer autem continet tres Ephah, hoc est mille ducenta nonaginta oua. Ephah seu Ephah continet tria sata, id est sex modios: decima verò pars Ephah continet mensuram quadraginta trium ouorum. Aduerte etiam dictionem, nesech quod libamen vertimus, esse à nassah, quod significat propriē fundere, & extendere, cuius significationem tam Hebræi quā nostri æquiuocam valdē faciūt, dicentes significare abscondere, fundere, conflare, magnificare, principem constituere. Si quis tamen locos, in quibus huiusmodi mutant significationes expendat, deprehendet propriam in omnibus optime conuenire, vt patet Isa. 26. vbi nostri vertunt.

Nassach. i. operuit super vos Dominus. Quo in loco melius veritas. Effudit super vos Dominus spiritum soporis. Et cap. 28 vt ancassechah, quod nostri vertunt. Operimentum angustum, potest tā bene verti. Extensio angusta. Sic Psal. 2. Et ego nassachti, id est, regnare feci Regem meum, vt nostri interpretantur. germanius veritas. Et ego fundere feci, scilicet, oleum super Regem meum, id est, vni. Aut extendere feci Regem meum, id est, dominium regis mei. Regnum enim Mesia quod initio humile & angustum fuerat, Dominus amplissimè dilatare & extendere fecit. Vnde hic pro libamine potest verti fufum, sed sensus redditus est.

Holocaustum iuge ad generationes vestras. i. erit hæc oblatio quasi continuū holocaustū, quādiu generationes vestra durauerint. Dictio dor. i. generatio aut cōgregatio à dur ortum habet, q̄ est generare, cōgregare, vt patet Psal. 84. Elegi potius in limine esse in domo Dei mei, mi dur. i. præ generatione,

Vespera quid sit hebudati.

Sacrificia Domini conuiuia.

Quantum continebat Hin mensura liquidorum apud Hebræos, similiter de Ephah mensura aridorum.

Quare veteris legis sacrificia eleuabantur antequam Domino consecrarentur.

Eleuabis ea eleuationem coram Domino.] Fiebat huiusmodi eleuatio ad præsentandum huiusmodi sacrificia & oblationes Domino, qui in cœlo est, quemadmodum solent homines qui munus alicui domino deferunt, ea eleuare, & exaltare, vt quid magnum videatur, verbum autem nuph, non plenē notum est Hebræis, à quo tenuphah. i. eleuatio,

seu cōgregatione impietatis, seu potius quàm misceri generationi impietatis.

In quo conueniam uoliscum illic, id est morabor aut congregabor, quemadmodum dux moratur inter suos, & ad eos congregatur, & quod sequitur. Et loquar ad te ibi, uult significare quòd licet esset simul cum eis moraturus, non tamen erat cum omnibus locuturus, sed cum solo Moseh.

Et conueniam ibi cum filiis Israël, id est, manebo aut morabor. ut dictum est.

Et sanctificabitur in gloria mea, id est, licet conueniam & maneam uobiscum ibi, sanctificabitur tamē domus mea. i. separabitur ueluti sanctum à prophano, cum gloria mea, id est, per præsentiā meam, aut propter nebulam in qua loquebatur, quam sapius uocat gloriam suam. Aut clarius. Et congregabor ibi cum filiis Israël ueluti uicinus cum uicinis suis, & sanctificabitur. s. habitaculum meum, id est, in reuerentia habebitur ueluti res sancta, cum gloria mea, id est cum præsentiā mea, aut cum nebula quæ est signum præsentiā meæ.

Et sanctificabo tabernaculum Ecclesia, id est, separabo ab aliis ueluti res sanctas à prophanis, aut applicabo cultui meo.

CAPITIS XXIX. AD MORVM COMPOSITIONEM.

Os est quod facies ad sanctificandū eos.] Mirum ualde est, quanta ambitione uoluerit Dominus sacerdotes ministrare suos parare, antequam illi præstarent munus obsequij, quo nos uoluit admonere, paratos esse & circumspectos, cum ad Dei obsequium uocamur, aut nostra sponte accedimus.

Tolle iuuenicum unum filium bouis.] A sacrificio pro sacerdotis peccato, incipit præparatio sacerdotis, quoniam prima sacerdotis consideratio cum ad ministrandum Deo primū accedit, debet esse cogitare se peccatorem, & sacrificio atque oblatione indigere. Voluit etiam Dominus sacerdotes admonere, ut cogitarent se Dei conuiuas esse. 3. quam delicate enutrire uoluit ministris suis: ut non nisi similes panes comederent, qualibus ipse si ab eis pasceendus esset uesceretur.

Lauabis eos aqua.] Non arbitreris Deum sola interiori munditia contentari: amat etiam externam: unde grauitur illum offendere putarem, qui rem sacram illois (ut aiunt) manibus aut conspurcatis cōtractare præsumeret.

Accipies oleum unctiois, & fundes super caput eius, & unges eum.] Disce sacerdos Domini esse misericors, quoniam ad hoc iuberis inungi, imò erubescere esse crudelis minister & seruus, cuius dominus tāta misericordia abundat. Est & aliud quod locus iste admonere uidetur, quam bonæ famæ debeant esse sacerdotes: ut bonus odor eorū nares Domini peringat, antequam ipsi in conspectu eius appareant. Ad hoc enim ungentur, ut non suum fœtorem, sed Domini odorem ad nares eius præmittant.

Erit eis sacerdotium in statutum perpetuum.] Non uoluit Dominus nouitios sacerdotes ad eius ministerium venire, sed quod hoc munus à pueris didicissent: ut hinc discas, quam assuetus debeas ad eius accedere ministerium.

Offerre facies iuuenicum.] Etiam ex munere discimus quàm graua sint peccata sacerdotum, quāto enim peccata essent grauiora, tantò pretiosiori uictima expiabantur.

Iungent Aharon & filij eius manus super caput iuuenici.] Prohibebatur hac ceremonia (ut sepius diximus) offerentes se dignos qui iugularentur propter peccata sua. Domini uero misericordia eorum necem uictimæ oblata morte compensari.

Carnem iuuenici, & pellem eius, & simum eius combures igni extra castra. Sacrificiū pro peccato est.] A peritissimè locus iste ostendit, quàm abhorreat Deus à peccatis nostris, quòd non solum feces, & simum sacrificij pro eo, relegare iubeat, sed & carnes extra castra, in locum immundum proijci, nihil reliquiarum remanere permittens: ut ex hoc loco discamus, non solum peccata longè à nobis ablegare, sed nihil reliquiarum eius in nobis permittere, ne Deus reliquiis offensus, oculos à nobis auertat cum uiderit.

Arietem in frustra concides.] Discant hinc sacerdotes, quàm ordinata debeant esse Domini sacrificia. Nam ut hic docemur, dissecanda erat uictima, crura lauanda, caput super frustra ponendum, & super caput crura lota comburenda.

Capiet de sanguine eius, & pones super fibrā auris. Aharon & filiorum eius dextra, & super pollicem manus eorum dextra, & super pollicem pedis eorū dextra.] Quid sibi uolunt Domine Deus, huiusmodi limitationes auris, & pollicis, pedis, & dextræ manus? Uoluit (meo iudicio) hac ceremonia Dominus sacerdotes admonere, daturos se pœnas sanguinis, si negligentiores in audiendis mandatis eius, aut in suis ministris se exhiberent. Ituc pertinet, quod de aspersione eorum & uictimæ, textus qui sequitur, ostendit. Nihil enim aliud huiusmodi sanguinis aspersione adumbrari uideo, quàm sacerdotum punitionem si ministeria sua non curarent, aut agerent negligenter. Unguntur etiam oleo & sanguine, ut sciunt olei misericordiam, cum rigore sanguinis temperare.

Tolles ab ariete adipem, & caudam.] Annotant hoc in loco Hebræorum doctores, Dominum pro sacrificio suo exigere animalia illa & membra, quæ concupiscentiæ subseruiunt. Non enim uult animal infirmum habere, aut quod testiculis priuatum sit, requirit renes, qui concupiscentiæ prima sunt officina: uult habere epar, quod roborat libidinem, & adipem qui effrenem faciunt concupiscentiam, iuxta illud Deutero. 32. Impinguatus est Israël & recalcitrauit, quæ omnia Dominus in suo uult sacrificio, non quòd illum renes delectent, sed quòd hæc significant mortificanda esse membra nostra quæ sunt super terram, ut Paulus admonet.

Eleuabis ea eleuationem coram Domino.] Non tanti faciebat Dominus sacrificium, quanti huiusmodi protestationem quæ hac eleuatione fiebat, quæ eum uniuersi mundi Dominum protestabantur, ac cœlum pro sede sua habere. Qua in re etiam disce Domini liberalitatem, qui nihil ex præsentatis sibi muneribus præter præsentationem ipsam uolebat, omnia statim sacerdotium uisibus relinquens.

Et vestes sancta, quæ sunt ipsi Aharon, erunt filiis eius post eum.] Quemadmodum filius est hæres dignitatis parentum suorum, ita & uestium sacerdotalium. Unde mos inoleuit quòd pluris faciamus vestes & alia ornamenta, quæ à parentibus & proauis iure hæreditario habuimus.

Coques carnes in loco sancto.] Tria hæc aduerte, primum uoluisse Dominum sacerdotes carnes coquere in loco sancto. Secundò debere eas in loco sanctificato comedere. Tertio prohibuisse alienigenis qui non erant de semine sacerdotali earum

esum, ut discas, quàm ægrè ferat Dominus, sancta prophanis misceri, meliusque esse talia comburere, quam prophanis uisibus applicari, quemadmodum statim statuit, ut si quid carniū uisus mane residuum fuerit, igni comburatur. Aduertes etiam hic quàm frequenter hoc cap. accipiatur facere pro sacrificare: unde cum dicitur.

Iuuenicum pro peccato facies, idem est ac si diceretur, sacrificabis.

Quidquid tetigerit altare, sanctificabitur.] Quidam sancta tangunt ad malum suum, & coinquinantur. Alij uero ad sanctitatem. Quo in loco etiam recolle, quàm bonum sit sanctis coniungi, non solum hominibus, sed etiam inanimatis, ex quorum contactu tangentes sanctificantur.

Agnum unum facies mane & alterum uesperi.] Audis hic summi Dei dignatione. uolentis apud nos prædere & cœnare ueluti unus ex nobis, similitè paucis contentari cibaribus in prandio & cœna.

Conueni in ibi cum filiis Israël.] Magna & ineffabilis fuit huiusmodi populi dignitas, apud quos ille quem cœli & cœli cœlorum capere nequeunt, domicilium elegit, quo quasi uicinus cū uicino loquebatur & communicabat. Neque possunt Iudæos nõ arguere, qui suis facinorosis gestis Deum tam familiariter conuersantem abire cõmulerunt. Quis mihi daret, Deus mi, nunc te tam facile loquentem & respondentem inuenire posse quàm facilè te illius temporis homines inueniebant: ut accederem te & apud te onera peccatorum meorum quibus iram tuam prouocauit deponerem, & scire ex te possem utrum odio uel amore tuo dignus essem.

Ero eis in Deum.] Ecce ad quid uoluit inter eos morari, ut pro Deo haberetur & coleretur. Veh, mihi, Deus mi qui te neglecto diuitias ac delicias ueluti idola mea continuè colo.

Eduxi eos de terra Aegypti, ut habitarem in medio eorum.] Sed nunquid Domine, non poteras cum eis in Aegypto habitare? Quandiu inter immundos uersantur pij, licet cum eis Deus sit, non tamen moratur inter eos, quoniam à sordibus abhorret. Si ergo uolumus Deum habitare nobiscum, à fecibus & immunditiis recedendum est nobis.

CAPITIS XXX. IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Altare
abominabile
maius
quod.

Facies altare suffimentis.] Explicat nūc, quale esse debeat altare, quo adolendum erat thimiama quod locandum erat ex altero latere tabernaculi, è regione candelabri.

Ex ipso cornua eius.] Quemadmodum altare holocaustorum habebat cornua sua, quæ sanguine uictimarum inungebantur: ita in hoc altari thimiama, ad eundem effectum iubentur fieri ex eadem materia huiusmodi cornua. Et altare non erat sola mensa, sed habebat parietes suos circumquaque. Et de lignis sitti diximus cap. 25. huius libri, Hebræos sentire esse optimæ cedri genus. Radix. s. sui, circuire significare dicitur: unde uidetur arborē quæ quasi circumlum ramis suis facit significare, non tamē certum est, quam speciem arboris significet.

Tectum eius, & parietes eius.] Hebraica dictio gag, quæ hic ponitur, significat partem superiorem domus, quæ in terra promissionis erat sub diuo, & solarium dicitur. Nostri uocant eirado, hæc uero significat partem superiorem altaris, seu mensam, & per parietes intelligi tabularum ædificium, quod à mē-

sa altaris, descenderet ex omni parte usque ad terram.

Facies ille coronam auream.] Corona hæc erat lymbus ambiens mensam à parte superiori. Dicitio Hebraica zarah à qua zer. i. corona significat ventilare & dispergere, sed quia nihil allusionis habet uerbum ad nomen, putarem potius esse à zur, quod est comprimere & contrahere, unde corona, id est, contracta, quod, scilicet, non sit extensa, quemadmodum inferiores parietes. sed quodammodo contracta. Erat autem huiusmodi mensa ad modum domus, & par. superior præ se ferebat solarium. Nam quemadmodum solarium est planum, & in circuitu habet paruos parietes, pinnas ac flores pulchros, ita & tabula mensæ superior erat quidem plana, sed circumquaque habebat lymbum ad modum coronæ.

Pones illud scilicet altare ante uelum quod est super arcam testimonij.] Non erat uelum propriè super arcam, sed iuxta eam à parte anteriori, & sic uerti posset, dicitur tamen fuisse super arcam, quia super eam pendebat à parte anteriori.

Coram propitiatorio.] Diximus propitiatorium esse tegmen arcæ seu tabulam quandam, quæ arcæ imminebat: unde sequitur.

Quod est super arcam testimonij.] Dicitur autem arca testimonij, quia continebat legem, quæ testabatur pactum inter Deum & Israël.

In quo conueniam tecum.] Posset etiam uerti, quo testificabor. Sed prior lectio magis placet.

Suffire facies super illud Aharon, suffimentum aromatum.] Incertum est Hebræis, an dictio sum, id est, aroma, significet aromata in genere, uel potius certam aromatum speciem: ex his tamen quæ dicuntur infra cap. 35. coniectura est, significare aroma in genere. ubi dicitur. Cape tibi aromata, & statim explicat quæ, scilicet Stactem, & Onycham, & Galbanum:

Suffire faciet illud Aharon singulo mane.] Parui refert, quòd Hebraicè est, mane, mane, quoniam, ut in Hebraicis admonimus, solet Hebraismus, eiusdem nominis geminatione multitudinem significare: sicut congregauerunt eas. s. ranas aceros aceros. Et uallis siddim putei, putei. i. multitudo puteorum.

Quando aprabit lucernas. Hebraicè ad literam est. Quando bonificabit lucernas seu pulchras fecerit.] Hoc enim significat uerbum tob: quare potius uertèdū puto. Cum mūdauerit lucernas, quod est eas pulchras facere. Et tempus mundandi lucernas, erat mane. Nam uesperi accendebantur, & tota nocte domum illuminabant: mane uero mundabantur, & iterum uesperi accēdebantur. Erat autem thimiama apponendum mane & uesperi, ut hic dicitur.

Non ascendere facietis super illud incensum alienū.] Quidam ex nostris hic uertunt. Non offeretis. Alij. Non adducetis, sed non sunt facilè mutandæ significationes uerborum. Et si zarah. i. alienus est à radice zur, quod ut diximus est, constringere, contrahere, dicitur alienus zar, quòd sit contractus ut non audeat loqui aut extendere se. Si uero à zarah quod est dispergere & ventilare: dicitur alienus zarah, quoniam dispersus & ventilatus est hinc inde. Significatur & præcipitur hic sacerdotibus, ne aliud seu adulterinum thimiama coram eo adoleant, aut ex aliis speciebus aromatum. Præcepit etiam, ut super hoc altare, nullum sacrificij aut libaminis genus offerrent: quod licebat facere super altare holocaustorum.

Supra c. 8.
Gen. 14.

Expia-

Expiabit Aharon super cornua eius: semel in anno. scilicet in die expiationis: & ut diximus verbum charpar, quod hic ponitur, significat linire: vnde verti posset. Liniet Aharon super cornua eius.

Sanctitas sanctitatum est Domino. i. res sanctissima.

Cum leuaueris capita filiorum Israël secundum numerum eorum, dabunt vnusquisque redemptionem anime sue Domino. Vocat Hebraismus numerare, leuare capita, quod numerario fieret eleuantibus numeratis capita sua, aut quia soleimus per capita numerare: vnde & pastores dicunt, habeo tot capita bouum. i. tot boues. Si quæras quare propter numerationem contingeret plaga in Israël, nisi soluerent quod hic solui præcipitur, lege cap. 27. prioris Paralipome. vbi describitur percussio grauis populi: propter huiusmodi numerationem, & videbis quod quia promiserat Dominus Abrahæ Gen. 15. multiplicaturum se semen eius sicut stellæ cæli, & arenam quæ ad littus maris est absque numero, noluit supputari: quod sine numero promiserat se multiplicaturum: idè tam graue ferebat supputationem Israelitarum, ut in eos læuaret quoties numerabantur: quare voluit eos soluere pro redemptione sua pecuniam taxatam.

Dimidium siclum iuxta siclum sanctuarij. Duplex erat apud Hebræos siclus. s. vulgaris qui secundum Rabbi Selomonem habebat 4. aureos. Alter sanctuarij, qui duplus erat ad vsualem: cuius mediæ tatem tenebatur quisque numeratus soluere, quasi vitæ suæ redemptionem: quoniam ob numerationem dignus morte erat, quia, ut diximus, volûtati & verbo Domini resistere videbatur numerando, quod Dominus voluit innumerabile esse. Alij dicunt sechel sanctuarij: habuisse quatuor dragmas: quarum quælibet cõtinebat quinque obolos: quare eueniebat ut siclus templi viginti haberet obolos. Idè dicunt euenisse in templi talento: capiebat enim centum 20. libras: prophanum verò 60. vnde siclus sanctuarij valebat mediã partem aurei renau, vulgaris verò 4. partem. Hebræorum quidam dicunt obolum continere. 16. ordeacea grana. Sechel autem dicitur à sachal quod est appendere, quasi appensum, quod quondam omnis pecunia ponderaretur & pōdere reciperetur. Quod vtinam modò fieret.

Omnis transiens ad numeros. Dicit omnis transiens ad numeros, quoniam ut statim explicatur, nō omnes numerabantur, sed à 20. annis & supra, exceptis leuitis qui à mense numerabantur, & idè peccasse David æstimo, quia voluit omnes numerare: neque tamen potuit ob dictam causam.

Viginti obulos habet sechel. Non plenè nota est significatio nominis gerah. i. obulus, & videtur ortu habere à garah, quod est Hebræis miscere litem: vnde videtur fuisse mixtum, ut fieri solet, vbi non est numismatum copia: significatio tamen propria incerta adhuc est.

Elenatio Domino, id est munus quod quisque ex substantia sua leuabit domino, aut præsentabit eleuando.

Ad expiandum super animas vestras. Aut ad liniendum super vitas, ne scilicet ad vindictam videamini à Domino.

Dabis illud pro opere tabernaculi Ecclesie. Hebraicè est pro seruitute, quod idem est, & duplicè habet sensum. Alter quod daret eam pecuniam ministris tabernaculi, Alter verò pro expensis quæ in tabernaculo fierent.

Erit filius Israël memoriale coram Domino, ad propitiandum super animas vestras, id est, erit hæc pecunia

quasi memorare faciens Dominum, ut. s. propitiatur vitæ vestræ, ne. s. vos occidat. Aut sic. Et recordabuntur filij Israël dare huiusmodi pecuniam, ad expiandum vel liniendum super animas suas, seu vitas: ne. s. à Domino occidantur.

Facies concham aneam, & basim eius aneam. Dicitio chitor. i. concha, duo Hebræis significat. i. vas ad modum conchæ factū, quo sacerdotes ante templi ingressum lauabantur. Secundò clibanum paruū, quem nostri vocant fornaha, quod vtunq; cōchæ assimilatur. Nam Leuit. 11. habes. Clibanus & chitrim. i. paruus clibanus destruentur. Quo in loco alij vertunt, chitropodes, sed quàm bene, viderint ipsi. Rabbi David dicit esse locum in quo duo lebetes, seu ahena collocantur: idè què more dualiū venire nomen. Et quod sequitur.

Et basim eius. Si nominis chanah, radix sit chanah, quod est regere & occultare, basis dicitur chanah, quoniam pars eius sub terra abconditur & occultatur: si verò (quod verius credo) sit chun, quod significat firmare, dicitur basis chanah, quod sit firma seu firmam esse oporteat, ut ædificium sustentare possit.

Dabis eam inter tabernaculum Ecclesie, & inter altare, scilicet holocaustorum.

Et tu cape tibi aromata prima, mirrhā liberè fluentē. Aut ut Hebraicè habetur capituli, id est, præcipuam. Diximus hoc eodem cap. incertum esse, an nomen basim significaret certam speciem aromatis, vel potius esset commune nomen, & ex hoc loco coniecturam esse diximus, esse commune: quoniam statim specificantur aromatum species, scilicet myrrha. Nomen verò mor, id est, myrrha, deducitur à matar quod est amarefcere, quemadmodum mar. i. lachryma, quod Hebræi, guttam significare dicunt, sed non bene. Nam illud Isa. 40. Ecce gētes chemar. i. sicut gutta de situla, quod citant ad significationem probandam, tam bene veritas. Sicut lachryma de situla. Fluit enim aqua ex situla, veluti ex oculo lachryma, & à mar quod est amarefcere (ut diximus) descendit mar, quod est lachryma, sic dicta, quod ab oculis eorum qui amaro animo sunt, fluere soleat. Quare meo iudicio, hic vertendum est. Accipe tibi aromata prima, lachrymam libertatis. i. liberè fluentem: per quam mirrhæ guttam intelligit, licet mihi hoc incertum sit. Et posset per huiusmodi guttam balsamum significari, quoniam gutta est liberè fluens. Hoc certum est significare, s. lachrymam liberè fluentem, sed an mirra sit vel balsamum, incertum est. Vnde Rabbi David ab ipsa veritate coactus, dicit, mar, seu mor, significare succum arboris optimi odoris. Deror verò quod nostri & Hebræi, libertatem significare dicunt, significat etiam hirūdinem auem paruam ac notam, sic (ut Hebræi dicunt) dictam, quod liberè hominum domus ingrediatur, quasi ab eis sit libertate donata, neque eam quemadmodum cæteras aues capiant. Psal. autem 84. & Prouer. 26. nomen pro aue ponitur.

Quingentos siclos, sanctitatis, scilicet, ut statim explicat.

Et Chinemon aromatici, quod Latini cinamomum vocant. In nostro vulgari dicitur canella, & in maxima copia, ex India Orientali ad nos vehitur, & est cortex arboris lauro haud dissimilis. Alij aloes putant.

Et calami aromatici ducentos quinquaginta. Aliqui per cheneh, quod calamum vertimus: Cassiam intelligunt, sed quia non est boni odoris, nescio an recta

recta sit interpretatio. Dicitio chaneh cannam seu calamum significat, & si per Chinemon aloes intel ligas, optimè per chaneh intelligeres cannā quam vulgò dicimus canellam? & indubiè videtur chaneh, significare canellam, (liceat mihi hoc nomine explicandi gratia uti) quoniam quædam canna esse videtur. Chinemon verò certū est significare rem odoriferam, & quæ suffitum odoriferum emittat, ex eo quod Prouer. 7. meretrix dicit. Suffiui cubile meum lachryma, aut myrrha, Aloe, ve Chinamon, id est, cinamomo. Ex quibus verbis etiam constare videtur, non significare aloem, quod nomen chinamon antecedit. Sed quænam res odorifera hæc sit ignoratur. Et aduerte quod à Latinis potius dicitur cinnamum quàm cinamomum: ut Ouidi. 3. Fa storum libro autor est, vbi dicit. Cinnamū primū, captiuāque thura dedisti. Rabbi David aloes arbitratur. Et si cassia esset aroma odoriferum, consentirem per cheneh eam significari, quoniam cannæ similitudinem tenet. Sed sequens dicitio. s. chidah eā potius significare videtur, à curuitate sic dicta. Nā à chadah quod est incuruare est chidah, id est, curuum, seu aroma curuum, quodcunque illud sit. Præcipitur autem accipere balsami quingentos siclos: & cinamomi. 200. 50. alios verò 200. 50. calami aromatici.

Oleum oliuæ Hin. Diximus hoc eodem capite, qualis fuerit apud Hebræos mēsurā Hin: idè non est opus repetere.

Facies ipsum, scilicet, oleum, aut omnia ista oleum vnctionis, sanctificationis, id est, sanctum aut ad sanctificandum, *vnguentum vnguenti,* id est, prætiosum inter omnia vnguenta, *opere vnguentarij,* id est, aromatarij, aut ut Hebraicè est. Pigmētū pigmentarij. Et nota dictionem rachach, non plenè notam esse Hebræis. Dicunt tamen significare, pigmenta conficere, & rochach, pigmentum, seu confectioem ex aromatis. Est tamen Iob. 41. locus, qui turbare videtur hanc significationem, & eam suspectam reddere: vbi dicitur. Bullire seu feruere faciet sicut olla profundum: mare ponet, chamerschachah. i. sicut pigmentum: vbi melius quadrare videtur. Sicut feruorem, aut coctionem. Et Ezechie. 24. Multiplica ligna, succende ignem, consume carnem, ve harchach hamerschachah. id est, & bullire fac bullitionem. Nostri vertunt. Conficere fac pigmētum. Res incerta est.

Erunt sancta sanctorum, id est, sanctissima, aut tam sancta, quod tangens illa sanctificetur, ut statim explicat, & quod dicitur.

Omnis tangens sanctificabitur, idem est quod sanctificatione indigebit, aut purificabitur, quoniam indignus & prophanus, sancta tetigit.

Et sanctificabis illos, id est, meo cultui applicabis, aut separabis eos mihi ab aliis prophanis.

Oleum vnctionis sanctitatis erit hoc mihi, id est, oleū ad sancta mea vngenda erit hoc, aut oleum vnctionis separatum mihi erit hoc, sed prior interpretatio simplicior est. Et quod additur.

In generationibus vestris, id est quod apud posteros vestros.

Secundum summam eius non facietis. Melius veritas. *Secundum numerum eius, non facietis:* & est sensus. Nō cōficietis vngentū, in quo sint tot species, quot sunt in hoc, ac si dicat. Non facietis simile. Verbum tachan, propriè significat metiri, mensurare, aut rectificare, & ex consequenti mensurare, quod id quo mensuratur, rectum esse oporteat Ezech. 18. Non litachen. i. erit recta via Domini? Nonne vig

meæ non litachenu. i. rectæ erunt, domus Israël? Secundæ significationis exemplum habes cap. 33. eiusdem, vbi habetur. Quis mensus est pugno suo aquas, & cælos palmo tichen, id est, mensus est? Posset etiam verti. Secundum mensuram eius non facietis, sicut ipsum, & hoc additamentum, sicut ipsum, posset addi explicandi gratia, aut posset esse sensus: ex tot speciebus aromaticis non facietis illi simile, ut diximus.

Sanctum ipsum, sanctum erit vobis, id est, reputabit illud mihi separatum aut applicatum, ita ut non conficiatis vobis simile.

Qui dederit illud super alienum, id est, super rē non sanctam, aut super alienum à sacerdote, aut super illum qui non fuerit de genere sacerdotali.

Accipe tibi aromata. Staetem & Onichan, & Ghalbanum aromaticum, & thus mundū. Aequalis ponderis erit. Admonuimus frequenter Hebræos ignorare propria significata dominum significatiū aues, animalia, lapides certos, & species aromaticas, idè variè locus iste redditur à nostris & Hebræis interpretibus. Nos verò nullam certiore coniecturam in huiusmodi habemus, quàm significationem radicis (si certa sit) examinare, & quia nataph significat propriè stillare, seu pluere, arbitror nomen nataph guttam seu stillam potius quàm staetē, si gutta non sit, significare, & pro gutta non guttam, sed guttas interpretandum putamus. Est ergo natah species aromatica, quæ guttatim ab arbore decedit, quæcunque illa sit, & fortassis est balsamum. Est autem staeten, ut Dioscorides li. 1. autor est, recentis mirrhæ incisæ pinguedo, & quodam instrumento cum aqua modica detrita, maximè odorifera Rabbi David, putat esse guttam, quam arbor incisa distillat: forte ut diximus balsamum. Sequens verò dicitio sachal, quam onichan vertimus, leonem significare Hebræis dicitur, ut patet Hoseeh 5. Quia ego chassachal. i. sicut leo, ipsi Ephraim. Item Iob 4. Et vox sachal, id est, leonis. Sed meo iudicio, non leonem sed catum indomitum, qui vulgò dicitur, Dalgalea significare puto, aut stercus eius, seu sudorem, qui magni odoris est. Si verò onichan veritas, scito onichan (autore Rabbi Dauide) esse aroma, quod in miinah vocatur sipporen, & est lenis & lucens ut vnguis. Dicitur etiā Onix, Propertius de eo sic dicit. Et crocino nares murrheus vngat onix.

Et Ghalbanum aromaticum Rabbi David putat Ghalbanum esse aroma, cuius odor malus est, effèque radicem arboris quæ in vrbibus Greciæ inuenitur, & est vt mel nigrum & Arabicè dicitur miah. Sed nescio an iste diuinet, cum ad huiusmodi significationem probadam nullam afferat certā coniecturam. Radix est chalab, aut cheleb, quod significat pinguedinem: quare meo iudicio, significat potius alicuius arboris resinam, quæ modum pinguedinis seu adipis habet, aut si à chalab quod est lac, significabit aroma candidum: licet prius videatur probabilius, quoniā huiusmodi species vt plurimum sunt aut guttæ, aut pinguedines seu resinæ arborum aromaticarum.

Et thus mundum. A laban quod est albū, deriuatur lebonah, id est, thus, sic ab albedine dictum. De hoc nomine disputauimus Gen. 11. & Exo. 5.

Aequalis ponderis erit. Nescio quo in loco inuenit Hier. (quæ Sanctes sequitur) dictionem bad significare æquale: cum in sacris literis (quod sciam) non inueniatur. Inuenitur significare, quod, purum, sed non æquale. Leuit. enim. 13. habes Bedab. i. solus sedebit. Et Thren. 1. Quomodo seder bad,

dad. i. sola ciuitas? Quare hic vertendum est. Solum solum erit. s. thus, ac si dicat purum purum erit: aut purum cum puro erit. i. vnaquæque harum specierum aromaticarum erit sola seipura, sin e vlla mixtione. Sunt qui vertunt. Tantum cum tanto erit. i. tantum de vno sicut de alio, sed non placet expositio. Onchelous pondus in pōdere vertit.

Facies mixtum mundum. Ignorant tam Hebræi quàm nostri, propriam significationem nominis menulah: quod hic mixtum interpretantur. Radicem nominis, scilicet, melach, dicunt significare sal, propter id quod Gen. 19. dicitur de vxore Lot. Et fuit statua melach. i. salis. Et 14. Est nunc mare melach. i. salis, sed si coniecturis locus datur, videtur verbum propriè significare salire, consumi, & liquefieri, & exinde rem consumptam aut ferè consumptam, & sal quòd facilè consumatur & liquefiat: quod exemplis monstrabimus. Nā Leuit. 2. habes. Omnis oblatio sacrificij tui, bamalech timlach. i. sale salies. Et Ezechie. 16. Ve homleach. i. saliendo non salita fuisti. Alterius significationis exemplum est Isa. 51. vbi habetur. Cœli sicut fumus mimlachu. i. consumuntur, aut liquefcent, vt Hieronymus vertit. Potest tamen vnica significatione verbi sustineri cum allusione. Videtur enim verbū propriè significare salire, & nomen melach sal, & ex consequenti misceri, quòd ea quæ miscuntur videantur salita. Nam quemadmodum ea quæ saliantur, miscuntur cum sale, ita & ea quæ miscuntur vnum cum alio. Vnde nos Lusitani vocamus aliquando miscere salire: præsertim cum mixta non sunt in puluere: redacta, sicut cum calis est miscenda arenæ: dicimus. *Salga com area*, id est, salicalem cum arena, id est, misce, & iuxta hanc significationem posset verti illud Isa. citatum, Cœli sicut fumus miscerentur, seu inuoluentur. Solet enim fumus cum è fornace egreditur, inuolui. Illud verò Ieremiæ 38. quod nostri vertunt. Tuli inde veteres pannos, & veteres melachim. i. consumptos, aut consumptiones. Melius veritas. Et mucidos qui dicuntur melachim. i. salitos, quòd mucor speciem salis præ se ferat. Nondum tamen significationem hanc tanquam omnino certam definitio, quoniam coniecturis moueor, non certis omnino argumentis: quare admittenda est interpretatio Sanctis, quæ etiam est & Thargun. f. *Facies mixtum mundum.* Aut salitum mundum, saliendo aliam speciem cum aliis, ac si sal misceres, aut sale salires.

Sanctificatio est. Id est, separatum Domino aut cultui diuino.

Et contundes ex eo contundendo. Verbum sachah Hebræis est contundere, conculcare, vt patet Iob. 14. Lapidem sachachu. i. contuderunt aquæ. Vnde sachah. i. puluis contusus, seu sic à contundendo dictus Isa. 40. Esehachem. i. contundam eos sicut puluerem terræ: quod nomen etiam cœlum significare dicunt, forte à cōtusione quòd fusū sit velut es.

Sanctum erit tibi Domino, id est, reputabis Domino separatum, vt eo non vtaris.

CAPITIS XXX AD MORVM COMPOSITIONEM ANNOTATA.

Facies altare suffimenti. Quorsum tibi Domine, aromaticum suffimentum? Nunquid nares habes ad odorandum, qui purus spiritus esse diceris? Considera, quæso, quàm fœtida & spurca sint omnia nostra, præsertim peccata, vt

thimiamate opus sit, ne Dei nostri nares offendant. Deuter. 23. audi præcipientem Deum. Paxillus (inquit) erit tibi super arma tua, & erit cuna fedis extra, fodies eo, & reuerteris, & operies egesta tua: Dominus enim Deus tuus ambulat per medium castrorum tuorum, vt te eruat, & det inimicos tuos coram te, & erunt castra tua sancta, & non videat turpitudinem aliquam & auertatur à te. Sed quis Domine Deus mi, credet te nobis adesse, cum nos tot immundities immerfos videamus? Tuum est ex immundis mundos facere, qui solus mundus es.

Teges illud auro. Omnia hæc munditiam cōmendant. Non enim vult Dominus (vt etiam alias admonuimus) quicquam nostrum videre nisi tectum. Omnes nos immundi, & omnia nostra indigna diuinis oculis: idè omnia regenda. Tegendus sacerdos sanctis vestibus, tegendum altare auro, etiam si ligna suttim ex quibus factum est munda & pretiosissima sint. Hinc arbitror Paulum consulere vt Christum induamus: ne, scilicet, æternus pater vestimenta nostra sordida videns & lacera, à nobis abhorreat, nōsque fastidiat. Sed quæris, qualiter eadem vestis: tot hominum differentis conuenire possit? Audi eundem Apostolum. Omnibus, inquit, Rom. 13. omnia factus sum. Si Pauli vestis, aut ipse vestis est quæ omnibus conueniat, cur non potius vestis Christi? Sed quare non dixit, Induimini Christi vestem, sed Christum? Quoniam solent etiam hypocritæ Christi vestibus regi. Veniunt enim in vestibus ouium, sed induunt ouem ipsam. Vt etiam ostenderet, non tuum esse Christum induere, non dixit. Induite, sed induimini: quoniam Dei, non nostrum est Christum induere. Vis scire, qualiter vestis hæc omnibus cōueniat? Discite (inquit) Mat. 11. à me, quia mitis sum & humilis corde. Et quis est, quem non deceat & conueniat mitem & humilem esse? Quid magis altitudinem extollit quàm clementia & humilitas? Conueniunt hæc magnis & paruis, nobilibus & ignobilibus: vt nullus sit cui huiusmodi vestimenta excessiua aut curta sint.

Pones illud ante propiciatoriū. Voluis Dominus, odoris altare poni inter se & nos, vt indignatio ei mitigata veniret ad nos. Actū enim de nobis esset nisi Dominus Deus, huiusmodi suffimentis ab ira quiesceret: qua de causa voluit singulo mane & vespere odorari.

Expiabit Aharon super cornua eius, semel in anno. Contagiosa valde sunt peccata nostra. vt nō solum nos cōtaminent, sed etiam sancta Dei. Quid quæso altare peccauit, vt sanguinis expiatione indigeat, nisi quod quæcunq; peccator tangit, etiam si sacerdos sit, immunda reddit? Nec est sine oculis prætereundum, quod Paulus in epistola quam ad Hebræos dedit, tam oculatè vidit, quòd. s. sanguine non solum prophana, sed etiam sanctissima expiatur, & mūdantur: vt intelligas neminem quantumcunq; sanctum, quantumcunq; iustum, Christi sanguine ad sui munditiam non indigere: quem victimarum cruor, apertè adumbrabat. Ostendit etiam nobis sanguis iste, qui cuncta mundare & expiare dicitur, quàm gratum Domino sit si ex nobis ipsis vindictam sumamus, sanguinemque nostrum, si opus fuerit, pro peccatis fundamus.

Quando capies summam filiorum Israel, dabūt vnusquisq; redemptionem animæ suæ. Duo sūt, quæ homo numerare nequit. Alterum peccata sua. Alterum beneficia Dei. Peccaui (ait quidam) super numerum arenæ maris, Et alijs, comprehenderunt

me iniquitates, quarum non est numerus. Quis autem poterit numerare beneficia Dei? Quam multiplicata (ait quidam) sunt opera tua Domine, impleta est terra possessione tua. Sed nunquid sola terra? Hoc mare magnum & spatiosum, illic reptilia quorum non est numerus. Piaculum grande esse ostendit locus iste: si quis velit numerare, quæ Deus sine numero esse voluit.

Diues non augebit, neque pauper diminuet. Nunquid sapientissimè distributor, æqua est pauperis diuitisq; fortuna, vt vtrumque in soluenda redemptione æquare velis? Nunquid sapiens dispensator tam iniquè (vt videtur) distribuere onera præcipit? Absit. Sed voluit latenter ostendere, non minus esse paupertatis quam diuitiarum munus. Quid bone pauper ingemis? Cogita æquam tibi cum diuite esse fortunam, aut potius Dei distributionem, & scito non tantundem Dominum à te, quàm à diuite exacturum, nisi tuam putaret diuitem paupertatem. Vbi etiam aduerte, neminem tam pauperem esse: qui non habeat quid offerat Deo suo. Si pauper es, non te excuses à munere Dei: nemini deest dimidius siclus, quem possit offerre Deo suo. Si autem non habes: patientiam quam Deo tuo offeras habere potest, quæ pretiosior est cunctis opibus.

Dabis pro opere tabernaculi. Tenetur populus Ecclesias reparare: licitumq; est exactiōe pro huiusmodi facere reparatione.

Facies concham anciam quam pones inter tabernaculum & altare. Adumbrat locus iste examen, quod quisque facere tenetur cum ingreditur domū Dei, vt non nisi lotus ingrediatur. Sed timendum valde est (vt Augustinus annotauit) ne maculas à corpore extergas & laues, non autem à mente. Mirum valde est, quod non audeas illotis manibus, aut ore, Dei Ecclesiam intrare: audeas verò illota mente, & plenus periurijs, homicidijs, adulterijs, & id genus alijs peccatis, ecclesiam introire. Si macula in veste aut corpore apparet, non audes intrare: si verò sordida mens & conscientia, nihil times. Specula mandat Dominus poni iuxta fontem aquæ, specula verò tua, mandata sunt Dei. Tunc (ait iustus) nō confundar: cum perspexero in omnibus mandatis tuis. Et bene aduerte, non sat esse, vt ad vnum aut alterū respiciens te præceptum componas: opus est omnia prospicere, & conformiter ad singula cuncta adaptare.

Facies oleum vnctionis. Cuncta quæ Domino ministrant vncta esse debent, & erubescat minister esse crudelis, cuius Dominus piissimus est. Istuc pertinet vnctio Aaron & filiorum eius.

Super carnem hominis non vngetur. Confundunt homines omnia diuina, vt nihil iā peculiare habeat Deus. Si sericis & acupictis vtitur Deus, vtuntur & homines. Si vnctionis oleo, vtuntur & homines. Vtebantur quondam soli episcopi chirothecis, sed quis nunc eis iam non vtitur? Omnia scēdauiimus, omnia prophanauimus, quantumcunq; sancta. Simias (vt ait Bernardus) cum Deo agimus cuncta eius gestiendo: quoniam ad imaginē suam nos fecit ille. Sed intelligant huiusmodi rerum diuinarum prophanatores, quali pœna multētur hic qui Dei peculiararia ad prophanos vsus conuertunt: quoniam succiduntur à populis suis. Collige ex cap. hoc, nullo malum esse si vnquentis pretiosis diuina vnquantur, & odoribus impleantur. Licet enim in noua lege præcipuus ornatus ministrorum interior esse debeat, non tamen sunt externi negligendi cultus,

sed curandi, & laudandi, tum ministri qui hæc curant, cum ad sacrum accedunt, & vestium sacerdotium custodes qui hæc vnquentis & odoriferis aquis respergunt. Cuncta odorifera decent Deum, & hominem dedecent. Audi quid Dominus dicat regi Tyri. Tu sigillas summam: plenus sapientia & perfectus decore. In Hedē hortum Dei fuisti, Omnis lapis pretiosus operimentum tuum. Quoniam enim iste Dei insignis vius est, ac si esset Deus, deiectus est à sua dignitate & in terram proiectus.

CAPITIS XXXI. EXODI ANNOTATIONES Iuxta literam.

Ide, vocaui per nomen Beselel filium Vri filij Chur de tribu Iehudah. Admonuimus in Hebraismorum explicatione, idem dictū esse, vocari ex nomine, seu per nomen, quod præ cæteris deligi, quemadmodum nosse ex nomine: est cæteris familiaris aliquem agnoscere. Nam eorū quæ nobis sunt familiariora, nomina notuimus, & proprio nomine vocamus. Aduerte etiam verbum Vide, sapius ab Hebræis otiosè poni, vt Gen. 27. vbi dicitur. Vide, Odor filij mei, sicut odor agri pleni, quemadmodum nos Lusitani dicimus, *Olba, faze isto.* Dicit autem Iosephus hunc Beselel ortum habuisse à Mirian sorore Moseh. Vri verò patrem Beselel, fuisse filium Chur & Mirian, sed an verum sit nescio, certum est fuisse de tribu Iehudah, quod Hebraicè in textu dicitur. De virga seu tribu Iehudah.

Et impleui eum spiritu Dei. Quemadmodum enim Dominus flauit in nares hominis à se plasmato habitum vitæ, & in prophetas inspirabat quasi flatum & spiritum suum, quo impleti loquebantur diuina non humana: ita & hunc credimus Dei spiritu afflatum, quòd probè nosset excogitare & facere, quæ nullus poterat humanus artifex fabricare. Vnde & in libro Sap. 7. legimus, spiritum Dei omnium rerum artificem esse & putarem hunc nihil artis antea habuisse, vt maius esset miraculum, neque potuit humano modo fieri, quòd vnus homo esset omnium artium artifex supremus, qualem hunc fuisse existimandum est, quem Deus ipse docuit, quemadmodum de Selomone legimus, omnes sapientia & prudentia præcessisse.

In sapientia in prudentia & in scientia. Hoc interesse inter hæc tria dicit Rabbi Selomoh, vt sapientia sit qua quis ab alio audit & discit: prudentia verò, quum ex suo pectore aliquid prudenter excogitat, scientia verò quum aliquid à flatu Dei addiscit. Ego autem vt soleo ex radicibus discrimen petam, & prior dictio, scilicet, cochmach, i. sapientia, non solum sapientiam, sed etiam prudentiam significat. 1. Reg. 2. Et facies secundum chochmate cha. i. sapientiam tuam: vbi sapientia pro prudentia seu recta ratione agibilibus accipitur, & meo iudicio, chacham, id est, sapiens est qui intus sapit, & ex interiori cognitione procedit ad sapienter & prudenter exterius agendum. Thebunah verò quod vertimus prudentiam, à ban, quod est intelligere, ortum habet, & videtur propriè significare discretionem: vnde ab eadem radice est ben, quod est inter, quasi baian sit inter vnum & aliud diuidentem vel discernere. Tertia verò dictio, scilicet daat, à iada ortum habet, quod est scire, siue intellexit, siue sensu experiri. Genes 19. Duæ filie quæ non laudeu, id est,

id est, cognouerunt virum. Et serua huiusmodi discrimen, quoniam istæ tres dictiones passim sunt obuia in sacris literis. Et quod sequitur.

Et in omni opere, idem est, quod in executione omnium quæ nouerat: ac si diceret. Impleui illum sapientia prudentia & scientia, non otiosè & vanè, sed vt sciret operari & artes huiusmodi exercere.

Ad excogitandum cogitationem, ad faciendum ex auro, argento, & ære.] Duo requiruntur ad sapiētē artificem. Alterum vt sapienter excogitet quæ facturus est, alterum vt sciat ea quæ excogitauerit operari: quæ duo hunc artificem habuisse à Deo, textus indicat.

Et in fabricacione lapidis, id est, in sculptura lapidum.

Ad implendum, scilicet, pectorale eis, aut in fabricacione lapidis plenitudinum, id est, implentium pectorale.

Et in corde omnis sapientis corde: dedi sapientiam.] Videtur textus hic subindicare, duo fecisse Dominum. Alterum implese duos præcipuos artifices sapientia, scilicet, noua. Alterum auxisse eam eis qui eam antea habuerant, vt illos præcipuos iuuare in opere tabernaculi possent.

Et candelabrum mundum.] Inquit Rabbi Hizchuni, cur inter cætera, candelabrum dicatur mundum, & respondet, quod quia non sedabatur sanguine quemadmodum alia, præter mentiam etiam quæ nõ tingebatur victimæ alicuius cruore. Possent etiã dici, per hoc voluisse commendare candelabri munditiam præ cæteris omnibus: quoniam propter oleum & lumen poterat facillè immunditiam contrahere, ac si diceret. Et candelabrum mundum, id est, quod mundum semper seruare debetis.

Et vestes ministerij: & vestes sanctas Aharon sacerdoti.] Quidã per ministerij vestes, intelligunt vestimēta quibus vasa & omnia sacra inuoluebantur, quæ vocat ministerij, quoniam vasa ministerij tabernaculi, eis inuoluebantur cum esset abeundum. Possent tamen per huiusmodi vestes intelligere inferiores seu communes, quibus quotidie utebantur in ministerijs: vnde ad literam vertendum esset. Et vestes residuæ, id est, quæ ex utrisque potestatis reliquæ sunt. Verbum enim sarad, significat propriè remanere, residuum esse, vt patet Iehos. 10. vbi dicitur. Vehaferidim faredu. i. Et reliqui qui remanserunt seu relictis sunt ex eis, ingressi sunt vrbes munitiois. Vnde sered, Hebræi dicunt significare filium phœnicium propter illud Isa. 44. Formabit aut signabit illud, videlicet idolum balered. i. filo phœnicio. Quod si verum est, idè tale filum significare puto, quod notam cretæ rubræ post se relinquit. Si verò runcinam, vt Hieron. vertit, significabit illa propter reliquias ligni, quas sciendo seu dolando emittit. Si autem vestes inuolutorias vt Hebræi dicunt, idè eas significari puto, quod eis inuolueretur quæ residua erant, postquam tabernaculum dissoluebatur. Verti ergo hic posset. Vestes derelictionis, seu reliquas. Et eodem modo veritas infra capit. 39. ver. 38. vbi eadem dicitio ponitur: licet ibi videatur significare ministerium, quia sequitur. Ad ministrandum in sanctuario. Significatio dictionis non plenè nota est.

Verumtamen sabbata mea custodietis.] Ne artifices & alij arbitrarentur, ratione operis tabernaculi licere in sabbato operari: admonuit eos inter præcepta operum, obseruantia ipsius sabbati. Sic infra capit. 34. cum sabbati quietem præcepisset, addidit: In aratione & in messe cessabis, ne sputarent

propter temporis opportunitatem posse tunc laborare. Et custodire est seruare ne cadat aut frangatur huiusmodi obseruantia: vnde obseruare sabbatum, est non sinere frangi.

Quia signum est inter me & vos.] Statim explicat, cuius rei signum sit sabbatum aut sanctificatio sabbati, quod. i. sciant enim esse Deum, qui eos sanctificat, ac si dicat. Munditia, seu sanctitas sabbati, est signum munditiæ: quam à vobis ego mundus & sanctus peto, & quemadmodum nolo sabbatū meum prophanari, ita nolo vos immundos fieri, aliquo immunditiæ genere.

Quia sanctificatio est vobis, id est, quia signum est sanctificationis seu munditiæ vestræ, aut impollutū erit vobis, quoniam non prophanabitis illud, vnde sequitur.

Polluens illud moriendo morietur.] Polluebatur autem, cum opus aliquod seruale in eo fiebat: vt textus statim dicit.

Omnis faciens in eo opus, excidetur anima illa de populo suo.] Quidam putant hanc succissionem fore, vt amplius talis non pertineret ad populum Dei, seu ad Israelitas: sed hunc sensum exhibet quod dicitur Num. 15. vbi narratur lapidatus à populo qui ligna in sabbato collegerat. Nonnulli Hebræorum dicunt, talem immatura ætate moriturum, scilicet, inter quinquagesimum & sexagesimum annum. quorum sententiæ non subscribo, propter datam rationē, sed sensus est quod re vera à Domino excidetur per mortem seu reus erat & dignus qui excideretur.

Die septimo sabbatum cessationis est. Hebraicè habetur.

Sabbatum sabbaton sanctificatio Domini: quod aliqui vertunt, vt diximus. Alij verò sabbatum sabbatuli est, vt secundum nomen sit diminutiuum prioris. Quidam enim Hebræorum, hoc interesse inter sabbat, seu sabbatum & sabbaton arbitrantur, vt sabbat significet quietem seu cessationem, quæ incipit in vespera vnus diei, & desinit in vespera sequentis diei: per sabbaton verò significari illud temporis modicum, quod Iudei de suo ad sabbatum adiiciunt. Nam quia nesciunt momentum illud quo sabbatum incipit, vt illi satisfaciunt, illud vna hora citius auspiciantur, & hora vna tardius claudunt, & hoc tempusculum vocant additionem de prophano sacrum: quod tempusculum dicunt significari per sabbaton, quod formam habet nominis diminutiu, quæ apud Hebræos constituuntur per additionem syllabæ on in fine dictionum: vt ab is, quod est vir, deriuatur iscon, id est, virūculus, sicut à sabbat, quod est sabbatum, sabbaton, id est, sabbatulum. Sed hæc quàm firma sint, iudicium esto penes lectorē: mihi verò videtur locus sic reddendus.

Requies requiei, id est, maior requies erit vobis in die sabbati, quàm in quocunque alio festo: quod vsque hodie Hebræi obseruant: vnde & apud Ioannem legis fuisse diem sequentem mortem Christi magnum sabbati, quod maioris erat obseruantia quàm festum Paschæ, & qui vertunt sabbatū quietis, quemadmodum in secundo loco nomen interpretantur Hebraicum, ita deberent illud in priori interpretari, aut vtroque loco relinquere. Et quod sequitur.

Sanctificatio est. i. quod sanctum aut separatum est. Et custodiet filij Israel sabbatum, vt faciāt sabbatū in generationibus suis pactum perpetuum.] Vt faciāt sabbatum, explicatio est sententiæ præcedētis, scilicet custodiant filij Israel sabbatum, scilicet faciēdo ipsum,

ipsum, & facere sabbatum nihil aliud est, quàm requiescere, quemadmodum Paulus ad Hebræos dicit, sabbatum adhuc relinquendum populo Dei, id est, requiescendum adhuc esse. Et quod dicitur. In generationibus suis, idem est quod in generationibus venturis, seu posteris.

Pactum sempiternum, scilicet erit inter me & vos: de custodiendo sabbato,

Inter me & inter filios Israel, signum est perpetuum.] Cuius rei sit sabbatum signum, hoc eodem capite dictum est, vt scilicet scirent quod ipse esset Dominus, sanctificās eos. Erat enim sanctitas seu impollutio sabbati, signum sanctitatis & impollutionis Domini, cuius erat sabbatum, aut signum erat eius quod sequitur, quod videlicet ipse fuisset orbis creator, & hoc est verus.

Quia sex diebus fecit Dominus cælos & terram, & die septima cessauit, & requieuit.] Videtur ex hoc loco colligi Deum successione sex dierum cuncta produxisse. Nam quemadmodum dicitur quieuisse seu cessasse, eodem modo operatum fuisse credendum est. Cum ergo determinata die, dicitur quieuisse, scilicet septima, seu sabbato, ergo certis & determinatis diebus operatus est. Ad hoc est, quod Genes. 1. textus dicit, factam fuisse vesperam & mane diem vnā. Cum ergo vespera & mane importent successione, qua vnū alteri succedit: sequitur fuisse tunc dierum & noctium successione. Tertio quia lux & obscuritas non possunt esse simul in eodem hemispherio, ergo cum lux erat tenebræ non erant, & sic vnū alteri successit. Et quod sequitur, cessauit & requieuit: non tam bene vertitur requieuit quàm respirauit, seu halitum aut spiritum recepit: vnde vertendum est. Et die septimo quieuit & respirauit, seu halitum recepit. Nephes enim significare videtur halitum, & ex cōsequenti animam: quod quidam halitus seu flatus Dei sit: vnde verbum: naphas significat spiritum seu halitum fumere, quod clarius dicas inspirare. Et loquitur hic scriptura de Deo, humano more, Nam quemadmodum homo ex labore fatigatus, cum quiescit seu cessat, dicitur vires seu spiritum resumere, qui inquietus erat dum laboraret: sic de Deo dicit. Nos dicimus in vulgari lingua, tomou solego, id est, halitum accepit, & cum aliquis hominem laborantem vrget, dicere solet. Sine me halitum accipere, Deixame tomar solego. Rabbi David dicit, verbum significare animo quiescere. Hieronymus vertit supra 23. cap. refrigerari, vbi de verbi significatione diximus quod nobis videbatur. Quod verò halitum significet, conitat Iob 41. vbi dicitur. Naphso, id est, halitus eius carbonēs inflammabit.

Dedit duas tabulas testimonij.] Nomen, luach, tabulam significat, & lachach maxillam, quod modum tabulæ habeat. Et meo iudicio, erant istæ duæ tabulæ coniunctæ ad modum tabularum libri, ita quod altera altera claudebatur, & ex interiori parte vtriusque erat scriptura Dei. Quod verò additur. Testimonij, dicebantur testimonij, quia testabantur pactum, quod erat inter Deum & Israel: qua de causa factæ sunt lapidæ & sculptæ, vt diutius durarent, & pactum testarentur.

CAPITIS XXXI. AD MORVM COMPOSITIONEM annotata.

Ide. Vocauit ex nomine Beselel.] Audis hic quàm attentum Dominum quærat auditorem, qui scilicet cum maxima consideratione audiat, quid ei dicat dominus eius. In priori Samu.

lib. 1. ca. legimus, cum sapius à Domino vocatum suo nomine, nec tamen Dominum ad eū locutum antequam ipse verbo Domini attentam præberet aurem loquere (ait) Domine quia audit seruus tuus. Beatus homo quem tu domine ex nomine vocaueris, sed multo per omnia beator, quem ex nomine noueris. Vnde ortum puto, magni fieri apud homines, si princeps eos per nomina nouerit. Tertio expende qualiter Dominus nihil humani in suo voluerit opificio: licet enim hominem elegerit, non tamen alium, quàm quem ex nomine nouerat, & cui artem infuderit: vt ex hoc loco dicamus in operibus quæ Deo operamur, omnem secludere humanum affectum, & cuncta facere ex spiritu Dei. Similiter quam nihil valeat humana industria in his quæ sunt Dei, vt merito Paulus dicat, omnem sapientiam nostram stultitiam esse apud Deum.

De tribu Iehudab.] Solent principes, cum aliquem è puluere extollunt, in immentum magnificare: quod Dominum fecisse tribui Iehudach, ex multis locis deprehendes. Ipsam ad regnum extulit. Ducem in cunctis præliis constituit, & ita euexit, vt præ cæteris ad fabricam opificij sui spiritu impleuerit, & inter omnes alias tribus delegerit. Est & hic aliud quod aduertere nobiles debeant: quare videlicet Dominus vnicum artificem ad omnia opera faciendā elegerit, vt. i. in auro, ære, ferro, lignoque fabricaret cuncta necessaria. Nunquid bone Deus, deerant artifices in populo tuo, quos ad opus tuum multiplices, vt non sic vni cuncta committeres? Sunt multi reges & principes, qui se tales non arbitrantur, nisi ad quodlibet munus suum habeant distinctum ministrum. Alius culinam curat: alius equos, atque alius mensam, cubiculum alius, atque alius vestes, & id genus alia. Nunquid maiores estis Deo vestro, qui vnico artifice contentatur ad omnia opera sua? Et si vnicus ad multa ministeria idoneus & sufficiens est, cur sic eos in immentum multiplicabis? vnde fit, vt cum non possint tantam alere familiam, cogantur famuli latrocinio victum quærere. Considerandum etiam est, quantum vitauerit in hac re, ministrorum confusione, qui vnicum artificem omnibus præfecit.

Ad cogitandum cogitationes, & ad faciendum.] Non temerè aut ex abrupto ad opus ipsum aggredendum esse admonentur artifices, imò cuncti operarij, sed præuia cogitatione omnia faciendā sunt.

Dedit secum Aboliab.] Non indignatur neque egrè fert Beselel alterius socij consortium, quemadmodum mundi artifices, ac principum ministri. Serui Dei libenter societatem admittunt: quia non tam quæ sua sunt quærunt, quàm quæ Domini. Serui verò principum, quia quæ sua sunt quærunt, non quæ ad principem pertinent, comitem respuunt, & toruè aspiciunt. Conqueritur apud Lucam Martha, quod soror Maria eam solam reliquerit in ministerio Domini: quoniam tam magnum eum æstimabat Dominum, vt non sola ad eius ministerium sufficeret: idè sororem in adiutorium à Christo petit.

In corde omnis sapientis corde, dedi sapientiam.] Non solum nouas artes de nouo indidit Dominus, sed etiam humano ingenio & labore aquisitas auget & perficit, vt nos doceat non solum noua facere,

sed reparare antiqua, & credibile est tam novas quam auctas, omnibus acquisitis fuisse perfectiores. Quod etiam idem fecisse credo, ne antiqui artifices: erga duos invidia torquerentur.

Tabernaculum ecclesie, & arcam.] Quid opus est Domine, toties hæc famulo tuo inculcare? Nunquid non iam antè prædixeras illi, quid illi essent facturi? Solet Dominus præcepta sua repetere: quoniam nouit nos sæpius obliuionem caulari.

Candelabrum mundum.] Admonet nos locus iste, ea maximè mundare, quæ sordibus occurrentibus magis fœdari solent. Audi Paulum. 1. ad Corin. 1. 2. hæc eadem admonentem. Membra inquit, quæ minus honesta putamus, his vberiore honorem apponimus, & indecora nostra, copiosiore decorem habent. Cæterum quæ decora sunt nostri: non opus habent.

Veruntamen sabbata mea custodietis. Memini me aliàs admonuisse considerandam huius legislatoris sapientiam: qui malo quod præuidebat futurum, tam prudenter occurrit, Solent enim avari homines, negligere quietem, in se quidem crudeles, mites in pecuniam & opes: qua de causa inter labores, eos voluit admonere quietis. Est hic & aliud considerandum. Sunt multi qui se religiosos arbitrantur, neque se festos dies violare putant, si opera seruilia faciant intuitu pietatis, aut religionis: puta si vestes pauperum consuunt, pro captiuorum redemptione precantur, & id genus alia seruilia faciant: quos hic meritò Dominus arguit, inter opera religionis: quietis sabbati nos admonens. Noui tamen post diuulgatum Euangelium, dies festos non tam strictè seruandos quemadmodum in lege veteri, sabbata & alia. Non sunt tamen etiam nunc violanda festa: cum scandalo proximorum. Vides hic qualiter Dominus noluit propter opera sua sabbata prophanari, quid putas faciet cum propter nostra violauerimus.

Et sciatis, quod sum Dominus sanctificans vos.] Diligit munditiam in nobis Deus nosster, in cuius signum, noluit nos conspurcare sabbatum suum.

Sex diebus fiet opus: die septimo requies requies est.] Vide quæso Dei tui liberalitatem. Exigunt domini qui seruos habent omnes operas seruorum suorum, & ita eos urgent, vt neque ad horam sibi finant laborare. Non sic facit tibi Dominus Deus tuus, sed sex diebus te tibi finit laborare: septimo verò non sibi te laborare vult, sed quiescere. Nonne Domine Deus nosster, æquum esset, vt tibi sex diebus laboraremus, nobis autem die septimo quiesceremus? Nonne saltem ad vnam aut alteram diem tibi feruire? Minimè, sed nobis vis laboramus, tibi verò quiescamus. Discite, quæso, ex hoc loco avari domini, requiem aliquam seruis præstare vestris. *Isai. 38.* Audite apud Isaiam Dominum Deum vestrum. Nonne (inquit) hoc est ieiunium quod elegi? Vt soluas colligationes impietatis, soluas fasciculos, & dimittatis contractos liberos, & omne iugum dirumpatis.

Dedit Dominus Moyses duas tabulas lapideas, scriptas digito Dei.] Ne putarem leges per quas iudicari debemus antiquas aut abolendas, lapide sculptas scriptura docet. Vis scire, quandiu istæ tabulæ sint duraturæ? Audi Dominum apud Ezechie. Educam vos de populis, & congregabo vos de terris in quas disperisistis, manu valida, & brachiis extentis, & furore effuso. Et adducam vos ad desertum populorum, & iudicabo me vobiscum ibi facie ad faciem, sicut iudicavi me cum patribus vestris in deserto

terræ Aegypti, & transire faciam vos sub virga & adducam vos in vinculum fœderis: per quod constet legem intelligere. Quod autem sequitur.

Scriptas digito Dei.] Nos admonet quanti nos fecerit Deus nosster, vt scripturam quam ad nos dabat, suo digito, nõ alicuius angeli aut hominis scribivoluerit. Si enim principes pluris faciunt eos quibus manu propria scribunt, quanti faciendus est populus cui Deus omnium creator suo digito legere exarare dignatus est? Commendare voluit Paulus Christi modicus seruus, literas quas ad Ecclesias dabat, quod ipse eas manu propria subscripsisset, quantò magis commendabilis est lex quam scripsit Dominus Deus?

CAPITIS XXXII. EXODI ANNOTATIONES IUXTA literam.

I vidit populus quod moram faceret Moyses descendere à monte. Ponitur hic verbum boffes, quod aliqui ex Hebræis & nostris dicunt significare morari & tardare, quoniam hoc videtur significare Iudicium quinto, vbi mater Sifara dicit: Cur boffes, id est, tardauit currus eius? Et isti hic vertunt. Quia moram faceret, seu tardaret. Aliqui verò dicunt verbum, boffes, eiusdem esse significantiæ cum verbo bus, quod significat pudore suffundi, confundere, seu confusionem facere, & isti meo iudicio, rectius sentiunt: quoniam significatio loco huic quadrat, & verbum à sua significatione non distrahit. Iam enim aliàs admonui, verba quiescentia, ain, vau, & quiescentia lamed, he, & duplicata earundem literarum, esse vt plurimum eiusdem significationis. Quod verò hæc significatio loco

conueniat, patet. Cum enim aliquis alium venturum expectat maximè eum qui se venturum pollicitus est, si non veniat, se delusum putat & confusum. Vnde & David Dominum precatur: ne eum à sua expectatione confundat. Cum ergo Moyses se venturum prædixisset, & tardasset quadraginta dies, putauit populus se delusum ab eo, quia non putauit eum amplius venturum, & cupiebat requiescere in terra sibi promissa. Neque Moyses in suo discessu prædixerat tempus moræ, quoniam ignorabat quàm diu Dominus vellet eum in monte detinere. Est ergo locus sic reddendus.

Et videns populus quod confusionem faceret Moyses, in descensu de monte, seu descendere de monte, abiit ad Aharon: ac si dicat: Cum vidisset populus quod Moyses confudisset eum: promittens se venturum, & non venisset, & confunderet eos ab expectatione sua: iuit ad Aharon. In qua significatione potest verti quod est Iudicium libro citatum est. Cur confusionem fecit nobis currus eius, quem sperabamus venturum & non venit? Potest tamen communis expositio admitti, quoniam bona est.

Congregatus est populus super Aharon.] Possent etiam verti, contra Aharon, vt Sanctes vertit, quoniam quasi seditiosè conueniebant ad eum, sed quia nondum forte manifestabant seditiosum animum, videtur melius, super Aharon.

Nescimus qui fuit illi. Sic Hebraicè est, quod tamen bene vertitur per nescimus quid acciderit ei. Nos Lusitani hunc loquendi modum habemus. Cum enim in quo loco aliquis sit ignoramus, dicimus *Nam sei que soi delle*, id est, nescio quid de illo factum est. Et credibile est, columnam nubis & ignis,

ignis, hoc toto tempore quo abfuit Moyses, defuisse Iudæis: quoniam si columnam ducem haberent, non quærerent Deos ductores. Et quod dicitur.

Fac nobis Deos, potest verti. Fac nobis Deum: quoniam elohim licet sit plurale, pro singulari læpius vsurpatur.

Rumpite in aures quæ sunt in auribus mulierum vestrarum, filiorum vestrorum, ab filiis vestrarum: & adducite ad me.] Verbum parach, quod hic ponitur, significat propriè se parare, & diuidere, rumpere verò ex eo quod id quod rumpitur, scinditur, & diuiditur: & per vtrumque verbum potest reddi verbum Hebraicum: mihi tamen magis arridet separare, quoniam magis propria & communior est hæc significatio: vt Gen. 27. Vparachta. i. separabis iugum eius à collo tuo: quod alij vertunt. Rumpes. Et Psal. 7. Ne fortè rapiat vt leo animam meam. Porech. i. diuidat seu separat partem à parte, & non fit qui eripiat. Thren. 5. videtur significare eripere, qui dicitur. Serui dominati sunt nostri, porech. i. seruans vel eripiens non est de manu eorum, sed ibi etiam verti posset. Separans non est de manu eorum: quoniam eruere aliquem de manu alicuius, nihil aliud est quàm separare eum, & videtur hæc significatio omnibus locis quibus verbum ponitur, quadrare. Præcepit autem Aharon, vt in aures vxorum & filiarum rumperent seu separarent, & ad se adducerent, quoniam arbitratur hac de causa posse eos ab incepto malo detinere. Nullum enim lapidem non mouit, quo negotium in aduentum Moyses differret: qua etiam causa vitulum in metallum sculpsit, totamque auri massam in ignem proiecit, vt videntes auri sui dispendium penitentiæ moti, à proposito desisterent. Putant enim futuram turbationem in cunctorum habitaculis, si viri ab vxoribus & filiis in aures auferrent, & sic saltem propter domesticam turbationem, vitandam, ab incepto desisterent, sed populus ad idololatriam facilis & pronus: non distulit quo iussus fuerat implere, & ad hoc propositum magis videtur conuenire rumpere quam separare: quoniam fractis & ruptis in aures, nulla iam erat spes restitutionis. Erat autem mos apud Orientales matronas, in aures ad aures suas & filiorum suspendere, imò vsque hodie etiam viri tales gestare solent: quemadmodum propriis luminibus me vidisse recolò in aula clementissimi Regis nostri: apud quem erat orator regis Hormuzij cuius dominium ad oram sinus Persici esse dicitur: qui ab vtrâque aure suspensas habebat inestimabiles margaritas, & ab Orientalibus nostræ fœminæ didicerunt hæc gestare. Hunc autem morem, apud Orientales fuisse Plinius testatur. 11. cap. 37. Neque in alia parte (inquit) fœminæ magis impendunt margaritis dependentibus. In Oriente quidem, & viris aurum gestare eo loci, decus existimatur.

Et finxit illud cum stilo.] Varias significationes tribuunt Hebræi dictioni Hebrææ, cheret, quam vertimus stylum. Dicunt enim significare stylum quo scibuntur literæ, aut sculpuntur. Secundo marsupium, ad quod probandum citant illud 2. Reg. 5. Et ligauit duo talenta argenti in duobus charitim. i. marsupijs. Quod Hieronymus vertit in duobus saccis. Tertio dicitur significare acum, iuxta illud Isai. 3. Ve acharitim. i. & acus. Vbi significat ornamentum muliebrem: quod verò illuc fit, non plenè constat. Sed reuera vnica est nominis significatio. s. stylum, aut quod modum stili habet, vt est vectis, &

acus. Dicitio etiam ponitur Isai. 8. vbi sic habetur. Sume tibi volumen grande, & scribe in eo becheret. i. cum stilo hominis, aut cum calamo hominis: quod aliqui interpretantur: stilo manifesto, vt omnis homo possit illud legere, vt Thargum exponit. Rabbi verò Dauid dicit textum dicere stilo hominis, vt significaret scripturam non debere esse secundum spiritualem visionem, sed re ipsa. Mihi verò hic sensus illorum verborum esse videtur. Scribe in eo stilo hominis, id est calamo, vt faceret discrimen inter ferreum stylum, quo vtuntur artifices celatores, & calamum quo omnes homines indifferenter vtuntur, quoniam dicitur, sume tibi volumen. In voluminibus enim non stilo ferreo aut æreo, sed calamo scribimus, & hac de causa addidit, hominis. Illud verò quod ex 2. Regum citauimus, potest sic reddi. Et ligauit duo talenta argenti in duobus charitim. i. vectibus ad modum stilorum. Nam sequitur ibidem statim. Et posuit super duos pueros suos. Solent enim homines qui pedes incedunt & onus portant, ligare onus ad lignum aliquod fortè, & super dorsum portare: quemadmodum apud nos faciunt Vasconij, qui cacabos & chaldarias reparant, & iste proculdubios est sensus illius loci, qui non distrahit nomen à propria significatione, & contextu literæ inuatur. Formauit ergo Aharon seu finxit vitulum stilo in architypo seu forma lutea, vt solet fieri, cum ars fundi debet ad opus aliquod fusile, & aurum fudit, & formatus est vitulus. Aliqui per stylum intelligere voluerunt formulam seu typum, in quem proiecerit Aharon aurum, quod tutum expresserit vituli similitudinè: quod non placet. Alij dicunt, Aharon auri massam in ignem proiecit vt funderetur, postea verò eundem illam massam stilo digessisse, & formam vituli expressisse, sed melius est vt credamus, illum in luto stilo finxisse, & postea in igne fudisse.

Fecit illud, scilicet aurum vitulum fusile.] Verbo agal deriuatur agol, quod est rotundum secundum Hebræos, sed meo iudicio, dicitio illis & nobis ignota est: duo tamen significare videtur: agol. s. rotundum & agil in aurem, sic a rotunditate dictam. Maagal vero significat semitam & propriè viam inter duas macerias clausam: vnde egel significare videtur vitulum, quod in pede habeat quasi viam clausam inter duos parietes, aut quia pedem rotundum habet. Et fortè idem significant agol & agil, sed rem non diffinio, quia nondum certam habeo. Agil enim videtur significare ornamentum auris, aut alterius membri: dispositum ad modum viæ inter duas macerias, & si sit ornamentum brachiorum fortè est illud quod nostri vocant braccelles, & habet modum canalium aquarum, hoc excepto, quod est rotundæ figuræ.

Solemnitas Domino cras.] Significat cagag, saltare & commoueri. Psal. 107. Lachogu, id est saltabunt & mouebunt se sicut ebrius, & ex consequenti significat diem festum agere, quod agentes diem festum soleant saltare. Inde chag. i. solemnitas, tripudium. Disputauimus de huiusmodi significatione supra capit. 10. huius libri. Dicitur etiam pecus seu agnus chag. Psal. 118. a saltando seu tripudiando. Vnde posset hic verti, Tripudium Domino cras. Et quod sequitur cras, putarem nomen machir esse potius à chur, quod est licere, quam à machar, quod est pretium. Res tamen incerta adhuc est.

Ascendere fecerunt holocausta, scilicet super altare. aut in fumum ad honorem idoli sui.

Et appropinquare fecerunt pacifica.] Melius integra, quoniam

quoniam (vt sæpe testati sumus) hoc sacrificij genus, pro domus incolumitate & integritate offerebatur, & nomen salom, non tam pacem, quam integritatem significat.

Surrexerunt ad ludendum.] Disputauimus abundè Gen. 18. & 21. de significatione verbi sachah. i. ridere, ludere, nos dicimus: (fazer zombaria) parui pendere. Neq; sumitur hic ludere, pro idola colere, vt putauit Rabbi Selomoh, sed vt idem est quòd tripudiare, ludere ad modum puerorum, vt patet ex loco Gen. 21. citato, vbi dicitur. Et vidit Sarah filium Agar mesacheh, i. ludentem cum Isach. Solebant gentes in festis idolorum suorum comedere de immolatis victimis suis, & in eorum honore ludere, & saltare, festiòsque ducere choros. Fece- runt autem Iudæi quemadmodum facere in Aegypto viderant, & hunc sensum sequentia probant: quoniam postea dicitur Iehosuah Moseh interrogasse de clamore audito in castris: Moseh verò respondisse, se vocem cantantium non bellantium audire.

Corrupt se populus tuus.] Licet verbum charat, quod corrumpere vertimus, in multis scripturæ locis ponatur, & passim in eis obuium sit, nondum tamè nota est propria eius significatio, vt Gen. 38. admonuimus frequenter tamen ab interpretibus effertur per corrumpere. Aliqui vertunt. Quia corruptus populus tuus, scilicet viam suam. Dicitur autem populus corruptus per idololatriam admittens alienum Deum, quemadmodum mulier coniugata, admittens adulterum: vnde sequitur, quasi explicans quid sit dictu corruptus viam suam.

Recesserunt citò de via quam præcepit eis: quasi idem sit corrumpere viam aut se, quòd recedere à via recta. Et per viam hic doctrinam legis aut legem ipsam intelligit: quemadmodum in multis Scripturæ locis. In Plal. habes. Beati immaculati via, qui ambulant in lege Domini. Et textus hoc indicat dicens. De via quam præcepit eis, id est, de præceptis meis.

Dimitte me.] Sunt duo verba quasi eiusdem significationis. s. tanah & nuah, quarum prius dicitur significare dimittere, quiescere, facere: secundum verò quiescere. Hic tamen ponitur niah, quod est dimittere, & est sensus. Non resistas mihi precibus tuis. Non te obicias mihi, aut furori meo. Neque perperam veritas. Quiescere fac me. i. sine me vindictam sumere de eis, vt quiescam. Solent enim irati homines, cum vindictam ex hostibus sumunt, à commotione & ira quiescere, iuxta illud Isaia, Heu vindicabor de hostibus meis, & consolabor de inimicis meis: quod aliqui perperam intelligentes putarunt, Deum velle dicere, se post vindictam consolatione egere, vt ostendat se inuitè seu non sua sponte punire, sed re vera textus illud non præ- tendit. Et considera Dei misericordiam: qui ex his verbis ostendit Moseh, se velle eum pro populo precari.

Faciam te in gentem magnam.] Dupliciter locum istum nostri interpretantur. Alij. Dabo tibi sobolem in magna copia: vt scilicet in te compleantur promissiones meæ factæ patribus. Sic Gen. 12. dixit Abrahæ. Faciam te in gentem magnam. i. dabo in magna copia posteritatem, & est Hebraismus. Alij. Faciam te in gentem magnam. i. ducè maioris populi, quam iste sit, te constituam. Prior tamen sensus videtur germanior: quoniam promissiones seruat, & sensum communem Hebraismi non mutat.

Et deprecatus est Moseh faciem Domini.] Verbum

chalah significat propriè ægrotare, languere, & debilitari. Ex consequenti orare, quòd orans debilem se ostendat, ad eum quem orat, aut quia eius animus debilitat & flectit rigorem.

In fortitudine magna & in manu robusta.] Intelligit per fortitudinem, vim interiorem, per manum verò punitionem, quã aduersus Aegyptios exercuit. Considera neruos, & vim orationis Moseh, & quam sapientem agat oratorem coram Deo. Tria enim apponit perditioni comminatæ. Primum ne putans se in inimicos & alienos scire, sciat in se. Pro- uerbiu commune est apud nos. Qui seruum suum seruat, aurum suum custodit, & qui seruum prodigit, suam prodigit pecuniam. Et ideò dicit.

Vt quid Domine irascitur furor tuus in populū tuum?] Secundò obiectat illi infamiam notam, quam incur- ret, si eos occiderit: quòd scilicet reputabitur ab Aegyptiis malitiosus & impotens: & isthuc tendit quòd sequitur.

Vt quid dicent Aegyptij malitiosè eduxit eos?] Tertio veracitatem, quòd scilicet cum sit summè verax, reputabitur mendax & periurus, quoniam iurauit patribus se daturum terram promissionis posteris eorum, & tamen non dedit.

In malo eduxit eos.] Sic in Hebræo est, & est sensus. Dicturi sunt Aegyptij cum viderint Israël de- lectum à te: quòd eos non ad bonum suum, vt puta- batur, sed ad malum, vt. i. eos occideres in montibus, eduxeris, ac si dicerent, Putabamus populum suum è terra nostra eduxisse, vt daret illi terram fluentem lacte & melle, & constat eos eduxisse, vt in montibus occideret. Quare non tam bene redditur. Callidè seu malitiosè, vt noster vertit.

Pœniteat te super malum populi tui. Duo Hebræis significat verbum nachal, scilicet consolari, & pœ- nitere, sed vbi ipsi vertunt consolari, tam bene quadat pœnitere, vt 2. Sam. 19. vbi nostri vertunt. Quia nicham. i. consolatus fuerat super Amon: ver- ti potest. Quia eum pœnituerat, scilicet doloris super mortem Amon. Et quòd sequitur.

Super malum populi tui, id est, super malum quòd cogitasti illi facere. Possit etiam verti. Et consolare super malum populi tui, id est, quòd fecit populus tuus. Et aduerte quòd Moseh non solum preca- tur Dominum, vt non puniat, sed vt eum pœniteat voluisse punire.

Et pœnituit Dominum, id est ad modum pœnitentis se habuit: qui non facit quòd erat facturus.

Et vertit se, & descendit Moseh de monte.] Noster Sanctes vertit hic, & aspexit, quoniam verbum pânah, etiam aspicerè Hebræis significare dicitur, & multa alia. s. declinare, vertere, & aptare, sed meo iudicio, propriè significat vertere, & ex consequenti aspicerè: quòd qui se vertit, aspiciat ad locum ad quem se vertit Deut. 31. habes. Quia panah, id est, vertit se ad Deos alienos. Et Ier. 6. Quia panah. i. diuertit se dilectus tuus? Loco autem huic magis quadrat. Et vertit se Moseh, quàm: Et respexit. Lo- quebatur enim Moseh cum Domino: & postquam putauit se exauditum, conuertit se ad iter quo erat descendurus: vnde sequitur.

Et descendit. Scripta à duobus lateribus earum. Vo- cantur istæ duæ tabulæ testimonij, quia testabatur pactum inter Deum & Israel. Dictio, eber, quæ hic ponitur, non significat latus, sed antè: quemad- modum, abar, transire, anteire: ideò non benè hic vertitur. A duobus lateribus, sed vertèdū est ab ante- rioribus, seu à duabus superficiebus, vt alij vertunt, licèt

licèt non tam germanè sicut ab anterioribus: quoniam per hoc soluitur quæstio quã Hebræi & nostri hic controuertunt, vtrum. s. istæ tabulæ fuerint ab vtraque parte scriptæ. Constat enim ex hac inter- pretatione, quòd non, sed solum à parte anteriori. Et (vt iam diximus) tabulæ claudebantur ad modū tabularum libri, & hoc non solum proprietati nomi- nis, eber, magis consonat, sed etiam reuerentiæ illarum & custodiæ, quoniam tabulæ clausæ, præ- cepta reuerentiù asseruabant: atque diutius pote- rant clausæ ad modum libri seruari. Potest etiam sustineri interpretatio Sanctis, intelligèdo per duo latera, non vtrumque cuiusque tabulæ, sed alterum vtriusque scilicet anterioris. Et quòd sequitur.

Hinc & inde.] Nō est intelligendum quòd ab vtroque latere cuiuslibet, seu ad duo latera, sed ad duas manus. s. dexteram & sinistram. Et crediderim tot præ- cepta scripta in vna, sicut in altera: quoniam otiose esset locus vacuus in altera earum, si solum tria præ- cepta scripta haberet, vt Aug. dicit, sed puto quinq; scripta in qualibet earum.

Opus Dei ipse, id est, non solum scriptura tabularū erat opus Dei, sed dolatio ipsa tabularum. Et literæ erant sculptæ vt diu durare posset scriptura.

Audiuit Iehosuah vocem populi per strepitum, aut vo- ciferantis.] Verbum Hebraicum rahah significat frã- gere, tumultuari, & vociferari. Vociferabatur enim populus ex iocunditate & lætitia, eleuans in æ- tra voces.

Non est vox respondentium fortitudinem, & non est vox respondentium debilitatem, sed respondentes ego au- dio.] Iste est Hebraismus, & locus difficilis est, & variè à nostris & Hebræis intelligitur, & difficultas p- uenit ex ignorantia propriæ significationis, aut ex æquiuocatione vocabulorum hic positorum: de quibus prius tractabimus. Et solum duorum vo- cabulorum significatio dubia est. s. anah, quòd ver- timus respondere, & chalusah, quòd dicitur signifi- care debilem esse. Et quòd hoc significet, con- iectura non parua est apud Iohelem capi. 3. vbi di- citur. Hachalos. i. debilis dicat, fortis sum. Aliud verò verbum. s. anah, duo propriè significat. s. res- pondere, & humiliari. Exempla prioris significa- tionis sunt in multis locis scripturæ: vt Ier. 23. Quid anah. i. respondit Dominus? Deut. 19. Mendacium anah. i. respondit in fratrem suum. De secunda verò significatione exempli habes Psalm. 88. Omni- bus fluctibus tuis hinita. i. humiliasti me. Et 119. In veritate tua hinitani. i. humiliasti me. Idem Thren. 5. Mulieres in Sion hinita. i. humiliauerunt. Aduerte tamè quòd Hebræi vtuntur respondere pro loqui.

Non est etiam certum nomen, chalas, significare debilem esse, & ex locis vbi verbum chalas ponitur & nomina ab eo deriuata, videtur potius verbum significare succidere, mancū reddere, quàm debili- tare, quòd ex verbis Iob 14. conuinci videtur: vbi dicitur. Quia arbori est spes, quòd. s. succisa germina- bit, & vir morietur vaiechas. i. & succidetur omni- nō. Nam sequitur. Mortuus est homo & vbi est? Vbi hoc interesse dicitur inter succisam arborem & hominem: quòd arbor succisa reuiuiscit, si radi- ces habeat, homo verò omninō moritur, vt. s. natu- raliter non resurgat amplius. Et quòd ex Ioele citatum est, verti posset. Mancus seu succisus dicat fortis sum. Significatio tamen hæc non mihi om- ninō certa est. Secundum ergo hanc significationē, potest esse sensus loci iste. Non est vox responden- tium seu clamantium fortitudinem. i. fortitū iactan- tium suam fortitudinem in victoria: neque est vox

respondentium seu clamantium succisionem. i. se succisos, aut debilitatem. i. debiliu clamantium se imbecilles aut debiles, sed vocem respondentium aut clamantium, scilicet in choris ego audio. Sic etiam Onchelos vertit. Non est vox virorum qui vincunt in prælio, neque vox debiliu qui vincuntur: vocem ludentium ego audio. Septuaginta verò sic. Non est vox præcipientium pugnam, neq; vox præcipientium fugam, sed vocem præcipientium vinum ego audio. Noster verò Sanctes in lexico pagina 1776. vertit, Non est vox clamandi fortiter, neque vox clamandi debilitate: vocem cantandi ego audio. Hieron. verò. Non est clamor adhortantium ad pugnam, neque vociferatio compellentium ad fugam, sed vocem cantantium ego audio. Intèr quas prior, & ea quæ est Sanctis videntur textui germa- niores.

Vidit vitulum & choros.] A chalah quòd est polluere & initiari deducunt Hebræi mecholor. i. choros, sed cum nullam allusionem habeat chorus, ad illa duo, videtur potius deriuari à chol, quòd est castrame- tari, quòd. s. chorus præ se ferat castrorum speciem. Qui enim chorizant, exercitum agunt.

Fregit eas, scilicet tabulas. *sub monte.*] Aliqui hoc tribuunt perturbationi ipsius Moseh, vt. s. furore tur- batus tabulas fregerit, sed melius sentire videntur, qui dicunt eum ideo eas confregisse, quòd eos tanto Dei munere indignos reputaret: qua etiam cau- sa: eas alicui tradere noluit.

Fregit eas sub monte, id est, ad radicem montis. *Moluit, donec in puluerem redigerit.*] Possit etiã ver- ti. Viquequò tenue aut puluis. s. esset. Et sic Hebrai- cè ad literam habetur. Verbum dachad, à quo doc. i. tenue, significat potius attenuare quàm in pulue- rem redigere. licet quasi sint idem. Inde noch. i. te- la sic à tenuitate dicta Isa. 22. Qui extèdit chadoch. i. sicut telam cæles aut sicut tenue.

Dispersit super facies aquarū, & potauit filios Israël.] Disquirendum hic meritò est, cur sanctus Moseh, vitulum in tenuem puluerem redegerit, & in aquas proiecerit, atque ex huiusmodi aqua potauerit filios Israel, & crediderim quòd vt eis idololatriæ nau- seam induceret, voluit vt pulueribus idoli sui satia- rentur. Sic Num. 11. fecit. Cum enim populus car- nium desiderium flagraret, satiauit eos vsquequò per nares eam proiecerent, vt satiat de cætero, eas amplius non desiderio. Secundo vt sibi persuasum haberent nihil reliquiarum idoli sui mansisse quas postmodum superstitiosè colerent: quemadmodū sancti dicunt, Deum corpus sancti Moseh occulta- re Iudæis voluisse, ne postmodum superstitiosè il- lud venerarentur quemadmodum æneo serpenti fe- erunt: cui diuinos honores impenderūt, vsquequò sanctus Ezechias religiosè serpentem confregit, & combussit: vt historia. 2. Reg. 18. docet.

Induxisti super eos peccatum grande.] Licèt populus fuerit primus author sceleris, quia tamen sacerdotis summi erat, eos reuocare aut saltem detinere, ideò eum prius arguit. Dicit autem eum induxisse super eos peccatum grande: tum ratione ipsius peccati, tum propter grauem punitionem, qua merebantur à Deo puniri. Nituntur Iudæi hic non solum pontificem, sed etiam populum, à peccato excusare: vt omnem populi culpam, in illam profelytorum quæ cum eis ex Aegypto ascenderat col- luuem reiiciant. Aharonem autem ita excusant. Primum quòd nullum lapidem non mouerit, vt populum ab incepto reuocaret. Iussit enim sibi in aures afferri, vt populus dispendium monilium

considerans, à peccato cessaret. His quoque addunt vitulum non Aharonis opere, aut ignis virtute, sed magis profelytorum artibus præter omnium expectationem, produsse: quod ex ipsis verbis Aharonis colligunt dicentis Moseh.

Proieci in ignem aurum, & egressus est vitulus iste. Sed quod pontifex peccauerit in hoc facto, ex multis constat. Primum quia Moseh hic eum arguit, dicens eum induxisse super populum peccatum grande. Secundo qua Deuteron. 9. idem dicit, Dominum. i. aduersus Aharonem maximè iratum, voluisse eum delere, nisi ipse precibus occurreret. Peccauit ergo Aharon: primum quod populum non compescuit aut detinuit bonis verbis. Potuit enim eis polliceri breuem fratris aduentum, & sic eos ad vnam aut alteram diem detinere & humanum ducatum præstare: quod videlicet homine electo pergerent. Secundo peccauit formando vitulum ex auro & inauribus ad se deductis: & videtur mentiri, cum dicit Moseh vitulum ex igne egressum, cum textus dicat eum filo sculpsisse. Tertio peccauit: quod postquam vidit fufum vitulum, altare construxit, solennitatem Dei proclamauit, victimas obtulit. An verò fidem perdidit interiorem, non constat ex verbis literæ, & videtur quod timore fecerit omnia hæc, quemadmodum historia tradunt de Marcellino, & de Petro sacra historia: licet de Petro constet ex. 20. Ioanis cap. totam fidem interiorem perdidisse, licet quidam putent eum non amisisse eam: cum Christum negauit. Quod verò populus peccauerit certo certius constat: licet potuerit esse: quod profelyti, qui cum eis ex Aegypto ascenderant, eos incitauerint ad malum: quod eos nullo pacto excusat.

Quomodo in malo ipse? Quidam vertunt. Quod ad malum sit pronus. Possit etiam verti, quod in malo ipse, scilicet semper fuerit versatus.

Egressus est vitulus. Mentitur timore perterritus. Et forte dominus non reuelauerat Moseh qualiter frater vitulum formauerat, licet bene indicauerit ei quod ipse fuisset sceleris auctor, quoniam voluit eum delere: nisi dicamus hoc postea Deum illi dixisse, & propterea à Moseh mendacij Aharonem non arguisse.

Et vidit Moseh populum, quoniam nudatus ipse, quoniam nudauit eum Aharon ad ignominiam in hostibus suis, seu insurgentibus aut eleuatis suis. Locus est difficilis intellectu, propter ignorantiam propriæ significationis terminorū, præcipue verbi para, quæ vertimus denudare, seu discooperire. Nec minoris ambiguitatis est nomen, simlah. i. ignominia: vt enim in regulis admonuimus, ferè tota difficultas in locis obsecuris Bibliæ procedit, ex significationis vocabulorum ignorantia, Tribuunt autem Hebræi verbo para, octo significata, quoniam propriam ignorant significationem. Dicunt enim significare deficere, rebelare, elongare, cessare, denudare, vlcisci, occultare, & retrocedere. Accidit huic verbo, quæ multis aliis in Hebraismo accidisse doleo, vt. f. mutantur & distrahantur, prout locus exigere videtur, nulla consideratione habita, an propria seu cõmuniõ conueniat. Significat autem meo iudicio, para, proprie denudare, & ex consequenti spoliare, seu rapere, quæ spolians, cum à quo spolia detrahit, nudare videatur. Significat etiam tondere, quod nihil aliud sit, quam capillis caput nudare, & iuxta hæc tria omnes loci, quibus verbum ponitur, interpretari rectissime possunt. Nam Iudic. 5. vbi ipsi vertunt biproa perat. i. dum vlcisceretur vltiones in Israël, melius vertas, dū

spoliaret seu nudaret nudationes in Israël. Quod autem iste sit germanus illius loci sensus, sequentia subindicant. Inferius enim sequitur. In diebus Sanghai filij Anath, in diebus Iahel cessauerunt femite, & ambulantes per femitas, ambulabunt per femitas tortuosas: cessauerunt villæ absque muro & munitione in Israël. Quod proculdubio fiebat propter inuasiones & spoliaciones inimicorum. Sic Prouer. 13. vbi nosiri vertunt. Paupertas & ignominia porrea. i. deserenti disciplinam, tam bene vertas: nudanti se disciplina, seu priuanti se disciplina. Et cap. 4. Perachu, id est, desere illam, bene vertas, spolia te seu nuda te illa. Sic Eze. 24. Ephra. i. non retroceda & non parcam, vertere potes. Non deseram, f. vindictam, aut non priuabo me vltione, & non parca, & sic in aliis locis. Omitto locos vbi ipsi vertunt, denudare: vt Num. 5. & Leuit. 13. & 21. & 10. Alteri verò dictioni. f. simlah: duas significationes tribuunt. f. parum seu minimum, & infamiam, sed vera significat proprie susurrium, vocem tenuem, quæ latenter extenditur: vt solet fieri in rebus secretis. Vnde Hieronymus Iob 4. susurrium vertit, dicens. Et suscepit auris mea semes. i. susurriū eius. Et. 26. c. vertendum puto, Ecce hæc susurria sunt. i. paruus rumor viarum eius, seu paruæ voces & notitia. His ergo præmissis, explicandus est locus & sententia reddenda. Potest autem esse duplex sensus loci, prout populus potest intelligi dupliciter denudatus. f. diuitiis & opibus, quas in idoli fabricatione prodègerant, aut denudatus fama, qua dicebantur vnus veri Dei cultores, & iam erant facti idololatræ, quemadmodum gentes, ad quas intrabant. Incipiebat enim eius crimen diulgari inter hostes, qui scientes eos idolorum esse cultores, in eos, veri Dei protectione destitutos insurgerent. Est ergo primo modo sensus. Et vidit Moseh populum, quoniam nudatus ipse. i. spoliatus diuitiis suis, quoniam spoliauerat eos Aharon. f. ad minimum. i. vsquequod parum in eis diuitiarum esset: inter hostes suos, seu insurgentes suos, seu inter eos qui nihil illis gratis darent: ac si dicat. Vidit Moseh populum auro & argento spoliatum vsque ad minimum partem, vsquequod parum in eis relictū esset auri & argenti, quibus maximè indigebant ad commutationes suas faciendas in via, & hoc inter hostes seu insurgentes inimicos, qui illis nihil gratis darēt, idè dixit:

Quis est Domini. Sed quia occisio non videbatur opportunum remedium ad dispendium auri & argenti: neque populus erat tam nudatus diuitiis in vitulo: quoniam etiam si bos esset, non tamen tantum argenti & auri in eo absumptum esset, vt propterea populus spoliatus diceretur, & quia dictioni semes, non tam proprie parum, sicut susurrium significat, vt diximus: idè est secunda expositio, quæ videtur germanior, hæc scilicet. Et vidit Moseh populum, quod discooperitus seu diffamatus esset. f. de idololatria. Diffamauerat enim eum Aharon. i. causa infamiae fuerat ad susurrium, id est, ad infamiam inter hostes eorum: qui scientes hoc statim erant surrecturi in eum: neque habebant protectorem Deum quem offenderant: idè voluit peccatum vindicare in populo, vt Deus illa vindicta placatus, iterum rediret ad eum protegendum. Caietanus putat Aharon populum armis nudasse, ne absente duce verteret se in seditionem, & iuxta hoc, hunc locum interpretatur, quod scilicet Moseh viderit populum armis inter hostes spoliatum cum infamia, sed meo iudicio, nõ rectè, quoniam

quoniam nusquam legitur Aharon populum armis spoliasse: quod si daretur, posset facile arma ei restituere quo se defenderet. Constat etiam homines de tribu Leui, arma sua habuisse, quibus confanguineos occiderent.

Quis Domino. Ad me. Sic in Hebræo est, & est sensus. Quis Domino. f. aggregatur? Aut quis inter vos ad Deum pertinet, tanquam partes eius agens? Ad me. f. veniat: ac si diceret. Quis inter vos agit partes Domini? Talis veniat ad me.

Transite & reuertimini. id est, ite ab hac porta castrorum in aliam, & iterum reuertimini ad me occidentes omnes occurrētes, sine vlllo discrimine. Neque putes eos inter nocentes & innocentes delegisse in occidendo, sed omnes occurrentes sine delictu occidebant, quemadmodum in aliis punitionibus accidit. Vnde procul à nobis sit mendacium, Abè ezra, qui dicit omnes criminis reos facies aut ventres, ex potu pulueris vituli, habuisse inflatos, & hoc signo à Leuitis cognitos & occisos. Et miror virum alioqui doctum, in hoc potuisse abduci figmentum, vt talia crederet aut scriberet.

Implestis manus vestras hodie Domino. id est, tã gratum est Domino opus quod fecistis, ac si impletas muneribus manus Deo offerretis. Alij vertunt, cõsecraistis: ac si dicat. Ita deo hodie ministrastis occidēdo manibus fratres & coniunctos, ac si essetis sacerdotes, quorū manus Dei ministeriis cõsecratur.

Quoniam vir in filium suum, & in fratrem suum, scilicet irruit, & eum occidit.

Si forte expiem pro peccato vestro. Admonui sapiensimè verbum, chappar, significare proprie linire, & bituminare, seu picare. i. pice tegi, & est sensus. Si forte liniam peccatum vestrum, ne videatur à Domino ad ampliorem punitionem.

Si leuas peccatum eorum. Potest hic sumi peccatū pro peccato ipso, & pro pœna seu punitione ipsius.

Dele me de libro tuo, quem scripsisti. Significat proprie verbum Hebraicum machah tergere, fricare, seu radere, & ex consequenti delere: quod ea quæ delere volumus, fricemus & tergamus. Addunt autem Hebræi adhuc multas alias significationes, scilicet plaudere, perdere, & disperdere, sed priores, meo iudicio, sufficiunt, & conueniunt omnibus locis quibus verbum ponitur, vt exemplis monstrabitur. Nu. enim 5. dicitur. Vmachah. i. & radet. f. scripturam super aquas amaritudinum. Sunt tamen duo aut tres loci scripturæ, quibus hæc significatio non videtur conuenire. f. Eze. 25. vbi sic dicitur. Propter macha acha. i. plaudere tuum. f. manu, vt nostri vertunt: vbi etiam verti potest. Propter tuum fricare manum. Solent enim qui manibus plaudunt, aliteram manum altera defricare. Sic Isai. 55. Omnia ligna agri limchau. i. plaudent aut fricabunt manus. Illud autem Isaiæ 25. quod in hac radice tam nostri quam Hebræi citant. Faciet Dominus conuiuium memuchaiim. i. medullatorum: non videtur esse ex hac radice, sed à radice muah, quod est medulla. Quod autem significatur.

De libro tuo. Videtur ad literam Deum librum scripsisse, in quo omnes iusti numerantur, & scribuntur: cuius Iosuah 10. fit mentio: & 2. Sam. 1. Quod si nõ placet dicito, sermonem esse methaphoricū: vt idè dictū sit. Dele me de libro tuo, quod est mei obliuiscaris perpetuo: sicut scribe me in libro tuo. i. mei diu sis memor. Solent enim homines scribere ea quorum memores esse volunt: quem loquendi modum nos etiam habemus, dicentes. Scribe me in libro tuorum, i. memor mei sis, quemadmodum

memores rerum tuarum peculiarium. Theologi nostri per hunc librum intelligunt diuinam prædestinationem: qua ante mundi constitutionem Deus præuidit aliquem saluandum.

Duc ad quem locutus sum. Concissa est oratio, & subaudi locum. In die visitationis meæ, visitabo super eos peccatum eorum. Admonui sapiens, verbum pachad non tam visitare: quam recordari significare: vnde textus posset sic verti. Ego in die recordationis meæ recordabor super eos peccatum eorum. i. & ego cum puniero eos propter alia scelera sua, memor ero huius criminis, vt puniam etiam propter hoc. Vnde Rabbi Moseh Gerundensis scribit. Non accidit tibi o Israël vltio aliqua, in qua non sit vel vntia de peccato vituli, & idem sensus est si visitationem interpretaris.

Et percussit Dominus populum. Nõ explicat textus qua percussione, & crediderim illa qua ex imperio Moseh ferè. 23. millia occisa sunt. Sæpius enim, vt superius admonuimus, Moseh ordinem rei gesta, negligit.

CAPITIS XXXII. ANNOTATIONES AD MORVM COMPOSITIONEM.

Vidit populus quod illuderet illi Moseh in descensu de monte. Solet in republica, magna incommoda & turbationes facere ducis longa absentia, etiam si vicarium in populo relinquat: quod cõsiderent episcopi nostri, & alij qui curam animarū gerunt: quàm sit dispendiosum eos à suis fedibus elongari, aut suis ouibus diu abesse. Si enim tanta ac talis turbatio sequuta est in populo, ex ducis absentia ad 40. dies, quænam erit si ad annū aut duos, eum abesse contingat? Secundo quantum malum sit male suspicari, præsertim de duce. Nam isti videntes ducem diutius tardare quàm putabant, arbitrati sunt illum sibi illudere voluisse: idè alium loco ipsius volunt subrogare. Si autem legas, quod moram faceret de monte descendere, dicte ex loco, quàm bona sit patientia in expectando. Expende similiter istorum ingratitude & Dei bonitatem: vt eo tempore ipse digito suo leges quibus dirigerentur, edat, quo ipsi alium Deū qui eos præcedat: sibi præponere non verentur. Ille occupatur in eorum gubernatione, illi in idoli sui cultura. Solet enim talis esse hominum ingratitude, vt eo potissimum tempore aduersus benefactorem mala cogitent, quo ille in eorum beneficiis occupatur: vt Chrysostomus annotauit de Christo & Iudæis: vt. f. ea nocte eum tradere cogitarent: qua ille tractabat qualiter eis corpus suum in cibum traderet viuificationium. Sic & isti, quando Dominus cogitabat, qualiter illos gubernaret & gubernatorem instrueret: isti tractabant qualiter eum à se reiicerent & alium eius loco (vt diximus) subrogarent, & quando maximum beneficium illis faciebat, tunc illi præcipuum cultum idolo suo exhibebant. Psal. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.

Congregatus est populus contra Aharon. Dispendiosum est valde, indomitæ multitudini præesse, eamque in officio continere velle, cui si velis resistere, actum esse puta de te.

Fac nobis Deos qui nos præcedant. Habebat isti ducem hominem, sed hoc non contenti deos voluit & petunt. Qua in re licet pessimi nos admonent, vt nihil sine Deo faciamus, & licet hominis sancti & iusti,

iusti, ac etiam sine sacerdotum cōsiliū habeamus, hoc non contentemur, sed preceris Deum ipsum, ut ipse te dirigat & ducat. Vbi etiam adnotare licebit, non posse homines diu sine Deo vero aut falso esse. Peccator enim quamprimum à Deo vero recedit, statim se conuertit ad commutabile bonū, quasi ad idolum suum. Et cōsidera huius populi focioriam: ut eos deos credat, quos hominem posse facere videt. Similiter hominis instabilitatem in vera fide, & stabilitatem in perfidia. Nam qui falsis diis adhærent, vix aut nunquam ab eis, & eorum fide dimoueri possunt: qui autem Deo vero: facillimè ab eo separantur: de qua re Deum ipsum audi Ierem. cap. 2. Transite (ait) ad insulas Chetim & videte, & in Chedar mittite & considerare vehementer & videte si fuit simile. Non mutauit gens deos suos, Et ipsi non sunt dii. Populus verò meus, mutauit gloriam suam in idolum.

Quia huic Moseh, viro qui nos de Aegypto eduxit. Contempribiliter valde de duce suo loquuntur: ut discas ex loco, quid vitilitatis sit multitudini præfesse, & ei bona præstare. Non curant eum querere, nō viros qui explorent vbi nam sit mittunt, nihil gratiæ vel amoris erga eum ostendunt, putantes se facillè alium ducem habere posse, ut scias quàm verum illud dicitur sit. Nemini seruit, qui communitati ministrat.

Separate inaures aureas, quæ sunt in auribus mulierum vestrarum. Aduersus illum contra quem vi age re nequis, optimū est astutia armari, & summa prudentia est, ab eo quem ardore libidinis accensum videris, aliquid difficile aut impossibile petere: ut sic rei difficultate retractus: ab incepto desistat. Quemadmodum si mulier ab aliquo sollicitata peteret rem magni momenti, ut sic eum à se repelleret. Summa enim prudentia est, peccatori aut ei qui à peccatoribus sollicitatur, peccatum difficile factū facere: ut sic abstineat aut retrahat se, aut aliū. Quia enim Thamar parum petiit à Iuda, facillè ad peccatum incestus eum traxit.

Et separauerunt se omnis populus ab inauribus aureis. Considera peccatorum omnium in vitia libertatem: qui tenacissimi & parcissimi sunt ad virtutes. Quis enim hominum vnquam propter pauperis inopiam subleuandam, tam facillè vxoris, aut filix inaurem, aut anulum, aut armillam, in massam conuertit, ut ei tribueret, quàm facillè omnia hæc, isti expendunt ad idolum fabricandum? Quot sunt hodie in mundo, qui effundunt pretiosissima bona in meretrices, qui vxorem aut filiam induere negligunt. Quot ad ludum alearum & taxillorum prodigi, à quibus pauperes vix obulum habere & impetrare possunt. Videbis etiam hominem, qui vix vxori debitum reddit, inexplēbilis libidinis in concubinam. Imperat virtus & dormimus: annuit vitium, & iam currimus. Si ab vxore aut filia monile auferas ad bonum aliquod, vix tota die fletum & turbationem domus compescere poteris: nunc verò tam facillè se pretiosis spoliari permittunt ad idola. Admonemur etiam hinc quàm faciles simus ad vitia, & quàm desides ad opera virtutum. Vix Aharon verba finierat, quando iam omnia iocallia & pretiosa sua, ad eum adducunt: clamat autem pauper per horam ad hostium, & vix fructum panis porrigere dignaris. Vtinam sic se videret homo à vitis rogari quemadmodum ad opera virtutum. Si pro misero, regi aut principi loquendum est, multis precibus & mediatoribus opus est, ut faciā. Si inimico parcendum pluribus opus est, qui pacis

negotium vrgeant. Amicus enim ille cuius Lucas meminit 11. cap. multa importunitate ab amico tres panes potuit obtinere: quàm verò nostra sponte curramus in vitia nōque semper paratos inueniant, pulchrè sanctus Ieremias depinxit. Omnes qui querunt eam, nou laborabunt: in mensē suo inuenient eam: ac si apertius dicat. Tam procax est meretrix hæc, & tam parata ad omnium concubitus: ut non oporteat eos aut laborare, aut tempus expectare, sed etiam tempore menstrui, quando foemina aut congressum fugiunt, aut abhorrent, paratam inuenient. Mille sunt impedimenta in opere bono, vix ad perfectum producere queas: rara verò aut nulla in vitioso. Omnia hinc accelerantur. Non patitur populus vltra 40. dies sine duce esse, neque tardat inaures afferre, sacerdos statim idolum sculpsit & fundit, vitulus statim egreditur, & à populo adoratur, & clamoribus ac laudibus extollitur.

Hi sunt dii tui Israël qui te eduxerunt de terra Aegypti. Parum istis fuit idolum suum, summis honoribus & laudibus attollere, nisi potissimum Dei beneficium, quod illis impenderat, in eum collocarent. Magna ingratitude est beneficium non referre, maior non cognoscere, sed omnium maxima, non quæ sunt benefactoris tribuere, & vitulum ad sequentem ducatum allicerent. præcedens beneficium liberationis in eum referunt.

Et vidit Aharon, & aduersus altare coram eo, clamauit, & dixit. Solemnitas est Domini cras. Multa mala sequi solent ambitionem. Audis quod sacerdos perpetrat, ne sacerdotij munus amittat. Sed Dei dispensatione hæc omnia fiunt, quemadmodum in Petro, ut discat peccator sacerdos, peccatoribus misereri.

Surrexerunt in crastinum, obtulerunt holocausta. Fecit nam peccatores, vitiorum suorum consummationem, ne forte impediatur, & finit Dominus eos ex sententia agere, ne in deteriora prolabantur.

Sedit populus ut manducaret & biberet: & surrexerunt ludere. Detestantur homines Deum attingente, & prohibentem: sequuntur liberiores, qui gaudia & ludos permittat hisque delictetur. Vnde summè detestandi sunt Dij aut homines, qui habenas vitiorum, suis cultoribus laxant. Sequi etiam solet ludus, ebrietas & potum: quare cauendum ab his maximè est, ne leuis reputeris in ludis.

Valde descende. Nihil iocundius diuino colloquio, hoc tamen priuatur dux ob populi peccatum. Discant etiam ex hoc loco, qui docent, vitios, ac contemplatores, liberos esse ab omnibus aliis, neque tunc præceptis aliis astringi, cum videant hinc Dominum, ducem à suo colloquio reicere, ut populo suo subueniat. Nōne etiam apud Lucam legunt Seruatorem, non tantum semel, sed etiam ter orationem reliquisse, ut tentationi discipulorum suorum subueniret.

Viam suam corrupit populus tuus: quem ascendere fecisti à terra Aegypti. Hoc malum peccatum afferre solet, ut peccator non sit Dei ad beneficia, sit tamē eius ad supplicium. Neque vult amplius Dominus se autorem liberationis vocare, postquam tam inuerecundè eum in idolum retulerunt.

Recesserunt citò de via fecerunt sibi vitulum, incurruerunt se ei, ac immolauerunt dicentes. Hi sunt dii tui Israël, qui te ascendere fecerunt de terra Aegypti. Sicut nouit Dominus opus virtutis extollere, ita circumstantias vitiorum nostrorum exaggerare. Audi quid Abraham immolare volenti filium dicat. Per memetipsum

metipsum iuravi, quia fecisti rem hanc, neque percipisti filio tuo, vnigenito. Sic & hinc, omnia quæ opus malum aggravare possunt, inculcat.

Vidi populum hunc, & ecce populus dura ceruicis. Nōne ante hac, bone Deus, duræ ceruicis erat populus? Indubiè, sed multiplicatis peccatis, amplius detegitur eius dicitia. Considera quæso, quid proficit peccata non augere: quoniam eis multiplicatis multa videntur, quæ antea propter paucitatem occultabantur. Contingit sæpius, ut dominus serui priores negligentias non curet, sed cum eas viderit multiplicatas, eas quas dissimulauerat, aduertit, & punit.

Et tunc dimitte me. Quis te ligauit Domine Deus? Ligatum habent sancti Deum, ut non puniat nisi permiserint ipsi. Expectat Dominus in cælo Petri ligamina & solutionem, neque eum in cælis ligat aut soluit, nisi quem Petrus in terra soluerit vel ligauerit. Et summè hinc aduerte, Dei misericordiam, ut se solui roget ut ligetur: vbi etiam iratos docet, non sine hominum aliorum consilio, maximè amicorum in vindictam exire, cum ipse qui in nullo effrænis esse potest, serui sui moderamen expectet.

Consumam eos, faciāque te in gentem magnam. Probat locus iste, quod communiter sancti dicunt: neminem videlicet Deum deicere: nisi alterum subleuet. Vult eos cōlumere, sed nō delebit, nisi Moseh faciat in gentem magnam. Vbi etiam ducem summè tentare voluit, ut experiretur an pro priuato bono, fineret commune perire.

Vt quid Domine irascitur furor tuus, in populum tuum quem eduxisti? Attende huius sancti viri summā prudentiam. Nouerat amabile bonū vniciue proprium. Audierat Deum, populum ut rem non suam, neque ad se pertinentem, reicere: ideò conatur populum Dei facere, ut prohibeat perdere. Tu vocas populum meum ut perdas: ego assero tuum, ut parcas. Tu liberationis opus in me fragile transfers: ego verò in te, qui hoc forti manu fecisti, refero.

Vt quid dicent Aegyptii. Admonui in literæ huius interpretatione quàm sapientem Moseh hic agat oratorem. Multa enim homines faciunt & omitunt, ne famam & gloriam quam habent, amittant. Hoc autem sibi imminere Moseh Deo opponit. Omnis orbis (ait Moseh) te fortem ac veracē credit: qui si viderit te delere eos, quos tam forti potentia liberaisti, aut te patribus promissa non tenere putabunt, aut impotentem aut mendacem arbitrabuntur: quare & si ipsi hoc propter facinus imensum merentur, tu tamen famam tuam prodigere nō debes. Quod in loco etiam considera, multa non solum propter amicos, sed etiam propter inimicos esse faciendā & omittendā. Parcendum ergo illis erat, ut patres gauderent, & ne eorum inimici lætarentur.

Recordare Abraham. Admonui frequēter, quid sancti valeant populo suo ciuitatibus, & cōsanguineis suis: ut propter eos parcat Dominus posteris suis, & populo suo.

Et panituit Dominum mali quod cogitauerat facere. Efficacissimæ sunt sanctorum preces. Nō solum malum faciendum, preces sancti impediunt, sed Deum pœnitere cogunt, quod facere voluisset.

Descendit, & dua tabula in manu eius. Nō retinuit beneficium scriptæ legis, non confregit tabulas testamentij, non prohibuit ad populum deferri. Audi hinc, qui ob paruū ingrati hominis crimē:

beneficia subtrahunt. Peccauerat populus peccatū grande, & dignus perditione erat: & pius pater non subtrahit beneficiū legis: imò neque ad tempus pœnitudinis differt quod ad exaggeradum adiecit.

Et tabula opus Dei erant: ac si apertius dicat. Licet isti peccatores essent maximi, non ramen tabulas negauit sed dedit, non qualescumque, sed quæ Dei opus erant, digitōque Dei exarata.

Vox belli in castris. Bonus dux, qui semper à bello timeret suis.

Non est clamor victorum. Magis timēda est in populo lætitia inordinata, quàm belli clamor, aut tristitia.

Proiecit tabulas, & fregit eas sub monte. Partes agit optimi ducis. Apud Deum instatissimè orat, sed corā peccatoribus seruit & acerrimè arguit, ut doceat prælatū dum orat pro peccatore mitè se ostendere, sed zelo plenum dum eum in faciem reprehendit.

Tulit vitulum, & combusit igni. Nihil reliquiarū peccati apud peccatorem debet amplius apparere, ne postmodum specie peccati allectus, ad illud reuertatur. Sed quare eos potauit peccato. Docet Petrus Rauennas tractans illud Luc. 15. Cupiebat saturari de filiquis, quas porci comedebant. Sæpius diabolus non sinere peccatores peccatis suis iactari, ne post saturitatem fastidio illis sit & saepe contingere, ut peccatores saturi, ad Deum redeant facilius. Ut ergo peccatum isti de cætero fastidiret, eos saturauit peccato ac vitulo suo. Si enim tempore Ieroboam vitulum in puluerem redactum suscitauerit, quid facerent si eius reliquias integras inuenirent? Et aduerte prudentiam Moseh, prius in peccatum, quàm in peccatores seuiit: ut peccati radicem prius extirparet.

Quid tibi fecit populus iste, ut induceres super eum peccatum grande? Sūt qui iniurias suas vindicare volunt, inducendo ad peccatum eum: à quo iniuriam sunt passi, quod pessimum genus vindictæ est. Non curauit sanctus vir fratrem, sed omne peccati pondus in eum reiecit ut discant multitudinis rectores: ab eis omnia peccata plebis esse exigenda.

Tu nosti populum, quod ad malum pronus est. Vicitū humani generis vitium est, peccatum excusando multiplicare: & hinc perpende, magnum malum esse, peccatis assuescere.

Proieci in ignem, & egressus est vitulus. Omnia quæ pertinent ad peccatum suum silet, ne pœnas det. Tacet se stilo finxisse vitulum, solennitatem proclamasse, victimas obtulisse, & sola quæ peccatum excusare videntur, profert. Vbi etiam aduerte ducis modestiam. Non statim percudit, nō occidit, sed peccatoris audit excusationem: quemadmodum Deus primos parentes audiuit.

Vidit Moseh populum, quod detectus esset. Debet prælatus quantum potest peccata populi occultare, famamque seruare, sed cum viderit publicata, vindicare & publicè punire. Quamdiu Dauidis peccatum occultum fuit, noluit illud Dominus punire, cum autem fuit detectum, voluit vindicare. Quia blasphemare fecisti inimicos nomē Domini, filius qui natus est tibi morte morietur. Timuit sanctus Moseh, ne inimici Dei blasphemarent nomen Domini dicentes idololatrias eiecisse, ut idololatrias plantaret: ideo voluit peccatum punire. Quam in re nos optimè docet, nō esse dissimuladum cū peccatoribus, quādo Deus propter peccatū est male auditurus. Si verò alteram amplectaris expositionem docetur duces, quantum in illis est curare, ne populus bona sua & tēporales diuitias prodigat: quoniam necessaria

necessariae sunt ad reipublicae conseruationem.

Congregati sunt ad eam filij Leui] Qui diu virtutē aut sanctitatem coluerunt, facile ad eam reuertuntur, etiam si aliquando in peccata labantur: quemadmodum qui in peccatis versatus est, difficile ad virtutem redit, etiam si aliquando eam colere videatur, statim tamen ad sua vitia reuertitur. Filij Leui quoniam prae ceteris Deo ministrabant, facile ad eius partes tuendas reuertuntur.

Sic dixit Dominus Deus Israel] Nusquam Deū hoc Moseh dixisse legimus: ed supplet hic textus, quod fuerat in colloquio omisum.

Occidite vnusquisque fratrem suum amicum, & propinquum.] Propter iniuriam Dei vindicandam, non est curandus frater, non amicus, neque filius, aut vxor. Solet Deus ab ira quiescere morte peccatorū. Non poterit (ait Dominus ad Ioiahu) Israel stare coram inimicis suis, nisi de medio tollatur, qui abstulit anathema. Si queras cur plures fuerint occisi de tribu Leui, respōsio est, quia per eos peccatum venerat, maximē culpa Aharon: qui à peccato populum debuisset retrahere. Neque huiusmodi interfectores erāt à peccato immunes, sed solet Deus per alios peccatores, alios punire, quemadmodum Iudaeos per Chaldaeos,

Consecrasti manum vestram hodie Domino.] Si iudex aut tortor malorum es, non putes te irreligiosum aut prophanum: quoniam non minus Deū hoc opere colis, quam si donaria & sacrificia manibus sacratis offerres. Sacrificium Deo acceptissimum est, peccatores punire, quemadmodum sanctos colere. Nec minus benedicatur qui iniustum necat, quam qui iustum extollit: quemadmodum videre est in facto Phinees, cui propter occasionem Israelitarum, sacerdotium perpetuum concessum est.

Vos peccastis peccatum grande.] Ostēdenda est peccatori, peccati sui grauitas, neque facile venia promittenda: vt iciat quā graue sit Deum offendere. Placauerat iam sanctus vir Deum: veniamque precatus obtinuerat: noluit ramen hoc populo indicare, ne inuentum peccati fieret postmodum, veniae facilitas: vnde dicit.

Si forte expiem peccatum vestrum.] Tam grāde (inquit) est, vt non sufficiat oratio mea ad veniam impetrandam.

Obsecro, peccauit populus iste peccatum grande.] Magnum discrimen est inter audire peccatum, & propriis oculis videre. Non reputabat sanctus vir, tam graue fuisse peccatum, quando Deum narrantem audiuit, sicut cum illud propriis lumimbus vidit: ideo ad Deum reuersus grande asserit. Vfus est etiam summa prudentia. Cum hominem iratum videris, non illi dicas, eum sine causa iratum: sed iram parumper indulge, & eum maxima ratione iratum praedica: quoniam sic eum facillimē placabis: quod nequaquam perficies si ei obfistere velis.

Et nunc si leuas peccatū eorum, scilicet leua, *sin autem, dele me de libro quem scripsisti.*] Magna fuit huius viri erga populum charitas, vt velit de libro domini deleri, si ei peccatum non remittatur.

Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro meo.] Audis hic summam Dei aequitatem, vt iustum etiam deleri volentem, non deleat. Nam quemadmodum eius iustitia vix potest non punire peccatorem, ita vix potest iustum delere.

Duc populum ad locum quem locutus sum.] Nunquid iniquitas mea (ait Paulus) veritatem Dei euacuauit? Absit. Sed est Deus vcrax, omnis autem homo mendax.

Ecce angelus meus praecedet te.] Quoniam ducatum Dei, à se reiecerant, subrogatur vicarius angelus. Nam & si culpa peccatori remittatur, multa tamen incommoda, in peccatore relinquit. Priuantur isti ducatu Dei. Punitio in aliud tempus seruat. Et considera hic vt iam hoc cap. admonui, quantum malum sit peccata repetere: quoniam vindicta diffimulata antea, in sequens peccatum accumulatur: neque inconuenit saepius pro eodem peccato puniri, praesertim cum non primū plene punitum est, vt iuris prudentium sententia est.

CAPITIS XXXIII. AD LITERAM ANNOTATIONES.

A terram fluentem lacte & melle. i. ad terram in qua est lactis & mellis copia. Nulla enim res fluit: nisi sit copiosa. Qui autem sint Chenanzai & alij qui hic numerantur, dicitur Gen. 10. vbi agitur de generatione filiorum Noach.

Et quid sis populus durae cervicis.] Quemadmodū vitulus qui iugum reicit, dicitur durus ceruice, sic homo qui non vult ferre impositam legem. Vocatur ergo Israel durae cervicis, quoniam non volebat ferre legem Dei, sed statim à se reiciebat, quentadmodum vitulus non assuetus iugo. Et memento hic aduertere, quod in regulis annotauimus, qualiter. scilicet saepius causa alicuius sententiae, non eam immediate sequatur, sed multis interpositis. Dixerat enim superius. Et mittam angelum meum ante te, & eijciam Chenanzam, & postea sententia interposita sequitur. Non ascendam tecum: vbi reddit rationem, quare ductorem miserit angelum, & noluerit ire cum eis: ne, scilicet, consumeret seu comederet eos.

Non posuerunt vir ornamentū suum super se.] Significat verbum, adah, Hebraeis onerare, & ad id ornamentum. Addunt etiam significare verbum adah transire, propter illud Iob 28. Non adah. i. transiit super eum leo. Quod si verum est, possemus dicere adi, significare indumentum transitorium seu mutatorium, & posset hic verti. Non posuerunt vir mutatorium suum super se, sed sensus idem est.

Memento vno ascendam in medio tui, & consumā te.] Incerta & varia est significatio verbi raga, à quo rega. i. momentum. Dicunt autem Hebraei, significare, scindere, transfigere, quiescere, & conterere. Sed meo iudicio, solum significat scindere, & diuidere. Iob 7. Cutis mea raga. i. scissa est. scilicet propter vlcera, aut ex ardore solis. Et cap. 27. Potentia sua raga. i. diuisit mare. De secunda significatione exemplum habes Ierem. 50. Vt hirgia. i. sistere faciat terram. Et Isa. 34. Ibi hirgia. i. diuisit strix. i. media temporis parte mansit. scilicet aut hyeme. Nomen verò, rega, iuxta hanc verbi significationem, videtur significare scissionem, seu scissuram: vnde potest hic verti. Scissione vna ascendam in medio tui, & consumā te. Rem tamen non ausim diffinire, quoniam coniecturis ducor. Sunt tamen multi in scripturis loci, quibus dictio videtur momentum significare: vt Isa. 54. Berega. i. momento paruo dereliqui te. Vtraque significatio potest nomini conuenire.

Descendere fac ornatum tuum à te, vt sciam quid faciam tibi.] Crediderim Dominum hanc dixisse verba, statim post illa. Non ascendam in medio tui, quia populus durae cervicis es, & tunc addidisse. Depone ornatum tuum: postea verba illa.

Et audiuit

Et audiuit populus verbum malum hoc, & luxerunt, & non posuerunt vnusquisque ornamentū suum super se.] Praecipit autem Dominus eos ornamenta sua deponere, quae induerant ad vituli sui cultum. Et agit hic Deus Dominum, iratum valde in seruum, qui eum exui praecipit, vt deliberet an velit verberare nec ne. Sunt qui huiusmodi verba, de tabernaculo intelligunt quod, scilicet, praecipiat deponere ornamenta tabernaculi: quod erat Iudaeis ornamento. Sed quod sequitur hunc sensum exhibet. Sequitur enim, Et spoliauerunt se filij Israel ornamentis suis à monte Choreb, & forte, vsque ad ingressum terrae, nullus vestibus festiuis vsus est. Volebat autem Dominus, vt Israel, se nudum & spoliatum vestibus illi verberandum obiectaret, vt vidēs eum sic paratum, misericordia, motus condonaret peccatum.

Extendit illud, scilicet, tabernaculum extra castra.] aut illi, scilicet, tabulas, vt postea cortinis operiret. Ratio quare extra castra, Dei tabernaculum extendit, fuit quia immunda erant castra ex idoli cultura.

Vocauit illud tabernaculum ecclesia.] Aliqui vertūt tabernaculum testimonij. Vocauit autem tabernaculum testimonij, ne filij Israel videntes iram Domini, negarent pactum cuius signum erat lex in tabernaculo inclusa. Aduerte tamen, quod dictio, moed, non est certae significationis apud Hebraeos: propter radicem à qua deriuatur: incertitudinem, & si est à iaad, quod est congregare & conuenire maxime, ad certum tempus, tunc moed significabit adunationem, congregationem, & hac de causa Sanctes noster vertit. Tabernaculum Ecclesiae seu congregationis. Sed quare nunc, vocet illud tabernaculum congregationis, nō constat, nisi dicas hoc ideò, quia ibi decreuerat cum Moseh solo colligi & loqui. Potest secundo esse à radice auad, quod est reificari, & tunc significat testimonium, & ratio data est. Tertiò potest esse à themate adah, quod est ornare, & tunc vertendum esset. Vocauit illud tabernaculum ornamentum, seu ornatum, quoniam cortinis ornatum erat. Potest quarto esse ab, adad, quod est erigere, & exaltare, & sic dicitur exaltationis seu erectionis, quoniam erigebatur & deponebatur. Secundum regulas grammaticae Hebraicae, potius est à iaad, quam à quacunque alia: ideò Sanctes potius vertit Ecclesiae quam testimonij, & textus sequens videtur hanc significationem praeceteris approbare: vt scilicet, vocauerit illud tabernaculum collectionis, maxime ad statutum tempus: quoniam statim sequitur, quod omnisqui volebat Deum orare, egrediebatur extra castra vbi erat tabernaculum Domini, & illuc colligebatur populus ad orandum.

Et erat quando egrediebatur Moseh, scilicet, castra, eorum, vt iret ad tabernaculum: assurgebat illi omnis populus, vt. s. illi debitum honorem impenderent, & rogarent vt ageret causam illorum coram Domino.] Aut aspiciebant post eum, & assurgebant, tanquam rei expectantes sententiam Domino, quae per Moseh erat promulganda.

Ascendebat columna nubis.] Melius nebulae, vt iam saepius admonuimus, & videbatur à terra ascendere: quae quidem columna, erat signum praesentiae Dei: ideò quā primum insurgeret columna, populus incuruabatur, & adorabat Deum praesentem. Loquebatur autem Dominus cum Moseh, ad ostium tabernaculi, vt videret omnis populus, quā familiaris illi esset Moseh, & ei deferrent: Dominus au-

tem erat, illa columna testis vt à nemine videretur.

Loquebatur Dominus cum Moseh, facie ad faciem, quemadmodum loquitur vir ad proximum suum.] Non intelligas, quod Moseh, isto modo cum Deo loquens faciem eius videret: quoniam si vidisset, non peteret postea eiusdem faciei diuinam visionem, neque illi diceret Deus. Non videbit me homo, & viuet. Sed loquebantur sicut duo amici, quorum alter est in tenebris alter in luce: aut sicut duo in obscurissima nocte, aut loco, simul colloquuntur. Nam Deut. 5. dicit Moseh ad populum. Facie ad faciem loquutus est Dominus vobiscum, id est familiariter. Vnde indubiè credo, Moseh nunquam faciem Dei vidisse, licet nouerim Augustinum & Thomā oppositum asseruisse: quorum vterque opinatiuè loqui videtur. Neque me solum, aut primum, hoc sentire putes, cum hoc in loco Caietanus noster, idem teneat & asserat. Etiam aduerter Hebraismum esse, loqui facie ad faciem, & significare loqui familiariter, vt statim textus explicat, dicens.

Sicut vir ad amicum, seu socium suum.] Chaldaeus vertit. Verbum cum verbo, seu verbo ad verbum loquebatur Moseh cum Deo.

Iehosuah filius Nun puer: non recedebat à medio tabernaculi.] Solet Hebraismus omnes ministros, pueros vocare, quoniam munus exhibent puerorum, quorum est senioribus ministrare: vt patet Icho. 6. vbi de exploratoribus dicit textus. Et ingressi sunt pueri bellatores: vbi viros bellatores, pueros vocat, & Christus discipulis, iam prouectae aetatis, Ioan. 21. Pueri, nunquid pulmentarium habetis. Et quod sequitur.

De medio tabernaculi, vertendum est. De intra tabernaculum, vt Hebraicè habetur, quoniam medio pro intra saepius vititur Hebraismus: vt erat naus in medio maris, id est, intra mare: quod ad oculum habes Icho. 3. in fine, vbi dicitur, pedes sacerdotum stetit, in medio Iarden: cum praecedat, eos solummodo intrasse aquas, & quia nondum, magnum illud tabernaculum constructum erat, parum vocabatur congregationis, cuius causa iam dicta est hoc capite, aut quod verius credo, quia ibidem erat congregatio Domini, & Moseh: conueniebant enim ibi, ad miscenda colloquia, & Domino & Moseh, ab eo recedentibus, manebat in eo Iehosuah, ad custodiam illius, & in hoc distabat hoc, à magno tabernaculo, quod in magno, semper aderat Dominus, à paruo verò recedebat visibilis illa nebula, in qua Dominus loquebatur, vel fortè recedebat à loco in quo intus in tabernaculo erat, & veniebat ad ostium, ad alloquendum Moseh.

Et non scire fecisti me, quem missurus es.] Etsi (inquit) dixeris te angelum nobiscum missurum, nondum tamen illum designasti. Aut dicit Deum sibi nondum ducem indicasse: quoniam non acceptauerat angeli ducatum.

Tu dixisti, Noui te in nomine, & inuenisti gratiam in oculis meis.] Nusquam ante hac legimus, Deum dixisse Moseh. Noui te ex nomine, & quae sequuntur: quare credendum est, sibi hanc in montis colloquio dixisse, licet noui sint scripta superius. Et nosse aliquem ex nomine, est illum familiariter, aut quasi familiarem cognoscere. Solent enim nostri, eum suam familiaritatem, apud regem, significare volunt, dicere. Scit rex nomen meum, id est, me familiariter cognoscit: & melius veritas, cum nomine, quam ex nomine aut ex nomine, vt fit sensus. Non solum te noui ex facie, sed etiam ex nomine.

D Multos

Multos enim ex facie nouimus, quorum nomina ignoramus: ministros verò, frequentius nobis ministrantes, nouimus ex nomine, quoniam oportet eos frequentius vocare nominando, & forte, hoc vult Dominus significare, cum dicit. Noui te ex nomine. i. noui te quasi ministrum, quò frequenter vtor, quem per nomen sæpius vocare oportet. Et inuenire gratiam in oculis alicuius (vt in Hebraïsmis diximus) est illi gratus esse, quòd gratia, maximè oculis ostendi soleat, & dicitur gratiam inuenire, quoniam gratia (vt Paulus dicit) non est volentis, neque currentis, sed Dei miserentis, & homo dicitur eam inuenire, quia eam quasi thesaurum casu inuenit, non sua industria aut labore.

Et nunc, si quaeso inueniam gratiam in oculis tuis, scire fac me viam tuam, & sciam te, vt inueniam gratiam, in oculis tuis.] Expertus fuerat sanctus vir, se Deum precibus placasse, cupiens autem, modum quo Deum postmodum placaret, cognoscere: orat Dominum, vt illi vias suas ostendat. id est, voluntates, quibus cogitatis, possit eum, de cætero placare. Sic David. Notas fecit vias suas Moſeh, filius Israel voluntates suas. Et constat Moſeh vias Domini, eo explicante capite sequenti didicisse, quibus postea nititur, Dominum placare, vt patet Num. 14 vbi indignatum Dominum de facto exploratorum, laborat his verbis placare. Dominus patiens, & multa misericordiz auferens iniquitatem, & quæ sequuntur, Qui enim nouit mores, & conditiones alicuius principis. i. quæ diligit & velit, & à quibus abhorreat, facile potest, eum iratum placare, aut ad iracundiam excitare. Nos discimus. *Euſei à condicim del Rey*, id est, mores regios, noui Nil ergo hic, per viam significare existimo, nisi conditionem ac mores. Et quod, ad eum de cætero placandum, velit scire hanc viam, seu conditionem, statim explicat, dicens.

Vt sciam te, & inueniam gratiam in oculis tuis.] Idem ergo est dictu. Sciam te, quòd sciam mores tuos, & conditionem: in quem sensum arbitror Dauidem petiisse. Vias tuas Domine, demonstra mihi, & semitas tuas edoce me: ac dixisse, omnes vias Domini, misericordiam esse, & veritatem. Et hoc est, quod Dominus Moſeh postmodum ostendit, scilicet, se esse misericordem, & veracem, seu stabilem in promissis.

Vide quia populus tuus, est gens hec.] Inculcat sanctus Moſeh domino, Israel esse populum eius: vt si nõ pepererit propter mimistrum deprecãtem parcat, ne suam rein perdat.

Facies mea ibi, id est, præsencia, aut ego ipse ibo, ac si dicat. Non mittam angelum, vt decreueram, sed ego ipse vobis adero, & ducam: vt hucusque feci.

Et requiescere feci te.] Omnes nostri, hic præteritum, per futurum vertunt: vt sit sensus. Et requiescere faciam te. i. faciam, quod non sis sollicitus, de euentibus, timens mala, quæ populo occurrere possunt, cum me ductorem habueris, sed in Hebræo præteritum est. i. Et requiem dedi tibi. Quòd si ad verbum, interpretare velis, ensus est. Quiescere feci te. i. à precibus, vt amplius non me vrgeas precibus tuis: in quem sensum, possum verba futuri explicare. Et quiescere faciam te, concedendo postulata, quoniam ostendam tibi meipsum, & viam meam. Possimus etiam sic interpretari. Et quiescere faciam te, adiuvando te, in ducatu, minus enim laborat dux, & vtcunque quiescere videtur, cum adiutorem habet, in labore, præsertim Deum: qui

sensus optimus est. Aut requiem dabo tibi, id est, dare decreui, antequam populum inducas, ad promissam terram: vel dare decreui 70. fenes qui quiescere te facient à labore, sed ille sensus, scilicet, quiescere feci te, scilicet, à sollicitudine, & precibus concedendo postulata, mihi genuinus videtur.

In quo cognoscetur hic? id est, In quo cognoscet, qui sunt hic prope nos, inuenisse nos gratiam, in oculis tuis, nisi cum nobis ipse aderis?] Aduerte tamen dictionem epho (vt videtur) esse compositam, ab ei, quod est vbi, & à pho, quod est hic quasi significet. Vbi hic. Sæpius tamen est vni a dictio, quam nostri vertunt quandoque vbi, vt Iob 38 vbi habetur. Epho. i. vbi eras, quando ponebam fundamenta terræ? Aliquando verò hic, vt hoc loco. Possit tamen, hic etiã verti vbi: vt sit sensus. In quo cognoscetur vbi. i. fuerimus, quòd inueni gratiam in oculis tuis? Confirmat locus iste, illam interpretationem, superius hoc eodem capite positam, quòd. i. Aharò, suo facto diffamauerit populum, eum videlicet esse idololatram, & à se Deum verum reieciſſe: quæ de causa hostes in eum insurgeret scientes Deum, eos ob vituli adorationem, dereliquisse: quam ob rem nunc Moſeh dicit. Infamiam idololatriæ, nihil eis nocituram: cum sciuerint in omni loco hostes Deum ad eos rediſſe, ac inter eos esse: cuius virtutem maxime formidabant.

Et diuisi erimus, scilicet, in dignitate, & celsitudine, te Deum, verum, & fortem, ductorem & protectorem habentes: ab omnibus gentibus.

Etiã verbum hoc, quod locutus es: faciam.] Non aliud hic significat, quam se concedere, quod postulat Moſeh: vt scilicet ipsemet Deus, ipse duceret eos, & adesset illis.

Fac me quaeso, videre gloriam tuam.] Sederat sanctus vir, Deum sibi propitium: seque illi gratum, astruxisse: idè nouam addit petitionem. Neque mirum, quoniam toties, familiariter fuerat cum eo locutus vt socio socius: idè desiderabat, facie nosse, quem voce & colloquio nouerat. Neque petit nunc, vt aliqui putant beatificam visionem, sed vt ei gloriam suam ostendat. Petiit tamen eum, facialem visionem, subiuncta Domini reſponſio, ostendit: neque satis cõstat, quid hic gloria significet. Radix nominis chebed. i. gloria est chabad, quod significat onerare, inde diues vocatur chebed, quod videatur onustus diuitiis suis. Inuenitur etiam, gloria significare & ea, quæ ostendebant Dei præsenciam: vt erat splendor à Deo immisſus, & nebula illa, qua tectus, & absconditus erat. Quòd verò per gloriam, claritas illa seu lux in qua Dominus videbatur, significetur, ex Paulo 2. ad Cor. 3. constat: vbi dicit filios Israel, non potuisse intendere in faciem Moſeh, propter gloriam. i. splendorem & lucem vultus eius. Cum ergo dicit Moſeh, Ostende mihi gloriam tuam, sensus (meo iudicio) est: Aperi mihi gloriam tuam. i. lucem, & nubem illam, tuæ præsenciz ostensiuam, vt clarè possim intueri te, quoniam nebula tectus, loquutus es ad me vique hodie.

Ego transire faciam omne bonum meum, supra, aut iuxta faciem tuam, & vocabo seu clamabo in nomine Domini, & miserebor cui miserebor, & commouebo, cui commouebo.] Difficilis intellectu, locus iste est, & obscurus, sed ex cap seq. elucidari potest, vbi quæ hic promittitur, cõplètur. Vbi aduerte, quòd per omne bonum suum intelligit quod cap. seq. dicitur, quod. i. si Dñs quòd sit Deus misericors, & clemens, tardus ad iram, & multus misericordia, & quæ sequitur. Neq; pu-

tes, id quod sequitur. Innocentem, non innocentem iudicare, & visitare iniquitates parentum in filios, non pertinere ad bonum eius, quoniam iustitia mirabilis & quæ caput nostrum excedat, optima est in Deo. Et in hoc, suam supremam ostendit potestatem, vt quod voluerit, faciat, de creaturis suis, quauis innocentia præditis. Neque bona hæc, seorsum transire fecit iuxta Moſeh, sed in se recondita, vt. i. faciendo se prope Moſeh transire, fecerit simul transire hæc quæ in eo clauderentur & voce distinguerit ea. Est ergo genuinus huius literæ sensus iste. Ego transire faciam omne bonum meum. i. meipsum in quo sunt omnia bona, quæ coram te explicabuntur voce, & clamabo seu vocabo nomen Domini. Nam vt Moſeh attentus esset, dum transiret Dominus, quàm primum præterit facies Domini, clamauit Dominus seu vocauit nomen suum, ac si diceret. Transit, aut adest Dominus, & similiter clamabo, seu dicam. Miserebor, cui miserebor, id est, cui voluero: licet Sanctes in vtroque loco hic verterit, miserebor, non tamen idem est in Hebræo verbum, sed alterum est chanan, quod nostri communiter vertunt misereri, gratiosum se exhibere: alterum verò racham, quod est commoueri intus, ex visa proximi miseria significationes non sunt omnino certæ, & prius i. chanam, inuenitur in scriptura, significare donare, condonare, misereri, & miserabilem se ostendere. Nam Gen. 33. dicit Iacob. Pueri sunt quos chanan. i. donauit mihi Dominus aut gratis dedit. Sic 2. Sam. 12. Quis scit, se chanan. i. si donauit mihi Dominus. Iob tamen. 19. videtur significare precari, quo in loco sic dicitur. Halitus meus extraneus fuit vxori meæ: vechanoti. i. & precabar, per filios vteri mei. Quod autè aliud verbum scilicet racham, significet intus commoueri constat Psal. 103. vbi sic habetur. Cherachem. i. sicut commouetur, pater filiorum seu super filiis, commotus est Dominus, timentibus se, seu super timentes se. Inde rechem. i. vulua seu viscera, sic vt puto dicta. quòd commouerentur visa alicuius miseria. Et horum verborum. i. miserebor cui miserebor, & commouebo cui commouebo, duplex est sensus. Alter est. Miserebor, cuius voluero. Alter (qui mihi germanior videtur) est. Clamabo scilicet transiens coram te. Miserebor, id est, sum qui miserebor, & commouebo. i. & ego sum qui commouebo: volens per hoc summam ostendere Moſeh, omne bonum suum, quod maximè, in misericordia consistit. Sic ergo literam integram, legendam puto. Ego transire faciam, omne bonum meum coram te, id est, ostendam tibi omnia epitheta bonorum meorum: & vocabo nomen Domini coram te, id est, dicam alta voce Dominus, vt consideres & scias me transire, & vocabo. i. dicam me esse eum qui miseretur, & dicam, me esse qui commouetur, scilicet super mala hominum. Omnia enim hæc, inuenies fecisse Deum, complens quod hic promissit Moſeh.

Non videbit me homo & viuere.] id est, homo qui me viderit, non poterit amplius viuere, & loquitur de visione faciali, quam petebat Moſeh. Antehac, persuasum patribus erat, neminem citra mortem, posse Deum facie ad faciem videre: vt patet de Iacob Gen. 32. qui gloriatur, se citra mortis discrimen: Dei faciem vidisse. Neq; putes, eum vidisse Deum clarè: quoniam vt textus habet, nocte luctabatur angelus cum eo, vnde faciem eius videre nequit, & cum angelo, non cum Domino luctabatur: & eo modo vidit angelum facie ad faciem, quo Moſeh

loquebatur, & videbat Deum, facie ad faciem. i. in obscuritate: hoc tamen in eum fuit, quòd Moſeh vidit, re vera Deum, in tenebris tamen, aut potius cum eo locutus est: Iacob verò angelum qui Dei vicarius erat, cum quo luctabatur. In hoc etiam excessit Moſeh, quòd vidit posteriora Dei clarè, quòd nullus patrum veteris testamenti vidit: vnde Iudicum 31. dicit Manoach vxori suæ. Morte moriemur, quia vidimus angelum Domini.

Ecce locus mecum, id est, apud me, vt optimè vulgaris interpretatur.

Cum pertransierit gloria mea.] Intelligit per gloriam nebulam illam, & alia quæ Dei præsenciam ostendebant, sicut aliis multis scripturæ locis.

Ponam te in foramine petra.] Erat lapis scissus, aut foramen habens inter Deum & Moſeh, & dicit Dominus, se ex alia lapidis parte transiturum & operiturum manu sua, lapidis foramen, dum facies eius transiret: ne faciem videret Moſeh. Postquam verò facies eius videri non poterat, abstulit manum suam, & vidi Moſeh posteriora Domini, non autem faciem, & credendum est, Deum humana effigie pertransisse coram Moſeh: neque locus est metaphoræ, Domini Caietani.

CAPITIS XXXIII. AD MORVM COMPOSITIONEM annotata.

Ade ascende hinc, tu, & populus ad terram pro qua iuravi, Abraham, Isaac, & Iacob.] Nunquam hucusque legimus Deum festinasse & vrgisse sic Iudæos ad terram promissam, quemadmodum nunc

post peccatum, vt intelligamus peccatores sæpius ad maiora dona, quàm ante peccatum habuerint, refurgere. Et simul discimus quid faciat Dominus, ne honorè, & famam amittat. Dixerat enim illi Moſeh, veritatem suam periclitaturam, si promissa patribus non impleret, quare Dominus ne mendax reputetur, promissa nunc vrget. Similiter discimus quàm iustus & verax sit Dominus, qui vrget eum cui debet, vt à se promissa accipiat. Nos consueuimus pauperes ad debita soluenda vrgere, Deus verò videtur nos cogere, vt det quæ nobis promissit. Sic & apud Ezech. legis quàm sollicitus sit, vt soluat Nabuchodonozor ministeria quibus aduersus Tyrum exercitum suum fecerat seruire, vnde in præmiu illi datur Aegyptus. Quis mihi daret, Deus mi, sic festinare, quæ tibi promissit soluere, quemadmodum tu laboras, mihi promissa complere? Pollicitus sum te Deum habere, promissit, mandata tua seruare, seculo & pompis eius abrenunciare, sed quæ horum, vnquam tibi præstiti? Impletur in me, quod Regius propheta prædixit, & Paulus ad Romanos citauit, te videlicet esse veracem, nos verò omnes mendaces.

Mittam ante te angelum.] Sæpius dantur vicarij, propter peccata hominum: qui enim abiiciunt bonum prælatum, sæpius traduntur in manus særioris Domini: quemadmodum de Iudæis legimus. 1. Sam. 8. & 12. Quia enim, abiecerunt prælatum Deum, & bonum sacerdotem, traditi sunt in manus Regis, tyrannidem in eos exercentis, qui meliora eorum sibi vsurparet.

Non ascendam in medio tui ne forte consumam te.] Admonentur hoc in loco biliosi viri, non se immiscere quæstionibus. Similiter, non debere velle prælaturam accipere, qui non potest, aut vix potest ferre

peccata suorum subditorum. Non vult Dominus populum ducere, quia tanta maiestas & sanctitas: non facile ferret eorum errores, & tu, qui vix iram continere potes: audes praelaturam subire.

Et audiuit populus sermone huc, & luxerunt.] Quantum debeat peccator sentire recessum & absentiam Dei, pulchre locus iste adumbrat. Vt quid Domine recessisti longe? Nam quemadmodum omnes aduersus viduam conflurgere solent, quia non habet qui eam possit defendere, ita & aduersus animam, cum eam viderint praesidio suo destitutam. Qui custodiebant (inquit) animam meam, consilium fecerunt in vnum, dicentes. Deus dereliquit eam, persequimini & comprehendite eam, quoniam non est qui eripiat.

Psal. 9.

Psal. 70.

Omnia haec sunt consideratione digna.

Luc 7.

Psal. 37.

Aduerse haec.

Considera haec quoniam digna sunt.

Ioh. 1.

Luc. 22.

Descendere fac ornatum tuum a te, vt sciam quid faciam tibi.] Non libenter videt Dominus peccatorem festiuis vestimentis indutum: sed quemadmodum dedecet iustum, vestimenta lugubria, ita & peccatorem, indumenta iocunditatis. Nescio, vnde pessima haec consuetudo in Ecclesia inoleuit, vt foeminae Christianae, ad exomologesim suorum peccatorum faciendam, ad Ecclesiam eutes, ornent se melioribus indumentis, ac si ad nuptias irent. Non sic sorores meae, edoctae a Domino estis. Considerate quae so peccatricem illam, cuius sacra meminit historia, qualiter ad Salvatorem, non ornata, sed solum crinibus venerit verecunda, vt non fuerit ausa, faciem Christo ostendere, sed eam capillis suis operuerit, & retrasteterit. Tu ergo qui a Domino Deo tuo, veniam requiris, ornamentum depone, facco induere, & cinerem super caput tuum sparge, nudumque, si fieri potest, coram Deo tuo te exhibe: vt ipse quantum placuerit, flagella multiplicet, Audi qualis se exhibeat Domino suo sanctus Dauid. Ecce (inquit) ego in flagella paratus sum & dolor meus in conspectu meo semper, sic sese Domino exhibet, vt nudum. Dominus seruum, quantum placuerit verberet.

Moseh accepit tabernaculum, & tetendit illi extra castra, procul a castris.] Nihil suum vult Dominus, habere apud peccatorum, omnia sua cupit ab eo auferre: vt scias quantum malum sit peccatum, quo non solum Deum ipsum, sed cuncta dona eius perdis. Thesaurum vult perdere, qui in loco non securo, illud deponit: sic qui bona collocat sua apud peccatorem, cui continuè Dominus ruinam minatur. Loquebatur Dominus ad Moseh facie ad faciem, sicut homo loquitur ad socium suum.] Nunquam antehac similia audiimus, facta Moseh. Nunquam Dominus lætorem vultum ac plures fauores iustis ostendit, quam cum viderit alios peccatores, a se recedere quod facere solet, vt eos ad inuidiam prouocet. Cum enim Dominus peccatorem castigare disponit, coram eo extollit iustum. Quia enim nouerat, diabolo inuidum, commendat iustitiam Tob coram eo, quod non fit ei similis in terra, iustus ac timens Deum. Solent principes, tunc maximè, fideles milites diligere, & extollere, cum omnes alios viderint infideles. Vos (ait Christus Apostolis) estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis: ideo in regeneratione, sedebitis super sedes. Iesuh filius Nunn, non recedebat a tabernaculo.] Admonet locus iste custodiendas esse ecclesias, ne contingat aliquid immunditiae, in eis fieri. Tu dicis ad me accendere sac populum, & non scire fecisti me, quem missurus es. Considera bone Praelate, quam timidus esse debeas, cum videas Moseh adiutorem expectare, ad ducatum populi.

Et tu dixisti, noui te ex nomine.] Solent homines, Principum fauoribus, audaciores fieri. Sic & nunc sanctus Moseh, qui Deum quasi vult compellere, vt ei detegat secreta sua. Non aliter sponsa, cum se a sponso laudari cerneret, quod ceteris foeminis, pulchrior esset; in audacem vocem prorupit, dicens. Indica mihi, quem diligit anima mea, vbi pacas, & vbi meridie cubas? Quod etiam filios Zebedaei, sanguinis coniunctione confisos, fecisse legitur, postulantes a Christo dextram ac sinistram, in regno suo. Quos omnes etsi a pera, a Deo audisse responsum cognoscimus, vtilia tamen, & quae quandoque ad ea, quae desiderabant, possent eos perducere. Audiuit sponsa. Si ignoras te. Audierunt & illi. Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Sic & nunc Moseh, audit a Domino. Posteriora mea videbis, faciem autem meam videre non poteris. Quia in re docet Principes, non omnia concedere, quae ab eis dilecti postulant: vt eorum audaciam reprimant. Vide quae de his sanctissimus in Canticis Bernardus disserit. Docemur etiam hic, quod licet sancti & dilecti Deo simus, non audere iter sine Deo arripere, neque statim angelis fidere.

Si inueni gratiam in oculis tuis scire fac me nunc viam tuam.] Volunt qui principi grati sunt, statim sibi gratiam solui, quasi pro nihilo reputantes solam gratiam. Nonne tibi vir sancte satis est, gratum esse Deo, & gratiam inuenisse in oculis Dei? Quid ergo viteriora petis? Docet etiam nos hic sanctus Moseh, quid praecipue a Domino petamus: nempe modum scire, quo gratiam apud eum inueniamus, Cum enim in multis, omnes frequenter offendamus, nulla scientia est homini vtilior, quam scire, quale via possit Deo suo reconciliari, aut Deum sibi.

Et vide, quia populus tuus, est gens haec.] Verè iustus qui suam non propter se, sed propter populum, gratiam requirebat. Ad hoc debet praelatus, velle gratus esse Deo, vt subditos suos, Deo gratos faciat. Et ego ait Christus, pro eis sanctifico me ipsum.

Facies mea tibi, & requiescere facia te.] Beatus praelatus, qui Deum adiutorem habet, & qui super custodiam Domini, requiescit: sciat tamen, quod nisi Dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui eam custodit.

Nisi facies tua ambulauerit, ne educas nos hinc.] Magnum quid est pastorem proprias oves custodire, neque mercenariis, qui nuncurque diligentibus fidere. Mercenarius enim fugit, solum quia mercenarius est. Et quia aliter homo, res proprias custodit aliter alienas, ideo nititur sanctus Moseh ostendere Deo populum suum esse, non vicarij, qualem se ostendit.

In quo cognoscitur, quod inueni gratiam in oculis tuis?] Magnum quid est, vt te timeant, neque nocere audeant, scire te gratum esse principi. Nemo audeat laedere huiusmodi familiares & dilectos, nemo eos non amplectitur, & in pretio habet. Qui vos audit me audit: qui vos spernit me spernit, ait Dominus. Fac (ait sanctus) mecum signum in bonum, vt videant qui me oderunt, & confundantur. Admonentur etiam hic principes, signa gratitudinis ostendere his, qui aliquando offenderunt eos si poeniteant, ne peccati sui perpetuas poenas luant.

Diuisi erimus ego & populus tuus.] Audis hic, in quo populus a populo superatur, & quod illud sit, in quo gens gentem aliam excedit, nempe in hoc quod Deum secum habere.

Fac me quae so videre gloriam tuam.] Solet gratia,

Aduerte haec.

cor hominis dilatare: vt semper ad maiora suspiret. Ego transire faciam omne bonum meum, iuxta faciem tuam.] Expende, Dei liberalitatem, qui plus dat quam petamus nos. Petierat Moseh, eius videre gloriam, ipse verò pollicetur, omne bonum suum, illi ostenturum. Vbi simul cogita, quae sunt omnia bona Dei: nempe esse misericordem, clementem, tardum ad iram, & multum misericordia & veritate: vt nostri misereri: sit omne bonum eius. Non dicit bona sua esse sapientem, potentem, & id genus alia: sed misericordem, & veracem: sed cum hoc iustum, & incomprehensibile iustitiae.

Non poteris videre faciem meam.] Solet homo, sapius sibi nocitura a Deo petere: sed pius pater, ea misericorditer negat. Petebat sanctus vir faciem Dei sui videre, & quia hoc fieri citra mortis eius discrimen non poterat, non obtinuit quod ignorans petebat. Ve desiderantibus (ait Propheta) diem Domini.

Eccelocus apud me.] Quam difficile Deus, iustus & dilectis suis omnia postulata negat. Nam & si non omnia quae petunt obtineant, obtinent tamen, quibus contenti esse possint.

Ponam te in foramine petrae.] Non nisi velatè, ea quae sunt Dei cognoscere possumus, & qui scrutator est maiestatis, opprimetur a gloria. Et considera, ad quid homo possit in hac vita peringere, & quantum gratia apud Dominum valeat: vt sese Deus homini ostendere velit, & memento maxime nobis hoc caput, gratiam commendare.

CAPITIS XXXIII. Iuxta LITERAM ANNOTATIONES.

Dola tibi duas tabulas lapideas.] Verbum Hebraicum pasal, est Hebraeis dolare & sculperre, & dicitur tam de lignis, quam de lapidibus. Deut. 10. habes. Va ephiol, id est, Et dolauit duas tabulas lapideas. Inde pefel, id est, sculptrile. Significat etiam Iudic. 3. lapididnam, seu latomiam, locum, quo lapides dolantur: quo in loco dicitur. Et ipse reuersus est mim hapisilim, id est, a latomiis, seu lapididinis. Posset tamen verti, a sculptrilibus. i. a loco, in quo erant sculptrilia. Loquitur enim ibi textus de terra Moabitarum in quo erant sculptrilia. Exquirendum hic meritò esset, cur Dominus noluerit, alias tabulas dolare, sed Moseh praecipit, vt fabricet ipse eas. Ad quod dicitur, Dominum Deum hac voluisse damnatione, punire Iudaeos, ne gloriarentur amplius, se habere tabulas Dei opere fabricatas. Quod autem sequitur.

Tibi.] Occasionem praebuit Rabbi Selomoni, fabulandi dictio tibi, quam exponit, ad vtilitatem tuam. Dicit enim Deum Moseh ostendisse, lapidis Iaspidis latomiam, vnde lapides, ex quibus tabulas dolauit extraxit, & quorum reliquiis, Moseh valde ditatum asserit. Quo quid medacius dici possit, ignoro Nugant isti Rabbinii, cum scripturis, vt lubet, & miror eum ignorare, phrasim esse linguarum. Vade tibi. Ibo mihi. Et sunt multi scripturae loci, in quibus non quadrat, ad vtilitatem tuam: vt patet Num. 13. quo in loco Dominus dicit Moseh, Mitte tibi viros qui terram explorent, qui non ad vtilitatem Moseh mittebantur, sed populi, & fortassis neque ad populi vtilitatem cum eorum occasione populus a Domino fuit grauissimè punitus. Sic ca. 14. eiusdem lib. Proficiscimini vobis, quod etiam falsum est, fuisse ad eorum vtilitatem, cum iubeantur

retrocedere. Tene ergo modum esse loquendi, & Hebraismum.

Quas fregisti.] Significat verbum samar, frangere, diuidere, & scindere, addunt verò Hebraei, significare emere, propter illud Gen. 47. Pro alimento, quod ipsi choberim. i. emebant, quo in loco, seruata propria significatione, verti potest. Quo ipsi frangebant, scilicet famem. Vt enim eodem loco admonuimus, vocant Hebraei frumentum, fractionem, quod videlicet famem frangat, & sicut Hebraei dicunt, fregi tibi famem, id est, cibavi te, sic nos Lusitani. Occidi tibi famem, mateite a fame, Nam me matastes a fame, nem a sede, id est, non extinxisti mihi famem neque sitim.

Esto paratus mane.] Non solum significat verbum chum parare, sed etiam certificare, & firmare: vt patet. 2. Sam. 5. Cognouit Dauid, quod hechino. i. confirmasset eum Dominus, in Regem: vnde posset hic vertere. Esto firmus, seu certus, mane. Non mentiaris, non mutes sententiam.

Et stabis mihi ibi, super verticem montis.] Pete quae hic a Rabbi, Selomone, quomodo Moseh stabat ad vtilitatem Dei, in vertice montis, aut quid vtilitatis erat Domini, quod Moseh, cum eo in monte maneret.

Vir non ascendet tecum.] Noluit Dominus aliquem adesse manifestationi, qua se ostendere decreuerat Mof. h.

Pecus & bos, non pascant e regione montis.] Dictio mul, id est e regione, non solum hoc significat: sed circuncidere. Voluit Dominus, etiam pecora abigere, & pastores seu custodes eorum, ne videre possent illa, quae in monte agebantur.

Consurgens mane.] Posset etiam verti. Eleuans se mane.

Et vocauit in nomine Domini.] Non satis constat, quis vocauerit, an ipse Moseh, vel Dominus ipse, & crediderim Moseh, prius inuocasse Dominum dicendo Domine, quae autem sequuntur, re vera sunt verba Dei, non Moseh, licet omnes ferè nostri, oppositum dicant, & litera sequens, sic reddenda ad verbum est.

Et transfuit Dominus, super faciem eius, id est, iuxta faciem eius, medio tamen lapide, citra quem erat Moseh.

Et clamauit Dominus, scilicet dicendo. Dominus Dominus ego sum fortis, comotus, misericors, locus iras, multus misericordia & veritate seu stabilitate, custodit misericordiam milibus, leuans iniquitatem, seu poenam iniquitatis, & prauaricatione, & peccatum, & innocentem iudicando, non innocente iudicabo, visitans, seu memorans iniquitatem, vel poenam iniquitatis patrum, super filios, & super filios filiorum, super tertios & super quartos.] Complect hic Dominus, quod cap. praecedenti promiserat Moseh. Promiserat autem, quod transiret ante faciem eius, & clamaret seu vocaret nome Iehouah, quae duo hic facit. Dicitur enim in textu. Et transfuit Dominus, super aut iuxta faciem eius. Et dicit super faciem eius, quoniam locus per quem Dominus transibat, erat altior loco, in quo stabat Moseh. Aut idem dictu est super, quod coram, seu e regione, quemadmodum de velo, dictum est supra, quod esset super arcam testamenti, cum re vera esset iuxta eam, potius quam super eam. Secundo clamauit, quasi indicans, transitum suum Moseh. Clamauit autem bis, vt attentum redderet Moseh. Posset etiam esse sensus. Et clamauit. s. Dominus, Iehouah, Iehouah, scilicet transiit, aut melius, Iehouah, Iehouah. s. ego sum. Et incipit statim

tertium ostendere. s. omne bonum suum, dicendo. Ego sum fortis. Et quod cap. præcedenti, in summa dixerat. Miserebor, cui miserebor, & commouebor, cui commouebor, hic particulariter explicat dicens. Fortis commotus, id est, Ego sum qui sum fortis, & qui sum commotus. i. cuius viscera, commouentur ex visa miseria. Audi quid ipse dicat Jerem. 31. Nonne filius pretiosus est mihi Ephraim, nonne puer delectabilis? Quia ex eo tempore, quo locutus sum cum eo, recordando recordabor. eius adhuc: idcirco sonuerunt viscera mea propter eum, miserando miserebor eius, ait Dominus. Sum etiam misericors, seu clemens, præstans effectum commotionis. Videtur enim hic channum. i. misericors, significare effectum pietatis, seu interioris commotionis. Sum etiã longus ad iram. Non statim vindico illatam iniuriam, aut non irascor, quam primum homo peccat in me. Hof. 1. habes. Quomodo ponã te Ephraim, tradã te Israël? Ponam te, sicut admah, ponam te sicut Seboim. Conuersum est in me cor meum, pariter incaluerunt pœnitudines meæ. Non faciam secundum iram furoris mei, non conuertar ad disperdendum Ephraim, quoniam Deus sum, & non vir, in medio tui sanctus. Sunt etiam multus misericordia, id est, extendens misericordiam meam ad multos aut omnibus, multam misericordiam exhibeo, ac si dicat. Sunt multæ misericordiæ. Et veritate, seu stabilitate, ac si dicat. Sû multum stabilis in promissis, aut sum multum verax, quia nemini mentior, imò mentientibus mihi, seruo pactum. Neque solum sum misericors, & verax, his cum quibus paciscor, sed seruo misericordiam in milibus, seu in mille progenies, istorum. Sum etiam leuans, seu auferens iniquitatem, seu pœnam iniquitatis, aut comminatam, aut inflictam, & præuaricationem, & peccatum: ac si dicat, absoluo à culpa & pœna, aufero culpam & pœnam. Ponuntur hic tria nomina, quorum discrimen, non est plenè notum Hebræis, & nobis s. aon, quod aliquando significat iniquitatem, nonnunquam pœnam iniquitatis, & radix eius. s. aual, videtur significare curuum, seu tortum esse, siue dolo, siue pœna, iniquè, & peruersè agere. Habes enim Iob 33. Et rectum heuueti. i. curuauit seu obliquū feci. Sic Isa. 21. Naaueti. i. incuruatus sum cum audirem. Et Eccle. 2. Meuuat. i. tor tum, non poterit dirigi. Videtur ergo aon, significare curuitatem, iniquitatem, seu peruersitatem. Secundum verò nomen. s. pefa: est à pafa, quod est rebellare, aut infideliter agere, & ut dicit Rabbi David in radicibus, est exire à voluntate, vel præcepto Domini, ex superbia. 2. Reg. 7. habes. Rex Moab pafa, id est, rebellauit, seu infideliter egit, contra me. Est autem coniectura Prou. 18. quod significet rebellare, vbi dicitur. Frater niphfa, id est, durior est, ciuitate forti, seu rebellior est ciuitate forti, quæ, scilicet fudit, in fortitudine sua. Nomen verò pefa iuxta hoc significabit rebellionem, & duritiam, aut præuaricationem. Diximus de significatione huius nominis, supra 22. capite huius libri. Tertium autem nomen, scilicet, chatah, videtur communiter significare peccatum. Est ergo litera hæc sic reddenda. Leuans curuitatem, seu iniquitatem, & rebellionem, & peccatū. Neque (meo iudicio) bene veritas ferens, quoniam aliud est iniquitatem ferre, aliud leuare seu auferre: ac si dicat, leuo seu aufero peccatum, ex malitia, quod vocatur curuitas, & ex superbia, quod est rebellio & peccatum fortè ex infirmitate. Quod autem sequi-

tur. Et innocentem iudicando. Hebraicè est. Et innocentiando, non innocentabit (si sic liceret. Latinis auribus loqui) aut, & qui mundum existendo, seu eum qui mundus existit, non mundabit, & sensus est, quòd nonnunquam, cum qui verè innocens est, ista percutiet, ac si non esset innocens, vt ad oculum videmus. Moueor autem sic interpretari, quia cum Iob anxius quæreret, quare eum sic tractaret, nihil aliud respondit, quàm quòd in potestate sua esset, facere de creaturis suis, quod vellet. Secundo quia nullus est, apud eum mundus, etiam infans vnus diei. Tertio ex verbis literæ, quæ hoc sonare videntur. Prædixit autem hoc, ne cum iniustum homines putarent, cum eum viderent innocentes ac si impij essent, flagellare. Aliqui sic locum intelligunt. Et mundando, non mundabit. i. non ita hominem à culpa & pœna mundabit, quòd illi non aliquid pœnæ inferat. Secundò sic. Mundando non mundabit, id est, neminem omnino mūdum à peccato, reputabit: si eum exactè examinauerit, quoniam nullus per se, apud eum innocens est. Neque displicent expositiones. Mihi tamen, prior videtur germanior, quòd. s. innocentem sic aliquando tractabit flagellis suis ac si innocentes nō essent. Quod autem sequitur. Visitans iniquitatem patrum, super filios, in tertios & quartos, expositum est, 20. cap. huius libri. Aduerte hic, qualiter Dominus Moseh duo ostendit, scilicet omne bonum suum, quod vt diximus est esse Deum. fortem, pium, &c. Secundo ostendit ei vias suas, quòd scilicet omnes viæ suæ, sint misericordia, & veritas, vt postea dixit David. Notas enim fecit vias suas Moseh, filiis Israël voluntates suas. Aduerte etiam Deum vt plurimum non expectasse peccatores in punitione, vltra quartam generationem, vt patet in Amorrhæis, & Hamalechitis, quos expletis 400. annis deleuit. Enumerant Hebræi, in hoc loco 11. elogia Dei. Nam quod bis dicitur, Dominus Dominus, eo significari dicunt duplicem in Deo misericordiam. Alteram, quia hominem à peccato præseruat. Alteram qua remittit ei, qui peccauit delictum. 2. vocat se ei, id est fortem, quo innuitur potentia eius, qua suis, vt- cunque oppressis, succurrere potest. 3. misericors, quatenus præseruat à lapsu. 4. clemens, erigens, scilicet lapsum. 5. longanimis, quoniam nō statim punit homines, ac peccant, sed pœnam differt, vt peccator conuertatur. 6. multæ pietatis, erga eos, scilicet qui indigent, & merita non habent. 7. multæ veritatis, scilicet, in præstandis promissis. 8. custodit bonitatem, seu pietatem in mille generationes, vt eius misericordia eius iram excedat. 9. remittit omnis generis peccata. 10. quia non est personarum respector. 11. visitat iniquitatem patrum in filios, si peccata parentum imitentur.

Et festinauit Moseh, & incuruauit se, super terram & humiliavit se. De significatione verbi mahar, id est, festinare, abundè diximus Genes. 34. & 22. huius libri. Ponuntur autem hic in Hebræo, duo verba, quasi idem significantia, scilicet, chadad, & sachah, quæ incuruare significant: sed prius propriè significat: caput inclinare, vnde ab eo est, chodchod, id est vertex capitis. Secundum verò, videtur significare deiicere se in terram, aut corpus totum inclinare. Et aduerte, quòd postquam Dominus finierat verba sua, incuruauit se Moseh, & precatus est, quæ sequuntur, scilicet.

Si quæso inuenigratiam, in oculis tuis Domine, vadat nūc Dominus in medio nostri, quia populus dura cervicis est, & parces iniquitatibus nostris, & peccatis nostris, & heredi

hereditabis nos.] Constat ex hoc loco præcedentia verba non fuisse Moseh, quoniam nunc adorat & precatur, quod non fecisset, si iam precatus esset. Et considera, qualiter sanctus vir, ex cognita via Domini, quòd videlicet esset misericordia, eum rogat, vt eorum misereatur, licet sit populus duræ cervicis. Et quia Dominus præceperat, tabernaculū suū à castris separari, quasi nolens inter eos habitare, precatur nunc, vir sanctus, vt velit, in medio illorū ambulare quemadmodum consueuerat, vt parceret iniquitatibus eorum. Dixi etiam discrimen, inter aon. i. iniquitatem, tortuositatem, & chatah. i. peccatum. Quod autem sequitur. Et hereditabis nos, duplicem sensum habere potest. Alter est, Hereditabis nos. i. dabis nobis hereditatem, in terra promissa. Alter, qui mihi germanior videtur, est. Accipies nos in hereditatem, vt scilicet simus hereditas tua, quemadmodum dixit Deutero. 32. Quia pars Domini, populus eius. Iacob funiculus, aut fors hereditatis eius. Vocat autem funiculum hereditatis, quia finibus, solebant quondam hereditatem metiri & sortiri.

Ecce ego seruo fœdus, coram omni populo tuo.] Fregerant Iudæi, initum fœdus cum Domino, idèd pollicetur se iterum fœdus initurum cum eis: & quando initum fuerit, satis constat Deute. 29. quia tamè hic statim, fœderis præcepta repetit, crediderim hic fœdus initum, aut iteratum. Diximus etiam in Hebraïsmis, quare fœdus inire, diceretur fœdus percutere, quòd videlicet tunc victimæ iugularentur, ad sacrificium, vt patet de fœdere inter Deū & Abraham: Gene. 15. Et dicit cum populo tuo, quia nondum volebat vocare suum, ne peccatum minus æstimaret.

Faciam mirabilia.] Verbum pala, à quo niphlaot, id est, mirabilia, significat propriè separari, & absconditum esse. Niphlaot verò, separatim, seu distinctum ab aliis. Dicit ergo Dominus, se facturum separata, id est, quæ nullus alius Deus, aut homo, facere possit, qualia sunt, vera miracula, quæ solus ipse facit.

Quæ non sunt creata in omni terra.] Posset etiã verti. Quæ non sunt producta, quoniam vt diximus Gene. 1. (bara) non solum creare, sed producere significat.

Et videbit omnis populus, in cuius medio tu es, omne opus Domini, quoniam separatim, aut admirabile est opus quod ego facio tecum.] Non solum me admirabilem apud omnes gentes faciam, sed & populus iste, in cuius medio tu es, videbit, quàm admirabilem, & insignem facio te, faciendo scilicet, per manum tuam, admirabilia opera. Posset etiam hoc intelligi, de familiaritate quam ipse ostendebat, quam nulli alteri, vnquam ostendit.

Custodit tibi, id est, serua apud te, quod ego præcipio tibi hodie, id est, præcepta sequentia, quæ sunt, non inire fœdus, cum Chenanæis, destruere aras & idola eorum. Nouerat enim Dominus, populum proum ad idolatriam, idèd admittitur, ab eo auferre omnem idololatriam occasionem. Dicit ergo ei.

Ecce ego eicio à facie tua Emorrhæum, &c. ac si diceret. Ecce ego ob idololatriam, eicio à facie tua has gentes: caue ergo ne similibus illis fias.

Ne fortè sit in laqueum, in medio tui.] Omnes ferè nostri vertunt. Ne fortè sint in laqueum, scilicet huiusmodi gentes, in medio tui, Hebraicè tamen habetur. Ne fortè erit, in laqueum, & vertendum est. Ne fortè sit in laqueum. s. inire cum eis fœdus,

seu amicitiam cum eis.

Aras eorum diruetis. Significat natas, propriè diruere, seu euertere. quemadmodum ædificia evertuntur. Scamar verò, quod statim sequitur, confringere, vnde aras, iubentur dirui, statuar verò confringi.

Lucos eorum succideris.] Nomen aserah, quod nostri lucum vertunt, videtur significare arborem rectam. Taferah enim videtur potius à iassar, quod est rectum esse, seu rectificare, quàm radicem per se, & tales. s. rectè, erant arbores, quæ apud idolorum altaria plantari solebant. Rabbi David dicit, hoc nomine appellari, omnem arborem, quæ colitur, aut plantatur, ad gloriam alicuius, qui colitur, & huiusmodi arbores seu luci, apud idolorum altaria plantantur, ad comedendum, & bibendum, & ad concubitum, ad saltandum, quibus dæmones delectabantur, & quæ volebant sibi, à suis cultoribus exhiberi.

Dominus, zelotes nomen eius, fortis zelotes ipse.] Vocat Dominus, se zelotem, quòd non patitur secum consortium, alterius Dei. Neque solum est zelotes, sed fortis, qui potest iniuriam sibi illatam vindicare. Est autem zelus, cuiusdam quasi inuidiæ motus, quem aliqui, amorem non patientem consortium definiunt.

Solemnitatem infermentatorum custodies.] Vocat festum Paschæ, infermentatorum, quia non licebat, panem fermentatum in eo comedere.

Quemadmodum præcepi tibi, in tempore mensis spica.] id est, quo nouæ spicæ maturescere incipiunt. Vertit hic Sanctes noster, in priori editione. In mense Iulij, sed non benè, vt aduersus eum deduximus, supra cap. 13. huius libri. Nomen enim abib, significat propriè spicam, & ut dicit Rabbi David, in libro radicum, significat eam, cum culmo, seu calamo. Incipiunt autem spicæ in terra sancta maturescere, in fine Martij, aut in principio Aprilis. Videtur etiam ex hoc loco, nomē moed, significare tempus statutum, & esse à iaad, quod est tempus statueri, aut congregari, ad statutum tempus. Dicitur etiam mensis Hebraicè chodes, à chadas, quod est renouare, quòd in principio mensis, luna innouetur, vnde idem est, mensis Hebraicè, quod innouatio, quia tunc (vt diximus) innouatur luna, & Iudæi, per nouas lunationes, menses suos constituunt. Significat etiam chodes, menstruum quòd semel in mense soleat fœminis accidere, vt patet Jerem. 2. Sed locus ille, non multum cogit, ad hanc significationem. Posset enim locus Ieremiæ citatus, sic verti. In mense suo, inuenient eam. i. in ornatu suo. Solebant enim fœminæ, apud Iudæos, in nouiluniis, seu initiis mensum, quando kalendæ erant, ornari, & festum agere diem.

Omnis apertio vuluæ mihi, scilicet debetur.] Omnes nostri, vertunt hic, omne primogenitum, & benè textum reddunt: sed Hebraicè est, vt interpretati sumus. Significantius tamen dicitur, omnis apertio vuluæ, quàm omne primogenitum, quoniam filius viduæ habentis alium priorem, & viri non habentis alium filium, primogenitus erat patri, sed non apertio vuluæ.

Omne pecus tuum, quod masculinum nascitur, primogenitum bouis & pecudis.] Subaudi meum est. Aduerte hic, quòd verbum zachar, quòd hic ponitur, significat propriè recordari, & memorari, quare Rabbi David, interpretatur hic, omne pecus tuum, erit memoratum, vt scilicet, separentur ab eo, masculi primogeniti. Posset etiam verti, omne pecus tuum

erit in memoria. s. tam primogenitum bouis, quam cuiuscunque alterius pecudis. vt. s. Domino offeratur. Quia verò ab hac radice, est zachar, quod est masculus, idè Sanctes, & cum eo aliqui verterunt, quod masculum nascitur. Videtur autem à zachar, quod est memorari deduci zachar, id est, masculus, quòd in masculis filiis, maneat parentum memoria.

Primogenitum asini, redimes oue.] Hebraicè est. A-pertio asini, sed sensus redditus est, ab Interprete. Et quod sequitur. Redimes oue, nomen seh, quod hic ponitur, non solum ouem, sed & hœdum, significare inuenitur in sacris literis, idè nò arctes Domini sententiam, ad solam ouem, vel agnum, quoniam hœdò etiam, poterat redimi, primogenitum asini. Si quæras, quare noluit Dominus primogenitum asini, dico, quòd quia vile animal apud homines reputatur, & quia ineptus erat ad cibum. Erât autem (vt aliàs diximus) sacrificia veteris legis quodammodo cationes Dei: sed prior ratio, melior & germanior est.

Si non redemeris, deceruicabis ipsum.] Varias significationes, tribuunt Hebræi, verbo araph, quod vertimus deceruicare, quod significare dicunt, etiã stillare, à quo oreph, id est, ceruix, aut collum. Videtur tamen nomen significare neruos illos, qui sunt in posteriori parte colli. Exod. 3. 2. Ecce populus durus oreph, id est, ceruice. Verbum verò, propriè significat ceruicem frangere, & ex consequenti, facere cadere, seu decidere, quòd ceruix fracta, decidere solet, vt patet Deuter. 21. Vearephu, id est, Et deceruicabunt ibi vitulam, in torrente. Alterius verò significationis, exemplum habes Deuter. 32. Iaaroph, id est, decidat seu stille, vt pluuia, doctrina mea. Quo loco Hieronymus vertit. Concresecat vt pluuia, doctrina mea. Pretium autem redemptionis, taxatur Num. 18. quòd, scilicet in hominibus, à filio mensis & supra, fieret quinque filis. Similiter filius omnis animalis immundi, redimebatur, quòd si intelligatur, de immunditia ad esum, tunc ratio data de primogenito asini, quod idè redimebatur, quia non erat esui aptum, optima est, quoniam (vt diximus) sacrificia legis, erant cationes Dei, quas ignis, aut sacerdos Dei comedeat, & idè, primogenitum ineptum ad cibum, redimebatur. Et hæc est ratio, quare omne immundum, redimebatur, vt loco citato, libri Num. Dominus præcipit.

Et non videbuntur facies mea vacuæ.] Dupliciter textus iste exponitur, à nostris. Primò quòd nullus debeat, coram Domino, in templo videri, sine aliquo munere, quod Domino offerat, & hinc consue tudinem illam exoleuisse putarem, vt vasalli aut serui munus secum afferant, cum veniunt coram Domino suo. Secundo modo sensus est. Non videbuntur facies meæ, sine fructu, ac si diceret. Multum commoditatis habebitis, cum videritis faciem meam, idè præcipio, vt coram me appareatis. Prior tamen sensus germanior est.

Sex diebus seruietis, & septima die cessabis. in aratione, & in messe cessabis.] Accipitur hic seruire, pro operari, quòd huiusmodi opera, communiter sint seruorum. Dicit autem, in aratione, & in messe cessabis, ne putarent sibi in huiusmodi temporibus, operari licere, propter sementem, aut messem, quando homines solent, labores suos festinare, ne perdant tempus sementis, aut messis quod Ecclesia, in noua lege hac de causa concessit. Et ex hoc loco percipies, quare Dominus, cap. 31. huius libri, inter

opera tabernaculi, meminerit sanctificationis sab-bati, ne s. putarent, ob operis pietatem licere sibi sabbatis operari: vt ibidem annotauimus.

Solemnitatem ebdomadarum, facies tibi. i. festum dationis legis, quod post septem ebdomadas à Paschate celebrandum erat. Et quod sequitur.

Primitias messis triticorum. i. quo tempore offeres primitias tritici, quoniam tunc mature sciebat, & Iudæi tenebantur manipulos offerre.

Et festum collectionis, in reuolutione anni.] De festo tabernaculorum est sermo, quod in mente Thistri venire solet, qui Septembri nostro, pro parte saltem respondet. Vocatur autem collectionis festum: quoniam illo tempore fructus colligi solent. Alij dicunt collectionis vocari, quòd tunc pecunia, ad sacrificia & alia templo necessaria, à Iudæis venientibus ad solennitatem, & ab alijs colligebatur. Sed prior ratio germanior est. Dicit etiam, in reuolutione anni, quoniam tunc annus finiebat, scilicet pro contractibus. Habebant autem Hebræi duplicem anni inceptionem, vt sup. 13. cap. annotauimus. Alteram ad festa, quæ incipiebat in mense Nisan, qui respondet Martio nostro, saltem pro sui parte. Et iste modus inchoandi annum, incepit, ab exitu de Aegypto. Altera verò inceptio, fuerat ab initio mundi, quæ erat in Thistri, aut marchefuan, post collectionem, scilicet frugum: secundum quam, annos in contractibus numerabant: de qua hic est sermo. Vnde Hieronymus vertit hic. Quando in reuolutione anni, cuncta conduntur.

Tribus vicibus in anno, conspicietur omnis masculus tuus, coram Domino Deo Israël.] Tenebatur omnis masculus, coram Deo ter in anno apparere, scilicet in Paschate, Pentecoste, & festo tabernaculorum. Volebat autem Dominus videre ter in anno, omnè masculum, quemadmodum pater cupit filios videre, qui alibi nutriuntur, & etiam vt discerent vnum esse Deum suum, cultumque eius.

Qui eijciunt gentes à facie tua.] Quidam voluerunt, hæc verba esse, præcedentis legis expositionem, & scilicet non tenerentur omnes masculi, Ierosolymâ ascendere, nisi sublatis hostibus: ne. se. eis ascendentibus, hostes sedes eorum, & ciuitates occuparent: sed quia Dominus promittit, se ablaturum concupiscentiam hostium, qua ciuitates eorum & loca possent concupiscere, melius est, vt teneamus eos obligatos omni tempore, cessante infirmitate, & fortè idè voluit, eos templum ter in anno visitare, quoniam eiecerat gentes à facie eorum & idè dicit. Eijciam gentes à facie tua.

Non immolabis super fermentatum, sanguinem victimæ tuæ.] Omnes nostri & Hebræi, hunc locum de victima paschali intelligunt quod. s. cum eam immolauerint, prius fermentum è domibus suis pellant. Possent tamen locus interpretari, quòd nullum sacrificiū cum pane fermentato offerant. Abhorrebat enim Dominus, à fermentato in sacrificiis suis: sed quia statim, de Pascha præceptum datur, prior expositio securior est. Sequitur autem.

Non pernoctabis vsque mane sacrificium solennitatis paschæ.] Admonuimus sæpius, verbum Hebraicum lon, significare potius manere, quam pernoctare, idè vertendum est hic. Non manebit, potius quam non pernoctabit. Est autem sensus legis, quod de agno paschali nihil debeat manere in crastinum, quæadmodum supra 12. cap. huius libri præceptum est. Non relinquitis ex eo: vsque mane.

Principium primogenitorum terra tuæ, adduces in domum Domini Dei tui.] id est, primos fructus terræ

tur: & videtur loqui de primitiis segetum, non arborum, quæ quarto anno offerebantur Domino. Si quæras, quare Dominus huiusmodi primitiua exposcebat: putarem quòd eo iure, quo postulabat hominum & animalium primogenita. In Aegypto enim, non solum homines & animantia, Iudæorum gratia extinxerat, sed etiam primitiua segetum. Nam triticum & zea, non sunt percussa, quoniam ferotina erant: vt cap. 9. dictum est. Omnium ergo, quæ eorum gratia perdiderat, primogenita postulabat.

Non coques hœdum in lacte matris suæ.] Ad literam, vt sonat, præceptum intelligendum est: quoniam vt cap. 23. superius diximus, hoc præcepto, eos pietatem docere voluit. Ibidem aliam adduximus interpretationem, scilicet, Non coques hœdum dum lactat, quæ autoritate ipsius scripturæ explosimus. Nam postquam hœdus ad septem dies, fuisset apud matrem, immolari poterat domino: vt dictum est 22. cap. huius libri. Cum ergo adhuc septimo die & octauo, lacte matris pasceret, sequitur lactantem posse immolari, quòd factò Semuelis probauimus, qui agnū lactantem integrum, Domino obtulit: vt patet 1. Semuelis 7.

Scribe tibi verba hæc, quia causa verborum istorum pepigi fœdus tecum, & cum Israël.] Iuxta Hebræum habetur. Quia secundum os verborum istorum, & est sensus. Quia iuxta verba hæc. i. præcepta, pepigi fœdus cum Israël. Hic implet, quod promiserat hoc eodem capite. Ecce ego ferio fœdus, coram omni populo tuo. Nam fœdus quod antè pepigerat cum eis fractum erat. Nam populus ex parte sua illud fregerat, colèdo idolum, vitulum, scilicet. Scriptura etiam, seu tabulæ, quæ fœdus testificabantur, fractæ erant à Moseh, idè modò non repetit præcepta alia, præcipua post decalogum, & præcipit, denuò decalogum scribi, vt ostendat se fœdus renouare, & quod dicitur. Super os verborum istorum pepigi fœdus: Hebraicè est, hūc sensum habens. Quoniam super verba prolata hæc, pepigi fœdus, scilicet, nunc de nouo, cum Israël, & etiam tecum, idè non est opus inquirere, quando Dominus fœdus promissum hoc capite, pepigit cum Moseh, & Israël, & iubet Dominus non solum decalogum scribi, sed alia præcepta, & ipse scripsit decem: Moseh verò alia à Domino non promulgata.

Et scripsit in tabulis verba fœderis.] Intellige Deū illa decem verba scripsisse, vt fuerat pollicitus hoc eodem cap. Erat autem fœdus præcipue, super his decem verbis, idè ea vocat verba fœderis.

Moseh non cognouit, quòd radiasset cutis faciei suæ, dū loqueretur ipse, scilicet Dominus. cum eo.] Hebraicè ad verbum est. Quia cornuta esset, seu cornutasset (liceat mihi, sic exprimendi gratia loqui.) Non intelligas Moseh, cornua in facie prominentia habuisse, vt perperam à pictoribus pingitur, sed quòd radij, à cute faciei ipsius, ad modum cornuum egrediebantur ex locutione cum Deo. Fuit lux hæc, quædam participatio lucis in qua Dominus apparebat. Erat enim circumdatus luce, iuxta illud Apostoli ad Thimo. Lucem habitat inaccessibilem. Et in Psalm. Amictus lumine sicut vestimento describatur, & putarem hac de causa neminem citra vitæ discrimen posse videre faciem Domini, quoniam à facie eius, huiusmodi lucis radij egrediebantur, & quasi iaculabantur. Si enim vt hic statim sequitur, filij Israël, non poterant respicere faciem Moseh, nisi velamine tectam, multò minus faciem Dei,

cuius participatio erant illi radij, lucentes in facie Moseh, qua etiam de causa, timuerunt ad eum accedere.

Omnes eleuati synagoga, seu in synagoga. Possent etiam verti. Et omnes eleuati, seu Principes testimonij, qui scilicet fuerant principes pacti, & testes ipsius, vt dictum est capite vigesimo quarto.

Et post hoc.] Hebraicè est. Et post sic. Sed sensus redditus est.

Et compleuit Moseh loqui cum eis, & dedit super faciem suam velamen.] Nò intelligas, quod postquam compleuit loqui cum eis, tunc dedit velamen super faciem suam, quoniam tunc non erat opus velamine, sed posuit super faciem suam velamen, vt posset perficere colloquium cum eis, quoniam antea à principio, non poterant eum audire propter iaculationem radiorum: vnde litera sic reddenda est. Et posuit Moseh velamen super faciem suam, & tunc compleuit loqui cum eis. Aduerte hic etiam, quod ex coniectura huius textus, dicunt Hebræi mafuch, significare velamen. Nam dictio rara est in scripturis, ignotæ significationis apud Hebræos licet Paulus optimè nouerit significatum eius secunda Corinth. 3. cap.

CAPITIS XXXIII. AD MORVM COMPOSITIONEM ANNOTATA.

Dola tibi duas tabulas lapideas.] Pessima res peccatum, ob quod, etiam post reconciliationem, aliquod malum, in nobis relinquunt. Erant priores tabulæ, non solum scriptæ à Domino, sed etiam ab eo dolatæ, & paratæ: nunc verò, licet Dominus voluerit eas scribere munus tamen dolandi, Moseh iniūxit, quia in re, voluit etiam punire Moseh, quod passione & ira fortè turbatus, tabulas eius fregerit. Docet etiã hic populi rectores, vt non dedignentur, leges fractas renouare, quoties opus fuerit.

Esto paratus mane.] Quid faciūt, qui imparati, aut potius conspurcati ad munera & ministeria Dei accedunt, postquam ad colloquendum, parari iubetur sanctus: Quia in re docemur, qualiter ad orationem, quæ nihil aliud, quam diuinum colloquium esse videtur: parari debeamus. Et si esto certus, legas, memento hic aduertere, non esse Deo mentiendū, neque debere aliquid, apud eum causari.

Vir non ascendet tecū, neque videatur neque iumentum pascatur è regione montis.] Quid faciūt filij Adæ vanissimum genus, quærentes populi frequentiam, ac populosas vrbes, ad ostendendam gloriam, ac diuitias vestras, cum videatis Deum veltrū tam latèter velle ostentare diuitias gloriæ suæ? Vni soli, in solitudine, & secretiori montis supercilio, à quo homines & iumentā, arcere iubet, gloriam suam ostendit, neque solum homines, sed etiam iumenta suspecta habet cum gloriā suam ostendere vult. Sic & Christus, cum in transfiguratione sua, quandam beatitudinis speciem, in corpore suo voluisset ostendere, non hoc palam, sed tribus ex suis, & in montis vertice, quos adiurauit ne ante obitum suum, hoc alicui reuelarent, facere dignatus est. Et considera discrimen. Nos si quicquam iniuriam pati debeamus, latebras & solitudinem quærimus, si quid verò honoris ostendendum est, publica loca. Christus autē ad dedecora & ignominiam, populosam vrbe requirit, ad gloriam verò ostendendam, secretissimū montem.

Dominus Deus fortis, pius, & misericors, tardus ad iras, & mul-

Et multus misericordia, & veritate, seruans misericordiam milibus, auferens iniquitatem, prauaricationem, & peccatum, innocentem iudicando, non innocentem iudicabit visitans iniquitates patrum super filios, & filios: filiorum, super tertios & super quartos.] Benedictus sis Domine Deus noster, qui nobis ostendere voluisti vias tuas, & modum quo te possemus iratum placare, indicasti nobis, quod tua summæ clementiæ munus est. Postquam autem ipse, tibi per Moſen voluit vias suas ostendere, & notū Moſi hoc summè desiderasse scire. I. viam qua eum iratum placare posset, atque eo docente didicisse: memento hac oratione uti cū eum tibi aut populo tuo iratum videris. Hac enim de causa, voluit ipse, hoc indicare seruo suo, ut hoc cū eum tibi viderit offensum, quasi remedio vteretur, & nos similiter. Expende quod dicitur. Fortis, pius, ac si dicatur fortis, ad pietatē. Sūt quidam homines fortitudine præditi, sed qui eam ad crudelitatem exercent, quid ad hoc solum potētes sunt, ut alios opprimant, aut ad vitia exercenda. Vch ait (apud Isaiam) Dominus, qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Non sic autem Dominus Deus tuus, qui & si fortis sit, ad acies hostium debellādas, non tamen ad hoc fortis esse vult: sed ad miseras releuandas. Audi qualiter sanctus Dauid, hanc ab eo conditionem didicerit. Fortitudinem (inquit) meam, ad te custodiam. Non eam expendam, in opprimendis miseris, non ad inimicos meos debellandos, sed eam ad te placandum, & infirmum custodiam: hac in re, neruos virium mearum extendam, ut te iratum placem, & ad benignitatem reducam. Sic & Christus cū gygas potentissimus esset, nusquam tamen gladium, aut lanceam in inimicos exercuit: sed vim suam omnem in depellendis morbis, à corporibus hominum expendit. Cū enim Discipulis (ut Lucas cap. 9. commemorat) in Samaritas commoti, facultatem ab eo peterent, ut ignem de celo, ad eos extinguendos descendere facerent, acri reprehensione eos compeſcuit, dicens, Nescitis cuius spiritus estis, Nō estis (inquit) filij spiritus iræ, & cōmotionis, qui illatam iniuriam, statim reddidit sed spiritus lenitatis & mansuetudinis, qui omnī iniurias facillē tolerat. Filius (inquit) hominis, non venit animas perdere, sed saluare: ac si apertius dixisset. Non ea de causa, potestatem à Patre accepi, ut ea hominum animas perdam, sed mortuas viuificem. Docuit etiam Dominus hac in re, se non idē esse pium quod non possit offensas sibi illatas vindicare, cū sit fortis, aut necessitate, sed potius voluntate. Docet nos etiam, cū mala in proximis videmus, ex intimis commoueri.

Tardus ad iram.] Quid facitis filij hominū, cuius spiritus in naso vestro, qui nihil iniuriarum ferre potestis, & parati estis eas in duplo reddere? Nūquid Deo maiores aut honorabiliores estis, qui sic tardat illatas iniurias reddere? Sed tu Domine Deus noster, hoc tuo sapientissimo consilio facis, quoniam nisi expectaueris impium, ut ait Augustinus, non inuenies quem glorifices pium. Expectat (inquit Isaias) Dominus, ut misereatur vestri, & exaltabitur parcens vobis. Ideo enim te peccantem expectat, quoniam nouit se exaltandum, cū tui fuerit miserus: tarditate tamen suam, supplicij grauitate, nisi respueris, compensabit.

Multus misericordia. Vis cognoscere quantus? Seruans (inquit) misericordiam in milibus. Auferens iniquitatem.] Si per iniquitatem pœnam iniquitatis

intelligas, cognosces Deum tuum, à pœna & culpa (ut dicitur) absolueri posse. Nullumque esse peccati genus, quod non possit sua omnipotenti manu auferre.

Innocentem iudicando, non innocentem indicat.] Quid innocentiam tuam iactas, o bone Iob, cū nobis Deum innocentem veluti impium damnare posses? Quid querularis, & dicis? Respōde mihi quantas habeo iniquitates. Nōne potestatem habet singulus in lutum, ut faciat pro sua voluntate, aliud vas in honorem, aliud in contumeliam? Et aduerte, quod hoc solum, solari potest innocentem in sua miseria, si cognouerit Deum suum, posse de creaturis suis quod voluerit facere.

Si inueni gratiā in oculis tuis, vadat Dominus in medio nostri.] Non postulat sanctus vir sibi, priuatum aliquid, sed se gratum esse cupit, ut populo suo gratiam acquirat. Admonui etiam alias, dum simile locum tractarem, meliorem esse iratum Dominum, quā propitium hominem, aut angelum. Malum est apud te habere, qui possit punire, neque possit parcere. Solent subditi, pastorem timere præsertim vicariis gaudere: sed quā bonum sit eis, proprium prælatum & supremum adesse, locus iste satis ostendit, & quantō quis durior est, tantō magis prælatum qui corrigat adesse desiderare debet.

Facit mirabilia que non sunt creata in omni terra.] Constat ex hoc loco peccatorem, sæpius ad maiore gratiam resurgere: sed hoc nō sibi tribuat, sed Deo, prælatis, & sanctis qui pro eo orant. Similiter aduerte licebit, profectum gratiæ, qualiter sanctus Moſes in dies apud Dominum gratior fuerit, vnde sequitur.

Quia separatam est, quod ego facio tecū. Cauens forte serias sedes cum habitatore terra.] Admonui sæpius, quā cauenda sint malorum consortia, præsertim infidelium, qui facillē in nobis fidem subuertere possunt & quod rarō vir & vxor, sequuntur diuersam fidem.

Deos constables non facies tibi.] Docentur prælati, sæpius violatam amicitiam cum subditis integrare, postquam Dominus Deus tam grauitè offensus, tam facillē placatur & redit ad pactum quod populus irritum fecerat.

Solemmitatem infermentatorum custodies.] Debent prælati, subditos suos frequenter admonere festorum, & omnium aliorum quæ seruare eos volunt.

Quia in mense spica egressus es à terra Aegypti.] Sunt Dei beneficia frequentes meditanda, & præter meditationem, est ostendenda gratitudo.

Primogenitum asini redimes oue.] Si quod Deo debes, illi ingratum sit, commuta illud eius imperio, tamen in aliquid gratius, neque te statim liberum putes cū id quod debes, non fuerit illi acceptum. Similiter sola illa Deo offerenda esse doceris, quæ eum didiceris acceptare, & illi grata esse.

Non conspicietur coram me vacuus.] Aequissima & iustissima lex, ut nō appareas vacuus ante eum, qui te replet omnibus bonis. Et quid equitatis est, quod tibi sis ipse repletus, Deo verò qui te repleuit, sis vacuus? Quo in loco discamus vereri, coram Domino virtute vacuos, atque omni bono spirituali destitutos apparere.

In oratione & messe.] Admonui alias, prælatos tūc maximè subditos de præceptis implendis admonere, cū eos timuerint, ea transgressuros. Similiter discimus, ob nullam necessitatem esset omitterenda diuina præcepta.

Festum

Festum collectionis in reuolutione anni. Et si semper Deo gratias, pro beneficiis acceptis agere debeamus: tunc maximè, cum fructus eius benedictione productos colligimus.

Tribus vicibus in anno, conspicietur omnis masculus tuus, coram Deo Israel.] Mira dignatio, & admirabilis amor, ut veluti pater filium, velit te Deus tuus, coram se tam crebrò videre. Et considera qualiter proficiendum tibi sit, qui coram eo, qui renes & corda scrutatur, singulis annis debeas pluries apparere, & quā ingratè videbit te, cū te viderit, nihil tempore profecisse. Quid tu ais, Christiane piger, qui vix dignaris Deum tuum semel in vita videre, qui tam rarò, domum eius intras, qui diebus festis, sacra Dei tui audire contemnis? Sed quare pater noster, solos masculos vis tam frequenter videre, fœminas verò neque in anno semel dignaris aspicere? Nonne & fœminæ tibi curæ sunt, sicut & masculi? Nonne opus tuum, quas ex viri costa produxisti? Sed tanquam pius & misericors, hoc fieri voluisti, ne, scilicet, sexus infirmior longo itinere grauaretur, aut quia non ignorabas deuotū sexum, hoc sine præcepto facturum. Qua etiam in re, fœminarum genus docet, non hinc inde discurrere, etiam pietatis aut religionis prætextu. Amat hoc genus exire, amat hinc inde discurrere, & quia à viris suis sæpius arcentur, causam religionis aut pietatis mentiuntur: ut ergo licentiosum genus teneret officio, occasiones vagandi præclufit.

Non concupiscet vir terram tuam, quando ascendes, ut conspiciaris coram Domino Deo tuo.] Ne timeas o homo pusilli animi, aliquid tibi finitri accidere, cū te in operibus occupaueris pietatis. Qui enim sollicitus est, in his quæ sunt Dei sui, arbitretur Deum erga se & sua sollicitum: ita ut nihil sibi defuturum putet, cū curauerit quæ sunt Dei sui. Docet etiā pulchrè hinc Dominus principes, eorum negotia & res diligenter in absentia curare, quos nouerint suo aut reipublicæ ministerio, impeditos. Dignum est enim, principem illius priuata bona curare, qui pro eo publica munia, & negotia tractat.

Principium primitiarum terra tua, induces in domum Domini Dei mei.] Audiant hoc auari, qui exactas decimas, & primitias, soluere negligunt, neque cauentur, ministrorum auaritiam, aut malitiam, non enim propter eos decimas soluitis, & primitias: sed Deo & propter Deum, qui eorum malè gesta, exactè exigit. Sanctificabor, inquit, in his qui appropinquāt mihi. Ostendam, mihi non placere peccata, & me ab eis immunem: cū ea tam acerbè, in meis ministris castigauero.

Non coques hædum, in lacte matris suæ.] Ut discamus quā pij in homines esse debeamus, erga bruta nos voluit pietatem exercere.

Fuit ibi cum Domino quadraginta diebus, & totidem noctibus: panem non comedit, & aquam non bibit.] Audis hinc quid valeat diuinum cōfortiū, & colloquiū, ut homo cibi & potus obliuiscatur, solo verbo Domini contentus: ut discas hominem, non in solo pane & aqua viuaturum, sed in omni verbo quod procedit ex ore Dei. Quis mihi nūc daret, Domine Deus mi, ut panis & aquæ sustētaculis neglectis, solo verbo tuo, & dulcioribus melle colloquiis, saturer: neque amplius ad hæc requiranda redirem.

Nō cognouit, quod resplendisset cutis faciei eius.] Multa operatur Deus in nobis, nobis insciis & nōnunquam inuitis. Quis etiam inter homines est, qui tanta dona Dei, quemadmodum sanctus Moſes à Deo obtinisset, & se ea habere ignorasset? Resplē-

det facies eius cōfortio Domini: non audet populus imò neque proceres synagogæ, ad eum accedere, vident in eo lucem inaccessibilem, & ignorat ipse, quæ in facie sua habeat. Norunt, imò & inflata homines bucca prædicant dona quæ habent, aut potius se habere à Deo putant, dolent si non viderint prædicari: sanctus verò iste, nescit, imò cū alios admirari videt, velamine faciem operit. Considera etiam hinc, quid lucri sit apud Deum esse, ut luce diuina, terrena inhabitatio perfundatur, si diu cum Deo colloquia miscuerit.

Timuerunt appropinquare ei.] Timendi valde sunt Sancti Dei, neque solum honorandi. Exi à me, ait Christo Petrus, quia homo peccator sum. Timor enim circumdederat eum, quoniam & si ex se circumdati sunt infirmitate, potentissimi tamen sunt, ex diuina virtute. Audiens Herodes rex, Christi natiuitatem, turbatus est, & omnis Hierosolyma cum illo, & de nato Ioanne Baptista legimus, factum esse timorem, super omnia montana Iudææ. Et de Saule primo Sem. 8. quod timeret Dauid, eò quod esset Dominus cum eo. Et Herodes Ioannem timebat, quo audito multa faciebat.

Quando veniebat ad loquendum cum Domino, remouebat velamen.] Debent sancti viri, & prædicatores verbi atque doctores, sese capacitibus audiētium accommodare, & diuina eis prout capere possunt, tradere.

CAP. XXXV. AD LITERAM ANNOTATIONES.

D*ie septimo erit vobis sanctitas.*] Admonui sæpius idem esse sanctitatem sabbati, quod separationem ab aliis diebus profanis, & operibus seruilibus. Est verò sensus. Die septimo erit vobis sanctitas. i. separatio ab operibus seruilibus.

Sabbatum sabbati Domino.] id est, quies strictior, quam in aliis festiuitatibus, in quibus licebat ignē accendere, & cibos parare. Vide quæ de hoc scripsimus cap. 31. præcedēti huius libri, & quæ Rabbi de hac re dicūt, in expositione præceptorum, quæ videbis in libello à Munstero verso, inter præcepta negatiua, præcepto 65. & 66. ac 67. vsque ad 69.

Non accenditis ignem, in omnibus habitaculis vestris die sabbati.] Diximus nonnulla de his supra cap. 20. huius libri. Dicunt autem Hebræi, non solum cauendum ne ignem die sabbati struas, sed neque eliciendum ex ligno, lapide, aut metallo, neque fouendam lampadem, nisi fortè propter infirmum, neque extinguendum incendium, ut substantiam bonorum eripias, quod si propter frigiditatem immensitatem ignem accenderis, non esse sufflādum folle, sed arundine. Multa alia de die sabbati tradunt, quæ pudor est referre, & citatis locis videre licebit, in quā densis tenebris populus iste versetur: & quā miserè à Rabbinis decipiatur. Et aduerte, quod in festo Paschæ, cessandum erat ab opere prima & septima die. Idem in festo tabernaculorum, in quo primus & octauus dies erant celebres. In Pentecoste, nullum opus faciendum prima die. In omnibus tamen his festiuitatibus, licebat cibos parare, & quicquid illa die, corpori necessarium erat, quod non licebat in die sabbati. Nostri intelligunt prohiberi ignem accendi, à quo lucrum aliquod possis consequi, ut ex fornace quo lateres, ollæ vel calx decoquantur. Verbum baar, id est, accendere, significat accendere, & iuhiphil, comburere. Addit Hebræi

Hebræi pascere. Sed duo priora significata, omnibus locis quibus verbū ponitur, conuenire possunt.

Accipite à vobis eleuationem Domino. id est, institute, qui à vobis exigat munus quod vnusquisque vestrum Domino eleuat. Dixi alibi, munus Domini eleuationem dici, aut quia à bonis offerentis leuabatur, & separabatur, aut quia dū offerebatur. Domino eleuari solebat, quemadmodum qui munus principi offert, illud solet eleuare. Qua eleuatione, cum fiebat Domino, protestabatur offerens eum esse in cælo, ad quod sicut ad locum Dei, munus eleuabat: sed prior ratio conuenientior videtur.

Omnis spontaneus corde suo, asseret eleuationem Domino. Noluit Dominus, eos ad oblationem cogere, aut oblatum limitare, ne potius exactorem, aut tyrannum agere videretur quam regem, aut patrē.

Hyacinthum & purpuram & cocum bis tinctum & byssum. Cap. 25. huius libri, abundè differuimus de his omnibus quæ hic nominantur, vbi omnium horum nominum radices examinauimus, quo in loco, videre licebit: sunt tamen vt plurimum, nobis & Hebræis ignota. Est autem coniectura, quòd rechelet, i. hyacinthus, sint fila ex quibus vela fieri solent, vt sup. cap. 16. dictum est. Vbi Moyses præcipit Dominus, facere velum ex techelet. i. ex hyacintho. Hebræi lanam blaii coloris arbitrantur. Sequens verò dictio, s. argaman, purpuram significare dicitur. Rabbi Dauid carmesinū putat, rubei coloris. Quia tamen tolaat, sani, quæ sequuntur, videntur purpuram significare, melius est, vt dicamus argaman, significare carmesinum, vt dicit Rabbi Dauid. Sequens verò dictio, scilicet ses byssum, genus candidissimi lini significare dicitur, & videtur à radice safah, quod significat sex, quasi sex filis texta.

Et pilos caprarum. Hebraicè est. Et caprinos, scilicet pilos: ex quibus fit simbalotus, genus pretiosi panni, quo nobiles nostri in ætate vtuntur.

Et pelles arietum rubeas. Admonui supra, nomen elim à fortitudine dici, vnde videtur significare potius hædum, quam arietem, nisi qui annum tranferit, vt dicit Rabbi Dauid.

Pelles taxorum. Etiam de his diximus citato loco, quòd fortè sunt animalia, quæ nostri vocant antas aut texugos, ex quorum pellibus vltimæ tabernaculi cortinæ, ad imbrem propellendum factæ sunt. Fiunt etiam ex huiusmodi pellibus calcei, vt ibidem ex Ezech. probauimus. Vbi etiam diximus, de lignis sittim, quæ Hebræi dicunt esse cedros, mihi videtur potius esse genus arboris, quod nostri bordum aut fayam vocant, ex quibus asses, ad compingendos libros fiunt, & sunt ligna pulchra & fortissima. Diximus de omnibus his factis, supra cap. 25. huius libri, quem locum videre licebit.

Et suffimentum aromaticum. Id est aromaticum, seu quod ex aromaticis speciebus conficiebatur. Et admonui superius samam, aliquando significare aromata in communi, nonnunquam verò certam speciem aromaticam, sed quænam illa sit, ignoratur. De lapide verò onichyno, diximus cap. 25. huius libri, quòd sit lapis, coloris humani vnguis, si Hebræis fidendum est: sed ipsi meo iudicio, quæ admodum & nos, propriam nominis significationem ignorant, vt sæpius contra eo testati sumus.

Lapides plenitudinum. Non putes per lapides plenitudinum, intelligendas certas lapidum species, sed dicuntur omnes lapides pretiosi, qui pectora-

le implebant, plenitudinum, quod illis impleretur pectorale: vnde sequitur.

Pro ephod superhumerali & pectorali. Habitaculum & tabernaculum. Cõstat ex hoc loco, discrimē esse, inter tabernaculum & habitaculum, seu inter mischan, & ohel, quoniam mischan propriè significat habitaculum præsertim intimum, ohel verò tentorium, quale in campis figi solet. Hic verò secundū Hebræos, ohel significat cortinas medias, quæ erant ex pilis caprarum, mischan verò interiores: licet sæpius confundatur hoc in sacris literis discrimen. Tegmen verò, videtur hic accipi pro supræma cortina, quæ erat ex pellibus taxorum, quæ vt iam diximus, prohibebant imbrem. Possent etiam esse sensus. & (meo iudicio) germanior.

Et sapientes corde, facient habitaculum, scilicet Dei, nempe tabernaculum, per quod intelligit compaginem tabularum & vctium, seu dispositionem eorum & tegmen per quod omnes cortinas intelligit, ac si dicat. Faciant omnem tabernaculi molē.

Vncinos eius, & tabulas eius. Itis vncinis, ligabantur ad inuicem cortinæ. Et dictio cheres, aut charas. i. vncinus, sic dictus est, quòd sit curuus, & charas, quod est curua: e, incuruare, vt patet Isa. 46. charesu. i. curuauerunt te, incuruauerunt se pariter. quod Thargum vertit. Succisi sunt, excisi sunt.

Panes facierum. Cap. 25. huius libri diximus, duobus modis hoc interpretari posse: aut quod id eo dicerentur isti panes facierum, quia ponerentur ante faciem Domini, aut quia habebant quatuor facies, aut saltem duas, & videntur lateris formam expressisse.

Cortinas atrij. Admonui cap. 25. huius libri, ignotam esse propriam significationem nominis chela, nisi quòd frequenter inuenitur fundam significare. & dixi huiusmodi cortinas ad modum fundarum fuisse factas, vt qui extra atrium erant, per eas possent videre, quod intus erat & fiebat. Solent enim fundæ in loco qui lapidi supponitur latiores esse, in extremitatibus verò strictiores: vnde si vnus extremitates aliarum duarum extremitatibus coniungerentur, sedes fundarum vt cunque clauderent & extremitates apertæ essent, quæ admodum in quibusdā cæcellis monialiu fieri solet.

Et funiculos eorum. Dictio Hebraica meter, significat residuum, à iatar, quod est remanere, residuum esse. Dicitur etiam significare funem, & fortè dicitur funis residuum, quòd in cingulo quod ex fune fieri solebat, erant quædam partes residuæ. s. post nodum.

Vestes ministerij, ad ministrandum in sanctitate. Verbum sarad, à quo serad, significat remanere, relinquere: vt patet Iehosuah 10. vbi dicitur. Vehaseridim. i. Et reliqui qui remanserunt ex eis, ingressi sunt vrbes munitiois. Et (mea sententia) dicebantur huiusmodi vestes residuæ seu reliquæ, quoniam expleto ministerio relinquebantur à sacerdotibus ad discrimen ephod: vel aliarum vestium, quas continuè gestabant. Et quod sequitur.

Et vestes sanctitatis. Potest appositiuè legi, nempe vestes sanctitatis. Aut per vestes sanctitatis intelligit alias quas continuè sacerdotes vt diximus gestabant. Hebræi arbitrantur per huiusmodi indumenta, intelligi ea, quibus candelabrum, mensa, & omnia alia vasa templi inuoluebantur, quando mouenda erant castra, sed quia in textu dicitur, vestimenta ad ministrandū, & non vocatur inuolutio propriè ministerium, non approbo Hebræorū expositionem.

Venerunt

Venerunt omnis vir, qui leuauit ipse cor suum. Sensus est. Venerunt omnis vir, quem cor suum eleuauit vt tribueret quæ Dominus postulabat, aut qui sponte obtulit, vt idem sit cor leuare, quod sponte offerre, & sic esset Hebraismus. Verebantur enim quòd inuenti fuerint tam spontanei, ad offerenda omnia hæc, pro vitulo fabricando, & non pro tabernaculo veri Dei.

Et omnis, cuius spontaneus erat spiritus secum, id est, qui apud se habebat spontaneum spiritum donādi.

Venerunt viri super mulieres. Noster Sanctes vertit, cum mulieribus. Possent tamen esse sensus, quòd fœminæ prius venerint, deinde viri: quoniam promptiores sunt semper fœminæ, ad opera pietatis & religionis quam viri. Aut dicuntur viri, super fœminas venisse, ad ostendendam frequentiam venientium, quæ tanta erat vt viri fœminis mixti (quod aliàs non solebat fieri) venirent.

Attulerunt fibulam, & in aurem, annulum, & dextrale, & omne vas aureum. Omnes ferè dictiones quæ hic ponuntur, ignotæ significationis sunt apud Hebræos. & prior. s. chach, quam vertimus fibulam, dicitur fibulam significare, quam nostri fuellam vocāt, & est ad modum acus ad aliquid ligandum, & solet in cingulorum extremitate poni, ad ligandas extremitates cinguli. Putarem potius significare totum circulum: cum ipsa fibula, quoniam in multis scripturæ locis in hac inuenitur significatione. Nam Isa. 37. habes. Ponam chach. i. circulum meum aut hamum in naso tuo. Et Ezech. 29. Dabo chachim, id est, circulos aut hamos in maxillis tuis. Iob etiam 40. Vbechoah, id est, fibula perforabis maxillas eius: Significat etiam Iob 31. spinam. Tendendum ergo est significare propriè fibulam seu acum cum suo circulo, qui in altera cinguli extremitate ponitur ad ligandum illum. Significat etiam compedem 2. Paralip. 33. De inauribus nulum est dubium, per nezem, significari, & per tabaat, annulum, à taba quod est figere, infigere: sic dictus quod digito infigatur. Chumam verò, id est, dextrale, ignotum est quid propriè significet. Aliqui femorale subligaculum, auro gemisque redimitum putant. Alij muliebres, circa pudenda ornamentum. Sed indignum mihi videtur, hæc Domino eos offerre, cum scirēt eum nolle accipere pretium meretricis ad altare. Et qui ab hoc abhorrebat, qualiter pudendarum acceptaret ornamenta, Noster Sanctes Thargum sequutus, dextrale vertit, Hieronymus murenulā. Et quia dictio in scripturis rara est, non est coniectura bona ad propriam significationem venandam. Ponitur infra Num. 31. Hebræi typum vuluæ interpretantur. Aben Ezra inter hæc quatuor ornamenta, quæ hic commemorantur, ita discernit: vt primum sit aurium ornamentum, alterum narium, tertium digitorum, quartum brachiorum, Ego verò arbitror horū primum fuisse circulum aureum, cum fibula sua, qui in extremitate cingulorum figi solet ad cingulum ligandum, licet aliqui dicant fuisse faciei ornamentum ad modum hami, & Hebræas Aegyptias fortè sequutas habuisse extremas partes narium, aut fauces perforatas, quemadmodum nostræ, aurium extremitates, & ab eis huiusmodi aureos hamos suspendisse. Secundum verò non est dubium fuisse in aurem. Tertium autem annulum. Quartum quale fuerit me ignorare, ingenuè fateor, licet putem esse dextrale seu ornamentum brachiorum.

Attulerunt netum hyacinthum, purpuram. Maxima ex hoc loco coniectura est, tam hyacinthum quam

purpuram, seu techelet, & argaman, significare filum sericum aut lanam, quoniam dicitur hic populum hæc attulisse neta. Erant enim res quæ à fœminis neri, seu filari poterant.

Omnes mulieres quas eleuauit cor illarum, id est, quarum cor eleuatum est à Domino, scilicet, ad laborandum, iuxta sapientiam, scilicet suam, neuerunt pilos caprarum, scilicet, ad conficiendum simbalotum (liceat mihi sic Latinis auribus loqui) postquam non dant nobis propria nomina, ad hæc significanda. De lapidibus onychinis, & plenitudinem, hoc eodem cap. diximus.

Videte. Vocauit Dominus Beselel. Ne inter artifices iurgium seu contentio esset super primatum, indicauit Moyses Beselel, à Domino electum quasi principem, inter omnes alios artifices. Et per vocari ex nomine, intellige designari, aut inter cæteros eligi.

Implcuit eum spiritus Dei, sapientia, intelligentia, & scientia & omni opere. Flatu Dei iste impletus est sapientia, intelligentia, & scientia, & discrimen horum nominum, scilicet, chochmach, id est, sapientia, tabunah. i. intelligentia, & daat. i. scientia, diximus supra capite 31. Et omni opere, id est, non solum illi dedit sapientiam, sed opus seu operari, iuxta sapientiam suam, aut ad opus omne faciendum. Multi enim sunt, qui callent artem, sed nesciunt conformiter ad eam operari, idèò vtrumque Deum Beselel dedisse affirmat.

Ad cogitandum cogitationes, & ad faciendum. Hæc duo requiruntur ad bene fabricandum, scilicet cogitatio bona, & executio.

In fabricatione lapidis, ad complendum, scilicet, pectorale huiusmodi lapidibus. Iam enim sæpius diximus, quare huiusmodi lapides, dicantur plenitudinis, quia, scilicet, implebant pectorale iudicij.

Et ad docendum, dedit in corde ipsius. Nō solum vt ipse sciret, sapientiam dedit ei Dominus: sed etiam vt alios artifices docere posset & instruere. Et aduerte verbum iarrah, duo significare. s. descendere, & docere, quoniam qui dolet, descendere facit doctrinam suam, in corda eorum quos docet, iuxta illud Moyses Deuter. 32. Descendat vt pluuia doctrina mea. Et quod sequitur.

Et Aboliah filium Achisamach, sensus est, quòd Dominus dedit sapientiam Beselel ad docendum socium, aut melius quòd socio, etiam dedit huiusmodi sapientiam, & hunc sensum sequens sententia probat. Sequitur enim.

Et repleuit eos. Omne opus fabrile cogitatum, acupictum. Per opus cogitatum, videtur intelligere opus quod ex magna cogitatione fit. Aut reputatum, id est, quod apud homines magnum reputatur, quoniam quod sequitur. s. acupictū, fit etiam ex magna cogitatione. Verbum chassab à quo chosseb. i. reputatum, aut excogitatum, hæc duo significat, scilicet, cogitare, & putare, & frequētius putare, quam cogitare. Sequētis verò dictionis. s. rochem, quam vertimus acupictum, significatio propria non plenè nota est Hebræis, neque nostris. Aliqui dicunt significare vestem diuersorum colorum.

Et textorio, id est, in opere, quod fit opere textentis. Verbum arag, à quo oreg, id est, textorium, significat aut texere, aut potius inuoluere quod textum, aut filatum est, vt patet Iudic. 16. vbi de Samfone dicitur. Et profectus est cum clauo, haereg, id est, inuolutionis seu in quo crines eius erant inuoluti aut texti. Illud etiam Iob 7. Dies mei velociores fuerunt mini areg, id est, radio textentis.

E potest

potest bene verti inuolutorio seu fuso filantis aut inuoluentis. Ferè omnia quæ hoc capite, & sequentibus huius libri ponuntur, supra hoc eodem libro exposita sunt.

CAP. XXXV. AD MORVM compositionem annotata.

Mnis qui fecerit in eo opus, morietur.] Mirum valde est, quanti fecerit Deus sabbati obseruantiam, vt pœna mortis voluerit violatores punire. Solent legislatores ea quæ sibi maximè sunt cordi, sub maximis interdicerè pœnis, etiam si non in se magna sint. Licet enim sabbati obseruantia non sit maximum præceptorum, quia tamen Deo cordi erat, & videbat Iudæos pronos ad illud frangendum, tam graui pœna voluit punire eius violatores. Ne ergo homines putarent sibi licere, ea quæ ad cibos pertinent, die sabbati præparare, ignem tunc accendi prohibuit. Putant tamen (vt diximus) Iudæi, licere sibi, ad calefaciendum se, si vigeat frigus, ignem struere, modò non folle, sed arundine illud accendant. Licere etiam sibi arbitrantur, struendo à gentili, non gratia sui vti, sed si Iudæi causa, ignis succenderetur etiam à gentili, nõ licere eis vti tali igne arbitrantur, vt dicunt.

Omnis cuius est spontaneum cor.] Admonentur hîc Prælati, non se exactores populo, & subditis suis, exhibere, sed spontè oblata accipere, quemadmodum hîc Dominus, qui licet omnia quæ petebat, suis dederat, noluit tamen eos cogere ad ea offerenda. Licet tamen à suis exigere vitæ itipem, si in ea re negligentiores quàm par est, inueniantur. Est etiam hîc locus, ad oculum ostendens, populum teneri ad omnia, quæ ad templorum vsum necessaria sunt, præter sustentationem ministrorum. Et memento Deum, omnia hæc à te exigere, non quia egeat, sed vt abundes meritis, si spontè donaueris.

Omnis sapiens corde in vobis, venient, & facient opus Domini.] Tenetur quisque, Deo offerre quod potest, alij donaria, alij operas suas.

Attulerunt fibulam & inaurem.] Quod dederant ad idolum fabricandum, nunc dant ad opus Domini. Vtinam talis esset mens, vt tot expendere in ministerio Dei, quot expendimus, in obsequio vitiorum, sed de hoc aliàs cap. 32. diximus satis.

Omnis mulier sapiens corde, manibus suis neuerunt.] Docentur hic piæ matronæ manibus suis filare, & texere, ea quæ ad cultum Dei pertinent, vt sunt corporalia, pallas, imaginum indumenta, & id genus alia, memores illius viduæ quam à mortuis tulit, citauit Petrus: cuius munus erat, pauperes tunicis induere.

Videte. Vocauit Dominus Beselel.] Solent artifices, de primatu contendere, sed dux prudens contentionem & æmulationem suis verbis præuenit, ostendens Beselel, non à se, sed à Deo electum.

Repleuit eum spiritus Dei.] Admonui supra, in tabernaculi fabricatione, voluisse Dominum præcipuum artificem, sua sapientia docere: vt ostendat se nihilo indigere à nobis.

Et ad docendum, dedit in corde ipsius.] Solent præcipui artifices, sapientiam & artis suæ peritiam, abscondere, nihilque quod in arte præcipuum sit, alios docere, sed non sic sapientissimus Deus, se artifices quos ipse spiritu suo repleuerat, alios docere voluit, vt discamus dona Dei non occultare,

sed proximis impartiri. Ne autem iste Beselel, se vnicum in arte putaret, & de munere Domini superbiret, socium dare voluit ei Dominus.

CAP. XXXVI. IUXTA LITERAM annotata.

Fecit Beselel.] Ponitur hîc tabernaculi fabricatio, & executio eorū quæ mandauerat Dominus, & omnia hæc sunt præcedentibus capitibus, paucis exceptis, exposita, ideò breuiter literam expediemus.

Omnem quem leuauit cor, ad appropinquandū ad opus.] Posset etiam verti. Omnem qui leuauit cor. i. qui cor suum eleuauit ad accedendum, vt faceret opus Domini. Et ipsi adduxerunt ad eum adhuc donum, mane & mane, id est, postquam artifices tulerunt à conspectu Moiseh, omnia ad opus requisita, adhuc tamen populus afferebat ad eum singulis diebus, muna ad opus Domini. Et aduerte hic, qualiter Hebraismus diem artificialem, vt vocant, appellat mane, vt expendas, quàm bene Genes. primo dictum sit. Factum esse vespere & mane. i. noctem & artificialem diem, vnam diem.

Multiplicant populus, offerendo vltra sufficientiam ministerij, ad opus quod præcepit Dominus vt facerent.] Sensus est. Plus affert populus, quàm opus sit, ad ministeria operū, quæ Dominus præcepit fieri. Aduerte hic dictionem Hebraicam dai, Hebræis tria significare. s. sufficientiam, tempus, & esse syllabicam adiectionem, significantem (de) quorum omnium multa Hebræi exempla citant. Posterioris verò significationis exēpla habes apud Isaiam cap. 66. vbi habetur. Et erit mîde chodes. i. de mense, in mensem eius. Vnde. i. & de sabbato in tabbatum. Ad probandam autem secundam significationem, citant illud 1. Sam. 18. Et fuit mîde setam. i. à tempore egressus eorum, prudenter se gessit David. Et Ita. 28. Mîde. i. à tempore quo transferit ipse accipiet vos. Sed posset sustineri, vbique vnicam esse nominis significationem. Et locus 1. Isaiæ posset sic verti. Et erit de sufficientia mensis, in mensem. i. multiplicatis mensibus. Quod verò ex secundo loco allatum est, sic verti potest. A sufficientia transitus, seu à copia transitus, cum sapiens transferit, accipiet vos. Infra enim dicitur. Quoniam singulo mane transibit. Quod autem ex Samuele, hunc sensum habere potest. Et fuit ab abundantia egressus eorum, id est, ex quo frequenter egressi sunt, prudenter se gessit David, quæ in eum finem interpretatur, vt non facile mutes, & varies, nomenclaturæ & verborum significationes. Quod verò significet sufficientiam, clarius est, quàm vt oporteat exempla ad hoc citare.

Transire fecerunt vocem in castris, scilicet, præconis, Proclamare fecit Moses, vt populus ab oblationibus cessaret.] Dupliciter potest locus iste intelligi. Vno modo vt sit sensus. Vir & mulier, non faciant vltra opus, pro sanctuario, quoniam quæ facta erant, sufficiebant: & ne offerant vltra oblationem, ad locum sanctum. Secundus exponendi modus, quem priori præferendum puto, est. Vir & mulier, non faciant vltra opus, id est, non silent aut texant, vltra opus aliquod, vt offerant ad sanctuarij fabricam, seu ad opera sancta. Viri enim & fœminæ, nõ solum operum materiam offerebant, sed

10

20

30

40

50

60

sed etiã fabrefacta. Artifices verò illa disponebāt, quemadmodum Dominus præceperat Moiseh.

Et opus fuit sufficiens eorum, ad omne opus, ad faciendum illud, & superfluit.] Vertit hîc noster Sanctes. Et substantiam eorum, erat sufficiens, ad omne opus. Munsterus verò. Nam supellex illa, fuit sufficiens pro vniuerso opere perficiendo. In Hebraico tamen est, vt vertimus. Et idem est nomē, quod Sanctes prius vertit substantiam, & postea opus: & in multis locis scripturæ, opus significat. Nostri Genesis trigesimo tertio capite nomen melachah vertunt gregem. Vbi dicit Iacob. Ego pergam pedetentim, ad pedem hamelachah, id est, operis. Vbi nostri vertunt, ad pedem gregis. Neque mirū, quoniam greges dicebantur tunc temporis opus & facta, iuxta illud Gen. 12. Et animas quas fecerant in aram. Est autem sensus horum verborum. Et opus quod. s. fecerant, tam viri quàm fœminæ, qualia erant, vt diximus, quæ neuerant vel texerant, erat sufficiens ad omne opus. s. ab artificibus faciendum, & superfluebat, quoniam plus quàm opus esset, offerebat populus.

Et fecerunt omnis sapiens corde, cum fabrefacientibus opus, habitaculum, decem cortinas, è bysso retorta.] Admonui supra (& textus hoc clare dicit) omnes viros & fœminas sapientes corde, adiuuissè, principales artifices, præparantes ea quæ ad opus erant necessaria: ideo hic dicitur, sapientes corde, fecisse cum facientibus opus. Posset etiam verti. Tabernaculum decem cortinarum. Dicitio autem ierioth, id est, cortinas, à iara quod est frangere, ortum habet, & dicuntur cortinæ ieriot, à frangendo, aut quia fractæ & diuisæ adinuicem sunt, aut quòd sonum fractionis emittant, dum colliguntur. Quod autem sequitur.

È bysso retorta hyacinthino, &c.] Exposita sunt capite præcedenti, & 25. huius libri, quemadmodum Cherubini cap. 25. & 26. Aliqui pro Cherubin legunt.

Pictas opere cogitationis, fecit eas.] Dicit autem Aben Ezra, Cherub esse genus, ad omnem figuram, nisi quòd ea quæ sunt in lege, humanam habent effigiem: quo pacto modò depinguntur. Quæ verò apud Ezech. 4. animalium ibi descriptorū imaginem præ se ferebant. Ego verò arbitror, vbique vnus esse figuræ, neque fuisse humanā, quoniam Ezech. 10. facies Cherub, contra faciem hominis diuiditur. Dicitur enim ibidem. Facies vnus, facies acherob, & facies secundi facies hominis. Vide in loco citato, vbi satis significationem discussimus. Aliqui Hebræorum arbitrantur eos habuisse puero rum effigiem.

Fecit laqueolos hyacinthinos.] Diximus cap. 26. de dicitio lulot, id est, laqueolos. Et huiusmodi laqueolis iungebantur cortinæ adinuicem, & vt cap. 26. diximus, erant ansæ seu laqueoli, in vtraque extremitate cortinarum oppositæ sibi inuicem, & vnicinus cutuus ex vtraque parte, capiebat ansas, & coniungebat cortinas ad inuicem.

Fecit cortinas caprarum, id est, è pilis caprarum, tentorio.] Erant huiusmodi cortinæ super alas, quæ erant ex purpura & bysso.

In labio cortina extrema, in coniunctione, id est, vt coniungerentur, aut vbi coniungebantur ad inuicem, scilicet, prior cum secunda.

Fecit operimentum tecto.] Constat ex hoc loco, fuisse quadruplex tabernaculum, seu operimentū. Primum ex bysso, purpura, &c. Secundum è pilis caprarum, quod tegebat primum. Tertium è pellibus arietum rubricatis, quod tegebat secundum.

Quartum è pellibus taxorum, quod operiebat tertium, & erat extremum, & putarem primum fuisse planum, in parte superiori, alia verò habebant dispositionem tentorij, seu tabernaculi pastorum, cuius rei coniectura est, quod primum communiter vocatur habitaculum, alia verò tentorium, quod nos appellamus tenda de campo. De tabulis cum suis incastraturis, etiam diximus, cap. 26.

Duas tabulas fecit in angulis tabernaculi, in lateribus.] Difficile est cognoscere, qualiter istæ tabulæ angulares essent dispositæ, & qualiter geminatæ, vt diximus in loco citato, quem consulere licebit. Similiter qualiter huiusmodi tabulæ, fuerunt geminatæ infernæ & supernæ, & putarem angulares tabulas, habuisse frustra alterius tabulæ, affuta in parte inferiori, & superiori, vt anguli essent fortiores. Erāt autem geminatæ, ad angulum vnum, quia faciebant vnum angulum cum tabulis vltimis ad aliorum laterum.

Fecit vestem medium.] Præter quinque vestes, quæ ligabant tabulas ad inuicem, erat quidam vestis maior in medio tabularum, qui transibat ab extremo, ad extremum.

Annulos earum. s. tabularum, fecit ex auro, loca vestibus.] Apposituè legēdum est, loca vestibus, quoniam huiusmodi annuli erant loca, per quæ vestes intrabant, & Hebraicè pro loca vestibum, habetur, domus vestibum, quoniam Hebraismus locū in quo aliquid intrat, domum eius vocat, sicut vaginā, domum gladij.

Opere excogitato fecit illa, cum Cherubinis.] Iā dixi opus excogitatum dici, quod ex maxima cogitatione fiebat, aut quod erat in magna reputatione, & per Cherubim intellige, illorum animalium picturas.

Vncini earum. s. columnarum aurei.] Quidam hic pro vncinis, vertunt capita, sed malè meo iudicio, quoniam infra statim dicitur.

Et columnas eius quinque. s. fecit, & vncinos earū, & texit capita earum, vbi post vncinos, posuit capita.] Dicitio tamen nau, ignotæ significationis est apud Hebræos, & videntur isti vncini facti, vt ex eis cortina suspenderetur. Dicunt tamen Hebræi, huiusmodi, vncinos, fuisse columnas affixos, vt ex eis suspenderentur victimæ: diebus solennibus excorandæ & offerendæ. Si tamen capita cum Hieronymo vertas, non damno, quoniam sit mentio basium & filorum, & æquum videtur, vt mentio fiat etiã capitum. Quæ autem sequuntur, & omnia quæ in hoc capite tractantur, exposuimus supra ca. 26. vbi quæ hic desunt videre potes.

CAP. XXXVI. AD MORVM compositionem annotata.

Fecit Beselel & Aboliab, & omnis vir sapiens corde.] Sunt multi, quibus Dominus sapientiam, & multa alia donauit, qui rarò aut nunquam, secundum sapientiam sibi traditā operantur, sed potius in malitiā, sapientiam conuertunt, scilicet ad proximorum deceptionem, non sic isti edocti à Domino, qui sua sapientia ad opera Domini vsi sunt.

Vocauit omnem virum, quem leuauit cor, ad faciendū opus Domini.] Non coegit quenquam, sed qui spontè accedebat: vbi simul docemur, ad opera Domini, non coacti, sed sponte currere: cōtra eos, qui ad ea quæ Dei sunt, negligentiores quàm oportet, inueniuntur.

Ipsi attulerunt ad eum, adhuc spontaneū, singulis diebus. Plura isti Deo offerunt, quàm petantur, vtinam nos, E 2 quæ

quæ debemus offeramus Domino Deo nostro.

Multiplicat populus, offerendo ultra sufficientiam.] Boni & iusti artifices, qui non seruât sibi, quod superest, in operibus Dei, sed dominis suis ea restitunt. Sunt proli dolor multi Rectores communitatum, qui pro publica utilitate, multa petunt à populo: sed nihil inquam etiam si superfit, communitati restitunt, sed in suos, vel alios quoslibet vsus conuertunt, non considerantes, populum de cætero libentiori animo donaturum, & plura, cum viderit quæ offert, fideliter à ministris & gubernatoribus dispensari. Et considera disparitatem. Isti prohibentur dare, nos cogimur, præstare ea, quæ ad cultum Dei necessaria sunt. In multitudine corinarum, disce ornamentum domus Dei, neque esse reprehensibile, si domus Dei, huiusmodi abudet.

Tabulas textit auro.] Clamant multi illud Poetæ. Dicite Pontifices, in sacris quid facit aurum? Sed non semper, hæc in domo Dei damnanda sunt. Nam & si Dominus pluris quam hæc faciat opera pietatis & virtutis, non tamen hæc spernit, cum ex deuoto animo illi offeruntur.

IN CAP. XXXVII. IVXTA
literam annotata.

Egit Besalel arcam.] Repetuntur hic, quæ dicta sunt cap. 25. huius libri, & dicuntur facta, quæ ibi fieri præcipiuntur, idè breuiter percurrèda esse litera, ne cõtingat eadè toties repetere.

Textit eam auro mundo, intrinsecus & extrinsecus.] Parui refert, quòd hebraicè habetur, de domo, & ab extra. Nam vt in Hebraismorum explicatione admonuimus, vocant Hebræi, quod est intus, esse in domo.

Fecit ei coronam auream.] Diximus capite citato, zarah, à quo zer, id est, corona, significare dispergere, ventilare, & circumdare, & zer coronam seu circulum.

Fudit ei quatuor annulos aureos, super quatuor angulis eius.] Melius vertas. Super quatuor pedes eius, quoniam paam, potius pedem, quàm angulum significat: & miror cur nostri dicant, singulare huius nominis significare pedè, plurale verò angulos. Quod enim ex cap. 7. 1. Reg. citant, ad hanc probandam significationem, & vertunt. Quatuor rotæ erant basi singulæ, & tabulæ æræ, & quatuor angulis eius, humeri erant. Melius vertas. Et quatuor pedibus eius, humeri erant, scilicet, ad sustentandam æneam concham. Solent enim huiusmodi vasis æneis, idola quædam supponi, quæ pondus suppositum sustinere suis humeris videntur.

Ductiles fecit eos, scilicet, Cherubim, aut. Graues fecit eos.] Id est, non intus vacuos, sed plenos, nos vocamus moçicos. Nam verbum chassah à quo michssah, id est, graue, significat propriè graue & durum esse, sed secundo significat longum & extensum, quoniam id quod est longum & extensum, graue esse videtur, idè sustinenda est communis interpretatio.

De propitiatorio facies Cherubim.] Id est, de eadem materia seu ligno. Aut coniuncta propitiatorio, sed primum melius. Diximus loco citato, de ditione caporet. i. propitiatorio, quòd ortu habeat à chappar, quod est linire, tegere, & propitiari. Similiter de Cherubim, quòd sint quorundam animalium figura.

Expandentes alas suas.] Verbum paras, significat

propriè diuidere, separare, ideo melius vertas separantes alas suas, aut diuidentes, scilicet, alteram ab altera, licet sensus sit idem.

Tegentes alis suis super propitiatorium.] Erat propitiatorium, tabula quædã eleuata super arcam, eiusdè mensuræ cum arca, & erat quasi sedes Dei, cuius pedes super arcam erant. Expandebant autè Cherubim alas suas, super propitiatorium, ex vtroque latere versus medium, quibus tegebant sedentem Dominum. Sed vt diximus, dubium est, an huiusmodi Cherubini, essent omninò sub propitiatorio veluti animalia quædam, & inde eleuarent alas super propitiatorium, vel potius haberent humanã effigiem, & medium corpus super propitiatorium, vt communiter pinguntur, & hæc secunda expositio mihi magis probatur.

Fecit ei clausuram palui, in circuitu.] Possit verti, clausuram tenuem, Vide quæ diximus cap. 28.

E regione clausuræ, erunt annuli.] Melius vertas. Iuxta clausuram. Nam amit, est locius, à quo lestimat, id est, societas, coniunctio, iuxta.

Scutulas, & coclearia.] Ignorã significationis sunt Hebraica nomina, quæ hic ponuntur.

Et medios calamos, quibus operiebatur.] Admonui cap. 25. huius libri, incertam esse significationem nominis chesot, quod Hebræi calamos medios interpretantur. Sed quia sequitur, quibus operiebatur, non mihi arridet significatio, quoniam mediis calamis, nihil potest operiri, idè potius tegmen aliquod putarem. Diximus sententiam nostram de hac re, citato capite. Possit tamen nomen significare opercula vasorum mensæ, quoniam volebat Dominus, omnia vasa esse clausa, & aperta propter munditiam, & tunc vertendum esset. Fecit scutulas, & coclearia, & opercula, quibus tegebatur, pro tegebantur, scilicet vasa ex auro mundo.

Ductile fecit, scilicet, candelabrum.] Vertere potes etiam graue. Non erat inquit intus inane seu vacuum, sed plenum, quod nostri, vt diximus moçico vocant.

CAP. XXXVII. AD NOSTRAM
eruditionem, annotata.

Egit Besalel arcam, de lignis sittim.] Admonui sapius, quàm cautè nobis ambulandū sit, cum sciamus in arca esse seruata legè, qua examinandi à Deo sumus. Cætera quæ hic dicuntur, moribus accommodata sunt cap. 25. vbi etiã diximus cur Dominus instituerit locū, quo peccatis nostris propitiatur: non autem vbi nos in hac vita vellet iudicare, quoniam nunc misericordiã exhibere voluit potius quàm iustitiæ rigorem. Quinque in hoc capite facta leguntur. scilicet, arca, propitiatorium, cū Cherubinis suis, mensa cum vasis, candelabrum, & altare sufficienti, cū suo thimiamate, quæ omnia moribus accommodauimus supra ca. 25. & 26.

IN CAPVT XXXVIII. IVXTA
literam annotata.

Egit altare holocausti.] Describitur hic factū, quod c. 27. fieri præceptū est, vbi omnia ferè sunt exposita.

Vacuū inter tabulas, fecit illud.] Alij legunt. Vacuū tabulis fecit illud. Alij, Cū vacuo inter tabulas. Et sèsus est. Erit altare vacuū tabulis, neque habebit mensam superius ex tabulis. i. neque à lateribus, sed solum habebat pedes quatuor, & quatuor ligna, duo in longū, & duo transversa. Dicit autem, & explicat Rabbi David, medium altaris fuisse terra repletum,

cum, iuxta illud, quod postea præcepit. Altare de terra, facies mihi. Altare verò aureum, erat rectum seu mensa, sicut dictum est.

Testum eius, & parietes eius.] De cribro æreo seu reti, diximus, quod aliqui putant fuisse circumcirca, ita vt altare per circuitum ambiret, nobis autem videbatur fuisse intra altare, seu intra ligna, quæ alteri constituebant, ad suspendendas carnes quæ super altare cremabatur: vtraque opinio probabilis est.

Fecit concham aneam, & basin eius aneam, de speculis conuenientium, quæ conueniebant, ad ostiū tabernaculi conuenientis.] Quoniam locus obscurus est, Hebraismum, more nostro reddimus. 2. vim vocabulorum explicabimus. 3. sensum verborum. Et prima dictio, scilicet, chitar, tria Hebræis significat, scilicet concham, lampadem, & chitropodes, quæ sunt sustentacula ollarum ad ignem in foco, secundum Græcos, nos vocamus trempen sumpto vulgari nomine à Latino. Dicit autem Rabbi David, duplicem fuisse huiusmodi concham. Alteram in qua iugiter erat aqua, de qua hic est sermo, & habebat foramina, seu ora, quibus aqua egrediebatur, ex qua sacerdotes manus & pedes lauabant, quando erant Domino ministraturi. Alteram, qua carnes Domino offerendæ, lauabantur, cuius meminit scriptura. 1. Sem. 2. vbi dicitur. Veniebat puer, scilicet sacerdotis, & percutiebat in concha, vel in ahenò, vel in lebete, vel in ollam. Hæc autem non habebat ora, neque iugem aquam, & dictio videtur duo significare, fornacem, aut instrumentum fictile, quod nostri vocant fugareiro, de quo Zachariæ 12. vbi dicitur. In die illa, ponam ducem Iehudah, sicut caminum ignis, inter ligna & chechior. i. sicut lampadem, aut fornacem ignis inter manipulos. Et Leuit. 11. Cibanus vechiraim. i. & fornaces destruentur. Et dicit Rabbi David esse locum, quo duo lebetes, aut duo caldaria ponuntur. Significatio dictionis non plenè nota est Hebræis & nobis. Putarem tamen, huiusmodi concham formam habuisse fornacis, vt, scilicet esset superius aperta, quales fontes lapidei vel ærei, esse solent, secunda verò dictio Hebraica, scilicet, maret, quam hic omnes ferè speculum vertunt ortum habet à raah, quod est cernere, videre: vnde mare, id est, speculum, quod illud facierum compositionem cernamus, tertia verò dictio, scilicet, sobeot, à saba quod est exercitus, ortum habet. Quod autem aliqui vertunt, de speculis mulierum, aduerte, in Hebræo nullam mentionem mulierum fieri, sed quia nomen sobeot, id est, cõuenientiū seu exercitū, facientium est fœminini generis, cõpuli sunt interpretes, addere mulierū. Quibus præmissis audi, quid de hac re dicat Rabbi Abraham in commentariis. Mos inquit, erat omnium mulierum, suam decorare faciem, & aptare thiamam singulo mane in speculis æneis, aut vitreis. Erant autem in Israel mulieres Deum colentes, quæ sprete mundi vanitate, sua specula Domino offerebant, quia non erant illis opus. Quæ per singulos dies veniebant ad ostiū tabernaculi vt orarent, & Dei audirent præcepta, quæ sese ad instar exercitus, congregabant. Est autem sensus loci iste. Fecit, scilicet, Besalel aut Mosèh, concham æneam. i. lotorium, seu vas ad lauandum, ad modum. scilicet, fornacis aut caldarie & basin eius aneam, de speculis. scilicet, mulierum, militantium seu ad modum exercitus congregantium se, quæ militabant. i. ad modum militum conueniebant, ad ostiū tabernaculi adunationis. Quod

autem fuerint in Israel, fœminæ huiusmodi, excubantes ad ostiū tabernaculi, constat ex 1. lib. Sam. 2. vbi dicitur. Heli senem valdè, & audiuisse omnia quæ fecerunt filij eius omni Israel, & quomodo dormiebant cum mulieribus exercituum, seu admodum exercitus congregantium se, ad ostiū tabernaculi adunationis. Vbi vides fuisse tales fœminas in Israel, quæ more exercitus excubabant ad ostiū tabernaculi Ecclesiæ. Possit tamen intelligi, filios Heli dormisse cum mulieribus hominum, seu militum excubantium, ad ostiū tabernaculi. Erat autem vsus horum speculorum, vt sacerdotes, postquam essent in fonte loti, respiceret se ad specula, an quicquam maculæ adhuc in eis remaneret. Neque legas de speculis, quoniam concha non erat de speculis, sed ex ære, quemadmodum basis eius: sed legendum est. Cum speculis, quoniam huiusmodi specula, conchæ affixa erant.

Vncini columnarum, & sista eas cingentia, ex argèto.] Admonui supra, multos Interpretum, legere pro vncinis capita, neque absre. Dicunt autem Hebræi, huiusmodi vncinos affixos: columnis, vt ex eis, animalia ex coriata suspenderentur, quæ Domino offerebantur, aut ex eis, cortinæ atrij suspendebantur. vt iam diximus.

Isti sunt numeri tabernaculi, id est, rerum ad tabernaculum necessariorum, quæ dictæ sunt.

Quia numerata sunt, ad iussum Mosèh, id est, nihil ventisilium defuit, quoniam Mosèh omnia numeravit. Hebraicè est. Ad os Mosèh, aut quæ ad præceptum Mosèh numerata sunt. In manu Ichamar, qui. f. erat caput & dux omnium Leuitarum.

Fabricator, & excogitator, & acupictor, in hyacintho & purpura.] Dicitur iste fabricator, ratione metalli, ac si dicat. Erat faber, quia fabrilia ærea faciebat. Excogitator fortè, quia faber lignarius, acupictor ratione eorum quæ in panno faciebat.

Fuit aurum oblationis nouem & viginti talentorum.] Diximus supra, dictionem Hebraicam chichar, significare partem, frustum. Continet autem talentum 60. libras vsuales, & 120. libras sanctuarij, libra verò 120. siclos, talentum autem 3. millia siclorum.

Et argentum numerorum, id est, quod ex numeratione eorum collectum est. Soluebat enim quilibet cum numerabatur, medium siclum sanctuarij pro capite.

CAPVT XXXVIII. AD MORVM
compositionem, annotata.

Egit altare holocausti.] Quicquid hic eramus dicturi, ad mores pertinens, diximus supra hoc eodem lib. cap. 30.

Fecit concham aneam.] Ostèdit locus iste, ministros Dei, non debere contentari illa lotione, quam domi faciunt, sed in templo ipso debere lauari. Neque dicit textus cum speculo, sed cum speculis, vt discamus quanta consideratione opus sit, ad hoc quod dignè domum Dei ingrediaris, & illi ministras: sed de his satis citato loco.

CAP. XXXIX. IVXTA LI-
teram annotationes.

Egerunt vestes ministerij, ad ministrandum in sanctificatione.] Dupliciū vestitū hic (meo iudicio) fit mentio, Nā alix erant, quibus in sanctitate ministrabant sacerdotes, & liz quibus quotidie utebantur, & de his omnibus cap. 28. præcedenti

denti abundè diximus.

Extenderunt bracteas aureas, & præciderunt fila, ad faciendum in medio hyacinthi, & in medio purpura. Difficilis utique est locus iste, quod accidit, propter ignorantiã propriæ significationis verbi puach, cui Hebræi varia tribuunt significata, quia propriũ ignorant. s. flare, illaqueare, & loqui: unde pache, seu pachim, quod dicunt significare bracteas, seu extensiones, aut laminas, mihi verò videtur, significare retia, à puach quod est illaqueare seu irretiri, & meo iudicio, est sermo de reti quod nostri vocat desfiados, in quo varias figuras acupingunt: unde locus iste sic est reddendus & intelligendus. Extenderunt retia aurea, & præciderunt fila, vt fieri solet, dũ huiusmodi acupicta fiunt, ad faciendas. s. figuras acupictas in medio hyacinthi & in medio purpura. Si tamen bracteas veritas, non errasti, quoniã eis etiã panni acupingi solent. Unde cõstare ex hoc loco videtur thechelet & argaman non solum lanã, sed & fila significare, in quorum stamine, huiusmodi figuræ acupingebantur.

Oras fecerunt illi, scilicet, ephod, seu pectorali. Dicitur cheteph, tria Hebræis significat. s. humerum, latus, & angulum, & frequentius videtur humerum, quàm alia significare, licet Iob. 21. videatur scapulam significare: vbi dicitur. Chetephi. i. scapula mea, vel latus meum, ab humero cadat. Quo in loco cõtra humerum distingui videtur: unde & hic verti possit. Humeros fecerunt illi. Nam, vt iam diximus ca. 28. huiusmodi ephod, humeris ligabatur & coniungebatur.

Baltheus cinguli. Hebraicè est. Excogitatũ cinguli. Erat enim huiusmodi cingulum, quod cingebat ephod seu superhumeralis, acupictum opere phrygionico, seu excogitato, erat & ex eadem materia, qua & ephod, aut eidem coniunctum.

Fecerunt lapides onychinos, circumdatos palis aureis. Melius inclusoriis aureis, Et de lapide onychino loco iam citato, & aliis multis diximus esse lapidè coloris vnguis humani.

Celatos celaturi sigilli. Hebraicè. Apertos aperituris sigilli, id est, quibus sigilla aperiri solent.

Odor vnus, id est, primus sicut vna sabbati, id est, prima sabbati: vna mensis, id est, prima mensis.

In plenitudinibus suis, i. in locis quæ implebant, Lapidés iuxta nomina, id est, secundum numerum nominum filiorum Israel.

Catenas termini, id est, terminantes pectorale, ne scilicet, rumpere tur.

Opere perplexionis, id est, perplexo, quoniã huiusmodi catenæ, perplexæ erant ad inuicem.

Dederunt duos funes auri. Dicitur abot, significat quid implicatum.

Et duas extremitates, scilicet, alias, duarum funium. Nam duæ, ligabantur annulis extremitatum pectoralis, aliæ vero duæ, ad duas superiores oras superhumeralis.

Fecerunt in fimbrijs pallij. Hebraicè ad fimbrias, vel iuxta fimbrias pallij, & videtur fuisse potius iuxta fimbrias, quia tintinnabula erant suspensa, ad vestem, seu pallium.

Et pileos galerozum. Dicitur paare. i. pileos, ignota significationis est apud Hebræos, vt iam supra 28. cap. diximus. Paar significare decorare. Sequens verò dicitur eleuationem.

Feminalia linea. A verbo chanas, quod est colligere & congregare, est michnessè, id est, feminalia, sic dicta vt reor, quod colligantur & strigantur, dum ligantur, per funem inclusum,

Dederunt super eam, scilicet, laminam filum hyacinthi, scilicet, ad eam ligandam: in capite sacerdotis.

Et attulerunt habitaculum ad Moyses, & tentorium, & omnia vasa eius. Quidam legunt appositiuè litteram hanc. s. sic. Et attulerunt habitaculum ad Moyses, habitaculum inquam, & omnia vasa eius. Mihi, verò magis probatur altera lectio, quod. s. attulerint habitaculum per quod intelligit inferiores cortinas, & tentorium, per quod superiores quæ disponebantur ad modum tentorii pastorum.

Et omnia alia vasa eius, scilicet, tabernaculi textus tamen indifferenter vitur his duobus nominibus scilicet miscan & hoel, id est, habitaculo & tabernaculo.

Lucernas eius, scilicet, candelabri, lucernas ordinis, i. ordinatas. Verbum arach, Hebræis significat ordinare, æquare, æstimare, sed (meo iudicio) nondum plenè nota est verbi significatio.

Quæ autem ad mores in hoc capite annotari possent, annotauimus capite. 28. præcedenti, idè ab huiusmodi hic super sedendum esse putauimus.

CAP. XL. I V X T A L I - teram annotata.

In die mensis primi, in vna mensis erigere facies tabernaculum. Effluerat vt Hebræi dicunt, & ex textu huius capituli cõstat, ab egressu Israel de Aegypto, duo anni, quãdo huiusmodi tabernaculi erectio, fieri iussa est. Et hic mensis fuit, Nissan, in quo egressi fuerant ex Aegypto, & per vnam mensis, primam mensis diem intelligit, vt supra diximus.

Introduces mensam, & compones compositionem eius, id est, pones panes & alia quæ in ea sunt ponenda, vt aliqui vertunt.

Et accendes lucernas. Hebraicè est. Et eleuabis seu ascendere facies lucernas, & iam dixi posse intelligi de lumine, seu flamma, lucernarum quæ sursum ascendebat.

Pones atrium, id est, spatium ad aliud. s. atrium. Sanctificabis illud. s. tabernaculum aut atrium. Nã per huiusmodi vnctionem, separabatur à prophanis vsibus, & cultui diuino applicabatur.

Sanctitas sanctitatum, id est, sanctissimum, aut virtutem sanctificandi habens, & quod de tabernaculo dicitur, intellige de omnibus aliis. Omnia enim inungebatur & per illam vnctionem sanctificabantur. i. cultui diuino & ministerio applicabantur.

Err, scilicet, vnctio, hæc vt sit eis vnctio eorum ad sacerdotium æternum, id est, vnctio hæc symbolum erit, quod sanctificantur, vt sint mihi in perpetuum sacerdotes.

In anno secundo. Cõstat ex hoc loco, tabernaculũ anno secundo exitus ab Aegypto, in prima mensis primi, erectum fuisse, & fortè hac de causa, primordia mensium, celebrabantur à Iudæis, quod. s. ea die tabernaculum Dei fuerit in deserto erectum.

Extendit tentorium super tabernaculum. Cogit locus iste intelligere ohel, distinctum fuisse à mischã, id est, tabernaculum, ab habitaculo, vt supra admonuimus, eratque tentorium, seu ohel, super miscan, id est, habitaculum.

Et posuit operimentum tentorii. Ex hoc loco quidã colligunt, in habitaculo fuisse tres distinctiones cortinarum: & inferiorè fuisse ex hyacinthino, purpura, & bysso, mediam ex pilis caprarum, & pellibus

bus arietum rubricatis: tertiam quæ hic dicitur tegmen, è pellibus taxorum.

Posuit testimonium in arca, id est, tabulas testimonii, quæ, scilicet, testificabantur pactum, inter Deũ & Israel.

Super latus habitaculi, ad aquilonem. Cõstat ex hoc loco, ierem significare non solum stipitem, sed latus: nisi veritas. Super limitem habitaculi ad aquilonem.

Ordinauit super eam ordinationem panis. Posset etiã verti. Composuit super eam, cõpositionem panis.

Et ascendere fecit super illud, scilicet altare, holocaustũ, & minchah, id est, oblationem. Significat aliquãdo minchah, id est, oblatio sacrificium in genere seu munus, nonnunquam verò, illud sacrificii genus, quod ex simila fiebat, quemadmodum hic videtur significare, de quo Leuit. 2. quoniam per holocaustum videtur significari, quod ex carnibus, & adipibus fiebat.

Erexit atrium, id est, columnas & cortinas atrii. Operuit nubes. Posset etiã verti, nebula, sed sensus est idem.

Et gloria Domini impleuit habitaculum. Nihil aliud hic per gloriam Domini intelligo, quàm nebulam lucidam, quæ dicitur gloria Domini, quoniam signum erat præsentia Domini, & eum gloriosum ostendebat, vt supra diximus. Unde Paulus de Moyses loquens dicit, filios Israel non potuisse intendere in faciem Moyses, propter gloriam vultus eius per quam lucem intelligit.

Quando eleuabat se nebula. Alii aliquando recedebat sed primum melius est. Erat enim nebulæ eleuatio, signum profectiois eorum, quemadmodũ mansio mansiois eorum.

Quoniam nubes aut nebula Domini. Dicitur hæc nebula Domini, quoniam præsentiam & assistentiam Domini ostendebat, aut quia à Domino producta.

CAPVT XL. AD MORES COMPONENDOS.

In die mensis primi, erigere facies tabernaculum. Mysterio non caret, quod Dominus biennio fuerit cum Iudæis, ante quàm apud eos domum construeret, & cum eis vellet habitare, vt ostendat quàm difficile

se hominibus credat & vt nos doceat, primum experiri eos, apud quos domum & habitationem eligimus.

Pones ibi arcam testimonij. Cuncta hic in templo Domini ordinata, & suo loco disposita inuenies, vt discas in domo Domini, cuncta debere esse suo ordine digesta.

Vnges tabernaculum, & omnia quæ sunt in eo. Audis hic in domo Domini omnia vnctã esse, vt discant qui illi ministrant, misericordia super egenos & pauperes flecti.

Lauabis eos aqua, & vnges eos. Solet rigor & zelus munditiã sequi. Nam qui iusti, & mundi à peccatis sunt, rarò erga proximos peccatores flectuntur misericordia. Voluit autem Dominus sacerdotes suos non solum mundos, sed vnctos: vt si quando se mundos aspicerent, cogitarent se oleo vnctionis de libutos, vt æquo animo ferrent peccata proximorum.

Lauabuntur ex ea, quando ingredientur tabernaculum, & quando appropinquabunt ad altare. Quanta reuerentia habenda sit Domus Dei, pulchrè docet locus iste, & quoniam nudis pedibus ingrediendum erat in tabernaculum, iubentur lauari: manus verò quando ad altare accendendum erat, quoniam eis tunc ministrandum erat.

Operuit nubes tabernaculum. Solebat Dominus, signo sensibili quæ illi placerent, approbare: nunc verò nemo est qui cognoscat, se odio vel amore dignum.

Non potuit Moyses ingredi tabernaculum, quia impleuit illud gloria Domini. Admonemur hic, vereri ea quæ Dei sunt, & maiestati diuinæ cedere: lucè enim habitat inaccessibilem. Etiam si sanctus, ac Deo dilectus sis, time adire locum, in quo videris Dei maiestatem relucere.

Quando recedebat nubes proficiscebantur. Beatus homo quem direxeris Domine, & qui non se mouet, nisi signum ei ostenderit. Quo docemur in eodem statu manere, etiam si Dominus nos in eo diutius quàm velimus, detineat, quoniam cum oportunum fuerit, mutabit nos, cui sit perpetua laus, qui concessit hunc librum vigesima quarta Martij anni 1556.

absoluere Vlix-
bonæ.

Explicit liber Exodi.

E 4

ram bene veritas: Cum obtulerit, vel adduxerit. Sed cum introduxerit introductionem, aut cum appropinquare fecerit appropinquationem Domini. Sed sensus est quasi idem, utriusque modo veritas.

De animalibus. Est behemah, id est animal Hebraeis generale nomen, quod sub quocunque genere venerit, utrumque comprehendit sexum. Est ergo sensus. Si quis ex vobis munus ex animalibus Domino obtulerit, non poterit offerre nisi de bobus & pecudibus. Et licet son, significet omne pecus, ut plurimum tamen pro oue ponitur. Hic tamen melius pecus interpretemur: quoniam comprehendit capram & ouem.

Si Holocaustum est oblatio eius. Omnes antiqui Theologi sequentes Græcos & Græcam vocem Olocauston, interpretantur Holocaustum totum incensum: quoniam totum Domino incendebatur, & nulla illius pars sacerdoti vel offerenti cedebat: quod non erat in aliis sacrificiis. Sed si nominis radicem inspicimus, non sic interpretabimur. Descendit autem, Holah, ab halah, quod est ascendere: unde Holocaustum dicitur Holah, id est ascendens quod. sicut in fumo ad Deum ascenderet, aut ut Chimmi dicitur, quia totum animal ascendebat in altare. Alij sic dictum volunt, quod ascendere & superaret omnia alia sacrificia. Et ex hoc sicut ex multis alijs deprehendes, quid lucis attulerit ad genuinum scripturæ sensum intelligendum, linguarum peritia.

Masculum immaculatum appropinquare faciet. Dicitur Hebraica (Tam) potius completum & perfectum significat quam immaculatum, ut patet Gen. 25. vbi dicitur. Et Isaac vir Tam, id est integer seu perfectus, cui nihil deerat. Sic volebat Dominus animal sibi offerendum, ut masculum esset, & nihil illi deesset, neque membrum, neque salus. De macula velleris non curabat. Unde si immaculatum legis, non intelligas illud non debere velleris maculam habere: sed est sermo de defectu.

Ad ostium tabernaculi Ecclesie offeret illud. Per ostium tabernaculi Ecclesie potest ostium atrij intelligi, vbi immolans, sacerdoti victimam offerebat: aut quod verius credo, per ostium intelligit locum qui erat inter ostium tabernaculi & altare: vbi hostia immolanda erat. Licebat enim Domino hostiam atrij intrare, & ibi hostiam suam per manum sacerdotis super altare offerre. Unde vertendum est. Ad ostium, id est regione ostij tabernaculi ecclesie.

Secundum voluntatem suam in conspectu Domini. Scilicet offeret illud. Sensus horum verborum dupliciter potest explicari. Vno modo. Non arcto aliquo ad huiusmodi sacrificium: sed offerat quisque si voluerit: ostendo tamen victimæ conditiones & locum. Secundo modo sensus est. Liberum unicuique erit offerre quod voluerit animal, modo masculinum & immaculatum sit, seu integrum, & ex bobus capris aut ouibus, & in loco sancto immoletur: & hoc est quod dicitur coram Domino. Et forsitan quia noluit aliquem ad sacrificium offerendum obligare, dicit Ier. 7. se non præcepisse patribus de verbo Holocaustorum.

Et coniungat manum suam super caput Holocausti. Varias rationes afferunt tam Hebraei quam nostri, quare immolans manus coniungebat super victimæ suæ caput. Et quidam hoc ideo fieri asserunt, ut per hoc protestaretur à se victimæ suæ dominium abdicare. Alij arbitrantur, offerentem hac ceremonia ostendere, oblationem suam esse voluntariam, Mihi verò videtur hoc factum, ut offerens ostenderet seipsum simul offerre cum hostia sua. Manu enim se coniungebat ei, ut in ea & cum ea sese Do-

mino Deo suo immolaret: & si pro peccato esset sacrificium, hac ceremonia protestabatur se dignum qui pro peccato suo iugularetur. Dei verò misericordia, pietate, & voluntate, iugulationem suam in pecudis oblatæ iugulationem commutari. Si verò Holocaustum, hoc contactu ostendebat se totum impendendum pro Dei obsequio.

Et placebit ei ad expiandum ipsum. Sunt qui vertunt, Et placabitur ei. Significat verbum, Ralah, proprie velle, bene placere seu complacere: licet Hebraei verbo multa & varia tribuant significata. Dicunt enim significare etiam complere, propter illud. 2. Paralipom. 36. Vtque quo Ralah, id est compleat terra sabbata sua. Vbi melius retenta propria significatione veritas. Donec complacat terra super sabbata sua, id est donec sit satisfacta de sabbatis quæ illi abstulisti, colendo eam in 7. anno. Sic Ita 40. Quia nir-sah, id est completa est militia ipsius. Melius ad literam veritas, quoniam satis factum est iniquitati ipsius, aut quia bene complacuit Domino super iniquitatem ipsius, seu illi reconciliatus est. Addunt significare currere ob illud Psalm. 50. Si videbas furē vires, id est & currebas cum eo. Sed tam bene ibi veritas, complacere ei, aut placebant tibi furta eius. Hic autem placere significat, & ad duo potest referri verbum placebit. Primum ad Deum, ut sit iensus Postquam coniunxerit manum suam offerens super holocaustum suum, complacere ei, scilicet Domino ad expiandum ipsum, id est, expiare ipsum, aut placebit Domino hostia ad expiandum ipsum, id est peccato vel immunditia sua. Secundum potest ad offerentem referri, ut sit sensus. Et placebit ei, id est offerenti, offerre ad expiandum ipsum, ac si dicat. Sponte offeret & placidus, hostiam pro sua expiatione. Priorem tamen sensum secundo præferendum arbitror. Et quod dicitur. Ad expiandum ipsum. Iam sæpius admonui verbū Chappar, significare liniri, & operire, & verti posset. Ad liniendum super ipsum, id est ad operiendum peccata ipsius, ne ad punitionem videantur.

Spargent sanguinem super altare in circuitu, quod est ad ostium tabernaculi adunationis. Videtur verba huius clausulæ transposita, & sic legenda sunt. Spargent sanguinem iuxta altare, quod est ad ostium, id est, è regione ostij tabernaculi adunationis, in circuitu. Fiebat autem huiusmodi sanguinis effusio è regione ostij tabernaculi ut, Deus videns sanguinem, peccatori aut offerenti placaretur. Et licet Deus ubique videat, loquitur tamen Scriptura de Deo humano more. Si quæras quare Dominus volebat hunc videre sanguinem, dico quod quia quodammodo videbat peccatorem iam peccati sui pœnas dedisse, quas Dominus ab eo posset expetere.

Excoriabit holocaustum. Verbum, passat, significat exuere, & ex consequenti excoriare. Et aduerte, huiusmodi animalium excoriationes fuisse sacerdotum non Leuitarum munus.

Et dimembrabit illud. Significat natach in frustra diuidere: unde netach, id est, frustam, membrum, & pars. Ezech. 24. Cogere netacheah, id est, frusta eius.

Ponent filij Aharon ignem super altare. Accipitur hic super pro intra, quoniam ut dictum est, altare non habebat arcam, seu mensam in parte superiori, nisi dicamus altare fuisse intra ligna plenum terra ferè usque ad summum, & rete circumdedisse vacuum altaris per omnes partes. scilicet ante & retrò & in lateribus, neque mihi displicet hæc altaris forma, & memento munus fuisse sacerdotum ignem super altare accendere.

Leet Ezechiel 44. illis in partem impo-natur excoriare & climas.

Ordinabunt frustra, caput, & adipem. Non plene constat qualiter huiusmodi membra essent ordinata, videntur tamen frustra carnis fuisse inferius, postea cap. 3. ad epe. Sed aduerte non plene contrariè nomen peder adipem significare, licet Hebraei dicant significare adipem qui est super epar.

Inestimum eius, & crura eius lauabit aqua. A cara, quod est incuruare, deriuatur nomen duale cheraiimi. crura sic à curuitate genuum dicta, & videtur duale nomen ab homine in quo sunt duo crura.

Holocaustum ignitum in odorem quietis Domino. Noster Sanctes vertit. Holocaustum est, oblatio in odorem quietis Domino. Sed teste Rabbi Dauid, ab es, quod est ignis, est isseh. id est ignitum seu oblatio ignita. Diximus autem in Exodo quare iste ordo diceretur quietis, quia. f. Deum ab ira qua peccatis nostris provocatus afficiebatur, quiescere faciebat: quemadmodum bonus odor hominem quiescere quodammodo facit.

Si de gregibus oblatio eius. Constat ex hoc loco, son, non ouem sed gregem aut pecudem in genere significare, quoniam sequitur.

De ouibus vel de capris. Nomen verò chesleb significat Hebraeis agnum vel ouem anniculam, neque obstat esse nomen masculinum: quoniam nomina generum & specierum, sub quocunque genere venerint, utrumque significant sexum. Unde Num. 8. habes. Veruntamen primogenitum bouis vel primogenitum chesleb, id est ouis vel progenitum capræ non redimes: vbi manifesto ouem non agnum significat.

Mactabit eum ad latus altaris, ad Aquilonem. Hebraicè est. Super latus altaris aut iuxta latus. Non erat hostia super altare mactada, sed iuxta ad latus. f. eius: & dictio iarech, id est latus significat etiam limitem, & verti posset. Ad limitem seu plagam altaris Aquilonarem. Et quod dicitur coram Domino, id est quod è regione ostij tabernaculi, ut hoc eodem capite dictum est.

Spargent sanguinem iuxta altare per circuitum. Si altare erat intus plenum terra, fundebatur sanguis inter terram & ligna quæ altare circuibant: si verò vacuum: crediderim in circuitu altaris sulcum fuisse, in quo huiusmodi sanguis fundebatur.

Offeret de turturibus, vel de filiis columbæ oblationem suam. Vocatur turtur Hebraicè tor, à tur quod est meditari, cogitare, quod turtur meditari & cogitare videatur, & mansisse videtur apud Latinos Hebraicum nomen, scilicet tor, unde turtur. Dicit autem de filiis columbæ, quoniam in columbis videtur filius matris melior ad esum.

Et secabit caput ipsius. Addunt hic tam nostri, quæ Hebraei vnguem, vertentes. Et secabit vngue: sed in Hebraeo non est vngue. Et significatio verbi malach, id est secabit non plene nota est Hebraeis: quoniam dictio in scripturis rara est. Qualiter autem fieret huiusmodi sectio, doctores Hebraei in hunc modum docent. Ponet iniquum sacerdos alas inter duos digitos suos, & similiter pedes inter duos digitos, & trahet illius collum ad duos digitos suos, & secabit vngue contra ceruicem, donec perueniat ad iugulum, & incidet, sed non diuidet. Cum autem ipsi suis oculis non viderint, neque lex disponat, diuinare videntur.

Et exprimetur sanguis eius. Significat verbum masha Hebraeis premere, & exprimere: mihi verò videtur significare finire, stillare. Postquam enim animal iugulatum est & effusus sanguis, solent lanij finire adhuc animal ad tempus aliquod stillare quod

Modus iugulandi aues apud Hebraeos.

nostri vocant escorer, aut melius, escotar. Possent etiam verti, Fundetur sanguis eius. Est tamen locus Iudic. 6. in quo verbum videtur significare exprimere: vbi de Gedeone dicitur. Vainmes. id est expressit rorem de vellere. Sic Isaia 51. Bibisti mastic. id est expressisti, escogaste, ita inquam bibisti, ut nulla gutta in vase remanserit: & in hac significatione hic accipi puto exprimere. Idem Ezechie. 23. Et quod dicitur super parietem altaris, intellige iuxta ligna quæ altare ambiebant: aut ut dixi, inter terram quæ erat intra altare & ligna altaris.

Et remouebit vesiculam. Dicitio Hebraica murah, id est vesicula, à rauh, quod videre significat, ortum habet: unde (rei) id est speculum. Sumit autem vesicula nomen à speculo, vel à videndo quod videatur per uia luci quasi speculum: aut quod ea possit quis videre quemadmodum per vitrum: aut quod colorem speculi habeat. Sunt tamen aliqui qui rostrum interpretantur. Tubetur autem ad Orientem proici, ne esset è regione ostij tabernaculi quo à Domino per ostium videretur.

In locum cineris. Verbum Hebraicum, dassen, significat impinguare, & dassen, pinguedinem, & forte significat cinerem mixtum pinguedine, qualis iste erat. Possent verti. In locum pinguedinis, id est quo pinguedo cinere mixta proicitur.

Et findet eam cum alis suis, & non diuidet. fissuram auis faciet: ut altera alarum maneat ad unam partem, altera ad aliam, sed non omnino diuidet. Significat verbum fasa, non solum findere sed frangere, ut patet 1. Sem. 24. vbi dicitur. Vai fasa. id est Et confregit Dauid viros suos. id est cor seu iram virorum suorum, qua interficere volebant Saulem. Significat ergo hic findere seu secare, sed non omnino, & meo iudicio, textus intendit quod corpus auis scindendum erat ferro aut vngue, sed non diuidendum omnino, indiuisumque manebat. Sic legimus Abraham Gen. 15. aues non diuisisse, licet sciderit.

CAP. I. AD MORVM compositionem annotata.

Momo cum obtulerit ex vobis oblationem Domino. Quid tibi & sacrificiis bouum, arietum, & auium, Domine Deus? Nunquid māducabis carnes taurorū, aut sanguinem hircorum potabis? Nū-

quid patribus Iudæorum præcepisti de verbo holocaustomatis? Sunt qui dicant eum ideo sacrificia pertulisse, ne ea populis idolis immolaret, cum vidisset idololatrias hoc suis idolis obtulisse. Ego putarem pium patrem, mortem quam nos ob peccata merueramus, pia miseratione in pecore transtulisse.

De bobus & pecudibus offeretis oblationem. Quid mali omnia alia animalia fecerunt Domine, quod ex eis non vis sacrificium accipere, boue, oue, & capra contentus? Considera quæso o homo dilectionem qua te diligit Deus tuus, ut solum eis voluerit uti, quæ tibi in cibum communiter vsui sunt. Quid tu tibi delicias paras ad cibum, cum videas Deum tuum communibus contentari. Exigit autem in hostia tres condiciones. Prima quod sit ex certis animalium & auium generibus. 2. ut sit masculus. 3. ut immaculata sit: ut ex hoc loco discas meliora esse Deo tuo offerenda.

Coniungat manum suam super caput holocausti. Voluit Dominus Deus, ut de teipso sacrificiū faceres, potius

potius quam de animalibus: idè vt dixi, voluit te coniungi victimę tuę in oblatione. Sunt qui bona sua offerunt Deo suo, seipfos vero peccatis suis & diabolo. Dant facultates suas Deo, seipfos verò demoni. Ne autem hoc fieri contingeret, voluit te sibi simul cum hostia tua offerri. Ostendit etiam qualis mentis esse debeas cum offers, vt arbitreris illius beneficiis non posse facere satis, etiam si te ipsum comburas: simulque dignum qui iugulareris, nisi Dominus Deus tuus, animal iugulatum loco tui voluisset acceptare. Nam quemadmodum iustus de angustia liberatur, pro eo impio tradito, ita & peccator Dei misericordia à morte liberatur & traditur iugulo animal pro eo.

Offerent filij Aharon sacerdotis sanguinem. Quid tibi, & sanguini, Domine Deus mi, qui mundissimus es, neque te aliquo maculari finis? Cõmouetur maximè Dominus, & irascitur peccatis nostris, & vindictam statim ex nobis esset sumpturus, nisi nos, prius in animali iugulatos cerneret. Voluit enim nos sibi irato victimę sanguine occurrere, vt nos quasi iugulatos videns: vindictę manũ retraheret. Voluit enim hac ceremoniam ac sanguinis aspersione adumbrare, quod Paulus verbis I. ad Corinthios. II. expressit. Si nosmetipsos (inquit) iudicaremur, non vtique iudicemur à Domino. Quid enim puniat Dominus in seruo, quem viderit flagellare & punire seipsum.

Excoriabit holocaustum. Aegrè ferunt ex sacerdotibus multi, inferiora Dei munia explere: qui sese ad hæc indignos arbitrentur, si cogitarent quę hic fieri sacerdotibus mandantur. Audiant isti Sanctũ Dauid, qui maualt abiectũ esse in domo Dei quàm in tabernaculis & politis sedibus peccatorum habitare. Maiorum sacerdotũ munus erat victimas excoriare, easque in frustra concidere, ignẽ altaris accendere, & nutrire. Quis nunc nostrum sacerdotũ hæc in Ecclesia facere dignaretur?

Ordinabunt frustra. Nihil turbatum, in compositũ, aut inordinatum, vult in suo sacrificio Dominus: vt nos doceat quàm compositos, & ordinatos coram se apparere nos velit. Omnia in vobis (inquit) Paulus secundum ordinem fiant.

Intestinum eius & crura eius lauabit aqua. Ostendit hic locus, procurandam nobis esse interiõrẽ & exteriõrẽ mundiciam, cordis. s. & operis: quæ interioris & pedibus adumbrantur.

Si de auiibus est holocaustum. Voluit Dominus nos omnia quæ nobis contulit, ad eum referre. Dedit boues, oves, & aues: ex quibus pensum à nobis voluit sibi solui.

CAP. II. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Anima cum appropinquare fecerit appropinquationem minchah Domino, similia erit appropinquatio eius. Sanctes noster explicatius vertit. Anima cum obtulerit oblationem, sacrificium Domino. Sed non explicatur his verbis species sacrificij, de qua hic est sermo. Postquam enim Dñs egit de prima specie sacrificiorũ, holocausto. s. agit hoc capite de 2. quæ dicitur minchah. Aduerte autẽ minchah esse à radice manach, vt Hebræi dicũt, & duo significare scilicet munus in genere: quod ex multis scripturę locis probari potest. Nã Gen. 32. habes. Misit Iacob minchah. i. munus ad Esau. Idem versũ 16. eiulde capit. Et iterũ cap. 32. Transiit haminchah.

2. Sacrificiorum species videlicet minchah. Quod genus fuerit sacrificij sit minchah.

i. munus ante illũ. Placabo faciem eius haminchah, i. munere. Et 2. Reg. 8. Accipe in manu tua minchah, id est, munus. Secundo accipitur vt est speciale genus sacrificij, quod ex flore farinæ aut faris grano fiebat: cuius tres erant species. Prior fiebat ex ipsa farina seu similia, sine vlla commixtione: 2. ex panibus decoctis in clibano, aut in sartagine, aut in craticula 3. ex spicis vel granulis primitiarũ. Sed meo iudicio, minchah, non est à manach, sed potius à nuach, quod est quiescere: & mem puto literam addititiã: vnde putarem minchah, propriè significare munus placatiuum, quod quiescere facit hominem iratum aut Deum. Nam vbicumque nomen ponitur, aut significare videtur: vt ex citatis locis perspicuum est. Sunt quæ nomen deducunt à nachah, quod est ducere, & inde minchah, id est, munus, quod duci solet. Sed non multum hæc allusio verbi significationi quadrat. Posset ergo locus iste sic reddi. Anima. i. homo, cũ adduxerit munus placatiuum Domino: similia erit eius oblatio. Aduerte autem dictionem Hebraicam solet. i. similia, significare florem farinæ triticeæ. licet nomen non plenè sit notum Hebræis: de cuius significatione diximus Gen. 18. vbi dicitur. Accelera 3. sata farinæ solet, id est, similia. Rabbi Dauid dicit significare farinam subtiliter molitam.

Dabis super ipsum thus. Dicitur thus Hebraicè Ichbonah, à leban quod est albescere & etiam pallescere: de cuius significatione abundè disputauimus Gen. 11. & Exodi. 5.

Accipiet inde plenum pugillum suum de similia eius, & de oleo eius, super omne thus ipsum. Verbi Hebraici chamas significatio, neque Hebræis, neque nostris plenè nota est: Si Latinus sermo permitteret, significat pugillare, pugillum alicuius rei accipere. Inde chomes. i. pugnus vel pugillus: vnde ad verbũ reddendum esset. Pugillabit inde plenitudinem pugilli sui, de similia eius. Ponebatur etiam similia in vase mundo, & desuper fundebatur oleum, & adiungebatur thus, & sacerdos manum in vas mittens, tollebat pugillum plenum farina oleo mixta & totum thus. Et quod dicitur Super omne thus, hũc sensum habet. Et insuper omne thus. Cũ enim thus esset in parte superiori, primum omnium accipiebatur.

Suffire faciet sacerdos memoriale eius, seu memoriale eius. Sic in Hebræo est, licet noster Sanctes vertent, odorem eius. Est autem sensus, quod sacerdos esset pugillum illius similia oblaturus: vt Dominus recordaretur offerentis, aut ad memoriam quod illa similia esset Domino consecrata. Ex eo enim quod sacerdos pugillum illius accipiebat ad offerendum Domino, ad memoriam reducebat totam similiam ad Dominum pertinere. Et pro, Oblatione, tu verte, Ignitum est, in odorem quietis Domino.

Sanctum Sanctorum est de ignitis Domini. Id est, separatum valde erit sacerdoti, vt nulli liceat prophano ex eo edere. De ignitis Domino, id est, de his quorum pars Domino comburitur. Aut sanctum Sanctorum. i. sanctissimum.

Cum appropinquare fecerit munus placationis coctũ in clibano. Agitur hic de alio modo offerendi minchah seu munus placatiuum: quo nomine illud de cætero appellabimus, quod erat in clibano coctum.

Et similia placentæ in fermentata erunt mixta oleo. Sensus est. Cũ quis obtulerit minchah seu munus placationis coctum in clibano: talis oblatio erunt placentæ in fermentata mixta oleo ex similia. Non plenè

plenè constat quid propriè significet challah quod placetam vertimus, & si radix est challah (vt ostendit dages in lamed) quod significat initiare, videtur dictio significare panes paruos, quos fœmine conficiunt ex conspersione antequam fermentetur massa, quos nostri vocant bollos, Vnde Nu. 11. dicitur. Chalah. i. placentam eleuabis eleuationem. Solent autem oleo misceri vt esui sint suauiores.

Et lagana in fermentata vncta oleo. Scilicet erunt oblatio tuar: ac si dicat, Aut erunt placentæ oleo mixta, aut lagana oleo vncta. Et nomen rachich, quod laganum vertimus, est à verbo rachach, quod est attenuare, tenue esse: vnde rachich. i. tenue, & meo iudicio, significat crustulas coctas in clibano. Et hoc interest inter placentas & lagana, quod lagana sũt panes grossi licet parui, placetę verò sũt tenues, & placentis miscetur oleum, lagana vnguntur solum.

Si minchah super sartagine oblatio tua. Id est, huiusmodi sacrificium sit panis super. Sartagine, coctus, erit similia conspersa oleo in fermentata. Non intelligas huiusmodi sacrificij speciem fuisse farinam, seu similia non conspersam, sed erat farina conspersa & rara, quæ mittitur in sartagine & extenditur in ea, & fit genus quoddam panis subtilis: quem nostri vocant filhos, quem melle permixtum comedunt. Aduerte tamen quod non plenè constat quid propriè significet machabat, quod hic sequentes Hebræos vertimus sartagine. Verbum chabah, quod eius radix esse peratur, significat abscondere: vt patet Isa. 26. chabi, id est, absconde te paululum. Et Abach. 3. Ibi Chebion. i. abscondio fortitudinis eius. Et videtur significare instrumentum, quod id quod decoquitur, absconditur vel submergitur. Sunt tamen coniecturæ aliquot non esse sartagine. Nã Leuiti. 7. dicitur. In sartagine vel super machebat. i. craticulam. Rabbi Dauid dicit fuisse instrumentum non profundum, & quod in eo coquebatur ad modum torri, quoniam non habebat profunditatẽ. Aliqui ex Hebræis, putant esse per se radicem chabat, & tau esse literam radicalem.

Concides eam in frustra, & fundes super eam oleum. Minchah ipsum. Etiam ex hoc loco coniectura est, machabat significare sartagine: quoniam huiusmodi panes in ea decoquuntur. Solent enim fœminæ pastam oleo miscere, & ex ea cocleari quodam accipere frustra, & in sartagine mittere: vt ibidem decoquantur: nostri vocant beilhoos.

Et si sacrificium craticula oblatio tua. Hebraicè. Si minchah craticula. Etiã dictio Hebraica marchefset dubiæ significationis est, & vt diximus quidam putant significare craticulam, alij sartagine. Verbum rachas Hebræis est eructare, educere, & mouere, iuxta illud Psal. Rachas. i. eructauit cor meum verbum bonum. Et nomen si craticulam significat, videtur eam significare propter rugitum seu stridorem quem emittit, & eadem est allusio si sartagine significet. Posset nihilominus dici & meo iudicio verius, machabat significare instrumentum ferreum planum, quo milites oppugnantes vrbes abscondunt se, ne à machinis impetantur, vulgo vocatur mantas, & quia milites eis, vt diximus, integuntur, allusionem ad verbum à quo descendit quod abscondere significat (vt diximus) habet: cui rei argumentum est id quod dicitur. Ezech. 4. vbi Dominus prophetę præcipit sumere sibi marchabat ferream, quæ. s. te tegeret oppugnans vrbe: vnde ibidem sequitur. Et pone eam in parietem ferream inter te, & ciuitatem. Ex quibus verbis constat esse fer-

reum instrumentum ad modum parietis, & per consequens planum: in quo panis in frustra diuisus coquebatur oleo conspersus: super quem etiam oleum fundebatur. Aliam verò dictionẽ. s. marchefset constat significare sartagine ratione olei quod quasi eructando emittit.

Eleuare faciet sacerdos minchah memoriale eius. Iam hoc exposuimus hoc eodem cap. quare. s. hoc quod sacerdos pugillo de hoc sacrificio iumebat dicebatur memoriale eius. i. aliquid in memoriam, quod totum iam Domino consecratum esset, vel quod Deum memorem faciebat offerentis: quod aliqui vertunt in odorem eius, quasi pars illa à Domino adoraretur cũ ad eius gloriam cremabatur.

Omne minchah, quod offeretis Domino, nõ fiet fermentatum. Quia de omni fermento & de omni melle nõ suffire facietis oblationẽ Domino. Dupliciter potest litera hæc intelligi. Vno modo quod nihil fermentatum, nihil melle mixtum posset Deo offerri, præsertim de panibus 2. modò quod neque fermentum ipsum, neque mel posset Deo offerri, & vtroque modo videtur litera intelligenda. Poterant tamen primitiæ fermentati panis seu pastæ Domino offerri, similiter primitiæ mellis, sed nullo pacto hæc erant comburenda Domino in altari. Sed reddenda est ratio quare Dominus nolebat aliquid fermentatum aut mellitum sibi in sacrificio offerri. Et fermentati ratio est, quoniam corruptum vtcunque videbatur. Modicum enim fermentum (vt Apostolus

1. Cor. 5. dicit) totam massam corrumpit 2. vt Iudeos admoneret beneficij liberationis ex Aegypto, quemadmodum in festo pesach. De melle verò difficile est reddere rationem: neque alia nunc occurrit, quàm quod huiusmodi sacrificia erant vt diximus, prandia & cœnæ Domini: & quia communiter homines non vtuntur pane melle mixto, quemadmodum vtuntur eo oleo mixto: ideo noluerit sibi offerri mel. Aut fortè ideò quia combustum nullum emittit odorem, sed fœtorem potius. Hebræi dicunt omnia dulcia in fructibus, vt ficus dactili, & id genus alia, esse in sacrificio domini interdicta quod non probo: quoniam ferè omnes fructus sunt dulces, neque alicubi inueniuntur interdicti.

Omne munus minchah tui sale salies, & nõ cessare facies sal fœderis Dei tui à sacrificio tuo. In omni oblatione tua offeres sal. Non solum, inquit, in sacrificio minchah, sed in omni alio, seu cum omni alio offeres sal. Et reddenda est duorum quæ hic dicuntur ratio: quare. s. Dominus in omni sacrificio suo voluerit sal, & quare vocet sal fœderis Domini. Et prioris ratio est: quoniam, vt iam diximus, sacrificia erant cibationes Dei, vt patet cap. 3. sequenti: vbi dicitur sacrificium pacificorum esse cibum oblationis Domini. Et in fine cap. Panis oblatio est in odorem quietis. Omnem autem cibum solemus sale cõdire: vnde apud nos proverbium est. Omnem mensam malè absque sale poni. Vnde quemadmodum apud nos quotiescunque mensa ad comedendum instruitur, vas salis in ea ponitur: ita quoties Domino cibus suo modo in altari quod melle speciem gerebat, parabatur, afferebatur sal. Vocatur autem sal fœderis Domini: quoniam fœdus erat inter Deum & populum, vt semper sibi in sacrificiis sal offerretur. Num. etiam 18. & 2. Paral. 13. firma pacta dicuntur pacta salis. Sed alius disquirendum est, cur sal dicatur sal fœderis, & quare pacta seu fœdera dicuntur pacta salis, quæadmodum scriptura dicit in locis citatis, & crediderim ideò dici sal fœderis, quia in omni fœdere interueniebat fortè cum

cū victimis quæ Deo offerebantur: quod & ethnicos in suis sacris & pactis obseruasse legimus: apud quos nulla sine mola falsa sacra fiebant. Ratio autem quare in pactis firmandis sal interueniebat, fuit: ut illo adumbrarent pacti incorruptibilitatem & firmitatem. Nam quemadmodum sal carnes & multa alia seruat à putrefactione: ita ostendebant pactum cui illud miscebatur, fore alienum ab omni corruptione & violatione. Aut quia continuè erat in mensa à principio vsque ad finem: ostendebant eius appositione, pacti perpetuitatem. Dicuntur ergo pacta salis, pacta firma: ut idem sit dictu pactu salis quod pactum firmum. Si quæras quando fœdus salis Dominus cum populo inierit: non aliud fœdus puto quàm quod in monte cum populo percussit: ut dictu est Exod. 24. in quo sal interuenisse credendum est, quemadmodum in omnibus pactis, licet hoc ibi scriptum non sit. Verbum autem Hebraicum malach significat propriè sale condire, & ex consequenti consumi: ut patet Isa. 51. Cœli sicut fumus liralachu. i. confumentur, aut comburentur, quemadmodum comburitur terra quæ falsa aqua operitur. Aliqui vertunt neque malè, liquefcent. Inde melach. i. sal, & melachim. i. nucida, quod putredo vel mucor videatur quandam speciem talis præ se ferre.

Si adduxeris seu appropinquare feceris minchah de primitijs Domino, spica tostam igne, triticum contusum spica virentis plenæ offeres, sacrificium primitiarum tuarum. Agit hic textus de 3. modo offerendi minchah. i. in spica seu in granis spicarum contusis. Quando enim spicæ primùm incipiebant maturefcere, torrebant eas igne, contundebant & offerebant Domino huiusmodi grana tosta & contusa. Diximus sæpius nomen Hebraicum abib, significare spicam cum culmo suo, & viridem adhuc. Dictio verò chalah. i. tostum à chalah ortum habet, quod est torrere Iere. 29. Chalam. i. torruit eos rex Babel. Alia verò dictio. f. geres quam vertimus contuium, si sit à garas cum samech fine, significabit quid contritum aut contusum: in textu tamen ponitur cum sin: sed Hebræi dicunt ibi sin poni pro samech. Dictio est rara in scripturis, idèò nò facilè est cognoscere propriam significationem. Sequens verò dictio. f. charmel incertæ significationis est Hebræis. Hic spicam significat, non qualemcunque, sed plenam & selectam & 2. Reg. 4. Cant. vero 6. & 2. Par. 3. dicunt significare coccinum. Isaiæ autem 16. addunt significare montem. Mihi videtur charmel esse nomen montis fertilissimi in terra Israel, & exinde significare spicam, & omne id quod habet multitudinem villorum, seu aristarum ad modum capillorum. Aut propriè significat multitudinem aristarum spicæ plenæ, & ex consequenti omnia quæ speciem habent harum aristarum, & montem in quo erat multitudo segetum & spicarum ad modum capitis cum capillis suis: quorum omnium exempla citabimus. Quod enim motem illum fertilissimum significet, constat primùm cap. 16. Isaiæ ubi dicitur Aufertur exultatio de charmel. i. quæ in populo præcedit ex illius montis fertilitate. Et cap. 32. eiusdem. Erit desertum in charmel. i. ita fertile sicut mons Carmelus, aut ita abundans arboribus aut segetibus quemadmodum mons Carmelus, & charmel in syluam. i. ita densus segetibus aut arboribus ac si esset sylua. Quod autem spicas vberes & plenas significet, apparet ex 4. cap. Reg. ubi sic habet textus. Attulit viro Dei panem primitiarum 20. panes ordeæ eos, ve chamel, id est, spicam pro spicas. Ab hac

radice videtur esse charmil, quod Hebræis significat coccinum, seu pannum villosum: in quo sunt quemadmodum culmi seu spicæ in segete. Suffire faciet sacerdos memoriale eius. Vertit hinc Sanctes ut superius, odorem eius, sed quia dictio azcharatah, a zachar quod est memorari, ortum habet, nolui nomen à sua significatione distrahere, & locutio hoc eodem cap. ite expofita est.

10 CAPITIS II. AD MORVM COMPOSITIONEM ANNOTATIONES.

Nima cum obrulerit munus minchah Domino, si mila erit eius oblatio. Sicut semper selectissima Domino Deo offerenda, quemadmodum legimus de Abel Gen. 14 & sicut pinguiora in carnibus animalium, ita selectissimus panis ex similia, scilicet.

Quod superest de sacrificio, erit Aharon. Expende quæto quàm delicatæ Dominus nutriat ministros suos, & quàm abundè, quales carnes, qualisque panes illis administrauerit. Vnde considerare deberent quàm promptè, quàm expeditè administrandū illi erat, Et ne putarent eum ad hæc nò aduertere, aduertit quid sacerdoti Heli per prophetam dicit. Dedi inquit, domui patris tui omnes oblationes filiorum Israel. Et cur calcitrastis in sacrificium meum & in oblationem meam, & honorasti filios tuos magis quam me, ut impingueritis vos de primitiis omnis oblationis Israel populi mei? Neque sine oculis transeas, quàm liberalis & munificus sit in te, cum præceperit de sacrificio farinæ & minchah sibi pugillum cremari, tibi verò residuum reliquerit, quod in decuplo pugillum excedebat. Aestimam quanti te faciat Deus tuus, ut ex eodem pone, ex eisdem carnibus, & ex cibariis quibus vteretur ipse si comederet, ex eisdem te voluerit saginari. Docentur etiam hinc temporales domini, qui sacerdotes apud se habent, qualiter eos tractare debeant: qui vix eos seruis æquant aliis, aut ab eis distinguunt. Sed lubet paululum rem extendere, & ostendere quid inter Dei summi & temporalium dominorum seruitutem intersit: ut videas cui libentius eruire debeas. Isti non solunt nisi ad iudicium conuenti: vnde præcipuus inter eos Iob, & ore domini de iustitia commendatus, iactat se nunquam iudicium ad quod ab aliquo seruorum vocabatur, declinasse. Si contempserit, inquit, subire iudiciū cum seruo meo, cum ille disceptaret aduersum me. Deus verò te vocat, ut mercedem soluat. Audisti quid veperi dixerit apud Matth. procuratori suo. Voca, inquit, operarios, & redde illis mercedem suam. Isti vix his quibus debent, soluunt, ille verò eos qui vnica hora laborarunt illis qui portarunt diem & æstum adæquat. Isti gaudent si seruus obliuiscatur ministerij alicuius diei. ille obliuiosum seruum ad memoriã oblatu operarum reducit. Cum enim in die iudicij (vt commemorat Matthæus) audiret quosdam dicentes. Domine, quando te vidimus famelicum & pauimus te, nudum, & operuimus? Statim ad memoriã reuocat. Quod vni, inquit, ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Isti vix soluunt quod illis faciunt serui, ille soluit quod pauperibus, & minimis administratur. Isti vix mercedem laboris, ille regnum pro potu aquæ frigidæ pauperi administrato. Percipite, inquit, regnum. Sed pro quo opere tanta merces Domine Deus? Qui

Qui dederit vni ex istis minimis meis potum aquæ frigidæ. Isti vix seruis quibus imperant ministeria, ille his qui propter lucra sua illi seruiunt. Audi quid Ezechiel dicat. Fili hominis inquit. Nebucadnesar seruire fecit exercitum suum aduersus Tyrum, & merces nò est data ei: dabo ergo ei Aegyptum pro mercede sua. Qui ergo malis sic soluit, quid faciet bonis?

Si sacrificium de sartagine. Quid tibi vis, Domine Deus, in tanta differentia sacrificiorum & victimarum vt ex farina tot volueris sacrificiorum genera multiplicari? Nunquid diuersa genera vis munere, quia aliquod horum tibi fastidio est? Docet nos pulchrè locus iste orationem in aliam aliquando mutare, cum prior ex repetitione cœperit fastidio esse. Inde videmus sanctum Regem tam varios edidisse psalmos, toties mutasse cantica: quoniam eadem repetendo, timebat Deo fore fastidiosa.

De omni fermento & melle non suffire faciatis. Quid sic Domine abhorres à fermento & melle? Quia mali odoris sunt si crementur. Nihil magis Deo displicet, quàm si mali odoris & famæ sis. Quo in loco expendi non tibi sat esse, si bonus sis, si mel dulcissimum retineas, nisi cum hoc bene audias. Dulce est mel, sed male olet si comburatur: idèò respuit illud Deus.

In omni oblatione sua offeres sal. Mirum valde est, quod sic Domine Deus diligas sal in sacrificiis tuis: vt nullum sine illo acceptare velis. Voluit iudicio meo, hac nobis ceremonia ostendere, vt quotiescunque ministerium ei debitum soluimus, pacti initi reminiscamur: ne putemus nos aliquando cuncta soluisse. Sed quis tam piæ mentis erit, vt huius reminiscatur? Ab aliis creditoribus nos exuimus, & deobligamus cum soluimus. Deo verò soluendo debitores sumus, qui dat vt cunque soluere, si solutio dicenda est.

CAPITIS III. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

3. Sacrificiorum genus, si in se gratiam.

Si sacrificium integritatū munus ipsius. Tractat hic textus 3. genus sacrificiorum scilicet, integritatum: quod scilicet pro integritate domus & incolumitate offerebatur. Verterunt hinc omnes nostri, sacrificiū pacificorū sequentes Hebræos, qui dicunt idèò vocari pacificorum, quod per ipsum pax mundo impetraretur, aut quia omnes pacificos reddebat: Deum videlicet cui vna pars cedebat, sacerdotem cui secunda, & offerentem cui dabatur 3. Quod non congingebat in aliis sacrificiis. Sed quia verbum salam, significat propriè perficere, complere, finire, integrare, melius vertendum puto sacrificium integritatum, seu perfectionum: quoniam (vt diximus) pro domus incolumitate & integritate, vt. nihil illi deesset, nihil mali accideret, offerebatur. Vnde cum quaritur aliquando, de pace in sacris literis, & dicitur. Estne pax tali? Potius vertendum puto. Estne illi integritas? Vt sit sensus. Accidit ne illi aliquid infortunij quo illi aliquid desit, puta salus, aut substantia, aut quid simile? Et in locis ubi ipsi pacem vertunt, aut pacificare, melius quadrat, aut saltem tam bene integritas: vt Psal. 7. ubi ipsi vertunt. Si retribuui soleni. i. pacifico mihi malum, tam bene quadrat, si veritas integro mihi. i. qui integritate cordis mecum morabatur, seu qui nihil mihi moliebatur mali. Sic Iob 9. Quis indurauit se ei, Vaislam. i. & pacem habuit?

Melius veritas, & integer fuit. f. in bonis, quem non punierit ipse? Omitto, quòd in multis locis nullo modo quadrat pacificum esse, quemadmodum Iudic. 1. ubi dicitur. Quemadmodum feci, sic scilem, id est, reddidit mihi Dominus, aut integravit mihi Dominus. Qui enim alium lædit, minus de malo habet, quàm debeat habere: idèò cum punitur, integratur. Et infra 6. Ve scilam otho. i. reddet, aut integrabit illud, cum sorte sua. Paraphrastes Chaldaus vertit hinc. Hostiam sanctificationum. i. quam nullus immundus comedere debet. Nā infra 7. cap. huius libri præcipitur, ne quis non sanctificatus de hac ostia comedat. Septuaginta interpretati sunt, sacrificium salutis, fortè, quia pro salute domus quasi gratiarum actio offerebatur. Faciebat autem huiusmodi sacrificium de bobus ac pecudibus, & licitè offerebatur etiam foemina: quod non poterat in Holocausto fieri, vt cap. primo huius libri dictum est.

Immaculatum appropinquare faciet coram Domino. Significat verbum tamam à quo tamim. i. immaculatum perficere, & complere: vnde melius meo iudicio, completum seu perfectum, quam immaculatum veritas. i. tale fit cui nihil desit de necessariis: nò salus, non membrum, vel aliquid simile: neque referebat an maculosi velleris esset vel non.

Coniungat manum suam super caput oblationis sue. Priori huius libri cap. admonuimus, quid hæc ceremonia adumbraret: ibi videre licebit. Præ se enim ferebat, immolantem se debere hostiæ suæ coniungere, & simul cum ea Deo offerre. Alias huius rei causas ibi adduximus: sed nobis hæc cæteris germanior videtur.

Immolabit ad ostium tabernaculi conuentionis. Id est, è regione ostij. Erat enim altare holocaustorum, vt dictum est, in præcedenti libro, è regione ostij tabernaculi operiti, in quo erat Deus.

Super altare in circuitu. Aliqui vertunt. Iuxta altare, quia putant fuisse surculum circa altare per circuitu: in quo sanguis iste fundebatur sine dedecore aut malo odore. Posset tamè dici si altare terreum erat eleuatū inter ipsum, & inter ligna transfusa, quæ constituebant altare fuisse, rimulam per circuitum, & ibidem sanguinem fundi: qui statim calore ignis resolvebatur & comburebatur.

Adipem operientem intestinum. Hæc est pars hostiæ quæ domino cedebat. f. omnis adeps, renes, & fibra, cum epate. Per adipem operientem intestinum, intelligitur reticulum pinguedinis, quod operit intestinum: & per adipem qui est super intestinum intelligit omnem alium adipem.

Qui est super illis. Verbum chafal, à quo chafel. i. ilium, significat propriè inflare, & tumescere, ac etiam eleuari. Significat ergo chafel ilium, quòd fit inflatum.

Et fibram cum epate. Dictio Hebraica Ioteret, significat residuum, & habetur ad literam.

Residuum super graue, cum renibus remouebit. Et per residuum possumus intelligere residuum adipis, & per graue intelligit omnia hæc quæ animal vtunque grauari solent. Sactes per residuum fibram intellexit, & per graue epar, & melius. Vnde germanius legendum est. Residuum. f. adipis cum epate. Vocatur autem epar graue, quia grauius est splendens, & aliis quæ sunt iuxta se. Et erant omnia hæc auferenda ab hostia pacifica, vt Domino incenderentur. f. adeps qui operiebat intestinum, & qui erat super ilia. Renes, & adeps qui erat super illos, & super illa, & residuum adipis, & epar simul cum renibus.

renibus. Dicuntur autem renes Hebraicè chelaior, à chalah, quod est implere, quasi impleri, licet Hebraei dicat dici à chalah, quod est desiderare, quòd, si in eis desiderium coitus, sed meo iudicio verbu nullo pacto significat desiderare. Et quod ipsi ad hoc citant ex ca. 13. 2. lib. Semuelis Vatechali. Et desideravit David rex egredi propter Absalò, verendū puto. Et finivit David rex, egredi ab Absalò. i. cessavit egredi ad eum persequendum: quoniam consolatus fuerat super Amon, quoniam mortuus erat. Et licet verbum sit fœminini generis & David masculini, vtitur tamen sæpè Hebraismus hoc schemate, vt in Hebraïsmis admonuimus, & sic verbum à sua propria significatione non distrahitur.

Super holocaustum quod est super ligna. Non poterat hoc sacrificium integritatis esse primum, sed semper holocaustum debebat illud præcedere.

Si agnum ipse offert. Significat chesleb agnum aut ouem anniculam, vt Hebraei dicunt.

Caudam integram. Dicitio Hebraica aliah. i. cauda si fit ab alah, quod est execrari, videtur caudam significare, quod videlicet sit pars quodammodo execrabilis in animali. Si verò ab elah, quod arborum significat, dicitur cauda aliah, quod speciem arboris retineat: cuius veluti truncus est spina, rami verò teræ extensa, & hæc mihi videtur conuenientior allusio.

E regione dorsum remouebit eam. Scilicet caudam. Posset etiam legi. Prope clausuram remouebit eam. i. iuxta locum quod clauditur dorso. Vertimus autem prope pro è regione, quoniam dicitio Hebraica leumat, significat potius vicinè & propè quam è regione: vt patet 2. Semuelis 16. vbi dicitur. Et Simi mi ambulabat in latere montis leumato. i. iuxta ipsum, seu prope eum: vbi alij verunt. E regione ipse. Similiter dicitio asch, quam alij pinam dorsum verunt, est ab asah quod est claudere, obturare, vt Hebraei dicunt: vnde videtur asch potius clausuram quam spinam significare. Significatio tamen non plenè nota est, quoniam verbum rarum est in scripturis Habetur Prouer. 16. vbi dicitur. Oseh. i. claudens oculos ad cogitandum peruersa. Vbi Hieronymus vertit. Qui attonitus oculis cogitat praua 70. firmans oculos Thargum innuens seu demonstrans oculis suis, cogitat peruersa. Ex quibus constat ignotam esse nominis significationem.

E sibrum cum epate. Expone vt supra hoc eodem capite, & Hebraicè est residuum cum graui, sed sensus meo iudicio, redditus est.

E residuum, scilicet adipis cum epate. Cibus oblationis est Domino. Constat ex hoc loco aperte: veteris legis sacrificia (vt diximus) esse prandia & cœnæ Domini, quoniam hic dicuntur cibus Dei: quia, vt sapius diximus, bis in die. mane & vespere quasi prandium & cœna holocaustum offerebatur: & concurrebant in sacrificiis Domini omnia quæ ad prandium necessaria sunt, scilicet panis, vinum, carnes, & sal.

Omnis adeps Domino est, id est, ad Deum pertinet, & illi offerendum est.

Omnem adipem, & omnem sanguinem non comedetis. Ratio quare Deus noluit Iudæos adipem comedere, fuit, quia ipse volebat eum pro sacrificio suo, seu cibo suo. Noluit autem eos sanguinem comedere, propter id quod dixerat Gen. 9 & infra dicturus est quod anima carnis in sanguine sit, & quod dedit sanguinem ad animas expiandas. Disputat hic quidam, an omnis adeps, sit Iudæis interdictus, vel solus ille qui solebat esse cibus Dei, seu Domino

offerri, & ratio legis insinuat solum adipem offerri solitum esse prohibitum.

CAP. HVIVS III. AD MORVM HONESTATEM adnotatio.

Si sacrificia pacificorum oblatio eius. Quis indurauit se ei (ait Iob) & pacem habuit? Vt ergo disceres, pacem seu integritatem tuam ac substantiæ tuæ munus Dei esse, voluit te pro ea tibi sacrificium & munus offerre.

Tam masculinum quam feminam immaculatam offeret. Ne putarent fœminæ se Domino esse odibiles, aut exosas; eas in hoc sacrificio etiam cum masculis admittere voluit: tum quia eas etiam seruabat incolames, quemadmodum & mares.

Conuerget manum suam super caput muneris. Admonui sapius, hac ceremonia Dominum adumbrasse, non solum nostra esse illi offerenda, sed nos ipsos ac debere existimare nos dignos qui iugularemur & immolaremur pro peccatis nostris.

Ad ostium tabernaculi Ecclesia. Disce ex hoc loco, quantum gaudeat Dominus videre munera quæ illi offerimus, etiam si nullius momenti esse videantur, & similiter quantum diligit nos mortificatos videre, sanguinem aspiceret, & de nobis ipsis poenas ac vindictam sumere, ne cogatur vindicare. Istuc enim pertinet iste sanguinis aspectus, quem per cirenicum altaris aspergi mandabat.

Offeret adipem. Admonet locus iste selectiora esse semper Domino offerenda, licet parua sint. Similiter aduerte quantum interiora bona diligit. Externa enim bona quæ facimus non videntur esse solius Dei, etiam si propter ipsum solum fiant: interiora verò quæ solus ipse videt sunt illi acceptabiliora. Tu cum oraueris intra cubiculum tuum, & clauso ostio ora patrem tuum, & pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi.

Super holocaustum quod est super ligna. Quemadmodum debemus Deum propter se prius diligere, deinde propter bona quæ nobis ipse largitur: ita & prius munus illi propter se debitum offerre, deinde propter ea quæ ab eo accipimus adducere, ne videamur ad solum commodum nostrum respicere & non ad gloriam & honorem ipsius.

Si de pecudibus est oblatio eius. Benedictus Dominus Deus noster, qui à nobis acceptat quod possumus, neque vrget soluere quod debemus. Si non habes neque habere potes bouem, quem Domino Deo tuo offeras, o homo, agnum immola aut capram: quoniam acceptabile erit Domino Deo tuo. Sed summè aduerte, vt immaculatum seu integrum sit: nihil inquam illi desit.

Cibus oblationis est Domino. Audis hic qualis sit cibus Domini Dei tui? nempe animalis præcordia. Hoc est quod à nostris crebrò dicitur, Deum videlicet corda comedere.

Omnis adeps Domini est, omnem adipem & omnem sanguinem non comedetis. Docet locus iste seruare Domino peculiaria sua, neq; sacra eius prophana-re, quemadmodum de thimiamate diximus. Nunc nihil Domino peculiaria est: quicquid ipse sibi delegit, nos in vsus nostros conuertimus. In prohibitione verò sanguinis docuit nos impietatem & seruitiam fugere. Similiter non comedere pretium & redemptionem vitæ nostræ. Quomodo enim viuere, qui vitæ suæ comederit redemptionem?

De sacrificio 170 pec 440.

Locutus est Dominus ad Moysen. Tractat hic scriptura quartum sacrificij genus: quod. s. pro delicto fiebat, & distinguit peccata, & sacrificia diuersa: quæ pro diuersis peccatis fiebant, & prius tractat de sacrificio pro peccato sacerdotis, quoniam maioris erat dignitatis, deinde totius Synagogæ. Tertio de peccato regis, Quarto de peccatis hominum priuatorum.

Anima cum peccauerit per errorem. Difficilis est locus iste & difficultas accidit ex ignorantia propria significationis duorum nominum hic positorum. s. segagah quod nostri interpretantur errorem vel ignorantiam & assem quod delictum significare dicunt. Sumitur hic anima pro homine ipso. Significat enim nephes proprie halitum, & ex cõsequenti. i. quod halitum habet & per cõsequens hominem: verbum verò sagag à quo segagah. i. error dicitur Hebræi significare ignorare, & errare, potius tamen (meo iudicio) significat errare quam ignorare, vt patet Ezechie. 34. vbi dicitur. Iisgu, id errabunt oues meæ in omnibus montibus. Vbi non tam bene veritas, ignorabunt. Item Deut. 27. Maledictus masgeh. i. errare faciens cæcum in via. Et Gen. 43. Si forte misgeh. i. error esset. Et peccare per errorem, est peccare errando seu declinando à legibus diuinis. Vnde quod sequitur scilicet.

Ab omnibus præceptis Domini. Declinando scilicet, ab eis, videtur explicare quid sit peccare per errorem vel cum errore, ac si apertius dicat.

Anima cum peccauerit errando seu diuertendo ab omnibus præceptis Domini: seu à quocumque præcepto Domini, & fecerit vnū ex his quæ non sunt faciendâ. s. iuxta legem Domini: vt si non honoret parentes. Et vocat facere non solum facere sed etiam ommittere. Distingunt enim Hebræi præcepta in duplicem ordinem. Alia vocant præcepta faciendâ: quæ nos affirmatiua appellamus: quæ tot esse asserunt, quot sunt membra in corpore humano: nempe 248. Alia vocant præcepta non faciendâ: quæ nos dicimus negatiua, quæ tot constituunt, quod sunt in anno dies nempe 365. quæ simul cum affirmatiuis constituunt 613. ad quæ expianda erant à lege instituta duo sacrificiorum genera. s. pro peccato & pro delicto. Sunt qui dicunt textum loqui de peccato per ignorantiam perpetrato, quoniam peccata facta est malitia seu cum scientia erant à magistratu puniendâ: eligat prudens lector quam maluerit interpretationem. Quia tamen infra, cum de peccato multitudinis agitur, dicitur. Si omnis Synagoga Israël errauerunt, & latuerit res ab oculis congregationis: vbi videtur loqui de peccato per ignorantiam perpetrato, apparet hunc textum intelligendum de peccato ignorantie. Tum quia (vt diximus) peccata quæ sponte quis faciebat, à magistratu puniebantur. Quod si verum est, reddenda esset sic litera. Anima cum peccauerit per ignorantiam. i. ignorando se peccare, faciendo aliquid quod secundum Dei legem faciendū non est.

Si sacerdos. Et cætera. Posset tamen ad hoc dici Deum imposuisse hic sacerdoti satisfactionem pro

peccato voluntariè perpetrato, quo niam magistratus non animaduertebar super peccato summi, seu vncti sacerdotis: quia omnibus erat superior: iuxta illud Psal. In medio Deos diiudicat: & quasi princeps: erat à magistratu solutus quantum ad vim coactiuam. Legimus tamen punitum Abiathar à Salomone propter coniurationem cum Adonia.

Si sacerdos inunctus peccauerit secundum delictum populi, appropinquare faciet pro peccato suo quo peccauit iuuenem filium bouis immaculatum Domino pro peccato. Non loquitur de solo summo sacerdote, sed de omnibus inunctis. Legimus enim non solum Aharonem inunctum in sacerdotum, sed etiam filios ipsius. Si tamen literam arctare ad summum velis, non prohibeo. Et quod sequitur.

Secundum delictum populi. Aduerte verbum asmah à quo asmah, id est, delictum, non esse plenè notum Hebræis: dicunt tamen significare delinquere, peccare, & desolare, & exempla prioris significationis sunt infra cap. 5. vbi dicitur. Assum asmah, id est, delinquendo deliquit. Et Num. 5. Dabit cui asmah, id est, deliquit, pro ei in quem deliquit. 2. verò sunt Hoseh 6. Donec iessemu, id est, desolentur. Et cap. 10. Nunc iessamu, id est, desolabuntur. Item Isaia 24. Ve iessemu, id est. Et desolati sunt, qui habitant in ea. Mihi verò expensis locis quibus verbum & nomen in scripturis p-muntur, videtur verbum significare delinquere, non qualitercunque, sed relinquendo commissum peccatum, ac si non curares illud. Assem verò nomen significare huiusmodi peccatum, scilicet, relictum, relictum quod quis non curat, siue sit magnam, siue paruum, verbum etiam significat desolare, seu locum solum relinquere in quo antea habitatio fuerit. Significat etiam asmah non solum delictum, sed oblationem pro delicto: vt cap. sequenti habetur cum dicitur. Et adducet asmah, id est, delictum suum, pro adducet oblationem pro delicto suo. Et Numeri 5. Et reddet & asmah, id est, delictum pro reddet oblationem pro delicto suo. Ne autem hoc gratis & sine autoritate dicere videamur, verbum videlicet significare delinquere aut potius in præterito deliquisse, adducimus. 1. illud Gen. 42. vbi filij. Iacob dicunt. Verè Assemim, id est, delinquentes fuimus super fratrem nostrum, id est, non curauimus delictum factum in fratrem nostrum. Et infra. 6. Erit cum peccauerit, veassem, id est, & delinquentem, scilicet, sed posuerit reddet. Vbi vides verbum importare deliquisse & omisisse delictum: rem tamè non certè definitio, quia nondum plenè compertam habeo. Est autem duplex sensus horum verborum.

Alter est si sacerdos vnctus, peccauerit secundum delictum populi. i. si summus sacerdos peccauerit ita vt & populum peccare faciat suo peccato illique occasionem peccandi præbeat, & hunc sensum sequuti sunt 70. & vulgata editio. Alter sensus est. Si summus sacerdos tale peccatum admiserit, quale admitti solet ab vno quouis è populo, qui tamen illis circumspectior esse debebat. Poterat enim summus sacerdos dupliciter peccare, vno modo in his quæ ad suum sacerdotium pertinebant. s. sine præuia munditia quam lex exigebat, aut sine debitis vestibus ministrando, vel animal immundum, aut non integrum offerendo, aut non arcendo populum à sacris. & sic de alias, quæ videtur esse peccata sacerdotum vt sic, & de his dabat poenas, ad arbitrium Domini: de quibus dicit. Sanctificabor in his qui appropinquat mihi. i. punitio eos pro peccato, ostendam me sine peccato esse, aut percutiendo

eos pro immunditia mundum me esse, ostendam. Alia erant peccata sacerdoti communia & secularibus quemadmodum superbia, auaritia, luxuria, ira gula, inuidia, aedia, homicidium, adulterium, & id genus alia, & de his est sermo, non absolute, sed vt dixi de his omittis aut obliuioni traditis, & meo iudicio, de occultis quorum nullus erat testis. Nam in ea magistratus, vt diximus, no animaduvertebat. Posset etiam textus intelligi de immunditiis quæ erant communes populo & sacerdotibus: sicut contactus alicuius mortui, aut rei immundæ, aut esus animalis interdicti: & fortè ideo addit: si sacerdos vnctus: quoniam grauius erat in sacerdote vncto huiusmodi immunda tangere, quam in priuato alio homine, & sic sensus erit. Si sacerdos vnctus, qui maximè debet ab immunditiis propter suam vnctionem separari, peccauerit contrahendo aliquam immunditiam, secundum delictum populi. i. quemadmodum aliquis de populo polluitur: offeret pro peccato suo iuuenicum. Potest ergo locus iste omnibus his modis intelligi. Si sacerdos vnctus peccauerit secundum delictum populi. i. si peccauerit ex ignorantia aliquod peccatum, in quo aliquis priuatus peccare solet, cognoscens postea peccatum suum ad illius expiationem offerat iuuenicum. Secundo modo sic. Si sacerdos vnctus peccauerit. s. occultè sine testibus qui de peccato eius deponere possint, peccatum inquam quale vnus è populo peccare solet, offerat iuuenicum. 3. sic. Si sacerdos vnctus peccauerit sciens & volens, peccatum quod vnus ex priuatis hominibus admittere solet, vt est furtum, homicidium, adulterium, quia in illum tanquam in principem non animaduertit lex, offeret iuuenicum filium bouis. Non enim constat an sacerdos esset exemptus à legibus quibus alij homines puniebantur: sicut à lege homicidij adulterij & id genus alis. 4. Si sacerdos vnctus peccauerit in immunditia aliqua in qua potest aliquis de populo delinquere: ad expiationem offerat iuuenicum filium bouis. Et priorem sensum probat quod sequitur de peccato multitudinis, & de peccato principis, de quibus constat esse peccata ex ignorantia commissa: vnde videtur quod cum loquitur de peccato sacerdotis, debeat intelligi de peccato per ignorantiam perpetratum. & postea cognitum. 2. probatur iste sensus quia huiusmodi leges expiandi peccata, non sunt instituta ad abroganda civilia supplicia: vnde sequitur, quod debeant intelligi de peccatis per ignorantiam perpetratis, in quæ non animaduvertebat lex. Sed si sit sermo de peccatis occultis: aut ceremonialibus immunditiis, tunc potest textus intelligi de perpetratis voluntariè. Prior tamen sensus mihi magis arridet.

Asperget de sanguine septem vicibus coram Domino ante velum sanctificationis.] Iam alias admonuimus huiusmodi victimarum sanguine homines occurrisse Deo irato, propter peccata, quasi ostendat peccator de se iam pœnas sumpsisse: & quantum peccatum grauius erat, tantò pluries sanguis fundebatur & Domino occurrebatur. Vnde cum in hoc capite de peccato priuati hominis agitur: nulla fit mentio huius septenæ asperfusionis, sed solum in peccatis sacerdotis, communitatis & principis, tanquam grauioribus. Vel quia sacerdos & princeps sunt communes personæ, peccata illorum sunt virtualiter plura, ideo pluries, nempe septies sanguis versus Dominum mittebatur, vt plures expiaret & hac ceremonia adumbrabatur, quod Deo venienti ad

vindictam multorum, aut publicæ personæ, occurrebatur huiusmodi sanguine vindicati peccati, & detinebat sanguinis huiusmodi fusio Deum, quem etiam peccatori placabat, vt textus dicit.

Ante velum sanctificationis, id est, quod erat ante sanctum sanctorum. Totum adipem iuueni. Omnia hæc sunt præcedenti capite exposita. *Fibræ autem hepatis.*] Hebraicè Residuum cum graui. Hebræi dicunt esse rubeam carnem, epar complectentem: quæ quasi hepatis abundantia est, iuxta nonnisi interpretationem: speciem habens pinguedinis.

Cum simo ipsius.] Dicitio paras à qua peres. i. simus significat diuidere, separare, & multiplicare. Peres vero stercus, quia communiter separari solet & eici, aut quia in copâ est apud cunctos.

Et educet totum iuuenicum extra castra.] Ex hoc loco videtur iuuenicum non debere in frusta concidi, sed integrum comburi. Et quod sequitur.

Ad effusionem cineris.] Idem est quod ad locum in quo cineres altaris Holocaustorum effundi solent. Et nomen desinet, non solum cinerem sed etiam pinguedinem significat.

Vnum ex præceptis Domini, que fieri non debent, id est vnum ex his quæ Dominus prohibet, fecerit. Aut fecerit aliquid aduersus præcepta Domini, siue faciendo, siue omittendo.

Si omnis Synagoga Israël errauerit, & latuerit res ab oculis congregationis.] Dicitio adat, quam vertimus Synagogam, est à iad quod est congregari, præsertim ad certum tempus vel locum, vt sepius diximus vnde verti posset. Si omnis congregatio. Et constat loqui de peccato per ignorantiam perpetratum, postea tamen cognitum: vt si quis auferet alienum quod putaret suum, aut immunditiam contraheret quam ignoraret & postea cognosceret. Posset etiã vt diximus, textus intelligi de peccato quod quis sciens facit, sed non sunt testes, postea verò cognoscitur: quale fuit peccatum Dauidis cum Bethabe, quod prius fuit occultum iuxta illud. Tu fecisti absconditè: postea verò cognitum, vt constat ex verbis textus. Veruntamen quia blasphemare fecisti inimicos nomen Domini.

Et deliquerunt.] Dupliciter hoc potest intelligi. Vno modo. Et peccauerint. Alio modo. Et reliquerint peccatum dissimulando illud, quasi non curando neque aduertendo.

Et scitum fuerit peccatum.] Scilicet ab ipsa communitate quæ ex ignorantia peccauerat.

Offerent congregatio iuuenicum, per sacerdotem, scilicet. Tenebatur tamen communitas, illum adducere ante Deum, ad altare Holocaustorum.

Asperget septem vicibus.] Quoniam peccatum erat plurimum (vt diximus) pluries sanguis fundebatur versus locum in quo erat Dominus. Et fortè ex hoc loco ortum habuit quod dicitur, septennem pœnitentiam imponendam pro quouis mortali, aut potius ex eo quod dicitur Gen. 4. septies vindicabitur Cain.

Coniungent seniores manus.] Constat ex hoc loco, seniores gerere vices totius plebis.

Oblatio pro peccato congregationis est.] Hebraicè est. Peccatum congregationis hoc. Sed sensus bene redditus est: quoniam frequenter accipitur in sacris literis peccatum pro hostia seu oblatione pro peccato.

Cum princeps peccauerit.] Et fecerit vnum ex omnibus præceptis Domini Dei sui, quæ non sunt facienda, cum errore & deliquerit. Significat nassa, à quo nessi, id est, princeps, leuare, eleuare, & nessi omnem

omnem eleuatum super alios.

Committendo aliquid per ignorantiam, vt ex cõtextu apparet, contra prohibitiones Dei, & hoc est quod dicitur.

Per errorem vel ignorantiam.] Et quod sequitur. *Et deliquerit. i. peccauerit, aut & deliquerit. i. dissimulauerit relinquendo peccatum post tergum suum. Aut. 3. Et deliquerit. i. cognouerit, scilicet ipse per se delictum suum. Vnde sequitur.*

Vel notificatum fuerit ei delictum suum in quo peccauit, id est, vel alius ei ostenderit peccatum suum.

Offeret hircum caprarum.] Dicitio Hebraica sceir significat pilosum, & consequenter hircum à pilositate seu multitudine pilorum: verbū verò sar, à quo sceir significat horripilare.

Expiabit eum à peccato eius: aut liniet, ne scilicet peccatum eius ad vindictam videatur à Domino.

Si anima vna peccauerit.] i. si homo priuatus peccauerit, quem vocat animam vnam: quoniam tã sacerdos quàm princeps, cum sint communes personæ, non videntur anima vna, & quod sequitur.

Per errorem.] intellige per ignorantiam, vt de aliis dictum est.

Et fecerit vnum de præceptis Domini, quæ non sunt facienda. i. fecerit aliquid de prohibitis à Dño fieri.

Et deliquerit, id est, & peccauerit, aut & delictum cognouerit.

Vel notificatum fuerit ei peccatum suum.] Aut, & deliquerit. i. reliquerit dissimulando peccatum suum, quod peccauit.

Expiabit super eum sacerdos, & dimittetur ei.] Posset etiam verti. Et liniet super eum sacerdos. Et huiusmodi expiationes peccati seu linitiones, nihil aliud erant in veteri lege, quàm nõ imputationes. Vnde peccatum dimitti apud Iudæos erat, non imputari ad pœnam: iuxta illud Psal. Beati quorum remissæ sunt iniquitates: quod more statim explicas addit. Et quorum tecta sunt peccata, ne. s. ad vindictam videantur. Et sequitur textus. Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum. Et propterea tunc Iudæi arbitrabantur sibi peccatum esse remissum, cum sibi non imputabatur ad pœnam. Sequentia, vt præcedentia interpretanda sunt.

IN CAP. III. ANNOTATA, ad nostram eruditionem.

Nima cum peccauerit per errorem.] Benedictus sis Domine Deus noster: quod nobis viam ostendisti, quæ à peccatis nostris mundamur. Offerebāt homines antehac sacrificia pro gratiarum actionibus, pro beneficiis sibi exhibitis, sed pro peccatis expiandis, non legimus sanctos etiam aliquid obtulisse: licet Dominus nunquam eos sine remedio, quo à peccatis absoluerentur, reliquisse credendum est.

Aduerte hic.

Per errorem.] Nullus deberet aduersus tam piū patrem studiosè peccare, ideo nullum sacrificij genus institutum legimus licet fuerit, pro expiatione eorū qui sua spõte in vitia prolabebātur: sed magistratui puniendi relinquebātur. Sicut enim Dominus neminè vt videtur sua sponte castigat sed coactus: ita nemo deberet eū sua volūate offendere: quia in re cõsiderandū est, quàm graua sint peccata ex studio cõmissa: quibus ante legem nullū ad expiandū institutum legimus sacramentum aut sacrificium.

Si sacerdos vnctus peccauerit.] Non deberet vnctus sacerdos vnquam peccare: quoniam semper debe-

ret esse suæ vnctionis memor. Ad hoc enim vngebatur, vt peccatum ad eum non auderet accedere timens vnctionem. Tu ergo sacerdos Dei, cum tibi peccatum faciendum occurrerit, te vnctum esse memento oleo sancto: & verere manibus quibus sacra mysteria tangis, spurcitas carnis contrectare, & ore quo diuina sacrificia comedis, turpe scortum osculari.

Secundum delictum populi.] Cõsidera quæso sacerdos, quàm graua sint peccata sacerdotij tui: quibus non instituitur expiatiuum sacrificium, sed seuro Dei iudicio punienda seruantur: solum instituitur remedium peccato, quod veluti homo communis & ex ignorantia committis. Similiter ex hoc loco discet, communia peccata, etiam grauiora esse in sacerdote, quàm in priuato homine: quod in oblatione facile deprehendes. Nã sacerdos pro huiusmodi peccatis, iuuenicum Domino offert: priuatus verò iubetur offerre hircum caprarum.

Asperges de sanguine septem vicibus coram Domino.] Expende quæso in hac septena sanguinis asperfusionem quoties persona publica datura est pœnas pro vnico peccato. Similiter considerent qui publica munera administrant, se quasi infinita committere peccata quoties contingit eos peccare. Nisi enim septies, quoties delinquant virtute peccarent, non esset opus sanguinem hostiæ (qui sanguinè eorum adumbrat) septies cõtra velum aspergi. Quia enim septies Dominus erat in eos peccatum vindicaturus, toties ei irato victimæ sanguine erat occurrendum. Neque arbitreris somnium aut figmentum esse peccatorem pro vnico peccato septies & pluries pœnas daturum. Audisti ni fallor, quid Caino dixerit Dominus Gen. 4. Quicūque (ait Dominus) occiderit Cain septies punietur. Si ergo qui hominem homicidam occidisset erat septies pœnas daturus, quot quæso dabit qui occiderit piū & innocentem? Legisti puto eodem loco, eum qui Lemech occidisset septuagies septies puniendum. Quid ergo mirum, si septies sanguinem victimæ tuæ, contra velum aspergas? Age tamen gratias omnipotenti Deo, cuius ineffabili misericordia sanguis victimæ pro tuo effunditur: quæ coram Domino pœnas quas tu commerueras, dare iubetur.

Et pellem iuueni, & totam carnem eius.] Quantum detestetur Dominus peccatum communis personæ, pulchrè ostendit locus iste: ita vt nihil victimæ pro peccato, præter adipem habere velit. Non carnem, non caput, non pedes, non pellem, neque aliquid aliud, & quod mirabilius est, non sustinet in suo altari cremari: quoniam his illud pollui timeret, sed cuncta hæc extra castra vehenda sunt, & in loco cineris comburenda. Vbi simul docuit relegata procul à nobis debere esse peccata, & ita extinguenda, vt nihil reliquiarum peccati apud nos remaneat: quemadmodum diximus de vitulo, quem adorarunt in deserto Iudæi: quem sanctus Moseli in puluerem redactum, super aquas sparsit, & eum potare Iudæos coegit. Sed nõ vacat mysterio, quod carnes victimæ pro peccato super cineres comburi iubentur, vt hac eceremonia nobis ostendat peccata humilitate & pœnitentia quæ per cineres designatur, expiari. Iubetur etiam totus iuuenicus comburi. Non sunt diuidenda peccata, sed simul cremanda: quod enim diuiditur, diuulgatur & detegitur, quod non est in peccatis propter scandalū faciendum.

Si omnis Synagoga Israël peccauerit.] Vbi tot oculi sunt,

sunt, non deberet peccatum ignoranter committi. Sed si committatur adest remedium. Neque præsumat communitas se non posse errare. Vbi simul aduerte maioris dignitatis esse sacerdotem, quam sit totus populus & principes. Similiter populum principem excedere, si ex ordine literæ licet argumentum sumere.

Et scitum fuerit peccatum eorum.] Potest locus iste ostendere, quantum communitas, sacerdos, & principes cauere debeant, ne peccata eorum à populo sciantur, propter graue scandalum quod inde orietur.

Vel ostensum fuerit ei peccatum eorum.] Aegrè ferūt hodie principes de peccatis suis admoneri: à quibus prælati didicerunt hoc non audire. Quot parabolis & similitudinibus cum eis utendum sit, ut peccata sua audiant, testis est propheta Natan, testis & sanctus David, qui saltem vt ab eo expiarentur, æquo animo illis ferendum esset. Sed quis tam fortis vt eos audeat admonere, aut tã sanctus, vt audire hoc patiatur?

Expiabit eum sacerdos.] Tam ab olim munus sacerdotum fuit, populum à peccatis veluti instrumenta Dei expiare, vt adumbratum sciamus in antiqua lege quod in noua credimus institutum. Sed mirum valde est, quod pro peccato sacerdotis & totius populi offeratur iuuenus, pro peccato verò principis hircus, & pro priuati delicto capra iubeatur offerri. Roborata & fortia valde sunt peccata sacerdotis & communitatis, quæ non nisi morte fortioris animalis expiantur. Sic in sacrificij distinctione videre licebit, quid interfit inter principis & simplicis hominis delicta, vt illud capri, istius verò fœminæ sanguine deleatur.

CAPITIS V. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Et anima cum peccauerit & audierit vocem iuramenti, & ipse testis vel vidit vel cognouit, si non indicauerit, portabit iniquitatem suam. Hebraismus reddidimus: sensus reddendus est. Sed antequam sensum reddamus, explicanda est significatio vocis alah, quam omnes ferè iuramentum vertunt, licet eam Gen. 1. exposuerimus, vbi diximus de nomine heloim. Est autem alah verbum, à quo alah nomen, iurare execratoriè, seu maledicere, vt cū dicimus. Hęc mihi addat vt faciat Deus, si non fecero hoc: vt Iudic. 17. Et alit. i. execrata es seu maledixisti, & dixisti in auribus meis, vbi est sermo de matre, mala imprecanti ei, qui abstulisset pecuniam eius. Item Gen. 26. Sit quæso alah. i. iuramentum execratorium, aut execratio inter te & me quale inter patricios esse solebat. Quo præmissa videtur textus sic intelligendus, vt. s. loquatur de eo qui peccauit iurando aliquid execratoriè, quod non impleuerit: vt sit sensus. Anima. i. homo cum peccauerit. s. nō implendo quod execratoriè iurauerit, & aliquis audierit vocem talis iuramenti, quod. s. pollicitus est aliquid, vel vidit, vel sciuit huiusmodi taliter iurasse: talis si nō indicauerit. s. ei qui sic promisit, aut magistratui, portabit seu leuabit pœnam iniquitatis suæ. Secundo modo potest esse sensus. Si homo peccauerit. s. occultè & aliquis vidit vel audiuit, vel cognouit eum peccasse. & audiuit vocem. s. iudicis execratoriè facientis iurare: sicut si dicat. Quicumque sciuerit aliquem occultè peccasse, nisi hoc reuelauerit, hoc sibi faciat vel addat Deus mali: & ipse testis fuerit. s.

perpetrati, peccati, vel vidit, vel audiuit talem peccasse: si nō indicauerit. s. iudici iuramento executorio exigenti veritatē, talis portabit pœnā iniquitatis suæ, aut illius qui peccauit. Tertio modo sensus est. Si peccauerit homo, & ipsemet homo audierit vocē execrantis, seu iudicis sub execratione eū inquirentis, & ipse fuerit testis. s. delicti sui, aut viderit vel cognouerit. s. se deliquisse, nisi iudici sic inquirenti indicauerit. s. peccatum suum, portabit pœnā iniquitatis suæ, & ille sensus videtur simplicior. Aliqui ex Hebræis hoc intelligunt de maledicente sub blasphemante nomen Domini: vt sit sensus. Cum homo peccauerit. s. blasphemando, seu maledicendo nomen Domini, & fuerit aliquis alius qui audierit vocem maledicentis, seu execrantis. s. nomen Domini, nisi annunciauerit, si sit testis, &c. portabit iniquitatem suam, neque sensus displicet. Possit etiam esse sermo de peccato immunditiæ, propter sequētes leges: quæ de illa loquuntur.

Vel anima quæ tetigerit omne immundum, vel cadauer bestie immundæ, vel cadaueri inuenti immundi, vel cadaueri reptilis immundi & ignorauerit ipse. Aut & latuerit eum.

Et ipse immundus & deliquit.] Immunda erant cadauera omnium animalium quibus non licebat vesci: idē dicit, cadauer bestie immundæ. Est autē discrimen inter hæc 3. s. Chaiiah. i. bestia, Behemah. i. iumentum, & Scheres. i. reptile, quod Chaiiah significat animal quatenus viuū, & pro fera vt plurimum accipitur, Behemah verò pro domestico, licet inueniatur aliquando syluestre significare, vt Psal. 8. vbi dicitur. Etia Bahamot. i. animalia agri. Et Michel. S. Behamot. i. in animalibus syluæ. Idem Ioelis 1. Scheres verò significat reptile, quod in magna copia multiplicatur. Potest autem esse duplex sensus huius legis. Alter, quod quicumque tetigerit cadauer animalis vel reptilis immundi, & ignotus fuerit ipse: cognoueritque se immundum, ipse immundus est, & deliquit: ac si dicat. Non reputet se immundum, qui immundum cadauer tetigerit, si ab alio ignoretur, & lata est lex hæc, ne se solum mundatione indigere putarent, cum ab aliis viderentur. Alter sensus est, quod qui hæc tetigisset immunda ignoranter, nihilominus immundus esset, & postquam sciret se immundum, tenebatur hostiā pro munditia sua offerre, & lata est lex, ne putarent se non peccasse aut mundatione non indigere si peccassent ex ignorantia. Possent istæ duæ leges intelligi de peccato immunditiæ, seu de immunditia, ita vt præcedens obliget eum qui sciuerit aliquem immundum reuelare eum adiuratus: hæc verò obliget immundum expiare se sacrificio, cum se nouerit ipse immundum.

Vel si tetigerit immunditiā hominis, ex omni immunditia eius in qua polluitur, & latuerit eum, & ipse sciuit, deliquit.] Per immunditiam hominis intelligitur homo immundus: siue esset cadauer, siue homo fluens sanguine aut semine, vel mulier menstruata, aut patiens tales fluxus: quicumque enim hæc tetigisset casu aliquo & ignoraret se pollutum: si postea sciuisset, talis delicto erat obnoxius: & tenebatur mūdare se. Possit secundò hæc lex sic intelligi, quoniā verba illa, & latuerit eum, in Hebræo sonant, & occultum fuerit de eo, vt. s. lex loquatur de eo qui se pollutum nouit & ignoratur ab aliis: talis si sciuit immunditiam suam, deliquit, & eget munditia legalis: etiam si alij eum immundum ignorēt, sed prior sensus germanior apparet.

Vel anima cū iurauerit, vt proferat labijs suis male facere

aut benefacere, secundum omne quod profert homo cum iuramento, & occultum fuerit ab eo, & ipse sciuit, deliquit.] Obsecro est sensus huius literæ, & doctores Hebræorum & nostri, variè locum iuterpretantur. Et est aduertendum verbum (Bata) quod promittere vertimus, non plenè notum esse Hebræis, quoniam rerum est in sacris literis. Dicunt tamen significare proferre, pronuntiare, præsertim submissa voce, aut promittere, Psal. 106. habetur. Irritauerunt eum iuxta aquas contradictionis, & malū fuit ipsi Moseph propter eos: quia exacerbauerunt spiritum eius. Vaiebate, id est, & protulit labijs suis aut & iurauit labijs suis. Non desperdiderunt populos, quos dixit Dominus illis. Ponitur etiam Prouerbiorum duodecimo capite, vbi dicitur Boteh. i. proferens quasi confossiones gladij: lingua autem sapientum est sanitas. Et ex loco Prouerbiorum in quo non bene quadrat promittens, & videtur potius significare proferre quàm promittere: quod nostri vertunt. Est qui profert verba quæ sunt veluti confossiones gladij. Nomen etiam mibtah. Nume. 30. videtur significare prolationem, aut promissionē. Est ergo sensus huius legis.

Anima cum iurauerit proferendo seu promittendo labijs suis male facere, id est, affligere se, quod textus vocat male facere: quoniam est punire se, aut benefacere, id est, facere aliquod opus virtutis, sicut est offerre aliquid Domino, dare eleemosynam, aut aliquid simile, vt proferre solet homo cum iuramento, & occultum fuerit ab eo, id est, tradiderit obliuioni quæ iurauit, & postea sciuit, id est, recordatus fuerit, aut alius iuramenti sui illum admonuit: talis deliquit, id est, delicti reus erit, vt, scilicet, faciat quod lex sequens fieri præcipit. Et iste mihi videtur planus & simplex huius legis sensus, qui iuuatur ex his quæ Psal. 15. dicuntur: vbi textus habet. Qui iurauit ad malefaciendum, & non mutabit. Ex quo apparet huiusmodi iuramenta solita apud Iudæos fieri, vt, scilicet, quis sese propter peccata sua affligeret. Possit etiam illud, vt malè faciat vel benè faciat, referri ad iuramentum, vt sit sensus. Anima cum iurauerit proferendo labijs suis ad malefaciendum, vel ad benefaciendum, id est, iurando, Deus mihi malè faciat, aut faciat mihi hoc vel illud malum: aut dicendo, ita Deus mihi faciat hoc vel illud bonum: iurando isto modo aliquid quod homines solent iurare, & occultum fuerit sibi, & cætera, vt in priori expositione. Aut, & occultum de eo fuerit. i. & alij ignorauerint, ipse verò sciuit, talis deliquit. Et hoc modo puto intelligendam vltimam clausulam huius legis, legendo. Et occultum fuerit de eo, potius quàm ab eo.

Et erit cum deliquerit in vno ex istis, & confitebitur quod peccauit super illud.] Sensus est. Cum peccauerit in vno ex istis, quæ prædicta sunt in quarto, membrum huius legis. Quod autem sequitur. Et confitebitur quod peccauit, seu super illud quod peccauit. Aduerte verbum iadah, id est, confiteri, duo significare, scilicet, proicere seu deicere & confiteri præsertim confessione laudis: & huius secundæ significationis sunt penè infinita in scripturis sanctis exemplis: præsertim in Psal. 75. Hodenu lecha, id est, confelsi sumus tibi Deus, confelsi sumus tibi. Et. 33. Hodu, id est, confitemini Domino quoniam bonus. Prioris verò significationis non tot sunt. Habetur tamen Iere. 50. Iedu, id est, proicite eam quod Hiero. vertit. Debellate eam. Et Isa. 11. Ablatatus manum suam hadah, id est, proicit. Cui autem faciendū esset huiusmodi confessio, aut qua-

liter, textus non explicat, & crediderim Deo fieri: qua præmissa, offerendum erat sacrificium pro peccato, & à sacerdote immolandum. & sic expiatur seu liniebatur, vt Dominus peccatum illi ad pœnam non imputaret. Dicunt autem Hebræi hoc modo faciendam esse huiusmodi confessionem, vt offerens manus suas habens inter animalis cornua, diceret. Obsecro Domine, peccauit, iniquè egi, præuaricatus sum coram te, sic & sic feci: ecce pœnitent me, & pudet me operum meorum, nunquam reuertar ad istam rem. Scribuntque nihil profuisse sacrificia per se, neque expiassè peccata: nisi pœnitentia & confessio accessissent: iuxta illud quod Numerorum 5. cap. dicitur. Confitebuntur peccatum tuum quod fecerunt. Vbi vides quàm particularis fuerit Iudæorum confessio, quam nunc Lutherani volunt esse communem. Sed nescio, an hic consistendi modus à modernis Hebræis confectus sit, an ex aliqua illum habeant traditione. Et putarè huiusmodi confessionem fuisse vocalem: & ex verbis textus haberi possunt verba, quibus hæc confessio fiebat: verbi gratia. Confiteor me non annūciasse peccatum hominis, cuius testis fui, vel quem vidi, vel audiui. In secundo verò membro sic. Confiteor me tetigisse cadauer, aut aliquid immundum & sic consequenter de aliis.

Expiabit super eum sacerdos.] Non constat de modo expiandi, nisi quod ipsa oblatio erat expiatio: & fortè sacerdos verbo pronuntiabat eum expiatum post sacrificium.

Et si non attigerit manus eius sufficientiam pecoris.] id est, si non fuerit ei potestas, quæ per manum designatur, ad pecus offerendum. Vbi aduerte, quod dictio deeseu Dei significat sufficientiam, vt patet Malachiæ secundo vbi dicitur. Nisi aperuero vobis fenestras cœli, & euacuero vobis benedictionē ad belidai. i. vsque quo non sufficiant vasa. Et per pecus intelligit agnam vel hircam.

Truncabit caput eius contra cervicem eius, & non dimidet.] Verò malach significatio non est plene nota Hebræis, vt diximus priori huius libri capite. quoniam verbum bis tantum in sacris literis reperitur: dicunt tamen significare scindere: Faciebat enim sacerdos scissionem capitis non omnino separando illud à collo: quoniam manebat per pelliculam suspensum. Et quod Sanctes vertit, contra cervicem eius verti posset circuncidendo cervicem eius, aut à circuncisione cervicis eius: quoniam huiusmodi scissio fiebat ad modum circuncisionis, scindendo in rotundum collum, licet non omnino. Et dictio mul licet inueniatur significare è regione, radix tamen eius significat circuncidere: vnde verti posset. In rotundum cervicis, vt diximus.

Sparget de sanguine oblationis pro peccato. Hebraice est. De sanguine peccati, sed sensus redditus est. Et quod sequitur. scilicet. Peccatum ipsum, significat hostiam esse pro peccato. Secundum scilicet torturè, faciet holocaustum secundum morem. Hebraice ad literam est. Secundum iudicium, sed iunitur iudicium pro consuetudine.

Decimum ephah simile.] Cōtinet ephah, teste Rabbi David 3. sata, cuius 10. pars erat homer, de quibus sapius diximus, & erat aridorum mensura.

Non ponet super eam oleum, & non ponet super eam thus, quia oblatio pro peccato est.] Diquirendum hic meritò esset, quare in sacrificio pro peccato non miscebatur oleum, neque adiungebatur thus, & crediderim hoc ideo factum, quoniam oleum iucunditatem & lætitiā significat. Solebant enim homines

Modus id
fieri: Lu-
dæorum.

Discrimē
inter be-
stiam iu-
mentū &
reptile a-
pud He-
bræos.

50

60

ines in lætitia sua uti huiusmodi deliciis. s. olei, & aliorum odoriferorum, iuxta illud Mat. 6. Tu autem cum ieiunas, vñ ge caput tuum. i. vtere signis lætitię. Vt ergo ostēderet peccatorem non debere esse hilarem, neque Deum cum illa hilaritate suscepisse eorum sacrificia. qua suscipiebat sacrificia iustorū, prohibebat Dominus, oleum & thus in huiusmodi sacrificiis adiungi.

Accipiet sacerdos ex ea plenum pugillum.] Hebraicè. *Pugillabit sacerdos, si sic loqui Latinis auribus liceret.*

Et memoriale eius.] Fuit hæc locutio sæpius in hoc libro exposita, & est sensus. Accipiet partem eius, q̄ est signum quod Dominus offerentis memoratur, aut quod residuum sit Domino sanctificatum.

Super oblationem Domini.] Hebraicè. Super ignitū Domini: per quod intelligit holocaustum quod in altari præcedebat omne aliud sacrificij genus.

Et erit sacerdotis sicut minchah.] Quemadmodum residuum sacrificij farinacei, quod vocabatur minchah, oblato pugillo illius per sacerdotem pertinebat ad eum, ita & residuum hostiæ pro peccato aut delicto, ut hic explicatur.

Anima cum prauaricata fuerit prauaricationem, & peccauerit per errorem de sanctificationibus Domini, adducet oblato nem pro delicto suo.] Subobscura vtcunque est lex hæc, & verti possit. Anima quia prauaricata est prauaricationem, & peccauit. Admonui sæpius significationem verbi maal non esse plenè notam. Hæbræis, qui dicunt significare prauaricari, negare, mentiri. Mihi verò videtur significare menti iuratum, aut id de quo quis est interrogatus iuridicè: ut pater Iosuah 22. vbi textus habet. Nōne Hachan filius Zerach maal, maal. i. prauaricatus est prauaricationem, aut mentitus est mendacium in anathemate. Secūdo modo Thargū exponit. Ezech. 17. Et iudicabor eam illo ibi, malo asser maal bi. i. propter prauaricationem eius, qua prauaricatus est in me. Proue. etiam. 16. ponitur verbum: quo in loco videtur significare mentiri: vbi dicitur. In iudicio non limal, i. mentitum est os eius, aut nō prauaricatum est os eius. Thargum omnibus his locis vertit mentiri, & re vera significatio ignota est. Est tamen coniectura quod significet occultare seu malum occultè facere: quoniam à maal deriuatur meil. i. pallium, sic meo iudicio dictum à tegendo: rem non definitio, quoniam nondum mihi veritas omninò comperta est. Est autē iste verborum istorum sensus. Anima cum prauaricata fuerit prauaricationem. s. furando aliquid siue accipiendo aliquid, & peccauerit per errorem. s. furando aliquid de sanctificationibus Domino quæ. s. ignorat esse Domino sanctificata, adducet oblationem pro delicto suo. Secundo modo sic. Anima cum mentita fuerit mendacium. s. mentiēdo quæ Domino pollicita est, & peccauerit. s. non reddendo deuotum Domino, & peccauerit per errorem tradendo. s. obliuioni reddere quod Domino sanctificauit: adducet oblationem pro delicto suo. Potest esse lex hæc de homine, qui de his quo iam Domino consecrata sunt furatur, & ignorat illa esse Domini, sed postea scit. Secundo de eo qui furatur & mentitur quod Domino deuouit, qui tenebatur restituere æquale seu rem ipsam, & secundo addere quintam partem præter sacrificium. Hebræi sic locum reddunt. Si abstulerit quispiam ex consecratis Domino, & nescierit fuisse consecratum, tūc offerat Domino pro delicto suo.

Secundum estimationem tuam.] Potest hæc æstimatio referri ad arietem, ut. s. sit immaculatus secundū æstimationem Moſeh, quemadmodum inferius ad arietem refertur, & ad argentum siclorum, ut sit bonum secundum ipsius æstimationem, aut melius ut argenti quantitas sit secundum sacerdotis æstimationem. Et aduerte, quod erech. i. æstimatio significat etiam dispositionem, & ordinationem Exo. 27.

Si homo peccauerit & fecerit vnū ex omnibus præceptis qua non sunt faciēda, id est, fecerit aliquid cōtra negatiuum præceptum, seu contra Domini prohibitionem Et postquam posuit legem quæ decernit restitutionem sanctificationum Domino, ponit nūc eam generalem & debet intelligi iuxta præcedentis legis dispositionem, quod. s. si sit furtum, addat quintam partem, & offerat sacrificium.

Portabit penam iniquitatis suæ.] Sensum reddit interpretis: quoniam Hebraicè est. Portabit iniquitatē suam.

Secundum estimationem tuam. Cōstat ex hoc loco æstimationem sacerdotis referendā ad animal offerendum, & meo iudicio, æstimatio præcipuè erat cuius ætatis & valoris deberet aries esse, cum hoc tamen omnia alia quæ concurrebant ad victimæ integritatem, iudicio Moſeh & postmodum sacerdotum relinquebantur.

Expiabit eum sacerdos.] id est, expiatum denuntiabit, aut liniet: ut. s. peccatum eius amplius non videatur ad vindictam à Domino.

Delictum est, id est, hostia pro delicto.

CAPITIS V. LEVITICI IVXTA MORES ANNOTATIO.

LEmo cum peccauerit, & audierit vocem iuramenti. [Vsitatum (inquit Gregor.) humani generis vitium est, peccatum latendo committere, & negando defendere, & defendendo multiplicare. Rati sunt qui per sanctum Dei nomen adiurati veritatem dicant. Docet autem iste reum super peccato suo legitime interrogatum, veritatem dicere debere: quod nisi fecerit, iniquitatis suæ pœnas daturum. Itidem de eo qui peccatum alterius nouerit, nisi iudici rectè inquiringenti reuelauerit. Admonemur etiam hic, quanti sit nomen Domini faciendum nobis: & quod per illud adiurati reticenda nō sit veritas. Audi quàm ægrè ferat non seruare quod per nomen eius iurasti, quod Ezech. 17. dicit de Iechonia rege. Spreuit iuramentum ut irritaret patrum. Propterea sic dixit Dominus Deus. Viuo ego, nisi iuramentum meum quod spreuit, & fœdus meum quod irritauit, dederō in caput eius. Similiter habes hic secundum vnum huius literæ intellectum, hominem teneri indicare peccata alterius ad bonum ipsius, cum ipse illud expiare neglexerit. Et mirum valde est, hominem sic erubescere se peccatorem videri, qui tamen non erubescit esse: quos B. Bernar. in sermone circumcisionis vehementer arguit.

Homo qui resigerit omne immundum.] Quid sic, bone Deus, immunditiam corporum prohibes, ut tangens quodcunque cadauer, immundus apud te fiat? Nunquid plures facis corporum quàm animarum maculas, ut sæpius illas prohibeas, has verò raro vel nunquam? Sic Iudæi perperam voluntatem Domini interpretabantur: quæ de causa illas maximè fugiebant, has verò nihil formidabāt. Sed audi qualiter eos de his apud Isaiā priori cap. docuerit. La-uamini (inquit) mūdi estote. Et ne putaret solā corporis

poris munditiam ab eis exigere, addidit. Auferte malum cogitationum vestrarū ab oculis meis. Nō tam (inquit) abhorreo ab immunditiis corporum, quàm cogitationum: quoniam etsi me non lateant corporis maculæ, quas etiam homines vident, cordis tamen quas solus video ferre nequeo. Cogitavi apud me aliquando, vnde hominis tantum corporalis munditiæ desiderium. Videbis enim eos ad horam vix ferre immunditiam in veste, in calceo, aut pileo, minúsque in corpore, vel facie, aut quouis alios corporis mēbro. Et crediderim nos ita ab immunditia abhorre, quod facti simus ab imaginem Dei qui mundissimus est, & immunditiam ferre nequit. Vnde vox illa tam sæpius in sacris literis repetita. Sancti. i. mundi estote: quoniam sanctus, id est, mundus sum Dominus Dominus vester.

Et latuerit eum.] Non iactes o homo post tergum tuum omnia peccata tua: quoniam ponet ea Dominus ante oculos tuos. Si tu ea videris, Dominus eorū obliuiscetur: si neglexeris perspicere Dominus eorum memoratur: non arbitreris te non habere: si nolis ea videre.

Immundus (inquit) talis est, & deliquit.] Nō te mūdum arbitreris, quia te non vides immundum, immundus es coram Deo tuo in cuius oculis, immundum apparere maximum malum est.

Homo si iurauerit bene facere vel male facere.] Placuit Domino summè hominē esse suorū peccatorū vltorem, & in se vindicare, quod Dominus erat ab eo exacturus. Neque sunt iuramenta irritada, licet in incommodum nostrum vertantur.

Cum confessus fuerit id super quo peccauit.] Quemadmodū dilexit Dominus semper, ut peccata nostra debita vltione puniremus, ita ut ea confiteremur. Magna enim peccatorum satisfactio confessio est. Neque tamen erat satis ea confiteri, sed opus erat offerre munus præceptum. Sed considera muneris imperfectionem & infirmitatē. Iubebat enim Dominus non masculum sed fœmellam pro peccato offerri agnam. s. vel hircam caprarum. Infirma res peccatum & debilis. Quemadmodum enim nihil iustitia & virtute fortius, ita nihil peccato & peccatore infirmius. Audi quid Plalm. de hac re dicat. Super populum tuum callidè egerunt cōsiliū: & consiliati sunt super absconditos tuos. Dixerunt, Venite, succidamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel vltra. Tabernacula Edom, & Hismahelim. Moab, & Agharim, Gebal, & Hammon, & Hamalech, & Peleleth cum habitatibus Sor. Etiā Assur copulatus est eis. Expende, quæso, multitudinem, & fortitudinem omnium istorum: & aduersus quos sic multiplicati sint. Aduersus absconditos Dei. Aduersus eos qui non audent coram hominibus apparere. Aduersus homines à Domino persequutos. Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem multorum vulneratorum tuorum addiderunt. Sic etiam in Euangelio apud Mat. legis Phariseos audientes Iesum filitium Sadaucæis imposuisse, in vnum aduersus eum conuenisse, & (ut Chryſ. dicit) à veritate se nudatos professi sunt, qui multitudine se armauerunt.

Si non atigerit manus eius sufficientiā pecoris.] Grauiora sunt peccata diuitum peccatis pauperum: quod ex hostia conicere licebit. Soluit diues pro peccato agnā vel hircam, offert autem pauper parturiturum aut duos filios columbæ. Consideret etiā pauper, se præter paupertatem hostia indigere, neque arbitretur se pauper egestate omnibus suis satisfecisse delictis.

Accipiet sacerdos ex ea pugillum.] Mala, imò pessima res peccatum est, ut Dominus solam portiunculam sacrificij pro eo velit acceptare: ita quod nō solum peccata ipsa reiciit, sed etiam sacrificium, particula excepta.

Erit sacerdoti, sicut sacrificium.] Expendant hoc in loco sacerdotes qui peccata populi manducant, se pro peccatoribus, nisi pro eis orent, & à peccatis auertant daturos pœnas.

Anima si peccauerit per errorem de sanctificationibus Domini.] Abstinentum valde est laicis, ne sanctificata Domino contrectare præsumant: quod si contigerit, quintam partem addant.

Dabit illud sacerdoti.] Cōstat ex hoc loco, quemadmodum ex multis aliis scripturæ, sacerdotes esse hæredes Dei: ut quod illi ablatum est, sacerdoti restitatur. Audis etiam quàm graue sit sacrarum rerum furtum: quod cum quinta parte eius quod auferitur, restituendum.

CAP. VI. IVXTA LITERAM ANNOTATIO.

ANima si peccauerit. [Antequam huius legis sensum explicem, Hebraicam literam præmittam, quoniam interpretes aliqua ex suo hic addidere. Est autem iste Hebraismus.

Vnum pro peccato, alterum in holocaustum.] Aufert peccatum Domino debitum honorem: ideo præter satisfactionem pro peccato, iubetur alterum in holocaustum offerre. Et considera Deum præcipere, ut pro peccato prius offeratur: quoniam non acceptat munus ad altare suum, nisi prius fratri tuo satisfeceris.

Adducet decem epha simila pro peccato.] Mirum valde est, quod non expiet Dominus sine aliqua oblatione peccatum, quantumcunque pauper esset, aliquid illi erat offerendum Domino: ut discas, Deum aliquam, imò possibilem à nobis exigere pro peccato satisfactionem. Sunt multi qui peccata in immensum multiplicant: neque pro minimo illorum Domino satisfacere volunt.

Non ponet super eam oleum, & non ponet super eam thas: quoniam oblatio pro peccato est.] Quid faciunt qui lætantur cum malè egerint, & exultant in rebus pessimis? Non vult Dominus peccatorem lætari, aut lætum videre, sed gaudet aspicere sacco indutum, cinere capite conspersum, qualè legimus post peccatum apparuisse Achab coram eo: flentem, euilantem, totiusque lætitiæ expertem. Iusti (ait Dauid) lætabuntur & exultabunt coram Deo: & gaudebunt in lætitia. Non est autem gaudere impiis, dicit Dominus. Prohibet etiam thus, ne putaret peccator aliquid boni odoris in se esse, quod Dominus libenter olfaceret. Si etiam per thus orationes intelligas, deprehendes, quàm ægrè ferat Dominus bona malis inuoluta. Tam horribile & foetidum peccatū est, ut quibuscunque illud odoribus misceas, aut respergas, foetorem non perdat.

Accipiet sacerdos ex ea pugillum.] Mala, imò pessima res peccatum est, ut Dominus solam portiunculam sacrificij pro eo velit acceptare: ita quod nō solum peccata ipsa reiciit, sed etiam sacrificium, particula excepta.

Erit sacerdoti, sicut sacrificium.] Expendant hoc in loco sacerdotes qui peccata populi manducant, se pro peccatoribus, nisi pro eis orent, & à peccatis auertant daturos pœnas.

Anima si peccauerit per errorem de sanctificationibus Domini.] Abstinentum valde est laicis, ne sanctificata Domino contrectare præsumant: quod si contigerit, quintam partem addant.

Dabit illud sacerdoti.] Cōstat ex hoc loco, quemadmodum ex multis aliis scripturæ, sacerdotes esse hæredes Dei: ut quod illi ablatum est, sacerdoti restitatur. Audis etiam quàm graue sit sacrarum rerum furtum: quod cum quinta parte eius quod auferitur, restituendum.

CAP. VI. IVXTA LITERAM ANNOTATIO.

ANima si peccauerit. [Antequam huius legis sensum explicem, Hebraicam literam præmittam, quoniam interpretes aliqua ex suo hic addidere. Est autem iste Hebraismus.

Anima cum peccauerit, & prauaricata fuerit prauaricationem in Domino, & negauerit socio suo depositū, vel datum in manu, vel raptū, vel extorsit à proximo suo, vel inuenit perditū, & negauerit illud & iurauerit super mendacium: super vnum ex his qua faciet homo ad peccandū in eis. Et erit cū peccauerit & deliquerit: restituet raptū quod rapuit, vel extortū quod extorsit, vel depositū quod depositum est apud eum, vel perditū quod inuenit.] Capite superiori & multis aliis locis admonui, igno-

Am

Am

Am

tam Hebræis propriam significationē verbi maali. i. prauaricari, quod dicunt significare prauaricari, aut mentiri, præsertim iuratum aut promissam seu deuotam rem: vt deduximus ex 17. cap. Ezechielis. Aduerte etiam dictionem peccaton, esse à pachad, quod significat recordari, & visitare, & posset hic significare memoriale: siue illud sit chirographum, siue pignus. Est tamen locus Gen. 4. 1. in quo videtur nō posse aliud quam depositum significare: vbi dicit Ioseph. Et sic esca lepichadō. i. in depositum. Posset tamen verti. Ad memoriale. Videtur autem hic potius vertendum memoriale quam depositum: quoniam statim sequitur.

Vel datum in manu, per quod depositum intelligere videtur: propter quod Chaldæus hic vertit.

Vel pecuniam positam in manu eius, negotiationis gratia. Aut per depositum intelligit pecuniam depositam, & per traditum seu datum in manus alias res traditas in custodiam alterius. Tertiū est aduertendum nomen gazal quod rapinam vertimus, à gazal quod est rapere, ortum habere, vt Hebræi dicunt, iuxta id quod sequitur. Restitue thagazelah, id est, rapinā, quam gazal, id est, rapuit aut accepit, à quo gozal, id est, pipio, sic dictus meo iudicio, quod à rostro patris aut matris cibum capiat aut rapiat. Ponitur dictio Gen. 1. 5, vbi dicitur. Et turturem ve gozal. i. pipionem seu pullum columbæ. Et Deute. 32. Super gozalau. i. pullos aut pipiones suos cubabit. Aliud autem verbum quod sequitur, scilicet, & sach, propriè videtur significare occupare, detinere alienum: vt patet Isa. 52. Assur pro nihilo affacho, id est, occupauit vel detinuit eum, scilicet, populum. Sic 1. Semue. 12. Et dixerunt. Non affachthani, id est, occupasti, seu detinuit nos, aut bona nostra. Est ergo his præmissis, huius legis sententia iste.

Anima cum peccauerit, & prauaricata fuerit prauaricationem in Domino, iurando, scilicet, per Dominū mendaciū, negando videlicet cum iuramento proximo suo depositum, scilicet, pecuniam, aut quācūque aliam rem positam in manu eius: vel negauerit rapinam, id est, id quod rapuit proximo suo, vel negauerit quod vi extorsit à proximo suo, vel inuenit amissum, & negauerit illud, & iurauerit super vno ex omnibus quæ facit homo peccando in ipso, seu quæ homo facere solet peccando. Et erit si peccauerit & deliquerit, scilicet, dissimulando delictum, aut rapiendo seu faciendo aliquod ex his peccatis, aut peierando, reddet rapinam quod rapuit, vel vi extortum quod extorsit, vel depositum quod depositum est apud eum, vel amissum quod inuenit, vel de omni super quo iurauit falsum, id est, vel omne super quo falsum iurauit, & reddet illud cū sorte eius aut cū capitali suo, & quantum ipsius addet super illud ei cuius erat: ei dabit illud die oblationis pro delicto. Et loquitur lex hæc de his delictis quæ probari testibus nequeunt, super quibus solet iudex à reo iuramentum exigere, & ipse iuramento negat se in his rebus deliquisse: is tenebatur rem restituere cū quinta parte ipsius. Strauit etiam tempus restitutionis, quod, si fieret in die oblationis: quo voluit Dominus ostendere se non placandum sacrificio, nisi homini esset satisfactum.

Secundum estimationem tuam, quantum, scilicet, ad valorem, aut etatem, vt supra diximus, & sermo dirigitur ad Mosch & ad sacerdotes, & litera per parathesim legenda est, quemadmodum Sanctus legit.

Hæc est lex holocausti, id est, hæ sunt cæremoniæ obseruandæ circa holocaustum, de quo iam diximus priori capit. huius libri. Tradit enim nunc modum offerendi omne genus sacrificij.

Est holocaustum propter visionem eius super altare tota nocte vsque mane, id est, debet holocaustum manere tota nocte super ignem, vt totum comburatur.

Induet se sacerdos veste sua linea. Mirum valde est, quod tam nostri, quam Hebræi, negent dictionem mido significare mēsuram, cum radix eius sit madad quod est metiri. Significat ergo mad vestem, non qualemcūque, sed strictam, & quæ est ad mēsuram corporis induentis eam. Vnde. 2. Semue. 1. 20. habes. Et Ioab accinctus erat middo, id est, tunica vestimenti sui. Aut melius, mensura vestimenti sui, id est, vestimento ad mensuram suam. Quare in libro radicum dicit Rabbi Dauid (lebus) esse generale nomen significans omnem vestem: middo verò speciale, cuius dispositio nota erat apud illos. Quod verò significet strictam vestem ad mensuram corporis dispositam, quam nos iustam vocamus, patet 1. ex loco Semue. citato. Secundo ex Psal. 109. vbi dicitur. Induit maledictionem chemado. i. sicut Arcum suum, seu sicut vestem strictam suam, & intrauit sicut aqua interiora eius. Vnde sicut aqua est intima potatori, ita vestis huiusmodi, erat intima induenti: quemadmodum camisia, quæ solet esse cæteris vestibus strictior. Tertio ex 1. Semue. cap. 17 vbi dicitur. Induere fecit Saul Dauid madau. i. vestes suas, vbi est sermo de vestibus quas milites induere sub armis solebant quas constat esse cæteris strictiores. Probatur etiam ex hoc loco: vbi significat vestem inferiorem lineam, quæ erat veluti camisia: quam sacerdos induebat vt expeditius ministraret.

Et sennalibus lineis induet se. A verbo chanas quod est colligere, deriuatur michneffe. i. colligatio nes, seu michnefagim. i. fœminalia: sic dicta quod colligantur cum stringuntur.

Tollet cinerem, quem comedit ignis holocausti. Sēsus est. Tollet cinerē holocausti, quod deuorabit ignis. Solet enim Hebraismus, non curare huiusmodi verborum ordinem.

Induet se vestibus alijs. Hebraicè residuis, id est, quas reliquerat.

Ista est lex oblationis. Non rectè hic Sāctes vertit oblationem: quoniam non est sermo de communi oblatione, sed de peculiari sacrificij genere, quod ex farina seu similia fiebat, quod dicitur Hebraicè minchah, vt diximus: idè aut relinquendum erat nomen Hebraicum minchah, aut cum alijs vertendum munus farinaceum.

Offerent eam filij Aharō coram Domino, coram altari. Dubium est, an sacerdos debebat cum huiusmodi offerret munus, se vertere ad locū vbi erat Dominus, & versus altare thimiamatis: vel idem diū est coram Domino, quod coram altari holocaustorū, & textus videtur priorem sensum prætere.

Memoriale eius Domino. id est, partem quæ Deū memorem faciet offerentis, aut quæ testetur totam esse Domino oblatam.

Non coquetur cum fermento, aut non coquetur fermentatum. Prohibet ne sacerdotes residuum minchah fermento misceāt, vt comedāt, sed azymo veltantur. Aliqui hic vertūt. Non pinsetur. Sed locus Isa. cap. 44. conuincere videtur, verbum aphad significare potius coquere quam pinferre, vbi dicitur. Et etiam aphiti, id est, coxi super prunas.

Partem eorum, scilicet sacerdotum dedi ex oblationibus meis, id est, volui vt residuum cederet in partē sacerdotem.

Sanctum, sanctorum est. id est, sanctissimum quod comedere alijs quam sacerdotibus non licet, quemadmo-

quemadmodum neq; ea quæ ex sacrificio pro peccato & pro delicto sacerdoti cedebant. Aut sanctum sanctorum ipsum. i. non solum sanctum in se, sed sanctificans tangente, vt statim sequitur.

Omnis qui tetigerit ea sanctificabitur. Dupliciter hoc potest intelligi. Vno modo, quo nullus poterit hæc tangere, nisi sit prius mundus & sanctus, aut nisi illi qui sanctificati sunt, quales sacerdotes erant, & hoc modo videtur legem intellexisse Achimelech sacerdos. 1. Samu. 21. qui postulanti Dauid dedit sanctos panes inquirens an vasa puerorū essent sancta & munda: & postquam munda esse cognouit, concessit. Alio modo sanctificabitur. i. sanctificatione indigebit.

6. Oblatio
in speciebus.

Ista est oblatio Aharon Incipit hic tractare aliam speciem oblationis, quæ capite sequenti dicitur consecratio, quæ erat oblatio faciendā à sacerdote in die consecrationis.

Duplex
vespera
apud He-
bræos

Decimum ephad simile sacrificium iuge. i. pro iugi sacrificio: & est sermo de minchah. Et de mensura ephad diximus Exod. 16. & multis alijs locis.

Dumidum eius vesperi. i. inter solis occasum & noctem. Diximus enim Gen. 1. duplicem esse vesperā Hebræis. scilicet spatium inter solis occasum & noctem, & hæc vocatur propriè vespera, & spatium hoc cū nocte.

Super sartaginem in oleo fiet. Videtur ex hoc loco Macabat, de quo 2. cap. huius libri diximus significare sartaginem, vel vas frixorium: ibi abundè de ea re disputauimus.

Fritillam adduces eam, i. offeres, & est sermo de minchah.

Costas oblationes frustorum offeres. Hebraicè est, Coctiones minchah frustorum appropinquare facies. Et debet litera legi. Coctiones frustorū minchah: appropinquare facies. Erat enim munus illud farinaceum quod Itali fritellam vocant in frusta diuidendum, & sic Domino offerendum.

Sacerdos vnctus pro eo. i. illi succedens è filijs eius faciet eam. Munus erat sacerdotis. huiusmodi fritellas Domino facere & quod sequitur.

Tota suffietur. Hoc dicit, quia sacerdos non poterat comedere aliquam partem sacrificij sui, maxime huius. Vnde sequitur statim.

Omnem sacerdotis oblationem esse quasi holocaustum, quod totum comburebatur, neque à sacerdote aut ab alio comedi poterat. Hebraica tamen veritas habet. Omne minchah sacerdotis totū erit. i. integrū, ita quod nulla pars illius alicui cedit: aut totū erit Domino. In hostiis enim pro peccato vel pro delicto, & pro gratiarum actione, suam partē habebat sacerdos: nisi in holocaustis & in sacrificijs quæ pro peccato suo offerebat.

Ista est lex oblationis pro peccato. Hebraicè est hæc est lex peccati, sed sentius bene redditus est, & describit qualiter offerenda est hostia pro peccato & pro delicto: & textus clarus est. Et quod dicitur. Sanctificatio sanctificationum est, exponit vt supra hoc eodem capite.

Sacerdos expians illud, comedit illud. i. sacerdos offerens ostiam pro peccato hominis expiando, comedit quod superest de sacrificio illo post oblationem Domini. Erat enim ius, vt sacerdos qui hostiam pro expiando hominis peccato offerret, dempta portione Domini haberet residuum, & verbum chata, quod in multis locis peccare significat hic significat expiare, siue mundare à peccato. Et quod dicitur.

In atrio tabernaculi ecclesia. Comedebatur ibi, tē-

pore quo tabernaculum durauit: postea verò ædificauit Salomon domunculas in atrio, vbi sacerdotes huiusmodi hostias comedebant.

Qui tetigerit carnem eius. Est sermo de prophano tangente carnem hostiæ pro peccato. Non enim poterat quispiam tangere huiusmodi carnes, & quod dicitur. Sanctificatur. i. egebit sanctificatione, aut sanctus reputabitur.

Si aspersum fuerit è sanguine eius super vestem, illud super quod aspersum fuerit lauibis in loco sancto. Hæc sententia vtiq; aliter habetur in Hebræo, quam Sanctes vertit. Nempe sic.

Et qui asperget de sanguine eius super vestem, qui asperget super eam lauibitur in loco sancto. & potest lotio hæc ad hominem referri, & ad vestem, sed melius videtur, vt ad vestem quam vt ad hominem referatur: quoniam homines seculares non consueuerant in loco sancto lauari.

Omnis oblatio pro peccato, cuius adducetur de sanguine eius in sanctuarium. Idiotissimus linguæ est, pro omni oblatio pro peccato, de cuius sanguine introduceretur in sanctuarium, aut aspergendo contra velum, aut linendo cornua altaris thimiamatis.

Non comedetur sed igni comburetur. Et si est sermo de peccato sacerdotis, tota victima comburebatur: si verò de alijs, pars Domini comburebatur, & pars sacerdoti cedebat.

CAP. VI. AD MORV.M. COMPOSITIONEM ANNOTATA.

Nima si peccauerit, & prauaricata fuerit prauaricationem in Domino. Arbitratur homines bene secum agi, si delicta quæ in proximos comittunt, probari nequeant, non curantes an interueniat iurandum, quod pro nihilo reputat, sed qui cordis inspector est: nō reliquet hæc vitia impunè transire, sed reddendum præcipit alienum, ad dita quinta parte ipsius. Et considera hominum vecordiam, vt pluris faciant, si ab hominibus, quam si à Deo videantur. Pij hominis est non facere, Deo præsentem quæ homine vidente non auderet facere, sed stulti filij Adæ arbitrantur se à Domino non videri, postquam ipsi Deum præsentem non vident: quod extremæ dementiæ est.

Vel inuenit amissum. Occupauit cupiditas totum orbem, vt pauci, aut rari sint qui inuenta restituere velint. Similiter aduerte. quanti voluerit Dominus nomen suum à nobis fieri: vt. scilicet, tanti faciamus illud, imò pluris quam si mille testes haberemus. Excedit enim diuinum testimonium omne humanum sine vlla comparatione.

Dabit illud die oblationis. Non finit habere vsque ad diem oblationis, sed non permittit vltra differre restitutionem, & ex hoc loco conicere licebit quam ægrè ferat Dominus alieni detentionem, vt nullo modo sacrificium sine præuia restitutione acceptet. Quid facitis, qui alienum detinetis inuito Domini & sacrificia Domino ex rapina offeritis, aut peccatis facere satis putatis, sine restitutione eorum quæ attulistis? Non est vera pœnitentia sine restitutione.

Et oblationem pro delicto adducet Domino. Vt scires peccata quæ in proximum fiunt Domino iniuria esse, statuit vt præter satisfactionem quam proximo facis, hostiam illi offerres, qua illi honorem debitum restitueres. Qui enim mala facit, iniurius illi est, qui prohibuit fieri.

Secundum estimationem tuam. [Aestimato diuinæ iniuriæ constituitur sacerdos, qui vices gerit: ut talis fiat Domino satisfactio, qualem sacerdos aestimauerit; ipse autem viderit qualis huius rei aestimator existat, ne de hoc à Domino in iudicio exigatur.

Hac est lex holocausti. Tenentur sacerdotes scire statuta sacrificiorum, & omnium aliorum quæ ad suam pertinent functionem: ac discrimina inter sacrificia, ne errare contingat, & pœnas dare. Sed pro dolor, quod nunc vix inuenias sacerdotem, qui rectè nouerit ritum colendi. Legimus autem 2. Reg. 11. quas pœnas dederint. Samaritæ, qui sine scientia hac, Deum sacrificiis suis colere præsumebant.

Induet se sacerdos veste lineæ, & tollet cinerem. Dignantur sacerdotes nostri, inferiora sui muneris officia facere: hic verò vides munus sacerdotum esse cineres ab altari remouere. Discant ergo vilia, ut videntur, templi ministeria magnificare sacerdotes: neque dedignentur hæc facere qui faciunt maiora & dicant cum propheta. Elegi abiectus esse in domo Dei mei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum. Ad idem pertinet, quod iubentur ignem in altari fouere. Nunc omnia inferiora fiunt in ecclesia per viles aut seculares.

Ignis semper ardebit in altari. Ad quid quæso Domine perpetuus in altari tuo ignis à sacerdote fouendus? Ut ostendat tibi, nullam horam præterire debere sine oblatione. Nam quia iuge debet esse sacrificium nostrum, iugis erat in altari ignis. Similiter, ut ostenderet se semper paratum ad sacrificia nostra, & ad cõdonanda tibi peccata, iubet parare ministrum & ignem ad sacrificia tua. Parce, quæso Domine desidiæ meæ, qui enim ad momenta singula holocausta laborum saltem tibi deberem offerre, vix semel in die ea offero. Ignis tuus paratus est ad holocausta cremanda, sed quæ crementur non apponuntur à me. Docet etiam te, ne finas extinguere spiritus ignem, quem semel accenderit in te. Foue illum & nutri, ne extingui contingat. Tribus enim solet ut dicunt sancti, ignis foueri, nempe lignis, flatibus, & cineribus: sic & diuinus ignis bonis operibus, quæ per ligna designantur: suspiriis, & gemitibus, ac humilitate, quæ adumbrantur flatu & cinere.

Ista est lex oblationis seu minchah. Admonui supra, quàm vigiles esse debent sacerdotes, ut discant ceremonias cultus diuini & cultus discrimina, & quali ueneratione veneranda sunt sacra. Præcipitur enim hic, ut nemo non sacerdos sacrificia offerat, nemo nisi consecratus ad altare accedat, nullus secularis hæc Domino præsentet, sed filij summi sacerdotis patri, & pater Deo.

Infermentata comedent ea, in loco sancto. Nõ debet famulus deliciosus viuere quàm Dominus: & debet sacerdos contentari cibis Domini, nec velle comedere fermētata, si dominus comedit azyma.

Omnis masculus in filiis Aharon comedet ea. Quem admodum. soli mares Domino ministrabant, & portabant pœnam iniquitatis sanctuarij & populi, ita soli comedebant huiusmodi sacrificia.

Omnis oblatio sacerdoti, holocaustum erit, non comedetur. Arrigat hic utrâque aurem sacerdotes: ut sciât nullum esse, qui eorum portet iniquitates & punitiones, sed ipsi daturi sint pœnas iniquitatum suarum. Licebat eis comedere partem sacrificij populi pro peccato, quoniam ipsi eius iniquitates portabant: ideo eis dicitur. Peccata populi mei comedent, sed non erat qui illorum comederet peccata & diui-

nam pro eis vltionem ferret.

Sacerdos expians illud, comedet illud. Nouerat optimè sapiens Dominus, homines propter retributionem illi ministraturos, & ut ad ministerium inuitaret ei qui plura offerebat, plura dabat, & crediderim hac de causa vigilantissimos tunc fuisse sacerdotes, nunc verò qui plus in ecclesia laborat, minus manducat.

Vas testium in quo coquetur, confringetur. Mirabile est odium, quo Dominus peccata proiequitur, ut non solum peccata longè à se abiciat, sed etiam vas quod sanguis hostiæ pro eo tetigit: confringi præcipiat: quo nos docet, tergere in nobis quicquid reliquiarum peccati nobis adhæsit. Adumbrat etiam locus iste, quàm viscosa res peccatum sit: ut nullo modo à vase luteo possit detricari, sed opus sit vasa confringere. Et considera, te non esse vas æreum, aut æneum quod possit detergi, sed luteum: cui ut diximus, ita peccatum inhæret, ut non antea mundetur quàm frangatur.

CAP. VII. LEVITICI ANNOTATIONES IUXTA literam.

Hæc est lex oblationis pro delicto. Hebraicè habetur. Ista est lex delicti, sed sensus bene ab interprete redditus est, & est sensus. Isti ritus seu ceremoniæ sunt obseruandæ, quando oblatio pro delicto offerenda est. Admonui in principio huius libri, non satis cõstare, quid sit oblatio pro delicto, propter ignorantiam significationis verbi assam, quod nostri & Hebræi dicunt significare delinquere, peccare, & detolare. Ex capite tamen 4. præcedenti, coniectura sumitur, significare peccatum factum per errorem, aut ignorantiam contra præcepta negatiua. Dicitur enim ibidem. Anima cum peccauerit per errorem aut ignorantiam, ex omnibus præceptis Domini: quæ non sunt faciendæ, & fecerit vnum ex his. Posset etiam significare peccatum, quod quis solus & sine arbitro facit, iuxta significationem verbi, qua significat desolare, solū relinquere. Res adhuc incerta est: ideo non ausim diffinire eam. Neque arbitreris paruum esse peccatum, quoniam aliqui dicunt delictum esse paruum peccatum: quod pro derelicto habetur: quoniam peccata contra præcepta negatiua nõ sunt parua, ut furtum, adulterium, falsum testimonium, & id genus peccata, sed dicitur delictum, quoniam homo ignorat cum illud facit se fecisse, & ideo dereliquit illud ac si nõ peccasset, & postea cognoscit. Aut quia nullus vidit eum peccare: dissimulat Domino pro illo satisfacere: ita quod delictum est peccatum derelictum, siue quia ignorantia factum, siue quia alij ignorant authorem: sed nõ paruum, & nihil explicatius de eo habemus quàm quod 4. cap. dicitur, vbi sic habetur. Et si omnis Synagoga Israel errauerunt, & latuerit res ab oculis congregationis, & fecerint vnum ex omnibus præceptis Domini, quæ non sunt faciendæ, & deliquerint, & scitum fuerit peccatum super quo peccauerunt. Ex quibus verbis constat, delinquere, esse ex errore peccare, aut errare ex ignorantia, quia dicitur. Et latuerit res ab oculis congregationis. Secundò constat hunc errorem ex ignorantia esse contra præcepta negatiua, quia dicitur. Et fecerit vnum de præceptis Domini quæ non sunt faciendæ. Tertio constat fore postea scitum, quia

Diffinitio delicti.

quia sequitur. Et scitum fuerit peccatum. Ex quibus possemus diffinire delictum esse peccatum contra præcepta negatiua, quod quis cum committit, ignorat, & postea scit. Non tamen hanc diffinitionem quasi omninò certam lectori trado: quoniam coniecturis agor.

Sanctum sanctorum ipsum. Admonui iam, duplici de causa aliquid dici sanctum, sanctorum. Aut quia contactu suo alia sanctificabat, aut quia solis sanctis conueniebat: sicut comedere hostiam pro peccato: potest & 3. addi: quia scilicet erat præcæteris sanctum: sicut locus in quo erat arca, dicebatur sancta sanctorum, quia erat locus præcæteris sanctior.

In loco quo immolabunt holocaustum, immolabunt delictum. Id est, hostiam pro delicto. Potest hoc intelligi de loco mactationis, sed melius de altari holocaustorum, in quo offerebatur holocaustum & hostia pro delicto. Et quod dicitur.

Sanguinem eius sparget, iubaudi sacerdos.

Et fibram cum hepate. Exposuimus hunc locum supra cap. 3. quem aliqui sic verunt. Duos renes & adipem qui est in eis, qui est in illis & fibram cum hepate, cum renibus remouebit. Hebraicè est, pro. Et fibram cum hepate. Et residuum super graue, super renes aut iuxta renes remouebit. Et per residuum potest intelligi residuum adipis, qui super graue, id est, iecur aut hepar quod, scilicet, est iuxta renes remouebit. Hebræi per residuum intelligunt rebeam carnem, epar completentem, quæ quasi hepatis abundantia est, iuxta nominis interpretationem, speciem pinguedinis habentem, Et quod additur. Quod est super iecur. Rabbi David Kimi idem valere dicit, ac si legatur cum iecore, ut Sanctes legit, ut præpositio al, valeat præpositionem im, seu cum, parum enim ex hepate cum reticulo tollebat. Aduerte autem hic, quod dictio Hebræica casel, id est, ilia, seu ilium, ignota significationis est apud Hebræos, qui dicunt chesil significare stultum, diuitem, & motionem: chesel verò splen, & chafel ilia: quæ significata nullam conuenientiam habent inter se: mihi verò videtur nomen significare inflatum, & ilia ab inflatione aut plenitudine: res tamen nondum mihi certa est.

Oblationem Domino. Hebraicè. Igitum Domino: sicut quod sequitur. Oblatio pro delicto est. Hebraicè habetur. Delictum ipsum. Sed sensus redditus est.

Sanctum sanctorum est. Id est Sanctum, quod soli sancti tangere seil comedere possunt.

Sicut oblatio pro peccato, sic oblatio pro delicto. Sensus redditus est. Nam ad literam habetur. Sicut peccatum, ita & delictum, id est, eadem ceremoniæ seruabuntur in hostia pro delicto: quæ in hostia pro peccato, quas statim explicat.

Sacerdotis qui expiabit illum. Scilicet delinquentem erit. Scilicet residuum hostiæ, dempta parte quæ Domino offerebatur.

Pellis holocausti quod obtulit: sacerdotis. Eius, scilicet qui obtulerit erit. Admonui iam excoriationes victimarum, munus fuisse sacerdotum: ideo pellis hostiæ ad eum pertinebat, & licet Caietanus hic oppositum dicat, sententiam tamen mutauit. 2. Paralip. 29.

Omne sacrificium quod coquetur in libano, & omne factum in lebeo, vel in sartagine. Cõfusè reddit Sanctes noster hunc locum, vertendo per commune nomen sacrificij, speciale sacrificium, quod dicitur minchah: quod erat ex farinæ flore. Ideo ver-

tèdū est. Et omne minchah siue farinaceum sacrificiū, & quod sequitur. In lebeo vel sartagine. Diximus 2. capite huius libri quod sentiebamus de significatione horum duorum nominum. Marcheset, quod hic Sanctes verit lebetè & machabat quod vertit sartagine: quorum significatio Hebræis & nostris incerta est. Radix machabat. s. chabah & chaba cum aleph in fine, significat latere, abscondere. Et chabah est instrumentum quo oppugnantur vrbes abscondunt se, quod nostri vocant mantas, & videtur hic significare instrumentum coquendi panem admodum cratis, non tamen cratem: quoniam in crate ferrum non est continuum sicut hic posset patellam vocare. Radix verò marcheset. s. rachas significat aut eructare, ut patet Psalm. 45. aut reuoluere: vnde marcheset significat sartagine ab eructando: quoniam oleum calidum eructare videtur, seu quidam guttas emittere: aut instrumentum quod id quod decoquitur, frequenter mouetur & voluitur, ut in sartagine fit. Vnde videtur quod marcheset significet sartagine aut vas fritorium, machabat verò patellam, ut diximus, non profundam. Nam sartago quæ Latinis dicitur fritorium, est patella in qua caro aut quippiam aliud frigitur, & Hebræica dicitur à motu eorum quæ ibi frigeantur, ut dicunt Hebræi. De machabat dicit Rabbi David esse instrumentum non profundum, vnde quod in eo coquebatur, quia non habebat profunditatem admodum torrebatur.

Omne minchah mixtum oleo & aridum: omnibus filiis Aharon erit vir sicut frater suus. Statuerat Dominus quod victima esset sacerdotis offerētis, dempta parte Domini. Minchah verò siue esset oleo mixtū, siue aridum, diuidebatur inter filios summi sacerdotis, & hoc est quod dicitur. Vir sicut frater suus. s. habebit, in æquales diuidetur portiones, aut non magis ad vnū quàm ad alium pertinebit, & iste secundus sensus videtur germanior: quod. s. minchah, quemadmodum alia sacrificia pertineret ad omnes sacerdotes filios Aharon: cum hoc tamen stat quod esset sacerdotis offerētis quicunq; ille esset, modo esset ex filiis Aharon. Nam capite. 5. dictum est de minchah pro peccato, quod deberet esse sacerdotis, & videtur esse intelligendum quod esset sacerdotis offerētis, sicut oblatio pro peccato ut textus dicit. Posset etiam esse sensus, quod omnes sacerdotes filij Aharon possent comedere ex hoc sacrificio farinaceo. Aliqui dicunt, & bene meo iudicio, legem facere hic discrimen inter minchah, crudum, & coctum, quoniam coctum aliquo illorum trium modorum in litera descriptorum pertinebat ad sacerdotem, qui partem illius Domino incendebat: crudum verò decernit omnibus sacerdotibus commune. In sacrificio verò pro peccato ex aliis rebus nulla erat exceptio. Et ratio discriminis esse potest: quia munus crudum erat in maiori copia quàm coctum: ideo crudum diuidebatur inter omnes, non sic autem coctum. Nam vsq; hodie solent sacerdotes grana decimarum inter se diuidere, panes verò coctos relinquere sacrifiæ aut pastori.

Si pro gratiarum actione obtulerit. Hebraicè est. Si pro confessione, & videtur esse sermo de confessione laudis: ac si dicat. Si pro laudando Deo, seu gratis Deo agendis scilicet pro accepto beneficio, vel si ad laudē Dei duntaxat. Nam vox Hebræa todah, & confessionem, & gratiarum actionem significat, à verbo iadah, quod est confiteri, laudare & gratias agere: Hinc quidam hoc sacrificium factum fuisse

Quid inter march sicut machabat inter sartagine & patellam discriminis sit, apud Hebræos.

fuisse putant, quando aliquis se peccatorem agnoscentes Domino peccata sua confitebatur, & dicit Kimhi oblatum non pro aliquo peculiari peccato, sed pro omnibus peccatis offerentis. Alij verò sentiunt hoc sacrificium Domino exhibitum, quando quis super aliquo signo Domino laudare, & gratias agere voluisset, vt si esset ex vinculis liberatus, aut ex graui cõualuisset morbo, aut prolem est sterili impetrasset vxore. Mihi verò videtur hoc sacrificium gratiarum actionis, exhibitum pro domus integritate, quòd Dominus cuncta quæ ad eam pertinebant seruasset: quoniam textus dicit. Hæc est lex pacificorum vel integritatum. f. domus: quare videtur factum pro pace & integritate domus. Diuidebatur autem hoc genus sacrificij: quia alterum vocabatur thodah. i. laudis aut confessionis: alterum neder vel nedabah, id est, votum aut spontaneum.

Offeret pro sacrificio gratiarum actionis, placentas infermentatas mixtas oleo, & lagana infermentata vnctæ oleo, & similia fricta, placentas mixtas oleo] De his omnibus diximus Exod. 29. & per chalah i. placenta, intelligo panes primos paruos extensos, quos femina conficiunt ex massa antequam faciant alios maiores quos aliquando non in furno, sed domi sub prunis coquunt: nostri vocant bollos: quos sæpius me vidente mater fecit ad offerendum diuæ virgini: aut paruus filius, aut puellis. Nam à chalah vel chalal, est techilal quod initium significat. & chalah panis inicij. i. qui primum ex massa fiebat. Sequens verò dictio, scilicet rachich. i. lagana, significat quid subtile à rachah quod est attenuare, & videtur aut crustulas significare, aut subtiles panes, & placentæ erant oleo mixtæ, lagana verò iolummodo vnctæ. Et quod dicitur similia frictam, potest verti, similia tostam: quoniam murbechet significat tostum quid, quale solet esse frictum: vt præcedenti cap. & 1. Paralipo. 23. dicitur. Et per similia tostam, aut frictam: potissimum intelligere farinam confersam, seu aqua dilutam, & coctam in frixorio: nostri vocant filios. Diluitur enim farina cum aqua, & mittitur in sartagine, & extenditur ferè ad mensuram sartaginis, & ibi decoquitur. & postea exaratur, & melle miscetur, & sic comeditur, & huiusmodi farina fricta, vocat hic placentas, quoniam huiusmodi panes, formam habebant placentarum, & litera sic legenda est. Offeret similia frictam modo prædicto, factam in placentis oleo mixtis, & ex hoc loco videtur chalot. i. placentas significare panes non altos, sed extensos, & vt cunq; grossos: quos nos bollos vocamus.

Super placentas panis fermentati appropinquare faciet munus suum, super victimam laudis pacificorum vel integritatum suarum.] Sensus est. Hoc ordine offeretis. Prius offeret. f. offerens aut sacerdos placentas panis fermentati, postea appropinquare faciet munus suum, nempe victimam gratiarum actionis, pro integritate domus. Neque mirèris hic fermentatum offerri Domino contra eius prohibitionem, cap. 2. huius libri: quoniam non offerebatur panis fermentatus ad comburendum Domino super altare: sed bene ad esum ministrorum & offerentium: idè poterat offerri: quoniam lex lata. 2. cap. huius libri habet. Quia de omni fermento, & de omni melle non suffire facietis oblationem Domino. Vbi prohibetur suffire, non autem ad cibum offerre.

Et offeret ex eo vnum ex omni munere, eleuationem Domino. Quia dixerat. Offeret placentas infermen-

tatas, & lagana, & similia: explicat modò quòd ex his omnibus vnum tantum erat Domino offerendum. f. ex placentis vna, ex lagana vnum, & sic de alijs. Vocat autem eleuationem Domino: quia vt sæpius dixi. munus licet cederet in sacerdotis vsum, prius tamen eleuatur sursum, vt præsentaretur Domino qui in cælis est. Solent enim munera eleuari, cum principi præsentantur.

Sacerdotis spargentis sanguinem erit. scilicet illud vnum quod ex omnibus Domino offerebatur. Et lata est hæc lex: quoniam solet inter ministros etiam Dei, esse dissentio: cuius erunt ea quæ offeruntur.

Caro victime laudis, seu gratiarum actionis integritatum eius, in die qua obtulerit sacrificium suum comeditur.] Sensus est. Caro victimæ laudis, id est, quæ offertur in laudem seu ad laudandum Dominum, pro domus integritate, non seruabitur in sequentem diem: sed eadem qua offertur die, comeditur.

Si autè ex voto, vel sponte, id est, non pro beneficio accepto vt pote pro incolumitate domus, sed pro accipiendo. f. ex voto: vt si Dominus dederit mihi sobolem, offeram hoc & hoc: quemadmodum fecit Anna 1. Sam. 1. aut sponte. i. neque pro accepto particulari, neque pro accipiendo, sed ad laudem Dei, quemadmodum multi offerunt: hoc sacrificium poterat comedi prima & secunda die, modò nihil illius vsque in tertiam seruaretur.

Non placebit offerens illud, neque reputabitur illi, id est, neque offerens placebit Domino offerendo: neque reputabitur illi pro sacrificio. Perinde erit ac si non obtulisset, & verbum chalab significat reputare, computare.

Abominatio erit.] Significat dictio Hebraica pigul, abominabile: licet Hebræi dicant significare carnem, cuius odor & aspectus immutati sunt. Ezech. 4. dicitur. Non ingressa est os meum caro pigul. i. rei abominabilis. Et Isaia. 65. Et ius pigul. i. abominabilium rerum. Significatio non est omnino certa: quoniam dictio in scripturis rara est. Et quod sequitur.

Portabit iniquitatem suam, idem est, quòd portabit poenam iniquitatis suæ, quam. f. Dominus illi infligere voluisset.

Et caro quæ tetigerit omne immundum, nõ comeditur. Aliqui hoc intelligunt de carnibus pacificorum. iuxta iubiectionem sermonem. Alij verò generaliter: vt si prohibeat comedere omnem carnem quæ immundum aliquid tetigerit: veluti cadaver hominis aut reptilis, seu animalis immundi.

Excidetur anima illa è populis suis.] Exposui sæpius hanc locutionem, quam quidem interpretantur. Non pertinebit amplius ad populum Israeliticum, quæ interpretatio non placet, quoniam hoc non est proprie succisio. Hebræi verò exponunt. Immatura morte morietur, seu non perueniet ad senectam consuetam, sed neque hæc multum arridet, licet germanior præcedente sit, quoniam videtur homo seu vita hominis succidi, cum ante tempus maturum moritur: iuxta illud Ezech. Præcisa est velut à texente vita mea. Tertius sensus est, quòd homo ille hæc de causa morietur seu exterminabitur, vt amplius non viuat in populo suæ ciuitatis vel loci. Et licet aliqui peccantes non statim succiderentur Dei misericordia, digni tamen erant qui delerentur, quemadmodum diximus de Adam, cui Dominus dixit: Moriendo morieris, id est, dignus morte eris.

Anima cum tetigerit omne immundum, tam immunditiam

ditiam hominis, quam animalis immundi.] Per hominis immunditiam intelligere videtur cadaver hominis: similiter hominem fluentem semine aut sanguine. Per immunditiam animalis immundi, ipsum animal intelligit, & cadaver ipsius: similiter reptilis immundi.

Omne adipem bouis, & agni, & capra, non comedetis.] Videtur lex hic explicare id quod 3. cap. præcedenti dictum est: vbi omnis adeps videtur prohibitus, quòd videlicet nõ prohibetur nisi adeps, qui Domino immolari solebat: qui verò est inter partes carnis, non videtur prohibitus: quem tamen Iudæi huius temporis non audent comedere, & oleo ius carniū perfundunt & permiscunt. Moeor autem ad hoc, quoniam hic statim sequitur.

Omnis qui comederit adipem animalis, ex quo offeret oblationem Domino, excidetur.] Quibus verbis videtur lex præcedens modificari. Non enim omnis adeps solebat Domino offerri, sed qui erat super renes, super ilia, & cætera: vt sæpius dictum est.

Offerens victimam integritatum suarum Domino, adducet munus eius Domino.] id est, adducet ea Domino quæ ei solent offerri. f. omnem adipem, & quæ sint alia statim explicat: nempe adipem cum pectusculo: pectusculum inquam ad eleuandum ipsum, eleuationem coram Domino. Aut melius adducet mensuram similia & olei ac vini quæ offerri cum carnibus solebant. Ne putaret offerens hostiæ pacificam seu integritatis sibi licere totam comedere, prohibet Dominus comedere partem suam, quæ cremanda erat, & quæ in vsum cedebat sacerdotis. Eleuabatur autem pectusculum, vt Domino præsentaretur, quemadmodum iam diximus.

Offerentis sanguinem integritatum, & adipem è filijs Aharon, id est, armus dexter cedit in partem illi ex filiis Aharon, qui sanguinem & adipem Domino obtulerit. Negligit enim sæpius Hebraismus verborum ordinem.

Quoniam pectus ventilationis, & coxa eleuationis, tu-
li à filijs Israel.] Dixi alibi de significacione harum duarum dictionum. f. tenuphah, & terumah, quarum prior est à radice nuph, quod significat suffire, & eleuare, quæ admodum eleuatur suffitus: iuxta illud Prouer. 7. Naphti. id est, suffitui cubile meum myrrha. Altera verò est à rum, quæ significat etiam eleuare: idè aliquando interpretes vtrumque nomen eleuationem vertunt. Dicunt autem Hebræorum doctores, duplicem fuisse eleuationem. Priorem sursum ac deorsum, quam dicunt vocari terumah. Alteram antrorsum & retrorsum, dextrorsum & sinistrorsum, quæ dicebatur tenuphah, quæ an vera sint ignoro, & huiusmodi eleuationibus significari dicunt, Deum esse totius orbis dominum. Vide quæ diximus Exo. 29. Soch autem. i. armus est à radice such, quod est currere, discurre: inde soch. i. coxa, sic à currendo dicta: vnde Can. 5. habes. Soche. i. coxæ eius columnæ marmoreæ, quare hic melius coxam quàm armum vertas.

Hæc est vnctio Aharon, & vnctio filiorum eius, id est, ius quod ratione suæ vnctionis sacerdotalis habet.

De ignitis Domini.] id est, de his quæ Domino ad adolendum offeruntur, quod quidem ius inceptit in die, qua eos ad ministrandum appropinquare fecit. Aut germanius. Hæc est vnctio Aharon, id est, sacrificium, quod ratione suæ vnctionis offeret, & modus sacrificandi.

Et filiorum eius quam offerent in die suæ vnctionis.] id est, quado in sacerdotes Domini consecrantur: cap. 6. enim dictum est. Ita est oblatio Aharon & filio-

rum eius, quam offerent Domino, in die qua vngetur ipse. Et hic infra fit mentio inter sacrificiorum genera de sacrificio consecrationis, quod erat ab alijs distinctum.

Hæc est lex holocausto, minchah oblationi pro peccato, oblationi pro delicto, & consecrationibus, & sacrificio integritatum.] Enumerant ex hoc loco Hebræi: sex sacrificiorum species: ex quibus constat. Latinos Theologos, non bene eas supputare, cum solum enumerent tres. f. holocaustum, pro peccato, & sacrificium pacificorum: neque rectè alias reducas ad istas.

Quot genera sacrificiorum fuerunt apud Hebræos nẽpe sex.

rum eius, quam offerent Domino, in die qua vngetur ipse. Et hic infra fit mentio inter sacrificiorum genera de sacrificio consecrationis, quod erat ab alijs distinctum.

Hæc est lex holocausto, minchah oblationi pro peccato, oblationi pro delicto, & consecrationibus, & sacrificio integritatum.] Enumerant ex hoc loco Hebræi: sex sacrificiorum species: ex quibus constat. Latinos Theologos, non bene eas supputare, cum solum enumerent tres. f. holocaustum, pro peccato, & sacrificium pacificorum: neque rectè alias reducas ad istas.

CAP. VII. LEVITICI AD ERV-DITIONEM ANNOTATIO.

Ita est lex oblationis pro delicto.] Sapientes in colendi modo, debent esse sacerdotes Dei, & scire omnium sacrificiorum discrimina: vnde à pueris deberent in Ecclesia doceri: nunc verò (proh dolor) ex aula ad sacerdotium etiam summum vocantur.

In loco quo immolabunt holocaustum, immolabunt oblationem pro delicto.] Noluit Dominus sacerdotes suos multum laborare, idè non instituit diuersa loca ad immolandum diuersa sacrificia. Instituit similiter eadem de causa altare non longè à loco iugulationis, vt facilius posset sanguis ad illud deferri, qua in re docuit officinas ecclesiarum, non debere multum ab inuicem distare.

In loco sancto comeditur.] Voluit Dominus hac lege sacerdotes admonere sobrietatis: vt videlicet expendentes locum in quo comedeant, modum inter epulandum seruarent. Sic antiqui sancti, hæc de causa mandabant sanctorum imagines in Ecclesiis depingi: vt qui in ecclesiis epulabantur, eas ob oculos habentes: in cibo & potu non excederent.

Pellis holocausti quod obtulit, sacerdotis eius erit.] Vnicuique dabatur ex sacrificijs, secundum suum laborem, & qui plus laborabat, plus prouentus obtinebat. Quid ergo faciunt idola illa, qui in curijs principum agentes, in labores illorum qui portant pondus diei & æstus introire volunt, & nihil ministerij facientes, operas auferunt ministrorum?

Si pro gratiarum actione obtulerit illud.] Gratitude locus iste commendat: vnde non sunt obliuioni tradenda beneficia Dei, sed pro eis offerendum munus Deo. Itihuc tendit, quòd caro huius victimæ, non erat in castinum seruanda: vt ostenderet non differendas gratiarum actiones, aut vt doceret non debere nos finire sancta inquinari.

Si votum vel spontaneum est sacrificium.] Vt scires Domino Deo tuo esse propter se seruendum, admonuit aliquid sibi fore sponte offerendum, non omnia ex debito vel obligatione: & liberalior erat Dominus in huiusmodi sacrificio quod liberè fiebat, quàm in eo quod fiebat pro gratiarum actione, quoniam de hoc comedeat offerens, & licebat die oblationis & sequenti comedere, quod non erat in sacrificio gratiarum actionis.

Anima qua comederit carnem pacificorum & immunditia in ea, excidetur.] Si tanta munditia requirebatur ad elum carniū pacificorum, quantam putas requiri ad comedendas carnes immaculati agni Christi?

Omnem adipem bouis, agni, & capra non comedetis.] Sunt Deo sua peculiaria seruanda: vt non velit ser-

uus enutriri ex cibis Domini sui, quemadmodum non debet eius vnguentis vti, vt de thimiamate diximus.

Quia pectus elevationis.] Habet Dominus iura sua, quæ vult suos ministros habere, neq; sunt eis fraudandi. Multa alia quæ essent hoc capite notanda, annotauimus capitibus superioribus, à quibus hic superscedendum putamus.

CAP. VIII. LEVITICI IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Oculus est Domini ad Moyses, dicens.] Describitur hoc capite consecratio Aharon & filiorum eius, qui cum sacrificiis & vnctionibus Domino consecrabantur. Et videtur hoc caput esse executionem eorum quæ præcepit Dominus Moyses cap. 28. & 29. Exodi: vbi vestes fieri præcipiuntur, & modus consecrationis eorum traditur, & ea quæ hic dicuntur explicauimus illis duobus capitibus citatis, ad quæ recurrere licebit, & per vestes intelliguntur sacerdotales, & per oleum thimiam.

Atque sportam infermentatorum.] Dixi de dictione sal. i. canistrum vel sporta Gen. 40. & Exo. 29. cuius radix est salal. quod Hebræis est eleuare: vnde sal. i. canistrum, sic ab eleuatione seu suspensione dictum. Sed meo iudicio, verbū salal potius significat calcare, & assuescere, quàm eleuare: licet non inficias eamus, posse significare etiam eleuare. Quod verò calcare significet, ex multis scripturæ locis monstrabimus, & primo ex Ierem. 5. vbi dicitur. Salauah, id est, calcate eos sicut aceros. s. manipulorū. Sic. Prou. 15. Semita rectorum selulah. i. trita, in qua. s. nullum est offensiculum: vbi nostri vertunt, sed non tam benè, eleuata. Idem Ierem. 18. Via non selulah. i. trita, quod etiam eleuatam vertunt: licet Hieronymus vertat. Itinere non trito. Et Esai. 57. Solu solu, id est, eleuate eleuate viam. Quod tu germanius vertas. Terite viam. i. facite eam asuetam. Illud etiam Iob 19. vbi dicitur. Via asolu. i. Et eleuauerunt super me viam suam. Thargum vertit. Et calcauerunt super me viam suam. Quo modo etiam exponit Rabbi Abraham Perusol, qui interpretatur. Et calcauerunt corpus meum, quemadmodum calcat quispiam viam. Locum autem Exod. 9. quem citant nostri & Hebræi ad probandum significare eleuare: vbi dicit Dominus Paroni. Adhuc tu mistole. i. eleuas te super populum meum? Posset retenta propria verbi significatione verti: Adhuc tu conculcas populum meum.

Omniem congregationem congrega: ad ostium tabernaculi Ecclesie.] Ad tria voluit Dominus populū congregari. Primum vt pro eo sacerdos offerret, eumque expiaret. Secundo ad instituendum sacerdotē, vt sciret populus Aharon & filios eius præfici sibi in sacerdotes & mediatores, & de cætero commendaret se illi. Tertio ne esset inter eos aliquis, qui postea sacerdotium ambiret, postquam omnes iciebant Aharonem à Deo sacerdotem institutum.

Induit eum pallio.] Diximus de dictione meil. i. pallium quid. s. significaret Exo. 28. Erat enim vestis sub ephod, & super tunicam inferiorem. Nam prima vestis qua. s. primum induebatur, erat tunica quæ cingebatur cingulo. s. stricto. Dicit enim Rabbi David in libro radicum: nomen abnet significare cingulum fœminalium, quod probat ex eo quod dicitur infra 16. cap. vbi habetur. Et fœminalia linea erunt super carnem eius. Vbeabnet,

i. & cingulo lineo cinget. Hic tamen non significat cingulum fœminalium, sed cingulū absolutè, quo cingebatur tunica inferior. Post hanc tunicam sic cinctam erat meil. i. pallium, de quo hicc est sermo, quo cingebatur ephod. Significat autē ephod hic superhumeralis. Et dicit Rabbi David: quod colentes Deum accingebant se ephod. s. sacerdos, Leuita, & Israël. Et de sacerdote constat 1. Sem. 22. vbi dicitur. Et mortui sunt illa die octoginta quinque viri portantes ephod. Et de Semuele qui erat Leuita 1. Sem. 2. Puer accinctus ephod. Et de Dauid 2. Sem. 6. Et Dauid accinctus ephod.

Et cinxit eum cingulo superhumeralis.] Non plene constat, an sit sensus, quod eum cinxerit cingulo quod est superhumeralis, vel potius quod cinxerit eum alio cingulo quo cingebatur superhumeralis. Et prior sensus germanior videtur: non est tamen secundus abiicendus.

Posuit in pectorali vrim tummim.] Diximus abundè Exod. 28. de significatione harum duarum dictionum: quod. s. prior significaret splendores seu inflammationes lapidum pretiosorum, secunda verò plenitudines seu lapides, quatenus implebant pectorale.

Et posuit mitram.] A sanaph quod est inuoluere, ortum habet misnephet. i. inuolucrum seu mitra, sic ab inuoluendo dicta, ea namque caput inuoluebatur.

E regione faciei eius.] A verbo mul, quod est præcidere vel circuncidere, est mul, quod Hebræis est coram vel è regione. Sed si ad verbum debeat nomen allusionem habere, significabit præcisionem, diuisionem, vel aliquid simile: & venit cum præpositione el. i. ad: ita vt liceat vertere. Ad diuisionem vel ad circuncisionem faciei: quoniam lamina descendebat ad locum quo faciès à capillis capitis diuiditur. Sic Exod 18. dicitur. Esto tu populo mul hælohim. i. ad diuisionem Dei, id est, quasi lines seu diuisio inter Deum & populum. Erat enim Moyses, medius inter Deum & populum: prior tamen significatio communior est. Et quod interpretati sumus laminam auream verti posset florem auri. Est enim salis florere, seu egredi veluti flos: & per hunc florem intelligit florem qualis esse solet in coronis. Est enim corona aurea circulus cum floribus aureis ascendentibus ex eodem auro: vnde sequitur.

Coronam sanctam, quasi explicans quid per florem seu laminam intellexerit. Aut intellexit eam laminam quæ erat super sacerdotis frontem. Vide quæ de his diximus Exodi 29.

Sanctificauit illa, id est, à prophanis vsibus separauit dedicando ea cultui diuino: & sic intellige omnes sequentes sanctificationes: quoniam huiusmodi, sanctificatio nihil aliud erat quàm separatio à prophanis, & applicatio ad cultum seu ministerium Dei.

Appropinquare fecit iuuenicum peccati, id est, pro peccato oblatum.

Et expiavit altare.] Verbum chata contrarias habet significationes: & peccare, & à peccato mundare seu expiare significat.

Ad expiandum ipsum, id est, ad mundandum, aut ad liniendum ipsum, ne maculæ eius coram Domino appareant.

Arietem consecrationum.] Hebraicè plenitudinum, quia eius carnibus manus sacerdotum implebantur: vt in Exodo diximus.

Tulit Moyses de sanguine eius, & posuit super fibram auri

Quot hinc minime generantur ephod.

Quid vrim tummim Hebraei.

AVCA sunt quæ hoc capite iuxta mores notanda occurrunt, quoniam ferme omnia quæ hic dici possent tractata sunt Exod. 28. & 39.

Omniem congregationem congrega.] Arguit locus iste negligentiam nostram in diuino ministerio, qui expectamus, vt ipse à nobis exigat cultus sui ministros. Ithuc enim tendit hæc Ecclesiæ congregatio: vt scilicet offerat Domino ministros, qui illi ministrarent. Similiter admonet, qualiter debeat Ecclesia scire & cognoscere illos, qui sibi in ministros à Deo dantur. Vt etiam sacerdotes aduerterent non huius aut illius esse sacerdotes, sed totius populi: vltimo vt nemo de cætero super sacerdotio contenderet, scientes eos quos Dominus in sacerdotes suos delegisset.

Lauit eos aqua.] Primum quod sacerdos mundare debet est intimum suum. Quid enim proderit si vestes habeas pretiosissimas, auro & gemmis fulgeas, si intus plenus sis rapina & dolo? Hac de caula, vt reor, præcipit corpora lauari, ne interiores sordes, sanctas vestes superinduras maculentur.

Posuit super eum tunicam.] Admonui supra, nihil nostrum Deum voluisse in nobis videre, quoniam inquinata sunt omnia nostra, idè voluit sacerdotem vestibus sanctis indui, & inungi oleo sancto, & sic cuncta tabernaculi utensilia. Similiter sacerdotes hac vnctionis ceremonia admonere voluit, post consecrationem suam non debere esse qui ante consecrationem fuere, sed debere in alteros viros mutari, quemadmodum legitur de Saule adepto Regno.

Appropinquare fecit iuuenicum pro peccato.] Ne se sacerdos putaret sine peccato coram Deo, quoniã aliorum expiabat peccata, voluit Dominus eum se publicè in sacrificio suo fateri peccatorem.

Expiavit altare.] Ab immundo (ait Salomò) quis mundabitur? Postquam sacerdos mundus effectus est, omnia alia consecrat & expiat: vt ostendat sacerdotes prius debere se ipsos mundare, quàm alios mundare præsumant.

Combustit igni extra castra.] Duo locus iste (vt sæpius diximus) adumbrat. Alterum quod nihil reliquiarum peccati debet manere apud peccatorem postquam mundatus est. Secundo quàm longè abiiciendæ sunt à nobis peccatorum reliquiæ, & omnia comburenda, vt nihil memoriæ eius relinquantur.

Appropinquare fecit arietem holocausti.] Aufert peccator, quoad potest Deo debitum honorem, idè præter iuuenicum, iubetur arietem in holocaustum offerre.

Tulit de sanguine eius, & posuit super fibram auri dextra Aharon.] Voluit Dominus hac sanguinis linitione ostendere, vt quoties sacerdoti aliquid occurreret faciendum, memor esset suæ vnctionis, & debere lenes aures habere ad audienda diuina mandata. Similiter vt intelligeret se sanguinis pœnas daturum, si mandata diuina, aut non audiret, aut non opere completeret.

Eleuauit illud eleuationis.] Non sat est Domino munus tuum offerre, nisi illud debita maiestate offeras.

Tulit ex oleo vnctionis & sanguinem, & aspersit super Aharon & super vestes eius. Non debet in sacerdote esse sine oleo sanguis, neque sine sanguine oleum;

10

20

30

40

50

Dona oblationis Dei cur maiestatis offerendi.

cum enim constitueretur populi iudex, non solum misereri, sed punire reos debebat, neque habere sine iustitia misericordiam, neque sine misericordia iustitiam. Similiter ostendit nullum esse verè sanctum, in quo sit iustitia sine misericordia, aut misericordia sine iustitia, quoniam sequitur.

Ad sanctificandum eos. Coquite carnem & comedite ad ostium Ecclesie.] Constat ex hoc loco, licere sacerdotibus iuxta templa cibos parare & comedere: quæ etiam sancti Patres in primitiua Ecclesia permittebant.

Quod superest de carne, igni comburetis.] Non sunt omnia residua pauperibus eroganda, præsertim quæ non possunt licitè in eorum usum venire. Clamabat Iudas. Ut quid perditio hæc? Potuit hoc vnguentum vendi ac pauperibus erogari. Sed à Christo audiuit: bonum opus operata est in me. Nam semper pauperes habebitis vobiscum, ac si diceret: Eleemosynæ opus semper ad manum est, postquam pauperes sunt apud vos, sed opus hoc religionis non semper erit in vestra potestate, quoniam me non semper præsentem habebitis. Quæ autem sequuntur ad custodiam rerum diuinarum pertinent. Vnguntur autem sacerdotes Domini, etiã vt misericordes sint, quoniam non decet misericordis Domini ministrum esse crudelem.

Mat. 26.

CAPITIS IX. LEVITICI ANNOTATIONES IUXTA LITERAM.

I. fuit in die octaua.] Sunt qui hæc octo- uam diem dicunt fuisse octauam mē- sis Martij, secundi anni exitus Iudæo- rum ex Aegypto, licet Rabbinii di- cāt hæc gesta primo anno egressionis eorum, mihi verò videtur hanc octauam diem fuisse post septem præcedētes dies consecrationis sacerdotum. Dicitur enim præcedenti capite Moseh præcepisse Aharoni & filiis eius, vt non egrederen- tur ostium sanctuarij septem diebus. Fuit ergo in die octaua. Post istos septem dies quibus sacerdo- tes fuerunt ad ostium tabernaculi.

Et sacrificium conspersum oleo.] Admonui sapius Sanctem pro minchah, vertere sacrificium, sed non benè: quoniam licet aliquando minchah, significet sacrificium in communi, hæc tamen significat certū genus: ipsum de quo superius diximus, cap. 2. Et quod dictum est. Pro pacificis, tu verte, pro integri- ratibus, quoniam vt sapius admonuimus, hoc genus sacrificij fiebat pro domus integritate.

Quia hodie conspectus est Dominus vobis.] Accipitur hic præteritum pro futuro, vt sapius Hebræis ac- cidit. Nam hucusque non legimus Deum sacerdo- tibus apparuisse: sed benè inferius dicitur eos glo- riam Domini in ignis miraculo vidisse, neque ali- ter Dominus illis conspectus est, quàm in affectu immisi ignis.

Hoc verbum quod præcepit Dominus facietis.] Sumi- tur hic verbum pro re præcepta, vt communiter in Hebraismo accipitur.

Et conspicietur vobis gloria Domini.] Admonui vlt. capite Exod. super illud. Gloria Domini implevit tabernaculum, per gloriam Domini intelligi illa quæ præsentiam Domini ostendebant, & quæ illum stipare solent, quemadmodum lux, nebula ignis, & alia quæ Dominum adesse significabant: vnde om- ne signum insolitum seu miraculū potest dici glo- ria Domini, quoniam & præsentiam illius ostendit & eum glorificat, seu gloriosum nobis reddit. Hic

Quid per gloriam Domini Hebrais- mus intel- ligat.

autem videtur significare miraculosum ignem, quæ Dominus misit ad deuorandum sacerdotis obla- tionem, quod in veteri lege erat complacentiæ si- gnum, sicut de Abel legimus, Genes. 4. & de Da- uide 1. Paralip. 21. & de Salomone 2. Paralip. 7. & de Helia 2. Reg. 18. Iste autem ignis durauit vsque ad templi Salomonici instructionem: quo tempore rursum renouatus est de caelis, & ab eo tempore vs- que ad tempora Menasseh, vt tradunt Hebræi 2. ve- rò Machab. dicitur, tempore Babylonicæ captiui- tatis fuisse absconditum, vsque ad reditum Iudæo- rum inde. Consultò omittimus hic Iudæorum fa- bellam, de figura leonis in hoc igne.

Fac oblationem pro peccato tuo.] Sæus redditus est. Hebraicè habetur. Fac peccatum tuum.

Expia te & populum. Aut, Expiationem fac te & pro populo.] Verbum chappar, vt sapius admonui, signi- ficat linire, & etiam expiare, & quod dicitur pro te & populo. Hebraicè est. In vsque ad te, & in vsque ad populum.

Parauerunt ei filij Aharon sanguinem.] Verbum ma- sa quod hic ponitur, significat inuenire: extendunt ramen Hebræi illud ad significandum sufficere, & parare, propter aliquot locos Scripturæ, in quibus non benè quadrat inuenire, quemadmodum hic, & Iehos. 17. vbi dicitur. Non limase. i. sufficiet nobis mons. Quo in loco non tam bellè veritas. Non inuenietur nobis mons. Sic Zach. 10. Et non limase. i. sufficiet eis. Licet hunc locum Rabbi David cum Hieronymo vertant. Et non inuenietur eis locus.

Et hic verti posset. Et inuenire fecerunt ei filij Aha- ron sanguinem. i. obtulerunt.

Et fibram hepatis.] Hebraicè. Residuum gratis, quod Munsterus vertit, abundantiam iecoris, de quibus sapius diximus.

Parauerunt ei filij Aharon sanguinem.] Hebraicè in- uenire fecerunt sanguinem, seu occurrerunt ei san- guine, aut obtulerunt, vt statim diximus. Sic cum consequenter dicitur.

Et holocaustum inuenire fecerunt eum, cum frustis & capite.] Omnia enim hæc, filij patri suo offerebant: ita vt non opus esset amplius querere.

Suffire fecit super holocaustum.] Erat enim holo- caustum primum sacrificium mane, & post illud poterant alia offerri: vltimum verò vesperi etiam erat holocaustum,

Pro peccato fecit illum sicut primum.] Sanctes nos- ter in priori editione vertit. Et mundauit, sed ver- bum chata peccare, aut pro peccato offerre signifi- cat: & etiam à peccato mundare, & ad hanc signifi- cationem respexisse videtur, quæ tamen parum lo- co huic conuenit.

Fecit illud iuxta morem.] Hebraicè habetur. Secū- dum iudicium, quod verti potest. Secundum sta- tutum seu præceptum: licet sapius mispat morem & consuetudinem significet. Radix tamen nominis scilicet, sapat, iudicare significat.

Obtulit minchah, & impleuit volam suam ex ipso.] Admonui sapius, quod cum minchah sit certum sa- crificij genus, non debet verti, sacrificium aut mu- nus, nisi aliquid addatur quod illud explicet. Et quod sequitur.

Præter holocaustum matutinum.] Potest per holo- caustum matutinum agnus qui offerebatur intelli- gi, & minchah quod cum illo offerebatur, & vide- tur quod sit potius intelligendum de minchah.

Posuerunt adipem super pectora, scilicet, bouis & a- rietis.

Pectora & armum dextrū eleuauit Aharon, eleuatio- nem

nem coram Domino.] Iam dixi nomen Hebraicum foch, quod nostri vertunt armum, significare potius coxam. Diximus etiam qualiter hæc coram Do- mino eleuarentur sursum: vt scilicet præsentarentur Domino cuius sedes in caelo est.

Modus benedicendi apud Heb.

Et eleuauit Aharon manum suam ad populum, & benedixit eis.] Consueuerunt Iudæi filios benedicere eleuando manum, & ponendo apertam super ca- put benedicendi, quem modum ex duobus scri- pturæ locis se habere putant. Primum ex hoc: vbi dicitur Aharonem manum eleuasse ad benedicen- dum populum. Secundo ex hoc cap. 48 Genes. vbi dicitur Iacob trāuersas manus posuisse super ca- pita Menasseh & Ephraim. Verbum autem, quæ sa- cerdotes dicturi erant cum alicui benediceret, po- nuntur Num. 6.

Conspecta est gloria Domini omni populo, i. præsen- tia.] Aut per gloriam Domini intelligit ignem, quæ Dominus de caelo misit ad sacrificium comburen- dum: quod fuit apud Patres signum diuinæ acceptatio- nis: vt ex multis scripturæ locis constat: vt Iudi- cis 6. de Gedeone. Et 2. Paralip. 7. de Salomone, & 3. Re. 18. de Helia. Et iudic. 13 de Manoach. Vo- cantur autem ignis, nebula, & lux, gloria Domini, quoniam his stipatus aut tectus Dominus videba- tur cum loquebatur: de quibus habes Psalmo 103. Domine Deus mi, magnificatus es vehementer, gloriam & decorem indutus es, & sequitur. Qui o- perit se lumine sicut vestimento, qui ponit nubes curram suam. Et Salomō. 1. Reg. 8. Dominus dixit quod habitaret in nebula. Et Psal. 17. Posuit tene- bras latibulum suum.

Vidit omnis populus, & laudauerunt.] Verbum He- braicum ranan quod hic ponitur, significat propriè clamare, seu vociferando laudare, vt patet Thren. 2. Surge roni. i. clama in nocte. Et Iia. 24. Ipsi ele- uabunt vocem suam, larou. i. clamabunt aut canēt. Vnde Rabbi David dicit in libro radi, quod ranan est fortiter clamare, siue cantando, siue lugendo, si- ue ob præconium & laudē.

CAPITIS IX. LEVITICI AD MORES ANNOTATIONES.

A V C A hoc capite iuxta mores anno- tanda occurrunt, ideò sub breuibus trā- sibimus illud.

Tolle tibi vitulum filium bouis pro pec- cato.] Admonet hoc capite Dominus sacerdotes, quales accedere debeant ad aliorū pec- cata expianda, nempe sine peccato & vt hostiam prius pro peccato suo quā populi offerant. & quem- admodum populus pecunia sua, hostiam qua expiandus est emere debet, ita & sacerdos.

Et minchah conspersum oleo, quia hodie Dominus cō- spectus est vobis.] Docetur hic homo qualiter se de- beat præparare, cum Deo suo occurrere debet, nē- pè omni genere sacrificiorum. Debet enim eum co- gnoscere peccatorum suorum condonatore, & benefactorem: & se peccatorem, ac se omnibus in- digere. Neque sine causa additur minchah oleo cō- sersum: sed docetur lenimine quodam, Deo pec- catis suis offenso occurrere. Omnia autem hæc a- dumbrant, peccatorem nunquam sine munere pla- catio debere coram Deo suo apparere, quæ admo- dum de beata Magdalena legimus.

Modus orandi apud Hebræos.

Steterunt coram Domino.] Solebant Iudæi quondā stantes orare, quemadmodum constat ex multis Scripturæ locis, vsque ad tempora Christi. Nam

Lucæ 18. habes Pharizæus autem stans: hæc apud se orabat. Idē Matthæi 6. de hypocritis. Licet 1. Reg. 8. dicatur Salomonem flexis genibus leuatisq; ma- nibus orasse.

Obtulerunt filij Aharon illi sanguinem.] Debent in- ferioris gradus ministri, & minores sacerdotes, su- perioribus ministrare.

Lauit intestinum & crura.] Omnia quæ Domino offerri debent, prius esse mūdanda docet locus iste, neque aliquid sordidum, etiam corpore, illi offerē- dum: quoniam mundissimus est.

Suffire fecit super holocaustum.] Fœditissimus & fœ- tidus est peccatorum odor, vt non acceptaret Do- minus odorem hostiæ pro eo, nisi illum præcessis- set odor holocausti.

Pectora & armum dextrum eleuauit Aharon.] Non debet sacerdos sacrificij primitias accipere, ante- quàm sint Domino oblata, sed expectare vt prius Deo præsententur, quia summus sacerdos Heli omisit, grauissimas pœnas dedit.

Eleuauit Aharon manum suam ad populum.] Munus sacerdotum semper fuit, populo vice Domini be- nedicere, & quomodo id fiebat textus clarè expli- cat. Sacerdotes verò nouæ legis eleuata manu, cru- ce facta, benedicere solent: vt virtus crucifixi super benedictum copiosè descendat. Habes etiam hic quid valeat sacerdotalis benedictio, quam se- quitur est ignis miraculosè datus, & visio gloriæ Domini.

Vidit omnis populus, & laudauerunt.] Nullus debet miracula & stupenda Domini facta videre, quin in eius laudes prorumpat, & cum hoc Deum timeat, qui potest nos mirabiliter punire, quod insinuat cas- sus super facies suas.

CAPITIS X. IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Accipientes filij Aharon Nadab & Abihu vir thuribulum suum.] Dicitio Hebrai- ca machtah. i. thuribulum à chata, quæ est accipere ortum habet, licet signi- ficatio non sit omnino perspicua,

sunt tamen aliquot in Scriptura loci, quibus hoc significare videtur: vt patet Isaia 30. vbi dicitur. Lachot es, id est, ad accipiendum ignem de incendio. Et Prouerb. 25. Quia prunas tu choteh. i. acci- pis caput eius, vnde machtah non solum acerram, seu thuribulum, sed omne vas quo ignis accipitur, significare videtur.

Obtulerunt coram Domino ignem alienum, quod non præcepit eis.] Dicitur hic alienus ignis, omnis qui non erat Domini, seu ex altari holocaustorum de- sumptus: ille verò dicebatur ignis Domini, quo- niam à Domino fuerat mirabiliter concessus vt di- ctum est præcedenti capite, vt præ se fert textus duplex iuuenum peccatum. Alterum, quod thi- miama posuerunt, antequam ignem coram Domi- no introducerent. Dicit enim textus, eos posuisse ignem & suffumentum, postea obtulisse coram Do- mino. Alterum, quod ignem alienum acceperunt, vt in eo thimiama suffirent. Aduerte etiam circa dictionem zarah quam alienam vertimus. Hebræos grammaticos confundere meo iudicio, radicem zarah cum radice zur, & ideò significata vnus al- teri tribuunt, & etiam nazar, cui eadem tribuunt significata quæ zarah & zur. Putarem ego nomen zarah. i. alienus non à zur (vt Hebræi dicunt) deri- uari, sed à zarah, vt ex significatione coniungitur. Nam

Nomus be- nedicendi populum sacerdoti- bus demō- stratur.

Miracula & alia præclara Domini g. stan non sicut sine laudibus eius vidē- da.

Nam zarah, significat spargere, ventilare, quod ventilans dispergat id quod ventilat: vt patet Ruth. 3. Ecce ipse zoreh, id est ventilat aream hordei. Item Jerem. 4. Non lizrot, id est, ad ventilandum. Hinc zarah, id est, alienus quasi ventilatus hinc inde, iuxta illud Jerem. 49. Ventilabo eos in omnes gentes. Et Ezech. 5 & 22. Zur verò videtur proprie significare premere & comprimere. Quæ autem ventilare in radice zur significare dicuntur, ea potius à zarah deriuata crediderim, & iuxta eius significationem interpretanda: quæ autem sunt à zur iuxta eius significationem & non iuxta significationem zarah, quemadmodum illud Psal. 78. Non zaru, id est, sunt alienati à desiderio suo, vbi verbum zur iuxta significationem zarah, nostri & Hebræi interpretantur: sed posset melius, retenta propria verbi significatione verti. Non sunt compressi seu repressi à desiderio suo: ac si dicat. Concessum est eis quod desiderabant. Illud etiam Iob 19. quod nostri vertunt. Cognoscetes me, veruntamen zaru, id est alienauerunt se a me, verti potest. Retraherunt se à me. Quod nos significantius efferimus. Encolheramse per amim, aut restrinxerunt se mihi, seu erga me: non tamen prohibeo si Hebræorum sententiam tenere velis: & forte alienus dicitur zarah à zur, quod est comprimere: quod quasi ab omnibus comprimat. Diximus de verbi significatione Exodi 25.

Egressus est ignis à facie Domini. Id est, à loco versus quem erat facies Domini, aut qui erat ante faciem Domini. Loquitur Scriptura de Deo more humano, quasi haberet faciem versus ostium tabernaculi. Nam quemadmodum egressus est ad comburenda sacrificia Aharonis: ita & ad comburendos iuuenes.

Et comedit eos, id est, illorum præcordia: infra enim dicitur corpora illorum, & quod plus est vestes lineas in quibus ministrabant, non fuisse consumptas ab igne.

Hoc est quod loquutus est Dominus. Non plene constat quo loco, aut tempore Dominus dixerit verba hæc. Ex quo conuincitur multa à Domino fuisse dicta, quæ non sunt scripta. Hebræi tamen citant illud quod dictum est Exod. 19. vbi Dominus dicit: Sed & sacerdotes qui applicati sunt ad Dominum, sanctificant se, ne forte Dominus dissipet eos, qui locus videtur hoc sonare.

Locus vbi tuncque difficilis. In propinquis meis sanctificabor, & coram omni populo glorificabor. Prædixi sæpius verbum chadas, i. sanctificare, significare potius separare, seu idem esse sanctum esse, quod separatum esse à pollutionibus. Per propinquos autem hic domesticos seu sacerdotes intelligit, & est sensus horum verborum. Ostendam me separatum à peccatis & immunditiis, seu me mundum ab omni peccato castigando peccata propinquorum meorum. Qui enim aliorum peccata castigat, debet esse à peccato immunis, iuxta illud Psal. Existimasti iniquè quod ero tui similis, arguam te, & statuam contra faciem tuam, & ex hoc apparet Dominus gloriosus, aut glorificatur à populo, quoniam non parcit peccatis domesticorum suorum. Reputat enim populus eos principes iustos, qui à domo sua, iudicium & punitiorem incipiunt, & iste meo iudicio, est huius literæ germanus sensus. Sunt qui exponunt. Agnoscat sanctus ex munditia & sanctitate ministrorum non permittens malos mihi ministrare, neque iste sensus displicet.

Et sicut Aharon. Ne forte Aharon prorumperet

in blasphemata verba ex inopinata filiorum suorum morte & occideretur à Deo, præuenit Moyses cum præcedentibus verbis dicens Deum dixisse, quod sanctificaretur in propinquis suis, quod cognoscens Aharon filius, vt hic dicitur. Verbum autem dum, i. filere quod hic ponitur, sicut damam proprie filere significat: sed sunt aliquot in Scriptura loci qui significationem hanc turbare videntur: vbi nullo modo videtur hæc significatione conuenire, sicut Iosuah 10. vbi dicitur. Sol in Gibo dem. i. expecta vel sta. Vbi non rectè veritas file: posset tamen propria significatione sustineri vertendo. Sol in Gibon file. i. ad modum silentis qui verba reprimat, te habe. Sic 1. Regum 19. vbi nostri vertunt. Et post ignem vox demamah. i. tenuis, vt noster vertit, vbi posset tamen bene verti, vox silentij. i. summissa, qualis in silentio esse solet. Sic Isaiæ 21. vbi nostri vertunt. Onus dumah, ad me clamat è Sehir, quo loco si veritas omnis silentij ad me clamat è Sehir, nullo modo videtur loco conuenire: sed si dumah non est proprium nomen loci, retenta propria significatione, verti posset. Onus silentis. i. dura captiuitas populi Israëlitiçi silentis, clamat ad me è Sehir. i. ex Edomea, vbi captiuus detinetur.

Filios Vziel patrum Aharon. Significat dictio Hebraica dod patrum, vt patet hic. Dad tamen quod videtur esse radix dod, significat mammam, vt patet. Ezech. 23. vbi dicitur. Ibi confregerunt dade. i. vbera virginitatis earum. Et Prou. 5. Dadeha, id est, vbera eius inebrient te. Dicunt autem Hebræi dod, significare præter patrum dilectum, q. probant ex cap. 5. Cant. vbi interpretantur dilectum, sed reuera significat collactaneum, quod probatur tum ex radice quæ significat mammam, tum quia cap. 8. ille qui aliis cap. vocatur amor seu dilectus, vocatur collactaneus. Dicitur enim ibidem. Quis det te veluti fratrem meum sugentem vbera matris meæ, vt te inueniam foris? Quo in loco vides sponsam explicare quis fuerit sponsus: vnde vbi isti vertunt dilectus, tu vertere potes collactaneum. Quod verò significet patrum, ex cap. 18. huius libri conuincitur, vbi habetur. Ad uxorem eius. s. fratris patris tui non accedes. Dodecha. i. patruus tuus.

Appropinquate & leuate fratres vestros è conspectu sanctificationis, extra castra. Sensus est. Accedite seu intrate tabernaculum, & leuate. s. à terra cadauera fratrum vestrorum, id est, consanguineorum. Quod autem dicitur. Extra castra, erat mos in Israel, mortuos extra castra sepelire: vt patet Luc. 7. de filio viduæ, qui extra portam ciuitatis efferebatur. Ratio quare extra urbem mortui sepeliebantur est, quia locus in quo mortuus iacebat immundus reputabatur, quemadmodum cadauera ipsa.

Capita vestra non nudabitis, & vestimenta vestra non scindatis. Ignota est Hebræi propria significatio verbi para. i. nudare: idè ei multas ac diuersas tribuunt. s. deficere, rebellare, elongare, cessare, nudare, vlcisci, occultare, & retrocedere, & denique eam mutant prout contexturæ conuenire cognouerint. Sed si quis rectè verbi significationem expendat ex locis quibus ponitur, deprehendet proprie significare nudare, denudare, manifestare, ad quod probandum multa loca citauimus ex sacris literis. Exod. 32. quem locum consulere licebit, ne toties eadem repetamus. Mos enim lugentis erat caput nudare, vestimenta que scindere. Et de veslium scissione habes Iob 2. cap. vbi legitur amicos Iob, vestimenta sua scidisse. De capite verò ex hoc loco constare videtur, & Isa. 3. vbi dicitur Deum

Deum capita filiarum Sion nudaturum. Neque te turbet id quod dicitur. 2. Sam. 19. de Dauide, quod operuerit te lugens Absalon, quoniam non dicitur ibidem eum caput operuisse, sed faciem. Iubet autem Dominus sacerdotibus capita non nudare, s. mitris, & aliis sacerdotalibus indumentis capitis aut melius non radi.

Et super omnem synagogam non irascetur. Significat verbum cassaph feruere, bullire ira, vt patet Gen. 41. vbi dicitur. Paroh chalaph. i. feruit ira in seruos suos. Hinc checeph. i. ira, feruor, & etiam spuma, quod aqua bulliens, spumam emittat. Hoseph. 10. Checheseph. i. sicut spuma super faciem aquarum. Inde etiã checephah, quod nostri & Hebræi vertunt decorticationem Iohel. 1. Posuit. s. inimicus ficum meam lichsaphad. i. in decorticatione, vbi verti posset. In decoctionem.

Vinum & sechar non bibes, tu & filij tui. Colligunt ex hoc loco Hebræi iuuenes istos filios Aharon, bene potos fuisse, & ex potus turbatione non aduertisse ignem esse alienum, & propter hoc Dominum potum omnem inebriatum sacerdotibus interdixisse. Significat autem sechar omnem potum inebriatum, & nomen Latinum sicera à sechar Hebraico nomine ortum habuisse crediderim. Inde eschar, quod Hebræi munus interpretantur: sed crediderim non quodcunque munus, sed potabile significare. Neque illis perpetuò potus vini interdicitur: sed solum cum essent in tabernaculum Domini intraturi: vt textus dicit.

Ad diuidendum inter sanctum & prophanum. Videtur sanctum & prophanum hic referenda esse ad locum, vestes, vt alia sancta tu. s. discernas inter re sanctam. i. diuinis vsibus applicatã, & prophanam, i. quæ pertinet ad vsus humanos. Mundum verò & immundum ad homines & animalia munda vel immunda refertur. Debebat enim sacerdos iudicare de munditia vel immunditia leprosi, & aliarum rerum.

Et ad docendum filios Israël. Propter tria sacerdotis munera, illi vinum & potus inebriatus interdicitur. s. quia intraturus erat domum Dei, & coram Deo ministraturus, in cuius conspectu turpe erat ebrium apparere, & etiam ministrare. Minister enim epotus facile in ministerio impingit, & errat. Secundò quia iudicaturus erat de munditia & immunditia. Iudex verò ebrius non rectè discernere potest. Tertio quia docturus erat plebem, doctorem autem non expedit ebriosum esse. Et aduerte quod dictio chol, quod prophanum vertimus, à chahal quod est polluere ortum habet, & quia prophanum reputatur pollutum, textus bene redidit est.

Accipite minchah residuum de ignitis Domini. Sanctes vertit. Tollite sacrificium relictum ex oblationibus Domini: sed Hebraicè habetur vt diximus, & est sensus. Accipite residuum minchah, de his quæ Domino incenduntur. Pertinebat enim ad sacerdotem residuum simile, præter pugillum eius qui Domino incendebatur.

Sanctum sanctorum est. i. quia sic separatum est, vt aliis non liceat ex eo comedere, seu res cuius vsus solis sanctis conuenit.

Quia statutum tibi, & statutum filijs tuis est. Id est, portio statuta dari tibi à Domino, seu pars decreta tibi dari.

De sacrificijs pacificorum filiorum Israël. Melius, in regitatum, quoniam vt frequenter admonuimus, huiusmodi sacrificium pro domus integritate offe-

rebatur, & de hoc sacrificij genere poterant etiam fœminæ vesci filiarum sacerdotum.

Armum exaltationis, & pectus eleuationis super oblationem adipum adducunt, ad eleuandum eleuati nem coram Domino. Admonui iam supra armum & pectus, prius coram Domino eleuanda, vt scilicet illi quasi in cœlo residentis præsentarentur, postea verò in sacerdotis vsu cedebant. Dixi etiam, non facile esse inuenire discrimen inter illa duo nomina, scilicet, tenuphah, & terumah. Videatur tamen tenuphah significare eleuationem per modum suffitus. Aliqui pro armo coxam interpretantur, & fortè germanius.

Ad eleuandum iniquitatem carnis. Id est, idè vobis huiusmodi portiones dant filij Israël: vt pœnam iniquitatis eorum portetis coram Domino, præsertim, quam committunt in sanctitatem. Aut si iniquitas pro peccato accipiatur, sensus est: vt ab eis leuitis peccata, sacrilegij præsertim, expiãdo eos à peccatis. Prior tamen sensus simplicior est.

Euenerunt mihi sicut hæc, id est, sicut in præserti vides.

Nunquid placebit in oculis Domini? quod, scilicet ego vultu tristi, & mœsto animo, coram eo comedam? quasi dicat. Non.

CAP. X. AD MORVM COMPOSITIONEM ANNOTATIONES.

Butulerunt coram Domino ignem alienum, quod non præcepit eis. Non constat quo loco Dominus præceperit, ignem de altari holocaustorum accipiendum ad thymiama suffiendum coram se, sed multa sunt præcepta, verbo ipsi Moyses à Domino, quæ scripta non sunt, quemadmodum infra hoc eodem capite dicit Moyses. Hoc est quod dixit Dominus. Sanctificabor in his qui appropinquant mihi, neque facile est videre vbi hoc Dominus dixerit, quare quidam putant hoc non fuisse præceptum, sed quemadmodum litera sonat, puniti sunt quod de hac re non consuluerunt Moyses, aut Deum: qua in re docentur omnes, præsertim sacerdotes, in rebus dubiis expectare Dei imperium: legimus enim quosdam dedisse pœnas, alios verò redargutos, quod in huiusmodi os Domini non interrogauerint, quemadmodum Iosuah 9. de pacto cum Gabaonitis, quibus inconsulto Domino confederati sunt. Quidam ex Lutheranis ex hoc loco eruere nititur, nullo pacto sacros cultus sine Dei verbo esse instituendos, cuius sunt hæc verba. Discamus ergo hinc, sacros cultus instituere, non ex humana rationis iudicio, neque ex nostris affectibus, sed ex certo Domini verbo. Affectus enim bonus non excusat factum aduersus verbum Dei. Sed iste bonus vir noluit aduertere, longè aliud esse instituere cultus aduersus Dei verbum, aliud præter illud. Nulli enim vnquam licuit, cultum aut ceremoniam instituere contra verbum Dei, quoniam peccaminosa esset talis institutio. Nihil enim aliud peccatum est (Diuo Ambrosio teste) quàm dictum factum aut concupitum contra verbum Dei: licuit tamen semper aliquid præter verbum Dei instituere ad cultum pertinens Dei, si quis arbitretur illud Domino gratum fore. Dicat quæso mihi Lutherani, an placuerit Abelis sacrificium Deo, & cum non possint inficias ire illi placuisse, dicant mihi, vbi habuit Abel expressum Dei verbum ad offerendum? Antequam sanctus Dauid templum Domino constitueret, mente

An liceat præter dei expressum verbu ad cultum domini instituere ceremonias.

mente penes se cogitavit, & cum Propheta Natha tractavit de ædificanda domo Dei ad eius cultum, de quo maxime à Domino commendatur, neque tamen ædificare permittitur: licet ergo sine verbo Dei expresso ex deuotione aliquid ad Dei cultum instituire. De Diua virgine etiam doctores sentiunt votum virginittatis Domino emisisse. Sed vbi certum & expressum verbu Dei ad huiusmodi votu: Sacrificauit David sanctus in mote Moriab, Helias super Carmeli motis verticem. Salomon in Gabba sine expresso verbo Dei, & placuerunt Domino sacrificia. Sinant ergo Ecclesiam suas habere ceremonias, suos cultus & ritus habere colendi, cum pie omnia hæc aut instituerit, aut instituta ab Apostolis acceperit.

Egressus est ignis à facie Domini, & consumpsit eos. Audiant hoc sacerdotes & timeant, sciãtque Deu penes se habere ignem, & alia spicula, quæ mittat in impios, & immundos cultores.

In propinquis meis sanctificabor. Qualis iudex, tales & ministri eius. Non finit Dominus se habere impios ministros: sed à domo sua iudicium incipit, in quo se sanctum esse ostendit, qui ministros suos quantumcunque intimos arguit & castigat. Solent ministri qui se principibus seculi charos ac acceptos vident, impune peccare, nihil timere, scientes neminem posse eos arguere, omnes eis conuere, quemadmodum angelus Diuæ virgini dicebat. Ne (inquit) timeas Maria: Inuenisti enim gratiam apud Deum: ac si apertius diceret. Non habes vllam timendi causam, quoniam totius orbis Domino grata es. Qui enim principibus sunt grati, timorem deposuerunt. Sed serui Dei quemadmodum peccare & offendere dominum suum timent, ita ab eo puniri. Serui autem principiu quia puniri non timent, peccare non metuunt: illi sciunt se Dominum qui vitia impunita non relinquit habere, isti verò putant principem omnia sua vitia dissimulaturum.

Luc. 2.

Capita vestra non nudetis. Admonet locus iste, sacerdotes, nihil præter diuina debere curare. Non filiorum mortem, non bonorum suorum amissionem, sed solam quæ Dei sunt: nunc autem eò res venit, vt nulli magis curent negotia secularia quam sacerdotes & clerici. Omnis confabulatio inter eos est de pecuniis, de redditibus & fœnoribus, & aliis temporalibus rebus, omissis his quæ ad cultum Dei pertinent.

Et super omnem synagogam non irascetur. Luit populus sapiissime sacerdotum peccata. Vnde & si non propter se aut Deum à peccatis abstinēt, abstinēat tamen ne super populum oriatur indignatio Domini.

Frates vestri, omnis domus Israel stebunt combustionem quam combussit Dominus. Apertissime admonet locus iste duces & principes, non debere mala sua curare, sed se totos dedere communi vtilitati, populum verò eius mala sentire. Aequum enim est, vt populus, principis qui sua bona negligit, neque mala considerat, curet. De Cæsare autem prophana historia tradunt quòd se ipse non habuit postquam mundus eum principem cepit habere.

Cap 31

Ex ostio tabernaculi Ecclesia non egrediemini, ne forte moriamini. Etiam si me occiderit (ait Iob) in eum sperabo. Licet Dominus nos castiget & flagellet, non esse ab eius ministerio recedendum, docet locus iste, ne fortè vincula astringat, & grauius percutiat, comminatur enim sacerdotibus hic mortem si percussi, & suo ministerio recesserint.

Vnum & feshar non bibes. Audiant ministri Dei hæc, & sobrietatem discant, præsertim cum Domino Deo ministrandum sit. Nam & si omne vitium in sacerdote damnandum sit, potissime tamen crimen ebrietatis. Et simul considera Dei sapientiam, quàm latenter arguat suorum sacerdotum peccata: Non enim dicit se iuuenes propter ebrietatem occidisse, sed prohibendo id in quo peccauerant, latentis peccati, eos arguere videtur, quod valde aduertant Prælati, & discant quàm prudenter peccata eorum qui alicuius sunt dignitatis in communitate debeant arguere.

Artificio se valde occulte Dominus arguit peccata sacerdotum & magistratuum.

Ad distinguendum inter sanctum & prophanum. Ecce quàm sobrios oportet esse sacerdotes, & iudices, & Doctores, neque ebriosos, aptos esse ad huiusmodi ministeria. Habes etiam hic munus docendi sacras leges, sacerdotibus demandatum.

Hominum tria genera oportet maxima sobrietas, si polles, si licet sacerdotibus, & iudicibus.

Comedite illud cum infermentatis iuxta altare. Mutantur cum tempore leges. Malum erat tunc temporis, sacerdotes extra sacra loca oblationes populi comedere, nunc verò templa prophanare videntur sacerdotes, sibi ibidem vescerentur.

Adducunt ad eleuandum eleuationem coram Domino. Non licebat sacerdotibus partes habere suas, antequam Domino præsentarentur: vt discerent Deu reuereri. Et memento duos filios Heli hac de causa simul cum patre periisse.

Cur non comedistis oblationem pro peccato in loco sancto? Ostendit locus iste apertè, non esse diuina præcepta omittenda propter quæcumque turbationem aut malum euentum: sed curanda magis diuina quam nostra. Similiter discite, qualiter sanctus Moyses, non pepercerit fratri, sed eum apertè arguerit: vt scias non esse sanguini parcendum, si peccet.

Nanquid placebit in oculis Domini? Ex hoc scriptura loco adnotauit sapius, non esse Domino supercilio auto tristi vultu seruendum, quoniam vt Paulus dicit. Hilarem datorem diligit Deus. Mauult enim Dominus te non administrare sibi, quàm quòd te videat tristem ad eius accedere ministerium.

Non est domino visum vultu seruendum.

Audiuit Moyses, & placuit in oculis eius. Discat ex hoc loco superiores, æquo animo ferre subditorum infirmitates, eorumque legitimas acceptare excusationes. Sunt enim aliqui domini, qui veluti feræ in suos sæuiunt, nullam audientes excusationem, nihil rationis ab eis acceptantes, eosque siue meritos siue innocentes puniunt: Sic se cum rege Abimelech habuisse deprehendes, cui cum mortem minaretur ob ablatam coniugem Abrahamæ, & ille excipiens diceret, Non debere Deum gentem innocentem veluti nocentem castigare, respondit. Ego (inquit) noui quod in perfectione cordis hoc feceris, idcirco non te permisi alienam vxorem contrectare.

Debe superiores rationabiles excusationes subditorum accipere.

CAPITIS XI. IUXTA literam annotationes.

Quotus est Dominus ad Moysi & Aharon. Hucusque ad solū Moysi feruio diuinus directus est, nunc verò etiã ad Aharonē, cui muneris erat (vt præcedenti capite dictum est) discernere inter mundum & immundum.

Hæc est bestia quam comedetis ex omni animali. Posset etiã verti. Hoc est viuū. quod ex omni animali comedetis, quoniam chayah viuere & viuū significat. *Omne diuidens vngulam, & findens fissuram vngularum.*

rum, superius ruminans inter animalia, illud comedetis. Tres conditiones exigit ad animalis munditiam: & est sermo de munditia vel immunditia ad esum & ad tactum. Prior est, quòd vngulam diuidat. Secunda quòd findat fissuram. Tercia quòd ruminet, quem locum sic Hebræi explicant. Dicunt enim hoc interesse inter feshah. i. vngulam & parlah, id est, diuisionem, vt feshah significet vngulam supernè & infernè diuisam, vt est in bobus, vaccis, ouibus, capris, & id genus aliis: parlah verò significet vngulam diuisam quidem, sed non per totum: vt cum supernè quidem diuisa est, infernè verò connexa: vt in camelo, vriso, cane, cato & similibus. Vt ergo vnico dicatur verbo. Parlah significat vngulã diuisam non per totum. i. superius, nõ inferius: se ah verò vngulam superius & inferius diuisam, seu per totum. Quod autem sequitur, superius ruminans. Aduerte nomen gerah, ortum habere à verbo gerar, quod Hebræis est attrahere inde gerah, id est, ruminatio, quod sit quædam cibi à stomacho ad os attractio. Est ergo sentius secundum Hebræos, huius sententia. Omne animal diuidens vngulam. i. habens vngulam diuisam & findens fissuram, id est, habens eam totam huiusmodi fissuram infernè & supernè, & ruminans superius. i. attrahens à stomacho ad os cibum ad ruminandum, illud inter animalia comedetis, acti vnico verbo dicatur. Omne animal quod inferius & superius vngulam diuidit, & ruminat, comedetis. Vt autem rem hanc penitus incipiamus, aduerte hic poni duo verba. i. paras & schahal, cum suis nominibus. i. parestah & scheshah quorum significata non plenè nota sunt Hebræis. Prius autem verbum. i. paras significare videtur proprie scindere, & diuidere, vt patet ex multi. scripturæ locis, scilicet, Isa. 58. Nõne paros. i. scindere, aut diuidere euriienti panem tuum. Et Thren. 4. Paruuli petierunt panem, pores. i. frangens seu diuidens non erat eis. Idem Micheh. 3 c. Ossa eorum confregerunt, vt parestu. i. & diuiserunt. Sic Ierem 16. Non hpresta. i. scindent. i. panem super luctum, ad consolandum eum super mortuos. Mos enim consolatum erat (inquit Rabbi Ios. ph) vt lugenti panem frangeret. Nam sequitur. Neque dabant eis potum calicem consolationum. Hinc est nomen parlah. i. vngula, non quæuis, sed diuisa seu scissa, licet non totaliter, vt patet Isa. 5. Parlot. i. vngulæ equorum eius. Posset tamen textus iste aliter explicari, præmittendo esse quædam animalia quæ diuisam habent vnicam vngulam, sed non omnino fissam, ita quòd scindatur in duas, quemadmodum equus, mulus, asinus, & id genus alia quæ ex altera parte tantum habent vngulam diuisam, sed diuisio nõ diuidit seu findit totam vngulam. Alia verò sunt animalia, quæ non solùm diuisionem aliquam in vngula habent, sed eam in duas findunt, quemadmodum bos, ovis, & capra, & præter hoc ruminant, & hæc sunt quæ Iudæis conceduntur ad esum. Est ergo isto modo sentius. Omne animal quod vnam vngulam habet diuisam, & omnino findit fissuram vngularum. i. habet totam vngulam duas scissam, & ruminat comedetis. Ab hac regula excipiuntur canes, cati, cameli, leones, & alia id genus, quoniam multos vngues habent, neque vnicam vngulam findunt, & licet multos vngues habeant, nullus tamen illorum fissus est. Dictionem verò gerah à gerar ortum habere cum Hebræis arbitror, sed non video eos dicere significare attrahere: sed succidere, excidere, & ferrare, ad quam significationem probandam citant illud 1. Reg. 6. Omnes ij la-

pides pretiosi, secundum mensuras excisionis megorarot bamegerah, id est, ferrati vel excisi terra. Sic illud Prouerbiorum vigesimo primo. Rapina impiorum tegorem, id est, excidet eos. Sed si quis bene rem expendat, deprehendet verbum proprie significare deglutire, aut attrahere ad se, cui rei argumento est nomen ab hoc verbo deriuatorum significatio, scilicet, garon, quod significat guttur sic dictum à deglutendo vel attrahendo. Et gerah, id est, ruminatio, quæ nihil aliud est, quàm iterata deglutio. Neque loca ab eis citata hanc significationem turbant modò benè intelligantur. Nam illud quod ex lib. Reg. citatum est, melius veritas. Omnes ij lapides pretiosi, secundum mensuras excisionis inclusi inclusione, & intellige allusionem. Nihil enim aliud esse videtur inclusio, seu incastratio lapidis in auro vel argento, quàm quædam deglutio seu morsus, quod nostri vocant encastrar. Sic etiam quod ex Prouerbiis citatum est, optime veritas. Rapina impiorum deglutiet eos.

Camelus quia superius ruminat, & vngulam non diuidit, scilicet, omnino: dicitur autem animal superius ruminare, quia à stomacho ad os cibum attrahit, & facit cibum ascenderet.

Et cuniculus quoniam superius ruminat. In canonibus quos operis vestibulo præfiximus, admonuimus Hebræos nihil certi habere de nominibus horum animalium, idcirco hic eorum non innitemur significationibus, sed ad radicem confugiemus, & ad alias quas inuenerimus coniecturas. Dicitio faphan. i. Cuniculus, rara in scripturis est. Hoc certi ex Psal. 104. habemus, esse videlicet animal, quod in petra domicilium habet. Dicitur enim ibidem. Petra tegmen seu operimentum lisphaim, id est, cuniculis. Prouerb. verò 30. dicitur. Sephanim, i. Cuniculus populus non fortis, & ponent in petra domum suam. Septuaginta verterunt.

Herinacer. Alij porcum spinacum, Græci & vulgatus chirogrillum animal esse volunt, quod Latini Herinacium siue Ericium vocant. Hic verò arbitror Cuniculum significare, quemadmodum dicunt Hebræi. Psalmo autem citato inter aues supputatur, & fortè est etiam auis nomen. Dicitur enim ibidem. Vt ibi aues nidificent. Ciconiæ, abietes sunt domus. Montes excelsi ibicibus. Petræ hospitium sunt hispanim, id est, aibus certi generis. Sed quia hic inter animalia computatur, putarem potius animalis nomen.

Et lepus. Ignota est etiam significatio huius nominis arnebet, quam Hebræi leporem vertunt, & nomen Hebraicum hoc. est fœminini generis, cum omnia alia animalium genera masculina sint, quod idèò factum; quidam putant, quòd in ea specie masculus non inueniatur: quidam tamen hoc inficias eunt dicentes leporem quandoque marem, & nonnunquam fœmellam. Dicitio ponitur Deuterono. 14. ex quo loco nulla coniectura est ad veritatem sciendam. Enumerant autem Hebræi decem animalium quadrupedum species, quarum esus eis licitus est, scilicet bouem, ouem, & capram. Alia verò septem syluestres sunt scilicet, ceruus, caprea, capra syluestris, aries syluestris, vnicornis, bos syluestris, & bestia quæ vocatur zamar, in quibus inueniuntur tria quæ munditiam animalia constituunt, scilicet, diuisio vngulæ, fissio, & ruminatio.

Omnia quibus non sunt pinna & squamma in maribus & in fluminibus, & de omni reptili aquatili quæ de omni anima

anima uiuente quæ est in aquis, abominatio sunt vobis.] Dicitio Hebraica fenapir. i. pina rara est in scripturis, ideo non est certa coniectura ad eius propriam significationem sciendam. præter Hebræorum authoritatem. Sequens verò dicitio. f. schafscet. i. squamma aliquot locis inuenitur: sicut Ezech. 29. vbi dicitur. Et adhærere faciam piscem fluminum tuorum bechafschefotecha. i. squammis tuis. Sic 1. Sem. 17. Et lorica chafscassim. i. squamarum erat indutus. f. Philistæus, quam nostri vocant Iubanete, Coiraças. Dixit autem textus in aquis, in maribus, & fluminibus, nulla mentione facta stagnorum: ob quam causam putauit sapiens Aben Ezra, non licere Iudæis vesci stagnalibus piscibus: sed dicendum est, Scripturam Hebraicam more sub maribus stagna comprehendisse. Addit autem textus.

Pulchra *Immunda erunt vobis.]* Ad insinuandum non esse immunda ex natura sua, aut aliis nationibus, quæ non ita vt Iudæi munditiam curabant. Sed scrupulo non caret cur à tot animalium, auium, pisciumque speciebus vsque hodie postquam cõcessa omnibus sunt, homines abhorreant. Omnia (inquit Paulus cap. 14 ad Romanos loquens) munda munda. Nemo tamen est, qui vsque hodie Equum, Asinum, Mulum, Leonem, Vrium, & id genus multa comedat, inter aues nullus est qui rapacibus vescatur, sicut neque Coruis, Graculis, Picis. In piscibus etiam multi sunt, à quibus omnes ferè abstinent. Si enim omnia post Christum munda, cur non omnes omnibus vescuntur? Neque valet dicere, esse quædam gustui insuauia, quoniam quædam sunt à quibus abstinemus, quæ sunt suauiora his quæ comedimus, qualia sunt carnes humanæ, & equinæ. Ad quod duo possumus dicere. Alterum, hoc ex consuetudine processisse non ex natura, quia enim multi, aut propter insuauitatem, aut alia quacumque ex causa ab aliqua animalium specie abstinerunt, ortum est sequentes ab ea abstinuissent. Alterum hoc est antiquis & primis Patribus descendisse, qui instinctu Dei, aut aperta reuelatione à Domino didicerunt, quædam munda, alia immunda, vt patet de Noach Gen. 9. antequam de ciborum delectu lex data esset. Quare ab huiusmodi Patribus per successiones homines habuerunt quorundam ciborum delectum, qui cum quasi ab initio creaturæ sit, naturalis putatur, cum tamen non sit, quod si aliam meliorem adduxerit quis rationem, obuiis manibus amplectar eam. Possit tertium dici nullam esse animalium, auium, aut piscium speciem, quam non comedat aliqua natio. Multa enim Hispanis immunda reputantur, quibus Itali vescuntur, sicut ranæ, testudines, & alia id genus.

Ista abominabimini ex volatilibus.] Supputant Hebræi 24. species auium mundarum, omnes verò alias immundas reputant, & ad cognoscendas immundas ponunt tria signa. f. rapacitatem, digitum excessiuum vel redundantem, & strumam.

Aquila, Griphus, & Halietus.] Non plenè constat quid significet dicitio Hebraica Nesser, quæ Aquilam vertimus. Ex Scripturis quatuor de hac aue conitant. 1. quod sit grandis. Ezech. 17. Nesser echad. i. Aquila vna grandis. 2. Quod comedat oculos. Prouerb. 30. Comedant eum. f. oculum filij Nesser. i. Aquilæ. 3. quod altè volat. Iob. 39. Nunquid ad os seu præceptum tuum, elcubabit se Nesser, id est, Aquila. 4. quod est festina in volatu suo, vt patet Abac. 1. vbi dicitur. Chenesser. i. sicut aquila

festinat ad comedendum. Idem 2. Sem. 1. & Thren. quarto, quæ conditiones omnes videntur Aquilæ conuenire: ideo rectè Hebræi hic Aquilam interpretantur.

Griphus.] A verbo paras quod est frangere & scindere, est Peres quod nostri hic Griphum interpretantur, quam interpretationem quidam non recipiunt, quod Scriptura ab his maximè hic dehortetur, quæ facilè edi & inueniri potuissent. Est autem Griphus rara auis, & quam vix habere quis posset ad comedendum, nisi dicamus Palestinam huiusmodi aibus abundare. Quare veriùs credo significare auem rapacem magnarum vngularum, quoniam Pariah quod est ab hac radice significat vngulam, aut auem quæ diuisas vngulas habet & magnas, quam aliqui accipitrem esse arbitrantur. Rabbi David putat magnam esse auem deserti incolentem. Rabbi verò Ionach dicit vocari Arabicè Achab. Hieronymus Griphum vertit. Res incerta omnino est. Posset etiam dici sequendo verbi ethimon significare auem, cuius vngues maximè scindunt.

Halietus.] Dictionem Hazniah quam nostri Halietum vertunt, aliqui dicunt significare Aquilam marinam: inter quos est Hieronymus & Septuaginta. & sic vocari à piscatione: radix nominis videtur esse azaz quod est tortificare, roborare: & sic significat auem magni roboris Rabbi David dicit, sic vocari à forti volatu.

Vultur, & Miluus secundum speciem suam.] Dicitio Hebraica Daah quam nostri hic Vulturem interpretantur, à verbo daah, quod est volare ortum habet, ideo in eo iudicio, significat auem quæ volatu præstat, & putat esse generis accipitis. Non audeo autem Vulturem vertere, quoniam Vultur auis ignotissima est, quam comedere nequirent, etiam si vellent. Dominus autem loquitur hic de his quæ facilè in hominum usum venire possunt, vt diximus. Hieronymus hic vertit Miluum. Deut. 40. verò 14 Ixon quæ est auis è genere Vulturis alba, sed minor vulture. Sequentem verò dictionem, scilicet aiah aliqui Iudæorum putant Miluum rubrum significare. Chaldaicè à rapacitate nomen fortitur. Alij ex Hebræis putant aiah, à notis Insulis quas inhabitat sic vocari? (I) enim Hebraicè Insulam significat, & Ium insulas. Rabbi verò David picam interpretatur. Si vero ab, iij, fortiatum nomen quod est veh, putarem auem tristem vocem emittentem significare. Annotauit hæc Rabbi Selomoh, omnes aues de quibus dicitur, iuxta genus vel iuxta speciem suam, eas inter se specie differre, tametsi eiusdem generis sint: ita vt neque forma, neque nomine, inter se sint similes.

Omnis coruus secundum speciem suam.] Constat dictionem oreb ab arab quod est miscere & coniungere ortum habere, à quo ereb. i. vespera, sic dicta, quod in ea coniungatur dies cum nocte: quod Latini crepusculum vocant: vnde meo iudicio, significat auem fusci coloris, qualis est Coruus: aut auem coniunctam, seu mixtam ex albo & nigro: & fortè significat Picam: sed magis videtur significare Coruum, tum propter fuscèdinem vt diximus, tum quia dicitio ponitur Gen 8. vbi dicitur Noach coruum emisisse quo in loco hæc dicitio ponitur, quam omnes ibi Coruum interpretantur, ideo de hoc non dubito.

Et filiam struthionis.] Dicunt Rabbi struthionem esse auem deserti incolentem, sic ab vlulatu dicta, quæ Hebraicè dicitur Taenah. Est enim Ianah Hebræis

Hebræis vlulare. Sed facis mirari nequeo quare dicant radicem eius ianah. Si enim non sit dicitio quadrata, videtur potius esse à radice iaan, quod est propterea in qua eam Pagninus posuit, aut abanah quod est respondere, cuius radicis eam esse potius credo, & per taenah propriè significari vlulam, aut autem quæ in vacuis ædibus, aut desertis locis respondere seu vlulare soleat, vt patet Isa. 13. vbi dicitur Veannah, id est, & respondebit vlula, in ædibus eius. Dicitur autem de natura huius auis, quod matres semper volent, suosque pullos dimittant, qui ob cibi defectum flent atque vlulant, ad quam naturam sæpe Scriptura alludit, vt Mich. 1. Faciam planctum sicut dracones, & luctum sicut filia ianah, id est, struthionis seu vlulæ. Et Thren. 4. Filia populi mei crudelis, caecæ enim. i. sicut vlulæ vel struthionis. Dicitur autem filia struthionis, eò quod homines femella vesci soleant, cum adhuc parua est (teste Rabbi David in michol.) Sed mihi hoc de matribus semper volantibus, mendaciū & fictio. Hebræorum videtur, quia cum textum interpretari nesciunt, ad fabulas conuertuntur. Mihi verò videtur, nihil aliud dictum esse, filiam struthionis, quam vlulam aut struthionem, quemadmodum cum dicitur filius hominis. i. homo, & filia Ierusalem. i. Ierusalem: & si aliqua ratione dicitur filia vlulæ, est quia vlulare & flere solet, quemadmodum filia matrem suam deslet. Est & alia coniectura ad hoc, quod f. dicitio vlulam significet, quia in locis quibus nomen in Scriptura ponitur, magis quadrat vlula quam quodcumque aliud, vt patet Isa. 13. Habitabunt ibi filia Iaanah. i. Vlulæ. Solent enim Vlulæ deserta & vacua habitare loca. Et cap. 34. Erit habitaculum draconum, arium filiabus Iaanah, id est, vlulæ.

Nicticorax.] Nomen Hebraicum thahmas, à chamas ortum habet, cuius propria significatio Hebræis & nostris non plenè nota est. Dicunt tamen significare rapere, vnde putant thachmas significare autem rapacem quibus & Thargum Ierosolymitanum subscribit qui habet hatuphicha à rapacitate. Chaldaicè verò ab elatis plumis nomen fortitur. Sunt qui putant nocturnum accipitrem.

Larus.] Est Larus auis parua & nigra, habitans iuxta aquas, & tam in aqua quam in terra degit, quæ & Fulica appellatur, Iudæi Germani Cuculum interpretantur. Dicuntque dictionem Hebraicum Sachaph significare Thufin infra. 26. & Deut. 28. vbi dicitio ponitur. Sentiantque Hebræi, dictionem significare auem, cui talis infirmitas inest. Putarem potius dictionem significare tremorem, quoniam Leuit. 26. terrori coniungitur, vbi dicitur. Visitare faciam vos terrore & hafachephet, id est, tremore: aut si malueris Thufi.

Accipiter secundum speciem suam.] De hac sic scribit Rabbi David chimim. Nomen est auis immundæ ignotæ nobis, & Rabbi noster Selomoh dicit eam esse, quæ vulgò dicitur Falco, verum ea quam Falconem vocant, inuenitur esse domestica auis, qua homines reliquas venantur, sed quia dicit Scriptura Psal. 102. Factus sum checos. i. vt Bubo seu Falco in splitudinibus, constat non esse domesticam, sed solitudinem incolere, vnde constat non esse Falconem, qui est auis domestica vt dictum est. Et vt dicit Aben Ezra sunt quidam qui arbitrantur hanc auem, Chos, Hebraicè dictam, ab occultando, quod. f. refugiat oculos hominum Chafah enim abscondere & occultare significat. Significat etiam Chos calicem. Genes. 40. El Chos, id

est, ad calicem, & fortè significat auem, quæ speciem calices habet. Melius tamen puto eos sentire, qui bubonem vertunt. 70. Psalmo citato, Nicticoracem verterunt, Thargum verò chiphupha. i. noctuam.

Et Mergulus.] Dicitio Hebraica scalah, à qua nomen scalach, significat proicere, & exinde Hebræi & nostri putant nomen scalah mergulum significare, quod videlicet se in aquam ad venandos pisces proiciat: Aben Ezra tamen arbitrat sic dictam, quod pullos suos proiciat.

Et ibis.] Et ibis auis Aegypti, estque secundum Hieronymum duplex. Altera tota nigra. Altera ciconiæ non absimilis, diuersa tamen ab ea. Hæc nostri adnunciate, per se, partem perluit, qua reddi ciborum onera consueuerunt, & serpentibus vescitur. Hebræi tamen dicunt non esse Ibm, quoniam Ibis noctu non volat. Videtur autem solitariam significare, quoniam Isa. 34. de ea dicitur Veiam Ioph. i. & Ibis & coruus habitabunt in ea. f. deserta vrbe: vnde coniectura magna est, significare auem quæ deserta loca incolere solet. Dicitur Hebraicè ianeshchuph, quod Hebræis crepusculum significat, ideo arbitrantur multi ex Hebræis nocturnam auem esse, & noctuam interpretantur, & meo iudicio verum dicunt.

Porphirio.] Sic Septuaginta vertunt. Est autem Porphirio auis, quæ pulchritudine omnes alias excedit, & acerrima riuatiter ardet, ita vt se strangulet, si stuprum fieri cognouerit, de qua vide Aristotelem lib. 8. cap. 6 & Celianum 14. lib. cap. 35. Vocatur hæc auis Hebraicè tinschemeth quæ Hebræorum quidam sic dictam volunt, quod non sine horrore & stupore videri possit. Schom enim Hebræis stupere significat. Rabbi Selomoh dicit esse similem muri, noctu volanti, hoc est vespertilionis: sed qualiter hæc porphirioni conueniant, ipsi qui hoc dicunt, vident. Vulgatus Cignum vertit. Sed vera dicitio Hebraica rimæbet, à nefaniah quod significat flatum & halitum. ortum habet: vt patet intuenti radicem, & ex verbis Deut. 20. vbi dicitur. Non viuificabis omnem Nefamah. i. animam quæ in flatu consistit, seu omne spirans. Et Isa. 2. Quiescite vobis ab homine, cuius nefamah. i. halitus seu spiritus est in naso eius. Item Genes. 2. Et sufflauit in faciem eius Nisimat chaim. i. flatum vitarum, hoc significare constat. Vnde tinsemet, videtur significare auem magni flatu, aut frequenter flantem: fortè quam nostri vocant coreixam, quæ domestica fit, & pueros flatu deterere solet. De his nihil certi est, tum quia Hebræi, significationes horum nominum ignorant, tum quia huiusmodi aues non sunt fortè apud nos. Quæque enim patria suis abundat aibus & animalibus.

Pellicanus.] Vulgatus onocrotalum vertit, quod nomen mutuatum à Græci, est, & auem dicunt esse cigno similem, sic dictam quod collum in aqua mergens spiransque, veluti rudium asini edat. Hebraicè hæc auis dicitur Kaath ab eo, scilicet, quod euomat cibum suum, vt Aben Ezra scribit. Est enim Kaath Hebræis euomere. In Thalmut scribitur esse solitariam auem. Quod autem auis sit solitaria loca incolens, ex verbis Isa. haberi videtur, qui capite 34. sic habet. Hereditabunt eam chaat, id est, Onocrotalus & Eritius. Sic Psal. 102. Similis sum lichat, id est, Onocrotalo, aut Pellicano, vt Septuaginta verterunt. Nulla huius auis mentio est apud Aristotelem, Plinius dicit Onocrotalum auem Olori haud dissimilem, Isidorus verò

longo esse rostro, gulofam, & quæ multum anguillis infidetur esse dicit. Aliqui hic Vpupam verterunt. Sed in his nulla est melior coniectura, quam quæ ex radice significatione descendit.

Et cignus. Aliqui hic Picam verterunt, vulgatus Porphyrionem: qui cignum vertunt sequuntur sententiam Septuaginta interpretum. Hebraicè vocatur racham; quod significat ex intimis misereri, seu inuis commoueri, vnde videtur significare auem misericordem erga pullos aut alias aues; aut quæ voces emittat miserabiles.

Ciconia. Dicitio Hebraica chafidah, à cheled quod est misericordia, ortum habere videtur: vnde significare videtur auem nimis misericordem, neque dicitio cheled, tam misericordiam significat, quam rem quæ ad misericordiam prouocat. Latinus vertit Herodionem, cuius neque Aristoteles neque Celianus meminerunt. Liranus Falconem putat. Thalmodista Miluum album interpretantur, forte est Aquila, quæ cibos cum sodalibus partitur, quod etiam Ciconia facere dicitur, ideò hic ferè omnes Ciconiam vertunt. Chaldaicè à candore nomen hæc auis fortitur.

Charadrius secundum speciem suam. Sic vulgatus vertit. Est autem auis magnitudine turture par, colore luteo, nemora colens, habens hoc à natura beneficium vt si quis ictericus in eam intueatur, & auis è contra, hominem ad sanitatem reducat. Vide de ea Arist. lib. 9. cap. 1. & Celianum. Aliqui Graculum vertunt. Veteres Hebræi Miluum facillè irritabilem. Dicitio Hebræa anaphah, ab anah, originem habere videtur, quod est irasci, vnde auem ad iram facillè, aut in ea pertinacem, significare videtur.

Vpupa. Sic Hieronymus vocem Hebraicam duchiphah, Deut. 14. interpretatur, Hebræi Gallum syluestrem, duplicem cruram habentem. Est autem vpupa auis cruris à capite exeuntibus galeata, que in fimo semper commoratur.

Vespertilio. Ponitur dicitio Hebraica hotaleph, quæ hic vespertilionem significare dicitur Isaia 2. vbi dicitur. Imaginibus talparum & vespertilionum: Iudæi moderni hirundinem interpretantur, neque est aliqua coniectura ad significationem propriam venandam.

Omne reptile volucris, ambulans super quatuor pedes, abominatio est vobis. Intelligendum est de auibus quibus super pedes non sunt crura, & ponitur hic generalis immunditiæ regula in auibus. Non habere duos pedes sed quatuor.

Hoc comedetis ex omni reptili volucris, quod ambulat super quatuor pedes cui sunt crura super pedes, eius. Legitur hic in Hebræo pro cui sunt crura, cui non sunt crura, & dicunt Hebræi, hunc esse vnum ex locis vbi legitur lo. i. non cum aleph, pro lo. i. illi rum vau, quoniam vt dicunt ab illa regula quæ prohibet reptilia ambulantia super quatuor pedes comedere, excipiuntur illa quæ crura super pedes habent: qualia sunt locustæ, & ideò pro cui non sunt crura; legendum putant, cui sunt crura. Sed si per crura intelligas crura eleuata, qualia habent gallinæ & aliæ aues: potest litera iustineri vt iacet, & sensus erit. Reptilè in auibus, ambulans super quatuor pedes, abominatio erit vobis: sed ex huiusmodi reptilibus, quæ super quatuor pedes incedunt, poteritis comedere ea, quibus non sunt crura eleuata, scilicet ad modum gallorum, qualia sunt locustæ, &c.

Locustam secundum speciem suam. Hebraicè arbeh,

ab arbah quod est multiplicare, & augere, & vocatur sic locustæ quod in maxima sint multitudinè. Alij bruchum vertunt, & mirum valde est, quod ferè nemo sit, qui huiusmodi locustis ad cibum vertatur: vtebatur tamen eis diuus Ioannes in deserto, vt ex Euangelio didicimus.

Artæcum secundum speciem suam. Sic septuaginta; & vulgatus translulere. Dicunt autem artæcum genus esse volucris, super quatuor pedes ambulantis, longioræque retrò crura habentis, Hebraicè vocatur faleam, de quo scribit Kimhi esse vitam ex speciebus locustæ, quæ apud Rabbinos dicitur Raschon, estque ei caluities & cauda caret, sed caput oblongum habet. Aben Ezra sic vocatam putat, quod laxis infideat. Sela enim saxum seu petram Hebræis significat.

Ophiomachus. Est ophiomachus, vt quidam scribunt, genus volucris aut lacertæ, cum serpente pugnantis vt Simon Genuesis exponit. Sed probabilius videtur, hargol, esse locustæ genus, quem admodum præcedentia, & aduerte nostros in his sequi Græcos, cum potius Hebræos sequi deberent & memento Septuaginta Græcè scripsisse licet essent Hebræi. Enumerantur enim hic quatuor locustarum genera.

Bruchum secundum speciem suam. Significat nomen Hebraicum chagab, aliam locustarum speciem, neque Iudæi habent propria nomina quibus has species explicent locustarum: sed communi nomine eas locustas appellat. Est autem reptile quod blada & alia terræ nascencia, depascitur, vt colligitur ex eo quod dicitur 2. Paral. 7. Ecce præcipiam al chagab. i. locustæ vt comedat terram.

Mustella. Hebraicè choled, quod à cheled, quod tempus significat, ortum habet, sed non video quid allusionis habeat mustella ad tempus, nisi dicamus significare reptile quod longo tempore viuat. Et significatio cheled, nota esset, forte notius esset reptilis nomen: sed tam Hebræis quam nostris ignota est significatio. Nam quidam tempus, alij seculum, tertij verò orbem, significare putant, propter illud 49. Psal. Auribus percipite habitatores chalcæ. i. orbis. Et Psal. 17. A viris mecheled, id est, de orbe pars eorum in vita.

Mus. Hebraicè achbar. Nil certi de hoc habetur. Dicitio ponitur Isaia 66. vbi dicitur comedentes carnem suillam abominationem, & murem. Et 1. Sam. 6. Et achbere. i. mures auri, pro aurei.

Bufo. Sanctes noster cum Septuaginta & vulgato Cocodrillum vertunt: sed non videtur loco conuenire vt. i. cum mustella & mure iungatur. Est autem Bufo ranæ similis, quare aliqui rubetem vertunt Hebraicè sab, quod potest esse à iassab & à nasab quod est eleuare: quod videlicet sit reptile saltans qualis est rana.

Eritius. Hebraicè Anachah, quod si sit à nachah quod est mundum esse, non video, quid allusionis habeat reptile, hoc ad munditiam. Si verò radix nominis sit Anach, quod significat clamare, tunc optimè conuenit Eritio. Solet enim Eritius dum onustus incedit, rugitum quasi curuum emittere. Aliqui Eritium reiciunt hic, quoniam non repetat, hic verò de reptilibus sermo est. Sed hoc parui refert, quoniam ferè reptat. Septuaginta migale verterunt, quod alij murem araneum interpretantur.

Chameleò. Vocatur Hebraicè hoc animal choach, quod est fortitudo, & sic à fortitudine diceretur quod non benè chameleoni conuenire videtur: sed quia

quia dicitio etiam viriditatè seu virorem significat, ideò ad chameleonem significandum se extendet: & videtur reptile viride significare, sed quod illud sit ignoratur: forte quod nos vulgò vocamus fardano, quod est lacerta maior & grossior, alij ex nostris vocant lagarto. De eo sic scribit Rabbi Dauid Kimhi. Scripsit (inquit) Rabbi Ionah esse animal, quod Arabibus vocatur chardun, & est species bufonis. Verùm Rabbi Selomoh scribit esse animal, quod vulgò lacertam vocant. Est autem Chameleon animal apud Indos nascens, figura & magnitudine lacertæ, coloris natura mirabilis, mutat enim subinde eum, & oculis & cauda & toto corpore. Vide Plinium lib. 8. cap. 33.

Lacerta. Vertit Hieronymus stellionem Arabicè dicitur letaah, Kimhi dicit genus esse reptilis: Rabbi Selomoh in Commentario suo lacertam exponit, à radice nulla est coniectura. Est autem stellio reptile lacertæ simile, tergo circulus quibusdam depictum, lucentibus guttis ad modum stellarum. Vide Plinium lib. 3. cap. 10.

Limaca. Hebraicè chomet. i. testudo seu choclea terrestris. Alij lacertam: nihil certi est, neque ex radice significationem potuimus venari.

Talpa. Hebraicè timfamet & est nomen non solum reptilis, sed animalis: nam supra hoc eodem capite, inter animalia positum est. Erant autem omnia hæc immunda ad cibum, & ad tactum.

Ad medium eius. Idem est dictum. Ad medium eius, quod intra ipsum: sicut in medio maris, id est, intra mare, in medio noctis, id est, intra noctem: sic quod sequitur.

Quod est in medio eius. Id est, intra ipsum.

Immundum erit super quem venerit aqua. Scilicet illius vasis in quo aliquod horum cecidit.

Immundus erit cibis. Et idem de potu intellige.

Clibanus & chitropodes. Melius veritas Clibanus & fornax.

Si ceciderit super omne semen satum. Id est, quod est in herba, aut iam satum est.

Mundum est, si posita fuerit aqua super semen. Ponitur discrimen inter semen iam satum, quoniam iam satum non reddebatur immundum, sed benè quod nondum erat satum, si aqua in qua cecidisset morticinum reptilis, perfunderetur. Posset etiam textus de leguminibus exponi, quoniam dicitio zeroim, significat legumina. Dan. 1. & sensus erit. Si posita fuerit aqua super legumina, & ceciderit de cadauere eorum super illud: sed quia præcessit satum semen, videtur potius de omni semine intelligendum.

Ambulans supra pectus. Ambigua est dicitio gachon, ad pectus & ventrem significanda, communiter tamen interpretes pectus vertunt: vt patet Genes. 3.

Ambulans super pectus, vt coluber, super quatuor, vt lacerta, & loquitur textus de reptantibus siue habeant plures siue paucos pedes.

Ne polluaris animas vestras. Alij ne abominemini, i. ne reddatis animas vestras pollutas, aut abominabiles huiusmodi immundorum tactu, & sumitur anima pro toto homine, ac si diceret. Ne polluat vos ipsos viuos. Nam dicitio nephes, proprie halitum significat, & ex consequenti animam, quoniam halitus Dei est, & in halitu consistere videtur, significat etiam totum hominem animæ ratione. Ponuntur autem hic tria verba quasi idem significantia, scilicet sachas, id est, abominari, thama, quod est immundum esse. Et thamah quod secundum

Hebræos significat obturare & claudere, quibusdam verò coinquinari: & sic reddit hic noster Sanctes. Alij verò. Et non obturetis cor in illi: sed Sanctis lectio germanior est.

Sanctificabis vos. Dixi sæpius chadas. i. sanctificari, Hebræis esse separari ab immunditiis: quæ significatio est hoc loco clarè colligitur, vbi de separatione ab immunditiis sermo est.

Qui ascendere facio vos. Dicit ascendere facio, quoniam Aegyptus humilior est terra promissionis, & quia adhuc in via erant. Nam aliis in locis dicit. Ascendere feci, postquam. i. sedes adepti erant.

Hæc est animalis & volucris. Id est, hæc est lex discriminans animalia, & volucres, mundum ab immundo discernens, aut interdicens immunda & concedens munda, quod statim more suo explicat, dicens. Ad distinguendum inter mundum & immundum.

CAPITIS XI. AD NOSTRAM eruditionem annotatio.

Hæc est bestia quam comedetis. Egit à mudi huius exordio summus Deus, medicum hominis. Sentiens enim quot morbos, ciborum excessu esset incursum, virides herbas primum ad cibum concessit, postmodum verò cernens eum vt cunquē deficere: carnes præbuit tempore Noach.

Sed quia etiam carnibus abutebatur ad sui perniciem, certa hic eis animalia aues piscis que interdixit, sed quia in vetita deperibat, & prohibitio concupiscetiam augebat, omnia iterum concessit, Omne quod in macello venit (ait Paulus) comedite.

Commendat autem nobis caput hoc, corporum animorumque munditiam. Quid putas sibi vult, quod in calce huius capitis habetur. Non abominetis animas vestras in omni reptili quod reptat, & non polluetis vos in eis, neque coinquinabitis vos,

nisi vt mudi sumus intus & extra? Authoribus enim medicis, omnia quæ hic interdiciuntur, naturæ nostræ contraria sunt, & valetudini aduersantur. Vnde quæso, o homo talem meruisti medicum habere, qui tam curiosè & ambitiosè requireret, quid tibi comedendum, & à quibus abstinendum esset?

Nunquid aliquando angelorum suorum se medicum exhibuit, quem admodum tuum? Et qui vix tui memorari deberet, curam egit valetudinis tuæ. Quid illi quæso, pro operarum suarum diligentia impendisti? Vix obseruasti sapientis medici decreta? Quid vltra facere debuit ægroto suo, quod non fecerit? Expectauit operarum solutionem, & ingratitude in messuit. Expendendum etiam hic esset, quam occulta sit in huiusmodi animalibus nobis immunditia, quæ tamen nobis Deus immunda esse prædicat. Ex quo discimus multa in nobis immundata latere nos, quæ ipse suis prespicacibus luminibus in nobis deprehendit. Vt etiam nos à rapina deterreret, omnes rapaces aues nobis in esum interdixit.

Omne reptile volans ambulans super quatuor pedes, abominatio est nobis. Suspecta nobis esse debent omnia monstra, insuetum est, auem videre cum quatuor pedibus, ideò prohibetur à cibo. Istuc pertinet quod inferius dicitur de animali ambulanti super volas suas, cuius esus prohibetur, quoniam hominem gestit cum homo non sit.

Locustam secundum speciem suam. Commendare videtur locus iste Ioannē Baptistam, qui vt legem

Domini seruet, & concessum cibum comederet locustis (vt Matthæus meminit) vsus est. Fuerunt aliqui ex nostris, qui forsità huius concessionis immemores, Ioannis locustas, in herbarum radices commutare voluerunt. Matthæi 3. dicentes non re vera locustis Ioannem in deserto vsus: sed cum lege hic ad cibum concedatur, & in deserto eorum copias sit: non video cur Ioannes eis non vteretur, quod & Caietanus annotauit ibidem.

Immundus erit vsque ad vesperam. Curiosus aliquis à nobis hic peteret, cur cum Sole aut Solis occasu huiusmodi immunditiæ cessarent, cui non facile respondebimus: dicimus tamen hoc ideò factum, quia macula non apparet nisi in luce, qua cessante, amplius maculæ non videntur. 2. quia odor ille malus si esset, aut ex contactu hæreret, cessaret cum tempore. 3. quia difficile erat hominem diutius in immunditia manere. 4. quia tunc, scilicet in Solis occasu, facilius lotio corporis fiebat, cum homo domi se colligeret, quàm tota die. Quod si nulla harum rationum curiosa satisfaciat lectori, det nobis ipse subtiliores & veriores, & obuias eas acceptabimus vlnis.

Veruntamen fons & cisterna erit mundus. Considera Dei pietatem. Difficile erat homini cisternam habenti propter huiusmodi reptilium injectionem, amplius ex aqua non bibere, vel ea ad suos vsus non accommodare, ideò noluit immunda reddi.

Eritis sancti, quia sanctus ego. Admonet locus iste sequi quoad possumus factorem nostrum, maximè in munditia. Quid ergo fratres, tota vita fordescimus? Mundemus ergo nos (vt Paulus admonet) ab inquinamento carnis & spiritus: vt mundi nostrum referamus ad viuum authorem, qui est super omnia benedictus in secula.

CAP. XII. AD LITERAM

ANNOTATIO.

Mulier cum seminificauerit & pepererit masculum, immunda erit septem diebus. Tractauerat Moyses de munditia & immunditia animalium: hic verò de immunditia hominum. Annotauit pius Bernardus & ante eum, si ritè recolò, Origenes Homilia octaua in hoc caput & post eum Albertus cognomento magnus propter verba quæ in vulgata habentur editione, Moyses ab hac lege virginem purissimam excipere voluisse, quæ non suscepto semine filium peperit, quod optimè annotatum esse si hæc lex ita in Hebræo, vt in vulgata editione haberetur, sed cum longè aliter habeatur, non est (iudicio meo) locus mysterio, licet vulgata editio, faciliè ad sensum Hebraicorum verborum reduci posset. Est autem aduertendum, frequentissimè in sacris literis semen accipi pro filio vel prole, vt patet Genes. 15. vbi Abraham Domino dicit. Mihi autem non dedisti semen. i. prolem & 1. Sam. 2. dicit Heli sacerdos Helcanæ patri Samuelis. Ponat Dominus tibi semen de muliere hac, quibus in locis semen pro prole accipi apertissimè est. Accipitur ergo hic semen nõ pro spermate hominis aut mulieris, sed pro prole: & est sensus verborum. Mulier cum seminificauerit. i. cum semen habuerit seu prolem: & vt vnico verbo dicatur, cum habuerit prolem. Si masculum peperit, immunda erit septem diebus. Dicebatur autem immunda, quoniam tunc temporis nihil sacrum tangere poterat, & qui eam tetigissent, immundi reddebantur, & hoc (vt Hebræi dicunt) propter sanguinem

quem pariendo emittebat.

Secundum dies separationis menstrui. Propter menstruum vt infra. 15. capite versu 16. dicitur, fœmina septem diebus immunda reddebatur, & totidem (vt hic dicitur) immunda propter partum decernitur, ideò dicit hic fore immundam septem diebus, quot immunda propter menstruum reddebatur, & tot diebus separabatur, sicut propter menstruum. i. septem. Aduerte hic dictionem Hebraicam nidad. i. separatio, anadad quod est elongare, separare ortum habere: vt patet Isaia 22. vbi dicitur. Omnes principes tui nadedu, i. elongauerunt vel separauerunt se. Sic Psal. 68. Reges exercituum lidodun lidodun, id est, elongabunt elongabunt se. Sequens verò dictio. i. deuorah, infirmitatem Hebræis significat: vnde textus iste ad literam reddendus esset. Secundum dies ægritudinis suæ, & quia communis fœminarum ægritudo est menstruum, significat etiam menstruum Hebræis. Sed si quis rectè expendat, luce clarius deprehendet, dictionem dauah significare potius fluere & defluere, vnde dauh. i. fluxus seu defluxus. Thren. enim 5. habetur propterea fluit dauh. i. fluens seu defluens cor nostrum, & cap. 1. toto die dauh. i. fluentem. i. lachrymis, infra etiam 2 cap. dicitur. Vir qui dormierit cum muliere, dauah. i. fluente seu à qua fluit sanguis, vel semen: vbi non rectè vertas infirmam. Vnde illud Iob sexto. Quæ renuit tangere anima mea, vertendum puto, coactus. i. sum modo tangere, panis enim meus est sicut defluxus. i. tam immundus, ac si esset defluxus seu menstruum.

Sedebit in sanguine purificationis suæ. Putarunt antiqui sanguinem huius mulieris, transactis septem diebus purificatum esse, ideò in textu dicit eam mansuram in sanguine purificationis suæ. i. in sanguine purificato, sed quia infra dicitur eam non debere sancta tangere, neque ad sanctuarium venire, donec compleantur dies purificationis eius, clarè apparet eam non purificatam vsque ad quadagesimum diem, ideò textus sic exponendus est. Sedebit in sanguine purificationis. i. à quo debet 40. die purificari. Et quod dictum est. Die octauo circumcidetur caro præputij eius. i. pueri. Non intelligas circumcisionem in templo seu tabernaculo iustam fieri, sed domi, quemadmodum vsque hodie Iudæi faciunt.

Omnes sanctificationem non tanget. Videtur textus ponere discrimen inter immunditiam puerperæ, i. in primis septem diebus, & istis triginta tribus, quòd videlicet prioribus septem, non solum esset immunda in se, sed tangenti inquinaret, quæ admodum illa quæ menstruum patiebatur, aliis verò triginta tribus, licet in se esset immunda, non tamen alia inquinabat: sed sola duo, illi interdicebantur. i. sacrum aliquid tangere, & intrare tabernaculum. i. atrium tabernaculi in quo fortè etiam fœminæ ingrediebantur, licet hoc non plenè ex sacris literis constet.

Si fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus. Esset hic meritò disquirendum, cur fœmina pariens masculum, immunda fieret. 40. diebus: pariens verò fœminam duplicatis diebus, & quidam dicunt hoc ideò esse, quoniam peccatum per mulierem cœpit: ideò voluisse Deum, illud in fœmina etiam puerpera vindicare, & etiam in prole, mihi tamen magis arridet quod Gerundensis dicit, quòd scilicet mulier pariens fœminam patitur maiorum humorum fluxum & sanguinis eruptionem, quia enim maior sanguinis & humorum

eruptio

eruptio fit in matre in partu femellæ, quàm maris, & impurius reddebatur, ideò dilata est in ea purificatio. Sed in hoc standum esset iudicio medicorum & obstetricum. Cum enim huiusmodi prohibitio facta sit ratione immunditiæ: non duplicarentur dies in fœmina, nisi in partu eius maior immunditia contingeret.

Secundum separationem eius, scilicet. à menstruo, Nam quemadmodum masculum pariens, immunda erat septem diebus, secundum dies separationis menstrui, ita fœminam pariens, immunda fiebat duplicatis diebus iuxta immunditiam menstrui.

Adducet agnum anniculum in holocaustum, & filium columbe vel turturem pro peccato. Disquirunt hic aliqui, & locus hoc videtur exigere, quod esset mulieris peccatum pro quo hic iubetur offerre columbæ filium vel turturem. Non enim possumus dicere in actu coniugali peccatum interuenisse, cum actus matrimonialis sine peccato fiat: modo debitis circumstantiis honestetur, neque pro peccato originis pueri vel puellæ, quoniam textus expresse præcipit fœminam offerre pro peccato suo non prolis. Et licet posset dici, rarò actum coniugalem ita suis honestari circumstantiis, vt non sit aliquis libidinis excessus, & pro hoc in eo fieri huiusmodi oblationem. Verius tamen puto textum vocare hic peccatum, immunditiam illam sanguinis, qua mulier poluebatur, quemadmodum cap. 14. sequenti iubetur leprosus mandatus offerre eandem oblationem quam mulier hic pro peccato suo, quod tamè nullum aliud erat quàm immunditia lepræ: vnde textus ibi dicit. Facietque sacerdos oblationem pro peccato expiabitque mundandum ab immunditia sua, quasi explicans peccatum à quo mundandus erat, esse immunditiam ipsius lepræ. Non enim apparet quòd sit leprosi peccatum, cui sine vlla culpa sua morbus lepræ accidisset. pro quo iuberetur offerre. Et idem est de seminis fluo, cui eadem iubentur pro peccato offerre, cui sine vlla culpa infirmitas fluxus accidisset. Suffragatur etiam ad hoc ratio hæc. Nam illud mulier peccatum incurrebat, à quo per sacrificium oblatum à sacerdote mundabatur, sed mundabatur ab illa sanguinis immunditia, ergo illa hic eius dicitur peccatum, quod verò ab illa immunditia à sacerdote expiaretur, patet, quia textus dicit, qui sacerdos adducet illum. i. pullum columbæ aut agnum, in conspectu Domini, & expiabit illam mundabiturque à fonte sanguinis sui. Ecce peccatum, ecce immunditia, à quo à sacerdote expiatur, scilicet à fonte sanguinis sui. Ne autem tibi hoc nouum videatur, lege hic Dominum Burgensem, videbis eum nobiscum sentire. Fateor tamen legem hic adumbrare vt cunquē voluisse originale peccatum, iuxta illud Psal. Ecce in iniquitatibus conceptus sum, quemadmodum sancti Patres intellexerunt. Neque reiciit illam expositionē que per peccatum intelligit concupiscentiam conceptus: sed quia video in leproso & in ea quæ sanguinis aut feminis patiebatur fluxum nullum, quod sciam præcessisse peccatum, pro quo offerat præter ægritudinis ipsius immunditiam, videtur mihi vltima expositio germanior.

Si non potuerit offerre agnum. Sensus redditus est, in Hebræo tamen habetur. Si non inuenerit manus eius sufficientiam pecoris, & est Hebraismus pro si non sufficerit labor eius, ad emendum vel acquirendum pecus. Ponitur etiam dictio esse sapius pro agno, & quod dictum est. Adducet agnum anniculum, Hebraicè est filium agni, sed idè est. Dispu-

tant hoc loco Hebræi & ex nostris Munstetus de causa generationis maris & fœminæ, & quidam ad hoc diuersas causas adducunt. Sed hanc disputationem carnalibus relinquamus Iudæis, indigna enim sunt quæ in sacris literis disputentur.

CAP. XII. AD MORVM HONESTATEM ANNOTATIO.

Oquere ad filios Israël. Viris traduntur etiam fœminarum leges, quoniam hi sunt qui facere debent eas seruare, vnde communiter leges ministris iustitiæ traduntur, qui eas executioni mandare debeant.

Si seminificauerit & masculum pepererit. Fuerunt semper viri fœminis præpositi & prælati, quoniam vtiliores reipublicæ esse cognoscuntur. Vir (inquit Apostolus) non debet caput velare aut comam nutrire, quoniam Dei imago est: fœminā verò caput velare præcipit, etiam propter angelos comamque nutrire, neque permittit fœminam in Ecclesia docere, imò neque loqui: sed subditam esse. Aduerte etiam hic, quàm displicuerit Deo fœminæ peccatum, quod etiam nunc vindicat & punit immunditia partus, prohibitione ingressus in sacrum locum & contactus sacrorum. Voluit etiam Dominus hac legis feueritate, lætitiarum parturientis temperare: vt si de prole gauderet, de immunditia & irregularitate tristaretur.

Immunda erit septem diebus. Diligit Dominus septimam diem, neque voluit quemquam illum cum aliqua immunditia præterire.

Omnes sanctificationem non tanget. Vbique nos admonet Deus, quali reuerentia habere loca sacra, & sacra omnia debeamus, quoniam nouit quàm præcipientes simus in sacra, quo in loco docere nos voluit non solum peccatorum immunditias vitare, sed & corporum, & quædam quibus nullum peccatum inest, nobis posse prohiberi, & hinc ortum habuisse crediderim pœnas illas, quas sacri canones irregularitates appellant, quas hominem sine vllò vitio incurere posse Doctores docent. Aduertes etiam hic Deum malle te sacrum non intrare, aut eum non orare, quàm hoc facere foribus inuolutum.

Si fœminam pepererit, immunda erit duabus hebdomadibus. Quid meruistis fœminæ, quæ fertis in vberibus nectar (vt Pythagoras scripsit) Admonet lex vt quanto impurius es, tanto longiori tempore à sacris abstineas: & si ea quæ sine peccato conceperat & pepererat, sic arcetur à sacris, quid faciendum est his qui grauissimis criminibus obruti, loca non verentur sacra intrare.

Cum impleti fuerint dies purificationis eius pro filio vel filia, adducet agnum. Otestitur tibi hic o homo, quantum sit bonum ab immunditiis, præsertim peccatorum mundari, & pro ei sacrificium Deo offerre iubearis, & etiam cognoscas authorem purificationis tuæ Deum.

Si non potuerit agnum offerre. Docet pius Dominus legislatores, pauperum semper in suis onerosis legibus habere rationem, vt in collectis & angariis, non sicut diuites grauentur, sed nunc omnia hæc confusa & inuersa sunt, vbique vexantur pauperes, diuites verò ab huiusmodi oneribus exempti sunt: sed est qui ex vsuris & iniquitate, redimat animas eorum & animas pauperum saluas faciet, cui gloria in secula sempiterna. Amen.

Mocutus est Dominus ad Moſeh, & ad Aha-
ron] Poſtquam ſuperiori capite egit
de immunditia ſceminæ parturientis,
agit hoc capite de lepra hominis &
veſtis, ſequenti verò de lepra domus, vnde apud
Iudæos hæc triplex lepra fuit. ſ. hominis veſtimēti,
& domus.

*Homo cum fuerit in cute carnis eius tumor, vel, ſca-
bies.*] Diſtio Hebraica ſepachath, quam tam Hebræi
quàm noſtri ſcabiem vertunt, à ſapach q̄ eſt coniu-
gere, congregare, & colligere ortū habet, & propriè
ſignificat aliquid coniunctum cuti: & quia ſcabies
cuti adhæret, Hebræi & noſtri hæc ſcabiem inter-
pretantur.

Vel macula candida.] Abahar quod eſt ſplēdidum
& candidum eſſe deſcendit baheret. i. candidum
ſplendidum, & ſunt iuxta hoc tria ſigna lepræ in ho-
mine. ſ. tumor ſeu eleuatio ſcabies & ſplendor ſeu
macula ſplendens.

Adducetur ad Aharon] Diſquirat hęc quidam, cur
lepræ examen penes ſacerdotis iudicium ſitum fue-
rit, cum potius apud medicos ſtatuedum eſſet. Reſ-
pondet autem ſacerdotem non vt talem, ſed vt rei-
publicæ gubernatorem ad quem pertinet conta-
gioſos morboſos à ſua republica pellere, hoc fe-
ciſſe. Sed neſcio an hæc ſolutio nodum diſſoluat,
quoniam quemadmodum ſacerdos vt ſic, artē me-
dicinæ ignorat, ita & princeps: vnde non magis ap-
tus eſt princeps ad lepræ iudicium quàm ſacerdos,
quare meo iudicio, lepra, non vt morbus curandus
ad ſacerdotem pertinebat, ſed vt immunditia quæ
hominem inepum reddebat ad ſacra, & ad con-
ſortium aliorum: licet ergo lepra vt languor, ad ſa-
cerdotem non pertineret, vt immunditia tamen à
ſacris hominem repellēs ad eum pertinebat, cuius
muneris erat munditiā diuini cultus curare, & im-
munditiam depellere. Non ergo ſacerdos vt prin-
ceps, neque vt medicus de lepræ morbo iudicabat,
ſed vt ſacerdos de immunditia in ordine ad ſacra
Domini.

Et fuerit in cute carnis eius ſecundum plagam lepræ.
Hebraicè, ſecundum contactū aut percuſſionem le-
præ. i. ſi fuerit à lepra tactus aut percuſſus. Diſtio e-
nim Hebraica naga, ſignificat tangere, contingere,
aut percutere, vt patet Gen. 32. vbi dicitur. Naga. i.
tetigit aut percuſſit neruum ſceminis eius.

Vel ad vnum è filiis eius ſacerdotibus.] Intelligi poſt-
quam talis eſſet ætatis & iudicij. vt ſciret & poſſet
hoc diſcernere & iudicare, quod erat quādo iam ſa-
cerdotioungebatur, vnde dicitur ſacerdotibus.

Et pilus in plaga verſus eſt in albedinem.] Sēſus benè
redditus eſt, Hebraicè habetur. Et pilus in plaga
verſus eſt albus.

*Et aſpectus plagæ, i. plaga aſpecta profundior eſt cute
carnis eius.*] Comedit enim lepra & corrodit intus
carnem, & ideò vbi eſt lepra, locus humilior eſt re-
liqua carne & cute. Conſtat ex hoc loco nō oportere
ſacerdotem eſſe medicum, quoniam ei Dominus
perſpicua ſigna dabat ad cognoſcendum an lepra
eſſet vel non, & vt non poſſet in hoc falli, voluit eū
non ſtatim iudicare, ſed expectare tempus quo pla-
ne poſſet hoc cognoſcere.

Et ſi macula alba eſt in cute carnis eius.] Melius ver-
tendum puto. Et ſi ſplendor albus, aut album ſplē-
dens eſt in cute, quoniam haberet, non maculā ſed
ſplendorem (vt iam diximus) ſignificat.

Claudere facies ſacerdos plagam.] id eſt, hominem
plagatum.

Si plaga ſtetit in oculis eius.] i. non creuit ſecundū
iudicium oculorum eius, vnde ſequitur. Neque cre-
uit plaga in cute.

Si ſubnigra eſt plaga.] Miror Sanctem noſtrū, qui
in Lexico ſuo dicit verbum chalah ſignificare re-
ſtringere, vertiſſe hic nigrum eſſe: cum propria ſi-
gnificatio hic optimè conueniat. vnde vertendum
eſt. Et ecce reſtrinxit ſe plaga, quod ſtatim expli-
cat, dicens. Neque creuit.

Scabies eſt. Non eſt (inquit) lepra, ſed ſcabies.
Immundam iudicat eam.] In Hebræo vnicū eſt
verbum. ſ. immundabit eam, ſeu comminabit eam.

*Si tumor albus in cute, & ipſe verſus eſt in pilum al-
bum, & pinguedo carnis vna eſt in tumore, lepra inue-
terata eſt.*] Diſtio michiat quā hic Sanctes pingue-
dinem vertit. à chajah quod eſt viuere ortum habet,
vnde vertendum potius eſt. Et viuacitas carnis vi-
uæ, in tumore eſt. i. & tumor ille habet in ſe carnem
viuam. i. non opertam cute: illa enim vocatur caro
viua, etiam noſtro idiomate. Quādiu enim vulnus
opertum cute non eſt, dicimus illud eſſe in carne
viua. Et quod ſequitur, lepra inueterata eſt, Hebrai-
cè dicitur lepra duplicata eſt. i. annoſa quod Sāctes
vertit inueterata. Quatuor ergo requirebantur ad
iudicandum lepram eſſe inueteratam. ſ. eleuatio
carnis ſeu tumor, albedo in tumore. Tertio quod
capilli operientes tumorē eſſent albi Quarto viua
caro in tumore. Sed quia non poterat eſſe albedo
in tumore, & caro viua quæ præ ſe fert colorē ſan-
guineum: videtur quòd eſſe verſum in pilum albū,
ſit explicatio eius quod dictum eſt. Si tumor albus
in cute eſt.

Si germinando germinauerit lepra in cute.] Quidam
non tam germanè verterunt. Si florendo: floruerit,
quoniam verbum parah, potius crescere aut ger-
minare, quàm florere ſignificat, & eſt ſenſus, quod
ſi lepra. i. color lepræ omnem carnem operuerit, ita
vt nullus ſit tumor albus, aut albus pilus, aut viua
caro, mundus debet talis iudicari à ſacerdote. Sed ſi
poſteà caro viua ſeu recens videatur, ſtatim iudica-
bit leproſum.

Cum fuerit in cute carnis vlcus.] Loquitur modò de
lepra quæ in vlcere generatur. Dicunt autem Rab-
bini ſcechim, ſignificat vlcus ex caliditate proce-
dens.

Fuerit in loco vlceris tumor albus.] Erant hæc qua-
tuor ſigna certiffima lepræ. ſ. tumor albus: ſplendor
albus ad modum lucis, aut ſubrufus, plaga profun-
dior cute, & pilus in alborem degenerans: per aſpe-
ctum autem intellige rem aſpectam, quoniam He-
braiſmus ſæpiſſimè vtitur actu pro obiecto.

Sed fuerit ſubobſcura.] Melius reſtricta, & iſtuc tē-
dit quod ſequitur. Et ſi crescendo creuerit.
Et ſi in loco eius ſtetit macula alba.] Melius ver-
tas, ſi in loco ſuo ſtetit macula alba. i. reſtricta
fuerit, & non creuerit vt ſtatim ſequitur.

Cum fuerit combuſtio ignis. Loquitur de lepra quæ
oritur in carne quæ fuit igne cōbuſta, & pro, fuerit
pinguedo, verte.

*Et fuerit viuacitas combuſtionis. i. in loco cōbu-
ſtionis aut combuſta.*

Subruſa vel alba. Ab adam quod eſt rubefcere, de-
riuatur. Adamdam, quod eſt aut impenſè rufum,
aut ſubrufum. Diſceptant enim Rabbini de ſignifi-
catione huiusmodi geminatorum, quibusdam aſſe-
rentibus quod augeant ſignificatum, aliis è contra
videtur diminueret ſignificationē verbi: ideò vtro-
que

que modo verti poteſt, aut. ſ. ſubrufa aut impenſè
rufa: germanius tamen ſubrufam vertas.

ſi verſus eſt pilus albus in macula alba.] Tranſpoſi-
ta videtur verba, & eſt ſenſus. Si in macula alba ver-
ſus eſt pilus in alborem. Et quod ſequitur.

*Et eſt ſubobſcura, melius veritas, Et eſt reſtricta, & ſic
infra verte vbi inueneris ſubobſcura. Sic q̄ dicitur.*

*Si in loco eius ſtetit. Verte. Si in loco ſuo. Vt autē ſi-
ue mulier cum fuerit in eo plaga: in capite vel in barba.*] De
plaga lepræ eſt fermo. Aduerte autem Hebraiſ-
mum vocare barbam zachan, à quo etiam zachen,
i. ſenex, quod illa ſoleat ſenectam oſtendere,
aut quod ſenes communiter prolixam habere ſo-
leant.

*Si aſpectus eius eſt profundior cute, id eſt, ſi locus qui
aſpicitur, ſit profundior alia cute propinqua illi
loco.*

Pilus ſlauus ſubtilis.] Significat Sahob Hebræis,
colorem ſlauum: ſed ſignificatio non multum certa
eſt. Ponitur diſtio Eſkæ 8. vbi dicitur Et vaſa eris
muſehab. i. fulua, aut fului coloris. An verò pilus
fuluus & tenuis ſignum lepræ ſit, vt hic dicitur, me-
dici melius iudicabunt.

Macula nigra capitis vel barba eſt.] Vbiunque in
hoc capite, noſter Sanctes vertit maculam nigram:
tu verte corroſionē, quoniam diſtio Hebraica net-
hech, anatah quod eſt eradicare, ortum habet, vnde
ſignificat euulſionem pilorum. ſ. aut carnis, vt in
plaga fieri ſolet: vnde Munſterus hic melius corro-
ſionem vertit.

Si viderit ſacerdos plagam macula nigra.] Melius
plagæ corroſiuæ, vel euulſionis, id eſt, à qua pili eu-
ulli ſunt.

Et pilus niger non eſt in ea.] Solet enim lepra face-
re pilos albos: & ideò pilus niger, ſignum fuit eſſe
lepram. Aduerte etiam hic diſtionem ſcahor. i. ni-
ger fulcedinem ſeu fulcū potius ſignificare quàm
nigrum, qualis eſt fluuius turbatus: vnde ſcaſchar
ſignificat lucem dubiam, qualis in crepuſculo
eſt.

*Recludere faciet ſacerdos plagam macula corroſiuæ,
id eſt, hominem plagatum tali plaga.*

Radetur, ſed maſculam corroſiuam non radet: vt ſci-
licet in ea & pilus, experiatur ſacerdos ianitatē vel
morbum leproſi.

*Si creuit macula nigra in cute, non quaeret ſacerdos
pilum ſlauum:* quoniam ſcilicet augmentum corro-
ſionis ſufficit ad iudicandum lepram.

*Cum fuerint in cute carnis eorum ſplendores, ſplendo-
res candidi.*] Vertit hic Sanctes quemadmodum in
toto capite maculam albam, ſed vt diximus, diſtio
Hebraica potius ſignificat ſplendorem, aut quid
ſplendidum, quàm albū. Solet enim in cute lepro-
ſi ſplendor quidam quaſi tranſparens apparere, q̄
lepræ iudicium eſt.

Subobſcura alba.] Legendum potiùs eſt. Si in cu-
te carnis eorum, ſplendores reſtricti, ſeu rugoſi,
albi.

Lentigo eſt. Dicunt Hebræi boach ſignificare len-
tiginem, ſed ſignificatio mihi vt quæ iuſpecta eſt.
De hoc morbo ſeu lentigine ſic ſcribit Kimhi. Spe-
cies plagæ candidæ & multum lucentis eſt, minus
quàm baheret, ſæth: & ſappachath, de quibus ſu-
pra. Alij dicunt bahak eſſe maculam albam in ho-
mine rubicundo, quem Hebræi lenticuloſum ap-
pellant, qui quaſi lentibus perſuſus apparet.

Cum depilatum fuerit caput eius caluus eſt.] Eſt ſer-
mo cum totum caput fuerit depilatum.

Et ſi a cincino faciei.] Duplices inueniuntur calui,

quidam qui ſolam partem anteriorem capitis depi-
latam habent. Alij verò qui totam partem capitis
ſuperiorem, & quod ſequitur.

Si a cincino faciei.] Intelligendum eſt de eo qui
ſolam anteriorem partem capitis ſeu frontem depi-
latam habet. Diſcrepant autem Hebræorum Rab-
bini in diſtinguendis ſignificationibus vocabuloſū
quæ hic ponuntur. ſ. kereach quod caluum reddunt
gibbeah quod recaluatrum interpretantur, & qui-
dam dicunt kereah. i. caluus dici, qui capillos ha-
buit, ſed defluerunt, gibbeah verò eſſe, cui nulli
vnquam capilli fuere. Alij dicunt prius nomen ſi-
gnificare cui totum caput depilatum eſt. Secun-
dum verò cuius ſola frons depilata eſt. Tertij di-
cunt prius ſignificare eum, cuius vertex ſine pilis
eſt. Secundum verò cuius frons depilata eſt. De his
ſic ſcribit Kimhi in radicibus ſuis. Gabbachath eſt
locus in quo non fuit capillus, ſed charchath eſt, in
quo fuit capillus. Si quoque gabbachath recalua-
tio veſtis dicitur, cum veſtis adhuc noua eſt & non
habet pilos propter plagam lepræ. Caluities verò
eſt, quando propter vetutatem, pilus ab ea deflu-
xit, & propter lepræ plagam. Quod autem hic di-
citur. Et ſi a cincino faciei. Alij melius vertunt. Si
ab angulo faciei, pro ſi ab angulis faciei. Eſt enim
duplex caluitij modus & per conſequentes duplices
calui, quidam in toto capite, in quibus caluities
incipit ab occipite, & in fronte definit, & hæc propriè
dicitur caluities, alij qui in lateribus frontes habent
duas quati vias ſeu ingreſſus ad caput abique capil-
lis, in medio tamen frontis capillos habent, & iſti
non dicuntur propriè calui, neque huiusmodi de-
pilatio dicitur propriè caluitium: vnde ſic textus
iſte reddendus eſt. Et ſi ab angulo pro angulis faciei
depilatum eſt caput eius, id eſt. Si non eſt totus cal-
uus, ſed ſolos angulos frontis depilatos habent, cal-
uus eſt & mundus.

*Cum fuerit in depilatione vel in caluitie, plaga alba
ſubrufa.*] Sanctes vertit in caluitie vel recaluatione,
& per plagam albam ſubrufam, intellige plagam al-
bam tendentem ad rubedinem: plaga lepræ eſt in
depilatione eius vel in caluitie. i. in loco vbi fuerit
pili, vel, vbi temper fuit caluitium. & ex hoc videtur
contare diſcremen inter duo prædicta nomina, vt
ſ. charchath ſignificet depilationem, ſeu depilatum
locum quacunque ex cauſa, gibbeah verò calui-
tiam ſive totius huius capitis, ſeu locū vbi nun-
quam fuere capilli neque erant.

Veſtimenta eius erunt ſciſſa.] Hic decernit lex ſigna,
quibus leproſus ſe leproſum tenebatur oſtendere,
neque explicat textus ſciſſionis veſtis modum: ſed
credendum eſt quòd ſciſſio fuerit à parte anteriori.
Erat autem hoc in eis inſuetum, quoniam ſupra ca-
pite 10. prohibentur veſtes ſcindere ob luſtum.

Et caput eius erit diſcoopertum.] Hoc etiam nouū
in eis erat, quoniam capita nudare prohibebantur.

Et ſuper labium operiet.] Intelligo altera ala veſtis
ſciſſæ, quam ſuper humerum iactabat vt noſtri ſæ-
pius faciunt, & crediderim hoc facere, vt oſ ſceti-
dum operirent, ne halitus aliis oſſi ere poſſet. Ha-
bent enim leproſi ſcetidum halitum, & qui aërem
facile poſſet inſicere.

Et immundum, immundum ſe appellabit.] Quotiens
hominibus occurreret, tenebatur ſe immundum
clamare: vt ab eo alij declinarent. Ita ergo quatuor
ſigna oſtendebat leproſus occurrentibus, quæ apud
Iudæos erant ſigna lugētis, quibus ſignis diſcebat
leproſi, reliquam vitam in luſtu tibi fore tranſigē-
dam, Chaldæus vertit.

Labia sua instar lugentis inuoluet. Vestis cum fuerit in capla lepra.] Agit nunc lex de plaga lepræ in vestibus. Scribunt Hebræorum quidam, lepram vestium & domorum, in vniuerso mundo nunquam apparuisse, nisi in sola Iudæa & populo Israëlitico: & hoc cum legibus Dei aduersabantur, cum verò iuxta leges eius viuerent, ab hac plaga fuisse omninò liberos. sed hoc non puto verum, putarem potius deum vocare lepram, vestium putredinem aut corrosione ipsarum quacunque id causa accideret in eis, quas putrefactiones & corrosiones aliæ gentes minimè curabant, quemadmodum neque alias corporum immunditias ex contactu contractas, quoniam populum illum mundissimum esse voluit Dominus.

In flamine vel sub regimine linorum & lanae.] Dicitur tam Hebræi quam nostri, à satah quòd est bibere, deriuari seti. i. flamen, sed non video quam allusionem habeat flamen ad potum, nisi dicamus esse tenue & subtile quemadmodum aqua. Putarem potius esse asut, quòd est ponere, à quo est set. i. fundamentum, vnde seti. i. flamen quod sit quasi telè fundamentum Ereb verò quod est subtegmen ab arab. quod est miscere, coniungere ortum habet quasi mixtum cum flamine. Poterat autem non solum vestis ipsa lepra infici, sed materia vestis, nempe flamen vel subtegmen.

Vel in omni opere pelliceo.] Vocat opus pelliceum quod ex pelle fit, vt vestis cuiuscunque generis.

Fuerit plaga viridu vel rufa.] Cum vestis aut pellis incipit corodi apparet in ea macula viridis aut rufa: quam hic lepram appellat. Et à verbo larach, quod significat excreare, præsertim viridem excreationem, est lerachrach, quod est viride, sed aliqui putant huiusmodi nontina geminata significare augmentum, alij diminutionem significari. Nam aliqui dicunt significare subviride, alij impenitè viride, quæ admodum adamdam, quidam impensè rufum, alij subrufum significare putant.

Lepra pungens est.] Non plenè constat quid propriè significet maar, id est, pungens, quoniam rara est in Scripturis dictio. Ponitur tamen Ezech. 28. vbi dicitur. Spina mammir. i. pungens aut dolore afficiens, quod Hieronymus vertit. Amaritudinem afferens, aut offendiculum amaritudinis, & videtur nò significare pungens, cum dicatur de plaga in veste, quæ vestis pungi non potest cum sit insensibilis, nisi eam dicamus ex sua natura pungere.

igne comburetur.] Ne videlicet alias vestes inficeret.

Et omne vas pelliceum] Vocat vas pelliceum, omne quod ex pelle fit, siue vestis, siue quodcunque aliud. Solet enim Hebraismus omnem rem, vas vocare, iuxta illud Psal. Cantabo tibi in vase Psalms. i. musico instrumento, quemadmodum vocat omnem rem verbum.

Non mutauit plaga oculum suum.] Sic est in Hebræo sed vt in Hebraïsmis admonuimus, vtuntur Hebræi sæpius in communi sermone, potentia probiecto, vt visu pro re visa, oculo pro re quæ oculo videtur, sicut Num. 11. vbi de colore mamme dicitur. Veeno, id est, oculus eius sicut oculus Bedolach, id est, color visus, sicut color lapidis Bedolach.

Corrodens est, scilicet, lepra, in depilatione sua in caluitio suo.] Diximus supra hoc eodem capite de his duabus dictionibus: sic in veste: si erat omnimoda corrosio, dicebatur caluitium. Si autem attonso seu non omnimoda depilatio dicebatur depilatio.

Ecce restricta est.] Sic melius vertas quam, Ecce subobscura.

igne combures eam. s. vestem: Cum illo in quo est plaga, aut quia in eo plaga, scilicet adhuc. Nam si ablata aut combusta plaga lepræ à veste adhuc in veste videbatur aliquid plagæ, comburenda erat vestis.

Et recesserit ab eo plaga.] Si enim propter lotionem plaga recessisset nò dum vestis erat munda ad usum: sed vltra hoc secunda lotio requirebatur. Mouet hic Caietanus dubium, cur inter tot humani corporis morbos etiam contagiosos, non prohibuit alios nisi lepram, non pestem quæ magis grassatur in populo, neque alias infirmitates. Ad quod respondeo quod cum legislatoris mens fuerit, immunditias corporales prohibere, illos morbos prohibuit qui quandam præ se ferunt corporalem foeditatē, qualis est lepra, fluxus sanguinis & feminis menstruum & id genus morbos.

CAPITIS XIII. LEVITICI AD MORUM HONESTATEM, ANNOTATA.

Homo cum fuerit in cute carnis eius tumor vel scabies: adducetur ad Aharon.] Voluit Dominus veteris legis sacerdotes, lepræ medicos agere, vt in eis adumbraret nouæ legis ministros deterioris lepræ. s. peccatorum iudices constituendos. Debebāt enim cæteris omnibus esse mundiore, qui de aliorum maculis iudicare debebant. Docet etiam reipublicæ rectores eos morbosos à sua republica expellere, qui facile alios inficere possunt.

Claudere faciet plagam septem diebus.] Sunt homines qui ea facilitate alios de malo iudicant, ac si quæ in corde eorum sunt eo acumine viderent, quo Deus scrutatur renes & corda, quos locus iste arguere videtur, qui non permittit sacerdotem facile hominem leprosum iudicare: sed prius multis diebus recludere, & iudicium suspendere. Quòd si Dominus non finit sacerdotem suum, statim de lepra, quam oculis cernit, decernere, quomodo te permittet de cordis malitia, proximum temerè iudicare? Nolite ergo fratres mei, iudicare, & nò iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini, quoniam quo iudicio iudicaueritis, iudicabimini. Sunt tamen quædam tam apertè mala, vt de eis nobis iudicare permittatur, de quibus statim sequitur.

Neque claudere faciet eam. Si operuerit lepra omnem cutem plagæ.] Mirum valde videtur hominem iudicari mundum, si totum corpus eius scabies esset infectum: non autem si alternatis partibus alteram sanam atque alteram morbosam haberet: vt ostendat nobis, eum deterius curari, & periculosiori morbo laborare, qui bona opera mixta malis habet, quàm qui omnia mala. Quoniam qui mixta habet, in bonis fudit & mala nò curat propter bona. Nolite (ait Ieremias) confidere in verbis mendacibus, dicentes templum Domini templum Domini est. Putabant enim Iudæi omnia tuta (vt Isaias habet) si boues mactarent, suffitum apponerent, Kaldas & alias solennitates seruarent, manusque ad cælum extenderent. Sed quoniam manus foedatas habebāt innocentium cruore, audierunt omnia hæc odisse animam dei. Sic inter Christianos sunt multi criminosi & vitii onusti, qui securè degunt, postquam omni die sacrum audierint, horarias preces perfoluerint, statutis diebus ieiunauerint, quorum typum gessit Phariseus ille leprosus, qui se sanum arbitrabatur, cum leprosus esset & Christum non

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

phetam iudicabat, & peccatricem morbosam, qui cum se soluendo non esse arbitraretur, parabolam audiuit, quæ eum debitorem arguebat, illos verò peccatores peccatrix illa adumbrabat, qui in se nihil præter mala cognoscunt, qui se intus erubescientes, facile omnia peccata suo omnipotenti medico ostendere non verentur.

Lauabit vestimenta sua & mundus erit.] Si mundus est Domine, quid enim lauare præcipis vestimenta? Docet hic pios, culpam timere, vbi culpa non est. Qui lotus (inquit) est, non indiget, nisi vt pedes lauet, vbi pulchrè docet non solum timendum esse, ne malus sis, sed etiam ne malus appareas. Quoddam enim genus culpæ esse videtur, etsi non sit, malum apparere. Neque tamen pius præcipit pater, corpus lauare, sed vestem, quoniam sat est illi, qui solum malus apparet, extergere famam malam.

Si creuerit macula nigra, postquam mundum iudicauerit eam.] Non putent sacerdotes Dei, se in iudicando errare non posse, cum audiant hic sacerdotem deceptum: sed laborandum eis est, vt errorem corrigant.

Leprosus vestimenta habebit scissa, caput eius erit nudum, & labrum operiet, & immundum proclamabit se.] Vtinam sic respublica Christiana omnis esset instituta, vt omnes morbos, maxime qui suo contactu alios inficere possunt, sua signa deferret. Et si, qui aliorum, corpora sua contagione lædere possunt, sic notantur: cur qui animas aliorum suis peccatis maculant & inficiunt, suis notis non distingantur? Mirum valde est quòd leprosus, ne alios lædat signum deferre teneatur & se proclamare leprosum. Pestiferum omnes fugiant, peccatorem verò qui qualibet hora mille animas in baratrū deiicit, omnes admittant, nemo fugiat. Quis nunc daret maleficos & maleficas, meretrices, & anus qui suis blandis verbis puellas decipiunt: alioque omni peste ac lepra deteriores sua signa distinctiua deferrent, seque tales dum aliis occurrerent, proclamarent?

Solus habitabit] Solebant quondam boni reipublicæ rectores, meretrices & alias perditas fœminas in sequestrem locum, à suis ciuitatibus reicere, ne illarum malos mores, & impudicitiam, honestæ fœminæ discerent, & eorum peccatis scandalizarentur. Nunc verò omnia confusa sunt, omniaque permixta, ita vt nescias inter castā & peccatricem distinguere, eadem vestis, idem vestiendi modus, omnia similia, ita vt vix scias inter eas discernere. Det ergo nobis Dominus tales reipublicæ Duces, qui postquam curauerint omnes corpore morbosos, à sua republica ablegare, curent etiam & maxime, publicos peccatores ab ea reicere. Audiant quid Paulus Corinthiis dicat. Omninò auditur inter vos fornicatio, qualis neque inter gentes nominatur, vt vxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis & non magis luctum habuistis, vt tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit.

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

tatum est. Est etiam Sippor aliquando nomen proprium cuiusdam auis, quam quidam passerem arbitrantur: nonnunquam verò auem in communi significat, Gen. enim 7. habes. Omnis Sippor. i. auis, vbi videtur esse commune nomen. Idem Deut. 14. Omnem Sippor. i. auem mundam comederis. Psal. 102. videtur peculiarem significare, vbi dicitur Chesippor, id est, sicut passer solitarius super tecto, & est aliquando masculini, aliquando fœminini generis. Est autem aduertendum verbum Sappar, à quo Sippor, id est, auis dubiæ significationis esse apud Hebræos, qui dicunt significare mane surgere, aut discere, sed vt diximus Gen. 7. & 15. videtur potius significare volare, aut coronare, licet significatio nondum mihi certò cognita sit.

Coccum bis tinctum & yfopum.] Significat (seni) Hebræis colorem rubeum, quem nostri carmesinum vocant. Alij granam putant. Dicunt etiam radicem eius esse sen. i. dens, sed quia nihil allusionis habere videtur grana aut carmesinus ad dentem, arbitror potius esse à radice sanag, quod est duplicatio, quare puto significare potius filum duplicatum sericum, quod nostri vocant, retroos, & crediderim hoc duplicatum filum esse ad ligandum ramum cedri cum yfopo, ex quibus asperiorum sanguinis faciendum erat. Aliam verò dictionem sequentem, scilicet tholaat, iam in Exod. 25. 35. & 39. diximus significare vermem rubei coloris: quod ibi multis exemplis probauimus: vnde hic pro coco vermiculi posset legi duplicatum vermiculum, seu duplicatum rubeum. s. filum. Quod verò seni significet filum, constat ex cap. 38 Gen. vbi dicitur. Et ligauit manum eius sani, id est, duplicato. s. filo, aut filo rubeo. Aliqui hæc duplicatam quam sani significat, referunt ad colorem, vt. s. color iste fuerit intensus valde, & idè dicit duplicatum.

Super aquam viuentem.] Vocat Hebraismus aquam viuentem, quæ decurrit, quoniam viua à mortuis, motu & sensu discernere solemus, idè aqua quæ mouetur, viua dicitur, qualis est aqua fluminum & fontium decurrentium, mortua verò quæ non decurrit qualis est stagnorum & puteorum. Hinc illud Cant. Fons hortorum, puteus aquarum viuentium. Et Ioan. 4. Tu forsitan petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viua.

Dimittet auem viua super faciem agri.] Adumbrabat hæc auis dimissio in agrū, abiisse à leproso morbum, eumque ab ea liberum remansisse.

Supercilia oculorum. Dicuntur supercilia Hebraicè gabbot, quod eleuationes significat: eò quòd sint partes eleuatæ in homine.

Duos agnos immaculatos.] Tam sæpius dixi hic non agi de macula velleris, vnde Hebraicè habetur, pro immaculatis integros, id est, quibus nihil desit.

Tres decimas simile minchach mixtam oleo.] Non constat cuius mensuræ fuerint istæ decimæ. De minchah diximus 2. cap. huius libri fuisse munus ex farinæ flore, quod Domino offerebatur: vnde vt sæpius diximus: non bene in multis locis verti potest munus, licet munus, in genere nonnunquam significet.

Et sextarium olei vnum.] Vocatur Hebraicè sextarium Log, & secundum Rabbi Daud continet sex oua, & forsitan hac de causa. Nostri vocant sextarium, sed cum oua sint inæqualia, & mensuram oporteat esse certam, non video qualiter ex ouis poterint certam colligere mensuram. Erat autem Log vt Hebræi dicunt, minima mensura: quæ per viginti quatuor multiplicata constituebat satum, scilicet

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

pro-

scilicet 144. oua, quod si fatum per tria multiplices
Ephi. proueniet mentura ephi, quæ continet 432. oua,
quæ mensura decies accepta, continet quatuor mil-
lia & 300. atque 20. oua.

Eleuabit ea eleuatione coram Domino.] Quid hac
eleuatione significabatur, sæpius diximus: ea vide-
licet præsentari Domino munus oblatum, cuius sedem
offerens in cælo munus esse protestabatur.

Et holocaustum in loco sancto.] Non arbitreris aliud
esse locum, in quo hostia pro peccato immolaba-
tur, atque aliud quo holocaustum: quoniam in textu
iubetur agnum immolari in loco ubi immolatur
hostia pro peccato: holocaustum verò in loco san-
cto: quoniam vtrumque in loco sancto immola-
batur.

Sanctitas sanctitatum est, id est, sanctum, quod nul-
lus prophanus comedere debet.

Ponet super cartilagine auris mundandi.] Aliqui
pro cartilagine vertunt teneritudinem. Hoc enim
significat tenuch, id est, teneritudinem. Alij fibram
vertunt. Est autem fibra extrema pars cuiuslibet rei:
ideo hic quidam fibram vertunt. Diximus de hoc
nomine Exod. 29. & hoc libro capit. 8. Quid hæc
vntio in sacerdote adumbraret: diximus Exod. 29.
in leproso verò videtur significare eum liberum, ad
audienda & operanda diuina. Antea enim non pote-
rat se aliis cõiungere, neque adire sacra loca ad hæc
facienda: vel significabat capitis & corporis totius
munditiam adeptam.

Sparget de oleo septem vicibus, coram Domino.] Quid
huiusmodi aspersio significaret, iam alias diximus,
quòd scilicet fieret ad occurrendum iræ diuinæ: &
fiebatur olei huiusmodi aspersio, vt Deum deliniret
humano more de Deo loquendo.

Super sanguine oblationis pro delicto.] Liniebatur
prius auris fibra sanguine, postea oleo vt dictum
est, ideo dicit super sanguine oblationis pro delicto
i. quæ pro delicto oblata fuerat. Neque aliud hic pu-
tes interuenisse delictum à lepra ipsa, quoniam le-
prosus, lepram sine peccato incurerat, vt diximus
de puerpera 12. cap. præcedenti: vnde statim se-
quitur.

*Facietq; sacerdos oblationem pro peccato, expiabitq;
mundandum ab immunditia sua.*] quo datur intelligi,
peccatum à quo leprosus erat à sacerdote mundan-
dus, nullum aliud esse præter lepram.

Non fuerit manus eius apprehendens.] Significat ver-
bum nasag, à quo maseget, attingere comprehen-
dere, & sumitur hic manus pro facultate & potesta-
te: ac si dicat, Et facultas seu potestas eius, non
pertingit, scilicet ad emendum hæc omnia, & vide-
tur Hebraismus. Non esse alicui manum, ad attrin-
gendum aliquid, id est, non habere ad illud facul-
tatem.

Pro eleuatione.] id est, ad eleuandum Domino iux-
ta morem. Quoniam vt sæpius adnotauimus, quod
Domino offerebatur, eleuabatur sursum, vt Domi-
no in cælo residenti præsentaretur.

Pro sacrificio.] Hebraicè pro minchah. Quos apprehendit
manus eius, id est, apprehendere poterit facul-
tas eius. Arbitrabatur enim neminem tam pauperem
esse, quin posset emere duos turtures, aut duos pul-
los columbarum.

Erit vnus pro peccato.] id est, pro immunditia le-
præ. Nullum enim aliud peccatum hic interuenisse
videtur.

Super loco sanguinis delicti.] Vngebatur prius carti-
lago auris, & pollex dextræ manus & pedis, postea
verò huiusmodi, loca oleo vngentur.

Vnum in holocaustum in sacrificio.] Hebraicè pro in
sacrificio legitur, cū Minchah. i. cum illa oblatione
farinacea. Vnde Munsterus hic vertit cum oblatione
Minchah.

Cuius non apprehenderit manus ad mundationem suam.
id est, cui non fuerit facultas ad omnia quæ neces-
saria sunt ad mundationem suam.

Et dederit plagam lepre.] Constat ex hoc loco, le-
præ morbū, non casu inter Hebræos accidisse, sed
à Deo ad eos puniendos immissum: neque eos sem-
per fuisse tales, vt fabulosè scripsit Menathò Aegy-
ptius historiographus, & alij gentiles scriptores:
qui dicunt, eos quos Moyses exules ex Aegypto, in
terra Chenahan duxit, pulsos esse metu contagio-
nis ab Aegypto, propter scabiem & lepram, ne pes-
tis in plures serperet. Sentiunt itaque Israelitas
nō fuisse nisi colluuiem scabiosorum & leproso-
rum: quorum Moyses dux factus, instituerit, vt peregrini-
is non communicarent, ne eadem de causa, inuisi
apud incolas forent, testis horum est Iosephus anti-
quitatum lib. 3. & de bello Iudaico lib. 7. ideo
lex exigit diligentissimum iudicium de lepra, & re-
ligiosè leparat leproso à conuictu aliorum homi-
num, vt vanitas & impudentia gentium, perspicuè
refutetur. Si enim vt isti dicunt, Israelitæ fuissent
tantum colluuiem leproso-
rum, ad quid leproso à se
Dei mandato ablegarent?

Expurgabit domū antequam sacerdos ingrediatur.
Videtur huiusmodi expurgationem fiendam, non
solum à sordibus, sed ab omni supellectili quæ erat
in ea: ne. scilicet, contaminaretur. Ante iudicium enim
sacerdotis, de contaminatione, nihil quod in ea ef-
set erat immundum: sed bene post, ideo ante ingres-
sum præcipit omnia inde extrahi, ne post iudicium
contaminationis manerent immunda. Aduerte autè
quod verbum Hebraicum panah, quod hic Sanctes
vertit expurgare, significat proprie vertere se, vt
patet Deute. 31. Quia panah. i. vertit se ad Deos
alienos, & quia verrere nihil aliud esse videtur, quā
vertere id quod mundatur, ideo significat etiā ver-
tere & mundare: vt patet Malachia: 3. vbi dicitur
Vpinah, id est, verret seu vertet viam ante me. Et
Gen. 24. habes. Et ego piniti, id est, verri, seu verti
aut mundavi domum. Significat etiam respicere,
sed nō tam proprie cuius significationis multa sunt
in sacris literis exempla.

*Si in plaga quæ est in parietibus domus, fuerint nigredines, flauedines, vel rubedines, & aspectus eorum fuerit hu-
milior pariete.*] Hebraicè sic habetur. Videbit plagā,
& ecce plaga in parietibus domus nigredines, vi-
redines, vel rubedines, vel dictio sechaharoth. i. ni-
gredines, videtur composita ex sacha, quod est pro-
fundum esse in profundum mittere, vt Hebræi di-
cunt. Sahar verò, est cogitare. Sed si hoc verum est,
nescio quomodo nomen compositum, poterit si-
gnificare nigredinē: cum nulla pars componentium
eam significet. Vertendum enim potius erat, pro-
funditatem cogitatas, quàm nigredines. Sed cum
ignorent propria significata partium componen-
tium, non mirum, si ignorent nominis compo-
siti propriam significationem. Est autem significa-
tio vtriusque nominis meo iudicio Hebræis igno-
ta. Dicunt enim sachar significare cogitare existi-
mare, sachar verò cū duplici parah mensurā, de qua
Gē. 26. diximus quod sentiebamus: saharuriah verò
turpitudinem, sicut saharurah & saharurit. Sahar
verò portam, quæ omnia nihil allusionis adinuicem
habent. Sed loco Gen. citato diximus, sahar,
verbum, potius significare discoopere aut disco-
operiri

operiri seu aperire: licet significatio nō plenè nobis
sit nota: sed ex coniecturis quas ibi adduximus: sen-
timentum nostrum vt contumque probauimus: quoniā
hæc significatio, ad portam, quam sahar significare
constat allusionem habet, ratione apertionis, quod
etiam probari potest ex eo quod habetur Iere. 29
vbi dicitur. Et dabò eos tanquam ficus hasoharim.
i. apertas, quod alij vertunt turpes fœdas, quales
apertæ esse solent. Neque arbitror significare quā-
cunque aperturam, sed turpem seu putridam. Sa-
har verò significare mensuram, quæ formam portæ
apertæ habet: & ita solent mensuræ fieri, quæ. scilicet, in
parte superiori habeant formam ostij aperti. Aliud
verò verbum. scilicet, sacha, nō profundum esse: arbitror
significare, vt Hebræi dicunt, sed potius turbidum
esse. Moueor autem ad hoc ex locis vbi verbum
ponitur, in quibus magis quadrat turbulentum,
quàm profundum, quemadmodum Hamos. 9. vbi
dicitur. Ve Sochah, id est, Et turbidum erit sicut
fluuus Aegypti, qui liquecentibus niuibus turbu-
lentissimus esse solet. Et cap. 8. Et encietur Veni-
chah. i. & turbabitur, sicut fluuus Aegypti: vbi no-
stri vertunt. Et profundum erit. Item Iere. 15. si sic
tischa. i. turbabitur Babel. quo in loco nostri verte-
runt, demergetur Babel: vnde sechaharot aut se-
chaharurot, obscuras aperturas significare puto,
aut profundas, si Sacha significet profundum esse
vt Hebræi dicunt. Quidam profundas nigredines
interpretantur. Sequens verò dictio. scilicet, serachracot,
quod virides vel subuirides sumus interpretati: à
jarach, quod ex creare viridem excreationem signi-
ficat, ortum habere Hebræi putant, sed (vt iam di-
ximus) alij ex Hebræis putant huiusmodi gemi-
nata nomina, significatum augere, alij verò dimi-
nuere: ideo alij impense virides vertunt: alij sub-
uirides, quos noster Sanctes in suo Lexico sequi-
tur. Tertia verò, scilicet, ad adamot ab adam quod
est rubescere ortum habet, & sicut præcedens si-
gnificat aut impense rufum, aut subrufum: & puta-
rem potius subrufum quam impense rufum signi-
ficare. Est ergo textus sic reddendus. Et videbit. scilicet,
sacerdos, plagam videlicet domus, & ecce plaga in
parietibus domus. scilicet, vera est in obscuritates pu-
tatas aut apertas aut in profunditates apertas, si
Hebræorum significationem tequaris. Vocat au-
tè profunditates apertas, aperturas profundas, quæ
quali scissiones in carne leprosa apparent. Caro
enim putris, facile diuidi & secerni solet, in viridi-
tates aut rubedines. Cū enim sacerdos viderit ma-
culam seu plagam domus, versam aut in obscuras
aperturas seu putres, aut virides aut rubeas, & cum
hoc aspectum eorum pariete humiliorem: egredi è
domo debet, & facere eam claudere.

Erunt lapides in quibus est plaga.] Ignorant meo
iudicio Hebræi propriam significationem verbi
chalats, ideo multas & varias illi tribuunt. Dicunt
enim significare recedere, ad quod citant illud Ho-
seh 5. vbi dicitur Chalats. i. recessit ab eis. Secun-
dò dicunt significare educere, iuxta id quod dicitur
Thren. 4. Serpentes chalesu. i. eduxerunt mam-
mam, aut nudauerunt vt Hieron. vertit Deut. 25.
dicunt significare soluere, quo in loco dicitur Ve-
chalesah. i. soluet calciamentum eius. Numer. verò
32. accingere, vbi sic habes. Transibit vobis omnis
calus. i. accinctus, & sic variant significationes &
multiplicant, prout exigit locus quem interpre-
tantur. Sed cum loca quibus verbum ponitur, at-
tente expendissem, arbitror verbum proprie signi-
ficare separare, diuidere, dissoluere, & si vis adde cū

Hebræis accingi, & ne liberè loqui videamur, quæ
diximus scripturæ exemplis probabimus. Psalmo
enim 116. habes. Quoniā chillasta. i. remouisti seu
separasti animam meam de morte. Et Psal. 6. cha-
lesah. i. Erue animam meam. Illud verò ex Threnis
citatum. Sic vertendum puto. Sed serpentes diuise-
runt mammam pro mammis: lactauerunt cæculos
suos. Solent enim animalia, quæ multos habent fi-
lios, vbera illis diuidere: præstantes aliud vni, atque
aliud alij, vel dissoluerunt mammam, licet prior in-
terpretatio sit germanior. Quod autem ex Nume-
ris citant, sic vertere potes. Transibit vobis omnis
separatus seu diuisus: pro accinctus. Solent enim
armati, esse separati & diuisi à vulgo inermi. Ab hac
radice est chalesah. i. lumbi sic dicti, quòd sint ab
inuicem diuisi & separati. Mediat enim inter eos
spina dorsii: inde etiam chalesah, id est, mutatoria,
scilicet vestis, sic dicta, quòd sit diuisa & separata ab
ea quam quotidie portamus, Nondum tamen rem
omniò diffinitio, quia nondum plenè compertam
habeo.

Radere faciet intrinsecus.] Hebraicè est. E domo,
& iam hūc Hebraismū explicuimus in Hebraismis.

*Postquam extraxerint, Melius separauerint, Lepra
pungens ipsa.* Possit verti. Dolore afficiens. Dictio-
nis tamen significatio, non plene nota est.

Ad expiandum illam domum.] Hebraicè est ad ex-
piandam illam à peccato, potest tamen verti vt ver-
tit Sanctes, & constat ex hoc loco immunditiā do-
mus vocari peccatum.

Et macula alba.] Sanctes vertit hūc nomē netech
album, in lexico vero nigrum, vt videas quàm bene
nouerint nostri & Hebræi nominum significatio-
nes, verbum significat rumpere aut excoriare, no-
men verò ruptionem aut excoriationem. Multi le-
gentes nigram, putant esse maculam quam nos vul-
gò appellamus tin ha quæ est macula nigra, & com-
muniter caput corrodit Si ergo teneas verbi signi-
ficationem, vertendum esset. Hæc est lex omni le-
præ, & macule euulsionis aut ruptionis, id est, in qua
cutis aut caro rupta est.

Et tumoris & scabiæ, & candenti macula.] Prima di-
ctio eleuationem significat, ideo bene per tumo-
rem versa est, secunda verò. scilicet, sapach coniunctio-
nem, & bene per scabiem vertitur, quæ nihil aliud
esse videtur, quàm coniunctio seu coniunctū quid.
Nos vocamus bostellas. Tertia. scilicet, baheret, significat
quid splendidum, & maculam splendentem aut can-
didam vt nix.

*Ad docendum in die, quod immundum est: & in die
quod mundum est.*] Ad docendum. scilicet, populum, in die,
id est, per singulos dies: quod immundum est, & per
singulos dies, quod mundum est. Aut ad docendum
in die, scilicet, septimo post reclusionē, id quod im-
mundum est, & quod mundum est, sed prior sensus
legitimus.

IN CAP. XIII. AD MORVM
ORNATVM ANNOTATIONES.

LSTA est lex leprosi, in die qua mundandum
est, adducetur ad sacerdotem. Sunt multi
qui proximorum peccata cognoscere
& iudicare optime norunt, sed nullus
aut rarus, qui illis remedia adhibeat, non sic autem
Dominus Deus, sed quos per sacerdotem lepro-
sos iudicat: per illum mundos discernit. Similiter
docet proximos leproso ac peccatore, adducere
ad sacerdotes: vt ab eis videantur & iudicentur.

I Tertio

Tertio admonet sacerdotes nō sese graues ostendere, sed domos & vrbes ad ægros exire. Aduerte etiam hic hominem à lepra sanatum, non statim admitti ad aliorum consortium, sed prius à sacerdote explorari, an verè sanus sit: quo exemplo nos docet, non statim ad Sanctorum consortium admittendum hominem: qui diu in peccatis fuit, ne fortè sanus appareat, & non sit, & sanos inficiat lepra sua. Vbi simul aduerte, quot ablutionibus erat opus, antequam leprosus ad gregem Domini admitteretur. Iubetur enim vestimenta ablueri, pilos radere, corpus lauare, ac extra tabernaculum suum septem diebus manere. Et simul aduerte diuinam dignationem, qui non solum apud Iudæos ducem, sed etiam corporum medicum agebat. Conducit enim huiusmodi ratio pilorum, & corporis lotio, ad sanitatem viri leprosi: vt medici dicunt.

Sparget de oleo septem vicibus corā Domino. Rigidus valde est Dominus in vindicandis peccatis nostris: idè illi oleo & sanguine occurrebatur, vt mollis fieret, & misericors. Audis hic quot ceremoniis opus erat ad mundandum leprosum, vt hinc discas quanto pluribus opus sit, ad mundandum peccatorem à lepra peccati.

Aduerte qualiter homines pauperes se erga Deum fingunt. Si pauper fuerit accipiet agnum vnū. Sūt multi qui solum erga Deum paupertatem ostendunt, qui pecunias sufficientes habent ad cibum, & potum, & quod est deterius ad ludum, ad fornicationem, & ad vitia, nihilq; ad pauperes & ad pia opera se habere dicunt: hic verò Dominus præcipit, vt quantumcunque sit pauper, offerat tamè agnum Domino: quoniam qui ad nutriendā vitia diues est, pauper esse non debet ad sustentandam Dei ministrum.

Die octaua tollet duos agnos. Sūt qui sola miracula Deo referunt, & pro eis gratias agunt, nempe si subito ex ægitudine conualescant, aut ab incurabili sanentur morbo, & id genus alia, quæ verò beneficio naturæ, aut medicorum ope, proueniunt, negligunt in Deum collocare: ac si ipse nihil in huiusmodi effecisset: quos loc' iste redarguit, qui profanitate ope naturæ adepta, sacrificium offerre iubet, vt alioquin mūdatus cognosceret, hoc se à Deo recepisse, & illi gratus esset.

Dedero plagam lepra in domo possessionis vestrae. Punit Dominus peccatorem hominem, nō solum in persona, sed in filios, agros, vineas, oliueta & in domū: quam inficit lepra.

Veniet ille cuius est domus, & nuntiabit sacerdoti dicens: Tanquam lepra conspicitur mihi in domo. Veretur vt plurimū peccatores peccata sacerdoti indicare, malentes potius in eis mori: quàm ea detegere. Alij verò ad exomologesim euntes: expectāt sacerdotem tanquam diuinum, eis sua peccata prædicturū, qui ex hisce verbis arguuntur. Cum enim quis, domus suæ lepram adhuc dubiam sacerdoti indicare teneatur, qui fit, vt deteriorem animæ lepram, peccatum dixerim, periculosè velit occultare apud se.

Expurgabunt domum antequam ingrediatur sacerdos. Audis hic, qua reuerentiā sit præsentia sacerdotis exhibenda, cum domum tuam fuerit intraturus, nempe domus ipsa mundanda, ne sordes domus, eius oculos offendere possint. Dei enim vicarius & minister est, & domum ad salutem tuendam ingreditur. Suscipe ergo eum sicut angelum Dei, sordes exterge, domum munda, cuncta interiora & externa respurgane quid in ingressu, eius oculos offendant.

Reuertetur sacerdos die septimo. Sunt sacerdotes & pastores, qui postquam semel morbosum hominē inuiserint, ad eum amplius non reuertuntur, sed mori sinunt dicentes. Quod meum erat feci, Sacramenta administraui, quod amplius illic facturus sum? Multum per omnem modum, solaberis infirmum, vt leuius morbum ferat, hortaberis ad patientiam, roborabis ad viam si abire contingat, iuuabis ad mortem, & multa id genus facies apud eum. Si enim sacerdos toties leprosum inuisit domum, vt lepram deprehendat, cur non tu ægrum, vt facias omnia quæ prædiximus.

Præcipiet sacerdos & eruent lapides. Disce ex his qualiter debeas curare peccatorem. Prius recludendus est. Secundò eos qui ei adhærent remouendi. Tertio si nulla sit spes, destrue. Omnis enim lapis mouendus prius antequam eum destruas, aut è medio tollas, quòd si malo aliorum aliter occurrere nequeas, destrue eum. Satius enim est eum perire, quàm quòd totam vicinam aut communitatem inficiat.

Puluerem alium tollet, & liniet domum. Lubet hic annotare, quales fuerint domus antiquorum, & qualiter reparandæ, vt temporis nostri domorum superbiam taxare possim. Nempe ex lapidibus & luto, neque calce aut gypso, sed eodem luto linebantur quo fiebant, vt hoc loco cernis. Quid nūc de domibus dicam, quas expolitissimis lapidibus, cedrinis & pretiosioribus lignis cōstruimus? Omitto interim amplitudinem, & magnitudinem, vt soli velimus habitare super terram. Prætereo cælaturas, picturas & id genus alia. Audi quid Dominus dicat apud Isaiam. Scient (inquit) omnis populus Ephraim, & qui habitat Somrom in superbia, & in magnitudine cordis, dicendo. Lateres ceciderunt, sed lenigato lapide ædificabimus. Sicomori succisi sunt, sed cedros immutabimus. Et eleuabit Dominus hostes Resin super eum, & inimicos eius confundet. Audi quid 5. cap. eiusdem libri comminetur. Si non multæ domus in desolationem erūt. Sed quales? Nunquid quæ ex lapidibus & luto constructæ sunt? Absit. Sed quæ? Grandes & pulchræ, absque habitatore erunt.

Qui ingressus fuerit domum immundus erit vespere. Aliter immundus efficiebatur, qui leprosam ingrediebatur domū, atq; aliter qui in ea dormisset, aut comedisset, vt cognoscamus illos deterius inquinari, qui diutius in sordibus moram traxerint: atque aliter purgandum esse eum, qui solum peccata vt ita dixerim tetigit, quàm qui cum eis dormierit, aut comederit.

Tollet ad purificandam domum. Non satis est te mūdum seruare, sed omnia tua munda esse debent, corpus, domus, vasa, & omnia alia. Si vasa puerorū sunt munda (ait Abimelech Dauid) licet sanctum panem comedere, aliàs non.

Purificabit domum in sanguine passeris. Cuncta mundantur sanguine, neque suo sed alieno, & quod omnia inquinare solet, cuncta mundat. Audi quid Messias apud Isaiam dicat, Aspersus (inquit) est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinavi. Mira res. Vestimenta huius sanguine inquinantur, & alios mundat sanguine suo. Lauauerunt (inquit beatus Ioannes) stolas suas, & candidus eas fecerunt, in sanguine agni. Sed hæc ad mysterium pertinent, iuxta literam significatus omnia immunda, sanguinis vindicta mundari. Sed fit ille benedictus, qui permisit nos alieno sanguine mundari,

mundari, & passeres soluere domus immunditiam.

Dimittet autem passerem viuum super faciem agri. Adumbrant isti duo passeres eundem mundandum: Tradatur (inquit Paulus) corpus Sathanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus fiat in die Domini. Alter passer mastratur, alter libertate donatur, in mortuo significatur mors peccati, in viuo libertas spiritus, qui carnis interitu liberatur. Sed mutatio hæc dextera excelsi est, cui gloria.

LEVITICI XV. AD LITERAM ANNOTATIONES.

Notus est Dominus ad Moyses, & Aharon dicendo. Agit hic legislator de viro seminisfluuo, de muliere menstruata, & sanguiniflua, & de purgatione eorundem.

Vir, vir cū fuerit fluens de menta eius fluxus suus immundus est. Solent Hebræi loco omni, vt eiusdem nominis geminatione, & pro omnis vir, dicunt Vir vir, qui Hebraismus in sacris literis, præsertim in libris legalibus, frequentissimus est.

Cum fuerit fluens de menta eius. Significat verbum Hebraicum zud, fluere quocunque modo, siue more aquæ, siue sanguinis. Exod. 3. Ad terram zabad, id est, fluentem lacte & melle, quo in loco nō nihil diximus de verbi significatione. Sic Isa. 48. Et scidit petrā: vaiazubu, id est, & fluerūt aquæ. Est tamè locus Thren. 4. vbi hæc significatio non bene quadrare videtur, vbi nostri verunt. Meliores fuerunt occisi gladio, occisis fame, quoniam hij iazubu. i. fluxerunt, perfolli propter defectū fructuū agrorum, sed hic sensus (meo iudicio) alienus est à verbis illis quoniam multa supplet, quæ in textu non habentur, & literā repugnantem trahere videtur. In textu enim sic ad literam habetur. Meliores fuerunt occisi aut polluti gladio, præ occisis aut pollutis fame, qui ipsi fluxerunt perfolli à prouentibus seu fructibus agri. Vertimus occisi vel polluti, quoniam verbum chahal vtruncq; significat & magis propriè polluere quàm occidere: quoniam non significat occidere nisi quia occisus pollutus reputatur & scædus, aut sanguine, aut quia mortuus, & est sensus illorum verborū. Meliores fuerunt occisi gladio, quā occisi fame, qui. s. occisi, fame fluxerūt, id est, fluxum ventris passi sunt, quasi perfolli à fructibus agri. Cum enim fugientes ciuitatem, & errantes in agris, nihil præter arborum fructus ad comedendum haberent, dyfenteriam passi, cadebant & moriebantur: vnde clarius verti posset. Meliores fuerunt polluti gladio, id est, sanguine gladij pollutis fame: quod statim explicat dicens, quoniam ipsi. s. polluti fame fluxerunt, id est, ventris fluxum passi sunt, perfolli à fructibus agri, quemadmodum alij perfolli gladio. Nō tamen priorem sensum reiicimus, quoniam bonus est, licet aliquid suppleat. Posset etiam esse sensus. Quoniam ipsi fluxerūt, id est, ceciderunt à fructibus agri, id est, propter fructus agri. Cum enim nihil ad comedendum haberent, egrediebantur aliqui ad quæredum fructus agri ad cibum, & à Chaldæis inuenti occidebantur. Aduerte etiam quòd in Hebræo non habetur. De menta eius, sed de carne eius honestis enim verbis Hebraismus mentā carnē vocat, vt ad oculū videbis Ezech. 23. vbi dicitur de Chaldæis. Adamauit seruos eorū. s. Chaldæorū, quorū caro. i. membrum virile vt caro. i. membrum asinorū, & vt fluxus equorū fluxus eorū, & vbiq; in hoc capite, vbi noster Sanctes mentā vertit, in He-

bræo habetur caro. Est ergo sensus legis, quòd omnis vir cum de menta eius (seu carne) fluxerit fluxus feminis, talis immundus iudicandus est. Est autem duplex modus huius fluxus feminis, quidam qui foris erumpit, alter qui coagulatur inter vasa seminaria, de quibus statim sequitur.

Fluit mēta eius fluxum suum, scilicet emittendo foras semen, per modū saluæ, vel coagulabis mēta eius à fluxu suo, immunditia eius est. Sensus est. Hæc erit immunditia eius in fluxu eius. i. hoc modo erit immundus, dum passus fuerit fluxum. Vocant autem Hebræi priorem fluxum Keri. i. profluuium feminis nocturni. Secundus grauioris est immunditiæ, quem Hebræi vocant tippah, qui est instillatio innaturalis, & hæc fit duplici via, vna per modum saluæ (seu spumæ iugiter distillantis, cum. s. semen adhuc est indigestum. Altera per modum Ab, hoc est crassiori via, vt etiam os mentulæ ea obstruatur.

Fluit menta eius (seu caro). Aduerte verbum Hebraicum rar, à rir quod est spumare seu saluum emittere ortum habere, vnde verti posset. Spumat menta eius, aut caro eius: est etiam rir spuma, vnde illud Iob sexto. Non est sapor, in albumine oui, posset melius verti in salua, ac si dicat Non, Quod autem sequitur.

Vel coagulauit menta eius à fluxu suo. Alij vertunt. Obturata est caro eius à fluxu suo. Significat verbū chatam, quod vertitur obturare, proprie claudere: ideo verti posset. Claudere fecit menta eius, fluxum suum. Solet enim huiusmodi immunditia feminis cum crassior fuerit, lotij meatum obturare.

Omne instrumentum super quo sederit, immundum erit. Hebraicè est. Omne vas super quo sederit, sed vocat Hebraismus omne instrumentum cuiuscunque rei vas, iuxta illud Psal. Confitebor tibi in vasis Psalms, id est, musicis instrumentis. Sic quod secui tur.

Omne instrumentum super quo sederit, cuius loco habetur: omne vas lauabit vestimenta sua. Pro lauabit vestimenta sua, & pro lauabit se aqua, non ponitur idem verbum in Hebræo, sed priori loco ponitur chabas, secundò rachas, & licet Hebræi dicant idem significare, videtur tamen rachas significare dealbare, aut mūdare, Iob. 29. berechos. i. quādo dealbabam itinera mea butiro. Et can. 5. Rochas. i. loti aut potius dealbati. Potest tamen communis significatio tolerari.

Si spuerit fluens super mundum. Dubium est an loquatur de spurto vel salua quæ ore emittitur, aut potius de semine per modū spumæ à menta distillato, & crediderim potius textum de semine, quàm de salua loqui, & velle illum fore immundum, super quem fluens distillauerit, non tamen reiicio si de salua exponas, quoniam iarach (vt sæpius admonui) significat priori modo spueri: vt patet Numer. duodecimo, & (vt admonui) significat excreare virulentum sputum: vnde iarach, id est, olus sic à viriditate dictum.

Omne sagma super quo equitauerit. A rachab quod est equitare, descendit merchab. i. sagma seu id super quo quis equitat, siue sit id quod nostri vocant albarda, Itali basto: siue sella qua nobiles equitare solent, & est sensus huius & sequentis textus, quòd omne super quo sederit seminisfluus, siue equitando, siue quiescendo, erit immundum. Posses etiam stratum vertere: omnia enim quæ mulis, equis, asinisue, insternuntur, strata dixerunt antiqui, vnde Lilius septimo libro strata detrahi iubet. Seneca etiam ad Lucillum. Stultus est, qui equum

empturus, non ipsum inspiciet, sed stratum eius.

Omnis quem tetigerit fluens, & manus suas non lauit aqua, lauabit vestimenta sua. Poterat huiusmodi feminis dupliciter aliquem mundum tangere. Primo modo lotis prius manibus suis, & tunc non inquinabat illum quem tetigisset. Secundo modo ante manus lotionem, & sic quia immundas habebat manus immundum reddebat id quod tangebatur. Aduerte etiam quod verbum sataph, non tam proprie significat lauare, quam inundare & submergi, ut patet Isa. 8. vbi dicitur. Scharaph. i. inundauit, & transiuit. Sic Psalm. 124. habes. Tunc aqua fetaphunu. i. inundauerunt nos, & sic hic significat lotionem manus, qua, scilicet, immerguntur & inundantur.

Si mundatus fuerit fluens à fluxu suo. id est, si cessauerit fluxus feminis in eo, numerabit sibi septem dies ad mundationem suam. id est, postquam senserit fluxum cessasse: numerabit sibi septem dies, ad hoc quod mundus iudicetur, vt. s. possit cum aliis conuersari. Dixit de aqua viua, iubebatur autem lauari aqua viua: quoniam non manet in ea immunditia post lotionem sed fluit. non sic autem aqua quae non defluit seu currit: in qua manet. Hebraei dicunt, menstruum nunquam excedere septem dies, ideo precipit septem dies numerari, & quod numerandi essent à primo die fluxus, quod non probo, nisi de menstruo sit sermo, cum saepius viderim, hominem vltra mensem, pati huiusmodi feminis immunditiam.

Faciet eos sacerdos, vnum pro peccato. Constat ex hoc loco quemadmodum ex multis aliis, facere, Hebraeis esse sacrificare: vt facere agnum. i. ipsum immolare, in quem sensum quidam interpretantur illud Apostoli 1. ad Cor. 11. Hoc facite, in meam commemorationem. i. hoc immolate seu sacrificate. Et quod sequitur. Vnum pro peccato, debet peccatum accipi pro illa immunditia feminali quemadmodum de leproso & de paturiente diximus cum Burgenfi.

Vir cum egressa fuerit ex eo effusio seminis. Hebraice est cum egressum fuerit ex eo, accubitus semen: quod Munsterus vertit semen somniale, vnde dicunt tam nostri quam Hebraei, legē hic statuere, de eo cui in somnis accidit immunditia, seu feminis effusione pollui, & est linguae idiotismus, accubitus semen, pro semen qui accumbentibus accidere solet.

Mulier cum qua iacuerit vir, accubitus feminis. Dupliciter potest locus iste intelligi, vno modo vt. sit sensus. Mulier cum qua coierit vir. s. semen fundendo in ea, & est sermo de eo qui patitur feminis fluxum. Alio modo sensus est. Mulier cum qua iacuerit vir, patiens fluxum feminis, qui solet accidere accumbentibus, & iste sensus est germanior. Et quidam legem intelligunt de simplici accubitu sine concubitu: alij verò de concumbente.

Mulier cum fuerit fluens sanguine, fueritq. fluxus eius in carne eius: septem diebus erit in menstruo suo, sensus est. Cum permanerit fluxus eius in carne eius, aut descenderit fluxus eius ad carnē eius. Septem diebus erit in menstruo suo, quoniam non diutius durare solet menstruum. Et aduerte quod licet ante septimum diem fluxus sanguinis seu menstruum cessaret, non tamen ante septimam diem poterat mundari. Aduerte etiam, à nadad, quod est elongare descendere niddah, id est elongationem seu menstruum. Vocatur autem menstruum elongatum vel separatio, quia propter illud, mulier elongabatur & separabatur ab aliorum consortio: & statuit lex hæc

de menstruata seu polluta menstruo suo.

Si coeundo coierit vir cum ea & fuerit menstruum eius in eo immundus erit. Dupliciter poterat vir cum menstruata coire. Vno modo post cessationē fluxus ante tamen septimam diem, & sic non fiebat homo immundus. Secundo durante fluxu, & sic lex hæc loci habebat, ideo in textu dicitur & fuerit menstruum eius, i. femina in eo, scilicet, viro. Caietanus autem de simul iacentibus sine concubitu eum intelligit, si aliquid menstrui illum tetigisset: quoniam textus habet. Si iacendo iacebit vir cum ipsa, & iste sensus videtur germanior, quoniam alia poena, scilicet morte plectitur qui cum menstruata coiret.

Mulier cum fluxerit fluxum sanguinis eius diebus multis, super tempus menstrui sui, vel cum fluxerit in menstruo suo, omnes dies fluxus immunditiae eius, secundum dies menstrui sui erunt, immunda est. Tractat nunc lex, de femina quae vltra menstruum patitur fluxum sanguinis, & etiam de menstruo, & statuit quod cum mulier fuerit passa fluxum sanguinis præter tempus menstrui, vel cum fuerit menstruata, ita immunda erit omnibus diebus quibus passa fuerit fluxum sanguinis, sicut est immunda propter menstruum.

Sicut stratum menstrui sui erit ei. id est, ita immundum erit, sicut stratum menstrui sui, & idem iudicium est de stratu eius.

Numerabit sibi septem dies. s. à cessatione fluxus, & postea mundabitur: scilicet, offerendo ea quae in lege offerri præcepta sunt.

Faciet sacerdos vnum pro peccato, id est, immolabit, vt supra diximus, & capitur peccatum pro immunditia illa sanguinis.

Separabitis filios Israel ab immunditijs suis. Ad sacerdotes sermo est, qui populum mundum teruare tenebantur.

Non morientur in immunditijs suis, id est, propter immunditias sua: contaminando sancta Dei, dum immundi ad ea accedebant.

Et eius à quo egreditur effusio seminis. Hebraice iacentia vel accubitus feminis, quod alij vertunt somniale semen, & quod dicitur. Hæc est lex fluentis, intellige iugiter vel ad tempus. Est enim sermo de duplici fluxu.

IN CAP. XV. LEVITICI AD MORVM HONESTATEM annotatio.

Mocutus est Dominus ad Moysen & Aharon. Munus sacerdotum & Prophetarum est, homines ab immunditijs separare: ideo in fine capitis sacerdotibus præcepit, dicens.

Separabitis filios Israel ab immunditijs suis. Quod verò hoc etiam ad prophetas pertineat, habes Luc. 1. vbi beatus Ioannes missus perhibetur, ad paradam Domino plebem perfectam, quae maximè in munditia consistit: ideo hic, sermo munditiae ad sacerdotes dirigitur.

Vir cum fuerit fluens de carne eius fluxus suus. Parui facere solent homines voluntarias immunditias, & vt considerarent quanti essent faciendae: prohibet hic & punit etiam inuoluntarias, & totum hoc caput quemadmodum præcedentia munditiam summam nobis commendat.

Omne stratū in quo dormierit qui fluit, immundū erit. Audis hic, quam viscosum malum immunditia sit, quae non solum illum cui inhæret immundum reddi-

dit, sed omnia quae tangit, immunditia afficit.

Lauabit vestimenta sua, & lauabit se aqua, & immundus erit vsque ad vesperam. Mirum valde est vnicam sordem, tot lotionibus indigere, vt non satis esset tunicam quae sordem tetigerat lauare, nisi etiam caro lauaretur, & solis occasus expectaretur, vt hinc discas, quanta ambitione, lauare debeas sordes mentis: qui tot lotionibus præciperis, sordes corporis abluere.

Si spuerit fluens super mundū. Impuri hominis omnia sunt impura, ita vt etiam sputum tam virulentum sit, vt mundum reddat immundum. Ad Titum primo habet Paulus. Iniqui hominis, impuram esse mentem & conscientiam.

Si mundatus fuerit fluens à fluxu suo, numerabit sibi septem dies. Sunt multi qui quam primum peccatum reliquerint, statim se omnino mudo arbitrantur, parum curantes an malus peccatorum odor, adhuc in eis perueiret: quos locus iste docet, tempus statutum expectare. Audi quid de Magdalena Beatus dicat Abbas. Interitij, inquit, morositas, inter pedes esse debet & caput: quia profecto difficillimus & præsumptuosus satus est: à vestigijs ad verticem Domini transuolare. Neque enim eadem quae vixit pedes, vixit & caput, cum illa meretrix nihil horum fecisse legatur, secundum illud. Verte impios & non erunt. Vixit ergo Maria sanctū Domini verticem, profecto iam electa, iam familiaris effecta, longeq. à peccatricis illius obuoluta vestigijs, quam infelix ille Septenarius confundebat.

Die octauo sumet duos turtures. Si lauro me inquit Iob) aquis niuis, immundum reputabit me. Ne ergo putares tuam lotionem, tibi ad munditiam sufficere: præcepit vt eius mundationem expectares, sine quo nihil est mundum. Sunt multi qui se statim mundos arbitrantur si peccata sua ipsi defleant, ieiunia multiplicauerint, elemosynas largiantur, bona sunt hæc fratres mei, sed debitum peccatis non adæquant, nisi adsit gratia acceptantis, quam si ipse largiatur, minima nostra, magna reputantur in conspectu eius.

Vnum pro peccato & alterum in holocaustum. Voluit Dominus (vt iam aliàs admonuimus) in peccati expiatione, nobis occultè ostendere: quod in peccato nostro grauius esset. s. eū qui summè bonus est offendisse: ideo holocaustum quod honorem diuinū restituebat, peccato adiunxit: ac si nobis apertius indicasset honorem sibi ablatum per peccatum holocaustum restituendum.

Mulier cum qua dormierit, lauabit se aqua. Nouerat sapientissimus legislator, hominem etiam immundum difficile ab vsu feminae continere: ideo noluit poenam aggrauare: vt hinc discant legislatores, non esse cum magna seueritate puniendā, ad quae homines maximè proni sunt. Aduerte etiam in hoc capite & præcedentibus, multis poenis affici, qui immunditias non sua sponte contraxerunt: vt hinc expendas, quam grauiores sint daturi, qui voluntariè eas admittunt & amplexantur.

Separabitis filios Israel ab immunditijs suis, & non morientur. Docet locus iste, quantum sit nobis cauendum, ne immundi Dei sacra tægamus: & si qui corporali tantum immunditia sacra Domini tangunt, sic iudicantur & puniuntur quales dabunt poenas, qui immunda anima, & inquinata conscientia, sacramenta sumere præsumunt? Similiter instruimur, quanti faciendā sit domus Dei apud nos: qui licet familiarissimè in medio nostri sit, cautissimè tamen cum eo etiam familiari, agendum est. Hac enim

de causa Deum Iudæis præsentiam illam familiarem abstulisse crediderim: quod eum inter se habentes, non debita tractauerint reuerentia. Sunt autem nonnulli, qui propter huiusmodi foeminarū immunditias: putant poligamiam in populo Dei permissam.

IN CAP. XVI. LEVITICI AD LITERAM ANNOTATIO.

Mocutus est Dominus ad Moysen, postquam mortui sunt duo filij Aharon. Crediderim hoc caput statim post decimum huius libri locandum, quemadmodum præ se fert textus iste: & tria in hoc capite statuuntur. Primum ne potifex omni, sed certo tempore, Sanctum sanctorum ingrediatur: Secundo traditur modus expiandi sanctuarium & omnia vasa & ministeria illius: Tertio statuitur festum expiationis.

Dum appropinquare facerent coram Domino. Subaudi ignem alienum. Et licet nos ter Sanctes verterit offerent, verbum tamen Hebraicum appropinquare significat.

Non ingrediatur omni tempore sanctuarium, intra velum, coram propitiatorio. Forte ante hæc prohibitio nem intrare solebant: ideo prohibet. Hebraicè pro intra velum est de domo veli, sed iam in Hebraïsmis admonui, Hebræos quous est intra vocare de domo. & ratio Hebraïsmi tibi reddita est. Et quod sequitur.

Ad conspectum propitiatorii. Vocat conspectum propitiatorii, spatium quod erat inter velum & arcam seu propitiatorium. Causa quare Dominus nolebat sacerdotem locum illum secretum intrare, nisi semel in anno: fuit ne sacerdos curiositate quadam deceptus, vellet ipsum videre, & sic moreretur iuxta illud Exod. 33. Non videbit me homo & viuet.

Quoniam in nube conspiciatur super propitiatorium. Nomen hanan (vt Exo. 14. probauimus) potius nebula, quam nubem significat, licet etiam significet nubem, quoniam nubes videtur quædam nebula, & quod dicitur, in nube, intellige nube seu nebula re-ctus conuincitur autem nebulam significare, quoniam vt infra hoc eodem capite habetur nebula quæ ex suffitu aromatico ascendebat, tegebatur Dominus super propitiatorium

Cum hoc ingrediatur Aharon. id est, hoc prius factum, ac præparatione.

Cum vitulo filio bouis. id est, masculo, aut adhuc iuuenē. Potest etiam esse linguae phrasis, sicut filius hominis. id est, homo.

Fœminalia linea, erunt super carnem eius. Vocantur Hebraicè fœminalia michrefaiim, id est, collectiones, quod colliguntur dum stringuntur.

Baltheo lineo cinget se. Non plenè constat (vt Exo. 28. & 39. diximus) quid proprie significet abnet, videtur tamen constare ex hoc loco significare cingulum, sed cuius formæ fuerit, non constat.

Et mitra linea amictet se. Verbum sanaph, significat inuoluere circumdare, inde misnephet. i. inuolucrum. Erat enim ornamentum, quod capiti inuoluebatur, & Hebraicè ad literam est. Et mitra linea mitrabit se (si sic Latinis loqui fas esset.)

Expiationem faciet pro se & domo sua. Possit etiam verti, liniet vsque ad se, & vsque ad domum suam, & sic in Hebræo est, & (vt saepius dixi) hæc limitio nihil aliud erat, quam tegmen quo peccatum eius

tegebatur: ne à Domino ad ultionē videretur. Dicunt autem Hebræi hanc expiationem fuisse confessionem, qua pontifex confitebatur peccata sua, & iniquitates domus suæ, super vitulum immolatum, sed nescio an hoc verū sit. Expiatio enim sæpius fiebat ipsa immolatione, sine alia confessione: quā si Dominus exegisset à sacerdote, expressisset.

Sortem vnam pro capro emissario. Videtur vox Hebraica Azazel, esse composita ex Ez, quod est capra, & à zal, quod est abiit. i. caper abiēs, & qui hoc sentiunt pro hazazel vertunt, caprum emissarium seu abeuntem, & sic vulgatus vertit. Thargum reliquit nomen Hebraicum sine interpretatione. Hebræi putant esse nomen proprium montis, prope montem Sinai: ad quod firmandum citant id quod inferius hoc eodem capite dicitur: Vt mittat illum ad Azazel in desertum: vbi non bene veritas ad caprum emissarium in desertum, quoniam caper non mittebatur ad caprum in desertum, licet Sanctes noster vertat, pro capro emissario in desertum, mihi magis aridet Hebræorum sententia, vt. s. sic proprium mōtis nomen non appellatiuum. Rabbi Selomoh dicit hazazel esse montem fortem, & difficilem, angustum, & altum. Si ergo teneas nomen hazazel esse proprium montis nomen, sic textum interpretare: Et dabit Aharon super ambos hircos sortes, sortem vnam Domino, & sortem alteram pro hazazel. i. pro monte sic appellato, seu pro capro in montem Hazazel mittēdo. i. Sem. 20. inuenitur hazel significare lapidem itinerarium, vbi dicitur. Apud lapidem Hazazel. i. itinerarium: qui est signum transeuntibus per viam. Si quæras qualiter huiusmodi sortes mittebatur, videtur ex textu colligi, quod Aharon ordinabat sortes, aut in manu sua, quemadmodum apud nos qui mittere vult sortes inter aliquos, claudit stipulas aut virgulas inæquales paruas in manu sua: ita vt sola capita illarum appareant, quas signat aut distinguit, quia vna est vnus, alia alterius mensuræ, & statuit quid vnæque significet penes se, vel alios, inter quos sortendum est, & vocat vnum ex altatibus, aut eorum inter quos vult sortiri, dicens: Qui maiorem acceperit, habebit hoc, & qui minorem aliud, & tunc ille cui innuit, trahit stipulam vel virgulam, & sic manifestatur, quid vnusquisque accipiet, & hoc modo puto hic Aharonem sortitum inter capros. Nam duo ex textu habentur. Alterum quod Aharon dabat seu offerebat sortes, proculdubio alicui ex assistentibus. Alterum quod fors ascendebat, quod fit cum huiusmodi stipulæ trahuntur, à manu offerentis, aut parua scripta ex aliquo vase. Græcus interpretis pro voce Azazel vertit, malorum depulso-rem, illuc respiciens, quod caper ille, peccata populi in desertum afferret, & ex hoc loco, quemadmodum ex multis aliis deprehendes: quam bene Hebræi nouerint: vocabulorum Hebraicorum significationes. Potest etiam Azazel esse nomen capri, sic dicti, propter missionem, seu quoniam erat in solitudinem abiturus. Tradunt autem Hebræi hunc caprum emissarium, per eum qui illum deferbat ex altissimo monte præcipitatum: qui tenebat filum rubrum manu sua, ad cornu capri alligatum, quod filum rubrum, in album vertebatur, si Deus illis propitiis, peccata condonaret, manere verò in suo colore, si illis non remisisset. Vbi verò filum rubicundum album fiebat, illico cornu, quod secum habebat sonabat, quem alij non procul ab eo, vsque ad sanctam urbem ordinati, audiebant, statimque etiam ipsi sonabant: & ita paruo spatio

nouerant omnes, terram illam habitantes, sibi dimissa esse peccata & gratias Domino Deo, pro tanto beneficio agebant. Si verò filum non mutaretur, omnes illo anno tristabantur, & pœnitentiam agebant. Sed hæc ad fabellas pertinent Iudæorum. Post quàm enim Dominus hac ceremonia capri dimissi, eos certos reddebat: nullo alio requisito, non video quid fictionibus opus sit.

Faciet illum peccatum. Id est, hostiam pro peccato. Ad expiandum illum. i. per illum. s. populum, & quod dicitur. Ad mittendum eum pro capro emissario. Hebraicè habetur. Pro Azazel seu ad Azazel.

Ponet incensum super ignem coram Domino. Constat ex hoc loco, quod superius diximus cap. 10. incensum videlicet ponendum super ignem, postquàm ignis erat coram Domino, & in hoc etiam pueros filios Aharon peccasse: quod suffitum super ignem posuerunt antequàm ignem introducerent coram Domino.

Operietq; nubes suffimenti propitiatorium. Posset etiam verti nebula, vt superius diximus, & hac tegebatur propitiatorium, ne sacerdos Deum, qui ibi aderat & loquebatur, videre posset, & moreretur: vt statim subdit.

Asperget digito suo contra faciem propitiatorij, ad Orientem. Erat propitiatorium versus occidentem, & sacerdos aspergebat sanguinem non solum versus illud, sed versus Orientem, etiam vbi erat velum, quoniam omnia erant sanguine expianda: vnde melius hic veritas. E regione propitiatorij versus Orientem, aut stans ad Orientem propitiatorij, sanguinem versus faciem propitiatorij mittebat, Vel melius. Super faciem propitiatorij, quæ respiciebat ad Orientem: & quod sequitur.

Coram propitiatorio. Videtur esse explicatio præcedentium verborum, vel (vt diximus) præcipit sanguinem aspergi versus Orientem propitiatorij, & versus propitiatorium. Dicitur tamen statim sanguinem hirci aspergendum super propitiatorium, & coram propitiatorio.

Expiabit sanctuarium ab immunditijs filiorum Israel. Vocat immunditias, feces, execrationes, cōtactusque immundorum: à quibus tabernaculum Domini sanctum polluebatur, & hoc sanguine mundabatur. Et licet hæc tabernaculum non contingerent, quia tamen erant prope, eis dicebatur tabernaculum pollui, ipsi quoque atria contingebant tabernaculi, qui si essent immundi, tabernaculum polluebant, & nota quod hæc expiatio fiebat sanguine, quo cuncta respergebantur: vnde pro expiabit, verti posset liniet, scilicet sanguine.

A prauaricationibus eorum, & a cunctis peccatis. Sæpius diximus incertum esse quid propriè significet pesa, quod prauaricationem vertimus, quidam rebellionem significare putant. Alij deceptionem. Tertij peccatum commissum scienter, neque clarū est, quomodo à peccato, seu chata, differat.

Sic faciet tabernaculo Ecclesia. Per tabernaculum videtur intelligere atrium, in quo vt dixi intrabant filij Israel, per sanctuarium verò, sanctum, quod erat extra velum: sed textus sequens viderur huic expositioni non consentire, statuens neminem debere esse in tabernaculo Ecclesiæ: dum ipse ingrederetur tabernaculū Ecclesiæ, quare quidā per sanctuarium intellexerunt cortinas interiores, per tabernaculū superiores quæ vt in Exodo diximus: erant ad modum tentorij, sed re vera per sanctuarium intelligitur sanctum sanctorum, & per tabernaculum Ecclesiæ sanctum, quoniam infra dicitur.

Complebit

Locum diffinitionem.

Complebit autem expiare sanctuarium, tabernaculumque Ecclesiæ, & altare. Constitutebitur super illud, scilicet caput hirci, omnes iniquitates filiorum Israel. Omnes tam nostri quàm Hebræi, interpretantur hic verbū hituadach, confiteri. Verbum tamen non solum confiteri, sed etiam proicere significat, vt patet Iere. 50. vbi dicit textus, Iedu. i. proiicite, ne parcatis sagittæ. Item Zach. i. leiador. Deicite cornua gentium: in quibus locis, nullo pacto quadrat confiteri, & meo iudicio, etiam hic magis conuenire videtur proicere, quàm confiteri. Admonui etiam frequentissimè dictionem on, non solum peccatū, sed peccati punitionem significare: vt patuit in regulis, quas vestibulo operis præposuimus: quibus præmissis Hebraismus reddendus est, qui sic habet.

Nota & hinc ex plis iohannis textum.

Proicere faciet. s. sacerdos, super ipsum. s. caprum emissarium, pœnam omnium iniquitatum filiorum Israel, & omnes prauaricationes eorum, cum omnibus peccatis eorum, & vt paucis absoluaui, à pœnis & culpis Israelitæ illa die absoluebantur. Moueor autè ad hanc interpretationē ex multis. Primo ex ipsa verbi significatione, quod (vt diximus) significat proicere. Secundò quia non propriè significat confiteri peccata, sed confiteri confessione laudis: vt ex infinitis locis Scripturæ constat Psal. 9. habes Odah. i. cōfitebor Domino in toto corde meo. Et 138. Veo deh. i. cōfitebor nomini tuo. Et 75. Hodini. i. cōfitebor tibi Deus. Tertio quia rei factæ, seu ceremoniæ, magis conuenit. Intentio enim legislatoris fuisse videtur, pœnas quas populus merebatur: in hircum transferre vt ille eas portaret, quare in locum desertum mittebatur, quo itatim à feris erat deuorandus. Quarto quia alter hircus immolabatur pro peccato, & iste non, sed portabat peccata. i. peccatorum pœnas. Conuenit etiam iste dicendi modus, cum aliis in Scriptura positis. Isaie enim 53. legimus Deum posuisse super Christum suum, iniquitates omnium nostrum. i. eorum pœnas. Ridelicet etiam videtur dicere, hircum peccata vere portare, quoniam peccata non solent nisi ratione pœnæ, ex vno subiecto in aliud migrare: vt 2. Semue. 12. habes Deum transfuisse peccatum Dauidis. i. pœnam in paruulum filium. Omitto quod hircus iste emissarius, adumbrat illum, qui non peccata ipsa, sed peccatorum nostrorum pœnas super se portauit. Quod si his non obstantibus antiquæ ad hæreas lectioni: non prohibeo nos quod sentimus in medium protulimus. Dicunt autem Hebræi, sacerdotem in hunc modum peccata super caprum confessum. O Domine peccarunt, iniquè egerunt, prauaricati sunt in te populus tuus, domus Israel. Obsecro Domine, dimitte nunc peccata, iniquitates, & prauaricationes, quibus peccauerunt, iniquè egerunt, & prauaricati sunt coram te populus tuus, domus Israel: sicut scriptum est in lege Moyfi serui tui: quoniam in die isto expiationem faciet pro vobis, vt emundet vos, ab omnibus iniquitatibus vestris, & coram Domino mundi sitis. Sed hæc ad figmenta Iudæorum pertinet. Si enim Dominus verba precatoria voluisset, credendum est, ea sacerdotes docuisse: quod non legimus. Dicunt etiam sacerdotem præter illam orationem, alias precationes coram Domino effudisse. Nempe istas. Prius enim bona tempora precabatur. Secundò ne à tribu Iehudah, sceptrum auferretur. Tertio ne quis egeret in populo Israelitico. Quarto ne Deus stultas hominum preces exaudiret, contra bonum commune petentium: quemadmodum itinerantes, qui

Modus confitendi sacerdotis super capra hirci.

sæpius precantur sibi solem ad iter, non cōsiderantes an pluuia illo tempore magis expediat. Tradūt etiam tunc temporis Iudæos valde anxios & sollicitos fuisse, ne in festo expiationis summo pontifici casus aliquis malus accidisset. Hoc est, ne quo modo in offerendi sacrificijs reliquòque ministerio abluendo erraret alicubi, quod si fieret, pro malo & insulto habebant omnes: deo pridie festi expiationis cum aliis iuuenibus afferentibus corā eo omne sacrificiorum genus: seipsum exercitabat. Quod si omnia illi bene & feliciter successissent, magno totius populi applausu ex sanctuario, domum deducebatur.

Mittet per manum viri, qui diu consuevit ire in desertum. Hebraicè est. Per manum viri temporis, aut temporis mei in desertum, & per virum temporis intelligunt quidam hominem qui diu, seu multo tempore fuerit in deserto versatus. Posses etiam interpretari per virum temporis, hominem senem. Quemadmodum enim Hebræi dicunt, virum terræ agricolam, ita virum temporis. i. senem dicere possunt: vnde hircus per seniorei aliquem, iuxta hanc interpretationem: in desertum mittendus esset. Et aduerte quod quemadmodum per passerem viuum, in mandatione leprosi, qui mittebatur volare in agrum, significabatur libertas viri leprosi, à lepra sua, & quod deinceps liber poterat inter alios conuersari: ita per caprum emissarium qui in desertum portabatur significabatur libertas Israelitarum à peccatis suis, aut à pœna peccatorum suorum.

Portabit hircus super se, omnes iniquitates eorum. Sensus est. Portabit pœnam iniquitatum eorum, vt iam explicuimus.

In terram inhabitalem. Hebraicè. In terram separatam, seu separationis. Verbum enim gazar, à quo gezerah, significat propriè separare, diuidere, vt patet Chabachu. 3. vbi dicitur. Gazar. i. separabitur seu elongabitur ab ouili pecus. Et 1. Reg. 3. Gisu, id est, Diuidite infantem viuum.

Affligetis animas vestras. Verbum anah duo significat. i. respondere, & humiliare seu humiliari: vnde pro affligetis, posset verti humiliabitis animas vestras. Et videtur significari coarctationem spiritus, seu halitus quem dictio nephes significat. Est autè animam seu spiritum humiliare, non superbire, sed corde & corpore deici: iuxta illud Isaie 58. Quare ieiunauimus & non aspexisti, humiliauimus animas nostras & nescisti quod fiebat ieiunio, & aliis carnis maceratiombus. Psalm. Humiliabam in ieiunio animam meam. Hebræi per istam afflictionem animi, intelligunt omnium delectationum subtractionem sibi, potus, vnctionis, delectationis, & coitus. Et dicit Aben Ezra humiliare animam esse ieiunare, vt iam diximus, & mensis iste tertius est Tisri, qui accidit circa æquinoctium autumnale, & pro parte responderet nostro Septembri.

Sabbatum requies est vobis. Hebraicè. Sabbatum sabbaton, seu sabbatum sabbati, id est, potissimum sabbatum seu inter sabbata, & quia sabbat significat cessare & quiescere, & sabbatum requiem, idem dictū est, iabbatum sabbati, quod quies quæritis, id est, maxima quies seu cessatio: quoniam non solum erat à seruilibus, sed etiam ab his quæ diebus festis licebant, vt est cibus, potus, & aliæ delectationes, cessandum.

Expiabit sacerdos, qui vnctus est. Hebraicè est. Qui vnget illum, & potest esse senius, quod sacerdos qui tabernaculum vnxit, debeat expiare. Sanctes

Humiliare seu affligere animam quod significat. Hebr.

vertit. Expiabit sacerdos, quem unget unguens, id est, unctus.

Et qui implebit manum suam: ut sacerdotio fungatur pro patre suo. Solebat sacerdos cum initiabatur, manus muneribus & oblationibus implere ad offerendum Domino, & quia hæc ceremonia ad consecrationem ipsius pertinebat, aliqui vertunt. Cuius consecrabit manum. scilicet consecrans. Alij cuius consecrata fuerit manus.

Expiabit sanctuarium sanctitatis. i. sanctum sanctorum, & tabernaculum Ecclesie. i. sanctum, & altare. i. atrium in quo est altare aut altare attrij & sacerdotes, scilicet alios & populum.

IN CAP. XVI. IVXTA MORES ANNOTATIO.

Ne ingrediatur in sanctuarium intra velum. Ne arbitrarentur sacerdotes se omnia Dei impune posse scrutari: admonentur hic secreta Domini reuereri, ne mori contingeret.

Cum hoc ingrediatur, cum vitulo filio bonis. Audis hic quibus muneribus, quibus ornamentis, debeas coram Domino Deo tuo apparere. In primis cum oblatione pro peccato, Optimus coram Deo ingressus, cognoscere te peccatorem, & illi peccatorum tuorum præceptam satisfactionem offerre.

Tunica linea sanctitatis induet se. Admonui in Exodo Dominum nihil nostrum respicere voluisse coram se, sed omnia operiri vestibus sanctis. Inquinata sunt omnia nostra coram eo. Non enim iustificabitur coram eo omnis viuens, ideo omnia muneribus & donis Dei tegenda sunt, ne oculos diuinæ maiestatis mundissimos offendas.

A cætu autem filiorum Israel, suscipiet duos hircos. Tenetur populus hostias, quibus expiandus est, sacerdoti suppeditare. Satis enim est, sacerdotem, hostiam qua peccatum suum expiet, querere. Nam quemadmodum populus, diuiti sacerdoti non tenetur hostias ad sua peccata ablunda donare, ita neque sacerdos populo, sed quisque ex proprio, debet Deum suum placare. De fœminis enim quæ venerunt ad vngendum Dominum in sepulchro legitur emisse aromata: ut unctioem quam Domino parabant; ex suo & non ex alieno facerent. Sic & sanctus David noluit Deum suum, mutuatim aut grato quæsitum holocaustomatibus placare, sed propriis.

Offeret pro peccato quod est sibi. Ne se sacerdos à peccato, à quo alios expiabat putaret immunem: primum hostiam pro peccato suo iubetur offerre. Nō se putet ergo sacerdos alii sanctiorem, cum sit ipse peccati infirmitate circumdatus. Docet insuper neminem immundum, alios mundare debere.

Expiationem faciet pro se & domo sua. Mūdā debet sacerdos domum suam seruare, & si peccauerit mundare & expiare eam. Oportet (ait Paulus 1. ad Timo. 3. Episcopum domui suæ bene præpositum, filios habentem subditos, cum omni reuerentia. Si quis enim domui suæ præesse nescit, quomodo ecclesie Dei curam habebit?

Dabit super ambos hircos sortes. Adumbratū crediderim in his duobus hircis peccatorem, qui pro sceleribus suis, dignus est qui immoletur Domino, sed Dei munere liber euadit, & in solitudinē mittitur seu libertatem. Et sit Dominus Deus noster benedictus, qui mortem quam pro peccatis nostris

commerueramus: in hircum transtulit, & posuit in eo peccatum omnium nostrum. Voluit autem in fortibus ostendere discrimen, in quo est peccator propter peccata sua, quod videlicet aut feris tradendus esset in motibus, aut Deo in altari immolandus. Beatus ille Domine, qui est de sorte tua: etiam ad iugulum. Pars autem Domini populus eius, Iacob tuniculus hereditatis eius. Selecta & immaculata erant omnia animalia, quæ Domino offerebantur, in his verò nulla est electio, sed casu committuntur cuncta, ut intelligas in peccatore, nihil fore Dei electione dignum.

Asperges septies. Expendimus in Exodo, quod huiusmodi septena aspersio adubraret, quia enim septies in die cadit iustus, septies sanguis eius fundendus esset coram Domino.

Et expiabit sanctuarium ab immunditiis filiorum Israel. Habemus in medio nostri, non solum Domini templum, sed Deum ipsum, & quia ipsum nos videmus, immunditias nostras non curamus: neque aduertimus eis pollueri (quod in nobis est) templum Domini: quare admonet nos locus iste, in quantareuerentia habere debeamus templum ipsum quod apud nos est, & in maiori quod nos ipsi sumus. Hinc ortam existimo, annuam illam altarium ablutionem, quæ in ecclesiis die Iouis cœnæ Dominicæ fieri solet: ut illa die immunditiæ omnes, quibus sacra Dei polluiamus, abluantur & abstergantur.

Projiciet super illum omnes iniquitates filiorum Israel. Audis hic Christum ad viuum depictum, in quo ut Iaias cap. 53. habet, Dominus posuit iniquitates omnium nostrum: benedictus sis Domine Deus noster, qui pœnas quas nos soluere tenebamur pro peccatis nostris: in caput hirci posuisti, & ut ostenderes quam longè à nobis feceris iniquitates nostras, caprum iubes: mittere in solitudinem. Mich. 7 legitur. Reuertetur, miserabitur nostri, subiiciet iniquitates nostras, & proiciet in profunda maris: omnia peccata nostra.

Egredietur & faciet holocaustum suum, & holocaustum populi. Quales ad sacrificia Domini accedere debeamus, pulchrè locus iste adumbrat, expellenda enim sunt prius peccata, deinde litandum.

Qui dimisit hircum, lauabit vestimenta sua. Immunda valde res peccatum est, quod non solum habentem inquinat, sed portantem: ut corporis & vestimentorum opus sit lotionem.

Mense septimo decimo mensis humiliabit animas vestras. Non solet Dominus peccata remittere sine animæ afflictione. Vbi sunt qui opera pœnitentiæ sic excludunt, ut ea pro nihilo existiment? Audiât hic Deum statueri, ut in die remissionis peccatorum, affligant & humiliant non solum corpora, sed animas ipsas.

Sabbatum sabbati vobis, & humiliabit animas vestras. Sunt multi qui omnia negotia sua curant, nihilque suorum negligunt, in die quo peccatorum suorum pœnitent eos: quos textus iste patenter arguit, in die enim quo peccata tua luges, nihil aliud cures, nihil alienum tractes: ab omnibus vacandum est operibus, cum sunt peccata delenda. Audisti (ni fallor) quid Dominus per Isa. dicat. Ecce in die ieiunij vestri, reperitur voluntas vestra, & omnes substantias vestras repetitis. Ecce ad lites & ad contentiones ieiunatis, & percutitis pugno impiè.

Induet se vestibus lineis. Considera hic quod non iubetur sacerdos in die expiationis induere vestimenta iucunditatis & festiua, sed linea, ut hac ceremonia

remonia adumbraret, quod eo tempore quo peccata expianda sunt: repellenda sunt vestimenta gloriæ nostræ. Hoc est quod in Exodo annotauimus. Et nunc (ait Dominus peccanti populo) depone ornamentum tuum, ut sciam quid faciam tibi.

Ad expiandum filios Israel semel in anno. Docentur hic prælati, omnia condonare subditis suis, semel saltem in anno. Dicunt autem Iudæi quod si quis in affirmatiuum præceptum committat, & agat pœnitentiam: remittitur illi peccatum, qui verò negatiuum transgreditur, peccatum eius non dilui pœnitentia, sed in diem hunc expiationis suspēdi. Si quis verò peccatum committat quo eliminari & interfici meretur, hoc neque diem expiationis satis purgare, sed castigationes diuinas: qui verò violat nomen Dei, non posse nisi per mortem à peccato absolui. Sed multa horum falsa sunt. Transgressus est enim David & Achab negatiuum præceptum, scilicet, non occides, occidendo innocentem, & nihilominus peccatum illorum, pœnitentiā dilutum est. Ezech. 18. habes. Cum auersus fuerit impius ab impietate sua quam fecit, & fecerit iudicium & iustitiam: ipse animam suam viuificabit. Sic sequētia falsa sunt.

IN CAP. XVII. LEVITICI AD LITERAM ANNOTATIONES.

Quotus est Dominus ad Moysen. Statuit hoc capit. Dominus, non esse animal immolatum macrandum, nisi portio adipum, Domino offerretur. Secundò non esse demonibus litandum. Tertio non esse sanguinem aut morticinum comedendum.

Quicumque è domo Israel mactauerit bouem vel agnum vel capram. Hebraicè est. Vir vir, è domo Israel, sed sensus redditus est, & hic est sermo de mactatione ad sacrificiū. Nam ad comedendum, licitū erat mactare vbi vellent. Inferius enim dicitur.

Ut adducant filij Israel sacrificia sua: quæ sacrificant super faciem agrum. Et videtur quod immolatio, qua viri Israëlitarum, aut gentiles in agris dæmonis immolabant: caulam huic legi dederit.

Sanguis reputabitur viro illi. Hebraismus est, & est idem ac si dicat. Perinde est, ac si sanguinè effudisset humanum: quem sensum more suo scriptura statim explicat, dicens. Ipse sanguinem fudit. i. reputabitur sanguinem. scilicet humanum effudisse. Similem locutionem habes Exo. 22. vbi dicitur. Si in effusione inuentus fuerit fur, & percussus mortuus fuerit, non illi sanguines: si autè lol ortus fuerit super ipsum sanguis ei. Et ex hoc loco, explicari potest ille: qui utcumque difficilis est.

Excidetur vir è medio populi sui. Si qui victimam immolasset, & non adduxisset sanguinem ad altare Domini, reus sanguinis seu homicidij erat: non mirum si esset eliminandus è medio populi sui, qui diis immolasset. Hanc autem locutionem quidam intelligunt, quod non amplius pertinebit ad populum Israëliticum homo ille, sed non placet ille sensus: quoniam neminè legitimus qui hoc commisset, nō amplius pertinuisse ad Israëlitas: sed re vera à Domino erat exterminandus, quando illi placeret, an verò in eum magistratus animaduerneret, non satis constat. Nam Gen. 17. dicit Dominus Abrahamæ. Anima cuius præputij caro circumcisa non fuerit, peribit de populo suo. Postea verò Exod. 4. dum Moyses in Aegyptum pergeret, occurrisset ei Dominum legitimus, & voluisse eum quod filium

non circumcidisset occidere, unde constat quod idè dictū sit. Peribit de populo suo, quod dignus, est qui à Domino occidatur: quemadmodum voluit occidere Moyses, ob legem circumcisionis ommissam: constat etiam ex hoc capite. Inferius enim dicit Dominus, Quicumque è domo Israël, comederit sanguinem, ponam faciem meam in omnem animam comedentem sanguinem: & excidam eam è medio populi sui: vbi superiorem, & similes locutiones, explicare videtur. Si quæras quare reus homicidij reputatur, qui sanguinem victimæ fudisset, & non immolasset Domino. Iam Leui. 1. admonui, & multis aliis locis, victimam loco hominis offerētis immolari. Nam mortem quam homo commeruerat, Dominus in animal commutabat, & quia sanguinis animalis, loco sanguinis hominis offerentis succedebat, inde est, quod qui illum alibi fundebat, sanguinem dicitur humanum fudisse, unde homo effundens sanguinem animalis, & non per sacerdotem ad altare: solutus erat sanguine proprio, & non soluebat sanguine alieno: ideo dicitur exterminandus.

Et non sacrificabunt adhuc sacrificia sua capris: post quos furnicantur. Quidam & etiam noster Sanctes, pro capris dæmonibus vertunt: quoniam dæmones in figura hircorum hominibus apparebant, & homines eos in diuersorum animalum figuram colebant, maximè Aegyptij. Vox Hebræa learithm, pilosus significat seu hirsutus, inde seir. i. hircus sic dictus à nimia pilositate. Dicuntur autem dæmones pilosi, aut à multitudine & longitudine pilorum, aut quod eos videntes soleant hirsuti fieri ex timore. Hos dæmones vulgus indoctum, deos agri putabat. Habes enim 2. Reg. 17. Syros alios putasse deos montium & alios vallium. Ex hoc loco colliges Deum, non per se sacrificium animalium elegisse, sed ne populus suus his assuetus, ea dæmonibus immolarent: ut hic textus expressè dicit. Secundò deprehendes Iudæos, præter illam vituli vulgatam idololatriam: his hircis in deserto immolasse: unde illud Prophetæ Hamos 5. Nunquid sacrificium obtulistis mihi in deserto? videtur intelligendum. Mihi. scilicet, quoniam simul cum eo huiusmodi colebant dæmones. Sed lubet explicare, quare dæmones in huiusmodi horribilibus, & fœdis figuris hominibus appareant. Dum enim Eburæ inquisitorem agerè, & fœminas quasdam, quæ cum dæmonibus colloquebantur, examinarem, petebam ab eis quibusnā figuris dæmones sese illis ostenderent, & an ipsi dæmones eas prius verbis adirent, vel potius vice versa & ab eis audiui, semper illis apparuisse in vili figura, & si in humana, in specie hominis subnigri seu fulci: quos nos mixtos vocamus, quoniam ex albo & nigro ut plurimum generantur, neque dæmonem aliquam illarum allocutum, antequam ab eis interrogaretur. Ne ergo causerentur, se pulchra forma & specie eorum deceptas: aut illos Angelos & nō dæmones esse credidisse, voluit Dominus Deus eos, non pulchra, sed fœda forma apparere. Similiter ne se dæmoniorum verbis, ad malum prouocatas mentirentur, voluit eos, eas præloquentes expectare. Narrabat enim mihi quædam ex eis, dæmonem inuocatum, ad horam illam circuisse: expectasseque ab ea verbum aliquod, quod cum illa distulisset: ab eo alapam perpeffam, quæ conquerente aduersus eum, ille loqui incepit.

Obtulerit holocaustum. Hebraicè est. Ascendere fecerit holocaustum, vel ascensionem. Iam enim in principio huius libri diximus, holah. i. holocaustū,

Aduerte Deum nō per se animalium yolumisse sacrificia, sed ne homines ea dæmonibus immolarent.

reuelabis.] Dupliciter hæc lex intelligitur. Nam Hebraei vnicam esse arbitantes exponunt. Turpitudinem patris tui. i. quam nudauit pater tuus, cuiuscunque sit, siue sit concubina ipsius, siue alicuius quam vi oppressit, siue quam sua sponte cognouit, nullo modo cum ea congregari. Secundam verò legis partem, de matre vxore. s. patris legitima, intelligunt. Vnde sequitur.

Mater tua est. Non reuelabis turpitudinē eius.] Alij distictam intelligunt, volūtque priorem eius partem ad filiam dirigi, secundam verò ad filium, vt sit sensus. Tu filia non reuelabis turpitudinem patris tui sicut fecerunt filia Loth, & tu fili, non reuelabis turpitudinem matris tuæ, & hæc secunda expositio videtur melior: licet non nihil duritiæ habeat, quoniam non solet fœmina reuelare turpitudinem viri, sed vice versa, sed quia reuelare turpitudinem hic accipitur pro coire: sustineri potest expositio tum quia inferius dicitur.

Turpitudinem patris fratris tui: non reuelabis: quod statim explicans addit.

Ad vxorem eius non accedes.] Prohibentur autem hoc cap. nouem mulieres à concubitu, scilicet, mater, nouerca seu concubina, soror, soror patris, soror matris, soror vxoris: vxor fratris, vxor patris, & mulier menstruata. Addunt autem Rabbinus has, scilicet, auiam seu matrem patris, matrem matris, matrem auis & vxorem eius, auiam ex parte matris, vxorem fratris patris, nurum filij, & nurum nepotis.

Turpitudinē vxoris patris tui: non reuelabis.] Loqui tur textus de ea quæ est vxor patris: licet non sit mater, quoniam licebat tunc temporis multitudinem vxorum habere.

Turpitudinis patris tui est.] id est, perinde est ac si turpitudinem patris tui detegeres, sed est quæstio, an mortuo patre liceret eam habere, & quidam hoc licere putant, & Paulum. i. ad Cor. 5. exponunt, de vxore patris adhuc viuientis. Est etiam quæstio de vxore patris, nondum ab eo cognita, quemadmodum Adonias petiit Sunamitem, patris vxorem, incognitam ab eo, in vxorem: vt prioris Reg. historia testatur: sed certe puto nullo pacto licere, vxorem patris, siue cognitam ab eo, siue nõ, siue eo superstitie, siue vita functo, in vxorem accipere, & quod eo defuncto non liceat probò. Quoniam nõ minor reuerentia debetur nouercæ mortuo patre meo, quàm filia vxoris patris mei eo mortuo, sed ad filiam vxoris patris mei non licebat eo etiam mortuo accedere, ergo neque ad nouercam, & fortius stringes, si de vxore fratris, cum liberis defuncti, argumentum agites, ad quam nullo pacto eo etiam defuncto accedere licebat, aliàs frustra lex adderet, de defuncto sine liberis, & eadem ratio est nouerca, & de non cognita à patre. Secundò quia lex hic pro causa adfert, quoniam turpitudinis patris tui est, id est, quia perinde est, ac si esset turpitudinis patris, & eam detegisses: sed patris etiam mortui iniquum esset verenda detegere, ergo & vxoris eius. Tertio quia accedere ad vxorem patris eo viuente. lege adulterij prohibebatur: ergo si hæc lex aliquid de nouo statuit arcet à cõiugio cum ea, eo defuncto. Qui hæc fusius disquisit videre cupit. legat Ioannis Scoti sententias, super d. 21. & Maiorinis eadem dist. qui hæc ex professo inquirunt.

Turpitudinē fratris tui filia patris tui, vel filia matris tuæ, quæ genita est domi, vel genita est foris.] Videtur lex hæc eadem cum ea, quæ post sequentē sententiam ponitur, quæ statuit.

Turpitudinem filia vxoris patris tui, quæ genita est à

patre tuo, non reuelabis. Quidam putant priorem loqui de sorore carnali. s. ex parte patris & matris. Secundam verò de sorore ex parte patris, nata ex nouerca. Alij verò putant priorem legē omnes sorores excludere, siue ex altera, siue ex vtraque parte. Secundam verò de nouerca stabilitam putant, quoniam passim homines putabant sibi licere coniungi sororibus ex altera tantum parte, quemadmodum legimus de Abraham, qui Saram se vxorem accepisse asserit, licet esset ex altera parte soror. Similiter de Thamar, quæ ad Amon dicebat, vt se à patre peteret in vxorem, qui non esset eam sibi negaturus. Quod autem dicitur.

Quæ genita est domi vel foris.] Intelligendum est de filia patris, quam suscepit, antequam domi vxorem induxisset: vel de ea, quam habuit postquã vxorem domi habuit. Poterat enim filius putare, eam non esse sororem, quæ nata esset ex matre, antequam esset facta vxor, & domi recepta.

Nuditatem filia filij tui, id est, neptis tuæ, quoniam nuditas tua est, id est, tam turpe est, quàm turpe nudare propriam turpitudinem seu nuditatem, & in omnibus his locis pro turpitudinē legendum puto nuditatem.

Nuditatem sororis patris tui, id est, amitæ tuæ. Residuum patris tui ipsa.] id est, portio carnis patris tui, idem dicendum est de matertera. i. sorore matris, eadem ratione.

Turpitudinem fratris patris tui, non reuelabis.] id est, nuditatem vxoris eius, vt statim explicat: quæ reputatur nuditas fratris patris tui, vbi vides nuditatem seu turpitudinem vxoris, reputari turpitudinē mariti eius.

Turpitudinem vxoris fratris tui, non reuelabis.] Excipitur ab hac regula quando frater sine liberis moritur: quoniam tunc tenebatur frater suscitare semē eius: vt dicitur Deuteronom. 25. & ex hoc videtur haberi: quod neque liceret coniungi, vxori fratris, etiam defuncti, si filios reliquisset, quoniam lex excipit vxorem fratris sine liberis defuncti, ergo si cū liberis esset defunctus non liceret vxorem eius accipere.

Turpitudinem vxoris & filia eius, intellige etiam si non sit filia tua, sed vxoris tuæ tantum. Nam talis succedit loco filia, & filia filij vxoris, loco neptis.

Caro tua sunt.] Hebraicè. Residuum tuum ipsa. i. portiones carnis tuæ aut caro tua reputatur, quemadmodum vxor tua cuius sunt filia vel neptes.

Scelus est.] Significat zimah, bonam vel malam cogitationem secundum Hebræos. Alij verò dicunt significare fœdū turpe: quod verò cogitationes significet, colligitur ex Ezech. cap. 16. vbi dicitur. Et non fecisti. Et hazzimah, id est, cogitationem: ac si dicat. Non expendisti. Significatio dictionis: meo iudicio non plenè nota est.

Vxorem, ad sororem eius non accipies, ad stringendum vel angustandum: ad reuelandum nuditatem eius super eam, dum ipsa viuit. Sensus est. Nõ addas ad vxorē tuā sororem eius: vt. s. vxorem angustia afficiās. Noluit enim lex, odium fore inter illas: inter quas debet esse naturalis amor, & amicitia. Quod autem additur,

Dum ipsa viuit.] Cõcedit post mortē vxoris, posse sororem eius accipere. Nouerat Dominus qualiter Rachel, angebat Liam: idè nõluit talia connubia, in suo populo permittere. Verbum autē sarar, quod vertimus stringere: significat propriè ligare, & ex consequenti angustari: quod homo angustia affectus, videatur spiritum ligatum habere.

Ad mulierem

Ad mulierem in separatione immunditiæ suæ, seu in mēstruo suo: non accedes.] Sensus est. Ad mulierem, dum propter immunditiam suam seu menstruum, separata est, vt dictum est cap. 15. non accedes. Disquirat hic Caietanus, an sit mortale ad menstruatam accedere, & definit quòd non, textus tamen scripturæ Eze. 18. oppositū insinuare videtur: vbi dicit: Ad menstruatam non accesserit, vita viuet: ergo si accesserit, morietur: quemadmodum infra cap. 20. statuitur: quòd accedens ad eam quæ patitur fluxū, morte morietur. Non solet autē homo interficere, pro veniali peccato, idè dicendum est quòd illo tempore, quo lex hæc vigeant: mortale erat ad talem accedere, & prohibet hoc etiam in vxore, & hac de causa multi dicunt Deum, in pluralitate vxorum dispensasse: quoniam Iudæi incontinentes, ad vxorem menstruam accessissent: si vnicam haberent. Enumerant Iudæi adhuc viginti personas, cum quibus non licet connubia iungere, scilicet matrem matris, matrem patris matris iux, matrem patris sui, matrem patris sui. 5. vxorem patris sui. 6. vxorem patris matris sui. 7. vxorem fratris patris ex matre. 8. vxorem fratris matris siue ex patre, siue ex matre. 9. nurum filij sui, & nurum filij filij sui. 10. nurum, filia sui. 11. filiam filia filij sui. 12. filia filij filij sui. 13. filiam filia filia sui. 14. filiam filij filia sui. 15. filia filia filij vxoris sui. 16. filiam filia vxoris sui. 17. matrem matris patris vxoris sui. 18. matrem patris patris vxoris sui. 19. matrem matris matris vxoris sui. 20. matrem patris matris vxoris sui. Hactenus illi.

Vxori vicini tui, non dabis accubitum tuum, ad semen ad polluendam eam.] Dupliciter potest littera hæc intelligi. Vno modo. Ad semē. 1. polluendam eam semine tuo, vnde quasi explicando sequitur. Ad polluendam eam scilicet, semine tuo. 2. Ad semen. i. ad suscitandum illi semen ex vxore sua: si fortè illa nõ haberet semen ex viro suo, aut ad suscitandum semen tibi, si fortè sterilis esset vxor tua, & vxor vicini fœcunda, & vocat vicinum vel socium omnem Israelitam.

Quid Molech idoli.

De semine tuo non dabis, ad transire faciendum seu vt transire facias ad Molech.] Est Molech (vt constat ex 11. cap. prioris libri Regum) nomen idoli, quod filij Hamon coluerunt, ibi enim sic habetur. Tunc ædificauit Salomō phanum, Chemos idolo Moab, in monte qui est contra Ierusalem. & Molech idolo filiorum Hamon. Quod ad nomen ipsum attinet, videtur Molech, ortū habere à malach, quod est regnare, quod videlicet idolum illud, tunc temporis dominiū haberet super alia idola, aut rex aliorum idolorum appellaretur. Sacrificabant autem Iudæi filios suos (quos hic semen textus vocat) huic idolo vt constat ex verbis Ierem. cap. 32. vbi sic habetur. Aedificauerunt excelsa Baal, quæ sunt in valle filij hinnon, vt transire facerent filios suos, & filias suas Molech. De modo quo semen transire faciebant, tradunt Hebræi, Molech fuisse æneum quoddam idolum, intus concauum: extensa habens brachia: super quæ puerum ponebant, incendentes intus idolum, quo vsque candens fieret: ne autem pueri vagitus ad compassionem audientes prouocaret, tympanis sonabant, quousque puer spiritum exhalaret extremum. Sunt, qui dicunt Molech idolum fuisse Acharon ciuitatis Philistinorum, quod alio nomine appellatum est Beelpheor, seu Belphegor & Milcon, quod gentes priapum vocabant cuius scriptura prioris. Reg cap 15. meminit: cuius cultum pius rex Asah è suo regna eliminauit, Et 2. Reg. 23.

Quomodo Iudæi imolabant filios & filias idolo Molech.

egimus effœminatos, domūculas habuisse in domo Domini, quas fœmine texebant. Alij verò putant, Iudæos sequentes gentilium errores & impietatem fecisse transire, filios suos per ignem, in honorem ipsius Molech tandiu, vsquequo flatum extremum mitteret, sed timeo hoc ad fabulas Iudæorum pertinere. Puto enim eos, quemadmodū & nos ignorare ritum quo puer traduceretur ad idolum Molech.

Non pollues nomen Dei tui.] Aliquem polluere nomen Dei, aut Domini sui, est se feruū alicuius Domini mundi profiteri, & in se esse pollutum. Putant enim homines, quòd talis sit deus aut dominus alicuius ferui, qualis ipse est. Si mundus mundus, si pollutus, pollutum. Vocatur enim feruus nomine Dei sui, idè si sit pollutus, polluit nomen Dei sui: quo vocatur feruus eius. Polluere ergo istos nomen Dei, est esse pollutos, & nihilominus vocari seruos Dei.

Ego Dominus, qui scilicet hæc possum in vos vindicare: quemadmodum Dominus in seruos male gesta.

Mulier non stabit ante iumentum ad prostituendū se ei.] Mutat vt lubet Hebræi verborū significationes. Verbum enim raba quod Munsterus vertit prostituere, Sanctes verò nolter, in coitu, significat propriè quadrare: vnde rabu. i. quadrum, vel quadratum, vt patet. Exod. 27. vbi dicitur. Rabu. i. quadrū erit altare, & quia putarunt hanc significationem, hic non posse quadrare, mutarunt eam in prostituere, vel in aliam, vt diximus, sed si quis allusionē expendebat, videbit quàm bene loco cõueniat. Nã mulier quæ se iumento prostituat, ad modum quadrupedis se disponit: vt brutum quadrupedem eā exittimans cum ea coeat: quemadmodum de Pasiphe vxore Minois Cretensium regis, fabulæ tradit, quæ vaccam lineam, arte Dædali fabricatā ingressa tauro se supposuit. Vnde locus iste sic reddendus est. Mulier non stabit ante iumentum, ad quadrandum se ei. i. quadrupedem agendo, & bene allusionem aduerte, vt non facilè de cætero distrahas verba à sua propria significatione. Vnde reba. i. lectus, sic dicitur quòd quadrus sit: vt patet Psal. 139. vbi dicitur. Semitam meam, verbi. i. & lectum meum seu quadratum meum: ventilasti.

Polluit se terra huiusmodi contuminationibus, & visitabo iniquitatē eius super eam.] Ex peccatis fœdis hominum dicitur terra pollui, maximè ex congressibus illicitis, & contra naturæ ordinem. Et quod dicitur.

Visitabo iniquitatē eius super eam.] Verti posset. Et recordabor iniquitatis eius super eam, vt. f. puniam eam. Iam enim sapius admonui verbum pachad, potius recordari, quam visitare significare: licet etiam aliquando significet visitare.

Euomet terra habitatores suos.] Quemadmodum stomachus, indigestos & corruptos cibos ferre nequit, sed statim euomit: ita & terra ægrè fert habitatores immundos, idè eos à se reicit: & verbum chaah, significat proprie euomere: vt patet Ionah. 2. vbi dicitur: Et dixit Dominus pisci: vaiach. i. & euomit Ionam in arida.

Vt non faciatis ex statutis abominationum, quæ facta sūt ante vos.] Hoc fuit illarum gentium extremū malum, vt. s. non solum hoc ex arbitrio facerent, sed ve luti patria statuta custodirent.

Non polluatis vos in eis, quemadmodum illi. Ego Dominus, qui scilicet vos punire possum. Quoniam ex hoc capite multæ controuersæ ortæ sunt, an scilicet omnes personæ hic interdictæ & earū connubia sint lege naturali prohibita, opere pretium duxi hic

Quid pollueret nomen Domini.

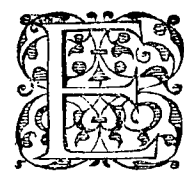
K hic

An omnes
gradus in
personis
lege prohibe
bitur sint
etiam inter
id est lege
naturalis
distinguitur

hic non nihil de hac questione scribere, ne res sic inuoluta permaneret. Est autem pro huius rei declaratione præmittendum Deum Op. Max. ob tres aut quatuor causas, huiusmodi matrimonia prohibuisse vt ex ipso textu colligitur. Prima quia residuum tui est, seu portio carnis tuæ, & hanc causam adduxit ad reprobāda connubia inter nepotem & materteram, & nepotem & amitam. Dicitur enim ibidem. Residuum patris tui est. Idem de filia vxoris, & nepte ipsius. Secunda quia nuditas vel turpitudine tua est: & hæc adducitur ad prohibendum connubium cum nouerca, & cum filia filij, vel filij, similiter de vxore fratris. Tertia quia mater, quia vxor fratris patris, quia vxor filij. Quarta additur ad non prouocandam sororem, in sorore suam. Est secundo aduertendum, quod prohibentur hic personæ duplicis generis. scilicet consanguinei, & affines, consanguinei vt mater, soror, filia, neptis, amita & matertera. Affines vt nouerca, soror ex parte patris vel matris tantum: filia vxoris, & neptis vxoris: vxor auunculi, nurus, vxor fratris, soror vxoris. Videtur ergo quod omnes istæ, seu connubia inter omnes istos, sint iure naturali prohibita: quod sic probatur. Accedere ad propriam carnem, est iure naturali prohibitum, sed accedere ad omnes quæ hic numerantur consanguineas, est accedere ad propriam carnem: ergo maior nota est, probatur minor. Accedere ad sororem patris, seu amitam, & ad sororem matris, seu materteram, est accedere ad propriam carnem: ergo à fortiori accedere ad matrem, ad filiā, ad neptem, & ad sororem: cum istæ sint mihi propinquiores quàm amita vel matertera. Antecedens ex textu constat. Dicit enim. Turpitudinem sororis patris tui, non reuelabis, residuum carnis tuæ est. Idem de sorore matris. Eadem ratione ad eas quæ loco harum succedunt, sicut nouerca, soror ex parte alterius parentis. Secunda ratio ex parte reuerentiæ sumi potest. Committere irreuerentiā erga superiorem, vel illum cui naturaliter reuerentiā debeo, est impingere in ius naturale sed coire cū personis hic prohibitis consanguineis, est committere irreuerentiā in superiorem, vel in illum cui reuerentiā debetur ex naturali lege, quoniam est reuelare nuditatem eius, quemadmodum reuelare pudenda matris nouercæ, sororis ex parte alterius parentis. Tertia: Gentes non debebant puniri pro eo quod non est contra ius naturale, quoniam non tenebantur ad positam legem diuinam, quam non nouerant, sed Dominus dicit eos fecisse: istas abominaciones omnes, ante aduentum Iudæorum, terramque polluisse se & euomituram eos: sequitur ergo omnia hæc naturali legi aduersari. Sed his aliqua obstant, scilicet hæc. Quoniam non magis pertinet ad carnem meam, filia vxoris meæ, quàm soror ipsius, sed licet accipere sororem vxoris, vxore defuncta, ergo & filiam vxoris. Ad hoc dicitur negando maiorem, quoniam filia vxoris succedit mihi loco filia, non sic soror vxoris meæ. Secundo quia non est credendum patriarcham Iacob, in naturale ius impiegit, sicut neque Abraham qui fuit dilectissimus Deo: sed prior accepit simul duas sorores viuentes, & secundus sororem ex parte alterius parentis, ergo hoc naturali iuri non aduersatur. Dico quod aliquod est ius naturale, quod sancti patres omnes nouerant, quemadmodum non esse cū consanguineis, maxime proximis congregiendum. Aliud est quod non omnes nouerant, quemadmodum non esse ducendas affines in linea transfuersali, & hoc non nouerant nisi pauci ex sanctis patribus, &

ideo Abraham Sarah sororem ex parte alterius parentis tantum, in vxorem duxit. Idem de Iacob, licet vt diximus illud legi naturali non sic aduersetur vt primū. Tertio quia in principio mundi, fuit matrimonium inter fratres & sorores. Ad quod dicendum, manifestam tunc fuisse authoris naturæ dispensationem. Possemus etiam dicere Cain & Abel non accepisse vxores, nisi postquam humanum genus erat à patre multiplicatum, & hoc litera Gen. 4. insinuat: quæ dicit tempore Set, genus humanum multiplicatum: quoniam tunc cœptum est inuocari nomen Domini. Neque mireris, hic non prohiberi à matrimonio filiam, quoniam si prohibetur filia vxoris, multo magis prohibetur filia vtriusque parentis. Similiter non prohiberi auiam, & prohiberi neptem: quoniam si turpitudine amitæ non est reuelanda, neque materteræ, multo minus auæ. Sed de his satis quoniam textum interpretandum suscepimus non digladiandum. Quarto quia summus pontifex sæpissimè in his dispensat, non posset autem dispensare, si hæc naturali iuri aduersarentur. Dico quod multiplex est ius naturale. scilicet primarium & secundarium vt dicit, scilicet tit. 2. q. 1. 2. ar. 1. & 4. scilicet, d. 3. q. 1. hæc ad secundarium pertinent in quo summus pontifex dispensare potest occurrentibus aliis quæ in casu ius naturale sopire videntur.

IN CAP. XVIII. LEVITICI
annotationes ad mores.

Ego Dominus Deus vester.] Cōstat ex hoc loco eū qui leges cōdere vult, debere prius ostēdere dominiū suū in eos quibus leges tradit. Similiter debere ostēdere: se posse in trāgrefores legum suarum animaduertere.

Secundum opus terræ Aegypti in qua habitastis: nō facietis.] Non debet patria bene instituta, facile permittere, habitatores suos, peregrina regna in quibus homines licētiosius viuunt, adire: ne mores malos discere possint, quoniam homo facile discit mores eorum quibus conuersatur. Vnde sanctus Abraham noluit filiū suum Isaach, in Mesopotamiam ire, vxoris quærendæ gratia, sed potius vxorem ad se adducere, vt penes se bonos mores addisceret & malos si fortè haberet, deponeret. Similiter elaborandum est, ne mala exempla videas: quæ te facile ad malum adducere possunt. Tertio qualiter subditi à prælatis suis admonendi sunt, quando ituri sunt ad loca in quibus mala exēpla videre possunt, quemadmodum sanctus Iere. Iudæos in Babylonicam captiuitatem ituros, vbi idolorum colluuiem visuri erant, de cauenda idololatria admonet.

In statutis eorum non ambulabitis.] Eset satis impiis impiè viuere, modò statuta iniqua non stabiliunt. Nam quemadmodum piis non sat est bona facere, sed sese iuramentis, votis, & statutis ad ea faciēda ligant, ita & impiis non sat est mala facere, nisi se suis statutis votis & iuramentis ad ea faciēda astringant. Iurauit (ait Dauid) & statui: custodiēre iudicia iustitiæ tuæ. Et alio Psal. Sicut iurauit Domino votum vouit Deo Iacob. Si dederō somnum oculis meis & palpebris meis dormitationem, donec inuenero locum Domino, tabernaculum Deo Iacob. Hoc interesse cernes inter malos & bonos, in malis & bonis faciendis: quod boni faciunt mala, quasi dissigata. Nam ita ea facere volunt, & promittunt, vt facile vota, vel iuramenta, rescindant,

IN CAP. XIX. LEVITICI ANNOTATIONES
AD LITERAM.

Mocutus est Dominus ad Moysen.] Fit hoc capite repetitio quorundam præceptorum decalogi. scilicet de parentibus timendis, de cura pauperū, & proximi dilectione, de non viciscencia iniuria, cauendum à pythonibus & haruspibus, de barba non radenda, de filia non polluenda per fornicationē, canos & senes honorandos, peregrino vim non inferendam, in omnire, esse æquitatem seruandam.

Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester.] Disputauit sapiens in hoc opere, de significatione verbi chadas: quod proprie separare significet, præsertim ab immunditiis. Vide quæ Gen. 1. scripsimus de significatione huius verbi. Est ergo sensus. Estote separati ab immunditiis & sordibus gentium, quoniam ego qui sum Dominus Deus vester separatus sum. Rabbini dicunt significare sanctificare, præparare, immūdam esse. Dicit enim Rabbi David Kimhi, inueniri in laudem, & vituperium. Ad probandum verò quod significet præparare, citat illud Micheh 3. vbi dicitur. Vechadessu. i. Præparabunt aduersus illum prælium, vbi Hieronymus vertit sanctificabunt, sed explicandum est quid sit prælium sanctificare: & nihil aliud esse puto sanctificare bellū, quàm separare homines quasi pecudes quæ separabantur ad sacrificium Domini. Solebant enim animalia Domino immolanda, ab aliis separari & recludi: vt sacerdos exploraret quid haberēt maculæ. Ne autem sine verbo Domini loqui videamur, audi quid Iere. 12. dicatur. Cōgrega eos quasi gregem ad victimam, & sanctifica eos. i. separa quasi pecudes macandas, in diem occisionis. Sic cum Ioelis 1. dicitur, Sanctificate ieiunium, interpretandum puto separate homines à cibis propter Deum: aut separate eos ab immunditiis vt sanctè ieiuent: vbi vides quàm pulchrè propria significatione in locis quibus eam isti mutant, quadrare: neque esse facile verba distrahenda à sua genuina significatione, quia nolunt (vt in canonibus diximus) allusiones vocabulorum expendere, facile eas mutant vt lubet.

Vnusquisque matrem suam & patrem suū, timebitis.] Hebraicè est. Vir matrem suam, & præponit hic matrem patri, quoniam solent filij plus patrē quàm matrem timere: imò pro nihilo reputant matrem: Cum verò honorare præcipit Exod. 20. vice versa, præponit patrem matri: quoniam pater magis honorandus est quàm mater

Sabbata mea custodietis.] Dicit sabbata, quia non vnicum sed multa mandare seruabat sabbata, aut propter sabbatum ebdomadæ dierum & annorum: quod in anno iubili celebrabatur, aut per sabbata intelligit omnia festa. Inculcat autem huiusmodi præcepta de sanctificando sabbato, de parentibus timendis, quoniam maximi erant momenti.

Ne vertatis vos ad idola, & deos fictiles nō facietis vobis.] Significat verbū, panah, proprie vertere, quod multis in locis exēplis mōstrauimus: sed quia ex cōsequenti significat respicere, quidam hic respicere verterunt, sed magis quadrat vertere, quod dicit, quoniam Hebræi iam in Aegypto idola coluerant. Dicit ergo. Postquam relictis idolis, me Deum secuti estis: non reuertamini iterum ad idola. Vocantur autem hic idola Elilim, quam vocem, quidam compositam arbitrantur ab al, quod est non, & el quod est Deus, quasi non dij: quoniam

dant. Audi quid Dauid sanctus, iniuriam passus à Nabal, vxori eius dixerit. Et quidem viuit Dominus, quia nisi festinasses in occursum mei: non remansisset ipsi Nabal mingens ad parietem. Venit mulier sapiens in occursum eius, & statim reuocauit malum quod facere decreuerat. De bonis operibus, qualiter se ad ea astringant diximus. Nunc de malis dicamus, qualiter ea faciant fixa, & se ad ea astringant. Cum enim nuntij quos miserat Nabucodonosor, vacui & sine honore ab eis ad quos mittebātur remitterentur: iurauit per thronū suum, quod se ab eis defenderet, & statim ad vindictā Holofernem misit. Sic illi qui Danielem accusabant, ne rex malū quod Propheta parabat, reuocare posset, eū statueret fecerunt, ne quis triginta dierum spatio: alteri quàm ei quicquam peteret. Quod vero bona discipula faciunt, constat. Si elemosyna, ieiunium vel quoduis aliud bonū opus faciendum est, parua occasio eos impedit ab exequutione eius, ita vt pulchrè dixerit in Prouerb. Salomon, pigrum velle & non velle: quoniam si aliquando vult bonum, statim reuocare conatur quod bene voluit.

Iudicia mea facietis, & statuta mea seruabitis.] Facienda sunt bona statuta, contra mala. Non sat est malis operibus, bonis obuiam ire, sed statutis bonis, eorum malis legibus obuiandum est.

Nullus ad propinquam carnem suam accedet.] Putarem conianguineum cognoscere, ad brutalitatem tendere, brutorum est discrimina in coitu non facere: licet de equo, qui cum matre congressus est: mira prodant historia, hominum verò consanguineas ab aliis discriminare in actibus carnis.

Turpitudinem patris tui, & matris, non reuelabis.] Quanta reuerentiā, habeat pater & mater honorari, docet sententia hæc, & sequentes omnes: vt cum his quibus naturaliter reuerentiā debemus, congregiendum non sit: ad omnes enim has, est naturalis horror, quemadmodum ad mentruatam. Habes etiam hic quàm scædus, & immundus, imò & brutalis sit coitus, cum masculo & cum iumento.

Ne polluamini in his, Nam in his omnibus polluerunt se gentes.] Admonemur, non sequi aliorum peccata: ne nos simili poena teneat, & considerandæ sunt aliorum punitiones, & ob quæ peccata puniti sunt: ne nos simili poena inuoluat. Similiter expende qualiter hij qui naturæ iniuriū sunt, suis pellātur sedibus quorum loca iustis traduntur.

Polluit se terra, euomet habitatores suos.] Mirū valde est, quod non solum isti brutales, sed etiam terra propter eos, & qualiter cupiat, eos quasi corruptos cibos euomere, & quemadmodum, tales cupit à se reuicere, ita & bonos apud se seruare. Vix Sion (ait Ieremias) lugent, eò quod non sint qui veniant ad solennitatem. Audis quàm anxie vix Sion, pios & cultores Dei desiderant.

Indigena & peregrinus, qui peregrinantur apud vos.] Nouit Dominus huiusmodi vitia, vt plurimum a peregrinis deferrī: volentibus pessimis patriæ suæ moribus vbique locorum vti, quamobrem maxime mittendum est, rectoribus: vt eos in officio contineant: neque libere viuere sinant.

Non emouat terra vos.] Expende hic qualiter terra, impios qui in ea morantur calciget, vnde credendum est, eam pollutam: cum fructus suos, suis habitatoribus & cultoribus negat. Sic per bella, pestes, aut similia incommoda à se eiicit: quo in loco simul aduerte, quàm malum sit, malos prædecessores habere in loco quò habitas.

Verè non sunt dij. Si verò radix nominis Elilim, fit alal, quod est vanum esse: tunc Elilim dicentur idola: quoniam res vanæ sunt & nullius momenti, quam sententiam sequitur Rabbi David kimhi, & probabilior videtur. Vnde Iob. 13. habes. Medici elim. i. vanitatis omnes vos. Aut medici inutiles. Zachar. etiam 11. habetur. Vt pastori haeli. id est vanitatis aut inutilitatis. Si verò Elilim fit ab alath, quod est execrari, maledicere, dicentur idola Elilim, quoniam execrabilia & maledicta sunt. Si verò ab el quod est fortitudo. d. centur à fortitudine deitatis, quam illis homines falsò tribuunt. Quod autem sequitur.

Quid Hebrais signi- ficet vox Elilim.

Neque deos suscipietis.] Chaldaus vertit. Neque timores constatiles, facietis vobis. Admonui enim Gen. 31. super illud. Turavit Iacob per timorem patris sui Iaac, Chaldaeos & etiam Hebræos vocare Deum timorem: eò quod maximè timendus sit. Et quod sequitur.

Ego Dominus Deus vester.] Dupliciter potest exponi. Vno modo ego Dominus Deus vester, qui possum in vos veluti in seruos: animaduertere: si idola colatis. Secundò. Ego Dominus Deus vester, ad quem colendum vos vertere potestis, relictis idolis. Et prior sensus, secundo videtur germanior.

Si sacrificaueritis sacrificium integritatis Domino: secundum beneplacitum vestrum sacrificabitur.] Consultò non verti cum alijs sacrificium pacificorum: quoniam vt sapius admonui. dictio salom non pacem, sed integritatem significat. Quod verò sequitur.

Secundum beneplacitum vestrum sacrificabitur, idem dictu est. quòd cum vobis beneplacuerit offeretis, & vult ponere discrimen inter hoc sacrificij genus & alia. s. holocaustum, & pro peccato, quoniam hæc erant necessario offerenda, pacifica verò liberum erat vniciue. Alij sic locum intelligunt. Si vultis hostiã integritatis offerre: ita debetis offerre, vt sit gratum & acceptum Domino, sed prior sensus germanior esse videtur.

Ipsa die qua sacrificaueritis: comedatur.] Licet non obligem vos inquit ad pacifica mihi offerenda: obligo tamen, vt eadem qua offertur die, & sequenti comedatur.

Prophanatum est, non placebit.] Hebraicè. Abominabile ipsum, non placebit. Dictio Hebraica pigul (vt etiam alias admonuimus) significat rem abominabilem, vt patet Ezech. 4. vbi dicitur. Non est ingressa os meum caro pigul i. rei abominabilis, aut immunda. Non placebit. Subaudi sacrificium: Et quod dicitur Portabit iniquitatem, id est, pœnam iniquitatis suæ. Quoniam sanctum Domini polluit, id est carnem, quæ Domino erat sanctificata, permittit putrem fieri, aut præceptum Domini nõ curauit. Vel quia quod erat Domino sanctificatum, postquam fuit pollutum comedit.

Cum messueris messem terræ tuæ: non finies, extremitatem agri tui.] Significat verbum chafar proprie stringere, arctare, & ex consequenti metere, quòd metentes, falces culmorum & spicarum stringere & coarctare soleat. Nam Isai. 28. habes. Quia chafar. i. strictum seu arctum stratum. Et Mich. 2. Nunquid hachafar. i. strictus est spiritus Domini? De secunda verò significatione habes exempli Jerem. 12. vbi dicitur. Seruerunt tritica, & spinas chafaru, i. strinxerunt aut messuerunt. Quod autem sequitur.

Non consummabis seu finies extremitatem agri tui.] Multi verterunt anguli tui, sed nomen peat, proprie extremitatem significat Jerem. 9. Visitabo super omnes dispersos peah. i. in extremitatem, seu

vsque ad extremitatem terræ, & videtur æquius, vt non solum angulos messis, sed extremitates ex omni parte: pauperibus relinquere: vnde ex omni parte, non poterant ad extremitatem pertingere.

Collectionem messis tuæ non colliges.] Nolter Sanctes vertit spicas remanentes messis tuæ, non colliges, sed in Hebreo nulla est spicarum mentio: quoniam lachat colligere significat Exod 16. vbi dicitur lachetu. i. collegerunt cibos duplices, & lechet collectionem significat, & est sensus. Collectionem. s. totam teu fructum messis tuæ: non colliges, sed aliquid pauperibus relinques, & præ se fert textus (nisi sit præcedentis explicatio) quòd extremitates messis erant pauperibus relinquendæ. Dicunt autem Hebræi. spicas decedentes manibus merentium, vel relictas, eos non posse colligere: quare prouerbiu erat inter eos. Qui non relinquit pauperibus collectionem: perinde est ac si vi pauperibus sua diripiat. Adduntque beneficium hoc in pauperes pro sacrificio reputari.

Vineam tuam non racemabis, & baccas vineæ tuæ non colliges.] Sensus est. Vineam tuam non racemabis, scilicet omnia, vt. s. nihil racemorum pauperibus relinquant, & baccas. s. decedentes manibus vendemiantium non colliges. Aut baccas. i. paruos racemos non colliges: ac si appetius dicat, Non omnes racemos magnos vineæ tuæ racemabis, & paruos, qui baccæ reputantur non colliges. Posset etiam esse sensus. Vineam tuam non racemabis. s. vsque ad extremitatem, quemadmodum de agro dixit: & baccas vineæ tuæ. id est paruos racemos remanentes non colliges, & hic sensus videtur literæ magis conuenire. Est autem aduertendum verbum al. i. incertæ esse significationis. Dicunt enim Hebræi significare omnia hæc. i. facere, vindemiare, inuoluere, ascendere, deturpare: quòd mihi præsentissimum signum est eos propriam significationem ignorare. Verbum (meo iudicio) racemare significat, seu vindemiare, maximè racemos remanentes post vindemiam, quòd nostri dicunt rabiscar ou rebuscari. iterum querere, & multi sunt in scriptura loci, qui in hac significatione verti possunt: vt locus iste, & Deut. 24. Item Jerem. 6. vbi dicitur. Ole. i. oleulu. i. racemando racemabunt sicut vitem residuã israel, & iste locus apertè insinuat hanc significationem esse propriam. Sic Iud. 20. Vaieoleluhu. i. Et racemauerunt eum in viis, seu non dimiserunt ex eo racemum. Iuxta hanc significationem vertere licebit illud Thren 1. Sicut dolor meus, qui olal. i. factus est mihi (vt nostri vertunt) quòd verti potest, qui vindemiauit, aut racemauit me. Sic eodem capite, quòd nostri vertunt. Veolel. i. fac eis sicut fecisti mihi, optimè veritas. Racema eos, quemadmodum racemasti me. Sunt tamen aliquot loci, in quibus hæc significatio non videtur conuenire: vt est illud Iob 16. Veolalti. i. inuolui in puluere cornu meum, vbi nullo modo videtur conuenire racemauit, aut vindemiaui, sed etiam hic potest conuenire, intelligendo per vindemiare cornu in puluere, scindere quemadmodum scinditur botrus ex vite. Similiter illud 1. Sem. 31. Ne forte veniant incircumcisi isti, & hi tallelu, id est, illudant mihi, quòd melius veritas, & racement seu vindemient me, abscondentes videlicet manus pedes & caput ac verenda dum viuo. Aut racement me, id est, scrutentur verenda mea, quemadmodum scrutatur vitem qui racemat: vnde locum melius veritas. Et racemationem faciant in me, quemadmodum nos dicimus. Porque nam facam gazua, ou anathomia em mim. Eodem

Quid Hebrais signi- ficet verbum alal, id est, racemare.

dem modo interpretandum puto illud Jerem. 38. Ne forte tradant me, in manu eorum: vehitallu. i. racemationem faciant in me. i. caput amputent, & separent: quemadmodum botrus à vite, aut scrutentur me, & membra scindant, quemadmodu à vite botri, vt iam diximus. Est etiam facere racemationem, progeniem aut filios alicuius occidere, aut ab eo auellere: vt Psalm. 141. Ne inclinari finas cor meum ad verbum malum: seu ad rem malam: lehitollel. i. ad racemandum racemationes impietatis. i. ad colligendum collectiones impietatis aut ad perdendam posteritatem. Significatio nondum mihi plenè nota est, idè cum communi transeundum puto, inde ola. i. paruulus, sic dictus quòd ab vberè seu matre pendeat veluti botrus à vite.

dem modo interpretandum puto illud Jerem. 38. Ne forte tradant me, in manu eorum: vehitallu. i. racemationem faciant in me. i. caput amputent, & separent: quemadmodum botrus à vite, aut scrutentur me, & membra scindant, quemadmodu à vite botri, vt iam diximus. Est etiam facere racemationem, progeniem aut filios alicuius occidere, aut ab eo auellere: vt Psalm. 141. Ne inclinari finas cor meum ad verbum malum: seu ad rem malam: lehitollel. i. ad racemandum racemationes impietatis. i. ad colligendum collectiones impietatis aut ad perdendam posteritatem. Significatio nondum mihi plenè nota est, idè cum communi transeundum puto, inde ola. i. paruulus, sic dictus quòd ab vberè seu matre pendeat veluti botrus à vite.

Ego Dominus Deus vester, qui scilicet hæc in vos vindicare possum.

Non furabimini, non negabitis, & nõ mentiemini vnusquisque proximo suo.] De priori verbo. s. ganah, non est dubium significare furari, secundum verò. s. chachas. i. negare, non plene notum est, videtur tamen significare deficere, attenuari, macrescere, & mentiri, quòd est deficere à veritate promissa. Psalm. 109. Caro mea chachas. i. defecit propter oleum. i. olei defectum. Si legas non negabitis, intellige depositum, aut veritatem dictam: si verò non deficientis, intellige à promissis aut à veritate dicta. Tertium autem verbum. s. sachar videtur quasi idem significare. s. mētiri, & præuaricari. Gen. 21. Si tischor li. i. si mentitus fueris mihi, aut præuaricatus in me: vnde videtur significare mentiri pactum, aut promissum. Posset ergo locus sic reddi. Non furabimini, & non attenuabitis vos proximo, dicentes vos nihil habere ad subueniendum illi. Et non mentiemini pacta & promissa illi, aut diximus, Non negabitis, scilicet depositum aut promissum, & non mentiemini. s. pacta. Et peculiariter prohibet hæc delicta: quoniam perniciosissima sunt in republica bene disposita. Hebræi vertunt. Non furabimini, non mentiemini, & non fallatis, quæ sic distinguunt vt furari, non tantum sit eius qui alicui bona sua suffuratur, sed etiam eius qui videt, nouit, & tacet. Mentiri verò eius est, qui negat depositum, quo etiam eum comprehendunt, qui nouit & tacet. Fallere verò eius, qui petit ab aliquo debitum: qui ei nihil debet, & apud quem planè nihil habet: quòd suum est.

Non pollues nomen Dei tui.] Mentiri enim iuratum per nomen Dei, est vili pendere illud, & per consequens pollueri, quòd Deus Ezech. 17. se vindicturum pollicetur. Viuo ego inquit nisi iuramentum meum quòd spreuit, & fœdus meum quòd irritauit: dederò in caput eius. Et aduerte quòd in Hebræo non habetur. Non pollues, sed affirmatiuè, i. pollues: sed iã in regulis admonuimus, sæpe apud Hebræos, vnam negationem supplere vicem duarum: vt ibi multis monstrauimus exemplis. Posset tamen intelligi. Quoniam. s. iurãdo in nomine meo mendaciter, pollues nomen Dei tui.

Ego Dominus, qui scilicet iniuriã possum reddere. Non vim inferes proximo tuo.] Verbum aschak, videtur significare occupare, & detinere, & potest esse sensus. Non occupabis socium tuum: inuitum in ministerio tuo, aut non detinebis bona eius, neq; rapies. Significat enim gazal prædari. Dicunt enim Hebræi aschak, esse nolle reddere rem proximo suo quæ quacunque ex causa, ad manus cuiuspiam peruenit: gazal verò esse, vi alicui sua auferre.

Non polluēs faciem tuam, non coire facies mixtim.] Hebraicè est nõ quadrare facies, & dixi causam quare coire dicatur in quadrupedibus quadrare: quoniam super quatuor pedes se disponunt ad coitum quadrupedia. Et quòd dicitur. Mixtim. Verbum chala, significat claudere, & prohibere, Jerem. 32. Quem chelao, id est, recluserat eum, seu prohibuerat. Et Aggei 1. Propterea super vos chaleu. i. prohibuerunt seu clauerunt se cœli. Hinc chele i. carcer, sic dictus quòd prohibet vel claudat homines & prohibeat exire, & etiam michlah. i. ouile sic dictum quòd sit clausum, & duale chilaim. i. mixta, quòd in mixto sit vnum alteri seu in altero inclusum. Sic de agro non seminando mixtis seminibus. Abhorruit enim Deus maximè à confusione, & simplicita dilexit.

Vestis mixtionum, contexta ex lana & lino, non ascendet super te.] Etiam mixtio in vestibus displicet. In Hebræo habetur. Vestis mixtionum etherogenea, & etherogenea est vnica dictio. s. scaatnem, quam

Nõ pernoctabit opus mercenarij tui apud te vsq; mane.] Melius non morabitur & sumitur opus pro operis mercede vt Hebræis mos est.

Non maledices surdo.] Posset etiam verti. Non leuem reputabis, seu non despicias surdum, quoniam verbum etiam hoc significat, & priori modo est sensus. Non putes te à peccato immunem, maledicendo surdo, quoniam non audit ille maledictionem. Audio enim ego, qui te punire possum.

Sed timebis à Deo tuo. Ego Dominus.] Explicat locus iste locutiones quibus dicitur, Ego Dominus, quòd videlicet sit sensus. Ego Dominus qui vos punire possum.

Quare Dominus repetit, Ego Dominus.

Non facietis iniquitatem in iudicio.] Id est. Non peruertetis illud. Nam verbum Aual Hebræis significat à rectitudine declinare: & etiam lactare. Posset etiam verti. Non facietis stultitiam, aut exactionem in iudicio.

Non suscipies faciem pauperis in iudicio.] Hebraicè. Non leuabis, seu eleuabis. s. honorando: ac si dicat, Non honorabis, vt. s. propter illum peruertas iudicium: illius. s. misertus. Sic quòd sequitur.

Non honorabis faciem magni, vt scilicet propter eius honorem, peruertas iudicium. Non enim iudicium est peruertendum, ob misericordiam in paupere m: neque ad honorandum diuitem.

Non ibis fraudulenter in populo tuo.] Dicunt tam Hebræi quàm nostri, verbum rachal significare negotiari: & mercari, inde marcolet. i. detractor, quòd hinc inde veluti negotiator discurrat: & quòd in vna domo audit, in alia dicit & reuelat. Aliqui dicunt rachil, exploratorem significare. Est ergo litera sic intelligenda Non ambulabis detractor. i. hinc inde veluti mercator, vt quòd hic audis alibi narres.

Non stabis contra sanguinem proximi tui.] Potest sermo ad iudices dirigi, vt. s. non sint cum alijs ad occidendum innocentem, aut non eris quouis modo causa, siue vt iudex, siue vt testis, iniuste effusionis sanguinis. Dicit autem.

Non stabis.] Quoniam qui iniuste aliquem ad mortem damnabant, states primos lapides in reum mittebant.

Ne suscipias super illum peccatum.] Hebraice est. Non leuabis seu portabis super illum peccatum, id est, non imponas illi falsum crimen, vel. Non peccabis contra ipsum.

Non seruabis vadium in filios populi tui.] Id est, in conciuces tuos, & loquitur de odio ad vindictam non seruando.

Iumentum tuum non coire facies mixtim.] Hebraicè est nõ quadrare facies, & dixi causam quare coire dicatur in quadrupedibus quadrare: quoniam super quatuor pedes se disponunt ad coitum quadrupedia. Et quòd dicitur. Mixtim. Verbum chala, significat claudere, & prohibere, Jerem. 32. Quem chelao, id est, recluserat eum, seu prohibuerat. Et Aggei 1. Propterea super vos chaleu. i. prohibuerunt seu clauerunt se cœli. Hinc chele i. carcer, sic dictus quòd prohibet vel claudat homines & prohibeat exire, & etiam michlah. i. ouile sic dictum quòd sit clausum, & duale chilaim. i. mixta, quòd in mixto sit vnum alteri seu in altero inclusum. Sic de agro non seminando mixtis seminibus. Abhorruit enim Deus maximè à confusione, & simplicita dilexit.

Quadrare Hebraicè est coire cum iumentum.

Vestis mixtionum, contexta ex lana & lino, non ascendet super te.] Etiam mixtio in vestibus displicet. In Hebræo habetur. Vestis mixtionum etherogenea, & etherogenea est vnica dictio. s. scaatnem, quam

Hebræi ex tribus compositam dicunt. i. ex sua quod est lene. & tauah quod est filare, & nū quod est torquere filum, sed meo iudicio ipsi ignorat propriam vocis significationem, neque in Hebræo sit mentio lanae, vel lini, quoniam non solum mixta lana & lino prohibentur, sed ex quorumcunque filis.

Vir cum dormierit cum muliere coitu seminis, & fuerit probris affecta aut despecta à viro, & redimendo nõ fuerit redempta, vel manumissio non est data ei, vapulabit, scilicet mulier non morietur, quoniam non fuit libera.]

Quod dicitur coitu seminis i. coitu quo fit femininũ commixtio, vt excludat modos innaturales præferentiam Sodomiam, Quod verò sequitur. Probris affecta aut despecta à viro, multi verterunt desponsata viro, alij viro addicta: sed quia nullibi verbum charaph hoc significat, suspecta mihi semper fuit illa significatio. Significat autem charaph probris afflicere, vt patet Ptal. 19. vbi dicitur. Et respondebo chorephi. i. exprobranti mihi verbum aut probris afficienti me verbum, seu vilem reputanti ac deturpanti, & meo iudicio statuit lex, quod si quis coierit naturali modo, cum alterius ancilla iam cognita à viro, quam deturpatam seu vilem reputat, neque fuerit redempta vel manumissa, quoniam talis non reputatur vxor: talis non erat occidendus sed vapulandus. Talis enim non reputabatur vxor, idè qui eam cognoscebat libera à morte erat. Aduerte etiam quod dictio bicoret. quam nostri vertunt Vapulabit, ortum habet à verbo bachar quod Hebræis est discernere, vt Gen. 1. monitruimus vnde bocher. id est, man, sic dictum quod tunc res discernantur: quare meo iudicio malè hic vertunt vapulatio. sed vertendum est discretio, id est, discernitur causa apud Iudices: vt sciatur qua sit pena mulieris. Vnde Septuaginta verterunt, Consideratio erit illis, Hebræi de ancilla quæ est Domini vxor legem intelligunt, ad quod abduci nequeo quoniam verbi significatio torquetur, tum quia Exod. 21. decernitur, quod si quis ancillam suam humiliauerit, & noluerit eam habere vxorem liberam dimittat, & si eam in vxorẽ accipere velit, libera est, quod si vxor libera est, qui cum ea coierit occidendus est tanquam adulter.

Adducat delictum suum, id est, oblationem pro delicto, vt sapiens exposuimus. Sic quod sequitur. Arietem delicti, id est pro delicto, auferatis præputia eius fructum eius, tribus annis erit vobis præputium arietis non comedetur eius fructus. Nõ rectè reddidit meo iudicio noster Sanctes hunc locum, quoniam verbum aral non significat præputium auferre, sed potius habere vel facere, vt patet Exod. 12. vbi dicitur. Et omnis arel. i. præputiatus seu præputiũ habens, non comedet ex eo. Idem Gen. 17. Ve. arel. i. & præputiatus masculus. Sic Eze. 24. Erel. i. incircuncisus corde, vnde Munsterus vertit Dimitte præputium cuiuslibet cum fructu eius. Tribus annis erunt vobis in præputio non comedetur. Tũ quia non est facilè fingere, qualiter præputia arborum vel fructuum, essent ab eis auferenda. Est autem textus sic efferendus.

Cum veneritis ad terram, & plantaueritis omnẽ arborẽ ad comedendum præputiabitur præputiũ eius, & fructũ eius, tribus annis erit vobis præputia, nõ comedetur.] Aduerte quod omnis præputiatus, & præputium abominabile erat Iudæis, & quid reprobatum, idè vtitur scriptura hoc schemate. Hoc est præputiatum, pro hoc est reprobatum, Est ergo sensus. Cum veneritis ad terram. i. vobis promissam, & plantaueritis omnem arborem ad comedendum, i.

aptam, elui. Præputiabitur i. reprobabitur præputium seu immundum quid, fructum eius, & statim explicans more suo quod obicure dixerat, sequitur. Tribus annis erit vobis. i. fructus illius arboris præputia. i. tam immundus & abominabilis sicut præputia, & explicans amplius addit. Non comedetur, & ille proculdubio est germanus huius literæ sensus: vbi vides quid mali sit. non seruare propriam verborum significationem. Vnde sequitur adhuc clarius.

Quarto autem anno erit omnis fructus eius sanctus. Si enim quarto anno erat sanctus, signum euidentis est: tribus præcedentibus annis fuisse prophanũ. Chal-deus vertit. Remouedo remouebitis fructum eius. Posset tamen interpretatio Sanctis sustineri vt hic sit sensus, Præputiabitur præputium eius. i. decerpatis & abiiciatis tanquam præputium fructum eius, sed prior sensus est verè germanus. Et præputiare præputiam, est immundum aliquid reputare, quemadmodum habens præputium reputatur immundus apud Iudæos, & est Hebraismus. Quod autem sequitur.

Laudabilis Domino. Scilicet, erit fructus ille. Dicitio hillulum id est, laudabiles ad ha'al ortũ habet, quod significat laudare, eleuare, & ad literam melius veritas Sanctitas laudum Domino i. separatio ad laudes Domini, aut applicatum quid ad laudandum Dominum. Laudabatur enim Dominus huiusmodi munere. Posset etiam esse sensus, quarto anno erit omnis fructus eius sanctitas laudum Domino. i. rã mundus sicut res quæ Domino dicata est.

Et addere faciatis vobis fructus eius. Volebat Dominus priores fructus arborum de nouo plantatarum, fore tribus annis immundos, quarto verò sibi præsentari, & propter primitias sibi oblatas anno. 4. multiplicabat fructum anno quinto. Significat autem tenua prouentum terræ, a ba, quod est venire.

Non comedetis super sanguine. Variè locus iste à nostris & ab Hebræis redditur, sed sensus simplicior & germanior videtur. Non comedetis de animali, nisi effuso prius sanguine ipsius, quem sensum innuere videtur similis locutio, quæ ponitur. 1. Sem. 14. vbi dicitur. Vertit se populus ad prædam, tuleruntque oues & boues & vitulos, & mactauerunt in terra, comeditque populus super sanguine. i. eo non effuso. Secundo potest esse sensus. Non comedetis super sanguine, quoniam iubebat Dominus sanguinem puluere operire vt patet cap. 17. præcedenti. Vel fortè erat aliquis ritus Gentilicus comedere super sanguinem, quem hic prohibet, quoniam statim sequitur.

Non augurabimini. Non est omninò certa propria significatio verbi nachas, videtur tamen significare cum sonitu incantare. Diximus satis Gen. 30. de significatione huius verbi. Hinc nachas. i. serpens sic incantatione aut sibilatione dicitur.

Non obseruabitis tempora. Incerta est significatio verbi teonenu, quoniam ignoratur cuius radicis sit, quidam deriuant ab aium, quod est oculus, & isti vertunt. Non eritis præstigiatores, qui oculos tenent videtium, ne rem videant sicuti est. Alij ab auah quod est respondere, ac si dicat. Non queretis responsa. Tertij quibus subscribendum puto, deducunt ab anan. i. nubes seu nebula, & secundum istos sensus est. Non obnubilabitur aut non facietis nebulam oculis, quemadmodum faciunt præstigiatores: vnde onen significat eum qui tenet oculos, & facit rem aliter quam apparet. Non audeo vertere. Non obseruabitis tempora, quoniam nusquam inueni dictionem, tempus significare.

Quid sit lehudan præputiare præputiũ.

Si tamen verbum deriuetur ab auah, quod est antrũ seu foramen, tunc prohibetur per foramen, transire vel intrare, quod certum genus maleficij est, quod ad curandos morbos fieri solet.

Non in circuitu attondebitis extremitatem capitis vestri. Verbum tachiphu quod hic ponitur, si sit à radice Iachaph, significat circundare, vt patet Iob 19. vbi dicitur. Et rete suum super me hichib. i. circundare fecit. Et cap. 1. eiusdẽ libri cum hichiphu. i. in circuitu transissent dies, & sic prohibet lex hæc tondere seu scindere in rotundum caput, id est capillos capitis, quemadmodum portare solent clerici & sacerdotes apud nos, aut quemadmodum religiosi. Et meo iudicio voluit Dominus, vt quemadmodum ipse os hominis, & faciem disposuerat, ita ipsi disponerent atque collocarent capillos suos: vt scilicet super frontem totam, esset vna incisio & in circuitu capitis alia. Aut voluit eos esse omnino attonfos, quemadmodum nunc nostri incedere solent.

Non destrues extremitatem barbe tuae. Quæ hic vocetur extremitas barbæ, nõ facilè dixerim, & si per extremitatem barbæ intelligat angulos super genas, crediderim Dominum præcipere, barbam ad modum turcharum deferre. qui & si inferiorem barbæ partem, rasam, aut attonsam habeant: semper tamen in angulis superioribus ipsius, capillorum partem relinquunt, quod vsque hodie Hebræi obseruant. Potest secundò per extremitatem barbæ intelligi pars extrema seu inferior, quæ quendam angulum facere videtur, & hunc angulum prohibet destrui. Consultò non vertimus angulos, quoniam dicitio Peah, potius extremitatem quàm angulum significat: licet etiam illum significare inueniatur. Prohibet autem Dominus huiusmodi capillorum, & barbæ incisionem, propter duo. Primum quia gentiles eo utebantur. Secundò quia voluit eos naturam sequi, vt incisio sequeretur naturam, & dispositionem vultus.

Incisionem autem pro anima, non dabitis in carne vestra. Solebant gentiles, quando aliquis sibi charus moriebatur. vnguibz se incidere, vel aliis instrumentis, & vsque hodie fœminæ nostræ hoc faciunt, si non sunt instructæ. Hoc Dominus suis prohibet. Et aduerte quod dicitio feret. i. incisio, non solum incisionem, sed contritionem significare videtur: vt patet Zachariæ 12. vbi dicitur. Ponam Ierusalem lapidem onerarium, omnes ferentes sarot. Iisaretu. i. conterendo conterentur, aut scindendo scindentur.

Scripturam notæ, non ponetis in vobis. Vsq̃ue hodie Arabes & Sarraceni, & quidam insulares apud fortunatas Insulas degentes, habent pectora & brachia, huiusmodi notis & literis inscripta, & hoc dominus suis hic prohibet. Omnes enim huiusmodi ritus gentilium erant, & idololatrarum, quã ob causam à domino prohibentur, & licet Hebræi dicant, nomen chaacha significare stigma seu notam, significatio tamen dictionis incerta est. Vnde Rabbi David in libro radicum exponit, exaratam, descriptam. Si radix est chaa vel choa, significat honorabilem esse: vt patet Ezech. 23.

Non pollues filiam tuam, vt facias eam fornicari. id est non prostituas. Significat verbum chalal polluere, initiari, seu communem facere. Tertio occidere, quod loccusis tangentem polluat, vel sit luto aut sanguine suo fœdatus, & secunda clausula priorem explicat, vt scilicet polluere filiam, sit facturo eam fornicari. Potest etiam esse sensus. Non

pollues filiam tuam concumbendo cum ea, vt scilicet, postmodum fiat meretrix: sed prior sensus germanior est, & explicatius effertur posset. Non communem facias filiam tuam, quoniam verbum vt diximus etiam hoc significat. Verbum verò zarah. i. fornicari, vtramque significat fornicationem. i. spirituales & corporales.

Et non fornicari facies terram. Scilicet malo exemplo, aut quia prostituendo filiam faciebat alios fornicari.

Et impleatur terra scelere. Dicitio zimah, significat cogitationem bonã vel malam: vnde verti posset. Et impleatur terra cogitatione. i. mala, vt alij videntes te filiam prostituere, cogitent facere similia, aut cum ea fornicari.

A sanctuario meo timebitis. id est, Reuerimini illud, ne quid turpè faciatis in illo, vel prope illud, aut polluat illud quoquo modo.

Non verteretis vos ab pithones. Sic melius vertendũ puto, quam non respiciatis, quoniam prior significatio, verbo communior est. Aduerte autem dictionem (ob) à qua plurale obot significare Hebræis vtrem: vt patet Iob 32. vbi dicitur. Sicut (obot) id est, vtres noui rumpentur. Significare etiam idolum non quodcũque, sed quod fortè speciem vtris haberet, & dicunt Hebræi huiusmodi idolum, in podice (qui quasi os ventris est) suam sedem habuisse, in textu non ponitur Pithon, sed dicunt Hebræi (ob) esse idem quod Pithon. Est autem eis authoribus Pithon, homo aut mulier, inter cuius femora ascendit, & sedet mortuus, vel inter axillas eius, loquens submissa admodum voce, ac si ex inferioribus terræ partibus prodiret. Est & alia Pithonis species, qua cranium mortui consulitur, & ab eo responsum quæritur. Quidam hanc magiæ speciem, sic vocatam autumant, quod qui ea vterentur obtusa voce, tanquam ex lacunula vel cauea loqui viderentur. Meminit Tertullianus ventriloquarum mulierum. Ventriloquas mulieres (inquit) hac nostra tempestate vidimus, quibus sedentibus, vucula quædam, ab earum pudendis excitabatur, respondebatque sciscitantibus, ipseque audire volui, non quod vllam fidem his adhiberem: sed vt dæmonum præstigijs cognoscerem. Talem Patres Græci scribunt fuisse Pithiã, cuius impurissimus dæmon, impurissimam & fœdissimam elegerat partem, in qua versaretur. Fabulantur Hebræi multa de hoc idolo quæ consultò omitimus.

Ab haruspibus ne sciscitemini. Dicitio Hebraica lideonim quam aruspices vertimus, à iada quod est cognoscere seu scire ortum habet, per quos meo iudicio magos, quos sapientes vocant, intelligit. Hebræi fabularum mirandi artifices, fingunt Iadua animal ferocissimum, cuius osse super debres imposito aut super os qui habent, vaticinantur. Aiunt autem, quod quasi magnus funis egrediatur ex terræ radice, quæ crescit eo in loco, vbi istud animal provenit. præ se ferens formam cucumerum. Habetque istud animal Iadua appellatum hominis figuram ex omni parte, atque vmbilico suo alligatum est, ad funem ex radice prodeuntem, neque quisquam est qui audeat propius ad ipsum accedere, quàm funis ille extendatur, quia rapit & interficit omnia. Totum quoque spatium quod funis ille complectitur, circumquaque depascit. Cum autem veniunt qui illud venari volunt, iaculis emittunt petunt funem eius, donec soluatur, quo facto statim moritur. Sed quid his fabulosius? Pudet hæc

Quid Hebræi dicunt Pithon.

scribere aut recitare: & eos non pudet hæc ad sacras literas fingere & adiungere.

Honorabis faciem senis.] Verbum hadat in multis locis honorare significat, vt hoc eodem capite patuit, & Exod. 23. inuenitur tamen significare tortuosum facere. Isa. 45. vbi dicitur. Ego ante te ibo vahadurim. i. & tortuosa dirigam interpretantur Hebræi legem hæc præsertim Rabbi Iosi Galileus, quod per tenem scriptura sapientem intelligit, & si in annis iuuenis sit, cui assurgendum est, cum adhuc quatuor cubitorum spatium abest: & mox vt faciem surgentis præterit, residendum.

Time à Deo tuo.] Solent iuuenes non solum senes non honorare sed irridere, ideò addit. Time à Deo tuo, qui iniurias senioribus illatas vindicabit.

Non vim inferetis ei.] Verbum ianah, opprimere significare videtur: vt Exod. 22. diximus, vnde verti poteris. Non opprimes.

Non facietis iniquitatem.] Verti etiam posset. Nò facietis stultitiam.

In mensura magna.] Vnica dictio est in Hebræo, f. middah, vnde vertendum est in mensuram, & putarem per middah, intelligi mensuram pannorū: sicut est cubitus vlna, quia statim addit.

In mensurah.] id est, in mensura, per quam forte intelligit mensuram aridorum & liquidorum. Inuenitur tamen middah significare magnam mensuram.

1. Paralip. 11. vbi habetur. Percussit Aegyptiū virum middah. i. mensuræ. f. magnæ, quemadmodum dixit Viri nominis. f. magni Genes. 6. Sanctes noster vertit Mensuram magnam & paruam, sequutus Rabbi Dauid, qui putat messurah significare mensuram paruam, middah verò magnam, propter id quod 1. Paralipo. 23. dicitur. Et omni messurah, v. middah. i. mensuræ paruæ, & mensuræ magnæ. Et Ezech. 4. Et aquam bimissurah. i. in mensura. f. parua bibes, & locus iste videtur probare quod diximus, messurah. f. significare mensuram liquidorum & aridorum. Et à messurah, puto Latinos nomen mensuræ mutuasse.

Trutinæ iustæ, lapides iusti.] Nomen duale mozenaiim. i. trutinæ, ab ozen quod est auris, nomenclaturam habet, quòd trutinæ sue bilances, formâ aurium habeant, & duæ sint. Vertunt omnes hic pro lapides pondera, & meritò, sed in Hebræo lapides ponitur, & huius ratio est, quod quondam lapidibus pro pondere utebantur antiqui, & vique hodie in multis locis hoc fit. Nam qui ferrea pondera nò habent, lapideis vtuntur.

Ephah & hin.] Nomina sunt mēsurarum, de quibus sæpius diximus. Prius significat mensuram aridorum secundum verò liquidorum.

IN CAP. XIX. IVXTA mores annotatio.

Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester.] Et si serui in omnibus quoad possunt, debeant dominum suum referre: in his tamen præcipue, quæ maximè diligit, & in eo potiora sunt: vt si sit pius & misericors, in pietate & misericordia, si iustus in iustitia: si mundus in munditia, & quia summus Deus maximè munditiam diligit. Mundi (ait quidam) sunt oculi tui, ne videant malum, quare cupit suos maximè munditiam sequi, ideò hortatur vt sancti sint, quoniam ipse sanctus est. Constat autem huiusmodi munditia, in hoc quod est à malò recedere. Audi huius rei ex

Euangelio Luca 10. pulchrum exemplum. Cum enim Christus Seruator noster, domum Mariæ & Marthæ semel introisset, satagebat Martha, illi circa ciborum apparatus ministrare, de qua fuit tam sollicita, vt ultra vires laborare videretur, & sororè in adiutorium postularet à Domino. Maria verò, quia nouerat Christum non cibis, sed colloquiis delectari diuinis, ad pedes eius sedens, audiebat attentè & deuotè verba illius, & licet soror erga plurima turbaretur ministeria, & illa quasi otiosa ad Domini pedes federet, audiuit Mariam meliorem se partem elegerisse. Sed quare? Quoniã Maria Domino in his quæ ipse maximè diligebat ministrabat, & illi assimilari volebat. Martha verò in his à quibus abhorrebat, aut quæ non curabat, qualia erant cibus & potus, sollicita erat. Si vis ergo à Domino cum quo viuis diligi cura scire, quibus maximè afficitur, & in his illi ministrare satage, modò bona sint. Quemadmodum hi qui vitiosum colunt dominum: in vitiis illi administrant vt gratiores illi fiant, vt si est gulæ deditus, in cibo & potu, si auarus in augendis & congregandis pecuniis, si ludit in his quæ ad ludum pertinent. Si verò virtute delectatur in his quæ virtutis sunt, quemadmodum in munditia, si sit mundus.

Vnusquisque matrem suam & patrem suum timeatis.] Solet amor præcipue nimius, timorem expellere, iuxta illud beati Ioannis. Perfecta charitas foras mittit timorem, & hinc est quod filij, scientes se à parentibus diligi, parum aut nihil eos timent aut reuerentur, quod Dominus cognoscens, eis parentum timorem commendat, quo eos ab offensis eorum deterreat, & quia matrem vt diximus, minus verentur & timent filij, quoniam norunt eam in amore patrem excedere, ideò eam in timore præposuit. Qua in re, legislatores docet, ea vitia in primis prohibere, ad quæ viderint subditos procliuiores.

Sabbata mea custodiat.] Mirum valde est Deum tam sæpe custodiam sabbati præcepisse. Et hoc præceptum totiens inculcasse: cum non sit inter omnia præcepta supremum. Solent legislatores, quemadmodum quæ odiunt peculiariter prohibere, ita & quæ diligunt familiariter præcipere. Hinc videbis homines pluris suas facere leges quàm Dei, & se uerius in transgressores earum animaduertere. Sic etiam Dominus, quoniam maximè sabbatum diligit, tam crebrò eius culturam meminit præcipere. Si quæras vnde illi tanta sabbati dilectio, recordare homines, nihil plus requie & quiete diligere. Cum verò Dominus ea die ab operibus suis requieuerit, non mirum: si illud voluerit nobis maximè commendare.

Ne vertaris vos ad idola.] Facile homo ad ea in quibus diu versatus fuit reuertitur, quod malum eius valde augere solet, ideò admittendum est, vt ad vitia quæ semel reliqueris, non reuertaris, quoniam solent nouissima hominis huius esse deteriora prioribus: qua etiam de causa laborandum est, ne malis assuefcas, quoniam difficile est malis assuetum, ad ea non redire.

In die qua sacrificaueritis comedetur, & in crastinâ.] Constat ex hoc loco principem, modum posse præfigurere his quæ in nostra sita sunt potestate, libera est emptio & venditio rerum, quia tamen in modo vendendi & emendi, mirabiles & ferè innumerae sunt fraudes, principes in huiusmodi modos imponere solent. Sic & sacrificia pacifica libera sunt, ne tamen quisque pro suo cerebro modum sacrificandi,

candi inueniret, illum eis præscripsit. Quare cõsultum putarem, ne quisque Christianorum, in sacris, sibi morem colendi fingeret, sed omnia hæc Ecclesiæ authoritate itauerent. Aduerte etiam Dominum in hac re, velle nos pauperum esse memores. Poterat enim pacifica offerens, quæ ex vno aut altero die superfuissent, ventri postmodum offerenda seruare, ideò noluit Dominus ea in tertium custodiri diem, vt quæ illis duobus residua essent, tunc pauperibus erogarentur.

Igni comburentur.] Docet locus iste sacra, nò debere in prophanos vius venire, & melius ac religiosius comburi, quàm prophanari. Vnde vestes sacræ, & vasa, postquam vsui esse non possunt, cõburi sacris canonibus iubentur.

Cum messueris messem terræ tuæ.] Difficile est postquam fructus tuos semel recluseris, eos extrahere vt pauperibus largiaris, difficilius crumenam, semel multis nodis ligatam, dissigare, ideò pius pater præcipit, vt in agro relinquant, quæ pauperes colligere possint. Et expende quæso quàm prouidè. Solent enim fructus, in extremitatibus & angulis esse meliores, vt ergo nobis occultè ostenderet, meliora esse pauperibus tribuenda, agrorum extremitates relinquere eis præcipit, vbi que docet pauperum esse rationem habendam. Neque te terreat huiusmodi lex, sed memento ex eleemosyna quam à Domino accipis, proximo tuo eleemosynam dare. Quid enim quæso sunt agrorum proventus, nisi patris diuitis eleemosyna in te? Erubescere ergo, qui ex eleemosynis Domini viuis, eleemosynas aliis non facere. Considera etiam qualiter murmurandi aufert occasiones. Solent enim pauperes aduersus dominum indignari, quòd alios fecerit abudare, illos, verò egere: cum sæpius sint moribus corrupti diuites, & pauperibus deteriores, quæ murmurandi occasio aufertur, cum pauperes sciunt, se in agro & vinea diuitum, suam habere portionem. Hoc etiam diuites mouere deberet ad huiusmodi eleemosynas faciendas, ne videlicet contingeret pauperes in Deum murmurare. Si enim Deum diligerent: cauere aduersus eum pauperum murmuram.

Non negabitis.] Ne putaret qui depositum alienum sibi creditum negat, se à furto alienum, simul cum furbi prohibitione, prohibuit, illud Domino suo negare. Vbi etiam aduerte, hæc tria esse in re publica perniciosissima scilicet furari, negare, & mentiri.

Non iurabitis in nomine meo mendaciter, & ne polluas nomen Dei tui.] Audiant hoc qui assidue iurant, præsertim mendaciter, & quam iniuriam Deo suo irrogent. Vilipendit enim & polluit nomen Domini, qui per nomen eius iurata non implet.

Ego Dominus.] Cur Domine, tam crebrò legibus tuis addis. Ego Dominus? Nouit sapiētissimus pater, ferè omnes nos, leges timore potius quàm amore seruare, ideò totiens timorem & punitionem inculcat.

Nò morabitur opus mercenarij tui apud te, vsque mane.] Vbi que peccandi occasiones aufert, & optimi consultorem agit. Difficile est multa simul solvere debita, cum propter hominum auaritiam, tum propter innumeras quæ superueniunt necessitates, quia putant homines nihil sibi superesse, quòd viuere possint: ideò optimè consulit, vt dietim te exoneret. Eget etiã mercenarius singulis diebus. Quare ergo diu detinebis ea, quibus iste singulis diebus indiget?

Iumentum tuum, non facies coire mixtum.] Detestatur maximè Dominus confusionem rerum. Neque patitur pios pater confundi, quæ ipse tanta diligentia & sapientia distinxit.

Vir cum dormierit cum muliere coitu seminis.] Docet lex hæc, habendam esse pudicitiam rationem, etiam cum ancilla, vt si non sit virgo sed serua, licet à domino cognita: non det pœnas tanquam adultera. Si autem legem secundum communem sensum intelligas, adnotabis, ancillam non reputari vxorem, vt reus adulterij sit, qui cum ea coiret, similiter aliud

Non maledices surdo.] Sunt qui naturalia mala, impatientes obiectant, quasi in illorum potestate situm esset ea non habere, aut ipsi ea aut similia, sua industria, aut arte vitassent, cum omnia hæc in manu Dei sint, & quibus voluerit immitat. Admonet ergo Dominus, his non maledicere, quoniam eo auctore in ea mala inciderunt, in quæ, illi qui eis maledicunt incidissent. si ille voluisset: timeant ergo hi qui hæc faciunt similia incidere.

Non suscipies faciem pauperis, & non honorabis faciem magni.] Multa sunt, in quibus pauperum & diuitum ratio habenda est: sed non in iudicio. Nam in operibus misericordiam, ad pauperes respiciendum est: vt scilicet illis subuenias. In honore etiam exhibendo, potentium habenda est ratio: Deus enim vt habet Iob. 36. potentes non abiicit, cum ipse sit potens, in iudicio tamen, horum nihil considerandum est. Addidit in multis locis Dominus horum rationem Quoniam Dei iudicium est. Debet enim iudex in iudicando se Deum arbitrari. Sic enim Deus eum sæpius vocat. Diis nò detrahes per quos iudices intelligit, & ideò quemadmodum Deus est iudicio inflexibilis & immutabilis, nulla ratione habita pauperum vel diuitum, ita & Iudex qui vices eius in terra gerit.

Non ibis fraudulenter in proximo tuo.] Nouerat sapiens Dominus, quæ mala suscitent huiusmodi homines delatores, qui quod hic audiunt, illic referunt, & vtinam bona deferrent audita, & non mala. Perniciosissimum hominum genus: qui vt Diuus dicit Bernardus, vno vulnere tres confodiunt, videlicet seipfos, eos de quibus dicunt: & eos qui audiunt.

Ne odio habeas fratrem tuum.] Sunt multi, qui putantes se iniuriam à proximis passos, cum re vera non sint vlla iniuria affecti, eos odiunt & persequuntur, quibus proximus satisfaceret, si se audire permitterent: vnde fit vt sæpius innocentem odiat, & persequantur, diligant verò eos qui se iniuria affecerunt. Isti enim, odio, omnia mala sibi illata vindicare solent. Cum enim opere inimicis nocere nequeant, odio se vindicant, quod non solum filiis, sed nepotibus, & pronepotibus, & aliis posteris relinquunt, & qui diuitias quas hæredibus relinquunt, non habent, odia illis iure hæreditario relinquunt: vt quasi in ius transferit, vt filius odiat, quem pater odio habuit.

Non vlciscaris te.] Nemini ergo licet, priuata auctoritate vltionem ab inimico sumere. Hoc enim munus publici negotium est, nunc ergo omnes potentes suam de inimicis vindictam expetunt, ita vt soli illi iudicis auxilium interpellent qui se nequeunt vindicare: quæ res magistratum imbecillitatem & negligentiam arguit, qui illatas à potentibus iniurias, non vindicat, aut vindictam non expetit à vindicantibus se. Potentes verò arbitrantur suæ iniuriæ non satisfactum, si eam ipsi ab inimicis non sumpserint.

Mixtio Deo valde displicet, & quare.

Deo valde displicet, & quare.

Homo mensura seu mensuratio est hebraus homo magnam.

Commendatio eleemosynæ quam ob causam diuites debent in pauperes multa effundere. Quare diuitius præcepit extremos agrorum fructus pauperibus relinquere.

Exod. 22.

Inuoluit in detractores genus hominum Deo odibile.

Impotentes omnes iniurias sibi illatas, odio vindicant.

Nemo priuata auctoritate potest illam sibi iniuriam vindicare.

Mixtio Deo valde displicet, & quare.

aliud fuisse in lege veteri matrimonium, aliud verò desponsationem.

Præputiabitur præputium eius, & fructum eius. Admonet hic Dominus, imperfecta, & vt plurimum vitiosa, & superflua aut diminuta fore opera iuuentutis nostræ, & talia quæ neque Deo neque hominibus placere possint, idèo tanquam præputium reputanda: quarta verò parte ætatis, apta sunt Deo, & hominibus placent. Sed inquisitione dignum est, cur sic Dominus detestatur primos arborum nouarum fructus, qui maiores & nonnunquam suauiores reliquis esse solent: & si literam sequamur, ad oculum videbimus non nihil superfluitatis primos arborum fructus habere: vt autem Dominus ostenderet se à præputio valde abhorreere: illud etiam in fructibus amputari iussit.

Quare dominus detestatur primos arborum fructus usque ad quartum annum.

Quarto autem anno, erit omnis fructus eius sanctus. Quid aliud locus iste te docet, quam non comedere, fructum aliquem, antequam Domino primitias illius offeras? similiter. Prima & delicatiora Deo esse offerenda.

Vt addere faciatis vobis fructum eius. Ostendit pulchre locus iste, non solum nihil iacturæ esse perdere propter Deum, sed lucrosam valde. Sunt multi qui se perdere putant, quod sibi propter Deum auferunt, nempe quod pauperibus tribuunt, quod sibi propter ieiunia subtrahunt, quod falsum esse multi loci scripturæ testantur. Qui dat pauperibus nunquam egebit. Et qui perdidit vitam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam. Et mirum valde est, quod gratissimus sit homo illi qui eum decem, docuerit viginti lucrari, & ingratus sis ei, qui te perdendo miseram vitam, & quæ vix est vnus diei, lucrari te docet sempiternam. Sic Dominus hic docet eiicere trium annorum fructus, vt sequentibus annis in immensum multiplicet eos tibi.

Lucæ. 9.

Non auerabimini. Noluit Dominus tuus, te aliū præter ipsum habere doctorem. Et mirum valde est, quàm sollicitus sit ferè omnis homo ad futura inquirenda, & perdiscenda. Et ad quid putas? Vt sibi possit prouidere, tam mala quàm bona. Dominus verò vice versa docuit nos hæc negligere, quia voluit nos ab eo pendere, eum cogitare prouidum patrem. Istuc respicere videtur illud Seruatoris Matthæi sexto. Panem nostrum quotidianum, da nobis hodie. Voluitque te semper eum orare, vt vias tuas dirigat & secundet.

Non in circuitu tondebitis extremitatem capitis vestri. Quid tibi Domine, & capillis nostris? Quid si in circuitu aut quadrāg. lariter capillos incidamus? Noluit te destruere in facie, figuram & dispositionem, quam fecerat ipse, & faciei tuæ decorem, & pulchritudinem curauit, capilli (inquit) capitis vestri omnes numerati sunt. Nonne & in sponsa, oculos, genas, palpebras, crurā, & id genus alia curauit? Vox (inquit) tuā dulcis, & facies tua decora. Quàm pulchri sunt gressus tui in calciamentis filia principis.

Lucæ. 10.

Cant. 7.

Incisionem pro anima non dabit in carne vestra. Audiunt hoc fœminæ nostræ, quæ in die morte mariti, matris, patris, aut alicuius chari sui crines suos lacerant, vnguibus faciem sciindunt, & cruentant: vestes lugubres induunt, & admirabiles tragedias voce mouent. Exoleuit etiam mos iste pessimus apud nos, vt quæ matrimonium intrare iterum disponunt, in die mortis comparis, nigrum caputium ex serico aut tela capiti superponant, quæ verò cœlibatum seruare decreuerint, caputium albū,

grossum tamen sibi imponunt, neque verentur in die obitus mariti, sese nupturas publicè profiteri. Sinite sorores quæso, maritos condi, sepulturæque tradi, postmodum quod liberit facturæ. Non timeatis album caputium, quoniam si cuculum non facit monachum (vt dicitur) minus faciet caputium.

Non polluas filiam tuam, vt facias eam fornicari. Sunt parentes, qui filiarum pudicitiam negligunt, imò eas prostituunt lucri causa, quos locus iste arguit: vbi similiter à malo exemplo deterreret.

Ance caniciem consurge, & honora faciem senis. Eūdem honorem quem parentibus exhibere præcepit, nunc senibus etiam exhiberi vult: vt eos quasi parentes habeamus, qui nos bonos mores docent, & vitia arguunt.

Si peregrinatus fuerit peregrinus in terra vestra. Admonuit frequentissimè Dominus suos, ex malis propriis discere, qualiter alienis succurrant, & duo præcipit peregrinis exhibere. Alterum vt eum quasi indigenam habeamus. Alterum vt eum quasi nos ipsos diligamus. Sed quis nunc est, qui horum aliquid impleat?

Non facietis iniquitatem in iudicio. Hæc sunt quæ maximè communitatum rectores aduertere debent, quoniam valde perniciosus est horum neglectus, nempe si peruersum sit iudicium, si pondera & mēsuræ iniquæ, & gratias illi habeamus, qui omnia iusta inter nos esse voluit, cui laus & gloria.

IN CAP. XX. LEVITICI iuxta literam annotatio.

Locutus est Dominus ad Moysen, dicendo. Tractat hic Dominus de quibusdam morte plectendis, & explicat pœnam quorundam peccatorum grauium.

Lapidabunt eum lapide. Significat verbum ragam, lapidum multitudine aliquem petere. Vnde margemah. i. multitudo seu congregatio lapidum pariter: vt dicit Rabbi David. Ex hac etiam radice est rigmah, quod nostri & Hebræi dicem interpretantur, quod duces sint lapides. i. fortitudo plebis, & si verum est hoc, facile esset explicare illud Genes. 49. Hinc pastor, lapidis Israel. i. dux & fortitudo. Quod autem dictum est.

Qui dederit de semine suo idolo Molech. Explicimus hoc cap. 18. præcedenti, quibus addimus, quod quidam putant fuisse illum, quem gentiles Saturnum vocarunt, quem etiam vituli faciem habuisse affirmant, cuiusque simulachrum concauum erat, septem habens receptacula, quorum singula, pro hostiæ conditione aperiebantur, & qui filium offerre voluisset, septimum aperiebat cubiculum, & dum puer in idolo concremabatur, ministri idoli & parentes saltabant, percutientes tympanum, ne infans eiulatus audiretur, & viscera alicuius ad compassionem mouerentur. Aliis (vt diximus cap. 18. videtur puerum super brachia idoli poni. Nihil certi est de hac re.

Aduerte modū quod secundum Hebræos sententiā puer immolabatur idolo Molech.

Et ego dabo faciem meam in virum ipsum. Hebraismus est, quem in Hebraismorum explicatione declarauimus, sed potest addi alia explicatio. hæc. Ego dabo faciem meam in virum ipsum. i. opponam me illi, quemadmodum inimicus solet inimico suo opponi. Aut ego illi resistam, & obstitam. Qui enim aliquem punire noluunt, ab eo diuertunt: sed qui vindictā sumere volunt, occurrunt, obstitunt & op-

& opponunt se. Possemus etiam dicere, quod ponere faciem in aliquem fit illum succidere, vel è medio tollere, vt itatim subiungit, quoniam (vt diximus) solet scriptura explicare, quicquid obscure dixerit. Chaldaus vertit. Ego dabo irā meam in virum illum: sed alia explicationes videntur germaniores. Aduerte etiam hic, idem peccatum multis & diuersis pœnis. à diuersis Iudicibus posse puniri. Nam quem præcipit à magistratu & populo lapidari, aduersus eum faciem tuam te daturum promittit.

Quomodo quis de semine suo dat idolo Molech polluit sanctuarium Domini.

Vt pollueret sanctuarium meum, & scdaret nomē sanctum meum. Difficile est cognoscere, qualiter ille qui de semine suo dabat idolo Molech, immundum redderet sanctuarium Domini, & pollueret nomē sanctum eius. Quidam dicunt immolantem semen suum idolo Molech, eo ipso quo immolabat Molech contaminasse sanctuarium Domini, quoniam vilem reputabat Deum & domum eius offerendo alteri Deo & alibi quam in templo, quo iubebatur immolare. Prophanare veto seu violare nomen Dei dicebatur, qui alium Deum, vero ipse coelebat, aut qui honorem Deo debitum non præstabat, quod ita quidam explicant. Cum enim quis aliquid committit aut dicit, vnde homines occasionem sumant blasphemandi nomen Dei, talis violat nomen ipsius, vt patet de Dauide cum blasphemare fecit inimicos nomen Domini adulterio perpetrato. Quod clarius dici potest, illum pollueret sanctuarium Dei, qui alibi sacrificat quam in eo, quoniam eo ipso videtur illud contemnere, & despectibile reputare, quod faciebat qui Molech semen suum offerebat. Non enim in sanctuario offerebatur filius idolo. Similiter eo ipso scdum reputabat nomen Domini, qui semen suū alteri quam Deo offerebat: sed fateor intellectum meum nondum acquirere his expositionibus, etiam si bonæ appareant. Posset etiam esse sensus secundæ partis sententiæ. vt scdaret nomen sanctum meum, dando, scilicet semen tuum, quod erat Dei, idolo. Vocabatur enim Israëlita populus Dei filij & semen Dei, & filij quos generabant, à Deo geniti dicebantur, vt patet Hoseh 2. & 1 qui idolo immolati, non amplius dicebantur filij & semen Dei. Quoniam non filij Dei in fœdibus, vt autem vnico verbo dicamus, dicito eum qui semen suum offert idolo Molech, pollueret sanctuarium Dei, quoniam pluris facit idolum cui filium offert, quam Deum, qui pecudem, & pluris nomen idoli, quod pro Deo habet, quam Dei, quem factio ipso reicere videtur.

Deut. 32.

Si abscondendo absconderit populus terra oculos suos, à viro illo dante de semine suo idolo Molech. Hebraismus est, quem cum aiis in operis initio explicuimus, & est sensus. Si populus terræ non punierit eum, qui dederit de semine suo idolo. Qui enim dissimulare vult peccatum alicuius non puniendo ipsum, oculos alio diuertit, ne videat peccatorem, quem punire negligit.

Et omnes fornicantes post ipsum. Subaudi virum. Nam quemadmodum eum qui cum meretrice fornicatur, multi sequuntur, ita & eum quem viderint idolis immolare.

Discrimen inter Pitheos & ob seu veniilo quum.

Anima quæ se verterit ad Pitheos & haruspices, ad fornicandum post eos. Dicit anima quæ se verterit, quoniam Iehudæi in Aegypto his dediti fuerant. Neque libenter hic Pitheos recipio, quoniam Pitheos, proprium nomen in scriptura habent, & quia nomen (ob) vtrem (vt diximus) significat,

potius verterem ventriloquos ad modum vttris sufflantes.

Et ad sapientes seu magos. Diximus de his duobus nominibus cap. 18. præcedenti.

Sanctificate vos & estote sancti, id est, separate vos ab immunditiis, & estote separati (vt sæpius exposuimus.) Et quod sequitur.

Quia ego Dominus Deus vester. Subaudi sanctus sum.

Ego sum Dominus sanctificans vos, id est, ab immunditiis separans, aut desiderans vos ab immunditiis separatos.

Qui maledixerit patri suo & matri suæ, moriendo moriatur. Non solent filij patri & matri suæ maledicere, sed bene parentes filiis, quemadmodum benedicere, & quia etiam verbum chalah, significat propriè leuem reputare, & despiciere, putarem melius posse verti Qui despexerit aut qui leuem reputauerit patrem suum, & matrem suam, moriendo morietur. Si tamen velis tenere communem interpretationem non prohibeo, & per maledicere intellige mala precari, quemadmodum benedicere, est bona precari.

Quid sit Hebræis sanguis eius in eo.

Sanguis eius in eo erit. Hebraismus est quem cum cæteris in principio explicuimus, & potest triplicè sensum habere. Primus est, Ipse sibi erit causa effusionis sanguinis sui: quem sensum scriptura explicare videtur 2. Sem. 1. vbi dicit David: Sanguis tuus super caput tuum, id est, tua culpa peris. Secundo. Sanguis eius in eo, id est, non vindicabitur mors eius: seu non transibit sanguis eius in alium: qui propter eius mortem occidatur. Nam qui erat ab alio homine innocens occisus, sanguis eius non erat solum in eum: sed etiam in effusorem iuxta illud Euangelij. Sanguis eius super nos & super filios nostros. Tertio. Sanguis eius in eo, id est, scdatus sanguine suo manebit, nō lauabitur. Solebant enim occisi sanguine suo scdati lauari: quemadmodum constat de Rege Achab.

Vir qui adulterium commisit cum vxore viri, qui adulterium commisit cum vxore proximi sui. Potest secunda clausula esse prioris explicatiua, vt sit sensus. Vir qui adulterium commisit cum vxore viri: nempe cum vxore proximi sui. Secundo vt sint diuersæ partis legis & sensus prioris sit iste. Vir qui adulterium commiserit, cum vxore viri. scilicet cuiuscunque, siue sit Gentilis siue Hebræus: moriendo morietur adulter & adultera. Similiter qui adulterium commiserit cum vxore proximi sui, id est, Israëlita. Aut qui fuerit adulteratus cum vxore alicuius viri. scilicet extranei, alterius. scilicet vrbis aut oppidi: aut cum vxore proximi sui eiusdem. scilicet vrbis aut vicinæ, morte moriatur adulter & adultera.

Qui dormierit cum vxore patris. Etiam si non sit mater sed nouerca. cap. 18. dixerat non esse faciendum hoc, sed non opposuerat pœnam, quam hic explicat.

Sanguis eorum in eis. Expone vt supra hoc capite. Primo ipsi sibi fuerunt causa effusionis sanguinis sui & si vis adde. Sanguis eorum in eis. i. lapidabuntur, quo facto manebit sanguis eorum in eis.

Vir qui coierit cum nuru sua: moriendo morientur ambo. Dicitio chalah, nō solum nurum, sed spōsam significat: & forte prohibet non solum coire cum nuru, cum iam à filio cognita est: sed etiam dum est spōsa.

Confusionem fecerunt. Si dicitio (tebel) est à balal, quod est confundere & miscere: tunc vertendum esset confusionem seu malam mixturam fecerunt.

Aliàs

Alias tebel est orbis. *Sanguis eorum super eos*, id est, lapidabantur. Aut exponere ut supra hoc eodem capite. *Scelus est.*] Hebraice. Mala cogitatio est. *Ad coeundum cum eo.*] Hebraice ad quadrandum cum eo, aut exponendo se ei more, scilicet, quadrupedis. Sic enim oportet foeminam se disponere velut, scilicet quadrupedem, si debeat à iumento cognosci. *Occiditis mulierem & iumentum*, scilicet in criminis detestationem. Sic enim iubet bouem cornueta, qui occiderit hominem occidi Exod. 26. *Opprobrium est.*] Dicitio chesed, significat rem miserabilem, & misericordia dignam. Significat etiam misericordiam & pietatem ipsam: vnde hic melius veritas. *Misericordia hoc*, id est, res digna misericordia, ac si dicat miseria magna est hoc. *Portabit poenam iniquitatis.*] Bene sensus redditus est. Hebraice est, iniquitatem suam portabit. *Vir qui cum muliere coierit patiente fluxum, venam eius discooperuerit.*] Non fat est reuelare eius nuditatem, sed requiritur quod venam sanguinis eius aperiat. Aut secunda clauis, praecedentem exponit, & contat ex hoc loco morale fuisse, accedere ad mēstruatam. Non enim quis morte plectitur, nisi propter mortale. *Quia carnem suam nudauit.*] Rationem hanc aduerte, vt scias huiusmodi concubitum cum matera, aut amita, esse lege naturali prohibitu, quem admodum carnem propriam nudare, non tamen est de his quae primis legis naturae praecipis prohibentur. Et pro carne suam in Hebraeo est, residuum suum nudauit. & quare consanguineus dicitur residuus, diximus cap. 18. praecedenti. *Vir qui dormierit cum vxore patris sui.*] Sensum reddunt Interpretes. In Hebraeo habetur. Vir qui iacuerit cum patre suo. *Orbi morientur.*] Hebraice ad literam est. Vnici morientur, id est, sine liberis. Significatio tamen dictionis ariri. i. vnicus non plenè nota est. Ponitur dictio Genes. 15. vbi sanctus Abraham dicit. Et ego vado ariri. i. vnicus seu orbis filius. Caietanus interpretatur non vocabuntur filij eorum neque erunt haeredes eorum Sed non placet. *Vir qui acceperit vxorem fratris sui.*] Intellige eo viuente. *Feditas est.*] Posses vertere immunditia, dicitio enim Hebraica niddah, à separatione nomenclaturam habet. Dicitur autem immunditia separatio, quoniam ab ea separari debemus. *Custodite omnia statuta mea, & omnia iudicia mea.*] Admonui sapius verbum chachach significare statutare, & magis proprie scribere, & limitare: vnde choh. i. statutum praesertim scriptum. Mispat verò iudicium, quod disponit de controuersis hominū, licet hoc discrimen non semper obseruetur. *Omnia haec fecerunt & detestatus sum eos.*] Varias & multas significationes, tribuunt Iehudaei verbo (chuths) quod hic Sanctes vertit abominatus sum: scilicet angustiis affici, affligi, expergisci, æstiuare, & hoc meo iudicio accidit, quia confundunt simul multas radices. s. chus, iachas, chafas, & chafah. Fortè chus significat æstiuare & ex consequenti æstiuare, quoniam homines æstate videntur æstuari, sed rem non diffinio, quoniam nondum veritatem compertam habeo. Ita. 7. dicitur. Derelinquetur terra, quam tu (chas) id est detestaris (vt vulgatus vertit) vel ob quam angustiis afficeris, à facie duo-

rum Regum eius, cap. 18. eiusdem, in alia accipitur significatione, vbi dicitur (ve chas) id est, æstiuabit super eam volucris, & omne animal terrae super eam hibernabit.

Terram fluentem lacte & melle. id est, omnibus bonis affluet, & sub lacte intelligit omnia pinguia, sub melle verò omnia dulcia.

Quod diuisi vobis ab immundo. scilicet, obseruabitis, ac si dicat. Discrimen facietis in his quae separauit vobis ab immundo, aut tanquam immunda.

Vir aut mulier cum fueris in eis Pithon.] Dixi hoc eodem capite, nomen (ob) non rectè interpretari Pithon, postquam Pithon (vt diximus) proprium nomen in scriptura habet: hic ponitur (ob) de quo dic vt dictum est cap. 18 & etiam capite hoc, & meo iudicio vertendum est, cum fuerit in eis (ob) id est spiritus vtralis seu ad modum vtris, qualis erat qui in locis pudendis loquebatur. Sic quod sequitur, cum fuerit in eis lideoni, id est, spiritus praecius futurorum: à iadah, quod est cognoscere.

Lapide lapidabunt eos, Sanguis eorum in eis.] Ex hoc loco constat quod nihil aliud vult dicere sanguis eorum in eis, quam lapidabunt eos, quoniam alterum videtur alterius explicatio.

IN CAPVT. XX. AD MORVM ORNATVM ANNOTATIO.

R Opulus terra lapidet eum lapide.] Putant multi, solos ministros iustitiae, debere in malos animaduertere, idè tuentur eos, abscondunt, & defendunt, quos locus iste arguere videtur, qui populum armat aduersus iniquos. Et etiam ostendit ad populum praecipue pertinere, Dei iniurias vindicare. Nam & si debeant omnes eos qui rempublicam perturbant castigare, magis tamen eos qui Deo iniurij sunt.

Ego autem ponam faciem meam in virum.] Annotauit in litera, ex hoc loco optimè haberi, idem peccatum posse à diuersis Iudicibus, diuersis poenis castigari, quare non mirum, si in haereticum tanquam in reipublicae perturbatorem Imperatores sauiunt, & etiam Ecclesiae praelati, qui in eum, vt in peccatorem animaduertunt. Quamobrem maximè deberent homines cauere à peccatis in Deum, qualia sunt blasphemia, idololatria, & id genus alia, quoniam à magistratu, & à Deo propter illud punientur.

Et in familiam eius.] Non solum pro vno peccato à multis & diuersis peccator punitur, sed pro eodem peccato multi puniuntur, neque solum qui peccauit, sed etiam peccatoris familia tota.

Vt contaminaret sanctuarium meum, & pollueret nomen sanctum meum.] Fœdissima res peccatum. Nam tangit sanctuarium Domini, neque ad nomen eius accedit, & tamen polluit. Vbi etiam aduerte, quod plurius facere, quod minoris faciendum est, contaminare quod pretiosius est.

Si abscondendo absconderit populus terra oculos suos.] Vos o magistratus haec veritas respicit, qui iniquorum peccata, licet gratia dissimulatis: sed non dissimulabit Deus. Audite quid Dominus dixerit regi Achab. Quia dimisisti virum dignum morte, erit anima tua pro anima eius. Vbi docet etiam peccatores, acceptare iudicis humani punitiones, ne contingat grauiores à Deo sustinere. Sequitur enim

Licet id peccatu à diuersis puniuntur.

Qui plurius facit quid minoris faciendum est, eo ipso iniurius est ei quod plurius faciendum est.

Ponam ego faciem meam in virum illum. Et omnes fornicantes post ipsum.] Non excusat peccatorem, exemplaria habere peccandi, potuit enim ea non sequi.

Anima quae se vertit ad Peccatos.] Perniciosissimum est ad peccata reuerti, postquam semel eius confinia exieris: Exui me (ait sponsa) tunica mea scilicet immunda, quomodo induat illa? Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos? Difficile est iusto, qui semel peccatorum onus deposuit: iterato onus eorum assumere.

Quicumque maledixerit patri suo & matri sua, morièdo morietur. Aut qui despexerit.] Extremæ dementiae est, eum despiciere, quem teneris summè post Deū honorare, & solet lex esse feuerior, vbi homo inuenitur misericordior, circa illatas sibi iniurias. Nam quia parentes, filiorū iniurias dissimulare solent, voluit lex eos feuerius animaduertere, & aduerte esse peccata, quorum lex ipsa miratur, quale est hoc. Sequitur enim.

Patri suo & matri sua, maledixit.] Ac si dicat. Est aliquis qui tantum n̄phas audeat perpetrare, vt patrem suum & matrem audeat maledicere?

Vir qui adulterium commisit cum vxore proximi.] Est adulter multis iniurium. Primum marito cuius thorum violat adulter & adultera Secundo proli, quae incerta est & cogitur saepe vir filium alterius enutrire & docere & fuit lex tam dura in Iudæos, quoniam proni ad adulteria erant, & si qui maculat alterius hominis thorum, tam saeue punitur, multo magis qui thorum patris aut filij, maculare non veretur.

Igni comburent eum.] Maius malum reputat lex cognoscere filiam & matrē, quam patris vxorem aut cum masculo coire, quoniam hunc, non illum comburere praecipit. Praeter lapidationem erat aliud genus occisionis, scilicet, combustio.

Iumentum occideris.] Mirantur saepius homines, quod legislatores in bruta animaduertant, cum sint rationis expertia: sed indignum esse cognoscant animal viuere, quod multis potest esse peccati occasio, & similiter videant, quam graue peccatum sit quod commiserunt, quod vident etiam in bruto vindicari.

Succidentur in oculis filiorum populi sui.] Colligo ex hac litera, punitiones peccatorum, publicas esse debere, & faciendas in oculis eorum, coram quibus illi peccauerunt: vt de poena ædificentur qui sunt scandalizati ex culpa.

Vir qui coierit cum menstruata.] Reputant omnes hoc leue esse peccatum, cum tamen hic morte vindicetur, quod non solum poenae grauitas, sed prolis periculum, graue esse ostendit.

Orbati morientur.] Sunt peccata (vt saepius dixi) quae suos solent authores punire, quemadmodum hoc quod est coire cū amita vel matera, & cum fratris vxore.

Non euomet vos terra.] Scito esse peccata quae nō solum hominibus sunt grauia & enormia, sed etiam terrae: ita vt etiam ipsa tales non ferat peccatores, sed eos euomat & à se reiiciat, qualia sunt quae sunt iniuria naturae.

Omnia ista fecerunt, & detestatus sum eos.] Cauendum valde est haeredibus alicuius, ne simul cum hereditate, haereditent suorum praedecessorum vitia. Et aduerte (vt Augustinus dicit) quia quemadmodum tu vis omnia bona, vt scilicet capa sit bona, pileus, calceus, calige, equus, bos, possessio quoque: haec & omnia haec, desiderare bonum & iustum habere possessorem. Inuitè enim bonus calceus, capa,

& id genus vestium, seruit immundo & iniusto domino, & cupi, ab eius seruitute liberari. Sic & terra bonos cultores & habitatores cupit, qui si mali sint, eos reiicit, & euomere solet: vt hic vides. Similiter docemur eos qui alioi loco subrogantur, debere esse meliores eis. Neque principes debet alium ministrum ministerio aut loco suo pellere, nisi loco eius meliorē substituat. Tertio horratur homines esse bonos praecipue ciues, ne contingat suo loco depelli. Quarto bonos, locum malorum & diuitias, sine labore haereditare Alij inquit Christus laborauerunt, & vos in eorum labores introistis. Quae verò sequuntur, munditiam maximè commendant.

Sanguis eorum in eis.] Erat maxima poena antiquis, foedatum mori aut sepeliri, vnde mos in Ecclesia exoleuit defunctos lauare. Sed maximè procurandum est, animam mundam decedere, quod ipse donare dignetur, qui mundum facit ab immundo semine conceptum, Amen.

IN CAP. XXI. LEVITICI iuxta literam annotatio.

Dixit Dominus ad Moysen.] Praecipit Dominus hoc capite, sacerdotem non debere mortuorum exequi interesse, neque radere caput, aut barbam, scortum non ducere, & de filia ipsius fornicante com- burenda.

Super animam non contaminabit se.] id est, super hominem qui animā efflauerit aut super vita ablata. Vocat enim Hebraismus homines animas. quod anima sit in homine praecipuum. Aut accipitur anima pro vita quod anima in homine sit causa ipsius vitae, & dicebatur contaminari cadauere, si illud tetigisset, aut locum in quo erat ingrederetur, aut faceret quae alij propter mortuos faciebant, scilicet decaluando se, & finem barbæ radendo, aut incidendo incisionem: vt textus statim explicat. Dicunt etiā Hebraei sacerdotem immundū reddi, si funeri interfuisset, aut curaret illud. Et quod dicitur.

In populo suis, intelligendum est de quocunque Israelita, & multo magis de exteris.

Sed super carne sua.] Hebraice. Sed super residuū suum, & vocat Hebraismus omnes consanguineos residuos eiusdem carnis, quoniam ab vna carne veluti portiones separantur. Et quod sequitur.

Propinquo suo.] potest esse expositio praecedentis, vt sit sensus. Contaminabit se super carne sua, nempe super propinquo suo, ac si dicat. Non super omnem carnem, sed super propinquam. Secundo modo potest esse sensus. Contaminabit se super carnem suam, & super propinquos suos. Sed prior sensus germanior est. Similiter dubium est, an id quod sequitur, scilicet. *Super matre & patre,* sit explicatio propinquorum: in quorum funeribus poterat se polluere, vel sit sensus quod possit se super omnem propinquum polluere, & super patrem & matrem, & videtur simplicior & melior expositio: vt sit sensus. Super carne sua, nempe propinquo suo, qualis est mater & pater, & quae sequuntur, licebit cōtaminari se. Solet enim Hebraismus frequentissimè vt huiusmodi explanationibus, vt in regulis admonuimus, & hic statim sequitur. Super sorore sua virgine, quae propinqua est ei: cui nō est vir. Si tamè intelligas priori modo scilicet non contaminabit se in populis, sed bene

super carne sua, non quacunque, sed propinqua. & super patrem & matrem & qui sequuntur, non male intelligas, & est sermo de minoribus sacerdotibus, in quibus alius, alterius vices supplere poterat, non autem in summo, cuius erant quædam peculiaria, quæ nullus alius poterat supplere ut ingressus in sancta sanctorum. Sed si quid toror esset vidua non virgo? Diximus quod si id quod dicitur cui non est vir, est explicatio virginis. Non licebat. Si verò non sit licebat, ut sit ientius, & super sorore cui non est vir. i. vidua etiam licet. Sed prior sensus videtur litera iuvari.

Non contaminabit se super Domino in populo suis. Faciendo, scilicet, tria quæ infra numerantur, quibus aliquis polluebatur. scilicet decaluando caluitium in capite suo, & radendo finem barbæ suæ, & faciendo in carne sua incisionem. Aduerte autem quod dictio baal. i. Dominus, significat superiorem, & videtur composita à ba, quod est in, & al, quod est super, quasi in super, & exinde significat quemcunque superiorem, siue sit Dominus siue maritus, siue prælatus, aut quocunque modo superior sit.

Ad polluendum se. Ponuntur hic duo verba idem significantia. scilicet tama & chalal, quæ ambo polluere significant, hoc tamen inter illa interesse videtur, quod tama videtur significare immunditiam contrahere, seu immundum esse immunditiam contrahendo, chalal verò qualitercunque pollui.

Non decaluabunt caluitium in capite suo. Solent vsque hodie feminæ nostræ, cum charus aliquis obierit, præsertim pater, aut mater, aut vir capillos gentilium more, è capite suo euellere, & nudato capite pergere ad sepulturam, quem morem hic Dominus prohibere videtur. Significat autem verbum charah, quod hic ponitur, depilare.

Et extremitatem barbæ suæ non radent. cap. 19. huius libri præcipit Dominus, non dissipare barbæ extremitatem. i. relinquere capillos extremitatis seu finis barbæ, à parte superiorum angulorum, quemadmodum faciunt hodie Germani & Turcæ, & ut videtur propter luctum mortui, solèbat huiusmodi extremitates radere, & hoc est quod Dominus hic prohibet. Si tamen per angulum barbæ, intelligas extremitatem ipsius à parte inferiori, non prohibeo, prior tamen lectio, literæ vicinior est.

Neque incidatis incisionem. Jam cap. 19. admonui, Gentiles faciem suam ungibus incidere solitos, & fortè hoc etiam ferreis instrumentis faciebant. Vidi (ut prædixi) foeminas apud nos, in mortuorum exequiis, hoc fecisse sapius.

Sancti erunt Deo suo, id est, separati ab huiusmodi immunditiis: ut Deo suo qui mundus est, seruire possint. Iubebat autem Dominus sacerdotes suos ab his separari, quoniam ministerio suo intendere debebant. Quemadmodum & Christus discipulo quem vocauerat dicebat. Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

Et non polluent nomen Dei sui. Si Deus vocatur sanctus, id est, separatus ab immunditiis, & minister eius sit pollutus, nomen Domini quo seruus nominatur, polluitur in eo. Explicat autem statim qualiter sint serui eius.

Quoniam oblationes Domini, nempe panem Dei sui offerunt, & erunt sancti. Hebraicè est. Quoniam ignita Dei, panem Dei sui, ipsi appropinquare faciunt seu offerunt. Et per ignita Dei, & panem Dei sui, intelligit sacrificium farinaceum, quod dicitur minchah. Aut ideo erunt sancti, quoniam ministrare &

offerre omnia hæc Deo, qui sanctissimus est debet.

Mulierem meretricem, & pollutam, & repudiatam à viro suo, non accipiant, quia sanctus est Deo suo. Claret, quid per foeminam meretricem textus intelligat. Per pollutam verò videtur intelligere eam, quæ est ab alio cognita. Verbum enim chalal, polluere & vitare significat, idè hic potest significare eam, quam alius contrectauit. Quidam Hebræorum dicunt, per meretricem eam esse intelligendam, quæ sub marito suo fornicata est, non sua sponte, quoniam quæ sua sponte lapidanda erat: sed quæ vim passa esset, licet sacerdotibus prohiberetur, non tamen viro suo. Prophanam verò eam esse dicunt, quæ repudiata est à sacerdote, vel quæ ad Iudaismum ex paganismo conuersa est, aut quæ errore ab alio quàm marito suo cognita est, vel libertate donata. Sed prior expositio quæ verborum significationibus innititur, amplectenda est.

Quia sanctus est Deo suo. i. separatus cultui eius, idè non debet istis pollui.

Et sanctificabis eum. Ad populum loquitur, qui sacerdotis impollutionem & sanctitatem procurare debebat, ac si dicat. Quod in te est, admitti debes: ut eum impollutum serues, neque permittere debes, eum etiam volentem pollui. Et quia tuus est Deus: debes procurare ministrorū eius sanctitatem.

Cum ceperit fornicari. Citò occurrendum erat fornicationi filix sacerdotis, ne patrem suum foedaret. Possit etiā verti. Cum polluerit se ad fornicandū, seu fornicando, flammis tunc erat exurenda.

Et consecrauit manum suam, ad induendū vestes. Ponitur hæc locutio sæpissimè in sacris literis, & ad literam vertenda est. Et impleuit manum suam. scilicet muneribus, ad offerendum Deo, & est sensus. Et impleuit manum suam. scilicet muneribus, ad hoc quod esset aptus induere vestes sacras: ut dictum est, Exod. 29. Si tamen legas consecrauit, non errasti. Et quod sequitur.

Caput suum non nudabit, & vestes suas non scindet. Intelligendum est, ad legendum, quemadmodum alij faciebant, ut patet Iob 1. vbi legitur amicos Iob scidisse pallia sua, & sparsisse puluere super caput suum. Neque te terreat quod in vulgata editione dicitur, de Dauid. 2. Sam. 19. quod operto capite lugebat filium suum Absalon, quoniam iuxta Hebraicam veritatem, non habetur operto capite, sed operta facie. Possent tamen illi amici Iob cinerem super caput opertum sparsisse: sed primū verius. Quod autem sequitur.

Et vestes suas non scindet. Intellige (ut dixi) luctus gratia, quoniam ratione blasphemix in Deum, solèbant vestes scindere etiam summi sacerdotes: ut patet de Caipha, Matthæi. 26.

Ad omnes animas mortui non ingreditur. Sumitur hic anima pro corpore, & est sensus quod ad nullum mortuorum ingreditur, neque ad patrem, neque ad matrem, & quod dicitur.

Non contaminabit se, intellige ingrediendo locum, vbi cadaver est patris aut matris, & in hoc ab aliis sacerdotibus minoribus differebat, quibus licebat, se polluere in exequiis patris & matris, & aliis ibi nominatis.

De sanctuario non egredietur. Non intelligas, nunquam licere summo sacerdoti, sanctuarium exire, quoniam domum suam, sanctuariū egressus intrabat: sed quod funeris patris aut matris gratia, non egredietur Domini sanctuarium: vnde sequitur.

Et non polluet sanctuarium Dei. Scilicet regressus à funere parentū. Alij sic interpretantur, Domum patris

patris demortui, sanctuario relicto, non ingredietur: quod idem est.

Quia corona olei vnctionis Dei sui, super ipsum. Quidam interpretantur. Quia diadema & vnctio Dei sui, super ipsum. Habebat enim diadema sanctitatis super caput suum, de qua Exod. 29. & erat oleo sancto vnctus: ut ibid. habetur. Aut quia corona vncta oleo vnctionis erat super eum. Possit etiam verti. Quia separatio olei vnctionis, super eum. i. quia ratione olei quod est super eum, separatus est ab aliis prophanis. Nam nazar, à quo nezer, id est, corona: separare & diuidere significat. Prior tamen sensus magis locum explicare videtur. Potest tertius sensus addi iste. scilicet. Quia oleum quod est signum separationis Dei sui. i. quod sit separatus ad ministerium Dei sui, est super eum.

Viduum & repudiatam & prophanam, meretricem, non accipiet. Jam hoc eodem capite admonui, per prophanam, intelligendam esse illam, quam quis contrectauit, vnde verti possit initiatam. Omnes enim istæ pollutæ reputantur, quoniam ab illo viro cognitæ sunt.

Sed virginem è populo suo accipiet mulierem. Constat ex hoc loco sacerdotum, non arctari ad accipiendam filiam sacerdotis, aut de regali linea, sed de populo suo, modo esset virgo. Sed quod sequitur statim, videtur huic aduersari, quoniam sequitur.

Non prophanabit semen suum in populis. Sed tu intellige in populis extraneis. Nam licet Reges & alij omnes, bello captam, accipere possent gentilem, ad Iudaismum conuersam: ut multis constat exemplis, & si legem hanc vigeas, poteris dicere eum non posse accipere vxorem de infimis populi sui.

Aut non prophanabit semen suum in populis: accipiendo meretricem, prophanam, repudiatam, aut viduam: ut dictum est.

Ego Dominus sanctificans eum, id est, separans à pollutionibus.

In generationis suis, id est, in posteris generationibus, ac si dicat. Non solum hanc legem nunc seruari volo: sed in posteris generationibus.

In quo fuerit macula, id est, defectus aliquis. Nam mium significat maculam Cant. 4. Vmum, id est. Et macula non est in te.

Non accedet ad offerendum panem Dei sui. Possimus per panem, omnem oblationem Domini intelligere, & sic meo iudicio lex intelligenda est. Potest etiam arctari ad panes propositionis seu facierum & ad minchah.

Vel claudus. Dicitur claudus Hebraicè phiseach, id est, saltans, quoniam ex vno in aliud latas saltare videtur.

Vel simus nasum. Alij vertunt. Vel depressum habens nasum. Rabbi Dauid dicit esse eum, qui nasum profundum inter duos oculos habet, seu reortum. Dicitur charum, quia noster Sanctes simum nasum vertit, à verbo charas ortum habet, cuius significatio non plenè nota est Hebræis & nostris, communiter tamen significat succidere, omnino perdere in Hebræo nulla nasci fit mentio, idè vertendum est. Si succisus. i. si membrum aliquod succisum habeat, nempe manum, pedem, digitum. Si autem ad nasum hanc succisionem referas, sensus est. Si diuisionem aliquam in naso habeat.

Vel monstruosus. Dicitur Hebraica sarua, significat superfluum: ut patet Isa. 28. vbi dicitur. Angustum est stratum, mehifstarea, id est, à superfluitate seque superfluat. Idè vertendum hic est. Vel su-

perfluus, & ex hoc loco constat, id quod præcessit significare succisum: ut sit sensus. Vel succisus. i. diminutus, cui scilicet membrum aliquod desit. Aut superfluus cui. si aliquod membrum, superfluat. Verbi gratia, si sex haberet digitos in manu, vel pede. Neque rectè veritas, vel monstruosus, quoniam non solum superfluus membrum, monstruosus est, sed etiam diminutus.

Vel gibbus. Dubitant Hebræi de radice nominis gibben. i. gibbus, aliqui enim dicunt esse à gabban, alij à gabbab, seu gab, quod ex excellum esse, & gibben celsitudo & eleuatio. Ego arbitror vnicam esse radicem. scilicet. gab, à qua gabbab & gabban. Hoc certum est. scilicet. dictionem gibben, significare celsitudinem & tumorem. Significat etiam caseum, quod quendā habeat tumorem, præsertim cum coagulatur. Et putarem nomen Latinum gibbus, à nomine Hebraico gibben. suam nomenclaturam sortitum.

Vellippus. Dicitur Hebraica dach, significat tenue, & exinde telam, à tenuitate sic dictam, & dicunt Hebræi hic significare eum, qui panniculum in oculo habet. Sed melius meo iudicio dicitur, sequendo nominis Hebraici significationem, significare eum qui tenues oculos habet seu molles, ex quibus indefesse fluit humiditas alba, quam nos vocamus remellam, & tales dicimus remellados, vnde hic vertendum est. Vel mollis oculis. Nomenclaturam tamen Hebræorum non asperrandam arbitror.

Vel maculosus in oculo suo. Hebraicè ad literam habetur. Vel mixtus in oculis suis. Significat enim balal, miscere, confundere, ut patet Gen. 1. vbi dicitur. Vocauit nomen eius Babel, quia ibi balal. i. confudit seu miscuit labium. Vocatur autem confusus oculis seu mixtus, aut qui maculā in eis habet aut vnū oculū in altero mittere videtur, qui luscus appellari potest, nos tortum vocamus aut vesigo.

Vel in quo fuerit scabies. Non significatur per nomen garab, quæcunque scabies, sed glossa. Dicitio rara est in scripturis. Ponitur Deut. 28.

Vel imperigo. Ignorant meo iudicio Hebræi, nominis lalephet propriam significationem, ideo dicunt significare scabiem Aegypti, quæ vsque ad mortem durat, quod videtur fictio. Hieronymus quem noster Sanctes sequutus est, vertit impetiginem. Alij scabiem, foris humidam, & intus siccam, significari putant. Nihil certi est, quoniam dicitio rara est in scripturis.

Vel compresso testiculo. Dicitio Hebraica meroach Hebræis significat alligationem vel opertionem, & secundum hoc, vertendum esset. Alligatio testiculo vel operto. i. qui generare nequit, qui videtur alligato esse testiculo, vel si legas operto interpretari herniotum cuius testiculi operti sunt. Inuenitur verbum marach Isa. 38. vbi dicitur. Veiim reclusus. i. Et alligabatur aut comprimit super vlcus, & sanabitur. Et sic videtur posse verti. Vel compresso testiculo, neque certum est dictionem affech quam omnes ferè testiculum vertunt, testiculum significare. Est ergo sensus, quod qui testiculos, aut illorum alterum, compressum habuerit, non sit sacerdos.

Non accedet ad offerendum hostias Domini. Litera Hebraica ad literam habet. Non accedet ut appropinquare faciat ignita Domino, & perignita intellige munus minchah, aut holocausta, quæ incendebantur Domino.

Panem Dei sui de sanctitatibus sanctitatum, & de sanctis comedit. Id est, sacrificia Dei sui, nempe de

sanctitatibus sanctitatum, id est, de sanctissimis, qualia erant quæ soli sacerdotes comedebant, & de alijs sanctis comedet, & vocat sancta alia quæ erant minus sancta, sicut sacrificia pacifica. Vel per panem sanctitatis sanctitatum, intelligit panem qui erat in canistro, quem sacerdotes comedebant cum carnibus hostiæ pro peccato, de quo soli sacerdotes comedebant. Erant & alij panes quos singulis hebdomadibus ponebant coram Domino, qui dicebantur panes facierum, qui non videbantur tam sancti esse, sicut illi de canistro, de quibus legimus comedisse David permittente sacerdote Abimelech. Poterat ergo sacerdos à ministerio ob maculas repulsius, ex omni sacro pane comedere: similiter de carnibus & alijs oblationibus Domini. Est ergo sensus. Vir de semine Aharon in quo fuerit macula, comedet panem Dei sui. i. Deo suo oblatum, de sanctificationibus sanctificationum. i. quantumcunque sanctus sit & de sanctis. i. carnibus & alijs oblationibus.

Veruntamen velum non ingreditur, & ad altare non accedet, id est, ad locum in quo est velum quod diuidit sanctum à sancto sanctorum, aut per velum intellige quod erat ad ostium tabernaculi, & per altare utrumque altare intelligo. i. thimiamatis & holocaustorū ad quæ non poterat accedere, ad offerendum. Aliqui melius & germanius vertunt intra velum non ingreditur, id est, non poterit in summū euehi sacerdotium. Dicitio enim ach quam noſter Sanctes vertit veruntamen, melius veritas tantum ad velum. Numerant Hebræi. i. 40. maculas, quæ in corpore humano inueniri possunt, quæ ineptum reddebant ad sacerdotium hominem.

IN CAPVT XXI. AD MORVM.
ORNATVM ANNOTATIO.

Vper animam non contaminabit se in populis suis, sed super carne sua. Mirum valde est quod sacerdos contaminari dicatur in operibus pietatis, & peccet ubi alij meretur: sed constat non omnia pia omnibus conuenire neque semper. Est nonnunquam peccatum elemosynam exhibere, vt potè quando alia & maiora sunt præstada Deo munerata. Murmurasse legimus Discipulos Iesu, aduersus meretricem illam Euangelicam, quod vnguētum in Christi caput prodigeret, quod poterat multo argento vendi, & pauperibus erogari, qui à Christo audierūt. Quid molesti estis huic mulieri? Bonū enim opus operata est in me. Opus illud pietatis in pauperes, ad manum semper habetis, quemadmodum pauperes ipsos, sed me non sic habebitis semper. Ideo melius hæc nunc vacat huic operi religioſo, quam si elemosynam pauperibus erogaret. Quod si sacerdos contaminat se in operibus pietatis, qualiter se contaminabit in foribus & peccatis? Quod si videris aliquē magnum aut sacerdotem, aliquid exhibere parentibus & nobilibus quod alijs non facit, non statim taxes aut murmures, quoniam, vt diximus, in multis habenda est ratio personarum. Similiter docet Dominus sacerdotes pios esse debere: præsertim in suos, quare non egrè feras si abundantior sacerdos in suos, quam in alios sit.

Super matre & patre suo. Præposuit matrem in operibus pietatis, quoniam filius plus matri debet, quam patri. quæ in operibus pietatis abundauit, lactando, nutriendo, & alia ministeria multa

filio exhibendo, quæ non exhibuit pater.

Super sorore sua virgine. Plurimum semper de tulit virginibus Deus, etiam si sola carne virginis essent. Præcepit abhi omnes foeminas occidi, quæ virum ad concubitum cognouerant, neque mirum quod sic cum virginibus agatur, quia sequuntur agnum quocunque ierit, quod fecisse eum credo, vt eam nobis commendabilem redderet.

Non contaminabit se, super Domino in populis. Non debent principes, à sacerdotibus exigere omnia, quæ alijs præcipuè parentibus exhibent, & in multis, dominis parentes sunt præponendi. Vnde arguendi essent sacerdotes, qui propter principis obitum, uigubres vestes, more secularium induerent. Deducet enim sacerdotem, huiusmodi sequi consuetudines & ritus. Sed modò prob dolor, omnia consula sunt, & sicut populus, sic & sacerdos.

Non polluent nomen Dei sui. Sortitur famulus in aliquo nomen Domini sui. A Deo dicitur seruus Deo, idè si malus sit, nomen Dei, quod in eo est polluit. Nonne videtur tibi indecens valde, si famulus sordidis indutus vestibus, munus aliquod pretiosum, Domino mundissimo deferret? Cum enim Iesus sordidis indutus vestibus, coram Domino cum Satan expostularet, Deum præcepisse angelo legimus: vt sordidas illum vestes exueret, & pretiosas indueret. Sic & in Euangelio, eum qui non nuptialibus intrauerat vestibus, præcepit eicere foras.

Mulierem meretricem prophanam, & à viro repulsam non accipiet. Mira est munditia, quam illo tempore Dominus in sacerdotibus exigebat: vt etiam eis vxores virginis & mundas eligeret. Solent enim meretrices, & ab alijs viris cognitæ, parum aut nihil viros suos diligere, virginis verò, & quæ alium amorem non nouerunt nisi viri sui: castiores & fideiiores esse mariti suis, has ergo Dominus suis ministris eligere dignatus est.

Sanctificabis eum, quia panem Dei tui offert. Sanctus erit tibi quia sanctus ego sum. Arbitratur populus non sua interesse, qualiter viuat eius sacerdos, siue bene, siue male: non curat. Considera quæſo Deum munera tua non hilari vultu suscepturum, si minister tuus immundus sit. Dum enim is, qui displicet, ad intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Hoc ergo tibi valet iniquus minister, quod raro aut nunquam eo intermedio Deo tuo reconciliaberis. Considera ergo: an curare debeas eius munditiam an nō. Si ergo sacerdos tuus, velit se impudicitæ, & scorto tradere, tuum est eum in officio continere, & auferre ei omnem peccandi occasionem, non propter ipsum solum, qui se it perditum: sed propter Deum tuum, & propter te. Si ergo lucris inhiet & sese negotiis secularibus implicare voluerit: da ei omnia necessaria, vt nullam habeat turpis lucri occasionem, & si lubricus sit, consule castitatem, aufert meretricem, coge seruare quod vouit. Similiter honora eum, non propter se vt dixi: sed propter eum cuius minister est. Cum enim sacerdos viderit te, pro nihilo, aut vilem reputare eum, quid turpitudinis timebit, aut mali, non audebit perpetrare? Magna enim (ni fallor) sacerdotū munditiæ pars, in populo quo cum viuat consistit, si voluerit inebriare, non porrigas potum: si cibus ventrem explere, nega cibum: si enim materiam vitij eius non ministraueris, castum, sobrium, & virtutibus omnibus plenum, habebis sacerdotem.

Filia viri sacerdotis cum coeperit fornicari. Vides hîc qualiter

qualiter propulsare debeas tui sacerdotis iniuriam, & domus eius munditiam procurare, etiam si ipse eam dissimulare velit. Notabis etiam simplicem fornicationem magna hîc seueritate puniri. Considerent etiam filia nobilium, patres suos foedare, si in domo eorum fornicentur.

Ex hoc loco colligimus maiorem naturam sacerdotis filios patris sui munus hereditasse. Sacerdos maior inter fratres, caput non discooperiet, neque vestimenta scindet. Multa maioribus sacerdotibus prohibentur, quæ minoribus permittuntur, neque debet summus sacerdos, humanum aliquid curare non patris aut matris funus, sed solum Dei ministeriis debet esse intentus. Neque debent Reges & Principes velle ante se genu flexos habere sacerdotes reclamantibus cõsilijs. Postquam enim Regibus permissum est Episcopos præsentare, se eis omnino superiores putauerunt, & eos quasi subditos & seruos tractant. Similiter aduertat hîc summi sacerdotes, non curare carnem & sanguinem: postquam pia parentum funera curare prohibetur.

De sanctuario non egredietur. Sunt sacerdotum quidam, qui pro re nihili Ecclesiam & chorum egrediuntur, omnibus negotijs plus quam mercatores dediti, qui vix ad horam aliquam sine negotio in Ecclesia sunt, nihil minus curant quam pensum, ad quod tenentur soluere.

Quia diadema olei vnctionis Dei sui est super eum. Ecce quid cogitare debet sacerdos, cum aliquid vile faciendum occurrerit. Debet enim intra se hæc dicere. Quomodo me inquinari permittam oleum vnctionis Dei super me, vestibus sacris indutus sum, coronam sacerdotij mei super caput gero, qua ergo fronte me sordibus inuoluti permittam.

Non contaminabit semen suum, in populo suo. Sunt nobiles qui pro nihilo reputant, semē suum vilibus & plebeis miscere. Parum curant si ex Sarracenis, Iudæis, & adhuc vilioribus originem ducant, modo diuitias habeant, & sic omnia confunduntur & conspurcantur. Docentur etiam sacerdotes, non conuersari cum vilibus.

Vir de semine tuo, in quo fuerit macula, non accedet ad offerendum panem Dei sui. Præstat mihi locus iste campum latum deplorandi, in seculia tempora nostra, quibus sine delectu sacerdotes multiplicantur, neque natalium, aut vitiorum maculæ, curantur. Quis enim nunc in sacerdote quærit natalium, defectum, sit ne superbus, elatus, ebriofus, lubricus, & id genus aliud habeat. Omnes admittuntur, nullus ob hæc vitia repellitur. Ad quid quæſo Paulus Episcopum depinxit, iura decreuerunt qualis debeat esse Diaconus, Subdiaconus, Sacerdos aliique Ecclesiæ ministri, si horum nihil curandum est? Decet enim Dei summi ministrum, non solum moribus, sed etiam corporis elegantia cæteris præstare: legisti credo, qualem Dominus primum regem Israel elegerit, qui videlicet ab humero & sursum, omnem populum superabat. Et si inuoluntarij: & qui casu acciderant defectus, hominem à sacerdotio veteris legis repellebant, quomodo non magis in noua animi deteriora vitia?

Panem Dei sui comeder. Mira res. Non sinit defectuosum ministrare, & sinit eum de sanctificatis comedere. Docentur hîc beneficiati sacerdotes, alios sacerdotes senio confectos, aut ægritudine aliqua à ministerio impeditos, nutrire. Ius enim habent isti ad panem sanctum, idè illis distribuendum est, ne mendicare cogantur.

Ad altare non accedet, quia macula est in eo. Si macula corporis accessum altaris impedit, cur non potius macula mentis? Considera ergo frater sacerdos, cum ad altare accedendum sit, si quid maculæ adhæreat tibi, & abterge: vt dignè accedas ad altare Dei tui: cui gloria honor & imperium in secula sempiterna.

IN CAPVT XXII. LEVITICI
annotatio ad literam.

Occutus est autem Dominus ad Moſeb. Explicat hîc scriptura quo tempore, & qui à sacris debeant abstinere, quomodo, quid, & quando offerendum Domino sit.

Vt separentur à sanctificationibus filiorū Israel. Vocat hic textus sancta, omnia illa quæ à filijs Israel Domino offeruntur, quæ sancta dicuntur, quoniam separata erant domino, aut quia munda esse debebant, & cum dicit. Vt separentur, tu intellige si sint immundi, vt statim inferius explicatur. Dicitur enim inferius: Omnis vir qui accesserit ad sanctificationem, & immunditia eius super eum: excidetur.

Non polluant nomen sanctitatis meæ. Polluit nomen Dei sanctum, qui immundus accedit ad sancta eius. Cum enim Deus vocetur sanctus. i. ab omni sordē separatus, qui immundus accedit ad aliquid eius, polluit nomen eius, nō quo vocatur Deus, sed quo vocatur sanctus, seu à sordibus separatus. Polluit enim res immunda aut sordida, mundam si illi adiungatur.

In his quæ ipsi sanctificati, id est, applicat mihi qui sū sanctus seu quæ ipsi separant mihi vt mihi offerant. Ego Dominus, qui scilicet hæc puniam.

In generationibus vestris, videlicet sequentibus, aut in posteris vestris. Et quod sequitur.

Ad sanctificationes quas sanctificauerunt filij Israel Domino, intellige ad separationes quas separauerunt. Quod verò sequitur.

Et immunditia eius super eum, de qua immunditia loquatur, statim explicat: vt vapore si sit leprosus, fluens, id est genus alijs immunditijs.

Excidetur anima ipsius à facie meâ. Aliqui intelligunt non amplius ministrabit coram me, quemadmodum cũ a dicitur. Peribit anima illa de populo suo, intelligunt non amplius ad populum Israeliticum pertinebit, quæ sensum ex ipsiſ scripturæ verbis explosimus sup. cap. 20. idè intelligendum est quod eum occidet, ne amplius coram eo appareat, quemadmodum fecit Nadab & Abiud filijs Aharon: & sumitur anima pro homine.

Vel fluens, scilicet semine, & est sermo de fluxu diutius durante.

Qui tetigerit omne immundum anima. Per immundum animæ, videtur intelligere cadauer hominis: ac si dicat. Qui tetigerit immundum, in quo fuit anima. Aut omne viuum immundum, in quo. i. fuit anima: vt prius in genere prohibeatur à sacris, omnis res immunda, postea ipecificetur. Potest tertio esse sensus. Qui tetigerit hominem immundum super animam, id est, super mortuum, scilicet sacerdotibus prohibeatur non solum contactus cadaueris hominis: sed contactus ipsius hominis, cadauer hominis tangentis.

Vel vir ex quo egreditur racentia seminis, id est, à quo egreditur semen somniale, quod dicitur racentia seminis, seu accubitus, id est, semen qui excubante exire solet.

Omne reptile per quod immundus erit, id est, reptile immundum, de quo dictum est cap. 1. huius libri.

Vel hominem per quem immundus erit, sicut qui tetigisset seminum aut foeminam fluxu sanguinis patientem, vel menstruum. Dicit autem.

Secundum omnem immunditiam eius: quoniam multis modis poterat homo immundus fieri.

Et occumbet Sol, & mundabitur.] Hebraice est. Et veniet Sol. ad occasum, & mundabitur. i. transibit immunditia cum tempore.

Quoniam panis eius hoc, id est, quoniam sanctificata sunt panis sacerdotis, id est, cibus sacerdoti debitus.

Cadaver & discerptum à bestia.] Non vertimus cum alijs. Et raptum. quoniam verbum taraph potius discerpere quam rapere significat.

Custodiant custodiam meam, id est, quæ illis custodienda trado præcepta. Vsurpant enim Hebræi non raro, custodiam pro re custodita.

Et non portabunt super se peccatum, & meriantur in eo, cum polluerit se in eo, aut polluerit illud.] Sumitur hic peccatum sicut in alijs multis scripturæ locis, pro peccati pœna, & vertendum est. Et non portabunt super se peccati pœnam. Et morantur in eo, i. in pœna seu cum pœna peccati sui. Cum polluerint illud. i. præceptum meum, vel illam. i. custodiam meam, aut cum polluerint se in eo. i. quod prohibui eis.

Inquilinus sacerdotis & mercenarius, non comedent sanctificationem.] Vocatur inquilinus, qui apud sacerdotem moratur. Hebraice habetur habitans cū sacerdote, scilicet d. u. Hoc enim significat dictio Hebræa toffab, à iassab, quod est ferere & morari. Mercenarius vocatur, qui ad diem vel paucos dies manet cum sacerdote.

Et sacerdos cum adquisierit animam, acquisitione argenti sui, ipse comedit eam, & vernaculi eius, seu natus in domo eius, ipse comedit de pane eius, sensus est. Homo quem adquisierit sacerdos acquisitione argenti sui. i. leruus ipsius emptus comedit cum eo. scilicet sacerdote, de huiusmodi sanctificationis, aut ex eo. i. cibo sanctificato. Neque est sermo de hostia pro peccato, quam soli sacerdotes in loco sancto comedebant, sed de alijs Deo oblatis, & est ratio, quia isti magis pertinebant ad sacerdotem, quemadmodum vernaculus.

Filia sacerdotis cum fuerit viro alieno, id est, cum nupserit viro, qui nō est de semine sacerdotali. Hos enim nunc vocat alienos. Ex quo manifestè cōiungitur, posse filiam sacerdotis coniungi marito, qui non esset de semine sacerdotali.

Et semen non fuerit ei, id est, non habuerit prolem: unde etiam constat in sacris literis semen pro prole accipi, vt cap. 12. huius libri probauimus.

Sicut puella eius, id est, sicut filia aut ancilla.

Vir cum comederit sanctificationem per errorem, addet quinque super eam, & dabit sacerdoti [sanctificationem.] Per errorem. i. ignorans talia esse sanctificata, aut errando seu committendo in legem, talis tenebatur addere quintam partem, præter valorem rei sanctificatæ, & potest intelligi quod addat rem, & quintam partem valoris eius, aut quod addat quinque alias partes valoris rei: sed prior sensus simplicior est.

Et non contaminabunt sanctificationem filiorum Israel quam eleuabunt Domino.] Si sequamur regimen dictionis chodse. i. sanctificationes, bene verum est. Non contaminabunt sanctificationem filiorum Israel, & est sensus, quod sacerdotes non contaminabunt sanctificata filiorum Israel. Sed contextus præcedens, & sequens, præ se ferunt hunc sensum.

Non contaminabunt, s. filij Israel sanctificationem filiorum Israel. i. oblata à filiis Israel, quæ ipsi Deo offerunt. i. comedendo illa. Polluebatur enim sanctum. i. i prophano contra staretur. Vnde sequitur. Et portare faciet seipios, scilicet, filij Israel iniquitatem. i. pœnam iniquitates delicti, dum comederint, scilicet, seculares sanctificationem illorum. i. sacerdotum. Si verò ad sacerdotes referantur verba, sensus est. Caueant sacerdotes ne contaminent sanctificationem filiorum Israel. i. polluti comedendo ea. quam ipsi. i. sacerdotes eleuant Domino. Fiebat enim huiusmodi oblatio eleuando oblatum, vt sapius dictum est. Et portare facient seipios. i. sacerdotes, iniquitatem delicti. i. pœnam iniquitatis delicti, cum comederint. i. immundi sanctificationes eorum.

Ego Dominus qui sanctifico eos, scilicet, sacerdotes: separans eos ab immunditijs.

Pro omnibus votis suis, & pro omnibus spōtancis suis] Statuit conditiones tres, quas requirit, in his quæ illi offeruntur in holocaustum. Prima quod sit masculus. Secunda quod sit integer seu sine vlla macula, quas conditiones requirit tam in his quæ ex voti obligatione offeruntur, quam in his quæ quis sponte offert.

Ad voluntatem vestram, id est, liberum erit vobis offerre quod vultis, hoc vel illud, modo sit masculus & sine macula, & addit tertiam conditionem, vt scilicet ex bobus, agnis, & capris, cætera verò animalia à sacrificio excluderentur, & est sermo de holocausto. Posset etiam verti. Vt bene placeat vobis. i. vt Dominus illa acceptet à vobis.

Quia non ad beneplacitum erit vobis, id est, quia nō bene placebitis hæc offerendo, quibus defuerit aliqua ex his conditionibus.

Cum obtulerit sacrificium pacificorum.] Melius integritatem, quod pro domus integritate, & incolumitate fiebat, vt sapius admonuimus.

Ad separandum votum vel ad spōt. aneum in bobus, vel ouibus, immaculatum erit: vt beneplaceat, omnis macula non erit in eo.] Latera est vt cunque obscura, & sensus est. Cum vir obtulerit sacrificium integritatum, id est, pro domus suæ integritate Domino, separando anima pro voto suo, in bobus vel ouibus: vt illud beneplaceat Domino aut ipse illi placeat, tale erit immaculatum, & nulla macula in eo erit. Posset etiã verti illud, *Ad separandum votum,* Ad mirificandum votum, ac si dicat. Si voluerit votum suum fore mirificum. Nam verbum pala, significat non solum separare, sed mirificare, vt patet. 2. Sem. 1. niphleatoh. i. mirabilis fuit amor tuus mihi, præ amore mulierum: sed prior expositio magis ad literam accedit. Similiter illud.

Vt beneplaceat, potest verti. Vt beneplaceat. i. offerens, non solum sacrificium, sed ipse offerens.

Vel fractum, vel concisum labijs.] Per fractum intellige omne quod habuerit aliquam fracturam, siue pedis, siue manus, siue corporis. Per concisum vel scissum, intelligunt Hebræi quod habet labium vel palpebram scissam, & hæc est ratio quare Sanctus noster vertit concisum labijs, cum tamen in Hebræo nulla fiat labiorum mentio. Dictionis charus quæ hic ponitur, incerta est significatio, quæ admodum & verbi charas à quo deducitur, quod dicunt Hebræi significare remouere, aut diuidere, & per diuisum aut remotum posset intelligi membrum à suo loco dimotum aut diuisum: vt. i. animal quod aliquod membrum loco suo dimotum, vel diuisum haberet, ineptum esset ad sacrificium. Posset

Posset tertio dici verbum charas significare conterere, vnde charus, id est tribula, sic à conterendo dicta, & tunc sensus est. Vel contritum, id est, habens membrum aliquod aut corporis partem cōtritam: secunda tamen expositio magis accedere ad literam videtur.

Aut verrucosum.] Videtur dictio hebraica iabelet, significare proprie inflationem seu eleuationem, & hac de causa verrucam, quæ est quædam eleuatio, vnde iobel. i. buccina sic ab eleuatione dicta. Posset etiam hic charus non solum verrucam, sed omnem eleuationem seu inflationem significare.

Vel scabiosum.] Dixi præcedenti capite de significatione dictionis garab, quod incertæ significationis esset apud Hebræos. Idem de ialephet, quod Hiero. & omnes eum sequentes vertunt impetiginem, Hebræi verò scabiem Aegyptiam, quæ durat vsque ad mortem: sed re vera ignorant propriam harum duarum dictionum significationem.

Et ignitum non dabitis ex eis: super altare Domino.] Per 20 ignitum videtur holocaustum intelligere, quod Deo in altare comburebatur.

Bouem & pecus superfluens vel contractum, spontaneæ faciet ea: pro voto autem non placebit.] Per superfluū, intelligunt Hebræi animal quod habet membra nimis excessiua: per contractum, quod habet breuia nimis: propter quod Sanctus noster vertit. Habens membra nimis magna, vel nimis parua. Quod verò chalud significet contractum, coniecturam sumunt Hebræi ex eo quod dicitur Num. 35. vbi habetur. 30 Sex ciuitates Hamichlar. i. contractionis seu refugij. ad quas cōfugiebat homicida, & in quibus coarctabatur ne inde exire posset.

Compressum & contusum & ruptum & excissum, non appropinquare facietis Domino.] Dictione Hebraica maach. i. compressum, significat compressum, subagitatū à verbo maach quod est comprimere, vt patet. 1. Semue. 26. Et lancea eius menchah. i. fixa seu pressa in terra. Et Ezechie. 23. ibi moachu. i. compressa fuerunt vbera earum: & significatur quod animal compressum in se, vel habens aliquam partem aut membrum compressum, seu subagitatū, non erat Domino immolandum. Per contusum verò intellige, quod habet aliquod membrum cōtusum. Ila. 30. Conteret eum secundum contritionem lagenæ figulorum, chatud. i. contundendo. Per ruptū autem, quod euulsiū habet aliquod membrum: aut carnis portionem: quoniam verbum natach significat eradicare aut rumpere. Per excissum, illud cuius aliquod membrum scissum est, vel portio aliqua corporis. Hebræi & multi ex nostris omnia hæc ad testiculos referunt, vt. i. non habeat eos compressos, etiam leui compressione, neque contusos magna videlicet contusione, seu minutatim: neque ruptos, neque excissos: & meo iudicio germane literam exponunt.

Et in terra vestra non facietis, i. non permittetis fieri, ac si dicat. Non solum non facietis vos hic vbi modo estis: sed neque in terra vestra permittetis alios facere, seu sacrificare hæc.

Et de manu alienigena nō offeretis panem Dei vestri: ex omnibus his.] Omnia subterfugia peccati præcludit eis. Putaret enim sibi licere accipere huiusmodi immunda animalia, de manu alienorum: & offerre ea Deo suo. Aduerte etiam hic textum vocare sacrificia omnia panem, vt scias quam bene dixerimus supra: veteris legis sacrificia fuisse cibationes Dei, quibus illi videbantur Deum nutrire.

Quoniam corruptio eorum in eis.] Sumitur hic cor-

ruptio pro quocunque defectu: significatio dictionis machit non plenè nota est Hebræis: & quod sequitur.

Macula est in eis, videtur explicatio præcedentis. *Non beneplaceant vobis.* Posset etiam verti. Nō acceptabuntur à vobis, aut non erunt volita à vobis.

Et fuerit septem diebus cum matre sua, à die octauo *Aduerte hic tempore quo uenit mal poterat deo immolari.* *& deinceps placebit in oblatione.*] Voluit Dominus docere Iudæos pietatem, neque permittit animal mortuum: sibi offerri. Iudæi huius rei duas adferunt rationes. Altera propter sabbatum: vt. i. sabbatum super pecus transiret, eò quod sabbatum omni rei quæ in mundo est, præstat perfectionem & robur. Secunda vt pecus esset perfectum. Cum enim septem diebus cælum & terra & omnia quæ in eis sunt Deus perfecit: creatura quæ septimum diem transiit, perfecta reputatur, quasi videatur integrum seculum vixisse. Mihi verò videtur hoc idè factū, quia pecus ante octauum diem nimis tenerum & molle est: neque aptum est ad vescendum. Neque his obstat quod Semuel agnum lactantem obtulerit Domino, quoniam post octauum diem adhuc agnus lactat.

Bouem & filium eius, non immolabit die vna.] Etia lex hæc, pietatē & misericordiam docet, tum Domini, tum etiam nostram.

Ad appropinquare faciendum ignitum Domino.] Vertit hic Sanctus. Placebit in oblationem oblationis Domino, sed non tam bene.

Si sacrificaueritis sacrificium laudis, secundum beneplacitum vestrum sanctificabitur.] Vocat hic scriptura sacrificium laudis, id quod ad laudem Dei offerebatur, aut ad laudandum Deum, super aliquod beneficium acceptum, & quod sequitur.

Ad beneplacitum vestrum sacrificabitur, i. liberè.] Nā vt diximus licet liberum esset huiusmodi sacrificiū, tenebatur tamen eadem die illud comedere: vnde constat sacrificium hoc laudis, non esse sacrificium pacificorum, quod poterat comedi infra duos dies, vt patuit cap. 19.

Non polluat nomen sanctitatis meæ, scilicet, immunda offerendo, aut si sitis immundi, quoniam tam oblata, quam ipsi sortiti erant nomen Domini. Nam & oblationes dicebantur Dei, & ipsi dicebantur serui Dei, sancti & immaculati.

Et sanctificabo me, in medio filiorum Israel, id est, purum & immaculatum ostendam, cum ipsi fuerint mundi. Nam quemadmodum ex immunditia Domini, manifestatur & cognoscitur immunditia serui: ita ex munditia seruorum cognoscitur munditia Domini.

Ego Dominus sanctificans vos, id est, mundos vos desiderans, aut cauans in vobis munditiam.

IN CAP. XXII. LEVITICI AD MORUM compositionem annotatio.

Quere ad Aharon & ad filios eius.] Quoniam summi sacerdotis est, alios de munditia admonere, ad eum & ad filios eius lex dirigitur.

Separant se à sanctificationibus.] Quod D. Paulus. 1. ad Corint. 11. admonuit omnibus dicens. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat & de calice bibat, hoc idem Dominus admonet sacerdotibus veteris legis vt. i. separant se ab immunditijs, cum ab eis sunt diuina tractanda.

Non polluant nomen sanctitatis meæ.] Hoc est quod maxime sacerdotes & ministros Dei ab immunditijs debet

debet deterrere. s. considerare se fortitos nomen Dei. Si quis enim vestem gestaret Regis, aut annulum, aut quodvis aliud ornamentum, nonne timeret illud deturpare, aut polluere, & non omni qua posset diligentia custodiret, ne in terram, aut lutum, aut locum quo posset maculari, cadere posset? Si ergo vestem regiam sic custodis, & seruas ne polluas, quanto maiori diligentia, curare debes ne polluas nomen Dei tui? Et si sacerdos nunc non times corporis excidium, quod Dominus hic sacerdotibus comminatur antiquis, time eum qui postquam corpus occiderit, potestatem habet mittere animam in gehennam.

Postea comeder, quia panes eius est.] Constat ex hoc loco sacerdotibus sacra edulia deberi, & qui altari deseruit, debere de altari viuere quemadmodum statuit Paulus. Similiter aduerte hic sacerdotes imundos arceri à sacris cibis. Quòd si sacerdos leprosus, aut semine fluens, & id genus infirmitates patiens, quas Deo volente, & non sua sponte incurrebat, à diuinis cibis arceretur, qua fronte quæso tu qui concubinaris es, aut auarus, aut idolis feruens, audes beneficij tui prouetus comedere? Munda te, & securè comede, quoniam cibus tuus sunt hæc. Quòd si immundus sis, non tangas, aut comedas, quæ Domino consecrata sunt.

Non portent super se peccatum, & moriantur in eo.] Magnum malū portare peccatum, extremum verò, in eo mori. Caue ergo ne in eo moriaris. Et valde attende quod sequitur.

Cum polluerint illam, videlicet sanctitatem, ut hic discas eos ut plurimum in peccatis mori, qui Dei sanctitatem polluere ausi sunt.

Omnis alienigena non comedit sanctificationē.] Quid aliud textus iste docere nos vult, quam sacramenta non esse canibus tradenda?

Inquilinus & mercenarius, non comedent.] Sunt domini qui nullum discrimen inter seruos suos faciunt: tam parum soluunt, ac tam delicatè nutriunt eos qui multo tempore, sicut qui paruo eis seruerunt. Docet autem hic Dominus delicatius enutrire seruum proprium quam mercenarium, aut inquilinū. Similiter magis curare nostra, quam quæ sui sunt iuris apud nos: neque teneri Dominum, pane quo vescitur ipse, omnes seruos suos nutrire.

Filia sacerdotis cum fuerit viro alieno.] Sequitur vxor vbi que viri sui forum. Pertinet ad sacerdotium, si verò prophanus priuilegium sacerdotale amittere videatur, & per hoc admonere voluit Dominus filias sacerdotum, ne aliis quam sacerdotibus nubent.

Et semen non fuerit ei.] Constat ex hoc loco, non esse derelictam viduam quæ filios habuerit, neque pertinere amplius ad patris domum.

Vir cum comederit sanctificationem per errorem, addet quinque eius.] Grauior simplici furto est, sacrata rei ablatio, cum non sufficiat æquale restituere, sed quintam partem addendam esse: vt confessor scias, aliquid addendum esse ab eo qui eam contrectauit iniuriæ ratione.

Omne in quo fuerit macula, non offeretis.] Prius ostendit se velle ministros immaculatos, postmodum verò oblata fore immaculata: vt ex his discas prius te immaculatum exhibere ministrum, postea verò quæras impolluta quæ offeras.

Voluntariè faciet eum, sed pro voto non placebit.] Permittit hic Dominus defectum aliquem in spote oblati, quem non permittit in deuotis vt nos doceat debita melius quam voluntaria soluere. Libet

hic parumper excedere. Sunt multi etiam religiosi viri, qui pensum diuini officij negligentissimè solvunt, preculas verò quas ex præscripto suo offerunt, summa deuotione, cum deuotè voluntariis præstare deberent, quemadmodum hic statuit lex. Afficiuntur maximè homines legibus suis. Si quis debitam pecuniam soluere debet, seligit si liceat deteriora numismata. Si quid verò donandum est, aurum selectissimum quæritur, aut argenteum, quo donum decoretur.

De manu alienigena non offeretis panem ex his.] Voluit hac lege Dñs, sacerdotum avaritiæ obuiam ire, ne sui lucris causa, ea ex manu alienigenæ acceptarent, quæ Dominus ex manu eorum refutabat.

Die octauo & deinceps placebit in oblatione.] Munus crudele, non solet Dominus acceptare, quoniã & si sui gratia acceptabile sit, displicet tamen ratione crudelitatis. Istuc enim quod sequitur tendit, ne. s. filius, eodem cum patre die, ad aram trahatur, quod nos docet id q̄ & Christus: vt si ad aram accedentes, meminerimus iniurios nos fratribus fuisse, ferocem animum esse deponendum, & frater reconciliandus antequam munus Domino præsentetur.

Educo vos de terra Aegypti, vt sim vobis in Deum.] Disce ex hoc loco, quælo, peccator Deum nolle esse tuum, nisi te prior ex Aegypto educat, & nisi mundus sis, non præsumas Deum vocare tuum.

IN CAP. XXIII. LEVITICI

annotatio ad literam.

Moquutus est autem Dominus ad Moysen sic dicendo.] Tractat hic Dominus, de solennitatibus & festis, videlicet Pesach, Penthecoste, festo Iubilationis, Expiationis & Tabernaculorum.

Congregationes Domini, quas vocabitis congregationes sanctas: ista sunt congregationes meæ.] Posset etiam verti. Constituta Domini, quæ vocabitis constituta sancta. Verbum iadah à quo moed, quod cōgregationem seu constitutum vertimus, multa & varia significat Hebræis. s. congregare, cōstituere tempus, aut conuenire ad tempus statutum, parare, desponsare, & testificari. Sed si quis rectè expendat locos vbi verbum in Scriptura ponitur, deprehendet, propriè significare conuenire, & maxime ad tempus statutum & certum, & ex consequenti statuere, cōstituere. 2. enim Sem. 20. habes. Et tardauit. s. Semuel. Mim hamoed. i. à statuto videlicet tempore, quod leado. i. constituerat ei. Disputauimus satis, de significato dictionis Exo. 9. & 21. Est locus 2. Sem. 24. quo videtur significare statutum, seu certum, vbi dicitur. Dedit Dominus pestem in Israël, à mane. i. vsque ad (et) moed verte vsque ad tempus constitutum. Sic Iob 30. vbi habetur. Et ad domū moed. i. constitutionis omnis viuentis. Aut collectionis omnis viuentis. Ex quibus colligo dictionem moed, significare statutum. s. tempus, aut collectionem. & si significat tempus nō quodcunque, sed certum, aut ex certis diebus collectum, & eadē

ratione significat festum, aut quia tunc Israël colligebatur & congregabatur in templo ad legem audiendam: aut quia statutis temporibus celebrabantur festi dies: bene ergo veritas si dicas. Congregationes Domini quas vocabitis congregationes sanctas. Quòd si veritas solennitates aut festa, non prohibeo. Quod verò sequitur.

Quas vocabitis sanctas. Verbum chara significat vocare, & etiam clamare, vnde michra. i. clamor, aut

aut proclamatio, vt patet Num. 10. vbi dicitur. *Erunt tibi. s. tubæ, de quibus ibi est sermo ad michra, i. proclamandum seu proclamationem, vel ad conuocationem congregationis: vnde etiam transferri posset, quas proclamabitis proclamationes sanctitatis.*

In die septimo sabbatum sabbati seu requies requiei.] id est, Potissima requies, & ex hoc loco colligitur, sabbatum esse potissimum apud Iehudæos festum: tum quia primo loco inter solennitates ponitur, tum quia sabbatum sabbati dicitur, sed hoc etiam dicitur de festo expiationis supra cap. 16. huius libri. Aliqui vertunt sabbatum requies: sed ab istis quærendum est cur secundum nomen. s. sabbatum vertunt requiem, prius verò Hebraicum relinquunt. s. sabbat.

Conuocatio sancta.] id est, vocabitur sancta hæc dies. i. separata ab operibus seruilibus, quæ fiunt aliis diebus, aut separata ab omni immunditia. Aut dicitur conuocatio sancta, quia illa die conuocabatur populus ad sancta audienda, vel ad locum sanctum.

Sabbatū est Domino in cūctis habitationibus vestris.] Melius veritas. Requies est Domino. i. qua requieuit Dominus, aut requies est dicata Domino, vbi-cunque habitaueritis, ne putarent quòd solum dum essent in Ierusalem, quiescendum esset.

Iste sunt solennitates.] Expone vt supra immediatè. Posset etiam verti. Ita sunt tempora. s. statuta Domini seu à Domino, conuocationes sanctitatis. i. quas vocabitis sanctas, aut quibus ad sancta homines vocabitis: quas vocabitis in tempore suo, aut ad quas conuocabitis in tempore suo homines, vnde videtur Iudæos ad huiusmodi festa vocatos tubis aut aliis proclamationibus. Et aduerte quòd dictio moed, quam interpretes in principio sententiæ vertunt solennitatem, in fine vertunt tempus, quod mihi non multum placet. Vnde sustinendo vtrobique eandem significationem, posset verti. Ista sunt statuta. s. festa Domini, cōuocationes sanctæ. i. quas vocabitis sanctas, aut ad sancta homines, quas vocabitis aut ad quas conuocabitis statutis. s. temporibus suis.

Inter duas vespertas, Pesach est Domino.] Admonui Gen. 1. & Exo. 12. ab arab quod est micere, deriuari ereb quod est mixtum, & vespera quasi quid mixtum ex obicitate & luce, esseque duas apud Hebræos vespertas, alteram ab occasu Solis vsque ad noctem, quæ propriè dicitur vespera, cum sit mixtio lucis & tenebrarum, altera verò nox ipsa, de qua Gen. 1. dicitur, factum fuisse vespere & mane. diem vnam. s. naturalem, ac si dictum fuisset, ex nocte & die factam fuisse vnam diem naturalem. Non dixit autem ex nocte & die, quoniam nox propriè significat obscuritatem, non mixturam illam, quam diximus. Præcipit ergo Dominus, Pascha inter duas vespertas celebrare, quoniam celebrandum erat in tempore illo, quod est inter occasum Solis & noctem obscuram, quod vt diximus vocabatur propriè vespera, & tunc incipiebat apud Iehudæos dies. s. ab occasu Solis & vsque ad sequentem occasum durabat. Significat autem pesach, vt diximus Exo. 22. saltum, & fiebat festum in memoria illius saltus, quem fecerat Dominus saltans. s. domus Irahitarum, non percutiendi primogenita in eis. Est ergo sensus.

In mense primo, scilicet Nissam, qui pro sui saltem parte respondet Martio nostro, qui Exod. 12. prius institutus est, cum antea vt diximus ibi Tisri

fuerit primus & adhuc in contractibus faciēdis sit. *Quartadecima mensis, inter vespertas, id est, inter occasum Solis & noctem, saltus est Domini, id est, festū in memoriam saltus, quem fecit Dominus.*

Et quintadecima die mensis huius solennitas est infermentatorum Domino.] Sequens enim dies. s. quinta-decima, vocabatur solennitas infermentatorum, quoniam tunc non licebat fermentata comedere. Et quod dicitur Domino, sensus est ad honorem Domini. Dicitio autem (cag) quam vertimus solennitatem, æquiouoca est ad multa. Nam Hebræis significat solennitatem oblationem, aut pecus. Tertio pauorem: verbum verò chagag significat saltare, tripudiare, diem festum agere. Diximus abundè de significatione nominis & verbi Exod. 12. quem locum consulere licebit.

Die primo conuocatio sancta erit vobis, id est, vocatio ad sancta. s. ad locum sanctū. & ad sancta audienda, aut vocabitur sancta. i. separata ab operibus seruilibus, vnde quasi explicando sequitur.

Nullū opus seruale facietis, aut vt Hebræicè habetur. Omne opus seruale, i. quod serui facere solent: non facietis. Offeretis ignitum Domino septem diebus.] Per ignitum intelligit holocaustum quod totum igne consumebatur cum suo minchah.

Die septimo erit conuocatio sancta, id est, ad sancta, aut melius vocabitur sancta inter vos, seu separata ab operibus seruilibus, vt statim sequitur. Erat ergo dies prima post Pascha, id est, 15. festiua, in qua non licebat aliquid opus seruale facere & similiter dies septima.

Adducetis homer primitiarum messis vestrae, ad sacerdotem.] Tenebatur Iehudæi sequenti die post quintumdecimum, qui hic dicitur sabbatum, quoniam in eo requies erat, offerre Domino certam menuram quæ vocatur homer, plenam granorum excusorum à nouis spicis quasi primitias nouæ & venturæ messis. Sed valde mirandum est quomodo spicæ tunc possent inueniri cum in Martio maxime in initio nullibi ferè possint reperiri, quare aliqui dicunt non illa die. s. septima adducenda esse, sed postmodum. Aut posset dici blada in terra sancta citius crescere quam alibi. Est autem homer nomē mensuræ, continentis decimam partem ephah: vt cap. 16. Exo. diximus. Quia tamen vox Hebræa homer Deuter. 24. videtur significare manipulum, quidam hic pro homer manipulum verterunt, quæ admodum Septuaginta, & vulgatus Interpres. Verbum amar Hebræis est vti, deseruire, & negotiari, iuxta illud Deuter. 24. Si inuentus fuerit vir furans animam de fratribus suis, de filiis Israël. Vehir amer. i. & negotiatus fuerit cum eo, aut vsus fuerit eo: sed meo iudicio verbum significat contrahere, seu negotiari, vt mercatores facere solent facientes suos contractus seu obligationes, & inde est homer. i. manipulus, qui nihil aliud est, quam spicarum colligatio. Inde tertio homer. i. mensura, quoniam ex granis manipuli impleri solebat, aut quia grana manipuli continebat: vt nomina habeant allusionem adinuicem in suis significatis quemadmodum nominibus Hebræis moris est. Vnde vtroque modo hic vertere potes. s. Adducetis mensuram homer, & adducetis manipulum primitiarum, & quia significatio qua homer manipulum significat cōmuniior est, putarem melius vertere manipulum, quam mensuram.

Eleuabit manipulum coram Domino, secundum voluntatem vestram.] Diximus sæpius, ad quod fieret huiusmodi munerū eleuatio, quòd. s. ad præsentandū illud

illud Domino, qui in caelis est. Quod verò sequitur. Ad voluntatem vestram, melius veritas, Ad beneficium vestrum. i. vt vos, aut munus vestrum, bene placeat. s. Domino.

In crastinum sabbati eleuabit illum sacerdos. Non significat hic sabbatum septimam diem, sed quietem, ac si dicat. In crastino illius diei in quo est requies: nisi intelligas in crastino sabbati occurrētis in ea hebdomada.

Faciētis in die qua eleuabitur manipulum. Admonui crebrò in hoc libro, verbū facere pro sacrificare accipi, in quem sensum multi illud Pauli 1. ad Corin. 11. intelligunt. Hoc facite in meam commemorationem.

Et oblationem eius, duas decimas similes. Miror cur Sanctes sic abhorruit à dictione minchah, quæ hic non munus in genere, sed certum sacrificij genus significat: vt manifestè patet cap. 2. huius libri, quod quidem farinaceum munus, cum holocausto carnis offerrebat Domino. Cuius mensuræ, decima pars hæc sit, non constat, nisi dicamus decimam ipsam esse mensuram. Aut melius, duas decimas homer, quod erat mensura aridorum.

Ignitum Domino in odorem quietis. Per ignitum intellige omnia hæc cōbusta in altari Domino. Vocatur autem fumus ille, quietis odor, quod Dominum ab ira quiescere faceret, & mitigaret, vt sapius diximus.

Et libabit ipse vini quartum Hin. Verbum nasach, à quo nischoh. i. libamen, significat effundere, vnde verti posset. Et fusio quartum Hin. Erat autem Hin, mensura liquidorum, de qua sapius diximus, quæ continebat secundum Hebræos oua septuaginta duo, & constat ex hoc loco decimam, de qua superiori loco dictum est, esse decimam mensuræ homer, quemadmodum quartum vini erat quartum Hin.

Et panem, & tostum, & spicam, non comedetis, vsque ad robur diei illius. Sensus est, non comedetis panē, ex nouis granis confectum, neque tota grana, à spicis excussa, neque recentes spicas, vsque ad diem illam, qua messis nouæ primitias Deo offeratis, & per spicam intellige viridem. Dicit autem Rabbi David in suis radicibus, charmel significare spicā viridem, & teneram, de qua dictione abundè diximus 2. cap. huius libri: sed meo iudicio significat plenam, quales producebat mōs Charmelus. Quod autem dicitur. Vsque ad robur diei illius, idem est ac si diceret, vsque ad esse seu vsquequo esset dies ille, aut vsque ad ipsummet diem. Disputauimus satis de significatione dictionis Gen. 17. & Exo. 12. Volebat ergo Dominus, vt nullo pacto comederēt quicquam de nouis frugibus, vsquequo primitias illi offerrent. Offerre autem Hebræi ter in anno primitias, s. in festo Paschatis, vt hic dicitur de nouis granis, in Pentecoste de nouis panibus, & in Septembri de nouis illius anni fructibus. Coluerunt etiam gentes deos suos huiusmodi primitiis, vt patet Iudic. 9. vbi legimus Sichimitas vindemiarum tempore, ingressos cum lætitia templum Beth dei sui.

Statutum perpetuum erit in generationibus vestris, & in cunctis habitaculis vestris, id est, venturæ generationes vestræ vbiunque fuerint, celebrabunt perpetuo ceremoniam hanc primitiarum.

Numerabitur autem vobis à crastino sabbati, à die qua adduxistis manipulum eleuationis, septem hebdomadas plenas. Nō conuenit inter Iehudæos, à qua die incipienda est hebdomadarum harum. 50. supputatio,

& hoc quia non conueniunt in die sabbati. Quidā enim per sabbatum intelligunt festum Paschæ, s. 15. diem, quæ erat celebris apud eos, & à crastino huius festis, id est, à 16. die incipiebant supputare istas hebdomadas, & hi habent pro se Iosephum, & Iudæorum practicam, & meo iudicio soli verum dicunt. Aliis verò videtur, sabbatum accipiendum pro vere sabbato, quod incidebat inter dies Paschæ, à cuius crastino, supputadas has 50. hebdomadas arbitrantur. Tertij totam hebdomadam festi Paschæ, pro vno sabbato accipiunt, & à crastino 7. diei totius festi, eas supputant, sed vt diximus, prima opinio verior est. Et aduerte quod cum sabbatum sit Hebraicè idem quod requies, sumitur aliquando pro requie 7. diei in qua die Dominus ab operibus condendis cessauit, nonnunquam verò pro quacunque die celebri, in qua à seruilibus operibus cessandum erat. Inferius enim prima mensis, 7. quando incipiebant ad ventura festa præparari, vocatur sabbatum. Constat etiam hic hebdomadas sabbata vocari. Nam vbi Interpretes, vertunt. Numerabitur 7. hebdomadas, Hebraicè habetur 7. sabbata quod non nihil fauere videtur his, qui putant à currenti sabbato supputandas hebdomadas: vnde pro vsque in crastinum hebdomadæ septimæ, in Hebræo habetur. Vsque in crastinum sabbati septimi. Quod verò additur.

Hebdomadas plenas. Admonet huiusmodi septem hebdomadas, debere consistere ex iuis septem diebus. Vocatur autem festum hoc Pentecostes, à 50. die qua celebrabatur, festum autē hebdomadarū, à numeratis septem hebdomadibus, atque festum primitiuorum, ab oblatis primitiis. Institutum autem fuit huiusmodi festum propter tria. Primum vt populus Israëliticus admoneretur de beneficio libertatis, quam illo die consequuti sunt, & hoc est quod Deutero 16. dicitur. Celebrabis diem festum hebdomadarum Domino Deo tuo. Et mox sequitur. Recordaberis quoniam seruus fueris in Aegypto, ac si dicat. Hic dies sit tibi monumentum libertatis, data tibi lege. Altera causa est vt in eo offerretur noua oblatio, scilicet duos panes, è nouis frugibus cocti: pro primitiis Domino, qua cæremonia admonebantur, vt grati essent beneficio nouæ messis. Addunt aliqui tertiam, vt esset vaticinium venturæ illius Pentecostes, qua Christus opulenti effusus esset primitias Spiritus sancti in discipulos suos, vt Lucas refert.

Ex habitaculis vestris, adducetis panes eleuationis. Tenebantur Iehudæi in hoc festo ascendere Ierusalem. Vocat autem panes eleuationis illos primitiarum, quia eleuabantur coram Domino, quasi præsentarentur illi.

Cum fermento coquentur primitiæ Domino. Mirum valde est Deum fermentum quasi vbiq̄ respuisse, vt patet 2. cap. huius libri: hic autem voluisse, quod fecisse crediderim, vt s. panes illi primitiarum sapidiores essent.

Et minchah eorum, & libamina eorum. Solebat munus minchah, cum aliis sacrificiis offerre, quoniam vt sapius admonuimus erant huiusmodi sacrificia quasi conuiuia Dei. Et per libamina intelligit vinum, quod super sacrificium fundebatur in odorem quietis. i. in fumū quem odoratus Dominus, quiescebat ab ira.

In sacrificium pacificorum. Melius integritatum, quod s. pro domus integritate fiebat.

Eleuabit eas sacerdos. Dixi sapius, ad quid hæc eleuatio fieret: vt scilicet omnia hæc Domino præsentarentur,

quemadmodum solent dona eleuata, offerri ei cui præsentantur.

Sanctitas erunt Domino. i. separata illi vt nemini nisi sacerdoti, liceat ea comedere: vt statim sequitur.

Et proclamabitis in robore diei huius, proclamatio sanctitatis erit vobis. Omne opus serui, non facietis. Potest esse sensus, quod illa die esset clamandum, & gaudendum eis, vt solet diebus solemnioribus fieri: & quasi explicando dicit. Proclamatio sanctitatis. i. sancta, qualis esse solet diebus festiuis, erit vobis. Secundò potest exponi. Et vocabitis. s. populum ad sancta, in istomet die.

Vocatio sanctitatis, id est, sancta erit vobis & ideò ab opere seruili abstinere, quoniam debetis vacare sanctis. Et vnica die feriandum erat, nunc verò Iehudæi, vbiq̄ gentiū, duos dies celebrare solēt.

Non finietis angulum. Dixit cap. 19. huius libri, Peah potius extremitatem, quàm angulum significare, ideò melius veritas. Non finietis extremitatem agri vestri.

Mense septimo vna mensis. Vocatur mensis septimus à Iudæis thifri, & est nomē Syrum, & sonat remanens. Mutuarunt enim à Syris Hebræi, nomina mensium, & quod dicitur vna mensis: idem est quod prima. Modò præcipit de festo prioris diei mensis septimi qui saltem pro sui parte currit cum Septem bri nostro. Et quod dicitur.

Erit vobis sabbatum memoriale iubilationis. id est, erit vobis requies, quoniam prima dies mensis celebris erat, & quod dicitur sabbatum memoriale, idem est quod sabbatum quod habebitis in memoria, aut requies cuius memorabimini. Aut si legas.

Memoriale clangoris, sensus est. Erit vobis requies & memorabimini clangere buccinis, arietinis. Et dicunt Hebræi huiusmodi clangores fieri, vt populus ad ventura festa, expiationis. s. & tabernaculorum quæ illo mense celebrabantur, præpararetur. Alii inter eos sentiunt, illa die liberatum Isaach de gladio patris, arietemque loco eius immolatum, ideòque diem illum celebrari cornibus arietinis, quod vix credo.

Conuocatio sanctitatis, id est, ad sancta, aut vocabitur sancta. i. separata à seruilibus operibus: vt statim explicatur.

Et appropinquare facietis ignitum Domino. i. holocaustum.

Dies achipurim erit vobis, vel expiationum. Dubia & varia est significatio verbi chappar, à quo chipur. i. expiatio. Dicunt autem tam Hebræi quàm nostri, significare bituminare, placare, & expiare, & sic chippur potest significare placationem, quoniam eo die Dominus illis placabilis fiebat. Aut tegmen seu linitionē, quod. i. ea die Dominus, quasi linitabat super eos, ne illorum peccata amplius videret ad punitionem, iuxta illud Psal. Beati quorum tecta sunt peccata. Quod verò verbum bituminare significet, constat Gen. 6. vbi dicitur de Noach Vechaparta. i. Et bituminabis eam, intrinsecus & extrinsecus. Vnde chaporet. i. tegmen seu propitiatorium, sic appellatum, quod arcam tegetet & operiret. Possumus ergo locum alio modo reddere, sic. Dies linitionum seu tegminum, erit vobis, quo videlicet peccata vestra teguntur: ac si limita essent, ne ad punitionem viderentur. Sentiūt autem Hebræorum aliqui, hac die dimissum peccatum vituli, & id circo festum hoc fieri. Sed hoc nulla firma ratione aut coniectura probatur.

Conuocatio sancta erit vobis. Expone vt supra hoc

eadem cap. 1. erit conuocatio ad sancta. Aut erit vobis dies sancta ac celebris.

Affligetis que animas vestras. Sæpissimè admonui, verbum anah, duo tantum significare: licet Hebræi plura significare dicant. Significat enim respondere, vt constat ex multis Scripturæ locis & secundo humiliare aut humiliari, & de priori significantia ex plurim habes Ieremię. 23. vbi dicitur. Quid anah. i. respondit Dominus: Et Deut. 19. Mendacium anah. i. respondit in fratrem suum. De secunda verò Isaie. 25. Excisio, fortes Iaaneh, id est, humiliabit. Et Gen. 41. Deus Iaaneh. i. respondebit pacem Parhonis. Vnde sic sine dubio vertendum puto.

Humiliabitur animas vestras. Neque solum animas, sed etiam corpora, vt videlicet non esset in anima ira, aut vehemens aliqua passio. Similiter corpora ieiunio humiliarent, quem locum ex verbis Isa. 58. explicare licebit, vbi sic habetur. Vt quid ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras & nescisti: vbi prima pars sententiæ, videtur scilicet explicatio: vt velint dicere, se corpora, animasque humiliasse, & Deum non curasse hæc, quibus ille respōdet. Ecce in die ieiunij vestri, inuenitis quod vultis, & omnes substantias vestras repetitis. Et explicatius loquens sequitur. Ecce ad lites & contentionem ieiunatis. Vnde videtur quod animam humiliare, sit abstinere ab ira, cupiditate, & aliis animæ morbis. Quod verò nonnunquam humiliare animam, sit ieiunare, constat ex Psal. 34. vbi dicitur. Humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in sinu meo conuertetur. Præcipit ergo hic Dominus humiliare animas, id est, illa die abstinere (vt diximus) à vitiiis animi, & ex consequenti ieiunare. Vnde toto cælo errant Iehudæi qui hac die epulas quærunt aut gaudia. Posset etiam anima accipi pro vita, vt sit sensus. Humiliabitur animam. i. vitas vestras vt, scilicet, mortificati incederent.

Quia dies expiationum est, ad expiandum vos coram Domino Deo vestro. Posset etiam legi. Quia dies linitionum est, ad linitendum super vos coram Domino ac si dicat. Quia dies est in qua linituntur & teguntur peccata vestra, ne Dominus videat ea ad puniendum. Si priori modo legas, sensus est. Quia dies placationis seu remotionis iræ, ad remouendum iram super vos.

Omnis anima qua non fuerit afflicta. Melius quæ non fuerit humiliata modo prædicto.

Excidetur, scilicet, per mortem temporalem, de populis suis, vt, scilicet non amplius inter eos viuat. Et quod dicitur de medio, idem est quod ne sit amplius inter populos suos, Vsurpant enim sapius Hebræi mediū, pro intra, sicut: Est in medio domus. i. intra domum, in medio maris, pro intra mare.

Omnis anima que fecerit omne opus in robore diei huius. i. durante die. Quandiu enim dies durat: robur habere videtur. Et quod additur, perdere faciam animam illam, idem est quod succidam, perdam per mortem, animam illam.

In cunctis habitaculis vestris. Colligunt ex hoc loco Iehudæi, se teneri ad hæc cæremoniam hodie, & si sint in captiuitate, licet non teneantur ad sacrificia.

Requies requie tionis est vobis, id est, magna requies. De duobus diebus, hoc in Scriptura dicitur. s. de communi sabbato, & de festo expiationis. Et quod sequitur.

Affligetis animas vestras. Tu verte. Humiliabitur, vt supra diximus. In vna mensis, in vespere. Vt enim statim sequitur Iehudæi celebrabant festa sua, à vespere

Ter in anno Iudei primitias Domino offerrebāt.

Quid plena hebdomada apud Hebræos.

Quare id diuersis nominibus nominatur festum Pentecostes.

Act. 1.

Animam humiliare quid sit.

Quid sit dictum in robore diei huius.

spira in vesperā. i. ab occasu Solis diei præcedēris, vsq; ad occasum sequētis. Et ex hoc dissolues facillē nōdum illum, qui inter Theologos disputari solet, an. s. Christus fuerit mortuus luna 14. an potius 15. & afferendum est eum celebrasse cœnam luna 13. noctū, quando iam incipiebat 14. vt hic dicitur. Quoniam à vespera in vesperam, celebrabāt sabbata & festa sua, & in die quando durabat adhuc luna 14. mortuus est, & hoc est quod Ioannes dicit cap. 13. quod ante diem festum Paschæ Christus lauit Discipulorum pedes, & cap. 18. quod Iudæi non introierunt pratorium die passionis vt non contaminarentur, ad comedendū Pascha. s. diē sequēti, vbi Pascha accipitur pro cibis paschalibus, in die festo comedendis. Et si obiicias Christū prima die azymorum agnum comedisse paschalem, admitto: sed prima dies azymorum incipiebat à vespera 13. lunæ, vt diximus. Neque etiam valet obiectum, si obiicias, Christus luna 14. comedit agnū paschalē, & sequēti die passus est, ergo 15. luna passus est. Negatur consequium, quoniam vt diximus luna 14. id est, ea incipiente cœnauit, quæ nocte præcedenti incipiebat, & sequenti die, id est 14. quando adhuc durabat luna 14. passus est. Vtere ergo hoc argumento aduersus oppositum, dicente Christus paschalem agnum comedit in vespere lunæ 13. sed vespera lunæ 14. incipit in initio noctis lunæ 13. ergo in noctis initio 14. lunæ cœnam fecit, tunc sic Christus sequenti mane post cœnam passus est, sed sequens dies est luna 14. ergo tunc passus est.

Duplex Apud Iehudæos vespera. Ad vesperam vsq; ad vesperam: celebrabitis sabbata vestra.] Itā supra ad nomini Iehudæos, duplicē habere vesperā. s. noctē ipsam, & spatium quod est inter occasum solis & noctē, & quia nox ab occasu solis incipere videtur, vocāt aliquādo vesperā spatium illud cum sequenti nocte, & ab hoc solis occasu seu spatio, festa celebrare solent, sequentes in hoc diei institutionem. Nam vt dicitur Gen. 1. factum est vespere & mane dies vnus. i. ex nocte quæ vocatur vespera, & ex artificiali die facta est dies vna naturalis. Cum ergo dies naturalis incipiāt ab occasu solis, & terminetur in occasu diei sequentis: totum hoc Hebræi reputant vnam diem, & sic supputant festa sua, secundum diei institutionem. Est ergo sensus cum dicitur. A vespera in vesperam, celebrabitis sabbata vestra, crepusculum seu initio noctis præcedentis diei, vsq; ad crepusculum, aut noctem sequentis celebrabitis festa vestra, & pro celebrabitis est in Hebræo sabbatizabitis, aut quiescētis.

Quintadecima die mensis septima huius, solennitas tabernaculorum erit, septem diebus Domino.] Infra statim explicat Dominus, causam, huius festi dicens. Vt sciant generationes vestra, quod in tabernaculis habitare feci filios Israel, quando eduxi eos è terra Aegypti. Chaldæus paraphrastes hunc locū sic reddidit. Vt sciant posteri vestri, quod in umbraculo nubium, sedere feci filios Israel: quare multi sentiunt huiusmodi tabernaculorum erectionem, eos ad nouisse diuinæ protectionis, qua per nubem protegebantur in maxima securitate, quam nubem tabernacula illa adumbrabant, & prima dies & octaua sanctæ erant, & vacandum in illis erat ab operibus seruilibus. Dicunt tamen Hebræi, licere his duobus diebus, parare cibos, & facere ea quæ corpori sunt necessaria. Vide librum præceptorum Munsteri, de affirmatiuis præcepto. 75.

Die octaua erit conuocatio sancta, id est, ad sancta, aut vocabitur sancta, vt sapius exposuimus, id est,

separata ab operibus seruilibus: aut ad cultum Dei. Sic de die primo intellige, cum dicitur conuocatio sancta erit.

Offeretis munus Domino.] Hebraicè ignitum, per quod holocaustum intelligit.

Conuocatio sancta est, cœtus est.] Quod hic Sanctes noster vertit cœtus est, vertendum puto retentio est, & est sensus: quod sit retentio ab operibus seruilibus, aut quod illa die octaua populus retinebat Ierosolymis, ne in propria rediret. Moueor ad sic interpretandum, quia verbum assar: significat propriè retinere, & prohibere, licet Hebræi dicant significare prohibere retardare, immorari, claudere, dominari, & congregare. Quod autem significet retinere, constat primum Gen. 20. vbi dicitur. Quia assor assar. i. retinendo retinuerat Dominus, omnem vuluam domus Abimeleh. Et Deut. 11. Ve assar. i. retinebit cœlos, & non erit pluuia. Sic Prouerb. 30. Quantum nunquam dicit sufficit. Infernus, retentio vuluæ, quod nostri vertunt, os vuluæ, & est sensus, vulua retenta ne pariat. Sunt enim fœminæ steriles quasi inexplibilis libidinis, quia semper sperant se parituras, quem locum Sanctes noster optimè vertit. E: vulua sterilis. Si quaras ad quid fieret huiusmodi retentio, dicunt Hebræi & habetur Esdræ 2. cap. 8. quia tunc fiebat collecta pecuniæ pro hostiis & aliis necessariis in templo Domini emendis.

Holocaustum & minchah: hostiam & libamina.] Con suldò non vertimus sacrificium cum Sancte, quoniam vt sapius admonuimus & ex secundo huius libri capite conuincitur: minchah erat certum sacrificij genus, quod ex flore farinæ fiebat Domino, & quod nos hostiam vertimus, quidam explicant sacrificium, sed zebach significat mactatū animal, seu victimam: vnde videtur esse sensus. Offeretis holocaustum, & sacrificium, ex flore farinæ, & mactata animalia seu carnes & libamina, seu effusiones. s. vini, quæ solebant fieri.

Rem diu, in die suo.] Hebraismus est, id est, statutū munus quodlibet, in die suo.

Præter sabbata Domini, scilicet ordinaria, in quibus etiam sacrificia statuta erant offerenda.

Præter dona vestra, vota vestra, & spontanea vestra.] Nō est facillē videre & ponere discrimē, inter dona & spontanea, nisi dicamus dona esse, quæ non quasi sacrificia offerebantur: sed alia munera præter animalia immolantia, spontanea verò dicantur sacrificia, quæ quis sua sponte offerebat.

Quando congregaueritis fructum terræ.] Celebrabatur festum tabernaculorum in mense Iudæi, qui vt diximus pro sui parte respōdet Septembri nostro: in quo est fructuum collectio. Et quod dicitur.

Celebrabitis festiuitate, sermo est de festiuitate tabernaculorum.

Fructum ligni decori.] Non certò constat, quid propriè significet hadar, quod vertimus decori: sicut neque heder. Videtur tamen significare decorē, & ex cō sequenti lignum quo solemus aliquid decorare: sicut ex quo ferta fiunt: vnde Psal. 8. videtur fertum ipsum significare, vbi dicitur. Gloria vehadar. i. & corona seu ferta, coronabis eum. Et 21. Gloriam vehadar. i. & coronam, pones super eum. Et per fructum ligni decori, quidam poma citrea intelligunt, vnde author editionis Complutensis vertit, fructum arboris citrei: & putarem ramum cum fructu accipiendum. Septuaginta, fructum arboris pulchrum.

Volæ palmarum.] Aliqui vertunt frondes, sed dicitio

otio propriè volam significat aut curuitatem: & ex consequenti volam manus, quod vtunque curua fit, & eadem ratione ramum palmarum quod modum volæ manus habeat.

Et ramos ligni perplexitatu, id est, ramos ligni perplexi seu densi, quales sunt rami, vitium, hederarum & multarum arborum.

Salices torrentis.] Hebraicè est. Mixtiones torrentis, & meo iudicio significat arbores, quæ sunt prope aquas torrentis, & torrentibus dicuntur mixtæ, & hac ratione salices: quod coniunctæ torrentibus nascantur. Esdræ 2. cap. 8. in fine aliarum arborum rami ad tuguria faciendā describuntur, vbi dicitur. Egrediemini in montem, & afferte folia oliuæ, & folia ligni pinguis, quem Sanctes pinum vertit: & folia mirti, folia palmarum, & folia arboris perplexitatum.

Latibimini coram Domino, id est, in loco præsentie eius, ac si dicat in Ierusalem aut vbicunque Dominus voluisset se præsentem exhibere.

In tabernaculis habitabitis.] Dicunt Hebræi tuguria de quibus hic est sermo, esse sub diuo faciendā, non sub tecto, vel sub arbore, neque pannis esse tegenda, neque nimia ramorum densitate operienda, sed foramina relinquenda vt sol & stelæ, per foramina videri possint, & pluuia per ea descendere: ac in eis versandum est per diem, perinde vt in domo. Suntque pulchris vasis ac rebus ornata, & in eis descendendum, & dormiendū est: si verò pluuia tūc descendat, domi dormire & comedere possunt donec illa transferit: infirmi excusantur, qui domi manere possunt. Qui verò alia festa quæ hodie Iehudæi obseruant, videre voluerit: legat hic Paulum Faugium qui ea succinctè enumerat.

IN CAPVT XXIII. AD MORVM. COMPOSITIONEM ANNOTATIONES.

Solennitates quas vocabitis conuocationes sanctas. Agit hoc caput præcipuè de solennitatibus Domini, quæ omnes ferè in memoriā alicuius beneficii institutæ sunt: qua in renos docuit quam nos suorum beneficiorū voluerit memores esse.

Sex diebus facies opus.] Noluit Dominus pigrum seruum otio torpere, sed eum operari præcepit sex diebus, vno verò ab opere suo quiescere, quoniam magna mala otiositas docuit, neque putes esse vera præceptum.

Die septima sabbatum requiei est.] Cōstat hic est ordine numerādi festa, præcipuum inter alia esse sabbatum: similiter constat, præstantiora esse in principio locanda, cum multa numerari cōtingit. Tertiò non inane esse argumentum dignitatis alicuius personæ aut rei: quod primū locū inter ea quæ numerantur obtineat, aut quod in principio locetur.

In cunctis habitaculis vestris.] Sunt multi, qui leges Domini negligunt, neque curant: nisi vbi aliquis est, qui minis ac terroribus exigit illarum obseruantiam: quare te voluit Dominus hoc loco docere, vt quocunque recesseris, memineris tecum deferre iugum Domini. Nam quemadmodum peccator quocunque ierit, leges peccati circumfert, vt dixerit Augustinus. O miserabilis seruitus peccati, quam seruus quocunque abierit, portat: ita & seruus Dei quocunque se vertit, memor est eius, cuius legibus additus est. Non ergo te putes Christiane liberum à lege Christianissimæ: si in terra Sarraceno-

rum aut Iudæorum, seu Turcharum, aut Gentilium agas: vbicunque gentium fueris, legibus Christianissimæ teneberis.

Conuocationes sancta.] Discurret hinc inde populus Dei in diebus festis, ludit, epulatur, choreas ducit, & multo his deteriora facit diebus festiuis, Dominus verò præcipit eos ad sancta vocare.

Mense primo, quattodecimo mensis inter vesperas pesach Domini est.] Considera quæso quàm ad numerū, te velit Dominus suorum beneficiorum recordari, vt discas in vno beneficio eius multa discernere. Voluit enim Iudæos in beneficio liberationis, recordari saltus, quo pertransitis eorum domibus, ad domus Aegyptiorum intrauerit, & primogenita occiderit: in cuius memoriā eis agnū immolare præcepit. Sequenti verò die, videlicet quintadecima, solennitate in fermentatorum, qua sui exitus & liberatis recordarentur, celebrare præcepit: qua in re nos admonere voluit, vt disquiramus beneficia ei, & sciamus in vnoquoque, multa inuenire, & pro omnibus gratias agere. Neque solum nos voluit suorum munerum recordari, sed diutius, & ideò præcepit septem diebus in fermentata comedere. Vbi simul aduerte, quàm sit paucis cōtentus. Aluit enim eos quadraginta annis pane in fermentato, & ad septem dies eis præcepit recordari.

Et offeretis oblationem Domino.] Arrige aures, pie lector. Nō fat est donorum Domini recordari, neque sufficit diem festum agere, sed adhuc opus est beneficium referre sacrificio: munus ad multos annorum centenarios durauit, sacrificium verò ad septem duntaxat dies. Talia sunt nepe beneficia Domini, & tales recompensationes nostræ.

Cum messueris, adducetis homer primitiarum.] Gratiitudinis nos admonens omnia hæc: vt si multa de manu Domini recipimus, multa etiam referamus, sed expende quæso rem hanc paululum. Sine mensura sunt dona & beneficia quæ nobis exhibet Deus, quæ verò nos ei rependimus mensurata. Præcipit enim offerre homer. Considera quot segetes singulis nobis annis creat & nutrit. quot modios singuli in horrea congregent, & tamen mensura parua homer. s. primitiarum contentatur. Hoc mare inagnum & spatiosum manibus, illic reptilia quorum non est numerus. Sunt ergo dona Dei (vt diximus) sine numero & mensura, gratitudo verò nostra in parua mensura in mensura homer.

Eleuabit homer coram Domino.] Non fat est tibi, o homo, munera Deo tuo offerre, nisi etiā pomposè & operosè offeras. Sunt dona nostra cum maiestate quadam Deo exhibenda. Discant ergo ex hoc loco sacerdotes Domini, ministeria sua officiosè Deo impendere, & cum maiestate quadam ei ministeria exhibere.

Panem & tostum & spicam non comedetis: donec adducatis oblationem Dei vestri.] Sūt multi voraces, qui Dei sui immemores, cibos suos comedunt, hortatur locus iste nos, vt ciborum & munerum partem: Deo aut pauperibus loco eius largiamur, & cōsuetudinem illam summis laudibus extollendam puto, qua quidam nihil nouorum fructuum degustāt, nisi prius Deo suo primitias offerant, neque solum ex granis, sed etiam ex nouis panibus, & spicis, primitiæ offerendæ sunt.

Ex omnibus habitaculis vestris, adducetis panes.] Nō solum debemus munera nostra Deo offerre, sed ad eius domum adducere, quemadmodum docet locus iste, & arguendi sunt illi, qui vix coacti exhibēt quod Deo & ministris suis debent.

Facietis hircum caprarum pro peccato.] Mirum valde est, quod inter sacrificia gratiarum actionis, hostiam pro peccato offerri iubeat, vt nos doceat vbi que peccatorum nostrorum esse memores.

Dies expiationis est.] Benedictus sis Domine Deus noster: qui remissionem omnium peccatorum illis saltem in anno semel facere voluisti: vt homines ab anxietate maxima liberares. Nisi enim homines crederent peccata sibi aliquando remissa, anxij & incerti, sua perplexitate laborarent. Sed multo feliciores nos qui non in anno semel, sed quoties libuerit paratum habemus Deum & sacerdotem ad remittenda peccata.

Humiliabitur animas vestras.] Quemadmodum in peccato præcipuè superbia est: ita & in remissione humiliatio animæ. In spiritu humiliato (ait Daniel) & in animo contrito, suscipiamur Domine à re. Et Dauid. Cor inquit contritum & humiliatum Deus non despicias. Vbi sunt qui opera pœnalia in satisfactione & pœnitentia excludunt ieiunia abiciunt, disciplinas & flagella fugiunt, & nihil triste, ob commissa peccata pati volunt?

Omne opus non facietis in die illa.] Cum peccata delenda sunt, nihil aliud curandum est, magni momenti negotium est peccata deslere: cū grauissima vulnera sint. Quomodo ergo dum peccatis medēdum est aliud curare vis? Omnia negligenda sunt opera, cum hoc opus curandum fuerit. Triænim in hac die facere præcipit, humiliare animam, offerre sacrificium, & à seruilibus vacare.

Omnia anima quæ afflictæ nō fuerit isto die: excidetur à populis suis.] Præcipitur hic sub mortis interminatione afflictio propter peccata & eorum pœnitentia, & quemadmodum Christus dicit apud Matthæum. Nisi pœnitentiam egeritis, omnes similiter peribitis: ita & nunc Deus. Omnis anima quæ non fuerit afflictæ in hac die: delebitur de populis suis. Bona afflictio, sancta humiliatio, qua peccata expiantur, & crimina teguntur, ne ad vindictam videantur.

Sabbatum quietis erit vobis.] Quid Domine, quietem & sabbatum in die indulgentiæ, tanta ambitione requiris, vt tam crebro quietis memineris? Tanta obligatione exigit quietem, quanta pœnitentia peccatorum. Nam quemadmodum dixit. Omnis anima quæ non fuerit humiliata peribit: ita etiam dicit. Omnis anima quæ fecerit omne opus hac die, peribit de populo suo. Festū miscuit afflictioni peccatorum, vt ostendat quod & si nihil sit dolore peccatorum acerbius, nihil tamē iucundius quàm de peccatis ipsis dolere.

Ad vesperam in vesperam, celebrabitis sabbata vestra.] A matre sua Synagoga, filia Ecclesia didicit hunc celebrandi ritum festorum, à vespera in vesperam. Et considera quæso qualiter voluerit dissolutam temperare lætitiā, vt eo mensē instituerit festum afflictionis: quo homines solent ob fructuū copiam insanire: quando aræ frumento replentur, & vino torcularia redundant.

Quintadecima die mensis septimi: solennitas tabernaculorum erit, septem diebus.] Ad vesperam (ait Psal.) demorabitur fletus & ad maturum lætitiā. Decima die huius mensis septimi, præcipit animas humiliare, & affligi, & quintadecima sequenti lætari præcipit dicens: lætabimini (inquit) coram Domino Deo vestro. Expende ramen, quàm temperatam à nobis lætitiā exigat. Lætabimini (inquit) coram Domino. Didicisti credo, quàm temperate, quàm modestè, lætetur seruus coram domino suo. Sic

nos præcipit Dominus in suis lætari festiuitatibus. Aduerte etiam quod dicit.

Solennitates erit tabernaculorum Domino.] Non sunt nostræ solennitates & festa: neque commodis nostris aut iucunditatibus vacandum est, sed Domini, curanda enim tunc maximè sunt, quæ sunt Domini. Non ergo putes tibi esse gaudendū & lætandum propter te: sed propter Dominum Deum tuum.

Sumetis vobis de fructibus primi ligni decoris.] Non solum beneficiorum suorum nos voluit Dominus memorari, sed etiam factis ea gestire, & representare coram nobis: ac si ea videremus, dum fierent. Istuc tendit azymus panis in festo Paschali, & etiā huiusmodi tabernaculorum erectio.

Vt sciant generationes vestras, quod in tabernaculis habitare feci filios Israel.] Putat multi beneficiis Deie satisfacere, si eorum recordentur, non hoc satis est, sed oportet etiā venturos de eis admonere, & etiā vicinos. Audite (ait Psalm.) & narrabo vobis quanta fecerit Dominus animæ meæ. Et narravit sanctus Moseh focero suo, quanta fecerit Dominus Israeli: vnde gentilis in laudes prorupit Dei Israeli: cui laus & honor per infinita sæculorum sæcula.

IN CAPVT XXIII. IVXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Locutus est Dominus ad Moseh dicens. Agitur hoc capite de cōpositione lucernarū. De placentis propositio nis, & pœna blasphemæ, & talionis. *Ad accendendum lucernam iugiter.* Verbum Hebraicum Alach non accendere, sed ascendere significat, vt sapius in Exodo admonuimus, & ad literam vertendum erat. Ad ascendere faciendum lucernam iugiter. i. vt ascendere faceret lucernæ lumen iugiter. Cum enim lucerna accenditur: eius lumen ascendere videtur.

Extra velum testimonij, in tentorio adunationis ordinabit illam Aharon, à vespere vsque mane coram Domino.] Sensus est. Extra velum testimonij, i. quod est super arcā testimonij, seu vltra quæ est testimonium. Vocat autem legem quæ ibi erat testimonij: quoniam testificabatur pactum inter Deum & Israel.

In tabernaculo ecclesia. i. in sancto. Erat enim candelabrum in priori Ecclesia.

Ordinabit illam. i. lucernam Aharon. i. disponet suo ordine lucernas. Et aduerte significationem verbi arac. i. ordinare nō esse omnino certam, licet communior sit illa qua ordinare significat. Quod autē dicitur.

A vespera vsque ad mane. Ostendit vesperam significare noctis initium seu crepusculum.

Super candelabrum mundum ordinabit lucernas.] Dicitur super candelabrum mundum, aut quia erat ex auro mundissimo, aut quia erat mundādum antequam lucernæ accenderentur. Et quod dicitur. Ordinabis eas super candelabrum mūdum, coniecturā præbet lucernas esse, à candelabro separatas.

Coques ex ea duodecim placentas.] Loquitur modo de panibus propositio nis. Aliqui pro coques vertunt pinfes. Verbum enim aphah vtrumque significat.

Duæ decimæ erunt in placentā vna. id est, duæ partes de decem partibus mensuræ ephi, erunt in vna placentā. Et per placentas intelligo primos panes qui ex pasta conficiebantur: quoniam dictio Hebraica chalah, à chalah ortum habere videtur: vt dages indicat. Significat autem chalah secundum vnam signifi-

significationem initiare, vnde Thechilah. i. initium vt patet Gen. 13.

Sex in ordine. Subaudi vno. Aliqui vertunt sex ordines super mensam, sed prior lectio, germanior est.

Super mensam puram. id est, auri puri, aut quam prius purificabis, vt de candelabro diximus.

Et dabis super ordinem thus mundum. i. super quemlibet ordinem panis, dabis thus mundum: non mixtum aliqua impuritate.

Et erit ad panes, ad memoriale ignitum Domino.] Sensus est. Et thus erit coniunctum panibus, ad memoriale ignitum. i. ac si esset memoriale combustum Domino: seu ac si esset sacrificiū seu holocaustum combustum, vt Dominus esset memor offerentis. Posset etiam locutio sic reddi.

Et erit panis memoriale ignitum Domino. id est, tam gratus Domino ac si esset holocaustum, seu ignitum sacrificium, ad faciendum Deum offerentis memorari.

In die sabbati in die sabbati, ordinabit illum. scilicet, panem. i. per singula sabbata: vt interpretes vertunt. Et quod sequitur,

A filiis Israel. i. offerentur, & quia erant 12. crediderim singulam tribum suam obtulisse panem.

Sanctum sanctorum ipsum. i. sanctissimum, quod nō licebit prophanis comedere extra necessitatis casum: quoniam legimus Dauidem, de huiusmodi panibus comedisse.

De ignitis Domini. id est, ac si essent incensa Domino, aut de oblationibus Domini: quæ dicuntur ignita, quoniam comburebantur præcipua sacrificia: vel pertinebit ad Aharon, ac si esset ignitum Domino.

Iurgati sunt in castris filius Israelitidis: & vir Israelitæ.] Ponitur hic verbum nassa, quod vt aliàs admonuimus, significat leuare & eleuare, vnde verti posset. Et leuauerunt se. i. alter in alterum: quemadmodum læpius legimus insurrexit in eum insurrexerunt in me: viri iniqui.

Et maledixit filius mulieris Israelitidis nomen.] Licet Hebræi asserant verbum nachab, significare maledicere, video tamen propria eius significationem esse perforare, sculpere seu scribere vt multis exemplis probabimus. Nam 2 Reg. 18. habetur. Ingreddietur manum eius: vnechabab. i. & perforabit eā. Et Chabbachuh. 3. Nachabta. i. perforati baculis caput eius. Item Aggei. 1. in sacculo nachub. i. perforato, vnde nechebah. i. fœmina, quasi perforata sexus ratione. Hinc etiā machebet. i. malleus quod fit instrumentum perforandi, de quo Iudicum 4. dicitur: Posuit hamechebet. i. malleum in manu sua, Sic 1. Reg. 6. Vmachabot. i. Et mallei & securis, & omne instrumentum ferreum: non est auditum in domo. Quod vero significet proferre patet Itā. 62.

Et vocabitur tibi nomen nouum: quod os Domini iechabenu. i. protulit, quod noster vertit nominavit, quare hic vertendum puto. Et perforauit filius mulieris Israelitidis nomē. i. Domini, & maledixit. Vbi etiam meo iudicio inconuenienter redditur. Et maledixit: quoniam verbum chalal. quod hic ponitur, vt in multis locis admonuimus: significat propriè leuem esse, aut leuem reputare. Nam Iob. 7. habes Dies mei chalu. i. leuiore fuerunt radio textoris. Et capit. 9. Dies mei chalu. id est, leuiore fuerunt cursore. Item Gen. 8. Vt videret hachalu, id est, an alieuiatæ essent aquæ. Significat etiam despiciere, quoniam despiciere nihil aliud est quàm leuem reputare. Est ergo sententiā sic in-

tegrè reddenda.

Et perforabit filius mulieris Israelitidis nomen, & despexit.] Et sensus est, filius mulieris Israelitidis habuit se ad modum perforantis nomen Domini. i. blasphemando, & despexit seu leue illud reputauit. i. reputando illud leue aut pro nihilo reputauit, & videtur hæc qualiter explicatio præcedentis, vt si ostendat qualiter ille perforauerit aut maledauerit nomen Domini. i. despiciendo aut leue illud reputando. Quod enim blasphemans, ad modum perforantis se habeat: constat ex verbis Zach. 12. vbi dicit Dominus. Et aspicient ad me, quem confixerunt. i. blasphemis suis. Hebræi (vt diximus) interpretantur. Explicuit quare sentiunt nullum fore reum mortis blasphemæ in nomen Dei: nisi prius exprefferit nomen Dei, & postea blasphemaret: & crediderim istum nominasse nomen Dei ineffabile, & post prolationem vilipendisse dicendo, nullius esse momenti, aut virtutis Deo: que Ægyptij fortiores aut meliores. Onkelus etiā vertit explicauit. Dixit autem textus eum fuisse filium Ægyptij, vt ostendat eum deo blasphemasse: quia filius gentilis erat, qui non ita vt Israelita Domino afficiebatur. Et quia propter iurgium orta est blasphemia, videtur istum Ægyptium alteri Israelitæ improperasse, quod eius Deus, esset debilis (vt diximus) aut malus. Consulto omittimus hic Iudeorum fabellam, quod iste blasphemus fuerit filius illius viri quem Moseh in Ægypto occidit: quod primum Deum blasphemauerit, deinde Moseh maledixerit, & quod Deus volens potius ferui quàm suam vindicare iniuriam, non dixerit. Educ blasphemum, sed maledicum: quæ nulla ratione probantur.

Et reliquerunt eum in custodia.] Nostri vertunt. Et potuerunt, sed verbum Ianach quod hic ponitur, relinquere significat.

Vt decideret eu iuxta os Domini.] Multi ex nostris vertunt. Vt exponeret eis, sed non libenter fero verba à sua propria significatione distrahi. Significat autem verbum paras propriè, diuidere, decidere vt patet Ezech 34. Cum fuerit ipse in medio ouium luarum, niphraffot. i. diuisarum, seu dispersarum. Item Nechem. 8. legerunt in libro in lege Dei meporas. i. distinctè seu diuisè. Et Prouer. 23. Et sicut regulus laphris id est, diuidet seu punget. Vnde Paras nomen i. eques, quod dum equitat, diuisus fit: seu diuisa habeat crura. Et peres. id est, sterucus, quod separari à domibus & ciuitatibus solet. Est ergo sensus quod reliquerunt blasphemum in custodia: vsquequò Moseh decideret eius causam ex ore Domini, id est, sicut Dominus diceret.

Educ maledicum aut despicientem, scilicet nomen Dei.

Coniungant omnes qui audierunt manus suas super caput eius.] Non plenè constat ad quid fieret huiusmodi manuum coniunctio: nisi dicamus quod manus coniunctione designabant testes & ostendebant eum esse morte dignum. Aut quod verius credo quemadmodum immolans coniungebat manum suam hostiæ, quam immolabat protestando (vt sapius diximus) se morte dignum, & Dei misericordia suam mortem commutatam in pecudem, ita etiam audientes blasphemiam & ferentes, digni erant morte, sed Domini misericordia, suum tenebat authorem blasphemæ, qui pro omnibus Deo immolabatur, & idè coniungebant audientes manum illi, quem morem etiam gentiles seruabant. Cum enim commune pateretur excidium, hominè

diis deuotebāt: quem pro peccato omnium vt dij sefe illis reconciliarent, occidebāt: ad quem ritum Paulum alludere putant, cū dicit. Puto enim quod

1. Cor. 6. Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tāquam morti destinatos, qui spectaculum facti sumus mūdo Deo angelis & hominibus.

Cum blasphemauerit, aut despexerit. Deum suum, Et quod sequitur.

Portabit peccatum suum, id est, pœnā peccati sui. Qui blasphemauerit nomen Domini.] Posset etiam

verti. Qui perforauerit seu pupugerit aut explicuerit. Ponitur enim hic verbum nachab, de quo hoc eodem cap. diximus. Neque explicatur hic, de quo nomine Domini fit sermo, quare crediderim lapidandum, quicunque aliquod nomen Domini blasphemaret, & meo iudicio blasphemare nomē Domini erat iniuriam illi aliquam irrogare: vt si diceret. Maledictum sit nomen Domini, aut aliquid simile. Transfit enim nominis iniuria, in eum cuius est nomen.

Sicut peregrinus sic indigena.] Licet enim peregrinus nō cogereur suscipere fidem vnus Dei Israel, tenebatur tamen non esse iniuriam illi.

Teneur in fidelis non esse fides in iurii. Licet non cogatur fidem suscipere.

Cum percusserit omnem animam, id est, cum occiderit. Nihil enim aliud erat animam percutere: quā hominem vita priuare, & est Hebraismus, idem de anima iumentum intellige. Qui enim viuum animal occideret alterius: tenebatur viuum animal restituer.

Qui dederit maculam in proximo suo: secundum quod fecit, fiat ei, id est, qui percussit, ita vt macula maneat ex percussione, & dictio Hebraica, mūm, non solum maculam, sed qualemcunque percussione significat. Nam infra dicitur, quod qualem dederit maculam, talis in eo detur seu talem patiatur.

Iudicium vnum erit vobis.] Non erit aliud iudicium peregrino, aliud indigenæ: idem & æquale, ne se putarent peregrini melioris conditioni, si deliquissent.

Quia ego Dominus Deus vester: qui scilicet, sum omnium iudex, aut qui volo vos æque cum peregrinis in delictis punire.

IN CAP. XXIII. LEVITICI AD MORUM compositionem annotatio.

Rapice filii Israel, vt afferant tibi oleū olivæ purum.] Nō sunt dona nostra iudicio bona, Deo statim, sed prius sacerdoti offerēda: quoniam multa sunt quæ nobis digna apparent, quæ Deo præsententur quæ sacerdotis iudicio indigna diuino aspectu iudicabuntur: quare quæ Deo volumus offerre, prius sacerdotibus offeramus, qui nobis indicabunt an sint digna Deo vel non.

A vespera vsque ad mane disponet eum Aharon.] Prudentiam in expendendo docet locus iste. Poterat enim præcipere, vt die noctūque lucerna arderet, sed quid in luce lucerna opus est?

Pones eas duobus ordinibus.] Displicuit summē semper Deo confusio, ideo omnia ordinatē voluit in domo sua disponi. Sic & Paulus 1. ad Cor. 14. omnia voluit secundum ordinem fieri.

Egressus est filius mulieris Israelitidis filius viri Aegyptij.] Solent filij, parentum mores bonos & malos sequi: quemadmodum fidem, ita & perfidiam. Vnde constat hominem alterius sectæ, rarō aut nunquam hoc tempore plenē ad aliam cōuertī. Exemplo enim & rerum experientia didicimus, rarissimē

mē Sarracenum, in verum Christianum mutari: aut verum Christianum in Iudæum, vel Machometanum, quemadmodum iste ex patre Aegyptio in verum Israelitam non potuit vnquam mutari.

Et maledixit nomini, & despexit.] Commune est, vt iurgium & iram, blasphemiam sequatur vnde qui blasphemiam vitare cupit: litigia fugiat necesse est. Vbi etiam expende, quod malum sit blasphemiam, quæ vt diximus est perforare quantum in se est nomen Domini, & quasi pungere.

Adduxerunt eum ad Moysen, Pulchrē locus iste docet populum, non debere æquo animo ferre iniurias Dei, & nominis eius benedicti, sed pulchrius, non debere sua authoritate eas vindicare, sed iudici vindicandas offerre. Non tulerunt isti blasphemiam diuini nominis, nō tamen blasphemum lapidarunt, sed tradiderunt Moyfi.

Nomen matris eius erat Selomit.] Solent parentes, propter impios filios, malē audire & iustē: vt qui sua negligentia non bene eos instituerunt, propter eos in populo notentur.

Posuerunt eum in custodiam, vt exponeret eis iuxta os Domini.] Plures esse solent casus qui occurrunt quā leges: ideo optimum est legislatorem præsentem habere, qui occurrentes casus decidat. Docentur etiam inferiores iudices in dubiis nihil inconsultō superiori facere si commodē eum adire possunt. Sed quis nunc daret te Dominum meum sic ad manum habere, vt in omnibus quotidie erramus, te consulere possemus.

Educ maledictum extra castra.] Nō solum indignus est impius viuere inter pios, sed etiam mori inter eos: ideo extra castra eiciā a Domino præcipitur. Tu autem (ait Dominus de Rege Assyriorū) proiectus es de sepulchro tuo, tanquam stirps abominabilis vt vestimentum occisorum, qui cōfossi sunt gladio, qui descenderunt ad lapides sepulchri, veluti cadaver conculcatum. Non vnies te cum eis in sepultura: quia terram tuam disperdidisti, populum tuum occidisti. Et aduerte quod non excusauit istū a morte, quod calore iracundiæ blasphemauerit: vt scias tales debere acriter puniri.

Ponunt qui audierunt manus, super caput eius.] Deberent mali ab omnibus qui eos malos nouerunt designari, & quasi ostēdi: vbi etiam docemur mundi expiationem esse, malorum occisionem.

Quicunque maledixerit Deo suo: portabit pœnam peccati sui.] Occurrenti casui, nō solum punitione occurrit, sed lege, sapientissimus legislator, vt ex hoc discant legislatores, secundum occurrentes casus, leges statuere. Si quæras cur sententiæ diuinæ executio, non certis hominibus, sed toti populo demandetur, crediderim omnibus committi vindictam, ne postmodum quis è populo auderet blasphemare: & vereretur ipse facere, quod in alio se vindicasse nouisset.

Sicut peregrinus sic & indigena.] Ex hoc loco celebratur illa doctorum sententia, qua magistratus iniurias religioni Christianæ ab infidelibus irrogatas, in ipsi infidelibus punit. Nam & si infidelis non teneatur vt aliās diximus inuitus fidem acceptare, teneatur tamen non esse illi iniurius: quod si contingat, iudices iustē in talem animaduertunt, vnde si Turcha, Sarracenus, aut Iudæus Christi nomen blasphemet, aut Christianum ad Paganismum aut Iudaismū inducat: iustissimē legum seueritati tradendus est.

Qui percusserit omnem animam hominis, moriendo moriatur.] Quemadmodum alias bonas leges Iudæi

Isa. 14

Malorum puniatio sacrificium Deo.

Punitio fidelis dei iniuriis fiat.

dæi destruere non cessant: ita & hanc, dicentes recompensanda esse damna, alijs bonis temporalibus, cum lex eā hic nullo modo admittat, & est hic optimum argumētum, non esse iustam recompensationem ei, qui membrum alterius præcidit, imponere pecuniæ aliquam certam cotam.

IN CAP. XXV. LEVITICI IXX. literam annotatio.

Oculus est autem Dominus ad Moysen, dicens.] Agit Dominus hoc capite de sabbato septimi anni, & de Iobilæo.

Sabbatizabit terra sabbatum Domino.] Significat verbū Hebraicū sabbat propriē, cessare, desinere, & quiescere. vnde sabbat nomē. i. cessatio, requies, & locus iste posset etiam reddi sic. Cessabit terra cessationem, aut requiescet, ita quod non arabitur neque seminabitur. Et quod sequitur Domino. i. quēadmodū requieuit Dominus. Aut ad honorem Domini. Vel quemadmodū homines cessant & quiescūt ab operibus sicut Dominus: ita volo terram cessare & quiescere à cultura, vt. s. non colatur neque cogatur ad fructum præstandum.

Sex annis putabis vineam tuam.] Duo significat Hebrais verbū zamar. s. psallere & putare, & de priori significantia sunt multa in Psal. exempla. Nam Psal. 9. habes zameru. i. psallite, aut laudate Dominum. Et 47. zameru. i. psallite Deo, psallite Deo nostro. De secunda verō significatione sunt duo tantum in Bibliis exempla. Primum Isa. 5. vbi dicitur. Non lizame. i. putabitur, & non fodietur. Secundum est in hoc capite, vbi bis in hac ponitur significatione, & putare significata aliquam adinuicem habere allusionem: vt. s. propriē significet psallere & laudare & ex consequenti putare, quod homines putantes vineas, soleant laudare vineam, quam putant aut cantare. Constat enim ex. 5. Isaia cap. homines cantica habuisse, ad laudandas vineas: vbi dicitur. Cantabo dilectō meo canticum patruelis mei, vineæ suæ. i. quod solebat vineæ suæ cantare, & post pauca. Vineæ fuit dilectō meo & in colle loco pingui. Et quia optimi fructus laudari solent, significat zimrah fructū laudabile Gen. 43. vbi habes. Tollite mizimrat. i. de laudabilibus terræ: quod alij vertunt de optimis terræ fructibus, & meo iudicio non tam fructum aliquem significat quā rem omnem terræ laudabilem. Dicunt etiam aliqui, zemorah significare factorem: propter illud Ezech. 8. Ecce ipsi mittunt & hazemorah. i. factorem ad nasum suum: quod Hieronymus Theodotionē sequens vertit. Applicant ramum, ad nares suas: sed non intelligunt (mea sententia) allusionem. Nam cum verbum (vt dictum est) significet cantare, vocat Hebraismus crepitum, quod è podice exit cantum: vnde germanus vertas. Ecce ipsi mittunt crepitum, scilicet, podicis, ad nasum suum.

Sabbatum requiei erit terra.] Ponitur hæc locutio sæpius in sacris literis, & miror quare nostri secundū nomē. s. sabbatō, interpretatur requiē, & nō prius. s. sabbatum: vnde vertendū puto: cessatio cessationis est. i. maxima cessatio, qualis erat in magno sabbato. Requiescebat enim aliquando terra vno aut altero anno, quia fortē non poterat singulis ferre fructū, sed non vniuersaliter. Hæc verō terræ requies erat vniuersalis, & nullo semine seminabatur: ideo vocatur cessatio cessationis. Et quod sequitur.

Sabbatum Domino, significat cessationem, quem-

admodum cessauit Dominus: aut ad honorem Domini.

Cadina grana messis tue non metes.] Nulla in Hebræo metio fit granorum & verbum sapach, à quo sepiach, quod sanctes cadium vertit, nullo modo significat cadere, sed coniungere, aggregare, vt patet. 1. Sem. 2. Saphcheni. i. iunge seu aggrega me vni. s. parti sacerdotij: vt comedā buccellam panis, Nomen verō sapiach dicit Rabbi David significare germē quod per se sine aratione aut satione oritur: sed iste Rabbini parum curauit allusionem. Nam quemadmodum verbum significat cōiungere, ita nomen cōiunctum, id quod non multum ascendit in culmum, sed nascitur coniunctum ipsi terræ, aut per coniunctum messis, intelligit id quod præcedentem messem sequitur: seu grana è messe præcedenti relicta, & istuc fortē respexit Sanctes. Vel per coniunctum messis intelligit, id quod loco messis succedit in agro. In Iob cap. 14. Habes lapides contuderunt aquæ: diluet cōiuncta eius seu aggregata eius vsque ad puluerem terræ, ex quo loco nonnulla coniectura est, quod significet herbam terræ cōiunctam: ac si dicat, Diluent. saquæ herbas eius, vsque ad puluerem terræ. Possemus etiam vertere. Et collectionem messis tuæ non metes, scilicet, more solito.

Et vvas separationis tuæ, non includes.] Difficilis intellectu est locus iste. propter ignorantiam significationis verbi basar: cui Hebrai quia propriā ignorant, quinque tribuunt significationes. s. vindemiare, munire, roborare, prohibere, & excidere. Sed si quis rectē expendat, videbit verbum significare includere, prohibere, munire, quod munitio prohibeat ne capiatur vrbs. Vocat autem Hebraismus vindemiam inclusionem, quod tunc vvas includantur in torculari, & vinum in cauea, aut quod tunc vineæ præcludantur, & sepe muniuntur. Est ergo locus iste sic ad literam intelligendus. Et vvas separationis tuæ. i. à quibus alios separabas, non munies: seu non includes. s. sepe, ac si dicat. Et vvas quas sepe aut vallo prohibebas, non munies. s. muro aut sepe, seu nō includes: sed omnibus communes facies, & iste meo iudicio est germanus literæ sensus. Posset etiam verti. Et vvas separationis tuæ. i. quas antea tibi separabas, non munies: sed prior sensus simplicior est.

Et erit sabbatum terra vobis ad vescendum, id est, fructus cessantis terræ vobis ad vescendum. Aut ad hoc erit sabbatum hoc terræ: vt fructus terræ sit illo anno omnibus communis, seu, Erit illa cessatio seminationis & culturæ terræ vobis ad vescendum, id est, communis tibi & seruo tuo & ancillæ tuæ, seu id quod ratione cessationis aut in anno cessationis terra producet.

Aduena tuo.] In Hebræo est Habitatori tuo, id est, ei qui simul tecum habitat.

Numerabis tibi septem sabbata annorum, id est, septies septem annos, & anno sequenti celebrabitur iubileus, & more suo statim explicat quod obscure dixerat dicens.

Septem annos septem vicibus. Et transire facies tubam iubilationis.] Dicunt Hebræi verbum saphar, à quo sopher. i. tuba significare pulchrescere, seu pulchrū aut decorum esse, propter illud Psal. 16. Etenim hæreditas mea, superach. i. pulchra est mihi: sed quia hæc significatio nullam cum significatione nominis, conuenientiam habet, videtur quod potius significet proclamare, magnis vocibus laudare, & illud Psal. citati verti posset, Etenim hæreditas

Clarior sermo.

mea, laudata seu laudabilis est mihi. i. digna quæ magis laudibus extollatur. In quem sensum vertere posses illud Iob 26. Spiritu suo cælos saperah. i. laudabiles fecit: quod nostri vertunt ornavit illud etiam Gen. 49. quod nostri vertunt, Dans eloquia pulchritudinis, posses vertere Dans eloquia: tubalia seu sonora, aut laudabilia & extollenda. Similiter quod dicitur.

Iubilatio. Posses melius verti fragoris. Hoc enim significat verbū roa. s. frangere vnde terumah. i. fragor qualis esse solet vox tubæ.

Et sanctificabis quinquagesimum annum, id est, separabis illum ab alijs annis prophanis, tanquam rem Domino dicatam.

Et proclamatis libertatem in omnibus habitaculis vestris. Illa enim vox tubæ, erat proclamatio libertatis: neque solum erat signum libertatis hominum, sed possessionum: quoniam redibant possessiones ad Dominos suos.

Iobel erit vobis. Aut Iobel ipsum, erit vobis. Non conuenit inter Hebræos de propria significatione verbi Iabal, idè variè etiam nomen Iobel explicant. Dicunt autem verbum significare ducere, afferre, adducere, & reducere Ierem. 31. In deprecationibus obilem. i. adducere faciam eos, sed nomina à verbo deducta, nullam conuenientiam habere videntur cum hac significatione, sicut Iebul, quod fructum terræ interpretantur, & Iebel. i. riuus & Iobel. i. iubilæus, & Iabelet. i. verruca, neque vllam potui habere coniecturam ad venandam propriam significationem, nisi dicamus significare reducere, quoniam postquam dixerat Iobel erit vobis: addidit. Et reuertemini vnusquisque ad possessionem suam: quasi Iobel sit reductio vnus cuiusque ad id quod suū est, siue sit libertas, siue possessio. Aliqui sequentes Chaldaicam paraphrasem, dicunt nomen Iobel esse Chaldaicum, & significare artem: vnde dichra, id est, artem vertit Chaldæus.

Non seminatibus & non metetis conuictum seu collectionem eius, & non includetis separationem eius. Exponere vt supra. Non metetis collectionem eius. i. fructum quem solebatis colligere, & non includetis fructus à quibus separare solebatis alios.

Vnusquisque ad familiam suam. Hoc dicit propter seruos, qui in anno iubilæi reuertebantur ad ciuitates suas & familias: licet essent venditi in alio loco.

Sanctitas erit vobis. Id est, separatio à messe, & collectione fructuum, more solito aut annus Deo applicatus.

De agro comedetis & prouentum eius, id est, Non comedetis ex recõditis fructibus domi: sed ex agro aut non comedetis ex fati, sed ex sponte productis ab agro.

Non opprimes fratrem suum, Scilicet, dando illi minus pro agro quàm valeat vsque ad Iobel, aut nolendo mutuare propter Iobel. Pecunia enim pro agro aut vinea supputanda erat, secundum propinquitatem aut elongationem seu distantiam ad Iobel.

Secundum numerum post Iobel, emes à proximo tuo. Sensus est quod secundum numerum. s. annorum remanentium post Iobel. s. præcedentem vsque ad sequentem: emendum erat à proximo.

Et secundum numerum annorum fructuum. Nam si multi essent adhuc anni prouentuum, pluri vendebatur ager, si pauci, minoris, vt statim explicat textus.

Secundum numerum annorum, crescet venditio. He-

braicè ad literam habetur, *Ad os multitudinis annorum: multiplicabit venditionem eius, & ad os paucitatis annorum: diminet venditionem eius: quoniam numerum prouentuum ipse vendit tibi.* i. sicut dixerint. s. homines iusti, esse multos, aut paucos annos: sic augebitis & minuētis pretium aut prout exegerint anni. Sumitur enim veditio, pro pretio quo res venditur. Aut prout exegerit multitudo aut paucitas annorum, & est Hebraismus hic frequens, quem cum alijs in principio explicuimus.

Quoniam numerum prouentuum ipse vendit tibi. Non vendit (inquit) tibi terram, quoniam mea est: sed prouentus ipsius, qui taxandi sunt, secundum numerum annorum, quibus percipiuntur.

Ne decipiatis vnusquisque proximum suum. Incerta est Hebræis propria significatio verbi Ianah: videtur tamen significare rapere aliorum bona: quocunque modo id fiat.

Præcipiam i venditionem meam vobis anno septimo, id est, præcipiam beneficentiæ meæ pro vobis, anno septimo, vt scilicet faciat fructus pro tribus annis vt statim dicit.

Comedetis fructum veterem, vsque ad annum nonum. Significat verbum Iassam Hebræis dormire, & senescere, seu vetustescere: quod senes facile dormire soleant. Inde Iassam nomen, id est, vetus. Iudic. 16. habes Vateiafenehu, id est, dormire fecit eum, super genua sua.

Terra non veditur ad succisionem: quia mea est terra. Notter Sanctes hic vertit non vendetur absolute cum radix nominis, nullo pacto hoc significet. Mysterius magis ad veritatem accedens, vertit. Ad extinctionem, & est sensus: quod terra non vendetur taliter, vt omnino videatur præcisa, & succisa à Domino suo: sed semper illi erit quasi colligata. Hebræi dicunt verbum samat, significare succidere: in quam significationem vertunt illud Thren. 3. Sametu. i. succiderunt, in puteum vitam meam. Et Iob 23. Quia non nisimati. i. succisus sum à facie tenebrarum, sed hæc significatio adhuc mihi suspecta est, quoniam tenebræ non solent succidere, sed obiscur. r. Hieronymus in perpetuum vertit. Rabbi Abraham præcisè, vt nos vertimus. Thargum absolute. Verbum videtur significare potius claudere, vel præcludere, quæ significatio omnibus locis quibus verbum ponitur, conuenit.

Quoniam peregrini & aduena estis apud me. Hebraicè pro aduena, habetur habitatores, & vocat Hebraismus aduena habitatores, quoniam nihil præter habitaculum in terra habere videntur: vel quod aliunde illuc ad habitandum venerint: neque sunt inde nati.

In omni terra possessionis vestre, dabitur redemptionem terra. id est, in omni terra quam vobis possidẽdam tradam, permittetis terram redimi, de manu vestra: dato. s. pretio: vnde videtur quod si Iudæus extra terram promissionis emeret hæreditatem, non teneretur eam restituere in anno Iobel.

Propinquus eius redimet venale fratris sui. Non solum Dominus prædij poterat illud redimere: sed propinquus illius poterat redimere venale, id est, id quod vendiderat propinquus eius, & pro venale, potes vertere, venditionem.

Et vir cum non fuerit illi redemptor, & attigerit manus eius, & inuenerit secundum sufficientiam redemptionis eius: computabit annos venditionis eius, & restituet excrescens viro cui vendidit sibi. Duplicem sensum habet hæc lex. Primus est, quod si vir qui vendidit possessionem suam, non habuerit redemptorem, sed suo labore

acquisierit quod sufficiat ad redemptionem. s. annorum remanentium: computabit emens annos venditionis. i. à quibus vendidit, & restituet quod superest in annis, viro qui vendidit sibi. Secundò sensus est. Cum vir attigerit suo labore, & inuenerit quasi sufficientiam redemptionis, licet non totam, computabit annos venditionis à quibus alter vendidit cui & restituet excrescens. s. in annis viro qui vendidit sibi. Sunt qui literam sic reddunt. Cum attigerit vir suo labore, & inuenerit quasi sufficientiam redemptionis agri sui: computet. s. ipse venditor, & restituat quod superest, ei qui tradidit. s. possessionem: & si dictio significaret tradere, vt multi ex aliquot scripturæ locis probant, bona esset interpretatio. Probant autem hanc significationem, ex illo Ezech. 30. Vmacharti. i. tradam terram, in manu malorum. Et Iob. 3. Vmacharti. i. tradam filios vestros, sed quia in his locis, tam bene quadrat vendam, sicut tradam: suspecta mihi est illa significatio. Potest etiam textus sic optimè verti. Et vir cum non fuerit illi redemptor, & attigerit manus eius, & inuenerit secundum sufficientiam redemptionis eius: computabit. s. vendens annos à veditioe sua, & restituet quod superest. s. in annis, viro cui vendidit, & meo iudicio Sanctes obiscuram reddidit literam, interpretando vltima verba. Et qui vendidit & non cui vendidit. Verbi gratia. Vendidi agrum meum 20. aureis, & ab anno venditionis vsque ad Iobel, erant 20. anni, transferunt decem, & ego qui vendidi meo labore acquisiui decem aureos: qui supputatis annis sequentibus sufficientiunt ad redemptionem illorum annorum sequentium: dando illos emptori, ille tenebatur mihi agrum meum restituere: sed si non poteram quod sufficeret ad omnes remanentes annos acquirere, possessio manebat in manu emptoris vsque ad Iobel.

Vir cum vendiderit domum habitationis ciuitatis murata, erit redemptio eius vsque quo compleatur annus venditionis eius: diebus erit redemptio eius. Si vero non fuerit redempta, vsque quo compleatur illi annus perfectus: confurget domus quæ est in ciuitate cui non est murus, ad excisionem ementi illam, in generationes eius. Non egredietur in Iobel. Diuersas causas adducunt Hebræi, quare domus quæ erat intra vrbis mœnia, ad annum tantum & aliquot dies post annum, & non postea poterat redimi, sed potissima est: quia licet terra esset Domini, domus tamẽ videbatur emptoris, & ideo poterat eam absolute vendere, non sic autẽ terram, quam non sua industria acquisierat aut fecerat. Secundo quia facilius poterat inuenire quo domum infra annum redimeret: quàm quo agrum. Domus verò villarum, quoniam in agro erant, agri conditionem sequebantur, in emptione & venditione. Et quod dicitur.

Diebus erit redemptio eius. Intelligendum est, quod ad annum, & ad aliquot dies post annum, poterit redimi. Aliqui illud Diebus erit redemptio eius, vertunt. Ad annum erit redemptio eius: sequentes Chaldæum paraphrasem, qui per dies cum absolute illud etiam quod dicitur.

Cui non est murus, omnes affirmatiue verterunt.

Cui est murus. Ne secunda pars legis priori contradiceret, cum prima pars dicat, quod domus ciuitatis muratæ, potest infra annum redimi. Secunda verò pars dicit quod si non fuerit infra annum redempta, confurget domus quæ est in ciuitate, cui non est murus, perpetuo ementi illam: ideo legunt

cui est murus. Sed si literam vt iacet, velis sustinere, posses dicere: priorem legis partem loqui, de ciuitate murata. Secundum vero de domo murata, & erit sensus legis, quod si quis domum ciuitatis muratæ venderet, infra annum & aliquot dies, possit eam redimere, & si non esset redempta completo anno, domus talis non murata, confurgeret perpetuo emptori. Sed tunc esset explicandum quare domus non murata confurgeret emptori, murata verò non: quare mihi videtur securius, cum communi transire opinione. Quod verò dicitur, domum ad excisionem ementi confurget: idem est quod perpetuo: vt iam hoc eodem capite diximus.

Ciuitatum autem Leuitarum, & domorum vrbiū possessionis eorum: redemptio perpetua erit leuitis. Optimè sensum huius loci reddidit noster Sanctes, & textus est clarus, si intelligas quod leuitæ perpetuo possunt redimere ciuitates, & domos vrbiū leuitæ possessionis. Erat autẽ redemptio leuitis perpetua, quia non habebant alias possessiones. Ex quo constat leuitas non solum domos vrbiū suarum, sed vrbes ipsas potuisse vendere.

Qui redemerit à leuitis, egredietur venditio domus & ciuitas possessionis eius in Iobel, quia domus vrbiū Leuitarum est possessio eorum, in medio filiorum Israel. Variè lex hæc à nostris & Hebræis intelligitur: & Hebræi verbum Gaal, id est, redimere, vertunt per chanah quod est emere: & legunt. Qui emerit à leuitis, egredietur venditio, id est, res vendita, & cætera. Ex nostris, Caietanus putat initium huius clausulæ, cum præcedenti legendum esse: vt sit sensus. Redemptio semper erit leuitis, & ei qui redimet ex leuitis. i. pro leuitis, & quod sequitur. s. Egredietur venditio: dicit esse clausulam per se neque hoc tibi durum aut nouum videatur: quoniam sæpe in sacris literis, non seruatur punctatura. Iuxta sententiam possemus etiam dicere, legem hanc loqui de alijs hominibus, qui redimunt possessiones suas: quas vendiderant Leuitis. Poterant enim homines ex alijs tribubus, vendere possessiones suas leuitis, quemadmodum leuitæ eis: & ponit discrimen, inter possessiones quas leuitæ alijs vendunt, & quas alij vendunt eis, quoniam quas leuitæ alijs vendebant, semper redimere poterant, quas verò alij eis vendebant, poterant redimere, & in anno iubilæi redibant ad Dominos suos. Neque terreat causalis quæ sequitur. s. quia domus vrbiū leuitarum, quæ videtur de leuitis loqui, quoniam vt patet ex 1. cap. Prou. causa non semper immediate sequitur, id cuius est causa sed duabus aut tribus aut pluribus sententiis interiectis, vt nono canone in fine, ad nonuimus. Vnde illa sententia quæ dicit, quia domus vrbiū leuitarum, poterit reddere causam eius quod antea dictum est, quod ciuitatum & domorum leuitarum semper erit redemptio, quoniam domus vrbiū leuitarum est possessio eorum. i. quia non habent aliam possessionem, idè semper poterunt hæc redimere, & tunc sensus literæ erit, quod licet æterna redemptio sit leuitis, quod. s. semper possunt redimere sua, qui tamen ab eis sua redemerint, aut vendiderint, eorum venditio seu res vendita, vt pote domus, aut vrbs possessionis eius: egredietur in anno iubilæi, quod statuit ne leuitæ putarent esse sua in perpetuum, quæ alij illis venderent, iuuat hanc expositionem ipse textus, dicens: Et ciuitas possessionis eius: vbi relatiuum eius, non videtur leuitas referre, quoniam dicendum erat ciuitas possessionis eorum. s. leuitarum: vnde videtur quod de alio priua-

to loquatur. Possent etiam esse sensus. Quod redimendum fuerit à leuitis, quod est domus aut vrbs, quas vendiderunt, egredietur venditio domus. i. domus vendita & ciuitas possessionis eius. s. leuitæ in Iobel: ac si dicat. Habebunt leuitæ ius perpetuum redimendi domos & vrbes suas: neque solum hoc, sed quod redimendum, fuerit ab eis, neque redemerint: egredietur in anno Iobel: quia non habent aliam possessionem in medio filiorum Israël.

Ager autem suburbij ciuitatum eorum, non vendetur: quia possessio perpetua est eis. Melius legas. Ager exitus ciuitatum, quoniam verbum garas proprie exire significat.

Cum depauperatus fuerit frater tuus, & mutauerit manus eius tecum: fortificabis eum, peregrinum & aduenam, & viuet tecum. Pro cum depauperatus fuerit, possent etiam verti. Cum inclinauerit se. Nam verbum mabach, hoc videtur significare Eccles. 10. vbi dicitur. Propter pigritias limach, id est, inclinabit se cõgnatio, scilicet, vt cadat. Quod autem sequitur.

Et nutauerit manus eius. id est, facultas eius ceperit ruinam minari, & est Hebraismus: ac si dicat, cum videris fratrem tuum, non solum inclinari ad casum, sed etiam nutare, vt. s. sit prope ruinam in facultatibus, roborabis eum, ne. s. omnino cadat. Et quod dicitur.

Tecum, idem est ac si dicat, apud te: aut qui tecum moratur. Quod verò sequitur.

Peregrinum & aduenam, duplicem sensum habere potest. Primus vt idem sit, ac si dicatur. Etiam si sit peregrinus vel aduenam. Secundus hoc idem facies peregrino & aduenam, Legenda est ergo sic litera. Cum inclinauerit se frater tuus, & nutauerit facultas eius apud te: roborabis eum, etiam si sit peregrinus, vel aduenam, & viuet tecum aut sic facies peregrino & aduenam, & viuet tecum.

Non accipies ab eo vsuram, & multiplicationem. Hic loquitur de vsura & incremento cuiuscunque rei, infra verò de vsura pecuniæ, & vult dicere, quod si mutuo tradideris decem mensuras tritici, aut hordei, aut cuiuscunque alterius rei, non exigas ab eo 12. aut 15. Et si vnica vestem, non exigas vniam cum media, & sic de aliis. Et aduerte quod verbum nassach, à quo nesech. i. vsura, significat mordere, vt patet Num. 21. vbi dicitur. Si nassach. i. mordeat serpens, virum. Dicitur autem vsura morsus, quod mordeat eum qui mutuo petit, ad vsuram. Vsurius enim non solum quod suum est recuperat, sed mordet eum cui mutuo tradit in propriis bonis, vltra fortem accipiendo. Sicut enim canis aut serpens, aut quodcunque animal mordens, trahit secum id quod mordet, seu morsum: ita pecunia tradita ad vsuram, trahit secum aliam partem minorem se, veluti morsum suum ex aliena substantia. Potest etiam vsura referri ad pecuniam: incrementum verò ad omnes alias res, quam sententiam sequenti versu more suo explicat.

Ego Dominus qui eduxi vos de terra Aegypti, vt darem vobis terram Chenahan. Videtur velle dicere, quod quemadmodum ipse dedit illis gratis terram Chenahan, nullam ab eis pro ea vsuram exigendo, ita ipsi faciant fratribus suis.

Non facies famulari famulas seruili. Hebraicè ad literam est. Non seruias tibi in eo, seruitute serui. i. non permittes eum seruire tibi, quemadmodum alij serui: sed altiori seruitute, & hac de causa arbitrator Salomonem 3. Reg. 9. non permisisse Iudeos seruire in ministerio templi: sed eos operum præpositos constituit, & præfectos. Vnde constat fide-

lem posse seipsum vendere: nam si homo liber, patitur se veni ad pretium participandum, efficitur seruus. Institu. de iure person. s. serui. De Christianis verò dicit Archidia. eos etiam bello captos, non posse in seruitutem redigi, aut in seruos emi, aut emptos vendi: cuius oppositum est in infidelibus, qui in seruitutem rediguntur, & emi possunt ac vendi. licet postea efficiantur Christiani: neque per Christianitatem à seruitute liberantur.

Tanquam aduenam & tanquam mercenarius erit tecum. Constat ex hoc loco soluendas esse operas vendenti se. Aut quod verius videtur, dicit eum tanquam mercenarium habendum, quantum attinet ad libertatem: ac si operæ eius emerentur, quoniam quid opus erat aliquem emere, si operæ soluendæ illi erant?

Non dominaberis ei dure, aut in duritia. Incerta est significatio verbi radah. i. dominari, & dicunt Hebræi significare accipere, & dominari. Sed si quis expendat loca vbi verbum ponitur, deprehendet significare proprie cõprimere, exprimere, seu premere: vt patet Iud. 14. vbi dicitur. Et non indicauit eis, quod de corpore leonis, rada. i. cõpressisset aut expressisset mel. Vnde hic verti possent. Nõ premes aut cõprimes eum. Similiter dictio preh. i. duritia, non plenè notū est Hebræis quid significet. Dicunt autem significare duritiam, & parochet quod est eiusdem radices significare cortinam velum: vnde si allusio aliqua est nominis ad nomē, melius vertendum putarem: ad extenuationem, seu tenuitatem: vt. s. non comprimerent eos vsque ad extenuationem, & sic velum dicitur parochet, ratione tenuitatis.

Emeris, scilicet, iure seruorum, vt. s. vendatis eos cum liberis: & hæredibus vestris relinquatis. Vnde constat seruos, posse hæredibus relinquere: neque hoc iuri naturali aduersari: & hoc est quod sequitur.

Et hereditabis illos filiis vestris, id est, in hereditatem relinquatis.

Si adepta fuerit manus peregrini. Subaudi substantiam. i. si cõp. erit ditari, & videtur Hebraismus, & pro adepta fuerit melius legas. Si attigerit.

Si stirps familia peregrini. Dicitur Hebraica Echer, quam vertimus stirpem: ab achar deriuatur, quod est euellere, eradicari, iuxta illud Eccle. 3. vbi dicitur. Tempus plantandi, & tempus elachor. i. euellendi quod plantatum est, vnde echer. i. radix vel stirps. Nomen tamen achar, & acharah: sterilem masculinum & sterilem fœminam significant, seu eradicatum & eradicatam.

Aut si attigerit manus eius vt redimat se, i. si contingat ditari, seu facultas ditandi se.

Eritque pecunia venditionis eius, secundum numerum annorum, secundum dies mercenarij erit tecum. Sensus huius legis supponit ad sui explicationem, seruum Hebræum esse apud peregrinum, ad modum mercenarij, ita quod non poterat Hebræus se, sed operas suas vendere gentili, & sic cum se redimere volebat, computabat annos remanentes vsque ad Iobel, & tantum dabat Domino suo, quantum operæ eius vsque ad annum Iobel valebāt, & hoc est quod dicit. Erit pecunia venditionis. i. quam pro se vendito dabit, secundum numerum annorum remanentium vsque ad Iobel, & hoc est quod sequentibus explicatur.

De argento emprionis sue. i. quod debet pro sua emptione dare, aut quod debet dare emprori.

Restituet redemptionem suam, id est, pecuniã quam debet

debet pro sua redemptione dare.

Sicut mercenarius, annus in anno erit tecum. i. erit cum eo ab anno in annum: quemadmodum mercenarius cum eo apud quem moratur.

IN CAP. XXV. AD MOREM HONESTATEM
annotatio.

Abbatizabit terra sabbatum Domino.

Impius ministeriorum exactor est homo. Vellet enim si possibile esset seruum habere æreum aut ferreum: vt continuò eius vteretur ministerio. Iumentum sine vlla requie exercere, terram omnino colere. Et mirum valde est, quod sic requiem corporis & animi sui desideret: cum velit semper cuncta sibi laborare, sed qui hæc cuncta creauit, & vt propria diligit, non sinit sine requie esse. Vnde discas, quanto sit melius pio Domino, quam improbo homini seruire: cum Deus seruis suis etiam insensibilibus det requiem, homo verò, lasso etiam homini, eam neget: iuxta illud Thren. vltimo. Lassus non dabatur requies. Quid quæro mercedis das terræ, pro frumento, vino, oleo & aliis fructibus, quibus incessanter saginas te? Quid maris pro piscibus, quos tibi indefinenter tribuit? Quid astris pro luce, & aliis ministerijs, quibus in ministerium tuum à Deo die noctique exercentur? Tibi seruiunt, & Deus illis seruituta remunerat. Tibi equus, bos, asinus, & omnia pecora, campi administrat, sed Deus illis herbas creat, & nutrit: quibus sustententur. Si ergo his pabulum ex tuo non das, quid saltem illis requiem negas? Ideò sex annis voluit te colere terram tuam, septimo verò sine eam quiescere. Docet etiam dominus, saltem diebus festis finire suos saturari.

Bona sunt hæc.

Tibi & seruo tuo, & mercenario. Admonui iam alibi Deum voluisse, diuites saltè semel in septennio experiri, quod pauperes sentiunt omni tempore. Sunt enim pauperes omni tempore in ea solitudine auxij. dicentes. Quid manducabimus aut quid bibemus? Et oculos suos ad piū patrem conuercentes, dicunt. Panem nostrum quotidianum, da nobis hodie: in qua anxietate voluit Dominus diuites septimo quoque anno vauere: Desiderat enim Dominus, tales habere seruos, qui continuò oculis ad eum eleuatis, ab eo quotidianum postulent panem, & licet horreum habeas, sic tamen quotidianum victum ab eo expectare debes, ac si non haberes, & ab eo singulis diebus sperares, & hac de causa sancti, paupertatem potius quam diuitias diligunt: vt cogantur omni die à Deo suo veluti pauperes necessaria mendicare. Cessabant etiam hac lege, multorum pauperum querelæ, causantium quod ipsi elurirent, diuites sine vilo merito suo, abundarent: cum se videret saltè semel in septennio, ius in bona diuitum habere.

Phil. 4.

Transire facietis tubam per vineas terræ vestræ. Voluit Dominus seruos suos gaudere, non solum de re, sed etiam de spe. Gaudete in Domino semper (ait Paulus) iterum dico gaudete: ac si dicat. Gaudete de spe futuræ beatitudinis, & de possessione post hanc vitam. Istuc tendit quod sequitur.

Proclamabitur libertatem. Sed nõ vacat mysterio, quod in die expiationis, incipiebat proclamatio libertatis: vt ostendèret eadem die, corpus ab humana seruitute liberari, qua anima à peccatis libera efficiabatur. Qui enim peccati iugum à se excussit,

Rom. 7.

omnia sua libera habet. Omnium enim membrorum (vt ait Paulus) dominium sibi peccatum vsurpat, quo eiecto, cuncta libera fiunt, & redit homo ad possessionem suam.

Agri comedetis fructum. Voluit Dominus hominem, sui pristini status meminisse, quando cum brutis comedebat herbas terræ, saltem in septennio semel.

Secundum numerum annorum Iobel emes à proximo tuo. Pia venditionis lex, vt in fortem computentur anni fructuum: quæ vtinam inter Christianos sanciretur: ne essent tot vsuræ & exactiones.

Habitabis super terram confidenter. Audis hic quemadmodum obseruantia mandatorum Dei, hominem ab omnibus securum reddit: ita & peccatū, timidum valde eum facit: vt Prouer. 28. habes. Fugit impius nomine persequente: iustus verò vt leo confidit.

Dabit terra fructum suum, & comedetis in saturitate. Si ergo videris terram penuriam omnium pati: cogita homines illius, non seruare præcepta Dei. Quemadmodum enim iustitia, omnia bona procurat, ita & peccatum, omnia mala secum adducit. Et insinuat locus iste causam sterilitatis: esse fructuum malam distributionem.

Si dixeritis quid comedemus, anno septimo? Vult nos Dominus Deus noster, iactare cogitatum nostrum in eum: facere leges eius: & non curare quid nobis desit, quoniam nouit vno anno mittere benedictionem tuam, & facere terram pro tribus annis fructificare.

Vos peregrini & aduenam estis apud me. Vtinam nos tales Domine sciremus, ne sic inhæreremus terrenis, & omnia bona, dona tua esse cognosceremus, non nostra putaremus: & quasi aduenam & coloni, viueremus in bonis Dei nostri.

Venerit qui redimat. Pietatè erga consanguineos admonet lex hæc: vt non solum eos seruos redimamus, sed eorum bona, sed quis nunc aliquid horum operatur? Sunt multi qui emant, rarissimi aut nulli qui redimant: ac si lex hæc otiosè scriptis madata esset, & ex hoc capite ortū habuerunt pacta in retro.

Redemptio aeterna erit leuitis. Debent hi, qui de Ecclesia sunt, multa habere priuilegia: quæ non alij, similiter pauperes quibus nihil restat si sua venderint.

Ne accipias vsuram ab eo. Quid facitis qui orbè vestris vsuris impletis? Nihil iam alicui gratis fit, iam nulla est libera pecuniæ mutatio. Omnes iam sunt mercatores, & lucrū cessans statim opponunt: vtinam æquum. Audi autem ratione Dei tui, quare non debes fratri ad vsuram dare.

Quoniam ego vos eduxi de terra Aegypti: vt daretis terram hanc. Si ergo accepisset hæreditatem de manu Domini, causa est non dandi ad vsuram, quid quæro nunc habes, quod non à Deo tuo accepisset? Et vult tibi dicere Deus tuus, te non debere alicui ad vsuram dare: postquam ipse tibi gratis, & sine vsura cuncta quæ habes tribuit. Quid quæro vsurari, aut excrementi, dedisti Deo, pro tritico, hordæo, vino, & aliis terræ nascentibus, quæ tibi tam copiosè ministrat, singulis diebus & annis? Si ergo tot & tanta, sine vsuræ exactione recipis, quid pro minimis, quæ mutuaris, vsuram à proximis exigis?

Tanquam aduenam & mercenarius, erit apud te. Nõ sunt omnes serui æqualiter tractandi, sed mitius qui sunt de populo tuo: neque dure eis dominandum est. Audiant hoc, qui veluti canes, mancipia Christiana tractant: imò deterius. Nonne considerabitis eos

eos fratres esse vestros, fidei & regni coheredes, pro quibus sicut & pro vobis Christus mortuus est? Exigunt ab eis quam diu seruire possunt, immoderata seruitia, cum vero senuerint, ad hospitalia mittunt, & tunc libertate donant, non ut eos liberos esse fiant, sed ut se liberent ab eorum prouisione & cura. Similiter docet litera hæc, aliter tractandos esse seruos fideles, atque aliter alterius sectæ: ut priores non sint perpetui serui: cum aliis verò possis negotiari.

Si adepta fuerit manus peregrini.] Cogedi sunt peregrini, leges patriæ in qua viuunt, seruire: neque permittendi sunt malè tractare seruos inde oriundos.

IN CAP. XXVI. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

Non facietis vobis idola.] Idololatriam prohibet & benedictionem promittit seruantibus legem, maledictionem verò non seruantibus. Ponitur autem hic elihim ab alal, quod Hebræis authoribus, significat inutile esse, aut vanum: vnde Iob 13. habes. Medici elim, id est vanitatis omnes vos. Sic Zac. 11. Veh pastoris haelili vanitatis: vel inutili: Dicuntur autem idola elihim, i. vana, quia nihil deitatis quam videntur habere, habent, aut inutilia quia nihil prodest ea colere: imò multum obest. Diximus nonnihil de hac dictione superius capite decimonono.

Et sculptile. Verbum pasal, à quo pesel, i. sculpere proprie significat dolare, sculpere, siue in lapide siue in ligno, & de lapide exemplum habes Exo. 34. vbi habetur. Pesal, i. dola tibi duas tabulas lapideas. De ligno verò Iia. 45. vbi habes. Quæ ferunt lignum pessam, id est, sculptilis eorum.

Et statuas non erigatis vobis.] Verbum nashab, significat leuare vel eleuari: vnde masebab, i. statua, sic dicta quod soleat esse eleuata: neque est opus, ut alicuius hominis, animalis, vel auis effigie habeat, sed sat est esse eleuatum quid.

Et lapidem depictum, non dabit in terra vestra.] Ignota meo iudicio est significatio propria verbi sachah, quo macthet, i. pictura, seu pictum. Dicit autem Rabbi David, significare aspiciere, & pingere, quod rem pictam homines aspiciere soleant, & in hanc significationem, vertit illud Iia. Super omnes sechior, i. picturas desiderij: seu desiderabiles. Hieronymus. Super omne quod visu pulchrum est.

Septuaginta. Super omnem aspectum nauium pulchritudinis. Rabbi Selomoh. Palatia depicta. Thargum. In palatijs pulchritudinis. Sed si quis rectè expendat locos vbi verbum, ponitur, ad oculum deprehendit: significare claudere, operire, occultare quod exemplis communistrabimus. Nam Exod. 33. habes. Ve sachori, i. Et operiam manu mea, seu claudam, vbi nullo modo quadrat, pingere vel aspiciere, sed huic significationi obitare videtur locusi te, vbi nullo modo conuenire videtur, si veritas.

Et lapidem clausum non dabit. Sed si rectè inspicias, nullibi melius quadrat quam hic, & ut rem melius intelligas, aduerte: consuetum fuisse apud gentes (quod vsque hodie Christiani obseruant) in ludere in muris parietum statuas & imagines suas: quemadmodum in Ecclesijs, & alijs murorum clausuris, frequentissimè a picies: quod fit ut imagines à pulueris, umbrum, & alijs aëris inclementijs liberentur. Prohibet autem Dominus

luis, lapides seu statuas lapideas sic includere: ad venerandum. Vnde locus iste sic vertendus est. Et lapidem inclusionis seu inclusum, modo prædicto, non ponetis in terra vestra: ac si dicat. Imaginem seu idolum lapideum inclusum: non ponetis in terra vestra. Vnde id quod ex Iai. citatum est, melius vertas. Et super omnes sechior, i. inclusiones seu super omnes res, seu opes inclusas, & diu seruatas. Sic etiam illud Prou. 18. quod nostri vertunt. Sicut

10 murus eleuatus bemaschit, i. in imaginatione eius: vertendum melius puto. In clausura eius, i. ad eum claudendum, & prohibendum: ibi enim præcedunt hæc verba. Opes diuitis sunt ut vrbis fortis eius, & sequitur. Et sicut murus eleuatus, in clausura eius, i. ad eum claudendum & custodiendum, quoniã pecunia protegit ut scutum, illud etiam quod Prou. 25. habetur, quod nostri vertunt. Sicut mala aurea bemaschior, i. cum picturis argenteis, melius vertas. Cum inclusorijs argenteis. Solent enim mala aurea includi inclusorijs argenteis. Sic Numer. 33. vbi dicitur. Perdetis omnis maschioram, i. inclusiones: pro imagines inclusas eorum. Sed manet locus apud Iob adhuc obscurus, qui hinc fiet dilucidior. Dicitur enim capit. 38. Quis dedit laschri, i. cordi, aut (ut alij vertunt) gallo, intelligentiam? vbi melius & germanius vertas, in clauso intelligentiam: per quod intelligit cor, quod occultissimum est. Quod verò sic interpretandum sit, constat ex ea quæ præcedit sententia. Præcedit enim. Quis posuit in renibus sapientiam, aut quis dedit in clauso seu cordi intelligentiam. ~~Per quod intelligit cor, quod occultissimum est. Quod verò sic interpretandum sit, constat ex ea quæ præcedit sententia. Præcedit enim. Quis posuit in renibus sapientiam, aut quis dedit in clauso seu cordi intelligentiam.~~ Neque prohibet lapidem inclusionis seu statuas erigi absolute: sed ad adorandum: vnde sequitur.

Et incuruetis vos ei. A sanctuario meo timebitis.] Ne scilicet, illud polluatis aliqua pollutione.

Ego Dominus, cui. s. seruire debetis, & qui omnes transgressiones vestras punire possum: quemadmodum Dominus seruorum peccata.

Si in decretis meis ambulaueritis & præcepta mea custodieritis.] Sic Hebræi distinguunt, inter euchtai, id est, decreta seu statuta mea, & misuotai, i. præcepta mea: quod choch, i. statutum, nullam habet rationem quare seruetur, nisi solam præcipientis voluntatem: ut non ieres agrum tuum, diuerso semine nisi: h. verò rationem aliquam habet: ut est. Maleficum non patiaris viuere. Sed in canonibus discrimen posui, neque tamen omninò certum, quoniam vix dari potest.

Dabit terra fructum suum.] Dixi alibi superius, significationem dictionis iebul, i. fructus incertam esse, & videtur significare eleuationem, seu id quod terra leuat.

Gladus non pertransibit per vos, i. bellatores seu exercitus ad bellum, & dicit non pertransibit: quoniã exercitus non solum præliando, sed transeundo nocet, & cuncta deuorat.

60 *Centum ex vobis persequentur decem millia.]* Miror cur omnes nostri, sequentes Chaldaum paraphrastem, verterint dictionem rebabah, per decem millia: cum nullibi in Scriptura hoc significet, & radix nominis, i. rabab, significet multiplicare: vnde constat rababah, significare multitudinem, quare germanius vertas. Et centum ex vobis, persequentur multitudinem, i. copiosam Sic Deu. 32. vbi dicitur. Et duo fugabunt rababah, quod nostri vertunt decem millia: simplicius vertas, multitudinem, i. maximam. Idem Pial. 91. vbi dicitur. Vrebabah, id est. Et

Vertere se ad aliquem quid sit Hebraic.

Et decem millia, à dextera tua, vertendum puto, & multitudo, i. copiosa à dextera tua. Et Canti. 5. Dilectus meus, insignis, merebahah, i. præ decem milibus, verti simplicius potest: præ multitudine seu præ multis.

Vertam me ad vos.] Sunt qui interpretantur, respiciam vos: sed vt sapius admonui: verbum panah potius vertere se, quam respicere significat, & est Hebraismus, pro amicus vobis ero. Aut vobis reconciliabor. Solent enim amici vertere se ad amicos: vnde in Cant. habes. Ostende mihi faciem tuã. Et apud Ierem. Verterit ad me tergum & non faciem, id est, inimici facti sunt mihi.

Cant. 2.

Ierem. 1.

Crescere faciam vos, & multiplicare faciam vos.] Gen. 1. diximus, nostros non bene huiusmodi vertisse locutionem: quæ frequens est in Scriptura. Verbum enim parah, significat proprie fructificare & si crescere vertas, inutilem repetitionem facies: quoniam crescere pro multiplicari sumitur, & non pro crescere in magnitudine. Vertendum est ergo.

Fructificare faciam vos, & multiplicabo vos, ac si dicat fructum dabo & in copia.

Stare faciam pactum meum vobiscum, quod, scilicet, ero vester Deus, & vos meus populus, & quod dicit. Stare faciam pactum, id est, non deiciam, non frangam.

Comedetis veteres inueteratũ, & veteres à facie noui proicietis, id est, comedetis veteres fructus, & aduenientibus nouis, veteres proicietis: quoniam non habebitis sufficientia vasa ad utroque recondendos. Aut proicietis veteres in alia vasa, ad recondendos novos.

Abijcere animam quid sit Hebraic.

Non abiiciet anima mea vos.] Hebraismus est, pro non abominabitur voluntas mea vos. Aut non euomet vos. Est enim vomitus res abominabilis: ac si dicat. Cum vos intus in corde habeam, & diligam intimè, non vos è visceribus proiciam veluti vomitum abominabilem. Vel tertio. Non vos abiiciã, sicut rem despectam: quam à nobis abiicimus.

Ambulabo in medio vestri, id est, inter vos ero quasi dux vester, & vicinus vester: seu familiarissime conuersabor inter vos, vnde sequitur.

Et ero Deus vester. Confregi virgas iugi vestri, & incedere feci vos rectè.] Per virgas iugi, intelligit ligamina illa quibus duo parua ligna iugi ligantur, quæ nostri vocant brochas, quibus bos ad iugum ligatur, aut sensus est. Confregi virgas quibus iuga vestra cedebantur. Curuabimini, & feci ut de cætero rectè incederetis. Sunt qui hinc pro virgis cathenas vertunt, refragante propria significatione nominis motor: quod proprie virgas non cathenas significat. Radix tamen nominis (autoribus Hebræis) est natah, quod significat inclinare: vnde matheh, i. virga sic dicta, quod ea homo aut seruus casus inclinatur, & subiiciatur, aut quod super illam homo inclinet se. Aduerte etiam, quod dictione Hebraica ol, id est, iugum, ab alal, quod est inclinare, & curuare deriuatur: quod iugum colla faciat inclinare.

Visitare faciam super vos terrorem, tumorem, & febrem: consumentes oculos vestros.] Duo (vt aliàs admonuimus) significat verbum pachad, quod hic omnes visitare vertunt. s. recordari & numerare, quod non fit aliud, quam quoddam reminisci. Qui enim numerat: opus est præcedētis numeri reminisci. Verbum etiam bahal, à quo bahalah, i. terror, significat terrere, & terreri, & quia territi festinare solent, significat etiã festinare, & vtriusque significationis dabimus tibi exempla, & prioris Iob 22. vbi dicitur.

60

tur. Vibahelcha, i. Et terruit te pauor subito. Secunda verò 2. Paral. 35. vbi dicitur. Deus fecit lebahaleni, i. vt festinare, seu festinare me, & frequentius inuenitur significare festinare quam terrere. Vnde textus verti alio modo potest: Recordari faciam super vos festinante infirmitatem: seu recordabor percutere vos festinante, infirmitate. Quod autem sequitur, tumorem. Aduerte tam Iudæos quam nostros, ignorare quid significet proprie vox sachaph, quam tumorem vertunt: significat autem meo iudicio certum aliquod infirmitatis genus, sed quod illud sit ignoratur. Aliqui putant thifim, alij hidropifim. Rabbi verò David dicit esse infirmitatem qua corpus macilentum efficitur: debile ac deficiens, & in deterius vadens. Est autem auis nomen, de qua supra cap. 11. diximus, & Deut. 14. dicimus.

Et febrem.] Verbum chadach, à quo chadachat, significat ardere, & chadachat ardorem seu febrem: vnde constat præcedens nomen, non significare febrem, nisi veritas, febrem & ardorem, contumentes oculos, & dolore afficientes animam vel vitam.

Dabo iram meam in vos.] Hebraicè. Dabo faciem meam in vos, i. ponam faciem meam contra vos. Et ponere seu dare faciem in aliquem, est in eum irasci. Solent enim irati, se vertere ad eos ex quibus vindictam expetunt, & est Hebraismus.

Si autem adhuc non audieritis me.] Hebraicè. Et si vsque ad hæc non audieritis me, id est, si perculsi his plagis, me non audiat: aut si permittatis me vos vsque ad hæc punire, addam vt corrigam vos septies, id est perfecte, super peccatis vestris. Significat numerus septenarius perfectionem, quoniã ex diebus septem, constat perfecta hebdomada.

Conteram superbiam fortitudinis vestra: ac dabo cælum vestrum sicut ferrum, & terram vestram sicut æs.] Secunda clausula est explicatiua prioris. Nihil enim aliud esse videtur illorum fortitudinem conterere, quam dare eis cælum ferreum & terram veluti æs, id est, auferre ab eis copiam fructuum terræ, quibus fidebāt: vnde Iia. 3. habes. Ecce dominator Dominus exercituum, remouere faciet à Ierusalaim fulcimentum panis, & fulcimentum aquæ. Et quod dicitur, Dabo cælum vestrum, id est, hemispherium vestrum, quod terram vestram operit, sicut ferrum, id est, sine vlla humiditate, & sic de terra intellige.

Consumetur in vanum fortitudo vestra, id est, etiam si omnes vires vestras exeratis, ad cultum terræ, vt det vobis fructum: frustra facietis hoc.

Si ambulaueritis mecum ex aduerso.] Verbum charah videtur significare occurrere, vnde verti posset. Si ambulaueritis mecum occurrere. Io. s. mihi, seu opponendo vos mihi, aut mihi resistendo: quod clarius vertitur per ex aduerso. Quidam vertunt. Si ambulaueritis mecum à casu, vel cum casu, i. si casui attribueritis ea quæ mihi attribuenda sunt, ambulabo vt infra dicit, etiam ego vobiscum cum casu, id est, ostendam me vestra quodammodo non curare, ac si nihil mea interfit gubernare vos. Sed prior expositio germanior est.

Orbars faciet vos.] id est, priuabit filiis comedendo illos, scilicet, bestia quam in vos mittam.

Desolabuntur via vestra,] id est, occisis hominibus, non erunt qui per vias incedant.

Et si in his non fueritis eruditi mihi, id est, si in flagellis non fueritis eruditi erga me, vt scilicet me colatis, reuereamini, obediatis: sed ambulaueritis ex aduerso, id est, opposueritis vos mihi. Chaldeus vertit

Ponere faciem contra aliquem quid sit.

Percutere septies quid sit Hebraic.

Dare cælum vestrum, & terram vestram, id est, quid sit Hebraic.

tit hic. Si ambulaueritis mecum cum duritia, aut difficultate.

Inducam super vos gladium vindicantem vindictam fœderis mei, id est, qui vindicet fœdus meum à vobis violatum, & memento Hebraïsum gaudere repetitionibus, & ideò dici vindicantem vindictam.

Congregabimini ad vrbes vestras: metu. s. bestiarum & hostium, & cum ad vrbes euadendi gratia confugeritis.

Mittam pestilentiam in medio vestri: vt scilicet non euadatis ibi. Et aduerte quòd nomē deber. i. pestis, à dabar quòd est loqui ortum habet: quòd de peste dum grassatur omnes loquantur.

Dum confregero vobis baculum panis.] Hebraïsmus est confringere baculum panis, & baculum aquæ, & significat subtrahere ab aliquo cibum & potum: quòd his homo veluti fenex baculo sustentetur. Et ponitur Hebraïsmus Ilaïæ tertio vbi dicitur. Ecce dominator Dominus exercituum, remouere facit à Ierusalaim, & à Iehudah baculum panis & baculum aquæ. i. remouebit cibum & potum quæ eos sustentant.

Disperdam excelsa vestra, & disperdam imagines vestras, Sermo est de excelsis locis, quibus idola sua colebant, & videtur loqui de arboribus, potius quàm de montibus. Et quòd sequitur.

Succidam imagines vestras.] Aduerte Hebræos dicere, dictionem chamanim, quam imagines verimus: potissimum significare simulachra lignea, licet etiam significet alia. Sic appellata, quòd cultores solis facerent ea, sed meo iudicio sine vlla ratione. Nam radix nominis. s. chamam, significat proprie calefcere, & caleferi: vt patet Iosuah. 9. vbi dicitur. Iste panis noster cham. i. calidus fuit. Et Exod. 16. habes. Ve cham. i. incaluit sol. & inde sol, dicitur chaman, à caliditate: vnde meo iudicio chamanim, significat simulachra solis: quæ maximè à gentibus venerabantur: vnde Ilaï. 27. dicitur. Non stabunt luci, ve chamanim. i. neque idola solis: seu neque soles. Et 2. Paralipo. 34. habes. Omnia hachamanim. i. idola solis succidetur. Et isto modo hic vertere licebit. Et succidam soles, id est, solis simulachra.

Dabo cadauera vestra, super cadaueribus idolorum vestrorum.] Radix peger. i. cadauer, quæ est, pagar, significat lassari, fatigari, & debilitari, aut pigru esse: 1. Sē. 30. Steterunt duceti viri, qui pigru. i. lassu erant, ne transirent torrentem Besor. Et eodē ca. Et venit, Dauid, ad ducentos viros, qui pigru. i. lassu erant: vt non transirent post Dauid. Dicitur ergo cadauer peger. i. lassum quòd ex lassitudine cadat. Fortè verbum significat relinquere, & peger cadauer quòd relinquatur. Significatio verbi, nō est omninò certa: ideò nihil certi tradere possumus: quasi ipsius Echimon. Dicitio etiam higulin, id est, idola, à galal quòd est voluere, reuoluere, & circuire, ortum habet: inde etiam galal. i. stercus sic dictum, quòd ad modum circuli emittatur. Sophoniæ 1. Caro eorum, sicut caro gelalim. i. stercorum. i. putrida, & veluti stercora reputata. Dicunt autem Hebræi idola dici gelul. i. stercus contemptus gratia, aut fortè sic dicuntur à reuolutione. Colebant enim gentiles astra, quæ suis reuolutionibus gaudent aut quia pannis, propter pulueris iniuriam, propulsandam, inuoluebantur.

Deserere faciam sanctuaria vestra.] Possumus per sanctuaria intelligere idolorum delubra: quæ frequentabant, & etiam templum cum atris suis,

quia sequitur.

Non odorabo odorem quietis vestrae. i. quo ab ira me quiescere facitis.

Obstupescet super eam inimici vestri: qui habitant in ea.] Exempla huius habes Iere. 18 & Ezech. 28. Videntes enim, qui ex inimicis terram incolere volebāt, terræ & hominum exterminium mirabantur. Et aduerte idem esse verbum. s. scamam, quòd interpretes vertunt desolare, & stupefcere: quia vtrumque Hebræi significare dicunt. Nam obstupescens, viribus deseritur, & desolatus est. Thren. 5. dicitur. Super montem Sion quia scheschemen. i. desolatus, aut desertus est.

Vos dispergam in gentes & euaginabo post vos gladium.] Significat verbum zarah ventilare, & dispergere: vnde etiam verti potest. Ventilabo. i. faciam vobis: quemadmodum qui rem aliquam vento exponit: qui eam hinc inde dispergit. Sic etiam quòd sequitur.

Euaginabo post vos gladium, idem est ac si dicat. Insequar vos hostiliter, & videtur esse Hebraïsmus. Et verbum raiach. i. euaginare, significat proprie euacuare: vt patet Malac. 3. vbi dicitur. Ve arichoti. i. Euacuabo vobis benedictionem. Et Gen. 42. Ipsis merechim. i. euacuantibus sacos: ex cōsequēti verò significat euaginare, quòd nihil sit aliud quàm vaginam gladio euacuare.

Tūc perficiet terra sabbata sua.] Verbū rarah quòd hic ponitur, significat proprie complacere, & bene placere, & non perficere: ideò melius veritas. Tunc cōplacebunt terræ sabbata sua, aut complacebit in sabbatis suis: ac si dicat, gaudebit in sabbatis suis, in quibus modò non gaudet, quoniam cogitur omni tempore fructificare. Non enim verbi propria significatio mutanda est: cum prima fronte non videtur conuenire, infra enim dicitur. Tunc sabbatizabit. i. quiescet terra & placebunt ei sabbata sua.

Inducam tenerritudinem in cor eorum, id est, mollefaciam illud: vt non audeāt resistere persequentibus. Quæ omnia hodie in Iudæis, vbiq̄ gentium videntur impleta.

Cadent & non persequens] Hoc optimè interpretes reddunt: nemine persequente.

Non erit vobis erectio, id est, non stabitis coram inimicis vestris: aut post casum non surgetis.

Residui in vobis dissoluentur propter iniquitatem suam.] Verbum Hebraicum machah etiam significat putrescere, quòd ea quæ putrescunt, quasi liquefiāt, inde mech. i. putredo. Et quòd dicitur propter iniquitatem suam: dupliciter intelligi potest: aut propter iniquitatem. i. peccatum suum. Cogitant enim se Deum suum offendisse, non habebant amplius cor ad defendendum se. Secundo propter iniquitatem suam. i. in pœnam suæ iniquitatis, dissoluentur.

Et confitebuntur iniquitates suas.] Verbum iadah confiteri significat: præsertim confessione laudis, significat etiam secundò proiicere, & in vtraque significatione potest hic verti. Et priori modo sensus est. Post quàm fuerint puniti à me perfectè: confitebuntur dolētes peccata sua & patrum suorum, & c. Et hunc sensum probat quòd infra dicitur.

Et recordabor eius pacti primorum.] Id est, quòd cū primis patribus eorum pepigi. Secundus sensus est. Et proiicient, scilicet, à se iniquitates suas, & iniquitates patrum suorum, iuxta præuaricationem qua præuaricati sunt in me. Potest tertio esse sensus. Et proiiciēt pœnam iniquitatis suæ, & patrum suorum: in præuaricationem qua in me præuaricati sunt.

sunt. i. cognoscent se punitos cum patribus, propter præuaricationes suas, sed prior sensus planior & simplicior est.

Et tunc humiliabitur cor eorum incircuncisum.] Verbum chana quòd humiliare vertimus, etiam significat contrahere: ideò verti potest. Et contrahet se cor eorum incircuncisum, & pro incircuncisum, est in Hebræo præputiatum.

Tunc rogabunt pro iniquitate sua.] Verbum rarah, vt iam hoc eodem capite admonuimus, nusquam significat rogare: sed velle, placere, & complacere, sed quia viderunt interpretes, non bene loco conuenire, si interpretentur verbum in propria significatione: vertentes. Tunc placebunt eis iniquitates suæ: mutarunt propriam significationem, in rogabunt, non considerantes nomen (on) quòd nō nunquam iniquitatem significat, significare frequētissimè pœnam iniquitatis, quemadmodum hic significare videtur: quare non distrahendo verbum à propria significatione, vertendum puto,

Tunc complacebunt in pœna iniquitatis suæ: seu placebit illi pœna iniquitatis suæ. Cognoscent se iuste à me punitos propter iniquitates suas: eò quòd iudicia mea reprobauerunt.] Cū enim quis peccator ad cor rediens, cognoscit se peccatorem, statim se iustè à Deo punitum confitetur.

Et terra memor ero: vt scilicet, non sit amplius desolata, & det fructum suum.

Perficiet sabbata sua.] Melius complacebit in sabbatis suis: vt iam dictum est.

Et ipsi rogabunt pro iniquitate sua.] Aut & complacebit illis pœna suæ iniquitatis.

Et nunciam hoc. Subaudi erit. Sic enim in Hebræo est.

Non repudiaui eos neque abiici eos.] Prius verbum, s. maas, proprie significat abiicere. Secundum verò, s. gaal repudiare, & de priori exemplum est 1. Sem. 16. Et ego meaſti. i. abiici eum. Secundo verò Ezechie. 16. vbi dicitur. Quæ gaalu, id est, repudiarunt, viros suos.

Et recordabor eis pacti priorum, id est, recordabor sustinere cum eis pactum, quòd cum patribus prioribus eorum pepigi. Aut ad memoriam eis reducā pactum: quòd cum eorum patribus pepigi, quos eduxi de terra Aegypti. Prius pactum pepigerat cū Abraham Gen. 15. & 17. sed postmodum generalius cum senioribus egressis de terra. Exod. 24.

Ego Dominus, qui scilicet, hæc polliceor.

In manu Moſeh, id est, eius opera aut eo inter medio. Et quòd dictum est.

Decreta & iudicia & leges.] Iam in regulis admonui præcepta dici decreta, in quantum sunt scripta, aut secundum quòd limitant & coarctant hominem, ne faciat quòd prohibitum est, iudicia verò secundum quòd inter homines componunt, leges prout in eis meditandum & cogitandum est die ac nocte.

IN CAP. XXVI. LEVITICI AD 60
morum compositionem.

Apidem depictum: non ponetis in terra vestra.] Omnia scandala tollenda sunt à regno Dei, non solum idola & sculptilia, sed etiam lapis quicūque depictus, aut muro inclusus. Non loquor de sanctorū imaginibus, quæ merito

Ecclesia venerandas nobis tradit, sed de lapidibus quibusdā qui nullius sancti specie præ se ferūt, quos vulgus indoctū quadā superstitione colit: quare cuperem episcopos hæc curare, qui aliquādo distimulant, & sinunt lapides quosdam in sanctorum gratiam venerari, homines quoque ac fœminas quasdam, quas Ecclesia non exponit, venerandas.

Sanctuarium meum time.] Non solum Deus ipse in se timendus est: sed etiam domus eius, & cuncta quæ ad eum pertinent, reuerenda sunt, quoniam de conspectu eius, & de sancto sanctorum, ignis egressus est: qui filiorum Aaron præcordia, in puluerem & cinerem redegit. Similiter docemur, reuereri omnia sacra. Sed quis nunc diceret immunditias, quæ in sacris quotidie fiunt, comestationes, impudicitias, & id genus alia: quæ nullus curat, aut punit.

Dabo pluiam vestram tempore suo.] Cū ergo videris pluias suo tempore deesse, nō arbitreris hoc casu euenire: sed scito, ex legum negligentia provenire. Quemadmodum fructuum terræ abundantia, sequitur custodiam legum: ita earum neglectus: solet penuriam adducere, & duo textus dicit, custodiam legum sequi, copiam videlicet fructuum terræ & securitatem.

Persequimini inimicos vestros.] Quemadmodum peccata hominem debilem reddunt: ita vt nihil audeat: ita custodia legum animosum. Quid enim non audebit, qui Deum. sibi propitium habet, quē non nisi legum transgressione offendit? Nihil enim hominem fortiorem aduersus hostem reddit: quàm cognoscere se Deum suum non offendisse. In Deo (inquit Dauid) meo transgrediar murum.

Vertam me ad vos, & crescere faciam vos.] Vtinam Deus mi, iam dignareris vertere te ad me: vt in bonis operibus me crescere faceres. Ego verti ad te tergum, & non faciem, despexi te: & subsannaui, sed iam nunc conuerto faciem meam ad te, ne auertas faciem tuam à me, quoniam auertete te faciem turbabor, & in puluerem meum reuertar.

Ponam tabernaculum meum in medio vestri.] Cur offendis anima mea Deum tuum, sciens te hac de causa, tam bonum perdere vicinum? Qui diuitem & misericordem vicinum habet omnia habet. Talis est Deus tuus. Cura ergo anima mea eum non offendere, & si quo indigneris, aucter ingredi domum eius: qui cuncta præstabit, ducet & reducet, & ambulabit in medio tui.

Eroque vobis in Deum.] Arbitratur miser homo, obsequium se magnum præstare Deo, si eum pro Deo habeat: non cogitans se plusquàm vniuersum lucrari, si Dominus velit suus esse Deus. Cogita quot infideles, pagani, & alij qui hominem aut lapidem pro Deo colunt, & misere decipiuntur. Nam & si omnis error acceptio mala sit, nulla tamen deterior cæcitas, quàm si non Deum pro Deo verocolas. Beatum dixerunt populum cui hæc sunt, sed beatus populus cuius Dominus Deus eius. Non ergo putes, aliquid utilitatis Deo euenire, si tu eum pro Deo colas, sed potius arbitrare te omnia bona nactum, si Deus dignetur tuus esse Deus: quoniam cum eo omnia habebis. Et mirum valde est (ait Diuus Cyprianus) quòd Deus te solo quasi sua hæreditate contentus sit, tibi verò non sufficiat Deus tuus. Si tu Deo tuo sufficis, sufficiat quæso tibi Deus tuus.

Confregi virgas iugi vestri.] Crudelis Dominus peccatum, vel Aegyptus: qui plagis suis nos continè curuant: soli serui Dei rectè incedere norunt.

Comedent semen vestrum, inimici vestri.] Hoc malū peccatores tenere solet, vt scilicet, aliis non sibi laborent. Regionem vestram (ait Itaias) coram vobis alieni deuorant. Solent boni, malorum labores comedere. Alij laborant, & alij in labores eorum introeunt.

Si in his non audieritis me addā vt corrigā vos septies.]

Pro vno peccato po-
est pecca-
tor septies
flagellari.
Quemadmodum peccatori correcto, flagella minuuntur: ita incorrecto multiplicantur: neque mireris, si pro vno peccato, quod non emendas, septies puniaris: quoniam dignus es qui septies, imò decies puniaris & fortè ex hoc loco ortum habuit, septennis pro vno peccato pœnitentia. Et considera quantum malum sit: flagellis non emendari.

Consummetur frustra virtus vestra.] Vade, iacta vires tuas, sudores, & labores, exalta: cum audias sine Dei adiutorio, vires nostras nihil prodesse: similiter quid profit Deum habere propitium, ne labor tuus vanus, & vacuus sit.

Maxima
Dei puni-
tio: ambu-
lare cū ho-
mine sine
providen-
tia.
Si ambulaueritis mecum ex aduerso: ambulabo etiam ego vobiscum ex aduerso.] Admonui quosdam legere. Si ambulaueritis mihi à casu: ambulabo etiam ego vobiscū à casu. Hoc est pessimum Dei flagellum. Cū. si ipse tecum egerit, ac si tua non curaret. Qui enim ita delinquant, ac si nulla esset Dei erga humana prouidentia: solet Deus eos negligere: ac si sua non curaret: vt sine vllō timore & fræno labantur. Quare maximè cauendum est, ne ita peccare cōtingat, vt credas Deum tua non curare: ne Deus erga te sic se exhibeat, qualem te exhibes erga eū.

Cap. 10.
Recl. 5.
Similiter expende quā malum sit, te Deo velle opponere, cū ipse sit durior te, & extremum malum sit in Deum adferiarum impingere. Nam quemadmodum nihil iucundius, nihil mollius Deo propitio, ita nihil durius, nil horribilius eo irato. Melius (ait Susanna Danie. 13.) est mihi incidere in manus Dei: quā in manus hominum. Senferat quippe sancta scēmina, quoniam suaues sunt manus eius. Quam durus verò in reprobos Paulum ad Hebræos audi. Horrendum (inquit) est incidere in manus Dei.

Comedetis & non saturabimini.] Habes panis copiam ad famem propulsandam, fateor, sed quod te panis tuus satiet, donum Dei est. Saturatis diuitis non finit eum dormire. Non ergo panis per se satiat, non potus sitim extinguit, sed Deus, qui talem virtutem cibo, & potui, tribuit cum vult.

Disipabo excelsa vestra: & disperdam imagines vestras.] Mala res peccatum est, quæ Deum non solum in homines, sed in Deos scire cogit, & solet Dominus in materiam peccatorum scire, vt amorem eius à nobis auferat: cū viderimus nihil eorum, quibus afficiebamur, superuisse. Punit enim Dominus peccatorem, in his quæ maximè diligit.

Non odorabo odorem quietis vestrae.] Elaborandum maximè est, vt sis amicus Dei, vt omnia tua, velit & acceptet. Nam ab inimicis, nullum acceptat bonum.

Vos dispergam in gentes, & euaginabo post vos gladiū.] Durè, & vt ita dixerim pertinaciter, persequitur Deus inimicos suos. Disperguntur in gentes, & longè lateque dispersos, hostiliter euaginato gladio insequitur. Cauendum ergo valde est: ne Deum hostem habeamus.

Perficiet terra sabbata sua.] Non solum hominibus, sed terræ, ius dicit iustus iudex, vt quod requiescere prohibuisti, te inuito requiescere faciat: quoniam nos docet non solum homines, sed neque insensata offendere, Nam qui priuilegia dedit, tuetur ea his

quibus dedit. Si ergo Dominus boui tuo, equo, & asino, die festo concessit requiem, cur non finis eos vt priuilegio Dei qui eos requiescere te inuito aliquando faciet.

Persequetur eos sonus folij impulsus, & fugent fugam gladij & non erit persequens.] Admonui sapius, metriculosum facere hominem peccatum. Fugiendum est ergo peccatum, ne fugias sonum folij arboris, aut nemine persequente.

Propter iniquitates patrum suorum.] Audiant hoc parentes, & detestentur peccata: ne filij sua, & eorū peccata luant.

Confitebuntur iniquitates suas, & iniquitates patrum suorum.] Quemadmodum homo luit non solum propria, sed parentum suorum peccata: ita eum oportet vtraque lugere. Miser & infelix homo, qui vix sufficit deslere propria, cogitur aliena, pro quibus punitur deslere. Habes etiam hic, qualiter Domino semper placuit peccatorum confessio, præsertim rebellionum,

Rogabunt pro iniquitate sua.] Non est satis confiteri peccata: nisi Deum ores, vt ea deleat & cōdonet.

Recordabor pacti mei cum Iacob.] Cū iratus fueris, misericordiæ recordaberis Domine. Faciunt peccata Deum obliuisci merita sanctorum, & promissionum suarum: cum omnes promissiones, sub conditione seruandæ legis, nobis fiant. Nemo ergo malus, sanctorum merita iactet, aut illorum gratia se putet debitam & commertam pœnam euasurum.

Et terra memor ero.] Quemadmodum terra hominum peccata luit, & pro eis punitur: ita propter eorum pœnitentiam Deus eam consolatur Isa. 52. Gaudete & laudate simul deserta Sion, quia consolatus est Dominus populum suum, redemit Ierusalaim. Et Ezec. 36. Vos montes Israel, ramos vestros dabit, & fructum vestrum afferetis, populo meo Israel.

Cum essent in terra inimicorum non reprobaui eos.] Arbitrantur iusti, cum sunt in tribulatione, Deum non amplius eos curare: cū vbi que gentium ipse eorum memor sit. Si ergo aliquando te offendere Deum tuum contingat, non desperes, modò malorum tuorum pœniteat te: quoniam Deus tuus memor tui est, neque irrat pactum suum tecum. Et considera bonitatem Dei tui, qui non obstantibus peccatis tuis, licet amplius pactum non teneatur seruare tibi: eius tamen recordatur & seruat, cui gloria per infinita secula.

IN CAP. XXVII. LEVITICI iuxta literam annotatio.

Vt cum separauerit votum, secundum estimationem tuam, erit estimatio animarum

Domino.] Docet hoc vltimo cap. Dominus modum seu pretium, quo redimendæ sunt res deuotæ. s. homines, animalia, & agri. Nostri, & ex Hebræis multi, arbitantes literam caph, in dictione Hebraica erchecha, esse otiosè additam: verterunt hic. Vir si permutare voluerit votum, secundum estimationem animarum Domino: erit estimatio masculi, &c. Et duo sunt quæ hunc textum vtrūque difficilem reddunt, alterum est ignoratia propriæ significationis verbi arach. i. estimare, à quo erchecha. i. estimatio tua. Alterū verò, adiunctū pronome chaan. s. habeat pronominis vim, vel potius (vt diximus) otiosè addatur. Hebræi autè & nostri, verbo arach duo principalia tribuunt, significata. s. ordinare, seu præparare, & estimare

estimare: ad quæ significata probanda, & si multa ex scripturis loca citare possemus: duo tamè nobis sufficere videntur: quorum primus est Iob 31. vbi dicitur. Non arach. i. ordinauit seu parauit. s. Iob contra me sermones. Et 1. capite huius libri, in quo de verbi significatione disputauimus habes. Ve-rach. i. Et ordinabit super illud holocaustum. De secunda verò significatione in Psal. exemplum habes: vbi dicitur. Quoniam quis in cælo, iaaroch. i. estimabit aut comparabit se Domino? Item Iob, 36. Haiaaroch. i. Nunquid estimabit diuitias tuas? Prior tamen expositio mihi videtur communior & certior, quam probat nomen maarachah. i. ordinatio aut prælium, sic ab ordinatione dictum. Admittendo ergo pronomen in sua propria significatione, sensus est. Vir cū separauerit. s. à se votum. i. rem, deuotam: ac si dicat. Cūm vouerit: quoniam vouere aliquid Domino, nihil aliud esse videtur, quàm à se rem deuotam abdicare: Secundum estimationem tuam, O Moseh, aut sacerdos. s. erit estimatio animarum Domino, id est, pro parte Domini. Ac si apertius dicat. Cū quis vouerit re aliquam, quàm voluerit postea redimere: ad te o sacerdos pertinebit estimare quanti redimenda est. Si verò pronomen abiicias, sensus est. Vir cum separauerit votum. i. rem deuotam. s. à se: secundum estimationem animarum quam faciet sacerdos dabit. s. vouens Domino. Verbum tamen pala, quod separare vertimus, non plenè notum est Hebræis, Possent etiam lex loqui de voto quo quis vouet seipsum Domino, quod votum mirificum inter alia est, & erit sensus quod cum vir vouerit seipsum, seu animam, estimatio ipsius erit secundum sacerdotis estimationem.

Secundum solum sanctuarij.] Erat sanctuarij sicut maior vsuali, idè præcipit redemptiones, secundum illius pondus fieri. Solebant autem Iehudæi seipsos, filios, ac filias, iumenta, & agros, Domino deuouere, & quia non poterant in tabernaculo ministrare, qui non erant de tribu Leui: Deus eis imposuit modum, quo se pecunia redimere possent.

Si pauper fuerit estimatione tua.] scilicet à lege taxata, verbi gratia, si sit viginti quinque annorum, sed tam pauper vt non possit pro sua redemptione soluere quinquaginta siclos sanctuarij, tunc staturabatur coram sacerdote, & ab eo erat estimandus, secundum quod posset attingere manus eius. i. sicut poterat habere pecuniam ad se redimendum, & accipitur manus, pro potestate seu facultate. Et aduerte, quod prout attigerit manus vouentis: Hebraicè est. Super os aut iuxta os, quod attigerit manus vouentis, & sensus est Sicut dixerint posse attingere manus vouentis. Expendendum erat iudicium bonorum virorum, aut sacerdotum: ad estimandam facultatem vouentis, si pauper esset.

Si animal fuerit, de quo appropinquare faciunt munus Domino, omne de quo dederit Domino, erit sanctitas.] Sensus est quod si iumentum, aut animal, esset tale, quod ex eo posset Domino sacrificium fieri: tale nullo modo poterat redimi, sed Domino erat immolandum. Et quod dicitur. Erit sanctitas, sensus est. Erit talis conditionis, vt est res sancta quæ prophanari non potest, conuertendo eam in alios vsus. Et aduerte votum hic dicit donationem.

Non permurabit illud.] Verbum chalaph significat transfire, vt patet Chabbachu. 1. vbi dicitur. Tunc chalaph. i. transiit spiritus. Et Cantico. 2. Pluuia chalaph. i. transiit. Item Psalm. 90. Mane florebit, vt chalaph. i. & transibit. Ex consequenti verò si-

gnificat commutare, transfire facere vnum in alterū. Vtitur enim Hebraismus transfire facere promutare: vt patet 2. Sem. 1. 2. vbi dicitur. Vaiechaleph. i. transfire fecit vestes suas. pro mutauit vestes suas: quibus erat indutus. Hinc etiam est cheleph. i. transficus seu ministerium, quod ministri, hinc inde transfire soleant, iuxta illud Lucæ. Transiens ministrabit illis. Inde etiam chaloph. i. mundus: sic à transseido dictus. Erit ergo locus iste sic ad literam reddendus. Non transfire faciet illud. s. animal in alterum quod est non commutabit, vt verum est. Sic verte quod sequitur, scilicet. Non transfire faciet illud, & non commutabit bonum cum malo, vel malum cum bono. Videtur ex hoc textu vouentem non posse rem deuotam in melius commutare, & ita erat in veteri lege, sed quia illud ad ceremonialia pertinebat: videtur in noua lege licere. Sumitur autem hic malum pro minus bono. Nam malum non licebat offerre.

Illud & commutatio, erit sanctitas, id est, ad sanctitatem pertinebit, quam violare non licet, aut in vsus prophanos conuertere.

Estimabit sacerdos.] Possent etiam verti, discernet. Secundum estimationem sacerdotis, sic erit.] Hebraicè legi potest. Secundum estimationem tuam o sacerdos sic erit.

Si verò redimendo redemerit illud: addet quintam partem eius secundum estimationem.] Videtur textus loqui de malo seu minus bono, quod si vouens redimerit illud: debeat quintam partem valoris addere. Potest etiam textus loqui & germanius videtur de omni animali deuoto Domino: quod quicumque voluisset illud redimere: adderet quintam partem estimationis eius. Et fuit ratio legis, ne homines faciles essent ad redimenda animalia: putantes ea quasi gratis statim sibi restituenda, & iste videtur verus literæ sensus. Et quod dicitur. Super estimationem, legitur in Hebræo. Secundum estimationem tuam. Confirmatur iste secundus sensus ex eo quod de domo statim sequitur, quod qui voluerit eam redimere, addat quintam partem.

Vir cum sanctificauerit domum suam sanctitatem Domino: estimabit eam sacerdos, id est. Cū separauerit à se domum suam quasi rem sanctam, seu separatam Domino. estimabit eam sacerdos: & vt eam sacerdos estimauerit, sic stabit, scilicet Domino, aut sic confurget Domino. Verbum enim chum quod hic ponitur, propriè significat surgere: inuenitur tamen significare stare, aut firmare: idè noster Sanctes confirmare vertit. Sed melius quadrat firmare. i. firma erit, seu stabilis Domino.

Secundum estimationem super eum, id est, quàm super ipsum fecerit sacerdos aut quam fecerit sacerdos super illud, scilicet, deuotum, seu super rem deuotam.

Si quippiam de agro possessionis sue sanctificauerit vir Domino.] Nolebat Dominus, eum totum agrū vouere, vt relinqueretur illi vnde viueret, & pro eodè hic accipitur sanctificare, & vouere.

Erit estimatio tua, ad os sementis eius.] Sic in Hebræo est: quem Hebraismus, inter alios in principio locauimus, & explicuimus. Est enim sensus. Erit estimatio tua, iuxta os sementis eius. i. prout ager sementem exigit. Nam secundum agri quantitatem, exigit semen. Aut prout dixerint agricolæ, agrum sementem exigere.

Semen chomer hordeorum. 50. siclis, id est, ager qui exegerit pro semente, mensuram chomer hordeorum: redimetur quinquaginta siclis. Continet au-

tem chomer (vt ſæpius diximus) decem menſuras ephi, quæ conſtituunt triginta ſata.

Si ab anno Iobel, id eſt, à principio anni Iobel uerit. Nam ſecundum maiorem, vel minorem diſtantiã, ad annum Iobel: ſic ager pluris aut minoris redimebatur: quemadmodum de venditione dictum eſt cap. 25. præcedenti. Et quod ſequitur.

Secundum æſtimationem firmabitur.] Potest legi ſecundum æſtimationem tuam conſurget, aut ſtabit: & loquitur ad ſacerdotem. Quod ſi poſt Iobel, quis uouebat partem agri, ſupputabat & æſtimabat ſacerdos illam agri partem: ſecundum annos qui remanebant uſque ad Iobel, & quãto pauciores erant: tantò magis de preio minuebat.

Si autem non redemerit agrum, & ſi uiderit agrum uiro alteri: non redimetur amplius, ſed erit ager, poſtquã exierit in Iobel, ſanctitas Domino ſicut ager anathematis.] Duo diſponit lex hæc. Alterum quòd ſi deuouens agrum Domino, non redemerit eum uſque ad annum Iobel, non poterit eum amplius redemere, ſed ad Deum ſimpliciter pertinebit, & erit ſacerdotis, qui erat hæres Domini. Alterum quòd ſi poſt quã quis agrum deuouit illum uendidit alteri, etiam ante Iobel amittebat dominium eius: quoniam uendebat quod erat Dei. Et hoc eſt quod ſequitur.

Et erit ager in egredi ipſus in Iobel, id eſt, dum exierit in iubileo: ſicut ager anathematis.] Melius ueritas ſicut ager ſuccifionis: quoniam uerbum Hebraicũ charam, ſignificat occidere, ſuccidere, vt patet Iofuah 11. ubi habetur. Hecherim otam. i. occidere fecit, aut ſuccidit eos. Hinc eſt cherem. i. occiſio, ſuccifio, vt Num. 18. Omnis cherem. i. ſuccifio in Iſrael: tibi erit. Et quia res occiſa non amplius uidebat, vel redibat ad uitam ſuam, dicebatur res quæ non amplius redibat ad dominum ſuum: ſuccifio uel occiſio. Dicebatur ergo ager, qui non amplius redibat ad dominum ſuum, ager ſuccifionis uel occiſionis: quoniam illi moriebatur, vt amplius non poſſideret illum. Uſi autem ſunt noſtri hic uocabulo anathematis, quod Græcis ſeparationem ſonat: quoniam ager ille non poterat amplius redimi, & dicebatur ſeparatus à domino ſuo, ſed anathema, uel ſeparatio, non uidetur plene explicare vim termini Hebraici cherem. i. ſuccifio: quoniam plus ſonat ſuccifio, quã ſeparatio. Vnde cum inferius dicitur, Omnis cõſecratio, quam cõſecrauit uir, uertendum eſt.

Omnis ſuccifio quam ſucciderit uir.] Id eſt, omne quod Deo deuouerit, ueluti rem occiſam: vt amplius ad eum non pertineat, & ſecundum iſtos uertendum erat. Omne anathema quod anathematizauerit uir: retenta ſemper eadem ſignificatione. Sic cap. Num. citato ueritas. Omnis occiſio, i. oblatio ad modum occiſionis: tibi erit. Idem Iofuah 7. Præuaricati ſunt filij Iſrael præuaricationem bacharem. i. in ſuccifione: ſeu in re per modum rei occiſæ cõſecrata Deo. Inde etiam cherem. i. naſa, quòd piſces ex eo amplius non egrediantur, aut ea occidantur. De hoc uoti genere habes Num. 21. Iofuah. 6. Deut. 12. & Iudic. 11. Et tale uotum multi arbitrantur fulſſe Leptæ.

Si uerò agrum emptionis ſua, qui non eſt de agro poſſeſſionis ſua ſanctificauerit Domino.] Loquitur hic lex de eo, qui Domino uouebat agrum, quem ab alio emerat: qui in anno Iobel debebat redire ad Dominum ſuum: qui ager debebat à ſacerdote æſtimari, quot ſcilicet, annis erat à uouete poſſidendus

uſque ad Iobel: quando reſtituendus erat Domino, & ſecundum plures aut pauciores annos, debebat ſacerdoti pretium dare. Et quod dicitur.

In die ipſa, poteſt intelligi in die qua uouerit, & ſic re uera intelligendum eſt, & non in die iubilai.

Et dabit pretium redemptionis: tanquam rem Domino cõſecratam, & ſeparatam.

Reuertetur ager ad eum qui emit eum à ſe.] Non bene, meo iudicio noſter Sanctes, hanc clauſulam ex Hebræo uertit. Non enim ager erat reuerturus, ad eum qui à uero Domino emerat, ſed ad ipſum Dominum: unde ſic litera reddenda eſt. Reuertetur ager, ad eum cui emit eum ab eo. Et ab eo, quantum ad ſenſum attinet redundat, vt commune eſt Hebræis. Et hunc ſenſum ſtatim litera ſequens explicat, more ſuo dicens. Ei cui eſt poſſeſſio terræ. Vnde Munſterus melius uertit in anno iubilei reuertetur ad eum, à quo iſte eum emit.

Omnis æſtimatio tua, erit ſecundum ſeculum ſanctitatis.] Dicitur Hebræi ſechel ſanctuarij, fuiſſe duplum ad uſualem. Dicitur autem ſechel, à ſachal, quod eſt librare, ponderare, & uidetur fuiſſe numiſma argenteum: quoniam in Scriptura frequenter ei additur cheſeph. i. argentum: vt Gen. 23. Dicitur autem à pondere quòd illo tempore numiſmata ad pondus dabantur, & recipiebantur: vt patet Gene. 23. de pecunia agri tranſeunte ad mercatores. i. iuſti ponderis. Valebat autem vt hic & Ezech. 45. dicitur. 20. obulos, neque ſatis conſtat quanti ualeret obulus. Dicitur autem Hebraicè obulus gerah, à garah quod eſt miſcere maxime litem, quia fortè vt fieri ſolet, erat mixtus alio metallo forſitan argento: aut dicitur gerah. i. mixtio litis, quòd propter pecuniam ſoleant homines litigare.

Vendatur, ſecundum æſtimationem. Hebraicè. Vendetur pro tua æſtimatione.

Veruntamen omnis ſuccifio quã ſucciderit uir Domino, ex omnibus qua ſunt ſibi: ab homine, & c.] Senſus eſt. Omnis cõſecratio quam per modum ſuccifionis ſucciderit uir, & quæ ſunt illa quæ iſto modo offerri poſſunt, explicat textus, & omnia hæc dicuntur ſanctitas Domino: quia non poterat ad aliquem uſum hominum amplius applicari. Et quod dicitur.

Omnis cõſecratio: tu uerte. Omnis ſuccifio.

Et omnis ſuccifio qua ſuccidetur de homine: non redimetur, moriendo morietur.] Contendunt hic multi, dicentes nõ licere hominem per modum ſuccifionis, id eſt, od occidendum illum Domino, deuouere, & iſti uertunt.

Omnis cõſecratio qua cõſecrabitur ab homine, ſcilicet per modum anathematis, non redimetur: ſed moriendo morietur, & hunc ſenſum præ ſe fert paraphraſtes Chaldæus, à quo noſter Sanctes, Munſterus, & multi alij illum mutuarunt: qui nephas arbitrantur Deum præcepiffe, hominẽ ex uoto occidere: cum prohibuerit Iehudæis, filios idolis immolare. Sed hunc ſenſum, duo exhibere uidentur. Alterum quia textus præcedenti ſententiã dicit. Omnis ſuccifio quam ſuccidetur uir Domino, ex omnibus quæ ſunt ſibi, ab homine & animali. Ex quibus cõſtat, hominem poſſe deuoueri uoto ſuccifionis, ſecundum quia textus iſte, expreſſe habet. Omnis ſuccifio quæ ſuccidetur de homine, ponitur enim in Hebræo præpoſitio min. quod eſt de. Eſt etiam ad hoc Iudæorum partica, qua Iudæi uouentes hoc uoti genus putabant ſe teneri, ad occiſionem uel deletionem eorum, quæ ſic deuouebantur: vt patet Nu. 21. ubi cum Chanaæus pugnaſſet cũ Iſrael, & prædã ex eo tuliffet, Iſrael ſe uoto obſtrinxit, dicens

dicens. Si tradideris populum iſtum in manu mea: ſuccidam urbes eorum: ubi ponitur idem uerbum. ſ. charam: quod ponitur hic. Et infra eodem capite dicitur, perdidit Iſrael omnes urbes eorum, quoniam arbitratus eſt, ſe ad hoc ex ſuo uoto teneri. Sic etiam Iofuah. 6. dixit ipſe. Erit ciuitas hæc ſuccifio, loquens de Ierico, & omnia quæ in ea ſunt Domino, & ſtatim ſubditur. Tantũ Raab cauona uiuet. Vbi ad oculum liquet, omnes alios ex uoto occiſos. Omitto hiftoriam Leptæ, propter contentiones & rixas: qui ex hac lege putauit ſe teneri, occidere filiam. Vnde uidetur quòd ſi quis hominem Domino uoto ſuccifionis deuouerit, tenere illum occidere. Sed in hoc meo iudicio errabant Iudæi, ſaltem aliqui quia putabant hoc uotũ, poſſe fieri de fidelibus hominibus, cum ex Scriptura conſtet, de ſolis inimicis nominis Dei & populi fuiſſe factum. Si uerò hoc tibi durum nimis uideatur, poteſt literam iſto modo exponere. Omnis ſuccifio quæ ſuccidetur de homine, non redimetur: ſed moriendo morietur. i. omne uotum quod Deo de homine per modum ſuccifionis deuouetur: non redimetur, ſed moriendo morietur. i. uſque ad mortem erit in miniſterio Dei.

Sanctitas Domino, id eſt, ſeparatæ erunt decime, ad cultum Dei, ſeu applicatæ Domino.

Omnis decima bouum & ouium, omnium, qua tranſeunt ſub uirga decimum erit ſanctitas Domino.] Erat Hebræis paſtoribus, hic modus numerandi pecudes. Statuebant matres extra ouile, & faciebant agnos & hædos tranſire per actum locum, & uirga designabant tranſeuntes. Alii locum interpretantur, vt idem ſit tranſire ſub uirga, quod tranſire ſub cura ſeu custodia, aut gubernatione. Solent enim paſtores uirga pecudes dirigere. Exigit autem Dominus hic ab Iſraelitis decimas, quoniam Iacob eas illi deuouerat Gen. 28. Colligitur ergo ex hoc capite, duplex genus uotorum. Alia erant abſolutè uota quæ ab Hebræis dicuntur æſtimationis, non ſuccifionis. Alia uerò erant ſuccifionis, quibus id quod deuouebatur, non poterat commutari aut redimi: ſed omninò occidendum aut deſtruendum erat: quemadmodum diximus. Et ex hoc loco arbitror Theologos noſtros inter ſimplex, & ſolenne uotum diſcreuiſſe, ac dixiſſe quosdam ſolenne non poſſe à pontifice diſpenſari.

IN CAP. XXVII. AD MORVM ornamentum annotatio.

Ir ſi permutare uoluerit uotum.] Non uult pius pater homines ad uouendũ faciles, nõ ſic autẽ ad reddendũ: ſed eos ſæpẽ uotorum ſuorũ pœnitere: idẽ concessit permutationes & redemptiones: qua in re prælatos Eccleſiæ docet, facile in uotis ſubditorum diſpenſare: neque ab humana exigere fragilitate, quod non poteſt ſine diſcultate præſtare.

Erit æſtimatio maſculi à uiginti annis uſque ad ſexaginta. 50. ſicli argenti.] Diximus in Hebræo haberi. Erit æſtimatio tua. Vbi conſidera, quanta æquitatis uoluerit, Dominus ſuos ſacerdotes eſſe: vt uidelicet in cauſa propria, iudices & æſtimatores eſſent: vt infra clarè dicitur de rebus quorum æſtimatio non erat à lege taxata. Habes etiam ex hoc loco hominem poſſe pecunia æſtimari, licet ſit omni pecunia pretioſior, & penſandum eſſe, ſecundum quod ui-

ribus ualeat. Tertio ſœminam ſemper minoris, quã uir æſtimandam eſſe: tam in hominibus quã in animalibus.

Si pauperior eſt.] Admonet locus iſte principes vt in exigendis tributis, ſemper pauperum rationẽ habeant: neque ultra id quod poſſunt, ab eis exigant.

Si animal fuerit de quo offerunt oblationem Domino.] Ferè omnes miniſtri diuini cultus, vicarios habere uolunt ſed qui ad cultum Dei apti ſunt: non debent alios ſui loco ſubrogare.

Non commutabit bonum pro malo.] Eo ipſo quo res incipit eſſe Domini, pluris quã ante æſtimanda eſt: vt etiam ſi mala uideatur non ſit ei comparanda quantumcunque bona prophana. Ex quo diſcant ſerui Dei, & religioſi uiri, ſe omnes alios prophanos homines excedere: unde ſacra uafa poſt cõſecrationem, nullo pretio emi poſſunt. Quo etiam in loco diſce, filios Adam genus peſſimum & fallax: qui etiam quæ Deo uouent commutare uelint, vt quod melius eſt habeant, Deo uero ſuo deteriora relinquunt.

Illud & commutatio eius: erit ſanctitas.] Magna proculdubio eſt ſanctitatis uis, vt eo ipſo quo aliquid pro ea commutatur: ſanctum fiat.

Si redimendo redemerit, addat quintam partem.] Etia hic locus oſtendit, quanti faciendã ſit ſacra res: eo ipſo quod ſacra eſt: vt quintam partem pluſquam antea ualeat.

Vir cum ſanctificauerit domum ſuam.] Sunt multi qui ſolum ea quibus non indigent Domino offerunt, quos pulchrè locus iſte taxare uidetur: qui domum, agrum, & id genus alia, imò & ſeipſum, uouere Domino docet: quo factò proteſtamur, & nos, & noſtra Dei eſſe: quod ſi non poteſt Deo dare teipſum aut ea quibus indiges: ſaltem da pretium eorum.

Si uendiderit agrum uiro alteri.] Quæ Deo deuouimus, non alteri quam Deo donanda aut uendenda ſunt. Sed ſunt multi, qui, vt dicitur, eandem filiam: multis generis tradere uolunt.

In anno Iobel reuertetur ager ad eum cui emit.] Non uult Dominus munus, cum alterius iniuria: neque de alieno ſibi ſacrificium fieri, aut uotum. Sunt enim aliqui qui libenter aliena offerunt: ſua uerò ſummè cuſtodiant.

Omnis æſtimatio erit ſecundum ſeculum ſanctuarij.] Alia meſura metiendum eſt Deo, atque alia hominibus. Cum enim Deus nobis, omnia ſine meſura, & numero, dederit: æquum eſt, vt nos illi maiori quã alius meſura meriamur. Contra eos qui fraudant, decimatur & aliarum oblationum meſuram.

Primogenitum oblatum Domino, non ſanctificabitur.] Infidelis homo, ſoluere uult Deo, ex eo quod Dei eſt, non ex ſuo. Vnde conſtat ex alias debito: non bene debitum ſolui.

Veruntamen omnis ſuccifio, quam ſuccidit uir Domino.] Quemadmodum Dominus cupit bona conſeruari, ita & mala deſtrui: neque minus ſibi grata eſt nocentis occiſio: quã innocentis conſeruatione. Cum enim Leuitæ impios & idololatrias ex mandato Moſeh occidiſſent, audierunt ab eo. Conſecraſtis manus ueſtras Deo, præuaricantium cruore, & fortè ex hoc loco gentiles didicerunt, homines facinoroſos occidere, aut diis ſuis immolare: pro plaga in republica ſedanda.

Omnis decima de ſemine terra, de fructibus ligni.] Docet hic textus, de quibus rebus decimæ ſoluendæ ſunt:

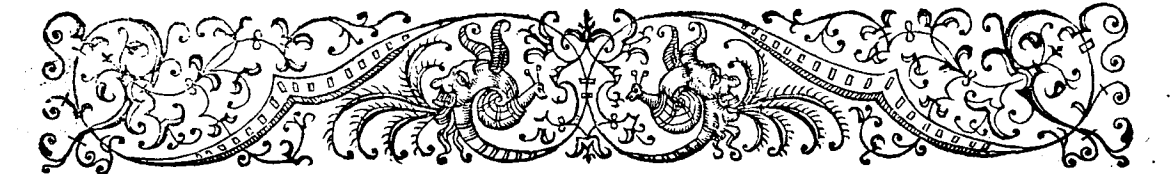
sunt: nempe de fructibus terræ & arborum, & de pecoribus.

Non queret vtrum bonum vel malum sit. [Quid Domine mi dicis in his verbis? Nonne tibi temper meliora feligenda sunt, & offerenda? Nonne hac de causa respuisti Chaini munus & fratris Hebelis acceptasti, quod ille sine delectu nõ selectiora elegit, frater verò arietum pinguedines quibus te maxime delectari putabat, selegit ad sacrificium tuum? Vtique sed hoc in his quæ ei nõstra sponte offerimus, in aliis verò, qualia ipse dat nobis: talia à nobis exigit. In quibus principes & prælati discant, non quærere à suis in persoluendis decimis, & tributis, meliora quàm humus gignat. Vtinam homines tã facile placaremus sicut Deum. Mirum valde quod nulla res tam facile neque tam difficile placetur vt

F I N I S.

COMMENT

Deus. Audi Deum apud Ezechielem, quasi implacabilem dicere cap. 24. Non retrocedam & non parcam & nõ poenitebit me: iuxta vias tuas & opera tua iudicauerunt te iudices, dicit Dominus. Et Hoseh 5. Ibunt cum bobus & muneribus suis ad quærendum Deum & non inuenient, ablati sunt ab eis. Vis eum videre facile placatum? Audi eum Ieremæ 31. Nonne filius pretiosus est mihi Ephraim? Nonne puer delectabilis? Quia ex tempore quo loquutus sum cum eo: recordando recordabor eius adhuc: idcirco sonuerunt viscera mea. Et Isaia. 30. Populus enim in Sion habitabit in Ierusalem, plorando non plorabis, miserebitur tui. Ad vocem clamoris tui, cum audierit respondet tibi, cui gloria & honor per infinita secula, qui concessit hunc absoluisse librum.

COMMENTARIA IN LIBRVM NUMERORVM.

INCIPIT LIBER VAIDABER,
ID EST, ET LOCVTVS EST,
Qui Numerorum appellatur,

IN CAP. I. IUXTA LITERAM
ANNOTATIO.

ADMONVI iam superioribus libris Hebræos, quosdam libros à primis eorum dictionibus nominari, quemadmodum Genesim, Bereschit: Exodum Veeleh semot, & reliquos legis sic & hunc appellant Vaidaber, id est, Et locutus est, quod sic in Hebræo incipiat. Græci verò Numeros vocant, quod in eius initio Dominus, populum numerare præcipiat, ob quam causam etiã Latini librum Numerorum vocant. Si quæras ob quam causam Dominus, populum numerare præceperit, dico quod ob duas. Altera vt eis ostenderet se implese Patrum promissionem, præcipuè Abrahæ, cui promiserat se filios eius veluti stellas cæli, & arenam quæ est in littore maris, multiplicaturum. Cum enim expenderent, quàm pauci in Aegyptum intrauerint, & quàm copioso exercitu exierint, cognoscerent Deum incœpisse complere Patrum promissa. Altera vt apti ad imminetia bella ex omnibus seligerentur. Cum enim promissam terram iam iam essent intraturi, & habitatores eius se ad bellum aduersus eos gerendum pararent, opus erat vt etiam ipsi acies suas ordinarent, bellatores eligerent, quibus ab inimicis pollicitam terram vindicarent sibi.

In vna mensis secundi, anno secundo, quo egressi sunt è terra Aegypti. [Vocant Hebræi primam diem mensis, vnam mensis, sicut primam sabbati, vnam sabbati, quoniam qui dies mensis supputant, ab vno incipiunt, & numerantes dies hebdomadæ: itidem faciunt. Sic & Hispani aliquando dicunt *Endos de Março*. i. in duobus Martij, aut tribus, pro in secunda aut tertia die mensis Martij. Fuit autem hæc dies, prima mensis liar, qui pro magna sui parte, currit cum Aprili nostro. Primus enim apud eos mensis, vocatur Nissan, qui respondet parti nostri Martij. Transferat enim annus cum mense ab eorū egressu ex Aegypto.

Leuate caput, omni cæteris filiorum Israel. [Exod. 38. præceperat Dominus populum numerare, vt quisque dimidium siclum, pro opere sanctuarij solu-

ret. Non autem singulos per nomina sua describit quemadmodum nunc. Aliqui hic inter pretantur pro leuate caput, capite summam: sed in Hebræo priori modo est, & meo iudicio est Hebraismus, qui significat. Numerate capita, & putarem hunc numerandi modum, apud Israelitas fuisse, vt. s. sedentibus multis, præciperent vnū post alium eleuare se, & ideò numerare, vocatur hic leuare caput. Aut secundo, leuare caput, est leuare summam, ex eis numeratis. Videtur enim summa esse quasi caput numeratorum, sed prior expositio magis placet. Nam vsque hodie nostri dicunt, habeo tot capita bouum, ouium, aut caprarum. Aut tertio leuate caput. i. summam eorum, qui sunt in populo capita familiarum: vt. s. prius capita numerentur, deinde illi qui sunt sub illo capite.

Per familias suas. [Significat verbum Hebraicum sapach, famulari: vnde sipchah. i. famula vel ancilla, & sepachah. i. familia, sic dicta quod debeant homines illius, sibi inuicem famulari, aut maioribus illius. Vocantur autem familia, illi qui pertinent ad eandem domum, aut ratione propinquitatis sanguinis, aut ratione coniunctionis in eadem domo. Et quod sequitur.

Per domos patrum suorum. [Idem est quod per domos eorum, qui sunt familiarum Patres, & præcipui. Potest etiam, hoc quod dicitur per domos patrum, esse explicatio illius, quod dictum est per familias suas: vt. s. idem sit familia quod domus patrū.

Secundum numerum nominum. [Id est, numerando singulos, per nomina sua, & videtur supputatio hoc modo facta. In familia Rubenitarum sunt tot domus patrum, in qualibet verò domo, sunt tot personæ, scilicet, Ruben, Iacob, Leui, &c.

Omni masculum per capita eorum. [Id est, numerando solos masculos, quoniam (vt dixi) supputatio fiebat ad bellum contra Chanaanos gerendum: ad quod fœminæ non valebant & hæc est causa, quare etiam iubentur numerari, à viginti annis & supra. Neque erant numerandi senes emeritæ militiæ, à quinquagesimo anno & supra, quoniam post quinquagesimū: nõ amplius militabant, vt infra 4. cap. dicitur. Si quæras quare præcepit Dominus à viginti annis & supra, non autem infra

numerare: lege priorem librum Paralipo. cap. 27. ubi pro causa assignatur, quod promiserit Dominus Israel multiplicare, sicut stellas cœli. in immensum; ut non posset numerari. Ne ergo aliquis prænumeret numerare, quod Dominus voluit sine numero esse, prohibuit à viginti annis & infra numerari. Et quia David ibi, iussit omnes numerare, etiam infra vigesimum annum: pœnas dedit populus, quod tot milia, ea de causa interiere. Vnde ibidem dicitur. Et non leuauit David numerum eorum, à filio viginti annorum & infra. Neque hic iubentur dimidium sicii soluere, quoniam hoc pro constanti habebatur quotiens supputatio facienda erat. Ponitur autem hic gulgolet. i. caput, à galal quod est voluere vel reuoluere, & dicitur caput à reuolutione, quod ad diuersas partes volui potest: aut à rotunditate.

Per exercitus suos, id est, constituendo ex eis exercitum, aut quemadmodum solent ad exercitum venire.

Vobiscum singuli viri per tribus.] Hebraicè est. Vobiscum erunt, vir & vir, secundum tribum, id est, de qualibet tribu vir vnus, & quis ille esset futurus, statim explicat, dicens.

Vir caput domus patrum suorum, id est, qui est præcipuus & maior, inter patres illius tribus.

Selumiel, filius Sursaddai.] Potest tiri saddai vnicum esse nomen, aut cognomen viri patris Selumiel, & etiam nomen appellatiuum, ut sit sensus. Filius Suri Saddai. i. Suri diuitis vel abundantis, quoniam Saddai, à saddad quod est mamma, significat vberatam, aut potentiam, iuxta eos qui dicunt Saddai significare potentem. Sic quod infra dicitur de Menasseh Ghamlier Pedhassur, vbi nomen Pedhassur, potest esse totum vnum nomen, aut cognomen Ghamliel, & est nomen appellatiuum sonans fortem. Idem de nomine Hammi Addai.

Isti sunt vocati cœtus, principes tribuum patrum suorum.] Duplex potest esse horum verborum sensus. Primus est isti, s. supra positi, sunt viri nominati seu famosi aut magni nominis, in congregatione filiorum Israel, principes seu eleuati, in tribubus suis, & inter patres tribuum. Secundus sensus est. Isti sunt qui in cœtu Israel vocabantur. s. ad consilia vel conuentus: eleuatiore in tribubus & patribus suis.

Capita millium Israel, id est, maiores & rectores, inter innumerabiles miriades Israel.

Qui numerati sunt per nomina.] Verbum nachab nusquam quod legerim inuenitur significare numerare, quare Sanctem nostrum miror hic vertere numerare. Ministerus vertit qui nominibus suis, sunt expressi verbi significatio non plenè nota est. Hebraei dicunt quod significat perforare, & fortè scribere, quod quodam erat quoddam perforare, quando tabellis careis homines scribebant. Diximus Leuit 24. quod nobis videbatur Genes. 30. habes Nachbah. i. Expone, aut explica mercedem tuam. Erant ergo isti scripti, aut expositi per nomina sua.

Ostenderunt natiuitatem suam, per familias suas, per domum patrum suorum.] Vnicum verbum est in Hebræo, s. litalledu. i. nati sunt aut nasci fecerunt sed sensus à Sancte optimè redditus est per ostenderunt natiuitatem suam. i. qualiter essent maiores nati, super familias suas, & super domum patrum suorum.

Cum numero nominum, à filio viginti annorum & su-

pra.] sensus est. Isti non solum ostenderunt natiuitatem suam super familias suas: sed etiam adduxerunt numerum nominum filiorum suæ progeniei, à viginti annis & supra, numerando eos per capita sua, vel adducendo capita eorum, id est, numerum capitum.

Et fuerunt filij Reuben primogeniti Israel.] Vocatur nonnunquam Reuben primogenitus Israel, quod reuera esset primogenitus. Post peccatum tamen eius, translata est eius primogenitura in Ioseph, ut habetur quinto capite prioris libri Paralip.

Per generationes suas, per familias suas, & per domos patrum suorum.] In Hebræo nulla est præpositio in generationibus eorum: vnde legi posset. Fuerunt filij Reuben primogeniti Israel nempe generationes eorum, seu fuerunt generationes Reubenitarum, per familias, & domos Patrum. Supra enim non est facta mentio generationum, sed familiarum & domorum. Si tamen distincta esse velis hæc tria, tunc per generationes Reuben, intellige omnes descendentes à Reuben, per familias verò intellige familias descendentium ab vno patre, per domos patrum intelligo domum vniuscuiusque patris familias. Vide de his 5. cap. 2. libri Paralipo. verbi gratia. Omnes descendentes à Reuben dicuntur generatio Reubenitarum. Familia verò Chanoch, Pallu, Chesron, & Charai, qui fuerunt filij Reuben, Patres verò domorum, erant patres vniuscuiusque familiae. Sed hoc discrimen, non semper in sacris literis seruatur.

Secundum numerum nominum per capita sua, id est, iuxta numerorum nominatorum, qui numerabantur per capita sua.

Fuerunt omnes numeri, sexcenta milia, & tria milia, quingenti quinquaginta.] Exodi 12. dicitur numerum Israelitarum cum de Aegypto egredierentur, fuisse serè sexcenta milia, præter paruulos, & mirum videtur quod ad annum cum mente, non creuerint nisi ad tria milia quingentos quinquaginta. Ad quod potest dici, eos propter itineris labores, non potuisse ita generationi vacare, sicut quando in Aegypto quiescebant: secundo dicitur, in textu non haberi, eos ad hunc solum numerum multiplicatos: sed tot productos ad bella aptos, cum quo stat, eos paruulos ad maiorem & ampliorem, numerum multiplicasse.

Leuita non fuerunt numerati, per tribum patrum suorum in medio eorum, id est, inter numerandum filios Israel, non fuerunt Leuitæ numerati per tribum. i. in tribu patrum suorum, seu per tribum Leui inter patres, aut per patres suos. Et ratio est, quia alius supputandi modus debebat, inter Leuitas obseruari, ut sequenti capite 3. habetur. Nam isti numerabatur à filio mensis & supra. Alij verò ut dictum est, à filio viginti annorum & supra, & licet Leuitæ numerarentur à filio mensis & supra, non tamen ad opus seu ministerium sanctuarij, vocabantur nisi à 30. vsque ad 50. ut dicitur quarto capite sequenti.

Summam eorum non capies.] Hebraicè est. Caput eorum non leuabis. id est, non numerabis eos per capita, seu singulos. Aut non facies eos capita leuare ut numerentur, & loquutio est exposita hoc eodem capite.

Tu præfice Leuitas super tabernaculum testimonij.] Nō æquo animo fero, verba Hebraica facilè à sua propria significatione alienari. Verbum enim pachad quod hic sanctes præfice vertit, significat propriè numerare, & recordari, & hic optimè quadrat.

Tu numeras

Tu numeras Leuitas seu numerare fac, super tabernaculum, testimonij. s. distribuendo, tum custodiam, tum sarcinas, secundum numerum eorum. Nam secundum quod erant plures vel pauciores in familia multiplicabantur onera tabernaculi.

Per circuitum tabernaculi castrametabuntur. i. ad modum castrorum disponentur, circundantes tabernaculum.

Extraneus qui appropinquauerit morietur. i. qui ex alia gente vel ex alia tribu voluerit hæc ministeria peragere, vel ad ea accedere, morietur.

Vir iuxta vexillum suum.] Non est plenè certum, dictionem (Degel) significare vexillum, quia sunt aliquot in scriptura loca, in quibus hæc significatio non videtur bene conuenire, ut Cant. 5. vbi dicitur. Dilectus meus, candidus & rubicundus Dagul. i. vexillatus ex millibus, quod nostri vertunt. Electus ex millibus. Similite imo. 2. vbi habetur. In nomine Dei nostri nigdol. i. vexillabimus (si sic loqui Latinis liceret) seu vexilla erigemus. Idem cap. 6. Cantic. vbi habetur. Vertibilis, chanigdalot. i. vt rotunditates, quod alij vertunt vt castra cum vexillis, ex quo loco coniectura non leuis est, quod significet rotunditatem. Interim tamen tolerandæ & accipiendæ est, significatio Hebraicæ officinæ.

Non erat ira super cœtum.] Si scilicet, alienus accedat ad sanctuarium, aut ad munus aliquod Leuitarum. Dictionem tamen quam hic nostri cum Hebræis iram vertunt. Hofeh 10. capite spumam interpretantur vbi dicitur Checheph. i. sicut spuma super faciem aquarum, quare crediderim dictionem, potius significare feruorem, & ex consequenti spumam, quod ex feruore nascatur, vnde verti posset. Non erit feruor super cœtum, sed sensus est idem.

AD MORVM ORNATVM ADNOTATA, IN CAPVT PRIMVM Libri Numerorum.

Euate capita filiorum Israel.] Non est Domine impletus annus, quo eos numerare præcepisti, & iam iterum eos supputari vis? Quid est quod eos tam crebrò numeras? Quemadmodum qui pecuniam, & nummos diligit, continuè eos supputat, & pastor qui pecudes amat, omni die bis gregis sui numerum nosse cupit, ita & Deus hominum quos diligit supputare non desinit. Scit (ait Sapiens) iustus numerum pecoris sui. Fuit tempus (vt alibi iam admonuimus) quando Deus, solius Iudaici populi meminerat, eumque solum ex omnibus quas creauerat gentibus, cognouerat, eosque solos numerare præcipiebat. At vbi venit plenitudo temporis, quo omnium misereri disposuerat, non iam tantum Iudaicum populum, sed vniuersum orbem Cæsaris ministerio, præcipit supputari. Quare apud Dauidem Psalm. 86. dicebat. Memorare faciam Aegyptum, & Babel, scientium me: ac si apertius dicat. Ego qui quondam oblitus eram Aegypti, & Babel ignorantium me iam nunc, eò quod me cognoscunt, eorum memorabor. Sed qualiter. Ecce (inquit) Palestina, Tirus, cum Aethiopia, iste natus est ibi. Ita (inquit) gentiliū memor ero, quod non solum ciues faciam, sed natiuos ciuitatis meæ. Sed quando Domine hæc erunt? Dominus (inquit) numerabit, quando scribet populos. Iste natus est ibi. Vtinam, Domine mi, me

inter tuos numerare digneris, vt iam nemo me despiceret, & soluerem etiam ego cum cæteris mediū siculum, corporis & animæ meæ. Est aliud, quod hic princeps aduertas, qualiter. s. scire debeas numerum bellatorum tuorum, & eos ante congressum, ordinare, & numerare. Nunquid tam imbecillus es Domine, vt copiis auxiliariis indigeas, & ad hoc numerare, iubeas tuos? Minimè gentium. Sed docere vis principes diligentes esse, & ex suo quod possunt apponere, postmodum verò præstolari auxilium tuum. Docet etiam nos, frequenter computare beneficia Dei: vt ex perceptis multis, gratias agentes, mereamur in immensum augeri. Sed quid vis Domine numerare, quod sine numero multiplicare dispofuisti? Pueri enim tuo Abraham pollicitus es illius semen sicut puluerem terræ, & sicut stellas cœli, multiplicaturum, quare ergo tam citò præcipis numerum accipere? Vt nos doceat, quam verax in promissis sit. Septuaginta Aegyptum paulò ante intrauerant, & iam ad sexcenta tria milia multiplicati erant.

A filio viginti annorum & supra omnem egredientem ad pugnam.] Dominus (ait sanctus Moseh) quasi vir pugnator, equitem & equum proiecit in mare: nouit quoto anno homo ad bella fit aptus, & quo etià debeat à labore cessare, quo in loco nos docet, non ante tempus, aut post senium, nostros facere laborare. Sunt enim multi, quibus famuli ad 30. & 40. annos seruire, neque tamen eos libertate donant post senium. Vtinam sic principes in sua republica scirent, quis ex suis ad bellum esset aptus, quisue ineptus quemadmodum Deus.

Vobiscum erunt singuli viri per tribus.] Admirabilis valde est sapientia & prudentia tua, Domine Deus noster. Ne te solos ad munus numerationis electos putarent Moseh & Aharon, socios illis principes familiarum dedisti: ne etiam principes inuidia torquerentur, quod soli duo essent ad hoc munus electi. Qua in re Reges admonuit, quàm oculati esse debeant in distribuendis honoribus, ne videlicet vni aut duobus in aliorum inuidiam omnia negotia cõmittant. Quod etiam aduertere licebit, in eo quod principes suis nominibus designauit, ne posset inter eos disturbium aliquod oriri.

Ostenderunt natiuitatem suam.] Colligo ex hoc loco, apud Israelitas, maiores nati, principes fuisse, vt secundum antiquitatem aut senium, maiores in synagoga haberentur. Quis nuac daret, vt seniores, essent populi rectores, & qui multi temporis experientia norunt quod magis reipublicæ expediret. Causabatur sanctus Jeremias pueros, eorum dominatos. Et apud Isaïam Dominus comminatur cap. 3. Dabo pueros principes eorum, & pueri dominabuntur eis. Abiicere etiam docet abusum illū, quo quis diuitis aut quouis alio fultus patrociniò, se in populo exaltat & magnum facit cum vult, nisi enim suam antiquitatem, aut nobilitatē, sufficientibus instrumentis probarent in communitate: pro magnis non deberent admitti.

Filij Reuben primogeniti Israel.] Perdiderat iste, iā ob patrum scelus primogenituræ suæ ius: sed vt videas quàm fit Dominus tardus ad iram, adhuc inter fratres primus nominatur, & in filiorum copia considera, quàm multipliciter augetur & crescit ille, cui Dominus dignatus est benedicere.

Fuerunt omnes numeri sexcenta tria milia, quingenti quinquaginta.] Audis hic, innumerabilem serè multitudinem, & quæ copiosissimum cõstituebat exercitum non audere cum Chanæis, congressi: vt sciant

sciant gentes, non esse victoriam in copioso exercitu, aut in curribus & equis, sed in auxilio Domini, nisi enim isti Deum haberent propitium, quid prodesset eorum innumerabilis multitudo. Hi (inquit) in curribus & in equis, nos autem in nomine Dei nostri sperauimus.

Leuita non fuerunt numerati in medio eorum. Considerent hic Leuita, considerent sacerdotes, quod non veniunt in numerum sancti cum aliis sed nunc pro dolor, sicut secularis sic & sacerdotes. Pretiosum monile, seruus & minister Dei, & qui non debet inter alia prophanari.

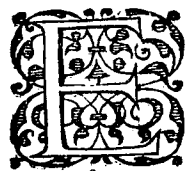
Tu presce Leuitas, super tabernaculum testimonij. Solum Deum, & quae ad Dei cultum pertinent, debet curare sacerdos & Leuita. Qui enim Deo militant, non debent se negotiis secularibus implicare. Debentque omnia, etiam vilia quae ad Dei ministerium pertinent summa diligentia custodire.

Ipsi portabunt tabernaculum, & omnia vasa eius. Deditur enim ex sacerdotibus & Leuitis multi, in suis ministeriis seruire, hic vero super dorsa sua iuentur tabernaculum portare, & tria hic ponuntur Leuitarum munera. si deferre quae Dei sunt, & ea custodiri, tertium ministrare ei.

Extraneus qui appropinquauerit, morietur. Non audeat secularis, ad ea quae ad Dei cultum & ministerium pertinent, se ingerere, & meminerit quid acciderit Hozah 2. Regum. 6. cum temere arca Domini tetigisset nudam.

Et Leuita castrametabuntur in circuitu tabernaculi testimonij. Considerent hanc dignationem Ecclesiastici omnes, quibus se Dominus tradidit custodiendum. Non solum enim sua, sed & seipsum, eorum custodiam tradere dignatus est, qui se nobis tradere dignetur ad bonum nostrum, cui laus per secula infinita. Amen.

IN CAP. II. NUMERORVM adnotationes iuxta literam.

D locutus est Dominus ad Moſeh.] Diſponuntur hic omnia caſtra, & acies militum, & quem locum vnaquaeque acierum ſeruare debeat, dum manere vel incedere contigerit.

Vir ſupra, aut iuxta vexillum ſuum, cum ſignis domus patrum ſuorum, caſtrametabuntur, filij Iſrael, & regione, in circuitu tabernaculi Eccleſiae, caſtrametabuntur. Diſpoſuit Dominus quem locum tenere ſinguli debeant, quod videlicet vnusquisque ſequatur vexillum ſuum. Habebat enim quaeque tribus, vexillum ſuum, quod omnes illius tribus ſequerentur, ne confuſio eſſet in caſtris. Et quod ſequitur. ſ. cum ſignis domus patrum ſuorum, explicatio eſt praecedentis ſententiae: vt in Hebraiſmo frequentiffimum eſt. Quod enim dixerat. Iuxta vexillum iuum, explicat dicēs. Cum ſignis domus patrum ſuorum. Et dictio dagul, quam hic omnes vexillum vertunt, vertit Hieronymus Cant. 5. Electus ex millibus. Et quod ſequitur.

Et regione, in circuitu tabernaculi. Significat omnes acies debere manere, & caſtra figere, iuxta tabernaculum, e regione eius, circundantes tamen illud. Poſſet etiam intelligi, quaedam acies fuiſſe e regione tabernaculi, illas. ſ. quae erant ad Orientalē plagam, verſus quam erat tabernaculi oſtium, quae dicuntur eſſe e regione tabernaculi, omnes vero aliae circum circa, circundantes tabernaculum. Illi enim dicuntur e regione domus noſtrae morari, quorum

oſtium domus, eſt e regione oſtij domus noſtrae, & videtur ſenſus iſte germanior. Neque in Hebraeo ponitur aliqua praepoſitio, iuxta diſtinctionem fabib. i. circuitus. Illud etiam quod vertimus. Vir iuxta vexillum ſuum, poſſet verti. Iuxta ordinem, vel aciem ſuam, quoniam vt cap. praecedenti diximus, incertum eſt, an dictio degel, ſignificet vexillum, vel potius ordinem ſeu aciem ordinatam. Et ſic vulgatus vertit Cant. 6. Terribilis chanigdalor. i. vt caſtrorum acies, quod alij vertunt. Veribilis vt vexillata, ſeu vt caſtra cum vexillis.

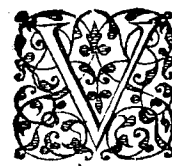
Et erunt caſtrametantes ad Orientem, ab ortu, vexillum caſtrorum Iehudah, per exercitus ſuos. Non mirearis quod poſtquam dixerat ad Orientem, repetat ab ortu, quoniam gaudet Hebraiſmus huiusmodi repetitionibus, & vt dixi, loco vexilli, vertere potes aciem caſtrorum. Et aduerte quod licet terra ſancta ſit Aegyptio ad Aquilonem, Iudaei tamen non recta aſcendentes, verſus ortum Solis iter arripere, & ſic tabernaculi oſtium proficiſcebatur verſus Orientem, quod praecedebat tres tribus. ſ. Iehudah, Iſachar, & Zebulon. & continebat totus exercitus, 186400. Erat autem iſte exercitus, caeteris copioſior & robuſtior, quoniam antecedebat caeteros, & inimicis venientibus primus occurrebat. Erant autem tres tribus verſus quamlibet plagam vt clarè in litera dicitur. Neque te turbet, quod in litera numerantur duodecim tribus praeter tribum Leui, quoniam in tribu Ioseph numerantur duae tribus. ſ. Ephraim, & Menafles. Caput tribuum erat Iehudah, ſub qua Iſachar & Zebulon. Reuben ad meridiem, ſub quo Simon & Gad Ephraim ad Occidentem, ſub quo Menafes & Biniamin: Dan ad Aquilonem, ſub quo Aſſer & Naptalim. Iuxta tabernaculum verò, ex omni parte, erant Leuitae. Si queras quare capite praecedenti Reuben dictus ſit primogenitus Iſrael, hic verò non detur ſibi primus locus, tanquam primogenito. Lege quintum caput prioris libri Paralipomenon, & inuenies praefecturam in praeliis, datam Iehudah, quonia fortior erat caeteris fratribus ſuis, ideò dux ex eo. Et vbicumque hic vexillum legis, potes legere aciem vel ordinem. Erat autem tabernaculum Eccleſiae in medio, ita quod ante illud, praeter Leuitas erant tres tribus, ad latus Meridii tres, & ad Aquilonem tres, & tres ad Occidentem.

Et proficiſcetur tabernaculum eccleſiae, caſtra Leuitarum in medio caſtrorum. Erat tabernaculum Domini inter Leuitas, ipſi verò inter omnes alias tribus. Aliqui pro caſtra Leuitarum legunt, In caſtris Leuitarum & videtur ſimplicior ſenſus. In Hebraeo tamen nulla eſt praepoſitio.

In loco ſuo, cum vexillis ſuis. In Hebraeo pro in loco ſuo, eſt. Vir ad manum ſuam, & eſt ſenſus. Vnusquisque ad eam plagam, quae ſibi ſignata eſt. Solemus enim dicere, & etiam Hebraiſmus hoc ſchemate vtitur. Iſti ibunt aut ſtabunt ad dextram, iſti ad ſiniſtra: vnde cum dicitur, Vir ad manum ſua, idem eſt ac ſi dicatur, vnusquisque ibit ad manum ſibi designatam, dextram vel ſiniſtram, aut ad plagam ſibi decretam.

Ad Occidentem. Hebraicè eſt Ad mare: ſed ſolet Hebraiſmus vocare Occidentem, mare, quod mare terrae ſanctae ad Occidentem adiaceret, vt ſaepe diximus. Conſultò hic omittimus Iudaeorum fabellas de coloribus vexillorum, quod nihil in ſcripturis rei habeant aut veritatis.

IN

V nusquisque iuxta vexillum ſuum caſtrametabuntur.] Admonui in hoc opere ſaeppiſſimè, quantum Deo placuerit, ordinata ſuorum diſpoſitio, & quantum diſplicuerit confuſio. Neq; immeritò vocatur exercituum Deus, quod tam bene nouerit, ſua caſtra diſponere. Sed quid hic Domine noui audio? Dicitur enim in textu, quod e regione tabernaculi tui: volueris omnes acies excubare. Nunquid tu qui cuncta protegis, protectione hominum indiges? Nonne tu qui neq; dormis, neq; dormitas, vt Iſrael cuſtodias, vis nunc ab Iſraelitis cuſtodiri? Nonne es ſufficiens, ad cuſtodendam domum tuam? Sed ſcio quare eos volueris e regione tui, tabernacula figere, vt veluti pius, diligens, ac prouidus pater in filios proſpiceres. Diligebas eas, & hac de cauſa volebas eos prope te ſemper habere. In lege enim tua ante praecerperas, omnem maſculum ter in anno ad domum tuam venire: vt videres, quantum filij tui profeciſſent. Oſtendit ſe Dominus aliquando, noſtra conſilio & auxilio indigere: vt nobis oſtendat noſtra inſcitiam & imbecillitatem. Inquiri enim Chriſtus Ioan. 6. Diſcipulos ſuos, qualiter tantam turbam, poſſit in ſolitudine ſaturare, & cum ipſi nihil praeter rei impoſſibilitatem obicerent, oſtendit eis ſe poſſe quae vellet ſine eorum auxilio facere.

Ad ortum erit vexillum Iehudah.] Docet hic Dominus quaſi vir pugnator, quos debeas militibus tuis princeps praeficere: nempe robuſtiores, qui etiam priori loco ſtatuendi ſunt, vt excipiant fortiora tela inimicorum & fortioſorem eorum impetum repellant.

Caſtrametabuntur iuxta eum tribus Iſachar.] Erat tribus haec magna, multaque continebat hominum millia, non tamen egre ferebat, eſſe ſub vexillo Iehudae: vt doceat duces, vni ſuperiori promptè obedire.

Leuita non fuerunt numerati in medio filiorum Iſrael.] Aliae ſunt acies ſacerdotum, & miniſtrum Dei. Arma enim clericorum vt Hieron. dicit, orationes & lachrymae, aliae ſecularium. Munus enim ſacerdotum, diuina cuſtodire nempe iura Eccleſiae, ornamenta, & id genus alia: ſecularium verò, rempublicam ſuam tueri.

Fecerunt filij Iſrael ſecundum omnia quae praecerperat Dominus Moſeh.] Nullus murmurat, nemo cauſatur ſe aliis ſubeſſe, quibus praefiſſe debuerat: ſed omnes imperio Domini obtemperant. Quis daret nos talem habere mentem vt quiſque loco ſibi a Deo deſtinato eſſet contentus, neque ſe cogitaret praefectura, alteri conceſſa dignum? Sed hoc munus altiffimi eſt, qui eſt per omnia ſecula benedictus. Amē.

IN CAPVT III. NUMERORVM iuxta literam adnotatio.

*S*tae ſunt generationes Aharon & Moſeh.] Enumeratis hominibus aliarum tribuum, voluit Dominus filios Leui recenteri: vt eis videretur ad miniſterium ſuum. Prius enim ordinauit, qui populo in bello ſeruare debebant, nunc verò diſponit de miniſtris ſuis. Capitur autem hic generatio pro ipſis genitis, aut filiis. Incepit autem ab Aharon, quo-

niam ſummus ſacerdos erat, poſuit verò Moſeh ſecundo loco, vt oſtenderet ſacerdotes praecedere ſeculares.

In die qua locutus eſt Dominus cum Moſeh, in monte Sinai.] i. quae generationes iuſſae ſunt ſupplicari, in die quo Dns locutus eſt Moſeh, in monte Sinai. Aut iſtae ſunt generationes, quae tunc habebat Moſeh & Aharon, quando Dominus locutus eſt ad Moſeh.

Qui vultis ſunt cuius impleuit manus eorum: vt ſacerdotio fungerentur.] Sic in Hebraeo eſt, pro quorum impleuit manus. Cum enim conſecrarentur, impletae ſunt manus eorum donis & ſacrificiis, quae Domino offerbant: vt patuit Leuitic. 8. Noſtri omnes verterunt. Quorum conſecrauit manum, ſed vt ſaepe teſtatur ſum, verbum mille proprie ſignificat implere. Si tamen conſecrauit veritas, non erraſti.

Dum appropinquare facerent ipſi, ignem alienum.] Diximus Leuit. 10. per alienum ignem intelligendum ignem prophanum non deſumptum ex altari holocaustorum, qui a Deo fuerat miraculo datus.

Sacerdotio ſunctus eſt Elhazar & Ithamar, iuxta faciem Aharon patris eorum. i. ante faciem Aharon. Miniſtrabant enim iuuenes coram patre ſuo, ſicut minores ante ſummum ſacerdotem.

Cuſtodient cuſtodiam eius & cuſtodiam omnis coetus, coram tabernaculo Eccleſiae, ad ſeruendam ſeruitutem tabernaculi.] Explicat quae ſunt munera Leuitarum. Nempe cuſtodire cuſtodiam ſacerdotis, i. obſeruare praepcepta eius, & perficere quae iuſſerit ipſe. Hoc eſt enim cuſtodire cuſtodiam alicuius. ſ. obſeruare quae praepceperit ipſe, aut ei miniſtrare & per cuſtodiam omnis coetus, intelligit omne aliud miniſterium quod omnis coetus facere debebat in tabernaculo quod erat 2. munus Leuitarum aut 2. munus Leuitarum eſt, cuſtodire cuſtodiam omnis coetus. i. ſeruare ſacra quae omnis coetus ſeruare debebat: aut arcere coetum a ſacris. Vel 3. adminiſtrare coetui in ſacrificiis, & oblationibus ſuis. Tertium munus eſt ad ſeruendum ſeruitutem tabernaculi, portando, ſcilicet, cortinas, tabulas, & ſacra vafa. Aut ad miniſtrandum omne miniſterium quod in tabernaculo faciendum eſt: & hoc videtur ſtatim explicare dicens.

Et cuſtodient omnia vafa tabernaculi Eccleſiae, & cuſtodiam filiorum Iſrael. i. quam filij Iſrael cuſtodire debebant. Debebant enim filij Iſrael cuſtodire vafa tabernaculi, & illi miniſtrare: quae duo voluit Dominus leuitas explere: & videtur haec ſententia explicare praecedentem.

Dabis leuitas Aharon, & filijs eius: dati dati ipſi illi, & filijs Iſrael.] Offerebant filij Iſrael leuitas, & dono dabant eos Deo: vt ſeruirent ſacerdotibus eius: & dicit. Dati dati ipſi illi, vt oſtendat perpetuitatem donationis. Aliqui volunt eſſe Hebraiſmum. Dati dati. i. dono dati.

Aharon & filios eius praeficies.] Verbum pachad ſignificat recordari & numerare, & etiam praeficere.

Et cuſtodient ſacerdotium ſuum.] Ne quis ex aliis tribubus, illud inuaderet, vnde ſequitur. Extraneus qui appropinquauerit morietur.

Et ego accepi leuitas e medio filiorum Iſrael: pro omni primogenito.] Quia primogenita omnia erant Dei Exod. 13. voluit Dominus loco primogenitorum, Leuitas habere, & aliqui Hebraeorum putant hoc munus ideò illis coceſſum quod vitulum non adorauerint, ſed hoc nihil eſt, cum Aharon eum coſuerit & nihilominus in ſummum ſacerdotem electus eſt, ſed quia vindicarunt peccatum, Crediderunt

rim ego Leuitas ad hoc præ cæteris selectos quod omnis sanguineis & amicis, iniurias Domini in populum vindicarunt, quod textus ipse subindicat. Exod. 33. ubi Moſeh Leuitas dicit, postquam vindictam expleuerant. Consecraſtis manus veſtras hodie Domino. Feciſſe etiam videtur hoc, quod miniſtri utpote conſanguinei, melius ſeſe in miniſterio iuarent.

Sanctificauit mihi omne primogenitum. Admonui ſæpiſſimè ſanctificare, idem eſſe quod ſeparare, aut cultui Dei applicari, idem ergo eſt dictum ſanctificauit quod ſeparauit ad cultum meum.

Ego Dominus, cui. ſ. primogenita debentur, aut cui obtemperare debetis, quoniam punire poſſum deſiſta veſtra.

Per domos patrum, & per familias. Videtur quod familia ſit vniuerſalior, quàm domus patrum, quoniã in familia erant multi patres.

Quare Leuitas numerantur à filio menſis, alij verò à 20. annis & ſupra. Disquirendum hinc eſſet, cur in aliis tribubus numerentur à viginti annis & ſupra: Leuitas verò à filio menſis. Ad quod dicitur quod Leuitas à pueris erant in miniſterio Domini edocendi, non ſic alij ad militiam, idè iſti à pueris numerantur & non alij, ſecundò quia Dominus promiſerat ſe filios Iſrael in maximam & innumerabilem multitudinem multiplicaturum, non autem tribum Leui, idè noluit aliarum tribuum pueros & infantes numerare. Leuiticos verò voluit: vt alibi diximus, tertio & verius quia commutandi erant Leuitas pro aliis primogenitis, & cum illi multi eſſent & Leuitas valde excederent, ne vna pars alteram multum ſuperaret, voluit pueros etiam numerari, & iſta meo iudicio eſt poſſiſſima ratio huius diuerſitatis.

Iuxta præceptum Domini. Hebraicè habetur, iuxta os Domini, ſed ſenſus redditus eſt, què in Hebraiſmis expreſſimus.

Custodia filiorum Gerson, id eſt, ea quæ filij Gerson custodient. erit habitaculum & tentorium. Non plene conſtat quid interſit, inter miſchan, id eſt, tabernaculum & ohel, i. tentorium. Hebræi dicunt operimentum ſuperius, ſcilicet pelles taxorum dici tentorium, inferius verò dici habitaculum, cortinas, ſcilicet inferiores, ſub quibus immediatus erat arca. Ex ſacris verò literis colligitur Ohel ſignificare tentorium, quo paſtores vtuntur in campis, quæ dicuntur tabernacula paſtorum. Habetur enim Iſaia 38. Chelel, i. ſicut tabernaculum paſtorum. Et Genef. 18. Feſtinavit Abraham haochlah, i. ad tabernaculum. Infra etiam 24. dicit Bilham. Quam pulchra ſunt ohalecha, i. tabernacula tua. Vnde verbum ahah, quod eſt radix ohel, ſignificat tabernaculum extendere, ſeu tabernaculum mutare, tabernaculare, ſi ſic Latine loqui fas eſſet Gen. 13. de Abraam habes Vaiechal, i. Et tetendit, aut mutauit tabernaculum ſuum, vſque Sedon. Miſchan verò ſignificat durabiliorem & firmiorem domum, aut interiorem, quare videtur hinc miſchan ſignificare cortinas inferiores, ohel verò illas quibus tabernaculum, ſuperius tegebatur, & ab iniuria imbrium protegebatur. Vnde Exodi 26. dicitur. Facies cortinas de pilis caprarum leolei, i. ad tentorium ſeu tabernaculum, ſuper tabernaculum, quare meo iudicio inferius habitaculum vocabatur habitaculum, ſuperius verò tentorium, quali teſtorium, & fortè ohel ſeu tentorium erat alterius figuræ, ſ. ad modum teſti domus. ſ. habes ſpeciem dorſi in parte ſuperiori, inferius verò ad modum ſectuli, ſcilicet æquale ſine vlla eleuatione in parte ſuperiori,

Non tamen hoc diſcrimen ita obſeruatur, quod non inueniatur conuſum. Cap. enim 26. citato Exodi, habetur. Facies operimentum laohel, i. tentorio, vbi non videtur, ſuperius ſignificare, licet poſſet verti. A tabernaculum ſeu tentorium, i. vt ſit teſtorium. Ex hoc loco conſtat fuiſſe tria diſtincta in tabernaculo. ſ. Miſchan, id eſt, habitaculum, & ohel, id eſt tentorium quod tegebat habitaculum & michſeh, i. teſtum, & videtur quod michſeh ſignificet ſupremum tabernaculi teſtum, quod erat ex pellibus taxorum: vnde ſequenti cap. dicitur. Et operient illud bincheſeh, i. operimento pellis. Et Exod. 26. Facies michſeh, i. operimentum tabernaculo, operimentum pellium, i. è pellibus: quare videtur verius, ſupremum tegmen quod dicitur michſeh fuiſſe è pellibus taxorum vt diximus, ſecundum verò, ſcilicet, ex pellibus arietum rubricatis, quod dicitur ohel, i. tentorium: vltimum verò ex cortinis byſſi quod dicebatur miſchan. Conſtat etiam ex hoc loco, totum tabernaculum aliquando dici ohel. Hic enim dicitur custodia filiorum Gerson in tabernaculo Eccleſiæ, erit habitaculum, & tabernaculum, & tegmen.

Et funes eius ad omne opus eius. Significat iatar, à quo merer, i. funis, ſuperfluere, reſiduum eſſe & extendere & meter funem ſeu extensionem quod. ſ. extendatur. Significatio tamen hæc, non eſt omnino certa, vt ſæpius teſtati ſumus. Eſt ergo ſenſus quod filij Gerson, cuſtodient omnes cortinas, & funes neceſſarios, ad ligandas ipſas.

Altaria & vasa ſanctitatis. Sermo eſt de altari thiamathis & holo cautorum & de vaſis eorum.

Et velum, ſ. diuidens ſanctum, à ſancto ſanctorum. Et omne miniſterium eius. ſ. vtriuſque altaris, & menſæ propoſitionis.

Functio custodientium custodiam ſanctitatis. Dicitur Hebraica pecudari, i. functio quæ hinc ponitur à pachad quod eſt recordari, & numerare ortum habet, & verti poſſet numeratio vel recordatio custodientium custodiam ſanctitatis: ac ſi dicat. Princeps principum Leuitarum erit Elhazar filius Aharon ſacerdotis, cuius muneris erit, recordari miniſtrorum custodientium ſanctitatem, aut numerare eos, vel curabit præfecturam ſanctitatis, quaſi omnibus præfectus. Erit præfectus omnibus custodiens ſanctitatem. Nomen tamen pechudah vt plurimum ſignificat recordationem, vt patet Iſa. 10. vbi dicitur. Et quid facietis in die pecudah, id eſt, recordationis? Vocatur autem præfectura recordatio, quoniam præfecti eſt, omnium meminiffe, quare clarius vertas. Præfectura custodientium custodiam ſanctitatis. Sic verte in ſequentibus nomen pechudah: licet infra videatur magis numerus quàm præfectura conuenire, vbi dicitur.

Functio custodia filiorum Merari, quo in loco magis quadrare videtur numerus custodiæ, i. rerum custodiendarum à filiis Merari.

Custodientes custodiam ſanctuarij, ad custodiam filiorum Iſrael. i. custodientes ſanctuarium à filiis Iſrael, ne, ſ. ipſi ad ſanctuarium accedant.

Viginti duo millia. Si ſupputes ſummam, filiorum Leui, deprehendes ſuper eſſe. 300. quos Hebræi dicunt fuiſſe primogenitos tribus Leui, qui non numerantur cum aliis, quia Domini erant.

Accipies Leuitas mihi, ego Dominus. i. applicabis cultui meo, & quod ſequitur. Ego Dominus. i. Ego ſum Dominus, cui omnes ſeruire debetis: qui hoſtantum mihi miniſtrare diſpoſui.

Et iu-

Et iumentum Leuitarum, pro omni iumento in filiis Iſrael. Sicut Dominus omnes Leuitas, pro aliorum Iſraelitarum primogenitis habere voluit, ita iumenta Leuitarum pro primogenitis iumentorum filiorum Iſrael, & forte vſque ad illud tempus, Iſraelitæ non obtulerant Domino primogenita ſua.

Capies quinque ſiclos per caput. Erant Leuitas. 22. millia, erant primogenita filiorum Iſrael. 22. millia 273. quare excedebat primogenita filiorum Iſrael Leuitas in 270. tribus quorum quodlibet, voluit Dominus quinque ſanctuarij ſiclis redimi.

Viginti obolorum eſt ſechel. Significat garah, à quo gerah. i. obolus miſcere, vnde obolus videtur nummus cui aliquid argenti miſcebatur: vt modò in multis regionibus ſit, quemadmodum in Flandria ſtuphero miſceri ſolet, & in Italia quatrino, & ſolido in Gallia. A ſachal verò, quod eſt librare & ponderare, & ſechel, i. ſiclus, ſic dictus quod ponderari, & recipi ſolebat. Omnes enim nummi quondam pondere dabantur, & recipiebantur. Exo. 30. de valore vtriuſque diſſerimus: ſed arbitror Iudaos illorum valorem ignorare Genef. 23. conſtat fuiſſe ſechel nummum argenteum, quales omnes illius temporis nummos fuiſſe arbitror.

Primogenito filiorum Iſrael accepit pecuniam. Id eſt, à primogenitis. ſ. excedentibus Leuitas. Aut pro primogenitis filiorum Iſrael. Diſquirunt hinc Rabbiniſorum aliqui, quare cum ſcriptura dicat in capitis huius initio. Iſte ſunt generationes Aharon & Moſeh, omiſerit omnino generationem Moſeh enumerata ſobole ipſius Aharon. Ad quod reſpondent, eam eſſe eandem, idè enumerata altera, reliqua numerata videtur. Sed huic ſolutioni obſtat quo Moſeh, filios habuit neque illorum hinc ſit mentio, neque alicubi, vbi Leuitica progenies recenſetur, & crediderit eos non ſupputari, aut quia intelliguntur cum fratribus ſupputari vt diximus, aut quia ex gentili nati eſſent, licet multi è gentilibus nati, in hac plebe numerentur, quemadmodum Phares & Zarã, & Obed. Hinc verò non proprie numerantur progenies Aharon & Moſeh, ſed potius Leui inter quos ſupputatur Moſeh & Aharon, quod fuerint è tribu Leui. Aliquis eorum dicit omnes hoſ, filios Moſeh reputari, quod fuerint ab eo legè & mores edocti, vnde dicunt homines potius dicendos filios eorum, à quibus ſunt bonos mores edocti, quàm eorum parètum à quibus carnaliter geniti ſunt.

IN CAP. III. LIBRI NUMERORUM, ad mores adnotatio.

Hæc ſunt generationes Aharon, & Moſeh. Omnibus ferè locis Scripturæ, quibus hi duo fratres nominantur, præponi ſolet Aharoni Moſeh per què Domini dècreta, & placita, etiam ad Aharonem perueniebant, hinc verò prætermiſſus ordo videtur, ſed vbi de ſacerdotibus & Leuitis præcipuè agitur, non mirum quod omnibus aliis præponatur ſacerdos quibus docemur, quod & ſi ſacerdotes aliquando Regibus & principibus poſtponantur, vbi tamen ſacerdos ſuo munere fungi debet, omnibus quantumcunque ſublimibus præponendus eſt.

Mortuus eſt Nadab & Abiu coram Domino. Memorantur ſæpius ſacerdotum peccata, & punitiones, vt doceat eos Dominus, quàm caute ſecum agendum ſit, quum pro Leui (vt videtur) peccato in ſe,

tam graues pœnas dederint ſacerdotes. Et commendanda maximè venit benignitas Dei, qui nobis quotidie, grauiora committentibus in eum: tam facile condonat.

Stare facies eam, coram Aharon ſacerdote. Qualem reuerentiam, inferiores miniſtri ſacerdotibus exhibere debeant, pulchrè locus iſte adumbrat: qui Leuitas stare, non ſedere, coram ſacerdotibus oſtendit. Similiter quanta obediètia præditi eſſe debent, vt in omnibus pareant ſummis ſacerdotibus, inter quos ſumma concordia & pax eſſe debet. Sed nunc pro dolor, parua reuerentia eſt obediètia nulla, concordia in rixas verſa: ita vt nullus ferè ordo, in eccleſiaſticis luceat, ſed cuncta ſint plena confuſione.

Ecce ego accipi Leuitas è medio filiorum Iſrael. Arbitrantur ſeculares, ſe immunes à miniſterio Dei ſui, quaſi ipſi expertes ſunt, numerorum Dei. Licet enim Dominus illorum noluerit perſonas: voluit tamen eos ex ſuis miniſtros offerre, vt, ſ. ſcirit ſe teneri ad miniſteria Dei. Neque prætereundum eſt, quã parum cupidus noſtrarum rerum, ſit Deus noſter, qui ſolum ſibi debita primogenita, voluerit offerri.

A filio menſis & ſupra. Hæc ſunt commutationes Dei noſtri nobiſcum, vt iuuenem aut virum pulchrum & integrum, tradat nobis pro puello filio vnius menſis, ac pro quinque ſiclis redimi velit: quo in loco etiam agnoſcere ſacerdos, quãtis te fecerit Deus tuus, vt te potius infantem, quàm ſecularem iuuenem aut virum habere velit miniſtrum.

Custodia filiorum Gerson in tabernaculo erit. Ordinem & diſcrimen in omni miniſterio Dei docet locus iſte: vt miniſtri diſtincti ac cuſtodes ſint, & quiſque peculiaria ſibi commiſſa cuſtodire teneatur. Vbi enim in miniſtris, & miniſterio ordo non eſt, omnia conſuſa ſunt, & Domini perperam ſunt debita miniſteria.

Capies Leuitas mihi, pro omni primogenito in filiis Iſrael. Quid queſo meruiſtiſſi filij Leui, vt cæteris abiectis, vos ſolos ad ſua miniſteria, admittat Deus? Qui eſt Domini iungatur mihi (ait Moſeh) omni populo, & quia filij Leui ad horam, ſua ſponte ſe Domino coniunxerunt, perpetuò eos adiixit ſibi, vt nos admoneat, quid valeat vindicare iniurias Dei. Sic & Elhazar, ſacerdotium, & perpetuam pacem cum Deo habere meruit, quod ad horam ſe Dei vindicem: in reprobum & iniuriũ exhibuit.

Iumentum Leuitarum, pro omni primogenito filiorum Iſrael. Omnia ſacra (vt aliàs diximus) pluris quàm ſecularia à Domino ſunt: vt pluris 2. aut 3. genitum faciat animal Leuitarum, quàm primogenita omnia filiorum Iſrael. Omnia que ſunt Leuitarum eſtimat, omnia curat. Quis non miniſtrabit tibi, bone Domine, qui tanti facis iumenta miniſtrorum tuorum. Diligit enim Dominus portas Sion, ſuper omnia tabernacula Iacob.

Capies quinque ſiclos. Admonetur hinc, qui Deo ſuo adminiſtrare nequeunt, alium ſuo loco, ſi opus ſit pecunia emere, qui Deo pro ſe adminiſtret, & cum Deo tuo fueris ingratus miniſter, gratior em quere, quem Deo dare poſſis. Et memento redimere vitam tuam, quàm Deo debes.

IN CAP. IIII. NUMERI AD literam annotatio.

Hæc locus eſt Dominus ad Moſeh. Deſcribuntur hoc capite Leuitarum officia, iuxta cuiuſque familiam.

Leua caput filiorum Chebat, è medio filiorum Leui. Expoſuimus hanc locutionem primo

primo capite huius libri. Postquam enim quis numeravit pecudes, aut armenta sua, dicere solet. Habeo tot capita bonum, tot ouium, & sic de hominibus arbitror Hebræo dicere. Sunt tot hominum capita, Neque multum absum, vt putem modum numerandi Hebræorum fuisse, leuando capita: vt loco citato diximus. Est autem sensus. Numerata capita hominum seu filiorum Chehar. Aut vt Sanctes vertit. Leua summam. Iubentur autem isti priori loco numerari, quoniam horum erat pretiosiora portare.

Per familias suas, per domum patrum suorum.] Dixi priori capite familiam, domo patrum communio-rem. Sunt enim in eadē familia multæ domus patrum. Potest etiam quod dicitur, per domos patrum esse explicatio eius, quod dicitur per familias suas: vt idem sit familia, quod domus patrum: vt frequenter in Hebraismo fieri solet.

A filio triginta annorum & supra, vsque ad filium quinquaginta annorum, omnem venientem ad pugnam: vt faciunt opus in tabernaculo Ecclesie.] Primo huius libri capite dictum est, filios Israel recensitos à viginti annis & supra omnem venientem ad pugnam, & videtur filios Israel à 20. anno numerato ad pugnam, hic verò à 30. numerari dicuntur. Ad quod saluo meliori iudicio dicerem, duas fuisse pugnas in Israel. Altera quæ aduersus hostes fiebat, ad quæ à viginti annis & supra numerabantur. Altera quæ fiebat in templo, quæ vocatur pugna, quoniam ibi contentio erat & certabant cantores, socios ex altero choro euincere, aut quia summæ ordinati veniebant ad ministerium quemadmodum milites ad pugnam, & volebat Dominus eos contendere, quis illorum melius ministraret sibi, & ad pugnam aduersus hostes eos à viginti annis & supra numerari, ad ministerium verò templi & tabernaculi à triginta, quia maior discretio erat necessaria ad ministerium Dei quàm ad pugnam aduersus hostem, vnde hic dicitur. Omnem venientem ad pugnam, vt faciant opus in tabernaculo Ecclesie: vbi videtur vocare, facere opus in tabernaculo, pugnare. Et hoc manifestè constat, ex cap. 8. sequenti, vbi dicitur. A filio quinque & viginti annorum & supra ingredientur ad militandum militiam in opere tabernaculi Ecclesie, vbi vides ministerium templi, militiam vocari. Possemus etiam dicere Hebraismo vocare ministerium templi militia, propter ordinem ministrantium, qui ordinati erant veluti acies in bello & hoc videtur verius. Et licet 8. cap. sequenti dicatur Leuitas à filio 25. annorum & supra ingressuros ad opus ministerij sanctuarij, credendum est eos à 25. incepisse. Commune tamen fuisse eos à 30. milites dici: vt. s. illis, 5. annis ante 30. edocerentur. 30. verò milites consummatis fuisse. Sumitur etiā filius pro nato, vt idem dictu sit, à filio 30. annorum, quod ab eo qui est 30. annos natus. Exigit autem Dominus ministros 30. annorum, ad opus tabernaculi, & 20. ad pugnandum contra hostes, quoniam maior discretio, & sapientia exigitur ad ministerium Dei, quàm ad pugnam aduersus hostes, & fortè maius robur corporis.

Hæc est seruitus filiorum Chehar, in tabernaculo Ecclesie sanctum sanctorum.] Vertit Sanctes. in sua prima editione, quam sequimur Sanctitati sanctitatum, sed meo iudicio non bene. Est autem sensus. Portio deputata Chehatitis, quam. s. portabunt, sint omnia illa quæ dicuntur sanctissima, qualia erant arca, propitiatorium, altare thimiamatis, mensa propositionis, candelabrum & altare holocaustorum. Hæc

enim appellantur in præcedentibus Sancta sanctorum, & infra apparet hæc opera, fuisse illis deputata. *Descendere facient velut extensionis.*] Sanctes vertit. Velut tentorij. Alij velum interitij. Verbum nasach, à quo nasach. i. extensio: significat proprie fundere, effundere, & extendere. Quod enim funditur, extenditur.

Dabunt super eam, scilicet, arcam operimentum pellicis taxæ.] Exod. 25. & 26 diximus de pelle hac, ex qua factum est supremum tabernaculi tectum, & vt ibidem diximus, aut sunt pelles quorundam animalium, quæ dicuntur vulgò apud nos texngos, aut quod verius credo animalium, quæ vulgò dicuntur antas, quorum coria sunt fortissima, ex quibus multiplicatis, nostri faciunt scuta coreacea. quibus in bello aduersus Sarracenos vtuntur, quæ facile moueri possunt, neque vtuntur ligneis cutis, propter pondus, & vocatur in vulgari adargas. Sunt autem huiusmodi pelles fortissimæ, & quæ facile imbrem propulsare possunt, ex quibus etiam possunt calcei fieri. Aquila & Simmachus verterunt lanthinum, pro quo aliqui Antinum vertunt, vt significet illud animal quod diximus Anta vocari.

Expandent pannum totum hyacinthinum.] Verbum paras. i. expandere, proprie significat diuidere, explicare, & ex consequenti expandere, & in Hebræo pro panno, habetur veltis, & vertendum ad literam esset.

Expandent super eam vestem.] Et crediderim ego, tam arcam, quàm mensam habuisse ad quatuor vestes, quibus clauderentur. Inferius etiam dicitur. Dabunt. s. vasa, ad vestem hyacinthinam. Vnde cuncta vasa videntur suas habuisse vestes, quibus quodammodo vestiebantur. Quod autem dicitur hyacinthinum dictio techelet, incertæ est significationis: vt iam in Exodo diximus cap. 25.

Et ponent vestes eius.] Exodi 25. dicitur, cum arca fieri iubetur. In annulis arcæ erunt vestes, non remouebuntur ab ea, hic autem mandantur poni. Ad quod dicitur quod poni hic accipitur pro aptari. Aptabantur enim taliter vestes & operioria arcæ, ne se inuicem impedirent dum arca portaretur, aut fortè erant alij vestes lignei, qui ponebantur post inuolutionem. Liranus dicit quod inducebantur super scapulas portantium. Sed vera solutio meo iudicio est, quòd licet vestes non abstraherentur absolute, abstraherentur tamen cum onera aptabantur & operiebantur: vt portarentur, neque auferebantur vt extra essent, sed vt diximus ad onera componenda, & statim reponerentur in locis suis.

Et super mensam facierum, expandent vestem hyacinthinam.] Vocatur hæc mensa facierum, quia in ea ponebatur panis facierum, qui (vt in Exodo diximus) sic dicebatur, quoniam ante faciem Domini ponebatur, aut quia 4. habebat facies, ad modum quadrati lateris.

Ponent super eam scutulas, & coclearia, & cyathos & medios calamos operimenti.] De omnibus his diximus abundè Exod. 25. Dictionem chaar. i. scutulæ arbitratur Hieronymus significare acetabulum. Est autem acetabulum, genus vasis, quod & heminam dicunt. Videtur autem speciem scutellæ habuisse, quoniam cap. 7. sequenti oblata describitur à principe vniscuiusque tribus plena similia: vnde videtur fuisse vas coccauum, ad modum scutellæ. Dicitio sequens chappot, bene per coclearia verba est sic à curuitate dicta, quoniam verbum chapaph, curuare significat, tertia verò dicitio. s. menachitor, id est,

id est, ciathos, à nachah, quod est mundare, ortum habet, & verti posset, mundatoria. Aliqui Hebræorum furculas vertunt. Alij palas, & qui furculas vertunt, putant fuisse sustentacula calamorum, ne scilicet calami pondere panum frangerentur & deciderent, quæ furculæ, pedes super terram habebant, & superioribus partibus iungebantur calamis. Quod autem sequitur.

Medios calamos, vnica est dicitio in Hebræo, scilicet, chassot, cuius significatum meo iudicio Hebræi ignorant, & putare potius significare mantilia, quibus panes operiebantur, quia sequitur operimenti: vnde videtur fuisse rem, qua panes operiebantur. Diximus de hac dictione. Exod. 25. & 37. quem locum consulere licebit.

Expandent super eam, scilicet, mensam vestem vermiculatum, coccineam, coloris rubei vermis rubeam, scilicet. Verbum paras vt diximus, proprie diuidere significat, & ex consequenti expandere, si tamen propriam significationem tenere velis, dicendum erit mensam habuisse vestem ex panno diuisam, & ex altera parte colligatam, vt facilius indui posset, super quam erat alia vestis, pellis taxæ, quod verò significet vermiculatum coccineum, diximus Exod. 25. Erat enim vestis, tincta sanguine cuiusdam vermibus rubei coloris: est enim tolaah vermibus rubei coloris, vt constat Isa. 1. Si fuerint rubra charola. i. vt vermiculus. Vltima verò dicitio. s. seni si sit à sen, quod est dens vel ebur, significabit colorem eboris. Si autè à sanah quod est duplicare, significabit colorem rubrum intantum, quasi duplicatum: vt fit sensus. Expandent super mensam vestem aut pannum vermiculatum, intensè seu impensè rubrum.

Arulas eius,] Tam nostri quàm Hebræi dicunt, dictionem maçtah, significare instrumentum quo prunæ ab igne extrahuntur quare aliqui aream, alij thuribulum vertunt, videntur fuisse vasa, super quæ emunctiones lampadarum excipiebantur, & per vasa olei eius, intelligit lechitos, & id genus alia.

Et dabunt illum, & omnia vasa eius ad operimentum pellis taxæ, id est, operient illud, scilicet, candelabrum & omnia vasa eius pelle taxæ.

Et ponent super vestem.] Omnia hæc opera ligabantur ad vestem: vt portare possent ea. Radix dictionis mot. i. veltis, quæ est mut, significat inclinare, & mot videtur baculum significare, seu vestem, quòd super illum homo inclinetur. Nam infra 13. cap. habetur. Portauerit illum. s. racemum, bamot. i. in baculo seu veste. Et Nahum. 1. habes. Contertam motehu. i. baculum seu sustentaculum eius.

Et remouebunt cinerem altaris, & extendent super illud vestem purpuream.] Vnicum est in Hebræo verbum. s. desenu. i. decinerabunt (si Latine sic dici fas esset) & nonnullam coniecturam locus præbet, ad credendum cineres fuisse intra altare, & altare non fuisse intus plenum terra, aliàs non esset opus altare decinerare, sed eleuare duntaxat. Quod autem dicitur purpuream. Hebraicè ponitur dicitio argaman, quam Hebræi purpuream significare dicunt, sed significatio, eis sicut & nobis incerta est.

Arulas & fuscinulas.] Aliqui pro arulis vertunt thuribula (vt iam hoc eodem capite diximus) & videntur fuisse vasa, quibus ignis seu prunæ ab igne extraherentur. Fulcinulæ verò erant instrumenta quædam quæ vocantur tridentes, quibus ab olla vel cacabo, carnes auferebantur: vt constat ex 1. libro Samuè. cap. 2. vbi dicitur. Quicquid ascendere faciebat. s. puer sacerdotis, hamagleg. i. fulcinula aut tridenti. Nos vocamus garfo, aut gadan-

ho: Itali piron, de quo diximus Exod. 38.

Scopas.] Verbi iahaah significatio, à quo iaim. i. scopas, non plenè nota est Hebræis, licet dicant significare remouere, vnde videtur quòd iaim significat instrumenta, quibus ab altari cineres remouebantur, de quo diximus Exod. 27.

Crateras.] Verbum Hebraicum zarach, significat spargere, & mizrachor. i. crateras, videtur significare vasa, quibus sanguis colligebatur ad alpergendum. Zach. enim 9. habetur. Et implebunt chamizrach. i. sicut phialam, aut crateram. Et cap. 14. Chemizrachim. i. quasi phialæ, ante altare. Item Hamos 6. Qui bibunt bimixreche. i. in phialis vinu. Ex quibus verbis colligitur, significare paruum vas non magnum. Ex significatione radicis constat, significare vas, quo aliquid ad spargendum colligitur. Vide Exod. 27.

Et moriantur.] Aliqui vertunt, ne moriantur, sed in Hebræo nulla est negatio.

Et functio Elhazar filij Aharon.] Iam hoc eodem capite admonui, pro functione posse legi numerum aut recordationem, aut præsentiam. Nam in fine capituli dicitur, omnia hæc fore numeranda, quare videtur munus numerandi omnia hæc, aut ea curandi, demandatum Eleazaro filio Aharon.

Et minchah iuge.] Certum genus panis aut farinæ erat, de quo abundè diximus Leuit. 2. Dicitur autem iuge, quia omni die offerebatur cum iugi sacrificio agnoru, & volebat Dominus huiusmodi minchah, semper à sacerdote portari, quoniam quamprimu tabernaculum figebatur, Deo offerendu erat.

Et oleum vntionis, scilicet, sacerdotum, quod semper asseruabatur, & ex eo videntur reges postea iungi, vt patet. 1. Reg. 1.

Et in vasis eius.] Ne singula nominaret, dixit. Quæ sunt in sanctitate & in vasis eius, per quæ omnia instrumenta intelligit, quibus sanctuario administrabatur.

Ne succidere faciatis tribum familiarum Keathitaru à Medio Leuitarum.] Cauete ne vestra negligentia keathitæ pereant, si tradideritis eis vasa sanctuarij nuda: quod statim explicat, præcipiens vt sacerdotes ponant keathitas super opus iuum, & super onus. Vocat autem opus ministerium quo Deo ministrare debebant, onus verò quod portare debebant, soluto tabernaculo aut onus suum, est explicatio eius quod dixerat. Super opus suum, quod est onus.

Et non ingredientur vt videant, quando operient sanctitatem, & moriantur.] Non poterant Leuitæ respicere vasa, & instrumenta tabernaculi interioris nuda sub pœna mortis, & hac de causa arbitror Bethsamitas occubuisse. 1. Reg. 1. quòd quadam curiositate voluerint videre arcam Domini nudam, qualem eam remiserant Pelistini cum essent Leuitæ, quibus interdictum erat arcam & alia vasa nuda tangere. Quod autem dicitur.

Quando operient sanctitatem.] Aduerte verbum bala, quod Sanctes operire vertit, significare proprie absorbere & deglutire, sed in piel (vt Hebræi dicunt) significat perdere & abscondere. Et de priori significatione ex epla habes Iob 20. Diuitias bala, i. absorbit, & euomit eas. Et Ier. 51. Belaani. i. deglutiuit me, tanquam draco. Item Ionah. 2. Et præparauit Dominus piscem magnum, libloa. i. ad deuorandum Ionah, & in hac significatione potest etiam in piel exponi. Nam Piel. 35. verbum ponitur in secunda coniugatione, vbi dicitur. Ne dicant bilaanuhu. id est, perdidimus eum, vbi septua-

ginta vertunt deorabimus eum Et forte hic etiam verti possit. Quando d. glutient sanctitatem, intelligendo per deglutire, taccis immitti. Diximus enim superius hoc eodem cap. omnia sacra habuisse vestes & faccos suos. quibus cum vas immittitur, à sacco deglutiri videtur & absorberi: sed melius est si dicamus significare proprie deglutire: secundo vero absorbere, quoniam id quod deglutitur, absconditur.

Leua caput, id est, numerata per capita ut superius diximus.

Per domum patrum suorum, per familias suas. Potest per familias suas appositivè legi, ut sit explicatio eius quod dictum est per domos suas. Aut per domos intellige personas eiuſdem domus, per familias vero patres diuersarum familiarum seu cognationes.

Et ipsos, scilicet, numerata per domos & familias ut diximus.

Et portabunt cortinas habitaculi, & tabernaculum Ecclesie, operimentum eius, & operimentum taxeam, quod est super illud de super. Dupliciter locus iste interpretari potest, primo modo sic. Et portabunt. i. Gersonitæ cortinas habitaculi, nempe tabernaculum Ecclesie, seu quæ constituunt tabernaculum Ecclesie, & operimentum eius, i. primum quod erat è pellibus arietum rubricatis, & operimentum supremum, quod erat è pellibus taxorum, secundo modo per cortinas habitaculi possumus intelligere cortinas ex variis pelturis, quæ dicuntur habitaculum, quoniam sub eis immediate erat præsentia Domini. Per tabernaculum Ecclesie, cortinas ex pilis caprarum, per operimentum prius, illud quod erat è pellibus arietum rubricatis, per operimentum taxeam, illud quod erat è pellibus taxorum, & hæc explicatio videtur priori germanior. Possit & tertius sensus addi. i. Portabunt cortinas habitaculi. i. sancti sanctorum, & tabernaculi Ecclesie. i. & cortinas sancti seu domus anterioris, operimentum eius. i. è pellibus arietum rubricatis, & aliud quod est ex pellibus taxorum, neque parum mihi iste sensus arridet.

Quod est super tabernaculum & super altare per circuitum. Melius veritas & claritas. Quod est iuxta tabernaculum & iuxta altare, i. holocaustorum. Est enim sermo de cortinis atque quæ non erant super tabernaculum & altare, sed iuxta sensus tamè idem est, ut raris modo veritas.

Et omne quod fiet eis facient. Id est, omne quod præcipietur eis facere, & serua Hebraismum fieri pro præcipere, aut omne quod fiet eis. i. omnia alia quibus tabernaculum constituitur sicut funes, fibulas, vrcinos, & id genus alia.

Iuxta sermonem Aharon. Hebraicè iuxta os Aharon. *In omni opere eorum.* Hebraicè in omni ministerio, seu seruitute.

Et numerabitis super eos in custodia, omne onus eorum. Id est, numero tradetis eis, ut custodiant omnia, quæ ipsi portant. Sanctes nos hic vertit imponetis eis, sed verbum pachad, nusquam inuenitur significare imponere.

Et custodia eorum per manum Ithamar. Ist est, quæ custodire debent tradentur eis per manum, i. iussu Ithamar.

Hæc est custodia oneris eorum, in omni opere eorum, in tabernaculo sedentis. Id est, hæc sunt onera quæ custodire debent. Aut hoc est quod in oneribus custodire debent, cum operandum fuerit in tabernaculo testimonij.

Cum clavis eorum, & iunibus eorum. Erant isti clauui iudicio meo lignei aut ærei, ad quos cortinæ atque suspendebantur.

Cum omnibus vasibus earum, & omni opere earum. Per vasa intelligit alia instrumenta necessaria, ad dispositionem columnarum, & per opus omnia pertinentia ad ipsas columnas & bates.

Per nomina numerabitis omnia vasa custodia oneris eorum. Cum enim onera Leuitis tradebantur, numerabantur, & nominabantur. i. tot bates, tot cortinæ, tot clauui, tot funes, & sic de aliis, & per vasa custodia intelligit vasa custodienda.

Hoc opus familiarum. Melius hoc ministerium, vel seruitus, ut in Hebræo habetur.

Per manum Ithamar. Id est, opera ipsius Ithamar. *Omni ingrediens ad ministrandum ministerium ministerij, & ad ministrandum onus in tabernaculo Ecclesie.*

Duplex erat ministerij quod Leuitæ tabernaculo ministrabant. Alterum dum quiescebat, quando faciebant quæcunque sacerdotes imperabant. Alterum quando mouebantur castra, in portandis oneribus sibi impositis.

Iuxta sermonem Domini numeravit eos, per manum Mosch. Hebraicè iuxta os Domini eoque præcipiente numeravit eos, scilicet Mosch, & loquitur hic Mosch de se tanquam de alio.

Per manum Mosch, id est, opera eius, quoniam manu solemus operari.

Virum & virum super ministerij suum. Sic in Hebræo est: sed bene redditur per vnumquemque super ministerij suum, & super onus suum. Præficit enim vnumquemque illorum, operi & oneri suo.

Et numeros eorum. Subaudiendum est. Singulos secundum numerum eorum.

IN CAPVT IIII. NVMERI AD nostram eruditionem, annotatio.

Alio triginta annorum & supra, vsque ad filium quinquaginta annorum. Quæ robuiti, & maturæ ætatis esse debeant, & quam integri sensus & iudicij, qui Domino sunt ministraturi, optime locus iste ostendit qui eos triginta iam natos annos exigit, ad hoc munus, ut plus virium & sanioſam mentem in eis requirat quam in his qui bellum sunt ministraturi: nunc vero secus vbiq; fit: ut imbecilles, infirmi, & debiles, ad Dei munera deligantur, & qui vix seipſos regere sciunt, passim sine delectu, ad regimen assumuntur animarum. Similiter admonentur Reges, ne sinant homines in bello senescere: sed senectam quietè agere domi suæ. Cum enim vires in homine deficere incipiunt, non sunt amplius cogendi ad ministerium. Est tertio aduertendum qua mente & animo, veniendum ministris Dei sit, ad eius ministerium. Quemadmodum enim miles, ordinatissimè pergit ad certamè, anxius an sibi succumbendum sit hosti, vel vincendum, in maximo vitæ suæ discrimine, & in bello vires extendit, ut victor euadat: sic qui accedit ad ministerij Dei, cum timore & tremore accedat, quoniã super huiusmodi requiescere solet spiritus Dei. Acuendum est guttur, lingua & labia ad laudes eius mundanda, quoniam omni laude dignus, & maior est Deus, neque est qui ad eius laudes sufficiat.

Venit Aharon & filij eius, & descendere facient velum tentorij. Admonentur hic inferiores ministri, ne curiosi sint in diuinis rebus scrutandis. quemadmodum neque summus sacerdos. Supra enim Leuit.

Leuit. 16. Aharoni per Mosch Deus dicit. Loquere ad Aharon fratrem tuum, ne omni tempore ingrediatur sanctuarium, intra velum, & non moriatur. Aduertendum secundò est, omnia etiam minima Dei ministeria, per sacros ministros esse faciendâ, non per vicarios, ita ut etiam luminaris oleum non alius quàm sacerdos seruare debeat.

Ponent super eam operimentum pellis taxee. Quanta diligentia & cura, culto dienda & seruanda sint sacra, quantumcunque minima, & quæ nullius momenti esse videntur, hic admonemur, cum duplici panno iubeantur inuolui.

Panis iugis erit super eam. Non vult dominus etiam ad momentum, do num eius esse sine pane, ne cibus possit deficere his qui seruiunt ei. Audi quid per Malachiam dicat. Afferre omnem decimam in domum thesauri, & sit cibus in domo mea. Quis tibi grato animo nõ feruiat Domine, qui ita ministris tuos curas & nutris, ut neque ad horam finas mensam tuam esse sine pane?

Ne excindatis tributum. Non sinant superiores sacerdotes, inferiores ministros munera sua facere, ne sint causa occisionis eorum, & mirum valde est quod non puniat eos qui causa mali sunt, sed eos qui mala operantur. Docentur etiam hic sacerdotes, non permittere inferiores ministros errare in obsequio Dei. Docet etiam Dominus in hoc capite, opera & onera ministrorum eius, debere esse distincta & distributa, ne in ministerio eius vlla possit esse confusio, dum quis alterius functionem amittit.

IN CAPVT V. NVMERORVM iuxta literam annotationes.

Dracipe filijs Israel, ut emittat è castris omnem leprosum. Duo hic admonent Hebræi & nostri. fuisse ludæorum. 3 castra. f. Dei quod continebat templum cum atrio suo. 2. erat Leuitarum custodientium sacra. 3. erat aliorum secularium: adduntq; leproſos eiectos, extra omnia ista. 3. feminis quoque extra duo, scilicet Dei & Leuitarum, immundos super animam, extra castra Dei solum. Vnde 2. admonent, triplex fuisse immunditiæ genus. f. lepræ, seminis, & contactus immundæ rei. Sed an hæc vera sint, non facile dixerim. Hoc certum est leproſos extra omnia castra eiiciendos, ut patet Leuit. 13. vbi dicitur. Solus habitabit, extra castra erit habitatio eius, de alijs vero dubium est, & quia hic dicitur. Præcipe filijs Israel, ut emittant de castris omnem leprosum, & omnem patientem fluxum, & omnem immundum super animam: arbitrator omnem immundum, quacumque immunditia, à castris omnibus eiiciendum, quoniã lex nullum inter eos discrimen facit: & infra dicitur. Et non contaminabunt castra sua, in quorum medio ego habito: vnde constat omnia castra vocari castra Dei, & omnes à suis castris fore eiiciendos. Sumitur autem anima, cum dicitur. Immundum super animam, pro cadauere, licet nephes proprie significat halitum, ut sæpe diximus, & ex consequenti animam, quæ videtur status vel halitus Dei.

Vir vel mulier, cum fecerint ex omnibus peccatis hominis, ut præuaricentur præuaricationem in Domino, & deliquerit anima illa. Et confitebuntur peccatum suum, quod fecerunt, & restituent delictum suum, capitali suo, & quintam partem addet super illud, & dabit ei cui deliquit. Locus est utcunque obscurus, & obscurum reddidit ignorantia propriæ significationis verbi & nominis maal, quod aliqui dicunt significare præuari-

cari, alij mentiri & mendacium. Thargum vbiq; mentiri interpretatur. Verbum in multis Scripturæ locis ponitur scilicet, Iehosuah 22. vbi dicitur. Non: Hachâ filius Zerach, maal maal. i. præuaricatus est præuaricationem in Domino? aut mentitus est mendacium in anathemate? Et Ezech. 17. Iudicabor cum illo isti, maal affer, maal. i. propter præuaricationem eius, qua præuaricatus est in me. Vnde meo iudicio significat præuaricari aut mentiri patrum vel iuramentum ad quod moueor cum ex verbis Ezech. citatis, tum ex eo quod habetur Proverb. 16. vbi dicitur. In iudicio non limal. i. præuaricabitur vel mentietur os eius. Diximus de eo Leuit. 6. Et licet prioribus clauſulæ verbus videatur loqui de omnibus peccatis, ex vltimis tamè verbis constat, loqui de peccato furti, cui peieratio adiungitur, & est sensus. Vir vel mulier, cum fecerint aliquod peccatum, ex his quæ homo facere solet, præsertim auferendo alienum, & præuaricatus fuerit præuaricationem in Domino, mentiendo. f. & iurando per Dominum se rem proximi non surripuisse, tales confitebuntur per peccatum suum quod fecerunt, restituentque delictum. i. furto ablatum quo deliquerunt, cum sorte, & quintam eius partem addent super illud. Solebat Dominus huiusmodi mendacia adiuncta peieratione grauissimè punire, ut patet Ezech. 17. vbi Dominus dicit. Vio ego, nisi iuramentum meum, quod spreuit, & fœdus meum quod irritauit, dederò, in caput eius.

Quidam ex nostris hic dicit, idem esse confiteri peccata, & compungi seu se peccatorem agnoscere, quemadmodum Matth. 3. & Marc. 1. inuenitur, quod audientes Ioannis Baptistæ cõcionem, compuncti reuertebantur confitentes peccata sua, sed confessio plus meo iudicio importat, quàm cognitio. f. ipsam externam peccatorum explicationem. Et mitius lex hic agit, cum eo qui Domino confitebatur peccatum suum coram sacerdote, quàm cum eo qui in foro iudiciali, in quo ad minus duplum restituebat: ut patet Exodi 22. hic verò sat erat quintam partem addere rei ablatae. Hebræi & ex nostris aliqui, paulò aliter intelligunt legem hanc, eamque in duas partes fecerunt, ut sensus prioris partis sit, quod qui aliquid surripuerit, aut vi extorſerit, & sua sponte id reddiderit, non cogatur nisi ad simplicem restitutionem, sin falso iurauerit, & conuictus fuerit, quod rem abstulit, restituat rem in capitali suo, & superaddat quintam eius partem, eò quod peierauit, & cum sacrificio quod iubebatur adducere, faciat confessionem, quam ipsi vocant confessionem super singulari peccato, quoniã in alijs pro peccato sacrificij, fiebat generalis confessio his verbis. O Domine, ego reus sum mortis. Vide quæ de his scripsimus Leuit. 5. Ex quibus verbis collige aduersus nostri tẽporis Hæreticos, confessionem auricularè seu vocalem à domino in veteri lege præceptâ, & licet non omnium, aliquorum tamen peccatorum, ut hic & Leuit. 5. manifestatur. Et vide Achillem, quo in Eugubium quidam ex Lutheranis vtritur. Christus, inquit, solus pro nobis mortuus est, ergo illi soli cõfitebda sunt peccata. Si enim hoc consequi valet, valebit & hoc. Christus solus pro nobis mortuus est, ergo ab eo solo baptizari debemus, non à sacerdote. Licet enim Christus solus pro nobis mortuus sit, voluit tamen virtutem passionis suæ nobis, per sacramenta & sacramentorum ministros applicari, quemadmodum Apostolis Ioan. 20. dixit. Accipite spiritum sanctum, & quorum remiseritis peccata,

remittuntur eis. Si ergo solus Christus peccata remittit, nullo pacto esset remissio Apostolis petenda, quam Christus illis tribuisse Ioannes fatetur. Alia missa facimus, quoniam multi prouinciā hanc disputandi a duersus eos, assumpserunt.

Et si non fuerit viro redimens: vt restituat delictum ei: delictum restituitur Domino. sacerdoti erit.] Vocatur propinquus hominis, à quo res furto ablata est, redimens vel redemptor, quoniam quemadmodum ipse redimebat ex suo propinquum suum, & hæreditatem eius: ita & hæres erat eius, in his quæ ab eo furto auferebantur: vnde idem dictum est. Si non fuerit viro redimens, ac si diceret. Si non fuerit viro propinquus, qui si non esset, res furto ablata erat Domini, & eius loco tradebatur sacerdoti, & hinc ortum habuit restitutionem incertorum Domino sciendā, & in pauperes erogandam, quæ quondam Episcopis tradebatur, nunc verò Confessoribus.

Et omnis eleuatio omnium sanctitatum filiorum Israel, quam appropinquare faciunt sacerdoti, eius erit. Et vir & sanctitates eius, illi erunt. Vir quod dedit sacerdoti illi erit.] Tripliciter quis poterat sacerdoti dare, primo offerendo Domino sacrificia sua, & hæc dicit fore sacerdotis offerētis, & hoc est quod dicit quod omnis eleuatio omnium sanctitatum, filiorum Israel quæ appropinquare faciunt sacerdoti, illi erit. Nam, sacerdotis qui victimam sacrificabat erat pars sibi à lege statuta, quam vocat eleuationem, quoniam ante immolationem eleuabatur sursum, vt sæpius diximus. Secundo dabat quis sacerdoti, cum seipsum aut aliquid sui Domino deuouebat, vt cap. 27. Leuit. dictum est, & hoc etiam ad sacerdotem pertinebat, qui. s. tunc temporis ministrabat, aut cui uouens dare malisset, & hoc est quod dicit, Vir. s. cū se deuouit, & sanctitates eius, quas, scilicet Deo deuouet, illi scilicet sacerdoti erunt, cui scilicet, uouens dare uoluerit, aut qui ministrauerit tunc. Tertio poterat sacerdoti dare, non per modum sacrificij, aut voti: sed quasi amico, & vt priuata pertinet, & hoc etiam ad illum sacerdotem pertinebat, cui dabatur. Quidam 2. partem sententiæ interpretantur hoc modo. Vir sanctitates eius, ipsi erunt. i. cuiusque viri sanctitates, ad ipsum. s. offerentem pertinebunt, ac si dicat, partes oblationis uiniscuiusque, offerentis, ad ipsum, scilicet, offerentem pertinebunt, sed expositio hæc videtur nimis licetam torquere. Alij verò sic. Omnia quæ offeruntur Deo, à filiis Israel, per sacerdotem, ipsius sacerdotis erunt. Et quod dicitur, Quicquid aliquis sacerdoti dederit, hinc habet sensum, id est, licet vniscuique dare sanctificata sacerdoti, cuiusque uoluerit, at quando quis dedit illa sacerdoti, ad eum sacerdotem pertinebunt sanctificata. Sed neq; ista expositio multum placet, quæ reliquit secundam partem sententiæ sine interpretatione.

Vir vir cum declinauerit vxor eius, & prauaricata fuerit in eo prauaricationem, & iacuerit vir cum illa, iacuerit seminis, & occultum fuerit ab oculis viri eius, & latuerit, & ipsa polluta fuerit, & testis non fuerit contra eam, & ipsa non fuerit deprehensa.] Agit hic lex de viro qui zelabat vxorem suam, quam suspicabatur adulteram, cuius pudicitiam explorare volebat. Et data est lex hæc, ne Iudæi zelo ducti, in vxores scilicet, eas occidendo, & vt illæ explorationis huius metu, ab adulterio cauerent. Tradunt autem Iudæi isto modo quondam Hierosolymis factam huiusmodi explorationem. Admonebat prius vir vxorem suam coram testibus dicendo. Ne abscondaris cum illo vel illo, quod si admonitionem viri non

admitteret, accedebat confistorium seu magistratus domum, & dicebat Iudicibus. Zelotypia laboro erga istam mulierem, propter illum & illum cum quo se abscondit, & isti sunt testes mei, ipsa verò se innocentem asserit: volo ergo eam portare coram Domino & sacerdote ad veritatem explorandam. Adducebatur autem Hierosolymam, & à Iudicibus ad monebatur his verbis eam deterrēdo. Multæ fuerunt ante te, quæ transgressæ fuere, viri quoque magni sunt & præstantes, quos vicit malus genius, vt in scelus ruerent, narrabantque illi facinus Iehudah, & Reuben. Amon & Thamar: vt illa facilius peccatum suum fateretur. Si fatebatur & bibere nolebat discedebat à marito absque dote. Si verò in negatione perseuerabat, adducebatur ad Orientalem templi portam, & ducebatur à loco in locum, si fortè fatigata, scelus confiteretur, quod si adhuc perseuerabat, & albis vestibus esset induta exuebatur & nigris induebatur, & omnia ornamenta auferebant ab ea, & ad eam sceminarum multitudo conueniebat, vt eam sic spoliata viderent. Postea adiurabat eam sacerdos, verbis textus. Si declinasti sub marito tuo, det Dominus te in maledictionem in medio populi tui, & ingrediantur aquæ amaræ istæ, in viscera tua, vt intumescat vterus tuus. Et ipsa dicebat, amen. Deinde in membrana scribebat nomē mulieris, & omnia verba quibus eā adiurauerat, postea afferebat nouum vas testaceum, in quo dimidium sextarium aquæ mittebat ex concha templi, & puluerem pauimenti tabernaculi, etiam in aquam mittebat simul absinthium, & alias res amaras: abradebat quoque nomen mulieris in eas, quod erat in membrana scriptum, donec nullum vestigium remaneret, postea potabat eam, quæ si munda erat, retineri poterat à marito suo, ac si morbo aliquo laborabat liberabatur ab eo, ita vt grauida fieret, & masculum pareret, & si antea difficulter pariebat, facilem partum assequeretur: si verò polluta erat, facies eius itatim expallescebat, & oculi proruebant, venter intumescerebat, & fæmur eius concidebat: eadem quoque hora, qua ipsa moriebatur, adulter qui cum ea rem habuerat, vita fungebatur, & omnia quæ illa patiebatur, sustinebat etiam ipse. Hactenus illi in quibus meo iudicio multa mentiuntur.

Afferet oblationem eius super eam decimum Ephah, quod est mensuræ genus, de quo sæpius diximus.

Farina ordeacea.] A verbo saar, quod est horripilare, est sear i. pilus, & inde sair, id est, hircus à multitudine pilorum sic dictus à quo etiam scorah. i. ordeum quod pilum longum habeat, quem alia femina non habent, de quo Exod. 9. diximus.

Quia oblatio zelotypiarum est, oblatio recordationis, recordari faciens iniquitatē, aut punitionē iniquitatis.] Pro oblatione in Hebræo habetur, certum genus oblationis. s. minchah: quod fiebat ex flore farinæ, & aliquādo erat flos ipse farinæ: de quo abundè diximus Leuit. 2. Non admiscebatur autē illi oleum, vel thus, quoniam inuis gratum erat Deo, aut quia triste. Oleum autem & thus iocunditatem, & hilaritatem offerentis in oblatione significabant, quæ non erant in oblatione zelotypiæ. Reducebat enim ad memoriam, tam mariti quam vxoris peccatum adulterij commissum, aut pœnam quæ sequebatur sceminam si esset adultera.

Accipiet sacerdos aquam sanctam, id est, quæ in loco sancto erat. s. in concha, qua sese sacerdotes ante ministerium lauabant. Non enim poterant esse aquæ cineris vaccæ rufæ, quoniam nōdum ceremonia

nia illa instituta erat.

Ponet super eam oblationem memoriæ, id est, munus illud farinaceum, quod vocatur minchah, quod dicitur memoriæ, quia pugillum ex eo capiebat sacerdos in memoriam offerentis, aut quod memorabatur totum esse sanctum.

Et in manu sacerdotis erunt aqua amara, maledictionis aut maledictionum, id est, in quibus, maledictiones coniciendæ erant. s. sequentes. Neque bene meo iudicio hic Sanctes vertit aquam amaram deficere facientem.

Adiuratio est imprecationis, scilicet, malorum. Sic melius veritas, quoniamalach, potius significat mala precari, quàm maledicere licet sit quasi idē, mala precari & maledicere. Sic inferius cum dicitur. In maledictionem, verti potest, in imprecationem. s. malorum: ac si dicat. Si à viro tuo declinasti & polluta es: det te Dominus in maledictionem seu imprecationem: vt. Omnes tibi mala presententur aut maledicant, seu sis maledictio.

Et in adiurationem.] Vt, scilicet, iurando dicatur. Faciat tibi Dominus sicut fecit tali mulieri: vnde per adiurationem intelligenda est execratoria, aut det te Deum in adiurationem, id est, dicatur adhuc adiureris, quemadmodum talis à sacerdote adiurata est. Dictio sebuah significat iuramentum aut execrationem.

Cum dederit Dominus femur tuum cadens: & vterum tuum tumescens.] Per femur cadens intelligo femora debilia. Fiebant enim femora istius sceminæ debilia vt vix eam possent sustentare, aut putrida, vt caderet ab eis portio carnis. Vertimus autem. Et vterum tuum tumescens, quod alij vertunt, sed non tam bene crepātem. Nam dictio sabah, potius significat tumescere, & eleuari: quàm crepare: vt patet ex significatione nomines sebi, quod in multis scripturæ locis, significat eleuationem: vt patet Isaia. 13. Erit Babel sebi. i. tumor seu eleuatio regnorum, aut quæ nunc est cæteris regnis eleuatio. Et cap. 28. In illa die, erit Dominus exercituum, in coram sebi. i. eleuationis, seu eleuatam.

Et veniant aqua deficere faciens, vt supra, sed emendanda est litera vt superius. Et dictio maah. i. viscera, ea vel interiora significat: vt patet Ionah 2. vbi dicitur. Et fuit Ionah bimmi. i. in intestino, seu visceribus piscis.

Veniet aqua deficere faciens.] Melius tumescere faciens: & sic vbicunque in hoc cap. locutio ponitur.

Et dicit mulier, Amen, amen.] A verbo aman, quod est firmare stabilire, venit amen. i. firmetur stabiliaur, fiat firmum stabile permanens.

Et eradet ad aquas amaras.] Verbum machah, Hebræis significat delere, & addere, tergere, perdere, & disperdere: & dubium est an sacerdos deberet schedam rumpere, & in aquam mittere: vel potius radere literas ipsas maledictionum: & rasuram in aquam mittere: & secundum videtur verius. Et literam sic expone. Et eradet. s. sacerdos schedæ literas, ad aquas amaras. i. ad proiciendū in aquas amaras, aut iuxta aquas, vel super aquas. Et quod dicitur.

Et scribet maledictiones istas in libro.] Per librū intellige schedam: vt diximus. Nam sephet. i. liber nō solum librum, sed literas significat vt patet 2. Reg. 5. Et mittat sephet. id est, literas ad regem Israel.

Capiet sacerdos de manu mulieris oblationem. Melius minchah. Capiet pugillum sacerdos minchah, memoriale eius. i. quod testetur totum esse Domino oblatum

aut in memoriam sceminæ vt. s. Deus illius memor sit: vt sæpius exposuimus.

Ingrédetur in ea aqua tumescere faciens.] Sic melius veritas, quàm crepare faciens, & sic literam emenda, vbicunque verbum crepare, in Sancte inuenieris.

Et erit mulier in maledictum, id est, omnes eam maledicent seu mala imprecabuntur, & fortè dicebant. Faciat tibi Deus, sicut fecit illi sceminæ, cuius venter intumuit, & femora corruerunt.

Innocens erit. s. ab huiusmodi nocentis. Aut melius innocens iudicabitur à magistratu.

Et seminabitur semine.] Hebraismus est, pro concipiet, seu habebit fructum aut prolem. Vocat enim Hebraismus prolem semen vt Genesis 15. Mihi nō dedisti semen, id est, filium.

Hæc est lex zelotypiæ, id est, ritus qui cum zelotypia seruandus est, & viri, super quem transierit spiritus zelotypiæ, & sumitur hic spiritus pro suspitione.

Et stare faciat, scilicet, sacerdos mulierem coram Domino, & faciet ei sacerdos omnem legem istam.] Omnes ferè legunt clausulam hanc sic. Et statuet vxorē coram Domino: vt hoc ad maritum referatur, neque est mala interpretatio: sed quod sequitur, ad sacerdotem, omnino referendum est.

Et innocens erit vir ab iniquitate, & mulier ipsa portabit iniquitatem suam, id est, nulla pœna afficietur vir, propter huiusmodi explorationem, & mulier portabit pœnam iniquitatis suæ, si fuerit polluta. Sumitur enim in vtroque loco iniquitas, pro pœna iniquitatis: vt Sanctes bene vertit. Sed nil videtur, lex de viro disponere, si scemina esset innocens: sed innuit, eum nullo pacto debere puniri propter hoc, & damnum sceminæ, prolis gaudio compensabatur, & gloria innocentia.

IN CAP. V. NVMERORVM ad morum compositionem annotata.

Recipe filijs Israel: & emittat e castris omnem leprosum.] Summam munditiā nos admonet locus iste: qui ostendit Deū, e castris in quibus ipse erat, eiicere præcepisse omnem leprosum & im-

mundum. Ex quo loco disce, quantum abominabatur voluntarias immunditias peccatorum, qui sic abominatur eas, quas homo inuitus patitur. Similiter admonentur communitatum rectores morbosum omnem, qui alios inficere potest: à ciuitate eiicere, ne alios inficiat.

Confitebuntur se super peccato suo.] Profuit semper homini coram summo Deo, peccata sua confiteri: ob cuius negligentiam multi periire. Non confundaris (ait Ecclesiast.) confiteri peccata tua: & ne subiicias te omni homini pro peccato. Sic cap. 17. Ante mortem confitere. A mortuo quasi nihil, perit confessio: confiteberis viuens, viuus & sanus confiteberis, & laudabis Deum: & gloriaberis in miserationibus illius.

Restituet delictum suum in sorte eius, & quintam partem addes super illam.] Sūt multi, qui postquam ablatam pecuniam restituerint, se immunes a peccato arbitrantur, non curantes iniuriam qua proximum affecerunt: sed æquissimus iudex, omnia restitui vult.

Si non fuerit viro rediment: delictum restituitur Domino sacerdoti erit.] Quicquid habes, o homo, ex pœnario est domini Dei tui, & hæreditas eius, quid

Sacerdos
hæres Do-
mini con-
stituitur.

ergo mirum, si suum post mortem tuam recuperet, & cognosce sua misericordia te finire, sua tuis hereditibus relinquere. Utinam Domine Deus mi, me ipsum hereditate dignareris, & mea, & quemadmodum tu, praeclara hereditas mea es, ita & ego portio tua essem. Ex quo etiam colligitur, quam antiquum sit, ut incertorum restitutio: Domino in suo sacerdote fiat. Et considera sacerdos, quantum Deo tuo tenearis, qui te suum unicum constituit heredem, & quam exuberanter exoluat ministerium, quod illi tam negligenter impendis.

Præter artem expiationum.] Explicat locus iste tria necessaria esse, ad peccati plenam expiationem. I. confessionem, restitutionem, & expiationem.

Cum diuerterit vxor cuiuspiam.] Duo sunt mala quæ omnem rempublicam perturbare solent, homicidium & adulterium. quibus sapiens legislator obuia ire voluit, concessitque viris explorationem vxorū, ne eas ex suspitionibus facile occiderent & fœminas maximum vitæ discrimen subire voluit: ut eas, ab adulterio deterreret, cum scient indubiè, scelus suum posse facile deprehendi. Similiter discimus, quam difficilè peccata nostra abscondita, Deus reuelare soleat. Potuit enim ipse, quærenti sacerdoti veritatem absconditi facinoris reuelare, quod ne faceret, tot ambagibus vitur, quemadmodum fecit in peccato Achan apud Iosuah, quod fortibus potius, quam responso suo voluit manifestare. Tertio docemur Deum multos si ne culpa voluisse tormento explorari, non tamen immunes à præmio dereliquit. Permisit enim hæc, innocentem fœminam infamia adulterij vri, & notari, aquas amarissimas bibere, sed omnia hæc, comperta innocentia, noua prole remunerare. Similiter grauiam esse patiendam, ut malam suspicionem, animo proximi possis auferre. Et hinc ortam puto illam consuetudinem, qua quidam ad ostendendam innocentiam suam, cum alicuius criminis infamia laborarent, super viuos carbones, nudis pedibus incedere volebant, aut candens ferrum, manibus atretare. Et mirum valde est, fœminam tam periculosum subire discrimen, adulterum verò, ab huiusmodi periculo expertem. Mitior enim lex semper fuit in adulterio, cum viris quam cum fœminis, quoniam plura, & grauiora mala sequuntur, ex fœminæ quam viri adulterio: ut prolis incertitudo manifestè ostendit.

Non fundet super eam oleum, & non ponet super eam thus, quia oblatio memorans iniquitatem.] Tritis esse debet omnis peccator: ut recordatio coram Domino, quemadmodum & oblatio, quam Domino peccator offerre debet, iuxta illud Reg s Ezechielis. Recogitabo tibi omnes annos meos, in amaritudine.

Adiurabit eam sacerdos.] Habent ex hoc loco, qui reis inquirendis vacant, quod eos ante torturam, de dicenda veritate blandis verbis debeant admonere. Veniat aqua descere faciens in interiora tua.] Istuc pertinere videtur quod in Psalmo dicitur. Induit maledictionem sicut vestimentum suum, & intrauit sicut aqua interiora eius, & sicut oleum ossa eius. Aduerte etiam hic quam seuerius lex agat cum rea, aduersus quam aliquis testis deponit, quam cum ea quæ rea miraculo quodam ostenditur. Nam si testibus conuincebatur, lapidabatur, si verò indicio aquæ amaræ sustinebat quæ hic describuntur mala. Pluris enim facere videtur humana testimonia in damnando homine, quam sua indicia. Audi de hac

re pulchrum exemplū quod i. Reg. 6. scriptum est. Cum enim sanctissimus propheta Hæliſeus Syros quosdam milites, qui Samariam obsidebant ce citate percussisset, eosq; intra vrbs mœnia cōclusisset: petiit ab eo Rex Israel an eos gladio percutere posset. Cui sanctus Propheta respondisse fertur: Non percuties, num quos cepisti gladio tuo percutis? Pone, inquit panem & aquam coram eis, & comedant & bibant. Sic & nunc Dominus voluit eam à morte liberari ream, quā Iudex humanis testibus, & humano more ream non deprehēdit, sed indicio suo, ut & eam ream utcunque puniret, sed tanquam pius, morti non traderet lapidādam. Ex quibus omnibus docemur, neque publicè, neque secretè peccare, ne fortè Dominus aliquo manifesto indicio, peccata nostra aliquando prodat.

IN CAP. VI. NVMERORVM iuxta literam annotata.

Ir vel mulier, cum separauerit se vouendo votum Nazarei: ut separet se Domino.] Verbum pala, quod hic ponitur: significat propriè separare, licet Hebræi dicant illud significare multa alia. s. mirificari, seu mirabile & difficilè esse, absconditum esse, & separare, sed locis quibus ponitur inspectis, videtur præcipuè significare separare, & ex consequenti absconditum esse quod id quod est absconditum, sit à notitia hominum separatum, & si contendas, admittam etiam mirificari. Prouerb. 30. habes. Tria sunt quæ niphlen. i. separata vel abscondita sunt à me, quod Hieronymus vertit. Mihi difficulta. Sic Exo. 33. Vniphlinu. i. Et separabimur ego & populus tuus, ab omni populo, vbi etiam verti posset. Et mirabiles erimus. Quod enim est si paratū, est mirabile. Potest ergo locus iste dupliciter exponi, iuxta duplicem verbi significationem. Primò ut vertimus. s. Vir vel mulier, cum separauerit se ab aliis hominibus & fœminis, ad vouendum seu vt voueat votum Nazarei. Ecce qualiter separabat se, quod statim explicat dicens.

Separando se à Domino, id est, tãquam rem dicatam Domino, aut propter Dominum. Res enim Domino consecratæ, ab aliis prophanis separatæ erāt. Alio modo sic.

Vir vel mulier, cum mirificauerint se, ad vouendum votum Nazarei.] Abstinento enim ab omnibus immundis, & à quibusdam delectabilibus, quibus alij fruebantur, mirabiles se reddebant omni populo in huiusmodi votis & hic secundus sensus, mihi magis aridet. Porrò dictio nazari, à qua nazir. i. Nazareus, significat elongare & separare: ut patet Zach. 7. vbi dicitur. Nunquid flebo, hinazer. i. separando vel elongando me à cibis? Dicitur ergo Nazareus nazir. i. separatus vel elongatus, quoniam tempore sui Nazareatus, separabat & elongabat se ab omnibus immunditiis, & à multis delectabilibus, vuis, vino, & aliis quibusdam. Posset etiam verti vouendo votum separationis: ad separandum se Domino. Sunt qui legunt si expresserit. i. diserte labijs suis votum protulerit. Alias enim vt dicunt Iudæi, votū non valebat: sed iste sensus, à litera alienus esse videtur, quoniam vt Theologi bene probant, votum etiam si ore non sit expressum, validum est, quoniā Deo, qui corda hominum nouit, fit Aduerte autem huiusmodi vota, communiter fieri ab his qui legi discendæ liberius vacare volebant se sequē ad tēpus separabant à commercio aliorum hominū, & Domino

setotos debebant. Sunt etiam qui pro Nazareus, dicant pronuntiandum nazareum, quod litera zain, cum qua nomen nazari scribitur, mollius sonet, quam tsade. Hi Nazarei à Iudæis vocantur peruchim. i. separati, qui in nouo Testamento Pharisei vocantur, à qua voce, quidam putant Christum seruatore nostrum dictum Nazarenum, quasi sanctificatum, sanctum ac sacrum, aliis tamen magis probatur, quod à nazari quod est seruare & saluare, sic dicatur.

A vino & sicera separabit se.] Tria erant necessaria Nazareo. s. abstinentia à vino, & ab his quæ aut vinum gignebant aut ab vuis gignebantur. Secundo abstinentia ab immundis præsertim mortuis. Tertio nutrire comam. Et potest quartum addi, quod. s. esset Domino sanctificatus. A sachar, quod est inebriare, est nomen Hebraicum sechar, quod & si propriè significat sicera, inuenitur tamen significare omnem potum inebriatiuum, licet hoc non probetur multis, quoniam vbi cunque alij vinum vertunt, optimè quadrat sicera. Vnde videtur, quod solum sicera significet. In multis enim locis, à vino distincta ponitur vt hic. & Leuit. 10. A verbo sachar est sichor. i. ebrius. & sicharon. i. ebrietas.

Acetum vini, & acetum sicera non bibet.] Ex utroque, acetum fieri solet: licet apud nos ex sicera non fiat, quoniam ea non vtimur. Verbum autem chamats, à quo chomets. i. acetum, non plenè notum est Hebræis, qui dicunt illud significare fermentare, vim facere, & irasci. Sed expensis locis quibus verbum ponitur, videtur propriè significare fermentari, & ex consequenti acidum fieri, quoniam fermentum, ut cunque acidum est. Habes enim Exo. 12. Quia non chamets. i. fermentauit. Et eodē cap. Et tulit populus pastam suam, antequam iechmas. i. fermentaretur, & Psal. 21. Emanu. peruertentis vechomets. i. & acidum reddentis, seu amaricantis, aut irasci facientis: nondum tamen mens noitra, in hac significatione quiescit, quoniam Isa. 63. videtur significare mixtum, vel rube factum, vbi dicitur. Quis est iste qui venit de Edō, chamuts. i. rube factus vestibus, de Bosrah? Vide quæ de his diximus Exo. 12. Videtur tamen quod significet fermentare, aut miscere, & fortè chomets significat acetum, quoniam videtur mixtum: vt si sapiat utrumque, vinum. s. & acetum, vnde Psal. 69. habetur in siti mea, potauerunt me chomets, id est aceto. Et euangelista dicit, datum Saluatori vinum, cum felle mixtū, quasi dicat Psalm. In siti mea propinarunt mihi acetum. i. mixtum, ex aceto & felle, quod euangelista explicuit. Videtur etiam posse significare rube scere, propter verba Isaia citata. & multa in Scripturis loca, vbi verbum ponitur: possent iuxta hanc significationem exponi. Et si pasta, & fermento rubra ut cunque fieret, quale est fermentum: indubiè crederem, propriè significare rube scere, & ex consequenti fermentari, quod sit quodammodò rubeū fieri: sed rem non diffinio, quoniam coniecturis moueor.

Madefactum vuis non bibet.] Aliqui vertunt. Omnem liquorem, verbum scarah, significat residuum esse, nomen verò residuum & magis loco quadrat: vt sit sensus. Residuum vuarum non bibet. Vocatur autem residuum vuarum, omne quod ex vuis exprimitur, sicut vinum, & quod ex vuis aqua madefactis eliquatur quod nostri vocant pedis aquam, similiter vinum decoctum, quod arrobe, nostri appellant. Vnde Hieronymus optimè vertit quicquid de vua exprimitur. Thargum. Omnes reliquias vuarum.

Neque meo iudicio tam benè quadrat madefactū vuis, nō bibit, quoniam vuis non solet aliquid madefieri: vnde potius dicendum esset. vino, aut musto madefactum. Imò neque sic quadrat quoniā multa madefiunt vino, aut musto, quæ non possumus bibere: vt panis, caro piscis. Difficultas accidit, ex ignorantia radicis, quidam enim ex Hebræis, dicūt esse à iassar, quod est rectificare: sed non videtur rectum. Est ex eadem radice, sirion. i. lorica: sed quid allusionis habeat lorica, ad residuum: non facile dixerim.

Ab acinis vsque ad corticem: non comeder.] Dictionis charsanim. i. acini: ignota est propria significatio, & accipienda est quam nobis Hebræi tradunt. Sic & sequens dictio. s. zag, ignota est, neque alibi quàm hic, quod sciam: in sacris literis reperitur. Hieronymus vertit, Ab vua passa, vsque ad acinum non comedet.

Donec impleantur dies, quibus separauit se Domino.] Non erant à lege statuti huiusmodi dies: sed vnusquisque pro deuotione sua præfigebat sibi tempus, & taxabat dies, & aliqui erant ad totam vitam Nazarei, quemadmodum Simson, & fortè Samuel. Dicebatur autem toto hoc tempore Domino separatus, quoniam ab immunditiis omnibus separabatur, & Dei cultui videbatur applicatus, & hoc explicat cum sequitur, Sanctus erit, id est, separatus, veluti res sacra.

Crescere faciet comam capitis sui.] Verbum para à quo pera. i. coma, potius significat nudare, quam crescere, vnde vertendum est.

Crescere faciet nuditatem capilli capitis sui, id est, si contingat caput denudatum seu attonsum habere, aut ratum: sinet capillos crescere.] Quod autem verbum, para nudare significet, patet capite superiori, vbi dictum est, Vpara. i. denudabit caput mulieris: de quo etiam multa diximus Exo. 32. Si quæras quare Dominus volebat hominē capillos suos sibi consecrare, crediderim, quod vt Iudæos auerteret, ne eos idolis offerrent. Testis enim est beatus

Cirillus, Gentiles cæsariem suam idolis suis obtulisse, sic enim ait. Gentilium dementissima natio, suas consuetudines secuti, & mutarum pecudū more viuentes, offerebant comam dæmoniis. eam nutrirī permissam, atque alius quidem nymphis quas Oreades appellabant, alius fluuiio, cum visum esset, offerebat, atque religionis loco, res apud eos habebatur. Itaque sapientissimus Moses, imò verò per Molem Deum, cum intelligeret, nō facile Hebræos, quos in Aegypto errores imbibisset, deponere posse, similes ritus instituere decreuit, sensim eos à priscis erroribus disungens. Quibus ritibus, non dæmones vltra, sed Deum omnipotentem, quasi sub vmbra, & figura, colerent. Hæc ille.

Omnibus diebus quibus se Nazareum fecit Domino, ad animam mortui non veniet.] Iam admonui nazari, significare separationem vel elongationem: vnde idem dictū est omnibus diebus quibus se nazareū fecit, quibus se separatū fecit. s. à pollutis, & à vino, & ab his quæ à vino originem habēt. Et quod dicitur Domino, intellige propter Deum, aut dedicando se Domino, quod autem sequitur.

Ad animam mortui non veniet.] i. quod, ad funus, seu ad mortem, qua corpus animam efflat.

Quia nazareatus, aut separatio Dei sui, est super caput eius.] id est, quia signum separationis Dei sui, qua. s. Deo suo separatus est: super caput eius. s. est. Nam cæsaries intonſa, signum erat quod ipse esset Deo suo separatus & consecratus. Quia etiam nezer,

Tria necessaria ad peccati expiationem.

Difficile Dominus in veteri lege peccatorem reuocare dignabatur.

Multos Deum sine culpa torqueri permissum, qui tamen premia donat.

Mitior lex adu e i in virum quam in fœminam semper fuit.

Debent torquendi blandis verbis ante torturam admoneri à iudice.

Patitur agere Dominus cum eis quos ipse conuincit, quæ magistra sui cum illis quos conuincit.

Quare Dominus voluit nazareū sibi capillos offerre. Offerunt gentiles capillos suos dijs suis.

Ut patet Jeremie. 15. vbi dicitur nisi seretis id est, residuum tuum in bonum.

nezer coronam significat, vt patet Exo. 29. & Leuit. 21. & multis alijs Scripturæ locis, quidam interpretantur. Quia corona (per quam cæsariem & comam intelligunt) Dei sui, est super caput eius, quæ sensum tenet Rabbi Dauid in libro radicum.

Omibus diebus nazareatus aut separationis sue: Sanctus erit Domino, i. separatus ab immundis, & alijs propter Deum, quemadmodum Dominus.

Cum morietur mortuus super eum, mox subitò, & polluerit caput nazareatus sui. Non solum debebat immunda sponte cauere: sed quantumcunque subitò homo aliquis iuxta eum moreretur, statim polluebatur, & tenebatur radere cæsariem, & septima die à pollutione offerre sacrificium. Aduerte hic quòd dictio pithom. i. subitò, est à radice parah, quæ significat declinare: vnde peti. i. simplex, quòd facile per suafus declinat: potest tamen pithò esse per se radix quatuor literarum: sed Hebræi eam ponunt, in radice parah, quòd verò significet mox, seu repente: constat ex verbis Malach. 3. vbi dicitur Vpithom. i. statim veniet, ad templum suum. Et Psalm. 64. & sagitavit eos sagitta pithom. i. subitò. Et aliquando venit sola, vt duobus locis citatis, nonnunquam verò cum alia dictione, quasi idem significanti: vt hîc Isa. 30. quòd fit, ad explicandam maximam celeritatem, vt solet fieri, cum volumus aliquid fieri cum maxima velocitate, & dicimus mox mox fac hoc. Neque est certum verbum parah, significare declinare: sed quia quibusdam scripturæ locis videtur conuenire, dixerunt Hebræi hoc significare: si quis tamen ex coniecturis, velit significationem venari, videbit potius significare festinare, velociter agere, quòd patet primum, ex nomine pithom. i. mox, & ex nomine peti. i. festinus in operibus suis, loci autem, qui ansam priori significationi dederunt, possunt iuxta hanc optimè interpretari illud scilicet Iob quinto. Quia stultum occidet ira, vpoteh. i. & festinum interficit inuidia, qui. f. bona aliorum sine magna consideratione conspiciat, talis enim. f. non cogitans alium à Deo habere bona, & repente posse ea perdere, in inuidiam eius prouocatur. Aut festinum in credendo, occidet zelus. Sic illud Prou. 20. Vlepoteh. i. declinanti labijs suis (vt nostri vertunt) ne misceas te. Melius veritas. Festino in labijs suis, ne misceas te, qui. f. non considerat quæ loquitur, & quòd iste sit sensus, verba præcedentia indicant. Prædixerat enim. Qui reuelat secretum, ambulat in fraudulenter, & subiungit. Et cum festino labijs suis, ne misceas te, ille enim reuelat secretum qui labijs festinus est. Sic & illud Hoseh 7. Et fuit Ephraim, sicut columba potah, quòd nostri interpretantur declinans, aut seducta, absque corde, quòd tam bene veritas sicut columba festinans. f. ad escam, absque consideratione: an. f. in esca, rete aut laqueus sit ad eam capiendam, & quia festinus facile declinat, potest significare errare, & declinare, rem tamen non certo definitio, quoniam nondum plene certus sum.

Rader caput suum, in die purificationis sue. Debebat Nazareus post pollutionem, expectare septimam diem, & tunc purificari modo statim explicato, quemadmodum purificabant se post septem dies, illi qui immundum aliquid tetigissent, & offerre quæ lege sancita erant.

Faciet sacerdos vnum pro peccato. Apertè constat ex hoc loco, legis immunditiam vocari peccatum, etiam si nihil voluntarij in eo interfuisset: vt prædiximus. 12 capite Leuit. Quid enim culpæ in nazareo esse poterat, huiusmodi contactus, super

Contactus res immundæ dicitur Hebræis peccatum.

quem repente cadebat res immunda.

Sanctificabit caput suum, in die illa, i. dedicabit Deo, aut separabit ab immunditijs propter Deum.

Et separabit Domino dies nazareatus sui. Scilicet alios, quoniam præcedentes non computabantur illi, vt itatim sequitur.

Adducet seipsum ad ostium tabernaculi ecclesiæ. Hebraicè est. Adducet illum, & videtur relatiuè, agnū quem debebat adducere referre, aut sensus est, quòd synagoga adducet seu præsentabit illum Domino: sed prior sensus germanior est, quoniam statim sequitur. Et offerre faciet oblationem suam Domino, agnum.

Agnam anniculam perfectam pro peccato. Lex hæc loquitur de Nazareo, cuius nazareatus, rei immundæ contactu pollutus est, & oblatio hæc pro peccato, illi adhuc imponitur, quoniam non videtur plene expiatum superioribus sacrificijs, & tenebatur offerre triplex genus sacrificij. f. holocaustum, pro peccato, & hostiam integritatis, seu pacificam, de quibus in initio Leuitici diximus.

Et canistrum infermentatorum similia placentas mixtas oleo, & lagana infermentatorum inuncta oleo, & minchab eorum, & libamina eorum. Tenebatur Nazareus Deo offerre, canistrum infermentatorum panū, ex farinæ flore confectorū, & placentas, per quas meo iudicio intelligit priores panes, quos fœminæ facere solent ex massa antequam fermentetur, de quibus abundè diximus Exo. 29. & Leuit. 2. Radix enim nominis chalos. i. placentæ, est chalal quòd est, secundum vnam significationem initiari, dictio verò rachich. i. laganum, significat crustulas, quas nostri bis coctum panem, vocant, & apud nos fiunt pretiosissimæ, quibus saccharum & rosaceam aquā miscunt, & à nostris vocantur bollos daçucar. Namrachich Hebræis est quid tenue & subtile. Et præter hæc, erat munus, minchab, etiam ex flore farinæ & libamen vini, quòd cum sacrificio offerebatur & vertimus Libamen, potest verti, effusionem.

Faciet oblationem pro peccato ipsius. Hebraicè est faciet peccatum ipsius, sed sensus redditus est.

Super canistrum infermentatorum, i. post canistrum infermentatorum, aut præter canistrum infermentatorum. Erant enim omnia hæc simul offerenda Domino. Sanctes noster vertit, in canistro infermentatorum: sed non tam germanè. Et sumitur hîc facere hostiam, pro offerre seu immolare.

Et faciet minchab eius, & non faciet oblationem eius, quòd Sanctes vertit.

Postquam raserit nazareatum suum, id est, capillos nazareatus sui.

Ponet super volas nazarai. Hoc est quòd in Leuitico vocatur impletio manuum, quoniam offerens solebat implere volas suas sacrificijs seu muneribus quæ Domino offerebat, maximè quando cõsecratur.

Sanctitas est sacerdotis, id est sancta sunt huiusmodi oblata, & ad sacerdotem pertinent.

Tam pectus eleuationis quam armus ventilationis. Quid significet eleuationem, nuphah & terrumah Exo. 35 & Leuit. 9. & prior. f. tenuphah videtur significare tenuem eleuationem, qualis est fumi, quoniam radix eius. f. nupht, significat Prouerb. 7. tenuem subfumigationem, vbi meretrix dicit iuueni Naphti. i. suffumigani, aut ascendere feci cubile meum mirrha, ac si dicat eleuare seu ascendere feci mirrhæ fumum, super cubile meum. Terrumah verò, significat quamcunque eleuationem, quemadmodum rum, quòd est radix eius,

10

20

30

40

50

60

eius, qualitercunque ascendere seu eleuare, potest tamen vtraque eleuationem qua huiusmodi res sacrificandæ Domino, eleuabantur sursum, tanquam Domino præsentandæ significare.

Hæc est lex Nazarai, qui vouerit oblationem suam, id est, isti sunt ritus quos tenetur seruare Nazareus qui vouerit seipsum offerre Domino, Aut per oblationem intelligit ea quæ offerebat Domino.

Attingere manū pro posse Hebræi vsurpant. Præter id quòd attinget manus eius. Nam quæ prædicta sunt, tenebatur necessario offerre, & si potens erat ad aliquid amplius, gratum illud erat Domino, & sumitur attingere manus, pro posse, quoniam ex labore manuum, lucrū accrescere solet homini.

Secundum votum suum quòd vouerit, sic faciet, id est, omnia quæ vouerit reddet, & Hebraicè est secundum os voti sui, quòd vouerit, sic faciet, id est, sicut exegerit votum suum. Aut sicut aperuerit os ad vouendum, & hoc.

Super legem nazareatus sui, id est, vltra ea quæ soluit, ratione nazareatus sui ac si dicat. Si quid præter ea quæ pertinent ad nazareatum, vouerit, tenebitur soluere. Aliqui Interpretes vertunt secundum legem nazareatus sui. i. seruando legem nazareatus sui, & sensus bonus est, sed prior germanior.

Loquere ad Aharon & ad filios eius. Quoniam munus benedicendi populum erat sacerdotum ad eos sermonem dirigit, tradens eis benedicendi formā. Cum hoc tamen pater poterat filios benedicere, & senes alios: vt patet de Iacob, qui benedixit filios & Pharaoni.

Modus benedicendi quo sacerdotes populum benediebant.

Benedicat Dominus, & custodiat te. Admonui Gē. 1. benedicere Dei esse benefacere: hominis verò ad Deum, laudare, hominis ad hominem, bona præcar.

Lucere faciat Dominus faciem suam super te, id est, ostendat tibi faciem hilarem, & amabilem. Sunt enim lucida læta & amabilia: videtur enim Dominus cum cælum obnubilat, abscondere à nobis faciem suam, & iratus esse nobis, vt patet Gene. 9. cum obnubilauero cælum nubibus. i. iratum me ostendero, arcum meum ponam, ne arbitremini me velle destruere terram, aut diluuiò alluere. Et & alius sensus. f. Illuminet, seu lucere faciat faciem suam super te. i. dirigat te. Solet enim lucerna præcedens dirigere hominem in tenebris, & hic sensus videtur explicari Psal. 66. vbi dicitur. Deus miseretur nostri, & benedicat nobis, illuminet vultum suum nobiscum. Explicans verò quid sit illuminare vultum suum cum eis, sequitur. Vt cognoscamus in terram viam tuam, in omnibus gentibus salutem tuam. Hoc est ergo Deum illuminare, aut lucere facere, faciem vel vultum suum, super aliquem dirigere, & cognoscere facere, eum in terra viam suam, aut legem suam, seu quæ agēda sunt ab eo, & ista explicatio videtur germanior. Aliqui explicant. Da nobis cognitionem seu notitiam tuam, sed quia cognitio facialis nemini dabatur, tunc videtur non tam germana, vt secunda. Caietanus exponit de cognitione fidei.

Eleuet Dominus faciem suam ad te, id est, vultum tibi amabilem ostendat. Qui enim aliquem odit, cum illum videt, demittit vultum, quemadmodum de Caino legimus. Quare concidit vultus tuus? Et si bene egeris, erit leuare. Qui autem diligit, vultum eleuat ad videndum amicum, vnde sequitur hîc. Et ponat tibi pacem, quasi explicans quòd dixerat more suo: vt idem sit, eleuare faciem suam super aliquem, quòd facere cum eo pacem, seu illi pacificum esse. Posset & alio modo hæc benedictio

explicari sic, Benedicat tibi Dominus & custodiat te: i. primo custodienda te à malis. Lucere faciat faciem suam, & miseretur tui. i. miseretur tui, ac si dicat. Videat te miserum, ad miserendum super te. Videtur enim facies misericordis, lux ei qui in maxima miseria est, quasi in tenebris iuxta illud Zacharia, Illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis sedent. Et Isaia 60. Surge illuminare Ierusalem. Leuet faciem tuam super te, & ponat tibi pacem. i. ponendo tibi pacem seu pacificum se reddendo tibi, & sic in tribus summatur hæc benedictio. f. in custodia, in miseratione & in pace. Dicit autem Hebræi sex necessaria ad hanc benedictionem. Primum vt proferatur lingua sancta. Alterum vt stando dicatur. Tertio vt sacerdotes manus attollant. Quarto, vt eleuata voce pronuntietur. Quinto, vt facies habeant versus populum. Sexto, vt fiat in nomine Dei Tetragrammaton.

Ponant nomen meum super filios israel, id est, inuocent vt benedicam eis, & ponitur hic illud ineffabile nomen Iehouah: inuocatio autem hæc fiebat dicendo, Deus benedicat tibi: Aut oro Deum, vt tibi benedicat. i. benefaciat. Sic Genes. 48. habes de Iacob Angelus redemit me, ab omni malo, benedicat pueris istis & vocetur in eis nomen meum, & nomen patrum meorum: Abraham & Isaac. Et ego benedicam eis.] Erant sacerdotes instrumenta benedictionis diuinæ.

IN CAP. VI. NVMERORVM ad mores componendos adnotatio.

Vt vel mulier, cum separauerit se, vouedo orum Nazareus.] oient hominum voluntates tā infirmæ & debiles in bono esse: vt sepe Deo grati fuerint, qui in eo, voto vel iuramento firmare voluerunt. Vnde vota semper illi placuerunt, modo ab illis à quibus sunt Domino reddantur. Similiter admonemur hoc loco, quàm grata Domino semper fuerit abstinētia à rebus delectabilibus, præsertim ab eis, quæ hominem in pecus vertunt, qualia sunt quæ possunt inebriare. Est tertio quòd nos, fuisse semper homines, qui se cæteris in his quæ sunt virtutis, antepone re voluerunt, quales fuerunt Apostoli, Ioannes Baptista, Dominicus, Franciscus, & multi alij, qui communem hominum vitam post se relinquentes, quantum in eis virtus potuerit diuina, clarè mundo ostenderunt. Sed summè aduerte, quòd dicit Domino. Sunt enim multi, qui ob hypocrisis, aut propter vanitatem, sese cæteris in his quæ solam speciem virtutis habent, altius extulerunt: sed isti iam ab hominibus suæ vanitatis, vanius præmium receperunt.

Lucas

Placuit super Deo animus in bono firmatus.

Attente v. Ido cum vno agendum maxime in factis, et ab his que mensentur bare possunt abstinendum.

50

60

Quam sit antiquus nazareus aduersus.

Iudei atque incedebant.

Quam periculum obuia sit sanctorum ho mine, his aduersus.

Viri sancti Domini, a populo offerendi ad, eius p. a. eandem que admodum malisug. ludi & in uersificandi Omnia scilicet Domini gratia sunt.

Cap. 5.

reatus legem, cum lege incepisse: praecessit enim legem per multos annorum centenarios, licet forte, non omnibus his vallata ceremoniis, quibus nunc fieri iubetur: ut patet Gen. 49. ubi Iacob, filio suo Ioseph dicit benedictiones genitorum meorum, usque ad terminum collium perpetuorum, et iunt super caput Ioseph, & super verticem Nazarei fratrum suorum. Ex quibus verbis constat priores illos patres, Nazareorum notitiam habuisse: nisi dicamus ibi accipi Nazareum, pro separato in pulchritudine, ab aliis fratribus suis.

Crescere faciat comam capitis sui.] Cōstat ex hoc loco Iudæos, aut attonfos, aut attonsis comis incessisse, quoniam Nazareus hic iubetur comam nutrire. Si quæras quid gratiæ, in coma extensa Dominus inueniebat, ut Nazareis præciperet nutrire eam: arbitror eum libenter in homine vidisse, quæ in eo creauerat, & homo pulchrior esse videretur cū coma, quàm sine ea, præter hoc quod diximus, hoc factū: ut Iudæos auocaret à ritu gentilium, qui comam suam, idolis suis offerre solebant. Est alia ratio quam Liranus affert, quare. s. Dominus voluit, sacerdotes & Nazareos, non attonfos, quoniam sacerdotes idolorum rasi ministrabant: ut dicitur Baruch, 6. Sacerdotes (inquit) sedent, habentes tunicas scissas, & capita & barbam rasam. Nazarei autem tempore Nazareatus sui, erant Deo deputati, ideo non tondebantur sicut neque sacerdotes.

Super patre suo, & super matre sua, non polluet se.] Si quis ex hoc loco arguat, licere vouere, ea quæ pietati aduersantur, dicito, quædam esse quæ alicui sunt opera pietatis, in aliquo tempore, alteri verò pro alio, sunt impietatis, quemadmodum sepelire mortuos: cum enim euangelizandum est: dimittendi sunt mortui, sepelire mortuos suos, sicut cum Deo ministrandum est. Et ex hoc loco discet, quàm segregati à suis affectibus esse debeant ministri Dei, ut non curent quæ carnis & sanguinis sunt.

Et si mortuus fuerit iuxta eum, mox fortuito.] Periculosà, & quæ vix custodiri potest res est sanctitas, & omnibus casibus, & periculis obuia, & in qua multū vigilandum est, ne eam perdas. Audis enim hic Nazareum cadere: etiam inuito Nazareo, & mirabilis est, quòd elapsum Nazareatus perdebat tempus, & hoc est, quod nos maximè detertere debet, à pollutionibus & peccatis, ne videlicet amittamus, quæ congregaueramus bona. Hoc enim est, quod apud Ezechielem legis de iusto, se auertente à iustitia sua, cuius iustitiæ nõ recordatur amplius Dominus, post peccatum. Cauendum ergo valde, ne iustitiam amittas: ne incipias de nouo iustificari, & quæ præterita sunt perdas. Non admittunt etiam opera sancta naxum vllumine putes, te simul posse Deo seruire, & mammonæ.

Adducet eum ad ostium tabernaculi ecclesie.] Si cum synagoga Domino præsentabat, dicitur, viros sanctos Domino, pro bono reipublicæ, esse offerendos: quemadmodum malos iugulo. Erat enim Nazareus, holocaustum Domino, hostia pro peccato, & sacrificium pacificorum: ideo omnia hæc iubetur offerre.

Capit eum casariem nazareatus sui: & ponet super ignem.] Nihil habent sancti, quod Deo gratissimum non sit, anima, corpus, vestes, vngues, & capilli: Capilli enim capitum illorum numerati sunt: & in odorem suauitatis Domino offeruntur. Et considera quæso discrimen, Capilli impiorum, apud Ezechie. di-

sparguntur, sciuntur. & comburuntur, sanctorum verò in hostiam pacificorum Deo offeruntur, Quòd si sanctorum capillis nobis Deum recõciliant, quid facient ea, quæ sunt mediatoris Christi: cuius lachrymæ, panni, & id genus alia nos placant, ut Bernardus ait.

Sic benedicetis filiis Israel.] Quanti faciendi sint sacerdotes Domini, locus iste pulchrè adumbrat: per quos nobis Dominus benedicat: ne autem ipsi superbirent, putantes se esse authores benedictionis, adiunxit. Benedicat tibi Dominus. Quinque sunt quæ nobis ex benedictione Domini proueniunt. Primum quod benefacit nobis. Secundo curat odit nos. Tertio dirigit nos, ne errare contingat. Quarto miseretur nostri. Quinto amicè nos respicit, & pacem nobiscum facit: quod potest poni sexto.

Et ponam nomen meum super filios Israel.] Nõ ergo leue reputes, super te nomen Dei tui inuocari: cum audias hic Deum, ad eius inuocationem benedicere creaturæ suæ.

IN CAPVT VII. IUXTA LITERAM ANNOTATA.

T fuit in Dei quo compleuit Moseh eleuare habitaculum.] Exodi ultimo legimus, tabernaculum tunc erectum: & nobiliam seu lucem implese illud. Quomodo ergo nunc dicitur, eius erectione

fuisse completam. Ad quod dicendum, tabernaculi eleuationem ad multos durasse dies, in quibus, quæ hucusque à principio libri narrata sunt, acciderunt: Secundo posset dici, hoc caput locandum, immediatè post vltimum Exodi. Et si obiciatur, quæ hic gesta narrantur fuisse, post numeratam plebem, quia hic dicitur, principes, qui super numeros steterunt hæc obtulisse, dico dictionem pechudim non solum numeratos, sed etiam præfectos significare, qui ante numerationem præfecti erant. Liranus sequens Rabbi Salomonem, dicit, duplicem fuisse tabernaculi erectionem, quædam quotidiana. qua mane erigebatur, & vesperi deponabatur, quando scilicet castra non permanebant, altera erat permanens, qua tabernaculum diu manebat. Dicit autem erectionem mobilem, fuisse factã vltimis septem diebus primi anni egressus ex Aegypto, in qua fuit consecratio altaris & sacerdotum facta à Moseh, octauo autem die, quæ fuit prima dies secundi anni, facta est prima erectio stabilis, & continuata est, in qua fuit oblatio principum, facta per Aharon, & sacerdotes, iam consecratos. Sed timeo distinctionem esse potius fictam, quam veram. Hoc certū est, scilicet, eadem die prima, s. secundi mensis, fuisse tabernaculi erectionem, & populi supputationem: ut constat ex vltimo cap. Exodi, & priori huius libri: unde indubie credo multa capita huius libri, locanda ante Leuiticum, scilicet, hæc & sequentia 1. vsque ad 11. exceptis 5. & 6. Nã de 11. constat, quoniam ibi dicitur Deum locutum Moseh, in deserto Sinai, anno secundo in mense primo: vbi præcipit celebrare pascha 14. die primi mensis: numeratio verò, & erectio tabernaculi, facta sunt prima die secundi mensis anni secundi, ut iam probauimus: unde constat omnia hæc præcedere ea quæ in Leuitico dicuntur: vbi cap. 1. dicitur, Deum locutum Moseh, de tabernaculo Ecclesie, iam proculdubio erecto. Vnde anno secundo 14. primi mensis iussit Dominus Phasè fieri, seu Pascha, & prima die secundi mensis eiusdem anni tabernaculum erectum est, & sacerdotes vncti vltima vnctione, cum tabernaculo, & eodem die cepit populus numerari, & sequenti die post numerationem, & erectionem, ceperunt principes offerre: ut hoc capite dicitur neque inconuenit dicere, eadem die tabernaculum ceptisse erigi, & populū numerari, & per aliquot dies vtrūque durasse, quibus expletis, ceperunt principes offerre, & hæc videtur veritas huius rei.

Quæ nobis bona ex diuina benedictione proueniunt, aduertit.

Quæstio de tabernaculi erectione explicatur.

Agaliquid significat hebrais.

tabernaculum erectum est, & sacerdotes vncti vltima vnctione, cum tabernaculo, & eodem die cepit populus numerari, & sequenti die post numerationem, & erectionem, ceperunt principes offerre: ut hoc capite dicitur neque inconuenit dicere, eadem die tabernaculum ceptisse erigi, & populū numerari, & per aliquot dies vtrūque durasse, quibus expletis, ceperunt principes offerre, & hæc videtur veritas huius rei.

Sãctificauit illud, id est, à prophanis separauit, omnia supellectilia eius: applicandæ ea, cultui diuino, & idem intellige, per vasorum sanctificationem.

Ipsi stantes super numeros.] Verbum pachad, ut sæpius diximus, significat recordari, & numerare, & ut Hebræi volunt, etiam præficere, ideo aliqui vertunt hic, stantes in præfecturis, & est bona interpretatio: sed mihi prior videtur melior, ut sit sensus, qui steterunt super numeros. i. præfecti fuerunt, dū populus numeraretur.

Sex plaustra operata.] Dicitio Hebraica agalah. i. plaustrum ab agol, quod est rotundum teres, ortum habet, cuius propria significatio Hebræis & nostris, nondum plenè nota est: unde tribuunt illi, omnes istas significaciones. s. rotundum, in aurem, castra, semitam, cœlum, vitulum, & plaustrum. Sed expensis locis scripturæ, videtur agol, significare, aut rem rotundam aut quod verius est, semitam inter duas macerias clausam significat verò in aurem aut quia rotunda, aut quia clausa ad motum semitæ. Similiter vitulum, ratione rotunditatis pedum, aut quia in medio pedis, quasi viam seu semitam habeat, ex vtraque parte clausam, plaustrum verò eadem ratione. s. quia vtcunque rotundum, aut quia in medio, dum sepe, aut ligno circumdatur constituit quasi semitam: res mihi nondum plenè nota est. Quod enim rotundum significet, videtur constare 1. Reg. 7. vbi dicitur Agol. i. rotundum in circuitu, aut clausum, ad modum viæ clausæ maceris. Et eodem capite os eius Agol. i. rotundum, aut ad modum semitæ clausum. Sunt enim quædam vasa, quæ in ore habent quasi semitam, ne aqua effundatur, nos vocamus albarrada, unde re vera arbitror, dictionem significare propriè semitam, & ex consequenti, omne quod habet modum semitæ, neque puto agil, in aurem qualemcunque significare: sed aureum ornamentum, quod in medio, modum viæ, seu semitæ habet, neque ad foramen auris suspendebatur, sed totam aurem circuibat Gen. 45. plaustrum significat, vbi dicitur Agalot. i. plaustra, pro paruulis, dicitio verò sequens. Liab, quod nostri operum cum Hebræis interpretantur, adhuc ignotior est, quoniam rara est in Scripturis, & vix est coniectura aliqua, ad venandam propriam significacionem. Thargum Ierosolymitanum vertit focciata, seu biuga, ac si dicat quòd vniciueque plaustrum erat par bouum, trahentium illud. Ponitur dicitio Isai. 66. vbi dicitur. Adducet omnes fratres vestros, ex omnibus gentibus, oblationem Domino, in equis & carrucis vbasabim. i. Et in lecticis, quæ sunt vehicula operata, quibus nobiles vehuntur. Et etiam species reptilis, de quo diximus Leuiti. 11. Vnde posset hic verti sex plaustra lecticæ. i. ad modum lecticæ operata: sed quia lecticæ, equis potius quàm bobus vehuntur, magis videntur quadrare plaustra operata, licet ex verbis Isaiæ citatis videatur, potius significare certum vehiculi genus.

Erunt ad faciendum opus tabernaculi ecclesie, id est, ad onera tabernaculi veheda, & etiam ad deferenda pro sacrificiis ligna.

Agaliquid significat hebrais.

vniciueque secundum opus suum.] Hebræicè est viri secundum os ministerij sui i prout exegerit ministerium suum, aut prout dixerit ministerium suum exigere, & sic infra, vbi eadem locutio reperitur, expone, & est Hebraismus, de quo in Hebraismus iam diximus.

Quatuor plaustra & octo boues, dedit filiis Merari.] Ideo dedit duplum, quia plura, & grauiora vehenda erant ab eis quàm ab aliis.

Opus sanctitatis erat super eos. Id est, quæ sanctiora erant, seu ministeria sanctiora, erant super eos, id est, vehebantur ab eis, aut si opera intelligas, verte: incumbebant eis. Et clarius, quia instrumenta sanctitatis, id est, sanctissima erant super eos, id est, super humeros eorum, ut statim explicat.

Obtulerunt principes pro dedicatione altaris.] Significat dicitio chamach, incipere: unde idem est dedicatio, quod inceptio: quando primum altare, cultui diuino applicabatur, & dedicabatur: quod fiebat post vnctionem.

Princeps vnus per diem, princeps vnus per diem.] Gaudet Hebraismus huiusmodi geminationibus. Et voluit Dominus, ut quisque principum, suo die offerret: ut sacrificium & dedicatio, honorabiliora essent.

Scutula argentea vna.] Dixi Exo. 25. de significacione scherara. i. scutula: quòd Hebræis incertæ sit significacionis, neque est bona coniectura, ad inueniendam propriam significacionem. Hieronymus acetabulum vertit. Est autem acetabulum genus vasis, quod heminatam vocant.

Triginta & centum pondus eius.] Solet Hebraismus ponere minorem numerum, ante maiorem. Et aliqui vertunt 130. sicli eius. Sed dicitio miscal, frequentius in scriptura pondus quàm siclum significat: ut patet Ezech. 5. vbi dicitur. Capiet tibi stateram miscal. i. ponderis. Et prioris Regum 10. fuit mischal. i. pondus. Etiam Esdræ 8. scriptū est. Omne hamiscal. i. pondus, & subaudiendi sunt sicli: ut sit sensus 30. & centum. s. sicli pondus eius, scilicet, scutulæ.

Phialam vnam.] Dixi de dictione mizrah. i. phiala Exodi 27. & etiam in hoc libro: quòd ut plurimum esset vas paruum, quo sanguis effundebatur, & quo homo bibere posset: ut patet Hamos 6. vbi dicitur qui bibunt bemixchæ, id est, in phialis vinum.

Plena simila, permixta oleo, in minchah.] Vertit vbi que Sanctes pro minchah oblationem, vel munus, neque bene meo iudicio: quoniam ut sæpius admonuimus, & si minchah aliquando significet omne placitium munus, nonnunquam tamen, significat certum sacrificij genus: quo ex simila fiebat de quo Leui, 2. abudè diximus, & hic pro illo certo sacrificio accipitur.

Cochlear vnum.] Dixi aliàs dictionem chaph, à curuitate suam fortiri nomenclaturam: quòd curuum sit.

Decem siclorum.] In Hebræo non est siclorum, sed tantum decem, subaudiendum tamen est.

Iuuenus vnus filius bouis.] Quod dicitur filius bouis, phrasis esse videtur Hebræica. Posset tamè dici, per hoc teneri significari: ut. s. ideo dicitur filius, quoniam nõ debebat esse annosus sicut fortè pater. Agnus vnus anniculus.] Significatius in Hebræo habetur, filius anni ipsius, & significatur, nõ quòd debuit annum complese, sed satis est inchoasse, & aliquid anni habuisse. Postquam enim ad septem dies

dies, cum matre fuisset: poterat immolari.

Hircum captarum unum pro peccato. Mirum valde est, quod ut plurimum hircus, pro peccato offerretur, quo Deus peccati factorem, & horrorem, voluit adumbrare. Est enim animal horribile, & foetidum. Vnde daemones, ut plurimum, eorum figuram assumunt: cum hominibus loquuntur aut apparent.

Hirci quinque. Dicitur Hebraica attar, à qua attudim, id est, hirci, significare proprie videtur ordinare: licet Hebraei dicant significare prae parare, ut patet Prouerb 24. vbi dicitur. Praepara foris opus tuum: veate dah. i. & ordina illud: vbi si secundo loco praeparare veritas, inutilem facies eiusdem significationis repetitionem. Inde attudim, i. hirci quasi ordinatores, & duces gregis. Solent enim hirci ut plurimum, alios greges ducere. Vnde duces Isai. 14. dicuntur attudim: vbi sic habetur. Omnes attude. id est, duces terræ.

Hac dedicatio altaris, id est, inceptio, quando Deo primum dedicatum & applicatum est, & ceperunt super illud offerre sacrificium.

In die qua unctum fuit, à principibus Israel. Videtur hic verba transposita. Nam sensus est, hæc est dedicatio, seu inceptio altaris: qua filij Israel ceperunt in eo offerre: quando illud unctum est: aut pro eodem accipit dedicationem, & unctioem: quoniam ut iam diximus, hoc eodem cap. per unctioem altare & alia Deo dedicabantur.

Triginta & centum, & scutela vna. Subaudi scilicet, & idem de phialis. Et forte phiala arat vas, quod nos vocamus fias, & sunt apud nos vasa testea, quibus potantur rustici, dum in vineis vel agro laborant.

Decem, decem cochlearia, secundum pondus sanctitatis, id est, quodlibet cochlear habebat decem siclos, secundum pondus sanctitatis.

Omne aurum cochleariorum viginti & centum. Scilicet sicli. Et oblationes eorum. Hebraice. Et minchah eorum. Cum carnibus enim, offerebatur simila delicatissima: quæ dicebatur, minchah.

Hac est dedicatio altaris, postquam unctum fuit. i. inceptio qua Israelitæ ceperunt in eo sua sacrificia offerre.

Et quando ingrediebatur Moseh in tabernaculum ecclesie, ad alloquendum illum, scilicet, Dominum, & audiebat vocem loquentis ad se, de super propitiatorio, quod erat super arcam testimonij, de inter duo Cherubim, & loquebatur ad eum. Scilicet. Ad Moseh, nam post tabernaculi erectionem, loquebatur Dominus de se de sua. Sedebat enim super tabula, quæ dicitur propitiatorium & pedes super arcam, in qua erat lex, habebat, & sedebat inter duo Cherubim, quæ alis suis tegebant eum, ne videretur, & constat ex hoc loco media saltem corpora cherubinorum, excedere tabulam propitiatorij: aliàs non sederet Dominus inter Cherubim, sed super.

IN CAPVT VII. NVMERORVM annotatio ad nostram eruditionem.

Semper in ecclesiis debet sequi oret et in altari munus quo placetur Deus Thren. 1.

Obtulerunt principes Israel. Non debent templa aut altaria Dei vacua esse, sed plena: ut videlicet in ecclesia semper sit aliquis, qui oret Deum, & in altariibus munera offerat, quibus placetur Deus, & propitiatur nobis. Audi quid sanctus Ieremias in Threnis deploret. Viæ) inquit) Sion lugent: eò quod non sit qui veniat ad solemnitatem. Considera etiam hic principes, oblationes incepisse Domino

offerre, nunc verò illi cæteris posteriores & negligetiores sunt, in ascendis ministris & pauperibus, & qui minus diuina curare videtur: cum cæteris exemplo esse deberent.

Attulerunt oblationem suam coram Domino: sex plaustra. Mirum valde est, quod principes à plaustris offerre incipiant, quibus onera tabernaculi veheda sunt, ut ostendant, seculares principes debere suis subsidiis, iuuare ministros diuini cultus.

Plaustrum à duobus principibus. Quanta cõiunctio amor, & amicitia, inter principes esse debeat: ostendit in totam oblatio. Debent enim, sicut duo boues iugum trahere, diuinæ legis: nunc verò proh dolor, nulli ita infidiosi sunt, sicut ipsi, ita ut ferè nullus sit, qui cù alio in sua v. be conueniat, sed vnus, omnes alios nititur superare. Posset etiam hic eorù auaritia taxari, qua vnus solus non audebat plaustrum offerre.

Dixit Dominus ad Moseh. Cape ab eis. Non immeritò, serue bone, de fidelitate à Domino collaudaris: qui munus capere à populo nõ audes, sine licentia Domini. Et quis nunc quæso ministrorum Dei, tam fidelis est, ut oblata sibi aut Domino respuat? Ille verò necessaria non recepisset plaustra: nisi Dominus imperasset.

Dabis ea Leuitis. Sunt seculares, qui sacra etiam feruare volunt, quod indecens valde est, sed sacris sunt sacra tradenda ministris.

Humero ferebant. Vix sustinet nunc sacerdos, sacrarium seu vas in quo corpus Domini manet, ad locum vtcunque distatē deferre, & tamen audis hic sacerdotis arcam testamenti non vehiculis, sed humeris debere portare: neque data sunt sacerdotibus plaustra, ut omnem ab eis peccatū auferret occasionem: ne scilicet plaustris portare vellent, quæ erant suis humeris deferenda.

Princeps vnus per diem. Ambitiosè, & pomposè valde, sunt munera Domino Deo offerenda, & nõ deiectè & humiliter: qua de causa voluit ut sapius dictū est, munera sibi præsentanda sursum eleuari. Similiter voluit eos inducere, ad offerenda munera digna Deo: quæ videlicet ad vnam integram diem sufficerent.

Oblatio eius scutella argentea. Ostenditur hic quàm liberales esse debeant, hi qui aliis exemplo esse debent. Vides enim neminē ex sequentibus, in oblatione excessisse Nachon, qui si parcus fuisset, omnes eius parsimoniam sequerentur. Similiter emulationem considera, licet enim aliar tribus, minores & pauciores essent, quàm tribus Iehudah, nulla tamen ab eius munere defecit: sed omnes munus illi æquale obtulerunt.

Oblatio eius scutella argentea vna: triginta & centum pondus eius. Duo hic cõsideranda occurrunt. Alterū quod omnes isti principes, simul munus, & vas quo munus deferebatur, obtulerunt, ad ministeriū templi: qua in re nos docent, nihil nobis ex his quæ domino offerimus, debere reseruare. Alterum quæ attentè & oculatè Dñs expendat, minima quæ illi offerimus. Omnia considerat, & quod sit scutella, quod sit argentea, & quod sit 130. siclorum, & quod siclus nõ sit vulgaris, sed sanctitatis, & quod sit plena similia mixta oleo. Quod etiam annotauimus in sacrificio Abrahæ: sed non pigebit eadē repetere, vbi quique textus repetēdi præbuerit occasionē. Est etiã hic ordinem in offerendo considerare, ut cognoscas quantum à confusione abhorreat Deus.

Quando ingrediebatur Moseh tabernaculum, audiebat vocem de propitiatorio. Ad quid hæc nobis narras

vir sancte, & bone? Ut nobis ostendat, quanta maiestate & grauitate, illi locutus sit Dominus. Non enim eum videbat inquam loquentem: sed vocem de propitiatorio audiebat sonantem, quo testus alis Cherubim responsa interroganti dabat.

IN CAP. VIII. NVMERORVM iuxta literam annotatio.

Quando ascendere facies lucernas, è regione faciei candelabri, lucere facient septem lucernæ. Noster Sanctus vertit: Quando accedere facies lucernas, contra faciem candelabri, lucere facient septem lucernæ. Duo hic sunt aduertenda.

Alterū quod in Hebræo non est ascendere, ut Sanctus vertit, quemadmodū etiam Hieronymus. Ier. 48. verbum per accendere vertit, quoniam verbum alah, non significat accendere, quare Mülsterus vertit, Dum ordinas lucernas, & etiam Sanctus in lexico: sed re vera verbum proprie significat accendere. Neque hoc significatum turbat, id quod habetur Iere. 48. vbi dicitur. Et ciuitates eius excidit, quoniam ibi tam bene quadrat. Et ciuitates eius ascendit. hostis. Sic & illud Gen. 49. Stratus meus alah. i. exsilus est (vt nostri vertunt) melius vertas. Stratum meum ascendit, vt sint admirantis verba quod filius ausus fuerit, eius stratum ascendere, quare germanè vertendum est. Quando ascendere facies lucernas, sed sensus reddendus est, & meo iudicio lucernæ superiores, erant à candelabro diuisæ, ita quod in extremitatibus brachiorum candelabri, erant loca ad ponendas lampades, in quibus oleum erat, quæ accendebantur & poterant deponi & reponi, & quando Aharon reponebat eas, dicitur facere eas ascendere. Aut Aharon ipse ascendebat, cum ascendere volebat lucernas, quoniam candelabrum altum erat, & lucernæ in superioribus ramorum extremitatibus: vnde hic in Hebræo est. Loquere ad Aharon, & ad filios eius. In ascendere tuo lucernas, seu ad lucernas, vbi vides textum coniecturam præbere ascensus Aharon, ad accendendas lucernas: ne tam facillè verbum à sua genuina significatione diuertamus. Sunt enim plus quàm centum in scriptura loci, quibus verbum significat ascendere: vt videre licebit in lexico Sanctis pagina 1727. Satis ergo puto vnum aut alterum locum, quibus propria significatione nõ videretur quadrare, ad veram significationem reducere, si possibile sit: quàm verbum à sua genuina significatione deflectere. Alterum quod hic scrupulum ingerit, est illud, quod nostri vertunt aut è regione candelabri, aut contra faciem candelabri, lucere facient septem lucernæ, aut lucernas, quoniã Hebraicè habetur el mul pene, & significatio mul, valde incerta est. Nam verbū mul, Hebræis est scindere, circuncidere, vt patet Iosue 5. vbi dicitur. Eos mal. i. circuncidit Iosue. Idem Deut 30. & Exo. 12. & multis aliis Scripturæ locis. Inde dicunt deriuari mul, quod interpretantur coram, è regione. & contra. Et aliquando venit solum mul, nonnunquam adiuncta præpositione el. i. ad: vt hic & Exod. 26. & 28. & 39. Sed hæc significationes, nullam allusionem videntur habere ad principale significatum verbi: & fortè significat præcisè, sed non quadrat in aliquot locis, quibus ponitur dictio. Diximus de hac dictione Exod. 18. & 16. & 28. quod nobis videbatur: sed nondum animus quiescit, interim acceptemus communem significationem, vsquequo detur nobis propriam inue-

nire. Est ergo litera sic reddenda. Cum ascenderit tu, aut cum ascendere feceris tu lucernas, ad coram faciem candelabri, lucere facient septem lucernæ, & est sensus. Cum ascendere feceris lucernas. i. lampades. s. super candelabrum, seu ad loca sua: ipsæ lucernæ lucere facient: id est, illuminabunt, è regione ipsius candelabri, id est, partem, quæ est coram candelabro, seu ante candelabrum. Et meo iudicio super florem, in extremitate cuiuslibet rami, ponebatur paruum candelabrum, quod nostri vocant griffeta, quod habet rottrum prominens ad modum auis, & vult dicere, quod rottra paruorum candelabrorum in quibus erat lumen, versa erant ad mensam, in qua panes facierum ponebantur, & hanc figuram præ se fert candelabrum, quod Romæ in fornice Titi, ostenditur. Posset etiam esse sensus, si, mul, significat diuisionem, aut præcisè. Quum ascendere facies lucernas, ad diuisionem faciei candelabri, lucere facient septem lucernæ lumen suum, & per diuisionem vel præcisionem, intellige medium locum inter candelabrum & mensam. Potuit etiam candelabrum rottra habere versus propitiatorium ad illuminandum locum in quo erat Deus.

Contra faciem candelabri, ascendere fecit lucernas. Ex hoc loco videtur, quod alah significet etiam accendere seu lucere, quoniam quod superius dixit è regione candelabri lucere facient lucernæ septem: nunc dicit. Et regione faciei candelabri ascendere fecit lucernas. & pro eodem reputare videtur lucere & ascendere facere. Aut melius quia candelabrum, erat versus ad propitiatorium, fecit vt etiam lucernæ versus illam partem illuminarent, & sensus est. Fecit lucernas ascendere seu illuminare contra faciem candelabri. i. contra illam partem versus quàm erat candelabrum, nisi exponamus Contra faciem candelabri, ascendere fecit. s. lumen lucernarum. Solet enim lumen accendæ lucernæ sursum ascendere.

Ductile aurum vsque ad pedes eius, vsque ad florem eius. A verbo chassah, quod (vt Hebræi dicunt) est durum, & graue esse: est michsch, quod debet significare durum aut graue: sed tam nominis quàm verbi, non plenè nota est significatio. Ponitur dictio Isai. 3. vbi dicitur. Et pro opere michsch, quod nostri vertunt, pro dispositione æquali, caluitium, & multi sunt qui conueniunt in hoc, quod significet ductile, sed mens nostra illis subscribere vix potest, & potius crederem, per opus graue, intelligi aliquod aureum ornamentum capitis, pro quo Dominus dicit, eas habituras caluitium. Sed quia difficile, videtur longum & extensum, admittendam puto significationem, qua ductile significat, & ex his & similibus deprehendes, quàm probè nouerint Hebræi, Hebraicarum dictionum significationes. Non audeo interpretari, durum aurum, quod nostri moçico vocant: quoniam infra capite decimo dicit Dominus. Fac tibi duas tubas argenti michschah, id est, duri: vbi si veritas moçico seu non intus vacuum: non videtur conuenire: quoniam tubæ intus vacuæ sunt. Est ergo sensus, quod candelabrum totum, erit ex auro ductili seu extenso, tam pes, quàm flores ipsius, & meminit pedis, & florum, quoniam sunt extremitates, ex quibus dat intelligere media. Si enim partes extremæ debent ex auro ductili esse, etiam medium erit ex auro. Similiter meminit pedis, ne putarent ex alio metallo factum: quoniam videtur esse pars vilior.

Asperges super eos aquam peccati.] Sic est in Hebræo, & semis est. Sparge super eos aqua. qua purificantur peccata. quæ erat illa. in qua erant cineres vacæ rufæ: id est qui capit. 19 sequenti: quæ erat ad hoc munus facta, vt. i. pollutos ten inquinatos mundaret. Sed cum illa tondum esset instituta, quomodo poterant Leuitæ illa mundari? Fortè iam erat instituta, licet postea narretur, quod verum esse credo.

Transire faciant nouaculam, per omnem carnem suã.] Hebraismus est, pro radant omnes pilos carnis sug, & modestè valde loquitur Scriptura, ne pudenda nominaret. Et in tribus consistebat huiusmodi purificatio. s. in aspersione aquæ lustrationis. Secundò in rasura pilorum. Tertio in lotionis vestimentorũ. Et aduerte quòd dictio caar, id est nouacula, non solum eam sed etiam vaginam significat: vt patet. 1. Sem. 17. vbi dicitur, Et eduxit illum, mitarah. i. de vagina sua. Idem Ezech. 21. Item 2. Reg. 20. & Ierem. 47. Posset etiam melius dici, quòd significet propriè vaginam, & ex consequenti nouaculam, quòd fit etiam vagina sui.

Iuuenum filium bouis.] Sunt qui dicunt dici filium bouis ad differentiam bubalorum, qui speciem bouum præ se ferunt, sed aut est phrasis linguæ, aut dicitur filius, vt fit tener Neque fit bos senex.

Et mitchah eius.] Sic melius veritas, quàm oblationem eius: quoniam vt sæpius diximus, erat certa species sacrificij, ex farinæ flore, aut farinæ ipsius flos: quod cum carnibus, & alijs, solebat offerri.

Coniungent filij Israel manus suas super Leuitas.] Admonui sæpius in Leuitico, quid huiusmodi manuum coniunctio significaret. Erat enim signum, quòd offerens seipsum in munere suo Deo offerebat. Et quia filij Israel, Leuitas sui loco ad ministrandum Domino offerebant: idèò manus illis iubentur coniungere.

Et ventilabit Aharon Leuitas.] Ista ventilatio, erat eleuatio, qua sursum eleuabantur, ad præsentandum illos munus Domino. Alij volunt eos ventilatos, ad quatuor mundi plagas, ad protestandum Deum esse totius orbis Dominum.

Et leuitæ coniungent manus suas super caput iuuenorum.] Vt. i. protestarentur se in eis offerre, & dignos esse qui iugulo traderentur, propter peccata sua.

Faciet sacerdos vnum peccatum, id est, hostiam pro peccato.

Ad expiandum super Leuitas.] Aut ad liniendum, scilicet, sanguine. Verbum enim chappar linire significat.

Ventilabis eos ventilatione.] Expone vt supra, & ex eo quod hic immediatè sequitur constat hanc eleuationem, significare præsentationem quæ Domino fiebat. Sequitur enim, quia dati dati sunt mihi, id est, dono dati, aut perpetuo dati.

Sanctificauit illos mihi, id est, separauit aut dedicauit, cultique meo applicui.

Ad ministrandum ministerium filiorum Israel. i. quod mihi facere debebant filij Israel, aut quo opus fuerit filij Israel. Debeant enim dona & sacrificia populi Domino offerre: cum sacerdotibus.

Et ad expiandum super filios Israel.] Aut quia pro expiatione populi à Domino accipiebantur: aut quia ministrabant in sacrificijs Domini, per quæ fiebat populi expiatio.

Purificauerunt se Leuitæ.] Verbum chata, quod hic ponitur, significat peccare, & à peccato expiari: vt sæpius diximus.

Hoc est, quod est pro Leuitis. Hebraice est. Hoc est

Leuitis, id est, statutum Leuitarum.

A filio viginti quinque annorum & supra ingredientur ad militandum militiam.] supra capite quarto huius libri, dictum est. A filio 30. annorum & supra, vsque ad filium 50. annorum: debere in sanctuario ministrare dicendum, quòd anno 25. accedebat, & illis quinque annis, quasi nouitij ministrabāt, aut potius ministrare docebantur assistendo ministerijs, à triginta verò & supra erant consummati ministri.

Posset etiam dici quòd prius numerati sunt ab anno trigésimo, ad vna. scilicet, vehenda, ad quod homo robustus & fortis requiritur: hic vero est sermo absolute de ministro. quocunque loco & tempore. Posset tertio dici filios Cheat, à trigésimo anno debere ministrare seu vehere, quoniam sanctiora cæteris portabant, aut quia à cheat erant sacerdotes in quibus maturior ætas requiritur quàm in Leuitis. Si quæras quare Scriptura vocet templi ministerium militiam vel exercitum: dico quòd

propter multitudinem ordinatam ministrorũ. Nam quemadmodum in exercitu, non omnes, sed perfectæ ætatis & robusti admittuntur, quos oportet ordinatissimè incedere, ita & in ministerio templi, oportebat multos propter multa & varia ministeria esse: quos enim ordinatissimos esse oportebat, ne ministerium esset potius confusio, quàm ordinata seruitus. Post 50. verò annũ fiebant milites emeritæ militiæ: quia ab illo tempore incipiunt in homine vires deficere, ministrabant tamen in custodiendis vasis, & arcendo à locis sacratis populum, in consil. js. in claudendis portis: non tamen in vehendis oneribus acrorum.

Sic facies Leuitis in custodiis eorum, id est, tempore quo ministrauerint in custodiis sanctuarij.

IN CAPVT VIII. NUMERI

iuxta mores annotationes.

Ape Leuitas è medio filiorum Israel: & purificabis eos.] Quanta puritate præditi esse debeant, qui Domino ministrare debent, pulchrè locus iste demonstrat: qui Leuitas ter purificatos, adhuc iubet offerre iuuenum pro peccato. Et bene aduerte quòd prius iubetur corpora abluere, vltimo pro peccato offerre, quoniam nihil prodest si corpus abluas & mentem inquinatã esse permittas: cuius iniquationem nulla aqua non sacra aut corporalis purificatio, sed sacrificium Deo oblatum mundat. Si lauero me (ait Iob cap. 9.) aquis viualibus, & mundauerò pure manus meas, tunc in foueã demerges me: & abominabuntur me vestimenta mea. Qua in re docemur, nos peccatores cognoscere & ostendere coram Deo etiã postquam omnia purificatoria ab eo instituta perfecerimus.

Eleuare faciet Aharon Leuitas, eleuationem corã Domino.] Difficile valde, ex hoc loco æstimandum est, facere vnum ministerium Dei: cum videas quot ceremonijs, quot ritibus, huiusmodi ministri consecrari iubeantur à Domino, & sentias quod piaculum sit, illum destruere, aut peruertere.

Quia dati dati sunt mihi, pro aperiente vuluã.] quid est Domine Deus mi, quòd nihil gratis à nobis accipere vis, sed talibus nobiscum commutationibus vteris? Nosti scio auaritiam nostram, & quàm facile si quid alicui donamus, exprobramus.

A viginti quinque annis egredientur ad militandum militiam, in opere tabernaculi.] Sæpius mecũ mirari cœpi,

cœpi, cur Dominus, veniẽs ter ad seruitutem eius, dicat venire ad militandum. Iustè valde hoc factum esse credendum est. Fili (ait Ecclesiasticus) accedens ad seruitutem Dei, ita in timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Quis enim dicere queat, quot oppositiones, obiecta, cõtradictiones, hodie patiantur: qui piè in Christo viuere volunt, Armatus videtur orbis omnis, aduersus eos qui se Dei ministerio tradiderunt: ita vt milites, & plusquam milites, imò & martyres oporteat esse eos, qui ad ministeria diuina accedunt. Bonus ergo miles eris: si Dei munia ad quæ vocatus es. iute Deo functus fueris: quòd ipse donare dignetur, qui est per omnia secula benedictus. Amen.

IN CAPVT. IX. NUMERORVM ad literam annotata.

N Anno secundo quo egressi sunt de terra Aegypti, mense primo.] Non seruare Moyses rerum gestarum ordinẽ in scribendo, apertè hoc loco monstratur. In primo enim huius libri capite, scripsit reuelata sibi prima die mensis secundis nunc verò, quæ sibi Dominus reuelauit mense primo anni secundi.

Faciant filij Israel pesach in tempore suo.] Capite 12. Exodi explicuimus: quid propriè vox pesach significaret. s. saltum quòd ea videlicet die, Dominus ad occidentia Aegyptiorum primogenita, saltauerit domos Israelitarum inter medias: sine occisione suorum primogenitorum. Exodi enim citato capite habes Pesach est Domino qui pesach. i. saltauit, super ostia domus Israel. Inde piseach. i. claudus, sic dictus, quòd quasi saltando incedat Vnde nos tales dicimus salpicare. i. saltibus incedere. Admonui etiam sæpius, dictionem moed, quam hic omnes tempus vertunt: esse à iaad, cuius significatio propria, non plenè nota est Hebræis: videtur tamen significare conuenire, congregare, præsertim ad tempus statutum, & etiã tempus statuerè, certum præcipuè, & de priori significatio habes exemplum capite 10. seq. vbi Dominus dicit, Vemoadu. i. Et congregabuntur ad te: vbi idem verbum ponitur. De secunda verò sunt multa exempla in scriptura, vt 2. Sem. 20. vbi dicitur. Et tardauit min hamoed asser leado, id est, à tempore seu constituto, quod constituerat ei. Vnde etiam hic verti posset. Faciant pesach statuto suo. i. tempore. Præcipit autem Dominus hoc pesach secundi anni seruare, quia illud ab exitu de Aegypto non fecerant.

Inter vespertas facietis illud.] Etiam hoc capite 12. Exodi declarauimus: vbi diximus duplicem esse vesperam apud Hebræos. Alteram. s. occasum solis alteram noctem ipsam, de qua dicitur Gen. 1. factum fuisse mane & vesperam. i. noctem diè vnum: tempus verò illud, quod est inter solis occasum & noctem: vocatur tempus inter vespertas, & tunc agnus Paschalis occidebatur, & comedebatur. Et dictio ereb. i. vespera: cõsentit, quæ est a verbo arab, quod significat miscere, quoniam vespera videtur esse mixtum quid, ex luce & tenebris, & significat propriè tempus illud, quo dies coniungitur nocti, quale est ab occasu solis vsque ad noctem: à quo tempore Iudæi incipiunt festa sua.

Facietis illud in tempore suo.] Aut in statuto suo, videlicet tempore.

Secundum omnia statuta eius, & secundum omnia iudicia eius facietis illud.] Id est, seruando omnes illas ceremonias, quæ iussæ sunt seruari Exo. 12. vt. s. re-

nibus accincti, stantes cum baculis in manibus, restinenter, non concenteres ossa eius, & cætera. Admonui etiam sæpius, choch, quod hic statutum vertimus, significare propriè statutum scriptum, seu limitationem. Saphat verò iudicium, & æstimationem. Vnde verti posset. Secundum non omnes limitationes eius, & æstimationes eius.

Et fecerunt pascha in primo, subaudi mense.

Et fuit, viri qui fuerunt immundi super animã, id est, cadauer hominis, & non potuerunt facere pesach in die illo: appropinquauerunt coram Moyses.] Aduerte verba hæc legenda esse sic. Et fuit. i. accidit. s. hoc quod sequitur. Viri quidam, &c. quod annotaui, quia Sanctes vertit. Et fuerunt viri quidam: licet hoc parui referant: postquam ipse senum bene reddidit.

Quare prohibemur, vt non offeramus oblationem Domino in tempore suo, in medio filiorum Israel.] Aduerte verbum gara, quod hic Sanctes vertit prohibemur, auctoribus Hebræis, significare propriè minuere: vt patet Exod. 5. vbi dicitur. Non tigreui. i. minuetis de lateribus vestris. Et Ezech. 16. Et ego egrah. i. diminuiam statutum cibum. Item Ierem. 48. Omnis barba geruah. i. diminuta. Idem Eccles. 3. Illi non est addendum, & ex illo non ligroah. i. minuedum: in qua significatione hic magis quadrat, si veritas. Quare minuemur. i. à numero Israelitarum celebrantium pesach deficiemus? & pro offeramus, verte vt non appropinquare faciamus munus Domino. Et quod dicitur, in medio filiorum Israel, deprehendes ex hoc loco, medium, non semper re vera medium Hebræis significare, sed nonnunquam idem esse, quod inter, seu intra: quemadmodum hic.

Quicumque fuerit immundus super animã, vel in via longinqua vobis, aut generationibus vestris: faciet pesach Domino.] Obscurus est sensus huius clausulæ: & varie à nostris & Hebræis explicatur. Et primo modo sensus est Quicumque fuerit in via longinqua à vobis. i. inter vos. Poterat enim ciuitas à ciuitate longè distare in terra Israel. Vel longè à generationibus vestris, videlicet in terra gentilium. Secundo modo sic. Quicumque fuerit in terra longinqua à vobis. i. à terra vestra, & ibi sit punctus: talis in generationibus vestris. i. perpetuò faciet pesach. Tertio sic. Si quis fuerit in via longinqua ex posteris vestris, sed secundus sensus simplicior est, & germanus huius loci sensus videtur.

Vir vir, seu omnis vir, cum fuerit immundus super animam. Id est, super cadauer à quo vita seu anima recessit: vel in via longinqua vobis, id est, à terra vestra, & vobis qui nunc viuitis, vel fuerit in via longinqua generationibus vestris. i. ab his qui futuro tempore fuerint, seu posteris vestris: faciet pesach Domino in mense secundo. Super infermentata & amaritudines comedent illud.] Tenebantur Iudæi prius infermentata comedere & amaras herbas: postmodum verò victimam paschalem: idèò dicit Super infermentata & amaras herbas. Dictio verò sequens, scilicet, merorim. i. amaritudines: non arctatur ad herbas amaras significandas. s. d. amaritudines absolute significat, aliquando tamen pro amaris cibus ponitur, vt patet Iob. 9. vbi habetur. Saturabit me mamerorim, id est, amaris, scilicet, herbis aut rebus. Et Deut. 32. Botri merorot, id est, amaritudinum est. Et licet posset exponi. Super amaritudines, id est, postquam fuerint amari seu amaro animo: comedent illum: melius tamen intelligas. Super amaritudines herbarum seu super amaras herbas, comedent illum.

Quare est ferens manus vultus sua coniungebat.

Geminationem non nunquam Hebraei significat prope uita sem vt hic dari dari id est, per uo tra diti.

Nō seruauit Moyses aliquid quando ordinè rerũ gestarũ in sua narratione.

Quid Hebraei pesach.

Discrimen interchoch & mispat.

Peccatum suum portabit vir ipse. id est, pœnam peccati sui: vt Sanctes vertit.

Secundum statutum pefach, & iuxta morem eius seu iudicium eius: sic faciet. Expone hoc vt iupra hoc eodem capite.

Operuit nubes habitaculum, tabernaculū testimonij. Videtur ohel seu tabernaculum explicatio habitaculi vt sit sensus. Operuit habitaculum nempe tabernaculum testimonij, aut sensus est. Et etiam tentorium testimonij quod constituebant cortinæ superiores, & pro nube, nebulam exponere posses, & hæc nebula in multis locis Scripturæ vocatur gloria Domini. i. signum præsentis maiestatis eius: vt patet Exodi vii. & 1. Reg. 8.

In vespera erat super habitaculum sicut aspectus igne, vsque mane. Constat ex hoc loco aperte vesperam significare etiam noctem, quoniam sequenti clausula dicitur, & aspectus ignis in nocte.

Sic erit pro erat, iugiter nubes, aut nebula operuit illud. i. tabernaculum in die: & aspectus ignis in nocte. Videtur ex verbis textus haberi, quod nubes seu nebula hæc, tegetet totum tabernaculum testimonij. Possit tamen dici texisse tectum duntaxat, quemadmodum ignis, sed primum melius. Querunt etiam hic aliqui, an eadem nubes quæ in die speciem habebat nubis, nocte haberet speciem ignis: & textus subindicat eam esse distinctam vt statim sequitur.

Ad os ascensus nubis desuper tabernaculo, & post sic, proficiscebantur filij Israel. Sic in Hebræo ad verbum est. i. ad ostensionem & quasi iussionem ascensus nubis: proficiscebantur. Videbatur enim nubes illa os habere ad præcipiendum: quoniam ad eius discessum, è loco migrabant: ac si dicatur. Sicut nubes ascendens præcipere videbatur, ita recedebant. Et quia in textu nubes seu nebula ascēdisse dicitur, videtur quod illa exaltatio ascendebat & corrūpebatur, & qualibet die noua formabatur: verius tamen videtur eam vt cumque ascendisse, non tamen euauisse. Et quod dicitur.

Et post sic, phrasis est Hebraica, idem sonans quod postea.

In loco in quo manebat nubes, aut nebula. Hebraicè est, in quo habitabat, seu morabatur.

Iuxta os Domini proficiscebantur filij Israel. Ponitur hic os pro imperio quoniam motu ipsius nubis intelligebant Deum præcipere recessum. Non enim verisimile est, eos aliud habuisse præceptum Domini: ad manendum: & recedendum. Si tamen præter nubis motum putes imperasse Dominum: non errasti.

Quando prolongare faciebat nubem super habitaculū multu diebus. Quidam hoc ad Deum referunt. Alij ad nubem quod, scilicet, quando prolongare faciebat, scilicet, se nubes. i. quando diutius manebat, & legi posset. Quando prolongare faciebat nubes super habitaculum dies multos.

Custodiebant filij Israel custodiam Domini. Possumus per custodire custodiam Domini intelligere, non proficisci: vt statim sequitur. Aut obseruabant interim quæ Dominus disponderet: aut custodiebāt custodiam. i. præceptum de non proficiscendo, & videtur verus literæ sensus iste: ac si dicat, Custodiebant custodiam, id est, præceptum de non proficiscendo, neque proficiscebantur.

Quando erat nubes dies numeru, super tabernaculum. Id est, quando erat diebus paucis. Nā Hebræi (vt in Hebraïsmis annotauimus) dicunt: homines numeri paucos, Gen. 34. sic dies numeri, id est, paucos.

Et erat, cum erat nubes à vespera vsque ad mane, & eleuabatur nubes in mane, proficiscebantur: vel die & nocte & eleuabatur nubes & proficiscebantur. Sensus est. Si contingebat nubem manere à vespera vsque ad mane, & mane eleuabatur: ita in mane proficiscebantur: si verò perseueraret die & nocte, & nocte ipsa eleuabatur, etiam proficiscebantur. Neque mireris eos noctu inceisisse, quoniam ignem illuminantem sequebantur: neque crediderim Dominū prima nocte eos iuisisse proficisci, sed quod aliquando ante mane quando adhuc erat nox, proficiscebantur.

Vel diebus vel mense, vel diebus, prolongabat nubes super habitaculum, habitans super illud: casti ametabantur filij Israel. Sanctes nos ter hunc locum sic reddidit. Vel duobus diebus vel mense vel anno. sed in Hebræo est vt reititimus: & sensus est. Vel diebus. i. paucis, vel mense vel diebus. i. multis: ita quod quoto tempore manebat nubes, siue multo, siue paruo: manebant filij Israel, & quam primum ascendebat, proficiscebantur.

Et custodiam Domini custodiebant, id est, præceptū, & serua Hebraïsmum, qui custodiam accipit pro re, custodita seu pro præcepto.

IN CAPVT IX. NVMERI AD MORVM COMPOSITIIONEM ANNOTATIO.

Acient filij Israel pefach: in tempore suo. Quæ admodum locus iste Domini maximam ostendit benignitatem, ita & arguit fœcordiam & obliuionem nostram. Maxima enim pietatis est, admonere subditos oblitos temporis quo debent præcepta seruare: ne contingat transgredi, obliuiosi verò cordis: tam citò immentum Dei beneficium obliuisci. Vbi etiam expende quod dicitur.

Tempore suo. Non satis est diuina obseruare præcepta: nisi ea serues & impleas tempore suo: de qua re alibi iam fusius diximus. Similiter considera quod dicitur.

Secundum omnia statuta eius, & secundum omnia iudicia eius. Quantumcunque enim minima tibi videatur legis circumstantia, non illam omittas: sed cuncta etiam minutula seruare meineto, quoniam nihil sine ratione & mysterio ibi traditū est. Quem admodum enim in exhibendis beneficiis, Deus omnes circumstantias liberalitatis obseruat: ita te in referendis gratiis ult, omnes gratitudinis obseruare conditiones. Nos in mundi super animam sumus, quare prohibemur. Sunt quidam qui si ex obliuione, vel quacunq; alia causa, omittant diuina implere præcepta, non dolent, non curant amplius: imò quod dererius est, gaudent se obliuiosos ea in re fuisse, neque eis curæ est postmodum quod obliuione omisum est, facere. Sed non sic viri isti: qui maximè dolent se non potuisse seruare præceptum tempore suo. Sic senes & infirmi qui præcepta ieiunia, & alia onerosa seruare nequeunt, deberent dolere & tristari: quod non possint ea opera, quæ alij Christiani, faciunt, perficere. Aduerte etiam Deum malle te nō facere quæ præcipit ipse: quam re immundum ea explere, vnde cum opus Domini tibi faciendum occurrit, munda animam, & omnia quæ opus præceptum possunt conspurcare in oculis Domini: & mundus quæ munda sunt, facito. Et si opera pietatis quale est sumus proximi curare, hominem impediunt & inhabilem reddunt ad opera

opera Dei, quid putas erit de operibus impietatis? Caue ergo valde, ne impius facias pia, ne fordibus pollutus agnum paschalē comedas, & ad altare accedas.

State & audiam quid præcipiat Dominus. Mirabilis legislator iste, qui nihil inconsulto Deo facere aude, quàm primum enim homo sequitur cerebrum suum in dubiis aut arduis: errare deprehenditur: quemadmodū in Gabaonitarum factō accidit eis. Similiter aduerte, nō omnes casus in legibus decidi, cum primum instituuntur, sed sicut occurrebans decidebantur. Sic de filiabus Salphat.

Iosuah 6. & 10.

Gratiū est Deo omnis praeccepta esse perferere.

Quā parati ad diuina præcepta esse debeamus.

Quicumque fuerit immundus, vel in via longinqua, mense secundo faciat. Sunt quædā præcepta (vt Theologi tradunt) quæ cū tempore trāsēunt, neque post statutum tempus tenētur homines ea amplius seruare qualia sunt pensa canonicarum herarum, statuta ieiunia, quæ si tempore suo non legeris aut feceris, non teneris facere saltē plenè: Doceris tamen hic gratissimū Deo tuo fore, si ea ommissa restituas.

Vel die & nocte, quando discedebat nubes proficiscebantur. Optimè instruit nos locus iste, quàm parati esse debeamus ad obsequium Dei, siue enim die, siue nocte te incedere præcipiat, faciendū est: non est cauandam, nox est, incedere nequeo, quoniam qui te nocte ambulare præcipit, lumen præstabit: quo viā sine errore cernere possis. Similiter si te in via detineat multos dies, non ægrè feras: siue in deserto, siue in ciuitate sis, quemadmodum filij Israel. Nullus dicit, Quare nos detines hic? sed æquo animo ferunt, quæ Domino placent. Nos verò si quod desideramus tardauerit, murmuramus, & sæpius in desperationis barathrum hac de causa incidemus.

IN CAPVT X. NVMERI iuxta literam annotatio.

Ac tibi duns tubas argenteas: ductiles aut extensas facies eas. Ponunt Hebræi dictionem chafoserot. in radice chafar. sed meo iudicio: alia est radix chafar, à qua chafet. i. atrium, & chafir viride aut herba: alia chafoserot. i. tubæ, & ex duobus coniector. Primum quia tam chafet quàm chafir scribuntur cum vnico tade, chafoserot verò cū duplici, vnde videtur dictio quadrata. Secūdo quia nulla est allusio significationum. s. atrij aut herbæ ad tubā, quæ solet esse inter nomina & verba eiusdem radicis. Quod verò chafoserot tubas significet, constat Hoseeh 5. vbi dicitur. Clangite buccina in Gibbah: chafoserah, id est, tuba in Ramah. Et infra hoc eodem capit. Filij Aharon sacerdotis, clāgent chafoserot. i. tubis. Michiah verò quod vertimus ductile, vt 8. capit. præcedenti diximus: est à chafah quod significat graue & durum esse: vt patet 1. Sem. 5. Quoniam (inquit) chafah. i. grauis est manus eius super nos. Inuenitur etiam significare difficile esse Deut. 1. Et re vera videtur quod etiam significet extensum esse. Nam dura & grauius, diu durare solent, & ad longum tempus extendi, & omnia ferè loca quibus dictio ponitur, possunt iuxta hanc significationem interpretari: quod si verum est, optimè vertunt: qui interpretantur, ductiles facies eas, id est, extensas diductas, & hucusque non occurrit mihi huiusmodi conuenientia significationis. Quod verò hæc significatio locis conueniat, patet. Nam quod ex libro Semue. citauimus, verti potest. Quia longa seu extensa manus eius super nos, id est, quia punitio qua

nos punit diu durat, seu perseuerat. Sic illud Gen. 49. Et ira eorum quia dura, tam bene veritas, quia longa perseuerant. Sic illud Iſa. 3. quod solebamus vertere durum, tam bene veritas. Et pro opere extensionis. s. capillorum caluitium. Optimè ergo hic veritas. Extensas aut longas seu diductas malleo facies eas.

Ad vocandum castrum, & ad proficisci faciendum castra. Ad hæc duo, erat vsus tubarū. Cū enim Moseh volebat ad se consilium vocare maiorum: tubis clangebatur. Sic cū castra mouenda erant, quoniam non omnes ad nubem attendebant, & multi longè distabant à loco tabernaculi.

Clangent in eis aut cum eis. scilicet ministri Domini. Significat verbum tacha, proprie figere. Hebræi addunt clangere, fideiubere, quæ duo allusionem habent ad figere. Nam qui tuba canunt, eā in ore quasi figunt, maximè si cornea sit. Similiter qui fideiubent defigunt seipfos eis, quibus fideiubent. i. obligant se aut manum figunt cum manu alterius. Solent enim qui fidem sibi mutuò dant, ad aliquid soluendum, manus cōiungere, & quasi defigere. Ne autem nos putes allusionem ex cerebro fingere, audi quid Salomon Prouerbior. 22. dicat, vbi sic habet. Ne sis cum betiche chaph, id est, cum defigentibus volam: quod Hieronymus clarius vertit. Noli esse cum his, qui defigunt manus suas. Et Iob 17. habes. Quis est qui manui meæ percutiat se. i. manum suam meæ coniungat, fideiubendo pro illo? Quod autem verbum significet proprie figere: conitat ex multis Scripturæ locis ex quibus vnum aut alterum citabimus. Nam Gē. 31. dicitur. Tacha. i. fixit tabernaculum suum. Et Iſa. 22. Vrechatu, id est, fixi eum pallum in loco fideli. Item 2. Semue. 18. Valit chaim, id est. Et fixit ea in corde Absalon.

Et congregabuntur ad te. Constat ex hoc loco verbum iaad, quod vertimus congregari, hoc idē significare: maximè ad certum vel itautum tempus.

Si in vna aut cum vna clāxerint, congregabuntur ad te principes capita milium Israel, & clangetis fragore, & proficiscentur castra castrametantium ad Orientem. Et clangetis fragore 2. & proficiscentur castra castrametantium ad Meridiem. Clangor vnus tubæ, signū erat congregationis principum ad Moseh. Si verò clāgor esse fortior quasi fragor: ad primum sonitum fortem, proficiscebātur castra priora, quæ erant ad Orientem, quæ excubabant ad hostium tabernaculi. in quibus erat Iudas cum suis duabus tribubus. Si autem tuba eodem modo. s. fragore quodam forti. 2. sonaret, castra quæ erant ad meridiem iter arripiebant, & sic consequenter. Vertimus autem nomen terruah fragorem seu fortem sonitum, quia radix eius. s. Roa, significat proprie frangere cum sonitu, & vociferari. Nam Io'uah 6. habes Vaiara. i. Et vociferatus est populus. Idem Ierem. 10. Prouerb. 14. & Iob 30. Item Iſa. 24. Roa, id est, cōfringendo confringetur terra. Idem Ierem. 15. Et videtur quod quando mouenda erant castra, vtraque tuba perstrepebant, vt fortior esset sonus. Miror verò cur nostri tam variè hunc locum reddiderunt, vt alius nomen terruah vertat, tharantaranta, cuius significatio ignota est cum tamen radix nominis aperta sit significationis. Alius vertit iubilum. Alij vlulatum ad modum tussis. Alij (qui magis rem acutetigisse videntur) interpretantur vocem fractam, & intercisam. Nolunt expendere radicem significationes, & ideo in tam varias incidunt expositiones. Si quæras quid Hebræi velint significare per

tharantaranta, crediderim eos, hoc verbo exponere modum cantus tubæ. Solet enim tuba, cum fortem emittit sonum, sonare tharantaranta. Nam qui exprimeret voce, sonum tubæ volunt, dicunt tuba sonare tharantaranta.

Clangetis, & non fragore sonabitis.] Seu non frangetis. i. vocem tubæ. Qui autem vertunt iubilum forte sic vertunt: quod in iubilo sit quædã fractio vocis ad melodiam. vnde & nos dicimus homines suaucanentes: nosse probe frangere voces suas.

Erunt vobis in statutum perpetuum.] Tum. f. tubæ, tum modus sonitus eorum.

Contra hostem obfidentem vos.] Dicitio sarar, à qua sar. i. hostis significat proprie ligari, attingi, angustari vt patet Exod. 12. vbi dicitur conspersiones suas ferot. i. ligatas seu strictas in vestimentis suis. Et 1. Sem. 25. dicitur. Erit anima Domini mei iurrah. i. ligata, in ligamine vitæ: vnde sar proprie significat angustatorem, ligatorem, & eum qui inimicū quasi ligat & stringit, & textus consentit qui loquitur de bello quo hostes in terra eorum, eos obfident.

Perstrepetis cum tubis, id est, fortiter clāgetis. Erat enim tunc grauior sonitus fiendus, ad terrendos hostes.

Et memorabimini coram Domino Deo vestro.] Excitabatur enim Dominus ad sonitum tubarum: sicut excitari & moueri solet ad vocē orationis aut clamoris ad eos iuuandos.

Et in die lætitiæ vestra, & in solennitatibus vestris.] Loquitur de communibus lætitiis, quibus aliqua ex causa lætabantur. Vel loquitur de lætitiis quibus in solennitatibus lætabantur vt secunda clausula sit explicatio prioris.

Et capitibus mensum, quando. f. Kalendas celebrabant. Si quæras quare Iudæi kalendas celebrarent: putarem idē quod ea die erectum fuerit tabernaculum Domini.

Clangetis cum tubis super holocausta vestra.] Volebat dominus sibi sacrificia præcipua, holocaustum. f. cum lætitiâ & pompa offerri, idē præcipit tubis clangere super holocausta, & potest legi. Super holocausta. i. post holocausti oblationē, aut iuxta holocausta, vt. f. victima cum clangore deferretur ad iugulum.

Erunt vobis in memoriam corā Deo vestro. Ego Dominus. id est, erunt causa quod Dominus vestri memor sit. Nam quemadmodum (vt diximus) oratio & clamor excitare ad misericordiam aures diuinas videbantur: ita & huiusmodi clangor tubarum quod autem sequitur. Ego Dominus: vult dicere: Ego sum Dominus qui hæc polliceor, aut qui hæc præcipio fieri.

Et fuit in anno secundo vigesima die mensis.] Mansit ergo populus in monte Sinai per annum.

Mansit nubes in deserto Paran.] Posset etiam verti. Habitauit, quoniam designabat mansionem & quietem, Sūt qui putant duplex fuisse Paran, prius quasi contiguus monti Sinai, & hoc ideo, quia nullus alius locus intermedius hic nominatur inter Sinai & Paran. Alterum verò à priori duabus mansionibus distans, scilicet, sepulchra concupiscentiæ & chaserot. Post istas enim duas mansiones numeratur Paran inferius 13. capit. Alij verò probabilius eundem locum esse putant, quoniam hic quasi in summa proponitur quod progressus sit populus, ab illa mansionem magna Sinai ad statuas Paran, & intelligendum est quod capit. 13. dicitur, nempe quod ibi contigerit extrema castrorum

comburī, carnes desiderari, sed huiusmodi mansiones intermediæ non fuerunt stabiles, idē non commemorantur hic. De situ autem Paran heremi, cap. 23. dicemus.

Et profecti sunt primum: ad os Domini per manū Mo- se.] Dupliciter potest hoc intelligi, vno modo. i. isti sunt primi qui profecti sunt: qui sensus sequenti sententiā videtur explicari: sequitur enim. Et profectum est vexillum filiorum Iehudah primum. Secundò sic. Hæc fuit primā profectio, qua profecti sunt filij Israel. Prior tamen videtur germanior, & quod dicitur. Ad os Domini, idem est quod ad imperium vel præceptum Domini. Quod verò sequitur per manum Moseh, idem est quod Moseh intermedio, aut opera ipsius. Et videtur ex hoc loco haberi, tribus processisse vnam post aliam, ita quod tribus Iudah præcedebat omnes, & post illam tribus Isachar. quam 3. loco sequebatur tribus Zebulon. Et videtur iste conuenientior modus incedēdi, quoniam si simul incederent istæ tres tribus. f. tribus Iehudah in medio, & ad latera eius alię duæ non posset via capere eos.

Et super exercitum filiorum Isachar, id est, dux exercitus illius & quod dicitur per exercitus suos, intellige per acies ordinatas.

Et depositum est tabernaculum.] Intellige ad proficiscendum. Oportebat enim cortinas deponere & tabulas deicere, funes distigari, &c. quæ tabernaculum constituiebant.

Stare fecerunt tabernaculum, donec venirent ipsi. i. Nō deposuerunt illud. donec sacerdotes veniret ad deponendum, sicut à Domino præceptū erat. Quidam dicunt, istos in loco quietis prioris profectio- nis, tabernaculum. i. tabulas erexisse, & expectasse sacerdotes, ad alia ordinanda & componenda, sed mihi prior sensus verior apparet.

Et profectum est vexillum castrorum filiorum Dan, cōgregans omnia castra, per exercitus suos.] Dicitur tribus Dan omnia castra collegisse, quia erat vltima, & colligebat extremos. Sic Iosuah 6. habes cœtus congregās ibat post arcam Domini: quod de tribu Afer Hebræi interpretantur, sed melius iuxta hanc literam intelligas de Tribu Dan. Et melius veritas, Et colligere faciebat omnia castra. Nam colligendo extremos, colligebat omnia castra. Aut illi curæ erat, colligere omnes qui ex omnibus castris ab ordine deficiebant. Colligebat etiam promiscuum vulgus, quod in vltimis erat.

Dixit Moseh ipsi Chobab filio Rehuel Midianitidi soceri Moseh.] Aduerte quod soceri, non coniungitur Chobab qui non erat socer Moseh, sed ad Rehuel, qui socer erat, & pater Chobab & Sephoræ vxoris Moseh: vt abundē probauimus Exod 18. Iudæi autem dicunt hunc Chobab, fuisse locerum Moseh, argumentum ex hoc loco sumentes, quia putarunt nomen soceri, ad Chobab esse referendum: quod iā soluimus, referendo ad Rehuel, & potest 2. solui quod dicitio choten, non solum socerum sed etiam cognatū significat: vt ibidem multis exēplis probauimus: vnde legi posset litera hæc sic. Dixit Moseh ipsi Chobab filio Rehuel Midianiti, cognato Moseh. Et sic solui potest aliud obiectum, quod ex libro Iudic. cap. 14. adducunt vbi dicitur. Et Cheber chenæus, diuisus est à filiis Chaiin, de filiis Chobab choten, id est, soceri Moseh vt ipsi vertunt: quo in loco si veritas cognati, omnia consonant, & obiectum diluitur. Vide quæ de his loco iam citato diximus.

Vade nobiscum.] Constat ex hoc loco Chobab vo- luisse

voluisse à Iudæis recedere. & ad suos redire: quem Moseh bonis detinere nititur verbis.

Dominus locutus est bonum super Israel. Hebraismus est pro promissis illi bona.

Quia idcirco cognouisti, quod dum maneremus in deserto, fuisti nobis pro oculis.] Quia probe nosti viam, veni nobiscum. Aut, Idcirco vis à nobis recedere, quia nosti quod opera tua indigemus, cum in deserto fueris nobis pro oculis. Hebraicè pro idcirco habetur Alchen. i. propterea aut super quo, & posset verti præter hoc, quod. f. es comes viæ, fuisti etiā nobis in deserto pro oculis, & esse alicui pro oculis, est Hebraismus. i. dirigere aliquem: vt in Hebraismo explicuimus. Simplex tamen sensus est. Ne derelinquas nos propterea quod nosti viam. i. quia nosti viam: & fuisti nobis in deserto dux viæ, seu director.

Erit lonum hoc, scilicet tibi quod scilicet beneficemus tibi.

Arca fœderis Domini ante eos via trium dierum.] Licet arca Domini esset in medio castrorum, nonnūquam tamen. f. quando proficiscendum erat, præcedebat ad dirigendum eos, & ad ostendendum quo loco quiescendum eis erat: cum nubes super eā descendebat. Verbum tur. i. explorare, significat proprie meditari & cogitare: vt patet Eccles. 2. vbi dicitur, tarti. i. cogitavi, meditatus sum in corde meo. Vnde hic verti posset. Ad excogitandum illis requiem.

Amonte Domini.] Vocatur Sinai mons Domini, quoniam ibi Moseh apparuerat, in rubo & Iudæis legem dederat.

Et nebula Domini super eos in die.] Videtur quod nubes illa, se extēderet super omnia castra: ad progredendum eos ab æstu. Aut nubes Domini super eos, scilicet, ad dirigendum eos, & videtur sensus simplicior.

Surge Domine, & dispergantur inimici tui.] Loquitur ad deū humano more: ac si esset dux itrenuus, & potentissimus: quem cum hostes vident, statim fugiunt, & dispergantur, & precatur vt surgat, & præcedat eos, ad hostes depellendos, & in fugam conuertendos. Postmodum verò eum reducere conatur ad castra, hostibus in fugam conuersis. Et more suo non dicit dispergantur inimici nostri sed tui, ex suis inimicis faciens inimicos Dei. Sic Psal. 67. Exurge Deus & dispergantur inimici eius, & fugient qui odio habuerunt eum à facie eius. Et Psal. 77. Et excitatus est tanquam dormiens clamans propter vinum. Et percussit hostes suos retrorsum.

IN CAPVT X. NVMERI ad morum compositionem annotata.

Ac tibi duas tubas argenteas.] Ex hoc loco ortum arbitror, campanarū in Ecclesia vsū, ad conuocandam ad sacra plebem: quorum diuerso cantu diuersitas explicatur festorum. Similiter ostenditur, Deum quoad fieri potuit, excusare ministrorum & præconum multitudinem, & vno tubæ sonitu fieri voluisse, quod vix infinitis præconibus fieri potuisset. Et ad hunc locū videtur Paulus primo ad Corinthios 14. alludere cum dicit. Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Certa enim erat vox tubæ, quæ ad bellū prouocabat vel ciebat & quæ vocabat cœtum ad concilium.

Et memorabimini coram Domino Deo vestro, & salui

eritis ab inimicis vestris.] Quid hoc, quæso, Domine mysterij est, vt tubarum clāgore indigeas ad nostri memorandum? Nūquid tam surdus nostris orationibus es, vt tam validis vocibus sit opus, ad te excitandum? Absit. Sed vis ostendere non solum præcordiorum te audire futuria, sed externos clamores nostros, & voces diligere. Et quid faciūt isti noui dogmatistæ, qui vocales orationes tam impudenter reiciunt? Si enim Deus tubalibus vocibus excitari à nobis vult, cur non magis vocalibus precibus? Sinite ergo fratres mei homines Deum, non solum corde, sed ore laudare: potius quàm ad hoc potissimū sunt nobis data instrumenta loquendi.

Et profectum est vexillum filiorum Dan: colligens omnia castra.] Considera pietatem Dei, qui extremā aciem voluit debiles & infirmos colligere. Non sic autem principes seculi, sed eos qui exercitum ob infirmitatem, aut debilitatem sequi nequeunt, post se sine vlla pietate relinquunt, quemadmodum Hamalechitæ seruum qui iusto Dei iudicio David ductor fuit, ad eos capiendos & debellandos.

Dixit Moseh ad Chobab.] Pulchrè admonet locus iste, omnē lapidem mouendum esse, ne à fidelium consortio discēdat homo alterius seclæ qui ad fidē venire potest. Secundò hominem promissionibus posse ad fidem allici. Tertiò nonnunquam ostendēdum esse, te ope alicuius indigere, licet non indigeas: vt. f. eum in fide retineas. Putāsne (vt Gregorius dicit) anctū Moseh huius viri opera indiguiffc, qui & columnam nubis & ignis, & Deum ipsum ductorē habebat? Minimè gentium. sed quia timebat ne à populo fidelium discedens, facillè ad paganismum reduceretur, eius se ope in digere monstrauit. Quod si hæc causa non fuit, considerent sancti, se operis & auxiliis aliorum indigere: cum videant hic sanctum Moseh, sic gētilem ad ducatum rogasse. Similiter opus esse in gubernanda plebe, humana industria: quam si pastor non habet, nō dedignetur prudentem virum secum habere qui dirigat.

Non veniam, sed ad terram meam pergam.] Cōmune est vilibus & infimis personis: tantò magis tibi opē negare, quāto te magis viderint eorum auxilio indigere, & oblata respuunt, vt mercedem augeas.

Fuisti nobis pro oculis in deserto.] Sunt qui plus laudes diligunt quàm alia bona, & prudenter vnumquemque allicias, eo cui magis afficitur, modo bonum sit. Nam quia vidit prudens vir, hunc non curare terrena promissa: ostendit ei populi indigentia, qua eum ad manendum prouocauit.

Benefaciet Dominus nobiscum, & beneficemus tibi.] Memores valde debent esse principes, eorum qui eos in reipublicæ gubernatione iuuant, quemadmodum & hic sanctus Moseh se Chobab facturum pollicetur.

Arca Domini proficiscetur ante eos via trium dierum: ad expl. randum illis requiem.] Habent hoc bonū illi qui ambulāt vias mandatorum Domini, vt. f. Deus ipse qui eos in via dirigit, quærat illis requiem. Qui mihi ministrat (ait Christus) me sequatur, & vbi sū ego, illic & minister meus erit. Et si quo minus, dixissem vobis: quia vado parare vobis locum. Sic etiam nubes Domini tegit illos, qui ambulant in viis eius. Duo enim Dominus eis qui eius viis incedunt, facit. Mitigat enim eis laborem in via, & secūdo explorat & quærit illis requiem in fine viæ.

Surge Domine & dispergantur inimici tui.] Nō dicit, surge Domine, & dispergantur inimici nostri, sed tui, vt causam populi faciat causam Dñi. Facilius enim homo hostes suos, quàm alienos persequitur.

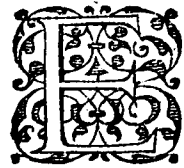
Nō solum intus sed. externas voces & clamores Dominus audit.

Adversus eos qui tales preces rejciunt.

Ioānis 12. & 17.

Mansit populus per annum in monte Sinai.

Desertum Paran de scribitur.

B *fuit populus sicut dolentes: malum in oculis Domini.* Sic ad literam habet Hebraica. Noster Sanctes vertit. Et fuit populus cum dolerent: displicuit in auribus Domini. Mysterus, cum peruersè ageret: locus utcumque difficilis est & difficultas orta est, ex ignorantia significationis verbi anan, cuius participium. s. mitonenim. i. dolentes ponitur hic. Incertitudo autem huius significationis ex incertitudine radice orta est. Grammatici putant radicem esse Auan quod significat laborem, & fortitudinem: quoniam fortes solent esse laboriosi. Iob enim 2. cap. dicitur. Si est auen. i. fortitudo, aut labor: in manu mea Et cap. 5. habes. Nō egredietur de humo auen. i. labor: & si hæc est radix & significatio, sensus est. Et fuit populus sicut laborantes. i. defatigatus ex itinere: ac si dicat. Fuit tædio affectus, quemadmodum laborantes ex longo aut nimio labore. Mihi potius videtur radicem esse anah, & quod secundum nun, sit loco he. Significat autem anah propriè: currere decurrere, & ex consequenti lachrymari: quod sit quasi quidam oculorū defluxus Isaia 3. habes Veau, id est. Et incerebunt, & lugebunt portæ eius. Et cap. 19. Veau. i. Et lachrymabuntur piscatores. De secunda significatione exemplum habes Exodi 21. vbi dicitur. Et Deus anah. i. currere vel occurrere fecit ad manum eius. s. inimicum: quo in loco disputauimus abundè de significatione verbi, & si mitonenim est ab hac radice, sensus est. Et fuit populus sicut lachrymantes, aut sicut currentes. Sicut lachrymantes, scilicet, propter laborem, aut sicut currentes propter festinationem, quoniam cogebantur aliquando noctu iter arripere & nimis festinare. Et melius quadrare videtur. Sicut lachrymantes. Mœrendo enim, credibile est murmurasse aduersus dominum. Posset etiam participium esse ab anan, si anan esset radix: sed non ponitur radix ab Hebræis: an verò, est aduerbium quæsitium loci, & ana cum aleph in fine, est obsecrare, quæ significatio hic nullo pacto conuenire videtur: ideo acceptanda est illa, qua significat lachrymari aut laborare, seu currere, vt diximus. Quod enim murmurare interuenerint, constat ex textu: qui habet rem malam fuisse in auribus Domini, Et quod Dominus audierit. s. murmura.

Accendit se ignis Domini in eis: & consumpsit in extremitate castrorum. Verbum baar quod vertimus accendere, significat propriè pascere: vt patet Exo. 2. 2. vbi dicitur. Cum labor. i. depasci fecerit agrum vel vineam, & ex consequenti incendere seu comburere, quod ignis videatur comedere & depascere quæ comburit: vnde in Psal. habes. Iuuenes eorum comedit ignis, & Ioe. 1. Deuorauit ignis speciosa deserti. Quod autem dicitur, ignis Domini, significat ignem ab eo immisum, & fortè à columna ignis quæ eos noctu illuminabat. Et quod sequitur, in extremitate castrorum, significat ignem combussisse eos, qui vltimi in exercitu erant: qui fortè erant Aegyptij, qui alios ad murmurandum prouocauerant, & ideo ab eis incendium cœpisse dicitur.

Et absorptus est ignis. Dubia est Hebræis significatio verbi Sacha, quod vertimus absorbere. Dicit enim significare profundum esse, in profundum mittere seu submergere, & turbidum esse. Vnde Hamos 9. dicitur. Ve sacheah. i. & profundum erit

sicut fluuius Aegypti. Et Iere. 6. Si sic risha. i. de mergetur Babel: inter has tamè significationes videtur potius significare mergere & submergere, quàm alia: vt constare videtur ex loco Ieremię citato: quem locum hæc verba præcedūt. Cum compleueris legere librum hunc ligabis super eum lapidem, & proicies in medio Euphrate & dices. Sic risha. i. submergetur Babel & non consurget à facie mali, & iuxta hanc significationem vertendum est verbum, vbicumque ponatur. Et crediderim a-
20 quas Aegypti seu Nili dici submersas, quoniam quando niues nō liquefunt sunt pauca, neque sunt profunda, & sunt tunc munda & lucida sicut oleū, vnde Ezech. 3. 2. dicitur. Tunc aschia. i. mergere faciā aquas eorum, id est, faciam eas bassas seu humiles, & flumina eorum velut oleum ire faciam. i. tā mundas seu lucidas sicut oleū. Aliqui hic vertunt. Mundas faciam, sed prior lectio germanior est. Sic & hic vertendum puto. Et submersus est ignis: fortè sub terra aut extinctus. Nos vocamus sumirise, vt amplius non appareat.

Et vocauit nomen loci illius thabberah, id est, incendium, Et quod dicitur vocauit, subaudi populus, aut Moseh.

Et collezio qua erat in medio eius: concupierunt concupiscentiam. Erat colluuius maxima Aegyptiorum inter Israelitas: vt dictum est Exo. 12. & dicitur collectio, quia illa multitudo collecta erat ex Aegyptiis & ex multis aliis: qui apud eos manebant, aut ex his qui in via coniunxerant se eis vel ex bonis & malis Aegyptiis. Et de his dicitur quod cōcupierunt concupiscentiam. s. carniū & rerum recentium: quemadmodum statim explicatur de cepis & cucumeribus 2. quod reuerfi sunt vt. s. in Aegyptum reuenterentur. Filij verò Israel fleuerunt. Addidit hic vulgatus interpres carnes dicens, quod flagrauerit desiderio carniū, sed vt dicit Lyra. Carniū, non habetur in Hebræo neque in libris correctis. Ex quo loco licebit videre vulgatam editionem in multis esse incorrectam. Neque textui consonat illa additio: cum ex textu constet eos etiā pisces desiderasse.

Recordamur piscium, quos comedebamus in Aegypto gratis. Licet (chinan) propriè significet gratis, quia tamen chanan significat etiam misereri, posset verti quos comedebamus misericorditer: nam Aegyptij misericordia moti super Iudæos: dabāt illis pisces: prior tamen interpretatio simplicior & conuenientior est.

Cucumerorum, & peponū, & porrorū, & ceparum, & alliorum. Non plenè constat de significatione chisui. i. cucumerorum, si tamè radix nominis sit chafah quod est durum esse, videtur cucumerem significare, sic à duritia dictum: dictio ponitur Isa. 1. vbi dicitur. Et sicut tugurium binchissal. i. cucumerario.

Et pepinum. Diuinant meo iudicio hic Iehudæi. Nam radix nominis abattichim. i. pepones. s. batlach significat propriè fidere & sperare: ad quam nullam allusionem habere videtur pepo, posset tamen dici pepones à spe dictos, quod oportet eos sperare bonos, antequam scindantur: quod non est in aliis fructibus, quorū bonitas vel malitia, ex aspectu cognoscitur.

Porrorum. Nōmē chassoserah à quo deriuari videtur chassir. i. porrus: significat tubam, vnde chasir. i. porrus quod speciem tubæ habeat. Aut à viriditate, quoniam chasir etiam significat herbam viridē. 1. Reg. 18. vbi dicitur. Si fortè inueniatur chasir id est, viride, aut herba,

Ceparum. Nulla est coniectura (quod sciam) ad probandum basal significare cepā, quoniam dictio nullo alio loco ponitur in scripturis. Sic de sequenti dictione s. sumim. i. allia ex adiunctis tamen videtur hæc significare.

Anima nostra arida est. i. appetitus, quoniam nihil viride vel recens comedit, aut sumitur anima pro corpore, vt sæpius in scriptura fit: quemadmodū dicitur quis immundus super animā. i. super cadauer, à quo anima recessit Isa. 14. pro appetitu accipi videtur, vbi dicitur: infernum animam suam. i. appetitum vorandi dilataste.

Non quicquā prater man oculi nostri vident. Hebraicè est non omne, nisi ad man oculi nostri, sed sensus redditus est, pro non est quicquam, & oculi nostri non nisi ad man. i. nihil vident præter man.

Ipsū man sicut semen coriandri. Disputauimus abū de Gen. 30. & 49. de nomine gad & conclusimus significare exercitum & ex consequendi coriandri: quod semen seu grana eius, sint multiplicata & ordinata ad modum exercitus.

Et oculus eius, sicut oculus Abedolach. Sic in Hebræo est, sed vtitur Hebraismus sæpe potentis pro obiectis: sicut visione pro re visa, auditu pro re audita, & hic oculo pro re oculo visa. Et quod sequitur Abedolach. Diximus Gē. 2. significare propriè Margaritam, quod nostri vocant perolam: Hispani perla, & sunt veluti grana coriandri & si sunt parua, vocantur à nostris grana daliofar: si verò magna, perolas, & ex Indis in magna copia ad nos deuehūtur, & sunt huiusmodi grana: albissima. Erat ergo man, quod colorem attinet album, sed figura erat coriandri.

Diffundebat se populus. Posset etiam verti declinabat populus. quoniam verbum satah, supra cap. 5. pro declinare ponitur: vbi dicitur si non satir. i. declinasti à viro tuo, & est sensus quod hincinde discurrebat populus.

Molebant in molis. Dicunt Hebræi à raiach quod est odorari esse, rechaiim. i. molæ, sed nō video quā allusionem habeat rechaiim. i. molæ ad odorē. Ego potius arbitror rechaiim esse à ruah, quod est respirare: quoniam molæ, farinam respirare videntur, & sic est allusio nominis ad verbum.

Coquebant in olla. Significat parut. i. olla, omne vas quo aliquid coquitur siue sit olla, siue lebes, siue caldaria.

Fecerunt illud placentas. Significat dictio vgot, panes subcineribus coctos vt patet 1. Reg. 17. vbi dicitur. Fac mihi inde vga. i. panem subcineritium paruum prius. Et cap. 19. Ecce ad caput eius. s. Helix vga. i. panis carbonum, seu sub carbonibus decoctus, & Hoseh 7. Ephraim fuit vga. i. panis subcineritius non reuerfatus.

Et erat sapor eius sicut sapor recentis olei. Ignorant meo iudicio Hebræi, propriam significationem nominis lessad, quod vertimus recens, & aliqui dicūt significare recens, alij viride, alij humidum radicale. Munsterus vertit pastam. Sed est aduertendum quod aliqui ex grammaticis Hebræis putant Lamed esse literam radicalem, alij verò additiam, & si lamed est radicalis litera, videtur dictio significare aut viride, aut recens. Psal. enim 32. vbi dictio ponitur, alterum horum significat vbi sic habetur conuersus est lessadi. i. viror meus, in siccitates estatis: quod septuaginta verterunt. Conuersus sum in ærumna mea. Thargum virore mvertit, Rabbi Dauid in commentariis bona pinguedo mea, sed melius viros. Si verò lamed non sit radicale, & radix

fit sad, aut sadad, quod est suggerere, aut prædari, non videtur quid allusionis ad radicem dictio habeat. Vertendum ergo puto altero horum modorū. s. aut sicut sapor pinguis olei, aut sicut sapor recentis olei.

Iratu est furor Domini valde. Videbat enim eos nauseam habere, ad panem delicatissimum, quem magno dono illis concesserat, & animum redeundi in Aegypto cum cæteris.

Et in oculis Moseh malum. Apparuit aut visum est: quod aliqui vertunt, displicuit.

Quare male fecisti seruo tuo. s. imponēdo super me onus regiminis tanti populi: quod mihi ad malum. cedet, quia occident me.

Nunquid ego genui eum, vt dicas mihi porta eū in sinu tuo? Munus patris & matris est, portare in sinu infantem quem genuerunt, ego autē non genui istos, quare ergo præcipis portare in sinu, quos non genui? Non constat autem ex Scripturis, vbi dominus dixerit Moseh: vt Iudæos in sinu suo veluti nutrix portaret, & constat multa dicta, quæ ex sola relatione dicta fuisse constat.

Quemadmodum portat nutrix infantem. A verbo aman, quod est sustentare, descendit omen. i. baiulus seu nutritius: vnde verti posset. Quemadmodum portat sustentatrix lactentem.

Flebunt super me aut iuxta me. i. concurrunt omnes ad me, & flent super me: quasi aues aut animalia super cibum.

Quia supra vires meas est. s. regimen tanti populi. Hebraicè est, Quia grauiora me seu præ me, & est metaphora sumpta ab homine nō potēte onus sibi impositum propter grauitatem ferre, sed sensus bene redditus est.

Si sicut sic. Sensus est si sic, nō videbo malum meū. Quod. s. mihi imminet à populo, aut quod patior sustinēdo huius populi importunitates. Miror Galatinum, ex Rabbiniis dicere textum hunc habuisse quondam. Et non videam malum tuum, cum sensus iste, contextui aduersari videatur: neque puto hic locum habere mysterium. Voluit enim ille bonus pater, ex hoc loco eruere passionem Dei futuram, & prædictam hic à Moseh sed contextus non illi multum arridet.

Quos nosti quoniam ipsi senes populi, & præfecti eius. Expende hic quales ad regimen eligit Deus. s. senes, & præfectos. i. qui ex senio sapientes sint, & ex præfectura sint viri experti: vnde rector debet esse sapiens & grauis quales sunt senes, & etiam qui expertus iam fuerit præfecturam.

Separabo de spiritu qui est super te. Tribuunt Hebræi significationem verbo asal prout vident loco quo ponitur conuenire. Nam Gen. 27. vertunt referuare, vbi dicit Esau: nōnē asalta. i. reseruasti mihi benedictionem? verè tamen & propriè significat separare: vt constat ex verbis I a. 4. 1. dicentis. Quia apprehendi te ab extremis terræ, & à separatis seu remotioribus eius vocaui te: quo in loco noster Sanctes vertit à principiis, sed non bene meo iudicio. Et Eccles. 2. vertendum puto non asalti, id est, separaui seu remouii ab eis quicquam. Sic & hic optimè versum est separabo, & per spiritum licet intelligatur spiritus prophetiæ, intelligitur etiam sollicitudo & anxietas, quam prælati habere solent: quemadmodum Paulus dixit eum videlicet qui præest, semper debere in sollicitudine esse. Sed disquirunt hic multi, qualiter Dominus separauerit de spiritu Moseh, & posuerit super senes. Et dicunt Hebræi separasse de spiritu Moseh, quemadmodū

Quomo do
dominus
abstulerit
de spiritu
Moseh, vt
sensibus da
ret.

lumen ex vna candela separatur in multas quæ ex ea accenduntur: sine vlla eius diminutione. Solebat autem Dominus tunc temporis gubernatoribus populi & regibus, spiritum suum cõcedere: vt prophetarent quemadmodum legimus de Saule 1. Semue. 10. Cui dixit Semue. Requiescet super te spiritus Domini, & prophetabis cum eris, & efficieris vir alter. Et erit cum venerint ista tibi fac quod inuenierit manus tua. Vnde videtur quod huiusmodi spiritus esset prophetiæ & impetus quidam ad irruendum in inimicos reipublicæ & in malos, & videtur quod propheta daretur illis, vt apud populum essent in pretio, & in signum diuine electionis: vel vt scirent quæ regimini necessaria essent, & non propriè ad prophetandum: quoniam populus non currebat ad eos vt ad Prophetas, sed vt ad reges pro administranda iustitia. Quod si teneas re vera separatam aliquid spiritus prophetiæ Moseh, & datum senioribus, nõ erras: quoniam verba textus hunc sensum præ se ferunt: prior tamen sensus quod. s. separauerit quemadmodum lumen multarum candelarum ab vna: videtur conuenientior sensus. Sed cum Moseh ad consilium Intro fecerit sui, instituerit tribunos centuriones & decanos, quid opus fuit istos constituere? Ad hoc dicendum quod illi instituti fuerant ad iudicium, & sine Domini autoritate: isti verò à Deo, neque solùm ad iudicandum, sed ad gubernandum: similiter illi solum minima iudicabant, isti verò grauiora, & etiam spiritualia. Scribunt autem Hebræi de istis 70. senioribus quod Moseh illis tradiderit & reuelauerit verum legis diuinæ intellectum, quem in monte Sinai à Domino acceperat. Sic enim in suo Thalmut scribunt: Moseh accepit legem de Sinai, & tradidit eam Iehosuah, ipse verò senioribus: seniores Prophetis, Prophetæ verò tradiderunt eam viris: magnæ Synagoga: per quos intelligunt. Esdrâ scribam, cum suis sodalibus reuertentibus ex Babylonia, qui obliteratam quodammodo legem restituerunt pristino candori, à quibus deriuata fuit in posteros. Vnde factum est, vt cum Synagoga institueretur in Israel, vnicique Synagoga 70. senes præficerentur. Quod etiam firmat beatus Hilarius super Psal. Quare fremuerunt gentes: vbi sic ad verbum habet. Erat autem iam antea à Moise institutum, in omni Synagoga 70. esse doctores. Nam idem Moseh, quamuis veteris testamenti verba literis condidisset, tamen separata quædam & occulta legis, secretiora mysteria, septuaginta senioribus, qui doctores deinceps manerent, intimauerat, cuius doctrinæ etiam Dominus in Euangeliis meminit, dicens super cathedram, doctrinam verò eorum mansit in posterum. Hæc ille.

Et non portabis tu, solus tu. Considera prudẽtiam Domini. Quia dixerat non portabis tu, credidisset Moseh Deum velle illi præfecturam auferre omnino, ided addidit solus tu, ac si dicat: Non putes me, te velle à præfectura deicere, sed volo dicere quod non portabis solus. Potest etiam hoc esse linguæ idiotismus.

Sanctificate vos in crastinum. id est, separare ab immunditiis, vt crastina die accipiatis munus Domini. Crediderim autem huiusmodi sanctificatione Deum voluisse eis præcipere vt vestimenta lauant, & non appropinquarent vxoribus suis, & vt à contactu rerum immundarum separarent se quoniam in Exod. 19, hæc duo præcepta sunt fieri, ad sanctificandum se, s. vestimenta lauari & ab vxoribus separari.

Non vna die comedetis neque diebus, & non quinque diebus, & non 10. diebus, & non 20. diebus vsque ad mensam dierum. Ex hoc loco arguere licebit errorẽ Oncheli & Rabbi Selomonis dicentium per dies debere intelligi annum, & per decem 10. menses: constat enim hic per dies priori loco intelligẽdos duos aut tres, aut quatuor, quia sequitur. Et non quinque diebus. Similiter per decẽ, nõ debere decem menses intelligi: vt etiam hic ostenditur, quia post decem sequitur, vsque ad mensam dierum. i. ex diebus constat autem. An verò apud Hebræos sit mensis annoru, quemadmodum Hebdomada: cuius causa hic dictũ fit per mensam dierum, non facile dixerim, quoniã non memini me in Scriptura hoc inuenisse. Diximus de ea re aliquid Gen. 24.

Donec egrediatur è naribus vestris, & sit vobis in dispersionem. Sensus est donec euomatias eas. s. carnes per nares, & per os dispergatis eas. Solent enim vomentes non solum per os, sed etiam per nares cibum indigestum emittere. Vel donec egrediatur è naribus vestris. s. per vomitum, & dispergatis carnes manibus vestris hinc inde iactando. Nam verbum zarah ventilare & dispergere significat.

Ed quod reprobaui Deum: qm̄ est in medio vestri. Multa & varia significata Hebræi tribuunt verbo maas. s. reprobare, repellere, spernere & contẽnere, sed inspectis locis quibus verbum ponitur: videtur propriè significare recedere, seu recedere facere, aut reicere: vt patet Iere. 2. vbi dicitur. Quia maas. i. reiecit aut recedere fecit Dominus, fiducias tuas. Et 1. Sem. 15. pro eo quod maasta. i. reiecisti, seu abieicisti verbũ Domini: abiecit te, ne sis rex. Sic & hic ed quod abieicisti Deum, & qualiter eum abiecerint explicat. s. nolendo confortium eius qui erat in medio vestri volentes in Aegyptum redire: aut malentes esse, in Aegypto, non habẽtes Deum in medio vestri: quã in deserto cum eo inter vos.

Nunquid ouis & bos iugulabitur eis, & sufficiet eis: si omnes pisces maris congregabuntur eis & sufficiet eis. Ponitur sapius in Hebraismo numerus singularis pro plurali, vt ouis pro oues, bos pro boues, & q sequitur sufficiet eis, in Hebræo ponitur verbum masa, quod significat propriè inuenire: ided verti possit, pro sufficent eis inuenientur eis, seu occurrent eis: ac si dicat. Nunquid aliquis iugulabit eis oues & boues ad cibum? aut ipsi inuenient oues & boues ad hoc. Vel aliquis poterit eis hæc inuenire. Quidam quærunt hic an Moseh dubitauerit de potentia Dei, an posset eos carnibus, ad mensam in solitudine saturare. Et re vera dicendũ est eum nõ dubitasse de potentia Dei, sed arbitrabatur Deum non velle hac de causa, suam omnipotentiam exercere: quemadmodum si quis potentissimũ regẽ videret in solitudine, copiosissimã multitudinẽ velle pascere, qui & si multis anfractibus id facere posset, non tamẽ tam facile: neque res est talis, pro qua velit rex omnem suam potentiam ostendere: sicut fortẽ putauit Philippus, cum audiret à Christo. Vnde ememus panes vt manducet hi? Aut ad commendandum miraculum. rẽ fecit quasi impossibilẽ.

Nunquid manus domini abbreviata est? Hebraicẽ stringetur, ac si dicat. Est ne aliquis q possit meã stringere potentiam, ne faciã quod volo? ac si dicat nemo. *Nunc videbis vtrum eueniat tibi verbum meum.* i. impleatur. Et ipsi scripti. s. cum aliis senibus. *Prophetauerunt & non cessauerunt.* Sãstes vertit hic & nõ addiderunt: & verbũ etiam hoc significare videtur, sed non tam bene quadrat, & volunt Hebræi eos sola illa die prophetasse, neque postmodum addidisse.

Posset

Error Oncheli & Rabbi Selomonis in intelligentiã per dies, annum & per decem, decem menses.

An Moseh dubita uerit de potentia Dei.

Posset etiam intelligi & non addiderunt vt. s. cessarent prophetare. Et si legas non cessauerunt quẽadmodum Thargum & Hiero. sensus est quod non amplius perdidit spiritum propheticum. Sententia tamen Hebræorum inuatur propria verbi significatione, quæ est addere, & hoc accidit Sauli, quod licet illa die qua inunctus est cum cæteris prophetasset: canendo diuinas laudes: vt constat ex 1. Semue. 16. & 19. non tamen amplius addidit prophetare: ita quod futura prædiceret: dabatur enim rectoribus huiusmodi spiritus in principio in signum diuinæ electionis, vt iam diximus. Si quæras quid isti prophetarent. Crediderim laudes Dei quemadmodum Saul & Dauid: licet Dauid multa futura prædixerit, quia fuit verus propheta & insignis.

Currens puer nuntiauit Moseh. Hebræi verbum rut dicunt significare non solum currere, sed contere, propter illud Iudic. 9. Vataris. i. contriuit caput eius: vbi tam bene veritas currere fecit, diuidẽdo. s. à corpore & proiciendo, ita vt rotaret, & sic vbicunque isti vertunt contere, vertere potes fugere seu fugere fecit.

Prophetant in castris. Arbitratus est puer eos velle rebellare aduersum Moseh. Ex contextus literæ videtur colligi, quod iste puer qui hæc Moseh nuntiauit, non fuerit Iehosuah, sed alius, Iosuah verò fuisse cum Moseh, & cum audisset nuntium, dixit Moseh.

Domine prohibe eos, ne, scilicet prophetent quia putauit eos velle se illi æquare. Constat etiam Moseh non vnicum habuisse ministrum, sed multos: quia dicitur de Iehosuah, quod fuerit vnus è iuuenibus eius, & fortẽ vnus ex illis nuntiauit hæc Moseh. Aliqui legunt minister Moseh à iuuentute sua, pro ex iuuenibus eius. Et dictio bachur. i. iuuenis, est à bachar quod est eligere: vnde iuuenis ab electione dicitur, quasi sit electus.

Quid emularis tu mihi. Aut nunquid zelus, ac si dicat: forsitan zelus mihi principatum aut honorem prophetiæ, ne. s. alius sit dux aut propheta, præter me?

Quis dabit omnem populum Domini prophetas: cum dederit Dominus spiritum suum super eos. Vtinam omnis populus Domini prophetet, & det Dominus spiritum suum super eos, Et per spiritum Domini, intellige impetum illum, quo propheta agitabatur ad loquendum, aut faciendum quæ spiritus facere vel dicere inspirabat. Aut cum dederit Dominus spiritum suum super eos, quis ego sum qui hoc prohibeam? sed prior sensus germanior est: dicunt autem Hebræi istos senes, non solum gubernasse populum cum Moseh, sed etiam legem docuisse: quod vix credo, quoniam munus docendi legem sacerdotibus demandabatur, vt patet Deut. 31.

Et recedere fecit coturnices è mari. id est, à parte quæ erat versus mare, & verbũ gum. i. recedere, non plenè notum est Hebræis, vnde aliqui vertunt hic. Et eduxit, Iob verò 1. totondit: vbi dicitur Vaigat. i. & totondit caput suum: vertere tamen licebit ibi. Et recedere fecit caput suum. i. capillos capitis sui: neque significatio nominis selau. i. coturnix, plenè nota est Hebræis. Crediderim tamen dedisse carnes delicatissimas: quidam tamen dicunt Iudæos, coturnices in summas habuisse delicias.

Reliqui coturnices super castris. Posset etiam verti relaxauit. Quantum est iter diei hac & quantum est iter diei illuc, id est, ad spatium terræ, quod vna die con-

fici potest. s. ad. 30. miliaria Italica: per circuitum castrorum. Et Hebraicẽ pro quantum est iter diei, est secundum viam diei.

Qui parum. s. collegit. Collegi decem mensuras. Hebraicẽ est io chomerim. Est autem chomer certum mensuræ genus, de qua sæpius diximus: quæ & alio nomine dicitur chorus, quem Hebræi dicunt. 30. modios continere: cuius. 10. pars est Ephah. Alij esse onus quod asinus portare potest: putantes vocem chomer, allusionem quãdam ad Hamor quod est asinus habere, neque eorum sententiam reiiciendam puto.

Extenderant sibi extensionem. Scilicet ad siccãdũ, vt in posterum comederent: quod autem verbum satah significet expandere & extendere constat ex 8. cap. Ieremiæ vbi dicitur, Vsethacum. i. & extenderunt ea ad solem. Item Psal 88. Sithaciti. i. Extendi ad te manus meas.

Antequam digesta esset. Posset verti (& melius iudicio meo) Antequam esset succisa. s. dentibus comedentium: quoniã verbum charat potius succidere, quam digerere significat, licet eius significatio non plenè nota sit Hebræis.

Percussione multa valde. id est, qua multi percussi sũt quod alij vertunt magna valde. sed sensus idẽ est. *Vocauit nomẽ loci illius chibrot hattahauah. i. sepulchra concupiscentia.* quia ibi sepelieerũt populum cõcupiscentiæ. Sensus est quod aut populus, aut Moseh, vocauerit nomen loci, sepulchra concupiscentiæ. i. hominum concupiscentium, & causa subditur, aut sepulchra hominum mortuorum propter concupiscentiam. Et pro populum concupiscentem, est in Hebræo populum concupiscentium.

Profecti sunt populus in Chaferoth. Licet Chaferoth sit hic propriũ nomen loci, interpretatum, tamẽ sonat atria seu viriditates. Chafir enim (vt aliàs diximus) viride aut viriditatẽ significat: vt patet 1. Reg. 18. si fortẽ inueniatur chafir. i. herba aut viride.

IN CAPVT. XI. NUMERI AD MORUM ORNATUM ADNOTATIO.

I T fuit populus sicut stentes, aut cũ populus staret. Quam æquo animo ferendi sint labores in quos nos Redemptor noster mittit, pœna hinc Israelitis inflicta pulchrè ostendit: sed hæc est hominũ natura, vt quam primũ feceris eos plus solito laborare, vires experiri, statim (vt Bernardus dicit) dicat tibi. Ego quod possum, possum. Ad multa & grauiã ferenda natura sufficeret, si assuesceres eam, sed quia eam non viriliter exercemus, debilis & infirma efficitur. Non ergo doleas, nõ murmures aduersus Deũ tuum: si te aliquãdo plus solito exerceat, certissimè sciens, eum hoc ided facere: vt te robustiorem reddat. Neque dixit textus esse fleuisse, aut doluisse. sed se veluti stentes habuisse, vt discas. non referre, quod signo apud Deum iniquum animum tuum ostendas. Et quemadmodum Dominus æquo animo sustinet murmura rationabilia: ita ægrè fert ea quæ sunt sine vlla ratione. Sustulit enim querelas sancti Ieremiæ cum expoſtularet cum eo quare secũda esset via impiorum. Sic & murmura Ionæ, cum apud eum de siccata curcubitona conquereretur.

Clamauit populus ad Moseh. Audiant hæc nostri teporis Lutherani, qui iniquè valde, à nobis sanctorũ intercessionem auferre conantur, & inuocationem. Quare isti non inuocant, neque deprecantur Deum mississimum percutientem, sed sanctum Moseh ad eum, vt pro eis Dominum suum deprecetur?

Aduersus eos qui ne gaudeant sanctorũ nobis intercedere.

Paratus enim erat Deus ad eos audiendos, sed quia se Deum suum offendisse cognoscebant: sanctum intermedium quesierunt, cuius precibus ignis absorptus est, & ipsi liberati. Quod si dicant patrocinium uiuentium sanctorum esse querendum, non autem regnantium cum Deo, ipsi sibi ridiculo sunt. Si enim credis Petrum & Paulum cum Deo regnare, & in eo cognoscere quae apud nos fiunt, cur eum non tam piuum aut minus potentem credas, quam dum uiueret apud nos? Sed dicunt sanctos esse mortuos & emortuos. Corpore quidem fatemur, sed iustorum animarum in manu Dei sunt, in loco quo non tangit eas tormentum malitiae.

Vocauit nomen loci illius thabherab, id est, incendiū.]

Quemadmodum sancti annotabant loca quibus Deus illis bona promittebat, aut dabat: ita & ea quibus ab eo puniebantur: ut de caetero visis locis quibus pro delictis poenas dederant: cautiore essent. Legimus enim sanctum Isaac, locum quo illi Deus opem in omnibus promisit memoriam gratia adnotasse, statuamque in eodem loco erexisse, vocasseque Betel: ut postmodum si contingeret promissiones retardari, locum & statuam in testimonium proferret. Sic & hic ut si amplius peccare contigisset, prodiret in medium locus punitionis.

Et collectio quae erat in medio eius, concupierunt concupiscuntiam: & reuersi sunt.] Difficile valde est assuetum malis, in officio continere. Nam & si ad horam dissimulet, tandem inuenta opportunitate prodit quod animo occultauerat ad tempus. Similiter aduerte, quam periculosum sit malos tecum habere, & qui nesciant abundare & penuriam pati.

Quis comedere faciet nos carnes?] Non putes parum aut nihil prodesse, propter Deum a carnibus & piscibus abstinere. Audis enim hic quam aegre tulerit Deus, eos quos ipse ad tempus carnibus priuauerat, in carnes deperisse. Similiter Nazareos extulisse, quod ad tempus vino & ficera abstinebant. Hinc arbitror sanctos monachos, quondam a carnibus & piscibus abstinuisse, solis herbis & leguminibus contentos: quoniam nouerant Deum his cibis, suos in deserto nutrisse. In hoc enim edoctus debet esse seruus Dei: ut sciat dura & delicata comedere: prout Deo suo placere didicerit. Pascitur enim seruus Dei omnibus his quibus Deus illum vult cibare. Si cinerem cibum dederit, noli offendi, si lachrymas, ferendum puta, si carnes, accipe gratanti animo, & audi quendam. Cibabis nos (inquit) pane lachrymarum, & potum dabis nobis in lachrymis & in mensura. Et de sancto Helia legimus Deum illi carnes mane & vesperi per coruam ministrasse: cui in deserto, sub cineritum panem, post longum iter administrauit.

Recordamur piscium quos comedebamus in Aegypto gratias.] Maximum malum est hominem noxia dulcia fuisse aliquando expertum. In hoc enim poenitentes maxime laborant, ut vitiis praecedentium esse se memoriam expellant. Hoc enim malum vitia habent, quod recordatione laedant, cui non possunt sua praesentia nocere: quare elaborandum est tibi vir Dei, ut si fieri possit, talia non experiaris: ne contingat post reditum ad mentem meliorem, cum his laruatis hostibus dimicare. Discat etiam ex hoc loco sancti viri, non querere in hac vita a Domino delicias, quae pro nihilo reputantur. Vide quid isti desiderant, & quid fastidiunt, nempe cucumeres, cepas, porros & alia. Fastidiunt vero Man panem inquam angelorum.

Ut quid malefecisti seruo tuo?] Solent ambitiosi ho-

mines arbitrari, se Deum habere propitium: cum altiora loca & seculi dignitates, & officia concesserit: cum potius cum Moseh sentiendum esset, secum male actum esse. si detur praefectura, sed si sapias hoc iudica. Quemcumque videris sub praefectura quasi sub onere gemere, crede illum optime demandatum munus administrare, quem vero laetum & gaudentem de hac re conspexeris, dicit illum vtilitatem & vanitatem in dignitate quaesisse.

Nunquid ego concepi omnem populum hunc?] Discant ex hoc loco praelati, affectum quam erga subditos habere debeant: cum videant Deum praecipere subditos in sinu portare, quemadmodum nutrix portaret solet infantem suum. Sed quis est, hic & laudabimus eum? Solus ille de quo apud Isaiam legis quod in sinu suo portabit agnos. Expede quae cuncta. Arbitratur sanctus Moseh recte demum datum munus peregrisse, si genitoris erga eos affectum ostenderet, & vix hoc poterat: praecipitur autem ei ut veluti mater paruulum non super humeros, non super brachia, aut crura: sed in sinu suo, & super cor portet eos. Solent enim matres etiam si pedes incedant, non sentire onus infantis, quem super brachia in sinu suo, portant, propter amoris singularis affectum quem erga infantem suum gerunt. Vide quae de his annotauimus Exo. 28.

Vnde est mihi caro?] Debet praelatus credere se non habere pabulum sufficiens ad oues alendas: & continue illud a Domino postulare quemadmodum hic sanctus vir, & clamores & fletus subditorum Domino praesentare.

Non possum ego solus ferre vniuersum populum hunc.] Vbi sunt praelati illi, qui nunquam sub onere gemunt, qui quotidie onera multiplicat, & qui vix ad vnam ecclesiam sufficiunt, omnes ambire videntur, & nullam per se, sed per vicarios administrant, qui si mali sunt, quo modo conscientia tuta, si vero boni, cur non potius ipsi pastores? Admonui alias neque saepius admonuisse pigebit, quantum distent serui Dei, a ministris principum: quod isti nullo pacto volunt in ministerio habere confortem: illi vero continuo pro adiutore clamant. Audi sancti Heliae apud Dominum queremoniam.

Altaria (inquit) tua suffoderunt, Prophetas tuos occiderunt, & relictus sum ego solus, & quaerunt animam meam. Et Martha apud Christum aduersus sororem expostulat, quod eam solam reliquerit in ministerio suo. Sic & hic sanctus Moseh se solum in praelatura queritur & adiutores admittit senes, ministro reclamante, qui adhuc terrena sapere videbatur, & aegre ferebat alios prophetare. Quid inquit zelus pro me? Quis mihi, inquit, daret quod Dominus spiritum suum non solum his, sed omni populo suo infunderet?

Et si ita tu facis mihi occide me.] Expendant haec subditi, & videant quantum nephas sit, tales se pastori suo exhibere: ut malit occidi quam praesefse. Audi quid Paulus Hebraeis dicat. Obedite (inquit) praepositis vestris, & subiaceate eis, ipsi enim vigilant, tanquam rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, non gementes.

Congrega mihi septuaginta viros, de senioribus Israel.] Cur Domine Deus rectores non eligis, qui eos melius nosti, sed Moseh seruo tuo tradis eligendos? Optimum illud regimen Philosophi esse tradiderunt, in quo vnus omnibus praesest. Si enim Moseh istos non eligeret, quando illi vellent ei obtemperare? Consulto ergo Dominus voluit, virum sanctum

sanctum eos designare, ut postea cognoscerent se ab eo in regimine dependere. Et considera quos eligere praecipit, nempe seniores qui verè senes sint, & maiores: ut ostendat experientia (quae in senio designatur) & potentia, opus esse iudice. Sunt senes, qui canis & rugis, praese senes ferunt, sed facta iuuenum, & quod deterius est puerorum, aliquando habent, non istos eligere praecipit, sed qui verè senes sint. Expendendum etiam est, quod licet Dominus videret labores Moseh: nunquam tamen ab eo oneris partem, eo inuito auferre voluit, sed petentem expectauerit. Sic & maiores praelati, cum sentiunt aliquem bene sibi commissum munus administrare, non debent ab eis inuitis auferre, sed expectare placitum illorum. Non enim boni ministri debent in aliquo molestari. Et considera Deum permisisse Moseh ad eas angustias deuenire, ut sciret & diceret ultra vires esse negotium. Quoties Domine Deus, idem multis praelatis beneficiis, & officiis onustis ostendis, neque tamen vnquam petierunt releuari.

Separabo de spiritu qui est in te, & ponam super eos.] Nunquid non habes penes te spiritus sufficientiam Domine ut his senioribus largiaris, sed opus est a seruo auferre, quem illis tribuas spiritum? Absit. Sed ut dixi vult, ut cognoscant se cuncta a Moseh habere, ut illi facilius subdantur. Sed mirum valde est, quare detur rectoribus spiritus prophetiae, ut scilicet futura praenoscant & praediceat. Praecipuum munus principis est diuinare, ut scilicet prouideat malis antiquam veniant: quemadmodum de Pharaone somnante famem in libro Genesis cap. 41. admonuimus. Similiter est hic aduertendum Deum non plus spiritus rectori dare, quam sit opus ad regimen quod administrat.

Sanctificate vos in crastinam, & comedetis carnes.] Quales nos ad beneficia Dei recipienda exhibere debeamus, pulchre locus iste ostendit: multa enim Dominus beneficia hominibus negat, quae aliis concederet si hominem capacem ad ea inueniret. Tu ergo cum ab eo aliquid obtinere volueris, vas tuum munda, & para, & talem exhibe: quo ipse dignetur munera sua fundere. Audi Paulum. Has ergo habentes promissiones charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus: perficientes sanctificationem in timore Dei.

Melius nobis erat in Aegypto.] Aegre valde fert Dominus eius beneficia a nobis non aestimari, & alia maiora reputare: cum melius sit esse in atriis Domini, quam habitare in tabernaculis impiorum. Et de duobus conqueritur, alterum quod propter carnes flere non vereantur, & quod malint esse in Aegypto sub tyranno, quam in deserto sub Deo, Considera etiam fletus vim in petitionibus apud Deum: quod etiam noxia nobis impetrare apud Deum possit, quae desideramus. Adnotare etiam hic memento, ea quae diuus Augustinus super Ioannem ex hoc loco annotauit: saepe scilicet Deum iratum concedere nobis, quae negat propitius, neque te statim foelicem existimes, quum quae ab eo postulas impetraueris: cum videas istos impetrasse a Deo, quae sibi erant maxime nocitura.

Vsque ad mensum dierum.] Sicut non est certum foelicitatis indicium obtinere postulata, aut desiderata: ita neque continuatio eorum: quoniam istis ad mensum integrum carnes conceduntur ad malum eorum: ut scilicet eas per naves eiiciant.

Sexcenta milia pedum sunt, & tu dixisti dabo eis carnem ad mensum.] Hae est hominum conditio, im-

possibilia facere, quae Deo facillima sunt, & qui iuare debuit voluntatem dantis, eam sua difficultate auertere & retinere conatur. Sic & Philippum apud Ioannem fecisse legimus. Cum enim Christus misertus multitudinis, eam in deserto pascere disposuisset, & ab eo quaesisset vnde panes emere posset: ille suo responso opus factu difficilius ostendit: & qui omnipotentiam Saluatoris interpellare debuit, ad impotentiam confugere videtur dicens, non posse fieri. Ducentorum (inquit) denariorum panes non sufficiunt eis. Non ex te Philippe pecunia quaeritur, sed locus ubi panis inueniatur. Tuum erat dicere Domine in penario potentiae tuae, & non in impossibilitate diffidentiae meae panis inuenietur ad hanc multitudinem satiandum. Sic non petitur ex te sancte Moseh, quot hominum millia sunt, neque ad quot dies carnes populo dabuntur: sed praecipitur tibi parare plebem ad munus recipiendum. Sed forte sanctus cognoscens iratum Deum, & beneficium populo non profuturum: illud detinere sua difficultate conatur: ut nos doceat prudenter beneficia diuertere, quae nostris aut nobis nouimus non profutura.

Videbis vtrum eueniat tibi verbum meum.] Non dicit vtrum eueniat eis verbum meum, sed tibi: ut ostendat nihil se velle malis subditis, eorum gratia dare: sed cuncta bonis praelatis.

Prophetabant in castris.] Nihil perdit, qui non sua sponte omittit quod facere praecipitur.

Cucurrit puer.] Omnia principibus nuntiantur, praecipue quae ad eorum iniuriam pertinere videntur, & nuntiat iste quae animum rectoris aduersus istos mouere poterant. Et quemadmodum multi domini nolunt habere pares, ita & saepe famuli eorum: neque tam pro Domino aemulantur & zelant quam pro se.

Ut quid tu amulari propter me.] Serui Dei, ut dixi omnes volunt sibi similes, & praelatos esse: non sic autem homines seculi.

Surrexit populus, tota die ipsa & tota nocte.] Vix potest humana cupiditas satiari, etiam si non indigeat, & doceatur hic temperate uti beneficiis Dei, ne nobis noceant, quemadmodum nocuerunt istis.

Caro adhuc erat inter dentes eorum, & furor Domini iratus est in populo.] Cum timore & tremore suscipienda sunt beneficia Dei: quoniam saepius dantur nobis ad malum nostrum: afflictiones libenter suscipe a Domino, quoniam si quid mixtum habeant bonum est, non sic autem mala. Det ergo ipse non fastidio habere dona ipsius: neque petere quod nobis noceat, sed quod proficit, cui laus & gloria in saecula.

IN CAPVT XII. NUMERORUM IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

I Locuta est Miriam, & Aharon contra Moseh: super causam uxoris Aethiopsissae quam acceperat, quoniam uxorem Aethiopsissam acceperat. Quid loquuta est textus statim subindicat.

Nunquid, cum Moseh locutus est Dominus?] Aduerte Miriam apud Hebraeos dissyllabum esse, non trissyllabum: ut communiter legitur. Quod vero sequitur super causam: aduerte hic in Hebraeo ponitur duas dictiones, scilicet al, quod est propter, & odor quod causam aut causas significare dicunt: ad quod probandum citant illud Genesis 21. Ad odor, id est propter puteum, aut super causas putei. inuenitur tamen

tamen vult, quod videtur eiusdem radicis cum adah vel odor, significare torrem. Hamos 4. & Zach. 3. cuius plurale. s. v. dim. ponitur Isa. 7. unde quis coniectari posset odha significare nigredinem, aut combustionem, & explicare illud ex Genesi citatum: isto modo. Et arguit Abraham Abimelech super nigrum puteum. Neque arbitreris ridiculam expositionem: quoniam nos Lusitani, & omnes etiam Hispani solemus vocare nigram rem, super qua est aliqua contentio, vel quæ fuit causa alicuius mali eventus. Quemadmodum si volenti occidere hominem, occurrat gladius quo eum occidat, quem non poterat antea inuenire, dicimus. *De paroulhe Deos ou seus peccados humana espada e spada com quo o maton, id est, obtulerunt illi peccata sua nigrum ensen: quo se aut alium occidit. Pelatzen sobre o negro poço, id est, rixati sunt super nigrum puteum: quam phrasim fortè Hebræi etiam habent: & si hoc verum est, posset hic verti. Super nigram uxorem Aethiopiissam. Sed quia ignoramus Hebræos habuisse hunc loquendi modum: admittamus Hebræorum interpretationem: ut pro vno & eodem accipiatur utraque particula, aut sit sensus ut vertimus super causam. De causa verò ob quam murmurarunt Aharon & Miriam, aduersus Moïsem, textus habet: quod vxoris Aethiopiissæ gratia, sed quæ ob causam super vxorem murmurarint, non facile est cognoscere. Videtur tamen textus statim causam exprimere. Quoniã vxorem Aethiopiissam ipse acceperat. Et hæc causa multum iuuatur Scripturæ consuetudine: quæ (vt sæpius admonuimus) solet statim explicare, quod obscure dixit. Obijcit tamen Caietanus aduersus hanc expositionem, quia verba murmuris nil pertinent ad hanc causam. Si enim ob acceptam Aethiopiissam in vxorem murmur esset, ad quid dicerent Nunquid per solum Moïsem locutus est Dominus? Nunquid non etiam nobiscum? Nihil enim conuenientia habere videntur hæc verba ad hoc quod est accepisse Aethiopiissam in vxorem: & ideo sequitur Hebræos dicentes eos murmurasse aduersus Moïsem, in gratiam vxoris suæ: quoniam eam à consortio maritali reiciebat propter crebra quæ cum Deo habebat colloquia, & dicebant. Fortè excusabit se Moïsem ab hac vxoris iniuria, ob crebras locutiones cum Deo, sed nonne nos etiam locuti sumus cum Deo, neque debitum coniugale negamus viris & vxoribus nostris: & isthuc tendit Complutenfis editio quæ hic habet: Quoniam vxorem pulchram quam duxit repulit. Alij dicunt rixam fuisse, inter Miriam & Aharon ex altera parte, cum vxore ipsius Moïseh, propter domesticas res ut inter scæminas esse solet, & quia se fortè offensos putabant ab vxore ipsius Moïseh, in ipsum inuehant: & quia fortè vxor Moïseh, iactauerat viri cum Deo locutionem familiarem: dicunt: Nunquid cum solo Moïse locutus est Dominus? sed ego non audeo causam reicere, quã litera tradit, & putarem eos non detraxisse Moïsem, sed in faciem ei hæc verba dixisse: quoniam quod Sanctes, & alij interpretantur contra Moïsem: optime verti potest, cum Moïse: quoniam in Hebræo ponitur præpositio be, per quod videtur insinuari, quod obieçarint illi opprobrium aliquod vxoris, in faciem exprobrantes ei: quod vxorem Aethiopiissam ipse contra morem acceperit: cum alij Hebræas sibi copularent: addentes. Forsitan ipse superbiat, de crebra cum Domino locutione, sed nunquid nobis in hoc superior est? quasi dicant minime, quoniam nobiscum locutus est Domi-*

nus sicut & cum illo: ad quæ verba puto Moïsem tacuisse, neque illis vilum dedisse responsum: ideo à Domino commendatur, quod sit humilior omnibus hominibus, & pro eo arguit fratrem & iororem. Sed huic obitare videtur expositioni, quod in litera dicitur. Nunquid duntaxat certè, cum Moïse locutus est Dominus? Dicendum enim erat. Nunquid tecum solum locutus est Dominus, & non etiam nobiscum? Sed hoc facile diluitur, quoniam solet sæpius irati de secunda persona quali de tertia loqui, cum contemptibiliter loquuntur: ut patet 1. Sem. 25. vbi Nabai dicit ad pueros Dauid. Hodie multiplicati sunt serui: qui diuidunt te à facie dominorum tuorum. Non dicit hodie vos serui multiplicati estis, qui receditis a dominis vestris: sed loquitur ad tertiam personam pro secunda. Hoc etiam parui ad expositionem refert, quoniam siue loquerentur præsentem, & videntem Moïsem: siue absente eo expositio stare videtur. Dupliciter ergo potest hæc litera exponi. Vno modo, ut propter duo, isti aduersus Moïsem murmurarent, scilicet, quia acceperat Aethiopiissam in vxorem, & eleuabat se præ eis propter colloquia Domini. Secundò ut non propterea murmurarent quod vxorem Aethiopiissam accepisset: sed quia causam vxoris agere volebant contra virum quia. I. separabat se à consortio eius: quoniam ipsi Prophetæ erant, neque à legitimo separabantur thoro. Et priori modo sensus est. Et locuta est Miriam & Aharon, cum aut cotta Moïse: propter vxorem Aethiopiissam quam acceperat: dicentes quod. I. eam accepisset. Secundo modo sensus est. Et locuta est Miriam, & Aharon contra Moïsem, propter vxorem Aethiopiissam cum qua. I. rixati fuerant. Nam ipse acceperat huiusmodi vxorem. Et videtur iuxta hunc sensum quod causa murmuris fuerit vxor, sed murmur fuit. Nunquid duntaxat cum solo Moïse locutus est Dominus? sed quam causam huius murmuris dederit vxor Moïseh, non facile est cognoscere. Disquirunt etiam hic tam nostri, quam Hebræi an hæc vxor Moïseh fuerit Sephorah, & si fuit, cur vocatur hic Aethiopiissa, cum fuerit Midianita. Putat autem Iosephus non fuisse Sephorah, sed aliam filiam regis Aethiopiæ, ad quem debellandum missum ad Aegyptiis aux, fuerit Moïse: sed quia historia hæc nihil fundamenti in litera aut scriptura habere videtur, timo fictionem fore Iudæorum ad commendandum Moïsem. Neque crediderim Moïsem, qui toties ex imperio Domini, alios admonebat, de non accipiendis alienigenis in vxores, accepisse de nouo, contra morem gentis: vxorem Aethiopiissam, quam si accepit, putarem eam potius in deserto: quam in Aegypto accepisse, & fortè propter nouum matrimonium cum alienigena fratres murmurarunt. Sed nullo pacto in hanc sententiam adduci possum, quod. I. vir sanctus, qui primum vxorem cum filiis negligebat, neque adduxisset ad se nisi focer detulisset: vellet nunc alienigenam sibi de nouo coniungere: ideo probabiliorum illorum sententiam arbitror: qui eam Sephoram fuisse affirmant. Dicitur verò Aethiopiissa cum fuerit Midianites: quoniam Aethiopia Orientalis vicina valde est terræ Midianitarum. Nam propter huiusmodi vicinitatem, Aethiopes aliquando Midianitæ, aliquando verò Ismaelitæ dicuntur: patet Genesis trigessimoseptimo vbi dicitur. Et ecce turba Ismaelitarum, veniebat de Gilead, & post pauca dicitur. Midianitas vendidisse in Aegypto Iosephum. Sic quoque Midianitæ contra quos bellum gessit Giddo, quem

quem Gedeon vocamus: Ismaelitæ vocatur. Chaldaeus paraphrastes pro Aethiopiissa legit pulchram, & dicit Hebræi talem fuisse Siphporah. dici verò hic Aethiopiissam quodammodo per contrarium, quemadmodum mater solet puellum suum, etiam pulcherrimum vocare Sarracenum, sicut & Dauid in Psal. 7. Saulè, qui pulcherrimus fuit, vocat chus. i. Aethiopem. Sed hoc nihil meo iudicio est, quoniam Psalmus ille non loquitur de Saule, ut isti putant, sed de Chusi filio Iemini, ut titulus præ se expressè fert, quado persequutus est Dauid fugientem Absalon, obiectas illi, quod sine vlla causa destruxisset domum Saulis. Vnde & Dauid ibidem dicit. Domine Deus, si feci istud, quod videlicet iste in me obiecat, vnde sequitur. Si retribuui degenti mecum pacificè malum, qui erui hoste meum gratis. Dicuntur autem Aethiopes chus in Hebraismo, à Chus filio Cham, qui fuit filius Noach, ut patet Gen. 10. vbi Chus à quo Aethiopes, & Misraim à quo, Aegyptij, describuntur filij Cham. Nam Gen. 2. habes Aethiopiæ vocari chus, vbi dicitur de flumine è Paradyso egrediente, quod circueat terram Chus. i. Aethiopiæ. Dicuntur etiã ipsi Aethiopes filij Chussi Ierem. 13. vbi habetur. Num mutabit chussi. i. Aethiopes pellem suam? Et quia Cham & posterius eius in seruos alij fratribus dati sunt Gen. 9. nonnunquam alij dicuntur in Scriptura Chussi, ut patet Ierem. 39. Hamos 9. vbi Dominus Iudæis dicit. Nonne sicut filij Chussi. i. Aethiopiæ vos mihi qui. s. sunt serui, ac si apertius dicat. Nunquid non possum facere de vobis quod volo, quemadmodum fit de filiis Chus quos dedi in seruos aliorum.

Num tantum verè, cum Moïse loquutus est Dominus? Nunquid non etiam nobiscum loquutus est? Volunt, ut videtur his verbis significare, Moïsem nihil prærogatiuæ vel eminentiæ super eos habere: quoniam eis sicut & illi Dominus locutus sit. Et de Aharon nullum dubium est, quoniam sæpius legimus Deum illum allocutum, ut patuit Exod. 4. De Maria verò credendum est, cum illo allocutam Exodi 15. cum canticum Domino cecinit, vbi sunt multa quæ non nisi per reuelationem cognoscere poterat.

Et vir Moïse humilis valde, præ omnibus hominibus qui sunt super faciem terræ. Hoc dicit textus, ut ostendat istos nullam detrahendi habuisse occasionem, quod videlicet de colloquiis Dei superbiret, cum esset humilissimus. Sunt qui hic vertunt mâfuetus, sed re vera verbum anah significat potius humilem esse quam mansuetum, & anau humilem.

Et dixit Dominus repente ad Moïsem. Omisit Sanctes dictionem pitom. i. repente, quod arbitratus sit eam hic otiosè poni, sed re vera nõ videtur otiosè positã, sed quia viderat eos fortè paratos ad grauius detrahendum, & deteriora locuturos de eo, voluit colloquium impedire, & repente eos vocauit ad tabernaculum, & præcepit exire castra.

In columna nubis. Erat nubes in qua Dominus latebat, columnæ speciem præ se ferens, & crediderim Deum non de cælo tunc in columnam descendisse, sed de sede sua. s. de propitiatorio, ad ostium tabernaculi venisse: vbi cum eis colloquia miscuit, quod sæpius facere solebat.

Et egressi sunt ambo. s. à Moïse cum quo erant. Si erit propheta vester Domini, in visione ad ipsum ostendam, scilicet, me, in somno loquar cum eo, id est, Si aliquis fuerit inter vos propheta, aut si aliquis vestrum fuerit propheta: vel tertio. Si aliquis fuerit propheta vester. Quod autem sequitur dupliciter

potest exponi. Vno modo. In visione, ad ipsum seu ipsi ostendam. s. quæ voluerit reuelare. Aut visionem. s. rerum, ad ipsum ostendam, & si loquar erit in somnio, non apertè in vigilia, quemadmodum cum Moïse: ac si dicat. Si contingat esse inter vos aliquem prophetam, visionem aliquam ostendam ei, sine locutione, aut si loqui contigerit, erit in somnio. Secundo modo sic. Si fuerit aliquis propheta vester Domino, & ostendero me illi, hoc erit in visione. i. in aliqua similitudine: quemadmodum patet Isai. 6. vbi dicit. Vidi Dominum super solium excelsum, & si cum eo loquar, erit in somnio, & iste secundus sensus ex sequentibus magis probari videtur. Sequitur enim infra. Ore ad os, loquor cum eo, & in visione. s. propria & non per ænigmata & per figuram Domini aspiciet: ac si dicat apertius. Prophetis vestris in somnio loquar, sed cum Moïse ore ad os. i. familiariter, sicut homo ad amicū. Aliis in visione seu in similitudine apparebo, illi verò non per ænigmata neque per similitudinem. Colligo ex hoc loco, duplicem esse prophetiæ modum: alterum quo Deus loquitur prophetæ, siue in somno, siue in vigilia. Alterum cum illi ostendit visiones & similitudines sine verbo: in quibus cognoscit quæ ventura sunt: quemadmodum Ierem. 23. Ezechieli, & multis aliis: sed has similitudines aliqui intelligebant ut Moïse, alij non, vt Pharaon. Aut aliter, quædam est prophetia qua Deus per se & in propria persona loquitur prophetæ: alia verò qua in sui similitudine: priori modo loquebatur Moïse, Secundo aliis prophetis.

Non sic seruus meus Moïse, in omni domo mea stabilis ipse. Tria dixerat Dominus. s. Si fuerit propheta vester, secundo quod sese ostenderet illi in aliqua similitudine, tertio quod in somnio illi loqueretur, & quoad hæc tria, non est illis similis seruus suus Moïse. Nam ille est propheta vester, minister vester, neque manet in domo mea stabilis: Moïse verò est seruus meus mihi ministras, & stabilis manet in domo mea: ac si dicat. Nihil suum curat sed quæ mea sunt: siue per domum Israellem intelligas, siue tabernaculum. Neque mireris quod pro fideli veritatem stabilem: quoniam dictio neeman vtrumque significat. Alij etiam prophetæ, non erant tam generales sicut Moïse. Nam aliqui in Israel aut Samaria, alij in Iuda, sed Moïse in omni domo Dei. Solebat enim Dominus, ministros stabiles aliquando suscitare, quandoque verò ad certum tempus, quemadmodum dicit 1. Sem. 2. ad Heli sacerdotem. Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem seu stabilem: quemadmodum est in corde meo & in animo meo, & ædificabo ei domum stabilem, & ambulabit coram Christo meo omnibus diebus.

Ore ad os loquor cum eo. Id est, familiariter, non per somnium, non per interpositam personam, neque per nuntium, sed amicaliter, & est Hebraismus. Videtur enim hunc Hebraismum explicare cum dicit: sicut loqui solet homo ad amicū suum, Cum hoc tamen teneo, eum nunquam Deum in sua specie clarè vidisse: sed ut alijs dixi, loquebatur Dominus cum Moïse, quemadmodum loquuntur duo qui sunt in tenebris, seu in loco obscuro: semper enim Dominus nube tectus, cum eo loquebatur. Fuit autem priuilegium Moïse, quod Dominus postquam cum duce instituit, & post exitum de Aegypto: locutus est cum eo per seipsum, non per interpositam personam, neque ostendendo illi aliquam speciem seu similitudinem sui. Secundum eius priuilegium fuit, vidisse

posteriora Dei. i. speciei humanæ, in qua sese illi ostendit Deus. Est ergo prius discrimen, inter alios prophetas & Moſeh: quod illis loquor per ſomnium, id eſt, cum dormiunt aut ostendendo ſomnia, Moſeh verò in vigilia & familiariter ſeu amicabiliter.

Et in viſione & non per ænigmata & per figuram. Dominum aſpiciet.] Poniſt aliud discrimen inter Moſeh, & alios prophetas: quod, ſ. aliis prophetis ostendit ſe in viſione, id eſt, in aliqua ſpecie ſeu ſimilitudine quam faciet eum videre: quemadmodum Iſaiæ, Jeremiæ, Ezechieli, Danieli, & aliis. Moſeh verò non ostendit aliquam ſimilitudinem, in qua cognosceret vel videret, quæ Deus illi volebat ostendere, ſed per ſe dicebat ei quæ dicenda erant: Neque in textu Hebraico habetur, in viſione ſeu per viſionem, ſed viſio. ſ. Moſeh non eſt per ænigmata. Significat autem verbū chod, à quo chidat. i. ænigma ænigmaticè loquitur: vt patet Iud. 14. vbi dicitur: Chidat chidatecha. i. ænigmaticè loquere ænigma tuū Hieronymus problema vertit. Poſſet etiam locus reddi. Et viſionem, & non cum ænigmatibus & ſimilitudine Deum aſpiciet. Aut. Et viſionem & non ænigmata & ſimilitudinem Dei, aſpiciet, ſed prior ſenſus planior & ſimplicior eſt. Ostendebat ergo Dominus aliis prophetis, ſimilitudines & ænigmata, quibus eis ſignificabat quæ volebat: quemadmodum Jeremiæ ſuccèſam ollam, & virgam amigdalinam, & Ezechieli currum, & animalia ferentia illum: quibus ostendebat velocitatem Chaldæorū, ad urbem incendendam. Non ſic autem Moſeh, ſed quæ volebat, illi amicabiliter dicebat. Conſtat ergo ex hoc loco, duplicem eſſe prophetam: alterū cui Deus ipſe loquitur, ſive per ſe quemadmodum Moſeh, ſive per aliquam ſui ſimilitudinem, quemadmodum aliis. Alterum cui Deus loquitur ſignificando illi quæ ventura ſunt non verbis ſuis, aut ſignificando per ſimilitudines, quemadmodum Jeremiæ, & in vtroque modo exceſſit Moſeh omnes alios: quoniam Deus per ſe, & non per aliquem ſui effigiem ostendebat ſe illi: ſecundo quia loquebatur illi, non ostendendo aliquam ſimilitudinem rerum futurarum: qui verò huiusmodi ſimilitudines non cognoscebant, non dicebantur prophetæ, ſicut Parhoh, & nescio quare Theologi hæc membra multiplicarunt.

Et quare non timuiſtis loqui, contra ſeruum meum, contra Moſeh?] Omnia verba hæc emphatiſim habent, & cum maxima indignatione prolata videntur: ac ſi dicat. Non debuiffetis loqui contra ſeruum meum quicumque ille eſſet, quantum magis contra Moſeh, qui in domo mea fideliffimus eſt.

Quæſo Domine mi.] Vertunt noſtri omnes particulam bi, quæſo: ſed eius propria ſignificatio eſt in me: vnde verti poſſet. In me Domine. i. Domine mi, aut ſenſus eſt in me. ſ. ſit culpa huius ſceleris. *Ne nunc ponas ſuper nos peccatum,* id eſt, pœnam huius peccati ſeu ne expetas à nobis vltionem huius peccati: quia ſtultè egimus & peccauiſmus, aut quod ſtultè egimus, & peccauiſmus.

Ne nunc ſit ſicut mortuum, quod dum egreditur de vtero matris: comeditur media pars carnis eius.] Locus vtrunque obſcurus eſt, ſed ſenſus eſt. Quæſo ne hæc ſ. ſoror ſit ex lepra, ſed infans qui leproſus, mortuus egreditur ex vtero matris, & dum egreditur: comeditur pars carnis eius. ſ. à lepra, aut qui egreditur in fruſta diſcerptus, quaſi media pars carnis eius fuiſſet comēſta. Solet enim lepra, hominis partes quaſi comedere & corrodere, ita vt quotidie minuantur membra & carnes eius. Si per ma-

trem terrā intelligat iuxta illud Iob. Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc: clarior eſſet ſenſus, nempe iſte. Ne quæſo ſit, ſ. ſoror ſicut mortuum. ſ. cadaver, quod dum egreditur de vtero matris ſuæ. i. de terra quæ dicitur mater noſtra, quoniam ex ea facti ſumus, & cum egreditur ſeu exhumatur, apparet comēſta media pars eius: quo modo leproſi comeduntur. Chaldæus vertit. Ne obiécro alienetur hæc à nobis, prior tamen ſenſus germanior eſt. Sed mirum videtur, quod Aharon cum Miriam ſorori detraxerit, vt textus hic expreſſè habet, & tamen Aharon non fuerit lepra punitus. ſed ſola Miriam. Ad quod reſpondeo hoc ideo factum, quia Aharon erat ſummus ſacerdos: quem oportebat quotidie præſtò eſſe ad tabernaculi miniſteria: ad quæ non poterat leproſus accedere, ideo Dominus illi pepercit. Secundò quia fortè non fuerat tam culpabilis in detractiōe, ſicut Miriam.

Deus quæſo, ſana quæſo eam.] Pro quæſo potes vertere nunc, & in Hebræo pro Deo ponitur el. i. fortis, ac ſi dicat Fortis Deus: ſana quæſo eam.

Si pater eius expuendo expuiffet in faciem eius, nonne erubiſſet ſeptem diebus?] Aduerte quod in Hebræo non habetur ſi, ſed. Et pater eius ſpuendo ſpuet in faciem eius: ſimiliter quod verbum, iarach, ſignificat viridem execrationem, & quaſi virulentam. Tertio verbum chalam. i. erubuit: ſignificat pudere & confundi. Et aduerte parentes cum à filiis offenduntur, maximè indignari, & aliquando in faciem eorum excreationem ſeu ſputum mittere: quaſi abominantes eos, ipſi verò pudore ſuffuſi, ſolent ſaltem ad aliquot dies, vereri faciem patris, & hoc eſt quod Dominus vult Miriam nunc facere, & ſenſus verborum eſt. Si pater eius indignatus ex eius offenſa: eam abominaretur, & in facie eius excrearet, oportuiſſet eam ſuffundi, & ſaltem diebus ſeptem, eius præſentiam declinare: ſic nunc facere volo Miriam, & per patrem potes Deum aut Moſeh intelligere.

Caſtrametati ſunt in deſerto Paran] Capite 10. huius libri dictum eſt: eos priori manſione poſt montem Sinai, manſiſſe in deſerto hoc Paran, quomodo ergo iterum dicuntur poſt Chaſerot, in eodem caſtrametati fuiſſe? Dicendum deſertum Paran, fuiſſe magnum: in quo pluries populus, manere potuit: cuius omnes partes eodem nomine appellantur, ſcilicet, Paran.

IN CAPVT NUMERI XII. AD MORES ANNOTATA.

T locuta eſt Miriam & Aharon contra Moſeh.] Fera peſſima inuidia eſt: quæ omnium beneficiorum obliuionē affert, neque ſolum in detractiōe, ſed ſæpius in apertam iniuriam prorumpit: neque fratribus aut ſororibus parcat, quemadmodum legimus de fratribus Ioseph: qui eum ex inuidia mercatoribus vendiderunt. Non aduertit Aharon, ſe fratris gratia ad tantam dignitatem euectū: neque Miriam quod propter illum conſequuta fuerit ſpiritum prophetiæ. Similiter diſce, quam periculosa res præſectura ſit, quæ non ſolum extraneos, ſed etiam fratres in ſe prouocare videtur. Nouimus quot fratres obliui fraternalis amicitie, in fratres aliqua dignitate fulgentes cōiurarunt cum hoſtibus. Tertio docemur quot anguſtias & moleſtias patiatur

patiatur vir, ſux vxoris gratia: ſine vlla culpa ſua.

Nunquid duntaxat cum Moſeh loquutus eſt Dominus? nunquid non etiam nobiſcum?] Admittitur inuidia, confortes habere omnes queruloſos, & quos eadem cauſa tangat: quemadmodum infra capit. 16. Churah induxit Dathan & Abiron in ſuam ſententiam vt ipſi ſibi ſublata præſectura quererent, quemadmodum ipſe ſe ſacerdotio priuatum conquirebatur: quare maximè cauendum eſt, ſi te aliquando offenſum ab aliquo ſuperiori videris ne ſocios queruloſos quæras, aut admittas. Neque patitur inuidus habere parem, etiam ſi frater ſit. Admonendum etiam hic eſſet, quod iam crebro admonuimus: principes ſcilicet maximè aduertere debere, qualiter fauores & dignitates diſtribuant, ne ſcilicet alios in eorum quos euehant inuidiam pronocare videantur.

Et audiuit Dominus.] Mirum valde hoc eſt. Non audit Moſeh voces fratrum detrahentiū, aut ſe audire diſſimulat: audit tamen Dominus, & detractores caſtigat. Nemo putet ſanctis ſe impunè detraxere, etiam ſi ipſi non audiant aut non aduertant, imò æquo animo tolerant & nil curent, quoniam eſt Dominus qui audiat, & eos defendat, & detractores graui pœna caſtiget. Expende etiam ſerue Dei, quam bonum Dominum habeas: qui ſcilicet iniurias tuas magis curet & caſtiget quam tu.

Et Moſeh vir humilis valde.] Non immerito ſanctus Iob aſſerere videtur, ſolos paruulos inuidiam occidere. Nam quod humilis Moſeh pro nihilo reputabat: iſti magnum quid arbitrabantur, & fortè habere dolebat, quemadmodum capite præcedenti ostendit. Quibus iſti inuidebant cōſidera. Nempe anxietatibus, ſolicitudinibus, ſudoribus, & laboribus, quæ huiusmodi prælaturas ſequi ſolent, ſed inuidus ſolam prælationem in prælato conſiderat. Docet etiam hic ſanctus Moſeh pulchrè prælatos, murmura diſſimulare, iniurias in faciem perpeti: neque iſta curare, ac ſi non in ſe dicta fuiſſent. Neque mireris talem Moſeh, quoniam cum eo conuerſabatur, qui omnia hæc, & multo deteriora æquo animo nouerat tolerare: nempe cum Deo.

Egreſſi ſunt tres vos: ad tabernaculum Eccleſiæ.] Diſcant ex hoc loco maiores prælati, imò omnes, qua liter perſonas inſignes, aut prælatas, arguere debeant & admonere. Non enim in conſpectu multitudinis cui ſacerdos præerat, eum admonuit: ne illorum peccata vulgo traderentur, & minoris fieret ſacerdos ſuus: ſed quid? Præcipit exire extra caſtra, ad domum ſuam nempe ad tabernaculum venire, & ibi eos redarguit. Sed quare non præſente Moſeh? Quia noluit eius cauſam agere eo præſente: qui forſan ſuis orationibus pœnam poterat impedire. Secundo ne putarent quod frater, à ſe de eis vindictam aut ſaltem reprehensionē petiuiſſet, aut ne Moſeh in elationem induceret, ſi videret Deum tam anxie cauſam eius agere. Vel vltimo quia noluit etiam Moſeh cognoscere, quod eos reprehendiſſet. Vis de hac re aliud pulchrum exemplum habere: Lege vltimum caput Iob. Cum enim Dominus eum arguere voluiſſet, quod eum quaſi iniuſtum iudicem arbitraretur: quoniam eum ſine culpa flagellaſſet, ſeorſum illum conuenit, & arguit multis verbis, poſtmodum verò coram amicis cōmendauit, dicens, eos non rectè coram ſe loquutos, quemadmodum ſeruum ſuum Iob. Quibus omnibus docemur, prælatorum peccata non eſſe coram omnibus, ſed ſecretè arguenda: ne propter ea in

contemptum veniant. Similiter docemur, non ſtatim propter peccatum, prælatum amouendum, cum videamus dominum Aharonem non propter hoc ab officio amouiſſe, imò quod magis mirandum eſt, neque propter aurei vituli fabricationem.

Si fuerit inter vos propheta.] Nuſquam legimus, Deum talia dixiſſe Moſeh de ſe, qualia nunc de eo fratribus dicit. Non ſolet Dominus aliquem ſeruū in faciem commendare, ſed inimicis ſuis. Sic & demoni, quod nouerat inimicum Iob dicit. Nunquid conſideraſti ſeruum meū Iob, quod non ſit ei ſimilis in terra, ſimplex & rectus & à malo recedens. Idem Chriſtum feciſſe legimus: qui diſcipulis Ioānis abeuntibus, cœpit dicere turbis de Ioāne. Quid exiſtis in deſertum videre? & quæ ſequuntur. Hoc flagello ſolet Deus inuidos torquere: vt plura dicat ſeruos ſuos habere, quam putauerint ipſi qui inuident. Vos dicitis, me per eum locutum, neque maiora de eo ſentitis quam quod ſi communis propheta & ſimilis vobis: ego autem dico vobis, quod multis gradibus & elogiis, vos excedit. Nam vobis & prophetis veſtris, in ſomnio loquor: illi verò ore ad os. Vobis ſimilitudines & ænigmata rerum prophetandarum ostendo: illi verò ſine vlla imagine aut ſimilitudine. Sic & inuidio Sauli ostendebat Dauidem regem, antequam eſſet, & hoc maximè homines ab inuidia detertere debent, ne. ſ. Dominus eos quibus inuident, maiores quam illi imaginantur ostendat eis, & diſponit vt omnes eorum quibus inuident, ſemper laudes & præclara facta eis enarrent, quemadmodum Phariſæis qui Chriſto inuidebant, ſemper erant aliqui qui miranda Chriſti geſta, quæ ipſi pro nihilo reputabant, extollerent.

Cur non timuiſtis loqui contra ſeruum meum Moſeh.] Timendum valde eſt, ſanctis & ſeruis Dei detraxere quorum detractiōibus ſic occurrere ſolet Deus. Quod ſi qui detrahunt, timere Deum vindicem debent: quid facient qui non ſolum detrahunt ſed torquent & malè tractant? Tacet Moſeh, & Dominus cauſam eius agit. Sic & Marta cum à ſore apud Chriſtum accuſaretur, non reſpondit, ſed cauſam Domino commiſit qui pro ea tacente ius dixit.

Iratuſ eſt furor Domini contra eos & abiit.] Signum iræ, reſcuſus Domini. Timendum ergo valde eſt, ne Dominus contra te irascat & à te recedat: quam primum enim reſcuſit ille, apparuit illi candens ſicut nix & leproſa facta eſt.

Quæſo Domine ne ponas ſuper nos peccatum.] Non orat ſacerdos Deum vt parcat neque vt ſororē ſonet, ſed fratrem: quoniam nouit Deum non placandum, niſi fratri eſſet ſatiſfactum. Nemo ergo ſanctis iniurius, putet ſe à Domino veniam conſequuturum: niſi prius ſermo Dei fuerit ſatiſfactum. Neque precatur fratrem vt oret Deum, ſed ſolum peccatum conſitetur, & ille Dominum pro ſororis ſalute orat. Non immeritò vir Dei, ad eum de humilitate commendari, qui tam facile omnia cōdonas, & pro peccantibus in te oras & obtines: neque ſolum orat ſed clamat. Sic & Stephanus.

Si pater eius ſpuendo ſpuiffet in faciem eius.] Debet peccator faciē Dei vereri poſtquam peccauit, nec ſe ſtatim oculis eius ingerere: quemadmodū filius qui patrem grauiter offendit. Vnde & Manasse dicebat ſe indignum, qui cœlum in quo Deus reſidebat, videret. Vide quæ de hac re ſcripſerit diuus Bernardus, in ſermone Magdalenz.

Exclusa est Miriam extra castra.] Considera Dei severitatem, licet enim dilectus servus pro sorore oraret, non obtinuit sanitatem eius statim: sed post septem dies, quo docemur quod et si indulgendum sit peccantibus peccatoribus, non tamen sine vlla satisfactione.

Populus non est profectus, donec congregaretur Miriam.] Debet populus rationem habere Magnatum, cum in bonis cum in malis: maxime eorum, qui de communitate bene meriti sunt, postquam Dominus eis morem gerere videtur.

IN CAP. XIII. NUMERI
iuxta literam annotatio.

Mitte tibi viros & explorent terram Chenahan.] Rabbi Selemoh & aliqui ex Hebraeis, huiusmodi locutiones, Vate tibi, Accipe tibi, exponunt ad utilitatem tuam, sed sine vlla causa & ratione. Quod enim quæso utilitatis accreuit Moseh, ex huiusmodi missione? contentio, iurgium, & ferè lapidatio, qua eum voluit populus lapidare. Sic Genesis 15 cum dicit Dominus Abraham: Accipe mihi vaccam trimam. Non enim video quid utilitatis Dominus ex vacca acciperet, qui bonorum nostrorum non indiget, & sic in multis aliis Scripturæ locis. Credendum est potius esse linguæ phrasim & idiotismum, quam utilitatem aliquam significari, cum dicitur. Ibo mihi aut tibi: Vade mihi aut, Vade tibi. Mitte mihi aut tibi: vnde multi Interpretes huiusmodi pronomina sine interpretatione relinquunt, & de his iam diximus super illud Exodi. Præcide tibi duas tabulas. Quod verò sequitur. Ut explorent terram. Aduerte verbum tur, quod explorare vertimus hic significare proprie meditari & cogitare: vt patet Eccles. 2. vbi dicitur tarthi. i. cogitavi in corde meo, inde tor. i. tur sic dicta quod quasi semper meditetur, & etiam thorah. i. lex quod in ea sit iugiter meditando, quemadmodum in Psalmo dicitur de viro iusto, quod in lege Domini meditabitur die ac nocte: sed quia idem quasi est meditari & explorare & magis rem explicat, admittenda est interpretatio communis.

Virum vnum, virum vnum per tribum.] Sic in Hebræo est: sed bene redditur, per singulos viros de tribus patrum suorum mittetis.

Omniem principem in eis, id est, eos quos miseritis, sint in populo principes seu eleuati: tum vt animosiores essent ad ingrediendam terram, tum vt reuerentibus populus maiorem fidem adhiberet. Misit autem vnum de qualibet tribu, quoniam negotium hoc omnes attingebat, & ne esset contentio inter principes: quod hos & non illos mittebat. Misit eos Moseh de deserto Paran. Deuter. 1. & 9. dicuntur missi de Chades Barneah quæ fuit alia mansio à Paran, Ad quod dicunt aliqui, idem esse Parâ & Chades Barneah Alij verò dicunt eos non statim recessisse, sed septem dies parasse se, & abiisse cum iam populus erat in Chades. Quod autem sequitur, iuxta sermonem Domini, in Hebræo est iuxta os Domini, id est, præceptum. Vsurpat enim Hebraismus vt sæpius diximus, os pro præcepto vel sermone.

De tribu Ioseph de tribu Menasse, id est, de qua erat tribus Menasseh. Reputabatur enim tribus Menasseh. tribus Ioseph, quoniam primogenitus erat Menasseh ipsius Ioseph, vel quia tribus non erat popu-

Iosa, sat fuit vnum principem pro illis duabus missis: sed quia tribus Ioseph non videtur alia quam tribus Ephraim & Menasseh, & princeps tribus Ephraim per se describitur, credendum est tribu Ioseph & Menasseh pro eadē in litera reputari, vnumque principem ambabus delectum.

Et vocavit Moseh Hoseah filium Num, Iehosuah.] Antehac sæpius vocatus est Iohosuah, vt patet cap. superiori, & cum ad bellum aduersus Hamalechitas missus est, eodem nomine vocatur, quomodo ergo nunc primū nomen illi mutatum describitur? Posses dici nomen illi inditum cum aduersus Hamalechitas dimicaturus ille erat. Cum enim tunc ad populum suum saluandum mitteretur, non mirū quod nomen Saluatoris ei impositum sit. Hoc enim sonat nomen Iehosuah. i. Saluator: licet nunc res narretur: Aut melius quia per spiritum Dei nouerat eū sibi surrogandum in ducatu populi: qui bella Domini erat bellaturus, & saluaturus ab hoste populi Dei: nunc nomen ei indidit Saluatoris, & ob hanc etiam causam, eum nunc ad explorandum terram, cum cæteris destinavit.

Ad explorandam terram Chenahan.] Non videtur hic intelligere per terram Chenahan, omnem terram promissam: sed illam quam natio Chenanæorum incolebat, qui. s. habitabant versus Meridiem: vnde sequitur.

Ascendite hac in meridiem. Et qualis sit terra in qua ipse habitat.] potest relatiuum ipse Chenanæum referre, aut populum. Voluit autem eos primū Chenaneos videre qui fortiores esse videbantur alijs, vt magis Deo fiderent, & suis viribus diffiderent, & forte voluit eorum tentare fiduciam hac exploratione.

An in castris vel in munitionibus sit.] Verbum basar à quo mibsar. i. munitio significat proprie prohibere & includere, & secundò munire, quod munitio fit quædam inclusio, aut locus quo homines includuntur, inuenitur etiam significare vindemiare, quod vindemians vuas in canistro includat, ad quas significationes reduci possunt quinque; quas Hebræi verbo tribuunt, scilicet vindemiare, munire, roborare, prohibere, & excidere. Quot enim omnes loci quibus verbum ponitur, possint per includere, verti, constat primū Ierem. 6. vbi dicitur Chebofer. i. sicut vindemians ad canistra, potest verti, sicut includens. s. vuas ad canistra, quibus eas includit. Sic quod dicitur Psal. 76. Ibsor. i. succidet spiritū Ducum, vt nostri vertunt, tam bene veritas includet. i. ardebit, vt. s. respirare non valeant. Vocantur ergo hic munitiones inclusiones, vt diximus, & sentus est. Videte an populus habitet in castris, i. in locis non inclusis muro, quibus habitare solent qui castrametantur, qui. s. sub tentorijs habitāt, vel potius in munitis muro locis.

Pinguis ipsa, vel macra.] Nomen Hebraicū razah constat significare macrum. Ezech. 34. vbi habetur. Ecce ego iudico inter pecus pingue, & inter pecus razah, id est macrum.

Et dies erant dies primitiuarum vuarum, i. erat tempus cum priores vuæ maturefcere incipiebant, quando. s. missi sunt eiusmodi exploratores, & dicit hoc propter botrum quem reuerfi vecte suspensum detulerunt,

Explorauerunt terram à deserto Sin, vsque ad Rechob, in rediēdo Chamath.] Vocatū etiam fuit desertum Sinai, desertum Sin: sed in Hebræo scribitur vnum per samech, alterum per tsade, & etiam Sinai scribitur cum Iod in fine, non autem Sin. Ponuntur

nuntur hic nomina quorundam locorum, de quibus variè sentiunt Geographi: Crediderim Iudæos tūc temporis ante Iordanem castra posuisse, ad ortum terræ sanctæ vt cunque tamen Aquilonem versus, an vero Chamath cuius hic Scriptura meminit, sit illa quæ est terminus terræ sanctæ à parte Aquilonari, certum non est. Hieronymus dicit Chamath hanc, fuisse Anthiochiam: sunt qui dicant exploratores istos recta ad Chebron contendisse, & inde reuersos traiecisse Iordanem, atque per Aedomeam & Sin desertum ad castra rediisse.

Ibi erat Achiman Sefai, & Thalmi liberi Hanach.] Putant aliqui hunc Hanach tunc tēporis fuisse viū celebratissimum, alij verò (quod verisimilius est) gigantem habentem illos tres filios arbitrantur: sed mihi videtur hic Hanach, pro gigantibus poni, sic denominatis ab Hanach patre eorum: vnde gigantes dicuntur filij Hanachim. Aduerte etiam quod id quod in textu dicitur. Venerunt vsque ad Chebrō, in Hebræo habetur venit, quia fortè non illuc omnes, sed solus Chaleb venit.

Et Chebron septem annis edificata fuit, ante Sohan Aegypti.] Intendit hic Moseh describere nobilitatē, & antiquitatem ipsius Chebron, quod fortè essent apud Aegyptios Chonographi, qui Sohan celebrabant & antiquissimam traderent. De Chebron verò refert Annius super Berosum ab Adam cœpisse ædificari, quam tradūt aliqui absoluisse Noah, quæ Chebronitam fuisse dicunt, quem gentes Ogigæ ab Ogigia patria denominatum putant. Putat verò Iosephus Chebron prius Ogigiam dictam. Sohan verò Aegypti, omnes dicunt fuisse Thanaim urbem Aegypti præclaram, non longè à Memphi sitam, quæ antea dicebatur Titannis, à decem Titanibus filiis Noah constructam, sed truncata priori syllaba, vt fieri solet, dicta est Thānais in qua etiam putant Hebræi signa illa miranda facta à Moseh: citantes ad hoc illud Psal. 77. Fecit mirabilia in campo Thaneos, i. Thannais, sed hoc parui refert ad rem, eum ibi in Hebræo habeatur in campo Sohan sicut & hic, sed Latinus Interpres, quoniam arbitratus est Sohan fuisse Thannaim, vertit. In campo Thaneos. De hac Sohan sic scribit Rabbi Selomoch. Sohan (inquit) præclara vrbs Aegypti est, vbi Regum erat habitatio: iuxta id quod dicitur Isaie 30. Fuerunt Principes eius in Sohan, & si verum est in Thanai celebrata fuisse signa à Mose, mirandum non est quoniam scelerum colluies, ibi potissimum vigeat. Vbi enim regis sunt, maiora & celebriora flagitia admittuntur, siue propter frequentiam, siue quod id genus hominum, curias potissimum adeat.

Venerunt vsque ad vallem Eschol.] Aliqui hic pro valle interpretantur torrentem. Verbum nachal à quo nachal. i. torrens seu vallis, significat proprie hæreditare & exinde torrentem, quod solet diuidere hæreditates seu prædia, & quo nachal torrentem significat constat. 2. Reg. 3. vbi dicitur ve anachal, id est, torrens replebitur aqua, quod verò vallem, manifestum est, ex eo quod scribitur Gen. 26. vbi dicitur: Castrametatus est benachal. i. in valle, non enim videtur potuisse in torrente castrametari, sed hoc parum est ad probandum rem, quoniam torrens in ætate exsiccat, aut ponitur in torréte pro iuxta torrentem: vnde sustineri posset, solum torrentem significare, quod autem sequitur Eschol significat botrum. Dicit tamen Rabbi Dauid, grana siue vuas vocari anasim Hebraicè, ramusculum vero in quo vuæ pendent vocari Eschol. Sonat autem

sachal Hebræis orbare, inde Eschol. i. orbatus quod succisus à vite videatur quasi puellus matre, à qua pendeat orbatus.

Exciderunt ibi ramum & botrum.] Verbum Hebraicum zamar, à quo zemorah. i. palmes vel ramus, multa Hebræis significat. s. psallere, putare vineam: nomen verò zemorah, putant significare palmitem, scetorem, propter illud Ezech. 8. Mittunt & hazemorah. i. scetore, mazmerot verò quod etiam est ex hac radice, vertunt Isaie 2. falces, zamer verò nomen animalis esse putant, quod mihi certissimum signum est ignorantie propriæ significationis nominis, quia enim allusiones nominis nolunt aduertere, in huiusmodi vocabulorū distractiones incidunt, vt sæpius testati sumus. Significat ergo verbū zamar solum duo. s. psallere, & putare: an verò inter hæc duo significata, sit aliqua allusio, putarem quod sic. Solent enim vinitores in vineis cantare & forte psallere, quando multi in labore congregantur, aut erit alia quæ me modo latet. Significata tamen nominum ab hac radice deriuatorum, eam manifestam habent, & quasi eandem vt exemplis monstrabimus. Nam quod ipsi Isa. 2. vertunt constabunt lanceas suas in mazmerot. i. falces, melius veritas in instrumenta putandi, quæ vulgari nostro dicuntur podones & modum falcis habent, vt à zamar quod est putare, sit mazmero. i. instrumentum putandi, illud etiam Ezech. 15. Quid erit de ligno vitis præ omni ligno hazemorah, bene veritas præ omni ligno palmitem aut putationis, quod. s. putatores putare solent seu à vitæ scindere? vbi vides hæc duo nomina analogiam quandam, ad sui verbi significationem habere. Quod verò dicitur Ezech. 8. Ipsi mittunt & hazemorah. i. scetorem (vt nostri vertunt) ad nasum suum, melius veritas quantum seu crepitum ad nasum suum quæ quidam significatio, allusionem habet ad alteram verbi significationem, qua psallere vel cātare significat. Est enim podicis crepitus cātus quidam. Est ergo (vt nomen ad verbum suam habeat allusionem) hic meo iudicio vertendum. Exciderunt ibi palmitem & botrum, potius quam ramum. Vocatur etiam hic per anticipationem vallis iste Eschol. i. botri, quoniam nondum nomen hoc illi erat inditum, sed à botro inde delato, sic vocata est.

Et portauerunt illum in veste cum duobus.] Ad ostendendum quam mirabiles fructus promissa edebat terra botrum illum à duobus portari fecerunt, ob illius magnitudinem & grauitatem. Aduerte etiam nomen Hebraicum mot, quod vestem omnes vertunt, significare non tam vestem quam baculum. Nam radix eius. s. mut significat inclinare: vnde mot. i. inclinatorium seu scipio vel baculus, sic dicitur quod eo debilis innitatur: quare verti posset in baculo.

De malogranatis quoque.] Vocat Hebræi malogranata rimonim, quod nomen arbitror nos Lusitanos ab eis mutuassee qui vocamus malogranata romanas.

Propter botrum.] Hebraicè est al odor. i. propter causam botri, de quo loquendi modo diximus initio præcedentis capitis, super illud propter vxorē Aethiopiissimam. Nos Lusitani, sæpius sic adiungimus nomen amoris otiosè, in locutionibus, dicentes: Por amor de vos me mataram, id est, tui causa occiderunt me, etiam si propter odium quod occisor illius prosequeretur, occiderit me.

Ad desertum Paran, quod est Chadesab.] Vides hic idem

idem esse desertum Paran & Chades, quæ hic dicitur Chadefah.

Nisi quod fortis est populus.] In Hebræo pro nisi, est ephes à verbo ephes quod est coniumere, finire & deficere quam significationem Hebræi ad libitum mutant & alienant, prout eis videtur loco quo verbum ponitur, congruere, nomen verò ephes significat finem, sed quia hic non videtur hæc significatio quadrare: mutant eam in nisi: sed meo iudicio sine causa: vt autem rem intelligas, aduerte nos Lusitanos & etiam Latinos, in narrationibus hoc loquendi modo vt: tandem seu vt finem tandem narrationi faciam: sic res habet. Nos verò Lusitani dicimus, *Em sim foris isto & isto*, quo loquendi schemate arbitrari exploratores hic vios. Postquam enim dixerant se venisse ad terram, ad quam missi erant, & quod verè lacte & melle manaret, & fructum terræ ostenderant, dixerunt. Tandem seu finis, ac si dicant tandem terra est optima: sed hoc malū habet, quod populus est fortis & vrbes munitæ. Vnum tamē est, quod hanc expositionem excludere videtur, i. quod ephes non ponitur in fine sententiæ præcedentis, sed initio sequentis: dicitur enim. Terra ad quam nos misisti, verè fuit lacte & melle, & hic est fructus eius, & ibi est pausa, & sequitur Ephes chiaz. i. nisi quia fortis est populus: sed in Hebræo sæpius huiusmodi locutiones occurrunt. Tum quia finis, seu tandem legi potest in principio sequentis: vt si dicas. Re vera terra ad quam nos misisti fuit lacte & melle tandem cuncta sunt bona, nisi quia populus est fortis: sed quia in multis locis videtur magis quadrare, nisi admittenda videtur huiusmodi interpretatio.

Etiā filios Hanach vidimus ibi.] Diximus iam Hanach posse accipi pro homine sic appellato, insignis staturæ, aut pro gigantibus, qui dicebantur filij Hanach. i. de stirpe illius qui fuerat gigas. Nam Iosuah. 14. habes. Quia hanachim. i. gigantes sunt ibi, seu homines de stirpe ipsius Hanach, & ab Arbab gigante, à quo ciuitas Chiriath Arbeb denominata est dicitur ibidem: maximus inter Hanachim. i. inter gigantes seu filios ipsius Hanach. Verbum hanach significat circundare ad modum torquis, & Hanach nomen, torquem dicitur significare: ad quam significationem nihil allusionis seu cōuenientię videtur habere gigas. Deutero. 17. habes haaneich taanich. i. onerando onerabis illum, aut circundādo circūdabis illi pecudes tuas, & de frumēto areæ tuæ. Isti verò Hanachim videntur incoluisse Chebron. non multo tēpore ante Iudæorum ingressum. quoniam quādo Abraham peregrinatus est in ea, quod fuit ante hoc 40. annis, nihil tale ibidem fuisse legimus, & crediderim eos, in Babylonia inceperunt. vbi regnavit Nimrod qui videtur ex eis fuisse: vt patet Genes. 6. vbi eorum ortus describitur, & ex Babylonia sparsi sunt in totam terram Chanaan, qui eam mutuis cædibus, atrociniis, & vitiis contra naturam impleuerunt: Deo fortè sic disponente, vt Iudæi minori negotio eam occuparent, & fortè hac de causa exploratores dicunt terram habitatores suos deuorare, quod videlicet mutuis se cædibus occiderent: de hac re tamen nihil certi est.

Hamalech habitat in terra Meridionali.] Si harum gentium initium & ortum habere cupis, lege. 10. caput Genes. ubi istarum gentium Patres & generationes inuenies, hic verò describitur situs habitationum eorum in terra Chanaan.

Iuxta mare & iuxta ripam Iarden.] Per mare non

credo hic intelligi mare magnum, quoniam illud erat ad plagam Occidentalem terræ sanctæ, Iarden verò ad Orientem licet eius ortus ab Aquilone vtcunque esset, & hic est sermo de mare iuxta Iarden, quare hic per mare, mortuum potius intelligerem, quo se flumen Iarden exonerare dicitur, & in Hebræo pro iuxta Iarden est iuxta, aut super manum Iarden. i. super plagam seu manum ad quā est Iarden, quemadmodū dicere solemus. Isti morantur ad dextram, illi ad læuam per manus, distinctas plagas significantes & est sensus Chenanem habitare iuxta mare & super se iuxta manum Iarden. i. ad quam est flumen Iarden.

Tacere fecit Chaleb populum ad Mosē.] Dicitur Hebræi verbum asah. i. tacuit, significare tacere vt patet Zach. 2. vbi dicitur. As. i. file omnis caro à facie Domini, & Hamos 6. Et dicit as. i. file: Sic Nchem. 18. asu. i. file te, & quod sequitur, à Mosē. i. ad verba Mosē. qui. s. eum suis verbis voluit in officio continere, aut tacere fecit eum ne loqueretur contra Mosē, seu murmur eorum aduersum Mosē.

Quia praualeudo praualebimus ei.] Verbū iacol significat posse. idē si Latine fas esset sic loqui, vt tendum erat. Quia possiendo poterimus.

Quoniam fortis ipse prauobis.] Carent Hebræi gradu comparatiuo, idē, vt vertimus, dicunt fortis prauobis, vel à nobis. pro fortior nobis.

Et eduxerunt infamiam terræ quam explorauerant.] Propriam significationem nominis dibah, quod hic infamiam vertimus, non plenè norunt Hebræi vt diximus Genes. 37. coniecturæ tamen aliquot sunt, quod significet rumorem malum seu infamiam, aut murmur: vt patet Psalm. 37. vbi dicitur. Quoniam audiui dibah, id est infamiam, vel vituperium multorum. Idem Ierem. 20. & Ezech. 36. Certū est significare rumorem oblocutionem, sed an semper malum, non ita. Hebræi dicunt, quod quando dibah cōstruitur cum verbo mozi, importat falsum rumorem, cum verò cum alio verbo, verum, quod an verum sit nescio.

Terra consumens habitatores suos est.] Variè tā nostri quàm Hebræi hunc locum intelligunt, quidam ærem, ibidem insalubrem fuisse putant, & idē dicit deuorare, suos habitatores. Videntur enim ibi multos sepeliri, quod (vt Rabbi Selemoh dicit) Deus fecit: vt hostes Hebræis ingredientibus diminueret, sed cum Dominus hanc terram maxime commendauerit Iudæis ante ingressum, credendum est auram illius non fuisse insalubrem. Vnde verius videtur, eos dicere eam suos deuorare habitatores, quod, scilicet in ea essent simultates & ciuilia bella, multosque in huiusmodi dissensionibus interiisse, neque mirum, cum ibidem esset gigantum multitudo, qui huiusmodi cædibus vacabant, vnde statim de gigantibus fit mentio. Est etiam ad hoc alia cōiectura quod Hebraismus vocat occidere gladio, deuorare seu comedere, & gladium deuorantem seu comedentem, & vocat os gladij quasi gladius comedat homines quos occidit. Vnde Iacham quod est propriè comedere, etiam significat bellare quod bellum solet homines comedere: vnde comedere seu deuorare habitatores est occidere habitatores gladio. Fateor tamen nos Lusitanos, ad significandam terræ penuriam quod. s. non sufficiant fructus eius, alere habitatores suos ob illorum multitudinem: dicere. *Os hominis da quella terra, comense huns com os outros*, id est, homines illius terræ comedunt se inuicem: ac si di-

si dicatur: alij comedunt quod aliis necessarium est, ob illorum frequentiam, sed forte aliud est, comedunt seu deuorant se inuicem: aliud terra deuorat eos. Videtur tamen malum hoc in terram deferendum, quoniam præcedit eos protulisse infamiam terræ non hominum. Mutuis autem se cædibus occidere, videtur potius in hominum malitiam quàm terræ referendum, idē non abiicio hanc vltimam expositionem: ac si dicat terra quam Iustitiam, deuorat suos habitatores. i. insufficientis est ad eos alendos. Non sufficit tot alere, quot habet, idē alij alios deuorant. i. alimenta quæ aliis necessaria sunt.

Viri mensuram. i. magni. Vocat enim Hebraismus viros mensurarum magnos, sicut virum terræ agricolam, & viros numeri, paucos, & qui possunt facile numerari.

Ibi vidimus Nephilim. i. gigantes. Diximus Genes. 6. de verbo naphali. i. cadere, vnde nephilim. i. gigantes sic appellati quod homines eis visis in terra caderent, aut quod in diluuiio omnes ceciderint, vel quod magna ruina caderent propter proceritatem staturæ eorum.

Filios Hanach de gigantibus.] Sensus est. Ibi vidimus gigantes filios Hanach, quod nomen est viri gigantis, qui. s. filij Hanach aut qui Hanach fuit de gigantibus, id est mansit ex gigantibus. Videtur enim hunc Hanach sexem giganteum seruasse: fortè ipse remanserat ex semine eorum, à quo postmodum alij orti sunt.

IN CAPVT XIII. NUMERI AD mores annotata.

Itte tibi viros, & explorent terram.] Quid quæso tibi vis Domine in hac terræ exploratione? Nōne eā à seculo elegisti vt dares electis tuis? Audiui sanctū Mosē dicētē. Quādo diuidebat altissimus gētes, quādo hereditare faciebat filios Adā, constituit terminos populis, secundum numerum filiorum Israel. Gratiudinis (ni fallor) nos admonet hæc exploratio. Docemur quidem examinare dona Dei, quàm bona & copiosa sint, sed summè cauendum est, detrahere donis eius, Et mirum valde est quàm facillè credamus eis Iudicibus rerum, quos earum artifices putamus, aut rectius nobis de eis iudicium habere arbitramur: Emis margaritum, & carē, si ab artifice cognoueris commendari & in omnibus aliis venalibus, te decipi à perito permittis & eius oculis magis quàm tuis fidis, quare ergo non fides iudicio Dei, vt quod ille bonum & pulchrum iudicauerit, tu eius iudicium approbes & acceptes? Experto crede. Nōne sæpius expertus es, flagella eius quæ tibi dura & aspera videntur, esse expedientia salutis? Si ergo quæ ab eo videntur mala, bona sæpius esse probasti, cur non credes vere bona quæ tibi bona esse prædicauerit ipse? Si ergo rectè sapias, quæcunque ab eo acceperis siue bona, siue mala tibi videantur, credes omninò salubria. Istuc vt diximus tēdit quod Genes. 14. admonuimus, hac. s. de causa fecisse sanctum Abraham terram promissionis Iustitiam: vt videret & exploraret quanti faciendi esset. Expende quæso hoc. Quidquid nobis Deus tradit, examinari & explorari à nobis vult: nos autem volumus, vt absque oculis ministeria quæ illi facimus, pertranseat. Non sic ille qui dicebat. Proba me Domine & tenta me. Audi quid hic exploratoribus

dicat Mosē. Videte (inquit) terrā qualis sit, vtrum bona vel mala, vtrum pinguis aut macra, vtrum sit in ea arbor, vel non. Omnia vult probari, omnia experiri. Si sic ipse nostra scrutaretur, quemadmodū nos vult scrutari sua, quid putas inueniret? Quæ in abscondito ab eis fiunt, ait Paulus ad Ephes. 5. tūpe est & dicere. Non solum in se turpia sunt, sed neque pudicè quidem nominari possunt.

Omnem principem qui est inter eos.] Isti sunt, qui populum erga Deum malè affectum, rectè de his quæ Dei sunt facere, sentire deberent, sed è contrario isti sunt, qui vulgus cogunt, non affici his, quæ Dei sunt. Neque vnico exploratore contentus est, ne fortè eum deceptum in domo causarentur: sed duodecim vult habere sui muneris exploratores, quorū omnium erat, sanè de re iudicare. De re enim omnium tribuum agebatur. Neque mittit Mosē aut Aharon, ne suspectum eorum pro Deo iudiciū habere possent.

Vocauit Ioseph Iehosuah.] Nos à rebus prius gestis præclara nomina imponere solemus hominibus, Deus verò nomina, ad præclaras res gerendas imponit. Nos eum qui saluauit Saluatorem vocamus, Deus verò eos quos ad saluandum mittit, vocat saluatores. Vocabit (inquit Angelus) ad Ioseph, nomen eius Iesuah, ipse enim saluam faciet populū suum à peccatis eorum. Prius res apud Deum sunt, quàm fiant in oculis nostris: nos ex euentibus res vocamus.

Videbitis terram & populum, & quales vrbes.] Solent mali homines bonam incolere terram: sed non diu. Eicit terra aut eicere cupit malos habitatores, quemadmodum legimus de Chaim. Ecce, inquit, eicis me hodie à facie terræ. Discant etiam ex hoc loco Duces, pro qua terra bellandum sit. Non equidem pro sterili neque pro immunitis vr-bibus, neque cum debilibus hostibus.

Dies erant primitiuarum vuarum.] Nouit Dominus munera sua optimè decorare. Noluit eos terram in hyeme ingredi, quando terra nuda herbis & arboribus videtur, sed quando vestita est, & arbores suis fructibus abundat. Sic cum orbē homini dedit, in Septembri (vt Gene. 1. admonuimus) illi munus terræ contulit, quando suis pomis arbores hominē inuitare videbantur. Omnia pulchra, omnia ornata, omnia plena, milhi Domine tradidisti, ego verò omnia macra, vacua, & defectuosa, ne monstruosa dicam, tibi offerre soleo.

Venerunt vsque ad Chebron, & ibi erant filij Hanach.] Quid illis Domine in terræ tuæ frontispicio, hæc monstra ostendis? Nunquid eos vis statim deterre-re, vt non solum non acceptent, sed fugiant munus tuum? Absit, sed eos considerare vis quales propter eos occideris, & quorum illis terram dederis. Non debiles, non effeminatos, propter eos patria pel-lis: sed gigantes, vt etiam discant & dicant cum Dauid. Non in arcu meo sperabo, & gladius meus non saluabit me, sed brachium tuum, & illuminatio vultus tui.

Chebron septem annis edificata fuit ante Sohan Aegypti.] Ad quid hæc Domine Deus? Vbi que munus commendat suum, & omnibus titulis. Non solum vobis trado vrbes ad cælum vsque muratas & fortes, sed etiam nobiles ab antiquitate.

Portauerunt veste cum duobus.] Iustificat verba hæc causam ipsius Dei. Quis enim vnquam tales aut similes fructus terræ vidit, vt, scilicet, duo in veste racemum vnum portent? Quia fronte huic terræ, quæ tales producit fructus, detrahere pot-

castris Iudæi, & vltra hæc ficus & malogranata producit in copia?

Fluens lacte & melle est, nisi quod fortis est populus.] Vide quàm ad viuum hic, conditio detractorum depingatur. Solent enim huiusmodi rei artifices, rem cui detrudere volunt commendare prius, ne fidem illis audientes præstare dedignentur, si omnia mala admixtis bonis referantur, ideo inter mala, bona inferere solent, vt facilius persuadeant vitia, sic & isti, vt eis populus crederet quod detrudere volebant, terrâ prius extollere à fructibus curant. Quotiens detractorem audias, si ab eo alicuius mores quæras laudare, & multa prius in eius commendationem dicere, & postea veluti scorpionem, sua cauda pungere. Caue ergo vir Dei, ne te terra lacte & melle manante decipiat: vt postea referat filios Hanachim. Fili mi (ait Salomon) si te lactauerint peccatores non acquiescas eis. Non dixit, si apud te detraxerint aut mala aduersus aliquem persuadere voluerint: sed si te lactauerint: ac si diceret aperius, si volentes proximo aut terræ detrudere, dixerint eam lacte & melle manare, quemadmodum & isti. Et considera qui sint isti, exploratores, inquam. Sunt homines quorum munus est aliena explorare, neque tamen iussi aut missi, & cum multa mala & bona videant, solatamen mala referunt.

Tacere fecit Chaleb populum contra Moseh.] Docet nos sanctus iste Chaleb occurrere detractoribus, etiam si eos plures nobis esse videamus, præsertim cum eos mentiri nouerimus. Simili modo Iudices & Prælatos, in bene gestis etiam si aliquibus mala videantur, excusare. Cum ergo querulosum videris aduersus præpositum murmurare, non acquiescas illi, neque finas eum linguam detractoriam relaxare: sed cum bono Chaleb compesce.

Non poterimus ascendere ad populum, quia fortior nobis est.] Quid dicitis increduli Iudæi. Nunquid vestris viribus aduersus Aegyptios, & alios hostes vestros huc vsque bellastis? Nonne cum sanctus Moseh manus leuabat, & non quando vos strenue bellabatis vincebatur Hamalech? Depressis enim sancti viri manibus, vincebat Hamalech. Quare ergo vires vestras cum viribus inimicorum confertis, postquam non vestris viribus sed Domini præliandum est? Considera prudentiam Chaleb. Antequam socij suam impotentiam opponerent, ille facilitatem vincendi in medium protulerat, vt videret si posset occurrere detrahentibus: sed qui prius hostium potentiam solum obiciebant: iam nunc apertè se eis inferiores protestantur. Et qui prius terram de fructibus & pinguedine valde commendauerant: iam eius infamiam in medium proferunt, & dicunt eam suos habitatores deuorare. Neque pudet eos tam apertè mentiri, neque hoc solum, sed qui prius asseruerant se ibidem vidisse tres filios Hanach, iam nunc dicunt, omnem populum què viderat magnè esse staturæ.

IN CAP. XIII. NVMERI iuxta literam annotatio.

Et leuauit omnis cætus & dederunt vocem suam, & fleuerunt populus nocte illa.] Sensus est, quod omnis populus eleuauit vocem suam, & statim more suo explicat, quod dederunt vocem, & fleuerunt tota illa nocte, & vt vnico verbo dicatur, fleuerunt eleuantes vocem cum fletu, sicut Gē. 45. de Ioseph dicitur, quod dederit vocem suam cum fletu, dum fra-

tribus seipsum ostendit. Possent etiã esse sensus quod eleuauerint se aduersus ducem & duos exploratores qui suadebant ascensum & dederunt cum fletu vocem, & dare vocem cum fletu est Hebraismus, significans euolare, aut vociferando flere.

Et murmurauerunt contra Moseh.] Sæpissimè admonui, verbum non significare primum manere & permanere, secundò persistere. Hebræi addunt murmurare, & videtur significatio aliquibus locis congruere. Dicunt etiam significare pernoctare, sed vbi ipsi pernoctare vertunt, tam bene quadrat manere & permanere vnde hic dupliciter verti potest verbum non vno modo. Et murmurauerunt & persistenterunt, sed quia sequuntur murmura quæ protulerunt. I. vti nam mortui essemus in Aegypto, videtur melius, si murmurare interpreteris. Exodi enim 16. murmurare significare videtur: vbi dicitur. Quibus vos malinim, id est murmuratis, aduersus eum.

Nonne melius est reuerti in Aegyptum?] Hebraicè, Nonne bonum est? sed cum Hebræi comparatiuo gradu careant, per positiuum illud supplere solent.

Vt quid Dominus venire fecit nos in terram hanc, vt caderemus gladio?] Iam non murmura in Ducem dirigunt, sed in Deum, quasi nihil veriti.

Dabimus caput, & reuertamur in Aegyptum.] Licet clariùs veritas. Ponamus caput, in Hebræo tamè est dabimus: decreuerat enim populus, ex se caput seu ducem reuersionis in Aegyptum dare: abiiciendo caput à Domino datum scilicet Moseh.

Sciderunt vestimenta sua.] Solent Hebræi ob maximam indignationem & tristitiam, superiorem vestem non omninò, sed ferè vsque ad medium scindere, cuius partes vsque ad aliquod temporis spatium pendere sinunt: sicut cum nomen Domini blasphematur, quemadmodum legimus 2. Reg. 19. de Ezechia, qui cum audisset verba blasphemata, quæ rex Assyriorum in Deum protulerat, vestimenta sua scidit. Sic & Caiphas. Matth. 26. cum Christum audisset se venturum in nubibus cæli prædicentem. Quod etiam ob aliquam magnam tristitiam fecisse ex multis locis Scripturæ constat: scilicet ex priori libro Regum capite 21. de Achab rege Israel Iehosuah. 7. & 11. Cauent tamen valde moderni Iudæi, ne huiusmodi scissio fiat in veste pretiosiori.

Bona terra est valde valde.] Sic geminato positiuo, Hebraismus superlatiuum exprimere solet: vt idem dictu sit Bona valde valde, quod optima.

Tantumne sitis rebelles.] Significat verbum marad, rebellare, & deficere, vt patet. 2. Paralipo. 36. vbi dicitur. Etiam contra Regem Nebuchadnezar marad. i. rebellauit. Idem 2. Reg. 18. Quod verò Hebræi dicunt significare humiliare & attenuare, non rectè meo iudicio sentiunt, quoniam quæ humiliare significant, sunt potius à radice Iarad quod est descendere & humiliari, quàm à marad.

Quoniam panis noster ipsi.] Subaudi sunt, & est Hebraismus hunc habens sensum. i. ita eos deuorabimus gladiis nostris, ac si panis essent, ac si dicant, facile sine vilo nostro præiudicio, quem sensum optimè reddidit vulgatus Interpres, dicens: Quia sicut panem, ita eos possumus deuorare.

Recessit vmbra eorum.] id est, protectio. Solet enim vmbra homines ab æstu protegere: ac si dicant. Carent omni præsidio: sed quid per præsidium aut vmbra intelligant, non plenè constat. Aliqui Deum intelligunt qui quos protegere voluerit

luerit quasi alis tegi iuxta illud Psalmi. Sub vmbra alarum tuarum protege me, & illud Christi apud Mathæum. Volui congregare filios tuos veluti gallina pullos suos sub alis, cuius præsidiouebantur antea. Alij verò consilia, virtutem & audaciam resistendi, quæ ab eis Dominus abstulerat. Tertij verò per vmbra intelligunt duces & principes, qui erant inter eos, qui aut mortui erant, aut cor debilitatum ad resistendum habebant. Ego autem per vmbra tam viros fortes & bellatores, quàm omne aliud robur intelligenda puto. Nam quemadmodum vmbra homines protegere solet, ita omne robur, siue hominum, siue mœniorum, siue cuiuscunque alterius rei. Opponunt enim huiusmodi vmbra Deo qui cum eis est, dicendo Dominus nobiscum est, & sensus meo iudicio est. Recessit vmbra eorum. i. omne id à quo sperabant se protegendos, præcipuè cor bellatorum & viro- rum fortium à quibus se protegendo sperabant, quorum cor emortuum est cum audierunt ea, quæ Dominus fecerat Aegyptiis propter Israel. Audi quid dicat Rachab Iosuah. 2. exploratoribus Israel. Noui quod dederit Dominus vobis terram. & quia cecidit terror vester super nos, & quia defluerunt omnes habitatores terræ, à facie vestra. Audiui- mus enim quod sicari fecerit Dominus aquas maris Suph, à facie vestra. Audiuius. & liquefactum est cor nostrum & non surrexit vltra spiritus in viro à facie vestra. Habes similes loquendi modum, Iudic. 9. vbi Iotham filius Gidon dicit sub parabola filiis Sichem. Si in veritate vos vngitis me in Regem super vos: venite sperate aut requiescite sub vmbra mea, vbi vmbra ponitur pro protectione. Sic Psal. 56. In vmbra alarum tuarum sperabo, id est, in protectione. Idem Cant. 2. Sub vmbra illius quem diligit anima mea, sedi. Et clariùs Isa. 30. vbi sic habetur. Qui ambulant vt descendant in Aegyptum & os meum non interrogauerunt: vt se ipsos reborent in fortitudine Parhoh, & sperent in vmbra Aegypti? Et erit vobis fortitudo Parhoh, ad pudorem & spes in vmbra Aegypti ad ignominiam: vbi vmbra ponitur pro protectione. Et cap. 49. Cum vmbra manus suæ protexit me. Et Threnorum quarto. In vmbra tua. i. protectione viuemus in gentibus.

Vsquequo nunc reprobat me populus iste?] Aliqui vertunt irritabit. Alij contemnet vel spernet: sed verbum naas, videtur potius significare reprobare, quàm contemnere. Nam Prouerb. 5. habes. Increpationem naas. i. reprobauit cor meum. Et cap. 1. naassu. i. abiecerunt vel reprobauerunt, omnem increpationem meam.

Vsquequo non credent mihi, in omnibus signis?] Posset etiam verti. Vsquequo non sunt stabiles mihi: sed facile mutantur hinc inde: Verbum enim aman, non solum credere, sed stabilire & firmare significat. Videntur enim maximam ostendisse inconstantiam, volentes constituere sibi Ducem, & eius ducatum reprobare.

Percutiam eum peste.] Aliqui vertunt. Percutiam eos morte, vt Chaldaeus. Vocat autem Chaldaismus pestilentiam mortem, quod pestis sit præsentissima mors, & cito hominem à medio tollat.

Et expellam eum.] Significat propriè verbum iaras, quod hic expellere sanctes vertit, hæreditare, aut hæredare, facere, & etiam hæreditare, pellere, seu exhæredare vt ex multis Scripturæ locis constat. Nam Ierem. 49. habes. Cur iaras. i. hæreditauit Rex eorum Ghad, & infra. 27. Veiaras. i. hæredi-

tate accipiet eam. De secunda verò significatione exemplum habes Iud. 11. vbi dicitur. Omne quod horis, id est, exhæredauit, seu hereditate pepulit Dominus Deus noster à facie nostra: illud possidebimus, licet hic etiam verti posset verbum in priori significatione. 1. Reg. 21 etiam dicitur. Iuxta omnia quæ fecit Emorzus quem horis, id est, hæreditate pepulit seu exhæredauit Dominus, à facie filiorum Israël, aut quem hæreditare fecit pergens ante faciem filiorum Israel, & sic melius hic veritas. Et hæreditare faciam eum, scilicet, ab inimicis. Faciam quòd sit inimicorum suorum præda. Non enim æquo animo fero, verbum à sua genuina significatione distrahi, cum potest in ea tolerari.

Audient Aegyptij, quoniam ascendere fecisti in fortitudine tua populum Israel de medio eius, & dicent ad habitatores terra huius, audierunt quoniam tu Domine in medio populi huius, quòd oculo ad oculum visus sis tu Domine, & nubes tua stans super eos, & columna nubis ambulans ante eos in die, & columna ignis in nocte.] Sic in Hebræo est, & est sensus. Conferent Aegyptij liberationem. qua eos liberauit, seu fortitudinem qua eos inde eduxit & ascendere fecisti, cum hoc quòd occideris eos in deserto, & dicent cum contigerit colloquia miscere cum habitatore terræ huius, quod quia non poteras eos introducere in terram, occideris in deserto. Aut melius. Audient Aegyptij, quòd ascendere fecisti in fortitudine tua populum tuum de medio eius. Licet enim exire vidissent, non tamen ascendere, & dicent simul cum habitatore, aut ad habitorem terræ huius, qui. i. habitator terræ huius, aut ipse cum Aegypto audierunt quòd tu domine sis in medio populi huius, & quòd oculo ad oculum visus sis, licet nò in aliqua effigie, in columna tamen nubis & ignis, & audient quòd occideris eos sicut virum vnum. i. tam facile ac si vnus vir essent, neque solum Aegyptij & habitatores huius terræ, sed omnes gentes qui audierunt famam seu auditum tuum, dicens.

Quia non potest Dominus introducere populum istum ad terram.] Parui refert quòd Hebraicè ad literam habetur. An non posse Dominum introducere. Et aduerte quòd Moseh cernens hanc orationem sibi profuisse in peccato vituli, ea hic vitur, & videtur metum Domino incurrere per dendi famam fortitudinis & pietatis suæ. Nouerat enim quanti faciat Deus potentiam suam, & nomen seu famam suam, idè periculum per dendi eam interponit ad placandum Deum.

Magnificetur obsecro fortitudo tua.] Verbum Hebraicum gadal significat magnificare & crescere. Dicitur autem fortitudo Domini magnificari & crescere, cum multiplicat opera fortia, tunc enim crescit secundum multitudinem operum fortium, & hoc est quod hic postulat Moseh, vt qui hucusque ostendit opera & signa magna fortitudinis suæ, ostendat adhuc plura introducendo eos in promissam terram. Dicitur secundo Domini fortitudo crescere, cum diuulgantur in plures populos, opera fortitudinis eius. Potest tertio modo dici fortitudinem Domini magnificari, superando iram suam. Maius enim quid est seipsum vincere, quàm alios. Iuxta illud Salomonis Prou. 16. Melior est vir patiens, viro forti, & qui dominatur animo suo, expugnatore vrbiù, & hunc sensum, se quens sententia probat. Sicut, inquit, locutus es Dominus longanimis. Et nititur sanctus Moseh Deum ex verbis suis obligare ad parcendum populo. Quia enim audierat eum Exodi 32. dicentem se esse longanimè

& multæ misericordiæ, dicit eum debere uti sua longanimitate inferenda populi iniquitate.

Portans iniquitatem, & peccatum.] Admonui non semel, verbum nassa significare propriè leuare & eleuare, & similiter aon non solum iniquitatem, sed etiam, iniquitatis pœnam importare, idèd verti posset. Leuans iniquitatem. i. auferens pœnam seu punitionem iniquitati debitam, & peccatum. i. culpam. Posset etiam exponi Portans iniquitatem. i. æquo animo iniquitatem ferens.

Et innocentem iudicando, non innocentem iudicabis. id est, nonnunquam in flagellis exhibendis, ita tecum innocente habebis, ac si non esset innocens. Omnia hæc exposita sunt supra Exod. 32. quem locum si placet, vide.

Parce quæso iniquitati populi huius.] Posset etiã verti, pœnæ iniquitatis populi huius.

Et quemadmodum portasti seu eleuasti populum hunc, aut populo huic ab Aegyptijs & vsque nunc.] Videtur quòd coniunctio, & otiose hic ponatur, & sensus sit, quem omnes ferè expriment, scilicet, Propitius esto iniquitati populi huius, secundum magnitudinem pietatis tuæ, sicut leuasti populo tuo huic ab Aegypto vsque huc: ac si dicat. Quemadmodum pepercisti populo huic, ab Aegypto vsque ad hunc locum, non delendo eum ut meritis erat: ita & nunc parce, seu aufer iniquitatem & punitionem. Et significanter dixit, leua. Videtur enim punitio post peccatum capiti peccatoris imminere, quam iam iam descensuram Dominus leuat & auferit, & re vera tulit Dominus Israel, è canubulis ipsi. Audi quid Isaias de eo dicat cap. 46. Audite me domini ab ytero, & qui gestamini à vulua, & vsque ad senectã, ego ipse, & vsque ad canitiem ego portabo. Ego feci, & ego feram, & ego portabo & eruã.

Dimisit secundum verbum tuum, id est, secundum precationem tuam.

Professio viuo ego, & implebitur gloria mea omnis terra.] Modus iurandi Domini est, viuo ego. i. per vitam meam, quo etiam homines à principio orbis vsi sunt, & iurat per vitam, quoniam res pretiosissima est, & quæ pluris apud omnes sit. Quod versus sequitur. Et implebitur gloria mea omnis terra, respondet ei quod dixerat Moyses. Magnificetur fortitudo Domini. i. diuulgetur & sciatur in toto orbe: vnde per gloriam Domini videtur intelligere famam fortitudinis eius, quæ ex signis quæ fecit expellendo gentes à facie Israel, valde diuulgata est. Et ex hoc loco aduerte, gloriam Domini nonnunquam pro fama & bono nomine in sacris literis accipi. Posset etiam esse sensus. Condone. i. iniquitatem, & per vitam meam iuro, quod ex hoc facto, condonatione. i. criminis, implebitur terra gloria mea, bene audiam ab omnibus hdmibus, qui ex hoc facto cognoscent, quàm pius & misericors sum, qui tam piè, tam graues fero iniquitates. Sunt qui intelligunt quòd propter huiusmodi peccatum, Deus voluit gloriam suam gentibus manifestare, iuxta illud Pauli ad Rom. 11. quòd iniquitas Israel, salus sit gentibus, sed prior sensus sequentibus probari videtur. Sequitur enim.

Omnes viri qui viderunt gloriam meam, id est, fama per quam glorior in gentibus, & signa mea, quæ scilicet illius boni nominis causa sunt.

Et tentauerunt me iam decem vicibus.] Verbum nassah tentare, significat, ut patet. 1. Sem. 17. vbi dicitur. Quia non nissah. i. periculum fecerat, seu tentauerat, si armatus incedere posset: sed Hebræi

nonnunquam accipiunt tentare pro prouocare ad iram vel vindictam, quemadmodum nos Lusitani ei qui ad iram aut vindictam prouocat vel ad aliud malum, dicere solemus. *Nam me tentes,* id est, non me prouoces ad vindictam sumendam de te. Posset etiam verbum in propria significatione accipi, & tunc sensus esset. Et tentauerunt me. i. experiri voluerunt patientiam aut potentiam meam: an, scilicet, possem eos punire, aut melius eos ab inimicis defendere, & terram dare. Videntur enim Iudæi huiusmodi tentationibus voluisse experiri potentiam Dei, neque illum omnipotentem credidisse, visis tot potentia signis. Quod autem additur iam decem vicibus, aduertendum Hebræos istas tentationes hoc ordine supputare. Prior in mari caricoso, cum dixerunt: Nunquid quia non erant sepulchra in Aegypto? Exod. 16. Altera in Marah contigit vbi murmurantes contra Moyses dixerunt. Quid bibemus? Exod. 15. Tertia in deserto Sion, Exodi. 16. cum dixerunt. Vtinam mortui essemus. Quarta cum reliquerunt man, vsque mane ibidem. Quinta cum man quæsierunt in die sabbati ibi. Sexta ad aquas contradictionis, Num. 20. Septima in Choreb cum facerent vitulum, Exod. 32. Octaua in Thaberah, Num. 11. vbi dubitarunt an esset Dominus cum eis. Nona apud sepulchra concupiscentia. Num. 11. Decima cum miserunt exploratores. Ego autem potius arbitror esse loquendi modum, sicut nos dicimus: *sex me isto*

cen vezes.] Posset verti. Omnes reprobantes me, ut iam hoc eodem capite admonuimus.

Ed quòd fuit spiritus alter cum eo.] Dicitio echeb Hebræis est eo quòd, quia, merces, & finis, vnde verti etiam posset. Et fero meo chaleb merces. f. erit: quòd fuerit alius spiritus. f. meus in eo. Videtur enim Dei spiritu locutus, quoniam quæ Domino cordi erant, locutus est.

Et impleuit post me, id est, non solum antea, sed etiam nunc, sequutus est me. Alij. Impleuit verbum meum. Tertij. Plenè me sequutus est, seu in omnibus tenuit partes meas.

Et Hamalechites & Chenaneus habitat in valle.] Sensus est. Non ingrediamini terram, quoniam Hamalechita & Chenaneus, habitant vallem. Alij cum Munstero vertunt. Et hæreditabit Chaleb Hamalechitam habitantem in valle: sed prior sensus simplicior videtur. Et verbu amah à quo emech. i. vallis, significat profundum esse: vnde vallis ratione profunditatis dicitur, emech.

Cras vertite vos.] Sunt qui vertunt Cras respicite, sed meo iudicio non tam rectè, licet verbum panah etiam respicere significet. Volebant enim Iudæi intrare terram, post peccatum, sed Dominus noluit, & præcepit se vertere ad desertum.

Proficiscimini vobis.] Peto quæso à Rabbi Selomone, qui pronomen tibi aut vobis, ad utilitatem tuã aut vestram vertit, quid utilitatis Iudæis accreuerit, ex huiusmodi reuersione, ut videas quàm bellè huiusmodi exponat locutiones.

Per viam maris Suph, id est, terminati seu finiti: ut iam Exodi. 2. admonuimus, aut iuncofi. Ibi enim diximus quare sic diceretur, quòd. f. ripis proximis, ex vtraque parte claudatur.

Viuo ego dicit Dominus.] Hebraicè est, Viuo ego dictum Domini: sed benè dicitio reddita est. Sic Psalm. 109. vbi nostri vertunt. Dixit Dominus Domino meo, Hebraicè habetur, dictum Domini.

Omnes muneri vestri, secundum omnes numeros vestros.] id est,

id est, secundum quòd numerati estis, scilicet, à vigesimo anno & supra.

Super quam leuauit manum meam, id est, super quã seu pro qua iuravi, quoniam ut sæpius admonuimus, solebant homines sic leuata ad cælum manu iurare, quasi protestantes Deum per cuius vitam iurabant in cœlis residere.

Quam despexistis, aut reprobastis. Re vera enim eã reprobauerant: volentes in Aegyptum reuerti.

Cadauera vestra vos.] Sic in Hebræo est, & dicit Rabbi David dictionem vos, additam explicandi gratia, ac si dicat. Nempè vos, quia fortè putarent verba Domini de filiis intelligenda: sed ratio non multum cogit.

Filij vestri erunt pascentes in deserto, id est, pascentur quemadmodum pecora, aut veluti pastores, qui in deserto oues pascent.

Et portabunt fornicationes vestras, id est, idololatriarum vestrarum pœnas. Significat enim zanah Hebræis mentis aut corporis fornicationem, recedendo à vero Deo, & hic significat non solum idolorum cultum, sed omnem à verò & legitimo Deo recessum & rebellionem. Dicit autem filios portaturos patrum fornicationes, quoniam solet Dominus visitare patrum iniquitates in filios.

Diem ad annum, diem ad annum portabitis, id est, pro die annum, pro die annum. Et hinc cognoscere licebit, quàm grauis imponatur peccatoribus pro peccatis pœna, ut scilicet, pro quolibet explorationis die, luannt annum pœnæ, & sumitur iniquitas pro pœna iniquitatis.

Cognoscetis vltionem meam, id est, pœnã qua peccata viciscor. Aliqui vertunt irritationem meam, sed dicitio tenuah, videtur significare potius contritionem seu fractionem. Nam infra 30. cap. dicitur. Et si heni. i. fregerit vel irritauerit pater eius illud, videlicet votum, vnde melius veritas, cognoscetis fractionem meam, qua. f. frangam vos. Significatio tamen non est omnino certa. Thargum cognoscetis quod murmurastis aduersum me: sed non multum placet expositio. Nostri Job 33. tenuot querelas vertunt: sed melius veritas contritiones. i. contritionis causas.

Qua conuenerunt contra me.] Est iaad congregari, conuenire siue ad bonum, siue ad malum.

Consumuntur & moriuntur.] Significat tamen finire & consumere, & est sensus, quòd in deserto finientur per mortem omnes huiusmodi rebelles.

Educendo famam terra malam, id est, qui diuulgauerunt famam terræ, quod mala esset. Diximus de significatione nominis debeat. i. fama vel infamia, in multis locis. f. Genesis 27. & hoc eodem libro capite præcedenti.

Percussione coram Domino.] Non explicat textus qualis fuerit ista percussio: Complutensis vertit pelte, sed crediderim potius eos igne combustos à Domino, quoniam hæc fuit communis plaga qua Dominus eos percutiebat.

Quare transgredimini vos præceptum Domini.] Parui refert quòd Hebraicè habetur. Quare vos transitis os Domini? sed os pro præcepto seu verbo, nõ rare accipit Hebraismus, & transire pro transgredi, & transire os Domini est, ire vltra id quod ipse dicit seu præcipit aut prohibet.

Et hoc non prosperabitur, aut & ipse. f. ascensus non succedet. Verbum salach, significat vltra progredi, quare ad literam vertendum esset. Hoc vltra non progredietur. Non poteritis vltra transire.

Propterea reuersi estis à post Dominum, id est, eò quòd

euntes post Dominum, reuersi estis, ne scilicet, amplius iretis post eum. Si sequeremini vestigia Domini post quem ibatis, introderet vos ipse vester ductor in terram: sed quia reuersi estis, i. reuerti voluistis in Aegyptum, idèd non intrabitis, aut quia reuersi estis à præcepto Domini cuius imperium sequebamini.

Vim fece. ius ad ascendendum.] Tam nostri quàm Hebræi ignorant quid propriè significet verbum apha, quod hic vertimus vim facere, sicut neque quid nomen ophel. Aliqui dicunt ophel significare arcem & munitionem, verbum nero eleuare cor, & roborare. Onchelos. Impiè egerunt vertit. Ponitur dicitio in aliquot scripturæ locis, scilicet, Isa. 32. vbi dicitur. Opheli. arx & munio fuit in speluncas in seculum, & 2. Reg. 5. sed ex nullo eorum potest certa coniectura sumi, ad venandam propriam significationem. Nos diceremus emcattellaram se. i. quasi arx roborauerunt se, & hæc est communior significatio, quæ omnibus locis, quibus ponitur, nomen, quadrare videtur.

Et percusserunt eos & contriuerunt eos.] Aliqui putant radicem secundi verbi esse iachat, quod est cõtundere & cõtèrere, Rabbi David dicit esse chatar, sed rectum (inquit) est ut radix sit nachah, quod est percutere, quod si verum est, idem est verbu vtroque modo, & sensus esset. Percusserunt eos percusserunt eos. i. valdè eos percusserunt. Hoc enim huiusmodi geminationibus in Hebraismo significatur. Porrò Chorinah locus erat inter Chalmona & Chades Berneach, ut Geographi dicunt.

IN CAPVT XIII. AD MORVM elegantiam annotationes.

Ederunt vocem suam & steterunt.] Non curant detractores neque aduertunt, quæ mala detractionem sequantur, quæ si aduertissent, non tam facilè detraherent. Ex detractione enim exploratorum, qua terræ detraxerunt, stetus iste, dissidentia, & murmura secuta sunt, Considerent etiam se ad restitutionem teneri, qui alicui iniustum aut fallacem metum incuriunt. Si enim quis ut eum deterreret, alicui diceret se scire hostem qui eum insequitur, & ille ad sui custodiam stipendiarios quæreret milites qui eum custodiant, quicquid ille illis perfoluit, qui metum iniuste incussit, ei soluere tenetur. Similiter admonemur, quàm prona sint hominum corda ad dissidentiam. Viderant enim isti, regem potentissimum cum omni exercitu suo submersum, Hamalechitas debellatos, innumerabilia, de cælo signa: Deumque præsentem habent in medio sui, & tamen auditis rumoribus vagis deterrentur & stent. Tertio docentur serui Dei, cautissimè cum eo incedere. Solet enim Dominus suis grauiora sæpius quàm sint pericula depingere, ut eorum fiduciam experiatur: sed tunc oportet eos firmiores fieri, neque vnquam esse securiores, quàm quando nulla videtur euadendi spes, & tunc ad Deum maximè recurendum est.

Murmurauerunt aduersus Moysen & Aharõ.] Ecce quid profit indomitæ multitudini præesse. Nam qui iniuriam in Dominum vindicare nequeunt, ad seruos & instrumenta conuertuntur. Sic apud Isaiam legis. Veh Assur virga furoris mei. Si virga furoris tui, quid eum punis? Nunquid in potestate virgæ est non obtemperare tibi? Minime, sed quia dolco filium ea percussisse, in eam seruendum puto.

Vinum mortui effusum in terra Aegypti.] Extremæ ingratitudeis est, beneficium maleficium reputare. Minus enim malum isti reputabant, in Aegypto mori quam in solitudine cum Domino morari. Et expende, ingratorum morem esse, inconvenientia potius quam utilitates in beneficio explorare, quemadmodum gratus utilitates ut munus adornet. Dicit ingratus pauper: vestem mihi dedit dives: sed veterem: aut si novam. Non dedit personæ meæ decentem, neque suo loco aut tempore: gratus verò, in manere semper quærit circumstantias quibus illud extollat.

Datur ma la bonis ad vt caderemus gladio?] Hoc etiam ingrati animi est, bonis eorum & bona malis ad malum eorum.

Vt quid Dominus ascendere facit nos ad terram hanc? Hoc etiam ingrati animi est, putare sibi beneficium ad malum dari: nam quemadmodum iustus & gratus, putat sibi mala ad bonum suum dari: ita malus & ingratus bona ad malum, neque semper decipitur: quoniam solet Dominus sic sæpius res bonorum & malorum disponere. Audi quid dicat impius Iehoram Iosaphat regi Iehudah. 2. Reg. 3. Vocavit Dominus tres Reges istos, vt traderet eos in manu Moab, & forte sic erat: sed propter pium Iosaphat, in bonum vocati sunt.

Ponamus caput & reuertamur in Aegyptum.] Consuetum malum est, subditos quotidie velle novum Prælatum habere, non tam volentes Dominum non habere, quam saltem mutare, & cõsidera qualiter peccator in malum proficiat: vt tandem Deo subiici renuat & malit super se impium habere hominem quam pium Deum, quemadmodum Iudæi. 1. Sem. 8. & 12. & in Evangelio potius Cæsarem quam Christum, aduerte etiam multitudinem non debere sine capite incendere.

Mat. 26.

Proiecit se Moseh & Abai on super facies suas.] Optimi Ducis & Prælati est cognoscere mala ventura antequam veniant, & malis occurrere venientibus. Similiter docentur Duces, sese Domino irato opponere pro salute suorum, quemadmodum sapè fecit sanctus Moseh, & etiam David.

Iehosuah & Caleph de exploratoribus sciderunt vestimenta sua.] Magna res est, cum superiores in plebe. Prælati & superioris partes agunt, non indoctæ plebis. Rarò enim subditi in suos Prælatos insurgent, aut eis rebellarent, si maiores eos in officio continerent, quemadmodum eos docent isti boni Duces. Debentque non solum Prælati, sed etiam maiores natu signis externis ostendere, quanti faciant offensas Dei, scindendo vestimenta sua. Vbi nos etiam docent, sentire proximorum mala, præsertim peccata. Et expende quam bonos agat consiliatores, commendant terram prius, deinde impedimenta ab eis auferre nituntur: nempe rebellionem ad Deum.

Dixerunt omnia congregatio vt lapidarent eos.] Periculolum valde est: indomitæ aut furenti multitudinis sese opponere: quæ consilia sana non audit, sed quasi frenetis morbo agitata ad lapides currit, sed non propterea à reprehensione cessandum est, quoniam gloria Domini protexit eos, qui intrepidè eius partes zelabant.

Dixit Dominus ad Moseh.] Cur Domine non sæuis in eos & percutis? nisi prius apud seruum tuum querelas deponas? O immentia & ineffabilis pietas, vt furenti & excitato, seruis precibus occurreret, apud eum iram proponit.

Vsq; quod irritabant me populus iste?] Patitur Dominus æquo animo, si semel atque iterum irrites, sed non sæpius: idè cauendum maximè est rebel-

liones multiplicare. Similiter quia signis facile decipi possumus, non egrè fert si non statim eius etiã signis credas: sed non patitur crebris & certissimis non adhibere fidem. Quoniam sicut qui citò credit leuis est corde: ita & qui renuit multis credere, durus. In Evangelio inuenies Thomam, non quidem acriter redirutum, quòd semel narrantis credere noluerit, exprobrauit tamen illis cordis incredulitatem, qui his qui eum resurgentem viderant, noluerunt credere.

Percutiam eum peste: & te faciam gentem magnam.] Non debet dux cupere vt sibi bene sit, & plebs eius patiat mala, etiam si Dominus bona offerat: sed timere debet: ne fortè de dilectione tenetur erga plebem. Pulchrè etiam docet prælatos non debere velle prælaturam etiam in meliorem mutare. Miseranda res est in Christianismo non videre episcopum aut prælatum, qui aliam prælaturam maiorem aut pinguiorem non desideret, & ad eam inhiare videatur, qua in re manifestè ostendunt, se non oues, sed ouium lac & lanam in prælatura concupiscere, si enim plebem suam veluti sanctus Moseh amarent, non solum si princeps, sed etiam si Dominus ipse maiorem & pinguiorem offerret, refutarent. Etiam in hoc considera, quanti faciat Deus boni prælati honorem & nomen: quòd licet plebem interficiat: prælatum seruat ad meliora. Docet etiam satisfacere ministris, quibus sine sua culpa munus & ministerium auferat. Considera etiam iustè, quòd nunquam tibi Dominus munus quod dedit, auferret: nisi te ad maius aliquid seruaret.

Aduersus Prælatos qui diuites ambiunt aut accipiunt Ecclesijs.

Satisfaciendū bonis ministris quibus sine culpa sua ministerium auferat.

Audient Aegyptij & dicent.] Non curat vir sanctus, & in domo Domini fidelissimus oblatum honorem: sed periculum & malum quod populo imminabat: & vt sæpius admonui, admittitur Domino ostendere se in se potius sæuiturum si populum destruat, & sibi maius malum quam populo facere, ac si dicat. Expende quæso Domine, quid in hac facias, aut potius patiaris punitione. Isti impij vitam qua indigni sunt amittent, tu verò honorem immaculatus & sanctus. Considera ergo quid pluris faciendum sit, honor ne tuus an vita istorum?

Et quid facies nomini tuo magno?] Cogitauit vir sanctus hoc argumētum validum apud Dominum in vituli peccato, & remissionis eius causam fuisse, idè eo frequenter vitur erga Deum. Vide quæ Exod. 32. annotauimus. Proponit etiam Domino collata in populum beneficia, ne velit ea perdere. Solent enim homines qui in alios plura & maxima beneficia contulerunt, a dilectione eius cui ea contulerunt, non facillè recedere: ne illa omninò perdere videantur: ac si dicat sanctus vir. Et si illi indigni sint quibus beneficia conferantur: dignum tamen est te illa non perdere. Et vide quam prudenter bona exaggeret & mala. Non enim Dominus oculo ad oculum à populo videbatur quod Moseh dicit, vt munus exalter: & Dominus vereatur tam magnum munus ac nomen perdere, malum verò, quod populum tantum quasi virum vnū occidat: ac si dicat & bonum nomen perdes, & malum, scilicet, sæuientis nimium, acquires.

Et nunc magnificetur fortitudo tua.] Cõsidera quæso hominum cæcitatem. Arbitrantur homines se suam fortitudinem extendere & magnificare, si in alios sæuiant, si illatas iniurias vindicent: & nihil quod illorum nomen offendat patiantur: non sic autem Dominus noster, sed parcendo & non vindicando, sibi nomen potentissimi acquirit.

Deus

Deus (ait Ecclesia) qui potentiam tuam maximè parcendo & miserando manifestas. Vis hoc ad oculum videre? Vindicando iniuriam illatã inimicum superas, parcendo verò teipso superiores, qui iram in te compescere potes. Conuenientissimè ergo sanctus Moseh Dei fortitudinem magnificandam dicit, si subditis parcat. Quòd si in alterum sensum literam hanc legas, expende quomodo non contentatur vir sanctus Deum placare, sed vrget eum virtutes in populo augere: magnalia & signa multiplicare.

Quemadmodum loquutus es.] Nititur vir sanctus, Deum propriis verbis obligare. Si te iactas, quòd sis tardus ad iram, & multus misericordia, cur his non vteris parcendo populo huic? Si medicum te dicis, sana, si misericordem, miserere, quibus nos docet Deum ex suis promissionibus vrgeri. Sic enim sancti eum vrgeri solent: quemadmodum Augustinus capite secundo suarum meditationum, & Anselmus in oratione ad diuum Ioannem Baptistam.

Quemadmodum portasti ab Aegypto vsque huc.] Solet apud homines, multiplicata iniuriæ illatæ condonatio, esse causa de cætero detinendi veniam. Postquam enim semel atque iterum, illatam iniuriam condonauerint, dicunt pepercit: sed si de cætero peccare contingat, non parcam. Non sic autem Dominus Deus noster, sed veniam multiplicasse, causa est nouæ condonationis. Nam quia sæpius ludæorum peccata ab exitu. s. de Aegypto tulerat, hoc sibi in causam assumit, vt præsentem iniuriam & peccatum æquo animo ferat. Feras nunc, ait illi sanctus Moseh, quemadmodum iam diu tulisti. Dicendum potius erat sancte vir. Vindica iam iniuriam, quoniam iam diu tulisti eos: impudentes sunt & venia indigni, sed non sic ait, sed potius feras, quoniam tandiu tulisti: parce quoniam sæpius pepercisti. Solet enim habitus seu consuetudo (vt Philosophi dicunt) inclinare hominem ad actus similes. Sic Deus noster quoniam ab initio solet condonare hominibus peccata, inclinatio seu consuetudo quasi vrget eum, vt de nouo id faciat.

Pepercit secundum verbum tuum.] O vere homo cui Deus vias suas reuelare dignatus est, & cui occulta sua benignitate maxima manifestauit, qui tam facile, tam magnis peccatis veniam obtinet. Ecce quid sanctorum precatio peccatoribus valeat. Ab eant Lutherani in malam crucem, qui rem tam vtilem (vt non dicam necessariam) ab Ecclesia auferre conantur.

Implebit gloria mea omnem terram.] Audi quæso qua gloria vult Dominus omnem terram implere, non gloria potentia suæ, qua cuncta creauit, non sapientia, qua cuncta prudentissimè gubernat, sed misericordia, qua indefesse peccata remittit. Similiter quam benè nouerit seruis, quam benè Domino sapiat, gloria & nominis boni cibus. Dixerat ille. Magnificetur obsecro fortitudo tua, id est, fama roboris tui: Dominus responderet. Viuo ego, quòd implebit gloria mea omnem terram. Multa solet Dominus facere pro gloria nominis sui, aliàs non facturus.

Omnes viri qui viderunt gloriam meam, non videbunt terram pro qua iuravi patribus eorum.] Caveat semel atque iterum à Deo admoniti, iterare peccata, quoniam & si sæpius condonet & multa, tandem castigabit. Et qui sæpius expertus est Dei potentiam, non eam amplius suspectam habeat. Similiter multa insipientibus & paruulis condonanda

sunt, quæ in sapientibus & maioribus essent puniendæ.

Et seruum meum Caleph introducam in terram ad quam veni. Non meminit Iosuah, sed solius Caleph, quoniam à principio tacuerat Iosuah. Nouit Dominus vnumquemque secundum merita sua remunerare, aut quia eum ducem populi futurum decreuerat. Et aduerte quam necessaria sit in bono perseverantia. Sequitur enim.

Quoniam persecit ire post me.] Parum est si in aliquo spiritum Dei sequaris, nisi perficias. Similiter disce quid sit spiritum Dei habere, nempe ire post Deum & perseverare in hoc.

Semen eius hereditate accipiet eam.] Admonui frequenter quemadmodum & textus sacer, quid filiis valeat iustitia parentum, & quid iniustitia noceat.

Cras vertite vos.] Horrenda valdè & formidabilis est sententia hæc quòd peccata præpediant hominem in via Dei & retrocedere faciant. Quatumcunque o homo Deum comitem & ductorem viae tuæ habeas, time eum offendere: ne contingat à media via reuerti.

Quemadmodum loquuti estis in auribus meis, sic fecero vobis.] Sinit sæpius Dominus peccatores in seipos sententiã damnationis ferre, quæadmodum David neque ipse tam sæuam, quemadmodum ipsi aduersum se proferunt. Ipsi enim prædixerant se ad hoc in desertum adductos vt gladio caderent, quòd Dominus ex summa benignitate prohibuit.

Diem pro anno portabitis panem iniquitatum vestrarum.] Causantur sæpius penitentes, si grauem pro commissis peccatis penitentiam confessor imponat, qui attentè deberent hunc locum expendere & videre, quòd pro vnus diei delicto annualis puniatio imponatur, neque pro homicidio, adulterio, aut furto, sed pro simplici murmuratione, quæ vt-cunque excusabilis erat, labore & itineris squalore deserti. Docentur etiam confessores non leui pœna delicta graui punire, sed condigna. Et licet apud Ezechielem dies penitentia pro anni vnus peccato imponatur, meminisse tamen opus est illã penitentiam iusto imponi, & vnã diem tam strictã, obsidionis pro anno & duobus posse computari.

Morientur viri inducentes sanam malam.] Grauius semper animaduertendum est in actores malorum. Similiter aduerte quæ mala ex vna detractioe oriãtur. Morientur detractores, & illi apud quos detractio fit: qui ex auditis commoti detraxerunt, etiam ipsi.

Luxerunt valde.] Non suscipit semper Dominus peccatorum penitentiam ad bona temporalia præstanda, licet enim Esau (vt Apostolus dicit) magno eiulatu fletet, vt suffuratam à fratre benedictionem recuperaret, non permisit Dominus: idè cauendum valde est, ne ita Dominum irrites, vt nolit mutare sententiam mortis quam super te tulit.

Hebr. 12.

Surrexerunt mane & ascenderunt.] Non debet statim peccator post peccatum, accipere promissiones Dei, quoniam hoc est Deum magis irritare. Audi quid ad Isaiam Dominus dicat. Me (inquit) de die in diem expectant, & scire vias meas volunt, quasi gens quæ iustitiam fecerit, & mandata Dei sui non dereliquerit.

Vim fecerunt vt ascenderent.] Miranda est peccatorum impudentia & pertinacia, quam à nobis Dominus auertere dignetur, qui est in secula benedictus. Amen.

R. 3. IN

Quoniam veneritis ad terram habitationum vestrarum, quas ego do vobis, & feceritis ignitum Domino: holocaustum vel mactatum, ad separandum aut mirificandum votum vel spontaneum in statutis seu solennitatibus vestris, ad faciendum odorem quietis Domino, de bone vel pecude, appropinquare faciet, appropinquare faciens munus suum Domino, minchah simile decimum permixtum cum quarto hin olei, & vini pro libamine, quartum hin facies super holocaustum, vel super mactatum pro agno vno.] Hebraismum reddidimus, quoniam litera vtcunque obscura est. Pro cuius intellectu aduerte dictionem Hebraicam isseh, quam ignitum vertimus ab es, quod est ignis (Authoribus Hebraeis) ortum habere, ideo non tam recte Sanctem pro ignito, sacrificium vertisse puto, licet ipse sit sequutus Rabbi David, qui asserit sacrificium dici isseh, quoniam igni comburebatur, sed dictionem non distrahendam a sua significatione propria puto. Aduerte secundo Sanctem pro mactatum vertisse sacrificium, sed dicitio zebach proprie mactatum vel iugulatum significat, & ex consequenti sacrificium quod mactari solebat. Tertio aduerte dictionem Hebraicam pale quam vertimus separandum, duo Hebraeis significare, vt sapius diximus, separare & mirificare, quod id quod mirabile & mirificum est, separatum esse solet ab eo quod communiter fit vel accidit: vnde verti posset. Ad mirificandum votum. Diximus etiam abunde de sacrificio minchah & speciebus eius Leuit. 2. quod proprie significaret farinaceum munus, licet nonnunquam sacrificium seu munus placatum significare inueniatur. Intendit autem Dominus hic disponere de his quae pecudes & animalia sibi oblata sequi seu comitari debebant, quod. f. non offerrent animal solum sine condimentis suis. Statuit autem quod quotiescunque contingerit aliquod animal Domino offerre, siue sit holocaustum siue quodcunque aliud mactatum vel iugulatum, siue fiat ad votum soluendum, siue spontaneum, siue in solennitatibus oblatum: non offerretur, nisi cum quolibet animali offerretur similia ad minchah permixta cum oleo, & etiam cum vino. Est ergo litera sic explicanda: cum ingressi fueritis terram habitationum vestrarum. i. quam habitabitis, & feceritis ignitum. f. mactatum igni combustum Domino, siue sit holocaustum, siue mactatum. i. quodcunque aliud mactatum, quod ponit ad discrimen minchah, olei & vini, quae cum victima offerrebantur, & comprehendit mactatum, sacrificium pro peccato, & hostiam integritatis quam alij pacificam vocant, ad separandum votum, id est, siue illud animal offeratis pro separatione voti, qua vos vouendo ab aliis non vponentibus separatis, seu aliis mirabiliores fecistis, aut ad soluendum animal quod vouendo separatis a vobis, siue sponte vestra, siue illud in solennitatibus offeratis, vt faciatis odorem quietis Domino, id est, ad faciendum quiescere iram Domini contra vos, siue hoc fiat de bobus, siue de pecudibus, & quae sequuntur. Si queras quare Dominus cum vnoquoque animali iugulato, offerre praecipit pro minchah decimum simile, & quartum olei, cum quarto hin vini. Dixi in Leuitico huiusmodi oblationes & sacrificia fuisse quasi prandia & coenas seu cibationes Dei, ideo volebat integram sibi mensam ordinari: vt

praeter carnes, in ea esset farina delicatissima, seu minchah loco panis oleo mixti qui sapidior est, & etiam esset potus, inmoderatus tamen, quartum videlicet hin. Putarem vero decimum simile, cuius hic scriptura meminit esse decimam partem mensurae ephah, quam nostri modium vertunt. Deut. 25. vbi dicitur. Non erit tibi in domo tua Ephah ve Ephah. i. modius & modius. Erat enim certi generis mensura cuius decima pars erat homer, vt habetur Exo. 16. vnde mensura. f. decimum Ephah, cuius hic Scriptura meminit, erat homer cum esset decima pars ephah. Hin vero vt Hebraei dicunt, est mensura liquidorum, continens duodecim log, seu septuaginta duo oua. Log vero sex oua, sed medio iudicio ignorant Hebraei quales fuerint huiusmodi mensurae.

Et vini pro libamine.] Significat verbum nasach a quo nesech. i. libamen, fundere, effundere, & extendere. Fundebatur enim super iugulatum victimam, quando igni comburebatur huiusmodi vini libamen: & etiam oleum.

Vel pro ariete facies minchah simile duarum decimarum permixtum oleo tertium hin.] Cum vnoquoque animali mactato Domino, erant haec offerenda. f. minchah, quod erat munus ex farina delicatissima, oleum & vinum, sed oleum farinae miscebatur, vinum vero fundebatur: sed discrimen erat in mensura horum trium, quoniam alia mensura offerebatur, cum offerebatur agnus, nempe decima pars ephi simile cum quarto hin olei & vini. Pro ariete vero duas decimas ephi simile cum tertio hin olei & vini. Pro vitulo vero siue mactaretur in holocaustum siue pro peccato, siue pro hostia integritatis seu pacifica, offerenda erat tres decimae ephi simile oleo permixtae, scilicet, cum medietate hin olei, & cum medietate hin vini.

Secundum numerum quem facietis, sic facietis vni secundum numerum eorum, id est, sicut multiplicaueritis victimas, sic multiplicabitis mensuras simile olei & vini. Si enim pro vno agno erat offerenda decima pars ephah simile cum quarto hin olei & vini: ergo pro duobus agnis immolatis offerenda erant duae decimae Ephah simile, & duae quartae olei & vini, & sic consequenter de aliis animalibus. Omnia enim haec erant multiplicanda: prout animalia multiplicabantur. Vnde litera sic explicanda est. Secundum numerum. f. animalium quem facietis. i. sacrificabitis: sic facietis vni. i. vnicuique illorum secundum numerum eorum. f. minchah olei & vini, ac si apertius dicat. Multiplicabitis similitam oleum & vinum, secundum animalium multiplicationem.

Omnis cuius facies sicut hoc & ista, cum obtulerit ignitum odorem quietis Domino.] Vult explicare quod nullum erit discrimen in modo sacrificandi & colendi, inter indigenam & peregrinum, neque im merito, quoniam peregrinus assuetus sacrificiis idolorum, forsitan vellet eum colere cultu idolorum suorum, quod prohibet, & nomen ezechiel quod ciuem vertimus, habet ortum a zarach quod est oriri: vnde cuius vel indigena dicitur ezechiel, id est, ortus quod sit ibidem ortus, & non aliunde illuc venerit. Quod vero additur facies ista: vult dicere, quod non solum seruabit ritum in animalibus certis immolandis, sed etiam in aliis adiunctis.

Et si peregrinatus fuerit peregrinus vobiscum, vel quae est in medio vestri per generationes vestras.] Duplices peregrini poterant esse in Israel, quidam de nouo venientes animo redeundi in patriam, alij qui iam adepti erant incolatum apud Israelitas, neque habebant

bebant amplius animum redeundi, & de vtrisque lex dicit, quod in sacrificiis obseruabunt ritum terrae & leges Domini, & per esse in medio vestri, intelligo esse inter eos vt sapius diximus. Quod vero dicitur. Per generationes vestras, idem est quod successu temporis, seu succedentibus generationibus vestris.

O congregatio statutum vnum est vobis & peregrino.] Dicunt Grammatici Hebraei hic, literam. H. ante chahal, accipi pro litera vocatiua, non demonstratiua: sed hoc oportebat multis exemplis probare vt illis crederemus, sed hic bene quadrare videtur expositio. Est autem chahal congregari, vt patet Hester 9. vbi dicitur. Nichhal, id est, congregati sunt Iehudaei.

Sic peregrinus erit coram Domino, i. in his quae ad Deum pertinent. i. seruabit ritum colendi a me institutum, non introducet suum.

Lex vna & iudicium vnum erit vobis & peregrino.] Potest hoc ad cultum referri: vt. f. eadem sit lex & ius colendi vobis & peregrinis 2. potest ad alia referri. f. ad iudicia, vt. f. non solum seruarent peregrini ritum & legem colendi Dominum quem seruabant Hebraei, apud quos morabantur, sed quod seruaret omnes alias leges forenses quas seruabant Iehudaei, quae in multis iam decretum erat legibus.

Cum comederitis de pane terra, eleuabitur eleuatione Domino.] De nouo pane in singulis annis sermo est. Posset etiam esse sermo de quacunque farina in pasta redacta, quod. f. non possent, ex ea facere sibi panem neque comedere: nisi prius facerent placentam quam Domino offerrent. Et adhuc hodie feminae Hebraeae quotiens pinfunt, huiusmodi placentam a reliqua pasta separant & quasi Domino consecrant, verum quia non est amplius templum neque Leuitici sacerdotes quibus dabatur, eam hodie in clibanum aut ignem coniciunt & comburunt, quod non liceat ea vesci. Cum autem eam iniiciunt, his verbis precantur. Benedictus sis Dne Deus noster rex mundi, qui sanctificasti nos praecipis, & praecipisti nobis separare placentam de pasta & coete. Dicit autem textus. Eleuabitur eleuationem Domino, quoniam munera quae Domino offerebantur, eleuari solebant, vt sapius diximus: protestando Deum sursum esse, cui ea offerebant. Posset etiam esse sensus. Eleuabitur eleuationem. i. ab alia massa eleuabitur hanc placentam, & istuc respiciunt, qui vertunt. Separabitur separationem.

Secundum eleuationem area, sic eleuabitur eam.] id est, placentam de primitiis pastarum offeretis Domino, sicut offerre solemus oblationem iam collectis frugibus, de tritico iam repurgato & collecto in area. Posset etiam explicari. Eleuabitur eam. f. placentam quemadmodum triticum in area eleuatur, aut sicut eleuatio manipulorum noui tritici, cum iam manipuli parantur ad aream, vel in ea congregatur. Dicitur autem placenta Hebraice chalah, a chalah quod est initiari.

Si erraueritis.] Est verbum sagag, incertae significationis apud Hebraeos, quidam enim errare, alij ignorare significare dicunt, ad quod citat illud Iob 19. Esto quod verum errauerim: mecum morabitur mesagati. i. error meus, aut ignorantia mea: vnde isti putant textum loqui de errore commisso per ignorantiam.

Si ab oculis congregationis factum fuerit per errorem: faciet omnis congregatio iuuenicum filium bouis vnum.] Hebraice ad literam est. Et erit. Si de oculis congregationis factus fuerit error, aut factum fuerit

per ignorantiam, & locus est vtcunque difficilis & difficilem reddunt ignorantia significationis verbi sagag, quod Hebraei vt diximus, dicunt significare errare, & cognoscere quid textus intelligat per fieri de oculis aut ab oculis multitudinis. Aliqui vertunt. Si multitudine non animaduertente, aut si ab oculis. i. ex defectu oculorum. Possimus etiam per oculos intelligere sapientes & rectores multitudinis, iuxta illud Iob, oculus fui caeco, & tunc sensus erit. Si ab oculis. i. rectoribus multitudinis factum fuerit aliquid per errorem seu ignorantiam. Leuit. 4. ponitur simile praecipitum aut idem, vbi sic dicitur. Et si omnis coetus Israel ignorauerit, & occulta fuerit res ab oculis multitudinis, & fecerint vnum ex omnibus praecipis Domini, quod non est faciendum & deliquerint, & cognouerint peccatum suum quod peccauerunt, offerrent iuuenicum & caetera, Et ex hoc loco videtur quod textus hic loquatur de peccato facto per ignorantiam a multitudine: vt prior sensus explicat, vt ideum sit ab oculis quod ex defectu oculorum vt quod in Leuitico dicitur, & occulta fuerit vel latuerit res oculos multitudinis, dicatur hic. Si ab oculis congregationis. i. latens oculos congregationis factum fuerit per errorem, & re vera putarem, sagag, significare aliquid peccati genus nobis ignotum: si tamen peccatum per ignorantiam commissum intelligas non prohibeo: arbitror tamen hunc locum & locum Leuitici citatum vsque hodie non fuisse plene intellecta: diximus ibidem quod nobis videbatur, sed vt iterum quod nobis videtur dicamus, puto verba Leuitici sic esse interpretanda. Si omnis Israel ignorauerit. i. per ignorantiam peccauerit, aut illud peccati genus ignotum commiserit, & latuerit res ab oculis multitudinis. Hoc videtur explicatio praecedentis sententiae, & fecerint vnum ex praecipis Domini quod non est faciendum. i. fecerint vnum ex prohibitis praecipis Domini quod non est faciendum quia scilicet a Domino prohibitum est, & deliquerint & postmodum cognouerint peccatum suum quod peccauerunt: offerent iuuenicum. Posset etiam textus loqui de peccato commisso in iudicio, sicut cum iudicat innocentem mori, aut nocentem absoluit: vt sit sensus. Si omnis coetus Israel ius dicendo ignorauerit. f. veritatem causae, quia res seu veritas causae latet oculos multitudinis, & fecerint aliquid. i. iudicauerint contra legem aliquam Domini quod nullo pacto faciendum est, & deliquerint, si postmodum cognouerint, & caetera: sed prior sensus simplicior est. Et videtur haec eadem lex cum illa, licet illa explicatio vtcunque sit ista, & parui refert quod hic additur hircus pro peccato. Putarem etiam hoc caput non hic, sed in Leuitico potius locandum, quoniam sine causa hic situm esse videtur.

Et oblationem eius.] Admonui crebro male Sancte sapius in libris legalibus vertisse pro Minchah sacrificium, quoniam licet aliquando significet sacrificium in communi, hic tamen & multis aliis locis, ideo vertendum est. Et Minchah eius.

Quoniam ab omni populo cum ignorantia. i. peccatum per ignorantiam factum, aut quia omnis populus per ignorantiam peccauit.

Anima quae secerit in manu excelsa: Dominum ipsa blasphemata, aut ei conuiliatur.] Si constaret quid esset in manu excelsa peccare: non esset difficile intelligere quid esset peccare per errorem vel ignorantiam, quoniam haec duo adinuicem coniuunguntur.

Videtur autem hic per facere in manu excelsa, intelligendum peccare ex superbia, ut peccare per errorem, sit quasi humiliter peccare, & re vera sic est. Quoniam qui ex ignorantia peccat, quamprimum docetur respicit, neque defendit peccatum suum, sicut qui ex superbia peccat: sed ostendendum esset quod in sacris literis, manus excelsa superbiam significet, quod illud Psal. probare videtur. Et dixerunt manus nostra excelsa, & non Dominus fecit hæc omnia. Dicitur autem superbus peccare in manu excelsa, seu facere, quoniam solet loqui eleuata manu. Aut per facere manu excelsa, intellige peccare ex potentia, putando se Deo potentia æqualem, aut superiorem, quod potentia significatur manu excelsa. ad percutiendum, & tunc sensus est. Anima quæ fecerit, s. contra præcepta Domini manu excelsa, i. arbitrando se posse Deo resistere, aut tam potentem ut Deum: moriatur. Chaldæus vertit. Anima quæ peccauerit aperto capite, i. palam seu publice, ac si dicat impudicè, quemadmodum vertit illud Exodi, ipsi egressi erant in manu excelsa, i. aperto capite, ut hic. Ex hoc loco intelligere poteris sententiam obscuram Pauli ad Hebræos 6. & 10. vbi dicit quod voluntariè peccantibus nobis, iam non relinquitur pro peccatis hostia, sed terribilis expectatio iudicij, vbi ad hunc locum alludere videtur. Nam hic peccatum ex ignorantia hostiæ sacrificio expiatur, per superbiam verò, quod videtur voluntarium, non expiatur hostia, sed morte plectitur. In eo autem quod sequitur, Dominum ipsa blasphemata, aduerte verbum gadaph, non esse plenè notum Hebræis, videtur tamen significare probris afficere, seu conuictiari, ut patet 2. Reg. 19. vbi dicitur. Quem exprobrauit ve gadapha. i. probris affecisti? Et Psal. 44. A facie exprobrantis me gadaph, i. & probris afficientis. Hieronymus aliquando vertit blasphemare. Est ergo sensus. Anima, i. homo qui fecerit, s. aduersus legem Domini, in manu excelsa, i. ex superbia aut eleuando contra Dominum manum, talis probris afficit Dominum, & iniurius illi est, & ideò.

Excidetur anima ipsa à medio populi sui.] Aut à Domino aut à magistratu: Explicim? sæpè huiusmodi Hebraismus: sed videtur ut cunque durum, quod peccans ex superbia aduersus quamcunque legem Domini moreretur, sed non apparebit durum si iniuriæ aspicias. Nam ei qui iniurius Domino est, non est grauis pœna mors, cum maiorem mereatur.

Iniquitas eius in ea, id est, pœna iniquitatis super eam manebit. Dabit, inquam, pœnas iniquitatis suæ.

Quia non erat expostum quid faciendum esset ei.] Verbum paras, quod hic exponere vertimus, significat propriè diuidere & distinguere. Leuit. 24. habes. Et posuerunt eum in carcere liphros. i. ut distingueret eis, scilicet Mosè iuxta sermonè Domini. Vocat Hebraismus ius dicere diuidere, quoniam hoc est munus iudicis diuidere seu dare vnicuique quod suum est. Vnde hic melius veritas. Quoniam non erat decisum, s. à Domino seu diuisum quid fiendum esset ei, i. qua esset pœna damnandus. Sed videtur textus hic, aduersari his quæ dicta sunt Exo. 31. vbi decreta est pœna mortis violanti sabbatum, quare putarem hoc caput ante statutum illud Exodi saltem pro sui parte locandum, quemadmodum constat de multis aliis quod Exod. 24. adnotauimus, aut quia ignorabant an esset aliquid excusans crimen, & Deum paratum habebat ad responsa, voluerunt eum consulere, vel tertio, ut

Deo præsentì deferrent.

Faciunt sibi fimbriam in alii vestimentorum.] Significat verbum saias à quo si sit, i. fimbria Iudæis florere, aut potius egredi ad modum floris vel herbe, & sicut, sicut & sis florem: sed ex varietate significationis verbi & nominum huius radicis, manifestè constat, eos non plenè scire quid propriè significet. Nam Can. 2. verbum saias vertunt prospicere: vbi dicitur Mesis, i. prospiciens è cancellis. Isaia verò 17. exponunt florere, vbi textus habet lafis, i. florebit & germinabit Israel. Sis verò inuenitur significare florem, laminam & alam: sicut verò fimbriam vestimenti & cincinum capitis, & de flore patet Isaia. 40. Cecidit Sis, i. flos. De lamina. Exod. 28. Et facies sis, i. laminam, De ala Jerem. 48. date sis, i. alā Moab: de fimbria hic. De cincino Ezech. 8. Et accepit me: besisit, i. cincino capitis mei. De hac dictione, s. sicut quam hic fimbriam omnes vertunt, sic scribit Rabbi David. Sisit, inquit, est ala, i. extremitas vestis aut panni, aut quod remanet de textura, quod est suspensum in ea, aut in eo, s. panno: vocatur sicut. Mihi verò expensis locis vbi tam verbum quàm nomina ab eo deducta ponuntur, apparet alterum è duobus verbum significare, s. aut suspendere, aut prominere, quicquid alibi dixerimus, & potius suspendere quàm prominere, quoniam hæc significatio optimè quadrat omnibus locis quibus tam nomen, quàm verbum ponuntur ut patebit. Nā illud quod dicitur in Canticis: Respiciens per fenestras prospiciens per cancellos: melius veritas, pendens seu suspendens se è cancellis aut prominens è cancellis. Solent enim qui aliquem longè venientem videre è cancellis cupiunt, suspendere se, & prominere extra cancellos vel fenestras. Sic Psal. 132. vbi dicitur. Super eum iasis, i. prominebit corona, aut super eum suspendetur corona. Nam quemadmodum torques è collo suspendi dicitur, ita è capite corona. Sic Psal. 90. Mane iasis, i. suspendetur & transibit. Solent enim flores cum incipiunt, exsiccare, inclinari, & decidere. Vnde flos dicitur sis, quoniam ab hastili pendet & caput eius inclinatur seu suspenditur, lamina etiam sic dicebatur quia è fronte sacerdotis suspendebatur, ala etiā, quoniam à parte superiori seu dorso auis suspenditur: sic de fimbriis & cincinis. Parce, prudens Lector, si in his immoramur, quoniam putamus ex horum cognitione sensum sacræ scripturæ pendere. Præcipit ergo hic Dominus Israelitis deferre fimbrias, i. fila suspensa, qualia solent relinqui in extremitatibus telarum, quæ deferenda erant, seu asuenda ad extremitatem vestimenti. Vocat autem alam vestis, extremitatem ipsius, quod speciem alæ habeat, aut per alam intelligit quædam pendula, quæ loco manicarum sunt in veste superiori, & putarem Hebræos deferre super omnes alias vestes capam, quam nostri tabardo vocant, cuius manice habent alarum auis speciem.

Et ponant in fimbria ala filum hyacinthinum.] Non constat an huiusmodi fimbriæ deberent esse ex huiusmodi hyacinthinis filis, vel (quod potius credo) deberet hoc filum hyacinthinum, ligari ad extremitatem fimbriæ, ita quod extenderetur per totam extremitatem fimbriæ: vnde sicut, i. fimbria sonat quid pendens vel suspensum. Aduerte etiam quod dictionis petil, quam hic vertimus filum significatio, non plene nota est Hebræis, sicut neque verbi patal à quo deducitur: de cuius significatione abundè diximus Gen. 30. sed omnibus locis expensis quibus verbum & nomen ponuntur, videtur verbum

verbum significare tortuosè & callidè agere, nomè verò filum tortum, & ex consequenti pannum qui ex huiusmodi tortis filis conficitur & hic filum huiusmodi significare videtur. Huius ceremoniæ adhuc est vestigium quodam apud Iehudæos, qui inter cæteras vestes, quandam habent thoraci haud dissimilem: nisi quod manicis caret, & ea in precibus suis vtuntur, eamque super omnes alias induunt, & est quadrata, in cuius angulis pendent zizioth, i. fila illa retorta, dicuntque eam peculiarem quandam habere virtutem aduersus malam concupiscentiam, quare qui inter eos religiosiores sunt, ea semper vtuntur sub aliis vestibus, sed eos in sua cæcitate dimittamus.

Et non explorabit post cor vestrum, & post oculos vestros quibus vos fornicamini post eos, id est, non sequemini cogitationes cordis & quæ videritis, ad fornicandum post ea. Solent enim homines corde & oculis explorare quæ desiderant, & si viderint idola aut pulchrum & bonum aliquid, statim desiderant & sequuntur, & sic contigit idola pulchra visa colere, & à Deo vero fornicari. Videntes autem signa præceptorum in fimbriis, à concupiscentiis & malis desiderijs retrahebantur.

Sitis sancti Deo vestro, i. separati ab immunditiis tā idolorum quàm aliarum sordium.

Ego Dominus Deus vester.] Non idolum est Deus vester ut illud sequamini: sed ego qui vos ex Aegypto eduxi, ut scilicet, effem vobis in Deum.

IN CAP. XV. NUMERI AD morum compositionem annotata.

Feret offerens Minchah suam Domino.]

Benedictus sis Domine Deus noster, qui te nostrum conuiuium facere voluisti, & cibis nostris te affici ostendisti, neque delicatos esse voluisti sed communes, ut nemo posset ex nobis conuiuium reiicere. Nunquid manducabis carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabis? Absit neque necessitate, sed tua dignatione, hoc facere voluisti. Et expende, quæso, quàm bene prandium soluat. Tu ei carnes taurorum & hircorum ac agnorum in conuiuium ad quod eum admitti paras, & vini ac olei paruum mensuram expendis, nempe 4. Hin olei & itidem vini: ille verò considerat quid conuiuium ad quod te inuitat, afferat. Nempe seipsum: panem angelorum imò ut Ambrosius dicit supra cælum, vinum verò sanguinem suum pretiosum. Tu illi similia panem, ille manna de cælo. Tu illi fellis amaritudinem, & acetum pro vino. Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto: ille tibi vinum quod lætificat non corpus, sed cor hominis. Audi quid dicat Matthæus de prandio eius. Tauri mei & altaria mea occisa sunt: venite ad nuptias. Considera quæso, ille venit non vocatus ad tuum humile conuiuium, tu verò dedignaris accedere vocatus, imò terque quaterque inuitatus ad suum opiperum & pingue.

Quemadmodum facietis sic faciet.] Permittit frequenter principes Christiani in sua republica homines alterius sectæ, festa sua celebrare: ritus colendi extraneorum admittentes, ex quo non paruum infirmis scandalum oritur, ut his luminibus aliquando vidi. Quare consultum putarem ut in patria vbi sunt aliqui imbecilles de nouo ex Iudaismo, aut è Sarracenis conuersi, hæc fieri nullo pacto permitterentur: sed si conuersi sunt, modum colendi ab

incolis discant, non ad suos peculiare nostros prouoocent. Hoc enim est in quo sapientissimus Salomò offendit, quod vxores permiserit diis suis suo modo sacrificare.

Eleuabitis eleuationem Domino.] Dilixit Dominus Deus omnium bonorum primitias: vnde ortum puto desiderium hominis ut sit primus: sed hoc doleo, quod non ita laborant boni, ut sint primi in bonis, quemadmodum mali in malis. Si vindicta sumenda est, quisque laborat ut primus iniuriæ accedat, & primum vulnus infligat, si puella sollicitanda, quasi accipitres super prædam contendunt, quis illorum primus pudorem puellæ rapiet, iusti verò è diuerso, si elemosyna danda est, contendunt quis prior pauperem nudum vestiet, aut elemosynam præbeat. Licet pro dolor paucissimi sint hodie iusti, & sancti, qui de hac re contendere videantur. Nullus dolet in hac re esse secundus, cum in aliis velint esse priores. Et aduertant feminæ optimam hanc legem, ut quotienscunque massa iniuncta est, primus panis Deo & sacerdotibus seruetur, qui omnia dedit.

Si ab oculis congregationis factum fuerit per errorem.] Aduertant hic homines qui ignorantiam Deum offendunt, quanti facere debeant huiusmodi peccata, neque ideò se putent à peccato immunes, quod ex ignorantia peccauerunt. Sunt enim huiusmodi peccata venia digna cum ipsa ignorantia fuerit causa peccati, sed si peccatum causam dederit ignorantia, magna expiatione peccatum expiandum est. Qui enim dixit misericordiam consequutus sum, quia ignorans feci, ipsemet dicit, quod ignorans ignorabitur.

Qui fecerit in manu excelsa, Dominum probris affecit excidetur anima ipsa è medio populi sui.] Displicent Deo valde peccata studiosè facta: ita ut probris eum afficere dicantur, & ideò morte plectenda sunt peccatoris. Ex quo loco Theologi habent, peccata, præsertim quæ fieri ex malitia dicuntur esse Deo iniuria. Peccatum (ait sanctus Semuel) diuinationis est rebellio, & idolum & Theraphim transgredi.

Accedere fecerunt ad Mosè eum, quem colligentem ligna in sabbato inuenerunt.] Non est priuata auctoritatis imò neque publica, sine principe delicta punire, neque potest quis communem iniuriam vindicare priuatus si sit qui vindicare possit princeps, & si non communem, qualiter priuatum?

Quoniam non erat decisum quid feret ei.] Ex hoc loco colligitur principem esse animatam legem, neque omnes casus lege decidi à principio, sed prout accidunt leges sunt ferendæ. Similiter docemur legiflatorem in omnibus consulere, si facile habere possumus.

Moriendo morietur vir.] Qua veneratione colendi sint festi dies, hic edocemur, & qua pœna digni sunt qui eos violant. Et expende quod eduxerunt eum extra castra ad lapidandum, ut videas peccatorem præsertim Deo iniurium, indignum qui in cætu fidelium etiam mortuus commoretur.

Faciunt sibi fimbriam.] Distincti debent esse serui Dei intus & extra: ut non solum intus Deum colat & ei noti sint: sed etiam bona exempla porrigant proximis suis, quemadmodum Iudæi in abscondito Deo erant circuncisi, exterius verò per huiusmodi fimbrias, ab hominibus cognoscebantur. Sed ad quod putas huiusmodi fimbrias esse gestandas? Videbitis, inquit eam, & recordabimini omnium præceptorum eius. Obliuiosa res homo, Nonne Domine, tam immensa & innumerabilia beneficia tua in hominè collata,

collata, sufficerent, ut tui memores essemus? Quid fimbriis opus est. Ut discas o homo, quam iugiter ad memoriam reuocanda sunt. quæ ipse præcepit & considera reibus te velit ab aliis distingui, in memoria & opere præceptorum eius. Aliàs admonui, quam pium & bonum sit, si te ad aliquod vitium pronum sentias, filium aut aliquid simile in manu ante oculos habere, ut scias tibi continuò aduersus vitium quo maximè laboras, esse dimicandū. Sed ut scias nihil esse, si ea ante oculos habeas, neq; tamen opere impleas: audi quid sequatur.

Et facietis, inquit, ea. Sunt enim aliqui licet non multi, qui spiritualia præcepta ut diuus Gregorius dicit, meditantur, sed implere negligunt, qui sciunt non auditores quidem aut memores legum, apud Deum iustificari: sed factores. Non qui dicit mihi, Domine, Domine, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est: intrabit in regnum cælorum.

Non explorabit cor vestrum oculos vestros post quos vos fornicamini. Quanta custodia oculi claudendi & custodiendi sint nobis, hic pulchrè admonemur, quoniam solet concupiscentia cordis, concupiscentiam oculorum sequi. Fornicatur enim (ut hic dicitur) cor post oculos, quorum concupiscentia, diuinorum præceptorum memoria restringenda est. Et expende quæso quo retinaculo Dominus voluerit concupiscentias nostras restringere, nempe memoria præceptorum suorum. Non deberet opus esse ad præcepta diuina seruanda, graui mortis aut flagellationis comminatione: sed quam primum lex Domini violanda occurreret, aut tentatio titillaret, statim memoriæ occurrere deberet prohibitio Domini, quæ nos maximè ad peccato perpetrando deterreret. Sed quibus non sufficit mortis comminatio & inflicto, quomodo sufficere præceptorum sola & nuda memoria, ut retrahantur. Confige timore tuo carnes meas ait sanctus: à iudiciis enim tuis timui, quem ipse nobis præstare dignetur, qui est per omnia secula benedictus, Amen.

IN CAP. XVI. NUMERI
iuxta literam annotata.

Accipit Chorach, filius Lizbar filij Chehar, filij Leui, Dathan & Abiron filios Eliab, & On filium Peleth filios Reuben. Noster Sanctes hic legit. Et tulit seipsum ad partem Chorach, quam interpretationem hic habet Thargi & Rabbi Selomoch, sed prior mihi planior & simplicior videtur. Ut sit sensus. Accipit Chorach, i. ad partem suam Dathan & Abiram filios Eliab, & On filium Peleth filios Reuben, i. qui omnes erant filij Reubē: vbi simul indicat causam quare eos ad suas partes accepit. Cum enim sacerdotio Aharoni inuideret, induxit etiam filios Reuben, ut etiam ipsi monarchiam Mose sibi usurpatam putarent. Neque te terreat ab hac expositione coniunctio. Et quæ coniungitur nomini Dathan. Dicitur enim in textu. Et Dathan, quod insinuat, etiā Dathan accepisse, quoniam sapissimè hæc coniunctio otiosè ponitur in Hebraismo. Quod si legas omnes istos quatuor se ad eandem partem tulisse, non prohibeo, quoniam coniunctio hoc suadet sensus est quasi idem, sicut Chorach illos tres accepit, sicut illi simul seipsum accepit: sed cōtextus manifestè indicat Chorach autorem totius seditionis, quoniam cum eo est expositio Moseh. Et causa conspirationis

videtur, ex parte Chorach quidem, quod esset ipse de filiis Merari, qui erat maior natu Cheath, sed cum Gerson esset primogenitus inter filios Leui, sine vlla ratione sacerdotium ambiebat. Induxit autem Chorach proceres tribus Reuben, quoniam primogenitis debebatur principatus, quem dicebant Moseh sibi sine Dei mandato usurpasse. Habuit iste, vel potius sumpsit occasionem murmurandi aduersus Moseh, quoniam nunquam Dominus hucusque eis prædixerat se instituisse Moseh in præfectum populi, neque erat opus cum ipse legationem suam à Domino magnis signis & portentis in Aegypto probasset: de sacerdotio verò, quod non esset traditus Aharoni à Domino, occasionem sumpsisse videtur: quod Dominus non illis, sed Moseh in Monte dixerat, de applicatione Aharonis & filiorum eius ad suum ministerium. Viderant enim Aharonem & filios eius sanctificari, & inungi à Moseh, sed non audierant Deum statuentem eum sacerdotem: sed etiam hoc malitiosè ambiūt, quoniam viderant ignem descendisse à Domino & consumpsisse sacrificium Aharonis: vnde non erat amplius dubitandum illum esse à Domino susceptum: sed cæca ambitio nō finit hominem iudicare quod rectum est. Aegre etiam ferebat iste, quod ipse & fratres omnes. s. Leuitæ, essent quasi famuli dono dati Aharoni. Arbitratur autem Aben Ezrah hanc seditionem factam in deserto Sinai, quando facta est primogenitorum permutatio.

Surrexerunt coram Moseh. Non, inquit, in absentia detraxerunt, ut fieri solet: sed palam & corā eo surrexerunt ut eum arguerent.

Quinquaginta & ducenti Principes congregationis maiores concilij, viri nominati. Erant isti Principes seu eleuati in cōgregatione, neque solum Principes seu eleuati, sed de maioribus totius cōgregationis. Aliqui hoc referunt ad comitia, quod videlicet in cōsiliis isti essent maiores, & idè vertunt. Maiores consilij, sed dictio edah non cogit ad hoc, quoniam cōgregationem absolute significat, à iaad, quod est congregari & conuenire.

Vocati cæterus seu congregationis. id est, qui ad cœtum seu comitia cum agenda essent vocabantur, aut viri noti in congregatione, quod statim suo more explicat, vocando viros nominis. i. nominatis & famulos. Sonat enim vir nominis seu nominatus virum ab omnibus notum, cuius nomen omnes sciunt.

Et congregauerunt se contra Moseh & cœtra Aharō. Nō est ausus Chorach solus insurgere aduersus Ducentem: sed congregauit secum omnes istos. Quod enim Chahal significet congregari, constat Hester 9. vbi dicitur: Nichhalu, i. congregati sunt Iehudæi.

Multum vobis, quoniam omnis congregatio omnes ipsi sancti, & in medio eorū Dominus, & quare eleuatis vos, super congregationem Domini. Variè locus iste exponitur ab Hebræis & nostris. Primo sic. Multum est hoc vobis: ac si dicat cum sitis aliis æquales, multum excedere vultis statum vestrum comunem. Aut multum exceditis tribuendo vobis plusquam oporteat. Alij multum est vobis, quod vos soli adscribitis vobis & usurpatis honorem sacerdotij & alia: cum tamen æqualiter sancti simus. Sed prior sensus simplicior est: ac si dicat. Exceditis seu plusquam par est, tribuitis vobis, usurpando principatum & sacerdotium & intendit magis ad sacerdotium quam ad imperium, quoniam sacerdotium ambiebat, & explicat quomodo multū sibi tribuebant, quoniam quasi sanctiores volebant esse medijs inter

inter Deum & populum, & idè dicit omnem congregationem & omnes ipsos sanctos, quia Dominus erat in medio eorum qui eos sanctificabat Hoseah 11. habes. In medio tui sanctus, & non ingrediar ciuitatem. Posset etiam dici priorem partem clausulæ ad sacerdotium referendā esse, secundam verò ad principatum: ut simul volueris eos taxare de usurpato sacerdotio, & similiter de usurpato principatu, ac si dicat. Multū est hoc vobis. s. usurpare sacerdotiū inter nos, cum omnes sint sancti quemadmodum vos, & non egent sacerdote intermedio quasi sanctiori. Neque egent alio Duce quam Deo, cum in medio eorum sit Dominus, qui nos docet & dirigit, idè non est opus alio Duce. Et fortè istuc respicit illud Christi apud Lucam. Reges gentium dominantur eorum. Non sic erit inter vos, sed qui voluerit maior esse: sit sicut iunior.

Audiuit Moseh, & proiecit se super faciem suam. Voluit hoc signo seu hac proiectione ostendere sanctus vir suam humilitatem, quod nullo pacto primatum gentis ambisset, ac si diceret. De Duce tū deiecto seu qui tam facile se iactat ante vos, non deberetis talia sentire. Vell proiecit se, ut oraret Deum: ne sibi illatam iniuriam vindicaret: sed prior sensus magis arridet.

Mane ostendet Dominus, qui eius, seu qui illi, id est, cras ostendet quem velit sibi adhærere, & ministrare.

Et sanctum faciet appropinquare sibi, id est, & sanctiorem faciet sibi appropinquare, ut sibi ministraret. Dixerat enim Chorach omnes esse sanctos & sacerdotio dignos, & quia Moseh optimè intellexerat mētem Chorach, quod videlicet voluisset dicere se tam sanctum sicut Aharon, licet de tota communitate loqueretur, respondet ad mentem potius quam ad verba. Tu, inquit, te sanctum iactas, & tam dignum sacerdotio sicut Aharon: non est in hoc standum iudicio tuo, sed Dei, qui cras ostendet quid sit sanctus. i. quem velit sibi tãquam sacerdotem ministrare. Et literam sic verte. Cras. s. erit, aut veniet crastina dies, & notum faciet seu manifestabit Dominus qui illi. i. quem sibi potius velit, te videlicet vel potius Aharon, & sanctum. i. sacerdotem aut sanctiorem ostendet. Duo dicit Deum ostensurum. s. quis sit suus, & quis sit sanctus vel sanctior.

Et appropinquare faciet ad se quem voluerit & sanctiorem. Aliqui diuise legunt isto modo. Cras manifestabit Dominus quis sit illi, seu quis sit minister eius & ibi punctus. Et sanctum accedere faciet ad se, & sic legit Sanctes.

Et eum quem elegerit, appropinquare faciet sibi, Scilicet de cætero tanquam sacerdotem & ministrum.

Capite acerras, Chorach & omnis congregatio eius. Id est, tu Chorach, & vos omnis congregatio eius. Non erat Leuitarum, sed sacerdotum munus thimiama offerre, sed quia ipsi tractauerant se dignos sacerdotio, præcipit eis acerras suscipere & munus facere sacerdotum: sed quia non erant sacerdotes & munus non sibi mandatum facere præsumebant, combusti sunt. Dictio Hebraica machot. i. patellæ aut acerræ, significat propriè instrumentum quo prunæ ab igne extrahuntur, aut quo accipiuntur. Nā à chatah quod est capere, est machtah. i. acerra, seu vas quo prunæ accipiuntur. Prouerb. 25. Quia prunas tu' choteh. i. accipis super caput eius. Et Isaia 30. lachot, i. ad capiendum ignem de incendio.

Vir quem elegerit Dominus, ipse sanctus. id est, quæ signo aliquo sensibili designauerit à se electum: ille sit sanctus. i. sacerdos eius, seu separatus ad ministerium eius, hoc enim sonat chadas, id est, sanctificare quod separare. s. ab immunditiis, aut à prophanis vrbibus & Dei seruitio vel ministerio applicari.

Nunquid parum vobis? Hebraicè est. Nunquid parum à vobis, sed sensus bene redditus est.

Et appropinquare faceret vos sibi. Quatuor munera sibi à Domino collata enumerat. s. separare eos à congregatione Israel, appropinquare facere sibi, facere opus in tabernaculo Domini, & stare coram cōgregatione & ministrare cōgregationi aut Deo, ac si dicat. Non deberetis sacerdotiū querere postquam tot munera consecuti estis à Domino.

Et Aharon quid est? Subaudi à se, ac si dicat. Non ambiuit sibi sacerdotium, non quæsiuit, infcius ad hoc munus à Domino vocatus est. Aut & Aharon quid est? id est, quid culpæ habet in sacerdotio sibi tradito, aut quid est, ut. s. usurpare sibi posset sacerdotium sine Dei voluntate? Non est tantus, ut hoc sibi usurpare posset, etiam si vellet. Et hoc dicto illi recesserunt à loco vbi erat Moseh, aut fortè non aderant filij Reuben, quando aduersus Moseh exposulauit Chorach, quod hic Caietanus dicit.

Misit Moseh ad vocandum Dathan & Abiron filios Eliab, & dixerunt. Non ascendemus. Voluit Moseh pacificum reddere Dathan & fratrem, quemadmodum reddiderat Chorach: deferendo controuersia ad iudiciū Domini. Quod verò dicitur. Non ascendemus, putat Caietanus dictum, quod tabernaculū Domini esset vtunque castris eleuatus.

Nunquid oculos virorum istorum effodies? Non fat est tibi, eduxisse nos de terra Aegypti fluente lacte & melle, ut nos mori faceres in solitudine, sed præter hoc facis te Principem, super nos principatum gerendo. Deinde arguit eum mendacij, quod fuerit illis pollicitus terram fluentem lacte & melle, neque solum hanc non dederit, sed neque dedisse eis hæreditatem agri & vineæ. Nunc præter hæc mala effodies oculos virorum istorum? Vt mur nos Lusitani nonnunquam hoc schemate. Maximè cum quis nobis importunus est, dicentes. Quid ex me quæris, vis mihi oculos eruere? Erant tantos sobremim que me tiraua on os alhos. Tot erant super me, quod oculos eruere volebant, & est metaphora à coruis desumpta, qui importunè animalium oculos eruere volunt, illisq; maximè insidiantur, & volunt meo iudicio dicere. Non fat est tibi, fecisse nobis tot mala, sed vis nos afficere extremo malo, nempe oculos eruere? Alter sensus est. Principatum ambitiosus obtinisti, & putas nos non habere oculos, ad videndam tyrannidem tuam? Aut vis nobis oculos ad hoc tollere, ne. s. eam videamus, quem etiam loquendi modum nos habemus dicentes. Putas me non habere oculos, id est, me hæc quæ facis non videre? ut habere oculos, accipiatur pro videre, & non habere pro non videre. Nos dicimus. Quares me cegar. i. vis me excæcare, ne hæc videam. Aliqui interpretantur. Vis oculorum præstigium facere, ne isti homines videant tuam ambitionem? sed prior sensus simplicior est.

Non ascendemus. Videtur ex hoc loco, omnia hæc per nuntium relata Moseh, quoniam, ut dictū est, isti non aderant, & vocari iussi sunt. Sunt inter Hebræos qui hæc ad exploratores referunt, ut sit sensus. Num oculos virorum istorum. s. exploratorum, qui terram diligenter viderunt & reuulerunt, qualis

qualis esset, quod si habitores deuorasset, effoderis?

Ne respicias ad minchah eorum. Posset etiam verti. *Ne veritas te ad sacrificium illorum.*] Erat minchah sacrificium panis delicatissimi, quod Dominus libenter videbat, quoniam præcipiebat illud cum omnibus aliis offerri: vt patet cap. sup. & idèd posset esse sensus. Licet Chorach tibi offerat delicatissimum munus videlicet minchah, non tamen veritas te ad eius sacrificium, i. non reconcilieris illi. No uerat sanctus vir Deum propitium & misericordem, & qui faciliè sacrificiis placatur, idèd hæc orat.

Non asinum vnum ab eis leuauit.] Id est, nullam rem quantumcunque vilem, veluti asinum accepi ab eis, neque dono, neque muruo.

Neque confregi vnum ex eis.] Hoc enim significat verbum hæretici. Solent Principes & superiores subditos suos nonnunquam frangere & conculcare, iuxta illud Psalmi. Reges eos in virga ferrea & tanquam vas figuli confringe eos.

Et congregare fecit contra eos Chorach, omnem congregationem ad hostium tabernaculi.] Munsterus hic vertit, Et congregauit iuxta eos Chorach, omnem cætum, & videtur litera hæc Germanus ab eo reddita. Posset tertio verti. Et congregare fecit super eos chorach omnem cætum, ac si dicat, voluit Chorach, vt qui partes eius agebant, starent in superiori loco quam esset Aharon & ipse Moyses, eis consentientibus; & iste sensus posterior sequentibus consonat, quoniam ignis dicitur à Domino egressus & deuorasse centum quinquaginta viros: quare videtur eos, Domino fuisse proximiores. Quia tamen Dominus dicit Moyses, & Aharoni, vt à multitudine recedant, & quod eam deuorabit in momento: videtur totam multitudinem fuisse tunc temporis præsentem coram Domino, vt ageret partes Chorach saltè maior pars illorum.

Gloria Domini visa est. i. nebula seu nubes illa nebula, qua Dominus delitescerat.

Deuorabo eos in momento.] Incerta & occulta est significatio verbi raga, à quo rega. i. momentum. Verbum verò dicunt significare fundere, transfigere & quiescere: sed meo iudicio significat propriè scindere non quomodocunque, sed quando per se aut ex ardore, aliquid scinditur non gladio, nos dicimus aregâhar gretaar & nescio anfermo Latinus verbum habeat ad hoc propriè significandum. Nā videtur significare scissuras aut diuisiones quales fieri solent ex ardore ignis aut Solis in pelle hominis, aut in ficu, cum nimium matura est. Nos eas quæ in pelle fiunt vocamus gretas, quæ verò in ficu aregoas, & ad hoc significatum possum ferè omnia reduci. Exempla multis Scripturæ locis passim obuia sunt. Nam Iob 7. habes pellis mea raga, id est, scissa est, ou gretada. Et cap. 26. Potentia sua raga. id est, diuisit mare, Idem Isaiæ 51. & Ieremiæ 50. vbi nostri vertunt, vt hirgiah. i. quiescere faciam terram: tu melius veritas, vt aperire faciam terram seu scindere; vnde sequitur & commouere faciat habitatores terræ, qui solent maximè admirari & commoueri: cum vident terram magnis hiatibus aperiri. Id etiam quod nostri Isaiæ 34. vertunt. Ibi hirgiah. i. quicuit strix, quod Hieronymus vertit Cubauit lamia: tam bene veritas. Ibi diuisit strix. i. tempus. Solent enim aues quædam, in ætate esse in vna terra, & in hyeme in alia, sicut apud nos hirundines & turdi. Aut diuisit strix. i. fissuram vel diuisionem fecit ad nidificandum. Vnde sequitur.

Et inuenit sibi requiem, & videtur germanior expressio. Si illud Ierem. 31. quod nostri interpretantur iuit Deus ante eum, vt quiescere faceret eum, tu tam bene veritas vt aperire faceret ei. i. ostia ciuitatum munitarum. Sic Isaias. Iudicium meum in lucem populorum argiah. i. requiescere faciet, tam bene interpretaberis aperire faciet. i. ostendet aut diuidere faciet. Illud etiam Prouerb. 12. quod nostri vertunt. Labium veritatis firmum erit in sæculum, & argiah. i. ad momentum lingua mendacis; vertendum melius puto. Est diuisa lingua mendacis, quia nunc vnum nunc aliud dicit. Aut ad diuisionem. i. ad parum durat sicut scissio vel diuisio. i. sicut momentū quo fit scissio vel diuisio, aut apertio. f. oculi. Vnde illud Iob 21. quod nostri interpretantur. Vueraga. i. in momento, aut quiete ad sepulchrum descendit: vertendum puto. Et in scissione. i. tam celeriter ac si terra aperiret seu scinderet se ad eos deuorandos, ad sepulchrum descendit. Nomen ergo rega quod hic ponitur, significat propriè scissionem & aperturam, siue terræ siue cuiuscunque alterius rei: vt patet Thren. 4. Quæ subuersa est chemo raga. i. sicut scissio. i. in tā paruo tempore sicut fit scissio vel diuisio Psal. 77. Quomodo fuerunt in desolationem, cheraga. i. sicut scissio fieri solet. Sic & hic. Et cōsumam vel comedam eos cheraga. i. sicut scissio. i. tam breui tempore, quam breui scissio vel apertio terræ fit. Colligere ergo ex his, quæ diximus verbū raga propriè significare diuidere seu scindere & aperire, nomina verò à verbo deducta scissionem & aperturam.

Fortis, Deus spirituum omnis carnis.] Prius nomen est. El, à fortitudine sumptum, Secundum elohim. i. iudex, & videtur litera legenda vt post el. i. fortis fit punctus, postmodum sequatur Deus spirituum, f. dator vel distributor. Et vide quā conuenienter orat sanctus vir, ac si diceret. Non est tuum qui es dator spirituum seu vitæ, tam faciliè tantam multitudinem vita priuare. Aut non est tuum, qui veluti Iudex es, omnium spirituum distributor ac dator, occidere omnes pro vnus peccato. Quemadmodum dicebat ei Abraham Gen. 18.

Super omnem cætum irasceris.] Verbum chafaph significat propriè feruere, & quia iratus videtur irabullire, significat consequenter irasci, vt explicuimus Gen. 41.

Separate vos.] Hebraicè est. Ascendere facite vos. Erant enim tabernacula Chorach, Dathan & Abiron, in loco demessiori quàm tabernacula aliorum, idèd dicit. Ascendere facite. Præcipit enim, vt qui morantur in circuitu tabernaculorum istorum peccatorum, leuent inde tabernacula & omnia sua.

Et discesserunt à tabernaculo Chorach.] Hebraicè. Et ascenderunt, sed sensus redditus est.

Egressi sunt, scilicet, tabernacula, & manebant à parte exteriori ostiorum suorum.

Et filij & paruuli eorum, id est, filij maiores & etiā paruuli.

In hoc scietis quod Dominus misit me, vt faciam opera hæc.] Loquitur hic Moyses de opere sequentis vindictæ, quā dicit se facere ex imperio Domini & non ex corde suo; seu sua sponte & voluntate.

Et quod non de corde meo, id est, non mea voluntate aut potestate, scilicet, faciam omnia opera hæc, puniendo, scilicet, impios, seu quod non me ad hæc faciendā ingressi.

Si vt moriuntur omnes homines, moriuntur isti, & visitatione omnis hominis, visitatum fuerit super eos nō Dominus misit me, id est, si naturali morte, seu quemadmodum

modum alij homines mori solent, senio. i. vel visitatum fuerit super eos, quemadmodum solet super alios. i. percussit eos Dominus, quemadmodum solet alios percute. f. egritudine. Solent enim homines dupliciter mori, quidam naturaliter, sicut senes qui dies suos impleuerunt: alij verò immaturè, sicut qui à Domino dum hominum gesta visitat, occiduntur, siue ægritudine, siue subita morte. Posset etiam pro visitatione legi recordatione. Nam verbum pachad & si visitare significet, frequentius tamen significat recordari. Recordatur enim Dominus peccatorum hominis, & sic punit eos à vita subtrahendo.

Et si creationem creauerit Dominus, i. si nouam rem produxerit, aut si separando separauerit. i. rem insolitam & separatam ab his quæ cōmuni cursu naturæ fieri solent fecerit.

Descenderint viuentes ad infernum.] Ecce res insolita, quod. f. homo viuus sepeliatur, vel ingrediatur sepulchrum. Et aduerte quod dictio scheolah aliquando infernū, & aliquando sepulchrum significat, & si hic infernum verteris, non malè veritas, quoniam isti ad inferna descenderunt damnatorum. Verbū scaal, à quo deriuatur, significat petere: vnde sceol. i. sepulchrū quod semper petat cadauera, quemadmodum dixit Selomoh Prou. 30. Infernus seu sepulchrum nunquam dicere sufficit.

Quonia contempserunt viri isti Dominum.] Posset etiā verti reprobauerunt, quoniam reprobando & contemnendo vicarios eius, eum reprobare videbatur: iuxta illud. Qui vos spernit me spernit.

Deglutit eos & domos eorum, id est, tuguria, quoniam in deserto non videntur alias habuisse domos.

Et omnem substantiam.] Dubia est significatio nominis rachus, quod hic ponitur, & Hebræi substantiam & opes significare dicunt, & reches quod ex eadem radice est, dicitur significare mulum aut dromedarium propter illud Hester. 8. vbi dicitur. Misit literas per manum cursorum, in equis, equitantes hareches. i. mulos, dicuntur autem muli reches à rachus, quod est substantia seu opes, quod soleat à mercatoribus in mulis hinc inde deferri. Posset etiā verti. Equitantes harechas. i. substantia seu expensis regis: sed quia sequitur, filijs equarum, prior expressio germanior est.

Operuit super eos terra.] Non permansit terræ hiatus seu apertura, sed statim terra coniunxit se: ita vt nihil vestigij in ea remaneret hiatus.

Fugerunt à voce eorum. i. cum eos clamare audirēt dum submergerentur, recesserunt fugientes.

Ignis egressus est à Domino. i. à loco in quo erat Dominus, aut ab altari holocaustorum, sed primum melius, quoniam cum Dominus inclusus esset in columna nubis & ignis, poterat ex illa columna ignis exire.

Appropinquare facientes incensum.] Sic in Hebræo est, quod alij explicant, per offerentes incensum.

Et ignem dispergat vltra aut longè, videlicet à se. Nā verbum bala Micheæ 4. significat elongare, vbi dicitur: Et ponam vehonah. i. elongatam, f. à patria sua, in gentem robustam.

Et thuribula peccatorum istorum in animas suas.] Subaudi. Et leuet ea. f. thuribula peccatorum istorum, qui. f. peccauerunt in animas suas. i. causa fuerunt vt animabus suis & vita priuarentur.

Faciunt ex eis extēsas laminas.] Dictionis pachim. i. laminæ, significatio propria ignota est Hebræis: sicut & verbi puach à quo descendit. Dicunt autem

Hebræi significare flare, & illaqueare.

In opertorium pro altari. f. holocaustorum. Nam à parte anteriori altaris positæ & affixæ sunt huiusmodi laminae, vt à populo viderentur.

Et sanctificata sunt.] Postquā enim res semel erat Domino dicata: dicebatur sancta, neque poterat amplius in prophanos vsus verti.

Erunt in signum filijs Israel, quod. f. nemo de cætero audeat ambire sacerdotium aut principatum: sed ille sit sacerdos & princeps, quē Deus designauerit.

Respexerunt ad tabernaculum.] Melius, verterunt se ad tabernaculum à quo terga verterant.

Visa est gloria Domini. i. nubes illa, in qua Dominus occultabat se. Veniebat enim Dominus ad protegendum seruos suos, & puniendum rebelles.

Ad aspectum tabernaculi Domini, aut ad faciem.] Nā timentes impetum multitudinis fugerūt ad ostium tabernaculi Domini, vt ab eo protegerentur.

Ascendite, seu, eleuate vos, de medio cætus huius, & consumam eos sicut scissio.] Omnes ferè nostri vertunt hic. Tollite, seu separate, verbum tamè rum propriè significat leuare, eleuare. Similiter pro scissione legunt, Sicut in momento: sed iam diximus hoc eodem cap. quid propriè dictio significaret.

Pone, seu, da in eo ignem de super altare.] Timuit sanctus Moyses, ne fortè turbatus Aharon, acciperet ignem non sanctum, & moreretur, quemadmodum filij, ideo admonet eum, vt ignem de altari. f. holocaustorum sumat.

Expia super eos. i. offer pro peccato eorum. Posset etiam legi. Linies super eos. i. tuo sacrificio operies illorum peccata, ne à Domino ad vindictam videantur.

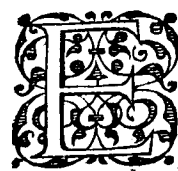
Quoniam egressa est ira. Posset etiā vertere feruor.

A facie Domini incæpit percussio.] Significat verbū nagaph, à quo negeph. i. plaga, cadere ad mortem, & interdum citra mortem.

Ecce cæperat plaga.] Non explicat textus qua plaga percussus sint isti de populo, & quia dixerat Dominus, Deuorabo eos sicut apertionem, seu scissionem, posset teneri quod terra absorberet eos, aut si malueris dicito eos, ab igne qui deuorauerat duetos quinquaginta viros esse absorptos.

Stetit inter mortuos & viuos. id est, posuit se in extremitate viuorum, vt inde sese opponeret iræ Domini.

IN CAPVT XVI. AD MORES
ANNOTATIO.

B T accepit Chorach Dathan & Abiron.] Periculosa res valde, proximū esse rebus, quas possis malè concupiscere. Non solet rusticus concupiscere aut ambire regnum alicuius Regis, neque simplex sacerdos summum potestatum, sed Dux & Cardinalis ambiunt, quæ sibi videntur proxima esse. Sic & Pharisei videtes Ioannē parum à Messia distare, offerunt ei, aut potius tentat an nomen Messie desideret. Sic & Diabolus de monarchia Christum tentat, quia putauit eum magnū virū qui faciliè monarchiā ambire posset. Sic & isti quorum alteri ad summum sacerdotium parum degerat, alteri verò ad principatum, cum primogenitus esset. Hinc sæpè filij Regum post primogenitum occidi solent, ne principatum ambire contingat. Similiter vides quā faciliè peccator, præsertim ambitiosus, socios inueniat similes. Fortè dicebat Chorach Dathano. Quid negligis principatum tibi

tibi iure debitum, cum sis primogenitus, quem iste Mofeh sibi usurpauit, quemadmodum Aharon tulit sacerdotium meum? Quare cauendum maxime est, ne ambiciosi iungaris. Et mirandum valde est, quam facile isti ducentos quinquaginta viros inuenierint, qui tam facile irent in eorum sententiam. Admonetur etiam tenere locum, quem nobis dederit Dominus, & æquo animo ferre si nobis inferiorem prætulit.

Cur eleuatis nos super congregationem Domini? Solent ambiciosi causam suam peculiarem, communem facere, ne de vitio singularitatis notentur, isti non populo, sed ambiebant sibi primatum: sed ne digito monstrantur, communem faciunt causam suam, quasi non suam, sed totius populi iniuriam vindicare voluissent.

Omnis populus sanctus est, & in medio illorum Dominus. Quemadmodum (vt Paulus dicit) iusto non est lex posita, ita & Prælati non videntur sancti indigere, sed solo Deo rectore, cuius voluntatem sequuntur. Non tamē debet esse vlla communitas, sine rectore quantumcunque sit sancta, vel vt doceatur bonos mores, vel vt eos conseruet adeptos.

Multum vobis. Diu, inquit, dissimulauimus hanc iniuriam, sed iam non oportet eam dissimulare. Vt nam dissimulassetis, vt non cum omnibus periretis.

Audiuit Mofeh & proiecit se super faciem suam. Cōfidera diligenter prudentiam viri. Nouerat superbos non nisi humilitate vinci, idē deiicit se, vt videat si sua humilitate posset superbium ad humilem animum reuocare. Similiter nihil humiles tam ægrē ferunt, quā si de superbia notentur.

Mane notum faciet Dominus, qui est suus. Frequēter admonui sanctos, omnes iniurias & causas suas reuocare in iudicium Dei, quoniam probē notū quā acriter punit eos, qui eis iniurijs sunt. Similiter instruius non esse iudicij aut meriti nostri, esse gratos aut ministros Domini: sed electionis eius, quare autem istum alteri præferat qui nobis dignior & melior videtur, non est nostrum iudicare, sed mirari. Videtur enim hoc facere, vt mirabilior appareat.

Nūquid parum vobis est quod separare fecit Deus Israel vos? Summam prudentiam callet vir. Extollit dignitatem eorum, ne ambirent maiorem quā Dominus alteri dederat. Solent enim ambiciosi pro nihilo reputare quæ habent, cuncta quæ sunt aliorum, sibi maiora & meliora videntur licet non sint: multiplicat etiam elogia, vt animæ quiores reddat.

Congregata est contra Dominum. Audient hæc qui ministros à Deo electos deturbant, aut suis officijs deiiciunt: quod non eis sed Domino iniurijs sunt.

Ascendere fecisti nos à terra fluente lacte & melle. Vertunt impij beneficia in maleficia, & solent parua sua exaltare, vt deiiciant magna quæ contulisti. Solent etiam ingrati magna quæ ab eis aufers reputare, parua verò si ad maiora aspirant.

Etiā non ad terram fluentem lacte & melle venire fecisti nos. Admonui Gen. 15. hominem pro nihilo reputare magna si dederis, nisi à te accipiat quod desiderat: quemadmodum ibi diximus de Abraham.

Iratus est Mofeh valde, & dixit ad Dominum, ne aspicias. Ne, quæso, clausis oculis trāseas locum istum, sed expende hinc quales sint maiores iræ sanctorū. Iratus inquit est sanctus Mofeh valde, sed quid sic valde iratus inimico mali infert aut precatur? Nunquid vt à terra absorbeat quemadmodum fecit

Dominus, aut vt moriatur, aut leui corripatur langore? Absit, sed vide, quid illi precatur mali. Ne respicias inquit oblationem illorū. Audi etiam quid 9. capite impijs precatur mali Hoseah Propheta. Da inquit eis Domine, sed quid dabis? Da vuluam quæ orbet eos & vbera arentia.

Non asinum ab eis accepi, neque malefeci vni ex eis. Audiant hæc Gubernatores, Reges, Iudices, & qui diligunt munera obæcantia, sequuntur retributiones: & hæc duo maxime necessaria esse iudici sciāt, scilicet, nihil ab aliquo accipere, & neminem grauari.

Separate vos de medio congregationis istius: & consumnam eos in momento. Ecce quid valeant iusti populo & congregationibus in quibus sunt. Videntur enim ligatum habere Deum: ita vt eis præsentibus scire nolint in malos. Audisti quid angeli qui venerant ad Sodomam subuertendam dixerint sancto Loth. Non possumus inquit quidquam facere, donec ingrediaris illuc. Neque tamē hoc impij cognoscere vel aduertere volunt.

Proiecerunt se super facies suas. Nota quid sancti malis sibi illatis inferant. Isti volunt eos deturbare & lapidare: ipsi verò sese coram Domino deiiciunt vt illis parcat: à quibus prælati discant quales esse debeant erga turbatos & malos subditos. Absit à me (ait sanctus Semuel) vt pro vobis orare cessem: licet me iudicem reiciatis.

Deus spirituum omnis carnis. Expende deprecationem. Difficile artifices, artificia sua destruere volunt, ad memoriam Domino reducit se fuisse spirituum artificem: vt retineat eum ne destruat.

Vir vnus peccauit. Quid Domino dicis sancte vir? Nonne aduersum te & Aharon totam multitudinē sollicitauit Chorach? Quare ergo asteris vnū peccasse solum? Excusandi sunt peccatores à sanctis & prælati suis: cum videriat Dominum in suos velle animaduertere. Similiter cauendum valde est, ne author sis seditionis, quoniam in eos scire solet maxime Dominus, & vult vir iustus Deum quasi iniustitiæ arguere, quemadmodum sanctus Abraham Gen. 18. vt iram deponat.

Tollite è circuitu habitaculi Chorach. Nocet valde (vt sæpius me admonuisse recolo) apud te peccatorem habere, quoniam sæpe, te cum eo pœna inuoluit. Disce etiam hinc Dei, immensam clementiam, qui (vt sæpius dixi) antequam flagellet admonet, cuius non meminerat Mofeh.

Ne attingatis omnia que sunt eis. Non solum mali præsentissima pestis sunt bonis, sed etiam omnia eorum etiam quæ bona videntur, à quibus maxime fugiendum est. Et mirabilis est peccatorum nonnū quā pertinacia, qui audientes mala super se ventura non respiscunt, neque veniant postulant.

Quia non de corde meo. Talis debet esse prælatus vt de corde suo seu sponte beneficiat, sed inuitus puniat.

Si vt moriuntur omnes homines, morientur isti. Quemadmodum Dominus suis seruat vitam bonam, ita & consuetam mortem: vnde coniecturari licebit cum aliquem videris insolita morte perire: eum non fuisse Domino in vita sua gratum. Habes etiā tripliciter homines mori, quosdam senio cōfectos, alios ex visitatione Domini, qui in virga visitat peccata eorum: alij quos duris cruciatibus, & insolitæ morti seruat.

Si creationem creauerit Dominus. Quemadmodū Dominus noua bona creat, quibus valde bonos remunerare solet: ita & noua supplicia, quibus

peffimos discruciat. Et considera qualiter Dominus zelat pro sanctis suis.

Et ignis consumpsit ducentos quinquaginta viros. Solet Dominus punitionem distribuere, iuxta culpæ meritum, & grauiora crimina ac facinora, grauioribus supplicijs punita sunt. apertione. s. terræ: leuiora vero incendio delere.

Tollat acerras de incendio. Non sunt res sacræ permittendæ in vilioribus iacere locis, sed seruandæ etiam si impij eis vtantur. Dona enim Dei, etiam apud impios custodienda sunt.

Erunt in signum filijs Israel. Docere nos vult Dominus, vt accipiamus in alieno capite disciplinā, & simul nos admonet pietatis suæ, qui ne de cætero puniat, nos admonet flagellis peccatorum.

Murmurauerunt omnes filij Israel in crastino. Sunt qui flagellis Domini emendantur. Bonum mihi Domine quod humiliasti me, sed etiam sunt qui flagellis Domini fiunt deteriores. Super quo percutiam vltra, addentes præuaricationem? Dissēti sunt, sed

non compuncti. Et admiranda est hominum peccatorum impudentia, socios absorptos & combustos viderant in momento, quia ducibus rebellant, neque tamen timent, sed impudentiores fiunt, & quos Dominus veluti impios deleuerat, isti vocant populum Domini. Et expende quantum sit malum, eum bonum iudicare, quem Dominus castigauit veluti malum. Et vide qualiter culpā suam in seruus Dei vertant: vt mortuos propter scelera sua, dicant sanctos occidisse.

Et respexissent ad tabernacula ecclesie. Videbant isti Deum sese sibi opponere & paratam vindictam: neque tamen scuitiam deponunt. Impiūs cum in profundum descenderit malorum contemnit.

Venit Mofeh & Aharon ad tabernaculū ecclesie. Ecce sanctorum refugium fugere videlicet ad tabernaculum Domini, cum ab impijs persecutionem patiuntur. Esto inquit mihi in Deum protectorem & in domum refugij vt saluū me facias. Docemur etiam furori aduersarij cedere.

Proiecerunt se super faciem suam. Hæc sunt sanctorum viscera pietatis plena, vt. s. pro malis bona reddant: quemadmodum impij mala pro bonis.

Cape acerram & pone in ea ignem. Considera quæso huius viri mentem, & qualiter mala præuidit antequam veniant, & illis occurrit. Turbatus erat Aharon timore lapidum, & licet esset sacerdos, oblitus tamen erat pro inimicis orare, sed non sic sanctus Mofeh, qui ex amicitia ad Deum iam viscera pietatis indueret, & docentur prælati iram Domini aduersus suos diuinare. Illique occurrere, quemadmodum sanctus iste. Quo in loco etiam expende, quantum valeant sacerdotum preces & sacrificia, quibus tam facile ira Domini mansuescit, & quā bene norunt sancti ea, quibus Deus placari potest.

Stetit inter mortuos & viuentes. Quemadmodum industrius equi fessor, ad metam equum quiescere cogit: ita & iustus sacerdos Deū: stetit iste inter viuos & mortuos, & restrinxit ita Domini irā, vt amplius ire non fineret, vt autem vno verbo cuncta concludam: docemur fugere similitates & contentiones, maxime cum seruis Dei: neque ambire illorum ministeria, sed esse nostra sorte contentos.

Quoniam virga vna est pro capite domus patrum eorum. Videtur hic per caput intelligere priorem partem illius tribus, vt Leui pro capite tribus Leui, & sic de Reuben Iudah & alijs.

Et relinques eas in tabernaculo. Aliqui vertunt. Et dabis, alij repones, sed verbum ianach quod hic ponitur: significat propriè relinquere: vt patet Iudic. 3. vbi dicitur, Istæ sunt gentes quas hiniach. i. reliquit Dominus.

Coram testimonio. Videntur relictæ ante velum post quod erat arca testimonij, quæ vt diximus dicebatur testimonij, quoniam in ea erat lex quæ testabatur pactum inter Deum & Iudæos.

Quo congregabor vobiscum. Munsterus vertit, vbi vos conuenio te. s. & Aharonem fratrem tuum. Sic quoque Sanctes vertit. Verbum tamen in passiuâ ponitur, in textu Hebraico.

Virga eius florebit. Melius veritas germinabit, quoniam verbum parach nō propriè significat florere, sed potius germinare: nos dicimus brotaar, & sic Munsterus vertit, aut pullulare, vnde ab hac

IN CAPVT XVII. NUMERORVM
ad literam annotationes.

Loquutus est Dominus ad Mofeh dicens. Viderat Dominus quæ mala orta fuerant ex ambitione Chorach, qui summum sacerdotiū ambierat, & voluit futuris occurrere ambitionibus, ne in posterum oriri possent: quod fecit indicio florentis virgæ amigdalinz.

Accipe ab eis virgam, virgam ad domum patris, & omnibus principibus eorum, ad domum patrum eorum: duodecim virgas. Si quæras quare Dominus voluit fascem virgarum fieri, & sibi in tabernaculo præsentari: aduerte quod quemadmodum qui fortiri volunt, fascem faciunt paruorum virgarum, & vni præsentant: vt quam liberit accipiat, & ipse accipit quā mauult: ita & nūc voluit Dominus huiusmodi fascem fortium fieri, & sibi in tabernaculo præsentari, & inter fortium virgas, elegit virgam Aharon, & tribum Leui, & hinc arbitror sacerdotiū fortem dici. Quod verò Dominus fortibus huiusmodi aliquādo vteretur cōstat Leui. 16. vbi duæ sortes mittebantur, altera pro Domino, atq; altera pro capro emissario. Gaudet Hebraismus huiusmodi geminationibus, & idem est, quod accipe ab eis singulas virgas, aut à singulo eorum virgam vnā: quod autem sequitur per domum patris, sensum hunc habet: accipiendo vnā virgam pro domo vniuscuiusque patris, non à singulis illius domus patris, sed à principe vniuscuiusque domus, & hoc pro domo patrum illorum: quæ videlicet sint duodecim. Dicitur autem virga Hebraicè match à natah, quod est inclinare, reclinare, quod super eam homo maxime senex inclinari & reclinare solet.

Viri nomen scribes super virgam eius. Posset etiam verti. Virum & nomen eius scribes: quoniam in Hebræo ponitur coniunctio &, & pronomen eius, & sensus tunc esset. Describes in virga non solum nomen, sed alias viri qualitates quæ virum indicare possunt. Vnde videtur virgas habuisse nomen tribus, & nomen viri qui erat princeps huius tribus, & scriptum fuisse. Pro tali tribu talis vir. Nam si solum tribus nomen scriptum in virga esset, non posset scire quem Dominus in sacerdotem designasset, cum in tribu Leui essent multæ domus. Tū quia nomen Aharon erat scriptum in virga Leui, præter nomen ipsius Leui, sed incertum est an huiusmodi nomina essent in papyro scripta, vel potius incisione in cortice ipsius virgæ.

Quoniam virga vna est pro capite domus patrum eorum. Videtur hic per caput intelligere priorem partem illius tribus, vt Leui pro capite tribus Leui, & sic de Reuben Iudah & alijs.

Et relinques eas in tabernaculo. Aliqui vertunt. Et dabis, alij repones, sed verbum ianach quod hic ponitur: significat propriè relinquere: vt patet Iudic. 3. vbi dicitur, Istæ sunt gentes quas hiniach. i. reliquit Dominus.

Coram testimonio. Videntur relictæ ante velum post quod erat arca testimonij, quæ vt diximus dicebatur testimonij, quoniam in ea erat lex quæ testabatur pactum inter Deum & Iudæos.

Quo congregabor vobiscum. Munsterus vertit, vbi vos conuenio te. s. & Aharonem fratrem tuum. Sic quoque Sanctes vertit. Verbum tamen in passiuâ ponitur, in textu Hebraico.

Virga eius florebit. Melius veritas germinabit, quoniam verbum parach nō propriè significat florere, sed potius germinare: nos dicimus brotaar, & sic Munsterus vertit, aut pullulare, vnde ab hac

IN CAPVT XVII. NUMERORVM
ad literam annotationes.

radice est ephroach. i. pullus, vt patet Deut. 22. vbi dicitur. Cum occurrerit nidus ephrochi, id est, pullorum.

Faciunt quiescere à me querimonias filiorum Israel.] Aliqui querimonias vertunt, alij murmura. Verbum lon, à quo relinot, i. murmura duo significat Hebræis. s. permanere, seu vt alij dicunt pernoctare, & murmurare: vnde potes vertere murmura, & persistētias seu pertinaciā qua mihi oblitere volūt.

Dederunt ei omnes principes eorum, virgam principi vni, virgam principi vni, aut vnam. Sic est in Hebræo, sed sensus bene ab interpretibus redditus est. i. singulo principi virgam vnam. Per domos patrum suorum. s. numerando illos aut pro domo patrum suo rum virgam dabit.

Et reliquit Moyses virgas. s. in fasce colligatas vt fieri solet. Sic melius ad literam vertas, quam & dedit aut reposuit, vt alij vertunt, vt Dominus ex eis acciperet quam maluisset, vt diximus.

Ecce floruerat virga Aharon domui Leui. Iam admonui verbum parach significare potius pullulare aut germinare quā florere: ideo melius vertas. Et pullulauit virga Aharon pro domo Leui. i. quā posita erat pro tribu Leui.

Et protulit germē, & floruit florem & festinauit amigdalas.] Sensus est quod virga Aharonis prius protulit ramulos. s. nouos, quos solet arbor emitte- re, quos vocat pullos, quemadmodū nos vocamus poldras. Secundo protulit flores. Tertio festinauit, seu citō produxit amigdalas. Aduerte quod multi ex nostris non multū expendent verborum & nominum discrimina: faciunt sine vlla ratione inu- tiles repetitiones. Nam Sanctes vertit. Et protulerat florem, & floruerat flos, vbi vides eum inutiliter repetere. Idem enim est proferre florem & flo- rere. Vnde Munsterus magis ad literam accedens vertit. Et proferens germen & erumpens in flo- rem, sed neque ipse verbum verbo reddidit. Est etiam aduertendum verbum gamal, quod hic festi- nare, vertimus, duo Hebræis significare. s. festina- re, & citō reddere seu retribuere: addunt etiam ab

lactare. Inter has tamen, communior est reddere seu retribuere: vt ex multis locis Scripturæ constat: vt Psal. 13. Cantabo Domino, quoniam bona gamal. i. retribuit super me. Et Prou. 3. Si non gemalecha. i. retribuit tibi malum, & ab hac radice est gamul. i. ablactatus, meo iudicio sic dictus, quod matri incipit retribuere educationis beneficium. Nam ex eo tempore, incipit matri ministrare vt potest, aut iam festinans ad virum. Vnde de Semuele legimus matrē Annam eum in templum de- tulisse ad ministrandum sacerdoti, postquā abla- ctauerat eum, aut quia tunc si erat primogenitus, Domino reddebatur. Ab ea etiam est nomen gamal. i. camelus, sic meo iudicio est dictus, quod Do- mino suo optime pabulum & alimenta quibus nutri- tur, restituit: quoniam eis frequentissimē vtitur quemadmodum nos afellis. Hanc tamen allusionē non omnino decerno: quoniam non certis conie- cturis moueor. Est ergo sic textus reddendus. Et reddidit amigdalas, seu tribuit. Nōmē verō sached. i. amigdala, est à verbo sachad quod significat pro- priē festinare, quoniam amigdala inter omnes ar- bores festinat fructum suum producere. Ierem. 1. Quia soched, id est, vigilo ego, aut melius quia festino ego super meo verbo, vt. s. illud impleam aut perficiam.

Ad seruandum in signū filij amaritudinis seu amarit.] Dicunt Hebræi verbum marah, à quo meri quod

amarum vertimus, significare mutare, transgredi rem & præceptum, rebellare, & non obedire, sed re- vera si quis sollicitè rem hanc expendat, deprehen- det significare amaricari, seu amarum reddere, quā- admodum mara; vnde illud 1. Reg. 13. quod nostri vertunt. Qui marah. i. rebelles fuerunt ori Domini, tu germanius veritas: qui amari fuerunt ori Domini, aut qui os Domini amaricarunt. Vnde illud Thren. 1. quod moderni vertunt. Maro mariti, id est inobediendo inobediens fui. Hieronymus melius vertit, amaritudine plena sum. Vocantur autem fi- lij amaritudinis, rebelles: seu non obtemperantes: quoniam amari sunt patri vel Domino suo.

Ecce deficiamus & perdimur, omnes pro perditū sumus. Omnis qui appropinquando appropinquauerit ad tabernaculum Domini morietur. Nunquid consumendi sumus vt deficiamus. Audientes filij Israel Dominum dicē- tem, vt de cætero nullus accederet ad eius ministe- rium qui non esset de semine Aharon, ne fortè mo- reretur: putarunt sibi periculosum valde esse, ha- bere apud se tabernaculum Domini: quoniam dif- ficile esset aliquando non accedere, ideo dicunt se mortuos seu omnes morituros, si sic res habeat, quod omnis alienus à semine Aharonis accedens moriatur. Isto modo omnes deficiamus moriendo. Aduerte hęc quod significatio verbi graua. i. deficere, seu mori, non plene nota est Hebræis. Dicunt tamen significare obire, seu leniter mori, quod est (vt dicit Rabbi David) non longa ægritudine ante mortem detineri. Est locus Psal. 88. quod videtur si- gnificare deficere, vbi dicitur. Pauper ego, vegoa. i. & deficiens ab adolescentia mea. Mihi verō vide- tur verbum significare, ita mori, vt nullum cadaue- ris vestigium appareat, seu vt amplius non videat- ur: rem tamen non diffinito quoniam non plene compertam habeo.

IN CAPVT XVII. NVMERORVM AD MORVM COMPOSITIONEM annotationes.

Ape ab eis singulas virgas. Nōne sa- tis est Domine Deus noster, vt ver- bo tuo nobis & eis indicares, te ali- quem velle habere ministrum, vt quisque nostrū esset sua sorte con- tentus, quid virgis & miraculis opus est? Nunquid non sat est, terram apertam vidisse: clamores & vo- ces impiorum ab ea deuoratorum audisse, vt nemo de cætero auerteret, aduersus te os aperire, nisi simul videat virgam eadem nocte ramos flores fructū- que protulisse? Nouit Dominus infidelitatem & inuidiam nostram, & quā facile pacta frangimus, datāque mentiamur fidem, ideo miraculis & tes- tibus vtitur, testēque seruat aduersum nos, quem- admodum me sæpius admonuisse reco- o. Admo- nemur etiam hęc non esse omnium, ministerio se diuino ingerere, sed qui ab eo vocatur & eligitur veluti Aharō: vt Apostolus ad Hebræos admonuit. Si enim principes, qui sæpius ignorant, quos ad mi- nisterium vocant, ministros pro sua voluntate deligunt: non curantes an alij sint eis habiliores aut prudentiores: pro solo beneplacito voluntatis suæ, cur hoc non licebit Deo, qui optime scrutatur & nouit, quos ad suum ministerium eligit? Mat. 8. leg- is quendam (prompto animo vt videtur) Chri- stum sequi voluisse. Domine (inquit) sequar te quocunque ieris, nunquam tamen ad consortium Christi admissus est, semel pulsam passus. Alios verō

verō ad eius ministerium vocatos, nihil minus co- gitantes. Si quæras quare periculum in virgis po- titans quā in alia re factū sit, dico hoc ideo factum: quoniam tribus virgis assimulantur, imò quod plus est, sic ab Hebræis vocantur. In amigdala ve- rō quæ cæteris arboribus maturius producit fructū adumbrari puto: quanta celeritate & diligentia, à sacerdotibus Deo ministrandum sit, & quā fru- ctuosus debeat esse sacerdos, & in medio populi florere quemadmodum virga Aharon in medio aliarum. Positæ sunt etiam simul huiusmodi virgæ in quodam fasce, quemadmodum sortes, & inter omnes virga Aharon à Domino est electa: iuxta illud Selomonis in Prou. Sortes in vna mittuntur, sed à Domino temperantur. Quia in re considera Dei æquitatem. Ne quis diceret eum acceptare personas: voluit rem committere iudicio sortium: quoniam de his quæ nobis sorte accidit, non con- querimur, sed quisque patitur infortunium sortium æquo animo. Vt ergo omnes scirent Aharonem sacerdotium forte adeptum fuisse: voluit omnes in virga, suam experiri fortunam.

Ecce morimur, omnes nos perimus.] Et si Deus iniu- stas non audiat querelas: æquo tamen animo ratio- nables ferre solet, & rigorem temperare.

Omnis qui accedit ad tabernaculum Domini moritur.] Quā reuerenda & timenda sint à nobis templa, locus iste describit. Si enim qui accedit, moritur, quid erit ei, qui ex eis fecit speluncas latronum? qui violat aut in eis aliquid turpe committit? Vt ergo vnico dicamus verbo his duobus capitibus doce- mur aliena munera & officia non ambire, præsertim ea quæ à Deo nouerimus distributa.

IN CAPVT XVIII. NVMERO- rum iuxta literam annotationes.

T dixit Dominus ad Aharon.] Tutatus fuerat Dominus sacerdotium Aha- roni & filiis suis, propter quos 250. viros occiderat præter Chorach. Nunc verō ad eum reuertitur, ad- monens eum: quod quemadmodū alios ambientes sacerdotium eius occiderat, ita faceret ei si quid commiserit in sacerdotio suo.

Tu & filij tui & domus patris tui, portabitis iniquita- tem sanctuarij.] Hæc verba non solum ad sacerdotes sed etiam ad omnes Leuitas diriguntur, quoniam omnes in sanctuario ministrabant, quisque in mi- nisterio suo, & dicit Dominus, quod ipsi omnes tã sacerdotes quā Leuitæ, portabunt pœnam omniū iniquitatum commissarum in sanctuarium. Nam il- lorum erat. s. sacerdotum, sacrificia offerre, leuita- rum, sacra custodire, populū à sacris arcere, si quid ergo erratum in his esset, ipsi omnes erant pœnas criminis daturi. Ad Aharon verō diriguntur verba sequentia, scilicet.

Tu & filij tui portabitis iniquitatem, id est, pœnam iniquitatis sacerdotij vestri. Si quid enim in sacer- dotio commissum esset, isti qui sacerdotes erant pu- niebantur. Et sæpius admonui dictionem aon, non solum iniquitatem seu peccatū significare, sed etiā peccati pœnā, vt sæpius ex Scripturis probauimus, quemadmodū ex eo quod 2. Sem. 12. Dicit Nathā Davidi, Deum videlicet trātulisse peccatum eius. i. pœnam in filium quem ex adulterio susceperat. Si enim sacerdos immundus, ad munus sacrificandi accessisset, aut portionem suam in loco sacro non comederet, aut animal non immolandum immo-

laret, horum omnium erat pœnas daturus.

Tribus patris tui: appropinquare facies tecum.] Sub- audi ad ministrandum mihi.

Et copulent se tibi. Significat verbum leuah quod hic copulare vertimus Hebræis propriē mutare, & mutuo accipere: ad quod multa ex Scripturis citant exempla, scilicet illud Nechem. 5. vbi dicitur. Lauinu cheleph. i. mutuauius argentum. Item illud Psal. 37. Loueg, id est, mutuo accipit impius & non reddit. Et Prou. 2. Seruus est loueh. i. mu- tuum accipiens: viro mutuant. Addunt & alteram significationem, quæ meo iudicio verbo propria est. s. cōiungere, adhærere: cuius in scripturis multa plura quā alterius exempla sunt, scilicet, Eccle. 8. Hoc illuenu, id est, adhærebit sibi de labore suo. Item Psal. 83. Etiam Assur niluah. i. coniunctus est eis. Et Gen. 29. lilaueh. i. copulabitur mihi ma- ritus meus: vbi de verbi significatione disputaui- mus. Mihi verō videtur verbum propriē significa- re augere, augmentare aut copulare: quod videtur esse idem quod augere. Nam quod alicui copula- tur, augmentare facit id cui copulatur. Moueor ad hoc ex duabus coniecturis, altera ex significato no- minis leuiathan seu luitath quod est quidam mag- nus serpens, quod est ex hac radice secundum Hebræos, sic meo iudicio dictus ab augmēto, quod videlicet sit augmentatus & longus valde. Secunda quia altera verbi significatio. s. mutare aut mutuo accipere, maiorem habet conuenientiam cum au- gere, quā cum coniungere adhærere. Nam fœ- nerari, nihil aliud esse videtur, quā augere id quod mutuo traditur. Ne autem me putes hanc signifi- cationem ex meo capite fingere, audi Hieronymū interpretantem illud Prou. 4. quod nostri vertunt. Dabit capiti tuo liuiat. i. copulationem gratiæ: da- bit capiti tuo augmentum gratiæ, & loco magis conuenire videtur: Illud etiam prioris capitis Pro- uerb. Quia liuiat. i. copulatio gratiæ erunt tibi, ipse vertit. Vt addatur gratia capiti tuo. Non tamen damno si teneas secundam significationem, & tunc dicendum esset leuiatan sic dici, quia coniunctum & inuolutum est quemadmodum alij serpentes. Poteris ergo iuxta hanc vltimam significationem hic vertere: augebuntur tibi seu addentur tibi, & videtur tam bona expositio sicut præcedens.

Tu & filij tui tecum: coram tabernaculo testimonij.] Distribuit Dominus ministeria, vt. s. Leuitæ mini- strent sacerdotibus, vnde dicit. Addantur tibi, & ministrent tibi. Sacerdotes verō ministrent coram tabernaculo testimonij. Aut sensus est Leuitæ mi- nistrabant tibi, & erunt ante te & filios tuos veluti ministri, tu verō & filij tui eritis corā tabernaculo testimonij parati. s. ad ministrandum Domino.

Custodient custodiam tuam, & custodiam omnis ta- bernaculi.] Admonui superius hoc eodem libro, cu- stodiam aliquando sumi pro præcepto custodiendo, vt idem dictū sit custodi custodiam, quod serua præceptum, quod dicitur custodia quia obseruandū & custodiendum sit: aliquando verō dicitur custo- dia res aliqua pretiosa custodienda & seruanda, & sic dupliciter possunt hæc verba exponi. Priori modo sic. Et custodient custodiam tuam, id est, præcepta & mandata quæ illis præceperis, & custo- diā tabernaculi. i. quæ à me præcepta sunt in taber- naculo custodiri. Secūdo modo potest secūda pars interpretari de vasis, cortinis, & id genus aliis re- bus tabernaculi custodiendis & seruandis. Erat enim Leuitarum munus hæc seruare, vt dictum est capite quarto huius libri, & sic sensus erit.

Obseruabunt seu custodient Leuitæ quæ illis præceperis, & custodient custodiam. i. res quæ custodiendæ sunt in tabernaculo. s. vasa, cortinas, & alia. Non poterunt autem tangere sacra vasa ministerij, neque altare, vt statim dicitur, & hoc videtur secundum sensum probare: ac si dicat. Licet illis. s. Leuitis sit commissæ custodia vasorum & altaris, non tamen ideò poterunt ista contingere. Aut custodient custodiam tuam. i. munditiam, ne aliquis immundus aut prophanus accedat aut tangat sacra.

Ne moriantur ipsi & vos.] Hoc est portare sanctuarij iniquitatem, quoniã dabat sacerdos pœnas pro his quæ errabant Leuitæ in suo ministerio.

Et adhærebunt tibi & custodient custodiam tabernaculi ecclesiæ in omni opere tabernaculi, aut ad omnem seruitutem tabernaculi. Hic etiam melius veritas. Et addentur tibi sicut in præcedentibus: similiter per custodiam tabernaculi, intellige præcepta à Domino circa res tabernaculi, aut sacerdotis circa omnia opera in tabernaculo faciendâ, & hæc secunda expositio videtur melior.

Alienus non appropinquabit ad vos.] Vt scilicet iuuet vos in ministerio tabernaculi. Soli enim sacerdotes & Leuitæ erant Domino ministraturi.

Custodietis custodiam sanctitatis. i. præcepta quæ data sunt circa ministeria sanctitatis.

Et custodiam altaris. i. præcepta data circa altaris ministeria.

Non erit amplius ira super filios Israel.] Iratus fuerat Dominus super filios Israel, & consumpsit multos ex eis, vt patet capite superiori, eo quod Leuitæ munus sacerdotum præstare Domino voluerunt.

Vobis dono donati Domino, i. à Domino, aut pro ministerio Domini. Fuerunt enim Leuitæ oblati Domino à populo, loco primogenitorum, & à Domino donati sacerdotibus, vt illis circa diuina ministrarent, vt cap. 3. huius libri dictum est.

Tu & filij tui tecum, custodietis sacerdotium vestrum, ad omnem rem altaris, & ad intra velum, & seruietis.] Sic ponitur clausula in Hebræo & sensus est. Tu & filij tui tecum custodietis sacerdotium vestrum. i. præcepta quæ pertinent ad vestrum sacerdotium. s. qualiter litandum est & ministrandum in altari holocaustorum. & etiam circa ea quæ faciendâ sunt intra velum, sicut erat proponere panes, lucernas suo tempore accendere, & seruietis. s. ministrando in omnibus his. Aut ad omnem rem altaris, scilicet, thimiamatis & intra velum in die expiationis, & seruietis etiam in aliis, scilicet, circa altare oblationum.

Seruitus est domi, quod dabo pro sacerdotio vestro: & alienus appropinquans morietur.] In Hebræo ad verbū est. Seruitus, doni dabo sacerdotium vestrum. Et licet media pausa clausulæ sit post nomen seruitus, vt iam distinximus: posset tamen litera aliter legi isto, scilicet, modo. Seruitus est, id est, præmium seruitutis, & donum quod dabo pro sacerdotio vestro. Potest autem clausula sic intelligi alio modo. Et seruietis seruitutem, dono dabo sacerdotium vestrum, id est, sacerdotij dono dati vobis, aut seruitutem sacerdotij, quod dono dabo vobis. Si tamen rigorem literæ sequendum contendas, poteris literam isto modo reddere. Et tu & filij tui tecum, custodietis custodiam vestram, id est, præcepta quæ vobis custodienda tradita sunt, ad omnem rem altaris, id est, ad omnem ministeriū altaris, quod scilicet, ministerium altaris extra tabernaculum

exercendum est, & omne ministerium quod est intra velum, scilicet, ostij, aut quod intus erat ante arcam peragendum, & seruietis seu ministrabitis ibidem, ministerium doni quod dabo vobis, scilicet, sacerdotij vestri, ac si dicat. Ministerium quod estis ministraturi: est ministerium doni sacerdotij quod dabo vobis. pro quod dedi vobis. Aut seruietis seruitutem domi, id est, propter donum seu dona, quæ ego dabo vobis propter sacerdotium vestrum. i. propter oblationes quas tradidi vobis iure sacerdotij, & itæ duæ extremæ expositiones mihi magis arident.

Et ego. Ecce dedi tibi custodiam eleuationū mearum: omnes sanctificationes filiorum Israel.] Quia sapius in Hebraismo transponuntur verba, posset exponi. Et ego ecce, pro. Et ecce ego dedi tibi custodiã, id est, munus custodiæ eleuationum mearum, id est, sacrificiorum mearum: nempe omnia quæ filij Israel sanctificant, id est, à se separant ad munus meum: ac si dicat. Et ecce ego dedi tibi præmium custodiæ seu obseruantix præceptorum mearum, quæ ad munus tuum pertinent eleuationes meas, nempe omnia quæ filij Israel sanctificant mihi, id est, applicant ad cultum meum. Vocat autem oblationes eleuationes: quoniam vt sapius dixi eleuabantur sursum quando Domino offerebantur. Posset 2. esse sensus. Et ecce ego dedi tibi custodiam eleuationum mearum, id est, præcipio custodire omnia quæ mihi in sacrificium eleuantur & sanctificationes filiorum Israel, sed prior sensus germanus est qui ex sequentibus probatur. Sequitur enim.

Propter vnctionē & filijs tuis statuto perpetuo.] Quod dicitur propter vnctionē, intellige quia vncti estis mihi in sacerdotes, & clausula integra sic reddenda est. Et ego ecce dedi tibi custodiam. i. sanctificata à filijs Israel propter custodiam hanc: eleuationes meas. i. sacrificiorum partes, quod statim suo more explicat, dicens:

Omnes sanctitates filiorum Israel, id est, omnia quæ ipsi mihi sanctificant: tibi dedi propter vnctionem. s. sacerdotij, aut, in vnctionem, seu in munus vnctionis, & etiam filijs tuis: statuto perpetuo. & nomē lechoch, significat propriè statutum scriptum.

Hoc erit tibi de sanctitate sanctitatum, nempe, de igne seu ignitis. Omne munus, seu, appropinquas eorum, omne minchah, seu farinaceum munus eorum omne peccatū, id est, sacrificium pro peccato eorum, Omne delictum eorum quæ reddent mihi sanctificatio sanctificationū tibi est & filijs tuis.] Per sanctitatem sanctitatum intelligit omnia sacrificia, de quibus non comedebant prophani quæ erant sanctissima & aliis de quibus illi comedere poterant sanctiora. Vnde sensus est. Hæc est portio tua de rebus sanctissimis, quæ igne offeruntur, seu super altare holocaustorum: nempe omne appropinquans eorum, scilicet, filiorum Israel, seu omne munus quod ipsi appropinquare altari faciunt, & statim explicat quæ sint huiusmodi munera. Nempe minchah, id est, munus ex farina, de quo diximus Leu. 2. omne etiam sacrificiū pro peccato eorum, & omne delictum eorum, id est, oblatio pro delicto eorum. Et habes hic tres species sacrificiorum de quibus omnibus in Leuitico diximus abundè, & species sunt manifestæ præter delictum quod non plenè constat pro qua re offerebatur, neque quid propriè sit, & de duobus nostri Theologi nihil dicere, scilicet, de minchah, & de hostia pro delicto.

Sanctum sanctorum hoc tibi, & filijs tuis.] Sanctum id est, sanctissimum seu ita sanctum, vt nullus alius

alius illius partem habeat, aut possit de eo comedere.

In sanctitate sanctitatum comedetis illud, id est, in loco in quem non licet alios ingredi: qui hac de causa dicitur sanctissimus: comedebant enim sacerdotes huiusmodi partes sacrificiorum Domini, in quibusdam domunculis ad hoc in atrio tabernaculi constructis.

Sanctum erit tibi. i. non reputabis hæc quasi prophana: sed sancta seu separata à prophanis.

Et hoc tibi eleuatio domi, id est, de eleuationibus donorum aut hoc erit tibi. Nempe omnis eleuatio doni: loquitur modò de aliis donariis & sacrificiis quæ non incendebantur Domino, neque ascendebant altare holocaustorum. Vnde ex hoc loco constat duplicia in genere fuisse veteris legis sacrificia: quædam quæ in altari comburebantur, quæ distinguuntur in minchah seu sacrificium farinaceū, & in sacrificium pro peccato, & in sacrificium pro delicto. & ista dicuntur chorbam, id est, munus seu appropinquantia, quoniam ad altare Domini appropinquabant. Alia erant quæ non accedebant ad ignem seu ad altare quemadmodum primitiæ fructuum: redemptiones, scilicet, animalium, primogenitorum & hominum, succisiones eorum quæ perpetuo quasi mortua dominis suis tradebantur domino: de quibus nunc est sermo, quæ dicebantur mathā, id est, donum, & ex hoc loco possumus colligere discrimen inter chorbam & mathan, quod chorbam importat id quod ingreditur aut appropinquat ad ignem vel ad altare, mathan verò quod non appropinquat sed donatur domino, & seruire discrimen memento: quoniam alibi mihi hoc negotium fecit. Non meminit autem hic sacrificij pacifici seu integritatis, quoniam non videbatur plenè sacrificium cuius aliqua pars ad prophanos pertineret vsus.

Omne eleuationem filiorum Israel, tibi dedi, id est, omne quod filij Israel leuāt à bonis suis vt illa Domino offerant: dedi tibi. A verbo nuph quod est eleuare & suffire, est tenuphah, id est, eleuatio, & videtur hic significare sacrificium, quod non accedebat ignem, & eleuatum offerebatur Domino neque vt diximus plenè constat in quo distinguebatur à terumah quod etiam hic ponitur, nisi quod terumah videtur genus & significare omne eleuatum siue combureretur, siue non: thenuphah verò significat quod non eleuatur ad comburendum, sed aliàs. Hoc tamen discrimen non semper in sacris literis seruatur. Omnia ergo quæ filij Israel Domino eleuabant præsentando illa Domino, & quæ per sacerdotem eleuabant pertinebant ad Aharon & ad filios & filias eius, & ad omnem mundum domus eius, & per mundum intelligit eum qui non tetigisset aliquid immundum aut comedisset, & hoc erat aliud discrimen inter hoc sacrificij genus & præcedens, quoniam de hoc scemina domus sacerdotis comedebant & in domo sacerdotis comedi poterat, prius verò soli masculi & in loco sancto.

Omne pinguedinem olei, omne pinguedinem musti & frumenti.] Vocatur hic pinguedo, omne quod præcipuum est in vnaquaque re: quemadmodum in animali id quod præcipuum esse videtur, est pinguedo. Si enim animal pingue est, ab omnibus æstimatur & in pretio est, si verò sit macilentum, videtur esse despectum & quasi nullius momenti, tenebantur autem filij Israel domino offerre primitias harum rerum, scilicet olei, frumenti & mu-

sti: quæ quidem primitiæ erant de præcipuis istarum rerum. Et aduerte quod dictio cheleb, id est, pinguedo, non solum pinguedinem, sed etiam lac significat, vt patet Exodi 3. Ad terram fluentem chalab, id est, lacte & melle. Et Cantic. 5. Bibi vinum meum cum chalabi, id est, lacte meo. Dictio etiam Iishar, id est, oleum est à sahar quod est lucere & iishar significat oleum quia lucidum: quemadmodum sahar lucernam: quoniam lucet & illuminat. Dictio verò thiros, id est, mustum deriuatur à iaras quod est hereditare aut hereditate pelli, & videtur mustum significare quod sit ab vna expulsum. Dagan verò secundum Hebræos significat omnes frumenti species. Est ergo locus sic effectendus. Omne pretiosum olei & omne pretiosum musti, & frumenti primitias eorum, quas dabunt Domino: tibi dedi. Vnde constat per pinguedines musti & olei, primitias harum rerum intelligi.

Primitiua omnium quæ sunt in terra eorum.] Per hæc iudicio meo intelligit omnium rerum primitiuos fructus qui Domino offerebantur.

Omnis succisio in Israel, tibi erit.] Quidam ex nostris vertunt, omnem consecrationem. Alij omne quod velut anathema. Sed dictio cherem significat propriè succisionem aut occisionem, quemadmodum verbum charan à quo deriuatur succidere & occidere, & per succisionem intelligit quod domino ita offerebatur ac si offerretur occisum esset, quia nunquam amplius poterat redimi aut restitui, ideò vocatur occisio vel succisio significatio propria dictionis non est omninò certa, & fortè significat irretiri aut infrenari. Diximus quod nobis de ea videbatur Leu. 27. quem locum consulere licebit. Et nunc inspecta significatione nominis cherem cum quinque punctis, quod significat rete vel sagemam, non errare illum putaremus qui diceret verbum significare irretiri, & sic cherem cum sex punctis significat rem irretitam seu ita obligatam domino vt ultra non possit ad dominum suum redire: rem tamen non certo diffinio, quoniam incertis coniecturis moueor.

Et redemptiones eius, à filio mensis redimes secundum æstimationem tuam argenti quinque siclis, id est, tempus redemptionis cuiuscunque hominis vel animalis, erit postquam fuerit vno mense natus, pretium verò redemptionis eius erunt quinque sicli, de siclo. s. sanctuarij, qui erat duplus ad vsualem. Dicit autem secundum æstimationem tuam: quia ad sacerdotem pertinebat animal dispicere an pingue esset, aut magis pingue an robustius vel minus robustum etiam in his quæ erant eiusdem ætatis in quibus æstimabat sacerdos: aut quia in potestate sacerdotis erat videre an tempus redemptionis esset aliquantulum prorogandum post mensem: neque prohibet lex ante mensem redimi, poterat fortè post, quoniam iam tunc animal aut homo robustiora erant. Sechel verò à sachal quod est libra & ponderare ortum habet, valoris 20. obolorum & videtur fuisse argenteus vt habetur Gen. 23. cuius verò valoris fuerit obolus: non constat, nomen Hebraicum gerah quod obolum significat sonat quid mixtum à garah quod est miscere aut succidere, & si à miscere, significabit nummum mixtum ex ære & argento, qualis in multis locis vsque hodie fieri solet quemadmodum in Gallia solidi, & in Flandria stupheri, & in Italia quarrini. Apud nos nullus nummus mixtus est ex diuersis metallis nisi fortè Pardalli, quos nostri vocat pardaos.

Si verò à succidere, tunc significabit gerah numisma diuisum in multa, aut est minima pars diuisionis ipsius sicut. *Sancta ipsa*, id est, ita applicata ad Dei obsequium & sacrificium: vt non possint reddimi.

Quemadmodum peccus eleuationis: & sicut armus dexter. Admonui sapius verbum chazah significare videre, cui significationi nullam videtur habere allusionem nomen chazeh. i. peccus: nisi dicas sic vocatum, quòd sit pars quæ videntibus primum occurrit in animali: vel quia illud aruspices Gentilium aspiciere solebant ad suas diuinationes. Dicitur verò eleuationis, quoniam sursum eleuabatur cum offerebatur Domino, vt sapius diximus, aut quia ab animali eleuabatur, vt sacerdoti daretur. Dicitio verò soch quam (sequentes interpretum turbam) vertimus armum, est à sachach quod est currere discurrere, aut à soch quod est desiderare, & si armum significat, erit quia carnes eius sint desiderabiles: si verò à sachach, quod est currere, significabit potius coxam, à cursu quàm armum: disputauimus de verbi & nominis significatione. Gen. 3. super illud. Ad vitum tuum tessuchatech. i. desiderium vel discursus tuus.

Omnes eleuationes sanctificationum, quas eleuare faciunt filij Israel Domino dedi tibi. Vocat eleuationes omnia sacrificia quæ eleuabantur ad offerendum Domino aut quæ filij Israel eleuabant & separabāt à bonis suis: vt darent Domino, prior tamen interpretatio videtur melior.

Paetum salis, sempiternum ipsum coram Domino, tibi & semini tuo tecum. Dixerat ante hæc verba. Omnes eleuationes quas eleuabunt filij Israel Domino, dedi tibi & filiis tuis & filiabus tuis tecum statuto perpetuo, & sequitur. Paetum salis sempiternum hoc coram Domino & cætera: quasi his verbis voluerit explicare quid sit dictum: statuto perpetuo, vt videlicet sit idem quod paetum salis, sed quare paetum salis dicat perpetuum, vel quid sit paetum salis, difficile est explicare. Ex textu constat sacerdotium & oblationes Domini esse traditas & donatas Aharoni statuto perpetuo, & quòd pacto salis perpetuo pertinerent ad eum & ad semen eius coram Domino: erit ergo explicandum hinc quid sit paetum salis & quare dicatur perpetuum. Aliqui per paetum salis intellexerunt legem quæ homines inter se & inter Deum integros conseruat. Sepharadi verò per paetum salis intelligit paetum perpetuum, & interpretatur quod sicut sal omnia cõseruat & stabilia facit: sic sacerdotium Aharonis firmum & stabile, durabit in perpetuum. Caietanus dicit ignotum esse quare paetum firmum & stabile dicatur paetum salis, sed meo iudicio res non est tam difficilis si aduertantur quæ de sale dicta sunt Leui. 2. vbi dominus expressè dicit sic. Omnis oblatio sacrificij tui, sale salietur, & non cessare facies sal pacti Dei tui, à sacrificio tuo. In omni oblatione tua offeres sal. Erat ergo paetum inter Deum & Israel, quod in omni sacrificio eius poneretur sal, & quia hoc paetum erat perpetuum inde paetum salis perpetuum dici puto. Vult ergo Dominus dicere se dare Aharoni sacerdotium in paetum salis seu perpetuum vt. f. quemadmodum paetum eius de sale ponendo in sacrificijs erat perpetuum, ita & paetum sacerdotij & oblationum erat perpetuum inter eum & ipsum Aharonem. Idem est ergo dicere paetum salis quod paetum perpetuum, & quod dicitur sempiternum nihil est aliud quàm explicatio eius quod dictum est paetum salis: quare verò paetum

salis perpetuum diceretur, diximus quia paetum fuerat dominus cum Israelitis de sale perpetuo admiscendo sacrificijs ipsius. Si verò quæras quare Dominus volebat in omnibus suis sacrificijs offerri sal, iam loco Leuitici citato diximus sacrificia veteris legis vocari cibationes seu prandia & cœnas Domini: vnde omnia illa quæ sunt ad mensam necessaria, in huiusmodi sacrificijs interueniebant: vt panis delicatissimus, carnes & vinum, & quia mensa malè absque sale ponitur, voluit Dominus in sacrificijs omnibus sal interesse. 2. Paralipo. 13. dixit Abiiah rex Iehudah Iarobham regi Israel, Deum dedisse Dauidi regnum Israel in perpetuum, in paetum salis: vbi etiam pro eodem reputat paetum perpetuum & paetum salis ratione iam dicta. Crediderim etiam tunc temporis sal in omni pacto interuenisse ad significandum eius incorruptionem & fortè propter hoc, paetum sempiternum dicebatur salis, quod in omni pacto sal interueniret.

Ego pars tua & hereditas tua, in medio filiorum Israel. Id est, oblationes meæ & omnia quæ mei iuris sunt: erunt pars tua & hereditas tua, inter filios Israel: ac si dicat. Quemadmodum vnusquisque filiorum Israel habet partem suam inter alios filios Israel, ita tu me.

Et filijs Leui dedi omnem decimam in Israel. Iure Dominus decimas ab Israelitis habere voluit, quoniam Iacob eas sibi deuouerat Gen. 29. sed dubium est an per decimam intelligat veram quotam cum aliqui putent per decimas selectiora intelligi, sed quia Scriptura super decimam addit pinguedinem, siue id quod melius est, oppositum puto esse verum, & fuisse eas à principio Domino solutas, id quod Gen. 14. dicitur argumento est: vbi legimus Abrahamum eas soluisse Melchisedeco sacerdoti Dei altissimi.

Pro ministerio eorum. Doleo quòd tam nostri quàm Hebræi nolunt verborum & nominum significationem expendere, ne tam facilè eas pro suo cerebro mutarent. Verbum Chalaph eis authoribus significat transire mutare, vt multis exemplis probat Sanctes in lexico pag. 631. celeph verò quod hinc ponitur dicunt significare pro, & illud hinc vertunt pro ministerio, sed si parum expendissent allusionem, viderent quòd à chalaph quod est transire, est cheleph, id est, transitus, vnde locus restituendus est. Pro transitu seruitutis eorum, id est, pro ministerio quod hincinde discurrunt faciunt. Si de hac expositione diffidis, lege Lucam cap. 12. & probabis quæ dicimus, vbi de Christo loquens sic habet. Amen dico vobis, quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis. Quod autem Lucas dixit. Transiens ministrabit, dixit hinc. Moseh pro transitu ministerij: quia solent ministri diligentes hincinde causa ministerij transire. Tu ergo qui textum sacrum interpretaris, non sis facilis in mutandis verborum & nominum significationibus, sed prius expende an propria possit conuenire.

Ad portandum peccatum, & moriendum. Sic in Hebræo est: quod verti potest ne portent peccatum, scilicet, appropinquando sacris, & moriantur in pœnam huius præsumptionis. Sanctes vertit: vt ferant pœnam peccati & moriantur, & placet expositionem.

Et serui & Leuita seruitutem tabernaculi Ecclesie, & ipsi portabunt pœnam iniquitatis suæ. Quia prohibuerat filios Israel à ministerio tabernaculi, & à sacrorum

rum contactu, dicit modò, hoc esse munus Leuitarum: qui si malè ministrauerint, portabunt pœnam iniquitatis suæ, & ob huiusmodi ministerium præcipiebat illis decimas dari. Dicit autem decimam quam leuabunt Domino, aut quia à bonis suis eam leuabat seu separabat populus: aut quia eleuabatur sursum quando Domino offerebatur.

Eleuabitur ex ea eleuationem Domini: decimum è decima. Tenebantur hac lege Leuitæ ex decimis quas à populo colligebant: soluere decimam summo sacerdoti: vt statim explicatur. Et per eleuare, intellige aut separare, aut leuare sursum, vt sapius diximus, sed primum germanius.

Et reputabitur vobis eleuatio vestra: sicut frumentum de area: & sicut plenitudo de torculari. i. decima hæc quam vobis præcipio dare summo sacerdoti, perinde erit, ac si daretis decimas de area vestra quemadmodum alij: & ac si daretis vinum de torculari pleno: aut vocat plenitudinem decimam ipsam vini, vel quod verius puto, vocat decimam plenitudinè: quia ex pleno acervo dabatur antequàm ab eo quidquam auferretur.

De omnibus decimis quas accipietis. Potest hoc esse plenior explicatio præcedentis legis: & potest esse sensus quod non solum ex decimis frumenti & vini soluunt decimam summo sacerdoti, sed etiam ex decimis omnium aliarum rerum. Vnde sequitur.

Et omnibus donis vestris eleuabitur eleuationem Domini: de omni adipe eius sanctificationem eius, de eo. i. ex omnibus his quæ dederint vobis filij Israel, separabitis aliquam partem Domino, quasi rem sanctam seu consecratam Domino: nempe id quod in ea re fuerit pretiosus, quod hinc vocat pinguedinem, & meo iudicio est sermo de donis datis Leuitis tanquam ministris Dei. Nam si quis illis amicitie gratia daret aliquid: non tenebantur ex eo aliquid sacerdoti dari. Et quando eleuaueritis huiusmodi pinguedinem donorum vestrorum. i. pretiosius in eis reputabitur vobis ac si esset de area aut torculari: quemadmodum dixerat de decimis, & vbi Sanctes vertit fructus, in Hebræo est prouentus quod idem est.

Et comedetis illam aut illum in omni loco vos & domus vestra: quoniam merces est hoc vobis, pro transitu ministerij vestri in tabernaculo Ecclesie. Potest relatiuè asseri. i. qui, referre decimam & sic verte illam aut fructum & sic vertendum est illum, aut illum si referat donum: melius tamen quadrat si referat decimam, & ponit discrimen inter ea quæ Leuitis & sacerdotibus dabantur, quoniam sacrificia quæ sacerdotes offerebant, erant comedenda in loco sacro, decimæ verò poterant à Leuitis comedi vbi que locorū. Secundum discrimen est, quod decimas poterat comedere omnis domus Leuitarum, non sic autem domus sacerdotum sacrificia, sed quædam erant quæ ipsi soli comedere poterant, alia ad quæ masculi domus eius admittebantur, alia ad quæ omnes. Vertimus autem pro transitu ministerij, quoniam hoc dictio cheleph significat vt iam hoc eodem cap. adnotauimus, & verti posset pro discursu ministerij, quo hinc inde ministrantes discurrunt.

Et non portabitis super illo peccatum: quando eleuabitur vos pinguedinem eius ex eo. Sensus est. Non dabitur pœnas si solueritis id quod pretiosius est ex decimis vestris summo sacerdoti.

Et non polluetis sanctificationes filiorum Israel, & non moriemini. Id est, non polluetis decimas, & alia vobis gratia ministerij donata à filiis Israel: quæ dicuntur sanctificationes filiorum Israel, quoniam ab

eis erant separata Domino, seu ministris eius, quæ polluebant non soluendo ex eis quod erat sacerdoti soluendum. Aut non polluetis sanctificationes filiorum Israel, volendo illa quasi sacerdotes offerre: quoniam si hoc feceritis, moriemini quemadmodum Chorach & socij, qui ambierant sacerdotum munera. Alij putant Leuitas polluere sanctificationem filiorum Israel, si ex decimis sibi datis à filiis Israel, non darent id quod pretiosius & melius erat, quoniam in hac re minoris fiebat Dominus quàm oportebat fieri: neque displicet interpretatio.

IN CAPVT XVIII. NVMERORVM AD MORVM REFORMATIONEM ANNOTATIO.

V & filij tui & domus patris tui, portabitis iniquitatem sanctuarij. Sicut pro dolor: hodie multi sacerdotes, qui pro nihilo reputant, quæ suæ sunt functionis ignorare, qui vix etiã in tota vita sua, Domino ministrant: comedentes imò quod est deterius luxuriantes in bonis, quæ pro solo ministerio sibi à Domino tradita sunt: qui attentis auribus audiant, quod sint omnium errorum in ministerio suo commissorum, pœnas daturi. Et si hi qui malè ministrant, seu in ministerio errant, vapulant: quid illis fiet, qui sudores & labores ministrantium: sine vlllo labore comedunt? Aequum enim est, vt qui bonis sanctuarij & sacerdotij honore fruuntur: iniquè administrationis suæ Domino suo dent pœnas.

Et etiam fratres tuos tribum Leui, appropinquare fac tecum. Superbiunt nonnunquam superiores ministri aliosque inferiores despiciunt: quasi suo Marte & labore sacerdotij dignitatem acquisissent: quare voluit Dominus hinc sacerdotes, quasi fratres Leuitas habere. Rectorem (ait Ecclesiasticus) te posuerunt, noli extolli: sed esto inter eos quasi vnus ex eis. Similiter attende Dei sapientiam, qui omnes ministros suos ex eadem tribu habere voluit, vt maior esset in ministerio concordia, & melius se inuicem ministri iuuarent.

Custodiant custodiam tuam. Summa debet esse obedientia inferiorum ministrorum Dei ad maiores: ne in ministerio Domini vlla possit oriri dissobantia: neque putent se inferiores ministri hominibus subditos, sed Deo, aut hominibus propter Deum. Antequàm enim Dominus Leuitis præciperet custodire custodiam summi sacerdotis, sacerdotem admonuit fraternitatis & consanguinitatis Leuitarum ad eum: vt si eum aliquando prælatura super Leuitas extolleret, fraternitas memorata a qua ret. Similiter postquàm dixerat, Custodiant custodiam tuam, ne sacerdos eos in omnibus sibi subditos putaret adiecit, & custodiam omnis tabernaculi. Sic inferius cum diceret. Vobis dono dati, adiunxit Domino, vt faciant opus tabernaculi Ecclesie: ac si diceret. Non sunt vobis dono dati pro vobis, sed pro Domino & pro eius ministerio non pro vestro.

Ad vasa sanctitatis & ad altare: non appropinquabunt. Non debent esse in tabernaculo Domini confusa ministrantium ministeria, sed quæque ministrorum ita exequi debet munus suum, vt ministerium alterius non attingat, sed sunt homines qui cum ad sua munia minimè sufficiant, omnium aliorum officia facere

facere volunt, & sic aliquando contingit ministeria Domini in ecclesia confundi, & oriuntur rixæ & discordiæ maximæ inter ministros.

Ve non moriantur tam ipsi quam vos.] Debent superiores ministri inferiores docere, eosque rebelles in officio continere; ne pro eorum excessibus pœnas dare contingat.

Ego dedi tibi custodiam oblationum mearum.] Aequissimum est, ut qui altari seruit ex altario uiuat, & audis hic quàm opulenti quàm delicatè, Dominus nutriat ministros suos: ut illis præcipiat dare selectiora, & comedant ipsi partes Domini. Et licet à sacerdotibus & Leuitis posset gratis ministeria exigere, noluit tamen, quoniam nouit hominem nihil sine mercede facere solitum, & quàm inculca sunt ministeria gratuita.

Hoc erit tibi de sanctificatione.] Quemadmodum distributa debent esse ministeria in Ecclesia, ne inter ministros sit confusio, ita & distincti debent esse ministrorum prouetus, ne lis inter ministros oriatur. Solent enim ministri, sæpius propter huiusmodi distributiones litigare.

Omnis oblatio pro peccato, & omnis oblatio pro delicto.] Sis quæso memor, bone sacerdos, te comedere peccata & delicta populi Dei: & quæ à te exigenda sunt illius peccata & delicta: aut pro eis non oraueris Deum, aut Deum illis propitium non reddideris. Si enim sacerdotes considerarent se peccata potius populi quàm panes comedere, felle amarioribus essent illis delicta Domini. Et aduerte quæ quatuor genera rerum dantur hic sacerdotibus. scilicet sacrificia ignita, primitiæ omnium rerum, primogenita omnium animalium cum suis redemptionibus, & succisiones seu anathemata. Est tamen hic aduertendum quod non poterat sacerdos comedere animalia quæ poterant sacrificari, ut nos doceat Dominus seruare meliora. neque in nostros usus conuertere ea, quibus arbitramur Dominum delectari.

Omnis eleuationes Domino, dedi tibi & filiis tuis: in pactum salis.] Duo legimus Dominum dedisse in pactum salis seu perpetuè. scilicet sacerdotium Aharoni ut constat hoc loco, & Regnum Dauidi, ut patet ex 13. cap. prioris libri Paralipomenon, quoniam licet melius sit sacerdotes & reges eligi, tamen propter hominum ambitionem successio in huiusmodi videtur esse securior.

De terra eorum non hereditate accipies, & pars non erit tibi in medio eorum.] Curant nunc sacerdotes Domini terram colere, lucris inhiant, mercaturis vacat, & omnia secularia negotia administrant. Considera quæso sacerdos quare Dominus noluerit te partem & sortem cum fratribus habere. Nonne ut liberius ministerio eius vacares & operibus templi semper præsto esses? Quid ergo te implicas huiusmodi negotiis, cum tibi hoc solum negotium curæ esse deberet?

Ego pars tua & hereditas tua.] Magna dignatio Domini, si tamen eam sacerdos cognoscas: quæ velit Dominus Deus tuus esse pars tua & hereditas tua. Quid non habebis si Deum habeas quæso? Audi quid dicat sanctus Dauid. Dominus pars hereditatis meæ & calicis mei. Et alio in loco. Pars inquit mea Deus in æternum, Et mirum valde est (ait diuus Cyprianus) quod te solo sit Deus tuus contentus, neque velit aliam præter te hereditatem habere, tu verò eo non contentus, ad terrenas inhies diuitias & hereditates. Sufficiat, quæso, tibi Deus tuus, sicut tu sufficis Deo tuo.

Et filiis Leui ecce dedi omnem decimam.] Tenetur

populus non solum superiores ministros doni sustentare, sed etiam minores, quemadmodum ex hoc loco apertissime constat, sed considerent ipsi sibi pro opere tabernaculi dari: quare indigni sunt hæc recipere qui Domino non ministrant.

Eleuabitur ex ea eleuatione Domini, decimam decimam.] Colligunt ex hoc loco Doctores, summum pontificem posse exire ab aliis sacerdotibus & ministris decimas suorum prouentuum, licet textus non dicat eos leuare eas ab aliis sacerdotibus sed à Leuitis, sed postquam inferiores ministri sunt, iuste soluant decimas superiori. Discant etiam ex hoc loco agricolæ qui semè tanquam iam decimatum à fructibus auferunt, se in hoc opere peccare. Si enim ex ipsa decima, alia soluitur sacerdoti, cur non potius ex decimato semine? Omitto semen sub terra fuisse corruptum, & quicquid fructuum sequitur, tanquam nouum dono Domini datum habendum, & decimandum.

Non portabis super illo peccatum.] Pulchrè nos admonet locus iste, nihil fructuum comedere, quin illius pinguedinem Domino nostro in sacerdotibus largiamur. Vbi similiter aduerte illum polluere Dominum, qui non illi meliora offert: quare dicit hic Leuitas polluere eum & pœnas mortis daturus si decimæ suæ pinguedinem non offerat summo sacerdoti. Minoris enim quàm par est, Deum reputas, si illi non offeras selectiora.

IN CAP. XIX. NVNERORVM iuxta literam annotationes.

Interrogare ad filios Israel, & accipiant ad te vaccam rufam, in qua non sit macula: super quam non ascendit iugum.] Difficile valde est ceremoniarum quæ in huius vaccæ mactatione fiebant, rationem literalem inuenire. Res quidem in se nota est, sed quare fieret, non ita manifestum est. Putant tamen Hebræi ea peccatum adumbrari maximè ratione rubei coloris: qui apud Isaiam peccatum significare videtur, ubi dicitur. Si fuerint peccata vestra ut coccinum: velut lana dealbabitur. Mihi verò potius videtur eam fuisse perfectissimum pro peccato sacrificium. Erat autem præcipuum inter omnia veteris legis sacrificia, sanguis animalium. Dixit enim Dominus, cum sanguinis esum Iudæis prohiberet Leu. 17. se eis dedisse sanguinem, in expiationem animarum. Quoniam sanguis ipse (inquit) animam expiabit: quare voluit eam rufam, ut rubeidine sua sanguinem adumbraret, & quasi tota sanguis esse videretur. Fuit etiam mundissima & perfecta, quoniam oportebat sacrificium omnino mundum esse: quo peccata mundabantur. Putarem etiã fuisse totius populi huiusmodi sacrificium: quoniam in textu præcipitur Moyses populo dicere: ut afferat sacerdoti vaccam rufam. Dicitur autem in textu quod sit integra & in qua non sit macula, & si esse sine macula non est explicatio huius quod est esse

integræ, ut sæpius fit in Hebraismo. Per perfectam intellige quantum ad ætatem, aut ut Hebræi dicunt, integrè & perfectè rufam: in qua nullus sit pilus cuiuscunque alterius coloris. Per sine macula verò intelligendum puto, ut in ea nullus sit defectus cuiuscunque rei, videlicet membrorum, aut partium. Vel per integram possumus interpretari quod nullum illi membrum desit, per sine macula ut in ea nullus sit alius defectus.

Dabitur eam ad Elhazar sacerdotem.] Noluit Dominus

eam tradi Aharoni ut maneret sacerdos mundus, qui in templo tunc temporis ministraret. Immundus enim reddebatur qui vaccam offerbare: vel hoc factum est post mortem ipsius Aharonis.

Mactabit eam ante eum.] Intellige mactans. Nã in ferius dicitur quod combures vaccam, lauabit vestimenta sua: unde constat sacerdotem nõ combussisse vaccam, & credendum est eam etiam non iugulasse, sed iugulatam ab eo qui eam comburere debebat, obtulisse. Est ergo sensus. Et iugulabit eam. Iugulatur seu lanio, ante eum. scilicet Elhazar. Posset etiam relatiuum eum referre populum qui vaccam tradebat sacerdoti, & teneri sacerdotem eam mactasse & alteri comburendam tradidisse, & tunc sensus est. Et iugulabit. scilicet sacerdos eam. scilicet vaccam ante eum videlicet populum.

Et sparget ad directum faciei tabernaculi Ecclesie.] Admonui Exo. 40. & Ge. 25. significatione nochach, quod hic directè seu directum vertimus, non esse perfectè notam Hebræis, nostri communiter vertunt contra è regione, videtur tamen (eis etiam auctoribus) significare rectè seu directè.

De sanguine eius septem vicibus.] Dixi Exo. 40. quare huiusmodi aspersio fieret versus templum seu locum in quo erat Dominus, & quare septem vicibus, ut autem iterum reputamus, aduerte, peccata nostra præsertim grauias, Deum ad vindictam ex nobis sumendam prouocare: sed sacerdotem sanguine immolatæ victimæ qui peccatoris reputabatur, irato Domino occurrisse: ac si ostenderet iugulatum & occisum peccatorem quem ille volebat occidere: qui eum iam pœnas dedisse reperiens, gradum sistebat, neque amplius puniebat, & isto modo sanguis victimæ iugulatæ peccatum expiabat. Fiebat autem septem vicibus ad ostendendum quot mortibus dignus esset, qui Deum suo peccato offendebat: quod. scilicet dignus esset qui septies occideretur. Nam Gen. 4. habes eum septies pœnas daturum, qui occidisset Chain, & eum qui Lemech septuagies septies, aut septem vicibus propter septimam diem cui maximè Dominus afficiebatur, idè volebat illo numero aspersio peccata deleri: ut videlicet homines illi afficerentur, scientes sibi eius virtute peccata donari.

Comburet vaccam in oculis eius. scilicet sacerdotis aut populi ut diximus: videlicet comburens.

Cum fumo eius comburet.] A paras quod est diuidere & separare est paras. i. eques, quod crura diuisa habeat dum equitat, & sit quodammodo diuisus: inde etiam peres. i. stercus sic dictum, quoniam à domibus & oppidis soleat eiici & separari.

Et capiet sacerdos lignum cedrinum & hisopum & coccum vermiculi.] Non plene ex textu constat, an hæc tria essent missa in rogius quo vacca comburebatur dissiligata, vel potius ex eis aspersorium fieret ad sanguinem spargendum, & postmodum fasciculus ille combureretur, & putarem per lignum cedri, ramum cum foliis esse intelligendum, & idem puto de isopo, quo videlicet acciperet sacerdos ramum ipsius: per seni coccum, Hebræi intelligunt colorem rubeum qui vulgo dicitur charmesinus, ego verò intelligo filum duplicatum tinctum sanguine illius vermibus, quo tingitur grana. Nam radix seni. i. cocci: videtur esse sanah quod est iterare duplicare, & inde seni. i. duplicatum. scilicet filum, aut color, & videtur quod huiusmodi fila duplicata intrarent fasciculum cedri & isopi, ut melius aspersorium sanguinem vaccæ accipere posset, aut erant fila quibus ipsum aspersorium ligabatur. Quod ve-

rò tholeah vermibus significet constat Isaiæ 14. ubi dicitur. Opera tua tholeah. i. vermibus quod autem rubei coloris manifestatur Isa. 1. ubi habetur. Si peccata vestra fuerint rubra chatholah. i. sicut vermibus ille. Comburebat autem sacerdos huiusmodi aspersorium, aut omnia hæc tria simul cum vacca. Puto autem fuisse aspersorium, quoniam Exod. 12. ex his aspersorium factum fuisse lego, & Psalm. 51. habes. Purificabis me beezob, id est, cum isopo. Nos vulgari etiam nostro aspersorium vocamus Isopo.

Et ponet extra castra.] Verbum nuach quod nostri hic ponere vertunt: significat proprie quiescere & requiescere, & in Hiphil requiescere facere, quare melius vertas. Et requiescere faciet, scilicet, huiusmodi cineres extra castra in loco mundo. Reponebantur enim cineres in vase aliquo mundo, in loco quieto: quo à vento dispergi non possent, & in loco mundo.

Et erit congregatio filiorum Israel ad custodiam: in aquam separationis pro peccato erit.] Incerta est Hebræis & nostris significatio verbi nadah, quod hic Sanctes vertit separationis. Dicunt tamen Hebræi significare elongare & separare: ad quod citant illud Hamos 5. qui hamnadim, id est, elongatis diem malum, id est, distare adhuc putatis multum, & illud Isaiæ 66. Dixerunt fratres vestri odio habentes vos: menadechem. i. elongantes vos, sed turbat hanc significationem, nominis nedeh significatio: quod significat donum quod nihil allusionis habere videtur ad separationem vel elongationem, sed posset dici nomen nedeh esse à nadad quod est donare, & iuxta hanc duplicem significationem, dupliciter reddi potest locus iste. Vno modo sic. Et erit videlicet aqua ista, seu cineres, filiis Israel ad custodiam. i. custodiant & obseruabunt eam ad aquas elongationis peccatis. i. ad aquas quarum aspersio faciet elongare eos à peccatis aut peccatum ab eis, id est, ab immunditiis ex contactu cuiuscunque rei immundæ. Pro huiusmodi enim immunditiis videtur hic peccatum accipi 2. modo potest sic explicari. Erit ad custodiam ad aquam condonationis peccati ipsius, & debet litera sic distingui. Et erit huiusmodi cinis ad custodiam, ad aquas condonati onis peccati: ipse, scilicet, cinis, & cinis non erat aqua commistus, sed commiscebatur quado immundus erat purificandus. Tunc enim pars cineris aqua miscebatur, & super mundandum aspergebatur, & virtute continebant huiusmodi cineres sacrificium pro peccato, & ideo quemadmodum sacrificia poterant huiusmodi peccata mundare, ita & cineres: cum essent vaccæ oblatæ pro peccato.

Tangens mortuum omnis anima hominis. i. tangens cauer in quo fuit anima humana.

Purificabit se in eo. scilicet cinere die 3. Verbum chara quod proprie peccare significat, hic, sicut multis aliis locis ponitur pro expiari à peccato: quod ut in regulis admonuimus, aliquot verbis Hebraicis vsu venit. Reseruasse etiam videtur Dominus huiusmodi munditiam septimæ diei, ut sabbati sanctitatem commendaret, aut ut ostendat, hominè septies pœnas pro peccato daturum, nisi sibi huiusmodi lustratione occurreretur.

Tabernaculum Domini polluit. id est, perinde est, ac si polluisset, aut si sic pollutus accederet tabernaculum sine huiusmodi purificatione, talis polluit tabernaculum Domini.

Excidetur anima illa de Israel, scilicet, per immaturam mortem. Aliqui interpretatur. Non pertinebit amplius

amplius ad populum Israeliticum, sed hunc sensum explosimus per similem locutionem de præcepto circumcisionis Exo. 4.

Immundus erit donec immunditia eius fuerit in eo] Male meo iudicio hic vertit Sanctes quoniam od, significat adhuc, potius quam donec, & textus sic restituendus est. Quia aqua elongationis aut condonationis peccati, non est aspersa super eum, immundus erit, adhuc immunditia eius in eo, subaudi est, & lex hæc statuta videtur pro his qui extra domum seu in agro morticinum tetigissent: postea statuit de pollutione morticini in domo.

Omne vas opertum super quo non est operculum affixum: immundum est.] Dicitio samid quam hic Sanctes vertit affixum significat potius coniunctum à samad quod eo auctore in lexico significat coniungere & sociare: licet quasi idem sit coniunctum & affixum. Sequens verò dicitio, s. patil, ignota significatio est Hebræis vt diximus Gen. 30. vbi satis de verbi significationis disputauimus, & omnibus locis inspectis videtur patil significare propriè tortum & inuolutum esse, vnde patil etiam significabit filum tortum, aut tortum quodcumque illud sit, & videtur significare frustrum panni ex tortis filis contextum. Posset etiom verti inuolutum, vt sit sensus: Omne vas apertum super quo non est coniunctum inuolutum, s. inuolutum: immundum est. Ponitur dicitio Gen. 38. vbi abundè de verbo diximus, & videtur textus loqui de vase quod apertum est in domo in qua est cadaver hominis, aut melius de quocumque vase.

Qui tetigerit super facie agri occisum gladio, vel mortuum.] Aniam præbet locus iste & coniecturam, ad venandam propriam significationem verbi chalal, quod in multis locis sequentes Hebræos diximus significare polluere & ex consequenti occidere: modo verò cernimus vnicum esse verbi significationem, & significare propriè incipere initiari. & ex cōsequenti vulnerare, percutere citra mortem: quòd percussio quædam initia seu initium quoddam ad mortem sit, similiter prophanari, quòd sit initium quoddam, quo res antea intractabilis, communis & tractabilis fit: vnde pro occiso tu verte percussum. Nam hic postquam po sui bachalal, id est, percussum gladio, addidit betmer, id est, mortuum. Posset tamen hic per percussum gladio intelligi occisum, per mortuum verò eū qui esset alia morte mortuus, sed re vera prior interpretatio est verior.

De puluere combustionis pro peccato. i. vitulæ quæ pro peccato combusta est, aut quæ pro expiatione peccati combusta est.

Et dabunt super ipsum. s. cinerem aquas viuas ad vas.] Intelligit Hebraismus per aquas viuas, aquas currentes, quales sunt fontium & fluminum, non puteorum, quæ non videntur extra fluere. Et quod dicitur super ipsum, s. cinerem, posset verti super ipsum, scilicet immundum.

Ad vas, in quo, scilicet, est cinis. Volebat enim Dominus vt aquæ currentes, vaccæ cineribus immiscerentur, vt possent aspersorio effundi super immundum.

Et accipiet hyssopum.] Crediderim cum aliis accipiendum, cedro videlicet & cocco vermiculi, aut si malueris, ramum hyssopi.

Et super animas quæ fuerunt ibi. i. homines. Nā vt sæpius admonui, vocat Hebraismus homines animas, id est, flatum: quòd animam ex flatu Dei consequuti sint.

Vel occisum vel mortuum.] Tu melius veritas per-

cussum vel mortuum, vt iam diximus.

Die tertia & die septima.] Non constat quare die tertia iubeatur immundus aspergi aqua illa lustrationis.

Lauabit se aqua.] Ponuntur hic duo verba, s. chabas & rachath, quæ ambo significant lauare, sed innuitur hic prius significare lauare vestimenta, secundum verò corpus.

Quia sanctuarium Domini polluit. Quod, s. est inter eos immundos. Aut quantum in se est, sanctuarium polluit. Dicitur autem sanctuariū Domini pollui, polluto homine: quemadmodū princeps alicuius communitatis & prælatus dicitur malus, si subditi mali sint. quoniam qualis rex, tales præsumuntur ministri eius, & sicut Dominus dicit: sancti estote quoniam ego sanctus sum: ac si dicat, Quemadmodum reputabor ego sanctus, si vos sancti sitis, ita reputabor prophanus & pollutus, si vos qui estis ministri mei, non fueritis sancti.

Aqua separationis non est aspersa super eum.] Expone vt supra hoc eodem capite. Potest enim etiam verti. Aqua condonationis, cuius aspersione Dominus peccata condonat. Sic cum dicitur,

Spargens aquam separationis, vbi pro separationis, etiam legere potes condonationis: sic cum dicitur,

Tangens aquam separationis.] Sed mirum valde est quomodo ex eisdem cineribus aqua mixtis, contrarij orientur effectus vt, s. immundos super quibus sparguntur, mundos reddant, mundos verò qui eos tetigerint inquinent, & alios mudent, sed varius modus tangendi sacra, admirationem tollit. Si quis enim prophanus aut secularis quibus sacra contingere prohibitū est: sacrum contingeret oleū vel chrisma, peccaret & suo modo pollueretur, quod tamen oleū alios sanctificat: ita & huiusmodi cinis, sed adhuc de sacerdote admiratio non tollitur, qui cum sacra tangere sine peccato posset, tangendo huiusmodi cineres polluebatur, vt hoc eodem capite dictum est. Sed harum ceremoniarum exactam reddere rationem, solus ipse qui instituit, reddere potest, uisi dicamus sacerdotem in huiusmodi pollui, quoniam cadaver vel cineres rei mortuæ contrectabat, & licet animalium cadavera quæ ad litandum occidebat, tangeret, non tamen cineres.

IN CAPVT XIX. NUMERORUM ad morum compositionem annotationes.

Quere ad filios Israel: vt adducāt ad te vaccam rufam.] Benedictus sis Domine Deus noster, qui semper cogitas qualiter nos à peccatis abluas, & sacramēta quib' nos lustras, incessatè instituis, & in simplicibus & paruis (vt ita dixerim) rebus: tuā virtutē ad nostrā vtilitatē includis, vt nemo causetur, se difficile posse consequi peccatorum suorum remissionem.

Integram in qua non sit macula, super quam nullū venit iugum.] Qualia debeant esse sacrificia quæ de nostro offerre debemus, præsertim illa quæ ad peccata expianda offeruntur, pulchrè ostendit locus iste: vbi vacca rufa, integra & sine macula, & quæ nunquam iugum traxit, offerri mandatur. Integer enim & immaculatus & qui nunquam peccati iugum portauerit debet esse vir ille seu sacrificium: per quod hominum peccata expiari debent. Sed quis potest inter homines dicere integer & mūdus à pecca-

à peccato sum: nunquam peccati iugum traxi: cum cœli in eius conspectu mundi non sint, & in angelis suis repererit prauitatem ac superbiam? Solus ergo ille qui peccatum non fecit, agnus immaculatus, qui peccata abstulit mundi, qui hoc integro & immaculato vaccæ rufæ sacrificio adumbratus est, neque vnquam peccati iugum traxit, pro omnibus mactatus est & crucifixus, vt nos suo sanguine veluti aqua lustrationis ablueret. Qui (inquit Ioannes) dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris: in sanguine suo. Si enim summus Deus sanguine pecoris immolati mouetur ad pietatem: vt aliam vltionem à peccatore non quærat, quanto magis placabitur sanguine filij sui, qui pro nobis illum tā abundè effudit. Et considera qualiter cuncta conueniant. Iubetur vacca extra castra immolari, & ibidem mactari & comburi, & Apostolus de Christo dicit, eum extra portam passum vt mundaret populum suum. Exeamus ergo fratres extra castra, & cineres vitulæ nostræ reuerenter colligamus: vt eis aqua baptismatis mixtis, à peccatis nostris postmodum abluamus. Victimam hæc traditur immolanda sacerdoti, nostra verò est ipse sacerdos. Admonui etiam aliàs ex huiusmodi colligi, quàm mala res peccatum sit, vt sacrificia etiam quibus expiatur, extra castra debeant immolari: quo admonemur lōgè à nobis esse peccata separanda, & ita comburenda igne diuino, vt soli cineres remaneant, quemadmodum olim fecit sanctus Moseh, qui vitulum peccati combussit, & pulueribus eius aqua commixtis, peccatores ipsos potauit.

Sparget de sanguine eius contra faciem tabernaculi septem vicibus.] Voluit Dominus nobis ad viuum depingere, quoties sumus pro peccatis pœnas daturi: nempe septies, & si innocentem occidas, septuagies septies. Si enim Dominus bona opera remunerat ad mille generationes, cur non puniet peccata saltem ad septem? Sed misericordia eius non finit eum nisi in tertios & quartos animaduertere, si parentum suorum scelera imitentur.

Abluet sacerdos vestimenta sua, & lauabit aqua carnem suam.] Contagiosa & immunda valde res peccatum est: cuius expiatio non solum vestes sacerdotis, sed carnem eius immundam reddit. Et si solus contactus corporalis immundarum rerum, sic homines inquinat, quid faciet animæ, contactus ipsius peccati in se? qui etiam hominem inhabilem reddit: qui cum aliis conuersetur, vnde extra castra manere iubetur vsque ad purificationem suam.

Sed & qui comburit illam lauabit vestimenta sua & carnem suam.] Quemadmodum qui picem tangit, inquinabitur ab ea: ita omnes qui peccatū contingunt, inquinantur in eo.

Expiabit se ille tertia & septima die.] Sunt peccatores, qui cum innumera peccata perpetraverint, se ablutos & expiatos putent, si pauculas preces effuderint, si semel suspirauerint, aut duas vel tres lachrymulas ab oculis effuderint, cum videant istos propter mortui contactum corporalem, aut alterius rei immundæ: vsque ad septimam diem expectare purgationem. Lauabo (ait Psal.) per singulas noctes lectum meum, & lachrymis meis stratum meum rigabo.

Qui tetigerit morticinū anima humana & se non expiauerit, polluit tabernaculum Domini.] Mirum valde est quàm curiosi simus, ne templum Domini illotis (vt aiunt) manibus ingrediamur, vt nemo nostrum Ecclesiam cum macula in facie, in veste, vel calceo audeat introire: si verò animus sit odio, homicidio,

furto, & infinitis criminibus infectus, nõ curamus: mundantes solum ea quæ hominum oculos offendere possunt, quæ verò mundissimos oculos Dei, parum aut nihil curamus. Audi, quæso, quæ hic dicuntur. Non tetigi immundus tabernaculum Dei, non accessi peccator ad sacra, & quia non mundavi me, sacra polluere dicor. Nunquam audisti & vidiisti totam domum alicuius nobilis, imò & ipsum aliquando malè audire, propter crimen vnus ex seruis eius. Quid ergo mirum si domus Dei pollui dicatur, propter pollutionem vnus è seruis eius?

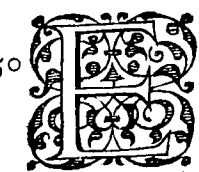
Qui ingressus fuerit tabernaculum, & qui fuerit in tabernaculo: immundus erit septem diebus.] Cur quæso Domine Deus, sic nos præcipis morticina fugere? Nõne tu solus es qui mortificas & viuificas, deducis ad inferos & reducis? Crediderim summū Deū sic à cadaveribus abhorreere voluisse nos, vt nos ab homicidiis valde deterreret, & vt harum corporearum immunditiarum fuga, nos doceret quantum scienda essent peccata mortifera.

Accipient pro immundo de cinere combustionis pro peccato.] Non sunt malæ, imò valde bonæ reliquæ oblationis pro peccato, eis qui illis mundari volūt. Quod enim ex pœnitentia peccati manet, salutiferum est, nempe displicentia voluntatis, cautio in futurum, & id genus alia, reliquæ verò quæ ad delictationem manent, pestifere sunt. Derident Lutherani aquæ benedictæ piam ceremoniam, quemadmodum omnes alias Ecclesiæ, cur non etiam hanc subsannant, à qua sancta Ecclesia mutuauit suam?

Spargent mundus super immundum.] Audiant hæc sacerdotes qui alios absolucere & purgare debent: ac sacramenta populo Christiano ministrare, vt sese purificent & mudent, antequam alios purgare, & à peccatis absolucere præsumant. Licet enim ipsi impuri sacramenta vera aliis tribuant, ipsi tamè sibi sæpius in huiusmodi ministrandis, damnationem acquirunt.

Qui tetigerit aquam, immundus erit vsque ad vesperam.] Cõsidera quæso quid intersit, si vt prophanus sacra contingere præsumas, aut vt religiosus. Qui enim sacra veluti prophanus contrectat, fit immundus: qui verò velut religiosus, huiusmodi contactu mundatur.

IN CAPVT XX NUMERORUM iuxta literam annotationes.

Et venerunt filij Israel, Omnis congregatio in desertum Sin.] Non est quòd te lector, qui Hebraicam calles linguam, hic admoneā, aliud esse desertum Sin quod hic cõmemoratur, & aliud cuius Scriptura ca. 16. Exodi meminit: cum prima huius litera sit f, s. Chades, alterius verò prior sit famech. Istud etiam vocatur Chades, illud verò non. Istud terminus est terræ Chenahan ab Australi ortu: fines extremos habens Edom quo loco vrbs est eiusdem nominis, vnde nuntios exisse legimus, qui transitum ab Edomeis exorarent. De priori verò nihil tale legimus. Quod verò dicitur omnem congregationem illuc venisse, dictum crediderim: quod exercitus non simul omnis illud appulerit, cum in eo multi paruuli, scæminæ ac debiles essent, sed mensè primo congregatus est illuc omnis exercitus.

Mense primo.] Non explicat textus cuius anni fuerit iste primus mensis. Putat autem Caietanus & alij multi fuisse anni 40. egressionis populi ex Aegypto.

Aegypto, quoniam mors Aharon, vt constat cap. 33. huius libri, 40. anno egressus illorum accidit, quæ cap. seq. describitur. Et verè puto hæc aut 40. anno aut circiter accidisse. Non conuenit etiam inter nostros & Hebræos, an hæc chades sit eadem cum ea cuius mentio facta est cap. 13. & Caietanus noster eandem fuisse æstimat, iuxta quam bis putat fuisse Israelitas: primum ex latere deserti Paræ. Secundo ex latere deserti Sin. Hebraicè enim scribitur: in desertum Paran in Chades, & similiter in desertum Sin in Chades: tanquam vtriusq; deserti pars illa describatur: quæ erat prope ciuitatē Chades. Mouetur autem Caietanus ex duobus. Altero quia circuitus Edomeæ hoc cap. subiectus, fuit ex illa Chades, vt scribitur in fine prioris capituli Deuter. Et ex hac Chades fuisse missos nuntios ad regem Edom, hoc capite describitur. Ziglerius tamen & Vuolfangus disertissimi terræ sanctæ geographi diuersam fuisse senserunt ex duobus. Tum quia altera nominatur sine vlla additione Chades, alteri verò additur barneh, & dicitur Chades barneah. Secundo quia altera describitur in deserto Paran, hæc verò in deserto Sin. Ego verò in hac re potius cum Caietano, quam cum illis sentirem.

Et mortua est ibi Miriam & sepulta est ibi.] Crediderim Iudæos illi ædificasse sepulchrum, tanquam personæ in populo notabili. Solebant enim Iudæi huiusmodi sepulchra nobilibus construere, vt ex multis scripturæ locis conuincitur.

Et iurgatus est populus cum Moseh.] Verbum rub quod hic ponitur, significat propriè litigare: vt patet Thren. 3. vbi dicitur. Rabta. i. litigasti Domine litem meam: seu partes meas egisti. Et Gen. 26. Et non rabu. i. litigauerunt propter illum s. puteum.

Vtinam obuissemus, quando obierunt fratres nostri, coram Domino.] Capite 17. huius libri admonui significationem verbi gauah non esse plenè notam Hebræis, communiter tamen putant significare obire seu leniter mori, non diu in ægritudine detineri: quemadmodum sequenti capite de Aharone dicitur, quod viderit omnis congregatio quòd obisset Aharon, vbi idem verbum ponitur & loquuntur de fratribus mortuis propter seditionem Chorach.

Vt moriamur ibi nos & iumenta nostra.] Nomē beir, id est, iumentum, est à verbo baar quod Hebræis est pascere & tondere: videntur enim iumenta herbas tondere, cum eas depascunt: vnde bestia dicitur beir, quasi tondens herbas: significat etiam verbum cōburere, quòd combustio fit quasi depascio (si sic Latine loqui licet.) Videtur enim ignis depascere ea quæ comburit. Diximus satis de verbi significatione cap. 11. huius libri: vbi textus dicit, Vocauit nomē eius taberach. i. combustionem.

Non locum sementi, id est, non potest feri.

Venit Moseh & Aharon à facie congregationis.] Erant enim ante congregationem, & timentes lapidari ab ea, aut vt pro eis preces Domino funderent, accefferunt ad tabernaculum: proiecerunt autem se, super facies suas orando Dominū: vt daret illis aquā. Et fortè non venerunt fugientes, quoniam nulla punitio hic describitur, sed potius ponitur desiderij consequutio.

Ceciderunt super facies suas.] Habet hic vulgatus in terpres multa, quæ non habentur in textu Hebraico nempe omnia hæc. Et corruerunt proni in terram, clamaueruntque ad Dominū atque dixerunt: Domine Deus, audi clamorē huius populi, & aperi eis thesaurum tuum fontem aquæ viuæ: vt satiati cesset

murmuratio eorum. Et quidā putant vulgatum hæc addidisse explicandi gratia. Possibile etiam est eū hæc in aliqua Chaldaica paraphrasi legisse. Sunt tamen quædam Latina exemplaria, in quibus hæc non habentur.

Conspicua est gloria Domini.] Per gloriam Domini (vt sæpius admonui), intelligitur nubes illa qua Dominus tectus loquebatur Moseh: quæ aliquando non apparebat, cum scilicet manebat tabernaculum, quandoque verò ostendebatur ad ostium: aliquando super tectū, ad admonendam profectio-nem, & visa est populo gloria, ad protegendum duces vt videret populus Deum adesse ad eos protegendos, aut ad eandem aquam, quam, ipsi postulabant: precibus suis.

Accipe virgam, scilicet illam qua in Aegypto miracula fecisti, illa enim erat coram Domino reposita ad rei memoriam: quemadmodum altera Aharonis quæ eius sacerdotium indicabat.

Illam dabit aquam suam.] Videtur quòd lapidis inclusam haberet aquam, & ad præceptum Domini dederit eam: vel est loquendi modus, quemadmodum in Psal. legimus. Dominus dabis benignitatē, & terra dabit fructum suum. i. qui in eius virtute latet, aut quem dare solet.

Congregare fecerunt eorum ante petram. Hebraice est. Ad faciem petræ, sed sensus redditus est.

Audite nunc rebelles.] Contēdunt Hebræi verbum marach, significare rebellare, rebellem & inobediētem esse, sed videtur potius significare amarū esse, quemadmodum marar. Nam duplicantia vltimam radicalem, & quiescentia lamed he: vt plurimum sunt eiusdem significationis, & cum marar significet amaricari seu amarum esse, videtur marah idem significare. Tum quia vbi isti vertunt rebellare, vt plurimum tam bene quadrat amarū esse: vt 1. Reg. 13. Pro eo quòd marita. i. rebellis fuisit ori Domini, vt nostri vertunt, tam bene veritas amara fuisit: quare posset etiam hic verti. Audite nunc amari. i. qui semper amari fuisit ori Domini, quasi vos gustare non potuerit. Nos etiam dicimus: nunqua pude gustaar delle: ou nunqua o pude gosaar, quemadmodū res amara gustari nequit.

Percussit petram virga sua, duabus vicibus.] Vocatur aliquando hæc virga Dei, quoniam miracula Dei per eam fiebant, nonūquam verò Moseh, quia ipse ea vtebatur ad miracula, & quia fuerat baculus eius, dum ipse oves in deserto pasceret. Quod verò in textu dicitur duabus vicibus. Hebraicè est vicibus, sed solent huiusmodi nomina numeralia, in plurali duplicare significationem suam. Nam esser in singulari significat decem: plurale verò eius. s. asferim significat viginti, sic maah in singulari centū, plurale verò eius. s. mathaiim ducenta. Arba quatuor, arbaaim quadraginta, sic paam vicem. s. vnam: paamaiim verò duabus vicibus.

Pro eo quòd non credidistis mihi, aut in me: vt sanctificaretis me, in oculis filiorū Israel: idcirco non introduceris congregationem istam in terram quam dedi eis.] Difficile valde est, huius loci genuinum sensum inuenire & explicare: in quo sanctus dux Moseh, & frater eius summus sacerdos peccarunt: quòd tanta seueritate à iustissimo iudice puniti sunt. Non enim facile apparet quomodo non crediderunt verbis Domini, aut in quo non sanctificauerunt Deum coram filiis Israel: vt ea de causa à Domino punirentur priuatione ingressus terræ & crediderim multa in hoc factō interuenisse quæ hic subticentur. Psalm. enim. 105. tractans rem hanc multa dicit, quorum

quorum hic nulla fit mentio. Habet enim sic: Irritauerunt eum ad aquas contradictionis, & malum fuit ipsi Moseh propter eos: quia exacerbauerunt spiritum eius, & protulit labiis suis. Ex quibus inuini videtur Moseh, ex acerbitate spiritus verba aliqua indigesta protulisse: quibus Deum offenderit. Deut. verò 3. dicit ad eos Moseh Dominum iratum in se propter eos, eumque non exaudiuisse. Ex Psal. 77. aliquid colligitur ad intellectum huius loci, ex cuius verba videntur hæc accidisse ante datum mande cælo. Sic enim tibi habetur. Tentauerunt Deum in corde suo, petendo cibum animæ suæ, & loquuti sunt contra Deum, & dixerunt. Nūquid poterit Deus parare mensam in deserto? Ecce percussit petram, & fluxerunt aquæ, & torrentes inundauerunt. Nunquid etiam panem poterit dare, num parare carnem populo suo? Ideo audiuit Dominus & iratus est, & ignis accensus est in Iacob, & furor ascendit contra Israel, quia non crediderunt Deo: neque sperauerunt in salute eius. Ex quibus verbis colligitur, eos Deum tentasse. s. non credendo eum posse dare cibum. Secundo non sperasse in salute ipsius. Videtur ergo populum non credidisse quòd videlicet Deus posset eis aquam & alia necessaria in deserto dare, prouocasseque eum ad irā, eoque exacerbasse simul spiritum Moseh, ad aliquot verba indigesta proferenda. Excessisse enim eum in verbis locus Psal. citatus expressit, dicens. Et protulit labiis suis. Verba autem quæ protulit, videntur ea esse, quæ hic habentur. Audite rebelles & cætera. De duobus autem à Domino ambo acculantur. s. quòd non crediderint verbis eius, & quòd eum coram Israelitis non sanctificauerint, & difficile est vtrumque explicare & inuenire. s. quibus verbis non crediderint, & in quo eum non sanctificauerint, & variæ sunt doctorum expositiones, sed antequam nos iuxta mentem nostram locum explicemus, præmittendum est eandem esse aquæ educationem quæ hic describitur, cum ea quæ scripta est Exo. 17. quod ex eo apparet, quòd hi qui aduersum Moseh & Aharon contēdebant, erant illi qui ex Aegypto egressi sunt, vt ipsimet fatentur, Miriam verò mortua est ann. 40. post egressum ex Aegypto, quando iam nullus illorum viuebat præter quatuor. s. Moseh, Aharon, Iosuah & Chaleb. Nunc verò examinabimus more nostro vocabula quæ hic ponuntur, præsertim tria. scilicet quod vertimus quia vel propterea, quam Hebræi dicunt significare quia aut propterea: quoniam in multis locis videtur hoc significare, sicut Leuit. 25. vbi dicitur. Iaan vbeiaan. i. eo quòd, & propterea. Et Gen. 22. Iaan asser, id est, eo quòd fecisti rem hanc. Et Isai. 60. iaan. i. eò quòd vnixerit Dominus me. Inuenitur etiam significare auem deserta incolentem quam aliqui putant vlulam, alij verò struthionem vt patet Isa. 13. vbi habetur. Habitabunt ibi filia iaannah. i. vlulæ, aut struthionis. Et Micheæ 1. Faciam planctum sicut dracones, & luctum sicut filia iaannah. i. struthionis vel vlulæ: de qua abundè diximus Leuit. 11. Secunda dictio examinanda, est verbum aman quod vertimus credere, quod significat propriè stabilire & firmare, similiter credere: quòd credens videatur se firmare in verbis eius cui credit. Nam. 2. Sem. habes cap. 7. Venenam. i. Et stabilietur vel firmabitur domus tua. Item Psal. 78. Non veenu. i. stabiles fuerunt in pacto tuo. Tertium verbū explicandum est chadas, quod vertimus sanctificare quod propriè significat separare, aut ab immunditiis aut à prophanis vsibus cultuiq;

diuino applicare: quibus præmissis aduertendū est Deum in hæc verba præcepisse Moseh. Accipe virgam, & congregare fac cætum: tu & Aharon frater tuus, & loquimini ad petram in oculis eorum, & dabit aquam suam. Ex quibus videntur Deum voluisse eos glorificare eum coram filiis Israel, postquam præcipiebat multitudinem ad miraculum vocari: voluisseque vt ei miraculum tribueretur: non ducibus aut ministris. Credibile etiam est Moseh verbum aliquod diffidenter dixisse, quemadmodum dixisse videtur, cum Dominus carnes ad mensam se daturum polliceretur Num. 11. ipsi verò in miraculo faciendo, sibi honorem & gloriam tribuere videntur, dicentes: Nunquid de petra hac educemus vobis aquam? Applicando ergo sensum verbis: sic locus interpretandus est. Pro eo quòd non credidistis mihi, dubitando. s. an possem aquā ex petra educere: neque me sanctificastis. i. separatim ostendistis: in miraculis faciendis. Non, inquit, me ostendistis singularem in operibus, sed vobis tribuistis miraculum: non introducistis hos populos. Interuenisse verò in hoc negotio aliquid incredulitatis: præter verba ipsa Dei de ea arguentis eos: ipsa bina filicis percussio testatur. Nisi enim aliquid interuenisset incredulitatis, quam primum ipse Moseh in verbo Dei percuteret lapidem, laticem ex se copiosum emitteret, iuxta verbum Domini. Alij verò dicunt eos peccasse, quoniam sub dubio protulerunt: quòd Dominus absolute faciedum præceperat. Dixerat enim Dominus. Loquimini ad petram, & illa dabit aquas. Non erat ergo alio modo opus quam dicere. Petra da aquas. Ipsi verò sub dubio proferunt dicentes. Nōquid de petra hac aquā poterimus vobis educere? & fortè ex modo dubio loquēdi, dubitare fecerunt populum. Tertius sensus est. Quia non credere fecistis. s. populum verbis meis. i. fuisit causa, proferendo verba dubia, ex quibus ipsi occasionem infidelitatis suæ sumpserunt, quòd populus non crederet neque sanctificastis me, ostendendo opera mea separata ab omnibus aliis diis: non introducistis & cætera, & iste sensus non ponit in eis incredulitatem, sed in populo, & ostendit eos occasionem populo incredulitatis dedisse & placet sensus: quoniam vt citauimus ex Deutero. videtur Moseh in populum peccatum reicere, dicens Deum in se propter eos iratum. Sunt inter Hebræos qui putant eos peccasse, in eo quòd vocauerint Iudæos rebelles seu amaros: sed non puto eos in hoc vilo modo peccasse, cum populus amarus & rebellis Dominus esset. Sunt etiam qui eos peccasse asserunt, quoniā nō sunt loquuti ad petram: sicut Dñs imperauerat. Alij verò sensus indigni sunt qui hic referantur.

Ista sunt aque litis, qua litigauerunt filij Israel & Dominus, & sanctificatus est in eu.] Contat ex his verbis litem fuisse inter Deum & populum, & putarem fuisse super potentia Domini, an videlicet posset aquas de petra educere, & fuit in eis sanctificatus. s. ex miraculo, quoniam videntes eius potentia lauauerunt eum, aut quia non obstante illorū incredulitate, Dominus dedit illis aquas: in quo se sanctissimum ostendit, quemadmodum dicit Apostolus ad Rom. 3. Deum esse veracē, omnem verò hominem mendacem: quoniā nō obstantibus eorum peccatis, promissis suis stetit. Sic & Paulus 2. ad Cor. 7. dicit illis. In omnibus exhibuistis vos incōtamatos esse negotio, ac si dicat, sanctos & inculpabiles. Aut sanctificauit se in eis. i. puniēdo eos se sanctū ostēdit: quemadmodū dixit in Leu. cap. 10.

Sanctificabor in his qui appropinquant mihi, id est sanctum me ostendam & a peccato separatum & immunem: puniendo peccatores, praesertim de domo mea.

Sic dicit frater tuus Iacob. Quoniam pater Edon. f. Esau & pater Iehudaeorum, scilicet, Iacob, fuerant fratres: vocant Iehudaei Edomeos fratres, vt eos prouocarent ad concedendum transitum per terram suam.

Tu cognouisti omnem laborem qui inuenit nos. Dicitio Hebraica thalaah. i. labor, videtur potius significare grauumen, quemadmodum laah grauare: vt patet Iob. 4. Nonne si tetauerit quispiam loqui ad te, tileh. i. grauaberis seu aegre ferens?

Affligerunt nos Aegyptij. Melius veritas, Confregerunt: quoniam verbum roa significat proprie frangere: praesertim cum sonitu. Fuerant enim Iudaei ab Aegyptiis confracti laboribus & dura seruitute.

Misit Angelum, & eduxit nos ex Aegypto. Quidam hic pro Angelo nuntium vertunt, & dicitio malach consentit, quae tam angelum, quam nuntium significat, per quem intelligunt Moseh, sed licet Prophetae angeli, aliquando vocentur & nuntij, vt habetur. 2. Paralipome. 36. & Aggaei i. melius tamen videtur angelum intelligere qui Aegyptiorum primogenita occidit, & Israelitas duxit. Audi Isaiam 63. cap. In omni (inquit) angustia eorum, ei fuit angustia, & angelus faciei eius, saluos fecit eos: propter dilectionem suam, & indulgentiam suam redemit eos, & portauit eos, & tulit eos cunctis diebus seculi. Et post pauca. Et recordatus est dierum longi temporis Moseh & populi sui. Vbi est qui ascendere fecit eos de mari, cum pastore pecorum suorum? quo in loco mentio sit vtriusque. f. angeli & Moseh, licet ibi quida vtroque loco putent textum loqui de Moseh.

Ecce sumus in Chades ciuitate finis termini tui, id est quae est in extremitate termini tui. Significat nome cheseb finem & extremitatem vt patet ex multis Scripturae locis: vt Exo. 26. vbi dicitur. De hachaseh, id est, extremo ad extremum. Idem Gen. 19. & Iosuah. 3.

Non pertransibimus per agros aut vineas, scilicet factos, aut in quibus sit messis. Hebraice magis ad literam est. Non transibimus in agros & in vineas, quasi dicat: non diuertemus a via publica, in agros aut vineas: vt a nobis nouementum timere possis.

Et non bibemus aquas putei, id est, puteorum tuorum, intellige sine pretio, vt infra explicatur.

Via regia ambulabimus. Non plene constat quare via publica seu communis dicatur regia, & putare ea quae non habeant certum dominum, esse communis, & quia rex gerit personam ipsius communitatis, ea quae sunt communia dicuntur regia, quemadmodum via: vnde idem dictum est via regia, quod via communis. Nos etiam dicimus strada real. id est, viam regiam & vicum, & omnia communia regia appellamus.

Non transibis in me. Sic in Hebraeo est. Aliqui vertunt per me. i. per terram meam, sed prior littera potest sustineri, cuius sensus est. Non intrabis terram meam ad transeundum ad tuam.

Per viam ascendemus. Omnes nostri hic vertunt, per viam ascendemus, sed meo iudicio non bene, quoniam verbum salal a quo mesilah. i. trita, significat proprie terere & loco magis quadrat: licet Hebraei dicant significare eleuare vt patet Iere. 50. vbi dicitur Saluah. i. calcate eam sicut aequos. f.

manipulorum, & in omnibus locis quibus nostri eleuare vertunt, tam bene quadrat calcare seu conculcare: vt patet Pro. 15. Semita rectorum selullah, quod nostri vertunt eleuata, tu melius veritas trita in qua nullus possit erare. Et Isaia 57. Et dicit solulu tollu. i. terite terite, scilicet, viam. Disputauimus de verbi significatione Exodi nono quem locum consulere licebit.

Tantum non quicquam detrimenti erit pedibus meis transibo. Paraphrasi vsus est hic noster Sanctes: Hebraice sic est. Tantum non verbum, in pedibus meis transibo, sed sensus videtur esse a Sancte bene redditus. Possit etiam esse sensus. Tantum nullum erit verbum super pecunia, sed solui pedes transibo. Aut tantum. f. transibo, nullum erit verbum cum tuis disceptando sed transibo pedes. Vel terio cum pedibus meis transiero, nullum erit verbum. i. nullam cum tuis miscebimus litem. Nihil loquar, sed solum transibo pedibus meis. Similem loquutionem habes infra Deutero. secundo.

Egressus est Edon in occursum eius, cum populo graui & cum manu forti. Per populum grauem intellige, multum: per manum vero fortem, intellige exercitum viribus potetem, ac si dicat: cum populo multo & forti.

Congregabitur Aharon ad populum suum. Tropus Hebraicus est. i. morietur aut coniungetur ad statum mortuorum vt dicit Abē Ezrah. Si cupis scire quare de aliquo mortuo dicatur esse congregatum seu collectum ad populum suum, quemadmodum de Abraham dictum est Gen. 25. & de Ismaele filio eius: dico quod quia solebant homines eiusdem ciuitatis aut loci, habere communem locum sepulturae. f. aliquem agrum: ita quod quemadmodum viuētes in eadem ciuitate vel loco aggregabantur, ita & post mortem in eodem agro sepeliebantur, & hac de causa dicuntur colligi ad populum suum etiam si seorsum sepelirentur, quemadmodum Dauid i. Regum dicit se ingredi viam vniuersae carnis. Quidam ex nostris interpretantur in fide parentum mortuus est, quod si verum esset, sequeretur Abraham in idololatria mortuum, de quo dicitur fuisse collectum ad populum suum. Fuerant enim parentes Abraham in idololatria mortui, vt dicitur Iosuah 24. vbi dicitur. Patres Israel trans fluum sedisse ab antiquo Terah, patrem Abraham & patrem Nahor & seruuisse diis alienis. Alij ex huiusmodi locutionibus statuere voluerunt immortalitatem animarum, sed melius & clarius eam statuisse ex verbis vltimi capituli libri Ecclesiastes vbi dicitur. Reuertetur puluis in terram quemadmodum fuit, & spiritus reuertetur ad Deum qui dedit illum, & forte in toto veteri Testamento non offendes locum ex quo illam clarius & euidentius firmare possis.

Eo quod amari fuistis ori meo: ad aquas litis. Aliqui ex nostris vertunt. Eo quod rebelles fuistis ori meo, sed vt alias probaui, verbum marah quemadmodum marar, significat amarum esse, & qui rebellis est praecipit, amarus est ori praecipit: id est potest tolerari interpretatio. Dicuntur autem fuisse ori Domini rebelles aut amari, quoniam Deus praeeperat eis: ad petram loqui, nomine suo, ipsi vero non nomine Dei, sed suo loquuti sunt, neque sunt ad petram, sed ad populum loquuti, dicentes. Audite nunc rebelles.

Spoliabis Aharon vestibus suis. Crediderim eum tunc indutum sacerdotibus vestibus, quibus exutis, filium induit. Et aduerte Deum noluisse aliquem de populo videri summi sacerdotis excessum aut sepul-

sepulchrum, vt ostendat non esse detegenda sacerdotum infirma.

Aharon congregabitur, & morietur ibi. Videtur hic textus explicare quid sit dictum congregare ad populum suum, quod videlicet sit idem quod morietur, in oculis omnium caetus. id est, cunctis videntibus. Omnes enim viderunt eos ascendentes, sed non descendentes.

Mortuus est in vertice montis. Non explicat textus qualiter sit mortuus aut sepultus, & crediderim neminem hoc vidisse, & putarem post denudationem eum a Moseh & filio vtriusque recessisse in loco secreto montis, & ibidem manibus angelorum sepultum, quemadmodum de Moseh credendum est. Vel aperuit Dominus terram quae eum recepit, & statim coniuncta est: ita vt neque vestigium sepulturae ibidem amplius videretur.

Videns populus quod obisset Aharon. Diximus de verbi graua significatione quomodo sit Iudaeis incerta: qui dicunt significare obire seu leniter mori.

Fleuerunt Aharon triginta diebus. Varius fuit olim lugendorum mortuorum ritus, & crediderim tantum pluribus fleuisse diebus, quanto honorabiliores essent illi pro quibus flebant. Commune erat lectum mortui extendere ad septem dies: vt patet Eccles. 22. vbi dicitur. Lectus mortui septem dies: quasi illud esset commune, quod etiam viri Iabes Gabaad fecerunt pro morte Saulis. Nam de eis dicitur 2. Sem. 31. Tulerunt ossa eorum. f. Saulis & Ionathae, & sepelierunt sub arbore Iabes, & ieiunauerunt septem diebus, quibus credendum est eos fleuisse. Gentiles vero pro virorum nobilium excessu, lugebant septuaginta diebus, vt constat ex 50. cap. Gē. de lectu quo Aegyptij luxerunt Iacob. Crediderim ego Israel insignes viros ad triginta dies luxisse, vt patet hic de Aharon, & Deute. 34. de Moseh: populares vero ad septem tantum dies solitos deplorari: vt ex Ecclesiastico deductum est, & constat de amicis Iob cap. 2. libri eius. Solebant etiam ieiunare vt constat de viris Iabes, & de Dauide i. Reg. 1. qui ieiunauit vsque ad vesperam: alij vero septem diebus. Scindebant etiam vestimenta sua, vt patet Iob. 2 & i. Reg. 1. Vocabant etiam lamentatrices cantores & tibicines qui prouocarent ad fletum. Nam 2. Paralipo. 35. habes. Et lamentatus est Ieremiahu seu Ieremias, super Iosiahu seu Iosiam, & dixerunt omnes cantores & cantatrices in lamentationibus suis super Iosiahu vsque hodie, & dederunt ea in statutum super Israel, & ecce ipsa scripta sunt in lamentationibus. Item Ieremiae 9. Do-

cere filias vestras lamentum, & in huiusmodi lamentationibus, solebant repetere praecleara gesta defuncti: vt patet Ezech. 32. vbi Dominus Ezechiel dicit. Et tu fili hominis, leua lamentum super Paroh regem Aegyptij, & dic ad eum. Catulo leonis gentium assimilatus es, & tu sicut cetus in maribus, & educebas flumina tua, & turbabas aquas pede tuo, & conculcabas flumina eorum, & pro infortunio habebant homines si mortuis non fierent huiusmodi lamentationes: vt patet Psalmus 77. Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorum non sunt lamentate: licet veritas Hebraica habeat. Non fuerunt laetificatae, scilicet, in die desponsationis.

IN CAPVT XX. NVMERI
ad morum compositionem
annotata.

M

Ortuna est tibi Muriā, & sepulta est ibi. Solec Dominus aliquando pios de medio subtrahere, ne incidat in aliquod peccatum quod imminet, quemadmodum egimus Deum subtraxisse Enoch, ne malitia intellectum aut mentem eius mutaret. Instabat peccatum fratrum, & tam graue coram Domino: quod ad mortem ante terrae promissae ingressum damnati sunt. Ne ergo mulier sancta doleret fratrum suorum peccata & punitionem, e medio sublata est.

Et congregati sunt contra Moseh & Aharon. Admonui frequenter, neque frequentius admonuisse pigebit: quid incommodi sit, indomita praesentis multitudini, vt videant si homines ab ambitione huiusmodi praetiarum possim auertere. Si enim proprium commodum in munere quaerit, indignus eo est, si autem non quaerit, haec frequenter patienda sunt incommoda, securius est ergo eam non quaerere, & si possibile sit, non acceptare.

Vtinam obtulissetis quando obierunt fratres nostri. Summa ingratitudo est desiderare non esse, aut non recepisse beneficium, ne illud referre cogaris. Considera quae istorum mentem, qui mori cupiunt aut potius se cupere mentiuntur, ne pro sua redemptione gratias agant Deo: qui in loco etiam aduertere quantum sit malum cum desperatis agere. Nouerant isti se non ingressuros terram promissionis, & ideo nihil verentur dicere vel facere.

Venit Moseh & Aharon ad ostium tabernaculi. Hoc est piorum ab impiis refugium confugere ad Deum, ad lachrymas, & ad orationes. Eripe (inquit) me, de inimicis meis Domine: ad te confugi.

Proiecerunt se super faciem suam. Videtur hunc apud praesens fuisse orandi modum praesertim cum in aliqua magna essent tribulatione, vt scilicet se coram Domino prosternerent. Vnde in Euangelio legimus Christum seruatore nostrum, dum passionis agonia vrgeretur: in terram proiecto corpore, Patrem orasse.

Accipe virgam: & congregare fac caetum. Pulchre hoc in loco, docentur sancti viri, ad quid miracula facere debeant in conspectu omnium, non vt ipsi exalcentur a populo aut glorificentur, sed ad gloriam Dei: & considera quam bene occurrat Dominus vanitatibus nostris. Ne putaret Moseh se propria virtute miracula facere, iubetur virgam Domini in manu sua gestare, & videtur locus iste adhibere quod postmodum Christus discipulis dixit. Videant opera vestra bona & glorificent patrem vestrum qui in caelis est.

Petra dabit aquam suam. Omnia etiam insensata dant Deo suo & creatori, quicquid ab eis postulauerit, etiam si id sua natura non habeant: solus homo negat Deo suo, quod Deus ab eo petit, nempe amorem & praecordia sua. Ferreus & plusquam lapideus es: si dante petra aquas Deo & populo: tu non des Domino Deo tuo cor tuum.

Nunquid de petra hac, educes vobis aquas. Canales sumus fratres mei: per quos transeunt opera & mirabilia Dei, sed quemadmodum aqua ductus nullus est, qui saltem ab aqua quae per eum transit non humectetur: ita rari homines sunt per quos Deus sua mirabilia operetur, quibus aliquid non adhæreat vanitatis. Plus omnibus (inquit Paulus) laboraui, sed humanum forte aliquid passus adiunxit, non ego solus sed gratia Dei mecum. Et si homo opera sua bona, Deo & non sibi adscribere debet, multo magis opera Dei, in quibus nihil nostri esse videtur,

Percussit petram virga, duabus vicibus.] Nouit Dominus cibo seruorum suam amaritudinem miscere, vt ex amara mixtione cognoscant, quod in opere vel petitione deliquerint. Vt ostenderet seruo in opere diffidentiam suam, permittit eum bis filicem percutere, vt ei ostenderet quantum operibus miris noceat infidelitas operantis.

Pro eo quod non credidistis mihi, vt sanctificaretis me coram filiis Israel.] Tremenda potius quam interpretanda sunt verba hæc. Quis nõ stupescat & miretur, videns hominẽ cui abscondita sua reuelauerat Deus: qui cum eo loquebatur facie ad faciem sicut homo ad amicum suum, tam facillẽ deliquisse, & qui tam facillẽ iratum Dominum aliis placauerat, non potuisse obtinere remissionem & rem quam aliis concesserat ipse Deus? Nemo ergo quantumcunque sanctus & iustus præsumat de se: nemo sibi fidat, videns turres ipsas cecidisse. Similiter aduerte, quanti faciat Deus, si gloriam eius obscurare velis, aut eum in operibus suis nõ glorifices. Et quia Deum priuauerant gloria sua, priuauit etiam Deus eos gloria introducẽdi populum in terram promissam. Considera etiam hęc quanti faciat Deus honorem suorum prælatorum. Peccauit Moseh peccauit & Aharon & peccatum grande vt videtur, sed non statim munus quod contulerat ademit, & crediderim hæc illis clam dixisse neque nisi per Moseh hæc populo innotuisse.

Misit Moseh nuntios de Cades ad regem Edom.] Quid hoc est Domine Deus, vt non audeas intrare cum populo terram Edom, nisi à rege permissus? Docet nos summa potentia nunquam violentia vt, & suauiter omnia disponere. Et considera quàm blandis vtatur verbis, fratrem vocat eum, inuitat ad gaudẽdum de bono populi. Discant etiam ex hoc loco reges patientiam, videntes quanta hęc vtitur Deus vt cogatur circuire terram Edom, ne puniat regem Edom.

Misit angelum.] Cõsidera quàm cautè iam loquatur Moseh suo periculo edoctus. Nam licet ipse etiam populum ex Aegypto eduxisset, non tamen iam audet sibi hoc tribuere sed angelo.

Non transibimus per agrum.] Doceantur hic qui exercitum ducunt, sine præiudicio ducere. Sed quis ex ducibus nunc aliquid horum cõsiderat, cum per alienam terram transire contingit? Similiter quàm morigerum sanctus Moseh ducebat exercitum, vt auerret solliciti, eum non intraturum agros aut vineas alienas.

Non transibis per me.] Formidandus valde est transitus exercitus alicuius per terram: quoniam indomita multitudo & potens, vix potest in officio contineri. Dissimulat Dominus, quoniam tempus dissimulandi erat: quemadmodum fecit cum Hamalech, sed postmodum pœnas suæ impietatis dederunt vtrique. Et habetur ex hoc loco, vias debere esse omnibus communes.

Congregabitur Aharon ad populum suum.] Dissimulat sapius Dominus mala quæ iustis & impiis comminatur, ex sua maxima pietate, sed tandem vt verax, ex eis vindictam comminatum sumit. Tu ergo qui Deum tuum offendisti, non putes Deum vindictæ aut culpæ tuæ immemorem, si vindictam ipse distulerit: quoniã non tradit obliuioni ea quorum vult recordari, & mirum valde est, non posse sacerdotem Deum quem omnibus aliis placabat, sibi propitium reddere, quæ tu sacerdos quælo expende vt scias quãto difficilior sacerdotibus quàm aliis, Dominus peccata condonet.

Tolle Aharon & Elhazar filium eius.] Cõsidera quomodo optimus animæ & corporum consolator, in medio iræ, misericordiæ memoretur ne pater se omninõ mortuũ putaret, voluit filium primogenitum adesse: eumque patre viuente in eius ministerio sufficere, vt videns se filium in sua functione & dignitate relinquere, non se omninõ mortuum putaret: & æquo animo mortem sustineret. Solent enim parẽtes animæ quiores in sua morte esse: cum filios relinquunt, tum personæ, tum etiam suæ dignitatis hæredes. Hac ergo causa voluit Dominus Elhazar ante patris obitum vestimentis sacerdotilibus patris indui: vt ex aspectu eius pater in morte gauderet.

Mortuus est Aharon in vertice montis.] Quid hoc ministerij est Domine Deus mi, quod non vis sacerdotem neque ducem in media congregatione mori, sed ad moriendum montis verticem consendere iubes, vt ibi moriatur? Non vult Dominus sæculares cernere, aut scire defectus sacerdotum aut magnatum, sed quoad potest abscondere & occultare nititur, & abscondit eos in abscondito faciei suæ: à conturbatione linguarum.

Fleuerunt super Aharon. 30 diebus.] Colligimus ex hoc loco, publicas personas quales sunt summi sacerdotes & reges publico luctu esse deffendas: vt omnes sentiant eorum defectum, qui eorum præsentia & vita gaudebant. Docentur etiam sacerdotes se populo amabiles exhibere, vt de eorum excessu omnes doleant.

IN CAPVT XXI. NVMERI AD LITERAM ANNOTATIO.

Audiuit Chenaanus rex Arad, habitus in meridie.] Mortuis omnibus qui ex Aegypto egressi fuerat, reuersus est populus ad locum à quo Moseh olim miserat exploratores, & Chenaanæi qui tunc Israelitas volentes contra imperiũ Domini ascendere ad promissam terrã cõtrierant, nõc etiã voluerunt eis ingressum impedire. Et crediderim, Arad esse vrbis potius quàm regionis nomẽ: quoniam tunc temporis quæque ciuitas suũ regem habebat, quemadmodum Gen. 14. annotauimus, & vsque hodie apud Harabes fieri solet, vt quæque ciuitas suum habeat regem. Erat ergo quidam ex Chenaanæis rex huius vrbis Arad. In terra verò habitabant non solum Chenaanæi sed etiam Hamalechitæ, vt dictum est cap. 14. huius libri, & isti incolebant meridiem terræ sanctæ: vt cunq̃ue tamen versus ortum solis.

Quid venisset Israel per viam exploratorum.] Aliqui intelligunt regem Arad per viam exploratorum. i. medio exploratorum seu exploratoribus referentibus quos ad hoc sciendum miserat: audiuisse aduentum Israel, seu melius videtur vt audiret Israel venisse per viam per quam iuerant quõdam exploratores quos miserat Moseh. i. per viam meridianã. Lege cap. 13. huius libri, & offendes exploratores intrasse terram per meridiem. Septuaginta nomen Hebraicum atharim sine interpretatione reliquerunt, vertentes per viam atharim ac si atharim sit nomen proprium loci.

Et captiuauit ex eo captiuitatem.] Multi ex nostris verterunt hic. Prædatus est ex eo prædam, sed vera verbum Hebraicum sabah significat captiuare captiuum ducere, vt patet Ierem. 41. vbi dicitur. Et verterunt se omnis populus, quem sabah. i. captiuũ duxerat Ismael: vnde sebi idem est quod captiuitas. Qualis autem fuerit huiusmodi captiuitas hominum

hominum, scilicet an aliarum rerum, in textu non explicatur: crediderim tamen fuisse hominũ. Verendum ergo est, vt vertimus. Captiuam duxit ex eo captiuitatem.

Si dederis populum istum in manu mea.] Hebraismus est significans. Si tradideris populum hunc sub potestate mea, quæ manu designari solet.

Succidam vrbes eorum.] Diximus Leuit. vlt. de hoc genere vororũ: quod est cum quis ita rem deuoret Deo, ac si sibi & vrbibus suis mortua & succisa esset: aut cum vouet eã propter Deum succidere: & solebat etiam de hominibus fieri, cum ipsi erant inimici Dei aut populi sui: quemadmodum ex hoc loco constat. Vide quæ de verbi significatione annotauimus loco citato.

Vocauit nomen loci chormah.] Significat chormah succisionem seu exterminium: vbi vides votum fieri de vrbium & hominum destructione, non quidem absolutè seu solitariè, sed de homine aut vrbe quæ Domino inimicantur: sic enim materia sunt voti.

Profecti sunt de Hor moie, per viã maris terminati.] Sæpius in hoc opere admonui præsertim Exodi 2. nomen suph significare finem vel terminum aut iunctum: quod terminet inter terrã & aquam, & videatur finis terræ & aquæ, vt ibidem multis exemplis ostendimus, & cum dictio nusquam significet rubedinem, miror aliquot interpretes rubrum vertere, sed credendum est, vulgatum interpretem apud aliquem hanc inuenisse significationem: cuius interpretationem licet non sequamur, eam tamen nullo pacto putamus reiiciendam. Et aduerte quod voluit Dominus Iudæos retrocedere versus mare, vt scilicet circuirent terram Edom quemadmodũ textus expressè dicit. Voluimus autem hunc circum descriptum, sed in hac re sunt tam incerti geographi & varij, quod fatius putauimus hoc filere, quàm incerta pro certis tradere.

Et angustiis affectus est anima populi.] Videtur verbum chafar, propriè significare stringere, angustiarum: quoniam stringitur spiritus eius qui angustiat vel angustiis afficitur ex consequenti verò metere, quod messis seu metere, sit scissos manipulos stringere seu manipulos facere, & horum multa sunt in sacris literis exempla: vt Isa. 28. Quia chafar. i. strictum seu angustum est stratum. Et Michæ 2. Hachafar. i. Nunquid strictus est spiritus Domini, seu abbreviatus? De alia significatione exẽpla sunt Ier. 1. 2. vbi habetur. Seruerunt triticum, & spinas chafaru. i. messuerunt aut strinxerunt. Idem Hoseach 10. Iniquitatem chafar tem. i. messuistis. Et Leui. 23. Vchafartem. i. cum messueritis messem eius, vbi de hac significatione fusiũs diximus. Est ergo sensus horum verborum. Et angustiavit se anima populi, seu strinxit se. i. non habuit illam spiritus latitudinẽ quam antea habebat, & sumitur anima pro halitu, seu spiritu vitali. Nam homines fessi, non habent illam spiritus latitudinẽ & respirationẽ, quam habent quieti, & quod dicitur in via, idem est quod propter viã, aut lege vt in textu est. Aliqui non tam germanè interpretantur. Abbreviata est anima populi: hoc est, impatiens facta est, seu à longanimitate recessit, & à murmure se continere non voluit.

Anima nostra angustiis affecta se propter panem leuisinum.] Pro angustiis affecta se, ponitur in Hebræo verbum chafah quod Hebræi dicunt significare præcidere & decorticare: sed re vera puto potius significare finire & finire ac deficere, cui rei duo argumẽ-

to sunt. Alterum quod nomen chafeh quod est ab hac radice, ipsis authoribus significat finem seu extremum vniuscuiusque rei: vt patet Exod. 26. vbi dicitur Min hachafeh. i. ab extremo ad extremum. Et Gen. 19. Michafeh. i. ab extremo. Alterum quod vbi isti vertunt decorticare, tam bene quadrat finire & deficere. Non tamẽ inficias imus significare præcidere, quod id quod præciditur in ipsa præcisione finiatur. Quod enim nostri Abachuch 2. vertunt cõsulisti pudorem domui tuæ chesot. i. eò quod succideris populos multos: potest verti. Eo quod deficere, seu finire feceris populos multos. Sic quod Prou. 26. interpretantur Mechafeh. i. succilius pedibus, sic iniquitatem bibit, qui mittit nuntium per manum stulti: tam bene veritas. Sicut deficiens pedibus, licet etiam succidere conueniat. Illud etiam Leuit. 14. quod vertunt Proiciet puluerem quem hichsu. i. abaserunt seu decorticauerunt, posset verti: quem succiderunt, seu à fine abaserunt. Vocat autem finem parietis, corticem ipsius: vnde Rabbi Dauid vertit, quem proficisci fecerunt ad extremum domus, vt scoparent illum. Et Sanctes dicit chafas & chafah eiusdem esse significationis, cum autem chafas significet finire, sequitur etiam chafah hoc idem significare. Est etiam obseruandum significationẽ nominis chelolochel. i. leuis, non plenè notam Hebræis sicut neque verbi chalal à quo descendit. Dicunt enim significare contemnere, velocem esse & maledicere leuem atque velocem esse: vnde aliqui hęc vertunt leuem patrem, alij vilem, alij maledictũ, iuxta varias verbi significationes. Mihi tamen omnibus pensatis, videtur propriè significare leuem esse & ideo vertimus leuem aut leuissimum: vnde sensus meo iudicio est. Et anima nostra deficit, seu finitur, cum pane leui, & sumitur anima aut pro vita, aut pro flatu vitali: ac si dicant, Vita nostra aut status deficit cum pane leuis concoctionis & digestionis: qui non implet ventrem, & nimis delicatus & tenuis est.

Et misit Dominus in populum serpentes ignitos.] Admonui frequenter à verbo nachas, quod est voce aut sonitu incantare, descendere nachas. i. serpens, sic dictus quod voce soleat incantari, iuxta illud Virgilianum in bucolicis. Frigidus in Pratis, cantando rumpitur anguis. Diximus de verbi significatione abudè Gen. 44. Verbum verò saraph à quo nomen saraph quod ignitum vertimus, certum est significare vrere & incendere: vt patet Leuit. 8. vbi dicitur. Et fimum eius saraph. i. combussit igni. Idẽ Ierem. 21. & multis aliis locis. Hinc etiam est nomẽ seraphim significans angelorum speciem, seu genus, sic dictum, quod sint igniti & inflammati de quibus Isa. 6. habes Seraphim stabant, & iterum ibi. Et volauit ad me vnus è seraphim. Dicuntur autem serpentes isti igniti, quoniam flatu oris sui vrebant, aut quia calidissimi erant, & morsus eorum adurebat hominem & eum æstuarẽ faciebat. Vel fortè dicuntur igniti ratione coloris, quia scilicet speciem ignis præ se ferebant.

Quoniam locuti sumus in Deum & in te.] i. contra Deum & contra te.

Ora Deum vt recedere faciat à nobis, seu à super nos, serpẽtem.] Difficile est cognoscere propriam significationem verbi palal quod orare vertimus. Hebræi dicunt significare, iudicare & orare & benedicunt, sed non explicant analogiam significationis alterius ad alteram. Nam verbum propriè significat eius alicui vel pro aliquo dicere, & ex consequenti

quenti ius petere quod est orare. Solent enim mœ-
sti aut iniuriam passi, orare sibi ius dici. Discus-
simus satis, verbi significationem Genes. 20. & 25.
Et de priori significatione exemplum habes 1.
Sem. 2. vbi dicitur. Si peccauerit vir in virum: vpi-
lalo. i. ius dicit illi Deus, & si in Dominum pecca-
uerit vir, i. i. p. palel. lo. i. quis illi ius dicit seu pro illo?
De secunda verò significatione habes. 1. Reg. 8. Ad
orationem quâ seruus tuus mitpalel. 1. orat corâ te.

Orauit Moyses pro populo.] Hebraicè est in vsque ad
populum & est sensus quod orationem vsque ad po-
pulum extendit. Videtur enim orans, orationem à
se vsque ad eum pro quo orat, extendere.

*Fas tibi serpente igneum seu ignitum, & pone illum
super lignum.*] Per serpentem ignem intellige, colo-
ris ignis: quod enim fuerit æneus, textus statim o-
stendit cum dicit fecisse Moyses serpentem æneum
& re vera crediderim eum fuisse ignitum. vt scili-
cet æs ex quo factus est candens & ardens esset:

quoniam non videtur frustra textus dicere. Fac ti-
bi serpentem ignitum, neque color igneus satisfacere
videtur locutionis: si tamen ad colorem referas,
non errasti. Quod autem sequitur. Et pone illum
super lignum: aduerte significationem verbi
nasas à quo, nes, quod lignum vertimus nō esse
plene cognitam Hebræis, dicunt tamen significa-
re eleuare & exaltare præcipue vexillum Psal. 60.
habetur. Dediti metuentibus te vexillum, lehit
nos. i. vt exalterent seu eleuentur. s. in eo aut vt
eleuent illud. Item Isa. 59. Spiritus Domini nosa
fah. i. eleuauit eum. Etiam Zachar. 9. Quia lapides
diadematis mit nos. i. eleuantur super terram
eius inde nes, id est, eleuatio aut vexillum sic di-
ctum, quod soleat eleuari super lignum. hic verò
videtur significare perticam aut lignum super quo
serpens eleuatus est. Quoniam in Hebræo habetur.
Pone illum al nes. i. super eleuationem aut perticâ
vt vertit Lyranus: vbi non tam bene quadrat super
vexillum aut super signum nisi mutas al in bet seu
super in in. Thargum vertit super signum vel in si-
gnum. Rabbi Selemoth in commentariis super col-
umnam seu furcam. Quod autem pro vexillo ac-
cipiatur constat Isa. 5. vbi dicitur. Eleuabit nes. i.
vexillum in gentibus procul, & cap. 11. Eleuauit
nes. i. vexillum. Et cap. 18. cum eleuauerit nes, id
est vexillum aut eleuationem in montibus, vide-
bitis. Item ca. 20. Donec relinquamini sicut malus
super verticem môtis uehenes. i. & sicut eleuatio
super collem aut sicut vexillum. Adnotarunt hic
Hebræi æneum hunc serpentem plane morbo cō-
trarium fuisse remedium, ita vt nihil minus quam
curare morfos à serpentibus posset, sed potius illis
præsentissimam mortem adferre debebat. Eam
enim æris candentis naturam esse dicunt, vt si quis
à serpente morsus illud intueatur, statim moriatur.
Deum ergo per contrarium & contra naturâ, quo-
dammodò eos eo curare voluisse, vt ista ratione, il-
lustriorem, magisque mirandam faceret saluificam
suam virtutem atque potentiam. Eadem quoque di-
cunt de ligno illo in aquas amaras proiecto: vnde
dulcorabatur. Similia adferunt de massa ficorū quo
Ezechia regis vlcus curatū est: quæ omnia vide in
Rabbi Davidis radicibus, sed an vera sint medici
consulendi essent.

Castrametati sunt in cumulis Abarim.] Non plene
constat quid propriè significet aiah seu aie, quod
cumulos vertimus: coniectura tamen non parua
est ex. 17. cap. Isaia significare cumulum: vbi dici-

tur. Et erit mei. i. tumulus seu cumulus ruina. i.
congregatio quæ ex ruina alicuius rei aggregari
solet. Aliqui putant desolationem significare pro-
pter illud Iob. 30. vbi habetur. Veruntamen non
bei. i. in desolationem mittet manum, sed ibi etiam
germanicus veritas, veruntamen non in cumulum
seu tumulum sepulchri mittet manum, & sic ver-
tit Sanctes ibidem, & isti cumuli videntur aut col-
les aut cumuli soluta terra, & erant prope mon-
tes Abarim, sonat autem Abarim transitus ab abar
quod est transire.

Quod est super faciem Moab. i. in loco eminenti ex
quo videri potest terra Moab; aut è regione terræ
Moabitarum.

Castrametati sunt in valle, zared.] Aliqui hic vertūt
in torrente pro in valle, quoniam nachal vtrumque
significat. s. vallem & torrentem: radix. s. nachal
significat hæreditare & possidere. Videtur autem si-
gnificare torrentem, quoniam solet terminare hæ-
reditates seu possessiones. Quod enim torrentem,
significet, constat Iehosuah. 13. vbi dicitur. Ab Ha-
roer quæ est iuxta ripam nachal. i. torrentis Arnon,
zared verò nomen certi loci est.

Trans Arnon. Est arnon fluuius diuidens à Moa-
bitis Hamorreos vt statim explicat textus.

Propter quod dicitur in libro bellorum Domini.] An-
tequam de libro hoc bellorum Domini aliquid di-
cam, explicabo vim & significationem verbi saphar,
à quo sepher. i. liber. Significat autem propriè ver-
bum saphar numerare, vt patet 2. Sem. 24. vbi sic
habetur. Postquam saphar. i. numerauit populum.
Et Leuit. 15. Cum mundabitur fluens à fluxu suo:
vesaphar lo. i. numerabit sibi septē dies. Et 25. Sa-
pharta. i. numerabis tibi. Et quia qui narrat ali-
quid, dicit vnum post aliud, quasi numeret res quæ
acciderunt: significat secundo narrare: vt patet
Psal. 44. vbi dicitur, Patres nostri sippere. i. nar-
rauerūt nobis, quem loquēdi modum nos Hispani
habemus hodie dicentes, Conta me isto, id est,
numera mihi hoc, pro narra mihi hoc. Et quia He-
bræi per literas numerant, supputantes Aleph, id
est, vnum, Bet duo, Gimel tria & sic consequenter
vt in Grammatica docetur: inde est quod sepher
significat literas, ac si significaret numeros & se-
pher numerationem. Potest ergo sepher hic signi-
ficare librum, & numerationem & tertio narra-
tionem, & si librum veritas incertum est quisnam sit
iste liber præliorum Domini, & si non est Exodus
aut Iehosuah, credendum est Moyses aut Iosuah
scripsisse omnia mirabilia Domini quæ ab exitu ex
Aegypto vsque ad possessionem terræ fecit: quem-
admodum Dominus præcepit Moyses Exod. 17. vt
in libro scriberet pro memoriali, quod esset dele-
turus Hamalech de sub cælo; qui liber cum aliis
multis quorum sacra scriptura meminit, dolendum
est perisse: quemadmodum liber Iustorum. Si ve-
rò veritas narrationem, sensus est. Propter quod
dicitur in narratione bellorum Domini, & cætera:
ac si dicat qua de causa dicunt qui bella Domini
narrant: vbi narratur quod fecit in torrentibus
Arnon, & in mari termini. Vt autem totum ac in-
tegrum reddamus sensum, sic intellige. Diximus
Iehudæos venisse ad fluuium Arnon qui diuidit
Moabitas ab Aemorrhæis. Propter quem fluuium
Arnon, dicitur in libro bellorum Domini, quod
fecit præclara gesta in mari Rubro & in torrenti-
bus Arnon, aut ob quam causam dicitur in libro
bellorum Domini quæ bella fecit in suph. i. mari
termini

*De verbo
separ quid
pro prie si-
gnificet.*

*De libro
bellorum
Domini.*

termini aut canna, & quæ fecit in torrentibus Arno.
Aduerte tamen quod litera hebraica hic sic habet:

*Propter quod dicitur in libro bellorum Domini, & fe-
cit in termino seu sine & torrentibus Arnon.*] Et di-
ctio vaheb quam vertimus fecit, ignotæ signifi-
cationis est apud Hebræos, & Sanctes putauit esse à
radice Iahab quod significat dare, vt Hebræi dicūt,
de cuius significatione diximus satis Gene. 11. &
multis aliis locis, quem sequentes vertimus & fecit
seu & dedit. Alij verò integram radicem putant va-
hab, & esse proprii loci nomen sic explicantes. Et
à vaheb, scilicet. Venerunt in suphah, id est ad mare
suph: Kimmi dicit dictionem esse imperfectam, &
addendum esse. (Et vt integra dictio sit, Et va-
heb, & sic se in libris correctis iuuenisse dicit. Vi-
de certè quales Duces habeamus in veteri instru-
mento, & quàm benè norunt dictionum signifi-
ca. Aduerte etiam quod supah nusquam inuenitur
significare mare Rubrum, seu suph quod sciam: li-
cet dictio suph significet illud mare, quod filij Is-
rael traiecerunt. Significat autem suphah turbinem
vt Grammatici dicunt, & multis exemplis Scriptu-
ræ probant: Nam Isa. 17. habetur. Et sicut stipula
ante suphah. i. turbinem. Et Iob 21. Sicut gluma
quam furatur suphah. i. turbo. Et 37. A meridie ve-
nit suphah. i. turbo. Item Prou. 10. Quum transe-
rit suphah. i. turbo, & multis aliis Scripturæ locis,
quæ tibi ob oculos ponimus, ne clausis oculis cum
Interpretibus facile transires, & putares nihil in lo-
co esse difficultatis. Vnde posset locus aliter reddi
sic. Propter quod. i. propter hunc fluuium Arnon,
dicitur in libro aut narratione bellorum Domini.
Et dedit turbinem in torrentibus Arnon, & effusio
torrentium, qui declinavit ad habitandum Ar, quæ
est ciuitas Moabitarum, & recubuit ad terminum
vel in termino Moab, & vt explicationem redda-
mus sensum, expone. Et dedit Dominus turbinem
in torrentibus Arnon, & effusio torrentium decli-
nauit propter turbinem Domini ad habitandum
ciuitatem Ar, & recubuit seu innixus est fluuius
terminis Moabitarum, vt scilicet fluuius propter
turbinem Domini decursum antiquum mutauerit,
& recesserit ad ciuitatem Ar Moabitarum. Et re-
vera contextus hunc sensum probare videtur. Si
tamen communem sensum tenere volueris, expo-
ne sic. Propterea dicitur in libro vel narratione
bellorū Domini, quæ fecit in suph. i. in mari suph,
& ad torrentes Arnon, & in defluxu torrentiū, qui
defluxus declinavit. i. declinat ad habitationem. Ar
quæ est ciuitas Moabitarū, & innititur seu inclina-
tur ad terminū Moab. Aduerte etiam nomen effed
quod vertimus fluxū, dubiè significationis esse apud
Hebræos, & qui sequuntur Chaldaum paraphra-
stem, cum eo vertunt decursum: Thargum enim
pro saphar quod est effluere, habet assad quod hic
ponitur. Hieronymus scopulum interpretatur,
Iosuah tamen 2. nomen reliquit Hebraicum sine
interpretatione. Ponitur nomen Deuter. 7. vbi
dicitur, subter Asdod. i. effusiones Pisgah, Et Ios-
uah. 10. Percussit Iosuah omnem terram monta-
nam & australem & campestem, & haassod. i. ef-
fusiones. Verbum etiam scaan. i. inuiti, non plene
Hebræis notum est, ex exemplis tamen videtur si-
gnificare inniti aut recumbere: vt patet. 2. Sem. 1.
vbi dicitur. Et Saul nissan. i. recumbebat aut inni-
tebatur super hastam suam.

*Et inde in Beer seu in puteum. Iste est puteus quæ aut
de quo dixit Dominus ad Moyses. Congrega populum, &
dabo illis aquam. Vult litera significare quod ab Ar-*

non fluuius, venerunt Iudæi ad puteum, & quis fue-
rit iste puteus. Statim suo more explicat, quod vi-
delicet sit puteus litis, cuius Scriptura meminit
Exod. 17. & capite 20. huius libri, & constat ex
hoc loco Iudæos bis fuisse in hoc loco. Nam cum
contenderent vertus terram Edon transierunt per
hunc locum postmodum cum iam ingrediendum
esset in terram promissam, ob caulam exploratorū
iussi sunt reuerti & circuire terram Edomeorum, &
redierunt ad hunc puteum: quem cum à longè cer-
nerent in laudes Domini proruperunt: & hoc est
quod sequitur.

Tunc cecinit Israel cæmnen hoc.] Quāprimum enim
(vt diximus) viderunt puteum, cæperunt canere
cæmnen hoc.

Ascende puteum canite ei, aut respondete seu humili-
ate vos ei.] Hoc est cæmnen quod cecinerunt lo-
quentes ad puteum, quemadmodum sæpius accidit
in Scripturis, vt in Psal. Quid est tibi mare quod
fugisti, & tu Iordanis quia conuersus es retrorsum?
& sensus est. Ascende puteum. i. ostendete manifesta
re. Verbum autem anah, potius significat responde-
re & humiliare quàm canere: & si canere veritas, sen-
sur est. Canite ei. s. Domino, qui puteum dedit. Pro-
rumpite in vocem laudis. Si verò veritas respondete
ei, sensus est. Respondete vos filij Israel Domino
gratiarum actionibus, qui vobis puteum dedit, aut
respondete ad cæmnen nostrum. Solebant Cantor-
es in Israel sibi inuicem respondere repetēdo the-
ma cæmni, vno prosequente, quemadmodum con-
stat Exod. 15. vbi hoc admonuimus, & Psal. Confi-
temini Domino quoniam bonus, quoniam in se-
culum misericordia eius, & prosequente vno aut
duobus, quæ in illo Psalmo sequuntur. s. Qui facit
mirabilia magna solus, omnes repetebant, quoniā
in seculum misericordia eius. Si verò humiliare ver-
tas sensus est. Humiliate vos ei, scilicet, Domino Is-
raelitæ qui puteum aquarum contulit. Tunc cantor-
es seu cæmnen prosequentes, adiungunt quod
sequitur.

Puteum foderunt Principes, aut speculati sunt prin-
cipes, foderunt eum liberales populi, in præceptore, vel
legislatore in baculis suis.] Aduerte quod hic in
Hebræo ponuntur duo verba dubiæ significationis
apud Hebræos. s. charah quod vertimus fodere, &
charah, quod idem videtur significare, & videtur
significare fodere cum maximo labore, quemad-
modum in petra fieri solet sicut cum sepulchra in
lapidibus fodiuntur & putei: vt Psal. 7. habes.
Cisternam charah. i. fodit. Et 2. Paralip. 16. Sepe-
lierunt eum in sepulchris illius, quæ charah. i. fodit
sibi. Significat etiā Hebræis comedere seu mordere
panem, quod sit quasi fodere, & etiam cum labore
acquirere, quæ admodum res defossa. Dictio etiam
nadib seu nedib quæ vertimus liberales, est à na-
dab quod Hebræis est sponte aliquid elargiri & si-
gnificat spontaneum, seu liberalem, & qui sponte
aliquid elargitur. Est ergo huius loci sensus. Prin-
cipes. s. Moyses & Aharon foderunt puteum, perfora-
runt eum liberales populi, per quos eisdem intel-
ligit, qui sponte largiebantur populo quæ neces-
saria erant, in legislatore. i. non sua virtute, sed Dei
legislatoris: in baculis suis. i. ministerio virgæ quæ
Dominus præcepit Moyses accipere, vt ponatur
pro singulari plurale, vel fortè quisque suam vir-
gam ad miraculum cæpit. s. Moyses suam qua mira-
bilia in Aegypto fecerat, & Aharon illam quæ
fronderat, & fortè hac de causa dicitur in textu
capitis 20. eos bis filicè percussisse quoniā quisque
illorum

illorum sua propria virga percussit.

Et de deserto in Mathanah, & à Mathanah in Nachaliel, & de Nachaliel in Bamoth, & de Bamoth in vallē qua est in agro Moab. Nomina sunt ppria locorū, licet quidam Mathanah interpretentur donum & Bamoth excelsa loca, vt sit sensus. Ex deserto in Mathanah, i. in locum quo dono aquas acceperunt. Et de Nachaliel in loca excelsa, & de locis excelsis in vallem. Aduerte tamen quòd dictio gaie quam hic omnes ferè vallem interpretantur, vallem videtur significare Isa. 40. vbi dicitur. Omnis ge. i. vallis, eleuabitur, capite ta men. 28. eiusdem videtur locum significare eleuatum, vbi dicitur. Quæ erant super verticem ge. i. vallis pinguium, conculsi vino, vbi valli verticem tribuit, neque mirum, quoniam sunt quædam valles quæ in aliqua parte caput collis habent. Clausula integra sic est in Hebræo.

De Bamoth valle, qui est in agro Moab, caput Happisggah, & respicit super faciem Haiesimon. Et potest esse sensus q̄ de Bamoth valle qui est in agro Moab, venerunt in caput montis vel collis Happisggah, vt Pissggah sit nomen proprium loci, aut si magis appellacium putes, verte in caput collis, quod quidem caput Happisggah seu collis respicit super faciem Haiesimon. Est autem Haiesimon nomen loci proprium, & pro respicit in Hebræo est, respicitur: sed vbi que actiue ab Interpretibus redditur vt Psal. 85. Iustitia è cœlis nischaph. i. prospexit: vbi etiam in passiva ponitur. Idè Prouerb. 7. & is meo iudicio est sensus germanus huius loci.

Neque bibemus aquas putei. Intellige gratis, quod verò sequitur.

In via regia pergemus. Iam hoc eodem cap. admonui quare via publica dicatur regia, quoniam loca publica sunt loca communitatis cuius vices Rex gerit.

Et venit Iahsah. Iahsah nomen est loci propriū, ad quem cum populo suo venit Sichon.

In ore gladii, i. in acie, quæ dicitur os, quia videtur homines comedere, quem loquendi modum iam in Hebraïsmis explicuimus.

Vsque ad Iabboch. Videtur Iabboch, nomen fluij secernentis Hammonitas ab Amorrhæis.

Quoniam fortis terminus filiorum Hamon. Videtur velle explicare, quare Israël debellatis Amorrhæis, non deleuerit filios Hamon, quoniam terminus illorum fortis erit: aut ratione fluminis Iabboch, aut ratione præsidij. Sed ratio quare Israël non est ingressus terram filiorum Hamon est, quia Dominus tradiderat eam filiis Loth, vt dicitur Deut. 2.

In Chesbon & in omnibus filiabus eius. Est Chesbō nomen vr̄bis Amorrhæorum, & per filias intellige oppida & villas: nam, vt in Hebraïsmis admonuimus, vocat hebraïsmus filias alicuius vr̄bis, oppida & villas eius, quòd à ciuitate nutriantur & protegantur, quemadmodum filia à matre, aut quia ad latera eius sunt & ab ea pendent. Sic Zachariæ. 9. Dicit filia Sion.

Quoniam Chesbon ciuitas. Non accipitur hic dictio Chi causaliter, quoniā nullius rei causam reddere videtur: sed sensus est. Et fuit Chesbon ciuitas regia, in qua Reges Amorrhæorum morabantur.

Et ipse pugnavit cum rege Moab in principio. i. olim aut prius, vt Sanctes vertit.

Propter quod dicent parabolizantes. Significat verbum massal assimilari, vt patet Psal. 49. Ninsal. i. comparatus seu assimilatus est animalibus. Solēt enim qui parabolicè loquuntur, quæsdā res aliis rebus comparare, imò ipsa parabola similitudo est.

Quare vult dicatur vr̄biū filia vt filia Sion.

Venite in Chesbon, edificetur & firmetur ciuitas Sichon, quoniam ignis egredietur de Chesbon: flamma de ciuitate Sichō, deuorabit Ar Moab, principes aut superiores Mabor aut excelsoꝝ Arnon. Verba sunt Amorreorū exhortantium se inuicē & alios, ad extruendam seu ampliandam & firmandam vr̄bem suam. s. Chesbon Regis Sichon, & iactantium victoriam olim aduersus Moabitas partem, & per ignē intelligunt bellatores regis Sichon, qui depopularūt vr̄bem Ar Moabitarum, & superiores seu principes excelsoꝝ Arnon. i. commemorantium in excelsis, iuxta quæ fluit fluius Arnon. Vertimus autem verbum Chun firmare, quoniā hoc propriè significat. Dictio etiā baale, superiores significat, à bet quod est in, & al supra, quasi insuper.

Veh tibi Moab, perijisti popule Chemos: dedit filios suos euafores aut ereptos, seu fugientes & filias suas in captiuitatem regis Amorreï Sichon lucerna eorum perijt, Chesbon vsque ad Dibon, & desolare fecimus vsque ad Hophach, quæ est vsque ad Medeba. Antequam integrum reddamus sensum quædam explicanda sunt, & prius Chemos quod fuit idolum Moabitarū vt patet 1. Reg. 11. Vocatur autem populus idoli, quoniam sub eius præsidio vivebant Moabita. Significat etiam peletim euaforem vel ereptum à gladio, vt patet Ierem. 44. Et non erit palit. i. euafus vel ereptus. Est ergo sensus. O popule Moab veh tibi, Popule Chemos. i. qui colis deam Chemos, perijisti. Dedit. s. Moab aut Chemos filios suos euafores. s. gladij qui. s. à gladio euaserant: ac si dicat. Dedisti filios tuos fugientes gladium vt euaderent & filias in captiuitatem regi Amorreorum. Quod autem sequitur, Lucerna eorum perijt. Miror cur nostri relinquentes hic propriam nominis significationē, sequitur Onkelos qui vertit regnum cum Nir nufquam inueniatur illud significare, sed significat lucernam aut arationem agri antequam seratur, & prioris significationis sunt multa exempla. Prou. 24. Ner. i. lucerna impiorum extinguetur. Et Psal. 119. Ner. i. lucerna pedibus meis verbum tuum. Item. 2. Sem. 21. Et non extingues Ner. i. lucernam Israël. Neque mihi obicias, ner significare lucernam & non nir quod hic ponitur, quoniam Prou. 31. habes. Vaniram. i. lucerna eorum, vbi cum iod ponitur pro lucerna. Dupliciter ergo potest verti quod sequitur, secundum duplicem nominis significationem. Vno modo sic. Aratio eorū seu agrorum cultus perijt & Chesbon. i. homines seu exercitus Chesbon venit vsque ad Dibon, & desolare fecimus vsque ad Hophach quæ portenditur vsque ad Medeba. Dicit autem arationem Moabitarum perisse, quoniam agri ab exercitu Amorreorum conculcati aut segetes combustæ sunt, vt fieri solet cum exercitus per eos transit. Secundo modo sensus est. Lucerna eorum perijt. i. successio Regum aut ciuitatis. Nam quemadmodum rex regi succedit, ita ciuitatis, populus, populo priori. Quod enim successio Regum dicatur lucerna, constat ex Psal. 132. Parauit lucernam Christo meo. i. successionem seu filium patri succedentem. Vocatur filius vel successor lucerna patris, quoniam patrem repræsentat & ostendit, quemadmodum lucerna id quod ad eam accedit, aut prope ipsam est. Et 2. Sem. 21. Et non extingues ner. i. lucernam in Israël, vbi de Rege sermo est, & fortè ad hoc respexit Chaldæus qui hic pro lucerna regnum vertit. Sed cum dictio in propria significatione tolerari possit, non est opus eam mutare. Quòd autem nir arationem significet, constat Ierem. 4. vbi dicitur Niru lachem

10

20

30

40

50

60

lachem nir. i. Arate vobis arationem. Possēt etiam esse sensus ab eo loco Chesbon vsque ad Dibon, vt loquatur Moseh de depopulatione quam Iudæi fecerunt in regno Sichon vt sit sensus. Non solum perijt Moab, sed etiam aratio vel lucerna aut regnum Amorreorum, nempè ciuitas Chesbon vsque ad Dibon, & nos Iudæi desolare fecimus vsque ad Hophach, quæ est vsque ad Medeba, & si hoc est verum, constat ex hoc loco Authorem huius libri fuisse aliquem de societate Iudæorum in deserto, & quod sequitur firmare videtur vltimum sensum. Nā sequitur. Et habitauit Israël in terra Amorreï.

Aliqua hic est coniectura ad cognoscendam auctorem libri.

Ambulare in lingua Hebraïca est detractio.

Et misit Moseh ad explorandum Tabazer, & ceperunt filias eius. Verbum ragal, significat propriè ambulare inde ragel. i. explorator vel ambulator quod hinc inde discurrat Psal. 15. habes. Non ragal. i. ambulauit in lingua sua. i. non detraxit, vocat autem detractio in lingua, quoniam detractor ab vno in alium locum discurrit: vt quod hic audiuit alibi referat: Vnde Ezech. 36. de montibus Israël dicitur pro eo quod ascendisti in labium linguæ. i. quia de vobis detraxerunt. Et Genes. 42. Meragelim. i. exploratores seu ambulatores estis. Est autem Iazer nomen vr̄bis Amorreorum, & per filias eius oppida & villas intellige, & causam quare filia nuncupentur, hoc eodem capite diximus.

Et hæreditauit Emorreum qui erat ibi. Omnes nostri hic vertunt. Et expulit, sed verbū propriè hæreditare significat vt patet infra. 27. Veiaras. i. Et hæreditate accipiet eam, & multis aliis locis, & hæreditare Emorreum est hæreditare omnia bona eius. Vnde quod nostri vertunt Iudic. 11. Omne quod oris. i. expulit Dominus à facie nostra, tu verte. Omne quod hæreditare fecit Dominus ante nos, aut quod Dominus dux noster hæreditauit, & nobis dedit.

Ascenderunt per viam Bassan. Erat terra hæc fertilissima, in qua pecora innumera alebantur. Vnde in Psalmo habes. Circunderunt me vituli multi, tauri Bassan instar coronæ circunderunt me.

In Edrehi. Nomen est loci.

Percusserunt illum, & filios eius, & omnem populum eius. Erat iste Hogh rex Bassa gigas & filij eius: vt patet Deuter. 3. vbi dicitur quod ipse solus remanserat ex reliquis gigantibus, cuius, lectus ferreus nouem cubitorum longitudinis & quatuor latitudinis ostendebatur, in ciuitate Rabbath filiorum Hamon, & ideò dicitur hic quasi aliquid singulare, quod occiderunt eum & filios eius.

Rex Hogh occisus.

IN CAPVT XXI. NVMERORVM ad morum elegantiam annotatio

Regnauit cum Israël & pradatus est ex eo pradam. Solet Dominus permittere impios prædā à pijs excutere: vt hac de causa omnia bona auferat impiorū. Sūt enim bona iustorum inter bona impiorū sicut minuta quedam rotūda, quæ agris porrigunt Medici ad euacuandos malos humores, quæ nostri pirolas vocant. Hæc enim quamprimū hominum viscera ingrediuntur, omnes reuoluunt humores & cuncta quæ intus sunt, egredi faciunt. Sic res alicuius iusti, quam primū miscetur rebus impiorum, eas ita turbat & reuoluit, vt statim diffundatur & extrahantur. Diuitias ait Iob 20. quas deuorauit, euomet. Intrāt enim sicut aqua interiora eius, & sicut oleum ossa eius, & sicut fermenti modicum totam massam corrumpit, ita & substantia iusti, omnes opes impiorum. Quare val-

Aduerte hoc.

de timendum est, penes te habere aliquid ex opibus iustorum, ne cogaris illas cum tuis magno dolore euomere. Putarunt Chenanaï se fœlices valde quòd prædam excusserint ab Israël, sed statim coacti sunt pro parua captiuitate, omnes in captiuitatem ire, & omnia bona sua, pro parua præda permutare.

Vouit Israel votum Domino. Ecce ad quid Dominus sæpè permittit pios angustiari, vt. i. vota voueāt & soluāt ei. Vbi etiam docemur vota, etiam in maxima angustia & cum magno metu facta, esse valida & soluenda.

Tota ex metus facta & soluenda.

Si tradendo tradideris populum iustum in manu mea: perdam vr̄bes eorum. Sunt multi qui iniqua ducti pietate, timent in impios seruire, putantes ad pietatem pertinere, neminem castigare, quantum verò placeat Deo vindicta malorum: præmium daturum hic Israëlitis argumento est, quibus pro solo voto delendi impios, datur impiorum possessio. Similiter disce quid valebit voti solutio apud Deum, cum tanta impetret sola promissio. Disce etiā vota bona esse. Cuperem summè, Reges & Iudices, & omnes quorum interest mala vindicare, hæc aduertere, vt diligentius in malos animaduertent, & putarent se maximum obsequium præstare Deo, si im pia gesta vindicent. Audi de qua re se iactet sanctus rex Dauid Psal. 100. Singulo (inquit) mane succidebam impios terræ: vt exterminarem omnes operarios iniquitatis.

Gratissima Deo impiorum puniitio.

Loquutus est populus contra Deum, & contra Moseh. Qui Deo ob temporalia seruiūt, his deficientibus murmurare de eo coguntur: quos canibus similes Psalmus manifestat. Conuertentur (inquit) ad vesperam, & famem patientur vt canes: & si non fuerint saturati, murmurabunt.

Sermone de primordijs, medijs & nominibz ministro.

Vt quid nos ascendere fecisti ex Aegypto, vt moreremur in deserto. Extremum malum est, malis affluere. Nam qui in seruitute nati & nutriti sunt, pro libertate seruitutem amplectuntur: & qui in tenebris pro luce eas facillè computant. Accidit nobis (ait Bernardus) quemadmodum puero in carcere nato, qui quoniam lucem ignorat, in tenebris sedet, in tenebris ludit, in tenebris gaudet: sed mater quæ lucem & libertatem aliquando nouit: plorat, dolet & tristatur, & se captiuam conqueritur. Sic & nobis quoniam parum aut nihil de spiritualibus & æternis cognouimus, hæc transitoria & sensibilia pro veris bonis amplectimur, & exilium nostrum patriam arbitramur: quemadmodum Iudæi qui in captiuitate Aegypcia nutriti, pro nihilo reputant suam libertatem.

Anima nostra deficit propter panem leuissimum. Audis quibus nos Deus noster veluti paruulos alere voluit: & quibus nos velimus saturari. Vult ipse nos vt filios, cibis delicatissimis enutrire, nos autem veluti rustici volumus porris & alliis saturari ac impleri: ille nos cibatur pane Angelorum, nos ventrem implere volumus siliquis porcorum.

Misit Dominus in populos ignitos serpentes. Optimè pœna, perpetrata respondet culpæ: Mordet detractor veluti serpens in abscondito eum cui detrahit, & quasi ignis deuorat famam eius: quare Dominus in eum immittit ignitos serpentes, qui & carnem mordent & præcordia incendunt. Cauenda ergo maxime est detractio, præsertim in Dominum, quæ tam sœua pœna à Domino punita est.

Fac tibi ignitum serpentem, & pone eum super peritiam: omnis qui morsus fuerit, videbit eum, & viuet. Expende quæ so, quomodo Dominus eodem malo quo

Mala qui
bus nos
Deus
visi
rat salu
bria si ea
leuamus et
Domino
offeramus
ad salutem

quo Israelitas propter peccatum puniuit, eodem eos sanare curauit. Serpente momordit, & serpente à moribus sanauit. Bona sunt & salutifera mala, quibus nos Dominus sapius uisitat, si sciamus ea eleuare, & Deo nostro presentare. Nihil uti lius, nihil salubrius, ista potione amara, si modo ea æquo animo lata, Deo tuo noueris offerre. Audi, quæso, quid fecerint Gentiles quidam de Philistæis. Cum enim arcum Domini in bello cepissent à Iudæis, & Dominus eos hac de causa muribus omnia corrodentibus & ficis secretas narium partes vexantibus flagellasset, à suis satrapis edocti mures aureos & podicum imagines faciunt. Dædque presentant: ut his quibus flagellati erant, Domino presentatis, plaga immissa cessaret. Cognouerunt enim nihil plus in nudinis Dei valere, quam mala ab eo immissa ei cum patientia qua tolerantur, presentare. O impij Philistæi quis vos docuit talia facere? Nunquid locum hunc legistis, quo Dominus mala quæ infixerat eidem malis sanauit? Si ergo te pudet, o homo, à gentibus hanc discere philosophiam, vel saltem à fidelibus, imò ab ipso Deo, eam ex hoc loco discere non pudeat. Est & aliud quod hinc consideres & à Iudæis tanquàm ab iniustis auferas possessoribus, qui hinc annotarunt qualiter Dominus his quibus homo occidi solet, eum uiuificauerit & sanauerit. Solet enim homo à serpente percussus, statim mori, si æs candens uideri contingat, ipse uero æris candentis aspectu, istos sanat, ut videas quàm mira & separata ab aliis sint opera Dei, quæ si altius penetrare uelis, & quod serpens iste suspensus adumbrat, cernes te morte uiuificatum, passione à passionibus liberum. Et considera quàm pulchrè serpens serpentem adubret. Quod enim in hoc serpente externum erat: æs erat: sed quod intus, ignis erat cõburens, sic & in Christo extra corpus erat, similitudinem serpentis habens, quoniã in similitudinẽ carnis peccati: intus uero erat ignis Deitatis, omnia peccata nostra consumens & deuorans. Adde mus & tertium quod hinc annotare possis. Habet textus eos qui serpentem à quo morfi fuerant, intuerentur, sanatos: ita ut serpens qui antea mordens occiderat, conspectus uiuificaret, qua in re nos docere uoluit, quid ualeat post perpetratam culpam eius consideratio ad detestandum. Quantumcunque enim à serpenti bus peccatorum sis morsus, si postmodum ea quadam animi penititudine consideres, facillimè sanaberis. Recogitabo (ait quidã) omnes annos meos, in amaritudine animæ meæ. Tu uero dic. Considerabo omnes serpentes meos, ad sanitatem animæ meæ. Neque serpens ille qui occiderat, sed eius similitudo sanabat: quoniam nõ peccatrix caro: sed eius similitudo nos à peccatis absoluit, quemadmodum non serpens qui momorderat suspenditur, sed eius imago, ita neque diabolus suspenditur pro peccatis nostris, sed Christus cuius caro, peccatricis carnis gerebat similitudinem.

Idcirco dicitur in libro bellorum Domini.] Ad quid quæso Domine, vis librum scribi bellorum tuorum? Nunquid quemadmodum homo uanitatibus præliorum tuorum, & hostium debellatorum delectaris: Non mireris eum olim operibus iustitiæ delectari, quoniam Deus ultionum erat, & liberè agebat, sed iam nunc libris mirabilium suorum conscribi uult, non quæ fecit ad Rubrum mare, aut in torrente Arnon, aut dimicando aduersus hostes suos, neque iam nunc opera potentie sue, sed misericordie iactat. Et fortè ideò uoluit hunc bel-

lorum librum perire, ut solum nunc iactaret opera misericordie, quæ in humanitate fecit pro nostra salute. Non enim in Euangeliis legis qualiter debellauerit homines hostes: sed qualiter ab infinitis & incurabilibus morbis inimicos homines peccatores sanauerit. Confideta etiam quantum memorie cõmẽdare debeas beneficia Dei, postquã uides eum librum scribi uoluisse bellorum suorum.

Tunc cecinit Israel carmen hoc] Pulchrè docemur hinc, ut quotiescunque memorie nostræ occurrerint beneficia Dei nobis exhibita, toties in eius laudes cum læticia protumpamus. Sed uide malitiam nostram. Si enim ab aliquo læsi sumus, quotiescunque ille nobis occurrit, in mala prorumpimus uerba, & vindicare si possumus, uolumus illatum malum: sed si benefactor obuius sit, non solum laudibus temperamus, sed nos abscondimus ne illum uideamus, aut honoremus.

Ascende puteum.] Vides quemadmodum beneficium exaltant, & ut eleuetur, puteum precantur, ac omnes muneris accepti circumstantias repetunt,

Cum legistore.] Vnicuique tribuunt quod suum est. Commendant enim & laudant eum cuius uirtute munus acceperunt, & ministros quorum precibus illud impetrarunt, imò & instrumenta quibus filix percussus est.

Transibo per terram tuam.] Admonemur hinc, sicut dixi de Rege Edom patientie Dei, qui ita Regibus impiis morem gerere dignatur. Secundo cum transimus, non nocere eis per quos transimus.

Percussit eum Israel.] Qui nolunt dare communia, sapius accidit perdere propria.

Ipse pugnavit cum rege Moab.] Quare nobis quæso, vir sancte, ista bella commemoras? uictoriam & iactantiam Amorreorum prædicas? Ne quis gloriatur ut puto, de perpetrato malo, & iniuria quã alteri intulit. Audi quid Dominus dicat per Abdiam aduersus filios Esau. Non debebas (inquit) lætari super filiis tehudah, in die qua perierunt, neque debebas magnificare os tuum in die angustie. Et Ieremias in Threnis. Noli lætari inimica mea quoniam cecidi, confurgam.

Peristi chemos.] Mira ualde est hominum uanitas, & superbia, qua non solum homines, sed deos se superare gloriantur.

Ne timeas eum quia in manu tua dedi illum.] Considera Domini diligentiam, & qualiter curat suos securos reddere, ubi uiderit eos maximam timendi habere rationem. Erat rex iste gigas, ad cuius aspectum se formicas arbitrati sunt exploratores, quem maximè metuebat Moyses, sed Dominus antequàm traderet, securum reddidit, neque uoluit feruum suum formidare. Similiter docemur hic nullum regnum rapinis & uolentiis partum, posse diu stare.

IN CAP. XXII. NVMERORVM iuxta literam annotationes.

Profecti filij Israel, castrametati sunt in campestribus Moab.] Ultima hæc fuit profectio filiorum Israel. s. à terra Emorreorum ad uada Iordanis, seu ad campestria Moab. Miror cur hic omnes Interpretes campestria vertunt, cum radix nominis à rabah, quod uertimus (turbam sequentes) campestria, quæ est arab significet propriè miscere & coniungere, unde ereb. i. mistio, & ereb uespera, sic dicta quòd in ea misceatur cum die nox, & aroh,

arob. i. mixtum. Inde etiam arabon. i. pignus sic dictum quod coniungat eum qui pignus tradidit, creditori obligando eum. Hinc etiam marah & maarabah. i. occidens, quòd ibi sit uespera seu mistio diei & noctis. Ex quo etiam ereb. i. negotiatio & maarab idem significans ratione superioris data, quòd uidelicet sit coniunctio mercatorij. Unde etiã oreb. i. coruus aut aliud animal mixtum. Ex quo etiam arabah, ut diximus, quod re uera non campestria neque solitudines, sed confinia. Vbi. s. termini diuersorum miscentur: quare hic potiùs uertendum puto, in confiniibus Moab. Erat enim Iordanis fluuius, terminus diuersorum regnorum. Nam ibi terra Moab terminabatur, & trans Iarden incipiebat terra Ierecho.

Citra transitum Iarden Ierecho. i. pertinēs ad ciuitatem Ierecho. Dicitur autē fluuius Iarden Ierecho, quia erat propè eã & ad eam pertinere uidebatur.

Et timuit Moab à facie Israel.] Significat uerbum gur, propriè colligere se & congregari, ut patet Isa. 54 ubi habes. Quisquis gar. i. congregauerit seu colligerit se tecum. Et Iudic. 29. nono. Vir leuita gar. i. collegit se seu habitauit in latere montis Ephraim, & quia homines timidi solent colligi & contrahere se, extenditur ad significandum timere, ut uidetur ex P salm. 22. probari, ubi dicitur Guru. i. timere ab eo omne semen Israel. Sed tam bene retenta propria significatione ueritas. Contrahite seu colligite uos, omne semen Israel. Est enim tanta ei maieestas, ut homo debeat ob eius timorem cõtrahi. Si enim homo timidus contrahitur à facie maiestatum cuiusdam mortalis Reguli, quare non magis à facie eius qui postquam occiderit, potestatem habet mittere in gehennã? Posset ergo hic uerti. Et contraxit se Moab à facie, id est, ex presentia Israel quem timebat ob multitudinem, ut statim explicatur. Si tamē ueritas timuit, nõ errasti.

Et angustia affectus est Moab, à facie Israel.] Disputaui sapius de significatione uerbi chuts, quod hic Sanctes uertit angustia affectus est, cui Hebræi omnes istas tribuunt significationes. s. expurgisci, detestari, æstiuare, affligi, & denique illud uertunt prout locus in quo ponitur, exigere uidetur, quãsi in eorum arbitrio situm sit, significationes uerborum mutare, quod ut sapius testatus sum, accidit, quia propriam ignorant, neque locos multum expendunt ut cognoscant: mihi autem uidetur uerbum significare æstiuare aut æstiuare, significatio ab æstare sumitur, ut constat ex significatione nominis chais, quod significat æstare, & meo iudicio confundunt Hebræi tres radices, s. chus, quod est æstiuare uel pungi quasi spinis, & chafah quod est præcidere & finire, & chafas quod etiam præcidere significat: unde hic uerti posset. Et æstiuauit aut punctus est Moab à facie Israel, neque sum de hac significatione certus, ideò eã nõ plene diffinio.

Dixit Moab ad seniores Midian.] Erant Midianitarum vicini Moabitum, & quia causa erat communis, pariter consiliati sunt. Aut uocauerunt Moabitum eos, quia sapientes erant & magis dedit.

Sicut lambit germen agri.] Significat nomen iereh. i. germen quod hic pro uiridi ponitur, aliquid uiride, quemadmodum uerbum iarach à quo deriuatur, excreate aliquod uiride.

Misit nuntios ad Bilham filium Beor in Pethorach.] Quantum ex uerbis textus colligitur, uidetur Pethorach nomen proprium loci ubi agebat Bilham: Chaldæus uertit in Pethor Syriæ quæ est ad Euphratē: ubi expressit regionem in qua erat urbs

Pethor, & nomen fluuij, quod uidelicet esset Euphrates. Author uulgatæ editionis Latine hanc uocem appellatiuè reddidit, hariolum legens. Misit (inquit) nuntios ad Balam filium Beor hariolum, hinc fortè motus, quòd patar Hebræis sit interpretari & ænigmata soluere. Septuaginta nomen Hebraicum, ac si significet proprium locum relinquere. Fuit ergo iste Bilham, si Chaldæo paraphrasti credamus, Chaldæus ex urbe Pethorah, quæ est prope fluuium Euphratem, & iuxta Mesopotamiã. Fuit autem Prophetes, quẽadmodum apud Aegyptios Mercurius Trismegistus, & Sibillæ apud alias nationes. Neque mirandum apud gentes ueros fuisse Prophetas, quoniam multis iniquis in die iudicij Christo dicentibus. Nõ ne in nomine tuo prophetauimus, & uirtutes multas fecimus? se dicturum pollicetur: Discedit à me operarij iniquitatis, quia nescio uos.

Quæ est super fluuium terra filiorum populi sui.] Sermo est de ciuitate Pethor, cuius situs describitur super fluuium. s. Euphratem, si Chaldæo fidem adhibeas, & quod dicitur filiorum populi sui, potest referri ad Bilham, quòd uidelicet esset ex ea urbe quæ sita erat super flumen filiorum populi sui, & ad Balach quòd uidelicet esset inde oriundus ex illa. s. urbe, quæ sita erat super fluuium filiorum populi sui, quia fortè non erat Moabita, sed Midianita. Prior tamen intellectus mihi magis probatur.

Ecce operit superficiem terræ.] Hebraicè est, oculum terræ, quoniã uiurpat, ut sapius admonui, Hebraismus potentiam pro obiecto, sicut oculum pro re oculo uisa, & est sensus operit id, quod de terra uideri oculo potest.

Habitat in regione mei.] Alij uertunt, manet contra me. Verbum iassab propriè sedere significat, sed sensus in idem redit, & dictio mul, quod hic contra aut è regione uertimus, est à mul, quod est circumcidere, cuius allusionem ad uerbi significationem nondum inueni.

Veni & maledic mihi populum.] Significat uerbum arah maledicere, aut contrahi, quoniam qui maledictus est, uidetur esse contractus, ne. s. crescat, & quod dicitur, maledic mihi, significat maledic in fauorem mei, seu gratia mei.

Et abierunt seniores Moab & seniores Midian, & diuinationum pretium erat in manu eorum.] Quoniam causa communis erat Moabitum & Midianitum, utriusque missi sunt à Rege. Aduerte autem quod in Hebræo non est pretium, sed diuinationes in manu eorum, & crediderim hos senes nuntios, etiã fuisse diuinos, & secum detulisse instrumenta diuinandi, & licet non essent diuinatores, deferebant tamē secum quædã necessaria ad huiusmodi diuinationes. Aben Ezra putat eos huiusmodi instrumenta secum detulisse: ut uiderent an Bilham eos deciperet, aut moras traheret, quòd si uerum est, necesse fuit eos esse diuinos.

Manere hic nocte hac.] Sanctes uertit. Pernoctate, sed melius ueritas manete, quoniam uerbum Ion potius manere, quàm pernoctare significat, ut sapius probauimus. Uoluit autem eos noctem expectare, quoniam huiusmodi apparitiones & diuinationes, noctu fieri solent, quemadmodum cap. 12. huius libri Dominus dixit. In somnio loquar ad eum. Sic enim Dominus etiam ueris Prophetis loquebatur.

Quid uiri isti tecum? Sic est in Hebræo, quod quidam ex nostris uertunt, Qui sunt uiri isti, qui sunt tecum? Alij, qui sunt uiri isti, apud te? Sed Hebraica interpretetur, quorum sensus est. Qui, scilicet, sunt

vsurpat
aliquando
Hebrais
mus poten
tia pro ob
iecto ut o
culu pro re
oculouisa

Oculus ter
ra quid si-
gnificet
Hebraicè.

sunt viri isti qui sunt tecum? aut quid viri isti faciunt tecum? vel ad quid viri isti sunt tecum? Possent etiam verti. Quis. i. misit viros istos qui sunt tecum? ad quod videntur respondere verba Bilham. Operuit superficiem terra.] Hebraicè oculum terræ. i. quod oculis videri de terra potest.

Venit & maledic mibi, seu mei gratia. Videtur Chabah quod vertimus maledicere, significare detestari, execrari quemadmodum detestamur turpia: vnde chubah quod est ex hac radice significat infra 25. locum turpem aut turpia membra, & est aliud verbum ab arah, quod supra positum est, quod diximus significare contrahere leu contrahi.

Non eas cum eis.] Nouerat Dominus hominem auarum, & qui facile munere corrumpi posset, ideò detinere voluit eum, & si contingat ire, non maledicas populo, aut è loco isto non maledicas: ac si dicat, Non solum non vadas cum eis, sed neque hinc maledicas populo.

Et honoratos præ illis, aut honorabiliores illis. Significat verbum chabad, grauare, honorare, diuitem esse & honorabilem. Vocat autem Hebraismus diuites oneratos, quòd bonis onusti sint, misit ergo Balach nuntios ditiores seu honorabiliores ad Bilham, putans se eum sic facilius allesturum ad veniendum.

Quoniam honorando honorabo te.] Possent etiam verti. Onerando operabo te. i. diuitis, quia verbum vt diximus, vtrumque significat.

Non potero transire os Domini.] Sic in Hebræo est, sed optime ab Interpretibus redditur per non potero transgredi sermonem Domini.

Manete obsecro hic etiam vos nocte, id est, quemadmodum manserunt priores nuntij apud me, ad noctem vnam: sic & vos nunc manete.

Quid addat Dominus loqui mecum.] Putabat enim quòd Dominus aliquid mutare ad verba priora, quibus non ire præceperat.

Surge, vade cum eis.] Mirum valde videtur, quòd hic concedat eundi copiam, & statim quòd iret irascatur. Nunquid Deus est veluti homo vt tam facile mutetur? Nouerat Dominus eum habere animum eundi & maledicendi, & permisit ire, sed non maledicere, vt ostenderet potentiam suam facièdo eum inuitum benedire. Dicunt enim Hebræi & bene meo iudicio, quòd concessa abeundi licentia Bilham animū mutauit, & ob promissa munera maledicere populo decreuerat. Infra enim ei dicit Angelus. Ecce egressus sum in aduersarium, quia diuertit per viam quæ est contra me. Caietanus dicit Deū permissiue loquū: sed prior solutio melior & germanior est.

Et cinxit asinam suam.] Sic melius veritas quam & strauit, quoniam verbum chabas cingere & ligare significat, vt patet Exod. 29. vbi dicitur. Chabasta. i. alligabis eis mitras. Et Isa. 3. Non ero chobes. i. alligator vel Chirurgus, qui solet vulnera alligare. Item Ionæ 2. Alga chabus. i. alligata est capiti meo. Bene tamen per sternere verbum reddi potest, quoniam iumentum non dicitur perfectè stratum, nisi sit cinctum,

Stetit Angelus Domini in via, vt aduersaretur illi.] Licet verbum iasab significet stare, propriè tamen videtur significare erigere in secunda coniugatione & sequētibus. Quod autem sequitur. In aduersariū, seu vt aduersaretur illi: ponitur hic sathan quod propriè significat aduersari: & nonnunquam de monem vt Job. 1. quòd nobis continuò aduersetur.

Ipse equitabat super asinam suam.] Significat ra-

chab sedere & equitare. Inde etiam techab, id est, mola superior quæ Latinè catillum vocatur, sic dicta quòd quasi equit super inferiorem, & serua allusionem quoniã bona est. Possent tamen verti. Non accipies in pignus molam & currum. i. pauperis hominis.

Vt declinare faceret eam ad viam, id est, vt eam diuerteret ab errore ad viam.

In semita vinearum.] Ignota est meo iudicio significatio missol, quòd vertimus semitam. Dicunt autem Hebræi saal significare pugillum, propter illud Isa. 40. Quis mensus est besaalo. i. pugillo suo aquas? Missol verò quod hic ponitur semitam, sual verò vulpem, propter illud Nechem. 4. Si ascenderit sual. i. vulpes. Et Threno. 5. Sualim. i. vulpes, ambulauerunt in eo. Videtur tamen dictio significare propriè mensuram, & iuxta hanc significationem verti possunt, quæ citata sunt ex Isaia, pro quis mensus est pugillo suo, quis mensus est semita pro semitis suis aquas: ac si dicat. Quis super aquas incessit, vt eas posset suis semitis metiri? Solemus enim domos & alia magna edificia pedibus metiri. Quod verò habetur 1. Reg. 20. scilicet. Si suffecerit puluis Sonron Iussalim. i. semitis pugnationum meorum: vbi nostri vertunt pugillis peditum meorum. ac si dicat. Tanta erit copia bellatorum meorum, vt non sufficiant viæ in Samaria ad eos: rem tamen non plenè diffinio quoniam coniecturis ducor, non plenè certis, & est locus Ezech. 13. vbi nullo modo videtur semita quadrare, vbi dicitur besaale. i. propter pugillos hordeorum. Et fortè sual, vulpem significat, quòd semitam incedendo sua cauda operiat. Est ergo sensus, quòd Angelus Domini stetit in semita vinearum. i. in semita quæ erat inter duas macerias, quod statim textus explicat dicens, maceria hinc & maceria inde.

Artrauit se ad parietem, vt scilicet, ab Angelo diuerteret & illi cederet, & verbum lachats, Hebræis significat opprimere, vim inferre & arctare, sed re vera solum significat arctare & coarctare, vt ex nomine lachas, quod significat arctum cõstare potest, Isa. 30. Dabit vobis Dominus aquam lachas, id est, arctam, seu arctationis.

Et addidit Angelus Domini transire.] Scilicet, à loco in quo erat, ad alium locum vbi asina nullo modo posset eum declinare.

Percussit asinam virga.] Dictio machel significat virgam & baculum, & prioris significationis exemplum habes, Genes. 30. secundæ verò, eiusdem trigessimosecundo.

Quoniam percussisti me iam tribus vicibus.] Dictio regalim quam hic nostri vertunt vicibus, significat propriè pedes, & fortè quod Latini dicunt tribus vicibus, Hebræi dicunt tribus ambulationibus.

Quia illustisti mihi.] Dubia valde est Hebræis & nostris significatio verbi alal, vt iam sæpius admonui, & vique hodie me fateor de ea dubitare. Est tamen coniectura quòd propriè significet reuoluere, inuoluere, præsertim ad detegendum aliquid. Nam Job 16. habetur. Veolalti, id est, reuoluisti aut inuoluisti in puluere cornu meū. i. honorem. Hinc etiam significat racemare (liceat mihi explicandi gratia sic Latinis auribus loqui) id est, relictos racemos post vindemiam inuestigare, quod nostri vocant rabiscar ou rebuscar, id est, iterum quærere, vt diximus Leuit. 19. vbi significationem tractauimus. Est etiam locus 1. Samuel. 31. qui significationem hanc etiam firmare videtur: vbi dicit Saul armigero suo. Ne fortè veniant incircuncisi isti, & transigant

me vehithallelu. i. inuoluant aut reuoluant me. s. turpitudinem meam, aut scrutando, si quid pretiosi penes me habem, aut in puluere inuoluant. Idem Iudic. 19. vbi dicitur de vxore Leuitæ in Gabba Biniamin cõstuprata cognouerunt eam, id est, rem cum ea habuerunt veithallelu. i. reuoluerunt eam ostendendo. s. pudenda eius. Et 1. Sem. 6. dicunt Satrapæ Philistinorum de Aegyptiis à Deo percussis loquentes. Nonne quando hithallelu. i. racemauerunt in eos seu racemare fecit in eis, dimiserunt eos? ac si dicant. Postquam non manserunt in eis, nisi viles seu extrema, tunc dimiserunt eos: & si malueris dicere verbum primum significare racemare, & ex consequenti reuoluere, placet mihi, sed rem non quasi omninò certam statuo. Potes ergo hic vertere. Quoniam reuoluisti me, id est, fecisti pudenda mea in casu detegi, aut vili pendisti. Solent enim ea quæ racemantur, seu requiruntur post vindemiam vilia, & quasi relictæ reputari, & fortè hoc prædicit Isaias cap. 3. cum dicit. Dabo pueros principes eorum, ve tahallulum, id est, derelicti quasi qui à vindemia racemi relinquuntur: dominabuntur eis, seu viles, nos dicimus. Dar vos ei oreboalho, id est, quod quasi reicitur.

Super me equitasti, à tempore precedenti vsque ad diem hanc.] Hebraicè sic ad verbum habetur. Quam equitasti super me, ab adhuc tu, vsque ad diem hanc: sed dictio quam, videtur in Hebræo redundare vt sæpius accidit, & est sensus. Nonne sum asina tua, super quam equitasti? Super me. s. ascendisti ab esse tuo. i. postquam fuisti, vsque ad diem hanc, ac si dicat: postquam fuisti, semper vsque ad diem hanc equitasti me.

Nunquid consuescendo consueui facere hoc tibi? Tribuunt Hebræi verbo sachan omnes istas significationes. s. prodesse, increpare, assuescere, thesaurizare, nocere, pauperare, & de pauperare, quod vt sæpius dixi, præsentissimū signum est, eos propriam ignorare: illa tamen qua significat includere, videtur esse cõmunior, & ferè omnibus locis quibus verbū ponitur conuenire, nisi hic: vbi si veritas. Nunquid claudendo clausi facere tibi hoc? nullo modo conuenit, nisi veritas. Nunquid claudendo clausi me in viis: faciendo tibi hoc quod modo coacta facio? Sed si veritas, faciendo tibi hoc, optime videtur conuenire, ac si dicat. Nunquam claudendo clausi. s. pedem ad parietem, faciendo tibi quod modo feci, nondum tamen hanc significationem quasi certam trado. Vide quæ de ea Exodi 1. annotauimus.

Inclinauit se & incuruauit se super faciem suam.] Significat verbum chadah, inclinare, verticem præsertim: vnde chidah. i. cassia sic dicta, quod in extremitate sit curua, quasi caput habeat inclinatum, & chodchod. i. vertex sic dictum quòd inclinetur. Sequens verò verbum. s. sachad significat toto corpore curuare, & aliquando deicere se causa humiliationis, quæ duo hic fecit Bilham Angelo. Prius enim caput curuauit, deinde deiecit se super faciem suam. Isa. 51. habes. Sechi. i. incurua te, deice te, & transibimus.

Quia diuertit per viam quæ est contra me.] Reddit Angelus rationem verborum suorum. Quæsierat enim quare asinam percussisset ter. Non erat, inquit, percutienda, quoniam declinavit à via seu viam quæ erat ante me. id est, noluit se mihi obicere, aut mihi occurrere vt te saluaret, & quod locum obscurum reddidit, fuit: quòd multi putant illud chi reddere rationem clausulæ immediatè præce-

dentis. Sic enim habet litera Hebraica. Quare seu super quo percussisti asinam tuam, iam tribus vicibus?

Ecce ego egressus sum in aduersarium, scilicet, tibi, quoniam declinavit. s. asina viam quæ erat ante me, & relictæ media clausula, legendum est. Quare percussisti asinam tuam iam tribus vicibus? quoniã declinavit viam quæ erat ante me. Et ex hoc loco colliges dictionem causalem, non semper reddere rationem clausulæ immediatè præcedentis, vt iam in regulis admonuimus, & videbis Munsterum, quia fortè hæc non aduertit mutasse tertiam personam in secundam vertendo. Eò quòd peruerteret iter coram me, quare consulerem Interpretibus nunquam textum mutare, quoniam aliquando quod ipsi non aduertunt, alius aduertet. Hebræi etiam variè hunc locum interpretantur: Rabbi enim David eum sic reddit. Dixit, inquit, Angelus. Vir iste declinavit via, & corde suo ad maledicendum, & non ambulat per viam rectam coram me. Hieronymus vertit. Quia perueria est via tua, & mihi contraria Targum. Quia manifestum est coram me: quòd vis ire per viam contra me: sed meo iudicio vides quàm benè mentem literæ huiusmodi expositiones assequantur.

Simalum in oculis tuis, id est, si iudicas malum, me ad Balach ire: reuertat mihi.

Veruntamen verbum quod loquar ad te illud loqueris.] Varias significationes Hebræi assignant dictioni ephes, quam dicunt significare finem, sicut verbum aphas à quo ortum habet, consumptionem, terminum, non, nequaquam, nihil frustra, gratis, temerè, præter, nisi: sed in multis locis vbi propriam significationem mutant, videtur posse tolerari: vt hic, vbi verti potest, finis seu tandem, verbum quod loquar ad te loqueris. Nos Lusitani isto modo loqui consueuimus. Postquam enim multa dixerimus, adiungimus. Em fin, quasi epilogum dictionum rerum faciendū: volo hoc & hoc, ac si dicamus cum Latinis tandem, hoc & hoc volo. Diximus de significatione dictionis cap. 13. huius libri.

Quæ est super terminum Arnon, qui est in fine termini.] Omnes nostri vertunt hic. s. ciuitas Moab est in fine termini, sed non video quare non referat Arnon fluuium, qui vt dictum est cap. præcedenti terminus seu limes erat inter Moabitas & Amorreos. Cum autem dicitur qui est in fine termini, intellige Moabitarum, & crediderim ab hac ciuitate, scilicet, Moab, totum regnum sic vocatum: vt aliquando fieri solet.

Nunquid certè non potero honorare te?] Possent etiam verti. Nunquid verè, non potero onerare te seu ditare te? quoniam verbum chabad vtrumque significat.

Nunquid omninò potero loqui quicquam?] Hebraicè ad literam est. Nunc nunquid possendo potero loqui quicquam? sed sensus bene redditus est.

Venerunt in ciuitatem platearum.] Aliqui ex Hebræis putant chusot, quòd plateas vertimus esse à radice chus, quod significat extra, foris, & plateam: & isti vertunt in ciuitatem platearum. i. in qua multæ erant plateæ, vt dicit Rabbi Selomoh, qui eam dicit fuisse populosam. Alij verò quibus potius subscribam, sequentes Chaldæum interpretem, à chasah quod est diuidere seu diuidiare nomen deriuant vertentes in ciuitatem diuisionum vel confinium, quæ fortè diuidibat terminos. Inde enim videre poterat castra Israel, quæ, vt diximus, erant in confinibus Moab.

Mastravit Balach bouem & ouem, id est, boues & oues, neque constat si sacrificauit hæc, vel potius mastravit ad conuiuium, quod verius credo.

Ascendere fecit eum ad excelsa Baal, id est, ad montem quo colebatur idolum Baal.

Vnde videre poterat finem populi, id est, extremam ipsius partem.

IN CAPVT XXII. NVMERORVM ad morum ornatum annotatio

Vidit Balach omnia qua fecerat Israel Emorroco, & timuit valde.] Quis daret vt impij, mala quæ Dominus alijs impijs infligit, attente considerent, & in capite alieno disciplinam acciperent, ac vera remedia sibi quærerent relinquendo mala sua? Audi quid Dominus dicat Jer. 3. Et vidi (ait Dominus) quod viderit quod secundum omnes causas quibus fornicata & rebellis Israel, dimisit eam, & dedi ei libellum repudij, & non timuit præuaricatrix Iehudah soror eius, sed abiit & fornicata est etiã ipsa. Volebat enim Dominus Iehudah, in repudio Israel, timere suum, & emendare mala sua, quod quia non fecit, periit etiã ipse. Et vide quibus consultis malis suis, nepe superstitionibus, & execrationibus populi. Istæ enim solent esse medicinae impiorum, quæ vtinã non sint etiam Christianorum. Aegrotat puer: currit ad carmina mater. Dolet caput & mulier supersticiosa aut magna vocatur, quæ capitis dolorem execrabilibus verbis mulceat.

Medemur ma. is nris, alijs detentio: ius malis.

Veni obsecro, & maledic propter me populo.] Efficacissimæ sunt valde, iustorum maledictiones. Maledixit Christus ficulneæ, & statim aruit. Et Iob 5. dicit quidam. Vidi stultum radicantem, & maledixi habitaculo eius statim. Elongabuntur filij eius à salute, & conterentur. Imprecatus est Helias combustionem militibus impij regis Achab & statim ignis de celo descendit, & consumpsit eos. Sic & Helisæus pueris malum imprecatus est, & ab vris statim deuorati sunt. Si enim Deus tantifacit, viri impij imprecationes, quare non magis Prophetarum & Sanctorum? Et si maledictiones tam efficaces reperiuntur, quid putas facient benedictiones? Quam obrem arbitror Patres antiquos tanti fecisse priorum & senum benedictiones.

Reg. 1.

Reg. 2.

Nemo potest sanctorum sine Deo ledere aut illis nocere.

Si forte possim percutere eum.] Expende quàm forti præsidio tueatur boni, quod videlicet nemo possit eis nocere, nisi prius à Domino maledicantur, aut facultate à Domino accepta, quemadmodum constat de Iob. cap. 1. Neque solum non possunt sine Deo lædi, sed neque maledici.

Et diuinationem pretium in manu eorum.] Vtinam sic homines soluerent beneficia, sicut maledicia, quãto melius soluitur patronus iniustæ causæ, quàm iustæ? Audi quid Dominus per Ezechiel. cap. 16. dicat Israeli, Omnibus, inquit, meretricibus, fornicantes mercedem dabunt: sed tu dedisti dona tua, cunctis amatoribus tuis, & remunerabas illos vt intrarent ad te. Antequam quicquam lucri à peccatis habeamus, abundè ea soluimus, bona verò etiam accepta soluere negligimus.

Nihil inconsulto Domino agendum.

Respondebo vobis, quemadmodum loquetur Dominus ad me.] Quis mihi daret, Domine Deus, sic tibi obtemperare quemadmodum iste, vt nihil dicere, cogitare, aut facere te inconsulto voluissem, & si te ad manum non haberem, saltem consulerem legem tuam, quemadmodum ille qui dicebat, Consilium meum iustificationes tuæ.

Psalmo.

Non pergas cum eis, neque maledicas populo, quia benedictus est. Mira valde est sollicitudo Domini erga suos, & quàm benè eos admonet antequàm quicquam faciãt quò eum offendere possint. Genes. 20. habes Deum regi Abimelech cum vxorem Abraham contingere decreuisset Ego (inquit) prohibui te. ne peccares in me, & ideò non permisi vt tangeres eam. Dauidem quoque prohibuit ne in sanguinem iret Nabal, cum illatam ab eo iniuriam putaret vindicandam. Aduerte etiam qualiter Deus mala fetuorum suorum auerrat, quæ eis imminent ab inimicis, eis ignorantibus & quandoque renuentibus. Tertio aduerte frustra eum laborate qui maledicere aut malefacere eis nititur, qui à Deo benedicti sunt.

1. Sem. 19.

10

20

30

40

50

Addidit vt mitteret principes multos & honorabiliores.] Quid in negotijs quæ precibus aguntur, valeat esse molestum ac importunum, pulchrè locus iste demonstrat. Similiter docemur multa facere ob multitudinem & propter nobiles quæ non esse minus alijs facturi.

Omnia quacunque dixeris mihi faciã.] Optimè nouit iste hominum ingenium. Sunt multi qui pro eo quod facturi sunt, nolunt sibi pretium aut pecuniam nominari, quam tamen cupiunt, & libenter accipiunt. Sic iste non dicit, Dabo tibi pretium pro maledictione, neque taxauit, sed taxam in eius arbitrio posuit, polliceturque se facturum quicquid dixerit ille.

Si daret mihi Balach domum suam plenam argento & auro.] Mirum valde est videre ethnicum hominem, tam constantem in sermone Domini, vt non solum se non transgressurum Domini sermonem profiteatur, sed se hoc non posse facere suis verbis ostendat: sed postmodum sine argento & auro consilium dedit in populi destructionem, & præ se fert iste, illorum hominum speciem, qui Deo & Mammonæ seruire cupiunt, & in ore Deum, in corde verò pecuniam & lucrum ferunt.

Surge vade cum eis.] Docet locus hic primum, quid valeat assidua precatio apud Deum, quòd eum tam facillè mutat. Secundò docemur Deum, non sollicitari in his quæ semel negauerit nobis, quoniam vt Augustinus dicit, aliquando negat propitijs, quod concedit iratus, & qui cor suum Deo aduersum habet, non debet fidere his quæ sibi concessoerit Deus: sed magis illa timere. Adhuc etiã eorum erant in ore eorum, & ira Dei incubuit super eos. Nouerat Dominus huius hominis fragilitatem & inconstantiam, ideò prohibuit iter, ipse verò suæ inconstantie ignarus, ire cupit.

Iratu est furor Dei, quòd pergeret ipse.] Pulchrè nos admonet locus iste, quoties Dominus Deus hominem euntem ad peccatum reuocat, & reditum admonet: sed superba mens nostra furda ad admonitiones Dei, etiam frequenter admonita, non respicit.

Sicut in via, in aduersarium sibi.] Vide quoties hominem Deus admoneat antequàm puniat, & qualiter se & suos angelos peccatoribus opponit vt reuocet. Audi quid per Hoteam dicat. Ecce ego septem viam tuam spinis & sepiam eã maceria, & sequetur amatores suos, & non inueniet eos, & dicet. Reuertar ad virum meum priorem, quia benè mihi tunc erat melius quàm nunc.

Vidit asina Angelum Domini.] Mirum valde est, quòd Angelus Domini prius se asinæ quàm sessori ostenderit, vt. f. per iumentum vocem admoneret, qui Dei neglexerat admonitionem, Doceris etiam quàm piè

piè iumenta tua tractare debeas, cum videas hic asinam Dominum suum à morte liberasse.

Quid feci tibi?] Non solum peccas si hominem sine causa percutias, sed etiam si immeritum iumentum. Arguit hac de causa Angelus Bilham, quòd. f. immeritam ter percusserit asinam.

Nonne sum asina tua, super quam equitasti?] Nullo modo præsumendum est malum de eo, qui nunquam alicui nocuit, neque nocere consuevit. De femina illa præclara Susanna legimus Daniel. 13. suos fleuisse, cum illa de falso crimine accusaretur, quòd nunquam dictus fuisset sermo huiusmodi de Susanna. Quemadmodum enim de assuetis malis, facillè mala suspicamur: ita de eo qui semper bene operatus est, non facillè mala credenda sunt. Debent etiam domini se permittere à suis subditis admoneri, imò & aliquando lædi, scientes quòd pedem astringunt, vt caput seruent.

Propter quid percussisti asinam tuam?] Curant angeli à Domino suo edocti, maxime pietatem. Prius arguit eum de impietate erga animal subiugale, quàm quòd animum damnatum haberet in via qua ibat.

Nisi à facie mea declinasset, te occidisset.] Cauendum valde est peccatori, ne se sua sponte iniiciat in gladium Dei, & se perditum eat, & qualiter sapius dominus homini parcat propter iumentum suum. Aduerte etiam quàm necessarium sit homini, qui paruum animum habet: terrorem incutere: vt animus quem bonis mentitur verbis, à malo quod in eo latet auertatur. Nisi enim Angelus Domini gladio & minis istum detereretur, facillè ad Regis placita inclinaretur.

Egressus est in occursum eius.] Solent Reges & Principes cum egert operis alicuius pauperis aut religiosi viri, magnã illis ostendere affabilitatem, quòd cum fuerint consequuti, non amplius eos norunt.

An non mittendo misi ad te, vt vocarem te?] Volunt Reges vt festine omnes illis obediant, neque curat an altioribus impeditus sis, ita vt velint sibi potius quàm Deo obediri: sed seruus Dei optimè nouit cui primum debeat obtemperare.

IN CAPVT XXIII. NVMERI annotatio ad literam.

Edifica mihi hic septem altaria, & para mihi hic septem iuencos & septem arietes.] Non satis constat cui sacrificiũ offerebat Bilham, an Deo quòd colebat Balach, vel potius Deo vero, & indubiè credo eũ Deo vero sacrificasse, quoniã ab eo sperabat responsa sibi dari. Offerebat autem septem, quia fortè nouerat Deum diligere numerum septenarium. Quòd autem sequitur. Et para mihi septem iuencos. Est aduertendum, verbum chun, Hebræis duo significare. f. firmare & parare. Videtur tamen frequentius significare firmare & certificare quàm parare, vt ex multis Scripturæ locis constat. Prouerb. 16. habes. In iustitia Ichon. i. firmabitur solium. Et 29. Solium eius in seculum Ichon. i. stabilietur. 1. Sem. 20. Non tichon. i. stabilietur tu. Vnde etiam hic verti posset. Et certifica mihi hic septem vitulos, ita quòd non sint plures, neque pauciores aut sint omninò certi ac si dicat. Non deficiant, sed prior expositio communis melior & germanior est. Dicitio etiam aiii. i. aries significat arietem quòd annum transferit: vt dicit Rabbi David Kimhi.

Obrulit Balach & Bilham iuencum.] Hebraicè est ascendere fecit. f. in altare offerendo illud, & putarem accipi, iuencum pro iuencos & arietem pro arietes. quoniam in constructione alterius altaris, iubet alios septem parari, & est hic coniectura eum idolo litasse, quoniam Balach dicitur eum iuuasse, sed oppositum verius est.

Sta hic super holocaustum tuum.] Hoc dicit, ne aues aut feræ venirent & raperent holocaustum. Hoc etiam probare videtur Bilham vero Deo obtulisse cum obtulerit holocaustum Domino, licet nonnunquam gentiles illud suis idolis offerrent.

Si forte occurrat Dominus in occursum meum.] Ponitur hic nomen Domini ineffabile quatuor literarum quòd etiam ostendit Bilham Deo vero sacrificasse.

Abijt solus.] Ignorant tam nostri quàm Hebræi quid proprie significet vox sephi, quòd hic quidam vertunt solus, sequentes Chaldaum. Kimhi locum excessum, Rabbi Iehudah mœrore affectum. Author fasciculi mirthæ leuiter incedentem. Hieronymus velociter: sed eius propria significatio, à radice petenda est, vt sapius diximus. Radix eius. f. saphah (si tamen ea est) Hebræis significat contedere & frangere, & in niphali eleuare. Citant autem exempla ad vtramque significationem, ad priorem illud Iob 33. Ve suphu. i. & contundentur ossa eius, non fuerunt visa. Quòd Hieronymus vertit. Ossa quæ recta fuerunt, nudabuntur. Ad secundam verò (quæ mihi magis probatur) citant illud Isa. 13. qui dicit. Super montem nispeph. i. eleuatum seu excessum eleuate vexillum, quòd Hieronymus caliginosum vertit deducens à nesepeph quòd est crepusculum nox: error vt Sanctes dicit præspicius, in quem multi alij inciderunt. Thargum super munitionem: Rabbi Selomoh: Super montem quietum & fidentem in altitudine. Sed videtur potius significare eleuare quàm contundere, & illud quòd ex Iob citatum est, potest verti. Et eleuabuntur ossa eius. f. sursum: non fuerunt visa. f. amplius, quare hic vertendum puto. Et iuit in excessum. Solebat enim Deus in locis excelsis alioqui familiares suos, quemadmodum Moseli in mote Choreh. Est etiam coniectura ex verbis Iob citatis, significare occultare, quia sequitur. Non fuerunt visa, vt sit sensus, occultabuntur ossa eius seu abscondentur, non fuerunt. f. amplius visa, & tunc vertendum hic esset, & iuit occultus: vnde Hieronymus fortè ad hoc respiciens vertit illud Isa. 13. Super montem nispeph. i. caliginosum seu obscurum: res incerta est. Nanciscemur meliores coniecturas aliquando, & possimus veram & propriam explorare & diffinire significationem & tradere tibi.

Et occurrit Deus ad Bilham, & dixit ad eum.] Non intelligas quòd Deus dixerit ad Bilham sequentia verba, sed quòd cum Dominus occurrisset, illi ipse Bilham Domino ea dixerit. Sunt enim re verba ipsius Bilham & non Dei: vt multi ex nostris malè intellexerunt: Non enim Deus firmauerat vel ordinauerat altaria: aut iuencos & arietes obtulerat sed Bilham, & pro obtuli, in Hebræo est ascendere feci.

Posuit verbum in ore eius.] Hebraismus est pro suggerere alicui quid dicat.

Et leuauit similitudinem suam, & ait.] Non sumitur hic proprie parabola aut similitudo cum nulli assimiletur populus aut Deus, sed sumitur pro cantana seu catico. Crediderim enim Bilhã hæc cantando dixisse ac prophetasse, quemadmodum Isaias cap. quinto dicit, cantabo nunc propter dilectum meum,

Quid Hebræi significare ponere verbum in ore alicuius.

meum, aut sumitur pro prophetia quæ aliquando fiebat in parabolis.

De Aram adduxit me Balach rex.] Duas legimus esse Aram seu Syrias, quædam vocatur Aram soba & hæc est in agro Damasceno, qui ager antea dicebatur terra Hus: vbi quondam potestatem habuit Hus filius Aram, vnde regio nomen accepit, vt in longam posteritatem, terra Hus vocaretur: qui Hus in patris honorem ciuitatem condidit, cui & nomen ipsius indidit, vocans eam Aram, & ab hac Syria aliqui putant venisse Bilham. Alia est Aram Mesopotamiæ in qua peregrinatus est Iacob apud Laban Syrum, & ab hac tam Septuaginta quam Iosephus arbitrantur eum venisse, dicuntque eum fuisse Aramæum quod consonare magis literæ videtur, quoniam hæc Syria est prope fluuium Euphratem à quo textus dixit Bilham venisse, & vtunque Orientalis est. Aliqui dicunt Syriam dictam à Sem. De Aram dicit Iosephus primo antiquitatum Aram Arameos instituit, quos Græci Syros appellant, in Scriptura nominatur quadruplex Syria. s. Narim, i. fluuiorum inter Tigridem & Euphratem. Secunda Syria Padan. Tertia Sobba. Quarta Maachah, Eo puto ab Aram Armeniam denominatam & ab Assur Syriam, quemadmodum Assyria ab Assur.

Detestare Israel.] Ignorant Hebræi propriam significationem verbi zaam. i. detestari, ideo illud vertunt, prout locus quo ponitur exigere videtur. Nam inferius hoc eodem capite vertunt. Quid contemnam? Isa. 26. spernere. Dan. 11. irasci. Proverb. 24. detestari. Sed omnibus locis expensis videtur significare detestari, præsertim verbis iniuriis.

Quomodo maledicam, cui non maledixit Deus?] Hebraicè ad verbum est. Quid maledicam, non maledicere Deus vel fortis? quod verti posset. Quid maledicam, quem Dominus non præcipit maledicere? Sic quod sequitur. Quid detestabor, non detestatus est Deus? Ad quid detestabor, cum Deus non sit populum detestatus? Si tamen priorem sensum teneas, non errasti.

De vertice petrarum videbo eum.] Non sunt hæc ad populum referenda: sed ad Bilham qui de loco eminenti intuebatur Israel. Significat propriè verbum sur stringi, angustiari, & nomen sur saxum quod strictum sit, aut potius antrum quod arcum & strictum sit. Vnde Isa. 51. habes Aspice ad sur. i. ad antrum vnde excisi estis, aut si maus ad petram. Et cap. 2. Ingredere basur, id est, in antrum aut in petram. Et quia dixerat. Quomodo maledicam, cui non maledixit Deus, addit. Quia de vertice petrarum videbo, ac si dicat: Nò solum non maledicam, sed loca altiora conscendam vt videam.

In gentibus non reputabitur.] Verbum chassab significat propriè cogitare, putare, & ex consequenti supputare, quod supputans cogitare solet, & secundum vtramque significationem potest locus explicari, & secundum priorem sensus est. Omnes aliæ nationes dicentur & putabuntur gentes, sed non Israel, quoniã solus Israel seu soli Israelitæ non dicentur Gentiles. Secundus vero sensus iuxta secundam significationem est. Cum aliæ gentes supputabuntur seu computabuntur, non supputabitur inter illos Israel. Et hoc est quod Dominus illis dicit Exod. 19. Vos eritis mihi thesaurus dilectus præ omnibus populis, & hoc est quod prædixit. Solus habitabit, quoniam non commiscebitur aliis gentibus in ritibus & moribus. Posset etiam explicari. Et aliæ gentes eum non reputabunt, sed

prior expositio germana est.

Quis numerabit puluerem Iacob.] Videtur alludere ad id quod Genes. 15. dicitur. Multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, & sicut arenam quæ est in littore maris, & est sensus. Quis numeravit multitudinem Iacob, quæ est sicut puluis?

Et numerabit quartum Israel.] Non solum totus populus est innumerabilis, sed vix poterit quis eius quartam partem dinumerare.

Moriatur anima mea mori seu morte rectorum, & erit nouissimum meum sicut illius.] Sumitur hic anima pro vita ac si dicat. Finitur vita mea quemadmodum finietur vita istorum. Et aduerte quod Bilham noverat populum Israeliticum maxima quiete fructurum, & ideo desiderat mori sicut ipsi, in maxima quiete. Quod autem sancti hoc profelicitate reputauerint, constat ex verbis Isa. 57. Ingredientur in pace, requiescēt in cubilibus suis, qui ambulauerint coram Deo. Et meo iudicio alludit ad extrema tempora. s. Messia quando Ecclesia futura erat in maxima pace. Et quod vertimus. Nouissimum meum sicut illius: posset verti, sicut ipse. s. Israel erit in nouissimo suo. Omnia etiam vaticinia vaticinantur bona Israeli, non carnis, sed Dei in nouissimis temporibus, quando erit Deus omnia in omnibus: vt Paulus habet.

Illud custodiam vel loquar.] Id est, custodiam loqui illud, scilicet, duntaxat.

Vnde videas eum, sed extremum eius videas.] Putabat Balach Bilham non posse aliquem in abientia maledicere quemadmodum regulus putabat Christum absentem filio non posse luccurrere & præcatur eum in domum suam descendere, & putauit Balach Bilham in eam prorupisse benedictionem. Quis numerabit puluerem Iacob quoniam videbat omnia castra Israel, & quasi innumerabile multitudinem, ideo nititur eum ducere ad locum vbi solum extrema videat.

Duxit eum in agrum speculatorum.] Significat verbum sapah propriè operire & tegere, vt patet Exo. 36. vbi dicitur. Tabulas sapah. i. texit seu operuit auro, inde sopim. i. speculatores sic meo iudicio dicti, quod soleant se tegere & operire dum speculantur, aut si malueris dic significare propriè speculari & ex consequenti tegere, ratione iam dicta. Addunt autem Hebræi significare expectare ad quod citant illud Threnorum 4. besippijatenu sippinu, id est, in expectatione qua expectauimus gentem quæ non erat seruatura nos, & hoc ideo quia speculatur semper hinc inde, qui aliquem expectat, & videtur ager iste speculatorum fuisse in loco eminentiori, vnde speculatores speculabantur eos qui veniebant.

Ad caput Pisgah.] Videtur ex hoc loco Pisgah fuisse certum locum, fortè montè aut collem. Posset tamen verti. Ad caput collis, accipiendo Pisgah appellatiuè.

Ego occurram hic, scilicet, Domino, ac si dicat. Non hinc inde discurram, aut non longe abibo ad responsa quærenda. Aliqui pro hic, vertunt illic.

Ausculata verba mea.] Dictio, adai, quam omnes hinc vertunt verba, non propriè videtur per verba significare, sed significat vsque vnde ad literam vertendum erat. Ausculata vsque ad me, sed benè veritas. Ausculata ad me seu me.

Non vir Deus, & mentietur, & filius hominis & paniteat eum?] Homines solent mentiri, cum ergo Deus non sit homo, consequens est quod non mentietur. Filium etiam hominis solet factorum suorum pœni

pœnitere, non autem Dominum, quod statim explicat dicens.

Nunquid ipse dicit & nō faciet, & loquetur & nō stare faciet?] Sed nōne 1. Sem 2. dicitur, idcirco dixit Dominus Deus Israel. Dicendo dixi, & loquitur contra Heli sacerdotè: Domus tua & domus patris tui, ambulabunt coram me vsque in seculū. Et nunc dicit Dominus. Absit mihi. Quia honorantes me honorabo, contemnetes autem me, contemnā. Et Ionah 3. dixit Dominus Ionah. Surge vade Niniueh, & prædica in ea prædicationem quam loquor ad te. Et clamauit & dixit. Adhuc quadraginta dies, & Niniueh subuertetur. Postmodum verò non est subuersa. Et Ieremiæ 18. Repentè, inquit, loquar aduersus gentes & regna vt destruam & euellam, & conuertetur gens illa à malo suo, contra quam locutus sum, & pœnitebit me de malo quod cogitavi facere ei: idem de bono. De pœnitentiā verò legimus Gen. 6. Deum pœnituisse quod homines fecisset super terram. Et de Saule 1. Semuelis 15. dicit textus pœnituisse Deum quod eum regem constituerit. Et Psal. 110. Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, quasi ipsum aliquando alicuius facti pœniteat. Ad primum dicendum quod Deus aliquando loquitur absolute aliquando verò secundum causarum dispositionem & rerum, quemadmodum homo qui aliquando, dicit se aliquid absolute facturū, aliquando verò secundum rerum dispositionem hinc & nunc: sicut cum iratus dicit se de aliquo inimico durante inimicitia vindictam sumpturum, postmodum verò eo humiliante se, & postulante veniam eum omittit, quoniam comminatio illa erat rebus sic existentibus tunc, sicut tempore comminationis. Sic & Deus fecit Niniuitis præsertim cum huiusmodi admonet & mentem suam explicat. quemadmodum loco Ierem. citato. Sicut si vir verax dicit, Si dixerò inimico meo quod destruam eum, intelligite quod eum destruam si non pœniteat, & si postmodum eum pœniterit, & ego à malo comminato abstineā, nemo me mendacem appellabit. Ad secundum dicendum quod Deus nunquam pœnitentem propriè suorum factorum. Cum pœnitentia importet dolorem & humanum affectum qui in Deo esse non potest, formaliter, quia tamen Deus effectus aliquos similes effectibus pœnitentis facit, dicitur pœnitere sicut cum delet quod fecerat vt patet loco Gen. citato, & similiter ex libro Semuelis. Sed hinc est sermo de mendacio in promissis. Ratio quare Deus nullo pacto potest promissa mentiri, est. Quia mendaciū in promissis seu defectus, aut est ex parte promittentis quia. s. est fallax & mendax in se, & præterit decipere, aut impotens efficitur ad promissa reddenda. Aut ex parte eius, cui promittitur quia. s. se mutauit in malum, & fecit se indignum cui promissa reddantur: vt pote si offenda: promittentem. Aut ex parte rei promissæ quia defectus aut ablata est, Deus ergo nunquam promissa negat quantum est ex parte sui, si absolute promittat, quia cum sit verax & bonus non potest aliquem fallere, sicut Paulus dicit ad Romanos 3. Est Deus verax, omnis autem homo mendax. Similiter non deest ei potentia, cum sit omnipotens, Ex parte etiam rei promissæ, non potest deficere, quoniam nulla res potest ei deesse, cum possit eam de nouo creare si velit. Si ergo aliquando promissa non reddit, est ex parte eius cui promissit, si non implet conditionem sub qua Dominus promissit illi, quemadmodum constat de Heli sacerdote cuius patri Dominus promiserat

sub conditione, si. s. rectè cum eo ambularet. Est tamen tam verax & bonus vt reddat promissa iurata sub conditione, non extante etiam conditione, quæ admodum constat de promissione regni facta Dauidi, quæ fuit sub ea conditione quæ expressit Psal. 131. vbi dicitur. Iurauit Dominus David veritatè, non auertetur ab ea, de fructu ventris tui ponam super folium tuum, si custodierint filij tui pactū meū. Postmodum tamen illud sine conditione promissit 2. Sem. 7. Duo enim Dominus promissit perpetua, etiam si conditio non extaret aut rria. s. terrā Cheneham quam promissit Abraham Gen. 17. sub conditione. Si. s. eum pro Deo haberet, cis tamen ad idolatriam in deserto & postea declinantibus, pacto stetit. Similiter sacerdotium Aharoni & filiis eius seu tribui Leui. Tertio Regnum Dauidi. Vnde hæc duo dicit se dedisse in pactum salis. Quomodo autem Dominus nobis promissa implet nō obstantibus peccatis nostris, pulchrè descripsit Paulus ad Romanos 4. vbi dicit Deum noluisse suas promissiones inniti legi aut factis nostris sed fidei, vt firma esset promissio omni semini.

Ecce benedicere accepi, & benedixi, & nō reducam.] i. à Domino accepi vt benedicerem populo, & benedixi implendo Domini præceptum, neque benedictionem retractabo.

Non aspectu iniquitatem in Iacob, & non vidit prauaricationem in Israel.] Difficilem reddit locum, ignorantia significationis duorum terminorum. s. auen, quod sãctes iniquitatem vertit, & amal, quod vertit prauaricationem. Dicunt autem Hebræi prius nomen. s. auen omnia hæc significare. s. mendacium, laborem, afflictionem, fatigationem, iudicium, iniquitatem, & peruersitatem: quod mihi præsentissimum signum est, eos propriam ignorare. Ponitur hæc duo nomina simul Job 5. vbi auen videtur fatigationem seu laborem significare: amal verò laborem vbi sic habetur. Quia non egredietur de humo aut puluere auen. i. fatigatio, neque de terra orietur labor, quia homo ad laborem natus est. Quod verò amal significet laborem, constat Eccle. 6. vbi dicitur. Omnis amal. i. labor hominis in ore eius. i. ad sustentandum se: seu os suum, & de hac significatione nihil hæsito, cum videam verbum amal significare laborare in multis locis Scripturæ. Nam Eccle. 2. habes. Et homini qui non amal. i. laborauit in ea dabit partem suam. Et ibi iterum. Et in labore quo amal. i. laborauit ad faciendum. Item Ionah 4. in quo non amal. i. laborasti. Sic Psal. 127. Frustra amelu. i. laborauerunt qui ædificant eam, & multis aliis locis. De nomine verò amal etiam constat laborem significare Psal. 107. Et humiliavit beamal. i. in labore cor eorum. Item Eccle. 2. Beamal. i. in labore quo laborauit. Et Job 5. Quia homo leamal. i. ad laborem natus est. Psal. 105. Veamal. i. Et labore populum possederunt. Et. 73 beamal. i. in labore hominum non sunt. Alterius verò dictionis significatio obscurior est, & in multis locis vbi ponitur auen, videtur quadrate mendacium: vt Isaia 58. vbi dicitur. Si remoueris de medio tui iugum: vt non mittas digitum in rem alienam neque loquaris auen. i. mendacium: sed non possum aliquam bonam coniecturam habere ad propriam significationem venandam. Puto tamen vanitatem aut mendacium significare neque fatigationem rei iudicium. Si ergo prius nomen veritas fatigationem & secundum laborem sensus est. Non videre fecit. s. Dominus fatigationem in Iacob, &

non vidit laborem in Israel ac si apertius dicat: Nō permittit eum plus æquo in itinere laborare, neque fatigari. Nam Deute. 8. habes. Vestimentum tuum non veteravit super te, & pes tuus non tumuit iam 40. annis. Et in Psal. habes quod non erat in tribubus eorum infirmus. Et huic sensui videtur cōcordare sequens textus, dicens. Dominus Deus eius est secum, quasi reddat rationem quare in eis non esset labor, quia. f. Deum suum præsentem & amicū habebant. Si verò cum Sancte veritas iniquitatem & præuaricationem, intellige, quam non statim remittat. Mihi tamen germanius vertendum videtur si in primo loco veritas vanitatem seu mendacium & secundò laborem ut sit sensus. Non aspexit vanitatem. i. idolum quod vanitas & mendaciū est: in Iacob, neque laborem vidit in Israel quantum ad corpus ut dictum est, & causam subiungit. Quoniam Dominus Deus eius est secum. i. quia habent Deum suum præsentem, & idè non habet vanitatem seu idolum, & quia habent Regis sui amicitiam, idè non est in eis labor quem ipse non statim auferat, & iste sensus feruat propriam significationem vocabulorum, & melius literam explicare videtur. Si tamen vtrumque ad idolum veritas, non prohibeo, & placet expositio. Neque obest Iudæos idolum fabricasse, quoniam statim cōsumptus & commolitus est, ut eius nullum remaneret vestigium. Tum quia textus dicit. Non videre fecit, ac si dicat. Et si viderit, se tamen non reputavit vidisse, cum statim condonauerit. Eugubius pro labore vertit opus seu officium, sed significatio non multum aridet. Sic enim textus reddit. Non declinabit vanitas ad Iacob, neque vidit officium. i. idolum in Israel. Septuaginta. Nō erit labor in Iacob, neque videbitur labor in Israel. Chaldaus verò sic. Non auguria placent in domo Iacob.

Et amicitia Regis est secum. Aliqui vertunt, & societas, quod idem cum amicitia est. Ponitur in Hebræo teruat quod nostri putant significare amicitia & societate, sed cum verbū roa etiā significet frangere & conterere maximè cum fragore, potius putato significare tubam seu tubæ fragorem, & vertendum: Et fragor regis seu tuba quæ regem adesse demonstrat, est secum, & loquitur de tuba quæ regem in bello comitatur ad hostes deterrendos. Quod autem terruah significet tubæ clangorem constat ex capite 29. sequenti, vbi dicitur. In mense septimo in prima mensis, erit vobis conuocatio sancta: nullum opus seruire facietis, quia dies terruah. i. clangoris erit vobis, & vult per hoc significare Dei fortitudinem ad hostes populi debellandos vnde sequitur.

Dominus eduxit eos ex Aegypto, sicut fortitudo Vnicornis est ei. Aduerte hic quod si radix thoaphot, quod Sanctes vertit fortitudines, sit iaaph quod est lassare: non videtur nomen thoaphot, vllam ad suum verbum habere allusionem: sed quia verbum iaaph, etiam volare significat, videtur melius vertere eleuationes, per quas cornua huius animalis arbitror intelligenda. Quod autem verbum volare significet constat Dani. 9. vbi dicitur. Gabriel quem viderat in visione, in principio, muaph biaph. i. volare factus, volando terigit me. Est ad hoc autoritas Septuaginta Interpretū qui hoc nomen Psal. 105. verterunt vethoaphot. i. & altitudines montium ei. Et iuxta hanc significationem posset locus reddi. Et eleuationes Vnicornis seu Rhinocerotis, per quæ cornua intelligit: sunt ei. Si tamen fortitudi-

nes veritas: non displicet expositio, quoniam locis in quibus nomē ponitur: etiam illa significatio potest conuenire, ut patet Iob 2. vbi dicitur. Et argentum Thoaphot. i. fortitudines tuæ seu tibi. Et Psalmo 105. etiam conuenit si veritas Vethoaphot. i. fortitudines montium ei, & sic hic vertere licebit. Fortitudines Vnicornis ei. Non tamen ita liberè in hanc eo interpretationem, quia nunquam nomen in hac significatione reperi. De animali verò quod nomine Reem significatur, quod nostri vertit Rhinocerotem nihil certi habeo, quoniam Hebræi (ut in canonibus admonuimus) ignorant huiusmodi nominum significationes: si tamen delectat aliquid de huius animalis natura nosse, aduerte illud duo habere fortissima cornua, hostem Elephanto natū (ut Plinius dicit) cornu verò ad saxa limato, præparat se pugna: in dimicatione maximè aluum petit, quam scit suis ictibus peruiam. Solinus dicit cornu eius repandum seu curuum, & attritum cautibus in mucronem excitare, pugnare cum Elephantibus, longitudine parem, breuiorem cruribus. Pausanias affirmat Rhinocerotem duo habere cornua, alterū insigni magnitudine, ex naribus extans. Alterum quod supernè erumpit, exiguum quidem, sed validissimum. Ex sacris literis de hoc animali tria constant. Primum quod cornua habeat ut patet cum ex Psal. 29. vbi dicitur. Et cornibus remijm. i. Rhinocerotis aut Vnicornis affixisti me, idem Psal. 20. Et Deut. 33. Et cornua Reem. i. Rhinocerotis cornua eius. Secundum quod sit indomabile, quod constat ex verbis Iob 39. Nunquid volet Rem. i. Rhinoceros seruire tibi? Et versu 7. eiusdem capituli. Nūquid ligabis Rem. i. Rhinocerotem fune suo? Tertium quod sit animal forte, si hic fortitudines veritas. Aliqui discrimen ponunt inter Rhinocerotam & Monocerotā, & hic potius Monocerotam quam Rhinocerotam vertendum putant, quam feram asperriam. Plinius dicit: quāque viuam capi posse negant. reliquo corpore equo similem, capite verò & pedibus Elephanto. cauda. apromugitu, grauem: sed an textus eam hic velit significare, nescio. Hoc animalis genus, ex India ad terenissimum Emmanuelem regem nostrum delatum est, quod ipse dono misit ad Leonem pontificem maximum cum aliis pretiosissimis rebus.

Quia non est incantatio in Iacob, & nō est diuinatio in Israel. Admonui quodam canone operi præfixo, clausulam non semper continere causam sententiæ immediatè præcedentis: sed alterius quæ longo intervallo præcessit: ut ibi exemplo primi cap. Prou. monstraui: quod etiam hic fieri manifestum est. Videtur autem textus hic reddere rationem aut potius explicare id quod supra dixerat. Non aspexit iniquitatem in Iacob, & non vidit præuaricationem in Israel, intelligendo per hæc idola seu idololatricam, sed dominus Deus est secum & strepitus regis etiam est secum: & sequitur. Quia non est incantatio in Iacob, neque diuinatio in Israel, quæ apud Deum sunt magnæ præuaricationes. Explicat etiam sequenti sententia, id quod dixerat. Et strepitus seu clāgor Regis cum eo. Dominus enim eos de Aegypto eduxit, cuius fortitudines seu cornua sicut Rhinocerotis seu Vnicornis. Non vertimus hic augurium cum aliis, quoniam iam sæpius admonuimus verbum nachas, significare propriè incantare, voce sonora, aut fulurrio, ut diximus Gen. 30. Sequens verò dictio chessem, significat propriè diuinare præsertim per mortuos, ut per Phitonem

Phitonem: ut 1. Sem. 28. habes de Saule qui Phitonissæ dixit Chæomi. i. Diuina mihi quærio in Phitron. Erant autem isti inter gentes, quasi Prophetæ in Israel. Dæmones enim honoris diuini cupidi, suos voluerunt Vates habere, qui eis occulta & futura prædicerent, quemadmodum verus Deus, quos Dominus sæpenuerò decipiebat, præsertim cum volebat regna punire, cuius punitiones isti ignorabant. Vnde Iaias 44. dicit Veschosemim. i. Et diuinos insanire fecit. Et quod isti essent quasi Vates inter gentes constat 1. Sem. 6. vbi de Philistæis dicitur. Et vocauerunt Philistæi sacerdotes velaachosemim. i. & diuinos seu Vates.

Secundum tempus dicitur Iacob & Israel: quid operatus est Deus. Assignat causam quare non est incantatio in Iacob: & diuinatio in Israel, quoniam secundum tempus. f. opportunitum, dicitur ipsi Iacob. f. futurum, & etiam Israeli secundum tempus, seu in tempore conuenienti dicitur quid Deus sit operatus tempore occulto præcedenti: ut fuit mundi initium Iaiæ 48 assignat Dominus causam quare hæc Iudæis reuelauerit, vbi sic habet. Priora ex eo tempore annuntiaui, & ex ore meo exierunt, & audire feci ea: repente feci & venerunt. Iam noui quod durus es, & ut nervus ferreus ceruix tua & frons tua ut es. Et annuntiaui tibi ex eo tempore, antequam venirent audire feci te, ne forte diceres, idolum meum fecit ea, & scupile meum, & conflatile meū præcepit ea. Sumitur autem hic meo iudicio præteritū pro futuro, operatus pro operaturus.

Ecce populus sicut leo surget, & sicut leo scilicet, minor leualis se. Ponuntur hic in Hebræo duo nomina. f. labi & ari, quorū vtrumque leonem significare Hebræi dicunt: sed ut dicit Rabbi David, labi significat leonem magnum, ari verò minorem siue catulum. Hieronymus verò quandoque prius vertit leonem, secundum verò Leonem, & putarem prius significare aliam feram potius quàm Leonem. sæuissimam quidem, sed nobis ignotam. Radix nominis ari est arah quod significat colligere, vnde ari puto Leonem significare à collectione quod. f. colligatur nimis dum cubat. Est autem sensus huius loci. Ecce populus Israel sicut leo aut fera sua surg. e. f. cōtra hostes suos qui sunt occupantes terrā sibi à Domino promissam: & sicut leo eleuabit se. f. super hostes, neque cubabit. i. quiescet in terra, donec comederit prædam. i. gentes has sibi datas in prædam, & sanguinem occisorum biberit. i. omnē substantiam eorum vsurpauerit, aut donec eos vita priuauerit. Vita enim animalis in sanguine est, & est metaphora à leone sumpta, quod quemadmodum leo, aut alia fortis fera, ex accubitu surgit & sine vllō timore eleuat se, neque iterum cubat quousque comederit prædam & sanguinem biberit: sic faciet populus Israel omnibus hostibus suis occupantibus sedes eorum.

Si forte placeat in oculis Dei, ut maledicas ei. Hebraicè est. Si forte rectum sit in oculis Dei. Verbū enim lasar significat propriè rectum esse & rectificare.

In verticem Peor. Peor nomen est montis. Dicit autem Vuolphangus geographus hæc solitudinem dictam Habarim ad Aultrum montanæ sitam contra Orientem Moab. Sic etiam Iessimon nomē loci est, sed quis ille sit ignoratur.

Et para mihi hic septem iuuenos. Aut stabilire fac.

Edifica mihi hic septē altaria. Quam cassæ & vanæ sint impiorum preces ac sacrificia, aduersus pios, pulchrè locus iste manifestat, quoniam dum iste nititur suis imprecationibus & maledictionibus populo Dei nocere, è diuerso benedicit & bona precatur. Audi quid in Psalmo dicat sanctus rex. Maledicent (inquit) illi, & tu benedices: quare non videntur pij meliores coram Deo habere & efficaciores benedictiones, quàm maledictiones impiorum.

Quod videre fecerit me, nuntiabo tibi. Admonui sapius iusto Dei iudicio, Deum velle nūtiari malis bona iustorum: ut hoc nuntio eos maximè torqueat & deterreat.

Dixit ad eum. Septem altaria ordinaui. Expende quæso quid impij Deo occurrenti offerant: & quæ sint illorum corā Domino preces. Nempe iactare si quæ fecerint bona, & qui mala sananda, Domino occurrenti offerre deberent, bona remuneranda iactant. Sic & Phariseus ille cuius Lucas meminit, id quod primum Deo, cum templum esset ingressus obiecit, fuerunt bona opera sua. Sic & Bilhā nunc victimas & earum numerum Deo obicit, quasi iniquorum sacrificia ille probaret.

De Aram adduxit me Balach. Emunt impij mala quibus aliis nocere cupiunt, sed statuit Dominus, eos oleum & operas perdere: imò suis se mucronibus iugulare. Ad malum suum ille adduxit, quod ad malum piorum se adduxisse putauerat. Aduerte etiam & dilige ab hoc impio viro, nemini propter amicum nocere. Sunt homines qui ad hoc solum amicos habere volunt, ut eorum copiis auxiliariis, aduersus inimicos vtantur, tu verò si sapias amico vtere ad bonum tuum: non ad malum alicuius, quæ admodum Balach fecit.

Cur maledicam, cui non maledixit Deus? Nihil mali aduersus iustos precandum est. Debemus enim diligere quos diligit ipse, & detestari quos ille detestatur. Similiter discis quanti faciendum est vt à Domino benedicaris, quoniam nulla maledictio efficax est contra benedictiones Domini.

Quia de vertice petrarum videbo illum. Admirabilis res valde impiis iustus. Considerat enim ordinē vitæ, morum compositionem, virtutes admirantur. Cum audiret semel Zachæus Christi famam, conscendit (ait Lucas) arborem sichomorum. Cum enim esset statura pusillus, non poterat eum propter turbā videre, vidit & admirabatur. Sic & iste montes conscendit, & ad petrarum verticem reptando ascendere nititur: ut eum videat, quem Dominus benedixerat. Quid inquit, Salomon videbis in Sunamite hac nisi choros castrorum? Reuertere reuertere, inquit, Sulamith: reuertere reuertere vt intueamur te. Fugiunt iusti terga impiis vertentes, imò quod plus est si fieri posset nollent à Deo bona sua videri: ita vt post eos Dominus curat & vt reuertantur adhortatur vt eos videat.

Moriatur anima morte iustorū & sit nouissimum meū sicut ipse. Volunt homines viuere vt peccatores, & mori vt iusti, sed Dominus non nouit aut consuevit dare mortem iustorum nisi iustis, sicut neque mortem impiorum nisi impiis. Viuite ergo (ait Augustinus) bene, ne moriamini malè, quoniam sicut non potest esse mala mors, quàm bona vita præcessit: ita non potest esse bona, quàm mala vita anticipauit.

anticipavit. Omittimus nunc miracula Dei, tractamus communem ordinem eius. Audierunt Impij dicere, quoniam pretiosa est in conspectu Domini, mors sanctorum eius, & quod pessima sit mors peccatoris. Utinam diceret potius, Vivat anima mea vita iustorum, quam ut moriatur anima tua morte iustorum, quoniam naturali ordine sequitur mors, bona, vitam immaculatam.

Vt malediceret inimico meis accepi te. Licet nos amici pro instrumento ad malum accipiant: nos tamen debemus illis esse instrumenta bonorum. Teneatur etiam bonus amicus admonere amicum, si iniuste aliquem odio prosequatur, neque eum in causa mala iuvare.

Veni obsecro mecum in alium locum. Pertinaces sunt valde impij, in nocendo, neque cessant etiam si res non ut sperabatur, succedat, sed mille modos quaerunt, mirabiles artes inveniunt, ad nocendum, in quibus omnibus sibi mala maiora parant & bonis bona. Inculcans tempus, modum taxant & alias circumstantias ad opus requisitas se omisisse dolent. Hoc summe à malis expeterem, ut quamprimum incceptum non successerit malum, desistant, cuius oppositum in bonis operibus desiderarem. Cœpisti ieiunare, eleemosynas elargiri, causas piorum agere, nō successit res primum, ne quāso dimittas: sed tenta septies & millies opus bonum quousque perducas ad debitum finem. Quasiuit Dauid semel arcā Domini reducere in domum suam, non successit res, occisus est Hozah quia tetigit eam: sed nunquid cessavit quaerere? Minimè, sed iuravit & votum votiit, se non accepturum quietem, donec inueniret locum Domino, tabernaculo Deo Iacob.

Posuit verbum in ore eius. Sunt impij pſitaci Dei: ut non loquantur aut faciant aduersus bonos, nisi quæ ipse voluerit. Sic voluit Laban verba iniuria dicere Iacob, & eius sudores & labores auferre: sed non permisit illum Deus in eum scire, aut verbū aliquod indigestum loqui.

Non est vir Deus, & mentietur. Arbitrantur impij Deum sententiam eorum in melius mutaturum, ipse verò semper in ea permanet & eam semper in deterius mutat, postquam viderit eos à malis non respiscere, & quia eum mitiorem expectant se verum experiuntur: boni è contrario quia terribilem timent, mitem experiuntur. Arguit etiam hic locus hominum mendacia, qui pro nihilo habemus promissa mentiri. Condicio enim quasi propria, licet non naturalis homini est mentiri, Dei verò etiam mentientibus pollicita reddere.

Ecce ut benedicerem accepi, & non retraham. Seruunt inuiti impij bonis, quia à Domino coguntur ad hoc. Cupiebat iste populo Domini maledicere, sed non permittebat eum Deus: imò cogebat eum benedicere ei.

Non aspexit iniquitatem in Iacob Dominus Deuseius est secum, terror regis secum est. Expende hinc quæ sit causa quare homo non offendit Deum, nempe quia Deum secum habet & terrorem eius: in plura enim & grauiora peccata cecidissent Iudæi, si Deū præsentem non haberent in nube visibili. Similiter aduerte quanti facienda sit vera fides, quoniam istis Deus promissa seruat, quia licet sapius amiserint, semper tamen in aliquibus bonis permanſit fides eius. Considera etiā sapientiā Dei: ut populus minori negotio Chenanzos deleret, timorem incutit per Prophetam Ariolum. Docemur etiam quàm sint auguria & aliæ superstitiones vitandæ: ob quæ Dominus à suis recedere solet, & qui hæc

non quaerit à diuinis audire, Deum ad hæc reuelanda paratum habet.

Si forte placeat in oculis Dei ut maledicas. Volunt impij aduersus iustos, vires suas experiri, & videre an possint eis nocere: postquam autem viderint se non proficere, Deum patronum suæ turpitudinis faciunt, & quaerunt in malis adiutorem habere: sed Deus non consuevit patrocinium iustorum dare iniquis. Simili modo considera hic ut iam diximus hominum pertinaciam ad malum, qui toties Deum aduersum fuerat expertus: iterum atque iterum nititur ad malas preces suas inclinare.

IN CAP. XXIII. NUMERI
ad literam annotatio.

Verba benediceret Israel, & non ambularet sicut semel & iterum: in occursum in rationum. Aliqui legunt. Non ambulauit. s. amplius sicut prima & altera vice, in occursum incantationū, sed prior lectio simplicior est, & in Hebræo est. Sicut vice cum vice, quod rectè redditur per prima & altera vice, vel per semel atque iterum. Noluit enim Dominus ut ipse amplius quaereret suas incantationes, sed statim populo benediceret, & videtur ex hoc loco quod ipse faceret incantationes suas, ut aliquid ei appareret, quemadmodum Magi faciunt ut mortui aut dæmones eos alloquantur, sed Dominus occurrebat illi loco horum, & prædicebat veritatem aut quod volebat, & fortè sic factum est cum Saul Phitonissam consuluit, cui Deus voluit Samuelem loco dæmonis occurrere, & veritatem casus sui indicare.

Posuit ad desertum faciem suam. i. vertit eam versus desertum, vnde venerant filij Israel.

Dixit Bilham filius ipse Beor, & dixit vir apertus oculo. Dixit audiens verba Dei: qui visionem omnipotentis videbit cadens & apertus habet oculos. Parui refert quod in Hebræo pro dixit Bilham habetur dictum Bilham, quod in Hebræo frequentissimè accidit ut Psalmo 110. pro. Dixit Dominus Domino meo: habetur Hebraicè. Dictum Domini Dominomeo. Dictio etiam geber, quam interpretati sumus virum, est à gabar quod est præualere, fortem esse. Dicitur autem vir geber quod sit femina fortior Deut. 22. dicitur. Non erit instrumentum geber. i. viri, super mulierem, & non induet se geber. i. vir, vestimento muliebri. Psal. 88. Fui sicut geber. i. vir aut fortis cui non est fortitudo. Item Isaiæ 22. Migrare faciet Dominus te, migratione gaber. i. viri aut forti, quæ durior est migratione mulieris, & pro viri posset verti fortis aut præualentis. Dictio etiam sequens. s. setum, quam nostri & Hebræi omnes apertum vertunt, eis etiam authoribus significat clausum & obturatum. Dicunt enim ibidem significare satam cum prima radice est schin, & cum prior est samech: & cum satā priori samech, significat obturare & claudere, sequitur etiā satam cum priori schin, idem significare. Quod autem satam priori samech significet claudere & obturare, constat primū 2. Paralip. 32. vbi dicitur. Et ipse chizchiihu seu Ezechias satam. i. obturauit seu clausit exitum aquarum. Et Tren. 3. Satam. i. clausit orationem meam: ne videlicet ingrederetur ad illum: vbi venit cum sin vice samech. Item 2. Paralip. 32. Istom. i. ut obturaret aquas fontium, & multis aliis Scripturæ locis, quod cum verum sit, mirum valde est, quod vocabulum omnes vertant in con-

in contrariam significationem. Cum enim claudere & obturare significet. apertum vertunt, & ratio est propter ea quæ sequuntur. Nam sequitur. Qui visionem omnipotentis videbit, cadit, & aperti sunt oculi seu aperti oculis. Hieronymus vertit ut est in Hebræo, & dicit Eugubius sibi videri Hieronymum vertisse. Dixit homo cuius non est obturatus oculus. Septuaginta & Chaldæus vertunt. Cuius est apertus oculus, quem omnes sequuti sunt hic. Ego autem licet possem transire cū expositione omnium istorum, ægrè tamen fero huiusmodi mutationes. Non enim puto esse in potestate alicuius Interpretis situm, mutare significationes vocabulorum Hebraicorum, præsertim in contrarias significationes, Quare securius puto vocabulū in sua significatione relinquere, & quaerere an rectè possit in propria significatione exponi, quod meo iudicio hic facillimè fieri potest, si tenemus quod cum Bilham exciperet reuelationes Dei, clausis oculis corporis, aperiebatur illi oculi mentis. Cum verò ei fienda erat diuina reuelatio, cadebat in terra, ut ipse hic dicit & oculi corporales clauderentur, quoniam non poterat spiritum ferre & tunc aperiebantur oculi mentis & præuidebat futura quæ prædicabat, & secundum hoc sic exponendus est textus. Dixit Bilham filius ipse Beor. Dixit vir seu fortis obturatus oculo. i. cui oculus corporis obturatur, dum ei fiunt reuelationes aut cui clauditur oculus, dum accipit diuina à Deo. Dixit audiens eloquia fortis. i. Dei, qui visionem omnipotentis seu contententis videbit, cadit & apertus est oculis. i. aperiuntur illi oculi mentis. Posset etiam verti. Dictum Bilham filij ipsius Beor & dictum viri clausi seu obturati oculi. Dictum audientis eloquia Dei, qui visionem omnipotentis videbit cadens. i. dum cadit, & apertus est oculis. i. & tunc aperiuntur oculi eius, quæ litera germanior est. Potuit etiam fieri quod Bilham, esset altero oculo corporali priuatus, & talem se hic describat cum dicit. Dixit vir priuatus oculo aut clauso oculo: Posset & tertio exponi. Dictum viri obturati oculi. i. qui antequam ei fiat reuelatio, oculum cordis obturatum habet, non videns aliquid diuinum: sed dum cadit, reuelantur & aperiuntur oculi eius. s. mentis. Aut si vtrumque ad corporalem referas, qui dum cadit oculum corporis obturatum habet, sed postquam ceciderit oculi ei aperiuntur etiam corporales: ut constat dum veniebat è domo sua. Nam antequam cecidisset nō vidit angelum gladio euaginato in eum, sed postquam cecidit: vidit, ut cap. 22. dictum est, & videntur omnia hæc esse epitheta Prophetæ, quemadmodum & alij Prophetæ solebant initio suorum sermonum præfigere nomina Patrum suorum, ut Isaias. Visio Isaiæ filij Hamos.

Quam pulchra fuerunt tabernacula tua Iacob, habitacula tua Israel: sicut torrentes extensa sunt sicut horti, iuxta flumen, sicut tabernacula quæ plantauit Dominus, sicut cedri iuxta aquas. Verbum tob, id est, pulchrum fuit propriè significat bonum esse, ex consequenti verò pulchrum & suauē esse. Disputauimus abundè Gen. 6. de eius significatione vbi videre licebit. Habes etiam hic discrimen inter ohel & mischan, quod videlicet ohel significet tabernaculum pastorum, & quasi superius tectum: mischan verò domum seu habitaculum inferius aut alterius modi, & nisi sit geminatio eiusdem rei significatæ, putarem dixisse tabernacula propter tentoria ad modum pastorum, habitacula verò

propter domos tabularum, quas diuites ad morandum seu habitandum habebant. Crediderim enim pauperes tentoria habuisse seu tabernacula ad modum pastorum, diuites verò tabulas ex Aegypto adduxisse, ex quibus habitacula faciebant. Commendat autem hic Bilham castra Israel ex quinque. s. ex pulchritudine seu bonitate cum dicit. Quam pulchra tabernacula tua, aut quam bona Iacob. Secundo ab extensione, cum dicit. Sicut torrentes extensa sunt. Tertio ab amœnitate, cum dicit. Sicut horti iuxta flumen. Quarto à firmitate & permanentia: cum dicit. Sicut tabernacula quæ plantauit Dominus. Dicuntur tabernacula plantata, quoniam ligna super quæ extēduntur cortinæ, in terra figuntur ac si plantarentur, quod verò tabernacula quæ Dominus plantauit dicantur firma, patet Isai. 33. vbi dicitur. Oculi tui videbunt Ierusalem habitationem quietam: tabernaculum quod non transferetur, neque proficiſcentur clauis eius in seculum, & omnes funes eius non rumpentur. Et 2. Sem. 7. Ponam locum populo meo Irael, & plantabo illum. Quæ enim homines plantant, facile euelluntur, quæ autem Deus, manent & non eradicantur. Exodi. 15. Introduces eos & plantabis in monte hæreditatis tuæ: loco habitationis tuæ, quem operatus es Domine sanctuarium Domine, quod firmauerunt manus tuæ. Sic & Paulus ad Hebræos 8. Talem (inquit) habemus pontificem, qui cōsedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis: sanctorum minister, & tabernaculi veri, quod fixit Deus & non homo Quinto ab eleuatione seu altitudine, cum dicit. Sicut cedri iuxta aquas. Comparat autem eos hortis & cedris iuxta aquas, propter Iordanem fluiuium ad cuius ripas castrametabantur.

Fluet aqua è situla eius, & semē eius in aquas multas. Et ascendet præ Agag rex eius, & eleuabit se regnum ipsius. Commendat modò Israel, à feminis copia & multitudine. Verbum nazal quod fluere vertimus, significat fluere aut stillare, ut patet Isa. 45. vbi dicitur. Et nubes lizelu. i. stillent aut fluere faciant iustitiam, quod Hieronymus vertit pluant. Sic Ierem. 9. Et palpebræ nostræ lizelu. i. stillent aquas. Idem Psal. 147. Flabit spiritus eius aut flare faciet spiritum suum seu ventum, & fluent aquæ. Quod verò significet fluere in copia & cum impetu, videtur constare ex eo quod dicitur Isai. 48. Aquam de petra izili. i. fluere fecit eis. Est etiam aduertendum nomē deli. i. situla, ortum habere à dalach quod Hebræis est eleuare, & ex consequenti haurire, quod sit eleuare quodam, quod aqua sursum leuatur: ut patet Exod. 2. vbi dicitur. Daloch dalach. i. hauriendo hausit nobis: aut leuando leuauit aquam nobis è puteo. Item Psal. 30. Exaltabo te Domine, quoniam dilirani, id est, exaltasti seu eleuasti me: vnde deli. i. situla sic dicta quod aqua plena eleuetur sursum, aut quod ea aqua hauriatur, & crediderim potius ab eleuando quam ab hauriendo dici. Si ergo accipias verbum nazal ut significat stillare, & vertas. Stillabunt aquæ è situla eius: sensus est. Quemadmodum è situla guttæ aque defluunt in magna copia: sic ex Israelitis filij, ac si dicat fructificabunt in magna copia: vnde quasi explicans addit, & semen eius in aquas multas. i. multiplicabitur sicut aquæ multæ. Si verò accipias nazal ut significat absolutè fluere, sensus est. Fluunt aquæ è situla eius. i. sicut aquæ in magna copia fluunt ex situla plena, sic fluunt semen Israel ex vasis seminariis parentum, & semen eius ibit in aquas multas

multas. i. multiplicabitur sicut multitudo aquarum. Et ascendet præ Agag rex eius.] Putant Hebræi omnes reges Hamalech vocatos Agag à primo rege, quemadmodum Imperatores Romanorum vocantur Cæsares à Iulio Cæsare primo Imperatore, & sensus loci est. Ascendit rex Israelitarum magis quàm Agag, i. magis quàm omnes reges Hamalechitarum, & eleuabitur regnum ipsius. Si verò sit nomen proprium illius regis Hamalech, quem cœpit Saul, vt dicitur 1. Sem. 14. sensus erit. Et ascendet præ Agag rex eius. i. eo superior erit debellando ipsum, & ex eo tempore eleuabitur regnum ipsius. f. Israel, & ita accidit, quoniam ex eo tempore cœpit rex & regnum Israelitarum eleuari. Aliqui interpretantur. Et leuabit. f. rex Israel ab Agag regnum eius. i. spoliabit Saul regem Agag regno suo, & eleuabitur ex hoc regnum eius & litera consentit in hanc expositionem.

Sicut fortitudines Vnicornis aut Rhinocerotis illi.] Expone vt supra hoc eodem cap. Potes enim pro fortitudine vertere eleuationes.

Comedet gentes angustatores suos, & ossa eorum exossabit.] Non vertimus hostes quoniam sar significat propriè angustatorem, quemadmodum verbum sur, stringere. Quod autem sequitur. Et ossa eorum exossabit. Aduerte nomen gerem propriè significare dorsum seu spinam dorsi, vt conuincitur ex cap. 9. 2. Reg. vbi dicitur. Accepit vnusquisque vestimentum suum, & posuit super eum algerem. i. ad dorsum seu gradum. Habent enim scalæ formam dorsi. Voluerunt enim illi facere ipsi Iehu regiū stratum, ad quod per gradus conscenditur, quare arbitror verbum garam significare vsque ad dorsum corrodere. Solent enim canes & feræ cum aliquod animal comedunt, omnia corrodere vsque ad dorsum, relinquentes spinam ipsius nudam: iuxta quem sensum vertedum puto illud Sophon. 3. Principes eius in medio eius vt leones rugientes: Iudices eius veluti lupi vespertini: non garemus id est, exossabunt seu vsque ad dorsum pertingent: vsque mane. Sic & hic vertere licebit. Et ossa eorum dorsabit, si sic loqui liceret Latinis auribus. i. vsque ad dorsum comedet. Nō tamen damnabo si legas exossabit. i. carne nudabit.

Et sagitta eius conteret.] Possit etiam verti. Et sagittis suis transfiget, quoniam verbum machats, non plenè notum est Hebræis & videtur significare transfigere Psal. 110. vbi dicitur. Machat. i. transfiget in die furoris sui Reges. Et iterum ibidem. Machats. i. transfiget caput eius super terram, seu cōfodiet illud cum terra.

Accubuit vt leo, & sicut leena.] Dixi de his dictionibus capite præcedenti. f. ari. i. leo & labi. i. leo maior aut leena. Significatio secundi nominis; non est plenè nota Hebræis.

Iraus est furor Balach. ad, seu contra Bilhā & percussit manus suas aut manus suas.] Non est significatio verbi sapach. i. percussit plenè nota Hebræis: vt patet Ierem. 48. vbi dicitur. Velapach quod aliqui vertunt. Plaudet Moab in vomitu suo. Alij. Inuoluit, f. se. Hieronymus. Allidet. Quidam alij complodet. Videtur tamen expensis locis vbi verbum ponitur, significare palma percutere siue alteram palmam, siue fœmur, siue quemcunque alium locum, tristitiæ aut admirationis causa: Ierem. 31. Sapacheti, id est, percussi fœmur meum, scilicet, tristitiæ causa. Item Threnorum secundo Sapechu. i. plauerunt super te palmis. f. præ admiratione omnes transeuntes viā. Et Iob. 26. lispoche.

i. percussit super eum manus suas. Quare etiam hic vertendum puto. Percussit manibus. i. altera alteram in signum vehementis tristitiæ & doloris.

Et nunc fuge tibi ad locum tuum.] Significat verbum barach propriè fugere cuius sunt multa exempla in scriptura. Nomen etiam beriach. i. veētis subindicat etiam illud significare transire. Dicitur enim veētis beriach quod transeat annulos illos quos intrat: de cuius significatione abundè diximus Exo. 26. Si ergo veritas. Fuge tibi, sensus est: festina ad locum tuum, ne moreris hic. Si verò accipias verbum vt significat transire, sensus est. Transi tibi. f. fluuium Euphratem vltra quem morabatur.

Dixi honorando honorabo te, aut decreueram grauoando grauare te muneribus, scilicet, & diuitiis. Iam enim sæpius admonui verbum chabat etiam onerare significare.

Veni consulam tibi, quod populus iste faciet populo tuo, postteris diebus.] Non video hic consilium aliquod quod dederit Bilham Balach. Quate putarem splendendum verbum vt sit sensus. Vade seu veni. f. mecum & consulam tibi, cuius consilium scribitur infra cap. 31. à Moseh, quod. f. offerret Iudæis fœminas pulchras quæ eos allicerent ad sacrificia idolorum, & sic Deus iratus percuteret eos, & postea suppleatur. Et dicam tibi. Quod si tibi durum videtur aliquid supplere, accipe cōsulam tibi, pro dicam tibi. Aduerte etiam quod achar significat postea, & achari posterum, quare vertimus in posteris diebus potius quam in nouissimis, & etiam quia horum multa ante Messia aduentum fuerunt impleta: vt destructio Moabitarum & Hamalechitarum. Quæ autem sequuntur. f. dicit Bilham, hoc eodem capite sunt exposita.

Videbo eum & non nunc: intuebor eum & nō propinque. Incessit stella ex Iacob, & surget virga de Iacob, & transibit terminos Moab, & destruet omnes filios Seth, & erit Edom hereditas, & erit hereditas Sehir inimici eius & Israel faciet diuitias. Et dominabitur de Iacob, & perdere faciet superstitem de ciuitate.] Aduerte hic posse etiam legi videbo illud quod. f. vaticinor, sed non nunc, sed in mea posteritate: intuebor illud etiam quod prædico, sed non propinquè seu quasi propinquum his temporibus, & quod illud sit, subiungit. Incessit stella ex Iacob. Sed si legas eum, locus de Messia intelligendus est: vt ad literam intellexit Chaldaus, qui sic in hoc loco habet. Cum surrexerit Rex ex Iacob, & natus fuerit Messias ex Israel, interficiet duces Moab, & dominabitur in omnes filios hominū Aduerte etiam verbum sur, quod hic inueneri vertimus, significare frequentius canere, quàm intueri vel aspiceret, & possit hic verti canam ei, sed non propinquè: prior tamen lectio germanior est. Iudæi moderni locum intelligunt de Dauid, qui dicitur stella à præclara fama, iuxta illud. Fecisti tibi nomen grande iuxta nomen magnorum qui sunt in terra & dicitur virga, quoniam ea percussi sunt Moabitarum, aut dicitur stella quia quemadmodum stella radiis suis penetrat, ita & sanctus Dauid penetravit Moabitas: quod autem sequitur. Et perdet omnes filios Seth. i. omnes qui descendunt à Seth, qui fortè erāt populi tunc temporis noti, qui nunc nobis ignoti sunt, quemadmodum filij Chaiin, de quibus infra fit sermo, quæ autem sequuntur, benè vt dicunt, possunt conuenire Dauid: Quod verò non sint intelligenda de nostro Messia: probare nituntur ex eo, quod nunquā transierit terminos Moab, neque destruxerit filios Seth, neque hereditauit Edom,

Pete à Rabbs Selomone quomodo intepreteretur hic, fuge tibi, id est, ad locum tuum.

2. Sem. 7.

neque montem Sehir: neque perdidit superstitem de ciuitate. Sed hæc non sunt carnaliter intelligenda: satis enim est quod fuerit omnium horum Dominus, & omnium istorum terras subegerit, & suo iugo subiecerit. Nostri per filios Seth, intelligunt omnes homines, quoniam ab eo descendunt. Posteritas enim Chaiin in diluuiio tota perit vt dicunt. Mihi verò magis probatur quod fuerit natio aliqua seu nationes quæ illo tempore vt diximus notæ erant, & finitimi erant Iudæis. Neque verum puto omnes filios Chaiin in diluuiio periisse, quia nusquàm hoc probatur in sacris literis sufficienter: & infra hoc eodem capite dicitur. Quia si fuerit ad remouendum Chaiin, id est, semè Chaiin, Nota etiam quod verbum darach quod hic vertimus incesit, significat propriè calcare seu conculcare: vt patet Deutero. 11. Ipsi dabo terram per quam darach, id est, calcavit seu quæ calcavit. Et Thren. 1. Torcular darach. i. calcavit Dominus, virgini filia Iudah. Et Chabbac. 3. Darachta. i. calcasti in mari equis tuis. Ex consequenti verò significat extendere, quoniam id quod conculcatur extenditur: vt patet Psal. 7. vbi dicitur. Arcum suum darach. i. extendit seu tetendit. Et Zach. 9. Quia darachti. i. tetendi mihi Iehudah tanquàm arcum & meo iudicio huic loco magis quadrat extendere aut tendere, quàm incedere, vt sit sensus, Extendet se stella ex Iacob. i. radios suos: aut tendet ac si esset arcus, radios suos ac si spicula essent. Secundo aduerte quod verbum machats. i. penetrabit seu transfiget, non est Hebræis neque nostri plenè notum: quantum tamen ex coniecturis nosse datur, videtur significare percutere potius quàm transfigere: quoniam vbicumque isti vertunt transfigere, tam bene quadrat percutere, & sic illud Hieronymus vertit Psal. 110. vbi dicitur. Machats. i. percussit in die furoris sui Reges. Aduertes etiam dictionem paate, quoniam terminos hic ferè omnes vertunt, propriè significare extremitates potius quàm angulos, quos etiam hic aliqui vertunt. Attède etiam quod verbum chachar quod vertimus destrueret: est à chir quod est paries, & dicunt Hebræi significare destrueret seu diruere parietem: vt ex hoc loco probant & ex Isaia 22. vbi dicitur Mecharchar. i. diruens parietem. Possit etiam dici quod potius significat pariete includere, quod ex loco Isaia citato colligo. Sic enim habet: Dies enim contritionis & conculcationis, & coarctationis Domino Deo exercituum, in valle visionis: diruens parietem, & clamor ad montem, vbi quia præcessit dies coarctationis, verti possit pro diruens parietem, claudens pariete. i. concludens seu obsidens. Est etiam aduertendum Seth aliquando esse nomen proprium tertij filij Adam primi patris omnium, nonnunquam verò appellatiuum, & significare fundamentum: à sut quod est ponere, vt patet in lexico in radice sut. Et licet iuxta hanc significationem verti possit. Et destruet omnes filios. f. Moab fundamenti, id est, à fundamentis, germana tamen interpretatio est filios Seth, vt est nomen propriū tertij filij Adæ. Est ergo textus sic germanè reddendus Extendet se stella, aut tendet radios suos stella ex Iacob, & surget virga de Iacob: & percussit extremitates. i. vsque ad extremas regni partes Moabitarum: & claudet seu obsidebit omnes filios Seth, i. populos illos qui originem ducunt à Seth. Forte Chenanzos quoniam inter filios Seth connumeratur Chenan Gen. 5. Nam quemadmodum

infra Chain, videtur esse nomen gentis à Chaiino filio primogenito Adæ: ita & Seth. Non tamen damnabo si per filios Seth omnes homines accipias. Sed quia prius locutus est de certo populo. f. Moabitarum & statim post filios Seth de Edomeis, Hamalechitis & aliis prior expositio magis arripit quod videlicet filij Seth sint certi populi.

Et erit Edom hereditas, & erit hereditas Sehir inimici eius, id est, hereditabit Israel Edomeam & montem Sehir: vbi est habitatio Edomeorum.

Et Israel faciens exercitum, aut fortiter.] Hoc significat nomen chail. f. exercitum & robur, vt patet Gen. 47. Et sint inter eos viri chail. i. exercitus, seu robusti. Quoniam tempore Messia Israel Dei fortissimè egit aduersus gentes gladio spiritus. Si tamen diuitias veritas non errasti, quoniam quietè egit Israel Dei, dum principes mundi dimicabant inuicem. Aut melius faciet diuitias, ex præda gentium.

Et dominabitur de Iacob perdere faciet superstitem de ciuitate.] Nō est vsquequaque certa significatio verbi radach. i. quod hic dominari vertimus. & licet Hebræi dicant significare dominari, suspectam tamen reddit hæc significationem, id quod habetur Iudic. 14. vbi dicitur. Nescierunt. f. parentes Sinfonis, quod de cadauere leonis radag. i. accepisset mel, vbi non benè quadrat dominari neque nancisci: potui aliquam certam coniecturam, qua eius propriam possem venari significationem: nisi quod cōprimere seu premere videtur illi magis conuenire, quoniam omnibus ferè locis quibus verbum ponitur, conuenire videtur. Et quod dicitur. Perdere faciet superstitem de ciuitate, idem est quod depopulabit Israel ciuitates. f. vicinorum: aut Edomeorum de quibus prædixerat. De Moab sic habes. Sephaniah secundo. Audiui opprobrium Moab & opprobria filiorum Hamon, quibus exprobrauerunt populum meum & magnificabāt os suum super terminum eius. Propterea viuo ego dicit Dominus Deus exercituum Deus Israel, quia Moab sicut Sedom erit, & filij Hamon sicut Hamorah. Exitus vrticæ & fodina salis & desolatio vsque in seculum seculi. Residuum populi mei capiet eos, & residuum gentis meæ, possidebit eos Isaia 11. Volabunt, inquit, super humerum Philistiim ad Occidentem: simul prædabuntur filios orientis Edom & Moab missio manus eorum, & filij Hamon auditis seu obedientia eorum. Abdia vnico in fine sic dicitur. Erit domus Iacob vt ignis, & domus Ioseph vt flamma, & domus Esau vt stipula, & succedent eos & consument eos, & non erit superstes domui Hefau: quia Dominus loquutus est. Et hereditabunt habitantes in meridie montem Hefau: Et post pauca. Ascendent seruatores in monte Siō ad iudicandum montem Hefau. Et erit Domino regnum. Super illud Israel faciet diuitias aut exercitum, audi Ezechielem cap. 38. vbi loquitur de gentibus Gog & Magog. Dices, inquit, Ascendam super terram villarum, veniam ad quiescentes: habitantes confidenter. Omnes hi habitant absque muro, & vestes & portæ nō sunt eis, vt spolies spolia & præderis prædam: vt reducere facias manū tuā super desolata, habitabilia effecta, & super populum congregatum è gentibus, facientem pecudes & opes: habitantes in vmbilico terræ. Vnde quidā ad Israel hoc referunt qui Dauidis tempore multos horum depopulauit, sed melius hæc ad Messiam referas qui omnia verbo suo ad se traxit. Sunt quidam

dam ex nostris qui illud. Videbo eum, sed non nunc, & que ad illud: Erit Edom hæreditas, de Messia intelligunt, quod verò sequitur de Dauide: sed re vera omnia possunt de Messia intelligi. Obiiciunt autem nobis Iehudæi locum hunc, quando, scilicet Christus Messias noster, subegit terminos Moab, quando Edomeam in possessionem accepit, quando sibi subdidit omnes filios Seth, quando Israelitæ egerunt exercitum aut diuitias, vt hic dicitur. Ad quæ dicimus veros non carnales Israelitas hoc fecisse, & sibi totum orbem subegisse, non armis carnalibus sed spiritualibus, quoniam vt Paulus habet arma militiæ nostræ, non sunt carnalia sed spiritualia. Et si te Iudæus urgeat, dicit hoc futurum in secundo aduentu quando (vt Paulus dicit) Christus spoliabit principatus & potestates. Vnde omnia meo iudicio, sunt de Messia intelligenda.

Principium gentium Hamalech, & postremum eius vsque periens. Aliqui vertunt. Fuit Hamalech vnus è prioribus totius orbis populis: sed postremum eius perit in seculum. omnino deletum est tempore. Saulis regis Israel, vbi vides non omnia quæ in hac prophetia dicuntur esse reducenda ad vltima tempora. Posset etiam esse sensus Hamalech in suo initio fuit gens & populus: sed postremum eius non erit gens, sed peribit in seculum. Qualiter autem Hamalech esset delendus diximus. Exod. 17. & etiam habetur Deut. 25. & Psal. 82.

Et vidit Chenaum, & assumpsit parabolam suam, & dixit. Robustum est habitaculum tuum, & pone in petra nidum tuum. Quia si fuerit ad remouendum Chaiin, donec Assur prædetur te. Fuerunt isti Chenzæi populi qui à Chobab cognato Moïse originem duxerunt, & videntur habitasse inter Hamalechitas aut in terra Israel quam Hamalechitz aliquando occuparunt. Admonet enim eos Saul 1. Sem. 14. vt ab Hamalechitis recedant, ne cum eis in punitione inuoluantur. De progenie autem huius Chobab fuit Cheber vir Iahelis, quæ occidit Sisarah de quo Iudic. 4 habetur. Cheber, autem Chenezus separauit se à Chaiin, de filij Chobab cognati Moïse, & terendit tabernaculum suum vsque ad quercum, in Sahananim quæ est in Chedes, ex quo loco habemus originem huius populi cuius hic Scriptura meminit, similiter prope Chedes ad meridiem: vt cunque tamen versus ortum terræ Israel habitasse, si hæc Chedes sit illa ad quam filij Israel venerunt, dum egredierentur ex Aegypto. Similiter aduerte Chaiin esse populum prope Chenzos habitantem, à quo separasse se Chenzos ibi dicitur. Est quidam ex nostris qui dicit tunc temporis Moabitæ & Hammonitæ & Hamalechitas, sese vocare semen sanctum, & à Seth per sanctos Patres oriundos, cæteros verò vocari Chaiinitas, à Chaiino videlicet ortos, inter quos erant isti Chenzæi, neque displicet annotatio. Dicit ergo ad istos Chenzos Bilham, sumpta parabola sua. Robustum seu forte est habitaculum tuum. Vbi aduerte quod dictio estan. i. forte aut robustum, non plene nota est Hebræis: videtur tamen forte aut profundum significare: hic tamen magis videtur quadrare forte quia sequitur. Pone in petra nidum tuum: ac si dicat forti præsidio teneris, quoniam horum habitatio fortis erat: sed si fuerit ad remouendum Chaiin. i. si populus à Chaiino ortum habens, fuerit remouendus à terra sua: tu non diu manebit, sed solum vsquequo veniat Assur qui prædetur te, id est, in captiuitatem ducat. Aduerte tamen hic verbum baar quod nostri hic vertunt remouere, seu ad remouendum: non esse

plene notum Hebræis, videtur tamen primum significare comburere. 2. verò depascere, aut vice versa, quoniam id quod comburitur videtur depascitur: vnde in Psalmo legis. Iuuenes eorum comedet ignis & apud Ioelem. Quoniam deuorauit ignis speciosa deserti, quare hic verti posset. Quoniam si fuerit depascendus aut comburendus Chaiin: hoc erit vsquequo Assur prædetur te, aut captiuum ducat.

Heu quis viuet, cum posuerit hoc Deus? id est, quis tunc desiderabit viuere, cum Deus huiusmodi iras fecerit destruendo hos populos? Aut quis tam diu viuet: sed prior sensus germanior est.

Et naues de littore Chittim. & humiliabunt Assur, & humiliabunt Hebræos, & etiam ipse vsque in æternum periens. Hebraicè pro littore, est de manu & pro Hebræos est heber, neque est in æternum sed etiã ipse vsque periens. Aduerte etiam ignotam esse significationem nominis sim, quam vertimus naues, quoniam cuius sit radice, ignoratur. Dicunt autem Hebræi esse à saiah vnde Si, & dicunt auem significare maximè deserta incolentem: ex consequenti verò triremen seu nauem, quod formam auis videatur habere, & ea velocitate qua auis à ventis per mare feratur. Et de priori significatione exemplum habes Isai. 33. Vesi. i. Et nauis fortis seu trieris (vt Hieronymus vertit) non transibit eum: sed hic posset verti auis. Item Isai. 23. Assur fundauit eam lesijm. i. ad naues seu vt portus nauium esset. De secunda verò significatione exempla sunt etiam apud eundem Prophetam, scilicet, cap. 13. vbi dicit. Et cubabunt ibi sijjm, id est, aues deserta incolentes. Et Jerem. 50. Idcirco habitabunt ibi sijjm, id est, aues cum vlulis. Videtur etiam desertum significare vel homines deserta incolentes: vt patet Psal. 74. Dediti eum escã populo lesijm. i. deserta incolenti. Et 72. Ante illum incuruabunt se sijjm. i. homines deserti, aut potius maritimi seu insulares. Ab hac etiam radice est sijah. i. ariditas, siccitas: vt nostri dicunt, & ex aliquot Scripturæ locis conuinci videtur, vt ex Isa. 41. ponam desertum in stagnum aquarum, & terram sijjah. i. ariditas. Item Psal. 63. In terra sijjah, id est, ariditatis & sitis, absque aqua, & fortè significat aridam à cursu seu velocitate currendi, aut quia locus est nauium. Et inter has significationes ea qua nauem significat videtur esse certior, vt exempla monstrant. Est etiam aduertendum quod iad quod littus hic omnes vertunt proprie significat manum, & ex consequenti sinum maris aut terræ, iuxta illud Psal. Hoc mare magnum & spatiosum manibus, id est, sinibus seu diuerticulis. Et Genesis trigesimo quarto. Exercete terram quæ lata est manibus, id est, diuerticulis seu vallibus. Significat etiam plagam, vt patuit supra capite 13. huius libri: vbi dictum est. Et Chenezus habitabat iuxta mare, & iuxta iad, id est, manum seu locum Iarden, & est communis loquendi modus, talis habitat ad dextram, talis ad manum sinistra. Solemus etiam viatoribus dicere. Cum perueneris ad talem locum, cape manum dextram, relinque sinistram. Nihil etiã certi est, de populo Chittim, & quantum ex Scriptura colligitur videtur quod sint Græci, aut qui Insulas maris Mediterranei incolunt: vt Rodij, Samij, Cyprij, & alij Insulares qui etiã Græci sunt. Nam Genesis 10. dicitur. Et filij Iannan à quo Græcia vsque hodie dicitur Ionia. Elisah, & Tarsis, Chittim & Dodamim: quod vero isti fuerint Insulares constat ex verbis Ieremiz secundo capite, vbi sic habet. Transite in Insulas

ios Chittim, & in Chedar mittite. Isa. etiam 23. contra Sor dicitur. Vlulate naues Tarsis, quia vastata est Sor: vt non sit domus introitus de terra Chittim, filete habitatores Insulæ. Videtur autem fuisse prope Sidon: quia eodem Isaiæ capite dicitur. Non adiciis vltra vt exultes virgo filia Sidon: Chittim surge transi. Etiam ibi non erit requies tibi, id est, nauibus tuis. Et Dan. 11. habes. Venient cum eo naues Chittim. Et dicunt Rabbini Chittim esse singulare non plurale vt colligitur ex nomine Chittim Gen. 10. quare indubiè crediderim aut esse Insulares aut Maritimos populos. Iudæi per Chittim Romanos intelligunt sine vllo fundamento, nisi quia se de eis vindicandos sperant: sicut de Hispanis à quibus se affigi putant. Est ergo locus iste sic reddendus. Naues à cursu velocitate appellatæ, aut aues de plaga seu sinu Chittim. i. Insularum Græciæ. scilicet, venient, & humiliabunt Assur. i. Assyrios seu Babilonios: humiliabunt etiam Heber. i. Hebræos aut eos qui sunt trans flumen, videlicet Euphratem, & etiam ipse, scilicet populus Chittim, vsque in seculum periens. & crediderim per istos Chittinos, imperium Græcorum & Romanorum esse intelligenda, quoniam pro vno reputantur à multis. Rabbini Dan 7. quorum imperium iam diu perit: qui prius Assyrios & Hebræos humiliarunt. Et de magno Alexandro habes Mach. 1. venisse de terra Chittim, quare videtur per Chittim potius imperium Græcorum quam Romanorum intelligendum. Post Alexandrum autem Anthiochus humiliavit Hebræos & sanctam urbem destruxit. Parce prudens lector, si tibi hæc non satisfaciunt, quoniam in tam abstrusis rebus, diuinare potius opus est, quam exponere: locum pro virili expendimus, sed an scopum attigerimus, ignoramus.

IN CAPVT XXIII. NVMERI ad morum ornatum annotata.

Didit Bilham quod bonum esset in oculis Domini vt benediceret Israeli, & non perrexit in occursum auguriorum. Admonet nos primum locus iste, impios fræno Domini retineri, ne faciant piis mala quæ illis facere cupiunt. Secundo admonentur impij respicere & mala sua non iterare, postquam ob oculos viderint, & cognouerint voluntatem Domini, eumque sibi aduerlari. *Elevauit Bilham oculos suos.* Subtiles valde & perspicaces Dominus oculos impiorum reddit, ad speculanda bona iustorum, & indies magis aperit, vt inuidia & dolore tabescant, & maiora quam sint, sibi videantur. *Dixit vir obturatos habens oculos.* Quales esse debent qui à Domino de arcanis mysterijs docentur, pulchrè locus iste describit: qui videlicet oculos corporis ad omnia terrena obturatos habeant, & sola cœlestia contemplantur. Debent etiam cadere. i. humiles esse. Tales enim qui scilicet nihil terrenum vident, & humiles omnino sunt: apti & digni sunt, qui intima Dei cognoscant, & futura præuideant. *Quam pulchra sunt tabernacula tua Iaxob.* Immunda & aëris inclementiæ exposita erant Israelitarum tabernacula, hoc præsertim tempore, cum iam 40. annis in deserto morata veterauerant, in oculis tamen huius, bona & pulchra videntur: ad designandum quam pretiosa & pulchra in oculis Domini

sit terrena inhabitatio nostra: licet spurca & fœda impiis & his qui sola terrena sapiunt, videatur. Cum enim Sanctus Semuel Eliab primogenitus Isai, in regem Israel voluisset inungere, corporis specie & membrorum venustate deceptus, audiuit. Nerespicias ad aspectum eius & ad altitudinem stature eius: quia reprobaui eum. Homo enim videt, quæ sunt præ oculis: & Dominus videt quæ sunt in corde. Et licet puer David esset rubeus, & pulcher oculis, & decorus visu: Dominus tamen hanc externam in eo pulchritudinem non considerabat. Quod si tabernacula & externa iustorum regumenta talia sunt in oculis Domini, qualia putas erunt apud eum interna?

Nunc fuge tibi ad locum tuum. Ecce retributio impiorum quam iustis pro suo labore retribuunt: non enim reputant bona, sed in mala ministeria, nisi enim in his quibus ipsi afficiuntur ministraveris, oleum & operas perdes. Ministrabat sedulè sancta femina Martha Saluatori, ita vt in eo turbaretur nesciens quid primum pro eo faceret: audiuit tamen sororem illa meliorem elegisse partem: quæ quasi otiosa, verba Domini ad eius pedes sedes audiebat, sed quare putas? Quia ministrabat ei in his quibus non delectabatur, nempe in cibo & potu. Solent enim principes vt sepius diximus, eos ministros diligere, eorumque ministeria plene soluere, qui in his quæ ipsi diligunt, & quibus afficiuntur seruiunt, vt si gulosus sit Dominus, diligit seruum qui gula ministrat: si lubricus, illum qui in his diligens est, & sic de omnibus aliis vitiis dicendum erit. Fuit ergo Bilham malè remuneratus, quoniam non obtemperauit regi in his quæ volebat. Aduerte etiã hic quam facile domini occasiones quarunt ad non soluenda sibi exhibita ministeria.

Si dedit mibi Balach plenam domum suam argento & auro. Discant ex hoc loco regum & principum ministri & maximè Dei constantiam, neque munera accipiant: postquam iste ethnicus, tanti animi fuit vt domum auro & argento plenam respuerit, propter Deum.

Veni consulam tibi. Rarus est sanctus qui à se omnino preces regias reiciat, licet enim in multis constantiam seruet, vix tamen in omnibus. Sit iuris prudens, sit Theologus, sit monachus, vix aliquis est qui se abscondat à calore eius: qui tandem leges humanas & diuinas non conformet beneplacito regis. Voluit semel sanctus David domum nomini Domini ædificare: ad quam rem prophetam Domini consuluit, qui statim inconsulto Deo, seferens animo adæquans, ait. Omne quod bonum est in oculis tuis fac. Quid dicis Nathan? Nonne nostri, quam iniqua sunt aliquando bene placita regum? Cur illi consulis facere, omne quod bonum fuerit in oculis eius? Cantabis, velis nolis palinodiam, vt discas de cætero esse cum regibus cautior, & in verbis strictior. Coactus est Propheta sequenti die verba sua restringere, & fortè cum magno suæ authoritatis dedecore, reuocare: in quibus pluraquam par erat, fuerat liberalior.

Videbo eum & non modo. Videt aliquando impij aliorum mala neque datur illis conspiciere, quæ ventura sunt super eos. Vidit iste excidium multarum gentium in longum tempus, ita vt etiam nouissima Messia tempora præviderit: neque tamen vidit excidium vrbis suæ, neque quam breui esset exterminandus. Neque solum mala aliorum, sed etiam bona nempe Messiam, neque profuit vidisse ac aliis ac prophetasse.

1. Sem. 14.

10

20

30

40

50

60

Qui in fræno peruis dicitur Chittim.

Chaiin populos à Chaiino esse ortos.

Chenzæi qui.

Extendet se stella ex Iacob, & transiget extremitates Moab.] Nemo cum proximos suos læserit, putet se non daturum tãdem pœnas, etiam si viderit Deũ diu secum dissimulare. Vides enim hic quã diu Deus post peccata tolerauit omnes istas gentes, quas tamen postmodum cum maxima seueritate castigauit. Bonum mihi Domine quod nunc humiliasti me, ne mihi iram ad nouissimum seruares. Castiga me Domine, veruntamen in misericordia, ne fortè postmodum ad nihilum redigas.

Robustum est habitaculum tuum: sed si posueris in petra nidum.] Si malus es, nulli quãto fidas, non habitaculo robusto, non nido in petra: quoniam inde te Dominus deiiciet.

Etiam ipse in seculum perit. Non superbias si ex te Dominus flagella faciat quibus alios castiget. Audisti dicentem Dominum apud Isaiam. Contriuit Dominus baculum ipsorum, virgam dominatium, percutientem populos in ira, percussione indeclinabili. Et cap. 10. O Assur, virga furoris mei, & virga ipsa quæ est in manu eorum, est ira mea. Ipse nõ sic æstimabit, & cor eius non ita putabit, sed ad perdendum se missum putabit in corde suo. Sed quid tandem illi fiet? Cum inquit impleuerit Dominus omne opus suum in monte Sion & Ierusalem, visitabo super fructum magnitudinis cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum eius. Sic & hic Macedonas quos Chittim appellat, postquam ceperunt & destruxerunt istos, periere etiam ipsi.

IN CAPVT XXV. NVMERI
iuxta literam annotata.

Habitauit Israel in Sitthim.] Est Sitthim nomẽ loci, in quo fuit vltima mansio Iudæorum, ante transitum Iarden. Si enim habes cap. 33. seq. Et castrametati sunt iuxta Iarden à Bethiesimoth vsque ad Abel sitthim: in campetribus Moab.

Capit populus fornicari, cum filiabus Moab.] Significat verbum galal propriè incipere, & ex cõsequenti vulnerare & prophanare: quod vulneratio sit inceptio occisionis & prophanatio, inceptio vsus humani, quo homines incipiebant re aliqua vti. Similiter zanach. i. fornicari, significat nõ solum corpore sed etiam mente, idola colendo fornicari: & hic pro vtraque sumitur fornicatione, quoniam populus mulieribus Moabitibus commixtus est carnaliter, & cum eis idolum adorauit.

Consilium quod dedit Bilham regi Moabitum secundum Iosephum.] Et vocauerunt populum ad sacrificia deorum suorum.] Dicunt Hebræi hoc factum fuisse consilio ipsius Bilham, quod dedit ipsi Balach Moabitarum regi ante discessum suum: cuius verba si Iosepho fidem adhibeas. 5. cap. 4. libri antiquitatum sunt hæc. Vos inquit, quandam victoriam ad breue tempus aduersus eos lucrari desideratis: quod impetrabitis, si hæc quæ moneo, feceritis. Filiarum vestrarum speciosas, præcipuè virgines quibus vberdi & diuinci castitas possit insipientium, propter pulchritudinis honestatem, circa eorum exercitum, proximè destinate, & supplicantes eorum iuuenibus, vt earum amplexibus misceantur, præcipite, quatenus dum eos viderint concupiscentia obligatos, deserant: rogantibusque manere eas, non primitus annuant, quã eos patrias leges relinquere iubeant, simul

& honorem Dei qui eas posuit eis, & Midianitarum atque Moabitarum colerentium cogant. Sic enim illis indigabitur Deus. Cum hæc ille dixisset abscelsit. Midianitæ verò dum misissent filias suas, sicut ille monuerat: Hebræorum iuuenes decepti sunt, pulchritudine puellarum, & ad earum colloquia venientes rogabant quatenus earum pulchritudine fruere: neque consuetudinis proximitate recederent. At illæ libenter hæc verba audientes: consenserunt eis, obligantes eos amore suo: quibus dum concupiscentia creuisset, eos illæ cœpere deserere. Dumque illos angustia, de mulierum discessu crudeliter inuassit: vberimis fletibus exorabant, ne eos illæ desererent, sed futuras vxores, & dominas omnium substantiarum suarum manere poscebant, quæ iurifurandi religione firmabant. Deumque meditatorem, promissione faciebant flentes, & vindique semetipsos misericordia, dignos mulieribus ostendentes. Illæ verò dum eos seruitute iam captos esse cognoscerent & omni vinculo fidei consuetudinis obligatos, eis talia dicere cœperunt. Nobis quidem õ fortissimi iuuenes domus paternæ sunt & bonorum magna possessio, parentum ac domesticorum fauor atque dilectio: nihilque horum egentes, venimus ad vestrum alloquium: neque quæritum speciosi corporis requirentes vestram nobilitatem adiunimus, sed viros bonos & iustos existimantes, honorare vox xeniis, quibus indigetis aduenimus. Nunc verò quando dicitis, circa nos habere dilectionem & nostro contritari discessu: neque nos vestras preces abiicimus, sed tantummodo fidem volumus fauoris vestri percipere: per quam nos credere, dignissimum iudicamus, vt vestram conuersationem diligentes, vxores esse possimus. Formidamus etenim, ne dum fueritis satietate nostræ consuetudinis adimpleti, deinceps contumeliis affectas, nos ad parentes proprios remittatis. Rogantibus autem illis, & vt vellent fidem daturos se pollicentibus, & ob amorem in nullo contradicentibus, dixerunt illæ. Quomodo quidem hæc vobis placent, moribus autem & vita vtimini omnibus aliena: ita vt etiam cibos proprios habeatis & pocula cum nullo communia: necesse erit, volentibus vobis habitare nobiscum: etiam & Deos colere nostros, neque erit indicium aliud circa nos vestri fauoris: nisi eisdem deos quos nos, adoretis: nullusque culpabit vos, si terræ ad quam venistis, eius colaris & numina: vt quæ dum dii nostri sint omnibus communes: vester verò in nullo sit talis. Dicebantque eis, vt aut quæ essent omnium ea facerent, aut aliam quærent terram, in qua possent legibus propriis conuersari. Illi verò earum amore deuincti, optima illas dicere iudicantes, & semetipsos tradentes voluptatibus earum, patria transgressi sunt iura: deõsque plurimos iam putantes, & immolare eis lege prouinciæ proponentes, cibis etiam extraneis congaudebant, & omnes ad mulierum libidinem, contra leges proprias insurgebant: ita vt per omnem exercitum, iuuenes iam agerent contra legem & seditio, priore multo peior incideret: cum omnino solennitates iam propriè deperirent. Nam dum semel iuuenes, mores extraneos attigissent: eos vberius appetebant. Sed & si qui, priorum virorum, propter virtutes patrum nobiles erant, cum eius vitio subiacebant. Denique Samaritas, princeps tribus Simeon: dum haberet Chorami Midianitem mulierem, Ducis cuiusdam filiam, viri inter illos valde potentis: vxore iubente ante Moaisas solennitates

10

20

30

40

50

60

ates, quod illam magis delectare effecit, non immolando lege patria, sed alienigenæ nuptias eligendo. Hactenus ille quæ timeo saltem pro magna parte fictitia, confirmant tamen hæc quæ infra dicuntur cap. 31. vbi Moseh illis dixisse habetur. Nunquid viuas reseruaftis omnes mulieres? Ecce istæ fuerunt quæ filios Israel per consilium Bilham tradiderunt in præuaricationem coram Domino, in causa Peor: factaque est plaga in congregatione Domini. Item locus qui est in Apocalypsi cap. 2. Sed habeo, aduersus te pauca, quia habes illic tenentes doctrinam Balaam: qui docebat Balach mittere scandalum coram filiis Israel: edere ex his quæ simulachris immolantur: scortari & quæ sequuntur.

Quid sit
baal peor
Iudæis.

Et coniunxit se Israel ipsi Baal Peor.] Sonat Baal in super, à bet quod est in, & bal super, & significat superiorem, quacunque causa quis superior aliquo sit, siue vt dominus, siue vt maritus. Vocantur autem sic idola, quod suorum cultorum domini & superiores essent. Peor verò sonat apertionem, à paar quod est aperire, vt patet Psal. 119. vbi dicitur. Os meum paarti. i. aperui, quare baal peor sonat dominum apertum seu habentem apertionem, & putarem sic dictum aut quia os apertum habebat, aut quia denudatus esset seu quod verenda & aperta haberet. Vocant enim Hebræi nudos apertos, Hebræi dicunt fuisse idolum spurcissimum Midianitarum: cuius cultores in eius venerationem foramen podicis distendebant, atque ante eius conspectum cacabant, quod nõ credo, quoniam ipse apertus dicitur non cultores. Sunt enim Iudæi mendaciorum mali artifices, non curâtes an facillè eorum mendacia deprehendi possint.

Facere ali
quid corã
sole He-
brais est si-
cere paten-
ter & ma-
nifestè.

Accipe omnia capita populi, & suspende illos Domino coram sole.] Aliqui dicunt principes ex præcepto Domini vocatos, non vt suspenderentur, sed ad consilium, vt eorum consilio culpabiles suspenderentur: quem sensum Sanctes sua versione præterdunt: qui hic vertit. Accipe principes populi. i. tecum, & suspendere fac eos qui. i. malum perpetrarunt. Huic etiam sensui multum arridet textus sequens. Sequitur enim. Et dixit Moseh ad iudices Israel. Occidite vnusquisque viros suos. Vnde videtur quod vocauerit iudices qui erant capita populi: vt præciperet vnusquemque eorum facere examẽ in homines suæ iurisdictionis, & suspendere culpabiles. Posset etiam teneri capita fuisse ex præcepto Domini suspensa, quod videlicet subditos suos, in officio non continuissent. Sed prior sensus germanior est. Quoniam non est credibile viros ad regimen populi electos, tale facinus perpetrasse, qui etiam vix poterant indomitam multitudinem continere. Aduerte autem verbum iacha, id est, suspendere, duo Hebræis significare. i. suspendere & recedere: licet aliqui Hebræorum grammatici dicant, ea quæ significant recedere, esse à radice nacha: non à iacha. Prioris significationis exemplum habes 2. Semue. 21. Vehochianum. i. Et suspendemus eos Domino. Secundæ verò significationis Ezech. 23. Vathecha. i. recessit anima mea ab ea. Diximus de huius verbi significatione Gen. 32. Dicit autem. Et suspende eos Domino, quoniam quasi Domini sacrificium, erat suspendium hoc. Quod verò sequitur, coram sole. Hebraismus est ac si dicatur in propatulo seu publicè & manifestè, quoniam sol sua præsentia, omnia occulta manifesta facit: cuius simile habes. 2. Semue. 12. vbi Nathan dicit Dauid. Tu enim fecisti abscondi te, & ego faciam hoc coram omni

Israel, & coram sole, id est, publicè & apertè seu manifestè.

Et reuertetur ira furoris Domini.] Hoc dicit cum cœperat iam punitio grassari in populum.

Occidite vnusquisque viros suos, qui coniunxerunt se ipsi Baal pehor, id est, facite vindictam, vnusquisque in viros sibi subitos. Ad hoc enim videntur iudices vocati, vt. i. eorum quisque, in culpabiles sibi commissos animaduertent. Iubentur autem occidi, & crediderim suspendio, si iudices non sunt ipsi suspensi. Dixit autem qui coniuncti sunt Baalpehor, quoniam fornicatio coniunctionem exigit: vel fortè quia colendo idolum, oculabantur illud, in signum venerationis & reuerentiæ.

Et appropinquare fecit fratribus suis Midianitidem in oculis Moseh, id est, non fuit contentus ad eam extra castra exire, quemadmodum alij sed eam inducere intra castra in oculis omnium veritus non est: eamque in suum tabernaculum introduxisse credendum est. Eugubius quoniam Hebræicè habetur (Et appropinquare fecit ad fratrem suum) putat hunc non fuisse criminis authorem, neque cum Midianite fuisse congressum, sed illam alteri ex filiis Israel adduxisse vt alter rem haberet cum ea, & litera hunc sensum admittit: prior tamen germanior meo iudicio est.

Et vidit Pinechas.] Hunc nostri corruptè vocant Phinees.

Accepit hastam in manu sua. Non puto romach lanceam significare quia ea nõ facillè potuisset vtrumque in tabernaculo transigere, quare putarem potius esse bipennem, quam nostri alabardam vocant. Itali roncham, & nomen contentire videtur Hiero. septuaginta sequutus, pugionem vertit, licet in multis aliis locis verterit lanceam, & licet dictio sit in Scripturis frequens, vix tamen ex eis est aliquis locus ex quo certa coniectura ad significationem venandam accipi possit.

Ingressus est post virum Israelitam in tabernaculum.] Dictio chubah quam Hebræi tabernaculum vertunt, ignotæ significationis est apud eos, & si radix eius est chabab quod est maledicere & execrari, videtur significare locum execrabilem, & significatio videtur loco optimè conuenire, siue per locum execrabilem pudenda intelligas: siue domunculam meretriciam. Si radix etiam sit chub à quo chebab. i. ventriculus, non longè à textu est. Melius tamen puto eos sentire, qui eam deriuant à chabab. i. execrari. Thargum ventrem vertit inferius, hoc eodem capite: vbi dictio repetitur. Sic ergo locum reddendum puto.

Ingressus est post virum Israelitam in execrabilem.] Scilicet locum quo. i. cum ea congregari voluit: si tabernaculum fuit viri Israelitæ: vt ex prædictis apparet. Dictum est enim virum Israelitam appropinquare fecisse Midianitem fratribus suis. Quia tamen textus non dicit eam in tabernaculum suum introduxisse: posset etiam intelligi eam non induxisse in castra, sed prope ad locum quo ab omnibus fratribus videri poterat, & fortè erant domunculæ ex ramis & frondibus ad hoc paratæ à Midianitis, & tunc per locum execrabilem intellige locum congressus extra castra. Et sic illud quod inferius dicitur.

Et perdidit ambos el chobabah.] Vertendum puto, ad locum turpitudinis seu execrabilem, vel in loco execrabili ipsius fœminæ in quo. i. manebat ipsa quoniam pronomen fœmininum nomini iungitur, turpiter vbi operabantur. Quod si per Chubbah

intelligas locum turpitudinis & per Chobatah, vetriculum seu pudendum, nō damno expositionem. Mibi tamen magis aridet vt vtrobique vertamus execrabile: siue sit locus congressus, siue locus pudendus corporis, & sic omnia consonare videntur, & nominis ad suum verbum allusio seruat. Dicit ad pudendum mulieris, quoniam si in congressu erant vir ad pudendum fœminæ cōfodiendus erat.

Fuerunt mortui plaga viginti quatuor millia. Non explicat textus plagæ genus, crediderim incendio præter suspensos quoniam textus habet plagâ fuisse relictam, quam videlicet Dominus immiserat, propter factum Pinechas.

Et non finivi eos. Sic melius vertendum puto, quā cōsumpsi, quoniam verbum chalah hoc significat, & significantius est. Erat enim omnes deleturus, nisi Pinechas furenti occurreret facto suo. Et per zelum Dei, intellige æmulationem, qua ægrè fert in cultu confortiū, & iste zelus in nobis inuidia est.

Quid zelus.

Ecce do illi fœdus meum, pacem. Quidam vertunt. Do ei fœdus meum pace & quiete sempiterna: vt nemo. s. auferre possit, & de tanto gradu eum deturbare. Possemus etiam interpretari & melius iudicio meo. Ecce do illi pactum meum. s. sacerdotij pacificum, ac si dicat. Do illi sacerdotium ex pacto meo cum eo, pacificum. Sed dices. Nōne iam patri dederat sacerdotium in pacto salis? Quid ergo opus erat iterum dare illi? Ad quod dico primum, hanc esse Domini consuetudinem, polliceri sapius eandem rem, quando magni momenti est, ad consolationem eius cui promittit: vt patet de regni perpetuitate, quod sapius Dauidi pollicitus est: vt cōstat Psal. 131. Iurauit Dominus Dauidi veritatē, De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Et 88. in seculum custodiam misericordiam meam: & pactum meum fidele erit ipsi. Ponam in seculum semen eius & thronum eius sicut dies cæli. Idem. 2. Semue. 7. Secūdo dico posse sacerdotium esse perpetuum Aharoni & semini eius, sed non per eundem filium. Effet enim sacerdotium nihilo secius perpetuum, si per Ichamar secundum Aharonis filiū successio fieret, idēo promittit Dominus Pinechas, quod per ipsum continetur sacerdotiū: licet enim per primogenitos cōmuniter fieret huiusmodi sacerdotij successio, inuertebat tamē Dominus propter sacerdotum peccata huiusmodi ordinem, vt patet de Heli 1. Sem. 2. vnde Exodi 29. non dicit Dominus, vestes summi sacerdotis relinquendas primogenito, sed quod vestes ipsius Aharonis erunt filiorum eius post eum ad vngēdum cum eis.

Cap. 18. huius libri.

Neque credo alicubi præceptum vt primogenitus summi sacerdotis patri succedat, licet communiter sic fieret. Posset etiam addi tertius sensus, si teneamus salom non pacem sed integritatem (vt res habet) significare: vt sit sensus. Ecce do illi pactum meum integritatis, vt. s. nullo modo deficiat à femine eius. Adiungi potest quartus iste. s. Ecce do illi pactum meum pacificum me illi exhibendo. Offendebatur enim sapius Dominus à sacerdotibus, vt patet de Heli loco citato, & deturbabat eos à ministerio, quod se non facturum pollicetur Pinechas. Inter has tamen secunda quæ non longē à prima est: videtur germanior, quam sequens sententia approbat, dicens. Et erit ei & semini eius post eum, pactum sacerdotij perpetui.

Pro eo quod zelatus est pro Deo suo. Est iste zelus quædam vt ita dixerim inuidia ex amore nascens nimio, qua quis dolet amicum offendi, aut in persona aut in honore putans se maximè lædi si ami-

cum lædatur, & verbum etiam inuidere significat. Dolebat enim maximè Pinechas, quod iste princeps tam impudenter propter vile scortum: honorem Domini præstaret idolo, & sua fœda libidine, illi esset iniurius.

Et expiauit filios Israel. Verbum etiam significat linire & quasi operiri: vnde verti posset. Liniuit super filios Israel seu textit: ne, scilicet Dominus videret eorum peccatum ad vindictam: iuxta illud Psal. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata, ne scilicet, ad vindictam videantur.

Princeps domus patris Simonis, id est, princeps in domo Simonis qui erat pater in Israel. Aut princeps domus patrum qui à Simone ortum habebat. Sic quod sequitur.

Filia Sur, principis gentium. s. illarum & princeps domus patris, pro patrum in Midiam angustij affice. Significat sarar propriè ligare & astringere, & similiter angustij afficere: quod qui angustij afficitur, videatur ligatus & astrictus animo suo.

Quoniam angustij affecerunt ipsi vos fraudibus suis. Dicunt Hebræi verbum nachal à quo nichelehem, id est, fraudibus suis significare cogitare malum corde: ex quo provenit factum malum astutē. Et licet verbum ponatur in aliquot Scripturæ locis, si gnificatio tamen eius non est plenè nota Hebræis. Diximus aliquid de eius significatione Gen. 37. vbi dicitur. Vaijt nachelu. i. cogitauerunt contra eum videlicet Ioseph: vt interficerent eum. Hieronymus vertit. Hostiliter egerunt. Et Malach. 1. Maledictus nochel, id est, dolosus.

Super rem Pehor, id est, in causa idoli, quod vobis colere fecerunt.

Et super verbum Cozbbi filia principis Midianitarum sororem eorum, id est, & super causam, fornicationis carnalis illius fœminæ Midianitidis: quæ fuit filia principis Midianitarum & soror eorum: ac si dicat. Percute Midianitas, quoniam non aperto Marte, sed ex insidiis vobiscum egerunt in idololatria & fornicatione: præsertim eum Cozbbi filia principis.

Et percussa est in die plaga super causam Pehor. Sermo est de Cozbbi quæ fuit occisa à Pinechas, in die qua Dominus plagam in Israelitis misit.

IN CAPVT XXV. NVMERORVM ad morum venustatem annotatio.

Cœpit populus fornicari, cum filiabus Moab. Et si omni tēpore seruis Dei, debeat fornicationē & vitia alia quæ tum potest vitare, & sibi prospicere: tunc tamen maximè, cū sibi offertur occasio peccadi. Sunt enim multi viri religiosi, qui religiosissimè agunt, dum sese illis nulla offert peccandi occasio: qui facillimè naçta occasione cadūt.

Vocauerunt populum ad sacrificia deorum suorum. Peccatum (ait Gregorius) quod mox per penitentiam non diluitur: mox suo pondere ad aliud trahit. Sunt enim vitia quædam sic colligata, vt quamprimum vnum admittas: aliud te inuadere necessum est. Trahit luxuria & libidinis ardor, hominem, ad omnia quæ vult, etiam si maxima vitia sint & peccata: quemadmodum legimus de Salomone, qui cum sapientissimus esset, Deos Moabitarum & Hammonitarum coluit, quoniam fœminis harum gētium ardentissimo amore copulatus est. Qua in re etiā docentur viri, non nimium vxores

10

20

30

40

50

60

Temperatus amor etiam vxoris. 1. Reg. 11.

vxores diligere: præsertim cum sciuerint eas ad aliquod vitium pronas esse. Legimus etiam de eodem populo Exod. 3. quod postquam federat ad manducandum & bibendum surrexit ad ludum.

Comedit populus, & adorauit Deos earum. Non diu esse possunt diuersæ religionis & cultus, vir & vxor. Colere etiam solent homines eos, qui sibi necessaria admistrant: siue sit alter homo, siue sit Deus: videtur enim manus Dei & principū esse, suis providere. Audi quid populus hic, dicat apud Hoseam cap. 2. Vadam inquit post amatores meos, dantes panem meum & aquas meas: lanam meam & linū meum, oleum meum & potum meum. Et apud Isaiam cap. 3. Apprehendet (inquit) vir fratrem suū, familiæ patris sui: dicens. Vestimentū tibi est: princeps erit nobis. Et dicit: Non ero Dominus & in domo mea non est panis neque vestimentum. Et Psal. 22. Manducauerunt & adorauerunt, omnes pingues terræ: in conspectu eius cadent omnes qui descendunt in terram Sic nunc populus famelicus: cū sibi à Moabitibus cibaria oblata essent comederunt & adorauerunt deos earum. Duæ sunt viæ (ait beatus Bernardus super Psal. qui habitat) quibus homines facillè perduntur. s. via concupiscentiæ & via propriæ indigentæ seu necessitatis: quare sapiēs consulit non ire post concupiscentias, & Psal. instā tissimè petit à suis necessitatibus liberari. Neque nunc Israelitis necessaria deerant, quoniam singulis diebus manducabant panē de cælo missum, sed quia deliciari voluit, in peccatum maximum prolapsus est: quare docemur non quærere ciborū delicias, sed contenti his esse, quibus nos Deus voluerit enutrire.

Accipe omnes principes populi, & suspendere faciant eos Domino. Nō sunt tractandæ graues causæ ac negotia: sine maturo cōsilio, etiam à sapientibus: præsertim vbi interuenit causa morris. Licet Moses esset sapientissimus & Deum ad manum haberet, noluit tamen sine consilio, homines occidere peccatores. Quod si principes ipsos ad suspendiū à Domino damnatos intelligas attende, quantum sit malum malos non puniri, quoniam propter huius rei negligentiam fuerunt gubernatores suspensi. Quod autem sequitur, Domino, admonet, sacrificium acceptissimum Domino Deo offerre: qui malefactorum & reum morti tradit ac suspendit. Solebant enim gentes cū Dominus aliqua communi plaga castigaret orbem: homines facinorosos ac maleficiis famulos, diis suis iugulatos aut combustos offerre, tanquam si reipublicæ scoriam à communitate reiicerent, ne eam amplius inficerent.

Sacrificiū Domino acceptissimum est peccatores punire.

Occidite vnusquisque viros suos. Oñedit locus iste vnumquemque iudicem plenam facultatem habere debere ad puniendum suos etiam extremo supplicio modò prius tractet rem cum aliis iudicibus.

Appropinquare fecit fratri suo Midianitem in oculis Moheb. Et si omnes peccatores à iudice puniendi veniant: maximè tamen impudentes, & qui non verentur in oculis omnium peccare. Simili modo disce, quàm sit fera libido: quod eo tempore peccata admittat, quo viderit ea, in aliis castigare, & qui flagellis aliorum debuerat cohiberi, is viceversa audacior fit.

Eripisti sebant ad ostium tabernaculi Ecclesia. Sunt multi qui cū peccata viderint aliorum: non dolēt non fient, sed quod deterius & ridet, & gaudēt: sed considerent isti illud Ezechielis, quo viri aliorum peccata gementes, signari iubentur à Domino: vt illis in die furoris Domini parcat. Hoc enim de-

bet esse munus piorum cum peccata viderint, flere, scilicet & pro peccatoribus ipsis orare. Audi quid huiusmodi faciebat sanctus Dauid. Pro dilectione mea aduersari sunt mihi & ego vir orationis eram. Et considera hic quantò fortiora sint vitia in piorum ad irritandum Deum: quàm piorum lachrymæ ad placandum.

Psal. 108.

Et vidit Pinechas. Expende quæso quanto plus valeat ad placandum Dominum vindicta & punitio, quàm lachrymæ: vt illa placauerit Dominum & ab ira reuocarit, quod lachrymæ facere non potuerunt. Docentur etiam hic sacerdotes præ cæteris zelare honorem Dei, ac punire eos, qui illi iniurij sunt: maximè vbi ministri iustitiæ negligentes sunt. Si quis amico tuo iniurius esset, ægrè ferres & si posses iniuriam vindicare: iniurias verò Dei tui facillè diffimulas, quo eum minus amico amare conuinceris.

Non consumpsi filios Israel in zelomeo. Omnia peccata maximè fugienda sunt, illa tamen præ cæteris, quæ Dei honorem è regione tangere videntur, veluti idololatria, ob quam pereunt iusti cum impiis.

Ecce ego do ei pactum meum pacem. Ecce quid sacerdos lucraberis zelando honorem Dei nempe sacerdotij perpetuitatem. Nam quemadmodum qui iniurij sunt, à sacerdotio adepto deturbantur vt patet de filiis Helita qui honorant, in sacerdotio firmantur. Habes etiam hic quod quemadmodū impij sibi & suis posteris nocent, ita & pij sibi & nepotibus bona lucrantur. Est & aliud quod aduertat, quàm cito Dominus retribuatur honoris sui ministeria, & præclara gesta, vt dicas in his quæ ad eius honorem pertinent, ministrare ei.

Et nomen viri Israel percussit Zimri. Solent sapius fama communitatis, propter vnus membri vitia periclitari: dum vitiorum author & patrator ignoratur, idēo sapius expedit nomē eius scire, ne omnium fama propter illum malè audiat.

Angustij affice Midianitas. Audis hic quàm meritas pœnas det qui alios in vitia & peccata trahit, præsertim fraudibus, vt non se immunes putent, qui alios ad peccandum decipiunt: ne tamen propterea excusantur, qui aliorum fraudibus se decipi facillè permittunt.

IN CAP. XXVI. NVMERI iuxta literam annotationes.

Leuate caput omnis congregationis filiorū Israel. Hebraismus est leuare caput idem significas quod numerare capita, de quo priori huius libri capite diximus abundè. Solemus autem oues boues & alia pecora per capita numerare, ac dicere. Habeo tot capita bouum & ouium, & putarem tunc temporis homines etiam per capita numerari eleuando ea. Vocat etiam Dominus sapius in Scripturis Israelitas oues Psal. Qui deducis velut ouem Ioseph. Et apud Ezechielem sapius oues appellat, vnde non mirum, quod eos per capita pecudum more iubeat numerare.

Leuare caput, est Hebrais numerare.

A filio. 20. annorum & supra. Loco etiam citato dicimus causam, quare Israelitæ numerabatur à 20. annis & supra & non infra, quam scriptura reddit. 1. Paralip. 27. quia promiserat Dominus se multiplicaturum Israel sicut stellas cœli. Numerabantur verò à 20. & supra, quia tunc erant apti ad bellum.

Per domos patrum.] Solebat enim sic numeratio fieri, in domo Reuben qui vnus familiarum pater est, sunt duo aut tres viri qui excedunt annum 20. vel attingunt illum. Vel vocat domos patrum, domos principum qui erant veluti capita familiarum.

In confinibus Moab.] Admonui sapius nomen arbor, non significare campestria, vt omnes tam nostri quam Hebræi, hinc & vbique interpretati sunt, non expedientes verbi arab (quod est miscere) significationem à quo ereb. i. mixtio, & quia in confinibus seu extremitatibus regnorum, videtur esse mixtio vnus ad aliud, vocantur confinia, arbor. i. mixtiones, quod ibi termini diuersorum regnorum misceantur. Et ideo vbicunq; dictio occurrerit, interpretare confinia vt diximus. Si quaras huius numerationis causam, textus in fine capitis eam redere videtur dicens hos esse numeros Moseh & Elhazar sacerdotis, qui numerarunt filios Israel in confinibus Moab iuxta Iarden Ierecho, inter quos non fuit quisquam de numeris Moseh & Aharon, qui numerarunt filios Israel in deserto Sinai. Dixit enim Dominus eis. Moriendo morientur in deserto & quæ sequuntur: vnde videtur numeratio facta vt viderent an inter eos esset aliquis ex his qui ex Aegypto fuerant egressi, vt expectaretur illius mors propter iusturandum Domini, quod. s. nemo illorum præter duos, esset promissam terram ingressurus. Inuenitur etiam numerus iste Israelitarum minor, quam fuerit illorum qui in deserto numerati sunt: quem diminutum dicunt Hebræi ob frequētes plagas & incendia, quibus à Domino consumpti sunt in deserto. Tribus verò Simhon imminuta videtur ferè 37. milibus virorum, quoniam hi fuerunt præcipui in causa cultus Pehor & fornicationis cū Midianitis, quoniam vt videtur, sequuti sunt principē tribus: cuius textus meminit, & ab eo interfecti sunt. Alios verò in aliis peccatis periisse credendum est.

Quemadmodum præcepit Dominus Moseh, & filiis Israel, qui egressi sunt ex Aegypto.] Sanctes noster paulò aliter vertit hunc locum, sua priori editione sic. Quemadmodum præcepit Dominus Moseh, & filiis Israel qui egressi sunt ex Aegypto & secundum priorem interpretationem, clarus est textus: indicans Israelitas nunc numerandos à 20. annis & supra, quemadmodum iussi sunt numerari in deserto quando ex Aegypto egressi sunt, Sanctis verò textum sic interpretare. Et filij Israel qui egressi sunt de Aegypto. i. cū egredierentur de terra Aegypti numerati sunt. s. antea, sed prior sensus germanior est.

Reuben primogenitus Israel.] In supputationibus primogenitus vbique appellatur, sed in bonis trāslata est eius primogenitura ad duos filios Ioseph. s. Ephraim & Menasseh: vt habetur 1. Paralip. cap. 5. principatus verò ad tribum Iehudah: quia cæteris viribus fortior erat.

Nominati Synagoga.] Vocantur viri nominati Synagoga, proceres, quorum nomina in plebe erant nota. Nos vsque hodie dicimus, *Hebumbomen nō meado*, id est, est vir famosus & notus: quomodo noster vulgaris vertit. Gen. 6. Isti sunt potentes à seculo, viri famosi, quod Hebraicè habetur viri nominis. Alij vertunt. Qui per sua propria nomina, ad comitia vocabantur, sed prior expositio simplicior est.

Qui leuauerunt se contra Moseh & contra Aharon.] Aut iupra Moseh & Aharon. Quidam ex nostris vertit. Qui diuiserunt se, sed meo iudicio nō rectè,

quoniam verbum nazah propriè significat leuare & eleuare. Iere. 48. Date alam Moab, quia non te tefe. i. eleuando eleuabit se. Hebræi quia volando volabit, inde nofeh, id est, pluma sic appellata: quòd auem leuet, vel facilè à vento leuetur. Et nes. i. accipiter, sic dictus quòd volando valde eleuet se. & nullibi quod sciam inuenitur significare diuidere. Hebræi dicunt significare volare in 1. coniugatione, in 2. verò & 3. contendere & desolare, sed prior omnibus locis quibus verbum ponitur conuenire videtur. Dixi de significatione huius verbi Exod. 2. & 21. Et Leuitici 24. Dicuntur etiā se contra Dominum eleuasse: quoniam inuertere voluerunt quod Dominus statuerat: de duce & sacerdote.

Fuerunt in eleuationem.] Aliqui vertunt. Fuerunt in signum. s. aliis, ne de cætero auderent sacerdotium ambire, & principatum. Aut fuerunt in signū non ipsi quidem, sed eorum thuribula: quoniam cap. 16. huius libri dicitur. Quoniam sanctificatæ sunt. s. laminæ, & erunt in signum filiis Israel, & videtur melior interpretatio: quoniam licet nes significet propriè eleuationem, significat etiam vexillū seu signum, quod solet eleuari vt videatur. Postet etiam esse sensus. Et fuerunt ad eleuationem, quoniam thuribula eorum eleuata sunt & posita super altare holocaustorum, sed priorem sensum videtur litera amplecti.

Filij Chorach non sunt mortui.] Videtur ex hoc loco colligi Chorach non perisse, quemadmodum Dathan & Abiron, qui fuerunt à terra absorpti, Chorach verò combustus videtur cum 250. viris, quoniam Moseh præceperat illi, vt ipse cum suis 250. suffitum offerrent. Nam textus cap. 16. dicit Et aperuit terra os suum, & deglutiuit eos & domos eorum, & omnes homines qui erant ipsi Chorach, & omnem substantiam, vbi insinuare videtur, homines & substantiam domus Chorach, perisse in hiatu terræ, sed non ipsum, & fortè ideò dixit homines domus eius perisse, vt ostendat filios non fuisse à terra absorptos vt hinc explicatur. Si verò teneamus eum cum omnibus suis fuisse absorptum: miraculosè filij videntur seruati, sed litera hæc magis applaudit priori expositioni, vt scilicet non fuerit Chorach à terra cum cæteris absorptus. Sic enim habet. Iste est Dathan & Abiram, qui nominati erant in congregatione, qui leuauerunt se contra Moseh & Aharon in congregatione Chorach, quando leuauerunt se contra Dominum. Et aperuit terra os suum, & deglutiuit eos. s. Dathan & Abiram. Et Chorach dum moreretur cæteris dum comederet ignis 250. viros, scilicet combustus est, & fuerunt. s. ipsi aut eorum thuribula in signum. Et quia filij eius non obtulerant cum istis 250. viris incensum Domino euaserunt incendium. Vnde textus duo hinc nobis explicat. Alterum Chorach fuisse combustum, non absorptum à terra. Alterum filios eius non fuisse mortuos cum eo, quoniam non fuerant participes criminis, & tunc non est opus miraculum quod euaserint fingere, & hæc meo iudicio est veritas. Qui verò dicunt eum absorptum, hunc textum sic legunt. Et aperuit terra os suum, & deglutiuit eos. s. duos & etiam Chorach: dum moreretur cæteris & dum comederet ignis viros illos. 250. sed litera Hebraica proculdubio magis fauet superiori expositioni, quam Sanctes & Munsterus sequuntur in suis editionibus. Nam Munsterus vertit, Chorach verò fuit in morte illius congregationis, quando ignis deuorauit.

An Chorach fuerit à terra absorptus vel potius cubitus.

deuorauit 250. viros.

Isti sunt numeri filiorum Israel. 600. millia & mille. 700. 30.] Priori capite huius libri scriptū est, Israelitarū numerum ascendisse, vsque ad 630550. quare constat nunc numerū priorem diminutū ad 28820. qui vt diximus mortui sunt in cladibus deserti.

Isti diuidetur terra per hereditatem: secundum numerum nominum, scilicet in terra Chenahan secundum numerum nominum. s. patrum familiarum & videtur quod isti diuidebant aliis particularibus. Iosuah enim 15. habetur sortes fuisse per familias eorum.

Multo multiplicabis hereditatem, & pauco diminues hereditatem eius.] Sensus est quòd secundum quod familia erat magna vel parua: multiplicabatur aut minuebatur hereditas: vt par erat.

Viro secundum os numerorum eius: dabitur hereditas eius.] Sic in Hebræo est, & est sensus. Vnicuique familiarum dabitur hereditas: prout exegerit vel petierit numerus ipsius. Aut prout fuerint ora comedentia seu numerus eorum comedentium, sed prior sensus simplicior est. Nos vsque hodie dicimus, agrum exigere aut petere tot modios seminis. Istum hominē exigere tot vlnas seu mensuras panis vt vestiatur: de quo schemate diximus in Hebraicis.

Tamen cum sorte diuidetur.] Non dabatur vnicuique illa terræ portio quam volebat, sed sorte accedebat ei: vt. s. illā portionem quisque haberet: quæ illi sorte cōtigisset. Sors autem secundum Hebræos hoc modo fiebat. Scribebantur in 12. schedis 12. nomina filiorum Israel, in aliis verò. 12. termini terræ promissionis, & hæc duplices schedæ mittebantur & permiscebantur in scrinio: tollebantque singuli principes tribuum duplicem schedam, & qui terræ terminus cum scheda suæ tribus: illi obueniebat: is illi decernebatur tribui.

Per nomina tribuum patrum suorum: hereditatem accipient.] Dicebatur enim. Ista est sors filiorum Reuben: ista filiorū Simonis. Vide practicam huius præcepti Iosuah. 15. & sequentibus: vbi describuntur sortes omnium tribuum.

Iuxta os sortis diuidetur. i. prout fors exegerit, aut prout fors dixerit diuidetur, aut sicut sorte contigerit vel euenerit: neque solū in communi, sed etiā inter particulares fors diuidebatur.

Inter multitudinem & paucum.] Id est, inter magnam & paruum multitudinem: seu inter multos & paucos homines.

Quam peperit ipsi Leui in Aegypto.] Subaudi vxor eius. Constat autē ex hoc loco, Iochebet fuisse in Aegypto genitam & Leui in Aegypto genuisse.

Dum appropinquare facerent ipsi ignem alienū.] Nō tam propriè veritas. Dum offerrent, quoniam ignis non offerebatur Deo, sed thimiam quod in igne comburebatur, & verbum Charab propriè significat appropinquare potius quàm offerre, licet possit sustineri dum offerrent.

A filio mensis & supra.] Alio modo numerabantur Leuitæ in Israel, & alio aliarum tribus: quoniam aliarum 20. annis & supra, Leuitæ verò in filio mensis: vt plures viderentur, aut quia à pueris erant Domino sanctificati. Aut melius quia erant dati Deo pro primogenitis, quæ Domino post mensē offerrebantur.

Isti sunt numeri Moseh & Elhazar. i. quos supputarunt Moseh & Elhazar. Nam alij numeri dicebantur Moseh & Aharon, quoniam illi fuerant authores, seu ministri alterius supputationis.

In confinibus Moab.] Sic melius veritas, quàm in campestribus Moab vt sæpius admonuimus.

Super Iarden Ierecho. i. Super Iarden qui pertinebat ad Ierecho aut prope eam erat.

In istis non fuit quisque de numeris Moseh & Aharon.] i. inter istos numeratos, non fuit vir de numeratis à Moseh & Aharon in deserto: quoniam voluit Dominus ostendere se implese quod iurauerat, quod s. nemo illorum qui mirabilia eius in Aegypto viderat, esset ingressurus promissam terram: duobus exceptis.

IN CAP. XXVI. NUMERI AD MORUM compositionem annotata.

I fuit post plagam. Dixit Dominus ad Moseh leuate summam.] Summè Dominus desiderat vt soli boni in mundo sint: qui ei dum viuunt, eruiunt & administrant: malos verò, cupit è mundo eliminari.

Ad hoc pestes, ad hoc fames, & aliarum hominum clades, vt ablata rubigine ex argento, exluffatis ex area paleis, triticum maneat, quod in horreo Domini cum gaudio colligatur. Similiter discant ex hoc loco mali, non esse numerandos sed segregandos à bonis: tanquam hædos ab ouibus. Hac de causa, non numerantur hinc boni, nisi post impiorum mortem & ablationem: quibus in ira sua iurauit: quòd non essent in requiem suam intraturi.

A filio viginti annorum & supra: omnem egredientem ad pugnam.] Non vult Dominus ignauos, & qui ad pugnam non valeant: pueros & effeminatos respicit, neque ad numerum venire permittit. Nolite ait Paulus pueri effici sensibus sed malitia paruuli estote. Et Isaia 3. Dabo pueros principes eorum, & pueri dominabuntur eis. Expendit etiam hinc Rabbi Selomoh quantum Deus dilexit plebem suam: quantum frequenter iusserit numerare. Vtinā Domine Deus, me in numeris tuis iubeas tandem inueniri: vt te me curare sentiam quasi rem dilectam.

Considera etiam hinc, ad quid isti numerentur: ne videlicet rebelles Domino, promissam ingrediatur terrā. Quid aliud insinuare videtur locus iste, quàm vt tollatur impius, ne videat gloriam Dei: Non intrabit illuc aliquid inquinatum, omnia numerabuntur & expendentur & eligentur: ne contingat malos bonis admixtos intrare.

Ipsi sunt Dathan & Abiram.] Audis ad quid mali in computum veniant, si cōtingat eos aliquando inter bonos numerari: nempe vt illorum peccata reflicentur & commemorentur, & sicut bonis dum ad memoriam reuocantur, sua præclara gesta iunguntur: ita malis sua facinorosa. Audi quid beatus Ioannes dicat de Maria, cū post facinus præclarū quo suorum peccatorum veniam obtinuit, eius in sua historia meminit. cap. 11. Cū enim dixisset fuisse quendam Lazarum ex castello Mariæ & Marthæ sororū eius: addidit. Hæc (inquit) est Maria quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur. Et iterum de malis habes. Gen. 26. Iste (inquit textus) est Sibbeon, qui inuenit multos in deserto, dum pasceret afinas patris sui. Et infra de Her & Onan. Et mortuus est Her & Onan in terra Chenahan. Idem de Nadab & Abihu filiis Aharon: de quibus dicit. Et mortuus est Nadab & Abihu dum offerrent ignem alienum.

Quando diuiserunt se contra Dominum.] Non dicitur textus

Iochebet in Aegypto genitam.

1. Cor. 14.

Quid ad bonum alij ad malum suum numerantur. Apoc. 21.

textus eo loco quo similitatem istorum aduersus Moſeh & Aharon tractat, itos aduersus Dominũ, ſed aduersum duces ſe erexiſſe, ſed vt cognosceres, idem eſſe cum ſeruis, & cum Domino ſimilitatem exercere explicuit hic, eos cum Domino ipſo contendiſſe, vt intelligas quod qui eos audit, audit eũ, & qui eos ſpernit, Deum ſperniſſe.

Ouidim.

Et fuerunt in ſignum.] Non ſolum in vita profunt impij pijs & boni, ſed etiam in morte. Audi quid ethnicus poëta dixerit. Biblis (inquit) in exemplo eſt, vt ament conſeſſa puellæ. Et Iſa. 65. Ecce ſerui mei clamabunt præ iucunditate cordis, & vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione ſpiritus ululabitis. Et dimittetis nomen veſtrum in iuramentum electis meis, & interficiet vos Dominus Deus.

Et filij Chorach non ſunt mortui.] Commendat locus iſte miſericordiam & pietatem Domini, qui in medio iræ ſuæ recordatur miſericordiæ. Eſt etiam magna filiorum & nepotum conſolatio, ſi ſciant ſe non duros pro parentum ſceleribus pœnas, niſi ſint eorum in malo imitatores. Nam quemadmodum iuſtorum ſemen, non recipit aliquid lucri, ex iuſticia ſuorum parentum, ſi non ſit iuſtum: neque prodeſt iniquis filiis, parentum ſuorum iuſticia, ita non obest pijs iniuſticia maiorum.

Multo multiplicabis hereditatem, & pauco diminues.] Sic æquitas & iuſticia exigere videntur: nunc verò vnus vult omnia habere. Veh (ait Iſaias) qui coniungunt domum domui, & agrum agro appropinquare faciunt, aded vt non ſit locus alijs. Et nũ habitabitis vos ſoli in medio terræ?

Veruntamen per ſortem diuidetur terra.] Cõſidera ſapientiam Domini. Solent homines etiam iudices, hominum acceptare perſonas, & inæqualiter bona & mala diuidere: ſors verò humanorum affectuum expers eſt: ideo æquus quàm homo diuidit & partitur. Hac de cauſa ſapientes gentium, volunt iudices legibus potius quàm placitis iudicare, quoniam leges huiusmodi paſſionibus non afficiuntur.

Omnis masculus à filio menſis & ſupra.] Quid hoc eſt Domine, vt prophanos iubeas ſupplicari à filio 20. annorum & ſupra, ſacerdotes verò & Leuitas à filio menſis: neque vis eos inter ſeculares ſupplicari? Vt nos doceas quid interſit inter miniſteriũ tuũ, & miniſterium mundi. Paucis homo eget vt mundo ſeruiat, multis verò vt ſeruiat Deo ſuo. A pueritia diſcendum eſt qualiter Deo ſeruias: ſufficit verò ſi ab homine diſcas mundo adminiſtrare: nunc verò omnia inuerſa ſunt. Nutriuntur à pueris homines in aula regia: vt principi poſtmodum melius ſeruiant: ab aula verò iam viri & ſenes vocantur ad Domini miniſteria. Poſtquam enim vires abuſumpſerint in domibus regum: ſenes mittuntur ad miniſteria Dei, & regias ceremonias in Eccleſiam introducunt: ita vt hodie Eccleſias, regum potius quàm cultus diuini domos iudicare poſſis. Non ſunt autẽ miniſtri Domini inter alios numerati, vt diſcãt quàm longè mores illorum, ab iſtorum moribus debeant ſeparari.

Non ſuit eis data hereditas in medio filiorum Iſrael.] Qui nunc, ſacerdotum & miniſtrorum Dei auaritiã taxabit Inhiant tẽporalibus lucris prædia & ſeculares ambiunt honores, & eſt ſicut populus ſacerdos. Vaca Deo ſacerdos, neque timeas indigentiam. Non ne ampliffimam Deum hereditatem habes? Quid aliam vis habere?

Inter iſtos non ſuit quiſquam de numeris Moſeh &

Aharon.] Seruat Dominus huiusmodi diſcrimen ad ingreſſum in terram. Canendum valde eſt, ne cum ad vitæ ingreſſum perueneris, moriaris, neque tibi ingredi permittatur. Memento virginum fatuarum, quæ cum ſerò ad portam veniſſent audierunt. Amen dico vobis nescio vos. Gignit etiam deſertum filios cœleſti hereditati, non autem Aegyptus.

Mat. 25.

10 IN CAP. XXVII. NUMERORUM IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

*E*t appropinquauerunt filie Selopchad filij Chepher filij Chilhad filij Machir.] Quia Dominus ſuperiori capite dixerat. Iſtis, ſ. numeratis diuidetur terra, neque fuerant niſi viri numerati: manebant ſceminæ quarum pater non haberet maſculos filios, ſine hereditate parentum, ideo iſtæ ſceminæ acceſſerunt ad Moſeh inquirentes an deberent hæredes fieri: poſtquam non habebant alios fratres.

De familijs Menaffe, i. qui Selopchad erat de familijs Menaffe & ſenſus eſt, iſtas iſtetisſe coram Moſeh: vt agerent cauſam familiæ Menaffe: ſed quia ſequitur. Et hæc nomina filiarum eius, prior ſenſus ſimplicior eſt.

Ad hoſtium tabernaculi conuentionis.] Aut quia ibi ſedebat Moſeh ad iudicandum, aut vt deferret Domino cauſam illarum: voluerunt coram Domino ſuam agere cauſam, Solebat enim Dominus hoſtium tabernaculi accedere; ad colloquium cum Moſeh & ad iudicium.

Quoniam in peccato ſuo mortuus eſt: & filij non fuerunt ei.] Non conſtat quo peccato iſte mortuus fuerit, licet Hebræi dicant fuiſſe illum, qui lapidatus eſt, quoniam ligna colligebat in ſabbato, vt patuit cap. 15 huius libri. Alij dicunt eum ob murmura in Deum fuiſſe à ſerpentibus morſum. Fortè etiam mortuus eſt in peccato infidelitatis, quoniam de eo, ſimili loquendi modo loquitur Chriſtus Ioan. 8. Niſi (inquit) credideritis quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro. ſ. infidelitatis. Aut in peccato ſuo quo cum alijs peccauit murmurando cum exploratoribus ob quod omnes qui de Aegypto exierant, priuati ſunt ingreſſu terræ promiſſionis. Et mittitur oſtendere eum non fuiſſe indignum hereditate neque emeriſſe vt ſic ea priuaretur, quoniã ſeditioſi digni erant qui hereditate priuarentur tanquã maieltatis diuinæ læſæ rei. Poſſet etiam accipi peccatũ pro peccati pœna, vt ſæpius in Scriptura accipitur, & ſenſus erit: quoniã in peccato ſuo. i. in clade qua alij mortui ſunt, mortuus eſt Germanior tamẽ ſenſus eſt, intelligere eum aliquod priuatum peccatum commiſiſſe ob quod ille mortuus ſit. Vnde ſenſus verborum eorum eſt. Licet pater noſter mortuus ſit propter peccatum ſuum priuatum: non tamen fuit mortuus propter ſeditionem, aut cum Deo ſimilitatem, ob quam mereamur, nos hereditate eius priuari.

Vt quid diminuetur nomen patris noſtri: de medio familia eius, quia non eſt ei filius?] Vertunt hic aliqui pro minuetur auferretur, ſed nõ tam germanè: quoniam in qualibet familia nominabantur omnes qui de tali familia erant, vt illis hereditas daretur, & qui ſine filiis obiiſſet, minuebatur nomen eius, ſeu deerat à numero aliorum. Et verbum gara, ſignificat propriè minuere. Dum verò nomen in familia deſiceret, deſiciebat etiam hereditas.

Date

Dare nobis hereditatem.] Melius poſſeſſionem. Verbum acham propriè ſignificat comprehendere, & achuzzah retentionem ſeu comprehensionem: vt Exod. 15. multis authoritatibus probauimus.

Appropinquare fecit Moſeh iudicium coram Domino.] Accipitur hic iudicium pro cauſa ſeu petitione iuſta: qua ſibi ius dici petebant in cauſa ſua.

Rectum filia Selopchad loquuntur.] Verbũ chun à quo chen quod hic Sanctes rectum vertit: propriè ſignificat certificare vel certum ac firmum eſſe ſeu firmare: Iob 31. Vaiuchonu, id eſt, firmavit nos in vulua vna. Et Genef. 41. Quia nachon. i. certa ſeu firma eſt res. Idem Exod. 8. Et Prouerb. 12. Non iichon. i. firmabitur ſeu, ſtabilietur homo in impietate. Et cap. 16. In iuſticia iichon. i. firmabitur ſeu ſtabilietur ſolum: vnde hic verti poſſet. Certum filia Selopchad, ac ſi dicat: non mentiuntur. Sumitur etiam aliquando certum pro iuſto: quoniã quod iuſtum eſt adæquat rem quæ iuſta dicitur. Alij vertunt: Sicut loquitur ſunt filia Selopchad: ſic dando dabis eis poſſeſſionem in medio fratrum patris ſui, & litera acceptat hanc expoſitionem, ſed prior mihi magis arridet.

Dabitur hereditatem fratribus eius.] Aequiſſima lex, vt frater fratrem hæreditet, & non relinquat extraneis hereditatem.

Dabitur hereditatem eius, propinquo eius: qui eſt propinquus ei, de familia eius, & hereditate accipiet eam.] Diſtio Hebraica ſcheer, ſignificat reſiduum potius quàm propinquum, quemadmodum ſcaar verbum, remanere, reſiduum eſſe. Vocat autem Hebraiſmus (vt Leuit. 18. admonuimus) omnes conſanguineos vnã maſſam ſeu carnem: quæ in tot diuiditur, quod fuerint conſanguinei, & quiſque illorum vocatur reſiduum illius maſſæ ſeu carnis. Addit autem poſt reſiduum, propinquũ, quoniam quanto propinquior eſſet ille conſanguineus, tanto magis ad ipſum pertinebat hereditas. Vnde melius clauſulam vertas. Dabitur hereditatem eius reſiduo eius, ſeu ei qui reſiduus fuerit de carne eius, nempe propinquiori eius.

Et erit filijs Iſrael in ſtatutum iudicij, id eſt, in legẽ per quam iudicabunt de cætero iudices, aut in ſtatutum ad iudicandum: vel in ſtatutum iuſtum. Alij qui vertunt firmum & inuiolabile: quod nullus iudicum poterit immutare.

Aſcende ad montem Habarim iſtum.] Sunt Habarim montana ſecundũ Iordanis tractum, ab Oriente Ierecho, à Moabitibus incipientes, & verſus montes Gilead in longum protendebantur, atque ſuo limite terram Amorrhæorum, quam duabus tribubus Moſeh diſtribuit, ab Hammonitis ſeiungunt.

Videbis eam, & colliges te ad populum tuum: etiam tu, quemadmodum collegit ſe Aharon frater tuus.] Admonuimus cap. 20. huius libri, vbi de morte Aharon loquutus eſt textus: colligi ad patres ſuos, aut ad populum ſuum, Hebraiſmus eſt: ſignificans congregari ad ſtatum deſunctorum, vnde ſenſus eſt, morieris quemadmodũ omnis populus tuus mortuus eſt, aut colliges te ad ſepulchra tuorum, quoniam illo tempore, omnes qui erant ex eadem familia ſepeliebantur eodem ſepulchro. Quod verò ſequitur. Etiam tu: ſtatim clauſula ſequenti explicatur, ſcilicet. Quemadmodum Aharon frater tuus. Non eris eo maior in hac re, ſed ſicut ille mortuus eſt & non intrauit terram: ſic neque tu. Et verba videntur emphatiſm habere: ac ſi dicat. Etiam tu qui mihi tam charus & familiaris es, & fortè, protulit Dominus verba hæc conculſis ſuæ

miſericordiæ viſceribus.

Eo quodd amari fuiſtis ori meo, in deſerto Sin.] Noſtri ferè omnes verterunt: Quemadmodum rebelles fuiſtis ori meo, ſed diſtio marah & marar propriè ſignificant amarum eſſe, & amaricari. Nos dicimus. Deſtes me deſgoſto, & videtur Hebraiſmus ſignificans. Non feciſtis quod præcipiebam vobis, quod eſt eſſe rebellem, & tunc ſenſus à noſtris redditus eſt. Et rebellare plus ſignificat quàm non obedire: quia ſignificat obſistere præcipienti.

In contentione cætus, ad ſanctificandum me in aquis: in oculis eorum.] id eſt, dum cætus contenderet vobis cum, ſuper ſanctificatione mea. Aut melius. Quæ admodum rebelles ſeu amari fuiſtis ori meo in deſerto Sin, in contentione cætus: ad ſanctificare faciendum me, id eſt, non faciendo me ſanctificari à populo. Nam vt cap. 20. diximus attribuendo miraculum poteſtati ſuæ, minus ſanctificarunt Dominum: non oſtendendo opera eius ſeparata ab omnibus alijs. Vide citatura caput, vbi verba exactè expoſita ſunt, licet obſcura ſint, & eſt hic negatio ſupplenda. Fuiſtis inquam amari aut rebelles, ad ſanctificandum me. i. non faciendo me ſanctificare ab eis, aut non ſanctificando me vos, oſtendendo opus miraculi eſſe meum.

Præficiet Dominus Deus ſpiritum, omni carni: virum ſuper cætum, id eſt, præficiat Dominus Deus qui dat ſpiritum aut author eſt ſpiritus omni carni: virum ſuper cætum. Et vocat Dominum ſpiritum omnis carnis, ſeu authorem ſpiritus vniuerſæ carnis: quoniam ſpiritum poſtulabat viro præficiendo. Solebat enim Dominus cum aliquem præficiet populo ſuo, dare illi ſpiritum ſuum, vt patet de ſeptuaginta ſenioribus, quos præfecerat, vt cap. 11. huius libri dictum eſt, & de Sinone, Saule & Dauide. Aduerte autem hic, quod verbum pachad quod hic vertimus præficiat, ſignificat propriè recordari & numerari: quod numerantem oporteat recordari numeroꝝ præcedentium, quibus ſequentes adiungit. Vnde optimè hic vertas. Poſtquam Dominus meus decreuit me hic occumbere: recordetur viri quem ponat ſuper hanc congregationem. Quia tamen Hebræi addunt præficere, admittenda etiam erit hæc ſignificatio.

Qui egrediatur ante eos: & qui egrediatur ante eos.] Hebraiſmus eſt, id eſt, qui ſit dux, cuius eſt egredi & ingredi ante ſuos, & eſt quaſi metaphora à paſtoribus deſumpta, qui egrediuntur & ingrediuntur ante oues, vt patet Ioan. 10. cap. & hic ſtatim explicatur.

Et qui educat eos, ſcilicet hinc, & introducat eos in promiſſam terram.

Capte tibi Iehoſuah filium Nun, virum in quo eſt ſpiritus Dei, id eſt, coniunge eum ad te. Dicit autem in eo eſſe ſpiritum Dei: quoniam in exploratione terræ, alius ſpiritus fuit in eo quàm fuerit in alijs exploratoribus: vt patet de Chaleb. cap. 14. huius libri.

Et coniunges manum tuam ſuper eum, id eſt, iunges manus tuas, ſeu coniunctas manus tuas pones ſuper eum, ſcilicet, ad miniſtrandum illi ſpiritum meum, quemadmodum faciebant Apoſtoli cum daturi erant alicui ſpiritum ſanctum. Aut coniunges manum tuam, ſcilicet, capiti eius, & videtur melior ſenſus. Aduerte autem quod iſte ſpiritus, erat ſpiritus prophetiæ, quemadmodum legitimus de ſenioribus c. 11. & de alijs quos diximus: cum quo intellige ſibi dari ſpiritum fortitudinis, vt patet de Sinone, & pru

& prudentiæ & sapientiæ ad rempublicam gubernandam.

Præcipies ei, scilicet, quæ acturus sit, docedo quomodo ea faciat quibus opus fuerit.

Et dabis de laude tua super eum.] Verbum iadah duo Hebræis significat. i. proicere & laudare, seu confiteri confessione laudis, & iuxta vtramque verbi significationem potest locus dupliciter reddi. Primo sic. Et dabis de laude tua. i. de gloria & autoritate tua illi, & per gloriam aliqui intelligunt insignia quædam dignitatis: vt solent gestare duces, sed melius per gloriam auctoritatem intelligas, vt eum quasi populo designet suum successorem. Secundo. Et dabis ei de descensu suo. i. de spiritu qui descendit super te, quædo te ducem constitui, & videtur sensus germanior. Quidam tamen interpretantur. Dabis ei de deiectione tua. i. humilitate, quæ virtus Moſeh laudabilem & gloriosum valde reddit, neq; sensus displicet. Quod autem verbum significet proicere & deicere, constat Ierem. 50. vbi dicitur. Iedu, i. proicite in eam: ne parcat is iaculo.

Vt audiant eum omnis cætus filiorum Israel.] Videns enim populus Moſeh omnem suam auctoritatem illi dare ex mandato Domini; audierunt eum & obedierunt ei.

Et interrogabit illi, cum iudicio seu in iudicio Vrim.] Collegerunt ex hoc loco aliqui Rabbin, quod in pectorali iudicij in quo erant Thumim & Vrim cognoscebat sacerdos responsa Domini & voluntatem eius: quorum sententiam refellimus. Exod. 28. sed cum sacerdos Dominum consulebat, oportebat eum habere pectorale iudicij, in quo erant illuminationes. i. lapides illi pretiosi rutilantes, & quasi illuminantes. Neque textus dicit hic. Petet vel interrogabit Vrim seu iudicium, sed petet vel interrogabit illi. i. Iehosuah. i. pro eo, cum iudicio, i. pectorali iudicij Vrim. i. in quo sunt illuminationes seu lapides pretiosi rutilantes. Figmentum enim Iudæorum puro, dicere quod sacerdotes in lapidibus videbat responsa, quoniam lapides, non erant tam magni vt in eis possent omnia scribi aut legi. Tum quia legimus Deum dixisse sacerdoti aut consuleri, quod volebat, non scripsisse in lapidibus pretiosis: ac si dicat. Cum aliquid arduum illi agendum fuerit, stabit ante Elhazar: qui petet illi. i. pro illo cū pectorali iudicij, in quo est Vrim coram Domino responsum Domini. Debebat enim sacerdos Deum, eo stante & præsentem consulere. Et aduerte Deum noluisse eum admittere ad eam familiaritatem qua Moſeh, cui non per sacerdotem, sed per seipsum loquebatur.

Et iuxta os eius, scilicet Domini & per os intellige præceptum: ac si dicat ad eius imperium egredientur & ingredientur. i. Israelitæ & ipse Iehosuah. Aliqui hoc ad sacerdotem referunt: ad cuius imperium princeps & populus debebat egredi & reuerti, quod etiam verum est: quod ad eius imperium pendens à consultatione Domini non absoluit. Quod autem sequitur. Et omnis congregatio: vult dicere quod non solum singuli obtemporabant præcepto Domini & Iehosuah, sed etiam totus populus simul.

Et coniuuicet manus suas super eum, id est, admouit manus suas capiti eius. Et putarem hinc ortam impositionem manuum quæ fiebat in primitiua Ecclesia, ne rem nouitiam putes ceremoniam illam. Neque constat quid ei mandauerit, sed credendum est mandasse illi, vt semper sequeretur imperium

Domini, & populum in officio contineret, & id genus alia, quemadmodum homines morituri mandare solent filiis & successoribus suis: vt patet i. Reg. 1. de Dauide cum moreretur.

IN CAP. XXVII. NUMERI AD MORUM ORNATUM ANNOTATA.

T *appropinquauerunt filia Selophhad.*] Taxant aliqui principes, quod non omnia legibus suis statuunt & disponant: cum videamus etiam Deum non omnes casus qui poterant accidere decidisse: consulto enim noluit multiplicare leges: quod ipse ad manum esset: quem facile per sacerdotem consulere possent: quod etiam docet principes facere: occurrentibus tamen casibus decisione & lege debere succurrere. Admonentur etiã iudices audire, non solum viros sed fœminas, & ad omne hominum genus paratos esse. Neque debet fœmina etiam iuuenula cum veram fouet causam & iustam: vereri faciem iudicis, eiusque tribunal accedere.

Ipse non fuit in medio congregationis qui conuenerunt aduersus Dominum, sed in peccato suo mortuus est.] Habes hic primum, hominem ob crimen læsæ maiestatis diuinæ, perdere omnia bona sua, neque filios, talibus in suis bonis succedere. Secundo esse alia peccata, quæ filios non priuant hæreditate parentum, Tertio quàm magnum malum sit similitatem cum Domino exercere, esseque illi rebellem: quod hominem retrahit ne audeat à Domino aliquid petere, aut coram eo apparere. Habes quarto filias parentibus succedere in defectu filiorum.

Accedere fecit Moſeh iudicium eorum coram Domino.] Timidi valde esse debent iudices in iudicando, maxime cum facile superiorem consulere possunt. Vbi etiam considera Moſeh humilitatem & Dei nostri dignationem, ille neque minimam causam incognito Deo voluit iudicare, Dominus verò etiam ad minima decernenda dignatus est respondere.

Rectum filia Selophhad loquuntur.] Vide quàm bonum sit iustam causam ad Dei iudicium deferre, quoniam laudantur istæ fœminæ quod recta coram Domino loquantur: tu verò cum iniustam causam foueris, time eam deferre ad iudicium Dei, time dicere. Videat Dominus & iudicet. Sunt enim aliqui qui tam facile mendacia sicut veritatem: verbis deferunt ad iudicium Dei.

Si non fuerint fratres patri eius, dabitur hæreditatem eius, propinquo eius.] Est lex hæc ipsamet æquitas. Non enim parum tranquillitatem promouet, si hæreditates impermixtæ maneant, & quæuis familia, suas possideat, Et putarem leges illas non esse statuendas, quibus homo non habens ascendentes vel descendentes, potest bona sua cui libuerit relinquere. Cur frater potius fratrem non hæreditabit quàm extraneus?

Ascende in montem Habarim istum, & vide terram.]

Non potest pietas illa ineffabilis, seruum sine consolatione permittente mori: postquam non erat possessurus, ad minus videat & consolatus sit. De his Paulus dicit ad Hebræos 11. Hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem Deo, pro nobis aliquid melius providente: vt non sine nobis consummarentur. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes & salutantes, & con-

& confitentes quod peregrini & hospites essent super terram. Sed expende sancti viri mentem, & quomodo in omnibus se Deo conformat. Non lachrymatur, non suspirat, non orat vt transire liceat Iarden, non exponit viam laborem, non ministerium 40. annorum: Quid facitis qui vix ad horam seruitis, & Deum iniustum vocatis, si non omnia quæ postulatis & desideratis cõferat? Admonui in Genesi quid dixerit sanctus Abraham Domine Deus meus, quid dabis mihi? Et Petrus. Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te, quid ergo erit, nobis? Quid bone Petre reliquisti? Quæ sunt illa omnia? Qui sudores, qui labores, quæ denique ministeria? Nunquid per desertum 40. annis ambulasti, contradictiones & rebelliones tot millium hominum tulisti, quemadmodum sanctus Moſeh? Minime. Sed iste sola dilectione Domini contentus moritur, sciens Deum multò meliora seruis suis mortuis quàm viuis parasse & præstare. Et considera quàm æquo animo ferat peccatum sibi obiectari, quod tamen sibi durius erat nuntio mortis. Fortè apud se dicebat. Putabam Domine te iam peccati mei oblitum, mihi quæ iam condonatum, & adhuc illius memoraris? Time quæso valde peccator peccata tua. Si enim Deus dilecti sui peccatū fortè non graue, tam diu seruat & tandem vindicat, quid putas faciet tuo, aut quomodo illius obliuiscetur? Expende hæc. Videbis eum nonnunquam innumerabilia peccata peccatorum condonare, iustum verò pro vno peccato grauius punire, vt nemo de iustitia sua præsumat, neque peccator de multorum peccatorum venia desperet. Propter vnum peccatum (ait Chryſostomus) dånatus est Adam, & propter vnam fidei vocem, Iatro saluatus est. Similiter audiant sancti, quanta seueritate Dominus sanctorum peccata puniat: qui propter gratiam & beneficia exhibita, deberent cautè ambulare cum Deo suo.

Præficiat Dominus Deus spirituum omnis carnis: virum super congregationem.] O virum admirabilis sanctitatis. Vide de quo sollicitatur, non est sollicitus pro vxore, non pro filiis aut consanguineis, sed ne populus sine pastore maneat: neque saltem cum Martino dicit. Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius: non recuso laborem; fiat voluntas tua. Audiuit sanctes vir tria, quorum quodlibet giganteum etiam animum deiecit. Quod videlicet esset mortem obiturus: quod principatum tam amplum relicurus, non filiis: non consanguineis, sed cui ignorabat. Vltimum quod non esset terram intraturus, pro cuius ingressu tot ac tanta sustinuerat: quo in loco taxantur illi: qui filios aut nepotes in officiis sufficere volunt, etiam si partes necessarias non habeant ad ministeria eorum administranda. quemadmodum legimus de Semuele, qui ægrè tulit, populum non permisisse filios suos illi succedere. Discant ex hoc viro pastores, quàm solliciti esse debeant super gregem Domini in vita, postquam iustum sic vident in morte pro eo sollicitari: vbi etiam pulchrè delimit munus boni pastoris, scilicet, egredi & regredi ante oues. Sic audisti illum eximium inter pastores, bonum pastorem depingere capite decimo Ioannis, quod cum proprias oues miserit, ante eas vadit. Nouerat enim vir Dei quid periculi esset, si ad horam oues sine pastore essent: cum vidisset eas in pessimum idololatriæ vitium incidisse, ex quadraginta diebus absentia, quibus ab eis abfuerat, ideo de ea tantum sollicitatur. Similiter considera Dei sapien-

tiam erga ducem, qui licet illi mortem proximam nuntiaffet, nihil tamen de successore sibi dando loquitur, sed hoc in sua dispositione relinquere vult. Sicut enim non dedit coadiutores, nisi eo petente: ita neque successorem nisi eo postulante.

Accipiet ibi Iehosuah.] Considera quem præficiat Moſeh. Nempe virum in quo iam erat spiritus, & qui optimè nouerat munus quod erat administraturus: quod à suo magistro didicerat. Non nominat aliquem Moſeh, quoniam Dominus melius nouerat quem esset suffecturus. Attende etiam quam solam conditionem in eo commendat, nempe esse virum in quo est spiritus. Hoc est primum quod in prælato summè expetendum est, quod videlicet habeat spiritum Dei, & spiritualia promoueat.

Coniunges manum tuam super eum.] Nō sunt ridenda Ecclesiæ ceremoniæ: postquam audis quid efficaciam habeat, manuum impositio. Vbi similiter aduerte, quomodo Dominus etiã in hoc seruum consolatur, vt putet Iehosuah à se designatū, & à se post Deum dignitatem illam accepisse.

Pones de descensu tuo super eum.] Dignus est locus iste qui summa consideratione expendatur. Non dicit. Pone de tua dignitate, maiestate, aut potestate super eum, sed de tua humilitate. Nōne videtur illi dicere. Dic ei, vt discat à te, quia mitis es & humilis corde? Quod si gloriam legas, discant ex hoc loco principes cum ministros & officiales instituunt, eis de sua gloria tradere, coram omnibus quibus præficiendi sunt summè honorare: vt subditi videntes quanti eum faciat superior, eum reuerentur, illiq; obediunt, eumq; honorent. Cum enim pater Christum doctorem cœlicum in orbem misisset, audi qualiter eum commendat. Hic (inquit) est filius meus dilectus: in quo mihi bene complacuit, ipsum audite. Sic & ipse Christus cum Apostolos ad prædicandum misisset dixit: Trado vobis potestatem calcandi super serpentes.

Coram Elhazar sacerdote stabit.] Nō dicit sedebit, sed stabit: vt discant reges & principes, superiores se habere sacerdotes, & standum sibi esse coram sacerdotibus Domini. Nunc verò, tunc se reges putant principes esse, cum sacerdotes, & quod grauius ferendum est, episcopos: coram se genuflexos vident, aut incuruatos. Medium esse voluit Dominus sacerdotem inter se & principem, si ergo medius est, altior te est.

Iuxta sermonem eius egredientur.] Caueat princeps ne quicquam incognito faciat Propheta aut sacerdotem: quoniam facile errabit si eum non habuerit ducem: caueat etiam sacerdos ne principi suadeat, quod illi non dixerit Deus, quemadmodum diximus de Nathan erga Dauid.

IN CAPVT XXVIII. NUMERI IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

T *loquutus est Dominus ad Moſeh.*] Statuit Dominus hoc capite, quid quibuslibet festiuitatibus illi offerendum sit, & putarem alio in loco hæc tria capita esse locanda, quoniam non ista huc pertinere videntur, sed ad locum vbi sacrificia tractantur. Et putarem locandum: hoc caput post caput 15. huius libri, vbi traduntur quæ sunt offerenda cum vitulo hircō & arietē: licet hoc parui seruat. **Y** *Præcipe*

Præcipe filijs Israel: & dices ad eos. Oblationem meam panem meum, ignitum meum, odorem quietis meam, custodietis: ut adducatis mihi statuto tempore suo.] Aduerte hic primum dictionem chorban, quam vertimus oblationem, esse à verbo charab: quod propriè appropinquare significat: vnde chorbā. i. appropinquans, seu oblatio, quòd eam Domino appropinquare faceret, offerens. Dictionem verò isseh. i. ignitum, Sanctes vertit sacrificium, sed male meo iudicio, quoniam propriè significat ignitam oblationem: ab es quod est ignis, & hic videtur poni pro sacrificio carnis. Est ergo sensus literæ. Oblationem meam, nempe panem meum, per quem intelligit omnia illa quæ ex farina fiebant, & ipsam farinam: ignitum meum. i. omnia illa quæ igne comburuntur aut decoquantur, per quæ præcipuè intelligit carnes, quæ. i. offeruntur in odorem quietis meæ: custodietis, vt appropinquare faciatis mihi in tempore suo. Ac si dicat. Curabitis offerre mihi oblationem meam, nempe panem & carnem ignitam in odorem quietis meæ. i. quo ab ira quiesco. Possit etiam esse sensus. Curabitis adducere mihi statuto tempore oblationem meam quæ est veluti panis meus: nempe omnia ignita, siue fit farina, siue massa fricta vel cocta: siue carnes quocunque modo ad ignem paratæ: quæ offeruntur in odorem quietis meæ. i. vt suo odore delectatus, quiescam ab ira qua in peccata & peccatores moueor. Et iste sensus mihi magis placet. Vocat autem Dominus sacrificia panem suum, quoniam (vt sæpius diximus) erant huiusmodi sacrificia veluti cibus Dei & potus: vnde omnia illa quæ concurrunt ad prandium hominis, Dominus habere volebat in omni sacrificio suo: vt panem, vinum, sal, & carnes.

Hoc est ignitum quod appropinquare faciatis Domino.] Hic incipit statuere, quod sacrificium illi offerendum sit singulis diebus, nempe holocaustum. Secundo de sacrificio hebdomadæ videlicet sabbato. Tertio de sacrificio faciendo in Kalendis seu mensum initiis. Quarto de Pesach. Quinto de sacrificio faciendo in festo hebdomadarum. Sequenti verò capite de sacrificiis faciendis in aliis solennitatibus. Tractat ergo primum de sacrificio faciendo singulis diebus, quod dicebatur holocaustum, & sacrificium iuge.

Agnos anniculos immaculatos duos per diem: in holocaustum iuge.] Pro agnos anniculos Hebraicè habetur filios anni. i. qui sint vno anno nati, & est Hebraismus, & pro immaculatos, tu lege integros, perfectos, quibus. i. nihil desit, neque salus, neque membrum aliquod, aut aliquid quod sit de integritate eius. Nam verbum tamam à quo remimim quod hic ponitur significat propriè perficere, finire, complere: ideo pro immaculatos, lege vbique perfectos, completos, finitos. i. quibus nihil desit, & sint omnibus numeris absoluti, & quod sequitur. Holocaustum, iam explicuimus priori capite libri Leuitici, quid propriè esset holocaustum. Nō enim est sacrificium totum incensum, vt Theologi multi sequentes Græcos putarunt, sed dicitur totum ascendens, quoniam totum in fumum sursum ad Dominum ascendebat. Nam verbum balah, à quo holah. i. holocaustum: non incendere sed ascendere significat. Inde elion. i. excelsus, inde etiam maal & minaal. i. supra, & oleh. id est, gradus, quod illis ascendamus domum, & aleh. i. folium, quod à vtro faciliè eleuetur. Sequens verò dicitio. i. tamid. significat semper iugiter. vt patet Psal. 16. Posui Dominum coram me tamid. i. semper aut iugiter &

25. oculi mei tamid. i. semper aut iugiter, ad Dominum. Erit ergo litera sic reddenda. Hoc est ignitum. i. sacrificium combustum quod appropinquare faciatis aut offeretis Domino. Agnos filios anni, id est, vno anno natos integros, id est, quibus nihil desit, per diem, id est, singulis diebus: holocaustum iuge, id est, qui erunt ascendentes sursum in fumum: quod quidem holocaustum iugiter fiet: suspecta tamen mihi est significatio hæc, propter duo: cum quia iam dixerat duos per diem. i. quotidie, & sine vlla causa addere videtur iugiter quod est quotidie: tum quia tau in dictione tamid videtur seruire & dicitio videtur deriuari à madad quod est mensurare. Si tamen dicitio significet iuge aut semper, dicendum est quòd per diem significat singulos dies, sed nō explicat quandiu hoc debeat fieri, an ad mensem, vel ad annum, & hoc explicat dicitio tamid, quæ. i. semper seu perpetuo debeat holocaustum per singulos dies fieri.

20 *Agnum vnum faciatis mane, & agnum secundum faciem inter vespere.]* Est bocher, id est, mane, ab achar quod est inquirere aut discernere, quòd mane res querantur aut potius discernantur. Non explicat textus quota hora: crediderim tamen oblatum inter noctem & ortum solis, in spatio illo quod nos mane vocamus. Nam quemadmodum alter agnus immolari iubetur inter vespere. i. inter occasum solis & noctem, ita & iste inter noctem & ortum solis, quando non est nox neque clara dies. De vespere verò sæpius diximus binam apud Hebræos esse: alteram occasum solis. alteram verò noctem ipsam: de qua dicitur Gen. 1. factum esse vespere & mane. i. ex vespere & mane, diem vnam. i. naturalem, & quemadmodum mane dicitur tempus quo res discerni incipiunt: ita & vespere dicitur tempus quo incipiunt confundi: ita vt non possint bene discerni.

40 *Et decimam partem Ephah simile in minchah permixta oleo confusa: quartum hin.]* Diximus de omnibus his sæpissimè, scilicet, de Ephah, de Hin, de simila, & de minchah. Erat autem Ephah mensura aridorum, quæ secundum Rabbi Dauid, continebat tria sata, cuius decima pars erat chomer. Chomer verò Hieronymo teste, continet tres chenes Atticas. Iosephus dicit continere tres semicotikas. Rabbi verò Selomoh dicit Ephah continere tria sata. Satum autem sex cabos. Cabum quatuor sextarios. Sextarium sex oua: vnde colligitur decimam partem Ephah continere 43. oua. Hin autem mensura liquidorum secundum Rabbi Dauid continebat 72. oua. Continebat enim duodecim log. Log verò sex continebat oua, sed arbitror de his nihil certum Hebræos habere. Minchah verò aliquando significat munus seu oblationem in genere, quandoque verò est genus certi sacrificij quod fiebat ex flore farinæ, quam Hebræi vocant solet, & quandoque frixa vel cocta: de quo abundè diximus Leuit. 2. quem locum consulere licebit. Erat ergo quilibet agnus offerendus Domino in holocaustum cum decima parte Ephah similæ, quæ continebat quadraginta tria oua vt diximus, & cum quarta parte mensuræ Hin, olei confusi. Miscebatur enim farina illa cum oleo quando Domino offerebatur vt esui suauior esset.

Holocaustum iuge quod factum est in monte Sinai.] quod iustum fieri ibi est. Neque putes tūc primum oblatum hoc sacrificij genus Domino: quoniam Gen. capite 9. legimus Noach illud antea Domino obtulisse.

Et libamen eius, quartum Hin per agrum vnu, id est, cum quolibet itorum agnorum offeretur quarta pars mensuræ Hin vini, & pro libamine vertendum puto effusionem. Fundebatur enim hæc vini mensura super holocaustum, dum erat in igne aut in loco sancto, vt inferius dicitur.

In sanctuario fundere facies, effusionem sechar Domino.] Sensus est quòd libamen illud vini, debeat fundi non in loco prophano, sed in loco sancto, & vt dixi, fortè fundebatur super altare, aut satis erat illud loco sacro fundi ad honorem Dei, & quod antea vocauit vinum, nunc vocat sechar, non vt propriè siceram significat, quam credo non fuisse Domino oblatam propter impuritatem, sed accipitur vt significat porum præsertim vini.

Sicut minchah mane, & secundum effusionem eius: facies ignitum odor quietis est Domino.] Sensus est. Cum agno qui inter vespere offerendus est. Offeres etiā minchah. i. munus ex simila & effusione vini, quæ admodum fecisti cum agno, qui mane oblatum est, & per ignitum intelligit sacrificium vespertinum quod Domino comburebatur.

In die sabbati duos agnos filios agni integros.] Duplicabatur sacrificium in die sabbati, præter holocaustum iuge. Nam singulis diebus offerebatur agnus vnus mane & alter vespere cum decimo Ephah similæ: die verò sabbati duo agni, cum duobus decimis & duplici libamine. Et quod Sanctes vertit in sacrificium, tu verte in minchah: quoniam hic certam sacrificij speciem significat.

Holocaustum sabbati, in sabbato eius: super holocaustum iuge, & minchah eius.] Duplex est huius sententiæ sensus. Prior est quòd sacrificium sabbati offerebatur vltra seu præter sacrificium iuge. Alter est quòd non prius offeratur oblatio sabbati quàm iuge sacrificium sed post illud, ita quod oblato sacrificio iugi, tunc offeratur sacrificium sabbati.

In capitibus mensium vestrorum.] Vocat capita mensium initia mensium. Agebant enim Iudæi festum diem: priorem diem mensis cuiuslibet, & iuebantur offerre duos iuuenos, hircum vnum & arietis septem. Dicitur autem chodes. i. mensis, à chadas quod est innouare, quasi innouatio: quoniam quolibet mense luna innouatur. Iudæi autem menses inchoant per nouiluniam: ita quòd dies quo primum luna innouatur, est apud eos prima dies mensis. Cum autem hic sit decimarum mentio, intellige decimam partem Ephah: quæ (vt diximus) erat mensura aridorum, & vbi Sanctes vertit de simila in sacrificium, tu verte in minchah vt sæpius diximus.

Hoc est holocaustum mensis in mense eius per menses anni.] hoc est holocaustum quod fiet in initio mensis: in vnoquoque mense.

Dupliciter Hebræi annū auspiciant.] In mense primo quartadecima die mensis Pesach est Domino.] Iam sæpius admonui duplici modo Hebræos annū auspiciari. i. pro sacris. & sic primus mensis fuit Nisan, qui Martio & nonnunquam Aprili nostro respondet. Alio modo pro contractibus & prophanis rebus, & sic incipiebāt à bul qui aliquando respondet Octobri: aliquando pro sui parte Septembri. Alij bul vocat marchesuan 14. autē die huius primi mensis erat Pesach: quod nostri corrumpunt Pascha vocant. Significat autem Pesach Hebræis saltum: quòd ea nocte saltauerit Dominus domos Hebræorum quæ erant inter domos Aegyptiorum relinquendo primogenita Hebræorum, & occidendo primogenita Aegyptiorum: ex quo saltu festum nomē accepit, & magis beneficium exprimit quàm phasē seu transitus, licet in idem redeat. Et quod

Pesach quid sit Hebræis.]

dicitur. Pesach est Domino, idem est quod Dominus, id est, ad honorem Domini.

Et decima quinta die mensis huius solennitas.] Possit etiam verti festum aut festiuitas. Iam enim sæpius dixi, verbum chagag: significare Hebræis diem festum agere, tripudiarum, ac saltare: vt probauimus. Exo. 12. & Leuit. 23. vnde chag. i. solennitas, tripudium, commotio, & dies illa erat celebris qua populus gaudebat & tripudiabat.

In die prima conuocatio sancta vel sanctitatis.] Expositi sæpius hanc loquendi formam: præsertim Exod. 12. Leuit. 23. Et vnus sensus est quòd illa die erit conuocatio. i. cum tubis ad sanctitatem seu ad locum sanctum. Crediderim enim tunc temporis tubis illis quas Dominus fieri præceperat, populum ad sancta conuocari. De tubis enim dictum est capite 10. huius libri. Et erunt tibi lemichra. i. ad conuocationem seu proclamationem congregationis, Aut eis clamabitur sanctitas est. Alter sensus est. Vocabitur illa prima dies quæ erat decima quinta. i. separata ab aliis diebus prophanis, quemadmodum sabbatum vocatur sanctum, quòd in eo non liceat operari, quemadmodum in aliis, & hunc sensum id quod sequitur probare videtur. i. omne opus feruile, non faciatis in eo.

Et oblationem eorum similam permixtum oleo.] Hebraicè est. Et minchah eorum, & possit quod sequitur explicatiuè sumi, vt sit sensus. Et minchah eorum nempe simila aut ex simila: quia tamen vt diximus minchah significat aliquando munus in comuni: potest Sanctis interpretatio tolerari.

Decimam decimam facies arietum vno.] singulam decimam facies ad agnum vnum. Aut clarius, pro vno quoque agno, facies vnam decimam.

Hircum peccati vnum: ad expiandum super eos.] pro peccato, & verbum chapar etiam linire significat: vnde verti possit. Ad liniendum super vos. Videbatur enim (vt sæpius diximus) oblatio operire offerentem, ne illius peccata à Domino viderentur ad vindictam. Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.

Sicut ista faciatis per diem: septem diebus.] i. sicut hæc quæ vobis præcepta sunt singulis diebus, faciatis septem diebus festi.

Panis ignitus.] igne combustus erit vobis.] Vocatur autem panis sacrificium ratione iam dicta hoc eodem capite.

Et in die primitiarum, quando appropinquare faciatis minchah nouam Domino.] Loquitur de festo hebdomadarum: quando duos panes ex illius anni nouis frugibus offerre tenebantur in minchah Domino: vt dictum est Leuit. 23.

In hebdomadibus vestris.] i. transactis septē hebdomadibus: vt loco citato dictum est.

Conuocatio sancta erit vobis.] Expone vt supra hoc eodem capite. i. vocabitur sancta seu separata ab aliis diebus, quibus operari licet: vnde sequitur. Omne opus feruile non faciatis in eo. Aut erit conuocatio seu proclamatio. i. cum tubis ad sancta, seu conueniet tunc populus ad locum sanctum. Et festum Pentecostes vna die sola celebrandum erit.

Et oblationem eorum.] Melius & minchah eorum vt sæpius diximus.

Decimum, decimum agno vno.] singulum decimum per agnum singulum.

Septem agnis.] vniciuique è septem agnis. Integra erunt. i. nihil eis deerit eorum quæ ad perfectionem animalis, & dispositionem sunt necessaria: aut in his animalibus nullus erit defectus.

Et effusiones eorum. i. mensuræ vini quæ effundi debent cum vnoquoque agno, vt dictum est. Et habes in hoc capite genera sacrificiorum quinque festorum seu dierum. s. iuge, Kalendarum, sabbatorum, Paschæ & Penthecostes.

IN CAPVT XXVIII. NVMERI AD MORVM AEDIFICATIONEM annotatio.

Secundum quod festum sunt: maior vel minor: det et sacrificia multiplicari vel minui.

Blationem meam, panem meum: sacrificia mea custodietis. Admonet nos Dominus hic quemadmodum debeamus eius festa celebrare, & vt potioribus beneficiis, maioribus gratiarum actionibus respondeamus. Expendere etiam memento, Dei dignationem: qui ex tuis rebus sibi cibum voluit præparari. Nunquid Domine Deus, manducabis carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabis? Absit, sed vt pius & vt affabilis, te apud nos ac nobiscum comedere fingis: vt tanquam socium nostrum & amicum summum diligamus.

In odorem quietis meæ. Ecce alia maior dignatio: vt. s. se fumo adipum odorari & quiescere sinat: ne in nos propter peccata nostra saevire cogatur. Considera quam facile tunc erat Deo irato occurrere: vt sat eis adipem incendere vt Deum quantumcunque iratum placares.

Holocaustum iuge. Admonui in Leuit. quod quemadmodum homo bis in die reficitur. s. prandio & cenâ: ita & Dominus voluit ostendere se non solum apud nos, voluisse prædere, sed cenare. Istuc enim tendebat hoc iuge sacrificiû, quo agnus mane quasi ad prandium, & vesperi quasi ad cenam: cum suo præsertim Dominus diebus festis lautius comedere solet, ac fercula multiplicare: ita etiam suo modo Dominus & crediderim hanc hominum consuetudinem hinc ortam.

In die sabbati & in capitulis mensium vestrorum. Nouimus, Deo docente, quid nobis significet festum sabbati, quod videlicet in eo nos admonuerit creationis nostræ & omnium aliarum rerum in nostrum ministerium productarum, & voluerit gratiarum actionibus beneficium reddere, sed cuius beneficij nos Kalendis voluerit admonere, non facile dixerim, quoniam non memini hoc alicubi in scriptura explicatum. Sed memento vt iam hoc capite, cum literam tractaremus, tetigimus: mensis Hebræis innouationem significare: quod eorum initiis luna innouari solet. Grati animi est, non solum beneficia referre, cum primum dantur, sed plus cum eadè repetuntur & multiplicantur. Memento autem tibi pro maximo munere, luminaria cœlestia donata. Et quod quemadmodum propter maxima hominum scelera, subtrahita sunt tempore diluuij: ita maxima Domini misericordia tempore sancti Noach restituta. Si ergo obnoxius beneficio es, quia tibi semel restituta sunt: cur non eris cum tibi singulis mensibus exhausta quasi reparantur? Cum ergo luna quolibet mense deficere videatur: voluit Dominus te gratiarum esse eius retributioni. Sic cum alimenta exhausta sunt, & ea tibi repetit: voluit te gratum esse in festo Penthecostes: vt illa die memineris, tibi cuncta defecisse, eiusque beneficio tibi de nouo restitui.

Multa dei beneficia. non sunt vnicuique gratiarum actio in solutio.

Præter holocaustum iuge facietis ista. Filij Adæ genus auarum, multa beneficia eodè numino soluere volunt: multaque debita vnica solutione, ideò vo-

lebant holocaustum iuge: sibi in aliis soluendis debitis, computari, sed Dominus, qui eos gratissimos voluit ad commodum suum: non permisit eos tam auaros esse, sed vniciuique muneri, suam taxauit solutionem. Nonne vidisti aliquando hominẽ, cui cõfessor duo aut tria ieiunia imposuit, velle eis soluere quadragesimalia, aut alia ad quæ ex præcepto ieiunare tenetur.

Conuocatio sancta erit vobis: omne opus seruite non facietis. Putant homines ideò sibi ab operibus seruilibus vacare præceptum: vt liberius saltationibus, ludis & id genus aliis se dedant. Non ita se habet res fratres mei, sed ideo vacare iubemur, vt ea die vocemur ad sancta. Aliàs me admonuisse memini, dixisse Deũ Iudæis vt meminissent sabbatũ sanctificare: neque dixisse memento diei sabbati ad gaudendũ, ludendũ, & id genus aliis, sed ad sanctificandum: vt sciamus ad quid nobis dati sint festi dies.

Hircum captarum vnum: ad expiandum vos. Qualiter festa Domini debeas celebrare, hic à Domino admoneris, vt. s. simul cum aliis sacrificijs, memineris sacrificij expiationis, neque spurcum & immundum festũ Domini celebrare.

IN CAPVT XXIX. NVMERI iuxta literam annotationes.

In mense septimo: in vna mensis. Putarem hoc caput non esse à præcedenti seiungendum, quoniam eadem cum eo omninò tractat. Agit nunc de sacrificijs Deo offerendis in diebus festis mensis septimi, & quod dicitur vna mensis: idem est quod prima mensis: quemadmodum vna sabbati idem est quod prima dies post sabbatum.

Conuocatio sancta, id est, vocabitur sancta seu separata ob operibus seruilibus quemadmodum sabbatum dicitur sanctum, aut erit vocatio seu conuocatio ad sancta loca seu ad templum: ideò vacandum ab operibus seruilibus, quæ conuocatio forte fiebat sono tubarum: quoniam sequitur, Hic dies clangoris erit vobis. Et constat ex hoc loco nomen terruah significare clangorem seu sonitum, qui cum fragore & fractione est, vt cap. 23. admonuimus. Si quæras quare Iudæi hunc diẽ festũ agebant, aut cuius rei gratia non facile dixerim. Aliqui ex eis putant propter duo. s. propter liberationem Iaac à iugulatione qua pater eum voluit iugulare, cuius loco aries occisus est. Ideò cornibus sonabant arietinis, sed non video aliquid in Scripturis, quod huic causæ faueat, ideò timeo Iudæorum figmentum esse. Secundò dicunt, ideò tunc cornibus populum insonuisse, vt homines pararent se ad festa ventura, quæ illo mense præcipua erant: quemadmodum festum expiationis & tabernaculorum, & hæc aliquid veritatis magis habere videtur. Quotiens enim solemne ieiunium indicendum erat. solebant tuba canere in Sion vt patet Ioc. 2. Clangite buccina in Sion, sanctificate ieiunium. Posset etiam dici hoc festum fieri, ad gratiarum actiones pro fructibus illius anni: qui illo tempore colligebantur, quemadmodum festum hebdomadarum in gratiarum actiones pro nouo tritico illius anni: quare eo mandabantur duo panes eiusdem noui tritici offerri, licet etiam fieret pro legis munere, ea fortè die datæ: vt colligitur ex capite. 19. Exodi.

Gen. 22.

Et minchach eorum. Sic melius veritas quam & oblationem eorum, quoniam hic (vt superiori capite admo-

admonuimus) accipitur pro peculiari sacrificij specie, quæ aliis admixta offerebatur, & per tres decimas intellige tres decimas mensuræ Ephah.

Decimum vnum per agnum singulum: septem agnis. i. per quemlibet septẽ agnis, offeretur decima vna mensuræ vt diximus Ephah. Et per aili. arietem intellige (vt Hebræi dicunt) agnum qui iam annum transierit dictio à fortitudine nomenclaturam habet. Nam eial Hebræis est fortitudo, & fortè non significat agnũ, sed aliud animal agno fortius. Chebes verò, agnum anniculum. Nam sæpius dictioni adiungitur filium anni vt hic, & tolerandum est discrimen Hebræorum quandiu dictio non est nobis magis nota.

Hircum captarum vnum pro peccato. Vt plurimũ offertur pro peccato hircus, ad ostendendum fectorem & horrorem peccati. Et quod dicitur ad expiandum, potest verti, ad liniendum super vos.

Præter holocaustum mensis. i. quod initio mensis offertur: vt capite superiori dictum est.

Secundum iudicia eorum. Sic Hebraicè est, & per iudicia intelligit iam statuta vt. s. cum holocausto offerretur tantum similæ & vini: ac si dicat, præter ea quæ holocaustum & iuge sacrificium exigunt secum offerenda.

Affligetis animas vestras. Cap. 23. Leuit. admonui, verbum anah quod hic & ibi, omnes ferè affligere vertunt, significare propriè humiliare: ideò melius veritas: humiliabitis animas vestras. Si quæras quid sit animam humiliare, puto esse corpore inclinato incidere, aut curuato capite, quod signum est humilitatis internæ, & fiebat hoc à Iudæis in die ieiuniorum suorum. Nam ex ieiunio languebat corpus, & curuabatur caput. Solebant enim Iudæi ieiunare vsque ad vesperam, quemadmodum Saraceni vt patet 2. Sem. 1. Audi quid cap. 58. Isaia dicant Iudæi Domino. Quare ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas vestras & nescisti? Vbi animas pro corporibus accipere videntur. Nam infra paucis interiectis, dicit Dominus. Nunquid tale est ieiunium quod elegi, pro diem vt affligat homo animam suam? Nunquid vt curuet sicut iucum caput suum, & saccum & cinerem sternat? Vbi per ieiunium videtur intelligere affligere animam, & per humiliare animam, caput sicut iuncum incuruare. Sic & hic per humiliare animam possumus intelligere humiliare caput & corpus: ita vt homo curuato capite incedat & etiã ieiunare, quoniã hæc humiliatio corporis ex ieiunio causari videbatur. Non tamen reprobo si interpreteris. Humiliabitis animas vestras. i. vitas ieiunio: quoniam ieiunium strictum, solet vitam & halitum debilitare.

Præter oblationem pro peccato expiationum. Hebraicè præter peccatum expiationum, sed sensus redditus est. Solebat enim tunc hircus pro peccato immolari, & alter in desertum pro emissario mitti: vt dictum est Leuit. 16.

In quinta decima die mensis septimi, conuocatio sancta erit vobis. De festo tabernaculorũ est sermo: quod hac die celebrabatur. Aduerte hic in hoc festo, sicut in die tredecim offerendi erant, secunda duodecim, tertia 11. & sic consequenter minuebantur vsque ad septem. Dicunt autem Hebræi hos iuuenecos, pro gentium dominio fuisse oblatos, & diminutionem eorum significare diminutionẽ dominij eorum, vsque ad tempus Messia, quando omninò cessare debebat quod nihil veritatis habere videntur, nisi in Christo.

In die octauo collectio erit vobis. Difficilis est huius loci sensus, propter incertitudinem significationis verbi azar & nominis ezer: quod hic quidam vertunt collectionem, alij verò retentionem, de cuius significatione abundè disputauimus Leuit. 23. Dicunt autem Hebræi verbum azar, omnia hæc significare. s. prohibere, retardare, claudere, dominari, congregare seu colligere, inter quæ, duo. s. retinere & colligere videntur omnibus locis cõuenire. Vnde ezer, aut significat retentionem, aut collectionẽ, & videtur secũda significatio alludere ad priorem, quoniam qui colliguntur, in aliquo loco videntur quodam modo inclusi seu retenti. Et si hic veritas retentionem, sensus est. In die octaua, retentio erit vobis. s. ne quisque abeat in locum suum, aut retinebimini ab operibus seruilibus, quia sequitur statim. Omne opus seruitutis non facietis, & iste sensus placet Rabbi Abraham: qui in hunc modum scribit Leuit. 23. Sunt qui dicunt quod asseret est cœtus seu collectio, propter illud Ierem. 9. Vniuersi ipsi adulterium committentes asseret. i. collectio præuaricatorum: quia congregabatur vniuersus Israel, tribus vicibus in anno, & non sunt locuti verbum rectum, quia scriptum est de Pesach, & septima die Deut. 16. Sex diebus comedes infermentata, & die septima asseret Domino Deo tuo: non facies opus: vbi asseret videtur retentionem ab operibus seruilibus significare, & asseret videtur à retinendo deduci, vt patet 1. Sem. 21. vbi dicitur. Et ibi erat vir de domo Saulis in die illa: vefaar, id est, retardatus coram Domino, quia cessabatur ab omnibus occupationibus mundi. Vnde textus videtur hic nomẽ exposuisse cum dicit. Omne opus seruite non facietis. Hæc ille. Si tamen placet vertere collectionem, non damno, & sensus erit. In die octaua collectio erit vobis. i. colligemini ad locum sanctum, & quia collectio debet esse ad locum sanctum, ideò ab operibus seruilibus vacabitis. Lyranus dicit tunc pecuniam pro necessarijs templi collectam fuisse ab omnibus qui ad festum conueniebant, & hac de causa dictam fuisse octauam diem collectæ: quod mihi non multum arridet. Et licet Asar frequẽtius significet retinere quàm colligere, sunt tamen aliquot loci quibus nõ bene veritas retinere: sicut Hamos 5. Non adorabo beaserote chem, id est, collectiones vestras seu cœtus.

Præter vota vestra & spontanea vestra, in holocaustis vestris, & farinaceis vestris, & effusionibus vestris, & pacificis vestris. Non impediẽt hæc necessaria sacrificia, alia spontanea ac deuota quæ voluissent offerre in holocaustum & in sacrificia minchah seu farinacea, aut libamina aut pacifica de quibus Leuit. 1. 2. & sequentibus agitur. Alia missa facimus quoniam Leuit. 23. & superiori capite sunt exposita.

IN CAP. XXIX. NVMERI AD MORVM VENUSTATEM annotatio.

Conuocatio sancta erit vobis. Neglectus maximus apud Christianos est in præparando se ad festa vetera: cũ tamẽ Dominus eos semper voluerit ad ea celebranda præparari. Cũ enim Iehudæi Domino daturo legẽ, occurrere deberet ad duos ante dies, iubentur præparari, maximè mūdando se. Hic verò ante decẽ dies admonentur cornuũ sonitu, vt se parẽt ad festũ expiationis,

*M*ocutus est Moſeh ad capita tribuū filiorum Iſrael.] Agit Dominus hoc capite de votis & iuramentis, admonēs Iudæos ne facilē reſcindāt, quæ illi voverint vel iurauerint.

Quam faciles ſunt homines cū ſe anguſtiatos vident vota Deo emittere, & faciliores in votis non adimplendis: putantes Deum nunquam mētita vota petiturum. Dirigit autem ſermonem ad capita tribuum, quoniam horum intererat vota filiorum & vxorum irritare, ac facere ſoluere.

Vir cum voverit votum Domino vel iurauerit.] Diſtingunt Hebræi votum à iuramento quòd votū fiat Domino, iuramentum verò per Dominum. Theologi verò dicunt iuramentum eſſe vocare Deum in teſtem illius quod dicis, votum verò promiſſionem factam Deo de bono aut meliori bono.

Dicunt etiam Hebræi bonum eſſe vt homo votis non aſſueſcat, ſed ſatis eſſe ſi faciat ea quæ lex præcipit fieri, & vitet quæ fieri prohibet, ſi tamē voverit contingat eleemoſynam dare, aut ſacrificia offerre, vota omninò eſſe reddenda iuxta illud Pſal. Reddā tibi vota mea: quæ diſtinxerunt labia mea. Admonent etiam vota non eſſe facienda de his quæ non ſunt ad honorem Dei: quod colligunt ex eo quod dicitur. Votum voverit Domino. i. ad honorem Domini. Diſtingunt autem triplex votorum genus. Primum ſacrum, quod eſt oblationum de quo putant legem loqui. Secundum abſtinentiæ quo quis vouet carnem ſuam macerare: vt abſtinentia à carnibus, vino & aliis quibus caro deleſcatur, & de huiusmodi votis dicunt hīc eſſe ſermonem.

Aliud coactum vocant, quod aut per ignorantiam ad alicuius perſuaſionem fit, quæ vt dicunt non eſt ad ſapientum diſſolutione. Sed hæc vota: licet nō plenē libera ſint: non tamen debēt dici coacta. De diſſolutione votorum ſtatuunt. Tenendam in primis patriæ conſuetudinem & communem interpretationem hominum, loci & temporis. Pater inquit diſſoluit votum filiorum, quandiu proprii iuris non ſunt: maritus verò perpetuò diſſoluit votum vxoris. Ea etiam quæ bona ſunt ratione, poſſe diſſolui putāt, ſi voti pœniteat eum qui vovit. Sed in hoc errant, quia hoc eſſet illudere Deo. Illud tamen attemperant, poſſe. ſ. per ſapientem irritari, aut per tres viros idiotas, cū vir ſapientem haberi nō poſſit. Puerum verò dicunt cuiuſcunque ætatis ſi non ſit ſub cura parentum, teneri ad ſua vota, ſed malè: ſi enim non fiat præuia deliberatione, nō valet votum. Poſſe autem vota relaxari ex eo colligūt quòd hic dicitur. Non violet verbum ſuum. Alij ergo poſſunt votum eius retractare.

Ligando ligamen ſuper animam ſuam.] Explicat voti rationem quod. ſ. ſit ligamen ſeu obligatio quæ ſuper animam imponitur. Cū enim quis vouet aut iurat, obligat & ligat ſe ad faciendum quòd vouet vel iurat. Sumitur autem hic anima pro perſona.

Non polluet verbum ſuum.] Vocat Hebraiſmus mē tiri iuramentum vel votum: polluere verbum. Videtur enim mēdacium res polluta, quæ addita verbo polluit ipſum Pſal. 88 habes. Non prophanabo pactum meum: & egreſſum labiorum meorum non inutabo: vbi videtur idem eſſe, mutare egreſſum à labiis, & prophanare pactum.

Secūdum quod egreſſum eſt ex ore ſuo faciet. i. implebit promiſſa vel iura.

In pueritia ſua.] Nō explicat textus vſq; ad quod tempus,

tempus, vnde colligunt & bene I-hudæi patrem poſſe filia vorum irritare, quandiu filia apud eum manet.

tempus, vnde colligunt & bene I-hudæi patrem poſſe filia vorum irritare, quandiu filia apud eum manet.

Et tacuerit ei pater eius.] i. diſſimulauerit, ſeu permiſerit, & non irritauerit. ſ. ſtatim cū audierit.

Firma erunt vota eius.] Aduerte hīc quod verbum Charas quod hic tacere vertimus, non eſt plenē notum Hebræis. Dicūt enim ſignificare ſilere, obſurdere, tacitum cogitare, & arare: ſed meo iudicio verbum propriè ſignificat arare & ex conſequenti fabricare intus vel extra, ſeu corde, vel manibus.

Puto enim Hebræos quemadmodū nos Luſitanos vt arare pro fabricare. Videntes enim aliquod opus pulchrè conſtruſtum & elaboratum, dicimus. *O quam bene laurado eſt au iſto.* Quam bene exaratum hoc eſt. Et quia laboratores propter incudū iſtus, aut quia nimis intenti ſunt operi ſuo, vix aduertunt vel audiunt quæ ſibi dicuntur. Tertio ſignificat ſurdeſcere ſeu ſurdum agere, & horū omnium exempla in ſcripturis paſſim obuia ſunt. Et prioris quidē exemplum habes Pſal. 129. Supra dorſum meum chareſſu. i. arauerunt peccatores, aut fabricarunt, malleantes. ſ. ſuper dorſum meum quemadmodum artifices ſuper incudem. Et Iud. 14. Niſi Charaſtē. i. araffes cum vitula mea. Item Hoſeh 10. charaſtē. i. araffis impietatem. De ſecūda ſignificatione exemplum eſt 1. Reg. 7. Pater eius vir Soræus ſeu Thiriſus chares. i. fabricans æs. De tertia eſt exemplum Pſal. 28. Ne techaraas. i. taceas ſeu ſurdum te mihi exhibeas. Et 35. Vidisti Domine ne techaraas. i. ſileas ſeu ſurdum agas. Nos diximus eum qui non velit audire. Faz oreſhas de mercador. Auribus, mercatorem agit, aut agit mercatoris aures.

Stabit omne votum eius.] ſ. firmum erit, ac ſi dicat, rea voti erit.

Si autem irritauerit pater eius illud, in die quo audiuit.] Verbi naua ſignificatio, non plenē nota eſt Hebræis. Dicunt enim ſignificare frangere & infringere verba, aut cogitationes: vt dicit Rabbi Dauid. Hieronymus vertit contradicere. Eſt tamen locus Pſal. 141. vbi nulla harum ſignificationū conuenire videtur, quo loco ſic habetur. Et vnguentū præcipuum ne Ianai. i. frangat caput meum. Non enim ſolet oleum caput frangere: vnde putarem porius vertendum diſſoluat vel reſoluat: quæ ſignificatio non multum diſtat ab irritare, & omnibus locis videtur conuenire.

Si eſſendo fuerit viro.] ſ. ſi fuerit cōiugata. Sic enim Hebraiſmus coniugatam deſcribit: quod videlicet ſit viro aſtricta.

Et vota eius ſuper eam, vel promiſſio labiorū eius: qua ligando ligauit ſe ſuper animam ſuam.] i. habuerit aliquod votum vel ligamen, quo ſe ligauit ſuper vitā ſuam. Significatio verbi bata, à quo nomen mib-tah. i. promiſſio: non plenē nota eſt Hebræis, licet dicant ſignificare proferre, pronuntiare, os aperire & promittere. Diximus de eo Leuit. 5. vbi dicitur. Anima cū iurauerit lebare. i. proferēdo labiis ſuis. Dubium, eſt hic, an ſi mulier antequam eſſet coniugata vouiſſet, poſtmodum verò coniugium ſubi-ret habens vota: an vir eius ſciens vota eius, poſſet ea reſcindere quamp̄imum audierit: vel potius loquatur textus ſolum de votis quæ facit mulier in domo mariti: quod videlicet ſola illa poſſit irritare: & putarem legem vtrumque caſum decidere. Dicit enim. Si fuerit maritata & vota eius ſuper eam. i. vota habuerit antequam coniugatur: vel protulit labiis ſuis. ſ. in domo mariti: quia tamen textus non habet quod protulit, ſed vel promiſſio eius in labiis

ſuis: poſſumus etiam oppoſitum tenere.

Dominus parceret ei. Scilicet tœminæ.

Et votum vidua & eiecta, omne quo ligauit ſe ſuper animam ſuam, ſtabile erit ſuper eam.] Vidua & eiecta ſunt ſui iuris, idē vota & iuramenta earum ſtabilita ſunt, & ea tenentur implere. Et dicitur Hebraicè vidua almanah ab alam quod eſt ligare quaſi ligata, quod viro mortuo ligata videatur ne audeat loqui aut quicquam facere.

Omne votū & omne iuramentum ligaminis, vt affligat animam ſuā: vir eius ſtabilet illud, & vir eius irritabit illud.] Ex hoc loco colligunt Iudæi textum loqui ſolum de votis & iuramentis, quibus tœmina vouet carnem macerare, quod omnia hæc & nō alia poſſit pater eius aut vir irritare, & pro affligere animā Hebraicè eſt, humiliare ſiue hoc fiat ieiunio, ſiue verberibus, ſiue quacunque alia carnis maceratione. Adnotabis etiam ex hoc loco, ſemper Deo placuiſſe ieiunia & alias afflictiones corporis modo hæc, pietas animi comitetur: ſcientes tamen ei magis placere opera pietatis vt Iſa. 58. expreſſit & poſtmodum Paulus.

Si tacendo tacuerit ei vir eius de die in diem: ſtabilet omnia vota ſua.] Id eſt, ſi poſtquam audiuit vir vota vel iuramenta vxoris, & non ſtatim irritauerit ſed tacuerit, quaſi differēs irritationem de die in diem: ſua diſſimulatione ſtabilet vota eius, aut ipſa firmabit vota ſua.

Et ſi irritando irritauit ea poſtquam audiuit: luet pœnas iniquitatis ſuæ.] ſenſus eſt. Si nō ſtatim irritauit, ſed poſtquam audiuit ad vnam aut alteram diem diſtulit irritationem, & tunc voluit irritare, ipſe luet pœnas ſuæ iniquitatis. Aut vt Hebraicè habetur, Portabit pœnam ſuam aut iniquitatis ſuæ.

IN CAP. XXX. NVMERI AD
morem compoſitionem annotatio.

Vir cum voverit votum Domino.] Placuiſſe Domino ſemper pia vota & iuramenta, quibus ſe homo ad bona opera facienda aſtringit: locus iſte aperte demonſtrat, cum multis aliis ſanctorum virorum exemplis, qui Domino vouentes & iurantes, vota & iuramenta ſua præſtiterunt. Hoc tamen malum homines habet, quòd opera mala cum maxima animi firmitate faciunt: milleque ligaturis ſe ad ea facienda adſtringunt, opera verò bona maxima animi laxatione. Audi quid de eis Salomon dicat. Vult & non vult piger: dicitque Leo eſt in via. Et de Nebuchadnezar dicitur in libro Iehudith eum iuraſſe per thronum ſuum, quòd ſe ab omnibus nationibus defenderet. Idem de Herode & multis aliis. Sed hoc inter bonos & malos intereſt: quòd boni ad bona ſe iuramentis & votis aſtringunt Pſal. Sicut iurauit Domino, votum vovit Deo Iacob. Si introiero in tabernaculū domus meæ: ſi aſcēdero in lectum ſtrati mei. Et alio Pſal. Iuravi & ſtatuī: cuſtodire iudicia iuſtitia tuæ. Ad mala verò ita animum laxant, vt facilē ea relinquere poſſint vt patet de Dauide cū iurauit ſe vindicare de Nabal carmello. Impij verò, vt dixi, mille ſe iuramentis, & votis ad mala aſtringunt: à bonis verò, quauis leui occasione oblata recedunt.

Non polluet verbum ſuum.] Conſiderent hæc mendaces viri, non eſſe mendacio ſua verba polluenda: præſertim cū Domino pollicentur aliquid: qua

Y 4 in re

Gaudet Dominus nos etiam in diebus ieiunio-ſtra peccatorum non ſtrorū recordari.

Luc. 7.

Sanctus Thomas 22. qu. 88 art. 1.

Prov. 13. Cap. 11.

in re nunc deplorandus esset mundus, ac nostra infelicitissima tempora quibus vix aliquis reperitur, qui veritatem curet, & diminuat sunt veritates à filiis hominum.

Mulier cum vouerit votum Domino.] Quanta debeat esse subiectio filiarum ad parentes tuos, & conjugatarum ad viros suos, docet locus iste. Similiter quid iuris isti habeant in subditos suos. quorum vota sine eorum consensu à Domino irritantur. Quod si in votis rata est subiectio filiarum ad patrem & uxoris ad virum, quanta erat in aliis, quæ Domino non fiunt? Aduerte etiam legem nihil de filiis statuere: vt videatur ex hoc loco haberi filios posse se se Domino votis obligare, neque parentes illorum vota irritare posse.

Explicatur & exponitur regula illa. Qui tacet consentit videtur.

Si audierit & tacuerit, firma erunt omnia vota sua.] Hinc ortum habuisse crediderim regulam illam, vt qui tacet, consentire videatur. Neque dicitur regula omnem qui tacet consentire, sed videri consentire, ne ex silentio statim consensum arguas, & regula intelligenda est cum potest & debet loqui ac prohibere. Sunt aliquando puellæ & fœminæ faciles in vouendo & indiscretè occidunt potius carnem quàm castigent: quare voluit Dominus eorum indiscretata vota parentibus & viris subdi. Quod etiam aduertat qui iuuentutem in cœnobis informant. Solent enim iuuenes in monasteriis, feruore nouitio ducti, subire maxima ieiunia, sæuèque flagra: quibus prudens pedagogus occurrere debet: neque hæc illis permittere, ne se indiscretè occidant, aut inhabiles ad maiora reddant. Simili quoque modo conjugatæ discant suis nimis abstinentiis matrimonium non reddere viris onerosum.

Et votum viduæ & repudiata, stabile erit super eam.] Constat ex hoc loco omnes promissiones, eorum qui sunt sui, viris esse stabiles & firmas. Possunt tamen pensatis rationibus vouendi ac personarum: per superiores dispensari. Constat etiam ex hoc capite eos qui non sunt sui, viris posse quidem Domino vouere & iurare, si tamen is cui subiiciuntur irritauerit eorum vota & iuramentum: non ad ea amplius tenebuntur. Vota enim viduæ & repudiata quæ fecerunt in domo virorum suorum: quæque illi non irritauerunt, stabilia hæc iudicantur post obitum illorum.

Omne votum & iuramentum quo se ligauit: vt affligat animam suam.] Placuit Domino semper vt nostra sponte affligamus animas nostras seu corpora: ne caro spiritui rebellis, eum ad culpam trahat, inter eos enim qui in tabernaculo Domini sunt peregrinaturi, annumerat sanctus Dauid eum qui seipsum iurauit affligere neque mutauit, scilicet, quod iurauerat.

Psal. 15.

Si irritando irritauerit ea postquam audierit: portabit iniquitatem suam.] Amittit homo ex sua negligentia ius suum in multis rebus: simili modo dat pœnas: qui sibi usurpat, quæ sunt alterius iuris præsertim Dei: quare aduertant parentes & conjugati viri: ne falcem mittant in alienam messem: neque vota & iuramenta dissoluant quæ non sunt in sua potestate, sed ius suum Domino iniuolatum relinquunt.

IN CAP. XXXI. NUMERORVM
iuxta literam annotationes.

Locus est Dominus ad Mosè dicendo.] Continuandum putare caput hoc, cap. 27. præcedenti vt dixi, quoniam altero loco locanda erant capita intermedia. Agit autem hoc capite de

vlitione facta in Midianitas: eò quòd populù Domini seducentes: ad vtriusque fornicationis crimen, suis artibus pertraxerunt.

Postea congregaberis ad populos tuos.] Explicui sæpius huiusmodi locutiones: quod idem fit, colligi ad populos suos: quod congregari ad statum defunctorum quemadmodum patres. Sunt tamen qui ex similibus locutionibus, statuere volunt animarum immortalitatem: quoniam Mosè corpus non erat colligendum ad maiorum suorum cadauera, cum nullus eorum ibidem fuisset sepultus, vnde relinquitur eius animam animabus illorum colligendam: quod non reprobo. Omnia enim quæ ex veteri instrumento colligere possumus ad stabilienda dogmata fidei nostræ, magna diligentia congreganda sunt.

Quid sit dictus colle. Huius est ad populos suos.

Accingant se ex vobis, viri ad pugnam.] Incerta valde est Hebræis significatio verbi Chalas. i. accingere, cui omnia hæc tribuunt significata. i. recedere.

Hosè 5. Ibunt ad quærendum Dominum, & non inuenient, chalas mehem, id est, recessit ab eis. Secundo educere. Thren. 4. Etiam serpentes chalesad, id est, eduxerunt Isa. 20. Calciamentum tachalos, id est, discalciabis seu solues. Quinto erueri Prouerb. 11. Iustus ab angustia nechelas, id est, erutus est. Et ab hac radice est etiam chalasim, id est, lûbi, & chalisah. i. vestis mutatoria. Sed re vera expensis locis omnibus quibus verbù ponitur, videtur verbum solum significare separare seu recedere facere & diuidere. Omnes enim citati loci, iuxta has duas significationes optimè vertere possis, & primum verba Hosè sic. Et non inuenient quoniam recessit aut separauit se ab eis. Sic quod ex Threnis citatum est. Serpentes diuiserunt mammam. i. filiis suis, dantes vnam vni, aliam alij, lactauerunt catulos suos. Verba etiam Isaie sic vertere potes. Calciamentum separabis seu recedere facies. In Prouerbiis etiam optimè quadrat: si veritas. Iustus ab angustia separatus est. Quæ in eum finem adducimus, ne tam facile significationes verborum multiplices, & sine vlla ratione æquiuoca facias. Vnde hic pro accingere, posses vertere separare vt fit sensus. Separantur ex vobis viri ad pugnam. Fuerunt enim, vt textus statim explicat, à qualibet tribu separati mille viri.

Et dent vlitionem Domini in Midian.] Vocatur hæc vlitio aduersus Midianitas, vlitio Domini, quoniam Domino iniurij fuerant, prouocando Israelitas ad idolorum culturam, aut quia seruos eius corruerant. Nam Exodi decimo septimo habes. Bellum Domini cum Hamalech, à generatione in generationem: qui tamen non prouocauerat populum ad idololatriam, sed contra eum pugnauerat aperto Marte, aut quia seruis Domini fuerant iniurij.

Mille de singulis tribubus.] Hebraicè est, Mille ad tribum, mille ad tribum, sed sensus bene redditus est. Et quod dicitur.

Traditi sunt ex millibus Israel.] Verbù masar, quod vertimus tradere, Hebræis est dedere: & dicit Rabbi Dauid esse tradere se toto corde, & ponere seipsum in potestate alterius, & dicitur tam de corpore quàm de rebus: quod etiam sentit Chaldæus paraphrastes. Ego verò puto significationem eis esse ignotam.

Duodecim millia accincti ad pugnam.] Posses etiam vertere, separati ad pugnam vt superius diximus. Ponitur enim hic chalas quod superius diximus hoc eodem capite, significare separare & diuidere.

Et

Et vasa sanctitatis, & tuba fragoris in manu eius.] Nò conuenit inter expositores, quænam vasa sint hæc & aliqui dicunt esse arcæ & frontale seu laminâ quæ erat in fronte summi sacerdotis: quibus non assentior, quoniam non arbitror arcam abiisse sine Mosè, neque est verisimile Dominum noluisse omnia castra moueri, & permisisse arcam ire cum eis ad pugnam, & puto per vasa sanctitatis ipsas tubas intelligi, aut si distincta hæc à tubis sunt, putarem vestes vel ornamenta sacerdotalia. Qui dicunt arcæ deductam ad prælium, hoc firmant ex eo quod supra cap. 14. huius libri dictum est de his qui volebant terram intrare, & pugnare contra imperium Domini, & dicitur arcam Dei non fuisse tunc motam de loco suo: quasi fuerit solita moueri cum pugnandum cum hostibus esset. Sicut factum est tempore Heli sacerdotis, cum pugnavit Israel aduersus Philisthæos 1. Semu. 4. Deducta est etiam tempore Saulis 1. Semue. 14. Et tempore Dauidis contra Hammonitas 2. Semuelis 11. Nam quemadmodum gentes solebant idola sua ad bellum deferre, vt patet 2. Semue. 5. ita & Catholici arcam, quod licet verum sit: quia tamen nusquam inuenitur præceptum posset dici, aliquando deduci ad eos fortificandos, aliquando verò non. Parui tamen refert, vtramuis teneas opinionem.

Et pugnauerunt contra Midian.] Inquirunt Hebræi quare non pugnarunt aduersus Moabitas quemadmodum contra Midianitas, soluunt autem quod ratione prohibitionis sibi factæ à Domino supra cap. 25. Fuerant etiã Midianitæ in casu Peor Moabitis deteriores, qui nobiles filias miserunt ad prouocandos & alliciendos iuuenes Israel ad idololatriam & scortationem: alias causas missas facimus, quòd nullius momenti esse videatur.

Occiderunt eum occisis eorum.] Verbù chalah vt iam alias admonuimus, nò propriè significat occidere, sed primò inchoare & incipere. Secundo prophana 3. vulnerare quòd sit quædam inchoatio occisionis: vnde hic vertendum puto. Et reges Midian occiderunt cum vulneratis eorum, aut cum scædatis eorum, vocando scædatos eos qui occisi sanguine & puluere scædati super terram iacebant.

Et Bilham filium Beor occiderunt gladio.] Aliqui dicunt eum fuisse de populo illo, ideòque cum eo occubuisse. Alij verò eum reuersum illuc vt populo malediceret. Sunt enim qui dicunt Israelitas, vsque ad terram quam incolebat Bilham perductos: vt eum occiderent. De hac re nihil certi habeo, probarem tamen illorum sententiam, qui eum asserunt Midianitem.

Omnem substantiam eorum pradati sunt.] Significat nomen chaail & etiam chel, propriè exercitum & robur: secundo pes seu substantiam, quòd sit robur ei qui eam habet. Posset tamen verti. Ex omnem exercitum eorum pradati sunt. Expoliarunt enim interfectos, qui in congressu mortui sunt.

Omnes vrbes eorum cum habitationibus eorum, & omnes ades eorum, combusserunt igni.] Per habitationes intelligit oppida & pagos. Quid verò significet tir, quod hic ades vertimus, & alij palatium, non plenè constat, & si tir & tur, sunt eadem radix vt putat Rabbi Dauid cõtra Rabbi Ionah: significabit propriè ordinem & pinas illas quæ super murum qui circuit ingressum domorum nobilium poni solent: quas nostri vocant amesas: ita quod propriè significat ordinem aut ordinatum edificium. Quod enim tur, ordinem significet apud omnes in confesso est, sed probandum est etiam tir, ordinem significare vt

exempla monstrabunt. Nam Cantic. 8. vbi nostri & Hebræi vertunt. Si murus est: ædificemus super eum thirah. i. parietem argenteum: quod nullo modo quadrare videtur, cum murus paries sit, neque soleat murus argenteus super lapideum ædificari, melius veritas ordinem argenti. i. ordinem pinnarum argentearum. Solent enim huiusmodi pinnae ad decorem super murum ædificari, & si dictio palatium significat, putarem non nisi ratione harum pinnarum quæ in muris per circuitum palatiorum ædificari solent. Et sic illud Psal. 69. verti potest. Sit thirah. i. palatium eorum desolatum. Sic illud Gen. 25. Per villas suas vbethirotam. i. & per palatia sua: quod Hieronimus vertit. Per castella & melius, quoniam huiusmodi pinnarum ordo: maximè in castellis poni solet, & sic hic vertendum puto. Illud verò Ezech. 25. vertendum arbitror. Et inhabitare facient thirothem. i. ordines suos in te, per quos caulas ordinatas intelligit, & sic Hieronymus vertit, aut ordines ipsos gregum.

Et acceperunt omnia spolia, & omnem prædam.] Nomen salal. i. spoliium, est à verbo salal quod Hebræi multa significare dicunt. s. prædari, spoliare, dimittere & remittere, cum re vera nò significet nisi spoliare & spoliari ac spolia dimittere. Hoc enim in Hebræis doleo; quòd quamprimùm significatio nominis aut verbi, non prima frõte eis aridet, statim aliam addunt, non multum expedientes an propria cõueniat. Nam illud Ruth 2. quod vertunt. Et etiam soltasullah. i. dimittendo dimittetis de manipulis: melius veritas, spolia dimittendo, spolia dimittetis ei, de manipulis. Diximus abudè de significatione nominis Gen. 49. Et quod sequitur. Omnè prædam, verti posset & omnem acceptionem: quoniam malchoach. i. præda & à lachach quod est accipere. Sic & infra vertere licebit, captiuitatem & acceptionem.

Ad campestria Moab.] Melius ad confinia seu extremitates Moab: quoniam vt dixi, nomen ereb, & arab verbum: coniunctionem & mixturem significant, vt sæpius admonuimus.

Omnès principes eorum extra castra.] Erãt bellatores immundi propter mortuorum cadauerum contactum: ideò non intrauerunt castra quæ erant munda, sed Mosè & Elhazar & principes ad eos egressi sunt extra castra.

Et iratus est Mosè contra præfectos.] Posset etiam verti. Et efferbuit ira in præfectos. Et aduerte quòd pechudim, id est, præfecti, est à pachad quod est propriè numerare, & præfecti dicuntur pechudim, i. numerantes, quòd soleant eos quibus præsumt numerare: vnde infra dicitur huiusmodi præfectos numerasse suos, neque vnum illius defuisse.

Nõne ipsa fuerunt filij Israel propter verbum Bilham: vt darent præuaricationem in Dominum, in re Pehor?] Sensus est. Nõne huiusmodi fœminæ fuerunt causa filiis Israel, vt præuaricarentur in Dominum, in peccato Pehor, propter consilium Bilham, quo consuluit Balach hoc scandalum mittere in Israel? Et ex hoc loco videtur constare, huiusmodi scandalum ex consilio Bilham ortum habuisse. Et significatio verbi masar, quod vertimus vt darent, non plenè nota est Hebræis & rarum est in Scripturis, licet sit frequens in vsu Hebræorum. Similiter dictio masal, id est, præuaricatio, nondum plenè nota est: vide quid de ea Leuitici sexto diximus.

Omnis qui tetigit occisum.] Melius percussum aut scædatum. s. sanguine aut puluere. Consultò hic omitti

Consulit ex hoc loco Bilhã eò: quod iussit Balach scandallum mittere in Israel.

omittimus mendacium Rabbi Selomonis in-
 quirentis qualiter cognouerint quænam essent virgi-
 nes, & quæ corruptæ respondentis fecisse eas Mo-
 seh transire coram arca Domini, ab eoque tunc da-
 tum signum quo eas cognoscerent, quod verò hoc
 apertum mendacium sit constat, quoniam arca Do-
 mini erat in medio castrorum: hoc autem extra ca-
 stra gestum est, vbi bellatores manebant. Tum quia
 scriptura hoc miraculum non tacuisset, quæ minu-
 tiora describit. Ad eius inquisitionem facillè respõ-
 deri potest, virgines ex ætate cognouisse. Sût enim
 quædam puellæ, quæ ferre virum nequeunt, & si de
 aliqua esset dubium, sunt alia experimenta quibus
 hoc facillè dignosci possit. Vnde textus manifestè
 hoc indicans dicit. Et omnes paruulas inter mulie-
 res, quæ non cognouerunt concubitum masculi,
 quasi dicat. Omnes paruulas, quas non est præsu-
 mendum, masculi concubitum fuisse expertas, re-
 seruate vobis.

Purificabitis vos in die tertia. Sic à Domino statu-
 tum fuerat capite 19. vt immundus purificaret se a
 qua lustrationis die tertia, & septima, prædam verò
 fati erat die septima purificari, aut vtrumque puri-
 ficare iubentur illis duobus diebus.

Et omne vas pelliceum. Vocat vas pelliceum om-
 ne indumentum quod è pellibus factum est, & omne
 quod ex pilis caprarum contextum est. Fiebât enim
 pulchra vestimenta ex pilis caprarum: vt de corti-
 nis tabernaculi superioribus dictum est in Exo.

Omne vas ligneum. Fiunt in multis locis pulchra
 ex ligno vasa, vt apud Indos, quæ ad nos deuehûtur
 inde, & talia apud istos fieri credibile est.

Omne quod ingreditur ignem, transire facietis per ignem.
 i. omne vas quod ferre potuerit ignem ingrediens
 ignem, transibit per illum, & sic purificabitur.

Aqua separationis purificabitur. Dixi aquâ cineri-
 bus combustæ vitulæ conspersam: vocari separationi-
 nis, quoniam immundicias separabat tam ab homi-
 ne quam ab aliis rebus.

Capite summam prædam captiuitatis. Hebraicè ad li-
 terâ est, Leua caput acceptionis captiuitatis. i. nu-
 mera per capita aut seorsum, quæ accepta sunt in
 captiuitate. Nam vt sæpius diximus, leuare capita
 numerare est Hebræis.

Dimidiabis prædam inter bellatores. i. diuides omnia
 bello accepta, & mediam partem dabis bellatori-
 bus: altera verò medietas diuidetur inter omnes
 alios qui non iuerunt ad bellum. Aduerte autem
 hic quod dictio thopese, quam hic (turbam Inter-
 pretum sequentes) vertimus bellatores, ignotæ si-
 gnificationis est apud Hebræos: dicunt tamen si-
 gnificare capere, & apprehendere, citantes ad
 probandam hanc significationem illud 2. Reg. 12.
 Tapas. i. apprehendit Ioas regem Israel. Et Iehos-
 uah. 8. Et regem Hahi tapesu. i. comprehenderunt
 viuum. Videtur tamen verbum propriè significare
 comprehendere seu apprehendere complectendo,
 vnde magis ad literam verti hic posset: inter com-
 prehendentes, id est, inter eos qui hæc in bello ac-
 ceperunt seu comprehenderunt. Dixi de verbi
 huius significatione Genes. 4. super illud. Fuit pa-
 ter omnis thophes, id est, comprehendens citha-
 ram.

Leuabis partem Domino. Sic melius quam censum
 veritas, quoniã verbum chafas significat propriè par-
 tiri, de cuius significatione abudè diximus Exo. 12.
 licet census pars sit, qui census, ex parte seu portio-
 ne bellatorum erat auferendus.

Elevationem Domino. Vocatur id quod Domi-

no offerebatur leuatio quoniam offerens, illud ex
 bonis suis leuabat, vt daret Domino.

Capiet vnã portionem. Verbum achas à quo a-
 chus. i. portio significat proprio comprehendere, &
 achus comprehensionem, seu id quod manu aut bra-
 chio aut quouis alio comprehenditur. Nam 1. Reg.
 1. dicitur de Ioab, Ecce achas. i. comprehendit cor-
 nua altaris. Neque te deterreat ab hac significatione,
 id quod habetur 1. Reg. 6. vbi dicitur, Et icechos. i.
 & contignauit eam, quoniam contignare domum ni-
 hil est aliud quàm comprehendere eam lignis, ne
 cadere possit.

*Dedit eam Leuitis custodiendis custodiam habitacu-
 li Domini.* i. qui custodiebant tabernaculum Domini
 s. portantes vasa sacra, arcentes etiam seculares à re-
 bus sacris, aut custodientes circa tabernaculum quæ
 sibi à Domino erant præcepta. Explicui enim sæ-
 pius hunc Hebraismum, custodire custodiam, quod
 sit idem quod facere quod præceptum est.

Serui tui leuauerunt caput virorum prali. i. nume-
 rauerunt bellatores. Et leuare caput, est numerare,
 & vir belli est miles, sicut vir terræ agricola.

Et non defuit ab eo vir. Hebraicè & à numero non
 defecit, seu non denumeratus est (si sic Latini lo-
 querentur) quoniam pachad significat numerare, &
 ponitur hic in passiuâ coniugatione.

*Armillam, brachiolum, annulum, in aurem, & murenu-
 lam.* Ignotæ sunt significationes ferè omniũ no-
 minum quæ hic ponuntur, solum tabaat certum est
 annulum significare, à radice taba, quod est merge-
 re, figere, vel insigere, vt Hebræi dicunt, & dicitur
 annulus tabaat quod digito insigatur, vel figatur vt
 inde vix auelli possit. Diximus abundè de verbi si-
 gnificatione Exo. 35. quod enim annulum signifi-
 cet constat Hester 3. Et signauit atabaat. i. annulo
 Regis. Et Gen. 41. Et amouit Partho tabbato. i. an-
 nulum suum. De aliarum verò significatione di-
 ctionũ, dicemus quod nobis visum fuerit, & prior.
 s. e. sadah quam vertimus armillam, est à radice saad,
 quod Hebræis significat incedere, vt patet 2. Sem.
 6. vbi dicitur, Cum saadu. i. incederent qui porta-
 bāt arcam Domini sex scadam. i. passus, quare vide-
 tur ornamentum pedum, quibus incedimus, aut
 quod viri aut sceminæ portabant, cum irent ad re-
 creandum animum. Est tamen locus 2. Sem. 1. qui
 conuincit esse ornamentum brachij vbi habetur.
 Et accepit diadema quod erat super caput eius, vee
 sadah. i. armillam quæ erat super brachium eius, &
 possibile est fuisse ornamentum vtriusque. Solent
 enim Orientales circulos aureos & argenteos bra-
 chij & cruribus gestare, quæ nos vocamus manil-
 has. Secunda verò dictio, s. samid, est à samad quod
 Hebræis est coniungere, & videtur significare or-
 namentum coniunctum: sed quod illud sit ignora-
 tur. Constat tamen ex verbis Eze. 16. esse ornamen-
 tum manus, quoniam ibi dicitur. Et dedi semidim.
 i. armillas super manus eius. Et Gen. 24. Et duas se-
 midim, id est, armillas super manus eius, aut in
 manibus eius, & iudicio meo erant duo ornamen-
 ta similia, quorum alterum alteram ornabat ma-
 num, alterum verò aliam, quemadmodum chi-
 rotecæ. Significat enim dictio coniunctum ad mo-
 dum iugi, seu eorum quæ in iugo coniunguntur:
 vt patet Iudicum 19. & 1. Samuelis 11. vbi dicitur
 semel bachar, id est, par bouum. Quartum verò no-
 men, s. agil ab agal seu agol quod Hebræis rotundum
 significat, ortum habet, quod verò significet
 in aurem constat Ezech. 16. vbi dicitur. Ve agilim.
 i. & in aures in auribus tuis. Quintum verò, s. chumã
 omninò

*Custodire
 custodiam
 quid signi-
 ficet Hebr.*

*Nomina si-
 gnificãtia
 ornãmẽta
 quæ ad ex-
 plicantur.*

omnino ignotum est. neque est certa coniectura ad
 eius propriam significationem venandã, quoniam
 dictio nusquã nisi hic in Scriptura reperitur quod
 sciam. Aliqui dicunt subligaculum seu scemorale
 ornamentum, auro gemis que redimitum. Alij ve-
 rò ornamentum pudendorum arbitrantur seu ty-
 pum vuluæ, quod vt dicit Rabbi Selomoh filij Mi-
 dian fecerant ad expiandum propitiandumque co-
 gitationem cordis, quemadmodum Philistæi mu-
 rium similitudines. Thargum subligaculum aut
 dextrale interpretatur.

Omne vas operis. i. quo opus fieri poterat aut fie-
 bat, & potest intelligi, quo opus fiebat apud Midia-
 nitas, aut quo fieri poterat opus in templo.

Et viri bellatores prædati sunt, viri sibi. Vult textus
 ponere discrimen inter Principes & alios milites,
 quod videlicet Principes omnia vasa aurea & ar-
 gentea & ornamenta quæ prædati fuerant, Domi-
 no obtulerunt: viri verò alij bellatores, quæ rapue-
 rant, seruauerunt sibi, ac si dicat. Principes Domi-
 no prædati sunt, bellatores verò sibi, & quia hoc
 parum erat, non obtulerunt ex eo quicquam Do-
 mino.

Memoriale filijs Israel coram Domino. i. vt Dominus
 illorum memor esset semper, & illos coram se ha-
 beret, aut vt ex oblatione, memoriam sibi compa-
 rarent, & prior sensus literæ magis adhæret.

IN CAP. XXXI. NUMERI
 ad componendos mores
 annotatio.

*Vlscere vltionem filiorum Israel de Mi-
 dianitis.* Dare solent serui Dei pœ-
 nas pro peccatis suis, & ab eis Do-
 minus iudiciũ incipit vt Petrus di-
 cit: nõ tamè impunè trãseũt, qui eos

1. Pet. 4.

*Quas pœ-
 nas dant
 qui seruos
 dei ad pec-
 cata tra-
 hant.*

ad peccata deducunt. Decepit serpens callidissimus
 sceminam, per quã etiam virum ad peccatum tra-
 xit. Punitus est Adam, vxor etiam meritas pœnas
 dedit, & gladium vltorem prius experti sunt, quàm
 qui eos in peccatum pellexerat, sed nunquid eua-
 sit serpens qui incautos deceperat astutia sua? Mi-
 nimè, sed eis grauiores pœnas dedit: vt timeas ser-
 uos Dei decipere, aut ad peccata perducere. Do-
 centur etiam hic priuati homines, non se vindica-
 re, sed à Principe communitatis expectare vindi-
 ctam, cuius est iniuriam eis factam vlscisci. Sed quid
 sibi vult hoc Domine Deus, vt seruum tuum Mo-
 seh nõ velis ab hac luce subtrahere, nisi vindictam
 hostium suorum prius accipiat? Solent homines,
 quibus alij iniuriũ fuerunt, maxima mœstitia affe-
 cti discedere: si dum viuunt non videant hostium
 suorum vltionem, quemadmodum legimus de Sin-
 sone. Et lætissimè moriuntur, si vindicati discedant.
 Noluit ergo Dominus seruum suum Moseh acce-
 pta iniuria à Midianitis, ab hac vita diffungi, ne tri-
 stis moreretur, sed lætum voluit ab hac vita migra-
 re. Qua in re docentur Principes vindicare iniu-
 rias, quas alij subditi ab aliis passi sunt antequã
 ipsi qui sunt iniuria affecti, ab hac luce discedant,
 vt cum iucunditate moriantur.

Vt dent vltionem Domini in Midian. Quam antea
 vocauerat vltionem filiorum Israel, nunc vocat vl-
 tionem Domini: vt ostendat eum qui alicui ex pro-
 ximis iniurius est, non solum illum, sed Principem
 populi ac Deum ipsum iniuria afficere, & ab vtro-
 que pœna afficiendum. Audi de hac re pulcherri-
 mum Scripturæ sanctæ exemplum. Occiderat Ioab

princeps militiæ Dauidis duos principes sine vlla
 causa Abner. s. filium Ner & Hamasam, neque pro-
 pter hoc pœnas vnquam dederat homicidiorũ per-
 petratorum, quoniam potens erat, qua de causa dis-
 simulauerat Rex cum eo. Postquã verò ex hac vi-
 ta Regi abeundum esset, & Deo administrationis
 regni esset rationem redditurus, accersito Selomo-
 ne regni hærede, dixit illi. Tu nosti quæ fecerit mihi
 Ioab, & quomodò occiderit duos viros meliores
 se, & quæ sequuntur. Non fuerat mortuus rex, neque
 iniuria affectus in persona sua: dicit tamè. Tu nosti
 quæ fecerit mihi Ioab, vt ostendat iniurias priuatis
 personis factas, prius ac magis illatas principi ac
 Deo, quàm illis. Et expende verba. Prius enim præ-
 cipit vindicare iniuriã Israel, quàm suam. Prius fiat
 vltio Israel, postea verò fiet vltio Domini.

Mille de singulis tribubus. Debet Princeps quoad
 potest vitare discordias inter subditos suos. Solet
 autem de his rebus sæpè discordia oriri: dum aliqui
 mittuntur & eliguntur, alij reprobantur. Audi quid
 Gedeoni dixerint viri Ephraim Iudic. 8. Cur (in-
 quiunt) hoc fecisti nobis, vt non vocares nos, cum
 pergeres ad pugnandum contra Midian? Et iurga-
 runt contra eum fortiter. Et nisi eos molli respon-
 sione leniret, occidissent eum.

Et traçiti sunt ex millibus Israel mille per tribum.
 Solent aliquando Principes cum viro ad aliquod
 obeundum munus egent, eos à communitate deli-
 gere, neque expectare vt illi à cõmunitate quæ eos
 melius nouit, sibi tradantur, vnde sæpe sæpius miser-
 rimè decipiuntur. Princeps enim, homines vt pluri-
 mum, ex sola nouit hominum relatione, quæ talis
 erit, qualis fuerit affectus commendantium: ipsa ve-
 rò communitas cum eos enutriuerit & aluerit, me-
 lius quid in eis lateat cognouit, idè eius iudicium
 & electio à Principe expetenda esset, non præcipi-
 tandum, quemadmodum sanctus Moseh facere so-
 litus erat.

Misit Pinechas filium Elhazar cum eis ad pugnam.
 Quid pugne & sacerdoti? Nouerat vir Dei Pine-
 chas virum audacem, qui Dei zelo accensus, prin-
 cipem cum Midianite in stupro confoderat, idè
 ad exercitum misit, vnde non nouum videri debet,
 si summus Pontifex aut Rex, ex Pontificis faculta-
 te, clericum in bello strenuum ad cohortẽ mittat.
 Docentur etiam principes seculares non pugnare
 sine ministris Dei, qui ex eius parte milites adhor-
 tentur, tubis canant, vt cor militum ad pugnam &
 victoriam accendant.

Tulerunt omnia spolia, & omnem prædam. Non de-
 bent sibi milites vsurpare quæ in bello capiunt &
 prædantur, quoniam non suis, sed populi stipendiis
 militant, & quemadmodum mercenarius non sibi
 laborat, sed illi qui ei mercedem soluit: ita & miles,
 vnde omnia debet principi præsentare, vt ipse ha-
 beat partem suam.

Nõne reseruaſtis omnem sceminam? Timere suis
 valde debet prælatus, quæ illis scãdalo esse possunt:
 & omnia hæc interdicerè illis, neque ira in prælato
 damnanda est, cum vider subditos præceptis suis ac
 Dei non obtemperare.

Occidite omnem mulierem cognoscentem virum. Ac-
 cepta fuit Domino semper virginitas, neque solum
 cordis, sed etiam corporis munditia illi semper pla-
 cuit: ob quam solam istæ seruatae sunt à morte.

Vos manete extra castra. Putarem ex hoc & simi-
 libus Scripturæ locis, ortam in Ecclesia irregulari-
 tatis pœnam ex homicidio causatam, quare maxi-
 mè errat, qui hæc aut dãnant, aut pro nihilo reputat.

Hoc

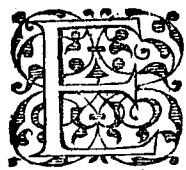
Hoc est statutum legu. Duo sunt hic annotanda. Alterum, munus esse sacerdotis populum leges Domini docere, & de ea homines admonere, cum viderit ad eas non aduertere. Alterum relinquendum vnique esse munus sibi demandatum. Non admonuit Moseh (licet Doctor legis esset) bellatores de lege seruanda purificationis, sed suum munus summo sacerdoti reliquit.

Dimidiabis pradam inter bellatores, & inter omnem congregationem.] Ecce cuius sit prada media pars, nepe populi, & haec est lex quam Dauid suis seruare praecipit, vt aequam portionem bellantibus tradiderit, cum illis qui ad seruandas sarcinas praerantium remaserunt. Simili quoque modo docentur milites suam partem spoliolum, Domino qui victoriam concessit, seruare. Quod autem Leuitis dari iubetur ex portione populi, docet omnes ministros Dei a populo fore nutriendos.

Et offerimus oblationem Domino.] Debent Duces & maiores, peculiarem ostendere Domino gratitudinem & gratias agere si Dominus suos incolumes seruet. Et vide ingratitude. Qui seruantur nihil Domino offerunt, sed Duces quibus seruati sunt, gratias Domino referunt.

In memoriam filijs Israel coram Domino.] Debent magnifica aliquorum dona in templis seruari ac praedicari: vt alij ad similia facienda prouocentur: vnde ortum puto in templis vasa ac muneta suspendi, vt eis visis alij aemulentur.

IN CAPVT XXXII. NVMERI iuxta literam annotationes.

Pecudes multae fuerunt filijs Reuben & filijs Gad multa valde.] Parui refert quod in Hebraeo pro pecudes habetur pecus, & pro multae habetur multum singulare pro plurali, vt in multis alijs locis. Et aduerte quod dictio Hebraica asum, quam secundo loco multum vertimus, non est eadem quae ponitur in praecedenti sententia, & ortum habet ab asam, quod est roborare & fortificare, & addunt Hebraei augere in quantitate seu multiplicare: sed re vera non significat multiplicare, nisi quia multitudo solet esse fortis, & sunt aliquot loci quibus quadrat multiplicare ratione iam dicta, vt Psal. 40. vbi dicitur. Asemo. i. plura sunt vt possint narrari. Et clarius paulo inferius eodem Psal. Asemo. i. multiplicatae sunt praecapillis capitis mei. Diximus de verbi significatione Gen. 26. Nomen vero asum, significat proprie robustum, forte, vt patuit cap. 22. huius libri. Quia asum. i. robustior me est. Et Gen. 18. In gentem magnam ve asum. i. & robustam. Posset etiam hic verti. Et filijs Gad robustum aut forte valde, & erit sensus quod non solum his fuit pecus multum, sed etiam forte seu robustum valde aut bene nutritum.

Et viderunt terram Iahazer & terram Gilhad.] De Iahazer nihil certi habeo: nisi quod ex inferius scriptis videtur esse vrbs, quemadmodum Dibon & Chesbon. Gilhad vero vt Ierem. 22. habetur, montes sunt trans Iarden, qui a Libano sumentes initiu, per duo regna. s. Bassan & Aemorrej protendebantur: separatae hac regna a reliqua Arabia: pascuosi valde & odoriferi.

Et ecce locus, locus pecoris.] Sic in Hebraeo est. i. apertus alendis pecoribus, aut in quo multa erant pecora ante. Abundabat enim herbis & aquis, quae duo, rei pecuariae commodissima sunt.

Hatharoth & Dibon.] Nomina vrbiu sunt sicut & sequentia.

Terra quam percussit Dominus, ante caetum seu congregationem Israel.] Non intelligas ante congregationem. i. antequam congregarentur filij Israel: sed quod Dominus eos percussit ante exercitum Israel: quasi Iux praehij.

Terra pecudis ipsa.] Expone vt supra hoc eodem capite. i. fertilis & apta ad alenda pecora.

Si inuenimus gratiam in oculis tuis.] i. si tibi grati & accepti sumus, & est Hebraismus. Refertur autem gratia ad oculos, quia in eis maxime ostendi solet, quemadmodum supercilium.

In possessionem.] Dictio Hebraica potius comprehensionem seu portionem significat.

Ne transire facias nos Iarden.] Constat ex hoc loco istos voluisse citra Iarden manere, & has occupare sedes.

Vt quid remouetis cor filiorum Israel?] Admonui c. 30. huius libri, significationem huius verbi naua, non esse plene notam Hebraeis, ibidem nostri verterunt irritare, seu frangere, & sic posset hic verti melius quam remouere, vt Sanctes vertit. Quadraret etiam hic dissoluere, vt ibidem vertimus.

Si videbunt viri qui ascenderunt ex Aegypto.] Vtuntur frequentissime Hebraei si pro non, vt Psalmo. Semel iuravi in sancto meo, si Dauidi mentiar. i. quod Dauidi non mentiar. Sic & hic. Si videbunt homines. i. quod non videbunt. Quem loquendi modum aduertere oportet eum qui Euangelia & Pauli epistolas lecturus est, quoniam ea phrasi scriptur.

Quoniam non impleuerunt post me.] Hebraismus est significans quoniam non plene in omnibus sequuti sunt. Nam implere post aliquem, est eum in omnibus seu plene sequi, non implere vero est non plene & in omnibus sequi: & Hebraismus & eius explicationem seruare memento.

Prater Chaleb filium Iephuneh Chenizeum.] Putare cum Hieronymo esse Chenizeum familiae nomen: quod etiam nominis forma indicat: quemadmodum Israeli, id est, Israelita, Romigi Romanus, Nozri Nazareus.

Quoniam impleuerunt post Dominum, id est, illum plene seu in omnibus sequuti sunt: vt iam diximus superius.

Et vagari fecit eos in deserto.] Verbum nua, significat proprie mouere: vt patet Sephon. 2. vbi dicitur. Iania. i. mouebit manum suam. Item Psal. 22. Ianiu. i. mouebunt caput. Idem Thren. 2. Et Isa. 29. Nau. i. moti sunt, & non a sechar seu vino: vnde hic vertendum est. Et mouere fecit eos per desertum: quod idem est, quod vagare fecit.

Vt adderetis adhuc: super iram furoris Domini.] Non plene nota est Hebraeis significatione propria verbi sapah, quod addere vertimus, Sanctes vero apponere. Hebraei dicunt quod significat etiam consumere & perdere: ad quod citant illud Gen. 18. Nun etiam rispeh. i. perdes iustum cum impiis? Verbum videtur significare aut addere, aut deficere: & meo iudicio magis proprie addere quam consumere seu deficere: sed est aduertendum quod non significat, qualitercunque addere: sed addere vel addi ad statum aliorum qui mala passi sunt: & iuxta hanc significationem multa verti possunt in Scripturis quae ab Hebraeis & nostris aliter vertuntur: vt Psal. 40. Quarentes animam meam Iisporah. i. ad perendam eam vt nostri vertunt: quod tam bene veritas. Ad addendam eam, alijs interfectis & mortuis, Sic illud

illud Geu. citatum pro Num perdes iustum, ta bene veritas. Num addes iustum impijs, perdendo vrbes? Et Prou. 13. Et est nispeh. i. consumptus absque iudicio. i. qui additur statui impiorum seu damnatur velut impius: absque iudicio. Sunt tamen aliquot loci quibus haec significatione non bene quadrat vt 1. Paralipo. 21. vbi dicitur. Aut tribus mensibus nispeh. i. consumptus eris a facie inimicorum tuorum: idem transendum est cum significatione qua nobis Hebraei suppeditant, quouique detur propriam inuenire. Munsterus dicit verbum quod hic ponitur esse a iasaph & multiplicatio significationu vtcunq; ostendit radicem confusione: quod videlicet Hebraei confundant iasaph cum sapah.

Quoniam reuertemini a post ipsum: & addet adhuc vt quiescere faciet eum seu requiescat ipse in deserto.] Sensus est, non putetis vos nihil mali facere proximjs vestris, in ea re: quoniam vos quidem reuertimini, ne eatis post Dominum: & Dominus propter peccata vestra quiescere faciet populum totum in deserto: & reuerti a post aliquem, est retrocedere ab eo quem antea sequebaris: & est Hebraismus: ac si dicat: propter peccata vestra, non dabit Dominus paratas sedes populo: sed faciet eum quiescere in deserto. Non vertimus cum alijs dimittere, quoniam verbum nuach quod hic ponitur, significat proprie quiescere & requiescere. Non tamen dano si veritas cum alijs, dimittere. Et quod sequitur.

Reuertia post aliquem quod sit Hebr.

Et perdetis omnem populum istum.] Verbum sachat. i. perdere, non est Hebraeis plene notum: communiter tamen vertunt perdere & corrumpere.

Caulas pecudum adificabimus hic.] Significat proprie nomen gader, omnem clausuram quae non est fortis: vt est maceria vinearum, vallum, sepes, & id genus alia: vt Hebraei dicunt. Diximus de nominis significatione cap. 22. huius libri.

Nos accincti erimus, festinantes ante filios Israel.] Ponuntur hic duo verba, quorum significatione non est Hebraeis vsquequaque nota. s. chalats, quod vertimus accinctum esse, & chus. i. festinare. Videtur tamen prius significare diuidere, separare, ac soluere: alia vero significatione. s. accingere mihi vtcunque suspecta est, quoniam non est tam frequens sicut alia. Admittitur tamen quousque propriam certo sciam: posset tamen hic verti. Nos separati. s. a familia nostra seu expediti ab omnibus, festinabimus ante filios Israel, & videtur melius quadrare. De significatione vero secundi verbi, quod videlicet significat festinare: sunt exempla 1. Sem. 20. vbi dicitur. Chuffah. i. festina vestes. Et Psal. 22. Ad auxilium meum chuffah, id est, festina: res tamen nondum mihi omnino certa est. Sic quod infra dicitur.

Si accincti fueritis ante Dominum.] Poteris vertere. Si expediti seu separati fueritis ante Dominum. i. ante arcam Domini.

Donec expellat ipse omnes inimicos suos a facie sua.] Posset etiam verti. Donec haereditare faciat ipse, scilicet, vos inimicos vestros a facie sua, aut donec haereditet ipse omnes inimicos suos, qui sunt ante ipsum, seu capiat illorum haereditatem. Hanc addo expositionem, quoniam verbum iaras proprie haereditare & exhaereditare seu haereditate pellere significat.

Et subiiciatur terra coram Domino.] Non est vsquequaque certa significatione verbi chabas, quod subiicere cum Hebraeis vertimus: acceptanda tamen est, quoniam multis locis quibus verbum ponitur,

conuenit. Et quod dicitur, coram Domino, idem est quod coram arca Domini, de qua Dominus loquebatur.

Eritis innocentes a Domino, & ab Israel. i. non eritis culpabiles aut puniendi ante Dominum, neque ante Israel.

Et erit terra hac vobis in portionem coram Domino.] Alij vertunt in possessionem: sed prior expositio germanior est.

Scitote quoniam peccatum vestrum inueniet vos.] Admonui saepissime, peccatum sumi frequenter in sacris literis pro poena ipsius peccati, & sic sumitur hic. Quia primum enim peccator peccat, poena quae euestigio peccati sequitur quaerit eum, donec inueniat & puniatur. Sic enim habes Deuter. 4. Cum fuerit angustia tibi, & inuenerint te omnia mala ista.

Quod egredietur de ore vestro facietis.] Hebraismus est, id est, implebitis promissa. Sumitur enim egredi ex ore, pro promittere hic. In Psalmo etiam habes. Et quae procedunt de labijs meis non faciam irrita.

Et praecepit eis Moseh.] Sic in Hebraeo est, quod nostri vertunt. Et praecepit pro eis, Elhazar & reliquis. Posset etiam esse sensus, quod non solum Moseh praeceperit eis, sed etiam Elhazar: vt, scilicet promissa complerent: sed prior interpretatio sola germana est. Et quod sequitur.

Ommes accincti.] Verti potest melius, expediti ad bellum.

Et subiecta fuerit terra coram vobis.] Licet significatione verbi chabas. i. subiicere, non plene nota sit Hebraeis, loco tamen congruere videtur.

Si non transierint accincti vobiscum: haereditatem accipient in medio vestri in terra Chanaan.] Posset etiam verti. Si non transierint expediti vobiscum, comprehendent. s. portionem suam: in medio vestri. i. inter vos, quoniam vt saepius diximus, capitur aliquando medium non pro eo quod re vera mediū est, sed vt est idem quod inter.

Quod loquutus est Dominus ad seruos tuos, sic faciemus.] Vide quam humiliter iam isti Duci loquantur. Postquam enim inceperunt consequi promissiones: humiliter loquuntur, Ducemque magis venerantur.

Nos transibimus expediti ante Dominum in terram Chanaan, & nobiscum erit portio seu comprehensio haereditatis nostrae, a trans Iordanem.] Alij vertunt. Nos transibimus accincti ante Dominum. i. ante arcam in qua erat praesentia Domini, & nobiscum erit possessio haereditatis nostrae citra Iordanem, neque reicio interpretationem.

Terram cum vrbus suis cum terminis: vrbes terra per circuitum.] Munsterus pro cum terminis vertit in extremitatibus, & est sensus, quod dederit eis ciuitates quae erant in terminis, scilicet, Aemorthi & Sichon regis eorum & Hog regis Basan.

Ciuitates munitiois & caulas oui.] Dictio mibrar, id est, munitio ab includendo dicitur, ab azar quod proprie significat includere, vt probauimus Leuit. 25. vnde verti posset, vrbes inclusionis quibus homines ad sui munimen includuntur. Et istae vrbes fuerat e Iudaeis destructae, sed postmodum restauratae.

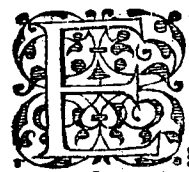
Verbo nomine & Sibmah, & vocauerunt nominibus, nomina vrbum quas adificauerunt.] Putant Hebraei huiusmodi vrbes appellatas prius nominibus idolorum: postea vero vocatas nominibus aedificantium: sed primum nulla ratione fultum est, secundum vero ex eo quod infra habetur, quod videlicet Nobah mutauit

mutavit nomē vrbis Chenath in suum; aliquid veritatis habere videtur. Et pro verso nomine, ad litteram vertendum esset; reuoluto nomine, seu reuolutis nominibus. Psalmo enim 114. habes. Iarden li sob. i. reuertetur retrorsum. In Hebræo ad litteram est. Et vocauerunt cum nominibus nomina ciuitatum quas edificauerunt: sed sensus redditus est.

Expulerunt Emorrhæum qui erat in ea.] Posset etiā verti. Et hæreditate acceperunt Emorrhæum qui in vrbibus Gilhad habitabat.

Acceptit villas eorum. & vocauit eas Chauuah lair, id est, villas lair.] Non satis constat cuius radice sit chauuah, quod villam hic dicitur significare. Significat, autem chauuah Hebræis indicare, annuntiare, & si chauuah. i. villa sit ab hac radice, significabit, villam quod sit manifesta. Vrbes enim muratæ, muris suis occultantur: ville verò manifestæ. Hebræi tamen dicunt esse à radice chaiah, quod est viuere: ad quod nō video allusionem. nisi dicamus dici à vita, aut quia ab vrbibus vitam habeat, & ab eis sustentetur sicut filia à matre: aut quia homines ibi liberius & libentius, quàm in vrbibus viuant. Vel quia homines ex eis viuant, quod verius credo.

IN CAPVT XXXII. AD COMPONENDOS MORES ANNOTATIO

Pecudes multæ erant filijs Reuben & filijs Gad.] Solent diuitias comitari in utilia desideria, multa & nociua, vt Paulus habet 1. ad Tim. 6. quæ mergunt homines in perditionem maximam. Sic & istos in irrationabilia desideria induxit, pecudum multitudo. Est tamen in istis valde commendabile nisi hoc ex auaritia fecerint, quod licet pecorum copiam haberent, non comedebant tamē ex eis, ne fratres ad inuidiam prouocarent, sed ab eis quemadmodum alij abstinebant, & penuriam cum fociis patiebantur. Similiter aduerte eum qui alicui rei nimis afficitur, non tantum sibi quàm ei cui afficitur desiderare. Diligebant isti pecudes suas, & ideò terram illis potius gratam quam sibi desiderant & postulant.

Detur terra hac seruis tuis.] Cum diues ex te aliquid habere cupit: verbis humillissimis vtitur, cum verò aliquid ab eo exigeris, imperiosè valde.

Ne transire facias nos Iarden.] Debiles, timidus, ac pusillanimes, reddunt diuitiæ diuites: paupertas verò audaces. Quot sunt diuites qui illatam iniuriam propulsare timent, ne aliquid de suis diuitiis amittant. Verba iniuria non curant, non quidem ea propter Deum ferentes, sed ne suam quietem aut opes perdant.

Fratres vestri ingredientur bellum, & vos manebitis hic?] Non debent aliqui à communitatis laboribus à principe sine vlla causa & ratione excusari: sed qui à fociis adiuti in suis laboribus sunt: debent etiam ipsi socios adiuuare.

Quid remouetis cor filiorum Israel.] Nocent valde gerendis bellis viri formidolosi, quibus non sat ex timere, sed alios fortes, reddunt formidolosos, cuius rei gratia Dominus formidolosos à bello excusat Deuter. 20. Vbi similiter dicitur, quod communitatibus nocent viri formidolosi, maximè qui sunt aliis formidinis causa. Hac ratione moti Iudæi voluerunt occidere sanctum Ieremiam, quod ciuitatem tradendam Chaldæis vaticinaretur, & formidinem incuteret militibus tuentibus vrbem.

Adde vt dimittat eum in deserto.] Valde cauere de

ber ille cui promissio facta est, offendere promissorem, quoniam facilè qui ex liberalitate promittit, reuocat promissionem: præsertim cum iam ad fores promissa esse videntur.

Nos expediri festinabimus ante filios Israel.] Expeditos requirit homines bellum: ab vxoribus, liberis, & opibus, quoniam impedimento esse solent bellatoribus hæc omnia, modò pro eis non sollicitentur, ided isti volunt hæc relinquere in vrbibus munitis.

Si feceritis hoc.] Non debent semper principes, iniusta suorum desideria reicere, sed rectificare. Solent enim homines maximè nobiles dolere valde: si principes quibus seruiunt in omnibus postulata ab eis reiciant. Sic fecit Dominus sancto Moseh cum faciem eius videre cuperet & petiisset. Posteriora, inquit, mea videre dabitur: sed non faciem.

Scitote quoniam peccatum vestrum inueniet vos.] Cōsiderent & aduertant hæc peccatores, vt à peccatis caueant, quod quamprimum peccauerint, peccati pœna eos euestigio sequitur, & licet quandoque non statim inueniat, eos tamen tadem tenebit.

Serui tui facient, quemadmodum præcepit Dominus meus.] Multa pia docet locus iste. Primum quam promptos faciat subditos concessio eorum quæ postulant: licet omnia non concedas. Secundò quomodo subditi debeant Prælatum suum in honore habere, quod & Augustinus in regula docuit. Et expende istorum astutiam, qui ea quæ ipsi sua sponte facere promiserunt: dicant se ex præcepto ducis facturos: vt eum obligent. Non enim hoc illis præceperat Moseh, sed inuitiæ arguerat: ipsi verò sibi vinculum hoc iniecerant.

Serui tui expediti transibunt ante Dominum ad bellum.] Mittuntur isti quoad possunt, causam suam iustificare, vt videlicet qui priores portionem peterent hæreditatis, priores sese bellorum discrimini obiectarent,

Si transferint filij Gad & filij Reuben.] Debent principes dum illorum imminet interitus, bene meritos seruos remunerare, & si in vita nequeunt, commendare hoc successoribus suis. Nam quemadmodum eis punitiones impunitorum malorum, memorari tenentur, quemadmodum fecit sanctus Dauid cum diem clauderet extremam, vt historia prioris Regum libri enarrat, ita & remunerationes optimè meritorum. Dux verò Moseh non solum præclara gesta, sed gerenda præcipit munerari, & vt verius loquar, remuneratur, vt statim sequitur, quod eam illis dedit, quod principes aduertant vt non solum bene gesta, sed bona promissa remunerent.

Et si non transferint vobiscum expediti, possessionem habebunt in medio vestri.] Maxima punitio, punire hominem in his quæ improbè cupit, & expende Ducis prudentiam & mansuetudinem, qui non alia pœna eos afficit, quàm priuare eos hæreditate quæ cupiunt, non tamen eos hæreditate omninò priuant.

Aedificauerunt filij Gad Dibon.] Nihil peccatorum debet iusti appetere, & si aliquibus eorū vsuri sunt, non nisi purificatis prius & euerfis: vt non iam eorum bonis, sed nouo acquisitis vti videantur.

Vocauit eas secundum nomen suum.] Neque vocabula cum impijs communia debent boni habere, neque his nominibus res appellare, quibus eas antea impij appellauerunt, neq; solum rebus, sed etiā nominibus cum eis communicare impium reputatur.

IN CAP. XXXIII. NUMERI Iuxta litteram annotationes.

Sta sunt profectioes filiorum Israel qui egressi sunt de terra Aegypti.] Gaudet posteri audire: non solum præclara gesta maiorum, sed etiam discrimina, labores, & id genus alia etiam laboriosa: crediderim tamen Moseh ex imperio Domini hæc tam serio scripsisse: vt qui Iudæis succederent, audirent per quæ discrimina Dñs eos ex Aegypto eduxisset: & in promissam terram induxisset. Similiter quas pœnas rebelles dederint in deserto, & mansionibus suis.

Per exercitus suos.] Incedebant filij Israel diuisi in turmas, vt secundo huius libri capite dictum est.

In manu Moseh & Aharon.] Explicui in Hebraïsmis hunc, quod videlicet idem sit, quod sub potestate seu opera eorum. Aut quas Dominus fieri fecit per manum Moseh & Aharon. Infra enim statim dicitur Moseh huiusmodi profectioes, ex imperio Domini scripsisse.

Et scripsit Moseh exitus eorum, ad profectioes eorū.] Est hic magna coniectura Moseh scripsisse Pentateuchum, quoniam scribendo profectioes: credendum est omnia gesta scripsisse, & est sensus literæ quod scripsit Moseh exitus quo egrediebantur ad proficiscendum. Nam dum manebant, etiam egrediebantur castra, sed huiusmodi egressus non describitur, quoniam non erant ad proficiscendum, sed ad alia necessaria peragenda. Posset etiam verti. Per profectioes, Supputatur verò hic 42. profectioes, neque tamen omnes sed in quibus aliquid contigit memorabile, quas scripsit iuxta os Domini, id est, non ex suo cerebro, sed ex Domini imperio. Ex quibus priori anno quatuordecim aut quindecim confecerunt, reliquas verò triginta-nouem annis sequentibus.

Profecti sunt è Rhameses.] Est Rhameses vrbis nomen in qua manebant multis ex filiis Israel à qua fuit prima profectio eorum, & est altera earum duarum, quas Israelitæ edificasse dicuntur Parhoni Exod. 1. cap.

Menfe primo, scilicet, Nissan, qui vt diximus respondet nostro Martio & nonnunquam Aprili, qui prior est apud Hebræos quod festa attinet. Et prima lunatio quam Sol signum Arietis ingressus replet, est prima dies anni, quoniam Sol in eo signo incipit motum suum.

In crastino Pesach.] Dixi in Exodo Pesach significare saltum, neque tam propriè transitum, licet quasi sit idem. Dubium mihi est an per Pascha, seu Pesach intelligat agni cœnam & sit sensus quod dies sequens seu mane sequens cœnam agni, profecti sint Israelitæ, vel potius transecta nocte cœnæ cum die artificiali sequenti. Cum enim Iehudæi numerent diem à vespera in vesperam sequentis diei, seu ab occasu Solis præcedentis diei, vsque ad occasum sequentis: videtur quod dies Pesach seu 14. luna inciperet ab occasu Solis quo agnus comedebatur, & duraret vsque ad occasum Solis sequentis diei artificialis, & sic Iudæi ex Aegypto fuissent egressi post diem artificialem Lunæ 14. & hoc mihi verius apparet. Diximus de ea re abundè Exod. 12. & 13.

Egressi sunt filij Israel in manu excelsa.] Solet potestas ac robur manibus designari, vt in Hebraïsmis diximus: vnde videtur quod egredi in manu excelsa, sit egredi in potestate omnibus superiori: vnde sequitur in oculis omnium Aegyptiorum: ac si di-

cat. Tam valida & suprema fuit potestas qua Israelitæ ex Aegypto egressi sunt: vt exierint in oculis Aegyptiorum seu eis videntibus: nemo tamen ex eis ausus est eos impedire & detinere. Aut in manu excelsa, id est, eleuata ad percutiendos Aegyptios, si vellent eos impedire. Vel tertio in manu excelsa, i. eleuata, ad quam nemo posset attingere. Dicit enim Dominus Exod. 19. eduxisse eos super alas aquilarum. Prima tamen expositio germanior est. Quod verò additur in oculis omnium Aegyptiorum, seu eis aspicientibus: ostendit eos exisse non quasi fugientes, sed liberè & inuitis Aegyptiis.

In dijs eorum fecit Dominus iudicia.] Non solum in hominibus iudicia fecit, occidendo eos & puniendo tot plagis, sed etiam in idolis quos colebant, & crediderim eorum statuas subuertisse & aras, truncasse capita, pedes ac manus, quemadmodum postmodum Dagonis idolo fecit, cuius pedes & manus amputauit. Posset etiam pro dijs legi, & in proceribus eorum seu magnatibus fecit iudicia: percutiendo eos aliqua plaga quæ non est scripta: sed prior sensus germanus est. Vocat verò hanc punitionem idolorum iudicia, quia à iusto Iudice ac meritò eis inflicta fuerunt. Dicitur enim sapius pœna iudiciū, cum iustè à Iudice infligitur. Solet enim Dominus vindicare nō solum in peccatores ipsos, sed etiam in ea quæ sibi peccandi occasio vel materia fuerunt: vt patet de viulo quem combussit Moseh & comminuit ac contriuit in puluerem. Exod. 33. Loca verò quæ sequuntur alia suo loco descripta sunt, alia verò ignota. Nominantur etiam hic aliquot mansiones, aliis nominibus quàm suis locis sint nominata. Fuit etiam populus bis in multis mansionibus ex his, propter regressum quo à Domino retrocedere iussi sunt: vt diximus de puteo aquarum cap. 21. huius libri. Aduertendum etiam textum non describere mansiones, à quibus statim recesserunt: sed eas quibus ad aliquot tempus permanserunt.

Profecti sunt filij Israel de Rhameses, & castrametati sunt in Succoth.] Distat si Geographis credas: Succoth secunda mansio à priori. f. Rahamases itinere vnius diei, & contendebant Iehudæi recta versus terram sanctam, ac si ire deberent per terram Philistinorum: sed ne populus egressus videns aduersum se venire Philistæos, reuertretur in Aegyptum, fecit eos redire ad mare Rubrum seu finitum, & putarem eos recto calle contendisse vsque ad Etham, qui locus est in fine ipsius deserti: vbi incipit mare Rubrum, seu vt diximus terminatum, & non sum longè ab eis qui putant Etham, finire seu esse terminum deserti & terminum maris Rubri, quod de cætero vocabimus terminatum. Est tamen non parua grauis coniectura, quod huiusmodi desertum non sit in fine maris termini, quia si fuisset, non esset opus populum Rubrum mare traicere: sed ad ripam alterius littoris inter facere: vnde verius puto desertum Etham finiri ante finem maris, imò aliquantulum descendere ad longum littoris maris ex parte Aegypti. Et videtur quod in Succoth erat viarum diuisio & quod ibi reliquerunt viam rectam qua incedebant, & reuersi sunt ad mare: vnde Exod. 14 dicit Dominus Moseh vt faciat filios Israel redire & castrametari ante Pihachiroh. Et locus iste Pihachiroh erat medius inter Migdol & Bahal Sephon, & post Bahal Sephon erat mare.

Ambulauerunt viam trium dierum per desertum Ebra.]

So'ent diuitie diuise. facere frigidoloso, pauper eas vero audaces.

1. Reg. 1.

Exo. 15. dicitur eos traiecto mari, venisse in deserto Sur, quod aliqui dicunt idem esse cum deserto Etham, & hoc est magis probabile, & forte eius propriū nomen erat Sur. & dicebatur Etham, quia coniungebatur deserto Etham, quod erat ex parte alterius litoris quod erat à parte Aegypti.

Castrametati sunt in Chaferoth.] Hic Maria soror Moſeh leproſa facta eſt & curata, à quo loco quot manſiones interſuerint vſque ad Chades barnea neſcitur: hoc ſolum certum eſt, populum. ſ. anno ſecundo egreſſus ex Aegypto veniſſe in Chades, vnde miſit exploratores. Et à profectione ex Chades vſque ad tranſitum torrentis zared, fluxerunt anni triginta octo.

Castrametati sunt in Rithmah.] ER Rithmah quinquadecima manſio in deserto Paran, à qua populus retroceſſit via maris terminati: à quo populus aſcendit pugnaturus contra Dei præceptum contra Chenanæum.

Aharon erat filius centum vigintitrium annorum quando mortuus eſt.] Conſtat ex hoc loco eodem anno mortuum Moſeh, quo & Aaron, quoniam mortuus eſt centum viginti annorum Moſeh, quem tribus annis exceſſit Aharon. Et per filium 123. annorum intellige natum 123. annis.

Et proſecti ſunt à Punõ & caſtrametati ſunt in Oboth.] Videtur litera hæc aduerſari his quæ dicta ſunt ſuperius cap. 21. Nam ab hac manſione 31. in Oboth quæ eſt 37. in ordine, vſque ad Iarden ſupputantur tantum quinque manſiones: capite verò 8. citato. Ad quod dicitur quod hoc capite numerantur ſolum manſiones quibus Iſrael diutius manſit: cap. verò 21. enumerantur omnes: ſive ſtabiles fuerint ſive non. Scrupulum etiam ingerere poteſt quod hoc capite non meminit textus torrentis zered, nulla etiam ſit mentio torrentis Arnon de quibus cap. 2. huius libri tam diſſuſe textus tractat. Ad quod dicendum videtur, huiusmodi loca hæc ſub aliis nominibus numerari.

In montibus Abarim.] Crediderim eos ſic vocatos à principali inter eos. Sonat autem Abar tranſitus. Et pro campeſtribus vbi que verte: in conſuaibus ſeu mixturis terminorum.

Vſque ad Abel ſittim.] Aliqui putant Abel nomen eſſe appellatiuum, non proprium, & vertunt vſque ad planitiem.

Et eieceritis omnes habitatores terræ.] Poſſet etiam verti. Et poſſederitis omnes habitatores terræ qui ſunt ante vos, quoniam verbum ſignificat proprie poſſidere: tolerari tamen poteſt alia ſignificatio.

Perdetis omnes titulos eorum.] Alij vertunt picturas, & ſic vertit Sanctes in lexico. Sed meo iudicio tam noſtri quam Hebræi ignorant propriam ſignificationem verbi ſachad, quod dicunt ſignificare aſpicere & pingere, quod res pictas omnes aſpiciat: ſed ſi quis recte expedit locos quibus verbū ponitur, deprehendet ſignificare includere, ſeu claudere, in qua ſignificatione ipſimet vertunt illud Exo. 33. vbi dicitur. Ve ſachoti. i. Et claudā ſeu operiā manu. Dixi ibidem abundè de ſignificatione nominis maſchit quod hæc ponitur, & arbitror ſignificare clauſum vel opertum & ſi idola, non niſi quia operata ſunt veſtimentis aut parietibus clauſa ſeu incluſa. Vide etiam quæ de nominis ſignificatione diximus. Leuit. 26. Si verò Hebræorū ſignificationem ſequaris, verte. Perdetis omne ſpectabile eorum ſeu lapidem ſpectabilem, per quod idola intelligit, quæ erant ex ligno & lapide, & eminenti loco ponebantur vt ab omnibus inſpicerentur.

Imagines ſtatuarum eorum perdetis.] Significat nomen ſelem quod hic noſtri imaginem vertunt, figuram non plenè diſtinctam qualis eſt vmbra, quod ex eo loco Pſal. coniector. quo dicitur veruntamen beſelem. i. in vmbra ieu veluti vmbra pertranſibit homo: ac ſi dicat. Tam breui hominis vita pertranſit, ſicut vmbra quæ recedente corpore velociter recedit. Et pro ſtatuarum, vertendum puto fuſillum, quoniam radix maſecot eſt naſach quod eſt fundere vel extendere, & pro perdetis tu verte conſringetis.

Per familias veſtras, id eſt, ſecundum familias: ac ſi dicat. Secundum maiorem vel minorem familiam augebitis vel diminuetis hæreditatem, vt ſtatim explicat.

Ad quem egredietur illi, ibi ſors: illi erit.] Sic habet Hebraiſmus, & eſt lenſus, quod in quo loco exierit aliqui ſors, ibi. ſ. in terra promiſſionis, talis illi erit ſors, ſeu ibi illi erit ſors. Poſſet etiam legi. Ad quem. ſ. locum ſeu in quo loco egreſſa fuerit illi. i. alicui. ſ. ſors: ibi ſors illi erit.

Secundum tribus patrum veſtrorum hæreditabitis, id eſt, in ordine diſtribuendi, ſeruabitis ordinem tribuum patrum veſtrorum: vt. ſ. prius Reubem poſtea ſecundo genitus & ſic conſequenter ſicut & factum eſt Iehoſuah. 14. 15. & ſequentibus.

Erunt qui reſidui fuerint ex eis in clauos in oculis veſtris & in ſpinas lateribus veſtris.] Ignorant Hebræi & noſtri quod proprie ſignificet ſichium: vnde alij cultros, alij verò clauos vertunt. Dixi hoc eodem capite putare, quod verbum ſachah ſignificaret claudere ſeu includere, vnde hæc vertendum putarem. Et erunt incluſa in oculis veſtris. i. veluti quædam minuta oculis incluſa, quæ noſtri vocant argueiros, quæ non ſinunt oculum vſlo pacto quieteſcere. Dictionis etiam ſequentis. ſ. ſanan, à qua ſinim. i. ſpinas ſignificatio incerta eſt, & ſi radix eſt ſanan ſeu ſinah, quod eſt ſcutum, nō video quam alluſionem ad illud habeat ſpina. Sunt tamen aliquot loci quibus ſpina quadrare videtur: vt Prouerb. 22. vbi habetur. Sinim. i. ſpinæ laquei, in via iniqui. Et Iob. 5. Miſerim. i. è ſpinis tollet eam. Sic Iehoſuah 23. Et ſi certum eſſet ſignificare frigus quemadmodum Hebræi dicunt: poſſet verti. Et vt frigora in lateribus veſtris.

Et anguſtijs afficient vos.] Verbum ſarar, ſtringere ſignificat & ex conſequenti anguſtijs afficere ſeu anguſtari, quod eſt quali ſtringere & arctari.

Quemadmodum cogitauit facere eis.] Verbum damam ſignificat proprie aſſimilari aut imaginari, id eſt, quali facere imaginem eorum quæ facere viſ in cogitatione. Ezech. 31. habes. Non damah. i. fuit ei ſimilis in pulchritudine eius. Et Pſalmus 144. Homo vanitati damah, id eſt, aſſimilatus eſt: vnde & hic verti poſſet. Quemadmodum imaginatus ſum facere eis.

IN CAPVT XXXIII. NUMERI ad componendos mores annotatio.

Iſta ſunt profectiones filiorū Iſrael, qui egreſſi ſunt de terra Aegypto.] Pauca admodum ſunt, quæ hoc capite ad mores annotanda occurrunt, ideo tranſcurrendum breuiter eſt. Hoc tamen in eo occurrit, quàm bene, ſcilicet, nouerit Dominus iter iuſtorum, vt illud tam curioſe ſcribi voluerit, ac omnes manſiones & egreſſus, ad minutum notari. Nouit (ait Dauid) Dominus viam iuſtorum, & iter impiorum peribit. Et alio Pſalmo; Semitam meam & accubitū meum ventilaſti

laſti, & omnes vias meas intellexiſti.

Scriptis Moſeh exitus eorum.] Munus Ducis eſt, ſcribere itinera & geſta ſuorum. Et mirum valde eſt ſancto fuiſſe viro otium, cum tot negotiis eſſet diſtractus: vt etiam hæc ſcriberet, neque ſtatim damnandi ſunt. Principes, qui Chronographos habere volunt ad narranda bona vel mala, quæ ſibi & ſuis acciderunt, modò fide qua oportet hæc deſcribant.

Expellite omnes habitatores à facie veſtra.] Admonet Dominus hic ſuos, quod aliis multis locis admonuit: quid. ſ. periculi ſit cum impijs commorari, ideo iubet eos de terra expelli, ſimiliter quàm ſit periculoſum penes te occaſiones habere peccatorum, aut eorum reliquiarum, quæ te iterum ad peccata perducant: vt ſunt idolorum imagines, tituli delubra, & id genus alia. Et prius præcipit habitatores expellere. Secundò perdere titulos. Tertio imagines. Quarto delubra. Prius homines quoniam nihil citius hominem peruertit, quàm alter homo.

Si non expuleritis habitatores terræ, erunt qui remanſerint ex eis in clauos oculis veſtris.] Vix poteſt ſeges bona coaleſcere, niſi eradicatis ſpinis & nociuis herbis. Et colligunt ex hoc loco, qui reformandis rebus operam dant: non poſſe bene proficere nouas plantas, niſi extirpatis & eiectis veteribus: ſed ſi illa poſſunt reformari & in bonas plantas verti: non eſſent vſlo pacto eiiciendæ.

Erit quemadmodum cogitauit facere eis, ſic faciam vos.] Conſiderent hæc qui malorum loca occupant, quoniam non eſt acceptio perſonarum apud Dominum. Auferetur (ait Chriſtus Iudæis) à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius, ſi ſij verò regni eiicientur in tenebras exteriores. Sic enim poſtmodum Iudæis accidit qui cum multò deteriores Gentilibus eſſent: eiecti ſunt etiam ipſi à Domino de terra ſua, ad quam vſque hodie non ſunt reuerſi.

IN CAPVT XXXIII. NUMERI iuxta literam annotationes.

Ilocutus eſt Dominus ad Moſeh.] Quia iam iam erant terram promiſſam ingreſſuri, voluit Dominus Deus indicare terminos poſſeſſionis ſuæ, qui varij diuerſis locis Scripturæ deſcribuntur, ſed hæc & Ezech. 47. videntur ampliores poni. Ponuntur etiam Genes. 15. à flumine Aegypti: vſque ad magnum fluuium Euphratem, & iſti ſunt termini longitudinis ſecundum rectam lineam, ſcilicet à Meridie vſque ad Aquilonem. Et fluuium Aegypti aliqui putarunt Nilum, ſed verius putatur alter qui dicitur Riucocura. Iofuah. 1. cap. ponitur terminus laticudinis à parte Aquilonari à deserto & Libano, vſque ad Euphratem & vſque ad mare magnum, quod eſt ab occaſu Solis.

Iſta eſt terra quæ cadet vobis in hæreditatem.] Hebraiſmus eſt cadere in hæreditatem, cadere in fortem, id eſt, eueniſſe ſeu contigiſſe & caſu, ſi de forte loquamur. Sic Actuum 1. habes fortem ſuper Matthiam cecidiſſe. i. illi caſu eueniſſe apoſtolatū, quoniam illi forte euenerat. Nos Luſitani vſque hodie dicimus. *Em mim cayo à forte*, id eſt in me cecidiſſe ſors ſeu mihi hoc & forte euenit, & vocamus fortem id quod nobis forte euenit.

Terra Chenahan per terminos ſuos.] Terra, inquit, quæ vobis cedit in hæreditatem: eſt terra Chenahan. Quis fuerit Chenahan, à quo terra denomi-

nata eſt, habes Genes. 10. Fuit enim filius Cham & nepos Noach, Genuit autem Chenahan Sidon à quo Sidonij, Echet à quo Chitei, & Tibuſſi à quo Iebuſſei & Emori à quo Emorrei Girgaſſi, & Chiuij & Harchi, & Sini Aruadi & Semari & Chamati. Qui omnes ſunt populi incolentes terram promiſſionis, & omnes communi vocabulo appellabantur Chenanæi.

Erit vobis terminus meridiei: à deserto Sin vſque ad terminos Edom.] Quod dicitur vſque ad terminos Edom, Hebraicè eſt iuxta manus Edom, ſeu ſuper manus Edom, ſed accipit Hebraiſmus frequentiffimè manum pro plaga quemadmodum ferè omnes linguæ vtuntur, ad manum dextram. i. ad plagam, & ſic ad ſiniſtram. Deſcribitur autem hic terminus plagæ auſtralis, non quidem linea recta, ſed prout locorum exigit ſitus: vnde in litera dicitur ſtatim. Et circuiuit terminus ad meridiem. Deſcribitur autem iſte terminus auſtralis Ezechiel. 47. à Thamar vſque ad aſſa quas contradictionis Chades torrentem, vſque ad mare magnum, Hoc certum eſt quod terminus meridionalis erat à mari magno vbi flumen Riucocura illud intrabat, & tranſibat per Edomeam & deſertum Sin, vſque ad mare Mortuum. Hic verò priori loco ponitur media pars termini meridionalis, quæ erat deſertum Sin, vſque ad Edom, & putarem deſertum Sin eſſe inter Edom & terram ſanctam. Vocat autem mare Mortuum, mare Salis, non quia ſaluſum eſt, ſed quia omne mare dicitur ſaluſum ab Hebræis.

Ad aſcenſum ſcorpionum, & tranſibit ad Sin.] Ignoratur an dictio acharabim. i. ſcorpiones, ſit propriū loci nomen, vt Munſtero placet, vel appellatiuum ſignificans ſcorpiones. Et adhuc eſt mihi dubium an eos ſignificet, vel potius ſpinas. Ponitur dictio 1. Reg. 12. vbi dicit Roboam rex. Ego corripiam vos baachrabim, id eſt, cum ſcorpionibus vel ſpinis. Sic Ezech. 2. habes. Inter acharabim. i. ſcorpiones vel ſpinas: tu habitas. Dicitur verò hic locus aſcenſus ſcorpionum, quoniam ſcorpionibus & ſerpentibus abundabat, aut alia de cauſa nobis ignota. Deuter. 8. videtur dictio, ſcorpionem ſignificare, vbi dicitur. Qui ambulare fecit te per deſertum magnum & terribile, ſerpentis adurentis, ve acharab. i. ſcorpionis & ſitis.

Tranſibit Sinah, id eſt, deſertum Sin, & exitus eius à meridie in Chades barneah. Senſus eſt quod extremitas termini verſus Orientem, erit aſcenſus ſcorpionum: medius verò limes ad meridiem, Chades barneah, & finis verſus Occidentem, mare magnum. Alia loca quæ in litera ponuntur, ſunt media inter extrema & medium. Munſterus dicit auſtralem terræ ſanctæ terminum, tribus terminis concludi. ſ. Aegypto quæ eſt verſus latus occidentale, Edomea quæ eſt media, & eſt auſtralis: terra verò Moabitarum verſus Orientem. Iudæi verò ex Aegypto egredientes non recta contententes, ex ea verſus Orientem iter fecerunt, & ferè totum latus Oriëntale peragrarunt, ante terræ promiſſæ ingreſſum.

Vſque ad flumen Aegypti.] Non intelligas Nilum: ſed vt dictum eſt alud paruum, quod dicitur Riucocura, quod ſi Geographis credimus, egreditur à fine deſerti Sin, & intrat mare magnum: loca verò Addar & Haſmon, ignota ſunt nobis.

Et terminus occidentalis erit vobis, mare magnum.] Hebraicè pro occidēali, eſt mare. Vocat enim Hebraiſmus occidētalē plagā mare, quoniam mare magnum erat terminus occidentalis terræ ſanctæ: vocat autem mare occidētale magnum, comparatiuè

ad mare Mortuum, & ad mare Tyberiadis, quæ huius comparatione sunt parua. Erat ergo terminus Occidentalis promissæ terræ, mare magnum, ab eo loco quo flumen Riouacorura illud intrat, vsque ad illam maris oram, quæ erat è regione montis Hor vbi occubuit Aharon, & vbi est chamat quam aliqui putant Antiochiam. Vnde Ezech. cap. citato, ponitur terminus Occidentalis mare magnum, vsque ad ingressum Chamath, quæ vt diximus est Antiochia.

Et iste vobis terminus Aquilonaris. Incipiebat terminus Aquilonaris terræ sanctæ à mari magno versus montem Hor, quo (vt diximus) Aharon occubuit, deinde versus Chamath quam diximus Antiochiam, deinde vsque ad Sedad: versus Zipron, ex quo versus villam Henan, quæ duo loca nobis ignota sunt. Apud Ezechielem loco citato describitur iste terminus Aquilonaris à mari magno via Chethlon, adueniendum in Sedad quod hic ponitur: deinde ponitur Chamath, Berothali, Sibram, quæ est inter terminum Damesech, quæ à nobis vocatur Damascus, & terminus Chamath. f. Sibram. Deinde ponitur Chaser Hathicon, quæ est in termino Chauran.

Et erit terminus à mari Chasar Henon, terminus Damesech & terminus Aquilonaris terræ Israel, & ad Aquilonem mundi, & terminus Chamath & plagam Aquilonaræ. Hæc ex Ezechiele. *Describere facietis vobis terminum ad Orientem.* Erat terminus Orientalis à villa Henan, vsque ad Sepham. Erat autem villa Henan extremus terminus plagæ Orientalis versus aquilonem, quoniam ponitur terminus etiam Aquilonaris versus Orientem. Portendebatur autem à Sepham versus Riblah, quæ erat ab Oriente fontis. f. Iordanis, seu à qua fluit Iarden & more Hebraico ponit fontem pro fontibus, quoniam duæ sunt fontes à quibus flumen Iarden ortum habet: deinde descendebat limes ad latus maris chineret, quod Eugubius putat Genesared dictum in Euangelis: licet in hoc à Munstero carpatur: sed re vera mare est, quod nostri vocant mare Tiberiadis, Deinde veniebat limes ad flumen Iarden, quod perueniebat ad mare, Mortuum, quod hic dicitur mare Salis, & constat ex hoc loco, superius per mare Salis intelligendum mare Mortuum. Apud Ezechielem loco citato describitur ista plaga sic. *Et plagam Orientalem, inter Chauran & Damesech, & inter Gilhad & terram Israel, Iarden, à termino, vsque ad mare Orientale metiemini, & vocat mare Mortuum Orientale.*

Ad orientem ad ortum. Posset etiam verti ad Orientem vbi est ortus Solis, aut à principio ortus Solis.

Ista sunt nomina virorum qui hereditare facient vobis terram. Non vertimus cū alijs, qui diuidet, quoniam verbum nachal proprie significat hereditare, & vocat facere hereditare, mittere in possessionem vnumquemque portionis suæ.

Principem vnum: principem vnum de tribu. Sic est in Hebræo & sensus bene redditur, per Principem vnum de qualibet tribu. Creditur verò filios Israel, nunquam omnes istos terminos possedisse, quos Iudæi decepti tempore Messie se possessuros sperant, quoniam vt dicunt, non frustra iterum apud Ezechielem ponuntur, & præcipitur terra illis distribui. Sed illos relinquimus, quoniam cæci sunt & cæcorum Duces.

IN CAPVT XXXIIII. NVMERI
ad componendos mores annotatio.

I loquutus est Dominus ad Moſeh. Non multa quæ moribus componendis applicari possint, nobis suppeditat caput hoc: nullum tamen est, quod non nobis aliquid boni suadeat. Dixerunt multi, terræ diuisionem esse de iure gentium: sed luce clarius ex factis literis constat aliquot regna & terras à Domino certis gentibus cōcessas, vt ex hoc capite manifestum est. & ex eo quod dicitur Deuter. 32. in illo celebratissimo cantico. Audite cœli, vbi sic ad literam habetur. Quando diuidebat altissimus gentes, seu hereditare faciebat filios Adam: constituit terminos populis, iuxta numerum filiorum Israel. Et de terra Edom quam contat dedisse filiis Esau: similiter de terra Moab & Hamó quam dedit filiis Loth.

Erit vobis terminus Meridionalis. Diuisit Dominus terras & regna, non solum linguarum diuersitate, sed etiam altissimis montibus & rupibus, vt constat de alpihus inter Italos & Germanos, & de Pirinæis inter Gallos & Hispanos, sed tanta est quorundam hominum ambitio, vt terminos quos Deus & natura posuerunt, euertere velint, & vnam Monarchiam facere ex multis regnis. Audite Principes quid Dominus apud Isaiam dicat regis Syriæ & regis Israel, qui dilatare cupientes terminos suos: terram Iehudah occupare volebant. Non stabit (ait Dominus) neque erit, sed caput Syriæ Damascus, & caput Damalci Resin. Et caput Ephraim Sonron siue Samaria, & caput Sonron filius Romelia. Aduerte etiam hic non esse signum dilationis diuinæ terminos tibi extendere, largas possessiones dare & amplas domos: sed solet Dominus suos, terminis concludere.

Ista sunt nomina virorum qui diuident vobis terram. Considera diuinam prouidentiam quæ omnia ordinauit & disposuit ante mortem ducis, ne postmodum cōtrouersia inter diuifores posset oriri. Similiter aduerte primum ducem Moſeh, ferè vbi que summo sacerdoti præponitur: non sic verò Iosuah: sed ante ipsum nominatur Elhazar summus sacerdos. Deceuerat enim Dominus rempublicam suam per vicarios sacerdotes gubernare de cætero potest Moſeh.

IN CAP. XXXV. NVMERI

iuxta literam annotationes.

I locus est Dominus ad Moſeh, in confinibus Moab. Præcipit Dominus hoc capite dare vrbes Leuitis ministris suis, ne postmodum esse quæstio de ea re inter tribus.

Et suburbana vrbiū per circuitum earum. Omnes ferè nostri verterunt hic suburbia, sed verbum significat eiicere, vt patet Exod. 34. Ecce ego geres. i. eiicio hodie à facie tua Emorreum. Et Leuit. 21. Vgerussah. i. eiectam & repudiatam non accipies. Vnde migras quod hic ponitur, significat potius exitum quam suburbia, & vertendum esset. *Dabis Leuitis vrbes & exitus vrbiū per circuitum.* Diximus de ea re Leuitici 25.

Erunt iumentis eorum, & substantia eorum, & omnia bestia eorum. Dubia valde est significatio verbi rachas, & nominis rachus, quod hic vertimus substantiam. Capite enim 8. libri Hester, significare videtur

tur reches quod est ex eadē radice certum animalium genus quod aliqui putant mulum esse. Ibi enim sic habetur. Et misit literas per manum cursorum, in equis equitantes hareches, id est, mulum aut dromedarium, filium equarum: rachus verò dicitur significare opes ac substantiam, vt habetur 1. Paralip. 28. vbi habetur. Et principes omnis rehus i. substantiæ & pecoris. Diximus de verbi & nominis significatione Genesis. 14. super illud. Da mihi animam, ve harechus. i. substantiam. f. reliquam cape tibi, & sensus huius loci est. Erunt exitus seu eiectioes iumentis eorum, & reliquæ substantiæ eorum, quæ intrare & exire debent per huiusmodi exitus. Posset etiam dici rachus significare substantiam & opes: reches verò animalia oneraria, quibus opes vehi solent.

Et metiemini extra urbem plagam Orientalem. Antea dictum est quod à pariete urbis & forniculus mille cubiti esse deberent per circuitum: nunc verò dicitur metienda duo millia cubitorum ad vnamquamque urbem plagam, in quibus repugnancia esse videtur: sed non est si intelligas urbem à pariete ipsius vsque ad præfixū terminū habuisse mille cubitos, sed per circuitū inter plagam & plagā, duo millia: ita quod ambitus seu circuitus totus continebat octo millia cubitorum & longitudo lineæ rectæ à muro urbis erat mille cubitorum: ambitus verò vniuscuiusque tribus, duo millia. Dicitio etiam peat, quam hic Sanctes plagam vertit, significat proprie extremitatem.

Erunt sex vrbes euasionis. Verbum chalat, à quo michlat. i. euasio, significat proprie cōtrahere & diminueret: vnde michlat. i. contractus aut diminutus, & verti posset. Sex vrbes contractionis. i. ad quas contrahatur homicida. Videbatur enim ibidē contractus cum inde non posset egredi.

A multo multiplicabitur, & à pauco diminuetur. i. à tribu habentem plebem copiosam, pauciores auferetis vrbes: sed ab ea quæ habuerit minorem copiam plures, aut à tribu multas vrbes habente, multas auferetis, ab ea verò quæ habuerit pauciores, paucas.

Vnusquisque secundum hereditatem suam. Posset verti, secundum portionem suam. Et Hebraicè habetur: Vir secundum os hereditatis seu portionis suæ, quam locutionem, in Hebraicis explicauimus, & est sensus prout exegerit hereditatem suam.

Constituetis vobis vrbes, vrbes euasionis. Dubia valde est significatio verbi charah, quod hic aliqui vertunt constituere, alij ordinare. Verbum meo iudicio significat occurrere seu accidere, vt patet Hester 4. Et narrauit ei Mardochai omne quod charahu. i. acciderat seu occurrerat ei, quare hic vertendum putarem. Occurrere facietis vobis vrbes euasionis. i. facietis vt paratæ sint huiusmodi vrbes ad occurrendum homicidis volentibus euadere. Vide quæ de verbi significatione scripsimus Gene. 44. Dicunt etiam Hebræi significare contingere.

Percutietis animam per errorem. Sumitur anima pro vita, & error sumitur pro ignorantia, nollens videlicet occidere. Dictionis tamen sagag. i. error significatio non est bene nota Hebræis: de qua Leuitici 5. & Numeri 15. non nihil diximus.

Erunt vobis ciuitates ad euasionem, à redemptore, id est, erunt huiusmodi ciuitates, vt homicida euadat eum qui redimere vult sanguinem occisi occidendo ipsum. Nam sicut erat apud Israelitas redemptor personæ in captiuitatem seu seruitutem reda-

ctæ & agrorum in pignus traditorum aut venditorum, ita erat redemptor sanguinis hominis occisi. f. propinquus, qui eius vindicabat mortem, & poterat homicidam occidere, si eum extra urbem refugij inuenisset.

Et non morietur homicida, vsque quo steterit cor eum ad iudicium. Lex noua est decernens, nullum homicidam interficiendum, donec steterit ante iudices, qui discernant, quomodo occiderit proximum suum an errore vel insidiosè. Potest etiam loqui de homicida qui non sua sponte occiderat, & iturus erat ad vrbes refugij.

Tres vrbes dabitur trans Iarden. Videtur terra trās Iarden fuisse magis populosa, & plures habuisse vrbes quam omnis alia citra flumen, postquam tot ciuitates accipiebantur in eis ad refugium, sicut in tota alia terra Israel. Aut quia voluit Dominus huiusmodi homicidas agere, in fine totius terræ Israel, & à templo elongari, quemadmodū expectare summi sacerdotis mortem.

Peregrino & incola in medio eorum. Pro incola in Hebræo habetur habitator, qui. f. ad tempus aut perpetuò habitabat inter Israelitas, neque sumitur medium pro verè medium: sed vt idē est quod inter eos, vt sepius admonuimus.

Et si lapide manus, quo moriatur percussit eum, & moriatur. Per lapidem manus, intellige lapidem à manu missum aut quem in manu habuerit, sic quod sequitur. Vel si instrumenti ligni manus. i. ex ligno quod ex manu miserit: vel in manu habuerit.

Propinquus sanguinis ipse interficiet homicidam. Hebraicè est redemptor sanguinis: sed quia propinquus redimere solebat, potest verti propinquus pro redemptore. Et volebat lex propinquum occidere homicidam, vt saltè sic iusto dolori satisfaceret: quæ admodum iustus lætatur cum videt vindictam. Secundò quia crudelius illū torqueret. Volebat enim Dominus homicidas grauius punire cæteris.

Et si cum odio impulerit eum. i. si non per errorem seu ignorantiam, sed ex odio quo eum antea prosequeretur: impulerit eum. f. à loco eminenti, aut vt tali modo cadat quod moriatur.

Vel proiecerit in eum. scilicet aliquod missile, per insidias. Non est vsque adeò certa significatio verbi sadach, quod Hebræi dicunt significare insidiari, à quo fidiach. i. insidiæ, quia tamen non est coniectura certa ad propriam, acceptanda est quam nobis Hebræi tradunt.

Et si casu absque inimicitijs impulerit eum. Alij vertunt si subito. Verbum patah à quo peti. i. casu aut subito, significat proprie declinare, inclinare: & peti simplicè quod facillè declinet & decipiatur. Pro uel. i. vsquequo simplices, diligetis peti. i. simplicitatem, vnde hic vertendum puto. Et si simplicitate impulerit eum: absque inimicitijs: & significatio videtur magis loco congruere.

Vel omnem lapidem quo moriatur. scilicet miserit: cum non viderit. id est, non aduerterit.

Iudicabunt inter percipientem & propinquum: aut redemptorem.

Quem vnxit oleo sanctitatis. scilicet Deus, aut imperauit inungi. i. iudicabit sacerdos.

Et occiderit propinquus sanguinis homicidam, non erit obnoxius morti. Pro non erit obnoxius morti. f. homicida habetur in Hebræo. non illi sanguis. f. occisi homicidæ imputabitur. f. redemptori aut propinquo. Et ex hoc loco intelliges id quod dictum est capite 22. Exodi de occidente furem cum perfessorio inuentum, quod illi sanguines aut non illi.

f. imputabuntur. Sed discussione dignum videtur cur homicida inuoluntarius, cogebatur manere in ciuitate refugij vsque ad summi sacerdotis obitum, quoniã hinc periculum sacerdoti imminerebat quod homicida procuraret eius mortem, aut saltem optaret. Et dicendum quod summus sacerdos Dei vicarius, agebat partes iustitiã diuinã qua Deus vindictam ab homicidis experit: & eo mortuo videbatur pars aduersa extincta, quã vltionem pro Deo precebat, & ided tunc omninõ absoluebatur.

Omnes qui percusserint animam secundum testes occidet homicidam. Sensus est. Omnem homicidã percutientem animam seu personam, occidet. s. Iudex secundum testes. i. testibus adhibitis, neque sufficiebat vnicus ad damnationem mortis, & in Hebræo pro secundum testes, habetur ad os testium. i. prout testes deposuerint, occidetur.

Non accipi etis pretium pro anima homicidã. i. nulla erit redemptio pro vita ipsius homicidã. Sunt aliquot Principes qui homicidã pretio donant quod iustitiã est, satisfactio facta partibus, quam pecuniam in captiuorum redemptionem & in alios pios vsus expendunt, sed timeo hanc indulgentiam, an fam homicidis ministrare, ided non audeo eam probare. Et in Hebræo pro pretio, habetur non accipietis copher limitationem seu operationem, quod alij vertunt expiationem. Vocat pecuniam qua redimitur occisio, operculum, quoniam operit homicidã, ne videatur ad punitionem.

Qui ipse est impius, ad mortem. i. qui impius est, & morte dignus.

Quoniam moriendo morietur. i. omninõ morietur absque vlla redemptione.

Et non accipietis expiationem ad fugiendum ad ciuitatem collectionis ipsius. i. non accipietis pecuniã ab homicida inuoluntario, vt possit fugere ad ciuitatem, sed gratis permittetis eum illuc fugere & euadere. Aut si de voluntario homicida sit sermo, sensus est. Et non accipietis expiationem. s. à voluntario homicida vt fugiat ad ciuitatem euasione: aut si de inuoluntario vtrobique sit sermo, sensus erit. Et non accipietis expiationem ab homicida inuoluntario, ne fugiat ad ciuitatem, neque vt ante tempus reuertatur. Sed solus primus sensus germanus videtur.

Non polluatis terram in qua estis. Multiplicant sine vlla ratione Grammatici significationem verbi chanaph. i. polluere, dicentes significari impiẽ agere, accipere personã, & polluere, cum polluere congruat omnibus locis quibus verbum ponitur.

Et terra non expiatur à sanguine qui effusus est in ea: nisi in sanguine effundentis ipsum. Aduertant hoc summe homicidã ac principes mundi, & qualiter homicidia vindicent, & considerent terram sanguine humano fœdatam non expiari nisi sanguine ipsius homicidã.

IN CAP. XXXV. NUMERI ad morum compositionem annotatio.

Recipe filijs Israel vt dent Leuitis, de hereditate possessionis suã. Quis non summa auiditate & voluntate, non administrabit tibi Domine Deus noster, qui tanta sollicitudine procuras seruis tuis necessaria vitã: vt eis tacentibus neque petentibus, tu eis petas vrbium habitacula, & cãpos ad recreationem? Aduertant etiam seculares quomodo de bonis suis teneantur dare ministris Dei, non solum

dẽcimas ad comedendum, sed etiam vrbes ad habitandum. Est & aliud quod hic minister Dei aduertere debeas. qualiter voluerit Dominus, ministros suos seorsum vrbes habere, ne sese negotijs secularibus implicarent, quare non immeritõ solas vrbes ad habitandum, non prædia, non vineas aut oliuetas, concessit: vt scirent soli Domino vacandum eis esse, solumque colendum. Sit ergo bone facerdos Deus tuus, ager tuus, vinea & prædium tuum quem summa diligentia colas quando nihil terrenum est vnde tam copiosos fructus colligere possis sicut ab eo. Et licet prædia subtrahantur Leuitis, non tamen necessaria iumenta. Quia ex causa deploranda esset nunc sacerdotum auaritia, qui maiori sollicitudine quã seculares diuitias quærunt & turpis questus gratia omnia venalia faciunt.

Ex vrbibus quas dabit Leuitis. sex vrbes erunt euasione. Fuerunt semper & esse debent loca sacra, & sacri viri, præsidio his qui sine culpa diuexantur. Similiter crediderim hoc factum, vt huiusmodi homicidã ex Leuitarum conuersatione fierent meliores, vt sciant Dei ministri tales esse debere, quibus facile credantur homines impij, vt eos ad meliorẽ conuertant frugem.

Fugiet illuc homicida, qui hominem occiderit per errorem. Detestatur Dominus maximẽ homicidia, vt eum etiam qui per errorem occideret hominem exilio relegadum putet, & homicidia quã quis sine vlla culpa committit, sic à Domino castigatur, quid faciet illis, qui insidiosẽ & studiosẽ fratrem occiderint.

Non morietur homicida, donec steterit ante congregationem ad iudicium. Admonemur hic quãta grauitate & maturitate, tractanda sit hominis etiã facinorosi occisio, vt nullo pacto non præuio iudicio & consilio fiat. Nam quemadmodum voluit occisorem occidit: ita noluit eum inconsideratẽ pœnas dare, neque voluit in re tam graui vnicum sufficere testem.

Filijs Israel & peregrino. Quemadmodum peregrinus onera vrbis & loci in quibus viuit, subire cogitur, ita æquum est vt locorum gaudeat immunitatibus & priuilegijs.

Et si instrumento ferro. Solent homines peccata sua in instrumenta iactare. Ferrum, inquiunt, aut lignum fecit quã omnia hic excluduntur. Parui enim ad peccatum refert, quo illo instrumento opereris.

Redemptor sanguinis, ipse interficiet homicidam. Quemadmodum propinquus tenetur propinquum protegere, nutrire & fouere, ita & vindicare, voluitque Dominus eum iusto dolori, vindicta inimici satisfacere. Et videtur illo tempore consanguineis ac propinquis concessum, occidere homicidã propinquum, si alicubi eis occurrisset, neque propterea propria autoritate occidebat, sed legis, quã non solum permittere, sed etiam hoc præcipere videtur.

Et ipse non erat inimicus ei. Præbet hic lex coniecturas, ex quibus animum nocentis vel innocentis cognoscas. Ex quibus constat Iudicem aliquãdo ex coniecturis iudicare debere.

Eruent congregatio homicidã, de manu propinqui sanguinis. Quemadmodum Iudicis est, culpabilem homicidã punire, ita & innocentem à periculo seruare: præsertim quando inimicus ad manum est, qui potest nocere.

Manebit in vrbe euasione donec moriatur summus sacerdos. Quid Domine sacerdoti summo cum homicida: vt eius mortem debeat expectare ad sui liberationem

tionem? Ostendere voluit Dominus quantum abhorreere debeat sacerdos homicidia etiam inuoluntaria. Similiter quã polluat hominem homicidium perpetratum: vt nullo pacto esse possit, vbi est Domini sacerdos.

Si egrediendo egressus fuerit homicida terminos vrbis euasione suã. Hinc ortã puto apud Christianos Ecclesiarum immunitatem, cum terminis suis, neque esse damnandam: modõ non admitteret nisi eos qui meritõ admittendi essent: aut qui ex errore peccarent, quemadmodum dicitur hic.

Ad os testium occidetur homicida: & testis vnus nõ testificabitur in animam vt moriatur. Habes hic primordia legum, omnium principũ: de testibus adhibendis in causis & de numero eorum: esseque de iure diuino neminem sine testibus damnare, neque alterum sufficere ad alicuius damnationem.

Non accipietis expiationem pro anima homicidã, qui est impius, vt moriatur: sed moriendo morietur. Valde timendã sunt huiusmodi expiationes: in locis & rebus vbi cades multiplicatur, ne in immensum creascant. Audi quid actum est cum rege Achab, quoniam non occidit Syriã regem qui mortem commuerat. Quia dimisisti virum dignum morte,

1. Reg. 20.

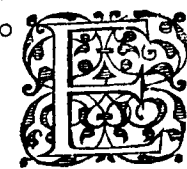
erit anima tua pro anima illius. Sic & Saul pœnas meritas dedit, quoniam pepercit Hamalechitarum regi & rebus: priori Sem. 15. Quidam ex nostris nuper de hac re, vulgari Lusitano tractatum edidit, in oppositam partem decernens, quem miror hanc omisisse legem, & timeo ne fortẽ hoc egerit ad conuendũ principi, ex cuius beneficio viuerebat. Non tamen damno posse in casu fieri particulari, in quo interficiendus, reipublicã necessarius esset. Neque in solis homicidijs non admittit & reicit lex diuina redemptionem: sed neque in proscrizione vel exilio, vt statim sequitur: vnde videtur lex diuina sentire, nullo pacto esse redimendas pœnas ac punitiones delinquentium, ne iustitia fiat venalis, & pro nihilo reputetur.

Quam periculosa cãdis vindictio.

Terra non erit expiatio, propter sanguinem qui effusus est in ea: nisi per sanguinem illius qui effudit illum. Dura & terribilis valde est sententia hæc, & quã maximẽ principes formidare deberent ne permitterent homicidas viuere. Labet tamen hic ex Hebræis afferre, quã ipsi de huiusmodi refugij vrbibus scriptis mandauerunt, de quibus tradunt omnia hæc. 1. Debere esse sex, tres videlicet citra Iarden & tres alias vltra illum, vt colligunt ex hoc capite, & ex 19. Deuteron. Vltra Iarden fuerunt Basar in deserto Chamoth, Gilhead & Golem in Basan, tres verõ in terra Chanaan fuerunt, Sichem in monte Ephraim, Chadesch in monte Neptalim, Chebron in Iehudah. 2. Distabant hæc ciuitates æqualiter adinuicem 3. Viã quã ad eas ducebant complanata erant vt nullum esset obstaculum quod homicidã in via impediret. 4. In biuio aut triuio, stipes erat erectus in quo scriptum erat miklat, vt fugientem dirigeret in eam viam, quã ad refugij ducebat ciuitatem. 5. Has vrbes oportebat non nimis amplas esse, neque paruas, non quidem paruas ne necessaria ad vitam deficerent, non nimis magnas, ne inter frequentiam hominum latere posset sanguinis occisi redemptor. 6. Oportuit eas esse in loco, quo esset aquarum copia. 7. Erant in loco vbi nundinã frequenter habebantur, quo necessaria facilius habere possent: sed hæc falsã videtur, quoniam inter huiusmodi venientes ab omni parte ad nundinas faciliẽ latere posset sanguinis vltor. 8. Oportuit multos in vrbibus vicinia pagos fuisse, ad arcem dum aduersarium

si venire cõtingeret. 9. Accerfendi aliundẽ erant sacerdotes & Leuitã incolã, si ciuitas incolis esset destituta. 10. Non licebat in his vrbibus arma fabricare venatoria aut bellica, neq; retia aut funes, ne fortẽ redemptor sanguinis, illuc intraret gratia aliquid emendi, sed hæc etiam fictitia est, quoniam oportebat eos habere arma ad defendendum homicidã, quã melius ibi fierent quã aliundẽ deferrentur, & si non licebat ibi arma fabricare, ne vindex sanguinis illuc veniret gratia emendi, quomodo oporteret ibidem nundinas frequenter celebrare, ad quas facilius & magis simulatẽ venire possent vt aliquid emerent? 11. Oportebat vrbis ciues opificium aliquod homicidã parare, vnde posset viuere. 12. Si homicida erat discipulus, oportebat simul cum eo magistrũ exulare, modõ discipulus studiosus esset. Sed hæc etiã fictitia est. Si verõ fuisset Rabbi, omnibus sua, schola eum sequi tenebatur. 13. Iungebatur homicidã duo aut tres viri sapiẽtes viã comites, qui eum verbis defenderent. Sed etiam hæc nullius momenti esse videtur. 14. Omnibus homicida siue voluntarius siue per errorem occidisset, admittebatur vsque ad causã discussionem. Sed etiam hanc arbitror fabulosam & contra textum hic, quoniam ad eas debebat confugere qui per errorem occidisset, & putarem prius causam discuti, quã iste iret ad ciuitatem refugij. 15. Dicunt consilium quo causa discutiebatur fieri in loco vbi homicidium patratum fuerat, ad quam è ciuitate refugij accerfiebatur homicida & si studiosẽ occidisset, statim à magistratu occidebatur, sin minus, ad vrbem refugij securus mittebatur. 16. Homicida non solum in vrbe: sed etiam infra vrbis terminos poterat ambulare. 17. Nõ poterat ex ea vrbe, ante summi sacerdotis obitum ad suos redire. 18. Ad suam vrbem homicida reuersus, ad omnia munia & officia admittebatur. Tradunt etiam Hebræi, summorum Pontificum matres, exulantibus homicidis frequenter munera misisse, & alia contulisse bona, quo minus summi sacerdoti obitum optarent, quod si homicida in ciuitate refugij aliquem occidisset, inde in aliam migrare tenebatur statim. Dicunt etiam Deum ided noluisse homicidã agere in eo loco quo ageret summus sacerdos, quoniam homicida abbreviat hominum dies: summus verõ Pontifex prolongat: vnde non est æquum vt simul verterentur prolongator & abbreviator vitã. Item quia homicida contaminat terram, & remouet maiestatem diuinã præsentia: summus verõ Pontifex mundat eam, & occasio est præsentia maiestatis diuinã. Hæc ex Hebræorum scriptis in quibus meo iudicio multa conficta ac mentita habentur, quã breuibus retulimus, vt videas quales harum rerum artifices sint nostri temporis Iehudæi: sed iam ad alia.

IN CAP. XXXVI. NUMERI iuxta literam annotationes.

Et accesserunt principes patrum. Deciditur hic à Dño casus dubius, quoniã fraudati videbantur filij Manasse hereditate sua, & proponit causam suam coram moseh & patribus.

Domino meo praecepit Dominus. Iã Moseh Dominum vocant, quoniam de hereditate agebatur. Et aduerte istos causam suam ided proposuisse, quoniã videbant cãteras tribus contendere super patrimonio istarum scẽminarum, vt earum haberent hereditatem

reditatem. Et potest legi Domino meo, præcepit Dominus, & Domine mi, præcepit Dominus, & secunda lectio magis mihi probatur, quoniam in littera non additur Lamed nomini Adonai, quod est Dominus.

Et diminuetur hæreditas earum. Verbum gara, potius significat auferre, quam diminuere & sic verbū Hieronymus vertit Ezech. 16. vbi alij vertunt. Et egra. i. diminuam statutum cibum tibi. Et auferā statutum cibum. Sic Ieremix 48. vbi alij vertunt. Omnis barba geruah. i. diminuta, ipse vertit, rafa seu ablata, Et Iob 36. Non igrā. i. prohibebit vel auferet à iusto oculos suos quod magis quadrat quàm non diminuet. Idem eodem capite. Quum iegara. i. prohibuerit vel abstulerit stellas aquarum. Si tamē diminuere veritas, non contendam, melius tamen verendum puto. Et deficit seu auferetur hæreditas earum, de hæreditate patrum nostrorum.

Et cum fuerit Iobel. Sensus est: Tolerabile esset hæreditatem harū à nostra tribu modò tolli, si esset spes quod tempore Iobel restitueretur nobis: sed cum istæ fœminæ ire debeant ad alienam tribum, nunquam earum hæreditas restituetur nobis. Ideò dicunt illarum hæreditates perpetuò auferendas à tribu sua. Dicitur autem Iobel à iabal quod est ducere, fortè sic dictum, quasi ductum seu extensum: siue pro cornu accipiat: siue pro anno: sed melius pro anno quoniam ad quinquaginta annos extendebatur, cornu verò sic dictum puto, quòd eo anno cornibus arietinis clangebatur, aut quia vt diximus extensum est, qua de causa appellatum puto riuum aquarum Iebel à productione & iabel. i. verruca quod producta sit.

Vt bonum est in oculis earum, erunt in vxores. i. vt eis placuerit viros accipient, aut cui libuerit erunt in vxores, modò sint de earum familia.

Et non vertetur. Aut circuibit, quoniam sabab hoc significat: licet etiam significet verti.

Quoniam vir in hæreditate tribus patrum suorum adherent, in filiis Israel. Non præcipitur vt omnis Israelita accipiat vxorem de tribu sua, quoniam hoc non fuit præceptum Israelitis: sed redditur ratio prioris legis, qua dictum est. Tantum in familia patrum suorum erunt in vxores: vbi præcipitur quod fœminæ habentes hæreditatem, non solum nubant viris suæ tribus, sed familiæ suæ, quo facto vir adheret in Israel in hæreditate tribus patrum suorum. Si enim acceperit vxorem familiæ suæ, habentē hæreditatem isto modo, non recedet hæreditas à familia sua.

Et omnis filia hæreditate accipiens hæreditatē, de tribubus filiorum Israel, alicui de familia tribus patris sui, erit in vxorem. Non extenditur lex ad quamlibet filiam, sed ad habentem hæreditatem, & hæc iubetur virum accipere de familia sua, ne hæreditas vnus tribus in aliam transeat. Et quia secundum legem, filia non erat hæres extante filio, non prohibebantur fœminæ vnus tribus nubere viris alterius, nisi essent hæredes, sicut neque masculis prohibetur hæc, accipere vxores de tribu aliena. Vnde Leuitæ quia non habebant hæreditates, vxores ex aliis tribubus accipiebant, sicut legimus de Aharone qui cum esset de tribu Leui, vxorem accepit filiam tribus Iehudah. s. Iochabeth vt Exodi 6. dictum est. Aliqui voluerunt ex illa lege. Quoniam vir hæreditati tribus patrum suorum adherent habere, viros non posse accipere vxores ex aliis tribubus, quem sensum videtur sequi vulgatus Interpres, sed prior videtur germanior, quem etiam probat vsus

Israelitarum.

Ista sunt præcepta & iudicia. Admonui sapius nomen sauah. i. præceptum, sonare limitationem & coarctationem, mispat verò, iudicium quatenus aliquid decernit.

In manu Moseh. id est, eo intermedio, seu eius opera.

In campesribus Moab. Melius in confinibus seu coniunctionibus.

IN CAP. XXXVI. NUMERI
AD MORVM ORNAMENTVM
ANNOTATIO.

Et accesserunt principes patrum. Mirum valde est quàm oculati sint homines præsertim Iehudæi: in vidēdis iacturis & lucris rerum temporalium, & quàm solliciti erga hæc sint. Nā quemadmodum lucrum in abditissimis rebus vident: ita & iacturam. Cum semel seruator Christiani populi Christus noster, multa de passione coram Discipulis differuisset, & videlicet esset gentibus tradendus, illudendus, flagellandus & crucifigendus, & inter hæc quædam paucula de sua resurrectione addidisset, habuit discipulorum duorum ambitio, tam linceos (vt ita dixerim) oculos: vt futuram & occultissimam dignitatem & gloriam, inter tot opprobria conspiceret & postularet: Adhuc princeps est in vtero matris & ignoratur, an sanus in hanc egrediatur lucē, & iam sunt homines, qui officia ac ministeria eius ambiunt neque postulare verētur. Nōdum connubia harum puellarum tractabatur, ignorabatur an tantum vnaquæque tribus possessionum haberet, vt parum esset portionem istarum alteri dare, & iam de ea re sollicitantur. Docemur etiam, rei diffinitionem quærere, antequam lis de ea oriatur inter aliquos.

Rectum filij Ioseph loquuntur. Non est mirandum si princeps in statuendis legibus, non omnia decernat, postquam vides hūc Dominum à principio nō omnia statuisse, sed temporis successu. Voluit enim subditos non onerare legum innumera multitudine: satius æstimans, occurrentibus casibus, nouis statutis succurrere, quàm à principio ferè innumera facere, quòd legislatores maximè aduertere vellem.

Veruntamen familia tribus patrum suorum erunt in vxores. Constat manifestè ex hoc loco, matrimonium cum certis personis posse alicui præcipi, & etiam cum aliis interdici propter publicam vtilitatem, & multorum iacturam: vnde sine peccato princeps Ecclesiæ potest multa circa matrimonia statuere, certos gradus prohibere, & id genus multa facere. Cauendum tamen est, ne matrimonium alicuius, ad vnam solum personam arctet. Nam licet Dominus hūc filias Selophchad: accipere viros de familia sua compulerit: liberam tamen dedit optionem ad eos, quos ex eadem familia vellent. Similiter docemur elaborandum esse nobis, ne hæreditas patrum nostrorum transeat ad alienos, quemadmodum pro ea maximè sollicitus fuit Nabot vt Regum prodit historia. Det tamen ipse vt licet has terrenas hæreditates aliquando vendamus, & aliis tradamus cœlestem tamen incorruptam seruemus, quam nobis ipse donare dignetur qui in secula viuit Deus, qui dedit hunc librum absoluisse.

FINIS LIBRI NUMERORVM.

COMMEN-

COMMENTARIA
IN LIBRVM
DEUTERONOMII.

INCIPIT LIBER ELLEH HADDEBARIM,
id est, ista sunt verba: qui Græcè dicitur Deuteronomius, Latinè,
Secunda lex: cum scholijs magistri Hieronymi ab
Oleastro Lusitani, ordinis Prædicatorij.

PELLANT Hebræi hunc librum Elleh haddebarim, id est, hæc sunt verba: denominantes eum quemadmodum superiores, à prioribus dictionibus: in quo sanctus Moseh ex imperio Domini, legem repetit, & auribus Israelitarum inculcat, quoniam ei ex hac vita migrandum erat, & populus qui terram promissam erat ingressurus novus erat, neque callebant legem, quemadmodum senes, qui in deserto illis 40. annis vita functi erant. Et meo iudicio, non deberet hic esse huius libri initium, quoniam hæc præcedentibus cohærent, & ad ea quæ dicta sunt pertinere vidētur: sed incipiendus erat liber ab his verbis quæ inferius ponuntur, vbi dicitur: Fuit in quadagesimo anno, in vndecimo mense, quoniam expletis quadraginta annis, incepit populus possidere terram.

Hæc sunt verba, quæ loquutus est Moseh ad omnem Israel, trans Iarden, in deserto, in confinibus, seu extremitate, è regione Suph, inter Paran & inter Tophel, & Laban, & Chaseroth, & Dizabab. Sensus est. Ista verba quæ scripta sunt præcedentibus libris, sunt illa quæ Moseh locutus est, ad omnem Israel. i. ad capita eorum trans Iarden in deserto. s. vasto. Et in confinibus. s. regnorum per quæ transferunt, & cum erāt eregione maris Suph. i. terminati, quod noster Rubrum appellat, similiter cum esset inter Paran & inter Tophel, quæ nomina sunt locorum, per quæ transferunt Israelitæ, sicut & quæ sequuntur: ac si apertius dicat. Ista sunt verba. s. quæ præcedunt, quæ locutus est Moseh ad omnem Israel: ante transitum Iarden, & in deserto, & in aliis locis. Aliqui per Tophel significari putant locum. Tophet, locus apud Israelitas execrabilis cuius Scriptura multis locis meminit. Sunt aliqui qui putant relatiuum ista, s. referre quæ sequuntur verba, & similiter describi hūc locum quo populus tūc erat. s. ante Iarden, quod si verum est, bene liber hūc inciperet, licet apud Hebræos nulla sit horum librorum diuisio, vt in Genesi admonuimus, & secundum istos sensus est. Ista, scilicet, quæ sequuntur sunt verba quæ Moseh ad omnem Israel locutus est trans Iarden, i. dum adhuc esset trans Iarden. Vocat enim

Scriptura regnum Seon & Bassan terram trans Iarden, licet tunc Israel esset citra Iarden, quoniam nondum flumen traiecerat.

In deserto. Appellat desertum omnia loca ante Iarden, quoniam deserto coniuncta erant, quod verò sequitur. Eregione maris Suph, seu eregione Suph quod aliqui putant loci nomen, qui verò mare significare putant dicunt aliquem sinum maris Rubri, venire versus hanc partem. Posset etiam Suph appellatiue sumi, & cum significet finem vel terminum verti, eregione termini. s. terræ. Erat enim locus ille terminus diuersorum regnorum, sequentia verò nomina sunt montium aut locorum inter quæ erat locus quo manebat Israel.

Vndecim diebus à Choreb, itinere montis Sebir, vsque ad Chades barneah. Subaudi potest quis venire. Nō certò scitur, ad quid sententia hæc hic inferatur, Hebræi tamen dicunt, quòd vt ostendat quàm facile potuissent ingredi promissam terram, si non offendissent, quoniam vt infra hoc eodem capite dicitur, hæc fuit voluntas Domini, vt promulgata lege in mote Choreb & acceptata à populo, statim eos in terram promissam introduceret, quare rectè duxit eos in Chades barneah, vbi vt hoc capite dicitur, incipiebat mons Aeinorrai, vnde exploratores miserunt qui eos terruerunt ne ingrederentur, quare sanctus Moseh latèter eos his verbis arguit, quod sua culpa ad quadraginta annos in deserto vagauerint. Est autem Choreb mons insignis deserti Sinai, in quo Dominus familiariter iatis, cum Moseh loquutus est. Sed scrupulo non caret quomodo verum sit, Iudæos spatio vndecim dierū hoc iter à Choreb vsque ad Chades confecisse, cum ex sacris literis constare videatur eos hoc itinere remoratos ad duos menses vel circiter. Triduo enim venerunt à Choreb vsque ad sepulchra concupiscentiæ: vt patet Num. 10. vbi ad biduum manserunt, quòd coturnices dono Domini acceperunt per mensem integrum dierum, vt illis ibidem Dominus pollicetur. Post hæc ad septem dies manserunt in Chaseroth quousque Miriam fuit à lepra munda. Sunt etiam ab eo loco vsque ad Chades vnde miserunt exploratores aliz mansiones mediæ: ex quibus

quibus videtur eos non vndecim diebus iter hoc confecisse. Munsterus hæc conciliat dicens, texum hic non afferere Iudæos vndecim dierū spatio hoc iter confecisse, sed posse illo dierum spatio confici. Possent etiam dici textum nō numerare hic dies quibus requieverunt in eadem mansione, sed quibus iter fecerunt: dempto autem mense quo manserunt in sepulchris concupiscentiæ & in Chaferoth: iter illud confecerunt vndecim diebus. Eligat prudens lector vtram solutionem voluerit. Hebræi addunt ad hæc Moseh voluisse Iudæis dicere, quod licet iter à monte Choreb vsque ad Chades sit vndecim dierum, eos tamen illud tribus confecisse diebus.

Et fuit in anno quadragesimo in vndecimo mēse in vna mēsis, loquutus est Moseh ad filios Israel, secundum omnia quæ ei præcepit Dominus ad eos.] Hic, vt diximus, liber iste incipiendus erat, quando Moseh legem cœpit Israelitis explicare. Appropinquabat enim obitus eius, idèd voluit Dominus eum ante mortem populum docere. Cùm quia multi ex eis erant iuvenes qui eam non audierant in monte Sinai, aut parum curauerant scire & intelligere quæ ille docebat. Tum quia nunc populus videns iam promissa Domini de dāda terra Chenāan incipere impleri, aptior ac capacior factus erat ad legis doctrinam, quod attestatur mitior loquendi modus ad eum, quem iam Dominum vocant: vt patuit capite 32. præcedentis Libri: vt eos admoneret implere quod Deo promiserant. seum pro Deo habere & præcepta eius seruare postquam Dominus tam abundè soluebat, quæ illis antea promiserat. Dicit autem in mēse vndecimo, quoniam instabat finis anni.

40. quo omnis generatio quæ ex Aegypto exierat, finienda erat. Et videtur ex hoc loco colligi Moseh duobus mēsis hęc legis explicationē absoluisse. Incœpit enim prima die vndecimi mēsis, & credendum est vltima die. 1. 2. finiisse, quando finis erat anni. 40. Colligimus etiam ex hoc loco annos iam ab initio mundi habuisse duodecim menses, vt iā Gē. 6. admonuimus.

Annus ab initio mundi 12. habuisse menses ex hoc loco cōstat videretur.] Id est, secundum omnia quæ ei præcepit loqui ad eos, aut quæ ei præcepta ad eos dedit.

In transitu Iarden.] Id est, prope transitum, quando iam iam erant transituri.

Incœpit Moseh explanare legem hanc.] Verbum iaal quod hic vertimus incipere, videtur propriè significare velle, quicquid Targum cum Rabbi Selomone dicant: vt patet Ieol. 7. vbi dicitur. Vtinam hoalnu. i. voluissimus trans Iardē: vbi non videtur quadrare incœpissimus. Itē 2. Reg. 5. vbi habetur Ohel. i. vole seu acquiesce, cape duo talenta, quare poteris hic vertere. Voluit aut placuit Moseh. Verbū verò sequens. i. beer. i. explanare, significat declarare, explicare, à quo beur. i. explicatio, declaratio, & beer. i. puteus seu fons, sic dictus à claritate aquæ aut ab apertione quod videlicet omnibus sit apertus.

Multum vobis habitare in monte isto.] Id est, diu in hoc monte. i. Sinai aut Choreb, habitastis, seu morati estis. Manserant enim ibi ad annum cum mense & viginti diebus computādo tempus quo venerunt ex Aegypto vsque ad Sinai, vt dicitur Num. 10.

Vertite vos & proficiscimini vobis & ite in montem Aemorraï.] Diuertant Hebræi vtcunque à recta via, venientes versus montem Choreb, quoniam voluit Dominus eos ducere in desertum, vt ibidem sine vlllo bellorum strepitu, & cum maxima tranquillitate, legem eis daret, & eum eis pacisceretur,

idèd fecit eos vtcunque diuertere: expletis ergo his quæ in monte agenda erant anno, minus decem diebus; præcepit Dominus eos vertere se ad rectā viam, à qua diuertant. Venit enim Israel ex Aegypto vsque ad Sinai duobus mensibus. Nam mense tertio. i. inchoante vt reor, peruenerunt ad desertum Sinai, vt dicitur Exod. 19. & inde recesserunt anno 2. mense 2. vigesima mensis, vt dicitur Num. 10: vnde constat Deum post annum & duos menses ab egressu ex Aegypto voluisse tradere Iudæis terram promissam, si illi ingressum suis peccatis uō impedissent. Cum enim mense secundo secundi anni ab exitu ex Aegypto 20. mensis à monte Choreb discessissent versus promissam terram, & inde ad Chades barneah, vnde incipit mons Aemorraï, sit iter vndecim dierū vt hic explicatur: sequitur Deū eis tradere voluisse post annum & duos menses vel circiter promissam terram.

Et ad omnia vicina eius.] Verbum sachan à quo sachan, quod hic vicinum Interpretes vertunt, significat propriè habitare: vnde posses hic vertere. Et ad omnes habitationes eius, seu cohabitatores, quia tamē Hebraismus vocat vicinos cohabitatores. Exodi 12. non improbo si vicina veritas. Habes Prouer. 27. Melior est sachen. i. cohabitator propinquus, quàm frater longinquus.

In solitudine.] Dictio arabah significat propriè confinium, seu locum vbi coniunguntur & miscentur termini, ab arab, quod est miscere & coniungere: vnde verti posset ad confinia, ad montes, ad valles. Dictio sapal, humiliare significat, & sapelah vallem ab humilitate.

In portu maris.] Id est, ad portum, & putarem melius vertendum ad sinum maris, quoniam verbum hapah significat tegere, operire: vt patet infra 33. vbi dicitur copheph, id est, tegēs eum. & inde coph, id est, sinus maris sic dictus, quod tegat & protegat naues & nautas. Dicit autem ad sinus maris. i. magni, de quo est sermo, quoniam vna pars terræ promissionis quæ cessit tribui Zabulonis erat ad sinum maris magni: vt patet Gen. 49.

Ad Libanum.] Mons fuit in terra promissionis, protensus à mari magno versus Orientem terræ sanctæ, & etiam versus flumen Perat.

Vsque ad flumen, flumen Perat.] In Hebræo non ponitur magnum, quod tamen hic omnes addunt, fortè propter geminationem. Significatur autem per nomen Perat, flumen Euphratem quod terminat terram promissam à parte Aquilonari, licet extendatur vtcunque vltra flumen.

Vide, Dedi coram vobis terram.] Vtuntur Hebræi verbo vide otiosè aliquando, quemadmodum nos Lusitani. Dicimus enim Olah, s. i. isto destā maneira, id est, Vide & hoc isto modo fac: vbi aut otiosè aut pro confidera, seu attende ponitur. Sic & hic. Vide, id est, attende, quod videlicet dedi coram vobis terram, vt. i. possideatis eam.

Dominus Deus patrum vestrorum addat super vos, sicut vos, mille vicibus.] Sic in Hebræo est, sed sensus benè effertur per sicut estis. Possent etiam explicari, addat super vos sicut vos, id est, alios vobis similes in multitudine. *Quomodo seram solus, laborem vestrum & onus vestrum, & lites vestras?* Non plene constat quid propriè significet tarah à quo thorah, id est, labor. Iob. 37. videtur significare grauare, vbi dicitur. Etiam propter irrigationem iat riach, id est, grauabit vel laborare faciet nubes, scilicet, pluuia. Et nomen Isaia 1. Fuerunt mihi latohorach, id est, ad fatigationem. Hieronymus. Facta sunt mihi molestia,

lesta, & vertit hic negotia vestra: vnde thorah videtur significare grauamen, aut laborem, quia grauatur homines. Sequens verò dictio. s. massaachem, id est, onus vestrum, propriè onus & id quod portatur significat: à massa quod est leuare, portare. De tertia. i. riuchem. i. litem vestram nulli dubium est significare litem & contentionem, & putarem per laborem intelligere laborem in ducatu eorum, per onus verò importunitates eorum, per lites autem contentiones & rixas. Putat autem Hebrai per istas tres voces officium principis & magistratus significari, quorum primum est vt ius dicat litigatoribus, quæ prouincia, plena molestiæ est. Alterum est de com meatu prospicere, & victu: vt de carnibus & aliis vitæ necessariis. Postremum curare vt priuati, sine mutuis iniuriis & tranquillè viuant, quæ omnia molestiis & angustiis plena sunt.

Date ex vobis viros sapientes & intelligentes & peritos.] Difficile est horum triū nominum. s. chacham. i. sapiens, nebonim. i. intelligentes, & iedum, id est, scientes discrimen explicare, quantum tamen ex cōiecturis nosse datur, videtur prius significare prudentem. s. ad consilia. Secundum verò eum qui penetrare nouit res & scit inter eas discrimina constituere, vnde ben. i. inter quod discrimen importat. Tertia verò videtur sapientem ex experientia, seu eum qui multa expertus est, significare, vnde fit sapiens, & de his diximus quod nobis videbatur in fine canonum, quos operi præfiximus. Latini autē dicunt prudentem, qui sua scientia aliquid cognoscit: scientem verò qui alterius iudicio rem percipit longo sermone. Rabbini horum discrimina inuenire laborant, sed quia nō ex radicibus à quibus petenda est, petunt: toto errant cœlo.

Ponam eos capita vestra.] Vocat Hebraismus principes capita, nam sicut capitis est cætera membra corporis gubernare: ita & principis subditos suos, qui sunt veluti mēbra in humano corpore, aut quia sunt cæteris superiores, quemadmodum caput cæteris membris.

Bonum est verbum quod loqueris ad faciendum, id est, bona est res, aut bonum est facere quod loqueris, vel dicitis.

Et præfectos de tribubus vestris.] Non plenè cōstat quid propriè significet nomen soter, quod hic vertimus, Præfectum, quod enim non sit propriè Iudex, constare videtur ex cap. 16. huius libri, vbi dicitur. Iudices veloterim. i. præfectos, nisi dicamus significare minores seu inferiores Iudices. Ex verbis scripturæ Iosuah 3. vbi dicitur. Transierunt sottherim. i. præcones aut præfecti per medium castrorum, videtur istos fuisse præcones. Et meo iudicio agebant isti quod apud nos agunt illi quos dicimus *alcaldes, merinhos*, qui. s. homines capiunt, & ad carceres ducunt & implent ea quæ à Iudicibus imperantur, tamen ex eo loco citato Iehosuah videtur fuisse inferiores Iudices, quoniam ibi dicitur. Iudices & præfectos pones tibi in omnibus portis tuis, & iudicabunt populum, secundum iudicium iustum: vbi dicitur eos iudicatos & constat re vera fuisse Iudices.

Non cognoscetis faciem in iudicio.] Hebraismus est: cuius sensus est. Non peruertetis iudicium alicuius intuitu. Hoc est enim faciē in iudicio cognoscere, alicuius faciei gratia vel intuitu iudicium inuerrere, aut facere discrimen in reddendo iure aliquibus cum iustitia debeat esse æqualis: vt si ex eo quod quis est diues aut pauper, des palmā in iudicio, aut quia consanguineus vel extraneus, aut quia amicus

aut inimicus, quare Prouerb. 24. dicitur Hacher panim. i. cognoscere faciem in iudicio, malum est. i. iudicium inuerrere intuitu alicuius personæ. Aduerte etiam verbum nachar. i. agnoscere, contrarias habere significationes, quemadmodum chataa, id est, peccare. Sicut enim chata significat peccare & à peccato expiare, ita & nachar significat agnoscere, & occultare se seu occultari. Exēpla habes. 1. Reg. 23. vbi habetur. Et dixit Saul Nichar hotho. i. clausit eum Dominus in manu mea, aut occultauit. Et 1. Reg. 14. Et ipsa mitnacherah. i. occultauit se nō agnosceretur. Nos dicimus *desconhecese*. Idem Gen. 42. Contrariè verò significationis exemplum hic habes & Iob 34. vbi dicitur. Non nichar, id est, agnitus est diues ante pauperem. Et Threno. 4. Nō nicheru. i. fuerunt agniti in plateis. Et infra. 33. Fratres subs non bichir, id est, agnouit. Et Gen. 27. Nō hichiro. i. agnouit eum.

Sicut paruam, sic magnum audietis. Non timebitis à facie viri, quia Dei iudicium est.] Explicat hic textus Hebraismus præcedentem, quid sit dictu. Non agnosceis faciem in iudicio, quod. s. sit audire paruam sicut magnum, & neminem timere: & aduerte causam: quia Dei iudicium est. Cùm enim Iudex iudicat, debet considerare se agere vices Dei, qui est omnium Iudex, & quemadmodum Deus in iudicando nō respicit faciem seu personam hominis. Cùm apud eum non sit personarum acceptio, neque timet aliquem: ita debet facere Iudex dum iudicat: quod vtinam Iudices considerarent, ne iudicii peruertent. Puto autem hic Hebræos Grammaticos duas radices confundere, scilicet, gur, quod est peregrinari, & iagar quod hic ponitur, & significat timere: vnde taguru, id est, timebitis quod hic ponitur, potius pertinere videtur ad iagar, id est, timere quam agur. i. peregrinari: vbi nota duas optimas Iudicis conditiones. i. non respicere alicuius personam, neque timere alicuius potentiam.

Qua grauior vobis, referetis ad me.] Id est, causa quæ aut scientiam aut potentiam vestram superauerit, referetis ad me, aut quam ob sui difficultatem desferretis non poteritis.

Ne timeas, & ne frangaris.] Significat propriè verbum chatar frangere & conterere: vt patet Iere. 50. vbi dicitur Chat, id est, fractus animo est. Et capite eodem Chatu, id est, fracta sunt idola eius. Quidam addunt significare etiam pauere, quod non probō.

Mittamus viros ante nos, qui explorent nobis terram.] Numeri 13. dicitur Deum Moseh præcepisse viros mittere: hic verò hanc culpam in populum reicere videtur Moseh, quasi eorum victus importunitate, exploratores miserit. Ad quod dicitur eos primū importunè hoc petiisse à Moseh, postmodum verò Deum hoc permisisse. Aduerte autem verbum chapar, quod hic explorare vertimus, significare propriè scrutari, & ex consequenti effodere, quod nihil aliud esse videatur quàm terræ scrutinium. Significat etiam erubescere, quod erubescens scrutari soleat loca quibus se abscondat, & velit quasi effodere se. Iob 39. vbi de aquila sermo est, vbi dicitur. Inde, scilicet, ex alto chapar. i. scrutatur escam. Et Gene. 21. Chaparti. i. effodi piteum hunc. Item Psal. 34. Facies eorum non Iechparu. i. sunt effossæ seu non erubuerunt.

Et verterunt se, scilicet, à nobis aut versus terram Chenāan.

Et attulerunt ad nos.] Melius & descēdere fecerūt ad nos, quoniam verbum iarad, descēdere significat potius

potius quam afferre. *Et irritastis os Domini.*] Scilicet, non volendo ascendere ut ipse imperauerat, ac si dicat, Irritum fecistis imperium Domini. Sed aduerte quod verbum marah quemadmodum marar, significat proprie amarum reddere aut amarum fieri: vnde vertendum est. Et amaritudine affecistis os Domini. **Amarum enim valde est imperanti, cum eius imperio non obtemperatur.**

Ut perdere faceret nos.] Posset etiam verti: ut consumere faceret nos 2. Semue. 21. Qui cogitauit de nobis quod nismadnu. i. consumeremur. Et infra ca. 6. Hismidecha. i. consumeret te a facie terræ.

Etiam filios Hanachim vidimus ibi.] Diximus de Hanach & filiis eius supra Num. 13. quem locum consulere licebit.

Ne pauereis & ne timeatis ab eis.] Verbū aras quod pauere vertimus, significat timere & secundò rigescere, quod homines ex metu aliquando rigescant: vt Psal. 10. Non addet vltra Iaaras. i. roborare se homo de terra. s. contra Deum. Et Isa. 47. Si fortè tarossi. i. roborare facias te. Significatio tamen non plenè nota est Hebræis: vnde hic verti posset. Ne indures te, seu roboret te. s. contra Dominum, resistendo eius imperio, & ne timeas. s. hostes, aut non rigescas ex timore, neque pauereas. s. hostes.

Quemadmodum portat vir filium suum.] Portat vir filium suum prouidendo illi necessaria, & ducendo ipsum, & si paruulus est super brachia sua, quæ omnia fecerat Dominus Iehudæis.

Ut videretis viam per quam ambularetis.] Constat ex hoc loco Israelitas, non unquam noctu per desertum incesisse præuia columnæ ignis.

Implere post Dominum quid.

Quia impleuit post Dominum.] Id est, perfectè Deū sequutus est, seu in omnibus Deū sequutus est. Explicuimus locutionem Num. 13. Alij enim exploratores laudarunt simul & vituperarunt: seu male audire fecerunt terram, iste verò commendauit solum.

Etiam in me iratus est Dominus propter vos.] Difficultatem habet sententia hæc, quia Dominus non propter populum sed propter propriam incredulitatē, in Moseh iratus dixit: eum non ingressurū, Dicendum quod propter vos, non est hic idem quod propter peccatum vestrum, sed idem quod propter regimen & ducatum quo vos rego & dirigo, aut quod veriùs credo, quia consensi in missione exploratorum rogatus à populo, & fortè propter hoc non intravit ipse & propter propriam incredulitatem non introduxit populum.

Etiam tu non intrabis ibi.] Videntur verba Moseh sonare sibi ingressum terræ denegatū propter peccatum populi in Chades barneah: sed credendum est nō solum propter eos, sed propter propriam incredulitatem vt dictum est Num. 20.

Iehosuah filius Nun qui stat coram te. Aduerte Hebraismum per stare, aut stare coram aliquo, intelligere ministrare. Nam stare coram aliquo Hebræis est ministrare. Solent enim ministri Dominis astare parati ad omne ministerium, quod vulgatus Interpres optimè intellexit & reddidit, dicens: Sed Iehosuah filius Nun minister tuus. Vnde cum Gen. 18. dicitur de Abraham quod stabat iuxta angelos, non intelligas eum ibi otiosè steterisse, sed quasi ministrū ad omnia ministeria paratū, vnde posset verti, ministrabat, quod Onchelos ibi optimè reddidit, *vertens.* Ipse verò ministrabat eis sub amore.

Ipsum roborat.] Schema Hebraicum est, roborare aut confortare aliquem, significans verbis & admonitionibus eum animare ad aliquid strenuè agendū.

Solent enim admonitiones, hominem fortificare vt audeat ea quæ antea formidabat, vt habes apud Iob. Ecce docuisti plurimos & manus lapsas roborasti cadentem erexerunt sermones tui.

Filij vestri qui non cognouerunt hodie bonū & malū.] Etiam hæc locutio ad schemata Hebraica pertinet, significans non habere vsum rationis seu discernitionem ad discernendum, & vult dicere quod illi quos illi prophetabant occidendos neque intraturos. s. paruulos intraturi essent: non autem ipsi qui se ingressuros sperabant.

Voluistis ascendere in montem.] Ignorant Hebræi quid proprie significet haian quod vertimus voluistis, putant autem significare velle, quia textui quadrare videtur. Dicitio non alibi quam hic in Scriptura reperitur. Aliqui putant esse à radice Hen. i. ecce, & significare animi promptitudinem. Est etiam ab eadem radice. Hin liquidorum mensura. Onchelos vertit, Cœpistis ascendere: sed prior significatio magis arridet, siue radix sit Hin siue Hanah.

Amaritudine affecistis os Domini.] Sic melius & germanius vertas, quàm irritastis, vt hoc eodem capite admonuimus, & amaritudine afficere os Domini, est imperio eius non obtemperare.

Amaritudine afficere os Domini, est imperio eius non obtemperare.

Et superbe egistis, & ascendistis in montem. Significat verbū zud intumescere & superbire, quod probat nomen azedonim, quod ponitur Psal. 124. vbi dicitur, Aquæ hazedonim. i. intumescentes. Et Exo. 18. Eò quod hazedu. i. superbe egerunt contra eos, Sanctes vertit, Temerariè egistis.

Persecuti sunt vos quemadmodum faciunt apes.] Explicatur hic quomodo Aemorræi persecuti sunt Israelitas, coniungendo se simul aduersus eos quemadmodum faciunt apes, ei qui mel earum accipere vult. Sic Psal. 118. habes Circunderunt me chidborim. i. sicut apes, Et aduerte dabar esse radicem deborah quod apem significat, cuius allusionem ad verbi significationem quæ est loqui, non aliam video, quam quod sibilationem seu sibilum emittunt ad modum murmuris.

Mansistis in Chades diebus multis, secundum dies quibus mansistis.] Putant Hebræi populum tot annis mansisse in Chades, quot mansit in omnibus aliis mansionibus, nempe annis decem & nouem, vt dicit liber Seder Olam. Possumus tamè literam simpliciter intelligere, vt sit sensus. Diebus multis mansistis in Chades, & tot, quotquot illi fuerunt, neque illos numerare refert nunc.

IN CAP. I. DEVTERONO. AD MORUM COMPOSITIONEM ANNOTATIO.

Et sunt verba quæ loquutus est Moseh ad omnem Israel, trans Iarden.] Quid bone Deus, tam curiosè vis hæc loca describi, quibus seruus tuus ad populum tuum locutus est? Admonui in Exodo neq; sapius admonuisse pigebit, voluisse cum Dominum, tum sanctos loca quibus populum admonuerunt ex parte Dei describere & adnotare, vt si postmodum rebelles causarentur, se nō admonitos, loca ipsa quæ tam ambitiosè describunt, in testes vocarentur: ac eos admonitos testarentur. Si enim homines lapidum cumulos & statuas quas erigunt in testes foederis vocant quemadmodum legimus de Iacob & Laban Gene. 31. qui cumulum lapidum quem statuerant, cumulum testimonij vocarunt, quare hoc non licebit Deo?

10

20

30

40

50

60

Vndecim diebus iter est, à Choreb vsque ad Chades barneah.] Est aliqua voluptas, merita ingratis exprobrare vt Poëta dicit quemadmodum ei, qui sua culpa bona magna amisit, vt ea de cætero manu teneat & conseruet. Poterant isti quàm citissimè sedes sibi à Domino paratas acquirere, nisi sua culpa perdidissent: qua in re etiam docemur beneficia tam hominum quàm Dei acceptare, quamprimum nobis offeruntur, quoniam postmodum contingit benefactorem manum suam retrahere & beneficia multis modis impediri.

Postquam percussit Sichon regem Aemorræi.] Disce ex hoc loco prudētiam sancti viri, vt quem volueris legibus astringere & obligare, prius beneficiis exhibitis disponas. Facile enim homines illorum iugum admittunt, quos prius beneficos sentiunt.

Satis habitastis in monte isto.] Expende, quæso, pietatem Dei, vt non patiat bona promissa differri, aut suos in malo loco detinere. Non petunt ipsi locum mutare, deserto contentantur & squalore: ipse verò curat eos inde educere, & ad amœniora loca perducere: & vide quomodo eos inuitat. Venite, inquit, & possidete terram, quam iurauit Dominus Patribus vestris. Sic & in Euangelio Christus. Venite, inquit, benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis ob origine mundi paratum est. Sed expendite discrimen. Isti Iudæi vocantur ad terram & terrenam mansionem post promissionem seruandæ legis, illi verò post adimpletam, vocantur ad cælum. Euriui, inquit, & deditis mihi manducare. Sicuti & deditis mihi potum: vbi vides quàm distinctum sit præmium promittentis & implentis legem. Se d licet isti vocentur ad promissam terram promissa lege, non tamen ob solam promissionem sed propter obseruantiam Patrum. Audi quid Dominus dicat sancto Isaach. Multiplicabo (inquit) sementem tuam sicut stellas cæli, daboque posteris tuis vnuerfas regiones itas, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Sed quare? Nunquid ob promissam legis obseruantiam? Minimè. Sed quare? Eò (inquit) quod obediit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta & mandata mea, & ceremonias legè quæ seruauerit.

Ma. 25.

Gene. 25.

Dominus Deus vester multiplicauit vos.] Omnia hæc auditorum beneuolentiam conciliare solēt & amorem, quæ inter doctorem & eos quos docet, summè necessaria sunt.

Quomodo solus feram laborem vestrum?] Licitum est Principi ac Prælato, onus ac sollicitudinem suam diuidere, & in alios partiri: præsertim cum hoc viderit reipublicæ suæ expedire.

Date viros sapientes.] Non debet Princeps, populo quos voluerit ipse præficere: sed quos populus petierit & obtulerit, qui eorum mores nouit: & etiam vt amore, ducantur, & expendat. Populus offert Principi coadiutores, sed Princeps itatuit & præfigit illis conditiones quas debent habere qui præficiendi sunt, vt scilicet, sint viri sapientes, intelligentes & periti.

Non agnosceis faciem in iudicio.] Causas hominum diligentissimè cognoscere debet Iudex: sed omnium hominum facies ignorare. Claudere (vt ita dixerim) hominibus litigantibus debet oculos Iudex, sed causas eorum aperire.

Non timebitis à facie viri, quia Dei iudiciū est.] Hæc summè Iudices aduertere debent vt se non homines, sed deos in iudicando arbitrentur, neque hominem sed solum Deum reuerentur & timeant. Istuc pertinet quod in Psalmo dicitur. Ego dixi di-

estis. Præcesserat enim Deum steterisse in Synagoga deorum, & eos in medio diudicasse. Vique quo iudicatis iniquitatem, & facies peccatorum sumitis?

Accessistis ad me omnes & dixistis, Murramus viros.] Quemadmodum audere sine Deo fatuitas est, ita timere Deo urgente neglectus magna, & vide istorum dementiam, modò iusti intrare negligunt introire, postea verò à Domino prohibiti ingredi cōtendunt. Nihil ergo timendum nihil cunctandum est, postquam Deus aliquid facere iubet, quoniam mille finistri casus succedunt.

Placuit in oculis meis res.] Non debet Prælati suis subditis conuiuere, cum viderit eos iniqua appetere, aut quæ sibi sunt nocitura. Fortè etiam hac de causa non introiuit Moseh terram, quia populum non diuertit ab hac exploratorum missione.

Præcedebat vos in via, ad explorandum vobis locū pro castris vestris.] Solent serui dominos suos præcedere in via, & explorare ac parare illis hospitia: hic verò vides Deum seruis hospitia ac quietem querere. Hoc est quod Christus apud Ioannem dicit. Si quis (inquit) mihi ministrat, me sequatur, & vbi sum ego, ibi & minister meus erit. Et si hæc magna Dei tui dignatio sit, maior tamen est quæ sequitur, vt. s. eos quasi puer, lumine præcederet.

Ioan. 12.

Etiam contra me iratus est Dominus propter vos.] Periculosa valde res præfectura malorum: vbi omni hora in discrimine maximo sunt Prælati, quibus sæpius propter malas oues indignatur Deus, & luit bonus prælatus, malarum ouium pœnas: quod si homines ad memoriam reuocarent, non tam festini ad prælaturas currerent.

Iehosuah qui stat coram te: ipse ingreditur illuc. Audis quàm bonū & lucrosū sit seruis Dei ministrare, quoniam propter eos euehit Dominus ministros eorum. Fuit etiam fortè hæc magna Sancti Moseh tentatio, cum videret seruum suum sibi subrogari, non filium, & concessum illi, quod sibi negabatur, omnia tamen æquo animo tolerat sanctus vir.

Filij vestri qui non cognouerunt hodie bonum neque malum, ipsi intrabunt illuc.] Bona semper fuit apud Deum paruulorum conditio. Nisi (ait Christus) conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum. Quemadmodum enim soli paruuli promissam ingrediuntur terram: ita qui conuertuntur & malitia sunt paruuli, cælorum regnum intrare à Christo perhibentur. Similiter ex hoc loco aduerte quid valeat non esse criminis participem.

Peccauimus Domino, Nos ascendemus.] Nō omnem poenitentiam Dominus acceptat, vt propter eam donet quæ postulantur: quemadmodum legimus de Saule & de Elau. Similiter vides quàm seuerè Dominus nostram puniat inciuilitatem, qui pro nihilo reputamus Dei mandata primū non obtemperare; si postmodum obediamus.

1. Sam. 15. 11. lebr. 12.

Dic eis, Ne ascendatis.] Admonitiones multiplicat peccatoribus Dominus, ne omnino corruant, sed tanta est eorum pertinacia, vt tam frequentes parui pendant admonitiones, & sua via incedere velint.

Non sum in medio vestri.] Considera signum quo cognoscas an Deum apud te, habeas. Si enim offenderis. scito te eo destitutum, si non offenderis, eum crede in medio tui esse.

Circuimus montem Sehir.] Quandiu dirigit Deus hominis gressus, recta graditur, si verò dimittat, circumulum faciet, quoniam in circuitu impij ambulat. Pessima res peccatum, quod non solum hominē in via salutis remoratur, sed etiam retrocedere facit.

Er viam mari Suph, id est, recta contendentes ad mare terminatum quod nostri Rubrum appellant.

Et circumuimus montem Seir. Quoniam non concesserunt Amorrhæi transitum per terram suam illis.

Multum vobis circuire montem istum. Duplex est horum verborum sensus. Prior Multum vobis, id est, dispendiosum vobis aut difficile, & hunc sensum aliqui sequuntur, putantes quod Israelitæ transferint per terram Edom emendo quæ necessaria erant sibi ab Edomeis, & sensus est quod Iudæi multo tempore cicuerunt terram Edom, seu montem Seir contententes versus orientem, Dominus verò laboris eorum misertus, iussit vt non amplius môtém circuirent, sed verterent se ad Aquilonem, transeuntes per extrema terræ filiorum Edom: vnde secundum istos sensus literæ, est. Multum vobis, id est, gratie vobis aut multus labor est vobis, circuire montem Seir, scilicet, totum: veritas verò est quod filij Esau nunquam permiserunt Israelitas transire per terram suam, neque per terminos suos, sed per terminos iuxta terram suam, & circuirent totum môtém Esau, & verterunt se in fine montis Seir versus Aquilonem, vt inferius magis explicabimus & sensus literæ est. Multum vobis circuire môtém istum. i. diu illum circuisistis: nunc verò vertite vos.

Timebunt à vobis. Quod. s. velitis illorū occupare sedes: idè cauere vobis ne. s. misceatis litem cū eis.

Ne misceatis litem contra eos. Licet significatio verbi garah quod miscere litem vertimus, non perfectè nota Hebræis sit, quia tamen communior est, & omnibus ferè locis quibus verbum ponitur, conuenit: placet eam hic acceptare.

Vsq̄ ad calcationem plantæ pedis. A verbo darach quod est calcare comprimere, est midrah. i. calcatio. Significat etiam verbum calcando viam incedere: vt Numeri 24. annotauimus super illud Darach. i. incedet stella ex Iacob: quod etiam verti posset calcabit aut conculcauit.

Dominus Deus benedixit tibi, in omni opere manuum tuarum. Admonui non semel benedicere Dei esse benefacere, hic autem significat substantiam & opes augere. Solet enim homo laborare & ex parte sua facere quod suum est. Deus verò laboris eius secundare, & illis fauere: vt ex eis lucrum habere possit. Cassus enim & vanus esset omnis labor noster, si Dominus illis non apponeret manum auxiliatricem. Est ergo horum verborum sensus: Dominus Deus fecit, vt ex laboribus tuis: magnum haberes lucrum.

Nouit ambulare tuum per desertum magnum istud, id est, nouit laborem quem ambulando per hoc desertum passus es, & Hebraismus est sicut illud Psal. Quoniam nouit Dominus viam iustorum, & nosse Dei accipitur tam in bonam quam in malam partem, & quod in malam accipitur: constat Isa. 37. vbi aduersus regem Assyriorū Dominus dicit. Habitationem tuam & egressum tuum & introitum tuum, noui. Neque denota simpliciter cognitionem, sed cognitionem cum miseratione, seu ad subueniendum in bonis, aut cum intentione seu affectu puniendi in malis.

Non caruisti aliquo. Multa illis defuisse legimus, sed Dominus Deus statim illis subueniebat: vnde cum dicitur, Non caruisti aliquo, intelligendum

est tandem, quoniam vt diximus, Dominus statim illis prouidebat. Aliqui Hebræorum sic locum intelligunt. Nihil tibi defuit quoniam Deus dedit tibi pecunias ad alia emenda: cum benedixerit tibi, & sic nihil tibi defuit, neque displicet sensus iste.

Transiuimus à fratribus nostris, filiis Esau. i. discessimus ab eis transeundo per confines eorum, vt dictum est, & etiam transiuimus, seu diuertimus à via solitudinis, non sequentes amplius eam, scilicet à Bethlath & ab Hefio gaber: nomina sunt locorum à quibus diuerterunt, & videtur quod cum peruenissent ad hæc loca, diuerterunt versus Aquilonem. Nam hæc via solitudinis contēdebat versus ortum, & hæc Hefion gaber, videtur esse illa, cuius meminit historia libri Regum, quæ est ad oram maris terminati vel prope. Nam 1. Reg. 9. in fine habes. Et nauem fecit rex Selomoh in Hefion gaber, quæ erat iuxta Eloth (quæ hic dicitur Elath) iuxta ripam maris Suph, in terra Edom. Aduerte etiam hic quod id quod Sanctes vertit, à via solitudinis, alij vertunt à via plana: dictio tamen arabah (vt sæpius diximus) neque planum neque solitudinè, sed mixtionem significat: ab arab quod est miscere: vnde melius veritas à via mixtionis. i. qua nos possemus illis in prælio commiscere cum hoc tamē stat quod irent per terminos ipsius, sed non per terram eorum, & ab eis aquam & alia necessaria emebant.

Transiuimus per viam deserti Moab. Est Moab in finibus Arabiæ petreæ ad latus Orientale terræ Edom, atque inde super Asphaltidem lacum protensa, vsque ad fluuium Arnon, quam Iudæi circuirent, quia Dominus congressum cum Moabitis eis prohibuerat. Et Iepte Iudic. 11. affirmat Israel circuisse ex latere terram Edom & Moab: licet aliqui dicant eos transisse inter Edom & Moab.

Ne stringas Moab & ne misceas, scilicet, litem cum eis. Verbum sur, quod vertimus stringere significat ligare, stringere & angustiari: quare non tam bene veritas, ne oppugnes, & præcipit ne obfideant vel astringant eos aut vrbes eorum: quod verò significet ligare aut astringere, ex multis Scripturæ locis constat. Nam infra. 14. habes. Ve facta. i. & ligabis seu stringes argētum in manu tua. Et cap. 20. Ve facta, id est, obfidebis seu stringes eam. s. vrbe. Sequens verò verbum. s. garah, vt iam hoc eodem diximus capite, significat litem miscere. Nos cum aliquem admonere volumus ne cum alio litiget, dicimus. Non te traues com elle.

Filijs Loth dedi Har. Est Har nomen vrbis regiæ Moabitarum, cuius Prophetæ frequenter meminerunt, aduersus quam sæpius vaticinantur. Deprehendes etiam ex hoc loco, non esse in vniuersum veram Theologorum sententiam dicentium, Terrarum diuisiones non esse inrisgentium sed diuini ex hoc loco constat. cum Dominus regna hæc dederit filiis Esau & Moabitibus filiis Loth, & terram Chenahan Iehudæis vt asserit Moyses Deuterono. 32. Quando inquit, hæreditate fecit excelsus gentes, quando separare fecit filios Adam vel hominum: statuit terminos populorum, secundum numerum filiorum Israel. Ex quo loco non solum istis, sed omnibus videtur diuisisse hæreditates, quoniam dicit, cum hæreditate faciebat altissimus gentes.

Enum ante à habitabant in ea. s. Har Moabitarum. Putant aliqui Hebræorum & etiam nostrorum istos populos dictos Emim, ab amah quod vt dicunt, significat terrere aut terrorem incutere: quod prodigiosa corporis proceritate atque robore, omnibus ipsos aspicientibus, terrorem incuteret. Emah enim

(vt dicunt) terrorem significat. Sed salua eorum reuerentia, non ita res habet. Nusquam enim (quod occurrat) in scripturis offendi emah significare terrorem, sed amah ancillam, quare dictionem potius arbitror ortum habere ab em, quod est mater, à qua amah, id est, mensura quæ quasi mater, continet alias paruas: vnde nomen Emim potius à mensura quam à terrore dici puto, & hunc populum dici Emim quod magnarum mensurarum essent homines illi, de quibus Gen. 14. habes habitasse in planitie chiriataim.

Populus magnus, multus & excelsus. Putarem magnum referri ad nobilitatem. Non enim ad corporis vastitatem referri potest, quoniam rum. i. excelsus ad hoc refertur, & nihil aliud habemus de his populis quod veritatem contineat, quam quod erant sicut filij Hanachim. Fuit Hanach gigas, cuius tres filij nominibus suis describuntur. Numer. 13. quos Iudæi percusserunt vt habetur 1. Iud. & ab eo postmodum omnes gigantes dicti sunt filij Hanachim: de quibus hic & Iehosuah 11.

Gigantes etiam reputabantur & ipsi sicut Henachim. Hebraicè est Rephaim etiam reputabantur. Sonat rapha à quo rephaim. i. gigantes Hebræis, sanare. Itaiæ 6. Et conuertatur ve rapha. i. & sanem eum. Item 2. Reg. 20. Ecce ego rophie. i. sano te: vnde si rephaim est à rapha cum aleph in fine: rephaim significat gigantes, à sanitate quia fortes erant sicut homines sani: vnde Targum pro rephaim, fortes interpretatur. Si verò à raphah, quod est remissum esse & debile: rephaim significabit gigantes, quod homines alij videntes eos debiles fierent & viribus destituerentur: probabilius tamen est esse à radice rapha cum aleph in fine. Illorum multis locis scriptura meminit, scilicet 1. Paralip. 20. & 2. Sem. 21. Gen. 14. & 15. Infra 3. Iehosuah 12. Psal. 88. Prouer. 2. & 9 & 21. Itē Isai. 14. Et fortè quemadmodum gigantes dicti sunt Henachim ab Hanach patre eorum: ita & rephaim à quodam gigante sic appellato, à quo multi orti sunt. Quod enim fuerit gigas sic vocatus, videtur colligi ex 20. cap. prioris libri Paralip. vbi dicitur. Isti nati sunt le harapha in Gad quæ est vrbs Philistinorum. Quidam tamen ibi giganti vertunt.

Moabita vocabant eos Emim. Sunt qui putant Emim non esse nomē proprium sed commune ac si dicat. Vocauerunt eos mensuras seu homines magnarum mensurarum, & sic superius cum dicitur Emim, antea habitabant in ea, sed verius puto populum fuisse certum: vt ex Gen. 14. deduximus.

In Seir habitauerunt antea Chorim. Ante ingressum filiorum Esau, habitauerunt montem Seir: isti populi qui vocabantur Chorin, de quibus nihil aliud habemus, quam quod hic Scriptura refert, nisi quod Gen. 14. dicitur Chedorlaomer percussisse Choreum in montanis Seir, & crediderim istos significari. Si nominis radix sit charah quod est excandescere & irasci, chorin dicerentur sic ab immitate iræ quasi irati seu inflammati.

Filij Esau expulerunt eos, & deficere fecerunt eos. Posset etiam verti hæreditate eos, seu hæreditate acceperunt eos, aut hæreditate pepulerunt eos. Sequens verò verbum, scamah, potius significat deficere & consumere, quam perdere. Iudic. 21. Quia nismedah. i. consumpta est, seu defecit de Biniamin mulier, si tamen veritas disperdere, non contendam.

Transite vobis torrentem Zared. Alij vertunt vallem, quoniam dictio vtrumque Hebræis significat:

mihi tamen videtur magis propriè significare torrentem. Est autem torrens aut vallis, iuxta montes Habarim.

Dies quibus ambulauimus de Chades Barneah, donec transiremus torrentem Zared triginta octo anni. Loquitur textus de prima mansione in Chades anno secundo egressus de Aegypto: quando exploratores miserunt: ab illo enim anno vsque ad transitum Zared triginta octo anni supputantur: quibus si duos iam tranfactos ab exitu ex Aegypto addas, perficiet annos quadraginta ab exitu de Aegypto. Aliquo tamen modo supputatio hæc non videtur vera, quoniam mense quinto anni quagragesimi venerunt in montem Hor vbi occubuit Aharon, & inde circuirent Moab vsque ad Zared: postmodum vsque ad vndecimum mensem expugnarunt terram Aemorrhæorū & Midianitarum: vnde videtur quod triginta octo annis & sex aut septem mensibus hoc iter confecerunt, & quod litera loquatur de annis completis.

Donec consumeretur omnis generatio virorum bellatorum. Vocat Hebraismus, vt Hebræi putant, viros bellatores, omnes qui annum vigesimum excedunt. Sic enim supputabantur ad bellum.

Etiam manus Domini fuit in eos. Non solum communi modo obière, sed plaga aut punitio Domini, quæ hic per manum significatur, perdidit eos. Omnibus enim plagis multa millia mortui sunt, scilicet viginti tria millia propter vituli peccatum, postea in plaga Choreh & serpentum & multis aliis, quas Dominus in eos immisit: qua in re etiam pensanda est Dei misericordia, quæ non pueros aut iuuenes in his plagis consumpsit, sed senes & viros bellatores. Et manum Domini esse in aliquem, Hebraismus est sonans in bonum & in malum. Nam de beato Ioanne Baptista legis Lucæ 1. Nam & manus Domini erat cum eo, id est, auxilium ad iuandum eum: hic verò in malum sonat, vt statim explicatur.

Manum Domini esse cum aliquo vel in quem quid sit.

Ad conterendum eos donec consumeret vel finiret eos. Tu transis hodie terminum Moab Har. Præcipit modo non bellare aduersus Moabitas, & Har est nomen vrbis regiæ Moabitarum, cuius mentio frequens apud Prophetas fit.

Ne stringas eos, aut ne obfideas, & ne litiges cum eis, scilicet, super pecunia seu pretio rerum venalium, aut melius in prælio, quoniam nolebat eos cum Moabitibus bellare.

Terra gigantum reputabatur etiam ipsa. Hebraicè est, terra rephaim, de quibus hoc eodem capite diximus.

Hammonita vocabant eos zamzumim. Ignorant Hebræi quid propriè significet zamam a quo zamzumim, dicunt autem significare cogitare: ad quod probandum citant illud Thren. 2. vbi dicitur. Fecit Dominus quod zamam, id est, cogitauit: quod si verum est, isti dicentur zamzumim, id est, cogitati seu excogitata magnitudinis, aut quia videns eos cogitabat se illicò moriturum. De his habes Gene. 14. quod habitauerint in Ham.

Et Hæuim. Isti videntur fuisse illi quos nos vocamus Hiueos, quos Chaphthorim expulerunt & habitauerunt pro eis. Isti verò chaphthorim qui egressi hic dicuntur de Chaptor insula, & vt Gen. decimo dicitur, orti sunt à Mizraim, id est, à patre Aegyptiorum. erant consanguinei Philistinorum habitantes prope eos in insulis maris magni. Aliqui putant esse Capadoces & nomen vtrunque eos iuuare videtur.

Transire flumen Arnon.] Diximus de eo libro superiori quod videlicet diuidat Amorrhæos à Moabitibus. Iosephus dicit quarto libro antiquitatum fluere ex montibus Arabicis, & per totam solitudinem labes in Asphaltitem lacum erumpere & seingere Moabitidum ab Amorrhæorum gente. Hieronymo rupes est excelsa inter Amorrhæos & Moabitas.

Litiga cum eo in bello.] Melius misce te cum eo, aut misce cum eo bellum.

Incipiam dare pauorem tuum & timorem tuum.] Plus significat nomen pachad quod pauorem vertimus, quam iara quod significat absolute timere.

Sub omni celo.] Non absolute, sed cum sequenti modificatione. scilicet qui audiet auditum tuum. i. famam eorum, quæ me auctore fecisti.

Pauebunt & timebunt.] Melius vertas. Commouebuntur & languescent, seu debilitabuntur à facie tua, seu ante te.

Verbum integritati, aut appositiue verba integritatis. i. quibus illi integritatem optabam. Sic melius vertas quam pacificis.

Per viam per viam: pergam, id est, omnino per viam: quod statim explicat dicens. Non declinabo ad dexteram, neque ad sinistram. Munsterus vertit, Per iter ritum incedam, sed non tam germanè.

Tantum transibo cum pedibus meis.] Expofuimus similem loquutionem Num. 20. i. non ducam exercitum aut non ad modum exercitus incedam, sed pedes omnes transibimus, & quod dicitur cū pedibus, potest verti in pedibus, aut omnia mihi pretio vendes, sed solum transitum quo pedibus meis transibo, gratis concedes, ac si dicat solum transitum pedum gratis cōcedes, aut solum in pedibus meis transibo gratis, vel supplendum erit illud quod additur loco citato Num. i. tantum non verbum: pedibus meis transibo. i. tacens transibo cum pedibus meis: nullam cum tuis miscebo litem.

Sicut fecerunt mihi filij Esau.] Num. 20. habetur filios Esau negasse Iudæis transitum per terram suam, hic verò oppositum videtur Moseh dicere. Quidam hæc conciliant, quod videlicet à principio non permisit rex Edom, quando ex Aegypto egressi sunt: postmodum verò timens sibi, concessit: sed mihi verisimilius apparet, quod licet non concesserit per terram suam, concessit tamen per extremitatem terræ suæ, ita tamen quod non ibant per terram Esau, sed extra eam per viam quæ erat circa eam, & ibidem vendebant Edomei illis necessaria: quod enim non transierint per confines terræ Edom, ita quod via esset in terra Edom constat Numer. 20. vbi dicitur. Et renuit Edom, permittere Israeli, vt transiret per terminum suum, quod verò permisit per terminum extra terram, constat ex principio huius secundi capituli: vbi dicitur. Vos transitis per terminum fratrum vestrorum filiorum Esau. Posset nihilo secius sustineri quod prius non concesserint etiam per huiusmodi terminos cōiunctos terræ suæ transire, & postmodum permisissent. Petit ergo Israel Sichoni regi Amorrhæorū vt concedat transitum per cōfines, eo modo quo concesserant Edomei vendendo sibi necessaria ex ciuitatibus quæ prope terminum erant: quod ille concedere noluit, & idè ab eis debellatus est.

Et indurauit Dominus Deus spiritum eius, & roborauit cor eius.] Est cor hominis suapte natura molle & facile mutabile, sed aliquando durum, cuius duritiam, quæ facillè in mollitiem verteretur, Dominus aliquando manu tenet, ne cadat suadenti vel præcipienti, & hoc est Deum cor alicuius in-

durare, id est, tenere in duritia ne sicut suapte natura solet, mollescat & mutetur. Disputauimus abundè de sensu huius loquutionis Exod. 4. & 10. quæ loca consulere licebit. i. manu tenuit illud positium nolle, quo volebat eis transitum concedere, & per spiritum intelligit fortitudinem, determinationem intellectus, & per cor, voluntatem, aut per spiritum intelligit animam vel iram, quam concepit aduersus Israelitas, & fortè hæc vltima est melior interpretatio nominis spiritus, iuxta veritatem Hebraicam.

Vt est dies hæc, id est, vt præsens dies testatur.

Cæpi dare coram te Sichon, id est, cæpi tradere illum in tua potestate, & est Hebraismus.

Et spoliū vrbum quas cepimus.] Videtur verbum salali. spoliare, à quo salal. i. spoliū, contrarias habere significationes, aut actiuam & passiuam. f. spoliare & spoliū dimittere seu spoliari, & prioris significationis exempla sunt Ezech. 29. vbi dicitur. Ve salal salalah. i. Et spoliabit spoliū. Et capit. 39. Quia tu salota. i. spoliasti gentes multas. Idem cap. 26. Et Zach. 2. Misit me ad gentes quæ habitauerunt in iherosolym. i. spoliauerunt vos. Idem Isaiæ 10. & Ierem. 50. Alterius verò significationis. f. contrariæ, exempla sunt Ruth 2. Et etiam soltasolulab. i. dimittendo dimittetis ei, de manipulis, vnde salal. i. spoliū sic dictum est, quod dimittatur & relinquatur à victis.

Ab Aroer quæ est super extremitatem torrentis Arnon.] Hebraicè pro extremitate est, super labium. Vocat enim Hebraismus vnusquisque rei extremitatem labium, quod extremitates & ripæ, modum labij habeant. Videtur enim mare aut flumen, os deuorans & absorbens ea quæ in ea proiciuntur: ripa verò habet modum labij huius oris.

Ad omnem locum torrentis iabboch.] Hebraicè ad literam est, ad omnem manum torrentis, sed vt diximus in Hebraismorum explicatione, vocat Hebraismus manus fluminis vel maris, sinus ipsius: iuxta illud Psalm. 103. Hoc mare magnum & latum manibus similiter diuertit terra iuxta illud Gen. 34. Negotiamini terram quæ lata est manibus. Hic verò sinus ipsius torrentis vocat manus: in quibus vrbes erant sitæ, vt fieri solet.

IN CAPVT II. AD MORVM HONESTATEM ANNOTATIO.

Vfficit vobis circuisse motem istum.] Hæc re vera sunt hominum viæ, nempe circuire & deflectere. In circuitu (ait Psalmus) impij ambulat: Domini verò est, vias nostras dirigere, ac rectas facere, & duo hic aduerte, alterum quanta patientia Israelitæ tolerarunt montem Seir tãto tempore ciruire, non conuerentes, neque postulantes à Domino vt viam rectificaret: alterum ipsius Dei misericordiam, qui eis non petentibus, sed tacentibus viam direxit & ad recta perduxit: quæ idè admonui, vt non fatigeris neque murmures, si te Deus ducat per vias difficiles. Audi quendam. Proper verba labiorum tuorum, ego custodiui vias duras.

Vos transitis per terminum fratrum vestrorum, & timebunt à vobis.] Sunt homines qui si aliquem audacem viderint, non audent illi nocere, neque vllum dicere verbum: si verò viderint meticulosum, audaciores in eum fiunt: non timent lædere, neque spoliare: quos locus iste arguit qui docet, non esse

Quid sit Hebraicè pedibus transire.

10

20

30

40

50

60

Meticulosus non est metus incutiendum.

esse metum meticulosi incutiendum: vnde dicit & cauebitis vobis valde, ne scilicet tales lædatis.

Non dabo vobis de terra eorum, vsque ad conculcationem pedis.] Sine pœnitentia (ait Apostolus) sunt dona Dei: neque vt homo solet dare & statim auferre, & licet isti indigni essent quibus munus datum cōferuaretur: non tamen abstulit sed cōferuat, quo nos docet nō retrahere quod semel dederimus: neque eandem rem multis conferre.

Cibum ab eis emetis argento.] Audiât hæc qui exercitum hincinde ducunt: depopulantes omnia per quæ transire contingit: nihil soluentes, nihil curantes querelas: eorum quorum prædantur bona. Non vult Dominus nos transeuntes, alicui esse iniurios, nihil vi ab aliquo auferre: omnia suo pretio cōparare, & considerare æquitatem, vt aqua quæ omnibus gratis dari solet: vellet à suis iusta pecunia comparari.

Quia Dominus benedixit tibi.] Libenter diuites gratis à pauperibus sibi oblata accipiunt, nihil dantes, nihil soluentes: quos locus iste meritò arguit, docens nihil quod possis pecunia emere gratis accipere, neque sit auarus ille, cui Dominus copiosè benedixit.

Nouit ambulare tuū perdeserrum quadraginta annis: non caruisti aliquo.] Conqueruntur in tribulationibus sancti, quod videlicet Dominus non videat, nō consideret labores illorum. Obluisceris (ait quidam) inopiæ nostræ & tribulationis nostræ. Et alius quidam. Circa cardines cœli perambulant, neque nostra considerat. Vides hic quàm perspicaci oculo cuncta rimetur, & locum & tempus consideret, vt non sit oculo illi ista iactare. Sed mirum valde est, eum dicere nihil eis defuisse. Nihil sanctis deest, nisi quod non decet eos habere, & si aliquando deesse incipiat, statim Dominus ea suppeditat. Cū vos (ait Christus Apostolis) misit sine pera, nunquid aliquid defuit vobis? Respondent. Nihil. Sine pera incedunt & sine pecunia, & tamen nihil eis defuisse certo affirmant. Quid dubitas modicæ fidei? Qui te mittit diues est, misericors est, seruum mittit, quomodo ergo necessaria nō administrabit? Audi quid apud Isaiam dicat. Populus Sion habitabit in Ierusalem, plorando non plorabis: miserendo miserabitur tui: ad vocem clamoris tui, cū audierit respondit tibi.

Filijs Loth dedi Har hereditatem.] Admonui frequenter quid boni parentes valeant, etiam malis filiis.

Enum antea habitabant in ea.] Optimū agit chronographum Moseh, qui omnia non solum præsentia quæ narrare instituerat ostendat, sed velut scriba doctus in regno cœlorum, de thesauro suo profert noua & vetera. Similiter ostendit nobis locus: quomodo populus propter mala quæ in terra operatur, præsertim propter violentias & illatas proximis iniurias: perdit habitationem suam, & sedibus suis pellitur.

Triginta & octo anni, donec consumeretur generatio.] Expende Dei clemenciam. Ad quid putas populum suum ad quadraginta annos in deserto velut oves facit errare, nisi quia durum illi erat, eos vita tã breui tempore spoliare? Licet enim mille mortibus digni essent, indignum tamen iudicauit, eos tam breui, dulci vita priuare. Vbi simul aduerte quod malū sit, oculos claudere ad munera, & mirabilia Dei, qui enim claudit oculos ad recepta beneficia, indignum se reddit recipiendis.

Etiam manus Domini fuit contra eos ad perendum.] Quemadmodum Dominus iuuat pios ad vi-

tam, ita manum apponit ad mortem impiorum: vt consumantur & pereant. Audi Dauidem. Nisi Dominus iuuisset me, proculdubio ad vitam: paulò minus habitasset anima mea in sepulchro.

In die ista incipiam dare pauorem tuum (super faciem populorum.)] Ecce quàm timendi sunt iusti, quos nos Deus ipse timere vult: neque tam ipsi quàm Deus qui cum eis & in eis habitat timendus est.

Misit nuntios ad Chesbon verbis pacificis.] Multa hic habes quæ aduerte potes. Primum neuinè bello esse sollicitandum, quem non prius verbis pacificis admonueris, etiam si iustā bellandī causam habeas. Secundo nemini pacificum transitum, per publicā viam, esse negandum: modo fideiubeat se nihil mali illaturum. Inde 3. ortam puto legē, vt vicini teneantur viam mihi dare ad prædia mea: si non habeam aliam per quam intrare & exire possim. Est quartū, quod discas à Domino, non vti violentia, quoniam verbis pacificis istos ad transitum hortatur, neque dedignatur circuire Deus: quia populus aut rex homo, transitum negat. Quis audiuit vnquam talia, quis potens, vnquam tanta patientia vsus est? Diuertit à recta Deus: quia homo non permittit ea incedere.

Vide incipi dare coram te Sichon.] Aduerte quæ so verba. Antequam donet & in potestate tua regem tradat: te oculos habere vult & videre præcipit: vt antequam beneficium accipias illud videas, neque sine oculis transeas quod te Dominus voluit tam oculatè videre.

Dedit eos dominus ante nos.] Nō vult Dominus iustorum & seruorum suorum inimicos occidere, sed eos illis tradit occidendos, vt vindicta satiètur: quoniam nouit quod licet iustus in vindicta gaudeat, magis tamen lætabitur, cum manus suas lauerit in sanguine peccatoris.

Destruimus omnem urbem: viros & mulieres, sed iumentum prædati sumus.] Pluris facit Dominus iniquorum substantiam quàm impios ipsos, vt eos mori vellet & opes bonis seruare.

IN CAP. III. DEVT. AD LITERAM ANNOTATIO.

Ventimus nos, & ascendimus via Bassan.] Continuat Moseh narrationē suā, & dicit vertisse se. scilicet à via qua cōtendebant adhuc vtunque versus orientem, & aquilonem versus promissam terram, & inter desertum vnde veniebant & Iardē, erat terra horum duorum regum. Erat autem vrbs Bassan regia, cuius solum fertilissimum fuit & animalia pingua reddebat: vnde Psalm. 22. habes. Tauri Bassan. i. pingues circūdederunt me.

Omnem regionem Argob. Verbū chabal, à quo chabel. i. regio, omnia hæc Hebræis significat. f. pignari, mutuare, corrumpere, gubernare nauem, & dissipare: quod mihi præsentissimū signū est, eos propriam significationem ignorare: vt sæpius testati sumus. Quātum autem ex coniecturis locorū quibus verbum ponitur colligi potest, videtur significare ligare, obligare, & ex consequenti in pignus tradere, quod sit obligare quodā. Ezech. 18. Chabol lo chabal. i. pignus non pignoraui, obligando. f. eū qui pignus tradidit. Aut obligatione non obligauerit. Dicitur autem pignus obligatio, quia obligat eum qui tradidit ad soluendum. Item Nechemiz primo. Chabol chabalu, id est, obligando obligauimus

nos, aut obligatione obligati sumus tibi. Est etiam locus apud Zachariam capite 11. qui hanc significationem conuincere videtur. Accepi mihi duas virgas, vnam vocavi iocunditatem alteram vocavi colligationes: quod nostri dissipantes vertunt, sed quod magis quadret colligationes, ex verbis inferioribus, eodē capite positus constat. Dicitur enim inferioribus. Et præcidi virgam meam secundum colligationes, vt disiungerem fraternitatem inter Iehudah & Israel. Munsterus dicit significare funiculum distributionis, sed non nisi ratione legationis quia, scilicet ligat. Significatio non est plenè nota: hæc tamen communior est, vnde hic vertendum puto. Omnem collectionem Argob. Erat enim multitudo oppidorum, vrbium & pagorum: in ea terra quæ dicebatur Argob. Et videtur Argob nomen loci proprium: si verò sit appellatiuum à regeb, dubiæ significationis est: quemadmodum regeb quod videtur riuum aut extremitatem significare: quod ex verbis Iob ca. 21. apparet, vbi sic habetur. Dulcerunt ei rigbe, id est, riuus torrentis: quod alij vertunt glebæ torrentis. Ponitur etiam nomen capite 28. eiusdem libri, vbi dicitur. Num nosti, dum roboraret terram, in medio centri, vregabim, id est, & riuus aut glebæ coniungerentur, scilicet ipsi terræ. Ex quibus non facile percipitur nominis significatio.

Præter vrbes non muratas multas valde. Incertum est quid propriè significet paraz. à quo perazi quod nostri vertunt non muratum, seu absque muro, & licet hæc significatio multis scripturæ locis quibus nomen ponitur conueniat: est tamen locus Chabachuh tertio, quo hæc significatio nullo modo quadrare videtur: vbi dicitur. Perfodisti baculis eius caput, perazau quod nostri vertunt, vrbium eius absque muro. sed non inultum conuenit, neque apparet quid sit caput vrbium absque muro, neque quomodo possit baculis perfodi. Quare Rabbi Dauid non multum tribuens huic significationi, vertit loco citato: Caput exercituum eius. Chaldæus apertas interpretatur, à quo Hebræi acceperunt suam significationem: quoniam idem videtur vrbs aperta: quod vrbs absque muris. Ex hoc loco coniectura est significare villam, sed non talis: cui certo fidamus.

Viros mulieres & paruulos. Ignoratur quid propriè significet dictio matah à quo methim. i. viri. Aliqui eius ortum putant mut, quod est mori: cuius sententiæ fuit Hieronymus Ilia. 41. qui vertit mete, id est, qui morui estis ex Israel, quod alij vertunt viri Israel, sed quod non sit à mut quod est mori constat, quia methim vt est à mut scribitur cum sere sub mem, sed vt est à matah est cum scheuah. & viros significare videtur: vt patet Genes. 34. vbi dicit Iacob. Et ego mete, id est, viri numeri. i. & nos sumus pauci, & si sit à mut, significabit homines quia mortales sunt.

Vocauerunt Sidonij Chermon Sirion, & Aemorrhæi vocant Senir. Montis Sirion meminit Psal. 28. dicens. Vox Domini confringens cedros, & confregit Dominus cedros Libani. Et saltare faciet eas. s. cedros, sicut vitulus Libanum & Sirion sicut filium viticornium: vbi per Sirion, hunc intelligit mōtem, scilicet Chermon. Item Psal. 132. Sicut ros Chermon, qui descendit in montem Sion. Dicunt autem Cosmographi montem Chermon toto ferè anno nimibus operiri, quarum pars dissoluta in æstate, fecundat campos & vicinos agros. Estque pars montis Libani, qui Libanus terminus est ter-

ræ sanctæ à parte Septentrionali, fuitque quondam terræ Eueorum: quorum terra dicebatur Maspa, vt patet Iehosuah. 11.

Aemorrhæi vocant eum Senir. Putat Rabbi Selmoh Sanir aut schnir vocem esse germanicam, ac Chenanzam quæ niuem significat, quem Munsterus arguit dicens germanos vocare niuem schnez non schnir, sed sepe in vocibus fit magna aut saltem aliqua mutatio, dum à populis non omninò diuersis mutantur: quemadmodum nos dicimus hominē, Castellani hombre, nos, molher, illi muer.

Omnēs ciuitates planitiæ. Hebraica vox missor, à iassar quod est rectum esse ortum habet, & videtur rectitudinem importare, sed Hebraismus etiā plana recta vocat, quod in planitie nullus fit gibbus. Posset tamen verti, omnes ciuitates rectitudinis. i. quæ sitæ erant in recta via per quam transuimus: melior tamen est prior interpretatio.

Quoniam tantum Og rex Bassan remanserat ex reliquis Rephaim. Non nihil scrupuli & difficultatis habet sententia hæc: quoniam 13. cap. Numer. dicunt exploratores, se vidisse in terra filios Henach, vnde constat aliquot fuisse in terra & non solūm Og, vt hic habetur. Conciliat hæc Caietanus noster, quod tibi fuerit sermo de gigantibus in terra Chanaan quæ est vltra Iarden, hic verò de gigantibus citra eum. Secundo dicit exploratores non dicere se vidisse gigantes, sed homines proceræ staturæ, ex eis ortum habentes, hic verò de verè gigantibus literam loqui. Sed iam superiori capite diximus ex duobus gigantibus, scilicet, Hanach & Rapha ortum habuisse istos qui terram promissionis incolebant: qui quidam Raphah habitauit in Gath vrbe Philistinorum. Habes enim 1. Paralip. 20. Isti nati sunt de Rapha in Gath, sed quia ibidem dicitur tunc temporis fuisse Rephaim, & occisos à seruis Dauidis, & etiam quia cap. superiori dictum est, Emim reputatos Rephaim, & incoluisse terram Moabitarum: verius puto tantum Og, remansisse ex gigantibus seu ex Rephaim in illa terra. Nam in Gat remanserunt Sipai, frater etiā Goliath, & alius tertius qui fenos habebat digitos in singula manu & pede, additur his quartus 2. Reg. 21. Fit etiam eorum mentio Genes. 14. vbi percussus describitur, & etiam cap. 15. & Iehosuah. 12. Et aduerte quod gigantes primum dicti sunt Nephilim, à cadendo quod videlicet homines eos videntes, non possent ante eos subsistere, sed caderent, aut quod in diluuiō omnes ceciderint vt dicitur Genes. 6. post diluuium verò vocati sunt Henachim & Rephaim, fortè à parentibus prioribus. Posset tamen dici Rephaim esse commune nomen significans gigantes, aut homines multarum mensurarum. Est autem sensus literæ. Solus Og rex Bassan remansit. s. in terra Moab ex reliquiis Rephaim. i. gigantum: ab illa destructione quam fecerant filij Loth, seu Moabitæ.

De gigantibus.

Ecce lectus eius, lectus ferreus. Dicunt Hebræi eres significare lectum, quod firmat ex his quæ dicuntur Psal. 41. Lachryma mea arsi. i. lectum meum liquefaciā. Item Cant. 1. Arsenu. i. lectus noster floridus, sed fateor intellectum meum nondum in hac significatione quiescere.

Secundum cubitum viri. Quemadmodum apud nos duplex est cubitus. s. brachij & ligni aut ferri, ita arbitror fuisse apud Hebræos. Vocatur apud nos cubitus brachij, longitudo à cubito ipsius brachij, vsque ad extremitatem maioris digiti, extenso brachio cum digitis, & crediderim antiquos huiusmodi

modi cubito mensurasse, sed quia iste in diuersis hominibus est inæqualis mensuræ, institutus est cubitus omninò æqualis ex ligno aut metallo, & iste cubitus brachij vocatur cubitus viri. Aliqui putant cubitum viri, referri ad cubitum eiusdem gigantis, vnde Chaldæus vertit hic. Secundum cubitum regis, scilicet Og: quod author Complutensis editionis explicans vertit. In cubito eiusdem regis, sed prior expositio, huic præferenda est. Aduerte etiam nomen aminah. i. cubitus, ortum habere ab (em) quod est mater, vnde ammah mensuram significat non qualemcumque, sed quæ veluti mater alias minores veluti filias sub se contineat. Caput etiam multarum viarum à qua veluti à matre aliæ strictiores, seu semitæ oriuntur dicitur em, id est, mater: vt patet Ezech. 21. vbi dicitur. Stetit rex Babel ad em, id est, ad matrem viarum: quod Hieronymus transtulit in biuio. Consultò hinc omittimus fabellas Iudæorū de hoc gigante, quoniam à re tam seria & vera: longè debent esse fabulæ, quæ si legere animus est, vide Munsterum hic.

Omnem regionem Argob. Posset etiam legi omnem coniunctionem Argob seu terram coniunctam.

Vsque ad terminum Getsuri. Fortè hæc est Gesur, ad cuius regem fugit Absolon postquam occidit Amon fratrem: vt dicitur 2. Sem. 13.

Vocauit illas secundum nomen suum Bassam Chauoth ibir. i. villas lahir. Si radix chauot. i. villæ, est chaiah quod est viuere, dicuntur villæ à viuendo, quod homines ibi liberius & libentius viuant. Si verò à chauah quod est annuntiare, non video quid allusionis habeat significatio nominis ad verbum: nisi quod ibi annuntientur quæ in vrbibus dicuntur.

Vsque ad torrentem Arnon: medium torrentis: & terminum vsque ad Iaboch. Posset etiam esse sensus, & dedit eis medium torrentis. s. Arnon. Secundo & torrens erit medius & terminus, vsque ad torrentem Iaboch, vt. s. torrens Arnon esset medius & limes vsque ad Iaboch: deinde verò torrens Iaboch limes esset diuidens regiones.

Et planitiem & Iarden. Posset etiam verti pro planitie coniunctionem. i. terram coniunctam ipsi Iarden. Significat enim arabah potius coniunctionem, quam planitiem.

Et terminum à Chimereh vsque ad mare coniunctionis: mare salis sub effusionibus Hapishgah ad Orientem. Vocatur hic Chinneret lacus ille in Euangelio celebratissimus qui dicitur Genesaret, per mare verò salis intelligitur mare mortuum: quod dicitur salis ad discrimen alterius lacus, scilicet, Genesaret & cuius aquæ erant dulces, dicitur verò more Hebraico mare, quemadmodum omnis aquarum congregatio. Dicit autè Augustinus Eugubinus Num. 34. hunc lacum Chinneret corruptè apud nos legi & vocari Genesareth: cuius sententiam hic improbat Munsterus, asserens lacum tempore Christi vocatum Ginofar à Chaldæo interprete. Sed re vera parum aduersus Eugubium probat: licet enim tempore Christi Chaldæi vocauerint eum Ginofar, non mirum tunc temporis apud Hebræos & Chaldæos vocabulum fuisse in vulgari corruptum. Non enim dicit Eugubius nomen post Christi tempora deprauatum, sed à sua origine, temporis successu deprauatum. Cuperem hominem in re tantilla modestiorem in fratrem, sed nusquam benè inter Italos & Germanos conuenit. Quod verò sequitur. Sub effusionibus Hapishgah, alij legunt sub effusionibus collis ad Orientem. Nomen etiam esset quod vertunt hic omnes effusionem, non plenè no-

tum est. Nam Hieronymus aliquando vertit radices vt hic ad radices Pilgah. Hæc tamen significatio communior est.

Armati transibitis ante fratres vestros. Potest etiā verti separati seu diuisi transibitis, aut melius soluti seu expediti transibitis. Significatio tamen nominis chalus non est plenè nota Hebræis.

Omnēs filij robusti. Hebraicè omnes filij exercitus. i. omnes viri bellatores.

Et orauit ad Dominum in tempore illo. Dicunt Hebræi verbum vaethhanan, quod orare vertimus, significare orare pro gratia, seu offensum precibus placare, non meritis nisi dicentes verbum deduci à chen, quod est gratia, sed meo iudicio, verbum non deducitur à nomine, sed nomen à verbo: sed verbo tot tamque varias Hebræi tribuunt significationes, vt homo nesciat inter eas veram ac genuinam deligere. Dicunt enim significare misereri, largiri, rogare, parcere, gratificari, rem gratam facere, aut gratis dare, sed inter has omnes communiores puto, parcere, condonare, & misereri: hic verò videtur significare, misericordiam vel gratiam petere. Dixi abundè de verbi significatione Exo. 33.

Cæpisti ostendere seruo tuo magnitudinem tuam, id est, quod sit excelsior omnibus diis, & per manum, potentiam intelligit qua Aegyptos percussit, & pro quis est Deus? melius veritas quis est fortis? quoniam ponitur hic nomen el, quod à fortitudine dicitur.

Transeam quaeso & videam terram bonam. Nititur quantum potest sanctus vir, Iudæos gratos Deo reddere, ostendens se summè desiderasse intrare terram promissam, neque mirum, quoniam volebat rem videre pro qua tot labores sustinuerat.

Montem bonum istum: & Lebanon. Quidam volūt duos mōtes hic intelligere, scilicet Moriath & Lebanon propter coniunctionem (&) sed cum sæpius illa otiosè ponatur in textu, non mirum quod etiam hic, & sit sermo de solo Libano qui pinguis & fertilissimus erat.

Et iratus est Dominus contra me. Verbum abar significat propriè transire, transgredi, & dissimulare: nam qui dissimulat, videtur transire id quod dissimulat: ac si illud non curasset. Michez enim 7. habes. Ober. i. transiens super præuaricationem, seu dissimulans punire præuaricationem. Vnde Hieronymus Prouer. 14. quod alij vertunt. Stultus mit habet. i. irascitur & fudit, vertit transiit & confidit. i. non curat dissimulat confidens. Quem loquendi modum nos Lusitani habemus dicentes. Pedit isto à el Rey, & elle passou por isso. Amoe stei foanno, que nam fize esse isto, & elle passou por isso, id est, petiit hoc à rege & ipse transiit. i. dissimulauit, non curauit petitionem meam. Admonui talem, & ipse transiit meam admonitionem. i. dissimulauit & non curauit: quare verbum in hitpael etiam significat transire, accipiendo transire pro dissimulare & non curare. Et quod isti Psal. 78. vertunt. Et in hæreditatem suam hitaber. i. iratus est, tu verte & hæreditatem suam præteriuisti. i. non curauit, ac si ad eum non pertinere. Sic illud Psal. 89. Hit abarta. i. distulisti Christum tuum, aut iratus es: melius veritas dissimulasti seu non curasti, quod, scilicet, sedes eius esset in terra, & multa alia passus. Sic Prouer. 20. Mithabero, id est, qui irascitur cum eo, melius veritas, qui transiit seu dissimulat cum eo, peccat contra animam suam. Sic & hic vertendum est. Et transiit Dominus me. i. dissimulauit mecum seu preces meas, non annuendo eis, neque curando eas: vnde sequitur, & non exaudiuit me, & valde doleo Hebræos tam facile

cilè mutare verborū significationes proprias. Quā- primū enim prima fronte, propria non arridet si- gnificatio, statim aliam cudunt, ac si in eorum arbi- trario situm esset significationes verborum pro suo cerebro immutare.

Multum tibi. f. concessum est, aut sat sit tibi. Ponitur loquutio in multis Scripturæ locis. f. supra capi- tē 2. huius libri. Multum vobis circuisse montem istum, & Num. 16. dicit Chorab. Multum est vobis, quod omnis congregatio est sancta.

Ascende caput Pisgah] Sanctes vertit ascende verticem collis. Dicunt etiam aliqui Pisgah montē esse accliuem, cuius fastigium dicebatur Nebo, quo Moseh tandem mortuus est.

IN CAP. III. DEVT. AD MO- rum ornamentum annotationes.

Gressus est Hog rex Bassan, in occursum nostrum.] Sunt homines qui se lædi putant ab aliis, etiā si nihil ab eis ma- li patiantur, & sic propulsare volunt mala quæ inspicantur, ac si iam essent sibi illata qui non nocendo aliis, dant pœnas ac si nocuissent quemadmodum iste Sichon. Docemur etiā concedere proximis nostris ea, quibus ipsi nullo pacto nocent nobis. Multi enim perdiderūt propria, quia negarunt proximis communia: quemadmodum isti reges Aemorrhæorum.

In manu tua tradam eū: omnem populum eius, & terram eius.] Traditur populus & terra sæpius in manu hostium, propter peccata regum, quemadmodum saluantur omnia hæc propter iustitiam & bonitatē eorum.

Sidonij vocant Chermon Sirion, & Aemorrhæi vocant eum Senir.] Docet hic Sanctus Moseh tanquam peritissimus Chronographus, in historiis ea esse clare explicanda quæ lectori confusionem facere possunt: quoniā huiusmodi explicatione, multa alioqui obscura: faciliora fiunt.

Quia tantummodo Hog remanserat ex reliquis gigantibus.] Audis hic quem finem gigantes, qui alios sua potestate & violentia opprimebant, habuerint, & quæ mala eos sequuta sunt, vt discas neminē cōcutere, neminēque opprimere: quoniam summē Deo displicet violentia. Terra verò horum, humili & miti populo conceditur.

Oculi tui vidēt omnia quæ fecit Dominus Deus.] Debent prælati subditos suos admonere, de magnis Dei operibus, & oculis eorū quasi aperire ac corda excitare, vt ea aduertant: vnde ad spem excitentur.

Transeam quæso & videam terrā bonam quæ est trans Iarden.] Considera quæso huius hominis prudentiā, ac fidelitatem: vt enim eos gratos Domino reddat, & dignos ad maiora recipienda: commendat valde terram præsertim ex desiderio suo ad eam videndā, & quod summis precibus apud eum egerit, ad hoc munus consequendū: neque tamen obtinuerit, quo nos admonet, commendare aliis beneficia Dei, possitissimū his qui ea ante oculos habent, neque tamen considerant.

Et pertransiit Dominus me: neque exaudiuit.] Quid tu, serue Dei, aduersus Deum tuum querulus dicis, cur me non exaudiit Dominus, cum audias hominem valde notum ac familiarem, pro tantilla re, non fuisse exauditum, quem toties pro peccatis populi orantē Dominus exaudiuit? sed aduerte ob quā rem non fuerit exauditus. Propter vos (inquit)

Incurrit sæpius prælatus iram Domini propter peccata & importunitatem subditorum.

Multum tibi, ne addas vt loquaris ad me amplius de re hac.] At si ille (ait Christus) perseuerauerit pulsans: propter importunitatem tamen dabit illi quotquot habuerit necessarios. Permittit Dominus homines sibi esse importunos, rarò tamen familiares, & aspera, vt videtur, ad eos loquitur, non tamen sine consolatione relinquit. Nam & si Moseh non concesserit

10 quod postulabat, concessit tamen id quod poterat consolari: neque tamen seruus iactat merita, nō sudores ac labores proponit: non conqueritur, quod tam parua rem à Domino non assequatur, sed omnia suffert, omnia æquo animo fert: ac sola terræ promissæ visione contentus moritur. Qua in re aduerte Deum in hac vita non satiare suos, sed bonis à longè ostensis desiderium excitare.

Præcipe Iehosuah: conforta & roborata eum.] Tenetur superiores cum ab hac vita decedunt roborare eos quos sibi sufficiunt: ac docere qua via eis incedendum sit, & expende quod præcipit roborare, quoniam hoc maximè necessarium est nouitio prælato, qui timet vitia arguere, potentes subigere, ac alia quæ suæ sunt functionis, facere.

IN CAP. IIII. DEVT. IUXTA LITERAM ANNOTATIONES.

Tunc Israel, audi statuta & iudicia.] Repetiit hucusque sanctus Moseh, viam, & quæ illis in via acciderant, nunc autem incipit legem Domini explicare, & prius inculcauit eis omnia beneficia Domini, vt eos promptiores redderet ad legem audiendam & faciendam. Habebat etiam populus iam quietem aliquam debellatis duobus regibus Aemorrhæorum, & incæperat iam beneficio Dei terram possidere, & aptior erat ad audiendam legem, ideò dicit & nunc.

40 Statuta iudicia.] Dixi sæpius nomen choch. i. statutum, significare propriè legem quatenus arctat & præfigit terminum homini quem non licet præterire: à chachach quod significat limitare, terminum præfigere ac describere. Prouer. 8. bechuch. i. quādo describebat circino superficiem voraginis. i. limitabat, & iterum ibi. Quando describebat fundamenta terræ. Et Ezech. 4. Accipe tibi laterem, & pone illum coram te vechachora. i. & describes super illum ciuitatem Ierusalem. Item Isaïæ 39. Ecce super manus chachotich. i. descripsi te: vnde videtur propriè significare scribere celando, seu quemadmodum celatores scribunt vel sculpunt: vnde choch videtur significare legem quatenus scripta seu scripta tabulis æreis: vel quia arctat & limitat homines obligando eos ad sui custodiam. Sequens verò dictio. f. mispath, significat iudicium: à directione rationis aut ratione executionis, seu vt Theologi loquuntur actum iustitiæ seu iudicium in actu.

50 Vt faciatis, vt viuatis.] Conferebat legis executio facienti vitam, & alia multa bona: vnde dicitur. Quæ faciens homo, viuet in eis.

Non addetis super verbum quod ego præcipio vobis, & non diminuetis.] De præceptis non de præceptorum explicatione sermo est. Non possunt Iehudæi aliquod præceptum addere aut subtrahere à lege Domini: possunt tamen legem Domini explicare. Iudæi tamen putant hoc esse addere vel detrahere verbo seu præceptis Dei, quando plura vel pauciora quàm quatuor capitula in signis Thiphillim ponuntur,

ponuntur, aut quando plures aut pauciores vitæ, in oris vestimenti affiguntur. Vel quando quinque species adhibentur ramo illi, quem in festo tabernaculorum circumferunt, quū quatuor esse debeant. Docent etiam licere Rabbini suis, prohibere aliqua, etiam aliàs lege licita, quæ vocant seiaus Iethorah. i. legis sepem quo. f. homines arceantur ne perueniant ad legis veram transgressionem, quod etiam nos dicimus licere principibus Ecclesiasticis & temporalibus: quemadmodum statuerunt

Licet ad leges diuinas addere præcepta veluti seipsum con- si gat le- g. in fran- gi.

10 Rabbini non esse cum ethnicis bibendum vinum, ne eò mutua computatione veniant, vt mutuam amicitiam contrahant, & connubia iungant. Aduerte etiam hic verbum garah, quod minuere hic omnes vertunt: significare potius auferre, & loco magis quadrare videtur, quoniam huic quod est addere, opponitur potius auferre, quàm diminuere. Ex multis etiam scripturæ locis probatur, verbum significare potius auferre quam diminuere Ierem. 48. vbi nostri vertunt. Omnis barba geruah, id est, diminuta. Hierony. vertit rafa, quod idem est quod ablata. Sic Eccles. 3. Illi non est addendum, & ex illo non est ligroa. i. minuendum, melius reddas, & ex illo non est auferendum. Et Iob 36. Cum iegarah. i. abstulerit stillas roris, vbi nostri vertunt ab ipsa veritate coacti. Cum prohibuerit, quod idē est quod auferre.

Quæ fecit Dominus in Bahal Pehor.] De punitione ibidem facta loquitur. quæ Num. 25. descripta est: vbi quid sit Bahal pehor explicuimus.

Custodite & facite.] Videtur verbum custodire, pertinere ad negatiua præcepta: vt idē sit quod caute, facite verò ad affirmatiua quæ præcipiunt facere: licet hoc discrimen non semper obseruetur.

Ipsa sunt sapientia vestra, & intelligentia vestra.] Videtur nomen chochmah quod sapiētiam vertimus, propriè significare scientiam agendorum, finis & principiorum considerationem: sequēs verò dictio. f. binathechem, quod vertimus intelligentiam, videtur importare discretionem: vnde ab hac radice est ben præpositio, quæ significat inter: quasi importet inter vnum & aliud discrimen. Confunditur tamen hæc in sacris literis differentia. Est ergo sensus literæ. Hæc. f. præcepta aut hæc leges, sunt sapientia & intelligentia vestra. i. ostendent manifestè vos prudentes & discernentes: quoniam sunt à sapientissimo legislatore lata, per quas si actiones vestras dirigatis, videntes vestra opera recta & cum prudētia facta, commendabunt sapientiam vestram.

Tantum populus sapiens, & intelligens.] Vel prudens & discernens. f. est populus iste, inter omnes nationes videlicet, propter regimen & directionem legum. Omnes aliæ leges aliquid mali admixtum habebāt aut saltem mittebant impunitum: non sic autem lex Domini. Et quod sequitur.

Gens magna ista.] Intellige in sapientia: Reputantur enim sapientes magna, apud omnes. Aut melius, Gens magna, propter id quod sequitur.

Quæ est Gens magna: quæ sint dii propinqui.] Quia tamen postea sequitur. Quæ est gens magna cui sint statuta: potest prior sensus bene tolerari. Ex duobus autem commēdat eorum magnitudinem. Primo ex eo quod Deum habent propinquum inuocationibus suis, quod nulla natio habet, scilicet, potentissimum. Secundo ex legibus sapientissimis. Scrupulo tamen non caret, quomodo sit verum eos Deum exteris gētibus habere propinquiorem, cum etiam gentibus penes se habuerint idola sua, etiam sibi respondentia ad ea quæ ipsi ab eis petebat. Ad quod

dupliciter respondemus. Primo quòd licet idola gentium responsa consulentibus darent, non tamen subueniebant omnibus inuocationibus eorū: propter suam impotentiam, & hoc est quod textus dicit. Sicut Deus noster, in cunctis quibus inuocauerimus eum. Secundo posset dici idola sæpius nō respondisse consulentibus, & multa mendacia illis dixisse, quod Deus Israelitarum non faciebat. Clamabant enim serui Baal, à mane vsque ad vesperam illum inuocantes, vt sacrificium absumeret, neque absumpsit: vt patet 2. Reg. 18.

Cui sint statuta & iudicia iusta.] Licet enim aliæ nationes habent statuta & iudicia multa iusta: habebant tamen aliquot iniusta intermixta. Soli verò Iehudæi omnia iusta. Vnde sequitur.

Sicut omnis lex ista. Ne forte obliuiscaris eorū quæ viderunt oculi tui.] Quæ sint hæc statim explicat dicēs. In die qua stetit coram Domino Deo tuo. Volebat enim eis ad memoriam reuocare terrores quos habuerant quando primum lata est lex, & hæc docere filiis suis qui ea non viderant, vt Deum timerent.

Mons ardebat igni: vsque ad medium cæli.] Hebraicè habetur vsque ad cor cæli, sed vsurpat Hebraismus sæpius cor pro medio, quòd cor sit in medio corporis humani: vt in cor maris. i. in medio seu intra mare. Videbatur enim ignis ille, qui Dominum præcedebat & circundabat, vsque ad cælum pertingere illudque penetrare. Aut sumitur aër pro cælo, vsque ad cuius medium flamma illa eleuabatur.

30 Obscuritas nubis & caligo.] i. nubes obscura & caligo, & videtur Chossech significare obscuritatem, sed non nimiam, araphel verò intensissimam: hic verò per obscuritatem intellige, obscuritatem non nimiam: sed qualis esse solet obscuritas nubis: per caliginem verò intensiorem.

Imaginem non videbatis præter vocem.] De significatione nominis temunah, id est, imago diximus satis Exod. 20. & Leuitic. 12. Dicunt Hebræi dici de re tam corporea quàm incorporea, & meo iudicio significat propriè id quod sit ad alicuius similitudinem: licet aliquando dicatur de re ipsa, vt cum dicitur. Imaginem non videbatis, sensus est. Non vidistis aliquam imaginem Deum representantem, neque vidistis rem ipsam quæ est Deus, ac si dicat, non vidistis rem quæ est Deus, neque aliquam eius effigiem.

Annuntiauit vobis pactum suum.] i. decreta seu leges super quibus nobiscum pacificebatur. Vocatur enim pactum sæpius, id super quod paciscitur: quæ sunt decem decalogi præcepta, de quorum obseruantia præcipuè pactum fuit: vnde sequitur. Pactū suum quod faceretis, nempe decem verba. Et aduerte pactum inter Deum & Iudæos fuisse præcipuè de decem præceptis seruandis.

Et caute valde animabus vestris.] Hebraicè est. Et custoditi sitis animabus vestris. i. sub pœna priuationis vitæ.

Similitudinem omnis imaginis, similitudinem masculi vel femine.] Dictio Hebraica semel, quam imaginem vertimus, non est bene nota Hebræis, admittitur tamen, quia omnibus locis quibus nomen ponitur quadrare videtur. Ponitur Ezech. 8. Et ecce ab Aquilone ad portam altaris semel. i. idolum zeli. Et 2. Paralip. 33. Et posuit sculptile haze mel. i. idoli: vnde hic etiam verti posset, similitudinem omnis idoli. Et quod sequitur. Similitudinem masculi: dictio tabnit ab anah quod est ædificare ortum habet: vnde significat ædificium, seu quid ædificatum & imaginē quatenus est quoddā ædificiū: vnde pro similitu-

similitudine, vertere libebit ædificium masculi vel
fœminæ, & sic in sequentibus pro similitudine iu-
menti, auis, & reptentis, vertere poteris ædificium.

Similitudinem omnium reptentis.] Est hic non parua
coniectura, quòd nomen romes, significet rem quæ
reptat, seu reptile, quia conuiduitur animali, seu iu-
mento quod est in terra: de cuius significatione du-
bitauimus Genes. 1.

Qui est in aquis sub terra.] Non videntur esse pisces
sub terra, sed bene sub aquis, vnde sensus est sub a-
quis quæ aquæ, sunt sub terra, quoniã sub omni terra
sunt aquæ iuxta illud Psalm. Quia ipse super maria
fundauit eam: videlicet terram.

Omnem militiam cæli.] Genes. 1. admonui, quare
stellæ & astra dicantur exercitus, propter multitu-
dinem videlicet & ordinem ad modum exercitus, &
quã eis Dominus veluti reges suis auxiliariis co-
piis inimicos debellat.

Et erres & incurues te eis.] Verbum nadach non
significat proprie errare, sed eicere vel deiicere, vnde
infra cap. 30. habes. Si fuerit nida chacha. i. eie-
ctio vel proiectio tua, seu expulsio vsque ad vltimũ
terræ. Et cap. 22. Non videbis pecus fratris tui ni-
dachim. i. eiectos vel pulsos. Idem Neche. 1. Si fue-
rit nidachachem. i. eiectio vel proiectio vestra. Et
Munsterus hic vertit. Et impulsus ad ores: quare hic
vertendum germanicus puto. Et deiicias vel proi-
cias te, & incurues te eis, & potest deiectio referri
ad hominis dignitatem, incuruatio verò ad corpus
vt sit sensus, & deiectus. s. ab humana dignitate, seu
immemor humanæ dignitatis, incurues te, sed me-
lius vtrumque ad corpus pertinere puto. Aliqui ve-
rò intelligunt & impulsus. s. a malo genio, seu homi-
ne: neque displicet interpretatio.

*Quas diuisit Dominus Deus tuus omnibus populis, (sub
omni celo.)*] Vt scilicet vnaquæque portio gentium
& terrarum haberet suam portionem: sicut omnis
regio habet suam partem lucis solis, & lunæ, ac stel-
larum, similiter vnaquæque pars suam partem in-
fluentiarum. Ac si dicat: quorum ministerium di-
stribuit & diuisit Dominus Deus, cunctis gentibus.
De sole enim & luna in Psalm. habes: quòd in om-
nem terram exiuit cursus, seu linea eorum. Posset et-
iam per hanc diuisionem intelligi successio mini-
steriorum luminarium, quemadmodum Genes. 1.
legimus Deum fecisse solem in dominium diei, lu-
nam verò & stellas in dominium noctis, vt sit sensus,
quorum ministeriũ & munus Deus diuisit om-
nibus populis, quoniam omnes gaudent successio-
ne luminarium diei & noctis. Eugubius hanc di-
stributionem intelligit, quod quædam sint sidera v-
nicuique regioni propria, quæ in aliis nunquam ap-
parent. Verbum chalach quod diuidere vertimus,
dicunt Hebræi & nostri significare etiam lenire, ad
quam significationem probandam citant multos
Scripturæ locos. Primum illud Psalm. 55. Chalecu. i.
lenierunt præbituris os suum. Illud etiam 5. Psalm.
Iachalichum, id est, lenificabunt linguã suam. Item
illud Genes. 37. Et ego chalach. i. lenis. Idem Pro-
uerb. 26. Et os chalach, id est, lene. Sed si per lene
molle intelligunt, non bene dicunt, dicitur enim de
lapide 1. Sem. 17. vbi habetur. Et elegit sibi quin-
que challuche. i. lenes lapides: vbi si per lenes mol-
les intelligas, natura lapidis quæ dura est, repugna-
re videtur, sed reuera significat post diuidere, id
quod nos vocamus liso, seu æquale, quod manibus
tractatum non habet vbi manum lædas, aut vbi
manus exasperetur. Habet tamen lene esse, allu-
sionem ad diuidere quod est principale significatũ:

quoniam lænia facillè diuiduntur.

Eduxit vos è fornace ferrea: ex Aegypto.] Vocat Aeg-
gyptum fornacem ferream: quoniam ibi Israelitæ
decoqui simul cum lateribus quos decoquebãt, vi-
debantur, aut quia tam contracti erant, sicut lateres
in fornace. Dicitio chur quam fornacem vertimus,
significat proprie locum vbi aliquod artificiatum
decoquitur aut fabricatur, vt est fornax fabricorum.
Posset etiam per fornacem intelligi afflictio, iuxta
illud Isaia 48. Elegi te bechur. i. in fornace afflictio-
nis aut paupertatis.

Propter verba vestra.] Quibus cum Domino iur-
gati estis ad aquas contradictionis: vt dictum est
Num 20. vbi dicit textus populum iurgatum cum
Moseh.

Qua præcepit tibi Dominus Deus tuus.] Prohibẽdo
scilicet aut præcepit vt faceres.

Dominus Deus tuus, ignis consumens est.] id est, dum
irascitur, incendit & comburit veluti ignis, vt cre-
brò ipsi experti fuerant. Aut dicitur ignis combu-
rens, quoniam igne circumdatus apparuit, cum le-
gem dedit. Vel 3. dicitur ignis comburens, quia ze-
las, seu zelotes est: vt secunda sententiã sit prioris ex-
plicationo.

Fortis amulator.] Sic in Hebræo est, & verbum
chana significat Hebræis inuidere, æmulari, & ze-
lare, Num. 25. Pro eo quod chine. i. zelatus est pro
Deo suo. i. inuidit gloriam Dei sui, alteri dari.

Et habitaueritis in terra.] Verbum iassam non si-
gnificat habitare sed dormire & veterascere, & lo-
co magis quadrat si veritas cum veteres fueritis in
terra. i. diu in ea habitaueritis. Quod verò dormire
significet constat. Eccles. 5. vbi dicitur. Saturitas di-
uitis non finit illum lissom. i. dormire: quod verò ve-
terascere cõstat Leuit. 26. vbi de verbi significatione
abunde disputauimus.

Contestari fecit contra vos hodie, celum & terram.]
i. testes voco. Solebant propheta in testes adduce-
re celum & terram, quod videlicet populum ad-
monuerint, quoniam diu durant, & Deo loquuntur
veluti homines hominibus. Vocabant etiã aliquan-
do tumulos lapidum ac statuas, quas ad hoc erige-
bant: vt ex multis Scripturæ locis constat.

Consumendo consumemini.] Sic melius veritas quàm
dispertendo disperdemini, vt multi vertunt.

Remanebitis pauci numero.] Hebraicè, viri numeri,
i. qui facillè numerari possitis, & est Hebraismus, vt
diximus in principio operis.

Neque comedunt neque respirant.] Consulto non
vertimus cum aliis, neque odorantur: quoniam ver-
bum rauach aspirare & respirare significat, vnde
rauach, id est, spiritus, & est sensus, neque respirant. i.
neque viuunt, quoniam vita in aspiratione & respi-
ratione consistit: cum sit flatus Dei.

Si quaesieris eum toto corde tuo, & tota anima tua.]
id est, tota voluntate ac desiderio aut toto intellectu
& voluntate.

Reuersus fueris ad eum & parueris voci eius.] Nò sat
est redire toto corde & tota anima, sed opus est
præceptis eius parere: quoniam non sufficit bonus
affectus ad bonum, sed etiam opus est vt affectum
bonum opere compleas.

Et inuenerint te omnia ista in notissimis diebus.] Pos-
ses etiam interpretari, in posteris diebus: quoniam
hæc successu tẽporis impleta sunt, & vsq; in hodie-
num diem implentur, quemadmodum diximus de
hiis quæ sanctus Iacob prædixit filiis Gene. 49.

Non derelinquet te.] Verbum raphah, quod hic
ponitur, significat proprie remissum est: vnde verti
posset:

posset: non erit tecum remissus, aut non remisse te-
cum ager: non dissimulabit liberare.

A die quo creauit Deus hominem super terram.] Pos-
set etiam verti, à die qua diuisit: quoniam verbum
bara vtrumque significat: vt diximus Gen. 1. & loco
non est aliena hæc interpretatio: quoniam præcepit
inquirere à fine vsque ad finem cœli: ac si dicat, ab
hominibus diuisis à fine vsque ad finem cœli, & per
finem hemispherij vnus, & sensus est, à loco vbi cœ-
lum nobis finiri videtur ex vna parte, vsque ad finem
hemispherij quo videtur ex altera terminari, & for-
tè vocat ortum solis vnã extremitatem, & occa-
sum ipsius alteram, iuxta illud Psalm. A solis ortu vs-
que ad occasum laudabile nomen Domini.

Nunquid audivit populus vocem Dei loquentis?] In-
tellige vocem veri Dei, quoniam idola etiã suis cul-
toribus responsa dabant, sed non de cœlo cum illis
argumentis Deitatis tonitruis. s. fulgure ac igne, &
aliis quæ tunc audiebantur à populo. Aut si audi-
uit populus aliquis citra vitæ discrimen, vocem
veri Dei eo modo loquentis, quo tibi locutus est?
vnde sequitur.

Et vixit.] Vulgatus vertit quemadmodum audi-
sti tu, & vidisti: sed verisimilimum est (vt dicit Eu-
gubius) non vertisse Hieronymum, & vidisti, sed &
vixisti. Hebraicè habetur. Et vixit.

Nunquid tentauit Deus?] In nũquid deorum aliquis
voluit experiri, vt populum se colentem ex alio po-
pulo eriperet, & liberaret?

In tentationibus, quibus scitabatur an esset Deus, 30
quemadmodum Magis suis, Paroh expertus est.

In signis & portentis.] Dicit Rabbi Dauid in duo-
bus differre (oc) i. signum à (mophet) quod est por-
tentum, quòd ot significat qualecunque signum,
mophet verò signum datum alicui ad credendum.
Secundo, mophet, esse semper signum futuri, non
autem ot, sed aliquando futuri, sæpius verò præte-
riti vel præteritis.

Et in bello] Vocat bellum cladem illam quam fe-
cit in Aegyptios ad mare rubrum.

*Datum est tibi vt videres: vt scires quod Dominus est
Deus.*] Hebraicè ad literam est. Tu factus est vide-
re, vt scires quoniã Iehosuah ipse est Deus. i. quòd
Iehosuah qui est Deus tuus sit verus Deus, & vni-
cus: vnde melius priori loco veritas Deus quam Do-
minus, vt sit sensus. Vt scires quòd Deus ipse: sit
Deus verus & vnus.

Vt erudiret te.] I. lege sua, quam suo ore benedi-
ctissimo proferebat: Posset etiam verti, vt castigaret
te, scilicet terroribus suis.

Eduxit te ante se.] Nõne arca Domini præcede-
bat castra? Non semper, sed erat in medio castrorũ
& aliquando præcedebat, aut sensus est. Eduxit te
ante se. i. in conspectu suo, quoniam licet aliquando
præcederet eos, tamen semper aspiciebat. Hebræi
dicunt Deum, Iudæos ante se eduxisse quemadmo-
dum pater filium, vt in eum oculos iugiter dirige-
ret. Vel 3. quia in exitu ex Aegypto Dominus qui
antea castra præcedebat, retrò se posuit, vt eos tue-
retur ab hostibus & eos ante se habebat.

Sciens hodie, & redire facies ad cor tuum.] [omnia
hæc mirabilia & beneficia: idèd facta vt scias, neq;
in cœlo neque in terra esse alium Deum. Et hæc est
causa quare nullam imaginem fieri voluit eorum
quæ sunt in cœlo vel in terra: vt cognoscerent eum
esse omnium istorum Deum.

Ista est lex: Id est, istæ quæ sequuntur sunt leges
quas posuit Moseh coram filiis Israel, scilicet, le-
gendo & docendo.

Ista sunt testimonia & statuta, & iudicia. Explicui-
mus horum nominum discrimen in vltimo canonũ
eorum, quos huic operi præfiximus, quem locum
consulere licebit. Vocantur enim testimonia, quia
testabantur pactum inter populum & Deum, & te-
stes huius pacti erant statuta à limitatione seu co-
arctatione qua Iudæos coarctabant, aut quia scri-
pta seu sculpta digito Dei iudicia, quia his in con-
trouersis & iudiciis dirigebantur: leges verò ab
explorando & cogitando: quòd in eis die ac nocte
meditandum illis esset: præcepta quoniam à legi-
latoe præcepta sunt fieri.

E regione beth Pehor.] i. loci in quo erat illud ido-
lum Pehor, de quo Numeri. 25.

Vsque ad montem Sion qui est Chermon.] Hoc est ter-
tium nomen montis Chermon, neque est mons il-
le, in quo sita est Ierusalem: quoniam iste scribitur
cum prima Sin, alter verò cũ priori sade, & per hoc
intelliges illud Psalm. Sicut ros Chermon qui descen-
dit in monte Sion: isto. s. de quo hic est sermo.

IN CAPVT. IIII. AD MORVM
COMPOSITIONEM
annotatio.

Hunc Israel, audi statuta & iudicia: vt
faciatis & viuatis.] Pulchrè insignis
doctor, simul docet promissiones, &
quæ sit via ad eas consequendas. Au-
dire enim statuta & iudicia Dei & fa-
cere ea, est via recta ad promissiones vitæ & hære-
ditatis, & considera quàm sapienter legibus promif-
siones adiungit, quoniam optimè nouit nos nihil
sine mercede velle facere. Neq; absque oculis tran-
seas, quod nõ dicit. Quam Dominus Deus patrum
vestrorum dabit vobis, sed dat vobis: quoniam co-
gnouit, nos non diu præmium laborum nostrorum
expectare.

*Non addetis super verbum quod ego præcipio vobis, ne-
que auferetis.*] Arbitrantur Lutherani, se ex hoc loco
colligere prælatos non posse instituire ceremonias
ac ritus colendi Deum: quod est destruere omnem
politiam humanam. Iam enim admonui in Genesi
c. 4. ianctum virum Habel Deum sacrificiis adipum
coluisse: Deumq; illius oblationem acceptasse, sed
vbi quæsiõ præceptus illi fuit ritus ille colendi Deũ?
Sic Helias in monte sacrificia obtulit, cum tamen
illud prohibitum, ne dicam præceptum legamus.
Vellem tamẽ hic cautos esse prælatos, ne præcepta
in immensum multiplicent. Cũ enim mille con-
diderint præcepta, duo millia excommunicationum
fulminauerint, securi in vtramque dormiunt aurem,
& miseris subditis laqueos quibus irretiantur, ap-
ponunt: cũ tamen ipsi omninò liberi esse velint,
& quod est deterius, pluris suorum præceptorum
quàm Dei, violationem faciunt. Et cõsidera quàm
pulchram textus rationem afferat, nõ multiplican-
di præcepta neque addèda ad legem: vt custodiatis
inquit, præcepta Domini Dei vestri. Si præcepta in
immensum multiplicantur, seruare ea nequeunt ho-
mines, si verò pauca, facillè seruantur, vt ergo ea ser-
uetis, nolo ad ea addatis aut minuatis. Qui enim ad-
dunt insufficientiæ Deum arguunt, & qui minuunt
superfluum, eum aut nimium fuisse ostendunt.

Oculi vestri videt que fecit Dominus in Bahal Pehor.]
Oportet legislatores aut legis doctorem: amorem
& timorem subditis proponere, vt qui leges amo-
re ipsorum aut legislatoris non custodiunt, timore
corripiantur.

Ipsa sunt sapientia vestra, & intelligentia in oculis omnium popularum.] Vnusquisque ex operibus suis commendatur aut arguitur. opera autem ex directione seu regula pendent, quæ si bona sit & sapiens, sapiens qui ea dirigitur iudicatur, si autem curua, talis iudicatur qui eam sequitur. Vnde antiqui, populum ex legibus iudicabant. Quare sanctus David hoc beneficium considerans aiebat. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.

Qua est gens magna cui sint dii propinqui, sicut Dominus Deus noster in omnibus his quibus inuocauerimus eum?] Maxima felicitas populi, & hominis, Deum habere propinquum obsecrationibus suis. Multæ sunt miseræ & tribulationes nostræ, quæ nos facile deiicerent, nisi Deum prope nos haberemus. Sed nunquid Iehudæi, propinquo sibi Deum quam Christiani habebant? Illi eum ad manum loquentem habebant, nos taciturnum & quasi mutum, sed hoc nobis est ad cumulum misericordiæ. Postquam enim nobis tam familiaris esse voluit: si nobis loqueretur, videns nos tam imperfectos, quid putas nobis dicere posset, nisi peccata nostra? Pie ergo valde nobiscum moratur, & conuersatur, neque tamen loquitur, vt nostris miseris succurrat, neque tamen statim arguat, sed dissimulat.

Caue ne obliuiscaris eorum qua viderunt oculi tui.] Nihil est quod magis hominem in iustitia cõseruet, quàm timor Domini, idè homo qui iustus esse vult, & non impingere in legem, debet læpius ea quæ terrorem incutiunt, ad memoriam reuocare.

Non vidisti omnem imaginem.] Sed quare Domine Deus, noluit imaginem aut similitudinem tui habere in terris? Primò quia spiritus purus est, neque potest aliqua figura vel imagine exprimi. Secundò quia ex hoc ostendit suam incomprehensibilitatem quæ nullis terminis, lineis aut figuris comprehendi potest. Quartò ne eum aliis diis quibus idola fingebant similem reputarent. Quintò quia homo nõ erat capax visionis diuinæ. Sextò vt eum arbitraremur maius omni eo quod possemus excogitare. Neque hic de Deo loquimur post carnis assumptionem quando iam figurari & imagine exprimi potest.

Ne forte eleues oculos tuos ad calum, & videas solem & lunam & incurues te eis.] Benedictus tu Domine Deus noster qui ostendisti, omnia hæc nobis esse ministra: ne miserè ex eorum pulchritudine decepti, nobis prælata esse putaremus, & eis diuinos honores exhiberemus.

Eduxit nos ex fornace ferrea, ex Aegypto.] Voluit Dominus Iehudæos novos homines facere, idè in fornacem ferream Aegypti cõclust & immisit: sed ipsi adhuc terrena sapiunt, & non quæ Dei sunt. Vtinam Domine Deus me dignareris in fornacem mittere, vt inde me nouum extraheres hominem: qui te amplius non offenderet.

Ego moriar in terra ista.] Graue est sanctis nõ mori in terra sua, neque sepeliri cum suis, vt patet de Iacob & Ioseph.

Dominus Deus tuus ignis consumens est.] Nõ solum ignem in sua potestate habet etiam possit transgressores legis suæ consumere, sed etiam ipse ignis consumens est: idè maximè timendus.

Seruetis ibi dijs.] Periculosum valde est ibi habitare, vbi habeas exempla peccandi præsertim idola. Audi quid dicat sanctus David, Maledicti sunt coram Domino, qui expulerunt me hodie, ne habitem in hæreditate Domini dicendo, Vade serui diis alienis: arbitrans vix posse hominem in terra idolotum habitare, sine eorum cultura.

Queres inde Dominum Deum tuum & inuenies: si toto corde quaesieris eum.] Non patitur dominus à seruis suis se elongari, sed eum inueniunt vbicumque sunt auxiliatores: modò eum ibi toto corde quaerant, quòd tu maximè aduerte. Multis enim Deus inuocatus non adest, quia non toto corde exquirunt eum: idè apud Ioelem dicit: Conuertimini ad me in toto corde vestro. Habes etiam hic qualiter tibi sit ad Dominum redeundum. s. audiendo seu parendo verbo eius & implendo præcepta eius.

Datum est tibi vt videres.] Magnum quid Dominus exhibet illis quibus terrores suos ostendit: quoniam de cætero timent peccare & Deum offendere.

Custodi statuta & præcepta eius: vt bene sit tibi, & filiis tuis.] Quemadmodum legum negligentia & transgressio patrum, filiis maximè nocet: ita obedientia & custodia legum, maximè illis prodest.

Separauit Moyses tres vrbes refugij.] Omnis diuisio ac rerum distributio, quam potueris in vita tua face re fac, ne post mortem tuam, non tam bene fiat, aut inde lites vt fieri solet inter hæredes tuos oriantur. Et expende quàm bonum se legerit Moyses tempus ad docendam legem, quando. s. ceperant iam possidere terram, non post possessionem, quoniam desiderio consequèdi reliqua promissa, audiores erant ad legem audiendam & implendam.

IN CAPVT V. IVXTA LITERAM annotationes.

Vdi Israel statuta & iudicia qua ego loquor in auribus tuis.] Hucusque sanctus Moyses repetit gesta in via, & propoliuit quædam quæ eos redderent promptiores ad audiendas leges. nempe, timores & alia quæ acciderat, dum primum lex promulgaretur. Hic iam magis particulariter: eam à principio repetit.

Non cum patribus nostris pepigit Dominus pactum istud, sed nobiscum qui sumus huc hodie viuentes.] Difficultatem habere videtur sententia hæc: quoniam pactum pepigit Dominus cum Abraham & cum illis qui ex Aegypto egressi sunt: quomodo ergo dicit hic quod non cum patribus, sed cum eis? Variè nodus iste à nostris dissoluitur. Al qui dicunt intelligendum esse non cum patribus nostris. i. non per patres nostros Dominus pepigit nobiscum fœdus, vt solet fieri, sed nobiscum, quoniam multi tunc viuebant ex eis, qui verba Domini audierunt in monte Choreb. Alij verò suppleunt aduerbium tantum, vt sit sensus. Non tantum cum patribus nostris pepigit Dominus fœdus: cuius simile habetur Gen. 32. Non vocabitur nomen tuum Iacob. s. tantum, sed etiam Israel. Tertio. Non cum patribus nostris qui. s. mortui sunt, percussit Dominus pactum hoc. s. propter se, sed propter nos & nobiscum qui sumus hodie viuentes. Alij hoc ad patres priores referunt. s. Abraham, Isaac, Iacob, cum quibus vt dicunt Dominus pepigit fœdus fidei & misericordiæ sed nõ legis: quod fallum est vt patet Gen. 17. Cum enim ibi dicit. Erigam pactum meum, de lege danda; intelligendum videtur. Vt autem nos aliquid lucis loco afferamus, aduertendum est Hebraicum textum nõ habere hic præpositionem bet, quæ significat in, aut cum, sed est aduerbium seu coniunctio (Et) & textus sic ad literam habet. Non & patres nostri percussit Dominus fœdus hoc, quoniam nobiscum, nos ipsi hic hodie omnes nos viuentes, sed quia litera hæc non videtur intelligibilis: idè interpretes eam priori modo reddunt.

Quomodo non inepit reddi. Non. s. sunt vel extat patres nostri, cum quibus Deus fœdus hoc percussit: quoniam nobiscum etiam percussit: nos ipsi sumus hic hodie omnes nos viuentes. s. cum quibus etiam percussit: qui sensus nullum scrupulum habet, ac si dicat. Licet patres nostri non sint nunc, cum quibus aut quibus Deus fœdus hoc percussit: parui hoc refert, quoniam etiam nobiscum percussit, qui ipsi hic hodie viuentes sumus: vnde sequitur. Facie ad faciem loquutus est Dominus vobiscum. Vt autem scias quomodo Deus pactum cum patribus pepigerit, cum primis, cum etiam cum his qui de Aegypto exierant aduerte inter Deum & Abraham (vt habetur Gen. 17.) inceptum pactum quod. s. ipse haberet eum pro Deo in perpetuum, & similiter semè eius, & quòd custodiret pactum eius: quod meo iudicio ad legem referendum est: licet referri etiam possit ad circumcisionem, sed quòd sit de lege intelligendum colligi videtur ex verbis Domini ad Isaac Gen. 26. dicentis. Confirmabo iuramentum quod iuravi Abraham patri tuo. Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & dabo semini tuo omnes terras istas: eò quòd audierit Abraham vocem meam & custodierit custodiam meam præcepta mea statuta mea & leges meas. Quod verò pactum tunc non plenè fuerit statutum, constat, quia Gen. 17. non dicit. Erigo pactum meum inter me & te, sed erigam seu stare faciam: vnde videtur quia pactum erat nõ solum cum Abraham sed cum semine eius: expectandum esse seminis consensum, quem Dominus à populo expetiit. Exo. 19. Capite verò 24. iterum consensus petitur & datur, & pactum celebratur. Signum verò huius pacti fuit circumcisio quæ erat protestatio, quòd omnes essent serui Dei seu haberent perpetuo Deum pro Deo suo: vnde pactum ex parte Dei continebat omnia hæc. Quod. s. Deus esset perpetuo Deus illorum. Secundo quod eos pro suo peculiari populo haberet, vt constat Exo. 19. Tertio quòd esset eos multiplicaturus sicut stellas cœli. Quarto quòd daturus illis esset terras Chanaanorum. Signum verò pacti, vt diximus, fuit circumcisio præcipuè multiplicandi seminis, vnde in membro seminario ponebatur, Abraham verò & semem obligabatur habere Deum semper pro Deo suo, & seruare omnes leges quas ipse præceperat seu præcepisset. Vnde si ad primos patres referas verba illa, Non cum patribus nostris pepigit Dominus pactum hoc, verum est, quoniam vt dixi cum Abraham non plenè pepigit pactum de lege seruanda licet ceperit, sed cum his qui de Aegypto exierant: vt constat Exo. 24. neque mihi displicet sensus iste, imò germanus videtur si isto secundo modo literam interpreteris.

Facie ad faciem loquutus est dominus vobiscum in monte.] Constat ex hoc loco aperte, non significari per hanc locutionem, loqui aperte: ita quod colloquentes se mutuo videant: cum constet populum neque aliquem ex eo faciem Domini vidisse. Capite enim superiori dixit Moyses populo, eum non vidisse aliquam imaginem vel similitudinè Dei: qua postmodum ipsum colere posset. Vnde etiam cum de Moese & Iacob & aliis dicitur loquutos fuisse cum Deo facie ad faciem, intelligendum est familiariter, & non quòd re vera facie ad faciem loqueretur, ita quod mutuo se viderent, citra visionem tamen, re vera facie ad faciem loquebatur Moyses cum Deo sicut qui in tenebris familiariter colloquuntur, quare constat Hebraicum esse, qui aliter posset interpretari.

non per interpositam personam vobis loquutus est. Ego sto inter Dominum & vos.] Melius veritas. Ego stans pro ego stabam, quoniam intermedius erat inter Deum & populum.

Et non ascendistis in montem.] Putarem poni non ascendistis in montem pro non accessistis ad montem: licet verum etiam sit eos non ascendisse in montem. Et quod sequitur. Dicendo. Conscissa est sententia & deest quod scriptum est Exo. 20. Loquere tu nobis & audiemus, non loquatur nobis Deus ne fortè moriamur, & memento ex hoc loco supplere, quæ aliis locis desiderantur. Hebræi tamen dicunt referendum esse ad præcedentem versum vbi dicitur. Facie ad faciem loquutus est Dominus vobiscum, in monte è medio ignis. s. dicendo: quo in loco apponendum erat verbum dicendo, sed prior interpretatio germanior est, quoniam vt in regulis admonuimus, multa plerumque in sacris literis de sunt, aliaque redundant.

De domo seruorum.] Id est, de domibus Aegyptiorum in quibus eras seruus, aut de domo in qua cum aliis seruis manebas. Omnia hæc exposuimus Exodi 20. quem locum consulere licebit, si hic alicubi hæseris. Et omnia hæc veluti præambula sunt ad legem.

Non erit tibi Deus aliorum aut alienorum super faciem meam.] Hoc est primum decalogi præceptum. Et miror cur nostri Episcopi in primis rudimentis fidei & Christiana puerorum institutione constituant primum præceptum diligere Deum super omnia, quod (vt Paulus dicit) potius est omnium præceptorum finis, quàm præceptum in se. Arbitror autem eos deceptos ex verbis Christi apud Matthæum, respondentis legis doctore inquirenti quod esset maximum legis mandatum, cui cum Christus respondisset. Diliges Dominum Deum tuum, adiunxit. Hoc est maximum & primum, sed ibi primum pro præcipuo ponitur, quoniam hoc est quod legis doctor petebat. Potest autem duplex esse sensus huius præcepti. Primum est. Non erit tibi Deus alius super faciem meam. i. præter me & iste est communior & meo iudicio germanior: quod ex multis constat. Primum ex ipsa Domini explicatione, qui Exodi 20. postquam proposuerat hoc præceptum, post pauca illud explicans dicit. Non faciatis mecum Deos argenteos, & Deos aureos non faciatis vobis: vbi declarare videtur quid sit dictum coram me, quod videlicet sit idem quod mecum. Secundò ex his quæ sequuntur. Sequitur enim. Non facies tibi sculptile: quod videtur esse non facere aliud Deum, vnde non puto esse nouum præceptum non facere sculptile, sed prioris explicationem ac si dicat. Non erunt tibi dii alij, quales sunt sculpti & quales gentiles habent. s. imagines seu similitudines animalium volucrum quadrupedum serpentum & astorum. Secundus sensus est. Non erit tibi Deus alienorum. i. quos aliz gentes ab Israel colunt, quales sunt factitij. Locutio hæc etiam potest per pluralem numerum efferi. s. Non erunt tibi dii aliorum, seu alienorum, scilicet, gentilium: super faciem meam, id est, præter me, aut præter præsentiam meam seu mecum. Permittabant enim alij dii gentium alios deos secum coli, non autem Deus qui non ferebat aliorum Deorum præsentiam neque cultum. Posset etiam interpretari, id quod dicitur coram me, seu super faciem meam, id est, me vidente, seu inexpectante, sed prima expositio vt diximus magis complectitur literam. Quod autem sequitur. Non facies tibi sculptile, explicatio videtur (vt diximus)

prioris præcepti, scilicet, Non erunt tibi alij dii: quales sunt sculptæ imagines astrorum animalium & piscium.

Et quæ in aquis subter terram. i. quæ aquæ sunt subter terram: quia terra in omni loco sub se aquam habet. Aut eorum animalium quæ sub terra sunt, quoniam vt Isa. dicit cap. 2. Coluerunt gentes imagines calparum & vesperuliorum.

Non incuruabis te eis, & nõ seruias eis.] Hoc est meo iudicio secundum præceptum: quoniam aliud, est alium habere Deum, aliud exhibere ei diuinum cultum. Posset enim quis aliquam imaginem habere quæ sibi aliquid repræsentaret, quemadmodum in Sancta Sanctorum erant Cherubini: non tamen ad cultum præsertim diuinum, quemadmodum Christiani habent imagines sanctorum, non vt illis exhibeant honores diuinos, sed vt sibi repræsentent Sanctorum gesta quæ fecerunt, aut quæ passi sunt propter Deum. Et verbum sachah, non significat propriè deiicere se, sed incuruare. Aduerte autem hominem, dupliciter colere Deum suum quicumque ille sit: siue verus, siue falsus sit. Vno modo geniculando deiiciendo se, aut aliquam corporalem reuerentiam exhibendo. Alio modo seruiendo, administrando, obediendo, quærendo ea quæ ad cultum sunt necessaria aut vtilia: sicut sacrificare, ornamenta quæere ad altaria, aut idolum ipsum decorando, & propter hæc ministeria quæ solent diis exhiberi, additur in litera & nõ seruias eis: ita quod duo prohibentur. i. geniculatio & quæcunque reuerentia, siue sit incuruatio, siue alia, & alia ministeria qualia sunt sacrificia, oblationes, ornamenta & omnia alia quibus homo seruit Deo suo, & (vt vnico verbo rem absoluam) prohibetur omnis reuerentia, & omne ministerium seu seruitus obediendo præceptis ipsius. Si quis tamen velit tenere secundum præceptum esse non facere sibi sculptile vt tenuimus. Exo. 20 non errabit.

Quoniam ego Dominus Deus tuus fortis æmulator.] Ratio quare prohibeo te habere alios deos & colere eos, est: quia sum Deus tuus qui non fero consortium alterius Dei, neque solum æmulor honorem meum, & doleo alteri exhiberi, sed sum fortis ad huiusmodi excessus vindicandos. Sunt enim multi zelantes & æmulantes honorem suum, sed vires nõ habent ad propulsandam illatam iniuriam: non sum talis ait Dominus, sed sum fortis æmulator, qui iniuriam optimè possum vindicare: vnde sequitur.

Visitans iniquitatem patrum in filios, in tertios & quartos: odio habentes me.] Verbum pachad non tam propriè visitare quàm recordare & numerare significat. Similiter dictio: aon, non solum iniquitatem, sed pœnam iniquitatis significat: vt in quodam canone probauimus, quare posset locus hic efferrî alio modo, isto. i. Memorans pœnam iniquitatis patrum in filios, super tertios & super quartos. i. super tertiam & quartam generationem, vt vulgatus expressit. Vocatur autem pater vna generatio, filius secunda, nepos tertia, pronepos quarta, abnepos quinta, & sic consequenter vt patet Ecclesiastes quarto. Vbi dicitur generatio præterit, & generatio venit. Quod autem sequitur odio habentes me, soluit illud quod ex decimo octauo capite Ezechielis, obiicitur, scilicet. Filius non portabit iniquitatem patris: quod verum est, si non sit imitator odij parentum suorum seu scelerum eorum. Nam si sit, punietur pro peccatis eorum & suis.

Faciens misericordiam millibus. Id est, vsque ad mille generationes.

Diligentibus me, & custodiens mandata mea.] Quemadmodum extendit punitionem parentum vsque ad quartos odientes: ita & misericordiam in mille diligentibus.

Non leuabis nomen Dei tui in vanum.] Hoc est tertium decalogi præceptum. Aliqui pro leuare, vertunt assumere vel accipere, & verbum nassa, consentit: propriè tamen leuare & eleuare significat, & arbitror ideò dici: Non leuabis nomen Dei tui in vanum, quoniam homines tunc temporis solebant iurare eleuando ad cœlum manum: vt patet Gen. 14. vbi iurat Abraham regi Sedon. Leuo manum meam ad Deum possessorem cœli & terre. Et Deus ipse infra 32. leuabo, inquit ad cœlum manum meam & dicam, viuo ego in æternum. Et Num. 14. Non intrabitis terram super quam leuavi manum meam. Quod autem dicitur in vanum dupliciter exponi potest, vno modo pro re nihili, seu nullius momenti. Videtur enim Deo iniurius, qui pro re futili assumit nomen eius. Secundo vt idem est quod mendaciter. Nam radix saue nõ videtur esse saua quod est æquare, sed saua cum Aleph in fine, quod est clamare, seu loqui: quod mendacium ad vocem pertinet, & saue, significat mendacium propriè aut vanum: vnde sensus secundus est. Non leuabis seu accipies nomen Domini Dei tui vanè aut mendaciter: promittendo aliquid quod non intendis facere, vel iurando te aliquid facturum, aut iurando aliquid quod nosti esse mendacium. Et iste secundus sensus est meo iudicio germanior.

Quoniam non innocentem indicabit.] Id est, veluti peccatorem vel nocentem eum puniet: qui vanè vel mendaciter acceperit nomen Dei Ezech. 17. dicit Dominus ad Iechoniam. Vivo ego, nisi iuratum meum quod spreuit, & fœdus meum quod irritauit, dederò in caput eius.

Obserua diem sabbati, ad sanctificandum illum.] Hoc est 4. decalogi præceptum. Exod. 20. dicitur. Recordare diei sabbati. Admonet Dominus suos, vt antequàm veniat sabbatum, obseruent eum venturum, quoniam homo suis operibus impeditus & negotiis implicatus, vix sanctificabit sabbatum, nisi illud antequàm veniat obserauerit, vel eius fuerit recordatus. Quod autem sequitur, ad sanctificandum illum, idem est quod ad separandum illum ab aliis diebus prophanis quibus licet operari, & ad applicandum illum diuino cultui.

Sex diebus operaberis.] Non præcipitur hic meo iudicio operari sex diebus, alioquin peccarent qui nõ operantur, sed sensus est. Sex diebus licebit operari, non autem die septima.

Die septima sabbatum est Domini Dei tui.] Melius veritas, Requies est Domini Dei tui. i. dies qua ipse requieuit, quare quiescendum est: ac si dicat requiesces tu: sicut Dominus Deus tuus.

Et peregrinus tuus qui est intra portas tuas.] Prius dixerat, tu & seruus tuus, & loquitur de verè seruo, hic verò de mercenario.

Memento quod seruus fuisti in terra Aegypti.] Affert rationem quare non solum ipsi, sed etiam serui & mercenarij deberent sabbato quiescere, quoniam serui fuerant in Aegypto, & quemadmodum dum essent serui, gaudebant quiescere: ita debebant velle seruos suos sabbato quiescere. Affert autè pro causa seruandi præcepta non aliud quàm quia præcepit ea Dominus Deus, quoniam hæc subito sufficere debet. Sic inferius dicit: Honora patrem tuum & matrem tuam: quemadmodum præcepit tibi Dominus Deus tuus: postea adiungit, vt prolongentur

gentur dies tui in quibus insinuat, nos primùm debere præcepta seruare propter præcipientem, quia, s. præcepit Dominus Deus noster, etiã si nihil polliceretur, sed quia ipse nouit auaritiã nostram, præmia & bona quæ corda nostra alliciant, obseruantia apposuit. Dicit ergo. Memento quod seruus fueris, vt alliceret eos ad quietem seruorum in die sabbati, reuocando ad memoriam seruitutem duram in qua dum essent, cupiebant requiescere, & forsitan lassus non dabatur requies, vt dicit Ieremias de Chaldæis.

Threnor. ultimo.

In manu valida & brachio extento.] Alludit pulchrè ad hominem, qui vi aliquem eripit de manu alterius: qui altera manu trahit suum, & alteram eleuatam habet vt percutiat tenentem, si non sinat eripi.

Facere sabbatum pro requiescere.

Præcipit tibi Dominus Deus tuus, vt faceres sabbatum.] Ad varia significanda vsurpant Hebræi verbum asah quod est facere, eo enim significant sacrificare, & hic obseruare seu sanctificare, vnde facere sabbatum, est eo die requiescere.

Honora patrem tuum, & matrem tuam.] Hoc est quintum præceptum decalogi, & admonui Exo. 20. verbum chabad, quod hic ponitur, non solum honorare, sed etiam onerare significare: vt cognoscas hoc præcepto non solum præcipi parentum honorem, sed etiam sustentationem, & alia necessaria.

Vt prolongentur dies tui.] Duo pollicetur Dominus his qui hanc legem seruauerint. i. prolongare dies, & quod bene erit eis qui seruauerint, ac si dicat prolongabunt dies. 2. Non laborabunt aduersa valetudine. Aliqui vt Exo. 20. diximus legunt: vt prolongent. i. parentes suos precibus & benedictionibus dies tuos, & per bene esse, non solum bonam valetudinem intelligo, sed omnia bona quæ obseruantibus hanc legem euenire solent.

Non occides.] Hoc est sextum præceptum, & quod dicitur. Non occides: intelligendum est: priuata auctoritate, quoniam licet magistratui occidere, & Dominus in multis casibus præcepit occisionem: vt in homicidio, adulterio, furto, hominis, fornicatione filij summi sacerdotis, sodomia, bestialitate, blasphemia, & id genus aliis.

Non machaberis.] Est hoc septimum decalogi præceptum quod adulteriũ propriè prohibet, quo aliqui ex Hebræis putant omnem cõgressum, qui non est cum vxore legitima, hic interdicti. Alii verò videtur solum adulterium prohiberi, & putant Hebræi fornicationem simplicem non esse peccatum, sed malè dicunt, quoniam prostitutio & scortatio prohibita erant in lege: vnde cum ea quæ quoquo modo alteri sui copiam faciebat, non licebat coire.

Non respondebis super proximum tuum falsum testimonium.] Hoc est nonum præceptum. Multi vertunt. Nõ testificaberis, sed quia verbum anah propriè significat respondere, non audeo aliter interpretari, & est sensus. Cum a iudice fueris legitime interrogatus de veritate dicenda in causa proximi tui, aut quocunque alio modo, non respondebis super eum testimonium mendax. Si tamen interpreteris. Non testificaberis, non errasti. Posset etiam esse sensus. Licet proximus tuus tibi aliquid malum intulerit, tu tamen non respondebis illi falso testimonio.

Non concupisces vxorem socij tui.] Hoc est 10. & vnicum præceptum: quo interdicitur concupiscentia vxoris, & omnium aliorum quæ sunt proximi vt sic, & aliqui putarunt hic prohiberi, non nudã concupiscentiam, sed tẽdentem ad opus. Qui enim viderit mulierem ad concupiscendum eam: nicecharus est eam in corde suo, & sic etiam Rabbini intel-

ligunt: vt patet de Rabbi Mosè qui super hunc locum sic habet. Concupiscentia non est nisi in corde, ideò si rem proximi tui concupueris, peccasti, etiam si opus ipsum non fecisti. Nam concepta concupiscentia, impellit hominem ad opus externum. Aduerte hic non esse idem verbum in Hebræo, quod ponitur in prima clausula, cum. i. dicitur, Non concupisces vxorem, cum eo quod ponitur cum dicitur, non concupisces domum: quoniam priori loco ponitur chamad quod est desiderare in 2. auah quod est concupiscere, & difficile est significationem minus à significatione alterius discriminare.

Voce magna.] Refertur hoc ad Deum qui voce magna ad populum loquutus est, hæc decem præcepta. Posset etiam legi. De medio ignis, nubis & caliginis & vocis magnæ, per quam tonitrua intelligit, sed quia in Hebræo non est coniunctio (Et) addita voci, & tonitruum loquentis vocem impediret: melius est vt legas voce magna & ad Deum referas.

Et non addidit, scilicet loqui plura propter timorem vestrum.] Quidam interpretantur. Et non cessauit, scilicet, loqui pro omnes 40. dies: sed verbum non significat cessare.

Videre fecit nos Deus noster gloriam suam, & magnitudinem suam.] Admonui sepius vocari in Scripturis gloriam Dei nebulam illam & caliginem & ignem, quibus tectus Deus loquebatur vel apparebat: dicuntur autem hæc gloria Dei, quia præ se ferunt maiestatem quandam: quemadmodum ornamenta & insignia regum, præ se ferunt maiestatem quandam, & sunt quædam insignia quæ præ se ferunt timorem: vt si videas regem militibus armatis stipatum: illa quæ vides tibi timorem incutiunt, quæ tamen pertinent ad gloriam regis: sic arbitror fuisse ignem, & nebulam & alia quæ Deum circumdabant: quæ quidem pertinebant ad gloriam eius: incuriebant tamen terrorem quandam videntibus.

Die ista vidimus, quod loquitur Deus cum homine, & vixit.] Sumitur hic videre, pro experiri. Ex hoc loco constat apud Iudæos fuisse celebre, neminem citra mortis discrimen posse audire vocem Dei, aut faciem eius videre. Dominus tamè ad Mosè de visione faciei affirmat, non autem de voce, vnde putarem aliquot homines in hac vita loquutos cum Deo ipso, neminem tamen, eius faciem vnquam vidisse, quod tanquam probabile assero paratus cedere ei qui oppositum demonstrauerit efficacibus rationibus, aut manifesta scripturæ auctoritate.

Quæ est omnis caro quæ audiuit vocem deorum viuentium?] Sic in Hebræo est, & est sensus. Quid est aut fuit omnis caro quæ audiuit vocem Dei viuentis? ac si dicat nulla vnquam caro fuit quæ audierit vocem Dei viuentis. Si tamen legas. Quid est omnis caro vt audiat: non errasti. Ponitur hic in Hebræo nomen Helohim cum adiectiuo pluralis numeri. i. ielohim plurimè, i. viuentium, quod tamè vsu venit in aliquot scripturæ locis: quoniam nomen Helohim plurimè, est pluralis numeri & ideò aliquando ei coniungitur verbum & adiectiuum singulare, aliquando plurale, vt Gen. 1. diximus.

Quis det, vt sit cor eorum hoc eis.] Optimè noster Sanctes hanc clausulam ex Hebræo trãtulit, cuius sensus est. Quis det vt permaneat, & perduret hoc cor quod nunc habent eis? Nunc enim habent cor pauidum & timent me? cuperem tale in eis permanere: vt. i. timerent semper me: vt ex hoc timore, custodirent præcepta mea.

Nomè Elohim cum adiectiuo pluralis numeri.

Dominus Deus pepigit nobiscum pactū in Chobreb.] Prudenter satis, legis diuinæ sapientissimus doctor: ante legis explicacionem, proponit pactum: vt ostendat populo obligationem, qua ad illud seruandum obligabatur, neque prætermisit pacti ipsius commendationem ac eorum quos tanti fecerit Deus, vt potius cum eis quam cum patribus eorum illud pepigerit. Omnia enim hæc populum inuitabant ad illius obseruantiam, quod videlicet potius cum eis, quam cum patribus eorum illud pepigerit Dominus, & quod cum eis de cælo fuerit facie ad faciem loquutus. Nouerat enim vir sapiens quanti homines excellentiam super alios, etiam parètes faciant. Quæras fortè cur Dominus cum sanctis patribus hoc pactum non pepigerit, cum istis longè præstarent & sanctiores essent. Tanquam vnas in deserto inueni Israel: veluti primitiua in ficu in cacumine eius, vidi patres vestros. Audi Paulum: Iustus (inquit) non est lex posita. Eis enim qui sibi ipsi sunt lex & opus legis in frontibus suis scriptum ostendunt: lege non est opus neque pacto, qui sine pacto iustus cūcta promptè operatur, sed sanctus Moyses nullum lapidem non mouet, vt eos ad legis obseruantiam inducat variis argumentis. Aliquando ex dignitate, ostendendo eis quanti eos fecerit Deus, aliquando minis & terroribus: nonnumquam exhibitis beneficiis, & tandem spe futurorum honorum. Et prudentissimè iniuriam in honorem conuertit. Reuera dedecus magnum eorum erat, quod cum eis opus pacto esset de lege seruanda: sed hanc iniuriam & dedecus in decorem & honorem, sua prudètia mutat. Quo ministros Dei docet, quot artibus, quot argumentis, vt debeant cum subditis: ad faciendum obseruare legem.

Hoseah. 9. capite.
1. Timo. 1.

Hoseh. 2.

Mat. 6.

Deos seu idola vnguntur in orbibus fuisse hisse die tras dunt.

Ego sum Dominus Deus tuus: qui eduxi te de terra Aegypti.] Non debent gratiarum actiones in multos diuidi, quādo vnicus & solus est benefactor. Si ego solus ex Aegypto eduxi de domo seruorum: solus volo à vobis coli & adorari. Extremæ dementiæ est in alios debita referri, quæ soli vni debes. Audi quid per Hoseah, dicat. Hæc nesciuit (inquit) quod ego dedi ei frumentum vinum & oleum, argētum multiplicauit ei, quæ fecerunt Baal: docemur etiam hic quam cauti esse debeamus in præstādis honoribus, quoniam omne illud superiori detrahimus, quod illi debitum, minori impendimus. Pondera etiam à quot & quantis oneribus & laboribus te hac lege liberauerit Deus tuus. Nemo ait Christus potest duobus dominis seruire: neque multò fortius duobus aut pluribus dijs: quos triginta millia in orbe fuisse historiarum produunt. Vide ergo quomodo pauper homo, qui vni Deo vix sufficit, posset triginta millibus ministrare. Gratias ergo age Deo tuo, qui te ab hoc onere liberauerit, volens vt illi soli seruires.

Ego sum Dominus Deus tuus.] Sunt aliqui domini & reges qui sunt sui, alij qui sunt consanguineorum suorum & amicorum. Deus verò tuus, non suus, sed tuus esse voluit. Quid quæso habet Deus tuus quod non sit tuum? Si cælum habet, tuum est, cuius inuentis viuis sicut & terra quam dedit filiis hominum, stellas vero creauit in ministerium cunctis gentibus: se verò regnantem dat in præmium tuum, medicus tuus est, socius tuus esse voluit, quicquid denique est, & habet: tuum est.

Odio habentibus me.] Quemadmodum amor inuitat & quodammodo cogit amantem ad amandum: non solum hominem amatum, sed omnia quæ ad eum pertinent: ita & odium inducit & inclinatur hominem, odire non solum inimicum, sed omnia quæ ad eum pertinent, & hæc est ratio quare Dominus punit eum qui se odit, in tertios & quartos: & diligit eum qui se diligit vsque ad mille generationes: quoniam fortior est odio amor in Deo. Et bene hūc sensum nota: quoniam fortè literæ germanus est: vt. i. visitet iniquitates parentum odio eum prosequentium, in tertios, & quartos neque referatur odium ad filios, & tunc soluendum est illud. Ezech. 18. Filius non portabit iniquitatem patris, ratione sui, sed vt est aliquid patris. Nam quemadmodum non ratione sui, sed patris, odio habetur: ita & causa patris non sui flagellatur à Deo. Sic & de amore dicendum est: quod persona potest dupliciter diligi, vno modo ratione sui, alio intuitu parentum vel cuiuscunque alterius: quemadmodum Paulus ad Romanos dicit de Iudæis quod videlicet secundum Euangelium sint inimici propter gentes, & secundum electionem amici propter patres: sic Deus dicit se misericordia vsurum in mille generationes iustorum: vt sunt aliquid dilectum propter patres.

Quemadmodū præcepit tibi Dominus Deus tuus.] Libera quæso, o homo, quare debeas seruare præcepta Dei tui, non quia multa tibi bona promisit & præstabit: non quia grauissima tibi supplicia minatur, si ea fueris transgressus, sed quia præcepit tibi Dominus Deus tuus. Est etiam hic aliud quod aduertere debeas: non satis. tibi esse Dei tui præcepta seruare secundum substantiam, vt dicitur, nisi etiā modum præcepti obserues. Non sufficit à labore manuum in sabbatho quiescere, nisi hoc facias propter Deum tuum: quia videlicet ipse tali quieuit die, & nisi etiam quiescere sinas filium, seruum, & iumentum tuum. operando etiam sex diebus vt septimo melius requiescas. Vnde ille melius diè sabbati sanctificat, qui sex diebus veluti Deus suus operatur: vt septimo cum eo quiescat.

Memento quod seruus fuisti in Aegypto.] Optima pietatis magistra, experta indigentia. Cum dominus es considera quæ tibi velles fieri, si seruus esses, & sic fac cum seruo tuo.

Non facies homicidium.] Mirum valde videtur quod tradens legem: non simul addat pœnā in transgressores illius, quod meo iudicio fecit: ne solo timore pœnæ adiunctæ, legem seruare.

Non concupisces qua sunt proximi tui.] Neminè ex suis, voluit Dominus pauperem esse. Pauper est qui ambit aliorum bona. Arbitratur enim sua sibi non sufficere, ideò desiderat aliena, & simul noluit suos ab alio quàm à se diuites fieri. Qui enim cupit aliquid quod est proximi sui, ab eo ditari desiderat, à quo suæ indigentia satis fieri ambit: ne ergo illi iniurius esses, ostendendo opere te non posse ab eo ditari, prohibuit aliena concupiscere.

Scripsit ea.] Debent leges esse scriptæ vt memoria retineantur, & vt nemo ignorantiam vel obliuionem prætentat.

Ecce videre nos fecit Deus noster gloriam suam.] Cum potente non est familiaris, conuersandum, neque diutius: quoniam facile irascitur & ad vindictam descendit.

Die ista vidimus.] Multa sibi mendacia homines de Deo persuadent. Videbis aliquando peccatorem cupientem ad Deum redire, sed fingentem apud se

10

20

30

40

50

60

cap.

Pulchra sententia.

se Deum immitem, qui benignus & misericors est, & genuit quamprimum viderit te gementem. Audi quid dicat apud Ieremiam. Audiui inquit Ephraim plangentem & dicentem: Castigasti me & castigatus sum, vt vitulus nō assuetus ferre iugum. Fac me conuerti & conuertar, quia tu es Dominus Deus meus. Postquam enim conuersus sum pœnituit me peccatorum meorum, & postquam ostensum est mihi percussis scemur. Audi quid Dominus pœnitenti respondeat. Nōne filius pretiosus est mihi Ephraim, nōne puer delectabilis? Quia ex eo tempore quo loquutus sum cum eo, recordando recordabor eius adhuc, idcirco sonuerunt viscera mea propter eum. Miseram me miserabor eius. Sed dicces. Vocem eius asperam & terribilem timeo. Vox Domini confringentis cedros: vox Domini intercidentis flammam ignis, sed eum iam mortuum & sine voce contemplare. Quod si calces times & alapas pedes & manus, considera non solum cruci alligatas sed affixas: vt securior sis & intrepidè accedas. Sed adhuc dicces. Licet modo mitis videatur & blandus, iram tamen mihi in posterum corde seruat sed iam cor apertum lancea vide. Nam vnus militum lancea latus eius aperuit & ostendit tibi: non tibi ibi thesaurizarem iram sed sanguinem quem pro peccatis tuis in pretium dedit, & aquam qua vulnera tua lauit. Quid ergo times, & ex Deo idolum facis?

Iean. 15.

Raro homo seruat ea que ex timore promittit.

Accede tu & audi.] Non debet doctor esse multum formidabilis suis, sed potius familiaris & amabilis.

Audiemus & faciemus.] Meriuntur isti: quoniam raro homo seruat, quæ ex timore promisit: vnde Dominus futurorum præsciis, verba eorum commendat: cor tamen in posterum formidolosum in eis desiderat: sciens quàm cito omnium horum obliuiscuntur.

Vt bene sit eis.] Putat miser homo aliquid lucri Deo accedere, si ipse seruet mandata eius: aut aliquid dispendij: si omittat & negligat. Non Dei sed tuum commodum aut dispendium est, seruare Dei præcepta.

Aec sunt præcepta, statuta & iudicia.] Admonui sæpissimè discrimen inter omnia hæc præsertim in vltimo canone, & vt iterum dicamus præcepta vt plurimum dicuntur quæ ore traduntur, statuta quæ scribuntur aut arctant, iudicia quibus inter homines controuersæ dirimuntur.

Luc. 12.

Vt faciatis.] Non solum vt sciatis, quia seruus sciēs voluntatem Domini sui & non faciens, plagis vapulabit multis.

Vt timeas Dominum Deum tuum.] Ad hoc enim præcepta ordinatur, vt populus timeat & dilgat Deum Arbitror enim hic non præcipi timorem, sed ad illi præcepta ordinari. Aut vt timeas, & iste timor inducat te ad custodiam legum: ac si dicat. Præcepit mihi Dominus Deus vester docere vos præcepta ad faciendum, & vt doceam vos timere Dominum: vt custodiatis præcepta eius.

Audi Israel Dominus Deus noster, Deus vnus.] Habet Iehudæi 13. articulos fidei: quos tredecim vocant fundamenta: quorum primus est creatorem esse absolutæ, & perfectæ essentia, causam omnium: à quo pendet, & deriuatur omnium rerum virtus:

2. Deum esse vnum. 3. Non esse corporeum. 4. Quod sit primus inter omnia. 5. Omni laude sit dignus, & nihil aliud. 6. Esse affluentiam diuinam in aliquot hominibus, & fuisse prophetiam. 7. Vt credas Moyses patrem omnium prophetarum & quod fuerit omnibus excellentior. 8. Quod lex à cælis data est Moyses à Deo. 9. Quod lex non abolebitur neque mutabitur: neque alia proficietur à creatore, neque addetur aut minuetur. 10. Quod Deus cognoscit opera hominū & curat ea. 11. Quod benefacit seruantibus legem & frangentes punit. 12. Credas tempus Messia etia si tardet. 13. Est credere mortuorum resurrectionem. Et legis huius sensus est. Quod Deus Israel non multiplicatur quemadmodum dij gentium, aut quia poterat aliquis dicere multos Deos esse idem quod Deus Israel. Nam gentilis poterat eis suadere Iouem esse Deum Israel, & Mercurium, & Apollinem, hoc excludit hic: quod non sit nisi vnus in quo licet sint secundum fidem Catholicam tres personæ, vnus tamen Deus sunt omnes tres personæ.

Diliges itaque Dominū Deum tuū, in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota multitudine tua: aut in toto valde tuo.] Si Deus tuus non esset vnus, sed plures: posses te excusare, ne diligeres eum ex toto corde, quoniam nō posses tam diuinitatem habere cor: nūc verò quia vnus est, facili tibi erit eum ex toto corde diligere. Et quia locus vtcunque difficilis est, opereperium duxi: antequam sensum explicem, solito more, significationes terminorum explanare, & de verbo abah, non est dubium significare amare & diligere: vt patet Gen. 37. Ahab. i. dilexit Ioseph. Et Leui. 19. Ve ahab ta. i. & diliges amicum tuum. Primum verò nomen Dei est nomē ineffabile quatuor literarum. Secundum verò Elohim. Similiter non est dubium leu significare cor, sed dubium est quid hic significetur per cor. Aliud verò nomen. i. nephes quod animam sumus interpretati, significat propriè habitum vel statum quo respiramus & ex cōsequenti animā aut quia est status Dei, qui eam in corpus hominis per statum immisit, vt dicitur Gen. 1. aut quia anima vel vita in statu hominis cōsistat. Vltima verò dictio. i. meod, significat proprie valde. Addunt tamen Hebraei significare etiam vires: ad quod probandum citant hunc locum & alium similem 2. Reg. 23. Chaldæus vtroque loco vertit tota substantia tua, quoniam valde aliquando ad substantiam: nonnumquam ad prolem referunt. Vertimus autem in tota multitudine tua, quoniam meod possumus non solum valde, sed etiam multum interpretari vt Gen. 1. Vidit Deus omnia quæ fecerat, & ecce bona meod. i. valde aut multum, & idem est valde bonum quod multum bonū. Possumus ergo per cor intelligere cogitationes, iuxta illud Mat. 15. De corde exeunt cogitationes & per animam desiderium vel voluntatem, & per meod seu multitudinem, totam possibilitatem, seu facultatem sine hæc facultas sit vis, seu vires, siue sit externa substantia. Erit ergo explicatis isto modo terminis sensus. Diliges Dominū Deū tuū ex tota cogitatione tua, vt. i. semper de illo cogites cū vacauerit: vnde infra dicitur. Erunt verba hæc quæ ego præcipio tibi in corde tuo, & repertes ea filiis tuis, & loqueris cum eis. Posset etiam per cor memoria intelligi, qua recordimus res quarum volumus reminisci, & sensus erit. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo. i. memoria vt scilicet, semper eius & legis eius recorderis, & huic sensui sequentia cōcordant. Et in tota anima tua, id est, desiderij seu

voluntate: vt, scilicet, nihil magis desideres, & omnia desideria tua ad ipsum referas, & cum tota possibilitate tua, vt. s. toto tuo posse coneris ei seruire, aut tota substantia tua. Si autem impossibile reputes de Deo semper cogitare, recole quæso hominē qui nouam condit domum, aut opus quod sibi maxime cordi est operatur. Videbis enim hominē qui domum condit, illic cor habere, ita vt ab opere vix recedat, & si aliquando separatur, semper de eo cogitat, si fit vt debet, si artifices laborant, si videbit operis sui finem: si de ea gaudebit ita vt etiam noctu de ea somniet. Sic est qui Deum ex toto corde diligit: illius semper recordatur, etiam si alia agat cogitat quomodo illi seruiat, an placebit ministerium semper desiderat cum eo esse & conuersari, & omnia sua, imò & aliena cum eo expendere. Secundò possumus intelligere Deum velle suos non colere, neque seruire aut amare aliquid cum eo, vt, scilicet, altera pars cordis sit cum eo, altera cum idolo, alia in eo, alia in peccato, aut diuitiis seu rebus quæ illi aduersantur, & per cor intellige intellectum, per animam verò voluntatem. Nam dictio nephes, voluntatem significat Psal. 27. vbi dicitur. Ne des me benephes, id est, in voluntatem inimicorum meorū. Per possibilitatem vires alias vel substantiam vt dictum est, & sensus est. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde, id est, intellectu, vt non alia parte cogites de Deo alia, vt diximus de idolo, & in tota anima, id est, voluntate vt alia pars voluntatis amet Deum altera idolum, aut aliud, & in tota possibilitate seu substantia, vt non alia pars virium & diuitiarum seruiat Deo, altera verò idolo. & iste sensus videtur probari infra. 13. cap. vbi Dominus prohibet audire falsum Prophetam, & habet textus. Non audies eum, quia tentat vos Dominus Deus vester, an diligatis eum ex toto corde vestro, & in tota anima vestra: ac si dicat, an altera cordis parte diligatis eū, altera verò idolum. Sic Ioelis 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro, id est, ita vt non altera pars amoris sit in vos aut res vestras aut alias, sed totus vester amor sit principaliter ad me & ad ea quæ ego præcipio. Ego autem puto cor non esse ad intellectum referendum hinc, sed omnia ad voluntatem, & appetitum, quoniam præcepit diligere ex corde, & ex anima: vnde hæc pertinere videntur ad ea quibus aut diligimus, aut signa ostendimus dilectionis, & per cor puto voluntatem intelligi, & per animam desiderium, per multitudinem verò alias vires inferiores ac substantiam: licet non abiciam per cor memoriam esse intelligendam. Neque putes diligere Deum in toto corde, esse solum diligere personam vel substantiam quæ est Deus, sed est diligere ipsum & omnia quæ ipse præcipit aut eius dilectioni non aduersantur: vnde ille dicitur Deum sic diligere, qui implet legem eius. Vnde 2. Reg. 23. de rege Iosiahū dicitur, non fuisse alium sicut ipsum: qui reuersus sit ad Dominum toto corde suo, & tota anima sua, & tota possibilitate sua: iuxta omnem legem Moyses. Vbi vides eum reuersum dici in toto corde, quoniam totam legem impleuit. Ex quo facile constat præceptum hoc posse in via impleri: postquā Iosias legitur illud impleuisse. Vnde meo iudicio hic diligere Deum ex toto corde, est cor non diligere aliquid quod Deo aduersetur, & diligere omnia quæ Dei sunt aut Deus, & similiter ex tota anima desiderare Deum, & omnia quæ sunt Dei, & nihil quod illi aduersetur, desiderare, & idem dicendum de validitate aut substantia. Qui tamen sententiam beati Augustini, &

sancti Thomæ qui oppositum verum esse putant, tenere voluerint: liberè teneant: quoniam eis authoribus securè incedent. Nos salua tantorum patrum reuerentia, quod nobis videtur, explicuimus.

Et repetes ea filiis tuis. Non plenè nota est significatio verbi sanam, id est, repetere. Hebræi dicunt significare acuere, narrare, confabulari & repetere, sed meo iudicio solum seu propriè significat reuoluere, repetere, seu iterare, & quia gladius cum acuitur, reuoluitur, dicitur significare acuere infra 32. Si sanoti. i. acuero aut reuolucero seu vibraturo vt fulgur gladium meum (aut vt Hebraicè habetur) aciem gladij mei. Et Psalm. 64. Sanenu, id est, acuerunt, seu vibrarunt vt gladium linguam suam. Hinc est seninah, i. prouerbium sapius repetitum, seu locutio quæ frequens in ore omnium reuoluitur, aut cantilena. Sunt enim quædam cantilene, quæ habent quædam repetitiones, quas nostri *voltas* seu repetitiones vocant. Arguit etiam hanc esse verbi significationem verbum scanah, quod significat duplicare & iterare: vnde posses vertere. Et repetes ea, scilicet, præcepta Domini, filiis tuis, aut sapius replicabis ea. Non solum in corde habebis præcepta Domini, sed etiam in ore vt repetendo doceas ea filios tuos.

Loqueris in eis cum sederis in domo tua, & cum ambulaueris per viam, & quando accumbes & quando surges. Ac si dicat iugiter, & in omni loco loqueris de præceptis Domini, non solum cum aliis, sed etiam cum filiis tuis: per quod vult inculcare rem hanc multū cordi esse debere. Aliqui vertunt loqueris cum eis. s. filiis tuis in omni loco & tempore: quem sensum videtur Sanctes prætere de sua veisione.

Ligabis ea in signum in manu tua, & erunt in frontalia inter oculos tuos. Iudæi hoc ad literam implent, putantes se teneri ad deferenda verba præscripta alligata manui, & scripta in quadā lamina portanda esse in fronte. Possit tamen locum explicari, quod velit Dominus eos istorum verborū ita memores esse, quod, scilicet, Deus sit vnus, quod sit diligendus ex toto corde, & alia, ac si hæc haberent veluti signa memoratiua in manu, ac frontalia super oculos. Aduerte autem Iudæos propter ignoratiam vocis totaph, quàm hic quidam frontalem, alij monitorium, alij laminam vertunt, finxisse sua repholim, de quibus mira ac superstitiosa valde documenta tradunt, quæ adduximus Exod. 13. vbi eadem quæ hic verba dicuntur. Cum dictio propriè specillum seu specilla aut ocularia quæ super oculos gestare solemus, significet. Præterdit enim Dominus his verbis admonere, vt hæc verba habeant, in loco quo semper eorum recordentur, & vbi ea videant. Dicit enim tam hic quam Exod. 13. Et erit in signum in manu tua, id est, in signum quod semper in manu videas & recorderis. Solent enim homines cum alicuius rei volunt recordari, ligare filum coccineum digito suo: vnde huiusmodi totaphot debent etiam esse talia, quæ ponantur in loco quo iugiter videantur. Lamina verò super frontem suspensa, non poterat oculis videri, sequitur ergo huiusmodi totaphot, non fuisse laminam fronti pendentem, sed aliquid quod videri posset, quemadmodum specilla. Est ad hoc alia coniectura quoniam cum dictio in plurali ponatur, scilicet, totaphot, oporteret tunc duas laminas & non vnicam super frontem gestare: quod tamen ipsi negant. Addam & tertiam quod huiusmodi totaphot, vt ex textu constat, debent poni inter oculos: lamina verò non ponatur

batur inter eos, sed super eos: constat ergo per totaphot, non significari huiusmodi laminam, sed potius specilla seu ocularia quæ videntur & per ea omnia alia, & bina sunt, & inter oculos ponuntur quantum ad ligamen quo ligantur, & significantius apponitur, vt, scilicet, ostendat vtroque oculo esse aspicienda, & magna consideratione. Et ex his cernes quid noceat verba Hebraica non examinare, ne super fundamento nihili struere contingat.

Et scribes ea super postes domus tue, & in portis tuis. Non plenè constat de significatione nominis Mezuzah, id est, postis. Nam Ezech. 40. Thargum vertit limen, sed videtur potius postem significare, vt patet 1. Sem. 1. vbi dicitur. Et Heli sacerdos sedebat super solium, iuxta Mezuzat. i. postem. Videtur enim habuisse dorsum super aut iuxta postem domus Domini: vbi Thargum vertit in latere liminis quod videtur esse postis. Præcipit ergo scribere verba illa, i. illos duos versus. Audi Israel & diliges Dominum Deum tuum & præcepta 10. in postibus & in portis ipsi vt illorum recordentur, & videtur præceptum ad literam intelligendum. Si tamen interpretaris, ita memoraberis horum verborum ac si illa scripta habuisses in postibus & portis, non errasti.

Et cisternas excissas quas non excidisti. Aliqui vertunt effossas, sed verbum chafab, videtur potius significare excidere & cedere: vt patet 1. Reg. 5. vbi dicitur. Et octoginta millia choséb. i. cedentis procedentium in monte.

Dominum Deum tuum timebis, & illi seruias. Pertinet timor ad animum, ministerium verò ad externa. s. ad oblationes sacrificia peregrinationes, & id genus alia.

Per nomen eius iurabis. Non putes hoc aduersari, ei quod Exod. 20. & quod capite superiori dictum est. Non assumes nomen Dei tui in vanū, quoniam aliud est iurare in vanum, id est, rem quam non intendis implere, aut sine vlla causa & necessitate: aliud iurare religiosè & verè. In Exodo enim prohibetur vanè iurare: hic verò conceditur religiosè. Possit etiam textus hic interpretari de solenni iuramento, quod non fit nisi in rebus grauibus ad gloriam Dei, & proximi vtilitatem: vt si velis aliquid firmare, aut fœdus inire, aut Magistratus cogit. Iurant autem Iudæi per nomen Dei proprium vt est Elohim, Deus, misericors, clemens, iustus & cætera. Prohibitum est autem iurare per aliud quippiam, aut coniunctum cum nomine eius. Qui autem iurat (vt dicunt) debet tenere librum legis in brachio suo, atque stans iuret per nomen Dei proprium vel commune. Debet etiam manus super librum legis imponi quem habent in synagogis, quæque non oportet esse vitiatum, sed summa religione conscriptum & paratum. Debet etiam iurare in lingua sancta. Nihilque aut parui ducunt, iuramenta quæ hodie ipsis, in causis quibus cum Christianis agunt, imponuntur: adeo vt quasi in prouerbium apud eos abierit, dum Iudæo contra Christianum in iudicio iuramentum imponitur, dicit. Bene mecum agitur, viciatū est de Christiano: iuramentū mihi tantum faciendum est. & nihil sibi timet, etiam si se falsum iurare sciat. Cum ergo necessitas aut vtilitas coegerit iurare: in nomine eius iurandum est. Quod verò quidam dicunt librum legis adducendum ex eorum Synagogis non vitiatum, & cætera ad modum ipsorum Iudæorum: cum in causa cum

Christiano iurandum est: peccaminosum arbitrator, quoniam hoc esset inducere eum ad actum seu ceremoniam perfidiæ suæ. Licet enim ipsi credant vnū Deum, quemadmodum Christiani, non tamen credunt trinum & vnum: quemadmodum neque Sarraceni, & sicut non liceret inducere Sarracenum, vt iuret in alchorano, aut per vnum Deum eo modo quo ipse vnum esse credit, ita neque Iudæum: si tamen ipse sua sponte sic iurasset, liceret ab eo accipere iuramentum, sed non ad illud inducere: cum iuramentum sit actus religionis & cultus quidam, qui ei per quem iuratur exhibetur: dum iurando protestamur illum infallibilis esse veritatis. Cum ergo non liceat cultum falso Deo exhibere, non licet per illum iurare: neque per eum iuramentum à cultore eius exigere.

Non ambulabis post Deos alios. Ambulare post Deos alios Hebraismus est, significans obsequi & obtemperare illis, vt velis & facias quicquid cognoueris eos te facere velle, quemadmodum de multis sanctis dicitur, quod post Deum aut cum Deo vero ambulauerint. i. fecerint quod ipse præcepit. Qui enim aliquem sequitur vel post eum vadit, non declinat, ita & qui alicuius præceptis obtemperat.

Consumere faciat te. Sic melius veritas, quàm disperdere faciat te.

Non tentabis Dominum Deum vestrum. Ne præsumperis quasi experimentum alicuius rei sumere: quemadmodum de Deo dicit Scriptura quod tentauerit Abraham. i. experiri voluit an ipsum time-ret, sic cum homo Deum tentat experiri vult, aut eius potentiam, aut sapientiam aut præsentiam Psal. 77. habes. Tentauerunt Deum in corde suo, petendo cibum animæ suæ, & modum tentandi explicat. Nunquid poterit parare mensam. s. integrā, seu omnia cibaria mensæ requisita populo suo? de qua tentatione hic loqui videtur. Vocat autem locum tentationis, locum in quo dedit aquas, quas Scriptura vocat contradictionis.

Facies rectum & bonum. Rectum videtur referri ad id quod debito iustitiæ tenemur facere: bonum verò ad ea quæ sunt pietatis & misericordiæ.

Quæ sunt testimonia statuta & iudicia. Explicui sæpius discrimen inter omnia hæc, & est sensus loci.

Si interrogauerit te cras filius tuus. Quæ sunt testimonia. i. quæ est ratio quare hæc testimonia statuta, & iudicia seruas explicabis illi beneficium redemptionis & obligationis seruandi ea.

Signa & portenta magna & mala. Portentum vt sæpius diximus futurum respicit, signum verò præteritum præsens ac futurum. Signorum verò quædam erant magna, sed non mala, vt versio virgæ in draconem, manus in sinum missio, alia verò erant mala, quibus. s. affligebantur Aegyptij.

Et iustitia erit nobis, si custodierimus vt faciamus omne præceptum istud. Videntur verba hæc insinuare hominem iustificari ex operibus legis, quia dicitur hic. Et iustitia erit nobis, si custodierimus vt faciamus omne præceptum istud. Quod etiam ex eo firmatur, quia si quis Iudæorum legem omnem sibi datam serualet, quid iniustitiæ Dominus illi opponeret? Ad hoc dicendum cum Paulo ad Rom. 3. neminem eorum plenè seruasse legem & semper: iuxta illud Psalmi. Omnes declinauerunt & cætera. Secundo dicitur Deum non solum præcepisse legem seruare, sed etiam credere se saluandum per fidem in sanguine mediatoris, vnde sine hac fi-

An ex lege aliquis possit iustificari.

de nemo poterat iustificari. Si quæras vbi præceptū est credere in eum. Audi Paulum ad Rom. 9. dicentem. Ecce ego pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali, omnis qui credit in ipsum non confundetur, & sunt verba Ia. cap. 8. & 28.

IN CAP. VI. DEVT. IVXTA
mores annotatio.

Adi Israel, Dominus Deus noster, Deus vnus est.] Debet pastor, cum oues viderit, locum vbi pericula imminēt, intrare: eas periculorum imminētium admonere. Erāt Iudæi ingressuri terram, in qua dii multi colebantur: idē voluit eos de Dei sui vnitāte admonere: vt ipsa multitudo, eos à cultura eorū deterreret. Vbi simul considera à quot laboribus nos eripuit. Difficilē est multis dominis seruire, quāto magis diis? Ne ergo labores ò homo in multorum deorum tam diuersa poscentium cultura, ostendit tibi Deus tuus suam vnitatem.

Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo.] Quod præcipuum est in te, petit ex te Deus tuus: nempe cor, animam, & vires, nos verò deteriora & infirmiora nostra illi damus. Sunt enim multi, qui omnia hæc & seiplos diabolo dant, bona verò externa in eleemosynas largiuntur, quod extremæ demeritæ est. Petit etiam totum: Non patitur sibi dari aliquid partitum, sed si ad eum conuertas te, vult te in toto corde conuerti. Si laudandus à te, etiā cum Dauidē in toto corde illi confitendum. Sunt enim multi qui alteram cordis partem in Deo habent, alteram verò in vitiis & peccatis. Similiter aduerte, non petiisse ex te substantiam aut opes, quoniā nouit nos esse genus auarum, postulat autē à te id quod sine rerum tuarum dispendio illi præstare potes. Vbi simul aduerte quā compendiosè tradidit præcepta fidei & charitatis: fidei in hoc quod dicit se esse vnum, charitatis verò, cum dicit se ex toto corde diligendum.

Erunt verba hæc in corde tuo.] Sunt verba & colloquia quæ hominem à Deo auertunt, idē oportet hominem habere alia quibus animus tueatur, vt si aliquando contingat audire verba à fide abducētia, habeat etiam tanquam antidotum verba Dei. Sunt multi qui verba Dei solo ore habent, loquētes multa de Deo: sed nihil eorum quæ loquuntur faciētes, nescientes, quod non qui de lege Domini loquuntur iusti sunt apud eum, sed qui eam corde gerunt & operibus ostendunt. Multum tamen valet locutio de eis.

Repetes ea filiis tuis.] Tenentur parentes, non solū docere filios legem Domini: sed eam eis inculcare. Sed dolendum valde est quod hodie filios parentes doceant vitia & peccata multa, nulli verò aut rari sunt, qui eos doceant legem Dei. Mirum valde est quanta rerum sacrarum ignorantia reperiatur in populo Christiano, vt vix inuenias aliquem qui sciat rectè quid credendum quidue faciendū sit. Audiant parentes, audiant Prælati qui hæc omittunt, quod in die iudicij pro istorum negligentia & ignorantia pœnas dabunt meritas. In quatuor autem locis, nos vult verba hæc sua habere. I. in corde ad credendum, in ore ad loquendum, in manibus ad operandum, & super oculos ad videndum ea iugiter. Solet homo qui specilla seu oculos ad videndum habet, nihil alius momenti sine specillis operari aut videre, sic vult Dominus nos nihil videre aut operari sine

præuia lege eius. Et mirandum valde est quā memores nos voluerit Deus legis suæ, & quā obliuiosos eius nos exhibeamus.

Vt daret tibi vrbes quas non edificasti.] Solēt iniqui bonis thesaurizare potius quā sibi. Isti edificarūt seruis Dei, eis cisternas effoderunt, illisque domus impleuerunt omnibus bonis.

Caue tibi ne obliuiscaris Dominum Deum tuum.] Solet bonorū copia obliuiscens beneficiorum & benefactoris secum afferre, idē in hoc summe debet laborare seruis Dei, vt cum ditior fuerit & opulentior, tūc plus Dei sui qui omnia contulit memoretur.

Perno. nen eius in tabis. Non est iuramentum malum in vniuersum, licet soleat esse aliquando peccatum & multa sunt quæ occasionem malorū esse possunt, quæ sunt permittenda ad deteriora vitanda, quemadmodum hæc iurare per Deum, ne contingeret iurare per idolum.

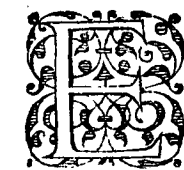
Non tentabitis Dominum Deum vestrum.] Antequā homo Deum sibi eligat, debet eum experiri, aut permittitur illi vt experiatur eum, sed postquam credit omnipotentem, qualem Deum esse oportet, non est experientia aut tentationi locus. Iniurius enim illi est valde, qui eum de scientia, potentia, aut quouis alio tentat. Nostrum est præcepta eius custodire: illius verò tanquam seruis, nobis necessaria ministrare.

Si interrogauerit te filius tuus, quæ sunt testimonia.] Non solū parati esse debemus ad rationem reddendam fidei nostræ: sed etiam operum nobis præceptorum. Et considera implenda esse præcepta corā aliis, præsertim filiis, qui te de operibus tuis possint inquirere vt opere tuo eos doceas operari, & ad monitione docerē. & ista sunt quæ præcipuē parentes debent filios suos docere, nempe leges Dei, & simul inculcare obligationem qua seruire eius leges tenentur.

Dedit portenta magna & mala.] Signa & portenta magna solet Dominus dare à principio, sed nō male: rebellio verò nostra, & cōtentio, eum signa mala dare compellunt. Debent etiam filij grati esse non solū beneficiis sibi exhibitis, sed parentibus.

Iustitia erit nobis si custodierimus.] Non debent ob bona temporalia solū legem Domini seruire: sed etiam vt iusti sint, quoniam magna pars præmij est, seruandi mandata, iustum ex obseruantia fieri. Taxantur etiam hie Lutherani, qui putant opera non iustificare.

IN CAP. VII. DEVT. VERO.
ad litteram annotatio.

Et abstulerit gentes multas à facie tua.] Melius vertendum puto. Et euellērit seu eradicauerit, quoniam verbū nassal significat propriè euellere, vt patet infra capit. 19. vbi dicitur. Ve nassal. i. Et euellum fuerit ferrum è ligno. Et 28. Quoniam iissal. i. euellet se, aut euelletur oliua tua: licet Exo. 3. videatur significare remouere, vbi dicitur. Sal nealecha. i. solue calceos tuos, de pedibus tuis: sed etiam ibi potes vertere euelle. Qui enim calceum è pede extrahit, ad modum euellentis se habet. Dicit autem textus. Et euellērit, quoniam videtur Deus gentes illius terræ euellisse vt Iudæos plantaret, iuxta illud Psalmi. Eieicisti gentes & plantasti eos.

Gentes multas & robustiores te, id est, plures. Vt enim infra dicitur, Israel non erat populus multus, compa-

comparatione gentium earum terrarum. Quæ autem fuerint istæ gētes & vnde ortæ, explicatur Gē. 10. fuerunt enim è semine Chenahan.

Non percuties cum eis fœdus.] Admonui sepius, quare fœdus inire, dicatur fœdus percutere, quod. s. tūc cum fœdus inirent, victimas iugularent & ferirent. Præcipiebat autem non inire cum eis fœdus, ne illorum pessimos mores præsertim idololatriam ab eis discerent, quemadmodum eadem de causa conubiā iungere cum eis prohibet: vt statim sequitur. Verbum autem chatam significat affinitatem contrahere, sponsum, generum, aut socerum fieri: vnde choten. i. focer, & chatan. i. sponsus, gener: & chatanah, id est, desponsatio.

Lucos earum succidetes.] Aliqui arbores vertūt. Ponnunt autem Grammatici Hebræi, dictionem asserah. i. lucus seu arbor, in radice asser quod est qui quæ, sed meo iudicio potius ponenda est in radice iassar quod est rectum esse, & videtur asserah significare arborem rectam quales plantari solent apud idolorum delubria: vt cupressi & pinus. Vnde illud Psalmi. Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, verti posset. Rectus ille vir qui non diuertit ad impiorum viam, licet etiam bene versum sit. Beatus vir, vt diximus Gen. 30.

Quia populus sanctus es Domino Deo tuo.] Ii applicatus cultui diuino, aut separatus ab immunditiis. s. gentium & idolorum, qualem vult Dominus Deus tuus, seu qualis est Dominus Deus tuus.

Te elegit Dominus Deus tuus.] Parui refert, quod Hebraicè habetur. In te elegit Dominus Deus tuus, postquam sensus redditus est, & quod sequitur.

In populum peculiarem.] Diximus de significatione nominis segulah Exo. 19. Videtur enim significare quid singulare seu separatum, vt colligitur ex verbis Dauidis 1. Paralip. 29. vbi habetur. In domū Dei mei, seu ad domum Dei mei est mihi segulah. i. separatum aut peculiare aurum & argentum. Similiter Malach. 3. Ego facio segulah. i. separatū quid, seu peculiare. Hieronymus vertit specialem populū hic. Thargum dilectum vertit, sed prior significatio magis placet, quod etiam firmatur ex eo quod dicitur Eccl. 2. Coaceruauit mihi etiam argentum & aurum segulah. i. & peculiare seu separatum quid & rarum.

Non à multitudine vestra præ omnibus populis, cōplacuit Dominus in vobis.] i. non propter multitudinem vestram. Verbum autem Chaslach quod complacere vertunt hic Interpretes, videtur potius significare cōplecti, quod ex significatione nominis Chaslach quod est ex ea radice conuinci videtur, quod significat circulum aut filum cingentem columnā vt patet Exo. 27. vbi abundè de huius nominis & verbi significatione disseruimus. Quare verti posset. Non propter multitudinem vestram præ omnibus populis, complexus est Dominus vos, aut vobis coniunctus est.

Deus fidelis custodiens pactum.] Possiet etiam verti stabilis, & videtur loco magis congruere.

Reddens odio habentibus eum ad faciem suam.] Significat verbū salam propriè integrare id quod diminutum est: vnde verti posset. Integrans odio habentibus se. Nam qui Deo aut proximo iniurius fuit, videtur habere minus quam debet habere, & ille qui passus est iniuriam plusquam debet, quoniā iniuria affectus est, & idē cum punitur, datur illi pœna quæ illi deesse videbatur. Quod verò sequitur ad faciem suam: Hebraicè esse puto, & significare idē quod publicè, aut etiam si noluit seu ad-

uerferetur. Nam homines aliquando verentur inimicis in faciem resistere, seu iniuriam vindicare, & faciunt illud occultè: non sic verò Deus qui neminem timet, neminem veretur, idē dicitur reddere in faciem inimicis suis. Quemadmodum dicitur reddere in caput, aut opponens se faciei eorum. Sic exponere quod sequitur. In faciem reddet ei. i. publicè aut sine timore aut opponens se ei. Alij vertunt. In ipsum aduersus eum.

Et erit merces.] Scilicet, si obtēperes & obedias, retribuetur tibi. Aduerte autem quod licet constet echeb, significare mercedem: dubia tamen est allusio quam habet ad verbum achab, & quid verbum ipsum significet. Dicunt enim Hebræi significare seducere, supplantare, fraudare, dolosè agere & remorari, sed meo iudicio significat à tergo tenere, & insidiosè agere, qui enim insidiatur, retrò & clam insidiari solet. Holeciah 12. habes de Iacob. In ventre achab. i. à tergo. s. supplantauit fratrem suum, aut eius posteriorem partem tenuit, seu insidiosè egit. Potest enim significatio hæc vltima omnibus locis quibus verbum ponitur conuenire, vt Jerem. 9. Quia omnis frater achob iaachob, id est, insidiando insidiosè agit. Item Gen. 27. Verè vocauit nomen eius Iacob vaiachebeni. i. insidiosè egit mecum, seu insidiatus est mihi iam duabus vicibus. Sic illud Iob 37. Tonabit sonitu seu voce potentia suæ, & non ieachebè, id est, insidiosè aget, seu non decipiet, quoniā sequetur fulgur & pluuia. Inde achob, id est, insidiosum tortum Jerem. 17. Achob, id est, deceptiuum vel insidiosum est cor hominis. Et Isa. 40. Et erit haacob. i. insidiosum seu inuersum in rectitudinem. Echeb verò duo significat, scilicet, eò quod, & mercedem, quod. s. euestigio & quasi ex insidiis sequatur opus ipsum. Operantur sæpius homines non considerantes, quod merces sopus eorum euestigio sequatur. Fateor tamen intellectum meū nondum in hac significatione quiescere. Aliqui hic relinquunt nomen echeb sine interpretatione, ac si otiosè poneretur quemadmodum Munsterus.

Benedicet fructum ventris tui. i. multiplicabit prolem, quæ est fructus ventris.

Custodiet Dominus Deus tuus tibi pactum.] Constat ex hoc loco Deum non teneri pactū Iudæis seruare: nisi etiam ipsi seruarent leges ipsius.

Frumento tuo & musto tuo.] Sic vertimus potius quā vino tuo, quoniam, thiros vinum nouum aut mustum dicitur potius significare, quā vinum absolute.

Et oleum tuum.] Dicitio soar, lucem significat, aut lucernam: vnde Ilishar. i. oleum sic meo iudicio dictum quod lucidum sit: aut illuminet nos.

Primogenito bouum tuorum.] Ignorant planè Hebræi propriam significationem nominis segar, quod hic nostri primogenitum interpretantur, vnde aliqui emissionem, seu id quod primum emittit vulua significare dicunt. Alij verò dictionem peregrinam esse putant, & Hebraicè adiunctam. Diximus quod nobis de eius significatione videbatur. Exod. 13. Aliqui ex Hebræis loco citato Exodi interpretantur abortiuum, quoniam eodem contextu iam præcesserat, omnem apertionem vuluæ: sed hic primogenitum interpretantur: non est autem in eorum libertate sic significationem nominum & verborum, pro suo beneplacito mutare, mihi verò apparet dictionem non significare vilo modo primogenitum ex cōtextu, quoniam præcidit. Benedicet tibi, & multiplicare faciet te. Et benedicet fructui

fructui ventris tui, & fructui terræ tuæ: nempe frumento, vino, & oleo tuo, postea sequitur. Emissioni bouum tuorum. i. partui.

Et gregibus pecudum tuarum. i. partui vel emissioni. Aduerte tamen quod etiam dictio alteror quam ferè omnes hic greges vertunt non est plenè nota. Genes. 14. inuenitur significare proprium locum, quemadmodum 1. capite huius libri sed 1. Reg. 11. nomen est idoli, quod coluit Selomon rex Israel. Sic Iudic. 2. Aliqui tamen putant caulas significare. Si radix sit atar, nulla esset difficultas, quoniam significaret multitudinem. Significat enim atar multiplicare, & vertendum esset. Et multitudini pecudam tuarum & sic re vera esse puto, & quod Tau sit hic litera addititia.

Benedictus eris pra omnibus populis. i. copiosior in bonis omnibus, præsertim in prole, quod statim explicat, dicens. Non erit in te sterilitas. i. rara, & dictio Hebraica achar interpretata sterilis, videtur potius significare eradicatam, vt iam in Genesi admonuimus. Sunt enim filij parentum radices, quod eis sublati per mortem filij maneant in terra: vnde nos vsque hodie vocamus hominem in terra radicatum qui filios vxorem & alia bona temporalia habet, & bona immobilia vocamus bona radices: bens de raiz. Vnde & Iere. 1. 2. habes de impiis. Plantasti eos & miserunt radicem proficiunt & faciunt fructum.

Et omnes ægritudines Aegyptiorum malas. Dicunt Hebræi dauah à quo madue. i. ægritudines significare infirmare & agrotare, sed quia iam dixerat & recedere faciet Dominus à te omnem infirmitatem, videtur madue significare aliud, & ex coniecturis locorum quibus dictio ponitur, videtur propriè significare fluxum, defluxum ac decubitum. Nam Leuit. 20. habes. Vir qui dormierit cum muliere dauah, id est, defluente aut fluxum patiente, vbi nostri vertunt cum muliere infirma, quod non bene quadrat, cum de menstruata sit sermo. Et cap. 15. Quæ dauah. i. defluit in menstruo suo, quod etiam nostri vertunt, quæ infirma est. Psalmus etiam 41. dicitur, Super lectum deuau. i. defluxus seu decubitus, quod nostri infirmitatem veruar. Etiam Leuit. 12. dicitur. In diebus immunditiæ vel menstrui de votah, id est, fluxus eius, immunda erit. 2. etiam Samuel. 10. significat vestes non qualescunque sed defluentes, vbi dicitur. Et præcidit madeuehem. id est, defluxus seu defluentes vestes. Et ex his deprehendes quàm necessaria sit examinatio dictionum ad vendendam propriam significationem, vnde hic vertendum puto & omnes defluxus, seu decubitus Aegyptiorum malos, & per defluxus intelligit aut ea quæ de cælo descenderunt vt grando, & alia quæ fructus destruxerunt, aut omnia quæ ab ipso super eos descenderunt, vel ægritudines ex quibus defluebant, meo tamen iudicio sensus est. Et omnes defluxus. i. omnia illa quæ ego fluere vel descendere feci super Aegyptios mala.

Non parceret oculus tuus super eos. i. visis eorum malis, non misereberis eorum, & est Hebraismus.

Quomodo potero eas expellere? Possent etiam verti. Quomodo potero eas in hæreditatè accipere. s. terras aut gentes, aut hæreditatè pellere, quoniam verbum contrarias videtur habere significationes.

Tentationum magnarum, quas viderunt oculi tui. Vocantur hic tentationes plagæ propriè, & experimenta quibus Deus expertus est, an Pharao & populus eius cum timent, & illi cederent dimittendo populum.

Crabronem mittet Dominus Deus tuus. Putat Hebræi nomè, sidah. quod vertimus crabronem, significare aliud petilentis animalis genus. Septuaginta etiam Crabrones reddidere, sed ex radice petenda est significatio. Significata autem fara à quo sirah, leprosum esse, & saruah leprosum: vnde videtur significare muscam fœtidam, quæ varios habet colores, præsertim maculas albas & subruphas, nostri vocat moscardos & deserta incolunt, iumentis insensissimam. Cum enim pungunt statim sanguinem effundunt. Aut erit musca fœtida, leproso pungere solens. Thargum vespam vertit. Rabbi David hic dicit esse speciem malæ muscæ emittentis venenum, quæ oculos percutiebat & veneno eos afficiebat, & non poterant pugnare, & sic veniebat Israel & occidebat illos, quemadmodum dixit Iehosuah 24. Nō gladio tuo, neque arcu tuo. Diximus de hoc nomine Exo. 23.

Non stupebis à facie eorum. Verbum arats (vt diximus priori huius libri capite) significat propriè rigescere, & ex consequenti stupere, quod stupentes rigescere soleant.

Magnus & terribilis. Fortè melius vertas. Eleuatus & terribilis, seu timendus, & sequenti clausula pro expellet, posses vertere eradicabit seu euellit.

De sub cælo. i. de terra omni quæ sub cælo est.

Non concupisces argentum & aurum quæ sunt super ea, vt accipias ea tibi. Solebant gentes idola sua laminis, & vestibus aureis & argenteis operire, & prohibet huiusmodi idolorum ornamenta concupisci.

Aduerte etiam quod clausula hæc in Hebræo habetur. Non concupisces argentum & aurum quæ sunt super illa, & accipies ea tibi, vbi locum habet, quod in regulis admonuimus: vñ. s. negationem sæpius in Hebraismo poni loco duarum, & sensus est, neque accipies ea tibi. Posses tamen absque negatione legere secundam clausulam quemadmodum Sanctes noster legit. s. vt accipias ea tibi.

Quoniam abominatio Domini Dei tui ipsum. i. hæc abominatur Dominus Deus tuus, abhorret ab eis.

Vt sis anathema sicut illud. Hebraicè & eris anathema. Diximus sæpius de significatione nominis chem. i. anathema, quod non plenè nota sit Hebræis vt diximus Leuit. 27. Videtur tamen magis propriè significare succisionem: vnde vertendum est. Vt sis succisio. i. dignus qui succidaris quemadmodum illud. s. aurum & argentum, aut idolum, quoniam introducendo hæc in domum tuam, introducis succisionem & perditionem.

Detestando detestaberis illud, & abominando abominaberis. In Hebræo hic duo verba ponuntur distincta. s. tahab & sachats, quæ Hebræi dicunt esse eiusdem significationis, neque potui vllum inter ea discrimen inuenire. Vbi que enim Hebræi vtrumque dicunt significare abominari.

IN CAP. VII. DEVT. AD MORUM compositionem annotatio.

Perdendo perdes eas. Non panges pactum cum eis. Admonet hic Moseh, Iudæos, & sæpius in sacris literis admonentur, ne aliqua cõcordiæ specie eis iungantur, qui eos ad ruinam & Dei sui offensam inducere possunt, & hoc etiã nobis litera loquitur. Et duo prohibet. s. pactum inire, & conubia iungere. Nouit enim sapientissimus legislator, amicis & coniugibus vix aliquid posse negari, ex

Hebraismus. Non parceret oculis tuis explicatur.

IN CAP. VIII. IVXTA LITERAM annotatio.

V affligeret te, vt tentaret te, vt sciret quæ sunt in corde tuo. Sæpius admonui verbum hanah, non propriè significare affligere, sed humiliari & respondere, ideo posset hic verti. Vt humiliaret te, & fortè significatius, quoniam rebelles seruos solemus humiliare & subicere, vt nobis obtemperet quemadmodum de Agar legimus, quod humiliante eam Sarah, fugam arripuit. Aduerte etiam in sequenti clausula explicari, quid sit tentare. Postquam enim dixerat, vt tentaret te, addit, vt sciret quæ sunt in corde tuo: vnde tentare est explorare aliquid. Ad hoc enim hæc tentatio tendebat, vt Dominus exploraret quod cor Iudæi haberent erga præcepta eius, an etiam afflicti & tentati illi obtemperarent, vel non. Et memento Deum nihil de nouo scire, sed explorando ad modum scire cupientis se habere.

Sed in omni eo quod egreditur os Domini, viuet homo. Id est, in omni eo quod Deus dicit vel præcipit eum viuere viuit, aut quod Deus voluerit eum viuere, & non in solo pane. Posset etiam exponi. Super omni eò quod ex mandato Domini delcèderit, quemadmodum descendebat man.

Vestimentum tuum non veterauit super te. Posset etiam verti, non fuit consumptum, aut non fuit ruptum desuper te. Dicunt enim Hebræi, verbum balah, significare veterascere & cõlumi. Infra enim 29. vertit Hieronymus hoc verbum, peratritum esse. Isa. 65. habes. Et opus manuum suarum, leballu. i. inueterabunt electi mei. Est tamen locus 1. Paralip. 17. qui suspectam reddit hanc significationem, vbi dicitur. Et non addent filij iniquitatis, lebellato. i. vt consumant eum, hic tamen posset verti vt atterat eum: vnde videtur prior significatio communior & convenientior, quod miraculo dandum est, quod vestis semper portata ad quadraginta annos, nullo modo sit detrita aut consumpta.

Pes tuus non tumuit. Significat verbum basach, aut conspergere aut pinsere, & sic basach consperionem aut massam compressam, & si significet cõspersionem sensus est. Pes tuus non fuit conspersus. s. puluere, quoniam calcei non fuerunt rupti aut scissi, vt puluis posset intrare, quemadmodum neque vestimentum. Si verò massam, sensus est. Pes tuus non fuit compressus quemadmodum massa communitur, non dicimus amassado. Munsterus vertit non denudatus est. Possemus ergo interpretari. Pes tuus non est luto conspersus, per quod significabit calciamenta non fuisse rupta vt puluis aut lutum ingrederetur ad puluerizandum, seu puluere conspergendum pedes, quia dixerat vestimenta non fuisse detrita: ac si dicat, neque vestimenta neque calcei fuerunt detrita.

Quod quemadmodum castigat vir filium suum. Id est, scito Deum tuum non te castigare, quemadmodum homines castigant inimicos quos vsque ad internitionem puniunt: sed quemadmodum vir castigat filium suum vt erudiat.

Vt ambules per vias eius. Id est, per præcepta quæ sæpius via dicuntur, aut per vias quas præcepta eius docent.

Et voraginum egredientium per valles. Vocat hic voragines seu abissos, aut aquas profundas, aut aquas quæ egrediuntur ab imo terræ, & ponitur hic tehon. i. abissus de cuius significatione abudè diximus

Amicis & coniugibus vix aliquid posse negari.

Paruis cooperis Dominus inimicos suos de bellat.

Non in solo pane viuet homo explicatur.

Gen. 1. & melius legas ex vallibus quam per valles. *Terra in qua non in paupertate comedes panem.* Verbum sachan quod hic in paupertate comedere vertit Sanctes, videtur potius significare stringere, includere, & arctare. Vnde hic possemus vertere, in inclusione seu strictione comedes panem, id est, in qua nō comedes panem quemadmodum inclusi seu obfessi, qui comedunt panem arctum, & bibunt aquam non in saturitate. Significatio tamen verbi non plenē nota est, & Hebræi dicunt significare prodesse, increpare, assuescere, thesaurizare, nocere & pauperare. Expendimus satis verbi significationem Num. 22. vbi videre licebit quā diximus.

Non deficies omni in ea. Id est, non carebis seu indigebis in ea aliquo, quoniam omnia necessaria ad vitam, ipsa producit.

Terra cuius lapidem sunt ferrum. Loquitur de lapidibus subterraneis qui sunt in fodinis, ac si dicat. Habet fodinas in quibus inveniuntur lapides, ex quibus fit ferrum, aut qui sunt ferrum.

E montibus eius excides as. Verbum chassab aut significat excidere seu dolare, aut fodere, & videtur propriē significare scindere in petra aut re aliqua dura: quemadmodum cum effoditur in petra sepulchrum aut cisterna. Supra cap. 6. huius libri habes. Et cisternas Chasubim. i. excissas seu effossas, quas non excidisti aut effodisti. Et Isa. 22. Quia chassabra. i. excidisti aut effodisti tibi hic sepulchrū. Et 1. Reg. 5. Et octoginta millia Choseb. i. cedentes ligna in monte.

Caue tibi. Hebraicē est. Sis custoditus, & miror quare Interpretes ab hac locutione sic abhorrent, vt nusquam sic vertant: cum sic fit in Hebræo.

Ne forte comedas. Supplenda est litera præcedēs, scilicet, sis custoditus, ne forte comedas.

Serpentis adurentis & scorpionis. Id est, serpentis cuius morsus maximum causet ardorem, quales erant qui Israelitas momorderant Numer. 34. Tradunt autem Historici qui Catonis exercitum in Libia scribunt, sub harenæ cumulis, id serpentis genus delitescere, vbi miles ab ea peste morsus, ad mare, infano impetu accurrit, cumque magnam assalfarum aquarum vim ebibisset, repente extinctus est. Aliqui volunt hoc serpentis genus illud esse, quod Græci vocant Diplas, quod est sitio, quod videlicet ab eis morsu maximē siciant. Verbum Hebraicum saraph, à quo ortū habet saraph, id est, adurens, significat vrere & cōburere. Et scorpionis. Licet Num. 34. dixerimus de significatione dictionis achrab. i. scorpio quæ hic ponitur, est aduertendum dictionem poni loco Numeri citato, & 1. Reg. 12. vbi dicit Roboam populo. Ego corripiā vos bahaachrabim. i. scorpionibus, quod aliqui vertunt spinis. Sic Ezech. 2. Et cum hachrabbim, id est scorpionibus vel spinis habitas.

Eduxit tibi aquam de petra silicis. Non constat quid propriē significet Chalamis, quod nostri hic silicem vertunt, Hebræi dicunt significare durum, sed quia non dicitur nisi de petra, putarem significare certum lapidis duri genus, quale est filix: seu lapis à quo ignis educitur, vt res mirabilior sit: vt, scilicet, de petra à qua. i. ignis educitur, eduxerit Dominus aquam populo, & aliquando vt hic dicitur de petra silicis, nonnunquam eōtrario de silice petra, vt infra 32. Et oleum me chalmis. i. de silice petra. Posset tamen duritiam significare (vt diximus) & tunc vertendum esset. De duritie petra, id est, de petra dura.

Qui comedere fecit te man in deserto, quod non nouerunt patres tuis vt humiliaret te. Non fecit comedere man, vt humiliaret seu affligeret eos: vnde hoc videtur referendum ad omnia mala præcedentia, quæ passi sunt in deserto, aut ad desertum, vt fit sensus. Fecit te man comedere: in deserto, vt deserto ipso humiliaret te, aut fecit comedere te man. siue aliis cibis in deserto, vt te affligeret seu humiliaret. Arbitrabatur enim Iudæi se maximē afflictos, quod non haberent aliud quam man ad manducandum: vnde Num. 21. dicunt. Anima nostra arida est, oculi nostri non aliud vident quam man.

Vt beneficeret tibi in nouissimo. Hæc est Domini conditio. i. affligere & tentare, vt tandem beneficia, quemadmodum fecit Iudæis, quibus post tot tentationes & squalores deserti: dedit terram omnibus bonis affluentem.

Fortitudo mea, & robur manus meæ. Dicitio prior. i. choach, quam fortitudinem vertimus, virtutem seu potentiam significat & etiam virorem, & de priori significatione exemplum habes Num. 14. vbi dicitur. Magnificetur quæso choach. i. potentia seu fortitudo Domini. De secunda verò Psalmo 22. Aruit tanquam testa chochi. i. viror meus, aut fortitudo mea. Secunda verò dicitio, scilicet, ofem fortitudinem significat, tertia verò. i. chail significat exercitū, vt patet. 2. Sem. 24. Et super principes Hachail. i. exercitus. Idem Exod. 14. & Iere. 37. Dicunt Hebræi etiam significare vires, fortitudinem & opes seu substantiam, quod homines fortes & robusti soleant esse diuites, non pigri, & defides, dicunt etiam chel significare antemurale, ad quod probandum citat illud Thren. 2. Et luxit chel. i. antemurale. Significatio non est plenē nota, videtur autem significare robur, & ex consequenti exercitum, quod vires addat & habeat, opes verò quod sint fortitudo illis qui eas habent, iuxta illud Eccles. 7. Sicut protegit sapientia, sic protegit pecunia: antemurale verò quia fortificat murum. Verte ergo. Et dicas in corde tuo. Potentia mea, & robur manus meæ, fecit mihi substantiam hanc, aut hoc robur. Sic inferius cum dicitur. Ipse dat tibi robur seu potentiam: vt facias substantiam hanc.

Sicut die hac. Scilicet, constat, aut sicut die hac fecit.

Colueris eos. Scilicet ornamentis & aliis, & incurruaueris te eis. Scilicet, adorando eos.

Ed quod non parueritis voci Domini Dei vestri. Pro eo quod ponitur in Hebræo echeb, quod vt diximus significat mercedem, finem, & eō quod, vnde etiam verti posset merces. i. hæc erit vobis quod nō colueritis Dominum Deum vestrum, aut finis erit vobis.

IN CAPVT. VIII. AD MORVM elegantiam annotatio.

Questodieris vt faciatis: vt viuatis, & multiplicemini, & ingrediamini, & possideatis terram. Innumeræ sunt utilitates, incredibilia bona quæ nobis offert præceptorum Domini obseruantia, & hic habes quatuor. Conferunt enim vitam, multiplicant populum & prolem. Faciunt ingredi promissam terram, & conseruant eius possessionem: in his enim omnibus, omnis huius vitæ felicitas consistit, scilicet, in acquisitione & cōseruatione bonorum, ac multiplicatione.

Vt cognosceres quid non in solo pane viuat homo. Expende quid utilitatis, tibi afferat, rerum temporalium indigentia & subtrahitio, nempe nutrimentum Dei

10
20
30
40
50
60

Conditio Domini est affligere suos vt eis in nouissimo beneficiat.

Quæ nobis bona paradiuino rum præceptorum obseruantia.

Dei & exploratio cordis tui. Compellit enim hominem sperare in Domino, & in eam iactare cogitatum suum.

In esum quod egreditur de ore Domini, viuunt homo. Humiles & obediētes valde sunt serui Dei, vt eo cibo contententur, quo cibare eos voluerit Deus sōus. Si dederit manah & delicatissimos panes, comedunt & saturantur, idem si carnibus aut piscibus eos pauerit. Si verò spicis manibus defricatis, libenter veltuntur. Si autem pane lachrymarum, non respunt, imò quod mirabilius est, gaudent. Audi Psalmistam. Cibabis nos pane lachrymarum, & potum dabis nobis in lachrymis & in mensura. Lætati sumus pro diebus quibus vidimus mala, & quibus nos humiliasti. Ezechieli semel præcepit volumē comedere, comedit & fuit in ore eius sicut mel præ ducidine.

Dominus Deus tuus introducit te in terram bonam. Quemadmodum conditio impiorum est, extenuare & diminuere beneficia Dei, ita & iustorum est ea exaltare, & per singula laudare. Audi quid dicat Chorach Mosi Num. 16. Nunquid parum est quod ascendere fecisti nos de terra Aegypti fluente lacte & melle: vt mori faceres nos in solitudine? Etiam non ad terram fluentem lacte & melle, venire fecisti nos, neque dedisti nobis hæreditatem agri & vineæ. Isti quia pessimi, terræ detrahunt, Moyses quia iustus extollit. Habes etiam hic ad bonitatem terræ pertinere, omnia necessaria in se habere: nihilo aliunde indigere, quod rarò nisi in terra Domini inuenies.

Saturaberis & benedices Domino Deo tuo. Ecce ad quid o homo tibi Dominus dat saturitatem vt. i. saturatus illi benedicas, tu verò econtrario cum diues fueris, nihil de eo cogitas neque cognoscis illum: vnde sequitur. Et eleuetur cor tuum & obhiscaris Domini Dei tui. Hoc enim est vitium quod diuites maximē insequitur, scilicet, obliuio Dei. Audi Selomonem Prouerb. 30. Diuitias ne deris mihi. Sed quare sic à diuitiis abhorres, vir bone, & sapiens? Ne forte satier & negē, & dicam quis est Dominus?

Vt beneficeret tibi in nouissimo tuo. Hæc est conditio Domini. i. benefacere in nouissimo, quare cum fueris tentatus, nouissimum expecta bonum. Alij amici tibi in principio bona ostendunt, in fine verò non tales eos inuenias, non sic Dominus Deus tuus, sed in principio suos torquet, affligit, & tentat, in nouissimo verò benefacit & seruat meliora & dulciora.

Potentia mea & robur manus meæ, fecerunt mihi substantiam hanc. Multos hoc vitium inuadere solet vt cum multa bona acquisierint, arbitrentur ea sua fortitudine aut industria acquisisse, & quia non vident auxilium Domini, omnia sibi tribuunt. Considera ergo vnde vires & robur habeas, quis vitam & sanitatem tribuat: vt non putes esse tua, quæ Dei potentia nactus es, quod si in te merita, quorum causa te Dominus ditauerit, non inueneris, considera merita parentum, ob quorum bonitatem Dominus filios ditare solet. Sed libet nunc ad finem huius capituli adducere, quæ Hebræi super illud verbum: Comedes & benedices Domino Deo tuo, adducunt de modo sumendi cibum, & benedictionibus mensæ, qui dicunt omnia hæc seruanda in mensa. Primum quod absque instructa mensa non sit edendum. Secundo quod manus prius sunt abluendæ & tergendæ. Similiter standum est, non sedendum aut parieti aut cuius alio inniten-

Hominum conditio est in amicitia tibi benefacere, sed in nouissimo cessare. Deus verò omnia bona ad finem seruat.

Modus benedecendi mensam quæ Iudæi obseruant.

rum. Eligenda aqua pura non falsa aut corrupta. Fundenda aqua tribus vicibus super manus & prima ablutione, digiti sunt sursum tendendi, in posterioribus dimittendi. Sūntque manus simul lauandæ, non vna post alteram, itaque sat est manus manibus bene tergere, neque etiam sufficit cocleari cibum sumere illotis manibus, qui autem è cloaca ad mensam accedit, bis lauare manus tenetur. In loturâ verò manus, sinistra dexteræ seruiat. Lotæ manus sursum leuandæ sunt ad benedicendum Dominum iuxta illud. Extollite manus vestras in sancta, & benedicite Domino. Pauperibus aliquid de cibo dandum est, nemo etiam in donis Dei sit vorax, sed comedendum cum timore Dei & honestate. Mensa etiam non debet peragi sine verbis legis: Manus etiam sumpto cibo abluendæ sunt. Addam autem potus & cibi benedictionem, quoniam Christus apud Lucam in vltima cœna eam seruasse videtur. Cum enim in solēni cōuiuio paterfamilias, mensæ accumbit, poculum vino refertum, dextera manu apprehendit, moxque ita orare incipit. Benedictus sis tu Domine Deus noster rex mundi, qui creas fructum vitis, quo dicto, primus vinum degustat, quod statim mensæ accumbentibus degustandum porrigit, qua benedictione Christus vsus est (vt Lucas scribit) qui dicit. Et accepto poculo gratias egit: ac dixit. Accipite vos, & diuidite inter vos. Post calicis verò benedictionē, statim panem quē integram massam esse oportet, accepit, eumque vtraque manu tenendo, his verbis consecrat: Benedictus sis Domine Deus noster, qui educis panem de terra, quo dicto paterfamilias, panis paululū edit & buccellam de eo omnibus accubentibus distribuit, quo facto reliquis epulis manus iniiciunt. Sunt & aliæ benedictiones omnium comestibilium, quæ consulto omittimus: ne tibi traditiones Iudæorum obtrudere videamur. Parce prudens lector si tibi hæc displicent, quoniam ea attulimus vt intelligas quā verum sit illud Christi Iudæos, scilicet, propter has suas traditiones reliquisse quæ grauiora sunt legis. Si plura huiusmodi videre delectat, lege Paulum Fagium in hunc locum, qui ferè omnes eorum benedictiones ex Hebræo huc transtulit, nobis non vacat neq; lubet de his plura enarrare, quoniam inutilia sunt.

IN CAP. VIII. IVXTA Litteram annotationes.

Transis hodie Iarden. Id est, breui es transiturus, & est schema Hebræum. Tu facis hodie hoc, id est, breui es facturus.

Munitas vsque ad cœlum. Significat verbum sur, propriē stringere, includere, angustiis affici, vt sæpius admonuimus. Quod verò sequitur: vsque ad cœlum, exaggeratio est, explicans murorum altitudinem.

Filios Hanach quos tu cognouisti & audisti. Diximus de filiis Hanachim secundo huius libri capite. Hanachim enim gigas fuit, cuius tres filij suis nominibus explicantur Numer. 13. quos Iudæi percusserunt vt habetur Iudic. 1. Cognouit autem Israel istos filios Hanachim in Hogrege Bassan, quem occiderunt, vt habetur cap. 3. huius libri, qui solus remanserat de stirpe Hanachim, vt dicitur cap. citato. Audierunt etiam de eis ab exploratoribus: vt habetur Num. 13.

Qui stabit ante filios Hanach? Manca videtur littera, &

60

ra, & supplendum videtur. De quibus dicebatur, aut de quibus dicebas. Quis stabit ante filios Hanach? Et si de Iudæis intelligas, hoc fortè dixerunt quando ab exploratoribus de eis audierunt. Aut vt Munsterus vertit. Et audisti dictum. Quis stabit ante filios Hanach?

Ipsè consumet eos aut finiet? Sic melius veritas quam ipse perdet eos, quoniam verbum samad, potius significat deficere & finire, quàm perdere: vt patet Iudic. 21. vbi dicitur. Quia nismahad. i. consumpta est seu defecit mulier de Biniamin. Diximus de verbi significatione Genes. 24. & hic magis quadrare videtur, quoniam præcedit Deum esse ignem consumentem, vnde sequitur, quod debeat eos veluti ignis consumere.

Et ipse humiliabit eos. Non bene cognoscunt Hebræi significationem verbi chana, quod dicunt significare contrahere, humiliare & negotiari: sed verbi propria significatione videtur humiliare, quæ omnibus locis quadrat: vt 1. Reg. 21. Nonne vidisti quod nichna. i. humiliavit se Achab? Et sequitur. Pro eo quod nichna. i. humiliavit se à facie mea. Et 2. Paralip. 12. Cum vidisset Dominus quod nichna. i. humiliavit se. Est tamen ab hac radice nomen chanaan. i. mercator, quod nullam allusionem ad verbi significationem habere videtur. Posset tamen dici Chanaan esse alterius radicis, propter additum non vltimum.

Propter iustitiam meam, introduxit me Dominus: vt possiderem terram istam. Hebraicè est. In iustitia mea, sed sensus redditus est.

Et propter impietatem gentium istarum, Dominus expellit eas à facie tua. Licet verum sit Deum has gentes sedibus suis pellere, non debes tu tamen dicere hoc, cum tam impius sis sicut illæ, aut ferè. Et quod dicitur à facie tua, idem est quod ante te.

Quia populus duræ cervicis es, id est, intracabilis, vt, nemo collum tuum iugo submittere possit.

Rebelles fuistis Domino. Posset etiam verti, amari fuistis Domino, quoniam marar & marah, amarum esse significant potius quàm rebellem esse.

In Choreb. Nomen est montis deserti Sinai, in quo Dominus legem dedit, & cum Moseh sæpius loquutus est.

Tabulas pacti, id est, in quibus erant decem præcepta, super quibus erat pactum inter Deum & vos.

In die congregationis, id est, qua congregati estis ad audiendam legem ex ore Domini.

Dimitte me. Verbum raphah, quod hic multi vertunt dimitte me, videtur propriè significare remissum & debile esse, licet Hebræi addant significare desinere, sed vbi desinere vertunt, etiam quadrat remissum esse vt hic, & vertendum puto remissus sis à me, seu remissè mecum age, ac si dicat, non me vrgeas. Posses tamen vertere, cessa à me, quoniam in Hebræo est à me. Diximus de verbi significatione Exod. 5. Addimus tamen, optimè conuenire cessare.

Delebo nomen eorum de sub caelo, id est, faciam vt non memoretur nomen Israel vltra, in terris quæ caelo operiuntur.

In gentem robustam & maiorem eo. Germanius veritas & plurem eo, quoniam rab multitudinem significat, & potest intelligi. Præciam te in fortem gentem & plurem, aut faciam te. i. vt sis author & pater multarum gentium, vt. f. innumerabiles ex te orientur, & suscitabo in te patrum promissiones. Et aduerte quod Moseh non indicauerat hæc Iudæis quando acciderunt: modò verò reuelat illis

hæc ea, vt à similibus caueant, scientes in quo discrimine fuerint, propter idoli fabricationem.

Erant in duabus manibus meis. Videtur ex hoc loco tabulas fuisse separatas non ligatas ad modum libri, quemadmodum diximus Exo. 32. sed dicendum quod licet non fuerint ligatæ, erant tamen ita dispositæ vt faciliè ad modum libri claudi possent. Potuit etiam fieri vt eas ligatas duabus manibus attulerit.

Et orauit etiam pro Aharon. Hebraicè est in vsque Aharon. i. orationem meam vsque ad eum extendi.

Et peccatum vestrum quod feceratis, vitulum accepit. Vocat Hebraismus sæpè peccatum, peccati ipsius materiam, sicut hic vocat vitulum peccatum, quod fuerit peccati materia quem, scilicet, coluerunt.

Et contriui eum bene. Verbū nachah percutere significat propriè, sed cõtrito aliqualis percussio est.

Et in incendio. De hoc meminit scriptura Numeri vndecimo.

Et in tentatione. De tentatione ad aquas contradictionis est sermo, cuius meminit scriptura Exod. 17. & Numeri 20. De sepulchris verò concupiscentiæ Num. 11. sermo est.

Et quando misit Dominus vos ad Chades Barneah. Loquitur de peccato quo ad imperium Domini noluerunt intrare terram, ab exploratoribus deteriti: vt habetur Numeri 13.

Irritastis os Domini. Melius & germanius veritas: amaricari fecistis, & sic verte vbicunque irritare inueneris.

Et prostravi me coram Domino quadraginta diebus, & quadraginta noctibus. Ista est tertia quadragesima ieiunij sancti Moseh, cuius hucusque nulla in Scriptura facta est mentio, quam sustinuisse videtur pro rebellionem, qua ad eius imperium noluerunt intrare terram: sed murmurauerunt aduersus Deum, ob quam decreuit eos in deserto mori, qui in Aegypto signa viderant, & ex misericordia ieiunio & precibus Moseh motus noluit eos omninò delere: vbi experiris quod in regulis admonuimus: multa s suis locis omissa, postea verò suppleri. Neque puto virum Dei, semper iacuisse prostratū, quoniam misericors Deus non pateretur tam dilectum seruum tam diu coram se iacere, qui hoc non permisit seruo. f. Iosuah in causa Achā, Iosuah. 7. sed credendum est, eum omnibus diebus prostratum orasse.

Ne disperdas populum tuum. Ponitur hic verbum sachad, quod Interpretes in multis locis vertunt corrumpere.

Ne respicias. Posset etiam verti. Ne te veritas ad duritiam populi huius, id est, dissimula, terga & non faciem veritas.

Ne fortè dicant incolæ terræ. Hebraicè sic est. Ne fortè dicat terra, id est, habitatores terræ.

Quia non potuit Dominus introducere eos. Hebraicè est, A non potuit: sed sensus bene redditus est, & vertitur sanctus Moseh in oratione frequentissimè hoc argumento, quoniam vim illius fuerat frequenter expertus.

IN CAPVT. IX. AD MORVM ornamentum annotatio.

NE dicas in corde tuo. Cum propulsauerit Dominus eos à facie tua. Propter iustitiam meam, introduxit me Dominus. Arguit locus iste hominum vanitatem, qui ex successibus solènt sua bona metiri, putantes omnia sibi propter bona opera euenire,

euenire, cum tamen sapissimè mens sibi mentiat de bono habere quod non habet, & de malo non habere quod habet. Videbis hominem, cui si post datam pauperi eleemosynam, aliquid iucundum aut vile euenit: hoc statim eleemosynæ quam cõralit, tribuere. Quemadmodum si peccatum quod præcessit illud refert, sicut legimus de filiis Iaacob, quibus cum post fratris venditionem vincula in Aegypto euenirent: præcedentis peccati non immemores dicunt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum. Sed quemadmodum sæpè mala non ob peccata nostra nobis eueniunt, vt de cæco nato Christus Ioan. 9. explicuit, sed quia Deus vult, ita neque bona ob nostra merita, sed Dei misericordia. Putare tamen mala nobis nostris demeritis accidere valde vile nobis est. sed arbitrari bona ob nostram iustitiam nobis euenire vanissimum est. Et quod magis dolendum est, videre hominem tui non suppetunt merita neque opera bona, ea vanissimè fingere, in quæ referat, si quid sibi prosperè succedat.

Genes. 14.

Et propter impietatem gentium istarum, Dominus expellit eas à facie tua. Explicat Dominus statim se geres illas ob suas impietates perdidisse, non tamen vult eos hoc iudicare, ne se arbitrentur eis sanctiores. Solènt enim homines, cū inimicos suos viderint à Domino diuexatos, se sanctiores illis putare, illosque peccatores æstimare: quod tamen Dominus hic valde prohibet. Quare pro constanti habendum est, quod licet Dominus propter iustos aliquando impios puniat, nunquàm tamen propter impios. Putare ergo aliquem propter te à Deo percussum, est te iustum arbitrari & illum impium. Cum ergo impius fueris, & videris impium punitum qui tibi aduersatur: aut tibi bona illius conferri, non te statim iustum æstimes, sed puta illum non propter te, sed propter peccata sua meritis dedisse pœnas.

Memento quod irasci fecisti Dominum. Considera quàm sapienter & quàm vtiliter, doceat te Dominus Deus tuus temperare gaudium boni successus: vt, scilicet, recolas peccata quæ feceris, cum tibi videris cuncta prospera euenire. Si quis enim prouidè cogitauerit peccata quæ fecit, quomodo poterit cogitare aliquod bonum sibi sui causa concedi? inculcanda docet sanctus vir peccata illi, cui aliqua videris succedere ad vota.

Panem non comedi & aquam non bibi. Vides quomodo oporteat hominè se disponere ad suscipienda dona Dei, nempe ieiunio & oratione.

Panem non comedi & aquam non bibi: propter peccatum vestrum. Sunt peccatores qui peccata nò æstimant, quia nesciunt quanti consistit eorum remissio: quibus hoc inculcandum est, vt peccare timeant. Dicant etiam ex hoc loco quanti iustis cõstet peccatorum suorum remissio, vt illis grati sint: & quod sunt multi iusti qui pro eis etiam eis ignorantibus intercedunt. Vbi etiam pulchrè docet sanctus vir, non esse explicanda pericula & mala, ob malum perpetratum imminetia: ac difficultas veniæ: cum peccator in furore & libidine peccandi excæcatus est: sed tempus expectandum quo mentis sit compos: vt tunc illi explices quæ sibi mala imminant. Sic fecisse videbis sapientissimam illam sèminam

1. Sem. 27.

Abigail, cum viro suo Nabal: cuius liberam mentem ad correctionem expectasse legimus.

Et in incendio & in tentatione. Expende, quæso, quàm bene vir sanctus subditos disponat ad dicit

pienda bona præsentia, referendo illis præterita mala: Solet enim Dominus, seruum quem extollere vult prius humiliare, quemadmodum de sancto 2. Sem. 7. Dauide legimus, cui cum Dominus vellet promittere perpetuum regnum, commemorauit illi se illum ex patris ouibus extulisse.

Prostravi me coram Domino. Hoc est munus boni pastoris, opponere se murum pro ouibus suis: eis insciis, & etiam ingratis. Quæ autem sequuntur explicuimus Exod. 33.

IN CAPVT X. IVXTA LITERAM annotations.

DOLA tibi duas tabulas lapideas. Significat verbum pasal Hebræis dolare & sculperre, & dicitur tam de lapidibus quàm de lignis. Et quod dicitur. Dola tibi, Hebraismus est, quemadmodum quod sequitur. Facti tibi arcam ligneam: vt sæpius admonui. De lignis verò Sittim abundè diximus Exod. 25. & sunt optima inter species cedri vt Hebræi dicunt.

Et filij Israel profecti sunt de Beeroth. Putarem reuera ea quæ hic de mansionibus dicuntur, inferenda potius textui cap. 33. Sæpius enim admonui, Scripturam non seruare gestarum rerum ordinem. Aduerte autem quod hæc mansio in cathalogo mansionum omissa est, & vt aliqui dicunt, fuit eadem cum mansionem in monte Hor, sed ibi denominatur à monte, quoniam in eo obierat Aharon, & est mansio trigesimaquarta, neque est idem Moseroth, in quo fuit mansio vigesima septima, & Moserah in quo (vt diximus) fuit trigesimaquarta & vbi mortuus est Aharon. Dicitur autem hic post mortem Aharon populum venisse in Lothbah quæ mansio in cathalogo Num. 33. præcedit Hebronah, & Hefion Gaber: portum maris Elanthici: vnde videtur apertissimè constare, quod in monte Hor, aliquando prius extiterint quàm in Hefion Gaber, quod etiam Numeri 21. haberi videtur. Sunt autem tot difficultates in huiusmodi mansionibus, vt putem conuictum omnia hæc sine expositione præterire, postquam nihil certi habere possumus. Quod autem vertimus. A Beeroth filiorum Lahchan, potest verti. A puteis filiorum Lahchan, & fortè sunt putei aquæ à petra percussæ à Moseh fluentis. Qui autem sunt isti filij Lahchan ignoratur.

Inde profecti sunt in Gudghodah. Etiam ignoratur hæc mansio quam aliqui dicunt fuisse in monte Sinai aut propè, quoniam separatio sacerdotum ibidem fuit.

Ad benedicendum in nomine eius. Munus erat sacerdotum benedicere populum inuocando nomen Dei super illum, vt patuit Num. 6. vnde sensus est, ad benedicendum in nomine meo, id est, inuocando nomen meum. Si verò hoc ad Leuitas referas, per benedicere nomini Domini intellige laudare, laudibus attollere, sed prior expositio germanior est.

Surge vade ad profectionem ante populum, id est, per profectiones. Posset etiam esse præceptum vt ipse cum arca Domini populum præcedat, vt dictum est Numer. 10.

Vt ambules per omnes vias eius, id est, facias quæ tibi præcepit. Vocantur enim sapissimè præcepta Domini viæ eius.

Colas Dominum Deum tuum in toto corde tuo, id est, non simul cum idolis, ut pars cordis tui Deum verum colat, alia verò pars deos fictitios, & per animam voluntatem seu desiderium intellige.

Dominus Dei tui sunt caeli & caeli colorum.] Possumus per caelum colorum supremum caelum intelligere: sed quia in creatione rerum vnus caeli sub firmamenti nomine mentio facta est, posset dici quod per caelum intelligit aërem & per caelum colorum firmamentum, aut caeli colorum. i. astra colorum quemadmodum de terra dicit, terra & omnia quæ sunt in ea.

Circumcidite præputium cordis vestri.] Dupliciter possunt hæc verba interpretari: vno modo. Auferre cæcitatem cordis vestri. Videtur enim cor obcæcatum clausum, qualis ab Hebræis, is qui præputium habet, vocatur. Secundus sensus est auferre duritiam cordis vestri. Iere. 4. videtur significare scindere vel auferre malas cogitationes. Sic enim ibi habetur. Arate vobis aruum & ne seratis super spinas. Circumcidite vos Domino, & auferre præputia cordis vestri viri Iehudah, propter malitiam operum vestrorum. Ex quibus videtur esse aut mala studia, aut operum malitiam rescicare. Ceruicem verò indurare, est nolle obedire mandatis Domini, illique resistere.

Est Deus Deorum, id est, omnibus diis superior, sic Dominus dominorum dicitur.

Qui non accipit personam, neque accipit munus.] Explicuimus hunc Hebraicum cum aliis. Est enim personæ intuitu aliquid iniquè agere. Dicitur autem hoc recipere personam, quoniam qui hoc facit non respicit causam seu merita causæ: sed solum personam. Eugubius explicat esse ex facie ex qualitate, diuitiis & facultatibus personas distinguere, eaque acceptas habere. Non accipit etiam munus quoniam nullo indiget, aut ad peruertendum iudicium.

Faciens iudicium pupillo.] Quoniam iudices non illis ius dicunt. Meminit autem se esse iudicem inflexibilem vt eos ab iniuriis pupillorum & viduarum detreat.

Dando illi panem & vestimentum.] Inducit eos suo exemplo ad bene tractandum peregrinos, quibus necessaria omnia prouidet.

Dominum Deum tuum timebis, scilicet, in corde tuo. Illi seruius, scilicet, externo cultu.

Ei adharebis, vt, scilicet, non te alteri Deo iungas, sed vestigia eius sequaris.

Et in nomine eius iurabis.] Cum, scilicet, iurandum tibi fuerit, quod vt diximus præcipit, vt ab eis auer- rat iuramenta per falsos Deos.

Ipse est laus tua, id est, cuius gratia laudaberis à dicentibus. Beatus populus cuius Dominus Deus eius, aut ipse laus tua, id est, quem debes laudare, sed prior sensus germanior est.

IN CAPVT. X. AD MORES. componendos annotatio.

MNIA ferè quæ huius capituli ad mores aptari possunt, tractauimus Exo. 33. ideo hic pauca annotabimus.

Et nunc Israel, quid Dominus Deus pe- nit à te, nisi vt timeas Dominum Deum tuum?] Pauca & facilia valde sunt, quæ Dominus à nobis petit, multa verò & magna, quæ pro horum paucorum obseruatione præstabit, sed tale est hominum ingenium, vt neque hæc pauca & facilia seruet. Et tria

sunt quæ ex te petit hic: nempe vt timeas eum, vt ambules per omnes vias eius, & vt diligas eum ex toto corde, quibus nihil potest esse facilius, quæ verò ipse pro horum obseruantia præstet, audi.

Ecce, inquit, Domini Dei tui sunt caeli, & caeli colorum, terra & omnia quæ sunt in ea.] Ad quid, bone Deus, te diuitem iactas? Ad quid Dominum colorum & terræ te esse dicit, nisi vt ostendas te omnia hæc seruis tuis præstare posse? & reuera præstas. Domini sunt caeli & terræ, qui te timeant, diligunt & vias tuas custodiunt. Non petit aurum aut argētum tuum, non prædia, non opes, non filios aut vxorem, sed timorem & amorem.

Elegit semen eorum post eos.] Est etiam hic annotare memento quid valeant iusti & sancti posteris suis.

Circumcidite præputium cordis vestri.] Quid Iudæe iactas carnis circumcisionem, cum te Dominus hic præcipiat cor circumcidere? Omnes gentes (ait Dominus) præputium habent, Israel verò incircuncisus est corde. Expēde ergo quid deterius sit, habere ne carnis aut, cordis præputium. Non enim (ait Paulus) qui in manifesto Iudæus est, neque que carnis est circumcisio à Domino probatur, sed qui in abscondito & qui cordis præputio caret.

Deus vester Deus deorum.] Quid mihi eius potentiam iactas, bone vir? Vt scias quàm grauissimè te possit pro peccatis tuis punire, & ne putares posse eum tua potentia aut diuitiis placare & corrumpere. Audi quid dicat. Qui (inquit) non accipit personam, neque munus.

Faciens iudicium pupillo.] Necessè est vt qui Iudicem in terris non habet, habeat cœlestem. Time ergo pupillum offendere, viduam vexare, cum audias eis à Deo ius dicendum.

Ipse est laus tua.] Considera hominum socordiam, qui omnia sua iactant nisi Deum. Qui habent diuitias de eis superbiunt, qui bonas artes aut mores, hæc frequenter enumerant, similiter seruos & ancillas & omnia sua, nemo tamen aut rarus qui se iactet de bono Deo. Beatum dixerunt populam cui hæc sunt, ego autem dico beatum populum cuius Dominus Deus eius. De nullo alio potest magis populus laudari quàm de bono Deo. Quemadmodum ergo iactas sapientiam & potentiã tuam, vires ac diuitias, sic te iacta de Deo tuo dicēs. Non est alia natio tam grandis quæ deos habeat appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest nobis.

IN CAP. XI. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

Vtodi custodiam eius, & statuta & iudicia eius, & præcepta eius.] Explicui in fine canonũ discrimen inter omnia hæc, & multis aliis locis quos consulere licebit.

Scitote hodie quod non cum filiis vestris.] Suspensa videtur sententia hæc, quoniam non explicatur quid non fecerit cum filiis eorum: sed cum eis: vnde Munsterus vertit ad hoc explicandum. Quoniam non cum filiis vestris loquor. Posset etiam suppleri. Quoniam non cum filiis vestris pacificetur Dominum pactum hoc, aut quoniam non cum filiis vestris loquitur Dominus.

Non viderunt castigationem Domini Dei vestri.] Verit hic Sanctes noster eruditionem, sed non tam bene, quoniam de punitione, non de eruditione Aegyptio

Aegyptiorũ sermo est, & verbum iasar, à quo musar. i. castigatio, nõ tã crudire, quàm flagellare significat. & castigare. Ierem. 31. Castigasti me veiuasser. i. & castigatus sum. Et Prouer. 19. Verbis non iuasser. i. castigabitur seruus.

Qui inundare fecit aquas maris finiti, super facies eorum.] Non plenè constat quid propriè significet verbum suph, quod vertimus inundare. Dicunt autem Hebræi significare natate, ad quod citant illud Tren. 3. Saphu. i. natauerunt aquæ super caput meum. Et Ezech. 32. Et irrigare faciam terram saphatecha. i. natantem tuam. Et 2. Reg. 6. Vaiaeph. i. Et natate fecit Propheta. f. ferrum, qui locus ostendit non posse verbum significare inundare, cum inundare sit aquis mergi, natate verò super aquas gradi, quare hic potius vertendum puto. Qui natate fecit aquas maris finiti super facies eorum, & sic Sanctes vertit in lexico suo, qui hic vertit inundare. Significatio tamen adhuc mihi suspecta est.

Qua fecit Dathan & Abiram.] Narrat bona quæ eis fecit & mala: vt si non amore beneficiorum, saltem terrore legem Domini seruent.

Et omnem substantiam eorum, quæ erat sub pedibus eorum.] Si radix nominis haiechum pertinet ad radicem chum, quod est surgere & stare, miror quare nostri hic vertant substantiam aut opes, licet hoc Hebræi, dicant. f. Rabbi Abraham Gen. 7. & Rabbi David in libro radicum. Relinquunt enim iudiciũ proprium, & in cæcitatem transeunt Iudæorum. Si enim eius radix est chum, à radice petenda erat significatio, neque vertendum erat, & omnem substantiam eorum, cum mem, quod ponitur in fine haiaichum sit litera radicalis, & non pronomem: vnde si radix haiaichum est chum, vertendum est & omne stans sub pedibus eorum, seu quod stabat sub pedibus eorum, & potest litera dupliciter intelligi. Vno modo vt sit sensus, & omne quod stabat seu erat sub pedibus. i. sub potestate eorum: iuxta illud. 8. Psalmi. Omnia subiecisti sub pedibus eius. f. sub potestate eius, & est Hebraismus. Secundus sensus est & omnia quæ stabant sub pedibus eorum. i. omnia supellestilia quæ videbantur esse sub eorum pedibus, ac si dicat. Non solum eos terra deglutiuit & domos eorum & tabernacula quæ erant tentoria eorum, sed omnia supellestilia quæ erant sub pedibus eorum, aut quasi sub pedibus. Prior tamen sensus magis à Scriptura probatur Exod. 11. vbi dicitur. Egrederet tu, & omnis populus qui est sub pedibus tuis. i. tibi subditus.

In qua seminas semen tuum, & irrigas pede tuo sicut hortum oleum.] Quoniam in Aegypto nõquam pluit, opus est terram post seminationem irrigare aquis Nili, qui certo tempore. f. liquefactionis niuium terram irrigat, & si quis extra tempus illud irrigationis & inundationis, serere voluerit, opus est aquã aliunde suo labore portare, neque solum quando non est inundatio, sed etiam in ipsa inundatione laborare opus est, vt. f. descendat irrigatio ad terram tuam. Et quod dicitur pede tuo, idem est quod labore tuo, aut melius: irrigas pede tuo. i. aquam pedibus ad irrigandum affers seu portas, quemadmodum sit ad irrigandum hortum oleum quod ferdum esset, sed afferre pedibus aquam ad semen, laboriosissimum est. Vel pede tuo. i. faciens pede tuo sulcum quo reges.

Terra montium & vallium est.] Dicitio bichah. i. vallis, significat propriè scissionem. seu ruptionem ab acha, quod est rumpere, quod vallis nihil aliud esse

videatur quàm scissio inter montes.

Ad pluiam caeli bibes aquam, id est, habebis in terra tua imbrem de cælo, quo terra infundatur, aut si literam vrgere velis ex cisternis bibes aquam, quæ ex cælesti influxu & pluuia implentur.

Iugiter sunt oculi Dei in ea, id est, illius specialem curam gerit, aut iugiter eam curat: necessaria prouidendo.

Et colatis toto corde vestro, & tota anima vestra, scilicet non colendo alios deos. Qui enim alios deos colit vel diligit, non diligit neque colit Deum toto corde, sed partitum cor habet in tot partes, quot Deos diligit & colit.

Temporaneam & serotinam.] Significat iarah à quo ioreh. i. temporanea, proicere & docere & ioreh pluuiam, quod è cælo proiciatur à Deo, quod verò temporaneam significet, non est vsque adeò certum. Afferunt Hebræi ad hoc probandum illud Ierem. 5. Qui dat imbrem veioreh. i. & pluuiam, quod glosant, temporaneam & serotinam: sed ex hoc constat non significare temporaneam, nisi ratione adiuncti. f. serotinam. Dicitio verò malchos. i. serotinam, non solum pluuiam serotinam, sed serotinum quid significat, vnde etiam leches significat herbam serotinam, vt patet Hamos 7. vbi dicitur. Et ecce leches. i. herba. f. serotina. Posset etiam verti, qui dat imbrem & pluuiam & opportunam, id est, opportuno tempore.

Cauete vobis ne forte seducatur cor vestrum.] Hebraicè est. Sitis custoditi, & verbum parath significat inclinare, & declinare, ideo melius veritas, ne, forte declinet cor vestrum, scilicet, à recto.

Et restringat callos. Posset etiam verti, & retineat: sed sensus est idem.

Et terra non det fructum suum.] Hebraicè eleuationem suam, Dicitur autem fructus, terræ eleuatio, quoniam ab ea eleuatur.

Ponite verba mea ista super cor vestrum, & super animam vestram, id est, super intellectum vel cogitationem & super appetitum seu voluntatem: vt. f. ea cogitetis & velitis implere.

Ligabitis illa super manus vestras, & erunt in specilla super oculos vestros, id est, eritis iugiter horum memores, ac si illa in manibus & super oculos habere- tis. Et aduerte vt iam admonuimus Exodi 12. & 6. capite huius libri quod Hebræi ex specillis laminas fecerunt quas in fronte gerunt, & sua tephilim, de quibus ibidem diximus.

Et super postes domus tue, & in portis tuis.] Iudæi hoc ad literam intelligunt, sed potest esse sensus, quod iugem memoriam haberent præceptorum Dei, quemadmodum eorum memores iugiter sumus, quæ vel manibus gestamus, vel super oculos habemus, aut postibus & ostiis scripta sunt.

Vt daret eis, sicut dies caeli super terram, id est, tam diu vitam quandiu durabunt dies caeli super terram, aut cælum ipsum quandiu durabit super terrã, id est, perpetuò, quoniam perpetuo durabit cælum super terram. Solet autem Hebraismus rem perpetuam significare per dies caeli: vt Psalmo. 88. Et chronus eius sicut dies caeli, id est, perpetuus, quoniam dies caeli perpetui erunt.

Omnis locus quem calcauerit planta pedis vestri, vester erit.] Ne Iudæi hanc promissionem extenderent, & putarent omnem locum quem erant calcaturi sibi dari à Domino, statim limitauit promissionem, dicens.

A deserto & Lebanon, quasi dicat. Non do vobis omnem locum absolute quem pedibus vestris estis calcaturi

Dies caeli pro perpetuo dicitur Hebraismus.

Pes pro labore atiquando ab Hebræis suspatur.

Termini
terra san-
cta deseri-
buntur.

calcatari, sed quæ estis calcaturi à deserto & Leba-
non & per desertum intellige desertum Aegypti
quod hic ponitur terminus Australis terræ sanctæ.
Lebanon verò terminus Aquilonaris, flumen verò
Perat Orientalis, mare verò nouissimum Occiden-
talis. Neque mireris Perat aliquando Aquilonarè,
aliquando Orientalem poni terminum, quoniam
comparatum mari nouissimo Orientalem locum
tenet, comparatum verò Meridiei locum Aquilo-
naris termini fortitur. De terminis diximus satis ca-
piti priori huius libri. Vocatur autem mare Occi-
dentale terræ sanctæ mare nouissimum, seu poste-
rius, quia est vltimus terminus terræ sanctæ à par-
te Occidentali. Supputatur enim terminus Occi-
dentalis vt plurimum extremo loco, cum Scriptura
terminos terræ sanctæ commemorat. Aut dicitur
posterius relatiuè ad alia maria, scilicet, Tiberiadis,
& mortuum, quæ cum Orientalia sint, priorem lo-
cum obtinere videntur.

Ego do coram vobis benedictionem, & maledictionem,
id est do vobis liberam electionem, vt quam ma-
lueritis, eligatis, siue benedictionem, siue maledi-
ctionem, & per benedictionem Iudæi intelligunt
augmentum omnium bonorum, per maledictionem
verò diminutionem, & dabat hæc optionem in ob-
seruantia vel transgressionis legis suæ.

Pones benedictionem super montem Gerizim, maledi-
ctionem vero super montem Hebal.] Erant isti montes
tam coniuncti inuicem vt voces benedictium in
vno, in altero audirentur, de quibus fit mentio infra
cap. 27. & Iosuah 8. quo verò loco sunt, litera statim
explicat.

Post viam in qua occumbit Sol.] id est, post viam quæ
versus Occidentem contendit.

Eregione Gilgal, apud Elone moreh.] Gilgal locus est
inter Iarden & Jericho: vt habetur Iosuah 5. Elone
verò locus est in quo quercuum multitudo est, cuius
Scriptura Gen. 12. meminit: vbi de Abraham
narrat venisse vsque ad quercum Moreh: vnde E-
lone nomen est significans arborem fortem. Moreh
verò nomen noti loci est. Gerundenis tamen pu-
tat Moreh esse nomen viri, quemadmodum Man-
re. Similiter putat Munsterus Elone non arbore
significare, sed esse nomen proprium loci. Vide
Gen. 12. eum, quod etiam hic Sanctes sentire vide-
rur. Hic autem Munsterus Elone plantam aut ca-
staneam significare arbitratur. Meminit Iosephus
montis Gerizim 11. libro Antiquitatem, prope Sa-
mariam & altissimus est. Controuertunt hoc capi-
te Iudæi, & ex nostris aliqui, an terra Israel sit me-
lior ac vberior ipsa Aegypto, & dicunt Iehudæi eam
omnibus terris pinguiorem & vberiozem, & quod
non subiciatur influentiis & aliis causis naturali-
bus quemadmodum omnes aliæ: sed soli Deo glo-
rioso. qui certis temporibus pluuiis congruentibus
eam irrigat: vnde dicunt Chebron locum vilissi-
mum Chananæ præferendum Zoar vrbem Aegypti
egregia. Nostris verò dicunt terram Israel non abso-
lutè Aegypto præferri, sed secundum aliquid. s. si
populus Dei in ea piè & sanctè viueret secundum
præcepta Dei; vnde Deus hic addit. Si recipiendo
receptis præcepta mea, dabo pluuiam terræ vest-
ræ. Adducunt ad hoc aliquot rationes, quarum
vna est, quòd terra fructifera versa sit in sanguinem
ob malitiam habitantium in ea. Secunda quia Ie-
rem. 12. dicitur. Vsq; quo desolata erit terra, & her-
ba omnis regionis siccabitur? Propter malitiam ha-
bitantium in ea consumptum est animal & volucre,
quòd verò terra Aegypti vberior & fertilior sit.

probant quidam ex verbis Scripturæ Gen. 13. vbi
præcipua pars terræ Israel comparatur Aegypto.
Dicitur autem ibi leuasse Loth oculos suos, & vi-
disse omnem planitiem Iarden. quòd tota esset irri-
gua tãquam hortus Domini & sicut terra Aegypti.
Sed meo iudicio licet terra Israel præcipuè vber-
tatem ex Dei influenza & populi religione habe-
ret, credendum tamen est eam sua natura fertilissi-
mam, & sub nomine naturæ influentias cœli com-
prehendo, quòd facillè probatur ex verbis explora-
torum Num. 13. dicentium. Venimus ad terram ad
quam misisti nos, & etiam fluens lacte & melle est,
& hic fructus eius, afferentes racemum in veste,
quem vix duo homines ferre poterant: non legimus
de aliqua terra, quòd tales proferat fructus. Con-
stat autem tunc temporis terram non fuisse à piis
hominibus cultam, sed à pessimis idololatriæ, neque
nunc caret sua vbertate: licet Dominus propter Iu-
dæorum malitiam eam sterilem vtunque reddiderit.
Solet enim Dominus aliquando terras fertilissi-
mas ad tempus steriles reddere, propter incolen-
tium peccata. Alia hic afferre possem ex Ezech. cap.
20. quæ breuitatis causa omittimus.

IN CAPVT XI. AD MORES.
COMPONENDOS ANNOTATIO.

Via nō cū filiis vestris, qui non viderunt,
neque cognouerunt punitionem Domini.]
Alio modo tenentur Deum diligere
& præcepta Domini seruire, qui per
seipsos beneficia Domini sui, vt ita
dixerim, manibus acceperunt, atque aliter qui ma-
nibus alienis. Similiter qui eius verbera dorso suo
sustinerunt, & aliter qui alieno capite eruditi sunt.
Docet etiam hic sanctus vir, quomodo Prælati sub-
ditos suos debeant aliquando beneficiorum re-
ceptorum memoria demulcere, nonnunquam ve-
rò memoria punitionum deterere. Nullum non
mouit lapidem vir sanctus. vt subditos suos incitaret
ad legis Dei obseruantiam, aliquando minis, nonnun-
quam receptorum beneficiorum memoria, atque
exhibendorum spe.

Terra ad quam tu ingrederis non est sicut terra Aeg-
ypti.] Solet peccatores decipere cogitatio qua co-
gitant deliciosius & abundantius sub peccato, quàm
sub Deo viuere, & vitia quæ eos in maxima penuria
nutriebat, mentiuntur se illis præstitisse cum liber-
tate vbertatem: vnde seruus Dei ad hoc maximè
conari debet, cum eos è peccato vult reuocare, vt
illi persuadeat, se miserè sub peccato vixisse, & deli-
tiosè ac abundanter de cætero se sub Deo victu-
rum, quemadmodum facit hic sanctus Moseh. Au-
dierat enim eos semel conqueri ac dicere. Vtinam
mortui essemus in Aegypto quando sedebamus ad
ollas carniū. Recordamur ceparum porrhorum
& alliorum ac piscium, quæ gratis ibidem come-
debamus, idèò nititur eos ab hoc sapore reuocare
ad meliorem. Non saturantur sub vitis ad peccatis
homines, sed fame pereunt, vt dicit filius ille prodig-
us, qui postquam substantiam suam sub vitis dis-
sipauit, egere incipiens, cupiebat de filiis saturari,
& neque tamen poterat. Ostendit ergo eis terram
Domini vberiozem ac pinguiorem terra Aegypti:
sed furdus canebat vir Dei.

Terra montium & vallium est.] Colligimus ex hoc
loco, Scriptura testante, meliorem esse terram mon-
tium & vallium terra plana, qualis erat terra Aeg-
ypti. Secundò eam vberiozem quæ cœli aquas Deo
dimittit-

dimittente bibit, quàm quæ alicuius fluminis riuus
irrigatur. Similiter oculos Domini magis respicere
terram quæ aquis fluuiialibus non irrigatur. Qua
in re pulchrè docemur, tantò melius nobis esse,
quantò fuerimus magis ad oculos Domini suspensi.
Terra enim quæ imbrem de cœlo expectat, magis
timet Deum offendere, ne pluuiam prohibeat ter-
ræ opportunam. Vult enim Dominus (vt ita dixe-
rim) fræni habenas nobis manu tenere, vt iuxta
merita aut demerita nostra, cibum necessarium
concedat, aut neget. Quod si oculi Domini sem-
per sunt super terram iustorum, & ita eorum cibū
& potum curat, quomodo patietur à iustis ipsis
aliquando oculos aduertere.

Dabo herbam in agro tuo pro iumentis tuis.] Omnia
quæ sunt iustorum necdum terram, sed etiam iu-
menta, eorum gratia curat: vt herbam eorum iu-
mentis alèdis in agro producere nō dedignetur. Ad-
monui familia in Genesi cum de Abraham gestis
Scripturæ sermo peroraret.

Restringat cœlos, & non sit pluuiæ.] Cum ergo vi-
deris hæc necessaria cœlum negare, arbitrare Deū
nostris offensum peccatis.

Loquantur de eis.] Arbitrantur multi, nihil referre
de lege Domini bonis ac piis rebus loqui. Fateor
pluris faciendam esse legis custodiam quàm loquu-
tionem sed non parui faciendum esse de ea re iugiter
loqui & meditari, docet locus iste, idèò non in-
utile putes semper de ea loqui, & iugiter medi-
tari.

Omnis locus quæ calcauerit pes vester, vester erit.] Om-
nia quæ calcaueris terrena, tua erunt, & tu eorum
Dominus, quæ verò pluris feceris, superiora te
erunt, in quem sensum Bernardus illud Ioannis in-
terpretatur. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia
traham ad me ipsum.

Do coram vobis benedictionem & maledictionem.] Vbi
sunt illi, qui tam impudenter hominis libertatem
negant, eumque imò seipsos, in bruta conuertere
nituntur, quemadmodum insanus Lutherus?

IN CAP. XII. IUXTA LI-
TERAM ANNOTATIO.

Hæc sunt statuta & iudicia.] In fine cano-
num quos huic operi præfiximus, ex-
plicuimus horum nominum discrimen
& multis aliis locis quos consulere lice-
bit.

Perdendo perdetis omnia loca, in quibus seruierunt ge-
tes.] Ponitur hic perdere pro destruere, & est sermo
tam de templis quàm de lucis, quibus gentes idola
sua colebant. Gaudebant autem idola huiusmodi
lucis quemadmodum Diana quæ venatrix à genti-
libus putabatur nemoribus, & etiam quia ibi turpes
congressus faciebant in honore idolorum.

Sub omni ligno viridi.] Sunt qui pro viridi frondo-
sum vertant, & vtrumque potest dictio rahanam si-
gnificare: sed coniectura magna est Psal. 92. quòd
significet potius viride. Ibi enim dicitur. Conspersus
sum oleo rahanæ. i. viridi, quo loco nullo modo
quadrare videtur frondoso, nisi dicas coloris fron-
dis, quo idem est quod coloris viridis. Per lignum
autem viride intelligit lignum quod semper retinet
viriditatem vt Pinus, Cupressus, Citrum, Oliua &
id genus alia.

Diruetis altaria eorum.] Significat natas proprie
destruere comminuendo destructa: vt patet Psal.
58. vbi dicitur. Molas leonum netos. i. contere Do-

mine, & pronomen earum, refert gentes non idola
non solum hic, sed etiam in sequentibus licet Mun-
sterus masculino genere hæc omnia verterit: sed in
Hebræo in fœminino ponuntur.

Lucos earum comburentis igne.] Ponunt Hebræi no-
men asserah. i. lucus in radice asser, id est, qui quæ
ad quod eius significatio nullam allusionem habere
videtur, & quia vt plurimum nomina Hebraica cō-
uenientia in sua significatione habent ad radicem,
putarè potius esse à radice iassar, quod est rectum
esse & asserah significare arbores rectas, quales in
lucis plantare solebant Gentiles, non tamen He-
bræorum deductionem reiicio.

Perdetis nomen earum è loco ipso.] Si ad gentes re-
feras, præcipit loca quibus habitauerunt gentes vel
idola esse de cætero alio nomine vocanda: vt non
amplius sit eorū memoria. Si verò ad idola, mandat
non amplius eorum delubra ab eis denominari, vt
illorum nomina deleantur, neque eorum amplius
vlla mentio fiat.

Non sic facietis Domino Deo vestro.] Vt scilicet, faciatis
illi diuersa altaria & multa, aut delubra vel lu-
cos: sed ad certum locum à Domino designandum
vniatis.

Vt ponat nomen suum ibi, id est, vt vocetur domus
Dei. Nam Deum ponere alicubi nomen suum: est
illum locum à se seu nomine suo denominari. Sic
de angelo dixit Exo. 23. Quia nomen meum in me-
dio eius. i. quia vocatur Deus sicut ego, & est He-
braismus.

Holocausta vestra, & sacrificia vestra.] Vocat sacrifi-
cia omnia alia præter holocaustum: vt hostia pro
peccato & pacifica, & dictio zibchechem. i. sacri-
ficia, à mactando dicitur quasi mactata. Per eleua-
tionem verò manus videtur intelligere ea quæ quis
à suis bonis eleuat seu separat vt Domino offerat,
vt minchah & omne munus farinaceum quod cum
hostiis & carnis offerri solebat.

Latibimini in omnibus quibus mittetis manus vestras.] pro labo-
re. Id est, in lucris manuum vestrarum, seu in operi-
bus manuum vestrarum. Solet enim homo mani-
bus laborare ad lucrum, in quo postmodum læta-
tur. Nos etiam dicimus. Tudo em que poem à mano lbe
vui adiante, & sumitur hic benedicere pro augere.

Non facietis iuxta ea quæ nos facimus hic hodie.] Vt
s. sacrifices in omni loco, quemadmodum nos fa-
cimus, qui vbiunque arca Domini manet, ibi vi-
ctimas immolamus. Disquirunt hic tam nostri quàm
Hebræi, an electo à Domino loco, quo nomen suū
posuit vt Siloh & Ierusalem, licuerit aliis locis im-
molare, quemadmodum multi sancti fecisse legun-
tur: vt Helias Selomoh. Aduertendum autem Iu-
dæos ante tabernaculi erectionem obtulisse vbi li-
buisset, vnde illis præcipitur erecto Tabernaculo
hostias ad eius ostium afferre. Postmodum verò ibi
immolabant vbi arca Domini erat, licet tunc tem-
poris non electo loco ad hoc, ex præcepto hoc nō
astringeretur. Electo verò loco non nisi ex speciali
reuelatione alibi immolare licebat. Si quæras qua-
re Deus non nominauit aut designauit locum, nisi
tempore Dauidis, dico quòd quia nondum habe-
bāt plenam requiem, quandiu enim domesticos ti-
mebant hostes non tutum videbatur suas sedes re-
linquere: vt irent ad locum à Domino designatum.
Est & alia ratio, quoniam si locus esset designatus
ante terræ diuisionem, omnes vellent illum in sua
forte habere, ne ergo super illo contenderent, no-
luit ante diuisionem terræ designare.

Leuationem manus vestra, id est, ea quæ ex bonis
vestris,

vestris, manibus eleuatis seu separatis ad offerendū Domino, aut quæ manibus eleuatis offertis Domino.

Et omnia electa vota vestra, seu electionem votorum, id est, ea quæ eligitis ad soluenda vota, seu ad vouendum Domino. Debet enim homo eligere ea quæ Domino promittere debet.

Leuita qui est intra portas vestras, id est, in medio urbium vestrarum. Erant enim Leuitæ vbique dispersi ad docendam legem.

Tantum secundum omne desiderium anime tuæ mactabis & comedes carnem, secundum benedictionem Domini Dei tui quam dedit tibi, intra omnes portas tuas, immundam & mundam comedes, sicut capream & ceruū. Loquitur textus de carnibus non oblati seu deuotis Deo, & videtur exceptio præcedentis legis. Statuerat enim hominem nõ posse alicubi Deo offerre quicquam, nisi in loco designando. Statuit modo aliàs carnes seu animalia non offerenda vel deuota, posse comedi intra vrbes seu in locis vbi morabantur. Siue tales carnes essent mundæ ad sacrificium, siue immundæ quemadmodum de ceruo & caprea explicat, quæ licet immunda essent ad sacrificium, non tamen ad esum, neque propterea licebat aliquid comedere ex immundis ad esum & hoc sequenti explicat lege. Ordina ergo sic literam. Licet deuotas carnes aut Domino offerendas, mactare ac comedere extra delectum & designatum locū nequeas, attamen alias tam mundas, vt bos, capra, agnus, quàm immundas ad sacrificium vt ceruus & caprea, mactabis & comedes intra omnes portas tuas. i. in ciuitate tua sicut desideraueris & prout Dominus benedixerit tibi. Munsterus pro mactare, vertit offerre, & locus difficilis valde est si offerre legas: idè melius mactabis.

Non poteris comedere intra portas tuas decimam frumenti tui, & vini tui, & olei tui, & primogenita bouum tuorum & pecudum tuarum, & omnia vota tua quæ uaueris, & spontanea tua, & eleuationem manus tuæ. Exceptio est præcedentis legis, quod uidelicet non possint Deo offerenda aut deuota, extra designatum locum comedere, vt clarè in litera habetur.

Caue ne relinquant leuitam. Tenebantur Iudæi alere Leuitas secum habitantes, & secum eos Ierusalem deferre, quoniam non habebant possessiones inter filios Israel.

Cum elongauerit. Potest hæc lex esse explicatio illius qua dixerat. Tantum in omni desiderio animæ tuæ, vbi generaliter statuisse videtur quod possent extra sacrum locum comedere tam munda quàm immunda ad sacrificium, quod hoc. i. debeat intelligi, cum à loco sacro longè distauerint, secus si sint prope, quoniam tunc non possent animal immolatum intra suas portas comedere: sed eius sanguinem ad altare deferre tenebantur, vt statutum esse videtur supra Leuit. 17. Sed textus videtur ibi de sacrificiis loqui. Possent etiam esse alia lex statuens quod in loco distanti à templo possent comedere munda & immunda ad sacrificium.

Quia sanguis est anima, & non comedas animam cum carne, id est, sanguis est sedes animæ seu vitæ, quia ablato sanguine non amplius uiuit animal.

Sed sanctificata tua. Manifestè locus iste explicat quæ dicta sunt: vt. i. solum offerenda deferre tenerentur ad locum sacrum, alia verò possent intra portas suas comedere.

Et vota tua, id est, res deuotas, ita quod omnem rem sanctificatam. i. quam sanctificare decreueris, vel quauis via sancta fuerit, vt erant primogenita,

& quam voto deuoueris vel promiseris Deo, teneberis ad locum sacrum adducere.

Ne illaquees te post eas, scilicet, colendo earum deos, aut modum sacrificiorum imitando, immolando, s. filios tuos diis eorum, quemadmodum ipsæ.

Nam omnem abominationem Domini, quam odio habuit, fecerunt diis suis. Sicut est immolatio filiorum, concubitus cum consanguineis & cum iumentis & alia horrenda, quæ diis suis isti faciebant.

IN CAPVT XII. AD MORES
COMPONENDOS ANNOTATIO.

Dedendo perdetis omnia loca in quibus seruiert gentes. Nocere valde peccatoribus solent peccatorum reliquiæ & monumenta, quæ præteritorum vitiorum memoriam reuocare solent, idè quicquid peccatum ad memoriam reducere potest, delendum est: ita vt etiam si fieri possit nomen deleatur eorum.

Sed ad locū quem elegerit Dominus Deus vester. Considera legislatoris prudentiam. Noluit eos multis locis immolare, ne simul locorum multitudo, Deorum colluuiem afferret, sed sicut erat vnus Deus, ita vnicus esset eum colendi locus, & locum vnum ad sacrificandum elegit: vt eos reuocaret à cultu idolorum: multaque permisit, quibus non multum delectatur: vt quod coram eo comederent & biberent de immolatis sibi, ne contingeret comedere de immolatis idolis. Ex quo loco Prælati discant, multa imperfectis esse permittenda, ne omninò à fide recedant. De qua re Paulus abundè Romanos instruit. Multa enim sunt pro tempore permittenda quæ postmodum necessariò corriguntur. Neque debent subditi semper eam quærere libertatem, quæ aliquando ex causa sibi concessa est. Neque debent Prælati eam perfectionem & legum obseruantiam à subditis quærere, cum sunt in via aut in aliquo labore grauati, quam ab eis expeterent in quiete.

Vos & filij vestri, & filia vestra, & serui vestri. Admonentur hic parentes & domini: vt filios suos & filias, seruos & ancillas, secum ducant ad templum Domini, ex cuius defectu, filij & serui ignorant quæ sunt salutis necessaria, & multa mala domi relictæ committunt, quæ omninò vitarent. Docentur etiam illis impartiri diem lætitiæ, putantes laborantes & seruos requie indigere, qua suorum laborum & subiectionis obliuiscantur.

Caue ne derelinquant leuitam. Curandi sunt valde omnes ministri Dei, præsertim qui sua propter Deum abdicarunt, neque vnde sustentari possint habent.

Robora te vt non comedas sanguinem. Sunt peccata quædam ad quæ homo suapte natura inclinatur, & ad ea vitanda debet homo seipsum roborare. Omnis enim homo suum habet vitium peculiare, ad quod perimendum maximè laborare debet. postquam illud cognouerit. Hoc enim primum est, ac quod adniti debet peccator, qui peccata sua relinquere cupit, scire, scilicet, quod est vitium à quo magis impugnatur, quo deprehenso, neruos tendere, virisque exercere: vt illud subiiciat, quoniam postmodum securus dormiet.

Caue tibi, ne illaquees te post eas. Extremum malum est malos habere prædecesores, quemadmodum optimum bonos habuisse, qui vitam viam æternam tibi

incedendam tradunt.

Quia etiam filios suos, & filias combusserunt. Constat ex hoc loco, nullo pacto licere filium aut filiam immolare. Tradit autem Chryostomus Deū idè ab Abraham præcepisse filium immolare, ne homo pro idolo faceret quod propter verum Deum facere recuset.

IN CAP. XIII. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

M surrexerit in medio tui propheta, vel somnians. Num. 12. dixit Dominus ad Aharon & Miriam. Cum fuerit propheta vester, ego Dominus in visione ei ostendam me, in somnio loquar cum eo. Vnde constat somniantem prophetam dici. Dicit ergo propheta ad includendum eos quibus sine somnio loquebatur quemadmodum Moseh. Somnians verò: vt includat eos prophetas quibus in somnio apparebat. Dicit in medio tui. i. intra te seu inter populum tuum.

Dedit tibi signum vel portentum, scilicet, ad probandum id quod dixerit. Et signum seu (ot) significat signum seu mirabile tam præteritum quam futurum, mophet verò seu portentum ad sola futura extenditur, vt Hebræi dicunt. Vult itaque statuere quod quantumcunque eueniat signum aut portentum, quod talis propheta venturum dixerit, si suaferit à Deo tuo recessum, & seruire diis alienis, nullo pacto illi acquiescas: sed interficias illum. Sed quærunt Hebræi quomodo falsus propheta, possit vera signa facere, & augetur dubium quia infra cap. 18. dicit Dominus Iudæis. Si dixeris in corde tuo, quomodo sciemus verbum, quod non loquutus est Dominus? respondet. Quod loquetur propheta in nomine Domini, & non erit verbum, & non veniet, est verbum quod non loquutus est Dominus. per superbiam loquutus est ipsum propheta: non timebis ab eo. Si ergo verus propheta cognoscitur, per hoc quod eius verbum euenit, & falsus cuius non venit, sequitur non esse falsum, cuius verbum venerit, & tamen talis hic dicitur falsus. Dicendum quod textus non disquirat hic, an propheta falsus possit vel non possit signa vera facere: sed quod siue faciat vera siue falsa, si suaferit à vero Deo recedendum, & colendum falsum, nullo pacto illi credatur. Non ergo sufficit ad verum prophetam prædicere aliquid venturum quod eueniat, sed vltra hoc vt non prædicet aliquid contra legem Domini. Textus verò citatus ex cap. 12. loquitur de propheta qui non vaticinatur quicquã aduersus legem: sed dicit se Domini prophetam & verba eius loqui. Neque (meo iudicio) textus hic loquitur de signo vel portento seu eius operatione, sed solum de prædictione seu prænuntiatione ipsius, vnde dicit. Et venerit signum vel portentum, siue eius opera siue opera alterius. Possunt autem falsi prophete vera signa ventura prænuntiare, quemadmodum Bilham & Sibila, sed nullo pacto possunt miracula seu vera signa facere. Sed dubium est an Dominus alicui falso prophete ad miraculum cooperaretur quo ille non probaret suam missionem, aut vera esse quæ prædicat, vt si propheta diceret: Eamus & seruiamus diis alienis, & non in huius testimonium, aut suæ missionis, signum faceret aliquid, Putarem salua Ecclesiæ diffinitione posse fieri. Hebræi dicunt textum loqui de falso propheta & de signis externis, quæ non sunt mira-

cula, sicut de gestatione cathenarum Ieremiæ, & de matrimonio cum fornicaria, Hoseh 3. & de Magis Pharaonis, qui per incantationes, suas faciebant quæ videbant facere Moseh.

Quia tentat Dominus Deus vester vos, id est, ad modum tentantis seu experientis se habet, vt exploret, an eum toto corpore diligatis, an aliqua vestri cordis portione, diligatis alienos Deos.

Si incitauerit te frater tuus filius matris tuæ. Verbum sit non plenè notum est Hebræis. Dicunt autem significare incitare, suadere, & remouere, & quod horum malueris poteris hic acceptare. Quod verò sequitur. Filius matris tuæ, indicat quod non solum si fuerit ex parte patris frater, sed etiam ex parte matris, qui magis se diligunt quàm qui ex parte patris tantum fratres sunt, si inquam, ille suaferit Deorum aliorum cultum, aut filius matris tuæ. i. ex parte vtriusque parentis: non solum ex parte patris, sed etiam ex parte matris. Impiissimus & deploratus Iudæus author libri Nizæon hæc verba in Christum seruatore nostrum detorquet, cuius hæc sunt verba. Si incitauerit te frater tuus filius matris tuæ. Hic est, inquit, Iesus, qui negauit patrem suum dicens, sibi esse matrem non patrem, quodque sit filius Dei, & ipsemet quoque Deus. De ipso dixit Moseh. Non acquiescas ei, neque audias eum, neque occultabis eum, quin potius occidendo occides eum, manus tua sit in eum primum: vt interficias eum. Sic fecerunt ei, & suspenderunt eum: vt confirmarent id quod scribitur. Non pernoctabit cadauer eius super ligno: sed sepeliendo sepelias eum, quia maledictio Dei est suspensus. Hæc damnatus ille Iudæus, qui ea quæ sanctus Moseh, in communi dixit, impiè in Christum detorquet. Dicit enim (vt ad oculum vides) non esse acquiescendum suadenti alienos Deos colere, siue sit frater, siue filius, siue filia, impiissimus verò ille nebulo, inuitum textum ac planè repugnantem, in suam impiam & blasphemam sententiam trahit, & valde mirandum est de Iudæorum peruicacia & insolentia, qui cum apud Christianos degant, à quibus inter ceteras nationes minus crudeliter tractantur, & sinantur in sua permanere perfidia, opèique illorum expilare, vt non vereantur hæc in Christum blasphemare, & qui piè, ac humiliter inter nos agere deberent, os in cælum ponere non verentur, digni certè qui à Christianorum finibus longè expellerentur.

Vel vxor sinus tui, id est, quæ dormit in sinu tuo, vel ad latus tuum in quo est sinus. Vocat autem vxorem sinus, quoniam solet homo fouere vxorem sicut ea quæ sinu gestat: vnde i. Sem. habes cap. 12. In sinu illius dormiens: vbi sub metaphora, de vxore Vriæ est sermo. Chaldæus vertit vxor fœderis tui.

Clam dicendo. Dicit clam, quoniam defectus à legibus maximè idololatria non nisi secreto suaderi solent, ob metum legislatoris aut magistratus.

Non acquiesces illi, & non audies ad eum. Non solum (inquit) non acquiescas illius suasionibus, sed neque suadentem audies. Verbum abah. i. acquiescere significat etiam velle, concupiscere & desiderare vt Hebræi asserunt: vnde verti posset. Non velle illi. s. bonum vnde sequitur.

Non parcat oculus tuus, cuius, cuius sensus est Non misereberis illius, & est Hebraismus. Pepercit tibi oculus meus. i. tui misertus sum, aut misericordia motus sum super te. Non parcat tibi oculus meus. i. non miserebor tui, & meminit oculorum; quoniam

nam oculi videntes alicuius miseriam solent ad misericordiam prouocari. Habes Hebraismum 1. Sem. cap. 24. & Ezechielis 20. & 16. vbi significat omnia concedere, aut nihil omittere, eorum que necessaria sunt.

Neque indulgebis.] Antea dictum est. Non parces ei, hic non indulgebis, & dicunt Hebraei hæc duo verba. scilicet chos & chamal esse eiusdem significationis & significare parcere neque ex coniecturis potui propriam veriusque significationem inuenire, aut aliquod inter ea discrimen.

Et non operies eum.] Dupliciter potest locus iste intelligi. Vno modo. Non abscondas eum, cum scilicet fuerit capiendus, aut non tegas scelera eius. Secundò non protegas eum, sed prior sensus simplicior est. Solent enim Iudæi non statim damnatum ad supplicium rapere, sed ad diem & noctem seruare, imò vsque ad supplicij horam, vt interea temporis, quicumque aliquid afferre posset, quod reo bonum esse posset, adicum ad Iudicem haberet, quod beneficium ei, qui ad idololatriam populum prouocasset, negabatur: qua de causa dicunt aliqui eos mortem Christi sic festinasse, quem peruersi Iudæi, pseudopphetam fuisse dicunt.

Manus tua erit in eo prius, seu in principio.] Hebraismus est, manum alicuius esse in aliquem, & significat percutere aliquem, aut occidere. Quemadmodum Saul cum manibus Philistæorum decreuisset occidere Dauid, dicebat: Manus mea non sit in illo. i. non occidam ego eum manu mea. Tenebatur autem ille quem primum pseudoppheta voluisset seducere, primus in eum lapidem mittere, deinde totus populus.

Quia quasi expellere te à Domino Deo tuo.] Dicitur Hebræi verbum duach quod hic vertimus expellere, significare expellere & lauare, quòd qui lauat fordes, expellat ab eo quod lauat.

Egressi sunt viri filij Belial.] Variè tam Hebræi quam nostri sentiunt de nomine Belial. Hebræi dicunt esse hominem peruicacem & perfriatæ frontis, & sine iugo legis diuinæ. Alij sentiunt dici ab eli, quod est non, & iahal, id est, profuit quasi non proficiens, seu vir inutilis. Mihi verò videtur dici à beli quod est non, & ali. super, quasi vir non ferens aliquid super se, & hoc est quod Hebræi dicunt significare hominem sine iugo diuinæ legis, nec solum sine iugo diuinæ legis, sed non ferens super se aliquem. Alij eos viros Belial vocant, quibus Dæmon veluti instrumentis ad malum vtitur. Ponitur dictio in multis Scripturæ locis. s. Iudic. 19. Sem. 1. & 2. & ex eo loco videtur nostra sententia probabilior, quoniam ibi dicitur. Filij Heli filij Belial, & quasi nomen exponens sequitur, neque cognoscebant Dominum. Dicit etiam ibi cap. 25. Abigail de viro suo Nabal. Ipse est filius Belial, ita vt nemo audeat ei loqui. Et Apostolus 2. ad Corinth. 6. dicit. Quæ est conuentio Christi ad Belial? vbi videtur per Belial Dæmonem intelligere.

Et impulerunt habitatores vrbitum eorum.] Significatio verbi duach (vt iam hoc capite diximus) non plene nota est Hebræis. Sanctes hic vertit expulerunt, sed non videtur bene quadrare, nisi dicas eos, concius suos à suo sensu & sententia expulisse, ideò impellere vertimus.

Quæres & inuestigabis.] Non bene nota est Hebræis significatio verbi chachar, quod vertimus inuestigare, neque potui coniecturam bonam nancisci ad eam inueniendam.

Combures igni ciuitatem, & spoliū eius.] Sic pun-

ctauit Sanctes literam in priori editione, aut Typographus, cum litera sic ordinanda sit.

Congregabis ad meliū platea eius, & combures igni ciuitatem. Et omne spoliū eius, totum Domino Deo tuo erit, secundum priorem verò lectionem, explicatur & iubetur spoliū igni in medio ciuitatis comburi, & dari Domino, quod est impossibile.

Erit tumulus, tumulus perpetuus.] Significat talal à quo tal. i. tumulus, eleuare, vnde tal tumulus vel eleuationem significat, qui fit cum ædificium aliquod ruit.

Non adharebit manui tuæ quicquam de anathemate.] Non bene vt sapius admonui nomen anathema, explicat nomen Hebraicum cherem, quoniam anathema importat separationem, cherem verò succisionem vel exterminium.

IN CAPVT XIII. AD MORES
COMPONENDOS ANNOTATIO.

Surrexerit in medio tui Propheta vel somnians.] Periculosus & perniciosus valde est error in Duce, quem omnes alij sequuntur, ideò valde ab eis cauedum est. Admonet Christus Matt. 9. attendere à falsis Prophetis, non quibuscumque, sed ab eis qui ouium vestibus intecti ad nos veniunt. cum re vera intus sint lupi rapaces, à quibus etiam si futura prædicent & signa multiplicent, cauedum est. Aduerte etiam signum tibi traditum ad eos dignoscendos. s. ex his ad quæ te adducere volunt, seu ex fine, quod sub aliis verbis Christus dixit, eos à fructibus dignoscendos. Omnis enim deceptio ex fine cognoscitur, & etiam decepti ipse. Audi ex sacris literis pulchrum exemplum. Voluit semel sanctus Dauid, superbia & vanitate elatus, scire quot capita hominum in suo regno haberet, misitque Ioab vt sibi populum numeraret à Dan vsque Bersabath, cuius vanitatem cum seruis deprehendisset, quæsiuit. Quid sibi vult Dominus meus rex, in re huiuscemodi? Augeat Dominus populum ad multa millia. Sed cum sermo Regis præuulisset, incœpit famulus rem, sed non impleuit, & exsoluit populus vanitatem regis. Cum ergo aliquis te ad aliquid instigauerit, siue angelus, siue homo, siue caro, siue mundus, siue Dæmon, finem cogita suasionis, neque te persuaderi sinas. nisi scias finem esse bonum, memento tamen Gregorianæ admonitionis, quòd sapissimè vitia se virtutes ad nostram deceptionem mentiuntur, ne etiam sub boni specie, te ab eis decipi sinas.

Quia tentat vos Dominus Deus vester.] Solet Dominus tuos de fide & dilectione tentare, sed ante tentationem suos admonere tentationum suarum, ne in eis succumbant.

Propheta ille morietur, quia loquutus est sermonem contra Dominum, qui eduxit te de terra Aegypti.] Pulchrè hic docet sanctus Moseh, quibus modis omnem expellas tentationem, quæ te à Deo tuo auertere conatur, nempè reducendo ad memoriam omnia beneficia Dei. Sic sanctus ille Ioseph, cum ab impudica scemina ad stuprum inuitaretur, omnia domini sui, in se collata beneficia ad memoriam reuocauit, eaque illi opposuit, vt illis sese ab ea defendere. Ecce (inquit) Dominus meus, omnibus mihi traditis, ignorat quid habeat in domo sua, neque quicquam est, quod non in mea sit potestate, vel non tradiderit mihi præter te. Quomodo ergo possum hoc malum facere, & peccare, in Domi-

num? Tam perniciofa res est reipublicæ falsus Propheta, vt Dominus extremis temporibus se pollicetur huiusmodi ablatum, apud Zachariam simul cum idolorum cultura. In die illa succidere faciam nomina simulachrorum è terra, & non memorabuntur amplius, & etiam Prophetas & spiritum immundum transire faciam è terra. Et erit, Cum Prophetauerit quispiam vltra, dicent ad eum pater eius, mater eius, & genitores eius, Non viues, quia mendacium loquutus es in nomine Domini. Et cõfigent eum pater eius & mater eius, cum prophetauerit, & quæ sequuntur.

Si incitauerit te frater tuus.] Quomodo ferèdi sint pater, mater & fratres, cum nobis aduersantur in via, Dei depingit locus iste quemadmodum verba Christi apud Matthæum 10. cap. Qui amat, inquit, patrem aut matrè plus quàm me, nõ est me dignus.

Non acquiesces ei, neque audies, neque parces ei oculis tuis, neque operies eum.] Nihil humanitatis, nihil misericordie exhibendum est ei, qui te à fide auertere nititur, & hinc orta puto iura illa, quæ prohibent Hæreticorū fauorem & reparationem. Nam & si in aliis vitiis cum peccatoribus aliquando dissimulandum sit, nunquàm tamen cum Hæreticis, & cum his, qui nos à verò Deo auertere conantur. Hinc illud 2. Ioan. 1. Si quis, inquit, venit ad vos, & hanc doctrinam non affert: nolite recipere eum domi. neque aue ei dixeritis. Qui enim dixerit illi aue, communicat operibus eius malignis.

Omnis Israel audient & timebunt, & non addent vt faciant secundum rem malam istam.] Hic est finis omnis punitionis scilicet, timor & emendatio videntium & audientium.

Quæres & inuestigabis & interrogabis diligenter.] Expende Iudex & qui aliorum crimina castigare debes, quanto examine & certitudine ad vindictam procedendum sit, antequam in peccatores animaduertas. Quærendum enim & inuestigandum & interrogandum prius est, postea castigandum: vnde sequitur.

Si veritas est, si rectum est verbum, facta est abominatio ista in medio tui. Perdes eam & omnia quæ in ea sunt.] Pessima res peccatum præsertim idololatriæ, ob quod non solum homines, sed iumenta & omnia alia pereunt, & distrahuntur. Quid enim iumenta meruitis? Non peccastis cum homine, & tamen cum eo ob eius peccata perire iubemini.

Omne spoliū eius, totum Domino Deo tuo erit.] Omnia bona illius qui alteri iniurius est illi cedere debent qui iniuriam passus est, & similiter bona eius, qui Deo aut Ecclesiæ iniuriam intulit, ad Deum, & ecclesiam pertinere debent, hinc ortum habuerunt iura quæ simoniacam pecuniam restituere iubent Ecclesiæ, cuius res vendita est.

Non adharebit manui tuæ quicquam de anathemate.] Admonui sapius impiorum bona esse venenosa seculumque dispendium afferre: vt si ea cum aliis bene partis misceas, omnia perdas. Irâ enim Dei secum affert qui huiusmodi bona contingit & possidet, quoniam hæc ira & furor Domini plena sunt. Quòd si hæc respuas, habebis & congregabis tibi misericordias Domini qui multiplicabit te.

IN CAPVT XIII. IVXTA
LITERAM ANNOTATIO.

Non lacerabis vos, neque ponetis caluitium inter oculos vestros, propter mortuum.] Sensus est. Quia estis filij Dei vestri, non debetis facere ea quæ gentes

solent facere. Aut non debetis vos idolorū stigmatibus signare. Aduerte hic quòd verbum gadad, quod hic vertit Sanctes lacerata, nusquam hoc iudicio significat: licet 1. Reg. 18. videatur hoc significare, vbi textus de sacerdotibus Baal dicit. Vegit godedu, id est, & incidebant se, secundum morem suum cultris. Verbum propriè significat ducere exercitum vel turmam, exercitare (si sic liceret Latinis auribus loqui) vnde gedu. i. exercitus, & gedudah quod dicunt incisionem significare, quod non qualemcunque incisionem significat, sed puncturam seu puncturam multitudinem ad modum exercitus, Ex hac radice est etiam gad. i. coriandrū, cuius grana, multa & ordinata sunt ad modum exercitus. Est etiam ex hoc themate gedi. i. hædus, quòd soleat esse dux exercitus pecudum seu multitudinis. & iuxta hanc significationem, omnia loca quibus verbum ponitur & nomina exponi possunt, vt Gen. 49. Gad gedud, iegudenu: ve hu iagud hacheb, id est, Gad exercitus exercitabit eum, seu ordinabit se contra eum, & ipse ordinabitur à tergo seu insidiosè. s. aduersus eum: vide expositionem loco citato. Et Chabachuch. 3. Quando ascendet ad populum, vt iegudenu. i. ordinet eum ad modum exercitus, aut vt ad modum exercitus debeller eum. Psalmo 94. Iagoddu. i. ad modum exercitus congregabunt se, aduersus animam iusti. Item Ierem. 41. Et venerunt scissis vestibus vmid godedim, id est, & coniuncti per modum exercitus seu turmatim, quod alij vertunt & lacerati aut punctati. s. multitudine punctonum, vt iam diximus. Et Ierem. quinto. In domo meretricis litgodadu, id est, congregabunt aut ordinabunt se per modum exercitus, seu in maxima multitudine: Et Michea 5. Nunc mitgodedi. i. ordinabis te per modum exercitus filia exercitus. Posset etiam verti. Nunc puncturis afficies te. Quod verò nomina exercitum significant, aut puncturam multitudinem ad modum exercitus: constat, & de gedud sunt multa exempla 2. Sem. 22. In te conteram gedud. i. exercitum. Illud etiam Psalms 65. quod nostri vertunt. Sulcos eius inebria, descendere fac gedudeah. i. in lineas eius: melius vertas. Descendere fac exercitus eius, & vocat exercitus guttas pluuie quæ in maxima copia per modum exercitus descendunt, aut grandinem descendere fac, vnde statim sequitur. Imbribus liquefac eam, germi eius benedic. Illud etiam Ierem. quod nostri vertunt. Super omnes manus gedudor, id est, incisiones, tu germanius vertas puncturæ per modum exercitus, id est, in magna multitudine. Similiter illud Isaia sexagesimo quinto. Qui paratis lagag, id est. fortunæ mensam. tu verte exercitui cœli mensam. Significat ergo verbum gadad multiplicari per modum exercitus, aut congregari, aut cadere vel incidi multis puncturis ad modum exercitus quomodo gentiles solebant se luctus gratia incidere, quemadmodum de seruis Baal adduximus ex 1. libro Regum & constat ex verbis Isaia decimo tertio dicentis. Omnis barba tonsa, & in omni capite caluitium, vnde hic melius vertas. Non puncturis afficietis vos ordinatis, scilicet, ad modum exercitus. Si verò non sit ceremonia pro mortuis, neque prohibet omnem notam seu puncturam ordinatam: dicerem: prohiberi notas illas seu puncturas, quas vsque hodie Sarraceni gestant in brachiis & in ore, quas ornatus gratia faciunt, & fortè res ob luctum fieri incepit, & postea ad ornatum cessit. Solebant etiam Gæiles luctus gratia, inter oculos capillos depillare, & decaluare se, quod

etiam hic prohibet. Mos enim erat apud gentiles, huiusmodi capillos quos aut refecabant, aut manu aut forcipe depillabant, diis suis offerre.

Populus enim sanctus es Domino Deo tuo, id est, eris populus separatus ad cultum Dei tui, ab omnibus his immunditiis gentium.

Non comedes omnem abominationem. Abominationem vocat omnia illa, quæ natura quasi abominatur aut consuetudo, quemadmodum serpens coluber, hominum aut iumentorum sterces & id genus alia.

Pecus ouium & pecus caprarum. Constat ex hoc loco seh, non esse alicuius animalis proprium nomen, sed commune. Dicit autem Rabbi Dauid significare paruum, tam ouium quam caprarum, chesleb vero significare agnum vel ouem.

Ceruum & capream & bubalum. Quoniam de his omnibus exacte diximus Leuitic. 11. & Hebræi nihil de his certum habent, per transeundum diximus.

Quoniam populus sanctus es Domino Deo tuo, id est, ab immunditiis separatus ad cultum Domini Dei tui.

Non coques hædum in lacte matris sue. Explicuimus hanc legem supra Exod. 23. quod ad literam non fit coquendus in lacte matris, ne quod illi fuit ad delicias, fiat supplicium. Sunt qui interpretantur. Ne coquas hædum dum lactat: sed primus sensus est verior.

Qui egreditur ex agro annuatim. Hebraicè est. Anno anno: sed sensus bene redditus est. Solet enim Hebraismus frequentiam, eiusdem nominis geminatione significare: vt in Hebraïsmis admonuimus.

Decimam dando, decimam dabis omnis prouentus semini tui, qui egreditur annuatim ex agro. Et comedes coram Domino Deo tuo, in loco què elegerit, vt habitare faciat nomen suum ibi: decimam frumenti tui, musti tui, & olei tui, & primogenita bouum tuorum, & ouium tuarum.

Difficilis locus.

Difficilis utique est locus iste, quoniam præcipere hic videtur Dominus secularibus comedere coram se decimas, quæ erant Leuitis debita, similiter primogenita bouum & ouium, quæ cedebant in partem sacerdotum vt habetur Num. 18. Quare dicunt Hebræi textum hic non loqui de decimis deditis Leuitis quas soli comedebant, sed de aliis decimis. Tenebantur enim Iehudæi, ad triplices decimas, scilicet, ad decimas Leuitarum, de quibus Numer. 18. dicit Dominus. Sed decimas filiorum Israel, quas illi soluunt Domino, veluti leuationem, tradidi Leuitis in hæreditatem, & ideo dixi eis. In medio filiorum Israel non possidebitis hæreditatem. Ab ista autem prima decima, subtrahebant Leuitæ decimam partem & dabant summo sacerdoti, quæ sancta erat & nephas erat eam post templum extructum extra locum templi comedere de qua loco citato habes. Loquere ad Leuitas, & dices ad eos. Cum acceperitis a filiis Israel decimas. Porro in tertio quoque anno ab anno remissionis, illam eandem decimam secundam, in vsum pauperum separarunt: vnde vocata est decima pauperum. Quod mihi falsum esse videtur. Quoniam Dominus hic loquitur toti populo, qui non soluebat secundam decimam sed soli Leuitæ. Secundò. Quia Dominus hic præcipit dare decimam feminis: Leuitæ autem non seminabant: sed de acceptis à populo decimis eam soluebant summo sacerdoti. Sequitur ergo hanc decimam non esse decimam secundam quam Leuitæ soluebant summo sacerdoti. Quare crediderim tertiam esse distinctam à secunda. Sed dubium

mihi est, an præter decimam istam tertiam, quam comedebant in loco templi, esset alia quarta decima quolibet tertio anno pro Leuitis & pauperibus cuius textus meminit inferius vbi dicit: In fine trium annorum, & indubiè videtur esse dandam quartam, quoniam secunda comedenda erat in loco templi, tertia à Dominis & Leuitis, quarta à Leuitis & pauperibus, non à Domino, vt textus expressè dicit. Tenendum ergo videtur populū tres soluisse decimas, duas singulis annis, alteram totis Leuitis, alteram sibi & Leuitis, tertiam Leuitis & pauperibus singulo quoque tertio anno. Quod autem de primogenitis comedendis abeuntibus in domum Dei, in textu dicitur, dicit Caietanus, per primogenita intelligenda præcipua non re vera primogenita, quæ erant sacerdotum. Possent etiam intelligi. Et primogenita bouum tuorum. s. offeres, eo tempore quo decimam coram Domino detuleris seu comederis: quem sensum aliqui sequuntur. Sed quia sequenti capite habes. Omne primogenitum quod nascetur è bobus tuis & è pecudibus tuis maculum, sanctificabis illud Domino Deo tuo. Coram Domino Deo tuo comedes eum annuatim, in loco quem elegerit Dominus, tu & domus tua, manifestè habetur primogenita quæ Domino sanctificantur comedenda esse coram Domino etiam ab offerentibus, & re vera sic erat, quod primogenita immolantia immolabantur Domino, vt patet Num. 18. & de carnibus immolatorum primogenitorum non solum sacerdotes sed etiam offerens cum sua familia comedebat. Alia verò primogenita quæ non erant immolantia: redimebantur, & redemptio erat sacerdotis. Quod si tibi melius videatur textum de primis decimi loqui, exponenda est litera sic: Decimam dando, decimam dabis omnis prouentus. s. Leuitis. Et comedes. s. quæ attuleris non decimam ipsam. Decimam frumenti tui. s. dabis omnibus Leuitis & etiam dabis sacerdoti primogenita tua: sed textum sequentis capitis cogere videtur ad priorem interpretationem. Tenet etiam Dominus Caietanus hæc non fuisse præcepta quod sustineri potest. Similiter non esse præceptam certam quotam: sed decimam pro parte accipiendam. Sed non facile à verbis textus recedo.

In loco quem elegerit Dominus vt ponat nomen suum ibi. Deum ponere nomen suum in aliquo loco nihil aliud est quam locum illum à Domino denominari, quemadmodum, domus alicuius ab eo denominatur, & vocatur domus talis: sic & Ierusalem denominabatur ciuitas Dei, & templum domus Dei.

Vt discas timere Dominum Deum tuum. Ad hoc volebat Dominus eos coram se comparare, vt scientes se comparituros totiens coram Domino suo, timerent ab eo puniri si mali essent. Quemadmodum seruus qui frequenter Domino suo astare debet, timet eum offendere. Similiter ex his quæ ibi videret & audiret in lege, timeret Deum suum.

Si multiplicauerit se præ te via. Id est, maior seu longior fuerit quam ferre possis: vt statim explicat, dicens, quod non possis ferre seu portare eam: quia distat à te locus: vnde cognosces ex hoc loco, Scripturæ morem esse statim explicare quod obscure dixit.

Cum benedixerit tibi Dominus Deus tuus, id est, benefecerit.

Dabis pecuniam secundum omnia quæ desiderauerit anima tua, id est, emes ex pecunia omnia quæ desiderauerit

uerit anima tua in cibo & potu. Et aduerte hic animam pro voluntate aut desiderio poni.

In fine trium annorum proferes omnem decimam. Præcepit decimam dare in fine trium annorum, quoniam in fine anni solent pauperibus alimenta deficere. Repones intra portas tuas. i. intra mœnia vrbs tuæ, quoniam statim dicitur de vidua & pupillo qui sunt intra portas tuas. i. intra mœnia vrbs tuæ seruata Leuitis & pauperibus.

Vt benedicat tibi Dominus, id est, benefaciat conferendo multa bona.

uerit anima tua in cibo & potu. Et aduerte hic animam pro voluntate aut desiderio poni.

In fine trium annorum proferes omnem decimam. Præcepit decimam dare in fine trium annorum, quoniam in fine anni solent pauperibus alimenta deficere. Repones intra portas tuas. i. intra mœnia vrbs tuæ, quoniam statim dicitur de vidua & pupillo qui sunt intra portas tuas. i. intra mœnia vrbs tuæ seruata Leuitis & pauperibus.

Vt benedicat tibi Dominus, id est, benefaciat conferendo multa bona.

IN CAPVT. XIII. AD MORVM ornamentum annotatio.

Illy estis Domini Dei vestri, non lacerabitis vos. Multa sunt quæ nos à peccatis & immunditiis retrahere debent: præcipuum tamen inter omnia est meminisse nos esse filios Dei, tam honorabilis & mundi ab omni sordè patris: cum ergo, serue Dei, peccatum aliquod occurrerit faciendū, occurrat statim cuius capitis & cuius sis corporis membrum & diuinæ consors factus naturæ: noli in veterem vilitatem, degeneri conuersatione redire. Audi quid sanctus iuuenis Thobias vxori dicat. Filij (inquit) sanctorum sumus, & non debemus ita coniungi, sicut gentes quæ ignorant Deum.

Thobie 2.

Neque ponetis caluitum inter oculos vestros. Audiât hoc qui mortuos fideles immoderate lugent, lacerantes se ac pungentes, ac si nullam haberent futuræ resurrectionis spem.

Non comedes omnem abominationem. Egit à mundi ipsius exordio medicum nostrum Deus noster & leuioribus cibis fructibus videlicet & herbis nos enutriuit, sciens quot mala gula cauare soleat, & quàm malos nutriat humores: sed videns vitam nostram indies diminui, carnes concessit, quas hic Iudæis prohibuit, quoniam eos vidit grauius animo infirmari, & eas carnes tibi concessi quæ sibi voluit in sacrificio offerri.

Decimam dando decimam dabis. Expende quàm liberales nos esse voluit Dominus Deus noster in ministros suos & pauperes, & quot decimas ad hoc constituit dari, vt discas, quod tam largum erga te experieris Deum tuum, quàm largum te pauperibus & ministris eius exhibueris.

Comedes coram Domino Deo tuo. Ad quid Domine Deus meus, vis tuos coram te comedere. Solent serui ad mēsuram ridere & comedere & cuncta alia facere cum comedunt aut lætantur coram dominis suis: vt ergo disceres quàm sobriè tibi vtendum sit donis Dei, præcipit comedere coram se: non vt parcus aut avarus, cum tibi abundanter cuncta subministraret: vnde sequitur.

Vt discas timere Dominum Deum tuum. Infruit etiã dominos vocare seruos sapius coram se: vt timeant malè facere, scientes se coram Domino suo esse rationem reddituros.

Si creuerit præ te via. Considera Dei tui erga te clementiam, qui non vult te grauare vltra vires: sed ministerio quod exhibere potes, contentatur. Ex quo loco discant domini, suos famulos vltra vires non grauare: sed eo esse seruitio contentos, quod facile famuli possunt illis exhibere. Non debet etiã graue Prælati videri, si populus religiosè quidem & modeste epuletur & lætetur coram Domino Deo

fuo, qui eos libenter videt comedere & lætari. Si tamen eos viderint in hoc excedere, prohibere possunt. Neque propterea permitto populum intra Ecclesiæ sepra comedere, quoniam hoc neque Dominus vnquam in templo fieri permisit.

Tu & domus tua. Prudenter quidè. Vt enim inuitaret hominem, & curaret suos domesticos religiosos facere, præcipit vt eos secum ducat in domum Dei.

Et leuitam non relinques. Debet semper secularis apud se religiosum habere quem nutriat, & qui doceat quæ sunt Dei vt illi carnalia ministrans, ab eo spiritalia metat, iuxta Pauli consilium.

Reponas intra portas tuas, & veniet Leuita. Vide quàm parcat pauperum verecundia. Verentur sæpissimè pauperes præsertim honorari, faciem diuitum videre, & ab eis elemosynam petere, vt ergo illorum pudori parceret, præcipit alimenta intra portas reponere, vnde pauper ea sine verecundia tollere possit.

Comedens & saturabitur. Non vult te parcè, tua in pauperes distribuere, sed tam abundè vt inde nõ solum nutriantur, sed etiam saturantur pauperes. Quid ergo facitis qui tam parcè in pauperes effunditis, vt ex eis vix viuere liceat, quantò magis saturari? Audi Apostolum. Qui parcè (inquit) seminatur, parcè & metet.

Non vult te parcè, tua in pauperes distribuere, sed tam abundè vt inde nõ solum nutriantur, sed etiam saturantur pauperes. Quid ergo facitis qui tam parcè in pauperes effunditis, vt ex eis vix viuere liceat, quantò magis saturari? Audi Apostolum. Qui parcè (inquit) seminatur, parcè & metet.

IN CAP. XV. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

Fine septem annorum, facies remissionem. Obscura utique est sententia, quoniam remissio non fiebat in fine septimi, sed sexti anni, quare Munterus vertit. A principio septimi anni: sed non est Interpreti liberum, tam facile literam mutare, etiam si eam vt in Hebræo est non intelligat, aut intelligibilis videatur, & est aduertendum quod est hic sermo de remissionibus post primam. Omnes enim sequentes fiebant post septimū annum, supputado annum remissionis seu septimū.

A fine ergo septem annorum supputato anno remissionis præcedentis, fienda erat sequens remissio. Aliqui vertunt. Perficies remissionem, quoniam incipiebat fieri in principio septimi anni & in fine consummabatur, & est sermo de remissione debitorum, & aduerte quod significatio verbi scamar à quo semitth. i. remissio, non est omninò certa Hebræis. Dicunt autem significare relinquere, dimittere & remittere, & magis proprie proicere aut remittere à se vt patet 2. Sem. 6. vbi dicitur. Quia sometu, id est, declinabāt aut proiciebant eam, scilicet, arcam boues. Et 2. Reg. 9. Et dixit sintubau. i. dimitte seu proicite eam, & dimiserunt eam seu proiecerunt.

Et hæc est res remissionis. Hebraicè. Hoc est verbū remissionis, & sensus est. Hic est modus remissionis, aut hæc est obligatio remissionis.

Vt remittat omnis dominus mutui, manum suam. Remittere manum est Hebræis dicitur. Vnde remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrgeret enim mutuans eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum, quam iubetur hic remittere: ideo præcipitur ei vt anno septimo remittat manum suam neque amplius exigat, quod

Remittere manum est Hebræis dicitur. Vnde remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrgeret enim mutuans eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum, quam iubetur hic remittere: ideo præcipitur ei vt anno septimo remittat manum suam neque amplius exigat, quod

Remittere manum est Hebræis dicitur. Vnde remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrgeret enim mutuans eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum, quam iubetur hic remittere: ideo præcipitur ei vt anno septimo remittat manum suam neque amplius exigat, quod

Remittere manum est Hebræis dicitur. Vnde remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrgeret enim mutuans eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum, quam iubetur hic remittere: ideo præcipitur ei vt anno septimo remittat manum suam neque amplius exigat, quod

Remittere manum est Hebræis dicitur. Vnde remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrgeret enim mutuans eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum, quam iubetur hic remittere: ideo præcipitur ei vt anno septimo remittat manum suam neque amplius exigat, quod

Remittere manum est Hebræis dicitur. Vnde remittere manum, intelligit non amplius exigere ab eo cui mutuo tradidit. Vrgeret enim mutuans eum cui mutuo dedit & manum extendit ad debitum recipiendum, quam iubetur hic remittere: ideo præcipitur ei vt anno septimo remittat manum suam neque amplius exigat, quod

Ratim suo more explicat, dicens: Qui mutuauerit proximo suo, non exigit à proximo tuo.

Quia vocauit remissionem Domino.] Id est, proximus proclamauit remissionem Domino. scilicet faciendam, aut quia proclamauit septimus annus remissionem esse ex præcepto Domini faciendam, vel quia proclamans cornu arietino, proclamauit remissionem ex lege Domini faciendam. Et hoc est de quo Dominus Isaiæ. 52. conqueritur, dicens. Et omnes debitorum vestros repetitis. Exigebant enim debita à debitoribus suis, post annum remissionis, non remittentes tunc iuxta legem.

Ed quod non erit in te mendicus.] Id est, si hoc feceris, faciam ego vt nullus sit apud te mendicus, vt infra explicat. Mutuabis gentibus multis, & tu non capies mutuum. Aliqui putant hoc potius imperatiuè quàm enuntiatiuè legendum: vt. s. præcipiat Dominus nullum fore inter eos egenum: sed prior lectio magis aridet: vt ex sequentibus probatur. Sequitur enim.

Si fuerit in te mendicus.] Considera legislatoris prudentiam & quàm facilem faciat legem ne deteriti paupertate manus clauderent. Pauci, inquit, erunt qui mutuò petant cum pauci fuerint mendici, idè ratione anni remissionis, nò timeas mutuare fratri. Aduerte autem quod ab, abah quod est velle, est e-bion. i. mendicus seu egenus quasi omnia volens, cum omnibus egeat.

Vt custodias facere.] Id est, vt obserues ad faciendum. Vult Dominus hominem antequàm veniat tempus implendi præcepta eius, obseruare tempus vt quamprimum venerit faciat.

Dominus Deus tuus benedixit tibi. Pro benedicit tibi, aut benedixit, vt possis debita fratribus dimittere.

Mutuabis gentibus multis.] Significatio verbi habet, non est vsquequaque certa Hebraeis. Dicunt enim significare capere pignus, remorari, retardari & fænerari, seu mutuare, sed meo iudicio verbum significat detinere, retinere & mutuare: vt patet Ioel 2. vbi dicitur. Sicut potentes current, & non ie-be tun. i. tardabunt in viis suis. Item infra 24. Non ingredieris domum illius laobot. i. ad detinendam seu retinendam retentionem. Vocat enim pignus retentionem, quoniam detinetur à creditore, aut retinet debitorem & pignerari detinere, seu retinere. Hic tamen & infra hoc eodem capite, videtur significare mutuare: vbi dicitur. Mutuando mutuabis ei quantum sufficit defectui eius, quod defecerit ei. Voluerunt perfidi Iudæi hunc locum adducere ad impietatem viurariam tuendam, dicentes licere sibi dare ad vsuram gentibus pecuniã suam, quod neque texus somniauit hic: sed quod tanta erit apud eos rerum omnium copia: vt possint etiam gentibus mutuare, & à nullo mutuo accipere.

Cave tibi.] Hebraicè est. Sis custoditus tibi: sed sensus reddiis est.

Ne forte sit in corde tuo verbum belial.] Id est, impium malitiosum, & est hic coniectura, quod belial significet hominem malitiosum, aut verbum hominis non habentis iugum legis Dei, qui liberè loquitur quæ vult.

Oculus malus quid sit Hebraeis.] *Et malus sit oculus tuus in fratrem tuum.*] Vocat oculum malum, oculum impium seu immisericordem, quemadmodum oculus misericors dicitur oculus bonus. Prouerb. 22. sic habes: Bonus oculus benedicetur, quia dat de cibo suo pauperi. Et cap. 23. Ne edas cibum oculi mali & ne desideres delicias eius. Et Matthæi 6. Lucerna corporis tui est

oculus tuus, qui si malus fuerit, &c. Et capite. 20. An oculus tuus malus est?

Erit in te peccatum.] Putarè hic peccatū pro punitione accipi vt in multis Scripturæ locis, ac si dicat. Et erit super te punitione hac de causa, aut peccabis.

Pauperi tuo & mendico tuo.] Pauper dicitur ab anah, quod est humiliari quasi humilis & abiectus, mendicus verò seu egenus ab abah quod est velle & desiderare, vnde melius egenum quàm mendicum vertas.

Onerando onerabis eum.] Verbum anach. i. onerare, deducunt Hebræi ab anach, quod est torques, & meo iudicio potius significat circundare quemadmodum torques, quàm onerare. Ipsi enim Hebræi Psalmo 73. vertunt anachtemo. i. vt torques, circundedit eum superbia, aut idè coronauit eos superbia: vnde hic potius vertendum puto. Circundando circundabis eum de pecudibus tuis, aut suspendendo suspendes. s. ad eum omnia bona.

Erit tibi seruus in seculum. Id est, vsque ad annum Iobel. Quoniam holam non semper perpetuum significat vt patet Ierem. 2. Meolam. i. à seculo confrigi iugum tuum. i. à multo tempore.

Quia duplex est merces mercenarij tui.] Hebræi sic interpretantur. Fuit is tibi per sex annos loco duorum mercenariorum. Solebant enim mercenarij operas suas ad tres duntaxat annos locare, sed Iacob ad septem apud Laban locauit eas: idè aliter literam hanc interpretandam puto sic. s. Idè præcipio

dimittere seruum Hebræum septimo anno liberum, quoniam duplex est merces mercenarij tui, & ille altera caret. Debetur enim mercenarij victus quasi vna merces, & pecunia quasi altera, seruus autem emptus & si habeat victum, non tamen datur illi pecunia, & priuabatur ista mercede & eius loco dimittebatur liber, & iste meo iudicio est huius literæ sensus. Possit etiam dici mercedem seruorum Hebræorum duplam fuisse ad mercedem aliorum seruorum: idè loco vnius præcipitur liber dimitti.

Sanctificabis Domino Deo tuo, id est, separabis vt des domino, quasi re sanctam aut applicabis Domino.

Non serues cum primogenito bouis tui. Erant aliqui mali inter Iehudæos qui antequàm darent Domino bouem primogenitum, operabantur cum eo: & rondebant agnum primogenitum: quod Dominus prohibet fieri, quoniam ex egressu vuluæ erant Domini: idè tam ministeria eorum quàm lana, ad Deum pertinebant. Si quæras quoto tempore Iudæi tenebantur primogenita offerre: de pecudibus statuit lex, vt sex diebus esset cum matre. Ex verbis verò Lucæ videtur hominum primogenita 40. die fuisse adducta in templum.

Coram Domino Deo tuo comedes illud.] Constat ex hoc loco non solum sacerdotem, sed etiam Dominum primogeniti comedisse illud, & verum est. Nam Numeri 18. præcipit Dominus primogenita animalium immolatorum nò debere redimi, sed immolari, & crediderim non solum sacerdotes, sed offerentes ex huiusmodi carnibus comedisse, si quasi pacifica immolarentur: quod si nò placet, dicito hic sicut & præcedenti capite per primogenitum intelligit primitiuum: ad quem sensum nullo modo accedere possum, quoniam litera hæc de verè primogenito loquitur.

Si fuerit in eo macula, claudus.] Ecce quid lex maculam appellet, nempe si sit claudus, aut cæcus aut gibbosus.

Immundum & mundum pariter, scilicet ad sacrificium

cū. Multa enim quæ erant immunda ad sacrificium, erant munda ad esum vt ceruus, caprea, & id genus multa, quemadmodum mancus aut abudans membris.

IN CAP. XV. ADNOTATIO AD NOSTRAM ERVDITIONEM.

Fine septem annorū facies remissionem. Et si omnes diuinæ leges, pietate & misericordia plenæ sint, hæc tamen omnium pietatem excedere videtur qua debita egenis remitti iubentur quolibet saltem septennio. Quis daret vt inter Christianos, qui nos Iudæis sanctiores prædicamus: hæc lex seruaretur: sed ad hoc inter nos res deuenit, (vt Eugubius dicit) vt idololatria excepta in omnibus aliis, gentibus pares & Iudæis, ne dicam deteriores simus. Si considerares eum proximum & fratrem, forsitan aliquando remitteres.

Quia vocauit remissionem Domino.] Quid aliud hæc lex sonat, quàm quod Christus apud Matthæum præcipit, Quod vni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis. Sic & hic Dominus ostendit, sibi potius quàm fratri remissionem fieri.

Ab alienigena exiges.] Multa permittuntur extraneis fieri, quæ nullo pacto permittenda sunt fratribus. Hinc orta sunt priuilegia.

Eo quod non erit in te mendicus.] O felix, & nimiū felix illa communitas: in qua nullus esset egenus: quod si fieret non essent tot pauperum quotidie aduersus Dominum querelæ dicentium. Quare hic panibus & diuitiis abundat, nos verò hic fame perimus? Aduerte etiam hic causam omnis penuriæ & defectus inter nos: quod videlicet nostra non impartiamur fratribus nostris. Hæc etiam causa est quare aliis gentibus seruimus, neque sumus ab omnium exempti potestate.

Intra vnã è portis tuis in terra tua.] Ordinem charitatis vt vocant, docet lex hæc: vt videlicet illis prius medicis subuenias, qui sunt intra portas tuas & in terra tua: postmodum verò aliis.

Mutuando mutuabis: quantum sufficit defectui eius.] Non vult Dominus te fore parcum in distribuendo & subueniendo fratribus tuis, quod etiam gloriæ tuæ expedire videtur, ne alius dicat se defectibus tuis potius quam proximi subuenisse. Iniurium enim tibi reputare deberes, si alius te iuuaret ad subueniendam proximo, cum posses ipse solus subuenire & tibi soli, proximis & non aliis deberet subuentionem.

Cave tibi ne sit quidpiam in corde tuo, cum impietate.] Occurrit vbique Dominus, malitiæ nostræ. Occurrunt enim homini, volenti eleemosynam facere mille tentationes. Si deerit mihi quod pauperi dono. Si soluet quod mutuo tradidi. Si dabit Dominus centuplum quemadmodum pollicetur: quæ omnia forti sunt animo superanda: ne contingat in diffidentiam erga Dominum labi. Quærit etiam humana malitia semper occasiones quibus à bono opere cesser, & timendum valde est, ne pauper clamet ad Dominum contra te, & perdas non solum quæ non vis largiri, sed te & omnia. Et pulchrè hic docet, qualiter cum Deo perdere debeas. Sunt multi qui docent hominem lucrari, sed rari qui doceant perdere cum Deo, quod est maximū lucrum. Audi quid Christus dicat. Qui perdiderit animam suam in hoc mundo: in vitam æternam custodit eam. Cupiunt homines maximè, vitam custodire

perpetuò, & ignorant quod non possunt eam perpetuo custodire, nisi perdendo eam propter Deū. Sic ignorant se diuites fieri perdendo pauca, quæ proximis suis propter Deum remittunt.

Si dimiseris, non dimittes vacuum.] Putant nunc homines, non ethnici quidem, sed Christiani, magnum quid facere, si seruos suos senes post 20. ac 30. seruitutis annos, liberos dimittant: qui libertatem amantes eam etiam in senio amplectuntur, & cum laborare nequeant, mendicant. Non vereris homo Christiane, ecclesiæ alendum tradere seruitorem, cuius vires in tuo sunt ministerio consumptæ? Dimittebat septimo anno Iudæus seruum: neque remittebat vacuum, sed omni bono refertum, & tu post 20. annos aut 30. neque vacuū remittis? Audi quid per Isaiam Dominus dicat. Dimitte eos qui confracti sunt liberos & vbique vult nos fortè nostram, & qui fuerimus considerare.

Capies subulam.] Docet hominem vti debere donis Dei, neque paruipendere quæ sibi à Domino donantur bona.

Non sit durum in oculis tuis, cum dimiseris eū liberū.] Extremum malum est, bonorum penituisse factorum: quemadmodum si te peniteat iniuriam æquo animo propter Deum tolerasse: eleemosynas fecisse: seruum liberum dimisisse.

Duplex est merces mercenarij.] Alia debet esse merces fratris, atque conciuis tui, & alia aliorum seruorum, & præcipitur duplex ad istam.

Non operaberis in primogenito bouis tui.] Non vult Dominus vt suã diminuas, sed integra soluas, & expende hic hominum malitiam, qui etiam cum Domino volunt malignè & infidiosè agere, vt quæ illi sunt soluturi, detrata & nuda soluant: cum ea quæ ipse nobis confert, vernantia florida & induta conferat. Sunt etiam qui ea quæ pauperibus tribuunt, prius extenuant, & omne quod in eis bonum aut pulchrum est auferunt, postea donant.

IN CAPVT XVI. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

*Q*serua mensem spicæ, id est, in quo spicæ solent maturefcere in terra sancta aut quo blada incipiunt spicas habere, & mensis iste Iudæis dicitur Nissan: qui respondet Martio & nò nunquam Aprili nostro. In Hebræo & pro spica Abib, quod Hebræis significat spicam cum culmo seu calamo: à radice vsque ad spicam Exodi 9. Quia ordeum Abib. i. spica. Sactes in priori editione vertit Iulium, sed postmodum correxit in aliis editionibus locum & in lexico.

Et facies Pesach Domino Deo tuo.] Ecce ad quid præcepit mensem spicæ seruare, nepe ad festum paschæ celebrandum. Explicui Exodi 12. & 13. quid propriè significet nomen Pesach & etiam verbum pasach, quod. s. significet saltare, & Pesach saltum: quod ea nocte Dominus, occidens primogenita Aegyptiorum saltauerit domos Israelitarum: neque occiderit in eis quenquam. Nostri transitum interpretantur: sed quasi idem est.

Et immolabis Pesach de pecudibus & bobus.] Nò est hic sermo de sola paschali victima, quoniam illa non poterat sumi nisi de ouibus vel capris, vt dictū est Exodi 12. sed loquitur de omnibus victimis in festo Pesach immolandis: vt statutum est Nū. 28.

Vt habitare faciat nomen suum tibi. .i. denominetur à nomine Domini, vocetur domus Domini

Non comedes super ipsum fermentatum septē diebus.] Potest pronomen ipsum referre victimam paschalem. Agnum vel hœdum qui immolabatur, aut quod verius puro, omne sacrificium festi: cum quo nullo pacto licebat comedere fermentatum, vnde sensus est. Non comedes super ipsum, scilicet, paschale sacrificium fermentatum videlicet panem: quare sequitur.

Septem diebus (quibus scilicet festum durabat) comedes super ipsum in fermentata, panem humilitatis.] Id est, quem humiliari homines sub manu alicuius comedere solent, quales Iudæi erant quando egressi sunt ex Aegypto.

Quoniam festinando egressus es.] Id est, idè præcipio in fermentata comedere, quoniam tam festinanter ex Aegypto egressus es, vt non liceret fermentari, neque reddidit hæc sententia causam sententiæ immediatè præcedentis, quare, scilicet, debeant comedere panem humilitatis.

Intra vnam è portis tuis.] Id est, intra mœnia aut septa vrbs tuæ. Volebat enim Dominus, vt præsentibus illi beneficium referrent.

In vespera occumbente sole, tempore quo egressus es ex Aegypto.] Explicare videtur hic textus quid vespera significet, quod videlicet significet solis occasum: sed quod dicitur difficultatem habet: quoniam videtur ex hoc loco Iudæos noctu ex Aegypto egressos fuisse, & tamen Exodi 12. dicitur eos egressos in corpore diei. Dicendum Iudæos vt colligitur ex verbis capituli 12. Exo. post mediam noctem ex Aegypto egressos. Nam media nocte post immolationem, Dominus primogenita occidit, & postea rex accessit fecit Moseh & Aharon quibus præcipit vt egredierentur, & vrgebant eos exire: vnde videtur quod noctu prope mane tamen egressi sunt. Cum ergo hic dicitur. Sacrificabis Pesach in vespera occumbente sole: tempore quo egressus es ex Aegypto, non est intelligendum eos sole occumbente exiisse, sed quod illa nocte egressi sunt, vnde tempus non pro hora, sed pro tempore hic accipiendum est.

Vertes te mane, & ibis in tabernacula tua.] Non intelligas mane sequens immolationem immediatè, quoniam dies celebris erat & non licebat iter facere, sed mane sequentis diei, & accipitur mane prout idem est quod cras, quemadmodum dicimus nos Lusitani mane hoc faciam. i. cras & fortè illud mane erat mane octauæ diei: quoniam solebant Iudæi ad omnes septem dies manere in loco vbi erat domus Domini.

Die septima erit collectio Domino Deo tuo.] Explicamus abundè festum hoc Leuit. 23. & Num. 29. & melius vertas. Erit retentio, quàm collectio, & videtur ex hoc loco haberi quod aseret. i. retentio, significet restrictionè ab operibus seruilibus, quoniam statim quasi explicando sequitur. Nullum opus facies.

Cum inceperit falx esse in segete, incipies numerare septem ebdomadas.] Videtur ex hoc loco in terra sancta mensem incipere in mense Nissam, seu in festo Pesach, sed quia collectio ex area in ea fit in mense Septembris seu Thifri, quando celebrabatur festum tabernaculorum, vt statim infra habetur, & non est verisimile mensem ad septem menses durare, crediderim falcem mitti ad spicas virides colligendas, quæ magis ad maturitatem tendebant. Aut quod verius credo, supputationem, huiusmodi septem ebdomadarum retro faciendam & sensum literæ esse. Cum inceperit falx esse in segete, inci-

pies. i. retro numerare septem ebdomadas, & hic sensus scrupulis caret & verior ac germanior est, & iuxta illum interpretare quod Leuit. 23. scribitur, & per solennitatem ebdomadarum intelligit Pentecosten.

Quantum potuerit spontanea manus tua, erit quod dabis.] Id est, iuxta facultatem tuam quam sponte exhibebis. Aliqui vertunt. Cum leuatione voluntaria manus tuæ.

Quemadmodum benedixerit tibi Dominus.] Id est, benefecerit. Benedicere enim Dei, in sacris literis: benefacere est.

Solennitatem tabernaculorum facies tibi. Hęc fiebat in Thifri, qui responder Septembri nostro saltem pro sui parte: quando fructus arborum & agrorum colliguntur & vinum: vnde dicit, Cum collegeris de area & torculari.

Septē diebus solennitatem celebrabis Domino Deo tuo.] De solennitate tabernaculorum est sermo: quæ ad septem dies durabat, quorum primus & octauus erant celebres, vt dicitur Leuit. 23. & de hoc festo etiam fit mentio Numeri 29.

Tribus vicibus in anno conspicietur omnis masculus, coram Domino Deo tuo.] Vnde sequitur quod femina nō tenebantur ex lege interesse loco sancto omnibus tribus festis, sed sat erat adesse in festo in fermentatorii, quod erat præcipuum inter omnia,

Non conspicietur coram Domino vacuus.] Sententia sequens hanc explicat more suo, vt. i. vnusquisque Domino prout potuerit, offerat.

Vnusquisque secundum donū manus suæ. Id est, prout donare potuerit.

Iudices & præfectos pones tibi in omnibus portis tuis.] Per iudices intelligit eos qui ius populo dicebant: per præfectos, qui Hebraicè vocantur soterini: dicit Rabbi Abraham intelligendos fore executores eorum quæ iudices decernebant: vt sunt illi qui apud nos dicuntur *alcaldes, meirinhos, porcerros*. Putarem istos præfectos fuisse duces & gubernatores populi, quorum munus erat populum defendere & exercitum congregare cum opus esset. Sicur in vr-

bibus quibus non est rex, est vnus dux aut plures qui populum gubernant: ostendentes quid faciendum vel omittendum sit, & videtur fuisse Dominum: vt colligitur ex verbis Iob 36. vbi dicitur. Nū pones mistaro. i. præfecturam aut dominium eius. i. cœli in terra? Præcedit enim. Nunquid nosti statuta cœli? & sequitur. Nunquid pones dominium eius in terra. Posset etiam verti ordinem, & tunc soter significaret ordinatorem directorem, & non sum longè vt putem nomē soter hoc propriè significare. Nam Prouerb. 6. habes de formica. Non est ei princeps soter. i. præfectus seu gubernator. Diximus abundè de nominis significatione. Exodi 5. Iudicum erat, ius suum vnique tribuere, & iudicare inter causam & causam, sanguinem & sanguinem, præfectorum verò vt diximus ostendere & imperare quando aliquid faciendum vel non faciendum erat à populo, aut erant minores iudices qui in minoribus locis ponebantur vel in maioribus minora iudicabant, quoniam infra hoc eodem capite hæc sententia probari videtur. De numero eorum nihil statuit Dominus, sed satis ostendit non debere vnicum esse, & secundum populi multitudinem vel paucitatem, multiplicabantur & diminuebantur. Dicit autem textus in portis tuis: quoniam huiusmodi iudices, ibi ius dicere tenebantur, ne qui ex aliis locis venirent, discurrerent per vrbelem ad quærendum iudicem.

Dicunt

Espera mensem spicæ.] Non possum non admonere homines vt sint memores beneficiorum Dei: cum videam eum tam crebro ea commemorare, & simul cum ceremonia illud nobis inculcare, neque arbitratu satis illud in festo ipso ad memoriam reuocare, nisi ipsius etiam festi antequam veniat meminere. Voluit enim nos ventura explorare festa: ne contingeret sine memoria, diem accepti beneficij præterire. Neque solius diei nos voluit esse memores, sed horæ, quæ admodum sequitur, quia in mense spicæ, eduxit te Dominus ex Aegypto nocte. Neque sufficit diei meminisse, nisi etiam munere oblatæ victimæ, tuo modo recompenles gratiam exhibitam.

Quia festiniter egressus es de terra Aegypti.] Festina valde sunt auxilia Domini, præsertim dum ab inimicis opprimentibus eruit tuos. Ascendit (ait Psal.) super Cherubin, & volauit super alas venti. Et alio loco: Deus in adiutorium meum intende, Domine ad adiuuandum me festina.

Non poteris sacrificare Pesach, intra vnam è portis tuis.] Non vult Dominus vt illi gratiam accepti beneficij referas in domo tua, sed in domo sua: Cuius rei audi pulchrum exemplum. Cum enim Dominus per Nathan prophetam multa Dauidi & præclara promississet, indignum putauit rex sanctus domi illi gratias agere, sed ingressus templum eius & in terra sedens humilis dicere cœpit. Quis ego sum Domine, & quæ est domus mea quia eduxisti me vsque huc? Hęc est consuetudo humilium, vt tunc maximè se deprimant, cum se magis viderint exaltari à Deo. Insolescunt & vanè eleuantur impij successibus bonis: viri verò iusti humiliari solent, & vide qualiter sanctus vir: se indignum tunc fateatur acceptis bonis: cum illi maxima conferantur. Similiter qualiter extollat collarum minus, vt dicat se plus à Domino tunc accepisse, quàm posset ipse desiderare. Disce ergo ex hoc loco: cum bonum aliquod à Domino acceperis, domum eius intrare, ibique illi gratias agere.

Vertes te mane, & ibis in tabernacula tua.] Surrexit nunc nouum foeminarum genus nolentium laborare: volentium tota die Ecclesias circuire, hinc inde discurrere, non curantes liberos neque domesticam rem, de quibus Paulus Timotheum discipulum admonet. Simul (inquit) otiosè, discunt circuire domos, neque solium otiosè, sed verbosè & curiosè loquentes quæ non oportet. Sic & hic Dominus postquam gratias illi accepti muneris egissent, vertere se præcipit & ire in tabernacula sua. Ex quo etiam loco discant prælati non multiplicare festa sine causa, sed sinant pauperem plebem necessaria sibi, suo labore quærere.

Septem hebdomadas numerabis tibi.] Vigiles valde nos esse voluit & sollicitus Dominus, circa festa sua, vt diu antequam venirent, numerare dies incipiamus, ne contingeret, illa vilo modo sine celebritate præterire. Voluit autem à falcis missione tempus numerari, vt discerent se de frugibus terræ in venturo festo debere offerre.

Quantum potuerit spontanea manus tua.] Considera prudentiam legislatoris, qui in persoluendis beneficiis voluit te debiti memorem esse, noluit tamen te grauari. Vt enim scires quanta debeas, præcipit vt quantum potueris, offeras, ne autem

Dicunt autem Hebræi in qualibet vrbe fuisse 23. iudices, qui dicebantur Sanhedrim quorum præcipuus erat loco Moseh, ceteri verò loco septuaginta senum qui cum eo populum iudicabant aut gubernabant, & in conspectu istorum 23. sedebant tres ordines discipulorum sapientium, qui in locū Iudicum decedentium succedebant, stabant etiam coram Sanhedrim duo scribæ, vnus ad dexteram, alter ad sinistram. Alter scribebat sententiam eorum qui reum dimittendum decernebāt: alter verò sententiam eorum qui adiudicabant damnandum. Pari etiam modo duo præcones, duo qui in iudicio contendebant, duo testes, & duo eorum aduerarij, atque duo collectores eleemosynæ. In ciuitate autem in qua non erant 120. homines: ponebantur tantum tres: adlegebantur autem in huiusmodi consistorium, tam paruum quàm magnum, sacerdotes Leuitæ & nobiliores Israelitæ qui digni erant ad suscipiendum sacerdotium, sed non bene in hoc dicunt Iudæi, cum sacerdotes necessario deberent esse de tribu Leui. Debebant etiam mundi esse ab omnibus vitiis corporis. Sapientes diuites & magiæ periti esse debebant: vt scirent eam destrueret. Similiter gnari linguarum. Non admittebantur ad huiusmodi consilium nimium senes, neque eunuchi ob crudelitatem, neque orbi, sed cui essent filij vt esset misericors. Neque rex, quoniam cum eo non erat contendendum. Sacerdos verò magnus admittebatur modo sapiens esset, viri veraces sapientes & magnanimi non avari. Hęc Hebræi quibus meo iudicio multa miscetur falsa.

Iudicabunt populum secundum iudicium iustit.] Præ se fert textus iste non solum iudices sed præfectos fuisse iudices, neque inconuenit. Posset tamen hoc ad solos iudices referri, sed primum melius.

Non cognosces personas.] Hebraicè faciem, & est sensus, non discernas an aliquis sit potens vel impotens, diues aut pauper, sed causas: ac si dicat. Cum fuerit iudicandum, non respicias faciem alicuius, neque discernas eos, sed causas: quoniam agnitio personæ nihil facit ad causam, & ponitur cognitio faciei pro cognitione personæ, quoniam persona ex facie cognosci solet. Et vt sapius diximus, verbum nachar, contraria videtur habere significata: significat enim agnoscere, hic & Iob 34. & Thren 4. & etiam occultare se, ne quis agnoscat, vt 1. Sam. 13. Dixitque Saul nichar. i. clausit illum Dominus in manu mea. Et 1. Reg 14. Et ipsa. i. vxor Hieroboã mitnacherah. i. occultauerat se, ne agnosceretur.

Et destruit verba iustorum.] Non plenè constat quid propriè significet verbum salaph, quod hic destrueret vertit Sanctes: quod aliquid suuare, alij peruertere vertunt. Prouer. 19. habet. Stultitia hominis, tesaleph. i. peruertet viam eius: ex quo videtur quod significet alio diuertere facere quàm rectū sit, & hoc facere in iudiciis munera solent, quoniam tendentem ad rectum, faciunt alio diuertere, & per verba res intellige, aut re vera verba, quoniam alia solent esse verba iudicis recti, alia verò corrupti: statim enim mitius loquantur in causa eius, si munerata contulit.

Iustitiam iustitiam sequeris.] Id est, puram & simplicem iustitiam, non aliquid aliud vt sunt munera & personas.

D d 4 te

te graueret, voluit vt tua sponte offerres. Et discant ex hoc loco diuites & pauperes, tantò plura aut pauciora debere, quantò multa aut pauca ab eo acceperint. Vnde sequitur. Quemadmodum tibi benedixerit Dominus.

Lataberis coram Domino Deo tuo.] Libenter nos videt Dominus Deus noster stantes coram se: sicut & latantes. Iusti (ait quidam) epulentur & lætentur in conspectu Dei, & delectentur in lætitia: peccatores verò plorent & tristantur, stantes coram eo

peccata sua. *Tu & seruus tuus & ancilla tua.*] Quemadmodum seruus & ancilla tecum tristantur & laborant, ita te gaudente & quiescente, gaudere & quiescere debent: indignus es seruorum ministerio, qui te gaudente vis seruorum tuorum laborare & tritari, & bene aduerte Dominum non voluisse te sine seruo tuo ancilla & pauperibus lætari. Cum enim te lætum esse præcepit in solennitatibus suis semper seruus & ancillam & pauperes adiunxit.

Qui sunt intra portas tuas.] Voluit Dominus vnàquamque urbem suos curare pauperes, & æquissimum est, vt quemadmodum paterfamilias suos domesticos iuxta Pauli doctrinam alere tenetur: ita & ciuitas suos conciuies.

Tribus ambulacionibus in anno conspicietur omnis masculus coram Domino.] Admonui dum alibi hanc tractare sententiam: quanta sit Dei nostri erga nos dignatio: vt totiens voluerit, nos coram se videre: qua in re dominos docuit suos famulos frequenter videre, & si quibus indigent, prouidere. Et indignum valde est vt vacuus videas eum qui te multis bonis voluit abundare.

Iudices & præfectos pones tibi.] Non potest vrbs constitui neque consistere sine iudice & præfecto, & expende iudicem debere esse in eo loco: quo facile possit ab omnibus reperiri & adiri.

Non peruerteris iudicium: non agnosces personam, neque capies munus.] Hæc duo quæ prohibet, sunt quæ iudicium pervertere solent. s. personam cognoscere & munus accipere, à quibus si immunis sit iudex, iudicium nullo pacto peruerteret.

Munus excavat oculos sapientium, & peruertit verba iustorum.] Expende quomodo, omnia quæ sunt in iudice bona, munus corrumpit. Duo sunt in iudice maximè necessaria. s. iudicium & iudicij executionem, quæ duo munus omninò pervertere solent.

Iustitiam iustitiam sequeris, vt viuas & possideas terram.] Isti sunt fructus iustitiæ in locis vbi administratur. s. vita ciuium & conseruatio ciuitatis: vnde qui cupiunt vrbs vitam & consistentiam, iustitiam administrare laborent.

Non plantabis tibi locum.] Admonet locus iste, nihil quod idolorum sit, aut ad eorum cultum pertineat: esse cultui diuino miscendum: quoniam omnem verum Dei cultum corrumpit: etiam paruum alterius religionis admixtum.

IN CAPVT XVII. AD LITERAM ANNOTATIO.

Non sacrificabis Domino Deo tuo bouem & pecus in quo fuerit macula.] Non intelligas de macula velleris, quoniam illa non viuat oblationem sed si pecus esset morbum, languidum, diminutum, vel superfluum in corpore aut corporis membris aut fractum, offendendum non erat: quod statim explicat dicens, Aut omnem rem malam.

Quia abominatio est Domino Deo tuo.] Significat raab, abhorrere abominari, nos dicimus auorrer, vnde thoabat, id est, res à qua omnes abhorrent: ac si dicat. Est res à qua Dominus maximè abhorret.

Soli vel luna, vel omni exercitui cæli. Hæc enim erant, quæ gentes colebant, scilicet, astra cæli, quæ vocat exercitus cæli propter multitudinem & ordinem ad modum exercitus, vt Genes. i. admodum imus.

Ecce est veritas: rectum est verbum.] Explicat secunda clausula priorem.

Educes virum ipsum vel mulierem ad portastuas.] Inquinabat malus etiam mortuus, castra vel urbem in qua erat: idè iubetur extra castra & urbem lapidari.

Non morietur in ore testis vnus.] Ex hoc loco omnes leges accipiunt duos testes in causa requiri, cum aliquis est interficiendus.

Manus testium erunt contra eum prius.] Qui enim prius nouerant peccatorem, prius incipiebant eum punire, tum quia fuerant primi punitiõnis auctores,

Si absconditum fuerit à te verbum ad iudicium.] Statuit lex hæc, vt causa obscura aut difficilis, in qua iudices vrbs particularis variant, & quam iudicare vix possunt, deferatur ad sacerdotes Leuiticos, & iudices vrbs, in qua fuerit tabernaculum Domini, & ibidem ab eis iudicetur, quorum sententiæ sub pœna mortis stentur. Aduerte autem, quòd verbum Hebraicum palaa, quod vertimus absconditum esse, significat propriè separare vt patet Exod. 9. vbi dicitur. Vehiphlah. i. separabit Dominus inter pecudes Israelis, vnde textus reddi posset. Si separatum fuerit verbum, sed clarius hic redditur per absconditum esse: quia quod est absconditum, separatum est ab hominum notitia, & quod sequitur. Ad iudicium, idem est quod ad iudicandum, & est sensus. Cum latuerit tibi res ad iudicandum, vt, scilicet, ignores qualiter sit iudicanda talis causa.

Inter sanguinem & sanguinem.] Exempla sunt præcedentis sententiæ. i. cum ignoraueris cuius sanguis effundendus sit.

Inter litem & litem.] Id est, cuius lis sit iusta, aut iniqua.

Inter plagam & plagam.] Id est, quis sit plaganus, aut quæ atrocior aut leuior, & res aut verba litium fuerint varia.

In portis tuis.] Id est, vrbibus tuis aut in portis vrbium in quibus fiebant conuentus ad iudicandū.

Et venies ad sacerdotes Leuiticos & ad iudicem qui erit in diebus ipsis.] Nò dicit textus & ad Leuitas, quoniam munus iudicandi non erat Leuitarū, sed sacerdotum, qui peritiores in lege erant Leuitis.

Et ad iudicem.] Vnde constat vnicum fuisse iudicem: quem non oportebat sacerdotem esse, & sic erat tempore quo non erant reges in Israel: & communiter erant prophetae vt pater de Elei & Semuele & aliis iudicibus, in libro Iudicum. Consultò omittimus hic concilium Sanhedrim quod Iudæi ex hoc loco statuere volunt: quod ex textu non habetur.

Iudicabunt tibi verbum iudicij.] Id est, rem iustam aut iustè. Præsumebat enim Moseh, istos fore iustos. Tum quia Deum præsentem habebant quem vindicem meritò formidarent: tum quia facile possent eum in causa consulere. Neque debebant litigantes, superiores consulere iudices, sed ipsi inferiores

inferiores iudices.

Facies iuxta os verbi quod annuntiabunt tibi: è loco ipso.] i. iuxta verbum oris quod annuntiabunt tibi, qui loco sancto præsumunt.

Iuxta os legis quam docebunt te.] i. prout lex dixerit. Habet enim lex vocem suam & loquelam: iuxta illud Pauli ad Romanos 3. Scimus autem quod quæcumque lex loquitur, his qui sub lege sunt, loquitur. Vnde illi supremi iudices, non debebāt pro suo arbitrio iudicare, sed ore legis loqui & pronuntiare sententiam.

Vt non obediat sacerdoti.] Videtur ex hoc loco non fuisse necessarium multos esse iudices sacerdotes, sed summum, & re vera crediderim hoc idè factū, quoniam supponebat se fore præsentem & causam si opus foret iudicaturum, quemadmodū in deserto difficilia iudicabat.

Auferes malum ex Israel.] Verbum baar, non significat propriè auferre, sed comburere aut eliminari: quemadmodum ignis rem depascit, & significatio verbi nò est bene nota Hebræis vt sæpius adnotauimus: vnde posset verti. Et eliminabis malum ex Israel.

Ponam super me regem.] Nò præcipit ponere quoniam melius rempublicam per sacerdotes nouerat administrandam quam per reges, sed voluit vt si facerent, non nisi quem ipse designaret, eligerent, & enumerat hic septem conditiones regis. Prior, vt sit à Deo electus. Secunda, vt sit de fratribus. Tertia, quòd non multiplicet equos. Quarta, vt non multiplicet sibi vxores. Quinta, quòd non multiplicet argentum. Sexta, vt scribat sibi duplicatam legem. Septima, vt non se eleuet super fratres suos. Et ratio prioris est ne esset in populo seditio hac de causa. Secundæ verò est vt diligit populum, & non cogat illum aut inducat ad alias leges, aut ad idololatriam. Ratio 3. ne esset vir bellorum amator 4. ne nimium distraheretur à negotiis regni, aut ne filios multiplicando oneri esset populo: vel ne multiplicando vxores, alienas appeteret, quæ illum ad idololatriam impellerent. Quinta ne populum expilaret si avarus esset. Sextæ vt sciret iudicare.

Neque reducet populum in Aegyptum: ad multiplicandum equos.] Difficilis est sensus huius loci. Hebraismus sic habet: *Tantum non multiplicabit sibi equos, & non reducet populum in Aegyptum, vt multiplicet equos.* Et Dominus dixit vobis. Nò addetis redire per viam istam amplius.] Primus sensus Caietani est. Non multiplicabit sibi equos, & non reducet populum in Aegyptum, ratione commercij equorum: ac si dicat. Non dabit cupiditate emendi equos, occasionem populo, reuertendi in Aegyptum commercij gratia: Secundus est. Non redigat populum iterum in seruitutem Aegyptiam: dando pro equis homines. Sed textus dicit Deum prohibuisse reditum in Aegyptum. Si equos pro equitibus accipias, clarus est sensus. Non multiplicabit sibi equites. s. ex aliis populis, neque reducet populum in Aegyptum ad multiplicandum equites regis Aegypti, prebendo. s. auxilium illi: quoniam Dominus prohibuit reditum. Iuat expositionem Caietani id quod habetur prioris libri regū 10. capite: vbi dicitur. Et exitus equorum ipsi Selomoh erat ex Aegypto, & congregatio negotiatorum regis accipiebant equum in pretio n. Et ascendebat & egrediebatur quadriga ex Aegypto: pro sexcentis argenteis, equus verò pro 50. & centum, & sic omnes reges Chittcorum, & reges Aram, per manum eorum educebant: vnde videtur Iudæos propter equorum negotiationem

Locus diff. f. ius.

fuisse aut descēdisse in Aegyptum tempore Selomonis: quod hic lege cautum erat, & videtur Selomonem aduersum hanc egisse legem. Quod autè dicitur. Cum Dominus dixerit. Non addetis redire. Si quæras vbi hoc dixerit, scriptum non est. Credendum est tamen dixisse Moseh: licet non sit scriptum. Aut. Et Dominus dixit. i. præcepit. s. hic per me, &c.

Describet sibi duplicatam legem hanc.] id est, duplex exemplar huius statuti, pertinentis ad regem. Aliqui tamen de tota lege hoc intelligunt. Ratio quare iubetur habere duplex legis exemplar, est: vt alterum secum semper portaret, vt iugiter legeret vbiunque esset: alterum verò domi haberet, cum esset quietus.

Coram sacerdotibus Leuiticis.] id est, qui fuerint ex tribu Leui. Hac iubetur facere, vt exemplar esset omninò incorruptum: quale habere sacerdotes debebat, qui legem docebant: aut quam legem scriberet ab eo exemplari, quod est coram sacerdotibus Leuiticis. Quæ res Prælati nostris vtinam nunc curæ esset, vt certis locis incorrupta exemplaria sacrorum Bibliorum seruari: ad quorum fidem quotiens alia depruari contingeret, recurrerent, eaque castigaret.

Et erit cum eo.] Scilicet huiusmodi legis exemplar. *Et leget in eo.*] Scilicet exemplari legis, & chara significat altè legere.

Vt discat timere Dominum Deum suum: vt custodiat omnia verba legis istius.] Ex timore legislatoris, procedit custodia legum ipsius.

Et statuta, scilicet scripta.

IN CAP. XVII. DEVT. AD MORUM ORNATUM ANNOTATIO.

Non ore duorum testium vel trium morietur mortuus.] Hinc arbitror ortas leges seculi de testibus: vbi vides vni cum non sufficere ad occidendū hominem, sed bene duos.

Si latuerit tibi aliquid in iudicio.] Hinc fortè ortæ sunt appellationes ad superiorem iudicem, & considerent hæc principes, & consilia suprema à quibus non conceditur appellatio quales esse debeant, vt scilicet eorum iudicium sit omninò rectum, quod vix esse potest, nisi responsum Domini penes se habeant: quemadmodum isti. Solus enim Deus nouit omnia causarum merita. Et audi ex sacris literis huius rei exemplum. Cum enim Dominus Genes. 18. diceret Abraham velle ciuitates Sodomorum subuertere, occurrit illi sanctus senex Abraham, dicens: Absit à te Domine, vt perdas iustum cum impiis, præsertim cum sis omnis terræ iudex à quo ad superiorem, nulla est appellatio, cum sis supremus: vbi docet, supremos iudices summè aduertere debere, ne quid iniustum faciant, cum non habeant qui eorum sententias corrigant. Similiter discant quàm probè debent leges quibus iudicandum est, nosse.

Facies secundum sermonem quod annuntiabunt tibi.] Quanta obedientia iudicibus parendum sit, docet locus iste: qui præcipit eos occidi qui decretis ipsorum non paruerint.

Iuxta sermonem legis quem docebunt, facies.] Non est iudicibus liberum iudicare vt volunt, sed iuxta leges, & illis parendum præcipit, cum secundum eas iudicauerint.

Ponam

diator fit inter Deum & populum: qui recusat audire verba Dei. Talia sunt obiecta quæ cæci Iudæi in fidem & Christum nostrum iactant, crassa & nullius momenti.

In diem congregationis. J. i. qua ad legem audiendam, & ad occurrendum Deo, congregatus es.

Ego requiram ab eo. J. i. Exigam & puniam, ac si dicat, conueniam eum & conuictum puniam. Sic Genes. 9. Sanguinem vestrum requiram de manu cunctarum bestiarum. i. puniam.

Qui loquetur in nomine Deorum aliorum. J. Sicut si dicat. Hæc dicit Baal aut Beel, & sic de aliis diis.

Quod loquetur propheta in nomine Domini, & non erit verbum, & non veniet, est verbum quod non locutus est Dominus. J. Docet qualiter cognoscant verbum quod Dominus non est loquutus, & falsum Prophetam, cum. s. dixerit rem aliquam vêturam, quæ non euenit, sumitur enim hic verbū pro re significata verbo, & quod dicitur. Et nō veniet, explicatio est præcedentis sententiæ, more Hebraico. Et aduerte, quod præbet hic signum, quo falsus Prophetam possit dignosci, sed non præstat sufficiens quo verus agnoscat. Non enim dicit eum verum qui dixerit aliquid venturum & euenit, quoniam hoc non sufficit ad verum Prophetam. Si enim prædiceret aliquid futurum & euenisset, & suaderet recessum à Domino, talis non esset audiendus sed lapidandus: ut dictum est cap. 13. huius libri. Vnde duæ conditiones requiruntur ad verum Prophetam. Altera ut non prædiceret aliquid quod recessum suadeat à Domino vel à lege, alterum ut eueniat signum quod prædixerit in confirmationem missionis, vel doctrinæ suæ.

IN CAP. XVIII. AD MORES
HONESTATEM ANNOTATIO.

Non erit sacerdotibus Leuitis, pars & hereditas cum Israel. J. Voluit Dominus sacerdotes suos, non implicari secularibus negotiis, neque curare possessiones: ne à ministerio suo diuerterentur alio. Sed quid nunc (quæso) sacerdotibus negotiosus? Nilil ferè nisi temporalia curat, & qui deberent sua propter Deum negligere, aliena ambire non cessant. Si enim nunc ex oblatis à populo non viuerent, cogentur forsitan non viuere tã luxuriose ac licentiosè. Neque propterea seculares excusamus: qui supra quàm par est, auari, sacerdotes & ministros negligenter, si eos vnde viueret habere non viderent.

Oblationes Domini, & hereditatem eius comedent. J. Audis hic bone sacerdos, Dei dignationem, vt. s. te in hæredem suæ hereditatis instituat, ama ergo eū, & fideliter administra, saltem propter hæreditatem, quam tibi reliquit. Neque sat illi fuit, suam tibi reliquisse hæreditatem: nisi etiam seipsum faciatur hæreditatem: quam perpetuò possideas. Vnde verius populo dicere potes. Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei. Et funes ceciderunt mihi in præclaris.

Dabis sacerdoti brachium. J. Quare Domine Deus sacerdotibus tuis, non iubes dare caput, pedem aut corpus, sed brachium cum manu? Vt ostendat quale debet esse erga populum sacerdotum munus, vt. s. cum populus peccatis obrutus ac depressus se lenare voluerit, tu qui Dei sacerdos es, eius manum & brachium apprehendas eumque à peccatis leues.

Si veneris Leuites, toto desiderio anima tua, ad locum quem elegerit Dominus. J. Quo animo & mente, sacerdos, debeas accedere ad ministerium Dei, pulchrè in hoc sermone doceris: vt non tristis, non melancholicus, non torto vultu, accedas ministerium Dei tui. Quomodo possum (ait Aharon cum incensos à Domino filios lugeret) Domino in ceremoniis placere, mente lugubri? Similiter docentur ministri Dei, non ægrè ferre, si multiplicentur, & nouus minister veniat ad ministrandum Domino: neque dolebit ei partem dare. Hoc enim est peculiare ministris bonis, vt scilicet tanti faciant Deum suum vt totum mundum non sufficere ad eius ministerium putent. Hoc interest (vt aliquando iam diximus) inter Dei & principum ministros: quod ministri eorum, si videant coadiutores, maximo dolore torqueantur: isti verò maxime gaudeant cum viderint. Illi enim non tam bonum principis ministerium, quàm suam vtilitatem volunt: isti verò suæ vtilitatis obliti, quærunt quæ sunt Domini sui.

Non inuenietur in te qui transire faciat filium suum per ignem. J. Expende quæso quid fecerit idolis hominum dementia: ad quod nunquam aut rarò attigit vera religio: vt homo idolis filios comburat, & Domino suo obolum aliquando dare cunctetur.

Prophetam de medio tui suscitabit tibi Dominus. J. Quales esse debeant prædicatores consultores & directores populi, ad viuam depingit locus iste.

De populo & fratribus quoniam si conterraneus & frater est, non decipiet fratres suos. Similiter aduerte, quàm bene Dominus populo suo providebit, dans semper Prophetam & directorem: ne videlicet irent ad diuinis & idolorum vates: quare exemplo eius prælati, debent à subditis suis omnè occasionem auferre discedendi à fide. Euulgarunt nostra hac infelici tempestate Lutherani dogmatistæ feræ omnes, innumeras Christianas institutiones, aut potius destitutions: quibus miserabilem iuuentutem ab ipsis primis cunabulis peruertunt, & vix inter Christianos antistites vnum reperias: qui prima fidei rudimenta suis pueris demontret, aut viam salutis suis populis ostendat. Omne concionatorum cateruam, qui promptissimi ad impiæ dogmata seminanda se ingerunt, & inter nos vix paucos reperias, qui verbum vitæ quemadmodum oportet sobriè tractent & gratis disseminare velint. Deberent etiam maxime curare nephandas superstitiones ab Ecclesia reiicere: quæ intantum apud nos creuerunt, vt pacto cum dæmonibus inito, veluti Gentilium tempore responsa sciscitantibus præbeant. Memini enim me, dum apud inclytam Eburam inquisitorem agerem scæminam reperisse: quæ 30. annis & plus cum dæmone familiaria colloquia permiscebat, quod sibilo aut contactu manus ab ea vocatus, statim aderat: & quicquid ab eo scire voluisset, explicabat. Et quid aliud quæso huius prima mali labes fuit, quam hominum curiositas, & prælatorum neglectus?

Non addam, vt audiam vocem Domini. J. Talis debet esse prælatus, talis concionator, qui cum Domino vice populi & quæ ad eum pertinent loquatur intrepidè, & inter vtrumque mediatorem agat, quem populus facillè accedere audeat.

Vir qui non obedierit verbis meis, quæ loquetur in nomine meo: ego requiram. J. Non dicit qui obedierit verbis eius, sed meis: vt scias verba propria Prophetæ quæ ipse loquitur nomine suo ab eis quæ ore Domini profert distinguere, vt istis omnino sicut

sicut ipsi Deo obedias: alia verò scias esse hominis verba. Quo in loco etiam discimus quali attentione, debeamus prophetarum & prædicatorum verba audire, sed quemadmodum punit eos, qui animi superbia indurati nolunt audire Prophetam, ita & prophetas ipsos, qui populo sua somnia proferunt. Si dixeris.

Quomodo sciemus verbū quod loquutus est Dominus? J. Omnè deceptionis causam amouet: ne quis causetur se non sua sponte deceptum: vnde rari sunt qui in fide decipiuntur, modò velint prius prædicatores ad Ecclesiæ gnomonem examinare. Si de doctrina concionatoris dubitas, sedem Petri cōsule, quòd si Germani fecissent, non in tot dogmata peruersa incidissent.

Non timebis ab eo. J. Quemadmodum valde timēdi sunt Prophetæ Domini cum minantur ex sermone eius: ita parui pendendæ sunt minæ eorum, cum ex suo cerebro mentiuntur deterrentes.

IN CAP. XIX. IVXTA LITERAM ANNOTATIO.

Vm succiderit Dominus Deus tuus gentes. J. Admonui sæpius nō plenè cōstare quid significet verbū Hebraicum charat, quòd hic vertimus succidere, quoniã hæc significatio magis ac cōmoda videtur locis, vbi verbum ponitur.

Separabis tibi tres ciuitates in medio terræ tuæ. J. Iam Num. 35. & 4. capite huius libri statutū fuerat, tres vrbes dandas ad quas cōfugeret homo qui fratrem occidisset ignorantia, citra Iarden: modo verò statuit alias tres separandas vltra Iordanem. Quod autem dicitur. In medio terræ tuæ. Idè est quòd intra terram tuam, aut ad literam iubentur eas in medio terræ seligere, vt facilius huiusmodi homicidæ possent ad eas confugere.

Parabis tibi viam & in tres partes diuides terminum terræ tuæ. J. Verbum Hebraicum Chun, etiam certificare significat, vt patet Gen. 41. Quia nachō. i. firma seu certa est res, & loco videtur quadrare, vt iubeat Dominus signa aliqua ponere, quibus via sit certa, nō ambigua, quæ ducit ad huiusmodi ciuitates refugij, aut firmare eam. s. lapidibus ne sit lubrica, & tunc cōgruit parare. Volebat enim Dominus viam esse certam, ad huiusmodi vrbes: ne fortè consanguineus occisi, inueniret homicidam deuium, aut viæ errore seductum, & occideret eum. Diximus multa ex Hebræis, quæ siebant in via harum vrbum, & etiam in ipsis vrribus Nu. 31. quem locum consulere licebit, & sensus loci est. Certificabis tibi viam. s. ducentem ad ciuitates refugij. Dicit autem Hebræi in quolibet biuio vel triuio, stipitè fuisse erectum: in quo scriptum erat miklat, vt fugientem in ciuitatem refugij dirigeret. Quod verò sequitur. Et in tres partes diuides, seu vt Hebraicè habetur, tertiabis terminum terræ tuæ: hūc sensum habet. Diuides totam terram trans Iarden in tres partes: vt, scilicet, in qualibet earum ponas vnam ex vrribus refugij, ne, scilicet, essent coniunctæ ad inuicem.

Hæc est res homicidæ: qui fugiet illuc & viuet. J. ista est lex aut iste est casus, in quo viuificandus est homicidæ: qui ad ciuitates refugij confugerit, & explicatur casus.

Qui. s. percusserit proximum suum ignoranter. Cuius rei signum erit. Si illi non inimicabatur ab heri & nudius tertius. J. Si enim ab antiquo illi esset inimicus,

præsumit lex eum non ignoranter sed scienter occidisse. Ponit autem lex exemplum casualis homicidij, vt si ambo in syluam quasi socij irent, & alter eorum ligna cedens habuerit securim, à cuius ligno ferrum resillire contingat, & socium sub arbore existentem occideret, talis securus erat si fugeret ad aliquam ex vrribus refugij. Sed quia hic lex tutum definit solum qui ex ignorantia proximum occidisset, libet paululum dicta capite 35. Num. expendere, & videre an homicida alius, qui occurrentem inimicum occidisset sciens & volens, hac lege esset tutus: vt. s. fugiens ad vrbe refugij, securus ibi esset Exod. 21. habet lex. Qui percusserit virum, & mortuus fuerit: moriendo morietur. Et si non insidiatus est ei, sed Deus fuit causa vt veniret ad manum eius: ponam tibi locum ad quem fugiet. Sin verò voluntariè egerit contra proximum suum, occidendo cum dolo: ab altari meo, tolles eum vt moriatur. Ex quo loco videtur, quòd si quis occurrentem inimicum occidisset, modò illi antea non insidiaretur, liber erat: si ad ciuitatem refugij fugeret. Num. verò 35. sic statutum est. Ciuitates euasione erunt vobis, & fugiet illuc homicida, qui percusserit animam per errorem. Et si instrumento ferreo percusserit eum, & mortuus fuerit, homicida est. Moriendo morietur homicida. Idem si lapide vel ligneo instrumento percussisset, morte sequuta, propinquus sanguinis ipse interficiet homicidam. Quum obuauerit ipse sibi: ipse interficiet eum. Et si per odium impulerit eum, vel proiecerit super eum per insidias, & mortuus fuerit: vel per inimicitiam percusserit eum manu sua, & mortuus fuerit, moriendo morietur percuciens: homicida est. Et si casu absque inimicitia impulerit eum, vel proiecerit super eum omne instrumentum, absque insidiis, vel omni lapide quo moriatur, cum non viderit, & ceciderit super eum, & mortuus fuerit, & ipse non erat inimicus ei, neque quærebat malum eius. Iudicabunt congregatio, inter percipientem & propinquum sanguinis: secundum iudicia ista. Ex quibus verbis haberi videtur, quòd omnis qui ex inimicitia alterum occidisset, reus mortis erat, & occidendus. Veritas verò videtur quòd in duobus casibus, tutus erat homicida in ciuitate refugij, s. si ex ignorantia accidisset homicidium, vt casu textus explicatur. Secundo si occidisset aliquem quem antea odio non haberet, neque illi fuerat insidiatus, neque dolo illum occidisset, sed Dominus Deus causa aliqua nobis occulta, tradidisset illum in manus occidentis, & lex Exodi posita, in isto secundo casu locum habet, & sic omnia consonant. Neque loquitur de eo qui eum cui antea inimicabatur, occidisset. Et hinc ortū puto ius illud, quo statuitur homicidam qui non ex proposito sed accidenti casu proximum occidit tutum esse, si ad Ecclesiam confugiat. Posset tamen sustineri legem vbiq; loqui, de homicida inuoluntario omnino, & hunc solum excusare, si ad vrbe refugij aufugeret, & textus Exodi citatus sic explicari potest. Et si non est ei insidiatus, sed Deus occurrere fecit eum ad manum eius, vt. s. casu eum occideret: ponam tibi locum ad quem fugiat, & iste sensus tutior & securior est.

Et qui ibit ad syluam cum socio suo. J. Nomen iaar. i. sylua significare etiam dicitur fauam, quòd obstrusus sit veluti sylua, aut quòd in eo mel veluti animal in sylua delitescat.

Ad cedendum ligna. J. Dicunt Hebræi verbum charab, præter cedere significare eleuari ad quod citant illud Prou. 7. Ornamentis ornauit lectū meum, **Ec** - chatu

chatubot, i. eleuata fune Aegyptio, seu eleuationibus funis Aegyptij, & qui sic exponunt Chaldæum sequuntur paraphrastem, qui Deut. 26. pro exaltauit, habet chatbech, sed cum propria significatio tolerari possit, non video quare illam mutemus. Potest enim verti retenta propria significatione incisionibus funis Aegyptiorum, aut funibus incisus ex Aegypto, & per incisiones fanium, intelligit scissuras quæ aut in cortinis, aut in puluillis fiebant ut moris est: quæ sericis funibus ligari solent, vnde Sanctes qui hic Chaldæum sequutus est, in lexico vertit. Intersecati fune Aegyptio, neque plenè constat athun, funem significare.

Et impulerit manus eius in securim.] Verbū nadach, non solum expellere & impellere significat, sed etiā eicere & proicere: vt patet 2. Sem. 14. Et cogitet cogitationes, vt nō lidach, i. proiciat à se expulsum aut proiectum: vnde locus posset sic reddi. Et proiecta fuerit manus eius ad securim aut cum securi ad succidendū lignum, & recesserit ferrum è ligno: aut expulsa fuerit à manu eius securis, quam ad cedendum lignum acceperat. Sed prior interpretatio germanior est, & pro recesserit ferrum è ligno, tu verte & euulsam fuerit, quoniam verbum nasal hoc proprie significat.

Cum calefecerit se cor eius.] id est, cum iracundia affectus fuerit, quæ quandam incensionem importat cordis.

Si multa fuerit via.] id est, si oportuerit eum transire Iarden, vt veniat ad has ciuitates refugij, & hac de causa, vt videtur, præcepit eas in medio terræ vt diximus deligere.

Percutiat animam, i. vitam.

Et ei, non ei iudicium mortis.] i. non erat dignus, qui morti adiudicaretur, aut nondum erat morti adiudicatus per legem, & est Hebraismus. Vnde super aliquem esse iudicium mortis: est eum esse morte dignum.

Esse sanguinem super aliquem quid sit.] Hebraismus est: pro esse reum effusi sanguinis. Hinc est illud euangelij. Sanguis eius super nos & super filios nostros.

Dabunt eum in manu propinqui.] Propinquior consanguineus vindictam exercebat: vt hoc saltem, iusto dolori mederetur.

Oculū alius cui parcere vel nō parcere quid sit.] Non parcat oculus tuus ei.] Etiā Hebraismus est. i. Non misereberis eius. Oculus enim videns misericordiam & vindictam fiendam: aliquando misericordia monebatur & condonabat, quod Dominus voluntario homicidæ fieri prohibet hic.

Auferes sanguinem innocentem ex Israel.] Verbum baar non proprie significat auferre, sed comburere & depascere: vnde sensus est ad modum comburentis aut depascentis, auferes malum ex Israel. Non enim sanguis innocentis occisi expiatur, sed terra rea erat illius homicidij, quousque occisor pœnas debitas daret, & effunderetur sanguis eius iuxta illud Gen. 4. Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.

Non apprehendes terminum proximi tui: quem terminarunt primi in hereditate tua.] Incerta est significatio verbi nalag, quod hic cū Sancte vertimus apprehendere. Hebræi dicunt significare adhærere, coniungere, cōprehendere, trāsferre è loco suo, retrahere, retrocedere. Itāz enim 59. vertunt. Præuaticari, negare, aut mentiri venatoh. i. & retrocedere à Deo nostro: vbi contingere non videtur quadrare. Michah verò 6. non videtur conuenire retrocedere, sed contingere: vbi dicitur. Vetaleg i. Et continges, i. vxorem tuam & nō eiciet, i. cōceptum.

Confundunt hic Hebræi tria verba. i. sug, nasag, cū samech, & nasag cum sin, ideò vix possumus propriam scire significationem, & sug videtur significare retrocedere, nasag verò attingere, vnde posset verti. Non attingas terminum, & si legas. Non apprehendes, sensus est, non occupabis. Si verò non attinges, sensus est, vt. i. terminum destruas: ad prolongandam hereditatem tuam: mihi verò magis aridet transgredi, si exempla alio non ducerent, & per primos intelligit patres priores, qui terram diuiserunt.

Non surget seu stabit, vnus testis in virum, ad omnem iniquitatem, & ad omne peccatum: in omni peccare quod peccauerit.] Quod dicitur ad omnem iniquitatem & peccatum, videtur hic accipi (aon) pro pœna iniquitatis, & sensus est. Ad instigendam pœnam alicui, & ad probandam culpam aduersus eum: non sufficiet vnus testis: sed super os. i. dictum duorum vel trium testium stabit, id est, firmum erit verbum, id est, dictum.

Si steterit testis mendax contra virum, ad testificandū contra eum declinationem.] i. si contingat mendacem testem testificari contra aliquem: quòd videlicet declinauerit à lege, sed tu aduerte vt iam Gen. 6. admonuimus incertam esse significationem nominis chamas. quòd hic vertimus mendacem: vnde verti posset & melius iudicio meo. Cū surrexerit testis subuersionis. i. prætendens subuertere proximum suum.

Coram Domino, & coram sacerdotibus & iudicibus.] Colligo ex hoc loco, iudicium coram Domino faciendum à iudicibus, forè in aliqua domo templis: vnde facilè possent dominum consulere, constat etiam præter sacerdotes fuisse alios iudices: quod etiam Hebræi asserunt.

Facietis ei quemadmodum cogitauit facere fratri.] Loquitur hic textus in casu quo quis aliū proximum falsò accusat, & contra illum falsò testificatur.

Et auferes malum è medio tui.] Etiam hic in textu ponitur verbum baar, quod comburere & depascere significat, sed non inconuenienter per auferre explicatur.

Animam pro anima.] i. vitam homicidæ. i. dabis pro vita ablata. Dicunt tamen aliqui ex Hebræis hanc legem nunquam fuisse apud eos seruata: quoniā potuit fieri vt qui oculū eruit, esset tenerioris complexionis, & ex oculi eructione moreretur.

IN CAPVT. XIX. AD MORVM COMPOSITIONEM annotatio.

Res vrbes separabis tibi: in medio terra tue.] Quantum Dominus Deus homicidij detestetur, ex hoc loco aduerte licebit, postquam eū qui ex ignorantia occidisset, voluit tanto tempore in ciuitate refugij exulare. Similiter admonentur homines, qui alios non sponte offenderunt, eorum fugere conspectum, ne præsentis dolore commoti, vindictam ex innocentibus sumant. Homines enim vehementi ira affecti, solent non discernere quid iustum aut iniustum sit. Vbi simul docemur innocentes tueri, & quantum possumus iuare: ne à ministris iustitiæ grauentur iniquè.

Ipsenon odio habebat eum, heri & nudiuertens.] Docet locus iste prudenter iudices, ex coniecturis sapius agere: vt. i. dolo occidisse suspicentur eum qui ignorantiam in peccato prætendens: antea inimicus erat.

erat. Sunt enim multi qui eum ex infidiis mala egerint, huiuscemodi mala ignorantia tegunt.

Si dilatare fecerit Dominus Deus tuus terminū tuum.] Debent sacra loca multiplicari, iuxta multiplicationem habitationis nostræ.

Non effundetur sanguis innocens, in medio terra tua.] Summè cauendum est, ne terram tuam macules innocentis cruore: quoniam solet Dominus totam punire, & multare terram, si eam viderit innocentis sanguine scdatam. Et sapius admonui, quātum ministris iustitiæ elaborandum sit, vt huiusmodi innocentum homicidia vindicent.

Mittent seniores ciuitatis illius, & capient eum inde.] Multum aduerte debent iudices & prælati, ne. i. loca sacra fiant speluncæ latronum: quemadmodū etiam de ordinibus diximus, ne loca sacra & sacri ordines in homicidarum & aliorum peccatorum priuilegia vertantur.

Non tanges terminum proximi tui.] Quis nūc quæso in hac re, hominum, agricolarum præsertim diceret transgressiones: qui vt terræ palmum alienæ hereditatis, suæ terræ coniungant, terminos auferunt & transgrediuntur, & vix sinunt agros, antiquis limitibus esse diuisos.

Non stabit testis vnus contra virum.] Admonui sapius testes esse multiplicandos, secundum causæ exigentiam.

Stabit ambo quibus lis est: coram Domino.] Debent iudices etiam sancti, Deum semper præ oculis habere cū iudicant, vt sic causæ merita inspiciant, ac si Domino deberent rationem administratæ iustitiæ reddere.

Facietis ei quemadmodū cogitauit facere fratri suo.] Perniciosissima res mendacium præsertim in iudicio, & nimium dolendum nunc est, quòd tam facilè quis habeat falsos testes, si illorum ope egeat, in quos magistratus debent meritò animaduertere, & seuerissimè punire, quem locum intellige etiam de falso accusatore.

Qui remanserint, audient & timebunt.] Iste esse solet punitiois fructus, vt. i. audientes & videntes timeant & de cætero caueant.

IN CAP. XX. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

Mm egressus fueris ad bellum cōtra inimicos tuos.] Instruit hic Dominus suos, quomodo. i. se habere debeant in præliis.

Videris equum & currum: & populum multum pra te.] Sic Hebraicè habetur & sumitur equus pro equis, & currus pro curribus, & multum pra te: pro maiorem te, aut plurem te.

Qui ascendere fecit te de terra Aegypti.] Hinc tibi fiducia accipies, vt qui te eduxit de Aegypto inuitis Aegyptiis: liberabit te ex hostibus qui aduersum te præliantur, & pugnabit pro te.

Cum appropinquaueritis ad bellum. i. ad locum vbi bellandum & congregandum est.

Accedet sacerdos & loquetur ad populum.] Rabbi Maimmoni ex Thalmudicis libris, tractatu de regibus & eorum bellis, verbum cohortationis in hūc modum factum fuisse describit. Primum populo promiscuo, & nondum in classes separato: sacerdos belli dicebat. Quisquis domum ædificauit, & cætera, & mox eius generis homines, potestatem habuerunt redeundi domum: si bellum lege præceptum non erat, sed aliunde susceptum. Mox in turmas

militares, multitudo secernebatur, & mox vnctus sacerdos dicebat. Ne timeatis. Porrò cū acies iam iam instruenda erat, & turmæ pariter consisterent, sacerdos ex edito loco dicebat. Audi Israel, &c. vsque. Vt eruat vos de periculo. Rursus sacerdos dicebat, Quisquis ædificauit domum, quem sermonē princeps apparitorum, per singulas turmas deferebat. Quisquis timet, aut molli est animo abeat, redeatque domum: cuiusmodi sermones alij exactiores, per turmas distulerunt: qui reuersi, mox aciem instruebant collocatis ad principia ducibus, finem agminis clauerunt robustioribus apparitoribus, qui securibus aut (vt alij volunt) falcibus armati, potestatem habebant crura amputandi ad molientibus desertionem aut fugam. Sed timeo omnia hæc ab Hebræis conficta esse & multa fabulosa.

Ne mollescat cor vestrum, ne timeatis, & ne paucaui, & ne formidetis, à facie eorum.] De priori verbo. i. rachach nulli dubium est significare mollire seu molle reddere: vt patet. 2. Reg. 22. vbi dicitur. Pro eo quòd rach. i. mollitum est cor tuum: aut mollis aut tener fuit. Similiter constat secundum. i. iara significare timere. Tertium verò. i. capam videtur significare festinare & commoueri maximè ex timore: vt patet Psal 104. A sonitu tonitruui tui iechapezum i. commouebuntur aut festinabunt. Et 2. Sem. 4. Et tulit eum nutrix eius, ac fugit. Et fuit becophzad. i. dum festinaret illa, aut dum ex timore commoueretur, cecidit. Et Psal. 116. Ego dixi becophzi. i. in festinari meo, aut dum festinarem, omnis homo mendax. i. Cū vidissem hominis vitam, ac dies sic festinare dixi seu asserui omnem hominem deficere: etiam si stare videatur. Verti ergo posset hic. Et ne commoueamini aut ne festinetis ad fugam, aut ne festinet cor motu suo. Solet enim cor pauidum in motu festinare, & forè hoc proprie significat verbum. i. festinè moueri, siue corde, siue corpore. Quartum verbum. i. arats quod vertimus formidare: significat proprie ex timore rigescere seu expauescere, & etiam timere: neque plenè significatio nota est Hebræis: moueor ad priorem significationem, quia video verbum significare roborare vt Hebræi dicunt: citantes illud Isa. 47. Si forè taharofu. i. roboret te, aut formidabilè te exhibeas: seu paueant inimici tui à te.

Et loquentur præfecti ad populum.] Multa disputauit de significatione nominis foter, id est, præfectus quod hic ponitur, priori capite & 16. huius libri: ibi vide, & dixi esse eos qui præcipui duces sunt in ciuitatibus & populis, gubernantes populum: quales erant in singulis tribubus, aut per præfectos intelligit inferiores iudices locorum.

Et non dedicauit eam, id est, de nouo non incæpit ea vti. Verbum chanach non plenè notum est Hebræis, videtur significare de nouo vti aut de nouo incipere vt aliqua re. Prouerb. 22. Chanoch, id est, imbue aut incipe docere puerum, secundum modum eius. Et 2. Paralipo. 7. Vaiachnechu, id est. Et dedicauerunt domum Dei, id est, de nouo vti cœperunt aut applicarunt. Inde chanuch, id est, dedicatio vel innouatio, & chanich, id est, puer domi eruditus: de quo diximus Gen. 14. Sic inferius cū dicitur. Et alius vir incipiat ea vti. i. vxore noua.

Et non profanauit eam.] Significat verbum chahal proprie polluere, & quia res quando communis fiebat, aut homines incipiebant ea vti, dicebatur quodammodo polluta: significat etiam incipere aut initiari, aut si maus significat primum incipere seu initiari, & ex consequenti polluere, quia res

quando tractari incipit, quodammodo polluitur. Diximus de eius significatione sæpissimè. Vocat autem Hebraismus vineam prophanam seu pollutam, cum incipiebat communis fieri domino ipsius & aliis: quod erat quinto à plantatione eius anno: vt habetur Leuit. 19. Tribus enim annis à plantatione non comedebatur fructus eius ab aliquo, & reputabantur præputium 4. anno fructus eius offerebatur Domino, quinto verò communis omnibus erat. Potest ergo hæc litera dupliciter verti: vno modo & non prophanauit eam: alio & non incœpit ea. f. vti, iuxta duas verbi significationes.

Et non accepit eam. f. in sua potestate, vt ea vteretur. Constituent principes exercitus: in capite populi. i. distribuent acies constituendo duces, qui sint capita populi. Alij vertunt. Numerabunt principes exercitus per capita populum, & verbum pachad cōsentit quod significat etiam numerare: neque est idem nomen quod priori loco principem significat, cum eo quod ponitur hic: quoniam prius est soter, secun-

20 dum forer: neque facile est discrimen inter ea inuenire. Videtur tamen quòd soter significet maiorem principem aut maiorem iudicem.

Proclamabis ad eam pro pace. Aut melius, pro integritate. Quàm primum enim ad urbem accessissent, tenebantur ante eam voce præconis proclamare integritatem, quòd. f. integram eam dimitterent si vellet tributum soluere.

Et si integritatem responderint. i. quòd voluit tecum integritatem & pacem.

Erunt tibi tributarij. Significat verbum masas liquefacere, vnde mas. i. tributum sic dictum quòd ex metallo liquefacto fiat pecunia: ex qua communiter soluitur.

In ore gladij. i. in acie vel acumine gladij. Vocatur autem acies gladij os (vt sæpius diximus) quoniam homines scindit & deuorat quemadmodum os hominis cibum seu panem, vnde exploratores dicebant, inimicos esse eorum panem.

Vt non doceat vos facere secundum abominationes eorum. Quemadmodum idola colere, filios immolare, promiscuos habere congressus, & id genus alia.

Impellendo contra eas securim. Diximus superiori capite de significatione verbi nadach, quod videtur significare proicere: quia tamen significatio vtunque ignota est: non duplicet si veritas impellere.

Non succides, Quoniam nunquid homo lignum agri, vt veniat à facie tua in obsidionem? Sensus planus huius literæ est. Non debes arbores succidere, quoniam lignum agri non est homo: vt veniat ante te in obsidionem, vt sese tibi opponat cum urbem obsideris ad eam defendendam, aut vt veniat ad obsidendum te, opponendo se tibi quemadmodum qui urbem obsident facere solent. Aut. Nunquid homo lignum agri, seu nunquid lignum agri est homo, vt velis illud veluti hominem obsidere? ac si dicat. Tu homines venis obsidere: non arbores. Alias expositiones omittimus, quoniam longè à literæ sensu esse videntur.

Arborem quam nosti non esse fructiferam, disperdes & succides. Ponitur hic duo verba Hebraica. f. sachat quod verumis disperdere, & charat quod succidere inter quæ discrimen ponere nõ facile est, & quòd charat significet præcidere & succidere, sunt multa exempla: Isaiæ 18. habes. Vecharat. i. Et præcidet seu succidet ramos. Et Ier. 10. Lignum de sylua cherap. i. præcidit illud. Significat etiam pangere seu pactum inire aut quia frangenti illud precabantur succisionem pangentes: aut quia victimæ succide-

bantur & iugulabantur: aliud verò incertæ significationis est, quoniam Hebræi dicunt illud significare corrumpere perdere, delere & disperdere, & sæpius volui eius propriam significationem venari, sed non potui plenè consequi. Vide quæ Gen. 6. scripsimus. Videtur tamen cōmuniter significare destrueret, quoniam hæc significatio communior est.

Aedificabis munitionem. Si maior non est per se radix, sed à sur vel sarar, significat munitionem à stringendo seu strictione, quòd nõ fit ampla, vel extensa, sed stricta, aut sur quod est saxum, quoniam in saxis communiter ædificatur.

Donec domineris. Alij donec subiicias eam: neque significatio verbi radah quod hic ponitur, plene nota est. Hæc tamen cōmunior est. f. subiicere & subternere. Vide quæ scripsimus Leui. 26.

IN CAPVT. XX. AD MORVM

COMPOSITIONEM
annotatio.

20 **Q**um egressus fueris ad bellum, & videris equos & currus: ne timeas ab eis. Dominus Deus tuus tecum est. Securi valde degunt serui Dei, scientes se etiam in medijs præliis Deum secum habere, quos ille hic securos reddere conatur. Neque solū in eis securi sunt, quinimò in eis maiorem fiduciam concipiunt Dominus (ait puer Domini) illuminatio mea & salus mea: quem timebo? Si consistant aduersus me castra, nõ timebit cor meum. Si exurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo. Sperant enim sancti, maiores se fieri tationibus cum strenuè dimicauerint. Vbi etiam aduerte, qualiter ex acceptis iam beneficiis, doceat eos similia & etiã maiora sperare. Qui enim (inquit) ex Aegypto & fortissimis hostibus eripuit: ex omnibus aliis etiam maioribus liberabit, modo in eo fidant totamque suam spem in eo collocent.

30 **A**ccedet sacerdos & loquetur ad populum. Ne putarent homines suis & non Domini viribus, aduersus hostes dimicare: voluit sacerdotes suos populum, exhortari: qui maximè ad hoc conari debent, vt populum ad fiduciam exhortentur. Et mirum valde est in veteri lege bellorum duces fuisse: nunc verò in nouo, illis bellare prohibitum esse: sed tunc Deus exercituum Dominus vocabatur, nunc verò suos docet non sua defendere. Aduertant etiam ex hoc loco sacerdotes, muneris sui esse, populo persuadere fiduciam in Deum.

Et loquentur præfecti ad populum. Distincta sunt sacerdotis munera ac ducis, illius enim est (vt diximus) ad fiduciam exhortari: istius verò, milites deligere, formidolosos abiicere.

40 **Q**uis est vir qui aedificauit domum nouam, & non deducit eam? Ad quid quæso Domine vis, istos ad bellum ciere, si eos in via in domum suam præcipis reuocari: Vult Dominus, vt quantumcunq; debilis & pauidus sis, opera tamen virtutis aggrediaris. Alij te reducant, tu verò ad magna te accinge, & conare quod non potes perficere, magnū enim in operibus bonis est saltè inchoare. Aduerte etiã hic Domini dignationem, qui noluit alienum de meis laboribus gaudere & eis frui. Audi quid per Isaiam Dominus dicat. Aedificabunt domos & habitabunt, & plantabunt vineas, & comedent fructum earum. Non ædificabunt & alius habitabit: non plantabunt & alius comedet.

Disce

Disce etiam punitionem Dei esse, si labores tu, & alius auferat aut luxurietur in bonis tuis quibus laborasti. Stabunt iusti in magna constantia, aduersus eos qui se angustiauerunt, & abstulerunt labores eorum. Admonetur etiam duces, omnes eos ab exercitu reuocare, qui valde mori timent, aut cor in patria habent: ratione alicuius rei quã valde diligunt. Similiter docemur, quam inepti sint ad bellum viri formidolosi: qui non solum in bello succumbunt, sed aliis cor auferunt: ne fortiter agant.

Cum appropinquaueris ad ciuitatem, vt pugnes contra eam: proclamabis ad eam pro pace. Doceris Christiane, non disceptare contra aliquem, nisi illi prius offeras pacem. Decorat enim valde litem suam: qui aduersario suo prius obtulit pacem. Maiora tamē nos docet sanctus Dauid: vt. f. cum eis qui pacem odio prosequuntur, pacifici simus.

Mulieres & paruulos prædaberis tibi. Docet in medio itæ, misericordiam esse memores: eosque nõ punire, qui nobis non resistunt neque aduersantur.

Comedes spolia inimicorum tuorum, quæ dederit Dominus Deus tibi. Solet Dominus ab impiis auferre cibum, quem piis & sanctis suis subministrat.

Vt non doceant vos facere secundum abominationes eorum. Sunt in omni communitate nõ solum mali, sed omnium malorum artifices & exemplaria, quibus Dominus nullo modo parcere iubet, aut vitam concedere: vt scias quàm sit perniciosum, malorum doctorē aut exemplar te exhibere. Audi quid Dominus dicat Apoc. 2. angelo Pergami. Habeo (inquit, aduersus te pauca, quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balach mittere scandalum coram filiis Israel. Angelo etiam Thiatiræ dicit. Habeo contra te pauca. Quia permittis mulierem Iezabel quæ se dicit Prophetam, docere & seducere seruos meos: fornicari & manducare de idolothitis. Nunc pro dolor? habet totus Christianismus huiusmodi vitiorum magistros, & nemo est qui consideret aut puniat eos.

Non disperdes arbores eius. Hoc est præceptū piissimi Domini, sed non hoc audiunt impiissimi serui, sed quicquid possunt hostibus subtrahere & perdere, destruant. Et aduerte quàm piè doceat dominus suos, bella aduersus hostes exercere. Istuc tenet quod statim sequitur, vt. f. instruant contra ciuitatem munitionem, in qua re filij huius seculi, plurimum edocti sunt & experti.

IN CAP. XXI. IVXTA LITERAM ANNOTATIO.

60 **S**i inuentus fuerit occisus in terra. Licet sanctus Mosch in hoc libro, multa ex legibus iam promulgatis repetat, multa tamen supplet, quæ in eis videntur omissa: qualia sunt omnia ista. Aduerte autem hic quòd vt superiori capite diximus, verbum chalal significat incipere & pollueret seu commune facere: addunt etiã Hebræi vulnerare, quod est incipere occidere: vnde videtur verbū significare propriè incipere quamcunque rem, siue bona. siue mala sit. Posset chalal. i. occisus vel vulneratus, esse à chalal, vt significat pollueret, quoniam pollutum apud Iudæos reputabatur cadauer, sicut tangens illud, aut à chalal, vt significat vulnerare & confodere, quod videlicet cadauer occisum confossum sit. Aliqui pro occiso vertunt cadauer. Si inuentum fuerit cadauer. Agit autem hic Do-

minus de occisione cuius author ignoratur, & posset verti. Cum inuentus fuerit vulneratus in terra.

Egredientur seniores tui & iudices tui. Non loquitur de iudicibus propinque ciuitatis: sed de iudicibus præcipuis. f. sacerdotibus, vt infra dicitur, & coram illis, debebant seniores ciuitatis propinquioris iustificare se, hac ceremonia.

Metietur ciuitates quæ sunt in circuitibus occisi. Hoc fiebat vt scirent quæ ciuitas esset propinquior, & quia de illa erat maior suspicio, quòd. f. aliquis ex ea homicidium perpetrasset, ideò illius seniores se hac ceremonia purgabant in conspectu Iudicum.

Et erit ciuitas propinqua occiso. Concessa est sententia, & supplendum est. f. faciet hoc. Aut melius cum Sancte vertendum. Et erit, Ciuitatis propinque occiso, capient seniores ciuitatis vitulam bouis. Dicit autem vitulam bouis. i. filiam bouis aut de genere bouum.

Cum qua non est agricolatum. Hebraicè est, qua non est seruitum. Munsterus. Cum qua non est seruitium vllum factum, quod statim Scriptura suo more explicat, dicens.

Quæ non traxit cum iugo. Verbum massach significat propriè trahere: vt patet Hamos 9. Et calcans vvas cum mossech. i. trahente temen. f. ad agrum: aut aratrum ad seminandum. Sic 1. Reg. 22. Et vir massach. i. traxit arcum. Et Isa. 5. Veh mosseche. i. trahentibus iniquitatem, funibus mendacij, & veluti funibus plantæ peccatum. i. veh qui mendacijs vestris extenditis tempus punitionis, putantes eam nunquam venturam. Aut veh qui adducitis seu acceleratis punitionem, trahentes eam ad vos veluti funibus mendaciorum vestrorum: ac si dicat. Veh qui mendacia facitis & dicitis, quibus veluti funibus trahitis ad vos punitionem Domini, & huic seu sui textus sequens magis quadrat, qui ait. Qui dicunt, festinet acceleret opus suum.

Ad vallem asperam. Dicitio ethan. i. aspera, significat propriè durum & fortè, si est à radice aiat: Nam Num. 24. habes. Ethan. i. robustum durum est habitaculum tuum: vnde hic melius veritas: ad vallè duram quàm asperam, quoniam vt in litera explicatur, ducenda erat ad vallem quæ non erat culta, & ideò erat dura. Aduerte autem hic quod vitula hæc præ se ferebat cadauer occisi hominis, & occidebatur ad modum occisi hominis, & lauabant seniores manus super eam, protestantes se hominem cuius illa typum gerebat non occidisse, & se innocentes & mundos à sanguine hominis occisi, quem morem Pilatus seruasse visus est in damnatione Christi, qui cum se innocentem ostendere voluisset, manus suas lauit, dicens: Innocens ego sum à sanguine iusti huius: vitula verò quæ iugum non traxerat, deligenda erat, ad protestandam innocentiam hominis occisi: terra verò seu vallis dura & sine cultu præ se ferebat innocentiam & munditiam ciuitatis, quòd, scilicet, sine vlla culpa esset illius occisionis factæ.

Et frangent cervicem vitula in valle. Vnicum verbum est in Hebræo. f. araph quod Hebræis significat decervicare, (si sic liceret Latinis auribus loqui) quod nos ter Sanctes vertit. Cervicem frangēt. Addunt etiam significare stillare, ad quod citant illud infra 3. cap. vbi dicitur iaaroph, id est, stillat vt pluuia doctrina mea, sed meo iudicio verbum significat iugulare aut fluere vt ex iugulo: vnde hic vertendum puto. Iugulabunt vitulam ibi in valle. Mosch decimo habes. Ipse iaaroph, id est, iugula-

Ee 3 bit

bit aras eorum. i. succidet, siue ad modum eius qui iugulat, ceruicem succidet.

Sacerdotes filij Leui.] Constat ex hoc loco sacerdotes ex tabernaculi loco accersendos. Dicit autem filios Leui, ne alios à se factos, aut sacerdotes idolorum: vocare auderent ad hoc opus.

Iuxta sermonem eorum erit omnis litis, & omnis plaga.] Hebraicè est iuxta eos eorum, & est sensus. Prout dixerint, vel iudicauerint erit decretum litis, seu determinatio litis, & plagæ: ac si dicat, *Quemadmodum ad eos pertinet ministrare Domino, & benedicere populo:* ita & determinatio omnis litis & plagæ lepræ aut infligendæ. Si verò de re homicidij perpetrati sit sermo, sensus est. Prout ipsi decreuerint, erit iudicium seu sententia litis & plagæ. Nam si adiudicarent ciuitatem in homicidio perpetrato culpabilem, & imposuerint plagam: standum erit iudicio eorum. Sed quia hic nõ videtur fuisse litem aliquam, priorem sensum amplectendum puto. Stabat, autem, iudicio sacerdotum, quoniam ipsi aliis doctiores in lege erant, & magis debebant Deum timere.

Et respondebunt & dicent.] Ex his verbis colligo: sacerdotes interrogasse seniores: an scirent quis homicidium perpetrasset, eosque respondiisse quod in litera habetur.

Ne desanguinem innocentem in medio populi Israel.] Constat ex hoc loco omnem sanguinem occisi hominis, & non publica autoritate dici sanguinem innocentem. Nam licet homo esset alias peccator, respectu tamen homicidij qui non poterat eum priuata autoritate occidere innocens dicebatur.

Auferens sanguinem innocentem de medio tui. i. obligationem vindictæ sanguinis innoxij.

Quia facies quod rectum est in oculis Domini. i. quia fecisti quod Dominus fieri decreuit: ad innocentiam comprobendam.

Captiuam duxeris captiuitatem eius.] De bellis cum externis gentibus sermo est, & per captiuitatem intelligit omnia spolia, præsertim homines. Sic cum dicitur.

Videris in captiuitate, intellige inter captiuos, *Et complacueris in ea.*] Significat verbum chassach, i. complacuit, propriè adhærere & coniungi: vnde vertendum puto. Et adhæseris ei. s. amore, dilexeris inquit eam. Diximus de significatione nominis Exo. 27. & cap. 7. huius libri.

Faciet vngues suos. Dubia valde & incerta est significatio verbi sapor, à quo siporneah, i. vnguis. Putat autem Hebræi nomen hoc significare, propter illud Ierem. 17. Peccatum Iehudah, scriptum est stilo ferreo, besipporem, i. in vngue adamantino, sed si vnguem significat, putarem non quemcunque, sed auis: à sippor quod est auis: vnde locum Ieremiæ citatum vertendum putarem. Cum vngue adamantino. Videtur enim vnguis auis, aptum ad scribendum instrumentum, aut calamo adamantino. Timeo etiã eos decipi, in nomine scamir quod adamantem vertunt, quod est à scamar, i. custodire ad quod nullam habet allusionem, & videtur potius veprem, quàm adamantem significare. Significat enim scamir etiam veprem vt patet Isaia 5. vbi dicitur. Et ascendes scamir, i. vepris aut spina: quod si verum est reddendus esset locus Ieremiæ citatus sic. Peccatum Iehudah scriptum est stilo ferreo: cum penna vel calamo vepris: qui solet scindere papyrum, si eo ad scribendum vtaris, aut quia scindit rem in qua scribis, vnde Sanctes vertit stilo ferreo, & stilo adamantino, & sequitur. Sculptum in tabula cor-

dis eorum, & in cornibus alarum eorum. Hic verò acceptandam puto significationem qua significat vnguem: vnde vertendum puto. Faciet vngues suos, id est, reseccabit, quemadmodum habes 2. Sem. 19. de Miphiboset, quod non fecerat sibi labium neque pedes, id est, nõ reseccauerat pilos labij neque vngues, aut pilos pedum, per quos fortè pudendorum pilos intelligit, & fortè erat Gentilicus ritus, vngues non reseccare, quem ritum voluit Dominus hac ceremonia tollere. Volebat enim Dominus ea deponere omnia quæ gentilitatis erant, etiam vestem.

Flebit patrem suum, & matrem suam per mensem dierum.] Volebat Dominus eam patrem & matrem deslere, ac si eos perdidisset: quoniam amplius non erat visura eos. Et colligi ex hoc loco videtur, fuisse consuetudinem, lugere mortuos ad mensem, & quod additur dierum, phrasim linguæ esse puto, quemadmodum annus dierum. Hebraicè est, per lunationem dierum, quoniam Hebræi per lunas, menses suos supputant.

Dimites eam anima sua. i. voluntati pro qua sepe anima sumitur.

Neque contractum facies de ea.] Alij vertunt. Neque negotiaberis, sed verbum amar videtur potius significare contrahere seu contractum facere, & quia contrahentes, ad inuicem ligantur & obligantur, significat ligare, vnde homer, i. manipulus sic dictus, quod sit ligatus.

Quum hæreditare fecerit filios suos, quod fuerit illi. i. bona quæ habuerit.

Non poterit primogenitum constituere.] Hebraicè vnicum est verbum, s. bacher quod significat ad literam primogenitare, si sic loqui Latinis fas esset.

Ante filium exosse. i. proponedo illum filio exossæ. *Vt det eis partes duas.*] Ante huius legis promulgationem, hæc lex à patribus seruata est. Nam Gene. 49. dat Iacob filio suo Ioseph quem primogenitum pro Reuben constituit, partem vnã vltra partem sibi debitam: quam hæreditauerunt Ephraim & Menasseh. Et Hebraicè hîc est. Os duplex seu duorum, i. portionem duorum orum comedentium. Vocat autem Hebraismus portionem os: quia solet dari iuxta ora comedentium.

Ipsè est enim principium fortitudinis eius. i. primum in quo fortitudo, & vis generatiua ostenduntur. Istuc tendit quod Iacob dicit Reuben Gen. 49. Tu fortitudo mea & principium roboris mei.

Illius. i. ad eum pertinet ius primogenituræ: non tamen in Hebræo est primogenituræ.

Cum fuerit viro filius declinans.] Aut clarius recedens, s. ab obedientia parentum: aut ab eo quod rectum est. Cum enim verbum sur significet recedere, videtur forer ab eo deriuatum quod hic ponitur recedentem significare, & quod sequitur. Et rebelles. Melius veritas amarus, qui, s. amaritudine parentes afficiat, & nomen moreh consentit, quod est à marah, quod significat amaricari.

Capient eum pater eius & mater eius.] Melius veritas comprehendit: quoniam verbum hoc potius videtur significare.

Ad portam loci eius.] Solebant vt sæpius admonuimus, in portis vrbium conuentus iudicij fieri: vt omnes exteri facilius possent iudices accedere.

Declinans & rebellis.] Melius veritas, recedens & amarus: quod expone vt supra hoc eodem capite exposuimus.

Comessator & potator.] Licet significatio nominis zolel sit potator, est tamen coniectura ex cap. 23. Prou.

Prou. comessatorem significare, ibi enim dicitur. Ne sis cum potatoribus vini, bezole. i. cum epulantibus carnem sibi. Dicitur etiam zulah significare vtilitatem, sed arbitror hoc nomen esse à radice zul.

Si fuerit in viro peccatum iudicij mortis. i. crimè per quod morti adiudicandus sit.

Suspendes eum in ligno.] Duo genera interiectionis legimus fuisse apud Hebræos. s. lapidationis & suspensionis, & videtur mortem à lege inflictam fuisse vt plurimum lapidationem, à iudice verò suspensionem. Addunt Hebræi adhuc alia duo genera, s. stragulationem, & iugulationem, sed meo iudicio ea ex Scriptura non habent. Diximus de his nõ nihil Exo. 21. & 17. huius libri, si plura de his scire desideras, lege Rabbi Selomoh loco Exodi citato: quem sinò habes, aut Hebraicè non intelligis, lege ibidem Fagium, qui verba Rabbi Selomonis luculenter explicat. Dicit enim Rabbi Selomoh, quod quotiescunque in Scriptura dicitur aliquem interficiendū, non expresso mortis genere: debere eum strangulari, sed hoc nõ probat ex aliquo loco Scripturæ: ideo non illi multum fidei tribuendum arbitror: imò ex hoc loco videtur haberi oppositum, vt. s. cum dicitur absolutè interficiatur, debeat intelligi per suspensionem: quoniam postquam textus dicit interficietur, more suo statim explicat & suspendes eum in ligno, quasi idem reputans interfici, & in ligno suspendi.

Non pernoctabit cadauer eius in ligno.] Non putes reum ex pietate à cruce auferendū, sed ne cum esset reus & nequam, super terram existens eam contaminaret: vt textus sequens explicat.

Quoniam maledictio Dei suspensus est.] Significat verbum chalal alleuiare, leuem reputare despiciere & maledicere, & si in priori significatione verbum interpretetur, s. quoniam alleuiatio Domini suspensus: sensus erit. Quoniam alleuiatio, s. terræ à Domino, seu quæ facit Dominus, est suspensus. Videtur enim terra onerata malis hominibus alleuiari, cum illi è terra eliminantur. Prior tamen sensus Paulo videtur confirmior qui ad Gala. 3. hunc locum citas, dicit. Maledictus omnis qui pendet in ligno. Sed sacra Scriptura multos sensus etiam literales habet.

IN CAP. XXI. DEVT. AD morum ornamentum annotatio.

Si inuentus fuerit occisus.] Admonui sæpius quemadmodum & sacra Scriptura admonet, quanti faciat Deus hominis occisionem, vt nõ solum homicidiam, sed terram in qua commissum est: voluerit pœnas dare & expiari, & doleo valde, reges non tanti illud facere, sicut meritò faciendum est, multasque communitates graues pœnas dare, quod in huiusmodi negligentes quam par est, inueniantur earum rectores: vbi similiter aduerte quàm diligentes esse debeant iudices ac seniores in perquirendis homicidiis.

Et erit ciuitatis propinqua occiso.] Docet agendum iudicibus aliquando esse ex coniecturis, præsertim vbi author criminis ignoratur. Istuc enim tedit huiusmodi ciuitatum mensuratio. Similiter admonentur seniores cuiuscunque vrbis, curare ne mala in sua ciuitate aut terminis ipsius perpetrentur.

Lauabunt manus suas super vitulam.] Forsitan ex hoc loco orta est canonica purgatio. Debent illi de

quorum innocentia dubitatur, & de quorum malitia præsumitur purgare se publicè: quod delictum de quo super eos præsumptio est: non commiserunt.

Et oculi nostri non viderunt.] Non solum qui crimè committit, reus dicitur, sed etiam qui videt & non indicat.

Expia populum tuum Israel. Debent orare principes communitatis pro peccatis quæ accidunt & nõ puniuntur: ne fortè eorum incuria aut negligentia acciderint, similiter ne Dominus cõmunia immitat flagella.

Si egressus fueris ad bellum.] Docentur legiflatores ea quæ non sunt de se mala permittere, præsertim cum populum pronum viderint ad legem transgrediendam, si ponatur. Admonemur etiam hic, multa quæ mala prima fronte videntur, certis vestita circumstantiis bona fieri. Prohibuerat enim Dominus alienigenas ducere in vxores: modò verò permittit certis modis coniugio aptatas. Permisit verò istas & non alias, quoniam cum sint veluti seruæ, non facillè possunt viris à fide recessum persuadere. Videbatur enim ista, omnia Gentilitatis deposuisse.

Flebit patrem suum & matrem suam.] Nõ vult Dominus hominem quocunque statu sit, pietatis in parentes obliuisci, sed naturæ sua iura tribuere.

Non negotiaberis cum ea.] Voluit vbique Dominus, aliquid esse pudicitiaæ sceminarum pretium, quemadmodum hic voluit libertate compensari.

Non poterit filium dilectæ primogenitum constituere.] Iniqui solent esse homines, in distribuendis bonis filiis vxorum dilectarum, cui rei voluit Dominus obuiam ire: ne cæca ducti cupiditate: iustitiam inuenterent. Similiter discimus quibus Dominus voluit priuilegiis, priores vxores ac filios primogenitos honorare: quibus voluit duplicem portionem in bonis esse parentum suorum, quod meo iudicio ideo factum est: quod primogenitus videtur patrè gestire, ac eius personam gerere: & alios fratres veluti pater curare.

Si fuerit viro filius declinans.] Iniquissimum videtur, vt filium nutrias, doceas, & promoueas, qui tibi sit rebellis & malus: ideo voluit Dominus tam graui eos pœna affici, sed tam cæcus est parentum erga filios amor vt rarò eos quantumcunque peruersos, ad iudices hac pœna multandos adducant: quo in loco aduertant communitatum rectores, se teneri tales filios punire, si viderint in hoc patres fore negligentes. Erat hic locus quo parentes admonere debuerant, vt filios in officio continere curarent: ne tales essent, quales cõmuniter eos videmus: sed pro dolor: neque castigant, neque eos magistratui aut præceptoribus castigandos tradunt.

Non pernoctabit cadauer in ligno: aut nõ permanet.] Terret me vera locus iste, asserens impium etiã mortuum contaminare terram. Quid enim viuus faciet, qui mortuus non permittitur super terram esse, etiam in suspèdio? Similiter terram impiis mirum in modum grauari quæ eorum suspensio alleuiari perhibetur.

IN CAP. XXII. DEVT. AD iuxta literam annotatio.

Non videbis bouem fratris tui vel pecus aberrantes.] Significat verbū nadach vt cap. 20. huius libri diximus, piicere & expellere, & hic verti possit expulsos aut pietos: vnde 2. Sē. 14. Ee 4. iuueni-

inuenire licitum erit. Cogitet cogitationes, vt non iudicet. i. eiiciat, aut expellat eiectione aut expulsu suu. *Et abscondes te ab eis.* quasi non videas, vt. l. non custodias. Verbum alam abscondere significat, vnde almah. i. puella abscondita.

Non videbis asinum fratris tui, vel bouem eius cadentes in via, & abscondes te ab eis: erigens criges secū. Hæc sententia hic clarius ponitur quam Exo. 23. ibi enim habetur. Cūm videris asinum odientis te, iacentem sub onere: defines relinquendo illi? Relinquendo relinques secum? ac si dicat. Non relinques eum, sed iuuabis illum, & iste meo iudicio est germanus literæ sensus.

Non erit vas fortis super mulierem. Possumus per vasa intelligere vestes: vt. l. non sint vestes masculi super fœminam: quoniam statim sequitur. Et nõ induet vir vestimentum muliebri. Possent etiam per vasa fortis intelligi arma, & prohiberi, ne fœmina gerat arma quibus viri vt solent: quemadmodum lancea, ensis & id genus alia. Multa enim mala fieri solent: si fœmina vestibus virilibus induatur, aut vir veste fœminea.

Quoniam abominatio est Domini Dei tui: omnis faciès hac. i. res à qua Deus tuus maximè abhorret, & quã maximè detestatur.

Non accipies matrem super filios. i. postquam filios acceperis: non accipias super eos seu præter eos matrem ipsam, & voluit Dominus eos vt pote crudeles, pietatem docere, etiam in bruta.

Facies murum per circuitum, tecto tuo. Si dictio machach quam vertimus murum, est ab aiach, significat rem angustam vel arctam, & est sensus. Facies angustiam. i. arctitudinem quandam. Solebant habitatores terræ Chenahan, & etiam Iudæi in superiori parte domorum solarium habere, ne autē contingeret inde cadere, præcipit Dominus murum circumquaquæ fieri, & dicit Rabbi David fuisse altitudinis quatuor digitorum super se positorium, aut amplius si opus fuisset, sed meo iudicio Rabbini ille diuinat. Altior enim solet huiusmodi murus fieri, vt. l. casum impediatur, & non impediatur aspectum, & solet esse mensuræ medijs hominis. Alij volunt hunc murum factum, ne quid quod superius esset, caderet. Alij vt ille qui ambularet in solario non sibi timeret, sed securè incederet.

Non pones sanguines in domo tua. i. obligationē ad luendam sanguinis ibidem fusi pœnam: si quis inde decedisset, & hinc pendere licebit, quantum ab humani sanguinis effusione Dominus abhorrebat, qui etiam sine culpa effusum vindicabat. Hinc abusu illū ortum inter Christianos puto: vt male fortunatam domum illam arbitrentur, in qua quis sibi manus iniecerit. Et ponere sanguines super domū, est Hebraismus, significans facere domum suā obnoxiam sanguini effuso in ea, aut vindictę sanguinis ibidem effusi cum cadendo ceciderit ex eo. Eugubius putat Dominum domus daturum pœnas, si ex solario aliquid decideret, quod hominē transeuntē occidisset, sed melius intelligunt, qui hoc ad hominem inde cadentem referunt.

Non seminabis vineam tuam mixtis: ne forte sanctificetur plenitudo seminis quod seuisi, & fructus vinea. Verbum chala à quo chalaim quod vertimus mixta: significat propriè prohibere. Aggei 1. habetur. Propterea super vos chaleu, id est, clausurunt se cœli aut prohibiti sunt cœli. Et Psal. 119. Ab omni via mala chalisti, id est, prohibui pedes meos. Dicuntur autē mixta prohibita, quoniam prohibetur misceri, aut clausa quia vnum intra alterum clauditur in rebus

mixtis, & est sensus. Ne forte sanctificetur. i. offeratur Domino aliqua pars plenitudinis. i. fructus seminis quod seuisi & fructus vinea, ac si dicat. Ne forte aliquod immundum Domino offeratur, quales sunt huiusmodi fructus. Neque plenè conlita an prohibeat, in eodem agro vitem plantare, & alia semina seminari: vel potius prohibeat, alterius arboris semē in vite inseri, & vtrumque prohiberi æstimo, sed textus priorem mixturam prohibere videtur. Alij (quoniam verbum chadas non solum sanctificare, sed etiam pollucere significat) vertunt. Ne forte polluaturn plenitudo seminis tui, & fructus vinea. i. ne totum quod seueris, simul polluaturn. Est & tertius sensus. Ne forte separetur plenitudo seminis quod seuisi. i. ne forte separet tibi huiusmodi semina, nollens soluere ex eis decimam, sed primus sensus, mihi apparet germanior. Hac verò lege voluit Dominus hominem rerum species non confundere, quas ille sua summa sapientia discreuit.

Non arabis in asino & boue pariter. Etiam sententia hæc nos ad pietatem & misericordiam hortatur: cū enim bos sit asino robustior & fortior: traheret & fatigaret illum, quod author pietatis hic prohibet.

Non indues te laneo & lineo indumento. In Hebræo est. Non indues saatanem. Dicunt autem Hebræi dictionem saatanem, compositam esse ex tribus. l. ex (sua) quod est lene, & (tauah) quod est filare, & (riin) quod est torquere filum, sed meo iudicio ignorant significationem nominis saatanem, neque videtur significare vestem ex lino & lana contextam, quoniam in textu additur lana & linum. Sic enim Hebraicus habet textus. Non indues saatanem lanam & lina pariter ipsa: nisi id quod additur sit explicatio nominis saatanem, & forte erat certū genus vestis. Leuit. 19. habetur. Et vestis mixtionum saatanem non ascendet super te: vbi non additur lana & linū: vnde videtur hoc genus vestis esse ex lino & lana contextum.

Funiculos facies tibi super quatuor angulos operimentis tui: quo operies te. Munsterus vertit fimbriolas. A gadol quod est eleuare, magnificare, est gedelim quod hic Sanctes funiculos vertit, sed meo iudicio significat extensum ad modum capillorum, & sunt hi pili qui relinquuntur in fine telæ, qui non sunt texti, & sunt veluti capilli, & videtur gedelim significare id quod nos vocamus *guedelha*, quæ est quæ dā coniunctio capillorum ad modum manipuli, & forte à nomine Hebraico gedelim deriuatur nostrū *guedelha*: quæ admodum arimon quod Hebræis est malum punicum, deductum est nomen vulgare nostrum Romaam, quod idem nobis significat. Quod autem dicitur super quatuor angulos vestimenti, aut vt Hebraicè habetur: super quatuor alas vestimenti. Vocat alas, quod nos vocamus *abas*. i. extremitates cappæ seu vestis superioris: vnde quia præcipiuntur hic poni in quatuor angulis vestimentorum seu alis, constare videtur Iudæos, vti cappis nõ apertis à parte anteriori, quales sunt cappæ quas nostri vocant *capuzes* aut *lobas*: quibus nostri sacerdotēs vtuntur, quod etiam ex eo constare videtur, quod præ magna tristitia rumpere ac scindere solebant huiusmodi indumenta, quod non facerēt, si huiusmodi vestes à parte anteriori scissæ & diuisæ essent. Ponitur hoc statutum 15. capite Num. & præcipitur eis ponere in fimbria filum hiacinthinum: forte quod huiusmodi fila quæ ponebantur in alis, erant hiacinthina. Ponebantur autem vt ibidem dicitur: vt illis visis, præceptorum Domini recordarentur.

Et

Esimposuerit ei occasiones verborum. Ignorat Hebræi quid propriè significet alal, à quo alilot, quod Sanctes occasiones vertit. Dicunt autem Hebræi significare omnia hæc, scilicet, facere, inuoluere, racemare, & Sanctes qui hic vertit occasiones, in lexico dicit alilah à quo alilot, significare opus: quare debet opus verti seu opera: vt fit sensus. Et imposuerit ei opera verborum, id est, opera mala, dicta quidem, sed non facta: ac si dicat. Si mentitus fuerit, dicens se non iuuenisse eam virginem. Significatio propria verbi videtur esse racemare seu quærere racemos post vindemiam: nos dicimus *rabiscar* aut *rebuscar*, & patet significare hoc Leui. 19. vbi abundè scripsimus de verbi significatione. Et infra 24. cap. habes. Cūm vindemiaueris vineam tuam, non te holer, id est, racemabis post te. Et quia id quod racematur, reuoluitur intrinsecus & extrinsecus, & attrahatur manibus, videtur etiam ex consequenti significare reuoluere, cuius significationis exemplum habes Iob decimo sexto capite, vbi dicitur. Veolalti, id est, inuolui aut reuolui, cum puluere vel in puluere cornu meum. Vnde videtur quod alilot, significet hic reuolutiones seu attractiones, quales solent fieri in vite, cūm quis in ea racemos post vindemiam quærat: nos significantius vocamus *em xoual hada*, ac si dicat. Et imposuerit ei attractiones quod. scab alio fuerit contrectata, & inquisita, verborum inquam non rerum, quoniam re vera non fuit ab alio contrectata, significatio re vera ignota est: neque potui coniecturas certas inuenire ad venandam propriam nominis aut verbi significationē. Qui occasiones legunt, dicunt sensum esse. Et dederit occasionem diffamandi eam, sed quia nomen nusquam (quod sciam) occasionem significat: suspecta mihi est huiusmodi significatio.

Educent virginitates. Ji. signa virginitatis, nempe sanguinem ruptihimenis. Solebant enim matres in Israel, linthea super quibus vir filiam primum cognouerat seruare: ad hunc finem ne videlicet gener, malum nomen postmodum filia suæ imponeret: neque cum Hebræis hic sentiendum est, qui dicunt per expansionem vestimenti intelligendam expositionem rei coram iudicibus. Dicit autem vestimentum & non lintheum quoniam fieri potuit, quod non super linthea, sed solo aut super pauimentum cum ea congrederetur, & vestes aut camisia maneret sanguine infecta, quam mater seruare solebat, & vsque hodie aliquæ apud nos ostendunt hæc, vt monstrant se bene pudorem filiarum suarum custodisse.

Imposuit occasiones verborum. Expone vt iam hoc capite explicauimus, & melius (vt diximus) veritas. Et posuit ei opera aut reuolutiones verborum confictas non veras.

Et expandent vestimentum, scilicet, camisiam aut lintheum.

Et flagellabunt eum. Verbum iasar significat castigare & flagellare, & potius castigare & erudire quã flagellare.

Mulabunt eum centum argenteis. Verbum hanes, etiam condemnare significat.

Quia fecit fœditatem in Israel. A verbo nabal quod est cadere & fœdare, est nebelah. i. fœditas. Significat autem verbum nabal, secundo fœdare: quoniam quæ cadunt, fœdari solent.

Auferes malum è medio tuo. Verbum bahar vt sæpius diximus, quod hic auferre vertimus, propriè significat comburere & depascere. Iubebatur autem

puella ad domum seu ostium parentum lapidari: vt parentes de cætero maiori cura & studio, puellas suas custodirent, ne talem confusione in subire paterentur.

Si inuentus fuerit vir coicens cum muliere maritata. Loquitur lex de fœmina consentiente & patiente stuprum, & casus tres aut quatuor qui in litera ponuntur, manifesti sunt. Et verbum baal à quo beulah. i. maritata significat supergredi, superiorè esse, vt vir vxori.

Puellam eo quod non clamauerit in ciuitate. Hebraicè est puellam super verbum, quod non clamauit in ciuitate, sed sensus redditus est.

Et apprehenderit eam vir. Significat verbum chasach propriè fortificare & roborare se, vnde germanus veritas. Et roborauerit se in eam, aut inualuerit. Et aduerte aliquos voluisse adulteram illam, quæ Christo à Pharisæis delata est, fuisse ex huiusmodi inuitè cognitis in agro, vbi nõ erat clamandi locus, quam lex quidam à morte absoluebat.

Non accipiet quisquam vxorem patris sui, & non reuelabit oram patris sui. Dicit Aben Ezrah legem hic prohibere, ne filius à patre oppressam in vxorem accipiat: quoniam de nouerca & vxore iam cautum fuerat Leuit. 18. Possent tamen dici legem hæc aliam repetere, vt memoriæ imprimeretur magis. Vocat autem fimbriam fœminæ, fimbriã vel alam patris: quoniam in sola patris potestate est, eã leuare. Nostra enim dicuntur quæ sunt in nostra potestate. Alij dicunt hoc idè esse, quia hoc debet esse viro quod ala aui. i. adiutorium. Vocat autem fimbriam alam, quoniam modum alæ habet, & ita corpus teget, vt ala auem.

IN CAP. XXII. DEVT. AD morum elegantiam annotatio.

Non videbis bouem fratris tui, vel pecu errantes, & abscondes te ab eis. Quid aliud lex hæc cõmẽdat nobis, quam proximitatem & mutuam dilectionem? Expende quæso iniquitatem nostram. Omnes volumus indigentias nostras ab alijs videri, rari tamen sunt, qui velint videre aliorū, & multi sunt qui abscondunt se, ne hæc videant in alijs: vnde iusto Dei iudicio fieri solet, vt qui oculos auertit à proximo suo, cum eius auxilio indiget: negligatur ab alijs cum indigerit ipse. Et considera Dei pietatem, qui non solum proximum ipsum, sed res etiam infimas eius, te voluit curare vt tuas. Vnde August. in regula, nos tanto magis proficere dicit, quãtò magis curauerimus res communes quã nostras.

Erit tecum, donec requirat frater tuus. Duo nos docet locus iste. Alterum restituere inuenta, quæ alterius esse nouimus. Alterum neminem teneri, rem inuentam suis expensis ad Dominum reducere, sed sat est eam apud se habere. Neque negligit, nos rem proximi debere curare vt nostram.

Non videbis asinum fratris tui, vel bouem eius, cadentes in via, & abscondes te ab eis. Pusilli animi est, tunc odij aut iniuriæ meminisse, cum proximus tuo auxilio indigerit. Superioribus armis cum eo dimicas: si aduersus eum indigentem prælieris, sine esse parem, & tunc si volueris honorificè aduersus eum bellabis, nunc te inferior est, iuua illum. Omitto interim, quod eum prouocas: ad dilectionem tuam, & satis castigas, cūm cum nolentem & inuitum iuuas.

amicum tuum, & odio habebis inimicum tuū. Sed lex hæc non præcipit istas gētes odire aut illis malum cupere: sed non cupere bonum, quod non nisi amicis quærere tenemur, loquendo de bono quodā familiari & magno, aut, quod verius credo præcipit non quærere istis bonum neque integritatem in pœnam, eò quod non occurrerunt eis venientibus ex Aegypto cum pane & aqua, quemadmodum proximos & quasi fratres decebat, sicut Prophetæ mala inimicis precabatur. Legimus tamen

Samu. 10. Dauidem pacem habuisse cum rege Hammonitarum, quem per nuntios super morte patris consolatus est.

Sis custoditus ab omni re mala.] i. ab omni immundicia & turpitudine, quemadmodum statim explicat. Possit etiam extendi loquutio ad omne peccatum, quod victoriam & auxilium diuinum à nobis impedire potest.

Propter occursum noctis.] i. propter pollutionē quæ in fomnis accidere solet noctu.

Erit cum declinauerit vespera.] Melius veritas cum se verterit vespera. i. cum redierit vt solet, aut cū Sol se verterit ad occasum. Significat enim verbum panah propriè vertere se aut respicere.

Et locus erit tibi extra castra.] Hebraicè est. Et manus erit tibi, sed iā in Hebraismis admonui & Gen. 34. Hebræos vocare brachia maris, & diuerticula seu valles quæ à magno & lato campo egrediuntur manus, iuxta illud Psal. Hoc mare magnum & spatiofum manibus, id est, brachiis quæ ab Oceano egrediuntur veluti manus aut brachia à corpore. Sic loco Genesis citato. Negotientur terram quæ lata est manibus, id est, vallibus & diuerticulis. Sic & hic vocat diuerticula extra castra, manus. Ad quid verò huiusmodi manus essent, in textu explicatur.

Clauus erit tibi.] Aliqui paxillum vertunt, sed dictio iated propriè clauum significat: vt pater Isaïæ 22. vbi dicitur. Et figam illud iated. i. clauum in loco firmo, sed potest significare clauum ferreum vel lignæum.

Super arma tua.] Suspecta est mihi hæc significatio nominis azenecha qua arma significat, cum radix. f. ozen aurem significet, & mozenaim, bilances seu stateras, quod duas partes ad modum auris habeant: vnde si ab hac radice est dictio azenecha, vertendum est, super bilances aut stateram tuam. Solebant fortè Iehudæi stateram secum ad bella deferre ad emendum & vendendum, cum quibus tenebantur hunc deferre clauum, ad offodiendam terram. Si verò radix nominis sit zun, ignota est significatio nominis, quemadmodum radices quam Hebræi dicunt significare speciem, propter illud Psalmi. Anguli eorum pleni, educentes mizan el zan, id est, de specie in speciem: sed ibi tam bene veritas, de mēsurā in mensuram aut de esca in escam, quoniā mazon escam significare dicitur Gen. 45. & multis aliis locis. Qui autem hic arma vertunt ex eo quod dicitur. 1. Reg. 22. occasionem sumpserunt: vbi habetur. Vehazonot. i. & arma laverunt. Sed cum dictio quæ hic ponitur, habeat Aleph in initio, videtur potius ab azan quàm à zun vel zonah, & ideò prior expositio mihi magis arridet. Hieronymus baltheū vertit.

Operies egesta tua.] A rafa quod est egredi, est seah. i. egestio, sic dicta quod à corpore egrediatur.

Erunt castra tua sancta.] i. munda seu à sordibus separata.

Det inimicos tuos coram te.] Hebraismus est, pro

det inimicos tuos fugere te.

Non videat in te turpitudinem aliquam.] Dicitio eruat. i. turpitudine, ab arah, quod est nudare ortū habet, & vocat Hebraismus nuditatem turpitudinem, quod turpe sit nuditatem videre.

Non trades seruum ad dominum suum, qui ereptus est ad te à domino suo.] Verbum sagar propriè significat claudere. Ne autem verbum à propria significatione distrahamus, putarem hoc interrogatiuè legendum. Non claudes seruum ad dominum suum? ac si dicat, claudes omnino. Timeo autem vertere tradere, quia vix exēplum in Scripturis ad hoc reperio. Nam quod nostri ex primo Semuelis vigesimo sexto citant, scilicet. Sigar, id est, tradidit Deus hodie inimicum tuum in manu tua, melius & germanius veritas conclusit. Idem secundo Semuelis decimo octauo. Neque cum Sancte vertimus qui confugit, quoniam verbum nahal eripere propriè significat, & loco hæc significatio quadrat. Potest etiam esse

huius sententiæ sensus non diuertendo verbum à sua significatione. Non recludes seu occultabis seruum à domino suo, cum voluerit apud te eripi à domino suo: sed manebit tecum. f. vsquequo dominus requirat eum. Nam mirum valde videtur quod iubeat te ouem vel pecus alienum proximo restituere amissum, & non seruum, nisi dicamus Deum hoc sanxisse in odium seruitutis, cui maximè hominum libertas placet. Aliqui de seruo qui quæritur à domino ad interitum hanc interpretantur legem. Si literam Sanctis legas sensus est. Non trades seruum domino suo qui confugit ad te à Domino suo, quādo. f. times dominū eum quærere vt seque percutiat, neque vult te eū perpetuò detinere, sed vsquequo ira domini mitior sit.

Non erit scortum de filiabus Israel.] Habet verbum chadas (quod separare significat) contrarias significationes (vt sæpius diximus) à quo chedessah, id est, scortum.

Et non erit scortator de filiis Israel.] Significat chades scortum masculinum; aut cinedum. Prohibet autem dominus hoc, quoniam gentiles hæc habere solebant. Dicitur autem scortum masculinum & femina, à chadas quod est separare, quoniam huiusmodi scorta solebant esse separata à ciuitatibus in locis secretis.

Non introduces mercedem meretricis, & pretium canis in domum Domini Dei tui.] Quia tanah, etiam donare significat: posses vertere. Non adduces donum meretricis, id est, id quod ipsa donauerit, in domum Domini. Cum meretrix sit turpis & vilis, & similiter canis animal despectum: nolebat Dominus pretium harum rerum sibi offerri: vnde si quis venderet canem, & vellet offerre Domino pretium ipsius, non admittebatur, neque aliud animal etiam immolatum quod pro cane mutaretur aut commutaretur. Non admittebat autem meretricis mercedem, non solum ob turpitudinem, sed ne meretricium approbare videretur. Et quod dicitur. Pro omni voto, exemplum legis est: licet aliqui putent solummodo prohiberi vota fieri ex his.

Non senerabis fratri tuo.] Quia verbum nassach significat mordere, aliqui vertunt non mordebis aut morsum inferes, & mordere fratrum morsum pecuniæ, est vltra mutuò datam pecuniam, aliquid pecuniæ exigere.

Vsura cibi.] i. vt pecunia mutuata, det tibi aliquid ad cibum pertinens, aut mutuando aliquid ad comedendum, non exiges pro vsu, pecuniam, quem-

quemadmodum neque pro vsura omnis rei licebat pecuniam aut rem aliam à fratribus exigere.

Extraneo senerabis.] Non puto præceptum esse, sed permissionem, an verò sine peccato à Iudæis fieret, problema est. Caietanus eam per se prauam dicit, & ideò nullo modo licere, contrariam sententiam Burgensis fouet.

Egressum è labijs tuis custodies & facies.] Duo erant quæ homo dabit Deo. f. deuotum, & spontaneum. Vocat autem spontaneum id quod homo dicit se daturum Deo sine promissione, votum verò promissionem annexam habet, & tam votum quàm spontaneum dicitur à labijs egressum.

Comede vvas secundum animam tuam.] Ponitur sæpius in sacris literis anima pro voluntate: vt hic.

Ad vas tuum non dabis. Id est, non inferes in canistro vel alio vase.

Decerpe spicas manu tuas.] Verbum chataph licet non sit bene notum Hebræis, videtur tamen significare succidere: vt patet ex illo Ezech. 17. vbi dicitur. Summitatem vel cacum en ramisculorum chataph. i. absceidit vel præcidit, licebat ergo Iudæo in agro alterius spicas virides ad comedendum decerpere, quemadmodum fecerunt Christi discipuli freti hoc legis beneficio. Verbum verò nuph quod leuare vertimus hic, significat Hebræis omnia hæc. f. effundere, stillare, aspergere, suffire, cribrare, concutere, leuare, & eleuare: sed si quis rectè expēdat, solum significat leuare & suffire, quod fit quædam eleuatio suffitus: vt Prouer. 7. habetur Naphti. i. suffui cubile meum mirra.

IN CAP. XXIII. AD MORVM

COMPOSITIONEM
annotatio.

Non ingredietur fractus attritione & abscessus veretro congregationem Domini.] Putant multi nihil ad reipublicæ vel Ecclesiæ regimen referre, quales in natalibus sint eius ministri & rectores, quos certos hic sacra lectio arceat, sed quia sæpius sequuntur homines mores illorum ex quibus nati sunt, consultè profectò actum est, si huiusmodi à regimine depellantur, quod & Ecclesia à principio statuit, sed vitio temporum, omnes huiusmodi leges aut præteriere aut facillè pecunia dispensantur. Omittit quod hac de causa, homines quibus Ecclesiæ cura commissa est, licentiosius in vitia prolabantur, scientes filios suos posse eorum officia & dignitates pecunia præuia hereditare. Similiter de alienis dicito. Nam quemadmodum rex bonum reipublicæ curare potest vt debet, quoniam non ex dilectione ad populum mouetur, ita neque potest alterius populi Consul aut Iudex, quæ ad bonum alterius reipublicæ cuius non est verè membrum, sed insertum, procurare. Aliter enim homines quæ sua sunt curant, atque aliter quæ ad alterum pertinent. Ex quibus etiā colligere potes, quantum illi reipublica debeat, qui prolem in ea multiplicat, cum videas hic ineptos generationi repellere à cœtu Ecclesiæ.

Ed quod non prauenerunt vos cum pane & aqua, quādo egressi estis ex Aegypto.] Admonet locus iste, qualiter viatores & hospites è via venientes tractandi sunt præsertim à fratribus, quibus non solum cibo & potu subueniendum est, sed occurrendum. Similiter audis priuari posse hominem misericordiæ beneficio qui negligit cum proximo misericordiam facere.

Et quia mercede conduxit aduersum te Bilham.] Pu-

tant homines nihil obesse, si aliis scandala obiciant aut tendant in via Domini: sed quantum hoc ei displiceat, & quàm seuerè hoc vindicet: apparet in punitione Bilham. Aduerte etiam hic, quanti sæpius confitet malis, nocumentum quod inimicis satisfacere volunt, quod tamè Dominus in bonum vertit, & coguntur expensis suis, emere bona inimicis suis bonis.

Et conuertit Dominus maledictionem in benedictionem, quia dilexit te.] Diligentibus Deum & his quos ille diligit, omnia conuertuntur in bonum, maledictio in benedictionem, persecutio in quietem, vita in mortem. Solet enim Dominus inimicorum ope amicos suos iuuare, vt mirabilior appareat, quo in loco etiam discant qui aduersus sanctos aliquid precantur, non solum non fore exaudiendos, sed pro eis orare.

Non quæres pacem eorum, & bonum eorum.] Et si omnium virtutum defectus malus sit, pessimus tamen est defectus operum charitatis & misericordiæ in proximos: quem punire in authorem licere, locus iste insinuat.

Non abominaberis Edomæum: quia frater tuus est.] Pulchrè docet locus iste qualiter fratrem diligere debeas, etiam si aduersetur tibi solum quia frater est, qui si te odio habuerit, neque tibi viscera fraterna ostendat, non sit tibi curæ: dilige eum, non eum abominaberis, sed memento quia frater est.

Non abominaberis Aegyptium, quia peregrinus fuisti in terra Aegypti.] Sunt multi, quibus si multa bona feceris: propter pauca mala in te collocata, bona illa multa non referunt: quos locus iste subtiliter arguit, qui non abominari docet Aegyptium, licet multa mala illis intulerit, propter multa alia bona. Susceperat, enim eos benignè, ac tempore famis pauerat, & in optimo terræ loco fecerat habitare.

Filij qui nascentur eis: in tertia generatione ingredientur Ecclesiam.] Quemadmodum filij, coguntur ferre parentum peccata: ita portare solent merita eorum. Secundi & primi luunt peccata parentum, tertij verò & sequentes merita accipiunt.

Si egressa fuerint castra contra inimicos tuos: caue ab omni re mala.] Putant milites cum ad prælia vadunt, omnia sibi mala licere, non parcunt cædibus, non rapinis & violentiis, stupris & aliis id genus malis, qui sæpius ob mala quæ in castris committunt debellantur. Similiter aduerte in omni loco curandam esse munditiam: cum videas hic ob corporales ac naturales immunditias, Deum à castris suis recedere. Docentur etiam qui occultè immundi sunt, non ingredi mundorum cœtum, & in internis aut externis immunditiis magis curare oculum Dei qui videt in abscondito, quam hominum qui solum ea vident quæ patent.

Locus erit tibi extra castra.] Admonentur hic reipublicæ rectores, in suis ciuitatibus curare munditiam, vt scilicet, sordes extra urbem depellantur: ne ciuitatem malis illarum odor inficere possit. Quod si corporalis immunditia aut turpitudine tātæ vis est, vt Deum à te fugere & faciē suam auertere faciat, quid facient spirituales immunditiæ peccata videri licet. Si ergo vis Deum apud te ad auxilium tuum & hostium tuorum debellationem habere, immunditiam peccatorum maximè caue.

Non trades seruum Domino suo.] Pietatem docet lex hæc, quæ docet nos tueri eos: qui ad nos pro ope confugiunt. Si verò legas. Non occultabis, docemur non occultare aliena quæ ad nos deueniunt, sed seruare, vt dominis suis restituatur.

Non erit meretrix de filiabus Israel. Quia poterant Iudæi plures simul vxores habere, non erat aut vix erat vagus concubitus in eis, quem semper Dominio Deo displicuisse, ex hoc & multis aliis locis constat. Vnde constat, nunquam simplicem fornicationem fuisse licitam apud Iudæos.

Non introduces mercedem meretricis & pretium canis, in domum Domini Dei tui.] Displicuerunt semper domino turpia lucra: & ne quis illum huiusmodi turpitudinibus delectari, & meretrices facilius ab his desisterent, noluit ex his munera acceptare: sed nunc quando Ecclesia & ministri mundiores esse deberent, omnia hæc acceptantur qualiacunque sint, & vndeunque veniant.

Non scenerabis fratri tuo.] Mirum valde est quod nunc Christianis licere videatur, quod nunquam Iudæis licuit. Dolendum valde est, omnia nunc vsuris & exactioibus esse plena, postquam misera cambia ad Christianos peruenere: quæ meo iudicio à perfidis Iudæis didicerunt, neque solum mercatores, sed nobiles, prauitatem hanc impune exercent vbique: vt vix nunc reperias qui pecuniam mutuare velit, cum eam habeant in cambiis occupatam, neque curant leges quibus doctores lucrum aliquod admittunt, sed videntes in mercimoniis pecuniam multis casibus obnoxiam: ad cambia in quibus nihil periculi est, & certum lucrum eam diuerterunt.

Si voueris votum, non tardabis reddere.] Quid nunc dicam de facilitate vouendi, & difficultate reddendi, non vident Deum exactè (vt hic dicit) vota omnia requisitura.

Si ingressus fueris vineam proximi tui] Licet Dominus noluerit omnia simpliciter esse communia: voluit tamen omnia aliquo modo cum proximis communicari. Sed quid de bonorum apud Christianos communicatione dicam nescio, quibus in principio omnia fuere communia, nunc verò omnia propria. Quis enim Christianorum nunc vineam suam ingredi permittit aut messem, vt pauper inde satiatur? Omnia clausa sunt & nihil commune, & hac de causa putarem nos semper ferè penuria premi, & omnium rerum indigentiam pati: quæ omnia si proximis communicarem, communicaret nos ea Deus noster in maxima copia.

IN CAPVT XXIII. AD LITERAM ADNOTATIO.

Quia accepit vir vxorem: & coierit cum ea.] Variè nostri vertunt verbū baal. Sanctes coire vertit. Munsterus maritauerit, verbum videtur propriè significare supergredi tanquam superior inferiori, seu superiore esse. Et per non inuenire gratiam in oculis, intellige displicere.

Hebrai
nō inueni
re gratiam
in oculis,
est displicere.

Quia inuenit in ea turpitudinem rei.] Verbum harah, significat propriè nudare & discooperire, & quia Hebræi nuditatem, turpitudinem appellant: accipitur hic heruat pro turpitudine, quemadmodum Leuit. 18. & quod additur rei hunc sensum habet. Et inuenit in ea alicuius rei turpitudinem, neque explicat textus de quibus turpitudinibus loquatur: sed crediderim loqui de quacunque, siue sit mentis, siue corporis: & videtur etiam loqui de turpitudine de nouo discooperita aut nudata, propter nominis propriam significationem. Nam si eam vir vidisset in contractu & non curasset, non poterat propter illam vxorem amplius dimittere, seu repudiare. Aut per turpitudinem verbi intel-

ligit infamiam, sed melius intelligas maculam aliquam grauem tamen: quoniam turpitudine videtur foedam rem importare.

Scribet ei librum repudij.] Dicitio cheritat, quam repudium omnes hic vertunt: est acharat quod est succidere: vnde ad literam vertendum esset. Dabit ei librum succisionis. i. indicantem matrimonium inter eam & se succisum: significat etiam charat pangere seu pactum inire, & iuxta hanc significationem reddendum esset. Scribet illi librum pacti. s. dissoluti: aut pacti quod non se amplius reconciliabunt. Neque nomen sepher significat propriè librum, sed aliquando librum, aliquando scripturam quamcunque: vt patet 2. Regum 5. vbi dicitur. Et mittam sepher. i. literas, ad regem Israel. Tradunt autem Hebræi hic huius libelli formam hanc, scilicet. In quarta sabbati, in 20. mensis Sivan. i. Maij autem 5. 2. 3. à creatione mundi: hic & in hac ciuitate, ego Iacob, si cognominatus, filius rabbi lizchach, ex animo, atque citra vllam coactionem: dimisi & eieci hanc: quæ hactenus fuit vxor mea, filia illius rabbi: & concedo ei licentiam & potestatem, vt pro libito suo vadat quo voluerit, duci que possit, ab omni viro, neque eam quisquam prohibere presumat: in cuius rei testimonium dedi ei libellum repudij, & schedam dimissionis: atque signaculum diuortij, iuxta constitutionem Mosis & Israelis, quam quidem formam habet Rabbi Mosè de chozi in libro præceptorum. Erant autem Iudæi faciles in repudiandis vxoribus, ita quod quacunque ex causa eas repudiabant: qua de re Christus eos valde arguit Marth. 19. Consueuerunt etiam Gentiles vxores repudiare, & libellorum forma erat. Res tuas curato, res tuas tibi habeto. Exrant leges repudij in codice Iustiniani lib. 5. titulo de repudiis. Sunt etiã leges Theodosij & Valentini. Sunt & Platonis repudium concedētis, & si rem ab antiquioribus repetere velis, habet leges Persarum & Medorum in libro Hester, quibus Vasti regina repudiata est. Item de focero Sansonis Iudic. 15. qui cum existimasset priorem filiam Sansonis exorsam, eam tradidit vicino suo. Constat autem ex hoc loco, duo ad huiusmodi diuortium requiri. s. libellum & eiectionem à domo, quorum si alterum deesset non erat verè repudium, neque illa poterat alteri nubere, neq; poterat maritus prior, eam reuocare etiam post mortem viri cui nupserat secundo, & constat tunc matrimonium dissolui postquam illa poterat alteri coniungi.

Postquam polluta est.] Vocat Hebraismus & lex sceminam pollutam, quæ cum alio viro à suo rem habuit siue nubendo, siue adulterando, vt habes Ezech. 33. Vnusquisque vxorem proximi sui polluit. Vnde omnis semine humano respersus, extra matrimonium seu vsus communem, immundus, seu pollutus reputabatur.

Quia abominatio est coram Domino omnis immunditia aut turpitudine. Dicitur abominatio coram Domino, qui tunc summam munditiam etiam externam requirebat.

Et non pollues terram.] Hebraicè est. Non peccare facies terram, sed dicitur terra peccare cū polluitur, aut cū sit obnoxia punitioni, ex quibus constat peccatum sumi aliquando pro pollutione vt etiã Leuit. 12. annotauimus. Dicitur verò terra pollui ex eo quod polluta rem super se sustinet, aut cum res foeda aut turpis super illam iactatur, quemadmodum filij Iehudæ qui semen humanum in terram fundebant, eam corrumpere dicuntur. Genesis 38. Sed

Sed mirum valde est quod ista reputetur polluta respectu prioris viri etiam vidua, non autem respectu cuiuscunque alterius, cui poterat nubere post obitum secundi viri.

Non transibit super eum quicquam oneris militaris.] Hebraicè ad literam est. Neque transibit super eum omne verbum aut omnis res, & putarem eum hoc anno non solum à bello immunem, sed ab omni exactioe & onere communitatis. Si tamen ad onus militare textum coarctes, non prohibeo: licet alterum sensum magis probem.

Non capiet pro pignore, metam & catillum.] Verbum chabal quod nostri ferè omnes accipere vertunt, non significat accipere, sed ligare & obligare, vt exempla monstrabunt. Nā Ezech. 18. habes Chabol, lochabol. i. obligando, non obligabis. Et Neche. 1. Chabol chabalenu. i. obligando obligauimus nos. Idem infra capite hoc. Quia animā. i. vitā suam ipse chobel. i. obligat, vnde hic potius obligare quā accipere, vertendum puto. Aduerte etiam quod prius nomen. s. rechaim quod metam vertimus, videtur esse à ruach quod est spirare, seu statum mittere, & significat superiorem farinam molam, sic dictam quod farinam spirare & flare videatur. Si tamen sit à raich, quod est odorare, significabit molam superiorem, quod farinam quasi fumum seu odorem emittat. Secundum verò nomen, scilicet, racheb, est à verbo rachab quod est equitare aut potius sedere, vt patet Hester 6. Equus quem rachab. i. sedebam, & dicitur mola inferior à sedendo, quod quasi sedeat semper, neque moueatur vt superior. Inuenitur etiam recheb curram significare & superiorem molam, quod agitur veluti curram, & rechaim inferiorem ratione iam dicta: prior tamen allusio mihi magis probatur. Est ergo litera sic interpretanda. Non obligabit. s. creditor in pignus metam. i. molam superiorem, & catillum. i. molam inferiorem.

Quia animam ipse accipit pro pignore.] Id est, vitam, quoniam victum quo viuunt mola lucratur, dominus ipse molæ.

Si inuentus fuerit furans animam.] Explicat hic quādam legem quæ posita est Exod. 21. ibi enim dicitur. Qui furatus fuerit virum & vendiderit eum, & inuentus fuerit in manu eius, moriendo morietur, hic verò additur, è fratribus tuis filiis Israel. Vnde videtur furem hominis non fore morti obnoxium, nisi ille fuisset Israelita, & capitur anima pro homine, & pro vendiderit est in Hebræo contractum fecerit.

Si custoditus, in plaga lepra valde.] Dupliciter potest hæc lex introduci, vno modo, vt admoneat eos custodire se à plaga lepræ ne. s. eam incurrant, & si incurrerint obseruent ea quæ scripta sunt Leuit. 13. & 14. Alio modo vt seruent legem Domini, ne fortè eos percutiat lepra, prior tamen sensus germanior videtur, licet sequens clausula secundò magis fauere videatur, id est. s. Miriam fuisse lepra infectam, quoniam non seruauit leges, aut murmurauit aduersus fratrem. Si tamen primum teneas, dicitur Dominum præcipere eos seruare in plaga lepræ iudicium sacerdotis, præsertim quātum ad separationem, quemadmodum seruatum est cum Miriam, quæ mansit ad septem dies extra castra vt dictum est Numeri 12.

Non intrabis domū eius, ad retinendam retentionem.] Alij vertunt, ad capiendum pignus: vt explicarent Hebraicam sententiam. Vocat autem Hebraismus pignus retentionem, quoniam retinet Dominum,

& obligat ad soluendum debitum, aut quia retinetur à creditore. Lata est autem hæc lex, ne creditor domum ingrediens, rem summè necessariam, aut multò maioris præmij quàm esset debitum acciperet.

Non dormies cum pignore eius.] Explicare videtur textus sequens hunc, vt, scilicet, ante Solis occasum restituas illi pignus, quia non debes dormire, id est, pernoctare pignore eius apud te retento. Si tamen diuersas sententias esse putes, potes vertere. Non dormies in pignore eius. i. nō vtaris p lecto tuo pignore pauperis, cum ipse eget quæadmodū tu, & vt diximus in Exodo, dupliciter potest hæc lex intelligi, vno modo quod singulis diebus tenearis ante Solis occubitu illud restituere, & hunc sensum omnes ferè sequuntur. Alio modo vt semel pro semper restituas, vt quamprimum acceperis, restituas ante Solis occasum, nūquam postea repetiturus, alioqui potius esses custos, quàm creditor pignoris, si tibi sit restituendum quotiens Dominus indigerit. Habes has leges Exod. 22.

Erut tibi pro iustitia coram Domino.] Id est, iustus reputaberis ab eo propter hoc opus, aut hoc opus reputabitur iustum coram Domino. Cum enim Dominus voluerit te pro peccato punire, aut aliquid donare, memorabitur huius operis ad recompensandum. s. dando bonum, aut auferendo malum. Similem loquendi modum habes Genes. 15. Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi: iustitia. Et in Psalmo. Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi, scilicet, in hominum memoria, vel apud Deum ad remunerationem. Et memento hunc locum Lutheranis obicere, quo manifestatur hominem opere charitatis iustificari, quemadmodum fide. Restituere enim pauperi indumentum quo dormiat, opus misericordix est, potius quàm fidei.

Non vim inferes mercenario pauperi, & egeno.] Non omnino certa est significatio verbi assach. Alij vertunt non opprimes aut non detinebis.

In die eius dabis mercedem eius.] Id est, in die quo tecum seu apud te laborauerit, dabis illi mercedem, non detinendo vlque ad sequentem diem, quod statim explicat, dicens.

Non occumbet super eam Sol.] Id est, ante occasum Solis illi restitues eam. Possit etiam verti. In die ipso, dabis mercedem eius.

Et erit in te peccatum.] Id est, peccati poena, aut vera peccatum, detinendo alienū Domino inuito.

Non morientur Patres propter filios.] Necessaria fuit lex hæc. Audierant enim Deum visitaturum peccata parentum super filios, super tertios & super quartos, ne ergo putarent sibi, quod Domino licere, præcipit ne propter peccata filiorum occidantur parentes, neque propter parentum peccata occidantur filij, sed vnusquisque moriatur propter peccatum suum. Possit etiam verti. Non moriantur patres super filios, id est, non occidantur simul cum filiis, pro peccato filiorum. Poterant enim Iudices si non possent filium qui morti obnoxius erat habere: patrem pro eo velle occidere, aut simul pro peccato filij, eum cum eo occidere, & vtrumque possit hic prohiberi.

Vir pro peccato suo morietur.] Id est, vnusquisque. Aliqui cum Chaldæo interpretantur. Patres non morientur testimonio filiorum. Sed prior sensus germanior est.

Non peruerteris iudicium peregrini.] Hebraicè ad literam est. Non declinabis. Nam iudiciū pauperum

& pupillorum facile perueritur, quoniam non possunt illud requirere à iudice aut vindicare, quemadmodum diuites & potentes.

Non capies in pignus vestimentum viduæ.] Iuuat valde locus iste sensum, quem hoc eodem capite & Exod. 22. expressimus, cum de pignore pauperis Dominus statuit, sibi ante Solis occasum restitui, quod exposuimus non amplius ab eo repetendum, quemadmodum de pignore viduæ hic statuitur. Non enim magis videtur pignus viduæ illi omnino esse restituendum quam pauperi, qui non habet quo dormiat nisi in illo, posset etiam verti, neque retinebis.

Cum excusseris oleam tuam, non deicies qua sunt post te.] De verbo chabar, non est dubium significare excutere, vt patet Iud. 6. vbi dicitur, Ghidhon filius eius chobet. i. excutiebat tritica in area, sed significatio verbi paar vel paer, vt cunq; ignota est. Nam Sanctes vertit deicere. Munsterus scrutari. Hebraei dicunt significare decorare præsertim ramis & deramificare (si sic Latini ita loqui permitterent) & meo iudicio hoc verbum est de his quæ contrarias habent significationes, & significat in Piel decorare & dedecorare, deramificare verò quod sit quodam dedecorare. Videtur enim arbor ramis & fructibus decorari, & sine eis indecora. Quod autem decorare significet constat Itaiæ 55. vbi dicitur. Et sanctum Israel quia pearach. i. glorificabit aut decorauit te. Et capite. 61. hepaber. i. ad decorandum locum sanctificationis meæ. Vnde peer, i. decor aut corona quod sit decor ei qui eam gestat, & etiam tipharah. i. decor gloria. De secunda verò significatione hic & nō alibi (quod scia) exemplum est, quod mihi vt cunq; significationem hanc suspectam reddit. Est etiam ab hac radice purah. i. ramus, & ab hoc nomine putat Rabbi Dauid deriuari hanc significationem, qua significat deramificare. Diximus satis de hac significatione Exod. 8. super illud Hitpaer. i. gloriare super me. Est ergo locus iste sic restituendus. Cum excusseris oliuas, non deramificabis seu dedecorabis post te, scilicet, colligendo oleas derelictas: sed illæ erunt peregrini & viduæ.

Cum vindemiaueris vineam tuam, nō colliges racemos post te.] Sunt hic duo verba in Hebræo, incertæ significationis. s. basar & halal, quorum prius vertimus vindemiare, secundum racemos colligere. Hebræi dicunt prius. s. basar significare vindemiare, munire, roborare, prohibere & excidere, sed expensis locis quibus verbum ponitur, videtur solum duo significare, scilicet, munire & vindemiare, in quibusdam tamen locis videtur cōgruere etiam prohibere, quoniam munitio solet homines prohibere, ne ingrediantur aut egrediantur. Disputauimus de verbi significatione satis Leuit. vigesimo quinto, quem locum consulere licebit. Posset verti. Cum prohibueris vineam tuam, aut cum munieris, quod solet esse tempore vindemiæ, quando vix sunt maturæ. Verbum verò halal, adhuc incertioris significationis est, quod Hebræi dicunt significare facere, inuoluere, dolore afficere, racemare seu videmiare & illudere, sed meo iudicio verbum propriè significat racemare post vindemiã, aut scrutari racemos tempore vindemiæ. Nos significantius dicimus *rebuscar* vel *rabiscar*. i. iterum quærere postquam semel vidisti aut quæsiisti. Diximus etiam de verbi significatione supra Leuit. 19. Est ergo litera sic reddenda. Cum vindemiaueris seu vt diximus prohibueris vineam tuam, non race-

mabis seu inuestigabis post te: sed erunt quæ remanent pupilli & viduæ.

IN CAP. XXI. III. AD MORVM
HONESTATEM ANNOTATIO.

Si acceperit vir vxorem, & non inuenerit gratiam in oculis eius, scribet ei libellum repudij.] Graue & periculosum valde est coram te semper habere quem odio habes, & multa mala hinc oriri solent, quare voluit pius legislator, potius diuortium permittere, quam mala quæ ex hoc odio sequuntur tolerare, qua in re etiam feminas in officio continuit, quæ modestiores & humiliores ad suos viros erant, cum scirent eos potestatem habere repudiandi. In noua verò lege quando vir & vxor veluti fratres sese tolerare debent, ad sua primordiales deducta est, vt. s. vnus vna sit vxore contentus, quam nulla ex causa à se eiiciat quoad vinculum: licet bene è domo.

Non poterit maritus eius primus, iterum accipere eam.] Æquissima lex quæ virum & vxorem simul mulctat, & vxorem quidem in repudio, virum verò quia non poterat eam sibi reconciliare.

Non pollues terram.] Fœdissima res peccatum est, quod non solum operantem maculat, sed terram, quod si huiusmodi carnis pollutiones, sic terram maculare solent, quid interiores facient maculæ?

Si acceperit vir vxorem nouam, non egredietur ad bel- lum.] Pia lex valde hæc est, & quæ multum augenda proli fauere videtur, in qua optimè docemur non perturbare proximi nostri lætitiã. Vbi simul docentur mariti præsertim noui, quales se erga nouas vxores debeant exhibere, vt, scilicet, lætificent eas. Psalm. legis pro magno malo reputari, quod iuuenes Israel comederit ignis, & quod virgines eius non fuerint lætificatæ. s. à maritis seu sponsis. Cum etiam vita conjugatorum ferè tota in labore & tribulatione sit, voluit pius Dominus, ad annum saltem vnum, requiescere & gaudere. Similiter docemur dare vnicuique ætati quod suum est sicut iuuentuti gaudium, senectæ laborem suū. Hinc Christus. Non possunt, inquit, filij sponsi lugere, quando cum eis est sponsus.

Non accipiet pro pignore metam & catillum.] Omnes hæc leges, summa pietate plenæ sunt, & docent, non esse à paupere accipienda instrumenta, sine quibus viuere, nequit, idem de veste intelligendum docet. Quid ergo facitis creditores, omnibus feris & lupis crudeliores, qui nudos dimittitis pauperes indumenta tollentes, quibus nō est alia vestis in hyeme? *Cave tibi à plaga lepra.*] Admonentur hic vrbium rectores, vt morbos quos timent populum inficere possent, quantum possunt auertere curent, neque permittendus est morbosus in plebe quantumcunque nobilis sit, postquam Maria ducis soror, non est admissa ad castra ante sanitatem.

Non ingredieris domum eius ad capiendum pignus.] Non solum pietatem, sed etiam vrbianitatem docet lex hæc, admonet enim non debere nos scrutari interiora domus proximi nostri eo inuito. Sunt enim homines in hac re tam curiosi, vt omnia quæ in domo proximi fiunt, scire velint.

Tibi erit iustitia coram Domino Deo tuo.] Mirabilis valde est dignatio tua Domine, & admirabilioris erga nos amoris viscera tua, vt pro nostris beneficiis, te debitorem exhibeas, & ius aduersus te tribuas ei, qui in nos fecerit misericordiam & præter hoc

hoc benedictionem à paupere consequemur.

In die eius dabis mercedem eius.] Pessimè à nobis mercenarij solui solent, ita vt opus sit aliquando ad iudicem pro debita mercede recurrere, & re vera putarem homines malè à suis superioribus solui, quia ipsi malè soluunt operas mercenariorum suorum. Vix enim hominem reperias qui non conueratur de mala solutione, quos si interrogas an ipsi mercenarij suis soluant quod suum est, deprehendes eos multò plura illis detinere quam à dominis suis sibi detineantur & considerà vt in litera sequitur, ne contra te clamet ad Dominum, & sit super te peccatum.

Non morientur patres pro filijs.] Iniquum esse videtur, vt pœnam quam alter comertuit, alter soluat, sed vnusquisque pro peccato suo moriatur, neque debent principes in omnibus sequi iustitiam Dei, quæ nonnunquam visitat iniquitatem patrum in filios, in tertiam & quartam generationem, quam tamen legem temperasse videtur: apud Ezechielem.

Non peruerteris iudicium peregrini & pupilli.] Debent Principes, Iudices, suos maximè admonere: vt illis præcipue ius dicant, qui minus iura sua requirere possunt. Diuites enim & potentes, Iudices vrgent, munera offerunt, & omnem lapidem mouent vt sibi ius dicatur, quod pauperes facere nequeunt, ideo ad illorum causas maximè aduertendum est.

Non reuerteris vt capias manipulum reliquum.] Auari animi est, omissum manipulum in agro requirere, & quæ iam ex obliuione, tua non erant, tua de nouo facere, & pulchrè hic docemur, vt omnia oblita aut neglecta à nobis, pauperibus exhibeamus, quoniam fortè hac de causa voluit nos Deus horum obliuisci, vt pauperibus ea traderemus.

IN CAP. XXV. I V X T A L I
TERAM ANNOTATIO.

Si fuerit lis inter viros, & appropinqua uerint ad iudicium, iudicabit eos, & iustificabit iustum, & impium decernet impium.] Posset etiã legi, & appropinquabunt ad iudicium, & iudicabunt eos. Et per iudicium intellige actum quo Iudices ius litigantibus dicunt, aut locum iudicij, vnde supplendum est, ad iudicium Iudicum, scilicet, qui. s. Iudices iudicabunt litigantes, & quod dicitur. Iustificabunt iustum, idem est quod iustum pronuntiant, & pro impium decernent, vnicui est in hebræo verbū. s. impiabunt impium (si sic Latinus sermo dici permitteret.) Habent enim Hebræi, multa verba, quibus non respondet in Latino sermone aliquod verbum.

Et erit si fuerit cadendus impius.] Hebraismus sic ad literam habet. Et erit. Cum filius percussorum impius. s. fuerit, sed est Hebraismus, sicut filius mortis filius perditionis. i. dignus percussione aut proximus percussoribus, quem loquendi modum in hebraismus explicuimus.

Prosterne faciet eum Iudex, & percutere faciet eum coram se, secundum impietatem eius, in numero.] In tractatu de verberandis, apud Iudæos legitur, quod verberandi, ambabus manibus columnæ alligabantur, & forsitan sic Christus fuit verberatus. Solebant etiam Iudæi ex traditione trigintanouem verbera incurrere, ne fortè excederent vna: vnde & Apostolus se accepisse gloriatur quinquies quadragenas vna minus. Nam quemadmodum vesperam sabbati ad vnam aut alteram horam præueniunt, ne erra-

re contingat, aut statutam horam non seruire, ita verbera minuunt ne contingat excedere, neque illud verum arbitrò quod verberandus deberet manibus columnæ alligari, cum textus expressè eum deicere præcipiat. Erat autem coram Iudice verberandus: vt ipse moderaretur verbera tam in se, quam in numero si videret reum inter eã debilitari, neque poterat Iudex numerum illum quadragenarium excedere. Et quod dicitur, secundum impietatem eius Hebraicè est. Secundum sufficientiam impietatis eius, & videtur dicere rem verberandum maioribus vel minoribus verberibus, prout impietas eius fuerit maior vel minor.

Vilescat frater tuus in oculis tuis.] Non plenè constat quid propriè significet chalah, quod noster Sanctes hic vilescere vertit. Dicunt autem Hebræi significare torrere, asflare, comburere, & vilem reputare Ierem. 29. Chalam. i. combussit seu torruit eos rex Babel igni. Et Leuit. 2. Spicam chalui. i. tostam igni. Si autem radix nichal sit chalah, putarem tunc significare vilescere quemadmodum chalah; & per vilescere intelligo vilem de cætero reputari, quemadmodum viles reputantur qui verberantur: sed quia eo ipso quo verberatur reputatur vilis, siue parum, siue multum verberetur, putarem hic per vilescere, intellige deturpari fluxu ventris. Ab hac enim radice est chichalon quod Hebræi dicunt significare ignominiosum vomitum. Abachuc 2. Si verò priorem teneas significationem, reddenda est litera. Ne fortè rigescat frater tuus in oculis tuis. Solent enim sincopim passi rigescere.

Non obturabis bouem in tritura sua, vel dū trisurat ipse.] Id est, non obturabis os bouis dum trisurat ipse, quoniam indignum videretur quod non liceat illi comedere, de eo in quo laborat, & pietatem docet locus. Ponitur verbum chalam quod nostri obturare vertunt. Ezechiel. 39. vbi sic habetur. Ve chosemet. i. obturare faciet ipsa transeuntes, quoniã transeuntes claudent nares præ nimio fœtore cadauerum; inde machson. i. clausura seu instrumentum quod ori iumentum coniungitur ne comedat. Psalm. 39. Posui custodiam ori meo, machson. i. clausuram, quod Hieronymus silentium vertit.

Cum habitauerint fratres pariter ipsi, & mortuus fuerit vnus ex eis, & filius non est illi, non erit vxor defuncti extra viro alieno.] Intelligent Hebræi per habitare fratres pariter, habitare in eadem ciuitate vel villa eodem tempore, vnde si alio loco habitaret, non teneretur eam ducere. Per virum verò extraneum, intelligunt eum qui est ex alia familia.

Cognatus eius ingredietur ad eam, & capiet eã sibi in vxorem, & affinitatem contrahet eum ea.] Licet non plenè constet quid significet iabam, quod vertimus affinitatem cōtrahere, & similiter iabam quod cognatum, hæc tamen significationes communiores sunt. Dicit autem Gerundenfis ante legem ius agnato proximiori fuisse excitandi de mortui propinqui feminis: per legem verò, restrictum ad fratrem. Sed quod ante legem fuerit consuetudo vt frater defuncti fratris semen suscitaret, constat ex verbis Iehudæ Genes. 38. Quod verò lex hic non restringatur ad fratrem, ex eo constare videtur, quod dicitur cognatus eius ingredietur ad eam, quod firmari videtur exemplo Booz qui genuit Obed ex Ruth, quam iure propinquitatis accepit, quare crediderim hoc ius primum cōuenisse fratribus, qui si non essent, tunc conuenisse propiniori

pinquiori. Quia tamen hic sequitur. Et erit primogenitus quem pariet, stabit seu surget nomine fratris: videtur posse teneri legem de solis fratribus loqui. Ponunt autem Hebraei septem conditiones ad hunc contractum requiri, quarum prior est, quod simul habitent in eadem villa vel ciuitate, eodem tempore, & vtriusque possessio in eodem sit loco. Secunda vel alter frater sine semine decedat. Tertia quod maior inter superstites fratres eam accipiat. Quarta quod non teneatur frater defuncti natus post fratris obitum, eam accipere. Quinta quod filius primus natus, censetur defuncti fratris, non illius qui genuit, & loco illius succedet. Sexta ut mulier marito defuncto, expectet ad tres menses: ut cognoscatur an manserit grauida. Septima ut nolente fratre eam accipere, seruetur lex quae statim sequitur.

Non delebitur nomen eius ex Israel.] Hæc est ratio legis. Gaudent enim homines sibi similem relinquere loco sui, qui eos representare videatur: vnde Ecclesia. 30. dicitur de filio probi, Mortuus est pater eius, & quasi non sit mortuus. Similem enim sibi reliquit posse.

Loquetur ad eum. Scilicet, suadendo & rogando ut accipiat eam.

Soluet calcamentum eius è pede eius.] Verbum chaia significat soluere aut separare. Hebraei tamen multas alias significationes verbo tribuunt, de quibus sæpius diximus. Potes etiam vertere. Et separabit.

Et spuet in faciem eius.] Verbum Iarach significat proprie excreare viridem excreationem: vnde ierach. i. olus viride & iaroch viride, vnde verti posset. Et excreabit. Si quæras quid significet huiusmodi excreatio & discalceatio. Putarem esse signa abominationis & vilitatis. Illa enim in quæ expuimus, reputamus abominabilia, similiter viles reputamus, qui nudis incedunt pedibus, aut nudatio pedis significabat hominem omnem humanitatem erga fratrem suum exuisse.

Sirixati fuerint homines pariter.] Admonui sæpius verbum nassah potius significare eleuari quam rixari: vnde nassah. i. pluma sic ab eleuatione dicta, & nes. i. accipiter sic à nimia eleuatione dictus. Posset etiam significare deplumare, si hoc verbum Latinum sit, ut fit sensus. Si deplumauerint se viri. Vocat autem deplumare, capillos euellere, quemadmodum pulli solent corrixari adiuuicè rostro plumas euellentes, aut si leuauerint se, scilicet, alter in alterum.

Miserit manum suam, & roborauerit seu roborare fecerit se in verenda ipsius.] Sanctes vertit hic apprehenderit, sed verbum chazach significat proprie roborare & fortificare: ut patet Genesis 41. vbi dicitur Chazach. i. fortificauerat se fames in terra, & est sensus. Et fortiter manu apprehenderit verenda eius. Abus quod est verendari seu pudore afficere vel affici, est, mabus. i. verenda aut confusio. Adnotarunt hic Hebraei nullum esse nomen in lingua Hebraea, quod proprie pudendum aut inhonestum significet, ideoque putarunt linguam vocari sanctam.

Succides manum eius.] Verbum chasah, videtur significare præcidere extremitatem alicuius rei, vnde chasah. i. finis extremitas, aut rem vsque ad finem seu extremitatem succidere. Chabachu 2. consului si pudorem domui tuæ, Chesof, id est, succidendo vsque ad extremum, populos multos. Voluit autem Dominus fœminam tam seuerè puniri, quoniam

impedire volebat membrum generationis, & multiplicationem feminis. quantum in se erat impedire quæ erat præcipua illius populi promissio.

Non pariet oculus. i. non misereberis illius, quantumcunque sit mulier, & manus membrum valde necessarium.

Non erit tibi in sacculo pondus & pondus.] Dicitio chis. i. marsupium vnum sit omnibus nobis. Hebraicè etiam pro pondus & pondus, est lapis & lapis, quoniam quondam pœdera saltem pauperum, erant lapides, sicut modò in multis locis apud nos, qui non possunt habere ferrea, habent lapidea. Prohibet ergo Dominus habere pondus & pondus. i. diuersa pondera quemadmodum aliqui habent, alia. s. maiora & grauiora ad recipiendum seu emendũ, alia verò. s. leuiora ad dandum seu vendendum: vnde Michea 6. Et in sacculo lapides doli. s. habent. i. dolosa pondera: vnde litera statim suo modo explicat quod dixerat, pondus & pondus dicens maius & minus.

Non erit tibi in domo tua Ephah & Ephah. i. mensura diuersa, maior & minor, & sæpius admonui Ephah esse mensuram aridorum & secundum Hebraeos continebat tria fata.

Pondus perfectũ & iustum erit tibi.] Hebraicè lapis integer & iustus: sed ut diximus lapis pro pondere accipitur, & præcipit integrum esse, quoniam facillè pars lapidis frangitur & pondus minuitur: quæ de causa solent pondera ferrea fieri, & quod additur iustum, idem est quod per Iudices approbatum. Idem de Ephah.

Et caudam succidit in te omnium debiliũ.] Vnicum verbum est in Hebræo, quod significat decaudare: si Latini nos sic loqui permittent. Significat etiam nomen zanah caudam Iudic. 15. vbi de Sanone dicitur, quod vertit zanah elzanab. i. caudam. s. vulpis ad caudam alterius vulpis. Et quod dicitur debiliũ nomen nechessalim. i. debiliũ, nusquam, nisi hic in Scriptura reperitur. Dan. tamen 2. inuenitur Chaldaicè. Quemadmodum ferrũ comminuit, & chassell. i. debilitat omnia, & per caudam ascindere intelligit extremos in castris, qui erant debiliores.

Et erat lassus & fatigatus.] Confundunt hic meo iudicio Hebraei duas radices. s. vph & iahaph. Citant enim in vph (quod proprie significat volare) ea quæ sunt ex radice iahaph, quod est lassare. Significat ergo hic haieph lassum à iahaph ut diximus, quod est lassare. Sequens verò verbum. s. iaga, quasi idem significat quod iahaph. s. laborare, fatigari, & lassum esse, propria tamen significatio videtur esse laborare, ut patet Iehosuah 24. vbi dicit Dominus. Deditque vobis terram, in qua non iagata. i. laborasti, vnde hic verti posset. Et tu eras lassus & laboraueras.

Delebis memoriam Hamalech de sub colis. Verbum machah significat eradere, tergere & abstergere. Disputauimus abundè de verbi significatione Genesis 6. & Exod. 32. aut delere tergendo.

IN CAP. XXV. AD MORVM ornatum annotatio.

Is fuerit tu inter homines.] Quid opus est Domine Deus, hæc tam sæpius Iudicibus inculcare, ut. s. ius dicant vnicuique secundum iustitiam & veritatem; Impetuntur & sollicitantur tam frequenter Iudices ab his qui coram eis litigant, ut nisi

nisi crebro admoneantur & roborentur, facillè à rectitudine animi declinabunt.

Prosternere faciet eum Iudex.] Quæmadmodum tu Domine Deus in medio iræ misericordiæ recordaris, ita voluisti seruos tuos Iudices, in iudicio non scire, sed mendare: vbi etiam aduerte impie, quomodo debeas te coram Iudice tuo prosternere, & deiectionem veluti peccator ostendere. Docet etiam dominos ac parentes seruos & filios castigare: non tamen in eos scire. Audiant hoc qui seruos suos præsertim Aethiopes crudeliter verberant atque ferè (lardi pinguedine accensa) assant, quod quid crudelius esse possit ignoro. Memento fratres, qualem erga vos Deum in puniendis vestris peccatis desideratis, & tales vos erga seruos castigatores non tortores exhibete.

Non obturabis boni trsturanti os.] Docentur hic principes & domini, ministris suis necessaria ad vitam exhibere, neque suis negare ea in quibus laborant.

Cognatus eius ingreditur ad eam.] Mirum valde est, quanta sollicitudine Dominus curet naturalia desideria nostra complere, ut licet mori necesse sit, optimum tamen modum inuenit, quo nos quodam modo perpetuare & immortales utcunque faceret, volens fratrem defuncti fratris uxorem accipere, prolemque gignere, quæ fratris personam referret, & nomen. Simulque docuit, qualis debeat esse inter fratres amor, & quomodo debeant res eorum curare ac si suæ essent.

Vocabunt eum seniores ciuitatis, & loquentur ad eum.] Nò decet Iudicem reum rogare, ut iuribus obediatur & legibus, & postmodum si renuat iuxta leges patrias punire.

Soluet calcamentum è pede eius, & spuet in faciem eius.] Non solum verberare, sed etiam opprobrio & dehonestatione, debent rei aliquando puniri, quoniam sæpius magis sentit homo dehonestari, quam mori. Docentur etiam hic fœminæ, quales erga defunctos viros se debeant exhibere, ut quoad possunt, velint honorem ac nomen eorum seruare.

Accesserit vxor vnus, ut eruat virũ suum.] Nò prohibetur vxor hic defendere & eruere virum suum, si eum videat malè tractari: sed ne impediatur id, cuius causa & ratione in pretio est. Ad quid enim mulier in mundo, si non sit generatio prolis? Non debet ergo prolem impedire, cuius gratia honoratur.

Non erit tibi pœdus & pœdus in loculo.] Omnia curet, omnia admonet, prudentissimus legislator: nouit enim quæ mala eueniat ex falso & iniusto pondere & mensura. Debent etiam ministri boni comminis, omnia hæc explorare, & videre an fiant huiusmodi fraudes, quæ tanto deteriores sunt, quanto prætextu iustitiæ fieri solent. Pondus enim eò ipso quo pondus est, iustum esse creditur, quod si inæquale & iniustum sit, homines prætextu iustitiæ decipit.

Quatuor ob que Dominus longum pollicetur se dies tui.] Propter quatuor pollicetur Dominus hominibus prolixam vitam, scilicet, ob pietatem erga parentes, si, scilicet, eos honorent, ob pietatem in aues seu bruta, propter recessum ab immunditia, & ob iustitiam seruatum in pondere & mensura. Si ergo vitam prolongare vis, sis pius ac iustus & ab immunditiis recedas.

Qui è abominatio Dei est omnis qui facit hæc.] Omnia abominabilia terra reicit à se, aut saltem reicere cupit, & cùm impietas & iniusticia sint abominabilia apud Deum, non mirum si terra non sit ut super se viuere impios, iniustos & immundos.

Memento quæ fecerit tibi Hamalech.] Et si Dominus nos ut plurimum velit malorum nobis illatorum oblitos: beneficiorum verò memores, est tamen tam magnum malum afflictio addere afflictionem, præsertim si te non læserit inquam: ut in hac re oblitos, vindictæ voluerit esse memores, quare maximè cauendum tibi est, ne debilem aut percussum percussus. Audi Psalmistam: Quoniam quæ tu percussisti, persecuti sunt, & super dolorem vulnerum eorum addiderunt. Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur. Et alio Psalmo. Persecutus est hominem inopem & mendicum, & compunctum corde mortificare. Habes etiam hic communitatem debere vindicare mala, quæ sunt membris ipsius communitatis. Et licet Dominus Leuit. 19. præceperit nò debere esse memores iniuriam ciuium: hic tamen præcepit communitatem memorari.

IN CAPVT XXVI. Iuxta LITERAM ANNOTATIO.

Et erit cùm ingressus fueris in terram quæ Dominus Deus tuus dat tibi.] Statuit hic lex quomodo post terræ promissionem ingressum, deberet gratitudinem Domino ostendere, profitendo se iam accepisse, quod Dominus pollicitus fuerat patribus eorum, terram. s. fructiferam & pingue, prout fructus, quorum primitias afferebant teitabantur.

Accipies de priori omnis fructus terra, id est, de primis fructibus omnis terræ, & videtur hoc præceptum non obligare eos ad hoc omni anno facere, sed semel, quamprimùm essent terram ingressi, tenebantur tamè præter hoc singulis annis offerre primitias sacerdotibus: ut dictum est supra capite 18. Dicit autem Rabbi Selomoh ex septem rebus primitias duntaxat dandas. s. ex frumento, hordeo, vino, oleo, malogranatis, ficu & palma, olerum verò non tenebantur, vnde Christus Matth. 23. Pharisæis obiecit, quod ostentatione maioris iustitiæ, deciment mentam, anhetum, & omne olus. Hic tamen præcipit ex omnibus fructibus primitias offerre.

Pones in canistro.] Dicitio tene, canistrum vel sportam Hebræis significat. Hieronymus tamen cartallum vertit, & infra 28. vertit horreum, vbi dicitur. Benedictum tanacha. i. horreum tuum, quod alij sicut hic, canistrum vertunt.

Vt habitet nomen eius ibi. i. locus à nomine Domini denominetur, quandiu ibi fuerit: ut vocetur domus Dei in qua habitat Dominus: vbi enim moratur nomen alicuius, ibi ipse morari dicitur.

Annuntiaui hodie Domino Deo tuo.] Id est, manifesto coram eo. Aliqui vertunt. Profiteor, sed verbum proprie significat annuntiare: licet quasi in idem redeat. Genesis 3. Quis higid. i. annuntiauit tibi quod nudus esses?

Et ponet illud coram altare Domini.] Hebraicè est. Et requiescere faciet illud: vnde videtur, quod ad aliquod spatium debeat esse coram Domino.

Et respondebis & dices.] Melius veritas. Et humiliabis te, & dices, quoniam anah & respondere & humiliari significat: ut sæpius probauimus & patet. Thre. 5. Mulieres in Sion himnu. i. humiliauerunt.

Sirus peribat pater meus.] Obscurus utcunque est locus: sed aliter in eo iudicio reddendus, quam verterit Sanctus sic. s. Sirius. i. Laban qui erat Sirius perdens. i. perdere volens, patrem meum. s. Iacob.

Voluit enim eum perdere, cum eum persecutus est: ut habetur Genesis 31. vnde Munsterus vertit. Sirus conatus est perdere patrem meum. Si tamen Sactis sententiam teneas, sensus est ac si esset Sirus peribat pater meus seu in Siria: nisi Dominus inde eum adduxisset, prior tamen lectio mihi magis probatur.

Fuit illi in gentem magnam. Melius veritas in gente excelsam, robustam & multam.

Et malefecerunt nobis Aegyptij & humiliaverunt nos. Possent etiam verti. Et contriverunt & proposuerunt super nos: Hebraice est. Dederunt super nos seruitutem duram, sed sensus redditus est.

Vidit afflictionem nostram, & laborem nostrum, & oppressionem nostram. Insuper vocabulis Hebraicis melius veritas. Vidit humiliationem nostram, laborem nostrum, & angustiam nostram, seu coarctationem.

In signis & portentis. Dixi sapius discrimen quod ponunt Hebraei inter, Oc. i. signum, & mophet. i. portentum quod mophet respiciat futurum.

Ponet ea coram Domino. Melius relinquet, quoniam Ianach a quo hinachto relinquere significat.

Et lataberis in omni bono. Gaudendo & comedendo: vnde constat cibum & potum ad laetitiam pertinere: ut Hebraei dicunt.

Cumque compleueris decimare omnem decimam proventus tui anno tertio anno decima. Anno quo teneris decima dare Leuitis, quod erat singulo tertio anno ut dictum est capite 14. huius libri. Solebant & tenebantur Iudei singulis annis Leuitis decimas dare, quibus completis. 3. anno soluebant. Tertiam decimam tunc dabis Leuitae, &c.

Abstuli sanctitatem de domo. Verbum bahar, id est, abstuli ut sapius admonui, significat proprie comburere & depascere, & hic etiam haec secunda significatio quadrat: ut sit sensus. Depascere feci seu comedere feci sanctitatem. i. decimam quam Domino sanctificaueram aut separaueram, quae quidem sanctitas erat in domo mea seruata. Si tamen auferre veritas, non male interpretaberis. Munsterus vertit. Separavi.

Non comedi in labore meo ex eo, & non cibavi me ex eo in immunditia, & non dedi ex eo pro mortuo. Osecurus utcunque locus est, & videtur iste esse sensus. Quantum potui feci, ne ex huiusmodi decimis pauperum comederem, neque comedi ex eis in labore seu necessitate mea, neque cum essem immundus, aut neque cum immundis. Forsitam putabant immundi, sibi licere omnia comedere. Alij vertunt. Nihil ex ea expendi in re immunda seu prophana, neque cibavi ex ea immundum seu prophanum qui non esset Leuita vidua, aut pauper, neque dedi ex eo pro mortuo, quoniam gētes solebant (ut eis videbatur) mortuos cibare certis diebus: ut legitur in historia sancti Petri epularum. Alij ad curandam rem funebre, ut est arca & alia quibus mortui deferebantur, in quibus pij homines aliquid infumebant, aut in conuiuio quod solebat fieri in die obitus alicuius, quemadmodum vique hodie fit in multis Christianorum regionibus. Aut ad aliquem interficiendum, vnde Prouerb. 31. Ne dederis vias tuas ad perdendos reges. Difficilem reddit locum ignorantia propriae significationis verbi baar. quod aliqui vertunt auferre, alij perdere, nos vero pascere seu cibare.

In toto corde tuo & in tota anima tua. i. tota intentione & voluntate.

Dominuum exaltasti hodie. Verbum amar, dicere

potius significat quam exaltare, potest tamen sumi pro exaltare: sed propria significatio tolerari potest, ut sit sensus dicere fecisti hodie quod esset tibi Deus in Deum ac si dicat: Hodie ore tuo professus es, te habere Ichouah pro Deo tuo, similiter te seruaturum statuta, praecpta, & iudicia. Similiter Dominus dicere fecit. i. etiam ore professus est, quod tu sis illi in populum peculiarem, aut quod esses illi populus peculiaris.

Ponat te super omnes gentes quas fecit, ad laudem, & nomen, & gloriam. Alij legunt, ut sis in laudem, nomen, & gloriam. Sunt enim omnes gentes in laudem Dei, quoniam laudatur ab eis & quod eas fecerit, & in nomen, quoniam famam acquirit ex eo quod fecerit eas, & ad gloriam seu decorem, quoniam glorificatur a gentibus aut quod eas fecerit. Mihi tamen secunda lectio magis placet, ut. s. loquatur de populo Israel, ex cuius munditia & sanctitate, Dominus, acquisiuit laudem, nomen & gloriam, quemadmodum Dominus ex bonitate & munditia serui, acquirit omnia haec: Audi Dominum apud Isaiam ca. 49. dicentem. Seruus meus es tu Israel, quia in te gloriabor. Et Zach. 10. dicit se posuisse eos tanquam equum gloriae suae, & causa quare ponat eos in gloriam subditur, cum dicitur.

Ut sis populus sanctus. Id est, separatus ab omni immunditia, & cultui meo applicatus.

IN CAPVT XXVI. DEVTERO. Iuxta MORES ADNOTATIO.

Nutriui hodie Domino Deo tuo, quia ingressus sum terram super qua iurauit Dominus patribus nostris. Quid tibi vult Domine Deus mi, protestatio haec? Nonne sermo tuus veritas est? Nonne ea omnia quae pollicitus es opere complere? Nouit Dominus mendacia nostra, nouit & ingratitude nostram. Dissimulamus bona, praeterimus accepta beneficia, non respondemus promissis nostris, etiam si videamus Deum omnia sua promissa complexisse: quare voluit nos coram sacerdotibus profiteri eius veritatem, & terrae primitiis hoc attestari.

Sirus perdens patrem meum. Pulchre admodum docet nos locus iste, non vnicum beneficium coram Deo referre, sed omnia praesertim praecipua simul & gratificari, & cupere Christianos huius professionis memores: ut semel saltem in anno profiteretur summa Dei beneficia praesertim redemptionem, quam misit Dominus populo suo. Vbi simul discere non solum tibi, sed patribus tuis exhibita beneficia referre, quemadmodum isti faciebant. Aduerte etiam quantum malum sit, apud infideles perire, aut inter eos mori etiam si fidelis moriaris. Sirus (inquiunt isti) peribat pater meus.

Peregrinatus est ibi cum viris paucis & fuit ibi in gentem magnam. Solent sancti crescere & multiplicari persecutionibus: ut discas eos qui sanctos se delere ac perdere putant, potius eos multiplicare suis persecutionibus. Nam quanto magis eos opprimebant Aegyptij, tanto magis multiplicabantur & crescebant.

Vidit afflictionem nostram, & laborem nostrum, & oppressionem nostram. Solet Dominus non perfunctorie, sed oculate & sigillatim seu ad numerum, videre tribulationes sanctorum quemadmodum ministeria & obsequia.

Eduxit vos ex Aegypto, cum potentia & brachio extenso. Quid

Inu. 2. F. v. l. i. se dominus ve beneficitat sancti.

Quid opus est Domine Deus, neruos potentiae tuae extendere, brachium eleuare: ac roborare te, ut iustos tuos a laboribus eruas: nisi ut ipsi videant dilectionem tuam erga se? Magnificauit Dominus (ait sanctus Lucas) misericordiam suam cum parentibus Ioannis Baptistae ut maiora bona illis conferret.

Attuli primitias fructus terrae, quam dedisti mihi Domine. Quis daret nos talem in donis Dei semper habere mentem: ut illorum ei primitias offerentes, profiteremur nos cuncta ab eo habere.

Lataberis in omni bono, quod dederit tibi Dominus Deus tuus. Laeto & hilari animo suscipienda sunt munera Dei, & in eis cum pauperibus ac pupillis gaudendum: ut ostendat tibi Dominus, cum quibus debeas munera eius expendere quae in re etiam discas, quali fronte debeas elemosynam elargiri.

Abstuli sanctitatem de domo. Docentur hic homines, ea quae sunt danda Domino veluti sancta non comedere. s. decimas, & primitias, sed quam citius possunt ea de domo sua eiicere, & seruis domini ac pauperibus dare.

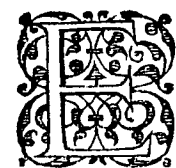
Non comedi in tristitia mea. Docentur hic homines restringere se, ne quae pauperibus & ministris sunt debita, in sua necessitate consumant, contra eos qui quamprimum indigent quae sunt ministrorum & pauperum absumunt.

Benedic populo tuo Israel. Iste bona fecit, Deique sui praecpta impleuit, & tamen praemium suorum bonorum operum non tam sibi quam populo suo, a Domino postulat, ut doceat priuatos in bonis operibus suis, non tam proprium quam commune praemium querere. Similiter merita nostra non solum nos, sed etiam communitatem cuius membra sumus, iuuare.

Dominum professus es hodie. Postquam Dominus Deus huiusmodi professionibus & protestationibus gaudet, cur non frequenter eas faciamus illi, ut ipse etiam nos profiteatur populum suum esse? Qui me (inquit) erubuerit coram hominibus, huc filius hominis erubescet coram angelis Dei.

Ut sis in laudem & nomen & gloriam. Docet te hic homo Deus tuus, qualem esse debeas: ut scilicet, propter te laudetur, nominetur & glorificetur, quod facile fiet, si adnitaris ut sis sanctus & impollutus Domino Deo tuo.

IN CAP. XXVII. DEVTERO. iuxta literam annotatio.

Præcepit Moyses & seniores Israel populo. Omnes serē nostri sic vertunt: sed quia sequitur. Quae ego precipio tibi puto solum Moyses vice nomen præcepisse, & vertendum esse. Et præcepit Moyses senioribus Israel & populo, dicēdo.

Custodi omne præceptum, quod ego precipio vobis hodie. Loquitur de præceptis professionis vt infra explicatur & benedictionibus & maledictionibus populo proponendis in monte Gherizim & Hebal, & de lapidibus ponendis in Iarden.

Statues tibi lapides grandes. i. eriges. s. vnum super alium in medio. s. fluminis.

Et linies eos calce. Dicunt Hebraei verbum sud, significare linire, & meo iudicio sud sadad & sadah sunt eiusdem significationis. Dicunt verò sadad, significare agrum colere, vnde sadah, id est, ager, scilicet, cultus, quare sud, significat æquare, componere ad modum agri culti, & ex consequenti si-

gnificat incrustari & linire, quod nihil aliud esse videatur quam æquare: vnde hic etiam verti posset: Et æquabis eos æqualitate seu limitatione, quoniam nomen sid, eiusdem significationis est cum verbo.

Quia tamen Isa. 33 vbi dicitur. Et erunt populi incendia sid. i. calcis. Et Hamos 2. Ed quod combulsit ossa regis Edom lasid. i. in calcem, seu ad modum quocalx comburi solet: videtur melius vertendum. Linies eos calce aut calcificabis eos calce (si sic loqui sermo Latinus permetteret) quemadmodum nostri vertunt. Super calcem verò describenda erat lex. i. maledictiones, aut lex quae posita est capite superiori, quod. s. profitentur se habere Deum pro Deo suo, & quod Deus proficetur se habiturum Israel pro populo suo, ut inferius explicatur ibi, scilicet. Ausculta & audi Israel. Die hac factus es in populum Domino Deo tuo.

Non leuabis super eos ferrum. Scilicet, ad dolandum eos.

Et lapidibus perfectis edificabis altare Domini. Clarius veritas integris, quibus, scilicet, nulla particula desit.

Declarando bene. Significat verbum becer proprie declarare, ut diximus primo huius libri capite: hinc becer. i. puteus sic dicitur a claritate aquae, aut quia discoopertus & clarus.

Ausculta & audi. Ignorant, meo iudicio, Hebraei quid proprie significet verbum sachar, quod vertimus ausculta, quoniam in Scriptura nusquam nisi hic inuenitur, vnde Rabbi Ionab vertit hic. Suscipe. Inuenitur tamen Hamos 5. nomen sichut, quod dicunt idolum significare. Dicunt enim. Et portastis & Sichut. i. idolum, alij receptionem, alij onus voluntarium: vnde in lingua Ismaelitica, dicit homo socio suo Sachet. i. porta Dominum.

Die hac factus es in populum, Domino Deo tuo. Scilicet, propter professionem factam superiori capite, iam antea populus erat, sed modo de nouo factus dicitur, propter renouatum foedus.

Isti stabunt super maledictionem. i. ad maledicendum. Et aduerte quod benedicere hic est bonum a Domino precari, maledicere verò, est malum ab eo poscere transgressoribus. Dicitur autem Hebraei sex tribus stetit super vnum montem, & sex super alterum, sacerdotes verò cum arca Domini mansisse in valle intermedia. Adnotant etiam filios liberarum stetit ad benedicendum, filios verò ancillarum ad maledicendum, inter quos mansit Reuben, quoniam a sua dignitate propter peccatum deiectus est, quod non credo.

Qui fecerit sculptile & conflatile. Hebraice est, Qui fecerit sculptile & fusum, & per sculptile intelligit dolatum in ligno vel lapide, per fusum id quod ex metallo liquefacto funditur, ac si dicat. Maledictus qui aliquod colendum fecerit, siue ex lapide siue ex ligno, siue ex metallo fusum.

Et ponit in abscondito, ut. s. furtiue illud colat, quoniam idololatriam publicam, magistratus punire tenebatur.

Dicent Amen. Admonui sapius a verbo amā quod est stabilire & firmare, esse amen, quod est stabilitum, firmum: & ita isti respondebant, ita sis, firmum sit, stabiliatur, quod videlicet talis sit maledictus.

Maledictus vilipendens patrem suum. Verbum chalach, secundo significat leuem reputare, despiciere. Videtur enim idem significare quod Chahal.

Maledictus attingens terminum socij sui. Non plene nota est significatio dictionis masig, quae hic in Hebraeo

Hebræo ponitur, alij vertunt pro attingere transferre, sed dictio, meo iudicio, significat retrocedere, seu retrahere, & vertendum puto. Maledictus qui contrahit terminum socij sui: vt strictiorem faciat hæreditatem eius.

Qui reuelat alam patris sui. Accipitur hic patris vxor, pro matre & pro nouerca. & præcipue est sermo de nouerca, quoniã facilius homo cum ea rem habet, quàm cum matre, & per reuelare intelligit detegere, & per alam intelligit fimbriam vestimentis, quæ modum alæ habet, & veluti ala auem, tegit hominem, & dicitur reuelare fimbriam vxoris fimbria viri sui, cum in eius solius sit potestatis eam ad concubitum detegere, & quemadmodum horrendū filio esset, oram patris sui detegere: ita debet horrere detegere oram seu fimbriam nouercæ suæ.

Capiens munus, vt percutiat animam. i. pecunia interficiens hominem, & capitur anima pro vita, & vt licitorem seu ministrū iustitiæ excludat ab hac maledictione & magistratum addit, sanguinem innocentem.

Maledictus qui non statuerit verba legis huius. i. qui quantum in se est non compleuerit ea quæ in hac lege dicuntur, aut penes se nõ firmauerit se seruaturum. Et considera legislatoris prudentiam. Ediderat iam leges ac punitiones pro peccatis manifestis, & quæ testibus poterant probari, nunc verò prohibet occulta & punit ea maledictione, quæ vt plurimum occulte fiunt, iuxta illud Psal. 108. Induit maledictionem sicut vestimentum, & intrauit sicut aqua interiora eius, & sicut oleum in ossa eius.

IN CAP. XXVII. DEVT. AD morum elegantiam annotatio.

Tatus tibi lapides grandes. Admiranda valde est hominis inconstantia & inttabilitas: vt opus sit Domino tot testes adhibere, ad eum in promissis retinendum. Isthuc enim tendit humani modi pacti renouationes, eiuq; in lapidibus descriptiones vt Fidigraphi, non possent promissa mēiri. Voluit autem Dominus hoc testimonium poni in monte Hebal & in Iarden: vbi erat terminus & initium promissæ terræ, vt testaretur huiusmodi Scriptura, se iam illis promissa complese, restare verò, vt ipsi etiam promissis suis starent non colendo aliū Deum.

Aedificabis tibi Deo altare. Vbi accipis promissa, iustum est vt ibi gratias agas & beneficia referas.

Declarando diligenter. Pulchrè locus iste docet legislatores, non confusè neque obscurè, sed clarè & apertè leges & statuta sua populo proponere: vt nullus sit postmodum ambigendi locus, neque iuris prudentes scripta sua in immensum multiplicent, Deus autem illud fieri iussit, ne Iudæi postmodum pacti ignorantiam prætenderent.

Locus est Mosch & sacerdotes Leuitæ. Voluit sanctus Mosch sacerdotes inducere ad munus legis explicandæ: vt populus de cætero eos docentes libentius audiret, sciens sibi munus à Deo & seruo suo Mosch demandatum.

De hac factus es in populum Domino Deo tuo. Nescit vulgus munera diuina prout decet, æstimare, quare Prælatorum & superiorum est, eorum pretium hominibus inculcare, quemadmodum facit nunc sanctus legislator. Ignorabat enim Israel, quanti fa-

ciendū esset, quòd aliquis populus sit populus Dei; & quanta sit eius dignatio acceptare gentem aliquam in populū suū, quod Mosch nunc clarè ostendit eis, quòd etiam multis aliis locis facit.

Isti stabunt ad benedicendum. Nullum lapidem nõ mouet Deus, vt nos ad obseruantiam suarum legum inducat, præmiis, promissionibus, ac benedictionibus nonnunquam allicit, nonnunquam minatur magna mala, multiplicat benedictiones & maledictiones, sed superba mens nostra, neque blanditiis, neque minis mouetur. Quo in loco illud etiam aduertendum est, homines videlicet liberos & benedictos, electos ad benedictiones imprecandas, ex seruis verò natos, ad maledicendum: vt tam maledictiones quàm benedictiones, ex authoribus robur & efficaciam haberent.

Et ponit in abscondito. Ne putarent homines impunè & in abscondito posse peccare, ferit maledictionibus huiusmodi peccatores, ne ergo, ò homo, publicè pecces, magistratum time, ne autem in abscondito, time maledictionem Domini.

Maledictus vilipendens patrem suum. Sunt quædam vitia quæ homines pro nihilo reputant, qualia sunt parentes vilipendere, terminum seu stipitem mutare, cæcum errare facere, iudicium viduæ & pupilli peruertere, quæ tantò sunt grauiora, quantò in imbecilliores fiunt, quæ merito à Domino anathemate puniuntur. Graue enim est in cæcum læuire, & iudicium eius qui se tueri nequit, peruertere.

Maledictus coiens cum sorore sua. Periculosa res valde, conuersatio cum fœmina etiam sorore, ex qua multa mala prouenire possunt, idèò opus fuit eã tot legibus & maledictionibus vallare.

Maledictus qui non stare fecerit legem hanc. Audis hic quàm graue sit, leges Domini frãgere: vt nõ solum maledictus sit qui rem lege prohibitam facit: sed etiam qui non impleuit eam.

IN CAP. XXVIII. DEVT. iuxta literam annotatio.

Ponet te Dominus Deus tuus excelsum super omnes gentes terræ. i. superiorem. s. dignitate, diuitiis, numerositate, & id genus aliis bonis.

Et apprehendent te. Verbum nasag quòd Sanctes apprehendere vertit, non tam apprehendere quàm attingere significat: vt patet Leuit. 26. vbi dicitur Vehihsih, id est, & attinget tritura vindemiam: Si tamen veritas apprehendere, non errasti.

Benedictus eris in ciuitate, & benedictus in agro. Duo sunt hominum negotiantium genera, quidam negotia sua exercēt in ciuitate, vt mercatores & alij artifices: alij verò in agro vt agricolæ, & alij laboratores. Est ergo sensus, siue negotia tua sint in ciuitate siue in agro, prosperaberis in eis, ex beneficio Domini. Nam huiusmodi benedictiones nihil aliud sunt, quàm beneficia Dei, quibus auget bona hominum.

Benedictus fructus ventris tui. i. augeberis in filius, qui sunt fructus ventris.

Armenti bouum tuorum & gregi pecudum tuarum. Ignorant vt iam cap. 7. huius libri admonui, & Exodi 13. Hebræi, quid propriè significet segar, id est, armentum. Nam Munsterus vertit fœtus. Sanctes aliquando vertit primogenitum, hic verò armentum, alibi emissum seu eiectum: vnde hic verti potes

potes emissionis bouum tuorum. Dictio rara est in scripturis. Similiter significatio dictionis sequentis asterot, id est, gregum, non plenè nota est, de qua diximus capite 7. huius libri. Aliqui caulas vertunt & locus consentit. Est etiam Asterot nomen vrbs, cuius Scriptura meminit Gen. 14. Est etiam nomē idoli. 1. Reg. 11. & Iudicum secundo.

Benedictum canistrum tuum, & reliquia tua. Intellegit hic per canistrum sportam qua panis includitur in domibus in quibus est abundantia, vt inde quisque domesticorum accipiat quod voluerit, in quo etiam reliquæ panis asseruantur, post prandium vel cœnam, & dicitur benedictum, cū in eo non deest panis aut est in copia, & per reliquias intelligit quod superest. Hieronymus hic horrea vertit cum supra 26. & hoc eodem capite verterit canistrum seu cartallum.

Benedictus tu in exire tuo, & benedictus tu in reuertituo. Id est, prosperaberis dū exieris & redieris domum, cunctis rectè gestis aut incolumis exibis & redibis domum.

Percussos coram te. Aliqui vertunt, corruentes ante te.

In omnibus ad quæ miseris manum. Hebraismus est significans, in omnibus quæ feceris, vel tractaueris, vel inceperis.

Stare faciet te Dominus sibi in populum sanctum. Faciet quod permaneamus populus eius, separatus ab aliis populis & applicatus illi qui est sanctus, aut eriget te vt sis illi populus sanctus.

Videbunt omnes populi terræ, quòd nomen Domini inuocatum sit super te. Id est, audient omnes populi terræ quòd tu voceris meus seu populus Domini, audiendo. s. bona quæ fecero tibi, quemadmodum dominus temporalis solet suos eleuare.

Et timebunt te. Scilicet, propter me cuius seruus tu es, quemadmodum quis timet tangere seruos potentis domini. Aut quòd tu inuoces nomen meum in tuis necessitatibus, & quod ego subueniã tibi & timebunt te.

Et abundare faciet te Dominus bonis. Potest etiam verti: Et reliquias seu residuū faciet tibi Dominus in bonis. i. faciet quòd multa tibi bona supersint, quod idem est quod abundare facere, aut quod multa bona post obitum tuum relinquas in filiis, iumentis, & aliis.

Aperiet tibi Dominus thesaurum suum bonū, cœlum. Vocat Dominus thesaurum suum bonum cœlum, quoniam illic habet recondita ea, quibus ditat homines in terra, vt Solem, pluuiam, niuem, grandinem, & id genus alia. Iob 38. habes. Nunquid ingressus es thesauros niuis, & thesauros gradinis vidisti? Nomen osar. i. thesaurus, aut thesaurum aut repositorium significat, ab asar, quod est recondere seu reponere.

Dabit te Dominus in caput, & non in caudam, & eris duntaxat sursum, & non eris deorsum. Hebraismus est, quem textus statim explicat hic quod. s. dare in caput est facere superiorem, dare in caudam inferiorem, aut æstimari & vilipendi. Explicuimus phrasim in Hebraismis, & pro eris duntaxat sursum, Hebraicè est. Eris in eleuationem & non in declinationem.

Mittet Dominus in te maledictionem & perditionem & increpationem. Ignoratur quid propriè significet meerah, quod maledictionem vertimus, quoniam nescitur quæ sit propria radix eius, & videtur potius ab arah quod est colligi & contrahi, vnde videtur significare contractionem. Secundū nomen.

f. mehumah est ab haiam quod est conterere, frangere & tumultum facere, vnde pro perditione vertere licebit cōtritionem vel fractionem seu tumultum. Tertia verò dictio. s. gerah est à gaar, quod cum bet est increpare, quando verò sine eo, perdere seu corrumpere, vt patet Gen. 37. vbi dicitur. Vatiagar. i. Et increpauit eum pater suus, & per increpationem intellige reprehensionem, sed altera significatio. s. perditio magis loco quadrat. Vnde potest sit locus explicari. Mittet Dominus in te cōtractionem. s. omnium bonorum contrahendo ea quæ possunt bona tua augere, & perditionem. s. tuam & corruptionem: vt. s. omnia tua corrumpantur, aut increpationem qua res omnino perit, iuxta illud Psal. Ab increpatione vultus tui peribunt, & quæ sequuntur videntur præcedentiã explicare. Quoniam sequitur. In omnibus in quibus mittes manum: vt sit sensus. Mittet Dominus contractionem in omnibus ad quæ manum miseris, & perditionem donec delearis, & corruptionem aut correctionem vt citò pereas.

Percutiet te Dominus tumore. Ignorant Hebræi omnino quid significet sachepet quod hic vertimus tumorem: vt iam Leuit. 26. diximus, vnde alij phtisin. Rabbi David dicit esse morbum quo corpus efficitur macilentum. Alij hidropisim putant. Hieronymus egestatem. Est etiam ab hac radice sachaph quod significat auem Leuit. 11. quem nostris larum vertunt, quæ est auis parua & nigra, habitans iuxta aquas, terra & aqua degens, quæ & fullica appellatur.

Et febris. Quoniam verbum chadach significat ardere infra. 32. non mirum quòd chadach febrè significet.

Ardore. Significat dalechet, vt dicunt Hebræi ardorem. Nam radix eius, scilicet, dalach, significat ardere, vt patet Ezec. 24. vbi dicitur Hadlech. i. accende ignem, seu ardere fac, sed Genes. 31. vertunt nostri persequi, vbi dicit Iacob. Quia dalach. i. persequutus es me, sed retenta priori significatione melius vertas, quia sic accensus est post me, aut aristi post me.

Et siccitate. Etiam hæc dictio obscuræ significationis est sicut charah radix eius. Videtur tamē Iob 30. significare siccare, vbi dicitur. Os meū charah. i. aruit præ æstu seu siccitate.

Et percussione venti Orientalis. Solet huiusmodi ventus omnia exficcare tam homines quàm blada, nos vocamus subsolanum. Alij vredinem vertunt, nomen siddaphon non plenè notum est. Genes. tamen 41. videtur significare ventum vrentem, vbi dicitur de spicis quas vidit Paroh. Et septem spicæ inanes (ceduphot. i. arefactæ. Et post pauca Scheduphot chadim. i. arefactæ vento Orientali.

Et rubigine. Aiarach quod est excreare viridem excretionem, est ierachon. i. rubigo sic dicta à viriditate.

Erunt cæli tui qui sunt supra caput tuum anei, id est, nullum humorem habebunt ad demittendam pluuiam super terram tuam. Item de terra ferrea.

Dabit Dominus pluuiam terræ tuæ nebulam & puluerem. Consultò non vertimus cum aliis puluerem & terram, aut arenam & puluerem, propter duo. Primum ne inutilem faceremus repetitionem. Secundò quia dictio abach, non puluerem vt nostri putarunt, sed fumum aut nebulam propriè significat, vt patet Cantic. 3. Præ omni abchat. i. fumo aut nebula aromatarij: vbi nostri vertunt. Præ omni puluere aromatarij. Disputauimus abundè de significatione

ficatione nominis Exodi 9. & Gen. 31. Descendere faciet super te donec disperdaris.] Descendere faciet super te, aut puluerem & nebulam, aut aliquid aliud quo disperdaris, aut melius consummaris.

Eris in commotionem per omnia regna terræ.] Id est, eris commotus in omnia regna terræ, vt idem sit commotus, quod vagus.

Et non erit commouere faciens, aut expauescere faciens.] Sensus est. Erit cadaver tuum esca omni volucris & omni bestie, & non erit expauescere faciens, id est, deterrens aues ac bestias, ne comedant cadauer tuum. Verbum charad significat commoueri & expauescere, de cuius significatione disputauimus Gen. 27.

Percutiet te Dominus vlcere Aegypti.] Dicunt Hebraei sechin, quod vlcus vertimus significare vlcus proueniens ex caliditate de quo Exod. 9 & Leuit. 13. diximus, & meo iudicio sunt vesicæ inflati nostri vocant *bexigas*, qui morbus maximè infectatur pueros.

Et infirmitatibus ani.] Ignota est Hebræis significatione verbi apha, à quo ephol & ophel, Dicunt autè ophel significare arcem, munitionem seu locum eleuatum, hic fortè significat nates ab eleuatione, & est morbus communis eas infectans, qui dicitur ficus, nos vocamus *almoreimas*, Castellani *almoranas*.

Scabie & prurigine.] Dicunt Hebraei garaph scabiem significare hic & Leuit. 21. neque est certa cõiectura ad venandam propriam significationem, Sequens verò dictio. f. cheres dicunt Solem significare, & dictio ponitur in multis locis Scripturæ, scilicet, 8. cap. libri Iudic. vbi dicitur. Reuersus est Gidon filius Ioas de bello, desuper existente hecares. i. Sole. Sic Iob 9. Quia dicit lachares. i. Soli, & non orietur. Et Iudic. 14. Antequam occumberet hacharfab. i. Sol & ab ardore verterunt hic nostri pruriginem. Posset etiam verti combustione. Rabbi David dicit esse genus scabiei sicca, sic appellatur quod eam scalpant testa quæ dicitur cheres, quod colligit ex capite 2. Iob vbi habetur. Et accepit sibi cheres. i. testam vt scalperet se cum illa, & videtur fuisse morbum incurabilem, propter id quod sequitur. Vt non possis curari.

Amentia & cecitas.] Amentia ad mentem pertinet, cecitas ad oculos.

Et stupore cordis.] Clarius admiratione cordis, quoniam tamah admirari significat: vt patet Psalmo 48. Sic tamahu. i. admirati sunt. Idem Gene. 43. Nomen themahon etiam ponitur Zachar. 1. 2. vbi dicitur. Et percussit equum bathimahon. i. cū admiratione, & est sensus, quod tot erunt iuper eos mala, vt corde admirentur.

Et non secundabis vias tuas.] Verbum salach, videtur significare ante ire seu crescere, ac si dicat, non anteibis sed retrocedes. 2. Sem. 10. Salechu. i. præcesserunt seu antecesserunt regem.

Eris calcumpiasus & rapus.] Hebraicè. Eris detentus & rapus. i. detinebunt tibi tua & etiam rapiunt, ac si dicat. Rapiunt quæ tua sunt neque restituent.

Non prophabis eam.] Id est, non colliges primos fructus eius, quando. i. incipiebat communis fieri, quod erat anno quinto.

Non erit fortitudo in manu tua, s. ad liberandum filios & filias.

Eris tamen detentus.] Id est, detinebuntur bona tua, & etiam tu. Potes etiam legere, & eris confra-

ctus. s. animo & corpore.

Et obstupescas propter ea quæ videbunt oculi tui.] Melius dementaberis aut insanies, quoniam hoc potius significat verbum saga vt patet 2. Regum 9. & primo Sem. 21.

Super genua & super coxas.] Verbum barach à quo birchaiim, significat benedicere, & birchaiim genua quod benedicendi solerèt genua flectere cum benedicerentur. Sequens verò dictio. f. sochaiim dicitur Hebræi coxas significare ab asoh quod est currere, sed hac de causa melius significabit tibias quæ magis ad cursum faciunt.

Eris stupor, parabola & fabula.] A samam quod est desolare seu deserere aut stupescere, est samah. i. desolatio, admiratio, & stupor, & est sensus. Omnes stupebunt videtes quod malis affectus sis, quod autem dicitur in fabulam, aduerte nomen sceninah, quod Sanctes vertit fabulam: esse à verbo scanan, quod significat voluere & reuoluere, vnde videtur quod sceninah significet id, quod frequens est in reuolutionem seu in id quod sæpius voluitur in ore omnium.

Perdet illud locusta.] Parui refert quod ad literam habetur. Locustabit illud quod melius efferas per deuorabit quàm per perdet.

Comedet illud vermis. Nō explicat textus quis vermis. Putarem tamen esse nigrum, quem nostri pulicem putant, qui maximè insidiatur vineis.

Quia proicietur oliua tua.] Aut melius euellatur oliua tua. s. à radice sua. Nam verbum nassal, propriè significat euellere: vt patet 7. cap. huius libri vbi dicitur. Venassal. i. Et euulserit gentes multas à facie tua.

Hereditabit locusta.] Dictio silsal, si est à salal quod est obumbrare, & tinnire, significat locustam, quoniam coniungitur quasi nubis obumbrans, aut si à tinnire, à sonitu quæ facit dum volat. Hieronymus hic pro locusta vertit rubiginem. Posset etiam accipi pro agmine locustarum.

Ascendet super te quàm maximè, & tu descendes quàm infimè.] Locutio sic habetur In Hebræo. Peregrinus qui est in medio tui, ascendet super te ascensione ascensione, & tu descendes declinatione declinatione: sed sensus optimè redditus est. Solet enim Hebraismus geminatione eiusdè nominis & verbi, multitudinem aut magnitudinem significare.

Ipsa erit caput & tu eris cauda.] Id est, ipse erit superior tu inferior, aut ipse erit honoratus, tu verò despectus, & est Hebraismus.

Erunt in te in signum & portentum. Quod. s. non obedieris voci Domini, vnde sequitur.

Et quod non coluisti Dominum Deum tuum cum letitia & bonitate cordis, pra multitudine.] Vult Deus vt leto animo, & bono corde illi seruiamus, & quod sequitur à multitudine omnium, idè est quod propter multitudinem omnium bonorum, quæ. i. conferebat tibi.

Serues inimicis tuis, quos mittet Dominus contra te, in fame & siti & nuditate.] Id est, facient inimici tui te sibi seruire, famelicum, sitibundum & nudum, seu non præbendo tibi necessaria, quæ solent domini præstare seruis suis. Aut patieris famè, sitim nuditatem & omnium bonorum defectum in terra tua, & cum hoc serues inimicis tuis, & omnia hæc passi sunt ante captiuitatem, & vique hodie patiuntur.

Leuabit Dominus super te gentè à longinquo.] Dicit leuabit, quoniam vt statim sequitur, vt aquilam venire

nire fecit quasi volando. Nabucdonosor. Et quod dicitur ab extremo terræ: putarem intelligendum ab extremo terræ vicinæ, quod si absolute intelligas extendendum puto ad Salmanasar & alios, qui Iudæos diueharunt.

Gens dura facie pro immis & superbia Hebrai. Quid sit Hebræis leuare faciem super aliquem. Gentem fortem seu duram facie.] Vocat gentè facie duram, gentem immitem quæ non flectitur, neque benigne aliquem respicit: vnde sequitur quæ non leuabit faciem ad senem. s. eorum miserendo, & benigne suscipiendo: vnde leuare faciem ad aliquem, est illum benigne suscipere.

Quos dedit tibi Dominus in obsidione.] Sensus est comedes fructum ventris tui, nempè carnem filiorum tuorum in obsidione, neque coniungendū est quos dedit tibi Dominus in obsidione, non tamen secus sensus est alienus à litera, quoniam fieri potuit, vt filios paruulos, natos in obsidione seu post obsidionem comederent.

Malignabit oculus in fratrem suum.] Hebraicè est, malus erit oculus eius, in fratrem suum, quoniam illius non miserebitur, vt det illi & vxori & reliquis filiis de cibo suo, de carnibus. s. iugulati filij. Et videtur quod tener referatur ad fratrem, deliciosus verò ad vxorem: ac si dicat. Viri teneri. i. molles & misericordes erga fratrem, & qui maximas delicias reputant vxorem & natos. Aliqui pro malignabit. vertunt inuidebit, neq; interpretatio displicet, quoniam inuidia nō solum est de bono habito alterius, sed ne habeat, & habes ex hoc loco iruidos vocari homines malorum oculorum.

Vt non remaneat sibi quicquam.] Id est, quoniam non remanebit sibi quicquam aliud ad comedendum, aut vt non remaneat quicquam de cibo, fratri, vxori, aut aliis filiis.

Et in secundinas suas quæ egrediuntur à pedibus suis.] Dubia valde est significatione nominis filiah, quod secundinam vertimus. Est autem secundina, membrana illa qua partus obuolutus, vtero prodit. Potest autem dictio esse à radice salah, quod est pacificum esse, sed non video allusionem significationis nominis ad verbum, si verò sit à fil, etiam ignota est significatione, iudicio meo hic filiah significat pueros cum ex vtero matris egrediuntur, ac si dicat. Oculi foeminae malignabit in pueros, qui egrediuntur de inter pedes eius. Forsitan dictio significat menstruum sanguinem.

Diuidere faciet Dominus percussiones tuas.] Id est, distingas faciet ab omnibus aliis, quoniam erunt maiores ac deteriores, aut admirabiles, stabiles seu permanentes. Aliqui vertunt fideles, id est, quæ indubie & veraciter euenient, sed prior interpretatio germanior est.

Omnem infirmitatem Aegypti.] Posset etiam verti omne accidens Aegyptiorum, id est, omnia mala quæ acciderunt Aegyptiis, donec consummaris.

Et euellet vos de terra.] Alij vertunt demoliemini, sed non tam bene.

Et in gentibus ipsis non requiesces.] Verbum raga significat diuidere & aperire, addunt etiam Hebraei requiescere propter hunc locum. Possemus etiam vertere. Non erit tibi terminus, quoniam verbum etiam videtur significare, terminare, Iob 26. Potentia sua raga. i. terminauit, aut terminum posuit mari. Sic Isa. 5. Ego Dominus Deus tuus raga, id est, terminans mare: vnde (meo iudicio) verbum significat diuidere, & ex conuolenti terminare seu terminum ponere, timeo vertere requiescere, quoniam statim sequitur. Et non erit requies plantæ pedis tui, nisi dicamus scripturam more suo expli-

care quod dixerat. Dabit tibi Dominus ibi cor pauidum.] Posset etiam vertere commotum. Et consumptionem oculorum & tristitiã animo. Aliqui pauorem vertunt, sed non tam bene.

Erit vita tua suspensa tibi, eregione.] Hebraicè est. Erunt vitæ tuæ. Putarem vitam in plurali poni propter multos dies aut annos vitæ ac si dicat. Erunt anni seu dies vitæ tuæ. Quod autem sequitur suspensa, aduerte verbum laah non esse plenè notum Hebræis, dicit autem significare laborare & ægrè ferre Iob 4. habes. Nonne si tentauerit quispiam loqui ad te, tileh. i. ægrè feres? seu molestè accipies? vnde locus hic verti posset. Et erunt vitæ tuæ molestæ tibi ab ante. i. venturæ, ac si dicat. Dies vitæ tuæ, erunt tibi molesti, quos habueris ante te, aut habebis coram te. Pones inquam coram te futuros dies vitæ tuæ, & molesti erunt tibi. Si verò radix nominis sit talha vt videtur, tunc bene versum est. Erunt vitæ tuæ suspensæ tibi à coram aut eregione, id est. Erit tibi vita tua suspensa ac si esset res pendens coram te. Res enim suspensa semper videtur ruinam minari, sic erit vita tua, ac si aliquid super eam semper immineret, aut melius. Sicut res suspensa quæ semper ruinam minatur. Aliqui interpretatur. Pendebit vita tua in ambiguo, omni hora mortem adesse suspicans.

Non credes vitæ tuæ. Id est, non confides te victurum iam amplius, quod statim suo more explicat.

Mane dices. Quis dabit vespeream. Quoniam nō credes te viuum ad vespeream vsque pertingere. Aut non erit stabilis vita tua, Ambulabis semper in discrimine vitæ.

Propter ea quæ videbunt oculi tui. Scilicet, mala imminetia.

Et redire te faciet Dominus in Aegyptum in nauibus. Id est, reducet captiuum. Nam liberi solent pedibus per terram incedere, captiui nauibus vehuntur, neque licebat toti populo, terra vel nauibus in Aegyptum redire.

Venderis ibi.] Hæc omnia maximè tempore Titi ducis impleta sunt.

IN CAP. XXVIII. DEVT. AD MORVM COMPOSITIONEM annotatio.

I obediendo obedieris voci Domini Dei tui, ponet te Dominus Deus tuus excelsum super omnes gentes terra.] Ostendit tibi o homo Deus tuus viam, qua excelsior aliis esse possis, sciens quod id summè desideres. Si ergo alios superare vis, humilia te Domino Deo tuo, obediendo voci eius. Hoc est etiam quod tibi Christus docere vult cum dicit, omnem se humiliantem exaltandum. Hoc est etiam quod Petrus tam aperte docet, dicens: Humiliamini sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in die visitationis. Sed filij Adæ genus ambitiosum, putant ascensum esse ad exaltationem, & contra apertam Domini sententiam, in digitos super alios eriguntur.

Benedictus eris in ciuitate & benedictus in agro.] Ad quid Domine Deus tot bona & benedictiones proponis nobis, si custodierimus mandata tua? Nonne ea seruare tenemur iure creationis & dominij, quod habes super nos? Nonne etiam si non proponeres, nobis necessaria sunt? Nunquid posset res publica aliqua ad momentum consistere, si in ea homicidia, adulteria, furta & id genus alia vitia impunè

patrarentur? Considera igitur quæ sint illa quæ tibi præcipiuntur, & pro quibus tot tamq; excellentia bona promittuntur. Sed vt sæpius admonui, nouit Dominus nos malè debita soluere, idèd promittit nobis multa dona si soluamus illi debita. Sed dicet, Omnia hæc temporalia sunt & caduca, nihil hic firmum, nihil æternum. Verù. Sed nouit ipse figmentum nostrum. Allicit nos his temporalibus: vt per ea nos ad æterna manuducat. Promisit ea in nouo Testamento, sed paucissimi sunt qui illum propter ea sequantur. Aduerte etiam hic, omnia illa temporalia promitti, quæ possunt appetitum nostrum excitare. Est & aliud quod hic aduertat, quàm parum scilicet, profit in his industria nostra, nisi nos Deus noster præueniat in benedictionibus suis, cum etiam ad omnia hæc se extendunt, licet infima sint.

Statuet te Dominus sibi in populum sanctum.] Quid te iactas Israel, & pleno ore clamas te populum Dei si omnibus viris & peccatis te finas inquinari? Audis quòd nisi sanctus sis, nõ potes esse populus Dei. Sanctifica ergo te, & serua quæ tibi à Domino præcepta sunt & eris indubiè populus eius, quoniam non filij eius in sordibus.

Videbunt omnes populi terræ, quòd nomen Domini inuocatum est super te, & timebunt à te.] Quid præstabit tibi re vera esse Dei, postquam tantum hominibus valet nomen Dei, & vocari seu dici eius? vt solum nomen hostes deterreat, & te securum reddat. Est etiam hic aduertenda orationis efficacia, ad hostes deterrendos, quoniam scientes nos inuocare nomen Dei nostri super nos, deterrentur. Similiter quid lucri sit esse seruum Dei, postquam talem vocari hostes deterret, & quàm bene Deus suos curet.

Super terram super quam iurauit Dominus patribus tuis.] Gaudent homines maximè, bonis in patria sua abundare, imò malunt parua ibi, quàm multa & maiora alibi possidere, idèd non solum multa illi bona pollicetur, sed in terra pro qua patribus iurauit.

Aperiet tibi Dominus thesaurum suum bonum celum.] Ad quid tibi Domine in cælo thesaurus reclusus? Nunquid egres, aut aliquando futuram indigentiam times? Absit, nobis enim bona & mala in cælo thesaurizas, bona si tuis pareamus placitis, mala verò si præcepta tua prætereamus. Solent enim Reges pretiosa seruare ad tempus pacis, & arma dum tempus bellorum aduenerit. Et mirum valde est, quòd tam pauca & facilia imperet, & tam multa pollicetur, & tamen vix est qui pauca faciat vt tanta consequatur.

Maledictus eris in ciuitate, maledictus in agro.] Secũ ferre solet malus & transgressor maledictiones suas, siue enim in ciuitate, siue in agro sit, siue operetur, siue quiescat, maledictionem iuam secum portat, neque solum ipse, sed omnia quæ ad eam pertinent maledicta sunt, canistrum reliquiar, oues & boues, domus & terra, fructus ventris & agri.

Donec deleatur & pereas.] Solet Dominus veluti pius à faciliõibus incipere, & in processu flagella grauari, quousque personã deleat, quemadmodum Pharaoni & multis alijs fecisse legimus. Et quemadmodum bona bonis in terris suis confert, ita & mala malis: vt magis sentiant. Solent enim homines ægrè ferre si in patria sua dehonestentur.

Et erunt cæli tui arci.] Habes hic ò homo vnde sterilitates rerum & penuria, nempe ex præceptorum transgressione.

Quocumque se malus veritas, secum deferat maledictionem suam.

Erit cadaver tuum esca omni volucris cali.] Quemadmodum homini morienti solatium est sepultura, ita ei dispendium esse videtur quòd non sepeliatur, Quare Dominus malis sæpius comminatur, quòd eorum cadauera non sepelientur, nonnunquam quod in sterquilinio iacebunt inhumati, quemadmodum de Sedechia dicit per Ieremiam: Sepultura a fini sepultura eius.

Vxorem desponsabis.] Solet Dominus impium castigare in his de quibus maximè dolet, quemadmodum adulterio vxoris desponsatæ, & in his quæ maxime diligit.

Ambulare faciet Dominus te & regem tuum.] Constat ex hoc loco regem aliquando pro populi peccatis puniri.

Coles ibi deos alienos. Periculosum valde est, inter infideles morari, quoniam statim discimus mores eorum. Maledicti (ait Dauid) qui me hodie pellunt ab hæreditate Domini, dicentes: Vade serui diis alienis. Similiter aduerte qualiter punitiones sunt aliquando occulto Dei iudicio occasiones culpæ, & valde timendum est eam ingredi terram, qua facillè ruere possis in peccata.

Peregrinus qui est in medio tui, ascendet super te.] Solet homo inuidiã maxima torqueri, si viderit peregrinum aut eum cui erat superior, se superiorem fieri, & consuetum est: Dominum huiusmodi æmulationibus homines torquere.

Ed quòd non coluisti Dominum Deum tuum in latitia.] Displicuerunt semper Domino coacta ministeria, & summè placuerunt læta seruitia. Quomodo (ait sanctus Aharon) potui Domino in ministerio placere, mente lugubri? Hac de causa neminem voluit Dominus cogere ad cultum & ministerium suum, quoniam solent tristitia esse huiusmodi ministeria, & hilarem datorem diligit Deus. Similiter admonemur Deum colere, dum felices & prosperi sumus, quoniam in tristitia vix aut nullo modo possumus, neque tanti ministeria nostra fiunt, quoniam videntur tunc esse coacta.

Pro multitudine omnium.] Tenemur ad maiores gratiarum actiones, quanto plura à Domino recipimus.

Gentem duram facie, quæ non leuabit faciem suam super senem.] Discant ex hoc loco victores, clementiam in senes & paruulos victos, neque in eam ætatem sæuiant, cui debetur veneratio, & misericordia. De hoc etiam apud Ieremiam in Threnis habes. Facies senem non erubuerunt.

Donec dejiciat muros tuos, in quibus fidus.] Qui Deum offendit, in nulla re fiduciam habere debet, quoniam omnia Deo irato nobis deficiunt.

Comedes fructum vteri tui. In quas miseras & angustias descendat homo cui Deus iratus est, similiter quæ mala bella sequantur, pulchrè caput istud depingit: vt adnitamur Deum habere propitium, cum quo omnia nobis pacifica sunt etiam bestiarum agri. Vt ostendit quod sequitur, vt scilicet, vxor sit immitis in virum, & vir in vxorem, & fiunt inimici hominis domestici eius.

Omnem infirmitatem & omnem percussione, quæ non est scripta in libro legis huius.] Quemadmodum Dominus bonis & iustis, non solum pollicita bona, sed multa alia concedit & addit, ita perfidis, multa mala præter comminata immitit.

Si gaudebis super vos perdendo vos.] Videtur Dominus suos aliquando non sponte flagellare, imò dolere si percutiat, aut postquam percusserit, extremum verò malum est, cum de percussione gaudet. Audi Iere

Ieremiam capit. 20. Sit vir ille sicut ciuitates quas Dominus subuertit, & non pœnituit eum, vt ostenderet hanc conditionem Domini, vt scilicet, mali quod nobis inflixerit pœniteat. Et capit. 26. Si forte audiant, & conuertatur vnusquisque à via sua mala, & pœniteat tne mali, quod cogito facere eis.

Erit vita tua suspensa tibi.] Solet Dominus, impios suspensione animi punire: vt scilicet sint tot malis attriti, vt nesciant quòd se vertant. Audi quòdam dicentes. Viquequò animam nostram tollis? Si tu es Christus dic nobis palam.

Quæres te ibi vendere inimicis tuis, & non erit qui emat.] Ad maximas angustias solet qui Deum offendit venire: vt scilicet, velit se vendere, neque amico qui bene tractet, sed inimico qui flagellet, neque velit inimicus ad flagellandum emere. Est in hoc capite etiam quod aduertat: nihil, scilicet, esse crudelius amico offenso. Nam quemadmodum nihil beneficiosius, amico diligenti, ita nihil crudelius eo offenso. Non solum exigit talis pœnas offensus in eum commisit: sed etiam amoris violati & læsi, idèd maximè cauendum est ne postquam Deum amicum habueris, ei inimicus fias.

1041.10

quod est eligere & comedere, dicitur beri, id est, fœdus ab electione, quod partes in pacto solum eligerent, si verò à comedere, quod pacificentes solerent dum fœdera inibant comedere simul de immolatis. Si cupis scire modum quo Romani fœdus inire solebant, lege Fagium hic. Quod verò dicitur in terra Moab, intellige in termino ipsius, prope Iarden.

In Choreb.] Nomen est montis quo lex lata est, desertum verò vocabatur Sinai.

Tentationes magnas.] Vocantur flagella Aegypti, tentationes, quoniam eis tentabat Dominus Aegyptios an eum timerent, & populum dimitterent.

Signa & portenta. Tradidi sæpius discrimen horum duorum: vt portentum seu mophet, respiciat futurum. Ot verò præsens, præteritum, & futurum.

Non dedit Dominus vobis cor vt sciretis, & oculos, vt videretis, & aures vt audiretis.] Id est, vsque hodie priuauit vos Dominus intellectu ad cognoscenda beneficia sua & oculis ad ea videnda, & auribus ad audienda quæ alij narrabant vobis, quod dicit, quoniam semper fuerant diuinis beneficiis ingrati. Et quod additur. Vique in præsentem diem, dicit hoc quoniam videntes iam promissa vtunque compleri, incipiebant intelligere beneficia Dei.

Non veterauit vestimentum tuum.] Non plenè constat quid propriè significet verbum balah, quare aliqui vertunt. Non fuit attritum. Ex verbis Gen. 18. videtur significare veterascere, vbi Sarah dicit, Post belo, id est, veterascere meum. Est tamen alius locus 1. Paralip. 17. vbi videtur significare consumere. Ibi enim dicitur. Et non addent filij iniquitatis leballoto. i. vt consumant seu atterant eum, & si vertas. Non fuit attritum, minus mirabile est, quàm quòd non veterauerit.

Panem non comeditis.] Scilicet, consuetum, neque bibitis consuetum ficeræ potum.

Vt sciretis quòd sum Dominus Deus vester.] Scilicet, sustentans vos veluti seruos meos mirabili pane & aqua, aut sciatis me omnipotentem & per consequens Deum vestrum.

Vt intelligatis omnia quæ facturi estis. Est enim lex, regula dirigens hominem in agendis.

Et peregrini vestri. Postquam pactum pertinebat ad omnes, voluit Dominus omnes adesse: vt etiam ex citatis Ieremiæ verbis constat.

Vt transeas in pactum. Colligunt ex hoc loco Hebræi, ritum illum transeundi inter diuisiones victimæ vt iam diximus.

Et non vobiscum tantum. Constat ex hoc loco, præfentes posse se & futuros seu posteros suos obligare, eum enim intelligit, per illum qui non erat cum eis, sub quo comprehendit absentem.

Et idola earum.] Dicitio gilul, id est, idolum, à galal quod est voluere vel reuoluere ortum habet, vnde gilul, id est, sordes sic (vt reor) dicitur à reuolutione. Solent enim huiusmodi sordes reuolutæ egredi ab humano corpore, & vocat Hebraismus idola sordes seu sterces, contemptus gratia.

Ne forte sit in vobis radix fructificans venenum & absinthum.] A ros quod est caput, deriuatur ros quod nostri hic vertunt venenum, & etiam Psal. 69. Vbi dicitur. Posuerunt in escam meam ros. i. toxicum vel venenum. Idem Ierem. 8. & Thren. 3. & infra 32. & meo iudicio significat caput alicuius rei venenosæ, vt sit aliqua allusio ad radicem, & videtur quod sit caput Aspidis, quoniam infra c. 32. dicitur. Venenum Draconum vinum eorum, & caput Aspidum

IN CAP. XXIX. DEVTER. iuxta literam annotatio.

*L*æc sunt verba fœderis, quod præcepit Dominus Moyses: vt percuteret cum filiis Israel in terra Moab.] Omnis multitudo quæ ex Aegypto fuerat egressa, mortua erat in deserto, & iam à Domino promissa sua de dâda terra erat completurus, idèd voluit fœdus renouare cum eis in terra Moab, & iam capit. 26. cœperat de fœdere tractare, vbi textus dicit. Dominum exaltasti hodie, vt sit tibi in Deum, & iam sæpius dixi fœderis vim in hoc consistere: vt scilicet, ipsi & posteri eorum haberent Iehouah pro Deo suo, & obseruarent leges & statuta eius, & obedirent voci eius, etiã præter statutas leges. Deus verò haberet Israel in populum sibi peculiarem, & daret illi terram Chenanzorum, & hoc vsq; in eternum. Et quod dicitur.

Ista sunt verba pacti.] Per verba intellige ea quæ sequuntur. Est autem nomen berit. i. fœdus, à berot quod est abies seu lignum aliquod forte, ex quo laquearia fiunt, vt patet Cantic. 1. & hac de causa pacto pactum vocari berit, scilicet, à firmitate & robore. Quod autem sequitur: vt percuteret, in Hebraicis admonui pactum dici percussione quoniam victimæ feriebatur tunc, aut quòd non stanti pacto imprecareretur percussione & morte. Scitum autem Hebræi in percussione huius solennis fœderis obseruatas solennes condiciones fœderis quæ positæ sunt 15. cap. Gen. in fœdere quod Dominus pepigit cum Abraham: vt. i. victimæ iugularentur & diuiderentur præter aues, & fœderati transirent inter diuisiones, & transeuntis hæc verba dicebant. Dissecetur, qui leges fœderis prior violauerit. Quòd verò huiusmodi diuisionis ritus in pactis seruaretur, constat Ierem. 34. vbi sic dicitur. Dabo viros qui transgressi sunt pactum meum: qui non statuerunt verba fœderis quod percusserunt in conspectu meo: vt vitulum quem conciderunt in duas partes, & transierunt inter diuisiones eius. Principes Iehudah & Ierusalaim, Eunuchi & Sacerdotes & omnis populus terræ, qui transierunt inter diuisiones vituli: vnde hic inferius, omnes vocantur, quoniam res ad omnes pertinebat. Si verò berit, sit ab arah,

Leuit. 10.

2. Cor. 9.

Cap. 5. Peccator in nulla re debet habere fiduciam Hose. 2.

Deus bonis multa bona præter pollicita donat, quæ admodum multa mala præter comminata immitit.

Dolet alio quando Deus de flagellis nostris non nunquam verò gaudet.

insanabile, quod nostri vertunt venenum aspidum crudelē. Jerem. 8. habes. Propinarunt nobis aquas ros. i. capitis, vnde videtur quod sit res cuius aqua sunt venenosae, Sequens verò dictio. l. lahan quod absinthium vertimus, aliqui putant significare amaritudinem, alij fel. Jerem. 9. habes. Ecce ego edere facio populum huc laanach. i. absinthium vel fel, & vult dicere. Cauete ne sit in vobis aliquis, qui amarus sit ori Domini, aut qui aliis sit causa amaritudinis, scilicet, colendo deos alienos, & est melior sensus.

Et erit, cum audierit verba maledictionis huius, & benedixerit sibi in corde suo. Id est, erit aliquis inter vos, qui audiendo huiusmodi maledictiones, benedicat sibi promittendo sibi impunitatem dicendo integritas erit mihi.

Ambulare in cogitatione cordis mei ambulabo.] Posset etiam verti in extensione cordis mei, id est, faciam omne quod cogitauero vel omne quod voluero, & est Hebraismus ambulare in cogitatione cordis, & est facere omne quod desiderat cor. *Ut addat ebriam & sitientem.*] Difficilis intellectu est locus iste, & antequam senium reddamus, discutendae sunt vocabulorum significationes, & verbū saphah, quod addere vertimus, non solum addere, sed etiam consumere aut consummare significat, vt patet Jerem. 12. Saphetah. i. consumpta sunt animalia. De alia significatione. scilicet, addere, sunt multa exempla in Scripturis, vt Num. 32. Vbi dicitur Lissip, id est, vt adderetis adhuc super iram furoris Domini. Et Isai. 29. Sephu, id est, Addite annum super annum. Mihi tamen videtur, ea quae significant consumere & consummare, esse à radice suph quod est finire & consummare. Sequens verò dictio fraueh. i. ebrius vel irriguus, & reuauah. i. ebria aut irrigua, est à rauah quod est inebriare, irrigare, & de significatione hac nihil est controuersiae. Tertia verò dictio, scilicet, semeah. i. sitiens, est à sama quod significat sitire, & enā in hac nihil dubij est, nunc verò sensus reddendus est. Sunt autem huius loci interpretationes penè innumeræ, & quaedam illarum relatu indignæ, quare ex eis solum illas recitabimus, quae ad literam quoquo modo accedere videntur, sed antequam aliorum interpretationes referamus, dicemus quod nobis videtur. Pro quo aduertendum quod Hebraismus vocat terram gladio à Domino percussam & punitam ebriam: vt patet Isai. 34. vbi dicitur Veriuuetah. i. inebriabitur terra eorum sanguine. Gladius etiam Domini dicitur eodem capite inebriatus in caelo. Vnde terram gladio percussam, vocat inebriatam vel ebriam, aliam verò non percussam vocat sitientem, & est sensus. Dicit impius cum audierit verba maledictionis huius benedicens sibi in corde suo, id est, pollicendo sibi impunitatem. Pax erit mihi, in cogitatione cordis mei ambulabo, quod quidem faciet vt addat ebriam, id est, eam terram vel plebem iam punitam à Domino & percussam abunde, & sitientem, id est, eam quae nondum percussa est, ac si dicat. Vt addat non percussam percussam, & putarem esse illius temporis adagium seu prouerbiū, quemadmodum nos dicimus, Peccabit vnus & Deus bonos & malos puniet, & etiā iste sensus erit, si veritas, vt consumat seu ad consumendum ebriam & sitientem, qui adhuc magis quadrare videtur. Secundus sensus est, vt vocet ebriam eam terram vel populum, qui peccatis iam plenus & saturatus est, sitientem verò eam, quae desiderat delicias & omnia illa peccata quibus alios viderit saturari, vt solet fieri cum

homines vnus ciuitatis, vident viros alterius genio indulgere & omnibus vitiis plenos impunè peccare, & cupiunt etiam ipsi similia facere & videntur peccata sitire, & sensus erit. Dicit impius hanc quae dicta sunt, vt addat ebriam & sitientem, id est, vt faciat sitientem peccata quae impunè fieri videt sitire, & addat eam ebriam. i. inebriet eam vitiis, sicut iam alia ebria est. Solent enim homines non peccantes neque dediti vitiis, à peccatoribus sibi impunitatem promittentibus perluasi, in peccata ruere, & addere se illis, sed quod sequitur priorem sensum probat, scilicet.

Quia tunc fumabit furor Domini.] Neque solum in vicum illum nequam, sed in totam terram vt postmodum explicat cum dicit. Propter quid fecit Dominus sic terrae huic? Tertius sensus est. Vt talem faciat terram promissionis quae est irrigua qualis est terra sitiens. i. desertum, faciet, inquam, terram fructiferam in saluginem. Quartus vt addat populum qui iam est in terra promissionis quae est irrigua, populo qui mortuus est in deserto: sed priores duae expositiones (meo iudicio) omnibus aliis praeferenda sunt.

Non vult Dominus parcere illi.] Scilicet qui hoc fecerit, quod non tam bene Sanctes vertit dicens. Non vult Dominus quod parcatur ei.

Quia tunc fumabit furor Domini.] Id est, quasi fumus exhibit, solet enim fumus cum impetu & continuo è fornace egredi aut ad modum fumi, què nullus ferre potest, & est Hebraismus quemadmodum cum dicitur. Stillabit ira Domini aut furor eius 2. Paralipom. 34. Et Ezech. 21. Vbi dicitur. Stilla ad sanctuaria. i. propheta dura, & aspera super sanctuaria, & vocatur punitio stillatio, cum copiose quis flagellatur, quo modo stillae cadere solent. Item. 2. Paralipo. 12. Non stillabit furor meus. Idem Hamos 7. Possimus etiam aliter huiusmodi Hebraismos interpretari, vt idem dictu sit, iram aut furorem Domini super aliquem fumare, quod iram Domini per modum flatus fumosi, à Domino egredi. Solet enim ira per modum spiritus vel flatus, ex naribus aut ore egredi, aut flatum Domini ex ira pocedentem per modum fumi exire. Et iram Domini stillare: est per modum flatus quam pluuia sequitur, exire punitioem Domini. Est enim homo iratus veluti caminus ardens. aut nubes aqua redundans, & cum incipit punitioem vel vindictam facere, dicitur veluti caminus fumare aut velut nubes stillare.

Delebit Dominus nomen eius de sub caelo.] Id est, non relinquet ex eo aliquem, in quo nomen eius seu memoria conseruetur. Solent enim homines nomina sua filiis suis imponere, vt scilicet, in eis conseruetur eorum memoria, & verbum machah non solum delere, sed eradere & tergere significat, ita vt nihil vestigij remaneat.

Separare faciet Dominus ad malum, ab vnuerfis tribubus Israel.] Aut vt non amplius dicatur Israelita, aut à terra Israel, vel tot ac tanta mala infliget. quanta nunquam inflixerit Israeli, & iste vltimus sensus germanior videtur, quoniam sequitur. Secundum omnes maledictiones pacti.

Et infirmitates eius quibus agrotare facit eam Deus.] Verbū chahal, quod vertimus agrotare hoc significat, similiter debilem esse, & potest ad homines & ad terram referri, & si ad terram referatur, dicitur infirma, quando in homines infirmitates generat.

Sulphur & sal combustionis.] Scilicet, erit terra, id est, talis, ac si esset sulphure ac sale respersa, aut immitter

Stasunt verba pacti, quod praecepit Dominus Moab, prater pactum quod pepigit cum eis in Choreb.] Quid sic pacta Domine Deus nobiscum multiplicas, & quare non vno foedere contentus es? Mendacia nostra perfidiam nostram, qui pacto tuo vix stare scimus: hanc pactorum renouatio clamat. Quid te iactas in Psal. Israel, dicens. Hanc omnia venerunt super nos, neque oblitus sumus te, & inique non egimus in testamento tuo? A seculo cofregisti iugum, dixisti. Non seruiam. Irritum fecerunt domus Israel & domus Iehudah pactum meum. Et cofidera humanam instabilitatem, vt neque ad annos. 40. pacto steterit gens.

mitteret Dominus super eam sulphur & sal. Dicit tamen gopherit quam Sanctes hic vertit sulphur, non videtur illud, sed potius picis significare, quoniam gopher si arborem significat, videtur Pinum significare. Pix autem est Pini resina fit: vnde illud Genes. 6. Fac tibi arcam è lignis Gopher: optime veritas ex lignis Pineis: licet aliter citatum locum verterimus. Et licet Dominus non omnino fecerit sic terrae suae, sua pietate, reddidit tamen eam ferè sterilem iuxta illud Psalm. Terram fructiferam in saluginem, & Jerem. 12. Viquequo lugebit terra & herba omnis regionis siccabitur? Propter malitiam habitantium eam, consumptum est animal & volucre.

Et non impartitus est eis.] Loquitur de Deo qui Israelitis non est aliquod bonum impartitus, ob idolatriam aut idola quae coluerunt Iudaei, qui nihil illis bonorum dederunt. Hoc est enim proprium munus Dei & Domini, scilicet, diuidere aut parti-ri bona inter seruos suos, & praecipue est sermo de bonis caelestis influentiae, quae omnibus distribuuntur, quemadmodum pluuia, Sol ventus & id genus alia. Posset etiam verti. Et non fuerunt huiusmodi pars Israelis. Videtur enim vnaquaeque gens aliquè Deum tanquam partem suam habere. Israel verò elegit Deum verum pro parte sua, iuxta illud: Dominus pars hereditatis meae. Significat autem verbum chalach, non solum diuidere, sed linire quod lenia facile diuidantur.

Et extirpauit eos Dominus è terra eorum.] Melius veritas. Et euulsit eos Dominus, quoniam verbum natas, hoc potius significat, & loco magis quadrat, quod verò euellere significat, constat. 1. Regum 14. vbi dicitur Venatas. i. Et eradicabit Israel de terra bona. Et Micheas 5. Venatasti, id est. Et euellam lucos tuos è medio tui.

Secundum diem hanc.] Id est, sicut testatur dies hanc: qua sunt in terra aliena, aut quemadmodum hodie sunt in terra Moabitarum, vel, quemadmodum eos nunc per spiritum eiectos & auulsos video, vnde statim sequitur.

Quae abscondita sunt Domino Deo nostro. Id est, apud Dominum Deum nostrum.

Et reuelata sunt nobis.] Scilicet, hodie, & filiis nostris & reuelabuntur vsque in seculum, quoniam nunquam apud Israel ante vltimam templi destructionem, defuerunt Prophetae, qui futura & secreta Domini praedicerent eis. Potest etiam hanc vltima clausula seorsum legi & melius vt sit sensus. Quae apud Dominum Deum nostrum secreta sunt & occulta, reuelata sunt nobis & filiis nostris vsque in seculum, scilicet, lex Domini & voluntas eius in lege relucens, ad faciendum eam. Aut voluit ipse nobis reuelare se velle nos facere ea, quae nobis praecipit facienda in perpetuum quandiu, scilicet durauerit lex, melius de lege intelligas, de qua in Psalmo habes. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Delitescerat enim lex apud Dominum quam suo tempore Israeli reuelauit, & filiis eius in perpetuum. Alij legunt:

Secreta quae ab homine fiunt, sunt Domini Dei nostri: vt scilicet, illa poniat: quae verò manifesta, hanc ad nos pertinent & à nobis puniri debent, sed displicet expositio.

re non vno foedere contentus es? Mendacia nostra perfidiam nostram, qui pacto tuo vix stare scimus: hanc pactorum renouatio clamat. Quid te iactas in Psal. Israel, dicens. Hanc omnia venerunt super nos, neque oblitus sumus te, & inique non egimus in testamento tuo? A seculo cofregisti iugum, dixisti. Non seruiam. Irritum fecerunt domus Israel & domus Iehudah pactum meum. Et cofidera humanam instabilitatem, vt neque ad annos. 40. pacto steterit gens.

Non dedit Dominus vobis cor vt sciretis, & oculos vt videretis, & aures vt audiretis, vsque ad diem hanc.] Solet Dominus multis suppliciorum generibus, ingratos torquere: Aliquando vt ea non referant, nonnunquam vt gratias saltem verbis pro eis non agant, sed tunc eos extremo supplicio afficere videtur, cum non dat oculos ad videndum, cor ad cognoscendum, & aures ad audiendum. Magna castigatio, dare tibi vitam, & negare oculos quibus saltem cognoscas eam esse beneficiū Dei. Nam quemadmodum malis aliquando ruinam minatur, neque tamen dat oculos quibus eam videant, aut aures quibus audiant, viquequo malis ipsis afficiantur, ita in beneficiis facere solet. Audi quid Isai. 6. dicat. Audite audiendo, & ne intelligatis & videte videndo, & ne cognoscatis impinge cor populi huius, & aures eius agraua, & oculos eius claude, ne forte videat oculis suis, & auribus suis audiat, & corde suo intelligat, & conuertatur, & sanet eum. Sed vsquequo Domine? Donec, inquit, desolentur ciuitates absque habitatore, & domus sine homine & terra desolentur desolatione.

Non inueterauerunt vestimenta vestra.] Non est tui moris Domine, exhibita beneficia impropere, qui das omnibus affluenter & non impropere: sed nostra magna ingratitudo te cogit ad hanc enumeranda.

Panem non comeditis, vinum & sechar non bibistis: vt sciretis quod sum Dominus Deus vester.] Quid hoc noui est Domine Deus? Nonne melius erat, vt te Deū suum cognoscerent, quia panem & vinum eis ad satietatem dediti? Solent enim domini, se pios ostendere in his quae suis ministris administrant, & conferunt. Sed aduerte, non tam se pium ostendere. conferendo quae prosunt, quam negando ea quae obesse suis possunt, non tamen sic se voluit ostendere Deum tuum, sed praebendo insolitum cibum & potum, curando vestes & calciamenta suorum. Quo in loco considera quae so dominum cui seruis, qui talia suis famulis subministrat. Quid putas administrabit filiis, qui talia largitur ingraticissimis seruis.

Custodite verba pacti huius, vt intelligatis omnia quae facturi estis.] Vis o homo non errare in operibus tuis, normam diuinae regulae semper ante oculos habeas. Audi Psalmistam. Consilium inquit, meum, iustificationes tuae. Et alio Psalmo. Lucerna pedibus meis verbum tuum.

Non vobiscum tantum pango pactum.] Constat ex hoc loco aperte, patres posse se & filios obligare, etiam ad fidem vnus Dei, quemadmodum isti se obligauerunt.

Vos enim nostis, quod habitauimus in terra Aegypti, &

transiimus per medium gentium.] Arbitrantur multi nihil periculi esse, inter impios habitasse, & adhuc minoris faciunt, transitum per eos, quos locus ille pulchre admonet, non parui faciant: quod si aliquando contigerit, oportet te in ea re cautissimum esse.

Pax erit mihi, in cogitatione cordis mei ambulabo.] **Extrema demerita** est, male agere, & impunitatem sibi polliceri. Qui male agunt, summè cogitare debent: non solum sibi, sed omnibus aliis qui eorum causa flagellantur esse iniurios, & vt in textu habetur, addunt ebriam sitienti.

Qua est ira furoris magni huius?] Quantò quis ardentius ab aliquo amatur, tantò si offendant, seuerius punitur, quare maximè cauendum est, Deum qui te summè diligit, offendere. Non enim legitimus Deum tam acerbè vnquam castigasse gentes quam grauius castigauit filios Israel, quos summè dilexit, vnde ad eos dicit. Vos tantum cognoui ex omnibus cognationibus terræ, idcirco visitabo super vos iniquitates vestras. Et aduerte hic quam benè Deus, causam suam iustificet, vt velit omnes scire, ob violatum fœdus istos perisse.

Irauit est Deus in terram ipsam] Quid meruisti terra, vt tanta propter hominum peccata patiaris? Solet Dominus propter hominem, omnia quibus ipse viuere videtur, punire: quare deberent impij respicere, non solum propter se, sed ne propter eorum peccata, terra det immeritas pœnas. Audi Ieremiam. Vsq̄quo lugebit terra & herba omnis regionis siccabitur? Propter malitia habitantium in ea.

Quae abscondita sunt apud Deum nostram reuelata sunt nobis & filiis nostris, vsque in seculum.] Mirandum valde est, quanti faciat Deus, suarum legum obseruantiam: vt secreta sua obseruantibus reuelet. Vbi simul expende, quod beneficium sit diuina lex, in qua tibi mens diuina innotescit & omnia quæ apud Deum secreta esse videntur, ostenduntur.

IN CAP. XXX. DEVT. IV. iuxta literam annotatio.

Erit cum venerit super te omnia hac.] Consuetudo omnium Prophetarum est, postquam populū nimis deterruerint, consolari, eum quemadmodum I. Iaiæ cap. videre licebit. Sic & sanctus Moyses modo populū quem deterruerat imminentibus malis, consolatur.

Benedictio & maledictio. Benedictio, inquam si seruaueris legem: maledictio si abiicias.

Et redieris ad cor tuum. Scilicet legem, aut peccata tua & quod legem Domini non seruaueris. Alij legunt. Et redieris ad cor scilicet, cogitando mala quæ fecisti. Sanctes & redieris te ad cor, sed prior expositio magis placet.

Hic aduersus Indæos. Toto corde tuo, & tota anima tua. Id est, cogitatione & voluntate, vt scilicet, pars cordis non sit cum idolo, & alente conuertatur ad Dominum.

Quid sit Deum cor alienius enunciere. Si fuerit expulso tua vsque ad extremum cœli. Vocat extremum cœli, extremam partem terræ, quæ sub cœlo est.

Circumcidet Dominus Deus tuus cor tuum. Id est, auferet superflua & nociua desideria cordis: vt scilicet nihil plus eo diligas, præsertim quod pertinet ad culturam idolorum, & est phrasia linguæ.

Propter vitam tuam, id est, vt viuas longo tempore. Abundare faciet te Dominus Deus tuus.] Verbum iactat quod hic ponitur, significat residuum esse, & sic

hic verti posset residuum faciet. i. faciet Dominus Deus tuus lucrum aliquod habere: in omni opere tuo: videtur enim lucrum, residuum operis esse: quod etiam bene per abundare vertitur.

Si reuersus fueris toto corde, & tota anima.] Vt scilicet non sit altera pars cum idolis, altera cum Deo.

Quoniam præceptum quod ego præcipio tibi hodie, non est separatim ipsum à te, & non longinquum ipsum, non in cœlis ipsum. Loquitur de tota lege. Aliqui pro separatim vertunt occultum. Alij mirabiliter supra te. Verbum pala etiam occultare significat, sed propriè separare. Quod enim significet, occultare, probatur ex eo quod dicitur Prouerb. 30. Tria sunt quæ niphleu, id est, occulta sunt mihi, sed ibi tamen bene quadrat separata. Moueor ad priorem interpretationem, quia nihil infra dicitur quod pertineat ad occultationem: sicut de separatione dicitur. Non in cœlo est. Si tamen occultum veritas, non prohibeo, & est sermo de separatione locali, & est sensus, quod non solum non longè à te distat, sed quod neque villo modo à te separatim sit, cum sit in corde & ore: ac si dicat. Non est opus querere longè scilicet, in cœlo aut vltra mare legem Dei, aut in loco aliquo longinquo vel separato cum eam possis corde retinere, & ore proferre. Et hoc est quod dicitur.

Quia propinquum est valde verbum tibi, in ore tuo & in corde tuo: vt facias illud.] Si inquit, facere & complere legem volueris, non longè eam habes. s. in cœlo aut trans mare: sed potes eam memoria habere, & eam loqui vt facias. Et ex hoc loco colligere licebit præceptū dilectionis Dei super omnia posse in hac vita impleri: quoniam de omni lege (vt diximus) est sermo, quam quis corde & ore ad manum potest habere vt eam faciat. Adducit Paulus verba hæc ad Romanos 10. ad probandum quam facile sit homini iustificari per fidem, seu iustitia fidei, vt. s. non dicat. Quis ascendit in cœlum, vt faceret inde Christum descendere? neque, Quis descendit ad inferos, ad resuscitandum Christum? ac si dicat. Non credat descensum Christi de cœlo impossibilem, neque ascensum à terra, seu resurrectionem, sed credat hæc duo, quod facillimum est credere & dicere, & saluabitur. Quoniam corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Posset etiam illud, Prope est verbum ori tuo, interpretari. Tam prope est verbum ori tuo, sicut ea quæ comedis: ad quæ nullo alio opus est, quam vt manum ad os applices, sed prior sensus germanus est & intentus.

Vitam & bonum. Scilicet omne aliud promissum tibi à Domino si legem obserues, & idem de malo. Et propulsaueris te.] Capite. 20. huius libri, significationem verbi nadach quod hic vertimus propulsare, incertam esse diximus, & Sanctes aliquando vertit impellere vt loco citato, nonnunquam vt hic propulsare, verbum videtur significare proicere vel eiicere, & est sensus. Et fueris causa expulsionis tuæ, aut deiiceris te ad colenda idola: quæ interpretatio videtur germanior. Munisterus vertit. Expelleris.

Contestor vobis hodie cœlum & terram.] Id est, testes aduersus vos voco. Adducit autem cœlum & terram in testes, quoniam diutissimè durabunt, & si nobis non loquantur, loquuntur tamen Deo. Sic I. Iaias cap. 1. Audite cœli, & auribus percipe terra. Ipse est vita tua. Id est, causa quod viuas. Sic longitudo dierum tuorum, id est, causa prolongationis dierum. Nam ipse dedit & continuè dat vitalem halitum: in quo hominis vita consistit.

Explicatur verba Pauli Roman. 10.

IN CAP. XXX. DEVT. AD MORUM COMPOSITIONEM ANNOTATIO.

Erit cum venerint super te omnia hac, & redieris ad cor tuum.] Abominantur multi flagella Dei, quæ pro suis transgressionibus patiuntur, quæ quàm bona sint, hic optimè explicatur: quoniam peccatorem ad mentem & cor redire faciunt, & collige ex hoc loco peccata, inter cætera mala quæ peccatori infligunt, facere mente captum & sui oblitum: quemadmodum Lucæ 15. de filio prodigite substantiam suam legis quod in se reuersus dixerit. Quanti mercenarij in dōmo patris mei panibus abundant. Et expende conuersionis ordinem. Primum redit ad cor. Secundo conuertitur ad Deū suum. Tertio proponit de cætero præcepta Domini seruare, & toto corde illi seruire.

Si fuerit expulsus tua, in extremum cœli: inde congregabit te.] Magna consolatio seruorum Dei est scire quod & si aliquando à dōmo eius expellantur, & in distantissimas vendantur & exulent nationes: tamen non obliuiscetur eorum Deus suus, sed inde eos facile si pœnitente reuocabit.

Multiplicabit te magis quàm patres tuos.] Mira valde est dignatio domini in pœnitentes: vt iam sepius adnotauius, vt illis maiora bona conferat quàm si in innocentia permanerent. Non quod maius donū sit Dei pœnitentia, quàm innocentia, sed quia deus pœnitentibus maiora promittit, vt respiciant. Audi I. Iaias cap. 30. Expectat (inquit) Dominus vt misereatur vestri, & exaltabitur parcens vobis. Ostendit Dominus se aliquid lucri gloriam videlicet consequi ex eo quod peccatoribus parcat: vt eos ad pœnitentiam alliciat.

Maiora Deus promittit pœnitentibus & desideribus quàm alijs & quare. Circumcidet Deus tuus cor tuum.] Non posse, nos legem Domini seruare sine adiutorio eius, ad viuū locus ille depingit, vnde necesse est vt desideria superflua refecet ipse.

Reuertetur Dominus vt gaudeat super te.] Nō solet Dominus in æternum seruare iram, sed reuertitur ad pœnitentiam nostram & peccatorum nostrorum oblitus, ita super nos gaudet, ac si nunquam odisset.

Mandatum quod ego præcipio tibi hodie, non est separatim aut occultum à te, neque longinquum.] Causantur multi desides & pigri, mandata Dei difficilia & occulta, sed hic Dominus propinqua nobis esse ostendit, & docet esse facilia, intellectu affatu & factu: quo in loco latenter admōuit nos debere in eius lege meditari, eamque corde gestare, de præceptis eius loqui, quemadmodum expressè docuit cap. 6. huius libri. Et gratificandum Deo valde est, quod ea, quæ sunt ad salutem necessaria, facilia fecit, & ad paruū semper redacta numerum. Summauit enim & perstrinxit totam legem, duobus illis præcipuis mandatis. s. in dilectione sui & proximi. Sic & mandata fidei perstrinxit Paulus ad Roma. 10. dicens Si inquit credideris Dominum Iesum, & quod Deus illum à mortuis suscitauit saluus eris. Aduerte hic tamen, ad quid debeas corde gestare verbum Dei & ore loqui: vt. s. facias illud. Nam & si bonum sit meditari de lege Domini, & de ea loqui, optimum tamen est ea facere. Parum enim proderūt illa duo, nisi addideris tertium, quod vitam omninò perficit.

Dedit coram te hodie vitam & bonum, mortem & malum.] Mirum valde, quod fuerint & hodie sint tam stupidi homines, qui veluti in bruta conuersi, ab ho-

mine libertatem quo belluis præstat, auferre conentur. Ad quid nobis queris vitæ & mortis optio datur, si in nobis nulla est libertas eligendi? In malam rem abeat, qui hunc primus errorem genuit, sed in multò deteriorem, qui eam nostris temporibus ab inferis reuocauit.

Ego præcipio tibi hodie.] Somniant etiam isti impij dogmatistæ, prælatos Ecclesiæ non posse nobis præcipere, sed solum Deum. Nōne videtis hic sanctum Moysen populū præcipere vt seruent mandata Dei? Vbi simul aduertant prælati, qualiter inculcare debeant præcepta Dei, multa obseruatoribus promittere, nullum lapidem non mouere vt populus seruet, quæ sibi à Domino præcepta sunt. Est autem sanctus Moyses in ea re singularis, qui aliquando minis & terroribus, nonnunquam blanditijs & promissionibus adhortetur homines ad obseruantiam legis: qua in re se Domini fidelem ministrum, & populi sui amatorem ostendit.

Contestor vobis hodie cœlum & terram.] Quid curaris o homo legem Dei tui seruare, quam tua sponte te seruaturum promissisti? Vides testes hic adhiberi, nō homines, non ligna, aut saltem lapides, sed cœlum & terram quæ perpetuò aduersum te, pro Deo tuo testimonium dicent.

Adhæreas ei, quia ipse est vita tua, & longitudo dierum tuorum.] Commune est, vt qui alicui adhæret: eius vitam & mores sortiatur. Qui inquit adhæret Deo, vnus spiritus est eo efficitur. Si ergo Deus tuus vita tua & longitudo dierum tuorum: si illi adhæreas vitam eius habebis, & perpetuo viues. Audi Christum tuum Ioan. 6. Qui (inquit) manducat hunc panem: viuere in æternum: cuius rationem assignat. Qui inquit manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet & ego in illo: si ergo ego viuo in æternum, qui in me manet viuere in æternum. Viuit ergo qui Deo adhæret, vita ipsius Dei. Si autem ipse est vita nostra, obediendum illi est, vt viuamus.

IN CAP. XXXI. DEVT. IUXTA LITERAM ANNOTATIO.

Et abiit Moyses, & loquutus est verba ista.] Accipitur hic abiit, pro addere, id est, addidit ad verba superioris capituli, ea quæ hoc capite dicuntur. Vel abiit à dōmo sua ad suggestum: vnde illis loqui solebat.

Filius centum, & viginti annorum sum hodie.] i. centū viginti annos natus, & est Hebraismus frequens in sacris literis.

Non possum amplius egredi & ingredi.] i. non possum vos amplius ducere. Est enim munus ducis, præcedere eos quos ducit, & etiam modus loquendi peculiaris Hebræorum Num. 27. habes. Præficiat Dominus Deus spirituum omnis carnis virum, super congregationem: qui egrediatur ante eos & qui ingrediatur ante eos & introducat eos, & assignat duas causas quare non possit transire cum eis Iardē. Alteram propter seminum, alteram ob Domini prohibitionem.

Ipse consumet gentes istas.] Sic melius veritas quam ipse disperdet, & quod sequitur.

A facie tua.] Idem est quod quæ sunt ante te. Dabit eas ante faciem vestram.] Scilicet fugientes, aut consumendo eas ante vos.

Filius centum annorum pro centum annis natum accipiunt Hebræi.

Confortate vos & roborate.] Non plenè constat discrimen, inter chazach quod vertimus confortare. & amas quod roborare sumus interpretati, Videtur tamen chazach propriè significare indurare.

Ne timeatis, & ne pauceatis.] Videtur verbum arats quod versimus pauere, significare viribus destitui ex visione alicuius rei formidabilis, aut conteri: significato tamen non est plenè nota. Isaia 2. habes. Cum surrexerit laaros, id est, ad conterendum terram. Et Psalmo 10 Non addet vltra laaros. i. vt conterat hominem de terra.

Non deseret te, & non derelinquet te.] Verbum raph quod vertimus deserere, propriè significat, remissè agere: vnde vertendum est. Non remissè tecum ager, aut non remittet auxilium suum à te: vel non cessabit. Sequens verò verbum constat significare relinquere. Non solum inquit, non derelinquet omnino te, sed neque remissius te iuuabit nunc quàm antea.

Et scripsit Moseh legem istam.] Còstat ex hoc loco Moseh legem scripsisse, & crediderim eum etiam omnia quæ eis in via acciderant, literis mandasse.

Et dedit eam sacerdotibus filijs Leui, portentibus arcam.] Quoniam munus sacerdotum erat legem seruare, & eam docere: ideo eam sacerdotibus tradidit & etiam senioribus, quoniam etiam munus eorum erat: iudicialia exercere: cum essent iudices constituti.

In fine septem annorum: in tempore anni remissionis, in solemnitate tabernaculorum.] Constat ex hoc loco remissionem incœpisse semper in festo tabernaculorum: neque mirum, quoniam tunc etiam erat tempus expiationis peccatorum, vt simul esset tam peccatorum, quàm omnium aliorum remissio. Tenebatur autem tunc omnis Israel, venire ad locum tabernaculi, & sacerdotes tenebantur, omnem populum docere venientem, & crediderim legem eis explicasse. Præcipit autem legem omnibus explicari. f. mulieribus & paruulis, vt eam imberent quasi cum lacte carnis, & nutiretur in eistimor erga Deum suum.

Leges legem hanc.] Significat chara clamare alè, seu voce eleuata legere, & sic sacerdotes legebat: vt populus melius audiret. Quod autem Hebræi dicunt, regem etiam docuisse legem, ac tunc temporis Leuitas tubis insonuisse per ciuitatè, timeo figmentum esse Hebræorum. Nusquam enim (quod sciam) hoc munus regibus demandatum est.

Filij eorum qui non cognouerunt audiant.] Qui non cognouerunt. f. magnalia Domini, videndo ea quæ admodum vos vidistis: isti saltem audiant, vt timeat Deum suum.

State in tabernaculo Ecclesie.] Constat ex hoc loco tabernaculum Ecclesie vocari atrium sub diuo, & illuc populum conuenisse, Deumq; de ostio tabernaculi, ad eos loquutu fuisse. Dominus enim recedebat à loco in quo erat. f. à propitiatorio, & nube tectus loquebatur ad eos, itans vt dictum est in ostio tabernaculi Ecclesie.

Ecce dormis cum patribus tuis.] i. morieris quemadmodum patres tui, & est Hebraismus in libris regum frequentissimus. Vocat autem mori, dormire, quoniam homo mortuus, dormire videtur.

Fornicabitur post Deos alienigena terra.] Videtur locus iste explicare id quod dictum est Exod. 20. Non habebis, Deos alienorum coram me. i. quos alieni seu gentiles colunt.

Derelinquam eos, & abscondam faciem meam ab eis.] i. non curabo res eorum, neq; eos eo modo quo antea, & auferam ab eis illam præsentiam qua cum eis manebam. Hoc enim vocat faciem abscondere. Et hoc est quod dicitur Hoseh 5. Cum bobus suis & muneribus suis, ibunt ad quærendum Dominum, & non inuenient, ablati sunt ab eis.

Scribe canticum istud.] Quod, f. sequitur posteriori capite.

Pone in ore eorum.] Id est, fac vt cantent illud.

Saturabitur & impinguabitur.] Plus est impinguari, quàm saturari quoniam multi saturantur qui pingues non sunt.

Irritabit me.] Melius veritas. Reprobabit me: quoniam verbum naas hoc propriè significare videtur: vt patet Prouerb. 5. vbi dicitur, Increpationem naas. i. reprobauit cor meum. Et Psal. 107. Et consilium altissimi naasu. i. reprobauerunt, & ex hoc quod Deum reprobarunt, irritum fecerunt pactum eius.

Loquetur canticum istud coram eo. i. arguet eos, dicens eos meritò puniri. Aut reddet illis canticum istud, causam malorum quæ patientur, & erit mihi coram eis in testimonium.

Quoniam cognouit figmentum eius.] i. quod ipse nunc apud se fingat: cogitat enim, quod postquam fuerit promissa consecutus, ibi post cogitationes & volutates suas. Aut noui figmentum eius, id est, compositionem, quod scilicet sit pronus ad malum: præsertim ad libertatem, sed videtur sensus prior germanior.

Docuit illud filios Israel, vt. f. illud memoriter sciunt, & decantarent.

Robora te & fortis esto.] Dixi sæpius vix posse hæc duo verba discriminari, scilicet chazach, id est, roborare, & amas, id est, fortem esse: & videntur verba Domini.

Donec consummasset ea.] Melius veritas. Vsq; ad consummationem eorum. f. præceptorum, seu vsquequo compleuit scribere legem aut omnia præcepta.

Ponite illum à latere arca.] Non constat ex hoc loco, quod fuerit positus liber legis intra arcam: credendum tamen est, illum ibidem fuisse asseruatum in testimonium, vt statim sequitur.

Ego noui rebellionem vestram.] Possit etiam & fortè melius verti amaritudinem vestram: qua semper amari fuistis Domino. Est enim homo obediens dulcis admodum ori superioris sui: rebellis verò amarus valde. Sic infra, pro rebelles fuistis: potes verte-re, amari fuistis.

Quoniam corrumpendo corrumpetis vos.] Aut destruendo destruetis. Significatio verbi sachat non est plenè nota, & est sermo de corruptione per idololatriam.

In nouissimis diebus.] Possit etiam verti. Posteris diebus, quoniam non omnia mala hæc euenerunt eis extremis diebus, sed multa iam passi sunt.

Vt irritetis eum.] Melius vt ad iracundiam prouocetis eum, seu vt irasci faciatis eum. Ezech. 16. Et non echas. i. irascar vltra, & quasi idem est, quoniam irritare & ad iram prouocare.

IN CAP. XXXI. DEVT. AD MORES COMPONENTOS ANNOTATIO.

Filius

Illos centum viginti annorum sum.] Sūt multi senes & aliis grauioribus impediti: qui cum sint iam ad regimen inepti, nolunt tamen illud sua sponte relinquere, sed nõ sic serui Dei, qui etiam dum possunt, à se onus illud reiciunt, se ineptos causantur, præsertim cum sciunt sic Domino placere. Audi Dauidem fugientè filium suum Absalon, & admonentem Sadoch, afferentem ad eum arcam Domini. Reduc(inquit) arcam Dei in urbem. Si inuenero gratiam in oculis Domini, reducet me, & ostendet mihi eam. Si autem dixerit, non complacui in te, ecce ego, faciat mihi quod bonum est in oculis suis. Vis alterum audire rebellem. Dixit semel Sauli Semuel propheta. Pro eo quod abiicisti verbum Domini: abiicit te, ne sis rex: qui licet fidè confiteretur peccatum suum, tenuit tamè chlamidis Prophetæ oram, & voluit vt inuitus eum honoraret coram senioribus Israel. A Moseh simul prælate, disce nõ relinquere sine duce plebem propter dissensionem: quemadmodum fecit Dauid cum instituit Selomonem.

1. Sem. 15.

2. Sem. 15.

1. Reg. 1.

Fortifica te & roborate.] Robustos & fortes duces esse oportet: qui faciem alicuius non timeant, & inter cætera oportet eos Deum proprium sibi habere.

Dedit eam sacerdotibus, filijs Leui.] Vestrum est ô sacerdotes legem Domini docere, sed quis vestrum nisi rarissimi hoc præstat sibi demandatū munus? Neque enim vt milites pugnatis, neque euangelizatis vt clerici, neque Domini legem docetis vt sacerdotes. Sed expende quæso eum legem non solum sacerdotibus, sed etiam senioribus dedisse: vt sciat magistratus à sacerdotibus suum munus exigere: cum eos viderit ea in re negligentes esse.

Leges legem istam in auribus eorum, coram omni Israel.] Quis nunc talem daret plebem, in qua iuuenes virgines senes cum Iunioribus conuenirent, ad legem Dei audiendam: ita vt à pueris disceret omnis ætas & sexus legem Domini, & timorem eius. Discite etiam ex hoc loco ad quid debeas adire templū Dei, nempe vt audias legem Domini Dei tui, ad quam audiendam omnes domesticos tuos tecum deferre debes.

Fac congregare populum.] Debet magistratus homines cogere ad legem audiendam, & inter alios peregrinorum meminit: quoniam isti inter cæteros præcipuè hoc facere recusant.

Ecce dormis cum patribus tuis, & surget populus & fornicabitur.] Pulchrè ostendit locus iste, quid bonus prælatus valeat subditis suis, & qualiter eos in officio contineat. Similiter prædicenda sunt populo futura mala, vt ab eis caueat.

Derelinquam eos, & abscondam faciem meam ab eis.] Sunt multi peccatores, qui cum post perpetratam culpam non videant sibi Deum abesse, putant adhuc adesse, sed tu hic audis Deum post peccatū præsertim idololatriæ, hominem relinquere, & quod magis dolendum est, faciem suam abscondere, & quis tunc poterit inuenire eum, vt ait Iob? Abstinentium ergo valde à peccatis est, ne cum Iudæis cogaris Deum diu quærere, neque tamen inuenire. Sed disquirendum est, cur Dominus dicatur abscondere se à peccatoribus, & non potius illi abscondi ab eo, quemadmodum Cain. Qui enim alium timet, ab eo se abscondit. Deus verò neminem timet, sed vir misericors magis nocet abscondendo se, quàm ostendendo se vindicem.

Et erit in consumptionem.] Audis quæ mala sequatur hominem à quo recessit Deus. Audi Dauidem.

Qui inquit custodiebant animam meam, cõsiliium fecerunt in vnum dicentes. Deus dereliquit eum, persequimini & comprehendetis eum, quoniam non est qui eripiat. Est anima nostra sine Deo, sicut mulier absque viro. Quandiu enim femina virum habet, nemo audeat eam lædere aut tangere, quoniam qui se defendat habet, sed si moriatur vir, iam omnes ei mala inferre non verentur.

10

20

30

40

50

60

Inuenient eum mala multa & angustia.] Quærun summo studio mala peccatorem & reum. Quamprimum enim Deum offendit, nituntur omnes serui vindicare Domini sui illatam iniuriam, & quod non inueniant statim, ipse sua infinita misericordia facit, qui eos abscondit in abscondito faciei suæ à contradictione linguarum, sed tandem nisi respiscamus, inuenient, & commeritas pœnas luemus, & quod sequitur dicemus.

Nõne quia non est Deus meus in medio mei, inueniunt me mala hac, scribe canticum istud, & pone in ore eorum.] Vult Dominus nos prædicere & decantare mala ventura super nos: vt nos sic saltem à malis deterreat. Solent sæpius mali: mala sua prophettare.

Comedet, saturabitur, & impinguabit se, & conuertet se ad Deos alienos.] Mala ac pessima homini male affecto saturitas, & omni populo summe nocere solet. Audi Deum tuum apud Ezechielem. Ecce ista fuit iniquitas Sedon sororis tuæ superbia, saturitas panis, & abundantia otij, & manum egeni & pauperis non tenuit. Vbi aduerte quid valeat, manum pauperis tenere in mediis peccatis.

Noui imaginationem vel figmentum quod ipse facit hodie.] Sunt multi peccatores, qui in mediis imò & initiis beneficiorum iam benefactori offensam & ingratitude parant: quemadmodum multi grati, qui ante beneficium gratitudinem. Dominus Deus noster in medio offensarum nobis parat beneficium (vt Chrysostramus dicit) nos verò paramus ei offensam, dum beneficia recipimus. Audi Paulū 1. ad Corinth. 11. Dominus inquit Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem. Quando eius corpus tradebatur & vendebatur Iudæis, tunc ipse instituebat sacramentum corporis & sanguinis sui, & porrigebat suis.

Capite librum legis istius, & ponite ex latere arca fidei, & sit ibi contra vos in testimonium.] Miseri nos valde, qui portare cogimur testimonia aduersū nos, & seruare leges quibus damnemur.

Deus iustus & absque vlla iniquitate, peccauerunt ei.] Nam quemadmodum Dominus aliquando cogit peccatorem aduersus se sententiam proferre: ita & testimonia aduersus se producere. Audi quid reprobi aduersus se dicant. Malos inquit male perdet, & locabit vineam suam aliis agricolis. Et Dauid. Viuit Dominus, quia filius mortis est vir qui hoc fecit.

Ecce adhuc me viuente, rebelles estis Domino.] Licet ex præteritis gestis: futura conicere & prædicere, & qui malus est subditus, vix poterit liber bonus esse.

Congregate ad me omnes seniores.] Et si omnes in populo admonendi sint, maximè tamen principes & maiores, qui alios possunt in officio cõtinere, sed parum proderit doctoris externi admonitio, nisi intus Dominus moueat & flectat corda nostra ad mandata sua, quod ipse facere dignetur qui est super omnia benedictus.

IN

Moseh scripsisse legem constat ex hoc loco.

Aussicasse anni in mense Thivrisid est, septembri vel circa Hebræos ex hoc loco constat.

Quid nomine tabernaculi intelligendū.

Cap. 17.

Quemadmodum gratias ante accipiunt beneficii parant retributionem, ita ingrati in ledi- tionem.

Mat. 20.

2. Reg. 12.

A *Vribus percipite celi & loquar.*] Superiori capite admonui, cur prophetarum insensata lapides scilicet, cœli & terram in testes suarum admonitionum vocarent, & puto propter duo. Alterum quia licet nobis huiusmodi creaturæ mutæ & insensibiles videantur: Domino tamē Deo suo, expeditissimè loquuntur: cum ab eo vocantur. Alterum quia diuissimè viuunt. Si enim solos homines in testes vocaret, aut pacti scripturam: cum omnia hæc tempore consummantur & deficiat: deficerent etiã Domino probationes: ideo in testes vocat cœlum & terram, quæ perpetua esse videntur. Dicit ergo Moyses. Vos cœlos & terram in testes eorū quæ admono voco, ideo audite eloquiā oris mei.

Stillabit vt pluuia doctrina mea, sicut vt ros eloquium meum.] Disputaui sapius in hoc opere, de significatione verbi haraph quod vertimus stillabit, sed meo iudicio non tam proprie stillare, quam fluere significat, quemadmodū fluit sanguis ex iugulo. Secundum enim alteram significationē significat ceruicem frangere aut deceruicare, & possemus dicere significare quocunque modo fluere; sequens verò verbum. i. nazal Hebræis est fluere: vt patet Iudic. 5. vbi dicitur. Montes nazel. i. fluxerunt: conuenit tamen locis quibus ponitur etiam stillare: quare admittamus haraph significare stillare, nazal verò fluere. Est etiam aduertendum hic poni quatuor nomina: primum matar quod est pluuia seu stillæ grossæ. Secundum tal. i. ros seu pluuia tenuis, Sceerim. i. aspergiones, & rebelim, id est, multitudines per quas meo iudicio intelligit grandinem. Est etiam aduertendum nomen lechach, quod nostri doctrinā vertunt, esse à verbo lachach, quod est accipere, & potius videtur acceptionem, seu disciplinam significare, quam doctrinam. Dicitur autem disciplina quæ à discipulo suscipitur, vnde locus sic reddendus est. Stillabit vt pluuia doctrina mea, id est, in copia descendet in vos, quemadmodum stillæ pluuia: fluere, scilicet super vos veluti ros, eloquium meum: ad faciendum vos fructificare. Erit vt aspergiones super germen, & vt multitudines, scilicet, stillarum super herbam. Non audeo vertere grandinem, quoniam terræ nascentibus potius obesse quam prodesse dicitur. Aduerte tertio dictionem seirim, quam nostri hic pluiam aut imbrem vertunt: esse à radice sahar, quod est horripilare: vnde sehar, id est, pilus: quare posset verti: sicut pili super herbam. i. in tanta copia quemadmodum pili, aut ad modum pilorum quomodo pluuia descendere solet, aut quemadmodum descendit à multitudine pilorum simul colligatorum. Solent enim ex pilis asperforia fieri, quibus aqua cum quadam tenuitate aspergitur: vt solet fieri in Ecclesiis cum populus aqua benedicta aspergitur, & hoc mihi videtur verius, quoniam Moyses desiderat hic tenuem pluiam, & etiam grossiorem, & est hic locus in quo interpretes tribuunt nomini significationem non propriam, sed prout vident loco congruere: quod mihi non placet. Nunquam autem (quod sciam) nomen sehar, inuenitur imbrem vel pluiam significare. Possemus etiam dicere seherim significare niues, quoniam ad modum pillorum horripilatorum seu crisporum descendunt, & litera reddenda esset. Quasi niues

super gerisem. Genesis etiam ostendimus discrimen inter deesse, & hessib, quod prius significet herbam teneram seu germen. Secundum verò grandisculam seu duriorē.

Quia nomen Domini inuocabo, aut clamabo.] Subdit Moyses causam quare stillabit vt pluuia doctrina eius, & cætera, quoniam scilicet ad hoc inuocabit nomen Domini: vt scilicet faciat doctrinam eius proficere.

Date magnitudinem Deo nostro.] i. dicitur seu predicatē eum omnibus aliis aliis maiorem ac superiore, & verbum habah significat afferre vt Genes. 11. explicuimus. Possēt etiam hæc sententiā cum superiori continuari, vt in Hebræo fit, vt fit sensus: Clamabo scilicet laudando nomen Domini: vos etiam mecum date illi magnitudinem. i. magnitudinē dicitē.

Dei perfectum opus eius, quoniam omnes via eius iudicium.] Si radix sur quod vertimus Deum, est sur quod est stringere angustiarum munitio & roborare, significabit sur Deum: quod sit munitio eis qui in eo confidunt, aut a roborando, quod videlicet sit robor eorum. Inuenitur etiam nomen sur Proter. 30. significare saxum, vbi dicitur. Viam serpentis super sur. i. petram. Idem Iob 18. Num propter te derelinquetur terra, & transferetur sur, id est, saxum aut munitio de loco suo? Idem Isa. 51. & aliis Scripturæ locis: vnde videtur quod significet saxū aut munitioem cinctam muris. Dicit autē opus Dei perfectum: quoniam impleuit quod promiserat patribus. De hoc enim opere loqui videtur: ac si dicat, Deus perfecit opus quod patribus promisit: quoniam ad ostium erant terræ promissæ, & subdit rationem. Quoniam omnes via. i. opera eius iudiciū. i. sunt iustæ. Quemadmodum enim omnia opera Domini iusta sunt: ita & hoc opus quod patribus promisit iuste perfecit, & suis numeris absoluit. Porre etiam litera intelligi de lege Domini: vt sit sensus opus Dei. i. lex eius perfecta est, vt nihil in ea possit amplius desiderari: quemadmodum omnes via. i. opera eius alia, iusta sunt, imò iudiciū ipsum, seu eius, sed prior expositio germanior videtur, quoniam videtur arguere Iudæos, quod Deus promissis steterit & compleuerit omnia quæ promiserat, ipsi verò pacto Domini non steterant: neque statuti erant.

Fortis seu Deus stabilis & non est iniquitas.] i. iniustitia. i. in eo.

Iustus & rectus.] Subaudi est. Nomen auen quod vertimus iniquitatem, non plenè notum est Hebræis: ex coniecturis tamen videtur significare declinationem instabilitatem aut stultitiam. Levi. 19. dixi de significatione huius nominis, quod mihi videbatur.

Corruperunt illi, non filij eius, macula eus: generatio peruersa & inuoluta, seu tortuosa.] Sensus est Deus cum sit stabilis & nulla in eo sit iniustitia, & sit iustus & rectus: pacto suo stetit, sed illi corruperunt, illi scilicet Deo fidem & pactum: & sic melius vertas quam cum Sancte corruperunt se, & ideo non sunt filij eius, aut neque sunt filij eius, quoniam macula est in eis, vel propter maculam eorum, & videtur loqui de macula infidelitatis. Dicitio etiam iches quam vertimus peruersum, opponitur huic quod est rectū esse: vt patet Michez 3. Vbi dicitur. Et omne rectum iehachessu. i. peruerterent, aut tortum reddent. De significatione verò sequentis dictionis. i. petal tol. i. tortuosum, disputauimus Genes. 30. Si inquit essent filij Dei essent perfecti, quem-

quemadmodum ipse, & opera eorum etiam essent perfecta, sed non sunt, quoniam corruerunt aut se, aut opera sua vel pactum eius, ipse est iustus & rectus, ipsi verò generatio perueria & tortuosa.

Nunquid Domino retribuēt istud, populus stultus & non sapiens.] Verbi gamal significatio, nō plenè nota est Hebræis: videtur tamen significare accelerare, citò reddere. Addunt etiam Hebræi ablaquare & maturare, hic retribuere magis quadrare videtur, & sensus est. O popule stulte, & non sapiens, nunquid pro tam immensis beneficiis nobis exhibitis, retribuēt istud Domino vt. i. relinquantis eum pro idolis, & pactum eius disrumptis.

Nōne ipse est pater tuus, qui possedit te, ipse fecit te & formauit te? Posses etiã pro possidere vertere qui emit te, quoniam chanah etiam emere significat: vt patet Genes. 25. vbi dicitur. Agro quem chanah, id est, emit Abraham à filiis Cher. Emerat autem Dominus Iehudæos ab Aegyptiis, redimendo eos. Habuit etiam se veluti pater nutriendo & portando eos vt infra dicitur. Verbum etiam chun, aut chanā significat firmare, certificare, rectificare, & præparare, & meo iudicio Hebræi confundunt duas radices hic. i. chanā & chun: vnde pro formauit posses vertere firmare. Et aduerte quod prius dicit: Qui possedit aut emit te, quam dicat: fecit te, quod non videtur rectum, quoniam prius res fit quam possideatur aut ematur. Rectissimè tamen sic dicitur, quoniam postquam Dominus populum redemit, ex Aegypto, fecit illum sibi populam, & quasi puerum postquam genuit consolidauit, ac formauit. Vide Ezech. 16. cap. vbi pulchrè infantiam Israel depingit Dominus.

Memento dierum præteritorum.] Nititur probare Moyses Deum fecisse Israeli officium patris, ita vt nihil quod bonum decet patrem omiserit facere illi, & primum quomodo ab initio mundi eos sibi tanquam portionem elegerit, quod parauerat illis ab initio terram in hæreditatem, & quia ipsi non poterant scire se ab initio electos ac sibi paratam terrā, remittit eos ad patres & ad dies antiquos. Fuit autē huiusmodi electio & diuisio gentium, tempore Abraham: vt patet Genes. 11. & Hebræicè pro dierum præteritorum est dierum seculi, & admonui sapius nomen holam esse ab halam quod est latere, abicōdere: vnde holam videtur significare tempus occultum, cuius non est memoria. Et per annos generationis, intelligit annos hominum vnus ætatis: qui dicuntur vna generatio, vt patet Eccl. 1.

Dicent tibi.] Scilicet id quod sequitur videlicet te electum ab initio & terram tibi paratam & electam à Domino, vnde sequitur.

Quando hæreditare fecit excelsus gentes.] i. quando vnique genti suam distribuit hæreditatem, quod vt diximus fuit post diluuium quando turrim Babilonicam construxerunt: & constat ex hoc loco Dominum à principio mundi, terras gentibus diuisisse: neque rerum diuisionem esse solum de iure gētium nisi in particulari. Videtur enim Deum à principio mundi dedisse certam terræ portionem Babiloniis, certam Gallis, Hispanis & aliis, sed quod hoc prædium sit huius, hoc alterius: hoc videtur iure gentium introductum. Dedit etiam dominus certam partem terræ. i. montes Seir filiis Esau, filiis etiam Loth suam vt suis locis diximus. Licet propter hominum merita vel demerita: det vel auferet patriam illis: vt patet Daniel. 4.

Statuit terminos populis, secundum numerum filiorum Israel.] i. secundum multitudinem filiorum Israel,

quam futuram nouerat: sic statuit terminos aliis populis: vt scilicet tantum spatium illis ad habitandum relinquerent: quantum nouerat ad numerum eorum sufficere, ac si totam terram Israel terminis terminaret, vt non possent aliæ nationes, eorum terminos ac terram occupare. Aut constituti tunc Israelitis terminos certorum populorum. i. Chenanæorum in septem gentes diuisorum. Et quando Dominus diuisit gentes post diluuium & fabricationem turris, tunc promisit Abraham terram septem gentium, & terminos præficit.

Quoniam pars Domini populus eius.] Ideo illis Dominus certam terræ partem statuit, quoniam eum elegit, vt portionem suam inter omnes gentes: vt illi pollicitus est Exod. 19. Nam parentum est: hæreditatem filiis relinquere & designare.

Iacob funis hæreditatis eius.] Solent homines funibus terram mensurare: vt patet Iehosuah 15. vnde idem dictum est. Habeo tot funes terræ, quod habeo tot mensuras terræ, & sumitur hic funis seu mensura pro re mensurata. Vnde in Psalmis habes: Funes ceciderunt mihi in præclaris, id est, fortes, seu portiones funiculo mensurata. & est sensus. Iacob funis, id est, portio hæreditatis eius, aut fors. Et quemadmodum dominus dicit Iacob funem hæreditatis suæ: ita & Iacob in Psal. dicit. Dominus pars hæreditatis meæ & calicis mei. Solet enim vinum seruis vale aliquo mensurari, & vnique portio sua dari.

Inuenit eum in terra deserti, & in desolatione Ielel deserti.] Non supputat dominus tempus quo Israel fuit in Aegypto, quoniam nondum erat erectus in populum, & inuolutus erat multis vitiis & peccatis, præsertim idololatriæ. Lege caput 16. Ezechielis & videbis ibi. qualem dominus inuenit Israel in deserto, & qualiter mundauerit illum, & sibi despõsauerit & hoc est quod hic dicit, se eum in deserto inuenisse: quod autem sequitur. Et in desolationem Ielel, aduerte aliquos putare Ielel esse nomen proprium alicuius solitudinis, mihi tamen probabilius videtur vlulam significare, quoniam Ialal quod est radix Ielel, vlulare significat: vnde vertendum puto. Et in desolatione seu solitudine vlulæ. i. qua vlulæ solent vlulare seu habitare. Sequens verò dictio. i. Iessimon, à iassam quod est desolare ortum habet, & significat desolationem, aut quod verius credo, nomen est deserti in quo fuerunt filij Israel: vt habetur Num. 21. & 23 & prioris Samuel. 23. ac Psal. 58. & 78. Si tamen desertum vel solitudinē interpretaris bene vertas. Est ergo sensus sic reddendus. Inuenit, scilicet, Dominus eum videlicet Israel, in terra deserti. i. Sinai: dum ex Aegypto veniret, & in desolatione seu solitudine vlulæ, seu qua vlulæ vlulare solent deserti Iessimon, quod est desertum aut locus desertus in terra Moab, vt cap: 21. Numerorum habetur.

Circuire fecit eum, intelligere fecit eum.] Dupliciter potest locus iste exponi. Primo vt sit sensus. Circuire fecit Dominus populum, scilicet in deserto, montem Sehir, & terram Moab, & filiorum Hamon: vt re vera accidit, vt dictum est primo huius libri capite. Quod autem sequitur intelligere fecit eum, intelligendum est, quod circunducendo eum, multa fecit eum intelligere: vt quod non in solo pane viuit homo, & id genus alia. Vexatio enim solet hominibus intellectum præbere. Multa etiam miracula domini viderunt, quod viuit in deserto. Secundo modo possumus interpretari. Circuivit eum, scilicet custodiendū, & vigilando circa illos,

illos, & docendo veluti pater filios. Prior tamen sensus magis placet.

Sicut aquila mouebit nidum suum, super pullos suos cubauit, diuidere faciet alas suas, accipiet eum, portabit eum super alam suam. Ignota meo iudicio est significatio verbi Iair, id est, mouebit quod hic ponitur, & si est à radice, vr, videtur significare excitare, suscitare, euigilare. Tribuunt tamen Hebræi verbo alias significaciones, scilicet nudare & excæcare, sed re vera radices confundunt. I. vr & aii. i. arah: & quæ significant exuere excæcare & nudare, sunt à radice arah. quod propriè nudare significat, quæ verò ab vr, significat euigilare, excitare, & suscitare, & hic excitare significat, vnde vertendum est. Sicut aquila excitabit nidum suum. Erant Iudæi in Aegypto veluti pulli nido inclusi, qui non audebant exire, cum non haberent matrem excitantem ad volatum. Dominus verò sicut aquila prouocauit eos ad volandum. Postquam verò è nido expulit eos, cubauit super eos quemadmodum auis: postquam pullos è nido emittit. Separabit alas suas quas sibi coniunctas habebat dum non volaret, & portabit eum, scilicet populum super alam suam: ne, scilicet fatigatus decideret. Aduerte autem dictionis neler, quam aquilam vertimus significationem, non esse plene notã Hebræis: constat autem esse magnarum alarum, vt habetur Ezech. 17. Similiter esse magni corporis, quoniam ibi dicitur. Haneffer hagado, id est, aquilavna grandis. Ex verbis etiam Chabachuch cap. 1. constat, esse auem in volatu festinam. Dictio etiam gozal, id est, pullus, à gazal quod est rapere ortum habet. Dicuntur autem pulli rapientes, quod rostro matris & patris cibum rapere videantur, aut est sermo de pullis auium rapacium. Quod etiam Sanctes vertit cubabit, potest verti extendet se. Diximus abunde de significatione eius Genes. 1. Eber etiam quod vertimus alam re vera alam, significat: licet abar Hebræis sit roborare & fortificare, quod ala fortificet se auis. Posset etiam verbum significare eleuare, & nomen alam quod ea se eleuet auis, & per alam intelligit protectionem & sustentationem. Protexit enim Dominus Israel in deserto sua protectione, & eos imbecilles sustinuit.

Equitare fecit eum super excelsum terra. Verbū rachab, aut equitare aut sedere significat, & est sensus quod Dominus veluti fessorem equitare fecit populum suum super terram promissam, quæ omnibus vicinis altior est: idèò habitantes in ea comparatione aliorum vicinorum videntur equites. Aut equitare eum fecit, quousque ad terram veniret excelsum, & sic ire fecit quasi equites: quoniam neque vestes erant detritæ, neque calceamenta rumpebantur.

Et comedit prouentus agri. i. terræ promissæ.

Sugere fecit eum mel de petra: & oleum de duritia petra. Potest hoc intelligi de aqua illa, quam illis in deserto sitibundis tam abundanter tribuit, quam vocat mel, quoniam sitientibus dulcis fuit veluti mel. In Psalm. habes. Cibauit eos ex adipe frumenti, id est, manah, & de petra, melle saturauit eos. Vocat autem oleum quoniam ea se populus lauabat, ac si oleo vngeretur. Posset etiam hoc referri ad terram promissionis: vt ibi suggerent mel de petra, quoniam ibi erat tanta mellis copia, quod è cauernis petrarum educeretur, & olei, vt inter saxa oleæ essent in copia. Non plenè etiam constat de significatione nominis calamis quod vertimus duritiam. Sanctes fortem: propter id quod sequitur,

videtur loqui de terra sancta.

Cum adipe agnorum. i. cum agnis pinguibus quibus abundabat terra sancta.

Arietes filiorum Bassan. id est, qui erant in terra Bassan in qua erant vberrima pascua. Quemadmodum de tauris Bassan in Psal. 22. habes. Vocat autem medullam tritici adipem ipsius, & vinum rubrum sanguinem vuæ: quia similitudinem harum rerum habent. Dicitio etiam atudim, significat magnos hircos qui sunt duces gregis ab atad quod est ordinare.

Oleo vnctus est rectus, & calcitrauit: oleo vnctus, fuisi operuisti. Longè aliter vertit Sanctes, scilicet. Impinguatus est Israel, vocat autem Israel rectus, quoniam cum angelo erectus est: vt dicitur Rabbi Abraham, & Aben Ezra in commentariis. Sed melius vt vertimus, & sensus est. Postquam Israel in terra promissa fuit oleo vnctus, qui in Aegypto & deserto fuerat quasi contractus, erectus est & calcitrauit. Solemus enim contracta vngere vt rectificentur & extendantur. Posset etiam interpretari. Impinguatus est rectus, id est, antea erat macilentus & erectus, impinguatus est dilatando se, & calcitrauit. Verbum verò bahat aut calcitrare, aut calcibus conculcare significat: vt patet primo Samuelis secundo. Vt quid tibbehatur, id est, calcitrabitis aut conculcabitis sacrificium meum? Et alludit ad equos, qui quandiu sunt tenues: sunt mansueti: impinguati verò calcibus ludunt & percutiunt dominum. Sic fecit Israel Deo suo, qui dedit copiam omnium quibus satiati sunt, sed postmodum reiecerunt Dominum colentes idola. Verbum autem abah quod in crassari vertimus, significat densare & ex consequenti crassescere.

Operuisti. i. pinguedine carnem.

Despexit Deum salutem suam. Verbū nabal, quod vertimus despexit, propriè significat cadere: vnde verti posset. Deiecit Deū salutem suā, aut petrā qua saluabatur. Erat enim Deus petrā. i. fortitudo Israel. Significat etiam fœdare, quod cadentes toleant deturpari: vnde Nachum 3. habes proiciam super te abominationes, venebaltich. i. & deturpabo te. Si legas deiecit, sensus est: quod postquam Israel fuit pinguis effectus, calcitrauit in Deum, & deiecit cultum eius, & eum à sua dignitate, colendo idola. Si verò deturpauit, sensus est quod impinguatus deturpauit stercore suo sacrificia Domini, & Deum ipsum. Solent enim animalia pingua, stercoris copiam emittere.

Zelare fecerunt eum propter alienos, aut in alienis.

Relinquentes enim Deū & colentes idola sua, videbantur Deum ad inuidiam & zelum prouocare. Dolo affectus videbatur Dominus, vidēs eos pluris facere idola quàm se, & per abominationem etiã idola intelligit. Vocantur hic idola sedim, à sadad quod est suggere vel prædari, quod bona Israelitarū suggerent, quemadmodum Dominus conqueritur Hoseh primo.

Nouis qui è propinquo venerunt. Vocat Moseh deos novos idola, quod à paucis annis & non ab initio, cultus eorum fuerit introductus. Deus verò dicitur Deus de longè. i. à multo tempore ab initio mundi & ante secula, vt patet Jerem. 44. & 23. vbi Dominus dicit: se esse Deum de longè & non de propè. Vide quæ de hoc scripsimus Exod. 3. super illud. Ero qui ero.

Quos non timuerunt patres vestri. Sumitur hic timere & etiam sæpius pro colere: quoniam homines Deum colunt ex timore, & sæpius dixi Chaldæos vocare

vocare Deum timorem: quos Hebræi sequuntur.

Dei qui te genuit oblitus es, & oblitus es fortis inuitatis te? Posset etiam vertere Deus genuit te, & oblitus es. scius? Dicit etiam inuitatis te. i. qui te prior accepit in vxorem. Nam verbum chalal significat inuitari prophanare, & vult dicere. Oblitus es fortis qui te prius in sponsam accepit, & fuit dux virginittatis tuæ.

Vidit dominus & exacerbatu est, præ ira in filios suos & filias. Verbum naas Hebræis significat cõtémne- re flocci facere & reprobare, & videtur hoc vltimū esse proprium significatum eius, vnde verti posset. Vidit dominus & reprobatu est. s. populum suum: pro ira seu propter iram in filios suos, & filias suas. Aut vidit dominus opera eorum mala, & præ ira reprobatu filios suos & filias suas.

Videbo quid sit nouissimum eorum. i. à præsentibus irritantibus me, faciem abscondã, sed videbo ostendendo me his qui fuerint in vltimis diebus. Isaia 10. habes. Residuum Israel conuertetur: residuum Iacob ad Deum fortem. Si fuerit populus tuus Israel, veluti arena maris, residuum conuertetur ex eo. Multis enim scripturæ locis Dominus promittit faciem suam ablaturum eis, quam sibi pollicetur restituere extremis diebus: quando eos ad se conuertet.

Generatio inuersa est, & non fides seu stabilitas in eis. Assignat causam quare faciem suam ab eis absconderet: quoniam, scilicet, est generatio inuersa, non gradiens rectè per diuina. s. mandata & sunt filij in quibus non est fides ad patrem suum: quoniam statim relinquunt non cognoscentes eum: aut sunt filij instabiles in pacto, quod cum patre suo pepigerunt.

Ipsi inuidere aut emulari fecerunt me in non Deum. Ji. fecerunt quod ego quasi inuiderem honori quem faciebant diis suis, aut quod pro Deo acceptarent eum qui non erat Deus, quod statim more suo explicat dicens.

Irasci fecerunt me in vanitatibus suis. Et ego inuidere faciam eos, in nõ populus, in gente stulta irasci faciam eos. i. quemadmodum ipsi irasci fecerunt me, colendo & sacrificando idolis, quæ non sunt vere Deus, & ego irasci faciam eos benefaciendo populo qui nõ erat antea populus. i. populo gentium. Audi Isa. 65. cap. Quærere feci me, ab his qui non interrogauerant: inuenire me feci ab his qui non quaesierant me. Dixi. Ecce ego ad gentem non vocatam nomine meo. Et Hoseh 1. Voca nomen eius non populus meus, quia vos non populus meus & ego non ero vester Deus. Secundo posset exponi. Ipsi prouocarunt me dicendo, quod ego non essem Deus eorum & ego prouocabo eos quod non sint populus meus, dicendo quod non sint populus meus: quemadmodum constat ex verbis Hoseh citatis. Et est locus apertus hic contra Iudæos, quod ipsi erunt reprobandi à Domino: vt non essent populus eius, & quod alter populus esset illis subrogandus ad æmulatione eorū. Ad quod ipsi citant verba sequentia Hoseh. Et erit in loco in quo dicitur eis, non populus meus vos: dicitur eis. filij Dei viuētis, sed locus iste eos maximè torquet: ad quod etiam est illud Mala. 3. Magnum est nomen meum in gentibus: & in omni loco offertur nomini meo oblatio munda, & non est mihi voluntas in vobis, & pro gente stulta vertere potes, turpem, seu vilem.

Quoniam ignis succensus est in furore meo: & ardebit vsque ad infernum inferiorem. Ji. quoniam furor meus ob illorum idololatriam & peccata ardebit vt ignis

succensus: & ardebit vsque ad sepulchrum inferius. i. non solum cremabit terræ superficiem, sed etiam interiora terræ: vbi sunt hominum sepulchra. Nam dictio scheol, quam hic aliqui infernum vertunt: etiam significat sepulchrum: neque puto hic esse sermonem de inferno damnatorum, vt statim explicatur cum dicitur, & inflammabit fundamenta montium, & tractat hic punitionem qua eos propter scelera præsertim idololatriæ erat puniturus.

Consumabo super cosmala. Ji. omne malorum genus in eos mittam, non vnum aut aliud. Posset etiã verti. Deficere faciam sed idem est sensus: aut addã: vnde statim sensum explicat dicens.

Et sagittas meas consumam seu deficere faciam in eu. Nos dicimus. Gassarei todo meu amazem nelles.

Combusti fame, & comesti auibus, & morsu amaro. Non satis cõtstat, quid propriè significet dictio meze, quam combusti vertimus: qui vertunt combusti sequuntur Chaldæum paraphrastem qui Danielis.

3. vertit pro incendere lemezeieh, vbi textus habet. Et dixit lemeze, id est, vt succenderent fornacem septuplum: significatio ignota est & fortè radix est zauah potius quàm mazah. Significat autè zauah angulum, & verti posset angulati fame (si sic loqui Latinis auribus licet) id est, constricti fame, quemadmodum constringitur res ad angulum redacta: quod verò dictio etiam cum mem, sit à radice zauah, constat Psalm. 144. vbi habes mezaenu, id est, anguli nostri pleni. Significatio etiam nominis reseph, id est, auis ignota est Hebræis & nostris. Dicunt verò significare, prunam seu carbonem accensum, & per translationem ferrum sagittæ, & calidam ægritudinem instar prunæ, quæ citò veluti pestis interficit. Qui autem vertunt, sequuntur Chaldæum quem & Hieronymus sequutus est. Septuaginta etiam escam auium verterunt. Dicitio rara est in Scripturis, ponitur tamen Iob quinto vbi dicitur. Et filius reseph, id est, prunæ eleuabunt volatum: vbi scintillas vocat filias prunæ. Et Chabbachu 3. Egredietur reseph. i. pestis ante eum, vt aliqui vertunt, vbi Hiero. diabolus interpretatus est: sequēs aliquot ex Hebræis, vbi etiam posset verti. Egredietur pro egredientur prunæ seu scintille ante eum. Ponitur etiam Psal. 78. vbi dicitur. Tradidit grandini iumentū eorum, & possessiones laressaphim, id est, carbonibus ignitis, sed meo iudicio, dictio significat certum genus bestie: fortè aliquam speciem locustarum. Est tamen locus Cantic. 8. ex quo videtur significare prunam ignis, quo habetur Resaphah rispe. i. Prunæ eius prunæ ignis, flammæ magnæ, quare hic vertendum puto & comesti ardore aut pruna ardenti, aut fulgure. Similiter dictio cheteb quam Sanctes vertit morsum: ignotæ significationis est. Rabbi David dicit Chatab significare excidere & confringere, & Cheteb excisionem seu cõfractionem: vt patet Isa. 28. vbi dicitur. Sicut tempestas grandinis: vt turbo chareb. i. confringens seu cõfractionis: vnde hic vertendum puto. Et cõtritione amara. Thargum vertit contusionibus spirituum malignorum: significat autem malum quod in die grassatur, vt colligitur ex Psal. 61. vbi sic habetur. A peste quæ in caligine ambulabit: micheteb i. ab excisione vel cõfractione, quæ vastabit meridie. Aliqui putant dæmonem significare: chatob quod est ex hac radice ponitur Hoseh 13. vbi dicitur. Ero chatbecha. i. excisio vel contritio tua inferne. Potest ergo locus sic aliter reddi. Constricti fame & comesti ardore aut plaga ardenti, & contritio ne amara,

Cum Veneno serpentium in terra.] Ponuntur hic in Hebræo duo nomina. f. chamat quod Sanctes venenum vertit, & zochale quod in serpentem mutauit, et si chamat est à radice iachâ quod est irasci, significabit iram: vnde Hieronymus & Munsterus verterunt. Cum furore serpentium. Secunda verò dictio (vt dicunt) significat serpentem, sed radix, f. zachal Hebræis est vereri, pauere, timere: ad quam significationem statuendam citant illud Iob 32. Iunior sum tempore, & vos decrepiti: idcirco zachalti, id est, veritus sum aut timui, indicare opinionem meam, quod Rabbi Ionah vertit, Tardau, ex lingua Arabica adducens testimonium, in qua vt dicit, hoc verbum tardare significat: Michea 7. habetur. Lingent puluerem sicut serpens: chezo-chale, id est, sicut reptilia terræ vel pulueris. Ex quo loco haberi putarem verbum significare serpere: præsertim latenter & nomen reptile: quod latenter serpat, & locum sic reddendum puto cum ira seu furore reptilium terræ, seu quæ reptant in terra.

Foris orbabit gladius, & in cubiculis terror.] Id est, extra seu aperte sustinebunt orbantia & priuantia eos liberis, & in cubiculis, i. domi erit terror, scilicet, hostium, vt, scilicet, neque intus neque extra sint securi.

Etiā iuuenem.] f. deuorabit gladius, sic de virgine & senē, ac si dicat. Nemini parceret.

Dixi dispergam eos per angulos.] Verbum paah à peah quod est extremitas angulus ortū habet, & si Latinus sermo permetteret vertendum esset. Angulabo eos, aut extremabo eos, i. vsq; ad extremos fines terræ eiiciam, ac si dicat. Deceui eos vsque ad angulos vel extrema terræ eiicere, & loquitur de Israelitis peccantibus.

Nisi prouocationem inimici timerem.] Verbum chaas significat Hebræis irasci irritare & ad iram prouocare, & videtur quòd hic melius quadrat prouocatio quàm ira: vt fit sensus. Disperissem equidem eos in fines terræ, nisi timerem quod inimicus eorum prouocaret me, dicens seu iactans se quod ipse eos puniret, non ego.

Ne forte cognoscere facerent [e.] id est, iactarent se dicendo.

Manus nostra excelsa.] Verbum nachar quod vertimus cognoscere facere Hebræis significat agnoscere & alienare se, & etiam claudere. Vnde Thargum vertit. Ne forte magnificet se hostis eorum.

Gens periens consilijs.] i. consilia destituta, aut perdens consilia, i. cuius consilia sunt perditia, sed prior expositio germanior est.

Intelligerent nouissimum suum.] i. bona, quæ sunt illis in nouissimo seruata. Hoc est quod supra dixit. Videbo nouissimum eorum: quod tu intellige de Israel Dei: quando vt habetur Hosea 3. conuertetur ad Deum suum, & ad Dauid regem suum, in nouissimo die.

Quomodo persequetur vnus mille, & duo fugassent multitudinem.] Vult ostendere discrimen Dei Israelitarum, à diis gentium ex euentu: quoniam non posset vnus ex Israelitis persequi mille ex gentilibus, & duo fugare copiosam multitudinem: quemadmodum fecerant regibus Amorrhæorum, nisi Deus eorum. f. Israelitarum dedisset eos. f. gentiles, & Dominus, scilicet, populi Israelitici tradidisset eos, scilicet, gentiles, aut nisi Deus eorum, id est, idolum dedisset eos propter imbecillitatem suam. Posset hoc etiam ad Israelitas referri, vt fit sensus. Quomodo vnus ex gentibus persequetur mille Is-

raelitas & duodecim millia, nisi dominus eorum dedisset eos.

Quia non est sicut Deus eorum, Deus noster.] Quoniā ille nō potest tuos defendere quemadmodū noster, & ipsi quasi experti possunt hoc testari.

Ex vite enim Sedon, est vitis eorum.] Potest hoc referri ad Israelitas & ad gentes. Si ad Israel referas sensus est. Vis scire quare sic erunt Israelitæ imbecilles vt vnus ex hostibus persequatur mille? Quia eorum progenies mala est veluti ex vite Sedon, & vix eorum, id est, fructus ex agris Hamorah, ac si dicat. Non sequitur patrem Deum & patres priores sed malos. Si verò ad gentes referas quod magis literæ quadrare videtur, dicit eas procedere ex vite Sedon, id est, ex pessima progenie, qualis est idolatrarum.

Vna eorum vna veneni.] Ponitur hic nomen ros, quod significat caput, & vt diximus, videtur caput venenosum significare.

Venenum draconum vinum eorum: venenum aspidum crudele.] Posset etiam verti. Ira draconum vinum eorum, i. vinum eorum est tam forte seu fumosum, sicut ira draconum, aut tam calidum ad faciendum malum. Solent enim qui forti vino ebrii sunt: multa mala perpetrare. Et quod sequitur. Venenum. Dicitio Hebraica ros, caput significat, & vt iam hoc capite diximus videtur significare venenum capitis animalis venenosum. Dicitio etiam petanum quam nostri aspidum vertunt: incertæ significationis est apud Hebræos. Dicunt tamen aspidem significare, ad quod citant illud Isa. 11. Et ludet infans, super foramen paten, id est, aspidis. Ab hac radice est mpetan quod nostri limen inferius vertunt, & fortè dicitio significat lacertam, quæ communiter moratur sub limine vel in limine, aut reptile quod speciem liminis habet: primo Semuelis quinto. Ideò non calcant sacerdotes Dagon super miphtan, id est, limen. Similiter significatio dictionis achzar, id est, crudele, non plenè nota est. Hieronymus infanabile vertit. Threnorum quarto dicitur. Filia populi mei le achzar, id est, crudeli, scilicet, tradita est. Non enim potest referri ad filiam, quæ est feminini generis. Et Ieremiæ sexto Achzari, id est, crudelis est, & non miserebitur. Si hæc omnia referas ad Israel, significatur eum fore plantā malam & venenosam ad nocendum vel propinandum Deo malum vinum, quemadmodum Isaia quinto legis. Expectaui vt faceret vvas & fecit fœtiditas. Posset etiam esse sensus. Vinum quod illis parauit est venenum draconum: cui concordat quod sequitur.

Nunquid non est absconditum mecum.] f. Vinū hoc. Potest etiam hæc sententia seorsum legi, vt fit sensus. Nunquid non est absconditum mecum. f. malū quod deceui facere eis? quod statim explicat dicens. Mea est ultio & retributio. Lege 38. cap. Iob, & videbis Deum dicentem se habere thesauros niuis & grandinis, seruatos ad diem belli.

Tempore quo mutabit pes eorum.] i. tempore quo pes des eorum, ad ruinam & casum declinabunt, aut parati erunt, ac si dicat: seruo illis mala ad tempus quo cadere incipient, quando mala maximè sentiuntur, aut cum cœperint à lege mea recedere seu declinare.

Quia propinquus est dies perditionis eorum.] f. Israelitarum autem si ad eas prophetiam referas. Posset etiam verti contritionis eorum.

Et festinabunt ordinata eis.] i. festinabunt quæ Dominus ordinauit & disposuit super eos ventura.

Nam

Nam dicitio hatidot ordinata significat, sicut hatad ordinare.

Quia iudicabit Dominus populum suum.] i. puniet si ad eos referas: vel vindicabit si ad gentes, & postmodum pœnitebit eum. f. malorum quæ illis infixit.

Quoniam videbit quod abiit manus.] i. considerabit quod recesserit ab eis fortitudo ad mala ferenda: vel propulsanda.

Non est clausus neque derelictus. Vocat Hebraismus clausum seu mancum clausum: quoniam non potest se mouere seu incedere, ac si esset clausus: per delictum verò eum qui nullius est reputationis. Sic secundo Regum decimo quarto. Clausum & nouissimum habes: ac si dicat, videbit quod ferè nullus sit superstes.

Et dicet, vbi sunt dii eorum?] Quasi irrisorie, & videns suos omni auxilio destitutos dicet, Vbi sunt dii eorum, quos. f. isti coluerunt.

Deus protexerunt se in eo.] i. quem separabant protegere eos. Sunt qui vertunt Deus in quo sperauerunt, sed verbum chafah potius tegere & protegere quàm sperare significat. Isa. 4. vlemachse. i. in absconsonem à turbine seu in protectionem à turbine: non tamen damno si veritas sperauerunt in eo.

Cuius pinguedinem sacrificiorum eorum comedebant.] Aliqui vertunt. Qui pinguedinem sacrificiorum eorum comedebant. Solebant idololatræ comedere pinguedinem sacrificiorum suorum, & fortè ideò Dominus suis pinguedinem prohibuit: voluitque sibi offerri in sacrificio. Similiter solebant bibere vinum quod diis suis libabant.

Sit super vos absconso.] i. illi dii quorum adipem comedistis, & quorum libamen bibistis. i. quibus sacrificastis: sint nunc super vos absconso. i. abscondant vos à malis meis, aut sint super vos protectio. i. protegant vos. Sed quia nullus est qui vos protegat de manu mea sequitur.

Videte nunc quod ego sum.] f. solus verus Deus: neque est alius Deus mecum. Hebraice habetur. Videte nunc quoniam ego: ego ipse subaudi sum Deus.

Perfodi & ego sanabo.] Verbum machats Hebræis est transfodere & transfigere: vt patet Psal. 110. vbi dicitur: Machts. i. transfixit in die furoris sui reges: quod Hiero. vertit, percussit, & in Hebræo est præteritum transfodi, sed pro futuro accipitur.

Leuabo enim ad cœlum manum meam, & dicam viuo ego in seculum.] i. iurabo leuando manum meam in cœlum, & dicam viuo ego. i. iurabo per vitam meā, eleuata ad cœlum manu mea. Erat enim hic iurandi modus apud antiquos patres: quem vt ex hoc loco colligo, à Domino didicerunt, iurare. f. per vitam Dei, leuata ad cœlum manu, protestando eum in cœlo sedere, aut cœlorum dominū esse. Sic sanctum Abraham iurasse legimus Genes. 14. Leuo inquit manum meam ad Deum, possessorem cœli & terræ. Hinc propheta iurantes. Viuit Dominus. i. per vitam Dei.

Si acvero aciem gladij mei.] Hoc est quod per vitā meam iuro.

Quod si gladium acvero, & manus mea apprehenderit iudicium.] i. ultionem seu vindictam.

Quod reddam ultionem hostibus meis.] Aduertè hic quod Hebræi dicunt verbum sanam. i. acvere, significare acvere: ad quod citant illud Psal. Sanenu. i. Acuerunt vt gladium linguam suam. Et illud Pro. 25. Et sagitta sanum, id est, acuta, sed sunt aliquot loci, quibus hæc significatio non bene quadrat vt

supra 28. vbi dictum est. Eris in stuporem & in parabolam velisimnah. i. & in prouerbum, aut melius in reuolutionem. f. cantilenæ. Puto enim verbum etiam significare reuoluere aut iterare & ex consequenti acvere, quod res reuoluendo acuat. Moeor ad hoc quia supra ca. 6. dictum est. Vefenatā. i. repetes ea filiis tuis, aut iterabis: vnde verti posset, si iterauero aciem gladij mei quod explicatius veritas si acvero.

Reddam ultionem hostibus meis.] i. vlciscar eorum, & vocat hostes populi sui, hostes suos, quoniā sapius eius gratia eos persequabantur.

Gladius meus deuorabit carnem.] Vocat Hebraismus occisionem quæ gladio fit, deuorationem, & vocat acumen gladij os, vnde frequenter inuenies. Occidit eos in ore gladij, & quia os gladio tribuit, dicit gladium carnem deuorare.

Propter sanguinem occisi & captiuitatis, à capite ultionum inimici.] Verbum para à quo parot quod vertimus ultiones, significat propriè nudare discooperire: vt patet Num. 5. vbi dicitur. Vpara. i. & nudabit seu discooperiet caput mulieris, & ex consequenti spoliari, quod spoliare fit quasi denudare seu exuere homines bonis suis, vnde hic verti posset à capite nudationum seu spoliationū. Et sensus est. Ideò reddam ultionem hostibus, & inebriabo sagittas meas sanguine, propter sanguinem populi mei occisi, & propter captiuitatem qua eos captiuos duxerūt à principio: seu à tempore quo inimicus cœpit spoliare eos: aut ultionem ex eis sumere.

Laudate gentes populum eius.] Verbum ranan significat clamare, laudibus extollere: vnde verti posset. Acclamare. f. laudando eum: vt. f. mitior & tolerabilior fiat vobis vindicta Domini, & per terram intelligit terram Israel, cui tandem Dominus propitius fuit.

Et propitiabitur terra sua, populo suo.] Verbum chapar significat Hebræis propitiare & etiā operire & tegere, & si tegere veritas, sensus est. Et teget terram suam & populum suum, vt illa non amplius ad vindictam videat.

In auribus populi eorum: ipse & Hoseah filius. Nū.] f. venerunt. Sanctes vertit in auribus populi huius, & in auribus Hoseah filij Nun, neque malè sic interpretatur, sed prior expositio magis arridet.

Nonne cor vestrum ad omnia verba que ego testificor vobis.] i. attendite ad omnia verba, & est Hebraismus: qui etiam ponitur 2. Sem. 13. vbi dicitur. Ne ponas super cor. id est, Ne cogites super hac re, aut ne affligas te super hoc. Vocatur autem hic Iosuah nomine quo antea nominabatur, & quod dicitur. Quæ ego testificor vobis. i. prædico, adhibitis testibus. f. cœlo & terra.

Quia non verbum vanum ipsum à vobis.] i. quia non debet à vobis reputari vanum & inane verbum, quod veritas rei non sequatur, quoniam re vera ita eueniet vt prædicatur.

Sed est vita vestra.] Causaliter. i. custoditum viuificabit vos.

Et in verbo isto.] f. custodito, viuificabitis vos in robore dei istius. i. dies dum iste adhuc robur haberet, seu antequam esset nox.

Ascende ad montem Habarim istum, montem Nebob.] Id est, qui alio nomine appellatur Nebob, qui, scilicet, mons, est super aciem Ierecho, id est, eregione eius.

Congregabis te ad populos tuos.] i. ad statum mortuorum, in quo sunt omnes maiores populi tui.

Ed quod prauaricati estis in me.] Non est bene nota

Hebraeis propria significatio verbi maah quod ver-
timus pra uaricari, & Chaldaeus mentiri, & forte si-
gnificat veritatem tegere: unde ab eo est meilli.
pallium sic a tegendo dictum. Diximus abunde
de hac pra uaricatione. Num. 20. quem locum con-
sulere licebit. Similiter quomodo non sanctifica-
uerint Dominum ibi.

Quoniam ab ante videbis terram.] i. eregione: quod
alij vertunt ex aduerso.

IN CAP. XXXII. AD NOSTRAM
INSTRUCTIONEM ANNOTATIO.

Vribus percipite caeli.] Audiendae sunt
maxima attentione monitiones Dei,
neque negligendae: quoniam caelum
& terram in testes vocat aduersum
nos: quae nunquam deficient.

Stillicite ut pluuia doctrina mea. Parum curat mul-
ti doctores, faciunt in auditoribus fructu necne.
Debet autem summè desiderare doctrina sua pro-
ficere, & pro hac re Dominum maximo affectu ora-
re, quoadmodum facit hic sanctus Moseh: Sine do-
ctore enim caelesti, parum aut nihil proficeret ex-
ternus instructor.

Dei perfectum est opus.] Considera quam celeriter &
festinè Dominus promissa sua compleat, & quam
tardè nos illi ea quae polliciti sumus reddamus.

Corruperunt se, non filij eius.] Audis hic quanta mun-
ditia praeditum te esse oporteat: si vis esse filius
Dei.

Interroga patrem tuum.] Summè curandū est, vt sis
gratus parentibus & Deo, & si ignoras beneficia
Dei tui, quærenda tibi sunt à senioribus, & interro-
gandi de beneficiis Dei.

Statuit terminos populo.] Quid facitis principes &
potentes orbis, qui confundere vultis, quæ Domi-
nus tam distinctè constituit ac diuisit? Inter Italos &
Germanos praeter linguæ maximum discrimen; al-
pes constituit montes: voluitque Germanos esse
Germanos, no Italos. Sic Perinaeos inter Hispanos
& Gallos, sed principū effraenis aubitio, omnia hæc
confundere sapius voluit. Vbi similiter aduerte,
quanta diligentia Deus curet seruos suos: vt quasi
filijs antequam essent, hæreditatem parauerit, quæ-
admodum & Paulus dicit: pios dilexisse, ante mun-
di constitutionem.

Pars autem Domini populus eius. Magna in Deo di-
gnatio, quod voluerit peculiarem populum elige-
re, & maxima dignitas in populo inter ceteros di-
lecto ac electo.

Inuent eum in terra deserti.] Quales ex nobis simus,
& qualis habitatio nostra, antequam nos Deus sibi
delegat, pulchrè locus iste adumbrat, & Dominus
apud Ezech. manifestat. Tu inquit eras nuda & di-
seooperta, proiecta super faciem agri in abiectione
animæ tuæ, in die qua nata es & quæ sequitur. Qua-
les autem nos faciat Deus noster habes hic, nempe
ex seruis liberos, ex abiectis nobiles, ex nudis vesti-
tos, & ex pollutis mundos.

Circuire fecit eum, intelligere fecit eum.] Quare o ho-
mo ignare, circuitum querularis, labores à Domino
immisso reicis, cum his tibi intellectus detur, &
vexatus intelligis quæ Dei sunt? Non audis dicen-
tem, te in circuitibus tuis custoditurum quasi pu-
pillam oculi sui. Audi Hamos capit. 9. Ecce com-
mouere faciam in omnibus gētibz domum Israel
quemadmodum commouetur triticum in cribro,
& nō cadet lapillus in terram. Et Dominus Petro,

Ephes. 1.

Ezech. 16.

Luc. 22.

Simon, Ecce Satan expetiuit vos, vt cribraret ve-
lut triticum, sed ego rogavi pro te, vt non deficiat
fides tua.

Vt aquila quæ excitauit nidum suum.] Sunt multi
etiam sancti tam timidi ad bona, ac si mala opera ef-
sent, quos Deus velut aquila ad altissima prouocat.
Audi eum Cant. 2. dicentem. Surge tibi amica mea,
formosa mea, & veni tibi columba mea in scissuris
petrae, in abscondito gradus, sed quia ad aspera &
obscura venire tardabat ad amœna vocat, dicens:
Surge tibi amica mea, speciosa mea & veni tibi. Ec-
ce enim hyems transiit, imber abiit, recessit sibi:
flores apparuerunt in terra, tempus putationis ad-
uenit, & vox turturis audita est in terra nostra.

Dominus solus duxit eum.] Considera dilectionem
Dei tui erga te: non vult aliquem quàm se tibi be-
nefacere: omnes alios duces suspēctos habet. Om-
nes praeter eum te vult à via retrahere, vt neminè
praeter eum ames, illique soli seruias & cuncta tua
debeas & sicut Deus tuus consortium in beneficiis
respuit: ita & tu in ministeriis, vt nulli alteri seruire
atque obtemperare digneris.

Impinguatus est Israel & calcitrauit.] Audis hic quã
to melius cum pauperibus quàm cum diuitibus a-
gatur: & quàm securior sit via paupertatis quàm
diuitiarum

Et dereliquit Deum factorem suum.] Ferè omnes ser-
uimus Deo propter indigentiam, & qui minus in-
digent minus curant, & deterius seruiunt, & cum di-
uites abundant, bonis Dei se non indigere putant, &
dicunt apud Selomonem Prou. 30. Quis est Domi-
nus? Pauperes verò quoniam pane quotidiano opus
habent, quotidie ad Deum clamant. Panē nostrum
quotidianum, da nobis hodie. In labore inquit ho-
minum non sunt: neque cum hominibus flagellan-
tur, idèd tenuit eos superbia.

Dixi quos non nouerunt.] Mirabilis valde est homi-
num insania, vt omnia explorent praeter Deum. Er-
rant isti tam cæci, vt quàm primum quis adduceret
nouum Deum, statim colerent & amplexarentur si-
ne delectu. Audi Deum apud Ieremiã. Mitte te ad
insulam Chetim & in Chedar. Si mutauit gēs Deos
suos. Populus verò meus mutauit gloriam suam in
idolum.

Ipsi zelare fecerunt me in id quod non est Deus.] No-
uit Dominus iniurias illatas, siue sanguine vindica-
re, & inuidia torquere eos qui eum ad æmulationē
prouocant. Hoc flagelli genere castigauit summum
sacerdotem Heli. Si enim tu alterum praeter eum
Deum acceptes, nouit etiam ipse alium populum
acceptare. Si alterum eo plus diligas, scit ipse alium
plus te diligere, vt te ad inuidiam prouocet. Et con-
sidera quos eligit vt te torqueat. In gente inquit
stulta irasci faciam eos. Stulta enim mundi eligit,
vt confundat sapientes.

Ardebit vsque ad infernum inferiorem. Terribile val-
de est eum offendere, qui summè diligit aut dilexit:
Nō sic in inimicos scuire solet homo, sicut in sum-
mos amicos si in inimicos vertatur: quoniam solet
ingratitude beneficiorum collatorum, irā excitare.
Quo in loco etiam considera: quomodo terra ac-
fructus eius pœnas peccatorum nostrorum luan-
t, quemadmodum iuuenes & virgines.

Nisi iram inimici timerem.] Quemadmodum ægrè
fert Dominus, si in alium eius beneficia referas: ita
& si in alium referas eius flagella & punitiones.
Dominus enim mortificat & viuificat: pauperem
facit & ditat. Audi sanctum Iob. Si bona inquit
suscepimus de manu Domini, mala quare non
sustinebi

Quemad-
modū bo-
na nobis à
Deo coi-
lata in eū
solum sūt
referenda,
ita & ma-
la.

sustinebimus? Dominus inquit dedit: Dominus ab-
stulit. Confert multum ad timorem Domini cogi-
tāre te ab eo puniri, imò neminem praeter eum te
lædere posse: quemadmodum aliās me admonuisse
recolo. Neque se iactet hostis quod inimicum offen-
derit, sed sciat se Domini instrumentum ad humi-
liandum eum. Veh Assur virga furoris mei, sed ipse
non sic arbitrabitur. A multis malis sæpe Dominus
temperat, ne alius sibi huiusmodi tribuat aut alte-
ri, quemadmodum bona.

Dominus Vtinam sapientes essent, intelligerent nouissimum suū.]
Sunt multi qui vtiliter admonent considerare ho-
minē nouissimū suum, ne in peccata labatur, & per
nouissimum, quæque acerbissima intelligit. Fateor
hoc magnum esse ad peccata vitanda antidotū, sed
Dominus magis cupit vt considerantes bona, quæ
nos in nouissimo expectant, peccata vitemus.

Nisi Deus eorum vendidisset eos.] Considera quæso
o homo quem colas, quoniam si Deum verum. pro-
cultu tuetur te, si verò idolum vendit te pro cultu-
ra tua, & si quæras cui te vendat. audi Paulum: Ego
inquit carnalis sum, venundatus sub peccato. Gra-
tis (ait Isaias) venundati estis. Relinquit enim falsi
dij hominem, in medijs tribulationibus. Deus verò
tunc maximè succurrit suis.

Inimici nostri sunt iudices.] Considera quàm bene
Dominus iustificet causam suam, vt bonorum in te
collatorum inimicos tuos iudices faciat, & mirum
valde est quod inimici nostri videant & attestentur
in nobis beneficia Dei, nos verò ad illa cæci simus.

Nunquid non est absconditum mecum.] abscondita
sunt nobis nunc mala & bona, quæ Dominus nobis
in tempus seruat, quare admittendum est, vt velis ti-
bi potius bona quàm mala seruari.

Mea est vltio & retributio in tempore quo mutabit pes
eorum.] Et si omni tempore punitio timēda sit, ma-
ximè tamen cum homo in tribulatione est, ne affli-
ctio afflicto addatur, & in hoc tempus Dominus
dicit malis sua flagella seruare. Nam quemadmo-
dum bona sua seruat ad tēpus lætitiæ, vt bona bo-
nis addat, sic mala ad tempus angustia, ad quod ma-
lus seruatur.

Propinquus est dies mali euentus eorum.] Festinant
mala post malos, & quod eos non statim inueniant,
munus Dei est, abscondentis eos à malis suis, vt in-
terim respiciant: quemadmodum bona post bonos
accelerant cursum suum.

Iudicabit Dominus populum suum.] Non est perse-
quendus vel malè tractādus peccator: quem Deus
suo iusto iudicio persequitur: quoniam non tibi, sed
illi peccauit. Audi in Psal. dolentem. Quoniã quem
tu percussisti persecuti sunt, & super dolorem vul-
nerum meorum addiderunt, sed tandem ius dicet
Dominus suis de te, qui seruos eius sine vlla causã
persequutus es. Et expende quæso consolationem
sequentem.

Super seruos inquit suos pœnabit eum.] Magna Dei
nostri dignatio, vt eum malorum pœniteat, quæ tã
iusto iudicio nobis infligit. Quem quæso non pœ-
nitebit peccatorum suorum, postquam videt eum
pœnitere pœnarum.

Vbi sunt dij eorum?] Hoc nobis sufficere deberet
ad relinquenda idola, quod videamus neminem il-
lorum posse nos eruere de manu dei, Deum verò
nos ab omnibus posse liberare.

Videte quod ego, ego sum.] Omnia vult sibi deberi,
non ergo opus est gratiarum actiones in multos di-
uidere: sed eum vnicum nostrum cognoscere bene-
factorem.

Si acvero aciem gladij mei.] Quis nō timebit te, o
Rex gentium? Sola voce conturbas & terras. Vox
(inquit Dauid) Domini cōfringentis cedros: quan-
tò magis si gladium acuas?

Reddam vltionem hostibus meis.] Non dicit. Vltiscar
in hostes populi mei, sed meos, quoniam, qui seruū
lædit, Domino inimicatur, quod maximè confide-
rent, qui propter veri Dei cultum, cultorem perfe-
quantur, quoniam non tam in seruum quàm in do-
minum agunt.

Laudate gentes populum eius.] Meritò populus ille
laudibus summis attollendus est, qui talem Deum
habet, qui iniurias illi illatas, maxima seueritate vl-
ciscitur.

Propitiabitur terra (sua, & populo suo.] Quemadmo-
dum propter populū irascitur terræ, ita & propter
eius pœnitentiam, terræ propitiatur.

Quia non verbum inane.] Quanti faciēda sint ad-
monitiones Dei & sanctorum, docet locus iste: quo-
niam non verba inania sunt, sed vitam & mortem
secum afferunt.

Vide terram Chenabam, quam ego do filijs Israel.] No-
luit dominus seruum suum fidelem, omni iucundi-
tate priuare, sed voluit terram licet à longè pro-
spicere. Et enim aliquid mercedis bona sperata
videri: licet nō assequaris. Similiter voluit eum te-
stem veritatis suæ habere: quod videlicet comple-
uerit, quod patribus antè promiserat.

Eo quod pra uaricati estis in me.] Timeant valde hoc
verbum, qui Deo dilecti sunt, imò & omnes, & ex-
pendant quàm benè Dominus Deus peccata illo-
rum ad puniendum seruet. Qui enim multum dili-
gitur, multum offendit si à gratia cadat, & cautissi-
mè cum Deo agendum est. Et acceptanda est equo
animo diuina sententia, etiam si precibus mutari
nequeat. Neque putes in malum duci cessisse obi-
tū ante terræ ingressum: qui tot labores iam subie-
rat, vt bonum ducē ageret, imò secum optimè agi
putauit, cui requies à laboribus parabatur corporis,
& animæ locus immortalitatis & sempiterni gaudij.

IN CAP. XXXIII. IVXTA
LITERAM ANNOTATIO.

Aec est benedictio qua benedixit Moseh vir-
Dei. Solebāt sancti patres morti pro-
pinqui, populum aut filios benedicere,
quæadmodum legimus de Isach,
Iaacob, & Ioseph quæ quidē benedi-

ctiones, imprecationes erāt bonorum cum quibus
futura tam bona quàm mala, quasi Prophetæ præ-
dicebant: quod etiã nunc facit sanctus Moseh. Vo-
cabantur Prophetæ viri Dei, quoniam ministerio
Dei, dedicati erant, aut potius quia vices gerebant
Dei in dandis responsis eius hominibus: vel in qui-
bus erat Deus ad respondendum quæ sitis, & prædi-
cit illis Moseh quæ erant illius ventura.

Dominus de Sinai venit, & ortus est è Seir eis.] De-
scribit Moseh aduentum Domini, cum venit ad dā-
dā legem Iudæis. Videtur enim è terra sancta venisse
versus desertum vbi erant Iudæi. Dicit eum venisse
è Sinai. i. ex deserto Sinai, versus montem Choreb,
quo legem promulgauit, & dicitur ortus de monte
Schir, qui est mons Aedomeorum & est versus terrā
sanctam his qui sunt in deserto Sinai: quoniam ex
ea parte subito apparuit, aut quia lux & nebula quæ
eius præsentiam manifestabant, ibi prius visa sunt,
& inde quasi subito ortus est eis, & hoc est etiam
quod sequitur. f.

Quare vi-
ri sancti,
viri Dei
dicebantur.

Illuxit de monte Paran.] qui est mons illius deserti quod dicitur Parā. Chabac. 3. habetur. Deus à meridie venit, & sanctus de monte Paran, sed non puto Prophetam ibi describere hunc aduentum.

Veni cum millibus sanctorum.] Hebraicè est, venit à multitudinibus sanctitatis, & verbum atah, significat propriè velociter venire, & quasi currere. Quod verò dicitur. A multitudinibus sanctitatis, verti posset à loco in quo erat multa sanctitas, & videtur per hunc locum intelligere montem in quo postmodum templum fuit constructum, aut à loco in quo cum multis sanctis erat. Si tamen communem sensum habere volueris, liberum tibi est Psal. 49. habes. Ex Sion perfecti decoris Deus illustravit. Veniet Deus noster, & nō filebit, ignis coram eo vorabit. Et post pauca. Cōgregare mihi sanctos meos, qui pepigerunt pactum meum super sacrificia: vbi de aduentu ad iudicium videtur loqui, & quemadmodum ibi de Sion, & cum sanctis venisse describitur, ita & hic fortè venit ex Sion.

A dextera eius ignis: lex eu.] i. à dextera eius videbatur ignis ardens dum veniret, & etiam ad dexteram eius erat lex eis. s. Iudæis danda. Aliqui vertunt. Ad dextrā eius ignea lex. i. duæ tabulæ quibus erat sculpta lex. quæ quidem tabulæ igne erant opertæ & inuolutæ, aut velut ignis splendebant.

Etiā diligit populos.] Omnes ferè hic vertūt diligere, sed quia nullibi video verbū hoc significare. putarè potius significare celare, abscondere, quæ admodū chaba & chabah, vnde Iob 31. quod nostri vertūt. Si celavi vt homo prauaricationē meam: vt absconderet bechbbi. i. in amore meo, potius vertendū putarem, in absconitione mea, & sic exponit Rabbi Leui. Si veritas diligit, sensus est. Affert secum legem, quoniam populos diligit. Aut licet soli Israel legē deferat, cum hoc tamen diligit alios populos. Si autem legas abscondit populos: sensus est abscondit populum suum in monte Sinai ab aliis populis, vt illi daret legem, aut protexit populos quasi abscondendo. Et licet omnes populos dilexerit, omnes tamen sancti eius sunt in manu, id est, potestate tua. Potest etiam oratio non pendere à superiori, & tunc erit sensus.

Omnes sancti eius. i. populi Israelitici: sunt in potestate tua, & ipsi qui coniuncti sunt ad pedem tuum, id est, qui audiunt te accipient de eloquijs tuis, id est, magis participabunt doctrinam tuam: & coniungi ad pedem alicuius, est discipulum seu auditorem se illi præbere: quoniam discipulus esse solet ad pedem magistri, & est Hebraismus. Sed aduerte quod hæc clausula longè aliter est in Hebræo, scilicet sic. Omnes sancti eius in manu tua, & ipsi percussi sunt ad pedes tuos, aut pedibus tuis: leuabit aut portabit de verbis aut eloquijs tuis, sed sensus est quasi idē, quoniam per percussos ad pedes seu pedibus, videtur auditores seu discipulos intelligere: qui existētes ad pedes magistri, ab eo solent verberari. Qui interpretantur, qui coniuncti sunt ad pedem tuum: putant verbi radicem esse tachad quod est coniungere, & est melior sensus & clarior.

Legem præcepit nobis Moseh. hereditatem congregationis Iacob:] Dupliciter potest locus iste reddi. Vno modo legendo hereditatem, vt fit sensus. Quam legem præcepit in hereditatem filiorum Iacob, id est, vt fit hereditas filiis Iacob. & re vera ita est, quod lex est hereditas Israelitis: quoniam præsentibus & futuris dabatur, aut quia simul cum hereditate data est. Data enim est hereditas terræ sub cōditione seruandæ legis: vt patet Gen. 17. & 15. ac mul-

tis aliis scripturæ locis. Alio modo potest litera sic legi. Legem præcepit nobis Moseh, hereditati filiorū Iacob, seu filijs hæredibus Iacob, sed prior sensus germanior literæ est.

Et fuit in Israel Rex, quando congregauerūt se capita populi: pariter tribus Israel.] Prophetat hic Moseh tempus quo populus regem habere debebat, nempe cum capita populi fuerint congregata ad regem constituendum: quemadmodum constat priori Semuelis libro capite octauo, & accipitur fuit pro erit, vt Prophetis mos est. Est etiam in Hebræo pro Israel bis surum, id est, in rectitudine Rex, id est, fuit Rex in rectitudine seu rectus: quoad congregata sunt capita populi & tribus Israel, scilicet, ad audiendam legem. Verti etiam posset. Et fuit in recto, Rex intelligendo per rectum Israel, qui directus est cum angelo: sed prior sensus acceptandus est. Si verò sententiam hanc cum præcedenti coniungere vis, dicito Regem fuisse in Israel, scilicet, ad legem tuendam quam dedit Moseh. Prædicat verò hoc, scilicet, quod lex sit illis data in hereditatem, & quod habituri essent Regem: pro magna felicitate.

Viuat Reuben & non moriatur: & non sit populi eius numerus.] Nititur Moseh consolari tribum Reuben, quoniam pater Iacob nimium deiecerat eam: vt patet Gen. 49. vbi ei dictum est. Non crescas, quoniam ascendisti cubile patris tui. Dixerat etiam ei. Effusus es velut aqua, cuius saporis aut coloris nihil in vase relinquitur: vbi ad nihilum redegisse videtur tribum, & idē dicit tribum non extinguendam, neque omninō minuendam. Et aduerte quod in Hebræo vnica est negatio, & sic habetur. Et non moriatur & virorum eius sit numerus. Sed vt in regulis admonuimus, sumitur sæpius in Hebraismo vna negatio, vice duarum: vt ibi exemplis monstrauimus. Si verò legas Hebraismum vt habetur: sensus est. Licet Reuben viuat & non moriatur: erit tamen populus non multus, qualis esset si non peccasset, quemadmodum Ephraim qui ei successit, multiplicatus est.

Et hæc ipsi Iehudah.] s. euenient, aut: Et hæc est benedictio ipsi Iehudah.

Audi Domine vocem Iehudah, & ad populum suū introduce eum.] Dixisse legimus Chaleph Num. 14. cum terram explorasset: quod si eū Dominus iuaret, acciperet montem, quo sita erat ciuitas Cheron: vnde Iehosuah. 14. petit sibi montem illum dari. Vocat autem populum Iehudæ Chenanzos quorum terra sibi erat promissa: vt fit sensus. Ad populum suum. i. sibi promissum & datum, introduce eum. Est ergo sensus loci. Audi Domine vocem. i. precationem Iehudah, quam pro adiutorio expellendi hostes fundit tibi, & introduce eum ad populum sibi forte debitum. Caietanus hic per Iudam Messiam intellexisse videtur, sed meo iudicio non est locus mysterio. Est alius sensus mea sententia germanior, qui pro introduce legit reduc aut redire fac: vt fit sensus. Audi Domine preces Iehudah. s. cum fuerit egressus ad bellum, & reduc eum. s. à bello incolumen ad populum suum. i. ad fratres: vt sæpius contigit illi. Aut postquam semel abstuleris ab eo regimen regni, fac eum redire ad populum suum. s. ad regnandum.

Manus eius contendunt sibi.] i. pugnabit pro hereditate sibi acquirenda, sed eris ei auxilio ab hostibus. Hebraicè est. Auxilium ab hostibus eius erit. s. Deus. Aut hostes erunt illi auxilio, quoniam in bellis aliquando Chenanzai auxilio fuerunt Dauidi. Aut germa-

germanius. Et manus sua qua contendet, erit illi auxilio contra hostes. Si legas eris, ad Dominum referendum est verbum. Videtur autem alludere ad illud Iacob Gen. 49. Manus eius in ceruicibus inimicorum suorum.

Et ad Leui dixit. Plenitudines tuæ, & inflammationes tuæ, erunt viro misericordii tuo, quem tentasti in loco temptationis. Contendere fecisti eum, iuxta aquas contentionis.]

Varia doctores nostri hic intelligunt per thumim & vrim, seu per plenitudines & inflammationes. Ego verò quemadmodum, Exod. 18. & Leuitici 8. admonui, per plenitudines seu completiones intelligo loca aurea quibus pretiosi lapides includebantur, aut lapides ipsos: per inflammationes verò splendoris lapidum pretiosorum, qui erant in pectorali summi sacerdotis. Per virum verò misericordem. Moseh intelligit seipsum aut Aharon: in quo intelligit tribum Leui. Vocat autem seipsum misericordem: quoniam à Domino de ea fuerat commendatus. Num. 12. Aut vocat Aharon virum misericordem, quoniam ex misericordia Domini, & non ex meritis fuerat vocatus ad sacerdotium, & est sensus. Plenitudines tuæ & splendores tui. i. vestes sacerdotales, aut pectorale quod erat præcipuum, sacerdotis ornamentum, erunt seu pertinebunt semper ad virum misericordem tuum. i. ad tribum Leui, ad quam pertinet vir, misericors tuus: quem tentasti in loco temptationis: an. s. tibi fideret, & contendere fecisti eum ad aquas contentionis cū populo: vt dictum est Num. 20.

Qui dicit patri suo & matri suæ non vidi eum, & fratres suos non agnouit vel non occultauit, & filios suos non cognouit, quia custodierunt eloquium tuum, & pactū tuū seruabunt.] Explicatur locus iste Exodi 32. vbi Moseh volens punire Iudæos propter vituli adorationem dixit. Quis est Dominus? Ad me veniat. Et congregati sunt ad eum filij Leui, quibus dixit. Occidite vnusquisque fratrem suum: quod fecerunt filij Leui, propterea dicit nunc Moseh. Qui dixit patri suo & matri, non vidi eum. i. qui nullum in vindicanda iniuria Domini, discrimen fecit an esset pater mater aut fratres, & videtur quod propter hoc dominus dederit illi sacerdotium, vnde textus ibi habet dixisse Moseh. Consecrauit manum vestram hodie Domino. Et custodierūt eloquium Domini quod præcepit per Moseh. Et pactum tuum seruabunt. i. legem quam sacerdotes seruare tenebantur vt cap. 31. huius libri dictum est. Aut seruabunt legem custodientes eam melius quam omnes alie tribus Israel. Ezech. enim 44. habes quod sacerdotes Leuitæ filij Sadoch custodierūt custodiam sanctuarij, cum errarent filij Israel, vel seruabunt pactum sacerdotij sui.

Docebunt iudicia tua Iacob, & legem tuam Israel.] Hoc enim erat munus sacerdotum vt dictum est cap. 31. huius libri.

Et holocaustum super altare tuum.] Hebraicè est. Et totum super altare tuum, aut perfectum, per quod intelligunt holocaustum: quod totum incendebatur aut perfectum, id est, sacrificium in quo nulla esset macula.

Benedic Domine substantia eius, & opus manum eius placeat.] Aliqui vertunt: Benedic Domine primitiis eius, & si radix est chaial, bene versum est. Benedic substantiæ, quoniam chaial significat exercitum, robur, substantiam, & opes. Si verò chalal quod est iniciari, tunc optime quadrat primitias eius. Dicitio tamen videtur potius à chaial quam à chalal, sed melius vertendum puto, Benedic exercitui eius,

per quem intelligit omnes Leuitas venientes ad modum exercitus ad seruendum vel ministrandum Domino, Psal. dicitur. Præuenerunt Cantores post Psallentes.

Et opus manuum eius placeat.] i. ministerium quo tibi ministrat ista tribus. Posset vltimo verti. Benedic Domine robori eorum: vt. s. vires habeant ad ministrandum tibi.

Transfige lumbos insurgentium eius, & inimicos eius, de insurgentibus.] Non est omninō certa significatio verbi machats quod vertimus transfigere. Nam Hiero. sæpius vertit percutere, est etiam locus. Psal. 68. quo nullo pacto quadrare videtur aliqua istarū significationum vbi dicitur. Vt iimchats. i. intringat se pes tuus in sanguine, quod alij vertunt, vt erubescat, sed iuxta priorem significationem vertere posses. Vt infigatur pes tuus in sanguine. Est autē sensus. Transfige lumbos insurgentium, seu eorum qui insurgunt contra eum, quemadmodum fecit Chorch qui aspirabat ad sacerdotium eius, & etiam transfige aut tolle inimicos eius de insurgentibus. i. de inter insurgentes, quod alij vertunt, ne insurgāt, & videtur melius, quoniam in Hebræo pro de insurgentibus habetur ab insurget, quod bene veritas ne insurgant. s. contra eum.

Dilectus Domini, habitabit confidenter iuxta eum.] Omnes ferè nostri hic verterunt dilectus, verbū tamē iadad testibus Hebræis & nostris significat proicere, vt patet Ioel. 3. vbi dicitur. Et super populum meum iaddu. i. proiecerunt fortem. Et Thren. 3. Vaiadu. i. & proiecerunt lapidem contra me. Significat autem nō solum proicere ad malum proiecti, sed ad bonum, quemadmodum mater proicit filium suum in cuna cum eum dormire vult, vt patet Psal. 127. vbi dicitur. Sic dabit lidido. i. proiecto suo somnum: vnde hic vertendum puto. Proiectus Domini. i. erit tribus Biniamin sicut proiectus Domini, quem. s. proiciet ad quiescendum: vnde sequitur.

Habitabit confidenter.] aut proiectus, super Dominum, id est, super curam eius. Nam in Ierusalem quæ pro sui parte pertinebat ad tribum Biniamin, erat templum Domini, vnde dicit. Habitabit confidenter iuxta eum. s. Dominum. i. pro templum.

Tegens eum.] s. Biniamin dominus videlicet sua protectione: & inter humeros eius habitabit.] Id est, & habitabit Dominus quasi inter humeros eius, quoniam fortè terra Biniamin erat ab utroque latere tēpli, aut templū in terra eius, & posset hoc ad Biniamin referri, quod videlicet habitauit inter humeros Domini, quoniam habitabat ab utroque latere templi.

De delicatis aut pretioso cælorum, de voragine cubæ deorsum: & de pretioso fructuū solis, & de pretioso eiectio nis lunarum.] Commendat nunc terram Ioseph à pretiosa cælorum influenza: quæ in ea producere faciebat optimos ac pretiosos fructus, & alludit in parte ad ea quibus Iacob bene dixerat Ioseph. Gen. 49. vbi illi dicit benedicet tibi, benedictionibus cæli sursum: Benedictionibus abyssi cubantis deorsum. Aduerte autem hic quod significatio nominis meged, quod pretiosum vertimus, Hebræis & nostris ignota est: de qua Gen. 24. diximus. Sunt aliquot in Scriptura loci quibus hoc videtur significare. s. Cantic. 4. vbi dicitur. Cū fructu megadim, id est, optimorum fructuum vt nostri vertunt. Et capite 7. Omnia megadim. i. optima seu pretiosa, noua, etiam vetera, dilecte mi, seruaui tibi. Et capite 4. Veniat dilectus meus ad hortum suum,

suum, & comedat fructum megadai. i. optimorum pomorum suorum. Et 2. Paralip. 32. Et multi afferbant manus Domino, in Ierusalem, v. m. g. danot, i. & pretiosa seu selecta Ezechiel. Est ergo sensus. Sic terra Ioseph benedicta à Domino, in delicatis seu pretiosis influentiis cœlorum, seu propter pretiosos fructus ex influenza cœlorum causatos, & à rore cœli, scilicet, sit benedicta, & de aqua profunda quæ deorsum cubat. Hæc enim sunt quæ faciunt terram in copia fructificare, scilicet, bona 10 influenza seu clementia cœli, ros de super, & humiditas seu irrigatio quæ procedit ab aqua quæ in imo est. Et quod dicitur de pretiosis fructibus solis, idem est de quod optimis fructibus causatis à sole, & de pretioso eiectionis lunarum, id est, de fructibus pretiosis quos luna quodlibet mense eiicere seu producere facit.

Et de vertice montium orientaliū, & de delicatis collium perpetuorum.] Possit etiam clausula sic reddi. A principio montium antiquitatis, vt sit sensus. Sit etiam terra eius benedicta, & veniat illi benedictio, à capite montium orientaliū, id est, tam copiosa quàm copiosa est benedictio montium orientis: qui admirabiles producunt fructus, vt constat de speciebus aromaticis quæ illuc nascuntur, & sit ei benedictio qualis est collium quibus est perpetuus viror, aut qui à longo tempore sunt. Genes. 49. dicitur. Benedictiones patris tui, fortiores fuerunt benedictionibus genitorum tuorum, vsque ad terminum collium perpetuorum erunt, super caput Ioseph: litera vtrunque difficultis est, & ferè omnis difficultas procedit ex ignorantia significationis meged vt diximus, & quia ignoramus quos appellet colles perpetuos seu longi temporis.

Et de pretiosa terra, & plenitudine eius, & voluntate habitatoris rubi.] Sensus est. Sit etiam terra Ioseph benedicta in pretiosis terræ, & de plenitudine eius, id est, in plenitudine fructuum eius, & etiam sit illi benedictio à voluntate seu benevolentia domini, qui in Rubo habitare vel sedere visus est Moyfi. Super verticem Nazarei à fratribus suis.] Id est, pulchrioris inter fratres suos. Erant enim Nazarei apud Iehudæos pulchri: iuxta illud Threnor. 4. Mundiores fuerunt nazarei eius niue, nitidiores fuerunt lacte, rubicundiores aspectu gemmæ.

Primogenitus bouis eius, sertum illi, & cornua vnicornis cornua eius: in eis, populos cornu petet, vsque ad fines terræ. Ista sunt multitudines Ephraim, & ista sunt millia Menasseh.] Prædicat hic Moseh tribuit Ioseph dignitatem regiam, quam tēpore Ieroboam erant con- 50 sequutura. Similiter vaticinatur illi primogenituram, quam perdidit Reuben. Sic enim dicitur 5. capite prioris libri Paralip. Filij Reuben primogeniti Israel. Ipse enim fuit primogenitus, & cum violasset ipse thorum patris sui, data est primogenitura eius filiis Ioseph. Dicit ergo. Sertum seu corona erit primogenito bouis eius, id est, primogenitus eius erit rex, id est. Et Ieroboam qui dicitur primogenitus quoniam erat de tribu Ephraim, qui prælatus est Menasseh & quod sequitur cornua vnicornis cornua eius, commendat tribū Ioseph à fortitudine, quibus, scilicet, cornibus cornupetiit gentiles vsque ad fines terræ, scilicet, promissionis. Possit etiam legi bos eius erit primogenitus, & per bouem tribum fortem intelligit, & prædicat eius primogeniturā, & in hoc quod sequitur. Sertū ei, prædicat regiam dignitatem: in cornibus verò fortitudinem qua ventilabit gentes vicinas. Possit etiam in his omnibus, fortitudinem tribus Ioseph

prædicere, vt sit sensus, Sertum, scilicet, victoriæ erit primogenito bouis eius, & videtur alludere ad ludos pastorum, qui videntes tauros adiuicem sertantes, solebant victorem sero coronare. Psalm. 59. Habes, Meus est Gilhad, & meus est Menasseh, & Ephraim fortitudo capitis mei, Iehudah legifer meus. Neque mireris me sertum aut coronā vertere, quod omnes alij verterunt decorem. Hoc enim fecimus quia dictio hadar, non solum decorem, sed etiam sertum significat: vt patet Psalm. 8. vbi dicitur. Gloria veadar, id est, sero aut corona coronabis eum. Et Psalm. 21. Vehadar, id est, & coronam pones super eum. Et Isa. 45. Ego ante te ibo ve hadurim. i. & sinuosa seu torta rectificabo: vbi vides hadurim significare tortum qualis est corona vel sertum.

Latere Zebulum quando egredieris.] Seu in exitu tuo. Sortita est tribus hæc maritima terræ sanctæ, & ditabatur egrediēdo ad commercia sua. Nam illi dicitur à Iacob Genes. 49. Zebulum in portu marium habitabit.

Et Isachar in tabernaculis tuis.] Dilixit hæc tribus otium, & literas colebat, vt Hebræi dicunt: incolebat etiam maritima quemadmodum Zebulum, & ei dicit Iacob loco citato, quod facta sit tribus seruiens, & vidisse bonam esse requiem.

Populos ad montem vocabunt.] Loquitur de vtraque tribu, quæ cum maritima habitarent, omnes venientes populos, vocabant ad montem sanctum templi, prædicantes magnalia Dei.

Ibi sacrificabunt sacrificia iustitiæ.] Scilicet tribus istæ aut populi aduenientes. Vocat autem sacrificia iustitiæ, quoniam quædam iustitiæ carnis sacrificia erant vt Apostolus dicit, & sæpius sic in Scriptura nominantur & peccata expiassent dicuntur Psalm. 51. Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta. Et subditur ratio quare sacrificabunt.

Quoniam affluentiam marium suggestent & etiam suggerent. Tectos arena thesauros.] Dicitio sepha quam affluentiam vertimus, videtur significare multitudinem, aut inundationem: vt patet 2. Reg. 9. vbi dicitur. Et vidit & siphai. i. multitudinem Iehu. Et Isa. 60. Siphai. i. multitudo seu inundatio camelorum operiet te. Item Iob. 22. Vesiphai. i. multitudo seu inundatio aquarum operiet te: vnde verti possit locus. Quoniam multitudinem seu inundationem marium suggestent. i. ea quæ maris inundatio eiicere solet.

Benedictus dilatare faciens Gad: sicut Leo habitauit, & rapuit brachium etiam verticem.] Potest prior clausula referri ad Deum: vt sit sensus. Sit Deus benedictus, qui facit dilatare Gad in copia populi, & etiam in terræ terminis. Si ad Gad referas, est sensus. Benedictus erit Gad, cum fecerit dilatare terminos suos. Prior tamen expositio germanior est, commendat autem tribum hanc à fortitudine veluti leonis, qui non solum brachium, sed etiam verticem præde rapit aut vorat. Aduerte autem dictionem labi, Hebræis leonem significare maiorem, arieh verò minorem, sed meo iudicio labi significat aliud ferè genus quàm sit leo, quoniam aliquando hæc dicitio leoni coniungitur.

Et vidit principium sibi.] Loquitur de principio possessionis Israel citra Iarden. Cum enim hæc tribus videret terram illam esse pascuosam & amœnā, eam sibi in sortem delegit. Aliam tamē causam huius electionis assignat, quod. f.

Ibi esset pars legislatoris recti.] Id est, Moseh, qui fuit legislator

legislator Israel. Ibi enim fuit sepulchrum Moseh rectum quidem, quia nullus hominum nouit sepulchri locum. vt capite sequenti dicitur. Possit etiam verti: Quoniam ibi pars terminationis seu descriptionis terræ, videlicet promissæ, sed quod additur recti non quadrat. Ideo prior expositio tenenda videtur, quam ferè omnes Hebræi sequuntur.

Et venit cum principibus populi, iustitiam Domini fecit & iudicia eius cum Israel. Numeri. 32. promittunt filij Gad. Nos accincti erimus armis festinantes ante filios Israel, donec introducamus eos ad locum eorum. Non reuertemur ad domos nostras, donec capiant hæreditatem filij Israel, & hoc est quod hic dicitur, Venit cum principibus populi. f. Israel, ad acquirendam terram possessionis suæ. Fecit iustitiam Domini, seruando. s. populo promissa, & iudicia eius fuerunt cum Israel: eadem causa.

Dan catulus Leonis: sicut ex Basan, id est, tribus Dan veluti catulus Leonis, saltabit ex Basan. Erat Basan terra Sichon regis Aemorreorum, fertilis & amœna valde: in qua erant bestię ferè in saltibus & nemoribus: & prædicat Moseh insidias huius tribus: quod videlicet homines tribus Dan, essent astuti valde & ex insidiis in transeuntes insurgerent, quem admodum catuli leonis ex insidiis prodibāt in terra Basan ad venandam prædam. Et videtur alludere ad id quod de ea dicit Iacob Gen. 49. Fiat Dan Ceraustes in via, vt mordeat equum & ascensorem eius. Verbum verò zanach quod saltare vertimus, rarum est, neque alibi quàm hic in sacris literis reperitur: licet eius vsus apud Hebræorum doctores frequentissimus sit.

Naptali, saturitas voluntatis: repletus benedictione Domini, occidentem & Meridiem posside.] Dupliciter potest hæc benedictio intelligi. Primo vt Moseh commendat hanc tribum libertatis: vt, scilicet, homines tribus Dan, sint homines suæ voluntatis seu liberi: facientes omne quod lubet: ad quod alludere videtur Iacob Gen. 49. dicens, Naptali vt cerua dimissa. s. voluntati suæ: Dans eloquia pulchritudinis. Secundo modo potest intelligi, quod hæc tribus habebit à domino quidquid voluerit: ac si dicat Satiabit Dominus voluntatem eius, sed prior sensus magis arridet. Dicit autem hanc tribum possessuram meridiem & occidentem: quia pars sortis eius, erat ad mare magnum: quod est ad occidentem terræ sanctæ, & pars ad plagam meridianam.

Benedictus præ filiis Affer.] Id est, benedicatur tribus Affer ab alijs hominibus, ob filiorū copiā. Solent enim homines benedicere hominem, cui est copia filiorum: vnde Leah Genes. 30. dicebat. Beatam me dicent omnes mulieres: ob filiorum, scilicet, multitudinem. Possit etiam intelligi, quod hæc tribus erit à filiis. s. alijs benedicta: quoniam in Hebræo habetur benedictus à filiis Affer.

Sit placens fratribus suis.] Erant homines huius tribus bonæ conditionis & conuersationis, ideò fratribus placebant.

Tingens in oleo pedem suum, id est, tantam habebit olei copiam, vt possit tingere seu lauare in oleo pedes, & hoc est quod dicit Iacob Gen. 49. Affer pinguis panis eius, propter oleum, & ipse dabit delicia regis.

Ferri & æs calciamenta tua.] Id est, tanta erit ferri & æris copia, in sorte tua, vt possis ex eis calciamenta facere. Erant enim in ea. sorte metallorum fodinæ: ferri præsertim & æris. Aduerte tamē verbum naal à quo manna quod vertimus calciamentum, significare claudere siue muro, siue sera,

siue corrigia, siue quocunque alio: nomen verò significat clausuram & corrigiam: quod ea calceus claudatur Iudicum 3. habes. Claudit ostia cœnaculi pro se: venaal, id est, & obterauit, scilicet sera. Sic Cantico 4. Hortus nauil. i. conclusus, seu obseratus. Significat etiam inuoluere. Ezech. 16. Vech enna-lech. i. & inuolui te Hiacintho, quod nostri vertunt. Calciaui te, sed cum Iacintho sit pannus, non videtur bene verum calciari, nisi ad varietatem colorum referatur. Vnde locus iste possit aliter sic verti. Ferrū & æs clausura tua aut inuolutio tua. i. erit terra huius tribus munitissima, ac si esset ferro & ære clausa, seu inuoluta. Aliqui vertunt. Ferrum & æs compes eius. i. copia ferri & æris, erit causa quod hæc tribus non hinc inde discurrat, sed sit quasi compedibus clausa in terra sua.

Secundum dies tuos, fortitudo tua.] Ignota est Hebræis propria significatio nominis daba. i. fortitudo Chaldæus & Septuaginta, fortitudinem vertunt. Hieronymus. Sicut dies tui, ita & senectus tua, & iuxta hanc lectionem sensus est. Perdurabit fortitudo tua tibi: quandiu durauerint dies tui. Etiam senio confectus, eris fortis. Rabbi Ioseph putat nominis radicem esse daab quod est dolor: per metha resim literarum, & exponit. Sicut dies tui, id est, iuuentutis tuæ, dolor tuus, id est, senectus tua erit plena doloribus: priorem tamen sensum puto præferendum. Si nominis radix sit dibah, quod est infamia, detractio & obloquutio, sensus eris. Secūdum dies tuos: erit infamia tua & si obloquutionem etiam bonam significat sensus erit, secundum dies tuos erit fama bona tua.

Non est sicut Deus à Israel, equitans cælum in auxiliū tui.] In Hebræo pro Deus, est iesurū quod rectum significat, vnde verti possit. Non est sicut Deus rectus, id est, nullus erit ita iustus & rectus sicut Deus, & quod dicitur equitans cœlos, possit verti. Sedes cœlos, & est sensus, quod nullus sit Deus, qui ita suis adsit ad auxiliandum eos, sicut Deus, qui super Israel sedet in cœlo, vt succurrat illi oportuno tempore. Psalm. 17. habes. Inclinauit cœlos & descendit caligo sub pedibus eius. Possit etiam iesurum significare, Israel à rectitudine: vt capite superiori dictum est.

Et in eleuatione sua cœlos. Videlicet equitat aut sedet.

Habitaculum Dei ab initio. Id est, cœlum est habitatio Dei ab initio mundi.

Et sub brachijs seculi.] Non clarè constat quæ sint brachia seculi, & possit esse sensus, quod cælum sit Dei habitaculum ab initio mundi, & à tempore quo fuerunt brachia seculi seu æternitatis. i. partes mundi, seu cæli distinctæ, seu à tempore quo cœpit cœli plagis, veluti brachijs orbem complecti. Videtur enim cælum, mundum totum veluti brachijs suis complecti. Aliqui hoc referunt ad Israel, vt sit sensus. O Israel, Dominus fuit habitaculum tuum ab initio, & complectitur te, scilicet, protegendo, quibusdam æternis brachijs, non cessando à tua protectione, neque displicet sensus. Hebraismus sic habet. Habitaculum Dei ante seu principio, & à sub brachijs seculi aut æternitatis, & possit esse sermo de templo, quod, scilicet, fuerit habitaculum à Domino electū, ante orbis constitutionē, & antequam cælum complecteretur terram, aut Dominus, cœlo eā. Exo. 15. habes. Introduces eos, & plātabis in mōte hæreditatis tuę, loco habitationis tuę quem operatus es Domine, sanctuariū Domine quod firmauerūt manus tuę. Dominus regnabit

gnabit in seculum & in perpetuum.

Oculus Iacob ad terram frumenti & vini. Scilicet, aspirat, seu respicit, quoniam nondum eam possidebant.

Et celi eius stillabunt rorem. Scilicet, ad producendos alios fructus terræ.

Scutum glorie tuæ, & qui est gladius excellentiæ tuæ. Melius veritas scutum auxiliij tui, & sic Munsterus vertit. Opposuit enim Dominus se hostibus Israel, veluti scutum auxiliij eius, & pro excellentiæ melius legas eleuationis tuæ: ac si dicat. Ipse Dominus est tibi scutum quo protegeris, & gladius eleuatus quo inimicos percutias,

Negabunt inimici tui te. Melius veritas. Deficient inimici tui tibi, scilicet, indies. Verbum enim chachas significat attenuari & deficere ac mentiri, vt patet Psalmo 109. Caro mea chachas, id est, deficit seu attenuata est, propter oleum. Et 1. Regum. 13. chiches lo. i. deficit seu mentitus est illi.

Et tu super excelsa eorum calcabis. Id est, super capita, vt legis apud Iosuah capite 10. aut super loca munita & excelsa eorum,

IN CAP. XXXIII. AD MORES COMPOSENDOS ANNOTATIO.

Aec est benedictio qua benedixit Moyses filiis Israel. Commune est bonis Prælati dum viuunt, nulli subditorum specialem ostendere dilectionem, ne ex huiusmodi amoris manifestatione, frangatur animus & rigor superioritatis. Nusquam legimus Christum seruatorem discipulis dum viueret illa signa dilectionis ostendisse, quæ seruauit ad tempus quo illi ex hac luce migrandum erat, quando cum dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos. Sic & nunc sanctus Moyses, qui licet vbique seruauerit suum rigorem, nunc tamen eo remisso filios benedicit, neque meminit alicuius rebellionis, aut alicui crimen in se patratum obiecit, quemadmodum fecit Iacob filiis suis, Reuben, Simoni & Leui. Debet enim Prælati, in suorum dilectione mori,

Dominus e Sinai venit. Videbat vir sanctus recessum suum ab hac vita & quam facile populus timoris Domini oblitus relicturus erat Dominum ac legem ipsius; idè commemorat illis quàm terribilis & horrendus Dominus aduenisset ad dandam illis legem; vt si ex malitia pacto non starent, saltem ex legislatoris timore in officio continerentur.

Veni cum millibus sanctis. Psal. 49. legis. Congregate mihi sanctos meos, qui pepigerunt pactum mecum super sacrificium. Quid est questio Domine, quod ad iudicium & ad promulgandas leges tuas, sanctos tuos tecum adfers? Solent transgressores legis diuinæ, excusationes ad iudicium afferre. Alius cui ieiunium præceptum est & non ieiunauit, causatur imbecillitatem carnis suæ. Alius quem ad veniam fratri dandam inclinare vix potes, dicit se hominem non Christum, & sic quisque transgressorum excusationes suas ad manum habet quas Iudici offerat, ad quarum cõfutationem sanctos secum affert. Si enim te non potuisse ieiunare causeris ob carnis imbecillitatem, obiecit tibi Baptistam, non angelum quidem sed hominem, qui non solum ieiunauit sed ferè non comedit, quo confutabit quicquid ad excusationem prætenderis. Si delicta te condonare non posse excuses, quoniam magnus es, Stephanum ad manum habebit, qui non solum inimicis pepercit, sed genibus prouoluit Dominum pro eis rogauit. Audi Augustinum, Tot

Iudicibus inops astabo, quot me præcesserunt in opere bono.

Etiam diligit populos. Debet bonus Prælati amore rigorem & timorem temperare, quod hic pulchrè Dominus ostendit. Nam & si in dextera sua ferret igneam legem, quo eos deterreret, secum tamen simul amorem tulit, quo populos quos terrore ostendas, deinde amore mulceas quos terruisti.

Omnes sancti eius sunt in potestate tua. Audiât verba hæc sancti & timeant, scientes se esse in potestate Dei, qui ex eis quod libuerit faciet.

Legem præcepit nobis Moyses: hæreditatem congregationis Iacob. Pulchra hæreditas lex Domini, & beatus ille qui eam hæreditatem habet, quoniam simul cum ea hæreditabit quæ obseruâtibus eam Dominus pollicetur.

Viuat Reuben & non moriatur. Munus boni pastoris est consolari pusillanimes, & quos superior corripit & arguit, debet vicarius demulcere. Nã quia, vt diximus, pater acriter valde peccatorem filium castigauerat, sanctus Moyses eum nunc consolatur. Sic cum Dominus castigaret Israel propter delicta sua, timens quòd non bene qui castigauerat, consolaretur, Prophetis præcipit vt hoc faciant. Isaia. 40. dicens. Consolamini cõsolamini populum meum ò Prophetæ, dicit Deus vester.

Audi Domine vocem Iehudæ. Non gloriatur fortis in fortitudine sua: sed sciat plus precibus quam viribus esse bellandum. Manibus quidem contendendum est, sed auxilium à Domino petendum.

Impletiones & splendoris tui, erunt viro misericordis. Isti sunt viri quos sacerdotium Domini decet, nèpè misericordes: vt pudeat immitem & crudelem esse ministrum, tam misericordis Domini. Similiter oportet esse tentatum per omnia, vt fiat misericors: vbi considera septem ornamenta sacerdotis Domini. Primum vt sit misericors. Secundum tentatus à Domino. Tertium quòd sustineat populi contentionem. Quartum quòd propter Deum non agnoscat patrem aut matrem. Quintum vt custodiat eloquium domini, quod debet docere, ne illi dicatur. Doce te ipsum medice. Sextum vt legem doceat. Additur Septimum, scilicet, ponere suffitum in naribus Dei seu sacrificare.

Opus manuum eius placeat tibi. Hęc est oratio quæ populus pro suo sacerdote fundere debet: vt, scilicet, opus manuum eius placeat Deo, & vt deticiat inimicos eius qui maximè sacerdotibus aduersantur: vt patet de Satan & Ioiadah summo sacerdote apud Zachariam.

Dilectus Domini, habitabit confidenter iuxta eum. Non nihil utilitatis est templum Domini apud te habere, quoniam si homo vicinus, vicinum iuuat, solaturque mœstum, protegit à periculis, quanto magis Deus.

De voluntate habitatoris Rubi. Bonum est terram colere bonam, quæ delicatissimos fructus proferat, sed hæc nihil sunt si desit bona voluntas Domini.

Super verticem Nazarei è fratribus suis. Sũt dotes aliquando in homine tales, quòd inuitant alios ad benedicendum illi, quemadmodum hæc tribus.

Letare zebulum dum egredieris, & Isachar in tabernaculis tuis. Habent pax & negotium utilitates suas, neque despiciendus est negotiator, neque qui piũ seclatur otium ad studia legis.

Populos ad montem vocabunt. Sunt aliqui qui licet exteris sæpius occurrant, nesciunt tamen illis Domini magnificentiã & bonitatem prædicare. Scito

ex hoc loco ò homo aliis Dominum notum facere, inculcaréque beneficia eius: vt alios prouoces ad eius dilectionem & cultum. Vbi similiter discet, bonum esse viuere ad oram maris: vt ditescas.

Vidit quòd ibi esset pars legis: ueroris testis. Arbitratur homines, nihil patriæ referre, apud se sanctum habere patronum, quod hic magnum esse ostendit, quoniam aduocatum apud Deum habent eum quem colunt. Erubescat etiam Lutherani sanctorum reliquiis detrahere.

Non est sicut Deus ò Israel, equitans celos in auxiliũ tui. Mirum valde est, quanta celeritate Dominus auxilio suis sit. Inclinauit (ait Dauid) celos & descendit, & caligo sub pedibus eius. Equitauit super Cherub, quæ sunt velocissima animalia & volauit, volauit super pennas ventorũ. Si verò legas. Sedens celos. Considera quam ob causam voluit Deus tuus sedere super te, vt. s. oculos super te semper habeat, & succurrat cum fuerit opus tibi, & à longè in alto sedens, cerneret imminetia mala, & bona è cælo demitteret.

Quis sicut tu populus, qui seruatus es per Dominum? Expendendum valde est, à quo auxiliaris, multi enim sunt quorum auxilium debeas recusare, quæ admodum malorum. Oleum (ait quidam) peccatoris, non impinguet caput meum. Et Iob auicis ait. Consolatores onerosos eos omnes esse.

IN CAP. XXXIII. IUXTA LI- TERAM ANNOTATIO.

Scedit Moyses è planitie Moab. Sæpius admonui verbum arab, à quo mearbot quod omnes hic planitiem vertunt, significare cõiungere & miscere, vnde mearbot significat propriè coniunctiones seu mixti ones: vbi. s. diuerforum regnorum termini coniungebantur: quare hic vertendum est.

Ascendit Moyses è coniunctionibus seu terminis Moab, ad montem Nebo, in verticem collis. Aliqui pro collis vertunt Pisgah: vt. s. sit propriũ nomen aliud à Nebor: sed prior sententia videtur verior.

Qui erat super faciẽ Iereco. I. e. regione ipsius ciuitatis Iereco.

Vsq̃ ad Dan. Hęc fuit pars Aquilonaris terræ sanctæ, cuius terminus ex ea parte fuit Dan, iuxta illud 1. Samuel. Cognouerunt omnes à Dan vsque ad Bersabeh, & loquitur de terra quam tribus Dã erat in sortem acceptura, & idem de terra aliarum tribuum. Ostendit enim Dominus Moyses terrã singularum tribuum, & per mare nouissimũ intelligit magnum, quod erat ab Occidẽte terræ Israel. Vocatur autem nouissimum quoniam Iudæis ab Oriente intrantibus, erat extremus terminus.

Et partem ruptionis Iereco. Possit etiam verti. Partem diuisionis Iereco. Significat enim bacha rum, pere & scindere. & est sentus, quod Dominus ostendit Moyses partẽ Meridionalem, quam diuidit Iereco, aut ruptiones quas faciebat flumen Iarden, vel torrentes in terra Iereco. Sanctes clarius vertit. Et planitiem, seu campos Ierecho, sed significatio dictionum non tam bene consentit in eam interpretationem, sicut in priorem.

Ciuitatis Palmarum. Vocatur Ierechociuitas Palmarum, propter earum copiam quæ ibi nascebatur. Et vocatur palmarum Hebraicè themarim, quo nomine nos fructum appellamus. s. tamaras.

Et sepeliuit eum. s. Dominus angelorum ministrum. Rabbiorum aliqui legunt. Et sepeliuit. s. Moyses seipsum, ingressus. s. arctam speluncam, qua vltimũ spiritum efflauit.

Regione domus Pebor. Locus est in quo cum filius Moab fornicati sunt filij Israel, & fortè hac de causa ibi sepultus est: vt nemo ambiret videre sepulchrum eius, cum è monte illo videndus sibi locus esset, in quo Dominum grauissimè offenderant, & pœnas patratu criminis dederant.

Et non cognouit quisquam sepulchrum eius. Fuerunt quidam dicentes terram ibidem ruptam, cadauer eius recepisse, sed litera præ se fert eum sepulchro conditum, quod nemo postea potuit inuenire.

Nõ caligauit oculus eius, & nõ fugit viror eius. Posses etiam vertere. Nõ restrinxit se oculus eius. i. visus eius non fuit ciminutus, ac si dicat. Integro aspectu obiit: per virorẽ verò possumus robur intelligere, quod. s. vires eius non fuerint diminutæ quæ admodũ de se dicit Caleph Iosuah. 14. aut per virorem intelligit illam coloris viuacitatem, quæ solet esse inuenibus.

Fleuerunt filij Israel Moyses in cõsinibus Moab triginta diebus. Solebant Israelitæ nobiles personas flere ad triginta dies, alios verò ad septem. Vide quæ de his scripti mus Nu. 20.

Repletus est spiritu sapientiæ. s. ad regimen populi. *Quia continxit Moyses manus suas super eum.* Hinc in ecclesia ortam arbitror, manuum impositionem Episcoporum & Sacerdotum.

Fecerunt quemadmodum præceperat Dominus Moyses. s. parendo & obtemperando ipsi Iehosuah, sicut duci suo.

Non surrexit Propheta ultra in Israel sicut Moyses. Quantum ad familiaritatem & notitiam diuinorũ: vt statim textus explicat.

Quem, scilicet, nosset Dominus facie ad faciẽ. Aut qui nosset Dominum facie ad faciẽ. Non quod eius faciẽ vnquam viderit, sed quia loquebatur, illi sæpius non medio angelo, sicut cum aliis Prophetis locutus est: sed sola nebula intermedia:

In omnibus signis & portentis. Dixi sæpius discrimẽ inter Ot. i. signum, & mophet. i. portentum, quòd mophet futura signa significet, Ot verò omnia.

In omni manu robusta. I. forti potestate quæ manu designatur.

Et terrore magno. Quo. s. Aegyptios terruit, quando à Domino missus est illuc & etiam alios inimicos.

IN CAP. XXXIII. AD MORVM COMPOSITIONEM ANNOTATIO.

Ascendit Moyses è cõsinibus Moab. Et si aliquandò Dominus sanctis suis, aspera & dura præcipiat: acceptant tamen ipsi, quæ facere iussi sunt. Admonui etiam Deum non sinere sanctos tuos in tristitia mori. Et si enim non omnia quæ ipsi desiderant concedat, præstat tamen ea, quibus possunt esse contenti. Licet enim sancto Moyses ingressum terræ negaret, non tamè negauit aspectũ.

Hęc est terra super quam iurauit. Nititur Dominus se illis præcipuè veracem ostendere, qui fuerunt authores pacti & promissionis, & qui præcipuè eas exigere possent. Nemo enim melius Moyses, nouerat quid Dominus fuerat patribus pollicitus, idè illi præcipuè erant ostèdenda promissa: vnde non

non solum ad eius consolationem, illi promissam terram ostendit, sed ut illi notam faceret suam veracitatem. Docetur etiam hic Principes, ferre ministros suos, etiam si eos aliquando offenderint quemadmodum Dominus tulit Moſeh, licet offensæ eius quasi semper esset memor, neque munus abstulit ab eo ob commissum crimen.

Sepeliuit eum in valle. Sunt multi Principes, qui dedignantur exequiis interesse suorum. Dominus verò ut vides: seruum sepelire dignatur.

Et non cognouit quisquam sepulchrum eius. Quare Domine non vis homines, serui tui mauiolæum cognoscere, neque locum scire quo eum recondisti? Omnia illa maximè occultanda sunt, quæ fratribus & proximis scādalo esse possunt: unde tot peccatis qui obnoxius est, quot aliis præbuit ruinae occasiones. Sunt enim qui dicunt, Dominum serui sui sepulchrum abscondisse, ne Iudæi illi diuinos honores exhiberent. Quos enim æneo serpenti postea exhibuerunt, non mirum quod illos de se tam bene merito homini exhiberēt. Est & alia causa, ut si nos doceat eos qui tā familiariter cum Deo conuersantur, non debere, multum cum aliis hominibus conuersari.

Non caligauit oculus eius, & non fugit viror eius. Nō debet in seruis Dei defectus aliquis etiam naturalis apparere, ut sciāt homines, quid ministrare Deo valeat.

Fleuerunt filij Israel Moſeh. Deſendi sunt maximo fletu boni Prælati & Pastores, ut Ambrosius dicebat, tum quia non faciliè reperiuntur, tum ob defectum quem ex eorum morte oues patiuntur.

Quia coniunxit Moſeh manus suas super eum. Non parui faciendus est contactus manum sanctorum,

quoniā vtilissimus est, ut hic cernimus. Sunt enim ut alias diximus omnia sanctorum mēbra salubria ac res, ex quarum contactu multi salutem consequuti sunt. Similiter docentur Prælati dum moriuntur, substitutis suis suam auctoritatem impartiri.

Nō surrexit ultra Propheta in Israel sicut Moſeh. Clamat locus iste, id quod docuit postmodum sapiens: Ne. s. laudaueris hominem in vita sua. Nusquam legimus Israelitas ducem suum in vita laudasse, quoniam ingratiſſimi erant, nunc verò illum commendare coacti sunt: sed qui à Deo miris elogiis fuerat eleuatus, laudibus hominum non indigebat: Audi quid de eo Dominus dicat. Nu. 12. In omni, inquit, domo mea fidelissimus est. Ore ad os loquor cum eo, & in visione, & non per ænigmata & per figurā Dominum aspiciet.

In omnibus signis & portentiſ. Ad dignitatem hominis pertinet quod à Domino ad magna eligatur, & in maximo pretio habēdi sunt illi, per quos Dominus mirabilia sua magna operatur, & quibus potestatem suam impartitur. Ex quibus constat sacerdotes quorum ministerio peccata condonat, & sanctos per quos mirabilia operatur, esse venerandos, & qui eis tam magna & præclara largitus est: nobis eorum intercessione largiatur vitam & gloriam.

Explicunt Commentaria magistri Hieronymi ab Oleastro Lusitani ordinis Prædicatorum quos vigesimo octavo die mensis Maij anni 1557. Olisiponæ absoluit.

A L I I

ALII HEBRAISMI

QUI NOBIS INTER LEGENDVM

POSTMODVM OCCVRRERE.

AD E R E ebriam, & ſicientem, est nocentes, & innoxios simul in pena inuoluere. Deute. 29. quod multum impii dicantur ebrii Isa. 28.

Auferre præputium cordis, est auferre cæcitatē cordis. Nam quemadmodū præputium occultat extremam virgæ partem, ita & cæcitas mentis, oculum cordis Deut. 10.

Animam alicuius aliquem abominari, est voluntatem eius eum abiicere. Leuit. 26.

Arguere vſurpant Hebræi pro reconciliari: ut Iſai. 1. Venite arguamur. i. reconciliemur, & Iob 9. Non est qui increpet seu arguat, & ponat manum in ambobus. Qui enim diſſidentes reconciliare vult, increpat vtrumque & manum ponit inter eos, & Hebraiſmum attende, quoniam Iſa. 1. nobis negotium fecit.

Amariudine afficere os Domini, est imperio, eius non obtemperare.

Aspectu pro ſpe vtiſur aliquando Hebræi, quod homines qui ab aliquo aliquid ſperāt, ad eum oculos dirigant. Vnde Iſa. 20. habes. Et dicit habitator inſulæ. Ecce ſic aspectus noſter, quod cōfugimus pro auxilio. i. ſpes noſtra & iterum ibidem pudore amittentur ab Aethyopia aspectu ſuo.

Ambulare in lingua est detrahere, & ascendere labium linguæ, est de aliquo detrahi. Ezech. 36 dicit Dominus ad montes Iſrael. Pro eo, quod ascendisti super labium linguæ. i. de vobis detractum est.

Aperire theſaurum bonum cœlum, est dare pluuiam opportunā. Deut. 28. Et aperiam vobis, theſaurum bonum cœlum, & dabo pluuiam.

Bonus oculus est oculus pius & miſericors, malus verò impius & inuidus De bono. Prou. 20. habes. Bonus oculo. i. pius benedicetur. De malo, cap. 23. Ne comedas panem malum oculum habētis. Idem. Deut. 25. & Matth. 20.

Benedicere, ſibi, pro promittere ſibi impunitatem dicunt Hebræi. Deute. 29. Cū audierit verba maledictionis huius, & benedixerit ſibi in corde ſuo. i. ſibi impunitatem promiſerit.

Brachium pro fortitudine. Iſa. 33.

Bona loqui ſuper aliquem, est bona promittere. Num. 20.

Carnem brachij comedere, est nocere vicinis. Ponitur Hebraiſmus Iſai. 9. Vnusquisque carnem brachij ſui comedit, Manaſſeh Ephraim.

Cognoscere bonū & malū, est discernere inter ea, non cognoscere bonum & malum. i. non discernere. Deut. 1. ponitur Hebraiſmus.

Cadere in ſortem, pro ſorte contingere, seu euenire dicunt Hebræi. Num. 34. Accipitur etiam pro hæreditare.

Custodire custodiam, est facere quod præceptū est. Num. 31.

Dies cœli, pro perpetuis diebus dicunt Hebræi, quam cœlum perpetuum est, Pſal. 88. & Deut. 11.

Durus facie Hebræis est immitis, & crudelis. Deut. 28. Gens dura facie. i. crudelis & immitis.

Dimittere aliquem animæ ſuæ, est eum in ſua libertate ſinere. Sumitur enim anima pro voluntate. Habes Hebraiſmum Deut. 21.

Dormire cum patribus, Hebræis est mori, Hebraiſmus frequens in lib. Reg.

Dare faciem, pro irasci dicunt Hebræi: est locus Leuit. 20.

Dare cœlum ferreum, & terrā velut æs, est fructū terræ negare, aut ea quæ ad eum necessaria sunt. Leuit. 26. Dabo vobis cœlū ferreū, & terram ut æs.

Dies mercenarij, pro diebus certis, vſurpat Hebraiſmus, quoniā certi ſunt dies eius Iob 7. Iſa. 16.

Dati dati, pro perpetuo dati dicunt Hebræi. Num. 8.

Egreſſum ex ore, pro promiſſo Hebræi dicunt, in Pſal. habes, Quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita. Et Num. 32. Vnde egredi ex ore pro promittere accipitur.

Egredi in manu excelsa. i. omnibus superiori, aut eluata ad percutiendum, ſi quis eam impediatur. Num. 33.

Esse viro, pro esse coniugatam vſurpat Hebraiſmus. Num. 30.

Esse alicui pro oculis, est ipſū in via ducere, quod oculus ſoleat hominē in viis ſuis dirigere. Num. 10.

Facere cum aliquo miſericordiam, Hebræis est obtemperare voluntati eius in his quæ ad miſericordiam pertinent.

Facere veritatem cum aliquo, est respondere ei quod quis pro eo debet facere. Gen. 24. dicit ſeruus Abrahæ. Et nunc ſi facitis veritatem cum Domino meo. i. ſi responderis debito conſanguinitatis.

Facere benedictione, est facere aliquid benedictione dignū aut acquieſcere volūtati eius. Iſa. 36. dicit Raſſacheh Iudæis. Et nunc facite benedictionem cum Domino meo. i. aſquieſcite illi.

Furorem Domini fumare, ſuper aliquem, est punitionem ſuper illum in copia ad modum fumi deſcendere, aut irasci valde contra eum, quoniam homo valde iratus, fumū è naribus & ore exhalare videtur. Habes Hebraiſmum Deut. 29. Quia tunc fumabit furor Domini, & zelus eius in virum illum.

Filius areæ. i. triturandus veluti triticum in area, quod in ea à palea excutitur ſicut filius à matre, aut propinquus trituræ Iſa. 21.

Filium vocat Hebraiſmus lucernā patris, quoniā patrem refert & ostendit, quemadmodū lucerna id quod corā ea est. Pſal. 132. Parauit lucernā Chriſto meo. i. filium qui eum referat, aut qui poſt eum maneat quemadmodum lucerna iugiter manet.

Irrigare

Irrigare pede, est aqua pedibus ad irrigandum ad ducere, aut laborare ad irrigandum. Deut. 11. Iudicium mortis esse alicui, est eum esse morti ad iudicandum aut adiudicatum, vel esse reum mortis. Deut. 19.

Iudicare pro punire, vsurpat frequentissime Hebraei.

Implere post aliquem, est in omnibus illum sequi seu plenè illi obtemperare. Num. 32.

Multum tibi, pro sufficiat tibi, multum vobis pro sufficiat vobis, dicunt Hebraei: vt patet Deut. 2. & 3. & Num. 16. Aut multum tibi. vsurpas, & sic multum vobis.

Manus pro labore, saepe accipitur in sacris literis, quod eis homo soleat laborare. Deut. 12.

Mittere manum pro laborare aut operari, vtuntur Hebraei: vt patet Deut. 12. Prosperaberis in omnibus ad quae miseris manum. i. in omnibus quae feceris, vel laboraueris.

Manum alicuius primam esse in aliquem, est, manum eius prius eum punire.

Mittere manum, Hebraeis est facere, vel incipere operari. Deut. 28.

Mane pro die craftina habes, Isa. 33.

Manum alicuius nutare, est substantia deficere. Leuit. 25. quod manu substantia acquiratur.

Medio pro intra, vtuntur saepius Hebraei: vt erat nauis in medio mari. i. intra mare, Habes Hebraismum. Nu. 11. & aliis multis scripturae locis.

Militia pro certo tempore militandi, vel faciendi aliquid. Iob. 7. Militia est vita hominis. i. ad certum tempus durat. Et Isa. 40. Completa est militia. i. tempus certum quo illi erat militandum, seu quo erat affigenda, seu illi laborandum.

Nosse ambulare alicuius, Hebraei dicunt, pro nosse laborem quem in ambulando sustinuit. Habes loquendi modum. Deut. 2.

Negotiari pro fornicari accipiunt nonnunquam Hebraei. Isa. 23.

Opera vocatur saepius via in Scriptura sancta.

Orare vsque ad aliquem, est pro eo preces effundere. Deut. 9.

Oculum non parcere, est viso malo, non flecti misericordia, sicut oculum parcere misereri. Deut. 7.

Onere nomen suum alicubi, est locum illum aut rem illam ab eo denominari, quemadmodum Deum ponere nomen suum in Ierusalem, est eam denominari ciuitatem Dei, sic nomen ponere in angelum est eum Deum denominari, habes loquendi

di phrasim Exo. 23. & Deut. 12. Portam pro vrbe, dicunt saepius Hebraei. Deut. 18. Ex aliqua è portis tuis. i. vrbibus tuis. Ponere verbum in ore alicuius, est suggere illi quid loquatur. Nu. 23.

Reddere in faciem, aut resistere in faciem, est publicè iniuriam vindicare, aut arguere. Deut. 7. & ad Gal. 2.

Remittere manum, pro remittere debitum, vtuntur Hebraei, quoniam solet creditor manum extendere ad debitum recipiendum, & idè cum remittit debitum, dicitur remittere manum. Deute. 15.

Reuelare alam seu ora alicuius, Hebraeis aliquando est congrèdi & non reuelare non congrèdi, est etiam dehonestare eum. Deut. 27. & Leui. 18. quod ora vestis seu fimbria habeat modum ala & eam reuelare oporteat seu leuare ad congressum.

Reuerti a post alium, est illum quem antea sequebaris, non amplius sequi. Num. 32.

Remouere cor alicuius, Hebraeis est reddere eum debilem. Nu. 32.

Sanguinem alicuius esse super aliquem esse, est reum effusi sanguinis. Deut. 19. Mat. 26. Sanguis eius super nos.

Seminari semine, est dare nouum conceptum aut nouam prolem. Num. 5.

Semen pro prole dicunt frequentissime Hebraei. Gen. 15. Leuit. 12.

Subiicere omnia aut aliquid sub pedibus alicuius, est omnia aut illud tradere in sua potestate, Idè tradere sub manu. Psal. 8. Deute. 11. De manu verò habes Genesi. Ecce ancilla tua sub manu tua est. i. in potestate.

Transire facere nouaculam, pro radere vtuntur Hebraei vt habes Nume. 8. Transire facies nouaculam per omnem carnem. i. omnes pilos carnis tuae rades.

Transire os domini. i. verbis aut praecipis eius non obtemperare, quod ille qui aliquid transit non curat illud aut excedit. Num. 22.

Visitare pro punire, vtitur frequentissime scriptura vt patet Isa. 13. & 23. Psalm. Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. i. puniam.

Vertere se ad aliquem, est illi reconciliari, aut ex inimico amicum fieri. Leuit. 26. Vertam me ad vos. i. reconciliabor vobis.

Vir nominis, pro vir famosus, dicunt Hebraei. Gen. 6. Num. 26.

F I N I S.

INDEX PLENISSIMVS HISTORIIS, SENTENTIIS HEBRAISMIS, AC REBUS SCITV

DIGNISSIMIS, HOC IN PENTATEVCHO ENVCLEATIS.

Animaduertendum literam, a, primam columnam paginae, b, verò secundam. Priorem etiam numerum columnas, posteriorem lineam columnae denotare.

A

Table listing various Hebrew terms and their biblical references. Includes entries like 'Abel id est, vanitas', 'Abraham qua lingua loquebatur', 'Abstinètia à rebus delectabilibus', 'Abundantia rerum vnde sit homini', 'Abydos in insula maris mediterranei', 'Accipiter auis', 'Acetabulum genus vasis', 'Achab propheta quales', 'Achab propter expiationem impiorum quomodo punitus', 'Achates lapis cuius coloris', 'Adam ex Dei misericordia vitam perpetuam non habuit', 'Adam filij genus auarum', 'Adamas lapis', 'Adeps omnis an Iudaeis fuerit interdictus', 'Adipem & sanguinem Iudaeos non comedere cur noluerit Deus', 'Adipum sumum quam libeter acceptauerit Deus', 'Admonitio peccatorum quo premio digna', 'Admonitiones quo pacto peccatoribus multiplicentur', 'Admonendi qui praecipue sint', 'Aduena habitatores vocantur ab Hebraeis', 'Aduenas, locorum ad quae veniunt, consuetudinem seruare debere', 'Aduersarium omnes aduersantur', 'Aduersis amicorum obliuisci non debemus', 'In aduersis consolatio', 'Adulter quibus iniurius sit', 'Adulterium quare morte plectebatur apud Iudaeos', 'Adulterium quid sit', 'Adulterium maximum malum reputabant antiqui', 'Adulterium quanti Ethnicis erat', 'Adulterium praepo legis prohibetur', 'Adulterium pluris faciebant antiqui quam homicidium', 'Adulterij lex mitior in virum quam in feminam', 'Adulteras explorandi modus apud Iudaeos', 'Adulterari idem quod fornicari', 'Aedificare domum. i. dare posteritatem', 'Aegrotos Sacerdotes nunquam relinquunt', 'Aegyptus quare fornax ferrea dicatur in Aegypto'.

I N D E X.

in Aegypto quare sacrificia noluit Deus 165.a.35
 Aegyptus ubi sita sit 75.b.50
 Aegypti terra amonissima 75.b.34
 Aegypti terra pluuia carēs, quomodo irrigetur 583.a.52
 Aegypti terra quantum fertilis 114.a.45. & 153.a.50
 Aegypti inter alias nationes cur maledicantur 84.b.53
 Aegyptij demones colebant in diuersorum animalium figuram 381.b.26
 Aegyptij vnde orti 66.b.23
 Aegyptij mare suffocati quare ostensi Israelitis 227.a.33
 Aegyptiorū maxima colluies inter Israelitas 454.b.25
 Amorrbhai quo stratagemate persecuti sunt Israelitas 554.b.32
 Aequinoctium quo tempore fit 214.b.60
 Aequitas in omni re seruanda 387.b.12
 Aequitas Dei in non delendo iusto deleri volente 312.a.63
 Aeria candentis proprietates interficiendi morsos à serpente 500.a.55
 Aestus finis anni 26.b.30
 Aestimandi aliquid mos antiquus 103.a.13
 Aestiuare vnde sit deductum 26.b.34
 Aetas hominis breuiata 50.a.25
 Aetate hominis à quo tempore numerent Hebraei 73.a.26
 Aethiopes ingenij hebetitudine minores alijs 64.a.5
 Aethiopes aliquando Midianitae, aliquando Ismaelitae dicuntur 460.b.64
 Aethiopes quomodo apud Christianos seruituti addicti 194.a.5
 Aethiopes vnde orti 66.b.23
 Affectionum nostrarum multiplex variatio 203.a.35
 Affligit nullum Deus quin consoletur 376.b.18
 Affligentes alios penas daturi 83.a.54
 Afflictione animi quid intelligunt Hebraei 379.b.50
 Afflictio propter peccata paena mortis 410.a.30
 Afflictio spiritus in duobus 202.b.67
 Afflictionibus licet premiamur non est à Deo recedendum 360.a.65
 Afflictos potius quam hilares exaudit Deus 124.a.50
 Afflicto non danda afflictio 39.a.41. & 619.b.5
 Agag nomen Regum Hamalech, vt Imperatorum Caesar 516.a.3
 Ager vallo circumdatur apud Arabes 109.a.55
 Ager diuerso semine non seminandus 13.a.22
 Ager sine Dei benedictione nihil producit 153.a.48
 Agri extremos fructus, cur pauperibus relinquere praecipit Deus 393.a.30
 Ager succisionis qui dicebatur 424.a.40
 in Agro quidquid nascitur meum est, Proverb. 103.b.68
 Agros comburentes damnū factum integrare tenebantur 254.b.60
 Agricola raro deuoti sunt 112.b.42
 Agnus azymorū festo qua ceremonia comedebatur 215.b.60
 Alabid est iurare & maledicere 14.a.14
 Aliena rei memoria quam cauenda 226.b.10
 Aliena retinens à Deo non exauditur 96.b.35
 Aliena detinentium grauius reprehensio 75.a.25
 Aliena qui requirit suis bonis priuatur 134.a.22
 Aliena etiam si iniusto bello acquisita restituenda 79.b.24
 Aliena loca non occupanda 13.a.53
 Aliena detinentes iniusto domino reprehensi 99.a.25
 Alieni detentionem quam agere seruat Dominus 349.b.60
 Alienam substantiam habere quam fugiendum 126.b.60
 Aliorum commodis non semper inferuendum 124.b.15
 Alleviare terram quid sit 58.b.57
 Altare quomodo construatur 282.a.40
 Altare quare esse impolitum voluit Deus 247.b.33

Altaris modus quando constructus 32.a.3
 Altare quo adolendum erat thimiama quale debebat esse 295.a.53
 Altari qui ministrant, quam honestatem discere debent 249.a.29
 Altaris nomen eleuatio Domini 237.a.40
 Altaria Dei vacua esse non debent 446.a.62
 Altaria qua forma olim fiebant 100.a.42
 Altarium ablutio die Iouis Cetera Domini vnde oriatur 386.b.24
 Antiaritudine afficere os Domini, id est, rebellare illi Hebrais. 546.b.23
 Ambitio malum antiquum 79.a.33
 Ambitionem qua sequi soleant. 310.b.30
 Ambitiosus quam facile socios inueniat similes 481.a.65
 Ambitiosorum consuetudo qua sit 482.a.10
 Ambitiosorum hominum instinctus 458.a.69
 Ambulare lingua Hebraea est detrahere 503.a.15
 Ambulare in conspectu Dei quid sit 167.a.4
 Ambulare post Deos, id est, obtemperare illis 573.b.10
 Ambulare in cogitatione cordis, id est, facere quod lubet 177.a.50
 Ambulare cum aliquo quid sit 41.a.3
 Amethystus lapis quid 287.a.65
 Amethysti qui portant, semper vident somnia 287.a.67
 Amicus non rogatus qualiter rebus amicorum subueniat 99.a.15
 Amici boni est non peccare propter amicum 29.b.10
 Amici è periculis etiam iniuste trahendi 59.b.65
 Amici morte qui vnguibus aut instrumentis se inscidiabant 30.a.43
 Amicus propter alterum peccare non debet 29.a.46
 Amici causa mala grauius perperit non curandū 117.a.67
 Amici felicitatis recordatio pauperis obliuio 203.a.65
 Amicorum causi nonnunquam arma sumenda 79.b.10
 Amicorum auxilio ad malum inimicorum vti non debemus 513.b.38
 Amicorum res in absentia curare debemus 99.a.20
 Amicorum maestitia causam querere debemus 149.b.10
 Amici veri quale sit officium 514.b.12
 Amicorum & inimicorum causa qua faciendū sint 311.a.55
 Amicos Deus quales esse vult 87.a.58
 Amicos quomodo cognoscimus 31.b.32
 Amicitiam dissoluere quam difficile 30.a.8
 Amicis & coniungibus vix aliquid negare possumus 577.a.2
 Amicitia secretè fieri debet 37.b.60
 Amicitia parentum non in vtilitate fundata 117.a.26
 Amicitia violata reconciliatio quibus demandetur 322.b.43
 Amicitia primum praecipit 29.a.45
 Amigdala inter omnes arbores festinat fructum producere 484.a.64
 Amor etiā inter parentes & filios muneribus conseruatur 117.a.40
 Amor in aliquo duplex esse potest 570.b.20
 Amor viri & vxoris qualis esse debeat 22.b.46
 Amor naturalis parentum erga primogenitos 167.a.20
 Amor etiam vxoris temperandus 522.b.63
 Amor ex tota lege vnum praecipit facit 28.a.5
 Amor in subditos qualiter ostendendus 37.b.57
 Amor quam cecus sit 157.b.24
 Amor Dei erga nos admirabilis 323.a.5
 Amor diuisus non ardet ita sicut coniunctus 128.a.26
 Amor priuatus omnia turbat 145.b.35
 Amor timorem expellit 392.b.27
 Amor, omnia grauius facit facilia 120.b.59
 Amoris

I N D E X.

Amoris nomine quomodo vtantur Lusitani 238.a.46
 Amor erga nos malum amicis nostro simile exoptat 29.a.25
 Amoris vinculum quibus cognoscatur 127.a.15
 Amoris & amoris discrimen 28.a.58
 Amoris vis mirabilis 157.b.14
 Amoris vis quanta sit 166.b.53
 Amoris & odij proprium 570.b.3
 Amoris mensura qua sit 159.b.10
 Amorem erga quemuis experiri licitum est 159.b.18
 Anathema quid 424.a.45. & 576.b.45
 Ancilla quo in loco domiarum ornamentis induuntur 194.a.8
 Ancilla Aethiopes apud Lusitanos sericis induuntur in festo B. Virginis de Rosario 194.a.14
 Ancillam heredem domina sua non bene sonat 85.a.25
 Ancillas peccantes castigare munus dominarum 85.a.69
 Ancillarum congressibus quando viri vacabant 250.b.5
 Ancillarum matrimonium quale erat 250.a.10
 Ancillarum munus quale 111.b.66
 Ancillarum filij non sunt heredes cum legitimis 98.b.59
 S. Andrea zelus in proximum 91.a.56
 Angelus Israelitarum custos 262.b.60
 Angelus potestatem habet vt puniat, non vt parcat 266.b.18
 Angelus operator vocatur 255.a.30
 Angeli nostram conuersionem celebrare solent 223.a.50
 Angeli puluerem terra ad formandum hominem Deo ministrarunt 10.b.44
 Angelis nomen non imposuit homo 19.b.15
 Angelus non statim fidendum esse 316.b.22
 Angelorum duo in nos ministeria 266.a.66
 Angelorum ministerio vtitur Deus 71.a.42
 Angelis Dei nisi signo fides non adhibenda 195.a.12
 Angli eleuato digito iurant 79.a.7
 Angustia bonorum probationis eorum causa 99.a.8
 Anima pro vita 510.b.12
 Anima hominis status aut halitus Dei 17.b.23
 Anima quando pro homine ipso sumatur 341.a.14
 Anima pro vita 159.a.60. & 382.b.15
 Anima excidetur de populo quid sit 302.b.20
 Anima status non est 17.a.24
 Anima animalis ubi sit 62.a.26
 Anima rationalis non descendit per generationem in hominem 10.b.15
 Anima constituit indiuiduum in specie humana 10.b.20
 Anima pro voluntate quando sumatur 613.a.15
 Anima carnis qua sit 61.b.22
 Anima sensitiua non est formaliter sanguis 62.a.32
 Anima halitus Dei 365.a.65
 Anima pro corpore sumpta 398.b.55
 Animam qui oppugnare nitantur 316.a.8
 Animam humiliare quid sit 407.b.30. & 419.a.34
 Anima immortalitas quibus statuatur 108.b.63
 Anima nomine persona designabantur 137.a.30
 Anima excidit è populis quomodo intelligatur 352.b.50
 Animam percutere, id est, hominem vita priuare, Hebrais. 412.a.23
 Animarum immortalitas quibus verbis scriptura asseratur 496.b.48
 Animarum curam habentes à suis sedibus elongari non debent 309.b.30
 Animas facere, id est, procreare 73.a.43
 Animal aliquod an si suapte natura immundū 362.a.16
 Animal vnum comedere prohibetur 61.b.10
 Animal quod perfectum reputabatur apud Iudaeos 403.b.15
 Animalis ad mundiciam tres condiciones exigebat Deus 361.a.2

Animalia qua Iudaeis prohibebantur medicis authoribus nature contraria 365.b.40
 Animalia ferocissima hominem pauent 624.b.20
 Animalia diuersarum specierū coire prohibitum 13.a.23
 Animalia qua non comedantur 50.b.29
 Animalia qua natura immunda 50.b.25
 Animalia immolanda ab alijs separare mos Iudaeorū 387.b.32
 Animalium qua cadauera immunda erant 344.b.25
 Animalium nomina vtrum significant sexum? 335.a.27
 Animalium quadrupedum species, quarum vsus licitus Iudaeis 261.b.60
 Animalium diuersa notitia ex vnguibus 361.a.50
 Animantia an primo homini ad nutum obediebant 181.a.60
 Animus in bono firmatus quam Deo gratus 443.b.34
 Animi consternatio quibus significetur 61.a.21
 Animi restructio virga designatur 197.a.69
 Animo timido terrorem incutere quid prodest 509.a.30
 Animorum immortalitas quibus statuatur 536.b.8
 Annus pro contractibus quando fiebat apud Hebraeos 320.b.20
 Annus Iobel libertatis 249.b.49
 Annus Iubilaeus quomodo dicitur 242.b.15
 Annus ab initio mundi duodecim habuit menses 552.a.38
 Annus perfectus qui dicitur 149.b.50
 Annus diuersè numerabatur apud Iudaeos 51.b.5
 Annus principium secundum Iudaeos 214.b.62
 Annus principium mense Septembri quo tempore durauit 51.a.60
 Anni & menses à mundi exordio 55.b.65
 Anni duplex initium apud Iudaeos 215.a.5. & 262.a.39. & 531.a.53
 Anni duplex incipit apud Hebraeos in actibus 320.b.21
 Annum inchoandi modus apud Hebraeos quando incipit 320.b.24
 Antichristus an ex tribu Dan venturus sit 172.b.30
 Antiqui populum ex legibus iudicabant 566.a.6
 Antonij praecleara sententia de virtute 197.b.13
 Appellatio ad superiores vnde orta 597.b.45
 Appetendi res mobiles & immobiles diuersa rationes 247.b.50
 Aqua non est rotunda 5.b.32
 Aqua ductus forma qualis 203.a.8
 Aqua qua purificabantur peccata qua erat 448.a.10
 Aqua duplex 7.b.25
 Aqua separationis sacrificiorū qua vocabatur 538.a.36
 Aqua ex nihilo facta 3.a.20
 Aqua quot superficies habeat 5.b.31
 Aqua quare in profundo obscura esse soleat 228.a.57
 Aqua viua qua vocentur apud Hebraeos 113.a.55. & 37.b.40. mortuae ibid.
 Aquarum mirabilis diuisio 7.a.60
 Aqua an sint elementares 51.b.65
 Aqua ubi sint collocata 7.b.27
 Aqua benedicta pia ceremonia in Lutheranos 493.b.30
 Aqua qualiter à terra separata sint 3.b.1
 Aquarum nomine omne potabile intelligitur 263.a.36
 Aquarum viuarum nomine quid intelligant Hebraei 462.a.52
 Aquarum creationis descriptio 3.b.36
 Aquarum exitus linea vocatur 205.a.24
 Aquarum abyssus tempore diluuij vnde 51.b.50
 Aquila marina 362.b.25
 Aquila pullos mutans duo in itinere facit 241.b.65
 Aquila filios super alas leuante ne à sagittantibus peti possint 241.b.38
 Aquila quatuor proprietates ex scriptura 362.a.60
 Aquila

Aquila volatus altior ceteris 241.b.25
Arabes vsque hodie in vnaquaque ciuitate regem consti-
 tuunt 498.b.43
Arabes omnes ferè pecudum pastores 109.a.30
Arabes vsque hodie pectora & brachia notis inscripta ha-
 bent 391.b.33
Arabes vnde orti 66.b.14. & 109.a.25
Arabia duplex secundum Geographos 109.a.22
Arabica lingua in Oriente mansit 70.a.37
Aratrum quis inuenit 41.b.15
Arbor scientia boni & mali quare sic dicta 17.b.55
Arbor vitarum qua dicitur 17.b.43
Arbores apud idolorum altaria plantata 319.b.13
Arbores triplices in paradiso plantata 17.b.40
Arbores agri non vendi nisi exprimantur in contractu
 104.a.2
Arborum primos fructus cur detestabatur Deus 394.a.15
Arborum & seminam productio 215.a.3
Arca Noë descriptio 47.a. per totum
Arca Noë fabrica centum annos durauit 51.a.40
Arca pars expiationi propria 56.a.10
Arca testimonij quare sic dicebatur 297.b.40
Arca quare fieri voluit Deus 277.b.62
Argentens quanti valebat tempore Christi
 qui hodie Parisijs ostenditur ibid.a.25
Argus totus osuleus 286.a.6
Arietum pelles rubri coloris 271.b.30
Ariolus quid apud Hebraos 509.a.20
Arma gigantes inuenerunt 46.a.1
Arma clericorum & secularium 431.a.44
Arma pro quibus sumere liceat 79.b.6
Armorum inuentor quis 35.b.65
Astutorum consilia qua sint 188.b.40
Ars quomodo arte deludatur 124.a.26
Ars & industria quid valeat 42.b.35
Artes humano ingenio acquisite perfcit Deus 303.b.68
Artium inuentores quanti faciendi sint 42.b.35
Artibus vti ad bonum malum non est 223.b.26
Artifex opera non inchoet, quin perficiat 20.b.62
Artificis amor in opus suum 165.b.3
Artifici sapienti duo necessaria 302.a.9
Artifices peritiam artis absconderend debent 326.a.64
Artifices opus magno Domino fabricantes, quibus atten-
 dant 12.b.49
Artifices non ex abrupto opus agredi debent 303.b.50
Artifices ab alijs taxati agere ferre non debent 240.b.45
Artificem cur vnum ad opera sua elegit Deus 303.
 b.27
Artifices duplici vtuntur instrumento 19.a.17
Asini primogenitum quare noluerit Dominus 320.a.16
Asinum quare olim Deus reiecit 223.b.5
Aspectus diuinus quam terribilis 130.b.38
Asperitas quorundam reprehenditur 59.b.68
Astrix quare sic dicti 122.a.3
Astrix vnde cri sunt 66.b.19
Astra cur dicantur exercitus 14.b.48. 564.a.15
Astrorum ordo admirabilis 14.b.30
Astra qui colebant 420.a.63
Astutia quantum noceat 28.b.68
Astutia armati aduersum quos sit optimum 310.a.30
Atrium tabernaculi quare tres portas habebat 284.
 b.40
Attacus auis super quatuor pedes ambulans 364.b.15
Auaritia nobis quasi conuata est 98.b.50
Auaritia qui premanetur 157.a.50
Auarus plus in pecunia quam in corpore cor habet 243.
 b.28
Auarus nunquam satiatur 239.b.25
Auari homines quietem negligunt 394.a.20

Auarorum redargutio 21.a.65
Auditorem quam attentum quarat Dominus 303.b.2
Auditorum beneuolentia conciliatio 555.a.45
Audire pro obedire vsurpatur 26.a.56
Aues aestate in vna terra, & hyeme alia 480.a.66
Aues quo tempore ad nutum hominis obediebant 11.a.17
Aues quomodo pullos volare doceant 62.a.33
Auem aut quadrupedem includentes tota vita peccabat
 11.b.10
Auium pes non requiescit nisi extendatur 57.a.39
Auium mundatorum 24 species apud Hebraos 362.b.55
Auguria & alia superstitiones quam sint vitanda 514.
 b.67
D. Augustinus integro auditu & aspectu vita sanctus est
 108.b.38
D. Augustini sententia de tarditate ira Dei 322.a.60
D. Augustini opinio refutatur dicentis Mosem vidisse Deū
 313.b.15
Aui & proau qui dicantur Hebraico more 237.b.15
Aulici quam facile à Principibus obliuioni tradantur 149.
 b.3
Aulici canes quam audaces sint 99.a.20
Aulicos ex infimis eleuatos non obliuisci debere suorum
 191.a.45
Aurem desigere alicui quid sit Hebrais 249.b.65
Aurium ornamenta apud Indos 105.b.56
Aurum aethiopia melius quam India 18.a.56
Auri copia vbi sit 18.a.56
Auxilium securū quam securum hominē reddat 120.b.3
Auxilium à quibus sumendum 647.a.24

B

Baal-peor quid sit Iudaeis 521.a.17
Baculū panis & aqua confringere quid sit Hebrais
 420.a.20
Balaam septē sacrificia 509.a.53. propheta qualis 565.
 b.13. ex quinque castra Israel commendat. 515.b.6.
 consilium eius quod dedit Regi Moabitarum secundum
 Iosephum. 520.a.25. propter hoc scandalum ortū in
 Israel 537.b.60
Barba quomodo vocetur ab Hebrais 369.a.10
Barba incisio Iudaeis prohibita propter duo 391.a.34
Barbam quomodo attonsam habeant Hebrai vsque hodie
 391.b.28
Barbam non radere quibus prohibitum 387.b.9
Bassan vrbs fertilissima 559.b.53
Belial quid significet Iudaeis 588.a.38
Bellum aduersus quos sit 29.a.34
in Bello qualis locus eligendus ad congregandū 79.a.42
Belli instruendi pulchra methodus 236.b.68
Bellum cum quibus gerendum sit 79.a.67
Bellum sanctificare quid sit Hebrais 387.b.28
Bella qua mala sequantur 626.b.54
Bellorum Domini liber 500.b.50. quis eius auctor fuerit
 503.a.5
Bella quomodo agenda sint 236.b.60
Bella in hostes exercere quam pie doceat Dominus 603.
 a.30
Bella quanto ferociora, tato animus augendus 101.b.26
Bellorum librū cum auctore perire voluit Deus 504.b.2
ad Bella quoto anno homo sit aptus 429.b.25
Bellatores viri qui vocentur ab Hebraismo 313.b.30. &
 557.b.23
Bellatores veri qui sint 239.a.45
Bellatores quod incommodum terra portent 79.a.38
Bellatores quibus admonitionibus hortandi 559.b.10
Benedicere hominis quid 73.a.3
Benedicere iustis praecipit Deus 74.b.15
Benedicere Dei quid sit 202.a.30. & 246.a.65
Benedicere quid sit 11.a.63. & 26.a.60. 108.a.19
 Benedicendi

Benedicendi modus quo sacerdotes populum benedicent
 443.a.28
Benedicendi modus apud Hebraos 356.a.10
Benedictio quantum proficit 74.b.22
Benedictio Dei in quo consistat 61.a.5
Benedictio parentum quibus modis dabatur 117.b.46
Benedictio in quos fiat 78.b.13
Benedictionem sex necessaria iuxta Hebraos 443.b.15
Benedictionis munus quibus demandatum 357.b.25
Benedictione accipienda genua flecti 104.b.6
Benedictione diuina qua nobis bona proueniāt 444.b.10
Benedictiones maiorum suorum qui exoptent 119.a.22
Benedictiones Patrum ad quid conferant 167.a.50. &
 246.b.36
Beneficium multum conseruat Deus propter vnum mini-
 sterium 82.a.30
Benefactorum recordatio hominem astringit 248.a.30
Beneficia Dei filijs referre parentes tenentur 221.a.5
Beneficij gratias non reddere ingrati animi est 233.a.43
Beneficium reputare maleficium extrema ingratitude
 472.b.3
Beneficium non referre magna ingratitude 310.b.23
Beneficia quando extollenda & parui pendenda 83.a.13
Beneficia Dei quomodo disquirere debeamus 409.b.23
Beneficia Domini omnibus praedicanda 240.a.53
Beneficia in nos collata enarranda 191.b.25
Beneficia à nobis non estimari quantum egre seriat Deus
 459.a.47
Beneficia homini exhibita 9.a.50
ad Beneficia homines cogit Deus 223.b.25
Beneficia Dei frequenter meditata 322.b.50
Beneficia qua sint enarranda 191.b.20
Beneficia accepta in maleficia vertere, quanta ingratitu-
 tudo 236.a.24
Beneficia ne amittamus quantum curet Deus 223.b.26
Beneficia suis quomodo soleat ostendere Deus 227.a.32
Beneficia quantum velit Deus memoria nostra commen-
 dari 85.b.32. & 127.a.44. & 504.b.6
Beneficia Dei cum tremore suscipienda 459.b.45
Beneficia Dei quanti faciendi sint 37.a.35
Beneficia quantum nos scire vult Deus 205.b.44. & in-
 gratorum pena ibid.
ad Beneficia Dei recipienda quales nos exhibere debea-
 mus 459.a.37
Beneficia qua nobis Deus confert ne ab alio collata pute-
 mus 83.a.10
Beneficia Dei quo pacto recolenda 620.b.50
Beneficiorum dilatio iustis non aufertur 266.b.68
Beneficiorum Dei distinctio 21.b.18.
Beneficiorum diuini memoria commendatio 220.a.55
Beneficiorum Dei recordari non sat est, sed ea oportet fa-
 ctis gestire 410.b.12
Beneficiorum, loca quomodo notanda 236.b.30
Beneficiorum suorum quantum recordetur Deus 98.b.20
Beneficij diuini quam grati esse debemus 237.a.40
Beneficij soluendis quanta liberalitate vtendū 532.a.67
in Beneficij ad tationes paratos esse debere 200.b.68
Beneficij Dei temperate vtendum 459.b.40
Beneficiorum gratias referre debemus 60.a.15
Beneficij quid in memoriam reuocare debeant 191.b.50
Beneficij etiam inuiti remunerari debent 191.b.32
Berillus lapis 287.b.3
D. Bernardi sententia in duritiem Iudaeorum 236.a.53
Bestia qua terra creata 19.a.40
Bestiariū, quā curā habere debeant patres familias 59.b.10
Biliosi viri nō debent se immiscere quastionibus 315.b.67
Bitumen vbi decoquebatur olim 77.b.43
Blada prius quam alij fructus maturefcunt 262.a.18
Blasphemia quod malum sit 412.b.8

Blasphemia propter iurgium orta 411.b.25
Blasphemia in nomen Dei quis mortis reus apud Iudaeos
 411.b.23
Blasphemia vitanda modus 412.b.5
Blasphemias audientes & non reuelantes blasphemorum
 pena tenebantur 344.b.15
Blasphemans habet se ad modum sciendentis 11.a.50
Blasphemus qui primus fuerit iuxta Iudaeos 411.b.30
Blasphemū nō esse reum mortis, secundum Iudaeos 11.a.45
in Blasphemos cur manuum coniunctio fiebat 411.b.60
Blasphemari, i. scindere, perforare, & diuidere 11.a.49
Blasphemare nomen Domini quid Iudaeis erat 412.a.15
Boëtius ordinem astrorum in terris desiderauit 14.b.33
Bonum cum facere volumus neminem habere debemus
 biscum 101.b.50
Boni imprecandi adagium antiquorum 106.a.55
Boni viridi ligno quod non facile comburitur, comparati
 194.a.58
Boni omnia mala absoluunt 21.a.4
Boni quantum malis valeant 59.b.10
Boni in mundo qui sint 525.b.18
Boni ab impijs in punitionibus separati 53.a.56
Boni semper audacissimi sunt 142.a.53
Bona nulli inuito facienda sunt 226.b.10
Bona qualiter iustus Deus accumulēt 88.a.8
Bona sua vnicuique tueri licet 258.b.53
Bona loqui pro bona promittere dicunt Hebrai 453.a.7
Bona impiorum venenosa 589.a.57
Bona vnde nobis veniant 83.a.31
Bona effundit Deus quā admodū lac ab vbere 201.b.67
Bona quibus vsibus impendenda sint 310.a.59
Bonorum eorum à quibus recipimus recordari debemus
 99.a.56
Bona ex successibus non metienda 580.b.67
Bona quibus fruimur vnde acquisita existimādū sic 579.
 a.63
Bona Dei ministerijs nostris haud aequiparanda 87.b.3
Bona iustorum pillulis comparata 503.a.60
Bona alicui collata, & eū ad precādū inuitāt 248.b.57
Bona Dei omnia qua sint 317.a.13
Bona meliora Deo offerenda esse 38.a.27
Bona & mala quomodo videre nequeamus 99.a.36
Bonorum munus quale sit 177.b.10
Bonorum nutritionē à pueris recipere quid proficit 93.b.4
Bonorum & malorum discrimen 21.a.3. 39.b.30. & 99.
 a.58. & 194.a.57. & 127.b.17. & 226.b.58.
Bonorum nostrorum diuisio 21.b.67
Bonorum auctor sollicitè inquirendus 83.a.45
Bonorum frequentatio diuitias parit 76.a.30
Bonorum diuisio inter heredes 111.b.10
Bonorum exemplum 79.b.32
Bonus coniungi quantum bonum sit 66.b.10
in bonis socij exoptandi, non in malis 29.a.16
Bonos Deus aufert cum mala est mundo laturus 83.a.66
Bonos in quas angustias venire permittat Deus 99.a.5
Bonos quantum Deus diligit 42.b.11
Bonem furatum qui maclauerat ad quam restitutionem
 tenebatur 253.b.33
Boues arare terram quis docuit 41.b.15
Brachia seculi qua sint 645.b.50
Brachiorū ornamenta quibus antiqui vtēbatur 105.b.4
Buso quid 364.b.45
Byssus quid, & quid significet 151.a.47. & 271.b.22

C

Cabalae doctrina vnde orta apud Iudaeos 456.
 a.30
Cadaver, id est, lassum apud Hebr. 420.a.47
à Cadaverib. cur Iudaeos abhorreere voluit Deus 407.b.15
Cadere in hereditatem. i. in sortem apud Hebr. 545.a.50
 Cadem

Cadem voluntariam nihil immunitatis habere voluit Deus 283.a.10
Casaris affectus in communitatem Reipub. 360.a.60
in Caietanū dicentem Rachelē fuisse idololatrā 128.a.42
Caietani defensio i quēdā Minoritarū 128.a.69. & b.10
Cain mors incerta 36.a.45. primus fructus poma arborū.
 31.b.40. generatio polluit nomen Domini. 36.b.64.
impunitens homo depingitur 39.a.3. quadruplices fra-
trididū dede pœnas 36.a.30. quo instrumēto fratrem
interfecit 33.a.62. eum desperasse qui putarint 34.a.
 60. homicidiū prope patris interitū cōmisit 33.a.55
*Calceum portandi mos Hebraorum, cum aliquid obrine-
 re volunt* 132.a.24
Calcis vsus quo tempore non erat 70.a.58
Calui duplices inueniuntur 369.a.69. ibid. b.26
Cambia vnde originem duxere. 614.a.15. quā detestanda
 ibidem
Campanarum vsus in Ecclesia vnde ortus 453.a.55
*Candelabrum Titi quod Romæ ostenditur figuram illius
 antiqua legis prae se fert* 447.b.20
Candelabrum septem lucernarum quomodo accendebatur
 447.a. per tot.
Candelabrum cur inter cetera dicatur mūdū 302.a.25
*Canticum nouum pro beneficio quare sancti olim recita-
 bant* 230.a.40
Cantica quomodo canebantur olim 227.a.60
Cantorū Israel mos repetentium thema Cātici 501.b.32
*Canes & fera animal comedētes omnia corrodunt vsque
 ad dorsum* 516.a.38
Canum latratu quomodo fiat 214.a.20
Capillos dīs offerendi mos Gentilium 590.a.8
Capillorum numerum nouit Deus 69.a.6
Capro emissario quid significabatur 379.b.30
in Captiuitate Deus etiam laudandus 200.b.15
Caput mouere super aliquem quid sit 34.a.2
Caput Regis mons Lusitania 78.a.44
in Caput & in cauda esse quid sit Hebrais 624.b.50
Carbunculus lapis quid 287.a.27
Carcer quare sic dicitur 389.b.60
in Carcerem serui principū facile detruduntur 149.a.50
Carceres rotundi antiquitus 147.a.5
Caro humana suauior omnibus cibis 50.b.40
Carmel mons fertilissimus 338.a.45
Carnis afflictio quantum Deo arrideat 536.a.48
Carnis esus non prohibitus ante diluuium 50.a.39
Carnis corruptio diluuij causa 46.a.20
Carnem viam corrupisse dupliciter intelligitur 45.b.58
à Carnis immunditia quam abhorreat Deus 48.a.47
Carnium pacificorū esus quā modeste siebat 353.b.65
à Carnibus abst. nere propter Deū quam vtile 458.a.32
Carnes humana tenuiores quā bestiarum 19.a.41
Carnuum esum quos inuenit 41.b.25
Castigat quem Deus postmodum cōsolari vult 124.a.62
Causam iustam ad Dei iudicium deferre quā bonum sit
 528.b.44
*ad Causas difficiliore pluribus oculis opus est quā ad
 alias* 241.a.33
Causa graues sine maturo consilio non tractāda 523.a.3
Ceremonia quali religione instituta 223.b.17
*Ceremonia ecclesiarum instituta ad cultū Dei, licet sine
 expresse Dei verbo, contra Lutheranos* 360.a.40. &
 565.a.42
Ceremonia prater Deū expressum verbū au licita 359.b.
Ceremoniarū rationes quare cur vult Dominus 123.b.
Chain populi à Chaino orti 518.a.60
Chaldaica lingua in Oriente mansit 70.a.37
Chameleon animal apud Indos nascens 765.a.14
*Chananea an de irreligiositate taxatur quod filia salutē
 a Domino extorsit* 236.a.43

Chananei qui vocentur 642.b.60
Chananei vnde orti 66.b.22
*Charadarius auis hominis ictericos ad sanitatem redu-
 tens* 364.a.24
Charitas à fide non excluditur in Lutheranos 82.b.60
Charitas quare omnia credat 29.b.50
Charitatis ordo qua lege doceatur 593.a.49
Charitatis defectus in p̄ximos pessimū vitiōrū 613.b.20
Chemos idolum Moabitaram 502.b.22
Cherubim quae animalia sint 278.a.33
Cherubim quo pacto depingebantur 27.b.1
Cherubimorū figuris quare delectabatur Deus 281.b.63
Cherubimorū ala in propitiatorio quid significabāt 274.
 a.5. per tot.
Chios insula maris mediterranei 67.a.38
Chirothecas olim soli episcopi utebantur 301.a.55
Chittim populi qui dicantur 578.b.62
Choreb mons vltra desertum Paran 192.a.53. vocatur
 mons Dei
Choreb mons quantum ab Aegypto distabat 196.b.67
Chore an fuerit à terra absorptus, vel cōbustus 526.b.40
Christus cur saepe parabolis vsus 264.b.6
*Christus quo tempore mortuus, pro dissolutione nodi Theo-
 logorum* 325.a.40
Christus nunquam discipulis signa dilectionis ostendit
 646.a.30
ex Chronographis qua vtilitas percipiatur 69.b.33
Cibus hominis semina herbarum 11.b.54
Cibus scientia boni & mali cur interdictus 18.a.12
*Cibus iuxta templa paruae Patres primitiuae Ecclesiae per-
 mittebant* 356.a.10
Ciborum delectum vnde accepimus 362.a.50
Ciconia auis misericors 364.a.12
Cilices vnde orti 6.a.15
Cinamomum quid 298.b.62
Cinere super caput spargere quantum deceat peccatores
 316.a.33
ex Cineribus sacrificiorum contrarij oriebantur effectus
 492.b.24
Circumcisio omnium membrorum spiritalis 87.b.68
Circumcisio signū distinguens Israelitas ab alijs 220.a.16
Circumcisio profesio fidei 220.a.19
*Circumcisio Iudaeorum vsque hodie non in templo, sed do-
 mi fit* 366.b.45
Circumcisionis lex 216.b.10
Circumcisionis diē quare antiqui celebrabant 223.a.45
Circumcisionis signum manens in circumcisio 62.b.47
Circumcisionem pati qui non cogebatur 86.b.25
Ciuitas qualibet populosa suum habebat regem 76.b.55.
 & 498.b.42
Ciuitatem terrestrem qui adificent 69.b.23
Ciuitates alia aliarum cibum comedunt 153.a.36
Ciuitates paruae filiae magnarum dicuntur 67.a.60
ad Clamores audiēdos proptior Deus quā ad alia 191.
 b.42
Clausurā qua Deus nos includit egredi nō licere 60.a.1
Clementia diuina quanta sit 244.b.10
Clementia Dei erga homines in puniendis malis 64.b.65
Caelum in principio aqua erat 7.b.43
Caelum quid sit 645.b.60
Caelum ante omnia factum 3.b.13
Caelum qui cupiunt ingredi quales esse debeāt 243.b.34
Caelū ferreū dare & terrā vt as quid sit Hebrais 419.a.36
Caeli color aqueus 3.b.34
Caeli finiti & completi in se dicuntur 14.a.40
Caelestibus rebus nihil comparatur 12.a.35
Cogit quare neminem Deus 198.a.40
Cogitatio bone quomodo habenda 49.a.4
Cogitatione prauia omnia facere quā vtile 303.b.53
 Cogitationes

Cogitationes importuna quomodo nos turbant 83.a.20
Cognati suos consolari tenentur 141.b.65
Cognatio vna, vna caro ab Hebrais. 383.b.55
*Cognoscere faciem in iudicio, id est, alicuius gratia iudi-
 ciam peruertere* 177.a.52
Coitus cur honestū verbis nominatur 31.b.35
Coitus violentus oppressio vocatur 132.a.65
Coitus pollutio dicitur ab Hebrais 132.b.14
Colere Deum dupliciter potest homo 568.a.20
Colloquium feminarum suspectum 27.b.68
Colloquia praua quantum corruptionē afferant 266.a.5
Colloquia mala qualiter reprimenda 30.a.5
Columba non solent longè volare 57.b.13
Columna Hebrais apparens quale signum erat 313.a.6
*Columna nubis & ignis Hebrais desuit, quandiu Moses
 absuit* 305.a.1
Comedere super sanguinem qualis ritus 390.a.48
Comedēdi seorsum antiqua cōsuetudo princip. 158.a.55
ad Communionē quā modeste accedere debeamus 353.
 b.66
Communicaturi congressu coniugali abstinerere debent 244.
 a.45
Cōmunitati qui vtilis sunt laudare debemus 124.a.35
Cōmutatio Dei cum hominibus semper vtilior 74.a.66
Cōceptus mulieris multiplicatio in pœnā peccati 26.a.6
Concionatoris optimi summa humilitas 203.b.65
*Concionatores capacitibus audientium sese debent ac-
 commodare* 323.b.26
Concionatores quos auditores requirere à Deo debent
 203.b.54
Concubina vera vxor in sacris literis 101.a.27
Concubina quid sit 101.a.25
*Concubina ad concubitum non ad hereditatem asciscen-
 latur* 250.a.48
Concubina minus principales vxores dicuntur 108.a.10
Cōcubitus qui nō est viri cū vxore interdictus 246.b.45
Concubitus qui lege prohibeatur 247.a.10
Concubinis quid dabatur antiquitus 250.a.65
Concubitus cur appellatur cognitio femina 31.b.23
Concubitus lex naturalis 45.b.63
Concubitus illiciti qui sint 383.a.43
Concubitus vocat cognitionem Hebrais. 32.a.33
Concupiscentia in quibus consistat 569.b.10
Concupiscentia animalia in sacrificio requisita 296.b.45
non Concupiscenti praeceptum in duo diuisum 247.b.44
Concupiscentia praeceptum vnicum 247.b.68
Conductarum rerum lex 255.b.30
Confessio Hebraorum vocalis 345.b.15
*Confessio à Domino praecepta in veteri lege, contra He-
 reticos* 437.b.56
*Confessionem peccatorum nostrorum quantopere Deus
 exigit* 347.a.33
*ad Confessionem accessuri quibus vestimentis indui de-
 bent* 316.a.18
*Confessarij quales accedere debeant ad peccata aliorum
 expianda* 353.a.51
Confessores qua pœna delicta punire debeant 473.a.38
*Confessores scire debent tanto aliquem qui rem alterius
 contrectauit eo inuito ad plura teneri quanto res do-
 mino vtilior* 258.b.33
Consistendi modus Iudaeorum 315.b.13
Consistendi sacerdotis super caput hirci modus 379.a.50
Consistendo nulla peccata colanda 374.a.50
Consiteri peccata quantum profit 439.a.33
Confusio rerum Deo detestabilis & quare 393.b.60
Confusionem in operibus quā odio prosequatur Deus
 13.a.21
Congressus fœdi quantum prohibiti 145.b.20
Congressus, id est, humiliatio, Hebrais. 256.b.50

*Congressus maris & femina ingressus vocatur ab Hebr.,
 143.a.10*
Congressus iacencia vocatur ab Hebrais. 256.a.44
Coniugium inter pares fieri debet 22.b.45
à Coniugio quid antiqui patres expectabant 123.b.55
Coniugium cū amita. i. sorore patris olim licitū 203.a.20
Coniugium sine vtriusque cōsensu fieri nō debet 107.b.69
Coniugio vacantes voluntate Dei 11.b.29
à Coniugio abstinerere an liceat Iudaeis 11.b.20
Coniugatus ad quem perfectionis gradum possit ascendere
 42.a.50
à Coniugio qui possint abstinerere 11.b.27
Coniugij praeceptum homini non imponitur 15.b.2
Coniugati secreta etiā vxori nō debent aperire 117.a.45
Coniugati quā honeste tractare debeant vxores 114.b.12
Coniugati Deo etiam incumbere debent 42.a.47
Cōiugata qui domi habet surē habere existimet 127.a.5
Coniugata etiam propter alloquium decepta 28.a.9
Coniugatorum vita ferē totam labore, & tribulatione
 616.b.40
Coniugatorum munus & officium 42.b.93
*Coniugata suis abstinentijs matrimonium non reddant
 viris onerosum* 533.a.30
*Coniugis & liberorum amor non tanti faciendus, vt pro-
 pter eos extrema mala subire velimus* 252.b.30
Coniuges à Deo prolem expectare debent 112.b.5
Coniugibus quid consultum sit 128.a.28
*Consanguinei qualem inter se misericordiam habere de-
 bent* 107.b.44
Cōsanguineus quomodo etiā semini nocere possit 28.a.9
Consanguinei. i. residui eius de carnū, Hebrais. 397.b.46
Consanguinei fratres vocati 75.b.9
Cōsanguinei omnes vna massa vocatur ab Hebr. 527.a.30
Consanguinei pro consanguineis vitam exponere debent
 79.a.69
Consanguineorum qua cura habenda sit 74.b.28
Consuetudine mala sibi semper timet 177.a.10
Consilium qui praestet, praestet remedium, Prou. 153.a.3
Consilia quibus praestare teneamur 241.a.5
Consilia cum quibus tractanda sint 91.a.20
Consilij mali remedia 118.a.30
Consolatores boni qui non sint 143.a.2
Consolatur Deus quos mundus conturbat 85.b.28
Consolationis modus antiquorum 34.a.3
*Consolationis modus frangendi panem lugentibus apud
 Iudaeos* 361.a.42
Contemptus suūpsius quanta merces 124.a.58
Continentia sanctorū patrū quā tum expendēda 114.b.3
Continentia in copia rerum quā difficilis 48.a.22
Continentia quantum Deo placeat 42.b.50
Continentia primorum parentum 42.a.31
Contentiones quantum fugienda 114.b.54
Cōuersi ad Deū quibus tētationibus probētur 226.b.37
Conuersio nostra quā grata Deo & Angelis 223.a.50
Coniuiua qua iusta causa sunt non damnāda 121.a.20
Coniuiua defectuosa esse non debere 158.b.8
Cor in sacra literis pro intellectu seu cogitatione 205.a.
Cor eleuare, id est, sponte offerre, Hebrais. 325.a.5
Cor quare medium vocetur 192. & 563.b.23
Cordis munditia quantum procuranda 336.a.43
Cordis nomine quae intelligi possint 571.a.50. per tot.
Corona aurea quid sit 354.b.45
Corpus quibus membris sustentetur 104.a.46
Corporis medium vbi sit 195.b.33
Corporis humani & bestiarum discrimen 19.a.40
Coruus vnde nomen habeat 362.b.62
*Costa extracta ab homine in creatione mulieris vsque ho-
 die apparent masculis vacua* 20.a.25
Crabronum nomine quid intelligatur 264.a.15
 Creatori

Creator à creare dicitur 2.a.68
Creatoris nomine quid significetur 3.a.1
Creatio hominis facta ex terra rubra 9.b.68
Creatio rerum vno momento ex Augustino 7.a.20
Creare quid sit, ex sanctis Patribus 180.a.45
Creare quid significet 2.a.58
Credere quæ debeamus 197.a.60
Creditores nimis crudeles 616.b.50
Crepitus cantus vocatur ab Hebraismo 413.a.55
Crepusculi & vesperæ discrimen 7.a.2
Crescere non subito, sed paulatim bonum est 114.b.3
Culpa quos defectus detegat 24.a.69
Culpa timor quomodo timidum faciat hominem 127.b.35
Cultus Dei quibus magis cordi esse debeat 200.b.32
Cultus terræ ministerium 16.a.48
Cupido quanta olim in hominibus 136.b.69
Cupiditas hominum insatiabilis 459.b.42
Cupiditas vehemens quantum excitet ingenium 124.a.14
Curiositas humana quam effrenis 244.b.15
Custos tenetur rem sibi creditam custodire suo periculo 259.a.12
Custodiam alicuius custodire, quid 431.b.31
Custodia pro re custodiri sumitur ab Hebr. 402.a.14
Custodire custodiam, id est, seruire præcepta muneris sui 177.a.55
Cubitus duplex apud Hebraeos 560.b.67
Cyprus insula maris mediterranei 67.a.38

D

Dæmon in nullo negotio consulendus 112.b.15
Dæmon cur fuerit appetitum scientiæ boni & mali 28.b.62
Dæmonis potentia quando reprimatur à Deo 205.b.59
Dæmonis illusio ubique timenda 195.a.9
Dæmonis calliditas & astutia 25.a.55
Dæmones cur dicuntur pilosi 381.b.31
Dæmones qui deos agri putabat 381.b.35
Dæmones non respondent, nisi prouocati 381.b.65
Dæmones in figura bircorum olim hominibus apparebant 381.b.25
Dæmones diuinis laudibus maximè delectantur 259.a.48
Dæmones quare in horribilibus formis hominibus appareant 381.b.48
Dæmonib. lit. ad id non esse quomodo prohibeatur 381.a.30
Dani causam qui dabat d. annu reddebat. lege 258.a.1
in Diminando homine plures fieri debent humana testimonia quam iudicia 440.a.67
Dare fictem in aliquem. i. irasci 177.a.60
Dare aliquid coram aliquo est tradere illud in potestate eius 177.a.58
Dauid peccatū licet negatiuū poenitentia dilutū 381.a.15
Dauid lugens Absalon quod se operuerit contra Iudaorū morē capita nudantiū quomodo intelligatur 359.a.4
Dauid qua reuerentia Deum precabatur 237
Dauid cura in persiciendo bono opere 21.a.4
Dauid peste grassante impeditur à numeratione populi 76.b.24
Dauid quomodo ministros templi disposuit in vigintiquatuor ordines 598.b.43
Dauid iniuriā passus à Nabal quid uxori eius dixerit 377
Dauid peccatum parabola detectum 265.a.6
Dauidis peccatum quando voluit vindicare Dominus 311.b.58
Dauidis peccatum cum Bersabe quale fuit 342.b.35
Debitum quod est licere mutuo petere 195.a.60
Debita multa. v. soluantur. facili modus 393.a.63
ad Debita soluenda pauperes vtgere quam impiū 315.b.9
Debita quam male Deo nostro soluanus 87.a.64
Debitis dietim se exonerare, quam vtilē 393.a.63
Debitores quibus sumus 99.a.6

Debitorum quam mali solutores simus 269.b.67
Decalogi præcepta quæ sint 245.a.30
Decalogi explicatio 567.b.26
Decima Iudaorum 500.a.45
Decima quibus ex rebus soluenda sint 425.b.67
Decimas soluere recusantes quomodo obiurgentur 323.b.
Decimarum solutio valde antiqua 119.b.20
Decima veluti lachryma fluit 258.a.50
Decreta contra voluntatem Dei reuocanda esse 119.a.5
Decora quæ occultanda sint 65.b.43
Defunctorū corpora cōdicendi antiquorū cōsuetudo 176.b.
Defunctorum res cui cura nobis esse debeant 145.b.26
Defunctos lauandi mos 397.b.16
Delicias in hac vita quærere non debemus 458.a.64
Delinquere, id est, ex errore peccare 350.b.63
Delictum quare sic dicatur 350.b.50
Delicti desinitio 351.a.5
in Delicto qui deprehenditur grauius puniri, quam qui de eo conuincitur 258.b.50
Delicta quæ magis Reip. perniciosa sint 389.a.43
Delicta pumre priuata auctoritatis non est 477.b.43
Delictorum quæ testibus probari non poterant iuramentum 348.a.60
Depositariorum fidelitas quantum requiratur 259.a.6
per Desertum quomodo Iudæi incedebant 452.b.18
Deserta loca quare petebant sancti 47.b.64
Desiderio frui non est felicitatis iudicium 459.a.65
Desideria iusta veluti preces exaudit Deus 124.a.68
Desperatio cum præsumptione vitanda 22.a.40
Dispensatio summi Pontificis non sit in his quæ iuri naturali aduersantur. 386.b.20
Dispensationes iuxta quod tempus olim fiebat 250.a.50
Detractio quam cauenda sit 503.b.63
ex Detractione quæ mala oriuntur 443.a.40
Detractores vno vulnere tres confoditunt ex sent. D. Bernardi 393.b.30
Detractorum conditio ad viuam depicta 468.a.3
Detinere alicui eo inuito non debemus 252.b.10
Deus humana facie cum hominibus conuersatus 34.b.25
Deus ignis cur comburens dicatur 564.b.20
Deus quam bonus consolator sit 85.b.30
Deus quam largus sit in seruos suos 197.b.65
Deus nullo indiget 201.b.51
Deus quomodo suorum curam habeat 127.a.10
Deus quales nos accipit, & quales reddit 203.b.30
Deus ab eius puidētia nos semper pedere vult 233.a.50
Deus non solū iustos curat, sed etiā pecora eorū 210.a.53
Deus quare alias tabulas sculperet noluit Iudæis 317.a.5
Deus hilari erga iustos 39.a.20
Deus ad docendum aptissimus 243.a.55
Deus ab Hebrais timor vocatur 388.a.15
Deus cur Deus exercituum vocetur 14.b.45
Deus iratus melior quam homo propitiis 266.b.15
Deus an familiaritate cū Patribus vsus fuerit 201.b.35
Deus multa operatur in nobis, nobis inscijs 323.b.67
Deus suis legibus in bruta etiam animaduertere voluit 244.a.40
Deus castigando peccatores non exterminat 206.a.3
Deus semper presens cogitandus 87.a.46
Deus quæ olim reiciebat 223.b.2
Deus in omnibus auxilio est Hebrais. 97.b.69
Deus quam maximè à confusione abhorreat 389.b.64
Deus quam bonus amicus sit 127.b.28
Deus an spiritus sit, an corpus 10.b.30
Deus quatenus iudex secundum Hebraos 4.a.11
Deus an semper promissa seruet sua 60.
Deus à quo tempore cepit habere domū cum hominibus 333.a.10
Deus quam inuisus homines puniat 237.a.30

DEUS

Deus quam difficile se hominibus credat 331.b.1
Deus quo nomine à ceteris dijs distinguebatur 193.a.40
Deus neminem deicit, nisi alterum subleuet. 311.a.27
Deus præcipue tria à nobis expetit 582.b.3
Deus semper orandus vt nos dirigat 310.a.1
Deus quam humiles ad negotia sua eligat 204.a.4
Deus an reliqua præcepta vltra illa decem legis scripserit 269.a.43
Deus quare roboratus in sanctitate dicatur 229.a.26
Deus qualiter sit creditor eorum bonorum quæ sancti fiunt 189.a.25
Deus principio & sine carens 193.a.2
Deus verus nunquam esse desinet ex scriptura probatur 193.a.1
Deus quibus hominibus secreta sua reuelat 194.a.30
Deus quos pugnaturus est, fortificare solet 196.a.65
Deus an suorum factorum poeniteat, pulchra questio 511.
a. per tot.
Deus quomodo nihil humani voluerit in suo opificio 303.
b.5
Deus neminem cogit 198.a.40
Deus quibus magis sit propitiis 270.a.15
Deus quomodo tardus ad iram 322.a.60
Deus quanta bona sine vsura nobis concedat 259.a.64
Deus quot modos inuenit ne nos bonis propter peccata priuaret 87.b.14
Deus in principio quam figuram habebat 6.61
Deus cum quibus patribus fœdus inire voluit 269.b.45
Deus plus dat quam nos petamus 317.a.5
Deus quomodo fragilitati nostra condescendere soleat 83.a.17
Deus liberalis non parcus, vt dæmon assererat primis parentibus 28.a.52
Deus ostēdit aliquando se nostro cōsilio indigere 431.a.24
Deus in quibus benedicendus 79.b.20
Deus non sibi leges puniendi præfigit 60.b.17
Deus aliquando vocatur pauor ab Hebrais 126.a.42
Deus à quibus laudari velut 230.b.65
Deus iratus concedit quæ negat propitiis, ex sent. D. Augustini 459.a.56. & 508.b.44
Deus qualiter patribus fuerit visus in Deum omnipotentem 201.b.24
Deus quo opere conciliari possit 566.b.8
Deus cur suam imaginem noluit fieri in terris 566.a.32
Deus cur vocatur exercituum Deus 431.a.5
Deus olim signo sensibili quæ illi placerent, approbat 331.b.28
Deus pro Deo vero colendus 421.b.35
Deus anima & corporum consolator 498.b.3
Deus quare tradere aliquem ad occidendum in manus alterius dicatur 251.a.5
Deus quam terribilis vindex criminum 244.b.6
Deus discordia cur author 30.a.6
Deus tradendo leges cur pramittebat verba hæc, Ego Dominus Deus vester 383.a.48
Deus quotuplici iuramento vtatur 235.b.42
Dei quæ sunt quantum vereri debemus 331.b.34
Dei quæ sunt, non tangenda 214.b.5
Dei sollicitudo erga suos 503.b.5
Dei nominis, sum qui sum, variæ quæstiones apud Theologos 192.b.62
Dei nomē violare qui dicebatur apud Hebraeos 395.a.25
Dei liberalitas quibus ostendatur 304.a.43
Dei suprema potestas quibus ostendatur 315.a.5
Dei iustum iudicium 214.b.13
Dei quæ sunt quomodo cognoscere possimus 317.a.25
de Deco multa dicta quæ non sunt scripta 358.a.42
Dei bonitatis consideratio 223.b.22
Dei largitas in seruos 197.b.65

Dei munerum testes 236.b.10
Dei cruciatus in impios vt rebelliones crescunt 207.a.13
Dei diuersa nomina 203.a.3
Dei veri & Idolorum quantum discrimen 192.b.67
Dei comminationes non contemnenda 210.b.20
Dei multa proprietates 318. per tot.
Dei nomen proprium quod sit 195.a.21
Dei nomen ineffabile quatuor literarum 571.b.40
Dei iurandi modus 470.a.40
Dei summus amor in hominem 28.a.42
Dei nomen quanti faciendum sit 248.b.13
Dei duplex misericordia 318.b.40
Dei nominis religio & veneratio apud Iudæos 202.b.38
Dei via quomodo cognoscantur 314.a.20
de Dei presentia & protectione non dubitadū 236.b.40
de Dei nomine quare multa Iudæi fabulantur 193.b.6
Dei beneuolentiæ & charitatis consideratio 248.b.42
Dei summa æternitas quibus describatur 193.a.30
Dei minæ an semper suum fortunantur effectum 511.a.10
Dei bonitas erga iustos admirabilis 111.b.45
Dei & hominum contraria conditio in beneficijs conferendis 579.a.53
Dei sedes vbi sit 207.b.40
Dei sapientiæ consideratio 514.65
Deo cuncta quæ nobis contulit referenda 336.a.50
Deo propitio vt nihil iucundius, sic Deo irato nihil horribilius 422.a.34
Deo offerre quæ debeamus 322.b.56
Deo qualiter seruire debemus à pueritia discēdū 526.a.
pro Deo aliquid exponere quantum sit 102.a.24
Deo debita suffurari quam graue peccatum 223.b.10
Deo propter quid seruiendum est 353.b.53
Deum in minimis interpellare optimum 121.a.35
Deo quid sit peculiare 193.a.85
à Deo quid præcipue petendum sit 316.b.30
Deo resistere nemo valet 195.a.46
Deus quam iustus & verax 315.b.43
Deum in humana effigie apparuisse 25.a.5
Deum iratum habere quam cauendum 39.a.10
Deus quas ob causas diligendus 340.b.42
Deum qui mendacem putent 571.a.1
Deum Mosem vidisse facie ad faciem quomodo intelligatur 269.a.10
Deum offendere quam graue sit 312.b.38
Deum iratum placare quomodo possimus 322.a.10
erga Deum quæ mens habenda 243.b.60
Deum loqui bonum super aliquē est bona illi promittere 177.a.55
Deum videntem non amplius viuere conceptio Israelitarum 194.b.24
Deum vt alloquamur quali munditia sit opus 244.a.3
Deū diligere super omnia, an sit primū præceptū 567.b.9
apud Deum aliquid causari non debet 321.b.46
apud Deum esse quid lucri sit 323.b.10
Deum corda comedere quid significet 340.b.60
Deum aliquo egere qui putent 101.b.60
Deum tutelarem qui sibi eligere solebant 178.a.51
Deum ex toto corde diligere quid sit 572.a.8
Deū qui offendit, ad quas angustias redigatur 627.a.13
Deum nobiscum esse quo signo cognoscamus 555.b.63
Diabolus quibus peccandi occasionem asserat 90.a.26
Diabolus mendacijs pater 28.b.45
Diabolus sinit homines facere bona opera 207.b.57
Diabolus sapius non sinit peccatorem peccatis suis satiari 311.b.26
Diaboli inuidia in primum hominem 24.a.10
Diaboli superfeminatio non laboriosa 65.a.66
Dies integer qui vocetur 7.a.8
Dies intercalaris pro Sole constitutus 149.b.53

li 4 Dies

Dies caeli pro re perpetua Hebrais. 583.b.56
Dies qua liberamur à peccato celebris esse debet 223.a.40
Dies ad quid sanctificentur 220.b.58
Dies artificialis quomodo sumatur 25.a.23
Dies simul esse non possunt 7.a.33
Dies naturalis & artificialis vnde supputetur 408.a.42
Dies quibus operari liceat 15.a.46
Dies pro annis sumpti 31.b.30
Dies pro tempore sumptus 40.b.2
Dies in duo diuiditur 46.b.60
Dies artificialis quibus integretur 6.b.42
Diei vniuscuiusque opera 7.a.32
Die qualibet locus solitarius ad oradū quareddus 108.a.9
Dies sancta memorari quantum voluerit Deus 248.b.28
Dij omnes quomodo deficere debeant 193.a.9
Dij gentium, id est, Dij alieni, ex Hebr. 134.a.52
Dierum & nocturnum successio quando fuit 303.a.28
Diffidere qui videtur manu tenendus est 83.a.6.
ad Diffidentia quam prona sint hominū corda 471.a.50
Diffidentiam quanti faciat Deus 91.a.15
Diffidentis verbis Domini verba 80.a.30
Dilectio quid valeat 248.b.10
Dilectio mira qua Deus iustos diligit 195.a.27
Dilectionis potissimum signum quale sit 117.a.65
Dilectionis in perpetuum memorari debemus 248.b.2
Diligat Deum quis 245.b.50
Diluuium propter gigantes immissum 44.b.2
Diluuium quantum durauit 52.b.12. & 55.a.47
Diluuij tres vniuersales cause 46.a.15
Diluuij aquas quae calidas ex Rabinis 53.a.36
**Diluuij tempore qui dicunt homines in alto monte reli-
 ctos, fabulosum** 52.b.32
Discordia domestica quantum cauenda 93.b.54
Disciplina carnis quantum Deo grata sit 340.b.30
Disciplinam iuuenes sine licentia exercere periculofum 576.b.30
**Discordiam componentes quam male à discordibus tra-
 ctentur** 191.b.3
Discordiam inter consanguineos quid procreet 76.a.35
Discordias componentium munus diuersum 191.b.2
Ditare alium sua industria nemo tenetur 124.b.36
Diuisio regnorum & terrarum à Deo facta 546.b.15
Diuitia qua mala pariant 76.a.35
Diuitia formidolosos homines reddunt 542.a.48
Diuitia mediocres inter dona Dei computantur 69.b.2
Diuitia non ostentanda 126.b.68
Diuitias qua comitari solcant 542.a.30
Diuitias vt acquiramus vbi manendum 647.a.3
Diuinum consortium quid valeat 323.a.57
Diuinadi instrumenta qua erant apud antiquos 505.b.50
Diuinandi genus in figura circulari 23.a.50
Diuites duos ciuitas vix ferre potest 76.a.35
Diuites saturati apud Lusitanos 108.b.55
in Diuites magna palatia edificantes 13.a.50
Diuites non debent acceptare munera quibus non egent 132.a.31
Diuites quo vitio comitentur 579.a.35
Diuites graues vocantur apud Hebraos 133.a.60
Diuitum grauiora peccata peccatis pauperum 347.a.53
Diuites onerati vocantur ab Hebrais. 506.a.22
Diuitibus nocere quam timendum 159.b.54
ad Diuortium duo requiri quibus constet 614.b.42
**Docti viri qui ignaros docent eorum consilio indigere de-
 bent fingere** 240.b.65
Doctor qualis esse debeat 219.a.8
Doctores quam sobrie se gerere teneantur 360.b.14
**Doctrina secessum & a diuidanis curis expeditum homi-
 nem exigit** 243.a.50

Dolare tam de lignis quam de lapidibus dicitur 317.a.35
Dolus quot modis accipiat 227.b.35
Domestici bona sua dominis nuntiare debent 60.a.2
Domini opera seruatorum examinare debet 72.b.18
Domini quo pacto ministros tractare debeant 266.a.28
**Domini debent ministros iustitia ab impiorum manibus
 liberare** 236.a.62
**Domini quam curam pra se ferre debet, vt seruos suos ad
 fidem & cultum Dei adducant** 221.a.35
Domini potentia super quos extendatur 11.a.13
Domini seruis negotiorum curam relinquunt 59.b.22
Domini munus vt nocitura suis prohibeat 22.a.31
Domini culpabiles in ijs qua serui malefaciant 99.a.7
Domini quam solliciti esse debeant 49.b.50
Domini oculum equum impinguare, Prouerb. 71.b.67
**Domitorum quorundam increpatio seruos nunquam ab
 opere cessare permittentium** 304.a.43
Domitorum comune malum obliuio mercedis 126.b.60
Dominos male soluere sibi ministeria impensa 127.b.44
Dominium rei donata vnde procedit 76.b.31
**Domus intra vrbis moenia cur post annū redimi non pote-
 rat apud Hebr.** 415.a.41. secus de domo murata. *ibid.*
Domus Dei qua dicitur 247.b.10
Domus posteritas & proles vocatur 241.b.4
Domus arca in tres partes diuisa 277.b.68
Domus libera & non libera qua vocetur 249.a.55
Domus quibus innitatur 20.a.5
Domus propria curanda 124.b.10
Domus antiquorum quam humiles fuerint 374.b.30
ad Domum quinque necessaria 277.b.64
Domum edificare, id est, multiplicare sobolem 83.b.36
in Domo esse, id est, intra, Hebrais. 273.b.20
Domorum solatia apud Iudaeos 608.a.40
Donorum Dei statim possessio sumenda 76.b.27
Dona Dei non relinquenda esse 76.a.15
Dona Dei quam pretiosa sint 233.b.32
Dona occultare quantum Deo displiceat 12.a.21
Dona quam velit nos speculari Deus 76.a.68
Dona Dei qua parte accipienda 205.b.1
Dona Dei quam parca impendenda 233.b.40
Dona Dei sine numero & mensura 409.b.45
Donare qua parua facile docent homines 94.b.8
Dos virginum, festinatio vocatur 133.a.20
Dux quantum proffit exercitui 270.a.28
de Duce male suspicari quantum malum sit 309.a.37
Ducis absentia quot incommoda Reip. pariat 309.b.30
Duces quam robusti esse debeant 633.a.27
Ducis munus scribere itinera & gesta suorum 545.a.3

E

E B R I I sponte indigni venia 65.b.34
Ebrietas quam sit fugienda 95.a.13
Ebrietatis effectus 65.b.35
Ebrietatem qua mala sequantur 65.b.30
Ecclesia quanti apud nos facienda sit 377.a.66
in Ecclesia nihil confusum esse debet 284.b.31
in Ecclesia quanta reuerentia seruanda 37.a.20
Ecclesia cur rubo significetur 194.a.52
Ecclesia qua reuerentia habenda 331.b.20. & 380.b.11
Ecclesiam intrantes quale examen facere tenemur 301.a.30
Ecclesias reparare qui teneantur 301.a.27
Ecclesias ledentes quibus pems affecti 191.a.56
Ecclesiasticorum nostri temporis corrupti mores 253.a.15
Echo quid vocetur 105.b.27
Effectum ex causa nominat Hebraismus 70.a.3
Egredi ex ore quid sit, Hebr. 541.b.20
Elah arbor maledicta 4.a.20
Elohim

F

Elohim, id est, Deus 3.64
Elohim nomine rerum distributio deriuatur 4.a.30
Elohim nomen cum adiectiuo pluralis numeri 569.b.56
Elohim nomen Dei. i. puniens 204.a.30
Electio pulchrorum aliquando fallit 76.a.45
Electos merito elegisse ostendit Deus 112.b.40
Eleemosyna qui fatigetur 13.b.33
**Eleemosyna commendatio quam ob causam diuites debe-
 rent in pauperes multa effundere** 393.a.25
Eleemosyna nostra quales sint 13.a.4
Eleemosynam exhibere nonnunquam peccatum 400.a.43
Elementorum productio absolutissima 13.a.69
Eleuatio munerū que ritu fiebat apud Hebraos 324.a.10
Embrione occidēs cui punitioni submittebatur 251.b.35
Empedoclis opinio de caelo 180.b.5
**Emorrhoijsa qua Deum impulit pro sua salute an pecca-
 uerit** 236.a.45
Emptionibus quam iusti sunt sancti 103.b.64
Enoch translatus esse, probatur 41.a.21
Enoch quare à Deo subtrahitur 497.b.5
Epaeta pro luna constituta 149.b.53
Epar grauius intestinis omnibus 339.b.60
Ephod Sacerdotum duplex 288.a.15
Ephod quot hominum genera utebantur 354.b.10
Ephod sacerdotum quid 285.b.3
Episcopus qualis eligi debeat 401.a.50
Episcoporum & sacerdotū manuum impositio vnde orta 647.b.30
Episcopos à suis sedibus elongari, quam sit dispendiosum 309.b.30
Eques, id est, diuisus ab Hebrais 411.b.45
Equina caro suauior alijs 50.b.40
**de Equo qui cum matre congressus est quam mira prodūt
 historia, contra congressus illicitos** 387.a.30
Eremus quam vilis sit viris sanctis 90.a.4
Eritius à clamore nomen habens 364.b.56
**Errores Oncheli & Rabbi Salomonis intelligentium per
 dies annum, & per decem, decem menses** 456.b.10
Esse sub pedibus alicuius, id est, esse illi subditū 177.a.65
cum Ethnicis bibere vinum Iudaeis prohibetur 562.a.15
Euangelista quatuor chronographi 42.a.6
Euangelij doctiores idiotas cur elegit Deus 197.b.33
Euphrates fluuius 18.b.33. & 264.a.61
Exaltare quem cepit Deus quomodo euehat 37.b.20
legis Exemplar incorruptum seruare tenebatur sacerdos 597.b.20
Exemplum hominis lugētis propter meretricem 48.b.65
Exemplo qui alijs sunt quam liberales esse debeant 446.b.44
Exercitus transiens quam formidandus 498.a.50
in Exercitu quomodo homines soleāt incedere 222.b.65
Excusare peccata apud Deū quam parū valeat 29.b.32
Excommunicatio inter quos fieri non debeat 65.a.1
Excusationes legitima à quib. admitti debeāt 360.b.43
Excusatione hominū de operibus spiritualium 646.a.50
Exemplum cuiusdam qui claustrū exire noluit 60.a.10
Exempla mala ne videamus quātū elaborādū 386.b.48
Exercitus viri qui proprie intelligantur 239.a.45
Experiri primū debemus quos in domū recipimus 331.b.1
Exprobrationem quo pacto fugiemus 103.b.56
Extranei qui iuste viuūt magis dilecti quam ciues 103.b.27
Extranei boni heredes sunt in bonis ciuium 103.b.35
Extranei apud ignotos quid obseruare debeat 134.a.19
Extraneis magis affici quam alijs commune est 133.b.55
**Extranei statuta patrie in qua morantur violare non de-
 bent** 383.a.3
in Extraneos quales esse debeamus 103.b.36
in Extraneos quibus verbis vtendum sit 120.b.15

F A B E L L A Iudaeorum de coloribus vexillorū 430.
 b.68
ad Fabricandum duo requiri 325.b.30
**Fabula Iudaeorum de filio viri quem Moseh in Aegypto oc-
 cidit qui primus Deum blasphemauit** 411.b.30
Fabula Iudaeorum de figura Leonis in igne 356.b.10
Fabula animalis cuiusdam Iadua vocati apud Hebraos 391.b.55
Facie vnguētis nitidam quando reddebant Hebraei 288.a.55
Faciem dare. i. contra quendam irasci, Hebrais. 382.a.4
in Faciem reddere, id est, publice, aut sine timore, Hebr. 576.b.6
Faciem super aliquem leuare quid sit Heb. 625.a.8
Faciem in aliquem dare, Hebrais quid 394.b.63
Facinorosi homines quomodo iugulabaniur ab hostibus 523.a.48
Facta facere non gaudet Dominus, sed insecta 112.b.29
Facere aliquid coram sole. i. publice. 177.b.45. & 521.a.36
Fallere cuius sit 389.a.46
Fama augenda occaso 13.b.47
Fame cruciari grauisimum est homini 233.a.40
Famelicos pascere non omnes tenemur 112.b.3
Familia qui vocetur 427.b.45
Familia quando crescit 83.b.30
Familia per masculum & feminam intelligitur 58.b.60
Familia cur domus vocetur 83.b.31
Familiam quomodo tractare debeamus 132.a.29
Famuli antequam conducantur mense debent experiri 120.b.35
Fauores principum audaciores homines efficit 316.b.2
Femur pars in homine firmior 104.a.45
Fera cum ex antrio egrediuntur solent excusare se 268.a.55
Fermentum & fermentatum prohibitū Iudaeis 221.b.25
Fermentum in sacrificijs prohibitū antiquitus 320.b.53
Fermentum Iudaeis quando interdicitur 216.b.35
ad Festa celebranda quos vocet Deus 200.b.12
Festa cum scandalo proximorum non violanda 304.a.35
Festa qua celebritate fiebant antiquitus 531.a.15
Festi dies non tam stricte seruandi vt lege antiqua 304.a.30
in die Festib. qua preparatione utebatur Iudaei 533.b.60
Festi dies apud Iudaeos quando terminabantur 47.a.5
Festa sine causa multiplicari non debent 595.b.56
Festi dies qua veneratione colendi sunt 477.b.55
Festi diebus letitia gratia Iudaei saltabant 261.b.35
Festorum Iudaeorum tractatio 404.b.34
Festorum trium praecipuorum praecipio apud Hebraos 261.b.10
Festorum dierum propter quod recordari debeamus 148.b.30
Festorum celebrandi ritus vnde ortus 410.a.53
**Festiuus vestimentis indutum peccatorem non libenter
 videt Deus** 316.a.28
Festiuitates Ecclesia vnde ortum duxere 534.a.55
Ficus fructus prohibita 24.b.54
Fides quanti sit meriti 82.b.58
Fides omnibus personis seruanda 146.a.9
Fides vera quanti sit facienda 514.a.62
Fides in Deum quanti momenti 82.a.22
Fideiusionibus omnium fidendum non est 157.b.36
Fidei articuli Iudaeorum tredicim 571.a.67
in Fide infirmi quomodo tractandi sunt 240.b.55
Fidelitas quid valeat 148.a.23
Fiducia in Deum quid nobis valeat 82.a.22
Filios Dei male tractare quid sit piaculi 198.a.35
Filius

Filius senectutis, id est sapiens apud Hebraeos 138.b.50
Filius quasi edificium patris 83.b.28
Filius qui prius natus est, prius curandus 121.a.20
Filius etiam inuitis olim circuncidebatur 88.a.4
Filius, id est, edificium apud Hebraeos 121.a.50
Filius mortuo patre domum gubernare solet 80.a.56
Filius suum Lamech castigauit 36.b.6
Filij videntur parentum radices 71.b.2
Filij quibus rebus impetrandi sint 124.a.66
Filij amaritudinis qui vocentur 484.b.12
Filij quibus artibus parentes subleuare debeant 42.b.43
Filij parentes nutrire debent 117.a.40. & eos qui de parentibus bene meriti sunt nutrire tenentur 136.b.28
Filij pro parentum peccatis puniti 65.b.50
Filij debent sentire mala parentum 130.b.41
Filij propter quid enutriendi sint 124.a.26
Filij hominum duo mala facientes 43.b.33
Filij quanti faciebant olim parentum benedictionem 117.b.45
Filij a parentibus debent recipere uxores 145.b.15
Filij impij portant iniquitates parentum 76.b.10
Filij quomodo propter hereditatem patrem diligant 127.a.50
Filij ancillarum ad malum procliuus 98.b.60
Filij tenentur patrem non solum honorare, sed etiam donis onerare 246.b.20
Filij non exheredandi propter primogenitos 111.b.1
Filij procaces extremum malum patris 134.a.39
Filij quandiu manent, videtur patres manere 263.a.66
Filij a parentibus expectare debent uxores 99.a.37
Filij quanto opere parentibus seruire teneantur 198.a.30
Filij votis se obstringere possunt, licet inuitis parentibus 536.a.18
Filij quomodo tractare debeant parentes 162.a.18
Filij funus parentum suorum debent curare 111.b.25
Filij manuum suarum labore parentes alere debent 248.a.68
Filij concubinarum olim ab hereditate pellebantur 108.a.58
Filij ab euentibus vocabantur apud Iudeos 191.b.38
Filij parentum mores bonos & malos sequi solent 412.a.60
Filij distributione parentum suorum contenti esse debent 111.b.10
Filiorum vituperia quanti faciunt parentes 66.a.1
Filiorum sanctorum multiplicatio 111.a.60
Filiorum multitudo quondam magna possessio 31.b.3
Filiorum natorum quomodo salus patri reddenda 98.b.38
Filiorum nomina ex euentibus 31.b.21
Filij masculis parentum memoria manet 320.a.6
Filij quid potius debeant parare parentes 223.b.30
Filij quem amorem ostendere debeant parentes 38.a.6
Filios qui immature matrimonio iungunt reprehenduntur 112.b.4
Filios patri & matri sua acquirere, & inuenire 124.a.3
Filios in sinu debent portare munus parentum 455.b.15
Filios carnis quantum contemnat Deus 111.a.65
Filios a beneficijs Dei nominare laudabilis consuetudo 240.a.33
Filios benedicendi mos Iudaorum 357.a.6
Filios ab euentibus vocare, mos Iudaorum 191.a.39
Filios Dei male tractare quantum a punitione dignum 198.a.3
Filia sacerdotis fornicans igni tradebatur 247.a.3
Filia conciuum nostrorum quam humaniter tractanda 252.b.40
Filia in ancillas communiter vendebantur ab Israelitis 250.b.40
Filia coniugata quasi aliena reputantur 127.a.65
Filia non soluenda per fornicationem 387.b.10
Filiarum ad parentes suos quanta debeat esse subiectio 536.a.6

Finis notitia opera omnium cernuntur 29.a.9
Finitre opus suum quis dicatur 14.b.52
Flagella Dei non agere ferenda 124.a.62
Flagella Dei quam aquo animo iusti sustineant 114.a.38
Flagella quare Deus mittit 205.b.20
Flagella etiam sine culpa a Deo irrogantur 83.a.51
Flagellus non emendari quantum malum sit 422.a.12
de Flagellis nostris nonnunquam Deus dolet, nonnunquam vero gaudet 626.b.60
ad Flagella Dei preparari quam Deo gratum 316.a.38
Flagellatio Iudaorum triginta nouem ictibus verberum 617.a.60
Flectere hominem duo solent 131.a.36
Fletus nostri plus valet ad misericordiam quam aliorum 99.a.25
Fluida res que sit 312.b.20
Fœdatum mori aut sepeliri maxima pena antiquis 397.b.16
Fœdus mire cur dicatur fœdus percutere 83.b.10.319.a.35. & 575.a.3
Fœdera quodam signo firmabantur antiquitus 62.b.45
Fœmina an ad imaginem Dei creata 40.b.30
Fœmina in quibus a viro differat 31.b.23
Fœmina causa infamia non audent peccare 28.b.25
Fœmina potestati viri subdita 26.a.17
Fœmina cur vocatur ab Hebraeis perforata 11.a.37.b.31
Fœmina quam firmiter viro coniuncta 20.b.30
Fœmina in domum mariti absque matrimonij ceremonijs introducebatur olim 106.b.12
Fœmina olim etiam oues pascebant 120.b.20
Fœmina viros reuereri debent 108.a.20
Fœmina que olim displicebat reijci poterat 120.b.42
Fœmina polluta que dicebatur Hebrais 614.b.50
Fœmina quam propositi tenax sit 117.b.3
Fœmina que 30. annis cum demone loquuta 600.b.54
Fœmina pariens filiam maiorem humorum abundantiam patitur, secundum quosdam 366.b.08
Fœmina quando cognoscitur esse fœmina 31.b.22
Fœmina est nuntius viri 19.a.24
Fœmina mirabilis artifex simulationum 117.b.4
Fœmina vt expleat voluptatem nihil horret 145.b.48
Fœminis nobilib. pauperes filios enutrire optimi 191.a.39
Fœmina quam facile sequatur non es coniugum 252.b.43
Fœmina ante peccatum viri arbitrio non subdita 26.a.20
Fœmina ad confessionem euntes quantum ornatum fugere debeant 316.a.20
Fœmina maritis inscijs, colloqui cum alijs non debent 27.b.65
Fœmina quadam Portugallenses vnguib. se discindunt morte amicorum 391.a.43
Fœmina quantum debeat laborare, vt viro iusto coniungatur 88.a.5
Fœmina quantum prompta ad mendacia 127.b.37
Fœmina quam facile veritatem negent 91.a.15
Fœmina quam facile decipi possunt 27.b.68
Fœmina quam honestatem prae se ferre debeant 90.b.69
Fœmina mirabilis malitia artifex 147.a.59
Fœmina promptiores viris ad opera pietatis 325.a.15
Fœmina non hinc inde discurrere debent 323.a.28
Fœmina ad iudicandum inepta 239.b.28
Fœmina Lusitana propinquorum morte capillos euellit, & ad sepulturam nudato capite pergentes 398.a.30
Fœmina Italæ & Orientales quibus velis operantur 11.a.11
Fœmina quam facile ad malum persuadentur 95.b.12
Fœmina que honore afficienda 124.a.33
Fœmina Iudaorum in nouilunijs festum agere solebant 319.b.54
Fœmina Israelitarum excubantes ante ostium tabernaculi 329.b.2
Fœmina

Fœmina viris obtemperant 30.a.22
Fœmina steriles inexcipibilis libidinis 408.b.20
Fœminam pulchram seruare quam difficile 48
Fœminam que doceant 610.a.8
Fœminam esse viri instrumentum voluit Deus 19.a.23
Fœminæ in quibus robusta esse debeant 181.a.15
Fœminam esse sterilem probro dabatur olim 124.b.1
Fœmina Hebrææ, & Aegyptiæ, naves & sauces perforabatur 325.a.60
Fœmina Hebræa cum pinsumt, placentiam Domino consecrant 474.b.32
Fœmina fiducia etiam parentum seducta 28.a.12
Fœmina promissiones de dolore partus 16.a.1
Fœmina subtilitas in malis 95.a.9
Fœmina ad quid procreata sint 48.a.37
Fœminarum modestia, & reuerentia erga viros 616.b.10
Fœminarum quanta inuidia, etiam in minimis 124.a.40
Fœminarum antiquum vitium quod sit 91.a.7
Fœminarum antiquarum mirabilis proles amor 174.a.5
Fœminarum pulchritudo tanquam laqueus 48.a.9
Fœminarum genus licentiosum 323.a.25
Fœminarum nostri temporis libido in viros 42.a.35
Fœminarum placita quam irrationalia sint 123.b.62
Fœminarum antiquarum quanta castitas 85.a.3
Fœminarum honestas erga viros 108.a.22
Fœminarum oculi difficile prohibentur 94.b.39
Fœminarum consortium securum non est 48.a.5
Fœminarum frequentatio etiam sororis quam periculosa 622.b.33
Fœminarum timor in custodienda lege 28.b.11
Fœminarum honestas quantum proficit 147.a.10
Fœminæ quando sacrificio admittuntur 310.b.15
Fœminis que prolem multiplicant viri grati esse tenentur 124.a.59
Fœminis omnibus quod malum instigendum 25.b.68
Fœminis quantum immata sit misericordia 191.a.6
Fœminis quid lucris sanctis coniungi viris 88.a.6
Fœminis cohabitare quam periculosum sit 94.b.66
Fœminis quam sit pernitiosa euagatio 133.b.42
Fœminis que occasiones auferenda 97.a.5
Fœminas coram se apparere vt masculos, cur noluerit Deus 323.a.20
Fœminas olim non zelasse viros, vt nunc 84.b.61
Fœnerari quid sit apud Hebraeos 485.b.30
Folium vnde dictum 24.b.44
Fons ad modum oculi à terra egreditur 55.b.14
Fortes quare clausi esse solent 143.a.25
Fortes & cisternas licet reptilibus plena an immunditia habebant apud Iudeos 366.a.30
Fortes & flumina vnde prodeant 474.a.14
Formidolosi viri, quantum bello noceant 542.a.60
Fornicatio simplex natura legibus aduersatur, ex precepto D. Thoma 247.a.18
Fornicatio prohibita Christianis probatur testimonijs Script. 246.b.63
Fornicatio quomodo sit prohibita 246.b.50
Fornicatio simplex an prohibita lege veteri 247.a.1
Fornicatio simplex qua seueritate puniatur 401.a.4
Fornicationem simplicem non esse peccatum, putant Hebraei 569.a.50
Fortuna bona quomodo vtendum 107.b.66
Fortunam hominis ex die natali qui pronuntiabant 150.a.45
Fortificare solet Deus eos quibus est pugnaturus 196.a.64
Fortitudo Dei in quibus demeretur 322.a.20. & quantum ab hominibus discrepet ibid.
Fortitudinem quam a Deo expectare debemus 322.a.25
Fortitudine violentia coniungitur 69.b.2

Fortis quomodo Deus sit 322.a.25
Fortis non est insolecendum 99.a.55
Frater vt patrum defunctorum semen suscitarent, septem conditiones requirebantur 618.a.4
Frater quo amore prosequi teneamur 613.b.26
Frater discipatio pro primogenitura 112.b.35
Frater amor quantum esse debeat 619.a.28
Fratribus seruire quam laboriosum sit 118.a.4
Fraudes ab initio inter cognatos 121.a.16
Fructus dulces in omnibus prohibiti secundum Hebraeos 337.b.40
Fructus arborum de nouo plantatarum tribus annis olim immundi 390.b.32
Fructus primi quos homines ex suo labore legat, qui sint 262.a.12
Fructuum mala distributio causa sterilitatis 417.a.25
Fruentum quare fractio vocetur ab Hebrais 317.b.10
Fugere, ad est, terga vertere apud Latinos 263.b.45
in Fœdo meo omne quod nascitur possessori est 252.b.25
Fumus adipum qui dicebatur 58.b.31
Funera quorum maxime curare debeamus 136.b.48
Funera quorum praecipue curentur 103.b.20
Fur quis sit 247.b.52
Fur olim pro simplici furto reus non erat mortis 254.a.60
Fur in quibus restituere tenebatur furtum 254.a.10
Fures noctu inuenti necare permissum 254.a.10
Fures nostri temporis quia pena plebantur 254.a.62
Furiosi quam male accipiant admonitiones iustorum 94.a.19
Furtum quando grauius sit 159.b.25
Furti cuius sit 389.a.45
Furtum rerum sacrarum quam graue sit 347.b.50
Furtum hominum pena non ortis damnatum 254.a.60
Furtorum hominum leges 250.vsq. ad 253. ite bonum & peccorum 253.b.30
Futura ex presentibus praesagire non est malum 112.b.15
Futura inquirere quare cupiat homo 394.a.45
Futura ex quibus liceat conijcere 633.b.58

G

GALBANVM quid 299.b.47
Ganges fluius India 18.a.36
Gaudendum cum quibus sit 79.b.15
Geminatione verborum Hebraei significat perpetuitatem 448.a.50
Generatio quo pacto computetur 219.a.25
Generatio quid significet 219.a.10
Generatio vna qua vocetur 81.b.20. 183.a.63. & 61.a.60
Generatio pro collectione aut congregatione 63.a.12
Generatio quid vocetur 568.a.57
Generatio rerum duplex 15.a.67
Generationis principium quid sit 31.b.35
Generationem iustorum quantum diligat Deus 41.a.25
Generations caeli & terra 15.a.60
Generations antiquorum secundum annos vita extendebantur 50.a.20
Gener cuius conditionis eligi debet 120.b.46
Generis & socii raro amicitia est 127.a.4
Genethliaci homines qui dicantur 150.a.46
Genis dura facie, i. immittis, Hebrais. 625.a.7
Gentes quare transire faciebant filios suos per ignem 598.b.67
Gentiles capillos dys suis offeriebant 441.b.46
Gentiles quas imagines venerabantur 245.a.35
Gentiles quando aliquis charus moriebatur, vnguib. se discerpere solebant 391.a.42
Gentiles quo libello repudiabant uxores 614.b.35
Gentilium

Gentilium status & naturalibus legibus con-
traria 383.a.52
Gentilium coniunctio cum Iudeis predicta 64.a.55
Gentilium ductus gratia de galuatio 590.a.3
Gentilium idololatria, & illiciti concubitus 383.a.55
Gentilium consuetudo de dijs tutelarijs 178.a.
Germani vnde originem duxere 66.b.26
Germana mulieres qua veste regantur 106.a.6
Gibbus latinum vocabulum vnde sumptum 399.b.15
Gigantes sub mole gemunt, Prouerb. 34.a.15
Gigantes quem sinem habuerint 562.a.52
Gigantes vnde ortum habuere 560.b.20
Gigantes cur sic dicti 77.a.49
Gigantes omnium scelerum excogitatores 46.a.2
Gigantum ciuitates 77.a.50
Gigantum ortus vnde 43.a.43
Gigantum descriptio & factorum ipsorum 46.a.1
Gilhad montes trans Iordanem siti 125.a.60
Gladius Adam pellens vnus erat acuminis 27.b.34
Gloria Dei quare paucis manifestata 321.b.60
Gloria Domini pro rotula accepta 331.a.25
Gloria nomen ab Hebrais 314.b.55
Gloria Domini pro fama & bono nomine sumitur 470.
 a.52
Gloria Domini quibus intelligatur 269.b.3
Gloriam Domini quid Hebrais intelligat 356.a.60
Gloriam in quibus non sit 124.a.20
Gradus consanguinitatis qui liciti, & qui illiciti 386.per
 totum.
Graci vnde ortum habuerunt 67.a.10
Gratia quantum apud Deum valeat 317.a.27
Gratia quibus precipue ostendatur 314.a.10
Gratia cur cor hominis dilatare soleat 317.a.1
Gratia Dei quam neccessaria sit 214.a.53
Gratia profectus quibus ostendatur 322.b.33
Gratias quando precipue referre debeamus 323.a.2
Gratiam beneficij quo in loco referre debeamus Deo 595.
 b.28
Gratiam inuenire in oculis alicuius, id est, illi gratus esse
 314.a.8. & 614.a.5
Gratiam qui pro nihilo reputent 316.b.25
Gratiam inuenire quare dicitur homo 314.a.12
Gratiarum actiones sanctis multiplicata 76.a.25
Gratiarum actiones quo pacto diuidentur 570.a.40
Gratiarum actiones non differenda 353.b.50
Gratiarum actionibus referendis tardi esse minime debe-
 mus 237.a.43
Gratitudo quo loco doceatur 198.b.38
Gratitudinem quantum queret a nobis Deus 266.a.50
Gratitudinis precepta qua sint 156.a.60
Griphus quid secundum Hebr. 362.b.20
Gubernatores quibus prouidere debeant 151.a.34
Gubernatorum prudentum quid sit 153.a.14
Gula peccatum quanti mali causa 112.b.59

H

Habitus nullus sine Deo est 195.a.8
Habitus inclinatus hominem ad actus similes, iuxta
 Philosophos 473.a.35
Hebdomada plena quid apud Hebraeos 406.b.30
Hebdomada septem diebus completur 34.b.15
Hebdomada dierum, & hebdomada annorum apud He-
 braeos 149.b.55
Hebraei quam sollicitudine allusiones quarant 71.b.20
Hebraei dies festos vesperi celebrabant 7.a.2
Hebraei quorum nominum significationes ignorent 286.
 a.57
Hebraei multi pro libito mutant verborum significatione 131.
 Homo

b.45
Hebraei per litteras numerare solent 500.b.36
Hebraei vnde dicti 68.b.36
Hebraei carent apicibus & virgulis interrogationes indi-
 cantibus 260.b.20
Hebraei literis numerare solent 40.a.26
Hebraei nullum nomen inhonestorum habent, ideoque pu-
 tant linguam vocari sanctam 618.a.60
Hebraei apud Aegyptios qua seruitute addicti 194.a.3
Hebraei non habent capitulorum distinctiones 14.a.28
Hebraeorum castra quo in loco erant 231.b.60
Hebraeorum mos in polienda facie diebus latitia 238.a.55
Hebraeorum puncta a quo inuenta 138.a.5
Hebraeorum verba quiescentia vt plurimum eiusdem si-
 gnificationis 304.b.40
Hebraeis qua nomina sint ignota 105.b.66
Hebraica nomina in ornamentis sacerdotum antiquorum
 quid significant 285.a.63
Hebraicorum vocabulorum quam varie significationes
 229.a.24
Hedus septem dierum ad immolationem aptus 321.a.20
Hedum quando lacte matris vtebatur an sacrificijs of-
 ferre licebat 262.b.35
Heres alienus non potest institui vbi filius est 82.b.44
Heredem domus relinquere quanti faciant homines 82.
 b.35
Hereditates sunibus quodam metiri solebant 319.a.20
in Hareticos acerrima disputatio de Christi natura, &
 eius descensu ad inferos 141.b.40
in Hareticos preces vocales reijciantes 453.a.14
Hareticorum fauorem qua iura prohibeant 589.a.23
Hagareni populi magis fructificant inter alias gentes 84.
 a.50
Halitus signum anime 17.a.28
Hassid, id est, facere 3.a.34
Heli filij propter quid penas dederint 191.b.57
Heli filij qua de causa simul cum patre perierunt 360.
 b.35
Heli exemplum in filios 38.a.5
Helias mane & vesperi per coruum satiat 458.a.53
Her primogenitus Iuda in matrimonio se male gessit 143.
 a.50
Herba quando semen produxit 8.a.25
Herba homini data in cibum 11.b.37
B. Hieronymus nihil audeat interpretari inconsultis He-
 brais 139.b.2
Hirundinis auis libertas 298.b.56
Hierusalem in meditullio terra sita 207.b.33
Hierusalem locus incolunitatis 295.a.3
Hircus quare peccato offerebatur 446.a.5. & 533.a.15
Hircus emissarius quibus rebus adhibebatur 378.a.35
Hircus Iudaei immolabant in deserto 381.b.40
Hog rex gigas, cuius lectus ferreus nouem cubitorum lon-
 gitudinis, & quatuor latitudinis 503.a.43
in Historijs qua clarius sint explicanda 562.a.35
Holocaustum bis in die offerebatur olim 340.a.56
Holocaustum vnde veniat 334.a.16
Holocaustum quare totum incensum dicitur 334.a.10
Holocausti tres conditiones requisita 402.b.20
Holocaustorum altare vbi situm 339.b.36
Homer mensura Iudaeorum 405.b.45
Homo primus quibus cibis vsus ante & post peccatum
 26.b.60
Homo cur non maledicitur, vt serpens & terra 30.a.25
Homo vt non offendat Deum quibus vti debet 514.a.57
Homo vt sit in periculo securus 28.a.5
Homo quo in loco viuere debeat 94.b.19
Homo impius ministeriorum exactor 417.a.10
Homo nunquam bonis operibus defatigari debet 13.b.33
 Homo

Homo quibus seruiat 213.b.12
Homo quando moriatur 17.a.24
Homo laborans quantum commoueat 27.a.10
Homo epulueret terra factus 3.a.27
Homo in quibus benedicendus sit 79.b.20
Homo quo dominio erga creaturas vtratur 11.a.20
Homo quantum debeat laborare vt Deum secum habeat
 99.a.47
Homo anima & corpore ad similitudinem Dei 62.a.63
Homo in cibo punitur 30.a.29
Homo cur tutelaris Deus vocetur ab authore 178.b.48
Homo ad quid possit in hac vita peringere 317.a.26
Homo primus in simplicitate puerili creatus 17.b.59
Homo mensura, id est, homo magnus apud Hebr. 392.a.30
Homo cacus in estimatione cause sue 253.a.54
Homo quam facile discat mores eorum, quibuscum con-
 uersatur 386.b.42
Homo sepius nocitura solet a Deo petere 317.a.14
Homo quam facile labatur ad consuetudinem 382.b.6
Homo quanta grauitate ad mortem dammandus 548.b.32
Homo in peccati penam factus diaboli cibus 29.b.57
Homo imago Dei 62.a.63
Homo paratus ad malum facere non est relinquendus
 142.b.52
Homo grauis ore, id est, non expeditus ad loquendum
 195.a.64
Hominis peccatoris magna erga Deum dissidia 197.a.25
Hominis perfectio vnde diligatur 49.a.39
Hominem occidere, quasi est ac si Deus occidatur 64.
 b.53
Hominis quam ardentem libertatem expetant 244.b.50
Hominis quanta sit contumacia 233.b.67
Hominis miseria & dissidentia 82.b.48
Hominem interficere quam graue facinus 62.a.60
Hominem magnum, id est, fortunatum vocant Hebrais.
 119.b.62
Hominis dignitas quanta 21.b.34
Hominis productionis descriptio 3.a.24
Hominis stabilitas in vera fide, & stabilitas in perfidia
 310.a.10
Hominis occisionem quanti faciat Deus 607.a.53
Hominem quoties admoneat Deus ante quam puniat 508.
 b.60
Homini quid deterius sit 48.b.12
Hominem qui furabatur quomodo puniebatur 251.a.25
Hominis vanitas sibi adscribens quod Dei virtute ope-
 ratur 236.b.22
Homini sex penarum genera insidit 27.a.16
Homini tempus vite decretum 14.a.60
Hominis generationes quanti faciat Deus 42.a.5
Homini quas delicias Deus parauit 21.b.63
Hominem qui occidit destruit imaginem Dei 182.b.30
Hominis erga Deum dissidentia 233.b.56
Homines inhabiles a Deo electi 194.b.59
Homines cuius conditionis pietatis cultores non sint 112.
 b.42
Homines qui serpentes vocentur 27.b.60
Homines qui magis in discrimine vite versentur 194.
 b.68
Homines anime vocantur ab Hebrais. 397.b.32
Homines dupliciter mori solent 481.a.5. & tripliciter se-
 cundum quosdam 482.b.63
Homines sine meritis a Deo praeligi 99.a.1
Homines qui dij vocentur a Deo 266.b.30
Homines quersa conditionis rapti in caelum 42.a.53
Homines ab immunditijs separari, cur iubeat Deus
 221.a.50
Homines ad malum determinatos quam difficile sit deti-
 nere 142.a.35

Homines sine Deo vero aut falso dici esse non possunt 310.
 a.3
Homines numeri, id est pauci ab Hebrais. 450.a.67
Homines qua terra formati 9.a.40
Homines non ex meritis, sed ex vocante eligi 112.b.19
Homines eiusdem aetatis dicuntur vna generatio 81.b.21
Homines solent bona inchoare, sed non perficere 72.a.39
Homines quomodo omnia diuina consundant 301.a.54
Homines quos colere soleant 523.a.10
Homines quam facile peruertantur 53.b.16
Homines quomodo Deus vtratur 291.b.3
Hominum vtilitatem auferre quam difficile 22.b.32
Hominum prima scientia 19.b.33
Hominum infirmitas in fide 119.a.50
Hominum dissidentia de promissionibus Dei 87.a.38
Hominum voluntates quam infirma in bonis 443.b.38
Hominum diuersa conditio alyis se antepontium quidam
 in bonis, quidam in malis 443.b.50
Hominum conditio impossibilia facere 459.a.69
Hominum peccatorum vltore esse quantum Deo placeat
 347.a.30
Homicida quando non morte plectitur, exilio plectendus
 est 191
Homicida inuoluntarius cur cogebatur manere in ciui-
 tate refugij 548.a.3
Homicida tribus de causis a cade distrabi debet 64.b.49
Homicida licet non intenderet occidere, morte morieba-
 tur olim 250.b.55
Homicida quibus modis tueri poterat 601.b.33
Homicidam terra execratur 33.b.37
Homicida parentibus occisus tenentur subuenire 38.b.31
Homicida sanguinem effundebat proximus occisi 62.a.53
Homicida occasione occisio vindicatur 64.b.57
Homicida licet ad Ecclesiam confugiant, capi possunt 253.
 a.12
Homicidarum expiationem faciendam esse quidam Lusit-
 tanus scriptis ostendit 549.a.30
Homicidium qua mala pariat 142.b.14
Homicidium homicida morte expiatum 161.b.16
Homicidium quam graue malum sit 548.a.40. & quan-
 tum ea detestetur Deus 64.b.56. 548.b.30
Homicidium ad Deum pro vindicta clamat 38.b.28
Homicidam excusandi mille modi 38.b.40
Homicidium quanti faciat Deus 253.a.5
Homicidij casualis exemplum 601.b.2
Homicidij peccatum quatuor mala sequuntur 38.b.62
ab Homicidio quomodo quis retrahatur 65.a.44
Homicidia vitare vt docuerit Deus 65.a.40
Homicidia etiam inuoluntaria quanto horrore sint 549.
 b.30
Honor quomodo pecunia compensetur 610.b.40
Honor quot modis accipiatur 246.b.24
Honor vbi periclitatur, inquisitione multa non opus est
 146.a.10
Honoribus praestadis quam cauti esse debeamus 570.a.47
Horrorum cultus siue custodia non prodest 22.a.10
Horrorum refrigerium tempore aestiuo 25.a.10
Hospes non solum tractandus est, sed & iumentum eius
 158.a.28
Hospites qua humanitate tractandi sint 613.a.63
Hospites grati sint ijs qui eos hospitio receperunt 91.a.4
Hospites qua verecundia vti tenentur 107.b.22
Hospites quanta quondam ambitione recipiebantur 90.b.40
 Index in Pent. Kk Hospites

I N D E X.

Hospites non se ingerant recipi, nisi rogati	93.b.50	Ignis alienus qui dicitur	357.b.52
Hospites extranei qui charitate suscipiendi	240.a.22	Ignis naturalis & spiritualis tribus foueri solet	350.a.40
Hospitum honestatem quanti faciebant antiqui	94.a.4	Ignis quare dicitur columna	223.a.20
Hospitibus cur aqua ad pedes abluendos dabatur	91.b.55	Ignem dicitur altare accendere munus sacerdotum	334.b.67
Hospitibus aqua tribuebatur olim ad lauandos pedes	157.a.13	Ignorare quae bona sint	83.a.39
Hospitibus libenter quae habemus offerenda	107.b.10	Ignorantia voluntaria non excusat à peccato	117.b.18
Hospitalitas in peregrinos quantum comendatur	90.a.12	Imago Dei in homine quomodo consistat	181.a.35
Hospitalitas quam grata Deo sit	90.a.50	Imagines sanctorum quomodo habeantur à Christianis	568.a.16
Hospitalium quantum profit viris	107.b.20	Imagines quae venerandae	421.a.65
Hostes licet innumerabiles pauci iusti debellant	226.b.9	Imagines Sanctorum in Ecclesijs depingi cur volebant antiqui	357.b.35
Hostia tres conditiones exigit Deus	335.b.67	Imaginatio ad conceptum an necessaria	124.b.37
Hostiarum duplex eleuatio apud Hebraeos	353.a.50	Imbecillibus opem ferre quam piis	191.b.22
Humana malitia omnia in malum vertit	48	Immolatio filiorum idolo Molech qua crudelitate exercebatur à Iudaeis	385.a.7
Humana ceruix quam sit dura	244.b.42	Immortalitas anima ex Ecclesiaste probata	109.a.13
Humana industria quam parum valeat in his quae sunt Dei	303.b.20	Immunda rei contactus dicitur Hebraeis peccatum	442.a.6
Humani seminis reparatio	93.a.59	Immunditia genus apud Iudaeos triplex	417.a.40
Humani generis sexus differentia	3.a.29	Immunditia pro quibus sumantur	378.b.42
Humani generis multiplicatio quando coepta	386.b.12	Immunditiam corporum cur prohibet Deus	346.b.60
Humanitatis officia quanta olim in pauperes	90.b.40	Immunitas Ecclesiarum vnde orta	549.a.6
Humanitatis officia quibus expendantur	93.b.28	Impius etiam mortuus terram contaminat	607.b.55
Humiles paruis muneribus Dei contenti sunt	88.a.23	Impij terra quam mali sint	94.b.34
Humilium consuetudo quae sit	595.b.35	Impij quomodo decipiantur	214.a.45
Humilitas quibus doceatur	197.b.25	Impij quantum fugiendi sint	267.a.45
Humilitatis doctrina à Mose percepta	197.b.25	Impij profunt pijs non solum in vita, sed etiam in morte	526.a.68
Humilitatis quanta laus	410.a.17	Impij mala alienis manibus facere conantur	189.a.5
Humilitatem ostendere in omnibus semper prodest	103.b.37	Impij quomodo obibeantur, ne pijs noceant	519.a.44
Hycinthus quid, & ex quibus conficiatur	271.a.25	Impij quantum laborēt vs bona iustorum detineant	213.a.57
Hydrion non habet ansem ex antiquis	104.b.20	Impij super eos nullum principem habere volunt	191.a.63
Hymni quomodo canebantur olim	257.a.30	Impij quam sint pertinaces	514.a.15
Iacob cur funiculus hereditatis	319.a.20	Impij nunquam Deo cedunt, nisi disiecti	195.a.52
Iacob Dei faciem vidisse quomodo intelligatur	315.a.60	Impij nocent terrae & herbis	94.b.34
Iacob prudentia quanta sit	127.a.15	Impij quomodo detineantur à peccatis	205.b.33
Iacob emendo primogenituram an peccauerit	112.b.60	Impiorum technas quomodo detegat Deus	233.b.8
Iadua animal ferocissimum ab Hebraeis fictum eius fabula videtur	391.b.55	Impiorum oculi perspicaces ad speculanda bona iustorum	519.a.54
Ianus à poetis celebratus quis	67.a.15	Impiorum ultimum supplicium	213.a.45
Ianuarii mensis primus apud Gentiles	212.b.65	Impiorum retributio quam iustis pro suo labore retribuant	519.b.15
Ibis auis Aegypti duplex secundum Hieronymum	363.b.20	Impiorum preces quam vana sint	513.b.8
Idiotas quare elegit Dominus	197.b.33	Impiorum vitia sortiora quam piorum lachrymae ad placandum	523.b.7
Idola triginta nulla in orbe historiae produnt	570.a.58	Impiorum patriam quam prudenter incolere debeamus	103.b.30
Idola sicut tempore ceperunt, tempore desincent	192.b.68	Impiorum punitiones varijs modis	212.b.55
Idola vocantur stercus ab Hebraeis	420.a.60	Impiorum offensacula & muscipula	226.a.48
Idola quanta mendacia consulentibus dicere	563.b.10	Impijs Deus suratur vt tribuat iustis	127.a.40
Idola, id est, vana apud Hebraeos	418.a.25	Impios bona piorum cognoscere vult Dominus	210.a.56
Idola Gentium, licet responsa consulentibus darent, non tamen subueiebant eorum invocationibus	563.b.13	Impiys dies in noctem vertitur, & pijs nox in diem	213.a.46
Idola ducebant ad bellum Gentiles	537.a.20	Impios admonitionibus fieri deteriores	201.b.14
Idola vocantur abominaciones	207.a.33	Impleri post aliquem est plene illum in omnibus sequi	177.b.52 & 538.b.40
Idola, id est, non dij	387.b.67	Implere post Dominum, id est, perfecte Deum sequi, apud Hebr.	554.a.34
Idolorum punitio cur iudicium vocetur cum idololatriam versari quam sit periculosum	543.a.28	Impotentis iniurias sibi illatas odio vindicant ex impunitione malorum quae mala veniant	393.b.42
Idololatriarum ritus pectora literis notare	391.a.54	Inaures etiam naso gestabantur olim	134.b.38
Iehouah à duobus deriuatur	16.a.16	Inaurium gestandarum modus	305.a.40
Iehouah nomen quae reuerentia sit Hebraeis	15.b.33	Incestuosos concubitus quantum prohibeat Deus	87.b.62
Ieiunium Iudeorum quanta abstinentia seruabatur	533.a.34	Incantaciones Aegyptiorum in acie gladij	27.b.27
Ieiunium sanctificare quid sit	387.b.35	Incantaciones	
Ieiunium separare, id est, homines ab immunditia	145.a.25		
Ieiunia nostra qualia sint	13.a.4		
Ieremiam quam ob causam voluerunt occidere Iudaei	542.a.60		

I N D E X.

Incantaciones cum stridore cantu aut sibilo, quae fiebant	158.b.45	Iniurias omnium prohibere qui debeant	114.b.22
Incivilitatem nostram quam seuerè puniat Deus	555.b.55	Iniuriam cui fecimus non fidendum.	134.a.5
Incredulitatem nostram quam aquo animo ferat Deus	197.b.17	Iniuriam sibi illatam nemo priuata autoritate vindicare potest	593.b.28
Indigentia experta optimae pietatis magistra	259.a.57	Iniurias non vlsci quantum prohibeatur	387.b.5
Indigentia rerum temporalium quid vtilitatis afferat	578.b.67	Iniurias in iudicium Dei referre sanctis commune	482.a.40
Industria humana quantum valeat	206.a.5	Iniustum qui necat non minus benedicatur quam qui iniustum extollit	312.b.33
Ineptus natura quomodo aptissimos reddat Deus	197.b.30	Iniustos non audit Deus, sed eos qui ab aliquo iniuste grauantur	191.b.44
Infamia multos à peccato auocat	28.b.27	Innocentes quantum tueri praecipitur	602.b.60
Infermentatorum solennitas apud Iudaeos	405.b.10	Innocentes causam suam non audent defendere	147.b.62
Infirmi tatem nostrarum quae sit causa	231.a.13	Innocentes quare flagellat Deus	318.b. per tor.
Infidelis non debet esse fidei iniurius	412.a.22	Innocentes in miserijs quid soletur	322.b.13
Infidelis homo quomodo ad fidem alliciendus	453.b.23	Innocens et si se offerat pro peccatore puniendum, puniri non debet	160.a.10
Infideles bonis quibusuis à Deo spoliantur	87.b.53	Innocentium voces apud Deum quid valeant	99.a.10
Infideles delinquentes legum seueritati traduntur	412.b.60	Inobedientia nostra quibus demonstratur	269.b.57
inter infideles morari quidem periculosum	626.b.17	Inobedientia quorum malorum causa	231.a.10
Infidelibus sacra mysteria non sunt tradenda	221.a.31	Inopia quam aquo animo ferenda, exemplo probatur	74.b.47
Infidelium consortio esse homini multum prodest	145.b.5	Inopiam aquo animo ferre quid profit	114.b.25
ingenium quid excitare soleat	124.a.14	Insule nomen incertae significationis apud Hebraeos	67.a.65
ingenium hominis quam subtile	71.b.54	Instrumenta artificum duplicia	19.a.17
Ingratitudo qualem malum sit	83.a.39 & 220.b.65	Intercessio sanctorum quantum imploranda	107.a.46
Ingratitudo nostra quomodo arguatur	220.a.59	Inuenta quo pacto restituenda sint	609.b.55
Ingratitudo hominis erga Deum	233.a.5 & 418.a.30	Invidia quantum malum sit	38.b.10
Ingratitudo hominum quanta sit	309.a.42	Invidia hominum in proximum	13.b.36
Ingrati animi quid sit	37.a.47	Invidia quae mala pariat	114.b.35
Ingrati consuetudo quae sit	486.a.56	Invidia peccatum simul cum mundo inceptum	27.b.53
Ingratorum mos quae sit	472.a.5	Inuidia effectus	142.a.35
Ingratis non auferenda beneficia	177.b.15	Inuidia mali exempla	142.a.15
Ingratis merita exprobrare quanta voluptas	555.a.3	Inuidia motus in brutis animantibus	27.b.50
inimici Dei bonis successibus credere non debent	227.a.15	Inuidia effectus	462.b.55 & 463.a.5
inimici Dei quibus debellantur	266.b.60	Inuidiam non prodere difficile	142.a.13
inimicum quando liceat occidere	253.a.5	Inuidus in quam minimis rebus vindictam exerceat	114.b.49
ex inimicorum praeda dona Deo fiebant ac Israelitis	78.b.50	Inuidi quo flagello torquentur	463.b.15
inimicorum vindictam qui cupiant	106.a.56	Inuidorum poena quae sit	188.b.20
inimici Dei quam varijs modis puniantur	227.a.20	Inuidos quibus tormentis afficiat Deus	142.a.20
inimicos misericordia vtendum	53.b.44	Inuidere alijs spiritalia quam vtile	119.a.30
inimicos cum vexari videmus, ne nos sanctiores ijs arbitremur	581.a.25	Iob iustitia quare à Deo laudatur	316.a.55
inimicos iustorum quales Deus reddat	230.b.55	Iohannes Baptista cur locustis vitam degit	366.a.1
inimicos duobus de causis Deus nobis relinquit	267.a.2	Ioseph fratrum inuidia	38.b.13
pro inimicis quomodo sit orandum. ibid.		Ioseph somnium etiam in patre impletum	158.a.34
iniqui causa boni omnia sua perdunt sapè	79.a.46	Ioseph terra commedatur à pretiosa calorum influenza	643.b.57
inimicis bona potius narranda quam mala	240.a.67	Ioseph non omnia beneficia in Regem, sed in Deum retulit	153.a.46
inimicitiae memorari modici animi conditio	265.a.36	Ioseph somnium quomodo intelligatur	139.a.60
iniqui homines venenum mundi	42.b.30	Ioseph constantia in mulierem	147.a.48
iniqui opera Sanctorum obscurare nituntur	205.b.39	Iosue voci Sol & Luna obediere	139.a.60
iniqui nunquam è vita egredi vellunt	137.a.12	Ira in innocentes saniens	38.a.35
iniquorum opera reprobat	99.a.5	Ira quantum hominem excacet	91.a.25
iniquorum verba quam inconstantia	265.b.10	Ira quam caca passio sit	38.a.33
Iniquus nihil perniciosius	291.a.50	Ira passionibus quomodo medemur	65.a.3
ab iniquis quam vltionem petat Deus	38.b.5	Ira recordari non debemus	248.b.2
iniquitas quantum noceat	248.b.7	Iratatus qua via placari possit	312.a.53
iniquis iusti timori sunt	128.a.18	Iratatus Deus melior quam propitius homo, aut Angelus	322.b.20
iniuria quae cauenda sint	79.a.46	Iratatus quomodo vindicta delectetur	118.a.25
iniuria gratis condonanda	253.a.35	Iratati homines in quos mala sua referre soleant	233.a.30
iniuria Dei causa nullius acceptionem habere debemus	312.a.13	Iratati homines quando ab ira quiescant	306.a.45
iniuriam gratis condonare quae conditione voluerit Deus	251.a.55	Iratati homines quos gestus habeant	32.b.26
ad iniuriam vindicandam qui audaciores sint	134.a.31	Iratatum hominem cum videmus ira indulgendum	312.a.53
iniurijs quibus compensare debeamus	75.a.19	Irato occurrere quam periculosum	201.a.58
		Irafcu merito non est peccatum	214.b.28

ad patres, id est, mori	177. b. 50	Iudæi mendaciorum mali artifices	521. a. 33
irregularitatis poena ex homicidio causata vnde origine duxit	539. b. 36	Iudæi orantes cur mundent corpus	134. b. 10
Isachar tribus literas colebat	644. b. 24	Iudæi quomodo computent menses	214. b. 55
Israel filiorum nomina ad quid inserta vestibus sacerdotum	29. b. 26	Iudæi attonsi incedebant	444. a. 12
Israel mortuus fratribus superstitibus	109. b. 12	Iudæi quem modum obseruent benedicendi mensam	579. a. 60
Israel quare dicitur filius Dei	196. b. 6	Iudæi quomodo se redimebant à voto	423. a. 40
Israel quare dura cervici vocatur	312. b. 25	Iudæi Trinitatis mysterium negant	181. a. 53
Israel quare filius Dei dicitur 196. b. 7. quare primogenitus	196. b. 7. ibid. 14	Iudæi vsque hodie duplex anni initium habent	215. a. 5
Israelita qua parte mare transferunt	224. a. 10	Iudæi quare multa de nomine Dei somniant	193. b. 6
Israelita quantam patientiam tolerarunt in circuitu montis Seir	558. b. 55	Iudæi quando seruari incipiebant	47. a. 4
Israelita quomodo in Aegypto ardebantur	192. b. 49	Iudæi oraturi, cur manus & pedes lauabant	244. a. 55
Israelita quare inepti ad arma tempore Mose	127. b. 40	Iudæi quare filij Israel dicuntur	241. a. 60
Israelita quandiu in Aegypto habitavit	81. a. 37	Iudæi quam misere decipiantur in obseruatione sabbathi	323. b. 12
Israelita quare terram promissam non sunt ingressi 551. b. 50	551. b. 50	Iudæi quanto tempore ab Aegyptijs afflicti fuere	193. b. 14
Israelita quare numerabatur à 20. annis & supra 523. b. 65	523. b. 65	Iudæi quomodo immolabant filios & filias idolo Molech	385. a. 50
Israelita an viderint Aegyptios submersos in mare	226. a. 20	Iudæi cum mactabant boues omnia tuta putabant	370. b. 60
Israelita filij Dei & semen Dei	395. a. 40	Iudæi valde solliciti ne in festo expiationis casus aliquis summo Pontifici contingeret	370. b. 8
Israelitarum dispositio in pugna	430. a. per tot.	Iudæi cur dicantur rebelles	496. b. 54
Israelitarum numerus cum ab Aegypto egredierentur	428. b. 30	Iudæorum vestes peculiare cum precibus vtiuntur	477. a. 5
Israelitis an dua columna fuerint quando egressi sunt ex Aegypto	225. a. 15	Iudæorum precepta faciendi & non faciendi	341. a. 50
Israeliticus populus inter alios à Deo numeratus	41. b. 45	Iudæorum superstitiones in quibus	222. per tot.
Italia femina quo velo se operiant	106. a. 5	Iudæorum festa quam ob causam fiebant	532. b. 50
Iter cum consecimus gratias Deo debemus offerre	132. a. 59	Iudæorum articuli fidei tredecim	57. a. 67
Iubilæus annus qui vocabatur	149. b. 57	Iudæorum numeratio dierum in rebus prophanis à Septembri	54. a. 67
Iubilæum quare sic dictum	242. b. 20	Iudæorum precepta affirmatiua & negatiua	381. a. 10
Iuda prudentia multis in locis commendatur	157. b. 26	Iudæorum segmenta de nomine Iehoua	15. b. 55
Iudæus potest seruum suum pecunia emptum ad circumcissionem cogere	220. a. 12	Iudæorum immunditie cur vesperi cessabant	366. a. 17
Iudæus in Christum contumeliosus	587. b. 20. & 599. b. 45	Iudæis simplex fornicatio concessa	27. a. 10
In Iudæum libri Nizaon authorem	599. b. 60	Iudæis cur Dominus se inimicum pollicetur	266. b. 40
Iudæi quem damnarunt, non ad supplicium statim ducunt	588. a. 20	Iudæis quedam prohibentur qua alias licita erant	562. a. 10
Iudæi votis quomodo se astringebant	424. b. 60.	Iudæos qua prapriè damnatione punire voluit Deus	317. a. 50
Iudæi quomodo habuerint precepta Dei tam ceremonialia, quam iudicialia	230. a. 22	Iudæos quare in desertum adduxit Dominus	243. a. 52
Iudæi ad lapides proni	236. a. 50	Iudex legibus tantum punire debet	175. b. 43
Iudæi fructores fœderis initi cum Domino	319. a. 23	Iudex nihil sine scriba facere potest	175. b. 44
Iudæi stantes orabant antiquitus	357. a. 67	Iudex qualis, tales & ministri eius	360. a. 20
Iudæorum orationes super hircum quatuor modis	379. a. 60	Iudicis munus quod sit	476. a. 60
Iudæi quare mortem Christi festinarunt	588. a. 20	Iudicis iusti aequitas in homicidas	64. b. 59
Iudæi an possint aliquid addere, aut detrabere de lege	562. b. 67	Iudici quam necessarium sit Hominiū causas cognoscere	555. a. 52
Iudæi per nouas lunationes menses incipiunt	319. b. 46	Iudici duo maxime necessaria	486. b. 10
Iudæi quandiu in Aegypto mansere	217. b. 50	In Iudice quid magis sit expetendum	241. a. 20
Iudæorum superstitiones de fermenti cessatione	216. a. 60	Indices Hebræorum tredecim in qualibet vrbe	595. a. 2
Iudæi vbi que gentium duos dies nunc solent celebrare	407. a. 15	Indices sacerdotes secundum antiquos qui erant	597. a. 13
Iudæi verberare solebat reos coram Iudicibus	617. b. 10	Indices quales esse debeant	241. a. 12
Iudæi cur Deum propinquorem habuerint quam cetera gentes	562. a. 66	Indices quas penas reis debeant imponere	30. b. 22
Iudæi eo tempore quo Deus eis beneficia contulit eum eijcere conati, ex vet. & nouo Test.	309. b. 50	Indices verbis mendacibus credere non debent	260. b. 55
Iudæi faciles in repudiandis vxoribus	614. b. 30	Indices daturi penas propter mala impotentibus inflicta	85. a. 26
Iudæi significata nominum mendicant ab Arabibus	131. b. 40	Indices vnicuique debere seruare mensuram	197. b. 2
		Indices timidi valde esse debent in iudicando	528. b. 35
		Indices quo pacto in vitia animaduertere debeant	48. a. 52
		Indices nihil à reis accipere debent	132. a. 30
		Indices an mali vindicare debeant	191. a. 62
		Indices quantum debeant esse inflexibiles in ius dicendo	249. b. 30
		Indices legibus potius quam placitis volunt iudicare	526. a. 39
		Indices vnicuique mensuram seruare debent	197. b. 3
		Indices	

Iudices quare virga recta vtebantur	197. a. 69	Iurandum inter gentes diuersa religionis quid valeat	128. a. 34
Iudices quare dii vocentur	219. b. 27	Iustificari nostra iustitia vult Ecclesia contra Hereticos	82. b. 64
Iudices ad omne hominum genus parati esse debent	528. b. 15	Iusto nihil est audacius	29. a. 24
Iudices multiplicandi secundum causarum difficultatem	241. a. 32	Iustum verbis malis criminare non debemus	159. b. 34
Iudices quare virga vtebantur	197. a. 67	Iustus homo qui dicatur	45. a. 38
Iudices tria prapriè debent obseruare	239. b. 40	Iusti certiores bonorum, vt bis latentur	130. b. 15
Iudices parati semper esse debent ad iudicandum	241. a. 38	Iustus vere qui suam non propter se, sed propter populum gratiam requirit	316. b. 35
Iudicium scientiam quare non requisivit Moses	241. a. 20	Iustus habet figuram sphericam	127. a. 25
Iudicium potestas puniendi homines	523. a. 53	Iustus etiam in arca aperta peccat, Prouerb.	244. a. 30
Iudicium sex conditiones à Mose requisita	239. b. 27	Iusti quam timendi sint	559. b. 7
Iudicium preclara distributio à Mose facta	241. a. 30	Iustum domum habere quid vtilitatis sit	147. b. 7
Iudicium erat mala illata vindicare apud antiquos	251. a. 62	Iustum mala attingere quam difficile sit	82. a. 24
Iudicium admonitio in criminosos	38. b. 38	Iustum maledicere quam periculosum	117. b. 40
Iudicibus quanta obedientia parendum sit	597. b. 63	Iusti in omni opera non peccare contra Lutheranos	126. b. 36
Iudicibus quis modus detur impios puniendi	504. b. 22	Iustum nemo potest decipere	127. a. 25
Iudicibus maledicentes qua poena puniuntur	258. a. 30	Iusti viri nihil meritis suis tribuunt	107. b. 11
Iudicium de quibus nobis permittatur	370. b. 40	Iusti quo pacto beneficia Dei exalcentur	579. a. 20
Iudicium quid sit	571. a. 50	Iusti ab iniustis, & in vita & in morte separari volunt	103. b. 42
Iudicium mortis alicui esse, est cum esse dignum morte	177. b. 55	Iustus qualiter peccata fratrum defleat	162. a. 29
Iudicium non peruertendum	389. b. 25	Iusti quid valeant locis in quibus sunt	486. b. 13
Iudicium qua peruertere soleant	596. a. 40	Iusti quomodo iustitiam ostendere velint	124. b. 20
Iudicij iusti Dei consideratio	214. b. 13	Iusti nunquam concludi possunt	226. a. 55
In Iudicio quorum reddenda ratio	38. b. 15	Iusti qualiter curent seruare precepta	53. b. 68
Iudicia Dei quam occulta	83. a. 50	Iusti viri conditiones	60. b. 3
Iudicia quam ob causam nobis imponuntur	231. a. 12	Iusti quanta cura Deo sint	195. a. 55
In Iudicij nihil mendacij perniciosius	264. b. 50	Iustorum res qualiter curet Deus	96. b. 5
Iudicandus nemo ex sola infamia	91. a. 51	Iusti in quibus Deo obediant	114. a. 66
Iudicandi modus apud Hebræos	595. a. 10	Iusti contouersias nequeunt tolerare	76. a. 37
Iudicare pro punire vsurpat Hebræis.	81. b. 3	Iusti coram Deo qui dicantur	50. a. 12
Iulij Casaris mors honesta	176. a. 10	Iusti etiam peregrini & aduena quam potentes	79. a. 60
Iumentorum pabula potius quam cibum nostrum curare debemus	107. b. 24	Iustus quot bona acquirat vno bono opere	64. b. 5
Iumentorum damnatum agris illatum integrari preceptum	254. b. 10.	Iustorum ablutio signum punitionis mundi	42. b. 15
Iumentorum & reptilium discrimen apud Hebræos	344. b. 26	Iusti quid consanguineis suis valeant	76. b. 5. & 582. b. 15
Iuncum dicitur quia terminare solet flumina	264. a. 33	Iustis quando plures fauores ostendat Deus	316. a. 60
Iuramentum quid sit, secundum Theologos	534. b. 16	Iusti & sancti sunt laquei impijs	213. a. 10
Iuramentum sub sermore cur faciebant antiqui	104. a. 30	Iustos malis placere velle non vult Dominus	201. a. 68
Iuramentum quando malum, & quando non	574. b. 15	Iusti ad ostendenda beneficia diuina quasi impossibilia solent ostendere	88. a. 12
Iuramentum falsum non impunitum relinquit Deus	349. a. 40	Iusti quam cura sint Deo	127
Iuramentum quid sit	573. b. 10	Iustorum mos in beneficijs enumerandis	107. a. 33
Iuramenta propter peccata que fiebant apud Iudæos	346. a. 50	Iustorum orationis quanta vis	236. b. 60
Iuramentum quomodo fieri solebat apud Iudæos	245. b. 58	Iusti quomodo dies suos addimplcant	106. b. 35
Iuramenta maiorum quam bene seruari debent	223. b. 40	Iusti portare solent iustitiam iustorum	76. b. 10
In iuramentis & promissis quam cauti esse debeamus	107. a. 25	Iusti quid prestent fratribus & consanguineis	198. b. 22
Iurandi mos Iudæorum	573. a. 40	Iusto maledicere quid piaculi sit	74. b. 16
Iurandi modus antiquorum	78. b. 66. & 568. b. 20	Iustorum honorem quantum curet Deus	96. b. 15. & 127. a. 12
Iurandi modus sanctorum antiquus	235. b. 54. & 639. a. 50	Iustorum consanguineis condonat Dominus	94. b. 54
Iurandi modus apud Indos	104. a. 53	Iustorum iniurias quam acriter Deus vindicet	75. a. 23
Iurare quomodo solebant antiqui	164. b. 60	Iustorum fiducia erga Deum	197. a. 30
Iurandi Dei modus multiplex	235. b. 40	Iustorum opera Deus exaltat	99. a. 5
Ius naturale antiquorum circa gradus consanguinitatis	386. a. 67	Iustorum gratia quid Dominus facere soleat	94. b. 55
Iurisprudencia Doctores vnde quasdam leges mutuati sunt	259. a. 8	Iustorum causa Deus parcat peccatoribus	53. b. 2
Ius dicere, id est, diuidere ab Hebræis.	476. a. 53	Iustorum omnia membra oculata sunt	167. a. 30
		Iustorum iniuria quam cauenda	79. a. 45
		Iustorum & iniustorum peculiaria verba	265. b. 5
		Iustorum maledictiones quam efficaces	508. a. 31
		Iustorum vsque ad iumenta saluat Deus propter ipsos	214. b. 18.
		Iustos qualiter Deus diligit	226. b. 68
		Iustorum semen multiplicare gaudet Deus	111. a. 63
		Iustus quam difficile omnia postulata neges	317. a. 20
		Iustos quanti faciat Deus	74. b. 14
		Iustorum	

I N D E X.

Iustorum verba in iustificando aut damnando aliquem 261.a.10
 super Iustos quantum gloriari debeamus 207.a.66
 Iustorum labores & dolores quomodo consideret Deus 194.b.31
 Iustorum orationis vis 208.a.10
 Iustos quanti faciat Deus 69.a.4. & 91.a.64
 Iustorum successu gaudendum est 79.b.15
 Iustos in hac vita non satiat Deus 562.b.10
 Iustorum fiducia erga Deum 197.a.35
 Iustos in infinitum multiplicari vult Deus 53.b.37. & 136.b.34
 Iustos quantum diligit Deus 49.a.30
 Iustos etiam temporalibus bonis iucundos facere solet Deus 177.b.18
 Iustos ad infima deiici permittit Deus 141.a.50
 Iustus quantum auxilio sit Deus 59.a.66
 Iustus qualiter bona accumulet Deus 88.a.8. & 94.a.40. & 562.b.3
 Iustus coniungi quid valeat 76.a.27
 Iustus raro mala improuisa euenire 83.a.60
 Iustus viris nihil faciendū esse sine Dei consilio 163.a.28
 Iustus vitam solet prolongare Deus 111.b.15
 Iustus quanta toleret Deus 88.a.10
 Iustus aliquando de medio tollit Deus ne incidant in peccatum 497.b.3
 Iustitia vt lenis & aspera videatur 197.b.14
 Iustitia serpenti comparata 197.b.10
 Iustitia ministros hospitio recipere quā bonum sit 94.a.47
 Iustitia quos defectus osculet 29.a.69
 Iustitia quantum iustus respondeat 124.b.22
 Iustitia Domini consideratio 172.b.63
 Iustitiam qui despicunt, sentient eam serpentem 197.b.18
 Iustitia Dei mira consideratio 315.a.3
 Iustitia virga Moysi comparatur 197.a.60
 Iustitia cum serpente elegans comparatio 197.b.8
 Iuuenis in sacrificiis integer comburebatur 342.b.15
 Iuuenulam seni iunctam concipere cōmune est 85.a.15
 Iuuenis quaquiter à iustis parentibus edocētur 108.a.15
 Iuuenes à negotijs arduis exclusi 106.b.43

L

LABIUM cuiuscunque rei extremitas ab Hebr. 226.a.1
 Labor noster cassus sine Dei adminiculo 556.a.50
 Labor hominis vanus sine influentijs diuinis 21.b.23
 Labores quam aequo animo ferendi 457.b.43
 Laborum merces quibus restitatur 195.a.58
 Labore qui possunt viuere, non expectent alterius prouisionem 59.b.60
 Lacerta genus reptilis 365.a.23
 Lachryma piorum munus erga peccatores 523.b.4
 Lachryma & importuna preces quid valeant 113.a.3
 Latitia quos participes facere debeamus 121.a.15
 Lais ciuitas in Neronam vocata 78.a.24
 Lamech fuisse homicidam probatur. 35.b.35. pater pastorum. 34.b.55. occidit filium suum propter duo. 35.b.40. non occidit Cain, vt quidam putant. 36.a.6. eius vxores homicidio obiurgabant. 35.b.45. primus qui duas vxores accepit 34.b.40
 Lamentationes mortuorum cum cantoribus olim fiebat 497.a.45
 Lamina Sacerdotum vet. Test. inscriptio 290.a.24
 Lapidis pretiosi & gemma vnde ad nos deuebantur 67.b.50

Lapidis memoria qui vocabantur 286.a.15
 Lapidum pretiosorum nomina Hebraei ignorant 18.a.60
 Lapidum collectio quid significabat olim 128.a.20
 Lapidum pretiosorum plenitudines quae sint 287.b.30
 Largitas Dei quanta 12.a.30
 Lacus aut à quibusdam luculus 363.a.45
 Lassis cum victu occurrendum est 79.b.7
 Latronis boni conuersio 22.a.42
 Laterem dealbare vnde 70.b.13
 Laterum genus apud Lusitanos duplex 199.b.50
 Laterum & cementi modum qui repperunt 71.b.57
 Laterum diuersitas 70.b.20
 Lateribus loco lapidum qui vtebantur 70.a.59
 Latinorum mos in commendatione hominum 68.a.53
 Laus hominum de quibus rebus esse debeat 582.b.40
 Laus coram quibus obseruanda 74.b.66
 Lecti asperitas ad diuinas locutiones quā commoda 119.b.34
 Legalia multa ante scriptam legem seruata 30.a.59
 Legumina homini data 11.b.37
 Lepra quomodo corrodit carnes 462.a.66
 Lepra vt inueterata iudicaretur quatuor requirebantur 368.b.26
 Lepra iudicium cur penes sacerdotem, non autem medicum situm fuerit 368.a.24
 Lepra signa quatuor certissima 368.b.50
 Lepra cognoscenda modus sacerdotibus demonstratus 368.a.60
 Lepra triplex apud Iudaeos 368.a.5
 Lepra morbus non casu Hebraei accidit, sed à Deo immisus est 372.b.10
 Lepram vestium & domorum solum euenisse, secundum quosdam. 370.a.10
 Lepram cur solum inter contagiosos morbos Deus prohibuit 370.b.10
 Leprosus quatuor signis se ostendere tenebatur 369.b.50
 Leprosus homo quomodo sit mundandus 371.a.63
 Leprosi immunditia peccatum vocari 180.a.32
 Leprosus quae musca infesta sint 263.b.68
 Lesbos insula maris mediterranei 67.a.38
 Lex debet esse communis 221.a.36
 Lex ante promulgationem à quibus obseruabatur 50.a.68
 Lex via vocatur ab Hebraei. 383.b.17
 Lex vetus solum promissio vitae temporalis, lex vero noua aeterna 383.b.40
 Lex iusti doloris vindictam sumens 62.a.57
 Lex digito Dei scripta quam commendabilis 304.b.14
 Lex panas culpis aequans aquisima 253.a.60
 Lex, Partus sequitur ventrem vnde ortum habuerit 249.b.10
 Legis obseruatores quare iusti dicebantur coram Domino 615.b.25
 Legem in quatuor locis nos habere vult Deus 574.a.63
 ad legem Primogenitorum sanctificationis duo necessaria erant 222.a.14
 Leges sacras docendi munus sacerdotibus demandatum 360.b.16
 Leges vt memoria retineantur debent esse scriptae 570.b.60
 Leges cum tempore mutantur 360.b.19
 ex Lege veteri an aliquis poterat iustificari 172.b.66
 Leges Dei lapideae quantum duratura 304.a.60
 Leges Domini frangere quam graue sit 622.b.35
 Leges quando irridentur 30.b.23
 Leges dupliciter considerari possunt 383.b.10
 Leges sexcenta & tredecim quas seruare tenebantur Israelitae 28.a.64
 Leges qui condunt quid prius ostendere debeant 386.b.34
 Legibus

I N D E X.

Legibus qui sint adiungendi 30.b.30
 Legum diuinarum obseruatoribus quae promittantur 266.b.53
 Legum omnium Principum primordia de testibus adhibendis 549.a.13
 Legislatoris Dei prudentia 248.a.25
 Legislatores amorem & timorem proponere debent subditis 565.b.67
 Legislatores pauperum habere rationem quātum adstringantur 361.b.64
 Legislatores quae vitia magis prohibere debeant 392.b.34
 Leuare caput est Hebraei numerare 523.b.50
 Leuita quanto tempore ad ministrandum accedebant 448.b.3
 Leuitarum duplex ministerium 436.b.17
 Leuitarum numeratio ab alijs discrepans 432.a.22
 Leuitarum supputandi modus 428.b.52
 Leuitarum munera quae 431.b.28
 Leuitis redemptio perpetua cur permittebatur 415.b.20 & per totum.
 Leuitis quando decima dabantur 620.a.29
 Liber homo si patiat se vendi, seruus efficitur 416.b.5
 Liberum nostrum arbitrium quale sit 33.a.56
 Liberum procreatio quantum grata Deo 42.a.46
 Liberalitas Dei in quibus manifestetur 233.b.30
 Liberalitas Dei in muneribus seruatorum suorum 87.a.30
 Liberalitas Dei quanta 22.a.22
 Liberalitas Dei quibus expendatur 317.a.3
 Libertas Israelitarum à peccatis quibus significabatur 379.b.30
 Libertas quanti facienda sit 252.b.28
 Libertas quae maior sit 28.a.36
 Libertas propter peccatum mulieri adempta 26.a.22
 Libertatem qui plaris faciant, quā vitam 258.b.58
 Liber Niz. non plenus blasphemis in Christum 599.a.45
 Liber Dei in quo omnes iusti numerantur 309.a.60
 Liber generationis humanae solus à Deo seruatus 42.a.11
 Libri bellorum Dei & iustorum temporis iniuria perire 500.b.55
 Libelli repudij forma apud Iudaeos 614.b.10
 Libido virorum ex ministris dominas facit vxores 22.b.11
 Libido hominum punita 92.a.33
 Libido quā fera sit 523.a.60
 Libidinosi & incestuosi homines 45.b.63
 Ligare ligamen super animam, id est vouere 177.b.58
 Ligna Sittim quare non comburebantur ab igne sacrificiorum 282.a.19
 Liguurium gemma è Lincis vrina coacta 287.a.50
 Linea vnde dicta 8.a.2
 Lingua grauis, id est, non expedita ad loquendum 195.b.64
 Lingua pro re sumpta 214.a.21
 Linguam vnam in orbe cur voluit Deus 71.b.46
 Lingua Hebraica aut Chaldaica ante diuisionem erat 70.a.22
 Linguarum diuersitas incommoda 71.b.50
 Linguarum diuisio ante turris adificationem 67.b.56
 Linguarum diuersarum professores ex Concilio Viennensi constituti 178.b.74
 Lites iusti ferre non possunt 76.a.37
 Litigandum cum quibus non sit 85.a.35
 Locus ad viuendum quis deligendus 111.b.55
 Loca sancta quae reuerentia sint calcanda 194.b.10
 Loca diuino cultui applicata quā metuenda sint 119.a.62
 Loca precibus & sacrificijs aptiora 237.a.1
 Loci consuetudines laudabiles seruare optimum est. 121.a.19
 Locorum descriptiones cur fieri praeceperit Deus 554.b.60

Locorum in quibus Deum offendimus meminisse debemus 236.a.24
 Locutio soli homini concessa 23.18
 Loqui ad faciem quid sit Hebraei 313.b.18
 Loqui facie ad faciem quid sit 567.a.56
 Loqui facie ad faciem sine visu an possimus 269.a.8
 Loqui ad cor quid sit 132.b.6
 Ioth propter Sodomitas substantiam amisit 79.a.50
 Ioth non propter merita, sed Abraba causa liberatur à subuersione 93.a.45
 Lucernas emungere & componere quorum olim erat 284.b.55
 Luci arbores qui dicebantur 319.b.14
 Ludum quae sequi soleant 310.b.45
 Luna cur non dabit lumen in Iudicio 39.b.26
 Lutherani nihil sine verbo Dei expresso admitti volunt 37.b.32
 Lutheranismus dogma quorum malorum causa 600.b.40
 Lutheranismus redargutio 37.b.32
 a Lutheranis quibus in rebus discrepamus 82.b.62
 in Lutheranos sanctorum reliquijs detrahentes 647.a.7
 in Lutheranos dicentes sanctos non orare pro nobis 207.a.66
 in Lutheranos de multis fidei articulis 565.b.30
 in Lutheranos dicentes Confessionem esse communem 345.b.20
 in Lutheranos de peccatis iustorum 12.b.36
 in Lutheranos sanctos pro nobis intercedere negantes 459.b.65
 in Lutheranos de meritis Sanctorum 177.a.13
 in Lutheranos dicentes non licere cultus instituire sine Dei expressis verbis 359.b.60
 in Lutheranos putantes opera non iustificari 574.b.45
 in Lutheranos libertatem hominis negantes 585.a.40
 Lux à tenebris diuisa 6.b.22
 Lux aquae similis 18.a.22
 Lucis creationem examinavit Deus 12.b.27
 Luxuria ad quid hominem trahat 522.b.67
 in luxu superfluitas quomodo obiurgatur 310.a.50
 Lydaus praeceptor auctoris ad intelligentiam lingua Hebraeae 179.a.62
 Lydy vnde orti 68.b.12. sagittandi arte praclari. ibid.

M

MACEDONAE vnde orti 67.a.33
 Magdalena ad Christum inornata accedens, quale exemplum humilitatis faminis praebeat 316.a.28
 Magdalene poenitentia 22.a.42
 Magi quo pacto daemones alloquantur 514.b.28
 Magia species Pithonis qua cranium mortui consulitur 391.b.34
 Maiores natu apud Israelitas principes 429.a.46
 Maiores natu minores fratres in absentia patrum arguere tenentur 142.b.20
 ad Maiores quanto Deus erigit tanto considerare debemus infirmiora nostra 195.a.13
 Maiorum promissiones quam accurate seruari debent 223.b.40
 Maioricatus ortus vnde 107.b.40
 Malum pro minus bono sumptum 423.b.15
 ad Malum quae possunt incitare quo pacto euellenda 266.b.44
 Malum quibus ignotum non esse debeat 191.b.15
 Malum statim punitio sequitur 38.a.54
 Malum nullum homini casu euenire 253.a.5
 Malum permittente Deo non sit, nisi ob aliquod bonum 39.b.27
 Malum hominum commune quod sit 82.a.36
 Malum

I N D E X

Malum vult sibi duos oculos frangi, vt alteri frangatur vnum 29.b.40
Malus quocunque se vertat, fert maledictionē 626.a.60
Malus in peccato desiderat socium 29.a.20
Mali qui maiori punitione indigeant 220.b.55
Mali nullo modo possunt bonos ledere 236.a.65
Mali volunt facere Deum malaram voluntatum vindicem 514.b.5
Mali propter vnum iustum perdita recuperant 79.a.46
Mali qua mente bona faciant 99.b.2
Mali quanto prosequantur odio iudices aut magistratus 191.a.64
Mali sicco ligno que cito deuoratur, cōparati 194.a.59
Mali ad penitentiam currunt quando nulla est spes salutis 213.a.15
Mali conditio que sit 22.b.1
Mali quos in sceleribus sibi adiungant 142.a.56
Mali opera imperfecta relinquunt 21.4
Mali mala sua nonnunquam solent prophetare 213.b.33
Mali quomodo mala sua iuuare possint 205.b.69
Malorum suorum authorem Deum qui faciant 201.b.5
Malorum consilia non sunt audienda 207.b.50
Malorum nostrorum ex alijs deterioribus malis medicina 508.a.15
Malorum puniatio sacrificium Deo 412.b.44
malorum occasiones quam diligenter amputanda 233.b.65
Malorum impedimenta facile sortiuntur effectum 142.a.15
Malorum letitia in quibus sit 142.a.45
Malorum exemplum 79.b.32
Malorum munus quale sit 177.b.12
Malorum coniunctio quam mala sit 177.b.19
Malorum praesentia quare periculosa 555.b.27
Malorum artifices omni peste deteriores 42.b.41
Malorum congregationes dissoluenda 72.a.30
Malorum consortia quam cauenda 322.b.37
Malorum authores ignorare velle debemus 83.a.30
Malorum esse exemplar extremum malum 134.a.34
Malorum prima causa inuestiganda 29.b.32
Mala propter duo nobis Deus infligit 226.a.60
Mala Dei recusantes peiora acceptos, exemplo confirmatur 267.a.25
Mala maiora parato licere facere duobus exemplis probatur 142.a.30
Mala qua Deus facturus est quomodo prius minetur 198.a.52
Mala qua patimur audire desiderat Deus 99.a.30
Mala quam exacte & oculatē Deus auertat 191.b.56
Mala qua prae-textu pietatis sunt perniciosissima 265.a.30
Mala vnde procedant sciendum est 83.a.32
Mala raro cūstis ex improviso eueniunt 83.a.60
Mala qua Deus immittit, quam patienter acceptanda 267.a.2
Mala & bona quibus narrare debeamus 240.a.57
Mala que vindicari debeant 619.b.13
Mala nobis imminētia quomodo fugiamus 49.b.11
Mala qua videmus quibus denuntianda sint 141.a.68
Malos à malo tandem cessare debere 83.b.5
Malos in impietate crescere cur sint Deus 201.b.14
Malos pro vultu immolare solet Deus 102.a.23
Malos separare optimum est 72.a.43
Malos ad malum sibi resistere cur permittit Deus 195.a.47
Malis latentibus ac secretis quomodo obuiam eundum 265.a.50
Malis se immiscere quam sit periculosum 221.a.2
Malis que passi fuimus, alienis, succurrere discamus

265.b.35
Malis affuescere malum est 226.b.32
Malis que retributio reddatur 339.a.6
Malis factis quantum cauendum sit 119.a.40
Malis affuesci malum extremum 503.b.37
Malis affici quam dedecorum est 29.a.7
à Malo incepto impij raro desistunt 21.a.47
Mala inclinationes a natura supportanda sunt 60.b.24
Mala agens quid perterere debeant 191.b.12
Maledicere Deo quid sit 26.a.60. & 621.a.42
Maledictiones ijs qui benedicti sunt à Deo inutiles 508.b.12
Maledictiones impiorum ijs in benedictionem conuertuntur 513.a.10
Maledictus qui loni spoliatur apud Hebraeos 116.15
Malefactores panire omnium non est 39.b.14
Malefica mulieres ab Oleastro Inquisitore interrogatae, quid respondere 381.b.46
Malefici quid in memoriam reuocent 191.b.50
Maleficorum artem potius femina exercent quam viri 256.a.50
Malitia homines peccant 28.b.69
in Malitia non gloriandum 124.a.20
Malitia excacat oculos impiorum 94.a.53
malitiam suam astuti vocant sapientiam 188.b.33
Malitia quam timida res sit 142.a.52
Malitia primi seculi quanta 53.b.10
Malitia quantum semper Deo displicuit 253.a.1
Malitia hominum diluuij causa 46.a.10
Mandata Dei qui obseruare debeant 98.b.20
Mandata Dei custodientes qui sint 248.b.5
Mandragora qualis planta sit, ex Dioscoride 122.b.10. eius proprietates. ibid.
Manus scriptura vocatur apud Latinos 70.a.10
Manu valida, id est, punitio grauis. Hebrais. 193.b.59. & 204.b.10
Manus pro labore posita 585.b.43
Manus eleuatio in oratione quid valeat 210.b.27
Manus leuatio firmitatem iuramenti significat 79.a.6
Manus omnem latitudinem vocant Hebraei 133.a.65
Manus quando grauis percutit 226.a.40
in manum aliquid dare quid sit Hebraei 499.a.4
ad manum ire quid sit Hebraei 430.b.60
manum attingere quid Hebraei 416.b.57
manum Domini esse super aliquem est punire 177.b.63
manum pro plaga sumunt Hebraei 545.b.15
manum cum aliquo mittere, id est, iuuare, Hebrais. 259.b.60
manum Domini esse cum aliquo quid sit Hebr. 557.b.37
manum remittere, id est, debitum condonare, Hebrais. 591.b.65
manum attingere pro posse Hebraei vsurpant 443.a.20
manum leuare, id est, iuuare, Hebrais. 202.b.53
manuum coniunctio in blasphemos mos Iudaorum & Gentilium 411.b.60
manuum lauandarum traditio 65.b.20
manuum eleuatio in oratione ab antiquis accepta 237.a.10. ad quid proficit. ibid.
man panis Angelorum 458.a.6
manna quare dicitur panis 231.b.12
mane quot modis accipitur 6.b.67
mare rubrum ventis exsiccatur ad transitum Iudaorum 6.a.21
mare mortuum quod dicatur 264.b.3
mare diuersum 212.a.48
mare Mediterraneum vbi sit 73.b.35. quibus insulis contineatur 67.a.37
mare mortuum mare salis secundum Hebraeos 545.b.29. & 546.a.43

MARE

I N D E X

Mare mediterraneum, cur magnum vocetur 264.b.3
Maris oram incolere vt discamus bonum 647.a.3
Maria virgo excepta à lege Moisaica de partu immunita ex opinione doctorum 366.a.45
Maria virgo habuit etiam colloquium Angeli suspectum 28.a.4
Maria virgo virginitatis votum Domino emisit, licet sine mandato, contra Lutheranos 360.a.5
Mariam Virgo etiam Angelos timuit, vt timere nos doceret 95.a.4
Maria soror Mosi prima cantuum incepit 227.a.60
Maria soror Mosi quare Prophetissa vocatur 229.b.25. potius soror Aaron quam Mosi ibid.
Maritus vxori sua tria debet 252.b.60
Maritus semper dissoluit votum vxoris 534.b.47
Maritus cum vxore quomodo rixari non debet 198.b.13
Mariti vxores debent consolari in tristitia 30.a.34
Marito in quibus non sit obtemperandum 117.a.45
Martyrum mors quam decoranda 149.a.60
Masculus tenebatur corā Deo ter apparere in anno 320.b.33
Masculi nascentis facies est inferne femina verò supernè 187.a.40
Masculorum cum masculis concubitus quam detestandus 263.a.25
Matrem & filiam mutuis donarijs amicas fieri, Prouerb. 112.b.46
Matres olim ex euentis nomina imponebant 31.b.24
Matres quomodo filijs metum incutiant 227.35
Matrum amor singularis in filios 53.b.30
Matrona quibus laboribus se exercere debeat 326.a.60
Matrimonium certis personis praeceptum, & interdictum 550.b.55
Matrimonium in lege veteri aliud atque desponsatio 204.a.5
Matrimonium cum quibus inire non liceat 383.a.20
Matrimonium septennio olim dissoluebatur 229.b.24
Matrimonium sine viriusque consensu fieri non debet 107.b.69
Matrimonium quam onerosum sit 236.a.25
ad Matrimonium homo non sui iuris est 259.a.30
Matrimonium non libidinis causa, sed procreationis institutum 123.b.59
Matrimonium in principio mutili inter fratres & sorores 386.b.10
Matrimonium cultus disparitas non impedit 128.a.44
Matrimonium sine consensu patris olim fieri non poterat 256.a.25
Matrimonium inter iuuenes factum reprehenditur 42.a.38
Matrimonium sine consensu parentum non firmatum, cur voluerit Deus 259.a.26
Matrimonium rescindi non potest 120.b.43
Matrimonij quanta concordia 42.a.15
Matrimonij vinculum non ita indissolubile in lege veteri quam in noua 249.b.23
Matrimonij impedimenta reuelare tenemur 74.a.39
Matrimonij nullas fuisse ceremonias apud priscos 106.a.15
Matrimonia inter absentes male sit 22.b.41
Matrimonia quam festinanter agenda sunt 107.b.60
Matrimonia cum Chananaeis prohibita Iudais 65.b.27
Matrimonia libera esse debent, non coacta 22.b.45
Matrimonia quadam quare Deus prohibuit 386.a.3
Matrimonij actus quando sine peccato fiat 366.a. per tot.
Medici quomodo consolari debeant infirmos 136.b.62
Medicorum expensa lege veteri soluebantur 253.a.30
Medici pro intra sepius vtitur Hebraismus 313.b.35
Medorum potus quale sit 216.a.67

Melchisedec quid significet 78.a.68
Melchisedec quis fuerit 78.a.54. à Iosepho Chananaeus vocatur. ibid.
Mel combustum emittit foetorem 337.b.40
Mel quare in sacrificijs prohibebatur 337.b.32
in Membro virili praecipuum sedus antiquitatis 104.a.40
Membra coitus brutorum similia genitalibus hominis 51.a.15
Memoria qua tradere debeamus 69.b.30
Memphis ciuitas Regum Aegyptiorum 211.a.18
Menachon Aegyptius historiographus scripsit Iudaos infelices fuisse lepra 372.b.15
Mendacio nihil perniciosius in Iudicijs 264.b.50
Mendacium nostri temporis quam licentiosum 264.b.53
Mendacium in iudicijs pessimum 265.a.2
Mendacium quantum sancti patres detestabatur. 74.b.50
Mendaces non ferendi 265.a.5
Mendacia que grauis puniri solebant 437.b.30
cum Mendacibus multis cautelis vtendum 99.a.30
Mensam benedicendi modus apud Iudaos 579.a.60
Menses Iudaei per Lunationes supputant 214.b.49
Mensis à renouare deducitur secundum Hebr. 319.b.44
Mensis triginta dierum, aut circiter à mundi principio 55.b.66
Menses & anni à mundi exordio 55.b.64
Menses vnde inchoant Iudaei 531.a.43
Mensium nomina vnde mutauerunt Hebraei 407.a.30
Mensium nomina apud Iudaos 215.a.10
Mensura Hebraeorum diuersa 295.b.35
Mensura Hebraeorum qua 371.b.60
Mensura Iudaorum quid contineant 530.b.45
Mensura Iudaorum quid contineant 385.a.3
Mentiri conditio propria hominum 514.a.48
Mentiri cuius sit 389.a.45
Mentiri iuratum per nomen Dei est polluere illud 389.b.52
Mentire feminis facile est 91.a.13
Mentiri quid vocet Hebraismus 534.b.60
Mentium diuersitas 93.b.52
mentium Deo non est 321.b.46
Mercator, id est, detractor, iuxta Hebraeos 389.b.33
Mercatoris auribus, Prouerbiū 535.b.33
Mercatorem agere, Prouerbiū 35.b.16
Mercatoribus qui locus proprius sit 175.b.45
merces qua Deus operarios suos soluit 338.b.50
de mercede ante obsequium conueniendum est 120.b.36
Mercenarij antiquitatis locabant operas tribus annis 592.b.25
mercenarios singulis diebus soluere qui teneantur 343.b.65
Mercurius Trismegistus propheta Aegyptius 503.b.14
mercenarij quo pacto soluendo 617.a.5
meretrix, id est, separata 145.a.15
meretrix qua blanditijs ab aliquo pecunias extorsit, obnoxia restitutioni 256.a.18
meretrice, Venetijs operta facie incedunt 144.b.5
meigulus auis 363.b.10
mesia regni dilatatio 295.b.65
mesis quid sit, & quot modis accipitur 262.a.26
mesis extremitates pauperibus eroganda 388.b.12
metalla preiosa Deum non aspernari 281.b.66
meticulosi non est motus incutiendus 558.b.67
milites quam modestē se gerere debeant in exercitio 559.a.10. & 613.b.50
milites qui à bello arceri debent 603.a.5
milites ad certandum que loca eligere debeant 79.a.42
milites fideles quam ob causam diligantur 316.a.60
militum praefecti exercitum sine prauidicio alicuius ducere debent 498.a.45
militibus quos praeficere debeamus 431.a.33

mina

I N D E X.

<i>Mina Dei quam sint timenda</i>	96.b.12	28.a.6
<i>Misericordia & terroribus homines non sunt tractandi</i>	87.a.35	<i>Monitiones Dei qua attentione audienda</i>
<i>Ministri Dei quam honesti esse debeant</i>	293.a.17	640.a.15
<i>Ministri nostri quomodo facilius cognosci possint</i>	314.a.3	<i>Mores extraneorum corrigere quale manus</i>
<i>Ministri mundicia quantum requiratur</i>	400.b.40	240.b.45
<i>Ministri Dei quam delicate nutriantur</i>	338.b.20	<i>Mors hominum dupliciter euenit</i>
<i>Ministri quibus legibus adiungendi</i>	30.b.30	481.a.5
<i>Ministri omnes quare pueri dicti</i>	313.b.21	<i>Mors qua pecunia aestimari poterat</i>
<i>Ministram hilarem eligit Dominus</i>	200.b.4	253.b.13
<i>Ministorum prouentus distincti esse debent</i>	490.a.20	<i>Mortem eorum quos diligimus quantum doceamus</i>
<i>Ministorum principum & Dei diuersa conditio</i>	197.b.55	99.a.10
<i>Ministorum consusio quam vitanda</i>	303.b.44	<i>Mortui extra urbem cur sepeliebantur apud Hebraeos</i>
<i>Ministorum ornatus praeipuus interior esse debet</i>	301.a.67	358.b.50
<i>Ministros quomodo cibet Deus</i>	278.a.60	<i>Mortem quam merueramus in pecora transtulit Deus</i>
<i>Ministri victum qui praestare debeant</i>	13.b.52	335.b.53
<i>Ministrantes Deo quod bonum habeant</i>	227.a.6	<i>Mortui qua modestia plangendi sunt</i>
<i>Ministerio diuino se ingerere omnium non est</i>	484.b.56	177.a.1. & 591.a.34
<i>Ministeria Dei qualia sint</i>	200.b.15	<i>Mortuos plorantium mos apud Iudaeos</i>
<i>Ministeria coacta quantum Deo displicere</i>	626.b.30	358.b.67
<i>Ministerijs quibus grati esse debeamus</i>	107.a.60	<i>Mortuum quem omnino reputent Hebraei</i>
<i>Miracula & alia praecelara Domini gesta non sunt sine laudibus eius videnda</i>	357.b.30	216.b.3
<i>Miracula non curiositate, sed necessitate a Christo facta</i>	205.b.26	<i>Mortuum esse quid sit</i>
<i>Miracula ad quid fieri debent</i>	497.b.42	141.b.10
<i>Misericordia quibus maxime imata sit</i>	191.a.6	<i>Mortuorum lugendorum varia olim consuetudo</i>
<i>Misericordia Domini quibus designetur</i>	91.a.31	497.a.20
<i>Misericordia Dei erga quos extendatur</i>	90.a.40	<i>Mortuos lugentes olim pane fracto consolabantur</i>
<i>Misericordia Dei omne bonum eius</i>	317.a.15	361.a.40
<i>Misericordia in Deo duplex</i>	318.b.40	<i>Mortuos septem diebus lugere mos antiquorum</i>
<i>Misericordia nostra in quibus a diuina distet</i>	90.a.40	176.a.60
<i>Misericordia Dei quibus noscitur</i>	311.a.20	<i>Mortuos plangendi mos</i>
<i>ad Misericordiam cum prouocari volumus, quid cogitandum</i>	259.a.53	102.b.10
<i>Misericordiam quantum Deus multiplicet</i>	54.a.26	<i>Mortuos lugere non impium</i>
<i>ad Misericordiam qua excitent Deum</i>	452.a.43	103.b.12
<i>Misericordes esse in quos non debemus</i>	577.a.36	<i>Mortuos ad mensam lugendi consuetudo antiqua</i>
<i>Misericorum labores qui considerare debeant</i>	191.a.48	606.b.18
<i>ad Misericordiam Deus promior quam ad vindictam</i>	248.a.60	<i>Mortuos lugendi varia consuetudo Gentium</i>
<i>Miseria quantum excitet ingenium</i>	124.a.14	176.b.46
<i>Misericordiarum nostrarum vera consolatio</i>	322.b.13	<i>Mori extra patriam pulchrum</i>
<i>Missa sacrificium quibus in locis celebrandum sit</i>	382.b.10	103.b.9
<i>Mittere manum, id est percutere, Hebraeis.</i>	268.b.60	<i>Mori primum hominem statim cur noluit Deus</i>
<i>Mittere in manu, id est per aliquem</i>	196.a.19	19.a.7
<i>Mittere cum aliquo manum, id est, iuuare</i>	177.b.60	<i>Mori secundum Hebraeos quid sit</i>
<i>Moabitum terra locus sculptilium</i>	317.a.45	109.a.10
<i>Mortuorum qualis sit consolator Deus</i>	98.b.64	<i>Mori aliquem a congregari ad populum suum apud Hebraeos</i>
<i>Molech a Iudaeis Saturnus vocatus</i>	394.b.50	496.b.30
<i>Molech quo pacto incendebatur ut filij immolarentur</i>	385.a.55	<i>Mortuus qui cum liberis viuus dicitur apud Hebraeos</i>
<i>Molestia ob quietem ferenda esse</i>	175.b.45	216.b.8
<i>Mollitiei foeditas quam graue crimen apud Deum</i>	145.b.44	<i>Mortuum hominem sua membra colligere, optimum</i>
<i>Monachorum praeceptorum parsimonia in victu</i>	458.a.42	176.a.8
<i>Monachi quantum Deo placeant</i>	42.a.45	<i>Mosch nunquam uxores aut filios quae fuisse legitur</i>
<i>Monachi ut recipiantur debet membris esse perfecti</i>	223.a.30	236.a.18.
<i>Moneta aurea non fuisse vsos antiquos</i>	103.a.8	<i>Mosch quanti faciendus sit.</i>
<i>Monocoreta ferum animal</i>	512.b.40.	197.b.68.
<i>Mons qui vocetur</i>	192.a.62	<i>Mosch cur vitulum in puluerem redegerit</i>
<i>Mons Choreb ubi situs erat</i>	196.b.67	307.b.42.
<i>Mons Chermion toto sepe anno niuibus operitur, ex Geographis</i>	560.a.60	<i>eius vis orationis, & quam sapienter agat oratorem coram Deo.</i>
<i>Montes qui dicunt non fuisse opertos in diluuium</i>	52.b.30	306.b.10.
<i>Mortales quantum colloquia hominum fugere debeant</i>		<i>uxorem remisit cum in Aegyptum profectus est.</i>

I N D E X.

597.b.68. quoto tempore Deuteronomij explicatio-		debet	223.b.20
nem absoluit. 552 a. 36. fratrem aperte arguit. 360.		<i>Munera sacra quo pacto expendat Deus</i>	446.b.40
b.33. quod scripserit Pentateuchum coniectura. 543.a.		<i>Munera quanti periculi causa sint in hominem</i>	132.a.45
24. an loquens cum Deo faciem eius viderit. 313.b.5.		<i>Munera inter parentes ambrem gignere</i>	112.b.60
cur Sacerdoti praepositus sit, non autem eius successores.		<i>Munerum acceptio iudicibus in vniuersum prohibita</i>	265.b.3
546.b.40. spiritus eius super senes diffusus. 455.b.67.		<i>Munerum ocalis qui respiciant</i>	265.a.62
pradicit tribui Ioseph dignitatem regiam. 644.b.47.		<i>Muneribus nostris nullus defectus insit</i>	13.a.1
faciem eius cur non poterant Hebraei respicere. 321.a.		<i>Muneribus qualiter alliciendi homines</i>	87.a.35
64. zelus eius erga Hebraeos. 191.a.66. magna charitas		<i>Murmurationis vitium quam detestandum</i>	231.a.1
erga populum. 312.a. 59. mira humilitas. 241.a.38.		<i>Murmurationum commune malum quod sit</i>	127.a.55
illo Deum humana facie pertransisse. 315.b.27. in di-		<i>Mus quid</i>	364.b.44
tatum illum lapidibus tabularum qui fabulantur. 317.		<i>Musica diuersorum colorum similes leprosis</i>	263.b.69
a.53. quare illum occidere voluit Deus. 196.b.40.		<i>Musicalia instrumenta qui inuenerint</i>	46.a.3
cornua habere quomodo intelligatur	321.a.56	<i>Mustella quid</i>	364.b.33
<i>Mulier odiosa quantum malum</i>	85.a.20	<i>Mustum quare plenitudo vocatur ab Hebraeis.</i>	258.a.56
<i>Mulier pariens feminam cur duplici temporum spatio im-</i>		<i>Mysteria Dei non omnibus inculcanda sunt</i>	195.a.26
<i>munda erat, quam cum masculum pareret</i>	366.b.60	<i>Mysteria Dei quam reuerenter tractanda sunt</i>	194.a.8
<i>Mulier importuna res in desiderijs suis</i>	147.a.43	<i>Mysteria Dei non omnibus inculcanda</i>	195.a.28
<i>Mulier apud Turcas nisi operta facie apparet.</i>	108.a.25		
<i>Mulier pariens cur immunda dicebatur</i>	366.a.67		
<i>Mulier quam ad mendacium prompta sit</i>	117.b.5		
<i>Mulier si non peccasset, non gestasset satum nouem mensibus</i>	26.a.2		
<i>Mulieres ad pariendum agiles</i>	187.a.53		
<i>Mulieres quam sollicita debeant esse de rebus domesticis</i>	595.b.50		
<i>Mulieres ventriloqua secundum Tertullianum</i>	391.b.40		
<i>Mulieres a concubitu qua prohibeantur</i>	384.a.25		
<i>Mulieres causa multi petierunt</i>	48.a.17		
<i>Mulieri nomen impositum</i>	19.b.4		
<i>Mulieris pregnantis percussio quam sit cauenda</i>	253.a.53		
<i>Mulieris menstruata purgatio</i>	375.a.15		
<i>Mulierum Lusitanarum in die mortis mariti consuetudo</i>	394.a.67		
<i>Mulierum Iudaicarum mos decorandi faciem quotidie</i>	in speculis	329.a.53	
<i>Mulierum Israelitarum deuotio, sua specula Deo offeren-</i>		329.a.60	
<i>tium</i>		30.a.12	
<i>Mulierum iugum graue</i>		48.a.16	
<i>Mulierum deceptio erga homines</i>		13.a.58	
<i>Multa qui praestare possunt, pauca non exhibeat</i>		472.a.32	
<i>Multitudo sine capite incedere non debet</i>		472.a.56	
<i>Multitudini indomita se opponere quam periculosum</i>		310.a.20	
<i>Multitudini praesse quid utilitatis sit</i>		309.b.	
<i>Multitudini inordinata praesse quanta cura sit</i>		60. & 497.b.12	
<i>Multitudinis confusio</i>		41.b.58	
<i>in Multitudinem raro sciendum esse</i>		60.b.10	
<i>Multiplicatio quantum bonum</i>		63.b.67	
<i>Munditia quantum Deo placeat</i>		53.b.31	
<i>Munditia in quo praecipue consistat</i>		392.a.65	
<i>Munditia qua praecipue in nobis requiratur</i>		301.a.35	
<i>Munditiam quare homines exoptent</i>		347.a.5	
<i>Munditiam etiam externam quantum amet Deus</i>		296.a.40	
<i>Munditiam quantum opere in nobis Deus diligit</i>		304.a.40	
<i>Mundus quo mense factus</i>		51.a.53	
<i>Munditia commendatio</i>		400.b.15	
<i>Mundare qua maxime opus sit</i>		304.a.10	
<i>Munus accipientis animum inclinare solet</i>		265.b.3	
<i>Munus Domini eleuatio dicitur</i>		324.a.5	
<i>Munera qua offeruntur optanda esse</i>		158.a.34	
<i>Munera Dei quam hilariter animo suscipienda</i>		621.a.14	
<i>Munera irati faciem lenire solent</i>		130.b.1	
<i>Munera quam pompose Deo sint offerenda</i>		446.b.40	
<i>Munera hominem ligant</i>		132.a.34	
<i>Munera qua gratia sint</i>		37.b.50	
<i>Munera Dei non ante oculos, sed in manibus etiam esse</i>			

N

<i>NABUCHODONOSOR in praeium Aegy-</i>			
<i>ptus datur</i>			315.b.48
<i>Nares hominis vitæ</i>			17.a.15
<i>Nasus olim, ut aures nunc perforabant femina</i>			26
<i>a Natiuitate atas numeratur</i>			73.a.29
<i>Natura creare non potest</i>			2.a.61
<i>Natura iniurios quam seuerè castiget Deus</i>			145.b.22
<i>Natura benefica Deo referenda</i>			37.a.43
<i>Nauis habet formam auis, ideo sic appellatur</i>			518.b.15
<i>Nauta officium laboriosius subijciatur</i>			194.b.68
<i>Nauta quibus vitæ periculis subijciatur</i>			194.b.68
<i>Nazareus quis dicebatur</i>			440.b.55. eius abstinentia vid.
<i>Nazareus quid Deo offerre tenebatur</i>			442.b.24
<i>Nazareum quare voluerit Dominus sibi capillos offerre</i>			441.b.44
<i>Nazareo tria erant necessaria</i>			441.a.11
<i>Nazarei apud Iudaeos pulchri</i>			644.b.47
<i>Nazareus quam antiquus sit</i>			444.a.1
<i>Negligentia nostrorum operum</i>			13.a.8
<i>Negligentia nostra in operibus bonis</i>			90.a.20
<i>Negotij alicuius bona occasio non perdenda</i>			112.b.55
<i>Negotia festinanter agenda esse</i>			107.b.60
<i>Negatio vna apud Hebraeos supplet vicem duarum</i>			389.b.57
<i>Negotia ardua quibus committi debeant</i>			106.b.43
<i>Negotiorum inimica morositas est</i>			157.b.37
<i>Neptem in uxorem ducere licebat antiquitus</i>			167.a.6
<i>Negotiantium hominum duo genera</i>			622.b.53
<i>Nemrot an venator ferarum, an hominum</i>			68.a.30
<i>S. Nicolai zelus pro alijs</i>			91.a.55
<i>Nisticorax auis vnde</i>			363.a.35
<i>Nigra res, id est, mali alicuius euentus</i>			460.a.5
<i>Nilus fluuius Aethiopia</i>			18.b.12
<i>Niniue ciuitatis descriptio</i>			68.a.68
<i>Nimuita etiam vsque ad paruulos penitentia ducti</i>			94.a.15
<i>Nobiles in domibus suis mansiones habent diuersas</i>			244.b.60
<i>Nobiles quid aduertere debeant de numero seruorum</i>			303.b.33
<i>Nobiles qua a seruis hilariter offeruntur non debent spernere</i>			90.b.50
<i>Nobilium munera seruorum recusantium redargutio</i>			60.a.20
<i>Nobilibus ire obuiam antiqua consuetudo</i>			238.a.15
<i>Nocendum nomini propter amicum non est</i>			513.b.34
<i>Noë admonitionibus impenitentes homines</i>			51.a.46. maledictio

I N D E X.

ledictio quibus adimpleta. 84.b.53. ex Gigantibus ex opinione Beroffi. 51.a.29. eius continentia. 41.b.36. annis quingentis generavit. ibid. tempore diluuij a con gressu abstinuit. 50.a.15. sexcentenarius tempore di luuij. 51.b.13. terrā colendi vsū inuenit aratro. 41. b.15. gratus Deo pra hominibus. 45.a.30. quantum in arca mansit. 58.a.18
Nomen Dei quanti in nobis faciendum 346.b.13
Nomen Dei quatuor literarum 509.b.15
Nomen suum alicubi ponere quid sit Hebr. 585.b.27
Nomen quatuor literarum magnum 15.b.55
Nomen Dei esse in aliquo, id est. sortiri diuinum nomen 177.b.65
Nomen suum quanti apud nos fieri voluerit Deus 349. b.47
Nomen Dei accipere in vanum dupliciter intelligitur 568.b.18
ex Nomine aliquem nosse quid 313.b.65
Nomina quae mutant 13.a.30
Nomina in Prophetis vnde ortum habuerint 66.a.5
Nomina quorum sciri debeant 19.b.9
Nomina primis parentibus imposita vnde originem ha beant 70.a.26
Nomina quorundam iustorum cur mutauit Deus 87.b.24
Nomina quae rebus conuenire soleant 117.b.62
Nomina natura conformia non imposuit Adam 19.b.4
Nominū geminatione multitudo significatur 297.b.43
in Nominum significationibus ad radices recurrendum 122.a.38
Nominum prima impressio vsque ad diluuium 19.b.26
Nominum significatio in antiquis quid notabat 86.b.50
Nosse ambulare cuius sit Hebrais 556.a.55
Nouercam an post mortem patris accipere licebat 384. a.45
Nouitatum inuentio in malis 48.b.45
Nox vnde vocata 7.b.45
Nox die naturali & artificiali includitur 66.b.68
Nubes quae apparuit Israelitis quam speciem die nocteque habebat 450.a.32
Nuces occellatae apud Suetonium quid 286.a.3
Numerus minor ante maiorem ponitur ab Hebrais. 445. b.35
Numerus quorundam ad bonum, quorundam vero ad ma lum 525.b.40
Numerare vocatur eleuare capita ab Hebrais. 298.a.7
Numerare duo nequit bono 300.b.67
Numerare populum a viginti annis & supra, non autem infra cur voluerit Deus 428.a.4
Numerare innumerabilia quale piaculum sit 301.a.8
Numerandi Iudaeos modus antiquus 527.a.58
Numerandi modus apud Israelitas 427.b.30
Numi ex diuersis metallis mixti in Gallia 487.b.67
Numismata antiquorum erant ponderata 103.a.12
Nuntij falsi digni vt cambus preiciantur apud Hebraeos 260.a.3
Nuntia bona quam mala difficilius credimus 162.a.56
Nuntij principum duplices 19.a.18
Nuntij quos mittimus quomodo instruedi sint 130.a.40
Nuntijs narrandis multa solent adicere homines 224. b.15
Nuptiae filijs non detinenda sunt 146.a.35
Nurus quomodo sint tractandae 252.b.53
Nurus cum socru raro conuenit 115.a.5
Nutricibus quam grati esse debeamus 108.a.5

O

O BEDIENDVM Deo quam celeriter 221. a.24
Obire, id est, leniter mori 494.a.40

Obedientia fructus in quibus 101.b.67
Oblaturi quae sumus Deo quanta diligentia examinanda sunt 220.b.15
Oblatio Dei ex mundioribus eligenda 60.a.17
Oblationis Dei cum maiestate offerenda 355.b.63
Obedientiae doctrina mira 101.b.63
Obediendum magis Deo quam hominibus 117.a.45
Obediendum non autem discernendum est 28.b.58
Obedire Deo quam vtile sit 74.b.32
Obstetricum quae vocentur 187.a.53
Obstetricum antiquarum Reges non timentium, forti tudo 189.a.10
Obstetrices mares non perdere natura leges tenebantur 189.a.30
Obscena verba quantum displicant 31.b.36
Oculus malus quid sit Hebrais 592.a.63
Oculus tuus non parcat, id est misereberis, Hebrais. 576. a.60
Oculus terra quid significet Hebrais 506.a.6
Oculum alicui parcere, id est miseri. Hebr. 602.a.45
Oculorum nomino sapientes & rectores intelliguntur a- pud Hebraeos 435.b.10
Occasiones quae auferenda sunt 233.b.63
Occidens vocatur mare ab Hebr. 430.a.66
Occidentalis plaga quid dicatur ab Hebr. 545.b.67
Occisi sanguine sedati lauari solebant 395.b.38
Occisi vocantur polluti ab Hebrais 133.a.18
Occultare multa quare voluit Deus 65.b.40
Odor bonus quam delectationem afferat 38.b.40
Odiū Dei quam graue malum sit 577.a.20
Odiū remedium optimum 118.a.30
Odiū qui nos persequuntur sequi quam periculosum 141. b.60
Odiū homo quid cauere debeat 142.a.50
Odores an approbet Deus hoc tempore in templo 301.a.68
Offerenda Domino quae meliora 223.a.28
Officium diuinum qui relinquunt vt alijs operibus incum bant reprehendantur 53.b.60
Officium Principis & Magistratus quibus vocibus signifi- cetur apud Hebraeos 553.a.10
Officia quae erga pios exhibere debeamus 136.b.25
Oleum iucunditatem & latitiam significat 345.b.67
Oleum lachryma vocatur ab Hebrais. 258.a.60
Oleum in sacrificijs oblatum 237.b.40
Oleum oliuarum quibus aptum 284.b.52
Oleum sacrificij miscere olim consuetum 119.a.3
Oleum administrare quorum olim erat 284.b.20
Onychinus lapis pretiosus coloris humani 285.b.45
Onocrotalus auis 363.b.67
Onix aroma 294.b.40
Opem in re quam nos ipsi facere possumus, implorare su- perfluum 189.a.20
Opes in manu impiorum non crescunt 147.a.62
Opus bonum plus valere ad remissionem, quam culpam ad damnationem 60.a.30
Opus bonum facere volenti Deus materiam obijcit 90. a.28
Opus malum non perficere cuius muneris sit 72.a.38
Opus materiam superans 12.b.68
Opus bonum suum sequitur primum 38.a.53
ad Opera Dei non coacti, sed spontanei currendum 327. b.63
Operis boni virtus 60.b.13
Opera quae imperfecta relinquuntur 21.a.2
Opera qualia Deus mercede remuneret 124.a.50
Opera etiam minutula propter Deum facta illi placera 443.b.66
Opera mala qui miscet bonis quam sit periculosum 370. b.53

Opera

I N D E X.

Opera Dei quam examinanda sint 205.b.12
Opera nostra sine spiritu qualia 12.a.67
Opera non inchoanda sine perfectione 20.b.62
Opera bona quomodo Damo sinat facere hominibus 207. b.60
Opera bona coram filijs facienda, vt instruantur 574. b.30
Opera mala impedire communis modus 72.a.30
Opera bona quo tempore facienda sint 191.a.28
Opera nostra tenebrae sunt 12.b.33
Opera priorum oia videntur malis 201.a.30
Opera nostra qua probatione fieri debeant 13.a.15
Opera Dei esse miraculosa 72.a.48
Operum bonorum circūstantia, Deo solent obiecare ho- mines 102.a.3
Operum mala exemplaria habere maximū malum 266. b.43
Operum nostrorum imperfectio 12.b.38
Operarij quam solenter considerandi sunt 71.b.68
Ophiomachus genus volucris cum serpente pugnantis 364. b.20
Opportunitatem in operibus bonis expectat Deus 190. b.67
Opprobria iniusta auferre quantum cura sit Deo 124. b.5
Oratio iusti quid proficit 97.a.10
Oratio iusti plus vno momento militat, quam milibus die- bus infinitus militum exercitus 236.b.55
Oratio quam populus pro sacerdote fundere debet 646. b.4
Orationis efficacia quanta sit 626.a.30
Oratio iusti assidua quid valeat 237.a.15
Oratio nostra quam seruanda esse debet 207.a.68
Oratio nihil aliud quam diuinum colloquium 321. b.45
ad Oraciones quam deuote parari debeamus 321.b.43
in Oracione an sedere concessum sit 237.a.26
in Oracione non tantum verba valent, quam etiam gesti- moui 88.a.43
Oraciones sanctorum quam efficaces 213.a.43
Oraciones alienas plus quam nostras prodesse 112.b.10
Orationis impedimenta quae sint 83.a.20
Orationis potestas quanta sit 130.b.26
Oraciones nostra quales sint 13.a.4
Oraciones sanctorum quam breues 88.a.34
Oraciones qualibet die faciendae 108.a.16
Orationum continuatio an necessaria 237.a.25
Orationum varietas Deo summe grata 339.a.15
Orationibus nostris sanctorum merita iactare quantum proficit 107.a.45
Orationibus locus secretus quarendus 130.b.13
Orare pro peccatoribus quomodo preceptum 210.b.55
Orandi modus apud pios proiecta facie 497.b.35
Orandi manibus eleuatis ad caelum quam antiqua sit con- suetudo 210.b.30. & 237.a.3
Orandi modus apud Hebraeos 357.a.67
Orandi mos antiquorum stando potius quam sedendo 234. b.65
Orandi quomodo sit 237.a.29
Ordines minores quibus conferre debeamus 253. a.20
Orphanorum quam solliciti esse debemus 74.b.28
Ordo quam amabilis res sit 158.a.65
Ordinare quid sit 100.a.56
Ornamentorum nomina quadam quibus explicetur 538. a.36
Ossa in homine quasi fundamenta in domo 20.a.63
Ostiosus hominis conditiones 65.b.5

Ostiositas quot mala afferat 22.a.6
Ouile quare sic dictum 389.b.60
Ouium tres ordines 109.b.55

P

PACISCENS homo debet cognoscere ea ad qua se obligat 270.a.36
Pactum Dei cum Patribus statutum 202.b.20
Pactum salis cur perpetuum 488.a.35
Pactum cur in membro generationis expetierit Deus 86. b.34
Pactum quomodo pepigerit Dominus cum fratribus 567. a.11
Pactum salis idem quod pactum firmum 338.a.15
Pacta quo modo firmabantur olim 104.a.43
Pacta non rescindenda sine consensu partium 128.a.24
Pacta de retro vnde ortum habuerit 417.a.40
Pacta antequam firmarentur legenda sunt 270.a.38
Pacta obseruantes Ethnici cur sale vtiebantur 338.a.10
Pacti incorruptibilitatem quibus ostendebant antiqui 338.a.10
Pactorem faciendorum mos antiquus 47.b.23
Pactis stare qui nesciunt quomodo tractandi 103.b.63
in Pactis antiquorum cur victimae occidebantur 86.b.30
Pangendi modus apud antiquos 627.a.55
Pala pars annuli in qua gemma inscribitur 286.a.15
Panis nomine omnis cibus intelligitur 263.a.36
Panes eleuationis qui vocentur 406.b.54
Panum sanctitatum & sacerum differentia 400.a.10
Panni pretiosi ex caprarum pilis contexti 271.b.22
Paran deserti descriptio 452.a.62
Parabolis vti quando necessarium sit 264.b.60
Paradisus terrestris in quo loco iacet 17.b.4
Paradisus terrestris non erat totus ortus secundum quos- dam 27.b.40
Paradisus cur iuxta orientem plantatus 17.a.62
Paradisus terrestris quare non amplius cognitus 27. b.44
Paradij arbores aquis diluuij euerfa 27.b.44
Paradij hortus celestis apud Pios 75.b.31
Parcere iudicis quomodo debeamus 60.b.20
Parentes offendere quam graue malum sit 175.b.15
Parentes opera bona in filios suos collocata retribuere de- bent 131.b.31
Parentes potius filijs doctrinam quam patrimonium pa- rare debent 223.b.32
Parentes malos habere quid mali faciat soboli 69.b.26
Parentes quanti faciendi sint 259.a.25
Parentes quales se in filios exhibere teneantur 607.b.50
Parentes de quibus filios admonere debeant 91.a.30. & 176.a.3
Parentes quantum timere debeamus 387.b.5
Parentes in quibus sequi tenentur 230.b.35
Parentes filios haeredes relinquentes latius moriuntur 498.b.10
Parentes doctrinam inculcare filijs tenentur 574. a.53
Parentes vt bonas uxores filijs eligant quantum conari debent 106.b.60
Parentes filijs debent beneficia Dei referre 211.a.10
Parentes a filijs offensi quam crudeliter indignabantur 462.b.33
Parentes qua humilitate tolerandi 589.a.14
Parentes quanta diligentia a peccatis cauere debent 65. b.46
Parentes cum sine causa indignantur, non curandū 117. a.66

Index in Pent. LI Parentes

I N D E X.

Parentes filiorum iniquitates portare 177.b.3
 Parentes in hora mortu de quibus sollicitentur 117.a.29
 Parentes primi quomodo existimati 18.a.1
 Parentes quam modeste filios castigare debeant 619.a.10
 Parentes pro vxore obliuioni tradendi 108.a.5
 Parentes quantum a peccatis abstinere debent 248.a.56
 Parentes quantum sollicitentur pro filijs ditandis 117.a.28
 Parentes debent honorare filios beneficos 166.b.54
 Parentes quomodo teneantur docere filios suos 212.b.49
 Parentes boni quid valeant etiam malis filijs 559.a.46
 Parentes suis saluti necessaria prouidere tenentur 88.a.1
 Parentes in quos filios grati esse debeant 167.a.65
 Parentum iustitia quid filijs valeat 473.b.15
 Parentum imitatione ad bonum prouocantur 69.a.26
 Parentum timor quam obnoxie commendetur 392.b.33
 Parentum cura pro filijs 88.a.26
 Parentum bona & mala filij tenere solent 111.b.50
 Parentum in suo honore que contineantur 569.a.30
 Parentum benedictionem quanti faciebant antiqui 166.b.50
 Parentum cura erga filios qualis 155.a.9
 Parentum honorem quam Deus pluri faciat, quam suum 248.b.60
 Parentum maledictio quam timenda 117.a.60
 Parentum dedecora celanda 65.b.40
 Parentum memoria in quibus maneat 320.a.5
 Parentum benedictiones quid valeant 248.b.58
 Parentibus segregantur serui Dei 74.a.60
 Parentibus qualiter elaborandum vt bene filios coniungant 118.a.3
 ex Parentibus humilibus qui nascuntur quomodo humiles esse debeant 240.a.38
 Parentibus seruire filij tenentur 198.a.31
 Parentibus quomodo morem gerere debeamus 167.a.14
 Partus mulierum cum dolore 26.a.10
 Paruulorum orationes magis exaudiuntur 99.a.10
 Paruulorum conditio bona semper apud Deum 555.b.42
 Pascha cur festum infermentatorum vocetur 261.b.15
 Pascha quo tempore celebrabatur apud Iudaeos 405.a.57
 Pascha festum infermentatorum 261.b.12. & 319.b.27
 Passiphae fabula quae se tauro prostituit 385.b.39
 in Passionibus esse pertinacem extremum malum 175.b.23
 Passionibus humanis qualiter medeamur 65.a.3
 Pastor quam vigil ac laboriosus esse debeat 195.a.3
 Pastoris officio nihil laboriosus 194.b.68
 Pastoris boni munus pusillanimes consolari 581.b.7. & 646.b.20
 Pastores Ecclesiae oues proprias alij non committere quam deceat 316.b.50
 Pastores quam solliciti esse debeant super gregem Domini 529.a.56
 Pastores in quo discrimine vitae iaceant 194.b.68
 Pastores quomodo ad victum pecoris mansiones amplificent 75.b.50
 Pastores Ecclesiae quali animo debeant oues subleuare 391.b.30
 Pastores in tentorijs habitare quis docuit 34.b.50
 Pastores quare Deus in Reges elegit 194.b.66
 Pastorum modus numerandi pecudes apud Hebraeos 425.a.27
 Pastoribus secreta reuelat Deus 194.a.30

Pater pro filio, aut filius pro patre occidebatur apud antiquos 615.b.60
 Pater caelestis maiorem misericordiam seruis quam filio ostendit 30.b.15
 Pater & mater quanta reuerentia debeat honorari 387.a.34
 Pater angustia pressus poterat filiam vendere olim 252.b.35
 Pater filiorum copiam habens radicans vocatur 73.b.20
 Pater quando votum filij dissoluerit queat 534.b.40
 Pater familias de victu agricolis prouidere tenetur 22.a.20
 Patris mira prouidentia 157.b.13
 Patri aliam reuelare, id est, coire cum vxore Hebr. 622.a.10
 Patris aut matris percussio quanti sit facienda 253.a.23
 Patris consensus quantum ad matrimonium requiratur 256.a.25
 Patri maledicens poena mortis reus 253.a.25
 Patri filiam coniugatam apud se habere quam molestum 240.a.10
 Patri obsequi quid proffit 166.b.64
 Patri plus vni filiorum quam alijs conferre licet 167.a.64
 Patres de quibus increpare filios teneantur 142.a.39
 Patres quomodo ante mortem filios benedicere solebant 641.b.45
 ad Patres addi, id est, mori in fide parentum secundum quosdam 108.a.58
 Patres vitae statum filijs referre quomodo solebant olim 240.a.28
 Patres omnia bona cui filio vellent, dabant antiquitus 108.a.55
 Patres pro filijs etiam ad fidem se posse obligare 87.b.40
 Patres sancti quam parum carnales fuerint 96.a.68
 Patres antiqui saeculi cur tanto tempore vixerint 40.b.46
 Patres ante mortem bona sua disponere tenentur 111.b.5
 Patres tristitia afficere quam cauendum 160.a.15
 Patres debent explorare filiorum gesta 142.a.45
 Patres familias seruos ad Dei timorem hortari debent 46.b.48
 Patres familias suos familiares quibus debent instruere 79.a.69
 Patrem honorare quomodo intelligatur 246.b.10
 Patrum antiquorum continentia mirabilis 114.b.6
 Patrum iustitia quid valeat filijs 114.a.65
 Patrum benedictio in quos fiat 246.b.30
 Paterna domus quid impediendi afferat 74.a.56
 Patientia quam praeiudici sunt iusti 99.a.8
 Patientia Dei impatientiam nostram arguit 207.a.30
 Patientia Dei in expectanda poenitentia 83.b.6
 Patientia sanctorum mirabilis 213.a.49
 Patria quare habitatores eijciantur 87.b.54
 Patria propter impios male audit, sicut bene propter bonos 69.b.20
 Patria propter Deum quam partis sit facienda 198.a.13
 Patria amor dulcis 165.a.44
 Patroni qui deligendi sunt 123.b.65
 D. Pauli sententia intellectus de peccantibus voluntarie 476.a.22
 Pauper adeo nemo est quin habeat aliquid pro Deo 301.a.20
 Pauperis & mendici significatio 592.b.3
 Pauperes ob egestatem non sunt iustitia priuando 260.b.30

Pauperem

I N D E X.

Pauperem in die nudam incedere cur permiserit Deus 257.b.20
 Pauperem cum videmus nos pauperes esse aut fieri posse memoremur 265.b.43
 Pauperes ad eleemosynam inuitandi 90.a.28
 Pauperes ad soluenda debita non cogendi 315.b.43
 Pauperes in iudicio an succurrendi sint 260.a.45
 Pauperes vili eleemosyna pellentes reprehenduntur 90.b.66
 Pauperes voti non compotes beatiore diuitibus 133.b.46
 Pauperes quomodo vestiendi, & sustentandi 257.b.60
 in Pauperes quanta misericordia vti debeamus 90.b.20. & 265.b.40
 Pauperum clamores quanti faciendi sint 259.a.57
 Pauperum & diuitum in quibus habenda ratio 393.b.15
 Pauperum memores qui sint 59.b.15
 Pauperum in iudicio non misereri licet 249.b.31
 Pauperum filios enutrire qui debeant 191.a.37
 Pauperum conditio melior quam diuitum 233.a.52
 Pauperes erga spiritualia qui se fingant 374.a.30
 Pauperum bona qui deuorent 13.b.20
 Pauperum cura quanto opere commendetur 387.b.6
 Pauperibus quid erogandum aut non erogandum sit 356.a.20
 Pauperibus etiam ex melioribus erogandum 90.b.65
 cum Pauperibus quanto melius quam cum diuitibus agatur 648.b.25
 Paupertas homines audaces reddit 542.a.48
 Paupertas experta optima pietatis magistra 570.b.53
 Pax cum bonis & iustis habenda 904.a.33
 Pax reipub. fundamentum 142.a.46
 Pax pro integritate accipitur in sacris 339.a.60
 Pax quanti estimanda sit 175.b.50
 Pax quanti facienda sit 99.a.26. & 175.b.50
 Pacis commendatio inter quos praecipue requiratur 191.a.60
 Pacis & concordiae seruanda cum hominibus pactum 264.b.22
 Pacificus vir vbique gentium desideratur 134.a.20
 Peccatum fateri quanto melius sit quam excusare 159.b.61
 Peccatum Deum & proximum offendit 213.a.37
 Peccatum impunè fieri non potest 28.b.40
 Peccatum communis persona quantum detestetur Deus 343.b.47
 Peccatum quid teste D. Ambrosio 359.b.60
 Peccatum pro peccati poenitentia sumitur 34.a.18
 Peccatum a muliere captum in prole vindicatum 366.b.65
 Peccatum cani comparatur 33.a.4
 Peccatum lenare ab aliquo, id est, non punire 176.b.15
 Peccatum quam detestabile appareat 316.a.42
 Peccatum qualiter peccatores nudet & bonis spoliat 20.a.65
 inter Peccatum audire & videre quantum discrimen 312.a.47
 Peccatum quibus obstruat os peccatoris 159.b.60
 Peccatum quam timidos faciat homines 29.a.62
 Peccatum qui nos inducit quanto odio prosequendus 30.a.2
 Peccatum pro quibus accipiatur 491.b.40
 Peccatum quid pariat 29.a.55
 Peccatum dimitti apud Iudaeos quid 343.a.35
 Peccatum hominem meretriciosum facit 422.a.8
 Peccata quam concatenata sunt 522.b.62
 Peccata qua poenam perpetranti imponunt 33.b.12
 Peccatum excusando multiplicare humani generis vitium 311.b.43

Peccatum latendo committere negando defendere, & defendendo multiplicare hominibus comune 346.b.16
 Peccatum tantum malum vt Deum dolere faciat 49.a.10
 Peccatum quantum malum sit 49.b.3
 Peccatum idem diuersis poenis a diuersis iudicibus posse puniri 395.a.5
 Peccatum vt non interueniat quid agendum 124.b.30
 in Peccatum prius sciendum quam in peccatores 311.b.36
 in Peccatum aliquem impellere quam graue sit 29.b.31
 Peccatum pro peccati poena sumptum 402.a.23
 Peccato nos occidere quantum valeat 220.b.35
 Peccati expiatione quid ostendere voluit Dominus 377.a.50
 Peccato quo die confitentur ab operibus vacandum 380.b.60
 Peccati contactus malus 493.a.43
 Peccati nulla excusatio 28.a.25
 Peccati occasiones qua industria tollenda 38.b.5
 a Peccato quid deterrere debet 158.a.10
 Peccati vnius causa potest peccator septies flagellari 422.a.8
 ad Peccati expiationem tria necessaria 440.a.13
 Peccata quo odio prosequatur Deus 350.a.19
 Peccati terminos accedere quam sit cauendum 244.a.31
 Peccati expiatio antiquitus 46.b.13
 Peccati causa etiam post reconciliationem aliquid mali relinquitur 321.b.32
 Peccati poena non relinquenda in partis arbitrio 253.a.55
 Peccato nihil infirmius 347.a.40
 Peccati qui prior fuit causa, prius det poenas 29.b.39
 Peccati factor quam Deo displiceat horribilis 347.b.30
 pro Peccato eodem qui sepe puniti fuerit 312.b.10
 peccato in manu excelsa quod 475.b.68
 peccati poenitentia per ea qua quis peccat 206.a.8
 peccati vnius causa quid homo amittat 175.b.9
 Peccata grauius quantum castigat Deus 114.b.16
 peccata repetita grauius punienda 226.b.6
 peccata sponte facta quam Deo displiceant 477.b.25
 peccata publicat a puniri debent 311.b.56
 peccata quam nostra sponte committimus 27.b.53
 peccata qua filios non priuant hereditate parentum 528.b.30
 peccata nostra Deum ad vindictam ex nobis sumendam prouocant 491.b.26
 peccata male olent Deo 58.b.36
 peccata qua magis communia videantur 342.a.5
 ob peccata hominum sapius vicarij dantur 315.b.58
 peccata sanctorum quoad poenitentiam excusat scriptura 16.a.3
 peccata nostra quam conspurcata sunt 300.b.3
 Peccata sine anima afflictione non remittuntur 380.b.50
 peccata grauius quam cauenda sint 198.a.25
 peccata repetere quantum malum sit 312.b.6
 peccata vsquequo expectet Deus 81.b.46
 peccata sponte commissa quam grauius 343.a.65
 peccata in leges Dei quam penuria causa 266.b.58
 peccata ex malitia facta quomodo puniebantur apud Hebraeos 341.a.55
 peccata deteriora qua sint 28.b.68
 peccata qua clament in poenitentiam 38.a.17
 peccata in puluerem redigenda quomodo intelligantur 343.b.55
 Peccata qua magis sugienda sint 523.b.22
 ad peccata vitanda maximum antidotum 64.a.11
 Index in pent. 11 2 peccata

Peccata que non remitti poterant nisi morte apud Iudaeos 381.a.15
 Peccata etiam Sanctorum qua seueritate puniatur 529.a.24
 Peccata quasi medicina expientur 383.a.12
 Peccata qua mala sequantur 29.a.59
 Peccata propter alios qui committant 29.b.25
 Peccata nullo modo dissimulanda esse probatur exemplis 198.a.60
 Peccata extirpare quam optimum sit 296.b.15
 Peccata quantum Deo displiceant 53.b.47
 Peccata infirmitatum que patimur causa 231.a.13
 Peccata aliorum castigans a peccato debet esse immunis 358.a.60
 Peccata occultare quam annexum peccatori 38.b.18
 Peccata alterius indicare quando teneamur 346.b.53
 Peccata non augere quid proficit 311.a.10
 Peccata ob qua peccatorum corda indurantur, cauenda 198.a.15
 Peccata aliorum non sequi quantum admoneamur 387.a.42
 Peccata in Deum qua sint 396.a.46
 Peccata vocem vindictae habent 38.b.26
 Peccata qua mercedem suis authoribus retribuunt 65.b.13
 Peccatorum immunditiam mundari quam bonum sit 367.b.60
 Peccatorum veniam qui requirit quibus indui vestibus debeant 306.a.30
 Peccatorum confessio quomodo Deo accepta 422.a.17
 Peccatorum iteratio quantum cauenda 146.a.38
 Peccatorum punitioni certum tempus statuit Deus 48.a.60
 Peccatorum causa qua sacrificia offerebantur 342.a.52
 Peccatorum iniuriis cur occurrere voluit Deus 259.a.15
 Peccatorum recordatio qualis esse debeat 440.a.50
 Peccatorum reliqua totum conatibus amputanda 355.b.40
 Peccatorum nostrorum etiam in die latitiae recordari gaudeat Dominus 534.a.40
 Peccatorum remissio quanti iustus conflet 581.a.56
 Peccatorum quorundam gratum poena 394.b.34
 Peccatorum opportunitas in malis 38.a.63
 Peccatorum occasio abicienda 266.a.15
 cum Peccatis sedes inire non debemus 267.a.38
 Peccatis assuescere quam magnum malum sit 311.b.44
 Peccatis nostris quantum abhorreat Deus 296.b.4
 ex Peccatis solamen non querendum esse 118.a.18
 Peccatum quomodo cauendum sit 91.a.45
 de Peccatis argui quam vtile sit 48.a.54
 Peccatis nullus locus tutus est 94.b.63
 Peccatis nostris vitur Deus in gloriam suam 212.b.39
 Peccator recedens a Deo ad idolum suum se conuertit 310.a.4
 Peccator licet puniendus, homo tamen fouendus 30.b.8
 Peccator peccando confortem cupit 29.a.15
 Peccator, ad gratiam iustorum precibus sapius resurgit 322.b.32
 Peccator quocumque ierit leges peccati circumfert ex D. Augusti. 409.a.65
 Peccator in nulla re debet habere fiduciam 616.b.50
 Peccator non in persona, sed in bonis punitus 374.a.45
 Peccator respiciendo consolatur 37.b.20
 Peccator ad quid adniti debeat 586.b.60
 Peccator in his qua diligit punitus 422.a.60
 Peccator quantum debeat sentire absentiam Dei 316.a.5
 Peccator post peccatum non debet accipere promissiones Dei 473.a.58

Peccator non male tractandus est 641.a.47
 Peccator quanta irrisione dignus 30.b.20
 Peccator sine munere placatus coram Deo non debet parere 357.a.63
 Peccatoris magna erga Deum diffidentia 197.a.25
 Peccatorem in ver. Lege reuelare difficile dignabatur Deus 440.a.16
 Peccatori ostendenda peccati sui grauitas 312.b.36
 Peccatorem admonentis premium 213.b.30
 Peccatorem quomodo perdat Deus 49.a.16
 Peccatore nihil timidus 29.a.24
 Peccatorem magis punit Deus in ijs qua magis diligit 30.a.15
 Peccatorem quid a poena excuset 159.b.69
 Peccatorem cum castigare disponit Deus, iustum extollit 316.a.55
 Peccatorem vestimenta incudatitatis dedecet 316.a.20
 per Peccatores alios punire solet Deus 312.a.23
 Peccatores in bonum commutati mutant nomen 13.a.35
 Peccatores mala sua non prouocent 48.b.39
 Peccatores in seipos sententiam damnationis ferre sinit Deus 473.b.23
 Peccatores in punitione Deum non expectasse ultra quam tam generationem probatur exemplis 318.b.40
 Peccatores punire sacrificium Deo acceptissimum 523.a.45
 Peccatores volunt se a Deo abscondere 29.a.64
 Peccatores ad gloriam suam maiorem referuat Deus 204.a.60
 Peccatores punire sacrificium Deo acceptissimum 312.a.30
 Peccatores quantis inuoluti peccatis 12.a.55
 Peccatorum liberalitas in vitiis, & teneritas in virtutes 310.a.40
 Peccatorum suorum quanta difficultate homines memorentur 152.b.50
 Peccatorum quorundam inanita pertinacia 492.b.53
 Peccatorum conditio qualis sit 142.a.28
 Peccatorum impunitas non relinquitur 96.b.17
 Peccatorum multorum ficta poenitentia 213.a.34
 Peccatorum morte ab ira Deus quiescere solet 312.a.15
 Peccatorum vana promissio de emendatione 207.a.60
 Peccatorum quanta cecitas 142.a.25
 Peccare per errorem quid 341.a.20
 Peccare nullus potest cui non occurrat praeceptum 28.a.20
 Peccatoribus Deus parcat propter iustos 53.b.2
 pro Peccatoribus quomodo sit orandum 210.b.56
 Peccat per qua quis per hac & torquetur Prouerb. 30. cum peccatoribus quando non est dissimulandum 311.b.57
 Peccandi occasio quid mali faciat 145.b.65
 Peccandi imitia Deus pracludit 24.a.23
 Peccandi occasionem qui alijs praebent quantum arguentur 114.b.15
 Peccus animalis Sacerdotis offerentis portio 244.b.40
 Peccoralis Sacerdotis significationes diuersa 288.per tot.
 Peccudi tres praecipuae partes 598.a.45
 Pecunia quod possumus emere non gratum accipiendum 103.b.55
 Pecunia deposita lex 255.a.6
 Pecus quo sensu accipitur 253.b.40
 Pecuariam rem curare quis docuit 34.b.50
 sub pedibus esse, id est, esse subditum Hebrais. 214.a.26
 Pedibus nudis quo tempore homines incedebant 91.b.63
 Pedibus transire quid sit Hebr. 558.b.30
 Pedites onus portantes quomodo incedant 305.b.30
 Pellex qua vocetur pelles

Pelles mixtorum aeris intemperiem propulsantes 271.b.50
 Pellicanus auis quales 363.b.55
 Pentecostes festum Iudaeorum quando data est lex 262.a.10
 Pentecostes festum quare tam diuersis nominibus nominatur 406.b.34
 Pepones absque vocantur ab Hebrais 454.b.57
 Peius a loqui ortum habet apud Hebraeos 420.a.23
 Percutere septies quid sit Hebrais 419.a.34
 Percussionum authorem scire non laborandum est 83.a.45
 Perdere aliquid propter Deum quid lucri sit 74.b.5 & 394.a.23
 Peregrinus quare occultus vocetur ab Hebr. 238.a.1
 Peregrini leges patriae in qua viuunt seruare cogenda 418.a.12
 Peregrino vis non inferenda 387.b.11
 Peregrini debent seruare leges patriae 220.b.68
 Peregrini duplices poterant esse in Israel 474.b.66
 Peregrinis qui auxilio esse debeant 114.a.39
 Peregrinorum iudicium in rebus expectare optimum 120.b.6
 Peregrinos qualiter tractare debeamus 107.b.20
 Perfectionis totius via quibus doceatur 87.a.42
 in periculo quomodo possit haberi securitas 28.a.5
 Pericula sua sanctus ostendit Deus 132.a.5
 Periculis nos non exponamus 59.b.51
 Periculis qua prius opponere soleamus 132.a.8
 Perse sagittandi arte praclarus 68.b.14
 Perse vnde dicti 67.a.12
 Persona publica publico defende luctu, ex antiquorum consuetudine 498.b.25
 Persuasiones causam malis dare qua re colligatur 259.a.20
 Percussio non solum hominum, sed agrorum, Hebrais. 77.b.12
 Pesus sedenda causa holocausta 99.a.67
 Pesach quid sit Hebrais 531.a.60
 Petitiones quas cito adimpleat Deus 107.a.55
 Pharaon tribus modis conatus Iudaeos affligere 188.b.61
 Pharaon quomodo potuit Israelitas fugam petere, cum vndique clausi essent 224.b.10
 Pharisei antea Nazaraei vocati 441.a.6
 Philisthai a Deo flagellati mures aureos & podicum imagines Deo praesentant 504.a.10
 Philisthai qua reuerentia locum Dagon tangentem venerabantur 194.b.12
 Philosophorum optimum regimen 458.b.67
 Pijs & impij discrimen 127.a.30. & 205.b.63. & 233.b.35
 Piorum ab impijs refugium quod sit 497.b.30
 Pius quid cura esse debeat 226.b.52
 Pietas quam parentibus debemus 166.a.50
 Pietas non solum in homines, sed etiam in bestias commendata 266.a.58
 Pietatis in opere cum occupamur nihil sinistri timere debemus 323.a.35
 Pietatis leges 259.a.51
 Pietatem erga bruta quare Deus voluit nos exercere 323.b.53
 Pignus quare dicatur obligatio 559.b.67
 in pignus qua accipienda non sint 259.a.4
 Pigni homines se inuicem respicere solent 153.b.24
 Pinguedo quid vocetur ab Hebr. 487.a.60
 Pini interiora fortissima 46.a.56
 Piscatorem, quare praesulem Ecclesia fecit Deus 194.b.6
 Piscatores quantis laboribus agitantur 195.a.6

Piscatorum subtilitas in nasus construendis 55.b.8
 Piscibus stagnatibus vesci non licere Iudaeis Aben Ezra b. putauit 362.a.14
 Piscina quid sit 72.b.68
 Pison fluius quo naues sese exonerant 18.a.31
 Pitihon idolum Hebrais quid 391.b.30
 Pitihias Graecorum idolum quid 391.b.48
 Placentorum & Laganarum differentia 337.a.10
 Plantare, id est, figere, aut formare 17.a.40
 Pluuia quando mittatur a Deo 16.a.60
 Pluuia qua indigant 21.b.22
 Pluuia vnde fiat 55.b.26
 Plumbum sub aquis absconditum obscuratur 229.a.5
 Poena quomodo incurret homines 34.a.30
 Poena corporis in quorum arbitrio sit 253.a.57
 Poena non magna quibus vitis infligenda non sit 253.a.42
 Poenam peccatoribus comminatur Deus 28.b.46
 Poena quomodo sequatur peccatum 236.b.50
 Poena delicto conueniens 94.b.30
 Poena culpis aequanda 283.a.60
 Poenarum sex genera homini propter peccatum inflicta 27.a.16
 Poenitere boni quod fecimus quam graue malum 226.b.15
 Poenitentia nostra quantopere delectetur Deus 340.b.30
 Poenitentia peccatorum qua sit 210.b.45
 Poenitentia quot mala auferat 60.b.27
 Poenitens se nudum Deo exhibent quantum Deo placeat 316.a.34
 Poenitentia septennis pro mortali peccato, vnde ortum habuit 342.b.53
 Poenitentia sine restitutione vera non est 349.b.67
 Poenitentia qua a Deo acceptetur 555.b.52
 Poenitentis boni conditio qua sit 38.b.68
 Poenitentes in quo maxime laborent 458.a.55
 Poenitentibus maiora Deus promittit 631.a.38
 Polluere nomen Domini quid 38
 Pollucitiam quam difficile stant homines 270.a.11
 Polluere verba Hebrais est mentiri 178.a.5
 Pomum primus fructus hominum 31.b.40
 Populus ad qua reneatur 326.a.35
 Pondera cur potius terrea quam lapidea fieri soleant 618.b.30
 Ponere sanguinem super domum est vltioni obligare 178.a.10
 Pontifex summus an possit decimas exigere ab alijs sacerdotibus 490.b.8
 Pontificis vel legis septem ornamenta, praeter sumoralia linea 293.b.60
 Pontifex summus in quo dispensare possit quantum ad matrimonium spectat 386.b.20
 Pontifices non ad delicias, sed ad laborem & vigilantiam praeceteris nati 195.a.7
 Pontificum munus in subditos 291.b.per tot.
 Pontificis antiqua legis lex ornamenta 285.a.58
 Populus in quo a populo superatur 316.b.67
 Populi sine sapientium consilio nihil facere debet 153.a.22
 Populum quam ob causam numerare praeciperit Deus 427.a.35
 in populo magis timenda latitiae inordinata quam bellus clamor 311.b.12
 Porphyrus auis 363.b.26. eius proprietates. ibid.
 Porrus a tuba significationem habet, & quare 454.b.66
 Porram pro vrbe Hebrais vsurpat 598.b.4
 Potentia diuina non resistendum esse exemplis comprobatur 508.b.10

Potestas in quibus designari soleat	204.b.13	Pralati iuxta vicissitudines temporum legi mutare debent	64.b.37
Possessio rei necessaria	376.b.31	Pralati neminem nisi adhibita prius admonitione feri debent	205.b.61
Possessio in pecoribus olim erat	73.a.66	Pralati boni honorem quanti faciat Deus	472.b.30
Possessores mali bonis spoliantur, vt meliores possideant	87.b.30	Pralati humiles ad grandia cogere debent	197.b.60
Possidentes alta eis cedere debent	13.a.42	Pralati non se exactores populo exhibeant	326.a.30
Præceptum quid sit	571.a.50	Pralati redargutiones quam patienter ferre debeamus	37.b.10
Præceptum Dei etiam in manifestis expectandum	60.a.10	Pralati quo affectu subditos prosequi teneantur	458.b.10
ad Præcepta diuina quam parati esse debeamus	451.a.30	Pralati quibus de rebus in iudicio conueniendi	29.b.27
Præcepta diuina non omittenda propter quamcunque tur- bationem	360.b.30	Pralati quam prudenter pastorum peccata debeant ar- guere	360.b.10
Præcepta omissa perficere gratum Deo	451.a.10	Pralati præcipuum munus	472.a.35
Præcepta Dei quot sint	247.b.44	Pralati vt discant parcendi causas	60.b.20
Præcepta Dei veluti specilla super oculos habenda	65.a.20	Pralati excommunicatione sapius admonere tenentur	244.a.15
Præcepta Dei non differenda, vel negligenda	88.a.50	Pralati ne in immensum præcepta multiplicent	565.b.50
Præcepta Dei præterire quam timendum	220.b.65	Pralati leges mites in subditos quarant	60.b.16
Præcepta dicuntur decreta, & iudicia leges	421.a.53	Pralatorum res subditorum non curantium reprehensio	38.a.47
Præcepta diuina ob nullam necessitatem omittenda	322.b.68	Pralatorum pulchra doctrina	463.a.35
Præcepta Dei quare seruare tenemur	570.b.30	Pralatorum honorem quanti faciat Deus	498.a.27
Præceptorum distinctio in duplicem ordinem, secundum Hebraeos	341.a.45	Pralatorum præcepta qui faciunt grauiora quam sint, non audiendi	28.a.46
Præceptorum legis ordo	248.a.15	Pralatorum admonitio in prohibitione transgressionum præceptorum	244.a.20
Præceptorum statutorum, & iudiciorum discrimen	571.a.50	Pralatorum mala præcepta resellere optimum est	117.a.50
Præceptorum diuinorum obseruantia qua nobis bona pa- riunt	578.b.60	in Prælatos qui ditiores ambiunt Ecclesias	472.b.18
in Præceptis decem legis hæc verba, Ego sum Domi- nus Deus tuus, non sunt præceptum, sed præambu- lum	248.a.10	Pralatis multa imperfectis permittere bonum est	586.b.30
Prædecessores malos habere extremum malum	586.b.67	Pralaturam qui non potest accipere non debet	315.b.68
Prædecessores malos habere in loco quo habitamus quam malum sit	387.a.67	Pralari quos non sinat Deus	226.b.46
Prædicatores quales esse debeant	600.b.28	Præpositus & prælatis quam obedientiam prestare debe- mus	458.b.60
Prædicatores qui usurarios malis ablata restituere fa- ciunt elemosynas ab eis recepturi	79.b.69	Præputium & præputiatum abominabile Iudæis	390.a.65
Prædicatorum verba quali intentione debeamus audire	602.a.8	Præputiati omnes immundi iuxta Hebraeos	133.a.59
Prædestinatio diuina quibus intelligatur	309.b.1	Præputiare præputium est immundum reputari	178.a.3
Prædestinationem nostram facere debemus orationibus	91.a.43	& 390.b.11	
Præfectura quam sit periculosa res	462.b.65	Præuaricationum factarum in rebus que alicui in custo- diam traduntur, lex	258.a.40
Prælatus in quibus timorem præse ferre debet	316.a.67	Præuaricari quid significet	255.a.46
Prælatus peccata populi occultare debet	311.b.55	Præces importuna quid operentur	157.b.36
Prælatus quantum affligi debet, vt sit gratus Deo	316.b.38	Præces vocales quam viles in hereticos	453.a.14
Prælatus beatus qui Deum adiutorem habet	316.b.43	Præcium meretricum & canum non admittebat Domi- nus	612.b.50
Prælatum quomodo subditi debeant habere in honore	542.b.28	Præbyter Ioannes vocatur pretiosus Ioannis	18.b.13
in Prælato quid præcipuum sit expetendum	529.b.13	Primitia quando offerebantur Deo, & quare Dominus eas exposcebat	329.a.2
Prælatum diuini interesse officij quam pium	72.a.4	Primitia ex septem rebus offerri solita	619.b.37
Prælatus graues sint in criminibus credendus & puniendus	91.a.50	Primitiarum nomine qua intelligantur	262.b.10
Prælatus subditis castigatis amoris signa ostendere debent	30.b.5	Primitias fructuum Deo offerre quantoperè commenda- tur	394
Prælatus vt nulli subditorum specialem dilectionem osten- dant, monentur	646.a.26	Primitias ter in anno offerebant Iudæi	406.a.53
Prælatus nomina populi scire tenentur	22.b.20	Primitias omnium bonorum quantum diligit Deus	447.b.10
Prælatus in totam communitatem scire non debent	64.b.69	Primogenitus à principio mundi prælatus	158.a.69
Prælatus quos magis admonere debeant	244.b.30	Primogeniti sanctificatio ad quid	221.a.52
Prælatus quam patienter subditorum monitiones audire debent	91.a.60	Primogeniti filiorum Israel sacerdotio fungebantur	242.b.60
Prælatus qualiter arguere debeant subditos ibid.	b.20	Primogenita cur Deo offerebantur olim	32.a.10
		Primogenita qua licebat redimere Iudæis	320.a.45
		Primogenita Dei detinere quid sit piaculi	214.b.3
		Primogenitorum redemptio quando fiebat	258.b.3
		Primogenitos	

Primogenitos quibus honoribus affici voluit Deus	607.b.33	Principibus pretiosiora esse offerenda	157.a.57
Primogenitos cateris liberis præferri non peccatum	III.b.1	Principibus causas audire præcipuum munus	240.b.35
Princeps est animata lex	477.b.47	Principibus solis vindicare mala competit	191.a.62
Princeps bonus quam viriliter suis cupiditatibus debet resistere	75.a.28	Probatio nostrorum operum ex quibus fiat	233.b.3
Princeps Dei duplici de causa dicebatur	78.b.30	Progenies nostras quantum curare teneamur	69.a.20
Principis animus quantis cupiditatibus confossus	149.a.54	Prolem quantum existimet pater	82.b.35
Principis fauor negatus quantum deiciat animum	38.a.38	Promissa Dei quanta patientia expectant sancti	103.b.52
Principes & nobiles inferioribus ministrare tenentur	13.b.15	Promissa nullo modo relinquere debemus	107.a.12
Principes debent curare suos ministros sua munia perficere	227.a.5	Promissa Dei licet impossibilia, ridenda non sunt	91.a.10
Principes non nunquam seruos inuitare debent vt fidelio- res habeant	149.b.37	Promissa nobis dare Deus festinat	223.b.43
Principes non omnia debent concedere qua dilecti postu- lant	316.b.10	Promissa videtur Deus nos cogere	315.b.45
Principes capita vocantur ab Hebrais	53.a.30	Promissa timore facta raro seruantur	571.a.33
Principes in quos liberales esse debeant	162.a.40	Promissa que retardent	223.b.43
Principes quomodo dilectionem domesticis ostendere de- beant	37.b.55	Promissa terra mirabiles fructus	465.b.50
Principes quam bene soluant operas vs qui cupiditatibus suis deseruiunt	78.a.8	Promissa patres relinquere cur nolebat Dominus	112.b.20
Principes vindictam non quarant, ne poeniteat eos	60.a.6	Promissa terra quam tenaciter sancti patres adhaeserunt	107.a.12
Principes que tributa bonis imponere possint	153.a.11	Promissis quam grati esse debeamus	87.b.17
Principis præcipuum munus est diuinare	459.a.30	Promissio bonorum non vana esse debet	270.a.50
Principes de quibus magis solliciti esse tenentur	162.a.43	Promissiones Dei multipliciter impediri	76.b.30
Principes quibus signa gratitudinis ostendere debeant	316.b.63	ad promissionis terram quando Deus magis Iudæos vrsit	315.b.35
Principes seruos afflictos debent subleuare	38.a.44	ad promissiones Dei testes vocare bonum est	119.a.69
Principes communi vtilitati vt studeant admonentur	360.a.4	Promissiones suas quantifaciat Deus	111.b.46
Principes quam oculati esse debent	142.a.5	Promissionis terra cur multos deuorasse dicatur	466.b.43
Principes quales exactores in populos sibi commissos esse debeant	277.b.4	Promissiones Dei quando sortiantur effectum	74.b.44
Principes an per alios causas administrare valeant	240.b.60	Promissiones Dei cuius vtilitatis	74.b.32
Principes quantum peccatorum scandala vitare debeant	344.a.10	Promissionum suarum quam memor sit Deus	188.b.53
Principes quas leges condere debeant	252.a.64	Promissionum qua stabiles sint	536.a.35
Principes eorum bona in absentia curare debent, qui Rei- pub. min. sterio impediti sunt	323.b.35	Promissionum verba que sint	202.b.60
Principes tenentur pauperes reddere securos	75.a.34	Promissionum Dei verificandarum via	98.b.26
Principes quos ministros eligere soleant	519.b.25	Promittendum non est quod nescimus	159.b.48
Principes robusti constitui debent	165.a.30	Prophanatores rerum diuinarum quali pena muldentur	301.a.60
Principes quomodo ministros publicos honorare debeant	243.b.66	Propheta falsus quam perniciosus Reip.	589.a.1
Principes quo pacto placare, aut ad iracundiam excita- re disamus	314.a.30	Propheta falsus quomodo possit vera signa	587.a.33
Principes qualem honorem sapientibus impensuri sint	153.a.26	ad Prophetam verum dua conditiones requiruntur	600.a.28
Principes ad iram tardi esse debent	149.b.43	Propheta hymnos canantes erant manibus colligati in cho- reis	157.a.25
Principum antiquorum quanta parsimonia	157.b.69	Propheta ex quibuscunque rebus sumebant prophetandi occasionem	117.b.22
Principum ministerium quantum a ministerio Dei discre- pet	197.b.52	Propheta veri apud Ethnicos	505.b.12
Principum munus præcipuum	13.b.16	Propheta falsi vt cognoscantur signum	588.b.30
Principum duo munera	241.a.3	Propheta cur viri Dei vocabantur	62.b.55
Principum comedendi consuetudo	158.a.55	Propheta quos pro testibus adhibebant	564.b.40
Principum sectatores cur se impune peccare putent	360.a.30	Propheta loquentes cum Principibus, cur parabolis vt- bantur	64.b.60
		Propheta modus duplex	461.b.20
		Propheta spiritus quibus præcipue dabatur	459.a.30
		Propitiatorum quid	328.b.3
		Proteruis hominibus quid sit commune	214.a.41
		Prouidentia Dei in quibus ostendatur	233.b.25
		Prouisio non querenda à Domino	234.a.20
		Prouocandi qui non sint	175.b.30
		Proximi dilectio quantum requiratur	387.b.4
		Proximorum bona cum audimus gaudendum	98.b.34
		Proximorum mala cum videmus, quantum commoueri debeamus	322.a.50
		de proximorum malis quantum dolendum sit	159.b.50
		Proximi qui in substantia peccat, in substantia puniuntur	258.b.25
		Proximi nostris vt subueniamus quem stricte præcipiuntur	220.b.28

Sacerdotis tria munera 359.a.40
 Sacerdotes in quos magis pios esse debeant 400.a.66
 Sacerdotis munus antiquum quale 78.b.10
 Sacerdotis Domini septem ornamenta 646.b.38
 Sacerdotis filia viro non sacerdoti nubere poterat 402.a.50
 Sacerdotes Domini quanti faciendi sint 444.b.6
 Sacerdotes quid Deo cum victima offerebant 262.b.60
 Sacerdotes instrumenta benedictionis diuinae 443.b.26
 Sacerdotes vet. Legis quomodo initiabantur 29.b.45
 Sacerdotes Regibus & principibus antecellunt 204.a.10
 Sacerdotes à pueris in Ecclesiasticis rebus doceri debent & informari 353.b.20
 Sacerdotes vet. Legis initiandi mos 295.a.15
 Sacerdotes quàm modestià Ecclesiam egredi debeant 401.a.25
 Sacerdotes quanta aequitatis voluerit Dominus 425.a.62
 Sacerdotes vet. Legis quare vinctos voluit Deus 331.b.15
 Sacerdotes minores superioribus ministrare teneantur 357.b.5
 Sacerdotes quàm sobrie se gerere debeant 360.b.10
 Sacerdotes Dei secularibus negotijs implicari non debent 600.b.47
 Sacerdotes nihil præter diuina curare debent 360.a.40
 Sacerdotes in domibus magnatum quanti faciendi 338.b.40
 Sacerdotes qua reuerentia prosequendi 648.b.23
 Sacerdotes heredes Dei 347.b.50
 Sacerdotes sacramenta ministraturi quid obseruare debeant 493.b.34
 Sacerdotes precepta Dei contemnentes panas sanguinis daturi 266.b.28
 Sacerdotes inferiora munia exequi non aspernentur 336.a.30
 Sacerdotes quàm vigiles esse debent in ceremonijs perdiscendis 350.a.45
 Sacerdotes & Nazareos quare non attonfos voluerit Deus 444.a.22
 Sacerdotes quàm bona fama esse debeant 296.a.56
 Sacerdotis iniuriam quantum propulsare debeamus 401.a.3
 Sacerdotes cur de tribu regia vxores accipiebant 204.a.10
 Sacerdotes coram principibus genua flectere indecens est 402.a.15
 Sacerdotes qua statuta scire teneantur 350.a.7
 Sacerdotes etiã in templo manus lauare bonum & pium 329.b.54
 Sacerdotes vet. Legis extra sacra loca oblationes populi comedere, malum erat 360.b.20
 Sacerdotes sacris vestibus induti quorum reminisci debent 29.b.20
 Sacerdotes vet. Legis, in tribus locis vncti 353.a.4
 Sacerdotes pro principibus usurpati in sacra script. 238.a.38
 Sacerdotes vet. Legis à Deo eligebantur 291.a.15
 Sacerdotum peccatum grauius quàm hominum 343.a.10
 Sacerdotum munus à puero discere solitum 291.a.8
 Sacerdotum munus ab olim populum à peccatis expiare 284.b.55 & 336.a.34
 Sacerdotum præcipuum munus 376.b.50
 Sacerdotum quanta puritas requiratur 448.b.44
 Subditorum peccata quantum tolerare debeant pastores 316.a.1
 Sacerdotum vet. Legis initiandorum munera 380.a.4

Sacerdotum peccata luit Dominus 350.a.50.b.3
 Sacerdotum peccata quàm grauiora 296.a.64
 Sacerdotibus quid prohibebatur antiquitus 397.b.30
 Sacerdotibus quare potius inebriatiuus lege vet. interdicitur 359.a.25
 Sacerdotibus maledicentes qua pœna olim plectebantur 258.a.10
 Sacerdotibus summis qua prohibentur, minoribus permittuntur 401.a.12
 Sacerdotibus quanto difficilius quàm alijs Deus peccata condonet 498.a.65
 Sacerdotalis benedictio quid valeat 357.b.27
 Sacra qua reuerentia tractanda 421.b.10
 Sacra ornamenta postquam vsus esse non possunt comburi iubentur 393.a.13
 Sacra loca quanta veneratione habenda 37.a.20
 à Sacris qui abstinere debebant antiqua lege 401.b. per tot.
 à Sacris quanto impuriore, tanto magis abstinendum 367.b.50
 Sacris rebus qua honestas requiratur 249.a.28
 Sacrificium pacificorum cibus oblationis Domini 337.b.53
 Sacrificium vnum iusti quot bona faciat 60.b.28
 Sacrificium Deo acceptissimum quod sit 312.a.30
 Sacrificium immolans cur manus coniungebat super victimam caput 334.a.60
 Sacrificium matutino tempore fiebat olim 81.a.25
 ad Sacrificium quos eligat Deus 207.b.67
 Sacrificium laudis quod vocabatur 403.a.38
 Sacrificium pro peccato quale 341.a.5
 Sacrificium pacificum, non aliud permissum secularibus Hebrais 238.a.25
 Sacrificium iuge quale apud antiquos 295.b.5
 Sacrificium ex rebus selectissimis conficiendum 338.b.20
 Sacrificium gratiarum actionis exhibitum pro bonis integritate 352.a.12
 Sacrificij odor cur quietis dicebatur 335.a.15
 Sacrificij Minchah crudi & cocti discrimen 351.b.50
 Sacrificij Hebraeorum tres species 31.b.60
 in Sacrificijs ad tria populus congregabatur 354.a.52
 in Sacrificio qua animalia requirebat Deus 296.b.40
 in Sacrificio pro peccato quare thus & oleum non adiungebantur 345.b.60
 in Sacrificio manuum coniunctio quid significabat 448.a.38
 Sacrificia pro peccato spontaneo non admittebat Deus 343.a.60
 Sacrificia perfecti velleris olim 215.a.48
 Sacrificia veteris Legis quodammodo cationes Dei 320.a.16
 Sacrificia Domini quàm ordinata esse debeant 296.b.15
 Sacrificia sine mandato Dei à Patribus oblata, contra hereticos 37.b.40
 Sacrificia integritatum qualis 339.a.43
 Sacrificia animalium voluit Deus, ne homines ea demum immolarent 381.b.36
 ad Sacrificia quales accedere debeamus 380.b.42
 Sacrificia quam ob causam pertulit Deus 335.b.45
 Sacrificia legis veteris duplicia in genere 487.a.15
 Sacrificia veteris legis prandia & cœna Domini videbantur 262.a.61
 Sacrificia quibus initiandi sacerdotes erant 296.a.25
 Sacrificia pacificorum pro quibus offerebantur 268.a.67
 Sacrificia pro quibus rebus fiebant apud antiquos 247.b.3
 Sacrificia iustitia qua vocentur 644.b.32
 Sacrificiorum

Sacrificiorum duplex eleuatio 294.b.55
 Sacrificiorum species Minchah 336.a.56
 Sacrificiorum tres species 486.b.60
 Sacrificiorum sex genera apud Hebraeos 353.b.10
 Sacrificiorum suffitus odor quietis 293.b.40
 Sacrificijs qua sint loca aptiora 237.a.1
 in Sacrificijs quare nihil fermentatum, aut mollium offerrebat 337.b.30
 Sacrificare qui Deo volunt à malis elongari debent 195.a.36
 Sacrilegus quam sit execrabilis 244.a.33
 Sal quare voluerit Dominus in omnibus sacrificijs 337.b.43
 Sal fœderis Dei quis 337.b.60
 Salis pacto duo Dominus dedit 490.a.40
 Salem qualis ciuitas 78.a.60
 Salomon quare omnes sapientia præcessit 301.b.45
 Salomonis libido & idololatria 522.b.67
 Salutationem suspectum B. Virginem habuisse 28.a.14
 Samaritæ sacrificare præsumentes quas pœnas dederint 350.a.10
 Santos insula maris mediterranei 65.a.38
 Sanctum sanctorum duplici de causa sic dictum 351.a.8
 Sancti viri ad Deum audacter accedere debent 91.a.53
 Sancti bona & mala in Deum referunt 84.b.56
 Sancti quid valeant ciuitatibus suis 311.a.59
 Sancti Deum extollendi quot modos habeant 88.a.18
 Sancti persecutionibus multiplicari solent 620.a.57
 Sancti quare viridi ligno assimilantur 194.a.62
 Sancti in hac vita captiui videntur 194.b.48
 Sancti temere signa facere non debent 205.b.23
 Sancti quam facile à Deo exaudiantur 88.a.34
 Sancti suam viriditatem semper seruant 194.a.68
 Sancti nihil habent quod Deo gratissimum non sit 444.a.64
 Sancti parua Dei munera magna reputant 88.a.26
 Sancti licet finis, sine Dei iter arripere bonum non est 316.b.22
 Sancti quo pacto cura Dei sint 85.b.7
 Sancti qui in adomitam plebem gubernant, quid lucrifaciunt 236.a.15
 Sancti in hac vita quasi captiui videntur 194.b.58
 Sancti non solum magna, sed etiam parua in Deum referre solent 117.b.27
 Sancti ligatum habent Deum 311.a.15
 Sancti quomodo Deum vrgere soleant 473.a.14
 Sancti quàm timendi sint 323.b.13
 Sancti viri nomina celare debent 130.b.31
 Sancti quid consanguineis valeant 291
 Sancti sciunt suo tempore bellare & pacem habere 79.b.5
 Sancti male ferunt inter impios requiescere 223.b.40
 Sancti quàm solliciti sint seruare præcepta diuina 88.a.48
 Sancti non præsumunt de se, licet fortes sint 230.a.68
 Sancti viri de se rationem reddere tenentur 86.b.63
 Sanctorum prudentia in quibus dignoscatur 214.a.45
 Sanctorum res qui tangere non debeant 96.b.13
 Sanctorum inuocatio contra Lutheranos 458
 Sanctorum vindex quis sit 191.b.69
 Sanctorum est ab immunditia exemptos esse 37.a.30
 Sanctorum questus in tribulatione 559.a.30
 Sanctorum virorum vrbantitas 91.a.18
 Sanctorum refugium quod sit 433.a.35
 Sanctorum vicissitudines in quibus 76.a.20
 Sanctorum quempiam ledere quam periculosum sit 191.b.68
 Sanctorum tribulationes quomodo videat Deus 620.b.66

Sanctorum etiam infima quantum curet Deus 214.a.48
 Sanctorum preces quàm efficacissimæ sint 311.a.62
 Sanctorum proprium pro bonis mala reddenda 115.a.3
 Sanctorum patientia mirabilis 213.a.49
 Sanctorum precatio quid peccatoribus valeat 473.a.48
 Sanctorum oblationis licet iniussa Deo placuerunt, contra Lutheranos 360.a.10
 Sanctorum obitus quàm deplorandus 142.b.65
 Sanctorum merita media esse inter nos & Deum 177.a.12
 Sanctorum loca ipsius nomen sortiuntur 134.b.53
 Sanctorum membrorum contactus quanti faciendus, in hereticos 648.a.32
 Sanctis qui administrat bis soluitur 189.b.23
 Sanctis seruire quid valeat 85.b.21
 Sanctis adherere quid muneris sit 85.b.20
 Sanctis qua passuri sunt propter opera virtutis reuelare Deus 195.a.39
 Sanctis viris nihil sine numine agendum est 127.a.10
 Sanctis coniungi quàm bonum sit 297.a.12
 Sanctis qua Deus confert quam singularia & inassueta 203.b.20
 Sanctos colere cuius sit meriti 312.a.31
 Sanctos in tristitia mori non sinit Deus 647.b.60
 Sanctos nonnunquam cogere quid profit 236.a.28
 Sanctos sine Dei permissione nen. o ledere potest 508.a.44
 Sanctissimus vir optimus dux 79.b.2
 Sanctificatio dierum ad quid fiat 220.b.58
 Sanctificatio quid significet apud Hebrais 15.a.37 & 387.b.20
 Sanctitas sanctitatum Iudeis quid 330.b.48
 Sanctitas in homine quàm periculis obuia sit 444.a.40
 Sanctitatis vir quanta 425.b.23
 Sanctitate sanctitatum intelligebantur 485.b.50
 Sanctis Biblia cur interpretatus sit author 178.b.34
 Sanguis innocens qui dicatur 616.a.30
 Sanguis ad peccati expiationem in sacrificia datus 64.b.51
 Sanguis animalium præcipuum inter omnia vet. legis sacrificia 490.b.45
 Sanguis quare testis fœderis dicatur 270.a.43
 Sanguis occisorum à Deo petit vindictam 38.b.60
 Sanguis animalium immolatorum, cur sanguis pacti vocabatur 268.b.20
 Sanguis vnde fluat 263.b.60
 Sanguinis aspersione in sacrificijs quid adumbrare voluit Deus 336.a.25
 Sanguinis esus interdicatur 61.b.10. & quare 62.b.20
 Sanguinis effusio cur fiebat è regione ostij tabernaculi 334.b.45
 Sanguinis esus quare Iudais prohibitus 382.a.15.a.5
 à Sanguinis effusione tria nos debent attere 64
 Sanguinem requirere de manu alicuius quid sit 61.b.65
 Sanguinem hominis à brutis exigit Deus 64.b.50
 Sanguinem alicui reputari est esse occasione dignum 178.b.5
 Sanguinem quomodo requirat Deus 61.b.60
 Sanguinem cum aliquo esse quid sit Hebrais 395.b.25 & 602.a.40
 Sanguinem Dominum requirere de manu bestia quomodo intelligatur 61.b.44
 Sanguinem comedere quid sit 382.a.20
 Sanguinis facere super domum quid sit 608.a.55
 Saphirus lapis pretiosus cuius coloris 268.b.35
 Saphyrus lapis quid 287.a.37
 Sapientia quid sit 301.b.50
 Sapientia pro quibus vsurpetur 301.b.60
 Sapientes

I N D E X.

<i>Sapientes nobilibus preferendi</i>	158.a.26	<i>comparantur</i>	28.b.30
<i>Sapientes corde qui sint</i>	285.a.35	<i>Senes qua fortitudine animum exhalent</i>	108.b.38
<i>Sapientes aliorum consilia audere debent</i>	241.a.43	<i>Senes à bello quiescere optimum est</i>	436.b.55
<i>Sapientum consilium quam vtile sit Reipub.</i>	153.a.20	<i>Senes vita saturari debent</i>	111.b.20
<i>Sapientum consilij reges egent</i>	153.a.5	<i>Senes quo honore prosequi debeamus</i>	243.b.15. & 394.b.16
<i>Sapientibus nocere quam cauendum sit</i>	159.b.54	<i>Senum quorundam iuueniles complexiones</i>	459.a.10
<i>Sardius lapis rubes coloris</i>	286.b.65	<i>Senum oculi rigescere solent</i>	47.b.10
<i>Sarraceni hodie vxores sibi comparant pretio</i>	120.b.40	<i>à Senibus quid communiter petamus</i>	163.b.60
<i>Sarraceni notus brachia & pectoribus inurentes</i>	391.b.53	<i>Senectus bona quando vocetur</i>	81.b.18
<i>Sartago sacrificiorum qua</i>	351.b.36	<i>Sententia in sacris literis quomodo coniungantur</i>	254.a.40
<i>Saturitas vnde proueniat</i>	422.a.46	<i>Sententia male intellecta qua mala pariat</i>	36.a.58
<i>Saturitas homini male affecto pessima</i>	633.b.23	<i>Sententia in sacris literis frequenter transponuntur</i>	267.a.60
<i>Scriptura statim explicat quod obscure dicat</i>	10.a.60	<i>Senibus qui administrare debeant</i>	313.b.26
<i>Scriptura quam curiose seruentur</i>	278.a.15	<i>Sententias interuallis Hebraei distinguunt</i>	14.a.30
<i>Scriptura si quid obscure dicant statim expliant</i>	70.a.40	<i>September mensis primus annus secundum Hebraeos</i>	51.a.60
<i>Scriptura sacra philosophia regulis non subditur</i>	51.b.66	<i>Septennio quare terra quiescebat</i>	233.a.66
<i>Scabies Aegyptia durans vsque ad mortem</i>	403.a.16	<i>Septimum diem quare affectum prosequatur Deus</i>	252.a.66
<i>Scandalum quomodo iusti patiantur</i>	236.a.3	<i>Septimi diei benedictio</i>	15.a.25
<i>Scandalo qua possunt esse, occultanda</i>	648.a.15	<i>September mensis primus anni apud Iudaeos secundum quosdam</i>	214.b.65
<i>Scientia qua vtilior homini contingat</i>	316.b.34	<i>Sepulchrum eiusdem familiae quantae laudis</i>	176.a.6
<i>Scientia quid sit</i>	301.b.50	<i>Sepulchrum consignare cuiuslibet caduere mos Iudaeorum</i>	103.b.45
<i>Scorti vile pretium</i>	48.a.11	<i>Sepulchrum nimis curiosum aut elaboratum querere non debemus</i>	111.b.40
<i>Scribendi modus antiquorum in tabellis aereis</i>	428.a.58	<i>Sepulchrum quemque pro sua prosapia habere quam antiqua consuetudo</i>	103.b.41
<i>Scriba officium quale sit</i>	170.b.14	<i>Sepulchrum vnde dicitur ab Hebraeis</i>	141.a.20
<i>Scrupuli omnes rerum tollendi sunt</i>	157.a.55	<i>Sepulchrum vnum vna domus bona consuetudo</i>	111.b.35
<i>Sculptile quid sit</i>	245.a.42	<i>Sepulchro locum curare non malum est</i>	111.b.40
<i>Scyta vnde orti</i>	67.a.34	<i>Sepulchra nobilibus construendi mos Iudaeorum</i>	494.a.25
<i>Sebastianus quandiu occultauit se Christianum</i>	74.a.25	<i>Sepulturae peculiaris locus apud Iudaeos</i>	103.b.22
<i>Secreta Dei quibus & quantum sint reuelanda</i>	198.a.2.b.30	<i>in Sepultura loco esse quando Iudaeis prohibitum</i>	222.b.10
<i>Secreta sua quibus hominibus reuelat Deus</i>	194.a.30	<i>Sepultura morienti homini solatium</i>	626.b.3
<i>Secreta diuina qui scire cupiunt quales esse debeant</i>	519.a.57	<i>Seraphim angelorum chorus cur sic dicitur</i>	499.b.53
<i>Secula alterius hominem ritus exercere non pati debemus</i>	477.a.67	<i>Sermo Dei in quibus consistat</i>	197.b.34
<i>Secundum diem hanc, id est in praesenti</i>	178.b.15	<i>Serpens capite percussus, moritur</i>	25.b.17
<i>Securitas quantum timenda hominibus</i>	28.a.4	<i>Serpens infra bestias deicitur</i>	30.a.16
<i>Seditionis auctores quam grauiter à Deo puniatur</i>	486.b.38	<i>Serpens aeneus morsos à serpentibus curam contra naturam eris</i>	500.a.55
<i>Seducere diuersimode vsurpatur</i>	74.a.63	<i>Serpens homini insidiatur</i>	25.b.40
<i>Segetum primitia quando offerebantur Deo</i>	321.a.1	<i>Serpens calcaneo insidiatur, vt mordeat</i>	25.b.20
<i>Semen in sacris literis pro filio vel prole accipitur</i>	366.a.45	<i>Serpens quare voluit sciamnam seducere</i>	24.a.5
<i>Semen humanum ex cerebro descendit, secundum philosophos</i>	31.b.34	<i>Serpens per medium scissus, viuit</i>	25.b.45
<i>Seminari semine pro concipere</i>	178.b.1	<i>Serpens quibus tetrationibus vsus in primos parentes</i>	23.b.60
<i>Seminis duplex fluxus</i>	375.b.5	<i>Serpens ante peccatum super suum ventrem gradiebatur</i>	25.a.60
<i>Semini flui immunditia peccatum vocari</i>	180.a.32	<i>Serpens aeneus ignitus figura Christi</i>	504.a.35
<i>Seminiflui viri purgato</i>	375.a.15	<i>Serpens ante peccatum herbis vescebat</i>	25.b.1
<i>Septembri mense factus orbis terrarum</i>	51.a.53	<i>Serpens primus tentator qualis</i>	23.a.58
<i>Senex iustus vtramque fortunam ferre debet</i>	74b.46	<i>Serpens omni animali fortior</i>	27.b.56
<i>Senis nomine sapiens intelligitur ex opin. Rabbi Iosi Galileo</i>	392.a.8	<i>Serpens voce solet incantari, ideo ab incantare ducitur, iuxta Hebr.</i>	499.b.45
<i>Senes qua ex re delectationem percipiunt</i>	138.b.59	<i>Serpentis fragilitas tentando primos parentes</i>	29.a.4
<i>Senes quare montem cum Mose conscendere voluit Deus</i>	267.b.40	<i>Serpenti pena inflicta propter peccatum</i>	25.a.49
<i>Senes mala exempla ostendentes quam reprobi</i>	93.b.60	<i>Serpentum genus quo quis morsus est pra ardore in aqua se proicit</i>	578.a.37
<i>Senes sine longo morbo mori pro maximo Dei munere habebant antiqui</i>	111.b.23	<i>Seruus regnans quam dissentanea res</i>	85.a.20
<i>Senes quantum honorandi</i>	387.b.10	<i>Seruus semel in honorem erectus quam difficile humilietur</i>	85.b.5
<i>Senes qua in re iuuare possint</i>	213.a.14. non relinquendi. ibid.	<i>Secretum</i>	
<i>Senes non continere valentes vxore accipere bonum</i>	111.a.65		
<i>Senes in Susannam impudicissimi Sarana tentationibus</i>			

I N D E X.

<i>Secretum olim licebat impune interficere</i>	253.a.40	<i>Sicera pro omni potu inebriatio sumitur</i>	359.a.25
<i>Seruo domino suo humilitate quam decorum</i>	85.b.15	<i>Siclus duplex apud Hebraeos</i>	298.a.25
<i>Serui heredibus relinqui possunt</i>	416.b.35	<i>Siculum Moseh tempore quid ponderabat</i>	105.b.60
<i>Serui expediti coram dominis ambulare solent</i>	86.a.30	<i>Siderum dispositio iuxta regionum qualitatem</i>	564.a.50
<i>Seruis Dei ministrare quam lucrosum sit</i>	555.b.35	<i>Signum petere non semper est peccatum</i>	83.a.15
<i>Serui iustorum quales</i>	107.b.26	<i>Signo cuiusque non fidendum</i>	107.b.1
<i>Serui pro dominis pericula subire debent</i>	59.b.54	<i>Signa temere facienda non sunt</i>	205.b.23
<i>Serui moderate castigandi</i>	85.b.3	<i>Signorum potestas in quibus demonstratur</i>	204.b.14
<i>Serui nostra nationes & extranei quomodo tractandi</i>	252.a.57	<i>Significationes proprias ad germanum sensum ostendere quid valeat</i>	105.b.31
<i>Seruis quare aures perforabantur olim</i>	249.b.63	<i>Silere quid significet</i>	35.a.60
<i>Serui Dei à ministris Principum quantum distent</i>	458.b.40	<i>Silo locus Domino dicatus</i>	247.a.14
<i>Serui Dei quo in loco sint securi</i>	227.a.30	<i>Similitudo ad quid referatur</i>	10.b.19
<i>Serui Dei quantum eleuentur</i>	214.a.56	<i>Similitudine vri quando necesse sit</i>	264.b.66
<i>Seruis Dei omnia seruire</i>	117.b.35	<i>Simoniaca pecunia restitutionis iura vnde orta</i>	589.a.53
<i>Serui fugientes non irritandi, sed delinendi</i>	85.b.10	<i>Simplicitas antiquorum quanta</i>	120.b.25
<i>Serui Dei omnes volunt sibi similes, non sic de seruis hominum</i>	459.b.38	<i>Simplicitas, in quibus sit</i>	17.b.65
<i>Seruis bonis fides habenda est</i>	147.a.8	<i>Sinai potius desertum quam mons appellatur</i>	241.a.53
<i>Serui vltra vires grauari non debent</i>	591.a.66	<i>Sinai cur mons Domini vocetur</i>	453.a.30
<i>Serui quorum maior ratio habenda</i>	404.a.45	<i>Sin deserta varie intelligentia</i>	493.b.53
<i>Serui Dei quo pacto tententur</i>	226.b.35	<i>Sinus corporis medium</i>	195.b.33
<i>Serui qui mittis tractandi sint</i>	417.b.65	<i>Sion mons duplex</i>	565.b.15
<i>Serui qui in perpetuum licite retinentur</i>	249.a.45	<i>Sittim optima cedri genus</i>	297.b.38
<i>Serui Dei quam libenter societatem admittant</i>	303.b.55	<i>Smaragdus lapis fulgurei coloris</i>	287.a.5
<i>Serui & domini discrimen</i>	246.a.46	<i>Soboles mala parentum hereditatem saepe amittit</i>	136.b.35
<i>Serui quomodo probandi</i>	122.a.31	<i>Sobrietas quibus hominibus praecipue requiritur</i>	360.b.14
<i>Serui in quibus maxime Dominum referre debeant</i>	392.a.64	<i>Societas quando probatur</i>	22.b.4
<i>Serui non nimis delicate nutriendi</i>	85.a.14	<i>Sohar ciuitas in terra sancta</i>	75.a.4
<i>Serui Dei quam securi sint</i>	243.b.10	<i>Sol cur ante iudicij diem obscurabitur</i>	39.b.26
<i>Serui Dei quanti animi sint</i>	79.b.29	<i>Solis descensus</i>	6.b.40
<i>Serui Dei tanto humiliores quanto Deo propinquiores</i>	240.a.48	<i>Solis occasus</i>	6.b.45
<i>Seruis non est ostendenda debilitas animi</i>	158.a.51	<i>Solatium quid magis nobis afferat</i>	108.a.40
<i>Seruis non est de libertate loquendum</i>	200.b.53	<i>Solitarius locus qui dicatur</i>	5.a.47
<i>Seruorum excusationes legitima audienda</i>	360.b.45	<i>Solitaria loca quam commoda religioso</i>	90.a.49
<i>Seruorum peculiaris cura apud dominum</i>	22.b.14	<i>Solitudinis locus quam accommodatus sit</i>	119.a.34
<i>Seruorum bona ministeria Deus persoluit</i>	85.b.25	<i>Somnia nonnunquam aliquid veritatis continent</i>	149.b.10
<i>Seruorum opera non impedienda</i>	200.b.55	<i>Sopor Ada in creatione Ada qualis</i>	19.b.50
<i>Seruorum pauca quam vtilis</i>	303.b.40	<i>Sorem vxoris ea mortua accipere licet</i>	384.b.67
<i>Seruorum Dei mali quomodo auertantur</i>	508.b.10	<i>Sors Hebraeorum quomodo fiebat</i>	527.a.30
<i>Seruorum infidelium reprehensio</i>	127.b.43	<i>Spica pro quibus sumatur</i>	338.a.45
<i>Seruorum opera Domini examinare debent</i>	72.b.18	<i>Spica in fine Martij vbi maturefcere incipiant</i>	319.b.38
<i>Seruorum nomina scire debent Dominus</i>	22.b.13	<i>Spiritus Dei in prophetas extensus</i>	301.b.35
<i>Seruorum munus non spernendum</i>	60.a.22	<i>Spiritus quando arguat carnem</i>	44.b.30
<i>Seruorum merces non retinenda</i>	120.b.65	<i>Spiritus ab anima rationali an distinguatur</i>	141.b.25
<i>Seruus Aethiopes qui crudeliter tractant, reprehensi</i>	619.a.10	<i>Spiritus sanctus in mundi initio super aquas volitauit</i>	6.a.10
<i>Seruus qui eis membra mutilabant perdebat</i>	253.a.62	<i>Spiritus hominis ad Deum redire ex Salomone</i>	109.a.15
<i>Seruus à domino occisos non puniebatur Dominus pena mortis</i>	251.b.34	<i>Spiritus Dei habere quid sit</i>	473.b.12
<i>Seruus Dei decipere quam graue sit</i>	29.b.45	<i>Spiritus commotio in labore hominis</i>	27.a.10
<i>Seruire Deo summa libertas est</i>	28.a.38	<i>Spirituales viri quomodo sint sustentandi</i>	257.a.20
<i>Seruire Deo quanto melius quam homini</i>	417.a.20	<i>Spiritualibus vacantes à concubitu vxorum separari debent</i>	236.a.15
<i>Seruire pro operari Hebrais</i>	320.a.60.	<i>Spiritualia quanto honore & reuerentia tractanda</i>	331.b.34
<i>Seruire pro colere & sacrificare</i>	212.b.30. & 217.a.13	<i>Statken quid ex Dioscoride</i>	299.b.33
<i>Seruire Deo quomodo debeamus</i>	213.b.14	<i>Statutum quid sit</i>	571.a.50
<i>Seruire ad oculum quid</i>	72.a.3	<i>Statua testes inuocabantur à patribus</i>	136.a.45
<i>Seruire Deo non est tristis vultu</i>	360.b.35	<i>Statuas muris includere mos Gentilium</i>	418.a.65
<i>Seruitus mundi quibus adimpleta</i>	84.b.50	<i>Statuas duodecim cur. Hebrais erigi iussit Deus</i>	268.a.12
<i>Seruitus nulla mala dererit libertate</i>	28.a.35	<i>Statere coram aliquo est illi ministrare</i>	178.b.11. & 554.a.55
<i>Seruitus Dei à seruitute temporali quantum differat</i>	338.b.53	<i>Statuti & iudicij discrimen</i>	383.a.67
<i>Seruitus vnde homines originem habuit</i>	65.b.56	<i>Statuta perpetua qua vocabantur</i>	383.b.10
<i>Ser tempore genus humanum multiplicatum</i>	386.b.10	<i>Index in Pent.</i>	M m Statuta
<i>Si pro non vsurpatur apud Hebraeos</i>	178.a.17		

Statuta bona facienda contra mala	377.a.23	Temere iudicantium mos	28.b.53
Stellus nomen non imposuit homo	19.b.13	Templum Deo adificare quale munus	230.b.12
Stella cur de caelo cadent in iudicij die	39.b.27	in Templo cuncta suo ordine digestas esse debent	331.b.10
Stercus quare sic vocatum	411.b.50	in Templo quam compositi apparere debeamus	336.a.40
Steriles & infructuosi esse non debemus	12.a.20	Templa quam reuerenda & timenda nobis sint	485.a.30
Steriles eradicati vocentur ab Hebr.	263.a.60	Temporum ornamentum quantum requiratur	328.a.18
Sterilitates, & rerum penuria vnde oriantur	626.a.67	Temporalium rerum copia astimanda	175.b.44
Sterilitatis causa qua fit	417.b.24	Tenebrae separatae à luce	6.b.22
Sterilitate nihil infelicis	123.b.50	Tenebrarum filij peccatores	12.a.59
Strata pro sellis equorum sumuntur	375.b.68	Tentatio quibus maxime timenda sit	101.a.36
Struthio auis deserta incolens 362.b.68. eius natura	363.a.10	Tentatio quibus modis explicanda sit	588.b.58
Sub pedibus subijcere, id est, sub potestate, Hebrais.	583.a.40	Tentationis superanda modus	101.b.26
Subditi quam diligenter superiorum negotia tractare teneantur	117.b.12	ad Tentationem quid pertineat	101.b.39
Subiectionis causa qua fit	234.a.2	Tentationis causa quis amor oriatur	101.a.35
Subuenire cum alicui volumus quid in memoriam reuocandum sit	191.b.48	Tentationes à Domino distribuuntur	101.a.55
Successum bonum iusti in Deum reducere solent	114.b.58	ad Tentationes quando animus parandus sit	230.b.68
Sudor ex quibus rebus causetur	27.a.5	Tentare pro ad iram prouocare aliquando sumitur	470.b.3
Suez ciuitas Aegypti nunc sub ditione Turcarum	224.a.12	Tentoria Arabum quam commodè ordinentur	109.a.69
Sum qui sum nomen Domini 192.b.62. quid eo significatur.	ibid.	Terra potius mare quam terra vocata	3.b.27
Sunamitis ardentes preces pro filij salute	291.a.25	Terra sancta altior omnibus vicinis terminis	75.b.41
Superbi aequalem sibi habere nolunt	13.b.37	Terra ad animantium habitationem facta	5.b.9
Superbia quanta mala peperit	71.b.41	Terra cur dicitur mater nostra	462.b.5
Superbia hominum argutio	13.b.35	Terra qualis ante separationem	4.b.65
Superbia diuitijs coniuncta	69.a.34	Terra sancta situs	7.a.60
Superfluitas quam mala sit	233.b.44	Terra qua aqua melius conglutinetur	9.b.69
Supercilia significant eleuationes apud Hebraeos	371.b.50	Terra pra alijs homicidam execratur	33.b.40
Superiores debent excusationes rationabiles subditorum acceptare	360.b.43	Terra quando perdita videtur	46.a.40
Superiorum praecepta discernere, non est nostrum	28.b.56	Terra propter tria mouetur	85.a.20
Supplicij duo diuersa genera apud Iudaos	397.a.40. & 607.a.8	Terra propter hominem maledicta	27.a.17
Supplicij afficit quosdam innocentes Deus vt eos premijs afficiat	440.a.30	ex Terra rubra corpus hominis factum	9.b.68
Surgere pro Patribus est eis succedere	178.b.9	Terra quo pacto mensuretur	635.b.20
Superbia appetitus quid pariat	29.b.69	ex Terram comedere in angustia poena hominis	27.a.20
Synagoga viri proceres dicti	524.a.57	Terra quare vana dicebatur	5.a.40
Syri vnde venerunt	66.b.13	in Terra quiddam possidere quid valeat	103.b.50
Syria reges à Iosepho citati	76.b.45	Terra quantum agere ferat habitatores immundos	385.b.55

T

T ABERNACULUM quare dicatur tabernaculum Ecclesiae & testimonij	333.a.10. quare tabernaculum congregatum	ibid.b.2
Tabernaculum seu operimentum quadruplex apud Hebraeos		327.a.60
Tabernaculi duplex erectio		444.b.4
Tabernaculi fabricatio		326.b.5. per tot.
Tabernaculi nomine quid intelligendum		632.a.55
Tabernaculi & habitaculi discrimen		324.b.5
Tabernaculi tres distinctiones cortinarum		330.b.66
Tabernaculorum erectione admoniti Iudaei diuina protectionis		408.a.60
Tabernaculorum festum apud Hebraeos		261.b.14
Talpa animal immundum Iudaeis ad cibum & tactum		365.a.27
Tabernaculorum festum quid 320.b.10. quare collectio vocabatur. ibid.		
regula Tacens consentire videtur vnde ortum habuit		536.a.17
TERRAM Her corrupisse quomodo intelligatur		143.a.20
TERRAM quae faciant cum copia fructificare		644.a.10
TERRAM septimo anno quiescere quare Hebraei arbitrentur		233.a.60
TERRAM promiscuis congressibus corrumpi		464.a.21
TERRAM iustorum fame oppressa esse non mirandum		114.a.30
TERRARUM diuisionis non esse iurisdictionum, sed diuini quo loco constet		556.b.56
TERRARUM diuio quando facta		68.b.60
TERRARUM termini quibus designabantur		171.b.56
TERRAS fertillissimas quare steriles reddat Deus		584.b.22
TERROR Domini qui dicatur		134.b.48
TESTAMENTA patrum quomodo adimplenda sint		177.a.5
TESTES in omnibus causis adhibendi		549.a.15
TESTIMONIA cur sic dicebantur		259.b.50
TESTIMONIA cur sic dicebantur		565.b.15
TEXTENDI ars in Phrygia inuenta		281.b.40
THARFIS insula apud Indos ferens aurum		67.a.39

Tharfis

THEODOFII exemplum in subditos fauientis	60.b.16	VENATORES raro deuati sunt	112.b.42
in Theologum quendam qui Christum ad inferos non descendisse asserere ausus est	141.a.20	VENDITIO pro pretio quores venditur sumpta ab Hebrais.	414.b.9
THEPHILIM Iudaorum quantas continebat fictiones	222.a.2	VENERARE vt quando prohibuit Iudaeis	222.b.20
a 2. superstitutiones in eius confessione ibid. 50. quomodo scribebatur ibid. per tot. leges eius	ibid.	VENIAM pro alijs impetranda	91.a.65
THEPHILIM Iudaorum superstitio	572.b.60	VENIAM quibus concedere non debeamus	312.b.37
THIMIANA offerre quorum munus erat	479.a.56	VENIAM petendi occasio	38.b.16
D. THOMAE opinio resuratur, dicitur Moysen vidisse Deum	313.b.15	VENIRE in corpore suo, id est, solum venire	249.b.1. Hebr.
TIMIDIUS quid sit	29.a.24	VENTUS herbis & plantis vilis	6.a.49
TIMOR Domini quantum conseruet hominem in iustitia	566.b.26	VENTO quando vratur Deus	55.a.23
TIMOR quantum vilis contra occasionem peccandi	360.a.33	VERBUM Dei apud quos magis fructificet	203.b.58
TIMOR ex vnica lege multas facit	120.b.53	VERBUM in ore alicuius ponere quid significet Hebrais	509.b.66
TIMORIS praeceptum multiplex	28.a.60	VERBA iustorum semper eadem sunt	265.b.8
TIMERE pro colere quando sumatur	636.b.67	VERBA fœderis quae vocentur	321.a.50
TOLDOTH, id est, generationis	3.a.41	VERBA ponere in ore alicuius, id est, docere eum quid loquatur	196.a.29
TONITRUA cum audimus quid agendum	210.b.40	VERBERA quis parantur costas durant	274.a.13
TONITRUI voces Dei ab Hebrais.	242.b.27	VERECUNDIA factus peccati	22.b.52
TONITRUA pro voce Domini vsurpata	209.b.60	VERITAS in quibus occultanda	26.b.55
TOPAZIUS lapis quid 287.a.1. coloris viridis	ibid.	VERITAS inter cetera quae in Deo rediteat	98.b.5
TOPHER locus apud Israelitas execrabilis	551.a.60	VERITAS quantum hoc tempore exosa sit	264.b.56
ante Torturam rei blandis verbis admonendi	440.a.57	VERITATEM cum aliquo facere quid sit	106.a.10
TRIBULATIONIS signis quos citius deuoret	194.a.60	VERITATEM audire quam necessarium hominibus	264.b.66
Tribulationis sanctorum quales	188.b.59	VERITATEM fingere aliquando bonum est	155.a.60
TRINITATIS mysterium nimis velatum Iudaeis	4.b.6. & 80.b.17	VERITATEM quando non licet occultare	74.a.23
TRINITATIS mysterij significatio	4.a.66	VERITATEM parabolis & similitudinibus inuolupte an bonum sit	265.a.6
TRINITATIS mysterium ex nomine Elohim	4.a.34. 180.b.15	VERTICEM vertere, id est, fugere ab Hebrais.	263.b.44
Tristes quomodo sotandi sint	118.a.2	VERTERE se ad aliquem quid sit Hebrais	419.a.5
Tristitia ministeria non libenter accipit Deus	200.b.3	VEVICULA nomen accepit à speculo, vel à videndo	335.b.16
Tristitia occupato animo loqui, surdo canere est	203.b.52	VEPERA Hebraorum varia	215.a.65
TRISTITIA causa pungere se solebant homines	121.b.50	VEPERA duplex apud Hebraeos 215.b.10. & 231.b.54. & 295.b.12. & 405.a.48. & 349.a.20. & 408.a.32	7.a.1.
ex Tristitia vitam qui odio habeant	175.b.34	VEPERA quomodo appellerentur	405.a.45
TRITICI grano reperto in Gallina, Gallina non comedebatur apud Iudaos	216.a.60	VEPERA vnde deriuetur	47.a.3
TUBALCAIN arma inuenit	35.b.65	VEPERA non pertinebat ad diem artificialem	6.b.44
TUBA sonitus tarantantia	45.a.5	VEPERA dua in sacris literis	300.b.36
ad Tubarum sonitu excitabatur Deus, sicut nunc precibus	452.a.24	VESTEM Christi quomodo induimus	13.a.25
Tubarum vsus ad duo	451.b.10	VESTEM diuersis litijs textam gestare prohibuit	285.a.30
TURCA quomodo barbiam gestent	391.a.28	VESTEM scindendi mos apud Iudaos	142.b.60. & 398.b.40
TURCHARUM mulier semper operata apparet	108.a.25	VESTIMENTORUM duplicium Sacerdotalium descriptio	329.b.67
TURPITUDINEM alicuius reuelare, id est, eius pudenda detrabere	383.b.67. 384.a.17	VESTIMENTORUM vsus apud Iudaos	608.b.60
TURTUR nomen vnde deriuetur	335.a.46	VESTIMENTORUM diuersus color quantum Deo displiceat	389.b.66
TYRANNI perniciosi effectus	188.b.45	VIA pro consuetudine legis sumitur	46.a.10
TYRANNOS quantum detestetur Deus	69.b.13	VIA Dei qua sint	314.a.43

V

V ACCA ruffa vet. Legis Passiois Christi typus	493.a.25	VICINOS lacrima nostra participes facere docemur	121.a.20
VACCA mactatione qua ceremonia fiebant	490.b.35	VICTIMA quare in pacis iugulabantur	267.b.22
à Vanis rebus quantum nos diuellat Deus	71.b.60	VICTIMA sanguinem qui non immolabat Deo cur reus homicidij putabatur	381.b.11
VANITATEM iam ab orbis initio homines dilexerunt	71.b.61	VICTIMARUM carnes cur super cineres comburebantur	343.b.60
VANITATES nostras quam pie castiget Dominus	72.a.26	VICTIMARUM succisio quomodo fiebat	62.b.20
VANITATES hominum quibus arguantur	249.a.16	VICTORIA non in copioso exercitu, sed in auxilio Dei	430.a.12
VAS omnis res vocatur ab Hebrais	370.a.58	VIDE verbum ab Hebrais otiose ponitur	301.a.25
VASA sacra post consecrationem nullo pretio emi possunt	425.b.28	VIDERE, id est, aperire, Hebrais.	261
VATES demonum qui	513.a.8		
VELUM faminarum Italia	11.a.11		

M m 2 Vidua

Vidua, id est ligata, ab Hebr. 535.b.9
 Vidua quo in loco securior sit 145.b.51
 Vidua quales erga defunctos viros se debeant exhibere 619.a.41
 Vidua suscitata à S. Petro munus in Pauperes 326.a.54
 Vidua propter familiaritates nimias decepta 28.a.9
 Vidua iuniores olim in domum patris remittebatur 145.b.54
 Viduarum votum stabile 535.b.6
 Viduarum clamores quanti sint faciendi 259.a.58
 Viduarum munus quale esse debeat 133.b.45
 Videre Deum ad faciem quid sit 130.a.9
 Videre aliquem in malum, id est, torvis oculis 178.b.17
 Vigilia in exercitu Israelitarum quales 225.a.40
 Vigilia nostra quales sint 13.a.4
 Vindicare mala quibus competat 191.a.62
 Vindemia, id est, inclusio ab Hebrais. 413.b.34
 Vinum quis inuenit 41.b.17
 Vini potu quare Sacerdotibus prohibuit Deus 359.a.25.
 447.b.60
 Vini mensura super holocaustum 531.a.5
 Vindicta ab inimico quomodo sumenda 265.a.40
 Vindicta studiosa quantum Deo displicuerit 253.a.1
 Vindictam inimicis capere non debemus 38.a.10
 Vineae nouae plantatione quando fructus colligebantur 604.a.5
 Violentia vii quam immodestum sit 559.b.20
 Vir vir, pro omni vir in Hebrais. 375.a.29
 Vir terra, id est, agricola, vir temporis, id est, senex, Hebrais. 370.b.23
 Vir & vxor diuersae religionis non duae esse possunt 523.a.10.
 & 198.b.19
 Viri quantoperè feminis proponantur 367.b.25
 Viri & vxoris qualis amor 22.b.46
 Viri in vxores suas pijs esse debent 167.a.3
 Viri mulieribus non obtemperare debent 30.a.22
 Viri celebres viri nominis vocati 4.b.30
 Viri in quibus debeant obedire voci vxoris 85.a.13
 Viri impij quam doctrinam filios doceant 107.b.6
 Viri & vxoris quanta concordia esse debeat 42.a.15
 Viri erga vxorem displicentia quam magnum malum sit 252.b.50
 Viri sancti ligno viridi assimilantur 194.a.60
 Viri sancti desideria quae sint 119.a.10
 Viri sancti quare viri Dei dicebantur 641.b.60
 Virga Moyses cur aliquando vocetur virga Dei 494.b.44
 Virga Iudicum quid significet 197.a.69
 Virga Moysi iustitiae typus 197.a.60
 Virga filij vocantur ab Hebr. 268.a.20
 Virga rectitudine rectitudo iudicis designatur 197.a.68
 Virgarum fascem quare fieri voluit Dominus 483.b.10
 Virginitatis pudicitiam qui blanditijs abstulit, an restitutioni sit obnoxius 256.a.20
 Virginem castitatem Deo vouere non licebat antiquitus 74.b.10
 in Virgine via viri cognoscitur, Proverb. 105.b.60
 Virgines cum desponsantur laudari solent 73.b.68
 Virgines nisi cum honesta societate dimittenda non sunt 108.a.6
 Virgines propter colloquia deceptae 28.a.9
 Virgines corruptae & incorruptae vt dignoscantur ex consilio Rabbi Selomonis 538.a.3
 Virginitas non seducendarum leges 256.a.43
 Virginitas quantum detulerit Deus 400.b.5
 Virginitas quam Domino accepta fuit 539.b.62
 Virginitatis signa quo pacto cognoscantur ab sponso antiquitus 609.a.40
 Virtus audax 142.a.53

virtutis opera innumera 29.b.4
 virtutis exercitium qui perquirant 93.b.67
 virtuti nomen tanquam impossibile non pauendum 197.b.12
 virtute vacuos coram Deo apparere quale dedecus 322.b.63
 vir peccati in quibus deprehendatur 60.b.13
 vires ad quid hominibus tribuantur 48.b.10
 vires mediocres inter dona Dei computantur 69.b.3
 vires sine Deo non valent 236.b.52
 vita hominis militia super terram 181.b.5
 vita qui saturantur 137.a.10
 vita patrum longa propter multiplicationem humani generis 193.b.60
 vita bona prolonganda & mala minuenda 48.b.4
 vita hominis pugna 14.a.60
 vita praesens quam laboriosa sit 165.a.35
 vita honori praeposenda 112.b.69
 vita sanctimonia quantum valeat 88.a.42
 vita longitudo non est argumentum sanctitatis 403.b.5
 vita munus a quibus accipimus 246.b.36
 vita longioris quae sit causa 246.b.33
 vita parentum causa non parcendum 79.a.65
 vita hominum pro bonis temporalibus non compensatur 254.a.65
 vitam aeternam qua promittere videantur in lege veteri 383.b.50
 vitam iustorum quare prolongat Deus 111.b.68
 vitam in hoc mundo perpetuam habere miserum esset 27.a.43
 vitam prolixam propter quatuor Dominus hominibus pollicetur 619.a.60
 vitam hominis quantum faciat Deus 64.b.4
 vitam pro vita dari consuetudo 382.a.60
 vitam apud Deum aliam esse probatur 41.a.30
 vitia quae homines pro nihilo reputent 622.b.23
 vitia nostra quantum Deo sciant 293.b.30
 vitium nullum impunitum remanet 101.b.12
 ad vitia quam faciles sumus 310.a.63
 vitia multa multitudinem sequuntur 47.b.55
 vitia qui arguunt quasi parentes habenda 394.b.15
 vitia quo pacto virtutum habitu nos decipiant 588.b.51
 vitiorum nostrorum circumstantias quantum exaggeret Deus 310.b.67
 vitulus vbi colebatur 217.a.55
 vitula sacrificium qua ceremonia fiebat apud veteres 603.b.40
 viuendum bene, ne moriamur male, sententia D. Augusti. 513.b.65
 vltiones Dei gradatim ascendunt 214.a.63
 umbra quae sit 10.a.69
 vinctio sacerdotum quare adhibebatur 343.b.4
 vnguenta latitia antiquorum ex quibus consiciebantur 346.a.1
 vngues non refecare Gentilicus ritus 606.b.8
 vnitatis commendatio 69.a.30
 voluntatem nostram qualiter diuina voluntati subijcere debeamus 119.a.12
 voluntatem bene operandi efficacem quanti faciat Deus 102.a.10
 volucres caeli quare sic dicuntur 11.a.16
 vomitus quomodo fiat 456.b.20
 votum ore non expressum non valebat apud Iudaeos, quod sit contra Christianos 440.b.66
 votum à iuramento distinctum secundum Hebraeos 534.b.10
 voti ratio quibus explicetur 534.b.56
 voti quando teneatur puer, & quando non 534.b.50
 vota

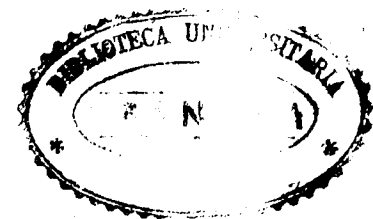
Vota nostra quantum Deo placeant 119.a.6
 Vota quae dispensari queant 425.a.54
 Vota etiam ex motu facta valida & soluenda 503.b.10
 Vota qui dissoluere possunt 534.b.40
 Vota de quibus facienda non sint 534.b.35
 Vota vxoris quo pacto stabiliri poterant 535.b.25
 Vota nostra quomodo implenda sint 188.a.63
 Vota possunt etiam ad temporalia ordinari 119.a.14
 Votorum genus triplex 534.b.30
 in Votis nullum defectum permittitur, licet in sponte oblati permittatur 404.a.67
 Vouere quae sint licita 444.a.30
 Vpupa auis 364.a.35
 Vrbes quae sint ditiores alijs 172.a.5
 Vrbes ex quibus fiant 3.a.3
 Vrbes Hebraeorum prius appellatae nomine Idolorum 541.b.50
 Vrbs expugnanda modus 209.b.50
 Vrbs filia, id est, villa ab Hebrais. 502.a.52
 Vsuram non exigenda à pauperibus 259.a.65
 Vsuram morsus dicitur, & quare 416.a.46
 Vsuram pro mutuo expetere non licet 259.a.66
 Vsurarij quod charum homini est retinere cupiunt 213.b.7
 Vultur à volatu nomen habet 362.b.35
 Vultus amoris aut odij indicium 127.a.1
 Vxor insolens oburganda 39.b.15
 Vxor cum liberis maiores compedes hominem vincientes 101.b.37
 Vxor sequitur vbi que viri sui forum 404.a.46
 Vxor proximi non concupiscenda 247.b.45
 Vxor de nouo desponsata qua latitia tractanda 616.b.38
 Vxor ex patria deligenda 99.a.43
 Vxor sinus voratur, & quare 587.b.50
 Vxor pro viro suo etiam vindicta diuina se opponere debet 198.b.8
 Vxor totum corpus viri 85.a.9
 Vxor non debet cognoscere se pulchram 74.b.60
 Vxor quae deligenda sit 107.a.2
 Vxor edocita à viro de heresi non excusatur 74.a.46
 Vxor maius solatium virorum 108.a.30
 Vxor consilium audiendum, nec tamen in eo sistendum 127.a.14
 Vxor munus ancillas castigare 85.a.68
 Vxor defectu quae mala oriantur 22.b.44
 Vxori propter inanem appetitum non est auferenda cohabitatio 252.b.62
 Vxorem propter Deum qui reliquerunt 236.a.20

Vxorem cibis palato mariti conuenientes scire, bonum est 117.a.55
 Vxorem alterius seclae recipere non esse peccatum 111.a.63
 Vxorem priori addere non licebat sine prioris consensu 85.a.6
 Vxorem in quibus celare licet 74.a.45
 Vxorem sine viro esse non permittendum 240.a.15
 Vxorem filij apud se retinere quam molestum fratribus 240.a.10
 Vxorem stirpis suae accipere consuetudo antiqua 190.b.40
 Vxore vnica primi parentes contenti 34.b.45
 Vxore quos detinere volumus, ligare quae astuta 191.b.35
 Vxores quales eligit Dominus viris pijs 107.a.56
 Vxores virorum ministrae esse debent 22.b.10
 Vxores pulchras eligentes taxantur 48.a.55
 Vxores ducere volentes extendebant pallium olim 290.a.40
 Vxores antiquorum licet plures tamen qualibet suas habebant filios 107.a.55
 Vxores plures habere quando licitum 82.a.50
 Vxores filij accipere debent quae matribus non sint amantissimi 111.a.65
 Vxores in abscondito & honeste tractari debent 114.b.12
 Vxores multiplicandi olim consuetudinem non fuisse 106.b.20
 Vxores non multiplicare docentur homines 128.a.19
 Vxores pretio acquirebant viri antiquitus 120.b.40
 Vxores in quibus non obedire teneantur maritis 117.a.46
 Vxores in officio continere tenentur viri 29.b.18
 Vxores viros tenentur viuare quoad possunt 96.b.66
 Vxorum pluralitate quare Deus Iudaeis permisit 385.a.15
 Vxorum multitudo quam mala sit 48.a.23
 Vxorum funera quantum curare debeant viri 103.b.15
 Vxorum immoderata desideria viri arguere debent 123.b.69
 Vxorum multitudo quibus populis permittatur 84.a.50

Z

Zelus Dei quid sit 521.a.18
 Zelus quid sit 319.b.25
 Zelus quare Deus vocetur 319.b.21
 Zelotypia Iudaeorum quae 438.b.2

F I N I S.

S V M M A P R I V I L E G I I .

H E N R I C U S III. Galliarum & Poloniae Rex Christianissimus, suo edicto sanxit, ne quis R. P. F. Hieronymi ab Oleastro, Praedicatorij ordinis, in Pentateuchum Mosis Commentaria repurgata, & iuxta Indicem expurgatorium munda R. D. D. Gasparis à Quiroga, Card. Episcopi Tolletani, ac in Regnis Hispaniae Generalis Inquisitoris reformata: ante decennium, praeter Petrum Landry Bibliopolam Lugdunensem excudat, aut excusa diuendat: qui secus faxit, multa fisco applicanda, aliisque poenis indictis mulctabitur, vt latius patet in literis Regis, indultis Lutetiae in consilio Regio 19. Decembris, 1586.

Signatum

B R V L A R T .

F I N I S